TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ANADOLU YAYINCILIK

CİLT 4

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Oya KÖYMEN

DANIŞMANLAR: Nuri AKBAYAR, Dr. Reşit CANBEYLİ, Doç. Dr. Arda DENKEL, Memet FUAT, Prof. Dr. Nuri KARACAN
KOORDİNATÖRLER: Taciser BELGE, İsmet Zeki EYUBOĞLU, Hülya POTUOĞLU
KOORDİNATÖR YARDIMCILARI: Ayşe BABAKUŞ, Muzaffer ÖKTEM, Meltem SOMAY, Özer ÜSTEL
YAZI VE ARAŞTIRMA: Gül AKSU, Renan ALTUNBAY, Ludmilla BEHRAMOĞLU, Önder BİLGİN, Zehra CUMBUL, Yaşar ÇABUKLU, Sumru ERİM, Uygur EROL, Elvan GÖKÇE, Nurdan GÜRBİLEK, Müge GÜRER, Turgut KUT, Celil OKER, Meltem ÖNEŞ, Müren ÖZÇAY, Ayfer TÜZECAN, Güneş H.UZ, Füsun YARAŞ, Sabir YÜCESOY
SON OKUMA: Dr. Üstün ALSAÇ, Kürşat BUMİN
SEKRETERLİK: Seval DEMİREL, Hüsniye ÖZDEMİR, Gül ŞİRİN, Sabriye YAMAN

4. CİLDE YAZILARIYLA KATILANLAR:

Ezel AKAY
Bülent AKSOY
Nazan AKSOY
Doç. Dr. Ömür AKYÜZ
Birsen ALSAÇ
Dr. Tuncay ALTUĞ
Feridun ANDAÇ
Fahri ARAL
Cem ATABEYOĞLU
Engin BEKSAÇ
Ferhat BORATAV
Prof. Dr. Korkut BORATAV
Mübin BOYSAN
Dr. Gökçe CANSEVER
Prof. Dr Cevat ÇAPAN
Füsun ÇATALTAŞ
Dr. Selim DERİNGİL
Ziya DERLEN
Muammer DİZER
Dr. Alan DUBEN
Doç. Dr. İ.Hakkı DURU
Doç. Dr. Neşe ERDOĞ
Tülin GARBİOĞLU
Semih GÜNER
Doç. Dr. Avadis HACINLIYAN
Emin İGÜS
İskender KEMAL
Zeynep KINIK
Prof.Dr. Fikret KORTEL
Aykut KÖKSAL
Hasan KURUYAZICI
Doç.Dr. Nilüfer KURUYAZICI
Prof.Dr. Şerif MARDİN
Işıl MUSLUBAY
Doç.Dr. Ayla ÖDEKAN
Doç.Dr. Hadi ÖZBAL
Ayşe ÖZER
Doç.Dr. Tahir ÖZGÜ
Fatih ÖZGÜVEN
Dr. Ali ÖZLÜK
Erdim ÖZTOKAT
Süleyman ÖZYALÇIN
Doç.Dr. Saliha PAKER
Samih RIFAT
Doç.Dr. Cihan SAÇLIOĞLU
Necdet SAKAOĞLU
Nihal SANCAR
Dr. Osman SENEMOĞLU
Doç.Dr. Bülent TANÖR
Dr. Cem TAYLAN
Dr. Eser TAYLAN
Doç.Dr. Şirin TEKELİ
Doç.Dr. Mete TUNCAY

İdari Sekreter : A.Canset AKSEL
Grafik Tasarım : Yavuz KÖSEMEN - Erkal YAVİ
Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN

Teknik Servis: Müge ACAR, Nevzat AKKUŞ, Saliha BİLGİNER, Şemsettin BOSTANCI, Nimet ÇOBANCAOĞLU, Sefa ESENYEL, Nuran GÖRGÜNAY, Dursun HATKO, Bekir POYRAZ, Hatun SOLMAZ, Nevzat ŞEN, İsmail YETER, Nuriye YILDIRIM, Eyüp YILDIRIM, Zuhal YOLGUN, Bülent YOLGUN, H. Miray YÜZGEÇ.

DİZGİ: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Dizgi Birimi
SİYAH-BEYAZ BASKI: Milliyet Yayın A.Ş.
RENK AYRIMI VE RENKLİ BASKI: Ana Basım Sanayii A.Ş.
DAĞITIM: Hürriyet Holding A.Ş.

ANADOLU YAYINCILIK
Buyukdere Cad. Ucyol Mevkii. No:93 Maslak-İstanbul

Her hakkı saklıdır. Yazı ve fotoğraflar izin alınmadan yayınlanamaz, kullanılamaz.

Edgar Degas

DEGAS, Edgar
(1834-1917)

Fransız, ressam. Güncel yaşam etkinlikleri içindeki insan figürünün bir anlık görünümlerini, İzlenimcilik'in (Empresyonizm) kıvraklığı ile Klasizm'in kesinliğini bütünleştiren bir üslupla işlemiştir.

Hilarie Germain Edgar de Gas 19 Temmuz 1834'te Paris'te doğdu, 27 Eylül 1917'de aynı kentte öldü. Fransız ve İtalyan karışımı bir aileden gelen orta halli bir bankerin oğluydu. Bu nedenle hiçbir zaman para sıkıntısı çekmedi. Sanatçı olma isteği de ailesince desteklendi. Önce Felix-Joseph Barrias'ın yönetiminde gravür çalıştı. Dürer, Mantegna, Rembrandt ve Goya gibi ressamların Cabinet des Estamps'daki gravürlerini inceledi. 1854'te Ingres'nin izleyicilerinden Neo-Klasik (Yeni-Klasikçi) bir ressam olan Louis Lamothe'un atölyesine girdi. Ingres'le de tanıştı. 1855'te Güzel Sanatlar Okulu'na girdi. Ancak akademik programı sürekli olarak izlemedi. 1854-1859 arasında Napoli ve Floransa'da kalarak İtalyan sanatının büyük ustalarını inceledi. 1862'de Manet ve realist bir sanat kuramcısı olan Edmond Duranty (1833-1880) ile dostluk kurdu. Manet'nin çevresindeki İzlenimciler'in (Empresyonistler) toplantı ve etkinliklerine düzenli olarak katıldı. 1870'te başlayan Fransız-Alman Savaşı nedeniyle gönüllü olarak orduya katıldı. 1872'de ABD'ye gitti, New Orleans'daki amcasının yanında bir yıl kaldı.

1874-1886 arasında izlenimci sergilerin düzenlemesine büyük katkılarda bulundu. 1889-1892 arasında Fransa'nın çeşitli bölgelerindeki gezileri sırasında yaptığı 40 resmi Duran Ruel Galerisi'nde sergiledi. Bu onun yaşamı boyunca açtığı tek kişisel sergi oldu. Savaş sırasında geçirdiği ağır bir hastalık nedeniyle rahatsızlanan gözleri 1886'dan sonra iyiçe bozuldu. Son yıllarını tam anlamıyla kör olarak ve büyük bir yalnızlık içinde geçirdi.

Degas 1860'a değin süren sanatının ilk dönemini bir üslup arayışı içinde geçirmiştir. Bu dönemde yaptığı tarihsel konulu resimler daha çok Ingres'nin çizgisel üslubunun etkilerini taşır. Bunlar bütünün ve ele alınan biçimlerin birbiriyle uyumu açısından çok başarılı değildir. Figürler gerek konu, gerekse biçim açısından birbiriyle bağdaşmazlar. Genel eğilimi ve biçimsel yaklaşımı, klasik gelenekle realist bir bakış arasında bölünmüştür.

1865-1872 arasında Manet ile birlikte at yarışı konularını işlemiştir. Yalnızca bu döneminde, öbür İzlenimciler gibi, açık havada çalışmış, uyumlu ve kıvrak bir çizginin biçimlediği bir resim anlayışına yönelmiştir. Çeşitli kompozisyonlarında ve Manet portrelerinde, bu sıralarda ilgilenmeye başladığı Japon tahta baskılarının (estamp) da etkisiyle resmin kuruluşunda simetrik olmayan bir şema geliştirmiştir. Uzaktan bir bakış açısı içinde ele aldığı bu portrelerde, pozlandırmanın doğallığı ve gösterdiği teknik ustalık, dönemin portreciliğinde eşine az rastlanır özelliklerdir.

Amerika gezisi sırasında yaptığı *New Orleans'ta Pamuk Pazarı*, Degas'nın 1873 öncesi yönelişlerinin bir bireşimi niteliğindedir. Sanatın temel ilkelerinden ödün vermeden, klasik gelenekle kendi gerçekçi yaklaşımını bütünleştirme sorununu bu yapıtta kesin bir çözüme kavuşturmuştur. Gerek kompozisyon ve biçim, gerekse fırça işçiliği, ne tam anlamıyla klasik ne de izlenimci niteliktedir.

İzlenimcilik'te ilişkisi

Degas İzlenimcilik akımının önderlerinden biridir. Ancak hiçbir zaman, katıksız izlenimci ilkelere göre hareket etmemiştir. Akademik kurallar kadar, İzlenimciler'in biçimleri eriterek kaynaştıran yaklaşımına da karşı durmuştur. En çok izlenimci olduğu dönemde bile Ingres'nin sade ve çizgisel biçimciliğini, Manet ve öbür İzlenimciler'in resimde kuruluşu olanaklar elverdiğince dışlayan tutumuna yeğlemiştir. Nitekim giderek desenin ağır bastığı çizgisel bir üslupta diretmesi sonucu onlara ters bile düşmüştür. Açık havada pek az çalışmış, ışığı da yalnızca biçimi belirleyici bir öğe olarak vurgulamıştır.

Degas'nın üslubu 1880'lere doğru daha bireysel bir boyut kazanmıştır. Bu aşamadan sonraki konuları daha çok balerinler, yıkanan kadınlar, çeşitli eğlence yerlerindeki yaşam ile ilgilidir. Bu dönemde güncel uğraşlar içindeki insanın hareketlerini yakalama tutkusu, o güne değin rastlanmadık düzeyde çarpıcı bir realizme ulaşmıştır. Dans eden, ütü yapan, süslenen, yıkanan kadınları konu aldığı resimlerinde ütü ütülemenin sıkıcılığını esneme ya da keselenmenin fiziksel güçlüğünü kürek kemiklerine yansıyan değişiklikler gibi can alıcı ayrıntılarla anlatmada büyük bir ustalık göstermiştir. Bu pozlar en çirkin, kaba ve zor biçimleri içinde bile kendilerine özgü bir doğallık ve dirimsellik içerir. Özellikle figürü sırttan ele aldığı yıkanma sahneleri, modelin haberi olmadan yapılmış gibi doğal bir izlenim uyandırır. Degas, insan anatomisini tam anlamıyla dikkate almaz, ama idealleştirmekten de kaçınır. Bu bağlam içinde geleneksel kadın figürü, tüm çekiciliğini yitiren yeni bir boyut kazanır.

Öteki İzlenimciler gibi Degas da kahve, bar ve gösteri salonlarında geçen döneminin eğlence yaşamını, olduğu gibi yansıtmıştır. Ancak figürlerini duygu ve konu açısından çevrelerinden ve çevrelerindekilerden ayırarak tam bir yalnızlık içinde betimlemiştir. Figüre neredeyse nesnelleştirilmiş bir boyut kazan-

İlk dönemi

dırmakla çağdaş sanat anlayışının ilk örneklerinden birini vermiştir.

Degas'nın resimlerinde sahneye bakış açısının seçimi, biçimsel açıdan belirleyici bir rol oynar. Konuya ya çok yakından ya da yandan bakar. Bu bakış açısı, figürleri resmin kenarlarından birine doğru iten bir kompozisyon düzenine yol açar. Öte yandan Japon tahta baskılarından (estamp) esinlenerek geliştirdiği perspektif anlayışı, kompozisyonun daha çok iki boyutlu bir yapı içinde algılanmasına neden olur.

Degas görme duygusu zayıfladıktan sonra yağlıboyayı bırakmış, yalnız pasteli kullanmıştır. Hem yağlıboyaları hem de pastelleri renk açısından 18.yy resim anlayışını çağrıştırır.

Yaşamının son yıllarında 74 tane küçük boyutlu heykel yapmıştır. Bunlarda genellikle balerinleri, yıkanan kadınları ve atları konu almış, hareketi yakalamada resimlerindekine denk bir başarı göstermiştir. Çoğu balmumu olan bu heykeller ölümünden sonra bronza dökülmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): Resim: *Yarış Pisti*, 1869-1872, Louvre, Paris; *New Orleans'da Pamuk Pazarı*, 1873, Güzel Sanatlar Müzesi, Pau/Fransa; *Dans Sınıfı*, 1876, Louvre, Paris; *Absinthe*, 1876, Louvre, Paris; *Ambassadeurs'de Konser*, 1876-1877, Güzel Sanatlar Müzesi, Lyons; *Yarıştan Önce*, 1876-1878, Paul Rosenberg Galerisi, New York; *Pabuçlarını Düzelten Balerinler*, 1883, Sanat Müzesi, Cleveland; *İki Çamaşırcı Kadın*, 1884, Louvre, Paris; *Şapkacı Dükkânı*, 1885, Chicago Sanat Enstitüsü; *Opera Locasından Görülen Balet*, 1885, Philadelphia Sanat Müzesi; *Banyo Leğeni*, 1886, Hill-Stead Müzesi, Connecticut; *Kuaför*, 1892-1895, Ulusal Galeri, Londra; *Banyodan Sonra*, 1898, Louvre, Paris; *Balerinler*, 1899. Heykel: *Şahlanan At*, 1865-1881, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *On Dört Yaşındaki Balerin Kız*, 1880, Louvre, Paris.

• KAYNAKLAR: J.Bouret, *Degas*, 1965; R.Browse, *Degas' Dancers*, 1949; P.Cabanne, *Edgar Degas*, 1958; G.Charensol, *Degas*, 1959; G.Coquiot, *Degas*, 1924; F.Fosca, *Degas*, 1964; H.Graber, *Edgar Degas*, 1942; P.A.Lemoisne, *Degas et son oeuvre*, 4.cilt, 1949; J.B.Manson, *The Life and Work of Edgar Degas*, 1927; A.J.Meier-Graefe, *Degas*, 1923; P.Pool, *Degas*, 1960; D.C.Rich, *Degas*, 1966.

• BAKINIZ: INGRES, MANET, MONET.

DE GASPERI, Alcide
(1881-1954)

İtalyan politikacı ve devlet adamı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'da demokrasinin kurulması için çalışmıştır.

3 Nisan 1881'de (o yıllarda Avusturya sınırları içinde bulunan) Trento yakınlarındaki Pievo Tesino' da doğdu. 19 Ağustos 1954'te İtalya'da Sella di Valsugana'da öldü. İtalyanca konuşulan Trentino bölgesinin İtalya Krallığı'na bağlanması için çalıştı. 24 yaşında yayımlamaya başladığı *Il Nuovo Trentino* gazetesinde bölgenin çıkarlarını savundu. 1911-1917 arasında Avusturya Meclisi'nde Trentino'yu temsil etti.

Don Luigi Sturzo'nun kurduğu ve liberal Hıristiyan geleneği temsil eden Partito Populare Italiano' ya (İtalyan Halkçı Partisi) katıldı. I.Dünya Savaşı sırasında Trentino İtalya'ya bağlanınca, De Gasperi 1921 seçimlerinde İtalyan Meclisi'ne girdi, 1924'e kadar bu görevde kaldı. 1924'te Don Sturzo sürgüne gönderilince partinin genel sekreterliğine getirildi.

Mussolini'nin yönetim üzerindeki etkisini giderek artırması sonucu 1926'da İtalyan Halk Partisi kapatıldı. De Gasperi tutuklanarak dört yıl hapse mahkûm oldu. Vatikan ile Mussolini arasındaki ilişkilerin iyileşmeye başladığı dönemde Trento başpiskoposunun da yardımıyla serbest bırakılan De Gasperi, Vatikan'da kütüphane müdürü olarak çalışmaya başladı.

II.Dünya Savaşı sırasında yeraltı çalışmalarında bulunan De Gasperi, yasadışı Hıristiyan Demokrat Parti'yi kurdu, *Popolo* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1943'te faşist yönetimin devrilmesinden sonra İtalyan politikasının önde gelen isimlerinden biri oldu. Haziran 1944'te İtalya'nın kurtuluşundan sonra Hıristiyan Demokrat Parti'nin sekreterliğine getirildi. Ivanoe Bonomi'nin kurduğu ilk hükümette sandalyesiz bakan, daha sonraki hükümetlerinde de dışişleri bakanı olarak görev yaptı.

De Gasperi, 10 Aralık 1945'te başbakan olarak Hıristiyan Demokrat, Sosyalist ve Komünist partilerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurdu. 10 Haziran 1946'da cumhuriyet ilan edildi. De Gasperi geçici bir süre devlet başkanlığını yürüttü. Eylül 1946'da Avusturya ile imzaladığı antlaşmayla (De Gasperi-Grüber Antlaşması) Güney Tirol Bölgesi bağımsız bir bölge oldu. 10 Şubat 1947'de II.Dünya Savaşı Barış Konferansı sonucu Müttefikler'le İtalya arasında imzalanan Paris Antlaşması'nı Kurucu Meclis'e onaylattı. Bu antlaşmaya göre On İki Ada Yunanistan'a, la Brigue ve Tende bölgeleri Fransa'ya, Istriya bölgesi ve Zara Pelagosa Adası Yugoslavya'ya bırakıldı, Trieste'nin serbest bölge olması ve Müttefikler'e yüklü bir tazminat verilmesi kabul edildi. 13 Mayıs 1947'de hükümetteki sol kanat partilerle anlaşamayarak istifa eden De Gasperi, 31 Mayıs'ta Hıristiyan Demokratlar ve bağımsızlardan oluşan yeni bir hükümet kurdu. Ocak 1948'de yeni bir anayasa onaylanarak yürürlüğe girdi.

Batı Avrupa devletlerinin bir federasyon oluşturmasını isteyen De Gasperi, Avrupa Konseyi ve Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin kurulması için çalıştı. Yönetimi sırasında İtalya, 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) katıldı. Marshall Planı'ndan yararlandı.

1953 seçimlerinde Hıristiyan Demokratlar çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan bir güvenoylaması sonucu düşürülen De Gasperi bundan sonra Hıristiyan Demokrat Parti'nin genel sekreterliğini yaptı. 1952'den beri oluşturmaya çalıştığı Avrupa Savunma Topluluğu'nun 1954'te Fransa'nın muhalefetiyle yıkılmasından iki ay sonra öldü.

1945'ten 1953'e değin yedi ayrı hükümet kuran De Gasperi, II.Dünya Savaşı sonrasındaki gergin dönemde ülkesinde demokrasinin yerleşmesine çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde ılımlı bir dış politika izlemiş, İtalya'nın oluşan yeni dünya dengesi içinde etkili bir rol alması için çaba harcamıştır.

• KAYNAKLAR: E.A.Carrillo, *Alcide de Gasperi: The Long Apprenticeship*, 1965; L.Sturzo, *Italy and the*

Coming World, 1945.

• BAKINIZ: MUSSOLINI, NENNI.

DE GAULLE, Charles

Bak. GAULLE, Charles de

DEGERANDO, Marie Josephe (1772-1842)

Fransız filozof ve hukuk tarihçisi. Condillac'ın başlattığı duyumculuk akımını yeni bir yorumla geliştirmiştir.

29 Şubat 1772'de Lyon'da doğdu, 9 Eylül 1842'de aynı yerde öldü. Lyon'da önce papaz okulunda öğrenim gördü, sonra kendini felsefe ve tarih çalışmalarına verdi. Bu arada tanrıbilimle de ilgilenerek *Kutsal Kitap*'ı inceledi. 1794'te, Cumhuriyetçiler'in yönetime el koymaları üzerine önce İsviçre'ye, sonra Napoli Krallığı'na sığındı. Birkaç yıl sonra yurduna dönüp Paris'e yerleşti. Lyon'a gitti, kendini güvenlik içinde görmeyince Almanya'ya kaçtı. Bir süre sonra gene yurduna dönerek orduda görev aldı. Bu arada Bilimler Akademisi'nin açtığı bir yarışmaya katıldı, başarı kazandı. 1799'da İçişleri Bakanlığı'nda görev aldı, 1804'te Napoléon ile İtalya'ya gitti, 1811'de Devlet Danışmanı oldu, 1819-1822 arasında Paris Hukuk Fakültesi'nde Kamu Hukuku okuttu. Daha sonra Siyasal Bilimler Akademisi'nde görev aldı.

Degerando felsefeye Condillac'ın yapıtlarını inceleyerek başlamıştır. Önce tarih, hukuk, yönetim ve tanrıbilim sorunları üzerinde durdu; ahlak konularında incelemeler yaptı, toplumsal olaylarla ilgilendi, daha sonra bütün çalışmalarını felsefe alanında yoğunlaştırdı. Bu çalışmalarında, genellikle, Condillac'ın uyguladığı yönteme bağlı kalarak duyu verilerinin kaynağını, bilginin oluşumunu, dille bilgi arasındaki bağlantıyı araştırdı.

Degerando'ya göre bilginin başlıca kaynağı duyulardır. Duyularla sağlanan duyumlar bilincin ışığı altında yeni bir işlemden geçerek son biçimini alır. Dışta bulunan nesneler, duyular üzerinde birtakım etkiler yaparak izlenimleri oluşturur. Bu izlenimler, gene duyular yoluyla, duyuma dönüşerek algı gücüne gelir. İnsanda, başlangıçta, algı gücü, ilgi yetisi, düş gücü, yargı gücü ve bellek gibi yetiler vardır. Bunlar insan varlığının başlıca yetileridir. Bütün düşüncelerin biçimlenme, oluşma yeri bu yetilerdir. İnsan, kendi doğal ortamında, gereksinmelerini karşılayabilecek yetilerle sınırlanmıştır. Bu yetilerin dışında, başka bir başarı olanağı yoktur. Belli bir düzen ve uyum içinde çalışan bu yetiler, birtakım benzeşmelere başvurarak, duyularla edinilen izlenimlerden, duyumlardan yeni ürünler üretirler. İşte dilin soyut varlıkları yansıtmakta, onları belli adlar altında toplayarak düzenlemede gösterdiği başarının kaynağı bu benzetmelerdir.

Tinin bir başarısı olan akılyürütmenin kaynağı da bu duyu verilerinden sağlanan düşüncelerden üretilen imler aracılığıyla yeni imler bulmaktır. Akılyürütme bir işlemdir, bu işlemde bilinen imlerden, benzetme yoluyla, yeni imler türetilir. Tasım da düşünme yetisinin ilkel ve önemli bir çalışma biçimidir. Düşünme işleminde töz, özdeşlik ve birlik birer öğe durumundadır.

Degerando için felsefe tarihi, başlangıçtan beri, bütün sorunların gelişimini, ortaya konuş biçimlerini konu edindiğinden önemlidir. Bu nedenle üzerinde durulması, felsefeye felsefe tarihinden başlanması gerekir. Degerando'nun, duyumculuğun gelişmesinde olduğu gibi, Locke'un ortaya attığı düşüncelerin Fransa'da yayılmasında da etkisi olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Considération sur diverses méthodes d'observation des peuples souvages*, 1801, ("İlkel Toplulukları Gözlemlemede Değişik Yöntemler Üstüne Bir Görüş"); *Histoire comparée des systèmes de philosophie relativement aux principes des connaissances humaines*, 1804, ("İnsan Bilgisinin İlkelerine Değgin Felsefe Dizgelerinin Karşılaştırmalı Tarihi"); *Du perfectionennement moral et de l'éducation de soi-méme*, 1825, ("Kendi Ben'inin Eğitimini ve Ahlakını Yetkinleştirme Üstüne"); *De la bienfaisance publique*, 1838, ("Kamusal İyilikseverlik Üstüne").

• BAKINIZ: CONDILLAC, LOCKE.

DE GRAAF, Regnier (1641-1673)

Hollandalı anatomi ve fizyoloji bilgini. Memelilerin üreme organları üzerinde önemli çalışmalar yapmış, kendi adıyla anılan yumurtalık foliküllerini tanımlamıştır.

30 Temmuz 1641'de, Utrecht yakınlarındaki Schoonhoven kasabasında doğdu. 17 Ağustos 1673'te Delft'te öldü. Küçük adına kimi kaynaklarda Reinier, yapıtlarında ise Latince Regnerus biçiminde rastlanır. Tıp öğrenimine Utrecht Üniversitesi'nde başlayan, sonradan Sylvius'un öğrencisi olarak Leiden Üniversitesi'nde sürdüren De Graaf, Fransa'ya giderek Paris'te bir süre pratisyen hekim olarak çalıştıktan sonra 1665'te Angers Üniversitesi'nden diplomasını aldı. İki yıl sonra ülkesine dönüp Delft'te yerleşti ve bir yandan serbest hekimlik yaparken, bir yandan da memelilerin üreme organları üzerindeki araştırmalarını sürdürdü. 1672'de, Leiden Üniversitesi'nde eski öğretmeni Sylvius'un ölümüyle boşalan profesörlük görevine çağrıldı; ancak, bu göreve başlayamadan, henüz 32 yaşındayken vebadan öldü.

De Graaf, Leiden Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarında ilk çalışmalarına sindirim olayını inceleyerek başlamıştı. Çağının çok ötesinde bir teknikle, pankreas ve safra kesesinin onikiparmak barsağına boşalan salgılarından örnek alarak incelemeyi de ilk kez o başardı. 22 yaşındayken yayımladığı ilk yapıtı *Disputatio medica de natura et usu succi pancreati* ("Pankreas Salgısının Doğası ve İşlevi Üzerine Tıbbi Tartışma"), bu bulgularını içerir. Ayrıca enjeksiyon şırıngasını geliştiren De Graaf, sonradan ilgisini memelilerdeki üreme organları üzerinde yoğunlaştırarak en önemli çalışmasını bu alanda yaptı. Pek çok

tavşanı inceleyerek üreme organlarının anatomisini, 1668'de erbezlerinin (testis), 1673'te de yumurtalığın yapısını çok ayrıntılı bir biçimde açıkladı. Yumurtalıkların yüzeyinde bulunan ve büyükçe bir tohumu andıran, katılgan dokudan bir kılıfla çevrili folikülleri (yumurta keseciklerini) de ilk kez o gözlemledi; ancak Haller'in sonradan "De Graaf folikülleri" diye adlandıracağı bu keseciklerin içindeki yumurtayı gözlemlemek onuru 1827'de Baer'e kaldı. Gene de, foliküllerin çatlamasıyla yumurtanın yumurtalık kanalına düştüğünü ve sonuçta dölyatağına ulaştığını bildirerek, birkaç küçük yanılgı dışında, memelilerin dişisinde üreme organlarının nasıl çalıştığını ilk açıklayan De Graaf olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Disputatio medica de natura et usu succi pancreati*, 1963, ("Pankreas Salgısının Doğası ve İşlevi Üzerine Tıbbi Tartışma"); *Tractatus de virorum organis generationi inservientibus*, 1668, ("Erkek Üreme Organları Üzerine Araştırma Sonuçları"); *De mulierum organis generatione inservientibus*, 1672, ("Dişi Üreme Organlarına İlişkin Araştırmalar Üzerine"); *Opera Omnia*, 1672, ("Tüm Yapıtları").

- BAKINIZ: BAER, HALLER, HARVEY, SYLVIUS, VAN LEEUWENHOEK.

DE GREEF, Guillaume
(1842-1924)

Belçikalı sosyolog. Toplumsal gruplar arasındaki çatışma ve uyum ilişkilerini inceleyen çalışmalarıyla tanınmıştır.

Brüksel'de doğdu, aynı yerde öldü. Asıl mesleği avukatlık olan De Greef ilerici dergilerin yöneticiliğini yaptı. Bir süre Brüksel Özgür Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalıştı. Daha sonra üniversite yönetimiyle arasındaki anlaşmazlık nedeniyle istifa etti ve Yeni Üniversite'nin kurulmasına öncülük etti. Bu üniversitede sosyoloji, iktisat ve psikoloji dersleri veren De Greef, daha sonra rektör olarak, yaşamının sonuna kadar aynı yerde derslerini sürdürdü.

De Greef, Comte, Spencer ve Proudhon gibi düşünürlerin görüşlerinden etkilenmiştir. Onun iktisadi düzeyden siyasi düzeye kadar uzanan ünlü "yedi toplumsal etmen hiyerarşisi", Comte'un bilimleri sınıflandırmasını anımsatmaktadır. De Greef bu sınıflandırma içinde iktisadi etkenlerin önemini vurgulamaktadır. Toplumsal gelişmeyi artan bir farklılaşma ve farklı toplumsal kategorilerin zaman içinde uyum kazanması temeline dayandırması, Spencer'in görüşlerinin izlerini taşımaktadır. De Greef buradan Proudhon'un gönüllü bir toplumsal birliği ifade eden "sözleşme" kavramına varmıştır. Ona göre uluslar arasında bile sözleşmeye dayalı bağlar gelişmektedir.

De Greef'e göre toplumsal gelişmenin dinamiği farklı grupların aralarındaki çatışma ve uyuma dayanmaktadır. Gruplar arasındaki ilişkiler önce otoriter biçimler almakta, ancak zamanla iktisadi ilişkilerin öneminin artmasıyla çıkar grupları arasındaki pazarlıklar ağır basmaktadır. Bazı durumlarda gruplar arasındaki ilişkiler bir sözleşme düzeninin oluşmasına doğru gelişmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Introduction à la sociologie*, 2 cilt, 1886-1889, ("Sosyolojiye Giriş"); *La constituante et le régime représentatif*, 1892, ("Kurucu Meclis ve Temsili Rejim"), *Les lois sociologiques*, 1893, ("Sosyoloji Kanunları"); *Le transformisme social*, 1895, ("Toplumsal Dönüşümcülük"); *Evolution des croyances et des doctrines politiques*, 1895, ("Siyasi İnançların ve Doktrinlerin Evrimi"); *Sociologie économique*, 1904, ("Ekonomik Sosyoloji"); *La structure générale des sociétés*, 3 cilt, 1908, ("Toplumların Genel Yapısı").

- KAYNAKLAR: Institut des Hautes Ètudes de Belgique, *Hommage à la mémoire de Guillaume de Greef*, 1925.

- BAKINIZ: COMTE, PROUDHON, SPENCER.

DE HAVILLAND, Geoffrey
(1882-1965)

İngiliz uçak tasarımcısı, sanayici ve pilot. Sivil havacılıkta jet uçakları kullanımının ve uzun mesafe uçuşlarının öncüsüdür.

27 Temmuz 1882'de Surrey'deki Haslemere kentinde doğdu. 27 Mayıs 1965'te Londra'da öldü. Mühendislik eğitimi gördükten sonra, birkaç yıl otomobil sanayiinde çalıştı. 1908'de, çift kanatlı bir uçak için yaptığı 50 BG'lik motor deneme uçuşlarında başarılı olunca, 1910'da tasarımcı ve pilot olarak İngiliz Hava Kuvvetleri'nin Farnborough'daki balon ve uçak fabrikasında görevlendirildi. Geliştirdiği uçakları otuz yıla yakın bir sürede kendisi denedi; 1943 ve 1946'da da, üç oğlundan ikisini deneme uçuşları sırasında kaybetti. Çok sayıda uçuş rekoru kırmış olan De Havilland 1944'te "Sir" unvanı, 1962'de liyakat nişanıyla ödüllendirilmiştir.

1914'te Aircraft Manufacturing Company'nin başmühendisliğine getirilen De Havilland, I.Dünya Savaşı sırasında hafif bombardıman uçaklarının ve tek kişilik avcı uçaklarının yapımını yönetti. Onun adından esinlenerek DH koduyla anılan bu dizinin bazı modelleri sonradan ABD'de uçak postasının ilk uygulamalarında kullanılmıştır.

1920'de, De Havilland Aircraft Company adıyla kendi uçak şirketini kurdu ve 1955'e değin teknik yöneticiliğini üstlenerek pek çok uçak modeli geliştirdi. 1924'te geliştirdiği çift kanatlı, hızı saatte 140 km'ye ulaşan, iki kişilik hafif "Moth" uçağı, İngiltere'de özel uçuşlara duyulan ilgiyi büyük ölçüde artırmıştı. 1927'den sonra, savaş uçakları için jet motorları üretmeye başladı. 1948'de 20.000 metrelik yükseklik rekorunu kıran ve Atlas Okyanusu'nu aşan ilk jet uçağı olarak havacılık tarihine geçen "Vampire" de De Havilland'ın tasarımıyla kendi fabrikalarında üretilmişti.

Hemen tümüyle kontrplaktan yapılan ve o günlerin en hızlı uçağı olan "Mosquito", II. Dünya Savaşı yıllarında daha çok hava bombardımanlarında kullanılan çok amaçlı bir uçaktı. 1952'de, dört jet moto-

ruyla donatılmış dev "Comet" uçaklarını üretmeye başlayan De Havilland, özellikle 1950'lerde, dünyanın hemen her yerinde hızlı hava taşımacılığının gelişmesine öncülük etmiştir.

• KAYNAKLAR: R.Sharp, *Outline of De Havilland History*, 1961.

• BAKINIZ: D.W.DOUGLAS.

DEHHANÎ
(13. yy)

Türk Divan şairi. Divan şiirinin Anadolu'daki ilk örneklerini vermiştir.

Hoca Dehhanî'nin yaşamı üstüne kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Tezkirelerde adına rastlanmaz. Şiirlerinden Horasan'dan gelip Konya'ya yerleştiği, I. Alaeddin Keykubad (1212-1237) ya da III. Alaeddin Keykubad (1284-1307) döneminde yaşadığı sanılmaktadır.

Türk Divan şiirinin Anadolu'daki ilk örneklerini veren Dehhanî'nin şiirlerine Ömer b. Mezid ve Eğridirli Hacı Kemal'in nazire mecmualarında rastlanmaktadır. Dehhanî'den önce yazılmış şiirlerin varlığı kabul edilse bile elde örnekleri yoktur.

Türk Divan edebiyatı 13. yy'da Anadolu'da başlamıştır. Şairlerin çoğu tasavvuf akımını benimsemişler, yapıtlarını bu akıma uygun görüşler içinde yazmışlardır. Din dışı konuları işleyen şairler de bu alanda kendilerinden önce yazılan İslami yapıtlardan ayrı bir yol izlemişler, salt sanat amaçlı ürünler vermişlerdir.

Dehhanî, din dışı şiirin başarılı bir temsilcisidir. Dili çağdaşlarına göre düzgündür. Nazım tekniğinde başarı göstermiştir. Aruz ölçüsünü rahat bir şekilde Türkçe'ye uygulamış, mazmunları ustalıkla kullanmıştır. Selçuklu sarayının bile Farsça'yı üstün tuttuğu bir dönemde, Türkçe'yle kendisinden sonrakilere örnek olacak nitelikte ürünler vermiştir.

Alaeddin Keykubad'ın isteği ile Firdevsî'nin *Şahname*'sine benzer bir biçimde bir *Şahname* yazmıştır. 20.000 beyitlik bu yapıt bugün ortada yoktur.

• KAYNAKLAR: H. İlaydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, 1978; M.Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi 13. Asır Dehhanî ve Manzumeleri*, 1947; Ömer b.Mezid, *Mecmu'atü'n-Neza'ir*, M.Canpolat (yay), 1982.

DEKKER, Thomas
(1572-1632)

İngiliz, yazar. Londra'nın halk çevresini gerçekçi bir yaklaşım ve mizah havası içinde veren yapıtlarıyla tanınmıştır.

1572'de Londra'da doğdu, 1632'de öldü. Ailesi ve öğrenimi üstüne kesin bilgi yoktur. Londra'nın halk çevrelerinden geldiği sanılmaktadır. Başka bir adla oyunlar yazarken, tiyatro yöneticisi P.Henslowe'un (? - 1616) ilgisini çekti ve onun için çalışmaya başladı. 1599'da en iyi komedisi sayılan *The Shoemaker's Holiday*'i ("Kunduracının Tatili") yayımladı. İngiliz tiyatro sanatının gelişiminde önemli yer tutan bu oyun, aynı yıl Rose, 1600'de de Court tiyatrolarında sahneye kondu ve büyük ilgi topladı.

1598-1604 arasında, çoğu T.Middleton, J.Webster, P.Massinger, J.Ford, W.Rowley (1585-1637) gibi yazarlarla birlikte olmak üzere, kırkı aşkın oyun yazdı. 1603 dolaylarında düzyazı kitapçıklar yazmaya başladı ve 1610'da bu çalışmalarından on üçünü yayımladı. 1609'da çıkan *The Gull's Hornbook* ("Safoğlanın Alfabesi") alaycı üslubunu ve gözlem gücünü ortaya koyar. Dekker dengesiz ve düzensiz bir yaşam sürdüğünden, sürekli borç içindeydi. Hatta bu yüzden 1613'ten 1619'a değin hapse girdi. Bu tarihten sonraki yapıtlarında hep karamsar bir hava yer aldı. Öldüğünde de arkasında büyük borçlar bıraktı.

Dekker, düzyazı ile koşuğu bir arada kullandığı yapıtlarında, zamanının Londra'sının sorunlarını, yanlışlarını ve halktan insanları sevecen ve neşeli bir dille anlatmıştır. Toplumu eğitmeye yönelik bu çalışmalarında yer yer abartılı bir dil kullanmış, karakterleri, en küçük özelliklerine dek inerek canlandırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Shoemaker's Holiday*, 1599, ("Kunduracının Tatili"); *Old Fortunatus*, 1600, ("İhtiyar Fortunatus"); *Satiro-mastix* (J.Marston ile), 1602; *The Honest Whore*, 1604, ("Namuslu Yosma"); *The Gull's Hornbook*, 1609,("Safoğlanın Alfabesi"); *The Roaring Girl* (T.Middleton ile), 1611, ("Belalı Kız"); *Virgin Martyr* (Messinger ile), 1622, *The Witch of Edmonton* (J.Ford ile), 1628, ("Edmonton Büyücüsü").

DE KOONING, Willem
(1904)

Hollanda asıllı ABD'li ressam. Amerikan Soyut Dışavurumculuk'unun (Abstre Ekspresyonizm) başlıca temsilcilerindendir.

24 Nisan 1904'te Rotterdam'da doğdu. On iki yaşında bir firmada boyacı olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda Rotterdam Akademisi'nin akşam kurslarına devam etti. 1924-1926 arasında Brüksel ve Antwerp akademilerinde resim çalıştı.1926'da ABD'ye gitti. Orada Arshile Gorky ile tanıştı, uzun süre

onunla aynı atölyeyi paylaştı. 1935'te Federal Sanat Projesi (Federal Art Project-WDA) kapsamında çeşitli uygulamalar yaptı. 1948'de Kuzey Carolina'daki Black Mountain Koleji'nde, 1950-1951 arasında Yale Sanat Okulu'nda öğretmenlik yaptı. Aynı yıllarda New York'ta soyut dışavurumcu bir sanat anlayışı geliştirmekte olan çevreye girdi. 1948'de ilk kişisel sergisini açtı. Daha sonraki yıllarda yedi sergi daha düzenledi. 1948, 1950, 1956'daki Venedik bienallerine katıldı. 1954'deki 27.Venedik Bienali'nde ABD'yi temsil etmek üzere seçilen iki sanatçıdan biri oldu. 1951'de Chicago Sanat Enstitüsü tarafından yılın sanatçısı seçildi.

De Kooning, Amerikan Soyut Dışavurumcuları içinde en figüratif çalışanıdır. Dışavurumculuk'u ötekilerinkinden daha hırçın ve şiddetli bir boyut içerir. Tutumunun figüratif ve soyut eğilimler arasında durmadan değişmesine karşın üslubunun sürekliliğini koruyabilmiştir.

Başlangıçta Miro ve A.Gorky gibi sanatçıların etkisinde kalan yapıtlar vermiştir. 1938-1945 arasında belli bir düzeye kadar soyutlanmış figürün, bütünüyle soyut bir resim mekânıyla bütünleştirilmesini biçimsel olarak çözümlemeye yönelmiştir. Üslubu 1950'lere doğru giderek soyutlaşmıştır. Önceleri çizgisel ve lekesel bir fırça işçiliği geliştirmişken, sonradan bütünüyle dinamik bir resim yüzeyi elde etmeye önem vermiştir.

De Kooning, 1950'lerde aynı anda komik ve trajik bir etki yapan belli bir kadın tipi çevresinde yeniden figüratif anlayışa dönmüştür. Bu bağlam içinde yaptığı *Kadın* dizisi sanatının en özgün örnekleri arasındadır. Saf renkleri, en kaba biçimi içindeki anıtsallıklarıyla dikkat çeken bu dönem yapıtları, aşırı dışavurumcu ve anlatımcı bir nitelik taşırlar. Bu nedenle de herhangi bir simgesel yoruma olanak vermezler.

De Kooning'in 1960'lardaki tümüyle soyut "manzaracılık" anlayışı ile 1970'lerde yeniden ele aldığı *Kadın* dizisinde dışavurumcu tekniğini iyice arındırıp geliştirdiği görülür. Ancak bu gelişiminin yanı sıra giderek artan ritmik yapı, onun katışıksız dinamizminin karşılığı olan dirimselliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ağıt*, 1939; *Oturan Figür (Klasik Erkek)*, 1940; *Pembe Bayan*, 1944; *Pembe Melekler*, 1945; *Ağustos'ta Işık*, 1946; *Ashville*, 1948-1949, Philips Galerisi, Washington D.C.; *Kazı*, 1950, Chicago Sanat Enstitüsü; *Gansewort Sokağı*, 1950-1951; *Kadın I*, 1952, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Kadın ve Bisiklet*, 1952-1953, Whitney Amerikan Sanatı Müzesi, New York; *Adsız Soyutlama*, 1955, Guggenheim Müzesi, New York; *Paskalya Sabahı*, 1956, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Şubat*, 1957, Sidney Jannis Galerisi, New York.

Ferdinand Victor Eugène Delacroix

DELACROIX, Ferdinand Victor Eugène (1798-1863)

Fransız, ressam. Romantizm akımının en büyük temsilcisidir.

26 Nisan 1798'de Charenton-Saint-Maurice'de doğdu, 13 Ağustos 1863'te Paris'te öldü. Yasal babası Charles Constant Delacroix, Fransız Devrimi'ne katılmış, siyasal ve diplomatik görevlerde bulunmuş bir öğretmendi. Gerçek babasının ise ünlü Fransız devlet adamı Tallegrand olduğu sanılmaktadır. İkisi arasındaki aşırı benzerlik, ayrıca yapıtlarının sürekli olarak devlet tarafından satın alınması ve kendisine pek çok sipariş verilmesi bu ilişkinin bir kanıtı olarak gösterilmektedir.

Delacroix 1815'te, akademik bir ressam olan Pierre Guerin'in atölyesine girdi. Burada sanatına hayranlık duyduğu Théodore Gericault ile tanıştı. 1822'de *Dante'nin Çığlığı* adlı yapıtıyla Salon Sergisi'ne katıldı ve büyük bir başarı kazandı. Daha sonra katıldığı çeşitli Salon sergilerinde de bu başarısını sürdürdü. 1825'te İngiltere'ye gitti; renkçilikleriyle ünlü İngiliz ressamlarını inceledi.

1830 Devrimi'yle Delacroix'nın koruyucuları iş başına geldi; Tallegrand da bunlardan biriydi. Delacroix 1832'de Fas'a giden diplomatik Fransız kuruluna ataşe olarak katıldı. İspanya ve Cezayir'i de görmek olanağını bulduğu bu geziden çok etkilendi. 1833-1854 arasında Bourbon, Louvre ve Luxembourg gibi Paris saraylarının çeşitli bölümlerini süsledi. 1857'de Akademi üyeliğine seçildi.

Delacroix konu olarak Dante, Shakespeare ve Byron gibi şairlerin yapıtlarına, tarihsel olaylara, Fas ve Cezayir Arapları'nın yaşamlarına büyük ilgi duymuş, bu konuları işlediği resimlerinde özellikle büyük bir başarı göstermiştir.

Daha 24 yaşındayken yaptığı *Dante'nin Çığlığı*, ünlü şairin *İlahi Komedya*'sının 8. bölümünden esinlenmiştir. Dante'nin Cehennem'den geçişini betimler. Bazı figürler, üslubuyla Delacroix'yı etkileyen

Michelangelo'nun *Son Yargı*'sından alınmıştır. Renk açısından Gericault'un etkilerini de taşır.

Delacroix'nın bunu izleyen *Sakız Adası Katliamı* adlı ünlü yapıtı, 1822'de Sakız Adası'ndaki Osmanlı birliklerine saldıran Yunanlılar'ı konu alır. Bu olay o günlerdeki Yunan bağımsızlık savaşından çok etkilenen Avrupa'da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Ancak resim, yansıttığı dehşet havası yüzünden tepki uyandırmış, eleştirmenler ve aydınlar arasında tartışma konusu olmuştur. Bu yapıt dramatik ve duygusal havası, hareketli deseni, hızlı fırça vuruşları ve saf renkleriyle Delacroix'nın klasik gelenekten ayrılışına işaret eder.

Delacroix'nın dehşet verici konulara duyduğu aşırı ilgi, Byron'un bir şiirinden esinlenerek yaptığı *Sardanapal'ın Ölümü*'nde doruk noktasına ulaşır. Acımasız, Doğulu bir kral olan Sardanapal, bir yenilgi üzerine kendini ölüme hazırlamak için, atları, cariyeleri ve esirleri gibi sevdiği her şeyin öldürülmesini duyurmuştur. Delacroix, ölümü direnmeden kabul eden masum ve güzel Doğulu kadın tipini başlangıçtan beri işlemiştir. Resimde bir yandan insanların boğazlanmasının yarattığı dramatik havanın yanı sıra, çıplak güzel kadınların da yer alması bir karşıtlık yaratır. *Sardanapal'ın Ölümü*, resmin sağ alt köşesinden sol üst köşesine uzanan köşegen boyunca düzenlenmiş karmaşık bir kompozisyon anlayışı üstüne kurulmuştur. Yapıt bu özellikleriyle klasik resim kurallarına tümüyle ters düşer.

Halka Yol Gösteren Özgürlük, Delacroix'nın güncel bir olayı ele aldığı tek yapıtıdır. Resmin merkezinde özgürlüğü temsil eden, anıtsal boyuttaki simgesel kadın figürü gerçek bir kahraman gibi işlenmiştir. Sol yanda elinde tüfek tutan silindir şapkalı figür de Delacroix'nın kendisidir. Bu ünlü resim, genel kanının tersine, Kral Louis Philip'in başa geçmesiyle sonuçlanan 1830 Ayaklanması'nda başı çeken Bonapartçılar ve Orleansçılar gibi kral yandaşlarını betimlemektedir. Zaten bu nedenle yüksek bir fiyat ödenerek devlet tarafından satın alınmıştır.

Kuzey Afrika gezisi, Delacroix'nın üslubunda bir dönüm noktası olmuştur. Sanatçı, bu gezisinde şiddetli Akdeniz güneşinin, Avrupa resminin katı ve kesin biçimsel sınırlarını eriterek nesneleri birbiriyle kaynaştırdığını düşünmüştür. Ayrıca renk kullanımının katı bir biçimselliğin boyunduruğundan kurtarılmasıyla çok daha etkili sonuçlar elde edilebileceğini anlamıştır. Afrika'dayken hazırladığı sayısız eskize dayanarak, bu düşünceleri doğrultusunda yaptığı resimleri, Delacroix'nın en özgün yapıtları arasındadır. Bu dönem yapıtlarında daha öncesinin aşırı romantikleştirme eğilimiyle, kütlesel hacimciliğe ve desene ağırlık veren anlayışından kurtulmuş, özgür bir teknik ve zengin renklere dayanan yeni bir tutum geliştirmiştir.

Delacroix'nın 1833'ten sonra yaptığı saray dekorasyonlarında, klasik ve barok kökenli özellikleri birleştiren, Rubens ve Titian'dan etkiler taşıyan bir yaklaşım izlenir. Son dönem yapıtlarındaki renkçi tutumu ise Cézanne, Renoir, Gauguin, Van Gogh, Signac ve Redon gibi 19.yy Fransız resminin ustalarını etkilemiştir.

Delacroix'nın yaşamı boyunca tuttuğu günlük, onun sanatı, ve sanat üstüne düşünceleriyle ilgili önemli bir bilgi kaynağıdır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Dante'nin Çığlığı*, 1822, Louvre, Paris; *Mezarlıkta Öksüz Kız*, 1823, Louvre, Paris; *Sakız Adası Katliamı*, 1824, Louvre, Paris; *Sardanapal'ın Ölümü*, 1827, Louvre, Paris; *Hamlet ve Horatio Mezarlıkta*, 1829 ve 1830, Louvre, Paris, iki resim; *Halka Yol Gösteren Özgürlük*, 1830, Louvre, Paris; *Cezayirli Kadınlar*, 1834, Louvre, Paris; *Gidour ile Paşa'nın Kavga-*

Romantizm

Kişisel duygu, değer ve ilgi alanlarını aşırı biçimde yücelterek gerçeği sadece bu açıdan değerlendiren sanat anlayışına Romantizm adı verilir. Romantik sanatçıların duygusal, öznel, içe dönük ve tepkisel bir tutumu vardır. Bu bağlam içinde kahramanlık, umutsuzluk, aşk, özlem, ölüm, yurtseverlik, toprağa bağlılık vb. gibi konuları işlerler.

Romantik sanatçılar çeşitli anlatım biçimlerine yönelmişlerdir. Örneğin Turner* ve Theodore Rousseau* herhangi bir görüntü ya da manzarayı kendi duygularını dile getirmek için bir araç olarak kullanmışlardır. Gericault* ise belli bir olayı, izleyicinin duygusal olarak o olayla özdeşleşmesini sağlayacak biçimde işlemiştir. Delacroix kendi çağına ya da uygarlığına bir tepki olarak, geçmişe ya da uzak bir ülkeye duyduğu özlemi, geçmişin ve o ülkenin görüntüleriyle anlatmıştır. Otorite ve baskıya karşı duydukları şiddetli tepkiyi, ezilen ya da haksızlığa uğrayan masum insanları görüntüleyerek bir protestoya dönüştürmek de romantik sanatçıların tuttuğu yollardan biridir. Gericault'nun Medusa'nın Salı, Delacroix'nın Sakız Adası Katliamı ve Daumier'nin* İsyan adlı yapıtları bu tür örneklerdendir.

Romantizm sanatta ve edebiyatta 1800'lerle 1870'ler arasında gelişmiş bir akımdır. 18.yy'ın sonlarına doğru Alman ve İngiliz kültürlerinin kendine özgü yapısından kaynaklanmış, Fransa'da ise Fransız Devrimi ve Napoléon döneminde devletin resmi sanatı Neo-Klasizm'e (Yeni-Klasikçilik) ve üst tabakanın sanatı Rokoko'ya karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Fransız Romantikleri bir yandan Neo-Klasizm'in katı ve durağan biçimciliğine karşı çıkmıştır, öte yandan da Rokoko'nun ve David-Ingres çizgisindeki sanatçıların yadsıdığı gerçek kavramına duygusal boyutlu yeni bir tanım getirmeye çalışmışlardır. Romantizm hareketi, plastik sanatlarda ABD'de Hudson River Okulu ressamları ile bazı Rus sanatçılarını da etkilemiştir.

si, 1840, Chicago Sanat Enstitüsü; *Hacılılar'ın İstanbul'u Alışı*, 1840, Louvre, Paris; *Fas'ta Musevi Düğünü*, 1845; *Kaplan Avı*, 1854, Louvre Paris; *Aslan Avı*, 1855, Güzel Sanatlar Müzesi, Bordeaux; *Aslan Avı*, 1858, Chicago Sanat Enstitüsü. **Dekorasyon:** Bourbon Sarayı'nın Kral Salonu, Kütüphanesi ve Vekiller Salonu, 1833-1847; Luxembourg Sarayı Kütüphanesi, 1840-1847, Paris; Louvre Sarayı'nın Apollon Galerisi, 1850-1851, Paris.

• **KAYNAKLAR:** U.Christoffel, *Eugène Delacroix*, 1951; R.Escholier, *Eugène Delacroix*, 1963; P.Hamlyn, *The Life and Times of Delacroix*, 1968; R.Huyghe, *Delacroix*, 1963; J.Lee, *Delacroix*, 1963; L.Rudrauf, *Eugène Delacroix*, 1942.

• **BAKINIZ:** GERICAULT, INGRES, RUBENS.

DE LA MARE, Walter (1873-1956)

İngiliz, şair ve romancı. Zengin bir düş dünyasına yer veren şiirleri, fantezileri ve çocuklar için yazdığı öyküleriyle tanınmıştır.

Walter John De la Mare, 25 Nisan 1873'te, Kent ilinin Charlton kasabasında doğdu, 22 Haziran 1956'da Twickhenham'da öldü. Fransız Protestan kökenli bir aileden gelmekteydi. Londra'daki St. Paul Katedral Okulu'nda öğrenim gördükten sonra, 1908 yılına değin bir Amerikan petrol şirketinde çalıştı. *Songs of Childhood* ("Çocukluk Şarkıları") adlı ilk şiir kitabı Walter Ramal takma adıyla 1902'de yayımlandı. 1908'de devletin kendisine aylık bağlaması üzerine tüm zamanını edebiyata verdi ve gerçek adını kullanmaya başladı. Oxford, Cambridge ve St. Andrews üniversitelerinden fahri doktor unvanını aldı. 1955'te Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi üyeliğine seçildi.

De la Mare, şiir, öykü ve romanlarında zengin bir düş gücüne dayanan ve doğaüstü öğelere yer veren bir anlatım geliştirmiştir. Gizemli, şaşırtıcı, yer yer ürkütücü, ama genel olarak neşeli bir atmosfer yaratır. Çocuklukla yetişkinlik, gerçek dünya ile masal ve düş dünyası arasında bir bağ kurmayı denemiş, dünyayı çocuksu bir duyarlılıkla ele almıştır. Döneminin önemli fantezi yazarları arasına girmiş, çocuklar için yazdığı öykülerle de çocuk edebiyatının seçkin isimlerinden biri olarak tanınmıştır. 1921'de yayımlanan *Memoirs of a Midget* ("Bir Cücenin Anıları") adlı romanı şiirsel ve fantastik üslubunun en yetkin örneklerindendir.

De la Mare, döneminin edebiyat akımlarından bağımsız gelişen yönleri ve kendine özgü nitelikleri olmasına karşılık, 19. yy yazarlarından Lewis Carroll ile benzerlikler gösterir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Songs of Childhood*, 1902, ("Çocukluk Şarkıları"); *Poems*, 1906, ("Şiirler"); *Poems for Children*, 1930, ("Çocuklar İçin Şiirler"); *Collected Poems*, 1941, ("Toplu Şiirler"); *The Traveller*, 1946, ("Yolcu"); *O Lovely England*, 1953, ("Güzel İngiltere"). **Roman/Fantezi:** *Henry Brocken*, 1904; *Memoirs of a Midget*, 1921, ("Bir Cücenin Anıları"). **Öykü:** *Collected Stories for Children*, 1947, ("Çocuklar İçin Toplu Öyküler").

DELAMBRE, Jean Baptiste-Joseph (1749-1822)

Fransız astronomi bilgini. Uranüs gezegeninin hareketine ilişkin hesaplar yapmış, astronomi tarihine ilişkin önemli bir yapıt hazırlamıştır.

19 Eylül 1749'da Amiens'de doğdu, 19 Ağustos 1822'de Paris'te öldü. İlk eğitimini Amiens'deki okullarda yaptı; kazandığı bir bursla Latince, Yunanca ve tarih konularında eğitim görmek üzere Paris'te Collège du Plessis'e devam etti. Geçimini sağlamak amacıyla çeviriler yaptı. Astronomi öğrenmeye başladığı zaman otuz yaşına varmıştı. 1771'de oğluna özel dersler vermeye başladığı, geniş olanakları bulunan Geoffroy d'Assy'nin de desteğiyle 1788'de ufak bir gözlemevi kurdu. Lalande'ın Collège de France'ta verdiği derslere devam etti. Güçlü belleği ve astronomi çalışmalarıyla Lalande'ın ilgisini çeken, astronomi ders kitabına getirdiği açıklama ve eleştirileriyle de saygısını kazanan Delambre, sonunda bu ünlü astronomun asistanı oldu. 1795'te Boylamlar Dairesi'ne atanan Delambre, 1807'de Lalande'ın ölümü üzerine Collège de France'ta astronomi profesörlüğüne getirildi.

Fransız Bilimler Akademisi 1790'da Herschel'in 1781'de keşfettiği Uranüs gezegeninin hareketlerini konu eden bir yarışma açtı. Bu gezegenin yörünge ve hareketini saptamak üzere Jüpiter ve Satürn'ün oluşturduğu tedirgemeleri de göz önünde bulunduran Delambre, hazırladığı Uranüs cetvelleriyle konulan ödülü, 1792'de de Akademi'nin yıllık ödülünü kazandı. Ardı ardına gelen bu başarıları sonucu Akademi üyeliğine seçildiği gibi, o sırada standart uzunluk birimi olarak düşünülen metre sistemi için öngörülen geodetik ölçümleri gerçekleştirecek komisyona da girdi. 1792'den 1799'a değin Pierre Méchain (1744-1804) ile birlikte türlü zorluklara karşın Dunkerque ile Barselona arasındaki meridyen yayını ölçmeyi başaran Delambre, ölçümün öyküsünü ve sonuçlarını 1807-1810 arasında *Base du système métrique* ("Metrik Sistemin Temeli") adlı üç ciltlik yapıtında yayımladı.

Delambre yaşamının yaklaşık son yirmi yılını daha çok bilim tarihi çalışmalarına ayırdı. 1810'da yayımladığı *Rapport historique sur les progrès des sciences mathématiques depuis 1789*'da matematik alanında 1789'dan sonraki gelişmeleri özetledi; hemen sonra da astronomi tarihi üzerine çalışmalara başladı. Birçok dil bilen, bilim tarihi konusunda derin bilgiye sahip olan Delambre, konu ettiği kimi yapıtların çevirisine de katkıda bulunarak altı ciltlik bir astronomi tarihi hazırladı. İlk iki cildi 1817'de, son cildi de ölümünden sonra 1827'de yayımlanan bu çalışması, o güne değin hiçbir bilim dalında benzeri bulunmayan, astronomi alanındaki gelişmeleri ayrıntılı bir biçimde, kronolojik sırayla veren dev bir yapıttı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Base du système métrique*, 3 cilt, 1806,1807,1810, ("Metrik Sistemin Temeli"); *Rapport*

historique sur les progrès des sciences mathématiques depuis 1789, 1810, ("1789'dan Bu Yana Matematik Bilimindeki Gelişmeler Üzerine Tarihi Rapor"); *Histoire de l'astronomie*, 6 cilt, 1817-1827, ("Astronomi Tarihi").

• BAKINIZ: ARAGO, BORDA, HERSCHEL, J.L.LALANDE.

DELANEY, Shelag
(1939)

İngiliz oyun, öykü ve senaryo yazarı. Taşra yaşamını ve kadın sorununu ele aldığı yapıtlarıyla tanınmıştır.

Lancashire yakınlarındaki Salford'da doğdu. İlk oyunu *A Taste of Honey*'i (Bir Parmak Bal) 17 yaşında bir genç kızken yazdı. 1958'de Londra'da Joan Littlewood'un sahnelediği oyun çok beğenildi, İngiltere ve ABD'de ödül kazandı. İkinci oyunu *The Lion in Love* ("Sevdalı Aslan") bir önceki kadar başarılı olmayınca, Delaney oyun yazarlığını bırakarak senaryo yazarlığına başladı. Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlandı. 1963'e değin yazdığı kısa öykülerini bir kitapta topladı. 1968'de çevrilen *Charlie Bubbles*'ın başarısıyla senaryo yazarlığındaki iddiasını sürdürdü.

İlk oyunu *Bir Parmak Bal* bir sanayi bölgesi olan Kuzey İngiltere'de geçer. Evlilik dışı bir bebek bekleyen 17 yaşında bir genç kız ve annesinin yaşadığı acı-tatlı olayları şiirsel bir dille anlatan oyun, dengeli bir düş gücünü yansıtır. Delaney'nin duyarlı gözlemleri, 1950-1960 kuşağı genç İngiliz oyun yazarlarının anlatımını çağrıştıran üslubu ve canlı tiplemeleri, yapıtlarının ortak özelliğidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *A Taste of Honey*, 1958, (Bir Parmak Bal); *The Lion in Love*, 1960, ("Sevdalı Aslan"). **Öykü:** *Sweetly Sings the Donkey*, 1963, ("Tatlı Türküler Söyler Eşek"). **Senaryo:** *Charlie Bubbles*, 1968.

• BAKINIZ: H.PINTER, A.WESKER.

DELAPORTE, Luis
(1874-1944)

Fransız, Doğu dilleri ve uygarlıkları uzmanı. Malatya'da kazılar yapmıştır.

22 Ekim 1874'te Fransa'da Saint Hilaire de Harcouet'de doğdu, II.Dünya Savaşı'nda esir düştüğü Almanya'da, Silezya'da öldü. Matematik öğrenimini tamamladıktan sonra 1901'de École Pratique des Hautes Études'de Asur ve Eski Suriye Kültürleri Bölümü'nü bitirdi. Ayrıca École du Louvre'da ve Katolik Enstitüsü'nde okudu.

1904'te eski Süryani el yazmalarının kataloğunu hazırlamak üzere Lübnan'a giden araştırma kuruluna başkanlık etti. 1906'da bazı *İncil* parçalarını yayımladı.

Guimet ve Louvre müzelerindeki Doğu kökenli silindir mühür ve madalyonları sınıflandırarak katoloğlarını yaptı. Elam uygarlığını tanıtan yazılar yazdı. Hrozny'nin Hitit çivi yazısını okumasıyla ortaya çıkan bu yeni Hint-Avrupa dili üzerinde çalışmaya başladı. Türkiye'de Atatürk'ün desteği ile *Revue Hittite et Asianique* adlı sürekli yayını kurdu. 1931'de Has Höyük'te kazı yaptı. 1933-1939 arasında Fransızlar'ın Malatya'da yürüttüğü kazıları yönetti.

Çalışmaları genelde eski Doğu uygarlıklarını arkeoloji ve dil verileri ışığında incelemeye yönelik olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La Mesopotamie, les civilisations babyloniens et assyrienne*, 1923, ("Mezopotamya, Babil ve Asur Uygarlıkları"); *Les Hittites*, 1936, ("Hititler"); *Les peuples de l'orient méditerranéen*, 1938, ("Doğu Akdeniz Halkları").

DE LA ROCHE, Mazo
(1885-1961)

Kanadalı yazar. Kanada kır yaşamını aile öyküsü çerçevesinde işleyen destansı romanlarıyla tanınmıştır.

15 Ocak 1885'te Toronto'da doğdu, 12 Temmuz 1961'de aynı kentte öldü. İngiliz, Fransız ve İrlanda kökenli orta halli bir ailenin kızıydı. Öğrenimini Toronto'nun banliyölerindeki okullarda tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte Ontario bölgesinde bir çiftliğe yerleşti. Çiftlik deneyimleri romanlarında işleyeceği kır yaşamı üzerine düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. 1920'lerde yazmaya başladığı öyküleri fazla ilgi çekmedi. 1927'de yayımlanan *Jalna* adlı romanı, aynı yıl *Atlantic Monthly* dergisinin bir ödülünü alınca, birdenbire ABD ve Avrupa'da da tanınan bir yazar oldu. 1929-1939 yıllarını İngiltere'de geçirdi. Roman ve öykülerinin yanı sıra oyun, otobiyografi ve çocuk kitabı türlerinde ürünler verdi.

De la Roche'un başyapıtı *Jalna*, Ontario bölgesinde, Jalna adlı hayali bir yerde yaşayan bir ailenin öyküsüdür. Yazar, Kanada kır yaşamını Whiteoak ailesinin, geçmişe dönük değerleri korumaya çalışan bireyleri ve bu ailenin kendine yeterli dünyası çerçevesinde ele alır. *Jalna*'nın büyük bir ilgiyle karşılanması üzerine sayısı on beşi bulan bir dizi romanla aynı konuyu işlemeyi sürdürmüştür.

De la Roche, bir ailenin yüz yılı kapsayan tarihini destansı bir anlatımla işleyerek bu tür *saga* romanının tanınan yazarlarından olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca) Roman:** *Jalna*, 1927; *Whiteoaks of Jalna*, 1929, ("Jalna'lı Whiteoak Ailesi"); *Whiteoak Heritage*, 1940, ("Whiteoak'ların Mirası"); *Return to Jalna*, 1946, ("Jalna'ya Dönüş"); *The Whiteoak Brothers*, 1953, ("Whiteoak Kardeşler"). **Öykü:** *A Boy in the House*, 1952, ("Evdeki Çocuk"); **Oyun:** *Whiteoaks*, 1936. **Otobiyografi:** *Ringing the Changes*, 1957.

DELAUNAY, Robert
(1885-1941)

Fransız, ressam. Orfizm akımını geliştirmiştir.

12 Nisan 1885'te Paris'te doğdu, 25 Ekim 1941'de Montpellier'de öldü. Bir süre Paris'te bir dekoratörün yanında çalıştı. Resim konusunda daha çok kendi kendini yetiştirdi. 1910'da ilk Orfistler'den olan ressam Sonia Terk (1885-1979) ile evlendi. Yapıtlarını Salon des Indépendants'da sergiledi. 1911'de Blue Reiter resim grubunun üyeleriyle tanıştı. 1913'te şair Apollinaire ile birlikte Berlin'e gitti. Buradaki Sturm Galerisi'nde kişisel bir sergi açtı. 1914-1920 arasında İspanya ve Portekiz'de yaşadı. 1921'de Paris'e döndü. 1937 Paris Dünya Fuarı için Demiryolları Pavyonu'nun dekorasyonunu yaptı. 1939'da Galerie Charpantier'de Réalites Nouvelles (Yeni Gerçekler) adlı bir sergi düzenledi.

Delaunay'ın sanatı Yeni İzlenimcilik'in (Neo-Empresyonizm) renk anlayışı ile Cézanne ve Kübistler'in biçimciliğinin etkisi altında gelişmiştir. Bu etkileri *Saint-Severin Kilisesi* ve *Eiffel Kulesi* adlı dizilerinde bireysel bir üsluba dönüştürmeyi başarmıştır. Bu resimlerde saf rengin kullanımına dayanan kübist-soyut arası bir eğilim izlenir.

1912'den sonra bütünüyle soyutlanmış bir biçim anlayışına yönelmiştir. Doğayla ilgili her türlü gerçekçi görünüşü dışlamış, ışık, renk ve ritmin dinamik olarak algılanmasını sağlayan yeni bir biçimcilik oluşturmuştur. 1930'larda Orfizm ilkeleri doğrultusunda yaptığı çalışmalar, tam bir soyutlama ile

Orfizm

1910'ların başında Paris sanat çevrelerindeki egemen eğilim Picasso, Braque* ve Gris* gibi sanatçıların temsil ettiği Çözümleyici Kübizm' di (Analitik Kübizm). Nesnelerin bütünüyle parçalanıp resimde yeniden kurulmasına dayanan bu anlayış, daha sonraki yıllarda aynı sanatçıların elinde Bireşimci Kübizm'e (Sentetik Kübizm) dönüştü. Her iki eğilim de, belli uyumların kullanımı dışında, renkçiliği dışlayan bir biçim anlayışı üstüne kurulmuştu.*

Delaunay'ın başını çektiği bir grup ressam ise, Kübizm'in bu gelişmelerine bir tepki olarak, soyutlanmış biçim ve özellikle de renge öncelik tanıyan yeni bir eğilim geliştirdiler. Apollinaire, Delaunay'la açtığı bir sergi üstüne yaptığı konuşmada, bu anlayışı Orfizm olarak niteledi. Bununla soyut resmin renkçi tutumunun, Yunan mitolojisindeki Orfe'nin vahşi hayvanları uysallaştıran müziğinin gücüne denk bir etkisi olduğunu anlatmak istiyordu.*

Gerçekte Orfizm, Nabiler'in, Serusier, Gauguin* ve özellikle de Seurat'nın* geliştirdikleri renk kuramlarıyla uygulamalarının bir uzantısıdır. Seurat resmin geometrisiyle, oranlarıyla ve renk düzeniyle ilgilenmiş öncü sanatçılardan biriydi. Köktenci bir yaklaşım içinde küçük fırça vuruşlarıyla yan yana getirdiği karşıt renklerle doğal ışığın resimdeki karşılığını yakalamaya çalışmıştı. Orfistler burdan yola çıkarak rengi ve rengin kendiliğinden etkilerini, resmin asıl konusu haline getirdiler. Resmin üç ana öğesinden biri olan renk, daha önce bir araç niteliğindeyken böylece resmin temel amacına dönüştürülmüş oluyordu.*

Delaunay'a göre Orfistler'in çıkış noktası şuydu: Tamamlayıcı rengi tarafından etkisi kırılmayan bir ana renk, ötekilerle kaynaşarak, bütün renkleri içeren bir etki yapar. Bu görüşe göre boş bir tuval üstündeki herhangi bir renk belli bir gerilim yaratır. Örneğin bu nitelikteki bir kırmızının yanına aynı saflık ve oranda yerleştirilen onun tamamlayıcısı yeşil bir renk, kırmızıyı etkisiz kılar. Ancak karşıt yeşil yerine, sarı ve mavi gibi herhangi bir uyumsuz renk kullanıldığında gerilim şiddetlenir. Orfist bir resim, birbirini tamamlamayan, uyumsuz renklerin yan yana getirilmesiyle gerçekleştirilir. Renklerin yan yana getirilmesi ise Antik Çağ' dan beri bir dikdörtgenin uzun ve kısa kenarları arasındaki en uyumlu oran sayılagelen "altın oran"a dayanan bir biçimciliğin kurallarına göre düzenlenir. Bu bağlam içinde, biçimler arasında kesin ayrım belirsiz bir hale gelir. Buna karşılık, rengin tüm dinamizmini yansıtacak, katışıksız bir görsellik elde edilmiş olur.

Delaunay'ın karısı Sonia Terk'in sanatçının ilgisini renge çekmekte etkili bir rolü olmuştur. Başlangıçta Fovist bir bakış açısı benimseyen Sonia, ilk Orfistler'den biridir. Patrick Bruce (1880-1937) A.B.Prost Stanton, MacDonald-Wright (1890-1973) ve Morgan Russell (1886-1953) gibi o dönemde Paris'te çalışan Amerikalı dört ressam da ilk Orfistler arasındadır. Russell ve MacDonald-Wright, sonradan Synchromizm adını verdikleri bir anlayışa yönelmişlerdir. Ancak bu anlayışla Orfizm arasında büyük bir fark yoktur. Kupka* ile F.Picabia* da 1910 sonrasında aynı ya da benzer yöntemleri uygulayarak Orfist resimler yapmışlardır.*

I.Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Orfizm'in başlangıçtaki hızı azalmıştır. Savaş sonrasında da Fransa'da soyut eğilimler giderek önemlerini yitirmiştir. Delaunay zaman zaman figüratif resme dönmüştür. Amerikalı Orfistler aralarındaki birliği koruyamamışlardır. Kupka 1950'lere değin soyut anlayışta direnmiştir. Picabia ise 1913'te M.Duchamp'ın etkisiyle dadacı bir bakış açısı benimsemiştir.*

katışıksız ritim anlayışının bütünleştirilmesi sonucunu vermiştir.

Delaunay'ın sanatı 20. yy'ın başlarında gelişen Alman Dışavurumculuk'u (Ekspresyonizm), Süprematizm ve Fütürizm (Gelecekçilik) gibi eğilimlerin getirdiği yenilikler kapsamında gelişmiştir. Özgünlüğü, bu yenilikleri yetkin bir ritim duygusu ve katışıksız bir görsel etki uyandıracak bir renk ve ışık kullanımı ile bütünleştirmesinden kaynaklanır. Bu nitelikleriyle W.Kandinsky, F.Marc, A.Macke, P.Klee, L.Feininger, F.Leger, M.Duchamp ve M.Chagall gibi büyük ustaları ve başka birçok sanatçıyı etkilemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): Resim: *Batan Güneşli Manzara*, 1906; *Saint-Severin Kilisesi* dizisi, 1909; *Eiffel Kulesi* dizisi, 1909-1910, Sanat Müzesi, Basel ve Guggenheim Müzesi, New York; *Pencereler* dizisi, 1911, Tate Galerisi, Londra; *Pencereler*, 1912, Guggenheim Müzesi, New York; *Disques* dizisi, 1912-1913, Guggenheim Müzesi, New York; *Dairesel Kozmik Biçimler* dizisi, 1912-1913; *Cardiff Takımı*, 1913, Staedelijk van Abbe Müzesi, Eindhoven-Hollanda; *Hommege à Bleriot*, (Bleriot'ya Saygı), 1914, Kamu Sanat Koleksiyonu, Basel; *Hava, Demir ve Su*, 1937, Resim ve Heykel Müzesi, Grenoble. **Kitap:** *Du Cubisme à l'art abstrait. documents inédits*, P.Francastel (der.), 1957,

• **KAYNAKLAR:** F.G. de la Tourette, *Robert Delaunay*, 1960

• **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, BOCCIONI, FEININGER, KANDINSKY, MACKE, MALEVİÇ, MARC, PICASSO.

DELAUNAY-TERK, Sonia
(1885-1979)

Rus asıllı Fransız ressam. Orfizm ilkeleri doğrultusunda yaptığı resim, kumaş baskısı ve resim desenli dokuma duvar panoları ile tanınmıştır.

Ukrayna'da doğdu, 1979'da öldü. Çocukluğu St.Petersburg'da (şimdi Leningrad) geçti. Resim öğrenimi için Almanya'ya gitti. İki yıl Karlsruhe'de çalıştıktan sonra 1905'te Paris'teki Académie de la Palette'e girdi. Burada Ozenfant ve Andre Dunoyer de Segonzac (1884-1974) gibi ressamlarla arkadaş oldu. Öğrenciliği sırasında Gauguin ve Van Gogh'un yapıtlarından etkilendi. Daha sonra Cézanne'ın etkisinin izlendiği ilk yapıtlarını sergiledi. 1910'da ressam Robert Delaunay'la evlendi. Önceleri resimde onun dinamizminden etkilendiyse de, daha sonra uyumsuz renkleri kullanarak kendine özgü kübist eğilimli bir üslup geliştirdi. 1914-1920 arasında İspanya ve Portekiz'de yaşadı. Madrid'in güneşli iklimi Portekiz'in doğal güzellikleri ve halk sanatı, onu sıcak, canlı renklere ve ışıklı, hareketli kompozisyonlara yöneltti. Sonia Delaunay 1918'de bale emprezaryosu Diaghilev'le tanıştı. Onun isteği üzerine kocasıyla birlikte *Kleopatra* balesinin kostüm ve dekorlarını hazırladı. 1920'de Paris'e döndü ve bir süre gerçeküstücü sanatçılarla çalıştı. Daha sonra moda alanına yöneldi, el baskısı kumaşlar ve dokuma duvar panoları yapmaya başladı. Kumaşlarında geleneksel desenler yerine, birbiriyle zıtlık yaratan canlı renklerden oluşan geometrik biçim, çizgi, leke ve ışık demetleri kullandı. Dünyanın önde gelen sinema ve tiyatro sanatçıları için hazırladığı giysilerle modayı yönlendirdi. 1925'te bütün dokumalarını Paris'teki Süsleme Sanatları Sergisi'nde sergiledi. 1930'da yeniden resme yöneldi ve Abstraction Création (Soyutlama-Yaratma) grubuna katıldı. 1937'de R.Delaunay'la Paris Dünya Sergisi için Fransız Demiryolları ve Havayolları pavyonlarının süslemelerini yaptı, bu çalışmalarıyla altın madalya kazandı. 1939'da Galérie Charpantier'de Réalites Nouvelles (Yeni Gerçekler) adlı serginin düzenlenmesine katkıda bulundu. Kocasının 1941'deki ölümünün ardından da tasarımcı ve ressam olarak çalışmalarını sürdürdü. G.Pompidou ABD'ye yaptığı bir resmi ziyaret sırasında, onun dokumalarından birini Başkan Nixon'a armağan etti.

1973'te Lozan, Cenova ve New York'da açtığı sergilerin ardından Paris Kenti Büyük Ödülü'nü kazandı. Daha sonra ABD, İngiltere ve Japonya'da da toplu sergiler açtı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Le bal Bullier*, 1913, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Market et Minho*, 1915, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris.

DE LAVAL, Carl
(1845-1913)

İsveçli mühendis ve mucit. Kendi adıyla tanınan tek basamaklı buhar türbinini geliştirmiştir.

Carl Gustaf Patrik De Laval 9 Mayıs 1845'te İsveç'in Orsa kentinde doğdu. 2 Şubat 1913'te Stockholm'de öldü. Ailesi 17. yy'ın başında Fransa'dan İsveç'e göç etmişti. De Laval yükseköğrenimini Stockholm Teknik Enstitüsü ve Uppsala Üniversitesi'nde tamamladı. Önceleri metalurji ile ilgilenerek başta bir elektrik fırını olmak üzere demir, çinko ve kurşunun işlenmesinde kullanılmak üzere, çeşitli araçlar geliştirdi. Daha sonra süt sanayiine yönelik çalışmalarıyla 1878'de kendi adıyla bilinen yüksek devirli, santrifüjlü bir kaymak ayırıcısının yapımını gerçekleştirdi. De Laval bu alana olan ilgisini yaşamı boyunca sürdürmüş ve 1913'te vakumlu bir süt sağma makinesi geliştirmiş olmakla birlikte, 1880'lerden başlayarak çalışmalarının ağırlığını buharlı türbinlere kaydırdı.

Buhar gücünden yararlanarak bir türbini çalıştırma düşüncesini ilk uygulayanlardan biri Baron von Kempelen'dir. Bu Alman mucidin 1784'teki bir girişimi dönemin teknolojisinin yetersizliğinden başarısızlığa uğramıştır. 19. yy'da ABD'de gerçekleştirilen pek de kullanışlı olmayan buhar türbinleri dışında, bu alandaki en önemli iki öncü girişim İngiltere'de Parsons ve İsveç'te De Laval'in hemen hemen aynı yıllara rastlayan çalışmalarıdır. De Laval 1880'lerin başında yaptığı araştırmalarla 1883'te tek basamaklı (basınç düşüşlü), oldukça hızlı devirli bir buhar türbininin yapımını gerçekleştirdi. Dakikada 10-30

bin devirli bu türbini pratik bir güç kaynağına dönüştürebilmek için de devri onda birine düşüren bir dişli sistemi geliştirdi. 1890'ların başında türbinini deniz taşımacılığında kullanmak üzere girişimde bulunduysa da yüksek devirli bu türbini gemilere uyarlamak mümkün olmadı. Türbinli ilk geminin yapımı da 1897'de Parsons tarafından İngiltere'de gerçekleştirildi.

De Laval, elektriğin aydınlanmada kullanımından aerodinamiğe dek çeşitli alanlarda çalışmış, sayısı binleri bulan buluşlarıyla ve kendi kurduğu şirkette ürettiği çeşitli araç ve makinelerle İsveç'in ağır sanayiine öncülük etmiştir.

• KAYNAKLAR: T.Althin, *Life of De Laval*, 1943.

• BAKINIZ: C.A.PARSONS.

DELBRÜCK, Hans
(1848-1929)

Alman tarihçi ve siyaset adamı. Savaş tarihi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

Hans Gottlieb Leopold Delbrück 11 Kasım 1848'de Bergen'de doğdu, 14 Temmuz 1929'da Berlin'de öldü. Heidelberg ve Bonn üniversitelerinde öğrenim gördü. 1870-1871 yıllarında subay olarak Fransa-Prusya Savaşı'na katıldı. 1882-1885 arasında Prusya Meclisi'nde, 1884-1890 arasında da Reichstag'da (Alman İmparatorluğu Meclisi) muhafazakâr milletvekilleri arasında yer aldı. 1885'ten 1921'e değin Berlin Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak ders verdi.

Delbrück, Friedrich Dahl'dan Heinrich Treitschke'ye dek uzanan ve tarih bilimiyle güncel siyaseti bir bütün içinde ele alan 19.yy Alman tarihçilerinin son temsilcilerindendir. Yazdığı kitapların yanı sıra meclisteki çalışmalarıyla ve çıkardığı dergilerle, ders verdiği kitlenin dışına çıkarak geniş bir kamuoyuna ulaşmaya çalıştı.

1883'te Treitschke'yle birlikte *Preussische Jahrbücher* ("Prusya Yıllıkları") adlı siyaset, tarih, edebiyat gibi çeşitli konuları ele alan haftalık bir dergi çıkarmaya başladı. Treitschke ile aralarında siyasi görüş ayrılığı çıkması nedeniyle 1889'dan 1923'e dek dergiyi tek başına yönetti. Bir yandan da *Politische Korrespondenzen* ("Siyasi Yazışmalar") adlı aylık bir dergi çıkardı ve buraya yazdığı yazılarda iç ve dış politika konularında çeşitli yorumlar getirdi. 1914'te I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, savaşın yol açtığı sorunları tartışmak amacıyla Mittwochabend (Çarşamba Akşamı) adlı bir kulüp kurdu. Gerek dergiler, gerekse kulüp, dönemin aydınlarının ve siyasetçilerinin ilgisini çekti.

Delbrück, askerlik tarihi konusunda uzmanlaştı. *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* ("Siyasi Tarih Çerçevesi İçinde Savaş Sanatı Tarihi") adlı kitabında Antik Çağ'dan Napoléon dönemine dek savaşların tarihini inceledi. Görüşlerini sayılara gömülmeden kesin ve zaman zaman basitleştirilmiş biçimde dile getirmesi, savaşlar tarihine bakış açısı, Büyük Friedrich ve Napoléon'un savaş stratejileri üzerine alışılagelenin dışında sonuçlara varması, dönemin birçok askerlik uzmanının eleştirilerine yol açtı.

Siyasi görüşleri açısından kendini "açık bir muhafazakâr" olarak tanımlayan Delbrück, anayasal monarşinin savunucularındandı. İngiltere'nin güvencesinde, barış içinde bir dünyanın özlemini duyuyor, Avrupa'da, ülkeler arasındaki güç dengesinin sağlanması gerektiğine inanıyordu.

• YAPITLAR (başlıca): *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Neidhardt von Gneisenau*, 2 cilt, 1880, ("Mareşal Kont Neidhardt von Gneisenau'nun Yaşamı"); *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, 5 cilt, 1900-1927, ("Siyasi Tarih Çerçevesi İçinde Savaş Sanatı Tarihi"); *Bismarcks Erbe*, 1915, ("Bismarck'ın Mirası"); *Vor und nach dem Weltkriege*, 1926, ("Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası").

• BAKINIZ: TREITSCHKE.

DELBRÜCK, Max
(1906-1981)

Alman asıllı ABD'li biyoloji bilgini. Virüsler üzerindeki çalışmalarıyla, en basit organizmalarda da gen alışverişinin varlığını kanıtlamıştır.

4 Eylül 1906'da Berlin'de doğdu. 9 Mart 1981'de California Eyaleti'nin Pasadena kentinde öldü. Tübingen, Berlin ve Bonn üniversitelerinde önce astronomi ve astrofizik öğrenimi gördü. 1930'da Göttingen Üniversitesi'nden fizik dalında doktora derecesini aldı. 1932'ye değin İngiltere, Danimarka ve İsviçre'de çalışmalar yapan Delbrück, Kopenhag'da bulunduğu dönemde, Bohr'un atom fiziği ilkelerinin canlı sistemlere uygulanmasına ilişkin düşüncelerinden etkilenerek biyolojiyle ilgilenmeye başladı. Almanya'ya döndükten sonra Kaiser Wilhelm Kimya Enstitüsü'nde başladığı biyoloji araştırmalarını California Institute of Technology'de (CALTEC) sürdürmek üzere, 1937'de ABD'ye gitti. 1940'ta Vanderbilt Üniversitesi'nin fizik bölümünde görev aldı ve 1945'te ABD uyruğuna geçti. 1947-1977 yılları arasında CALTEC'te biyoloji profesörlüğü görevini üstlenen, 1977'de "Emeritus" profesör olan Delbrück, 1949'da ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, ayrıca Danimarka Krallık Akademisi, Londra'daki Royal Society ve Fransız Akademisi'nde yabancı üyeliğe kabul edilmiş, 1969 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Hershey ve Luria ile bölüşmüştür.

Bakteriler üzerinde asalak yaşayarak bu mikroorganizmaları yok eden bakteriyofajların (bakteri virüslerinin) varlığını ilk kez 1917'de d'Hérelle saptamış, ancak 1930'lara değin bu konuda fazla bir ilerleme olmamıştı. D'Hérelle'in bakteriyofaj adını verdiği ve 1930'da Burnet'in çeşitli türlerinin varlığını gösterdiği bu virüslerin ancak bir bakteriye yapıştığı zaman etkin duruma geçtiği, bakterinin içine girerek çoğaldığı ve sonradan bakterinin hücre çeperini yok

ederek dışarı çıktığı bilmiyordu. Burnet bu çoğalma sırasında, bir virüs çiftinden, onlara benzeyen virüslerin yanı sıra benzemeyen yeni ve değişik tiplerin de ortaya çıktığını gözlemlemişti.

ABD'de bakteriyofajlar üzerinde çalışmaya başlayan ve 1943'te Luria ile birlikte bakterilerdeki değişinim (mütasyon) hızını ölçmek üzere bir yöntem geliştiren Delbrück, 1946'da bu kez W.T. Bailey ile birlikte, değişik türden virüslerin aynı hücre içinde ortaya çıkabileceği bir deney tasarladı. Bu deneyde gözlemlenen yeni türlerin, birleşen ilk türlerdeki karakterlerin değişik kombinasyonlarına sahip olduklarını gören Delbrück ve Bailey, bu sonucu virüs çifti arasında gerçekleşen genetik malzeme alışverişiyle açıkladılar. Böylece, o güne değin yalnızca gelişmiş organizmalara ilişkin bir özellik olduğuna inanılan gen alışverişi yoluyla yeni türler yaratarak evrimleşme yeteneğinin en basit organizmalarda da var olduğu kanıtlanmıştı. Aynı dönemde, Delbrück ve Luria'dan bağımsız olarak Hershey de aynı sonuca ulaştığından, 1969 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü bu üç araştırmacı arasında bölüştürüldü.

Delbrück'ün 1953'te Visconti ile birlikte geliştirdiği, bakteriyofajların birleşmeleri sırasındaki genetik süreci açıklayan ve gen alışverişinin basit bir değişim olmadığını, tekrarlanan bir çiftleşme sayılması gerektiğini gösteren kuramı bazı ayrıntılar dışında bugün de geçerlidir.

• BAKINIZ: BURNET, d'HÉRELLE, HERSHEY, S.LURIA

DE LEON, Daniel
(1852-1914)

ABD'li sendikacı ve siyaset adamı. Ülkesindeki işçi hareketinin önderlerindendir.

Antiller'de Curaçao'da doğdu, 1914'te öldü. 1865-1871 arasında Hollanda ve Almanya'daki üniversitelerde dilbilim, tarih, felsefe ve matematik eğitimi gördü. 1872'de New York'a gitti. Bir süre, bir İspanyolca gazete çıkaran Kübalı devrimcilere yardım etti. 1876'da Columbia Üniversitesi Hukuk Okulu'na girdi. 1883'te bu üniversitede uluslararası hukuk dersleri verdi.

1880'ler ABD'de işçi hareketinin köktenci biçimler almaya başladığı bir dönemdi. 1881-1886 arasında yapılan 3.092 greve 1.323.000 işçi katılmıştı. Farklı sosyalist eğilimler Socialist Labor Party (Sosyalist İşçi Partisi) içinde bir arada bulunuyordu. Öte yandan 1869'da kurulmuş olan Knights of Labor (İşçi Sınıfının Şövalyeleri) örgütü işçileri militan bir mücadele temelinde örgütlemekteydi. 1886'da kurulan American Federation of Labor (Amerikan İşçi Federasyonu) ise işçi sınıfını mesleki çıkarlar etrafında örgütlemeyi amaçlıyor, siyasal amaç gözeten sendikacılık anlayışına karşı çıkıyordu.

De Leon 1888'de İşçi Sınıfının Şövalyeleri grubuna, 1890'da Sosyalist İşçi Partisi'ne katıldı. 1891'de Sosyalist İşçi Partisi'nin yayın organı *The People* (Halk) dergisini kurdu, ölümüne değin bu derginin ve partinin yöneticiliğini sürdürdü. 1895'te sosyalist sendika ve grupların birleşmesiyle oluşan Socialist Trade and Labor Alliance'ı (Sosyalist Sendika ve Emek İttifakı) kurdu. 1905'te bu örgütün köktenci görüşleri savunan Industrial Workers of the World (Dünya Sanayi İşçileri Sendikası) ile birleşmesinde etkin rol oynadı.

De Leon, kapitalist devletin yıkılıp yerine işçi birlikleri temeline dayanan sosyalist bir devletin oluşturulması gerektiğine inanıyor ve bunun ancak devrimci bir partinin önderliği altında gerçekleşebileceğini savunuyordu. Siyasal amaçlar taşımayan sendikal hareketlere ağır eleştiriler yönelten De Leon, sosyalist bir partinin kendi görüşlerinin propagandasını yapmak amacıyla seçimlere katılmasını, fakat reformcu partilerle hiçbir şekilde ittifaka girmemesi gerektiği görüşünü savunuyordu.

De Leon'un görüşleri ABD'deki sendikacılık hareketinin ve sosyalist düşüncelerin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Reform or Revolution*, 1899, ("Reform ya da Devrim"); *As to Politics*, 1907, ("Politika Hakkında").

• BAKINIZ: LENİN, MARX.

DELIBES, Léo
(1836-1891)

Fransız, besteci. Bale müziği bestecili-ğinin öncülerindendir.

Clément-Philibert-Léo Delibes 21 Şubat 1836'da, Sarthe bölgesindeki Saint-Germain-du--Val' de doğdu, 16 Ocak 1891'de Paris'te öldü. Babasının ölümü üzerine annesiyle birlikte Paris'e gitti ve Madeleine Kilisesi'nin çocuk korosunda yer aldı. 1848'de müzik yeteneğini farkeden annesi tarafından Paris Konservatuvarı'na gönderildi. Dönemin önde gelen opera bestecilerinden Adolphe Adam'ın öğrencisi oldu. Onun yardımıyla, 1853'te Théâtre Lyrique' te eşlikçi, Saint Pierre de Chaillot Kilisesi'nde orgcu olarak görev aldı.

1855'ten başlayarak bestelediği operetler tanınmasını ve sevilmesini sağladı. 1863-1872 arasında Paris Operası'nda eşlikçi ve koro şefi yardımcısı olarak görev yaptı. Bu kuruluşun ısmarladığı, 1866'da sahnelenen *La Source* adlı balenin müziği, bu türdeki ilk yapıtı oldu. 1870'te *Coppélia*, 1876'da da *Sylvia* adlı bale yapıtları ise bestecinin büyük bir ün ve saygınlık kazanmasını sağladı. Bunda, operalarının kazandığı başarının da rolü vardır.

Yapıtlarının gördüğü yaygın ilgiyle Fransa'nın en beğenilen bestecilerinden biri olan Delibes, 1877'de Légion d'Honneur Chevalier unvanını aldı; 1881'de Paris Konservatuvarı'nda kompozisyon öğretmenliğine, 1884'te de Fransız Enstitüsü üyeliğine getirildi.

Delibes'in üslubu, genellikle, hafif opera türüne yatkın özelliklere sahiptir. Müziği, Fransa'da İkinci

İmparatorluk döneminde burjuva değerlerinin egemen olduğu yaşam biçimlerinin havasını yansıtır. Bununla birlikte, asıl önemi, bale müziği alanındaki veriminden kaynaklanır. *Coppélia* ve *Sylvia*'yla Delibes, o zamana değin balede ancak ikincil bir önemi ve yardımcı bir işlevi olan müziği, bale yapıtlarının temel öğelerinden biri durumuna getirmiş, bale müziğine senfonik bir nitelik kazandırmıştır. Bu yönüyle, öncelikle Çaykovski'yi ve başka bale müziği bestecilerini etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Bale müziği: *La Source*, 1866, ("Kaynak"); *Coppélia*, 1870; *Sylvia*, 1876. Opera: *Le roi l'a dit*, 1880, ("Kral Söylemişti"); *Lakmé*, 1883; operetler. Vokal müzik: *O salutaris; Messe brève; Agnus Dei;* şarkılar.

DELISLE, Guillaume
(1675-1726)

Fransız, coğrafyacı. Fransa'da haritacılık alanında yeni düzenlemeler getirmiştir.

28 Şubat 1675'te Paris'te doğdu, 25 Ocak 1726'da aynı kentte öldü. Tarihçi ve coğrafyacı Claude Delisle'in oğlu, gökbilimci Joseph-Nicolas Delisle'in kardeşidir. Gökbilimci Giovanni Domenico Cassini' den astronomi dersleri aldı. 1700'den başlayarak Avrupa ve Afrika haritaları yayımlamaya başladı. 1718'de kralın baş coğrafyacısı oldu. 1720'de yeni düzenlemelerle bir dünya haritası hazırladı.

Delisle, o tarihe değin Ptolemaios'un verdiği boylamlarla çalışan coğrafyacıların tersine, astronomik gözlemlerden yararlanarak yeryüzünün tüm bölgelerini doğru olarak saptayan haritalar hazırladı. Bu haritalarda kıyı şekilleri, uzunluklar daha önceki haritalardan daha doğru olarak belirlenmiştir. Ayrıca bir gökküre ve bir yerküre hazırlayan Delisle, 100'e yakın harita çizdi ve yayımladı. Ölçüm teknikleri ve Eski Çağ coğrafyacılığı hakkında yazıları da vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Atlas géographique*, (ö.s.), 2 cilt, 1789, ("Coğrafya Atlası").

• **BAKINIZ:** J.N.DELISLE, PTOLEMAİOS.

DELISLE, Joseph-Nicolas
(1688-1768)

Fransız astronomi bilgini. Güneş lekelerinin günmerkezli koordinatlarını belirlemek için ilk başarılı yöntemi önermiştir.

4 Nisan 1688'de Paris'te doğdu. 11 Eylül 1768'de aynı kentte öldü. Coğrafya ve tarih yazarı Claude Delisle'in (1644-1720) dokuzuncu çocuğudur. Ağabeyi Guillaume Delisle'den ayırt etmek için "Küçük" ya da "Genç Delisle" diye anılan Joseph-Nicolas, Collège Mazarin'de tanrıbilim okurken kendi kendine matematik çalıştı ve 1706'da izlediği bir Güneş tutulması ilgisini astronomiye çekti. Önce Cassini'nin astronomi cetvellerini tamamlamaya çalıştı, ardından Lüksemburg Sarayı'nın kubbesinde bir gözlemevi kurmak için izin alarak 1712'de düzenli gözlemlerine başladı. 1718'de Collège de France'ta matematik profesörlüğüne atanan ve ülkesi dışında da ünü giderek yayılan Delisle 1725'te, Rus çarı Büyük Petro'nun çağrısıyla, bir gözlemevi ve astronomi okulu kurmak üzere St. Petersburg'a (bugünkü Leningrad) gitti. Dört yıl sonra dönmeyi tasarladığı bu ülkede tam 22 yıl kaldı ve Rusya'nın ilk astronomi bilginleri kuşağının yetişmesinde büyük katkısı oldu. 1747'de Paris'e dönerek Collège de France'taki öğretim görevini sürdüren ve Lalande gibi değerli öğrenciler yetiştiren Delisle, Lüksemburg Sarayı'ndaki gözlemevine ek olarak Hôtel de Cluny'de yeni bir gözlemevi kurdu. 1753'te Merkür'ün, 1761'de Venüs' ün Güneş önünden geçişlerini gözlemlemek amacıyla çeşitli ülkelerdeki gözlemevlerinin işbirliğini sağlayarak uluslararası ilk sistemli çalışmayı örgütledikten sonra, Collège de France'taki derslerini Lalande'a bırakıp gözlemlerine ve çalışmalarına son verdi.

Delisle, kendisinden önceki astronomların, özellikle Halley'in başvurduğu yöntemle gezegenlerin Güneş önünden geçişlerini gözlemleyerek Güneş'in ıraklık açısını (paralaks), dolayısıyla Güneş-Yer uzaklığını hesaplayabileceğini düşünmüştü. Merkür'ün 1723'teki geçişinde beklediği sonuca ulaşamayınca, umudunu gezegenin daha sonraki geçişlerine bağladı. Ancak, 1743 ve 1753'te de sonuç değişmeyince, Merkür gezegeninin Güneş önünden geçişini gözlemlemekle Güneş'in ıraklık açısını belirlemenin olanaksız olduğunu anlayarak, Yer-Güneş uzaklığının ölçümünde Halley'in yaptığı gibi Venüs'ün geçişinden yararlanmak gerektiğine dikkati çekti.

Delisle'in en önemli çalışması, Güneş lekelerinin günmerkezli koordinatlarını belirlemek için önerdiği yöntemdir. 1738'de Rusya'da yayımladığı *Mémoires pour servir à l'histoire et au progrès de l'astronomie, de la géographie et de la physique* ("Astronominin, Coğrafyanın, Fiziğin Gelişmesine ve Tarihe Yardımcı İncelemeler") adlı yapıtında açıkladığı bu yöntem, o güne değin tanımlanmış en başarılı yöntem olarak bilinir. Ayrıca, Güneş çevresinde gözlemlenen renkli halkaların oluşumunu atmosferdeki su damlacıklarından geçen güneş ışınlarının kırınımıyla açıklayan Delisle, Fransa ve Rusya'da değerli öğrenciler yetiştirdiği gibi, astronomi gözlemlerinde uluslararası işbirliğinin öncüsü olarak da bu bilim dalına katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mémoires pour servir à l'histoire et au progrès de l'astronomie, de la géographie et de la physique*, 1738, ("Astronominin, Coğrafyanın, Fiziğin Gelişmesine ve Tarihe Yardımcı İncelemeler").

• **BAKINIZ:** HALLEY, J.L. LALANDE.

DELİBAŞ MEHMED
(? - 1921)

Türk, ayaklanmacı. Milli Mücadele'ye karşı Konya'da bir ayaklanma düzenlemiştir.

Doğum tarihi bilinmemektedir. 1921'de Çumra' da öldü. Konya'nın Çumra ilçesinin Alibeyhöyüğü köyünün ağalarındandır. Milli Mücadele başlarında Konya valisi Haydar (Vaner) Bey'in verdiği yetkiyle, ilerleyen Yunanlılar'a karşı Çumra ve Karaman köylerinden güç toplayarak bir çete oluşturdu. Bu sırada İstanbul hükümeti de Anadolu halkının Milli Mücadele'ye karşı olduğunu göstermek için kışkırtmalara girişmişti.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden Zeynelabidin Hoca, Konya çevresinde propagandaya başladı ve Ege-den ilerleyen ordunun Yunan değil halifeye bağlı güçler olduğu, Kuva-yı Milliyeciler'in din düşmanı olduğu söylentisini yaydı. Bu kışkırtmalara kapılan Delibaş Mehmed, 2 Ekim 1920'de 500 kadar adamıyla Çumra'ya bir baskın düzenledi. Ardından, çoğunluğunu asker kaçaklarının oluşturduğu, Ilgın, Akşehir ve Karaman'daki ayaklanmacılarla birleşerek 3 Ekim 1920'de Konya'ya girdi. Kenti savunmak için yeterince gücü olmayan vali Haydar Bey ile Merkez komutanı Avni Bey, Alaeddin Tepesi'ne çekilerek direnmeye çalıştılar. Kente giren Delibaş yönetimindeki ayaklanmacılar telgrafhaneyi ve hükümet konağını ele geçirdiler. Kendilerince bir yönetim oluşturduktan sonra cezaevini boşaltıp kıyıma giriştiler. Başta Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Sivaslı Ali Kemali Hoca olmak üzere Kuva-yı Milliye yanlısı pek çok kişiyi öldürdüler. Bu durumda ancak iki gün dayanabilen vali ile merkez komutanı da ayaklanmacılara teslim olmak zorunda kaldılar.

Konya'daki olaylar üzerine Ankara hükümeti İçişleri Bakanı Vekili Refet Bey'i (Bele) ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Demirci Mehmed Efe çetesi başta olmak üzere Batı Cephesi'nden de destek alan Refet Bey'in yanı sıra Adana'dan 41. Tümen, Afyon'dan da Derviş Bey komutasındaki güçler Konya'ya gönderildi.

Refet Bey komutasındaki güçler, 6 Ekim 1920'de Delibaş Mehmed'i bozguna uğratarak Konya'ya girdiler. Ardından Çumra, Bozkır, Karaman, Seydişehir, Beyşehir ele geçirilerek ayaklanmacılar dağıtıldı.

Delibaş Mehmed, Mersin'e kaçarak Fransızlar'a sığındı. Sonra İstanbul'a giderek Zeynelabidin Hoca' yla ilişki kurdu. Bir süre İzmir'de Yunan ordusunda görev aldı. Ardından yeni bir ayaklanma başlatmak üzere Konya'ya gitti. Ancak affedilmek umuduyla ayaklanmaya karışmak istemeyen adamları tarafından Çumra'da öldürüldü.

• BAKINIZ: BELE.

DELLALZADE İSMAİL EFENDİ

Bak. İsmail Efendi [Dellalzade]

DELON, Alain
(1935)

Fransız sinema oyuncusu. Önemli yönetmenlerin nitelikli filmlerindeki rolleriyle yaygın bir ün kazanmıştır.

8 Kasım 1935'te Sceaux'de doğdu. Güçlükler ve serüvenlerle dolu bir çocukluk ve ilkgençlik geçirdi. 17 yaşında gönüllü askerlik yaptı, yeraltı dünyasıyla ilişkileri oldu. 1957 Cannes Film Festivali'nde keşfedildi. İlk önemli başarısını 1959'da *Christine* (Sen Bir Melektin) filmiyle kazandı. Birçok jönprömiye rolünden sonra Visconti'nin *Rocco e i suoi Fratelli* (Rokko ve Kardeşleri) filmindeki rolüyle ilk olarak eleştirmenlerin dikkatini çekti. Visconti, Delon'un güzelliğini ön plana çıkartarak, onun kendi kendine vurgun, kimi zaman fırsatçı, kimi zaman zayıf genç adam rollerinde yerini bulmasını sağladı. Delon bu alandaki en büyük başarılarını Melville için canlandırdığı gangsterlerde, romantik filmlerdeki genç serseri rollerinde, Losey'in *Mr. Klein* ve *The Assassination of Trotsky* (Meksika'da Cinayet) gibi filmlerinde sağladı. Delon ayrıca sinema yapımcılığı ve ticari girişimleriyle büyük bir servet sahibi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler:** *Christine*, 1959, (Sen Bir Melektin); *Rocco e i suoi Fratelli*, 1960, (Rokko ve Kardeşleri); *Il Gatlopardo*, 1964, (Leopar); *Le Samourai*, 1967, (Kiralık Katil); *Borsalino*, 1970; *The Assassination of Trotsky*, (Meksika'da Cinayet); *Mr. Klein*, 1978, (Kaderi Arayan Adam).

DELVAUX, Paul
(1897)

Belçikalı ressam. Gerçeküstücü resmin temsilcilerindendir.

Antheit-Lez-Hul'de doğdu. Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi'nde önce mimarlık, sonra da resim öğrenimi gördü. 1928'de gene Brüksel'de Güzel Sanatlar Sarayı'nda açtığı sergi ile tanındı. 1936'da Gerçeküstücülük hareketine katıldı. 1947'de onun sanatını konu alan *Le Monde de Paul Delvaux* ("Paul Delvaux'nun Dünyası") adlı bir film yapıldı. Bu filmin metnini şair Paul Eluard yazdı. Delvaux 1952'den başlayarak Belçika'daki çeşitli yapılar için duvar panoları hazırladı. Brüksel'de Mimarlık ve Dekoratif Sanatlar Ulusal Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı.

Delvaux'nun başlangıçta, dışavurumcu (ekspresyonist) bir ressam olan C.Permeke'in (1886-1952) etkilerinin açıkça görüldüğü, İzlenimcilik ve Dışavurumculuk arası bir anlayışı vardı. Daha sonra Magritte'in gerçeküstücülüğünü ve Chirico'nun metafizik

resmini, Veristik Gerçeküstücülük kapsamı içinde bütünleştiren özgün bir üslup geliştirdi.

Delvaux, Eski Yunan mimarlığının sütunlu yapılarıyla biçimlenen çevrelerden tren istasyonlarına, İtalyan köşklerinden boğucu atmosferli bekleme odalarına kadar çeşitli mekânları resimlerine konu yapmıştır. Çoğunlukla bu mekânları şenlendiren kocaman gözlü çıplak kadın figürleri ile bürokrat giyimli erkekler, anlamı belirsiz bir gelişmeyi bekler gibidirler. Onun tüm resimlerinde, rüyalar dünyasını çağrıştıran bir tiyatro havası egemendir.

• YAPITLAR (başlıca): *Şafak Vakti*, 1937; *Ay'ın Evreleri*, 1939, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Eller*, 1941; *Yankı*, 1943; *Demir Çağı*, 1951, Güzel Sanatlar Müzesi, Ostende.

• KAYNAKLAR: P.A. de Bock, *Paul Delvaux*, 1965; E.Langui, *Paul Delvaux*, 1949.

• BAKINIZ: CHIRICO, DALI, MAGRITTE.

DEMARGUE, Pierre
(1903)

Fransız, arkeolog. Ege uygarlıkları konusunda araştırmalar yapmıştır.

8 Şubat 1903'te Aix-en-Provence'da doğdu. École Normale Superieur ve École Français d'Athènes'de öğrenim gördü. 1933'te Grenoble, 1937'de Strasbourg, 1950-1971 arasında Sorbonne Üniversitelerinde klasik arkeoloji dersleri verdi. 1969'da Institute de Belles Lettres'e üye oldu. Çeşitli uluslararası kurumlara üye seçildi. Légion d'Honneur nişanını aldı. *Revue d'Archéologique*'in yöneticiliğini yaptı.

Girit'te 1927'den başlayarak aralıklarla 1964'e değin sürdürülen Mihos kenti Mallia'daki kazıları yönetti. Bu kazılarda İÖ 2000 ile 1400 arasında yer alan Girit uygarlığının anlaşılmasını sağlayan pek çok buluntu ortaya çıkartıldı. Kentteki saray, ev gibi mimarlık yapıları ve mezarlar, Yunan öncesi Girit uygarlığının tarihi, sanatı, özellikle de mimarlığı ve çanak çömleği üzerine çok önemli bilgiler edinildi.

Demargue Yunan öncesi ile Yunan Arkaik dönemi arasındaki kültürleri araştırırken Girit Adası'na ağırlık vermiştir. İÖ 8.-7. yy Yunan sanatında görülen Doğu etkilerinin, deniz yoluyla geldiğini ve Girit'in bu yayılmada ilk durak olduğunu savunmuştur. Girit'te 1923'te Anavlochos'ta, 1933 ve 1936'da da Arkaik döneme ait bir yerleşme yeri olan Dreros'ta yaptığı kazı ve incelemeler ona bu savında destek sağlamıştır.

Demargue, Yunan Arkaik ve Klasik dönemlerinde Ege'nin tek bir kültür çevresi haline gelmesi üzerinde de durmuştur. Bu konuya açıklık getirmek için Afrika'nın kuzey kıyısında Kartaca'da ve Güneybatı Anadolu'da Likya bölgesindeki Ksanthos'ta 1950-1962 arasında kazılar ve araştırmalar yapmıştır. Ksanthos kazıları sonucunda daha önceden bilinen Likya mezar anıtlarının durumlarını ayrıntılı biçimde tanımlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Fouilles de Mallia, le palais, 3 ème rapport*, (F.Chapoothier ile), 1942, ("Mallia Kazıları, Saray, 3.Rapor"); *Fouilles de Mallia, les nécropoles*, I, 1945, ("Mallia Kazıları, Mezarlıkları, I"); *Fouilles de Mallia, les maisons et quartiers d'habitation*, I, (H.Gallet de Santerre ile), 1953, ("Mallia Kazıları, Evler ve Yerleşim Bölgeleri"); *Fouilles de Xanthos I: tombes à puits funéraires*, 1958, ("Ksanthos Kazıları I: Kule Mezarları"); *Fouilles de Mallia, le palais, 4 éme rapport*, (F.Chapoothier ile), 1962, ("Mallia Kazıları, Saray, 4.Rapor"); *Naissance de l'art Grec*, 1964, ("Yunan Sanatının Doğuşu"); *Foulles de Xanthos III: Le monument des néreides, architecture*, (P.Goupel ile), 1969, ("Kanthos Kazıları III: Nereyidler Anıtı, Mimarlığı"); *Fouilles de Mallia, plan du site, plans du palais, indices*, 1974, ("Mallie Kazıları, Yerleşmenin ve Sarayın Planları"); *Fouilles de Xanthos V: tombes maisons, tombes-rupestres, sarcophages, les épitaphes lyciennes*, (E.Laroche ile), 1974, ("Ksanthos Kazıları V: Ev Mezarları, Kaya Mezarları, Lahitler, Likya Mezar Taşları").

DEMBOWSKI, Edward
(1822-1846)

Polonyalı düşünür ve eylem adamı. Krakow ayaklanmasının önderlerindendir. Bir "yaradılış felsefesi" oluşturulması gereğini savunmuştur.

25 Nisan 1822'de Varşova'da doğdu, 27 Şubat 1846'da Podgorzu'da öldü. Dembowski'nin önderlik ettiği Polonya Demokratik Derneği, ulusal bağımsızlık için mücadele ediyordu. Köylülerin toprak sahiplerini devirerek, toplumcu bir düzen kurmaları gerektiğini savunan Dembowski, Krakow'dan başlayarak tüm Polonya'ya yayılacak bir ayaklanma planı hazırladı. Hareket başarısızlıkla sonuçlandı ve Dembowski Krakow yakınlarında öldürüldü. Bu ayaklanma o dönemin en önemli köylü ayaklanmalarından biri olarak değerlendirilmiştir.

Dembowski'nin felsefesi H.Kollataj ve Staszic'ten etkilenmiştir. Ezen ve ezilen arasındaki toplumsal çelişkiye dayalı ulusal ve toplumsal devrimleri tarihsel gelişme içinde bir zorunluluk olarak görür. Katolik Kilisesi ve din, feodal düzenin araçları olduğundan onlara karşı çıkar. Tanrıtanımazlığı savunur. Hegel'i de, "yeni"yi "eski"nin emrine koşarak düzenin savunuculuğunu yaptığından eleştirir. Metafizikten kaynaklanan bir maddeciliğe karşı çıkarak, pratiğe dayalı ve halkın gereksinmesine karşılık verebilecek bir "yaradılış ve gelecek felsefesi" oluşturulması gereğini vurgular. Seçmeciliğin ve uzlaşmacılığın karşısındadır. Maddeciliğinin yanı sıra, felsefesinin idealist bir yönü de vardır. İnsan aklını tarihin itici gücü olarak nitelendirir.

Diyalektik yöntemi benimseyerek, edebiyat eleştirileri yapmıştır. "Sanat sanat içindir" düşüncesinin karşısında yer almış, Polonyalı yurtsever, şair Mickiewicz ile Polonya'da estetikte yenilik yapma akımına katılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kilka mysli o eklektyzmie*, 1843, ("Seçmecilikle İlgili Düşünceler").

• KAYNAKLAR: L.Przemski, *Edward Dembowski*, 1953; A.Sladkowska, *Poglady spoleczno polityczne i filozoficzne*

Edwarda Dembowskiego, 1955.

• BAKINIZ: HEGEL, MICKIEWICZ.

DEMETRİUS
(İS 1.yy)

Romalı filozof. Kynik felsefeye uygun bir yaşama biçiminin benimsenmesi gereğini savunmuştur.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Attika'da doğduğu sanılmaktadır. Caligula, Neron ve Vespasianus dönemlerinde yaşamıştır. Roma'da Seneca ve Thrasea Paetus ile dostluk kurdu. İmparatorluğa karşı düşüncelerini çekinmeden dile getirdiği için 66'da Neron tarafından Roma ülkesinden sınırdışı edildi. Vespasianus başa geçtikten sonra Roma'ya dönmesine izin verildi. Demetrius, bu adı taşıyan birkaç filozofun en tanınmışlarındandır. Düşünceleri, yakın dostu Seneca'nın, ondan yaptığı alıntılarla günümüze ulaşmıştır. Erdemli yaşam konusunda çevresine örnek olmak için, azla yetinmiş, yoksul denebilecek nitelikte bir yaşam sürmüştür. İmparatorlarla alay etmekten ve onları en ağır biçimde eleştirmekten kaçınmamıştır. Düşünce alanında ortaya bir yenilik koymamasına karşın, çevresinde saygı uyandıran bilgece davranışı, ona felsefe tarihinde ayrıcalıklı bir yer kazandırmıştır.

Demetrius, Kynik geleneği sürdüren Roma Stoacıları gibi, erdemi felsefesinin ana sorunu yapmıştır. Onun için mutluluk, doğada, herkesin anlayabileceği kadar açık, birkaç küçük gerçeğe bağlıdır. Ölüm, bir doğa olayı olduğundan, kötülük olarak yorumlanmamalıdır. Doğa düzeni insanların topluca yaşamalarını gerektirir. Bundan ötürü, dünya tüm insanların mülküdür. Dünya varlıklarına düşkün olmamak, azla yetinmek gerekir. İyiliğin ve doğruluğun kaynağı, insanın ruhudur. Tanrılardan korkmak için neden yoktur. Dış etkiler, kişinin umutlarını kırmamalıdır. Zorluklara dayanma gücü, insanın kendi özünden kaynaklanır. İnsan, davranışlarından yalnız evrene karşı yükümlüdür. Bunu da erdemli yaşayarak yerine getirebilir.

• BAKINIZ: SENECA.

DE MILLE, Cecil
(1881-1959)

ABD'li sinema yönetmeni ve yapımcı. Tarihten ve *İncil*'den alınma konuları büyük, masraflı yapımlar halinde sunmasıyla tanınan ilk Hollywood yönetmenlerindendir.

Cecil Blount De Mille 12 Ağustos 1881'de doğdu, 21 Ocak 1959'da öldü. Tiyatrocu bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. 1913'te Jesse Lasky ve Samuel Goldwyn ile ilk yapım şirketlerinden birini kurdu ve ertesi yıl altı makaralık *The Squaw Man* ("Kızılderili") filmini çekti. Büyük ticari başarı kazanan bu film, De Mille'i yüreklendirdi. İster Western türünde, ister tarihsel türde, ister opera uyarlaması olsun, filmlerinde daima pahalı dekorlar, zengin giysiler kullanmaya özen göstererek sinemada gösterişi ön plana çıkardı. Bu eğilim, özellikle 1923'teki *The Ten Commandments* (On Emir), 1949'daki *Samson and Delilah* (Samson ve Delilah) filimlerindeki *İncil* yorumlarında dikkati çeker. Sağ eğilimli De Mille, sinema işçilerinin sendikalarıyla çelişkiye düştüğü için, 1950'lerden sonraki değişimlere ayak uyduramadı. Fakat Hollywood'un eski profesyonellerinden biri olarak daima ilgi ve saygı gördü. Filmlerindeki aşırı gösteriş bugün bir yönüyle eskimişse de, örneğin *On Emir*'deki piramit sahnesi gibi sahneler hâlâ destansı bir nitelik taşımaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Squaw Man*, 1914, ("Kızılderili"); *The Ten Commandments*, 1923, (On Emir); *Cleopatra*, 1934; *The Plainsman*, 1937, (Vadideki Kahraman); *Samson and Delilah*, 1949; *The Greatest Show on Earth*, 1952, ("Dünyanın En Büyük Gösterisi").

DEMİR, İsmet
(1925-1979)

Türk, sendikacı. Yapı işkolunda büyük grevler düzenlemesiyle tanınmıştır.

Eskişehir'e bağlı Biçer'de doğdu. 16 Mart 1979'da İstanbul'da öldü. Ortaokul birinci sınıfa kadar okudu. Uzun süre tarım bölgelerinde topograf olarak çalıştı. Bir süre işsiz kaldı. 1962'de işsizliği protesto etmek ve iş istemek üzere o dönemde büyük yankılar yaratan "Meclis Yürüyüşü"nü düzenleyenler arasında yer aldı. Aynı yıl Karadeniz içinde Ereğli Morrison Şirketi'nde topograf olarak çalışmaya başladı. Burada Türk-İş'e bağlı Yapı-İş Federasyonu'nun yerel sendika örgütünü kurdu. 1963'te aynı federasyona bağlı Marmara Bölge Sendikası'nda göreve başladı. Bir süre sonra da sendikadan ihraç edildi. Bunun üzerine 1965'te Suat Kundakçı ile birlikte bağımsız Yapı İşleri Sendikası'nı (YİS) kurdu. Aynı yıl sendika Ambarlı Termik Santralı inşaatında bir grev başlattı. 1966'da ise YİS'in petrol boru hattında yürüttüğü grev Bakanlar Kurulu'nca ertelenince; sendika, greve devam edilmesi yolunda karar alarak, Danıştay'a başvurdu. Danıştay yürütmeyi durdurma kararı vererek, grevi yasallaştırdı.

Bundan sonra, 1967'de Kadıncık Barajı, 1968'de Ferro Kimya Tesisleri, 1970'te Aliağa Rafinerisi ve 1974'te de İskenderun Demir Çelik Tesisleri inşaatlarında grevler düzenleyen YİS Başkanı İsmet Demir, bu olaylar sırasında Türk-İş ve birçok kuruluşun yönetimi ile çatıştı, birkaç kez tutuklandı.

Demir, yıpratıcı bir yaşam sonunda yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak öldü. Demir, oldukça güç koşullar altında sendikal uğraşta bulunmuş bir kişidir.

Türkiye'de en dağınık ve örgütlenmesi en güç olan yapı işkolunda başarılı ama kalıcı olmayan örgütlenmeler gerçekleştirmiş, tutumuna karşı çıkanlar tarafından "çizgi dışı" bir sendikacı olarak görülmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *Anılar ve Deneyler-İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit (1962-1975)*, (ö.s.), 1980.

DEMİR, Kemal Tahir

Bak. KEMAL TAHİR

DEMİRBAŞ ŞARL

Bak. KARL XII

DEMİRCİ MEHMET EFE
(1885-1959)

Türk, efe. Milli Mücadele'de yararlıklarda bulunmuştur.

1885'te Nazilli'nin Pirlibey köyünde doğdu. 1959'da aynı yerde öldü. Baba mesleği olan demircilikle uğraştı. I.Dünya Savaş'ı sırasında bir subayın davranışına kızıp askerden kaçtı ve dağa çıkarak efe oldu. Ödemiş, Denizli ve Aydın çevresinde adını duyurdu.

15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'e çıkması üzerine direnişçilerin saflarına katıldı. 10 Temmuz 1919'da Umurlu'da Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasına girdi. Yunanlılar'a karşı girişilen Fata ve Adagide baskınlarında yararlıklar gösterdi, Kuva-yı Milliye'nin Köşk cephesi komutanlığına getirildi. Ancak Kuva-yı Milliye karargâhının Köşk'ten Nazilli'ye taşınmasından sonra başına buyruk davranmaya başladı.

Yunanlılar'ın Denizli'ye yaklaşmaları üzerine buradaki Rumlar'ın başka yerlere gönderilmeleri kararlaştırılınca Demirci Mehmet Efe bu görevi adamlarından Sökeli Ali Efe'ye verdi. Ancak Ali Efe hem Rumlar'ı hem Türkler'i huzursuz eden taşkınlıklar yapınca halk kendisini öldürdü.

Bu olayın ardından 8 Temmuz 1920'de Denizli'yi basan Demirci, Sökeli Ali Efe'yi öldürdükleri iddiasıyla kentin ileri gelenlerinden 60 kişiyi kurşuna dizdi. Olay Ankara'da duyulunca mecliste büyük tepkilere yol açtı. Ancak hem Ankara hükümetinin askeri güçsüzlüğünden hem de Yunanlılar'ın başlattığı yoğun saldırıdan yararlanan Demirci, Göller Bölgesi'ndeki dağlara çekildi. Ve olay kapatıldı. Ekim 1920'de Konya'da meydana gelen Delibaş Mehmed ayaklanmasının bastırılmasında yararlık gösterdi.

Demirci, 10 Kasım 1920'de kurulan Güney Cephesi komutanlığına Refet Bey'in (Bele) atanmasından sonra Kuva-yı Milliye ile düzenli ordu arasındaki çekişmede ne Çerkez Ethem'in birleşme çağrısını ne de Refet Bey'in düzenli orduya katılma çağrısını kabul etti. Bunun üzerine Refet Bey bir baskın düzenleyerek Demirci'nin güçlerini dağıttı. Demirci, baskını yararak dağlara kaçtı. Bunun üzerine Ankara hükümeti kendisine haber göndererek ulusal görevini yaptığını, artık dinlenmeye çekilmesi gerektiğini bildirdi. Bu isteğe uyan Demirci köyüne çekilerek ölene dek orada yaşadı.

• BAKINIZ: BELE, DELİBAŞ MEHMED.

DEMİREL, Selçuk
(1954)

Türk, grafikçi. Toplumsal eleştiri ve yergiye ağırlık veren karikatürleriyle tanınmıştır.

Artvin'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da tamamladı. 1973'te, kendisinin de kurucuları arasında olduğu *Amatör Sanatçılar Dergisi*'nde ilk çizgilerini yayımladı. 1974'te mimarlık eğitimine başladı. 1975'te Yeraltı Maden-İş Sendikası'nda çalışmaya başladı. Bu sendikanın yayın organı *Maden İşçisinin Sesi* başta olmak üzere, *Cumhuriyet, Politika, Yeni Ulus* gibi gazetelerde, *7 Gün, Mimarlık, Birlik Haberleri* gibi dergilerde çizdi. 1974'te üç arkadaşıyla birlikte Ankara'da bir açıkhava sergisi açtı. Aynı yıl ilk kişisel sergisi *Akla-Kara I*'i düzenledi. Bundan sonra iki sergi daha açtı. Çok sayıda siyasal içerikli afiş yaptı. Çocuklar için yazılmışlar başta olmak üzere kitaplar resimledi. Birçok karikatürü kartpostal biçiminde basıldı. 1978'de eğitimini yarıda bırakarak Fransa'ya gitti ve 1979'da orada Güzel Sanatlar Okulu'na girdi. 1980'de Türkiye'de yapmış olduğu çalışmaları kapsayan *Biracayip* adlı albümünü çıkardı. Çeşitli Fransız, İsveç ve Hollanda yayın organlarında yapıtları, yayımlandı. Yarattığı Moumouk adlı bir kız çocuğu tipinin maceralarından oluşan dizileri on bir ayrı dilde basıldı. Halen Paris'te yaşamakta ve çizgi çalışmalarını sürdürmektedir.

Selçuk Demirel, özellikle çocuk dünyasını yansıttığı yapıtlarında betimleyici bir çizgiyi benimsemiştir. Daha çok yergiye dayalı, zaman zaman da grotesk nitelikli ürünler vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): **Kitap:** *Biracayip*, 1980; *Karga Karga Gak Dedi*, 1981; *Moumouk, aime les lettres*, 1981, ("Moumouk Harfleri Seviyor"); *Moumouk, chez les Jouets*, 1981, ("Moumouk Oyuncaklar Arasında"); *Der Rabe*, 1982, ("Kavga"); *Het Turkse Alfabet*, 1982, ("Türkçe Alfabe"); *Innocent* dizisi, 4 kitap, 1983; *Semra, mon album*, 1983, ("Semra, Benim Albümüm"); *The Fox and the Crow*, 1983, ("Tilkiyle Karga"); *Comme ABC*, ("Karikatürlerle Alfabe"). **Kitap resimleri:** *Arabalar Beş Kuruşa*, 1979; B.Özükan, *Bu Kitabın Masalı*, 1979; S.Bulut, *Aloş Emeğin Resmini Yapıyor*, 1979; S.Soysal, *Tante Rosa*, 1981; A.Serres, *Pain, beurre et chocolat*, 1982, ("Ekmek, Tereyağı ve Çikolata"); N.Poller, *A table! Les histoires sont servies*, 1982, ("Sofraya Buyrun! Öyküler Hazır"); E.Petropoulos, *Language en gestes*, 1983.

DEMİREL, Süleyman
(1924)

Türk siyaset adamı. 1964-1980 arasında Adalet Partisi genel başkanlığı, 1965-1971, 1975-1977 ve 1979-1980 arasında başbakanlık yapmıştır.

Isparta'nın İslamköy bucağında doğdu. 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Ertesi yıl Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde çalışmaya başladı. Sulama ve elektrik konularında araştırma yapmak üzere bir yıllığına ABD'ye gönderildi. Dönüşte çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi başkanı oldu. Bir süre sonra Eisenhower bursuyla yeniden ABD'ye gitti. 1955'te yurda dönüşünde Devlet Su İşleri genel müdürlüğüne getirildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra bir süre serbest mühendislik ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı.

1962'de siyasete atılarak Adalet Partisi'ne girdi. Aynı yıl yapılan partinin ilk kongresinde genel idare kuruluna seçildi. İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti içindeki AP'lilerin zorlamasıyla Yassıada mahkûmları için kısmi af çıkarılması ve 22 Mart 1963'te eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın sağlık nedenleriyle salıverilmesi üzerine meydana gelen gösteriler sırasında AP genel merkezinin de saldırıya uğramasının ardından aktif siyaseti bıraktı.

Haziran 1964'te AP genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine başlayan parti içi bunalım sırasında yeniden siyasete döndü. Kasım 1964'teki II.Kongre'de başkan adayı olarak Saadettin Bilgiç'in karşısına çıktı. Bilgiç'in 552 oyuna karşılık 1072 oy alarak AP genel başkanlığına seçildi.

1965'te İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinin düşmesinde etkin rol oynadı. Bütçesi onaylanmayan İnönü hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Demirel, Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP,YTP,CKMP ve MP'den oluşan koalisyon hükümetine meclis dışından başbakan yardımcısı ve devlet bakanı oldu.

10 Ekim 1965 seçimlerinde Isparta'dan milletvekili seçilen Demirel, partisinin çoğunluğu kazanması üzerine hükümeti kurmakla görevlendirildi. 27 Ekim 1965'te, 27 Mayıs sonrasının ilk koalisyonsuz hükümetini kurarak Türkiye Cumhuriyeti'nin on üçüncü başbakanı oldu.

12 Ekim 1969 seçimlerinde de meclisteki çoğunluğunu koruyan AP içinde giderek artan huzursuzluklar 1970 bütçe görüşmeleri sırasında patlamaya dönüştü. Gerek eski Demokrat Partililer'e siyasi haklarının geri verilmesi gerek iktisadi ve siyasal konularda Demirel'in davranışlarına karşı çıkan Ferruh Bozbeyli, Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan ve Mehmet Turgut'un başı çektiği bir grup milletvekili bütçeye karşı oy verip Demirel'i istifaya zorladılar.

Mart 1970'te yeni bir hükümet kurarak güvenoyu alan Demirel, aynı yıl yapılan V.Kongre'de karşıtlarının sert eleştirilerine karşın yeniden genel başkan seçilerek parti içindeki gücünü bir kez daha kanıtladı. Bu arada AP içinde Demirel'e karşı olup da disiplin kurulunun kararıyla ya da kendi istekleriyle partiden ayrılan 41'ler Demokratik Parti'yi kurdular. 12 Mart 1971'de ordunun verdiği muhtıra üzerine Demirel başkanlığındaki AP hükümeti istifa etti. Ancak muhtıra sonrası kurulan hükümetleri destekleyerek güvenoyu almalarını sağladı. Ayrıca bu hükümetlerde AP'li bakanlar da görev aldı.

Kurulduğundan beri mecliste çoğunluğu elinde tutan AP, 14 Ekim 1973 seçimlerinden CHP'nin ardından ikinci parti olarak çıktı. Ancak CHP'nin de çoğunluğu sağlayamadığı bu seçim sonrasında Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başladı. Ekim 1974'te bozulan CHP-MSP koalisyonunun ve güvenoyu alamayan Sadi Irmak hükümetinin ardından Mart 1975'te AP-MSP-MHP-CGP'nin oluşturduğu Milliyetçi Cephe hükümetinin başbakanı oldu. Haziran 1977 seçimleri sonrası kurulan Ecevit hükümeti güvenoyu alamayınca, Ağustos 1977'de MSP ve MHP'nin katılımıyla II.MC hükümetini kurdu. Aynı yılın aralık ayında CHP'nin verdiği bir gensoru önergesi sonucu hükümet düştü.

Ekim 1979 ara seçimlerinden sonra Ecevit'in istifa etmesiyle Kasım 1979'da MSP ve MHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümeti kuran Demirel, 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleye değin başbakanlık görevini sürdürdü. 1982 Anayasası'yla öbür bazı siyaset adamları gibi ona da 10 yıl süreyle siyaset yapma yasağı konuldu. Ancak Mayıs 1983'te siyasi partilerin kurulmasına izin verildiği dönemde kendisine konulan yasağı çiğnediği gerekçesiyle bir süre Çanakkale'de gözetim altında tutuldu.

• BAKINIZ: BAYAR, BOZBEYLİ, ÇAĞLAYANGİL, ECEVİT.

DEMİRSOY, Seyfi
(1920-1974)

Türk, sendikacı. 1960-1974 arasında Türk-İş genel başkanlığı yapmıştır.

Naslıç'ta (bugün Yugoslavya'da) doğdu. 14 Ocak 1974'te Londra'da öldü. Ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç ederek, Çatalca'ya yerleşti. İlkokulu ve ortaokulu burada bitirdikten sonra İstanbul'da Bomanti Bira Fabrikası'nda çalışmaya başladı. 1947'de kurulan İstanbul Bomanti Bira İşçileri Sendikası'na üye oldu. Önce bu sendikanın saymanlığını, sonra da genel başkanlığını yaptı. Aynı yıllarda CHP İşçi Bürosu tarafından sürdürülen İşçi Sendikaları Birliği'nin 1948'de yapılan kuruluş kongresinde yönetim kurulu üyeliğine sonra da genel başkan vekilliğine getirildi.

1952'de daha önce alınmış karar gereği İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası tarafından hazırlanan Türk-İş anatüzük taslağına son biçimini vermek üzere Bursa'da yapılan toplantıya İşçi Sendikaları Birliği adına katıldı. Bu toplantı sonunda konfederasyonun kuruluşunu gerçekleştirecek beş kişilik geçici yürütme kurulunda sayman olarak görev

aldı. Bu kurul, 31 Temmuz 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) 12 sendikal kuruluş adına kurucuları ve ilk yürütme kurulu olarak onaylandı. Demirsoy aynı yılın Eylül ayında İzmir'de yapılan I.Genel Kurul'da yönetim kurulu üyeliğine seçildi. 1953'ten 1959'a kadar sürekli olarak İşçi Sendikaları Birliği'nin genel başkanlığını yapan Demirsoy, bu dönemde siyasal çalışmalarda da bulundu. 1954 ve 1957 milletvekili genel seçimlerinde CHP'den İstanbul adayı olarak yoklamaları katıldı, ancak her ikisinde de seçilemedi.

Demirsoy, 27 Mayıs 1960'tan sonra Türk-İş genel başkanı Nuri Beşer'in başkanlıktan düşürülmesi üzerine yapılan Genel Kurul'da genel başkanlığa seçildi. 1961 anayasasının hazırlık çalışmalarına da katılan Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (ICFTU) üyeliği de aynı yıllarda gerçekleşti. Bu arada, ilerde birçok tartışmayı beraberinde getirecek ve özellikle Seyfi Demirsoy ile genel sekreter Halil Tunç'un suçlanmasına yol açacak AID ve OECD yardımları konfederasyonu mali yönden güçlendirdi.

1962'de üyesi olduğu CHP'den istifa eden Demirsoy, Çalışanlar Partisi adıyla anılan, ancak kurulmadan dağılan harekete katıldı. Bundan sonra siyasal çalışmalardan uzak duran Demirsoy, Türk-İş'in "partilerüstü politika" adı altında biçimlendirdiği genel tutumu savunarak, bu politikanın sendikal hareket içinde yerleşmesi için çaba harcadı.

Sendikalar Yasası'nın çıkması ile birlikte hızlanan işçi hareketleri ve grevler Demirsoy'un başkanlığındaki Türk-İş yönetimini güç durumda bıraktı. 1965'te Zonguldak'ta meydana gelen olaylara kayıtsız kalınması Türk-İş içindeki tartışmaları hızlandırdı.

1967'de DİSK'in kurulmasıyla sonuçlanan ayrılmadan sonra da Türk-İş içinde muhalefet durulmadı. DİSK'i kuran sendikacıların ayrılmasından sonra yapılan genel kurullarda, yönetime seçilen kişilerin izlemiş olduğu politika sosyal demokrat diye adlandırılan sendikacıların "4'ler Raporu" ile ortaya çıkan muhalefetine neden oldu. Ancak dengeci kişiliğiyle farklı siyasal görüşte olan sendikacıları uzlaştırmasını bilen Demirsoy, yönetimini sürdürmeyi başardı. Sürekli olarak genel sekreter Halil Tunç ile birlikte görev yapan Demirsoy, 1973'teki IX. Genel Kurul'da da genel başkan seçildi.

İşçilerin "sınıf mücadelesine sürüklenmemesi" gerektiğini savunan Seyfi Demirsoy, bunu önlemenin tek yolunun "partilerüstü politika"dan geçtiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle sendikal hareket içindeki karşıtları tarafından "uzlaşmacılık"la suçlanan Demirsoy, Türkiye sendikal hareketi içinde dengeci ve ılımlı bir siyaset izlemiştir.

• BAKINIZ: BAŞTÜRK, BEŞER, DENİZCİER, ERSOY, TUNÇ.

► Boş uzay

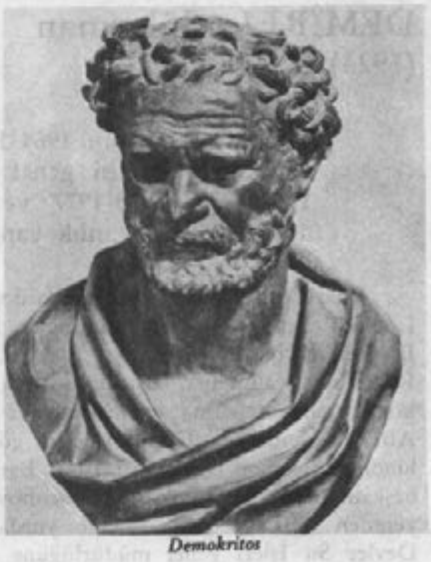

Demokritos

DEMOKRİTOS
(460-370)

Anadolulu filozof. Varlığın atom denen bölünmez öğelerden kurulduğu görüşünü savunarak özdekçilik akımının öncüsü olmuştur.

Anadolu'da, İzmir'e bağlı Sığacık'ta (Teos) doğmuş, sonradan yerleştiği Abdera'da ölmüştür. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur, yaşamöyküsünü anlatan kaynaklarda verilen bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Diogenes Laertius'a göre Hegesistratos'un, başka kaynaklara göre Athenokritos'un oğludur. Demokritos, önceleri yıldızbilim (astroloji) ile ilgilenmiş, bu konuda Babil düşünürlerinin görüşlerini öğrenmiş, sonra matematik, gökbilim ve felsefe, ahlak, tıp, yazın, fizik sorunlarıyla ilgilenmiştir. Zenon'un öğrencisi olmuş, bir söylentiye göre Mısır'a daha sonra İran ve Hindistan'a gitmiş, incelemeler yapmış, gözlemlerde bulunmuştur. Bir aralık Atina'ya gitmiş, kendisini kimsenin tanımadığına şaşmış bu olayla ilgili düşüncesini "Atina'ya geldim, baktım kimse beni tanımıyor" sözleriyle açıklamıştır.

Demokritos'un felsefeye yaklaşımı doğayı gözlemleme sonucu edindiği izlenimler yüzündendir. Zenon'un öğrencisi oluşu diyalektik yöntemin düşünmedeki etkisini kavramasına yol açmış, felsefe sorunlarına böyle bir yöntemle çözüm arama gereğini duyurmuştur. Demokritos için felsefe, evreni anlamak, evreni dolduran varlıkların ilk kurucu öğelerini bulmaktır. Bu nedenle felsefenin konusu doğadır, somut varlıklardır. Varlık ise belli bir "yer kaplayan" nesnedir, düşüncede değil gerçekte "olan"dır. Varlık bir nesne olması nedeniyle belli öğelerden kurulmuş bir bütündür. Bu bütünü oluşturan öğeler, daha küçük bölümlere ayrılamayan, kendi kendine bir "bütün" olan "atom"lardır.

Atom bütün varlık türlerinin kurucu öğesidir. Kendi kendine vardır. Yaratılmamıştır, yokolmayacaktır. Varlığın kurucu öğesi olan atomlar sayısızdır. ◄

Bu atomların sıcaklığı, soğukluğu, rengi, kokusu yoktur. Buna karşın atomlar katıdır, dıştan bir nesnenin onların içine girmesi söz konusu değildir. Atomların, gözle görülememelerine karşın belli biçimleri ve büyüklükleri vardır. Onlarda değişme yok, yalnız sürekli devinim vardır. Devinim "boş uzay" içinde gerçekleşir. Boş uzay (boş mekân) bir varlık değildir, yokluktur. Böylece evrende biri dolu olan atom, öteki boş olan uzay gibi iki karşıt varlık söz konusudur. Boş uzay, içinde atomlar devindiğinden dolayı düşünülür. Atomlar özdek olmalarına karşın, uzay bir "yokluk" olduğundan özdek değildir.

Evrende var olan bir nesnenin yok olacağı düşünülemez, var olan vardır, yok olan yoktur. Yokluktan varlık, varlıktan yokluk çıkamaz. Her değişme, bütünü oluşturan öğelerin birleşmesi ve ayrışması sonucu gerçekleşir. Bu nedenle, evrende, biri birleşme, öteki ayrışma biçiminde ortaya çıkan iki türlü olay vardır. Değişim gelişigüzel değil gereklidir, rastlantı yoktur. Çünkü "hiçbir nesne rastlantıyla ortaya çıkmaz, her şeyin bir nedeni ve zorunluluğu vardır."

Devinme, atomların boş uzayda yer değiştirmeleridir. Ancak bu yer değiştirmede, atomların dışında bir etken yoktur, atomlar kendiliğinden devinir, devinirken de yer değiştirir. Böylece devinme ile yer değiştirme birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. Başlangıçtan beri, kendiliğinden devinen atomların kimi hızlı, kimi yavaştır. Bu hızlılık-yavaşlık da ağırlıklarıyla bağlantılıdır. Ağır atomların devinimi yavaş, yeğnik atomlarınki hızlıdır.

Atom ve oluş

Demokritos'a göre, evrende bulunan varlık türlerinin oluşmasında, başlıca etken atomların hızlı ve yavaş devinimleri sonucu ortaya çıkan yoğunlaşma ve gevşemedir. Başlangıçta, kendiliğinden, var olan atomlar boş uzayda deviniyordu. Bu "kendiliğinden devinme" sırasında boş uzayda karşı karşıya gelen atomlarda sürekli bir yığılma başladı. Bu yığılmada, atomların çarpışmasıyla bir çevrenti oluştu. Ağır atomların ortada toplanıp yoğunlaşmasından katı toprak, yeğnik atomların hızlı devinimleri sonucu yukarıya çıkmasıyla su, hava ve ateş gibi toprağa oranla katı olmayan varlıklar biçimlendi. Hızlı devinen atomların yukarıya doğru çıkışlarında, devinimi daha da hızlandıran çevrenin itimidir. Bu itimin

Atom

Felsefeyle ilgili düşüncenin üzerinde yoğunlaştığı ilk ana konu evrenin kaynağı sorunudur. Bütün varlık türlerini kuşatan evren engin bir "bütün"dür. Bu bütünü kuran birtakım öğeler vardır. Felsefe, İlk Çağ Anadolusu'nda, evreni kuran öğelerin ne olduğu sorusunu sormakla, bu soruya çözüm aramakla başlamıştır. Çok değişik varlık türlerini kuşatan evrenin kurucu öğesi Thales'e* göre "su", Herakleitos'a* göre "ateş", Anaksimenes'e* göre "hava"dır. Empedokles* ise bu üç ilkeyi "toprak"ı ekleyerek dörde çıkarmıştır.

Bu dört kurucu öğenin değişik oranlarda birleşmesinden varlık türleri oluşmuştur. Bu oluşma bir "bireşim"dir, bunun karşıtı da "ayrışım" olan çözülmedir. Bireşimi sağlayan ilkeye "sevgi", ayrışıma neden olana da "tiksinme" diyen Empedokles, evrende ortaya çıkan bütün olayların bu ilkelerden kaynaklandığı görüşünü savunmuştur. Bu bireşim, kurucu öğeler arasındaki orana göre değişerek, varlık türlerini oluşturur. Anaksimandros* kurucu öğenin "apeiron", Anaksagoras* ise "nous" olduğu görüşünü ortaya atmışlardır. Lenkippos'un* kuramını benimseyen Demokritos ise kurucu öğenin "atom" olduğunu ileri sürmüştür. Eski Yunanca bölüm anlamına gelen "tomon" sözcüğü ile olumsuzluk öneki "a"dan oluşan "a-tomon, a-tomas-atom" kavramının gerçek anlamı, "daha ufak bölümlere ayrılamayan" demektir. Nesneleri kuran bu atomların biçimleri değişik olduğu gibi sayıları da sınırsızdır. Evreni, onun kuşattığı varlık türlerini kuran atom, "dolu"dur, bu nedenle "varlık"tır. Onun karşıtı ise "boş"tur, bu nedenle de "yokluk"tur. Atomcu kuram ikiye ayrılır; birine göre varlıkla yokluk "doluluk", "boşluk" birbirinin karşıtı olmasına karşılık, birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. Öteki kurama göre "boşluk" olarak nitelenen "yokluk" söz konusu değildir, yalnız "varlık-doluluk" vardır "boşluk-yokluk" yoktur. Bu iki ayrı görüş uzay ve atomların devinimi sorununu yaratmıştır.

Bir kurama göre, atomlar boş uzayda "kendiliğinden" devinir, bu devinme bir yer değiştirmedir. Yer değiştirme ise, atomun boş yeri (uzayı) doldurmasıdır. Bu devinim sonucu ortaya çıkan "doldurma-boşaltma" olayı sonsuzdur. Başka bir kurama göre de devinim bir "çarpma" sonucudur, "uzay" denen de gerçekte boş değil, atomlarla doludur. Bu iki karşıt görüş, felsefe tarihinde, hepsi de atomdan kaynaklanmasına karşın, değişik kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Epikuros* bu soruna yeni bir yorum getirmiştir. Atomlarla ilgili devinimleri "gerekimci", "rastlantısal", "mekanik" gibi kavramlarla açıklamaya çalışan bu kuramlar, daha sonraki çağlarda, fizik ve gökbilim alanlarında yeni sorunların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Fizik bilimlerinin gelişmesi, yeni deney araçlarının bulunması sonucu "bölünemez" diye nitelenen atomların da daha ufak öğelerden kurulu bir bütün olduğu anlaşılmıştır. Çağdaş fizikte atomun "proton", "nötron", "mezon", "nükleon" gibi, değişik etkiler yapan öğelerinin varlığı ortaya konmuştur.

büyüklüğü nedeniyle engin uzaya fırlayan atomların oluşturduğu ay, güneş ve yıldızlar tutuşmuş birer ateş yığınıdır. Demokritos bir yazısında bu olayı "benzerlerin benzerlere yönelmesi" olarak açıklar. Ona göre, "evrenin kuruluşunda bütünden ayrılan değişik biçim ve ağırlıktaki atomlardan bir çevrenti oluştu. Atomlar hızla çevreye serpildiler. Benzerlerin benzerlere yönelmesi yasası gereğince öbek öbek toplanan atomlardan varlık türleri ortaya çıktı." Nitekim "bunu kalburlanan tohumlarda, dalgaların sürüklediği taşlarda da görme olanağı vardır. Orada, kalburun çevrentisiyle ayrı ayrı, mercimekler mercimeklerin, arpa taneleri arpaların, buğday taneleri buğday tanelerinin yanında sıralanır."

Bilgi kuramını da atom öğretisine dayanarak açıklayan Demokritos'a göre insan bir nesneyi gerçekte olduğu gibi bilemez, kavrayamaz. Ancak, gövdeye, duyulara gelip çarpan atomlar, kişide, birtakım izlenimler bırakırlar. Bu izlenimler de gövdenin, duyuların o sıradaki durumuna göre değişir. Atomların gövdeye, duyulara çarpmasından oluşan bilginin iki ayrı türü vardır. Biri gerçek, öteki gerçek olmayan (karanlık) bilgidir. Görme, işitme, tatma, koklama, dokunma bilginin gerçek ve kesin olmayan (karanlık) türünü verir. Gerçekte renk, koku, tatlı, acı ahşılagelen bir konuşma biçimi sonucu ortaya çıkar. Bu nedenle bunlar gerçek değildir, yoktur. Gerçekte yalnız atomlar, onların içinde devindiği boşluk vardır. Atomların gövdenin ve duyuların durumuna göre yarattığı izlenimlerden doğan bilginin göreliliği de bu değişiklik yüzündendir. Duyuların kesin bilgi sağlama olanağından yoksun bulunmasına karşın, içlerinde, en güvenilir olanı gene dokunmadır. Dokunma ile sağlanan bilginin denetimi ise anlığın işidir. Dış evren dokunma ile bilinir. Ancak dokunma, evreni kuran atomların katılık, biçim gibi niteliklerini tanımayı sağlar. Bunlar da nesnelerin gerçek nitelikleridir. Görme ve işitme duyularıyla sağlanan izlenimler ise, yalnız, görünüşle ilgilidir. Nesnelerden gelen atomlar, gözde, geldiği nesnenin görüntüsünü verir. Bu nedenle görme duyusu bir görünüş aracıdır.

Bilgi

Şiir, müzik ve öykünme

Demokritos yalnız özdeğin değil, tinin ve tinsel varlıkların da atomlardan kurulduğu görüşünü savunur. Varlık türlerinin oluşumunda görüldüğü gibi, atomların değişik biçimleri değişik türde nesnelerin kuruluşuna olanak sağlar, durum tinsel varlıklarda da böyledir. Diriliği sağlayan "tin" denen varlık, gerçekte, somut bir nesnedir. Çok ince, hızlı devinen ve yuvarlak atomlardan kurulduğu için gözle görülmez. Tin, bu devingen, ince, yuvarlak atomların, "kendiliğinden" bir devinimle birleşmeleri sonucu oluşan bir bütündür. Tinin gövdeye sonradan girmesi, gövdeden bağımsız bir varlık olması söz konusu edilemez. Dirilik, tini oluşturan atomların birleşmesinden sağlandığı gibi ölüm de bu atomların dağılması sonucu ortaya çıkan bir olaydır. Bu nedenle dirilik bir "birleşme" ölüm ise bir "çözülme" olayıdır.

Varlık türleri

İnsan, toplum içinde yaşayan, çevresindekilerle ilişkiler kuran somut bir varlıktır. Onun çevresiyle olan ilişkileri de bir gelişim sonucudur. İlişkiler geliştikçe insan, insan geliştikçe ilişkiler gelişir. İnsanı bir "toplum varlığı" olarak gören Demokritos'a göre bu gelişme, bu karşılıklı ilişkiler doğal yaşam süreci içinde gerçekleşmiştir. İnsan, bir doğa varlığı olarak, başlangıçta hayvanlarınkini andıran bir biçimde yaşardı. Geçimini üretimle değil, doğada bulunan ve besin niteliği taşıyan bitkileri toplamakla, avlanmakla sağlardı. İnsanın başlıca yiyeceği yemişler, giyeceği de avladığı hayvan derileriydi. Ev yapma, çevreyi değiştirerek kendine uydurma diye bir durum bilinmezdi. Mağaralarda, yağmur, fırtına, aşırı sıcaklık ve soğuk gibi doğal etkenden korunmaya elverişli yerlerde barınılırdı. Yaşamın başlangıcında "başarı" sözcüğüyle nitelenebilen bir varlık yoktu. Kültür sürekli bir gelişmenin sonucudur ve insanla çevresi arasındaki bağlantıya dayanır. Başarının başlangıcı kişinin doğadan aldığına katkıda bulunmasıdır. İnsanlığın ilk dönemlerinde, bütün öteki diriler gibi yaşayan bireyler için önlem alma bilinci yoktu. Ölüme yol açan olaylar karşısında en küçük bir önleme aracı, sağıltım gereci bilinmiyordu. Bu dönemde insan korku ve gerekim gibi iki etkenin egemenliği altındaydı. İnsan, uygarlık alanında ilk adımını kendiliğinden, araç yapmaya başlayınca atmıştır. Bu adım yalnız uygarlığın değil, insan tarihinin, bir tarih varlığı olan insanın kendi benliğinin bilincine varışının da başlangıcıdır. Bu bilinç, insanın bir küçük evren *(mikros kosmos)* olarak kendini bilmeye başlamasıdır.

Doğaya uygun yaşama

İnsan, toplum ve doğa

Tarihi insanın ilkel buluşlarıyla, doğadan aldığına katkıda bulunmasıyla, başlatan Demokritos'a göre yaratma kendiliğinden ortaya yeni bir nesne koymadır. Ortaya yeni bir nesne koyma ise kültürün ilk belirtisidir. Bu nedenle insanın tarihi buluşla, ilk kültür ürünüyle başlar. Tarih insan buluşlarının, kültür ürünlerinin oluşturduğu bir bütündür. Bu bütünün özünü kuran da gelişmedir. Her buluş gelişme yolunda ileri bir adım, her ileri adım da gelişmede bir yükseliş aşamasıdır.

Estetik sorunlarının çözümünde de doğaya dayalı bir görüşten yola çıkan Demokritos önce şiir ve müzik, sonra örme, dokuma ve yapıcılık üzerinde durur. Ona göre şiirin kaynağı ve ona güzellik sağlayan başlıca öğe esinlenmedir. Esinlenme tanrısal bir eylemdir, içedoğuştur. Bu da derin bir coşkuyu gerektirir. Tanrısal esinlenmenin, coşkunun etkisiyle düzenlenen şiir ve ezgi güzeldir, bunun dışında kalan değersizdir. Önce şiir ortaya konmuş, sonra müzik doğmuştur. İnsan en önemli buluşlarında "hayvanların öğrencisi olmuştur. Dokuma ve örmede örümceği, ev yapımında kırlangıcı, şarkı söylemede ötücü kuşları, kuğuyu ve bülbülü örnek almıştır." Demokritos'un sergilediği bu görüşten anlaşıldığına göre yaratı (sanat) bir öykünmedir *(mimesis)*.

Demokritos'un önerdiği ahlak ilkelerinin kaynağı ustur. Ona göre usun üç önemli başarısı vardır: "iyi düşünmek, iyi söylemek, iyi yapmak." Kişinin bütün davranışlarında, başka bireylerle olan ilişkilerinde, kılavuzu us olmalıdır. Bir küçük evren olan insan için en büyük, en güvenilir örnek doğadır. Doğanın yasalarına uyan bir kimse daha kolay gelişme olanağı bulur, çevresine karşı daha iyi davranır. Sağlığın korunması için gereken bütün gereçler doğada vardır, us onlardan yeterince yararlanmayı sağlar. Böylece sağlığın korunması gövdeyi sayrılıklardan, felsefe de tini tutkulardan kurtarır. İnsana yakışan en iyi davranış biçimi gövdeden çok tine önem vermektir. Gövdeyi koruyan, ona değer kazandıran, tinin yetkinliği ve olgunluğudur. Ahlaklı kişi düşünceleriyle

davranışları arasında uyum bulunan kişidir. Mutluluk bu uyumla bağlantılıdır. Tutkularının tutsağı olan kimse usunu gereğince kullanamayan, bu nedenle de mutsuz olan kimsedir. Mutlu yaşamanın başlıca koşulu tutkuların baskısından, geçici ve gereksiz eğilimlerden kurtulmak, usun ilkelerine göre davranmaktır. Gerçekte mutluluk da, mutsuzluk da gövdeyle değil tinle ilgilidir. Bu nedenle tini gövdeye değgin eğilimlerden uzak tutmak, usun aydınlığında bulundurmak gerekir. Mutluluğun kurallarından biri de ölçülü yaşamayı bilmektir.

Demokritos'a göre insan eğitilmesi gereken bir varlıktır. Eğitim olgunlaşmanın, yetkinleşmenin, düşünme yeteneği bakımından gelişmenin başlıca kaynağıdır. Eğitim kişinin doğasıyla bağlantılıdır. Bu nedenle, eğitimde içinde yaşanan doğaya uyma gereği vardır. Nitekim "doğa ve eğitim birbirinin benzeridir. Eğitim kişiyi başka bir kılığa sokarak yeni bir doğa yaratır." Ancak, eğitimin verimli, geliştirici olabilmesi için us ilkelerine dayanması, bilgece bir nitelik taşıması, kişinin gelişmeye elverişli yeteneklerine aykırı düşmemesi gerekir. Eğitimde temel olan çok bilmek değil, çok düşünmektir. Çok düşünmek ise düşünce üretmek, tinsel yeteneği yaratıcı duruma getirmektir.

Doğa ve eğitim

İnsan toplum içinde yaşayan, öteki bireylerle ilişki kuran bir varlık olduğuna göre, toplumun birtakım yasaları olmalıdır. Bu yasaları koyan, uygulayan kuruluş da "devlet"tir. Devletin yürürlüğe koyduğu, uyguladığı yasalar kişinin yaşamına "iyi bir biçim vermek ister", ancak bu isteğin gerçekleşmesi de bireylerin iyi olmalarına bağlıdır. Demokritos'un savunduğu bu düşünce devlet anlayışının özünü ortaya koymaktadır. Ona göre bireyler arasında birbirini kötüleme, suçlama, çekiştirme olmasa, bütün yurttaşlar diledikleri gibi yaşar, yasalar kimseye engel olmazdı. Toplum içinde geçimsizliğin, uyuşmazlığın başlıca kaynağı birbirini kıskanma, birbirini çekememedir. Bir toplumda, yurttaşlar arasında bozuşma, karşılıklı geçimsizlik baş gösterirse bundan bütün bireyler yıkım görür. Bu bozuşmada yenen de, yenilen de kazançlı çıkmaz, genel düzen sarsılır. Genel düzenin sarsılması ise bütün bireyleri etkiler. Uluslar arasında savaş gereksizdir, düşünce birliğinin olmayışı yüzündendir. Toplumlar ancak "düşünce birliğine dayanarak büyük işler için savaşmalıdır, bunun dışında kalan nedenler yüzünden girişilen savaşlar gereksizdir". Demokritos'un "savaş" sözcüğünden anladığı ulusların birbirlerinin egemenliklerini ortadan kaldırmak, birbirinin toprağını elinden almak için girişilen kan dökmeler, yakıp yıkmalar değildir. Daha ileri, daha mutlu, daha barışsever bir yaşama düzeni sağlamak içindir. Gerçekte savaş, bilge kişilere, aydın yöneticilere, olgun kimselere yakışan bir iş olamaz.

İnsan ve devlet

Demokritos'un üzerinde durduğu sorunlardan biri de toplum yönetiminde, özel işlerde doğruluğu *(dikaiosyne/*adalet) ilke olarak benimsemektir. Doğruluğun kaynağı ölçüdür *(sophrosyne).* Bütün davranışlarda ölçülü olmak erdemdir *(arethe).* Kişi, önce düşünmeli sonra eyleme geçmelidir. Ulus yönetiminde "her önüne gelene değil, ancak denenmiş kimselere inanmalı". Bu gibi kimseler de davranışlarıyla, toplum içindeki başarılarıyla anlaşılır, değer kazanır. "Bir işi yapmadan önce düşünmek, kuşkusuz yaptıktan sonra düşünmekten üstündür." Bir toplum yönetiminde "saygıdeğer kişiyle kötü kişi yalnız işlerinden değil, dileklerinden de anlaşılır."

Atomculuk'un kurucusu olan Demokritos'un etkisi hızla yayılmış, çağlar boyunca, gerek Doğu'da, gerekse Batı'da birçok özdekçi akımın doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle, varlığın kurucu öğeleri saydığı atomlar fizik alanında yüzyıllarca sürüp giden deneylere, çalışmalara yol açmış, özdeğin yapısı konusundaki araştırmalara ışık tutmuştur. Rönesans'tan sonra, fizik biliminin gelişmesinde büyük etkisi görülen atom kuramı yeniden gündeme getirilmiş ayrı bir çalışma alanı yaratmıştır. Demokritos'un ikinci önemli etkisi de, doğada ortaya çıkan olayların "zorunlu bir neden"e bağlandığı konusundaki görüşüyledir. Atomların birleşip ayrışmasında "zorunlu" ve "mekanik" bir özellik görmesi "mekanizm"in de kaynağıdır.

• KAYNAKLAR: E.V.Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri,* 1943; H.Diels, *Fragmente der Vorsokratiker,* 1973, (5. baskı); W.Kranz-Suad, Y.Baydur, *Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar,* 1948; D. Laertius,. *Leben und Meinungen berühmter Philosophen,* 1967; F.A.Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi,* I.cilt, 1982.

• BAKINIZ: EPİKUROS, GASSENDI, HOBBES, HOLBACH, LEUKİPPOS, LUCRETİUS, MARX, RAVENDI.

DEMOLINS, Edmond
(1852-1907)

Fransız, sosyolog ve eğitimci. Toplumun ve eğitimin düzenlenmesi konusunda yeni görüşler getirmiştir.

Marsilya'da doğdu, Verneuil-sur-Avre'da öldü. Babası fizikçi olan Demolins ortaöğrenimini Mongré Cizvit Koleji'nde yaptı. 1873'te Paris'e gitti. 1881'de *Réforme sociale* (Toplumsal Reform) dergisini kurdu. 1884'ten itibaren düzenli olarak, Coğrafya Derneği salonunda sosyal bilimler konusunda seminerler verdi. 1886'da *Science sociale* (Sosyal Bilim) dergisini ve 1898'de kendi geliştirdiği yeni eğitim programını uygulamak üzere École des Roches'i kurdu.

Demolins, tarih, toplumsal sorunlar ve eğitim konularında çalışmalar yapmıştır. Demolins'in Fransız tarihi ile ilgili ilk çalışmaları, halkın Fransa'nın saygınlığına ve gücüne hiçbir katkıda bulunmadığı yolundaki aristokrat görüşe karşı bir cevap niteliğindedir. *Le mouvement communal et municipal au Moyen Âge* ("Orta Çağ'da Belediye ve Bucak Hareketi") ve *Histoire de France* ("Fransız Tarihi") adlarını taşıyan bu ilk kitaplarında Demolins'in Thierry'nin açıklayıcı yönteminden etkilendiği görülmektedir.

1880'den sonra Demolins, Le Play'in görüşlerinden etkilenerek sosyal bilimler ve Katolik toplumsal reformculuğu ile ilgilenmeye başlamıştır. Demolins fabrika yaşamının ataerkil örgütlenme biçimi temelinde düzenlenmesini önermiş, ailenin ahlaki açıdan güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Öte yandan,

Demolins kırsal kesimdeki nüfus, çoban aileleri, madenciler ve işçiler konusunda birçok araştırma yapmıştır. Kendi geliştirdiği yöntemi, Paris'te fırıncılık ve hayvan kesimi ile uğraşan çevreler üzerine yaptığı çalışmalara uygulamıştır.

Demolins'in eğitimle ilgili olarak yaptığı en önemli çalışması *A quoi tient la supériorité des anglo-saxons*'da ("Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neye Dayanır"), Anglo-Sakson halkların üstünlüğünü onların eğitim sisteminden yola çıkarak açıklamaktadır. Bu çalışmadan sonra 1898'de *L'éducation nouvelle* ("Yeni eğitim") adlı yeni bir eğitim programı yayımlamıştır. Napoléon'un getirdiği eğitim sistemine karşı çıkan Demolins, bu sistemi, eski dillerle sınırlı dar bir entelektüel eğitimden yana olduğu, ve gerçekçi, pratik bir eğitimi ihmal ettiği için eleştirmiştir. Ona göre Anglo-Sakson eğitim sistemi, kişiliği oluşturmak, öğretmenlerle öğrenciler arasında özgürlük ve toplumsallaşma temelinde canlı ilişkiler kurmak, kırsal eğitime önem vermek gibi üstünlüklere sahiptir.

1898'de yayımladığı *A-t-on intérét à s'emparer du pouvoir?* ("İktidarı Ele Geçirmekte Yarar Var mıdır?") adlı kitabında Demolins kamu yaşamının özel yaşam üzerindeki üstünlüğüne karşı çıkmış, Le Play'in temsil ettiği ekolün parlamenter politikadan ayrılığını vurgulamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le mouvement communal et municipal au Moyen Âge*, 1875, ("Orta Çağ'da Belediye ve Bucak Hareketi"); *Les libertés populaires au Moyen Âge*, 1876, ("Orta Çağ'da Toplumsal Özgürlükler"); *Histoire de France*, 1879-1880, ("Fransız Tarihi"); *Le socialisme devant la science sociale*, 1892, ("Sosyal Bilim Önünde Sosyalizm"); *A quoi tient la Supériorité des anglo-saxons*, 1897, ("Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neye Dayanır"); *A-t-on intérét à s'emparer du pouvoir?*, 1898, ("İktidarı Ele Geçirmekte Yarar Var mıdır?"); *L'éducation nouvelle*, 1898, ("Yeni Eğitim") *Les grandes routes des peuples, essai de géographie sociale*, 2 cilt, 1901-1903, ("Büyük Toplumsal Yolculuklar, Toplumsal Coğrafya Denemesi"); *La méthode sociale, ses procédés et ses applications*, 1904, ("Toplumsal Yöntem, Usulleri ve Uygulamaları"); *L'organisation du travail, réglementation ou liberté*, 1904, ("İşin Örgütlenmesi, Düzenleme ya da Özgürlük"); *La science sociale depuis F.Le Play 1882-1905*, 1905, ("F.Le Play'den Bu Yana Sosyal Bilim"); *Les problémes sociaux de l'industrie minière*, 1906, ("Madencilik Sanayinin Toplumsal Sorunları").

• **BAKINIZ:** LE PLAY.

DE MORGAN, Augustus
(1806-1871)

İngiliz, mantıkçı ve matematikçi. Cebirsel mantığın öncülerindendir.

27 Haziran 1806'da Hindistan'da Madura'da (bugün Madurai) doğdu, 18 Mart 1871'de Londra'da öldü. Babası Hindistan'da görevli bir subaydı. Eğitimine İngiltere'de başlayan De Morgan, Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'a girdi. Öğrenimini bitirdikten beş yıl sonra, 1828'de, Londra'daki University College'da matematik profesörü oldu. 1831'de, aynı yıl kurulan Londra Matematik Derneği'ni yönetmeye başladı. Bir süre de Kraliyet Astronomi Derneği'nin sekreterliğini yürüttü. 1836'da üniversiteye dönerek 1866'ya değin bu görevi sürdürdü.

De Morgan, çağdaş matematikçiler gibi özellikle cebirle ilgilendi. Simgelere dayalı bir dizge olan cebirin bu yapısının, o dönemde kullanılan biçiminin dışında, yeni cebir türlerine olanak tanıdığını savundu. Cebire bugün de kullanılan simgeler ekledi. Dördey *(quaternio)* terimi bunlardan biridir.

Mantıkta da cebirdekine benzer bir yöntem uygulayarak, bilinen biçimsel mantık ilkelerini, kendi geliştirdiği simgelerle anlattı. 1846'da Sir William Hamilton, onu, yüklemlerin niceleneşmesiyle ilgili kendi modelini çalmakla suçladı. Ortaya çıkan tartışma, o dönemin İngiliz mantıkçılarını, dolayısıyla mantığın gelişimini etkilemiştir. Gerçekten de iki model arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu, iki mantıkçının da, mantığın özerkliği üzerinde durmalarından ve geleneksel tasım mantığının sınırlılığını vurgulamalarından kaynaklanır. De Morgan'ın, Hamilton'un modeline yönelttiği eleştiriler, bu konudaki öteki eleştiriler için de yol gösterici olmuştur. Benzerliğin dışında De Morgan'ın modeli daha yetkin ve kapsamlıdır. Özne-yüklem önermelerinde kullanılan, koşaçlara *(copula)* ilişkin genellemeleri bağıntılarla ilgili çalışmaların ilk adımları olarak, tasım mantığının gelişmesinde önemli bir yer tutar.

Öte yandan tasım mantığının geliştirilmesi için gösterdiği çaba, onu bir anlamda bu alana bağımlı kılmıştır.

De Morgan, hem mantık, hem de matematikte geçerli olan kurallarıyla da tanınır. De Morgan Yasaları olarak bilinen bu kurallardan birincisine göre, tikel evetlemenin *(disjunction)* değillenmesi, bileşenlerinin değillenmesinin tümel evetlemesiyle *(conjunction)* karşılıklı-koşulludur:

$$\sim (p \vee q) \equiv \sim p \wedge \sim q$$

İkinci kurala göre ise, tümel evetlemenin değillenmesi, bileşenlerinin değillenmesinin tikel evetlemesiyle karşılıklı-koşulludur.

$$\sim (p \wedge q) \equiv \sim p \vee \sim q$$

Örneğin, "p" önermesi "Ayşe çalışkandır", "q" önermesi de "Ahmet tembeldir" diye alındığında, birinci bağıntıya göre, eğer "Ayşe'nin çalışkan veya Ahmet'in tembel olduğu" yanlışsa, hem "Ayşe'nin çalışkan olduğu" yanlıştır, hem de "Ahmet'in tembel olduğu" yanlıştır. Aynı şekilde, eğer hem "Ayşe'nin çalışkan olduğu" yanlış, hem de "Ahmet'in tembel olduğu" yanlışsa, "Ayşe'nin çalışkan veya Ahmet'in tembel olduğu" da yanlıştır.

De Morgan, matematik ve mantık alanındaki çalışmalarıyla Boole'ün öncüsü olmuştur. İngiltere'de, deneycilliğin etkisiyle uzun yıllar yeterince önemsenmemiş olan mantık alanında Hamilton ile birlikte ilk çalışmaları yaparak, bu alanın canlanmasını sağlamıştır. Ancak önemi ülkesiyle sınırlı kalmaz; geliştirdiği dizge ile cebirsel mantığın kurucusu olarak anılır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Elements of Arithmetic*, 1830, ("Aritmetiğin Temelleri"); *Formal Logic*, 1847, ("Biçimsel Mantık"); *Syllabus of a Proposed System of Logic*, 1860, ("Yeni Bir Mantık Dizgesi Önerisinin Ana Çizgileri"); *Budget of Paradoxes*, (ö.s.), 1872, ("Paradokslar").

• KAYNAKLAR: W.Hamilton, *Letter to Augustus De Morgan*, 1837; A.Macfarlane, *Ten British Mathematicians*, 1916.

• BAKINIZ: BOOLE, W.HAMILTON.

DEMOSTHENES
(İÖ 384-322)

Atinalı hatip ve devlet adamı. Hitabet sanatındaki başarısıyla yaşadığı dönemin siyasal gelişmeleri üstünde etkili olmuştur.

Atina yakınlarında Paiania'da doğdu, İÖ 12 Ekim 322'de Kalaureia'da öldü. Atina sitesinin ileri gelenlerinden olan bir kılıç yapımcısının oğluydu. Babasından kalan mirası vasilerinin elinden alabilmek için çocuk yaşta kendini yetiştirmek zorunda kaldı. Dönemin ünlü hukukçu ve hatiplerinden Isaeus'tan hitabet ve hukuk dersleri aldı. Vasileriyle arasındaki çelişkiyi yasal yollardan çözmeye çalıştı, mahkemedeki konuşmaları hitabet sanatındaki ilk denemeleri oldu. Daha sonraki yıllarda davası olan Atinalılar'ın savunmalarını yazarak büyük bir ün kazandı. İÖ 355'den sonra ise özel davalardaki başarısını kamu davalarında da sürdürdü ve maliye, vergilendirme, idari reform, dış politika gibi konularda başarılı konuşmalar yaptı, Atina Meclisi'nde sağladığı desteğin de sayesinde sitenin siyasal yaşamında etkin bir kişi oldu.

İÖ 351 yılından sonraki söylevlerinde II. Filip'in başa geçmesiyle artan Makedonya tehlikesi karşısında Atinalılar'ı uyardı. Hitabet sanatını Atina halkını II. Filip'e, daha sonraki yıllarda ise onun yerine geçen İskender'e karşı harekete geçirmek için kullandı. Atina sitesinin demokrasi ideallerinin ısrarlı bir sözcüsü oldu. İÖ 338'de Atina'nın ve müttefik sitelerin Khaironeia'da yenilmelerinden sonra da Makedonya'nın yayılmacılığına karşı Yunan sitelerinin desteğini almak için çalıştı. Demokrasi için yaptığı hizmetlerden ötürü Demosthenes'e altın bir taç sunulmasına karar verildi, ancak rakiplerinden Aiskhines'in itirazı üzerine durum dava konusu oldu. ("Taç Üzerine") adlı ünlü konuşmasıyla kendisini savunarak davayı kazandı. Ancak daha sonraki yıllarda gözden düştü. Rüşvet almakla suçlandığı bir davayı kaybedince Atina'yı terketmek zorunda kaldı. İskender'in ölümünden sonra yeniden toparlanmaya çalışan Atinalılar Demosthenes'i yardıma çağırdılar. Ama İÖ 322'de Atina'nın Makedonya tarafından işgal edilmesi üzerine ölüme mahkûm edildi. Kaçtığı Kalaureia'da zehir içerek intihar etti.

Demosthenes'in adını taşıyan altmış kadar söylev vardır ama bunların birçoğunun ona ait olduğu şüphelidir. *Kat'Androtionos* ("Androtionos'a Karşı"), *Kata Timokratos* ("Timokrates'e Karşı") ve *Kat'Aristokratos* ("Aristokrates'e Karşı") gibi kamu davalarına ilişkin söylevlerinde konuyu ustaca sergileyip delillendiren güçlü tartışma üslubu kadar sitenin idari ve siyasal yaşamını ilgilendiren konuları kavrayışındaki yeteneği ile de dikkati çeker. *Peri Symmorion* (Symoira'lı Üzerine") *Hyper Megalopoliton* ("Megalopolis'li Üzerine") adlı Atina'nın dış politikasını ilgilendiren konulardaki söylevlerinde de hitabet sanatındaki ustalığını siyaset adamı olarak geliştirdiği yetenekleriyle birleştirir. Atinalılar'ı Makedonya Kralı II. Filip'e karşı harekete geçirmek için verdiği *Kata Philoppo* ("Filip'e Karşı") adlı üç söylev ile *Olynthiakoi* ("Olynthos'lular Üzerine") adlı söylevleri siyasal söylevleri arasında en tanınmış olanlarındandır. *Peri korone* adlı savunması ise güzel söz söyleme sanatının başyapıtlarından sayılır. Romalı siyaset adamı ve hatip Cicero *Peri korone*'den çok etkilenmiş, Latince'ye çevirerek bir de önsöz yazmıştır.

Demosthenes hazırlıksız konuşma yeteneğiyle dikkati çeken bir hatip olmaktan çok, ele aldığı konuyu ayrıntılarıyla önceden inceleyen, tartışmalarını Yunan tarihinden örneklerle zenginleştiren, fikirlerini ölçülü ama ateşli ve coşkulu bir tavırla savunan bir hatiptir. Yüksek ikna gücü, ritimden ve sözün müzikselliğinden yararlanan üslubu ile eski Yunanlı hatiplerin en büyüklerinden biri olarak tanınır. Orta Çağ ve Rönesans Dönemi boyunca da hitabet sanatının baş isimlerinden biri olarak görülmüştür. Demosthenes'ten sonra hitabet sanatı, parçası olduğu siyasal ortamın da yıkılmasıyla Eski Yunan toplumundaki önemini kaybetmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kat'Androtionos*, İÖ 355, ("Androtionos'a Karşı"); *Peri Symmorion*, İÖ 354, ("Symoira'lı Üzerine"); *Kata Timokratos*, İÖ 353, ("Timokrates'e Karşı"); *Kat' Aristokratos*, İÖ 352, ("Aristokrates'e Karşı"); *Hyper Megalopoliton*, İÖ 352, ("Megalopolis'li Üzerine"); *Kata Philippo*, (1), İÖ 351, ("Filip'e Karşı"); *Pros Phormiona*, İÖ 350, ("Phormiona İçin"); *Olynthiakoi*, (1 ve 2), İÖ 349, ("Olynthos'lular Üzerine"); *Kata Stephanu Pseudomartyrion*, İÖ 349, ("Stephanos'un Yalancı Şahitliğine Karşı"); *Olynthiakoi*, (3), İÖ 348; *Peri Eirenes*, İÖ 346, ("Barış Üzerine"); *Kata Philippo*, (2), İÖ 344; *Kata Phillippo*, (3), İÖ 341; *Peri korone*, İÖ 330, ("Taç Üzerine").

• BAKINIZ: CİCERO, İSOKRATES, FİLİP II.

DEMPSEY, Jack
(1895-1983)

ABD'li boksör. Attığı sert yumruklarla tanınmıştır.

Asıl adı William Harrison'dur. Boksa ABD'de başladı. 1914'te boks ringlerine çıktı. Güçlü yumruğu ve boks yeteneği sayesinde çok kısa zamanda büyük gelişme gösterdi. Amatörlük hayatı ve profesyonelliğe geçişi dahil, beş yılın içinde profesyonel ağır siklette dünya şampiyonluğuna ulaştı. 4 Temmuz 1919'da Willard'ı 3. raundda nakavt ederek eline geçirdiği dünya şampiyonluğunu 1926 yılına dek elinden bırakmadı. 1921'de Fransızlar'ın ünlü boksörü Georges Carpentier ile yaptığı unvan maçında seyirci ve hasılat rekorları kırıldı. Bu maçta Carpentier'yi 12. raundda nakavt eden Dempsey'in eline 1 milyon dolara yakın para geçti. 1926'da Gene Tunney ile yaptığı maçta sayı ile yenilerek şampiyonluğu Tunney'e bıraktı. Bu maçın 1927'deki rövanşında Dempsey, 7. raundda

Tunney'i nakavt etmiş olmasına karşın tarafsız bir köşeye giderek hakemin ona kadar saymasını beklemediği için, maç sürdü ve 10. raundun sonunda Tunney yeniden sayı ile galip ilan edildi. Bu tarihten sonra Dempsey bir daha şampiyonluk için maç yapmadı, yalnızca gösteri maçlarına çıktı. Yaşamının geri kalan bölümünde New York'ta lokantacılık yaptı. Maçlarının çoğunu kısa mesafeden attığı sert yumruklarla nakavtla kazanan Dempsey birçok boks eleştirmeni tarafından profesyonel boksun en büyük ismi olarak kabul edilir.

DEMY, Jacques
(1931)

Fransız film yönetmeni. Yeni-Dalga akımının ünlü yönetmenlerinden biridir.

5 Haziran 1931'de Pont-Château'da doğdu. Nantes'da güzel sanatlar, Paris'te sinema eğitimi gördü. 1952'de bir canlandırma sinemacısının yardımcısı oldu. Bazı kısa filmler çektikten sonra 1960'ta yarı müzikal olan ilk filmi *Lola*'yı yönetti. Bunu 1964'te tam bir müzikal olan *Les Parapluies de Cherbourg* (Cherbourg Şemsiyeleri) izledi. Büyük bir başarı kazanan *Cherbourg Şemsiyeleri*'nde pembenin egemen olduğu bir renk sağanağı içinde iki genç âşığın öyküsü şarkıyla anlatılır. Sinemanın parlak, çocuksu yanına olan hayranlığını, özellikle müzikallerde dile getiren Demy'nin sanat dünyası 1960'ların, hele 1970'lerin siyasal ve toplumsal duyarlığına çok uzaktır. Bu nedenle kaçınılmaz olarak masallara yönelmiştir. Ünlü masalcı Perrault'dan bir uyarlama olan *Peau d' âne* (Eşek Derisi) bu tutumunun bir örneğidir. 1970'lerde uzun süre ticari başarıya ulaşamayan yönetmen, son yıllarda *Un Chambre en Ville* ("Şehirde Bir Oda") adlı büyük, yarı müzikal bir yapımla yeniden ilgi toplamıştır.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Lola*, 1960; *La Baie des Anges*, 1962, ("Melekler Körfezi"); *Les Parapluies de Cherbourg*, 1964, (Cherbourg Şemsiyeleri); *Model Shop*, 1970, ("Model Dükkânı"); *Peau d'âne*, 1972, (Eşek Derisi); *Un Chambre en Ville*, 1983, ("Şehirde Bir Oda").

DENG HSİAO-PİNG
(1904)

Çinli siyaset ve devlet adamı. Çin'de Mao Zedung'dan sonra izlenen yeni politikaların yaratıcılarından biridir.

22 Ağustos 1904'te Seçvan Eyaleti'nde Çungking iline bağlı bir köyde doğdu. Asıl adı Kan Tse-Kao'dur. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra bir burs kazanarak Fransa'ya gitti. Okulunu yarıda bırakarak bir fabrikada çalışmaya başladı, Çu En-Lay'ın yönetmenliğini yaptığı *Kırmızı Işık* adlı dergide çalıştı. 1925'te Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) girince adını "küçük barış" anlamına gelen Deng Hsiao-Ping (Teng Xiaoping) olarak değiştirdi. Moskova'ya giderek Sun Yat-Sen Üniversitesi'nde öğrenim gördü.

1926'da Çin'e dönen Deng Hsiao-Ping, parti içinde kısa zamanda yükselerek 25 yaşında VII. Ordu'da siyasi komiser oldu. Bir ara *Kızıl Yıldız* adlı ordu gazetesinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1934'te Çan Kay-Şek'e karşı savaşan Mao Zedung komutasındaki ordu, çeşitli çarpışmalarda yenilgiye uğrayınca, Şensi Eyaleti'ne doğru geri çekilmeye başlamış, bu bir yıl sürmüştü. Çin tarihinde "Uzun Yürüyüş" olarak bilinen bu harekâtta Deng de bulunuyordu.

Deng, Hsiao-Ping, siyasi komiser olarak görev yaptığı II. Dünya Savaşı'nda Çin'e giren Japon ordularına karşı etkili gerilla yöntemleri geliştirilmesinde yardımcı oldu. 1945'te ÇKP Merkez Komitesi'ne seçildi. Çan Kay-Şek'in ordularına karşı yapılan savaşta, Çin Halk Özgürlük Ordusu'na bağlı II. Sahra Ordusu'nda siyasi komiser olarak görev yaptı. Sonunda yönetim, 1 Ekim 1949'da ÇKP'nin eline geçti. Çungking valisi olan Deng Hsiao-Ping partinin Güney Çin'deki örgütünü denetlemekle görevlendirildi. 1952'de Pekin'e çağrıldı. 1953'te ÇKP Merkez Komitesi genel sekreteri ve maliye bakanı, 1954'te ulusal savunma konseyi ve devlet konseyi başkan yardımcısı oldu. 1955'te ÇKP Politbürosu'na, 1956'da yeniden ÇKP Merkez Komitesi genel sekreterliğine seçildi. Aynı yıl Politbüro'nun yedi kişiden oluşan yürütme kuruluna atandı.

Bu dönemde uluslararası toplantılara da katılan Deng, Temmuz 1963'te Moskova'da yapılan Çin-Sovyet konferansında Çin heyetine başkanlık etti. Bu konferansta SSCB'nin Çin'e atom bombası vermeyi ve yapımı konusunda yardım etmeyi kabul ettiği, 1957'deki gizli antlaşmadan 1959'da vazgeçtiği Çin heyeti tarafından dünyaya açıklanınca iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti.

1966'da Mao Zedung ile Cumhurbaşkanı Liu Şao-Çi arasındaki iktidar kavgası sonucunda Liu Şao-Çi partiye ve Çin halkının çıkarlarına karşı "bağımsız krallıklar" kurduğu gerekçesiyle hain ilan edildi, partiden çıkarılarak hapsedildi. Mao'nun Kültür Devrimi içinde yer alan bu yönetim değişiklikleri Liu yanlısı Deng'e de yansıdı. Partiden çıkarılmadıysa da, tüm görevlerinden alınarak kendisine pasif bir görev verildi. Uzun bir süre adı duyulmayan Deng, 1973'te Çu En-Lay'ın yardımıyla geri döndü. ÇKP'nin X. Merkez Komitesi'ne, 1974'te ÇKP Politbüro üyeliğine seçildi. 1975'te ÇKP Merkez Komitesi Askeri İşler Komitesi başkan yardımcısı ve Halk Özgürlük Ordusu'nun genelkurmay başkanı oldu. 1975-1976 arasında Devlet Konseyi başkanı yardımcılığında bulundu.

Mao'nun son zamanlarında etkinlik kazanmaya başlayan "Dörtlü Çete" (Çiang Çing, Çang Çunçiao, Vang Hung-ven, Yao Ven-yuan) ile Deng arasında başlayan çekişme Çu En-Lay'ın ölümüyle tümüyle açığa çıktı ve Deng tüm görevlerinden alındı. Mao'nun Eylül 1976'da ölümüyle onun yerine geçen Hua Kuo Feng, Ekim 1976'da Dörtlü Çete'yi yakalattı, Deng'i de başbakan yardımcılığına getirdi, diğer tüm görevleri geri verildi. 1977'de ÇKP'nin XI.

Merkez Komitesi toplantısında Politbüro üyeliğine seçildi ve ÇKP genel sekreter yardımcısı oldu. 1977-1980 arasında Halk Özgürlük Ordusu'nun genelkurmay başkanıydı. 1980'de hükümetteki görevinden çekilmeye karar verdi. ÇKP'deki yönetici rolünü korudu.

Deng Hsiao-Ping, Mao'nun ölümünden sonra Çin'de kurulan yeni düzenin yaratıcılarından en önemlisidir. Mao'nun kendine yeterli, dışa kapalı ulusal bir güç oluşturma ilkesinin aksine Deng, dünyadaki teknolojik yeniliklere, ticari ve kültürel işbirliğine açık bir ülke oluşturmayı amaçladı. Çin'de "Dörtlü Yenileştirme Hareketi" denilen bir gelişme planı uygulanmaya başlandı. Sanayi, tarım, savunma ve bilim alanlarında çağdaş tekniklerin kullanılmasını amaçlayan bu yenileştirme hareketine Çinliler "Yeni Uzun Yürüyüş" adını verdiler. Ülkede yabancı yatırımlara izin verildi, dış ticaret büyük ölçüde artırıldı, orduda yenileştirmeye gidildi, eğitim alanında önemli değişiklikler yapıldı, iç pazar geliştirildi. Deng Hsiao-Ping, giriştiği bu yenileştirme çabaları nedeniyle 1978'de *Time* dergisi tarafından "yılın adamı" seçildi.

• BAKINIZ: ÇAN KAY-ŞEK, ÇİANG ÇİNG, ÇU EN-LAY, LİU ŞAO-Çİ, MAO ZEDUNG.

DENIKER, Joseph
(1852-1918)

Fransız, antropolog. Irkları fiziksel özelliklerine göre sınıflandırmıştır.

6 Mart 1852'de Astrahan'da doğdu, 18 Mart 1918'de Paris'te öldü. Ailesi Fransız olan Deniker, St. Petersburg (bugünkü Leningrad) Teknoloji Enstitüsü'nde eğitim gördü ve kimya mühendisi oldu. Bir süre Avrupa'da seyahat ettikten sonra 1876'da Paris'e yerleşti. 1886'da, *Recherches anatomiques et embryologiques sur les singes anthropoides* ("İnsan Biçimli Maymunlar Üzerine Anatomik ve Embriyolojik Araştırmalar") adlı teziyle bilim doktoru unvanını aldı. 1888'de Paris'teki Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'ne kütüphane görevlisi olarak atandı. 1891'de, *Bibliographie des travaux scientifiques publiés par les sociétés savantes de France*'ı ("Fransız Bilim Derneklerince Yayımlanan Bilimsel Çalışmalar Bibliyografyası") yazmakla görevlendirildi. 1896-1905 arasında Londra'da yapılan IV. Uluslararası Bilimsel Bibliyografya Konferansı'na Fransız delegesi olarak katıldı.

Deniker ırkları saç biçimi, deri rengi, burun biçimi, boy uzunluğu gibi morfolojik özelliklere göre sınıflandırmıştır. Daha sonra sınıflandırmasında bazı değişiklikler yaparak, ırkları 17 grupta toplamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Recherches anatomiques et embryologiques sur les singes anthropoides*, 1886, ("İnsan Biçimli Maymunlar Üzerine Anatomik ve Embriyolojik Araştırmalar"); *Les races et les peuples de la terre*, 1900, ("Dünya Irkları ve Halkları").

DE NIRO, Robert
(1943)

ABD'li sinema oyuncusu. Yeni kuşak Amerikan sinemasının en önemli oyuncularından biridir.

17 Ağustos 1943'te, New York'ta doğdu. Lee Strasberg'in *Actor's Studio*'sunda öğrenim gördükten sonra, *underground* (ABD'deki öncü nitelikli akım) sinemasının önemli yapıtlarında rol aldı. Ticari sinemadaki ilk çarpıcı rolleri de çevresiyle uyuşamayan genç adam tiplemeleridir. 1974'te *The Godfather II* ("Baba II") filmindeki rolüyle Oscar Ödülü'nü kazandı. İki yıl sonra, Martin Scorsese'in *Taxi Driver* (Taksi Şoförü) filmindeki şoför rolüyle kuşağının sorunlu bireylerini canlandırmakta olağanüstü bir başarı gösterdiğini kanıtladı. Bertolucci'nin *1900*'ündeki önemli bir rolden sonra, arka arkaya yönetmen Martin Scorsese'in kahramanlarını canlandırmayı sürdürdü. Her biri "Amerikan Rüyası"nın birer yüzü olan bu tiplere büyük bir inandırıcılık ve yorum gücü kattı. De Niro, bu nitelikleriyle son dönemin genç yıldızlarından biri olmayı başardı.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler: *Greetings*, 1968, ("Selamlar"); *Hi Mom!*, 1970, ("Merhaba Anne!"); *Bang the Drum Slowly*, 1973, ("Yavaş Çal Davulu"); *Mean Streets*, 1973, ("Kötü Sokaklar"); *The Godfather II*, 1974, ("Baba II"); *Taxi Driver*, 1976, (Taksi Şoförü); *1900*, 1976; *New York New York*, 1977; *The Deer Hunter*, 1978, (Avcı); *The Raging Bull*, 1979, ("Kızgın Boğa").

• BAKINIZ: DE PALMA, SCORSESE.

DENIS, Hector
(1842-1913)

Belçikalı sosyolog ve iktisatçı. Organik bir toplum anlayışını savunmuştur.

Braine-le-Comte'da doğdu, Brüksel'de öldü. Brüksel Üniversitesi'nde ahlak ve ekonomi-politik profesörlüğü ve Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nde başkanlık yaptı. Yaşamının 20 yılı boyunca Belçika Temsilciler Meclisi üyesi olan Denis, ölümüne dek burada sosyalist grubun liderliğini yürüttü. *La liberté*, *Rive gauche* ve *Revue de philosophie positive* gibi dergilerde yazılar yazdı.

Proudhon ve Comte'tan etkilenmiş olan Denis, pozitivist görüşe bağlı olarak organik bir toplum anlayışını savunuyordu. Ona göre sosyalizm bir son nokta olmaktan çok toplumsal gelişim sürecinde bir evreydi. Denis toplumsal karşıtlıkların zaman içinde uzlaşabileceklerini düşünüyordu. Denis önce 1897'de, daha sonra genişletilerek iki cilt halinde 1904-1907 arasında yayımlanan *Histoire des systèmes économiques et socialistes* ("Ekonomik ve Sosyalist Sistemlerin Tarihi") adlı eserinde Hume, Smith, Malthus, Ricardo, Sismondi, Owen ve Thompson

gibi düşünürlerin görüşlerini özetlemiştir.

İktisadi konularla da yakından ilgilenen Denis 1895'te 2 cilt olarak yayımlanan *La dépression économique et sociale et l'histoire des prix* ("Ekonomik ve Toplumsal Bunalım ve Fiyatların Tarihi") adlı yapıtında iktisadi bunalımları tek bir nedene dayanarak açıklamak yerine, bunalıma yol açabilecek birçok etmeni istatistiksel olarak incelemiş ve sabit sermaye arzındaki artışın yol açabileceği sonuçlar üzerinde durmuştur.

Mali konularda da geniş bir bilgi sahibi olan Denis 1889'da yayımlanan *L'impôt* ("Vergi") adlı çalışmasında kamu maliyesi ve vergilendirme konularında genel bir kuram oluşturmaya çalışmıştır. Ona göre, toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından artan ölçüde karşılanması kamu harcamalarında artışa yol açacaktır.

•**YAPITLAR (başlıca):** *L'impôt sur le revenu*, 1881, ("Gelir Vergisi"); *L'impôt*, 1889, ("Vergi") *La dépression économique et sociale et l'histoire des prix*, 1895, ("Ekonomik ve Toplumsal Bunalım ve Fiyatların Tarihi"); *Histoire des systémes économiques et socialistes*, 1897, ("Ekonomik ve Sosyalist Sistemlerin Tarihi").

•**KAYNAKLAR:** G.de Greef (der.), *Discours philosophiques d'Hector Denis*, 1919.

•**BAKINIZ:** COMTE, PROUDHON.

DENIS, Maurice
(1870-1943)

Fransız ressam ve sanat kuramcısı. Resimde Simgecilik'in (Sembolizm) önde gelen kuramcılarındandır.

25 Kasım 1870'te Fransa'da Granville'de doğdu, 13 Kasım 1943'te Paris'te öldü. Académie Julian ve Güzel Sanatlar Okulu'nda öğrenim gördü. İzlenimcilik'e (Empresyonizm) tepki duyarak Gauguin'den etkilendi. Sérusier, Vuillard ve Bonnard gibi ressamlarla birlikte Simgeciler'e ve Nabiler (Peygamberler) adını alan ressamlar grubuna katıldı. 1908-1919 arasında Académie Ransom'da ders verdi. 1919'da dinsel sanatla uğraşan ressam Georges Desvallières (1861-1950) ile birlikte Ateliers d'Art Sacré'yi (Kutsal Sanat Atölyeleri) kurdu.

Denis, sanat yapıtının değerinin, doğanın kusursuz taklidinden değil, malzemenin estetik kullanımından kaynaklandığını savunmuştur. Resmin "belli bir düzene göre renklerle boyanmış düz bir yüzey" olduğunu ileri sürmüş, konudan çok renklerin düzenini vurgulayan ve çağdaş resim kuramının temelinde yatan bir anlayışın ilk savunucularından biri olmuştur. Dinsel tutumu ve sanatın, sanatçının zihinsel durumunu yansıtması gerektiği yolundaki görüşleri nedeniyle Nabiler'in yarı mistik tutumlarıyla uyuşmuş, grubun kuramsal önderliğini üstlenmiştir. Daha sonraki yıllarda ise 14. ve 15. yy İtalyan fresk ressamlarının etkisine girmiş, bunun sonucunda sanatta konu ve perspektif gibi öğelere daha fazla yer vermiştir. Kuramsal yazılarını çeşitli kitaplarında toplamıştır.

En önemli yapıtlarından biri 1912'de yaptığı *Champs Elysées Tiyatrosu*'nun tavan resimleridir. Cenevre'deki *St.Paul Kilisesi*'nin duvar resimlerinin yanı sıra, Fransa'daki birçok kilisenin de duvar resimlerini yapmıştır. Ayrıca taşbaskı (litografi), mozaik, kitap resmi ve vitray çalışmaları vardır. Aydınlık renkler ve yalın biçimler resminin belirleyici özelliklerindendir.

Denis, Simgeci Okul'un başlıca sanatçı ve kuramcılarından biridir. Fransa'da dinsel sanatın canlanmasında da etkili olmuştur.

•**YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Esin Perileri*, 1893, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Cézanne'a Saygı*, 1900; *Cennet*. **Kitap:** *Théories*, 1912, ("Kuramlar"); *Nouvelles théories*, 1922, ("Yeni Kuramlar"); *Histoire de l'art religieux*, 1939,("Dinsel Sanatın Tarihi"); *Sérusier, sa vie, son oeuvre*, 1943, (Sérusier, Yaşamı ve Yapıtları").

•**BAKINIZ:** BONNARD, SÉRUSIER, VUILLARD.

DENİZ, Metin
(1940)

Türk tiyatro dekoratörü. Uygulamalarında çok değişik malzemeleri kullanmıştır.

29 Haziran 1940'ta İstanbul'da doğdu. Haydarpaşa Lisesi'nde okudu. 1957'de Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. Burada Halil Dikmen, Cevat Dereli ve Zühtü Müridoğlu'nun öğrencisi oldu. 1961'de İstanbul Şehir Operası'na dekoratör yardımcısı olarak girdi. Kendi başına ilk dekor çalışmasını 1962'de İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda yönetmen Zihni Küçümen'in sahneye koyduğu Orhan Kemal'in *İspinozlar* oyununda yaptı. Aynı yıl Opera'nın dekoratörü oldu ve bu işi öğrenciliği boyunca sürdürdü. 1965'te Akademi'den mezun oldu, Opera'dan ayrıldı ve özel tiyatrolarda dekoratör olarak çalışmaya başladı. 1974'te Şehir Tiyatrosu'na bağlı Deneme Sahnesi'nin kurulma çalışmasına katıldı. Muhsin Ertuğrul'un desteklemesiyle oluşturulan bu tiyatroda Beklan Algan'la birlikte alışılmış anlamdaki sahneyi ortadan kaldırarak izleyiciler ile oyuncular arasındaki karşılıklı alışverişin daha güçlü olacağı bir mekân düzeni kurmaya çalıştı. Bu tiyatroda sahneye konan Brecht'in *Cesaret Ana*, Peter Weiss'ın *Marat/Sade* ve Shakespeare'in *Bahar Noktası* oyunlarının toplu çalışmalarına katıldı. 1975'te Şehir Tiyatrosu'nda Brecht'in *Galile* oyununu sahneye koyarak tiyatro yönetmenliğini de denedi.

Metin Deniz yurt dışında Fransa'da da çoğunu Mehmet Ulusoy'un sahnelediği oyunların dekorlarını yaptı. 1974'teki *Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1977'deki *Dans les eaux glacées du calcul égoiste* ("Bencil Hesapların Buzlu Sularında"), 1979'daki *Macbeth* bunlar arasındadır. Ayrıca 1980'de Paris'te yönetmen Luiz Menase'nin sahnelediği *Binbir Gece Masalları*'

nın ve 1984'te Avignon'da yönetmen Gerard Gelàs'ın sahnelediği Yaşar Kemal'in *Binboğalar Efsanesi*'nin de dekorlarını Deniz hazırlamıştır.

Metin Deniz tiyatroda dekorun, "dekorasyon" sözcüğünün çağrıştırdığı "süsleme" anlamının üstünde bir anlam yüklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre dekor, bir bütün olan tiyatro sanatını oluşturan çeşitli öğelerden biridir ve bu bütünlüğü sağlayabilmek için yöneticiden müzikçiye, oyuncudan dekorcuya kadar bu öğeleri gerçekleştiren herkesin ortak bir çalışma yürütmesi, yani tiyatroyu ortaklaşa yaratması gerekmektedir. Bu görüşten yola çıkarak gerçekleştirdiği çalışmalarında Deniz'in çok çeşitli malzemeler kullanarak değişik etkiler uyandırmaya çaba gösterdiği izlenir. Örneğin Dostlar Tiyatrosu'nun hazırladığı *Sabotaj Oyunu* için eski gramofon plaklarını ısıtarak masklar yapmış, yine aynı topluluğun bir maden ocağındaki olayları konu alan *Alpagut Olayı* oyununda da dekoru, tüm sahneyi kömürle kaplayarak oluşturmuştu. *Bahar Noktası*'nda ip ve bez parçalarını kullanması da bu türden bir denemedir.

Metin Deniz tiyatro, opera ve bale sahneleri için yaklaşık 200 dekor çalışması gerçekleştirmiş, 1982'de bütün bu çalışmalarının bir araya toplandığı ve *İki Kalas Bir Heves* adını verdiği bir toplu sergi açmıştır. Ayrıca çeşitli filmlerde sanat danışmanlığı ve reji asistanlığı da yapmıştır.

•YAPITLAR (başlıca): *İspinozlar*, 1962; *Teneke*, 1965-1966; *Palto*, 1966-1967; *Kurban*, 1966-1967; *İttihat ve Terakki*, 1969; *Durdurun Dünyayı İnecek Var*, 1970; *Rosenbergler Ölmemeli*, 1970; *Alpagut Olayı*, 1974; *Kafkas Teheşir Dairesi*, 1974; *Galile*, 1975; *Dans les eaux glacées du calcul égoiste*, 1977, ("Bencil Hesapların Buzlu Sularında"); *Cesaret Ana*, 1978; *Marat/Sade*, 1978; *Macbeth*, 1979; *1001 Gece Masalları*, 1980; *Bahar Noktası*, 1981; *Kabare*, 1983-1984.

DENİZCİER, İbrahim
(1923-1983)

Türk, sendikacı. 1979-1982 arasında Türk-İş genel başkanlığı yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 14 Temmuz 1983'te Cenevre'de öldü. Genç yaşta işçilik yapmaya başladı. Bir süre torna işçisi olarak çalıştıktan sonra, Cibali Tütün Fabrikası nakliyat işçilerinin sendikalaşma hareketi içinde yer aldı. 1950'de aynı fabrikanın nakliyat şubesi işçi temsilciliğine getirildi. Ardından işyerinde örgütlenmiş olan Tekel Nakliyat İşçileri Sendikası'na üye oldu. Önce bu sendikanın saymanlığını, sonra da genel başkan vekilliğini yaptı. 1956'da da sendika genel başkanı oldu. 1952'de bu işkolundaki sendikaları bir araya getiren Tekel, Müskirat, Tütün ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu'nun kuruluşuna da katılan Denizcier, 1954'te genel başkan vekili, 1960'ta da federasyon genel başkanı seçildi.

1961'de Kemal Türkler, Rıza Kuas, Şaban Yıldız ve Kemal Nebioğlu gibi sendikacılarla birlikte Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucu üyesi olan İbrahim Denizcier, parti kurullarında görev almadı. Bununla birlikte işçilerin kendi siyasal partileri içinde örgütlenmelerini savundu. Genel başkanlığını yaptığı federasyonun, işkolundaki tüm işçilerin birleşmesini sağlayacak "milli tip" bir sendikaya dönüşmesi için çaba gösterdi. Bunun sonucunda 1969'da var olan federasyonun yerine, Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası (Tek Gıda-İş) kurulunca bu sendikanın genel başkanlığına getirildi. Türk-İş içinde etkin bir sendikacı olarak yönetim kurulu üyeliği yapan İbrahim Denizcier, 1979'da toplanan XI. Genel Kurul'da Türk-İş genel başkanlığına seçildi. 1979-1982 döneminde başkanlık yapan Denizcier, bu süre içinde dengeci, konfederasyon içindeki karşıt görüşleri uzlaştırıcı bir siyaset izledi.

İbrahim Denizcier, önceleri işçilerin siyasal örgütlenmesini savunmuş ve bu amaçla siyasal parti kuruluşuna da katılmıştır. Daha sonraki sendikal etkinliği içinde siyaset-dışı bir çizgi izlemiştir. Bu yanıyla Türk-İş'teki değişik görüşlü sendikacıların üzerinde anlaşabildikleri bir isim olan Denizcier, Türk-İş'i Uluslararası Çalışma Örgütü'nde (ILO) ve çeşitli uluslararası kuruluşlarda temsil etmiştir.

•BAKINIZ: DEMİRSOY, TUNÇ.

DENİZHAN, Namık
(1937)

Türk, heykelci. Figüratif heykelin temsilcilerindendir.

24 Aralık 1937'de Gelibolu'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra 1956'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Heykel Bölümü'nde Hüseyin Gezer'in öğrencisi olarak çalıştı ve 1960'ta mezun oldu. 1967'de devlet bursu ile Paris'e gitti. Orada César'ın yanında heykel ve İngiliz ressam Stanley William Hayter'le (1901) de gravür çalışmaları yaptı. 1971'de Türkiye'ye döndü ve aynı yıl Akademi'nin Heykel Bölümü'ne asistan oldu. 1961'de Şair Eşref Büstü Yarışması'nda ikincilik, 1973'te Vali Kâzım Dirik Büstü Yarışması'nda ve 1975'te Samsun Atatürk Anıtı Yarışması'nda birincilik ödüllerini kazandı.

Denizhan'ın insan figürü, portre-heykel, kompozisyon, anıt ve rölyef türünde çalışmaları vardır. Genellikle figüratif heykeller yapar ve doğayı dramatik bir biçimde yorumlar. Son on yıllık çalışmalarında stilize-figüratif heykeller ağır basmaktadır. Bronz, beton, keten lifi ve alçı gibi malzemelerle çalışan Denizhan'ın heykellerindeki yüzeyler dokusal özellikleri nedeniyle gözde bir çeşit saydamlık izlenimi bırakırlar.

•YAPITLAR (başlıca): *İkimiz*, 1963, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Atatürk Kocatepe'de*, 1968, Afyonkarahisar; *Kadın*, 1970; *Atatürk Anıtı*, 1972, Ceyhan; *Kâzım Dirik Büstü*, 1973, I.Kordon, İzmir; *İkimiz*, 1973, Taksim Parkı, İstanbul; *Yurdu'nun Portresi*, 1973; 13 adet portre-heykel,. 1981, Şan Müzikholü, İstanbul; *Atatürk Anıtı*, 1982, Balmumcu, İstanbul; *Atatürk Anıtı*, 1962, Mudanya; *Sadi Gülçelik Büstü*, 1983, Enka Yapısı, İstanbul; *Burhan Felek Büstü*, Milli Olimpiyat Komitesi, Şişli, İstanbul; *Atatürk ve Gençlik Anıtı*, 1983, Bursa.

DENKTAŞ, Rauf
(1924)

Kıbrıslı Türk devlet adamı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır.

Kıbrıs'ın Baf kasabasında doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Lefkoşe ve İstanbul'da yaptı. Londra'da Lincoln's Inn'de hukuk öğrenimini gördü. 1947'de Kıbrıs'a dönüp avukatlığa başladı. 1948'de Türk İşleri Komisyonu'nda görev aldı. 1950'de Kıbrıs başsavcı yardımcılığına atandı. 1957'ye değin bu görevi sürdürdü. Bu arada İngiltere'nin girişimiyle bir anayasa taslağı hazırlanmasında da görev aldı. Ancak Yunanistan'ın "kendi kaderini tayin hakkı"nı, Türkiye'nin ise "taksim"i öngören yaklaşımları uzlaşamayınca tasarı gerçekleşemedi. 1959'da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması yolundaki antlaşmaların hazırlandığı Zürih ve Londra toplantılarına katıldı.

Denktaş, 15 Ağustos 1960'ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk Cemaat Meclisi başkanlığına seçildi. Bağımsızlığın ardından anayasa uygulamalarına ilişkin Rum ve Türk toplumları arasında sürtüşmeler artınca mücahit örgütünün kurulmasına önayak oldu. 1963'teki tedhiş olaylarının ardından İngilizler'le görüşmek üzere Kıbrıs'tan ayrılınca sürgün sayıldı ve yaklaşık dört buçuk yıl Kıbrıs'a dönmesine izin verilmedi. Bu arada iki toplumun fiilen birbirinden kopması üzerine 28 Aralık 1967'de kurulan Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirildi.

13 Nisan 1968'de Kıbrıs'a girmesine izin verildi. Türk toplumu temsilcisi olarak Rum Temsilciler Meclisi başkanı Klerides ile görüşmeler yaptı. Daha sonra, Fazıl Küçük'ün yerine Kıbrıs Türk toplumunun liderliğine getirildi. Temmuz 1974'te Nikos Sampson'un darbesi üzerine Türkiye'nin gerçekleştirdiği harekât sonrası Kıbrıs'ın statüsü de değişikliğe uğradı. Rumlar güçlü bir merkezi yönetimin denetlediği, Türkler'in ancak nüfusları oranında (% 18) toprak sahibi olabildikleri bir sistem önerirken Türkler coğrafi federasyon esasına dayalı iki toplumlu bir sistem istiyorlardı. Bu konuda uzlaşma sağlanamayınca Türkler'in denetimindeki bölgede 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kurularak devlet başkanlığına Rauf Denktaş getirildi.

Daha sonra iki toplum arasında Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında yıllarca sürdürülen görüşmeler bir çözüm getirmedi. 15 Kasım 1983'te bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi. Kurucu Meclis niteliğini alan Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi ilk toplantısında Rauf Denktaş'ı cumhurbaşkanlığına getirdi.

•BAKINIZ: F. KÜÇÜK.

DEODORO DA FONSECA, Manoel
(1827-1892)

Brezilyalı asker. Brezilya'da İmparatorluğun devrilmesinden sonra kurulan geçici hükümete başkanlık yapmıştır.

5 Ağustos 1827'de Alagoas'da doğdu, 22 Ağustos 1892'de Petropolis'de öldü. 1843-1847 arasında Rio de Janeiro'da bir askeri okulda eğitim gördü. Brezilya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde görev aldı. 1864'ten sonra, Uruguay ve Paraguay'a karşı yapılan savaşlarda gösterdiği başarılarla, Brezilya ordusu içinde büyük saygınlık kazandı, mareşalliğe yükseltildi.

Deodoro da Fonseca'nın ordu içinde güçlendiği yıllarda, Meksika'da Juarez başkanlığındaki liberal gruplar, geçici bir süre ülkelerine egemen olan imparatorluk yönetimine son vermişti. Tüm kıtada olduğu gibi, Brezilya'da da ABD Anayasası'ndan etkilenmiş siyasi gruplar güçleniyordu. Ordunun halk üzerindeki etkinliğine ve ordu içindeki Cumhuriyetçi genç subayların desteğine güvenen Deodoro da Fonseca, muhafazakâr çevrelerin tüm beklentilerine karşın, Liberaller ile ilişkiye girmeyi tercih etti. 1889'da İmparator II.Pedro tarafından iç bölgelere tayin edildi. Fakat, imparatorun liberal gruplar üzerindeki gücünün azaldığı sırada, tekrar başkent Rio de Janeiro'ya geri çağrıldı.

15 Kasım 1889'da Liberaller'in güçlü önderi Mareşal Floriano Peixoto tarafından başlatılan ayaklanma üzerine, İmparator II.Pedro tahtından çekildi ve Brezilya'yı terk etti. Bir geçici hükümet kuruldu. Olayların gelişimi sırasında sağlığı bozulan Deodoro da Fonseca, ordu ve halk üzerindeki etkisi göz önüne alınarak hükümet başkanlığına getirildi. Mareşal Peixoto başkan yardımcılığı görevini üstlendi. 1891'de hazırlanan Brezilya Anayasası, ABD Anayasası'nın çok yakın bir benzeriydi. Bu anayasaya göre devlet ve din işleri birbirinden ayrılıyordu.

3 Kasım 1891'de geçici hükümet tarafından toplanan kongre kararlarıyla kendisini en yetkili kişi olarak kabul ettiren Deodoro da Fonseca, sağlığının bozulması nedeniyle etkin bir güç oluşturamadı. Liberal gruplar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle açığa çıkan iç karışıklıklar ve artan iktisadi bunalım karşısında etkisiz kaldı. Ordu içindeki etkinliği ve halk üzerindeki etkisi de hayli azalmıştı. 1892 yılı başında geçirdiği kalp krizi, yönetime başkan yardımcısı Mareşal Peixoto'nun el koymasına neden oldu. Kendisine bağlı grupların başlattığı isyanın bastırılması üzerine, yönetim üzerindeki tüm gücünü kaybetti.

•KAYNAKLAR: C.W.Simmons, *Marshal Deodoro and The Fall of Dom Pedro II*, 1966.

•BAKINIZ: JUAREZ.

DE PALMA, Brian
(1941)

ABD'li genç kuşak sinema yönetmeni. Uzun yıllar öncü nitelikli filmler yaptıktan sonra 1970'lerde ticari sinemaya geçerek dönemin en başarılı gerilim filmlerini çekmiştir.

Philadelphia'da doğdu. Henüz Columbia Üniversitesi'nde öğrenciyken kısa filmler çekmeye, daha sonra da belge sinemacılığına başladı. 1968 ve 1970'te çektiği *Greetings* ("Selamlar") ve *Hi Mom!* ("Merhaba Anne!"), *underground* olarak da adlandırılan Amerikan öncü sinemasının en çok ilgi çeken örnekleri arasına girdi. De Palma, Hitchcock hayranı bir sinemacı olarak, onun sinemasal evrenini, özellikle de kurgusal ve biçimsel oyunlarını özümlemiştir. Hitchcock hayranlığının ilk bilinçli örneği olan *Obsession*'dan ("Tutku") sonra, bu biçimsel ilgi filmlerinin içeriğini de etkiledi. *Carrie* (Günah Tohumu) ve *The Fury*'de (Gizli Kudret) parapsikolojiye yöneldi. Aynı zamanda ayrıntılı birer toplumsal portre olan bu filmler büyük ticari başarı sağladı. De Palma, *Dressed To Kill* (Sapık) ve benzeri filmlerle teknik ustalığını ve korku filmi çerçevesinde toplumsal gözlemciliğini sürdürmektedir.

•YAPITLAR (başlıca): *Greetings*, 1968, ("Selamlar"); *Hi Mom!*, 1970, ("Merhaba Anne!"); *Obsession*, 1976, ("Tutku"); *Carrie*, 1976, (Günah Tohumu); *The Fury*, 1978, (Gizli Kudret); *Dressed to Kill*, 1981, (Sapık).

•BAKINIZ: DE NIRO.

DEPRETIS, Agostino
(1813-1887)

İtalyan devlet adamı. Üç kez başbakanlık yapmıştır.

13 Ocak 1813'te Pavia yakınlarındaki Mezzana Corti'de doğdu, 29 Temmuz 1887'de Stradella'da öldü. 1834'te Pavia Hukuk Okulu'nu bitirip avukat olduktan sonra, uzun bir süre ailesinin mal varlığını yönetti. 1848 Devrimi sırasında Piyemonte Millet Meclisi'ne girdi ve Cumhuriyetçi önder Mazzini'nin Kont Cavour'a karşı yürüttüğü demokratik muhalefet hareketine katıldı. 1853'te Mazzini'nin düzenlediği Milano Ayaklanması'nı desteklemeyerek bu gruptan ayrıldı ve İtalyan Birliği'nin sağlanması yolundaki mücadelesini Savoie Düklüğü ile işbirliği yaparak sürdürdü. 1860'ta Garibaldi'nin Sicilya'yı ele geçirmek üzere düzenlediği Binler Seferi'nde yer alan Depretis, Garibaldi'nin yokluğunda Sicilya'yı yönetti. Ancak, Sicilya'yı Piyemonte'ye bağlamak üzere sürdürdüğü gizli çalışmalar, Crispi tarafından açığa çıkarılınca Sicilya'dan uzaklaşmak zorunda kaldı. İtalya'ya dönerek yeniden Millet Meclisi'nde çalışmaya başlayan Depretis, 1862-1873 arasında değişik hükümetlerde donanma, kamu işleri ve maliye bakanlıkları yaptı. 1873'te Razzani'nin ölümü üzerine, meclisteki sol kanadın önderliğini üstlendi. 1876'da başbakan atanmasıyla ülke yönetiminin denetimi Sağcılar'dan Solcular'a geçmiş oldu. Depretis bu tarihten 1887'ye dek, üç kez başbakanlık yaptı.

Depretis, başbakan olduktan sonra ülkedeki siyasi bölünmeleri ortadan kaldırmaya yönelik bir "Dönüşüm" hareketi başlattı. Tüm siyasi gruplarla işbirliği ve ortak yönetim ilkelerine dayanarak birçok reform uyguladı. Başta orta sınıflara oy verme hakkının tanınması, eğitimin zorunlu hale getirilmesi, bazı vergilerin kaldırılması ve ülkedeki demiryolu ağının genişletilmesi gibi uygulamalara öncülük etti. 1882'de Avusturya-Macaristan ve Almanya ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalayan Depretis, dış politikada sömürgecilik yanlısı bir siyaset izledi. 1887'de Dogali'de İtalyan birliklerinin Habeşliler tarafından bozguna uğratılmasının ardından başbakanlıktan ayrıldı ve kısa bir süre sonra da öldü.

•BAKINIZ: CAVOUR, CRISPI, GARIBALDI.

DERAIN, André
(1880-1954)

Fransız, ressam. I.Dünya Savaşı öncesinin yenilikçi hareketlerinin ve Fovizm'in önde gelen temsilcilerindendir.

17 Haziran 1880'de Paris yakınlarındaki Chatou'da doğdu, Garcheis'de öldü. 1895'te resim yapmaya başladı. 1898-1899 arasında Académie Camillo'ya devam etti. Burada Matisse'le tanıştı. 1900'de karşılaştığı Vlaminck'le bir süre aynı atölyede çalıştı. 1904'te Académie Julian'a devam etti. Fovistler'i Paris halkına tanıtan Salon d'Automne Sergisi'ne katıldı. 1910'da Picasso'yla İspanya'ya gitti; Cadoques'ta onunla birlikte çalıştı. 1914-1918 arasında Fransız ordusunda görev yaptı. 1919'da Rus Balesi'nin Paris'teki gösterileri için çeşitli sahne ve kostüm tasarımları gerçekleştirdi. 1920-1930 arasında Güney Fransa ve İtalya'ya sürekli geziler yaptı.

Öbür Fovistler gibi Derain de başlangıçta, renk aracılığıyla biçimi yakalamayı amaçlayan bir anlayışla hareket etti. Bu nedenle, perspektif, hacimlendirme ve açık-koyu düzenlemesi gibi geleneksel resme özgü uygulamaları dışladı. Gauguin ve Van Gogh gibi ressamların renk alanındaki deneylerini temel aldığı için öbür Fovistler'e göre daha dingin bir üslup geliştirdi. Gene de, ani ve kırık fırça vuruşlarıyla saf ve katışıksız rengi alabildiğine özgür bir tutumla kullanarak çarpıcı etkiler elde etmeyi başardı.

Derain fovist döneminin ardından, çeşitli eğilimleri bir arada ya da değişik yapıtlarında yansıtan seçmeci (eklektik) bir sanatsal gelişim izlemiştir. Sanat anlayışı, duygusal ve yenilikçi davranış ile kendi kişiliğinden ve Fransız kültürünün genel eğiliminden kaynaklanan akılcı düşünüş arasında bölünmüştür.

Derain, kafasındaki çeşitli düşüncelerin sanatındaki etkilerini düzenleyebilmek için Afrika sanatı,

Bizans mozaikleri, 19.yy Fransız resmi, romantik manzara geleneği ve Orta Çağ sanatı gibi çeşitli kaynaklara eğilmiştir. Bunun sonucunda 1910'lara doğru gelişmeye başlayan kübist eğilimler doğrultusunda, biçime ağırlık veren bir tutumu benimsemiştir. 1910-1912 arasında Poussin ve İtalyan Primitifleri'nin biçimciliğini, Afrika maskларının anlatımcılığı ile bütünleştirmeyi amaçlayan yeni girişimlerde bulunmuştur. Biçimi iyice vurgulaması, buna karşılık renkçiliği neredeyse bütünüyle dışlaması, anıtsallaştırılmış bir figür anlayışı ile sonuçlanmıştır. 1920'den sonra çeşitli kaynakların etkisinde her türlü biçim ve eğilimi denemiştir. Yaşamının sonuna değin çeşitli etkileri bütünleştirme ve rasyonelleştirme eğilimini sürdürmüştür.

Derain, çağdaşı eleştirmenlerce değişik biçimlerde değerlendirilmiştir. Kimileri onu öncülükten *(avant-garde)* dönmekle suçlarken, kimileri de "yaşayan en büyük Fransız ressamı" olarak övmüştür. Derain'in fovist dönemi sonrası resmini "tipik Fransız resmi" diye niteleyen eleştirmenler ise bu değerlendirmeye farklı anlamlar yüklerler. Bir bölümü bu değerlendirmeyi yaparken Fransız sanatına biçim veren genel rasyonelleştirme eğilimini anlarken bir bölümü de 19.yy'ın Ingres'den Cézanne'a uzanan Neo-Klasik(Yeni-Klasik) ağırlıklı figür geleneğini kasteder.

•**YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Collioure Dağları*, 1905; *Collioure Dolaylarından Bir Görünüş*, 1905, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Thames Nehri'nde Mavnalar*, 1906, Kent Sanat Galerisi, Leeds; *Londra Köprüsü*, 1906, Modern Sanatlar Müzesi, New York; Baharda Üzüm Bağları, 1906, Sanat Müzesi, Basel; *Yıkanan Kadınlar*, 1908, Naradni Galerisi, Prag; *Cagnes Manzaraları*, 1910, Folkwang Müzesi, Essen; *Hediye*, 1913, Kunsthalle, Bremen; *İki Kızkardeş*, 1914, Devlet Sanat Müzesi, Kopenhag; *Pierrot ve Harleguin*, 1924; *Natürmort: Ölü Oyun*, 1928, Carnegie Hall, Pittsburg/ABD. **Kitap resimleri:** Apollinaire, *L'Enchanteur pourrissant*, 1909, ("Çürüyen Büyücü"); M.Jacob, *Les Oeuvrès burlesques et mystiques de Frère Matorel, Mort et Couvent*, 1912, ("Manastır Mensuplarından Ölmüş Papaz Matorel'ın Gülünçlü ve Gizemli Yapıtları"); *Isabel'in Portresi*, 1936.

•**KAYNAKLAR:** G.Hilaire, *Derain*, 1959; J. Leymaire, *André Derain*, 1948; D.Sutton, *André Derain*, 1959.

•**BAKINIZ:** MATISSE, VLAMINCK.

DERELİ, Cevat
(1900)

Türk, ressam. İyimser bir dünya görüşünün ürünü olan resimlerinde mutlulukla sanat arasında duyarlı bir ilişki kurmaya yönelmiştir.

İstanbul'da doğdu. Resim sanatıyla ilk ilişkileri 1907-1914 arasında ilk ve ortaokul öğrencisiyken başladı. Ressam Nazmi Ziya'nın yakın ilgisini gördü ve onun önerilerine uyarak 1915'te Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Bir yıl kadar Hikmet Onat Atölyesi'nde çalıştıktan sonra 1916'da İbrahim Çallı Atölyesi'ne geçti. Öğrenciliği sırasında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti sergilerine katıldı. 1922-1923 yıllarında arkadaşlarıyla birlikte Yeni Resim Cemiyeti'ni kurdu. 1923'te Milli Eğitim Bakanlığı'nın sanatçıları Avrupa'ya yollamak için açtığı yarışmayı kazandı ve Paris'e gitti. 1924-1928 arasında Académie Julian'de çalıştı. 1928'de yurda döndü ve Güzel Sanatlar Akademisi Nazmi Ziya Atölyesi'nde muallim muavini olarak görev aldı. Aynı yıl, arkadaşlarıyla birlikte Paris'te daha önce kurdukları Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti'nin ilk sergisini Ankara'da açtı. Bu sergiler daha sonra İstanbul ve başka illerde de düzenlendi.

Dereli 1932'de Akademi'den ayrıldı, Tıp Fakültesi desinatörlüğüne atandı. Bu görevde 1939'a değin kaldı, sonra yeniden Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçti. Çallı Atölyesi'nde göreve başladı. Aynı yıl CHP'nin düzenlediği yurt gezisi kapsamında ressamlar iki grup halinde Anadolu'nun çeşitli illerine gönderildi. Dereli, Sinop'a gitti. Burada yaptığı resimlerle 1939'da Ankara'da Devlet Resim ve Heykel Sergisi ile birlikte açılan Yurt Gezisi Sergisi'nde resim dalında birincilik ödülünü aldı. 1947'de İbrahim Çallı emekliye ayrılınca Dereli aynı atölyede öğretim üyeliğine atandı.

1954'ten başlayarak yurt içinde ve dışında çeşitli karma sergilere katıldı. 1970'te 46 portre-desenden oluşan ilk kişisel sergisi Akademi salonlarında açıldı. Bundan sonra 1980'e değin dört kişisel sergi daha açtı.

1940'taki 2.Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde resim dalında birincilik kazandı. Bundan sonraki Devlet Resim ve Heykel sergilerinin hepsine katıldı. 1977'de Sedat Simavi Vakfı'nın Görsel Sanatlar dalındaki ödülünü heykelci Zühtü Müridoğlu'yla paylaştı.

Cevat Dereli'nin birçok resminin konusu manzaradır. Doğanın hafif, şiir dolu, mutlu görünümlerini yumuşak çizgili, esnek biçimlerle, yüzeye bağlı bir anlatım biçimiyle, uçuk ve mat renk uyumlarıyla, bitmemişlik etkisi yapan bir biçimde işler. Başta İstanbul olmak üzere Kayseri, Ürgüp, Bursa, Gümüşhane dolayları, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çamlıca, Sarayburnu, Balta Limanı, Marmara Adası ona esin kaynağı olan yerlerdir. Resimleri iyimser bir dünya görüşünün ürünleridir. Çizdiği ağaçlar, insanlar, balıkçılar, toprak işçileri, Mevleviler mutlulukla doludur. Duyguyla yüklü resimleri, onun kişisel duyarlığını yalın biçimde yansıtır.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Topkapı Sarayı'na Bakış*, 1951, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *İstanbul*, 1952; *Hasat*, 1954, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İstihsal*, 1954, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Manzara*, 1956; *Balık Tutan Adam*, 1957; *Elma Toplayanlar*, 1961; *Gündoğdu Köyü*, 1963, Belçika Modern Sanatlar Müzesi; *Adalar*, 1959; *Mevleviler*, 1979; *Akşamcılar*, 1981; *Mevleviler*, 1982; *Karadeniz*, 1982; *Terkedilmiş Ev*, 1982; *Çengelköy*, 1982; *Balık Avı*.

•**KAYNAKLAR:** K.Özsezgin, *Cevat Dereli*, 1980, (Albüm).

DERİN, Zihni
(1880-1965)

Türk tarım mühendisi. Türkiye'de çay tarımının başlamasına ve gelişmesine öncülük etmiştir.

Muğla'da doğdu, Ankara'da öldü. 1904'te Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi, bir süre orman mühendisliği ve öğretmenlik yaptıktan sonra 1920'de İktisat Vekâleti'ne bağlı Ziraat Umum Müdürlüğü görevine getirildi. Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yaptığı bir görev gezisi sırasında yörenin çay ve turunçgiller üretimine uygun olduğunu görerek, 1924-1927 yılları arasında çay tarımını başlatmak üzere girişimlerde bulunduysa da, çay üreticilerine devlet desteği sağlayacak bir yasa çıkarılmadığından bu ilk girişim başarılı olmadı. Bunun üzerine görevinden ayrılan Derin, 1936'ya değin liselerde ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. 1936'da Edirne'deki İkinci Umum Müfettişlik kuruluşunda tarım danışmanı, 1938'de de Ziraat Vekâleti'nde çay organizatörü olarak görevlendirildi. 1945'te emekliye ayrılmasına karşın bakanlık organizatörü olarak çay tarımına ilişkin çalışmalarını sürdüren Derin, 1964'te "Çayın 40. Yılı" kutlama törenlerine katılmak üzere Rize'ye giderken bir trafik kazası geçirdi ve ertesi yıl Ankara'da öldü. Öncü çalışmaları nedeniyle 1969'da anısına TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

1878'de Japonya'dan getirtilen tohumların Bursa'da denenmesi Anadolu'daki ilk çay yetiştirme girişimiydi, ancak başarılı olmamıştı. 1918'de Halkalı Yüksek Ziraat Okulu öğretmenlerinden Ali Rıza (Ertem) çay üretimine daha elverişli bir bölge olan Rize yöresinde araştırmalara başlayarak, 1921'de hazırladığı bir raporla bu bölgede turunçgillerin yanı sıra çayın da yetiştirilebileceğini vurguladı. Bu rapor üzerine, 1924'te özel bir yasa çıkarılarak Rize yöresinde fındık, turunçgiller ve çay tarımını başlatma girişimi devlet tarafından ele alındı, bu amaçla bir Çay Araştırma Enstitüsü'nün kurulması öngörüldü. Enstitünün kurucusu Derin, Rize yöresiyle aynı iklim koşullarında olan ve yıllardır çay tarımı uygulanan Batum'dan çay fidanı getirterek enstitünün bahçesinde ilk fidanlığı kurdu, deneme tarımını başlatmak için de fidanların bir bölümünü halka dağıttı. Ancak, yöre halkı kısıtlı toprağını geleceği belli olmayan bu ürüne ayırmak istemediğinden ilk girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Uzun bir aradan sonra, 1937'de çay organizatörü olarak yeni girişimlerde bulunan Derin, Batum'dan getirttiği iki ton çay tohumuyla enstitüye bağlı üç fidanlıkta çay fidanı üretimini sürdürdü. 1940'ta çıkarılan yeni bir yasa, çay üreticilerine uygun koşullarda kredi verilmesi, mısır ve buğday yardımı, ürününün devletçe satın alınacağı güvencesi gibi özendirici önlemlerle çay tarımının yaygınlaşmasını sağladıktan sonra, Derin de çay işleme atölyelerinin kurulmasını örgütledi. 1947'de de Rize'de ilk çay fabrikası işletmeye açıldı. 1951'de, çay dikim alanlarının genişletilmesini öngören yasanın getirdiği önlemlerle çay on yıl içinde il tarımının hemen tek ürünü haline gelmiş, ayrıca Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu illerine yayılmıştı.

Rize ve yöresinde çay tarımına geçilmesinde Zihni Derin'in çok büyük katkısı olmuştur. Bu yeni tarım bitkisi de, bir yandan üreticiye daha az topraktan daha yüksek gelir olanağı yaratırken, bir yandan da o güne değin dışalım yoluyla sağlanan çayın ülke gereksinimini karşılayacak düzeyde üretilmesine ortam hazırlamıştır.

DERMAN, Hakkı
(1907-1972)

Türk, kemancı. Türk musikisinde son dönemin en başarılı yorumcularından biridir.

İstanbul'da doğdu, 10 Aralık 1972'de aynı kentte öldü. Musikiye on yaşında, Beylerbeyili müezzin Ziya Bey'den keman dersi alarak başladı. On iki yaşında Beşiktaş Musiki Cemiyeti'ne girdi, beş yıla yakın süre bu kuruluşun musiki çalışmalarına katıldı. O yıllarda Beşiktaş Gazi Osman Paşa Lisesi'ni, 1926'da da Eczacılık Mektebi'ni bitirdi.

Kısa bir sahne deneyiminden sonra, 1928'de İstanbul Radyosu'nun yayınlarına katıldı. 1936'da, yeni açılan Ankara Radyosu'na geçti. 1937-1940 arası aynı kentteki Refik Saydam Enstitüsü'nde çalışarak kimya dalında uzmanlaştı. 1945'te İstanbul'a dönerek Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'ne katıldı. Türk musikisi çalışmalarını yönetmekle görevli çeşitli radyo kurullarında üye olarak bulundu. 1972'de Konservatuvar'dan emekli oldu.

Son dönemin değerli kemancılarından biri olan Derman, Türk musikisinde kemana hareketli bir icra tavrı getirmiştir. Çalışı, kendi döneminin ve daha önceki dönemin kemancılarınınkinden farklıdır. Uzun yay kullanması ve yayının kıvraklığı tekniğinin en önemli niteliğidir. Taksimleri dikkate değer bir özellik taşımıştır. Kendine özgü tekniği birçok kemancıyı etkilemiş, yönettiği fasıllarda da canlı bir icra örneği ortaya koymuştur.

• KAYNAKLAR: "Hakkı Derman", *Radyo*, (27), 1944; "Hakkı Derman", *Türk Musikisi Dergisi*, (9), 1948; "Hakkı Derman", *Ses*, (19), 1963; "Hakkı Derman", *Musiki Mecmuası*, (278), 1972.

DERMAN, Halil
(1911-1970)

Türk, hekim. Özellikle görme fizyolojisine ve pankreas ile böbreküstü bezi hormonlarının etkilerine ilişkin çalışmalar yapmıştır.

Gelibolu'da doğdu, 24 Mayıs 1970'te İstanbul'da öldü. 1937'de İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirip, Edirne ve Uzunköprü'de iki yıl kadar sıtma savaş örgütünde çalıştıktan sonra, 1939'da İstanbul Tıp Fakültesi'nde

genel fizyoloji asistanlığına getirildi. Öğretim görevini ölünceye değin aynı fakültede sürdüren Derman, 1942'de "Görme Purpuru ve Güneşten Olma Gece Körlüğü" başlıklı teziyle doçent oldu. 1944'te İsviçre'ye giderek, Zürich ve Basel'de iki yıl süreyle fizyoloji araştırmaları yaptı. 1957'de biyokimya dalında uzmanlık sınavını vererek ertesi yıl üniversite kanalıyla bir yıl için Almanya'daki Freiburg Üniversitesi'ne gönderildi, 1960'ta da fizyoloji profesörlüğüne getirildi.

Yazma ve konuşma

Derman'ın doçentlik tezine konu olan görme fizyolojisine ilişkin çalışmaları, askerlik görevini yaparken, uzun süre bol ışıklı ve güneşli ortamda çalışan erlerde benekli görme kusuruna ve gece körlüğüne eğilim olgusunu gözlemlemesiyle başlamıştı. Bu koşullarda ortaya çıkan görme kusurlarının fazla ışıktan sakınmak ve A vitamini almakla giderilebileceğini saptadıktan sonra, asistanlık döneminde de morötesi ışınların etkisiyle gözde beliren biyokimyasal bozuklukların gene A vitaminiyle tedavi edilebileceğini gösterdi. Zürich Fizyoloji Enstitüsü'nde bulunduğu sıralar merkezi sinir sisteminin ağtabakanın ışığa uyumunu düzenleyici etkisini araştıran Derman daha sonra ilgisini biyokimyaya yöneltti. Böbreküstü bezince salgılanan hormonların karbonhidrat metabolizması üzerindeki etkilerini, mide asitliği ve mide özsuyu salgılanmasıyla ilişkisini araştırdı. Damar sertliği olan hastalarda kolesterolün ve kandaki yağların miktarını belirleyerek damar sertliği ile beslenme arasındaki ilişkileri aydınlatmaya çalıştı. Freiburg Üniversitesi'ndeki çalışmalarında da, radyoaktif çinko elementi yardımıyla pankreasın işlevini ve şeker hastalığı tedavisinde kullanılın ilaçlardan nasıl etkilendiğini inceleyerek, pankreasın insülin salgılanmasında çinko iyonunun önemini vurguladı. Ayrıca Türkiye'de ilk kez su kurbağalarıyla gebelik testi uygulamasını da Derman başlatmıştı.

• YAPITLAR (başlıca): *Fizyoloji Dersleri*, 1949; *Orijinal Hormon Araştırmaları*, 1951; *Fizyoloji Ders Kitabı*, 1958; *Özet Fizyoloji*, 1961; *Moleküler Biyoloji*, 1970.

• BAKINIZ: K.BERKSOY, IRMAK, WINTERSTEIN.

DERRIDA, Jacques
(1930)

Fransız, dilbilimci ve düşünür. Yazma eylemini göstergebilim açısından inceleyip yeni bir yorumla gramatoloji adını verdiği bir bilim düzeyine çıkarmıştır.

Cezayir'de doğdu. O dönemde Fransa'nın yönetimi altında olan Cezayir'de yaşayan, Sefardik kökenli bir Yahudi ailesinin çocuğudur. On dokuz yaşında Fransa'ya gitti. Paris'te École Normale Supérieure'de yükseköğrenimini tamamladı. 1956'da ABD'ye giderek Harvard Üniversitesi'nde çalıştı. 1960'larda Paris'in öncü (avant-garde) dergilerinden *Tel Quel*'de felsefe yazıları yazdı. ABD'nin önde gelen üniversitelerinden Johns Hopkins ve Yale'de konuk öğretim üyeliği yaptı.

Dil kuramına doğru

Derrida özgün yorumlarıyla felsefe tartışmalarına yeni boyutlar kazandırmıştır. Platon öncesi dönemden Saussure'ye dek uzanan düşünce sistemi içinde, fonosantrik, (phonocentrique), yani konuşulan dilin öncelik kazandığı bir geleneğin varolduğu savındadır. Buna göre, konuşulan sözcük tek gerçektir, yazının değeri hayli azaltılmıştır. Saussure'ün ünlü "gösteren/gösterilen" (signifiant/signifié) formülasyonu açısından, Batı düşüncesinde "fonik gösteren" (signifiant phonique), "grafik gösteren"e (signifiant graphique) oranla hep ayrıcalıklı bir konumda bulunmuştur. Derrida'ya göre bu, bir fonosantrik yazı metafiziği yaratır. Derrida bu metafiziği logosantrizm (logocentrisme) diye tanımlar ve tüm düşünce sisteminin söz merkezli (logocentrigue) bir yapı içinde tutsak kaldığı inancındadır. Bu metafizik, Derrida'nın metinlerinde önemli bir yer tutan ve sözlük anlamlarından farklı bir anlam yüklenen "presence" kavramı bağlamında, "presence metafiziği" (metaphysique de la presence) olarak da adlandırılır ve "eninde sonunda nesne ile yüz yüze gelebileceğimiz" yanılsamasından kaynaklanır. Buna göre, bir yerde nesnel, dolaysız, "gerçek bir dünya" ve insanların bu dünya üzerine somut bir bilgisi vardır. Derrida, insanların dünyayı kavrayışını sınırlayan en önemli etmenin, presence'a bu denli güvenmeleri ve inanmaları olduğunu söyler. Deneyimlerinin hep parça parça olmasına karşın insanlar, bir yerde kendilerini kurtaracak ve doğrulayacak bir bütünlüğün varolduğu konusunda diretirler. Bu, kişiyi, içinde bir "insan" düşüncesini, dışında da bir "gerçeklik" düşüncesini nesnelleştirmeye yöneltir. Başka bir söyleyişle, "gösteren" ile "gösterilen" arasında zorunlu bir bağlantı bulunduğuna, bunların "anlamlı" bir biçimde kilitlendiklerine ve ortaya gerçek-bir-dünya çıkartacak bir birlik oluşturduklarına inanır.

Oysa Derrida'ya göre, temelinde "insan" özellikle "Avrupalı insan" yatan bu görüş artık geçerliliğini yitirmiştir. Böyle bir dünyanın yıkılması, aslında, "Avrupalı insan"a miras kalan "gösteren/gösterilen" bağlantısının yıkılması demektir. Çünkü, aşkın (transcendantal) ve nihai bir "gösterilen"in (örneğin, "insan doğası") varlığı söz konusu değilse, bütün anlamlama (signification) çemberinin büyük ölçüde genişletilmesi gerekecektir. Böylelikle dünya, geleneksel anlam kalıplarıyla sınırlanmaktan ve belirlenmekten kurtarılır ve fonosantrik olmaktan çıkar. Yazma eyleminin çözümlenmesiyle hem anlamın gizil gücü genişletilir, hem de yeni bireşimlere vardırılır.

Derrida'nın araştırmaları bu bağlamda Barthes'ınkilere benzer. İki düşünür de göstergebilim açısından yazının önemi üzerinde durmuşlardır. Eğer bir "göstergeler bilimi", yazının gösterge-sisteminin bilinen bir "gerçekliği" olduğu gibi aktarmaktan başka işlevleri de bulunduğunu kanıtlamışsa, o zaman bu sistem kendi başına ve kendi niteliklerine sahip bir gösterge-sistemi olarak kabul edilebilir.

Derrida, yazılı sözcüğün bu yeni durumuyla ilgili olarak "différence" (İng. differentiation, fark) ve "différance" (İng. deferment, erteleme) terimlerinden oluşan bir kavram ortaya atar. Sesler arasındaki fonemik farkların algılanması örneğinde olduğu gibi,

"différence" dilin işleyişindeki temel ilkeyi temsil eder. Saussure'e göre de, dilde yalnızca farklar vardır. Derrida, bir şeyi farklı kılmak ya da ayırmanın, aynı zamanda bekletmeyi, ertelemeyi içerdiğini düşünür. Başka bir deyişle, kendinde şeyler (chosa en soi) arasında bir ayrım önerilerek, bunların birbirlerine göndermede bulunmaları sağlanır.

Yazma eylemini içeren erteleme süreci, konuşulan sözcüğe de uygulanabilir. Konuşma, herhangi bir gösterge sistemi gibi saf olmayan, ikincil bir sisteme sahiptir. Örneğin, "bitki" diyen bir kişi, topraktan fışkıran bu fiziksel varlığa "bitki" sözcüğünü yazdığında olduğu kadar uzak sayılır. Ancak yazı ve konuşma farklı eylemlerdir. Konuşma, daha önceki bir anlamlama eyleminin gölgesi olduğu ve bunun izlerini taşıdığı için yazının gerçekliğini temsil edemez. Oysa yazıyı inceleyerek dilin işleme süreci çözümlenebilir ve yazının konuşmanın gölgesi olmaktan çok, dilin özünü yakaladığı görülebilir. Ayrıca yazının özgül niteliği, herhangi bir metnin yalnızca tek bir "anlam"a gelmesini olanaksız kılar.Derrida'ya göre metin ve anlam farklı şeylerdir; bu yüzden bir metnin nihai ve tek bir anlamı olamaz. Aslında yazı ve dil, doğaları gereği, belli birtakım anlam yapılarıyla sınırlanamaz.

Derrida bu düşüncelerini ikisi de 1967'de yayımlanan *L'Écriture et la différence* ve *De la grammatologie* adlı yapıtlarında açıklamıştır. *La voix et la phénomène* adlı kitabında da görüngübilimin önde gelen adlarından Husserl'in göstergeler kuramını inceler, özellikle ses ve "presence" kavramlarının görüngübilimdeki rolünü ve konumunu irdeler. Derrida'nın 1972'de yazdığı *Marges de la philosophie*, felsefi denemelerden oluşan bir yapıttır. Rousseau, Condillac, Saussure, Hegel, Husserl, Heidegger J.L.Austin gibi adların dilbilim, göstergebilim, görüngübilim ve metafizik alanlarındaki çalışmalarıyla ilgili yorumlar getirir. Aynı yıl yayımlanan *La Dissémination*, Platon, Mallarmé ve Philippe Sollers üstüne edebi denemelerden oluşur.Özellikle Sollers'ın deneysel romanı *Nombres* ile ilgili denemesinde Derrida, yapıtının başlığı olan "dissémination" (yayılma) kavramını anlambilimsel yönden inceleyip, çift anlamlılık sorunlarını çözümlemeye çalışmıştır. Gene 1972'de yayımlanan *Positions*, kendisiyle yapılan söyleşilerden oluşur. Bu, Derrida'yı ilk kez okuyanlar için iyi bir başlangıç kitabıdır. Bu kitapta Derrida'nın 1970'lere değin öne sürdüğü tüm düşünceleri, ana hatlarıyla yeniden özetlenmiştir. Derrida 1976'da yayımlanan *Glas* adlı kitabında ilginç bir basım biçimi denemiştir. Ortadan ayrılan her sayfanın solunda Hegel'de aile kavramı, sağında ise tiyatro yazarı Jean Genet'nin yapıtları irdelenir. İki sütün arasındaki problematik ilişkiyi sürekli vurgulayan Derrida, bir bireşim olasılığını okuyucunun okuma biçimine bırakmıştır.

Derrida, felsefe, dilbilim, göstergebilim, görüngübilim gibi çok kapsamlı ve karmaşık konularla uğraşmıştır. Ancak tutarlı bir kuram ortaya attığı söylenemez. Derrida benzersiz bir metin okuyucusu olarak değerlendirilebilir. Birçok önemli kavram çevresinde bir sistem geliştiren kuramcıların tersine, incelediği metinlerden çıkarttığı terimlere sürekli yeni roller benimsetmiştir. Metinlerin karşılıklı etkileşimi içinde bu roller yepyeni bireşimlere varabilir.

• YAPITLAR (başlıca): *L'Écriture et la différence*, 1967; *La voix et la phénomène*, 1967; *De la grammatologie*, 1967; *La Dissémination*, 1972; *Marges de la philosophie*, 1972; *Positions*, 1972; *Glas*, 1976.

• KAYNAKLAR: J.Culler, *Structuralist Poetics*, 1975; J.V.Harari, *Textual Strategies*, 1979; J.Sturrock (yay.), *Structuralism and Since*, 1979.

• BAKINIZ: BARTHES, HUSSERL, SAUSSURE.

DERTLİ [Âşık]
(1772-1845)

Türk halk şairi. 19.yy halk şiiri geleneğinin son dönem ustalarındandır.

Bolu'nun Çağa bucağına bağlı Şahnelar köyünde doğdu. Gerçek adı İbrahim'dir. Çocukluğu, köyünde çobanlık yapmakla geçti. Babasının ölümü üzerine tarlalarına zorba bir ağa el koyunca, köyünde barınamadı. Yakın bir köyde yaşayan bir akrabasına sığındı. Burada da kalamayınca İstanbul'a, oradan da Konya' ya gitti. Üç yıl kahveci çıraklığı yaptı. Daha sonra gittiği Mısır'da on yıl kaldı. Köyüne dönme olanağı bulunca evlendi. Geçimini, âşık kahvelerinde saz çalıp türkü (şiir) söylemekle sağladı. İki oğlu oldu. Geçim sıkıntısı ve yoksulluk yüzünden gene köyünden ayrılıp 1826'da İstanbul'a gitti. Âşık kahvelerindeki söyleyişlere katıldı, ünlendi. Yazdığı şiirlerden dolayı II. Mahmud tarafından ödüllendirildi. Köyünün bağlı bulunduğu Çağa bucağına, topraklarını elinden alan ağanın yerine ayan olarak atandı. Topladığı vergilerin bir bölümünü kendi üzerine geçirdiği için bu görevinden alındı. Bu olay sonrası, gene yoksul yaşamına döndü. 1840'ta boğazını keserek intihar etmek istedi. Şiirlerinde daha önce Lüfti mahlasını kullanırken, bu olaydan sonra Dertli mahlasını aldığı söylenir. Yaşamının son yıllarını Ankara'da geçirdi. Himayesinde bulunduğu Alişan Bey'in yanında öldü. Yakın zamanda, Gerede yolu üzerinde adına bir anıt mezar yapıldı.

Döneminin ünlü bir âşığı sayılan Dertli, hece ve aruz ölçüsüyle şiirler yazdı. Tasavvuf ve Divan şairlerine eğilim duydu. Aruzla yazdığı şiirlerinde Fuzuli'nin öbür şiirlerinde ise Gevheri ve Âşık Ömer'in etkisi görüldü. Duygularını lirik bir düzeyde dile getirdiği şiirlerinde başarılı oldu. Arapça-Farsça sözcük ve tamlamalar kullandı.

Halveti tarikatine girdiği öne sürülürse de, nefes ve devriyelerinde Bektaşi inancına eğilimini dile getiren temaları işlediği görülür. *Divan*'ı taşbaskısı olarak birçok kez basılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Bolu'lu Dertli Divanı-Hayatı ve Şiirleri*, H.N. Okay (der.), 1958.

• KAYNAKLAR: M.F. Köprülü, *Türk Şairleri-Âşık Dertli*, 1965; Ş. Kutlu, *Şair Dertli*, 2 cilt, 1979; C. Öztelli, *Dertli ve Seyrani*, 1964; A. Talât, *Âşık Dertli, Hayatı-Divanı*, 1928.

DERVİŞ VAHDETİ
(1869-1909)

Osmanlı, gazeteci. 31 Mart Olayı'nın çıkmasında önemli rol oynayan *Volkan* gazetesini yayımlamıştır.

Lefkoşe'de doğdu, İstanbul'da öldü. Kıbrıslı, yoksul bir ailenin çocuğuydu. Düzensiz bir din eğitimi gördü. Nakşibendi tarikatına girdi. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Kıbrıs'a döndü. İngilizce öğrenip yaklaşık on beş yıl çeşitli memurluklarda bulundu. 1902'de yeniden İstanbul'a gitti. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın yardımıyla İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nda iş buldu. Bu sırada adı bir jurnal olayına karıştığı için üç buçuk yıl Diyarbakır'da sürgünde kaldı.

1908'de, II.Meşrutiyet'in ilanının ardından serbest bırakılınca Kıbrıs'a gitti. Orada kazandığı parayla İstanbul'a dönüp 11 Aralık 1908'de *Volkan* adlı gazeteyi yayımlamaya başladı. *Volkan*'daki yazılarıyla İttihatçılar'a karşı sert bir muhalefete girişti. Buna karşılık Kamil Paşa'yı ve Prens Sabahattin gibi ademi merkeziyetçileri destekledi. İngiliz yanlısı görüşlere yakınlık gösterdi. Öte yandan Masonluk'a karşı çıkışı nedeniyle de Abdülhamid'den destek görüyordu.

Ardından, 3 Nisan 1909'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurdu. Bu cemiyetin yayın organı durumuna gelen *Volkan*'ın tirajı 8.000'e ulaşmıştı. Siyasi gerginliğin gittikçe arttığı o günlerde İttihatçılar'a karşı sert çıkışlarıyla tanınan *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerine rumi takvime göre 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) İstanbul'da bir ayaklanma çıktı. İstanbul'un birçok yerinde asker ve sivil yüzlerce kişi öldürüldü ya da yaralandı. Askerin içine sızan cemiyet üyelerinin de kışkırtmasıyla ayaklanmacılar meclisi sardılar. Meclis Başkanı Ahmed Rıza ile Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasını istediler. Hükümet çekilmek zorunda kaldı.

Olayları bastırmak için Selanik'ten Hareket Ordusu'nun gelmesi üzerine İzmir'e kaçan Derviş Vahdeti yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra idam edildi.

DÉRY, Tibor
(1894)

Macar roman ve öykü yazarı. İşçilerin yaşantısını, Alman ve Macar aydınlarının mücadelelerini anlatan roman ve öyküleriyle önem kazanmıştır.

18 Ekim 1894'te Budapeşte'de doğdu. Zengin bir fabrikatörün oğluydu. İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Babasının işinde çalıştığı yıllarda işçilerin yaşamını yakından tanıma fırsatını buldu. "Lia" adlı ilk öyküsünün 1917'de *Nyugat* adlı dergide yayımlanmasıyla adını duyurdu. 1919'da Macar Komünist Partisi'ne katıldı. Partinin dağıtılmasından sonra Fransa'ya kaçtı. Uzun yıllar Batı ülkelerinde dolaştı. Ülkesine döndüğünde ise Horthy hükümetince (1920-1944) hapsedildi. II.Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Horthy hükümetinin düşmesiyle yeniden önem kazandı. 1948'de Kossuth Ödülü'nü aldı. 1952'den başlayarak Komünist Partisi'nden uzaklaştı. 1956 Macar Ayaklanması'nı desteklediği ve hükümete karşı tavır aldığı için 1957'de hapse mahkûm edildi. 1960'ta serbest bırakıldıktan sonra yazarlığı sürdürdü.

Tibor Déry ülkesinin dışında kaldığı yıllarda daha çok gerçeküstücü ve dışavurumcu düzyazı ve şiirler yazmıştı. Sonraki yıllarda yazdığı roman ve öykülerindeyse işçilerin yaşamlarını ve Alman faşizmine karşı direnen komünistlerin mücadelelerini yansıttı. *Befejezetlen mondat* ("Bitmemiş Cümle") adlı romanı genç bir komünistin öyküsünü, *Felelet* ("Cevap") adlı romanı ise genç bir işçinin gelişimini ve 1930 kuşağı Macar aydınlarının çabalarını psikolojik bir derinliğe yer veren gerçekçi bir üslupla ele alır. 1958'de yayımlanan *Niki* adlı romanı birçok dile çevrilmiş, Batı ülkelerinde en çok satan kitaplar arasına girerek Déry'ye uluslararası bir ün kazandırmıştır.

Konularını duygusal ve sevecen bir tonla, ama gerçeklere bağlı kalmaya özen gösteren bir üslupla işleyen Déry, 1950'lerde Sosyalist Gerçekçilik'in karşısında yer almıştır. "Eğlentili Bir Gömme Töreni", "Portekizli Kral Kızı", "Sevi" adlı öyküleri Türkçe'ye çevrilerek *Eğlentili Bir Gömme Töreni* adıyla kitaplaştırılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Befejezetlen mondat*, 1947, ("Bitmemiş Cümle"); *Felelet*, 2 cilt, 1950-1952, ("Cevap"); *Niki*, 1958.

DE SANCTIS, Gaetano
(1870-1957)

İtalyan, tarihçi. Klasik Yunan ve Roma tarihi üzerine yapıtlarıyla tanınmıştır.

Roma'da doğdu,aynı kentte öldü. Roma Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1900'de Torino Üniversitesi'nde tarih profesörü oldu. 1929'da Roma Üniversitesi'nin Klasik Yunan Tarihi Kürsüsü'ne geçti. 1931'de, bağlılığını bildirmediği gerekçesiyle, faşist yönetim tarafından görevinden uzaklaştırıldı. 1944'te görevine döndü. 1947-1954 arasında İtalyan Ansiklopedisi'ni hazırlayan kurumun başkanlığını yaptı. 1950'de senatör seçildi.

De Sanctis,klasik tarihi bir bütün olarak ele alıp, Klasik Yunan ve Erken Roma uygarlığını tüm yönleriyle incelemeye yöneldi. Bu nedenle arkeolojik çalışmaların önemini kavramış, gerek Girit'te gerek başka bölgelerde yapılan kazı ve incelemeleri onlara doğrudan katılarak desteklemişti.

De Sanctis'e göre Hıristiyan tarihçi, determinist ve pozitivist tarih anlayışlarına karşıt olarak, bütün içinde var olan ruhsal ve duygusal gerçeği yapıtlarında

yansıtmalıdır. 1907'de yayımlanan ve yeni basımları yapılan *Storia dei Romani* ("Romalılar'ın Tarihi") ve 1939'da basılan *Storia dei Greci* ("Yunanlılar'ın Tarihi") ile ün yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Storia dei Romani*, 1907, 1964, ("Romalılar'ın Tarihi"); *Storia dei Greci*, 1939, ("Yunanlılar'ın Tarihi"); *Studi di Storia della Storiografia greca*, 1951, ("Yunan Tarihçiliğinin Tarih Araştırmaları").

René Descartes

DESCARTES, René
(1596-1650)

Fransız filozof ve bilim adamı. Modern Usçuluk ve İkicilik'i kurmuş, analitik düşünceyi biçimlendirmiş, analitik geometrinin temellerini atmıştır.

31 Mart 1596'da Tours yakınlarındaki La Haye' de doğdu, 11 Şubat 1650'de Stockholm'de öldü. Yüksek düzeyde memur olan varlıklı bir babanın oğluydu. 1604'ten 1612'ye değin La Flèche Cizvit kolejinde eğitim gören Descartes, bu okulda mutlu olmadığını ve oradan ayrıldıktan sonra içindeki bilim tutkusuyla kendi kendini yetiştirmeye karar verdiğini yazar. Ancak, verdiği skolastik eğitim bir yana, Cizvit kolejinde aldığı matematik bilgisi o dönemin üniversitelerindekiyle eş düzeydeydi. 1612'de Paris'e giden Descartes bir eve kapanarak geometri çalıştı. Kendisini eğlence yaşantısına alıştırmaya çalışan arkadaşlarından uzaklaşıp dilediğince sakin bir yaşam sürebilmek için, 1617'de Hollanda ordusuna yazıldı. Orada, barış döneminde, düşünmek ve çalışmak için uygun bir ortam buldu. Babasının ölümünden sonra sattığı arazi ve malikânelerin parasını işleterek kendine bir gelir sağladığından, yaşamının hiçbir döneminde geçim sıkıntısı çekmedi. 1619'da Almanya'ya geçti, değişik prensliklerin ordularında görev aldı. Amacının bu birbirine düşman devletler arasında "oynanan komedinin oyuncusu olmaktan çok seyircisi kalmak" olduğunu belirtir. Bu görevi nedeniyle 1619-1620 kışında Bavyera'da bulunuyordu. Bir sabah, evindeki yöreye özgü büyük sobaya girdiğini, bütün bir günü bunun içinde düşünerek geçirdiğini, çıktığında felsefe dizgesini ana çizgileriyle kurmuş olduğunu yazar. 1621'de askerlikten ayrılarak önce İtalya'ya, sonra Paris'e gitti. Orada üç yıl kaldı. 1629'da Hollanda'ya yerleşti. O çağda düşünce üzerindeki baskının en az olduğu ülke Hollanda'ydı. Sıkılgan ve sakin bir hayatı arayan bir kişi olan Descartes, çağında kilise tarafından sapkın sayılabilecek bilimsel düşünceleri nedeniyle rahatının kaçmasını istemiyordu. Tam bir Katolik gibi yaşar, kilise görevlileriyle arkadaşlık kurar, tehlikeli olabileceğini düşündüğü yapıtlarını yayımlamayı ertelerdi. Buna karşın, Hollanda'da bile Protestan ve üniversite çevrelerince kendisine ağır eleştiriler yöneltildi. Ancak Fransız elçisi ve Oranj prensinin araya girmesiyle cezalandırılmaktan kurtuldu. 1649'da İsveç Kraliçesi Kristina, kendisine felsefe dersleri vermesi için Descartes'ı sarayına çağırdı. Onu Hollanda' dan ülkesine getirtmek için bir savaş gemisi yolladı. İsveç'in soğuk kışında kraliçenin derslerini sabah 5'te almakta diretmesine Descartes ancak beş ay dayanabildi. Hastalanarak 1650 Şubatı'nda öldü.

Düşünsel gelişimi

Descartes'ın düşünsel gelişimi üzerindeki çeşitli etkilerin başında, aldığı skolastik eğitimi saymak gerekir. Yaşamı boyunca inanmış bir Katolik olarak kalmasına karşın dogmatik düşünceye, bilimde Eski Yunan bilgelerine verilen yetkeye ve özellikle eski bilim dizgesine, kolejde okuduğu dönemden başlayan bir tepki göstermiştir. Bacon ve Galilei'den önemli ölçüde etkilenmiş, onların birçok görüşünü benimsemiştir. Ayrıca, Eski Çağ'dan bu yana, Montaigne ve Charron dışında, kuşkucu geleneğin uslamlamalarını Descartes ölçüsünde ele alan bir düşünüre rastlanmaz. Onun düşünce dizgesi bir yandan kesinliğe yaklaşımı ve bilgi kuramı, öte yandan da fizik ve metafiziğinden oluşur.

Yönetimsel kuşku

Descartes'ın yaklaşımı felsefe için başlı başına bir örnek oluşturmuştur. Bu yaklaşım, etkileri günümüzde de derin ve canlı olan bir yöntem ve düşünce biçimi getirir. Konular, önce yıkıcı, sonra yapıcı olarak, çözümleyici (analitik) bir düşünceyle ele alınır. Buna göre tam bir açıklık ve seçiklikle kavranmayan hiçbir düşünce kabul edilmez. Kabul edilebilirlik, kesinliği, yani kuşkudan arınmışlığı gerektirir. Her bileşik, her karmaşık soru, temel ve yalın olanlarına bölünür. Yalından karmaşığa doğru gidilirken usavurmada atılan her adım yeniden gözden geçirilir. Descartes için yıkıcı yaklaşımın aracı "yöntemsel kuşku", yapıcı düşüncenin modeli ise matematiktir. Felsefede geçmişte kazanılan başarının pek küçük olduğunu düşünür. Her konu üzerinde doğru oldukları savıyla ortaya çıkan birden çok karşıt görüş bulunabileceğini söyler. Bu çıkmazdan kurtulabilmek için gereken, her ussal kişi için kabul edilebilir olan apaçık doğruları bulmak ve bunların üzerinde bilgi dizgesini yeni baştan kurmaktır. Kurma işlemi, belitlerden (aksiyom) tümdengelimle çıkarsanan matematiksel yapılar örnek alınarak gerçekleştirilecektir. Geçerli bir mantıkla belitlerden çıkarsanan önermelerin doğruluğu, belitlerin doğruluğunca garanti edilecektir.

Bilginin çıkarsanacağı apaçık doğru önermeler hangileridir? Bunlar skolastik dönemlerden kalma dogmalar olamaz. Her aşamada tartışmakonusu olmuş bu dogmalar,herkesçe kabul edilebilir olmaktan uzak-

tır. Dolayısıyla apaçık doğrular yeni baştan ve bir bir aranmalıdır. Bu arayışta ussallık ve açık seçiklik başlıca ölçüt olacaktır. Yalnız doğruluğundan hiçbir kuşku olmayan önermeler açık seçiktir. Oysa, eski çağlardan aktarılan kanıtların hangisine bakılsa kuşkuya açık olduğu görülür. Deneyden elde edilen inançlar da kuşkuludur. Bunun nedeni insan duyularının yanılabilir oluşudur. İnsanı sık sık yanıltabilen duyuların her zaman gerçekten var olan şeylere karşılık düştüğü kuşku götürür. Sık sık karşılaşılan algı yanılmalarının yanı sıra, insan yanılsama ve sanrılarla da aldanır. Düşler de aldatıcıdır. Çünkü düş görürken insan gerçeği gördüğünü sanır. Bütün bu tür yanılgılar, yanılgı anında, gerçeği vermeyen algıyı gerçekmiş gibi düşünmek niteliğini taşır. Algı insanı hiç farkında olmaksızın yanıltabildiğine, yanılgıya düştüğü anda bile insan bunun bilincinde olmayabildiğine göre, içinde bulunduğu şu anda da yanılıyor ya da düş görüyor olabilir. Yalnız şu an değil, her an, farkında olmadan yanılgıya düşüyor olabilir. Gene Descartes'a göre, insanı sürekli olarak aldatan, her düşüncesinde yanıltan bir kötü ruhun bulunmadığına ilişkin bir güvence de yoktur. Demek ki, akıldan geçen her düşünce, her inanç yanılgılı olabilir. Bir başka deyişle, hiçbir düşüncenin bütünüyle kesin olduğu savunulamaz; her şeyden kuşku duymak için bir neden vardır. Ancak bu böyleyse, en azından insanın her şeyden kuşkulandığı bir kesinliktir. Her şeyden kuşkulandığından da kuşkulanacak olsa bile, bu onun gene de kuşku duyduğu gerçeğini ve doğruluğunu değiştirmeyecektir. Kuşku duymak ise düşünmektir. Çünkü düşünüyor olmadan kuşku duymaya olanak yoktur. Böylece, öznel açıdan, bir "ben" olarak insanın düşündüğü kesinse, düşünen bir varlık *(res cogitans)* olarak var olduğu da kesindir: Descartes'ın ünlü deyişiyle "düşünüyorum, öyle ise varım" *(cogito ergo sum)*. Böylece Descartes, doğruluğundan kuşku duyulmayacak bir önermeye ulaşmıştır: Bu, öznel açıdan insanın (bunları düşünenin), düşünen bir varlık olarak varolduğudur. Bu önerme açık ve seçiktir. Üzerinde bilgi yapısının kurulabileceği apaçık bir doğrudur.

Yanılabilirlik

"Düşünüyorum öyle ise varım"

Tanrı

Bu anlamda açık ve seçik olarak kavranılan başka hangi ilkeler vardır? Düşünen bir varlık olarak kendinin var olduğunun doğruluğu, başka nesnelerin var olduğunu söyleyebilmek için tek başına yeterli değildir. Bir başka deyişle, var olduğunu bilmek, başka bilgileri kurmak için zorunlu olmasına karşın yeterli değildir. Descartes'a göre her insanda bir Tanrı kavramı, idesi vardır. Bu ide, saltık anlamda yetkin ve sonsuz bir varlığın idesidir. Bu ide insana nereden gelmiş olabilir? Descartes'a göre, ideler, kaynakları açısından üçe ayrılabilir. Yoktan ya da dışarıdan gelen ideler, insanın ürettiği ideler ve doğuştan sahip olunan ideler. Tanrı idesi bu üç kaynağın hangisinden gelmiştir? Descartes'ın uslamlamasına göre, sonlu bir varlık

Modern Düşüncenin Ortaya Çıkışı

Modern düşünce, çağdaş felsefe yaklaşımlarının da temelinde olan bir düşünsel biçimdir. Ortaya çıkışının başlıca nedeni olarak 16. ve özellikle 17.yy'da meydana gelen, bilimdeki büyük atılımlar gösterilebilir. 16.yy'ın sonlarına doğru, gelişen bilimler, Orta Çağ'dan kalan doğa açıklamalarının temelsiz olduğunu bir bir kanıtlamaya başlamıştı. Bu, her şeyden önce kilise öğretilerinin hizmetinde olan "resmi" açıklamalar, Eski Yunan'ın büyük filozoflarının görüşlerinin Hıristiyanlık ilkelerine göre yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Dünyayı evrenin odağı olarak gören, ereksel (teleolojik) açıklamalara ve doğaüstü etkilere yer veren bu eski bilim, yeni parlayan modern bilimin çok daha başarılı nedensel açıklamaları karşısında hızla yıkılmaktaydı. Bunun sonucu olarak düşünce ve açıklamalar yepyeni bir anlayış içinde biçimlenmeye başladı. Özgürlük ve bağımsızlık bu yeni anlayışın önemli bir niteliğiydi. Resmi öğretilerin yetkesi, yerleşmiş kanıların dogmacı bir biçimde kabul edilmesi, artık geçmişte kalıyordu.

Bu nitelikleri açısından Modern düşünce ile Rönesans arasında belirgin bir benzerlik vardır. Her iki dünya görüşü, her iki bilimsel eğilim de Orta Çağ skolastik düşüncesine bir tepkiyi ve düşüncede yetke ile dogmacılığın yadsınmasını simgeler. Ancak, aralarında karşıtlığa varan çok önemli ayrılıklar da görülür. Rönesans bir geçiş dönemi olarak Orta Çağ düşüncesinin kimi niteliklerini hâlâ korur. Rönesans düşünürü skolastik dogmaları yadsır, ancak hâlâ Orta Çağ mantığını kullanır; görüşlerinin doğruluğunu, hâlâ Platon ve Aristoteles'in yaklaşık yirmi yüzyıl önce söylediklerine uygunluk yoluyla saptar. Bir başka deyişle, Rönesans'ta modern düşünceye göre eksik olan, kendi doğrulama ve güvenilirlik ölçütünü saptayan düşünsel bağımsızlıktır. Modern düşüncenin bağımsızlığını sağlayan ölçüt, ussallık ya da usa uygunluktur. Buna göre bir inanç ya da açıklamanın kabul edilebilir olması, ussal olmasına bağlıdır. Doğa artık "yerleşmiş" inançlara göre değil, insanın bağımsız ussallığı yoluyla açıklanacaktır. Bu eğilim, doğal olarak, bireyin mantıksal bakış açısını ön plana çıkarır. Modern düşüncede nesnel gerçekliğin öznel bir bakış açısından açıklanması eğilimi yaygınlık kazanır.

Modern felsefe ya da modern düşüncenin ortaya çıkışı, bilgiye karşı duyulan büyük bir ilgiyle de nitelenir. 17.yy'ın başlarından itibaren bilgi konusu filozoflar için en temel sorunlardan biri olur. Yeni gelişen bilim eski açıklama dizgelerini yıkmış, tüm bilgi yapısı yeni baştan, bu kez daha sağlam temeller üzerinde kurulmaya başlanmıştır. Bundan başka, yine bilimsel gelişme,

→

Resim 246
Edgar DEGAS
"Ambassadeurs'de Konser"
Güzel Sanatlar Müzesi-Lyons, FRANSA

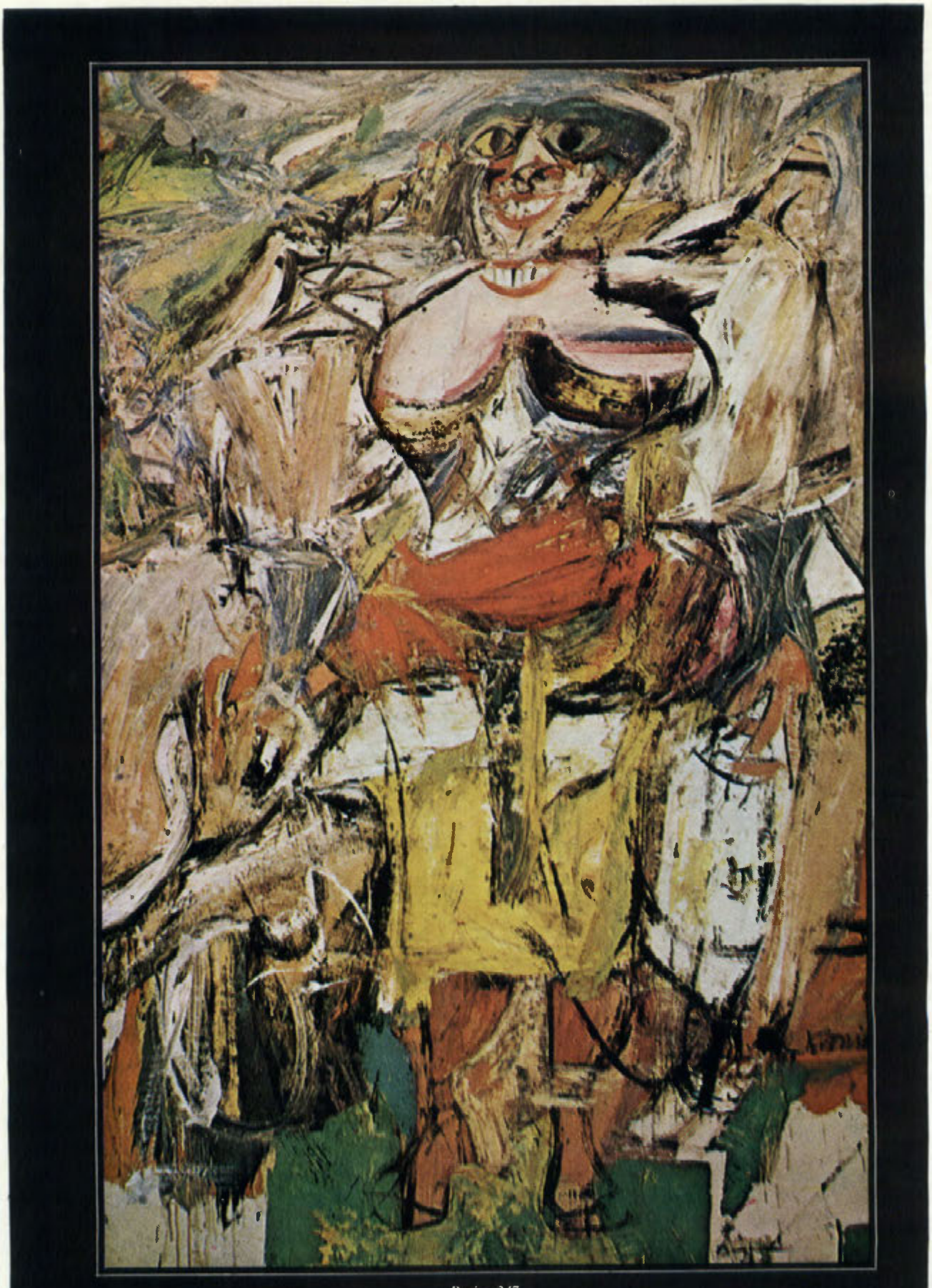

Resim 247
Willem DE KOONING ***"Kadın ve Bisiklet"*** *Amerikan Sanatı Müzesi-Whitney, ABD*

Resim 248
Eugene DELACROIX
"Mezarlıkta Öksüz Kız"
Louvre Müzesi Paris, FRANSA

Resim 249
Robert DELAUNAY
"Bleriot'ya Saygı"
Kamu Sanat Koleksiyonu-Basel, İSVİÇRE

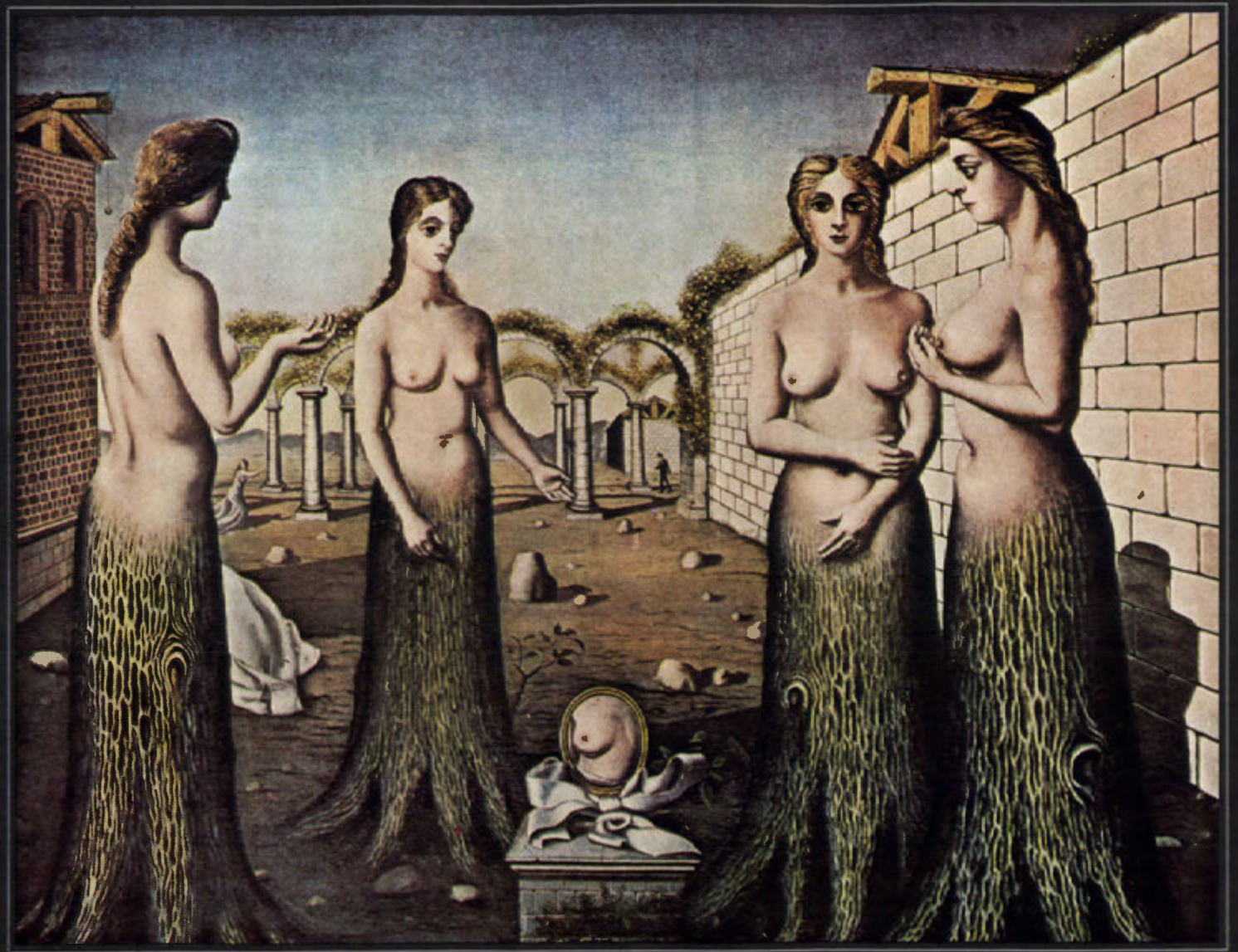

Resim 250
Paul DELVAUX
"Şafak Vakti"
P. Guggenheim
Koleksiyonu-Venedik,
İTALYA

Resim 251
Maurice DENIS
"Esin Perileri"
Ulusal Modern Sanat Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 252
André DERAIN
"Collioure Dağları"
Whitney Koleksiyonu
New York, ABD

Resim 253
Cevat DERELİ
"Balık Avı" Özel Koleksiyon

Resim 254
Cevat DERELİ "İstanbul" Özel Koleksiyon

olan insanda sonsuz bir varlığın idesi bulunuyorsa, bu ideyi insan üretmiş olamaz, çünkü insan sonludur. Bu ide ona yoktan ya da dışarıdan (dış dünyadan) da gelmiş olamaz. Öyle ise, doğuştan *(idea innata)* gelmiş, yani insan anlığına sonsuz bir varlık tarafından konmuş olmalıdır. Dolayısıyla, sonsuz bir varlık olarak Tanrı'nın varlığı zorunludur. Böylece, Tanrı'nın var olduğu önermesi de insanın var olduğu önermesi gibi açık ve seçik, kuşkudan uzaktır.

Descartes'ın kullandığı bu Tanrı kanıtı, hem Aristotelesçi nedensel kanıtlardan, hem de Anselmus'un "ontolojik" kanıtından farklıdır. Descartes burada ayrıca kanıtlamadığı şu Eski Yunan ilkesini de varsayar: "Var olan her şeyin bir nedeni olmalı ve bu neden kendi yarattığı sonuçtan daha yetkin olmalıdır". Demek ki uslamlamada belirleyici olan önerme, yetkin ve sonsuz bir varlık düşüncesine, sonlu ve yetkin olmayan bir varlığın neden olmasının mantıksal olanaksızlığıdır. Ontolojik kanıtta çıkış noktası "en yetkin, gerçek ve sonsuz bir varlık" kavramıyken, burada, "sonlu bir varlıktaki sonsuz ve yetkin varlık" kavramıdır. Descartes ayrıca ontolojik kanıtı da kullanır. Bunu, Anselmus'tan biraz farklı kurar. En gerçek ve yetkin varlık olarak bir Tanrı idesi varsa, Tanrı'nın var olmaması bu nitelikleriyle çelişecektir. var olmayan bir şey en gerçek ve en yetkin varlık sayılamaz. Demek ki, Tanrı'nın var olması bir zorunluluktur.

Yanılgıların kaynağı

Descartes'ın verdiği bu tanımlar gereğince Tanrı, en yetkin varlık olarak önsüz, sonsuz, her şeyi bilen, her şeyi yapabilen ve tüm iyiliğin kaynağıdır. Böyle bir tanrı kavramı, bilgi kuramı açısından, Descartes'ça çözülmesi gereken bir sorun doğurur. Eğer Tanrı yetkin ise ve bütün bu olumlu nitelikleri taşıyorsa, hiç bir zaman insanı aldatmamalıdır. Aldatmak onun yetkinliğiyle ve iyilik kaynağı oluşuyla çelişir. Oysa Descartes'ın "her şeyden kuşkulanıyorum" diyebilmesi için insanın sık sık aldanıp yanıldığı gerçeğini kullanması gerekir. İnsanın yanılıp aldanması Tanrı'nın yetkinliğinden bir şeyler götürmeyecek midir? Descartes bu soruyu olumsuz olarak yanıtlar, çünkü insanın aldanması onu Tanrı'nın aldattığı anlamına gelmez. Yetilerini gereği gibi kullansa insan hiçbir durumda yanılmazdı. Ancak, Tanrı'nın insanı yanılabilir olarak yarattığı da açıktır. Yarattıklarına sınırlı bir anlayış gücü yanında sınırsız bir istenç vermiştir. Bu nedenle insan düşüncesi, doğrunun dar alanı içinde kısıtlı kalmakta güçlük çeker. Yanlışlarının nedeni de, anlığın, yeterli açıklık ve seçiklikle kavramadığı düşünceler üzerinde yargı kurmaktan kendini alamamasıdır. Her yargı, bir inancın kabulü ya da yadsıması olduğuna göre, istencin bir eylemidir. Öte yandan anlayış gücü bir inancı kabul etmek ya da yadsımak yetisine sahip değildir. O ancak kavrar. Descartes, aynı yetilerin yanılgılı inançların düzeltilmesine olanak verdiğini vurgular. İnsanın, kanıtları

doğayı anlamanın pratik, yani uygulamadaki önemini belli etmiştir. Bilgi artık güç kazanmanın bir yolu olarak görülür. Bu olgular felsefeyi her şeyden önce bilgiyi gereği gibi anlamak doğrultusunda yönlendirmiştir. 20.yy'da da önemini koruyan bilgiyle ilgili iki sorun felsefecilerin vazgeçilmez uğraşı olmuştur. Bunlar bilginin değeri, yani bir inancın bilgi sayılmasının hangi ölçüt ve ilkelere bağlı olduğu sorunu ile bilginin kaynağı, yani bilginin hangi kökenden geldiği sorunudur. Bu son sorunu yanıtlayan düşünürlerden kimi, deneyin bilginin tek kaynağı olduğunu savunmuşlardır. "Deneyci" adı verilen bu filozofların karşısına çıkanlar "usçu" düşünürlerdir. Usçular'a göre, insanın deneyden bağımsız bilgileri de vardır.Modern düşüncenin ussallığı ile usçuluğunu birbirine karıştırmamak gerekir. Önceki bir düşünsel biçim, sonraki bir felsefi savdır. Örneğin Deneycilik Usçuluk ölçüsünde ussalken, Usçuluk'u yadsır.

Modern düşüncenin filizlendiği 17.yy, bilim ile din arasında giderek büyüyen bir çatışkıya tanık olmuştur. O dönemde bilim ve felsefe belirgin bir biçimde ayrılmış alanlar olmadığından, bilim adına yapılanlar felsefe adına, felsefe adına yapılanlar da bilim adına yapılmış sayılıyordu. Felsefeciler aynı zamanda bilim adamıydılar. "Doğa felsefesi" adıyla anılan alan hem fiziği, hem de metafiziği kapsıyordu. Bilimsel gelişme, kilisenin yetkesini doğa açıklamaları alanında kırmanın yanı sıra bir başka tehlike daha oluşturmuştu. Aynı bilimsel yöntemlerle insanın ahlak ve tinsel dünyası da açıklanmaya başlanırsa, kilisenin varoluş nedeni temellerinden sarsılacak, belki de yavaş yavaş ortadan kalkmasına yol açacaktı. Bu doğrultuda denemeler başlamıştı bile. Örneğin dönemin önemli filozoflarından Thomas Hobbes, *evrenin dine pek yer bırakmayan özdeksel bir açıklamasını veriyordu. Bu eğilimlere karşın kilise, eski yüzyıllar ölçüsünde olmasa da, aydınlar üzerinde hâlâ önemli bir yetkeye sahipti. Tutucu odaklar olarak, üniversiteler, hâlâ skolastik düşünceyi yaşatmaktaydı. Siyasal güçler de, büyük bir çoğunlukla kilisenin yanındaydı. Bir başka deyişle Modern çağın ilk düşünürleri, Rönesans düşünürlerinin karşılaştığı tehlikelerden henüz pek uzaklaşmış değildi. Ağır eleştiriler, baskılar ve kovuşturma tehlikeleri, bu öncüleri toplum kurumlarından yalıtılmış bir yaşam sürmeye itti. Üniversitelere kabul edilmek bir yana, bu kurumların üyelerinin sürekli eleştirisine uğradılar. Bu açıdan 17.yy'ın modern düşünürü ya sapkınlıkla suçlanmayı göze alacaktı ya da bilim ile din arasındaki çatışkıyı düşüncesinde uzlaştırmaya çalışacaktı. Böylece, bu çatışkı bir başka temel felsefe sorunu olan tözü yeniden gündeme getirdi. Bu sorun üzerindeki çalışmalar varlığın temel ilkesini belirlemeye yönelikti: Varlık tinsel midir, yoksa özdeksel mi?*

yetersiz olan yargılardan kaçınıp ussal olanlarla yetinmesi gerektiğini belirtir.

İnsanın dış dünya üstüne bilgisi

Açık ve seçik olan temel önermeler böylece ortaya çıkarıldıktan sonra insanın dış dünya üzerine bilgisini yeni baştan nasıl kurabileceğini sorgulayan Descartes, kendi gövdesinden ve dışarıdan duyumlar alan insanın bu duyumların dış dünyadaki nesnelerden kaynaklandığına, nesnelerin duyumlara neden olduğuna inandığını söyler. Oysa, deneyin aldatıcı olduğu düşünülürse, böyle duyumların varlığı, belli ki bu duyumların nedenlerinin fiziksel ya da özdeksel olduğunu kanıtlayamayacaktır. Descartes'a göre "özdek kavramında, onun var olmamasıyla çelişen hiçbir şey yoktur". Dolayısıyla, bir cismi algıladığı ve onu fiziksel bir nesne olarak tanıdığı her durumda, bu algıyı insanın anlığına gerçekte doğrudan doğruya Tanrı yerleştiriyor olabilir. Gene de, bu yönde kuşkuyu sürdürmeye gerek yoktur. Tanrı insana, cisimsel nesnelerin *(objet corporel)* var olduğu ve algıların bunlardan kaynaklandığı yolunda köklü bir inanç vermiştir. Tanrı iyiliklerin kaynağı olduğuna ve insanları aldatmayacağına göre, insanda doğal bir eğilim olarak bulunan bu inanç doğru olmalıdır. Demek ki insan kendi sonlu varlığı ile Tanrı'nın sonsuz varlığının yanı sıra, kendisini çevreleyen özdeksel bir evrenin varlığını öne sürmek hakkına sahiptir.

Fiziksel evren

Algı

Descartes'ın algı üzerine görüşü, dış nesnelerin neden olduğu duyu deneylerinin, bu nesnelerin yetkin olmayan ideleri ya da tasarımları olduğu yönündedir. Duyumun içeriği, nesneleri oldukları gibi veremez. Yalnızca bu nesnelerin insan üzerindeki nedensel etkisini yansıtır. Renk, ses, tat, koku ve dokunum gibi bu etkiler gerçekte nesnelerin taşıdığı özellikler değildir. Öyle ise, kesin bilgi algı yoluyla elde edilemez. Dış nesnelerin bilgisini ancak anlık verebilir. Duyumlardaki bu karışıklığın ve açık seçiklikten yoksunluğun kaynağını Descartes şöyle açıklar: Eline bir balmumu parçası alıp onun duyumlanabilir niteliklerini inceleyen insan, bu niteliklerin çevre koşullarıyla birlikte sürekli olarak değişmesine karşın, balmumunun kendisiyle özdeş kaldığını anlayacaktır. Bundan çıkarsanacak sonuç, balmumunun gerçekte duyumlarla algılanan niteliklerden oluşmadığıdır. Balmumunun değişmeyen özelliği uzamı, biçimi ve devimidir; nesnelerin gerçek doğasını da bu özellikler oluşturur. Oysa bu özelliklerin bilgisini duyum değil anlayış gücü verir. Descartes'ın bilginin kaynağı konusunda ortaya attığı Usçuluk'un (Rasyonalizm) temeli bu gözleme dayanır. Ona göre, güvenilir bilgi deneyden gelmemesine karşın gene de anlıkça kavranabiliyorsa, bu bilgi anlıktan başka bir yerden kaynaklanıyor olamaz. Bir başka deyişle, gerçek bilgi deneyöncesi, yani *a priori*'dir.

Usçuluk

İkicilik

Descartes'ın bilgiyi yeni baştan kuruş modeli ve uygulaması da Usçuluk'a bir kanıt olarak görülebilir. Buna göre bilgi, tıpkı matematikte oluğu gibi, temel doğruluklardan çıkarım yoluyla elde edilir. Bu ilk ilkelerden de mantıksal yöntemlerle başka doğruluklar çıkarsanır. Deneyin bu bağlamdaki görevi, düşüncenin işlemesine, uygulanmasına olanak verecek girdileri, içerikleri sağlayarak bu yolla temel doğrulukları bilinçte açık ve belirgin duruma getirmektir. Temel doğruluklar ya da ilk ilkeler nereden gelir? Descartes'a göre bunlar doğuştan sahip olunan ideler, düşüncelerdir; bu düşüncelerin en açık örneği de insanın kendi varlığına ve Tanrı'nın varlığına ilişkin bilgilerdir. Tıpkı bunun gibi, insan ateşin dumana neden olduğunu ya da depremlerin yapıları yıktığını söylerken, bunu doğuştan bildiği apaçık bir doğruluktan, her olayın bir nedeni olduğu gerçeğinden çıkarsama yaparak söyler. Temel doğruluklar başlangıçta anlıkta örtülüdür, bilinçte açık ve belirgin bir biçimde bulunmaz. Bu bilginin belirgin ve açık duruma getirilmesi algının başlıca görevidir. Her olayın bir nedeni olduğu bilgisi insanda doğuştan vardır. Ancak, bu bilgiyi bilinçte açık ve belirgin yapabilmek için, doğadaki neden-sonuç ilişkilerini algılamak gerekir. Deney, örneğin ateş ve duman gibi neden ve sonuç olaylarını verir. Aralarındaki nedensel ilişki de doğuştan gelme nedensellik idesiyle kavranır. Duyum ve algının yetkin olmayan durumu böylece anlığın katkısıyla dengelenir.

Descartes'ın metafizik dizgesi, çağının bilim ve din arasındaki büyük çatışkısını uzlaştırma çabasıdır. Descartes'ın yaşadığı dönemde henüz yepyeni ve taze temeller üzerinde biçimlenmekte olan bilime göre, evren, fiziksel nesneler, olaylar ve bunlar arasındaki ilişkilerden oluşur. Bilimin betimlediği evren bütünüyle fiziksel ya da özdekseldir. Bilimsel açıklamalarda fiziksel olmayan, doğaüstü varlık ya da ilkelere yer yoktur. Galilei'nin etkisi altında, Descartes, bu anlamda bir evren düşüncesi benimsemiştir. Bununla tutarlı olarak da bütün değişimin mekanik olduğuna inanmış, nesnelerin biçim ve bileşimine ilişkin tüm değişikliklerin devimden, yani cisimlerin yer değiştirmesinden kaynaklandığını düşünmüştür. Descartes'a göre "devim, bir cisim ya da özdek parçasının, ona doğrudan değen ya da durağan olarak görülen cisimlerin yanından başka cisimlerin yanına taşınmasıdır". Böyle bir mekanist görüşe göre uzaktan etki olanaksızdır. Zincirler oluşturan nedensel ilişkiler çarpma ve baskı biçiminde kavranmaktadır. Bu görüş, gökcisimleri gibi birbirine uzak olan nesneler arasındaki nedensel ilişkiyi açıklayabilmek için, bu cisimler arasında nedensel olaylar zincirinin bulunduğunu varsaymak durumundadır. Bu da, fiziksel uzayı dolduran, örneğin hava gibi ince bir özdek bulunduğu varsayımını gerektirir. Bu açıdan uzay ve bölünmez atomlar ilkesini kabul etmez. Özdeği sonsuza dek bölünebilir olarak yorumlar. Descartes'a göre evrendeki toplam devinim miktarı değişmez. Cisimler, bu toplam devinimi birbirinden öbürüne aktararak yer değiştirir. Kısaca, Descartes'ın fiziksel evreni tam anlamıyla özdekçidir. Bu özdekçiliğin tinselci din inançlarıyla çelişki yaratması doğaldır. Descartes, bilgi kuramıyla tam bir tutarlılık içinde, bilimin özdekçiliği ile dinin tinselciliği arasındaki çatışkıya bir çözüm getirmiştir. "Descartesçı ikicilik" *(Dualisme Cartésien)* adıyla anılan bu çözüm, hem özdekçiliği hem de tinselciliği aynı zamanda kabul edip, uygulama alanlarını kesin olarak ayırarak çelişmelerini önler. Bu kurama göre varlık, fiziksel (özdeksel) ve zihinsel (tinsel) olmak üzere iki türlüdür. Bu iki tür varlık birbirine indirgenmez. Descartes, tözü *(substance)* "kendi başına, yani her şeyden bağımsız olarak var olan" diye tanımlar. Töz, var olmak için başka

hiçbir şeye dayanması gerekmeyen şeydir. Ona göre saltık anlamda töz Tanrı'dır. Tinsel ve fiziksel tözler ise görelidir: birbirlerinden bütünüyle bağımsız, ancak her biri Tanrı'ya bağımlıdır.

Nesnenin değişen nitelikleri yanı sıra, varlığını koruduğu sürece değişmeyen uzam, biçim ve devim gibi kalıcı üç niteliğinden en temel olanı uzamdır. Uzam olmadan biçim ya da devim birer mantıksal olanaksızlıktır. Öyle ise, özdeğin vazgeçilmez niteliği ya da özniteliği *(attributum)* uzamdır. Bir nesnenin fiziksel olabilmesi için uzayda yer kaplaması, yani uzamı olması gerekir. Fiziksel nesne, uzamı olan varlıktır *(res extensa)*.Tin ya da zihnin özniteliği ise, Descartes'ın "düşünüyorum, öyle ise varım" uslamlamasında ortaya çıktığı gibi düşünmektir. Tin ya da zihin bir düşünen varlıktır *(res cogitans)*. Zihin düşüncesiz, fiziksel nesneler de uzamsız olamayacağı gibi zihnin uzayda yer kaplaması ya da özdeğin düşünmesi de mantıksal bir olanaksızlıktır. Tözlerin birbirlerinden kesin olarak bağımsız olmaları işte bu yüzdendir: Biri fiziksel uzay ya da özdeksel evren içindeyken, öbürü bunun dışındadır.

► Descartes bu töz ikiciliğine dayanarak insanları fiziksel bir gövde ile zihinden oluşan bileşikler olarak görür. Bu görüşe göre, insan, gövdesi nedeniyle fiziksel uzayda yer kaplarken zihni nedeniyle de düşünür. İnsanın hem uzam, hem de düşünce varlığı olması Descartes için önemli bir sorun yaratmıştır: İnsanın bu iki yönü arasındaki ilişki nasıl açıklanacaktır? Gövdede meydana gelen pek çok şey zihni etkiler. Örneğin duyu organları ve bilinç algı içerikleri edinir; gövdedeki bir yara acıya neden olur; kimi ilaçlar heyecan, hırs, kızgınlık ya da mutluluk yaratır. Öte yandan zihinde meydana gelen pek çok şey de gövdeyi etkiler. İstek ya da kararlar gövdenin eylemlerine, örneğin utanç duygusu yüzün kızarmasına, korku kalp atışının sıklaşmasına neden olur. Olgular, hem zihnin gövdeyi, hem de gövdenin zihni etkilediğini gösterir. Oysa, Descartes'ın tözler arasında çizdiği kesin ayrıma göre, bunun olanak dışı olması gerekirdi. Birbirinden bütünüyle bağımsız tözlerin etkileşememesi bir tutarlılık gereğidir. Buna karşın ► Descartes, sağduyuyu izleyerek, zihin ve gövde arasında etkileşim bulunduğunu kabul eder. Bu konuda değişik görüşler ileri sürmesine karşın en sık başvurduğu açıklama, zihnin beyindeki kozalaksı bez yoluyla gövde ile etkileşime girdiğidir. Descartes'a göre, burada kimi diri ruhlar *(esprits animaux)* vardır ve bunlar iki töz arasında ilişki kurarlar.

Descartes zihni ya da tini bölünmez olarak düşünmüştür. Zihin imgelem, bellek, istenç vb. gibi değişik yetilerin bir araya gelmesi değil, bir tek tözün bu değişik işlevleri bir arada yürütmesidir. O tinin eylemleri ve tutku ya da edilgileri *(passions)* arasındabir ayrım çizer. Tinin eylemleri ikiye ayrılır: gövdenin eylemlerine neden olan istenç eylemleri ile bellek, imgelem ya da yargı gibi anlayış gücünün eylemleri. Tinin edilgileri ise yalnızca tine bağımlı değildir. Duyumlar, acılar, istekler, tinsel nedenlerden doğan duygular bunlar arasındadır. İyi ve kötünün kökeni tinin duygulanımlarındadır. Gereği gibi denetlendikçe duygulanımlar zarar vermez. Tin ise bu denetlemeyi yapabilecek güçtedir.

Etkileri

Descartes modern felsefenin başlıca kurucusu olarak değerlendirilebilir. Düşüncesi ve etkisinin gücü Platon ve Aristoteles'inkilerle karşılaştırılabilecek büyüklüktedir. Gerçekleştirmeye çalıştığı da Aristoteles'inkiyle karşılaştırılabilir:Bu bağlamda her iki düşünür de, bilgi ve bilimi temellendiren bir dizge kurmayı amaçlamışlardır. Aristoteles'ten Descartes'a değin geçen 2000 yıl boyunca etki ve özgürlük açısından bu boyutta bir düşünce dizgesine rastlanmaz. Modern düşüncenin başlıca felsefe sorunlarını Descartes tanımlamış, düşünceyi belirli alanlara yöneltmiştir. Etkileri şöyle özetlenebilir: 1) Bilgi kuramını felsefenin temel sorunu durumuna getirmiştir. İleri sürdüğü algı kuramı ile özellikle Locke'un düşüncesini biçimlendirmiş, öbür deneycileri de etkilemiştir. 2) Bilginin kaynağı konusunda ortaya attığı görüşle Usçuluk'u modern felsefedeki biçimiyle yeniden kurmuş, Malebranche, Spinoza ve Leibniz'i içine alan bir yaklaşım geleneği oluşturmuştur. 3) İkicilik, zihin ve gövde konusunda büyük bir tartışmayı başlatmış, özellikle Usçular Descartes'ın görüşüne seçenek ararlarken, Locke ve Hume ikiciliği benimsemiştir. 4) Newton fiziği oluşup yaygınlaşıncaya değin, Avrupa okullarında Descarteşçı fizik okutulmuştu. 5) Analitik geometrinin temellerini kurmuş ve böylece matematikte yepyeni bir çığır açmıştır. 6) Kuşku ve analitik düşünceyi kullanışıyla deneyciliğe örnek olmuş, 20.yy analitik geleneğinin kökenini oluşturmuştur.

◄ *Bir birleşik varlık olarak insan*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*, 1637,(Usul Hakkında Nutuk, 1895; Aklını İyi Kullanmak ve İlimlerde Hakikati Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma, 1944); *Meditationes de prima philosophia*, 1641, (İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, 1942); *Principia philosophia*, 1644, (Felsefenin İlkeleri, 1942); *Traité de l'homme*, 1644, ("İnsan Üzerine İnceleme"); *Les Lettres de René Descartes*, (ö.s.), 3 cilt, 1657, (Ahlak Üzerine Mektuplar adıyla bir bölümü çevrilmiştir. 1946); *Les passions de l'âme*, 1650, ("Ruhun Edilgileri"); *Le Monde ou traité de la lumiere*, (ö.s), 1701, ("Dünya veya Işık Üzerine İnceleme"); *Regulae ad directionem ingenii*,(ö.s), 1701, (Aklın İdaresi İçin Kurallar, 1945).

- **KAYNAKLAR:** F.Alquié, *Descartes; l'homme et l'oeuvre*, 1960; A.G.A.Balz, *Cartesian Studies*, 1951; A. Boyce Gibson, *The Philosophy of Descartes*, 1932; H.Lefebvre, *Descartes*, 1947.

◄ *Etkileşimcilik*

- **BAKINIZ:** AENESIDEMOS, ANSELMUS, ARİSTOTELES, BACON, BAYLE, CHARRON, G.GALILEI, GEULINCX, HOBBES, LEIBNIZ, LOCKE, MALEBRANCHE, MONTAIGNE, PLATON, SPINOZA.

DESCHAMPS, Léger-Marie
(1716-1774)

Fransız, filozof. Ahlak ve toplum konularında devrimci bir görüş savunmuştur.

10 Ocak 1716'da Rennes'de doğdu, 19 Nisan 1774'te Saumur yakınlarında Montreuil-Bellay'de öldü. Benedikten tarikatına bağlıydı. Daha sonra Tanrı'ya olan inancını yitirdiyse de tarikatıyla ilişkilerini

kesmedi oradaki saygınlığını korudu. Daha sonra, Montreuil-Bellay'deki küçük bir manastırın başına getirildi. Yapıtları, sağlığında ilgi görmemiş, ancak ertesi yüzyılda tartışma konusu olmuştur.

Maddeci ve tanrıtanımaz olarak bilinen Deschamps önce görünüşte dine bağlı kalarak ve onu felsefe karşısında savunarak görüşlerini tanrıbilimcilere kabul ettirmeye çalıştı. *Lettres sur l'ésprit du siècle* ("Yüzyılın Düşünü Üstüne Mektuplar") bu amaçla hazırlanmış bir yapıttır. Bu tutumundan vazgeçip varsayımlarını felsefe yoluyla kanıtlamaya çalıştığında, yalnızca felsefenin yeterli kanıt oluşturamadığını, dinin de eş ölçüde gerekli olduğunu hissetti. Bu görüşünü ortaya koyduğu *La voix de la raison contre la raison du temps* ("Çağın Usuna Karşı, Usun Sesi") adlı yapıtında Holbach'ın düşüncelerini eleştirir ve tanrıbilimin de Tanrı'nın varlığını kanıtlayamadığını öne sürer. Deschamps'ın dizgesini açıkladığı, başlıca yapıtı *Le vrai système*'dir ("Gerçek Dizge"). Burada, tek metafizik gerçek ve tek ilke diye nitelendirdiği, "evrensel bütün" kavramını ortaya atar. Kuramının belkemiği olan evrensel bütün, tüm duyulur varlıkların temelidir. Bu bütün kendini oluşturan bölümlerin her birinden ayrı bir nitelik taşıdığından, tasarlanamaz; duygularla değil, usla kavranabilir. Bütün, onu oluşturan bölümlerinden ayrı düşünüldüğünde ise bir hiçtir. Bu durumda, bütün ya da hep, hiç ile özdeştir. Panteist (tümtanrıcı) bir boyut kazanan bu görüşe göre, evren kapsadığı varlıklardan ayrıldığında Tanrı hiçliğe indirgenmiş olur. Bütün, hem fizik, hem metafizik olarak vardır. Doğasında hiyerarşiyi barındırmaz, bu nedenle toplumda da hiyerarşinin gereği yoktur. Mülkiyet, iktidar gibi kurumlar gereksizdir. Deschamps, bu temelde, toplum ve ahlak düzeninde bir devrim önermiştir. Gerçeğin karşıtlarda olduğu gibi, çelişkilerde yattığını savunmuştur. 19. yy'da bu görüşleriyle Hegel'i ve Ütopik Sosyalistler'i etkilediğini savunanlar vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Le vrai système*, 1739, ("Gerçek Dizge"); *Lettres sur l'ésprit du siècle*, 1769, ("Yüzyılın Düşünü Üstüne Mektuplar"); *La voix de la raison contre la raison du temps, et particulièrement contre celle de l'auteur du "Système de la nature"*, 1770, ("Çağın Usuna ve Özellikle "Doğa Dizgesi"nin Yazarınınkine Karşı, Usun Sesi").

• BAKINIZ: HEGEL, HOLBACH.

DE SICA, Vittorio
(1902-1974)

İtalyan film yönetmeni ve oyuncusu. Yeni-Gerçekçilik akımının en önemli temsilcilerinden biridir.

7 Temmuz 1902'de İtalya'da, Sora'da doğdu, 13 Kasım 1974'te öldü. Napoli'de orta halli bir ailenin oğlu olarak yetişti. Tiyatroya olan ilgisi daha yirmi yaşlarındayken sahneye çıkmasına yol açtı ve kısa zamanda ünlü bir jön oldu. 1935'te kendi tiyatrosunu kurdu. Sinemada da çeşitli roller canlandırdıktan sonra yönetmenlik denemesine girişti. Duygusal dramlardan sonra, 1942'de Yeni-Gerçekçilik'in ilk filmlerinden sayılan *I bambini ci guardano*'yu ("Çocuklar Bize Bakıyor") çekti. Senaryo yazarı Cesare Zavattini ile ilk ortak çalışması olan bu film küçük bir çocuğun gözünden çözülmekte olan bir evliliği anlatıyordu. De Sica'nın Zavattini ile olan işbirliği 1946'da *Sciuscià* (Sokak Çocukları) ve 1948'de *Ladri di biciclette* (Bisiklet Hırsızları) ile sürdü. Her iki filmde de Roma kentini, gerçek insanları, sokaktaki adamın, özellikle de çocukların yaşantılarını neredeyse belgesele varan bir gözlemcilikle saptadı. Senaryo yazarı Zavattini'nin bu konulara eklediği politik bilinç, filmlerin yalnızca "küçük insanların hikâyeleri" olmaktan kurtulmasını sağlıyordu. Özellikle *Bisiklet Hırsızları*, De Sica'ya Yeni-Gerçekçilik'in ustalarından biri olarak uluslararası ün sağladı. Bu iki film büyük yankı uyandırdı, tepkilere yol açtı. De Sica ve Zavattini politik suçlamalara uğradılar. De Sica sinema oyunculuğunu bırakmamıştı. Oyunculuktan kazandığı parayla iki yeni yapıma girişti, 1951'de *Miracolo a Milano*'yu (Milano Mucizesi) 1952'de *Umberto D*'yi çekti. Milano Mucizesi, De Sica'nın sıradan insanlarına, fantastik bir boyut getiriyor, toplumsal farklılıkları, yoksul-zengin çatışmasını bir masal çerçevesi içinde sunuyordu. *Umberto D* ise yönetmenin toplumsal gözlemle duygusal içeriği en olgun biçimde bağdaştırdığı örnektir. Köpeğinden başka kimsesi olmayan yaşlı emekli Umberto D'nin yavaş yavaş toplum dışına itilmesiyle trajik boyutlara varılır. Bu dönemde ünü iyice yayılan De Sica, Hollywood'dan aldığı öneri üzerine ABD'de ilk filmini yönetti. Roma tren istasyonunda 24 saat içinde geçen *Stazione termini*, Hollywood yapım koşullarından zarar görmüş, De Sica'nın sıcaklığından uzak bir filmdi.

Sophia Loren ve turistik bir İtalya görünümünün ağırlık kazandığı *La Ciociara* (Kızım ve Ben), yönetmenliğinin düşüş göstermeye başlamasının ilk habercisi sayılabilir. *I Sequestrati di Altona*'da (Altona Mahkûmları) ele aldığı Alman Nazizmi gibi iddialı ve ağır politik konularda da başarılı olamadı. Bu tarihten sonra, yer yer filmlerinde görülen küçük ve eğlenceli bölümler dışında parlak bir başarıya ulaşamadı. Oldukça çabuk eskiyen sineması giderek konuları İtalya'da geçen aşk filimlerine, melodramlara kaydı. Son döneminde yönetmen olarak varlık gösterebildiği tek filminin *Il giardino dei Finzi-Contini* ("Finzi - Contini'lerin Bahçesi") olduğu söylenebilir.

Vittorio de Sica, İtalyan Yeni-Gerçekçilik'ine toplumsal gözlemcilikle birlikte insancıllığı, katışıksız duygusal içeriği getirmiştir. İlk dönem filmlerinde son derece sarsıcı bir biçimde sunulan bu öğeler, zaman geçtikçe yönetmen tarafından geliştirilip dönüştürülemedikleri için etkileyici olmaktan çıkmış, bu da yinelemeye yol açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *I bambini ci guardano*, 1942, ("Çocuklar Bize Bakıyor"); *Sciuscià*, 1946, (Sokak Çocukları); *Ladri di biciclette*, 1948, (Bisiklet Hırsızları); *Miracolo a Milano*, 1951, ("Milano Mucizesi"); *Umberto D*, 1952; *Stazione termini*, 1954; *La Ciociara*, 1961, (Kızım ve Ben); *I Sequestrati di Altona*, 1962, (Altona Mahkûmları); *Matrimonio all'Italiana*, 1964, (İtalyan Usulü Evlenme); *Il giardino dei Finzi - Contini*, 1970, ("Finzi - Contini'lerin Bahçesi"); *Il Viaggio*, 1974, (Yolculuk).

DESNİTSKİ, Semyon Yefimoviç (1740-1789)

Rus, eğitimci ve hukukçu. Ülkesinde toplumbiliminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1740'ta Nezhin'de doğdu, 15 Haziran 1789'da Moskova'da öldü. Orta halli bir ailenin oğluydu. 1759-1760 arasında Moskova Üniveristesi'nde okudu. Öğrenimini Glasgow Üniversitesi'nde tamamladı. 1767'de, barış ve kilise hukuku konusundaki çalışmaları sonucu kendisine "doktor" sanı verildi. 1767-1787 arasında Moskova Üniversitesi'nde hukuk profesörü olarak görev yaptı. Rus hukuku üzerine ilk araştırmaları yapmış ve ilk defa Rusça dersler vermiştir.

Desnitski, insanlığın gelişmesini avlanma, hayvan besleme, tarım ve ticaret olarak dört evreye ayırmıştır. Toplumun gelişmesinde, özel toprak mülkiyetinin büyük önem taşıdığına inanıyordu. İnsanlığın anlaşılması için özel mülkiyet, kalıt (miras) gibi kurumların incelenmesi gerektiğini savunan Desnitski'ye göre toplumun tarihsel gerçekleri incelenmeliydi.

Desnitski feodaliteye karşı çıkmış, burjuvazinin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. 1767'de görüşleri doğrultusunda Çarlık yönetimine sunduğu yeni yasama ve ceza hukuku tasarıları geri çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Slovo o pryamom i blizhaishem sposobe k naucheniyu yurispuridentsii*, 1768, ("Hukuk Öğrenimi Üzerine Denemeler"); *Yurdicheskoye rassujdeniye o veshckakh svyashchennykh, svyatykh i prinyatykh v blagochestiye*, 1772, ("Kutsal Eşya, Din Adamları, Azizler ve Kiliseye Dahil Edilenler Üzerine Hukuksal Tartışma"); *Yuridicheskoye rassujdeniye o nachale i proiskhozhdenli supruzhestva*, 1775, ("Halkların Kendine Özgü Görüşlerinin Hukuksal Yorumu"); *Yuridicheskoye rassuzh deniye o raznykh ponyatiyakh, kakiye imeyut narody o osbstvennosti*, 1789, ("Evliliğin Kaynağı ve Başlangıcı Üzerine Hukuksal Yorum").

DESNOS, Robert (1900-1945)

Fransız, şair ve yazar. Gerçeküstücü akımın temsilcilerindendir.

Paris'in Bastille mahallesinde doğdu, Çekoslovakya'da öldü. Kendisi, böyle ilginç bir mahallede dünyaya gelmesini, şair olmasını sağlayan "nesnel rastlantılardan" biri saymıştır.

1919'da Paris'e yerleşen Romen asıllı ozan Tristan Tzara'nın öncülüğündeki Dadacı akıma katıldı. 1922'de Dadacılık'ın hızla etkinliğini kaybetmesi ve Benjamin Péret ile kurduğu dostluk, onu ilk Gerçeküstücü gruplaşmaya yakınlaştırdı. Freud'un öğretileri doğrultusunda, "bilinçaltının etkinliklerini" kavramak amacıyla başlatılan hipnoz seanslarına katıldı. André Breton ve Péret'nin düzenlediği bu toplantılarda, her türlü baskıdan arınmış olarak "ruh halini" en saf biçimde dile getirenlerin başında Desnos geliyordu.

İlk önemli yapıtı 1924'te yayımladığı *Deuil pour deuil*'dür ("Yas İçin Yas"). Gündelik dili kullanarak yarattığı şiir titreşimi ile dikkati çekmiştir. Kendisini hiçbir zorlamaya ve mantık kuralına bağlamadan, bilinçaltından bilincine doğru sızan duygu parıltılarını yakalayıp sözcüklere dönüştürmüştür. Desnos'un dili "düş halini" yansıtan bir araç değil de, neredeyse bir düş dilidir.

1926'den sonra, Desnos yavaş yavaş Gerçeküstücülük'ten kopmaya başladı. Akımın kurumsal kalıplara oturtulmaya başlanması, Desnos'nun kişiliğine ve anlatımına aykırı düşüyordu. 1930'da Breton'la arası açılan Desnos, Geçeküstücü akımdan iyice uzaklaştı.

Bir süre sinemayla, gazetecilik ve radyoda program yapımcılığıyla uğraştı. Radyofonik şiir türünü geliştirdi. Bunların yanı sıra, şiirinde en saf gerçeküstücü çizgiyi sürdürdü. Doğallık, Desnos'nun şiirinde hep ana çıkış noktası oldu. Düş ve gerçek arasında gidip gelen imge yumakları Desnos'nun şiir diline yumuşak bir alaycılık kazandırdı.

II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki Direnme Hareketi'ne katılan Desnos 1944'te Gestapo tarafından tutuklandı. Bir yıl sonra da Çekoslovakya'daki bir toplama kampında tifüsten öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Deuil pour deuil*, 1924, ("Yas İçin Yas"); *La libérté ou l'amour*, 1927, ("Özgürlük ya da Aşk"); *Corps et biens*, 1930, ("Beden ve Mülk"); *Sans cou*, 1934, ("Boyunsuz"); *Le vin est tiré*, 1943, ("Şarap Hazır"); *État de veille*, 1944, ("Uyanıkken"); *Chantefables pour les enfants sages*, 1944, ("Aklıbaşında Çocuklara Masallar").

DE SOTO, Hernando (1500-1542)

İspanyol, kâşif. Kuzey Amerika'da, Mississippi nehri boyunca keşifler yapmıştır.

İspanya'nın Estremadura bölgesine bağlı Jerez de los Caballeros'ta doğdu, 21 Mayıs 1542'de Arkansas nehrinin Mississippi nehrine karıştığı bölgede öldü. Ailesinin hukukçu olması için yaptığı tüm ısrarlara karşın, İspanya Krallığı adına Amerika kıtasında yapılmakta olan araştırmalara katılmak için, çok genç yaşta ailesinden ayrıldı. 1516-1520 arasında Pedrarias keşif heyetiyle, Panama, Kosta Rika, Nikaragua'yı dolaştı. 1523'te Nikaragua'nın fethinde önemli rol oynadı ve 1531'de Pizarro'nun emrinde Peru'nun fethine katıldı. 1536'da büyük servet sahibi olarak doğduğu yere geri döndü.

Aynı yıl İspanya ve Habsburg İmparatoru V. Karl tarafından, o sırada bilinmeyen Kuzey Amerika'da yapılacak keşif seferinin komutanlığına getirildi. 1538'de İspanya keşif heyetlerinin önemli harekât merkezi Küba'dan ayrılarak, 30 Mayıs 1539'da Florida'da Tampa körfezinde karaya ayak bastı. Kuzeye yönelen keşif heyeti, aradıkları altın ülkesine rastlayamayınca, yerlilerin kendilerine anlattığı inci dolu mezarları bulmak umuduyla, Smoky Dağları'nı geçe-

rek güneybatı yönünde yol aldı. 21 Mayıs 1540'ta Mississippi nehrine ulaştı. Geçtiği yol boyunca kazdığı mezarlardan elde ettiği incileri yerlilerle yaptığı savaşlarda kaybeden De Soto, Mayıs 1541'de Mississippi nehrinin kollarından Arkansas nehrine ulaştı. Kuzeybatı yönünde bir süre daha yol olmayı sürdüren heyet, aradıkları altın ülkesi yerine daha yoksul insanlarla karşılaşmaya başlayınca, geri dönme kararı aldı. Fakat De Soto, bu dönüşü gerçekleştiremeden hummaya yakalanarak öldü. Adamları, zorlukla yaptıkları tekneler ile önce Mississippi nehrini, daha sonra kıyı şeridini izleyerek 1543'te Meksika'da Tampico'ya ulaştı.

• BAKINIZ: PIZARRO, KARL V.

DESPIAU, Charles
(1874-1946)

Fransız, heykelci. Klasikçi bir anlayışla yaptığı çıplak heykelleri ve portre-büstleri ile tanınmıştır.

4 Kasım 1874'te Mont-de-Marsan'da doğdu, 30 Ekim 1946'da Paris'te öldü. Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'nda, Louvre ve Fransız Anıtları müzelerinde eski ustaları ve yapıtlarını inceledi. Bu çalışmalar onun sanat kişiliğinin ve üslubunun yönlenmesine yardımcı oldu. 1907'de *Okuyan Genç Kız* ve *Landes' li Küçük Kız* gibi yapıtlarıyla Rodin'in dikkatini çekti, onun asistanı oldu. Beş yıl süreyle birlikte çalıştılar. 1920-1922 arasında Despiau doğduğu kentte büyük ölçekte bir savaş anıtı yaptı. 1923'te Salon d'Automne ve kurucularından biri olduğu Salon des Tuilleries sergilerine katıldı. Yaptığı savaş anıtı ve bu sergilerdeki başarısı, adının Fransa içinde ve dışında yayılmasına yol açtı.

Despiau'nun yapıtları büyük çıplak heykeller, portre-büstler ve *Terra-cotta*'lar (pişmiş toprak heykelcikler) olmak üzere üç grupta toplanabilir. Rodin' in asistanı olduğu yıllarda ondan etkilenmişse de, bir süre sonra onun romantizmine karşı bir tavırla, basit ve dolaysız bir anlatıma dayanan kendi üslubunu geliştirmiştir. Klasik Yunan etkisinin görüldüğü çalışmalarında, dramatik hareket ve yaklaşımlardan özellikle kaçınarak, durgun ve yalın görünümlü yapıtlar ortaya koymuştur.

Despiau, çıplak kadın heykellerinde, ince uzun vücutlu eklem yerleri çok hafif belirtilmiş çıplak erkek heykellerine oranla daha olgun biçimlere ulaşmıştır. Taslak olarak yaptığı çizimler de eleştirmenlerce başarılı bulunur.

Despiau öncü (avant-garde) ressamların portreden vazgeçtikleri ve akademik sanat yanlılarının da yalnız dış görünüşe önem vererek, yüzeysel çalışmaları ortaya koydukları bir dönemde çalışmıştır. Yapıtlarına coşku ve duygu katmaya, insan yaratılışının ince, narin ve cana yakınlığı düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Bu anlamdaki en önemli yapıtları, Maillol ile benzer özellikler gösteren portre-büstleridir. Bu çalışmalarında genellikle, tazelik, saflık ve canlılıkları nı adeta bir maske arkasına saklayan ve bu nedenle gizemli bir izlenim bırakan genç kadın yüzlerini işlemiştir. Bunların tümünde, özellikle de *Maria Lani* adlı büstünde, yüzler, renkli bir iç dünyayı, zengin bir ruh halini ve yoğun duyguları sınırlamaya çalışır gibidir. Despiau'nun bütün biçimlerinde bir ağırbaşlılık ve içedönüklük göze çarpar. İnsan figürlerinde gözlerin durgun, dudakların kıpırtısız, yüzlerin duru ve açık olmasına özen göstermiş, böylece varlığı kolayca algılanan duygu yoğunluğunun tanımlanması için hiçbir ipucu vermemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Landes'li Küçük Kız*, 1907; *Okuyan Genç Kız*, 1907; *Sivri Burunlu Kadın*, 1913; *Savaş Anıtı*, 1920-1922, Mont-de-Marsan; *Madam Derrain'in Başı*, 1922; *Dinlenen Atlet*, 1923; *Faunesse*, 1924; *Madam Othon Fries*, 1924; *Havva*, 1925, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Line Aman-Jean*, 1925; *Dominique*, 1926; *Dr. Sabouroud*, 1929; *Matmazel Bianchini*, 1929; *Maria Lani*, 1929; *Prenses Murat*, 1934; *Apollon*, 1936-1946; *Assia*, 1938; *André Dunoyer de Segonzac*, 1946, *Jacqueline'in Büstü*.

• KAYNAKLAR: W.George, *Despiau*, 1959.

• BAKINIZ: A. MAILLOL, RODIN.

DESSAU, Paul
(1894-1979)

Alman besteci ve orkestra şefi. Brecht' in oyunlarına yazdığı müziklerle tanınır.

Hamburg'da doğdu, DAC'de öldü. Köln, Mainz ve Berlin'de orkestra yöneticiliği yaptı. 1933'te önce Paris'e, sonra ABD'ye gitti, daha sonra Doğu Berlin' de yerleşti.

Daha çok tiyatro müziği türünde ürünler veren Dessau, Bertolt Brecht'in *Mutter Courage und ihre Kinder* (Cesaret Ana ve Çocukları), *Der Gute Mensch von Sezuan* (Sezuan'ın İyi İnsanı) ve *Herr Puntila und sein Knecht Matti* (Bay Puntila ile Uşağı Matti) adlı oyunlarının müziklerini yapmış, Brecht'in oyunlarının havasını müziğe yansıtmadaki ustalığıyla ilgi toplamıştır. 1930'larda Avrupa'da ve ABD'de yaygınlaşmaya başlayan Toplumcu Gerçekçilik'ten etkilenmekle birlikte, geniş bir dinleyici kitlesine seslenen bir müzik yaratma isteği Dessau'yu müziği basitleştirmeye götürmemiş, ürünleri melodi zenginlikleri ve yetkin anlatımlarıyla dikkati çekmiştir. Brecht'in birçok oyununun müziğini yapan besteci Hans Eisler gibi Dessau da, Schönberg ve öğrencilerinin geliştirdikleri on iki ton tekniği anlayışının karşısında yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Tiyatro Müziği: *Mutter Courage und ihre Kinder*, 1941, (Cesaret Ana ve Çocukları); *Der Gute Mensch von Sezuan*, 1943, (Sezuan'ın İyi İnsanı); *Die Ausname und die Regel*, 1947, ("Kuralla Kuraldışı"); *Herr Puntila und sein Knecht Matti*, 1948, (Bay Puntila ile Uşağı Matti); *Das Verhör des Lukullus*, 1951, ("Lukullus' un Duruşması"); *Der Kaukasische Kreidikreis*, 1955, (Kafkas Tebeşir Dairesi); *Die heilige Johanna der Schlachthöfe*, 1962, ("Mezbahaların Kutsal Johanna'sı").

• BAKINIZ: BRECHT, EISLER.

DESTUTT DE TRACY, Antoine-Louis Claude
(1754-1836)

Fransız filozof ve siyaset adamı. Bilginin kaynağının duyumlar olduğu görüşünü savunmuş, bir "ideoloji" kavramı geliştirmiştir.

20 Temmuz 1754'te Paris'te doğdu, 10 Mart 1836'da orada öldü. 15. yy'da Fransa'ya yerleşmiş, İskoç kökenli soylu bir ailedendir. Strasbourg'da öğrenim gördüğü sırada Kant felsefesine ilgi duydu. Ancak aile geleneğine uyarak, 22 yaşında asker oldu. 1778'de Penhièvre Dükü'ne bağlı alayda yüzbaşılığa getirildi. Fransız Devrimi'nin ilk yılında, Bourbonnais'den soyluların temsilcisi olarak Genel Meclis'e girdi. Kurucu Meclis'in dağılması üzerine, arkadaşı Cabanis ve ailesiyle birlikte Auteuil'e yerleşip, matematik,doğabilimleri ve kimya ile ilgili çalışmalara başladı. Dostu Lafayette'in ordusuna mareşal rütbesiyle katıldı. Terör Dönemi'nde bir yıl Carmes'da hapsedildi. Bu süre içinde kimi filozofları inceledi ve kendi dizgesini oluşturmaya çalıştı. Direktuvar Dönemi'nde önce Fransız Enstitüsü'nün Ahlak ve Siyaset Bilimleri Bölümü'ne, sonra 1799'da da Halk Eğitimi Konseyi'ne üye oldu. "18.Brumaire"den sonra senatör oldu ve Napoléon Bonaparte'ın düşürülmesi için oy kullandı. 1808'de, Cabanis'nin ardından, Fransız Akademisi'ne seçildi. Restorasyon Dönemi'nde kendisine XVIII. Louis tarafından "Kont" sanı verildi.

Destutt de Tracy'nin duyumculuğu Locke ve Condillac'tan etkilenmiştir. Bilginin kaynağı sorunu nedeniyle, duyumların fizyolojisiyle de ilgilenmiş; düşünme eylemini sinir sisteminin bir işlevi olarak tanımlamıştır. Ona göre, bilinçli davranışın dört ana alanını oluşturan algı, bellek,yargı ve istenç,duyumların değişik biçimleridir. Duyumlar dış ve iç olmak üzere ikiye ayrılır. Dışduyumlar, dış nesnelerin yüzeydeki sinir uçlarına yaptığı etkiyle oluşur. İçduyumlar ise, beş duyu organına bağlı olmayan sinirlerle algılanan duyumlardır. İzlenimler algılamaların sonucudur. Bu izlenimler, beynin özel işlevlerinin etken olduğu bir tür içduyum yoluyla, belleği oluşturur. Yargı, algılar arasındaki ilişkiyi saptama; istenç ise, istek duyma ve yönetme yetisidir. Destutt de Tracy'ye göre, dış dünyanın bilinmesi için, istence dayalı devinim ve nesnenin direnci gereklidir. Direnci olmayan bir nesne bilinemez. Devinmeyen ya da devinimlerini algılamadan gerçekleştiren bir varlık, dış dünya ile ilgili bilgi edinemez.

Destutt de Tracy, metafiziğin yerine, "düşüncelerin bilimi" olarak tanımladığı "ideoloji" kavramını ilk kez ortaya atmış ve çalışmalarını bu konuda yoğunlaştırmıştır. Ona göre ideoloji, dilbilgisi, mantık, eğitim, siyaset ve ahlak konularını içerir ve şu özellikleri taşır: 1) Deneyime dayalı bir kuramsal yapısı vardır; 2) Toplumsal ve siyasal örgütlenme alanında genel bir program içerir; 3) Bu programın gerçekleşebilmesi için bir savaşım başlatabilir; 4) Bağımlı ve inançlı izleyiciler gerektirir; 5) Geniş bir kitleyi etkilemeyi amaçlamakla birlikte, özellikle aydın kesime önderlik işlevi yükler.

Destutt de Tracy, Fransa'nın usa ve bilime dayalı bir toplum olması için öteki "ideolog"larla birlikte, bir ulusal eğitim girişimi başlattı. Direktuvar Dönemi'nde Cumhuriyet'in resmi siyaseti olarak benimsenen tutum, kişi özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi için, liberal bir devlet programı öngörüyordu. Napoléon Bonaparte, başta ideologları destekledi ve Destutt de Tracy'ye "ideologların başı" sanını verdi. Ancak, sonradan, dinsel ve siyasal yetkeye karşı tutumlarından ürktü. Düşmanlığını, onları askeri başarısızlıkların nedeni göstermeye kadar vardırdı.

Destutt de Tracy, çalışmalarıyla, Comte, S.Mill, Taine, Ribot gibi düşünürleri etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Éléments d'idéologie*, 1801, ("İdeolojinin Öğeleri"); *La grammaire*, 1803, ("Dilbilgisi"); *La logique*, 1805, ("Mantık"); *Commentaire sur l'Esprit des Lois de Montesquieu*, 1811, ("Montesquieu'nün "Kanunların Özü" Yapıtı Üzerine Yorum"); *Traité de la volonté et de ses effects*, 1805, ("İstenç ve Etkileri Üstüne"); *Traité d'economie politique*, 1822, ("Ekonomi Politik Üstüne").
- **KAYNAKLAR:** O. Köhler, *Die Logik des Destutt de Tracy*, 1928; F.Picavet, *Les idéologues*, 1891.
- **BAKINIZ:** COMTE, CONDILLAC, LOCKE, MILL, MONTESQUIEU, NAPOLÉON I, STENDHAL, TAINE.

DEUSSEN, Paul
(1845-1919)

Alman, filozof ve dilbilimci. Schopenhauer'in düşünceleriyle Hint felsefesi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.

7 Ocak 1845'te Neuwied'deki Oberdreis'ta doğdu, 6 Temmuz 1919'da Kiel'de öldü. Protestan bir din adamının oğludur. Nietzsche ileortaöğrenim yıllarında başlayan arkadaşlıkları, yükseköğrenimlerinin başlarına, Nietzsche Bonn Üniversitesi'nden Leipzig'e gidene dek sürdü. Deussen de iki yıl sonra, Berlin Üniversitesi'ne geçti, 1869'da Platon üstüne bir çalışmasıyla doktorasını verdi. 1872'de Cenevre'de özel öğretmenlik yaptığı sırada Sanskritçe ve Hint felsefesiyle ilgilendi. 1887'de Berlin Üniversitesi'nde, 1889'da ise Kiel Üniversitesi'nde profesör oldu. 1912'de Schopenhauer Derneği'ni kurdu.

Deussen çalışmalarını Hint felsefesinin incelenmesi ve Schopenhauer'in düşüncesinin yorumlanması üstüne yoğunlaştırmıştır. Hint felsefesiyle Schopenhauer'in düşünceleri arasında metafiziğe dayanan bir bağ kurmuş, bu arada birçok Sanskriçte felsefe yapıtını Almanca'ya çevirmiştir. Deussen'in çalışmalarını yönlendiren, bütün dinlerin ve felsefe dizgelerinin özde tek bir gerçeğe dayalı olduğu düşüncesidir. Felsefe tarihi, bir bilim olarak, bu ortak gerçeği ortaya çıkarmayı amaçlamalıdır. Bunun için de, herbirinin özünü gizleyen söylence örtüsünü kaldırması gerekir. Yirmi yılda tamamladığı *Allgemeine Geschichte der Philosophie* ("Genel Felsefe Tarihi") adlı yapıtında bu düşünceyle yola çıkan Deussen, birinci cildi Hint felsefesinin ayrıntılı bir incelemesine ayırdı. İkinci

ciltte Eski Yunan felsefesinden, Schopenhauer'e değin Batı felsefesini ele aldı. Bir bölümde de *İncil*'i inceledi. Ayrıca Schopenhauer ile ilgili 13 ciltlik bir yapıtı vardır. Schopenhauer'in, özellikle Kant felsefesi için, kendi bakışıyla uyuşan bir çözümleme yaptığını savunur. Tanınmış bir Schopenhauer yorumcusu olduğu kadar, Jacob Böhme'nin de ilk yorumcularındandır. Ayrıca felsefe tarihi açısından, Doğu felsefesini, bilimsel bir yaklaşımla inceleyen ilk Batılı filozoftur.

- YAPITLAR (başlıca): *Das System des Vedanta*, 1883, ("Vedanta Dizgesi"); *Die Sutras des Vedanta*, 1887, ("Vedanta'nın Sutras'ları"); *Die Elemente der Metaphysik*, 1887, ("Metafiziğin Öğeleri"); *Allgemeine Geschichte der Philosophie, mit besonderer Berücksichtigung der Religionen*, 2 cilt, 1894-1917, ("Genel Felsefe Tarihi ve Dinler Üstüne Özel İnceleme").

- BAKINIZ: BÖHME, NIETZSCHE, SCHOPENHAUER.

DEUTINGER, Martin
(1815-1864)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Katolik kilise öğretisiyle felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır.

24 Mart 1815'te Langenpreising'de doğdu, 9 Eylül 1864'te Bad'da öldü. Önce doğduğu ilde öğrenim gördü, sonra Münih Üniversitesi'nde Baader'in öğrencisi olarak felsefe okudu. Tanrıbilim sorunları üzerinde durdu.

Deutinger'in felsefeye yaklaşımı tanrıbilim sorunlarına duyduğu ilgi dolayısıyladır. Schelling ve Baader öğretilerini benimsemesine karşılık, daha çok, tanrıbilime ağırlık verdi. Özellikle istenç, oluş ve "ben" kavramları üzerinde durdu. Felsefe ile Katolik inançlarını konu edinen tanrıbilim arasında, varlık konusunda kökten bir bağlantı olduğu görüşünden yola çıkarak bu iki öğretiyi uzlaştırmaya çalıştı.

Deutinger'e göre bir "salt ben" vardır; bu kesindir, gerçektir. İstenç ya da istemekle oluş (Wollen und Sein) özdeştir. Ayrıca oluş ile Tanrı bilgisi de özdeştir. Çünkü ancak Tanrı'nın bildiği ve istediği "oluş" içinde gerçekleşebilir. Tanrı istenci sınırsız olduğundan onun olaylar ve varlık türleri üzerindeki egemenliği de kesindir.

Tanrıbilimle felsefeyi uzlaştırmaya çalışan Deutinger doğa bilimleri konusunda da çalışmış, özellikle felsefeye bilimsel bir nitelik kazandırma ereğini gütmüştür. Ona göre felsefe olgucu bir yönteme bağlanmalı, bütün sorunlara kurgucu açıdan bakmalıdır. Bu düşüncelerini *Grundlinien einer positiven Philosophie* ("Olgucu Bir Felsefenin Temel Çizgileri") adlı yapıtında derinlemesine incelemiştir. Kendisinden sonra gelen ve felsefe-tanrıbilim arasında uzlaştırıcı bir yol arayan düşünürler üzerinde bu yapıtın büyük etkisi olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Grundlinien einer positiven Philosophie*, 7 cilt, 1843-1849, ("Olgucu Bir Felsefenin Temel Çizgileri"); *Das Prinzip der neueren Philosophie und christl. Wissenschaft*, 1857, ("Yeni Felsefenin ve Hıristiyan Biliminin İlkesi").

- KAYNAKLAR: A.Fischer, *Metaphysik der Person. Die philosophische Anthropologie: M.Deutinger's*, 1952; Reisch, *Deutinger's dialektische Geschichtstheologie*, 1939.

- BAKINIZ: BAADER, SCHELLING.

DEUTSCH, Karl W.
(1912)

Çek asıllı ABD'li siyasal bilimci. Toplumsal gelişme ve modernleşme konularında çalışmalar yapmıştır.

21 Temmuz 1912'de Prag'da doğdu, 1938'de Prag'daki Charles Üniversitesi'nden hukuk ve siyaset bilimi doktoru derecesini aldı. Aynı yıl ABD'ye gitti. 1942'de Massachusetts Institute of Technology'de uluslararası ilişkiler konusunda ders vermeye başladı. 1948'de ABD vatandaşı oldu, 1958-1967 arasında Yale Üniversitesi'nde daha sonra Harvard Üniversitesi'nde ders verdi.

Deutsch toplumsal gelişme ve modernleşme sorunlarıyla ilgilenmiştir. Çalışmalarında "toplumsal hareketlenme" kavramını kullanan Deutsch kavramın özellikle geleneksel ekonomik ve psikolojik yapılanmaların zayıfladığı, yeni toplumsallaşma ve davranış kalıplarının benimsenmeye başlandığı bir dönüşüm sürecinde geçerli olduğunu savunmuştur. Ona göre, toplumsal hareketlenme, toplumun değişik kesimleri arasında bir ilişkiler ağının kurulmasını içerir. Bu ise asgari bir iktisadi ve teknolojik gelişme düzeyini gerektirir. Bireyler süreç içinde yeni oluşan yapıyla bütünleşirler.

Deutsch'a göre toplumsal hareketlenme ve modernleşme kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal hareketlenme bir toplumun etkin bir biçimde modernleşmesini güvence altına alır. Öte yandan toplumsal hareketlenme düzeyi, bir siyasal sistemin ulaştığı gelişme noktasının da bir göstergesidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Nationalism and Social Communication*, 1953, ("Miliyetçilik ve Toplumsal İletişim"); *Nationalism and Its Alternatives*, 1969, ("Milliyetçilik ve Seçenekleri").

DEUTSCHER, Isaac
(1907-1967)

Polonya asıllı İngiliz tarihçi. Sovyet toplumu ve önderleriyle ilgili çalışmalarıyla tanınmıştır.

3 Nisan 1907'de Chrzanow'da doğdu, 20 Ağustos 1967'de Roma'da öldü. 1924-1939 arasında Polonya basınında gazete ve edebiyat eleştirmeni olarak çalıştı. 1926'da Polonya Komünist Partisi'ne girdi. 1932'de Stalin'in görüşlerine karşı çıktığı için

partiden çıkarıldı. 1939'da Londra'ya giden ve İngiliz uyrukluğuna geçen Deutscher burada *The Economist* dergisinde yazılar yazdı. 1942-1947 arasında *The Observer* gazetesinde yazıları yayımlandı. Daha sonra tarihsel araştırmalara ağırlık verdi. 1966-1967 yıllarında Cambridge Üniveristesinde ders verdi.

Deutscher'e göre 1917 Ekim Devrimi az gelişmiş bir ülkede sosyalizmin gerçekleşmesinde karşılaşılabilecek sorunları gündeme getirmiştir. Ona göre, 1917'de, Rusya'da sosyalizmin gelişmesi için ön koşullardan biri olan, üretimin toplumsal bir özellik kazanması henüz gerçekleşmemişti. Tarımsal topraklar, sayıları milyonlara varan küçük işletmeler halinde parçalanmıştı. Devlet ve sanayi çok güçsüzdü. İşçi sınıfı, iç savaş sırasında fiziksel ve siyasal olarak yıpranmıştı. Bolşevikler'in önderliğindeki işçiler kapitalistleri mülksüzleştirmişlerdi ama, sosyalist bir ekonomi ve yaşam biçimi kurmada güçlük çekiyorlardı. Deutscher'e göre, bu koşullar zaman içinde rejimin bürokratikleşmesine neden olmuştur.

Deutscher'e göre Lenin ve Troçki'nin savunduğu gerçek sovyet demokrasisi, iktidarı kendi kişisel çıkarları için kullanabilecek yeni bir bürokrasiye karşı çıkabilen uyanık ve haklarını savunmaya kararlı bir işçi sınıfını gerektirmekteydi. Lenin bu bürokratikleşme tehlikesinin farkına varmış, fakat koşulların olumsuzluğu karşısında zaman zaman çaresiz kalmıştı. Başlangıçta Bolşevik Partisi üyelerine anlatım özgürlüğü ve siyasal inisiyatif tanınmıştı ancak süreç içinde, ortaya çıkan değişik gruplar bastırıldıkça, iktidar bir azınlığın eline geçmiştir. Stalin bu azınlığın temsilcisi olarak, kişisel yönetimi altında otoriter bir parti ve devlet yapısı oluşturmuştur.

Deutscher'e göre Bolşevikler sosyalizmin gerçekleştirilmesini yalnız Rusya'ya özgü bir olgu olarak değil, uluslararası bir süreç olarak değerlendirmiş, Ekim Devrimi'ni Avrupa'daki sosyalist devrimlerin bir başlangıcı olarak görmüştü. Ancak 1920'lerde SSCB'nin uluslararası ilişkilerde yalnızlığa itilmesiyle birlikte, Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" görüşü ağırlık kazanmıştır. Dautscher Stalin'i tarihsel bir zorunluluğu bir erdem haline getirmekle ve dünya devrimi kavramını reddetmekle suçlamıştır. Ona göre bu yaklaşım Rusya'nın tek başına sınıfsız toplum kurabileceğini savunmak, Batı ülkelerinde sosyalist devrim olasılığının ortadan kalktığına inanmak anlamına gelmekte ve "sovyet bürokrasisi"nin toplumsal konumunu korumak isteğine dayanmaktadır. Bunun için Stalin Komintern'i kendi diplomasisinin bir aracı haline getirmiş ve SSCB'nin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Deutscher'e göre Krusçev'in SBKP'nin XX.Kongresi'nde yaptığı Stalin dönemine ilişkin açıklamalar sınırlı kalmış, önceki döneme ilişkin birçok olgu belirsizlikten kurtulamamıştır.

Deutscher Sovyet toplumuna sadece tarihin bir nesnesi olarak kalmak istemiyorsa bugüne kadar kendi üzerinde ve dışında yer almış olan devlet aygıtını, kendi çıkarlarını gerçekten temsil eden bir yapıya dönüştürmesini salık vermiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Stalin*, 1949, (Stalin, 1969); *The Prophet Armed*, 1954, (Troçki, Silahlı Sosyalist, 1969); *The Prophet Unarmed* 1959, (Troçki, Silahsız Sosyalist, 1970); *The Prophet Outcast*, 1963, (Troçki, Kovulan Sosyalist, 1974); *The Unfinished Revolution, Russia 1917-1967*, 1967, (Bitmemiş Devrim, 1977).

• **KAYNAKLAR:** D. Horowitz (der.), *Isaac Deutscher: The Man and His Work*, 1971.

DE VALERA, Eamon
(1882-1975)

İrlandalı devlet adamı. İrlanda'nın bağımsızlığı için çalışmış, 1959-1973 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

14 Ekim 1882'de ABD'de New York'ta doğdu, 29 Ağustos 1975'te İrlanda'da Dublin yakınlarında öldü. İspanyol asıllı bir ressam olan babasının 1885'te ölümü üzerine Limerick'e İrlanda asıllı annesinin ailesinin yanına götürüldü. Bir bölge okulunda başlayan eğitimini Dublin'deki Blackrock College'da sürdürdü. 1904'te İrlanda Kraliyet Üniversitesi'ni bitirerek matematik öğretmeni oldu.

1913'te İrlanda'nın özerkliği için çalışan İrlandalı Gönüllüler örgütüne katıldı ve Sinn Féin (İrlanda milliyetçi ve cumhuriyetçi hareketi) hareketinde çalıştı. 1916'da Dublin'de İngilizler'e karşı başarısızlıkla sonuçlanan Paskalya Ayaklanması'nın önderlerinden olması nedeniyle idama mahkûm edilen De Valera'nın cezası, ABD uyruklu olduğundan hapse çevrildi. 1917 genel affıyla da serbest bırakıldı.

Paskalya Ayaklanması'nın hayattaki önderlerinden biri olan De Valera Sinn Féin Partisi'nin başkanlığına seçildi. Ancak Mayıs 1918'de yeniden tutuklanarak İngiltere'de hapsedildi. Aralık 1918 seçimlerinde Sinn Féin, İrlanda'da üçte iki çoğunluğu alınca, parti üyeleri kendi meclisleri Dail Eireann'ı (İrlanda Meclisi) oluşturarak, İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı. De Valera Şubat 1919'da Michael Collins'in de yardımıyla hapisten kaçtı, ABD'ye giderek İrlanda'nın haklılığı konusunda taraftar toplamaya, mali yardım sağlamaya çalıştı. Aralık 1920'de, sürdürülen gerilla savaşının son döneminde İrlanda'ya döndü.

1921 ateşkesinden sonra İngiltere, İrlanda'nın bir cumhuriyet olduğunu kabul etmeyerek yarı bağımlı bir dominyon statüsüne sahip Hür İrlanda Devleti'nin kurulmasını önerdi. Buna göre İrlanda'nın kuzey bölümü Ulster, İngiltere'ye bağlı kalıyordu. Aralık 1921'de İrlanda'yı temsil eden heyet bu öneriyi kabul edince, Cumhuriyetçiler'le birlikte De Valera da buna karşı çıktı. Meclisin, Ocak 1922'de antlaşmayı onaylaması üzerine Haziran 1922'de yeniden iç savaş başladı. Hür İrlanda Devleti yanlıları, Cumhuriyetçiler'i Mayıs 1923'te yenilgiye uğrattı.

De Valera, iç savaştan sonra kurulan Cosgrave hükümetine muhalif Cumhuriyetçiler'in başında yer aldı. Ağustos 1923'te hükümet güçlerince yakalandı, Temmuz 1924'te serbest bırakıldı. Mart 1926'da Sinn Féin'nin parti başkanlığından ayrılan De Valera, 1926'da Fianna Fail adında yeni bir parti kurdu ve 1927'de milletvekili seçildi. Fianna Fail 1932'de Cos-

grave'i yenilgiye uğratarak çoğunluğu elde etti ve De Valera 16 yıl sürecek olan hükümetini kurdu.

De Valera'nın başbakanlığı döneminde İrlanda egemenliği üzerindeki son kısıtlamalar kaldırıldı. 1937'de bir anayasa onaylanarak ülkenin Eire adıyla bağımsız bir devlet olduğu ilan edildi. İngiltere'ye yapılan toprak bedellerinin geri kalan bölümünün ödenmesinin reddi nedeniyle iki ülke arasında başlayan iktisadi savaşta gümrük duvarları konularak sanayiyi geliştirme, kendine yeterli bir ülke yaratma çabalarına hız verildi.

Avrupa'da kendini hissettirmeye başlayan savaş tehlikesi iki ülkeyi ilişkilerini yumuşatmaya itti. 1932'de Milletler Cemiyeti'nde konsey, 1938'de meclis başkanlığı yapan De Valera, II.Dünya Savaşı sırasında ülkenin tarafsız kalmasını sağladı. De Valera, savaş sonrasında oluşan muhalefetin etkisiyle 1948 seçimlerinde çoğunluğu yitirince, John A.Costello partilerarası bir hükümet kurdu. 1949'da cumhuriyet ilan edildi. Costello hükümeti anlaşmazlıklar sonucu yıkılınca De Valera 1951'de yeniden başbakanlığa getirildi. 1954'te Costello yeni bir hükümet oluşturduysa da De Valera 1957 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla işbaşına geldi. Haziran 1959'da cumhurbaşkanı seçildi. 1966'da da Fine Gael'in (Ilımlı Milliyetçi Parti) adayı Thomas O'Higgins'e karşı cumhurbaşkanlığı seçimlerini gene kazandı. 1973'te emekliye ayrılarak Dublin yakınlarından bir bakımevine çekildi, iki yıl sonra orada öldü.

Ülkesine siyasi, iktisadi alanda bağımsızlık sağlamaya çalışan De Valera İrlanda bağımsızlık hareketiyle başabaş giden yaşamı süresince, yarım yüzyıl ülkesini yönetmiştir.

• KAYNAKLAR: C.Fitzgibbon ve G.Morrison, *The Life and Times of Eamon De Valera*, 1974; D.Gwynn, *De Valera*, 1933; Earl of Longford ve T.P.O'Neill, *Eamon De Valera*, 1970; D.Willams (der.), *The Irish Struggle 1916-1926*, 1966.

• BAKINIZ: M.COLLINS.

DEVELLİOĞLU, Ferit
(1906)

Türk, dilbilimci. Birçok sözlük çalışması yapmış, kapsamlı bir Osmanlıca-Türkçe sözlük hazırlamıştır.

İstanbul'da doğdu. Beyazıt Rüştiyesi'nde okudu. Kumkapı Fransız Mektebi'ni ve Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Yaklaşık altı yıl bir Fransız bankası olan Banque Générale Pour Le Commerce Etranger'de çalıştı. 1933'te Türk Dil Kurumu'na girdi; bu kurumda başkâtiplik, yayın kolu şefliği gibi görevlerde bulunduktan sonra 1976'da emekli olana değin sözlük kolu uzmanı olarak çalıştı. 1941'de *Türk Argosu* adlı çalışması yayımlandı. Bu yapıtında toplum içinde bir kesimin ya da toplulukların farklı bir biçimde anlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturduğu özel bir dil olarak argonun sözvarlığını, Türk argosunun özelliklerini ve örneklerini inceledi. 1962'de yayımlanan yapıtı *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* uzun yıllar süren bir çalışmanın ürünüydü. Devellioğlu 60.000 sözcüğü içeren bu kapsamlı sözlüğü hazırlarken çeşitli sözlükleri taramış, özel notlardan yararlanmış, edebiyat metinlerini incelemişti. Sözlük çalışmalarını yoğun olarak sürdüren Devellioğlu'nun çeşitli gazete ve dergilerde dil üstüne birçok yazısı yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Fransızca-Türkçe Halk Tabirleri Sözlüğü*, 1937; *Türk Argosu*, 1941; *Osmanlı-Türkçe Küçük Lûgat*, 1949; *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1962; *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, 1964; *En Yeni Okul Sözlüğü*, 1972; *On İki Bin Kelimelik Türkçe Sözlük*, 1972; *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük*, 1975.

DEVINE, George
(1910-1966)

İngiliz tiyatro eğitimcisi, oyuncu ve yönetmen. Savaş sonrası İngiliz tiyatrosunda gözlenen "gençleşme" hareketinin öncülerinden olmuştur.

George Alexander Cassady Devine 20 Kasım 1910'da Hendon'da doğdu, 20 Ocak 1966'da Londra'da öldü. Babası bir banka memuruydu. Devine, Oxford Üniversitesi'nde modern tarih okudu. 1932'de bu okulun Tiyatro Birliği'nin çağrılısı olarak gelen Gielgud'un yönettiği *Romeo ve Juliet*'te Mercutio rolüyle sahneye çıktı. Daha sonra eğitimini yarım bırakarak Londra'ya gitti. Motley Stüdyosu'na yönetici olarak girdi. 1936'da Londra Tiyatro Stüdyosu'nu kurdu ve üç yıl yönetti. Yüzbaşı olarak katıldığı II.Dünya Savaşı'nda Burma'da görevlendirildi. 1947'de Old Vic Tiyatrosu'na bağlı olarak Young Vic gezginci tiyatro topluluğunu kurdu ve genç oyuncular yetiştirdi. Old Vic yöneticileri, topluluğun çalışma biçimiyle uyuşamayıp 1952'de Young Vic'i kapattılar. Devine bir süre Sadler's Wells ve Covent Garden gibi tiyatrolarda oyun ve opera yönetti. 1956'da Royal Court Tiyatrosu bünyesinde kurduğu ve bir "yazarlar tiyatrosu" olarak adlandırdığı English Stage Company'nin sanat yönetmenliğini yaptı. 1957'de, tiyatroya yaptığı hizmetlerden ötürü Commender Order of British nişanıyla onurlandırıldı.

Devine, English Stage Company'de genç oyun yazarlarına, yoksun oldukları olanakları sunmayı amaçlamıştır. Yazarlar bu topluluğun bir üyesi olarak, yazdıkları oyunun olası en iyi koşullar altında sahnelenmesi olanağını bulmakta, bir yandan da düşüncelerini sınayabilmekteydiler. Bütün bunları sağlayan Devine, genç oyun yazarlarını yüreklendirerek, 1950-1960 arasında ortaya çıkan birikimin İngiliz tiyatrosuna canlılık getirmesine öncülük etmiştir.

• KAYNAKLAR: M.Tschudin, *A.Writer's Theatre: George Devine and the English Stage Company at the Royal Court 1956-1965*, 1972; I.Wardle, *The Theatres of George Devine*, 1978.

• BAKINIZ: ARDEN, OSBORNE, WESKER.

DEVLET GİRAY I
(1530-1577)

Kırım hanı. Rusya'ya karşı birçok sefer düzenlemiş, Moskova'yı ele geçirmiştir.

1530'da doğduğu sanılmaktadır. 1577'de öldü. Mübarek Giray'ın oğludur. Yıkılan Altın Orda devletinden geriye kalan hanlıkların en güçlüsü olan Kırım hanlığı, 1472'den sonra Kazan ve Astrahan hanlıklarının Ruslar'a karşı korunması ve bölgede Rus yayılmasının engellenmesi için Osmanlı Devleti ile güç ve eylem birliğine gitmişti. Devlet Giray bu ilişki uyarınca, han olan amcası Sahib Giray'ın rehinesi olarak İstanbul'a gönderildi ve sarayda yetiştirildi.

I.Süleyman'ın [Kanuni] desteğiyle 1532'de Kırım hanı olan Sahib Giray'ın Kıpçak bozkırında kazandığı başarıların ardından başına buyruk davranmaya başlaması, Gözleve (Yevpatoriya) iskelesini istemesi, Osmanlılar'ı kaygılandırıyordu. Öte yandan Osmanlı sarayındaki yeğeninin varlığını kendisi için tehlikeli sayan Sahib Giray, 1549'da Kazan hanı Safa Giray'ın ölümü üzerine I.Süleyman'a bir mektup gönderip Devlet Giray'ı Kazan hanlığına atamasını istedi. Bu isteğe karşın, padişah Devlet Giray'ı Kırım tahtına çıkarmaya karar verdi. Sahib Giray'a isteğinin kabul edildiği bildirilip, Jane Çerkesleri üzerine bir sefer düzenlenmesi istenerek Kırım'dan uzaklaşması sağlandı. Sahib Giray sefere çıkınca Devlet Giray, Osmanlılar'ın verdiği güçle Kırım'a hareket etti. 2 Ekim 1551'de Bahçesaray'da tahta çıktı. Sahib Giray ve oğulları ile ona bağlı mirzaları (soylular) öldürtüp Kırım'a egemen oldu. Kalgaylığa (veliahtlığa) oğlu Ahmed Giray'ı getirdi.

Hanlığının ilk dönemlerinde, Ruslar Kazan Hanlığı'na saldırarak 1552'de burayı ele geçirdiler. Ardından Astrahan'a saldırılar düzenlediler. Astrahan hanı Yağmurcı direndiyse de 1554'te yenilerek Azak'taki Osmanlı güçlerine sığındı. Astrahan'a yardıma giden Devlet Giray Şermetoğlu komutasındaki Rus güçlerine yenilerek Kırım'a döndü. 1556'da Astrahan da Ruslar'ın eline geçti. Bölgede Rus etkisinin artması Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'ni birbirine daha çok yaklaştırdı. Devlet Giray, 1557'de Rusya içlerine bir sefer düzenledi. Ancak Ruslar'ın kışkırttığı Kazaklar'ın ve Çerkesler'in Kırım'daki çeşitli kalelere saldırdıklarını öğrenerek geri dönmek zorunda kaldı.

Devlet Giray, 1562'den başlayarak hemen her yıl Rusya'ya sefer düzenledi. Bu mücadelede Osmanlı Devleti'nden de yardım istedi. Osmanlı topçularının desteklediği ordusuyla 1565'teki seferde Bolhov'a dek ilerlediyse de bir sonuç alamadan geri döndü. I.Süleyman'ın 1566'da ölümü üzerine tahta çıkan II.Selim'e gönderdiği kutlama mektubunda Ruslar'la Çerkesler'in işbirliğinin oluşturduğu tehlikeye dikkat çekti. II.Selim de Devlet Giray'dan Astrahan'ın ele geçirilmesine yardım ederek Türk hacıların ve tüccarların güvenlik sorununu çözmesini istedi. Bu amaçla Don ve İdil (Volga) ırmaklarının, birbirlerine en yakın oldukları Altın Orda Devleti'nin eski başkenti Saray yakınlarında bir kanalla birleştirilmesine karar verildi.

Ağustos 1569'da Astrahan kuşatması ve kanalın açılması için İstanbul'dan güç gönderildi. Devlet Giray bu güce katkıda bulunmakla birlikte, Osmanlılar'ın kendi egemenlik alanına bu denli karışmalarından hoşnut değildi. Çeşitli oyunlara başvurarak kanal işinden vazgeçilmesini sağladı. Ardından Astrahan kuşatması da başarısızlıkla sonuçlanınca Osmanlı güçleri dağıldı.

Devlet Giray, Kazaklar'ın da ayaklanmasıyla Volga boylarında zayıf düşen Ruslar'a karşı seferler düzenlemeyi sürdürdü. 1571'de, 120.000 kişilik ordusuyla Moskova'yı ele geçirerek yakıp yıktı. Çar IV. İvan [Korkunç], Aleksandrovski'ye kaçtı. Bu nedenle Taht-algan (başkent ele geçiren) sanıyla anıldı. Sonraki yıllarda da seferlerini sürdürdü ama Kazan ve Astrahan'ı Ruslar'dan alamadan öldü. Yerine oğlu Mehmed Giray geçti.

• BAKINIZ: İVAN IV, SAHİB GİRAY I, SELİM II, SÜLEYMAN I [Kanuni].

DEVLETŞAH
(1431-1495)

İranlı tezkire yazarı. İran ve Türk edebiyatlarında tezkire yazarlığını büyük ölçüde etkilemiştir.

Semerkand'da doğdu, Horasan'da öldü. Doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir. Timurlular'ın hükümdarı Şahruh'un nedimi ve sırdaşı Alaü'd-Devle İsfarayînî'nin oğludur. Öğrenimi hakkında bilgi yoktur.

Yaşamının uzun bir bölümünü Timurlular'ın sarayında geçirdi. Daha sonra kendi isteği ile Horasan'daki çiftliğine çekildi. Ünlü tezkiresini burada yazmaya başladı. Sık sık Herat'a gidip Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'nin toplantılarına katıldı. Burada kentin bilgin, şair ve mutasavvıfları ile tanıştı. Hüseyin Baykara ile Şehzade Sultan Mahmud arasında Çekmen-Saray'da geçen savaşta da bulundu.

Devletşah'ı üne kavuşturan yapıtı *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sıdır. Hüseyin Baykara ile veziri Ali Şir Nevaî'nin adına yazdığı tezkiresini 1487'de bitirdi. Yapıtı 10 Arap ve 143 İranlı şairin yaşamöykülerini ve şiirlerinden örnekleri kapsar. Bugün elde bulunmayan Ebu Tahir Hatamî'nin *Tezkire*'si ile Avfî'nin *Lubâbu'l-Elbâb* adlı yapıtını da gören Devletşah, ttezkiresini hazırlarken çeşitli divanlara, edebi ve tarihi kaynaklara başvurmuştur. Çağının şairleri için de kişisel bilgi ve gözlemlerinden yararlanmıştır. Devletşah'tan sonra yazılan Farsça, Çağatayca ve Türkçe tezkireler, düzen ve anlatım bakımından onun yapıtını örnek almışlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sefinetü'ş-Şuarâ*, (ö.s.), Süleyman Fehim, (çev.), 1843; *The Tadhkiratu'sh-Shu'arâ*, (ö.s.), E.G. Browne, (yay.), 1901; *Tezkire-i Devletşah*, (ö.s.), N. Lugal, (çev.), 1963.

• BAKINIZ: ALİ ŞİR NEVAÎ, AVFÎ, SEHİ.

DE VRIES, Hugo

Bak. VRIES, Hugo De

DEVRİM, Nejad
(1923)

Türk, ressam. Soyut resmin temsilcilerindendir.

1 Temmuz 1923'te İstanbul'da doğdu. Yazar İzzet Melih Devrim ve ressam Fahrünisa Zeyd'in oğludur. Ortaöğrenimini Galatasaray'da yaptı. Daha sonra girdiği Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Leopold Levy'nin öğrencisi oldu. Aynı atölyede öğrenci olan N.İyem, Ferruh Başağa (d.1915), A.Arbaş, S.Turan, Haşmet Akal (?-1961), Mümtaz Yener (d.1918), Fethi Karakaş (1918-1977), Turgut Atalay (d.1918) gibi genç ressamlarla birlikte 1940'larda Yeniler grubunda çalıştı. Grup ilk sergisini 28 Mart 1940'ta Gazeteciler Cemiyeti'nin Beyoğlu'ndaki lokalinde açtı. Nejat Devrim 1946'da burslu olarak Paris'e gitti, uzun süre orada yaşadı ve resim çalışmalarını sürdürdü. Avrupa'nın başlıca kentlerinde inceleme gezileri yaptı. *Chartres Katedrali*'nin vitraylarından, Ravenna kentindeki Bizans kiliselerinin mozaiklerinden ve İtalyan Primitifleri'nin yapıtlarından etkilendi. Daha önce figüratif resimler yapan Nejat Devrim, Paris'te soyut resme yöneldi. 1952'de Salon d'Octobre'ı (Ekim Salonu) kurdu. Ancak salonun geometrik resme duyduğu tepki, giderek gecikmiş bir Gerçeküstücülük'e dönüşünce ayrıldı.

1948'den başlayarak Paris'te Salon da Mai ve Réalités Nouvelles (Yeni Gerçekler) sergilerine katıldı, yurt dışında birçok kişisel sergi açtı. İki tablosu Paris Modern Sanat Müzesi'nce satın alındı. 1956'da ABD'ye giden Devrim, New York'ta açtığı sergiden sonra gene Fransa'ya döndü. Halen resim çalışmalarını yurt dışında sürdürmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Espasta Çizgi*, 1973, Türkiye İş Bankası Koleksiyonu, Ankara; *Soyut gece*, 1953, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Varşova Evleri*, 1957, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İspanya Geceleri*, 1951; *Lirik Non Figüratif*, 1964; *Halikarnas*.

- **KAYNAKLAR:** N.Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı*, 1972; N.Berk, H.Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1972.

DEWAR, James
(1842-1923)

İngiliz deneysel kimyacı ve fizikçi. Düşük sıcaklıktaki olayları incelemiş, kendi adıyla anılan boşluk yalıtımlı şişeyi (termos şişesi) gerçekleştirmiştir.

20 Eylül 1842'de İskoçya'nın Kincardine-on-Forth kentinde doğdu, 27 Mart 1923'te Londra'da öldü. Edinburgh Üniversitesi'nde kimya öğrenimini tamamlayarak, 1869'da aynı kentteki Royal Veterinary College'da öğretim görevlisi oldu. 1875'te Cambridge Üniversitesi'nde deneysel doğa felsefesi profesörlüğüne, iki yıl sonra Royal Institution'da kimya profesörlüğüne getirildi ve ölünceye değin bu iki görevi birlikte sürdürdü. İngiltere'deki birçok bilimsel kuruluşun başkanlığını ayrıca bazı kamu ve özel kuruluşlarda danışmanlık görevini üstlenen Dewar 1877'de Royal Society üyeliğine seçilmiş, 1904'te "Sir" unvanı almıştır. 1889'da, patlayıcı maddeler uzmanı olarak hükümet danışmanlığına getirildikten bir yıl sonra, Frederick Abel ile birlikte nitrogliserin ve nitroselülozdan oluşan "kordit" adındaki güçlü patlayıcıyı geliştirmiştir.

Dewar'ın ilk çalışmaları organik kimya alanındadır. 1867'de, doymamış hidrokarbonların halkalı yapıları, benzen ve piridin moleküllerinin almaşık olarak bir tek, bir çift karbon bağı içeren halka formülleri üzerinde Kekulé ile birlikte çalıştıktan sonra, ilgisini yüksek sıcaklıkların ölçümü, elektrokimya ve spektroskopiye yöneltti. 1877'den 1904'e değin, spektroskopi ile molekül yapısı arasındaki ilişkiyi inceleyen yetmiş sekiz makalesi yayımlandı.

1877'den başlayarak hemen tüm araştırmalarını Royal Institution laboratuvarlarında gerçekleştiren Dewar'ın bilime en büyük katkısı düşük sıcaklık fiziği alanında olmuştur. Düşük sıcaklık yöntemi, özellikle Faraday ve Regnault'nun çalışmalarından sonra, oksijen, hidrojen, karbon monoksit, azot monoksit ve metan gibi sıvılaştırılamayan (kalıcı) gazları sıvılaştırmanın yollarını arayan önem kazanmıştı. 1877'de Cailletet ve Pictet, Andrews'ün kritik sıcaklık kavramından yola çıkarak, basınçla sıkıştırılıp kritik sıcaklığın altındaki derecelere kadar soğutulan kalıcı gazların çoğunu, oksijen, azot, karbon monoksit ve havayı sıvılaştırmayı başardılar. Aynı yıl Royal Institution'daki görevine başlayan Dewar da kalıcı gazların sıvılaştırılmasıyla ilgilenerek deneylere girişti; amacı, gazları sıvılaştırmaktan çok, sıvı gazlar aracılığıyla maddenin çok düşük sıcaklıklardaki özelliklerini incelemekti. O güne değin sıvılaştırılmayan tek "kalıcı gaz" hidrojen olduğundan bu gaz üzerinde çalışmaya başlayan Dewar, on yıllık bir uğraştan sonra, —200°C'ta ve 200 atmosfer basınç altında sıvılaştırılmış havadan yararlanarak 1898'de hidrojeni sıvılaştırmayı başardı, bir yıl sonra da yoğunlaştırılmış katı hidrojeni elde etti. Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için —260°C düzeyindeki düşük sıcaklıklara kadar inmişti, bu sıcaklık da helyum dışındaki tüm gazların sıvılaştırılması için yeterliydi. Böylece mutlak sıfır dolaylarına 13 derece kadar yaklaşan Dewar,

daha düşük sıcaklıklara inerek helyumu sıvılaştırabilmek için sıvı hidrojenden yararlanmayı denedi. Kullandığı helyum katkısız olmayıp neon içerdiği için gerçi bu deneyde başarılı olamadı ama, 1908'de Kemerlingh Onnes helyumu sıvılaştırırken onun yönteminden yararlanarak sonuca varabildi.

Maddenin düşük sıcaklıktaki özelliklerini inceleme tutkusu Dewar'ın ısı yalıtımı konusuyla ilgilenmesine yol açtı. 1892'de boşluk yalıtımlı termos şişesini geliştirdi, ardından aynı ilkeyi cam yerine metal kaplara uyguladı. Ancak, metaller gaz yayarak, ısı yalıtımını sağlayan boşluğun etkisini azalttığından, beklediği sonucu alamadı.Bir süre sonra, —185°C gibi çok düşük sıcaklıkta odun kömürünün gazları soğurma özelliği kazandığını gözlemleyince, bu özellikten ısı yalıtımında yararlanmayı düşündü. Yalıtım kılıfının içine konulan odun kömürü, metallerin yaydığı gazları soğurduğu için bu sakınca giderilmiş ve cam kaplardan çok daha büyük, iç ortamın ısısını uzun süre aynı düzeyde koruyan boşluk yalıtımlı metal kapların yapımı başarılabilmişti.

Odun kömürünün gaz emme özelliğinden yararlanarak bir karışım içindeki gazların ya da havadaki asal gazların ayrılması, düşük sıcaklıkların kimyasal tepkimeler, renk, parıldama, ışınım, manyetik özellikler, ısı iletimi ve elektrik direnci gibi olaylar üzerindeki etkilerinin incelenmesi de Dewar'ın önemli çalışmalarındandır.

Kuramsal alanda hiç çalışmamasına karşın çok dikkatli bir gözlemci ve usta bir deneyci olan Dewar, düşük sıcaklık fiziğinin bir bilim dalı olarak doğuşuna ve gelişmesine öncülük etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Collected Papers on Spectroscopy*, (G.D.Liveing ile birlikte), 1915, ("Spektroskopi Üstüne Toplu Makaleler"); *Collected Papers of Sir James Dewar*, (ö.s.), Lady Dewar, J.D.H.Dickson, H.M.Ross, E.C.S. Dickson (der.), 2 cilt, 1927, ("Sir James Dewar'ın Toplu Makaleleri").

- **KAYNAKLAR:** Henry Young, *A Record of the Scientific Work of Sir James Dewar*, 1933, ("Sir James Dewar'ın Bilimsel Çalışmalarının Dökümü").

- **BAKINIZ:** F.A.ABEL, T.ANDREWS, CAILLETET, FARADAY, KAMERLINGH ONNES, KEKULÉ, REGNAULT.

DEWEY, John
(1859-1952)

ABD'li filozof. Pragmacı gelenek içinde "Araççılık" adını verdiği yaklaşımı ortaya atmış, uygulamaya ağırlık veren eğitim öğretisiyle etkili olmuştur.

20 Ekim 1859'da ABD'nin Vermont Eyaleti'ndeki Burlington'da doğdu, 1 Kasım 1952'de öldü. Lisans eğitimi için 1875'te Vermont Üniversitesi'ne girdi. 1879-1881 arasında Pennsylvania'da lise öğretmenliği yaptı. Doktora öğrenimi için girdiği Johns Hopkins Üniversitesi'nde C.S.Peirce'den mantık, G.S.Hall'dan uygulamalı ruhbilim dersleri aldı. Hegelci ve idealist felsefeyle karşılaşması, hocası G.S.Morris yoluyla

John Dewey

oldu. 1884'te doktorasını aldıktan sonra Michigan Üniversitesi'ne girdi. 1894'te Chicago Üniversitesi'ne profesör olarak girdi. Burada felsefe, ruhbilim ve eğitim bölümü başkanlığına getirildi. Toplum sorunlarıyla yakından ilgilendi, bu alanda etkin bir yaşam sürdü. Kentleşmenin getirdiği sorunları çözmeyi ve özgürlükleri geliştirmeyi amaçlayan çalışmalara katıldı. Ruhbilim ve eğitim alanındaki savlarını sınayıp kanıtlamak amacıyla "Dewey Okulu" adıyla anılan laboratuvarı kurdu. Eğitim konusundaki görüşlerini topladığı *The School and Society* (Okul ve Toplum) başlıklı kitabını 1899'da yayımladı. 1904'te Columbia Üniversitesi'ne geçti. 1930'da emekli olana değin burada görev yaptı. 1937'de Meksika'da, Sovyet yönetimince suçlanan Troçki'nin suçsuzluğuna karar veren komisyonda yer aldı. Ancak bununla Troçki'yi desteklemediğini, Sovyet yönetimini Lenin'den sonra onun ele geçirmiş olmasının da iyi bir sonuç doğurmuş olmayacağını belirtti.

Dewey iki yıllık bir süre için Çin'e gitmiş, orada eğitim konusunda konuşmalar yaparak gözlemlerde bulunmuştur. Atatürk döneminde, Türkiye'de yapılan eğitim reformları ile ilgili olarak Ankara'ya da gelen Dewey, Türk hükümetine bir rapor vermiştir.

Dewey'in kendi düşüncesi üzerindeki etkileri değerlendirişine göre, T.H.Huxley'in insan fizyolojisi hakkında yazdıkları, evrim ve zihin üzerine görüşleri, onun felsefe konularıyla ilgilenmeye başlamasında en büyük etmen olmuştur. Hegel'in görüşleri ise Dewey'in düşüncesini özgürleştirmiş, özellikle geleneksel felsefedeki kişi-dış dünya, tin-gövde, Tanrı-doğa gibi ayrımları yıkabilmesine olanak vermiştir. Hegel'in birleştirici tini (geist) yerine, Dewey doğa kavramını kullanır. Doğayı ön plana alışı ve organizmacı bakış açısı ise James'den esinlenmiştir. Bir toplumsal canlı yaratık olarak insan, Dewey'in felsefesinde odak noktasıdır.

Araççılık

Dewey, kendi yorumundaki pragmacılığı Araççılık ya da Deneyselcilik olarak adlandırır. Araççılık'ı belirleyen en önemli nitelik, yapılanın doğurduğu sonuçları vurgulayan açıklamalar getirişidir. Buna göre her düşüncenin değeri, anlamı, sınanması, sonuçlara

bağlı olarak söz konusu olur. Dewey için mantık bir yargılar kuramıdır. Ancak, "yargı" da "birinin bir yargıya varması"dır. Doğruluk ve yanlışlık ise bu anlamdaki yargılar için geçerlidir. Önermeler, doğru ya da yanlış olamaz; araştırma ve düşüncenin araçları olarak ancak etkili, etkisiz, ilgili ya da ilgisiz olabilir. Bir yargının anlamı bu yargının getirebileceği sonuçlardır. Yargının doğruluğu ise bu sonuçların gerçeklenmesi ve sınanmasıyla saptanır. Buna göre, bilimsel bulguları verenler de dahil olmak üzere yargıların anlamı, gerçekte, birtakım sonuçları dile getiren kimi koşullu yargılarda verilir. Anlamı belirlenen bir yargının doğruluk koşulları, anlamı verenlerinkiyle çakışır.

Düşünce ve doğruluk

Dewey'e göre felsefenin, düşünceyi konu alan yeni bir evrimsel mantığa gereksinimi vardır. Böyle bir mantık düşünceyi "araştırma", varlığı da araştırmanın konusu olarak yorumlayacaktır. Bu durumda düşünceye yüklenen geçerlilik, nesnellik, doğruluk gibi nitelikler, araştırma etkinliği içinde ne anlam taşıdıklarına göre değerlendirilecektir. Düşünce, veriler ile istenenler arasındaki karşıtlığı kaldıran bir araçtır: Mutluluk ve doyum sağlamanın yoludur. Düşüncenin ereği, böylece bir uyuma ulaşmaktır. Bu açıdan, başarı, düşüncenin amacını oluşturur. Başarılı düşünce doğrudur. Düşünceler, işe yarayana, işlerlik kazanana değin değiştirilir, biçimlendirilir. Düşünceler bu yolla doğrulanmış olur. Bir düşüncenin işler olduğunu söylemek onun doğru olduğunu söylemektir. Başarılı bir işlerliği olmak, doğru düşüncenin en önemli özelliğidir. Bu düşüncenin doğruluğunu gösteren ya da kanıtlayan, bir nitelik değil, düşünceyi doğru yapandır. Araştırma süreci içinde sınanan bir düşünce olumlu sonuç verdiğinde, somut varlıkta bir değişiklik ve uyumlu bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak, süreç ve somut varlık, birbirinden soyutlanır ya da ayrılır şeyler değildir. İşte bu nedenle sürecinden ayrı olarak düşünce ya da önerme doğruluk ya da yanlışlık taşımaz.

Pragmacılık, Araççılık Ve Doğruluk Kavramı

***Pragmacılık** adıyla anılan görüşlerin en geliştirilmiş biçimi ve en dizgesel olanı Dewey'in geliştirdiği "Araççılık"tır. Çoğunlukla ABD'li filozofların benimsedikleri Pragmacılık, çeşitli etki kaynaklarının birleşmesi sonucunda doğmuştur. Bu etkiler arasında Hume'un* deneyci çözümlemesi, Kant'ın* görüngü kavramı, Hegel'in* Görüngübilimi, Yararcılık, Comte'un* Pozitivizm'i ve Bergson* sayılabilir. Pragmacılık ilk olarak 1878'de C.S.Peirce* tarafından ortaya atılmıştır. Bu terim, onun için daha çok, sonraları "işlemsel anlam ölçütü" diye adlandırılan kavrama yakındır. Deneysel bir anlam ölçütü peşinde olan Peirce, bir önermenin anlamını vermenin, onu doğrulayan işlemleri bilmek, bu işlemleri vermek olduğu sonucuna varmıştı. Sonraları Mantıkçı Pozitivistler'ce de geliştirilerek "doğrulama ilkesi" adını alan bu ölçüte göre, bir önermenin anlamı onu doğrulayandır. William James* Pragmacılık'ı yaymıştır. Onun düşüncesine göre, bir önermenin doğru olması onun işler olmasıdır. Bu görüş, bilimin saltık doğruyu bulmada sanıldığı ölçüde güçlü olmadığı kabulüyle yakından ilgilidir. Araççılık işte bu anlamdaki popüler Pragmacılık'ı geliştirir. James'in bir bilgi kuramını temellendirmeyi amaçlamadığı bu ölçütü bu kez doğrudan epistemolojiye uygular. Dewey'in uygulama ile yakından ilgili olması ve bilgiyi uygulamadan ayırmayan bir tutum benimsemesi onun doğruyu "işler" olanla özdeş tutuşunun temelini oluşturur. "İşler" olan bir önerme ya da inanç, eyleme uygulandığında başarılı sonuçlar getirendir. Bu çözümsel bir biçimde dile getirilecek olursa, p gibi bir inancın işler (ya da doğru) olması, p temel alınarak yapılan q gibi bir eylemin getirdiği r gibi bir sonucun başarılı ya da "istenir" olmasıdır. Bu açıkça r'nin "istenir" oluşunun p'nin doğru oluşunu belirlediğini göstermiyor. r'nin istenir oluşu ne ölçüde değişmez ise, p'nin doğruluğu da o ölçüde değişmezdir. Oysa istenirlik kişiden kişiye ya da topluluktan topluluğa değişebileceğine göre, doğruluk da bunu izleyecek, bir başka deyişle, saltık olmayacaktır. Böyle bir doğruluk kavramının klasik anlamdaki felsefi bilgi kavramıyla kolayca bağdaşmayacağı açıktır; çünkü bu anlamdaki bilgi değişmez ve saltıktır.**

Pragmacı doğruluk ölçütünün bir inancı doğru yapmak yerine, ancak, bu inancın doğru olabileceğine işaret edebildiği eleştirisi yaygındır. "İşler" olan inançlar doğru olan inançlarla çoğunlukla çakışsa bile, işler inançların doğru olmadığına ya da doğru inançların istenen sonuçları getirmediğine de sık sık rastlanır. Örneğin alkolün zehirli olduğu inancıyla içmekten vazgeçen bir alkolik, kendini bu kötü tutkudan kurtararak istenir bir sonuç doğurabilir. Öte yandan belirli bir önermenin getirdiği sonuçlar, kimi kişiler için "istenir" iken, kimileri için istenir olmayabilir. Hitler'in pek çok suçsuz insanı öldürttüğünü söylemek Yahudiler'ce onaylanırken Naziler'ce affedilmez bir eylem olurdu. Eğer, denmiştir, doğru inançlar aynı zamanda işlerliği olan inançlarsa, bunun nedeni onların işler olmaktan önce doğru olmalarıdır. Çünkü, örneğin, yukarıda asılı tabelanın başına düşeceği inancıyla yerini değiştiren biri, az sonra tabela gerçekten düştüğünde, istenir bir sonuca ulaşmış, yani kendini kurtarmıştır. İnancı, bu nedenle, işler sayılacaktır. Ancak bu inanç "işler" olduğu için mi doğrudur, yoksa inanç doğru olduğu için mi "işler"dir? İnanç, tabelanın düşeceği olduğuna ve tabela da gerçekten düştüğüne göre, inancın "işler" olmaktan önce doğru olduğu ve doğru olduğu için işler olduğunu kabul etmek gerekir. Bir başka deyişle, işlerlik doğruluğu açıklayamamaktadır.

Dewey 1938'de yayımlanan *Logic: The Theory of Inquiry* ("Mantık: Araştırma Kuramı") adlı kitabında, mantık ilkelerinin, bütün araştırma biçimlerinin uyması gereken evrensel doğrular olduklarını yadsır. Mantığın ilkeleri ya da çıkış noktaları, *a priori* olmak yerine, bilimin, belirli bir gelişim aşamasında ki başarısının gerekleri arasına giren tanımlar, koyutlardır. Bilim yeni araştırma biçimleri geliştirdiği gün mantığın da buna göre değişmesi gerekecektir.

Bilgi, Dewey'e göre, bir durumun anlayış gücüyle kavranmasıdır. Bu kavrayış deneyden kaynaklanır, ama deneyle özdeş değildir. Salt deney, bir durumu ya da bu durumla gelen gereksinimi, düşünmeden karşılamaktır. Örneğin bir yazıyı daktiloya çekmek, bir yapı inşa etmek, birine âşık olmak, yemek yemek, salt deneydir. Filozoflar deney üzerine düşünmeyi gene bir deneymiş gibi kabul ederlerken yanlışa düşmektedirler. Araştırma, deney içindeki gerilim ve karşıtlıkları giderir, deneyi, birlikte getirdiği sorunları ortadan kaldıracak biçimde değiştirir. Durumu böylece yeniden örgütleyip getirdiği güçlüklerden arındırmakla, bilgi sahibi olunur. Bundan ötürü Dewey, bilgiyi "başarılı uygulama" diye tanımlar. Ona göre, kuramı uygulamadan ayırmak her ikisini de değersiz kılar. Öte yandan düşüncenin ancak eylem uğruna varolduğu da yanlıştır. Çünkü düşüncenin kendisi bir eylem, bir deneyim, bir deneyiştir.

Dünya bir oluşum içindedir ve bu hep böyle olmuştur. İnsanlar da dünyayı amaçlarına göre biçimlendirir, bu oluşum sürecine katkıda bulunur. Böylece, oluşum sürecinde, bilinçli yaratıklar olarak, düşünce ve inançlarıyla etkin olur. Dewey için bilgi deneyden kaynaklanır. Ancak, gene ona göre, deneyin kavrayış gücüyle yoğrulduğu her durum bilgi sayılamaz. Nesnelerin deneyinin anlayış gücünde hangi düzeye oturacağı, bu nesnelerin "ne olarak" kavrandığına bağlıdır. Nesnelerin deneyi, bir bilgi olarak ya da estetik, ahlaksal, ekonomik, teknolojik gibi değişik açılardan olanaklıdır. Neyin açıklaması yapılıyorsa yapılsın, bu açıklamanın doyum verebilmesi, nesnenin "ne olarak" açıklandığının da bilinmesine bağlıdır.

Dewey, *The Quest for Certainty*'de ("Kesinliğin Aranışı"), kesinliğe erişme çabası içinde, geçmişte yapılanların evrensel doğrular peşinde koşmak olduğunu ve bunun da kuram ve uygulama arasında ayrım görmeye götürdüğünü söyler. Oysa, bu ayrım Dewey'e göre saptırıcı ve yanıltıcı olmuştur. Bilim ve felsefe, giderek deneysel ve işlemsel nitelikler kazandıkça, düşünce ve onun yol açtığı eylemin bir arada işleyen araçlar oldukları anlaşılmıştır. Düşünceler, deneylerin birbirleriyle olan bağlantılarını saptar ve böylece geleceğin kestirilmesine olanak sağlar. Deney ise düşüncelerin sınanmasına olanak verir. 1925'te yayımladığı *Experience and Nature*'da ("Deney ve Doğa") ileri sürdüğü düşünceler de, bu kitaptakilerle tutarlılık ve tamamlayıcılık içindir. Her iki yapıtın da başlıca amaçlarından biri, Dewey'in "izleyici bilgi kuramı" adıyla andığı yaklaşımı çürütmektir. İzleyici bilgi kuramına göre, bilgi temel ilkeleri değişmez olan bir evrensel gerçekliğin edilgin biçimde izlenmesidir. Bu görüş, Platonculuk'tan çağdaş gerçekçiliğe dek geniş bir felsefeciler kitlesinin kabul ettiği, özümlediği bir yaklaşımı belirler. Dewey, ne gerçekliğin kalıcı olduğunu, ne de bilen varlığın kendini bir izleyicilik rolüyle sınırlayabileceğini kabul eder. Ona göre, deneye konu olan nesneler insana soru ve sorunlar getirir, bilgi üretme süreci içinde hem doğayı izlemek, hem de değiştirmek zorunda bırakır. Doğa ve deney, Descartes'tan kaynaklanan çağdaş felsefede düşünüldüğü gibi birbirlerine yabancı değildir. Doğa ve deneyin ikicilikten kaynaklanan yalıtılmışlıkları, tin-gövde sorununu çözülemeyen bir giz durumuna getirmiştir. Oysa Descartes'ın dilegetirişindeki tin-gövde sorunu bir yalancı sorundur. Doğa ve deney, kişi ve dış dünya arasındaki zorunlu süreklilik anlaşıldıktan sonra söz konusu sorun ortadan kalkar. Araççılık'ın ortaya koymuş olduğu gibi, insan organizması doğa ile bir dinamik ilişki, bir alışveriş içindedir. Böylece düşünce ve eylemin bağlantısı, fiziksel çevre ile deneyin sürekliliği ortaya çıkarılmış olmaktadır. Bunu yeterince açıklıkla görmemiş olan eski bilgi kuramcıları, bilgide bir özne-nesne ayrımına gitmiştir ve böylece, kendi uydurdukları yalancı sorunlar üzerinde kısır tartışmalara girişmişlerdir. "Modern felsefenin içindeki görüş karşıtlıkları arasında değişiklik biçimleriyle idealizm, gerçekçi yorumlar, sağduyu ikiciliği, bilinemezcilik, görelilik, görüngücülük, hep özne ve nesne ilişkisi düşüncesi çevresinde filizlenmiştir". Duyu-verilerinin nesnel olup olmadıkları, algının tasarımcı olarak açıklanabilirliği gibi sorunların önkabülü de gene bilincin doğanın dışında, onu izleyen bir ilke olduğu yolundaki yanlış düşüncedir.

Bilgi ve uygulama

Geçmişin ahlak anlayışları yetersiz kalmıştır. Bunun nedeni keyfi kurallar üzerine kurulu oluşlarıdır. Oysa, sağlam bir ahlak dizgesi, ancak toplumsal çevre içinde oluşan insan doğasının bilimsel olarak açıklanması temeli üzerine geliştirilebilir. İnsan doğası, doğanın geri kalan bölümüyle süreklidir; bundan ötürü de ahlak, fizik ve biyolojiyle bağlantılıdır; sosyoloji, hukuk ve iktisatla ilişki içindedir. Dewey, erdem ve kötülükleri, insan organizmasının doğa ile karşılıklı ilişkisi içinde gelişen alışkanlıklar olarak açıklar. Ona göre ahlak, belirli durumlarla başa çıkabilmek, bu durumların getirdiği gereksinimleri karşılayabilmek için yaratılmış eylem biçimlerinden oluşur. Bu durumlara gösterilen tepkiler alışkanlığa dönüşür ve yaptırıcı bir nitelik kazanır. Eğitim, organizmanın yenilikler karşısında davranışını değiştirebilmesine olanak verir.

Ahlak

Kuram ve uygulama

Sanat, sanatçının giriştiği düzenleme ve birleştirme sürecinin sağladığı bir deneydir. Sanat yapıtını izleyen, buna koşut bir süreçten geçerek sanatçının ilgi alanıyla kendininkini çakıştırır. Sanat, böylece iletişim ortamları yaratır.

Eğitim felsefesinde, Dewey, uygulamayı ön plana alır. Bilimin, kitaplar ölçüsünde, uygulama yoluyla da öğrenilmesi gereğini vurgular. Sanayinin bu denli önem taşıdığı çağdaş dünyada öğretim de buna uyum sağlamalı, kitaplardan çok, yarar sağlayacak bir uygulamaya önem verilmelidir. Okullar bu amaca yönelik olarak deneme ve yanılmanın somut uygulamasını yöntemli bir biçimde gerçekleştirebilecek "işyerleri" durumuna getirilmelidir. Dewey'e göre zihinsel gelişme bir amaç değil, sürekli olarak gelişen bir araçtır. Eğitim okulda bitmez, kişinin yaşamı içinde kendini sürekli olarak geliştirmesi gerekir. Gerçek amaç insan

Eğitim

karakterinin biçimlendirilmesidir. Dewey'in bu düşünceleri 19.yy'ın ikinci yarısındaki Amerikan eğitimine bir tepkidir. Özellikle bu eğitimin, çocuğu, kendisine bilgi ve bilişinin aktarıldığı edilgin bir yaratık olarak ele alan tutumuna karşı çıkar. Yaratıcılığa değer veren ve olgunlaşmamış deneyi, anlağın beceri ve alışkanlıklarıyla yoğrulmuş ve temellendirilmiş bir deney biçimine, yeniden kurarak yükseltmeyi amaçlayan görüşünü, "yaparak öğrenmek" sloganıyla özetler. Bu, zihinsel gelişmeye ve entelektüelliği sınırlı olan bir işçiliğe yönelmek yerine, soyut eğitimin somut uygulamayla tamamlanması ereğini güder. Çocuğun bütünüyle yoğrulabilir bir nesne olarak görülemeyeceğini savunan Dewey, eğitimin işlevini insanda doğuştan bulunan eğilimlerin olumlu ve yöntemli olarak geliştirilmesi diye değerlendirir. Bu bakış açısından kalkarak liberal eğitime bakan Dewey, buna hiçbir yakınlık duymaz. Onun görüşüne göre, bu tür eğitim özgür kişinin eğitimi olmak yerine tembel ve aylak insanın eğitimidir. Bu, çalışmayan kişinin kültürünü yansıtır. Bundan dolayı da çağdışı kalmıştır, aristokratlara özgüdür. Gelişim ise her şeyden üstündür. Bunu hiçbir çağdaş dizge, hiçbir öğreti yadsıyamaz. Demokrasiyi de büyük bir güçle savunmuş olan Dewey, bu yönetim biçiminin, getirdiği tüm sorunlara karşın almaşıklarından daha üstün olduğunu düşünmüştür.

Dewey'in eğitim alanındaki düşünceleri tüm dünyada etkili olmuştur. Pragmacılık'ı kendi yorumuyla geliştirmiş ve özellikle ABD'de yaygın bir felsefe anlayışı durumuna getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Outlines of a Critical Theory of Ethics*, 1891, ("Eleştirel bir Ahlak Kuramının Ana Çizgileri"); *The Study of Ethics*, 1899, ("Ahlak Üzerine Çalışma"); *The School and Society*, 1899, (Okul ve Toplum); *Studies in Logical Theory*, 1903, ("Mantık Kuramı Üzerine Çalışmalar"); *How We Think*, 1910, ("Düşünüş Biçimimiz"); *German Philosophy and Politics*, 1915, ("Alman Felsefe ve Politikası"); *Democracy and Education*, 1916, (Demokrasi ve Terbiye); *Reconstruction in Philosophy*, 1920, ("Felsefede Yeniden Kuruluş"); *Human Nature and Conduct*, 1922, ("İnsan Doğası ve Davranışı"); *Experience and Nature*, 1925, ("Deney ve Doğa"); *The Public and Its Problems*, 1927, ("Toplum ve Sorunları"); *The Quest for Certainty*, 1929, ("Kesinliğin Aranışı"); *Philosophy and Civilization*, 1931, ("Felsefe ve Uygarlık"); *Art as Experience*, 1934, ("Deney Olarak Sanat"); *Liberalism and Social Action*, 1935, ("Liberallik ve Toplumsal Etkinlik"); *Logic: The Theory of Inquiry*, 1938, ("Mantık: Araştırma Kuramı"); *Freedom and Culture*, 1939, ("Özgürlük ve Kültür"); *Problems of Men*, 1946, ("İnsanların Sorunları"); *Knowing and the Known*, 1949, ("Bilme ve Bilinen").

• **KAYNAKLAR:** J.Bernstein, *John Dewey*, 1966; G.R.Geiger, *John Dewey in Perspective*, 1958; S.Hook, *John Dewey: An Intellectual Portrait*, 1939; P.Schilpp (der.), *The Philosophy of John Dewey*, 1939; M.White, *Social Thought in America* 1949.

• **BAKINIZ:** HEGEL, T.HUXLEY, W.JAMES, PEIRCE.

DEWEY, Melvil
(1851-1931)

ABD'li kütüphaneci. Kitapların sınıflandırılmasında kullanılan ondalık sınıflama sistemini kurmuştur.

10 Aralık 1851'de Adams Center'da doğdu, 26 Aralık 1931'de Lake Placid'de öldü. Babası ayakkabı yapımcısıydı. 1870'te Amherst College'a girdi. Öğreniminin son iki yılında okul kütüphanesinde çalıştı. 1874'te bu okuldan mezun olan Dewey iki yıl daha okulun kütüphanesinde çalışmaya devam etti.

1876'da Boston'a giden Dewey burada Kütüphane Bürosu'nu kurdu. Aynı yıl kurulan Amerikan Kütüphanecilik Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. 1876-1890 arasında bu derneğin sekreterliğini, 1890-1893 arasında ise başkanlığını yaptı. 1876'da R.R.Bowker ve F.Leypoldt ile birlikte *Library Journal* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. 1883'te Columbia College'da kütüphaneci oldu. Burada ABD'de kütüphanecilere eğitim veren ilk kuruluş olan School of Library Economy'i kurdu. 1888'de Columbia College'dan ayrılan Dewey aynı yıl New York Eyalet Kütüphanesi müdürü oldu.

1889-1900 arasında New York Eyalet Üniversitesi sekreteri olan Dewey 1890'da Eyalet Kütüphaneleri Birliği'nin kurulmasına yardım etti ve 1906'ya kadar burada çalıştı.

Dewey kendi sınıflandırma sistemini geliştirirken W.T.Harris'in bu konuda yapmış olduğu çalışmalardan yararlanmıştır. Dewey'in sisteminde kütüphanedeki bilgiler ondalık sisteme göre 10 gruba bölünmektedir. Her grupta 100 rakam bulunmaktadır. Örneğin 200'lü rakamlar din grubunu, 700'lü rakamlar sanat grubunu göstermektedir. Her grup kendi içinde 10 alt gruba bölünmüştür. Örneğin Hıristiyan Kilisesi 260'lı rakamlarda bulunmaktadır.

Dewey, sınıflandırma sisteminin Anglo Sakson ülkelerinde kabul edilmesi için çaba göstermiş New York Eyalet Kütüphanesi'ni tümüyle yeniden düzenleyerek ABD'nin en etkin kütüphanelerinden biri haline getirmiştir. Öte yandan Dewey gezici kütüphane ve fotoğraf koleksiyonları sisteminin yerleşmesini sağlamıştır. Dewey'in sınıflandırma sistemi günümüzde de kullanılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Classification and Subject Index for Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library*, 1876, ("Bir Kütüphanedeki Kitapları ve Broşürleri Kataloglamak ve Düzenlemek İçin Bir Sınıflandırma ve Konu İndeksi").

• **KAYNAKLAR:** G.G.Dawe, *Melvil Dewey: Seer, Inspirer, Doer*, 1932; F.Rider, *Melvil Dewey*, 1944.

DEXTER, John
(1925)

İngiliz oyun yönetmeni. Çağdaş oyunları, özellikle genç İngiliz yazarlarının oyunlarını en iyi yorumlayan yönetmenlerdendir.

George Devine'in kurduğu English Stage Company'de (ESC) yönetmenliğe başladığı 1957'ye değin televizyonda ve radyoda oyuncu olarak çalıştı. 1957-1972 arasında Royal Court Tiyatrosu bünyesindeki ESC'de 15 oyun sahneledi. Bunlardan Wesker'in *Trilogy*'si ("Üçleme") ile dikkat çekti. 1961'de aynı yazarın *The Kitchen*'ını (Mutfak) ve 1963'te *Chips with Everything*'ini (Her Şeyle Birlikte Kızarmış Patates) yönetti. 1963-1966 ve 1971-1975 arasında National Theatre'da (Ulusal Tiyatro) müdür yardımcılığı yaptı. 1968'de *The Virgin Soldiers*'ı (Bakir Askerler) yönetti. 1975'te En İyi Oyun Yönetmeni ve 1978'de Shakespeare ödüllerini aldı. 1979'da ve 1980'de Brecht'in *Mahagonny Kentinin Yükselişi ve Düşüşü*, *Galileo'nun Yaşamı* oyunlarını sahneledi. 1974-1981 arasında yönetmenlik yaptığı New York Metropolitan Operası'nda sanat danışmanı oldu. 1982'de ise Londra'daki Mermaid Tiyatrosu'nun sanat yönetmenliğini de üstlendi. Bu iki görevini birlikte yürütmektedir.

Dexter'in, yorumlamak için sahne üstünde hareketli bir yapı kurmaya elverişli oyunlar seçtiği gözlenir. Özellikle, Wesker'in oyunlarında ustaca kullandığı bu yorumlama tarzıyla çağdaş tiyatroya hareket öğesini yeniden kazandırmıştır. Dexter sahneyi hareketin sergilendiği bir alan olarak görür ve çok büyük bir titizlikle çalışır. Metropolitan'da yorumladığı *Mahagonny*'de 1973'te Ulusal Tiyatro'da sahnelediği Shaffer'ın *Equus*'unda (Küheylân) ve *Mutfak*'ta bu başarısını kanıtlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Film: *The Virgin Soldiers*, 1968, (Bakir Askerler).
- **KAYNAKLAR:** J.R.Taylor, *Anger After*, 1963, K.Worth, *Revolutions in Modern English Drama*, 1972.
- **BAKINIZ:** DEVINE, WESKER.

DEYMER, Şefik Hüsnü
(1887-1959)

Türk siyaset adamı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurmuştur.

Selanik'te doğdu, 7 Nisan 1959'da Manisa'da öldü. Ortaöğrenimini Selanik'te tamamladıktan sonra Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi Fen ve Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Sinir hastalıkları uzmanı oldu. Fransa'dayken Jön Türkler'le bağlantı kurdu ve 1907 Paris Kongresi'ne öğrenci temsilcisi olarak katıldı. 1912'de Türkiye'ye dönen Şefik Hüsnü, bir süre Kızılay'da, I.Dünya Savaşı sırasında da Balkan ve Çanakkale cephelerinde hekimlik yaptı.

Savaşın sona ermesi üzerine İstanbul'a döndü ve 23 Eylül 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşuna öncülük etti. Partinin ilk kongresinde genel sekreterliğe seçildi. Partinin bu dönemdeki temel amacı işçilerin birliğini sağlamak ve Anadolu'da sürmekte olan ulusal kurtuluş mücedelesine destek olmaktı. Şefik Hüsnü, 1921-1923 arasında *Kurtuluş*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* ve *Vazife* adındaki dergilerde bu doğrultuda birçok yazı yayımladı. 1 Mayıs 1923'te yayımlanan bir bildiri nedeniyle birçok arkadaşıyla birlikte tutuklandı ve Hıyanet-i Vataniye Yasası gereğince mahkûmiyetine karar verildi. Ancak daha sonra diğer tutuklularla birlikte serbest bırakıldı. Mart 1925'te Takrir-i Sükun Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra hakkında yeni bir tutuklama kararı alındı. Ancak yurt dışına çıkmış olduğundan gıyabında yargılandı ve 15 yıl hapse mahkûm edildi.

Şefik Hüsnü yurt dışında bulunduğu sırada B.Ferdi imzasıyla *Internationale presse Korrespondenz* ve *Komünist Enternasyonal* dergilerinde Kemalizm, Türkiye'nin iktisadi ve mali durumu, dış politika ve yabancı sermaye gibi konularda çeşitli makaleler yazdı. Mart 1926'da toplanan Komintern (Komünist Enternasyonali) Yürütme Komitesi genel toplantısında başkanlık divanına seçildi. 1927'de Türkiye'ye döndüğünde tutuklandı. 1928'de salıverildi ve yeniden yurt dışına çıktı.

1928'te Komintern VI.Dünya Kongresi'nde Yürütme Komitesi asil üyeliğine seçildi ve 1935'e değin bu görevde kaldı. Bir süre Komintern'in Batı Avrupa Bürosu'nun başkanlığını da yürüttü. Hitler iktidara geldiği sıralar Almanya'da bulunan Şefik Hüsnü, Reichstag yangını nedeniyle Dimitrov'la birlikte tutuklandıysa da 6 ay sonra serbest bırakıldı. 1935'te Komintern VII.Kongresi'nde 42 kişilik başkanlık divanına seçildi.

Ağustos 1939'ta Türkiye'ye dönen Şefik Hüsnü yeniden askere alındı. 1941'de terhis oldu. II.Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Almanya'ya karşı demokrasi cephesine katılması gerektiğini savundu. Savaşın sona ermesinin ardından 20 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurdu. *Emekçinin Sesi* adlı günlük bir gazete çıkarma hazırlıkları içindeyken Aralık 1946'da birçok parti üyesiyle birlikte tutuklandı. Parti kapatıldı ve Şefik Hüsnü 5 yıl hapse mahkûm oldu. 1950 affıyla serbest bırakıldı. Ancak 1951-1952 tutuklamaları sırasında yeniden 5 yıl hapse mahkûm oldu. 1957'de Manisa'ya sürgün yollanan Şefik Hüsnü orada öldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Türkiye ve İçtimai İnkılap*, 1922; *Mayıs 1 Nedir?*, 1925; *Seçme Yazılar*, (ö.s.), Çavuşoğlu (der.), 1971.
- **BAKINIZ:** ETHEM NEJAT, DİMİTROV, MUSTAFA SUPHİ.

DIAS, Bartolomeu
(1450-1500)

Portekizli kâşif. Ümit Burnu'nu aşarak Hint Okyanusu'na giden yolu bulmuştur.

1450'de doğduğu sanılan Dias, 24 Mayıs 1500'de Ümit Burnu açıklarında öldü. Yaşamının ilk yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Kraliyet sarayında yaşadı, bu nedenle birçok bilim adamıyla tanışma olanağı buldu. Lizbon'da Alman kozmografya bilgini Martin Behaim'in öğrencisi oldu.

15.yy'ın ikinci yarısında Portekiz, güçlenen deniz gücüne paralel olarak yeni topraklar elde etmek ve denizleri denetleyebilmek için büyük çaba gösteriyordu. Bu sırada kral olan V.Afonso, oğlu Prens João'ya Portekiz'in Afrika'da Gine ile olan ticaretinin denetlenmesi ve Güney Afrika kıyılarının araştırılması görevini vermişti. bu bölgeleri yabancı gemilere kapatmayı amaçlayan João, kral olunca keşif gezileri düzenlenmesini istedi. Ulaşılan bölgelere dikilmek üzere denizcilere üzerinde krallık arması bulunan ve ulaşılan topraklarda Portekiz'in egemen olduğunu gösterecek işaret taşları (padrõe) verildi. 22°10' güneye kadar inen ilk sefer, Hint Okyanusu'na ulaşamayınca Kral II. João, yeni bir seferin komutasını Dias'a verdi. Dias'ın görevi Hint Okyanusu'na ulaşmak ve Hıristiyan Habeşistan İmparatorluğu hakkında bilgi toplamaktı.

Dias, Ağustos 1487'de yola çıktı. İlk seferin yöneticisi Diogo Cão'nun diktiği padrõeyi geçen Dias, karaya iyice yaklaşarak yol almaya başladı. 6 Ocak 1488'de çıkan fırtına nedeniyle kıyıdan uzaklaşmak zorunda kaldı. Uzun bir süre kıyıyı görmeksizin güneye doğru yol aldı. Daha sonra doğuya yöneldi. Bir kara parçasına rastlamayınca kuzeydoğu yönüne döndü. 3 Şubat'ta ulaştığı körfeze Sao Bras adını verdi (bugün Mossel Bay). Doğuya hareketini sürdürerek Golfo da Roca'ya (bugün Baia da Lagoe) vardı. Burada tayfalar ve gemi subayları daha fazla ileri gitmek istemediklerini söyleyerek isyan çıkardılar. Ancak Dias'ın ısrarı üzerine bir süre daha yol almayı kabul ettiler. Rio de Infante'de karaya çıkan ekip 12 Mart 1488'de padrõeyi buraya dikti.

Bartolomeu Dias dönüş yolculuğunda, Haziran 1488'de daha sonra Kral II. João'nun Ümit Burnu olarak adlandıracağı burnu keşfetti ve Fırtınalar Burnu adını verdi.

Aralık 1488'de Portekiz'e dönen Dias'a, Kral II.João'nun ölümüne kadar başka bir görev verilmedi. Onun yerine geçen I.Manuel ise, Dias'ı 1497'de Vasco da Gama'ya yardım etmekle görevlendirdi. Başlayan seferde Dias, Cabo Verde adalarına kadar Gama'ya eşlik etti, daha sonra geri döndü. Vasco da Gama'nın dönüşünde I.Manuel, yeni hazırlanan Pedro Alvares Cabral yönetimindeki filoda Dias'a görev verdi. Dias'ın görevi altın ihraç eden Sofala limanında bir merkez kurmaktı. Rastlantı sonucu Brezilya'yı bulan heyet, bu ülkeden 2 Mayıs 1500'de ayrıldı. Yolculuk sırasında 24 Mayıs'ta Ümit Burnu açıklarında çıkan fırtınada batan 4 gemiden kaybolan denizciler arasında Dias'da vardı.

Dias, 15.yy'da Atlas Okyanusu'nda Hint Okyanusu'na bir geçit arayan Portekizli denizcilerin en önemlilerinden biridir. Ümit Burnu'nu geçerek Avrupa'dan Asya'ya giden denizyolunu açmıştır.

• KAYNAKLAR: E.Axelson, *South-East Africa 1488-1530*, 1940; J.H.Parry, *The Age of Reconnaisance*, 1963; B.Penrose, *Travel and Discovery in the Renaissance*, 1955.

• BAKINIZ: P.A.CABRAL, GAMA.

DIAZ, Jose
(1895-1942)

İspanyol siyaset adamı. İspanya İç Savaşı sırasında İspanyol Komünist Partisi genel sekreterliği yapmıştır.

3 Mayıs 1895'te Sevilla'da doğdu, 20 Mart 1942'de SSCB'nin Tiflis kentinde öldü. Bir işçi ailesinin oğluydu. Küçük yaşta fırın işçisi olarak çalışmaya başladı. Sevilla'daki fırın işçileri sendikasına girdi. 1920'de Sevilla'da gerçekleştirilen genel grevin örgütlenmesine öncülük etti. 1923'te bir darbeyle iktidara gelen Primo de Rivera'nın diktatörlüğü döneminde sendikadaki çalışmalarını gizli olarak sürdürdü. Siyasi durum gerekçe gösterilerek sendikanın kendini feshetmesi gerektiği yolundaki görüşlere karşı çıktı. 1925'te Madrid'de bulunduğu sırada tutuklandı. 1926'da serbest bırakıldıktan sonra İspanyol Komünist Partisi'ne (İsKP) girdi. Endülüs Bölgesi sekreteri seçildi. 1931'de Sevilla Bölgesi Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi oldu.

Ağustos 1932'de bir askeri darbeyle Sevilla'da yönetimi ele geçiren General Jose Sanjurjo'ya karşı düzenlenen birçok protesto eylemine önderlik etti. Bu nedenle tutuklandı. Tutuklu bulunduğu sırada yapılan İsKP IV. Kongresi'nde merkez komitesine seçildi. 1932 yılı sonunda İsKP genel sekreteri oldu. İspanya İç Savaşı sonuna dek sürdürdüğü genel sekreterliği döneminde partinin kitlelere açılması doğrultusunda çalıştı. 1935'te III.Enternosyonal'in VII. Kongresi'nde Yürütme Kurulu'na seçildi.

1936'da Halk Cephesi'nin iktidara geldiği seçimlerde Madrid'den milletvekili seçildi. Halk Cephesi İktidarı döneminde İspanyol işçi hareketinin siyasi birliğini sağlamak için Sosyalist Parti ve Komünist Parti'nin Marxizm temelinde tek bir işçi partisi halinde birleşmesi gerektiğini savundu. Bu doğrultuda sosyalist ve komünist gençlik örgütlerinin birleşmesine katkıda bulundu. 1939'da sağlığının bozulması nedeniyle Sovyetler Birliği'ne gitti ve orada öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Tres anos lucha:Por el Fronte Popular, por la libertad, por la independencia de Espana*, ("Üç Mücadele Yılı:Halk Cephesi İçin, Özgürlük İçin, İspanya'nın Bağımsızlığı İçin").

• BAKINIZ: AZANA Y DIAZ, FRANCO, IBARRURI, LARGO CABALLERO.

DIAZ, Porfirio
(1830-1915)

Meksikalı asker ve devlet adamı. Meksika'yı 35 yıla yakın bir süre diktatörlükle yönetmiştir.

5 Eylül 1830'da Oaxaca'da doğdu, 2 Temmuz 1915'te Paris'te öldü. Kızılderili İspanyol melezi orta halli bir ailenin oğludur. Ailesinin geçimine katkıda bulunmak için genç yaşta çalışmaya başladı. 1846'da ABD'nin Meksika'yı işgal etmesi üzerine, öğrenim görmekte olduğu papaz okulunu terkederek orduya girdi ve işgalcilere karşı savaştı. 1848'de savaş bitince Oaxaca'ya döndü ve buradaki Sanat ve Bilimler Enstitüsü'nün hukuk bölümüne girdi. 1857'de, dinsel ve siyasal reformlar başlatan Liberaller'le bu reformlara karşı olan Muhafazakârlar arasında başlayan İç Savaş'a katıldı. Savaşta gösterdiği başarılar nedeniyle Liberaller'in önderi Juarez'in güvenini kazandı ve 1861'de tuğgeneralliğe yükseltildi. Aynı yıl, yabancı ülkelere olan borçlarını ödemeyi reddetmesi üzerine Meksika'ya ortak müdahalede bulunan Fransız, İngiliz ve İspanyol ordularıyla, III. Napoléon'un Meksika İmparatoru ilan ettiği Avusturya Arşidükü Maximilian'a karşı başlayan direnişe katıldı. Savaşta komuta görevleri üstlendi ve zaferin kazanılmasında önemli katkıları oldu. Barışın sağlanmasından sonra ordudan ayrıldı ve Oaxaca'da çiftçilik yapmaya başladı.

Bundan sonraki dönemde önce Başkan Juarez'e, ardından Başkan Lerdo de Tejada'ya karşı ayaklanan Diaz, uzun mücadelelerden sonra Mayıs 1877'de iktidarı ele geçirdi. 1877-1880 ve 1884-1911 arasında, 30 yıldan fazla bir süre iktidarda kalarak Meksika'yı en uzun süre yöneten başkan oldu.

Diaz, başkanlığının ilk yıllarında merkezi iktidarı güçlendirmeye ve ülkede düzeni sağlamaya yönelik uygulamalar başlattı. Mahkemeler üzerinde sıkı bir denetim sağladı ve polis örgütünün gücünü artırdı. Muhaliflerini ve basını susturdu. Federal hükümetle kilise arasında, birbirlerinin içişlerine karışmama ilkesine dayalı bir uzlaşma sağladı. 1880'de başkanlığı Gonzalez'e devreden Diaz bundan sonra Oaxaca valiliği görevini üstlendi. 1884'te, Anayasa'nın bir kez başkanlık yapmış bir kişinin yeniden başkan seçilmesini engelleyen maddesine uymayarak yeniden başkan oldu.

Diaz bu tarihten sonra Meksika'da, büyük toprak sahiplerine, ayrıcalıklı Creole'lere (sömürgelerde doğmuş ikinci kuşak İspanyollar) ve yabancı sermayeye dayanan sert ve otoriter bir yönetim kurdu. Diaz'ın 25 yıllık iktidarı sırasında demiryolu yapımına hız verildi ve ülkenin iktisadi yaşamı canlandırıldı. Sanayi üretimi arttı ve dış ticaret hacmi büyüdü. Ancak ülke kapılarının yabancı sermayeye açılması ve yabancılara büyük ayrıcalıklar tanınması giderek ulusal sanayiin baltalanmasına yol açtı. Diğer yandan Kızılderili halkın elindeki toprakların büyük toprak sahiplerine devredilmesi, tarımda mülksüzleşme ve yoksullaşma süreçlerini hızlandırdı. Tüm bu gelişmeler, toplumun çeşitli kesimlerinde Diaz yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzlukları artırdı. Diaz, Yaqui ve Maya köylü ayaklanmalarıyla, işçilerin başlattıkları grevleri kent polisinin ve doğrudan doğruya büyük toprak sahipleri tarafından yönetilen kır polisinin yardımıyla bastırmaya çalıştı. 1910'da Madero'nun önderliğini yaptığı bir ayaklanmanın ardından 25 Mayıs 1911'de devrilen Diaz, Meksika'dan kaçarak Fransa'ya sığındı ve sürgünde öldü.

• **KAYNAKLAR:** B.Carleton, *Porfirio Diaz: Dictator of Mexico*, 1932; J.L.P.Y Rojas, *Elevacian y caida de Porfirio Diaz*, 1921; D.C.Villegas, *The United States versus Porfirio Diaz*, 1921.

• **BAKANIZ:** CALLES, CARRANZA, HUERTA, MADERO, OBREGON.

DICEY, Albert Venn
(1835-1922)

İngiliz, hukukçu. Anayasa hukuku konusundaki özgün düşünceleriyle tanınmıştır.

4 Şubat 1835'te Leicestershire'da doğdu, 7 Nisan 1922'de Oxford'da öldü. 1858'de Oxford Üniversitesi Balliol College'dan mezun oldu. 1860'ta Trinity College'da öğretim üyeliğine başladı. Aynı yıl, *The Privy Council* ("Devlet Danışma Meclisi") adlı denemesiyle Arnold Tarih Ödülü'nü kazandı. 1863'te Inner Temple barosuna girdi. 1882-1909 arasında Oxford'da hukuk profesörlüğü yaptı. 1909'da öğretim üyeliğini bırakarak, 1916'ya değin avukatlık yaptı. 1884'te *Law Quarterly Review* dergisinin çıkarılmasına katkıda bulundu.

Dicey 1885'te yayımladığı *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* ("Anayasa Hukuku İncelemesine Giriş") adlı kitabı ile, İngiliz Anayasa hukukundaki geleneksel anlayışa klasik biçimini vermiştir. Austinci hukuk biliminin analitik yöntemini kullanan Dicey, İngiltere'deki parlamenter egemenlik ve hukuk düzeni ilkeleri üstüne çalışmış, anayasa hukuku ve kabine sisteminin dayandığı anayasa gelenekleri arasındaki ilişkiyi ilk kez ortaya koymuştur. En önemli yapıtı olan *Law and Public Opinion*'da ("Hukuk ve Kamuoyu"), 19.yy bireyciliğinin, o dönemin hukuk sistemi ve pozitif hukuk üzerindeki etkisini incelemiş, hukuk ve kamuoyu arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymuştur.

Yaşamının son yıllarında, güncel politika sorunlarına ilişkin görüşleriyle polemiklere neden olan Dicey, İrlanda'ya içişlerinde özerklik verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Düşüncelerini açıklıkla anlatmada ve sorunları ortaya koymada gösterdiği başarı, kitaplarının anayasa hukuku alanında birer klasik olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, 1885, ("Anayasa Hukuku İncelemesine Giriş"); *A Digest of the Law of England with Reference to the Conflict of Laws*, 1896, ("İngiliz Hukukunun Kanunların Çatışmasıyla İlgili Özeti"); *Law and Public Opinion*, 1905, ("Hukuk ve Kamuoyu").

• **BAKINIZ:** J.AUSTIN.

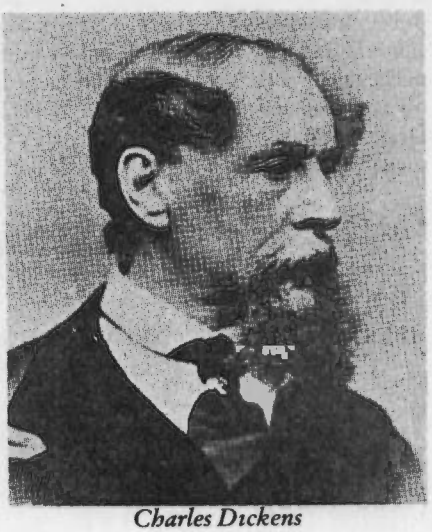

Charles Dickens

DICKENS, Charles
(1812-1870)

İngiliz, romancı. 19. yy'ın en büyük romancılarından sayılır, ilk kez romanda toplum ve bireyi eşit ağırlıkta yansıtarak romanın bu iki temel öğesini dengelemiş, İngiliz romanına toplumsal gerçekçiliği getirmiştir.

Gazeteciliği, toplumsal, siyasal gözlemler

Charles John Huffam Dickens 7 Şubat 1812'de Portsmouth limanına yakın Landport'da doğdu, 9 Haziran 1870'te Kent'te öldü. Sekiz çocuklu bir ailenin ikinci çocuğuydu. Babası John Dickens savurgan ve hayalci bir kişiydi. Deniz Kuvvetleri'nde muhasebe memuruydu. Charles'ın doğumundan iki yıl sonra babası Londra'ya atanınca ailesiyle birlikte Chatham'a yerleşti. Sekiz yaşına gelene değin oturdukları Chatham onun belleğinde kalıcı izler bıraktı. Chatham'daki hizmetçileri Mary Weller'den dinlediği cin ve peri masalları, korku öyküleri romanlarındaki heyecan ve korku öğelerini oluşturdu. İlk kez Chatham'da kürek mahkûmlarını gördü, tiyatroyu tanıdı, ilk dini izlenimlerini edindi ve bu ilk dinlediği papaz sonradan romanlarında sahte dindarlığın modeli oldu.

1822'de aile Londra'nın oldukça ucuz ama kibar bir semtine taşındı. Charles Dickens henüz okula gitmediği için Londra'yı gönlü dilediğince gezip tanıdı. Londra'nın romanlarında canlı bir simge, hatta bazen bir kişi olarak bulunmasının kökenleri bu ilk gözlemlere dayanır.

Zor çocukluk günleri

John Dickens'ın Londra'da sürdürmeye heveslendiği kibar yaşam yüzünden aile ciddi para sıkıntısına düştü. Charles artık okula başlayabileceğini umduğu bir dönemde aile dostları James Lambert'in ayakkabı boyası fabrikasına işçi olarak verildi. Yaklaşık altı ay çalıştığı bu işte geçen zaman Charles Dickens'a göre yaşamının en kötü dönemidir. Okuyup meslek sahibi olabilme düşlerinin artık tümüyle olanaksızlığına inanan Charles kendisini cahil ve kaba bir yaşama mahkûm gördü. Ömrü boyunca çalıştığı fabrikanın önünden geçerken yolunu değiştirdiğini ve yaşamının bu döneminden çok utandığı için kimseye söz edemediğini yazar. Yaşamının bu dönemi, *David Copperfield* romanında David'in şarap fabrikasında çalıştığı bölümde anlatılır. Aynı dönemde babası da borçları nedeniyle hapse düşmüştü. Geçinecek paraları olmadığından bütün aile onunla birlikte hapishaneye taşındı. Geceleri fabrikanın sağladığı bir yerde kalmakla birlikte Charles da kahvaltılarını hapishanede ediyordu. Bu olayın yankısı bütün yapıtlarında görülür, hapishane korkusunu işlemediği bir tek romanı yok gibidir. 1824'te John Dickens hapisten kurtulunca oğlunu da fabrikadan aldı ve okula gönderdi. *David Copperfield* romanında baba karakterinin birçok kusurlarına karşın sevimli bir kişi olarak çizilmesi, bu davranışından ötürü babasına duyduğu minnet duygusundan kaynaklanır. Fabrikadan alınıp alınmaması konusunda duraksayan annesini ise hiçbir zaman bağışlamamıştır.

Üç yıl süren bir okul döneminden sonra ailenin maddi durumu bozulunca Charles Dickens yeniden iş aramak zorunda kaldı. 1827'de on beş yaşındayken bir avukatın yanına girdi. Bu iş ona en büyük tutkusu saydığı tiyatroya zaman ve para ayırma olanağı sağladı. O zaman küçük bir ücret ödenerek oyunlarda rol alınabiliyordu. Dickens sık sık küçük roller satın alarak oynadı. Romanlarının dramatik özellikleri yaşamı boyunca sürdürdüğü bu tiyatro tutkusundan kaynaklanır.

1829'da hukuk işlerinden sıkılıp gazeteci olmaya karar verdi ve emniyet muhabirliği yapmaya başladı. Bu deneyiminden de romanlarındaki suçlu tiplemelerinde yararlandı.

1831'de amcası kendi çıkardığı bir dergide Dickens'a parlamento muhabirliği yapmasını teklif etti. Beş yıl süreyle başarıyla yürüttüğü bu iş sırasında Dickens politikayla yakından ilgilendi ve ateşli reform yazıları yazdı. Dickens İngiliz Parlamentosu'na her zaman kuşkuyla baktı, ona göre Parlamento hepsi birbirine benzeyen yeteneksiz ama kurumlu soylularla, fırsatçı orta sınıf üyelerinden oluşmuştu. Reform yasalarını çıkarmakta parlamentonun çok yavaş ve becereksizce davrandığını düşündüğü için İngiliz Parlamentosu'ndan "Ulusal çöp yığını" diye söz etmiştir.

Londra sokaklarında dolaşmayı parlamento muhabirliği sırasında da sürdürdü. Bu döneminde, Londra'yı e toplumsal sorunların bilincinde, politik bir bakışla da gözlüyordu. Yazarlık yaşamına Boz imzasıyla yazdığı Londra görünümleriyle başladı ve 1834'te bu yazılarından hatırı sayılır bir gelir elde etti. Aynı yıl *Evening Chronicle* gazetesinin editörü John Hogarth'la tanıştı. Dickens'ın, Hogarth'ın sekiz kızına âşık olduğu ama törelere uyarak en büyüğü Catherine (Kate) ile evlendiği söylenir. Karısının kızkardeşlerinden Mary'ye özel bir bağlılığı vardı. Mary'nin on sekiz yaşında birdenbire ölmesinden çok etkilendi. Romanlarında Little Nell, Kate Nickleby, Florence Dombey, Agnes Wickfield gibi genç ölen kadınlar Mary'nin izini taşır.

Çizgi romanla başlayan yazarlığı

1835'te bir yayınevi Dickens'a Robert Seymour'un çizgileriyle bir çizgi roman ısmarladı. *Pickwick Papers* (Mister Pickwick'in Maceraları) adıyla çıkmaya başlayan çizgi roman Sam Weller adlı karakterin eklenmesiyle çok beğenildi ve aylık satışı kırk bini

buldu. *Pickwick Papers*'ın bir yıl sonra kitap olarak basılmasıyla Dickens, yirmi beş yaşında ünlü bir yazar oldu. *Pickwick Papers*'ı *Barnaby Rudge* ve *Nicholas Nickleby* izledi. *Oliver Twist*'te yeni çıkarılan Yoksullar Yasası'nı eleştirdi. İngiliz düşünürü Jeremy Bentham'ın yararcı fikirlerinin etkisiyle İngiliz Parlamentosu 1834'te yoksullara kilise yardımını yasaklayarak bütün işsizleri Çalışma Evleri'nde toplayıp yararlı hale getirmeyi amaçlayan bir yasa çıkarmıştı. Yasanın etkin bir biçimde uygulanabilmesi için Çalışma Evleri'ndeki koşulların en az ücretle en uzun süre işçi çalıştıran bir işyeri ya da fabrikadakinden daha da kötü olması gerekiyordu.Bu yöntem, sonunda, bir çözüm olmaktan çok Sanayi Devrimi'nin toplumsal acılarını artırarak bir ceza uygulamasına dönüştü. Dickens gerek *Oliver Twist*'te gerek çocuk ve büyük işçilerin sefaletini sergilediği öbür romanlarında yeni yasaya şiddetle karşı çıktı.

1842'de ABD'ye gitti. Demokrasi ve özgürlük ülkesi diye düşlediği ABD'de beklediklerini bulamadı. Ona göre bu ülkenin basını aşağılık, demokrasisi düzmeceydi. Bu izlenimlerini *Martin Chuzzlewit*'te anlattı. 1844'te ailesiyle önce Marsilya'ya sonra Cenova'ya gitti. 1845'te Londra'ya döndü. 1846'da kısa bir süre Liberal *Daily News* gazetesini çıkardıktan sonra Lozan'a gitti ve orada *Dombey and Son*'ı ("Dombey ve Oğlu") yazmaya başladı. *Dombey and Son* onun romancılığının dönüm noktasıdır. Bu romana dek yapıtları, toplumsal konuları içermekle birlikte küçük hesaplar, iki yüzlülük, zalimlik, bencillik gibi kişisel kötülükleri konu almıştı. *Dombey and Son*'da ilk kez toplumu da bütünüyle ele alıyordu. Bu romanın çok başarı kazanması üzerine Dickens yeniden yüreklendi ve 1849'dan 1855'e değin *David Copperfield*, *Bleak House* ("Kasvetli Ev"), *Hard Times* ("Zor Yıllar"), *Little Dorritt*'i ("Küçük Dorritt") yazdı.

Başyapıtları

1854'te Dickens Ellen Ternan adlı bir tiyatro oyuncusuyla ilişki kurdu ve karısından ayrıldı. 1859'da *A Tale of Two Cities* (İki Şehrin Hikâyesi) tefrika olarak çıkmaya başladı. Çok okunan bir kitap olmakla birlikte Fransız Devrimi'ni konu alan yapıtta Dickens'ın derin bir tarih anlayışı geliştirdiği söylenemez. Bu romandan sonra 1860-1861 yıllarında başyapıtı *Great Expectations*'ı (Büyük Umutlar) yazdı. 1864-1865 yıllarında yazdığı *Our Mutual Friend* ("Ortak Dostumuz") tamamladığı son romanıdır.

Dickens yaşamının son yıllarını büyük dinleyici kitlelerine romanlarından parçalar okuyarak geçirdi. Oyunculuk yeteneğini kullandığı bu okumalarda çok etkili olduğu yazılır. Yazmakta olduğu *The Mystery of Edwin Drood*'u bitiremeden öldü. Westminster Abbey'e defnedilen tabutu üç gün boyunca son ziyaretine gelen hayranları için açık durdu.

Dil ve anlatı tekniği

Dickens'ın anlatı tekniğine, bütün 19. yy romancılarında olduğu gibi, her şeyi gören, bilen, yargıla-

Dickens ve Romantik-Gerçekçilik

Dickens romanlarını, Victoria İngiltere'sinin (1837-1901) en sancılı döneminde, Sanayi Devrimi'nin büyük kitleleri etkileyen toplumsal sefalet ve acıları yarattığı yıllarda yazdı. Liberal düşüncenin liberal ekonomiyi desteklediği bu yıllarda bir kısım düşünür toplumun acılarının ancak eskinin koruyucu ve denetleyici değerlerine sadık kalmakla dindirilebileceğini savunurken, diğerleri yeni pazar ekonomisinin müdahalesiz işlemesi ve toplumun yalnızca pazar ekonomisi yasalarıyla yönlenmesi görüşündeydiler. Bu ikincilere, yani yararcı liberallere göre, sevgi, bağlılık, dostluk gibi kavramlar yararcılıkla temellendirilmediği sürece gerçeklikten yoksun birer soyutlamaydı. Dickens tüm yazarlık yaşamını bu tür düşünceylesavaşmaya, liberalizmin insani değerlerden yoksun olmasının zorunlu olmadığını kanıtlamaya harcadı. Hard Times ("Zor Yıllar") adlı romanında "öğüt ve ölç" biçiminde çevrilebilecek Grandgrind adlı bir tip yarattı ve istatistik ve olgulardan başka hiçbir şeye önem vermeyen Grandgrind'in sonunu çağdaşlarının maddeci ve çıkarcı körlüğüne bir ibret olarak sundu. Olguların, sayıların, istatistiklerin altında daha temelli ve süreli bir gerçek yattığını, liberal düşüncenin dışına çıkmadan insani değerleri koruyan ve buna uygun önlemlerin alınabileceğini savunan Carlyl*, Elizabeth Gaskell* gibi yazarların yanında yer aldı. En büyük düşmanı ise yararcı liberal düşünceyi savunan Jeremy Bentham* ve onun izleyicileriydi.

Dickens bu düşünce sistemini ilginç bir roman malzemesine dönüştürerek büyük bir okur kitlesine okutmayı da ustalıkla başardı. Her sınıf ve düzeyden okuyucunun ilgisini çeken romanları, kendinden önceki İngiliz roman geleneğinin başlıca temsilcilerinin özelliklerini, Defoe'nun* toplumsal gerçekçiliğini, Fielding'in* mizah ve tipleme ustalığını, Richardson'un* ahlaki duyarlığını birleştirir. Kendi çağını ise özgün bir duyarlılıkla yansıtır.

Bu duyarlık 19. yy'ın kent yaşamını bütün gerçekliği ve yabancılığıyla yakalamaktır. Yazarın büyük kent tutkusu çağına duyduğu romantik-gerçekçi bir tutkudur. Bu tutku yalnız Dickens'da değil, 19.yy'ın başka iki büyük Romantik-Gerçekçi yazarında, Balzac* ve Dostoyevski'de* de görülür. Romantik-Gerçekçilik sıradan olanın şiirselliğini bir sanat malzemesine dönüştürme çabasıdır. Bunun için doğruları bilen, yanlışları gören ve yargılayan, günlük yaşamın gerisindeki gizemi anlayan ve anlatmayı görev bilen yazarlar gereklidir. Sıradan bir insan yazarın gördüğü aşkın gerçekliği göremese de, yazar, bu gerçekliği yakalayıp yazmaktan vazgeçemez. Dickens da kendini böyle bir yazar olarak görür ve yazarlık işlevini de görünmeyen gerçekleri görünür hale getirmek olarak tanımlar.

yan okurla olay arasına giren yazar anlatısı egemendir. Yorumlayıcı, betimleyici ve yergici bir dil kullanır. Anlatıcı olarak aradan çıkıp kişi ve yerleri yansıtırken ise dili olağanüstü çeşitlilik gösterir. Olay örgüsünü ve temalarını sık sık kullandığı simgelerle pekiştirir. Bunların çoğu anlamları belirli, durağan simgelerdir. Örneğin köy yaşantısı her zaman doğaya yakınlığı, sevgiyi, sıcak insan ilişkilerini, idealizmi simgeler, kent yaşantısı ise maddiyatçılığın, çıkarcılığın simgesidir. Bu durağan simgelerin yanı sıra, olaylar ilerledikçe değişik anlamlar kazanan doğurgan simgeler de kullanır. Örneğin *Our Mutual Friend*'de ("Ortak Dostumuz") nehir, onunla ilişkili kişilerin özelliklerine göre kimi kez yaşam, kimi kez de ölüm ve kötülük simgesidir. Romanlarında önemli rol oynayan Londra kenti de böyle çok anlamlı, doğurgan bir simgedir.

Yergi ve kişiler

Dickens'ın romanlarında mizahla kaynaşan bir yergi vardır. Açgözlülük, iki yüzlülük, kibir, insan doğasında en sevmediği üç zayıflıktır. Toplumsal boyutta ise kurumlardaki çürümenin bireysel ahlaksızlıktan kaynaklandığı inancındadır ve yergileri değerler bunalımında odaklaşır.

Dickens'ın romanlarında belirgin bir biçimde ayrışan iyi ve kötü tipleri vardır. İyiler her zaman toplum dışı bireylerdir, ancak tüm garipliklerine karşın toplumca benimsenen kişilerin erişemediği bir bilgeliğe sahiptirler. Bunlarla aynı düzlemde simgesel tipler vardır; salt iyiliği, kötülüğü ya da özveriyi simgeleyen ve roman boyunca aynı kalan bu tipler Dickens'ın en sıradan kişileridir. Gene değişim göstermeyen ama daha ilginç bir tip grubu *Binbir Gece Masalları*, Gotik ve Romantik romanlardan esinlenerek yarattığı aşırı dramatik, ürkütücü, masalsı tiplerdir. Bu zengin insan tiplemelerinin yanında edebi açıdan üstünde durulmaya değer tipler bir gelişim ve büyüme gösterenlerdir; *David Copperfield*'da David, *Great Expectations*'da Pip bunların örneğidir. Çocukluklarından başlayarak olgunluğa ulaşıncaya değin yaşam öyküleri romanın kurgusunu oluşturan bu kişiler 19. yy romanlarının en önemli tiplerinden sayılır. *Bildungsroman* (gelişme ve bilinçlenme romanı) çerçevesinde anlatılan bu kişiler romanın başında öksüz ve yetimdirler, gelişme süreçlerini etkileyecek ana-baba otoritesinden yoksundurlar. Toplumda saygın bir yer edinebilmek kaygısıyla başlangıçta para ve mevki edinmek için yanlış değerlere saplanarak, gerçek sevgi ve dostluktan uzaklaşırlar, ama bir çok acı deneyimden sonra bu değerleri yadsıyarak en doğru, en dürüst seçimi yaparlar.

Olay örgüsü

Dickens'ın romanlarının olay örgüsü esrar ve rastlantıya çok yer verdiği için zaman zaman eleştirilmiştir. Bir başka eleştiri de Dickens'ın romanlarındaki olay örgüsünün hep ahlaki bir öğreticiliğe hizmet edecek biçimde tasarlandığına ilişkindir. Çıraklık dönemi sayılabilecek ilk romanlarında olay örgüsü yer yer zayıf ve dağınıktır. Ancak daha sonrakilerde esrarengiz ve rastlantısal olayların konuyla organik bütünlüğe kavuştuğu görülür. Öte yandan, Dickens'da rastlanan ahlaki kaygı ve öğreticilik 19. yy romanının yaygın bir özelliğidir. Dickens'ın romanlarının çoğunu yazdıkça tasarladığı, başı sonu belli bir öyküyle bile işe başlamadığı, kendi deyimiyle kişilerinin "yazardan bağımsızlık kazanarak" öyküyü yönlendirmelerini beklediği bilinir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sketches by Boz*, 1936; *The Posthumous of the Pickwick Club*, 1837; *Oliver Twist*, 1838, (Oliver Twist); *Nicholas Nickleby*, 1839; *The Old Curiosity Shop*, 1840, (Antikacı Dükkânı); *Barnaby Rudge*, 1841; *Martin Chuzzlewit*, 1844, (Martin Chuzzlewit); *Dombey and Son*, 1848, ("Dombey ve Oğlu"); *David Copperfield*, 1849-1850, (David Copperfield); *Household Words*, 1850; *Bleak House*, 1853, ("Kasvetli Ev"); *Hard Times*, 1854, ("Zor Yıllar"); *Little Dorrit*, 1857, ("Küçük Dorrit"); *A Tale of Two Cities*, 1859, (İki Şehrin Hikâyesi); *Great Expectations*, 1861, (Büyük Umutlar); *Our Mutual Friend*, 1861, ("Ortak Dostumuz"); *The Mystery of Edwin Drood*, 1870.

• **KAYNAKLAR:** J. Butt ve K.Tillotson, *Dickens at Work*, 1957; R.J.Cruikshank, *Charles Dickens and Early Victorian England*, 1949; H.M.Dalesky, *Dickens and the Art of Analogy*, 1970; G.Ford, *Dickens and His Readers*, 1955; G.Ford, *The Dickens Critics*, 1961; R. Gariz, *The Dickens Theatre: A Reassement of the Novels*, 1965; G.Gissing, *Charles Dickens*, 1898; J.Gross, *Dickens and the Twentieth Century*, 1962.

• **BAKINIZ:** CARLYLE.

DICKINSON, Emily
(1830-1886)

ABD'li şair. Kısa lirik şiirin başlıca ustalarındandır.

Emily Elizabeth Dickinson 10 Aralık 1830'da Massachusetts'de Amherst'de doğdu. 15 Mayıs 1886'da aynı kentte öldü. Avukat olan babası 1847-1848 yıllarında milletvekilliği de yaptı. Emily Elizabeth Amherst Academy ve 1847-1848 arasında Mount Holyoke Female Seminary'de dini yönü ağır basan bir öğrenim gördü. Kapalı ve toplumdan uzak yaşadı. Kişiliği ve özel ilişkileri her zaman merak konusu olmuştur. 1855'te Washington'a yaptığı bir yolculuk sırasında yaşamı boyunca mektuplaşacağı ünlü rahip, Charles Wadsworth'la tanıştı. 1850'lerin sonunda, mektuplarında adı "Master" olarak geçen birine âşık oldu. Bu kişinin rahip Wadsworth ya da mektuplaştığı bir yayıncı olduğu öne sürülür. Bu döneminde hızla şiir yazdı. 1862'de şiirleri konusunda Thomas Wentworh Higginson adlı bir edebiyatçıya danıştı. Şiirlerinin özgünlüğünü övmekle birlikte yayımlamamasını öneren Higginson'un öğütlerinden ömür boyu etkilendi. Ölümünden önce yalnızca yedi şiiri yayımlanmıştır. 1878'de babasının yakın arkadaşlarından birine âşık oldu, karşılık bulan bu aşk duygusu mektuplarına yansıdı. Ancak 1870 yılından başlayarak ev dışına hiç çıkmadı ve hep beyazlar giyindi.

Yazdığı 1775 şiir ve çok sayıda mektuptan edinilen izlenime göre tutkulu, zeki bir kadındı. Tanrı, din ve ölüm konularını şiirinde işlemiş olmakla birlikte şüpheciydi. İnanç ve şüphecilik arasındaki çatışma şiirindeki gerilim öğesinin kaynağıdır. Şiire başladığı 1850 yıllarında R.W. Emerson'un aşkıncı (trancendentalist), iyimser görüşlerinin etkisi egemendi. Bu dönem şiirlerinde şakacı, utangaç bir kadın

sesi duyulur. Çok ürün verdiği ve dostlarını düşünerek acı çektiği iç savaş yıllarında ise daha içe dönük, günlük yaşantıyı klasik epigramlar (kısa şiir) biçiminde dile getiren şiirler yazdı. Alabildiğine anlam yüklü sözcüklerden oluşan şiiri, yoğun ve gerilim doludur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Poems by Emily Dickinson*, (ö.s.), 1890, ("Emily Dickinson'dan Şiirler"); *Letters of Emily Dickinson*, (ö.s.), 2 cilt, 1894, ("Emily Dickinson'un Mektupları"); *The Single Hound: The Poems of a Lifetime*, (ö.s.), 1914; *New Poems of Emily Dickinson*, (ö.s.), 1945, ("Emily Dickinson'un Yeni Şiirleri").

DICKSON, Carter

Bak. CARR, John Dickson

Denis Diderot

DIDEROT, Denis
(1713-1784)

Fransız, düşünür ve edebiyatçı. *Ansiklopedi*'yi yayımlamıştır. Deneyici-özdekçi bir felsefe geliştirmiştir. Türlerin evrimi düşüncesine öncülük edenler arasındadır.

5 Kasım 1713'te, Fransa'nın Champagne bölgesindeki Langres'da doğdu. 31 Haziran 1784'te Paris'te öldü. Babası ameliyat bıçakları üreten bir zenaatkârdı. Manastıra kapanan iki kardeşi gibi Diderot da rahip olmak amacıyla eğitildi. On beş yaşına değin, doğduğu kentteki Cizvit okuluna gitti, kara cübbe giydi, çile çekmeyi öğrendi 1729'da babası onu Paris'teki Louis-le-Grand Cizvit Koleji'ne götürdü. 1732'de Paris Üniversitesi'nde Yunanca ve felsefe okutma yetkisi alarak mezun oldu ve din ile tüm ilişkilerini kesti. Geçici işlerde çalıştığı on yıl süresince yoksulluk çekti. Hazları öne alan, gününü gün eden, disiplinsiz yaşantısının yanı sıra büyük bir öğrenme tutkusu ve çalışma gücü vardı. 1743'te evlendi, ancak eşi onun yaşam biçimine hiçbir zaman ayak uyduramadı. Bu sıralarda, İtalyanca ve İngilizce öğrenen Diderot, gününün tüm önemli kitaplarını okudu. Shaftesbury'yi Fransızca'ya çevirdi. 1746'da adını vermeden *Pensées philosophiques*'i ("Felsefi Düşünceler") yayımladı. Köktenci ve din karşıtı görüşleri nedeniyle kitabın yaktırılmasına karar alındı. Bunun üzerine, geniş bir okur kitlesince gizliden gizliye okunan bu kitabın yazarının Diderot olduğu duyulunca, okurlar arasında büyük ün yaptı. Aynı yıl, matematikçi d'Alembert'le birlikte *Ansiklopedi*'nin yayımlanması için çalışmalara başladı. Bu yayın, getirdiği düşüncelerin korkusuzca ilerici olması nedeniyle, yergiler, sansür ve kapatılma tehlikesi içinde sürmüştür. Bütün bu yıldırıcı güçlüklere karşın *Ansiklopedi*, Diderot'nun üstün çalışma gücü ve sebatı ile 1772 yılına değin çeşitli aralıklarla çıkarılmıştır. Diderot, 1749'da yayımladığı *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient* (Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup) nedeniyle Vincennes hapishanesine atıldı. Burada birkaç ay tutuklu kaldı. Mahalle kilisesinden yapılan şikâyetler üzerine *Lettre sur les sourds et muets*'yi ("Sağır ve Dilsizler Üzerine Mektup") yazdığı sırada evini polisler bastı. Bu kitabın içeriği daha yumuşak bulunduğundan bu kez kendisine dokunulmadı. 1759'da *Ansiklopedi*'nin yayımı yasaklanınca, Diderot felsefe yazıları yerine edebi yapıtlarını bastırmayı sürdürdü. Bu dönemde yazdığı halde yayımlamadığı *Rêve de d'Alembert* ("d'Alembert'in Rüyası") ve *Refutation de l'ouvrage d'Helvétius* ("Helvétius'un Yapıtının Çürütülmesi") en önemli felsefe çalışmalarındandır. 1766'da *Ansiklopedi*'nin son ciltleri yayımlanabildi. 1772'de artık bu girişim tamamlanınca, Diderot, önce Hollanda'ya sonra da Çariçe Katerina ile görüşmek üzere Rusya'nın başkentine gitti. Çariçe kendisine maaş bağladı. 1774'te Paris'e döndü. Yaşamının son on yılını daha sakin bir biçimde geçirdi.

Diderot'nun düşünce yapısı üzerindeki etkiler arasında, önce İngiliz deneyciliği ve özellikle Bacon ve Locke sayılabilir. Fransız aydınlanmasının öbür filozoflarında olduğu gibi, Locke, onun da birçok düşüncesi için çıkış noktası olmuştur. Çağdaşı ve dostları olan Voltaire, Condillac, Rousseau, d'Holbach ve Helvétius ile tartışmalarında birçok görüşü belirginleşmiş, tutarlı bir gelişime olanak bulmuştur. *Ansiklopedi* için çalışmaları, Diderot'ya çağının bilimsel gelişmelerini yakından anlamak ve izlemek olanağını vermiştir. John Toland'dan devinimin özdek için zorunlu bir nitelik olduğu, ona dışardan gelmediği görüşünü almış, doğanın sürekli değişim ve devim içinde bulunduğu öğretisinde ise Herakleitos'dan etkilenmiştir. Leibniz'den de etkilenen Diderot, onun monadlarını özdekçi bir bakış açısıyla yeniden yorumlamıştır.

Deneyci Özdekçilik

Diderot'nun düşünce dizgesi, deneycilik ve özdekçiliği bir araya getirir, canlıların evrimi görüşünü dinsel öğretiye karşı savunur, tanrıtanımazlıkla sonuçlanır. Bağnazlığı dışlayan, eleştiri ve özeleştiriyi sürekli kullanan, bilimsel ve köktenci bir tutum olarak, Diderot'nun yaklaşımı, çağına göre çok aşırı savları bir araya getiriyordu. Voltaire'in İngiliz deneyciliğini Fransa'ya tanıtmasıyla, *Ansiklopedi*'nin bir araya getirdiği filozoflar, Condillac'ın önderliğinde,

duyumculuğu benimsediler. Aralarındaki toplantılarda başlayan tartışma ve görüş alışverişi, yazılı ve basılı biçimde sürdü. Diderot, duyumculukla Condillac'ın öznel idealizme gidebileceğini düşünürken kendisi bu yaklaşımı özdekçilikle bağdaştırmaya çalıştı. Bilimselliğin etkisi altında, düşüncelerini deneyimlerle destekleme eğilimindeydi. Duyu organlarını ve bunların kökenlerini, doğrudan körleri inceleyerek ele aldı. Pek çok insan eğiliminin belirli değişik duyu organlarıyla bağlantılı olduğunu ve bir organın çalışmamasının, öbür duyuların keskinleşmesine yol açtığını kavradı. Değerlerin, doğru ile yanlış düşüncesinin, Tanrı'dan değil, duyulardan kaynaklandığı sonucuna vardı.

İnsanın duyularıyla tanıdığı evren, fiziksel, özdeksel bir dizgedir. Bu, sürekli bir değişim içindedir. Özdek, özsel ya da zorunlu bir niteliği olarak, sürekli devinir. Diderot bu açıdan Descartes'ın fiziğini,

Ansiklopedi

İlk cildi 28 Haziran 1751'de yayımlanan Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers ("Ansiklopedi ya da Bilimlerin Sanatların ve Zanaatların Açıklamalı Sözlüğü") adlı dev yapıt, çağının bilimsel ve felsefi bilgisinin bütününü toplayarak kitlelere iletmeyi amaçlıyordu. Son iki yüzyılda meydana gelen büyük düşünce ve bilim atılımları Bacon'dan Newton'a* değin yepyeni bir bilgi dizgesi oluşturmuştu. Descartes'ın* amaçladığı, bilginin sağlam temeller üzerinde yeniden kuruluşu, artık gerçekleşmişti. Dünyanın bilinmeyen bölgeleri bulunmuş, tanınmıştı. Bütün bu birikim şimdi halka açılabilecek bir yol bekliyordu. Bir anlamda, Aydınlanma, bu kitlelere maloluş hareketidir. Fransa'da bu olgunun en etkili aracı da Ansiklopedi olmuştur. 1728'de yayımlanan Chambers'ın İngilizce Cyclopedia'sı bu alanda öncü idi. 1740'larda Diderot ve çevresindeki aydınlar, kitleleri eğitmek amacıyla bir büyük sözlük yayımlamayı ve bu amaçla Chambers'ın yapıtını Fransızca'ya çevirmeyi tasarlıyorlardı. 1743'te Parisli yayımcı Le Breton böyle bir girişimi benimsedi ve üç yayınevini daha yanına alarak, Gua de Malves'ı editör seçti. Yayım izni ve kral fermanı 1745'te alındı. Editör, aynı yılın Aralık ayında Diderot ve d'Alembert'i* kadrosuna kattı. 1747'de Gua de Malves ayrılınca, 16 Kasım'da Diderot genel yayın yönetmeni, d'Alembert ise onun matematik maddelerine bakan yardımcısı seçildi. Çalışmaya başladıktan sonra Diderot, Chambers'ın metnini beğenmemeye, içinde büyük eksiklikler bulmaya başladı. Sonunda yayımcıları, Chambers'ın çevirisinden vazgeçirerek özgün ve daha geniş bir ansiklopedinin yazılması için ikna etti. 1748 Nisanı'nda bu amaçla resmi izin istendi. Ancak şimdi, iki yılda tamamlanarak sekiz ciltten oluşacağı düşünülen bu yayının maliyetinin nasıl karşılanacağı sorunu çıkmıştı. Maliyetin o günün parasıyla yaklaşık iki milyon Fransız Lirası'na çıkacağı düşünülüyordu. Diderot, birinci cildin maddelerinin yazımı için anlaşmalar yapmaya başladığı sırada tutuklandı. Vicennes'den çıktıktan sonra Ansiklopedi'ye artık bütün zamanını verecekti. Bir tanıtım broşürü hazırlayarak abone olunması için çağrıda bulundu. Aboneler, 9 taksitte 280 Fransız lirası ödeyeceklerdi. Sonraları, Ansiklopedi kilise ve devlet güçlerinin baskısıyla karşılaştıkça, özgür düşüncelerin kaynağı olarak görülmüş ve orta tabakalardan abone sayısı artmış, ayrıca 500.000 Fransız Lirası'na varan bağışlar almıştır.*

Tanıtma broşüründe Diderot "encylopédie" sözcüğünü şöyle tanımlıyordu: "bilimlerarası ilişki". Sözcüğün köken anlamı, "bir çember içine alınmış öğrenim" ya da "bir odak çevresinde toplanmış eğitim"dir. Gerçekten de Ansiklopedi projesi somutlaştığında, bilginin halka ulaştırılma deneyimlerinden en ünlüsü yaşama uygulanmış oluyordu. Sonuçta sekiz cilt yerine on yedi cilt metin, on bir cilt ek, beş resim cildi ve iki dizin cildine ulaşan bu yapıt, dış baskılar, kapatmalar ve öbür güçlüklere karşın yayınını 1780'e değin sürdürdü. Ana metnin tamamlandığı 1766'da Diderot bitkin bir durumda görevinden ayrıldı.

Ansiklopedi'ye yazı yazanlar, o dönem Fransa'sının en önde gelen ilerici bilgeleri olmuştur. Giriş yazısını yazan d'Alembert, bununla büyük övgü almış ve 1758'deki kapatılma kararına değin özellikle matematik konularında büyük katkıda bulunmuştur. Diderot ise, yayın yönetmenliğinin yanı sıra, madde yazımını da sürdürerek, tüm güçlüklere karşın yılmak bilmez bir cesaretle engelleri aşmıştır. 1753'ten sonra Rousseau, Grimm, d'Holbach* ve Helvetius* çevresinde filizlenen yayına Condorcet* Duclos, Voltaire*, Turgot*, Necker*, Jaucourt*, Quesnay gibi düşünürler de katkıda bulunmuştur.*

Sonunda dış baskılar ve düşmanlıklar d'Alembert'i uzaklaştırdığı gibi, Voltaire'i de yıldırmış ve Ansiklopedi'den ayrılmıştır. 1758'de ise, Diderot ile Rousseau'nun dostlukları son bulmuştur. Eski arkadaşlarını yitiren Diderot son on cildi Paris'te gizli olarak bastırmış, yayımcı Le Breton'un kendisinin haberi olmadan, metinleri, anlamı bozmak pahasına yumuşatıp, törpülediğini farkedince çok öfkelenmiştir. Le Breton'a 1764'te yazdığı mektupta "Siz beni iki yıl alçakça aldattınız. Zamanlarını size vermiş olan yirmi namuslu insanın emeğini öldürdünüz" demiştir.

devimi özdeğe özgü bir nitelik olarak değerlendirerek yorumlar. Ona göre evrenin her yönünün, her yerinin durmayan bir değişim ve devinim içinde olmasının nedeni de budur. Özdek olarak atomlar, içlerinde bir güç kaynağı taşırlar. Tıpkı Leibniz'in monadları gibi, her atom bir güç odağıdır. Bu, cisimlerdeki, Descartes'ın açıklayabildiği, dış mekanik etkilerle devime geçişi vermenin ötesinde, cisimlerin kendilerinden kaynaklanan devinimi de anlaşılır kılar. Diderot, yine Leibniz'den esinlenmiş olabilecek bir düşünceyle, tüm özdeğin duyumsal olduğunu düşünür. Özdekte hem devimsellik hem de duyumsallık, onsuz olunmaz niteliklerdir. Özdek, canlı olsun ya da olmasın, duyumsaldır. Doğada bulunan her şey, her olgu devimdeki özdekle açıklanabilir. Özdeğin duyumsallığı, onun gelişerek karmaşık ve özelleşmiş yapılara dönüşmesi ve böylece organizmalar oluşturmasına neden olur. Bu organizmalar bir doğal evrim sonucu insan düzeyinde karmaşıklık kazanırlar. Anlık ve düşünce beynin işlevinden başka bir şey değildir. Kişi ise, beyin ve sinir sistemi ile birliğini, özdeşliğini kazanır. Bellek, kişinin geçmişi ile bugünü arasındaki birliğini kurar.

Diderot, bu sürekli değişim içindeki özdeksel evrenin her varlık parçacığında, karşıtlıkların bir araya geldiğini düşünür. Her bütünde varlık ve yokluk içiçedir. Özdek parçalarının devim içinde etkileşimleri sonucunda bu düzenli evren oluşmuştur. Bir Tanrı düşüncesini bu açıklamaya eklemek gereksizdir; bu düşünce açıklamayı daha iyi, daha zengin kılmayacaktır. Tümeller gibi tüm başka soyutlamalara karşı çok dikkatli olmalıdır. Bunlar düşüncemizi saptırabilirler. Soyutlamalar ancak, düşünceyi özetledikleri soyut bilimsel dizgelerde yararlıdır ve ancak bu bağlamlarda kullanılmalıdır.

Özdekten başka bir varlığın bulunmadığı bir evrende insanın nasıl meydana geldiği sorusuna yanıt olarak, doğrudan yaratılma kuramını yadsıyan Diderot, bu olguyu sürekli ve geçişli bir değişimle açıklamaya çalışmıştır. Organik dokunun bulunmasından yarım yüzyıl önce, organizmaların küçük canlı öğelerin bir araya gelmesinden oluşan bütünler olduklarını ileri sürmüş, örnek olarak da, bir arı oğlunun bütünsel davranışının arıların tek tek davranışlarını aşan bir nitelik taşımasını göstermiştir. Evrim görüşünü doğrudan yaratma kuramına karşı savunurken, doğada, sık sık, yaşamını sürdürecek uyarlamayı yapmaktan yoksun olan hantal varlıkların ortaya çıkıp sonra yok olduklarına değinir. Tanrı'nın böyle yaratıkları neden yaratmış olabileceğinin açıklaması verilemez der. Diderot'nun soyaçekim ve sinir sistemi konularında da öncü görüşleri vardır.

Özdekçi dünya görüşü eylem felsefesine de yansır. Ona göre yalnız fiziksel nedenler vardır. Ancak her olayın bir nedeni olduğu gibi, her eylem de bir fiziksel nedene bağlıdır. Bu belirlenimci eylem kuramında kalıtımsal verilerin eylemi belirleyen nitelikleri vurgulanır. Diderot'ya göre istencin özgürlüğü düşüncesi anlamsız bir soyutlamadır. Mutluluk ve hazları eylemin amacıdır. Toplum kuralları insanın doğal ve özellikle cinsel eğilimleri üzerinde zararlı baskılar kurar. Sağlıklı insan doğal eğilimleri doyurulmuş insandır.

Pek çok düşünceye önder olan Diderot'nun 19. yy özdekçilerini etkilediği ve özellikle Engels'in geliştirdiği doğa felsefesinin ana çizgilerini hazırladığı söylenebilir. Ancak, en büyük etkisi dönemindeki kitleler üzerinde olmuş; ilerici, eğitici ve devrimci düşünceler yaymıştır.

Diderot'nun çok sayıda ve çeşitli türlerde yazınsal yapıtları da vardır. Bunlar üç ana bölümde toplanabilir: Oyunlar, eleştiri yazıları, romanlar.

Edebiyat

Diderot 1749'da çıkan *Lettre sur les aveugles* adlı yapıtından dolayı başına gelenlerden sonra tiyatroya eğilmiştir. Ona göre tiyatro öz anlatım için bir tür araçtır. Bu temel düşünce çevresinde biçimlenen kuramsal görüşlerini *Entretiens* ("Konuşmalar"), *Dissertations sur le poème dramatique* ("Dramatik Şiir Üzerine"), *Parodoxe sur le comédien* ("Aktörlük Hakkında Aykırı Düşünceler") adlı yapıtlarında açıklamıştır. Burada klasik tragedyayı eleştirerek orta sınıfın sorunlarını gündeme getiren, gündelik yaşamı olduğu gibi yansıtan, karakterlerini çağdaş tiplerden seçen bir tiyatro anlayışını savunur. Ama oyunları bu görüşlerin gerisinde kalmıştır. Oyunları nutuk atan, didaktik karakterlerle doludur. Örneğin, toplum tarafından dışlanmış evlilikdışı bir çocuk ile ilgili olan *Le fils naturel* ("Doğal Evlat") ve benzer bir konunun işlendiği *Le Père de famille*'de ("Aile Babası") donuk, soyut karakterler yer alır. Bu oyunlarda ayrıca birer tablo kadar canlı anlatılmış duygusal sahnelere de rastlanır. Gündelik yaşamdan alınmış bu etkileyici sahneler Diderot'nun genel olarak resme duyduğu yakın ilgiden kaynaklanır.

Diderot sanat eleştirileri alanında da ürün vermiştir. *La Correspondance Littéraire* adlı gizli basılan bir dergiye yazılar yazmış ve Fransa'da sanatsal etkinliklerin yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Bu alanda en özgün başarısı, bizzat geliştirip yaygınlaştırdığı sergi izlenimleri yazılarıdır. *Salons* adlı toplu eleştiri yazılarında 1759-1771 arasında Paris'te açılan yıllık sanat sergilerinden izlenimlerini aktarmıştır. Bunun dışında edebiyat eleştirilerini *Éloge de Richardson* ("Richardson'a Övgü") adlı kitapta toplamıştır.

Evrim

Diderot'nun ilk yapıtlarından *Les bijoux indiscrets* ("Zamansız Takılar") bir öykü kitabıdır. Sonradan yazarlığını reddettiği bu yapıtı ve din adamlarına karşı kaleme aldığı *La Religieuse*'ü sayılmazsa onun dikkati çeken ilk romanı *Le Neveu de Rameau*'dur (Rameau'nun Yeğeni). 1762'de yazılmasına karşın ölümünden sonra 1891'de basılabilmiştir. Romanda anlatılan kişi bohem yaradılışı, hoşsohbeti ve taklit etme yeteneği ile Diderot'ya çok benzer. Tüm sıkıntılarının toplumsal sistemdeki bozukluklardan ve gelir dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklandığını öne sürer. Böyle bir düzen içinde insan yaşamını sürdürebilmek için iki yüzlü olmak zorundadır. Oysa toplum onu mahvetmiş, doğanın ya da sezgilerinin izinde yürümesine engel olmuştur. *Jacques le fataliste et son maître* ("Kaderci Jacques ile Efendisi") bir tür gezi romanıdır. 17. yy serüven öykülerini andırır. Determinist bir kafa yapısına sahip olan romanın kahramanı Jacques, diyar diyar dolaşırken bir yandan çapkınlıklarını, bir yandan da felsefi düşüncelerini anlatır. Her iki yapıta da ancak en geniş tanımıyla roman denebilir.

• YAPITLAR (başlıca): Felsefe: *Pensées philosophiques*, 1746, ("Felsefi Düşünceler"); *Encyclopédie*, 1746-1772; *Lettre sur les aveuqles à l'usage de ceux qui voient*, 1749, (Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup, 1945); *Lettre sur les sourds et les muets*, 1751, ("Sağır ve Dilsizler Üstüne Mektup"); *Pensées sur l'interprétation de la nature*, 1754, ("Doğanın Yorumu Üstüne Düşünceler"); *Supplément au voyage de Bougainville*, (ö.s.), 1796, ("Bougainville Gezisine Ek"); *Rêve de d'Alembert*, 1830, (d'Alembert'in Rüyası, 1968). Edebiyat: *Le fils naturel*, 1757, ("Doğal Evlat"); *Le Père de famille*, 1758, ("Aile Babası"); *Paradoxe sur le comédien* 1758, (Aktörlük Hakkında Aykırı Düşünceler, 1943); *La Religieuse*, 1796, ("Dindar"); *Jacques le fataliste et son maître*, 1796, (Kaderci Jacques ile Efendisi, 1949); *Le Neveu de Rameau*, 1891, (Rameau'nun Yeğeni, 1946).

• KAYNAKLAR: L.Cazamian, *A History of French Literature*, 1960; A.Cresson, *Diderot*, 1984, 2.basım (çev. A.Bezirci); L.G.Crocker, *Diderot, the Embattled philosopher*, 1954; O.E. Fellows (der.), *Diderot Studies*, 1949; A.M.Wilson, *Diderot: The Testing Years*, 1957.

• BAKINIZ: CONDILLAC, DESCARTES, ENGELS, HELVETIUS, HERAKLEITOS, HOLBACH, LEIBNIZ, LOCKE, TOLAND, VOLTAIRE.

DIDI
(1928)

Brezilyalı futbolcu ve antrenör. Dünyanın en ünlü futbolcularındandır.

Asıl adı Waldir Pereira olan Didi 8 Aralık 1928'de doğdu. Futbola Fluminense takımında başladı, sonra Flamengo kulübüne geçti. Brezilya'nın ünlü Botafago kulübünde adını duyurdu. 1959'da İspanya'nın ünlü Real Madrid kulübüne transfer oldu. Futbol dünyasının en büyük yıldızlarının bir araya geldiği bu takımda diğer futbolcularla uyum sağlayamadı, tekrar ülkesine döndü. 1962'de Cristal Lima, daha sonra Atlanta Mexico takımlarında oynadı. 1954, 1958, 1962 Dünya Kupası maçlarında Brezilya Milli Takımı'nda yer alan Didi futbol yaşamı boyunca 79 kez Brezilya Milli Takımı formasını giydi. 1966'da Sao Paulo takımında futbol hayatını kapattı. Büyük bir boy heykeli Rio de Janerio'daki 150.000 kişilik Maracana Stadı'nın önüne dikildi. Didi daha sonra ülkesinden ayrılıp önce Peru'ya gitti, bu ülkenin milli takımını çalıştırarak bu takımın 1970 Dünya Kupası'nda çeyrek finale kadar yükselmesini sağladı. Daha sonra Arjantin'in River Plate takımını çalıştırdı. 1972'de Türkiye'ye gelerek Fenerbahçe takımına teknik direktör oldu. Üç yıllık görevi sırasında Fenerbahçe iki kez lig, bir kez de kupa şampiyonu oldu. 1975'te Suudi Arabistan'a giderek orada Hilâl kulübünü çalıştırmaya başladı.

DIDOT, François Ambroise
(1730-1804)

Fransız, matbaacı. Kendi adıyla anılan harf çeşidini geliştirmiştir.

Paris'te doğdu, aynı kentte öldü. Matbaacılık ve yayıncılıkla uğraşan bir ailenin oğluydu. Babası François Didot'nun kurmuş olduğu yayıncılık şirketinde çalıştı. Bu şirket modern harf biçimlerini kullanarak klasik eserleri basmaktaydı. Didot 1770'te daha sonra kendi adıyla anılacak olan yeni bir harf biçimi geliştirdi. Kuru ve sert çizgili bu yeni harfler Fransız matbaacılığında bir dönüm noktasını oluşturdu.

Didot ayın zamanda matbaacılıkta punto sistemini geliştirdi. Oğlu Firmin'in yeni matbaa harfleri geliştirmesine yardımcı oldu. Çok ince ve açık beyaz bir kâğıt olan "vélin" kâğıdını imal ettirdi. Didot'nun geliştirdiği harf çeşidi günümüzde de kullanılmaktadır.

DIEFENBAKER, John George
(1895-1979)

Kanadalı siyaset adamı. 1957-1963 arasında başbakanlık yapmıştır.

18 Eylül 1895'te Kanada'nın Ontario Eyaleti'nde, Grey ilçesinde doğdu, 17 Ağustos 1979'da Ottawa'da öldü. Saskatchewan Üniversitesi'nde öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Prince Albert kentinin önde gelen avukatlarından biri oldu, 1936-1940 arasında Muhafazakâr Parti'nin Saskatchewan Eyalet başkanı oldu.

Diefenbaker, 1940'ta Kanada Avam Kamarası'na, 1956'da İlerici Muhafazakâr Parti'nin başkanlığına seçildi. 1957 genel seçimlerinde en çok oyu Muhafazakârlar alınca, Diefenbaker, 21 Haziran'da bir azınlık hükümeti kurarak başbakan oldu. 1958'de erken seçime gidildi. Muhafazakâr Parti meclisteki 265 üyelikten 208'ini alarak 22 yıllık Liberal Parti iktidarına son verdi.

Ancak Diefenbaker'ın başbakanlığı sırasında iktisadi bunalım nedeniyle devalüasyon yapıldı ve kemer sıkma politikası uygulanmaya başlandı. 1963'te çıkan Küba sorununda ABD'nin Diefenbaker'ın teklifi olan "Bomarc" füzelerini nükleer başlıklarla donatma isteğini kabul etmemesi, başta savunma bakanı olmak üzere birçok bakanın istifasına neden oldu. 5 Şubat 1963'te Avam Kamarası'nda güvenoyu alamayan hükümet, erken seçim yapılmasını kararlaştırdı. Çok az oy alan Muhafazakârlar, hükümeti Lester Pearson başkanlığındaki Liberal Parti'ye bıraktı.

Diefenbaker 1967'de yapılan parti kongresinde başkanlığı Robert Stanfield kazanınca siyasal yaşamdan çekildi. 1969'da Saskatchewan Üniversitesi rektörü oldu.

• BAKINIZ: L.PEARSON.

DIELS, Otto
(1876-1954)

Alman (FAC), organik kimyacı. Birçok organik bileşiğin sentezine olanak veren katılma tepkimesini gerçekleştirerek, 1950 Nobel Kimya Ödülü'nü Alder ile bölüşmüştür.

Otto Paul Hermann Diels 23 Ocak 1876'da Hamburg'da doğdu. 7 Mart 1954'te Kiel'de öldü. Ünlü klasik dilbilimci Hermann Diels'in (1848-1922) oğludur. 1895'te Berlin Üniversitesi'nde kimya öğrenimine başladı, 1899'da doktora derecesini alarak aynı üniversitede önce Emil Fischer'in asistanı, 1904'te de öğretim görevlisi oldu. 1916'da kimya profesörlüğü ve Kimya Enstitüsü başkanlığı için Kiel Üniversitesi'nden gelen çağrıyı kabul ederek, 1948'de emekli oluncaya değin bu görevi sürdürdü. Öğrencisi ve asistanı Kurt Alder ile birlikte dien sentezini bu enstitüde gerçekleştiren Diels, II. Dünya Savaşı'nda iki oğlunu yitirmesine ve ileri yaşına karşın, hava bombardımanında büyük bir bölümü yıkılan enstitüyü yeniden düzenlemek için uğraştı ve emekli olduktan iki yıl sonra, 1950 Nobel Kimya Ödülü'nü Alder ile bölüştü.

Diels'in organik kimyaya en büyük katkısı, "Diels-Alder tepkimesi" adıyla bilinen ve altı karbonlu çevrimsel bileşikler veren dien sentezini gerçekleştirmesidir. 1928'de asistanı Kurt Alder ile birlikte dien tepkimeleri üzerinde çalışırlarken, olefin grubundan doymamış bir hidrokarbon ile bir dien arasında, o güne değin bilinmeyen bir katılma tepkimesi gözlemlediler. Örneğin etilen ile bütadien tepkimeye girdiğinde, altı karbonlu bir halkalı bileşik olan ve karbon-karbon çift bağı içeren sikloheksen veriyordu. Tepkimenin en büyük özelliği de, katalizör, yüksek sıcaklık ya da basınç gerektirmeksizin olağan çevre koşullarında gerçekleşmesiydi. Canlı organizmalardaki tepkimelere çok benzer koşullar altında ve aynı hızla gelişen bu tepkime Diels'e, doğal ve biyolojik önemi olan birçok bileşiğin hücrede aynı tepkime mekanizmasıyla sentezlendiği inancını verdi. Gerçekten de, birkaç yıl içinde, aynı yöntemle pek çok organik bileşiğin sentezi gerçekleştirildi. Gates tek bir aşamada morfini, Woodward ve Sarett de kortizonu sentez yoluyla üretmeyi başardılar. Bu tepkime ürünlerinden biri de K vitamininin özelliklerini taşıyordu. Tüm bu bulgular, birçok hormon ve vitaminin hücrede aynı sentez yoluyla oluştuğu görüşünü güçlendirmişti. Canlıların yaşamsal etkinliğinde temel rol oynayan birçok organik bileşiğin yanı sıra iktisadi değeri olan maddelerin, örneğin izoprenin polimerleştirilmesi ya da bütadien ile stirenin polimerleştirilmesiyle sentetik kauçuk ve lastiğin üretimine olanak veren bu tepkime, organik sentez kimyasında yeni bir dönemi başlatmıştı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Einführung in die organische Chemie*, 1907, ("Organik Kimyaya Giriş").

- **BAKINIZ:** ALDER, E.FISCHER, KEKULÉ, WINDAUS.

DIEMER, Alwin
(1920)

Alman, filozof ve doğabilimci. Doğa bilimlerinde ve tinsel bilimlerde kavram çözümlemesine dayanan bir yöntem geliştirdi.

16 Nisan 1920'de Eisenberg'te doğdu. Ortaöğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra, Almanya'nın değişik üniversitelerinde doğa bilimleri ve felsefe okudu. Düsseldorf Ünversitesi'nde öğretim üyesi oldu ve felsefe okutmaya başladı.

Diemer'in felsefeye yaklaşımı, Husserl'in geliştirdiği fenomenoloji (görüngübilim) sorunlarına kavram çözümlemesine dayalı bir yöntemi uygulamakla olmuştur. Ona göre felsefe ile doğa bilimleri ve tinsel bilimler arasında, tarih verilerinden kaynaklanan, bir bağlantı vardır. Bu bağlantıyı ortaya çıkarabilmek için kavramların tarih süreci içindeki gelişimini bilmek, onların çağdan çağa geçerken uğradıkları anlam değişmelerini, çözümleme yoluyla aydınlığa çıkarmak gerekir.

Diemer, önerdiği kavram çözümlemesine dayanarak Husserl ve Heidegger üzerinde çalışmış, onların ortaya attıkları görüşlerin tarihsel kökenlerini araştırmıştır. Varlıkbilim (ontologie) sorunlarına da kavram çözümlemesiyle yaklaşarak, ileri sürdüğü düşünceleri *Einführung in die Ontologie* ("Varlıkbilime Giriş") adlı yapıtında sergilemiştir. Diemer'in çalışmalarında uyguladığı çözümleyici yöntem felsefede olduğu gibi, kimi doğabilim sorunlarının açıklanışında da benimsenmiş, özellikle belgelere dayalı araştırmalarda etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Grundzüge Heideggerschen Denkens*, 1950, ("Heidegger'ci Düşüncenin Temelleri"); *Ed. Husserl, Versuch einer systematische Darstellung Seiner Phaenomenologie*, 1964, (2.basım), ("Ed.Husserl ve Onun Görüngübilimin Dizgesel Bir Tanımlaması"); *Einführung in die Ontologie*, 1959, ("Varlıkbilime Giriş"); *Grundrisse der Philosophie*, 1962, ("Felsefenin Temeli"); *Was Heisst Philosophie?* 1964, ("Felsefe Nedir"); *Was heisst Wissenschaft*, 1964, ("Bilim Nedir?") *Elementarkurs Philosophie: Dialektik*, 1977, ("Felsefe için Kılavuz: Diyalektik").

DIESEL, Rudolf
(1858-1913)

Alman, mühendis ve mucit. Kendi adıyla anılan, sıkıştırılmış havayla ateşlemeli ve içten yanmalı motoru gerçekleştirmiştir.

18 Mart 1858'de Paris'te doğdu. 29/30 Eylül 1913 gecesi İngiltere'nin Harwich limanına gitmekte olan bir gemiden Manş Denizi'ne düşerek kayboldu. Göçmen bir Alman ailesinin oğlu olmaktan kaynaklanan tümgüçlüklere karşın ilköğrenimini Paris'te başarılı bir öğrenci olarak tamamlayan Diesel, 1870'te Fransa ile Prusya arasında savaş başlayınca ailesiyle birlikte İngiltere'ye gönderildi, bir süre sonra da bir

Rudolf Diesel

akrabasının çağrısına uyarak anayurdu olan Almanya'ya gitti. Augsburg'da lise diplomasını aldıktan sonra Münih'teki Technische Hochschule'ye girdi ve mekanik soğutmanın öncüsü Carl von Linde'nin en gözde öğrencisi olmayı başardı. Yükseköğrenimini tamamladıktan ve İsviçre'de iki yıl makine mühendisi olarak çalıştıktan sonra 1880'de, Linde'nin soğutma makineleri üreten kuruluşunda görev alarak Paris'e gitti. O yıllarda, amonyağın genleşmesi temeline dayanan bir motor geliştirmek için uzun araştırmalara girdiyse de çabalarından bir sonuç alamadı. 1890'da Linde'nin isteği üzerine, kuruluşun Almanya'daki fabrikasında görev almak üzere Berlin'e döndü ve basınç altında ısınan havayla ateşlenecek bir motor yapımına ilişkin tasarılarını geliştirmeye başladı. 1892'de patentini aldığı bu motorun çalışma ilkelerini 1893'te yayımladığı "Theorie und Konstruktion eines rationellen Wärmemotor" ("Rasyonel Bir Isı Motorunun Kuramı ve Yapımı") adlı makalesinde açıklayan Diesel, Augsburg'daki Maschinenfabrik ve Essen'deki Krupp gibi iki büyük kuruluşla anlaşarak, yapım çalışmaları için gerekli parasal kaynak sorununu çözdü. Aynı yıl başlayan yapım çalışmaları 1897'de başarıyla sonuçlandı. Bu arada, başlangıçta yakıt olarak düşünülen kömür tozu, uygulamada ortaya çıkan güçlükler nedeniyle yerini ağır petrol yağlarına bırakmıştı. İlk örneği 1898'de Münih'te sergilenen ve büyük ilgi toplayan Diesel motorunun üretimine ilk kez ABD'de başlandı. Bu ilk girişimin başarıyla sonuçlanmasından yüreklenerek, patent gelirleriyle 1899'da Augsburg'da bir fabrika kuran Diesel, sağlık sorunları, işletmecilik ve yatırım yanılgılarıyla tüm servetini yitirdiği gibi fabrikasını da kapatmak zorunda kaldı. Ardından sık sık ABD gezilerine çıkarak konferanslar düzenleyen ve zamanının büyük bir bölümünü sanat etkinliklerine ayıran Diesel, parlak bir geleceği olan buluşundan servet yapmayı başaramamışsa da uluslararası bir ün kazanmıştı. Bugün adı yalnız geliştirdiği motorla birlikte anılsa da gerçekte, sanat ve bilimin çeşitli dallarında yetkinleşmiş, çok yönlü bir kişiliği vardı. Özellikle Paris'te bulunduğu dönemde sosyal bilimlere duyduğu yakın ilgiyi hiç yitirmemiş, toplum ve iktisat üzerine görüşlerini iki ciltlik *Solidarismus* adlı yapıtında toplamıştır.

Diesel motoru temelde, içten yanmalı motorların ilk örneği olan Otto motoruna benzer. Bu ilk örneğin benzinle, Diesel motorunun ise ağır petrol yağlarıyla çalışması dışında, aralarındaki temel fark ateşleme sistemindedir. Otto motorunda, silindirdeki benzin-hava karışımını ateşlemek için elektrik kıvılcımından yararlanılmasına karşın, Diesel motorunda ateşleme düzeni sıkıştırılmış havanın ısınması temeline dayanır. Silindirdeki hav, başlangıç hacminin yaklaşık on dörtte birine inecek kadar sıkıştırıldığında, havanın sıcaklığı kömür tozunu ya da ağır petrol yağlarını tutuşturabilecek düzeye ulaşır. O anda silindire gönderilen yakıtın yanmasıyla çıkan gazlar genleşir, genleşme basıncıyla piston geriye itilir ve ısı enerjisinin mekanik işe dönüşümü sağlanır.

İki ya da dört zamanlı Diesel motorlarında, silindire yakıt göndermek için değişik iki yöntem kullanılabilir. Havalı püskürtme yönteminde, yakıt silindire basınçlı havayla birlikte püskürtülür. Havasız ya da katı püskürtme denilen ikinci yöntemde ise, ince bir püskürtme memesi (enjektör) yardımıyla silindire yüksek basınçlı yakıt pompalanır. Bu iki yöntem de, kullanım alanının olanak ve gereksinimlerine göre dört ayrı seçenek sunan dört değişik Diesel motorunun üretimine olanak vermiştir. Örneğin, düşük devirli motorlar ya dört zamanlı ve hava püskürtmeli ya da iki zamanlı ve katı püskürtmeli, yüksek devirli motorlar ise genellikle dört zamanlı ve katı püskürtmeli tipte üretilir.

Diesel motoru, benzinli motora oranla daha büyük, ağır ve düşük devirli olmasına karşın, yakıtının ucuzluğu ve bakım kolaylığı nedeniyle geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Birçok alanda buharlı motoru yerini almış, gemi ve trenlerde, fabrikalarda, pompalama tesislerinde ve elektrik üreteçlerinde en çok kullanılan motor türü olmuştur. Tüketilen birim ısı başına iş verimi açısından öbür motor türlerinin tümünden üstün olan Diesel motorlarının, ağır karayolu taşıtlarının yanı sıra binek taşıtlarında da kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Solidarismus*, 2 cilt, 1903, ("Dayanışma").

• KAYNAKLAR: E.Diesel, *Diesel: Der Mensch, Das Werk, Das Schicksal*, 1937; W.R.Nitske ve C.M.Wilson, *Rudolf Diesel: Pioneer of the Age of Power*, 1965.

• BAKINIZ: LINDE, N.A.OTTO.

DIETRICH, [Freibergli]
(1250-1320)

Alman, filozof ve doğabilimci. Anlığın sürekli bir oluş içinde bulunduğu görüşünü savunmuştur.

Saxe'daki, Freiberg'te doğdu ve orada öldü. Bir Dominiken rahibi olan Dietrich, önce Freiberg manastırında okudu; sonra öğrenimini tamamlamak için

1276'da Paris'e gitti. Burada Alman Dominiken çevrelerinden esinlendi, özellikle Yeni-Platoncu Albertus Magnus ve Ulrich'in etkisinde kaldı.

Dietrich felsefeye Augustinus'dan etkilenerek ve gizemciliği savunarak girmiştir. Proclus gibi o da evreni, tanrısal "Bir"in, yoktan varettiğini öne sürmüştür. Ona göre Tanrı'yı nitelendirmek olanaksızdır, o bütün nedenlerin üstündedir. Tanrı'nın anlığı, sürekli oluş içinde bulunan bir varlıktır. Dietrich, *De intellectu et intelligibilis* ("Anlık ve Kavranabilirlik") adlı yapıtında insan anlığının özü gereği, tüm varlığın bir yansısı olduğunu söyler. Eylemde bulunmak, anlığa olanak veren tek ilkedir. Bu anlık *(Intellectus agens)* her zaman gerçeğin içindedir ve gerçekliği kendi akışı içinde yakalar. Bir töz olarak anlık, kendi varlığı ile sürekli bir oluş içindedir.

Doğa bilimleriyle de uğraşan Dietrich, gökkuşağının ışığın yansıması ve kırılması sonucunda oluştuğunu, su damlacıklarının bu olgu üzerindeki etkisini saptamıştır. Ayrıca, optik sorunlarıyla da uğraşmış, büyüteç ve gözlük üzerine bilgiler vermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De intellectu et intelligibilis*, 1296, ("Anlık ve Kavranabilirlik").
- **KAYNAKLAR:** K.Flasch, *Geschichte der Philosophie in Text und Darstellung*, 1982.
- **BAKINIZ:** ALBERTUS MAGNUS, AUGUSTINUS, PROKLOS ULRICH.

DIETRICH, Marlene
(1901)

Alman asıllı ABD'li sinema oyuncusu. Canlandırdığı her role kendi damgasını vurmuş yıldız oyunculardan biridir.

Maria Magdalene Dietrich 27 Kasım 1901'de Berlin'de doğdu. Babası askerdi. Oyunculuk öğrenimine 1921'de Max Reinhardt'ın yanında başladı. Çeşitli Alman yapımı filmlerde oynadıktan sonra, 1930'da Joseph von Sternberg'in yönettiği *Der Blaue Engel* (Mavi Melek) filmindeki kabare şarkıcısı Lola rolüyle parladı. Yönetmen Sternberg ile birlikte ABD'ye gitti ve orada 1930-1935 arasında Sternberg'in büyük bir özenle hazırladığı "Dietrich Efsanesi"ni oluşturan *Morocco* ("Fas"), *Shangai Express* ("Şangay Ekspresi") gibi filmleri çevirdi. 1935'ten sonra, Sternberg'in yarattığı esrarengiz, ölümcül dişi görüntüsünden bıkarak, gerçek yaşamdaki esprili, zeki kişiliğini yansıtan güldürülerde ve serüven filmlerinde oynadı. 1960 ortalarına kadar sürdürdüğü sinema yaşamının yanı sıra şarkıcılık da yaptı.

- **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filimler:** *Der Blaue Engel*, 1930, (Mavi Melek); *Morocco*, 1930, ("Fas"); *Shangai Express*, 1932, ("Şangay Ekspresi"); *Blonde Venus*, 1932, ("Sarışın Venüs"); *The Garden of Allah*, 1936, (Allah'ın Bahçesi); *Angel*, 1937, ("Melek"); *Rancho Notorius*, 1952, (Yaylalar Fahişesi); *Judgement at Nuremberg*, 1962, (Nuremberg Mahkemesi).

DIETRICH, Wilfried
(1933)

Alman (FAC) güreşçi. Dünyanın en başarılı ağır sıklet güreşçilerindendir.

Dünyanın en iyi ağır sıklet güreşçilerinden biri olarak adını duyurdu, Arka arkaya dört olimpiyat oyunlarında yer alabilecek kadar uzun bir güreş hayatı oldu. Hem greko-romen, hem de serbest stilde güreşti. 1956 Olimpiyat Oyunları'nda greko-romen ikincisi, 1960 Olimpiyat Oyunları'nda serbest güreş şampiyonu ve greko-romen ikincisi, 1964 Olimpiyat Oyunları'nda greko-romen üçüncüsü, 1968 Olimpiyat Oyunları'nda serbest güreş üçüncüsü olarak toplam 1 altın, 2 gümüş ve 2 bronz Olimpiyat madalyası kazandı. Ayrıca 1960 dünya, 1961 Avrupa ağır sıklet şampiyonluklarını kazandı. On iki yıl süreyle uluslararası güreş minderlerinde başarılı bir ağır siklet güreşçisi olarak tanındı. Başarılı güreş yaşamı boyunca 26 kez Almanya şampiyonluğunu kazandı.

DIETZGEN, Joseph
(1828-1888)

Alman, filozof ve toplumcu yazar. Toplum olaylarını özdekçi bir görüşle ele almıştır.

Köln yakınlarında Blankenberg'de doğdu, sonradan yerleştiği ABD'nin Chicago kentinde öldü. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğundan düzenli bir öğrenim görmedi; geçimini dericilikle sağlamaya çalışırken, bir yandan da, felsefeye büyük ilgi duydu. 1848 Devrimi'nden sonra, uzun yıllar süren gezilere çıktı, önce ABD'ye, 1863'te Rusya'ya gitti, Petersburg'da bir dericinin yanında işçi olarak çalıştı. Sonra Almanya'ya daha sonra gene ABD'ye gitti, ölünceye dek orada kaldı.

Dietzgen işçi çevresinden gelen bir düşünür olduğu için, daha çok işçi sorunlarıyla ilgili bir felsefe anlayışını benimsemiştir. Felsefesinin odağını özdekçi bir görüş oluşturur. Ona göre özdeğin dışında bir gerçek yoktur, bilginin kaynağı toplumsal olaylar, onu edinme yolu da duyulardır. Başlıca yaratıcı güç emektir. Anlayış yeteneğinin gelişmesi, düşünme gücünün verimli olması "kafa işçiliğinin niteliğine bağlıdır". Dietzgen, bu düşüncelerini, *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit* ("İnsanın Kafa İşçiliğinin Yapısı") adlı yapıtında sergilemiştir.

Dietzgen'in özdekçi aydınlar üzerindeki etkisi uzun sürmüş, yazıları işçilerin aydınlatılması için yapılan çalışmaların başlıca kaynakları arasında yer almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*, 1869, ("İnsanın Kafa İşçiliğinin Yapısı"); *Die Briefe Über Logik, Speziell Demokratisch-proletarische Logik*, 1880, ("Mantık, Özellikle Demokrat-İşçi Mantığı Üstüne Mektuplar").

DIEZ, Ernst
(1878-1962)

Avusturyalı sanat tarihçisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi Bölümü'nü kurmuştur.

27 Temmuz 1878'de Lölling kentinde doğdu, Viyana'da öldü. Sanat tarihi ve arkeoloji eğitimini İ.Strzygowski ve W.Gurlitt'in öğrencisi olarak Graz ve Viyana üniversitelerinde yaptı. 1902'de Graz Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı. 1903-1904'te Roma ve İstanbul'da bilimsel araştırmalar yaptı. 1905'te Viyana'da Avusturya Sanat ve Endüstri Müzesi'ne asistan olarak girdi ve 1907'ye değin orada çalıştı. 1908-1911 arasında Sarre'nin yanında Berlin Müzesi'nde görev aldı. 1911'de Viyana Üniversitesi'ne asistan oldu. 1908-1911 arasında İran, Hindistan, Mısır ve Anadolu'da araştırmalar yaptı. 1918'de Viyana Üniversitesi'nde doçent, 1924'te de profesör oldu. 1926'da Pennsylvania Üniversitesi'ne bağlı olan Bryn Mauritius College'dan aldığı çağrı üzerine ABD'ye gitti. 1930-1931 arasında Çin, Japonya, Hindistan ve Cava'da araştırma gezilerine katıldı. 1939'da tekrar Viyana Üniversitesi'ndeki görevine döndü. 1943'te İstanbul Üniversitesi öğretim kadrosuna katıldı. Edebiyat Fakültesi'nde ayrı bir bilim dalı olarak sanat tarihi eğitimini başlattı. Bu süre içinde Türk sanatı üstündeki çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1948'de İstanbul Üniversitesi'nden ayrılarak Viyana'ya geri döndü. Türk, İran, Hint ve Çin sanatları üzerine pek çok makale ve yayını vardır. İslam Ansiklopedisi'nin yayın kurulunda da görev almıştır.

Ernst Diez'in Türkiye'de sanat tarihi eğitiminin başlamasında çok önemli bir yeri olmuştur. Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü'nün kurulması onun başlattığı gelişmelerin bir sonucudur. Sanat tarihinde Viyana Okulu'nda yetişen bir bilim adamı olarak Türkiye'de bilimsel yöntem ve karşılaştırmaya dayanan sanat tarihi anlayışının yerleşmesinde etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Einführung in die Kunst Ostasiens*, 1924, ("Doğu Asya Sanatına Giriş"); *Kunst des Islam* (Glück ile), 1925, ("İslam Sanatı"); *Churasanische Baudenkmäler*, 1918, ("Horasan Yapıları"); *Alt-Konstantinopel*, 1920, ("Eski Konstantinopel"); *Indian Influence in Perisian Art*, 1929, ("İran Sanatında Hint Etkisi"); *Persian Architecture*, 1935, ("İran Mimarlığı"); *Iranische Kunst*, 1944, ("İran Sanatı"); *Türk Sanatı*, 1964; *Karaman Devri Sanatı* (O.Aslanapa ve H.Koman ile), 1950; *Türk Sanatı* (O.Aslanapa ile), 1955; *Indische Kunst, Islamische Kunst*, 1960, ("Hint Sanatı, İslam Sanatı").

Türkiye'de Sanat Tarihinin Gelişmesi

Türkiye'de sanat tarihinin bir bilim dalı olarak benimsenmesinde ve eğitiminin gelişmesinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1943-1944 ders yılında açılan Sanat Tarihi Bölümü'nün önemli katkısı olmuştur. Bundan sonra kısa zamanda sanat tarihi eğitiminin önemi kavranmış ve Ankara, Hacettepe, Erzurum ve Ege üniversitelerinde sanat tarihi bölümleri oluşturulmuştur. Ayrıca Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Karadeniz (Teknik) Üniversitesi, Konya Akademisi, Yıldız Akademisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık fakülteleriyle Boğaziçi Üniversitesi'nin eğitim programlarında sanat ve mimarlık tarihi derslerine ağırlık verilmiştir. Çalışmalarda özellikle Türk sanatı ve sanat tarihi üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Diez , Erdmann*, Verzone*, Otto-Dorn* gibi yabancı bilim adamlarının çeşitli üniversitelerde kurdukları bölümlerin sorumluluğu bir süre sonra Türk bilim adamlarının eline geçmiş ve bu bölümler önemli birer araştırma merkezi olmuştur. O.Aslanapa*, S.Eyice*, M.İpşiroğlu*, D.Kuban*, B.Ünsal*, S.K.Yetkin* bu kuşağın temsilcileridir. Bu grup yukarıda belirtilen kurumlarda eğitim ve araştırmada bilimsel yöntemin yerleşmesinde çaba göstermiş ve belirli konularda uzmanlaşmış bir ikinci kuşağın yetişmesine olanak sağlamıştır.

Türk sanat tarihi çalışmalarında ikinci kuşak olarak adlandırılabilecek kadro, bir yandan yitirilmekte olan tarihsel yapıtları tararken, bir yandan da kavramsal incelemelere ağırlık vererek sistemli bir biçimde sanat tarihi çalışmalarını sürdürmüştür. Türk sanatının değişik evreleri, çeşitli yapı tipleri, mimarlık öğeleri, küçük elsanatları incelenmiş, monografik araştırmalar üzerinde durularak belgeleme çalışmalarına hız verilmiştir. Bu gruba giren sanat tarihçilerinden Ayda Arel Beylikler dönemi, Batılılaşma süreci ve konut sorunsalı; Oluş Arık türbe yapıları ve Orta Çağ Anadolu Türk mimarlığı; Rüçhan Arık Türk Barok mimarlığı ve duvar resmi; Afife Batur Erken Osmanlı mimarlığı yapım teknikleri, Türkiye'de Art-Nouveau (Yeni Sanat) üslubu ve Osmanlı yapılarında geçiş öğeleri; Yıldız Demiriz Bizans ve Erken Osmanlı mimarlıklarında bezeme; Güner İnal minyatür sanatı ve çevre ilişkileri; Semra Ögel Selçuklu taş bezemesi, Türk mimarlığında kubbeli mekân gelişmesi, konut mimarlığı ve çevresel sanat; Gönül Öney çini sanatı, keramik sanatı ve Orta Çağ Anadolu Türk mimarlığında bezeme; Bülent Özer çağdaş mimarlık; Günsel Renda duvar resmi, minyatür ve Türk resim sanatı; Metin Sözen medrese mimarlığı, kent monografisi ve Doğu Anadolu Beylikleri mimarlığı; Sezer Tansuğ Türk resim sanatı; Şerare Yetkin çini ve halı sanatı; Hüseyin Rahmi Ünal Orta Çağ Anadolu Türk mimarlığı; Ünsal Yücel silah sanatı ve Türk resim sanatı konularına ağırlık vererek çeşitli araştırma ve yayınlar yapmışlardır. Bunları izleyen genç kuşak, Türkiye'de sanat tarihi çalışmalarının yelpazesini daha da genişletmektedir.

• **KAYNAKLAR:** *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens, In Memoriam Ernst Diez*, 1963; O.Aslanapa, "Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünün Kuruluşunun Otuzuncu Yıldönümü", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1974-1975.

DIGBY, Kenelm
(1603-1665)

İngiliz siyaset adamı, filozof, ve doğabilimci. Descartes ve Aristoteles felsefelerinin birleşiminden kaynaklanan bir düşünce geliştirmeye çalışmıştır.

11 Temmuz 1603'te Buckinghamshire'da Gayhurst'te doğdu, 11 Haziran 1665'te Londra'da öldü. Babası, Kral I.James'e suikast düzenlemek suçuyla idam edilen bir soyluydu. Annesi tarafından inançlı bir Katolik olarak yetiştirildi. 1620'de Oxford Üniversitesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak, annesiyle Venedik'e gitti. 1623'te İngiltere'ye döndü. Kral I.Charles adına özellikle diplomasi işleriyle görevlendirilerek Fransa'ya gönderildi. 1642'de İngiltere'ye, 1643'te yeniden Fransa'ya dönerek, felsefeyle ilgili incelemelerini sürdürdü.

Fransa'da Descartes ile tanışan Digby, gezimci olmasına karşın, onun felsefesinden etkilendi. Descartesçı görüşü, Aristoteles'in metafiziğiyle kaynaştırmaya çalıştı. Doğabilimleri ile ilgili görüşlerinde de Descartes'ın etkisi sezilir. Digby'ye göre hava küresi, Güneş'ten gelen ve parçacıklardan oluşan ışınlarla doludur. Bu ışınlar nesnelere çarptıklarında, nesnelerin tözünden atomlar koparırlar. Atmosfer bu parçacıkların bir alaşımıdır.

Sinirlerle beyne kadar taşınan bu atomlar, imgelemde, koptukları bütünün bir örneğini oluştururlar. Fazla atomlar da bellekte saklanır. Ancak, sayı, ilişki gibi soyut kavramlar, insan ruhunun ayrı bir özelliği olarak vardırlar, bu yolla bilinirler. Simya ile ilgilenen Digby, insan gövdesini bir tür makine olarak yorumlamıştır. Doğa bilimi alanındaki çalışmaları sırasında oksijenin bitkiler için önem taşıdığını bulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Of the Nature of Bodies*, 1644, ("Cisimlerin Doğası Üstüne"); *Of the Nature of Man's Soul, out of Which the Immortality of Soul is Evinced*, 1644, ("Ruhun Ölümsüzlüğünü Ortaya Koyan İnsan Ruhunun Doğası Üstüne"); *Institutionum Peripateticarum Libri V.Cum Appendice Theologica de Origine Mudi*, 1651, ("Gezimci Okulların V.Kitabı, Dünyanın Oluşumu Üzerine Tanrıbilimsel Bir Yaklaşım Eki İle").

• **KAYNAKLAR:** E.Cassirer, *Geschichte des Erkenntnisproblems*, 1906; Chalmess, *Dictionnaire Biographique*.

• **BAKINIZ:** CHARLES I, O.CROMWELL, DESCARTES, GEULINCX.

Wilhelm Dilthey

DILTHEY, Wilhelm
(1833-1911)

Alman, filozof. Tinsel olayları deney biliminin temeli yapmaya çalışmış, insanın içevreniyle ilgili yaşamına yeni ve tarihsel bir yorum getirmiştir.

19 Kasım 1833'te Biebrich'te doğdu, 1 Ekim 1911'de Seis'ta öldü. Ortaöğrenimini Wiesbaden'de bitirdikten sonra Heidelberg Üniversitesi'nde tanrıbilim, Berlin Üniversitesi'nde tarih ve felsefe okudu. 1864'te doktor sanını kazandı, 1866'da Basel, ve Kiel, 1868'de Breslau üniversitelerinde görev aldı, 1871'de Berlin Üniversitesi'nde Lotze'den boşalan kürsüye atandı.

Dilthey'in felsefeye yaklaşımı, Darwin'in doğa ve gelişim anlayışından kaynaklanan, Haeckel ile Nietzsche'de pozitivist-naturalist (doğalcı) görüşle açıklanan düşünce akımına karşı tepkiyle başladı.

Fichte, Herder, Hegel gibi Alman idealistlerinin yapıtlarını inceleyen, onların geliştirdikleri evren anlayışının etkisinde kalan, Kant'ın bilgi kuramından ve varlık görüşünden etkilenen Dilthey için felsefe doyurucu değildi. Özellikle insan bu felsefenin ileri sürdüğü gibi doğa yasalarının egemenliği altında bulunan tek katlı bir varlık alanı olamazdı. İnsanda, doğa yasalarını aşan, doğal olayların dışında kalan, yalnız kendi koşullarına bağlanan bir varlık alanı vardır. Bu alan "tinsel"dir ve insanı "insan" yapan varlık katıdır. Oysa doğanın dışında ve doğal olandan öte bir varlık alanı tanımak istemeyen naturalist felsefe anlayışı tinsel ve düşünsel yaşama bir "yan-varlık" diye bakıyor, bütün düşünme gücünü doğa sorunları üzerinde yoğunlaştırıyordu. Bu akıma göre gerçek varlık doğadır, kaynağını doğada bulan yaşam ise varlık türlerinin bir bölümünde ortaya çıkan "doğal gelişim"in sonucudur. Tinsel yaşam ise bağımsız bir varlık alanı değil, doğal süreçtir. Dilthey, bu görüşe karşı çıkarak, tinsel ve düşünsel yaşamın bağımsız bir varlık alanı olduğunu, pozitivist-naturalist akımın benimsediği varlık alanının çok üstünde bir değer taşıdığını ileri sürmüştür. Ona göre, insan yaşamının

İnsan bilimleri

anlaşılmasında, tarihin büyük bir önemi vardır. Ancak bu tarih, kültür sorunlarını, onlara aranan çözümleri, kültürün insan yaşamıyla olan bağlantısını, düşünce alanındaki gelişmeleri konu edinen bir bilimdir. "İnsan bilimleri" ya da "tinsel bilimler" gibi adlar verilen bu çalışma dalının ereği "insan yaşamını anlamak"tır.

İnsan ve tarih varlığı

Dilthey'e göre felsefenin konusu yaşamdır; felsefe ele aldığı bütün sorunların temeline yaşamı yerleştirme gereğindedir. Yaşam, yalnız doğal süreç değil, tinsel alanı kaplayan, bütün düşünce ürünlerinin doğuşuna olanak sağlayan bir varlık alanıdır. Adına "tinsel evren" denen bu varlık alanı deneylerle, deneyimlerle, insan yaşantılarının bütün türleriyle ilgilidir. Felsefe bu alanı konu edinince "evrenin bütününü" anlama olanağı bulur. Felsefenin de içinde bulunduğu, bütün "tinsel bilimler"in ereği bu "bütün"ü anlamak ve açıklamaktır. Yaşamdan yola çıkan tinsel bilimlerin yaşambilimle (biyoloji) bağlantısı söz konusu değildir. Burada konu edinilen yaşam tin (Geist) ve "özne" ile eşanlamlı olan, bütün "insan soyunu kapsayan"-bir varlıktır. Bu "yaşam"ın doğa bilimleri alanı dışında kalmasının nedeni sorunlara aranan çözümde uygulanan yöntem ayrılığıdır. Doğa bilimleri, kişinin dışında kalan, tek tek algılanan olayları konu edinir. Oysa tinsel bilimlerin sorunlara yaklaşımı başkadır. Bu bilimler "canlı" varlık alanında, kendilerine özgü bir biçimde "ortaya çıkan" değişik "yaşantılar"ı konu edinir. Yaşam, doğa bilimlerinin ilgilendiği olaylar gibi tek tek varlıklardan, tek tek oluşlardan kurulu bir "bileşim" değildir, kendi içinde bir "bütün"dür. Öte yandan, tinsel bilimlerle doğa bilimleri arasında, konuyu kavrama bakımından da ayrılık vardır. Doğa bilimleri deneylere, gözlemlere dayanarak doğayı "açıklamaya" çalışır, tinsel bilimler ise tinsel olayları "anlamayı" amaç edinir.

Yaşantılar

Anlamak ve birlikte duymak

Ruhbilim, Dilthey'in düşünce dizgesinde, bir odak durumundadır. Bilgi kuramıyla bağlantılı olduğu ileri sürülen eski ruhbilim, insanı kendi içevreninin bütünlüğüyle anlama olanağından yoksundur. Bu yoksunluğun, uygulanan yöntemden kaynaklandığını ortaya atan Dilthey'e göre, yeni ruhbilimin konusu insandır. Ancak bu insan, görünen doğal yanıyla değil, düşünen tinsel yanıyla incelenmesi gereken insandır. Bu nedenle ruhbilim insanı "anlama"ya çalışan bir bilimdir. Bu "anlama"eyleminde uygulanan yöntem ise tinle ilgili olayları "birlikte duymak", onların "içine girmek"tir. Birlikte duyulmayan, içine girilmeyen bir tinsel olaya ancak "dışından" bakılır ki bu da olayı kendi bütünlüğü içinde kavramaya yetmez, yanılmaya yol açar. Bir tinsel olaya dıştan bakmak, ona dolaylı olarak yaklaşmaktır. Bu tür bir yaklaşım da olayı anlamaya değil yorumlamaya yarar. Oysa yeni ruhbilim, yorumlara, varsayımlara dayanmaz; olayın içine girerek, olayı bir bilinç akışı içinde "duyarak", doğrudan doğruya kavramaya çalışır. Bu kavrama biçimine "sezgi"de denebilir. Doğa olaylarına dıştan bakan bir bilim, tinsel yaşamın içinde geçen olayları, "insan yaşantıları"nı duyamadığından anlayamaz, kişi ancak "içine girdiği" olayı duyabilir, anlayabilir. İçine girilerek anlaşılan tinsel olaylar insanın "tarih varlığı" olarak gerçeğini ortaya çıkarır. İnsanı, tinsel olayların bütünlüğü içinde gören Dilthey, yeni ruhbilim yanında yeni bir tarih anlayışı da getirmiştir.

Tarih, insanın içevreninde geçen, tinsel olayların bütünüdür. İnsanın bir "tarih varlığı" oluşu, bir bilinç akışı içinde sürüp giden olayları kendi kendine yaşaması yüzündendir. Bu nedenle tarih insanın "kendi evidir", içinde varolduğu ortamdır. İnsan evrende "yabancı" gibidir. Özellikle, öteki varlıklarla kendi arasında "içkin" bir bağlantı kuramaz, onlara ancak "dıştan" bakabilir. Oysa tarihte bu "yabancılık" ortadan kalkar, insan kendini "tarihin içinde"

Yaşantı

Felsefe tarihinde insana, taşıdığı yetiler dolayısıyla, değişik açılardan bakılmış, değişik tanımlar getirilmiştir. Aristoteles'in* görüşüne göre, insan bir zoon politikon'dur (toplum içinde yaşayan canlı). Onun başlıca özelliği bir toplum içinde yaşaması, "toplumsal bir varlık" olarak kendini sürdürmesidir. Bu tanımın temelini oluşturan da insanın "düşünme yeteneği" taşımasıdır. Bütün diriler içinde düşünen, düşündüğünü başkalarına aktaran yalnız insandır. Başka bir anlayışa göre ise, insan "toplumsal varlık" olmanın ötesinde, daha üstün bir yeteneğin de taşıyıcısıdır. Bu yeteneğin kaynağı düşünmek, bilmektir. Bu bakımdan o bir homo sapiens (bilge kişi) özelliği taşımaktadır. Bunlar gibi, insana zoon logikon (us taşıyan, düşünen canlı), zoon mathematikon (hesaplamayı bilen canlı), zoon rethorikon (konuşan canlı) türünden değişik nitelikler yüklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise insan için homo faber (araç yapan kişi) tanımı ileri sürülmüştür.

İnsana hangi açıdan bakıldığını açıklayan bu tanımlara yenileri eklenmiş, özellikle 19.yy'dan sonra insan bir "tin (Geist) varlığı" olarak görülmeye başlanmıştır. Öte yandan doğa bilimlerinden kaynaklanan ve özdekçiliğe ağırlık veren bir anlayışa göre insan bir doğa varlığıdır, özdeğin genel yasalarına bağlıdır. Bu açıdan doğal, özdeksel varlığı dışında insanın önemli bir yanı yoktur. Düşünme yeteneği de doğa yasalarına uygun bir gelişim sonucu kazanılmıştır.

Kant*-Hegel* felsefesinden yola çıkan Dilthey, bütün doğacı, özdekçi görüşleri bir yana iterek, insanda "doğal olmayan" bir varlık alanının bulunduğunu ileri sürdü. Yaşantı (Erlebnis) adını verdiği bu varlık alanı insanın anlaşılması için yeni bir aşamadır ve insanla ilgili yorumların gelişim aşamalarından biridir. İnsanı anlamaya yönelik felsefe kuramlarının birbirine eklenmesiyle "insan idesi"nin tarihi ortaya çıkar. Bu tarih, insanı "doğal varlık" değil de, "düşünce üreten varlık" olarak görür. Bu alandaki son görüşü Dilthey'in izini süren Erich Rothacker* ortaya atmıştır. Öte yandan Arnold Gehlen*, insana, başka bir açıdan bakarak Dilthey'in "yaşantı" kavramını daha geniş bir alana aktarmıştır.

tarihle özdeşleşmiş bir bilinç varlığı olarak kavrar. Bu nedenle tarih insanın anlaşılmasını, evrendeki yerinin bilinmesini sağlayan bir bilimdir. Ayrı ayrı toplumlar oluşturan insanların yaşam anlayışlarını, evrenle ilgili görüşlerini, bilim ve felsefe sorunlarına getirdikleri değişik çözümleri, yorumları sergileyen tarihtir. Dilthey tarih konusunda üç ayrı görüşün bulunduğunu ileri sürer. Birincisi doğacı-özdekçi bir düşünceden yola çıkarak, toplumda geçen bütün olayları nedensellik yasasına göre açıklayan akımdır. Bu akımın kurucusu Demokritos ve Epikuros'tur. Hobbes, Feuerbach, A.Comte ve L.Büchner gibi düşünürler ise, bu özdekçi tarih anlayışını geliştirmiştir. Bunlar bütün tinsel olayları yadsırlar, özgürlüğü tanımazlar. İkincisi nesnel idealist görüşü benimseyen çığırdır. Bunlara göre dışevren içevrenin yansıdığı bir alandır. Daha doğrusu dışevren içevrenin bir yansımasıdır, varlık temelde birdir, değişiklik ve çokluk görünüştedir. Varlığa tümtanrıcı (panteist) bir gözle bakan bu çığır için varolan gerçekte "bir"dir, çokluk ise "görünüş"tür. Bu çığırın öncüleri Herakleitos, Parmenides ve Stoacılık'tır. Üçüncüsü ise öznel idealist *(subjektif idealist)* akımdır. Bu akımın kurucusu Platon'dur. Kant, Schiller ve Fichte onun izini sürmüş, görüşlerini yeni yorumlarla geliştirmişlerdir. Bu akımı benimseyenlere göre temel varlık tinsel olandır, kişi için istenç özgürlüğü ana ilkedir.

Dilthey, kendi düşünce dizgesine göre sergilediği bu üçlü tarih anlayışına bir yenisini eklemez. Ancak, gerçekliğin birtakım çelişkilerle dolu olduğunu, usdışı (irrasyonel) bir nitelik taşıdığından kavranamayacağını, doğa ötesi bir varlığın olanaksızlığını ileri sürer. Onun sergilediği düşüncelere göre, felsefe değişik varlık anlayışlarının biçimlerini, özelliklerini konu edinen bir öğreti niteliği kazanır. Bu konuda felsefe yalnız değildir, onun yanında sanat ve din yer alır. Böylece üç ayrı tarih anlayışının karşısına üç ayrı öğreti çıkar. Bunlar da felsefe, sanat ve dindir. Bu üç öğretinin evrene bakışı, sorunları çözümü ve yorumu değişiktir. Ancak insanı anlama konusunda üçü de birleşir.

Dilthey'e göre, yaşamı konu edinmelerine karşılık, felsefe, sanat ve din, yaşamın özünde oluşan bilmeceyi, yaşam bilmecesini (Lebensrätsel) çözümleyemez. Özellikle inancın kişiden kişiye, toplumdan topluma değişmesi, onun göreliliği böyle bir sorunun kesin çözüme ulaşmasına elverişli değildir. Ayrıca, bir bütün olmasına karşılık, yaşamın kendi içinde dönemleri vardır. Bu "dönemler kendi içlerinde bağımsız değerler taşır." Bu nedenle genel geçerlik taşıyan saltık değerlerin varlığını ileri sürmek de gereksizdir, böyle bir "değerler alanı"da yoktur. Uygarlık alanında, her tarih dönemi kendi anlamını kendi içinde taşıdığından, felsefe bakımından bir son erek söz konusu olamaz.

Metafizik konusunda, Dilthey'in ileri sürdüğü düşünceler, Leibniz'in görüşlerini içeren eleştirilerinde toplanmıştır. Bu eleştirilerde, ele alınan konular arasında "düşünme yasası" önemli bir yer tutar. Bu yasadan yola çıkan Dilthey'e göre metafizik bağımsız bir alan değildir, "yaşamın insan ve tarih bakımından yapılmış salt ve içkin yorumundan" kaynaklanmıştır. Yaşam "kendiliğinden" anlaşılır durumdadır. Birtakım aşkın güçlerden doğan "metafizik yorumlar" ve tanrısal varlık, "salt tin" gibi kavramlar yaşamla bağlantılıdır. Bu nedenle, metafiziği, insan yaşantısının (Erlebnis) dışında bağımsız bir varlık alanının bilimi diye düşünmek gereksizdir.

Dilthey, bilginin kaynağını, geliştirdiği insan anlayışına uygun olarak, tinsel varlık alanında bulur. Bilgi bir bilinç ürünüdür, dışevrenle ilgili algılar insanın içevrenini bilmeye yetmez, ancak nesnelerin görünüşlerini tanımaya yarar. Gerçek bilgi insanın yaşantısıyla ilgili olan, içevrenini kavramaya yarayan bilgidir. Dilthey'in bu konudaki düşünceleri tinsel bilimler (Geisteswissenschaften) tanımlamasıyla ilgilidir.

Dilthey'in geliştirdiği bilim anlayışı, daha çok, tarih alanında etkili olmuş, yeni bir tarih felsefesinin doğmasına olanak sağlamıştır. Bütün düşüncelerini insan varlığı üzerinde yoğunlaştıran bu yeni tarih anlayışının ilgi alanına giren kültür ürünleri yeniden ele alınıp yorumlanmaya başlamıştır. Özellikle Erich Rothacker'in insanı bir "kültür varlığı" olarak açıklamaya çalışması Dilthey'den kaynaklanan bir tarih anlayışıdır. Öte yandan, tarihi bir insan bilimi, insan başarılarının gelişimiyle bağlantılı bir süreç diye anlayan Arnold·Toynbee de Dilthey'den esinlenmiş, uygarlığı kültür varlıklarıyla yorumlayan *A Study of History* ("Tarih Araştırmaları") adlı yapıtını yazmıştır. Ruhbilim, sanat tarihi, felsefe tarihi, tarih ve tinsel bilimler adı altında toplanan öteki bilim birimlerinin çalışma yöntemlerinin yeniden gözden geçirilmesinde Dilthey'in bilim anlayışı etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883, ("Tinsel Bilimlere Giriş"); *Ideen über ein Beschreibende und Zergleidernde Psychologie*, 1894, ("Anlatımcı ve Ayrımlayıcı Bir Ruhbilim Üstüne Düşünceler"); *Jugendgeschichte Hegels*, 1906, ("Hegel'in Gençlik Dönemi Tarihi"); *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, 1910, ("Tinsel Bilimler İçinde Evren Tarihinin Yapısı"); *Die Typen der Weltanschauung*, 1911, ("Dünya Görüşünün Tipleri"); *Das Erlebnis und die Dichtung, Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin*, ("Yaşantı ve Şiir, Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin").
- **KAYNAKLAR:** B.Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, 1979; E,Bréhier, *Histoire de la philosophie*, 1981; L.Landgrebe, *Philosophie der Gegenwart*, 1957; W.Wieland, *Geschichte der Philosophie*, 1982.
- **BAKINIZ:** FICHTE, HEGEL, HERDER, KANT, RANKE, ROTHACKER.

Yaşam bilmecesi

D'INDY, Vincent
(1851-1931)

Fransız, besteci. Fransa'da senfonik müziğin ve sahne müziğinin Alman müzik geleneğinin etkisinde gelişmesinde rol oynamıştır.

Paul Marie Théodore Vincent D'Indy 27 Mart 1851'de Paris'te doğdu, 1 Aralık 1931'de aynı kentte öldü. On dört yaşında, Albert Lavignac ile çalışmaya başladı. 1874'te Paris Konservatuvarının org bölümüne girdi. Aynı yıllarda müziğinde kalıcı etkiler bırakacak olan César Franck'ın öğrencisi oldu. Almanya'ya

yaptığı gezilerin de sayesinde Alman müzik geleneğini tanıdı, Bach, Beethoven, Weber ve Wagner'den büyük ölçüde etkilendi. 1894'te koro şefi Bordes ve orgcu Guilmant ile birlikte Paris'te Schola Cantorum adlı müzik okulunu kurdu. Fransız müziğini Alman ustalar ve Franck'tan esinlenerek yeni bir düzeye getirmek amacıyla kurulan Société Nationale de Musique'in (Ulusal Müzik Cemiyeti) yönetiminde bulundu. Gerek bu çalışmaları gerekse Schola Cantorum'da verdiği derslerle döneminin müzik yaşamında etkin bir rol oynadı.

D'Indy, sahne müziği, senfonik müzik ve oda müziği gibi değişik türlerde çok sayıda ürün vermiştir. Üzerinde derin ve kalıcı etki bırakan bestecilerin başında Wagner gelir. Fransız müzik geleneğinin Bach, Beethoven ve Wagner'de doruğuna ulaşan Alman geleneğinin yanında yüzeysel kaldığını düşünmüş, Fransız operasında Wagner müziğinin ilkelerinin izlenmesini savunmuştur. İlk dönem yapıtları arasındaki, Schiller'in bir şiiri üzerine yazdığı *Le Chant de la cloche* ("Çanın Şarkısı") adlı operası Schumann ve Weber gibi Alman bestecilerinin yanı sıra en çok Wagner etkisini taşır. D'Indy, daha sonraki yıllarda, gelişen uluşçu eğiliminin de etkisiyle Fransız halk müziğinin senfonik kaynak oluşturabileceğini düşünmüş, *Symphonie cévenole*'de ve *L'Étranger* ("Yabancı") adlı operasında halk şarkılarından yararlanmıştır. *İkinci Senfoni* ve *La Légende de Saint Christophe* ("Aziz Christophe Efsanesi") adlı operasında Gregor şarkılarına yer vererek, bu melodilere olan ilginin canlanmasında etkili olmuştur.

Debussy ve izleyicilerinin duygusal algılamaları öne çıkaran anlayışına karşı D'Indy, kural ve ilkelerin bilinçle uygulandığı, sistemli yapılara dayanan bir müzik anlayışını savunmuştur. Yoğun anlatımıyla yapıtları, Schola Cantorum'da verdiği derslerin kusursuz bir uygulaması ve dışavurumu sayılabilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Le Chant de la cloche,* 1883, ("Çanın Şarkısı"); *Fervaal,* 1895; *L'Étranger,* 1898, ("Yabancı"); *La Légende du Saint Christophe,* 1915, ("Aziz Christophe Efsanesi"); *Le Rêve de Cinyras,* 1923, ("Cinyras'ın Düşü"). **Orkestra Müziği:** *Istar,* 1896; Senfonik çeşitlemeler; *İkinci Senfoni,* 1903; *Jour d'été à la montagne,* 1905, ("Dağlarda Bir Yaz Günü"); *Poème des rivages,* 1921, ("Kıyı Şiirleri"), senfonik süit. **Oda Müziği:** *Yaylılar ve Piyano İçin Beşli,* 1924; *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü,* 1929.

• **BAKINIZ:** DEBUSSY, FRANCK, WAGNER.

DINE, Jim (James)
(1935)

ABD'li ressam. *Happening* (oluşum) türü çalışmalarıyla tanınmıştır.

16 Haziran 1935'te Ohio'nun Cincinnati kentinde doğdu. Cincinnati ve Ohio üniversitelerinde sanat eğitimi gördü. 1968'e değin Yale Üniversitesi, Ohio'daki Oberlin Koleji ve New York'taki Cornell Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı. 1967'de Londra'da kaldığı sıra Petersburg Yayınevi için bir dizi baskı resim hazırladı.

1959-1960 yıllarında düzenlediği *Happening*'lerle dikkati çekmiş bu konunun önderlerinden biri olmuştur. *Happening*'de sanatçıdan başka bazen izleyecilerin de bir ölçüye kadar önceden tasarlanmış bir olayın içinde yer almaları öngörülmektedir. Olay belli bir çevrede, bir tiyatro havası içinde, boya, müzik ve hareket aracılığıyla gerçekleştirilir. Yapılanlar bazen filme de alınarak sonradan gösterilir.

Jim Dine başka yapıtlarında geleneksel bir malzeme olan boyadan başka bornoz, banyo küveti, tıraş makinesi gibi çeşitli sanayi ürünlerini de kullanmıştır. Bu tür yapıtlarda bu nesneler, günlük işlevlerinden soyutlanmakta, sanat yapıtı olarak yeni bir boyut içerir hale gelmektedir. Bunların büyük boyutlu olanları, düzenlenen sanat olayına çevresel bir nitelik kazandırmaktadır. Daha küçükler ise üç boyutlu bir tür yapıştırma (kolaj) oluşturacak gibi kullanılmaktadır.

DINGLER, Hugo
(1881-1954)

Alman felsefe tarihçisi. Bilimsel felsefenin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

7 Temmuz 1881'de Münih'te doğdu, 29 Haziran 1954'te orada öldü. Ortaöğrenimini Münih'te, yükseköğrenimini Göttingen Üniversitesi'nde bitirdi. 1907'de Münih Üniversitesi'nde felsefe doktoru sanını kazandı. 1912'de aynı üniversitede doçent, 1920'de profesör oldu, 1932'de Darmstadt Yüksek Teknik Okulu'nda görev aldı.

Dingler, felsefeye Mach'ın başlattığı bilimsel yöntemle yaklaştı, bütün çalışmalarını bilimsel felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Özellikle fizik ve matematik yöntemlerine dayalı bir felsefe anlayışını benimseyen Dingler için önemli olan, gerçeklik bilgisine giden yolu herkese açabilmek, genel geçerlik taşıyacak nitelikte bir bilim yöntemi uygulayarak felsefe sorunlarını çözmeyi başarmaktır. Bu yöntem kesin bilgiye götürecek olan temelleri bulmak içindir. Bu temeller de ancak doğa bilimlerinde bulunabilir. Bu nedenle felsefenin doğa bilimlerine dayanması gerekir.

İlk felsefe çalışmalarını bu temel sorun üzerinde toplayan Dingler *Die Grundlagen der Naturphiloso - phie* ("Doğa Felsefesinin Temelleri") adlı yapıtında bir doğa felsefesinin dayanması gereken temelleri, *Die Grundlagen der Physik* ("Fiziğin Temelleri") adını verdiği çalışmasında da fiziğin temellerini araştırmıştır. Dingler'e göre bilimin de felsefenin de ana konusu bilginin temel sorunlarıdır. Temel sorunlar yeterli bir çözüme ulaşmadıktan sonra onlar üzerine kurulacak bilginin sağlamlığından söz edilemez. Temel sorunu ayrıca bir yöntem sorununu gündeme getirir. Yöntemin dayanağı doğadır; doğa bilimlerinin deneyle saptanan verileridir.

Metafiziğin temel sorunu ise istençtir. Bu istenç diri bir varlıktır ve düşünme yoluyla kavranamaz, yalnız varolduğu, sürekli bir akış içinde kendini sürdürdüğü sezilir. Bu durum, istencin, temel varlık oluşundan dolayıdır. Bu nedenle düşünmenin temelidir, en son varlıktır. Dingler'e göre kişi bu diri istenci yadsımaya kalksa bile "bunu yine kendi istencine dayanarak yapabilir, oysa kişi istenci, bütün düşünme eyleminde, salt olan en son nesnedir, temel varlıktır." Bu özelliği dolayısıyla bir temel varlık olan istencin ötesine varmak, onun arkasında başka bir temelin bulunduğunu kanıtlamaya çalışmak olanağı yoktur. İstenci konu edinen matefizik, bu özelliği nedeniyle, "en son olan"ın *(res ultima)* bilimidir.

Dingler'in düşünce dizgesinde istenci konu edinen metafiziğin karşısında, "ideler"i konu alan fizik yer alır. *Die Methode der Physik* ("Fiziğin Yöntemi") adlı yapıtında işlediği "ideler" istecin dışında kalan ve istenç işe karışmadan, deneyle, kazanılan temel girdilerdir. Bu ideler, bilincin ışığı altında incelenir, işlenirse doğayı tanımaya yardımcı olabilecek öğeler elde edilir. Bilinçle işlenen ideler, daha sonra, gene doğayı anlamakta yarar sağlayacak düşünce ürünlerini doğurur. Böylece "en son olan"ın, "istenç"in bilimi olan metafizik ile "ideler"in bilimi olan fizik el ele vererek doğanın bütününü anlamaya yarayacak yöntemi oluşturur.

Dingler matematik ve özellikle geometri soruları üzerinde de çalışmış, "aksiyom"ların kaynağına inmeyi, onları oluşturan temel öğeleri bulmayı amaçlamıştır. Ona göre bu temel öğeleri oluşturan kökvarlık da, istençtir. Bunu yapmaktaki amacı da bu temel ile bu temelden kaynaklanan bilimlerin uygulandıkları alanlar arasında sürekli bir ilgi kurmanın gereğini göstermektir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die Grundlagen der Naturphilosophie*, 1913, ("Doğa Felsefesinin Temelleri"); *Die Grundlagen der Physik*, 1919, ("Fiziğin Temelleri"); *Der Zusammebruch der Wissenschaft und der Primat der Philosophie*, 1926, ("Bilimin Çöküşü ve Felsefenin Öncelliği"); *Das Experiment, sein Wesen und seine Geschichte*, 1929, ("Deneyin Yapısı ve Tarihi"); *Philosophie der Logik und Arithmetik*, 1931, ("Mantık ve Aritmatiğin Felsefesi"); *Geschichte der Naturphilosophie*, 1932, ("Doğa Felsefesinin Tarihi"); *Die Methode der Physik*, ("Fiziğin Yöntemi").

• **KAYNAKLAR:** A.Hübscher, *Çağdaş Filozoflar*, 1980, W.Kramps, *Die Philosophie Hugo Danglers*, 1955; H.Scheele, *Dingler e Philosophie System*, 1933.

• **BAKINIZ:** MACH.

DIRAC, Paul
(1902)

İngiliz, kuramsal fizikçi. Kuvantum mekaniğine birçok temel katkıda bulunmuş, özellikle elektronlar için görelilik kuramına uygun dalga denklemlerini geliştirerek karşı elektronlar ve karşı maddenin varlığını ortaya çıkarmasıyla tanınmıştır.

Paul Adrien Maurice Dirac 8 Ağustos 1902'de Bristol'da doğdu. Babası İsviçreli, annesi İngilizdi. Eğitiminin ilk yıllarından başlayarak matematiğe büyük yeteneği olan Dirac, Bristol Üniversitesi'nde ilk önce elektrik mühendisliği, 1921'de mezun olduktan sonra da 2 yıl matematik okudu. Eğitimine kuramsal fizik alanında bulduğu bir bursla Cambridge Üniversitesi'nde St. John's College'da devam ederek 1926'da doktorasını aldı. Ertesi yıl St. John's College'a, 1930'da da Royal Society'ye üye seçildi. 1932'de Cambridge'de daha önce Newton'un kürsüsü olan Lucas matematik profesörlüğüne getirildi. 1933'te kuramsal çalışmalarıyla öngördüğü karşı elektorunun (pozitron) bulunması üzerine Nobel Fizik Ödülü'nü Erwin Schrödinger ile paylaştı. Çeşitli ödüllerin yanı sıra Copley ve Royal Society Kraliyet madalyalarını alan Dirac, Dublin, Kopenhag, Göttingen, Leiden, Wisconsin, Michigan ve Princeton üniversitelerinde çalıştı. Cambridge'den emekli olduktan sonra çalışmalarını ABD'de Florida Eyaleti Üniversitesi'nde sürdürdü.

Dirac'ın fiziğe ilk temel katkısı, 1925'te yazdığı bir makalede klasik mekanikteki Poisson parantezlerinin kuvantum mekaniğinde komütatörler haline geldiğini göstermek oldu. Buna göre, klasik mekanikteki pozisyon, momentum gibi normal sayılardan oluşan değişkenler, kavantum çarpımlarında sıraya dikkat edilmesi gereken ($AB \neq BA$) cebirsel operatörler haline geliyor; çarpımda sıra farkını veren komütatörler de kuramın kuvantum karakterini gösteriyordu. Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin en genel matematiksel ifadesi, Dirac'ın bulduğu bu ilkede mevcuttur. Ayrıca bu makale, herhangi bir klasik sisteme karşı önerilebilecek kuvantum kuramının nasıl geliştirileceğine ilişkin bir sistematik çerçeve de ortaya koyuyordu. Dirac bu düşüncelerini 1926'da "dönüşüm kuramı" adını verdiği yöntemle kuvantum mekaniğinin genel formülleştirilmesini gerçekleştirerek tamamladı. Böylece Heisenberg, Schrödinger, Born, Pauli, Jordan ve Bohr'un katkıları ile 1925-1926 arasında kavantum mekaniğinin son şeklini almasını sağladı. Gene de kuvantum kuramı henüz görelilik kuramına uygun halde değildi ve ancak ışık hızından çok düşük hızlar içinde geçerliydi.

Fermi-Dirac istatistiği

1926'da Enrico Fermi ve Dirac iki ayrı makale ile elektronların davranışının, klasik özdeş parçacıkların ve fotonlarınkine benzemeyen ayrı bir istatistiğe uyduğunu ileri sürdüler. Daha önce Hintli fizikçi Bose ve Einstein, fotonların özel bir istatistiğe uyduklarını göstermişlerdi; bugün bu sınıf parçacıklara bozon denmektedir. Dirac özellikle elektronların bu

yeni istatistiğin kuvantum kuramı ile ilgisini açıklığa kavuşturdu. Elektron gibi Fermi-Dirac istatistiğine uyan parçacıklardan (fermiyonlar) bir fiziksel konumda en fazla bir tane olabileceği, birden fazla parçacığın dalga fonksiyonlarının parçacıkların yer değişimine göre bakışımsız olması gerektiği böylece anlaşıldı. Bu daha önce Pauli'nin atom düzeylerindeki elektronlar için ortaya koyduğu dışlama ilkesinin genelleştirilmesiydi. Böylece doğadaki tüm parçacıkların ya bozon, ya da fermiyon olmaları gerekiyordu. Fermi-Dirac istatistiği metallerden atom çekirdeğine, kuvarklardan nötron yıldızlarına dek son derece farklı fiziksel sistemlerin davranışlarında temel bir rol oynamaktadır.

Pozitron ve karşı parçacıklar

Dirac 1927'de atomların ve elektronların ışınımla etkileşmelerinde ışınım alanının kuvantum özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine ilişkin bir makale yayımladı. Bu makale, elektromagnetik alanın da diğer dinamik değişkenler gibi kuvantumlaşmasını ilk kez önerdiğinden kuvantum elektrodinamiğinin ve kuvantum alanlar kuramının başlangıcı sayılır. Dirac'ın bu kuramı ışınım olaylarını Schrödinger denkleminde karşılaşılan tutarsızlıklara yol açmadan açıklayabiliyor, ayrıca bu denklemin kapsamına girmeyen Compton Olayı (fontonların elektronlardan saçılmaları) gibi yeni bulguları da başarıyla kapsıyordu. Günümüzde doğadaki temel olayların kuvantum alanlar kuramıyla açıklanacağı şeklinde genel bir kanı vardır; bütün kuvantum alanlar kuramlarının temelinde de Dirac'ın 1927'deki "ikinci kuvantumlaşma" düşüncesi yatmaktadır.

Dirac 1928'de iki makale ile elektronlar için görelilik kuramına uygun kuvantum dalga denklemini vererek souçlarını inceledi. Denklem, zaman türevinin Schrödinger denklemindeki gibi birinci mertebeden olması ve uzay-zaman koordinatlarında göreliliğe uyacak bakışımın bulunması koşullarından çıkıyordu. Kuramın deneysel başarıları hemen görüldü; örneğin elektronun spin'inin (öz açısal momentum) $h/2$(h= Planck sabiti, $h/2\pi$) çıkması denklemin doğal bir sonucu olduğu gibi elektronun g-faktörü (manyetik momentin açısal momentuma oranından çıkan bir sayı) için tam istenildiği gibi 2 değeri bulunuyordu. Hidrojenin tayfında, daha önce Sommerfeld'in Bohr modeline görelilik kuramını uygulayarak getirdiği düzeltmeler de aynen elde edilebiliyordu. Ayrıca Dirac'ın 1927'de önerdiği yöntemle kuvantumlaşmış ışınım alanı Dirac dalga fonksiyonu ile birlikte alındığında, ışığın elektronlardan saçılma etki kesitini veren Klein-Nişina formülü, iki hızlı elektronun saçılmalarını betimleyen Møller formülü ve elektronların çekirdek alanlarında saçılmalar sırasında çıkan ışınım için doğru sonuçlar çıkarılıyordu.

Yeni bir "Boşluk" kavramı

Öte yandan, yeni Dirac denkleminin çok temel bir sorunu da vardı: Kuram, göreliliğe uygun olarak $E = \sqrt{p^2c^2+m^2c^4}$ (E=enerji, p=momentum, c= ışık hızı, m= elektron kütlesi) denklemine dayandığı için verilen bir p değeri için karekökün hem artı, hem eksi değerini ciddiye almak gerekiyordu; negatif enerjili bir elektrona nasıl bir anlam verileceği ise belli değildi. Bu problemin çözüm yolunu bulan da gene Dirac oldu: 1929'daki bir araştırmasında negatif enerji düzeylerinin Pauli dışlama ilkesine göre zaten elektronlarla tümüyle doldurulduğunu öne sürdü. Normal "boşluk" diye adlandırılan ortam, Dirac'ın deyimi ile sonsuz negatif enerjili ve elektrik yüklü bir "deniz" oluyordu. Ancak bu deniz her yerdebulunduğu için, pratikte basit boşluktan farklı görünmeyecekti. Yalnız, bazen bir foton bu denizden negatif enerjili bir elektronu pozitif enerjiye yükseltirse, ortaya yeni bir olgu çıkacaktı; denizde meydana gelen "delik" denizin negatif enerjisi ve yükünün yarattığı arka plana göre, sanki pozitif yüklü ve enerjili bir parçacıkmış gibi davranacaktı. Buna karşılık pozitif enerjili ve negatif yüklü normal bir elektron bu denizdeki bir deliğe düşebilirdi. O zaman da, gene baştaki deliği pozitif yüklü bir parçacık olarak düşünmek ve olayı, bu parçacık bir elektronla çarpışıp yok olurken enerjinin bir fontonla açığa çıkması şeklinde yorumlamak olanaklıydı. Dirac önce yeni ve hiç gözlenmemiş bir parçacık ortaya sürmekten çekindiği için, pozitif yükü proton olarak yorumlamayı önerdi. Ancak Oppenheimer ve Weyl denkleme göre yeni parçacığın kütlesinin de elektronundaki ile aynı olduğunu belirtince Dirac da bu savı kabul etti. Bu "delikler" pozitif yükleri dışında her yönden elektronlarla aynı özellikleri taşıdıkları için karşı elektron ya da "pozitron" diye adlandırıldı. Böylece Dirac karşı parçacıkların varlığını, parçacık-karşı parçacık çiftlerinin ışınım enerjisinden üretilebileceklerini ve bu çiftlerin bir araya geldiklerinde yeniden yok olarak ışınıma döneceklerini ileri sürmüş oluyordu. Kuramsal açıdan fiziğin maddeye bakış açısında köklü bir değişikliğe yol açabilecek bu savın kanıtı umulandan erken geldi. Dirac'ın kuramsal çalışmalarından bağımsız olarak kozmik ışınları araştıran C.D. Anderson 1932'de pozitronun varlığını deneyle kanıtladı; 25 yıl sonra da Segrè ve Chamberlain'in araştırmaları sonucunda karşı protonlar (antiproton) bulundu. Dirac bu kuramından dolayı 1933'te Nobel Ödülü'nü kazandı. İlk başta kuramın büyük bir kusuru gibi görünen negatif enerjili çözümlerin karşı madde gibi yepyeni bir gerçeği ortaya çıkarmasını Dirac, "Denklem, yazarından daha akıllı" diye yorumladı; ne var ki gerçekte negatif enerji probleminden kurtuluş yolunu gösteren de gene kendisiydi.

Dirac denklemi ve beraberinde getirdiği yeni boşluk ve karşı madde kavramları fizik tarihinin en önemli buluşları arasındadır. Denklemin kapsamı konusunda Dirac bir arkadaşına yazdığı bir mektupta "kimyanın tamamını ve fiziğin büyük bir kısmını açıklamaya yeterli" demiştir ki, pratik anlamda olmasa da ilke olarak bu sav doğrudur. Boşluğun aslında "boş" olmayıp, fiziksel olaylara katılabilen bir ortam olduğu görüşü de ilk kez "Dirac denizi" ile ortaya konmuş; daha sonraki gelişmeler, boşluğun bundan bile daha "dolu" olduğunu göstermiştir. Ayrıca Dirac görelilik kuramı ile kuvantum mekaniğini ilk kez birleştirebilmiş ve bu birleşimin kaçınılmaz sonucu olarak karşı maddenin varlığının gerektiğini belirtmiştir.

Dirac 1931'de klasik elektromagnetik kuramı ifade eden Maxwell denklemlerindeki bir bakışımsızlıkla ilgilendi. Bu denklemlerde pozitif yükler elektrik alan çizgilerinin başladığı, negatif yükler ise bittiği noktalar olarak düşünülür. Magnetik alanlar ise denklemlerde diğer her yönden elektrik alanlarına paralel bir rolü üstlenmiş gibi görünürlerse de, elektrik

alanlarından farklı olarak doğada birbirinden ayrı artı ve eksi magnetik yüklere rastlanmaz. Örneğin bir mıknatısın kuzey ve güney kutupları hep bir arada bulunur; mıknatıs parçalansa da ortaya tek başına kuzey ve güney kutuplar değil, iki yeni çift kutuplu (normal) mıknatıs çıkar. Kısaca, Maxwell denklemlerinin biri bu "Doğada tek magnetik kutup (monopol) yoktur" gözlemini ifade eder. Buna karşılık tek pozitif ve negatif yükler vardır ve Millikan'ın deneyle gösterdiği gibi, temel elektron yükü *e*'nin artı ve eksi tam katsayıları ile verilmektedir. Yükün bu biçimde "kuvantalaşmış"olmasının herhangi bir açıklaması da 1931'e değin öne sürülmemişti.

Dirac bu iki olgunun çok özgün bir biçimde birbirlerine bağlanabileceğini gösterdi. Önce bir magnetik tek kutbun, bir ucu sonsuza gönderilmiş, sonsuz incelikte bir çubuk mıknatısa benzediğine dikkati çekti. Sorun gözlem altındaki ucu koruyarak çubuğun gerisini yok etmekti. Gerçekten de, kuvantum mekaniğinde elektrik yüklü parçacıkların magnetik alanlarla etkileşmelerinin kurallarına göre, "elektrik yük × magnetik yük = tam sayı" olursa bu çubuğun varlığı hiçbir deneyle farkedilemeyecekti. Böylece magnetik yükler tam sayı ise, elektrik yüklerin tam sayı oluşu da açıklanacaktı. Ayrıca elektrik yükünden elde edilen elektrik ince yapı sabiti $\alpha = e^2/\hbar c$ olduğundan, magnetik ince yapı sabiti bunun tersi mertebesinde olacak ve magnetik kutup-karşı kutup çiftleri birbirlerine elektrik yüklerden çok daha sıkıca bağlanacaklardı. Bu da o zamana değin bir kutbun tek başına bulunamayışını açıklıyordu.

Dirac'ın makalesini günümüze değin çok sayıda deneysel ve kuramsal araştırma izledi. Deneysel çalışmalarda, bir iki tartışmalı aday dışında tek kutupların varlığını gösteren bir bulguya rastlanmadı. Kuramsal açıdan da, Abelyen olmayan ayar kuramlarının elektronmagnetik, zayıf ve kuvvetli etkileşmeleri betimlemek ve bunları birleştirmek için kullanılmaları magnetik tek kutupların önemini son derece artırdı; çünkü bu kuramlarda tek kutuplar klasik çözümler arasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkıyordu. Hatta birleşik alan kuramları evrenin oluşumunu açıklayan "büyük patlama" *(Big Bang)* kuramıyla birleştirildiği zaman o kadar bol magnetik kutup bulunması gerekiyordu ki, bunların deneysel yöntemlerle bulunamayışını açıklayabilmek için evrenin büyük patlamanın ilk anlarında bir faz değişimi geçirdiğini kabul etmek gerekli oldu. Böylece bu kutupların yokluğu konusundaki bulgular, evrenin doğuşundaki süreçlere ışık tuttu.

Magnetik tek kutupların, kuvvetli etkileşme yapan parçacıkları ortaya çıkaran kuvarkları eldeki bilgilere uygun bir şekilde hapsetmekte de önemli bir rol oynadıklarına inanılmaktadır. Bu kurama göre, kuvvetli etkileşmelerin ayar kuramının en temel durumu basit boşluk değil, kuramdan çıkarılan magnetik tek kutupların yoğunlaşmasından oluşan, Dirac denizini andıran bir ortamdır. Böyle bir "boşluk", kuramın "elektrik" yüklerine karşı gelen kuvarkların hapsolmasını sağlayacaktır. Magnetik tek kutup kavramı Dirac tarafından ortaya atıldığından bu yana yaklaşık elli yıl geçmesine karşın, fiziğin en ilginç ve temel araştırma konularında araştırmacıların karşısına çıkmaktadır.

Dirac 1937'de kozmoloji ve temel doğa sabitlerini birbirine bağlayan bir öneride bulundu; bir protonla bir elektron arasındaki elektrostatik çekimin Newton kütleçekimine oranının 10^{40} gibi fizikte sık görülmeyen büyüklükte bir sayı vermesini, açıklanması gereken bir problem olarak gören Dirac bu oranın evrenin doğumu sırasında 1-1000 mertebesinde "normal" bir sayı olduğunu, fakat evrenin yaşlanıp genişlemesi ile bu değere ulaştığını öne sürdü. Buna göre Newton kütleçekimi "sabiti" G aslında sabit olmayacak, zamanla azalacaktı. Ayrıca bu görüşe göre evrenin bütün olarak davranışı, mikroskobik düzeydeki olayları etkileyebiliyordu. Dirac'ın bu önemli savının doğruluğu deneylerle henüz kanıtlanabilmiş değildir.

◄ *Magnetik tek kutup kavramı*

Dirac'ın fiziğin tümünü ilgilendiren temel katkılarının yanı sıra, kuramsal fiziğin gelişmesinde son derece önemli rol oynayan, teknik buluşları da vardır. Bunlardan birinde kuvantum mekaniğini standart Hamilton değil, Lagrange formalizminde ele almayı önermiş, Feynman da bu düşünceden hareket ederek kuvantum mekaniğini yeni bir uzay-zaman yaklaşımı ile geliştirebilmiştir. Dirac bir başka çalışmasında serbestlik derecelerinde kısıtlamalar olan sistemlerinde kuvantum kuramının nasıl uygulanabileceği konusunda genel bir formalizm getirerek, bu katkısıyla 1970'lerden sonra ortaya çıkan Abelyenolmayan ayar kuramlarının kuvantumlaştırılmasına temel oluşturmuştur.

1925'lerden sonra kuvantum kuramının gelişmesinin hemen her aşaması Dirac'ın düşünceleriyle başlamış ya da yönlenmiştir. Kuvantum mekaniğinin en genel bir biçimde formülleştirilmesi ve klasik mekanikle ilişkisinin açıklanması, Fermi-Dirac istatistiğinin bulunması, kuvantum alanlar kuramının temellerinin atılması, görelilik kuramı ile Kuvantum mekaniğinin birleştirilmesi ve karşı parçacıkların varlığının ortaya çıkarılması, bugün çok farklı kuramlarda karşılaşılan magnetik tek kutup, kuramsal fizikte yüzyılın en önemli buluşları arasındadır. Ayrıca bu katkıların çoğunun ortak bir özelliği, belirli bir problemin çözülmesiyle bitmemesi, yeni ve derin bir araştırma alanının açılmasına yol açacak nitelikte olmasıdır. Özellikle kuvantum alanlar kuramı ve magnetik tek kutup savı, kuramsal yüksek enerji fiziğinde Abelyen olmayan ayar kuramları çerçevesinde son yıllarda, yani ilk ortaya atılmalarından 50-60 yıl sonra, üzerinde en çok çalışılan konular haline gelmiştir.

Dirac'ın bilimsel makale ve kitaplarının ve düşünüş tarzının özgünlüğü de kayda değerdir. Yapıtlarında rastlanan anlatım, gerek yalınlığı ve kestirmeliğiyle, gerekse dilegetirilen düşüncelerin derinliği ve çarpıcı yeniliğiyle bir bilim adamından çok bir sanatçıda görülmesine alışılmış, belirgin bir "üslup" oluşturmaktadır. Bu üslubun nereden kaynaklandığı konusunda belki Dirac'ın şu sözü bir fikir verebilir: "İnsan güçlü bir fiziksel sezgiye sahipse ve bir yandan da denklemlerinde güzellik arıyorsa, fizikte doğruya ulaşır".

• YAPITLAR (başlıca): *Principles of Quantum Mechanics*, 1930, ("Kuvantum Mekaniğinin İlkeleri"); *General Theory of Relativity*, 1975, ("Genel Görelilik Kuramı").

• KAYNAKLAR: N.H. de V. Heathcote, *Nobel Prize Winners in Physics, 1901-1950*, 1954; M. Jammer, *The Conceptual Development of Quantum Mechanics*, 1966.

• BAKINIZ: C.D. ANDERSON, BOHR, BORN, S.N.BOSE, de BROGLIE, O.CHAMBERLAIN, COMPTON, EINSTEIN, FERMI, FEYNMAN, HEISENBERG, MILLIKAN, NIŞINA, R. OPPENHEIMER, PAULI, SCHRÖDINGER, SEGRÈ.

DIRANAS, Ahmet Muhip
(1908-1980)

Türk, şair. Bireysel konuları işleyerek ince duyarlıklı bir şiir evreni yaratmıştır.

İstanbul'da doğdu, 21 Haziran 1980'de Ankara'da öldü. İlköğrenimini Sinop'ta, ortaöğrenimini Ankara Erkek Lisesi'nde tamamladı. Bu okuldaki edebiyat öğretmeni Ahmet Hamdi Tanpınar'dı. 1930-1935 arasında Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çalışırken, bir yandan da Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam etmek istedi, ama öğreniminin ikinci yılında okuldan ayrılıp İstanbul'a gitti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi. Güzel Sanatlar Akademisi'nde kütüphane müdürlüğü yaptı. 1938'de, yeniden Ankara'ya döndü. 1942'ye dek CHP Genel Merkezi'nde Halkevleri Kültür ve Sanat Yayınları yönetmenliği, 1946-1949 arasında da Çocuk Esirgeme Kurumu Neşriyat Müdürlüğü görevlerinde bulundu. *Zafer* gazetesinde günlük fıkralar yazdı. 1950 seçimlerinde, Demokrat Parti'den milletvekili adayı gösterildi ama kazanamadı. 1951'de Devlet Tiyatrosu Edebi Kurul üyesi oldu; 1957-1960 arasında Çocuk Esirgeme Kurumu başkanlığını yaptı; Anadolu Ajansı ve İş Bankası Yönetim Kurulu üyeliklerinde bulundu.

İlk şiiri "Bir Kadına", lise öğrencisiyken, Muhip Atalay imzasıyla *Milli Mecmua*'da çıktı. Daha sonra çeşitli dergilerde yayımladığı şiirleriyle tanınmaya başladı. Uzun yıllar kitap çıkarmamakta direndi. Şiirlerinin tümünü 1974'te *Şiirler* adlı kitapta topladı. Tiyatro türünde de çalışmaları olan Dıranas'ın ilk oyunu *Gölgeler* 1947 CHP Piyes Yarışması'nda ikincilik kazandı. Bu oyun 1946'da İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda, 1952'de de Devlet Tiyatroları'nda sahnelendi. Diğer oyunları *O Böyle İstemez* 1948'de, *Çıkmaz* ise 1977'de ilk kez oynandı.

Dıranas, Batı şiirini, özellikle Baudelaire, Verlaine gibi Fransız şairlerini ve geleneksel Türk şiirini ustaca değerlendirmiştir. Onun gözlem alanı gerçek yaşamdan çok bu çok iyi özümsediği şiir dünyasıdır. Şiirinde bir görüntüyü, bir durum ve 'an'ı saptamaya önem verir. Bunu duygusal bir yoğunluk içinde, kendine özgü bir dil ve imge yapısı kurarak yansıtır. Gününün sorunlarından oldukça uzak, insanın bireysel duygulanışlarını, özleyiş ve anılarını biçimi ön planda tutarak duygu ve imge yoğunluğu içinde işlemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Şiirler*, 1974; *Kırık Saz*, T.Fikret'in şiirlerinin günümüz diliyle söylenişi, 1975. Oyun: *Gölgeler*, 1947; *Gölgeler ve Çıkmaz*, 1977.

• KAYNAKLAR: Ş.Kurdakul, "Ahmet Muhip'in Şiiri", *Çağdaş Eleştiri*, (6), 1982; O.Ural, *Şiirler: Ahmet Muhip Dıranas*, 1982; T.Uyar, *Bir Şiirden*, 1983.

Kar

Kardır yağan üstümüze geceden,
Yağmurlu, karanlık bir düşünceden,
Ormanın uğultusuyla birlikte
Ve dörtnala, dümdüz bir mavilikte
Kar yağıyor üstümüze, inceden.

Sesin nerde kaldı, her günkü sesin,
Unutulmuş güzel şarkılar için
Bu kar gecesinde uzaktan, yoldan,
Rüzgâr gibi tâ eski Anadolu'dan
Sesin nerde kaldı ? kar içindesin !

Ne sabahtır bu mavilik, ne akşam !
Uyandırmayın beni, uyanamam.
Kaybolmuş sevdiklerimiz aşkına,
Allah aşkına, gök, deniz aşkına
Yağsın kar üstümüze buram buram...

Buğulandıkça yüzü her aynanın
Beyaz dokusunda bu saf rüyanın
Göğe uzanır - tek, tenha - bir kamış
Sırf unutmak için, unutmak ey kış !
Büyük yalnızlığını dünyanın.

DIRICHLET, Gustav
(1805-1859)

Alman, matematikçi. Analiz yöntemini sayılar kuramına uygulamış, kuramsal mekanik konusunda değerli çalışmalar yapmıştır.

Gustav Peter Lejeune Dirichlet 13 Şubat 1805'te Prusya'nın Düren kentinde doğdu. 5 Mayıs 1859'da Göttingen'de öldü. Bonn ve Köln'de ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, 1822'de matematik okumak amacıyla Paris'e gitti. Posta memuru olan babası, oğlunun daha çocukluk yıllarında beliren matematik sevgisini ve yeteneğini köreltmek istememiş, Fourier, Poisson, Laplace ve Le Gendre gibi büyük ustaların önderliğinde matematikte altın çağını yaşayan Fransa'da okumasına karşı çıkmamıştı. Dirichlet, Paris'te yaşadığı üç buçuk yıl boyunca bir yandan Collège de France ile Paris Fen Fakültesi'ndeki dersleri izledi, bir yandan da geniş çevresi ve toplumsal etkinliği olan bir generalin çocuklarına özel ders verdi. Bu görevle hem parasal güçlükleri yenmiş, hem de dönemin büyük matematikçi ve sanatçılarıyla tanışma olanağı bulmuştu. Ancak generalin ölümüyle Paris'teki desteğini yitirince, Almanya'da temel bilimlerin gelişmesi için

çaba gösteren ve başka ülkelerdeki bilim adamlarını Alman üniversitelerinin çatısı altında toplamaya çalışın Humboldt'un çağrısına uyarak 1826'da ülkesine döndü. Gerçi üniversitede ders verebilmesi için gerekli olan doktora çalışmasını tamamlamamıştı ama, Köln Üniversitesi'nin verdiği onursal doktor unvanıyla sorun çözüldü ve Dirichlet Breslau Üniversitesi'nde (bugün Polonya'da Wroclaw) önce doçentliğe, sonra profesör yardımcılığına getirildi. Ne var ki, aradığı çalışma ortamını bu üniversitede bulamamıştı. 1828'de Breslau'dan ayrılıp Berlin'e giden Dirichlet, meslek yaşamının 27 yılını Berlin Üniversitesi'ne adadı, 1831'de de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1840'larda Dirichlet, Jacobi ve Steiner gibi değerli matematikçilerin ders verdiği Berlin Üniversitesi, Gauss'un önderliğinde dünyanın sayılı matematik merkezlerinden bir olan Göttingen Üniversitesi'nden sonra Almanya'nın en önemli öğretim kurumlarından biri durumuna gelmişti. 1855'te, Gauss'un ölümü üzerine Göttingen Üniversitesi'ne geçen Dirichlet yalnız kuramsal çalışmalarıyla değil, Dedekind, Riemann ve Kronecker gibi değerli öğrenciler yetiştirerek de ülkesinde matematiğin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Dirichlet'in bilimsel çalışmalarında sayılar kuramının özel bir yeri vardır. Tamsayıların incelenmesinde analitik yöntemler kullanan, böylelikle "süreklilik" kavramını ve bu kavrama ilişkin matematiksel araçları sayılar kuramına uygulayan ilk matematikçi Dirichlet'tir. 1825'te, beşinci dereceden

$$x^5+y^5=Az^5$$

türündeki belirsiz denklemlerin incelenmesi için bir yöntem geliştirmişti, sonradan gene aynı probleme dönerek Fermat'nın "son teoremi" diye anılan

$$x^n+y^n=Z^n$$

denkleminin, $x.y.z. \neq 0$ koşuluyla, $n=14$ için tamsayılı çözümünün olmayacağını kanıtladı. 1837'de a ve b, 1'den büyük ortak böleni olmayan iki tamsayı olmak üzere, a+b, 2a+b, 3a+b,....., na+b,..... biçimindeki her aritmetik dizide sonsuz sayıda asal sayının var olduğunu gösterdi. Fermat tarafından ortaya atılan ve bugün "Dirichlet teoremi" olarak bilinen bu teoremi kanıtlarken

$$\sum_{n=1}^{\infty} a_n e^{-\lambda n^z}$$

türünde toplamlardan (Dirichlet serileri) yararlanmıştı. 1838-1842 yılları arasında yayımladığı makalelerin üçünde rasyonel ve karmaşık katsayılı ikinci dereceden yapıları konu alan Dirichlet, bu yapıları da gene analitik yöntemle incelerken, her dereceden cisimler için geçerli olabilecek genel bir cebirsel sayılar kuramına varmayı amaçlıyordu. 1846'da Berlin Bilimler Akademisi'ne sunduğu "Zur Theorie der complexen Einheiten" ("Karmaşık Birimler Kuramı Üstüne") başlıklı makalede açıkladığı sonuçlarla, cebirsel sayılar kuramında önemli bir yeri olan birimler kuramının temellerini attı. Cebirsel sayılar cisminde yer alan tamsayılar halkasında $uv=1$ olacak biçimde bir v öğesi bulunabiliyorsa u'ya birim denir. Dirichlet'in, bir halkada bulunan birimlerin sayısına ilişkin teoremine göre, gerçek birimlerin sayısı r_1 ve sanal birim çiftlerinin sayısı r_2 ile gösterilirse, birim sayısı $r_1+r_2=1$ formülüyle hesaplanabilir. Ölümünden sonra, öğrencisi ve dostu Dedekind'in derleyip 1863'te *Vorlesungen über Zahlentheorie* ("Sayılar Kuramı Üzerine Dersler") adıyla yayımladığı cebirsel sayılar kuramına ilişkin ders notlarında, idealler kuramı için son derece önemli bazı düşünceler de yer alıyordu.

Uygulamalı matematik ve kuramsal mekanik çalışmaları

Direchlet, sayı kuramının yanı sıra analiz ve uygulamalı matematiğin pek çok konusuyla da ilgilenmiştir. Analize ilişkin çalışmalarında Fourier'nın etkisi belirgindir. [-x,x] aralığında sürekli olan ya da sonlu sayıda süreksizlikler taşıyan fonksiyonları temsil edebilen

$$\sum_{n=1}^{\infty} a_n \sin nx + \frac{b_o}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} b_n \cos nx$$

biçimindeki Fourier serilerini incelemiş ve bu serilerin temsil ettiği fonksiyona yakınsama koşullarını araştırmıştır. Bu amaçla Fourier serisinin ilk n teriminin toplamına eşit olan

$$\int_0^a f(x) \frac{\sin nx}{\sin x}\, dx \quad \text{ve} \quad \int_0^a f(x) \frac{\sin nx}{x}\, dx$$

integrallerini tanımlayan Dirichlet, bu integrallerle $f(x)$' in farkının sıfıra yaklaşmasından yararlanarak serinin yakınsamasını gösteren bir yöntem geliştirmeyi başarmıştır. Bu integraller bu gün Dirichlet'in adıyla anılır. Gene Dirichlet integrali olarak bilinen ve değişkenleri $(x/a)^2+(y/b)^2+(z/c)^2+...$ toplamı 1'den büyük olmamak üzere her değeri alabilen,

Sayılar kuramının analitik incelemesi

$$\int \cdots \iint x^{l-1}\, y^{m-1}\, z^{n-1} \cdots dx\, dy\, dz$$

biçimindeki çok katlı integrallerin de istatistikte ve istatistiksel mekanikte pek çok uygulaması vardır.

Matematik, fonksiyonun çağdaş anlamdaki tanımını da Dirichlet'e borçludur. 1837'de yayımladığı bir çalışmasında, fonksiyonu, belirli bir aralıkta yer alan her x için $f(x)$ ile gösterilen tek bir değere sahip bir anlatım olarak tanımlayan Dirichlet o güne değin matematiksel simge ve işlemlerle yazılmış anlatımlar olarak kabul edilen fonksiyon tanımının yerine günümüzde kullanılan tanımı önermiş oluyordu.

Dirichlet, özellikle potansiyel fonksiyonlarına ve bir sistemin dengesine ilişkin çalışmalarıyla da genel mekanik bilimine değerli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmalar içinde en iyi bilineni, dış yüzeyinin sıcaklığı ölçülen bir kürenin iç bölgelerindeki sıcaklık dağılımını verecek potansiyel fonksiyonunun bulunmasını amaçlayan ve günümüzde "Dirichlet problemi" ya da "potansiyel kuramının birinci sınır değer problemi" diye anılan problemin çözümüdür. Dirichlet bu problemde aranan denge sıcaklığının, belirli sınır koşullarıyla,

$$\frac{\delta^2 u}{\delta x^2} + \frac{\delta^2 u}{\delta y^2} + \frac{\delta^2 u}{\delta z^2} = 0$$

biçimindeki Laplace denkleminin çözümü olan u

(x,y,z,) fonksiyonuyla belirlendiğini göstermiştir. Isı, elektrik ve sıvı akışının incelenmesinde önemli bir yeri olan Dirichlet problemi küre ve disk gibi her türden basit bağlantılı bölgelere uygulanabilir.

Dirichlet, kendisinden önce ayrı yönlerde gelişmiş olan aritmetik düşünce ile analitik yöntemlerin bireşimini sağlayarak analitik sayılar kuramı adı verilen yeni bir matematik dalının öncüsü olduğu gibi, getirdiği tanım, ilke ve yöntemlerle de analiz ve mekanikte yeni ufuklar açmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Vorlesungen über Zahlentheorie*, (ö.s), R.Dedekind (der.), 1863, ("Sayılar Kuramı Üzerine Dersler"); *G.Lejeune Dirichlet's Werke*, (ö.s), L.Kronecker ve L.Fuchs (der.), 2 cilt, 1889-1897, ("G.Lejeune Dirichlet'in Yapıtları").

- BAKINIZ: CAUCHY, DEDEKIND, FERMAT, J.B.FOURIER, GAUSS, K.G.JACOBI, KRONECKER, LAPLACE, RIEMANN.

DISCHINGER, Franz
(1887-1953)

Alman, mühendis. Yapılarda büyük açıklıkların üzerini örtmede kullanılan kabuk konstrüksiyonların ilk uygulayıcılarındandır.

8 Kasım 1887'de Heidelberg'de doğdu, 9 Ocak 1953'te Berlin'de öldü. Karlsruhe Yüksek Teknik Okulu'ndaki öğrenimi sırasında, matematikçi Karl Heun ve statikçi Friedrich Ergesser'in öğrencisi oldu. Özellikle Ergesser'in yapım sorunlarına kuramsal ve deneysel yaklaşım biçimi, Dischinger'in ilerideki çalışma yöntemini etkiledi. Dischinger, öğrenimini tamamlayınca bir süre tünel, kanalizasyon gibi yapımlarda çalıştı. 1913'te donatılı beton (betonarme) yapımı konusunda uzmanlaşmış olan Dyckerhoff ve Widmann Şirketi'ne katıldı ve kısa zamanda basınçlı

Kabuk Konstrüksiyonlar

Bir ya da iki yöne doğru eğriliği olan, basınç ve çekme güçlerine karşı dirençli bir malzemeden oluşan, iki boyutlu yüzeysel taşıyıcılara kabuk denir. Kabuklar çok geniş bir alanı az bir kalınlıkla örtebilme özelliğine sahiptir. Kabuk üstüne gelen yükler, yüzeye eşit olarak dağılır. Kabuğa taşıma gücünü veren kalınlığı değil, biçimidir. Basit bir deney bunu çok iyi anlatabilir: Ucundan tutulan bir tabaka kâğıt kendi ağırlığını bile taşıyamayarak hemen büküldüğü halde, ona silindirik bir biçim verildiği zaman başka dış yükleri bile taşıyabilecek bir direnç kazanır, çünkü tek yöne doğru eğriliği olan bir kabuk durumuna gelmiştir. Doğada pek çok bitki ve hayvan kabuğunun bu ilkeden yararlanarak oluştuğu gözlenir. Yumurta kabuğu, salyangoz ve midye kabukları, fındık ve ceviz kabukları bunun örnekleridir. Yapay kabuklar çok çeşitli malzemelerle ve daha karmaşık biçimlerde yapılabilir. Geniş bir alanı örtmek amacıyla yapılan yapılarda ahşap, çelik, plastik gibi malzemelerden yararlanılabilir, ama en uygun ve yaygın kabuk malzemesi donatılı betondur (betonarme).

19.yy'da yapılmış, ama uygulamaya dönüşmemiş kuramsal çalışmalar bir yana bırakılırsa, kabuk konstrüksiyonlar 20.yy'da geliştirilmiştir. Kabuk taşıyıcıları yapıda ilk kullananlardan biri İspanyol mimarı A.Gaudi'dir*. Gaudi taşıyıcı strüktürlere ilişkin deneysel çalışmalarını 1909'da, Barcelona'da yaptığı Sagrada Familia Kilisesi bahçesindeki okulda uygulamıştır. 1920'lerin başında ise üç Alman mühendisi, W.Bauersfeld, F.Dischinger ve U.Finsterwalder* konuyu kuramsal ve uygulamalı yönden ele alarak bu yeni yapım yönteminin gelişmesine yol açacak temel ilkeleri ortaya koymuşlardır. Kabuklar geniş bir alanı oldukça az bir malzeme kullanımıyla örtebildiklerinden fabrika, toplantı, sergi ve spor salonu, istasyonlar ve terminal, hal ve alışveriş merkezi, hangar ve depo gibi daha çok bu tür bir örtüyü gerektiren işlevleri olan özel amaçlı yapılarda kullanılır. Önemli örnekler arasında W.Bauersfeld ile F.Dischinger'in Almanya'da Jena kentindeki Zeiss Planetaryumu (1925), E.Freyssinet'nin Fransa'daki Reims Hali (1928-1929), G.Baroni'nin İtalya'da Milano'daki Dökümhane Yapısı (ilk Hiperbolik paraboloid kabuk, 1934), E.Torroja'nın* İspanya'da Madrid Hipodromu Tribünleri (1935), R.Maillart'ın* İsviçre'deki Zürih Sergisi Çimento Pavyonu (1938-39) sayılabilir. Daha sonraki yıllarda ABD'de Hellmuth, Leinweber ve Yamasaki'nin Missouri'deki St.Louis Uçak Terminali (1953-55), E.Saarinen'in* New York'taki TWA Uçak Terminali (1961-62), İtalya'da P.L.Nervi'nin* Roma'daki Küçük ve Büyük Spor Sarayları (1956-1957) ve (1958-1960), Meksika'da F.Candela'nın* Xochimilcho'daki Yüzen Bahçeler Lokantası ve Acapulco'daki La Jacaranda Gece Kulübü (1958) gibi kabuk konstrüksiyon çalışmaları, çağdaş mimarlığın anlatım dilini zenginleştiren örnekler olmuştur. Uluslararası alanda üzerinde en çok söz edilen konstrüksiyon, J.Utzon* tarafından tasarlanan Sidney Operası'dır. 1957'de uluslararası bir yarışmada birinci seçilen tasarımda öngörülen kabuk örtüler önemli mühendislik sorunları yaratmış, tasarımda yapılan değişikliklere karşın gene de ancak 15 yıllık bir yapım süresi sonunda 1973'te bitirilebilmiştir.

Türkiye'de kabuk konstrüksiyon uygulaması yok denecek kadar azdır. İki önemli tasarımda Ankara'da uygulanan bir spor salonunun çatısı bir süre sonra yıkılmış, mimar V.Dalokay* tarafından gene Ankara'da tasarlanan Kocatepe Camii'nin kubbesi ise yerine başka bir tasarım uygulandığı için gerçekleştirilememiştir.

hava ile temellendirme konusunda uzmanlaştı.

I.Dünya Savaşı'nda askere alındı, birkaç kez yaralandı ve kahramanlık madalyası aldı. Kasım 1922'de Zeiss Planetaryumu'nu yapan Walter Bauersfeld'in Dyckerhoff ve Widmann Şirketi'ne katılmasını sağladı. Onunla birlikte yürüttüğü ilk çalışmalarında, büyük açıklıklı donatılı beton kabukların kesidini inceltmeyi ve dik açılı mekânların bu tür kabukla örtülme olasılıklarını araştırdı. 1924'te Bauersfeld'le birlikte, Almanya'nın Jena kentindeki bir fabrikanın çatısında tonoz biçimindeki ilk donatılı beton kabuğu uyguladı. 1926-1928 arasında mühendis Finsterwalder'le Frankfurt'taki pazar yerinde ilk çapraz donatılı silindirik kabuk örtüyü gerçekleştirdi. Daha sonra çeşitli biçim araştırmalarına yöneldi, 1929'da Basel Pazarı'nı sekizgen bir kabuk ile örttü. Aynı yıl *Beton und Eisen* adlı dergide çokgen kubbeler üzerindeki çalışmalarını ve kuramlarını açıkladı. Bir yıl sonra özellikle çift eğrilikli kabuklara değindiği *Eisenbetonschalen als Raumträger* ("Uzay Taşıyıcı Betonarme Kabuklar") adlı çalışmasıyla Prusya Yapı Bilimleri Akademisi'nin açtığı yarışmada birincilik aldı. 1932'de öğretim görevlisi olarak Berlin-Charlottenburg Yüksek Teknik Okulu'nda yığma yapı ve donatılı beton derslerini vermeye başladı. Bir yandan da araştırmalarını sürdürüyor, kuramlarını kanıtlayıcı deneyler yapıyordu. Uzun süre üzerinde çalıştıktan sonra, 1934'te germe çeliği ile beton arasında bağlantı kullanılmadan ön-gerilimli beton yapımına ilişkin patentini aldı. 1936'da Saksonya'da Plauen'de, Aue Irmağı üstünde bu yöntemle bir köprü yaptı. Almanya'daki önemli öngerilimli beton uygulamalarından biri olan bu köprüde çatlakların belirmesi, Dischinger'in çalışmalarını bu yönde ilerletmesini engelledi.

Dischinger daha sonra germe taşıyıcılar ile ilgilendi ve çalışmalarını asma köprü tasarımları üzerinde yoğunlaştırdı. Asma köprülerin 1000 m açıklık geçebileceklerini kanıtlamaya çalışırken, bu açıklığın 2000 m'ye kadar ulaşabileceğini gördü. Dischinger bundan sonra yalnız asma köprüler konusunda çalıştı. Taşıyıcı kabloların ayaklara bir yelpaze oluşturur gibi eğik olarak bağlandığı köprüler tasarladı. Ancak bu tür köprüler onun ölümünden sonra başka mühendisler tarafından gerçekleştirildi. Aachen ve Karlsruhe Yüksek Teknik Okulları ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Dischinger'e onursal doktorluk payesi verdi.

Dischinger, çalışmalarında yapının yalnızca statik yönünü gözönüne alan bir mühendis kuşağının temsilcisidir. Bu nedenle kimi yapılarında konstrüsiyonla biçim arasında uyumsuzluklara rastlanır. Dischinger bu çalışmalarında konuya hem kuramsal, hem de uygulamalı açıdan yaklaşmıştır. Yapıtlarından, kullandığı malzemeyi, yani donatılı betonu tanıyan, onun fiziksel, kimyasal, geometrik ve mekanik özelliklerini çok iyi bilen, iyi bir deneyci, kuramcı ve uygulayıcı olduğu anlaşılır.

• **YAPITLAR(başlıca):** Fabrika çatısı için kabuk örtü, 1924, Jena; Frankfurt Büyük Pazarı üstünde kabuk örtü (Finsterwalder ile), 1926-1928; Leipzig Büyük Pazarı üstünde kabuk örtü (H.Rüsch ile), 1927-1929; Basel Büyük Pazarı üstünde kabuk örtü (Finsterwalder ile), 1929; *Aue Köprüsü*, 1936-1937, Plauen, Saksonya.

DISNEY, Walt
(1901-1966)

ABD'li çizgi film yapımcısı. Çizgi filme dünya çapında ünlü tipler kazandırmış, bu alanın yaygınlık kazanmasında öncülük etmiştir.

Walter Elias Disney 5 Aralık 1901'de Chicago'da doğdu, 15 Aralık 1966'da öldü. Gezginci bir marangozla bir ilkokul öğretmeninin oğluydu. İlkokul sıralarında resme ve desene büyük yeteneği olduğunu gösterdi. Aile Kansas'a taşındığında mektupla canlandırma film dersleri veren bir kursa başladı ve daha sonra da Kansas Sanat Enstitüsü ve Desen Okulu'na yazıldı. Ailenin yeniden Chicago'ya taşınması ve I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle desen etkinlikleri yarıda kaldı. Savaştan sonra 1919'da gene Kansas'a giderek çeşitli stüdyolarda sanat yönetmeni olarak çalıştı. Bu stüdyolardan birinde canlandırmacı Ub Iwerks ile tanıştı. Disney ve Iwerks küçük bir stüdyo ve elden düşme bir kamera kiralayarak canlandırma reklam filmleri çekmeye başladılar. İlk çizgi film dizileri masallardan esinlenerek yaptıkları yedişer dakikalık filmlerden oluşan *Alice in Cartoonland* (Alis Çizgi Film Ülkesinde) oldu. Walt Disney daha sonra işin ticari yönünü iyi bilen kardeşi Roy ile birlikte çalışmak üzere Los Angeles'e gitti. Iwerks'i de kendileriyle birlikte çalışmaya razı etti.

Çizgi film tipleri

İkilinin yarattıkları ilk tip 1928'de *Oswald, the Lucky Rabbit* (Talihli Tavşan Oswald) oldu. Küçük bir ortaklığın başlangıcı olan bu tipi aynı yıl bir ikincisi, dünyaca ün kazanacak olan *Mickey Mouse* (Miki Fare) izledi. Miki'li iki kısa film daha piyasaya verildi. 1927'de sesli sinemanın başlaması Walt Disney'e sesli çizgi filmin sağlayacağı olanakları düşündürdü. Böylece hemen sesli bir Miki Fare serüveninin çekimine girişildi ve 1928'de piyasaya çıkan *Steamboat Willie* (İstimbot Willie) büyük başarı kazandı. Miki'yi Walt Disney'in kendisi seslendiriyordu. Film, sesi, özellikle de müziği görsel ritmin bütünleyicisi olarak kullanması ile ilgi çekti.

1929'da Disney *Silly Symphonies* (Sersem Senfoniler) adını verdiği bir dizinin ilk filmi olan *Skeleton Dance*'ı (İskelet Dansı) yaptı. Filmde, mezardan kalkan bir iskelet Saint -Säens 'ın *Danse macabre* parçası eşliğinde dans ediyordu. Ne var ki başarılı başlayan bu dizi, çizgilerinin zorluğu ve çizimin zahmetliliği yüzünden giderek tehlikeye düştü. Miki Fare ile kız arkadaşı Mini 'nin kazandıkları başarı Disney'i başka hayvanlara yöneltti. Böylece dizide yeni yeni hayvanlar yer almaya başladı: 1931'de *Donald Duck* (Vakvak Amca), 1932-1933'te *Pluto* ve *Gufi* adı verilen köpekler ve 1933'te *Three Little Pigs* (Üç Küçük Domuz). İktisadi krizin en buhranlı günlerinde ortaya çıkan bu filmlerin özellikle sonuncusu çok tutuldu. Film, evlerini yıkmaya çalışan kötü kurta karşı direnen üç küçük domuz masalının bir uyarlamasıydı. Kriz günlerinin seyircilerinde yüreklendirici bir etki yaptığı söylenen bu filmler Disney'i iktisadi krize karşın para kazanan sayılı kuruluşlardan birinin sahibi yaptı.

Disney, 1930'lar boyunca çizgi film alanında yenilikler yaparak etkinliklerini artırdı. Iwerks'in başkanlığında çalışan yetenekli genç canlandırmacılardan kurulu bir ekip geliştirdi. 1932'de *Flowers and Trees*'de (Çiçekler ve Ağaçlar) çizgi filmde ilk kez renk kullandı. Çekirgelerle karıncalar, kaplumbağayla tavşan gibi sonradan pek yerleşmeyen yeni tipler denedi. Kardeşi Roy bir Miki Fare sanayiini kurmaya girişti. Miki Fare ve Vakvak Amca oyuncakları, gömlekleri vb nesnelerin satımıyla büyük kârlar sağlandı. Örneğin, 1933 Noel'inde satılan 250.000 adet Miki Fare oyuncak treni bu alanda bir rekor sayıldı.

Uzun metrajlı filmler

Walt Disney sürekli yenilik peşindeydi. Çoktandır hayâl ettiği bir işe, uzun metrajlı film çekimine girişti. İlk denemesi olan *Snow White and the Seven Dwarfs*'ın (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler) yapım çalışmalarına 1935'te başladı. Büyük bir organizasyon gerektiren bu yapıma canlandırmacılıktan çok koordinatör ve son seçici olarak katılmayı seçen Walt Disney bu zorlu girişimin altından başarıyla kalktı. Film,

Disney'e eleştiriler, tepkiler

eleştirmenler ve halk tarafından çok tutuldu. Disney ilk olarak bu filmde insanları da çizgi film evrenine katıyordu. İnsanlar onun evreninde sevimli karikatürler olarak yer alıyor, cadı ve benzeri kötülük simgeleri dışında tedirgin edici olmaktan uzak sunulmalarına özen gösteriliyordu.

Filmin çekimi sırasında Iwerks *Multiplane* kamerayı ve *Stereophonic* ses düzenini geliştirdi. Bu teknikler ilk olarak 1940'ta *Fantasia*'da başarıyla kullanıldı. Filmde Stravinski, Paul Dukas, Çaykovski gibi bestecilerin ünlü müzik parçalarına uygun olarak hazırlanmış çizgi film sekansları yer alıyordu. Disney' bu sanatsal başarıdan sonra iki uzun metrajlı çizgi film daha yaptı: *Pinocchio* (Pinokyo) ve *Dumbo*. *Dumbo*, uçan bir filin öyküsüydü ve giderek mekanikleşen Disney yapımları içinde yapımcının ilk dönem filmlerinin sıcaklığını ve içtenliğini koruyan bir film olarak dikkati çekti.

Bu dönemde aydınlar ve eleştirmenler Disney'in beğenisini, sanat yeteneğini sorgulamaya başladılar. Onun, bazı sanatsal katagorileri umursamazcasına

Canlandırma Sineması

Canlandırma sineması, arka arkaya çizilmiş resimlerin hareket yanılsaması uyandıracak biçimde filme çekilmesi ilkesine dayalı bir sinema türüdür. Bunun içine kuklaların filme çekilmiş hareketleriyle üç boyutlu soyut nesnelerin hareketleri de girer. Çizilmiş resimlerin hareket yanılsaması uyandıracak biçimde kurgulanması 19. yy'ın ortalarına doğru, sinemanın bulunuşundan çok önceye rastlar. 1882'de Emile Reynaud, Praxinoscope adlı teknikle profesyonel anlamda canlandırma olayını başlatır. Daha sonra Lumière kardeşlerin*, Edison'un* ve Méliès'nin* yaptığı hareketli fotoğraf denemeleri bu alandaki aşamalardan bazılarıdır.

1906'da, J. Stuart Blackton, Vitagraph firması için stop-motion denen fotoğraf tekniğiyle filme çekilmiş ilk çizgi filmini yapar. 1908'de Fransız Emile Cohl*, küçük kibrit çöplerini siyah bir fon önünde dansettirerek Fantasmagorie adlı canlandırma filmini hazırlar. 1908-1918 arasında yüzden fazla çizgi film hazırlayan Cohl "Fantoche" adlı ilk çizgi film kahramanını yaratmakla da ünlüdür. ABD'de ise canlandırmacı Winsor McCay, 1909'daki Gertie the Dinosaur ("Dinozor Gertie") adlı filmle canlandırma sinemasını yaygın eğlenceler arasına sokar.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, "The Katzenjammer Kids", "Krazy Kat", "Felix the Cat", "Coco the Clown" gibi diziler çizgi filmi iyice yaygınlaştırmıştır. 1920'li yıllarda bu durum sürer. 1928'de sesli sinemaya geçiş çizgi filmin yerini daha da sağlamlaştırır. Walt Disney bu alandaki en ünlü girişimcidir. Disney stüdyosundaki grevler sonucunda ayrılıp kendi stüdyolarını kuran UPA (United Productions of America-Amerikan Birleşik Yapımları) canlandırmacıları daha özgür ve çağdaş bir çizgileme tekniğine yönelirler. Mr.Magoo, Gerald Mc Boing Boing gibi tiplerin yaratıcısı olan bu grubun çalışmaları, II.Dünya Savaşı sonrasında Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya gibi sosyalist ülkelerdeki çizgi film çalışmalarını yönlendirmiş ve bu çalışmalar çizgi film alanında büyük bir atılıma yol açmıştır. Macar George Pal, Çek Jiri Trnka* gibi ustalar ise bu ülkelerdeki kukla-film sinemasının önemli adları arasındadır. Alman Lotte Reiniger de, başka bir alanda, kâğıttan oyma figürlerle yapılan siluet sinemasında başarıya ulaşmış tartışmasız tek addır.

Canlandırma sinemasında da, her alanda olduğu gibi, avant-garde (öncü) çalışmalar yapılmıştır. Viking Eggeling, Hans Richter, Walter Ruttmann, Fernand Léger'in oldukça artistik denemeleri, Len Lye, Norman McLaren gibi sanatçılar tarafından ticari alana da kaydırılmıştır.

1950'ler ve 1960'larda canlandırma sineması bütün reklam ve tanıtma alanlarına girmiştir. Özellikle televizyon, canlandırma sinemasının çeşitli olanaklarını değerlendirip yaygınlaştırmak açısından birinci derecede etken olmuştur. Türkiye'de canlandırma sineması alanındaki ilk ciddi çalışma, 1951'de Turgut Demirağ tarafından yapılan Evvel Zaman İçinde'dir. Laboratuvar işlemleri için gönderildiği ABD'de kaybolan bu filmden sonra uzun metrajlı canlandırma denemesi yapılmadı. 1960'lar ve sonrasında birçok sanatçı kısa canlandırma filmleri üzerine çalıştılar. Özellikle reklamcılık sektörünün gelişmesiyle, bu sektöre çok sayıda kısa film üretildi.

sömüren bir fırsatçı tüccar olduğunu söylediler. Disney ise büyük parasal başarıya kavuşmuş kimi sanatçıların rahat tavrıyla bu eleştirilere kulak asmaz göründü. II. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle birtakım ticari zorluklarla karşılaştı. O sırada üstünde çalışılan *Bambi*'nin yapımı kesintiye uğradı, stüdyoda konulu sinema filmlerinin çekilmesine girişildi. Burbank'daki Disney Stüdyosu'nun kurulması büyük masraflara malolmuştu. Stüdyoda ertesi yıl çıkan grev Disney kuruluşlarında ciddi bir sarsıntıya yol açtı. Walt Disney'in sanatsal ve kişisel baskıcılığı çalışanların hoşnutsuzluğuna yol açıyordu. Grev zarar görmeden atlatıldıysa da olay kuruluşun dışa karşı durumunu sarstı. Walt Disney artık eskiden olduğu gibi ortak çalışmaya saygılı, yanında çalışanlara kol kanat geren bir patron olarak görülmüyordu. Ona ve onun çizgi film anlayışına karşıt bir görüş benimseyen çizgi film sanatçıları, UPA (United Productions of America-Amerikan Birleşik Yapımları) adını verdikleri bir yapımevi kurdular.

Savaştan sonra, *Bambi* ile elde edilen başarı ve doğalcılığa varan çizgi titizliği başka filmlerle de sürdürüldü. 1944'teki *The Three Caballeros* (Üç Süvari), çizgi filmle sinema filmini bağdaştırıyordu. Walt Disney II. Dünya Savaşı sırasında canlandırma sinemasıyla sinema filmini bağdaştıran propaganda sineması örnekleri de vermişti. Önceki deneylerine ve bu çalışmalarına dayanarak savaştan sonra bu tekniğe giderek ağırlık verdi.

Belgeselle konulu filmi bağdaştıran Disney filmleri arasında 1950'deki *Beaver Valley* (Kunduzlar Vadisi) ve *The Living Desert* (Yaşayan Çöl) gibi örnekler yer alır. Bunlarda da canlandırma filmlerinde olduğu gibi hayvanlar şirinleştiriliyor, doğa bir lunapark dekoru içinde veriliyordu.

Bu arada, uzun metrajlı çizgi filmlerden de vazgeçilmiş değildi. *Cinderella* (Külkedisi), *Alice in Wonderland* (Alis Harikalar Ülkesinde), *Peter Pan*, *Lady and the Tramp* (Leydi'nin Aşkı) ve *Sleeping Beauty* (Uyuyan Güzel) birbirini izledi. Öte yandan televizyonun yaygınlık kazanması ile televizyon dizileri daha kârlı yatırımlar olmaya başlıyordu. Televizyon için hazırlanan *Zorro* ve *Davy Crockett* dizileri, Hayley Mills ve öteki çocuk yıldızlara çevirtilen serüven filmleri Walt Disney stüdyolarının iyice zenginleşmesine yol açtı. Bu filmlerin yanı sıra bu filmlerdeki kahramanların posterleri, oyuncakları ve giysileri de pazarlanıyordu. Disney'in sinema filmleri alanındaki en büyük başarısı, baş oyuncusu Julie Andrews'a Oscar kazandıran 1964 tarihli *Mary Poppins* (Gökten İnen Melek) oldu. Bu arada Walt Disney stüdyoları televizyon için *Walt Disney's Wonderful World of Colour* ("Walt Disney'in Harika Renk Dünyası") adlı başarılı bir dizi film yaptı.

Walt Disney'in başka bir önemli girişimi de Disneyland adını verdiği eğlence parkıdır. 1955'te Los Angeles'da açılan bu park, tasarımı ve yapımı açısından Disney filmlerinin fantezilerini çağrıştırmaktadır. Büyük bir gelir kaynağı olan parkta ünlü çizgi film kahramanlarına adanmış bölümler bulunmaktadır. Walt Disney'in ölüm yılı olan 1966'da Florida'da Disney World adı verilen ikinci eğlence parkının kurulmasına girişilmişti.

Walt Disney, toplam 29 Oscar Ödülü almıştır. Sinema tarihinde canlandırma sinemasını ticari alanda söz sahibi yapan ilk sanatçı olarak bilinir. Hem yarattığı tipler, hem de sinemacılık serüveni yoğun bir ticari çabanın sonucudur. Çizgi film tipleri bugün Batı'nın ve Batıcılık'ı benimseyen kültürlerin vazgeçilmez prototipleri arasına girmiş bulunmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Oswald, the Lucky Rabbit*, 1928, (Talihli Tavşan Oswald); *Mickey Mouse*, 1928, (Miki Fare); *Donald Duck*, 1931, (Vakvak Amca); *Snow White and the Seven Dwarfs*, 1937, (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler); *Fantasia*, 1940; *Pinocchio*, 1940, (Pinokyo); *Dumbo*, 1941; *Bambi*, 1942; *The Three Caballeros*, 1944, (Üç Süvari); *The Living Desert*, (Yaşayan Çöl"), 1953, *Cinderella*, 1950, (Külkedisi); *Alice in Wonderland*, 1951, (Alis Harikalar Ülkesinde); *Peter Pan*, 1953; *Lady and the Tramp*, 1955, (Leydi'nin Aşkı); *Sleeping Beauty*, 1958, (Uyuyan Güzel); *Mary Poppins*, 1964, (Gökten İnen Melek).

- KAYNAKLAR: R.D. Feild, *The Art of Walt Disney*, 1942; D. Disney Miller (P.Martin ile), *The Story of Walt Disney*, 1957; R. Schickel, *The Disney Version*, 1968.

DISRAELI, Benjamin
(1804-1881)

İngiliz devlet adamı ve yazar. İki kez başbakan olmuş, Muhafazakâr Parti'yi bir kitle örgütü haline getirmek için çaba harcamıştır.

21 Aralık 1804'te Londra'da doğdu, 19 Nisan 1881'de aynı kentte öldü. İtalya'dan göç eden bir Yahudi ailesinin çocuğudur. Baba D'Israeli, Yahudi cemaatiyle arası açıldığından, Benjamin'i 1817'de Hıristiyan olarak vaftiz ettirdi. 1858'e kadar Yahudiler'in İngiliz Parlamentosu'na girmeleri yasaktı. Bu nedenle babasının bu davranışı ilerde genç Benjamin'in kişiliğine yön verecek en önemli etken oldu.

Babasının bilim ve edebiyat çevrelerinde tanınmış ve sevilmiş olması Benjamin'in de bu ortam içinde yetişmesini sağladı. Genç yaşta edebiyatla ilgilendi. 17 yaşındayken bir avukat yanında kâtip olarak çalışmaya başladı. Ancak bu işle yetinmeyip iş çevrelerinde spekülasyonlara girişti ve sonuç olarak ağır bir borç yükünün altına girdi.

Siyasal yaşamı

1831'de politikaya atılmaya karar verdi. Ailesinin seçim bölgesi olan High Wycombe'dan parlamentoya girebilmek için üç kez bağımsız aday olarak seçimlere katıldı. 1832-1835 arasındaki bu seçimlerde başarı sağlayamayınca bir partiye katılmaya karar verdi. 1835'te Muhafazakâr Parti'ye girdi. O günlerde Muhafazakâr Parti bir arayış içindeydi. Partinin, canlılık kazanması için, genç yeteneklere ihtiyacı vardı. Aranılan özellikleri kişiliğinde toplayan Disraeli, konuşma sanatındaki ustalığı ve kendine güveni ile dikkati çekti. 1837 ara seçimlerinde Maidstone seçim bölgesinden parlamentoya girdi.

"Genç İngiltere" grubu

1841 genel seçimlerini Muhafazakârlar kazanınca, Disraeli, hükümette kendisine de yer verilmesini istedi. Ancak parti önderi Peel bu isteği geri çevirdi. Partinin yönetimini elinde bulunduran grupla Disraeli'nin temsil ettiği yeni ve genç akım arasındaki

çelişki böylece ortaya çıkmış odu. "Genç İngiltere" adlı bu grup Peel'in yöntemlerine karşı çıktı. Muhafazakâr Parti'nin Peel'in kısa vadeli stratejisine göre değil, ilkelere ve programlara göre yönetilmesini savundular. Onlara göre parti inandırıcı ilkelerden oluşan sağlam bir temele oturtulmalıydı. Muhafazakârlar süregelen durumun kısır savunucuları olmamalıydılar. Romantik bir düşünce akımı olan "Genç İngiltere" grubu, kraliyetle halkın birlikte İngiltere'yi ayakta tutacağına inanıyor ve bunların birbirlerine kenetlenerek İngiltere İmparatorluğu'nu yüceltecekleri görüşünü benimsiyordu. Bu nedenle Muhafazakâr Parti'nin daha geniş bir tabana yayılması gerekiyordu.

Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlanması

Disraeli, Peel Muhafazakâr Parti'nin önderi olarak kaldıkça kendisinin yükselemeyeceğini biliyordu. Peel'i devirme fırsatı 1846'da ünlü "Tahıl Yasaları" tartışması sırasında doğdu. Peel, yıllardır tahıl ithalini zorlaştıran vergileri düşürmeyi tasarlıyordu. Bu ise Muhafazakâr Parti'nin geleneksel dayanağı olan büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına ters düşüyordu. Disraeli bu son derece duyarlı konu ile ilgili olarak politik koşulları iyi değerlendirdi. Peel'e karşı zorlu bir polemiğe girişti. Peel tahıl vergilerini düşürmeyi başardı, fakat Haziran 1846'da istifa etmek zorunda kaldı.

Önemi

Bir süre sonra Disraeli Muhafazakâr Parti içinde daha da ilerleyerek 1848'de Parti'nin önderi oldu. Parti oy hakkı ve sosyal reform konularında atılımlar yaptı. Disraeli'ye göre bu iki konu Muhafazakârlar'ın rakibi Liberal Parti'ye bırakılmamalıydı. 1867'de önerdiği yeni seçim yasası tasarısını parlamento onayladı. Bu yasa ile oy hakkını kısıtlayan "10 Sterlinlik mal varlığı" barajı kaldırıldı. Böylelikle seçmen kitlesi iki katına çıkarıldı. 1868'de Disraeli başbakan oldu. Ancak partisi aynı yıl içindeki seçimlerde başarısız oldu.

Muhafazakârlar'ın başında Disraeli, Liberaller'in başında ise Gladstone vardı. Disraeli'nin Kraliçe Victoria ile yakınlığı ona büyük avantajlar sağlayacaktı. Kraliçe ile Disraeli en çok Gladstone'a karşı duydukları tepkide birleşiyorlardı. 1874'te Disraeli ikinci kez başbakan oldu. 1875'te Muhafazakârlar'ın çıkarttığı ağır sanayi merkezlerinde işçilerin barınma koşullarını düzenleyen sosyal reform yasasıyla Liberaller'in getirdiği uygulamalar aşılmış oluyordu. Kamu sağlığı ve sendikalarla ilgili yasalar da bu dönemde parlamentodan geçirildi.

Dış politikası

Disraeli İngiliz Imparatorluğu'nun büyüklüğünü ve gücünü artırmaya yönelik bir dış politika izledi. Ona göre, büyük tehlike Rusya idi. İngiltere ile Hindistan arasındaki bağlantının korunması gerektiğini savundu. 1875 Süveyş Kanalı sorunuyla ilgili girişimleri sonunda Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki hisselerini İngiliz hükümeti satın oldu. Böylece Disraeli'nin yoğun çalışmaları sonucunda İngiltere bu önemli su yolunun denetimini elde etmiş oldu. Disraeli, Rusya'ya karşı bir tampon olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması gerektiğini savunuyordu. 1877'de Disraeli, Rusya'ya karşı savaşa girmesi için Osmanlı hükümetini etkilemeye çalıştı. İngiltere para ve silah yardımı yapacak, gerekirse askeri yardımını da esirgemeyecekti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bunların hiçbiri gerçekleşmedi. Savaş Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. İngiliz hükümetinin iç çekişmeleri ve Disraeli'nin özellikle Dışişleri Bakanı Salisbury'e söz geçirememesi sonucu Rus orduları Aya Stefanos'a (Yeşilköy) kadar geldiler. 3 Mart 1878'de Aya Stefanos Antlaşması imzalandı. İngiliz hükümetinin bu antlaşmayı Ruslar'la görüşeceğini açıklaması üzerine Ruslar antlaşmanın içerdiği katı koşulları daha da sertleştirdiler.

Kıbrıs Adası'nın İngiliz İmparatorluğu'na katılması Disraeli'nin başbakanlığı yıllarında gerçekleşti. Hindistan yolunu korumak için Disraeli Mart 1878'de II.Abdülhamid'e Kıbrıs'ın "geçici bir süre için" İngiltere tarafından yönetilmesini önerdi. Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı duyduğu kuşku bu öneriden sonra daha da arttı. Ancak artan baskılara karşı koyamayınca 4 Haziran 1878'de Kıbrıs Antlaşması imzalandı.

Aya Stefanos Antlaşması 13 Haziran 1878'de toplanacak olan Berlin Kongresi'nin gündemini de içeriyordu. Bu kongreye Disraeli İngiltere'den baş delege olarak katıldı. İngiltere açısından kongrenin sonuçları "Disaeli'nin zaferi" olarak tanımlanmıştır. Gerçekten de Rusya'nın özellikle Bulgaristan konusunda Aya Stefanos Antlaşması'nda yer alan sert koşulları yumuşatıldı. Ama konferansta gene de en çok zarar gören Osmanlı Devleti oldu.

Disraeli iç politikada sağın geniş bir tabana oturması gereğini vurgulayarak Muhafazakâr Parti'ye yeni bir boyut kazandırmış oldu. Kitle tabanı olan sağın, aydın azınlığından oluşan sağdan daha da güçlü olduğunu ileri sürdü. Disraeli, politik görüşlerine yazdığı romanlarında da geniş yer vermiştir. Bunların en önemlisi "Genç İngiltere" hareketinin dinamiğini konu alan *Coningsby*'dir. Ayrıca Yahudiler'in İngiltere'de seçme ve seçilme haklarının olması gerektiğini savunduğu *Tancred* da önemli kitapları arasındadır. Politik yaşamının ilk günlerini konu alan *Endymion* ise en son yapıtıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Vivian Grey*, 5 cilt, 1826-1827; *The Young Duke*, 3 cilt, 1831, ("Genç Dük"); *Vindication of the English Constitution*, 1836, ("İngiliz Anayasası'nın Aklanması"); *The Letters of Runnymede*, 1836, ("Runnymede'in Mektupları"); *Coningsby*, 1844; *Tancred*, 1847; *Lord George Bentinck: A Political Biography*, 1852, ("Lord George Bentinck: Bir Siyasal Yaşam Öyküsü"); *Endymion*, 1880.

- **KAYNAKLAR:** E.Clarke, *Benjamin Disraeli*, 1926; S.R.Graubard, *Burke, Disraeli, and Churchill*, 1961; A.Maurois, *Vei de Disraeli*, 1927; W.W.Monypenny ve G.E. Bukle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beauconsfield*, 6 cilt, 1910-1920.

- **BAKINIZ:** GLADSTONE, VICTORIA I.

DI STEFANO, Alfredo
(1926)

Arjantin asıllı İspanyol futbolcu. Futbol dünyasının en çok gol atan oyuncularındandır.

4 Temmuz 1926'da Buenos Aires'te doğdu. Futbola doğduğu kentin River Plate kulübünde başla-

dı. Seri atakları ve güzel golleriyle kısa zamanda büyük üne erişti. Bir ara Huracan kulübüne geçtiyse de tekrar River Plate'e döndü. 1949'da Kolombiya'nın Millonarios Bogota takımına transfer oldu. Bu takımın "korsan" olarak nitelendirilen kadrosunun Uluslararası Futbol Federasyonu Birliği (FİFA) tarafından cezalandırılması üzerine 1953'te İspanya'ya gitti, orada Real Madrid takımına girdi. Real Madrid'in dünyanın en ünlü futbolcularını toplayan "Beyaz Şimşekler" adıyla anılan kadrosunda ünü gün geçtikçe arttı. Futbol dünyasında "Sarı Ok" adıyla tanındı. Real Madrid'in 8 kez lig, 1 kez kupa şampiyonluğunu kazanan kadrosunda yer aldı. On bir yıl oynadığı Real Madrid takımına tam 308 gol kazandırdı. 2 kez Latin Kupası'nı, 1 kez Kıtalararası Şampiyon Kulüpler Kupası'nı kazanan Real Madrid takımının en başarılı oyuncusu olarak 1957 ve 1959 yıllarında Avrupa'da "yılın futbolcusu" seçildi. Oynadığı liglerde 12 kez gol krallığını kazandı. Real Madrid forması altında attığı 49 golle Avrupa Kupaları'nın Gol Kralı oldu. Futbol yaşamı boyunca 900'ün üzerinde gol attı. 6 kez Arjantin, 31 kez de İspanya milli takımında oynadı. Attığı 23 golle İspanya milli takımının da gol kralı oldu. 1964'te İspanya'nın Barcelona takımına geçti. 1967'de futbolu bıraktı. Daha sonra antrenör olarak bazı İspanya ve Arjantin takımlarını çalıştırdı.

DIX, Otto
(1891-1969)

Alman, ressam. Yeni Nesnelcilik (Neue Sahclichkeit) akımının temsilcilerindendir.

2 Aralık 1891'de Unternhausen'de doğdu, 2 Temmuz 1969'da Singen'de öldü. 1905-1909 arasında Dresden Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda sanat eğitimi gördü, I.Dünya Savaşı'nda Hollanda, Fransa, Polonya ve Rusya cephelerinde çarpıştı. Savaştan sonra öğrenimini Dresden ve Düsseldorf akademilerinde tamamladı. 1927-1933 arasında Dresden Akademisi'nde öğretmen olarak çalıştı. 1933'te Naziler tarafında sanatı yozlaştırmakla suçlanarak görevine son verildi. Yapıtlarını sergilemesi yasaklandı, 1939'da da tutuklandı. II.Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda savaşırken Fransa'da esir düştü. 1946'da yeniden Almanya'ya döndü. Batı Berlin, Berlin ve Dresden akademilerine onur üyesi seçildi. 1959'da Düsseldorf kentinin Cornelius nişanı ile ödüllendirildi.

Dix, başlangıçta Alman toplumunun iki dünya savaşı arasında içine düştüğü yoksullukları ve çelişkileri ele alan eleştirel bir üslup geliştirmiştir. Özellikle *Savaş* adını verdiği metal baskı dizisinde savaşın vahşetini ve çeşitli olumsuz etkilerini çarpıcı bir dille yermiştir. Aynı anlayışı daha sonra Yeni Nesnelciler'in sergilerinde de ısrarla sürdürmüştür. Resimleriyle iletmek istediği bildiriyi daha güçlü kılmak için perspektifi ve biçimi en aşırı boyutlarına değin zorlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Savaş*, dizisi, 1914, Devlet Sanat Müzesi, Düsseldorf; *Kibrit Satıcısı I*, 1920, Devlet Galerisi, Stuttgart, *Annemle Babam*, 1924, Aşağı Saksonya Eyalet Galerisi, Hannover; *Kibrit Kutusu*, 1926, Devlet Sanat Salonu, Mannheim.

Sergey Pavloviç Diaghilev

DİAGHİLEV, Sergey Pavloviç
(1872-1929)

Rus bale emprezaryosu. Rus balesini Avrupa'ya tanıtmış ve baleye sanatsal bir bütünlük kazandırmıştır.

31 Mart 1872'de Novgorod dolaylarında Perm'de doğdu, 19 Ağustos 1929'da Venedik'te öldü. Soylu bir anne ve tuğgeneral bir babanın oğluydu. Annesi doğum sırasında ölünce üvey annesi tarafından müzik eğitimine yönelik sıkı bir disiplin altında yetiştirildi. 1890'da hukuk öğrenimi görmek için St.Petersburg'a (bugün Leningrad) gitti ve burada ressam Aleksandr Benois (1870-1960) ve Léon Bakst'ın (1866-1924) çevresinde toplanan genç kuşak müzisyen, ressam ve yazarlarından oluşan Mir Iskusstva (Sanat Çevresi) adlı gruba katıldı. 1893'te bu topluluktaki bazı arkadaşlarıyla, Almanya, Fransa ve İtalya'yı kapsayan bir geziye çıktı ve Emile Zola, Charles Gounod ve Giuseppe Verdi gibi sanatçılarla tanıştı. Dönüşte, Petersburg'da Rimsky-Korsakov'dan müzik dersleri aldı. Diaghilev, 1896'da hukuk öğrenimini tamamlamasına karşın, meslek olarak müzikle ilgili bir uğraş seçmeye karar verdi. Korsakov kendisine yeteneklerini beste alanında kullanmasını söyleyince, bir vokal parça besteledi. Bu yapıtı ilgi görmeyince beste çalışmalarına son verdi ve sahne gösterileriyle ilgilenmeye başladı. Diaghilev'in opera ve bale konusunda riskli, çok masraf gerektiren, sahnelenmesi güç tasarıları vardı. Parası olmadığından bunları bir süre ertelemek zorunda kaldı. 1899'da arkadaşlarıyla *Mir İskusstva* adlı bir dergi çıkarmaya başladı ve 1904'e değin bu derginin yayın yönetmenliğini üstlendi. Aynı yıl Maryinsky Tiyatrosu'na sanat danışmanı olarak atandı ve 1901'e değin tiyatronun yayın işlerini yürüttü. 1903'te 18.yy Rus portre ressamlarının yapıtlarını toplamaya başladı ve bunları 1905'te St.Petersburg'daki Tavride Sarayı'nda sergiledi. Aynı yıl Rusya turnesine çıkmış olan Isadora

Baleye yönelişi

Duncan'ın bir gösterisini izledi. Duncan'ın "serbest dans" adını verdiği, müzik parçalarının bağımsız yorumuna dayanan üslubu, Diaghilev'in ilgisini yeniden baleye çekti. Diaghilev 1906'da Fransız ve Rus sanatları arasındaki yakınlığı araştırmak için Paris'e gitti ve Salon D'Automne'da Rus ressamlarına ayrılmış bir sergi açtı. Bir yıl sonra gene Paris'te, Rus *bestecilerinin* yapıtlarının çalındığı bir dizi konser düzenledi. 1908'de M.Mussorgski'nin *Boris Godunov* adlı operasının sahneye konmasını sağladı.Başrolü Şalyapin'in oynadığı bu yapıt büyük ilgi toplayınca, Diaghilev'den bir sonraki mevsim Paris'te sergilenmek üzere bir gösteri daha düzenlemesi istendi. Bu çağrı, değişik sanat dallarını tek bir bütün içinde sergilemek amacında olan Diaghilev'in aradığı olanaktı.

Rus Baleleri Topluluğu

Rusya'ya dönüşünde Çarlık Tiyatrosu'nda, başta Anna Pavleva, Mihail Fokin, Vaslav Nijinsky olmak üzere, Tamara Korsavina, İda Rubinstein, Mihail Mordkin ve Adolf Bolm gibi dansçıların katıldığı bir topluluk kurdu. Bu toplulukla 1909'da Paris'te Châtelet Tiyatrosu'nda, iki ay süresince bir gösteri düzenledi. Isadora Duncan'ın yenilikçi dansı, R.Wagner'in konuları ve Charles Baudelaire'in kuramından yola çıkarak hazırlanan gösteride topluluk geleneksel balenin katı kurallarından uzak yorumuyla büyük ilgi çekti. Diaghilev'in ünü, bunu izleyen yıllarda sergilenen Stravinski'nin *Ateş Kuşu, Petruşka* ve *Bahar Ayini* baleleriyle bütün Avrupa'ya yayıldı. 1911'de Nijinski'nin Maryinski Tiyatrosu'ndan ayrılmasıyla topluluk bağımsız, özel bir kuruluş haline geldi ve Rus Baleleri Topluluğu adıyla, Roma, Monte Carlo, Londra, ABD ve Güney Amerika'da temsiller verdi. Diaghilev, Ekim Devrimi'nin ardından bir daha dönmemek üzere Rusya'dan ayrıldı ve 1929'a değin Rus Baleleri Topluluğu'nun yöneticiliğini yaptı, dünyanın birçok yerinde gösteriler düzenledi. 1929 Temmuzu'nda Londra'da Covent Garden'da düzenlediği gösterisinin ardından dinlenmek için Venedik'e gitti ve orada öldü.

Sergey Diaghilev genç ve yeni yetişen yeteneklere ilgisi ve insanları bir araya toplamaktaki üstün becerisiyle günümün bale sahnelerinde etkili olmuştur. Düzenlemeleriyle Fokine, Nijinski, Massine, Nijinska ve Balanchine gibi koreografların, Karsavina, Bolm, Dolin ve Lifar gibi dansçıların yeteneklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çalışmalarında Stravinski, Prokofiyev, Poulenç, Satie, Ravel, Debussy, de Falla gibi bestecilerin, Benois, Bakst, Picasso, Matisse, Marie Laurencin (1885-1956), Derain, Braque,, Utrillo ve G. de Chirico gibi birçok ressamın ve J.L.Vaudoyer, Cocteau gibi yazarların katkılarından eşsiz bir bütün ortaya çıkarmıştır.

Diaghilev 1910-1920 arasında en önemli sanatsal gelişim ve eğilimleri harekete getirmiş, baleye bir bütünlük ve ciddiyet kazandırmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ateş Kuşu*, 1910, müz. Stravinski; *Petruşka*, 1910, müz. Stravinski; *The Afternoon of a Foun*, müz. Debussy, ("Bir Pan'ın Öğleden Sonrası"); *Bahar Ayini*, müz. Stravinski; *Neşeli Kadınlar*, müz. Sealatti; *Üç Köşeli Şapka*, müz. Manuel de Falla; *Tilki*, müz. Stravinski; *Düğün*, müz. Stravinski.

DİBİL
(765-861)

Arap, şair. Abbasiler'e karşı yazdığı ağır yergilerle tanınmıştır.

Asıl adı Muhammed'dir. Bazı kaynaklarda Hasan veya Abdurrahman olarak da geçer. Nerede doğduğu belli değildir. Basra'da öldü. Yaşlı dişi deve anlamına gelen Dibil lakabıdır.

Gençliğinde düzensiz bir yaşam geçirdikten sonra Bağdat'a yerleşti. Yergi şairi Müslim b. Velid ile tanıştı., Ondan şiir yazma yöntemlerini öğrendi. Yine onun yardımıyla Abbasi halifesi Harun Reşit'in sarayına girdi. Resmi görevle Toharistan'ın (Kuzey Afganistan) Simincan kasabasında bulundu. Hacca gitti. Dönüşünde Mısır'da valilik görevinde bulunan Muttalib b. Abdullah'ın yanında bir süre kaldı. Valiye methiyeler yazarak ödüller aldı. Assuan'a yönetici olarak atandı. Bir söylentiye göre daha önce valiye yazdığı yergilerden ötürü hemen görevinden ayrıldı.

İbrahim b. Mehdi, 817'de el-Memun'un Horasan'da bulunduğu bir sırada halife ilan edilince, halife ve Abbasi ailesi hakkında ağır yergiler yazdı. Dibil yaşamı boyunca Halife Ali'den yana koyu bir Şii olarak kaldı. Peygamber soyundan gelen imamlara yazdığı övgülerle onlara bağlılığını belirtti.

Dibil ile şair Ebu Sadü'l-Mahzumi arasında Bağdat'ta toplumun büyük bir kesimini yıllarca oyalayan büyük bir tartışma oldu. Ebu Sadü'l-Mahzumi kuzey Araplar'ını (Nizariler) tutuyor, kasideleriyle Dibil'in tuttuğu güney Araplar'ını (Kahtâniler) yeriyordu. Dibil'de bunları kaba halk diliyle yanıtlıyordu. Durum ileri boyutlara varınca halife Mutasım olaylara el koydu. Hatta Dibil kuzey Araplar'ına söylediği bir yergi yüzünden Basra valisi tarafından zindana atıldı. Hapisten kurtulduktan sonra el-Ahvaz topraklarına sığındı. Bazı şiirleri İbn Kuteybe ve Ebu'l-Ferec el-İsfahani tarafından derlenmiştir.

DİKMEN, Halil
(1906-1964)

Türk, ressam. Klasik bir sanat eğitimine dayanan, konularını yurt gerçeklerinden alan büyük kompozisyonlarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 17 Ekim 1964'te Ankara'da öldü. Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) İbrahim Çallı ve Hikmet Onat atölyelerinde resim öğrenimi gördü. 1927'de Resim Bölümü'nü birincilikle bitirince Fransa'ya gönderildi. Paris'te önce Académie Julien'de Albert Laurens'den ders aldı sonra da André Lhote atölyesinde bir buçuk yıl çalıştı. 1931'de yurda döndü. Kayseri Lisesi'nde altı yıl süren resim öğretmenliğinden sonra 1936-1937 ders yılında kısa bir süre Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yaptı.

1937'de Atatürk tarafından kurdurulan Resim ve Heykel Müzesi'ne ilk müdür olarak atandı. 1961'e değin bu görevde kaldı. Müzenin kuruluşu gibi ağır bir işi başarmanın yanı sıra müzenin gelişip yeni koleksiyonlarla zenginleşmesinde büyük rol oynadı. Resim ve Heykel Müzesi müdürü iken 1949'dan başlayarak bir yandan da Akademi'de resim galerisi öğretmenliği yaptı. 1961'de Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'ne getirildi ve ölümüne değin bu görevi yürüttü.

Halil Dikmen bir ara D Grubu sergilerine katıldı. Ancak yaradılışı ve eğilimleri grubun soyutlamaya yönelik estetik anlayışıyla pek bağdaşmadı. Paris'te çalıştığı süre içinde Rönesans ressamlarının tekniklerini, kompozisyon ve ışık-gölge anlayışlarını incelemişti. Klasik sanata, özellikle İtalyan klasiklerine büyük tutkusu vardı. Bu tutku desen ve taslaklarıyla *Cephane Taşıyan Köylü Kadınlar, Portakal Toplayanlar, Balıkçılar* gibi büyük boyutlu kompozisyonlarında izlenir. Tablolarında renkten fazla desene ve ışık-gölgeye önem verdi. Işık ve gölgelerin dağılımında klasik ölçülere başvurdu. Yüzeyi önce griler ya da toprak renkleriyle örter, valörlerini (renk değerleri) düzenledikten sonra, tablo kuruyunca hafifçe renklendirirdi. Valörcü ve akademik çalışmalarından sonra bir süre, soyutlama dozu bir hayli yüksek, kübist kökenli biçimsel denemelere girdi. Ama hangi türe başvurursa vursun figüratif bir Klasikçilik'e tutkunluğu, hemen ortaya çıkan bir özelliğiydi.

D Grubu'nun sergilerine ve devlet sergilerine katılan Halil Dikmen, 1929'da Salon d'Automne'a *Saksı İçinde Jeranyum* resmi ile kabul edildi. Yaşamı boyunca çeşitli ülkelerde sergiler açtı.

- YAPITLAR (başlıca): *Cephane Taşıyan Köylü Kadınlar*, 1933, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Masalı Natürmort*, 1951; *Balıkçılar*, 1958, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Portakal Toplayanlar*, 1959; *Kadın Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Köylü Kadınlar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

- KAYNAKLAR: N.Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı*, 1972; N.Berk, H.Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1973; Güzel Sanatlar Akademisi, *Halil Dikmen*, 1964, broşür.

DİKMEN, Şükriye
(1918)

Türk, ressam. Kesin konturlar ve düz renklerle boyanmış yüzeylerin bireşimine dayanan bir üslup oluşturmuştur.

İstanbul'da doğdu. 1948'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi. 1953'te Paris'te École du Louvre'un Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. Yine Paris'te üç yıl boyunca Fernand Léger'nin atölyesinde, iki yıl da Académie Ranson'da çalıştı. 1953'ten başlayarak yurt içi ve yurt dışında birçok kişisel sergi açtı. 1957'de Edinburgh Festivali'ne, 1961'de Sao Paolo Bienali'ne, 1962'de Brüksel, Paris ve Viyana'da açılan Çağdaş Türk Sanatı sergilerine katıldı. 1968'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde eski ve yeni resimlerini bir araya getiren bir toplu sergisi düzenlendi.

Resimlerinde öğrencisi olduğu Léger'den başka Matisse'in etkileri de görülür. Portreler, nüler, natürmort ve manzara resimleri yapmıştır. Resimlerini yalınlaştırılmış, kesin konturlarla sınırlı ve iki boyutlu biçimlerle kurar. Bu biçimleri saf renklerle, bazen parlak, bazen mat uyumlar içinde yüzeysel olarak boyar, boyası saydam ve incedir. Işık-gölge oyunlarına başvurmaz. Katı ama açık ve sade bir anlatımı vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Portre*, 1960; *Portre*, 1965; *Portre*, 1963; *Kompozisyon*, 1967; *Kompozisyon*, 1968, *Kavuncu*.

- KAYNAKLAR: N.Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı*, 1972; N.Berk, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1972; Ş.Dikmen, *Retrospektif Sergisi Kataloğu*, 1968.

DİKRAN ÇUHACIYAN
(1836-1898)

Osmanlı, besteci. Türkiye'de operet yazan ilk müzikçidir.

İstanbul'da doğdu, İzmir'de öldü. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1837 ya da 1840 olarak verirler. Sultan Abdülmecid'in saatçıbaşısı Kevork Çuhacıyan'ın oğludur. Özel derslerle piyano öğrenerek müziğe başladı. Müzik öğrenimi görmesi için 1861'de babası tarafından İtalya'nın Milano kentine gönderildi. İki yıla yakın bir zaman süren öğrenimi sırasında, İtalyan opera-buffa, Fransız opera-komik ve "singspiel" denilen Alman operet örneklerini tanıma fırsatı buldu. İstanbul'a dönünce, "Kınar" (Kemençe) adlı bir müzik derneği kurdu, bir de aynı adda, Ermenice bir müzik dergisi çıkarmaya başladı.

1868'de *İkinci Arşak* adlı operasını besteledi; konusu 4. yy Ermeni tarihinden alınan bu yapıt, bazı bölümleri çıkarılarak, *Olympia* adıyla, 1869'da Beyoğlu'ndaki Naum Tiyatrosu'nda sahnelendi. Ertesi yıl Naum Tiyatrosu'nun yanması üzerine, Beyazıt'taki Askeri Misafirhane'yi kiralayarak, Karakin Melikyan adlı zengin bir Ermeni'nin maddi desteğiyle operetler sahnelemeye başladı. Bestelediği tarihten iki yıl sonra, 1874'te burada sahnelediği *Arif Ağanın Hilesi*, ilk Türk operetidir. Bu operetin gördüğü ilgi üzerine, Güllü Agop'da Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Çuhacıyan'ın yapıtlarına yer vermek istedi. Çuhacıyan, kendi oyuncuları ile Güllü Agop ekibinin birleşmesiyle kurulan bu güçlü kadro için aynı yıl *Köse Kâhya*, bir yıl sonra da *Leblebici Horhor Ağa* operetlerini yazdı. Bunlardan ilki kimi eleştirmenlerce bestecinin en başarılı yapıtı sayılmış; Anadolu'dan İstanbul'a gelen bir köylünün başından geçen olayları neşeli şarkılarla anlatan ikincisi ise çok yaygın bir ün kazanmıştır.

Sırbistan Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine, 1876'da, Çuhacıyan, bu savaşı konu alan *Aleksinaz* operasını besteledi. 1878 Osmanlı-Rus Barış

Antlaşması'ndan sonra, Grandük Nikola şerefine düzenlenen törende yapıtlarından bölümler dinletti; II. Abdülhamid ile Nikola kendisini birer nişanla ödüllendirdiler. Çeşitli tarihlerde Fransız ve İtalyan nişanları da almıştır. Çuhacıyan 1883'te Balkan ülkelerinde 1885'te de Mısır'da turneye çıktı, yapıtları bu ülkelerde büyük ilgi gördü. İki kez Paris'e gidip geldi, piyanist, orkestra ve koro şefi olarak konserler verdi. Son gidişinde *Zemire* operasını sahneye koydu, ama beklediği ilgiyi görmedi. Son yapıtı olan *Indiana* operasını sahneye koyamadan, büyük bir yoksulluk içinde yaşadığı İzmir'de öldü. Cenaze töreninde, kendi bestesi olan "Cenaze Marşı" çalındı. İzmir Ermeni Mezarlığı'nda bulunan mezarına 1903'te bir anıt taş dikilmiştir.

Çuhacıyan, Türkiye'de operet ve opera yazan ilk bestecidir. İlk operet tiyatrosunu da o kurmuştur. Müziğinin en belirgin özelliği, geleneksel Türk müziğinin makamları ile çeşitli motiflerinden geniş ölçüde yararlanmasıdır. Türk müziğini Batı müziğiyle kaynaştırmaya çalışmış, bu yolda ilk denemeleri yapan besteci olmuştur.

Çuhacıyan, yaşadığı yıllarda yeterince ilgi görmemiş bir sanatçıdır. Bunun başlıca nedenleri, operaya büyük ilgi duyan Abdülmecid zamanında henüz yapıt vermemiş olması, daha sonraki padişahlar zamanında da sahneli müziğe yönelik ilginin canlı tutulamaması ve bestecinin yapıtlarını sahnelemek için gerekli maddi destekten yoksun kalmasıdır. Operetleri asıl 1908 Meşrutiyeti'nden sonra ilgi görmeye başlamış, yakın zamanlara kadar birçok kez sahnelenmiştir. Ayrıca, operetlerindeki sevilen şarkılar zamanın tanınmış sanatçılarınca taş plaklara okunmuş, böylece geniş bir kitlenin sevdiği bir besteci olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): **Opera:** *İkinci Arşak* (Arsace II), öteki adıyla *Olimpia*, 1868; *Aleksinaz*, 1876; *Zemire*, 1880; *Indiana*, 1897. **Operet:** *Arif Ağanın Hilesi*, 1872; *Köse Kâhya*, 1874; *Leblebici Horhor Ağa*, 1875. Çeşitli: marşlar; şarkılar; sözlü dini besteler; piyano parçaları.

- KAYNAKLAR: M.R. Gazimihal, *Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri*, 1939; İ.M.K.İnal, *Hoş Sada*, 1958; G. Oransay, *Batı Tekniğiyle Yazan 60 Türk Bağdar*, 1965.

DİLÂÇAR, Agop
(1895-1979)

Türk, dilbilimci. Türk Dil Kurumu'nun ilk başuzmanı olarak Türkçe'nin özleştirilmesi çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

22 Mayıs 1895'te İstanbul'da doğdu, 12 Eylül 1979'da aynı kentte öldü. Asıl soyadı Martayan'dır. 1935'te Atatürk'ün isteğiyle Dilâçar soyadını aldı. Kayseri'den İstanbul'a göç etmiş, ticaretle uğraşan bir Ermeni ailesinden geliyordu. İlk ve ortaöğrenimini Gedikpaşa'da misyonerlerin açtığı bir Amerikan okulunda tamamladı. Küçük yaşlarda İngilizce ve Ermenice öğrenmişti. Ortaöğrenimi sırasında da Rumca ve İspanyolca öğrenme olanağını buldu. 1910'da Robert Kolej'e girdi. Dil öğrenmek onun için bir tutku olmuştu; burada Latince, Yunanca ve Almanca öğrenmeye başladı. Okuldaki yabancı öğrenciler yoluyla Rusça ve Bulgarca'yla tanıştı. Ayrıca öğretmeni Tevfik Fikret'in de etkisiyle Türk diline özel bir ilgi duydu. 1915'te Robert Koleji bitirince, savaş yılları olduğu için hemen askere alındı. Güney cephesinde, o sırada Şam karargâhının komutanı olan Mustafa Kemal'le karşılaştı, onunla Türkçe üstüne söyleşiler yaptı. 1918'de Beyrut'ta bir okulun müdürü oldu. Bir yıl sonra İstanbul'a gelerek Robert Kolej'de İngilizce öğretmenliğine başladı. Evlendikten sonra Sofya'ya yerleşti. Svaboden Üniversitesi'nde Eski Doğu dilleri ve Osmanlıca dersleri verdi. 1932'de ilk Türk Dil Kurultayı'na çağrıldı. Bu tarihten sonra İstanbul'a yerleşti. 1934'te Türk Dil Kurumu başuzmanlığa atandı. 1936-1950 arası Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dilbilim dersleri verdi. 1942-1960 arasında *Türk Ansiklopedisi*'nin danışmanlığını ve redaktörlüğünü yürüttü. 1960'dan ölümüne değin dilcilik ve Türkoloji ile ilgili araştırma ve çalışmalarını yoğun olarak sürdürdü.

Dilâçar, yayım etkinliklerine daha öğrenciyken başlamış, *Jumanak*, *Püzanston* gibi Ermenice gazetelerde yazılar yazmıştı. Beyrut'ta bulunduğu sırada da gene bir Ermenice gazetenin yazı işlerini yürüttü. Ayrıca çeviriler yaptı. 1922'de *İlk Deney* adlı bir oyun yazdı. Ancak onun tanınmasını sağlayan çalışmaları, özellikle eski Türk dilleriyle ilgili araştırmalarıdır. Sofya'da başladığı Türk dili araştırmalarının ilk ürünü, Orhon yazıtlarını en eski Türk yazını olarak değerlendiren *Turk Kraganuçyun 1200 Amyagı* (Türk Yazıtlarının 1200.Yıldönümü) adlı çalışmasıdır. Bunun hemen ardından ilk Türk Dil Kurultayı'na sunduğu bildirilerde, Türk diliyle Sümer ve Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Son yıllarında ise *Kutadgu Bilig* üzerine eğilmiş, 1972'de *Kutadgu Bilig İncelemesi* adlı bir çalışma yayımlamıştır.

Cumhuriyet dönemiyle başlayan dil tartışmaları ve dilin özleştirilmesi çalışmalarında, Türk Dil Kurumu başuzmanı olarak Dilâçar'ın önemli bir yeri vardır. Dilâçar, dilde sadeleştirmeyi yeterli bulmuyor ayrıca dilin özleştirilmesi ve çağdaş kavramları karşılayacak bir bilim ve kültür dilinin de yaratılması gereğine inanıyordu. Bunun için de Türkçe'nin zengin köküne inilmesi, dilin öz değerlerinin korunması gerektiğini düşünüyordu. Dilâçar için dile müdahale mümkün ve haklı bir amaçtır. Ona göre dil, toplumsal bir varlıktır, milli vicdan değiştikçe, "lenguistik vicdan", anlatım biçimleri ve dil zevki de değişir; Alman dilbilimci W.Humboldt'un da dediği gibi dil bir yapıt değil, bir etkinliktir. Buna göre, dile gelişimi içinde bilinçli ya da bilinçsiz olarak müdahale edilebilir. 1940'taki "Dilin Özleşmesi", 1957'de "Dile Müdahale" gibi makalelerinde ve 1965'teki *Türkiye'de Dil Özleşmesi*, 1978'deki *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar* gibi kitaplarında bu konuyu, başka dillerdeki özleştirme çalışmalarından da örnekler getirerek incelemiştir.

Güneş-Dil kuramının oluşmasına da katılan Dilâçar, kuramcılığının yanı sıra bir özleştirme uygulayıcısı olmaya çalışmıştır. *Dil, Diller ve Dilcilik* adlı yapıtında, özellikle dilbilim kavramlarına Türkçe

karşılıklar üretmeye çalışmıştır. Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun tasarladığı bir dizi terimler sözlüğünün hazırlanmasında etkin olarak yer almıştır. Dilâçar'ın, kitaplarının dışında, başta Türk dilinin özleştirilmesi olmak üzere dilbilimin çeşitli konuları, Türk lehçeleri, Türk ve yabancı dilbilimciler üstüne çok sayıda makalesi ve yayımlanmamış çalışmaları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Les Bases bio-psychologiques de la Güneş-Dil*, 1936, ("Güneş-Dil Kuramı'nın Bio-psikolojik Temelleri"); *Devlet Dili Olarak Türkçe*, 1962; *Thomsen*, 1963; *Türk Diline Genel Bir Bakış*, 1964; *Türkiye'de Dil Özleşmesi*, 1965; *Dil, Diller ve Dilcilik*, 1968; *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 1972; *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, 1978.

• KAYNAKLAR: K.Türkay, *A.Dilâçar*, 1982.

• BAKINIZ: İ.N.DİLMEN.

DİLEMRE, Saim Ali
(1880-1954)

Türk, hekim ve dilbilimci. Değişik dil yapılarını inceleyerek genel dilbilgisi üstüne kuramsal çalışmalar yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. İstanbul'daki öğrenimini tamamladıktan sonra 1908'de Almanya'ya gitti. Giessen Üniversitesi'nde tıp okudu. Türkiye'ye dönünce İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde Rıfat Hüsamettin Paşa'nın asistanı oldu. Daha sonra Dr. Hamdi Suad'ın laboratuvarında şef olarak çalıştı. Profesör olduktan sonra morg müdürlüğüne atandı. 1930-1931'de *Türk Antropoloji Mecmuası*'nda dilbilgisi üstüne Türkçe ve Fransızca yazılar yazdı. 1935-1940 arasında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde genel dilbilgisi dersleri verdi. Beşinci dönemde milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisi'ne girdi.

Dilemre, özellikle dilbilgisi alanında çalışmıştır. Dünya dillerinin yapılarını incelemiş, Türkçe'yle karşılaştırmalı çözümlemeler yapmıştır. İki ciltlik *Genel Dil Bilgisi* kitabında dilbilgisini kuramsal olarak ele almış, dil, konuşma, yazı, anlam, dilin değişimi, dilbilgisi tarihi gibi konulara eğilmiş, ayrıca Güney Asya'dan Afrika ve Amerika'ya uzanan geniş bir alanda var olmuş ve var olan diller üstüne incelemelere yer vermiştir. Dilemre bu kitabında özgün bir dil kuramı geliştirmemiş olsa da, dilin dış dünyayla ilişkisi, konuşma ve dilin değişim dinamiği üstüne söyledikleri, Batı'da gelişen dilbilim anlayışıyla yakından ilişkilidir. Kitap bu anlamda çağdaş dil tartışmalarına bir giriş sayılabilir.

Dilemre, Türk dilinin yapısıyla ilgili çalışmalarının yanı sıra dil devrimiyle de yakından ilgilenmiş, bu konudaki görüşlerini iki ciltlik *Dil Devrimi İçin* adlı kitabında toplamıştır. Ayrıca Güneş-Dil kuramını ele aldığı bir kitabı vardır.

Dilemre bir hekim olarak tıp konusunda da çalışmalar yapmıştır. Hekimliğini ve dilciliğini birleştiren en önemli çalışması hekimlik terimleriyle ilgilidir. 1945'te yayımlanan *Hekimlik Dili Terimleri* adlı kitabından sonra da terimler üstünde çalışmasını sürdürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): Tıp: *Hususî Marazî Teşhis*, 1928; *Uykusuzluk ve Tedavisi*, 1928; *Hekimlik Dili Terimleri*, 1945. Dilbilim: *Les Affixes Indo-Européens et le Turc*, 1935, ("Hint-Avrupa Ekleri ve Türkçe"); *Probleme Turco-Celtique*, 1936, ("Türk-Kelt Sorunu"); *La Théorie Güneş-Dil*, 1936, ("Güneş-Dil Kuramı"); *Dil Coğrafyası*, 1937; *Genel Dil Bilgisi*, 2 cilt, 1939-1942; *Dil Devrimi İçin*, 1949; *Dil Devrimi İçin II. Terimler Meselesi*, 1949; "Türkçe'nin Tarihsel Tabiatı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1953.

DİLHAYÂT KALFA
(18. yy)

Türk, besteci. Klasik Türk musikisinde başarılı yapıtlar vermiş bir kadın bestecidir.

Yaşamı üzerine çok az bilgi vardır, bunlar da söylentilere dayanır. 18.yy ve 19. yy'ın başlarında yaşadığı öne sürülür. Adı ve sanı, Saray'da yetiştirilip görevlendirildiğini gösteriyor. Çocukluk çağındayken, cariye olarak Saray'a alınmış, saray yaşayışıyla ilgili belirli işlerde ve musikide ustalaşan kadınlara verilen "kalfalık" rütbesine kadar yükselmiştir. İyi bir hanende (okuyucu) ve tamburî olduğu söylenir.

Eski güfte derlemelerinde, kâr, beste, semai, şarkı, peşrev, saz semaisi formlarında yüzü aşkın yapıt bestelemiştir. Günümüze ulaşan az sayıdaki yapıtları bestecilik yeteneğini ortaya koyan, seçkin yapıtlardır. Özellikle evcârâ peşrevi ile saz semaisi, saz eserleri repertuarının başyapıtlarıdır. Bu iki saz eseri, kendisinden sonraki besteciler için, evcârâ makamının kuruluşunu, gelişimini, özelliklerini tanımlayıcı nitelikte birer örnek olmuştur. Sözlü yapıtları da ince bir duyarlığı yansıtan, klasik üslupta, değerli musiki parçalarıdır.

• KAYNAKLAR: S.Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I,IV, 1933,1940; Haşim Bey, *Mecmûa-i Haşim*, 1864; R.Kam, "Dilhayât Kalfa", *Radyo*, (76), 1948; A.A. Konuk, *Hanende*, 1899; İ.B.Sürelsan, "Kadın Bestekârlarımız", *Musiki Mecmuası*, (147), 1960; H.Yenigün "Kadın Bestekârlarımız, *Musiki Mecmuası*, (26-27), 1958.

DİLLİGİL, Avni
(1908-1971)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmeni. Amatör tiyatro hareketiyle ilgilenerek Türk tiyatrosuna birçok oyuncu kazandırmıştır.

Lübnan'da Hayfa'da doğdu, İstanbul'da öldü. Edirne ve İstanbul liselerinde okudu. Sahneye ilk olarak Samsun Türk Ocağı'nda çıktı. Ailesi onu Eskişehir Cer Atölyesi'ne tornacı olarak soktuysa da,

gizlice İstanbul'a kaçtı. 1925'te sınavla İstanbul Belediye Şehir Tiyatrosu'na girdi. 1927'de *Hamlet*'te küçük bir rolle profesyonel oyunculuğa başladı. Uzun süre Reşit Rıza Samako'nun Türk Tiyatrosu'nda Anadolu turnelerinde oynadı. 1940'ta yeniden İstanbul Belediye Şehir Tiyatrosu'na döndü. 1946'da İzmir Şehir Tiyatrosu'nu kurmak için gittiği İzmir'de dört yıl kaldı. 1950'de bu kurumun kapatılmasıyla Biçim Tiyatro adlı bir topluluk kurdu ve çeşitli turnelere çıktı. 1953'te Türk tiyatro tarihinde önemli bir yeri bulunan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Gençlik Tiyatrosu'nun başına geçerek amatör tiyatro hareketine canlılık kazandırdı, birçok tiyatrocu yetiştirdi. Gençlik Tiyatrosu 1954'te onun yönettiği bir oyunla, Almanya Erlangen Uluslararası Üniversiteliler Tiyatro Şenliği'nde birincilik ödülünü kazandı.

Avni Dilligil 1941'de oyuncu olarak başlattığı sinema çalışmalarını, 1950'den sonra yönetmen olarak sürdürdü. 1956'da İzmir'de Ara Tiyatro adlı bir topluluk kurdu, 1960'ta yeniden İstanbul Belediye Şehir Tiyatrosu'na döndü. 1962'de Halk Tiyatrosu, 1967'deyse Avni Dilligil Topluluğu adındaki toplulukları kurdu. Bir turnede hastalanınca İstanbul'a döndü. Kadıköy İl Tiyatrosu'nda çalışırken öldü.

Avni Dilligil, Türk tiyatrosunun çeşitli aşamalarında usta bir oyuncu, popüler bir yönetmen olarak belirmiştir. Özellikle amatörlerle çalışmaya özen göstermesi ve günümüzün birçok usta oyuncusuna öğretmenlik etmesi önemli yönlerinden biridir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Hamlet*, 1927; *Othello*, 1932; *Cürüm ve Ceza*, 1934; *Ölçüye Ölçü*, 1935; *Faust*, 1936; *Kral Lear*, 1937; *Ayak Takımı Arasında*, 1940; *Vişne Bahçesi*, 1943; *Satıcının Ölümü*, 1961; *Merdiven*, 1971.

DİLMEN, Güngör
(1930)

Türk oyun yazarı. Tarihi olayları konu alan oyunları ve bunlarda kullandığı gelişmiş dil tekniğiyle ün yapmıştır.

27 Mayıs 1930'da Tekirdağ'da doğdu. 1960'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Klasik Filoloji Bölümü'nü bitirdi. 1959'da *Sinema Tiyatro* dergisinin açtığı yarışmada *Midas'ın Kulakları* oyunuyla birinci seçildi. 1961'de bir bursla gittiği ABD'de Seattle Üniversitesi'nde tiyatroda ışıklandırma ve oyun yazarlığı konularında eğitim gördü. Macar asıllı tiyatro eleştirmeni John Gassner'ın (1903-1967) asistanlığını yaptı. 1961'de Tel-Aviv'de Habimak Tiyatrosu'nda ve Yunanistan'da Kraliyet Tiyatrosu'nda (şimdi Ulusal Tiyatro) araştırmalarda bulundu. 1964'te Türkiye'ye dönerek İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları Işıklandırma Bölümü'ne girdi. Ertesi yıl Euripides'in *Bakhalar*'ını sahneledi. 1966'da buradaki işine son verildi. Aynı yıl İstanbul Radyosu'na dramaturg olarak girdi ve iki yıl Radyo Tiyatrosu Bölümü'nde çalıştı. 1969'da *İttihat ve Terraki* adlı oyunu Gülriz Sururi, Engin Cezzar ve Dormen tiyatrolarının ortak çalışmasıyla sahneledi.

Dilmen 1971'de İngiltere'de Durham Üniversitesi Doğu Araştırmaları Okulu'nda tiyatro ağırlıklı Türkçe dersleri verdi. 1976'da yeniden Şehir Tiyatroları'na girdi ve dramaturg olarak Araştırma-İnceleme Bölümü başkanı oldu. 1980'de işine yeniden son verildi. 1982'de Erzurum Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdi, mitoloji ve tiyatro konusunda dersler verdi. 13 ay sonra buradaki görevine de son verildi.

1963'te *Canlı Maymun Lokantası*'yla Şinasi Efendi, 1967'de *Kurban*'la İlhan İskender, 1975'te *Midas'ın Kördüğümü*'yle Türk Dil Kurumu ve 1979'da *Deli Dumrul*'la Muhsin Ertuğrul ödüllerini, 1970'te de *Anzavur* senaryosuyla Yunus Nadi Armağanı'nı kazandı. Oyunları uluslararası festivallere katıldı, birçok tiyatronun repertuarına alındı.

Tiyatro dilinin gelişen Türkçe'nin gerisinde kalmamasına çalışan Dilmen, dili büyük bir ustalıkla kullandığı *Midas'ın Kulakları*'yla dikkat çekmiştir. Bundan sonra yazdığı tarihsel oyunlarda da bu tutumunu sürdürerek, yeni Türkçe'nin sağladığı olanakları, oyunlarının ritmini oluşturmada kullanmıştır. Önem verdiği bir başka konu da, oyun kişilerinde yakaladığı "insana özgü trajik konum"u, gerilimi düşürmeksizin aktarabilme kaygusudur. Bu evrensel konumu, çizdiği karakterlerde tarihin ötesinden günümüze ulaşan bir yaklaşımla ve bir zorlamaya düşmeden anlatır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Midas'ın Kulakları*, 1959; *Canlı Maymun Lokantası*, 1962; *Akad'ın Yayı*, 1965; *Küp Hamit*, 1965; *Kurban*, 1967; *İttihat ve Terakki*, 1969; *Midas'ın Altınları*, 1970; *Midas'ın Kördüğümü*, 1974; *Aktanrılar*, 1976; *Bağdat Hatun*, 1979; *Deli Dumrul*, 1979; *Hasan Sabbah*, 1983; *Ben, Anadolu*, (Üçleme), 1984; *Mithat Paşa*, 1984. **Senaryo:** *Anzavur*, 1970. **Masal:** *Mavi Orman*, 1976; *Kuyruklu Masallar*, 1979.

DİLMEN, İbrahim Necmi
(1889-1945)

Türk, dilbilimci. Dili özleştirme hareketinde etkin çaba göstermiş, uzun süre Türk Dil Kurumu genel yazmanlığı görevini yürütmüştür.

Selanik'te doğdu, Ankara'da öldü. Dil devrimine katkılarından ötürü Atatürk tarafından kendisine Dilmen soyadı verildi. Gümülcine ve Selanik'te öğrenim gördü. Daha sora İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1908'de burayı başarıyla bitirince, bir süre Selanik Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku ve mali kanunlar dersleri verdi. 1913'te İstabul'a geldi, çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yapmaya başladı. Ayrıca 1917'e değin Edebiyat Fakültesi Ural-Altay Dilleri ve Nazariyyat-ı Edebiye kürsülerinde müderris muavinliği görevini yürüttü. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Erkek Muallim Mektebi'ndeki öğretmenliğini de 1928'e değin sürdürdü. 1928'de yeni kabul edilen alfabeyi öğretmek için memurlara dersler verdi. Aynı yıl Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan alfabe toplantısına katıldı. 1931'de Ankara'ya giderek Gazi Terbiye

Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) ve Musiki Muallim Mektebi'nde edebiyat öğretmenliğine başladı. 1932'de Türk Dil Kurumu Merkez Kurulu'na seçildi, bir süre sonra da genel yazmanlığa atandı. Aynı yıl milli eğitim bakanlığı genel müfettişliğine getirildi. 1935'te Burdur'dan milletvekili seçildi. TDK genel yazmanlığı görevini ve milletvekilliğini ölümüne değin sürdürdü.

Dilmen, *Milliyet*, *Hakimiyeti Milliye* gibi gazetelerde harf ve dil devrimi, dil ve edebiyat üstüne çok sayıda yazı yazmıştır. Yeni alfabenin öğrenilmesi ve yerleşmesi için yazılarıyla ve verdiği derslerle etkin bir çaba göstermiştir. Türk dilbilgisiyle ilgili, özellikle Güneş-Dil Teorisi'ni incelemeye ve oluşturmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında* başlıklı bir tez sunmuştur.

Güneş-Dil Teorisi o sırada Türk dilbilimcilerin yakından ilgilendiği ve üstünde durduğu bir çalışma konusuydu. Kuramın ana hatları Atatürk tarafından ortaya atılmıştı. İlk kez 2 Kasım 1935'te *Ulus* gazetesinde açıklandı. Aynı yıl kuramı tanıtmak için *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımdan Türk Dili* adlı bir kitap yayımlandı. Güneş-Dil Teorisi, Türk tarih tezine uygun olarak, dilin türeyişi, felsefesi ve psikolojisi gibi konularda bir açıklayıcılık ve kurallılık getirmeyi amaçlıyordu. Türk dilinin, Taş ve Maden devirlerinde kültür sözcüklerini göç yoluyla yeryüzündeki dilleri yayan en eski ve büyük kültür dillerinden biri olduğu savından hareket ediyordu. Bu kurama göre ilk çağlarda insanlar güneşi herşeyin aslı olarak kabul etmişler ve ona "ağ" adını vermişlerdi. Daha sonra bütün kavramlar Güneş'ten hareketle ve onun değişik özelliklerine atıfla yaratıldı. Bu kavramları altı ana gurupta toplayan Güneş-Dil Teorisi, bu çerçevede bir etimolojik çalışmayı öngörüyordu. Bu yıllarda dil devrimi içinde yer alan Dilmen, Dilâçar, Dilemre gibi dilbilimciler oluşturdukları tezler ve incelemelerle öngörülen bu amacı gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Edebiyat Tarihi Dersleri*, 2 cilt, 1912; *Türkçe Gramer*, 4 cilt, 1930; *Türk Dil Bilgisi*, 2 cilt, 1936; *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında*, 1936.

DİMİTROV, Georgi
(1882-1949)

Bulgar düşün ve siyaset adamı. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başbakanıdır.

18 Haziran 1882'de Bulgaristan'da Radomir bölgesindeki Kovachevtsi köyünde doğdu. 2 Temmuz 1949'da Moskova yakınındaki Borovikha Sanatoryumu'nda öldü. Yoksul bir ailenin sekiz çocuğundan biri olan Dimitrov, 12 yaşında okulu bırakarak basımevi işçisi olarak hayata atıldı ve Sofya'ya yerleşti. 1900'da Sofya Basımevi İşçileri Birliği'nin sekreteri oldu. 1902'de Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. 1904'te, bu partinin ikiye ayrılmasıyla kurulan ve 1919'da Komünist Partisi'ne dönüşecek olan Sosyal

Georgi Dimitrov

Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. 1905'te Sofya parti örgütünün sekreterliğine seçildi ve İşçi Sendikaları Genel Birliği Sekreteri olarak da etkin sendika önderleri arasında yer aldı. 1906'da yaygınlaşan grevlerin örgütlenmesinde çalıştı, 1909'da Parti Merkez Komitesi'ne seçildi. 1913'te milletvekili seçildi ve 1918'de savaş aleyhtarı propagandadan ötürü üç yıl hapse mahkûm oldu. Milletvekili dokunulmazlığına karşın tutuklandı. Kamuoyunun baskısıyla dört ay sonra serbest bırakıldı. Savaşın bitiminde Dimitrov, Bulgaristan Komünist Parsiti'nin önderlerinden biri olmuştu.

1921'de Sovyetler Birliği'ne gitti; Lenin'le tanıştı ve Komintern (III.Enternasyonal)III. Kongresi'ne delege olarak katıldı. 1923'teki sağcı askeri hükümet darbesinden sonra Komünist Partisi'nin başlattığı ayaklanma bastırılınca ölüme mahkûm edilen Dimitrov, hareketin önde gelenleriyle birlikte yurt dışına çıkarak Viyana ve Berlin'e geçti. Parti organının yayımını sürdürdü. Komintern'in önce Balkan, sonra Batı Avrupa bürolarının yöneticiliğini yaptı. Bu sırada 1933'te Reichstag'da (Alman parlamento binası) çıkan yangını düzenleyenlerden biri olmakla suçlanarak tutuklandı. Naziler'in sola karşı girişecekleri baskı uygulamalarının başlangıcını oluşturan bu düzmece davada Dimitrov, yürekli tutumu, Nazi önderlerinden Göring'i zor duruma düşüren sözleri ve parlak savunması ile dünya kamuoyunun dikkatini çekti ve beraat etti. Daha sonra Moskova'ya giden Dimitrov, 1935'te Komintern'in genel sekreteri oldu ve bu görevi 1943'e değin sürdürdü. Naziler'in yenilgisinden sonra 1945'te ülkesine döndü ve Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve 1946'da da ilk başbakanı oldu.

Devrimci bir eylem ve düşün adamı olarak Dimitrov 1914-1945 arasında Avrupa'daki toplumsal ve siyasal çalkantılar içinde yetişti ve komünist hareketi yönlendiren çalışmalar yaptı. Bulgaristan'ın 1912'de Balkan Savaşı'na ve daha sonra I.Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkan sol kanat sosyalistlerin içinde yer aldı. "Emperyalist savaşı" şiddetle

yeren genç bir milletvekili olarak ön plana çıktı.

1923 Askeri Darbesi

1919-1925 arası, Bulgar komünistleri için, hem kendilerine rakip, hem de potansiyel bir müttefik olan Stambuliski'nin Çiftçi Birliği ile ilişkilerinin gündemde olduğu bir dönemdi. İki parti arasında ittifak kurulmaması, bu iki siyasal hareketin kısa aralıklarla ayrı ayrı ezilmesinde etkili olmuş ve 1923'te faşist terör, parti ayrımı gözetmeden tüm demokratları ve sosyalistleri acımasızca ezmişti. Di-

Faşizm tanımı

mitrov, 1923'te Çiftçi Birliği hükümetinin bir darbeyle devrilip Stambuliski'nin öldürülmesinden sonra "birleşik anti-faşist cephe" konusunda çalışmaya ve yazılar yazmaya başladı.

1923 Eylülü'nden sonra Komintern görevlisi olarak, Avrupa'daki komünist partilerin stratejileri ile ilgilendi. Bu yıllar, "anti-faşist cephe" konusunun arka plana atılıp, işçi sınıfının desteğini kazanmak için komünist ve sosyal demokrat partiler arasında şiddetli bir mücadelenin sürdürüldüğü yıllardı.

Hitler'in Alman sosyal Demokrat Partisi ile Komünist Partisi arasındaki ayrılıklardan da yararlanarak iktidara gelmesini yakından izleyen Dimitrov, Komintern'in "birleşik anti-faşist cephe" politikası ve taktiklerinin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynadı. Dimitrov'un genel sekreter olduğu dönemde, Komintern'de anti-faşist mücadelenin strateji ve taktikleri üstüne yoğun tartışmalar yapılmaktaydı. Ağustos 1935'te Komintern'in VII.Kongresi için hazırladığı raporda faşizmin çözümlemesini yaptı ve anti-faşist halk cephesi stratejisinin temel ilkelerini ortaya koydu. Dimitrov, "Anti-Faşist Birleşik Cephe" yazısında faşizmi büyük tekelci sermayenin doğrudan açık terörcü yönetimi, dış siyasette de diğer halklara karşı nefreti aşılayan, savaş kışkırtıcı şovenizmin en kaba biçimi olarak tanımladı. Bir siyasal ve toplumsal olgu olan faşizme getirdiği bu çözümlemeyle, faşizmi "sınıflarüstü bir iktidar biçimi" olarak değerlendiren Avusturyalı Marxist O.Bauer'den ve faşizme "devlet mekanizmasına el koyan bir küçük burjuva hareketi" olarak ele alan İngiliz sosyalisti Brailsford'dan ayrılmıştır.

Dimitrov, öncü bir işçi partisinin toplumu ve dünyayı değiştirebileceği yargısından hareket ederek bunun kuramsal çözümlemesini yapmış ve bu çözüm-

Reichstag Yangını ve Leipzig Savunması

27 Şubat 1933'te Almanya'da genel seçimlerin hemen öncesinde Alman parlamento binası (Reichstag) yakıldı. Ertesi gün Cumhurbaşkanı Hindenburg, "Ulusun ve Devletin Korunması" için demokratik hakları kısıtlayan yönetmeliği imzaladı. Hitler hükümeti yangını bahane ederek binlerce solcu ve ilericiyi tutuklattı; sosyal demokrat ve sosyalist yayın organları kapatıldı. Marinus Van der Lubbe adlı bir genç, Thaelman ve Torgler gibi Alman Komünist Partisi yöneticileri, daha sonra da 9 Mart 1933'te Popov ve Tanev'le birlikte Dimitrov, Reichstag Yangını'nı çıkarmakla suçlanarak tutuklandılar. Naziler uluslararası bir komünist komployu ortaya çıkardıklarını dünya kamuoyuna duyurdu.*

Üç ay süren sorgusundan sonra Leipzig Davası, Haziran 1933'te başladı. 235 sayfalık iddianame sanıklara bir ay sonra verildi. Nazi hükümetince savunma avukatı olarak Dr. Teichert görevlendirildi. Duruşmanın 21 Eylül 1933'te başlaması kararlaştırıldı.

Bu sırada Reichstag Yangını sanıklarıyla dayanışma amacıyla kurulan uluslararası bir komite yangın ve Nazi terörüne ilişkin belgeleri Kahverengi Kitap'ta toplayarak, uluslararası bir dayanışma kampanyası başlattı. Leipizig Davası'nın başlamasından bir hafta önce uluslararası dayanışmanın bir parçası olan "Londra Karşı-Davası" ünlü İngiliz avukatı D.N.Pritt'in başkanlığında başladı; bir çok belgenin açıklandığı ve 30 tanık ve bilirkişinin dinlendiği "karşı-dava" 20 Eylül 1933'te sanıkların suçsuzluğunu, buna karşı Nasyonal Sosyalist Partisi'nin kimi önderlerinin suçluluğunu dünya kamuoyuna açıkladı. Leipzig Davası'nın üçüncü gününde Dimitrov savunmasını yaptı. Ülkesindeki ve dünyadaki sosyalist hareketin amaçlarını açıkladığı ve savunduğu konuşmasında, Naziler'in ülke ve dünya siyasetindeki amaçlarını ve araçlarını sergiledi. Daha sonraki oturumlarda Dimitrov, gerek Van der Lubbe'ye, gerek mahkemenin gösterdiği tanıklara yönelttiği sorularla, davanın düzmece niteliğinin ortaya çıkmasına katkıda bulundu.

Sanıkların ilk savunmalarının dinlendiği 12 oturumdan sonra duruşmalara 10 Ekim'de Berlin'deki Reichstag'da devam edilmesi için ara verildi.

4 Kasım 1933'te meclis başkanı Göring tanık olarak dinlendi ve daha sonra Dimitrov'un sorularına cevap vermeye çalıştı. Cevaplayamadığı birçok soru arasında Van der Lubbe'nin yangından bir gün önce polis nezaretinde olduğuna ilişkin soru da vardı. Daha sonra Nazi propaganda örgütü başkanı Goebbels'in* dinlendiği dava sürerken, dünya kamuoyunda Leipzig sanıklarıyla dayanışma kampanyası ve gösterileri hızla yayıldı. Duruşmalara 20 Kasım 1933'te Leipzig'de devam edildi. Tüm savunmaların bittiği ve davanın 52. oturumu olan 6 Aralık'ta son sözü alan savcı sanıkların yangından manevi olarak sorumlu olduğunu ve yangının bir ayaklanmanın başlangıç işareti sayılabileceğini öne sürdü. Savcı, Van der Lubbe ve Torgler'in idamını; "Bulgarlar"ın delil yetersizliğinden beraatını istedi. 16 Aralık 1933'te Dimitrov ünlü son savunmasını yaptı ve "delil yetersizliği"nden beraat istemine karşı çıktı. 23 Aralık 1933'te Dimitrov, Torgler, Popov ve Tanev beraat ederken Van der Lubbe ölüm cezasına çarptırıldı. Sanıklar karardan iki ay sonra serbest bırakıldı.*

lemeyi eylemle birleştirmiştir. Bu özellikleriyle Lenin geleneğinin izleyicisidir.

Komintern'in 1943'te kendini feshetmesini izleyen yıllarda, Bulgaristan'daki direniş hareketinin ve Vatan Cephesi'nin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynayan Dimitrov, 22 yıllık bir aradan sonra 1945'te ülkesine döndüğünde sadece iktidar partisi olan Komünist Partisi'nin bir önderi olarak değil aynı zamanda bir ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Vatan Cephesi'nin oluşturulmasında ve başbakanlığı döneminde öbür sol siyasal güçlerle işbirliğinin gerekliliğini vurgulamış, Bulgaristan'ın özel koşullarını dikkate alan, özellikle köylülere ve onların içinde derin kökleri olan Çiftçi Birliği'ne karşı ittifakçı bir siyaset izlenmesini sağlamış ve böylece ülkesinde devrimci dönüşümlerin büyük sarsıntılar yaratmadan gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Collected Works*, (ö.s.), 14 cilt, 1951-1954, ("Toplu Yapıtlar"); *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, (ö.s.), 1969; *Selected Works*, (ö.s.), 3 cilt, 1974-75, ("Seçme Yapıtlar").

• KAYNAKLAR: Z.Stankov, E.Mladenova, K.Noneva (der.), *Georgi Dimitrov-Leipzig 1933: Speeches, Letters and Documents*, 1968; V.Hadginikolov, D.Elezar, D.Michev, L.Panayotov, P.Radenkova, *Georgi Dimitrov 1882-1949*, (t.y.).

• BAKINIZ: BLOGOEV, STAMBULİSKİ.

DİMOV, Dimitri
(1909-1966)

Bulgar, romancı. Özellikle *Tütün* adlı romanıyla Çağdaş Bulgar edebiyatının önde gelen yazarları arasına girmiştir.

25 Haziran 1909'da Loveç'te doğdu, 1 Nisan 1966'da Bükreş'te öldü. Yükseköğrenimini Sofya Veteriner Okulu'nda yaptı. 1946'da Bulgar Komünist Partisi'ne katıldı. 1952'de *Tütün* adlı romanıyla Dimitrov Armağanı'nı, 1963'te de Bulgar Kültürü Onur Sanatçısı unvanını aldı.

Dimov'un edebiyat alanındaki çalışmaları 1938 yılında yayımlanan *Poruçik Bents* ("Teğmen Bents") adlı romanıyla başladı. Bu yapıtı Batı Avrupa edebiyatındaki çağdaş eğilimlerin etkisi altında kalmış, psikolojik çözümlemelere ağırlık veren bir yapıttı. 1945'te yayımladığı *Osideni duşi* ("Mahkûm Ruhlar") İspanya Cumhuriyetçileri'nin faşizmle mücadelesini anlatan başarılı bir romandı. Ancak Dimov asıl ününü 1951'de yayımlanınca büyük ilgi gören ve canlı tartışmalara yol açan *Tabak* (Tütün) adlı romanıyla sağladı. Yazarın bu "destan roman" çalışması 1930 yılları Bulgaristanı'nda yönetici sınıfların ahlaki ve düşünsel çöküntüsünü, direniş hareketlerinin mücadelelerini, geniş bir çerçeve içinde ele alıyordu.

Kısa sürede birçok dile çevrilen, bu arada Türkiye'de de büyük ilgi gören *Tütün*, Bulgar toplumunun değişik katmanlarındaki insanlarının dünyalarını, ustalıklı ruhsal çözümlemelerle ve okurun ilgisini sürekli kılan gerilimli bir anlatımla aktaran bir yapıttır.

• YAPITLAR (başlıca): *Poruçik Bents*, 1938, ("Teğmen Bents"); *Osideni duşi*, ("Mahkûm Ruhlar"); *Tabak*, 1951, (Tütün-Sarı Dünya, 1967); (Direnen Canlar, 1975).

DİNAMO, Hasan İzzettin
(1909)

Türk, şair ve romancı. Toplumcu gerçekçi şiirler ve Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen romanlar yazdı.

Trabzon'un Akçaabat ilçesine bağlı Ahanda köyünde doğdu. Ailece önce İstanbul'a sonra 1914'te Samsun'a yerleştiler. Bahçıvanlık yapan babasının Sarıkamış Cephesi'nde savaşırken ölmesi üzerine, kardeşleriyle birlikte "Darüleytam"a (öksüzler yurdu) yerleştirildi. İlköğrenimini Halıcıoğlu, Salimpaşa, Amasya yurtlarında kalarak yaptı. İki yıl Amasya Ortaokulu'nda okudu. 1931'de Sivas öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1931-1933 arasında Malatya ve Adıyaman'da ilkokul öğretmenliği yaptı. Sınavla, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'ne girdi. 1939'da son sınıfta öğrenciyken, örgüt kurma ve bildiri yayınlama iddiasıyla tutuklandı. Dört yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1942'de cezaevinden çıkınca, İstanbul'da yazarlık yaşamına başladı. *Ses* dergisinde çıkan bir şiirinden dolayı yargılanarak 1942'de bir yıl ağır hapse mahkûm oldu. Takma adla fotoğrafçılık, özel öğretmenlik, çevirmenlik yaptı. Son yıllarda yazarlığı tek uğraş edindi.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in etkisinde, hece ölçüsüyle yazdığı ilk şiirlerini ve yazılarının bir bölümünü, iki arkadaşıyla birlikte 1931'de çıkardığı *Adsız Kitap*'ta topladı. 1930'larda, Nâzım Hikmet'in etkisiyle yazdığı serbest ölçülü şürlerinde toplumsal konulara yöneldi. 1930-1936 arasında yazdığı şiirlerini, 1937'de hapisteyken yayımlanan *Deniz Feneri* kitabında topladı. Yedi ciltlik *Kutsal Barış* romanıyla 1977 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı.

Toplumcu gerçekçi akımın öncülerinden sayılan Dinamo 1960 sonrası yayımladığı *Kutsal İsyan* adlı belgesel nitelikteki dizi romanlarında ülkenin Ulusal Kuruluş Savaşı tarihini çeşitli yönleriyle anlatmış, tanığı olduğu gerçeklerle, bir dönemin panoramasını çizmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Adsız Kitap* (Vehbi Cem, Mehmed Cevad'la birlikte), 1931; *Deniz Feneri*, 1937; *Karacaahmet Senfonisi*, 1960; *Özgürlük Türküsü*, 1971; *Mapushanemden Şürler*, 1974; *Sürgün Şiirleri*, 1982. Roman: *Kutsal İsyan*, 8 cilt, 1966-1967; *Ateş Yılları*, 1968; *Savaş ve Açlar*, 1968; *Kutsal Barış*, 7 cilt, 1972-1976; *Öksüz Musa*, 1973; *Musa'nın Mapushanesi*, 1974; *Koyun Baba*, 1976; *Musa'nın Gecekondusu*, 1976; *Açlık*, 1981; *Türk Kelebeği*, 1981. Anı: *6-7 Eylül Kasırgası*, 1971.

DİNÇÇAĞ, Şadi
(1919-1983)

Türk, karikatürcü. Uzun süre eski karikatür anlayışı doğrultusunda çalışmasına karşın, daha sonra kendini yenilemeyi başarmış bir sanatçıdır.

29 Eylül 1919'da Samsun'un Bafra ilçesinde doğdu, 11 Ocak 1983'te İstanbul'da öldü. 1938'de İstanbul Erkek Lisesi'ni, 1944'te de İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Bölümü'nü bitirdi. Yaşamını yapı mühendisi ve müteahhit olarak sürdürdü. Ancak işi hiçbir zaman karikatür çizmesini ve yayımlamasını engellemedi. En son Karayolları Genel Müdürlüğü İstanbul Bölgesi'nde çalıştı.

İlk karikatürünü Sedat Simavi'nin çıkardığı *Karikatür*'de yayımladı. Daha sonra *Akbaba* ve *Şaka*'da, Cemal Nadir ve Ramiz'in ünlü yıllarında, onları özümleyerek ürünler verdi. "Çizgide mizah" anlayışının yaygınlaştırıldığı *Tef* ve *Dolmuş*'ta gençlerle çalıştı. Bu döneminde Cemal Nadir-Ramiz.çizgisinden ayrılarak çizgisini yalınlaştırdı, karikatürde yazıyla çizgiyi birleştirmeye yönelik akıma katıldı. 1970'lerde giderek daha soyutlaşan ve karikatürden yazıyı bütünüyle kaldırma tutumunu sonuna değin sürdürdü.

Şadi Dinççağ kişisel karikatür ve resim sergileri açmış, yurt içi ve yurt dışında ortak sergi ve albümlerde yer almış, yabancı ülkelerde ve Türkiye'de katıldığı yarışmalarda çeşitli ödüller kazanmıştır.

• YAPITLAR: (başlıca): *Karikatürler*, 1980.

DÎNEVERÎ
(? - 895)

Arap tarihçi ve doğa bilgini. Bitkiler üstüne yazdığı *Kitabü'n-Nabat* adlı yapıtıyla tanınmıştır.

Ebu Hanife Ahmed b.Davud el-Dîneverî İran'da Dinever kasabasında doğdu, 24 Temmuz 895'te orada öldü. Kûfe'de dilbilimci İbnü'l-Sikkit'den ve babasından öğrenim gördü. 849'da İsfahan'a gidip burada gök gözlemleri yaptı. Gözlemlerini *Kitabü'r-Rasad* adlı yapıtında topladı.

Dîneverî botanikle de ilgilendi. Bitkiler üstüne yazdığı ünlü yapıtı *Kitabü'n-Nabat*'ın aslı kaybolmuştur. Ancak dilbilimci İbn Sida ve botanikçi İbnü'l-Baytar'ın yapıtlarında buradan alınmış bölümler vardır. Dîneverî, bu yapıtında Arabistan'da yetişen ve yabancı ülkelerden getirilen bitkilerin tanımlarını yapar. Kendinden sonra gelen bütün Arapça sözlük yazarları bu bilgilerden yararlanmıştır.

Dîneverî'nin günümüze tam olarak erişen tek yapıtı *Kitabü'l-Ahbarü't-Tival* adlı tarih kitabıdır. Yapıtta Samanoğulları tarihi, Kadisiye Savaşı'nın ayrıntıları, Irak'ın Araplar tarafından fethi, Halife Ali'nin Muaviye ile savaşları, Emeviler'in çöküşü ve özellikle Ali taraftarlarının Horasan'daki eylemleri anlatılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-Ahbarü't-Tival*, (ö.s.), W.Guirgass (yay.), 1888; *Kitabü'n-Nabat*, (ö.s.), M.Hamidullah (der.), 1973.

DİNO, Abidin
(1913)

Türk, ressam ve yazar. Anadolu tipleri ve işçi desenlerinde kendine özgü bir üsluba varmıştır.

Abidin Celâl Dino 23 Mart 1913'te İstanbul'da doğdu. Aynı yıl İsviçre'de Cenevre kentine yerleşen ailesi, 1920'de Fransa'ya geçti ve 5 yıl Paris'te kaldıktan sonra 1925'te Türkiye'ye döndü. Sanata yakınlığı olan bir ortamda büyüyen Abidin Dino'nun resim yeteneği ve sevgisi erken yaşta ortaya çıktı. İstanbul Robert Kolej'deki öğrenimini yarıda bırakarak karikatür ve resim alanında kendi kendini yetiştirmeye başladı. İlk çizgi ve yazıları 1931'de gazeteci ve sanat eleştirmeni Fikret Adil'in yönettiği *Artist* dergisinde çıktı. Aynı yıl Nâzım Hikmet'in *Sesini Kaybeden Şehir* ve 1932'de *Bir Ölü Evi* adlı kitaplarının kapaklarını resimledi. Bu dönemde *Esrarkeşler*, *Parmak İstifleri* gibi dizi resimler üretti. Hiçbir okula bağlanmayan bu çalışmalarında başlıca desteği kardeşi Arif Dino'nun yeniliğe dönük görüş açısıydı. 1933'te dört ressam ve bir heykelci arkadaşı ile birlikte D Grubu'nu kurdu. Yine aynı yıl içinde gündelik *Yarın* gazetesinde karikatürler çizmeye başladı. Arif Oruç, Fuat Carım, Mahmut Bozkurt'un çıkardıkları gazetelerde karikatürcü ve gazeteci olarak çalıştı. Bu sırada İstanbul'un ve Babıâli çevresinin bütün ünlülerini tanıdı.

1933'te Cumhuriyet'in 10.yıldönümü törenleri için çağrılan ve *Ankara Türkiye'nin Kalbidir* filmini çekmesi istenen Sovyet sinemacı Yutkeviç, Abidin Dino'nun resimlerine büyük ilgi gösterdi. 1934'te Yutkeviç tarafından Leningrad'a çağrıldı. Orada dekoratör ve ressam olarak film çekim çalışmalarına katıldı ve o dönemin en önemli Sovyet sanatçıları ile tanıştı. 1937 sonunda Leningrad'dan ayrılarak Paris'e yerleşti. O yılların öncü sanatçılarıyla birlikte çalıştı. Batı resminin içinde bulunduğu koşulları yakından tanıdı. Yurda döndükten sonra, 1938'den başlayarak, başta resim olmak üzere çeşitli sanat dallarında ürün verdi. 1939'da *Ses*, *Yeni Ses*, *Yeni Adam*, *Servet-i Fünun*, *Yeni Edebiyat* dergilerinde çizgi ve yazılarla yeni bir gerçekçilik kavramı çevresinde görüşlerini savundu.

Aradan geçen yıllar Abidin Dino'yu D Grubu'nun sanat görüşlerinden uzaklaştırmış, genç Akademililer'in kurmuş oldukları Yeniler grubunun üyeleri arasına sokmuştu. Türkiye'de D Grubu'nun getirdiği sanat değerlerine karşı halkı ve çevreyi konu alan, bir ölçüde geleneksel kültürden yararlanan sanat anlayışı gittikçe kökleşmekte, aydın kesim arasında yaygınlaşmaktaydı. Abidin Dino 1939'da birkaç genç ressamla birlikte Liman Grubu'nu kurdu. 1941'de

siyasal nedenlerle önce Mecitözü'nde, sonra da Adana'da oturmak zorunda bırakıldı. Geçimini sağlamak için *Türk Sözü* gazetesinin yazı işlerini yönetti. Aynı yıl yazdığı *Kel* adlı oyun ise yasaklanarak toplatturıldı. Adana'da yaptığı resimlerde Çukurova'yı ve işçileri konu aldı. 1945'te askerlik görevi nedeniyle Kayseri'ye gönderildi ancak sağlık durumu yüzünden dokuz ay sonra terhis edildi. 1946'da Ankara'ya yerleşti ve sıkıyönetimin kalkmasından sonra İstanbul'a döndü.

1951'de kesin olarak Türkiye'den ayrıldıktan sonra yaşamını yurt dışında ve özellikle de Paris'te sürdürdü. Yurt dışında çeşitli sergilere katılan ve kişisel sergiler açan Abidin Dino, Türkiye'de de zaman zaman kişisel sergiler açtı. Bu sergiler, genellikle tek bir konuyu işleyen resimlerden oluşuyordu. Örneğin, birinde işkence, birinde atom korkusu bir başkasında Adalar konu edilmiştir.

Dino resmin yanı sıra belgesel film dalında da özgün çalışmalar yaptı. 1966'da *Gol* adlı belgesel filmi yurt dışında Flaherty Ödülü'nü kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Esrarkeşler* dizisi, 1931-1932; *Parmak İzleri* dizisi, 1931-1932; *"İkinci Dünya Savaşı"* dizisinden, 1952; *İşkence* konulu resimler, 1955; *Atom Korkusu* konulu resimler, 1955; *Uzun Yürüyüş* konulu resimler, 1955; *Uzay* konulu resimler, 1959; *Adalar* konulu resimler, 1964-1965; *Savaş ve Barış* konulu resimler, 1966; *Çıplaklar* konulu resimler, 1976; *Aritinres*, İstanbul Resim ve Heykel müzesi; *"Dört Kent"*, 1980; *"Dağ-Deniz"*, 1980; *Kompozisyon*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi. **Kitap Resimleri:** Y.Kemal, *Deniz Küstü*, 1979. **Oyun:** *Kel*, 1941; *Verese*, 1947. **Senaryo:** *Çingeneler*, 1950. **Film:** *Gol*, 1966.

DİOCLETİANUS, Valerius
(243-313)

Roma İmparatoru. Yaptığı reformlarla, parçalanma tehlikesi geçiren imparatorluğu güçlendirmiştir.

Caius Aurelius Valerius Diocletianus, 243'te Dalmaçya'daki Salona'da (bugün Yugoslavya'da Split) doğdu, 313'te aynı yerde öldüğü sanılıyor. Köle olarak doğduysa da genç yaşta asker olmanın kendisine sağladığı olanaklardan yararlanarak, hızla yükseldi. 284'te, İmparator Numerianus'u korumakla görevli askeri birliğin komutanıyken Arrius Aper adlı bir vali, imparatoru öldürdü. O sıralarda Nicomedia'da (İzmit) bulunan imparatorluk ordusundaki askerler, Diocletianus'u imparator ilan ettiler. Diocletianus, önce eski imparator Numerianus'un kardeşi Carinus'u öldürttü. 285'te Carinus'un askerleri de Diocletianus'un imparatorluğunu kabul ettiler.

293'te Roma İmparatorluğu'nda dörtlü bir yönetim *(tetrarchia)* uygulanmaya başlandı. Zaten Diocletianus iktidara gelir gelmez, batının yönetimini *augustus* unvanıyla yakın arkadaşı Maximianus'a verdi. Otoritesini güçlendirmek amacında olan Diocletianus kendisine Galerius'u, Maximianus'a da Constantius Chlorus'u yardımcı seçti ve onlara *caesar* unvanını verdi. Ayrıca Diocletianus'un doğuda kurduğu yönetsel yapı, daha sonra Bizans İmparatorluğu'ndaki yönetsel yapının da çekirdeğini oluşturmuştur.

Diocletianus, öbür üç yöneticiyi asker ve vergi toplamakla görevlendirdi. Onun döneminde Roma ordusundaki asker sayısı 450.000'e ulaştı. İmparatorluğun giderek artan harcamalarını karşılayabilmek için Diocletianus bazı reformlar da yaptı. Daha önceleri büyük toprak sahipleri tarafından düşük fiyatlarla satın alınan arazilerin tapularını geçersiz sayarak bu toprakları eski sahiplerine geri verdi. Ama tüm toprak sahiplerini de daha çok vergi ödemek ve orduya daha çok asker göndermekle yükümlü tutttu. Yakınma konusu olan eski madeni paralar yerine, altın oranı daha yüksek paraları piyasaya sürdü.

Diocletianus'un imparatorluğu dönemi boyunca, Roma orduları sürekli savaş halinde oldu. Savaşların birçoğuna öbür üç yönetici komuta etti. İran'da hüküm süren Sasani Kralı Narses yenilgiye uğratılarak Mezopotamya, yukarı Fırat vadisindeki eyaletler, Doğu Anadolu ve Kafkasya Roma İmparatorluğu topraklarına katıldı. Afrika'da imparatorluğa başkaldıran kabileler yenilgiye uğratıldı. Turia ve Ren bölgelerindeki barbar istilalarına karşı savaşıldı. Britanya Adası İmparatorluğa bağlandı. Ayrıca 303'ten sonra, inançları nedeniyle imparatorluğa karşı direnen İtalya, Afrika ve Anadolu'daki birçok Hıristiyan idam edildi.

Diocletianus kendi yönetimine rakip olabilecek eğilimlerle sürekli savaşarak iktidarını güçlendirdi ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletti. Hastalığı nedeniyle 305'te Salona'daki sarayına çekildi. Aynı yıl batı'nın *augustus*'u Maximianus da görevinden ayrılmıştı. Geride kalan Galerius ile Constantius Chlorus, 308'de Diocletianus'u yeniden imparator yapmak istedilerse de, kabul etmedi.

Diocletianus, parçalanmakta olan Roma İmparatorluğu'nu yeniden güçlendirmiş, imparatorluğu yeniden örgütleyerek askeri, idari ve iktisadi reformlar yapmıştır.

• BAKINIZ: CONSTANTİNUS I.

DİODOROS, Kronus
(İÖ 4.yy)

Yunanlı filozof. Sokratesçi Megara Okulu'nun görüşlerini diyalektik bir yöntemle geliştirmiştir.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, kimi kaynaklar Aristoteles'in çağdaşı olduğunu, İÖ 4.yy ortalarında Karya'da doğduğunu, sonradan yerleştiği Megara'da 307'de öldüğünü bildirmektedir. Diodoros, Megara'da Sokrates'in görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek, geliştiren Eukleides'in kurduğu okulda yetişen Apollonios'tan öğrenim görmüş, bilgisini artırmak amacıyla komşu ülkeleri gezmiştir.

Diodoros'un felsefe sorunlarına yaklaşımı Aristoteles, Epikuros ve Stoacı düşünce dizgelerini incelemekle olmuştur. Bu incelemeler sonucu, düşüncelerini üç ana konu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Parmenides'

in varlık anlayışından kaynaklanan bu üç konu da devinim, güç-edim ve koşullu önermelerdir.

Diodoros'a göre devinim yoktur. Bir nesnenin devinebilmesi için boş uzayda yer değiştirmesi gerekir. Devinme, bir yerden başka bir yere geçiştir. Oysa "boş uzay" yoktur. Bu nedenle bir nesnenin bulunduğu yerden başka bir yere geçmesi olanaksızdır. Bunun gibi, zaman konusunda da, geçmiş ve gelecek diye bir ayrım gereksizdir.

Güçle edim konusunda, Diodoros, belirlenimci bir görüşü benimsemiştir. Ona göre bütün edimler, daha önceden belirlenmiş gibi, belli bir zorunluğa bağlıdır. Bir edimin ortaya çıkışında olanak *(dynamis)* söz konusu değildir, bir nesne, bir olay olduğundan başka türlü olamaz. Bu nedenle olanaksız bir nesnenin olanaklı bir nesneden çıkışı düşünülemez. Sözgelişi yokluktan varlığın türemesi ya da varlıktan yokluğun ortaya çıkışı anlamsızdır.

Koşullu önemelerde (hipotetik yargılarda) doğruluk bağıntıya *(relatio)* bağlıdır. Bu yargılarda, bileşenler arasında kurulan bağlantı sonucu belirlenir, koşullu olan güç olarak doğrudur. Burada "güç" sözcüğü "hipotetik" "edim" sözcüğü de "doğru" anlamındadır. Diodoros'un anlayışına göre yargının (önermenin) doğruluğu "güçte" önceden belirlenmiş olarak bulunur. Bu durumda, nesneler için, mantık bakımından özgürlük söz konusu değildir.

Diodoros'un düşünce düzenine göre varolan yalnız "Bir"dir ve bu "Bir" kendinden başka bir nesneye benzemez, yalnız kendi kendisiyle özdeştir. Evrende değişik biçimlerde bulunan bütün nesneler, gerçek varlıklar değil, birer "görünüş"tür, "Bir" olanın yansımalarıdır. Ancak bu "yansıma" Platon'un "eidea" dediği türden varlıkların yansıması gibi değildir. Bu yansımanın kaynağı, gene, evreni oluşturan "Bir"dir.

Sokrateşçi okulun temel görüşlerini yansıtan bu düşünceler, Diodoros'tan sonra öğrencileri aracılığıyla geniş bir alana yayılmış, birkaç yüzyıl sürmüştür. Özellikle mantık alanında kesin doğruyu bulmak için uygulanan bu Megara Okulu yöntemi daha sonraları Kuşkucu öğretice de benimsenmiştir.

• **KAYNAKLAR:** D.Henne, *L'École de Mégare*, 1943, C.Mallet, *Historie de L'École de Mégare*, 1845.

• **BAKINIZ:** EUKLEİDES, PARMENİDES, SOKRATES.

DİODORUS [Sicilyalı]
(İÖ 1.yy)

Sicilyalı tarihçi. *Bibliotheca Historica* adlı yapıtıyla tanınmıştır.

Sicilya'da Agyrium'da doğdu. Caesar (Sezar) ve Augustus döneminde yaşadı. İÖ 60-57 yıllarında Mısır'a gitti. Bir süre Roma'da bulundu. Nerede ve hangi tarihte öldüğü bilinmiyor. Yapıtında en son İÖ 21'de geçen bir olayı anlatır.

Diodorus'un, *Bibliotheca Historica* adlı ünlü yapıtı başlangıcından Caesar'ın Galya savaşlarına dek uzanan genel bir dünya tarihidir. Yapıt 40 kitaptan oluşur. İlk 5 kitap Truva savaşına kadar olan dönemde Mısırlılar'ın, Asurlular'ın ve Yunanlılar'ın tarihini anlatır. Daha sonraki 5 kitap kayıptır, 11-20. kitaplar, 480-479'daki Yunan-Pers savaşı ile başlar, İÖ 302'de Makedonya İmparatorluğu'nun parçalanmasına değin gelir. Geri kalan kitaplar parçalar halindedir.

Diodorus'un dünya tarihi, gerek bu konudaki kaynak azlığı gerekse ondan önce yaşamış ama eserleri yok olmuş yazarların çalışmalarından da yararlanılmış olması açısından çok önemlidir. Diodorus, Yunan tarihi ile ilgili bölümlerde Ephorus ve Cardia'lı Hieronymus'un çalışmalarından yararlanmıştır. Sicilya ve Büyük İskender dönemi ile ilgili bölümlerde, kesin olmamakla birlikte, kronolojik bilgi bakımından Atinalı Apollodorus ve Rodoslu Castor'un, coğrafya ile ilgili olarak da Megasthenes, Agatharchildes ve Artemidorus'un çalışmalarından yararlanmıştır.

DİOGENES [Apollonialı]
(İÖ 498-427)

Apollonialı filozof. Varlığın kurucu ilkesinin hava olduğu görüşünü savunmuştur.

Girit'in Apollonia ilçesinde doğdu, nerede öldüğü kesinlikle bilinmiyor. Anaksagoras'ın çağdaşı olduğu, sonradan Atina'ya gittiği, başka yerleri gezdiği söylenirse de yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, çağının ünlü doğa bilginlerinden biriymiş. Önceleri doğa olaylarını incelemiş, daha sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Diogenes felsefeye, kendinden önce gelen ve bir doğacı filozof olan, Anaksimenes'in görüşlerini öğrenerek girmiştir. Anaksimenes gibi, Diogenes'e göre de varlığın kurucu ilkesi havadır *(aer)*. Bütün varlık türleri bu ilkenin, yoğunlaşıp gevşeme yoluyla, değişmesinden oluşmuştur. Birçok sonsuz evren ve sonsuz bir boşluk vardır. Bu engin ve sınırsız boşluk içinde hava sıkışır, yoğunlaşır, gevşer, açılır ve böylece evrenlerle onların kapsadığı varlık türleri oluşur. Hava bütün evrenlerin, varlık türlerinin yaratıcı öğesidir. Yokluktan hiçbir nesne varolmadığı gibi varolan bir nesnenin yokolması da söz konusu değildir.

Diogenes'e göre yeryüzü yuvarlaktır ve evrenin ortasında durur. Yeryüzü bu biçimini havanın yoğunlaşması sonucu almıştır. Hava ısınınca genişler, gevşer, soğuyunca yoğunlaşır katılaşır. Hava sürekli bir devinim ve dönüşüm içindedir, olduğu gibi kalmaz. Bu nedenle duyular üzerindeki etkileri de değişiktir. Kurucu ilke olan havada düşünme yetisi *(nous)* vardır. Özdek, tin ve uzay havanın özünde bulunur. Özgürlük, gerekim gibi soyut kavramların kaynağı olan tin de havanın değişme-dönüşme sonucu varlığını sürdürdüğü bir nesnedir. Ancak tin havada vardır diye iki ayrı ilkenin bulunduğu söylenemez. Tin havadır ve hava ile birliktedir.

Resim 255
Jim DINE ***"Çift İzometrili Otoportre"*** *Özel Koleksiyon, ABD*

Resim 256
Otto DIX
"Annemle Babam"
Aşağı Saksonya Eyalet Galerisi
Hannover, ALMANYA

Resim 257
Halil DİKMEN ***"Köylü Kadınlar"*** *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim 258
Şükriye DİKMEN
"Kavuncu"
Özel Koleksiyon

Resim 259
Şadi DİREN ***"Seramik Form"*** *Özel Koleksiyon*

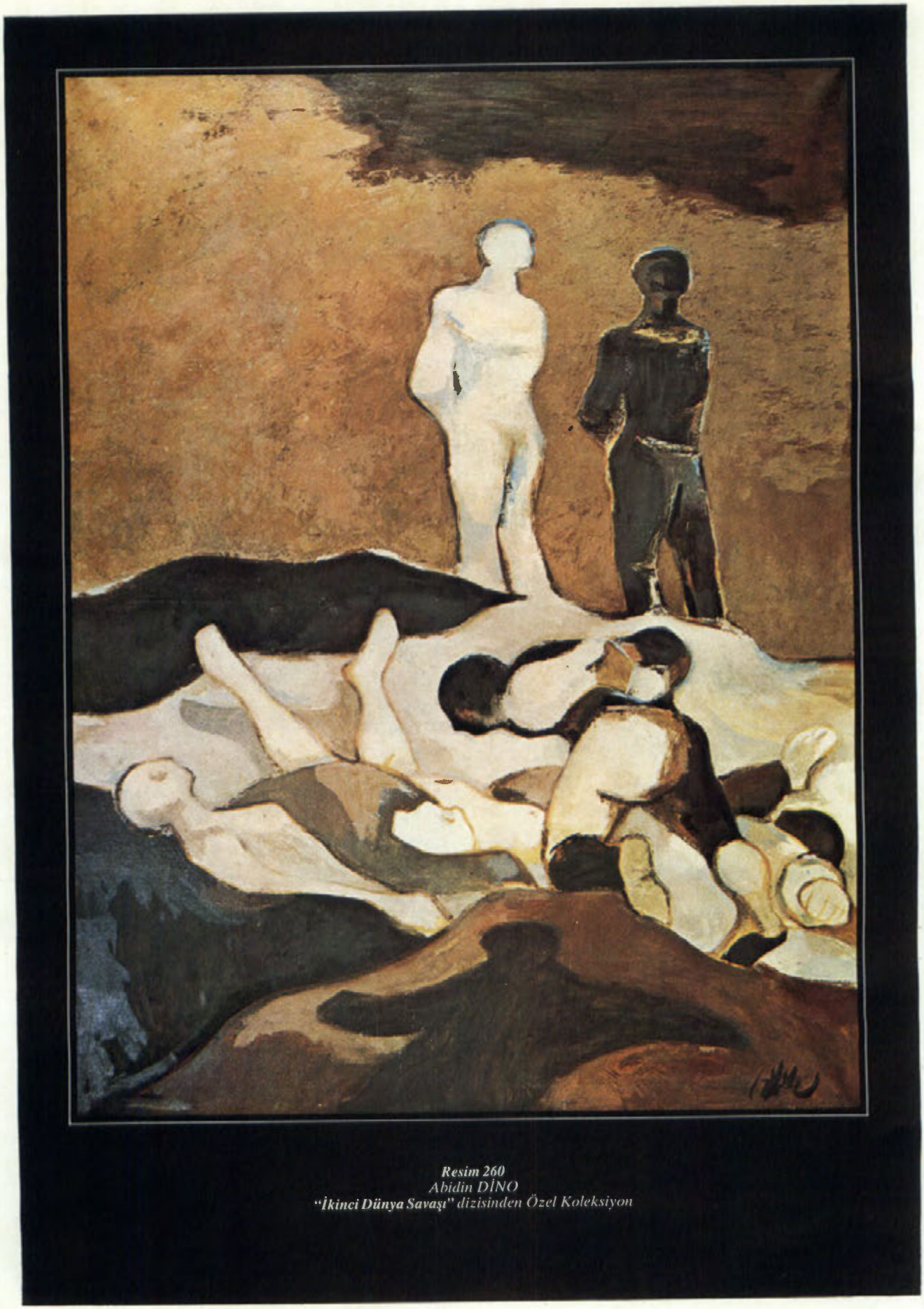

Resim 260
Abidin DİNO
"İkinci Dünya Savaşı" *dizisinden Özel Koleksiyon*

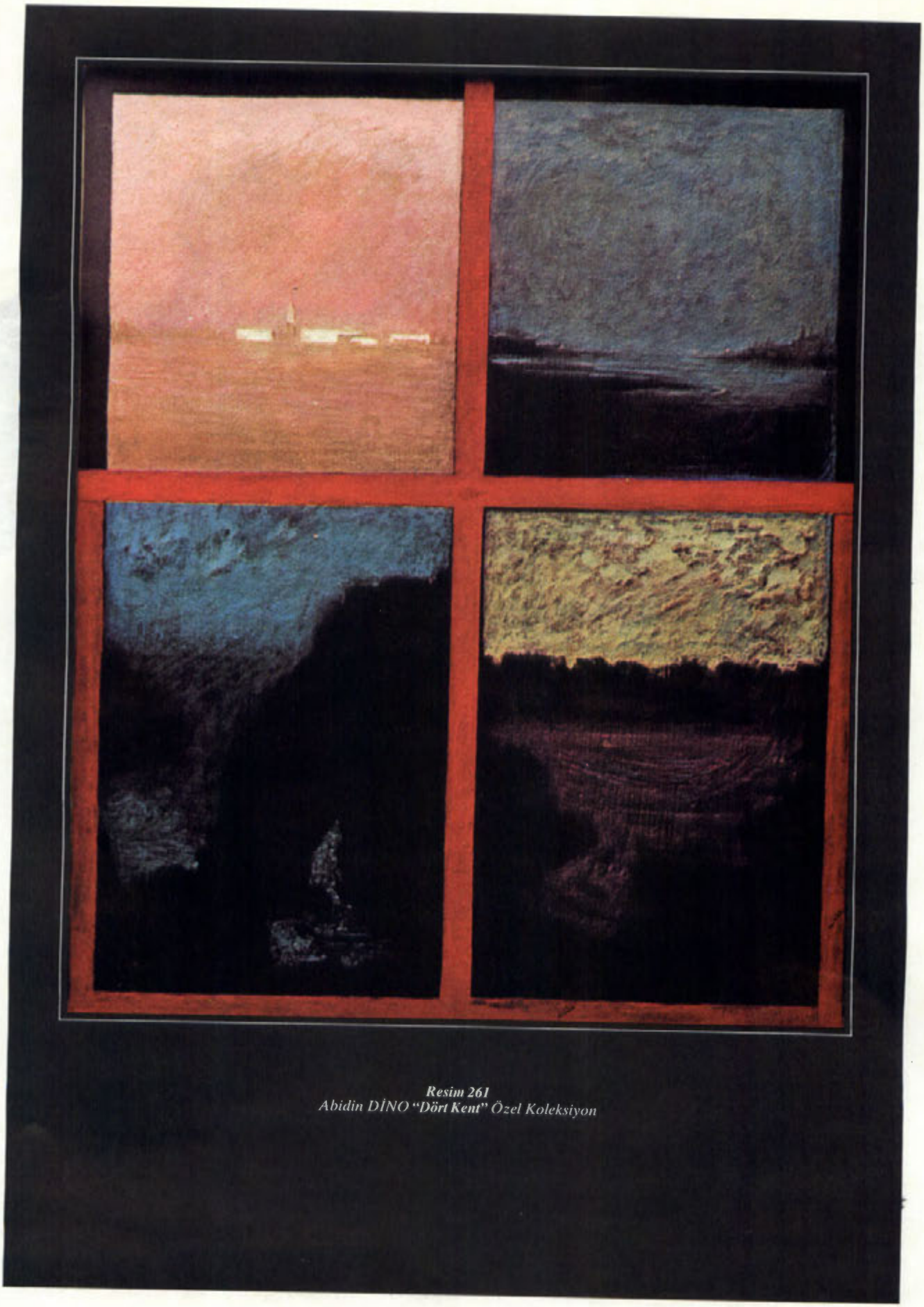

Resim 261
Abidin DİNO ***"Dört Kent"*** *Özel Koleksiyon*

Resim 262
Burhan DOĞANÇAY
"Geometrik Soyutlama" *Özel Koleksiyon*

Düşünme olayı da havanın, dış nesnelerin duyulara yaptığı etkilerin doğal sonucudur. Hava, damarlarda dolaşan kanın içine girer, onun devinimini hızlandırır, böylece düşünme gerçekleşir. Bu nedenle düşünmenin odağı yürektir.

Diogenes'in birçok yapıtı olduğu söylenirse de, bunlardan, yalnız Simplikios'un aktardığı bölümler kalmıştır. Düşünceleri o aktarma yazılardan öğrenilmektedir.

• KAYNAKLAR: H.Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 1960; D.Laertius, *Leben und Meinungen berühmter philosophen*, 1967.

• BAKINIZ: ANAKSİMENES, ANAKSAGORAS, DİOGENES LAERTİUS, SİMPLİKİOS.

DİOGENES [Babilli]
(İÖ 2.yy)

Babilli filozof. Stoa öğretisini benimsemiş, Tanrı ile evrenin özdeşliği görüşünü savunmuştur.

Babil'de doğmuş, sonradan gittiği Roma'da ölmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kimi kaynaklar, Atina yönetimince görevli olarak Roma'ya gönderildiğini, Karneades'in arkadaşı olduğunu bildirir. Ancak bu bilgiler pek kesin değildir. Stoacı görüşün önde gelen kişilerinden sayılmasına karşılık, bu akımla bağdaşmayan düşünceleri vardır.

Diogenes, İÖ 155'te gittiği Roma'da, kendi görüşlerini yaymak için Stoa anlayışına bağlı bir okul açmış,hocası Krysippos'un düşüncelerini kendininkilerle uzlaştırmayı amaç edinen bir felsefe okutmaya başlamıştır.

Diogenes'e göre Tanrı ile evren özdeştir, ikisinin ayrı nitelikler taşıyan, birer varlık olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Düşünmeyi sağlayan, bilginin, yargının kaynağı olan ruhun yeri yürektir. Kişi bir "ahlak varlığı"dır. Ahlakın özünü "iyi" oluşturur. İyiye ulaşmayı sağlayan yarardır *(pragma)*. Ancak bu yarar, başkalarının emeğini sömürmek, çıkar sağlamak anlamında değildir. İnsanı yöneten ustur, us bir seçme ölçüsüdür. Bu seçme de doğaya uygun gelenle aykırı düşeni birbirinden ayırmaktır.

Diogenes, felsefenin yanı sıra, müzik ile de ilgilenmiştir. Ona göre Yunan uygarlığının önemli buluşlarından biri olan müzik bir eğitim aracıdır, insanı tutkulardan kurtarır, kötülüklerden arındırır. Müziğin dayandığı ses, çocukluktan ergenlik çağına dek gelir. Sesin bir özelliği kulağa çarpan bir yansıma oluşudur. Sesin niteliği onu yansıtan nesnenin katılığı, yumuşaklığı ile bağlantılıdır.

• KAYNAKLAR: Cicero, *De Finibus*, 1947.

• BAKINIZ: KARNEADES.

DİOGENES [Sinoplu]
(İÖ 411-323)

Anadolulu filozof. Sokratesçi Kynik Okul'un öncülerindendir.

Sinop'ta doğdu, sonradan yerleştiği Korinth'te öldü. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Onunla ilgili bilgileri veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Diogenes Leartius'un bildirdiğine göre, babası Hikesias kalp para bastırmakla geçinen bir kimseymiş, önceleri oğlu Diogenes'i de bu işe alıştırmış.Olay ortaya çıkınca,Diogenes yurdundan kaçarak Korinth'e gitmiş, Bir süre işsiz güçsüz dolaşmış, sonra Atina'ya giderek, Kynik Okul'un kurucusu Antisthenes'in öğrencisi olmak istemiş, Antisthenes de onu bir değnekle kovmaya kalkmış.Diogenes, bunun üzerine, Antisthenes'e: "Vur, yalnız, beni kovmaya yetecek sağlamlıkta odun bulamayacaksın, ben de böylece senin yanında kalıp konuşmalarını dinleyeceğim" demiş.

Diogenes'in, Atina'da kaç yıl kaldığı, Antisthenes'in konuşmalarını kaç yıl dinlediği kesinlikle bilinmiyor. Öte yandan, Diogenes'ten yazılı bir yapıt da kalmamıştır. Bütün bilinenler Diogenes Laertius' un Diokles'e dayanarak yaptığı aktarmalardan kaynaklanmaktadır. Bu aktarmalardan anlaşıldığına göre, Diogenes düşüncelerinin uyandırdığı tepki yüzünden, gittiği yerlerde iyi karşılanmayan bir kişi olarak tanınmıştır. Yoksulluk içinde yaşayan Diogenes, bir gün Atina sokaklarında dolaşırken, büyük bir farenin, varlıklı bir Atinalı'nın konağına girdiğini görünce, çevresindekilere dönerek, yüksek sesle: "Bakın, bir sıçan bile Atinalılar'ın sofrasında karnını doyurabiliyor da bana bir dilim ekmek veren olmuyor" demiş.

Onunla ilgili söylentiler arasında kişiliğini, yaşama anlayışını açıklamak bakımından, üçü çok yaygın ve ilginçtir. Birinci söylentiye göre, Diogenes her türlü gösterişten uzak kalmış, büyükçe bir küpün içinde yaşamayı yeğlemiş. Kendisine yapılan bütün yardımları, sunulan yemekleri geri çevirmiş. İkinci söylenti, onun ününü duyan İskender'in Atina'ya geldiğinde kendisine ne gibi bir yardımı, iyiliği dokunabileceğini sorması ve Diogenes'ten "güneşimin önünde durup bana gölge etme, başka bir iyilik istemem" karşılığını almasıdır. Üçüncü söylenti de, Diogenes'in Atina sokaklarında, gündüzleri fenerle dolaşması, kendisine neden fenerle dolaştığını soranlara "adam arıyorum" demesidir. Bu söylentiler, tarih bakımından, gerçek olmasa bile, Diogenes'in görüşlerinin yorumlanış biçimine ışık tutmaktadır.

"gölge etme başka iyilik istemem"

Diogenes'in felsefeye yaklaşımında biri içinde yaşadığı toplum düzeni, öteki de çağının yaygın olan ve Antisthenes'ten kaynaklanan felsefe anlayışı olmak üzere iki temel etki vardır. Diogenes, bu iki kaynaktan yola çıkarak, bütün düşüncelerini, yaşam anlayışının odağını oluşturan ahlak sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ona göre ahlak bir davranış ilkesidir, yaşama yön veren bir kurallar toplamıdır. Bu ahlakın ereği de bireyin mutluluğudur.

Birey toplumu oluşturan temel varlıktır. Bu nedenle bireyin mutluluğu toplumun mutluluğundan önce gelir.Toplum bireyin üstünde bir varlık değildir.

Azla yetinmek

Birey, belli bir toplumun üyesi, belli sınırlarla çevrilmiş bir toprak bölümü üzerinde yaşayan kişi değil, bütün yeryüzünün yurttaşıdır. Yeryüzünü bölümlere ayırmak, ayrı ayrı yurtlar oluşturmak doğaya aykırıdır. Bu nedenle yeryüzü bütün bireyler için ortak bir devlet niteliğindedir. Bu ortak devlette bütün nesneler de ortaktır.

Yaşam ve doğaya uymak

Diogenes'e göre evlilik, iyelik (mülkiyet), aile doğal değildir, doğaya aykırı kurumlardır. Doğaya aykırı olan bu kurumların bağlı bulundukları dinler, dinlerle oluşturulan topluluklar, tapınaklar, onları yöneten yasalar bireyin tinini olgunlaşmaktan alıkoyar. Bu nedenle, bireyin, bu kurumlara karşı çıkması, onlara uymaması gerekir. En iyi yaşama biçimi doğaya uymaktır. Doğa, bireye, hangi koşullara uyarak yaşaması gerektiğini gösterir. Doğada tutku, istek, aşırılık, dengesizlik gibi tini olumsuz eylemlere sürükleyen durumlar yoktur. Bu olumsuz durumları tanımak için, önce, doğayı öğrenmek gereklidir. Doğada bütün insanlar birbirinin dostudur. Gönül birliğine, barışseverliğe dayanan bu dostluk senlik-benlik çekişmelerini ortadan kaldırır, "dostlar arasında her nesnenin ortak" olduğu görüşünü geliştirir.

Diogenes'in ileri sürdüğü yaşam anlayışına göre "dostluk" bilge kişilerin işidir. Bilge kişi ise "yeryüzü yurttaşı" olduğunu bilen bu yeryüzünde gereksinme duyulan bütün nesnelerin ortaklaşa kullanılması gereğini kavrayan kimsedir. Ancak, yeryüzü yurttaşı olduğunu bilmek, bütün nesnelerden ortaklaşa yararlanmanın gereğine inanmak yetmez, bunu yaşama uygulamak gerekir. Bilge kişinin düşüncesiyle eylemleri arasında bir uyum vardır. Bilge kişi, bu uyumu sağladığından, tanrısal bir varlıktır, "Tanrıların dostu" dur. Bilge kişinin başka bir özelliği de erdemli olmasıdır. Onun yaşamında başlıca yol gösterici ışık erdemdir.

Erdem konusunda ileri sürülen görüşlere yeni bir yorum getiren Diogenes'e göre "erdem doğaya uygun yaşamaktır." Doğaya uyan kişide tutku, aşırı istek, ölçüsüzlük, gösteriş, kendini beğenmişlik yoktur. Bu özelliği dolayısıyla erdem bilgeliktir, bilgelik erdemdir. Erdemli kişi bütün tutkulardan, aşırılıklardan uzak kalmayı bilendir, azla yetinendir. Azla yetinmek için, kişinin, bütün davranışlarında bilincini ve usunu egemen kılması, duygularının etkisi altında kalmaması gereklidir. Usla duygu, bilinçle tutku bir arada olamaz, biri ötekini gereksiz kılar.

Sokrates'in düşüncelerinden kaynaklanan Kynik Okul'un görüşleri erdem, bilinç, us, bilgelik, mutluluk gibi kavramlara geniş yorumlar getirmez. Bu kavramları, belli bir anlam odağında yoğunlaştırır, bir bütünün öğeleri olarak anlar. Diogenes de böyle bir anlayışı benimsemiştir. Us, bilinç, bilgelik ve erdem arasında bir bağlantı kurmuş, daha sonra bu bağlantıyı bireyin mutluluğu için gerekli saymıştır. Ona göre mutluluk ancak birey için söz konusudur. Bireyin mutluluğu da istencini, usunu yeterince kullanmasına dayanır. İstenç ve us bütün duygusal eğilimleri önler, denetim altına alır. Denetim altına alınamayan bir eğilim bireyin özgürlüğünü de ortadan kaldırır. Özgürlüğü ortadan kalkan bir bireyin bilge olması söz konusu edilemez.

Kynik Okul'un Antisthenes'in öne sürdüğü yaşama kurallarına göre biçimlenen bütün görüşlerini benimseyen Diogenes bilgiyi ruhun olgunlaşmasını sağlayan bir varlık diye anlar. Ruhun olgunlaşması bütün tutkulardan arınmasıyla sağlanır. Bilgi de tutkunun, kaçınılması gereken davranış ve eğilimlerin ne olduğunu ortaya koyar.

Kynik Okul'un estetik konusundaki görüşleri de yaşama anlayışlarıyla bağlantılıdır. Azla yetinmeyi, tutkulardan kaçınmayı ilke edinen Kynik Okul'a

Azla Yetinme

İnsan bir tutku varlığıdır, isteklerinin sonu yoktur. Bu nedenle insanın yeryüzünde mutlu bir yaşam sürmesi olanaksızdır. Oysa mutluluk içinde yaşama kişinin elindedir. Kişi istencini, usunu kullanarak, bütün tutkularının önüne geçerse mutlu yaşama koşullarını bulur. Bu koşulların en önemlisi "azla yetinme"dir. Doğa insana yaşamını sürdürecek bütün gereçleri vermiştir, insanın bunlara yenilerini katması yalnız gereksiz değil, tutkuların doğmasına olanak sağladığından, yıkıcıdır. Bu nedenle, yaşamın doğal düzenini değiştirebilecek nitelik taşıyan her türlü girişimden kaçınmak gerekir.

Azla yetinme, kişinin doğal gereksinimlerini ortadan kaldırmak, sağlığını sarsacak nitelikte bir yaşama biçimini benimsemek anlamına gelmez. Gerçekte, azla yetinmek, doğaya uymak, onun gösterdiği yaşam çizgisi üzerinde yürümektir. Kişinin azla yetinebilmesi, istencini bütün yaşamı süresince egemen kılmasına bağlıdır. Mutluluk istencin denetimi altına girmekle sağlanır.

Diogenes'in ileri sürdüğü bu yaşama biçimi, daha önce, iki karşıt kuram ortaya atan Antisthenes* ile Aristippos'tan* kaynaklanır. Özellikle Antisthenes'e yaklaşır. Orta Çağ'ın başlarında, özellikle Hıristiyanlık ile ondan altı yüzyıl sonra ortaya çıkan İslam dini gibi tektanrıcı dinlerde, azla yetinme yeni bir anlam kazanarak bir mutluluk kuralı sayılmıştır. Bu iki dinde pek yaygın olan "kanaat", "riyazet", "çile" gibi tutkular, doğal eğilimleri engellemeye yönelik uygulamalar, yaşamı küçümseme, iyelik (mülkiyet) düşüncesini geçersiz sayma türünden görüşler İlk Çağ'dan kaynaklanır. İlk Çağ felsefesinde bir bilgelik, erdem ve istenç egemenliği sayılan azla yetinme, tektanrıcı dinlerde bir inanç kuralına dönüşmüş, olgunlaşma yöntemi sayılmıştır. İçekapanışı, yeryüzü mutluluğunu küçümseyişi ilke edinen bütün tarikatlarda bu İlk Çağ felsefesinin etkisi vardır. Bu etki, doğrudan İlk Çağ kaynaklarının incelenmesinden değil, gelenekleşmiş bir yaşama biçimi dolayısıyladır.

bağlı Diogenes'e göre estetik gereksizdir. Bu gereksizlik, onun, güzeli konu edinmesi yüzündendir. Güzellik de gösteriş ve zenginlik gibi duygusal eğilimleri geliştiren, erdeme aykırı olan bir niteliktir. Ruh olgunluğuna ulaşmış, bilgece yaşamayı ilke edinmiş bir kimse için güzellik küçültücü bir durumdur. Gerçek güzellik alçakgönüllülüktür, erdemli olmak ve doğaya uymaktır.

Diogenes'ten aktarılan kimi açıklamalarda, onun, Tanrılara inandığı öne sürülür. Özellikle "bilge tanrısal bir varlıktır" önermesinde görülen "Tanrı" sözcüğü onun böyle bir kanı taşıdığının kanıtı sayılır. Ancak, Diogenes de, hocası Antisthenes ve öteki Kynikler gibi "Tanrılar" sözcüğünden bir Tanrı'nın varolduğu anlamını çıkarır. Bu konuda Tekçilik'ten yanadır, bağlı bulunduğu düşünce akımı böyle olmasını gerektirir. Bu Tanrı da doğa bütününden ayrı değildir.

Diogenes'ten yazılı yapıt kalmamasına karşın, etkisi çağlar boyunca sürmüş, Kynik Okul içinde adı birtakım söylencelere karışarak yayılan başlıca kişi olmuştur. Özellikle benimsediği yaşama biçimi, kendinden sonra gelenler üzerinde, uzun süre etkili olmuş, yeni yorumlara yol açmıştır.

İslam düşüncesinde Diogenes'in öncülük ettiği yaşam anlayışına "kelbiyyun" adı verilmiştir. Kynos sözcüğünün Arapça'ya çevrilişi olan "kelbiyyun" yaşamı küçümseme, her türlü gösterişten uzak kalma, toplumun benimsediği bütün ahlak ilkelerine karşı direnme anlamına gelir. Diogenes'in düşünceleri, Stoa'yı, İslam felsefesinde de özellikle özdekçiliğe yönelik akımlarla Yeni Platonculuk'tan kaynaklanan tasavvufu etkilemiştir. Tasavvufta azla yetinme, her türlü gösterişten ve zenginleşme eğiliminden uzak kalma, toplum işlerine karışmama, tutkulardan arınma gibi durumlar Diogenes'in geliştirdiği yaşam anlayışından kaynaklanır. İslam dininin ortaya çıkışından sonra Arapça'ya çevrilen Yunanca felsefe yapıtları ve onlarla ilgili yorumlar bir yandan yazın, bir yandan da gelenekleşen davranışlar aracılığıyla geniş bir alana yayılıp tanınmıştır. Tasavvufun özünü oluşturan bu alçakgönüllüce yaşama biçimi genellikle Anadolu'da benimsenmiş, Alevi ve Hurufi tarikatlarını etkilemiştir. Bu etki, yazılı kaynaklardan yararlanma yoluyla olmamıştır.

• KAYNAKLAR: De Crimaldi, *La Vita Di Diogéne Cenico*, 1777; Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; F.Sayre, *The Greek Cynics*, 1948.

• BAKINIZ: ANTİSTHENES, ARİSTİPPOS, ZENON [Kıbrıslı].

DİOGENES LAERTİUS
(? - 220)

Yunanlı yazar. Felsefe ve düşünce tarihçiliğinin öncülerindendir.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığı gibi, onunla ilgili açıklamalar veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Kimi kaynaklar 220'de öldüğünü, kimi kaynaklar ise 230 yılında yaşamakta olduğunu ileri sürmektedir.

Diogenes Laertius bir filozof olarak değil, felsefe ve düşünce tarihi araştırmalarında başlıca kaynak niteliği taşıyan ve Latince kısa adıyla *Vitae Philosophorum* ("Bilgelerin Yaşamları") diye bilinen yapıtı yüzünden önemlidir. Yapıtın önsözünde *(Prooemium)*, başlangıçtan yazarın yaşadığı çağa değin, bilim, felsefe, mitoloji ve tarihle ilgili açıklamalar, yorumlar yer alır. On bölümden oluşan yapıt Thales'le başlar, Epikuros'la biter. Birinci bölümde 11, ikincide 17, üçüncüde 1 (yalnız Platon), dördüncüde 10, beşincide 6, altıncıda 9, yedincide 7, sekizincide 8, dokuzuncuda 12, onuncuda 1 (yalnız Epikuros) olmak üzere 72 filozofa yer vermiştir.

Diogenes, yapıtında önce bilgelerin yaşamöykülerini, onlarla ilgili söylenceleri, daha sonra bilgelerin düşüncelerini, gene bilgelerden örnekler vererek açıklar. Açıklamalarında, bir bilge için, başka bilgelerin yargılarını içeren alıntılara da yer verir. Aktarılan örnekler arasında şiir önemli bir yer tutar. Bilgelerin yanında yasak koyucu, yönetici gibi felsefeyle doğrudan doğruya değil de dolaylı olarak ilgili bulunan kimseler de vardır.

Belli bir felsefe anlayışına göre düzenlenmemesine karşın, Diogenes'in yapıtı, İlk Çağ felsefesi üzerinde çalışan uzmanların başvurdukları sayılı kaynaklardan biridir. Özellikle yazılı yapıt bırakmamış bilgelerin düşüncelerini öğrenmede, bu yapıttaki alıntılar büyük önem taşımaktadır. Yapıt, başta Latince olmak üzere, bütün Batı dillerine çevrilmiş ayrıca Yunanca yazması da çevirisiyle birlikte, birkaç kez basılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *De Vitis, Dogmatibus et Apophthegmatibus Clarorum philosophorum*, (ö.s.), 1921, ("Bilinen Filozofların Görüşleri, Özdeyişleri ve Yaşamları Üstüne").

DİONYSOS AREOPAGİTA
(5.yy)

Yunanlı tanrıbilimci. Yeni-Platonculuk'la Hıristiyanlık'ın özdeş bir görüşü benimsediklerini ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi bulunmayan Dionysos Areopagita, kimi kaynaklarda Pseudo-Dionysius (Düzmece Dionysos) diye geçer. Kilise Babaları'nın geliştirdikleri Hıristiyan anlayışının bir yandan çoktanrıcı Platon'dan, bir yandan da eski inançlardan kaynaklandığını, bu nedenle ileri sürüldüğü gibi yeni olmadığını ortaya atmıştır.

Dionysos'un ileri sürdüğü düşünceye göre Yeni-Platonculuk, içerdiği inanç bakımından, Hıristiyanlık'ın özüne aykırı değildir, onun yeni bir yorumudur, bu nedenle de Kilise'nin benimseyip savunması gereken bir kurumdur. Hıristiyanlık, sonradan, gerçeğinden uzaklaştırılmış, kendi özüne yabancı bir yapıya dönüştürülmüştür. Yeni-Platonculuk, kendi özüne yabancılaşan Hıristiyanlık'a gerçek niteliğini kazandı-

ran, onu çoktanrıcı inançların etkisinden arındırarak kaynağına yaraşır duruma getirmeye çalışan bir öğretidir.

Dionysos'un geliştirdiği görüşe göre Tanrı birdir, çokluk onun değişik biçimlerde görünüşüdür. Bütün varlıklar, bu tek olan ilkeden, Tanrı'dan gelmiştir, sonunda gene ona dönecektir. Varlık evreni, yukarıdan aşağı doğru değişik aşamalardan oluşur. Her aşamanın kendine göre bir yetkinliği vardır. En üst aşamada en yetkin olan, bütün varlıkların kendisinden fışkırdığı *(emanatio)* Tanrı bulunur. Tanrı, yetkinlik bakımından da, tektir. Tanrı bütün nitelemelerin de üstündedir. Usun ürünleri olan nitelemeler, usun kavrama gücünü aşan Tanrı'ya değil, ancak niteliklerine uygun gelebilir. Tanrı "iyi"dir, "kötü" ise iyinin yokluğudur. Tanrı varlığıyla ilgili bilgi derin sezişle, gizemle sağlanabilir. Tanrı ile evren birdir, ayrılık görünüştedir.

Aritmetike ve Dioplaontos Cebiri

Dionysos'un geliştirdiği, Yeni-Platonculuk'la uzlaştırılmış Hıristiyan anlayışı, sonraki çağlarda çok etkili olmuş, yeni bir din görüşünün doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Scotus Eriugena, Böhme, Giordano Bruno gibi düşünürler onun görüşlerinden yararlanmışlardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Opera*, 1615.
- **BAKINIZ:** BÖHME, BRUNO, ERIUGENA, PLOTINOS.

DİOPHANTOS [İskenderiyeli]
(3.yy)

Yunanlı matematikçi. Bir bilinmeyenli ve çok bilinmeyenli denklemlerin tamsayılı çözümlerini bulmak için geliştirdiği yöntemlerle cebirin öncülerinden olmuştur.

İskenderiye Okulu'ndan yetiştiği ve ömrünü bu kentte geçirdiği dışında, yaşamı üstüne hemen hiçbir şey bilinmiyor. Kimi kaynaklarda 325 ile 410 yılları arasında yaşadığı belirtilirse de, bazı belgelerin değerlendirilmesinden anlaşıldığına göre yaklaşık 250 yıllarına doğru adını duyurmuş olması daha olasıdır. Yaşamına ilişkin bilgilerin tek kaynağı, ölümünden çok sonra yazıldığı sanılan ve koşuk biçiminde düzenlenmiş matematik problemlerini içeren Yunanca bir antolojideki bir cebir problemidir. Diophantos'un yaşamındaki bazı dönüm noktalarını vererek matematikçinin kaç yıl yaşadığını soran bu problemdeki veriler gerçeğe uygunsa, Diophantos 33 yaşında evlenmiş, beş yıl sonra bir oğlu olmuş ve oğlunun ölümünden dört yıl sonra, 84 yaşındayken ölmüştür.

Diophantos'un günümüze değin ulaşabilmiş dört yapıtından ikisi, *Moriastika* ve *Porismata*, en önemli yapıtı sayılan *Arithmetike*'deki cebirsel yöntemlerin yinelenmesi, belki de bu başyapıtının ekleridir. On üç kitaptan oluştuğu bilinen, ancak yalnız ilk altı kitabı bugüne gelebilmiş olan *Arithmetike* ise yalnız Diophantos'un değil, Yunan matematiğinin de temel yapıtlarından biridir. Birçok problemin cebirsel denklemlerle nasıl ifade edilebileceğini göstererek bu denklemlerin çözüm yöntemlerini açıkladığı yapıtında, bilinmeyen nicelikleri bugünkü cebir dilinin öncüsü olan birtakım simgelerle belirtmiş ve birden fazla değişkenli denklemlerde değişkenlerin bir bölümüne sayısal değerler vererek sorunu bir değişkenli bir probleme indirgemiştir. *Arithmetike*'deki yüz otuz kadar problemde, denklemlerin genellikle tamsayılı ya da rasyonel (oransal) sayılar halindeki çözümlerini arayan Diophantos her problem için birbirinden değişik, beklenmedik yöntemler kullanmıştır. Örneğin, "Öyle iki rasyonel sayı bulunuz ki, karelerinin toplamının bu iki sayının toplamına oranı verilen bir rasyonel sayıya eşit olsun" biçiminde sunduğu bir problem bugünkü matematik diline aktarıldığında, aranılan sayılar x ve y, verilen oran da p ile gösterilirse

$$\frac{x^2+y^2}{x+y}=p$$

denklemine ulaşılır. Bu denklem

$$x^2-xp+y^2-yp=0$$

biçiminde yazılıp x için çözülürse

$$x=\frac{p}{2}\pm\sqrt{\frac{p^2}{4}-y^2+py}$$

elde edilir. Karekök işareti altındaki ifadenin bir rasyonel sayının karesi olması gerektiğini düşünen Diophantos, $\frac{p^2}{4}=\left(\frac{p}{2}\right)^2$ olmasından yola çıkarak bir "yaklaşım" yöntemi kullanmış ve t yeni bir rasyonel değişken olmak üzere

$$\frac{p^2}{4}-y^2+py=(p/2+ty)^2$$

anlatımına eşdeğer bir hesaplamayla çözümünü sürdürmüştür. Bir tür "kareye tamamlama" yöntemi sayılabilecek olan bu denklem y için çözülürse

$$y=p.\frac{1-t}{1+t^2}$$

bulunur. y'nin bu değeri önceki denklemlerde yerine yerleştirilirse, bu kez

$$x=p.\frac{1+t}{1+t^2}$$

elde edilebilir. Diophantos $t=1/3$ alarak, $x=6/5\,p$ ve $y=3/5\,p$ özel çözümlerine ulaşmıştır.

Gene *Arithmetike*'de, bir bilinmeyenli ve çokterimli denklemlerin hangi koşullarda bir tam kare olacağını inceleyen Diophantos, bu yöntemle daha genel ve çok bilinmeyenli denklem sistemlerinin tamsayılı ve oransal çözümlerini bulmuştur.

$ax^2+bx+c=u^2$
$ax^3+bx^2+cx+d=u^2$
$x^6-ax^3+x+b^2=u^2$
$x^4+y^4+z^4=u^2$
denklemleri ve

$$\left.\begin{aligned}xy+x&=u^2\\xy+y&=v^2\end{aligned}\right\}\ \text{denklem sistemi}$$

Diophantos'un *Arithmetike*'de incelediği denklem türlerine örnek olarak verilebilir.

Diophantos için eksi (negatif) sayıların bir anlamı yoktur. Örneğin, ona göre

$6x+13=7$

denklemini sağlayan bir "sayı" olmadığından, bu denklem "anlamsız"dır.

Denklemlerin daha küçük dereceden denklemlere indirgenmesi, bir tam kareye tamamlama, sayısal değerlerin seçilmesi yoluyla bilinmeyen sayının azaltılması, rasyonel değerlere "yaklaşım" ve "tersten" çözme, Diophantos'un *Arithmetike*'de geliştirdiği yöntemlerden yalnızca birkaçıdır.

Bugün çağdaş sayılar kuramında, denklemlere rasyonel sayılı çözümler bulunmasını amaçlayan yeni bir dal gelişmiştir. "Diophantos denklemleri" adıyla bilinen bu cebir dalının en önemli araçlarından biri de, gerçek sayılara rasyonel yaklaşımları inceleyen ve "Diophantos yaklaşımı" diye anılan bir yöntemdir. Matematiğin bu dalı, Diophantos'a dek uzanan yöntemlerin yanında Diophantos'tan beri üzerinde çalışan ve bugüne değin çözüme kavuşturulmamış problemleri konu alır.

Kendisinden önceki Yunan matematiğinden ve Babil kaynaklarından yararlanan Diophantos'un yapıtları da Arap ve Rönesans matematikçilerini, sonraki yüzyıllarda özellikle Euler ve Fermat'yı derinden etkilemiştir.

Diophantos denklemleri

- YAPITLAR (başlıca): *Moriastika; Porismata; Arithmetike; Peri Polygonom arithmon.*
- KAYNAKLAR: T.L.Heath, *Diophantus of Alexandria, A Study in the History of Greek Algebra*, 1885; *A History of Greek Mathematics*, 2 cilt, 1921.
- BAKINIZ: L.EULER, FERMAT, GAUSS, HİPPARKHOS, VIÈTE.

DİOSKORİDES [Pedanius]
(1. yy)

Yunanlı hekim, eczacı ve botanik bilgini. İlaç olarak kullanılabilecek bitkileri, hayvansal ürünleri ve mineralleri derleyen yapıtıyla eczacılığın gelişmesini etkilemiş, zengin bitki adlandırmasıyla da çağdaş botaniğin kurucularından sayılmıştır.

Anadolu'da, Kilikya yöresindeki Anazarbus kentinde (bugün Adana'nın Kozan ilçesine bağlı Dilekkaya/Anavarza köyü) doğdu. Ancak, yaşamı üstüne bilgi veren kaynaklar günümüze değin ulaşmadığından, hangi yıllar arasında yaşadığı ve nerede öldüğü bilinmiyor. Kimi araştırmacılara göre 50 ile 70, kimilerine göre 60 ile 77 yılları arasında adını duyuran Dioskorides, büyük bir olasılıkla Tarsus ve İskenderiye'de öğrenim gördükten sonra, Neron zamanında Roma ordusunun Anadolu'daki birliklerine hekim olarak katıldı. Bu görevi süresince pek çok ülkeyi dolaşma olanağı buldu, gittiği yerlerde özellikle ilaç yapımında kullanılabilecek bitki türleri, hayvansal ürünler, hatta mineraller üstüne bilgi toplayarak *Peri hyles iatrikes* ("İlaç Bilgisi Üstüne") adlı ünlü yapıtını oluşturdu. Önce Latince ve Arapça'ya, ardında çeşitli Avrupa dillerine çevrilerek yüzyıllar boyunca yeni basımları yapılan, başta Galenos, İbn Sina ve İbnülbaytar olmak üzere doğulu ve batılı hekimleri, tedavi yöntemlerini ve tıbbi botaniği büyük ölçüde etkileyen bu yapıt ilk sistemli ilaç kodeksi sayılır. Daha çok Latince baskısındaki *De materia medica* adıyla anılan bu beş kitaplık yapıtta yaklaşık 600 bitki, 90 kadar mineral ve 35 hayvansal ürünü derleyen Dioskorides gerek yapıtının zengin içeriği gerek sağlam bir gözlem ve araştırma ürünü olan bilgileri düzenli bir biçiminden, sunma ustalığıyla Hippokrates'i, tüm Eski Çağ botanik derlemelerini aşmıştır. Bitkileri en ince ayrıntılarına dek tanımlarken, değişik iklim ve topraklarda yetişen türlerin değişik tedavi edici özellikler kazanabileceğine dikkat çekmiş, her bitkinin hangi koşullarda saklanması gerektiğini, ilacın nasıl elde edileceğini, hangi amaçla kullanılabileceğini, etki sürelerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bilgi derlerken yalnızca gözlemleriyle yetinmeyerek, kendisinden önceki araştırmacıların yapıtlarına ve gezileri sırasında yöre insanlarının bilgilerine başvuran Dioskorides'in yapıtı, özellikle bitki adlandırması yönünden ayrı bir önem taşır. Yunanca'nın yanı sıra İran, Mısır, Afrika, Ermenistan ve Galya'nın değişik dil öbeklerinden aldığı terimleri de ekleyerek zenginleştirdiği adlandırması, sonraki yüzyıllarda onun yapıtından yararlanan uzmanlarca da benimsenmiş ve pek çok tıp bitkisi çağdaş ilaç kodekslerinde Dioskorides'in adlandırmasıyla yer almıştır. Latince'ye çevrilirken bitki adlarının alfabetik sırasına göre düzenlenen Yunanca metin, her çeviride ekleme ve çıkarmalarla özgünlüğünden çok şey yitirmesine karşın 17. yy'a değin temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Yunanca ve Latince yazılmış birçok botanik ve tıp bitkileri derlemesi de Dioskorides'in yapıtı olarak anılırsa da, *Peri hyles iatrikes* dışındakilerin onun kaleminden çıktığı kuşkuludur.

- YAPITLAR (başlıca): *Peri hyles iatrikes*, ("İlaç Bilgisi Üstüne").
- BAKINIZ: GALENOS, HİPPOKRATES, İBNÜLBAYTAR, İBN SİNA.

DİREN, Sadi
(1927)

Türk, seramikçi. Biçim ve renkleri ölçülü kullanması, kili biçimlendirmedeki plastik anlayışı ve sır tekniğiyle seramik sanatında yeni bir anlayışın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. 1953'te İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Seramik Bölümü'nü bitirdi. 1953'de tarihöncesi

seramik sanatından esinlendiği yapıtlarına yer verdiği ilk sergisini açtı. 1955'te Almanya'ya gitti ve tasarımcı olarak bir seramik fabrikasına girdi. Bir yandan da özel olarak seramik çalışmalarını sürdürdü. 1964'te Türkiye'ye döndü ve Eczacıbaşı Seramik Fabrikaları'nda, Süs ve Mutfak Eşyaları Bölümü'nde müdür ve sanatçı olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl Akademi'nin Seramik Bölümü'ne öğretim üyesi olarak girdi. 1970'te profesörlüğe yükseldi. 1982'de, Akademi'nin Mimar Sinan Üniversitesi olmasının ardından kurulan Güzel Sanatlar Fakültesi'nin ilk dekanı oldu. Yurt içinde ve dışında pek çok sergi açtı.

Diren yapıtlarında Anadolu sanatını inceleyerek insan, doğa, hayvan, bitki, barış, insan sevgisi ve dayanışma konularını işlemiştir. Batı'dan aldığı bir teknikle, Hitit ve Frig gibi Anadolu uygarlıklarından esinlenen yapıtlar vermiştir.

Türk seramik sanayiinin sanatla bütünleşmesi yolunda yoğun çaba gösteren Diren'in seramik çömlek ve heykellerinin yanı sıra, İstanbul'da Tarabya Oteli, Atatürk Kültür Merkezi, Manifaturacılar Çarşısı, Marmara Etap Oteli, Koç Holding; Ankara'da Marmara Oteli, Cep Sineması, Şekerbank ve Strasbourg'da Avrupa Konseyi Binası gibi yapıların duvarları için hazırladığı seramik kaplama ve panolar da vardır.

DJİLAS, Milovan
(1911)

Yugoslav siyaset adamı ve yazar. *Yeni Sınıf* adlı kitabıyla tanınmıştır.

12 Haziran 1911'de Karadağ'da doğdu. 1929'da Belgrad Üniversitesi'ne giren Djilas burada hukuk eğitimi gördü ve 1933'te mezun oldu. 1932'de yasa dışı Yugoslav Komünist Partisi'ne (YKP) giren Djilas, bir süre sonra tutuklandı ve 1935'e kadar hapiste kaldı. 1938'de YKP'nin merkez komitesine, 1940'ta da politbüroya seçildi. Almanlar'ın 1941'de Yugoslavya'yı işgal etmeleri üzerine partizan direnişi örgütledi. 1945'te savaş sonrası kurulan ilk Tito hükümetinde bakan oldu. Aynı yıl Moskova'ya giderek Stalin, Molotov ve diğer Sovyet yöneticileriyle görüşmeler yaptı. 1947'de Kominform'un kuruluş çalışmalarında yer aldı. 1948'de Tito'nun Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği politikayı destekledi. 1953'te Federal Halk Meclisi başkanlığına seçildi. Daha sonra devlet başkanı yardımcısı oldu.

1954'te Djilas, bürokrasiyi eleştiren makaleler yazmaya başladı. Bu yüzden parti yönetimiyle arası açıldı ve aynı yıl partiden istifa etti. 1956'da tutuklandı, 1961'de serbest bırakılana kadar hapiste kaldı. 1962'te tekrar tutuklanıp hapsedildi. 1966'da affedildi.

Djilas'ın en önemli kitabı 1957'de yayımlanan *The New Class*'tır (Yeni Sınıf). Djilas bu kitabında SSCB'de devletin gitgide güçlendiğini, kent ile kır, kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkilerin arttığını öne sürmüştür. Ona göre, bürokrasi, tüm toplumu denetimi altına alan yeni bir sınıf oluşturmuştur. Bu yeni sınıf tarihte var olan daha önceki sınıflardan farklıdır. Eski sınıflar, toplumun içinde yeni üretim güçleri ve ilişkileri güçlendikten sonra siyasal iktidarı ele geçirmişlerdir. Oysa bürokrasi kendi yeni iktisadi düzenini kurmak ve toplum üzerinde egemenlik sağlamak amacıyla iktidara gelmektedir.

Djilas'a göre SSCB'deki yeni sınıfı oluşturan ana çekirdek parti bürokrasisidir. Bu sınıf, gücünü mülkiyetin farklı bir biçimde, toplum adına yönetilen kolektif mülkiyetten almaktadır. Yeni sınıf, bu mülkiyet üzerinde sahip olduğu denetim sayesinde tüm iktisadi ve toplumsal yaşamı denetleyebilmektedir. Bu mülkiyetten yararlanma parti bürokrasisinin bir ayrıcalığı olarak gerçekleşmektedir. Toplumun mülkiyetini kendi mülkiyeti gibi kullandığı ortaya çıktığı dönemlerde, bu sınıf iktidardaki gücünü korumak için bazı reformlar yapmak zorunda kalmakta ve bunları sosyalizmin gelişmesi yolunda adımlar olarak sunmaktadır.

Djilas'a göre varolan sosyalist sistemlerde, hükümet örgütü içindeki politik görevler tümüyle parti üyelerine tahsis edilmiştir. Parti, merkeziyetçi bir yapıya, çok güçlü bir disipline ve ideolojik bir birliğe sahiptir. Bu ideolojik birlik, partinin üst düzeydeki önderlerinin parti tabanının görüşleri üzerinde egemenliğine yol açtığı gibi, toplum içinde bağımsız ideolojilerin gelişmesini de imkânsız hale getirmektedir. Öte yandan bu durum, partide kişisel bir diktatörlüğün oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

Djilas'a göre sosyalist rejimlerde özgürlükler biçimsel olarak vardır. Yasalar, daima yeni sınıfın gereksinimleri doğrultusunda yapılır. Siyasal nitelikli davaların nasıl sonuçlanacağı önceden belirlenmiştir. Djilas savunduğu görüşler nedeniyle 1968'de ABD'de Özgürlük Ödülü'nü almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Struggle of the Communist Party of Yugoslovia*, 1948, ("Yugoslavya Komünist Partisi'nin Mücadelesi"); *Lenin and the Relations Between Socialist States*, 1950, ("Lenin ve Sosyalit Devletler Arasındaki İlişkiler"); *On New Roads to Socialism*, 1950, ("Sosyalizme Giden Yeni yollar"); *The New Class*, 1957, (Yeni Sınıf,1982); *Conversations with Stalin*, 1962, ("Stalin'le Konuşmalar"); *Montenegro*, 1964; *The Leper*, 1965; *Tito*, 1980.

- **BAKINIZ:** TİTO.

DOBB, Maurice
(1900-1976)

İngiliz, iktisatçı. Marxist iktisat öğretisinin, Sovyet planlama modeli ve sanayileşme stratejisinin İngilizce konuşulan ülkelerde öğrenilip anlaşılmasında önemli rol oynamıştır.

Maurice Dobb orta halli bir tüccar ailesinin çocuğu idi. 1919-1922 arasında Cambridge Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. 1922-1924 arasında Londra Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. E. Cannan'ın denetimi altında yazdığı doktora tezinin konusu, "Kapitalist İşletme ve Sosyal İlerleme" idi. 1924'de Cambridge Üniversitesi'ne iktisat okutmanı

olarak atandı. 1967'de emekli oluncaya kadar bu üniversitede öğretim üyeliği yaptı.

Maurice Dobb 20.yy'da İngiliz üniversite sistemi içinde yetişen ve etkin olan ilk Marxist iktisatçıdır. I. Dünya Savaşı sırasında ve ertesinde İngiliz aydınlarında gözlenen sola yönelmenin etkisi altında kalan Dobb, savaştan bir yıl sonra Cambridge Üniversitesi'ne girdiğinde Marx, Hobson, Bernard Shaw ve W.Morris gibi düşünürlerin yapıtlarının etkisiyle kendisini sosyalist saymaktaydı. Ancak, Cambridge'de sosyalist eğilimli öğretim üyesi sayısının çok az olması ve Neo-Klasik İktisat Okulu'nun egemenliği nedeniyle M.Dobb, Marxist iktisadı tek başına ve klasik metinleri doğrudan inceleyerek öğrendi ve özümledi. Öğrencilik yıllarında İngiliz İşçi Partisi ile ilişki kurdu. 1922'de ise Komünist Partisi'ne girdi.

Dobb, Cambridge'de iktisadın aşağı yukarı tüm alanlarında ders okutabilen ve bir yandan klasik iktisadın, öte yandan Neo-Klasik kuramın temellerini bilen ve bu okulları kendi iç mantıkları bakımından da değerlendirip eleştirebilen bir iktisatçı olarak tanındı. Cambridge Üniversitesi bu bakımdan uygun bir ortam oluşturuyordu: Keynes ve öğrencileri Neo-Klasik iktisadın geleneksel uğraşı alanlarının tamamen dışına yönelik çalışmalar sürdürüyorlar, İngiliz iktisat geleneğinde tartışmasız bir üstünlük kurmuş bulunan Marshall'ın egemenliğini yavaş yavaş aşındırıyorlardı. Öte yandan Dobb, ülkelerindeki baskıcı rejimlerden koparak Cambridge'e gelen İtalyan Sraffa ve Polonyalı Kaleki gibi geleneksel iktisat öğretisinin dışında kalan iki kişiyle birlikte çalışma imkânı buldu. Bu canlı ve yeniliklere açık ortam, Dobb'un gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Yine de uzun yıllar Marxist iktisadın Cambridge'de ve diğer İngiliz üniversitelerinde M.Dobb'dan başka bir temsilcisinin olmadığı söylenebilir.

Maurice Dobb'un çağdaş iktisat yaşamına katkıları üç eksen üzerine kuruludur. Bunlar, Marxist iktisatkuramının çağdaş ve zenginleştirilmiş bir yorumuna bağlı olarak yapılan Neo-Klasik iktisat eleştirisi; Sovyet planlamasının bir sanayileşme ve kaynak tahsisi modeli olarak çözümlenmesi ve Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin çözümlenmesinden çıkarsanan genellemelerdir. Bu üç ana konunun ilk ikisinin bir bileşkesi, sosyalizmin iktisat kuramı üstündeki çalışmalarında ortaya çıkar. Ayrıca, Sovyet sanayileşme deneyiminden azgelişmiş ülkeler için çıkarılabilecek dersler, Dobb'un planlama stratejisi ve planlama-büyüme modelleri üstündeki kuramsal yazılarında geliştirilmiştir.

Dobb'un 1937'de yayımlanan *Political Economy and Capitalism* ("Ekonomi Politik ve Kapitalizm") adlı kitabı, geleneksel iktisat öğretisi içinde yetişmiş kişilere Marxist kuramın incelik ve derinliklerini göstermenin yanı sıra Neo-Klasik iktisadın temel bir eleştirisini de içermesi bakımından önem taşır. Bu eleştiri, 20-25 yıl sonra öteki Cambridge iktisatçılarının sermaye kuramı tartışmaları sırasında Marjinalist Okul'a karşı geliştirdikleri eleştirilerin temel öğelerini içerir; ancak Dobb'un bu alana yaptığı katkılar genellikle farkedilmemiştir. Bunda, sözü geçen yapıtın, Keynes'in iktisat çevrelerinde büyük çalkantılar yaratan *General Theory of Employment, Interest and Money* ("İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı") adlı yapıtından hemen sonra yayımlanmış olmasının rolü de vardır. 1937'de yayımlanan çalışması ile 1973'te yayımlanan ve son kitabı olan *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* ("Adam Smith'ten Bu Yana Değer ve Bölüşüm Kuramları") arasında M.Dobb aynı çizgiyi geliştirmiş ve klasik (özellikle Ricardocu) iktisadın doğal uzantısı saydığı Marxist iktisadın akademik çevrelerde etkinlik kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ricardo'nun toplu eserlerinin yayına hazırlanmasında Sraffa ile işbirliği yapması ve bu yayının ilk cildine Ricardo'nun iktisadi düşüncesinin gelişimi üstüne yazdığı çok ilginç önsöz bu çerçeve içinde önem taşır.

Gelişimi

Dobb'un bir sosyalist sanayileşme ve büyüme modeli olarak değerlendirdiği Sovyet ekonomisine ilişkin çalışmaları, bu önemli tarihsel deneyime siyasi önyargılarla ya da Neo-Klasik kuramın dar kalıpları içinde bakan iktisatçıların konu üzerindeki tekellerinin kırılmasına yol açmıştır. Dobb'un iktisat kuramına bakış açısı ile Sovyet iktisadı hakkındaki bilgilerinin bileşiminden iki yan gelişme doğmuştur. Birincisi, 1930'lu yıllarda "sosyalizmin iktisat kuramı" üzerindeki sağ ve sol eğilimli neo-klasik iktisatçılar arasındaki polemiğe yeni bir boyut kazandırmasıdır. Bu polemik, etkin kaynak tahsisinin, yani "varolan kaynaklarla azami refahın sağlanmasının" sosyalist bir ekonomide mümkün olup olmayacağı üzerinde sürdürülmekte idi. Dobb, kaynak dağılımını değiştirerek, yapısal dönüşme, sanayileşme, hızlı büyüme ve bölüşüm gibi dinamik hedeflerin sosyalist bir ekonominin ya da herhangi bir toplumun temel sorunları olabileceğini göstermiş, daha sonra, özellike 1960'lı yıllardaki makalelerinde ve *Welfare Economics and Economics of Socialism* ("Refah İktisadı ve Sosyalizmin İktisadı") adlı kitabında, kaynak tahsisi sorununun bu dinamik boyutunun "statik etkinlik" kavramı ile uzlaşabilmesi üzerinde ilginç denemeler yapmıştır. Dobb'un bu katkıları, iktisadın "refah teorisi" diye anılan kolunun dinamik etkinlik ve merkeziyetçi kaynak tahsisi modelleri ile zenginleşmesine imkân vermiştir.

Etkin kaynak ayrılması sorunu

Katkıları

Maurice Dobb'un kuramsal yaklaşımı ile Sovyet deneyimi hakkındaki bilgilerinden türeyen bir diğer katkı, kalkınma sorunlarının bir büyüme-planlama modeli içinde ele alınması biçiminde gerçekleşmiştir. Dobb, Sovyet büyüme ve sanayileşme sürecini gerçekleştiren planlama stratejisinin tüm azgelişmiş ekonomiler için geçerli olabilecek unsurlarını saptayarak bunlardan genel bir yatırım planlaması ve büyüme modeli türetmiştir. Bu denemeyi, 1950'li yıllarda yazdığı bazı makaleler ile 1960'ta yayımlanan *An Essay on Economic Growth and Planning* ("Ekonomik Büyüme ve Planlama Üzerine Bir Deneme") adlı kitabında gerçekleştirdi. Marx'ın "yeniden üretim şemaları" ile Sovyet ve Hintli iki iktisatçı olan Feldman ve Mahalanobis'in iki sektörlü büyüme-planlama modellerinden hareket eden Dobb, bu çalışmalarında yatırımların ana sektörler arası dağılımı ile teknoloji seçimini, büyüme hızını belirleyen değişkenler olarak göstermiş ve emeğin bol olduğu bir azgelişmiş ekonomide sermaye yoğun tekniklerin yeğlenebileceği koşulları belirlemiştir. Dobb'un bu tezleri, kalkınma stratejisi üzerinde düşünen az gelişmiş ülkelerin iktisatçılarını etkilemiştir.

İktisat tarihi, Dobb'un bir yan ilgi alanı olmasına karşın *Studies in the Development of Capitalism* ("Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler") adlı kitapta yazdıkları iktisat tarihçileri arasında, kendisinin de birkaç yazı ile katıldığı ilginç tartışmalara yol açmıştır. Marx'ta örtülü olarak varolan feodalizmin bir "üretim biçimi" olarak ilk açık tanımını Dobb'un yaptığı söylenebilir. Dobb ayrıca feodalizmin "üretim ilişkileri" düzleminde çözülerek kapitalizme dönüşmesini vurgulayan bir geçiş süreci çözümlemesi geliştirmiştir. Bu çözümleme, feodalizmi piyasa ilişkilerinin yokluğuna bağlı olarak tanımlayan ve feodalizmin çöküşünü dış ticaretin gelişiminde arayan iktisatçılar, örneğin Paul Sweezy, tarafından eleştirilmiştir. Bu tartışmayı oluşturan yazılar, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* adını taşıyan kitapta derlenmiştir.

Dobb, Ricardo ve J.S.Mill gibi büyük isimlerden sonra Neo-Klasik iktisatta ortaya çıkan dönüşümleri yakından bilen bir kişi olarak, Buharin dışında, Neo-Klasik iktisatla ciddi hesaplaşma yapan ilk Marxist iktisatçı olarak da önem taşır. Ayrıca, sosyalist ekonomiler, refah iktisadı, planlama, kalkınma stratejileri ve iktisat tarihialanlarında yazdıkları ile Marxizm'in çeşitli iktisadi konularda güçlü analiz araçları sağlayabileceğini göstermiştir. Bu özellikleri ile Maurice Dobb, 20.yy'da yetişen en önemli Marxist iktisatçılardan biri olarak kabul edilmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Wages*, 1928, ("Ücretler"); *Political Economy and Capitalism*, 1937, ("Ekonomi Politik ve Kapitalizm"); *Studies in the Development of Capitalism*, 1946, ("Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler"); *Soviet Economic Development since 1917*, 1948, ("1917'den beri Sovyet İktisadi Gelişmesi"); *Works and Correspondence of David Ricardo* (P.Sraffa ile), 1950-1955, ("David Ricardo'nun Çalışmaları ve Yazışmaları"); *Some Aspects of Economic Development: Three Lectures*, 1951, ("İktisadi Kalkınmanın Bazı Yönleri"); *On Economic Theory and Socialism: Collected Papers*, 1955, ("İktisat Kuramı ve Sosyalizm: Toplu Makaleler"); *An Essay on Economic Growth and Planning*, 1960, ("İktisadi Büyüme ve Planlama Üstüne Bir Deneme"); *Papers on Capitalism, Development and Planning*, 1967, ("Kapitalizm, Kalkınma ve Planlama Üstüne Yazılar"); *Welfare Economics and Economics of Socialism*, 1969, ("Refah Ekonomisi ve Sosyalizmin Ekonomisi"); *Theories of Value and Distribution since Adam Smith*, 1973, ("Adam Smith'den Bu Yana Değer ve Bölüşüm Kuramları").
- **KAYNAKLAR:** E.Hobsbawm, *Essays Presented to Maurice Dobb*, 1967; *Cambridge Journal of Economics*, II(2), 1978, (M.Dobb özel sayısı).
- **BAKINIZ:** P.SRAFFA, P. SWEEZY.

DOBROLYUBOV, Nikolay Aleksandroviç (1836-1861)

Rus düşünür ve edebiyat eleştirmeni. Geleneksel, romantik edebiyatı yadsıyan çalışmalarıyla gerçekçi Rus edebiyatına katkıda bulunmuştur.

6 Şubat 1836'da bugünkü adı Gorki olan Nizhny Novgorod kentinde doğdu, 30 Kasım 1861'de bugünkü adı Leningrad olan St. Petersburg'da öldü. Önceleri bir papaz olan babasının etkisinde başladığı ilahiyat öğrenimini yarıda bırakarak 1853'te St. Petersburg'daki Yüksek Pedagoji Enstitüsü'ne girdi. Bu dönemde edebiyat eleştirileri yazmaya başladı. 1856'da ilk yazılarını yayımladığı dönemin liberal dergisi *Sovremennik*'in ("Çağdaş") yöneticileri arasına katıldı, Çernişevski'nin yakın çalışma arkadaşlarından biri oldu. Çok kısa süren yaşamının sonuna değin burada yazdı, yüzlerce makale ve inceleme yayımladı. Tutulduğu verem hastalığından kurtulamayarak 25 yaşındayken öldü.

Dobrolyubov faydacı *(utiliter)* akıma yakın düşünceleriyle dönemin Rus edebiyatında etkin olan gelenekselci ve romantik eğilimlere karşı çıktı, Batıda gelişen bilimsel yenilikleri temel alan görüşleriyle Rus maddeci düşüncesine katkılarda bulundu. Vissarion Belinski'nin temellerini attığı estetik anlayışı geliştirerek, dönemin edebiyatında yeni bir anlayış olan eleştirel gerçekçilik için çalıştı. Edebiyat ürünlerinden çok yaşamın kendisini irdeleyen yazılar yazan Dobrolyubov için, bir sanat yapıtının değeri "yaşamı betimleyişindeki doğruluk"tu. İvan Gonçarov'un ünlü romanı *Oblomov*'dan hareketle yazdığı "Oblomovculuk Nedir?" adlı denemesi de, romandan çok, yazarın aynı adlı kahramanının Rus halkı içinde simgelediği eğilimleri ve düşünüş biçimini eleştirmeyi amaçlıyordu.

Çok kısa süren yazarlığı ile dönemin radikal aydınları arasında seçkin bir yere sahip olan Dobrolyubov'un çalışmaları ancak ölümünden çok sonra kitaplaşarak yayımlanabildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Pervoye polnoye Sobranye Soçineniy*, (ö.s.), 1911, ("Bütün Yapıtları"); *İzbraniye filosofskiye proizvendiya*, (ö.s.), 1948, ("Seçme Felsefe Yazıları"); *Pedagogiçeskiye Soçineniya*, (ö.s.), 1949, ("Eğitim Yazıları")
- **BAKINIZ:** BELİNSKİ, ÇERNİŞEVSKİ, GONÇAROV.

DOBZHANSKY, Theodosius (1900-1975)

SSCB asıllı ABD'li genetik bilgini ve evrim kuramcısı. Canlıların evrimini kalıtım yasalarıyla bağdaştıran yeni bir senteze vararak, genetik bilimin gelişmesini olduğu kadar çağdaş düşünce tarihini de etkilemiştir.

25 Ocak 1900'de Ukrayna'daki Nemirov kasabasında doğdu. 18 Aralık 1975'te, ABD'nin California Eyaleti'ndeki Dávis kentinde öldü. 1921'de Kiev Üniversitesi'nde biyoloji öğrenimini tamamlayarak, Rockefeller bursuyla ABD'ye gitmeden önce altı yıl Kiev ve Leningrad üniversitelerinde ders verdi. 1927'de, New York'taki Columbia Üniversitesi'nde ünlü genetik bilgini Thomas Hunt Morgan'ın öğrencisi olan Dobzhansky, ertesi yıl Pasadena'daki California Institute of Technology'nin (CALTEC) biyoloji bölümü başkanlığına atanan Morgan'ı izleyerek

araştırmalarını CALTEC'te sürdürdü. 1929'da bu kuruluştan profesörlük önerisi alınca ülkesine dönmekten vazgeçerek 1937'de ABD yurttaşı oldu ve 1940'a değin CALTEC'te genetik dersleri verdi. 1940-1962 arası Columbia Üniversitesi'nde zooloji profesörlüğünü üstlenen, o tarihten sonra Rockefeller Enstitüsü'ne (bugün Rockefeller Üniversitesi) geçen Dobzhansky, 1971'de emekliye ayrılarak ölünceye değin Davis'teki California Üniversitesi'nde yarı zamanlı öğretim üyesi olarak çalıştı.

Morgan'ın öğrencisi olarak genetik araştırmalarına başlayan Dobzhansky, kalıtım konusundaki tüm bilgi birikimiyle evrim olgusunun ilk başarılı bireşimini yaparak "sentetik evrim kuramının" parlak bir temsilcisi ve evrimsel genetiğin kurucusu olmuştur. Dobzhansky'nin, bir tür sirkesineği olan *Drosophila pseudoobscura* üzerinde yaptığı deneyler ve vardığı istatistiksel sonuçlar, 1920-1930 yılları arasında Fisher, Haldane ve Sewall Wright'ın önderliğinde kurulan topluluk genetiğine değerli bir katkıdır. Evrimin bireysel bir olgu olmadığı düşüncesinden yola çıkarak, bireysel değişinimlerin bir topluluk içindeki gerçekleşme yüzdesini ve topluluğun genetik yapısını araştıran istatistiksel topluluk genetiği gibi, evrimsel genetik de daha geniş anlamda bir nüfus topluluğu içindeki nicel ve nitel değişikliklerle ilişkili olarak seçme olgusunu inceler ve buradan yola çıkarak jeolojik çağlar boyunca canlıların geçirdiği evrimi araştırır. Bir toplulukta, o türün her özelliği için başat (dominant) ya da çekinik (resesif) durumda "yabanıl" bir gen vardır. Bu yabanıl ya da normal genlerden biri değişinime uğrayınca, dişinin yumurta hücresi ya da erkeğin sperm hücresiyle taşınarak yeni döllere aktarılır; böylece, aynı topluluğun bireyleri arasındaki üreme süreciyle, değişinime uğramış yeni geni taşıyan bireylerin sayısı birkaç kuşak sonra toplulukta giderek artar ve bu yeni gen de topluluğa özgü bir yabanıl gen durumuna gelir. Belli yapıda ve belli sayıdaki bir toplulukta rasgele beliren bu değişinimlerin kalıcı olması, başka bir deyişle kalıtsal bir özellik olarak yeni kuşaklara aktarılması doğal seçmenin etkisiyle yakından ilintilidir ve Dobzhansky'nin vardığı sonuçlara göre % 100 ya da % 0 olma şansı hemen hiç yok gibidir. Sirkesineği üzerinde yaptığı araştırmalarla, değişinime uğramış bir genin kalıtsal olma şansının mevsimlere göre değiştiğini gösteren Dobzhansky'nin kromozom haritaları çıkarıp genlerin yerini saptayarak, bir topluluktaki bireylerden hiçbirinde aynı genotipe rastlanmadığını vurgulaması da, her türün kendine özgü bir "yabanıl genotipi" olduğu yolundaki yaygın kanıyı çürütmüştür. Gene sirkesineği üzerindeki araştırmalarında, belli bir özellikten sorumlu olan bir genin hem normal (yabanıl) hem de değişinime uğramış biçimini taşıyan heterozigot bireylerin, ister başat ister çekinik olsun homozigot yapıdaki saf kan bireylerden daha dayanıklı ve üretmeye daha yatkın olduğunu kanıtlayarak Mendel'in bulgularını doğrulamıştır.

Drosophila pseudoobscura gibi basit bir organizma üzerindeki çalışmalarından da yararlanarak, deneysel ve kuramsal düzeydeki yoğun bir bilgi birikiminden usta bir bireşime varmayı başaran Dobzhansky, 1962'de yayımladığı *Mankind Evolving* ("Evrim Geçiren İnsan") adlı yapıtında görüşlerini insan genetiğine ve insanın evrimine genelleştirmiştir. Gerek bu yapıtında, gerek sonraki çalışmalarında evrimi yalnızca kalıtsal boyutları içinde değerlendirmeyerek insanın bireysel ve toplumsal yapısı, gelecekteki evrimi, yaşam ve ölüm olgusu üstüne bir doğa felsefesi kuran Dobzhansky'nin düşünceleri ABD'de olduğu kadar başka ülkelerde de antropoloji ve genetik bilginleri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.

Evrimsel genetiğin doğuşu

• **YAPITLAR (başlıca):** *Genetics and the Origin of Species*, 1937, ("Genetik ve TürlerinKökeni"); *Heredity, Race and Society* (L.C.Dunn ile birlikte), 1946, ("Kalıtım, Irk ve Toplum"); *Principles of Genetics* (E.W.Sinnott ve L.C.Dunn ile birlikte), 1950, ("Genetiğin İlkeleri"); *Evolution Genetics and Man*, 1955, ("Evrim, Genetik ve İnsan"); *The Biological Basis of Human Freedom*, 1956, ("İnsan Özgürlüğünün Biyolojik Temeli"); *Mankind Evolving*, 1962, ("Evrim Geçiren İnsan"); *Genetics of the Evolutionary Process*, 1970, ("Evrim Süreçlerinin Genetiği").

• **KAYNAKLAR:** H.Levene, L.Ehraman ve R. Richmond, *Essays in Evolution and Genetics in Honor of Theodosius Dobzhansky*, 1970.

• **BAKINIZ:** AVERY, BATESON, BEADLE, CRICK, C.DARWIN, R.A.FISHER, J.B.S.HALDANE, MENDEL, T.H.MORGAN, H.J.MULLER, de VRIES, J.D.WATSON.

DODWELL, Henry
(1641-1711)

İngiliz, bilgin ve tanrıbilimci. Ruhun ölümlü olduğunu, Tanrı'nın sevdiği kimselere ölümsüz bir ruh bağışladığını ileri sürmüştür.

1641'de Dublin'de doğdu, 1711'de Shottsbrooke'ta öldü. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Önce doğduğu yerde öğrenim gördü, sonra Oxford Üniversitesi'nde tarih okutmaya başladı.

Dodwell felsefeye sonradan ilgi duydu. Bu ilginin uyanmasında, çağının ünlü filozof ve tanrıbilimcilerinden Collins ile Samuel Clarke'ın büyük etkileri olmuştur. *Kutsal Kitap*'a ve kilise babalarının düşüncelerine bağlı kalan gelenekçi tanrıbilime göre ruh ölümsüzdür. Onun ölümsüzlüğü taşıdığı tanrısal özden dolayıdır. Gövde ölümlüdür, ruhun ayrılışıyla salt özdek olur, dağılmaya, çürüyüp toprak olmaya başlar. Gövdeye dirilik kazandıran, usa düşünme yeteneği veren ruhtur.

Dodwell, bu görüşe karşı çıkarak, ruhun ölümlü olduğunu, ancak Tanrı'nın sevdiği kimselere ölümsüz bir ruh bağışladığını ileri sürdü. Onun bu düşüncesi önce kiliseyi, sonra Collins ve Clarke'ı öfkelendirdi. Aralarında çağın felsefecilerinin ilgisini çeken bir tartışma başladı. Dodwell bu tartışmaların dışında, felsefe tarihi üzerinde önemli çalışmalar yaptı, özellikle doğacı ve Pythagorasçı felsefe akımlarıyla ilgili açıklamaları kimi yenilikler getirmiştir. Onun bu konudaki yazıları, sonraki dönemlerde yetişen felsefe tarihçileri için, önemli birer kaynak sayılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Exercitationes duae*, 1699, ("İki

Çalışma"); *De aetate phalaridis*, 1700-1704, ("Kelebek Çıkarma Üstüne"); *De aetate Pythagorae Philosophia*, 1704, ("Pythagoras Felsefesinin Ortaya Çıkışı Üstüne").

• BAKINIZ: S.CLARKE, J.A.COLLINS.

DOESBURG, Theo Von

Bak. VAN DOESBURG, Theo

DOĞAN, Lütfi
(1917)

Türk din adamı. Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

1917'de Konya'da doğdu. Ortaöğrenimini bu kentte gördükten sonra, 1949'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Arap-Fars Bölümü'nü bitirdi. Milli Eğitim Bakanlığı'nca Suriye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne gönderildi. Burada Arapça ve İslam bilimleri okudu. 1951'de Türkiye'ye döndü. İlahiyat Fakültesi'ne kelâm asistanı olarak girdi. İslam düşüncesiyle ilgili çalışmaları sonucu "doktor" sanını kazandı. Ankara gezici vaizliği, Ankara İmam-Hatip Okulu'nda Arapça öğretmenliği, 1962-1964 arasında Ankara müftülüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Heyeti üyeliği, 1966-1972 arasında Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği gibi görevlerde bulundu. 1972'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirildi. 1977 milletvekili seçimlerinde Malatya'da CHP'den adaylığını koydu. Seçildikten sonra da diyanet işleriyle görevli devlet bakanı olarak hükümette görev yaptı. 1960'ta yayımlanan *Ehli Sünnet Kelâmında Eş'âri Mektebi* adlı çalışması en önemli yapıtı sayılır.

Lütfi Doğan, bulunduğu tüm görevlerde, din ile ulus yönetimi işlerinin birbirinden ayrılmasında İslam dini bakımından sakınca olmadığı görüşünü savundu. Çağdaş Türk toplumunda dinin siyasete araç edilmemesi gereğini vurguladı. Ulus yönetiminde, devlet kurumlarında kadın-erkek ayrımına gidilmemesi gerektiğini, eşit yetkiler verilmesinin İslam'a aykırı olmadığını açıkladı. İslam dininin barışçılık ve kardeşlik içinde yaşamayı bir ilke olarak önerdiğini ileri sürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *Ehli Sünnet Kelâmında Eş'âri Mektebi*, 1960.

• BAKINIZ: B.ECEVİT.

DOĞAN, Mehmet H.
(1931)

Türk, eleştirmen. Eleştiri ve denemelerinin yanı sıra sanat kuramı üzerine çevirileriyle de tanınmıştır.

28 Haziran 1931'de Adana'da doğdu. Yoksul bir ailenin on üçüncü çocuğuydu. İlk ve ortaöğrenimini aynı kentte tamamladı. Yükseköğrenimine Ankara Harp Okulu'nda başladı. Eskişehir Uçuş Okulu'nu bitirdi. Merzifon'a atandı. Eğitim için bir süre Almanya'ya gönderildi. İki yıl Bandırma'da pilot olarak görev yaptıktan sonra sağlık nedeniyle yer hizmetine verildi. 1959'da dil eğitimi için ABD'ye gönderildi. Dönüşünde bir süre İzmir'de öğretmenlik yaptıktan sonra, 1970'te kendi isteğiyle askerlikten ayrıldı.

Yazın yaşamına 1945'te yazdığı bir şiirle başlamıştı. 1967'de *Yeni Dergi*'nin eleştiri yarışmasında birincilik ödülünü Mustafa Öneş ile paylaştı. *Tekrarın Tekrarı* adlı kitabıyla Türk Dil Kurumu 1974 Eleştiri Ödülü'nü kazandı.

Edebiyatın kuramsal sorunlarını irdeleyen yazılarında, yazara ve yapıta yönelik eleştirilerinde, önceleri oldukça katı bir toplumcu yaklaşım içindeydi. Son dönem yazılarında ise, eleşirel bakış açısını "bir sanat yapıtını değerlendirmede ilk ölçüt, onun, öncelikle bir sanat yapıtı olmasıdır" görüşü üzerine kurdu.

• YAPITLAR (başlıca): **Eleştiri/Deneme:** *Tekrarın Tekrarı*, 1973; *Birikime Dayanarak*, 1979. **İnceleme:** *100 Soruda Estetik*, 1975.

DOĞANÇAY, Burhan
(1929)

Türk, ressam. Rastlantı sonucu ortaya çıkan biçimlenmelerle ilgilenmiştir.

Ressam Adil Doğançay'ın (d. 1900) oğludur. Paris'te iktisat doktorası yaptıktan sonra bir süre devlet memurluğunda bulundu. Ancak ressam olma tutkusuyla görevinden istifa etti. 1950-1955 arasında Paris'te La Grande Chaumiere'de resim eğitimi gördü. 1963'te ABD'de ilk kişisel sergisini açtı. 1964'te New York Belediyesi'nin başarı ödülünü aldı. 1974'te resimleri UNICEF kartları için seçildi. Yurt dışında 50'den fazla sergi açtı. Dünyanın çeşitli ülkelerinde gördüğü duvarlardan esinlenerek, önce, kolaj (yapıştırma) ve birleştirmeler (assemblage) yaptı; sonra, bu çalışmalardan duvar resmine geçti. Ayrıca duvarlardan çektiği diapozitiflerin (saydam) büyük bir bölümünü 1982'de Paris'te George Pompidou Merkezi'nden başlayarak birçok Fransız müzesinde sergiledi.

• YAPITLAR (başlıca): *Kompozisyon*, 1975; *Anatomi*, 1975; *Kompozisyon*, 1976; *Dialog*, 1976.

DOĞRUER, Mustafa
(1958)

Türk, karikatürcü. 1970 kuşağının çizerlerindendir.

Ankara'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. 1980'de Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'ne girdi. Öğrenciliği sırasında bir yandan da reklam ajanslarında grafikçi olarak çalıştı. 1982'de Ankara'da bir reklam ajansı kurdu.

Karikatür yapmaya 1974'te başladı. İlk karikatürü *Çağdaş Mizah* dergisinde çıktı. Daha sonra *Özgür İnsan* dergisinde, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin gülmece sayfalarında çizdi. 1979'da *O'nun Hikâyesi* adlı çizgi-öyküsünü yayımlamaya başladı. Bu dizide "O" harfi ile oluşturulmuş bir işveren ile işçi arasındaki çelişkileri ele alıyordu.

Mustafa Doğruer'in ayrıntıdan uzak, yalın bir çizgi dili vardır. Bir anlamda Turhan Selçuk'tan etkilendiği izlenir. Ancak Selçuk'un geometrik ve keskin çizgileri Doğruer'de yumuşak eğriliklere dönüşmüştür. Karikatürünün gelişmesinde Tonguç Yaşar, Tan Oral ve Bosc'un çizgilerinin de etkisi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Çocuk Karikatürleri*, 1979, kartpostallar; *Tüysiklet* (S.Macan, A.Kanbir, Ü.Kartoğlu, E.Polat ile), 1979.

DOĞU, Yaşar
(1915-1961)

Türk, güreşçi. Güreş hayatı boyunca sadece tek bir kez sayı hesabıyla yenilmiştir.

Samsun'un Kavak ilçesine bağlı Karlı köyünde doğdu. 8 Ocak 1961'de Ankara'da öldü. Babasının 1.Dünya Savaşı'nda ölmesi üzerine çok küçük yaşta annesinin köyü olan Emirli'ye gitti. Güreşe bu köyde başladı. Askere gidene dek karakucak ile uğraştı, kuvveti sayesinde kendisinden çok daha büyük ve tecrübeli rakiplerini yendi. 1937'de Ankara'da askerken mindere çıktı. Kuvveti ve büyük güreş kabiliyeti sayesinde kısa sürede adını duyurdu. 1939'da milli takıma seçildi. Oslo'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda ilk defa milli mayoyu giydi. Bu şampiyonada yaptığı güreşlerden bir tanesini sayı hesabıyla kaybederek Avrupa ikincisi oldu. Güreş hayatının tek yenilgisi budur. 1940'ta 66 kilonun Balkan şampiyonluğunu kazandı. 1946'da Stockholm'de yapılan Avrupa Şampiyonasında 73 kilonun Avrupa şampiyonluğunu kazandı. 1947'de Prag'da yapılan Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda, tüm rakiplerini tuşla yenerek 73 kilonun greko-romen stilinde de Avrupa şampiyonluğunu kazandı. 1948 Londra Olimpiyat Oyunları'nda 73 kilonun, 1949 Avrupa Şampiyonasında da 79 kilonun şampiyonluklarını kazandı. 1950 yılında Asya'da büyük bir turneye çıktı ve bu turne sırasında karşısına çıkan rakipleri çok kısa sürelerde tuşla yenerek ününü yaygınlaştırdı. 1951'de 87 kilonun Dünya Şampiyonluğunu kazandıktan sonra güreşi bıraktı, antrenörlüğe başladı. 10 yıl süreyle antrenörlük yaparak birçok ünlü güreşçi yetiştirdi.

DOISNEAU, Robert
(1912)

Fransız, fotoğrafçı. 20.yy Fransız fotoğrafının en önemli temsilcilerinden biridir.

1912'de Val-de-Marne'da, Gentilly'de doğdu. 1926'da Paris'te Estienne Okulu'na kabul edildi. Taşbaskı (litografi) atölyesinde eğitim gördü ve 1929'da baskıcı diploması alarak mezun oldu. 1930'da reklam fotoğrafçılığına başladı. 1932'de ilk röportajını *Excelsior*'a sattı. 1934-1939 arasında Renault fabrikalarında fotoğrafçı olarak çalıştı. *Rapho* ajansının kurucusu Charles Rado ile tanıştı ve sokak fotoğrafları çekmeye başladı. II.Dünya Savaşı'nda silah altına alındı. Savaş sonrasında önce Alliance Photo basın ajansına, 1946'da da bugüne değin çalıştığı Rapho ajansına girdi. *Le Point* dergisi yöneticisi yazar Maurice Betz'le birlikte çalışmalar yaptı. 1949'da *Vogue* dergisiyle bir sözleşme imzaladı ve 1952'ye değin bu dergi için fotoğraf çekti. Daha sonra *Kara Yıldızlar, Gece İnsanları* konulu bir röportaj çalışmasına, müzikçi Maurice Baquet ile *Viyolonsel-Slalom* adlı ve henüz bitirmediği bir müzik-fotoğraf senfonisi yapımına girişti. 1960'da ABD'de, 1968'de SSCB'de röportaj çalışmaları yaptı. 1973'te *Robert Doisneau'nun Paris*'i adlı bir kısa film gerçekleştirdi; 1978'de Jean Loup Sieff ve Bruno Barbey ile F.Moscowicsz'in çevirdiği *Üç Gün, Üç Fotoğrafçı* filmine katıldı.

1951'den başlayarak ABD'de ve Avrupa'da yirmiye yakın kişisel sergi açtı, yedi karma sergiye katıldı, 1947 Kodak, 1956 Niepce ödüllerini aldı.

Doisneau, II.Dünya Savaşı ve sonrası Fransız düşünce ve sanat ortamının etkisinde ince ve şiirsel bir anlatıma ulaşmış, duyarlı bir siyah-beyaz ustasıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** Albüm: *Instantanés de Paris* ("Paris Enstantaneleri"); *Trois secondes d'eternite*, 1979, ("Üç Saniyelik Sonsuzluk").

• **KAYNAKLAR:** L.Nori, *La photographie Française, des origines à nos jours.*

DOKSİYADİS, Konstantinos
(1913-1975)

Yunanlı mimar, kent plancısı. İnsan yerleşmeleri biliminin (Ekistiks) kurucusudur.

14 Mayıs 1913'te Yunanistan'da Stenimachos'da doğdu, 28 Haziran 1975'te öldü. 1935'te Atina

Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. 1936'da Almanya'da Berlin, Charlottenburg Üniversitesi'nde mühendislik dalında doktora tezi verdi. 1937-1938 yıllarında Atina ve çevresi kent planlama görevlisi olarak çalıştı. 1939-1944 arasında Halkla İlişkiler Bakanlığı Bölge ve Kent Planlama Bölümü başkanlığı yaptı, 1939'da Atina Teknik Üniversitesine öğretim üyesi olarak girdi ve 1943'e değin kent planlama dersleri verdi. 1945-1948 arasında Yunanistan Konut Bakanlığı danışmanı oldu. 1949'dan 1951'e değin Yunanistan Kalkınma Programının bakanlık düzeyinde koordinatörlüğünü yaptı. Kendi kurmuş olduğu Doksiyadis ve Ortakları Uluslararası Kent Planlama ve İnsan Yerleşmeleri Bilimi Danışmanlık Şirketi'nin 1951'de başkanı oldu ve 1972'ye değin bu görevini sürdürdü. Aynı zamanda, ABD üniversiteleri başta olmak üzere birçok ülkede kentleşme konusunda dersler verdi. İngiltere, Yugoslavya, Lübnan gibi ülkelerden onur belgeleri aldı. Çeşitli uluslararası mimarlık ve kent planlama kurumlarına üye olan Doksiyadis'e 1963'te Uluslararası Mimarlar Birliği'nin (U.I.A.) Sir Patrick Abercrombie Ödülü, Meksikalı Mimarlar Birliği'nin Gali de Oro Ödülü, 1965'te Amerikan Endüstri Tasarımcıları Birliği Başarı Ödülü, bir yıl sonra da ABD Colorado Eyaleti Aspen Ödülü verildi. Doksiyadis ayrıca birçok üniversiteden çeşitli onursal doktorluk unvanları aldı.

Doksiyadis, mimarların, mühendislerin ve kent plancılarının elde ettiği verileri, kullanım açısından yetersiz bularak, iktisatçıların, toplumbilimcilerin ve yöneticilerin işbirliğini gerektiren insan yerleşmeleri bilim dalını kurmuş ve buna Eski Yunanca'dan türettiği *Ekistiks* adını vermiştir. Gerek toprağa bağlı, gerekse göçebe toplumların alışkanlıklarını ve yaşam biçimlerini gözönüne aldığı çalışmalarında, en küçük yerleşme birimi olan çiftlik evinden, *ecumenepolis* adını verdiği evrensel kente kadar bütün yerleşme biçimlerini incelemiştir. Ayrıca kentlerin geleceğiyle ilgili kestirimlerde bulunmuştur. Kurduğu şirketin başkanlığını yaptığı sırada Pakistan'ın yeni başkenti İslamabad, Zambia'nın sanayi kenti Kafue ve Gana'nın liman kenti Tema gibi yeni kurulmakta olan kentler için tasarımlar hazırlamış, Atina, Bağdat, Rio de Janerio, Riyad, Tobruk gibi eski kentlerin planlarını çağdaş düzeye getirecek biçimde yeniden ele almış, Eastwick, Virginia, Massachusetts, Miami, Florida ve Washington kentlerinin planlarında yenileştirmeler yapmış, Detroit ve Rio de la Plata havzası gibi daha büyük alanlar için de bölge planları hazırlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Raumordnung im griechischen Stadtebau*, 1937, ("Yunan Kent Planlamasında Mekân Düzeni"); *Bir Basit Öykü*, 1945, (Yunanca); *Ekistiks Analizler*, 1946 (Yunanca); *Destructions of Towns and Villages in Greece*, 1947, ("Yunanistan'da Kent ve Köylerin Yıkılması"); *Architecture in Transition*, 1963, ("Geçiş Dönemi Mimarlığı"); *Urban Renewal and the Future of the American City*, 1966, ("Kent Yenileştirmesi ve Amerikan Kentinin Geleceği"); *Between Dystopia and Utopia*, 1966, ("Distopya ve Ütopya"); *Ekistiks, an Introduction to the Science of Human Settlements*, 1968, ("Ekistiks, İnsan Yerleşmeleri Bilimine Giriş"); *The Two-Headed Eagle*, 1972, ("İki Başlı Kartal"); *Architectural Space in Ancient Greece*, 1972, ("Eski Yunan'da Mimari Mekânlar").

DOLIN, Anton
(1904-1983)

İngiliz dansçı, koreograf ve bale eğitmeni. Birçok ünlü topluluğun kurucusu olarak da bale sanatının gelişimine katkıda bulunmuştur.

27 Temmuz 1904'te Sussex'de doğdu, 13 Aralık 1983'te Paris'te öldü. Asıl adı Sydney Francis Patrick Chippendall Healey-Kay'dir. 1915'ten 1921'e değin özel bale ve oyunculuk dersleri aldı. Rus bale eğitmenleri S.Astafieva ve B.Nijinska ile çalıştı. 1921'de Londra'da *Uyuyan Prenses*'in gösterisi sırasında Diaghilev'in topluluğuna katıldı. 1924'te asıl kadroya alındı ve başdansçı olarak dans etmeye başladı. Aynı yıl, Nijinska'nın *Le Train Bleu* ("Mavi Tren") balesindeki Güzel Çocuk rolüyle beğeni kazandı. 1925'te bir anlaşmazlık üzerine Diaghilev'in topluluğundan ayrıldı. 1926'da başbalerin Nemçinova ile birlikte kendi grubunu kurdu. Daha sonra Diaghilev'le barışarak 1929'da, topluluğun *The Prodigal Son* ("Savurgan Oğlu") ve *Le bal* ("Balo") gibi balelerinde dans etti. Aynı yıl, Diaghilev'in ölümünden sonra New York'a gitti ve konuk balet olarak bazı topluluklarda dans etti. 1930'da Londra'ya döndü ve kurucularından biri olduğu Camargo Society'yi tanıtmak amacıyla çeşitli balelerin koreografilerini yaptı. 1931-1935 arasında Vic-Wells Ballet'in konuk başdansçısı olarak sahneye çıktı. 1935'te birçok kez birlikte dans ettiği A.Markova ile Markova-Dolin topluluğunu kurdu. 1938'e değin bu topluluğun yönetmeni ve başdansçısı oldu. 1940'da New York'da yeni kurulmuş olan Ballet Theatre'a katıldı.

1946'yadeğin bu toplulukta konuk dansçı oldu ve bazı klasik balelerin koreografisini gerçekleştirdi. 1945'te A.Markova ile yeniden birleşti ve 1948'e değin onunla çeşitli turnelere çıktı. 1949'da Markova ve J.Braunsweg ile yeni bir bale topluluğu kurdu. 1950'de London Festival Ballet adını alan bu toplulukta 1961'e değin başdansçı ve sanat yönetmeni olarak çalıştı. 1981'de kendisine "Sir" unvanı verildi.

Dolin, olağanüstü bale yeteneğiyle İngiliz balesinin öncülüğünü yapmıştır. Zamanının, partneri ile en iyi uyum sağlayan dansçısı olarak anılmıştır. Bale ustası, koreograf ve eğitmen olarak Rusya'dan Japonya'ya, Venezuela'ya ve Kanada'ya değin birçok ülkede sanat etkinliğini sürdürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Divertissement*, 1931, ("Diverdimento"); *Ballet Go Round*, 1938; *Pas de deux: The Art of Partnering*, 1949, ("Pas de deux: Partnerlik sanatı"); *Alicia Markova*, 1953; *Autobiography*, 1960, ("Otobiyografi"); *The Sleeping Ballerina-The Story of Olga Spessivtzeva*, 1966, ("Uyuyan Balerina-Olga Spessivtzeva'nın Öyküsü").

DOLLARD, John
(1900)

ABD'li psikolog. Öğrenme süreci ve zenci-beyaz ilişkileri konusunda çalışmalar yapmıştır.

Wisconsin'de doğdu. 1922'de Wisconsin Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Wisconsin Memorial Union kuruluşunun mali işleriyle ilgilendi. Bu sırada fizikçi Max Mason'la tanıştı. Mason Chicago Üniversitesi'nin başına getirilince, aynı ünivresitede asistan olarak çalışmaya başlayan Dollard, doktora derecesini aldıktan sonra, kazandığı bir bursla psikanaliz konusunda araştırmalar yapmak üzere Berlin'e gitti. Berlin'den döndükten sonra Yale Üniversitesi'ndeki İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Yaşamı boyunca birçok araştırma projesine katılan Dollard 1969'da emekli oldu.

İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde psikolog Neal E.Millen ile öğrenme olgusu üzerine araştırmalar yapan Dollard, öğrenme sürecinin toplumca belirlenen koşullara göre, belirli biyolojik ve psikolojik ilkelere bağlı olarak geliştiği sonucuna varmıştır. Laboratuvar deneylerinde elde edilen gözlemleri, kültürel araştırmalar sonucu oluşan toplumsal koşulların gerçeğiyle birleştirerek ve psikoterapinin, bilgi edinmenin toplumsal biçime uyan bir süreci olduğunu ileri sürerek, insan davranışına ilişkin gözlemleri açıklamaya çalışmıştır.

Dollard'ın ilk kitabı olan *Criteria for the Life History* ("Yaşam Tarihi İçin Ölçütler") biyolojik bir varlık olan insanın, toplumsal ve kültürel bir varlığa doğru geçirdiği evrimi sergilemektedir. Dollard, yaşam tarihini 7 ölçüt temelinde açıklamaktadır.

1937'de yayımlanan *Caste and Class in a Southern Town* ("Bir Güney Kasabasında Kast ve Sınıf") adlı kitabında zenci-beyaz ayrımına dayalı kast sistemini incelemiştir. Yaptığı araştırmalar sonucu kastlar arasında, beyazlarda açık, siyahlarda ise örtük bir önyargı ve düşmanlığın geliştiğini gözlemlemiştir. Var olan kast beyaz nüfusun lehine işlemekte, bu kesime belirli bir prestij, ekonomik ve toplumsal çıkarlar sağlamaktadır. Dollard'ın bu kitabı yayımlandığında ırkçı beyazlarca tepki görmüş, ABD'nin Georgia Eyaleti ile Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yasaklanmıştır.

Antropoloji, sosyoloji ve psikanaliz konularında gördüğü eğitim, Dollard'ın insan üstüne çalışan farklı bilimleri ve farklı alanları birbirinden kesin sınırlarla ayıran anlayışa karşı çıkmasına, öğrenme ve psikanalizle ilgili ilkeleri topluma ve kültüre ilişkin kavramlarla birleştirmesine neden olmuştur. Bilginin ve insanı konu alan temel bilimlerin bütünlüğünü savunan Dollard'a göre, insan bir bütündür ve bu bütünlüğün incelenmesi de tek bir bilimin görevidir. Dollard bir psikoterapi kuramı oluşturmamakla birlikte bu bilim dalının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Criteria for the Life History*, 1935, ("Yaşam Tarihi İçin Ölçütler"); *Caste and Class in a Southern Town*, 1937, ("Bir Güney Kasabasında Kast ve Sınıf"); *Children of Bondage* (Allison ile birlikte), 1940, ("Bağımlı Çocuklar"); *Social Learning and Imitation*, (Miller ile birlikte), 1941, ("Toplumsal Öğrenme ve Taklit"); *Victory over Fear*, 1942, ("Korkuya Karşı Zafer").

DOLLFUSS, Engelbert
(1892-1934)

Avusturyalı siyaset adamı. 1932-1934 arasında başbakanlık yapmıştır.

4 Ekim 1892'de Texing'de doğdu, 25 Temmuz 1934'te Viyana'da öldü. Köylü bir ailenin oğluydu. Viyana ve Berlin'de hukuk ve iktisat öğrenimi gördü. Subay olarak I.Dünya Savaşı'na katıldı. Savaşın ardından devlet hizmetinde çeşitli görevler alarak hızla yükseldi. Muhafazakâr bir siyaset izlemekte olan Hıristiyan Sosyalist Parti'ye üye oldu. Ağırlıklı olarak Katoliklerin ve köylülerin oylarına dayanan parti, subaylar, toprak sahipleri ve büyük sermayedarlar tarafından da destekleniyordu. Dollfuss 1931'de tarım ve orman bakanı olarak hükümete girdi. Mayıs 1932'de yapılan genel seçimlerden sonra partisi çok az bir farkla çoğunluğu sağlayınca başbakan olarak hükümeti kurdu.

Avusturya'da iktidar, 1920-1932 arasında Sosyal Demokrat Parti ve Hıristiyan Sosyalist Parti arasında değişmiş, 1929'dan sonra yaşanan Büyük Dünya Bunalımı'na koşut olarak Avusturya'da ortaya çıkan iktisadi sorunlara çözüm bulunamaması, birbirini izleyen hükümet bunalımlarına yol açmıştı. Dollfuss başbakan olduktan sonra, Alman Nasyonalistleri Partisi başkanı Schober'in gündeme getirdiği ve geniş bir kamuoyunun da desteklediği Avusturya'nın Almanya'yla gümrük birliği içine girme önerisine karşı çıktı. İktisadi durumu düzeltmek amacıyla Milletler Cemiyeti'nden 9 milyon sterlin borç alarak karşılığında 20 yıl boyunca Almanya'yla gümrük birliği içine girmeyeceği konusunda bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, partisinin, Alman Nasyonalistleri'nden Sosyalistler'e kadar değişik siyasetlerce eleştirilmesine yol açtı.

Dollfuss, siyasal ve toplumsal düzenin ancak otoriter bir yönetimle sağlanabileceğini düşünüyordu. Mart 1933'te oylamalarda yolsuzluk yapıldığı konusunda bir sav ileri sürülmesi üzerine meclis başkanıyla iki yardımcısının istifası, ona iktidarı tek başına denetimi altına alabilmesi için uygun koşulları hazırladı. Ülkeyi olağanüstü hal yasasına dayanarak yönetmeye başladı.

Almanya'da 1933 yazında Adolf Hitler'in iktidara gelmesinin ardından, Avusturya'yı Almanya'yla birleştirme doğrultusundaki Nazi propagandası güç kazandı. Dollfuss Avusturya'nın uluslararası konumunu güçlendirmeyi ve Almanya'yla birleşmesini engellemeyi hedefleyen muhafazakâr partileri birleştirmek amacıyla Vaterlaendische Front (Anavatan Cephesi) adlı bir parti kurdu. Öte yandan Almanya'dan kaynaklanan tehdit karşısında İngiliz ve Fransız yardımının etkisiz kalacağını düşünerek İtalyan hükümetiyle işbirliği içine girdi. İtalya'yı müttefik seç-

mesinde diğer bir etken iktidarda kalabilmek için Heimwehr (Yurt Savunması) adlı siyasal partinin desteğine ihtiyaç duymasıydı. Heimwehr, I.Dünya Savaşı'nın ardından kurulduktan sonra İtalyan faşizminin ilkelerine göre örgütlenmiş, 1930'da siyasi bir parti halinde gelişmişti. Dollfuss Ağustos 1933'te Riccione'de Benito Mussolini ile buluşarak İtalya'nın Avusturya'nın bağımsızlığını güvence altına alaması konusunda anlaşmaya vardı. Buna karşılık Avusturya Anayasası'nın korporatif ilkelere göre yeniden düzenleneceği ve Heimwehr'in Sosyal Demokrat Partiyi çökertme doğrultusunda yürüteceği eylemlere kısıtlama getirilmeyeceği konusunda söz verdi.

Heimwehr'in Sosyal Demokratlar'a yönelttiği silahlı saldırılar, şubat ortasında iki grup arasında savaşa dönüştü ve Sosyal Demokratlar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Dollfuss bu olaydan sonra Vaterlaendische Front dışında tüm partileri yasadışı ilan etti ve hazırladığı yeni anayasayı parlamentoda kalan kendi partisinin üyelerine onaylattı. Yeni anayasada yürütme erkine, yasamanın çok üzerinde denetim hakkı veriliyordu. Seçimle işbaşına gelen hükümet organları, atama yoluyla işbaşına gelen danışma kurullarına dönüştürüldü. Kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırıldı. Avusturya devletinin adından cumhuriyet sözcüğü kaldırıldı.

Dollfuss'un diktatörlük yönetimi uzun süreli olmadı. 25 Ağustos 1934'te bir grup Nazi başbakanlığı basarak darbe girişiminde bulundular. Dollfuss öldürüldü, ama Naziler'in darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Dollfuss'un yerine Kurt von Schushnigg başbakan oldu.

• BAKINIZ: MUSSOLINI, SCHUSCHNIGG.

DOLLOND, John
(1706-1761)

İngiliz optik araç yapımcısı. Renksemez merceği gerçekleştirerek kırılmalı teleskopların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

10 Haziran 1706'da Londra yakınlarındaki Spitalfields'de doğdu, 30 Kasım 1761'de Londra'da öldü. İngiltere'ye göç etmiş Fransız kökenli bir ailenin oğluydu.Düzenli bir eğitim görmemesine karşın matematik ve astronomi çalışarak kendi kendini yetiştiren Dollond, 46 yaşına değin ipek dokumacılığı yaparak yaşamını sürdürdü. Ancak, büyük oğlu Peter (1730-1820) usta bir mercek yapımcısı olarak tanınınca, o da dokumacılığı bırakıp 1752'de oğluyla birlikte çalışmaya başladı. Altı yıl sonra da, ilk renksemez (akromatik) merceği gerçekleştirdiğini Royal Society'ye bildirdi. Bu buluşu nedeniyle 1758'de aynı kurumun Copley madalyasıyla ödüllendirilen, 1761'de üyeliğine kabul edilen Dollond, o yıl saray hizmetine alındıysa da yeni bir çalışma yapamadan birkaç ay sonra öldü. İki oğluyla yeğeninin devraldığı mercek atölyesi ise uzun yıllar etkinliğini sürdürdü.

Kırılmalı teleskoplarda kullanılan mercekler beyaz ışığı renklerine ayırıyor ve bu renk saçakları yüzünden, istenilen görüntü netliği sağlanamıyordu. Nitekim 1666'da beyaz ışığı çözümleyerek, prizmadan geçerken değişik miktarda kırılan değişik renkte ışınlardan oluştuğunu gözlemleyen Newton, bu sakıncayı giderecek bir mercek düzenlemesi yapmanın olanaksız olduğunu belirtmişti. Gerçekten de, yaklaşık 70 yıl boyunca denenen değişik mercek düzenlemelerinden hiçbiri başarılı olmamış, mercekli teleskop da yerini yeni sorunlar getiren aynalı teleskopa bırakmaya başlamıştı. 1730'larda İngiliz optikçisi Chester Moor Hall (1703-1771), insan gözünün renk sapıncını gideren karmaşık bir mercek sistemi olduğunu, dolayısıyla değişik camlardan yapılmış mercekleri birleştirerek aynı sonuca varılabileceğini düşündü. Ancak bu düşüncesini ne geliştirdi, ne de yayımladı. Hall'in çalışmalarından habersiz olarak 1752'den beri bu konu üzerinde uğraşan Dollond, uzun deneyler sonucunda, soda-kireç bileşimli camdan yapılmış dışbükey merceklerle kurşunlu camdan yapılmış içbükey merceklerden oluşan bir düzenlemeyle olumlu sonuç almayı başardı. Bu iki tür camın optik özellikleri birbirini bütünlüyor ve birlikte kullanıldığında renk sapıncı ortadan kalkıyordu. 1758'de bu buluşunu Royal Society'ye bir makaleyle sunan ve ilk renksemez teleskopu yaparak patentini alan Dollond, Hall'den 25 yıl kadar sonra aynı sonuca varmış olmasına karşın, düşüncesini bilim dünyasına duyurup uygulamaya geçirdiği için renksemez mercekli teleskopun bulucusu kabul edilir.

• BAKINIZ: ABBE, GALILEI, J.GREGORY, NEWTON.

DOMAGK, Gerhard
(1895-1964)

Alman (FAC) hekim ve bakteriyoloji bilgini. Sülfonamitli ilaçları bularak tıpta kimyasal tedavinin öncülerinden olmuştur.

Gerhard Johannes Paul Domagk 30 Ekim 1895'te, Prusya'nın Brandenburg Eyaleti'ndeki Lagów kentinde (bugün Polonya'da) doğdu. 24 Nisan 1964'te FAC'nin Baden-Württemberg Eyaleti'ndeki Burgberg'de öldü. 1913'te Kiel Üniversitesi'nde başladığı tıp öğrenimini, I.Dünya Savaşı nedeniyle ancak 1921'de tamamlayabildi. 1924'te Greifswald (bugün DAC'de), 1925'te Münster (bugün FAC'de) üniversitelerinde öğrenim görevlisi olarak patoloji dersleri verdikten sonra, 1927'de Alman .boya sanayiinin en büyük kuruluşlarından I.G. Farbenindustrie'de deneysel patoloji ve bakteriyoloji laboratuvarının yöneticiliğine getirildi. Tüm araştırmalarını gerçekleştirdiği bu kuruluştan emekliye ayrılınca, 1958'de profesörlüğe yükseltildiği Münster Üniversitesi'nde kanser üzerindeki deneysel çalışmalarını sürdürdü. Bakterilerden ileri gelen öldürücü hastalıkların tedavisinde çığır açan buluşu nedeniyle 1939 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü Domagk'a verildiyse de, üç yıl

önce Hitler Alman yurttaşlarının Nobel Ödülü almasını yasakladığından, Gestapo'nun uyarısı üzerine Domagk ödülü kabul edemeyeceğini bildirdi. Ancak Hitler'in ölümünden sonra, 1947'de Stockholm'e gittiğinde, Nobel Vakfı'na devredilen para ödülünü değilse bile Nobel madalyasını alabilen Domagk, 1959'da Londra'daki Royal Society'ye üye seçilmiş, birçok Avrupa ve ABD üniversitesinin onur doktorasıyla, ulusal ve uluslararası bilim kuruluşlarının madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

Kimyasal tedavi (kemoterapi), 20. yy'ın ilk yıllarında Ehrlich ile başlayıp Domagk, Chain ve Florey'nin katkılarıyla özellikle Almanya'da gelişmiştir. Bu ülkede tıp ve kimya araştırmalarının geleneksel olarak aynı laboratuvarda, sıkı bir işbirliği içinde sürdürülmesinin bunda büyük payı vardır. Gene bir Alman hekimi, Carl Weigert (1845-1904), 1878'de bakterileri boyamak için ilk kez anilin boyaları kullanmış, Koch ve Ehrlich de hastalık yapıcı mikroorganizmaları tanımlamak için aynı yöntemden yararlanmışlardı. I.G.Farbenindustrie'de bakteriyoloji laboratuvarının yöneticiliğini üstlenen ve yeni sentetik boyaların, özellikle azo-boyarmaddelerin üretimi üzerinde çalışan kimyacıların araştırmalarını yakından izleyen Domagk da, o güne değin denenen tüm biyolojik ve kimyasal etkenlere karşı büyük bir direnç gösteren streptokok türü bakteriler üzerinde etkili ilk kimyasal ilacı bulma başarısını bu değerli işbirliğine borçludur. Farbenindustrie laboratuvarlarında üretilen ve deri boyası olarak Prontosil ticari adıyla piyasaya sürülen sülfakrizoidini, 1932'de önce bir bakteri kültüründe, ardından farelerde deneyerek streptokokları öldürücü etkisini gören Domagk, bu ilacın insanlar üzerindeki etkisini ilk kez kızında denedi. Ağır bir streptokok enfeksiyonundan ölmek üzere olan kızını kurtarabilmek için, son bir umutla, farelerde olumlu sonuç veren Prontosil'i şırınga etmiş ve birkaç gün sonra kızının iyileştiğine tanık olmuştu. Gene de, buluşunu duyurmak için 1935 yılına değin bekledi. Kırmızı renkte, kuvvetli bir boyarmadde olan sülfakrizoidin, diamino-sülfanidokarboksibenzen yapısında bir bileşiktir ve bir azo-boyarmaddedeki hidrojen atomunun bir sülfonamit (sülfamit) grubuyla orantılanmasından elde edilir. Boyasanayiindeki uygulamasının yanı sıra ilk "kimyasal antibiyotik" olan ve zatürree, menenjit, lohusa humması, yılancık gibi enfeksiyon hastalıklarının tedavisinde çok başarılı sonuçlar veren bu bileşiğin bakteri öldürücü etkisinin, önceleri yapısındaki azotlu boyarmadde çekirdeğinden ileri geldiği sanılmıştı. Sonradan Bovet'nin, etkili maddenin sülfonamit kökü olduğunu kanıtlamasıyla, bilinen tüm bakterilere karşı etkili olan pek çok "sülfa" türü ilaç yapıldı ve öldürücü bakteri enfeksiyonlarının tedavisinde yeni bir dönem açıldı.

1940'tan sonra ilgisini tüberküloz tedavisi üzerinde yoğunlaştıran Domagk, 1951'de, Grimbert ve Schnitzer'le hemen aynı zamanda bir izonikotinik asit amidi olan izoniazitin verem basili üzerindeki etkisini gösterdi. Bugün bu ilaç, streptomisin ve PAS (para-amino salisilik asit) ile birlikte tüberküloz tedavisinde kullanılır. 1955'ten sonra da kanserin kimyasal tedavisine yönelen Domagk, Münster Üniversitesi'nde etileniminokinonun kanserli tümörler üzerindeki etkisini araştırdı.

• YAPITLAR (başlıca): "Ein Beitrag zur Chemotherapie der Bakteriellen Infektionen", *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 1935, ("Bakteri Enfeksiyonlarının Kimyasal Tedavisine Bir Katkı"); "Chemotherapy of Cancer by Ethyleniminoquinones", *Annales of the New York Academy of Sciences*, 1957, ("Kanserin Etileniminokinonlarla Tedavisi").

• BAKINIZ: BOVET, CHAIN, R.J.DUBOS, P.EHRLICH, A.FLEMING, FLOREY, R.KOCH, PASTEUR.

DOMANİÇ, Fahri
(1915)

Türk, fizikçi. Katı hal ve çekirdek fiziği alanında çalışmış, Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin kuruluşunda görev almıştır.

12 Haziran 1915'te Kütahya'nın Domaniç kasabasında doğdu. 1935'te Bursa Erkek Lisesi'ni bitirerek, Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla Göttingen Üniversitesi'nde fizik öğrenimi görmek üzere Almanya'ya gitti. 1940'ta doktora çalışmalarını tamamlayarak Türkiye'ye döndü ve dört yıl sonra Yüksek Ziraat Enstitüleri'ne bağlı Tabii İlimler Fakültesi'nin fizik enstitüsünde asistan olarak göreve başladı. 1950'de doçent olarak Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'ne (AÜFF) geçti, ertesi yıl da Deneysel Fizik kürsüsünde eylemli doçentliğe getirildi. 1954'te İngiltere'de, 1956-1959 arası ABD'de araştırmalar yapan Domaniç 1961'de Ankara Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi. Aynı yıl Atom Enerjisi Komisyonu'nda (AEK) danışmanlık görevini üstlenerek Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin (ÇNAEM) kuruluş çalışmalarına katıldı. 1963'ten 1967'ye değin AEK'nin genel sekreterliğini yaptıktan sonra 1968'de AÜFF'deki görevine döndü. Bir süre İngiltere'deki Birmingham Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. 1974'te Diyarbakır Üniversitesi Fen Fakültesi'nde fizik bölümünü kurarak ek görevle 1981 yılına değin ders veren Domaniç, 1984'te emekliye ayrılmasına karşın AÜFF'de nükleer fizik, Hacettepe Üniversitesi'nde de temel fizik derslerini sürdürdü.

Doktora tezinde sodyum klorür gibi alkali halojen kristallerin yarı iletkenliğini konu alan Domaniç, önce AÜFF'de, ardından İngiltere'deki Imperial College'da katıların elektrik ve magnetik özelliklerini araştırırken mikrodalga tekniklerinden yararlandı. ABD'de bulunduğu sıralar, Brookhaven National Laboratory'de iki yıl kadar reaktör nötronları ve nötron spektrometreleriyle çekirdeklerin yapısal özelliklerini inceleyerek, kazandığı deneyimle ÇNAEM'de bir araştırma grubu oluşturdu. Bu grupla birlikte, önce kristalli nötron spektrometresinin yapımını, sonra da bu aygıt yardımıyla çeşitli atom çekirdeklerinin nötron rezonanslarının ölçümünü gerçekleştirdi. Ayrıca AÜFF'nin fizik bölümünde bir "kritik-altı reaktör" kuran, buna "atımlı nötron üreteci" ekleyerek çeşitli reaktör ve nötron fiziği deneylerini başlatan Domaniç, girişimleriyle Türkiye'

de reaktör ve nötron fiziği araştırmalarının öncülerinden olmuştur.

• BAKINIZ: S.AKPİNAR, C.ERGİNSOY.

DOMAR, Evsey David
(1914)

Polonya asıllı ABD'li iktisatçı. Kendi adıyla anılan bir büyüme modeli kurmuştur.

16 Nisan 1914'te Polonya'nın Lodz kentinde doğdu, ABD'de California, Michigan ve Harvard üniversitelerinde ekonomi-politik dersleri verdi. 1947'de Harvard Üniversitesi'nde iktisat dalında doktorasını tamamladı. 1948-1955 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde ekonomi-politik dersleri verdi. 1955'te iktisat profesörü olarak Massachusetts Institute of Technology'ye geçti.

II.Dünya Savaşı sonrasında kapitalist ülkelerde görülen hızlı büyüme çabası, iktisatçıları istikrarlı büyümenin koşullarını aramaya yöneltmişti. Harrod ve Domar birbirlerinden ayrı olarak Keynesci çözümlemeye dayanan uzun dönemli, dinamik büyüme modelleri kurdular. Benzer özellikleri nedeniyle bu iki model tek bir model olarak ele alınarak "Harrod-Domar Modeli" olarak anıldı. Domar, büyüme modelini, 1946'da *Econometrica* dergisinde yayımlanan "Capital Expansion, Rate of Growth and Employement" ("SermayeArtışı,Büyüme Hızı veİstihdam") ve 1947'de *American Economic Review*'de yayımlanan "Expansion and Employement" ("Genişleme ve İstihdam") adlı makalelerinde geliştirdi. Model, tek sektörlü bir ekonomide işgücünün sabit hızla arttığı, sabit sermayede aşınma olmadığı, tasarrufların gelirin doğrusal bir fonksiyonu olduğu ve sabit katsayılı toplumsal bir üretim fonksiyonu varsayımları altında geçerlidir. Domar'ın modeli, yatırımların gelir artırıcı ve kapasite yaratıcı olmak üzere ikili rolü arasında denge sağlamaya çalışır. Kapitalist ekonomilerde bireylerin isteği dışında marjinal tasarruf meyli değiştirilemeyeceğine göre gelir ve istihdam düzeyini yükseltmenin tek yolu yatırımları artırmaktır. Yatırım artışı kısa dönemde "çarpan" yoluyla geliri, uzun dönemde ise kapasite yaratarak potansiyel geliri artırır. Denge düzeyi fiili gelirle potansiyel gelirin eşit olduğu durumda sağlanır. Eğer potansiyel gelir artışı fiili gelir artışından fazla olursa atıl kapasite doğar ve işsizlik ortaya çıkar. Belli bir dönemde denge sağlanmışsa, bu dengenin sürmesi için yatırımların, marjinal tasarruf meyli (s) ve yatırımın potansiyel toplumsal ortalama verimi (σ) tarafından belirlenen sabit bir hızla (r) artması gerekir. Domar denge yatırım artış hızını $r=s\sigma$ olarak belirlediktensonra istikrarlı büyümenin sürmesi için gelirin, tüketimin ve sermayenin $s\sigma$ sabit hızında artması gerektiği sonucuna varır.

Harrod-Domar büyüme modeli az değişkenli olması ve değişkenlerinin nicel olarak ölçülebilmesi nedeniyle aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülkede makro-plan modeli olarak kullanılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Essays in the Theory of Economic Growth*, 1957, ("İktisadi Büyüme Kuramı Üzerine Denemeler").

• BAKINIZ: HARROD, KEYNES.

DOMAT, Jean
(1625-1696)

Fransız, hukukçu. Roma hukuku bilgilerini sistemleştiren çalışmalarıyla tanınmıştır.

30 Kasım 1625'te Clermont-Ferrand'ta doğdu, 14 Mart 1696'da Paris'te öldü. Bourges Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördü. 1645'te hukuk doktoru unvanını aldı. Bir süre baroda çahştı. 1665'te Clermont'ta kraliyet avukatı olarak çalışmaya başladı. 1681'de Paris'e yerleşen Domat'a Kral XIV.Louis tarafından aylık bağlandı.

Domat'ın en önemli kitabı 1689-1694 arasında üç cilt olarak yayımlanan *Les loix civiles dans leur ordre naturel*'dir ("Doğal Düzenlerinde Medeni Kanunlar"). Domat bu kitabında, çağında varolan Roma hukukuna ilişkin dağınık bilgileri belirli bir sistem içinde düzenlemeye çalışmıştır. Roma hukukunu ahlak ve doğal din açılarından yorumlamış bu anlayışın diğer hukuk kurallarına da uygulanabileceğini savunmuştur. Ondan önce Iustinianus'un derlediği *Corpus Juris Civilis* adlı yapıttaki konuların düzenleniş biçiminden ayrılınmamış, eskimiş yaklaşımlara ve birbiriyle çelişkili kurallara karşı çıkılmamıştı. Domat geçmiş dönemin hukuk kurallarını, gününün gereksinimleri doğrultusunda, evrensel adalet ve Hıristiyanlık ilkelerine uygun olarak değerlendirmiştir. Cizvitler'e karşı tavır alan Domat'ın çalışması 17. ve 18.yy Fransız hukukçuları için önemli bir başvuru kaynağı oluşturmuştur. Bu yapıt, 1789 Fransız Devrimi'nde sonra kabul edilen Medeni Kanun'a (Code Civil) benzerlikler göstermektedir.

Domat'ın çalışmaları, geleneksel hukuk kategorilerinin ileriye yönelik aktarımına katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Les loix civiles dans leur ordre naturel*,3 cilt, 1689-1694, ("Doğal Düzenlerinde Medeni Kanunlar"); *Le droit public*,(ö.s.), 2 cilt, 1697, ("Kamu Hukuku").

• KAYNAKLAR: H.G.J. Loubers, *Jean Domat*, 1873.

DOMINICUS [Aziz]
(1170-1221)

İspanyol din adamı. Dominiken Tarikatı'nın kurucusudur.

Castillia'daki Calleruega'da doğdu, 6 Ağustos 1221'de Bologna'da öldü. Babasının geniş toprakları

vardı, annesi de soylu bir ailedendi. Palencia'da tanrıbilim öğrenimi gören Dominicus, Augustinus'un ortaya attığı kurallara bağlı Osma Katedrali'nde önce rahip, sonra başrahip yardımcılığına atandı. 1203'te Osma Piskoposu Diego ile Fransa'nın güneyine yaptığı yolculuk, görüşlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Burada Papa'ya ve Kilise'ye karşı çıkan Maniheizm öğretisine bağlı olanların büyük bir güç oluşturduğunu, Kilise'nin ve manastırların tutumlarıyla, bu sorunun çözümlenemeyeceğini anladı. Diego ile birlikte Papa III. Innocentius'a durumla ilgili görüşlerini ve bunların ancak eğitim ve öğretimle yola getirilebileceğini bildirdi, Papa bu düşünceye katılmadı. 1213'te Güney Fransa'daki ayaklanma, Papa'nın görevlendirdiği ve Dominicus'un da katıldığı bir birlikle bastırıldı.

1215'te Toulouse'a giden Dominicus, Toulouse Piskoposu Foulques'nün de yardımıyla 16 kişilik bir topluluk oluşturdu. Roma'ya giderek Papa'dan yeni kurduğu tarikat için izin istedi. Ancak, IV. Lateran Konseyi yeni tarikat kurmayı yasaklamıştı. Papa, Dominicus'un varolan kurallara bağlı kalması gereğini öne sürdü. Dominicus, bunun üzerine, Augustinus kuralları üzerinde küçük değişiklikler yaparak, onları kendi görüşlerine uyarladı. Dominiken ya da Vaızlar Tarikatı, Papa III. Innocentius'un ölümünden sonra 22 Aralık 1216'da Papa III. Honorius tarafından onaylandı. Etkileyici kişiliğiyle tarikatının kısa sürede yayılmasını sağlayan Dominicus, ölümünden sonra 1234'te "azizler" arasına alındı.

Dominicus, Fransisken Tarikatı'nın kurucusu Assisi'li Aziz Franciscus gibi, Hıristiyanlık'a yeni bir soluk getirmiştir. O dönemde papazlar, din görevlerini manastırlarda, insanlardan uzak, kendi dünyalarında yerine getiriyorlardı. Dominicus, bu yöntemlere karşı çıktı. Hiçbir manastıra bağlı olmayan Dominiken keşişleri, sade ve dindar bir yaşam sürmenin yanı sıra, vaaz vermek ve dini öğretmekle yükümlüydüler. Bunun için de kendilerini çok iyi eğitmeleri gerekiyordu. Bunları Avrupa'nın türlü kentlerine yollayan Dominicus, kimilerini de hukuk ve tanrıbilim öğrenimi görmeleri için üniversiteye gönderdi. Özellikle Paris Üniversitesi tarikatın önemli odaklarından birini oluşturdu. Kendisi de değişik illerde yaya dolaşarak birçok yandaş edindi. Sayıları gittikçe artan tarikat üyelerinin yönetilmesi için, seçime dayalı bir temsilcilik düzeni önerdi.

• BAKINIZ: FRANCISCUS [Assisi'li], INNOCENTIUS III.

DOMINICUS, Gundissalvi
(12.yy)

İspanyol filozof ve doğabilimci. Arap ve Yahudi felsefesinin Batı'da tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Dominicus'un doğum, ölüm tarihi ve yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Yalnızca Yahudi kökenli olduğu ve 1150'de İspanya'da Segovia başdiyakozluğuna getirildiği bilinmektedir. İbn Sina, İbn Cebirol ve Farabi'yi çevirmiş, onlar üzerine yaptığı yorumlarla, bu filozofların Batı'da tanınmalarını sağlamıştır.

Dominicus'un çeviri ve yorumlamaları dışında kalan yapıtlarında da Aristoteles'in ve adı geçen İslam düşünürlerinin etkileri vardır. Bu yapıtlardan *De Divisione Philosophiae*'de ("Felsefenin Bölümleri Üstüne") bilimleri sınırlandırmaya çalışır. Orta Çağ'ın retorik-gramatik-diyalektikten oluşan *trivium*'u (üçlü) ve aritmetik-geometri-müzik-astronomiden oluşan *quadrivium*'una (dörtlü) Aristoteles'ten etkilenerek fizik, mantık, metafizik, psikoloji, siyaset bilimlerini de ekler. Getirdiği tanımlamaya göre fizik, özdeği olan ve devingen varlıkları ele alır. Matematik de bu varlıkları, bu özelliklerinden ayırarak inceler. Tanrıbilimin konusu ise Tanrı ve melekler gibi devingen olmayan varlıklardır. Ruh da, Tanrı da doğaüstü değildir; bu nedenle tanrıbilim fiziğin bir kolu olarak düşünülmelidir.

1126-1150 arasında yazdığı sanılan *De Anima* ("Ruh Üstüne") adlı denemesinde, İbn Sina'nın etkisi sezilir. Ruh hem töz, hem biçimdir. Tanrı tarafından "tinsel varlık"tan yaratılmıştır. Bu nedenle onun, üstün kavrayış gücü de Tanrı'dan kaynaklanır. Ruh, kendisini, tüm akıllı varlıkları ve Tanrı'yı bilebilecek nitelikte bilgedir.

De processione Mundi'de ("Dünyanın Evrimi Üstüne") "yaradılış"ı Hıristiyanlık açısından açıklamakla birlikte, Arap filozoflarının görüşlerine de yer verir. *De Unitate*'de ("Birlik Üstüne") Proclos'tan beri karmaşa içindeki "Bir" sorununa yeni yorumlar getirir. Dominicus'un çabalarıyla Arap ve Yahudi felsefesi, 13.yy Avrupası'nda tanınmaya başlamış, felsefenin daha sonraki gelişmesini etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *De Unitate*, ty, ("Birlik Üstüne"); *De Immortalitate Animae*, ty, ("Ruhun Ölmezliği Üstüne"); *De Divisione Philosophiae*, ty, ("Felsefenin Bölümleri Üstüne"); *De processione Mundi*, ty, ("Dünyanın Evrimi Üstüne").

• BAKINIZ: İBN CEBİROL, İBN SİNA.

DONATELLO
(1386-1466)

İtalyan, heykelci. Antik Çağ'ın klasik biçimini ve doğa gözleminden gelen verileri birleştirerek oluşturduğu yapıtlarıyla Rönesans sanatında çığır açmıştır.

Donato di Niccolo di Betto Bardi Floransa'da doğdu, 13 Aralık 1466'da aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Babası Niccola di Bardo bir dokuma işçisiydi. İşe ilişkin belgeler dışında Donatello'nun yaşamı üzerine pek az bilgi vardır. Vasari *La Vita*'sında Donatello'yla ilgili bazı bilgiler vermiştir.

Donatello bir kuyumcu olarak yetişti. On yedi yaşlarında Ghiberti'nin atölyesinde *Floransa Vaftizhanesi* kapılarının ünlü metal kabartmalarının yapımı-

"Herodes'in Şöleni"

na katıldı. 1407'de Ghiberti'nin atölyesinden ayrılarak *Floransa Katedrali*'nin süslenmesinde çalışmaya başladı. Uzun yıllar çalıştığı bu katedral için yaptığı ilk mermer heykellerle ün kazandı. 1408'den ölümüne değin sürekli siparişler aldı. 1409'da ünlü mimar Brunelleschi ile birlikte Roma'ya gitti. Burada Antik Çağ heykellerinin çeşitli örneklerini inceleme olanağı buldu. 1425 dolaylarında heykelci Michelozzo di Bartolomeo ile uzun yıllar sürecek bir işbirliği yaptı. 1431'de bazı siparişler nedeniyle Michelozzo'yla birlikte ikinci kez gittiği Roma'da on sekiz ay kaldı. 1433-1439 arasında *Floransa Katedrali*'nin süslemeleri için çalışmalarını sürdürdü. 1443'te bilinmeyen bir neden yüzünden Padova'ya gitti. On yıl kaldığı bu kentte ünlü *Gattamelata* heykelini gerçekleştirdi. Daha sonra Siena'ya yaptığı birkaç gezi dışında, ölümüne değin Floransa'da yaşadı.

Heykel-çevre ilişkisi

Donatello'nun bilinen ilk önemli yapıtları *Floransa Katedrali* diye anılan *Santa Maria del Fiore Kilisesi* için yaptığı *Davud* ve *İncilci Yahya* heykelleridir. Bunlardan önce gene aynı kilise için yapılmış olan iki peygamber heykelinden hangisinin Donatello'ya, hangisinin çağdaşı heykelci Nanni di Banco'ya (yks.1385/90-1421) ait olduğu saptanamamıştır. Sanatçının bu ilk yapıtlarındaki üslubu, ilk örneğini Giotto'nun verdiği gerçekçi anlayışın kişisel bir boyut içinde yorumlanmasına dayanır. Gerek Nanni'nin sınırları belirgin, katı biçimcilik anlayışından, gerek ustası Ghiberti'nin zarif üslubundan, heykellerinin kütleleri arasında bir ışık-gölge ve açık-koyu etkisi yaratmasıyla ayrılır. Bu etki özellikle giysi kıvrımlarında hareketli ve çarpıcı bir görünüm kazanır.

Donatello'nun hümanist eğilimleri, insan deneyiminin tüm özelliklerini temsil edebilecek biçimsel arayışlara yönelmesine yol açmıştır. Bu alandaki gelişimi 1415-1435 arasında yaptığı dört peygamber heykelinde görülür. Aslında sekiz tane olan bu heykellerin öbür dördünün sanatçının denetiminde, yardımcıları tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Peygamber heykelleri dizisi, Donatello'nun üslubundaki gotik öğelerin giderek ayıklandığını ve bunun yerine klasik-gerçekçi özelliklere dayanan bir biçimcilik anlayışının geliştiğini gösterir. *Floransa Katedrali*'nin doğu yüzünü süsleyen peygamber heykellerinin ilk örnekleri, onun, başlangıçtan beri izlenen insana yönelik ilgisinin giderek derinleştiği ve kişisel özelliklerin anlatımcı bir boyut kazandığı örneklerdir. İnsan dramının bireysel boyutlar içinde betimlenmesi, biçimlerin farklı niteliklerinin karşıtlaştırılması yoluyla değil, bütünü oluşturan parçaların, anlatımın vuruculuğunu artıracak biçimde uyumlu kılınmasıyla elde edilmiştir. Her yüz evrensel nitelikteki trajedi duygusunun belli bir biçimini yansıtır. Bu özellikler katedralin son mimarı Brunelleschi'nin üslubunun matematik kesinliğine ve dingin uyumuna ters düşer. Örneğin bu diziden *İbrahim ve İshak* heykelindeki figürlerin hareketi, herhangi bir akılcı perspektif kuruluşa sahip değildir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın sarmal bir hareket oluşturan bu iki figürün mekân içindeki üç boyutlu yapısı, Brunelleschi'nin mimarlığında bulunmayan dinamik bir kendiliğinden oluşum duygusu yaratır. Gene bu hareket Maniyerist dönem sanatçılarının büyük bir başarı ile kullandıkları sarmal figür biçimlendirilişinin ilk örneklerindendir.

Peygamberler dizisinin en önemli figürü halk arasında *Zuccone* (Dazlak) adıyla bilinen *Habakkuk* heykelidir. Bu yapıt Donatello'nun doğalcı (naturalist) anlatımcılığının doruk noktasını oluşturur. Figürü büyük bir hareket dalgalanması izlenimi yaratacak biçimde saran giysi kıvrımları ile gerilim içindeki yüzün taşıdığı trajik anlatım, madde ile ruh arasında çarpıcı bir karşıtlık etkisi yaratır. Bu etki bir yandan figürün nesnel ağırlığından kurtulup ruhsal bir boyut kazanmasına, öte yandan da taşın içindeki hareketin nesnel bir görüntü olmaktan çıkarak duyguya dönüşmesine yol açar.

Donatello ve çağdaşları için heykellerin içinde yer aldıkları mimari ortamla bütünleştirilmesi oldukça güç bir sorundu. Donatello, *Aziz Giovanni* adlı heykelinde bu uyumu büyük bir başarı ile gerçekleştirmiştir. Heykelin kaidesi üstündeki alçak kabartmaların oluşturduğu mekânsal etkiler, yapıtın çevresindeki mimarlık öğelerinden ayrılmasını olanaksız kılan bir bütünlük ilişkisi yaratır. Bu kabartmada o çağda yeni yeni keşfedilen perspektif kurallarının uygulanmasına karşın, biçimlerin uyumu ve derinlik duygusu perspektifle değil, figürle fon arasındaki ilişkinin resme özgü etkiler uyandıracak biçimde düzenlenmesiyle sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak figürler Ghiberti'nin yüksek kabartmalarında olduğu gibi arka plandan ayrılmak yerine, zaman zaman bu plan içine gömülerek kabartmanın bütününe ışıklı bir hava ve hareketli bir mekân kazandırmaktadır.

Donatello, benzer biçimsel özellikleri içeren ve Siena'daki *San Giovanni Katedrali*'nin vaftiz kurnası için yaptığı *Hedores'in Şöleni* adlı alçak kabartmasında bu türün anlatım olanaklarını sonuna kadar zorlamıştır. Yapıt, Kral Herodes'in Salome'nin isteği üzerine Vaftizci Yahya'yı öldürtmesini konu alır. Şölen masası çevresindeki figürlere, bir tepsi içinde krala sunulan Aziz Yahya'nın kesik başı karşısında gösterdikleri tepkilere bağlı olarak getirilen ışık-gölge etkisi, sahnenin vahşet içindeki havasını alabildiğine dramatikleştirir. Mekân oluşturan öğelerin bir ışık atmosferi içinde böyle dinamik olarak bütünleştirilmesi, Rönesans resminin en yüksek aşamasında ulaştığı biçimsel olgunluğun heykeldeki karşılığıdır.

Işık Donatello'nun sanatında temel anlatım araçlarından biri olmasına karşın, yalnızca kütlelerin yapısının yarattığı bir etkidir. Gerçekte kütleyi biçimlendiren bir işlevi yoktur, bu ışık, onun biçim ve mekân arasındaki dinamik ilişkiyi ve biçimin yapısından gelen enerjiyi yoğun bir ışık-gölge havası içinde duyumsatmaya çaba gösterdiği yapıtlarında bile kütleye egemen bir nitelik taşımaz.

1420-1430 arası Donatello'nun üslubunun aşamalı olarak olgunlaştığı görülür. Kabartmalarında ışık gölge oyunlarıyla hareketlilik kazanan mekân anlayışı, giderek daha inandırıcı bir boyuta ulaşır. Öte yandan perspektif kuruluşunun mekân düzenleyen yapısı da matematik bir kesinlik kazanır. Antik Çağ'ın klasik yapıtlarının sistematik bir biçimde incelenmesiyle varılan bu kesinlik, Donatello için bir idealleştirme ilkesi ve biçimi soyutlama yöntemi anlamına gelmektedir. Matematik kesinlikle, doğa gözlemine dayanan ölçülü bir gerçekçilik anlayışının bütünleştirilerek biçime dönüştürülmesi, onun 1430 sonrası yapıtlarının temel özelliğini oluşturur. Bu yeni yönelişte Roma'da kaldığı on sekiz ay süresince Antik Çağ'ın, Hıristiyan Roma'nın, Bizans'ın ve Roman üslubun çeşitli yapıtlarının incelenmesinden edindiği birikimlerin payı büyüktür.

Donatello'nun 1433-1443 arasında yaptığı sanılan *Floransa Katedrali*'nin galeri bölümü dekorasyonu ve bronzdan *Davud* heykeli, Antik Çağ etkisinin iyice duyulduğu yapıtlardır. Özellikle bölmeler içine yerleştirilmiş dans eden çıplak erkek çocuk figürleri, klasik Antik biçimciliğin coşkulu bir hareketlilikle anlatılmasının örnekleridir. Bu figürlerin getirdiği gerilim ve hareket öğesi, Brunelleschi'nin mimarlığının dengeli ve uyumlu biçimleriyle tam bir karşıtlık yaratır. *Davud* heykeli ise Antik kökenli özelliklerine karşın hiçbir Antik heykelin sahip olmadığı bir dirimsellik içerir. Heykel aynı zamanda hem bir *İncil* çobanının hem de mitoloji tanrılarından *Hermes*'in özelliklerini taşımaktadır.

Yalnız Donatello'nun değil Rönesans'ın da en önemli yapıtlarından biri sayılan *Gattamelata*, Venedik *Condottiere*'si Erosmo da Narni'yi at üstünde gösterir. *Gattamelata* gerek dev boyutlu bir anıt oluşu, gerekse Venedik Senatosu'nun isteklerine göre yapılmış olması nedeniyle Donatello'nun daha önceki yapıtlarından farklıdır. Bu isteklere göre figür Eski Roma İmparatoru olarak işlenmiş ve kahramanlık boyutu özellikle vurgulanmıştır. Ancak örnek alınan klasik modellerin gereği doğrultusunda idealleştirilen biçimsel özellikleriyle *Gattamelata*, Yüksek Rönesans'ın amaçladığı anıtsal-ideal bütünlüğünün kusursuz bir örneği olarak gösterilir.

Donatello'nun Floransa'da geçirdiği son yıllarındaki üslubu, güçlü bir dışavurumcu boyut içerir. Kabaca işlenmiş figürler, taşkınlık ve tepkileri dile getiren şiddetli el kol hareketleri ve iyice çarpıtılmış yüz biçimleri, o dönemde başka örnekleri görülmeyen bir anlatım ortaya koyarlar. Donatello özellikle *Maria Magdalena* gibi aşırı çirkinliğin biçimsel olanaklarını araştırdığı yapıtlarıyla kendinden bir sonraki yüzyılın Floransa sanatı üstünde etkili olmuştur.

Donatello olgunluk dönemi yapıtlarında gerçekçi bir tutumla klasik biçim anlayışını bütünleştirmiş, dışavurumcu nitelikler taşıyan bir anlatım biçimiyle Rönesans sanatında bir dönüm noktası oluşturmuştur.

◄ *Olgunluk dönemi*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Davud*, 1408, Ulusal Müze, Floransa; *İncilci Yahya*, 1410-1415, Katedral Müzesi, Floransa; *Baldassare Cascia Mezarı*, 1419, Floransa Vaftizhanesi; *Kardinal Rinaldo Brancacci Mezarı*, 1427, Sant Angelo Nilo Kilisesi, Napoli; *Kral Herodes'in Şöleni*, 1427, San Giovanni Kilisesi, Siena; *"Meryem'e Müjde"*, 1430-33, Santa Croce Manastırı, Floransa; *Zuccone* (Habakkuk), 1435-1436, Katedral Müzesi, Floransa; *Katırın Mucizesi*, 1445-1448; *Savurgan Oğul Mucizesi*, 1446-1450; San Antonio Kilisesi, Padova, İtalya; *Gattamelata*, 1447-1453, Santo Alanı, Padova; *Maria Magdalena*, 1456, Floransa Vaftizhanesi; *Judith ve Holofernes*, 1457-1460, Signoria Alanı, Floransa.
- **KAYNAKLAR:** G.Castelfranco, *Donatello*, 1965; M.Cruttwell, *Donatello*, 1911; L.Goldscheider, *Donatello*, 1944; L.Grassi, *All the Sculptures of Donatello*, 2 cilt, 1964; H.W.Janson (der.), *The Sculpture of Donatello*, 1963.
- **BAKINIZ:** BRUNELLESCHI, GHIBERTI, LEONARDO DA VINCI.

DONATI, Giovanni Battista
(1826-1873)

◄ *Antik heykelin etkileri*

İtalyan astronomi bilgini. Yıldız ve kuyrukluyıldız tayflarını inceleyerek spektroskopinin ve astrofiziğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

16 Aralık 1826'da Pisa'da doğdu. 20 Eylül 1873'te Floransa'da öldü. Pisa Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1852'de Floransa'ya giderek Kraliyet Müzesi'ne bağlı gözlemevinde çalışmaya başladı. Yansıtmalı teleskopu geliştiren ünlü astronomi bilgini Amici'nin yönettiği bu gözlemevinde özellikle kuyrukluyıldızlar üzerinde değerli çalışmalar yapan Donati, 1864'te Amici'nin ölümünden sonra gözlemevinin yöneticiliğine ve astronomi profesörlüğüne getirildi. Ayrıca, ölünceye değin, Floransa yakınlarındaki Arcetri'de kurulacak yeni bir gözlemevinin yapımını denetledi.

◄ *Gattamelata*

Atmosferin, yıldızların, Güneş'in fiziksel yapısı ve kutup ışıkları üzerinde de çalışmaları olan Donati ilgisini daha çok kuyrukluyıldızlar üzerinde yoğunlaştırmış, 1854-1864 yılları arasında altı kuyrukluyıldız keşfetmiştir. 2 Haziran 1858'de gözlemlediği kuyrukluyıldız bugün onun adıyla anılır. Gene de astronomiye en büyük katkısı, yıldız ve kuyrukluyıldızların tayfını inceleyerek, tayfölçümüne dayanan yeni bir astronomi dalının gelişmesine yol açan öncü çalışmalarıdır. 1860 Haziran'ında gözlemlenen bir Güneş tutulmasından sonra, yıldızların atmosfer yapısını incelemek amacıyla, bir yüzyıl kadar önce Fraunhofer'in geliştirdiği spektroskopla (tayfölçer) gözlemlere başlayan Donati, bilinen on beş kadar büyük yıldızın tayfıyla Güneş tayfını karşılaştırmalı olarak inceledi. Böylece, yıldız tayflarının sınıflandırmasında temel alınacak önemli veriler elde etti.

Donati, kuyrukluyıldız tayfını gözlemleyen ilk astronomi bilginidir. 5 Ağustos 1864'te kuzey gökkü-

reden geçen "1864 II kuyrukluyıldızı"nın spektroskopla incelenmesi, kuyrukluyıldızların yapısı üstüne değerli bilgiler sağlamış, bu gökcisimlerinin kuyruk bölgesinin çok seyreltik ışıklı gazlardan oluştuğunu ortaya koymuştur.

Prizmalı spektroskopu geliştirerek sistemli bir biçimde yıldız tayflarının incelemesine uygulayan Donati'nin çalışmaları astrofiziğin başlangıç dönemine değerli bir katkıdır.

• **BAKINIZ:** AMICI, ANGSTRÖM, FRAUNHOFER, HALLEY, W.HUGGINS, KIRCHHOFF.

DONDERS, Franciscus Cornelis
(1818-1889)

Hollandalı hekim. Görme bozukluklarına ilişkin araştırmalarıyla oftalmolojinin öncülerinden sayılır.

24 Mayıs 1818'de Hollanda'nın Tilburg kentinde doğdu, 24 Mart 1889'da Utrecht'te öldü. Fransız ve Latin okullarında eğitim gördükten sonra 1839'da Utrecht'teki Askeri Tıp Fakültesi'nden, bir yıl sonra da Leiden Üniversitesi'nden tıp diploması aldı. 1842'de Utrecht Üniversitesi'nde histoloji araştırmaları yapmaya başlayan Donders, 1852'de aynı üniversitede oftalmoloji profesörlüğüne getirildi. 1858'de kendi olanakları ve bağışlarla kurduğu ve 1883'e değin yöneticiliğini üstlendiği hastanede göz hastalıkları üzerine çalışmalar yaptı. 1862'de Utrecht'te fizyoloji profesörlüğüne getirilince hekimlikten çok temel tıbbi araştırmalara ağırlık verdi.

Donders'in 40 yılı aşkın bir süre önemli katkıda bulunduğu oftalmolojiye ilgisi, 1847'de, boşluğa bakıldığında gözlerin önünde uçuyormuş gibi görünen benekleri incelemesiyle başladı. Bu konuyla ilgili olarak gözün hareketlerini araştırarak, Donders yasası olarak bilinen, gözün bakış çizgisi çevresindeki dönme hareketlerinin istemli olmadığını buldu. Görme bozukluklarının niteliği, tanı ve tedavi yöntemleri ve özellikle gözlük kullanımıyla bu tür bozuklukların giderilmesi konularında öncü çalışmalar yaptı. Yakını net görememe durumunda (hipermetropluk) görüntünün göz yuvarının basıklığına bağlı olarak ağtabakasının arkasına düştüğünü bulan Donders, astigmatlıktan kaynaklanan bulanık görmeyi de ışığın kırınıma uğradığı saydam tabaka ya da göz merceğindeki eğrilik kusurlarına bağladı.

Donders, ışığın gözdeki kırınımı ve gözler arasındaki uyum üzerine araştırmalarının yanı sıra, kendi adıyla bilinen glokoma türü ve çeşitli göz hastalıkları üzerine çalışmaları, makale ve kitaplarıyla oftalmolojinin gelişmesinde etken olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *On the Anomalies of Accomodation and Refraction*, 1864, ("Uyum ve Kırımın Bozuklukları Üstüne").

• **BAKINIZ:** GRAEFE.

DONEAU, Hugues
(1527-1591)

Fransız, hukukçu. Roma Hukuku'nda Rönesans Hümanizmi'nin temsilcilerindendir.

23 Kasım 1527'de Chalon-sur-Saône'da doğdu, 4 Mayıs 1591'de Altdorf'ta öldü. Soylu bir aileden gelmekteydi. Toulouse Üniversitesi ve Bourges Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gören Doneau, François Douaren'in öğrencisi oldu. 1559-1572 arasında Bourges Üniversitesi'nde Roma Hukuku dersleri verdi. Calvinist olması nedeniyle, St. Bartholomew Katliamı'ndan sonra Cenevre'ye kaçmak zorunda kaldı. 1573'te III.Frédéric'in çağrısı üzerine Heidelberg Üniversitesi'ndeki ilk hukuk kürsüsünün başına getirildi. 10 yıl süreyle Heidelberg'de yaşayan Doneau, burada Roma kilisesini eleştiren kitapçıklar yazdı. Ancak III.Frédéric'in ölümü üzerine yerine gelen VI.Louis, tüm uyruklarını Luthercilik ve Calvinizm karışımı bir mezhebe girmeye zorlayınca, Heidelberg'i terk etti. 1579'da Leyden ve 1588-1591 arasında Altdorf üniversitelerinde ders verdi.

Doneau, Rönesans Hümanizmi'nin temsilcilerindendir. Bartolistler'in karmaşık mekanizmalı analitik-yorumcu yöntemlerinin Orta Çağ skolastiğine ve otoriteye karşı sarsılmaz itaatini eleştiren 16.yy Fransız Roma hukukçuları, yeni yöntemler geliştirmişlerdi. Bu yeni yöntemlerden faydalanan Doneau, özel hukuk sistemleri üzerinde uzmanlaşarak Roma Hukuku'nu iki grupta topladı. Birinci grupta haklar *(cognitio juris)*, ikinci grupta bu hakların yargı süreciyle işlerlik kazanması *(ratio juris obtinendi)* üzerinde durulmaktaydı. Yani haklar ve yargısal işlem, hukuğun özünü oluşturuyordu.

Doneau, en önemli yapıtı olan *Commentarii juris civilis*'te ("Medeni Hukuk Yorumları"), Roma hukukunu sistemleştirmeyi amaçlamaktadır. Roma özel hukukunu, *Institutes*'daki (Hukuk El Kitabı) düzenlemelerden esinlenerek sistemleştirmeyi amaçlayan Doneau'nun bu yapıtı, Fransız Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Opera Omnia*, (ö.s.), 12 cilt, 1762-1770 ("Bütün Eserleri").

• **KAYNAKLAR:** T.Eyssel, *Doneau, sa vie et ses ouvrages*, 1860; R.Stintzing, *Hugo Donellus in Altdorf*, 1869.

• **BAKINIZ:** ALCIATI, BUDE, CUJAS.

DONGEN, Kees Van
(1877-1968)

Hollanda asıllı Fransız ressam. İlk Fovistler arasında yer almıştır.

26 Ocak 1877'de Rotterdam yakınlarındaki Delfshaven'de doğdu, Monaco'da öldü. Bir süre Rotterdam'daki Süsleme Sanatları Okulu'nda okudu.

1897'de Paris'e giderek, Montmartre'daki sanatçılar arasına karıştı. Çeşitli işlerde çalıştı.1906'da Fovistler'e katıldıktan sonra ünü yayıldı. Bir ara Almanya'daki Die Brücke grubunun üyesi olarak onların sergi etkinliklerine de katıldı. Yaşamının son yıllarını Monaco'da geçirdi.

Dongen fovist ilkelere bağlı sanat anlayışını yaşamı boyunca hemen hiç değiştirmemiştir.Genellikle sıcak renkleri ve tonları yeğlemiştir. Sarı, yeşil, mavi ve kiremit kırmızısı gibi renkleri yüzeysel bir etki uyandıracak biçimde kullanmıştır.

Konu olarak çoğunlukla çıplak kadınları, sahne yaşamını ve Paris'in çeşitli tiplerini işlemiştir. İri gözlü, kızıl saçlı, kırmızı dudaklı, ince gövdeli ve çeşitli takılar takınmış bir kadın tipi yaratmış ve sürekli olarak bu tipi yinelemiştir.

Dongen, daha az anlatımcı ve sade bir tutumla ele aldığı portrelerinde karakteri yakalamada oldukça başarılı sonuçlar elde etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Anita*, 1905; *Mücevherli Kadın*, 1905; *Şapkalı Kadın*, 1907; *Siyah Şapkalı Kadın*, 1908, Hermitaj, Leningrad; *Fellahlar*, 1912, Modern Sanat Müzesi, Paris; *Bois de Boulogne gölü*, 1912; Modern Sanat Müzesi, Paris; *Dr.Rappoport*, 1913, Boymans van Beuningen Müzesi, Rotterdam.

• **BAKINIZ:** MATISSE.

DONIZETTI, Gaetano
(1797-1848)

İtalyan opera bestecisi. 19. yy'ın ilk yarısında,İtalyan operasının önde gelen temsilcilerinden olmuştur.

Domenico Gaetano Maria Donizetti 29 Kasım 1797'de Bergamo'da doğdu, 8 Nisan 1848'de aynı kentte öldü. Küçük yaştan başlayarak müziğe karşı yoğun bir ilgi duydu. İlk eğitimini Bergamo'daki Instituto Musicale'de aldı. 1815'te, Bologna'daki Liceo Filarmonico'ya gönderildi. Her iki okulda da Rossini'nin operalarıyla ilgilendi. 1817 sonlarında Bergamo'ya döndü ve özel konserlerde çalınmak üzere yaylı çalgılar dörtlüleri besteledi. 1816 ve 1817'de bestelemiş olduğu üç operadan sonra, ilk kez 1818'de *Enrico di Borgogna* sahnelendi. Operalarının kazandığı başarılar, Donizetti'nin yalnızca bestecilik çalışmalarıyla ilgilenmesine imkân sağladı ve sanatçı 1830'a değin oldukça yüksek bir verimle otuzdan çok opera besteledi.

1830'da Milano'da sahnelenen *Anna Bolena* ise, Donizetti'nin tüm Avrupa'da ünlenmesini sağladı. İzleyen yıllarda da, aralarında *L'elisir d'amore* (Aşk İksiri) ve *Lucia di Lamermoor* gibi en tanınmış operalarının da bulunduğu çok sayıda yapıt verdi. 1834'te Napoli'deki Collegio di Musica'nın kontrpuan ve kompozisyon öğretmenliğine atandı. Ancak, üç yıl sonra, bu kuruluşun müdürü olmak için yaptığı başvuru sonuçsuz kaldı. Bir operasının Napoli'de sansüre uğraması üzerine, 1839'da Paris'e yerleşti. Burada da çalışmalarını oldukça hızlı ve yoğun bir şekilde sürdürdü. Meyerbeer etkileri de görülen bir trajik opera olan *La Favorite* ile *opera buffa* (güldürücü opera) türünün en başarılı örneklerinden sayılan *Don Pasquale* bu dönemin ürünleridir. Yaşamının son yıllarında, özellikle 1845'ten sonra, Donizetti'nin beden ve akıl sağlığı giderek bozuldu. Bir süre akıl hastanesinde kaldı. Ölümünden önce kardeşi tarafından bakılmak üzere doğduğu kente dönmesi sağlandı.

Anna Bolena'ya dek Donizetti'nin yapıtları, hemen tümüyle Rossini'nin etkisindedir. Bu operadan başlayarak, daha kişisel ve dramatik bir üslup geliştirdiği görülür. Rossini ve Bellini ile birlikte, 19. yy'ın ilk yarısında İtalyan operasının en önemli temsilcilerinden sayılır ve onlar gibi, *bel canto* tarzında yapıtlar vermiştir. Bu tarzın giderek geçerliliğini yitirmesiyle, Donizetti'nin yapıtlarının pek çoğu da, unutulmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte, kimi yapıtları oldukça sık sahnelenen ve beğenilen bir besteci olarak günümüze kalmıştır.

Donizetti, Rossini'nin etkisinden uzaklaşmaya başladığı ve müziğinin ince, akıcı melodilerle örülü yapısını korurken, aynı zamanda görece dramatik bir anlatıma yöneldiği operalarıyla, üslup ve teknik bakımından Verdi'nin de habercisi olmuştur. Bu bakımdan, İtalyan operasının Rossini'den Verdi'ye uzanan gelişiminde, bir geçiş aşaması oluşturduğu kabul edilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Enrico di Borgogna*, 1818; *Anna Bolena*, 1830; *L'elisir d'amore*, 1832, (Aşk İksiri); *Lucrezia Borgia*, 1833; *Lucia di Lamermoor*, 1835; *La Favorite*, 1840; *Don Pasquale*, 1843.

• **BAKINIZ:** V.BELLINI, ROSSINI, VERDI.

DONİZETTİ PAŞA
(1788-1856)

İtalyan bando şefi. Batı örneğinde ilk Türk bandosunun kurucusudur.

6 Kasım 1788'de Lombardiya'nın Bergamo kasabasında doğdu, 12 Şubat 1856'da İstanbul'da öldü. İtalyan opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin ağabeysidir. İlk müzik derslerini amcası Carini ile, kardeşinin öğretmeni Simon Mayr'dan aldı. Fransa'nın Kuzey İtalya'yı işgalinden sonra, yirmi yaşında askere alınarak bandoda görevlendirildi. Bando üyesi olarak I. Napoléon'un Avusturya, İspanya savaşlarına katıldı. Napoléon, Elbe adasına sürgüne gittiğinde de yanından ayrılmadı, sonuna kadar ona bağlı kaldı. Waterloo Savaşı'nın Napoléon'un kesin yenilgisiyle bitmesi üzerine ülkesine dönerek, Sardunya (Piemonte) Krallığı'nın ordusunda bir alay bandosunda şef oldu. Fransız hükümetinden Légion d'Honneur nişanı almıştır.

1826'da Batı örneğine göre kurulan ilk Türk bandosuna şef atanan Fransız uyruklu Manguel'in bu görevde başarılı olamadığı görülünce, Sardunya devletinin İstanbul'daki büyükelçiliğinin tavsiyesi ile 1828'de İstanbul'a çağırıldı. Çok geniş yetkilerle göreve getirildi. Donizetti, Muzika-yı Hümâyûn'un çalışmalarını yeniden düzenledi. İtalya'dan getirdiği

yeni çalgılarla bandoyu zenginleştirdi. Birkaç ay içinde dikkate değer bir ilerleme gösteren genç bir topluluğu günden güne geliştirerek, çalgı müziği dışında, İtalyan operalarından seçme parçalar okuyabilecek düzeye getirdi. Sarayın harem bölümünde de dersler verdi. Türkiye'de çalıştığı yirmi sekiz yıl boyunca II. Mahmud ile Abdülmecid'den büyük anlayış, yakınlık gördü. 1841'de miralay (albay), 1855'te de mirliva (tuğgeneral) rütbesine yükseltildi.

Donizetti Paşa'nın çalışmaları yalnızca askeri bando müziğiyle sınırlı kalmadı; bandoyu aynı zamanda bir orkestra gibi düşündüğü için, ona göre programlar hazırladı. Asıl amacı, Batı müziğini Saray çevresinde sevdirdikten sonra yavaş yavaş halka yaymaktı. Batı müziğinin ciddi öğretimi onunla başlamış, ama sabırlı bir çalışmayla attığı temel, Abdülmecid'den sonraki padişahlar zamanında aynı anlayışla işlenip güçlendirilmediği için, batı müziği yalnız resmi düzeyde bir ilgi konusu olarak kalmıştır. Donizetti Paşa'nın öğrencileri Türkiye'de bu resmi ilgiyle gelişecek olan Batı müziğinin ilk temsilcileridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mahmudiye Marşı*, 1828; *Mecidiye Marşı*, 1839; *Sofyân Şevk-Efzâ Peşrevi.*

- **KAYNAKLAR:** M.R.Gazimihal, *Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri*, 1939; M.R. Gazimihal, *Türkiye Askerî Muzikaları Tarihi*, 1955; H.B.Yönetken, "Donizetti Paşa", *Radyo*, (44), 1945.

Muzika-yı Hümâyûn

II. Mahmud, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak Osmanlı ordusunu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeniden örgütledikten sonra, Mehterhane'yi de kaldırdı, yerine, Enderun ağalarından oluşan, Batı örneğinde bir bando takımı kurdu. Böylece, Endurun musiki örgütü içinde yeni bir müzik topluluğu doğdu. Bununla birlikte, başkent İstanbul dışındaki mehterhaneler o tarihte hemen ortadan kaldırılmamış, on yılı aşkın bir süre daha varlığını sürdürmüştür.*

Bando, Muzika-yı Hümâyûn'un çekirdeği, ana koluydu. Askeri müzik dışındaki türlere de yönelinmesi ve geleneksel Türk müziği bölümünün kurulması ile, kadrosu ve çalışma alanı genişlemiş, Saray'daki hemen bütün müzik çalışmalarını içinde toplayan bir okul durumuna gelmiştir. Sonraları, müzikle, güzel sanatlarla ilgili olmayan etkinlikler de örgütün yapısı içine alınmıştır. Örgüt bando, orkestra, "müezzinan" denilen müezzin ve başmüezzinler ve fasıl takımları ana kollarını kapsamaktaydı. Opera, operet, koro, tiyatro, ortaoyunu, karagöz, kukla, hokkabazlık, cambazlık gibi etkinlikler de örgütün öteki kollarını oluşturuyordu. Bunlara bir ara, bir de mandolin takımı eklenmişti.

Muzika-yı Humâyûn'un ve orkestraların başına getirilen kişiler uzun yıllar yabancı uyruklu müzikçilerden özellikle İtalyanlar'dan seçildi; bunlara paşalığa kadar yükselen rütbeler verildi. Bugün kullanılan birçok müzik teriminin İtalyanca'daki biçimiyle Türkçe'ye girmesi, Batı müziğinde ilk resmi öğretmenlerin İtalyan oluşunun bir sonucudur. Muzika-yı Hümâyûn'da müzik dersleri dışında, Türkçe, Fransızca, Farsça, Arapça yazı dersleri de okutuluyordu. Türk ve Batı müziği dallarında ünlenen pek çok sanatçı burada yetişmiş, sonra da Saray'daki çeşitli topluluklara yönetici olmuştur. Bu sanatçılar Türk ve Batı müziği bilgilerini bir arada öğrenmişlerdir. Örgütün yabancı uyruklu komutanları, Türk müziği makamları ya da havası içinde marşlar bestelemişler, öğrencilerini de marş bestelemeye yöneltmişlerdir. Bugün bandoların çaldığı marşların çoğu Muzika-yı Hümâyûn'da yetişmiş bestecilerin yapıtlarıdır. Kimi besteciler çoksesli yapıtlar yazmışlar, ayrıca, klasik Türk müziğine ait yapıtları Batı müziğinin temperament sistemine göre çokseslendirmişlerdir.

1908 Meşrutiyeti'nden sonra kadrosu yavaş yavaş azaltılan Muzika-yı Hümâyûn bir saray bando ve orkestrasına dönüştü, 1924'te Cumhurbaşkanlığı'na bağlanarak Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti adını aldı; Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti ile Riyaset-i Cumhur Orkestrası Muzika-yı Hümâyûn'un devamı sayılabilir. Öte yandan, mehter takımı 1914'te Müze-i Asker-i Osmanî'ye bağlı olarak, Mehterhane-i Hakanî adıyla yeniden kurulmuş, I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı sırasında etkinlik göstermiştir. 1935'te Milli Savunma Bakanlığı'nca, bir kez daha kaldırılmış, ancak, 1953'te Askeri Müze'ye bağlı olarak yeniden kurulmuştur. Bugün Silahlı Kuvvetler'in bir mehtaran bölüğü vardır.

Muzika-yı Hümâyûn'un bellibaşlı komutanları ile orkestra şefleri şunlardır: İtalyan asıllı Donizetti Paşa, Guatelli Paşa, Bizani, 19. yy'ın en tanınmış orkestra şeflerinden Angelo Mariani, Ermeni asıllı Fransız Dussap Paşa, İspanyol uyruklu Aranda (D'arenda) Paşa, Osman Paşa, Necip Paşa, Miralay Safvet bey (Atabinen), Zati Bey (Arca), Zeki Bey (Üngör).

John Donne

DONNE, John
(1572-1631)

İngiliz şair ve din adamı. Metafizikçi Şiir Okulu'nun en önemli temsilcilerindendir.

1572 yılında, 24 Ocak ile 19 Haziran arasında bir tarihte, Londra'da doğdu. 31 Mart 1631'de aynı yerde öldü. Katolik bir ailenin çocuğuydu. Babası zengin bir tüccardı. On yaşına değin özel ders aldı. 1584'te Oxford Üniversitesi'ne girdi, ama diploma alabilmek için edilmesi gereken yemin dinsel inançlarına aykırı düştüğünden, öbür Katolik gençler gibi o da üniversiteden diploma almadan ayrıldı. Kısa bir süre Cambridge Üniversitesi'ne gittiği söylenir. Daha sonra 1591-1596 arasında Lincoln's Inn'de hukuk öğrenimi gördü. İki kez donanmayla İspanyollar'a karşı sefere çıktı ve bu yolculuklarda kurduğu ilişkiler sayesinde, dönüşünde, İngiltere Baş Yargıcı Sir Thomas Egerton'un özel sekreterliği gibi önemli bir görevi elde etti. Ancak Egerton'un akrabası olan on yedi yaşındaki Anne More ile 1601'de gizlice evlenmesi üzerine bu evliliği onaylamayan Egerton Donne'ı hapse attırdı. Birkaç ay sonra hapisten çıktıysa da yıllarca işsiz kaldı ve para sıkıntısı çekti. Kral I. James ancak meslek olarak Kilise'yi seçtiği takdirde onu koruyacağını söylüyordu. Gençliğinden beri Katoliklik ve Protestanlık arasında karar veremeyen Donne 1615'te Anglikan Kilisesi'ne geçti ve papaz oldu.

Donne 16. yy şiirine tepki olarak çıkan ve sonradan "metafizikçi" adı verilen bir şiir akımının en önemli şairlerinden biriydi. Dil ve içerik bakımından büyük yenilikler getirmiştir. Yalnız aşk şiirleri değil, aynı zamanda dinsel şiirler ve tanrıbilim alanında yapıtlar yazmış çok yönlü bir sanatçıydı. Asıl ününü, yaklaşık olarak 1590-1612 arasında yazmış olduğu aşk şiirlerine borçludur. Basılmak üzere yazılmış olmayan bu şiirler, o yıllarda ancak kapalı bir çevrede elden ele dolaşıyor ve hayranlık uyandırıyordu. Basılmaları ancak Donne'ın ölümünden iki yıl sonra, 1633'te gerçekleşti. Kendinden sonra gelen iki kuşağı çok etkilemiş bir şair olan Donne 17. yy'ın ikinci yarısından sonra gözden düşmeye başlamış, 18.yy'da ise hiç tutulmamıştır. 19. yy'da da bir iki şair ve eleştirmen dışında Donne'ı önemseyen olmamıştı. Ancak 20. yy'ın başlarında H.J.C.Grierson'ın ve özellikle T.S.Eliot'ın Donne'ı yeniden keşfedip değerlendirmelerinden sonra, şair yeniden dikkatleri üstüne çekmiş ve 1940'larda, bazı eleştirmenlerce Shakespeare'den sonra İngilizler'in en büyük şairi olduğu ileri sürülmüştür. Bu değerlendirme bugün abartmalı görünmekteyse de, Donne'ın, İngilizler'in birkaç büyük şairi arasında yer aldığı söylenebilir.

Donne 1590'larda şiir yazmaya başladığı zaman, İngiltere'de aşk şiirinde Petrarca geleneği egemendi. Şairler sonelerinde platonik bir aşkı dile getirir, hep sevgilinin güzelliğini över, onu yüceltir ve acımasızlığından yakınarak, döktüklerigözyaşlarından, çektikleri acılardan söz ederlerdi. Donne, Petrarca' geleneğinin kalıplarını kırdı ve gerek içerik gerekse biçim bakımından yeni bir şiirin yolunu açtı. Donne'ın aşk şiirleri çok çeşitlidir, ama birbirinden farklı aşk anlayışlarını dile getiren iki büyük gruba ayrılabilirler. Birinci grup şiirlerde Donne aşkı, geçici, bedensel bir zevk işi sayar. Kadını yüceltmek şöyle dursun, onu aşk oyunu oynayan bir dişi olarak görür, bazen aşağılar da. İkinci grup şiirlerindeki yaklaşım ise çok değişiktir. Bunlarda, bedensel yönü yadsımayan, ama karşılıklı derin bir sevgi ve güven duygusuna dayanan ciddi bir aşktan söz edilir. Şiirlerinin kronolojik sırası bilinmemekle birlikte, bazı eleştirmenler, Donne'ın bu ikinci grup şiirlerini, Anne More'u tanıdıktan sonra yazmış olduğu kanısındadırlar. Donne aşk şiirlerinde kadının güzelliğinden hiç söz etmez; bir kadınla ilişkinin kendinde yarattığı duyguları ve yaşantıları araştırıp anlatmaya çalışır. Sanki o sırada karşısında bulunan sevgilisiyle konuşur ve tartışır gibi yazmasının sağladığı dramatik öğe ve canlılık daha önceki şairlerde yoktur.

Donne İngiliz şiirine biçimsel bakımdan da yenilik getirmiş bir şairdir. 16. yy şiirinde "şairane" bir dil kullanılıyordu. Donne "şairane" bir dille yazmaz; onunki güncel konuşma dilidir ve kullandığı imgeler de güzel nesnelerle yapılmış, süsleme işlevi gören imgeler değildir. Metafizikçi Okul'un başlıca özelliklerinden biri olan ve "conceit" adı verilen bu benzetmeler, ilk bakışta, aralarında hiçbir benzerlik bulunmayan iki öğeyi birbirine bağlamakla sağlanır. Donne'dan önceki şiirde imge kaynağı doğa (çiçekler, vadiler, kıymetli taşlar vb.) ve mitolojyadır. Donne ise duygularını dile getirirken günlük eşyadan, kimya, astronomi, tıp, skolastik felsefe gibi çeşitli düşün dünyalarından yararlanır. Örneğin bir şiirinde sevgilisiyle kendini bir pergelin iki ayağına; bir başka şiirinde sevgilisinin okşadığı çıplak vücudunu yeni keşfedilen Amerika kıtasına benzetir. Donne ve onu izleyenlerin, aşk şiirinde felsefe ve bilim dünyalarından alınmış malzeme kullanmaları daha sonra kendilerine "metafizikçi" adının verilmesine neden olmuştur.

Şiirinin başka bir özelliği ahenksiz izlenimini uyandırmasıdır. Alışılagelmiş olan yumuşak ve müzikal ahenk onun şiirinde görülmez. Ama yoğun duygularını dile getirmek ve söylediklerini kanıtla-

mak için kurduğu mantıksal yapıda konuşma dilinin ritimlerini kendi amacına hizmet edecek bir şekilde ustalıkla kullanır.

Donne'ın bir başka yönü de dinsel yönüdür. Her türlü bilgiye susamış olan bu şair, aşk şiirlerini yazarken bir yandan da dinle ilgileniyor, gerçeği arıyor ve bu konuda düzyazı yapıtlar ve şiirler yazıyordu. Bunlardan çoğu bugün ancak tarihsel bir değer taşır. Örneğin 1610'da yayımlanan ilk yapıtı *Pseudo-Martyr* İngiltere'de Katolikler'in bazı durumlarda Krala itaat etmektense dinsel inançları gereği ölümü yeğlemelerinin yanlış bir davranış olduğunu kanıtlamak için yazılmıştır. 1611'de yayımlanan *Ignatius His Conclave*'de Cizvitler'le alay eder. Yayımlamaya cesaret edemediği *Biathanatos*'da, bazı durumlarda intihar etmenin günah sayılamayacağı görüşünü savunur. Düzyazı yapıtları içinde sanat açısından değer taşıyan *Devotions Upon Emergent Occasions* (1624) geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra kendi ruhsal durumunu çözümlemeye çalıştığı, ölüm konusu etrafında dönen bir kitaptır. Dinsel şiirlerinden yalnız "Holy Sonnets" adıyla anılan ve kendi korku ve umutlarını dile getirdiği, ölüm, günah, ve af konularını işlediği şiirleri sanat bakımından değerlerini korumuşlardır. Donne papaz olduktan sonra bir iki dinsel şiir yazmış, bütün sanatçılığını verdiği vaazlarında göstermiştir. Öldüğünde vaiz olarak ünü şairliğinden daha yaygındı.

17. Yüzyıl İngiliz Şiiri

17. yy'ın başında Metafizikçi Okul'a bağlı şairler, hayal gücü zengin, heyecanlı, duygulu, paradokslarla beslenmiş şiirler yazmıştır. Ancak yüzyıl boyunca şiir beğenisi değişmiş ve 18. yy'ın başında, açık berrak, dengeli, heyecansız bir şiir anlayışı edebiyata egemen olmuş, hayal gücü ve heyecan, yerini, akla ve sağduyuya bırakmıştır.

Şiirde görülen bu değişme büyük ölçüde 17. yy'ın bilimsel devrim çağı olmasıyla açıklanır. Galilei*, Bacon* ve Newton* gibi bilim adamları ile Descartes*, Hobbes* ve Locke* gibi düşünürler insanların dünyaya bakışını etkilemişlerdi. Newton'dan sonra, evren, aklın açıklayabileceği büyük bir makine sayılıyordu ve "gerçek" kavramı, kanıtlanabilir matematiksel gerçek ile özdeşleşmeye başlamıştı. Gerçeğe varmak, ölçüye, dengeye, soyutlamaya ve akla gereksinme gösteriyordu. Şairin de sezgisini ve hayal gücünü kullanarak bazı gerçeklere ulaşabileceği inancı zayıflamaktaydı.

18. yy'da artık şiirden beklenen de, evrensel olanı, yani bilinen genel insan doğasını yansıtmak, insanlar arasında ortak olan duyguları dile getirmek olmuştur. Özgün düşünceler, kişisel duygular, beklenmedik şaşırtıcı imgeler hoş karşılanmamaya başlanmış; metafizikçi şiir, yerini 18. yy'ın klasik, kurallara uyan, ölçülü, açık, dengeli, heyecansız ama iyi işlenmiş şiirine bırakmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Poems of John Donne*, (ö.s.), H.J.C.Grierson (der.), 1912, ("John Donne'dan Şiirler"); *Complete Poems and Selected Prose*, (ö.s.), John Hayward (der.), 1932, ("Toplu Şiirler ve Düzyazılardan Seçmeler"); *The Divine Poems*, (ö.s.), Helen Gardner (der.), 1953, ("Kutsal Şiirler"); *The Sermons of John Donne*, (ö.s.), G.R.Potter ve E.M.Simpson (der.), 10 cilt, 1953-1962, ("John Donne'ın Vaazları").

- **KAYNAKLAR:** A.Alvarez, *The School Donne*, 1961; R.C.Bald, *John Donne: A Life*, 1970; J.Bennett, *Five Metaphysical Poets*, 1964; T.S.Eliot, "The Metaphysical Poets", *Selected Essays*, 1932; J.Havelock (der.), *Donne, Songs and Sonnets*, 1973; J.B.Leishman, *The Monarch of Wit*, 1951; E.Simpson, *A Study of the Prose Works of John Donne*, 1948; A. Stein, *John Donne's Lyrics:The Eloquence of Action*, 1962.

DONSKOY, Mark
(1901-1981)

SSCB'li film yönetmeni. Sovyet sinemasında özellikle Gorki uyarlamalarıyla tanınmıştır.

Mark Semyonoviç Donskoy 6 Mart 1901'de Odessa'da doğdu, 24 Mart 1981'de öldü. Gençliğinde Kızıl Ordu'da çarpıştı, Psikiyatri öğrenimi gördü, emniyet görevlisi olarak çalıştı. 1925'ten sonra sanatla ilgilendi ve Ayzenştayn'ın öğrencisi oldu.1928'de film çevirmeye başladı. "Gorki Üçlemesi" olarak bilinen *Detstvo Gorkovo* (Gorki'nin Çocukluğu), *V Lyudyah* (İnsanlar Arasında) ve *Moi Üniversteti* ("Benim Üniversitelerim") adlı filmleri onun, Gorki'yi çok iyi tanıyan bir yönetmen olduğunu kanıtladı. 1956'da çevirdiği *Mat* (Ana) filmi Gorki uyarlamalarının kusursuz bir örneği sayılır. 1969'da ünlü Rus baritonu Şalyapin'in yaşamını konu alan filmi de destan-film türünün başyapıtlarındandır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Detstvo Gorkovo*, 1938, (Gorki'nin Çocukluğu); *V Lyudyah*, 1939, (İnsanlar Arasında); *Moi Üniversteti*, 1940, ("Benim Üniversitelerim"); *Kak Zakalyalas Stal*, 1942, (Ve Çeliğe Su Verildi); *Mat*, 1956, (Ana); *Şalyapin*, 1969.

DOPPLER, Christian
(1803-1853)

Avusturyalı fizikçi. Bir dalga kaynağı ile gözlemci arasındaki göreli hareket nedeniyle görünür dalgaboylarının değişmesine ilişkin, kendi adıyla bilinen olayı bulmuştur.

Johann Christian Doppler 29 Kasım 1803'te Salzburg'da doğdu; 17 Mart 1853'te Venedik'te öldü. 1822'de matematik okumak amacıyla Viyana Politeknik Enstitüsü'ne girdi; ancak bu okulun eğitim düzeyini yeterli bulmadığından üç yıl sonra Salzburg'a dönerek çalışmalarını kendi kendine sürdürdü. 1829'dan başlayarak Viyana ve Prag'daki devlet liselerinde matematik öğretmenliği yaptıktan sonra, 1841'de Prag Devlet Teknik Akademisi'nde temel

matematik ve uygulamalı geometri profesörlüğüne getirildi. Ses ve ışık kaynaklarına ilişkin ünlü "Doppler olayı"nı bu kuruluşta bulunduğu yıllarda açıklayan Doppler, 1847'de Chemnits'deki (bugün DAC' de Karl-Marx-Stadt) Madencilik Akademisi'nde matematik, fizik ve mekanik profesörlüğünü üstlendi, 1850'de Viyana Üniversitesi'nde Avusturya'nın ilk deneysel fizik kürsüsünde profesörlüğe ve yeni kurulan Fizik Enstitüsü'nün yöneticiliğine atandıysa da, yıllardır akciğerlerinden hasta olduğu için 1852'de görevinden ayrılıp dinlenmek üzere Venedik'e gitti ve ertesi yıl, henüz 50 yaşındayken orada öldü.

İlk çalışmalarını matematik alanında yapan Doppler bilimsel ününü, hızın ses ve ışık dalgalarının gözlemlenen frekansı üzerindeki etkisini veren ve kendi adıyla anılan ilkeye borçludur. 1842'de "Über das farbige Licht der doppelsterne" ("Çift Yıldızların Renkli Işığı Üstüne") başlıklı makalesinde açıkladığı bu olgu fizik ve astronominin temel ilkelerinden biridir. Bu çalışmasında, gözlemciye göre hareket halinde olan bir titreşim (ses ya da ışık) kaynağından yayılan dalgaboylarının hıza bağlı olarak değişmesini inceleyen Doppler, dalgaboyunun, eğer titreşim kaynağı gözlemciden uzaklaşıyorsa artı, gözlemciye yaklaşıyorsa eksi değerde $\Delta\lambda$ kadar bir değişikliğe uğradığını açıkladı. Doppler olayı, düdük çalarak geçen bir trenin sesinde kolayca gözlemlenebilir: Tren gözlemciye yaklaştıkça düdük sesi giderek tizleşir (frekansı artar), gözlemciden uzaklaştıkça pesleşir (frekansı azalır). 1845'te, Hollandalı meteoroloji bilgini Christoph Buys-Ballot'nun (1817-1890) deneysel olarak kanıtladığı akustik Doppler olayı günümüzde radarla seyir tekniklerinde (Doppler sonarı) ve büyük balık sürülerinin yerini belirlemekte kullanılarak havacılık, denizcilik ve balıkçılıkta yaygın bir uygulamaya konu olmuştur.

Doppler, 1846'da, bu kez hem dalga kaynağının hem de gözlemcinin hareketli olması koşulunda geçerli olan $f' = f\,\frac{V \pm v_o}{V \mp v_s}$ formülünü yayınladı. Burada f dalganın frekansı, f' dalganın hareket halinde olması nedeniyle değişen frekansı, V dalganın hızı, v_o gözlemcinin hızı, v_s ise kaynağın hızıdır. Üstteki işaretler (payda +, paydada −) kaynakla gözlemcinin birbirine yaklaştığı, alttaki işaretler ise birbirinden uzaklaştığı durumlar için geçerlidir. Seste gözlemlenen bu harekete bağlı dalgaboyu değişikliğinin ışık için de söz konusu olduğunu düşünen Doppler çiftyıldızların ışığını inceleyerek, renk kaymalarının nedenini yıldız ile Yer'in göreli hareketine bağladı. Ancak bu olguyu kuramsal bir temele oturtarak inandırıcı bir biçimde açıklayamadı. Optikteki Doppler olayını açıklayarak astronomiye, özellikle tayf çizgilerinin kaymasına uygulayan Fizeau olmuştur. Bu açıklamaya göre, yıldız ile Yer birbirinden uzaklaştığında yıldızın ışığı tayfın kırmızı bölgesine (daha alçak frekansa ya da daha uzun dalgaboyuna), birbirine yaklaştığında ise tayfın mor bölgesine (daha yüksek frekansa ya da daha kısa dalgaboyuna) doğru kayar. Doppler olayı, duyarlı spektroskopların yapımından sonra astronomide giderek önem kazanmış, Einstein'ın görelik kuramıyla bağdaştırılarak çağdaş astronominin temel kavramlarından biri olmuştur. Özellikle Hubble'ın çalışmalarından sonra, uzaktaki yıldızların ışığının kırmızıya kayma olgusunu evrenin genişlemesine bir kanıt olarak değerlendiren çağdaş evren kuramlarının temeli de gene Doppler olayına dayanır.

- YAPITLAR (başlıca): *Abandlungen von Christian Doppler*, (ö.s.), 1907, H.A.Corenz (der), ("Christian Doppler'in Araştırmaları").

- BAKINIZ: EINSTEIN, FIZEAU, W.HUBBLE, HUGGINS, MÖSSBAUER.

DORÉ, Paul Gustave
(1832-1883)

Fransız grafikçi ve kitap resimleyicisi. Yapıtlarıyla 19.yy'ın grafik sanatçılarını, özellikle de karikatürcüleri etkilemiştir.

6 Ocak 1832'de Strasbourg'da doğdu, 23 Ocak 1883'te Paris'te öldü. Genç yaşta grafik sanatlarla ilgilenmeye başladı. Paris'e yerleşti. Burada haftalık bir dergi için taşbaskı tekniğiyle (litografi) resimler yaptı. Bir süre sonra kitap yayımcısı Philipon için çalışmaya başladı ve çeşitli yazarların kitaplarını resimledi. 1854'te *Oeuvres de Rabelais* ("Rabelais'nin Yapıtları") ve 1855'te Balzac'ın *Les contes drôlatiques*'i ("Eğlenceli Öyküler") için yaptığı gravürlerle ün kazandı ve çağının önde gelen kitap resimleyicilerinden biri olarak bu alanda çalışmalarını sürdürdü.

Doré önceleri taşbaskı üstüne çalışırken, bir süre sonra, başka sanatçılar tarafından baskıya hazırlanmak üzere tahta kalıplara oyulan çizimler yapmaya yönelmiştir. Gerçekçi bir üslupla olağandışı konuları ele alması ve güçlü öykücülüğü ile çağdaşlarını, özellikle de Daumier, Gavarni (1804-1866) ve Grandville gibi karikatürcü yanı ağır basan sanatçıları etkilemiş, onların yapıtlarında ortaya çıkan gerçekçi yaklaşımın hazırlayıcısı olmuştur. Yaşamının sonlarına doğru resim ve heykel alanlarında da yapıtlar veren Doré'nin resimlediği kitaplar arasında Dante'nin *İlahi Komedya*'sı, La Fontaine'in *Masallar*'ı, Cervantes'in *Don Kişot*'u en ünlüleridir. Ayrıca bir de resimlerini yapmış olması nedeniyle kendi adıyla anılan *Doré İncil*'i yayımlanmıştır. Uluslararası ünü nedeniyle yapıtları başka ülkelerde de aranır olmuş, örneğin Londra'da özel bir Doré Galerisi açılmıştır. Toplumbilim araştırıcıları için bugün bile ilginç birer görsel kaynak niteliğindeki yapıtları önde gelen müzelerde sergilenmektedir.

- BAKINIZ: DAUMIER.

DORIA, Andrea
(1466-1560)

Cenevizli amiral. Fransa Krallığı ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu donanmalarına komuta etmiştir.

30 Kasım 1466'da Oneglia'da doğdu, 25 Kasım 1560'ta Cenova'da öldü. Cenevizli soylu bir ailenin oğluydu. Önce Papa VIII. Innocentius'un, ardından İtalya'daki bazı yerel prenslerin buyruğunda çalıştı. 1510'a doğru kendi yaptırdığı sekiz kalyonla Akdeniz'e açıldı ve korsanlarla çarpışmaya başladı.

Aragon ve Kastilya kralı Charles, 1519'da V.Charles adıyla Kutsal Roma-Cermen imparatoru olarak taç giymiş, I.François'nın imparator olma konusundaki beklentisinin gerçekleşmemesi, Fransa ve Aragon arasındaki eski düşmanlığı yeniden gündeme getirmişti. Aynı yıl I.François'nın buyruğuna giren Andrea Doria, I.François ve V.Charles arasındaki savaşlarda Fransız donanmasına komuta etti. 1524'te Marsilya açıklarında bir İspanyol donanmasını yendi. 1525'te Fransız ordusunun Pavia'da yenilmesinden ve I.François'nın tutsak edilmesinden sonra bir süre Papa VII.Clement'in buyruğunda çalıştı. 1527'de, I.François serbest bırakıldıktan sonra yeniden Fransa'nın yanına geçti. Cenova'nın İspanyol egemenliğinden çıkarılarak Fransa Krallığı topraklarına katılmasına katkıda bulundu. Ama I.François, Cenova konusunda verdiği sözleri tutmayınca araları açıldı. Andrea Doria Fransız donanmasından ayrılarak Cenova'ya özgürlük verilmesi koşuluyla V.Charles'ın buyruğuna girdi. 1528'de Cenova'yı Fransız işgalinden kurtararak kente girdi. Bunun üzerine V.Charles ona Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu donanmasının amiralliğini ve Melfi prensliğini verdi.

Cenova'nın mutlak yöneticisi olan Doria, kentin soylu ailelerine dayanan bir tür oligarşi kurdu. 1529'da Fransız ordusunun Cenova'yı geri almak için yaptığı saldırıyı etkisiz bıraktı. Bu yıllarda Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Akdeniz'de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun egemenliğini tehdit etmekteydi. V.Charles'ın Barbaros'a karşı alınacak önlemleri saptamak amacıyla topladığı meclis,Andrea Doria'yı Akdeniz'de Osmanlı egemenliğine son vermekle görevlendirdi. Doria, 1532'de Koron'u ele geçirdi. 1537-1540 Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında hazırlanan Haçlı deniz seferine komuta etti. 1538'de Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasına Preveze'de yenildi. Korfu'ya çekilen Doria, 1541'de V.Charles'ın Cezayir seferine katıldı.

1547'de Cenevizli rakip bir aileden Luigi Fiesci, Doria'ya karşı bir suikast düzenledi. Bu olayda yeğeni Gianettino öldürülen Doria, olaya karışanları acımasızca cezalandırdı. 1555'e dek V.Charles'ın yanında savaşmayı sürdürdü, sonra donanmasının komutasını yeğeni Giovanni Andrea Doria'ya bıraktı. Cenova'ya özgürlüğünü kazandırmış olması nedeniyle kente üzerinde "vatanın babası" yazan bir heykeli dikildi.

• BAKINIZ: CHARLES V [CHARLES QUINT]; FRANÇOIS I, HAYREDDİN PAŞA [BARBAROS].

D'ORIOLA, Pierre Jonquères
(1920)

Fransız,binici. Dünya şampiyonu olmuştur.

Fransa'da soylu bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Çok küçük yaşta ata binmeye başladı. Daha sonra konkurhipiklerde adını duyurdu. Kısa zamanda yalnız Fransa'nın değil, binicilik dünyasının en ünlü isimlerinden biri oldu. 1952 ve 1964 Olimpiyat Oyunları'nda üstün bir başarı göstererek altın madalyalar kazandı. 1966'da Dünya şampiyonluğunu kazandı. Kendisinden üç yaş küçük kardeşi Pierre d'Oriola da dünyaca ünlü bir eskrimcidir.

DORIOT, Jacques
(1898-1945)

Fransız siyaset adamı. Fransız Halk Partisi'nin kurucularındandır.

26 Eylül 1898'de Oise Eyaleti'nin Bresles kasabasında doğdu,. 22 Şubat 1945'te Almanya'da öldü. Saint-Denis'te metalurji işçisi olarak çalışırken 1920'de Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) Gençlik Örgütü'ne (Jeunesse Communiste) üye oldu, 1923'te örgütün genel sekreterliğine getirildi. 1924'te FKP'den milletvekili seçildi ve Ruhr Bölgesi'nin işgaliyle, Rif Savaşı'na karşı FKP'nin yürüttüğü kampanyalara öncülük etti. 1931'de FKP'den Saint-Denis belediye başkanı seçilen Doriot, FKP'nin faşistlere karşı etkin tavır almadığı gerekçesiyle sert eleştirilere başlayınca 1934'te FKP'den çıkarıldı.

Doriot FKP'den çıkarıldıktan sonra faşist eğilimli bir dergi olan *Emancipation Nationale*'i çıkarmaya başladı. 1936'da bu derginin çevresinde toplanan bir grupla birlikte faşist Fransız Halk Partisi'ni kurdu ve *La liberté* adlı derginin yayımını başlattı. Aynı yıl Saint-Denis'ten yeniden milletvekili seçilen Doriot mecliste, Halk Cephesi iktidarını yıpratmak için yoğun bir mücadele verdi. 1940'ta Naziler'in Fransa'yı işgal etmelerinden sonra ise işgalcilerle işbirliğine dayanan bir siyaset izledi. Vichy hükümetini Hitler'e sadık bir yönetim kurmamakla suçlayan Doriot, Naziler'den maddi destek alarak Pétain ve Laval'a karşı girişimlerde bulundu. Bu sırada Bolşevizm'e karşı Fransız Gönüllüler Birliği adında bir örgüt kurdu ve Doğu cephesinde Naziler'le birlikte SSCB'ye karşı savaştı. Savaşın sonlarına doğru, Sigmaringen'de kurduğu Vatan Radyosu'ndan Fransa'ya yönelik yayınlar yaptı. Haziran 1944'te Müttefikler'in Fransa'ya çıkmasından sonra Almanya'ya kaçarken bir uçaktan açılan makineli tüfek ateşi sonucu arabasının içinde öldü.

• BAKINIZ: DÉAT, LAVAL, PÉTAIN.

DORMEN, Haldun
(1928)

Türk oyuncu ve oyun yönetmeni. Hareketli sahneleri çözümlemedeki ustalığı ve yönettiği müzikallerle tanınmıştır.

5 Nisan 1928'de Mersin'de doğdu. Babası işadamıydı. Ortaokulu İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nde, Liseyi Robert Kolej'de okudu. 1949'da ABD'ye giderek Yale Üniversitesi Tiyatro Yönetmenliği Bölümü'ne girdi. 1952-1954 arasında Hollywood ve Saranach Lake'de küçük profesyonel tiyatrolarda çalıştı. 1954'te Türkiye'ye döndü, Muhsin Ertuğrul yönetimindeki Küçük Sahne'ye girdi. 1955'te Dormen Tiyatrosu'nu kurdu ve *Papazkaçtı*'yı sahneledi. Askerliğini yaptıktan sonra, 1957'de Cep Tiyatrosu'nda genç amatörlerle çalıştı. Aynı yıl Dormen Tiyatrosu'nda O'Neil'in *Karaağaçlar Altında*'sını sahneledi. 1961'de Breffort'un *Sokak Kızı İrma*'sını, 1962'de Refik Erduran'ın *Ayı Masalı*'nı,1966'da Yaşar Kemal' in *Yer Demir Gök Bakır*'ını, 1967'de de Feydau'nun *Bityeniği*'ni yönetti. 1971'de Erol Günaydın'ın yazdığı *İstanbul Masalı*'yla İngiltere'de Aldwych Tiyatro Festivali'ne katıldı.

Dormen Tiyatrosu kapandıktan sonra çeşitli yayın organlarında sanat yazıları yazdı, TV programları hazırladı. Yönettiği iki film Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde birinci oldu. Birçok televizyon oyunu da yazıp yöneten Dormen, 1979'dan sonra kendi yazdığı müzikalleri sahneledi. Bunlardan *Hisseli Harikalar Kumpanyası* Macarca'ya çevrildi. Halen bir bankanın sanat danışmanlığını yapmaktadır.

Dormen 1950'li yıllarda tiyatrosunda pek çok genç oyuncu yetiştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Müzikal:** *Hisseli Harikalar Kumpanyası*, 1980; *Geceye Selam*, 1982; *Şen Sazın Bülbülleri*, 1983. **Otobiyografi:** *Sürç-ü Lisan Ettikse*, 1977. **Film:** *Bozuk Düzen*, 1966; *Güzel Bir Gün İçin*, 1967. **Yönettiği Oyunlar:** *Papazkaçtı*, 1955; *Karaağaçlar Altında*, 1957; *Sokak Kızı İrma*, 1961; *Ayı Masalı*, 1962; *Yer Demir Gök Bakır*, 1966; *Bityeniği*, 1967; *İstanbul Masalı*, 1971.

DORSAY, Atillâ
(1939)

Türk sinema eleştirmeni. Sinemayı geniş yığınlara sevdirmeyi amaçlayan yazılarıyla tanınmıştır.

17 Mart 1939'da İzmir'de doğdu. İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra mimarlık eğitimi gördü. 1966'da *Cumhuriyet* gazetesinde film eleştirileri yazmaya başladı. Kısa bir süre mimarlık yaptıktan sonra turizm dalında çalıştı. 1967'de Görsel Yayınevi'ni kurdu. 1979'da Türk Dil Kurumu Basın Ödülü'nü aldı.

1980-1983 arasında Turhan Gürkan ile birlikte *Gösteri* dergisinin aylık fasiküller halinde yayımladığı *Türk ve Dünya Sineması Ansiklopedisi*'ni hazırladı. Amerikan sineması üzerine eleştirilerini *Mitos ve Kuşku* adlı kitabında topladı. Dorsay yurt dışında *L'Unità*, *Cinema 80*, *Écran* adlı yayın organlarında Türk sinemasını tanıtan yazılar yazdı. Yabancı ülkelerde birçok sinema şenliği izleyip Türk okuruna duyurdu. Yurt içinde ise yazılarının yanı sıra çeşitli şenliklere jüri üyesi olarak katıldı, 12 Eylül 1980'de tüm derneklerle birlikte kapatılana değin SİYAD'ın (Sinema Yazarları Derneği) başkanlığını yaptı.

Dorsay'ın yazıları izlenimci eleştiri anlayışına dayanır. Sinemayı seven, belli bir hoşgörüyle bakan tavrıyla sinema sanatına saygıyı, sevgiyi geniş izleyici kitlesine yayma çabasındadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mitos ve Kuşku*, 1977; *Sinema ve Çağımız*, I, 1984.

DORSEY, James Owen
(1848-1895)

ABD'li etnolog ve dilbilimci. Amerikan Kızılderilileri ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

31 Ekim 1848'de Maryland eyaletinin Baltimore kentinde doğdu, 4 Şubat 1895'te Washington'da öldü. Virginia'daki Alexandria Protestan İlahiyat Okulu'nda eğitim gördü. 1871'de din görevlisi oldu. Bir süre Dakota bölgesindeki Pawnee'ler arasında misyoner olarak çalıştı, fakat hastalığı nedeniyle 1880'de Maryland'e dönüp bir kilisede çalışmaya başladı. Bu dönemde Dorsey yeni kurulmuş olan Amerikan Etnoloji Bürosu adına araştırma yapmak üzere Omaha Kızılderilileri'nin bulunduğu Nebraska'ya gitti.

Dorsey yaptığı geziler sırasında çeşitli kızılderili kabilelerinin dilleri ve sosyolojik yapıları üstüne ayrıntılı bilgiler toplamıştır. Çalışmaları antropolojinin gelişmesine yönelik bilgi birikimine ve ABD'deki kızılderililerin dil ve ırk yapılarına ilişkin kaynakların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Omaha sociology*, 1884, ("Omaha Sosyolojisi"); *Osage Traditions*, 1888, ("Osage Gelenekleri"); *A Study of Siouan Cults*, 1894, ("Sioux Kültleri Üstüne Bir Çalışma"); *Siouan Sociology*, (ö.s.), 1897, (Sioux Sosyolojisi").

DOS PASSOS, John Roderigo
(1896-1970)

ABD'li romancı. Amerikan toplumunu radikal bir tutumla değerlendiren romanlarıyla I. Dünya Savaşı sonrası kuşağın en önemli sanatçılarından biri olmuştur.

14 Ocak 1896'da Chicago'da doğdu, 28 Eylül 1970'te Baltimore'da öldü. Babası New York'ta yetişmiş Portekiz asıllı varlıklı bir avukattı. 1916'da

Harvard Üniversitesi'ni bitirdi ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra gazeteciliğe başladı ve yaşamı Amerika ve Avrupa'nın büyük kentlerinde geçti. 1927'deki Sacco ve Vanzetti davasında bu iki sendikacıyı kurtarma mücadelesine etkin olarak katıldı, ancak olumlu bir sonuç alınmamasından büyük ölçüde etkilendi. 1937'de Ernest Hemingway'le birlikte İspanya İç Savaşı'nı izledi.

Dos Passos'un I. Dünya Savaşı'ndaki deneyimleri güçlü bir savaş karşıtı roman olan *Three Soldiers*'ın (Üç Savaşçı) yazılmasına yol açtı. Romanlarında Amerikan toplumunu varlıklı ve ayrıcalıklılarile yoksul ve güçsüzlerden oluşan iki ayrı "ulus" olarak ele aldı. *U.S.A.* adlı üçlemesi bu iki ulus imgesi üstüne kuruludur. Bu dizi romanlar, tek tek kahramanların serüvenlerinden çok, tüm bir toplumu anlatmayı amaçladıkları için, roman tekniği açısından da yenilikler getirmiştir. Gazete başlıkları, "haber-film" bölümleri, şarkılar, yazarın kişisel görüşünü açıklayan "kamera" adlı bölüm, ABD'nin önde gelen kişilerinin biyografileri, izlenen olay ve kişilerle iç içe bir kurgu içinde geliştirilir. Dos Passos bu yaklaşımıyla 20. yy'ın ilk otuz yılında Amerika toplumunun sosyolojik, psikolojik, siyasal ve ahlaksal bir panoramasını vermeye çalışmıştır. Amerikan toplumunda insanların büyük bir makinenin işlevsel parçalarına ve salt nüfus kâğıdıyla özdeşleşen kimliksiz bireylere dönüşmesi vurgulanır.

Dos Passos, yaşamının son dönemlerinde Amerikan tarihi ve demokratik geleneğine daha çok önem vermeye başlamış, 1952'de yayımlanan *District of Columbia* adlı üçlemesinde, biçimsel denemelerden çok düşüncelerin öne çıktığı, yurtsever eğilimlerin ağır bastığı bir tutuma yönelmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Three Soldiers*, 1921, (Üç Savaşçı); *Manhattan Transfer*, 1925; *The 42nd Parallel*, 1930, (42. Enlem); *1919*, 1932; *The Big Money*, 1936, ("Büyük Para"); *District of Columbia*, 1952.

DOST MUHAMMED
(1793-1863)

Afgan emiri. Barakzay hanedanını kurmuştur.

1793'te, bazı kaynaklara göre ise 1788'de Herat'ta doğdu, 1863'te aynı yerde öldü. Barakzay kabilesinin başkanı Payında Han'ın 21 oğlundan biridir. 12 yaşına gelinceye değin akrabalarının yanında yaşadı. 1809'dan sonra, Emir Mahmud Şah'ın veziri olan en büyük ağabeyi Fahd Han'ın yardımıyla önemli görevlere atandı.1816'da, Fahd Han'la birlikte Herat'a gitti. Burada iken Mahmud Şah'la araları açıldı. Dost Muhammed, üzerine yürüyen Mahmud Şah'ın kardeşi Kâmran'dan kaçmayı başardıysa da, Fahd Han yakalandı ve öldürüldü. Ağabeyinin öcünü almak için silaha sarılan Dost Muhammed, 1818'de, Keşmir'den yola çıktı ve Mahmud Şah'ı yenerek Herat ve Kâbil dışında tüm Kuzey Afganistan'ı ele geçirdi. Daha sonra Gazne'yi kendisine ayırdı, diğer toprakları ise kardeşleri arasında bölüştürdü. 1826'da Kâbil'i, 1834'te Kandehar'ı ele geçirerek tüm Afganistan'ı denetimi altına aldı. 1835'te ailenin en güçlü kişisi olarak Barakzay hanedanını kurdu ve kendisini Afganistan Emiri ilan etti.

Dost Muhammed, emir olduktan sonra ilk iş olarak 1836'da Peşaver'i Sikhler'in elinden almak üzere bir sefer düzenledi. Ancak savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra, Afganistan'da egemenlik kurmak için yarışan İngilizler ve Ruslar'la mücadele etti. 1837'de Ruslar'ın desteklediği İranlılar Herat'ı işgal edince, Afganistan'ın Ruslar'ın egemenliği altına girmesinden çekinen İngilizler, kendilerine dostça davranmayan Dost Muhammed'i taht-tan indirerek yerine Şah Şuca'yı geçirmeye karar verdiler. İngiliz ordusunun 1839'da Kandehar'a girip Şah Şuca'yı Afgan emiri ilan etmesiyle, 1842'ye dek sürecek olan I. Afgan Savaşı başlamış oldu.

İngilizler birkaç ay içinde Gazne ve Kâbil'i ele geçirdiler. Dost Muhammed, önce Belh'e ardından Buhara'ya kaçtıysa da burada tutuklandı. Bunun üzerine ülkede büyük olaylar başgösterdi. Afganlılar yabancı işgalcilere ve zorla başlarına geçirilmiş olan Şah Şuca'ya karşı ayaklanarak İngilizler'e karşı savaşmaya başladılar. Bu sırada hapisten kaçan Dost Muhammed ordularının başına geçtiyse de, 1840'ta yeniden yakalanarak ailesiyle birlikte Hindistan'a sürgüne yollandı.

Afganlılar'la İngilizler arasında iki yıl süren çatışmalar sonunda İngilizler Kâbil'den çekilmek zorunda kaldılar. Çekilme sırasında, Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han'ın saldırısına uğrayan İngiliz ordusu büyük kayıplar verdi. İngilizler aynı yıl Kâbil'i yeniden kuşatma girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar. Dost Muhammed, sonunda Afganistan'a döndü ve 1842'de yeniden tahta çıktı.

Dost Muhammed, bu tarihten sonra tüm gücüyle ülkedeki denetimini sağlamlaştırmaya çalıştı. Dürrani hanedanının çökmesinden sonra yitirilen Hindikuş Dağları'nın ötesindeki eyaletleri ele geçirdi. 1855'te İngilizler'le Herat'a göz diken İran'a karşı bir antlaşma imzaladı.İran da, 1857'de İngilizler'le imzaladığı Peşaver Antlaşması'yla Herat'taki haklarından vazgeçtiğini ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdığını açıkladı. Dost Muhammed, Haziran 1863'te Afgan ordularının Herat'a girmelerinden kısa bir süre sonra buradaki ordugâhında öldü.

• **KAYNAKLAR:** Burns, *Cabool*, 1842; Ferrier, *History of Afgans*, 1858; L.W.King, *History and Coinage of the Bakarzais*, 1896; M.Lal, *Life of Dost Muhammed*, 1846.

• **BAKINIZ:** ABDURRAHMAN HAN.

Fiyodor Mihayloviç Dostoyevski

DOSTOYEVSKİ, Fiyodor Mihayloviç (1821-1881)

Rus, romancı. Rusya dışında da çağdaş düşünce ve roman anlayışına büyük katkısı olmuştur.

11 Kasım 1821'de Moskova'da doğdu, 9 Şubat 1881'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Babası Mihayl Andreyeviç Moskova'da Yoksullar Hastanesi'nde doktordu. 1819'da Moskovalı bir tüccarın kızı olan Marya Fedorovna ile evlenmişti. Fiyodor Mihayloviç Dostoyevski, Yoksullar Hastanesi'nin ek yapılarından birinde tek katlı bir evde dünyaya geldi. Öğrenimine evde annesi ve bir din adamının yardımıyla başladı. Bir süre sonra Fransız asıllı bir öğretmenin evine gitmeye başladı. Bu öğretmenin oğulları ve karısı çeşitli konuları paylaşarak çocuğun öğrenimini üstlenmişlerdi. Latince dersini ise babası veriyordu. 1834'te iyi bir özel okul olarak bilinen Çermak'a girdi.

On yaşına geldiğinde babası Tula Eyaleti'nde Daroyova yurtluğunu satın aldı. Yedi çocuk ve anneleri yazı burada geçirmeye başladılar. Daroyova'da geçirdikleri günler onlara sert ve acımasız bir insan olan babalarından uzakta yaşama olanağını sağladı. 1836 yılında anneleri henüz 37 yaşındayken öldü. Bunun üzerine Fiyodor ve ağabeysi Mihayl, Moskova'daki özel yatılı okuldan alınıp Askeri Mühendisler Okulu'na verildiler. Kısa bir süre sonra ağabeyisinin sağlığı bozularak okuldan uzaklaştırılması üzerine yalnız kaldı. Okulun katı kuralları ve babasının cimriliği yüzünden çok güç geçen bu yıllarda Fiyodor zamanının büyük bölümünü kitap okuyarak geçirmeye başladı. Rus ve Avrupa edebiyatlarını bu sırada tanıdı. E.T.A. Hoffmann, Schiller, Goethe, Shakespeare, Balzac, George Sand ve Dickens gibi yazarların yanı sıra, şiddet ve cinayet olaylarına bolca yer veren melodram türünü sevi yordu.

Dostoyevski 1839 yılında daha öğrenciyken, babasının Tula'da kendi serfleri tarafından öldürüldüğünü öğrendi. İlk sara nöbetlerinin bu olay üzerine başladığı öne sürülür.

İlk edebiyat çalışmaları

Okulu bitirdikten kısa bir süre sonra edebiyatla uğraşmak amacıyla askerlik mesleğinden ayrılmaya karar verdi ve 1844'te görevinden istifa etti. Aynı yıl ilk edebi ürünü sayılan, Balzac'ın *Eugénie Grandet* adlı yapıtının çevirisi bir dergide yayımlanmaya başladı. 1846'da ise *Bednıye Lyudi* (İnsancıklar) adlı ilk romanını yazdı. Kitabı Nekrasov aracılığıyla ünlü eleştirmen Vissarion Belinski'ye gönderdi. Belinski, Dostoyevski'nin geleceğin büyük bir sanatçısı olacağını sezdiğini, Gogol'ün *Palto*'sundaki karakterden daha canlı bir tip yarattığını belirtti. Kitap okuyuculardan da büyük ilgi gördü.

1846-1849 arasında, *Hoziayka* (Ev Sahibi), *Çesnıy Vor* (Namuslu Hırsız), *Beliye Noçi* (Beyaz Geceler), *Netoçka Nezvanova* adlı öyküleri yazdı. Ancak bu öyküler *İnsancıklar* kadar büyük yankı uyandırmadı.

Aynı yıllarda Dostoyevski Çar I. Nikola'nın baskıcı yönetimine karşı gelişen siyasal hareketlerle ilgilenmeye başlamış, Petraşevski adlı bir devrimcinin düzenlediği ev toplantılarına katılmaya başlamıştı. 1847 yılında etkinliğe başlamış olan Petraşevski ve arkadaşları ütopyacı sosyalistlerin düşüncelerini tartışıyorlardı. Dostoyevski bu çevre içinde daha dar bir grubun bir yeraltı yayını başlatmak amacı güden gizli toplantılarına da katıldı. Bu etkinliklerinden ötürü 1849 yılında tutuklandı. Böylece Dostoyevski'nin yaşamında *Zapiski iz mertvoğa Doma* (Ölüler Evinden Anılar) ve *Zapiski iz Podpolya* (Yeraltından Notlar) adlı sürgün ve esaret yaşamının anılarından oluşan yapıtlarına temel olan günler başladı. Tutuklandıktan sonra sekiz ay hücrede kaldı ve ölüm cezasına çarptırıldı. İdam mangasının önüne çıktıktan birkaç dakika sonra cezası hapis ve sürgüne çevrildi. Sibirya'ya, Omsk'da bir cezaevine gönderildi. Orada okumasına izin verilen tek kitap *İncil*'di, Bütün dikkati, çevresinde yaşayan basit suçlu insanların acılarına yöneldi. Giderek önceki siyasal görüşleri değişti ve İsa'nın acı çekerek insanlığı kurtarma öğretisi onun için büyük bir anlam kazandı. Ayrıca, sonraki romanlarında işleyeceği aşağılanmış, ezilmiş, suçlu insanları da o günlerde tanıdı. 1854'te salıverilmesinden sonra, Sibirya'daki Semipalatinsk kasabasına er olarak sürgüne gönderildi. Kardeşinden sürekli kitap istiyor, aralıksız okuyordu. 1857'de orada evlendi. Karısı Maria Dmitriyevna İssayev, bu evliliği kabul etmiş olmasına karşın, aslında bir başkasına âşık olan ve dokuz yaşında bir oğlu bulunan, veremli, dul bir kadındı. Aile yaşamı Dostoyevski'nin para gereksinimini bir baskı haline dönüştürdü.

Sürgün ve dünya görüşünde değişmeler

Edebiyat dünyasında eski konumunu elde etmek isteğiyle yeniden yazmaya koyuldu. 1859'da *Dyadyuşkin Son* (Amcanın Rüyası) adlı komik bir öykü yazdı. *Amcanın Rüyası*'nın hapis yıllarında tasarladığı konularla hiçbir ilgisi yoktu. Bunu *Selo Stepançkovo* ("Aile Dostu") adlı kısa bir roman izledi. Bu romanın yayımlanmasından hemen sonra, on yıl önce terkettiği St. Petersburg kentine dönme izni aldı.

1860 yılında ağabeyisi Mihayl ile birlikte *Vremya* ("Zaman") adlı dergiyi çıkartmaya başladı. 1850'lerdeki radikal görüşlerinden uzaklaşmış, Slavcılık ve Batılılaşma akımlarını uzlaştırmayı amaçlayan bir hedef seçmişti. Turgenyev, Ostrovski, Nekrassov ve eleştirmen Apollon Grigoriyev gibi yazarların yazdığı

derginin yaşaması için gece gündüz çalışmaya başladı. Ismarladığı tefrika romanları düzeltiyor, halkın seveceği popüler romanlara yer vermekten çekinmiyordu. 1861 yılında *Unijenye i oskorblenye* (Ezilenler) tefrika edilmeye başladı. Geleneklere karşı çıkarak sevgilisine kaçan bir kadının öyküsünü anlatan romanın melodram yanı ağır basıyordu. Eleştirmenlerin sert tepkilerine yol açan bu yapıt halkın ilgisini çekti. Daha sonraki yapıtları açısından *Ezilenler* çocuk psikolojisini incelediği Nelli tipiyle önemlidir. Aynı yıl yayımlanan *Zapiski iz mertvoğa Doma* ise (Ölüler Evinden Anılar) karısını öldüren bir idam mahkûmunun anılarıydı. Yapıt, aslında Dostoyevski'nin cezaevi anılarından oluşur ve yitirilen özgürlük temasını işler. Dostoyevski bu romanıyla yeniden üne kavuştu. Yapıtı övenler arasında Tolstoy ve Turgenyev de bulunuyordu.

Başyapıtlarının İlki: Suç ve Ceza

Avrupa ve Batı uygarlığıyla karşılaşma

Yoğun çalışmalarından ötürü sağlığı iyice bozulan Dostoyevski 1862'de doktorların tavsiyesiyle ilk kez bir Avrupa yolculuğuna çıktı. Kısa süren bu gezide Fransa, İngiltere ve İtalya'ya gitti. Avrupa uygarlığı ile yüz yüze gelişi önemli bir dönüm noktası oldu. *Vremya* için "Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları" adlı bir dizi yazarak Rusya'yı Avrupa'yı kurtaracak güç olarak ilan etti. Ona göre İngiltere'de Sanayi Devrimi, Fransa'da ise III. Napoléon'un (1808-1873) uygulamaları burjuvalaşmaya yol açmış ve Tanrı düşüncesinden yoksun bu ilerleme anlayışı tüm Batı'yı çürütmüştü. Batı ona "Tarih'in kapısında saatini bekleyen Rus" halkının büyük görevler üstlenebileceğini müjdelemişti.

Aynı yıl hükümet bir yazıdan ötürü *Vremya*'yı kapattı. Mali durumu yeniden karışan Dostoyevski, hem Wiesbaden'deki rulet masalarında şansını denemek, hem de bir süreden beri yakın bir ilişkiye girdiği Polina Suslova adlı genç bir kadınla buluşmak için, borç para alarak Avrupa'ya gitti. Nihilist eğilimleri ağır basan bu kadınla ilişkisi, sevgiyle nefretin, mutlulukla mutsuzluğun iç içe geçtiği, hareketli ama o ölçüde de yıpratıcı bir ilişki oldu. Polina Suslova'nın kişiliği Dostoyevski'nin romanlarındaki kadın kahramanlara güçlü bir biçimde yansımıştır.

Dostoyevski Rusya'ya döndükten sonra kardeşi ile *Epoha* ("Çağ") adında yeni bir dergi çıkardı ve *Zapiski iz Podpolya* (Yeraltından Notlar) adlı romanını bu dergide yayımlamaya başladı. Daha sonraki büyük romanlarının habercisi sayılabilecek bu yapıtında insanın akıl yoluyla kendi kendini yönetebileceğini ileri süren sosyalistlere karşı çıkıyordu. Daha sonraki romanlarında yer alacak ahlaki, dini, politik ve toplumsal konuların hemen hepsini içeren romanı eleştirmenlerden fazla ilgi görmedi. Zaten 1864 ve 1865 yılları özel yaşamına da felaketler getirmiş, karısı ve kardeşi ölmüş, borçlar yüzünden dergisi de kapanmıştı. Dostoyevski bir yayıncıdan aldığı avansla yeniden Avrupa'ya kaçtı. Umudu artık tümüyle kendini kaptırdığı kumar ve Polina'daydı. Ancak, sevgilisi onu Wiesbaden'de terk edip Paris'e gitti, kumarda tüm parasını, değerli eşyalarını yitirdi, giysilerini bile rehine koymak zorunda kaldı. Ülkesine dönebilmek için dostlarına, bu arada *Suç ve Ceza*'nın anahatlarından söz ederek bir yayıncıya mektuplar yazdı. İstediği paranın gelmesiyle 1865 Ekimi'nde Rusya'ya dönebildi.

Parasını peşin aldığı bir romanı bitirmesi gerekiyordu. Ancak teslim tarihi yaklaştığı halde çalışmaları bir türlü ilerlememişti. Anna Snitkina adında genç bir sekreter tuttu ve onun yardımıyla *İgrok* (Kumarbaz) adındaki kısa romanını üç haftada yazdı. Kumar tutkusunun ve Polina'yla ilişkisinin etkilerini taşıyan bu roman, yazarın fiziksel dünyada ilk özgürlük denemesi olarak nitelediği kumar duygusuna karşı tutumunu da sergiler.

1866'da yayımlanan *Prestuplenye i Nakazanye*'nin (Suç ve Ceza) Dostoyevski'nin kafasında oluşması, yazarın zindanda geçirdiği günlere kadar gider. Bu romanın oluşmasının, gelişmesinin ve ayrıntılarının bütünleşmesinin yazarın çok sayıdaki çalışma defterinde görülmesi bunun kanıtıdır. *Suç ve Ceza*'nın genç kahramanının *Yeraltından Notlar*'daki insana benzeyen sorunu eksiksiz özgürlük arayışından kaynaklanır. Zeki, yetenekli ama o ölçüde de yoksul olan üniversite öğrencisi Raskolnikov, durumunu değiştirebilmek için aptal, aç gözlü, sağır ve hasta olan bir tefeci kadını öldürmeyi kurar. Tefeci kadın kesinlikle değersiz ve yaşaması için hiçbir haklı neden olmayan birisidir. Oysa kendisi eylemi sonucunda elde edeceği parayla geleceğini kurtarabilecek, insanlığa, topluma yararlı olabilecektir. Geride hiçbir iz bırakmadan cinayeti işler. Ancak o andan sonra korkunç bir iç mücadelesine girer. Artık kendisini insanlıktan kopmuş, ayrılmış duymaktadır. Bu duygu onu kendisini ele vermeye kadar götürür. Ancak cezasını çekmeye başladıktan sonra insanlığa dönebilecektir. *Suç ve Ceza*'nın en önemli teması özgürlüktür. Ahlak ve yasalarla belirlenmiş davranış biçimlerinin ötesindeki davranışlar kişiyi kendisini çevreleyen adsız insanlar sürüsünden ayırır ve sınırsız bir bağımsızlık, özgürlük sağlar. Bu sınırları aşabilmiş bir insan için artık ahlak ya da ahlaksızlık söz konusu değildir. Ceza boş, anlamsız bir sözcük halini alır. İşte yaşlı tefeci, romanın kahramanı için bir para kaynağı olmaktan öte, bu özgürlük ortamına geçişinin ilk engelidir. Ancak Raskolnikov, bu ilk engeli aştıktan sonra umduğu iç huzurunu bulamaz. Bilinci sonsuz bir yargılamanın sınırları içine hapsedilir. Bu hesaplaşma genç öğrenciyi sonunda başkasına el kaldıran kişinin aslında kendisine el kaldırdığı düşüncesine kadar götürür. Sonuç çevresindeki herkesten uzaklaşması, herkese ve kendi kendine yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşma genç öğrencinin giderek sıradan, mutsuz, talihsiz insanlara yaklaşmasına neden olur. Bu talihsizlerden biri, kardeşlerini beslemek için vücudunu satan fahişe Sonya, ona insanlığa yeniden dönüşün yolunu gösterir. İnsanın Tanrı olmadığı, Tanrı'yı yadsımanın kendi kendini yadsımak olduğunu kavraması ona yeniden özgürlüğün yolunu açar.

Dostoyevski 1867 yılında kendisinden yirmi dört yaş küçük olan sekreteri Anna Snitkina ile evlendi. Karısı yazarın ölümüne değin, gittikçe daha karmaşık hale gelen mali sorunlarını, telif haklarını, harcamalarını düzene sokmaya çalıştı ve büyük ölçüde başarılı da oldu. Evlendikleri yıl hem Dostoyevski'nin sağlık durumunun kötüleşmesi, hem de alacaklıların gittikçe artan baskıları yüzünden, yeniden Avrupa'ya gittiler. Dört yıl süren bu dönem güçlüklerle geçti. Sürekli yer değiştiriyorlar ve Dostoyevski kumar oynamaktan kendisini alamıyordu. Yine de bu yıllar içinde *İdiot*

(Budala), *Veçnıy Muj* (Edebi Koca), *Besi* (Ecinniler) gibi önemli yapıtlar yazabildi. *Budala*, Dostoyevski'nin "iyiliklerle, inançlarla" dolu kahramanı Mişkin'in çevresiyle ilişkilerini anlatır. Pırıl pırıl çekici kişiliğiyle, saflığa varan görev anlayışı ve kardeşçe sevgi duygularıyla Mişkin, kötülükler ve "suç"la simgelenen insanlar arasında, sanki bir tür sınamadan geçirilir.

Budala'nın borçlarından bir kısmını temizlemesinden cesaret alarak hemen ardından *Edebi Koca*'yı yazdı. Ne var ki, bu romanı beklenen ilgiyi görmedi. Hastalığının artmasına, yeni doğan bebeklerinin ölümünün verdiği büyük acıya rağmen çalışmalarını sürdürdü. *Ecinniler*'i yazmaya başladıktan sonra ve bu romanı ülkesinin dışında bitiremeyeceğini anlayınca, yayıncısının çabaları sonucu St. Petersburg'a döndüler. Bir süre sonra bu kentte önemi anlaşılmış bir yazar olarak yaşamaya, toplantılara çağrılmaya başladı. 1873 yılında dostları tutucu *Grajdanin* ("Yurttaş") dergisinin yönetmenliğine gelmesini sağladılar. Bu dergide başlattığı "Bir Yazarın Günlüğü" adlı dizi yazılarını 1876 yılında ayrı bir yayın olarak çıkarmaya başladı. Bu yazılarında güncel olaylara, edebi gelişmelere ve eleştirilere yer veriyor, araya kısa öyküler de sokuyordu. 1878 yılında Rus Bilimler Akademisi'nin Dostoyevski'yi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne üye seçmesi, bu eski mahkûm ve sürgünün kendisini toplumuna bütünüyle kabul ettirdiğinin kanıtı oldu. Bu gelişmeler arasında, son romanı *Bratya Karamazovı*'yı (Karamazov Kardeşler) yazmaya başladı ve bu yapıtını ölümünden üç ay kadar önce bitirdi.

Karamazov Kardeşler Dostoyevski'nin tüm yazarlık yaşamı boyunca değindiği önemli temaların bir arada işlendiği, dramatik olaylarla süslenmiş bir düşünce romanıdır. Yaşlı, şehvet düşkünü bir babanın, her biri ayrı annelerden olma dört oğlunun sevgi, nefret, günah ve tutkularının meydana getirdiği çerçeve içinde sürüp giden bir inanç arayışı, Tanrı'ya ulaşma çabası romanın temelini oluşturur. Kahramanların olağanüstü bir yoğunlukta yaşadıkları umutsuzluk, acı, tutku ve çılgınlık anları, arayışlarının insani zayıflıkları, derin psikolojik çözümlemelerle betimlenir. Romanın temel sorununun yanıtı ise rahip Zosima'nın konuşmasında belirttiği evrensel uyumun, kafa ile değil, yürekle ve inançla elde edilebileceğidir.

Dostoyevski'nin ölümünden kısa bir süre önce yaşadığı son önemli olay da, Puşkin adına Moskova'da dikilen anıtın açılışında yaptığı konuşmaydı. Bu konuşmasında Puşkin'in öneminin başka halkların dehasını yakalama yeteneğinin yanı sıra, Rus insanının değerlerini meydana çıkarmasından doğduğunu belirten Dostoyevski, konuyu Rus halkının evrensel önemine getirdi. Ona göre halkının hayranlığa değer saflığı ve bozulmamışlığı Batı'nın tüm halklarını kurtaracak bir güç oluşturuyordu.

Dostoyevski sonunda Turgenyev ve Tolstoy ölçüsünde bir yazar olduğunu kabul ettirmiş, birbiri ardından yayımlanan kitaplarıyla borçlarından kurtulmuş, ama bu kez de sağlığını büyük ölçüde yitirmişti. Uzun süren sara hastalığının ciğerlerinde yol açtığı anfizem sık sık kanamalara neden oluyordu. Nitekim ölümü de böyle bir kriz sonucu oldu. Çeşitli kurumların, üniversitelerin, askeri öğrencilerin temsilcileri ve büyük bir okur kitlesinin katıldığı bir törenle gömüldü.

Bugün dünyanın en çok okunan ve üzerinde en çok tartışılan yazarlarından biri olan Dostoyevski'nin, değerini toplumuna büyük güçlükle ve uzun çabalardan sonra kabul ettirebilmesi, yaşadığı yıllardaki baskıcı devlet yönetiminin onun görüşlerini tehlikeli saymasından, özgürlükçü aydın çevrelerinse onu bir gerici olarak görmelerindendi.

Zamanının İngiliz ve Fransız romanlarını ilgiyle izleyen ve okuma susuzluğunu çoğu zaman gazete haberleriyle gidermeye çalışan Dostoyevski, kendi romanlarında ve öykülerinde de, suç işleyip günaha girmiş insanlara ve heyecan yaratan olaylara aşırı ölçüde yer vermiş, bu nedenle geniş okur yığınlarına kolayca ulaşabilmiştir. İnsan ruhunun derinliklerini ustaca çözümlemesi, yakından tanıdığı Rus aydınlarının inanç bunalımlarını ve devrimci çevrelerin nihilist eğilimlerini korkusuzca yansıtması, yazarlığının çok farklı biçimlerde değerlendirilmesine yol açmıştır. Dostoyevski Batı ülkelerinin yazın ve düşün yaşamını büyük ölçüde etkilemiş, özellikle varoluşçu düşüncenin temel kaynaklarından biri sayılmıştır.

◄ *Zor günlerin sonu*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Bednıye Lyudi*, 1846, (İnsancıklar); *Netoçka Nezvanova*, 1849; *Dyadyuşkin Son*, 1859, (Amcanın Rüyası); *Selo Stepançkovo*, 1859, ("Aile Dostu"); *Unijenye i ostoblenye*, 1861, (Ezilenler); *Zapiski iz mertvoğa Doma*, 1861, (Ölüler Evinden Anılar); *Zapiski iz Podpolya*, 1864, (Yeraltından Notlar); *İgrok*, 1866, (Kumarbaz); *Prestuplenyè i Nakazanye*, 1866, (Suç ve Ceza); *İdiot*, 1869, (Budala); *Veçnıy Muj*, 1870, (Edebi Koca); *Besi*, 1872, (Ecinniler); *Bratya Karamazovı*, 1880, (Karamazov Kardeşler).

- **KAYNAKLAR:** A. Dostoevsky, *Dostoevsky Portrayed by His Wife: The Diary and Reminiscences of Mme. Dostoevsky*, 1926; D.Fanger, *Dostoevsky and Romantic Realism*, 1965; A.Gide, *Dostoevsky*, 1923; R.L.Jackson, *Dostoevsky's Quest for Form*, 1966; K.Mochulsky, *Dostoevsky:His Life and Work*, 1967; R.Payne, *Dostoevsky: A Human Portrait*, 1961; R.Peace, *Dostoevsky: An Examination of the Major Novels*, 1971; E.J.Simmons, *Dostoevsky: The Making of a Novelist*, 1950; H. Troyat, *Dostoevsky*, 1939; E.Wasiolek, *Dostoevsky: The Major Fiction*, 1964; A.Yarmolinsky, *Dostoevsky: His Life and Art*, 1957.

- **BAKINIZ:** BALZAC, HEIDEGGER, JASPERS, NEKRASOV, TOLSTOY.

DOUAREN, François
(1509-1559)

Fransız, hukukçu. Döneminin en yetkili medeni hukukçularındandır.

1509'da Moncontour'da doğdu, 23 Temmuz 1559'da Bourges'te öldü. Babası yargıçtı. Bourges Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördü. 1538'de aynı üniversitede hukuk profesörü oldu. 1548'de Paris'e gitti ve burada bir süre avukatlık yaptı. 1551'de Berry düşesi Marguerite de France'ın daveti üzerine Bourges'e döndü ve onun yanında çalışmaya başladı, Bourges Üniversitesi'nde dersler verdi.

Douaren, Bourges Üniversitesi'nde öğrencisi olduğu Alciat'dan sonra medeni hukuk alanında dönemının en yetkin hukukçusudur. İlk Çağ hakkında çok geniş bir bilgiye sahipti. Kilise hukuku ile ilgili yazılar yazmış, Digeste'nin çeşitli bölümlerini yeniden yorumlamıştır. Öte yandan, Fransız Katolik kilisesinin özgürlüğünü savunan yazıları da vardır. Reform hareketi yanlısı olan Douaren, Calvin ile yakın ilişki kurmuş, yaşamı boyunca Baron, Baudouin ve Cujas' la kişisel çekişme içinde bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De sacris eccleside ministeriis* 1551, ("Kilisenin Kutsal Görevleri"); *Pro libertate ecclesiae gallicae*, 1511, ("Özgür Fransız Kilisesi"); *Des Commentaires sur le Digeste, Heptaemeron*, 1555, ("Hukuksal Yorumlar"); *Commentarius in consuetudines feudorum*, 1558, ("Feodal Örf ve Âdetlerin Yorumu"); *Epistola de Francisco Balduino*, 1562, ("Francisco Balduino'nun Yazışmaları").

DOUGLAS, Donald Wills
(1892-1981)

ABD'li uçak mühendisi, tasarımcı ve sanayici. Hava taşımacılığında yaygın olarak kullanılan DC tipi yolcu uçaklarının yapımcısıdır.

6 Nisan 1892'de New York Eyaleti'nin Brooklyn kentinde doğdu, 1 Şubat 1981'de öldü. 1914'te Cambridge'deki Massachusetts Institute of Technology'den uçak mühendisliği diplomasını alıp, bu okulda kurulan ilk hava deneme tünelinin yapımı çalışmalarına katıldıktan sonra, 1915'te bir uçak şirketinde başmühendis olarak çalışmaya başladı. 1920'de bu kuruluştan ayrılarak Los Angeles'ta Douglas Aircraft Company adıyla kendi şirketini kurdu ve 1957'ye değin başkanlığını yürüttü. Hemen hemen on yıl içinde dünyanın en büyük uçak şirketleri içinde ön sırayı alan ve DC tipi yolcu uçaklarıyla yalnız ABD'nin değil, dünya pazarının büyük bir payını ele geçiren kuruluş, 1967'de McDonnell Aircraft ile birleşerek McDonnell Douglas Corporation adıyla uçak sanayiindeki yerini daha da güçlendirdi.

Önceleri ABD donanmasının uçak gereksinimini karşılayan Douglas'ın ilk büyük başarısı, DC-1 adıyla bilinen çift motorlu yolcu uçağıdır. 1933'te, ABD'nin en büyük hava taşımacılığı şirketlerinden birinin isteği üzerine tasarladığı ve yalnız bir tane ürettiği, tümüyle metalden yapılmış bu uçak 1 Temmuz 1933'te 12 yolcusuyla saatte yaklaşık 275 km hıza ulaşarak ilk uçuşunu gerçekleştirdi. 1920'de İngiliz yapımcı Handley Page'in ilk kez askeri hücum uçaklarında kullandığı, kanada paralel bir eksen çevresinde dönerek özellikle kalkış ve inişte havanın kaldırma kuvvetini artıran kanat "flap"ını Douglas, DC-1'lerde ilk kez sivil uçaklara uygulamıştı. Başarılı deneme uçuşundan sonra seri üretimine geçilen DC-1, Douglas Commercial ("Ticari Douglas") sözcüklerinin ilk harflerini taşıyan ve DC-10'a dek uzanan bu geniş dizinin ilk örneği oldu. 1935'te bu modeli Douglas uçaklarının en ünlüsü olan DC-3 izledi. Dakota C-47 adıyla da bilinen ve saatte yaklaşık 310 km hız yaparak 21 yolcu taşıyabilen DC-3 kısa sürede ABD'nin sivil hava taşımacılığına hemen tümüyle egemen oldu. 1942'de ilk uçuşunu yapan dört motorlu DC-4, ardından DC-6 ve DC-7 ile 1940'lardan sonra dünyanın pek çok ülkesinde hava ticaret filosunun büyük bir ağırlığını DC yolcu uçakları üstlenmişti. II. Dünya Savaşı sırasında hafif ve ağır bombardıman uçakları üreten Douglas, savaş sonrası dönemde jet motorlu uçakların tasarımına yöneldi ve 1955'te dört reaktörlü DC-8, daha sonra iki reaktörlü DC-9 ve üç reaktörlü DC-10 jetleriyle McDonnell Douglas Corporation dünya uçak pazarındaki satış hacmini giderek artırdı. 1982'de, THY filosunu oluşturan 27 uçaktan 11'i (9 tane DC-9 ve 2 tane DC-10) DC modeliydi.

• **BAKINIZ:** CURTISS, DE HAVILLAND, TUPOLEV.

DOUGLAS, Paul Howard
(1892-1976)

ABD'li iktisatçı ve siyaset adamı. Neo-Klasik üretim ve ücret kuramı ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

26 Mart 1892'de Massachussets Eyaleti'nin Salem kentinde doğdu, 24 Eylül 1976'da Washington'da öldü. Bowdoin College'ı bitirdikten sonra, 1920'ye dek Illinois ve Washington üniversitelerinde ve Reed College'da iktisat dersleri verdi. 1921'de Columbia Üniversitesi'nde iktisat doktoru, 1925'te Chicago Üniversitesi'nde iktisat profesörü oldu. Bu tarihten sonra uzunca bir süre Pennsylvania ve New York Devlet İşsizlik Komisyonları'nda danışmanlık görevinde bulundu. Illinois Eyaleti'nde işsizlik, kamu kuruluşlarının düzenlenmesi, yaşlılara yardım ve konut yasalarının hazırlanmasına katıldı. Başkan Roosevelt tarafından başlatılan yeni iktisat politikaları sırasında hükümete iktisadi danışmanlık yaptı. 1939-1942 arasında Chicago Belediye Meclisi üyesi olarak çalıştı. II.Dünya Savaşı başlayınca gönüllü olarak Deniz Kuvvetleri'ne yazıldı ve yarbaylığa kadar yükseldi. 1948-1954 ve 1960 seçimlerinde Demokratik Parti'den ABD Senatosu'na giren Douglas, bu görevi sırasında bankacılık, maliye ve sosyal güvenlikle ilgili yasaların hazırlanmasında etkin bir rol oynadı.

Douglas'ın yayımlanan ilk bilimsel çalışması 1925'te yazdığı *Wages and the Family* ("Ücretler ve Aile") adlı kitabıdır. Bu çalışmasından sonra, bir firmanın ürettiği çıktı ile kullandığı girdiler arasındaki teknik ilişkinin matematiksel ifadesi olan üretim fonksiyonunun istatistiksel çözümlemesini yapmaya yöneldi. ABD'li meslektaşı W.C.Cobb'un $P=aL^{\alpha} K^{\beta}$ olarak formüle ettiği üretim fonksiyonundaki, emek-saat cinsinden emek girdisini simgeleyen L ve sermaye gereçleri stokunu simgeleyen K için topladığı çeşitli istatistiksel verileri kullanarak, emek ve sermayenin marjinal verimliliğini gösteren α

ve β 'yı ve üretim fonksiyonundaki kaymayı gösteren a katsayısını bulmaya çalıştı. Daha sonra, elde ettiği α ve β değerlerini emek ve sermayenin gerçek yaşamda elde ettikleri ücret ve faiz gelirleriyle karşılaştıran Douglas, değerlerin kabaca birbirine eşit olmasından yola çıkarak, Neo-Klasik marjinal verim kuramının bir makro bölüşüm kuramı olarak da doğrulandığını savundu.

Adını, ampirik çalışmaları yapan Douglas ve formül haline getiren Cobb'dan alan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu hem varsayımları, hem de ulaştığı sonuçlar açısından birçok eleştiriye uğradı. Bu eleştirilerin başında, emek ve sermaye girdileri arasında sonsuz ikame esnekliği olduğuna ve milli ürünün emek ve sermaye arasında geriye hiçbir artık kalmaksızın bölüşüldüğüne ilişkin sonuçların gerçek dışı bulunması geliyordu. Diğer yandan, α ve β değerlerinin birbirlerinden bağımsız olarak hesaplanması gerekirken, birinci dereceden homojenlik varsayımına dayanılarak değerlerden biri hesaplandıktan sonra diğer değeri bulunan değerin birden çıkarılması yoluyla hesaplanmasının bir kısır döngüye yol açması da eleştirilmiştir.

Douglas'ın üretim kuramı, üretim yasaları, ücretler ve ücret kuramıyla ilgili kuramsal iktisadi çalışmalarının yanı sıra, günlük ve uygulamalı iktisat alanında da bazı çalışmaları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Wages and the Family*, 1925, ("Ücretler ve Aile"); *Real Wages in the United States 1890-1926*, 1930, ("Birleşik Devletler'de Gerçek Ücretler 1890-1926"); *The Theory of Wages*, 1934, ("Ücretler Kuramı"); *Ethics in Government*, 1952, ("Hükümette Ahlak Bilimi"); *Economy in the National Government* 1952, ("Ulusal Hükümette İktisat"); *America in the Market Place*, 1966, ("Pazar Yerinde Amerika").

• BAKINIZ: WICKSELL.

DOUGLAS, Stephen Arnold
(1813-1861)

ABD'li siyaset adamı. Amerikan İç Savaşı öncesi dönemde çeşitli bölgelerdeki kölelik sorununun çözümünün o bölgelerde yaşayan halkların vereceği kararla gerçekleşebileceğini savunmuştur.

23 Nisan 1813'te Brandon'da, doğdu, 3 Haziran 1861'de Chicago'da öldü. 1833'te Jacksonville'e yerleşen Douglas burada Demokratik Parti'ye girdi. 1843'te Birleşik Devletler Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Görevi boyunca yayılmacı bir politikayı savunan Douglas 1845'te Texas'ın ilhakını destekledi.

1846'da Birleşik Devletler Senatosu'na seçilen Douglas ölümüne dek bu görevini sürdürdü. Görevi sırasında kölelik sorununa çözüm arayan Douglas, Bölgeler Komitesi'nin başkanlığını yaptı. Douglas, çeşitli bölgelerde varolan kölelik sorununun çözümünün o yöre halklarının vereceği karara göre belirlenmesini savunuyordu. "Halk egemenliği" adını verdiği bu doktrini Douglas 1845'te Kansas-Nebraska Yasası ile uygulamaya çalıştı.

Douglas 1858'de Illinois'te yapılan senato seçimine Demokratik Parti adayı olarak katıldı ve rakibi Cumhuriyetçi Abraham Lincoln'e karşı senatoya yeniden üye seçildi. 1860'ta yapılan başkanlık seçimlerinde ise Lincoln'e karşı seçimi kaybetti.

Lincoln'ün seçilmesinden sonra Güney Carolina ve diğer bazı eyaletler Amerikan Birliği'nden ayrıldılar. Douglas yeniden birliği sağlamaya çalıştıysa da 1861'de iç savaş çıkması sonucu çabaları yarıda kaldı.

• KAYNAKLAR: R.W. Johannsen, *Autobiography of Stephen A. Douglas*, 1913; A.Johnson, *Stephen A.Douglas: A Study in American Politics*, 1908.

DOUGLASS, Frederick
(1817-1895)

ABD'li siyah önder. Köleliğin kaldırılması için çalışmıştır.

7 Şubat 1817'de Maryland Eyaleti'nde Tuckahoe' da doğdu, 20 Şubat 1895'te Washington'da öldü. Asıl adı Frederick Augustus Washington Bailey'dir, Annesi zenci bir köle, babası ise bir beyazdı. Küçük yaşta annesinden ayrılarak, Maryland'deki bir çiftlikte yaşayan büyükannesinin yanına gönderildi. 8 yaşında Baltimore'da, Hugh Auld ailesinin yanında uşak olarak çalışmaya başladı. Bayan Auld, eyalet yasasını çiğneyerek Frederick'e okuma yazma öğretti. Ancak kocası bunu olumsuz karşılayınca dersler kesildi. Frederick bilgisini kendi çabasıyla ilerletmeye çalıştı. Sahibi ölünce tarım işçisi oldu, daha sonra Baltimore'a gemi kalafatçısı olarak kiralandı. 1838'de bir denizcinin kâğıtlarıyla New York'a kaçtı. New Bedford'a giderek adını Douglass olarak değiştirdi. Güney'den özgür bir siyahla evlendi, işçi olarak çalıştı.

Douglass, Kuzey'de güçlenmeye başlayan kölelik karşıtı harekete katıldı. Massachussets Eyaleti'nde Nantucket'te bir toplantıda yaptığı konuşmadan sonra Massachussets Köleliğe Karşı Olanlar Derneği üyeliğine seçildi. İyi bir hatip olan Douglass, çeşitli toplantılarda kölelerin insanlık dışı yaşam koşullarını anlattı.

1845'te *Narrative of The Life of Frederick Douglass* ("Frederick Douglass'ın Yaşam Öyküsü") adlı otobiyografisini yayımladı. Ancak bunun üzerine eski sahibinin kendisini bulmasından korkarak İngiltere'ye gitti. İki yıl burada yaşadı, özgürlüğünü satın alabilecek kadar para biriktirerek Amerika'ya döndü. Rochester'a yerleşerek *North Star* adında bir gazete çıkarmaya başladı.

1861'de başlayan İç Savaş sırasında Abraham Lincoln'ün danışmanlığını yaptı. Kuzey ordusuna zenci asker toplanmasında büyük yardımı oldu. Zenci askerlerin ordu içinde etkinliğinin artırılmasını sağladı.

1865-1877 arasında özgürlüğüne kavuşan kölelerin vatandaşlık hakları için çalıştı. Bu konudaki tartışmalarda resmi sıfatı olan tek siyah Douglass'tı. Bundan sonra devletin çeşitli kademelerinde görev

aldı. Birleşik Devletler adına Columbia bölgesinin güvenlik işleri müdürlüğü, Haiti Cumhuriyeti başkonsolosluğu ve Santo Domingo maslahatgüzarlığı yaptı. Son görevinden istifa ederek ayrıldı.

Köleliğin kaldırılması için çalışan Douglass, bu amaçla yapılan şiddet eylemlerine karşıydı. Kölelikten kurtuluşun yalnızca zincirlerden kurtulmak değil, sosyal ve iktisadi alanda da eşit haklar elde etmek olduğunu savunuyordu. Kadın hakları hareketinin de destekleyicisiydi.

• YAPITLAR (başlıca):*Narrative of The Life of Frederick Douglass*, 1845, (otobiyografi), ("Frederick Douglass'ın Yaşam Öyküsü"); *My Bondage and My Freedom*, 1855, (otobiyografi), ("Tutsaklığım ve Özgürlüğüm"); *Life and Times of Frederick Douglass*, 1881, (otobiyografi), ("Frederick Douglass'ın Yaşamı ve Dönemi").

• KAYNAKLAR: A. Bontemps, *Free at Last:The Life of Frederick Douglass*, 1971; P.S.Foner, *Frederick Douglass: A Biography*, 1964.

• BAKINIZ: R.HAYES, LINCOLN.

DOUMERGUE, Gaston
(1863-1937)

Fransız devlet adamı. 1913-1914 arasında başbakanlık, 1924-1931 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

1 Ağustos 1863'te Aigues-Vives'de doğdu, 18 Haziran 1937'de aynı yerde öldü. Protestan bir köylü ailesinin oğludur. Avukat olduktan sonra Çin Hindi ve Cezayir'e giderek 1885-1893 arasında yargıçlık yaptı. 1893'te Nîmes kentinden Radikal-Sosyalist Parti milletvekili seçilerek meclise girdi. 1902'de ilk kez bakan oldu ve 1910'a dek Combes, Clemenceau ve Briand hükümetlerinde milli eğitim, sömürgeler ve ticaret bakanlığı yaptı. 1910'da senatoya seçildi ve Aralık 1913'te başbakanlığa getirildi. Başbakanlığın yanı sıra dışişleri bakanlığı görevini de üstlendiği hükümet 7 ay sonra dağıldı. Ağustos 1914'te yeniden sömürgeler bakanı olan Doumergue, Mart 1917'ye değin bu görevde kaldı.1923-1924 arasında senato başkanlığı yaptı. 1924'te Millerand'ın görevden ayrılmasından sonra cumhurbaşkanı seçildi.

Doumergue 7 yıl süren cumhurbaşkanlığı sırasında, ülkedeki siyasi istikrarsızlığın yol açtığı hükümet sorunları ve 1929 Büyük Bunalımı'nın ertesinde doğan iktisadi güçlüklerle uğraşmak zorunda kaldı. Ancak, tarafsız, adil ve partiler üstü bir siyaset izleyerek partiler arasındaki hakemlik görevini başarıyla yerine getirdi. Cumhurbaşkanlığı görevinin sona ermesinden 3 yıl sonra, Şubat 1934'te çıkan Stavisky olayı ve onu izleyen karışıklıkların hemen ertesinde yeniden göreve çağrıldı. Kralcılar, Sosyalistler ve Komünistler dışında tüm siyasi parti başkanlarından oluşan Doumergue başkanlığındaki Milli Birlik hükümetinin, yasama erkinin gücünü artırmaya yönelik anayasa değişiklikleri yapmak istemesi hoşnutsuzluk yarattı. Doumergue, Radikaller'in hükümetten ayrılmalarının ardından Kasım 1934'te başbakanlıktan istifa etti ve siyasi yaşamdan çekildi.

• BAKINIZ: BRIAND, CLEMENCEAU, DALADIER.

DOVÇENKO, Aleksandr
(1894-1959)

SSCB'li sinema yönetmeni. Konulara getirdiği yoğun şiirsellikle tanınmıştır.

Aleksandr Petroviç Dovçenko 12 Eylül 1894'te Ukrayna'da doğdu, 1956'da Kiev'de öldü. Bir köylü ailesinin oğluydu. Önce ilkokul öğretmenliği, daha sonraları elçilik yaptı. 1923'te Kiev'e dönünce, çizgi roman ressamlığına başladı. Sinema üstüne bir bilgisi olmadığı halde, sinemacı olmaya karar vermişti. 1926'da kendisine en yakın sinema stüdyosunun bulunduğu Odessa'ya gitti.Yönetmenliğini paylaştığı ilk film olan *Vasya-reformator* ("Reformcu Vasya") sansür edildi. Bundan yılmayan Dovçenko, 1928'de ilk önemli filmi olan *Zvenigora*'yı çekti. Film, Ukrayna'yı bütün yönleriyle ele alan deneysel, lirik bir şiir-film olarak övgüyle karşılandı. Dovçenko'nun en büyük başarısı 1930'da çektiği *Zemlya*'dır ("Toprak"). Film estetik olgunluğu ve görsel zenginliğiyle dikkati çekti. İlk sesli filmi *Ivan*'da Dinyeper Nehri'ndeki baraj yapımını ele aldı. II. Dünya Savaşı sırasında, bir ara savaş muhabirliği yaptı ve savaş filmleri çekti. Büyük bir Rus bitki bilimcisinin hayatını ele alan *Mişurin* 1946'da çekildi. 1948'de gösterime girdi. 1930'larda tasarladığı, Ukrayna'da bir köyün gelişimini konu edinen bir üçleme ise, ancak, Dovçenko'nun ölümünden sonra karısı Yulia Solntseva tarafından tamamlandı. Dovçenko'nun sinema üzerine yazdığı yazılar bir kitapta toplanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Vasya-reformator*, 1926, ("Reformcu Vasya"); *Zvenigora*, 1928; *Arsenal*, 1929; *Zemlya*, 1930, ("Toprak"); *Ivan*, 1932; *Aerograd*, 1935; *Skors*, 1939; *Mişurin*, 1946.

DOWELL, Anthony
(1943)

İngiliz, dansçı. Yumuşak ve hafif hareketlere dayanan özgün tekniğiyle, çağdaş balenin en önemli adlarındandır.

16 Şubat 1943'te Londra'da doğdu. 1953'te Sadler's Wells Bale Okulu'nda öğrenime başladı. 1960'ta Covent Garden Opera Balesi'ne katıldı. 1961'de, Kraliyet Balesi'ne geçti. Başdansçı olarak ilk kez 1962'de bu topluluğun *Napoli pas de six* ("Napoli Altılı Dansı") adlı gösterisinde dans etti. 1964'te Ashton'ın *The Dream* ("Düş"), 1966'da da *Monotones* adlı balelerindeki başarılı yorumuyla ilgi çekti

aynı yıl Kraliyet Balesi'nin kadrolu başdansçışı oldu. 1967'den sonra topluluğun birçok balesinde rol aldı. 1972'de *Dance Magazine* ödülünü kazandı. 1978'de Amerikan Bale Tiyatrosu'na katıldı ve 1979'da bu topluluğun başdansçışı oldu.

Dowell'i bale dünyasında öne çıkaran, hareketlerindeki yumuşaklık ve hafifliktir. Bu yeteneğine dayanan zarif dans tekniği ve özgün üslubuyla 20. yy balesinin önde gelen dansçıları arasına yükselmiştir. Dowell balenin dışında sanatın başka dallarına da ilgi duymuş, resim yapmış, kâğıttan heykeller üretmiş, çeşitli tiyatrolar için kostümler hazırlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Rol aldığı baleler: *Napoli pas de six*, 1962, ("Napoli Altılı Dansı"); *The Dream* ,1964, Müz.Mendelssohn, ("Düş"); *Romeo ile Juliet*, 1965, Müz.Çaykovski; *Monotones*, 1966, Müz.E.Satie; *Shadow Play*, 1967, Müz.C.Koechlin, ("Gölge Oyunu"); *Enigma Variations*, 1968, Müz.E.Elgar, ("Bilmece Çeşitlemeleri"); *Meditation*,1971, Müz.Çaykovski,("Meditasyon"); *Triad*, 1972, Müz.Prokofiev; *Manon*, 1974, Müz.Massenet; *Four Schumann Pieces*, 1975, Müz.Schumann, ("Dört Schumann parçası"); *A Month in the Country*, 1976, Müz. Chopin, ("Taşrada bir Ay").

DOYLE, Arthur Conan
(1859-1930)

İngiliz, romancı. Polisiye roman türünün ve dünyanın en ünlü roman kahramanlarından dedektif Şerlok Holmes'in yaratıcısıdır.

22 Mayıs 1859'da İskoçya'nın Edinburgh kentinde doğdu, 7 Temmuz 1930'da İngiltere'de Crowborough'da öldü. Edinburgh Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 1884'te doktor olarak mezun oldu. İlk günlerdeki hasta azlığının sıkıntısıyla *A Study in Scarlet* adlı ilk Şerlok Holmes öyküsünü yazdı. 1887'de yayımlanan bu roman büyük bir başarı kazanmamasına karşın, Amerikalı bir yayıncı, bu diziyi sürdürmesi için Doyle'u ikna etti. Üç yıl sonra yayımlanan *The Sign of Four* (Dörtlerin İşareti) bu kez başarılı oldu. Doyle doktorluğu bırakıp tümüyle yazarlığa başladı. 1894'te çıkan *The Memoirs of Sherlok Holmes* ("Şerlok Holmes'in Anıları") adlı kitaptaki son öykü, yarattığı kahramanın kazandığı ün ve başarılardan sıkılan yazarın, Şerlok Holmes'u azılı düşmanı Prof. Moriarty'ye "öldürtüşünü" aktarıyordu. Artık başka Şerlok Holmes öyküsü yazmamaya karar veren Doyle, dedektifin hayranlarının, evinin önünde gösteriler düzenlemelerine kadar varan tepkileri karşısında, diziyi sürdürme kararı almak zorunda kaldı. Bir ara kendisi de birtakım cinayet olaylarını çözümlemeye kalkıştıysa da sonunda bu hevesini kitaplarına saklamak zorunda kaldı.

Edgar Allan Poe'nun kimi öykülerinde ilk belirtileri görülen "polisiye roman" türü, Arthur Conan Doyle ile gelişip bağımsız bir tür haline geldi. Tıp öğrenimi görürken öğretmeni Dr. Joseph Bell'in hastalıkları hastayı çok kısa bir süre gözlemledikten sonra teşhiş edebilmesinden esinlenerek bütünüyle zihinsel süreçler sonucu olayları aydınlatan bir kahraman yaratmıştı. İnce, ayrıntılı "delil"lerden, okurun aklına gelemeyecek akıl yürütme yollarıyla sonuçlar çıkartılması, dedektifin yakın ama saf arkadaşı Dr. John Watson'un sürekli hayretler içindeki anlatısıyla birleşince, öyküler sürekli bir gerilim ve merak, sonuçlar ise büyük bir rahatlama veriyordu.

Hemen tüm dünya dillerine çevrilen ve sayısız filme uyarlanan Şerlok Holmes öyküleri, çekiciliğini günümüzde de sürdürdüğü gibi, çok sayıda yazarın yarattığı yeni dedektif tiplerine de modellik etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *A Study in Scarlet*, 1887; *The Sign of Four*, 1890, ("Dörtlerin İşareti"); *The Adventures of Sherlok Holmes*, 1892, ("Şerlok Holmes'in Maceraları"); *The Memoirs of Sherlok Holmes*, 1894, ("Şerlok Holmes'in Anıları"); *The Hound of the Baskervilles*, 1902, (Baskerviller'in Köpeği); *The Return of Sherlok Holmes*, 1905,·("Şerlok Holmes'in Dönüşü"); *The Case Book of Sherlok Holmes*, 1927, ("Şerlok Holmes'in Not Defteri").

DÖLLINGER, Johannes
(1799-1890)

Alman din adamı. Papalığın yanılmazlığı düşüncesine karşı çıkarak, ulusal kiliselerin güçlenmesini savunmuştur.

Johannes Jozef Ignaz von Döllinger 28 Şubat 1799'da Bamberg'te doğdu, 10 Ocak 1890'da Münih'de öldü. Kilise karşıtı bir tıp profesörünün oğluydu. Würzburg'da felsefe ve filoloji eğitimi gördükten sonra, Bamberg'de dini eğitim yapan bir okula girdi ve 1822'de din adamı oldu.

1822'de Aschafferburg'da kilise hukuku, 1926'da Münih'de kilise tarihi eğitmenliği yaptı. İlk dönem Hıristiyan kilise ayinleri ve inançları ile ilgilenmeye başladı. 1827'de Alman Katolik hareketinin merkezi Münih'de, Kilise Tarihi Kürsüsü'nde profesör oldu. Alman romantizminin etkisindeki monarşist gruplarla ilişki kurdu. 1835'te Bavyera Bilimler Akademisi üyesi oldu.

1848-1849'da Frankfurt Din Kongresi'nde, Aşağı Bavyera temsilcisi olarak bulundu. Bu sırada, Roma Kilisesi ve Papalık doktrininin merkeziyetçi otoritesine karşı çıkmaya başladı. Döneminin milliyetçi hareketlerinin etkisiyle, Papalık karşısında bağımlılığı en alt düzeye indirilmiş bir ulusal Alman Kilisesi'ni ve Papalık'ın dini yasaklarına karşı bilim adamlarının özgürlüğünü savundu.

1869'da yayımlanan *Der Papst und das Konzil* ("Papa ve Konsil") kitabında, Papalık'ın yetkisine ve Cizvitler'in siyasal görüş ve eylemlerine karşı çıkıyordu. Kitap, Roma'da yasaklandı. 1870'te Papa'nın yanılmazlığı düşüncesine karşı çıkan Döllinger, 1871'de aforoz edildi. Fakat aynı yıl, Münih Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. 22 Eylül 1871'de aforoz edilmiş diğer arkadaşlarıyla, Münih'te Papalık karşıtı bir kongre topladı. Daha sonra, erken dönem kilise ilkelerini kabul eden ve kiliselerin denkliğini savunan *Altkatholiken* (Eski Katolikler) grubunun önderliğini üstlendi. Hıristiyanlık'ı yeniden birleştirmeyi ve Katolik Kilisesi'ni yanılgıdan kurtarmayı amaçlayan bu

ve hareket içinde, ölünceye değin çalıştı. 1889'da son önemli yapıtı *Moralstreitigkeiten in der römisch-katolischen Kirche seit der 16'ten Jahrhundert'i* ("16.yy'dan Bu Yana Roma Katolik Kilisesi'nde Ahlak Tartışmaları") yayımlandı.

Düşünsel olgudan çok tarihsel olguya öncelik tanıyan Döllinger, Ranke ve liberal Protestan çevrelere karşı, tarihsel süreklilik ve organik gelişme düşüncesini savunmuştur. Bu tarihsel gelişim içinde, Hıristiyanlık'ın uygarlığın gerçeği olduğu ve bu gerçeğin de Katolik inancın çevresinde geçerlik kazanacağına inanıyordu. Fakat Papalık tarafından saptırılan bu Katolik inanç yeniden ele alınmalı ve eski Katolik inançları etrafında yeniden canlandırılmalıydı. Ona göre Papalık, ulusal kiliselere daha fazla özgürlük tanımalı ve uzlaşmanın kesinleşmesi için, onların görüşlerine de saygı göstermelidir.

• YAPITLAR (başlıca): *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, 1836-1838, ("Kilise Tarihi Ders Kitabı"); *Die Reformation*, 3 cilt, 1846-1848, ("Reform"); *Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat*, 1861, ("Kilise ve Kiliseler, Papalık ve Kilise Devleti"); *Die Papstfabeln des Mittelalters*, 1863, ("Ortaçağın Papa Efsaneleri"); *Der Papst und das Konzil*, 1869, ("Papa veKonsil"); *Römische Briefe vom Conzil*, 1870, ("Konsilden Roma Mektupları"); *Geshichte der Moralstreitigkeiten in der römisch-katholischen Kirche seit der 16'ten Jahrhundert*, 2 cilt, 1889, ("16.yy'dan beri Roma Katolik Kilisesi'nde Ahlak Tartışmaları Tarihi").

• KAYNAKLAR: J.Friedrich, *J.Ignaz von Döllinger*, 3 cilt, 1899-1901.

DÖNITZ, Karl
(1891-1980)

Alman, asker. II.Dünya Savaşı sırasında Alman donanmasına komuta etmiştir.

16 Eylül 1891'de Berlin yakınında Grünau'da (bugün DAC'de) doğdu, 24 Aralık 1980'de öldü. 1910'da Deniz Harp Okulu'na girdi. I.Dünya Savaşı sırasında Karadeniz'de ve Akdeniz'de bir denizaltıya komuta etti. 1918'de Malta karasularında İngilizler'e tutsak oldu.

I.Dünya Savaşı sonrası dönemde Adolf Hitler'in başkanlığındaki Nasyonal Sosyalist Parti'nin yandaşları arasına katıldı. Hitler 1933'te iktidara geldikten sonra, Versailles Antlaşması'yla Almanya'nın denizaltı yapımı yasaklanmış olmasına karşın Dönitz'i bir denizaltı filosu oluşturmakla görevlendirdi. Dönitz, 1936'da yapımı gizlice tamamlanan bu filonun komutanlığına getirildi. 1939'da tuğamiralliğe, 1940'ta tümamiralliğe yükseldi. 1942 yazı sonuna dek İngiltere'ye karşı sürdürülen denizaltı savaşını yönetti. 1943'te Amiral Erich Raeder'in yerine Deniz Kuvvetleri komutanı oldu.

Hitler II.Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın yenilgisi kesinleştikten sonra yazdığı son vasiyetnamesinde Dönitz'i halefi olarak belirledi ve kendisinin yerine devletin yönetimini, savaş bakanlığını ve genelkurmay başkanlığını üstlenmesini istedi. Dönitz 2 Mayıs 1945'te Hitler'in intiharından sonra hükümetin yönetimini eline aldı. SSCB'ye karşı savaşı sürdürmek için Batılı ülkelerle anlaşmak istediyse de bu konuda bir sonuç elde edemedi. Müttefikler'in baskısıyla 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın koşulsuz teslim olmasını öngören antlaşmayı imzaladı.

Dönitz Ekim 1946'da savaş suçlularını yargılayan Nürnberg Mahkemesi'nce 10 yıl hapis cezasına mahkûm edildi. 1956'da cezası sona erdi. 1959'da anılarını yayımladı.

• YAPITLAR (başlıca): *Memoirs*, 1959, ("Anılar").

• BAKINIZ: HITLER.

DÖRNER, Karl Friedrich
(1911)

Alman (FAC), arkeolog. Adıyaman-Eski Kâhta yakınında Arsameia kenti kazılarını yönetmiştir.

28 Şubat 1911'de Gelsenkirchen'de doğdu. Greifswald Üniversitesi'nde okudu ve Efes'te kazı yapan Avusturyalı arkeologlardan Josef Keil'in öğrencisi oldu. 1935'te doktorasını tamamladı. 1935-1941 arasında Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, 1941-1945 arasında ise Viyana'da Avusturya Bilimler Akademisi'nde çalıştı. 1945'te Tübingen Üniversitesi'nde klasik tarih dersleri vermeye başladı. 1950'de Münster Üniversitesi'nde doçent ve 1963'te profesör oldu. 1965'te Münster Üniversitesi Küçük Asya Araştırma Birimi'nde bilimsel danışman olarak göreve başladı. 1969'dan beri bu birimin yöneticisi ve öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Dörner Avusturya Bilimler Akademisi, Alman Arkeoloji ve Avusturya Eski Çağ Tarihi Arkeolojisi enstitüleri üyesidir.

Eğitiminin başlangıcından beri Anadolu ile ilgilenmiş bir bilim adamıdır. İlk çalışması Asya Eyaleti'nin yöneticisi Efesli Paulus Fabius Versicus'a ilişkindir. 1936-1937'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün bursuyla Yunanistan, Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'yu gezmiş, Antik kültür dünyasını tanıma olanağını bulmuştur. Anadolu'da Bitinya'da araştırmalar yapmış ve Boğazköy kazılarına katılmıştır. 1938'de R.Naumann ile Kommagene bölgesi araştırmalarına başlamıştır. 1940'dan sonra Viyana'da Prof. Adolf Wilhelm'le Eski Yunan epigrafisi (dil çözümü) üzerine çalışmış ve Bitinya ile ilgili çalışmalarını yayımlamıştır. 1948'de Avusturya Bilimler Akademisi adına Bitinya gezi ve araştırmalarını sürdürmüştür.

Dörner'in araştırmaları 1951'den sonra, Toros Dağları ile Fırat arasında kalan ve Antik Çağ'da Kommagene olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşmıştır. Adıyaman'ın Eski Kâhta ilçesi yakınlarında Kâhta Çayı kıyısında yer alan Arsameia kentini bulmuş ve burada kazılar yapmıştır. Eski Kale olarak bilinen bu alanda İÖ 1.yy'da yaşamış Kommagene Kralı I.Antiochos'a ait anıtsal bir yazıt ortaya çıkarmıştır. Bir kaya yüzeyindeki bu yazıttan Arsaemia kentinin Antiochos'un atalarından Arsames tarafından kurulmuş olduğu, sonradan surlarla çevrildiği,

saray ve başka yapıları da içerdiği öğrenilmiştir. I.Antiochos'un burada kendisi ve babası Kral Mitridates Kallinikos için Hiorethesion adını verdiği bir son dinlenme yeri yaptırdığı da yazıtta belirtilmektedir. Kazılarda Mitridates ile Herakles'in el sıkışmasını gösteren bir kabartma ile Mitridates'e ait bir başka anıtsal kabartma ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıtlar Pers ve Yunan etkileşimlerini göstermesi bakımından ilginçtir. Bazı yapı kalıntılarından başka Mitridates'in mezarı olduğu varsayılan kayalara oyulmuş bir yeraltı odası da bulunmuştur. Anadolu'daki en anıtsal yeraltı yollarından biri olan 158 m. uzunlukta ve yüzeyden 95 m. derinlere inen bir tünel de önemli bulguları arasındadır.

Dörner, Arsameia kazılarının yanı sıra 1953-1956 arasında Theresa Goell tarafından yönetilen Nemrut Dağı kazılarına da katılmış, kazı çalışmalarına ve epigrafi araştırmalarına önemli katkıları olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** "Neue Forschungen in Kommagene" (R.Naumann ile), *Istanbuler Forschungen*, X. 1939, ("Kommagene'de Yeni Araştırmalar"); *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, 1941, ("Bitinya'daki Anıtlar ve Yazıtlar"); *Bericht über eine Reise in Bithynien*, 1952, ("Bitinya'da Bir Geziye İlişkin Rapor"); "The Tomb of Antiochus I, King of Kommagene" (T.Goell ile) *Scientific American*, 1956, ("Kommagene Kralı I.Antiochos'un Mezarı"); "Arsameia am Nymphaios Mithradates Kallinikos von 1953-1956 : Ausgrabungen im Hierathesion" (T.Goell ile), *Istanbuler Forschungen*, 1963, ("Nimphaios'daki Arsameia, Mitridates Kallinikos Hierathesion'unda 1953-1956 Kazıları"); *Kommagene, Ein wiederentdecktes Königreich* (3.baskı), 1971, ("Kommagene:Yeniden Keşfedilen Krallık"); *Kommagene, Götterthrone und Königsgräber am Euphart*, 1981, ("Kommagene, Fırat Kıyısında Tanrıların Tahtları ve Mezarları").

• **KAYNAKLAR:** *Kürschers Deutscher-Gelehrten Kalender*, 1980; *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festchrift für F.K. Dörner*. 1978.

DÖRPFELD, Wilhelm
(1893-1940)

Alman, mimar ve arkeolog. Troya ve Bergama'da kazılar yapmıştır.

6 Aralık 1853'te bugün Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde kalmış olan Barmen'de doğdu, 25 Nisan 1940'ta Yunanistan'da Lefke Adası'nda öldü. Berlin Yüksek Teknik Okulu'nda mimarlık ve mekanik öğrenimi gördü. Arkeolog Friedrich Adler'den mimarlık tarihi dersleri aldı. 1877'de Adler ve arkeolog Ernst Curtius'un (1814-1896) Yunanistan'da Olympia'da yaptıkları kazıda çalıştı. 1882-1884 arasında H.Schliemann'ın Troya-Hisarlık kazılarına danışman olarak katıldı. 1884'te yine Schliemann'la birlikte Yunanistan'da Tirins Sarayı'nı kazdı. Aynı dönemde Atina-Akropolis kazılarını yönetti. 1883-1890 arasında Atina yakınında Eleusis, 1886'da Girit'de Orchemenos ve yine aynı yıl Batı Anadolu'da Bergama kazılarında çalıştı. Humann'ın yönettiği Menderes üstündeki Magnesia kenti kazılarına da katıldı. 1900-1912 arasında Bergama kazılarının yöneticiliğini yaptı. Yunanistan'da 1907'de Pylos'da, 1908-1914 arasında Korfu'da çalıştı ve 1932-1933'te buralardaki çalışmalarını sürdürdü.

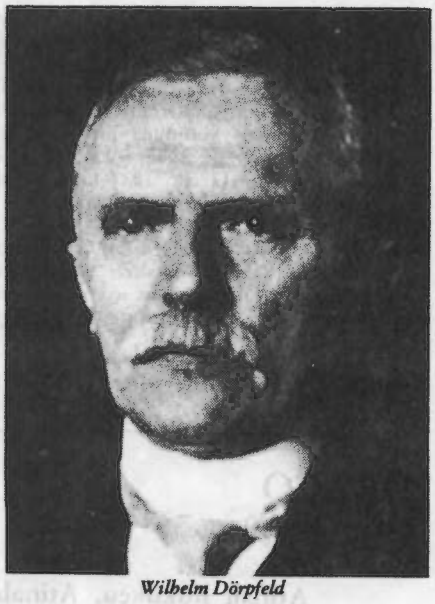

Wilhelm Dörpfeld

1885'te Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü 2.sekreteri ve 1887'de aynı kurumun 1.sekreteri oldu ve bu görevinde 25 yıl kaldı.

Dörpfeld, Schliemann'ın Troya'daki kazılarda elde ettiği bulguları sistematik olarak düzenlemiştir. O güne değin üst üste gelmiş 7 kent olarak bilinen Troya'nın 9 yerleşme tabakasından oluştuğu bu çalışmalarla açıklığa kavuşmuştur. Schliemann'ın ölümünden sonra 1893-1894'te Dörpfeld'in tek başına sürdürdüğü kazılar da önemli sonuçlar vermiştir. Orta ve Son Bronz Çağı tabakaları ortaya çıkarılmıştır. Homeros'da geçen Priamos'un Troya'sının VI. kent olduğu varsayımıyla buradaki kazılar yoğunlaştırılmıştır. Dörpfeld, kazı sonuçlarını 1902'de yayımladığı *Troja und Ilion* adlı yapıtında toplamıştır.

1884'te Schliemann'la birlikte başladığı ve 1885'te yöneticiliğini üstlendiği Tirins çalışmalarında da İÖ 2. bine ait, o güne değin bilinen en iyi korunmuş bir Miken sarayını ortaya çıkarmıştır.

Akropolis kazılarında mimarlık çözümlemeleriyle çalışmaya önemli katkıda bulunmuş ve kendi adıyla da anılan *Athena Tapınağı*'nı ortaya çıkarmıştır.

Dörpfeld, Bergama'nın ikinci mevsim kazılarında kentin özellikle orta ve alt bölgelerini araştırmış, çalışmalarını *Bergama Sunağı, stoa* (sütunlu galeri) ve *enneakrunos* (çeşme) yapıları üstünde yoğunlaştırmıştır. Bergama ile ilgili kazı raporları 1908-1912 arasında *Athenische Mitteilungen* dergisinde yayımlanmıştır.

Homeros'un yapıtlarıyla, özellikle Odisseus ile ilgilenmesi, onu Eski Yunanca'yı öğrenmeye, Eski İthaka ve Pylos'da araştırmalar yapmaya yöneltmiştir. 1924'te yayımladığı *Odisseus* çevirisi de bu doğrultudaki çalışmalarının bir ürünüdür.

Dörpfeld'in çeşitli yayınlarının toplamı 300'e yaklaşmaktadır. Antik Çağ Yunan mimarlığı konusundaki yapıtları başvuru kitabı olarak bugün de güncelliklerini korumaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Das griechische Theater* (E.Reisch ile), 1896, ("Yunan Tiyatrosu"); *Troja und Ilion* (1870-1894), 2 cilt, 1902, ("Troya ve İlion"); *Die Heimkehr des Odysseus*, 2 cilt, 1924, ("Odisseus'un Dönüşü"); *Alt Ithaca, ein Beitrag zur Homer Frage*, 2 cilt, 1927, ("Eski İthaka, Homeros Sorununa Bir Katkı"); *Alt Olympia* (A.Weege ile), 2 cilt, 1935, ("Eski Olimpia"); *Alt Athen und seine Agora*, 2 cilt, 1937-1939, ("Eski Atina ve Agorası"); *Truva Hafriyatı*, 1937.

• KAYNAKLAR: *Wilhelm Dörpfeld Festschrift zum 80. Geburtstag* 1933; P.Goessler, "Schriftenverzeichnis von W.Dörpfeld" (bibliyografya içerir), *Jahrbuch der deutschen archaeologischen Institute, Archäeologischer Anzeiger*, 65/6, 1950-1951.

• BAKINIZ: BLEGEN, HUMANN, SCHLIEMANN.

DRACO
(İÖ 7. yy)

Atinalı hukukçu. Atinalılar'ın geleneksel hukukunu yazılı biçime getirmiştir.

Yaşamı üstüne ayrıntılı bilgi yoktur. İÖ 7.yy'da Atina toprakları az sayıda zengin aristokratın elinde toplanmış ve kalabalık bir yoksullar sınıfı oluşmuştu. Yoksullarla soylular arasında çıkan sert ve uzun çatışmaların önlenmesi için Atinalı aristokratlar, İÖ 621'de Atina yargıcı olan Draco'yu bir ceza yasası hazırlamakla görevlendirdiler.

Draco'nun yazılı biçime getirdiği bu ceza yasaları küçük suçları bile ölüm ya da sürgünle cezalandırmaktaydı. Draco, özellikle aileler arasındaki kavgaları ve kan davalarını devletin yargı gücünü kullanarak sona erdirmek istiyordu. Yasalar katile karşı kısas yapılmasını (öldürenin de öldürülmesi) yasaklamaktaydı. Önceden tasarlanmış cinayete ölüm, önceden tasarlanmamış cinayete ise sürgün cezası öngörülüyordu. Bir hırsızın öldürülmesi eğer kendi kendini savunma ya da çalınmış malı geri almak için yapılırsa suç sayılmıyordu.

Draco'nun yönetim biçimi ile ilgili hazırladığı yasalarda ise vatandaşlar gelirlerine göre dört gruba ayrılıyordu. Birinci gruba, çiftliklerinde 500 kilo buğday ya da eşdeğerde şarap ve zeytinyağı üretenler, ikinci gruba 300 kilo buğdaylık geliri olanlar, üçüncü gruba 150 kilo buğdaylık geliri olanlar, dördüncü gruba da topraksız köylüler ve işçiler giriyordu.

Draco'nun yasaları sertlikleriyle tanınmıştır. Bir hatibe göre bu yasalar "kanla" yazılmıştı. Daha sonra Solon, İÖ 594'te bu yasaları yumuşatmış, Atina hukukuna toplumsal bir içerik kazandırmaya çalışmıştır.

• BAKINIZ: SOLON.

DRAGO, Luis Maria
(1859-1921)

Arjantinli hukukçu. Latin Amerika ülkeleri üzerindeki Avrupa baskısına karşı hazırladığı "Drago Öğretisi" ile tanınır.

6 Mayıs 1859'da Buenos Aires'te doğdu, 9 Haziran 1921'de aynı kentte öldü. Özel öğretmenler ve kolejlerde başlayan eğitimini, 1882'de hukuk doktorasını verdiği Buenos Aires Üniversitesi'nde tamamladı. Daha sonra bir süre, Buenos Aires'te yargıçlık yaptı.

1902'de Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Aynı yıl, ödenmeyen borçlarını almak için İngiltere, Almanya ve İtalya tarafından Venezuela'ya yöneltilen iktisadi baskılara karşı, "Drago Öğretisi"ni hazırladı. Bu öğretiye göre, hiçbir yabancı güç ödenmeyen borçlar adına da olsa, hiçbir Latin Amerika ülkesinin hükümranlık hakları üzerinde istek ve baskıda bulunmaya yetkili değildir. Pan-Amerikan Kongresi'nce onaylanan öğreti, önemli değişikliklerle, 1907'de La Haye Uluslararası Adalet Divanı'nca kabul edildi.

1906'da Uluslararası Adalet Divanı'nda üstlendiği görevi sırasında, 1909'da ABD ve Venezuela, 1912'de ABD ve İngiltere arasında baş gösteren anlaşmazlıklarda, arabuluculuk yaptı. 1912 yılı içinde, uluslararası barışa katkısı nedeniyle, Columbia Üniversitesi tarafından onur doktorası ile ödüllendirildi.

• YAPITLAR (başlıca): *La Bestia de Rapia*, 1902, ("Yırtıcı Hayvan").

DREBBEL, Cornelis
(1572-1633)

Hollandalı mucit. Kurulmadan çalışan saati ve ilk denizaltıyı yapmıştır.

Cornelis Jocobszoon Drebbel 1572'de Alkmaar'da doğdu, 7 Kasım 1633'te Londra'da öldü. Ancak ilkokul düzeyinde bir öğrenim gördüğü, Latince'yi sonradan öğrendiği sanılıyor. Özellikle kimya ve optik konularındaki bilgisini, zamanın ünlü ressam ve oymacısı Hendrik Goltzius'un yanındaki çıraklık döneminde kazanan Drebbel'in ilgisi 1597'den sonra mekanik alet yapımına yöneldi. 1598'de hiç kurulmadan çalışan ve kendi kendine ayarlanan bir saat yapmayı başardı. Özellikle bu buluşuyla Avrupa'da büyük ün kazanan ve 1604'te İngiltere'ye giderek Galler Prensi Henry'nin hizmetine giren Drebbel, 1610'da Prag'da II. Rudolf'un kimyacısı olarak çalıştığı üç yıllık bir sürenin dışında, geri kalan yaşamının hemen hemen tümünü İngiltere'de geçirdi.

Drebbel'e ün kazandıran kurgusuz saat, yaygın kanının tersine, bir sonsuz hareket mekanizması *(perpetuum mobile)* değildi ve önceden de bilinen bir teknikle, atmosferdeki basınç ve sıcaklık değişikliklerinden yararlanarak çalışıyordu. Bu tekniği ilk kez

saat yapımına uygulayan Drebbel, fırın ve ocaklarda da aynı teknikten yararlanmayı düşünerek ilk termostatın yapımını gerçekleştirdi.

Drebbel'in 1621'de yaptığı Taymis Irmağı'nda Westminster'den Greenwich'e kadar dört metre derinlikte yol alan, tahtadan yapılmış ve su almaması için üstü yağlı deriyle kaplanmış, kürekle çekilen tekne ise bilinen ilk denizaltı örneği sayılır.

İyi bir mercek ustası olarak bilinen Drebbel'in, iki dışbükey mercek grubundan oluşan mikroskobun bulucusu olduğu da pek çok araştırmacının paylaştığı bir kanıdır. Kimya alanında ise en önemli buluşları, kırmızböceğiyle *(Coccus ilicis)* kumaş boyamacılığında renk saptayıcı olarak kalay tuzlarından yararlanması ve kükürdün oksitlenmesi yoluyla sülfirik asit üretimini gerçekleştirmesidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ein kurzer Tractat von der Natur der Elementum,* 1608, ("Elementlerin Yapısı Üstüne Kısa Bir İnceleme").

DREES, Willem
(1886)

Hollandalı devlet adamı. 1948-1958 arasında başbakanlık yapmıştır.

5 Temmuz 1886'da Amsterdam'da doğdu. Amsterdam Ticaret Okulu'nda eğitim gördü. 1907-1919 arasında parlamentoda stenograf olarak çalıştı. 1911'de Hollanda Sosyalist İşçi Partisi üyesi olan Drees, 1913'te bu partiyi temsilen La Haye belediye meclisine seçildi. 1933'te parlamentoya milletvekili olarak girdi. 1939'da parlamento ikinci meclisinde, parti grubunun başkanı oldu.

II. Dünya Savaşı sırasında Alman orduları ülkesini işgal ettiğinde Drees, Vatanseverler Komitesi'nde ve Gizli İrtibat Komisyonu'nunda görev aldı. Almanlar'a karşı direnişi örgütledi. Bu nedenle tutuklanan Drees, 1941'de serbest bırakıldı.

Drees, savaştan sonra 1945-1946'da Schermenhorn hükümetinde, 1946-1948'de ise Beel hükümetinde sosyal işler bakanı olarak görev yaptı. 1946'da İşçi Partisi'ni (Partij von de Arbeid) kurdu. 1948'de, İşçi Partisi ve Katolik Halk Partisi koalisyonundan oluşan hükümette başbakanlık yaptı.

Drees'in başbakanlık döneminde sosyal nitelikli yasalar yürürlüğe kondu. Hollanda NATO, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) gibi uluslararası kuruluşlara girdi. 1950'de Kore Savaşı'na katıldı. 1958'de Katolik Halk Partisi koalisyondan çekilince başbakanlıktan istifa etti.

DREISER, Theodore
(1871-1945)

ABD'li romancı. Yaşadığı dönemi Natüralist (Doğalcı) bir yaklaşımla yansıtan romanlarıyla tanınır.

27 Ağustos 1871'de Indiana'da doğdu. 28 Aralık 1945'te Holywood'da öldü. Alman asıllı, yoksul ve kalabalık bir ailenin çocuğuydu. Düzenli bir eğitim görmedi. Çeşitli işlere girip çıktıktan sonra 1894'te gazeteci olmaya karar verdi. 1901'de ilk romanı *Sister Carrie* (Kız Kardeşim Carrie) İngiltere'de yayımlandı ve eleştirmenlerin ilgisini çekti. Bu yapıt 1908'de ABD'de yayımlandı. Ancak 1920'lere değin bir romancı olarak ülkesinde adını duyuramadı. 1925'te yayımlanan *An American Tragedy* (İnsanlık Suçu) ile üne kavuştu. Ölümünden kısa bir süre önce ABD Komünist Partisi'ne girdi.

Dreiser yaşadığı olayları ve gördüğü yerleri gerçeğe en sadık biçimde anlatan ilk Amerikan romancıları arasında yer alır. Belli bir akıma bağlanmamakla birlikte, Zola'dan ve Doğalcılık'tan etkilenmiştir. Biyolojik yaşam savaşı ile iş dünyasında verilen savaş arasında bir benzerlik kurarak, iş dünyasında da güçlü olanın kazanacağını işlemiştir. 1910-1920 arasında ABD'deki hızla büyüyen kentler ve değişen yaşam biçimleri romanının ana malzemesini oluşturur.

An American Tragedy'de, insanı çevrenin koşullamaları içinde bir köle, bir oyuncak konumu içinde değerlendirmiş, ahlak ve toplum yasalarının insan doğasıyla çeliştiğini göstermeye çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Sister Carrie,* 1901, (Kız Kardeşim Carrie); *The Financier,* 1912, ("Tefeci"); *The Titan,* 1914, ("Titan"); *An American Tragedy,* 1925, (İnsanlık Suçu). **İnceleme:** *Dreiser Looks at Russia,* 1928, ("Dreiser Rusya'yı Anlatıyor"). **Otobiyografi:** *A Book About Myself,* 1922, ("Benim Kitabım").

DREWS, Arthur
(1865-1935)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. İsa'nın tarihsel kişiliğine karşı çıkmıştır.

Arthur Christian Heinrich Drews 1 Kasım 1865'te Holstein, Uetersen'de doğdu, 19 Temmuz 1935'te Achern'de öldü. 1898'de Karlsruhe Technische Hochschule'de öğretim üyesi oldu. Hegel ve E.Hartmann'ın görüşlerine bağlı kaldı. E.Hartmann'ın bilinçdışı olgularını konu edinen felsefesinden etkilenen Drews, Descartes'ın, düşünen özne'nin önemini abarttığını ileri sürdü. Ona göre, temel olan bilinçli değil, bilinçsiz istenç ya da istektir. Bilinci yaratan, bu bilinçsiz istencin özdekle çelişmesidir.

Drews, bu görüşlerden vardığı metafiziği "somut tekçilik" olarak adlandırdı. Tarih, evrenin gelişim süreci olan bilinçsiz atılımı, Tanrı ile özdeşleştirmiştir. Bu tümtanrıcı görüşe göre, "tanrısal evren süreci" nin, insan yaşamında, kendi kendinin bilincine

varması dindir. Bu yüzden insanlığın yaşamı tanrısal yaşamın kendisi; insanlığın acıları da Tanrı'nın acılarıdır.

1909-1911 yıllarında yazdığı *Die Christusmyth* ("İsa Mitosu") adlı yapıtında geliştirdiği tekçi dizgeye Hıristiyanlık'ı da eklemeye çalışmıştır. Bu amaçla değişik *İncil* yorumlarını kullanarak, İsa'nın tarihsel varlığı konusunda kesin bir şey bilinmediği görüşünü savundu. İlk kilisenin yarattığı İsa mitosunun, o zamanda Yakındoğu'da yaygın olan ve yıldızların devinimleriyle insan yazgısını açıklayan söylenceden etkilenmiş olduğunu öne sürdü. Bunu kanıtlamak için o dönemin göksel inançlarındaki simgelerle *İncil*'de geçen kişiler arasında benzerlik bulunduğu savını ortaya attı. Hıristiyanlık'ın özünde gizli olan gerçeği kavramak için, özel bir tarihsel kişilik taşıyan İsa'dan ayrılmak ve Hıristiyanlık'ı evrensel sürecin önsüz-sonsuz bir simgesi olarak görmek gereğini savundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Eduard von Hartmanns philosophie und der Materialismus in der modernen Kultur*, 1889, ("E.von Hartmann'ın Felsefesi ve Modern Kültürde Özdekçilik"); *Die deutsche Spekulation seit Kant*, 2 cilt, 1893, ("Kant Çağından Beri Alman Kurguculuğu"); *Die Christusmyth* , 1909,1911, 2 cilt, ("İsa Mitosu"); *Psychologie des Unbewussten*, 1924, ("Bilinmeyenin Psikolojisi").

• BAKINIZ: E.HARTMANN, HEGEL.

DREYER, Carl
(1889-1968)

Danimarkalı film yönetmeni. Kuzey Avrupa sinemasının en önemli yaratıcı yönetmenlerinden biridir.

Carl Theodor Dreyer 3 Şubat 1889'da Kopenhag'da doğdu, 20 Mart 1968'de aynı kentte öldü. Protestan bir anne-babanın oğlu olarak yetişti ve sıkı bir dinsel eğitim gördü. 1910'da müzikhol piyanisti olarak çalışmaya başladı ve gazetecilikten pilotluğa kadar değişik meslekleri denedi. Daha sonra film yapımının çeşitli aşamalarında çalıştı ve 1918'de yönetmen olarak ilk filmini çekti. İlk filmleri sıradan melodramlardı. 1920'de çektiği *Prästänkan* ("Rahibin Karısı") ilk olgun çalışması olarak anılır. Norveç'te çekilen bu filmde gerçek mekânlar ve kişiler kullanılıyor, doğalcı (natüralist) bir oyun tarzı benimseniyordu. Filmin lirik ve mizahi yoğunluğu özellikle dikkat çekiciydi.

Dreyer'in ikinci önemli filmi 1924'te, Almanya'da UFA (Universum Film Aktien Gesellschaft-Dünya Film Anonim Şirketi) için çektiği *Mikaël*'dir. Dreyer, bu filmde kapalı mekânların sezdirdiği duygusal yoğunluğu ilk olarak işlevsel biçimde kullanır. Bir ressamın evlat edindiği gence duyduğu karşılıksız sevgiyi konu edinen film yoğun bir ruhsal çözümleme niteliği taşır. Dreyer'in bu filmdeki dışavurumcu (ekspresyonist) kaygıları bir yıl sonraki *Du Skal aere din hustru* ("Evin Beyi") filminde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Film, dört odalı bir apartman katı dekorunun fiziksel bunaltıcılığı içinde zorba bir babanın yola getirilişini anlatır.

Dreyer'in, en olgun başyapıtı sayılan *La Passion de Jeanne d'Arc*'ı ("Jeanne d'Arc'ın Yargılanması") çevirmesi ise Fransa'da gerçekleşti. Yapımcıya önerdiği üç tarihi kadın kişiliği (Catherine de Medici, Marie Antoinette ve Jeanne d'Arc) arasından seçilen Jeanne d'Arc'ın yargılanması tamamıyla gerçek mahkeme kayıtlarına dayanılarak filme alındı. Başroldeki kadın oyuncu Falconetti'nin başarılı tiplemesiyle de seçkinleşen filmde sade dekorlardan yararlanılıyor, duvar halılarından ve Orta Çağ resmi düzenlemelerinden esinlenen yakın çekimler kullanılıyordu. Film, büyük bir ticari başarısızlık olduysa da, eleştirmenler tarafından ağızbirliğiyle göklere çıkarıldı. Bu filmden sonra Dreyer sözleşme konusunda yapımcı firmayla arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle beş yıl film çekmeye ara verdi.

Dreyer ancak 1932'de, Hollandalı zengin bir baronun finanse ettiği *Vampyr* filmiyle sinemaya dönebildi. Aynı zamanda yönetmenin ilk sesli filmi de olan *Vampyr* gerçekle rüya arasındaki sınırda doğaüstü konuların araştırıldığı, insan bilincinin işleyişinin kopukluğunu yansıtan biçimiyle oldukça deneyseldi. Ticari açıdan başarısızlığa uğradığı gibi, eleştirmenler tarafından da nitelikli bir korku filmi olarak geçiştirilen *Vampyr*'in görsel ve anlatımsal zenginlikleri çok sonraları değerlendirilecekti. Dreyer, bu kesin başarısızlık üzerine gençlik mesleği olan gazeteciliğe döndü. 10 yıllık zorunlu vazgeçişten sonra önce bir savaş belgeseli sonra da 1943'teki büyük ticari ve eleştirel başarısı *Vredens Dag* ("Gazap Günü") ile sinemaya döndü. Dreyer'in en sık gösterilen filmi olan *Vredens Dag*, 17. yy Danimarka'sındaki cadı avını, insanın insana uyguladığı acımasızlakları anlatırken politik bir alegori olma niteliği de kazanıyordu. Filmin bu üstü örtük yorumu, Dreyer'in Nazi kovuşturmasından kaçmak üzere İsveç'e sığınmasına yol açtı.

Dreyer bundan on iki yıl sonra Danimarka'da son döneminin iki başyapıtından biri sayılan *Ordet*'i ("Söz") çekti. Dinsel bir mucizeyi, çocuk doğururken ölüp yeniden dirilen Inger'le kocası Johannes'i konu edinen film bu olayı sevginin diriltici gücüne bağlar. Dreyer, bu filmde geleneksel kamera hareketlerini ve kurguyu yadsıyarak duygu yoğunluğunu sağlar. Aydınlık ve arı bir film olan *Ordet*, 1955 Venedik Film Festivali Büyük Ödülü'nü aldı. Bundan iki yıl sonra, Danimarka hükümeti Dreyer'e sinemacı olarak başarılarının bir ödülü olarak, Kopenhag'ın en büyük sinema salonlarından biri olan "Dagmar Bio"nun aylık gelirini bağladı.

Dreyer, son başyapıtı olan *Gertrud*'u ölümünden dört yıl önce tamamladı. İlk bakışta Dreyer'in filmlerinde sıkça rastlanan doğaüstü ve dinsel temalardan arınmış görünen büyük bir görsel sadelik, çok dingin bir oyunculuk ve söz tasarrufu getiren *Gertrud* gene de neredeyse dinsel sayılabilecek bir aşk anlayışını konu edinir. Değişik nedenlerle üç isteklisini de geri çeviren Gertrud, sonunda idealindeki aşkın gerçekleşemeyeceğini anlar ve bu durumu kabullenir. Yaşlı ve yalnız bir kadın olarak ölürken, son sözleri "Aşk'ı tanıdım" olacaktır. Bu güzel ve gizemli film, ilk gösterilişinde eleştirmenlerce yerildiyse de sonraları

giderek artan bir hayranlıkla anılır olmaya başlanmıştır.

Carl Theodor Dreyer, Ingmar Bergman'la birlikte İskandinav sinemasının iki ustasından biridir. Bu sinemanın ana izlekleri olan dinsel, doğaüstü ve ahlaksal sorunları büyük bir görsel yetkinlikle ele alan Dreyer yapıtlarına geniş bir yorum zenginliği katmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Prästänkan*, 1920, ("Rahibin Karısı") *Mikaël*, 1924; *Du Skal aere din hustru*, 1925, ("Evin Beyi"); *La Passion de Jeanne d'Arc*, 1927, ("Jeanne d'Arc'ın Yargılanması"); *Vampyr*, 1932; *Vredens Dag*, 1943, ("Gazap Günü"); *Ardet*, 1955, ("Söz"); *Gertrud*, 1964.

DREYFUS, Alfred
(1859-1935)

Fransız, asker. Askeri sırları Almanlar'a vermek iddiasıyla mahkûm edilmesi Fransız toplumunun iki kampa ayrılmasına yol açmıştır.

19 Ekim 1859'da Mulhouse'da doğdu. 11 Temmuz 1935'te Paris'te öldü. Zengin bir Yahudi dokuma fabrikatörünün oğluydu. 1878'de Ecole Polytechnique'e girdi. 1882'de orduda göreve başladı. 1889'da deniz albayı oldu. 1894'te savaş bakanlığında çalışmaya başladı. Aynı yıl, Fransız askeri sırlarını Alman askeri ateşesine vermek iddiasıyla askeri mahkemede yargılandı. Dava sonucu ömür boyu hapis cezasına çarptırılan Dreyfus, Fransız Guyanı açıklarındaki Şeytan Adası'na gönderildi. 1899'da yeniden yargılandı ve cezası on yıla indirildi. Daha sonra devlet başkanı tarafından affedildi. 1906'da yargıtay tarafından suçsuz olduğu onaylandı. Tekrar orduda görev alan Dreyfus terfi etti ve Légion d'Honneur nişanı aldı. Bir süre sonra ordudan ayrıldı. I.Dünya Savaşı sırasında yeniden orduda görev aldı.

Dreyfus 1894'te mahkûm edildiğinde, Yahudi olduğundan kamuoyu onun suçluluğunu kabul etme eğilimindeydi. Dreyfus'a verilen cezayı kaldırmak için başta sadece ailesi uğraştı. 1896'da Esterhazy adlı bir ordu görevlisinin suçlu olduğu yolunda kanıtlar ortaya çıktı. 1898'de Esterhazy'nin askeri mahkemede beraat etmesi üzerine yazar Emile Zola devlet başkanına "suçluyorum" (J'accuse) başlıklı açık bir mektup yazdı. Bu mektubunda Zola orduyu eleştiriyor askeri mahkemeyi, suçlu olduğunu bildiği halde Esterhazy'i beraat ettirmekle suçluyordu. Bunun sonucunda Zola mahkemece bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bütün bu olaylar boyunca ülke, Dreyfus'u savunanlar ve ona karşı olanlar olarak ikiye ayrıldı.

Dreyfusçular'a karşı çıkanlar monarşi yanlısı muhafazakârlardı. Davanın yeniden görülmesine ordunun prestijini sarsacağı gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Dreyfusçular ise evrensel düşünceleri ve idealleri devletin iradesinin üstünde tutmaya hakları olduğunu savunmaktaydılar. Dreyfus'u savunurken varolan toplumsal yapıyı ve yerel sınırları aşan bir anlayışın savunuculuğunu yaptıklarına inanıyorlardı. Dreyfusçular orduyu cumhuriyetçi bir anlayışla parlamentonun denetimine sokmak istiyorlardı. İlerici aydınlar ve Yahudilerden oluşan Dreyfusçular arasında, Anatole France, Marcel Proust, Andre Gide, Claude Monet, Lucien Herr, Jules Renard, Emile Zola, Gabriel Monod gibi çağın önde gelen aydınları bulunuyordu.

Dreyfus olayı 12 yıl boyunca Fransız toplumunu derinden etkiledi. O güne kadar çok az kullanılan "aydın" kavramı genel bir yaygınlık kazandı ve Dreyfusçular'ı nitelemek için kullanıldı.

• KAYNAKLAR: L.A.Coser, *Men of Ideas*, 1970.

DRIESCH, Hans
(1867-1941)

Alman filozof ve doğa bilgini. Dirimselcilik akımının kurucusudur.

28 Ekim 1867'de Bad Kreuznach'ta doğdu, 17 Nisan 1941'de Leipzig'de öldü. Ortaöğrenimini Hamburg Johanneum Okulu'nda, yükseköğrenimini Münih ve Jena üniversitelerinde zooloji ve felsefe okuyarak bitirdi. Jena Üniversitesi'nde Ernst Haeckel'in öğrencisi oldu, onun yanında felsefe doktoru sanını aldı. 1889-1890 ve 1893-1894 yılları arasında bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla Asya ülkelerinde gezilere çıktı, 1891-1900 arasında Napoli Zooloji Kurumu'nda biyoloji çalışmalarını sürdürdü. 1900'den sonra Heidelberg'te felsefe sorunları üzerinde çalıştı. 1909'da felsefe doçenti, 1916'da profesör oldu. 1920'de Köln, 1921-1933 arasında Leipzig üniversitelerinde öğretim üyeliğini sürdürdü. Bu arada, kısa sürelerle Çin, Japonya ve ABD üniversitelerinde konuk profesör olarak görev aldı.

Zooloji ve biyoloji konularıyla uğraşan Driesch'in felsefeye yaklaşımı hocası Ernst Haeckel'in etkisiyle olmuş, çalışmalarını felsefeye bir deney bilimi, özellikle biyolojiyle içten bağlantılı bir bilim niteliği kazandırma konusunda yoğunlaştırmıştır. Ernst Haeckel'in yanında bitirdiği doktora çalışması *Tektonische Studien an Hydroidpolypen* ("Hydroidpolipler Üzerinde Tektonik İncelemeler") bilim alanındaki yönelimini gösteren ilk yapıtıdır. Kimi doğa bilginlerine göre çağının biyolojisiyle pek bağdaşmayan bu çalışmalar, diriliğin kaynağını, bir yavrunun yumurtada hangi doğal etkenler altında oluştuğunu konu edinmiştir. Driesch, görüşlerini denizkestanesi yumurtaları üzerinde yaptığı deney ve incelemelerle geliştirerek, diriliğin ilk öğelerini açıklamaya çalıştığı kuramı ortaya koymuştur.

Bölüm ve Bütün

Driesch'in Dirimselcilik (Vitalizm) adı verilen kuramına göre organizmanın bölümlerinde bütünü oluşturacak öğeler vardır. Bölümlere ayrılmış bir denizkestanesi yumurtasının her bölümünden bütün bir denizkestanesinin oluşması, organizmanın her bölümünde bütünü kuracak bir dirim gücünün bulunduğunu göstermektedir. Driesch'e göre, bölümden yeni bir bütünün ortaya çıkışını sağlayan etken "bütünlük nedenselliği"dir. (Ganzheitskausalitaet).

Buna göre bölümde bütünü taşıyan, bütünlüğü sağlayacak bir yaşam öğesi vardır. Bu öğe "doğal etken"dir ve canlıyı cansızdan ayıran ilkedir. Driesch bu canlıyı cansızdan ayıran ve bölümde bütünü taşıyan etkene, Aristoteles'ten alıp yeniden yorumladığı bir kavram olan, "entelechie" adını vermiştir. Bir ilke olan "entelechie" yaşamın temelidir ve uzayla (mekânla) bağlantılı değildir, uzay dışındadır. Uzayın dışında olmasına karşın uzay içinde bulunanı etkiler. Driesch, uzun deneylerden sonra geliştirdiği bu görüşünü *Philosophie der Organischen* ("Diri Varlıkların Felsefesi") adlı yapıtında sergilemiştir. Bu yapıtında savunduğu kurama göre, yaşam olayını "mekanist" bir görüşe dayanarak açıklama olanağı yoktur. Driesch için diriliğin kendine özgü ve başka varlık alanlarına aktarılamayan yasaları vardır. Bu yasaları ortaya çıkarmak, açıklamak, canlı varlık alanının özelliklerini kuran öğeleri tanımak ve tanıtmak felsefenin görevidir.

Yaşam ilkesi

Driesch'in, canlı varlıkların oluşumu ve gelişimi konusundaki görüşlerini bir dizge bütünlüğü içinde ortaya koyan kuramına göre felsefenin ele aldığı sorunlara açık bir çözüm getirebilmesi için biyolojiye dayanması gerekir. Gerçekte biyoloji ile felsefe arasında, temel bir bağlantı vardır. Canlı varlık alanında, özdekle ilgili yasalar geçerli değildir, geçerli olan tek yasa "Bütünlük"tür. Bu bütünlük canlı varlık alanının tinsel kesiminde, "tinsel altyapı"da da geçerlidir. Bilgi kuramının bu alanı da gözönünde bulundurması, onunla ilgili sorunlara çözüm araması gerekir. Canlı varlık alanı "uyumlu bir dizge"dir, onda diriliğin bütününe "eşit-gizilgüç" egemendir.

Düzen öğretisi

Driesch için felsefe bir "düzen öğretisi" ya da bir "gerçeklik öğretisi"dir. Felsefe diri varlık alanını konu edinmekle birlikte, çalışmalarında, mantık ilkelerine dayanmalıdır. Driesch, mantıkla ilgili görüşlerini *Ordnungslehre* ("Düzen Öğretisi"), gerçekliği içeren düşüncelerini de *Wirklichkeitslehre* ("Gerçeklik Öğretisi") adlı yapıtlarında sergilemiştir. Bu yapıtlarda ele alınan konular görünüşte, birbirinden ayrı olmasına karşın gerçekte Dirimselcilik'le ilgili sorunlara çözüm aramada bütünlüğe ulaşır. Canlı varlığın, kendi doğal bütünlüğü içinde, bir mantık dizgesi oluşturduğu görüşünü aydınlığa kavuşturur. Bu dizge, canlının bütünlüğünü kuşatan, dinamik yapıdadır. Driesch, bütün varlığı mekanik bir görüşle açıklamaya çalışan kurama dinamik bir anlayışa dayanan, dirimselcilikle karşı çıkar.

Driesch'e göre özel yasalar doğrultusunda gelişen canlı varlık alanındaki çevreye uyma, soyaçekim gibi olayları mekanik görüşle açıklamak olanağı yoktur. Yaşamın bireycilik, bütünlük, dayanışma, uyum gibi, kendi içinde, dinamik ve belli bir ereğe yönelik gizil güçleri vardır. Bu güçlerin etki alanları da ayrıdır. Sözgelişi tinsel bir olayın, kendinden başka nitelikler taşıyan bir fizyoloji olayına dönüştürülmesi olanaksızdır. Fizyoloji olayları da fiziksel-kimyasal olayların bir karışımıdır. Oysa tinsel olayların kökeninde yaşamın erekli devinimlerini sağlayan bir güç (entelechie) saklıdır.

Driesch'in 1909'da yayımlanan *Philosophie der Organischen* ("Diri Varlıkların Felsefesi") adlı yapıtı, kısa süre içinde, geniş bir etki alanı yarattı. Özellikle canlı varlık alanını özdekçi ve mekanik bir görüşten yola çıkarak açıklamaya çalışan düşünürlerin tepkisi karşısında, canlılar üzerinde deney yapan bilginlerin büyük bir bölümünün Driesch'ten yana oldukları görüldü. 1915'ten sonra biyoloji, fizyoloji ve psikoloji alanlarında sürdürülen çalışmalarda, canlı varlıklarda diriliği sağlayan gücün tinsel olayların ortaya

Dirimselcilik

Yaşamın kaynağı konusunda ortaya atılan görüşler, deney bilimlerin gelişmesiyle değiştiği gibi, canlıları, bitkileri inceleyen bilimlerin ilerlemesiyle de yeni boyutlar kazanmıştır. Bu görüşlere getirilen yorumlar, açıklamalar yalnız bilimsel yöntemlere değil, inançlara, düşünce dizgesine göre de değişmektedir. Özdekçi bir bakış açısını benimseyen düşünürlerin ileri sürdüğü, görüş yaşamın fiziksel-kimyasal bir kaynaktan oluştuğu doğrultusundadır. Diriliği sağlayan bütün etkenler özdeğin doğal bir değişimi sonucu ortaya çıkar, bu yüzden yaşamın özdeksel nedenler dışında, bağımsız bir kaynağı yoktur. İdealist ve tanrıbilimci görüşü benimseyenlere göre, yaşamın kaynağı özdeğin dışında, yapı ve özellik bakımından ona benzemeyen, bir tözdür. Bu töze kimi felsefe dizgeleri tin (ruh) adını verir, onu tanrısal bir kaynağa bağlar. Tin, diriliğin tek nedenidir, gövdeden (özdekten) ayrıdır, ölümsüzdür. Bu görüşün kaynağı Platon'un* idea kuramıdır. Bu kuram, çağdan çağa, değişik yorumlara uğrayarak yeni bir anlam, Platon'un düşünceleriyle bağdaşmayan bir içerik kazanmıştır. Platon'un görüşlerini yeniden yorumlayarak Yeni-Platonculuk akımının doğmasına olanak sağlayan Plotinos'a* göre tin tanrısal bir tözdür ve ölümsüzdür. İlk Çağ Atomcuları ise tinin çok ince atomlardan kurulu bir varlık olduğunu, özdekten ayrı bir nesne olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Diriliği sağlayan töz konusunda ileri sürülen bu görüşlere C.Darwin* bir yenisini eklemiş, yaşamın, başlangıçta, ayrı doğrultuda yürüyen bir gelişimin sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Bu gelişim süreci içinde, canlılar, birbirinden ayrı doğrultuları izleyerek son biçimlerini almış, böylece "türler" ortaya çıkmıştır. Türlerin oluşumu, kökeni, yaşam sürecinde görülen gelişmeler konusunda yapılan araştırmalar Darwin ile Lamarck'ın* kuramlarıyla bağdaşmayan görüşleri doğurmuştur.

Driesch, denizkestanesi yumurtaları üzerinde yaptığı incelemeler, deneyler sonucu yaşamın bambaşka bir ilkeye dayandığı görüşünü ortaya atmış, "bölümde bütünü taşıyan" bir dirilik gücünün bulunduğunu savunmuştur. Onun "entelechie" adını verdiği bu dirimsel güç uzayla bağlantılı değildir. Driesch'in geliştirdiği Dirimselcilik (Vitalizm) adı verilen bu kuram yeni bir felsefe akımının doğmasına olanak sağlamış, özellikle biyolojide yeni araştırmalara, yeni görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur.

çıkışındaki etkisi araştırılırken Driesch'in "entelechie" kavramından yola çıkılmıştır. Driesch'in felsefe alanındaki etkisi "biyoloji felsefesi" adıyla tanınan akımın gelişip yayılmasında olmuştur. Driesch'in adına Regensburg'da kurulan, Hans-Driesch Geselschaft adlı dernek onun yapıtlarını ve görüşlerinin yayımını üstlenmişitr.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Biologie als selbstaendige Grundwissenschaft*, 1893, ("Bağımsız Temel Bilim Olarak Biyoloji"); *Analytische Theorie der organischen Entwicklung*, 1894, ("Organik Gelişmenin Çözümsel Kuramı"); *Die Seele als elemantarer Faktor*, 1903, ("Öğesel Etken Olarak Tin"); *Die Vitalismus als Geschichte und als Lehre*, 1905, ("Tarih ve Öğreti Olarak Dirimselcilik"); *Philosophie des Organischen*,1909, ("Diri Varlıkların Felsefesi"); *Ordnungslehre*, 1912, ("Düzen Öğretisi"); *Die Logik als Aufgabe*, 1913, ("Ödev Olarak Mantık"); *Leib und Seele*, 1916, ("Gövde ve Tin"); *Wirklichkeitslehre*, 1917, ("Gerçeklik Öğretisi"); *Das Problem der Freiheit*, 1917, ("Özgürlük Sorunu"); *Der Mensch und die Welt*, 1928, ("İnsan ve Evren"); *Metaphysik der Natur*, 1927, ("Doğanın Metafiziği"); *Kausalitaet und Vitalismus*, 1939, ("Nedensellik ve Dirimselcilik").

• KAYNAKLAR: Eras v.Aster, *Geschichte der Philosophie*,1951; Arthur Hobscher,*Çağdaş Filozoflar* 1980; Emile Bréhier, *Historie de la philosophie*, 1981, Aloys Wenzl, *H.Driesch und Bedeutung für Biologie und Philosophie von heute*, 1952.

• BAKINIZ: BERGSON, SCHELER.

DRİNOV, Marin Stepanoviç
(1838-1906)

Bulgar, tarihçi. Slav tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

20 Ekim 1838'de Panagyurişte'de doğdu, 28 Şubat 1906'da Harkov'da öldü. Bir esnafın oğluydu. 1865'te Moskova Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 1865-1870 arasında Avrupa'daki birçok kütüphane, müze ve arşivde bilimsel incelemelerde bulundu. 1869'da Bulgar kültürü ve milliyetçiliği konusunda araştırmalar yapan Bulgar Edebiyat Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu dernek 1911'de Bulgar Bilimler Akademisi'ne dönüşmüştür. 1873'te Harkov Üniversitesi Slav tarihi araştırmaları profesörü oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan özerk bir eyalet durumuna gelince Drinov, Bulgaristan'da kurulan geçici Rus yönetiminde görev aldı. Onun önerisi üzerine, Sofya, Bulgaristan'ın başkenti oldu. 1878'den 1879'a değin eğitim bakanlığı yapan Drinov, eğitimin demokratik kurumlar eliyle yapılmasını sağladı. Halkın eğitimi için üç düzeylibir sistem oluşturularak yoksul öğrenciler için burs olanağı sağlandı. Drinov, 1898'de St.Petersburg Bilimler Akademisi üyesi oldu.

Drinov, Bulgaristan tarihini bilimsel bir temele oturtan ilk tarihçidir. Eski Çağ Bulgar tarihi hakkındaki incelemeleri, ondan sonraki tarihçiler için temel bir başvuru kaynağı olmuştur. Bulgar halkının kökeni, Slavlar'ın Balkan Yarımadası'na yerleşmeleri, Bulgar kilisesinin tarihsel gelişimi, 10.yy'da Slav-Bizans ilişkileri kitaplarında ele aldığı başlıca konulardır. Bu çalışmalar günümüzde de bilimsel önemini korumaktadır. Ayrıca Harkov'da kurduğu Tarih ve Filoloji Derneği, Rus-Slav tarihinin araştırılmasında ve Rus-Bulgar kültürel yakınlaşmasında rol oynamıştır. Etnografya ve dil alanlarında da çalışmalar yapan Drinov, 1870-1892 arasında kullanılan ilk Bulgar yazım kılavuzunu oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Pogled vrekh proiskhozhdeneto na Bolgarskiy narod i nachaloto na Bolgarskata istoriya*, 1869; *Istorrichesky pregled na Bolgarskata tserkva*, 1869; *Zaselenie balkanskago poluostrava slavyanami*, 1872; *Yuzhnie slavyane i Vyzantia v x veke*, 1875; *Scineniya*, 1909-1915.

DROYSEN, Johan Gustav
(1808-1884)

Alman, tarihçi. Almanya'nın siyasi birliğinin Prusya'nın askeri ve siyasi önderliği altında kurabileceğini savunmuştur.

6 Temmuz 1808'de Pomerania'da Treptow kentinde (bugün DAC'de) doğdu, 19 Haziran 1884'te Berlin'de öldü. Bir askeri vaizin oğluydu. Berlin Üniversitesi'nde eğitim gördü. Hegel'in görüşlerinden etkilendi.

1833'te ilk önemli yapıtı *Geschichte Alexander des Grossen*'i ("Büyük İskender'in Hayatı") yazdı. 1835-1840 arasında Berlin'de klasik diller profesörlüğü yaptı. İkinci yapıtı *Geschicte des Hellenismus*'u ("Hellenizm Tarihi") 1836'da yazmaya başladı. Hellenizm terimini, geniş anlamıyla kullanan ilk tarihçi oldu. 1848'de Frankfurt Parlamentosu üyesi olarak, Anayasa Komisyonu sekreterliğine getirildi. Prusya Krallığı'nın, Alman birliği adına kendisine önerilen birleştirici rolü üstlenmeyi kabul etmemesi üzerine, siyasi yaşamdan uzaklaştı.

1850'de Kiel'de tarih profesörü olarak görev aldı. Danimarka ve bölge yönetimi arasında sorun olan, Schleswig-Holstein anlaşmazlığı üzerine incelemeler yapmaya başladı. Danimarka bölgeyi işgal edince, 1851'de Kiel'den ayrılarak Jena'ya geçti. Jena'da, bir ulusal kahramanı konu alan *Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg*'u ("Mareşal Kont York von Wartenburg'un Yaşamı") yazmaya başladı ve 1852'de tamamladı.

1855'te, Alman siyasi birliğinin kuruluşunda birleştirici rolünü üstlenmesi gereken Prusya Krallığı'nın incelendiği, 14 ciltlik *Geschichte der preussischen Politik*'i ("Prusya Siyasetinin Tarihi") yazmaya başladı. Öldüğünde bu yapıt henüz bitmemişti. Bu temel yapıtını yazmayı sürdürdüğü süre içinde, tarih eğitimi ve tarihçilerin izlemesi gereken ilkeleri belirleyen, *Grundriss der Historik*'i ("Tarihsel Anlatımın Temel Çizgileri") hazırladı. Bu yapıtta nesnelci anlayışa karşı çıkıyor ve tarihin, ulusal amaçlar için gerekli ilkelerle geçmişin olaylarından dersler çıkarmak olduğu görüşünü savunuyordu. Buna göre tarihçi, içinde yaşanılan ortama göre tarihi kullanmak, anlamak ve yorumlamakla görevlidir.

Yaşamı boyunca, Almanya'nın Prusya Krallığı'nın merkezi gücü etrafında kurulabileceğine inanan Droysen, Rankeci nesnelci yaklaşımlara şiddetle karşı çıkan, ulusal bir tarih okulu kurulmasında ve Almanya'nın daha sonraki dönemde Prusya etrafında bütünleşmesinde, düşünceleriyle etkin olmuşutr.

• YAPITLAR (başlıca): *Geschichte Alexander des Grossen*, 1853, ("Büyük İskender'in Hayatı"); *Geschichte des Hellenismus*, 1836-1843, ("Hellenizm Tarihi"); *Vorlesung über die Freiheitskriege*, 1846, ("Özgürlük Savaşları Üzerine Dersler"); *Preussen und das System der Grossmaechte*, 1849, ("Prusyalılar ve Büyük Devletler Sistemi"); *Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg*, 1852, ("Mareşal Kont York von Wartenburg'un Yaşamı"); *Geschichte der preussischen politik*, 14 cilt, 1855-1886, ("Prusya Siyasetinin Tarihi"); *Grundriss der Historik*, 1868, ("Tarihsel Anlatımın Temel Çizgileri").

• KAYNAKLAR: F.Gilbert, *Droysen und Die Preussisch-deutsche Frage*, 1931; G.Droysen, *J.G.Droysen*, 1910; G.Droysen, *J.G.Droysens Briefwechsel*, 1929; C.D.Plaum, *J.G.Droysens Historik in Ihrer Bedeutung für die moderne Geschichtswissenschaft*, 1907.

DRUMMOND DE ANDRADE, Carlos
(1902)

Brezilyalı şair ve gazeteci. Çağdaş Brezilya şiirinin önde gelen isimlerindendir.

31 Ekim 1902'de, Brezilya'da, Itabira'da doğdu. 1925'te eczacılık eğitimini bitirdikten sonra şiir yazmaya ağırlık verdi. Ülkede 1920'lerde gelişmeye başlayan *modernismo* adlı yenilikçi edebiyat akımını yaygınlaştırmak amacıyla *A Revista* adlı derginin çıkarılmasına öncülük etti. Şairliğin ve gazeteciliğin yanı sıra değişik devlet görevlerinde bulundu, 1934-1945 arasında eğitim ve kültür bakanlığında çalıştı.

20. yy başlarında, tüm Latin Amerika'da olduğu gibi Brezilya'da da, Avrupa'daki çağdaş edebiyat akımlarının da etkisiyle, modern bir edebiyat oluşturma kaygısı ağır basmış, genç yazarlar geleneksel sözdizimi kurallarını yıkıp günlük konuşma dilinde yazarak yeni bir anlatıma ve serbest şiire yönelmişlerdir. Drummond de Andrade, 1920'lerde Oswald de Andrade gibi yazarların öncülüğünü yaptıkları Brezilya *modernismo* hareketinin ikinci kuşak yazarlarının en tanınmış olanlarındandır. 1930'da yayımlanan ilk şiir kitabı *Alguma poesia* yenilikçi akımın şiir anlayışının olduğu kadar şairin özgün üslubunun da bir örneğidir. Drummond de Andrade'nin bu dönem şiirleri genellikle dağınık bir tarzda ve örtük bir dille yazılmış nükteli, ince alaylı şiirlerdir. 1934'te yayımlanan *Brejo das Almas* adlı öykü kitabı o dönem Brezilya edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olarak nitelendirilir. Birçok şiirinde olduğu gibi öykü, deneme ve makalelerinde de sevgi, kardeşlik gibi temaları iyimser bir yaklaşımla işlemiş, varolandan daha iyi bir dünya yaratma isteğini dile getirmiştir.

Brezilya şiirindeki yenilikçi akımın Murilo Mendes, Jorge de Lima ve Cecília Meireles gibi öteki ikinci kuşak şairleriyle birlikte Drummond de Andrade, çağdaş Brezilya şiirinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Alguma poesia*, 1930; *Poesia até Agora*, 1948. Roman: *O Gerente*, 1954. Öykü: *Brejo das Almas*, 1934; *Fala, Amendoçira*, 1957.

• BAKINIZ: ANDRADE, LIMA.

DRYDEN, John
(1631-1700)

İngiliz şair ve oyun yazarı. Klasik Fransız oyunlarıyla İngiliz tiyatro geleneğini bağdaştırarak yeni bir biçime varmıştır.

John Dryden 9 Ağustos 1631'de Aldwinkle'da doğdu, 1 Mayıs 1700'de Londra'da öldü. 1644'te Londra'da Westminster School'da okudu. Bir okul arkadaşının ölümü üzerine yazdığı bir şiiri 1649'da yayımlandı. 1650'de Cambridge'de Trinity College'a girdi. 1657'de Cromwell iktidarında devlet memuru oldu. Ertesi yıl Cromwell'in ölümü üzerine yazdığı *Heroic Stanzas*, ("Kahramanlık Dörtlükleri") yayımlandı. 1660'da taç giyen II.Charles'a övgü şiirleri sundu, 1662'de Royal Society üyeliğine kabul edildi. 1663'te ilk oyunu, *The Wild Gallant*'ı ("Vahşi Çapkın"), 1664'te koşuk oyunu *The Rival Ladies*'i ("Hasım Bayanlar") yazdı. Ertesi yıl, veba salgını yüzünden Londra'dan ayrıldı. 1668'de Davenant ölünce Başşair (Poet Laureate) seçildi. Aynı yıl Cambridge'den yüksek lisans diploması aldı ve tiyatro hakkındaki görüşlerini içeren "An Essay on Dramatic Poesy" ("Koşuk Tiyatro Üzerine Bir Deneme") yayımlandı. 1670'te Krallık Tarih Yazarı ilan edildi. Trajikomik oyunu *Marriage à la Mode*'u ("Moda Evlilik")1671'de sahnelendi. 1674'te Milton'ın *Paradise Lost*'unu ("Yitik Cennet") sanatçının izniyle *The State of Innocence* ("Masumluk Durumu") adıyla sahneye uyarladıysa da, oyun hiçbir zaman oynanmadı. 1677'de ünlü oyunu *All for Love*'ı ("Her Şey Aşk Uğruna") ve ertesi yıl trajedisi *Oedipus*'u yazdı. 1685'te Katolik kral II. James'in tahta çıkışı üzerine Katolik oldu. 1688 Devrimi'nde protestan kral III. William iktidarı ele geçirince tüm itibarını yitirdi. 1694'e dek tiyatroyla ilgilendi. Bu tarihte yazdığı *Love Triumphant*'ın ("Aşkın Zaferi") başarısızlığı üzerine oyun yazarlığını bıraktı, Yunan ve Latin klasiklerini çevirmekle yetindi.

Dryden yaşamı boyunca Racine ve Corneille gibi Fransız oyun yazarlarının benimsediği klasik ilkeleri çözümlemek ve yeni bir anlayış geliştirmek için uğraşmıştır. Onun asıl kavgası şiddetli tutkuların ve güçlü duyguların etkisinden yararlanabileceği kahramanlık oyunları yazmak olmuştur. Bu gibi konuları en görkemli biçimde işlemenin yolunu da koşuk dili kullanmakta bulmuştur. Gerek komedilerde koşuk dilin ritmik ve canlı havayı yaratmadaki başarısı, gerek trajedilerde bu dilin soyluluğa yaraşır tekniği, Dryden'in neredeyse tüm oyunlarında koşuk dili

seçmesine neden olmuştur. Ancak Fransız klasik oyun yazarlarının sıkı sıkıya bağlı kaldığı ilkeleri benimsememiş, üç birlik kuralı olarak bilinen yer, zaman ve olay birliğini "yaşamın tam ve canlı bir imgesini yaratmaya" elverişli bulmayarak, bunun yerine Shakespeare ve Victoria dönemi oyun yazarlarının tuttuğu yolu yeğlemiş, oyun bütünlüğünü konu bütünlüğüyle sağlamayı yeğlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *The Wild Gallant*, 1663, ("Vahşi Çapkın"); *The Rival Ladies*, 1664, ("Hasım Bayanlar"); *Secret Love*, 1667, ("Gizli Aşk"); *An Evening's Love*, 1668, ("Bir Gecelik Aşk"); *The Conquest of Granada*, 1670, ("Granada'nın Fethi"); *Marriage à la Mode*, 1671, ("Moda Evlilik"); *The Rehearsal*, 1672, ("Prova"); *The State of Innocence*, 1674, ("Masumluk Durumu"); *All for Love*, 1677, ("Her Şey Aşk Uğruna"); *Oedipus*, 1678; *Don Sebastian*, 1689; *Love Triumphant*, 1694, ("Aşkın Zaferi"). **Kuramsal:** "An Essay on Dramatic Poesy", 1668, ("Koşuk Tiyatro Üzerine Bir Deneme"); "The Grounds of Criticism in Tragedy", 1678, ("Trajedide Eleştirinin Temelleri").

• **KAYNAKLAR:** A.T.Barbeau, *The Intellectual Design of John Dryden's Heroic Plays*, 1970; S.Johnson, *The Lives of English Poets*, vol. 1, 1779; B.J.Pendlebury, *Dryden's Heroic Plays*, 1923; G.R.Wasserman, *John Dryden*, 1964.

• **BAKINIZ:** CORNEILLE, DAVENANT, RACINE.

DUBÇEK, Alexander
(1921)

Çekoslovakyalı siyaset adamı. Piyasa ekonomisinin gelişmesine çalışmış, ve Batı ülkeleriyle yakınlaşma politikası izlemiştir.

27 Kasım 1921'de Slovakya'nın Uhrovec kasabasında doğdu. 1925'te ailesi ile birlikte SSCB'ye gitti. İlk ve ortaöğrenimini Orta Asya'da, Kırgızistan bölgesindeki okullarda yaptı. Ailesi 1938'de tekrar Slovakya'ya dönen Dubçek 1939'da yasa dışı Çekoslovakya Komünist Partisi'ne (ÇeKP) girdi. II.Dünya Savaşı sırasında Slovakya'da Naziler'e karşı yeraltı direniş hareketinde çalıştı. 1951'de Bratislava'da Slovakya Komünist Partisi'nin (SKP) merkez komitesi üyesi oldu. Bu sırada Komensky Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördü. 1953-1955 arasında, Banska Bystrica'daki parti bölge komitesinin birinci sekreterliğini yaptı. 1951-1955 arasında Çekoslovak Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev yaptı. 1955-1958 arasında Moskova'daki Yüksek Siyasi Etüdler Okulu'nda eğitim gördü ve 1958'de doktora derecesini aldı. Aynı yıl Bratislava'da SKP bölge komitesinin birinci sekreteri oldu; hem SKP hem de ÇeKP'nin merkez komite üyeliğine seçildi. 1962'de SKP merkez komitesi sekreteri, SKP ve ÇeKP'nin yürütme kurulu üyesi oldu. 1963'te SKP'nin birinci sekreteri oldu. 1964'te Slovak Millet Meclisi'ne seçildi. Bu yıllarda Dubçek liberalleşme yanlısı aydınlarla ilişki kurdu ve Slovakya ekonomisinin gelişimine gereken önemin verilmediğini öne sürdü, piyasa ekonomisinin gelişimi için iktisadi politikalar önerdi. Rejim muhaliflerinin hareketlerini örgütleyen Dubçek Ocak 1968'de ÇeKP'nin birinci sekreteri seçildi ve görüşleri doğrultusunda uygulamaya geçti. Dubçek piyasa ekonomisinin gelişimini destekledi ve siyaset alanında rejim muhaliflerine geniş özgürlükler tanıyan politika güttü. Kitle iletişim araçları üzerindeki parti denetimi azaltıldı. Yazarlar Birliği'nin bağımsız bir edebiyat dergisi çıkarmasına izin verildi. Stalin döneminde cezalandırılan kişiler aklandı. "Olanak dahilinde en geniş bir demokratikleşme" için söz veren Dubçek yönetim kurumlarının, mahkemelerin, sendikaların ve iktisadi kuruluşların üzerindeki parti denetiminin azaltılacağını açıkladı.

Dubçek bu politikaları uygularken, SSCB yönetimine, programının Çekoslavakya'nın sosyalizme bağlılığını tehlikeye düşürmeyeceği teminatını vermişti. 22 Mart 1968'de Novotny'nin devlet başkanlığından istifa etmek zorunda kalışı ve yerine ılımlı General Svoboda'nın geçmesi, daha sonra meclis başkanlığına liberal eğilimli Smrkovsky'nin gelmesiyle yeni hükümet liberal eğilimli üyelerden oluştu. 9 Nisan 1968'de ÇeKP Merkez Komitesi "Çekoslovakya'nın Sosyalizm Yolu" adlı bir programı yayımladı. Programda dini inanç ve düşünce özgürlüğü için yeni garantiler getiriliyor, polisin yetkileri sınırlandırılıyordu. Program, daha geniş bir aday listesi içeren seçim reformunun yanı sıra, özel teşebbüse özgürlük tanınmasını, Batı ülkeleriyle ticaretin artırılmasını ve Slovakya'nın federal bir siyasi yapı içinde yer almasını içermekteydi.

Dubçek'in izlediği politikalar konusunda SSCB ve Çekoslovakyalı yetkililer arasında Cierna'da yapılan konferansta bir sonuca varılamadı. Çekoslovakya 20 Ağustos 1968'de Varşova Paktı'na üye ülkelerin askeri birliklerince işgal edildi. Dubçek'in politikası bırakıldı. 1969'da tüm parti görevlerinden alınan Dubçek Türkiye'ye büyükelçi olarak atandı.

• **KAYNAKLAR:** W.Shawcross, *Dubçek*, 1971; P.Windsor ve A.Roberts, *Czechoslovakia, 1968*, 1969.

DUBOIS, Pierre
(1250-1320)

Fransız, hukukçu. Kilise karşısında mutlak monarşinin güçlendirilmesi gereğini savunmuştur.

Coutances'ta doğdu, 1320'de öldü. Paris Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1300'de Coutances'ta kraliyet avukatı olarak çalıştı. Vikont Henri de Rie ile olan yakın dostluğu sayesinde devlete ilişkin bilgilere ulaşma olanağı buldu. Dönemin kralı Philippe le Bel'in Papa VIII. Boniface'a karşı mücadelesini destekledi. 1302 ve 1308'de Coustances temsilcisi olarak Genel Meclisler'de yer aldı.

Dubois, kralın mutlak iktidarını savunmuş papanın yetkilerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre kilisenin mallarına krallık tarafından el konulmalıdır. Rahiplerin bekâr yaşama zorunluğu kaldırılmalıdır. Kadın manastırlarının yerine genç kızlar için tıp eğitimini de içeren liseler açılmalıdır. Dubois, Fransa'da iç barışın krallık otori-

tesini güçlendirerek ve eğitim, hukuk ve devlet yönetimi alanlarında reformlar yaparak gerçekleştirilebileceğini savunmuş ve konuşulan dilin öğretilmesine ağırlık verilmesi gerektiğini öne sürerek ders programlarında ve kitaplarında değişiklik yapılmasını önermiştir. Ona göre kanunlar yazılı hale getirilmeli ve basitleştirilmelidir.

Dubois, yayılmacı bir dış politika görüşünü savunmuş, Fransız kralının egemenliği altında bir uluslar topluluğu kurulması amacıyla dış ülkelere karşı işgal savaşlarına girişilmesini önermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Supplication du peuple de France au roi contre Boniface*, 1302, ("Fransız Halkının Boniface'a Karşı Krala Yalvarışı"); *De recuperatione Terrae Sanctae*, 1306, ("Kutsal Toprağın Yeniden Ele Geçirilmesi").

DU BOIS, William Edward
(1868-1963)

ABD'li siyaset adamı, sosyolog. Irk ayrımının kaldırılması için yapılan hareketlerin önderlerindendir.

William Edward Burghardt Du Bois, 23 Şubat 1868'de Massachussets Eyaleti'nde, Great Barrington'da doğdu, 27 Ağustos 1963'te Ghana'nın başkenti Akkra'da öldü. Fisk Üniversitesi'nde okudu, ikinci kez lisans eğitimi yapmak için girdiği Harvard Üniversitesi'ni çok iyi bir dereceyle bitirdi. 1892-1894 arasında bursla gittiği Berlin Üniversitesi'nde tarih ve iktisat alanında çalışmalar yaptı. Harvard Üniversitesi'nde tarih dalındaki doktorasını 1895'te tamamladı.

Du Bois, 1896-1897 yıllarında Pennsylvania Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı öğretim görevlisi, 1914'e dek de Atlanta Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Bu süre içinde, ABD'de yaşayan siyahlar üzerine çeşitli sosyolojik araştırmalar yaptı; özellikle Philadelphia kentinde yaşayan siyah toplumu ayrıntılı bir biçimde inceledi.

Afrika kökenli tüm insanların bağımsızlıkları için ortak hareket etmeleri gerektiği düşüncesinden kaynaklanan Pan-Afrikanizm hareketi için de çalışan Du Bois, 1900'de Londra'da yapılan ilk Pan-Afrikan Konferansı'nın başkan yardımcısıydı. 1919-1927 arasında toplanan dört Pan-Afrikan Konferansı'nın düzenlenmesinde de büyük rol oynadı.

Du Bois, dönemin en etkili siyah önderi Booker T.Washington'ı eleştirerek ona karşı oluşturulan "Niagara Hareketi"nin kurucuları arasında yer aldı. 1909'da iç çekişmeler ve Washington'ın muhalefetiyle zayıflayan örgütün yerine National Association for Advancement of Colored People-NAACP'nin (Beyaz Olmayanların Gelişimi İçin Ulusal Birlik) kurulmasına öncülük etti. NAACP'nin araştırma müdürü, yönetim kurulu üyesi ve bu birliğin aylık gazetesi *Crisis*'in yayın yönetmeni olan Du Bois, aynı zamanda 1910-1912 arasında Sosyalist Parti üyeliği de yaptı.

1934'te görüş ayrılıkları nedeniyle NAACP'den ayrılan Du Bois, Atlanta Üniversitesi'ne döndü ve sosyoloji bölümü başkanlığına getirildi. 1940'ta ırk ve kültür konularına yer veren *Phylon* adında bir dergi yayımladı. 1944-1948 arasında araştırma müdürü olarak yeniden NAACP'ye döndü.

Birleşmiş Milletler'in 1945'teki kuruluş kongresinde danışman olarak bulunan Du Bois, BM'de Amerikalı siyahların sorunlarının gündeme gelmesini sağladı. 1950'de Amerikan İşçi Partisi'nden New York senatörlüğü için adaylığını koyan Du Bois hakkında 1950'de bir dış gücün ajanı olduğu gerekçesiyle dava açıldı. 1961'de Komünist Parti'ye girdi, aynı yıl daha önce Pan-Afrikanizm hareketinde birlikte çalıştığı Ghana Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah'ın isteğiyle Ghana uyruğuna geçti ve oraya yerleşti, *Encyclopaedia Africana*'nın yönetmenliğini yaptı.

Du Bois önce, ırk ayrımı sorununun çözülebilmesi için sosyal bilimler dalında araştırmalara gerek olduğuna inanırken, daha sonra siyahlar aleyhindeki yasalar karşısında sosyal değişimin ancak protesto hareketleri ve direnişlerle elde edilebileceği sonucuna vardı. Bu nedenle siyahların çok çalışarak beyazlar gözünde saygınlık kazanması gerektiğini savunan B.T.Washington'a karşı çıktı. 1930'larda ise, siyahların yoksulluğa karşı, kooperatiflerden oluşan ayrı bir grup ekonomisi kurmaları gerektiğini savundu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Suppression of the African Slave Trade to the United States of America, 1638-1870*, 1895, ("Afrika Köle Ticaretinin ABD'ye Baskısı, 1638-1870"); *The Philadelphia Negro:A Social Study*, 1899, ("Philadephia'lı Zenci:Sosyal Bir Çalışma"); *The Souls of Black Folk*, 1903, ("Siyah Halkın Ruhu"); *The Negro*, 1915, ("Zenci"); *The Gift of Black Folk:Negroes in the Making of America*, 1924, ("Siyah Halkın Ödülü:Amerika'nın Kuruluşunda Zenciler"); *Black Reconstruction in America, 1860-1880*, 1935, ("Amerika'da Siyahların Kalkınması, 1860-1880"); *Black Folk Then and Now*, 1939, ("Siyah Halk, Eskiden ve Şimdi"); *Dusk of Dawn*, (otobiyografi), 1940, ("Şafak Zamanının Karanlığı"); *Color and Democracy:Colonies and Peace*, 1945, ("Renk ve Demokrasi: Sömürgeler ve Barış"); *The World and Africa:An Inquiry into the Part Which Africa Has Played in the World History*, 1947, ("Dünya ve Afrika: Afrika'nın Dünya Tarihindeki Rolü Konusunda Bir Araştırma").

• **KAYNAKLAR:** F.L.Broderick, *W.E.B. Du Bois:Negro Leader in a Time of Crisis*, 1959;E.M.Rudwick, *W.E.B. Du Bois:Propagandist of the Negro Protest*, 1968.

• **BAKINIZ:** NKRUMAH, B.T.WASHINGTON.

DU BOIS-REYMOND, Emil
(1818-1896)

Alman fizyolog ve bilim felsefecisi. Deneysel fizyolojinin kurucularındandır.

Berlin'de doğdu, yine orada öldü. 1846'da Berlin Üniversitesi'nden doçent sanını aldı. Londra Royal Institute'da, Faraday'ın yönetimi altında üç yıl ders verdi. 1851'de Berlin Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. 1855'te fizyoloji doçenti, 1858'de profesör oldu ve hocası Johannes Müller'den boşalan fizyoloji kürsüsünün başına geçti. Hayvanlardaki elektrik, kas ve sinir etkinliği ve metabolizmanın işleyişi üzerine önemli araştırmalar yapan Du Bois-Reymond, felsefe sorunlarıyla da ilgilenmiştir.

Du Bois-Reymond, felsefeye, doğal bilimlerden kaynaklanan göreceli bir pozitivizm ile yaklaştı. 1872'de yayımlanan *Ueber die Grenzen des Naturerkennens* ("Doğa Bilgisinin Sınırları Üzerine") adlı yapıtında Laplace'ın "insanüstü zekâ" kavramından etkilenmişti. Ona göre doğanın anlaşılabilmesi için atomu incelemek gerekir. Bu da sıradan insan zekâsının yetilerinin üzerindedir. Ancak "insanüstü bir zekâ", evrendeki atomların durum ve devinimlerini kavrayıp zihnin mekanik kuralları yoluyla bu bilgiyi kullanarak, tüm geçmiş ve geleceği açıklayabilir. Du Bois-Reymond, doğanın bu mekanik ve niceliksel açıklamasının, eksiklikler ve zorluklar taşımakla birlikte, verimli olabilecek tek açıklama olduğunu savunur. "Yaşam gücü" gibi metafizik kavramlara başvurmak ise, bir anlam taşımaz.

Du Bois-Reymond, dünyanın her şeyi açıklayabilecek bir matematik formülüyle tanımlanabileceğini, ancak zihinsel olguların, beyin ve sinir sisteminin fiziksel ve fizyolojik süreçleriyle açıklanamayacağını öne sürdü. Ona göre, beyni yapısal olarak kavramak, insana ancak devinim durumunda bulunan bir özdeği öğretir. Bu bilgiden kalkarak bellek, düşünme gibi olgular anlaşılamaz. Zevk, acı, tad gibi olgular, beyindeki belli atomların belli hareketlerinin sonucunda oluşur. Ancak bu algılardan kesin bilgiye varılamaz. Atom hareketleri incelenerek bilincin doğuşu çıkarsanamaz. Bu yüzden, doğa bilimleri ne kadar ilerlerse ilerlesin, bilginin bu "mutlak" sınırını aşamaz.

1880'de yazdığı *Die sieben Welträtsel* ("Evrenin Yedi Bilmecesi") adlı yapıtında ise, dünyanın yüzyıllardır çözülemeyen ve sorgulanan yedi gizemine, kuşkucu ve bilinemezci bir bakış açısıyla yaklaştı. Du Bois-Reymond'a göre, deneyüstü ya da duyumüstü olgular bilinemez; metafizik sorunlar ise çözülemez. Doğada bilinen şeylerin tümü, bilgi değil, açıklama gölgeleridir. Bunlar matematik ilişkiler biçiminde dile getirilir; mutlak olan bilginin yerini de böyle gölgeler tutar. Du Bois-Reymond, yedi gizemli sorundan ilk üçünü, yani özdek ve gücün doğasına, devinimin kökenine ve duyumla bilincin kökenine ilişkin olanları, deneyüstü oldukları için çözülemez bulmuştur. Yaşamın kökeni, organizmaların uyum gösterebilme yetisi ve usla dilin gelişimi üzerine üç sorunu, ilke olarak çözülebilir ancak çok güç sorunlar olarak görmüştür. Evrenin 7. ve sonuncu "bilmecesi" olan istencin özgürlüğü konusunda ise kararsız kalmıştır.

Du Bois-Reymond'un bu görüşlerine karşı 1899'da E.Haeckel, *Welträsel*, ("Evrenin Bilmecesi") adlı bir kitap yazarak, evrenin tek bilmecesinin "töz sorunu" olduğunu öne sürmüştür. 1871'de Langwisser yine *Die sieben Welträsel*'i eleştirmek amacıyla yazılar yazmış; Lange ise onun görüşlerini kendine özgü bir yorumla benimsemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Ueber die Grenzen des Naturerkennens*, 1872, ("Doğa Bilgisinin Sınırları Üzerine"); *Die sieben Welträtsel*, 1880, ("Evrenin Yedi Bilmecesi").
- KAYNAKLAR: H.Boruttau, *Emil Du Bois-Reymond*, 1922.
- BAKINIZ: HAECKEL, F.A.LANGE, LAPLACE.

DU BOS, Charles
(1882-1939)

Fransız, eleştirmen. 20. yy'ın ilk yarısında, Bergson etkisinde gelişen Fransız edebiyat eleştirisinin önde gelen yazarlarındandır.

27 Ekim 1882'de Paris'te doğdu, 5 Ağustos 1939'da La Celle-Saint-Cloud'da öldü. Annesinin İngiliz olmasının da etkisiyle genç yaşta İngiliz edebiyatı ile ilgilenmeye başladı. 1900-1901 yıllarında Oxford Üniversitesi'nde okuduktan sonra öğrenimini Almanya'da tamamladı.

Gustave Flaubert, Prosper Mérimée ve François Mauriac gibi Fransız yazarları ve Goethe üzerine incelemeler yapmış, Shakespeare, Shelley ve Byron gibi İngiliz yazarları üzerine yaptığı incelemelerle de Fransızlar'ın ilgisini İngiliz edebiyatına çekmiştir. İncelemelerinde geliştirdiği yaklaşım yapıt ile okurun kişisel etkileşimini temel alır, ussal yargılamayı değil, okur ile yapıt arasındaki ruhsal kaynaşmayı amaçlar. Eleştirmen, yapıtı, kendine yaklaştırarak kişisel serüveni ile ilişkisi içinde kavramaya çalışır, nesnel bir yaklaşıma dayanan yargılamanın yerine öznel bir duygudaşlığı koyar. Du Bos'nun bu yaklaşımı daha sonraki yıllarda dinsel bir çerçeve içinde gelişmiş ve yazar 1927'de Katolik olmuştur. Ölümünden sonra altı cilt olarak yayımlanan ve bir bölümü İngilizce olarak yazılmış olan *Journal intime* ("Günlük"), St. Augustine'in *Confessiones*'unu ("İtiraflar") andırır, yazarın dine yönelmesiyle sonuçlanan ruhsal gelişimini yansıtır. Önemli yazıları 1922-1937 arasında yayımlanan *Approximations* ("Yaklaşımlar") adlı kitabında toplanmıştır. Dostu André Gide ile yazışmaları ise 1929'da *Le Dialogue avec André Gide* ("André Gide ile Konuşmalar") adıyla yayımlanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Extraits d'un Journal*, 1908-1928, ("Bir Günlükten Parçalar"); *Notes sur Mérimée*, 1921, ("Mérimée Üzerine Notlar"); *Approximations*, 7 cilt, 1922-1937, ("Yaklaşımlar"); *Byron et le besoin de la fatalité*, 1929, ("Byron ve Kader İhtiyacı"); *Le Dialogue avec André Gide*, 1929, ("André Gide ile Konuşmalar"); *Journal intime*, (ö.s.), 6 cilt, 1946-1955, ("Günlük").
- BAKINIZ: BERGSON, THIBAUDET.

DUBOS, Jean Baptiste
(1670-1742)

Fransız tarihçi ve sanat eleştirmeni. Fransız monarşisinin kökenlerini incelemiştir.

Beavais'de doğdu, Paris'te öldü. Tanrıbilim öğrenimi gördükten sonra, 1700'de dışişleri bakanlığına girerek diplomatik görev aldı. Bu görevi sırasında birçok yer gezdi ve bilgisini artırma fırsatı buldu.

1695'te başlayan yazarlık yaşamı boyunca tarih, siyaset ve sanat eleştirmenliği dallarında çok sayıda yapıt verdi. 1720'de Fransız Akademisi'ne kabul edilen Dubos, 1722'de Akademi'nin yazmanlığına getirildi ve ölümüne dek bu görevde kaldı.

Dubos, yazarlık yaşamının ilk yıllarında daha çok tarihi konularla ilgilendi. 1695-1714 arasında yayımladığı 5 tarih kitabında özgün konuları inceledi. 1719'da en ünlü yapıtı olan *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* ("Şiir ve Resim Üzerine Eleştirel Düşünceler") adlı 2 ciltlik kitabını yayımladı. Sanatın öneminin düşüncelerde değil, kullanılan üslupta olduğunu, duyguların ve sanatçının zevklerinin ilke ve kuralları geride bırakması gerektiğini ve güzelin göreli olduğunu savunduğu bu yapıtı Voltaire ve Lessing gibi sanatçılar üzerinde derin etkiler bıraktı. Kitap birçok kez yeniden basıldı ve yabancı dillere çevrildi.

Dubos'un tarih alanındaki en büyük çalışması *Histoire critique de l'établissement de la monarchie françoise dans les Gaules* ("Galya'da Frank Monarşisinin Kurulmasının Eleştirel Tarihi") adını taşıyan 3 ciltlik kitabıdır. Dubos bu kitabında, Galya'ya Romalılar'ın müttefiki olarak gelen Franklar'ın ülkede hiçbir yönetsel ve siyasi rejim değişikliği yapmadıklarını ve feodalizmin, egemenliğin parçalanması ve kamu görevlilerinin senyörlere dönüşmelerinden 4 yüzyıl sonra kurulduğunu savunur. Ardından Fransa'nın geleneksel yönetim biçiminin fethe dayalı, feodal tabanlı bir monarşi olmayıp saf bir monarşi olduğunu ileri sürer. Dubos'nun tarihle ilgili görüşleri Montesquieu tarafından eleştirilmiştir.

Krallıkla ittifak yapan burjuvazinin tipik bir temsilcisi olan Dubos, Boulainvilliers gibi feodal ve soylu sınıfları savunan tarihçilerle sürekli mücadele etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture*, 2 cilt, 1719, ("Şiir ve Resim Üzerine Eleştirel Düşünceler"); *Histoire critique de l'établissement de la monarchie françoise dans les Gaules*, 3 cilt, 1734, ("Galya'da Frank Monarşisinin Kurulmasının Eleştirel Tarihi").

- **KAYNAKLAR:** M.Braunschvig, *L'abbé Du Bos, rénovateur de la critique au XVIIIe siècle*, 1904; A.Lombard, *L'abbé Du Bos*, 1909.

- **BAKINIZ:** BOULAINVILLIERS, MONTESQUIEU.

DUBOS, René Jules
(1901-1982)

Fransız asıllı ABD'li mikrobiyoloji uzmanı, yazar. Antibiyotiklerle ilgili ilk araştırmaları yapmış, çağdaş yaşamın biyolojik, psikolojik ve toplumsal sorunlarıyla ilgilenmiştir.

20 Şubat 1901'de Fransa'nın Saint-Brice-sous-Forêt kentinde doğdu. 20 Şubat 1982'de New York kentinde öldü. Paris'te tarım öğrenimi gördükten sonra 1922'den başlayarak iki yıl kadar Roma'daki Uluslararası Tarım Enstitüsü'nde çalıştı. 1924'te ABD'ye giderek, New Jersey'deki Rutgers Üniversitesi'nde 1927'de biyoloji bilimleri dalında doktora derecesini aldı. Aynı yıl, New York kentindeki Rockefeller Enstitüsü'nün Tıp Araştırmaları Merkezi'nde mikrobiyoloji uzmanı olarak göreve başlayan Dubos 1938'de ABD uyruğuna geçti. 1942'de Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde karşılaştırmalı patoloji ve tropik hastalıklar kürsüsü profesörlüğünü üstlendi, iki yıl ders verdi, 1944'te yeniden Rockefeller Enstitüsü'ne (sonradan Rockefeller Üniversitesi) döndü ve 1971'de emekli oluncaya değin kendisinin kurduğu çevresel tıp bölümünün başkanlığını yürüttü.

Rutgers Üniversitesi'nde Waksman'ın denetiminde doktora çalışmasını yaparken mikrobiyolojiye ilgi duyan Dubos, özellikle mikroorganizmalarca üretilen bakteri öldürücü maddeleri ve vücudun enfeksiyonlara direnç mekanizmasını incelemişti. 1930'da Rockefeller Enstitüsü'nde Avery ile birlikte çalışırken bir tür toprak bakterisinin salgıladığı kimyasal bir maddenin, akciğer zatürreesine neden olan pnömokok bakterilerini zararsız duruma getirerek vücutta bu pnömokoklara karşı bağışıklık yarattığını gözlemledi. Dubos'nun bu buluşu zatürree tedavisinde yeni bir umut ışığıydı, ancak kısa bir süre sonra Domagk'ın keşfettiği sülfa türü ilaçların bu bakteriler üzerinde daha etkili olduğu anlaşıldığından ticari üretimine geçilmedi. 1939'da, "Tyrothricin" adını verdiği maddeyi *Bacillus brevis*'ten ayırmayı başaran Dubos analiz sonucunda bu maddenin bir polipeptit karışımı olduğunu gösterdi. İnsanda ve bazı hayvanlardaki bakteri hastalıklarının tedavisinde etkili sonuçlar veren, ancak çok zehirli olduğundan kullanımı kısıtlanan Tyrothricin, tıbbi bakımdan önemi olmasa da ticari amaçla üretilen ilk antibiyotiktir. Üstelik, Dubos'nun geliştirdiği deneysel yöntemlerden yararlanarak Fleming'in penisilini, Waksman'ın streptomisini üretmesine olanak hazırlamıştır.

Dubos, tıp ve mikrobiyoloji alanındaki bulgularını hiçbir zaman salt hekim gözüyle değerlendirmemiş, insanlığın gelişimini etkileyen hastalıkların toplumsal ve kültürel yönleriyle yakından ilgilenerek, teknolojik ortamın çağdaş insan üzerindeki biyolojik, psikolojik ve toplumsal etkilerinden doğan sorunları bir toplumbilim felsefecisi sorumluluğuyla irdelemiştir. Çevre sorunlarıyla ilgili bilgileri toplayıp tanıtmak amacıyla 1977'de kurduğu The René Dubos Center bu çabanın bir ürünüdür. Uzmanlık alanı dışında edebiyat, coğrafya ve çevre mimarlığı ile ilgili yapıtlar veren ve 23 kitabıyla üretken bir yazar olan Dubos'nun *So Human an Animal* ("Böylesine İnsanca bir Hayvan") adlı yapıtı 1969 Pulitzer Ödülü'nü almıştır.

- **YAPITLAR:(başlıca):** *The Bacterial Cell*, 1945, ("Bakteri Hücresi"); *Bacterial and Mycotic Infections of Man*, 1948, ("İnsanda Bakteri ve Mantar Hastalıkları"); *Louis Pasteur*, 1950; *Health and Disease*, 1965, ("Sağlık ve Hastalık"); *So Human an Animal*, 1968, ("Böylesine İnsanca Bir Hayvan"); *Man, Medicine and Environment*, 1968, ("İnsan, Tıp ve Çevre"); *Choisir d'être humain*, 1974, ("İnsan Olmayı Seçmek"); *The Wooing of Earth*, 1980, ("Yeryüzünün Ele Geçirilmesi"); *Celebrations of Life*, 1981, ("Yaşamın Kutlanışı").

- **BAKINIZ:** CHAIN, DOMAGK, A.FLEMING, FLOREY, İ.MEÇNİKOV, PASTEUR, WAKSMAN.

DUBOUT, Albert
(1905)

Fransız, karikatürcü. İnsan kalabalıklarını görüntüleyen bir karikatür dünyası yaratmıştır.

Marsilya'da doğdu. Küçük yaşta resme ilgi gösterdi, bu nedenle de Montpellier'deki Güzel Sanatlar Okulu'na yazıldı. İlk çizimleri 1923'te bir öğrenci gazetesi olan *Echo des Étudiants*'da ve *Le petit Méridional* adlı bir dergide yayımlandı. Kısa bir süre içinde büyük ilgi toplayan yapıtları bir yıl sonra aralarında *Péle-Méle* ve *Paris-Flirt*'ün de bulunduğu Paris gazetelerinde yayımlanmaya başladı. Dubout' un ünü 1950'lerin ortasında doruğa ulaştı. Bundan sonra giderek daha az karikatür çizdi.

Dubout çeşitli restoranlar için duvar resimleri yapmış, ayrıca yağlıboya resim de çalışmıştır. Karikatürcü olduğu kadar kitap resimleyicisi olarak da ünlüdür. Resimlediği kitaplar arasında Beaumarchais, Mérimée, Rabelais, Willon, Cervantes, Balzac, Daudet, Racine, Pagnol, Poe, Erasmus, Voltaire gibi pek çok ünlü yazarın yapıtları bulunmaktadır.Dubout'nun karikatürleri albüm olarak da yayımlanmıştır.

Dubout karikatürlerinde insanları bir kalabalık içinde yansıtmayı sever, bunun için de onları üst üste yığıldıkları, kapılarından pencerelerinden taştıkları tren, vapur, otobüs gibi bu amaca uygun bir ortam içine yerleştirir. Gülmecesi tek bir çelişkiyi vurgulamaktan çok, birbirine karışmış, gözlüğünü, şapkasını yitirmiş, şemsiyesi kıvrılmış insanların bu kalabalık içindeki davranışlarını ve kızgınlık, şaşkınlık gibi tepkilerini yansıtmaya yöneliktir. Yapıtlarında 8 biçimine girmiş bisiklet tekerlekleri, düğümlenmiş tren rayları ya da yağmur olukları, yerleri süpüren sakallar, aşırı iri kadınların yanına yerleştirilmiş ufak tefek erkekler gibi kendine özgü bir abartma dili kullanır.

DUBUFFET, Jean
(1901)

Fransız, ressam. Çocukların ve akıl hastalarının resimlerindeki, duvar karalamalarındaki kaba, çirkin ve ilkel öğelerin birleştirilmesiyle oluşturulan *Art Brut*'ün (Ham Sanat) yaratıcısıdır.

Le Havre'da doğdu, 1918'de, Paris'te çok kısa bir süre sanat eğitimi gördü. Burada şair Max Jacob ve Utrillo'nun annesi ressam Suzanne Valadon (1865-1938) ile tanıştı. Çeşitli sanat dalları ile ilgilendi. Ancak hiçbir hareket ya da grup içinde yer almadı. 1925'te babasının Le Havre'daki şarap işinin başına geçti. 1934'ten sonra yeniden resme ilgi duydu, ancak ciddi olarak resim yapmaya 1942'de başladı. 1944'te Paris'te açtığı ilk sergisi, sanat çevrelerinde büyük bir tepkiyle karşılandı. Aynı yıllarda akıl hastaları, mahkûmlar ve yaşlılar gibi toplum dışına itilmiş kişilerin yapıtlarına, çocuk resimlerine ve duvar karalamalarına ilgi duymaya başladı. Yoğun bir biçimde topladığı bu yapıtları 1947'de *Art Brut* adı altında sergiledi. Aynı yıllarda Büyük Sahra'yı da içine alan Kuzey Afrika gezileri yaptı. 1955'te Vence'a yerleşti.

Dubuffet'nin tam anlamıyla dışavurumcu (ekspresyonist) bir nitelik taşıyan sanatındaki alışılmamış öğe ve biçimler, Batı kültür ve uygarlığının değerlerine özellikle ters düşen bir boyut içinde verilmiştir. Bu nedenle de bazı eleştirmenler onu büyük bir Fransız sanatçısı sayarken, bazıları da göz boyamakla suçlarlar. Yalnızca gözünün değil, ruhunun gördüğünü de en vurucu biçimde ortaya koymaya çalışan Dubuffet, yapıtlarında geleneksel estetik kuralların dışına çıkmaktadır. Bu tavrıyla çevresi ile alay etmeye değil, burjuva kültürünün arındırılmış değerlerini bütünüyle yadsımaya yönelmekte ,böylece de öğrenilmiş her şeyi unutarak yaratma eyleminin gerçek biçimine ve özüne ulaşmayı amaçlamaktadır. Dubuffet insan figürünü ele aldığı resim dizileri yapmıştır. Bunlar genellikle portreler ya da bisiklet üstünde, sokakta, masa başında, otobüste, metroda, yatakta ve boşlukta gösterilmiş ve çarpıtılmış, alabildiğine büyük, ya da küçük tutulmuş insan biçimleridir.

Dubuffet'nin sanatında malzemenin kullanılışı ve çeşitliliği büyük bir önem ve anlam taşır. O her türlü boya, kum, zift, tahta, alçı, sünger ve benzeri doğal ve yapay malzemeyi çeşitli dokusal etkiler elde edecek biçimde kullanır. Özellikle *Matériologies* ve *Texturologies* ile *Assamblages d'Empreintes* adını verdiği dizilerinde malzemenin kullanılışı sanatsal eylemin amacına dönüşen bir boyut kazanır. Ama bu, malzemenin anlatıma kattığı çarpıcılığı da hiçbir zaman yok etmez.

Dubuffet sanatının her döneminde biçim ve içeriği en etkili ve şiddetli bir dışavurumcu anlayış içinde bütünleştirmeyi başarıyla gerçekleştirmiştir. Ancak 1954'ten sonra yapmaya başladığı heykellerinde ve son yılların *L'Hourloupe* adını verdiği dizilerinde, daha süslemeci bir üslup geliştirmiştir. Bu üslup, kırmızı ve mavi şeritlerin karakter kazandırdığı çeşitli biçimlerin yan yana ya da iç içe örülmesine dayanamaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mirobulus, Macadam, Cie, Hautes Pâtes* dizisi, 1944; *Paysages Grotesques* dizisi, 1949; *Corps de Dames* dizisi, 1950; *Sols et Terrains* dizisi, 1951-1952; *Terres Radieuses* dizisi, 1953-1957; *Assemblages d'Empreintes* dizisi, 1953-1957; *Impressions Lithographiques* dizisi, 1953-1957; *Topographies* dizisi, 1957-1959; *Texturologies* dizisi, 1957-1959; *Matériologies* dizisi, 1959-1962; *L'Hourloupe* dizisi, 1965'ten bugüne.
- **KAYNAKLAR:** G.Limbourg, *Tableau bon levain à vous de cuire la pâte. L'Art Brut de Jean Dubuffet*, 1953; M.Ragon, *Dubuffet*, 1958; P.Selz, *The Work of Jean Dubuffet*, 1962.

DUCAS, Mikhael
(1400-1470)

Bizanslı tarihçi. 1341-1462 arasındaki dönemin tarihini yazmıştır.

Midilli ya da Foça'da doğduğu sanılıyor. 14.yy'da İstanbul'da yaşamış olan büyükbabası Mikhael Ducas döneminin tanınmış bilim adamlarındandı. Ducas, 1421'de Yeni-Foça'nın Ceneviz valisi Giovanni Aderno'nun yanında kâtiplik yapmıştı. Bir sava göre de İstanbul'un fethinden önce imparator XI.Konstantin Paleologos'un sarayında önemli bir görevde bulunmaktaydı. Osmanlılar'ın İstanbul'u almalarından sonra Midili hükümdarı Dorio Gateluci'nin hizmetine girdi. Dorio'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Dominico'nun yanında önemli siyasal görevler üstlendi, elçi olarak çeşitli yerlere gönderildi. 1455 ve 1456 yıllarında Midilli ve Limnos adalarının vergisini II.Mehmed'e[Fatih]vermek üzere Edirne'ye gitti.

Dominico'dan sonra onun yerine geçen Nikola Gateluci'nin II.Mehmed'le anlaşmazlığa düşmesi sonucu Osmanlılar, 1462'de Midilli'yi ele geçirdiler. Ducas'ın bu olaydan sonra İtalya'ya gittiği ve yaşamının geri kalan yıllarını orada geçirdiği sanılmaktadır.

Ducas, *Bizans Tarihi* adlı yapıtında 1341-1462 arasında geçen olayları aktarır. Ayrıca İstanbul'un fethini ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar Türkler'le Bizanslılar arasındaki siyasi ilişkileri de anlatır. Yapıt, 1462'de Midilli'nin Osmanlılar'ın eline geçmesiyle sona erer.

• YAPITLAR (başlıca): *Historia byzantina a Johanne Palaeologo I ad Mehmetum II.Accessit Chronicon breve*, (ö.s.), 1649, (Bizans Tarihi, 1956).

DUCASSE, Curt John
(1881-1969)

Fransız asıllı ABD'li filozof ve eğitimci. Değer kavramlarını çözümlemek için bir yöntem önermiştir.

Angoulême'de doğdu, ABD'de öldü. İlk ve ortaöğrenimini Fransa'da gördükten sonra 1900'de ABD'ye gitti. Yükseköğrenimini Washington Üniversitesi'nde bitirdi. 1912'de Harvard Üniversitesi'nden doktor sanını aldı. 1912-1926 arasında Washington Üniversitesi ve 1926-1958 arasında Brown Üniversitesi'nde felsefe okuttu. Association for Symbolic Logic'in kuruluşuna katkıda bulundu ve 1936-1938 arasında bu kuruluşun başkanlığını üstlendi.

Ducasse, *Philosophy as a Science* ("Bilim Olarak Felsefe") ve *Nature, Mind and Death* ("Doğa, Anlık ve Ölüm") adlı yapıtlarında, felsefenin bir bilim olduğunu savunmuştur. Bu bilimin konusu, kişi ya da toplumların kullandığı "iyi", "kötü", "gerçek" gibi değer kavramlarıdır. Bu kavramları tanımlamak için, "gerekli", "olgusal" gibi yine temelde dilbilimsel olan ve çözümleme gerektiren sözcüklere başvurulacaktır. Bu yüzden örnek *(paradigma)* önermelerinde kullanılan bir terimin çözümlemesi ancak bir sav durumundadır; bu savın temel anlamı değiştirip değiştirmediği sınanmalıdır.

Ducasse,bu yöntemi kullanarak çeşitli kavramları açıklamayagirişmiştir. *Causation and the Types of Necessity*'de ("Nedensellik ve Zorunluluğun Türleri") nedenselliğin olaylar arasındaki bir ilişki olduğunu ve Mill'in ayrım yönteminde doğru olarak tanımlandığını savunmuştur. *Nature, Mind and Death*'de doğanın özdeksel bir varlık alanı olduğunu ve genel olarak kavranabilen bütün olayları, nesneleri ve ilişkileri kapsadığını öne sürmüştür. *A Philosophical Scrutiny of Religion*'da ("Dinin Felsefi Bir İncelemesi") dinin, bireylerde özgeciliğe yol açan ve inananlara iç dinginliği veren tüm inançları kapsadığını söylemiştir. Bu tanıma göre, din ile Tanrı ya da tanrılara inanmanın hiçbir ilintisi yoktur.

Ayrıca *The Philosophy of Art* ("Sanat Felsefesi"), *Art, the Critics and You* ("Sanat, Eleştiri ve Siz") gibi yazılarında duyumcu bir sanat kuramı geliştiren Ducasse, sanatın en geniş anlamında yetenek gerektiren tüm etkinlikleri kapsadığını ileri sürmüştür. Ona göre sanatçı, yaratısını değerlendirirken temel ölçüt olarak yapıtın ne ölçüde güzellik taşıdığını değil, başlangıçta nesnel olarak anlatmayı amaçladığı duygularını ne ölçüde yansıttığını alır.

• YAPITLAR (başlıca): *Causation and the Tpyes of Necessity*, 1924, ("Nedensellik ve Zorunluluğun Türleri"); *Philosophy as a Science:Its Matter and Method*, 1941, ("Bilim Olarak Felsefe:Konusu ve Yöntemi"); *Nature, Mind and Death*, 1951, ("Doğa, Anlık ve Ölüm"); *A Philosophical Scrutiny of Religion*, 1953, ("Dinin Felsefi Bir İncelemesi"); *A Critical Examination of the Belief in Life After Death*, 1961, ("Ölümden Sonra Yaşam İnancının Eleştirel Bir İncelemesi").

• BAKINIZ: S.MILL.

DUCCIO DI BUONONSEGNA
(1260-1319)

İtalyan, ressam. Siena Okulu resim geleneğinin kurucusu ve Rönesans öncesi İtalyan sanatının en büyük temsilcilerinden biridir.

Siena'da doğdu, 3 Ağustos 1319'da aynı kentte öldü. Yaşamına ilişkin çok az bilgi vardır. 1278-1279 arasında Siena kent arşivi için çeşitli sandıkları resimlediği bilinmektedir. 1280-1290 arasında kitap kapakları resimlemiştir. 1302'de, Meryem'i azizlerle çevrili olarak gösteren ve *maestà* adı verilen resimlerden bir dizi yapmayı üstlendiği biliniyorsa da, bugüne değin bu resimlerden hiçbirine rastlanmamıştır. 1308-1311 arasında Siena katedrali için, ünlü *Maestà*'larını yapmıştır. Vasari, onun Siena ve Floransa'dan başka Pistoia, Lucca ve Pisa'da da çalıştığını yazmaktadır. Ancak bu bilgi de kanıtlanmış değildir.

Bugün Duccio'nun olduğu ileri sürülen *Rucellai Madonnası*'nı, Vasari, Cimabue'nün yapıtı olarak vermektedir. Uzmanlar bu resmi Duccio değilse, bir başka Sienalı sanatçının yaptığı inancındadırlar.

Duccio'nun resimleri arasında *Siena Katedrali Maestà*'ları, onun elinden çıktığı kesin olarak kanıtlanmış tek yapıttır. Öbür resimlerin ancak, bu dizideki üslup özelliklerinden yola çıkılarak Duccio'nun olduğu varsayılmaktadır. *Maestà*'lar, Bakire Meryem'in taçlandırılmasını konu alan merkezi bir pano çevresindeki çeşitli parçalardan oluşmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu Siena'dadır. Ancak bazı parçaları kaybolmuş, bazıları da çeşitli müzelere dağılmış durumdadır.

Bu yapıtların tümü Bizans sanatının genel üslup özellikleriyle Rönesans öncesi İtalyan sanatının hacme yönelik biçim anlayışının bir bileşkesi niteliğindedir. Özellikle figürlerin boyutlandırılmasında, Bizans sanatının hiyerarşik düzenleme ilkelerine uyulmuştur. İdealleştirilmiş bir mekân anlayışını simgeleyen altın varakla kaplı arka planlar da gene Bizans sanatından aktarılmış bir uygulamadır. Buna karşılık, mekânın derinlemesine düzenlenişi ve figürlerle manzara öğelerinin göreli kütlesel yapısı Duccio'nun olgunluk döneminde geliştirdiği özelliklerdendir. Duccio, figürlerin incelik taşıyan hareketlerinin, kumaş kıvrımlarının ve bezeme öğelerinin işlenişinde kıvrak bir ustalık göstermiştir. Özellikle figürlerinin el kol hareketleriyle bütünleşen duygusal yüz anlatımlarında, Bizans sanatını aşan bir duyarlık düzeyi tutturmuştur.

Duccio'nun üslubunun bütünü 14.yy İtalyan Primitifleri'ne özgü insani bir boyutun yanı sıra, oldukça arındırılmış bir incelik duygusu sergiler. Birçok resim, benzer bir üslupla yapıldığı için, Duccio'nun yapıtı sayılmıştır. Gene bu resimlerle ilişkisi kesinlikle saptanmış iki sanatçı vardır: 1317-1327 arası etkin olan Ugolina da Siena ve 1298-1331 arası etkin olan Segna da Bonaventura. Ayrıca Simone Martini, Sasetta (1392-1450) ve Giovanni di Paola (yks.1403-1483) gibi sanatçılar Duccio'nun kurduğu Siena Okulu'nun önde gelen ressamlarıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Rucellai Madonnası*, 1285, Uffizi Müzesi, Floransa; *Üç Fransisken ile Çevrili Bakire Meryem*, 1290, Pinakotek, Siena; çeşitli maestà panoları, 1308-1311, Katedral Müzesi, Floransa, Ulusal Galeri, Londra, Frick Koleksiyonu, New York, Ulusal Galeri, Washington D.C.

DUCHAMP, Marcel
(1887-1968)

Fransız, ressam. "Anti-estetik" tutumuyla Dadacılık ve Gerçeküstücülük başta olmak üzere çeşitli sanat akımlarını ve birçok sanatçıyı etkilemiş, çağdaş sanatı yönlendiren en önemli kişilerden biri olmuştur.

28 Temmuz 1887'de Rouen yakınlarındaki Blainville'de doğdu, Neuilly-sur-Sein'de öldü. Kütüphanecilik eğitimi gördü. Bir süre Académie Julian'e devam etti. *Salon de la Section d'or*'un kurucuları arasında yer aldı ve buranın 1912'deki sergilerine katıldı. 1912'de Paris'te, 1913'te de ABD'de *Armory Show*'da sergilenen *Merdivenden İnen Çıplak* adlı yapıtı büyük tepkilerle karşılandı. 1915'te ABD'ye gitti. 1917'de, Bağımsız Sanatçılar Topluluğu'nun, 1920'de de Société Anonyme'in kurulmasını sağladı. 1917'de New York'ta *The Blind Man* ve *Wrong-Wrong* adlı dergilerin yayın yönetmenliği yaptı. 1920'lerin başında çeşitli soyut film denemelerine girdi. 1923'te sanat bıraktı. 1934'te *La Mariée mise à nu* adlı kitabını yayımladı. 1942'te tüm yapıtlarını içeren *Valise* ya da *Boîte-en-Valise* adını verdiği "taşınabilir müze"yi 300 adet çoğaltarak piyasaya sundu. 1942-1944 arasında André Breton ve Max Ernst ile birlikte "*VVV*" dergisini yayımladı. 1938 ve 1947'de Paris'te açılan Gerçeküstücülük sergilerine katıldı.

Marcel Duchamp

Üslup arayışları

1907-1910 arasında Duchamp'ın kendine özgü bir üslup arayışı içinde olduğu görülür. Sanatçı bu dönem yapıtlarında Cézanne'ın biçimi ele alış yöntemleri ile Fovistler'in renkçilik anlayışını bütünleştirmeyi amaçlar, ancak rengi içgüdüsel bir tutumla kullandığı için daha dışavurumcu (ekspresyonist) nitelikte bir sonuç elde eder. Daha sonraki yapıtlarında ise Picasso ve Braque gibi sanatçılardan başka, kübist özellikleri başarılı bir biçimde özümseyen kardeşi ressam Jacques Villon'un (1875-1963) etkileri görülür.

1911'de ilk örneğini verdiği ve 1912'de daha yetkin bir biçimde yinelediği *Merdivenden İnen Çıplak*, hem Duchamp'ın hem de dönemin sanatsal gelişiminde, o günlerdeki tüm biçimsel arayışları yansıtması açısından büyük bir dönüm noktasıdır. Bu yapıt temelde, Kübistler'in biçimi parçalama yöntemleri ile Fütüristler'in (Gelecekçiler) mutlak ve gerçek hareketi anlatma biçimlerinin bir bileşkesi niteliğindedir. Ancak Kübistler'den, hareketi özellikle vurgulayışı, Fütüristler'den ise, hareketi her türlü çağrışımsal ve duygusal bağlantılarından arındırarak salt otomatik bir boyut içinde ele alışıyla ayrılır. Duchamp bu resimde merdivenden inen çıplak insan figürünün hareketlerini, birbirini izleyen ve ritmik olarak yinelenen birim biçimler olarak verir. Resmin giderek daha yüzeysel bir biçime yöneldiği bir dönemde, Duchamp, büyük bir cesaretle yanılsamacı

Dadacılık

Dadacılık, I.Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıcı ortamda hayal kırıklığına uğrayan aydın ve sanatçıların umutsuzluk içindeki bir başkaldırı ve yadsıma hareketi olarak doğmuştur. Bu sanatçılara göre savaş, "maddeci değerler üstüne temellendirilmiş Batı toplumunun ölüm sancılarının bir belirtisi" idi. Ayrıca yüzyıllardır bu toplumun değerleri doğrultusunda biçimlenmiş olan kültür ve sanatın da çöküşü anlamına geliyordu. Sanatçı, toplumda yerleşmiş değerlere göre yapıt ürettiği sürece, bu yozlaşmış ve kokuşmuş düzene para karşılığı hizmet veren basit bir araçtan başka bir şey olmuyordu. Örneğin şairler böyle bir konumda gerçek birer şair değil, ancak sıradan birer "uyak bankası" idiler. Bu nedenle toplumsal değerlere ters düşen ve geleneksel sanat kavramı dışında kalan her türlü eylem ya da işlem, yeni bir sanat ve toplum biçiminin yaratılmasında temel bir rol oynayacaktı.

Bu noktadan yola çıkan Alman yazarlar Hugo Ball ve Richard Huelsenbeck, Rumen şair Tristan Tzara* ve Alsaslı heykelci Jean Arp*, 1916'da Zürih'teki Cabaret-Voltaire adlı bir eğlence yerinde giriştikleri çeşitli etkinliklerle Dadacı hareketi başlattılar. Fransızca bir sözcük olan "dada", çocukların üstüne binerek "deh deh" diye sürdükleri değnek-at anlamına gelmektedir. Başlatılan harekete bir ad bulmak amacıyla Tzara bu sözcüğü Fransızca-Almanca bir sözlükten gelişigüzel seçmişti. Aslında sanatta dadacı anlamda davranışlar daha önce de vardı. Örneğin Fransız ressam Marcel Duchamp'ın daha 1913'te yaptığı "hazır nesneler"i ilk dadacı sanat yapıtları saymak gerekir.*

Duchamp 1917'de R.Mutt takma adıyla imzaladığı ve Çeşme adını verdiği porselen bir pisuardan oluşan bir yapıtını 1917'de New York'ta açılan Bağımsızlar Sergisi'ne yolladı. Ancak yapıt geri çevrildi, Duchamp da üyeleri arasında bulunduğu seçici kuruldan çekildi. Bundan sonra kendisine katılan Man Ray'le birlikte, fotoğrafçı A.Stieglitz'in* yayımlamakta olduğu 291 adlı bir karşı-sanat (anti-art) dergisinin yayın yönetmenliğini üstlenerek Dadacılık'ın ABD'de de yayılmasında öncülük etti. Onunla bu günlerde dostluk kurmuş olan ressam Picabia* aynı yıl Avrupa'ya döndü ve Barcelona, New York, Zürih ve Paris'te aynı zamanda çıkacak bir dergi yayımlamaya başladı. 391 adlı bu dergide dadacı bir sanat anlayışı doğrultusunda ve büyük bir kötümserlikle her türlü yerleşmiş değere saldırdı. Bir ara Zürih'te çıkan ve Tzara'nın yayın yönetmenliğini yaptığı Dada adlı dergide de çalıştı.*

1918'de Tzara, Dada Bildirgesi'ni yayımladı. Bu bildirge, Paris'te çıkmakta olan Littérature dergisinin çevresinde toplanmış bir grup sanatçı ve yazarı derinden etkilendi. Ertesi yıl Tzara ve Picabia'yı da aralarına alan Breton, Aragon*, Philip Soupault,* Eluard,* Benjamin Péret* ve Arthur Caravan gibi yazarlar, toplumun ahlak ve estetik değerlerinin karşısında yer alan bir dizi dadacı eylem ve etkinlikte bulundular. Bu arada edebiyatın yapay niteliğini ortaya koyan Lautréamont* ve Rimbaud'yu* yüceltttiler. Gerçeğin olduğu gibi betimlenmesine karşı çıkan Kübistler'den de etkilendiler.*

Dadacılık başında beri çeşitli sanatçılar tarafından farklı yorumlandı ve çeşitli sanat merkezlerinde değişik gelişmeler gösterdi. Ball, Arp, Hans Richter (1888-1976) ve Marcel Janco (1895- ?)gibi bazı Dadacılar hareketin başlamasından kısa bir süre sonra geleneksel estetiğin yerini alabilecek yeni bir anlayış geliştirmeye çalıştılar. Özellikle Arp, ortaklaşa üretilen ve yapanların bireysel özelliklerini yansıtmayan üslupsuz bir sanat yapıtı yaratma düşüncesi geliştirdi. Kendisine katılan ve o da bir sanatçı olan eşi Sophie Taeuber (1889-1943) ile birlikte bu yönde ürünler verdi.

Dadacılık, New York, Zürih ve Paris'ten başka Almanya'nın çeşitli kentlerinde de etkin oldu. Özellikle Berlin'de açıktan açığa siyasal bir nitelik kazandı, 1917'de Berlin'e dönen Huelsenbeck, sanatçıların savaş sonrasının çöküntüsünden kurtulmak için Dışavurumculuk'ta (Ekspresyonizm) çare aramalarına şiddetle karşı çıktı. Buradan hareketle Alman Dadacılar günün birçok sorununu bilinçli olarak içeren bir sanat yapıtı anlayışına öncelik tanıdılar. Kübist kolajlardan (yapıştırma resim) esinlenerek geliştirdikleri foto-montaj tekniğiyle günlük gazete kesiklerini siyasal imgeler uyandıracak biçimde bir araya getirdiler. G.Grosz, Raoul Hausmann (1886-1971) ve John Hearthfield(1891-1968) gibi sanatçıların elinde fotomontaj tekniği etkili bir siyasal silaha dönüştü. Köln'de Dadacılık 1919-1920 arasında sonradan Gerçeküstücülük'e katılan M.Ernst* tarafından başlatıldı. Hannover'de ise Kurt Schwitters (1887-1948) Dadacılık'ın tek temsilcisi oldu. Dada'nın karşı-sanat tutumuna tümüyle katılmayan Schwitters, paket kâğıtları, tramvay biletleri gibi günlük yaşamın artık nesnelerinden yaptığı kolajlarında, geleneksel sanat gereçlerine tepkisini yansıttı, ancak gerçekleştirilen yapıtın geleneksel beğeni ölçütlerine uygunluğunu da gözardı etmedi.*

Picabia 1921'de Dadacılar'dan ayrıldı, onu Breton izledi. Bu sanatçılar daha sonra, gelişmekte olan Gerçeküstücülük hareketi içinde yer aldılar. Başlangıçta Gerçeküstücülük'le bütünleşen Dadacılık, bir süre sonra çeşitli çekişmeler nedeniyle son buldu.

bir mekân anlayışı yaratmaya girişmiştir.

Duchamp bu yapıtında ve onu izleyen resimlerinde figüratiften soyuta doğru gelişen bir soyutlama yöntemiyle hareket etmez. Biçimi temel işlev ve özelliklerine indirger. Bu nedenle şematik özellikleri vurgular. Aynı biçimde rengi de, kahverenginin çeşitli tonları ile sınırlı monokrom (tek renkli) bir anlayış içinde kullanır.

Duchamp'ın 1913 ve 1914'te yaptığı ve *Çikolata Ezme Makinesi* adını taşıyan yapıtları yeni bir gelişmenin ilk örnekleridir. Bunlar biçimsel olarak daha önceki resimlerinin gerisinde, yol açtıkları gelişmeler açısından ise ilerisindedir. İlki kuru ve hatta geleneksel akademik kurallara göre oluşturulmuştur. İkincisinde aynı nesneyi yanılsamacı biçimlendirme özelliklerinden arındırarak ele almıştır. Duchamp imgeyi bilinen resimsel özelliklerinden arındırmak düşüncesini sonuna değin zorlayan bir tutumla, nesnenin kendini sergileyerek ilk "hazır-nesneler"i (ready-made) gerçekleştirmiştir. Bu, bir tabure üstüne yerleştirilmiş ve istendiğinde döndürülebilir bir bisiklet jantıydı. Böylece belli bir amaç için geliştirilmiş olan bir sanayi ürünü, gerçek işlevinden soyutlanarak yeni ve çarpıcı bir bağlam içinde ele alınıyordu.

Duchamp hazır-nesneler'le yeni bir sanatsal biçim geliştirmeyi amaçlamamış, resmin tanımı ve geleneksel estetik değerleri dışında, alışılagelmiş güzellik kavramlarının kökünden yıkılmasını sağlayacak bir tür karşı-sanat (anti-art) oluşturmaya çalışmıştır. Duchamp bu araştırmalara, estetik kurallara verilen aşırı öneme ve yapıtlarının bu bakış açısı içinde yorumlanmasına karşı olduğu için girişmiştir. Ancak sanata karşı bir tavır alması, bu yapıtların da, daha sonra estetik kurallar içinde yorumlanarak müzelere yerleştirilmesini önleyemedi.

Duchamp hazır-nesneler'deki bir ürünü doğal işlev ve amaçları dışında kullanma işlemini, yapıtlarına verdiği adlar aracılığıyla sözcüklere de uyguladı. Sözcük oyunlarıyla yeni ve şaşırtıcı bağlamlar kurarak sözcükleri gerçek anlamlarından soyutladı. Örneğin yapıtlarından birinde, İngilizler'in Fransız penceresi (French Window) olarak adlandırdıkları yalancı balkonu çizdi ve yapıta ses uyumu açısından benzer bir çağrışım yapan *Fresh Widow* (Taze Dul) adını verdi.

Why Not Sneeze Rose Sélavy'de (Niçin Hapşırmıyorsun Rose Sélavy) bu tutumunun, anlaşılması neredeyse olanaksız biçimlerini denedi. Bu yapıt, Freud'un kuramlarından hareketle, kendi yapısındaki "kadın kişiliğin" karşılığı olarak geliştirdiği Rose Sélavy adının geçtiği, birçok uygulamadan biridir. İçine kesme şeker görünümündeki mermer küplerin yerleştirildiği bir kafesten oluşmaktadır. Başlığın ne anlama geldiğini çözmek olanaksızdır.

Duchamp'ın başyapıtı sayılan *Büyük Cam*, sanatçının kendi deyimiyle, "insan arzularının mistik ve mekanik destanıdır". Metal çerçeveler içinde, üstlerine çeşitli biçimler işlenmiş iki parça camdan oluşan yapıtın içerdiği anlam, biri doktora tezi olmak üzere çeşitli yayınlara konu olmuştur. Üstüne işlenen biçimlerin yanı sıra, arkasını gösterdiği ve çeşitli biçimleri de yansıttığı için ima ettiği mekân anlayışı nedeniyle devrimci bir nitelik taşır.

Duchamp en etkin olduğu 1911-1918 arasında yağlıboya, cam ve hazır-nesneler olmak üzere toplam 25 yapıt vermiştir. Bu kadar kısa zamanda, geleneksel kavramları böylesine altüst etmiş ve 20.yy sanatını böylesine etkilemiş bir ikinci sanatçı daha yoktur. Onun için resim ya da sanat bir yaşam biçimidir. Duchamp, resmin her türlü özgürlüğü anlatmaya açık bir nitelik kazandığı bir çağda, resmi bırakma özgürlüğünü seçmiştir. Böylece yaşayan bir mit haline gelmiş, Dadacılık ve Gerçeküstücülük dışında Pop Art başta olmak üzere 1950'lerden sonra gelişen hemen her sanat akımını etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** Satranç Oyunları, , 1917, Philadelphia Sanat Müzesi; *Merdivenden İnen Çıplak No. 1*, 1911, Philadelphia Sanat Müzesi; *Merdivenden İnen Çıplak No. 2*, 1912, Philadelphia Sanat Müzesi; *Çikolota Ezme Makinesi No.1*, 1913, Philadelphia Sanat Müzesi; *Çikolota Ezme Makinesi No. 2*, 1914, Philadelphia Sanat Müzesi; *Büyük Cam*, 1915-1923, Philadelphia Sanat Müzesi; *Fresh Widow*, 1920, Modern Sanatlar Müzesi, New York, (Taze Dul); *Why Not Sneeze Rose Sélavy ?*, 1921, Philadelphia Sanat Müzesi, (Niçin Hapşırmıyorsun Rose Sélavy); *Bisiklet Tekerleği*, 1957, Modern Sanatlar Müzesi, New York, üç çeşitlemenin ilk ikisi kayıp. **Kitap:** *La Mariée mise à nu*, 1934; *Boîte-en-Valise*, 1942.

◄ *Hazır-nesneler*

• **KAYNAKLAR:** R.Golding, *MarcelDuchamp: The Bride Stripped Bare By Her Bachelors, Even*, 1973; R.Lebel, *Marcel Duchamp*, 1959; J.Masheck, *Marcel Duchamp in Perspective*, 1975; A.Schwarz, *The Large Glass and Related Works*, 1967; L.D.Steefel Jr., *The position of La Mariée mise à nu in the Stylistic and Iconographic Development of the Art of Marcel Duchamp*, 1960.

• **BAKINIZ:** BOCCIONI, PICASSO.

DUCHAMP-VILLON, Raymond
(1876-1918)

Fransız, heykelci. Heykelde Kübizm' in temsilcilerindendir.

5 Kasım 1876'da Dampulle'de doğdu, 7 Ekim 1918'de Cannes'da öldü. Jacques Villon takma adını kullanan gravürcü-ressam Gaston Duchamp'ın (1875-1963) kardeşi, ressam Marcel Duchamp'ın ağabeysidir. Tıp eğitimi gördü. Heykel konusunda kendi kendini yetiştirdi. 1900'den sonra bu dalda yapıt vermeye başladı.

Duchamp-Villon'un ilk yapıtlarında, ustası olarak gördüğü Rodin'in etkisi altında kaldığı izlenir. Bu yüzden, daha çok, heykel yüzeyine düşen ışığın izlenimci (empresyonist) bir etki yapacak biçimde işlenmesine dayanan bir üslup geliştirmiştir.

1910'da Rodin geleneğinden ayrılmış, geometrik kütlenin giderek bireşimsel bir boyut kazandığı yeni bir biçim arayışına yönelmiştir. Kütlelere ağırlık vermesine karşın, biçimlerin katışıksız çizgisel etkisini de göz ardı etmemiştir. Bu özellikleri taşıyan *Baudelaire Büstü* kübist biçimciliğe bir hazırlık niteliğindedir. Bunu izleyen *Maggy* adlı başka bir büst ise belli bir kadının portresinden çok, bir ideal olma özelliği taşır. Kaba ve keskin köşeleri, iyice belirginleştirilmiş kütleleri ile bu yapıt tam anlamıyla kübist bir yapıdadır.

Duchamp-Villon'un çok kısa süren sanat yaşamının en özgün yapıtı *At* adlı heykelidir. Bazı parçaları mekanik, bazıları ise daha organik bir yapıya sahip olan bu soyut heykel güçlü bir dinamizm duygusu ile yüklüdür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Baudelaire Büstü*, 1911, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Maggy*, 1912, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *At*, 1914, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris.

• **KAYNAKLAR:** S.Frigerio, *Sculptures de Duchamp-Villon*, 1963; G.H.Hamilton, *Raymond Duchamp-Villon*, 1967; W.Pach, *Raymond Duchamp-Villon*, 1924.

DUCHESNE, André
(1584-1640)

Fransız, tarihçi. El yazmalarını okuyarak birçok belgeyi açıklığa kavuşturmuştur.

Mayıs 1584'te Fransa'da L'Ille Bouchard'da doğdu, 30 Mayıs 1640'ta Verrières'de öldü. Adı Latince Andreas Chesnus, Andreas Quercelanus, ya da Andreas Querneus olarak bilinir. Yaşamı hakkında fazla bilgi olmayan Duchesne, Loudun ve Paris'te öğrenim gördü. Gençlik yıllarında tarih ve coğrafya ile ilgilenmeye başladı.

18 yaşından başlayarak birçok kitap yazdı. *Egregiarum seu electarum lectionum et antiquitatum liber* ("Metinlerin Seçimi veya Değeri ve Eski Kitaplar") adlı ilk kitabını 1602'de yayımladı. Bundan sonra çalışmaları sayesinde Kardinal Richelieu'nün de yardımıyla kralın tarih ve coğrafyacısı oldu.

Duchesne, kayıp belgeleri gün ışığına çıkardı; birçok el yazmasını özetleyerek yayımladı. Yapıtları çoğunlukla genel tarih ve aile tarihleri üzerine olmakla birlikte değişik birçok konuda da yazdı. 24 cilt olarak tasarladığı Fransız tarihi kaynaklarının toplandığı kitabın ancak 5 cildini tamamlayabildi: *Historiae Francorum Scriptores* ("Frank Tarihi Yazarları").

Yapıtlarının sayısı oldukça fazla olan Duchesne, sonra gelen birçok tarihçiye kaynaklık etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Egregiarum seu electarum lectionum et antiquitatum liber*, 1602, ("Metinlerin Seçimi veya Değeri ve Eski Kitaplar"); *Histoire générale d'Angleterre*, 1614, ("İngiltere'nin Genel Tarihi"); *Historiae des papes*, 1616, ("Papalar Tarihi"); *Bibliothèque des autheurs qui ont escript l'histoire et topographie de la France*, 1618, ("Fransa Tarihi ve Topografyası Yazarları Kitaplığı"); *Histoire des roys, ducs et comtes de Bourgonge et d'Arles*, 1619, ("Burgonya ve Arles Kralları, Dükleri ve Kontlarının Tarihi"); *Historiae Francorum Scriptores*, (bir bölümü ö.s.), 5 cilt, 1636-1649, ("Frank Tarihi Yazarları").

DUCHESNE, Louis Marie Olivier
(1843-1922)

Fransız tarihçi ve din adamı. Kilise tarihi ve Hıristiyanlık'ın kökenleriyle ilgili araştırmalar yapmıştır.

13 Eylül 1843'te Ille-et-Vilaine'deki St.Servan kasabasında doğdu, 21 Nisan 1922'de Roma'da öldü. St.Servan, St.Charles ve St.Brieuc kolejlerini bitirdikten sonra St.Brieuc Papaz Okulu'na girdi. Daha sonra tanrıbilim konusundaki bilgisini derinleştirmesi için Roma'ya gönderildi. Fransa'ya döndükten sonra, 1867'de papazlığa atandı. 1871'e dek St.Brieuc ve St.Charles kolejlerinde hocalık yaptı. 1873'te Roma'daki Fransız Okulu'na üye seçildi. Bu görevdeyken Yunanistan ve Anadolu'da çeşitli kazılara katıldı. Ocak 1877'de, yeni kurulan Katolik Enstitüsü'nün kilise tarihi bölümüne profesör olarak atandı. Galya Kilisesi'nin kökenlerine ilişkin dersleri eleştirilince bu görevinden ayrıldı. 1885-1895 arasında Edebiyat Yüksek Okulu'nda, 1887'den sonra ise Yüksek Öğretmen Okulu'nda dersler verdi. 1895'te Roma Fransız Okulu'na müdür atanan Duchesne, ölümüne dek bu görevde kaldı. 1910'da Fransız Akademisi'ne seçildi.

Duchesne'in kilise tarihi ve Hıristiyanlık'ın kökenlerine ilişkin çok sayıda çalışması vardır. Bunların en önemlileri *Le "Liber pontificalis", texte, introduction et commentaire* ("Papalık Kayıtları, Metin, Giriş ve Yorum"), *Les premiers temps de l'État pontifical, 757-1073*, ("Papalık Devleti'nin İlk Zamanları"), *L'Église au VIe siècle* ("6. Yüzyılda Kilise") ve *Histoire ancienne de L'Église*'dir ("Kilisenin Eski Tarihi"). Duchesne ayrıca *Bulletin critique de littérature, d'histoire et de théologie* adlı bir derginin kurucuları arasında yer almış ve bu dergide çok sayıda incelemesi yayımlanmıştır. Duchesne'in arkeoloji, tanrıbilim ve sosyal bilimlerden de yararlanarak derinleştirdiği çalışmaları, kilise tarihçiliği alanında yeni bir çığır açmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le "Liber Pontificalis", texte, introduction et commentaire*, 2 cilt, 1886-1892, ("Papalık Kayıtları, Metin, Giriş ve Yorum"); *Les origines du culte chrétien, étude sur la liturgie chrétienne avant Charlemagne*, 1889, ("Hıristiyan Dininin Kökenleri, Charlemagne'dan Önce Dinsel Törenlerde Usul ve Sıra Üzerine İnceleme"); *Les premiers temps de l'État pontifical, 757-1073*, 1898, ("Papalık Devleti'nin İlk Zamanları"); *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, 3 cilt, 1894-1915, ("Eski Galya'nın Görkemli Piskoposları"); *L'Église au VIe siècle*, (ö.s.), 1924, ("6. Yüzyılda Kilise").

DUCLOS, Jacques
(1896-1975)

Fransız siyaset adamı. Fransız Komünist Partisi'nin önderlerindendir.

2 Ekim 1896'da Yukarı Pireneler Eyaleti'nin Louey kentinde doğdu, 25 Nisan 1975'te Paris'te

öldü. Bir dülgerin oğludur. Genç yaşta pastacılık mesleğini öğrendi ve geçimini bu işten sağlamaya çalıştı. I. Dünya Savaşı başlayınca orduya girdi ve savaş sırasında yaralandı. Savaş sona erince H.Barbusse'le birlikte Cumhuriyetçi Eski Savaşçılar Birliği adında bir örgüt kurdu. 1921'de, daha sonra Fransız Komünist Partisi (FKP) adını alacak olan SFIC'e (Komünist Enternasyonal'in Fransa Şubesi) üye oldu. Parti okulundaki eğitimini tamamladıktan sonra Parti içinde hızla ilerledi ve 1926'da Merkez Komitesi'ne, 1931'de ise Politbüro'ya seçildi. Duclos, yaşamının sonuna dek sürdürdüğü bu görevlerin yanı sıra, 1926-1939 ve 1945-1958 arasında FKP milletvekilliği, 1959'dan sonra ise senatörlük yaptı.

Duclos, Naziler'in 1940'ta Fransa'yı işgal etmeleri üzerine direniş hareketine katılarak, 4 yıl süren işgal boyunca FKP'nin yeraltı eylemlerini yönetti. Bu dönemde, FKP'nin Naziler'e ve Vichy Hükümeti'ne karşı yürüttüğü "Özgürlük, Bağımsızlık ve Direniş" mücadelesinin Thorez'den sonra gelen en büyük öncülerinden biri oldu. 1944'teki bir Merkez Komitesi toplantısında, partinin silahlı bir ayaklanma başlatarak iktidarı ele geçirmesini isteyen gruba karşı Thorez'le birlikte, De Gaulle'ün iktidar olmasını desteklemek gerektiğini savundu. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra yeniden milletvekili seçilen Duclos, 1945-1958 arasındaki milletvekilliği sırasında meclisteki FKP grubunun başkanlığını, 1946-1948 arasında meclis başkan yardımcılığını yaptı. 1958 seçimlerinde meclise girmeyi başaramadıysa da, ertesi yıl yapılan seçimleri kazanarak senatoya girdi. 1969 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde FKP'nin cumhurbaşkanı adayı olan Duclos, seçimlerde %20'den fazla oy aldı. Duclos, FKP'nin yayın organı olan *Humanité*'nin başyazarlığını ve çok sayıda derginin yöneticiliğini yapmıştır. Ayrıca, *La voix de l'Est* ("Doğu'nun Sesi") ve *Démocratie nouvelle* ("Yeni Demokrasi") adlı dergilerin genel yayın yönetmenliğini yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mémoires*, 1968-1973, ("Anılar").

• BAKINIZ: THOREZ.

DU FAY, Charles François
(1698-1739)

Fransız fizik ve kimya bilgini. İki tür elektriğin var olduğunu öne sürmüş, ilk kez termoiyonik olayı gözlemlemiştir.

Charles François de Cisternay Du Fay 14 Eylül 1698'de Paris'te doğdu, 16 Temmuz 1739'da aynı kentte öldü. Dedelerinin ve babasının izinden giderek 14 yaşında orduya katıldıysa da, 1722'de askerlikten ayrılıp yardımcı kimya görevlisi olmak üzere Fransız Bilimler Akademisi'ne başvurdu. 1723'te Akademi'ye sunduğu, cıvalı barometrelerin fosforışıl parıltısına ilişkin ilk incelemesiyle yeteneğini kanıtlayarak başvurusu kabul edilen Du Fay ertesi yıl kimya dersleri vermeye başladı. 1731'de de Akademi'nin kadrolu öğretim görevlisi oldu. Henüz 41 yaşındayken çiçek hastalığından öldüğünde, 1732'den beri Akademi'deki görevine ek olarak yöneticiliğini üstlendiği Jardin du Roi'yı (bugün Paris'teki Muséum National d'Histoire Naturelle) yeniden örgütleyerek Avrupa'nın en zengin doğa tarihi müzeleri arasına katmıştı.

Optik, akışkanlar mekaniği, mıknatıslık, düzlem geometri, botanik ve kimya gibi çok değişik alanlarda incelemeleri olan Du Fay bilim tarihindeki yerini özellikle elektrik konusundaki değerli çalışmalarına borçludur. 16.yy'ın yetiştirdiği en büyük deneysel fizikçilerden William Gilbert bazı maddelerin, özellikle kehribarın sürtünmeyle elektriklendiğini gözlemlemişti. Uzun bir aradan sonra 1731'de Stephen Gray, cam bir borunun sürtünmesiyle oluşan elektriğin, sürtünmeyle elektriklenme özelliği göstermeyen başka cisimlere de aktarılabileceğini açıklayınca Du Fay ilgisini bu alanda yoğunlaştırdı.

1733'te, çevresindeki tüm doğal maddeleri sınayarak insan vücudu, metaller ve sıvılar dışındaki her maddenin sürtünmeyle elektriklendiğini ve Gray'in de belirttiği gibi, bu elektrik yüklü maddelerin, sürtünmeyle elektriklenmeyen metalleri çektiğini gözlemledi. Ardından, sürtünmeyle elektriklenmiş iki cismin birbirini ittiği yolundaki yaygın inancı sınamak ve birbirini iten ya da çeken elektrostatik kuvvetler arasındaki ilişkiyi araştırmak için deneylere başladı. Elektriklenmiş cam ile kehribarın sanıldığı gibi birbirini itmediğini, aralarında bir çekim oluştuğunu görünce, elektrik yüklediği bir altın yaprağıyla deneylerini sürdürdü. Altın yaprağı, elektriklenmiş kehribar, ipek, kâğıt gibi meddeleri çekiyor, saç, yün gibi bazı maddeleri itiyordu. Çağdaş elektrometrelerin ilk örneği sayılan bu aygıtla yaptığı deneyler sonucunda Du Fay, biri "camsı" öbürü "reçinemsi" maddelere özgü iki tür elektriğin var olduğuna karar verdi ve aynı tür elektrikle yüklü maddelerin birbirini ittiğini, iki ayrı elektrik türüyle yüklü maddelerinse birbirini çektiğini açıkladı. Du Fay'in bu gözlemleri, sonradan Benjamin Franklin'in geliştireceği pozitif (camsı) ve negatif (reçinemsi) elektrik kuramının temelini oluşturdu.

Statik elektrikle ilgili deneyleri sırasında ilk kez insan vücudundan elektrik kıvılcımı çıkarmayı başaran Du Fay, çeşitli maddelerin elektrik iletkenliğini inceleyerek de, ısıtılmış bir katının yakınındaki gazların elektriği ilettiğini farkederek termoiyonik olayı ilk gözlemleyen fizikçi olmuştur. İyi bir araştırmacı ve titiz bir gözlemci olan Du Fay, Stephen Gray ile birlikte, 18.yy'ın ilk yarısında yetişmiş en büyük elektrik fizikçilerinden biri sayılır.

• BAKINIZ: CAVENDISH, COULOMB, FRANKLIN, W.GILBERT, S.GRAY, J.PRIESTLEY.

DUFY, Raoul
(1877-1953)

Fransız, ressam. Fovist akımın temsilcilerindendir.

3 Haziran 1877'de Le Havre'da doğdu, 23 Mart 1953'te Forcalquier'de öldü. Le Havre'da ve Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'nda eğitim gördü. 1906'da Fovistler arasına katıldı. 1908'de Braque'la birlikte Estaque kentinde çalıştı. 1911'de Guillaume Apollinaire'in *Bestiaire* adlı yapıtının ilk baskısını resimledi. Aynı yıl ünlü kostüm tasarımcısı Paul Poiret hesabına bir teksil tasarım atölyesi açtı. 1937 Dünya Fuarı'ndaki pavyonlardan Palais de l'Electricite'nin dekorasyonunu yaptı.

Dufy'nin üslubunun gelişmesi üç döneme ayrılır. Bunlardan ilki olan fovist döneminde çeşitli kent görüntüleri ile Normadiya limanlarını açık ve parlak renklerle işlemiştir. Kübist döneminde Cézanne ve Braque'ın etkisi altında düz ve eğri çizgilerin dengeli uyumuna dayanan ve geometrik kuruluşunu özellikle vurguladığı bir anlayış geliştirmiştir. Olgunluk dönemi üslubu ise özgür fırça işçiliği, canlı ve parlak renkleri ve neşeli havası ile belirginlik kazanır. Düz, kıvrık, geniş ve dar fırça vuruşlarını yan yana getirerek elde ettiği etki bu üslubun temelini oluşturur.

Yöntemi

Dufy yağlıboyadan başka, tahta baskı, tekstil, kitap resimlemesi, halı, büyük boyutlu duvar dekorasyonu gibi çeşitli türlerde sayasız yapıt vermiştir.

- **YAPITLAR: (başlıca): Resim:** *Honfleur'da Eski Evler,* 1906; *Yeşil Ağaçlar,* 1908; *Sainte-Adrese'de Yelkenli,* 1912, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Nice'de Melekler Koyu,* 1927; *Le Havre'daki Atölyede Sanatçı ve Model,* 1929; *Yarışlar,* 1931; *Üzümlü Atölye,* 1942. **Kitap resimleri:** Apollinaire, *Le Bestiaire,* 1911; Mallarmé, *Madrigals,* 1920; Apollinaire, *Le Poéte assassiné,* 1926.
- **KAYNAKLAR:** G.Besson, *Raoul Dufy,* 1953; P.Courthion, *Raoul Dufy,* 1951; J.Lassaigne, *Dufy: Biographical and Critical Studies,* 1954.
- **BAKINIZ:** MATISSE.

DUGALD STEWART

Bak. STEWART DUGALD

DUGUIT, Léon
(1859-1928)

Fransız, hukukçu. Pozitivist hukuk anlayışıyla çağının hukuk kuramını etkilemiştir.

4 Şubat 1859'da Gironde Libourne'da doğdu. 18 Aralık 1928'de Bordeaux'da öldü. Hukuk öğrenimini Bordeaux Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, 1881'de hukuk doktoru oldu. Aynı yıl Caen Hukuk Fakültesi'ne profesör atandı. 1886'da, Bordeaux Hukuk Fakültesi'nde göreve başladı, 1919'da bu fakültenin dekanı oldu. Duguit etkili bir hukuk öğreticisi, bir anayasa hukukçusu ve idare hukuku uzmanı olmasının yanı sıra, hukuk düşünürü olarak da büyük ün yaptı. Bu ünü en çok, geleneksel hukuk kuramlarını kıyasıya eleştirmiş ve sarsmış olmasından doğmuştur.

Toplum Kuramı

Duguit'nin hukuk kuramlarının kaynağı, dersleri olmuştur. İlk önemli yapıtı, 1901'de yayımladığı *L'état, le droit objectif et la loi positive* ("Devlet, Objektif Hukuk ve Pozitif Yasa") başlığını taşır. Bundan sonra çıkardığı ve 20.yy düşüncesini derinden etkileyen başyapıtı ise, yayımı 1921'den 1925'e kadar süren beş ciltlik *Traité de droit constitutionnel*'dir ("Anayasa Hukuku"). Önce yazdığı kitaplar bu başyapıta hazırlık, daha sonra yazdıkları ise onun derinleştirilmesi niteliğindeki çalışmalardır.

Duguit, bir ara politikaya da girmiş, 1908'de Bordeaux Belediye Meclisi üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra Gironde'dan genel seçimlere katılmışsa da, ikinci turda adaylıktan çekilmiştir.

Genel olarak hukuk, özel olarak da anayasa hukuku ve devlet konularındaki görüşleriyle hukuk doktrinine gerçek bir katkı getiren yazarın, dikkati çeken ve bütün düşüncesini belirleyen yanı, kendine özgü bir yöntemle hukuk sorunlarını incelemiş olmasıdır. Duguit'nin özgünlüğü her şeyden önce yöntemindedir.

Yöntemi

Duguit, sosyolojik yöntemi hukuk dünyasına olanca genişliğiyle taşıyan ilk hukukçudur. Sosyologlardan ve özellikle Durkheim'dan esinlenerek seçtiği bu yöntem şu temel ilke üzerine kuruludur: "Yalnız, doğrudan gözlemler yoluyla görülebilenleri gerçek olarak kabul etmek; bunun gerisinde, bütün *a priori* kavramları hukuk dünyasının dışına sürmek". Bu yaklaşımı, hukuksal araştırma ve çözümlemelerinde, en başta sosyoloji ve iktisat gibi dalların verilerine ve yöntemlerine dayanılması sonucunu doğurmuştur.

Benimsediği pozitivist yaklaşım, onu, bir bütün olarak hukukun "olduğu gibi" kavranmasına, "gerçekçi" bir gözle değerlendirilmesine ve "objektifleştirilmesi"ne götürmüştür. Bu yüzden Duguit'nin hukuk düşüncesi, "gerçekçi" ya da "objektivist" kuram başlıkları altında sunulagelmiştir. Bu yöntemin bir özelliği de, neyin ne olduğunun söylenmesinden çok, neyin ne olmadığının saptanmasına dayanmasıdır.

Gerçekten de Duguit'nin hukuk doktrini ve yöntemi, büyük çapta, 19. yy sosyologlarının etkisi altında oluşup biçimlenmiştir. Bunun özü, hukukun tamamen pozitivist bir yaklaşımla açıklanmasıdır. Yaşamı boyunca hukuk gerçeğini saptıran "metafizik" tez ve kuramlara karşı mücadele eden Duguit'nin hukuk kuramı, psiko-sosyolojik niteliklidir. Bu görüşe göre hukukun temeli ve tek kaynağı toplumdur. Böylece Duguit, hukuk biliminin ve kuramının geçmişinde yer alan subjektif hak, manevi (hukuki) kişilik, egemenlik, vb. gibi kavramları "metafizik" sayarak hukuk biliminin dışında görmüştür. Amacı, bunların yerine, "hukuk kuralı" ya da "objektif hak kuralları" gibi nesnel kavramları yerleştirmektir.

Duguit'nin hukuk, devlet ve toplum arasındaki ilişkileri kavrayış biçimi, belli bir toplumsal kurama dayanır. Durkheim'dan aldığı "toplumsal dayanışma"

Resim 263
OSMAN NURİ PAŞA
Andrea DORIA ve Barbaros Hayreddin Paşa arasında geçen
"Preveze Deniz Savaşı", *İstanbul Deniz Müzesi*

Resim 264
DONATELLO
"Savurgan Oğul Mucizesi" *San Antonio Kilisesi Mihrabı-Padova, İTALYA*

Resim 265
DÖRNER'in
Adıyaman-Arsameia Kenti'nde yaptığı kazılarda bulunan
Kral Mithridates Kallinikos ile Herakles'i gösteren kabartma

düşüncesini bütün hukuk kuramının ekseni yapmıştır. Buna göre, toplumsal dayanışma bilimsel, pozitif, tartışma götürmez bir gerçeklik olup, her türlü ideolojik ve metafizik yaklaşımların da dışında kalan bir olgudur. Toplumsal dayanışma, birbirini tamamlayan iki ayrı kesitten oluşur: benzeşme yoluyla dayanışma ile işbölümü yoluyla dayanışma. Bunlardan birincisi, birlikte yaşama isteği ya da insanlık dayanışması bilinci gibi, insanların başkalarında da buldukları ortak duygu ve değerleri bilinçli bir şekilde benimsemeleridir. İkincisi ise, insanların kendilerine özgü tutum, eylem ve davranışlarının, sonuçta, toplumsal gelişmeye de hizmet ettiği bilincidir.

Toplumsal dayanışma ile işbölümü arasında kurduğu köprü, Duguit'yi "sendikalizm" görüşünü benimsemeye götürmüştür. İşbölümü, insanların sorunlarını hafifletir, bireysel mutluluklarını sağlar. Bir toplumda işbölümü ne kadar ileri derecelere varırsa, o toplum da o derece uygarlaşır. Ve çeşitli sosyal sınıfların, insan topluluklarının kendine özgü bir yapısı vardır. Ancak bunlar, işbölümünün ortaklık da gerektiren yönleri bulunduğundan, birbirleriyle kaynaştırılmalıdır. Bu bağlamda toplumsal dayanışma ilkesi, bireyin korunması için çeşitli toplumsal kesimlerin ve sınıfların birbirleriyle işbirliği yapmasını zorunlu kılar. Toplumsal dayanışma bu açıdan, korporatif sendikalizmin de kuramsal temelini oluşturur. Dayanışma kuralı ve ilkesi, bireyi, toplum düzenini sarsacak eylemlere girişmekten alıkoyar,ona toplumsal düzeni sağlama ve sürdürme görevini yükler. Bu, bütün sosyal normları, iktisadi ve ahlaki normlar kadar hukuk normlarını da egemenliği altında tutan ve belirleyen bir ana ilkedir.

Duguit hukuk alanında eleştirel ve köktenci bir yaklaşımı benimsemesine karşı dayanışmacı bir toplum kuramını savunmuştur.

Duguit'ye göre hukukun asıl ve gerçek kaynağı toplumdur. Onu, yasalar yaratmaz; tam tersine, yasalar toplumsal gerçeklikler dünyasında zaten varolan hukuku saptar ve teknik anlamda gerçekleştirir.

Her ülkenin hukuk düzeni iki kademeden oluşur. İlki, toplumdan doğan objektif hak kuralları ya da objektif hukuk, yasa koyucunun istek ve iradesinden bağımsız olarak, toplumsal gruplardan, insanların toplum halinde yaşamalarından, kısaca toplumsal dayanışmadan doğar, toplumsal dayanışmayı da koruyup besler, yaşamasını ve gelişmesini sağlarlar. İkinci kademe, biçimsel ya da pozitivist hukuktur. Bununla objektif hukuk açıklanır, objektif hak kuralları saptanıp yaptırıma bağlanır. Fakat objektif hukuk/pozitif hukuk ayırımına karşın, hukuk aslında tektir ve bölünmez bir bütündür. O da, toplumsal dayanışma temeli üzerine oturur.

Duguit'nin toplumsal dayanışmacı hukuk tezinin bir başka sonucu da, kişilerin subjektif haklarının olduğu görüşüne karşı çıkmasıdır. Çünkü kişiler belli bir ortak amaç için çalışırlar; bu yüzden de işbirliği içindedirler. Bu bağlamda, insanın sahip olabileceği kişisel hukuk statüsü subjektif ve kişisel haklara değil, toplumsal dayanışmanın gerektirdiği görev ve yükümlülüklere dayanır. Haklar subjektif bir nitelik taşımaz. "Subjektif hak" denen şey, kişiye bağlı ve ondan ayrılmaz bir nitelik olmayıp, objektif hukukun kişilere tanıdığı yetkilerden oluşur. Kişiler, subjektif haklara değil, subjektif hukuki durumlara sahiptirler. Subjektif hukuki durum ise, objektif hukuk tarafından kurulan belli bir statüde yer almak demektir.

Bu nedenle, devletin egemenliği ve kişiliği, kamu gücü, milli irade, milli bilinç, milli egemenlik vb. gibi kavramları hukuk kuramı tartışmalarının dışında tutmak gerekir. Bu yapıldığında da, devlet denen nesneden geriye, "bir siyasal otoritenin bulunduğu, farklılaşmış bir insan topluluğu"ndan başka bir şey kalmadığı görülür.

Devletin kaynağı

Ona göre, devlet kuvvete dayanan bir toplumsal gerçektir. Algılanabilen dış dünyada "devlet" diye bir gerçeklik yoktur ve "devlet" yapay bir kavramdır. Dış dünyada varolan ve algılanabilen sadece gerçek insanlardır. Bunların oluşturduğu toplumda da, kişiler arasında ayrılık ve farklar vardır. Toplumsal grupların hepsinde, maddi ya da manevi bakımdan güçlü durumdakilerin, zayıf olanlara söz geçirdikleri, bunları kendi iradelerine bağlı kıldıkları görülmektedir. En ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar görülebilen bu olgu, bir siyasal farklılaşmaya yol açmaktadır. İşte devlet de buradan kaynaklanmıştır ve varlığını güçlülerle zayıflar arasındaki çatışmada güçlülerin baskın çıkmasında bulur.

Devletin kişiliği ve egemenliği

Bilim alanında, daima, varsayım ve hayallerden değil gerçeklerden yola çıkılmasını öneren Duguit'ye göre "devletin kişiliği" tezinin bilimsel bir yanı yoktur. Devleti oluşturan kişiler, kendileri dışında ayrı bir canlı varlık doğurmuş değillerdir. O, devletin kişiliği olduğu görüşünü yayanlara, onların diğer dayanağı olan "subjektif hak" kavramı noktasından da karşı çıkmıştır. Çünkü subjektif hak kavramı da bir varsayımdan başka bir şey değildir. Bu da, kanıtlanamamış, yapay ve metafizik bir iddiadır.

Hukuk Kuramı

Duguit'ye göre kişilik, ancak bir iradenin bulunduğu yerde varolabilir. Oysa devletin kendine özgü bir iradesi olmadığı gibi, devlet, hak sahibi bir kişi gibi de görülemez. "Devletin iradesi" denen nesne aslında, iktidarı ellerinde bulunduranların, yani yönetenlerin kendi iradelerinden başka bir şey değildir. "Kolektif irade" dedikleri de, bu durumda, gerçeklerle uzlaşmayan bir ham hayaldir. Devlet, yönetenlerle yönetilenler arasında oluşan siyasal farklılaşmadan başka bir şey değildir. Devlet içindeki gücü ellerinde bulunduranlar da gerçek kişilerdir. Dolayısıyla "devlet" kelimesinin anlamı bir manevi ya da hukuki kişilik değil, sadece yöneten-yönetilen farklılaşmasından doğan basit bir olgudur.

Egemenlik

Duguit'ye göre, egemenlik de olmayan bir şeydir, bir efsanedir. Kişiliği olmayan devletin, bir hak ya da bir nitelik olarak egemenliği de olamaz. Devlet, kendisini oluşturan kişilerin yönetimi ellerinde bulunduranlar yararına doğmuş bir siyasal farklılaşmadan ibaret olduğuna göre, egemenlik de bunların kişiliklerine bağlı bir hak olamaz. O, en büyük zorlama gücüne sahip bireylerden, yönetenlerden ibaret bir olgudur ve bunlar da "kamu hizmetleri"ni görmekle yükümlüdürler. Böylece, egemenlik kavramının yerine, Duguit, çok daha somut ve pratik bir kavram olan "kamu hizmeti"ni koymuştur.

Devletin gücü

Duguit'ye göre, millet egemenliği, devletin egemenliği gibi kavramların hiçbir temeli yoktur. Gerçi toplum içinde gerçekten üstün, yönetici durumunda olan maddi bir güç vardır. Ancak bu bir olgudur ve

bir "hak" olarak ele alınamaz. Bu maddi güç, kaynağını yönetenlerle yönetilenler arasındaki farklılaşmada bulur. Ancak, bu üstün güce sahip olanlar ayrıcalıklı bir hukuki konuma değil, sadece fiili bir iktidara sahip bulunurlar. Yönetici durumdaki kişiler kendi üstünlüklerini meşrulaştırmak için "milletin iradesi" ya da "devletin iradesi" gibi yapay ve içi boş kavramlara başvururlar. Bunların, devlet adına yaptıklarını ileri sürdükleri uygulamalar, aslında kendi kişisel tercih ve iradelerinin ortaya dökülmesinden başka bir şey değildir. Bu fiili durumun dışında, yönetenlerin bir "egemenlik hakkı" ya da emretme konusunda bir "subjektif hakları" yoktur. Devlette bir hukuki güç değil, sadece fiili bir iktidar vardır. Bunun dışında, irade ve kararların hepsi bireyseldir ve eşdeğerdedir. Bu nedenle, hiç kimse, diğerlerine emredemez, şu ya da bu yetkiye dayandığını ileri sürerek onlar üzerinde egemenlik kurma hakkına sahip olduğunu ileri süremez.

Duguit'nin devlet ve iktidar anlayışı büyük eleştiri ve tepkilere yol açmıştır. Özellikle Esmein ve Michoud gibi hukukçular kendisini bir "kürsü anarşisti" ya da "ütopik anarşist" olarak nitelemişlerdir.

Duguit, devlet gücünün sınırlanması sorununu, devlete özgü bir gücün var olmadığı noktasından yola çıkarak çözümlemek ister. Yönetenlerin iradelerini yönetilenlere kabul ettirmelerinden ibaret olan bu güç yine de meşru ve hukuki bir nitelik kazanabilir. Bunu sağlayacak olan, yönetenlerin objektif hukuk kurallarına uygun davranmaları olacaktır. Yönetenler, eylem ve işlemlerinde, toplumsal dayanışmanın gerektirdiği ihtiyaçları karşılamayı, onu sürekli geliştirmeyi amaçlamalıdırlar. Böylece, bir azınlığı ya da kişiyi kayıracak davranışlara girmeyecek, kişisel yetenek ve çalışmaların serbestçe gelişimini engellemeyeceklerdir.

Duguit, objektif hukuk kurallarına uygunluğun nasıl sağlanabileceği konusuna yeterli açıklık getirmemekle birlikte, birtakım sonuçları vurgulamaktadır. Şöyle ki, yönetenlerin iradesi toplumsal dayanışmadan doğan objektif hukuk kurallarına uygun düşmezse, bu durumda, yönetilenler için de hiçbir hukuki yükümlülük doğmaz. Yönetenler meşru olmayan bir güç durumuna düşmüşlerse, toplumsal bir tepkiyle karşılaşmaya, hatta bir ayaklanmayla altedilmeye de hazır olmalıdırlar. Böylece Duguit'ye göre, hukuku savunmak için baskıcı bir hükümet devirilmişse bu hareket meşrudur. Bu, yazarın, direnme hakkının meşruluğunu kabul etmesi demektir. Ancak, bunu kuramsal olarak kabul eden Duguit, direnme yollarına başvurulmasının son derece sakıncalı olduğunu da belirtmektedir. Bu gibi sonuçların doğmasını önlemenin en iyi yolu, yönetenlerin güçlerini kötüye kullanmalarının önlenmesidir. Bunu da, yaratılacak birtakım kurum ve mekanizmalar sağlayacaktır.

Bu noktada Duguit'nin temel tezi, siyasal iktidarın zayıflatılması ve hatta son bulması tezidir. Siyasal iktidarın yerini, yerinden yönetim (ademi merkeziyet) ilkesine dayalı "ekonomik iktidar" almalıdır.

Duguit'nin, devlet gücünün sınırlanmasıyla ilgili görüşleri, özellikle, uluslararası hukuk alanında G.Schelle, idare hukuku alanında da G.Jèze gibi yazarların düşüncesini derinden etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Des fonctions de l'État moderne*, 1894, ("Çağdaş Devletin Fonksiyonları"); *L'État, le droit objectif et la loi positive*, 1901, ("Devlet, Objektif Hukuk ve Pozitif Yasa"); *Transformations générales du droit privé*, 1912, ("Özel Hukukun Genel Dönüşümleri"); *Transformations générales du droit public*, 1913, ("Toplum Hukukunun Genel Dönüşümleri"); *Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, (3. Baskı), 1915, ("1789 Sonrası Fransız Anayasaları ve Başlıca Politik Siyasi Yasalar"); *Rousseau, Kant et Hegel*, 1918; *Le pragmatisme juridique*, 1924, ("Hukuki Pragmatizm"); *Traité de droit constitutionnel*, 1921-1925, ("Anayasa Hukuku"); *Leçons de droit public général*, 1926, ("Genel Toplum Hukuku Dersleri"); *Les doctrines juridiques objectivistes*, 1927, ("Objektivist Hukuk Doktrinleri").

• **KAYNAKLAR:** R.Bonnard, "Léon Duguit", *Revue du droit public et de la science politique*, cilt 46 (1929); A.Jardon, *Las teorias politicas de Duguit*, 1919.

• **BAKINIZ:** G.SCHELLE.

DUHAMEL, Georges
(1884-1966)

Fransız, romancı. 20. yy'ın küçük adamını simgeleyen Salavin adlı roman kişisini anlattığı dizi romanlarıyla uluslararası bir üne ermiştir.

30 Haziran 1884'te Paris'te doğdu, 13 Nisan 1966'da Paris yakınında Valmondois'de öldü. 1909'da tıp öğrenimini bitirdi. Edebiyat ve şiirle ilgilendi. l'Abbaye Créteil'de (Créteil Manastırı) toplumsal baskılardan kurtulmak için bir araya gelen René Arcos, Charles Vildrac ve Jules Romains gibi sanatçılar topluluğuna katıldı. Topluluk felsefe eğitimi görmüş olan Romains'in etkisiyle 1920'lerde Fransız şiirinde *unanimisme* hareketini başlattı. Amerikalı şair Walt Whitman'ın evrensel kardeşlik savlarını temel alan *unanimisme* "topluluk ruhunu" savunur. Bu anlayışa göre insan bir birey olduğu kadar fabrika, okul, kent ya da benzeri bir topluluğun üyesidir, ve bu topluluklar arasında kardeşlik bağları vardır. Hareket şiirde toplumsal lirizm ve insancıl bir yaklaşımı dile getirmiştir. Duhamel I.Dünya Savaşı'na doktor olarak katıldı, cephede yaralı askerlerin bakımı ile uğraştı.

İlk iki kitabı *Vie des martyrs* ("Kurbanların Yaşamı") ve *Civilisation* (Yaralılar) savaş yıllarının ürünüdür. *Yaralılar* insanın teknolojiye tutsak olmasının yarattığı sorunları işler. Kitap, 1918 Concourt Ödülü'nü kazandı. Duhamel'e göre, insanlığın yararına bir uygarlık yalnızca bilim ve tekniğe dayanmamalı estetik değerlere ve geleneklere de bağlı kalmalıydı.

1920-1932 arasında *Vie et aventures de Salavin* dizisini kaleme aldı. Bu yapıtları onu, güçlü bir romancı olarak bütün dünyaya tanıttı. Dizinin kahramanı Salavin, 20. yy'ın bir küçük adamıdır. Duhamel ona yaşamı keşfettirir; duyarlığın, geniş bir düşseverliğin etkisine kendini kaptırmış olan Salavin, günlük

tedirginliklerin, acıların, ıstırapların engelini aşarak kurtuluşa kavuşmak ister. Romanda, Balzac geleneğini sürdüren Duhamel, bir doktor ve biyoloji uzmanı olarak, klinik gözlemlerinden de yararlanır.

Yazar, 1933-1941 arasında da, olgunluk döneminin yapıtı sayılan *Chronique des Pasquier* ("Pasquier'lerin Tarihi") dizisini yayımlar. Otobiyografik yönü ağır basan bu dizide kurtuluş ve huzura varabilme yolunun, yoğun bir çalışma sonucunda ulaşılan başarılardan geçtiği anlatılır. Duhamel, 1945'te Académie Française üyeliğine seçilmiştir.

1954'te Türkiye'ye gelerek bir dizi konferans vermiş olan Duhamel, ABD'yi, Sovyetler Birliği'ni ve Afrika'daki bazı ülkeleri de gezmiş konuşmalar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Vie des martyres*, 1917, ("Kurbanların Yaşamı"); *Civilisation*, 1918, (Yaralılar); *Vie et aventures de Salavin*, 1930-1932, ("Salavin'in Yaşamı ve Serüvenleri"); *Chronique des Pasquier*, 1933-1941, ("Pasquier'lerin Tarihi").

DUHEM, Pierre
(1861-1916)

Fransız fizikçi, bilim felsefecisi ve tarihçisi. Bilimsel kuramların doğruluğunu saptamaya ilişkin bir yöntem öne sürmüştür.

Pierre-Maurice-Marie Duhem 10 Haziran 1861'de Paris'te doğdu, 14 Eylül 1916'da Cabrespine'de öldü. Babası tüccar, annesi soylu ve dindar bir kadındı. 1872'de Collége Stanislas'a giren Duhem, Latince ve Eski Yunanca öğrendi. Aynı zamanda öğretmeni Jules Moutier'nin de etkisiyle bilime ve özellikle termodinamiğe ilgi duymaya başladı. Babası onun bu alanda ilerlemesini isterken, annesi mühendislik öğreniminin onu inançsız bir kişi yapacağından korkarak, École Normale Supérieure'de insanbilimleri okumasında ısrar ediyordu. Annesinin isteğine uyarak École Normale sınavlarına giren Duhem, birinci olunca, fen bilimleri okumayı yeğledi. 1885'te okulu bitirdi. Bir yıl sonra da Berthelot'nun o dönemde geçerli olan maksimum iş yasasına karşı çıkan doktora tezini hazırlayarak *Le potentiel thermodynamique* ("Potansiyel Termodinamik") adıyla bastırdı. Bu tez, Berthelot'nun etkisiyle kabul edilmeyince, manyetiklik alanında yeni bir tez çalışmasına girişti ve 1888'de doktor sanını aldı. Ancak aralarındaki bu sürtüşme, Duhem'in akademik alanda yükselmesini engelledi. Bir tür akademik sürgün yaşamı çekmek zorunda kaldı. 1887-1893 arasında Lille, 1894'e değin Rennes ve öldüğü yıla kadar da Bordeaux üniversitelerinde çalıştı. 1900'de Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Bir fizikçi olarak öğrenimi, radyoaktifliğin bulunması ve atom kuramı geliştirilmesi öncesine rastlayan Duhem, daha sonraki çalışmalarında atom ve molekül kavramlarını kullanmadan genel bir termodinamik bilimi çevresinde bilinen fiziksel ve kimyasal olguları ele almaya çalışmıştır. Özellikle Duhem-Margules ve Gibbs-Duhem yasaları, gaz ve sıvı halleri kimyası, termoelektrik, piroelektrik alanındaki çalışmalarıyla fiziksel kimyanın öncülerinden sayılır.

Duhem bir fizikçi olmanın yanı sıra, bilim felsefesiyle de ilgilenmiştir. Ona göre bilimler gözleme dayanır. Gözlemlerde ise, gerçeğin ancak görünümleri saptanabilir. Bilim bu görünümler arasındaki ilişkileri araştırırken, onların ardındaki gerçek, metafiziğin alanına girer. Duhem'in metafizik anlayışında gerçeğe ulaşabilmenin başlıca aracı saf ustur. Bilimin yöntemleri geçerli değildir. Duhem, metafiziği ve bilimi birbirinden tümüyle ayrı, yöntemleri birbiri için kullanılmaması gereken iki alan olarak görür. Bu bağlamda, bilimsel kuramı, gözlem ve deneye dayalı yasalar ya da önermeler arasında matematiksel uygunluk ve tutarlılık temelinde ilişkiler dizgesi olarak tanımlar.

Duhem gözlem ve yorumlamayı da birbirinden ayırır. Dikkatli olan herkes gözlem yapabilir. Ancak, yorumlamak belli bir kuramsal bilgiyi gerektirir. Bunun da ötesinde, her kuram gözlenen bir olguyu değişik açılardan yorumlayabilir. Ortada kesin gerçekler olmadığı zaman, olayları hangi kuram yönünden yorumlamak gerektiği ise, hangi kuramın metafizik açıklamalara saptırmayacağına bağlıdır.

Duhem, bilimsel hipotezlerin sınanmasına ilişkin, ilginç savlar öne sürer. Bütün *A*'ların *B* olduğu yolunda bir genelleme, tüm *A*'lar hiçbir zaman tümüyle incelenemeyeceği için kesinlik kazanamaz. *B* olmayan bir *A* bulunduğunda, hipotez çürütülmüş olur. Buna göre *A* gibi bir olgunun bilimsel açıklaması,

$Y_1 \ldots\ldots, Y_r$ (genel yasalar)

$K_1 \ldots\ldots, K_n$ (ön koşul önermeleri)

. . A

şemasına göre verilebilir. *Y* yasasından *G* gibi bir gözlem önermesinin çıkarsandığı düşünülsün. Duhem, daha sonra *G*'yi dışlayan bir gözlem ile karşılaşılırsa *Y*'nin yanlış olduğunun ortaya çıkarılmış olamayacağını öne sürer. Ona göre, *G*'nin yanlışlığı, ancak $K_1 \ldots\ldots, K_n$ önkoşul önermelerinin tümel evetlemesinin yadsınmasına temel oluşturabilir..

Duhem'ın bilim tarihi çalışmaları onu iki önemli sonuca götürmüştür. Bunlardan birincisi, 13. yy'dan Rönesans'a kadar Batı Avrupa'da doğa felsefesi, fizik, evrenbilim konularında sanıldığı kadar karanlık bir dönem yaşanmadığı, bu alanlarda sürekli yaratıcı düşüncenin var olduğudur. İkincisi de, bu birikimin Leonardo da Vinci ve Galilei'yi etkilediğidir. Çeşitli elyazmalarını ve iki bilginin günlüklerini inceleyerek vardığı bu sonuçlar, Orta Çağ fiziği ve doğabilimleri felsefesi alanında çalışmaların başlatılmasına neden olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le mécanisme et l'energétisme au point de vue des conditions de la connaissance*, 1908, ("Bilgi Koşulları Açısından Mekanizm ve Enerjetizm"); *Le Système du monde. Historie des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, 1913-1958, ("Dünya Dizgesi. Platon'dan Kopernik'e Kozmoloji Öğretileri Tarihi").

• **BAKINIZ:** GIBBS, LE ROY, MACH, OSTWALD, H.POINCARÉ.

DUJARDIN, Félix
(1801-1860)

Fransız protozooloji bilgini. Bir hücrelilerin sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalarıyla tanınır.

5 Nisan 1801'de Tours'da doğdu, 8 Nisan 1860'ta Rennes'de öldü. Önceleri kimyaya ilgi duyan Dujardin, École Polytechnique'e giremeyince Paris'te François Gerard atölyesinde resim öğrenimine başladı. Ancak, bilime olan ilgisi azalmadığından bu konudaki eğitimini de okul dışında sürdürdü. Geçimini sağlayabilmek için resim çalışmalarını bırakıp Sedan'da hidrolik mühendisliği, sonra Tours'da kütüphanecilik yaptığı dönemlerde jeoloji bilgilerini geliştirdi. Geometri ve kimya dersleri vermeye başladığı 1826 yılından sonra da botanik, optik ve kristal bilim alanında çalıştı. 1833'te zooloji konusunda uzmanlaşmaya karar verdi. 1834'te mikroskobik deniz hayvanlarına ilişkin, bilim dünyasında derin yankılar uyandıran incelemesini gerçekleştirdi ve 1839'da Toulouse Fen Fakültesi'nde jeoloji ve mineraloji, ertesi yıl Rennes'de yeni kurulan Fen Fakültesi'nin zooloji ve botanik profesörlüğüne getirildi. Birlikte yürüttüğü dekanlık görevini de 1842'ye değin sürdürdü.

Dujardin, binlerce çeşidi bulunan mikroskobik canlılardan foraminiferler üzerinde 1834'te yaptığı incelemeler ve vardığı sonuçlarla, bilim dünyasında bu canlıların sınıflandırılmasına ilişkin bir tartışmayı başlattı. Önceki sınıflandırmalara göre, yumuşakçalar gibi "kafadan ayaklılar" *(Cephalopoda)* familyasından sayılan foraminiferlerin çok odacıklı kabuğunun yalnızca bir dış yapı olduğuna ve iç yapısının yumuşakçaların iç yapısına hiç benzemediğine inanan Dujardin bu kabuğu eritmeyi başarınca, belirli bir yapısı olmayan yarı sıvı bir iç maddeyle karşılaştı. Canlı foraminiferleri gözlerken de, iç maddenin yalancı ayaklar biçiminde kabuğun gözeneklerinden dışarıya uzanabildiğini saptayınca, amiplerin devinimine benzer bir devinimin söz konusu olduğunu anladı. Foraminiferlerin ve foraminiferlerle aynı özellikleri taşıyan canlıların daha önce yapılan sınıflamalara uymadığını, ayrı bir familya oluşturduğunu ileri sürerek bu familyaya "kök ayakklılar" *(Rhizopoda)* adını verdi. Foraminiferlerin iç maddesine ilişkin düşüncelerini geliştiren Dujardin, bu maddenin yapısındaki küre biçimi boşlukların birer mide olmadığı, zaman zaman belirip kaybolduğu kanısına vardı. Ehrenberg'in, bütün canlıların gelişmiş canlılardakine benzer organlara sahip olduğunu savunan ve dönemin en yetkili doğabilimcilerinden Cuvier'nin de onayını alan ünlü "çok midelilik" kuramını çürüten bu sonuçlar, Dujardin ile Ehrenberg arasında bilimsel bir tartışmaya neden oldu. Dujardin'in görüşünü paylaşanlar, bütün canlılarda ortak yaşam maddesini bulan bilim adamı olarak onun anılması gerektiğini, bu maddeye Dujardin'in önerdiği "sarcode" terimi yerine sonradan "protoplazma" adının verilmesiyle Dujardin'e haksızlık edildiğini ileri sürdüler.

• **YAPITLAR (başlıca):** "Recherches sur les organismes inférieurs", *Annales des Sciences naturelles (zoologie)*, 4, 1835, ("Gelişmemiş Yapılı Organizmalar Üstüne Araştırmalar"); *Histoire naturelle des Zoophytes*, 1841, ("Zoofitlerin Doğa Tarihi"); *Histoire naturelles des helminthes ou vers intestinaux*, 1845, ("Solucanların ya da Bağırsak Kurtlarının Doğa Tarihi").

• BAKINIZ: C.EHRENBERG.

DUKAS, Paul
(1865-1935)

Fransız, besteci. Çağdaş Fransız müziğinin hazırlayıcıları arasında yer almıştır.

1 Ekim 1865'te Paris'te doğdu, 17 Mayıs 1935'te aynı kentte öldü. Öğrenimini Paris Konservatuvarı'nda yaptı. *Velléda* adlı kantatıyla Roma Ödülü'nü aldı. 1892'de Corneille'in *Polyeucte* adlı trajedisi için bestelediği uvertür ile tanındı ve Fransa'da ilgiyle izlenen genç besteciler arasına girdi. 1910-1930 arasında Paris Konservatuvarı'nda orkestrasyon, 1913'ten ölümüne değin de aynı okulda ve École Normale de Musique'de kompozisyon dersleri verdi. 1912'den sonra birkaçı dışında yapıtlarını yayımlamadı, ölümünden birkaç hafta önce ise birçoğunu yaktı.

Dukas'nın müziğinin başlıca etki kaynakları arasında Édouard Lalo, Debussy ve daha sonraki yıllarda ise, öğrencisi olduğu D'Indy vardır. Corneille'in trajedisinin incelikli bir yorumu olan ve Wagner etkileri taşıyan *Polyeucte Uvertürü* ile coşkulu ve duygulu bir anlatımın öne çıktığı *Do Majör Senfoni* ilk döneminin ürünleri arasındadır. Bestecinin ününü borçlu olduğu *L'Apprenti sorcier* (Büyücü Çırağı) ise Goethe'nin bir yapıtı üzerine yazılmış neşeli *(scherzo)* bir senfonik şiirdir.

Dukas'nın 1900'lerdeki bestelerinin çoğunu sahne ve piyano müzikleri oluşturur. Piyano müziği alanında Beethoven, Schumann ve Lizst'in yer aldığı gelişim çizgisinin son temsilcilerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Beethoven'i çağrıştıran *Mi Bemol Minör Piyano Sonatı* (1901) ve Rameau'nun bir teması üzerine yazdığı *Variations, interlude et final* (1903) yumuşak, duygulu ve şiirsel bir anlatımla biçimsel yetkinliği ustalıkla birleştirir. Ancak Dukas'nın üslubu en yetkin ifadesini sahne müziği alanında bulmuş ve Maurice Materlinck'in oyunu üzerine 1907'de bestelediği *Ariane et Barbe-Bleue* (Ariane ve Mavi Sakal) adlı operası başyapıtı sayılmıştır.

Dukas, ayrıca, Rameau, Couperin ve Scarlatti'nin yapıtları ile Beethoven'in piyano sonatlarının yeni basımlarını yayınlamıştır. *Les Écrits de Paul Dukas sur le musique* ("Paul Dukas'nın Müzik Üzerine Yazıları") adlı kitabında topladığı yazıları Rameau, Gluck ve Berlioz üzerine yazılmış en yetkin denemelerdendir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Ariane et Barbe-Bleue*, 1907, (Ariane ve Mavi Sakal). **Bale:** *La Peri*, 1912. **Orkestra Müziği:** *Polyeucte Uvertürü*, 1892, oyun müziği; *Do Majör Senfoni*, 1896; *L'Apprenti Sorcier*, 1897, senfonik şiir, (Büyücü Çırağı). **Piyano Müziği:** *Mi Bemol Minör Sonat*, 1901; *Variations, interlude et final*, 1903; *Le Plainte, au loin, du faune*, 1921.

• BAKINIZ: D'INDY.

DULBECCO, Renato
(1914)

İtalyan asıllı ABD'li biyoloji uzmanı. Urlara neden olan virüslere ilişkin çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

22 Şubat 1914'te İtalya'nın Catanzaro kentinde doğdu. Tıp eğitimi gördüğü Torino Üniversitesi'nden 1936'da mezun oldu. Aynı kurumda 1942-1947 arasında asistanlık yaptı. 1947'de ABD'ye giderek, iki yıl Indiana Üniversitesi'nde, 1949-1963 arasında da California Institute of Technology'de çalıştı. 1952'de profesörlüğe yükseltilen, bir yıl sonra da ABD vatandaşlığına geçen Dulbecco, 1972'ye değin San Diego'daki Salk Enstitüsü'nde virüsler üstüne araştırmalarını sürdürdü. 1972'de İngiltere'ye yerleşerek, Londra'da Imperial Research Fund'da araştırmacı ve yönetici olarak görev aldı. 1975'te ur virüsleri ve hücrenin kalıtsal mekanizması arasındaki etkileşimlere ilişkin çalışmalarından dolayı, bir süre asistanlığını yapmış olan Temin ve Baltimore ile Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı.

Dulbecco 1950'lerden başlayarak araştırmalarını virüsler, özellikle de urlara neden olan hayvan virüsleri üzerine yoğunlaştırdı. Kendi geliştirdiği yöntemlerin de aracılığıyla bu tür virüslerin girdikleri "taşıyıcı" hücrelerdeki kalıtım mekanizmasını nasıl değişikliğe uğratarak yeni tür proteinlerin üretimine ve hücrede patolojik gelişmelere neden olduklarını araştırdı. Basit bir RNA ya da DNA zinciriyle genellikle bir protein kabuktan oluşan virüslerin urlara neden olabileceği ilk kez Rous tarafından 1911'de tavuklarda saptanmış olmasına karşın, bu alandaki çalışmalar ancak 1930'ların sonuna doğru hızlanmış, insanlarda da habis urlara yol açması olası virüsler üzerine çalışmalar, Dulbecco'nun da katkısıyla geliştirilen yeni biyokimyasal analiz yöntemlerin yardımıyla 1960'lardan başlayarak yoğun bir biçimde araştırma konusu olmuştur.

Bir virüs hücreye girdikten sonra kabuğunu kaybederek hücrenin biyokimyasal olanaklarını kendi kalıtsal malzemenin doğrultusunda kullanır. Hücrede yeni proteinlerin üretilmesini sağladığı bu aşamada virüs çoğalarak taşıyıcı hücrenin zarını yarıp yeni hücrelere girme olanağını bulabilir. Genelde virüslerin neden olduğu çeşitli hastalıklarda görülen bu durumda vücudun bağışıklık sistemi ya doğrudan ya da aşı yoluyla virüsle savaşabilir. Virüsün hücreye daha az zarar verdiği bir başka durumda da virüsün kalıtsal malzemesi taşıyıcı hücrenin kalıtsal mekanizmasının bir parçası haline gelir. Kalıtsal açıdan bir değişim anlamına gelen bu durumda, hücre normal hücreden değişik bir üretim ve gelişme süreciyle ura yol açabilen patolojik bir nitelik kazanabilir. Dulbecco bu tür değişime uğramış hücrelerin, virüsün girmesiyle başlayan farklılaşma sürecinin çeşitli evrelerini incelemiş, kalıtsal malzemesi az çok bilinen virüsleri hücrelere yerleştirilerek, ne gibi yeni proteinlerin üretildiğini, değişime uğrayan hücrenin patolojik nitelik kazanarak çoğalma yoluyla ur oluşturma sürecini ayrıntılı bir biçimde araştırmıştır. Bu çalışmalar genetik malzemenin birleşmesini (rekombinasyonunu)irdelemesi bakımından genetik bilimi açısından önemlidir. Ayrıca, siğiller dışında insanlarda virüslerden kaynaklanan urların varlığı kesinlik kazanmış olmasa bile, Dulbecco'nun çalışmaları kanser araştırmalarına temel katkı niteliğindedir.

• BAKINIZ: d'HERELLE, W.M.STANLEY, TEMIN.

DULLES, John Foster
(1888-1959)

ABD'li devlet adamı. Wilson, Roosevelt, Truman ve Eisenhower dönemlerinde önemli diplomatik görevlerde bulunmuştur.

25 Şubat 1888'de Washington'da doğdu, 24 Mayıs 1959'da aynı yerde öldü. Princeton, George Washington ve Sorbonne üniversitelerinde hukuk eğitimi gördü. ABD dışişleri bakanlarından J.W.Foster'in torunudur.

Dulles, hukuk eğitimini tamamladıktan sonra 1911'de Sullivan ve Cromwell adlı özel hukuk şirketine girdi. Bu şirkete 1929'da ortak oldu, bir süre sonra da bu şirketin başkanlığına seçildi. Uluslararası nitelikteki bu hukuk şirketi, 1920 ve 1930'larda Alman ve ABD tekelleri arasındaki işlerde koordinasyonu sağlamıştır. Dulles ayrıca Uluslararası Nikel Şirketi'nin, New York Şehir Bankası'nın ve Rockefeller Kuruluşu mütevelli heyeti başkanlıklarında da bulundu.

Princeton Üniversitesi'nde uluslararası hukuk ihtisası gördüğü yıllarda dışişleri bakanlığı görevini sürdüren dedesinin yanında hukuk danışmanı olarak ikinci La Haye Konferansı'na katıldı. I. Dünya Savaşı sonunda toplanan Versailles Konferansı'na Başkan Wilson tarafından hukuk danışmanı olarak gönderildi. 1933'te, savaş borçları konusunda Berlin'de yapılan uluslararası konferansta ABD'yi temsil etti. II. Dünya Savaşı boyunca, ABD hükümetine hukuk danışmanı olarak hizmet etti. 1945'te, Birleşmiş Milletler'in kurulma kararının alındığı San Francisco Konferansı'nda görev aldı.

Dulles, 1949 seçimlerine New York'tan Cumhuriyetçi Parti senatör adayı olarak katıldı, fakat seçimleri kaybetti. 1950'de devlet danışmanlığına atandı. Aynı yıl, Japonlar'la yapılan barış antlaşması görüşmelerine katıldı. Bu görüşmeler, 1951'de Güneydoğu Asya Antlaşması örgütünün kurulmasıyla sonuçlandı. Marshall Planı'nın hazırlanmasında ve Kuzey Atlantik Paktı'nın kuruluşu çalışmalarında önemli görevler üstlendi.

Ocak 1953'te başkan Eisenhower tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. Bakanlığı sırasında, SSCB ve yeni kurulmuş bulunan Çin Halk Cumhuriyeti'ni dünya politikasında yalnızlığa itmek amacını güttü.

1956'da Nasır yönetimindeki Mısır hükümetinin Süveyş Kanalı'nı kamulaştırması üzerine İsrail, Fransa

ve İngiltere'nin Mısır'a karşı girişmeyi tasarladıkları savaşı engelledi. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e alınmasına karşı çıktı. 1954'teki Cenevre Konferansı'nda Vietnam'ın ikiye ayrılmasını savundu.

Azgelişmiş ülkelere yönelik olarak izlediği dış siyasetin amacı, bu ülkelerdeki yönetimlerin SSCB ve ÇHC ile yakın ilişkiler kurmasını engelleyerek onları ABD'nin dış politikası çizgisine yaklaştırmaktı. Nisan 1959'da görevinden ayrılan Dulles Başkan Eisenhower'in özel danışmanlığına getirildi.

• YAPITLAR (başlıca): *War, Peace and Change*, 1939, ("Savaş, Barış ve Değişim"); *War or Peace*, 1950, ("Savaş veya Barış"), 1950.

• KAYNAKLAR: Beal, *John Foster Dulles*, 1957, Drunnond, Coblentz, *Duel et the Brink: John Foster Dulles Command of American Power*, 1960, R.Goold-Adams, *John Foster Dulles: A Reappraisal*, 1962.

DULLIN, Charles
(1885-1949)

Fransız tiyatro oyuncusu, yönetmen ve yönetici. Deneysel tiyatro çalışmaları ile ün kazanmıştır.

Fransa'nın Savoie bölgesinde, Venne'de doğdu, Paris'te öldü. Birkaç melodramla adını duyurmasının ardından, J.Copeau ile çalışmaya başladı ve Vieux-Colombier Tiyatrosu'nun kurulmasında ona yardım etti. Daha sonra bu tiyatronun kadrolu oyuncusu oldu. Topluluğun ABD turnesine katılarak I.Dünya Savaşı'nın sona ermesine değin iki sezon boyunca New York'ta sahneye çıktı. 1918'de Fransa'ya dönünce, Vieux-Colombier Tiyatrosu'ndan ayrılarak kendi grubunu kurdu. Aynı yıl topluluğunu tanıtmak amacıyla bir Fransa turnesi düzenledi. 1922'de oyuncularını Paris'teki Théâtre de l'Atelier'ye yerleştirdi. Topluluk, iktisadi sıkıntılarla geçen bir dönemin ardından, Paris'in en başarılı deneme tiyatrosu olan ve Dullin'e ilk tiyatro eğitimi kazandıran Vieux-Colombier'yle aynı düzeye geldi. Dullin bir süre sonra Paris'te, tiyatrosuna bağlı bir okul açtı, burada oyunculuk ve sahneleme tekniği dersleri verdi. 1936-1941 arasında Comédie-Française'de sahneye konan birçok yapıt üstünde çalıştı. II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın işgal edilmemiş bölgelerinde Molière'in *L'Avare*'ını (Cimri) sahneledi. 1941'den 1947'ye değin, Sarah Bernhardt Tiyatrosu'nu yönetti.

Dullin tiyatronun canlılığı için oyuncu ile seyirci arasında bir sevgi akışı olması gerektiğine inanmıştır. Oyunu, dans, dekor ve şiirden oluşan bir bütün olarak ele almış, tiyatroda uzun süredir terkedilmiş olan düş gücünü de etkili bir öğe olarak kullanmıştır. Genellikle Fransız yazarlarının klasiklerini, Aristophanes'in komedilerini, Shakespeare ve Ben Jonson gibi yabancı yazarların oyunlarını, Sartre gibi bazı yeni yazarların çağdaş yapıtlarını sahneye koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Yönettiği oyunlar: *Ornithes*, ("Kuşlar"); *L'Avare*, (Cimri); *Volpone*, (Tilki); *Les Mouches*, (Sinekler); *Archipel Lenoir*.

DULONG, Pierre Louis
(1785-1838)

Fransız fizik ve kimya bilgini. Elementlerin özgül ısılarıyla atom ağırlıkları çarpımının sabit bir sayı verdiğini belirten "Dulong-Petit Yasası" ile tanınır.

12 (ya da 13) Şubat 1785'te Rouen'de doğdu, 19 Temmuz 1838'de Paris'te öldü. Küçük yaşta annesini ve babasını yitirerek kimsesiz büyüyen, 1801'de sınavla girdiği École Polytechnique'in ağır ders programına sağlığı elvermediği için ancak bir yıl dayanabilen Dulong, sonraki yıllarda da yaşam koşullarının baskısından bütünüyle kurtulamadı. Önce Paris'in yoksul semtlerinden birinde hekimlik yapmayı denediyse de, hastalarına bedava baktığı gibi, tedavi giderlerini de çoğu kez kendisi karşıladığından bu mesleği daha çok sürdüremeyeceğini anlayıp kimyacı olmaya karar verdi. 1811'de, değerli araştırmacıları bir araya toplayan Berthollet'nin Arcueil'deki laboratuvarında asistan olarak çalışmaya başladı. Ancak, ailesinin geçimini sağlayabilmek için pek çok öğretim görevini birden üstlendiğinden, bu kez de araştırmalarına dilediğince zaman ayıramamanın üzüntüsünü yaşadı. 1811'de École Normale'de kimya öğretmeni, 1813'ten 1820'ye değin École Polytechnique'de sınav öğretmeni, 1820-1830 arası aynı okulda fizik profesörü, 1820'de Paris Fen Fakültesi'nde kimya profesörü olarak görev alan Dulong 1831'de öğretim yaşamına son vererek École Polytechnique'de idarecilik görevini üstlendi. Ayrıca, 1823'te üye seçildiği Bilimler Akademisi'nin bir yıl başkanlığını (1828), 1832-1833 arası da daimi sekreterliğini yürüttü.

Dulong'nun bilimsel yaşamı, Berthollet'nin laboratuvarındaki kimya araştırmalarıyla başladı. 1811'de, derişik amonyum klorür çözeltisiyle klor gazını tepkimeye sokarak, güçlü bir patlayıcı olan azot triklörürü buldu; ancak deney sırasında azot triklorür patlayınca, Dulong bir gözü ile iki parmağını yitirdi. Ardından, o güne değin bileşimi konusunda kimyacıların görüş birliğine varamadığı fosfor asitleri üzerinde çalışarak, dört ayrı fosfor asiti olduğunu açıkladı ve daha önce bilinen fosforik asit ile fosforöz asit dışında iki yeni bileşimi, hipofosforik asit ile hipofosforöz asiti buldu. 1819'da Paris'te bulunan Berzelius ile Dulong'nun ortak çalışması da kimyanın önemli aşamalarından biridir; suyun tartı analizini (gravimetrik ölçümünü) gerçekleştiren iki kimyacının, bileşimdeki hidrojen ve oksijenin oranlarını 11.1: 88.9 olarak saptamaları, o günün laboratuvar koşulları için büyük bir başarıydı; sonradan Dumas bu değeri 1:8.008 olarak belirledi.

Berzelius ile bu ortak çalışmasından başka, 1823'te Thenard ile birlikte gaz tepkimelerinde katalizör rolü oynayan elementleri, 1830'da Arago ile gazların sıkıştırılabilirliğini ve su buharının yüksek sıcaklıktaki fiziksel özelliklerini inceleyen Dulong, en önemli çalışmalarını fizikçi Alexis Thérèse Petit ile birlikte ısı konusunda yapmıştır. 1815'ten başlayarak Petit'nin ölümüne değin beş yıl birlikte çalışan iki

fizikçi, katı, sıvı ve gazların genleşmesini, bu arada cıvanın mutlak genleşme katsayısını ölçtüler, sıvılı bir termometre yaparak kalorimetri tekniklerini geliştirdiler, Newton'un soğuma yasasını inceleyerek ışımadan doğan ısı kayıplarını ortaya koydular. İki fizikçinin adını taşıyan "Dulong ve Petit Kanunu" da 1819'da, çeşitli elementlerin özgül ısılarını ölçmek üzere giriştikleri bu ortak çalışmanın bir ürünüdür. Bir elementin birim kütlesinin sıcaklığını bir derece yükseltmek için gerekli ısı miktarı ile o elementin atom ağırlığı arasında bir bağlantı olduğunu düşünen Dulong ve Petit, pek çok elementin özgül ısısını (ısınma ısısı) atom ağırlıklarıyla çarptıklarında hep aynı sayıyı elde ettiler. Katı elementler için geçerli olan bu yasaya göre, özgül ısı elementin atom ağırlığıyla ters orantılıdır ve bu iki niceliğin çarpımı, gram atom başına 6,4 (kalori) dolayında sabit bir sayı verir. Bu bulgu, elementlerin atom ağırlıklarının belirlenmesinde yeni ufuklar açmıştı. Gerçekten de bir süre sonra kimyacılar, hatta yenilikler karşısındaki kuşkucu tavrıyla tanınan Berzelius bile, özgül ısısı bilinen yeni bir elementin atom ağırlığını saptamak için bu yöntemden yararlanmaya başladılar.

• BAKINIZ: BERTHOLLET, BERZELIUS, A.T.PETIT, THENARD.

DUMAS, Alexandre [Baba] (1802-1870)

Fransız roman ve oyun yazarı. Tarihsel serüven romanlarıyla yaygın bir ün kazanmıştır.

24 Temmuz 1802'de Villers-Cotterêts'de doğdu, 5 Aralık 1870'te Dieppe yakınlarında Puys'de öldü. General Dumas'nın oğluydu. Noter kâtipliği yaptı ve Orleans Dükü'nün sekreterliğinde çalıştı. Büyük bir tutkuyla Shakespeare, Byron ve Walter Scott'un yapıtlarını okudu. Önceleri tiyatroyla ilgilendi: *La chasse et l'amour* ("Av ve Aşk"), *La noce et l'enterrement* ("Düğün ve Cenaze"), *Christine*. 16.yy sonlarında Fransız toplumunu betimleyen *Henri III et sa cour* ("III.Henri ve Sarayı") adlı romantik dramıyla üne kavuştu. Bu Fransa'da oynanan ilk romantik oyun oldu (Şubat 1829). *La tour de Nesle* ("Nesle Kulesi") adlı oyunu aralıksız sekiz yüz kez oynandı. *Antony* ise romantik dönemin tüm özelliklerini taşıyan bir oyundu. Romantikler'in özlemlerine uyduğu için bu oyunun başkaldıran, gizemli ve coşkulu kahramanı hemen benimsendi. 1832'den başlayarak birçok arkadaşının, özellikle de tarihçi Auguste Maquet'nin yardımıyla yaklaşık seksen tarihsel roman yazdı. Çağının en tanınmış yazarları arasına girmesini sağlayan yapıtları arasında *Les trois mousquetaires* (Üç Silahşörler), *Vingt ans après* ("Yirmi Yıl Sonra"), *Le vicomte de Bragelonne* ("Bragelonne Vikontu"), *Le comte de Monte-Cristo* (Monte-Kristo Kontu) ve *La reine Margot* ("Kraliçe Margot"), *La dame de Monsoreau* ("Bayan Monserau") sayılabilir. Bu romanlarından büyük bir servet kazandı, ancak bir süre sonra tüm servetini tükettiğinden 1851'de alacaklılardan kaçmak için Belçika'ya gitti. Orada yazdığı *Mémoires* ("Anılar") adlı yapıtında kendi yaşamını dile getirdi. 1854'te Fransa'ya döndü ve yazmayı bıraktı.

Çağının en verimli yazarlarından biri olan A.Dumas yaklaşık üç yüz yapıt bıraktı. Konularını tarihten alan ve belirli bir görüşü savunan oyunlarında, türleri dram, komedi, vb. gibi birbirinden ayıran ve zaman, yer ve konu birliği kuralına sıkı sıkıya bağlı kalan klasik tiyatro anlayışına karşı çıktı. Hugo, Vigny ve Musset ile birlikte romantik tiyatronun en yetkin örneklerini verdi.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *La chasse et l'amour*, 1825, ("Av ve Aşk"); *La noce et l'enterrement*, 1826, ("Düğün ve Cenaze"); *Christine*, 1826; *Henri III et sa cour*, 1829, ("III.Henri ve Sarayı"); *La tour de Nesle*, 1832, ("Nesle Kulesi"); *Antony*, 1831. **Roman:** *Les trois mousquetaires*, 1844, (Üç Silahşörler); *Vingt ans après*, 1845, ("Yirmi Yıl Sonra"); *Le vicomte de Bragelonne*, 1845; *Le comte de Monte-Cristo*, 1845, (Monte Kristo Kontu); *La reine Margot*, 1845, ("Kraliçe Margot"); *La dame de Monsoreau*, 1846,("Bayan Monsoreau). **Anı:** *Mémoires*, 1852-1854, ("Anılar").

• BAKINIZ: V.HUGO.

DUMAS, Alexandre [Oğul] (1824-1895)

Fransız oyun yazarı. *Kamelyalı Kadın* adlı yapıtıyla dünya çapında ün kazanmıştır.

27 Temmuz 1824'te Paris'te doğdu, 27 Kasım 1895'te aynı kentte öldü. Alexandre Dumas'nın evlilik dışı oğluydu. Babasıyla uyum içinde birlikte yaşamalarına rağmen, bu durumu onu oldukça etkilediği için evlilik dışı ilişkiler ve sonuçları yapıtlarının ana temasını oluşturmuştur. Babasının mali durumunun sarsıntıya uğraması üzerine edebiyatla uğraşmaya başladı. 1847'de bir şiir kitabı, bir yıl sonra da, kendisine büyük ün sağlayan *La Dame aux camélias* (Kamelyalı Kadın) adlı romanını yayımladı. 1852'de romanından uyarladığı tiyatro yapıtı sahnelenince, Paris'in ünlü ve zengin yazarlarından biri oldu. Bernhardt ve Coquelin gibi dönemin en ünlü oyuncuları yazdığı oyunlarda oynuyor, ünü babasınınkine yaklaşıyordu. 1875'te Académie Française'e üye oldu.

Dumas günümüze önemini koruyarak kalan tek yapıtı *Kamelyalı Kadın*'da Paris'in kibar fahişelerinden birinin umutsuz aşk macerası çerçevesinde, güçlü kişilikler yaratıyor, kişilerine romantik tiyatro geleneğinin hoşgörüsü içinde yaklaşıyordu. Ancak daha sonraki oyunlarında tiyatroyu ahlaki ilkeleri korumak ve topluma yerleştirmek amacıyla kullanan bir tutum izledi. Evlilik, evlilik dışı ilişkiler yine ana temaları arasında olmakla birlikte, bu kez aile yapısını bozan etkenleri şiddetle eleştiriyor, ailedeki çözülmeyi engelleyerek toplumsal birliği korumaya çabalıyordu. Bu oyunlar, güçlü kurguları ve canlı diyaloglarıyla döneminde tutulmuş olmakla birlikte, "ders verir" tavırlarından ötürü eleştirilmiştir.

Yazdığı on altı oyundan yalnızca biri, kadın oyunculara kişilikli bir rol sağlayan *Kamelyalı Kadın* önemini koruyabilmiştir. Oyun çeşitli dillere çevrilmiş, bu arada sinemaya da uyarlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *La Dame aux camélias*, 1848, (Kamelyalı Kadın); **Oyun:** *La Dame aux camélias*, 1852; *La Question d'argent*, 1857, ("Para Sorunu"); *Le Fils naturel*, 1858, ("Piç"); *Le Père prodigue*, 1859; *L'Etrangere*, 1876, ("Yabancı").

DUMAS, Jean-Baptiste
(1800-1884)

Fransız kimyacı ve devlet adamı. Organik bileşiklerin köklerini ve ornatma tepkimelerini tanımlamış, organik analizin öncülerinden olmuştur.

Jean-Baptiste-André Dumas 14 Temmuz 1800' de Alais (bugün Alés) kentinde doğdu, 11 Nisan 1884'te Cannes'da öldü. 1816'da eczacılık öğrenimi yapmak üzere gittiği Cenevre'deki ilk araştırmaları tıp ve sinir sistemi fizyolojisine ilişkindi. 1823'te ülkesine dönerek École Polytechnique'te kimya okutmanı, Paris Üniversitesi Fen Fakültesi'nde önce yardımcı kimya profesörü, 1841'de profesör oldu ve bu görevi 1868'de emekli oluncaya değin sürdürdü. Bir yandan da, 1835'ten sonra École Polytechnique' teki kimya derslerini üstlenmiş, 1839'da Paris Tıp Fakültesi'nde organik kimya profesörlüğüne atanmıştı. Bu yoğun öğretim etkinliğinin yanı sıra, zaman zaman Collége de France'ta konferanslar veriyor, özel laboratuvarında deneysel çalışmalarını sürdürüyor,1840'tan başlayarak yayımını üstlendiği *Annales de chimie et de physique* ("Kimya ve Fizik Yıllıkları") dergisi için çalışıyordu.

1832'de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Dumas, öğretim görevlerine ve bilimsel çalışmalarına ara vermeksizin, 1848'den sonra siyasete atıldı. 1849'da milletvekili olarak girdiği Meclis'te 1850-1851 arası Tarım ve Ticaret bakanlığı yaptı, 1851'de İkinci İmparatorluk ilan edilince Senato'ya seçildi. Aynı zamanda, Paris Belediye Meclisi'ne önce üye olarak katıldı, 1859'da da başkanlığa getirildi. Paris'in altyapısına çok şey kazandıran bu verimli yöneticilik görevinden sonra 1868'de Bilimler Akademisi'nin daimi sekreterliğini üstlenen,1871'de, III. Napoléon' un imparatorluğu sona erdiğinde siyasal yaşamdan tümüyle çekilen Dumas 1875'te Fransız Akademisi'ne seçildi.

Dumas, kuramsal, deneysel ve uygulamalı kimyanın kapsamına giren pek çok konuda çalışmış olmasına karşın, özellikle, Fransa'da Gay-Lussac, Laurent ve Gerhardt, Almanya'da Liebig ve Wöhler ile birlikte organik kimyanın öncülerinden sayılır. Nitekim, uzun yıllar üzerinde çalıştığı en önemli konulardan biri, organik bileşiklerin ve elementlerin sınıflandırılması oldu. Bu sınıflandırmanın temelini, 19.yy kimyasına damgasını vuran iki büyük kuramın, Berzelius'un ikicilik (düalizm) ve Dalton'un atom kuramı üzerine oturtmaya çalıştı. 1826'da yayımladığı *Sur quelques points de la théorie atomistique* ("Atom Kuramının Bazı Noktaları Üstüne") adlı yapıtında, benimsediği temel kimya sınıflandırmasının ilkelerini vermişti. Tüm bileşiklerin artı ve eksi değerli bileşenlerden, örneğin tuzların elektropozitif yapıdaki bazlar ile elektronegatif değerli asitlerden oluştuğunu ileri süren Berzelius'un ikicilik kuramına yıllarca bağlı kalan Dumas, araştırmalarını sürdürdükçe bu kuramın geçerliğinden kuşkuya düşmeye başladı. 1834'te, önce karbonun bazı organik bileşiklerde (örneğin organik asitler) elektropozitif, bazılarında (organik bazlar) elektronegatif özellik gösterdiğini, ardından bir bileşikteki hidrojen atomlarının yerini aynı sayıda oksijen ya da halojen element atomlarının alabildiğini gözlemlemesi düşüncelerine yeni bir yön verdi. Asetik asit ile klor gazının tepkimesinde, asetik asitteki hidrojenlerin yerine klor atomlarının geçerek trikloro asetik asit vermesi, karşıt değerli atomların birbirinin yerini alabileceğini ve bu değişikliğin bileşiğin kimyasal özelliklerini etkilemeyeceğini göstermişti. Elektronegatif olarak bilinen klor atomunun, elektropozitif olarak bilinen hidrojen atomuyla yer değiştirmesi ikicilik kuramını tümüyle geçersiz kılıyordu. Dönemin en büyük kimyacısı olduğu tartışmasız kabul edilen Berzelius, kendi kuramını çürüten bu açıklamaları çok sert bir biçimde eleştirip yadsıyınca, Dumas bulgularını Berzelius'a karşı savunmaktan kaçınarak sorunun kanıtlanmasını öğrencisi Laurent'e bıraktı. İlerideki yıllarda Laurent ve diğer genç kimyacıların çalışmaları, Dumas'nın savını doğrulayarak organik kimyaya yeni boyutlar kazandıracaktı.

Dumas, klor atomlarının hidrojen atomlarıyla yer değiştirmesi olgusundan yola çıkarak, kimyacıların tüm ilgisini organik kimyada büyük önem taşıyan ornatma tepkimelerine çeken genel ornatma kuramını oluşturdu. Bu kuramı, organik bileşikleri, aynı kimyasal özellikleri gösteren, örneğin alkoller gibi bazı atom grupları ortak olan kimyasal tipler ve fiziksel özellikleriyle birbirine benzeyen mekanik tipler olarak ikiye ayıran "tipler kuramı" izledi. Ornatma tepkimelerinde, tüm bir molekül grubunun tek bir atommuşcasına yer değiştirebileceğini açıklayan Dumas, metil alkoldeki "metil" grubunun kök işlevi gördüğü tüm bir metil serisini tanımladı ve Liebig ile Wöhler'in de katkılarıyla gelişen kimyasal kökler kuramının öncüsü oldu.

Bu temel çalışmalarının dışında, 1826'da buhar yoğunluklarını ölçmek için yeni bir yöntem geliştirerek gazların bağıl molekül ağırlıklarını saptamış, 1833'te organik bileşiklerdeki azot miktarını belirlemek üzere uyguladığı analiz yöntemiyle organik kimyada nicel analizin öncülüğünü yapmış, 1840'ta karbon atomunun ağırlığının Berzelius'un saptadığı gibi 12.20 değil 12±.002 olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kimyanın tarihsel gelişimini veren *Leçons sur la philosophie chimique* ("Kimya Felsefesi Dersleri") adlı yapıtı ve yetiştirdiği değerli öğrencilerle de, kimyanın gelişmesinde önemli payı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sur quelques points de la théorie atomistique*, 1826, ("Atom Kuramının Bazı Noktaları Üstüne"); *Traité de chimie appliquée aux arts*, 8 cilt, 1828-1846, (Sanat Dallarındaki Kimya Uygulamaları Üstüne İnceleme"); *Leçons sur la philosophie chimique*, 1837, ("Kimya Felsefesi Dersleri"); *Essai sur la statique chimi-*

que des êtres organisés, 1841, ("Üstün Yapılı Canlıların Statik Kimyası Üstüne Deneme").

• KAYNAKLAR: J.B. Dumas, *La vie de J.B.Dumas, par le général J.B. Dumas son fils*, 1924; E.Maindron, *L'oeuvre de J.B. Dumas*, 1886.

• BAKINIZ: BERZELIUS, BOYLE, DALTON, GAY-LUSSAC, . GERHARDT, LAURENT, LIEBIG, WÖHLER.

DU MAURIER, Daphné
(1907)

İngiliz, romancı. Tarihsel serüven romanları ve romantik aşk öyküleriyle tanınmıştır.

13 Mayıs 1907'de Londra'da doğdu. Sanatla yakın ilgisi olan bir ailenin kızıydı. Dedesi romancı George Du Maurier, babası oyuncu ve yönetmen Sir Gerald Du Maurier'di. Paris'te özel eğitim gördü. 1925 yılında gerilim öyküleri yazarak edebiyata girdi. İlk romanı *The Loving Spirit* ("Seven Ruh") 1931'de yayımlandı. Ertesi yıl Sir F.A.M. Browning'le evlendi. Çoğu kadın kahramanlar içeren tarihsel serüven romanlarıyla ABD'de büyük bir ün kazandı. 1938'de yayımladığı *Rebecca* yazarın dünya çapında tanınan en önemli yapıtı oldu. Bu ve bunu izleyen romantik aşk öykülerinde, gotik romana özgü gizemli, ürkütücü bir atmosferi çağdaş gerilim romanı teknikleriyle bağdaştırıyor, kendisinin de yaşadığı Cornwall yöresini ve insanlarını canlılıkla aktarıyordu.

Daphné Du Maurier romantik aşk öyküleri için kurduğu başarılı yapıyla bu türün en önemli yazarlarından biri oldu.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *The Loving Spirit*, 1931, ("Seven Ruh"), *Jamaica Inn*, 1936, ("Jamaika Hanı"); *Rebecca*, 1938; *Hungry Hill*, 1943, ("Aç Tepe"); *My Cousin Rachel*, 1951, ("Kuzenim Raşel"); *The Scapegoat*, 1957, ("Günah Keçisi"). **Öykü:** *Come Wind, Come Weather*, 1941, ("Ne Rüzgâr Ne Fırtına"); *Kiss Me Again, Stranger*, 1952, ("Bir Daha Öp, Yabancı").

DUMÉZIL, Georges
(1898)

Fransız, antropolog. Karşılaştırmalı Hint-Avrupa mitolojisi konusunda çalışmalar yapmıştır.

1898'de Paris'te doğdu. Louis-le-Grand lisesini bitirdikten sonra École Normale Supérieure'e (Yüksek Öğretmen Okulu) devam etti. 1917-1918 yıllarında orduda topçu subayı olarak görev yaptı. 1924'te *Le festin d'immortalité: Étude de mythologie comparée indo-européenne* ("Ölümsüzlük Şöleni: Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Mitolojisi İncelemesi") adlı teziyle Paris Üniversitesi'nde doktora derecesini aldı. 1948'de Collège de France'ta Hint-Avrupa uygarlığı dalında profesör olarak ders vermeye başladı ve bu görevini 1968'de emekli oluncaya kadar sürdürdü. 1978'de Fransız Akademisi'ne seçildi.

Dumézil 1930'larda yaptığı çalışmalar sonucunda bazı eski Hint-Avrupa topluluklarının üçlü bir toplumsal sınıf sistemince belirlendiklerini ortaya çıkardı. Bu sistem klasik dönemdeki, ya da daha sonraki Hint toplumunun üç Aryan kastına benzemekteydi. Dumézil bu görüşünü biçimlendirirken büyük ölçüde Durkheim sosyolojisinden etkilenmişti.

Dumézil 1938-1948 arasında yaptığı çalışmalarda, üçlü toplumsal yapıyla ilgili yeni bilgileri karşılaştırmalı dilbiliminin geleneksel teknikleriyle birleştirerek, bir Hint-Avrupa ideolojisi modeli geliştirmiştir. Böylece Dumézil, eski Hint-Avrupa topluluklarının toplumsal ve doğaüstü dünyalarını biçimlendiren anlamsal yapıyı kavramaya çalışmıştır. Dumézil'e göre bu ideoloji üç bölümden oluşur: Hukuksal ve dinsel egemenliğin korunması; yiğitlik gösterisi; refahın artırılması. Dumézil bu ilkelerden her birini, hem ideolojik ilkenin, hem de onun farklı toplumsal ve doğaüstü görünümlerini içeren işlevlerin temeli olarak ele alır. Örneğin ilkel Brahmanlık dönemi Hindistanı'nda ilk işlev olan egemenlik Brahman kastında ifadesini bulur. Bu kastın ifade edildiği toplumsal biçimlenmeler ise Mitra (hukuksal yön) ve Varuna'dır (dinsel yön). İkinci işlev olan yiğitlik gösterisi Kshatriya kastında (askeri yönetici azınlık) ortaya çıkar. Bunun göstergesi ise savaş tanrısı Indra'dır. Refah ve zenginlikle ilgili olan üçüncü işlev toplumsal düzeyde, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir kast olan Vaishyas'la ifadesini bulur. Dinsel düzeyde ise bu işlev "Kutsal Atlılar"da olduğu kadar tanrıça Sarasvati'de cisimlenir.

Yapısalcı düşünceden etkilenen Dumézil ile Lévi-Strauss'un görüşleri arasında benzerlikler olmakla beraber aralarında görüş farklılıkları da vardır. Lévi-Strauss'tan farklı olarak Dumézil, tanımladığı üç parçalı anlamsal yapının insan zihninin evrensel bir niteliği olduğunu savunmaz. Ona göre söz konusu ideoloji sadece Hint-Avrupa uygarlıklarına özgüdür ve dolayısıyla zaman ve yer bakımından sınırlıdır.

Dumézil'in görüşleri yaygın kabul görmemiştir. Bazı görüşlere göre Dumézil'in üç parçalı sistemine dayanak olarak sunduğu veriler, farklı yorumlara da olanak vermektedir. Bütün bunlara rağmen Dumézil'in görüşleri karşılaştırmalı mitolojinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Le festin d'immortalité: Étude de mythologie comparée indo-européenne*, 1924, ("Ölümsüzlük Şöleni: Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Mitolojisi İncelemesi"); *Ouranos-Varuna: Étude de mythologie comparée indo-européenne*, 1934, ("Ouranos-Varuna: Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Mitolojisi İncelemesi"); *Mythes et dieux des Germains: Essai d'interprétation comparative*, 1939, ("Cermenlerin Efsaneleri ve Tanrıları: Karşılaştırmalı Yorum Denemesi"); *Mitra-Varuna*, 1940; *Loki*, 1948; *L'héritage indo-européen à Rome*, 1949, ("Roma'daki Hint-Avrupalı Mirası"); *Les dieux des Indo-Européens*, 1952, ("Hint-Avrupalılar'ın Tanrıları"); *Les dieux des Germains: Essai sur la formation de la religion scandinave*, 1959, ("Cermenlerin Tanrıları: İskandinav Dininin Oluşumu Üzerine Deneme"); *La religion Romaine archaique*, 1966, ("Eski Roma Dini"); *Mythe et épopée*, 3 cilt, 1968-1973, ("Efsane ve Destan").

• KAYNAKLAR: C.S.Littleton, *The New Comparative*

Mythology: An Anthropological Assessment of the Theories of Georges Dumézil, 1966.

• BAKINIZ: LÉVI-STRAUSS.

DUMMETT, Michael
(1925)

İngiliz, filozof. Doğruluk, anlam ve zaman konularında gerçekçiliği eleştirmiştir.

27 Haziran'da doğdu. Winchester College'da eğitim gördü. Sonra Oxford Üniversitesi Christ Church'te tarih eğitimine başladı. Savaşın araya girmesiyle öğrenimi kesintiye uğradı. 1943-1947 arasında İngiliz ordusu haberalma örgütünde görev aldı. Savaştan sonra yarım kalan eğitimini bu kez felsefe konusunda tamamlayarak 1950'de lisans diploması aldı. Aynı yıl Oxford Üniversitesi All Souls College'a girerek ders vermeye başladı. 1979'da Ayer'ın emekli olmasıyla boşalan kürsüye profesör olarak atandı. 1968'de British Academy üyesi oldu. Uzun yıllar ırkçılığa karşı örgütlü bir savaşım yürüttü, bu konuda kitaplar yazdı. Talih oyunları konusuyla da ilgilendi; bu alanda da yayınları vardır.

Dummett'in en etkili çalışmalarından biri anlam ve doğruluk arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu bağlamda ortaya koymaya çalıştığı, gerçekçi yaklaşımın bırakılmasının öznel idealizme götürmeyeceği ve anlam kavramının açıklanışında doğruluk kavramını kullanmanın sanıldığı gibi başarılı olmadığıdır. Sezgici bir bakış açısından gerçekçiliği eleştiren Dummell, geçmişin gerçekçiliğinin ne anlamda yorumlanabileceğini de tartışır. Davidson tarafından yönlendirilen anlam konusundaki çalışmaları da ele alan Dummett, bu yaklaşımın varsaydığı gerçekçiliği ve anlamı doğruluğa indirgeyen tutumunu ayrıntıyla eleştirir. Dummett ayrıca, Frege yorumuyla da tanınır. 1973'te yayımladığı *Frege: The Philosophy of Language* ("Frege: Dil Felsefesi") Frege üzerine yapılmış en kapsamlı ve ayrıntılı incelemelerden biri sayılmaktadır.

Matematik felsefesi alanında da çalışmaları olan Dummett, günümüz İngiliz felsefesinin etkili ve yetkeli düşünürleri arasındadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Frege: The Philosophy of Language* 1973, ("Frege: Dil Felsefesi"); *The Justification of Deduction*, 1973, ("Tümdengelimin Doğrulanması"); *Elements of Intvitionism*, 1977, ("Sezgiciliğin Ögeleri"); *Truth and Other Enigmas*, 1978, ("Doğruluk ve Başka Gizler"); *The Interpretation of Frege's Philosophy*, 1981, ("Frege Felsefesi'nin Yorumu").

• BAKINIZ: DAVIDSON, FREGE.

DUMONT, Arsène
(1849-1902)

Fransız, sosyolog ve nüfus bilimci. Nüfus azalması sorununu incelemiştir.

1849'da Calvados bölgesinde La Cambe'de doğdu, 1902'de Paris'te öldü. Paris'teki Antropoloji Okulu'nda eğitim gören Dumont yaşamı boyunca Fransa'daki nüfus azalması sorununa ilişkin çalışmalar yapmıştır.

Dumont 1902'de yayımlanan *Dépopulation et Civilisation, étude de démographie* ("Nüfus Azalması ve Uygarlık, Demografi İncelemesi") adlı kitabında bazı uygar toplumlarda gözlenen nüfus azalmasının temel nedeni olan doğum oranındaki azalışın bireylerin bilinçli tercihleri sonucu ortaya çıktığını ileri sürdü. Ona göre bu durum, bireyin varlık sorununu tamamen bireyci bir bakış açısıyla ele alan çağdaş uygarlığın yol açtığı sonuçlardan biridir. Ona göre her bireyin toplum içinde yükselme umuduna ve olanağına sahip olduğu Batılı toplumlarda bireyler çocuk yetiştirmenin gerektirdiği özveriyi kendi gelişmelerini önleyen bir engel olarak görmektedirler. Dumont bireylerin toplum içinde yükselme arzularını ve olanaklarını açıklamak amacıyla "toplumsal kılcallık" (capillarité sociale) kavramını kullanmıştır. Ona göre toplumsal kılcallık aktifse doğum oranı düşük olacaktır. Toplumsal kılcallık sınırlanmış ise doğum oranı artacaktır. Dumont bu görüşünü kanıtlamak amacıyla çok sayıda bölgesel demografik araştırmalar yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Natalités et démocratie*, 1898, ("Doğum Oranları ve Demokrasi"); *La morale basée sur la démographie*, 1901, ("Demografiye Dayalı Ahlak"); *Dépopulation et civilisation, étude de démographie*, 1902, ("Nüfus Azalması ve Uygarlık, Demografi İncelemesi").

• KAYNAKLAR: R.Gonnard, *La dépopulation en France*, 1898; R.Gonnard, *Histoire des doctrines de la population*, 1923.

DUMOULIN, Charles
(1500-1566)

Fransız, hukukçu. "Özgür İrade" doktrininin savunucularındandır.

Dumoulin, 1500'de Paris'te doğdu, 1566'da aynı kentte öldü. Paris, Poitiers ve Orléans'da hukuk öğrenimi gördü. Châtelet ve parlamento barolarında çalıştı. 1542'de Calvinizm'i kabul etti. 1552'de yayımlanan *Commentaire sur l'édit contre les petites dates* ("Küçük Tarihlere Karşı Buyrultu Üzerine Yorum") adlı yapıtında, Papalık'a karşı yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle, hakkında soruşturma açıldı. Bu olay üzerine Fransa'yı terkederek, Almanya ve İsviçre'ye gitti. Bu dönemde Tübingen, Dole ve Besançon üniversitelerinde ders verdi. 1557'de kral tarafından affedildi. Ancak 1564'te, din bilginleri kurulunda alınan karar-

ların Fransa'da uygulanmasını eleştirmesi nedeniyle tutuklandı. Din bilim ve din bilimcilerin kararlarına ilişkin kitap yazmama koşuluyla, kral tarafından serbest bırakıldı. Ancak bu kez de Protestan rahiplere karşı yazdığı bir kitap, bir kez daha parlamentoda hakkında soruşturma açılmasına neden oldu.

Feodalizme karşı krallık otoritesinin savunucusu olan Dumoulin, 1564'te yayımlanan *De Monarchia Francorum* ("Fransız Monarşisi Üstüne") adlı yapıtında, kralların feodal güçler ve Papalık'a karşı mücadelelerinde uygulayacakları yöntemler üstünde durdu. Dumoulin'e göre, yargı erki krallık otoritesinin görevidir, feodal mahkemeler bu konuda kralın yalnızca vekilidirler. Dumoulin, tüm örf ve âdet hukuku kurallarının tek bir yasa haline getirilmesini ve bu yasanın geleneksel hukukun yürürlükte olduğu tüm Fransız topraklarında uygulanması gereğini savunmuştur. Çeşitli bölgelerin yerel nitelikle örf ve âdet hukuku anlayışları üstüne görüşler ileri süren Dumoulin, sürekli bir biçimde Paris örf ve âdet hukukunun önemini ve üstünlüğünü vurgulamıştır. Böylece Fransız Medeni Kanunu'nun hazırlanması sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

Dumoulin'in hukuk bilimine en büyük katkısı "özgür irade" üzerinedir. Dumoulin'e göre, pozitif hukuk kuralının söz konusu olmadığı tüm hukuki işlemlerde, uygulanacak hukukun seçimi tarafların özgür iradesince kabul edilmelidir. Tarafların niyetlerinin açık olmadığı durumlarda ise, uygulanacak hukuk, sözleşmenin yapılmasındaki tüm koşullar incelendikten sonra saptanmalıdır. Bu öğreti, o dönemde, Fransa'da "irade özerkliği" adı altında büyük taraftar toplamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Opera quae extant omnia*, (ö.s.), 4 cilt, 1658, ("Tüm Eserleri").

DUNCAN, Isadora
(1878-1927)

ABD'li dansçı ve eğitmen. Müziğin bağımsız yorumuna dayanan özgün üslubuyla modern dansın temelini atmıştır.

27 Mayıs 1878'de San Francisco'da doğdu, 14 Eylül 1927'de Fransa'nın Nice kentinde öldü. Annesi müzik öğretmeniydi. Küçük yaşta kızkardeşi Elizabeth Duncan'la (1874-1948) annesinin piyanosunun eşliğinde, evlerde dans etmeye başladı. Daha sonra sanatını geliştirmek için ailesiyle birlikte Chicago ve New York'a gitti. 1896'da New York'da Augustin Daly'nin tiyatro grubuyla oyuncu olarak sahneye çıktı. Bir yıl sonra Londra'ya gitti, evlerde ve sanat galerilerinde dans etti. British Museum'da Yunan sanatı üstüne yaptığı çalışmalar sonucu, sahneye klasik dansçı elbisesi yerine, bir harmaniye sarınarak çıplak ayak çıkmaya başladı. Dansları Schubert, Chopin ve Gluck gibi bestecilerin bale için yazılmamış müzik parçalarının bağımsız yorumuna ve doğaçlamaya dayanıyordu. Isadora Duncan, 1900'de ABD'li dansçı L.Fuller'le (1862-1928) Almanya turnesine çıktı. 1902'de Budapeşte'de dans etti. 1903'te Paris'te, S.Bernhardt Tiyatrosu'nda oyuncu olarak sahneye çıktı. 1905'teki bir Rusya turnesinde, özgün dansıyla, Diaghilev'in ilgisini çekti. Aynı yıl kızkardeşiyle Berlin'de bir bale okulu açtı. 1908'de Paris'e yerleştiğinde, ünü bütün Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştı. 1909 ve 1911'de ABD'de sahneye çıktı. 1913'te iki çocuğunun arabasıyla Seine Nehri'ne düşerek boğulmaları, Duncan'ı bir süre çalışmalarından uzaklaştırdı. 1920'de Sovyetler Birliği'ne gitti. 1921'de Moskova'da bir okul açtı ve 1922'de kendinden 17 yaş küçük olan Rus ozan Sergey Yesenin'le evlendi ve aynı yıl ABD'ye gitti, Boston Symhony Hall'daki bir gösterisinde, bir Rusla evli olduğu için izleyiciler tarafından yuhalanınca, bir daha dönmemek üzere ülkesini terkederek Paris'e yerleşti. Kısa bir süre sonra, Nice dolaylarında, açık bir arabada, uzun eşarbının tekerleğe dolanması sonucu boğularak öldü. Bir yıl sonra, *My Life* ("Yaşamım") adlı bir otobiyografisi yayımlandı. *My Two Years in Bolshevik Russia* ("Bolşevik Rusya'da İki Yılım") adlı bir başka çalışması ise, ölümüyle yarım kaldı.

Duncan, geleneksel bale biçimlerine karşı "serbest dans" adını verdiği özgün üslubu geliştirmiştir. Rusya'da geleneksel baleyi savunanlarla yenilikçiler arasında büyük bir tartışma başlatmış, böylece modern dansın temelini atmıştır.

DUNLOP, John Boyd
(1840-1921)

İskoç, mucit. Taşıt tekerleklerinde kullanılan şişirme lastiklerin bulucusudur.

5 Şubat 1840'ta Ayrshire'ın Dreghorn kasabasında doğdu, 23 Ekim 1921'de İrlanda'nın Dublin kentinde öldü. Belfast'ta veteriner olarak çalışırken, 1887'de, kauçuktan yapılmış şişirme tekerlek lastikleri kullanarak bisikletteki sarsıntı ve titreşimleri önleyebileceğini düşündü.O yılların en gözde taşıt aracı olan bisiklette, tekerlek kasnağının üzerine geçirilen sert kauçuktan, dolgu lastikler hem taşıtın hızını keşiyor, hem de biniciyi çok rahatsız eden sarsıntılara neden oluyordu. Dunlop, tasarısını gerçekleştirmek için, bir sopanın üzerine üç kat ince kauçuk tabakası sarıp sonra sopayı çekerek ortası boş bir kauçuk boru elde etti. Bu borunun işlevsel ve biçimsel olarak bugünkü bisiklet lastiklerine dönüşebilmesi için de bir yıla yakın bir süre üzerinde çalışması gerekti. İçine pompayla hava basılan bu kauçuk borunun üzerine koruyucu olarak birkaç kat bez sarmış, tekerlek kasnağına tutturmak için de beze küçük tırnaklar eklemişti. 1888 sonunda patenti alınan şişirme lastik, o sıralar yapılan bir bisiklet yarışında başarıyla kullanılınca, bu lastiklerin seri üretimine geçmek üzere bir şirket kuruldu. 1890'da üretime başlayan Dunlop Rubber Company, R.W. Thomson adında bir mucidin buna benzer bir bisiklet lastiği için 1845'te patent aldığı anlaşıldıktan sonra epey güçlükle

karşılaştıysa da üretimi sürdürmeyi ve giderek büyümeyi başardı.

1888'de patent haklarını konuyla ilgilenen bir girişimciye satarak Dublin'e yerleşen Dunlop'un bu buluşundan pek büyük bir çıkarı olmadı ama, 1891'de Fransız André (1853-1931) ve Édouard Michelin (1859-1940) kardeşlerin sökülüp takılabilir duruma getirdikleri şişirme lastik, bir süre sonra otomobil tekerleklerine de uygulanarak yalnız bisikletin değil otomobil teknolojisinin de hıza gelişmesine yol açan önemli bir dönüm noktası oldu.

• BAKINIZ: GOODYEAR.

DUNNING, William
(1857-1922)

ABD'li tarihçi. İç Savaş ve Onarım dönemine ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

12 Mayıs 1857'de New Jersey Eyaleti'nin Plainfield kentinde doğdu,15 Ağustos1922'de New York'ta öldü. 1885'te Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1886'dan başlayarak ölümüne değin, aynı üniversitede tarih ve siyasi bilimler profesörlüğü, 1894-1903 arasında *Political Science Quarterly* dergisinin editörlüğünü, 1913'te, kuruluşunda önemli rol oynadığı American Historical Association'ın (Amerikan Tarih Derneği) başkanlığını yaptı.

Özellikle, İç Savaş ve Onarım dönemine ilişkin geniş boyutlu çalışmalarıyla döneminin ön yargılarına karşı çıkan ve yeni yaklaşımıyla ilgi çeken Dunning, *The Constitution of The United States in Civil War and Reconstruction 1860-1867*, ("1860-1867 Döneminde, İç Savaş ve Onarım'da Birleşik Devletler Anayasası") adlı doktora tezinde Güney'in tarımsal yapısını incelemiştir.

Siyasi düşün tarihinin gelişimi üstüne de önemli çalışmalar yapmış olan Dunning, bu çalışmalarının sonuçlarını *A History of Political Theories* ("Siyasi Teoriler Tarihi") başlığı altında yayımlanan üç ciltlik yapıtında toplamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Constitution of The United States In Civil War and Reconstruction 1860-1867*, 1885, ("1860-1867 Döneminde, İç Savaş ve Onarım'da Birleşik Devletler Anayasası"); *Essays On The Civil War and Reconstruction and Related Topics*, 1898, ("İç Savaş, Onarım ve İlgili Konular Üstüne Denemeler"); *Reconstruction, Political and Economic, 1865-1877*, 1907, ("Siyasal ve İktisadi Bakımdan Onarım"); *A History of Political Theories*, 3 cilt, 1905-1920, ("Siyasi Teoriler Tarihi").

Duns Scotus

DUNS SCOTUS
(1266 ? -1308)

İskoç, filozof ve tanrıbilimci. Skolastik felsefenin kapanış dönemini hazırlayanlardandır. Aristoteles ve Augustinus'u uzlaştıran bir düşünce dizgesi kurmuştur.

Yaşamının ilk dönemleri üzerine bilgiler kesin değildir. İskoçya'daki Maxton'da doğduğu sanılmaktadır. Köln'de öldü. Roxburghshire'ın toprak sahibi ailelerinden birinden geldiği söylenir. İlköğrenimini Haddington'da yaptı. 1277'de Dumfries'deki Fransisken manastırına girdi. Oxford'da öğrenimini tamamladıktan sonra, önce Cambridge'de sonra da Oxford'da ders verdi. 1304'te Paris'e gittiğinde düşüncesinin inceliği ve çözümselliği ile büyük ün kazanmıştı. 1307'de Köln'deki Fransisken okuluna atandı.

Duns Scotus, üyesi bulunduğu Fransisken tarikatının Augustinusçu eğilimiyle, Aquino'lu Thomas'ta en gelişkin aşamasına erişen Aristotelesçi Skolastik'i eleştirmiştir. Ancak başka Fransiskenler gibi Aristoteles'ten uzaklaşmamış, felsefesinin temelini bu düşünürün görüşlerine dayandırmıştır. Bu açıdan temel çıkış noktaları, Aquino'lu Thomas'ınkilerle ortaktır. Aquino'lu Thomas'ın dogmacı bir biçimde ele aldığı birçok konuyu çok daha incelikle ve derinine çözümleyerek, ondan değişik sonuçlara varmış, bu filozofu eleştirmiştir.

Duns Scotus, yaşadığı çağ ve ortamın gereği olarak filozof olduğu ölçüde bir tanrıbilimciydi de. Aquino'lunun, felsefe ve tanrıbilimin örtüştükleri savını önemli ölçüde değiştirmiştir. Scotus bu iki alanın birbirlerini tamamladıklarını yadsımasının yanı sıra, örtüşme alanlarının da sanıldığından daha küçük olduğunu savunmuştur. Ona göre, felsefenin aracı olan us, vahiyle gelen Tanrı bilgisini doğrulayamaz. Bu tutum, tanrıbilimi bir "bilim" olmaktan çıkarmış, onu kendi yasaları olan bağımsız bir alan durumuna getirmiştir.

Scotus'a göre tanrıbilim uygulamaya yönelik bir değer taşır. Öte yandan felsefenin us yoluyla Tanrı'ya yaklaşımı da kimi sınırlar içinde olacaktır. Pek çok Orta Çağ düşünürü gibi onun için de felsefenin başlıca konusu varlıktır. Tanrı felsefe yoluyla ancak bir varlık olarak kavranabilecek, öyle betimlenecektir. Bu ise, kendi başına, doyum verecek bir betimleme değildir. Felsefe bağlamında üretilen Tanrı kanıtlarının bu açıdan sınırlılıklarını iyi anlamak gerekir.

Tanrı'yı bilmek

Tanrı kanıtlarında Aquino'lunun "nedensel" uslamlamalarını izleyen Scotus, "ilk devindirici" kanıtını yine de yetersiz bulur. Çünkü evrendeki devinimin, kendi devinmeyen ilk nedeni, Aristoteles'in düşüncesindeki Tanrı'yı verir. Ona göre bu Hıristiyanlık'ın, "yaratıcı" olan Tanrı'sını kanıtlayamaz. Scotus olumsal varlık üzerine geliştirilen kanıtın çok daha güçlü olduğuna inanır. Ona göre, deney olumsal varlıkların bulunduğunu gösterir. Deneyde karşılaşılan her varlığın varolmayabileceği de düşünülebilir. Böyle varlıkların nedeni ya başka bir olumsal varlıktır, ya da varolmadığı düşünülemeyecek, zorunlu bir varlıktır. Eğer bu nedenin kendisi olumsal olsaydı, onun da bir nedeni olması gerekecek ve bu sonsuza doğru bir gerileme doğuracaktı. Demek ki, olumsal varlıkların ilk nedeni zorunlu bir varlık olmalıdır. Varolduğu böylece kanıtlanan zorunlu varlık, Tanrı'dır.

Duns Scotus, bilgi konusunda, insan anlığının, doğası bakımından, bilgiye doğrudan erişebileceğini düşünür. Aquino'lunun, insanı "form"ların bilgisine erişmede duyu bilgisiyle sınırlı gören yaklaşımına karşı çıkar. Scotus için anlık, formları doğrudan kavrayabilmek olanağına sahiptir, ancak ilk günah dolayısıyla şimdiki durumunda duyularıyla sınırlı bırakılmıştır. Bu nedenle de duyuların ötesine aşan bir varlıkbilime yer vardır. Varlıkbilimin duyu bilgisinin sınırlarını aşarak Tanrı varlığını kavrayışı nasıl temellendirilebilir? Tanrı'nın saltık iyilik, saltık doğruluk, saltık varlık olduğu söylenirken, iyilik, doğruluk ve varlık gibi kavramlar duyulardan edinilen bilgilere göre temelleniyorsa, Tanrı üstüne yapılan bu nitelemelerin anlamlı olduğu nasıl savunulacaktır? Skolastikte pek çok filozofu düşündüren bu sorunu Scotus çok anlamlılık ve tek anlamlılık ayrımıyla çözer. Örneğin "Kurt" sözcüğü çok anlamlıdır. Fındıkkurdu ve kurt köpeğinde geçen "kurt" değişik anlamlar taşır. Öte yandan beyaz kurt ve bozkurt sözcükleri içinde geçen "kurt" tek anlamlıdır. Tanrı'nın varlığından söz ederken "varlık" sözcüğü insanın niteleyişinden ayrı bir anlamda kullanılıyor olsaydı, insanın kendisi hakkında bildiği doğrulardan Tanrı üzerine doğrular çıkarsanamazdı. Öyle ise, insana ve Tanrı'ya uygulanışında "varlık" sözcüğü eşanlamlı olmalıdır. Bu, aynı zamanda insan anlığının duyuları aşan doğrulukları doğrudan kavrayabildiğinin de kanıtıdır. Tekanlamlılık kavramı Scotus için bir sorun çözerken bir başka sorun doğurmuştur. Bu yeni sorun şöyle dile getirilebilir: Eğer "varlık" Tanrı ve insanı nitelerken özdeş bir anlamda kullanılıyorsa, Tanrı ve insan aynı türde birleştiriliyor, özdeşleştiriliyor olmazlar mı? Scotus, bu sorunu çözmek amacıyla, "biçimsel ayrım" adını verdiği bir kavram ortaya atmıştır. Bu kavramı betimleyebilmek için, önce, "gerçek ayrım" ve "ussal ayrım" kavramlarını karşılaştırır. Gerçek ayrım, örneğin Venüs ile Mars gezegenleri arasındakidir. Ussal ayrım ise Venüs gezegeninin iki ayrı insandaki kavramı arasındakidir. Bu iki tür ayrımın tam arasına düşen ve bir ölçüde hem gerçeklik hem de ussallık taşıyan ayrım "biçimsel ayrım"dır: Biçimsel ayrım nesnede ustan bağımsız olarak vardır. Örneğin, üçgen denilen biçimin iki niteliğinin yani, iç açıların toplamının 180° olması ve üç çizgiyle kapalı olmasıyla birbirlerinden biçimsel anlamda ayrılırlar. Scotus, bu ayrımı insan ve Tanrı'nın varlıklarına uygular. Hem Tanrı'da hem de insanda, öz *(essentia)* ve varlık, koparılamaz bir biçimde bağlıdır. Ancak, sonlu bir varlık olan insanda öz ve varlık ayrı ayrı düşünülebilir. Bir başka deyişle, insanın özü ve varlığı arasında biçimsel bir ayrım söz konusudur. Oysa Tanrı'nın öz ve varlığı hiçbir anlamda ayrılamaz, ayırt edilemez: Burada biçimsel ayrım da söz konusu olamaz.

Öz ve varlık

Aquino'lu Thomas'ın benimsediği Aristotelesçi varlıkbilime göre nesneleri oldukları nesne yapan, tikellik ilkesi olan özdektir. Bu görüş açısından, biçimleri özdeş olan iki nesneyi (örneğin iki çiviyi) ayırt eden, özdekleridir. Oysa, yine Aristoteles'e göre özdek kendi başına aktüel değil potansiyel olduğuna göre bilinememelidir. Bunun sonucu, nesnelerin ayırt edilmelerinin olanaksızlığıdır. Scotus, bu güçlüğü gidermek için özdekten başka bir ayırt etme ilkesi *(principium individuum)* aramıştır. Özdeğin potansiyel oluşuna karşın nesneler ayırt edilebiliyorsa, tikelleri birbirlerinden ayırt eden ilke özdek değil biçimleri, yani formdur. Öyle ise, nesnelerin tikel biçimleri ile tümel biçimlerini ayırt etmek gerekir. Bir nesnenin formu o nesnenin "ne"liğini *(quidditas)* verdiği gibi "bu"luğunu *(haecceitas)* da verir. Örneğin, Sokrates'in biçimsel yönü içinde hem "insanlık" hem de "Sokrateslik" formlarını buluruz. Böyle bir açıklama Scotus'u adcı *(nominalist)* sonuçlara götürmüyor mu? İnsan formu Sokrates'in tikel formuna indirgenmiş olmuyor mu? Scotus bunu şöyle yanıtlar: İnsan ile Sokrates arasındaki ayrım ne gerçek ayrımdır ne de salt ussaldır. Bu yine "biçimsel" bir ayrımdır.

Duns Scotus, Aquino'lu Thomas'ın Tanrı için anlağı ön plana alışına karşı çıkar. Augustinus'u izleyerek, hem insan hem de Tanrı için istenci daha temel bir ilke olarak görür. Ona göre, anlağı yönlendiren istençtir.

Varlık, insan ve Tanrı

Aquino'lu Thomas'ın öğretisinin, kendisinden hemen sonra Duns Scotus ve Bonaventura gibi Fransisken düşünürlerince eleştirilmesi Skolastik dönemin kapanışını hazırlamış, tanrıbilimin ussal verilerle temellendirilme çabalarının başarısız kalışının kabulü anlamına gelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Opus Oxoniense*, yks. 1300, ("Oxford Yapıtı"); *de Primo Principio*, yks. 1300, ("İlk İlke Üzerine"); *Reportata Parisiensia*, yks. 1305, ("Paris Yazıları"); *Opera Omnia*, (ö.s.), 1639, ("Bütün Yapıtlar").

• KAYNAKLAR: C.R.S.Harris, *Duns Scotus*, 1927; W.Hoeres, *Der Wille als reine Vollkommenheit nach Duns Scotus*, 1962; A.Wolter, *Transcendentals and their Function in the Metaphysics of Duns Scotus*, 1946.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, AUGUSTINUS, BONAVENTURA, THOMAS [Aquino'lu].

Skolastik Felsefe

Orta Çağ felsefesinin ilk aşaması olan Patristik Çağ ya da Kilise Babaları dönemindeki düşünürlerin yaptıkları, Hıristiyanlık'ın temel ilkelerini ussal bir dizge durumuna getirmekti. Bu amaç doğrultusunda Eski Yunan felsefesinden ve özellikle Platon'dan yararlandılar, bu düşünceleri Hıristiyanlık'a uyguladılar. Ortaya çıkardıkları dizge her ne kadar ussal bir yapı taşıyor idiyse de, ussallığın onun kabul edilmesinde ölçüt olması beklenmiyordu. Geçerli ölçüt inandı. 8. ve 9. yy'lara gelindiğinde artık Hıristiyanlık yerleşmiş bir öğreti niteliğini kazanmıştı. İlkelerin biçimlendirilmesi son bulduğundan, bunlar üzerindeki tartışma kesilmiş, bunlar artık doğrulukları kuşku götürmeyen önermeler olarak görülmeye başlanmışlardı. 9.yy'dan 14.yy'ın sonlarına değin süren Skolastik dönemin düşünürleri Kilise'ye bağlılık yemini eden tanrıbilimciler olarak öncelikle Hıristiyan öğretisinin doğruluğunu kabul etmek durumundaydılar. Bu nedenle, gelenek ve eskilerin yetkisi Skolastik'te tartışma götürmeyen çıkış noktaları konumundadır. Tanrıbilim, bu çağda, düşünürlerin felsefeyi kullanış amaçlarıdır. Felsefe ile varılan sonuçlar, tanrıbilimle çeliştiğinde, bir kenara bırakılır, din ilkeleri içinde ussallığa açıkça karşı olanlarla karşılaşıldığında ise ussal doğruluk ve inan doğruluğu arasında bir ayrım çizilirdi. Skolastik felsefe, işte bu ayrımın oluşturduğu çifte ölçütün, değişik ve kimi kez çelişik doğrulukları arasındaki aralığın kapatılması çabasıdır. Skolastik, usla inan doğruları arasında uyum kurmak, inan doğrusunu ussal açıdan da doğrulamak uğraşıdır. Bu uğraşta temel, kilise öğretisinin doğrularıdır. Bunlar üzerinde değişiklik söz konusu değildir. Dolayısıyla çaba, felsefe ile varılan sonuçları, yine ussallık sınırları içinde, din doğruları ile tutarlı yapmaktır. Bunun başarılamadığı yerde inan doğruluklarının insan usuna aşkın (transcendent) oldukları ileri sürülmüştür.*

Bu açıklanan nedenlerden ötürü Skolastik düşünce için doğruluğunun saptanması gereken temel ilkeleri aramak, araştırmak söz konusu değildir. Doğru olabilecek tüm temel ilkeler Skolastik filozofa din dogmaları olarak, değişmez veriler biçiminde sunulmuştur. Doğruların en temel olanları zaten verilmişse, doğa incelenerek gerçeğin araştırılması diye bir konu da yoktur. Gerçekliğin temel ilkeleri verildiğine göre bilinebilecek her şey bunlardan tümdengelimle çıkarsanır. Bu tutum Skolastik'te doğa ile ilgilenmek yerine araştırmanın doğaüstü alan üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Tanrıbilimin yanı sıra ele alınan anlık ve ahlak gibi konular da deneysel bir yaklaşım yerine dogmalardan çıkarsamayla incelenmiştir. Skolastik'in bu uğraşları için başlıca ussal araç mantıktır. Bu nedenle mantığın Orta Çağ'da geliştirilmiş ve incelikle işlenebilmiş olması doğaldır.

Skolastik felsefe üç döneme ayrılır. Bunlardan ilki 9. yy'dan 12. yy'a değin süren kuruluş dönemidir. Bu dönemde Kilise Babaları'nın etkisi hâlâ çok güçlüdür. Dolayısıyla bu çağ düşüncesinin temelinde Platonculuk, Yeni-Platonculuk, Augustinusçuluk vardır. Bu çağda yaşayan sivrilmiş düşünürlerden Roscelinus ve Abaelardus* sapkın sayılmışken, Anselmus* gününün düşünce kalıplarına bütünüyle uyan bir filozoftur. Araplar yoluyla daha iyi tanınan Aristoteles'in* etkisi Skolastik düşünce üzerinde giderek artmış ve Yüksek Skolastik adıyla anılan 13. yy felsefesi Aristoteles'i temel almıştır. Aquino'lu Thomas* bu dönemin en büyük düşünürüdür. Onda, Platoncu realizm yerini tümellerin nesneler üzerinde varolduğu (universalia in rebus) görüşüne bırakır.*

Skolastik'in üçüncü ve "kapanış" dönemi 14.yy'ı kapsar. Thomas'ın görüşleri Dominiken tarikatının resmi öğretisi olarak benimsenmiş ve kendisi azizliğe yükseltilmiş olmasına karşın, ölümünden hemen sonra Thomasçılık'a karşıt bir düşünce akımı oluşmuştur. Bu akım özellikle Fransisken tarikatına bağlı düşünürlerce yaygınlaştırılmıştır. Bunlardan Hales'li Alexander, Bonaventura* ve özellikle Duns Scotus Thomasçılık'ı eleştirmiş, Hıristiyan düşüncesinin Thomasçı ve onun karşıtı olarak iki okula ayrılmasına neden olmuşlardı. 14. yy Fransiskenler'in etkilerinin giderek arttığı ve Thomasçılık'ı gölgelediği bir dönemdir. Temelde Augustinus'a* ve onun Platoncu kökenlerine bağlı olan bu tarikat Aristotelesçilik'ten sınırlı bir uzaklaşmayı da başlatmıştır. Sonuçta Roger Bacon* ve Occam'lı William* gibi düşünürlerin yetişmesine ancak böyle bir tepki ortamı olanak verebilirdi. Fransiskenler'in Skolastik'in kapanışına yol açan tutumlarından biri, dinin gizemsel, duygusal ve eylemsel yönünü işlemeleriydi. Bu tutumları öğretide istenci anlaktan daha önemli saymalarına yol açmıştır. Bu, Skolastik yaklaşımı temelinden sarsan bir eğilimdir. 14.yy'da yeniden güçlenen Adcılık (Nominalizm), usun gerçeğe erişebileceği yönündeki umutları da güçten düşürmüştü. Scotus, us ve inanın birliği görüşünü Thomas'ın öğretisinin eleştirisi içinde zayıflatmış, böylece usun açıklayamayacağı inan doğrularının payı yeniden artmıştır. Bu, Skolastik amaçlara aykırı gelişmelerin uzun dönemdeki tarihsel sonucu usun tanrıbilimden bağımsızlaşması ve felsefenin kendi öz temelleri üzerinde yeniden kurulması olmuştur. Böyle bir sonuç ise 14.yy Fransiskenleri'nce istenir bir şey değildi.*

DUPONT DE NEMOURS
Pierre Samuel
(1739-1817)

Fransız iktisatçı ve devlet adamı. Fizyokratik düşünceyi savunmuştur.

14 Eylül 1739'da Paris'te doğdu, 7 Ağustos 1817'de ABD'nin Delaware Eyaleti'nde öldü. Bir saat yapımcısının oğluydu. Babasından saatçiliği öğrendi, tıp eğitimi gördü; bir süre de edebiyatla ilgilendi. 1763'te Quesnay ile tanışan Dupont de Nemours, bundan sonra iktisat alanında çalışmalar yapmaya başladı. 1765-1766'da *Journal de l'agriculture* ve 1768-1772'de *Ephémerides du citoyen* adlı dergilerin yayın yönetmenliğini yaptı. Polonya'ya gitti ve Polonya Eğitim Danışma Kurulu yazmanı oldu.

1774'te, yakın dostu Turgot maliye bakanı olunca Fransa'ya dönen Dupont de Nemours, onun danışmanlığını yapmaya başladı; 1775'te hükümet düşünce istifa ederek Nemours'daki çiftliğine çekildi. Burada iktisat alanındaki çalışmalarını sürdürdü. Daha sonra Dışişleri Bakanı Comte de Vergennes tarafından iki önemli diplomatik göreve gönderildi: 1783'te Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmanın metnini yazdı; 1786'da İngiltere'yle Fransa arasında ticari konularda yapılan görüşmelerde Fransız heyetine başkanlık etti.

1783'te krala olan hizmetleri nedeniyle asalet unvanı alan Dupont de Nemours, Soylular Meclisi'nde ikinci sekreterliğe atandı. Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında Nemours'dan États Généraux'ya (genel meclis) seçildi. Ayrıca bu dönemde iktisadi işlerle görevli 11 komitede yer aldı. Ilımlı bir reformcu olan Dupont de Nemours, iki meclis ve güçlü bir monarşiden yana olduğu için devrim önderlerinin tepkisini topladı. 1791'de politikadan ayrılarak bir süre gizlenmek zorunda kaldı. 1795'te Yaşlılar Meclisi'ne (Conseil des Anciens) seçildi. Direktuvar'ın politikalarını eleştirdi. Kralcılar'ın yarattığı tehlikeye karşı yapılan 18 Fructidor darbesinden sonra kralcılığından kuşkulanıldı, kara listeye alındı. Bunun üzerine Dupont de Nemours, 1799'da ABD'ye sığındı, orada Başkan Thomas Jefferson'la tanıştı.

1802'de Fransa'ya dönen Dupont de Nemours, Paris Ticaret Odası'na seçildi. 1814'te işbaşına gelen Bourbon monarşisini destekledi, aynı yıl kurulan geçici hükümetin sekreterliği görevini kabul etti. Napoléon'un sürgünden dönerek yönetimi ele aldığı "Yüz Gün" süresinde ABD'ye gitti. Delaware'de yaşayan oğullarının yanında öldü. Dupont ailesi günümüzde de ABD'nin etkili sanayicilerindendir.

Quesnay'in düşüncelerinden çok etkilenen Dupont de Nemours, bu okula "fizyokrasi" sözcüğünü yakıştıran ilk kişidir. Quesnay'ın görüşlerini anlattığı kitabı *Physiocratie ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain*'de ("Fizyokrasi ya da İnsan Soyuna En Yararlı Yönetimin Doğal Anayasası") bu sözcüğü ilk kez kullanmıştır.

Dupont de Nemours, bütün toplumların temel ve kurucu yasalarını içeren bir doğal düzenin varlığına inanıyordu. Bu varsayım sonucunda zenginliğin doğal kaynağının toprak olduğunu söyleyerek sanayi ve ticaretin tarıma bağlı olduğunu savundu. Ona göre toprak sahiplerinin lüks tüketimleri ise sermaye birikimini engelleyen bir etmendi. Dupont de Nemours, toplumun, üretken olmayan sanayilere karşı çıkmasını, tarıma konan tüm kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini savundu.

Fizyokratik kuramın onu en çok ilgilendiren yönü ise liberalizme verdiği önemdi. Bu yeni iktisadi düşüncenin ilkeleri, doğa yasalarıyla yakından ilgiliydi. Bu yasaların serbestçe uygulanması durumunda büyük bir zenginlik elde edileceğine inanan Dupont de Nemours, iyi bir hükümetin tarımın ve ticaretin gelişmesini engelleyen gümrük duvarlarını ve aşırı vergileri kaldırması gerektiğini savundu. Ayrıca yazdığı kitapların çoğunda Quesnay'in düşüncelerini dile getiren Dupont de Nemours, işgücünün özgürlüğünün kişisel mülkiyetten ayrılamayacağını öne sürdü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Réflexions sur l'écrit intitulé: richesse de l'État*, 1763, ("Devletin Zenginliği Başlıklı Kitap Üzerine Düşünceler"); *Physiocratie ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain*, 2 cilt, 1768, ("Fizyokrasi ya da İnsan Soyuna En Yararlı Yönetimin Doğal Anayasası"); *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle*, 1768, ("Yeni Bir Bilimin Kökeni ve İlerlemeleri Üzerine"); *Du commerce et de la Compagnie des Indes*, 1769, ("Ticaret ve Hint Kumpanyası Üzerine"); *Tableau raisonné des principes de l'économie politique*, 1775, ("Ekonomi-Politiğin İlkelerinin Açıklamalı Tablosu"); *Mémoires sur la vie et les ouvrages de M.Turgot*, 1782, ("M.Turgot'nun Yaşamı ve Yapıtları Üzerine Anılar").
- **KAYNAKLAR:** L.Cuny, *Le rôle de Dupont de Nemours en matière fiscale à l'assemblée constituante*, 1909; A.Saricks, *Pierre Samuel Dupont de Nemours*, 1965; G. Schelle, *Dupont de Nemours et l'école physiocratique*, 1888.
- **BAKINIZ:** QUESNAY, TURGOT.

DUPONT-WHITE,
Charles Brook
(1807-1878)

Fransız, iktisatçı. Geniş kapsamlı reform önerileriyle tanınmaktadır.

Charles Brook Dupont-White zengin, aristokrat bir aileden geliyordu. İktisadi yaşamda devlet müdahalesine verdiği önemle tanındı. *L'individu et l'État* ("Birey ve Devlet") ve *La centralisation* ("Merkezileşme") adlı kitaplarında devletin toplum içindeki ilerlemeye açık güçleri yönlendirmek konusunda gücü ve hakkı olduğunu savunarak insanlar arasındaki fiziksel, entelektüel ve iktisadi eşitsizliklerin giderilmesi için devlet müdahalesinin gerekli olduğunu öne sürdü. İşçilerin içinde bulunduğu kötü çalışma koşullarının ve yoksulluğun, serbest ticaret ilişkilerinin sonucu olduğunu vurguladı. Bu durumun giderilmesi için yaygın eğitim, kamuya ait işyerlerinin artırılması, sigorta ve yeni vergilendirme yolları gibi çareler önerdi. Gelir dağılımında eşitliğin sağlanabilmesi için

devletin tarafsız hakem rolü üstlenebileceğini ileri sürdü. Devlet yapısının alacağı biçimin ve işlevlerinin toplumsal psikolojilere ve geleneksel kurumlara bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılıklar göstereceğini savundu. Dupont-White'ın görüşleri Almanya'da 19.yy ortalarında Kürsü Sosyalistleri olarak adlandırılan iktisatçıların görüşlerine benzerlik göstermektedir. Öğrencisi Belçikalı sosyolog Émile de Laveleye, Almanya'da Kürsü Sosyalizmi'nin ortaya çıkışından önce bu görüşlerin Fransa'da Dupont-White tarafından geliştirildiğini öne sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Essai sur les relations du travail avec le capital*, 1845, ("Emeğin Sermayeyle İlişkileri Üzerine Deneme"); *L'individu et l'Etat*, 1857, ("Birey ve Devlet"); *La centralisation*, 1860, ("Merkezileşme").

DUPUIT, Jules
(1804-1866)

Fransız, iktisatçı ve mühendis. Fayda kuramı konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Arséne Jules Etienne Juvénal Dupuit'nin asıl mesleği mühendisliktir. Köprü, kanal, yol gibi kamu hizmetlerinin yapımında mühendis olarak çalışırken iktisatla ilgilenmeye başladı. Çalışmalarını kamu hizmetlerinin fiyatlandırılması, tüketicilerin bu hizmetlerden aldıkları faydanın ölçülmesi ve tekel sorunları üstüne yoğunlaştırdı. 1844'te yayımladığı "De la mesure de l'utilité des travaux publics" ("Bayındırlık İşlerinde Faydanın Ölçülmesi Üzerine") ve 1849'da yayımladığı "De l'influence des péages sur l'utilité des voies de communication" ("Geçiş Ücretlerinin Ulaşım Yollarının Faydasına Etkisi Üzerine") adlı makaleleri ile iktisat kuramına önemli katkılar yaptı. Dupuit iktisadi fayda kuramını net bir biçimde kavrayan, bu kuramı şekiller yardımıyla açıklamaya çalışan ve talep eğrisini ilk kullanan iktisatçıların başında gelir.

Dupuit kamu hizmetlerinde fiyatlandırma sorunu ile uğraşırken, herhangi bir tüketicinin tek fiyatlandırmanın olduğu bir kamu hizmetinden aldığı toplam fayda ve bu hizmet için ödemeye hazır olduğu fiyat ile, bu malın geçerli fiyatı arasındaki fark olarak tanımladığı "tüketici artığı" kavramını ortaya attı. Daha sonra bu kavramı, vergilerin toplumda yol açtığı "fayda kayıbı"nı ve zarar eden bir tekelin fiyat farklılaştırması durumunda kâr edebileceğini göstermek için kullandı. Dupuit, ayrıca, tekellerin mallarına tüketicilerin ödeyebilecekleri mümkün olan en yüksek fiyatı koyduklarını, buna karşı hükümetin halka daha fazla fayda sağlamak için tekellerden daha düşük fiyat koyduğunu öne sürdü.

Dupuit iktisat kuramında yaptığı katkılarını 1853'te yayımladığı "De l'utilité et de sa mesure" ("Fayda ve Ölçümü Üzerine") ve 1861'de yayımladığı "Du principe de propriété: le juste, l'utile" ("Mülkiyet İlkesi Üzerine: Adil, Faydalı") adlı makaleleriyle sürdürmüştür. Ayrıca *La liberté commerciale, son principe et ses conséquences* ("Ticari Özgürlüğün İlkesi ve Sonuçları") adlı bir kitabı vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La liberté commerciale, son principe et ses conséquences*, 1861, ("Ticari Özgürlüğün İlkesi ve Sonuçları")

• **BAKINIZ:** A.MARSHALL, PIGOU.

DURAN, Faik Sabri
(1882-1943)

Türk, coğrafyacı. Türkiye'de çağdaş coğrafyayı geniş kitlelere tanıtmaya çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Saint Benoit Fransız Lisesi'ni bitirdi. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra bir grup öğrenciyle birlikte gönderildiği Fransa'da coğrafya öğrenimi gördü.

1912'de yurda dönüp Galatasaray Lisesi, Mülkiye Mektebi ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde coğrafya dersleri verdi. Bu arada çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazdı. *Resimli Kitap*, *Resimli Roman*, *Musavver Muhit* dergilerini çıkardı.

1920'den sonra idari görevler aldı. Bir süre Devlet Matbaası ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde müdürlük yaptı. 1933'teki üniversite reformundan bir süre önce Darülfünun'dan ayrılarak çalışmalarını ilk ve ortaöğretim üzerinde yoğunlaştırdı. 1941'de Ankara'da toplanan I.Coğrafya Kongresi'nin çalışmalarına katıldı. 1942'de Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı.

Duran, Türkiye'de çağdaş coğrafyayı geniş kitlelere tanıtan ve sevdiren yapıtlar vermiştir. Çeşitli ölçeklerde Asya, Avrupa ve Türkiye haritaları hazırlamıştır. En önemli çalışması 1937'de yayımladığı Büyük Atlas'tır. Ayrıca Jules Verne'nin birçok romanını Türkçe'ye çevirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Avrupa*, 1913; *Asya, Asya-i Şarki Adaları, Afrika*, 1914; *Coğrafyada İlk Adım*, 1915; *Osmanlı Coğrafya-yı İktisadisi*, 1915; *Muhtasar Coğrafya-yı Umumi*, 1916; *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye*, 1917; *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisadisi*, 1917; *Büyük Atlas*, 1937; *Hayvanlar Alemi*, 1938; *İnsanlar Alemi*, 1939; *İkinci Cihan Harbinde Milletler ve Devletler*, 1942; *Keşifler Alemi*, (ö.s.), 1944.

DURAN, İbrahim Feyhaman
(1886-1970)

Türk, ressam. Meşrutiyet kuşağı ressamları içinde portre türündeki yetkinliği ile tanınmıştır.

17 Eylül 1886'da İstanbul'da doğdu, 8 Mayıs 1970'te aynı kentte öldü. 1895'te Galatasaray Lisesi'ne girdi. Tarih öğretmeni ve okulun müdürü Abdurrahman Şeref Bey, F.Duran'ı himayesi altına aldı. Resim sanatına olan ilgisi daha okul sıralarında

başladı. Güzel yazıya olan yakınlığındaysa aynı okulda öğretmen olan ünlü hattatlardan Mustafa İzzet ile Râkım Efendi'nin rolleri büyüktür. 1908'de Galatasaray Lisesi'ni bitirdi ve Fransızca güzel yazı öğretmenliğine atandı. Abdurrahman Şeref Bey'den sonra müdür olan şair Tevfik Fikret'le yakın dostluk kurdu. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne üye oldu. 1910'da Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'nın kızının portresini yaptı. Bu çalışması prens tarafından beğenilince, tüm eğitim giderleri Halim Paşa tarafından karşılanarak Paris'e gönderildi. Aynı yıl İbrahim Çallı, Nazmi Ziya, Ruhi Bey (Arel) ve Hikmet Onat da resim eğitimi için Paris'e gitmişlerdi. Duran 1911'de Paris Ulusal Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'na girdi. Aynı yıl Académie Julian'da Jean Paul Laurens (1838-1921) ve Albert Laurens gibi öğretmenlerin öğrencisi oldu. 1913-1914 arasındaysa Cormon'un (1845-1924) atölyesinde çalışmalarını sürdürdü. I.Dünya Savaşı başlayınca 1914'te Hikmet Onat'la birlikte İstanbul'a döndü. Genel karargâhın Şişli'de kurduğu atölyede savaş resimleri yaptı. 1916'da Galatasaraylılar Yurdu Karma 1.Resim Sergisi'ne, içinde *Dr.Akil Muhtar Portresi*'nin de bulunduğu bir grup resimle katıldı. Bu portresiyle hükümetin koyduğu gümüş madalya ve "Zikr-i Cemil" (güzelliği anma) ödülünü kazandı. F.Duran bundan böyle gelenekselleşen bu karma sergilere her yıl katıldı.

1919'da Inas Sanayi-i Nefise Okulu'na (Kız Güzel Sanatlar Okulu) "Usul-ü tersim" öğretmeni olarak atandı. Bu görevi, kız ve erkek bölümlerinin 1927'de birleştirilip yeni bir yapıya taşınmasıyla tek okul haline gelen Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) emekliye ayrıldığı 1951'e değin sürdürdü.

1922'de ressam Güzin Duran ile evlendi. 1921'de adı Türk Ressamlar Cemiyeti'ne dönüşen eski Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin 1923'te açtığı 1.Ankara Sergisi'ne katıldı. 1926'da "Sanayi-i Nefise Birliği"nin kuruluşunda rol oynadı. Birliğin yurt içinde ve yurt dışında düzenlediği sergilere katıldı. 1933'te Güzel Sanatlar Akademisi Resim Atölyesi öğretmenliğine atanan sanatçı, 1938'de hükümetçe hazırlanan yurt gezisine katılarak Gaziantep yöresinden resimler yaptı. İlki 1939'da açılan Devlet Resim ve Heykel sergilerine ölümüne değin düzenli olarak katıldı.

Sanatçının ölümünden kısa bir süre sonra 9-30 Kasım 1970 arasında Güzel Sanatlar Akademisi salonlarında retrospektif bir sergisi düzenlendi.

F.Duran natürmort ve manzara türlerinin yanı sıra özellikle portre türüne büyük ilgi duyuyordu. Bunlar, izlenimci (empresyonist) bir ışık altında gerçekçi-akademik bir desen anlayışı ile gerçekleştirilmiş portrelerdi. Bu portrelerde serbest ve atak fırça darbelerinin sağladığı özgür bir anlatım egemendir. Yakından tanıyıp izlediği kişileri model olarak alır, bu da yapıtlarına büyük bir içtenlik verir. Portre çalışmaları yanında, 1944-1947 arasında Topkapı Sarayı enteryörleri, 1940'larda ve izleyen yıllarda da natürmortlar yapmıştır. Hem natürmortlarında, hem de manzaralarında izlenimcilikten çok Van Gogh ve Gauguin'e yakınlığı sezilebilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Dr.Akil Muhtar Portresi*, 1916, İstanbul Üniversitesi; *Dr. Akil Muhtar'ın Annesi*, 1916, İstanbul Üniversitesi; *Dr.Akil Muhtar'ın Kızkardeşi*, 1916, İstanbul Üniversitesi; *Güzin Duran Hanım*, 1923, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kerime Salahor Hanım*, 1924; *Köpekli Kız*, 1925, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Meyveler*, 1931, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Eski Yazılı Natürmort*, 1945; *Halil Paşa*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

• **KAYNAKLAR:** N.Berk, *Türkiye'de Resim*, 1943; N.Berk, H.Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1973; Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü, *Feyhaman Retrospektif Resim Sergisi*, 1970.

DURAND, Guillaume
(1230-1296)

Fransız din hukukçusu. Din hukuku ve Hıristiyan ayinlerinin işlevi üzerine yazdığı kitaplar ile tanınır.

Puymisson'da doğdu, 1 Kasım 1296'da Roma'da öldü. Durandus ya da Durandi adıyla da bilinen Durand, İtalya'daki Bologna Üniversitesi'nde din ve medeni hukuk eğitimi gördü. Aynı okulda dinbilim dalında doktorasını alarak, bir süre dersler verdi. 1274'te Papa X.Grégoire tarafından toplantıya çağrılan Lyon Meclisi'ne katıldı. Daha sonra Bourges yerel meclisinde yer aldı. 1279'da Loan Piskoposlar Kurulu üyesi ve Chartres Kilisesi başpapazı oldu. Romagne Papalık Devletleri'ne dahil edildiğinde, Durand görevli olarak oraya gönderildi. 1281-1282 yıllarında Romagne'de piskopos naipliği yaptı ve 1283'te Romagne genel valisi oldu. 1286'da Mende piskoposu seçildiyse de bu göreve fiilen 1291'de başlayabildi. VIII. Boniface tarafından kendisine yapılan Ravenne başpiskoposluğu önerisini reddetti.

Durand'ın en önemli yapıtı, 1271'de yazdığı ve ilk defa ölümünden sonra 1473'te yayımlanan *Speculum Judiciale*'dir. Durand bu kitabında ceza hukuku, medeni hukuk ve din hukukunun kurallarını ve işleyişini ayrıntılı bir biçimde incelemektedir. Bu kitap, Orta Çağ kilise mahkemelerinin hukuksal işlevinin anlaşılması açısından önemli bir kaynak olmuş ve hukuk eğitiminde uzun bir süre kullanılmıştır. Bu nedenle Durand, kelime olarak bu kitaptan türeyen "Speculator" adıyla anılmıştır.

Durand'ın ikinci önemli yapıtı *Rationale divinorum officiorum*'dur. 1285-1291 arasında yazılan ancak ölümünden sonra 1459'da yayımlanan bu kitabında, dinsel ayinleri ve bunların sembolik içeriklerini inceler. Durand'ın İtalya'da kaldığı süre içinde yazdığı bu kitap din adamlarına Hıristiyan ayinlerinin kökeni ve bunların temsil ettiği anlamları açıklamak amacıyla yazılmıştır.

Durand'ın çalışmaları döneminin hukuk eğitimini etkilediği kadar, dinsel yargının işleyişi açısından da önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Rationale divinorum officiorum* (ö.s.) 1459, ("Görevlilerin Kutsal Mantığı"); *Speculum judiciale*, (ö.s.), 1473, ("Mahkemelerin Durumu");

• **KAYNAKLAR:** A.F.L. Tardif, *Histoire des sources du droit canonique*, 1887.

DURANDUS [Saint- Pourçain'li] (1275-1334)

Fransız, tanrıbilimci ve filozof. Adcılık'a yatkın görüşler ileri sürmüştür.

Gerçek adı Durandus de Sancto Porciano'dur. Auvergne'deki Saint-Pourçain-sur-Sioule'da doğdu, 10 Eylül 1334'te Meaux'ta öldü. Doğum yılı kesinlikle bilinmemektedir. 18 yaşında Dominiken Tarikatı'na girdi. Önce Clermont'da felsefe, ardından Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. 1313'te "doktor" sanını aldı. Papa V.Clemens tarafından Avignon'a gönderildi. 1317'de Limoux, 1318'de Le Puy, 1326'da Meaux piskoposluğunu yürüttü. Dominiken Tarikatı'nca büyük saygı gören Aquino'lu Thomas'ın görüşlerine karşı çıktığından, ağır eleştirilere uğradı. Buna karşın, yaşamı boyunca düşüncelerini savunmaktan kaçınmadı. Ölümünden sonra görüşleri papalıkça geçerli sayıldı. Petrus Lombardus'un yapıtı *Sententiarum*'a ("Özdeyişler") getirdiği yorum, sağlığında Dominiken Tarikatı'nca eleştirilmişse de 16.yy'dan sonra, tanrıbilim konusunda başlıca yapıtlar arasına girdi.

Durandus, inan dışındaki konularda kilisenin yetkesinin değil uslamlamanın geçerli olacağını savundu. Ona göre, doğada tikellerden başka bir varlık yoktur. Aquino'lu Thomas'ın ileri sürdüğü gibi, varlıklar, varoluş ve öz gibi ikili bir yapı göstermez. İnsan, doğrulanması güç de olsa, ruh ve gövdenin birleştiği bir varlıktır. Bilgi, us ile nesne arasında dolayımsız bir ilişki sonucu kazanılır.

Durandus, tanrıbilim alanında Adcılık'a yatkın görüşler ileri sürmüştür. *De Statu Animarum Sanctorum Postquam Resolutae Sunta Corpore* ("Kutsal Gövdeden Ayrıldıktan Sonra Kutsal Ruhların Durumu Üstüne") adlı yapıtıyla papalığın Tanrı bağışı olan mutluluk konusundaki savlarına karşı çıkar. Adcı yaklaşımları nedeniyle Occam'lı William ile aralarında benzerlikler bulunduğu görülür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De Iurisdictione Ecclesiastica et de Legibus*, 1506, ("Kilise Hukuku ve Yasalar Üstüne"); *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum*, 1508, ("Özdeyişlerin Dördüncü Kitabı Üstüne Yorumlar").

- **BAKINIZ:** OCCAM'LI WILLIAM, PETRUS LOMBARDUS.

DURANT, William Crapo (1861-1947)

ABD'li girişimci ve sanayici. ABD'nin ve dünya otomobil sanayiinin en büyük kuruluşlarından biri olan General Motors Company'nin kurucusudur.

8 Aralık 1861'de Massachussets Eyaleti'nin Boston kentinde doğdu, 18 Mart 1947'de New York'ta öldü. 1886'da Michigan'ın Flint kentinde atlı binek arabaları yaparak sanayiciliğe atılan Durant, otomobilin yakın gelecekteki önemini ve otomobil sanayiinin önündeki zengin olanakları daha o yıllarda kavradığından, geniş bir alıcı kitlesi için değişik modeller üretecek ve parça yapımcılarını da aynı örgüt içinde toplayarak üretimi yakından denetleyebilecek büyük bir şirket kurmayı tasarlıyordu. 1904'te denetimine aldığı ve batmak üzereyken dört yıl içinde ülkenin en büyük otomobil üreticileri arasına kattığı Buick Motor Car Company, tasarladığı bu dev kuruluşun ilk çekirdeğini oluşturdu. Gerçekten de, 1908'de Durant'ın girişimiyle kurulan ve Buick, Cadillac, Oldsmobile, Oakland (Pontiac) gibi dört büyük otomobil yapımcısıyla birkaç küçük şirketi kapsayan General Motors Company, çok kısa sürede Ford'un en büyük rakibi olarak ABD otomobil sanayiine ağırlığını koymuştu. Ancak, bu hızlı büyümenin getirdiği denetim ve finansman sorunları 1910'da General Motors yönetiminin el değiştirmesine ve Durant'ın şirket yönetiminden uzaklaştırılmasına yol açtı.1911'de, Fransız asıllı otomobil tasarımcısı Louis Chevrolet (1879-1941) ile bir ortaklık kurarak Chevrolet otomobillerinin üretimine geçen Durant, 1915'te, mali krizi atlatan General Motors'un denetimini yeniden ele geçirdi ve aynı yıl Chevrolet Motor Company'yi de General Motors şirketler grubuna kattı. Durant'ın başkanlığında yeni bir büyüme dönemi yaşayan ve büyük ölçüde bağımsız üretim birimleriyle yeni bir örgütlenme düzenine giren General Motors, 1919'da ABD'nin en büyük sanayi kuruluşlarından biri olmuştu. Oysa bir yıl sonra, hızla seri üretime geçmiş olan otomobil yapımcıları arasındaki büyük rekabetin ve talep eksikliğinin de etkisiyle ABD otomobil sanayiinde baş gösteren geçici durgunluk dönemi General Motors'u yeni bir mali krize sürükledi. 1920'de ikinci kez yönetimden uzaklaştırılan Durant, ertesi yıl kendi adıyla bir şirket kurarak yeniden otomobil yapımcılığına giriştiyse de, 1929 iktisadi krizinden sonra durumunu sağlamlaştıramadı ve 1935'te iflas etti.

1923'ten 1956'ya değin Alfred Pritchard Sloan'ın (1875-1966) yönetiminde yeniden ilk sıralardaki yerini alan General Motors, bugün dünya otomobil pazarının en büyük payını elinde tuttuğu gibi, hava taşıtları ve soğutuculardan Diesel motorları, lokomotifler ve toprak kaldırma makinelerine dek uzanan geniş bir üretim zinciriyle dünyanın en büyük özel işletmeleri arasında yer alır.

- **BAKINIZ:** K.BENZ, CHRYSLER, CITROËN, DAIMLER, H.FORD, RENAULT.

DURANT, William James (1885)

ABD'li tarihçi. Felsefe tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınır.

1885'te Massachussets Eyaleti'nde, North Adams'ta doğdu. New Jersey Eyaleti'nde St.Peter's College'da ve Columbia Üniversitesi'nde eğitim gör-

dü. 1917'de Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1935'te California Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yaptı.

1926'da yayımlanan *Story of Philosophy* ("Felsefenin Öyküsü") adlı kitabı büyük ilgi gördü. 1935-1967 arası yayımlanan ve on cilt tutan *Story of Civilization*'ın ("Uygarlığın Öyküsü") gördüğü ilgi sonucu, son cilt olan *Rousseau and Revolution*, ("Rousseau ve Devrim") ile Pulitzer ödülünü kazandı. 1977'de Freedom (Özgürlük) madalyasıyla onurlandırıldı. Edebiyat alanında da yapıtlar veren Durant, 1970'te *Interpretations of Life: A Survey of Contemporary Literature* ("Yaşam Yorumları: Çağdaş Edebiyat Araştırması") adlı bir kitap içinde genel okuyucu kitlesine yönelik görüşlerini topladı. Durant'ın yapıtları, genel okuyucu kitlesi üzerinde oluşturduğu etkiyle tanınır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Philosophy and Social Problem*, 1917, ("Felsefe ve Toplumsal Sorun"); *The Story of Philosophy*, 1926, ("Felsefenin Öyküsü"); *On the Meaning of Life*, 1932, ("Yaşamın Anlamı Üzerine"); *The Story of Civilization*, 10 cilt, 1935-1967, ("Uygarlığın Öyküsü"); *The Interpretations of Life: A Survey of Contemporary Literature*, 1970, ("Yaşam Yorumları: Çağdaş Edebiyat Araştırması").

DURAS, Marguerite
(1914)

Fransız roman, öykü, tiyatro ve senaryo yazarı. Yeni Roman (Nouveau Roman) akımının temsilcilerindendir.

Marguerite Donnadieu adıyla 4 Nisan 1914'te Çinhindi'nde, Giadinh'de doğdu. Yaşamının ilk yıllarını bu ülkede geçirdi. Yükseköğrenim için Paris'e gitti. Yazına duyduğu ilgi yüzünden matematik ve hukuk çalışmalarını yarıda bıraktı.

Genel nitelikleriyle Yeni Roman akımına bağlanan yapıtları çağdaş insandaki yaşama sıkıntısını vurgular. Çeşitli nedenlerden kaynaklanan bir yabancılaşma içindeki roman kahramanları bu durumdan kurtulma ve değişik türden eylemlerle yaşamlarına anlam katma çabası içinde görünür.

İlk yapıtlarında, Yeni Roman akımının ilkelerinin tersine, geleneksel anlatım türünü seçmiştir, olay örgüsü, öykü, kişiler geleneksel kalıplara uygundur. 1952'den sonraki yapıtlarında ise üslubu belirginleşir, karşılıklı konuşmalara ağırlık verir ve dile bir ara dünya yaratma işlevi yükler.

La vie tranquille'de ("Sakin Yaşam") karısı için adam öldürmesine karşın ilgi çekmeyi başaramayıp intihar eden bir adamı, *Un barrage contre le Patifique*'te ("Pasifiğe Karşı Bir Baraj") tuzlu bir toprağı, okyanusa karşı bir baraj kurarak kazanmaya çalışan, bu yorucu ve boş uğraşla yaşamına anlam katmaya çabalayan bir dul kadını anlatır.

Daha sonraki yapıtları bir dizi olaysız romandan oluşur. Bu tür çalışmaların en ünlüsü *Le Square* ("Alan"), toplumdaki yerine ve işlevine boyun eğmiş bir satıcı ile kendisini kurtaracak bir evlilik düşleyerek yaşamaya başlayacağı günlerin umuduyla toplumsal konumunu yadsıyan bir hizmetçi kız arasındaki konuşmalara dayanır. Bu karşılıklı konuşma yöntemi, yazarın izleyen romanlarında da önemli bir yer tutar.

Tiyatro türünde ürünler veren Marguerite Duras, sinemayla da ilgilenmiş, birçok filmin senaryo yazarlığı ve yönetmenliğini yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Les impudents*, 1943, ("Saygısızlar"); *La vie tranquille*, 1944, ("Sakin Yaşam"); *Un barrage contre le Pacifique*, 1950, ("Pasifik'e Karşı Bir Baraj"); *Le square*, 1955, ("Alan"). **Öykü:** *Des journées entières dans les arbres*, 1954, (Bütün Gün Ağaçlarda). **Tiyatro:** *La bete dans le jungle*, 1962, ("Ormandaki Hayvan"). **Senaryo:** *Moderato Cantabile*, 1958; *Hiroshima mon amour*, 1959, (Hiroşima Sevgilim).

DURBAŞ, Refik
(1944)

Türk, şair. Kendine özgü bir dil ve imge anlayışıyla, yoksul kent insanlarının yaşamını yansıtan şiirleriyle tanınmıştır.

10 Şubat 1944'te Erzurum'da doğdu. 1954'te ailesi İzmir'e göçünce, ilköğrenimini 1956'da buradaki Necati Bey İlkokulu'nda tamamladı. 1959'da Karataş Ortaokulu'nu, 1965'te İzmir Namık Kemal Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. 1965-1968 arasında işçilik, işportacılık, *Yeni İstanbul* gazetesinde düzeltmenlik yaptı, yayınevlerinde çalıştı. 1970'te *Cumhuriyet* gazetesine girdi. 1983'te, aynı gazetenin düzelti servisi şefi oldu.

İlk şiir ve yazı denemelerine lise öğrenimini sürdürdüğü yıllarda başladı. İlk öyküsü "Karanlık", 1962'de *Çocuk Haftası* dergisinde yayımlandı. Bunu çeşitli dergilerde çıkan yazı ve şiirleri izledi. 1962-1964 arasında arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları *Evrim;* 1972-1974 arasında kuruluşlarına katıldığı *Alan 67* ve *Yeni A* dergilerinde yayımladığı şiirleriyle tanındı. Güncel yaşamın kaygılarından, sevinç ve özlemlerinden hareketle, yaşanılan 'an'ların gerçeklerini yalın, içli, çarpıcı bir duyarlılıkla işlediği bu şiirleriyle, "1960 Kuşağı"nın öncü şairleri arasında yer aldı. İlk şiirlerinin bir bölümünü *Kuş Tufanı* adlı kitapta topladı.

İlk dönem şiirlerindeki "İkinci Yeni" eğiliminden, sağlam bir dil örgüsüyle simge yüklü bir anlatıma ve toplumsal gerçeklere yöneliş, şiirinin gelişim çizgisinin önemli aşaması sayıldı. Halk arasında yaygın olarak kullanılan sözcüklerden kurduğu kendine özgü dil evreni, şiirinin etkileyici özelliğini oluşturdu. *Çırak Aranıyor* kitabıyla 1979 Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Nereye Uçar Gökyüzü* ile de 1983 Behçet Necatigil Şiir Ödülü'nü kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Kuş Tufanı*, 1971; *Hücremde Ayışığı*, 1974; *Çırak Aranıyor*, 1978; *Denizler Sincabı*, çocuklar için, 1979; *İkinci Baskı*, çocuklar için, 1979; *Çaylar Şirketten*, 1980; *Kırmızı Kanatlı Kartal*, çocuklar için, 1981; *Nereye Uçar Gökyüzü*, 1983; *Siyah Bir Acıda*, 1983. **Yenileştirme:** Evliya Çelebi'den çocuklar için: *Yedi İklim Dört Bucak*, 1977; *Şaka-nâme*, 1983.

Émile Durkheim

DURKHEIM, Émile
(1858-1917)

Fransız, sosyolog. Çağdaş sosyoloji biliminin kurucusu ve pozitivist yöntemin sosyoloji dalında uygulayıcısıdır.

Nisan 1858'de Vosges bölgesinde Épinal kasabasında doğdu, 15 Kasım 1917'de Paris'te öldü. Yörenin hahambaşı Moise Durkheim'ın oğludur. Ailesinde dine verilen önem, Durkheim'ın değerler öğretisini, araştırmalarının odak noktası yapmasında etkili olmuştur. Liseden sonra Paris'te okumaya gönderilen Durkheim ailesinin kısıtlı olanakları nedeniyle üniversite sınavlarına hazırlanırken sıkıntılı bir dönem geçirdi. 1879'da Fransa'nın en gözde yükseköğretim kurumlarından biri olan École Normale Supérieure'e (Yüksek Öğretmen Okulu) girdi.

Sınıf arkadaşları arasında daha sonra tanınmış bir düşünür olacak olan Henri Bergson ve sosyalist bir önder olacak olan Jean Jaurès de bulunmaktaydı. Durkheim'ın ailesi onun haham olmasını istiyordu, fakat o bu okulda okuduğu yıllarda dini inançlarını yitirmişti. Daha çok felsefe ve belagata dayanan program Durkheim'a çağdışı gözükmüşse de, okulda Renouvier gibi ünlü bir filozofun bulunması kendisine bu konuda bazı yetenekler kazandırmıştır. Durkheim'ın bir toplum pekiştiricisi olarak ahlaki değerlere verdiği önem bir bakıma da Renouvier'nin felsefesinden kaynaklanır. Ayrıca, hocalarından, filozof Émile Boutroux'nun felsefenin, tabiatın ve hayatın gerçeklerinin birbiriyle bağıntılı olması gerektiği yolundaki düşünceleri Durkheim'ın "realizm" anlayışını etkilemiştir.

Düşünceleri ▸

Durkheim, sosyolojinin, psikolojiden ayrı ve özel yöntemleri olan bir konu olduğu düşüncesini Boutroux'ya borçludur. École Normale Supérieure'de iki ünlü tarihçi de Durkheim üzerinde etkili olmuştur. Gabriel Monod ve Fustel de Coulanges, tarihin ciddi ve kesin sonuçlar verebilecek bir bilim olduğuna inanıyorlardı. Fustel de Coulanges'ın ve sonra Durkheim'ın benimsediği bu yaklaşım, dinlerde "öğreti"nin ikinci plana atılması gerektiği ve dinin gerçek çekirdeğinin "merasim"de (rituel) toplandığı anlayışına dayanır.

Durkheim 1882'de, doçentlik (agrégation) sınavında başarı sağlayarak Sens Lisesi'ne felsefe öğretmeni olarak atandı. 1884'te St.Quentin Lisesi'ne geçti. 1883'ten sonra toplum sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. 1885-1886 ders yılını Almanya'da geçiren Durkheim, incelemelerinde topluluğa "organik" bir yapıt olarak bakan Alman sosyologu Schaeffle ve toplumun "bütün"lüğü düşüncesini odak noktası yapan Wagner ve Schmoller gibi Kürsü Sosyalistleri'nden etkilendi; ancak geliştireceği toplum kuramı bakımından en çok Wilhelm Wundt'un etkisi altında kaldı. 1886'da Fransa'ya dönen Durkheim, Troyes Lisesi'ne öğretmen oldu. 1887'de ise pedagoji ve sosyal bilim dersi vermek üzere Bordeaux Üniversitesi'ne atandı. En önemli yapıtlarının büyük bir kısmını burada yazdı. Bordeaux'da eğitim, felsefe ve siyaset bilimleri alanlarında ders veren Durkheim *De la division du travail social* ("Toplumsal İşbölümü Üstüne") adlı yapıtını burada yazdı. 1894'te *Règles de la méthode sociologique*'i ("Sosyolojik Yöntemin Kuralları") yayımladı.

Durkheim'ın yapıtlarında öne sürdüğü savlar Fransa'da tepki uyandırdı. Bu tepkilerin en önemlileri insan davranışıyla toplum yapısı arasında kurduğu ilişkinin reddedilmesinden kaynaklanıyordu. Ahlakı insan kişiliğinin bir ürünü görmeyerek, bir toplumsal pekiştirici ve insanların "dışında" etkili olan bir toplumsal nesne olarak görmesi Katolik düşünürlerin bir kısmının tepkisine yol açtı. Diğer yandan, genç sosyologlar ve sosyalistlerin eleştirileriyle de karşılaştı. Onlar, Durkheim'ın toplumdaki sınıf ayrılıklarını ve sürtüşmelerini geçici görmesini ve reformlarla giderilebilir olduğunu savunmasını eleştiriyorlardı.

Durkheim aydınların politikaya fiilen katılmalarına karşı olmakla birlikte, 1890'larda Fransa'yı sarsan Dreyfus sorununa, Dreyfus savunucusu olarak katıldı ve yaşamı boyunca demokratik değerlerin savunucusu oldu.

Durkheim, sosyoloji alanındaki önemli dergilerden biri olan *Année Sociologique* dergisini 1896'da Bordeaux'da kurdu. 1902'de Sorbonne Üniversitesi'ne atandı. O sıralarda en köklü ve yaygın etkisi, bir öğretici olarak yaptığı çalışmalara ve *Année sociologique* çevresinde topladığı genç sosyologlara bağlanır. Durkheim'ın düşünceleri zamanla Fransız III. Cumhuriyeti'nin "resmi felsefesi"ni oluşturmuştur. I.Dünya Savaşı'nda Fransa'yı savunan broşürler yazdı ve bu savaşta parlak bir sosyolog olmaya aday olan oğlunu kaybetti. Biraz da bu kaybın etkisiyle geçirdiği kalp sektesi bir süre sonra ölümüne neden oldu.

Auguste Comte'un pozitivist yöntemini benimseyen ve çağdaş sosyoloji biliminin kurucusu olan Durkheim'ın odak noktasını "İnsanların bir topluluk içinde, birbirinden kopmadan, kişilerüstü bir yapı oluşturarak yaşamalarını sağlayan mekanizma nedir?" ve "İnsanları birbirine bağlayan toplum değerlerinin varlığı nasıl açıklanabilir?" sorularına verdiği yanıtlar oluşturur. Alman toplum bilimcilerinin bu sorulara verdikleri yanıt, topluluğun parçalarının birbiriyle kenetlenmiş bir "organizma" oluşturdukları nokta- ◂

sında toplanıyordu. Bu açıklama Manchester Okulu'nun "insanları birbirine bağlayan alışveriştir" biçimindeki yanıtına oranla Durkheim'a daha anlamlı gözüküyordu. İngiliz sosyologu Spencer de toplumu açıklamak için organik modelden faydalanmıştı; fakat Durkheim'a göre Spencer, Comte'un çok belirgin bir yanılgısını sürdürmekteydi. Spencer de Comte gibi "İnsanlar", "Toplum" gibi tümcü, kültür özelliklerine önem vermeyen kavramlar kullanmıştı. Durkheim'ın çabası, bu gibi genel ve felsefi düşünceleri bir yana bırakarak, belirli toplumları ve belirli toplumsal kurumları incelemekti. Bu yaklaşımında Avrupa topluluklarının özelliklerini inceden inceye araştıran Alman sosyologu Schaeffle'nin etkisi de vardır. Durkheim'ın ilk araştırmaları, "İleri Sanayi" toplumlarının özelliklerini ortaya çıkarmaya yönelikti.

Durkheim, organizmacılığı benimsemekle birlikte ondan bir ilk yaklaşım olarak faydalanmıştır. Ona göre "Organizma" imgesi toplulukların nasıl çalıştığını açıklayabilecek kaba, fakat anlamlı bir "ilk değerlendirme"dir. Ancak toplumların işlevlerini (fizyolojide olduğu gibi) ve yapılarını (anatomide olduğu gibi) araştırmak toplumların kurumsal gizleri konusunda bir bilgi verebilir. Durkheim, ilk toplu yapıtı olan *De la division du travail social*'de bu yöntemi uygulamıştır. Bu yapıta göre, sanayi öncesi topluluklarda topluluğun "birliği"ni, paylaşılan düşünce ve duygular sağlar. Çağdaş sanayi toplumlarında bu işlevi, kurumsal yapılar ve toplum ilişkileri örgüsü yerine getirir. Durkheim bu pekişme mekanizmalarından birincisine "mekanik" dayanışma, ikincisine "organik" dayanışma adını vermiştir. Mekanik dayanışma, insanların kişiliklerinin ortak ve zorunlu inançlar tarafından bastırıldığı, insanların zorla birbirlerine benzetilmelerine dayanan bir dayanışma şeklidir. Durkheim'a göre mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplumlar bazı özellikler gösterir. Böyle toplumdaki yapı birimleri kendi kendine yeterli ve yapı özellikleri bakımından birbirinin aynı birimlerdir. Toplum bu birimlerin birbirine "yapışma"sından ortaya çıkar. Örneğin, ilkel toplumlarda ana birim olan klan kendi kendine yeterlidir, toplum klanların birleşmesinden oluşur. Bu topluluklarda bireyler birbirine muhtaç değildir; hukuk da aynı katılığı gösterir. Hukuk kuralları, onları çiğneyenlerin - toplumu pekiştiren mekanizmayı çiğnedikleri için - açıkça şiddetle cezalandırılmasını öngörür. Bu aşamada Durkheim ortak inançlara, kolektif bilinç demektedir. Daha sonra, bu gibi kolektif bilincin yalnız ilkel topluluklar için değil, bütün topluluklar için geçerli olduğu kanısına varmıştır.

Topluluğun işkollarına bölünmeye başladığı evrede, bireylerin toplumun tümüyle bir uyum sağlama zorunluluğu artık ortadan kalkmaktadır; uyum, gelişen kurumların birbiriyle işbirliği yapmasından, toplumun her parçasının diğer parçaya muhtaç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu evrede "norm"lar çiğnendiği zaman cezadan daha önemli olan, yapılan zararın onarılmasıdır. Bu topluluklarda tek kolektif bilinç alanı, kişiye gitgide artarak verilen önemdir.

Durkheim'ın en önemli yapıtlarından biri de *Le suicide*'dir ("İntihar"). Burada Durkheim gene topluluğun pekişmesini incelemektedir, fakat bakış açısı ilk yapıtındakinin tersinedir. İntihar olayı, yani toplum bağlarının çözülmesi nasıl açıklanabilir? Durkheim'a göre, intihar kişilerin verdikleri kararların ötesinde bir toplumsal akımdır. İntiharlar belirli bir zamanda kişilere bağlı olmayan istatistik bir düzenlilik gösterir. Durkheim bu intihar "dalga"larına "intihar akımları" adını vermiştir. İntihar Durkheim'ın devamlı olarak üzerinde durduğu bir savı vurgular: Toplum davranışları tek tek bireylerin seçimlerinin dışında yasalara bağlı olarak biçimlenir. Durkheim intihar istatistiklerinden üç tip intihar çıkarıyordu: *egoist*, *altruist* ve *anomik* intihar. Ona göre bunların hepsi, intiharın kişisel değil toplumsal bir olay olduğunu gösteriyordu.

Egoist intihar, insanların toplumla olan bağlarının zayıf olmasından kaynaklanan intihardı. *Altruist* intihar, insanların toplum değerlerine olağanüstü bir değer bağlamalarından kaynaklanan intihardı. *Anomik* intihar ise, Durkheim'ın daha önce *De la division du travail social*'de ortaya attığı bir konuya dayanıyordu. Sanayi toplumu çok çabuk ortaya çıkmıştı ve yapısına uygun değerler ise henüz daha açık olarak ortaya çıkarılamamıştı. Bu da sanayi toplumlarında, yaşamlarını hangi değerlere göre sürdüreceklerini bilemeyen bir insan kümesi oluşturmuştu. Bu durum Durkheim'ın *anomie* (değer yokluğu) olarak tanımladığı toplum özelliğini ortaya çıkarır.

Durkheim'a göre toplumun düzenliliği, iki sava dayanır: 1) İnsanlar aynı kavramları paylaştıkları için kavramları aynı biçimde anlarlar; 2) Toplum biçimleri ile düşünce biçimleri arasında biçimsel bir benzerlik vardır.

Toplumun anatomisi

Durkheim'ın insan davranışının bütün yönlerini toplumsal biçimlere bağlamaya çalışması onun din sosyolojisinde görülür. Durkheim'ın din konusundaki ilk sorusu "Nasıl oluyor da insanlar açıkça uydurma olan mitos ve efsanelere inanıyorlar?"dı. Durkheim, bunun yanıtını en az gelişmiş din olarak gördüğü "Totemcilik"te aramıştı. O zaman Avustralya'da yapılan araştırmalarda, yerliler arasında en küçük toplumsal birimi oluşturan klanların bir çeşit put olan toteme taptıkları bildiriliyordu. Durkheim'ın işaret ettiği nokta, bu totemin aslında klan topluluğunu simgelediği ve bu açıdan klanın kendi topluluk simgesine taptığıydı. Tapınılan, topluluğun kendisiydi. Dinin bu simgeleyici rolü yanında Durkheim dinin "katılma" ile oluşan bir yönünü de vurgular. Ona göre, din, klanın dağınık ailelerinin beraberce oluşturdukları "merasim"lerde tazeleniyordu.

Durkheim, 19.yy'ın sonlarında Fransa'da geliştirilen, Léon Bourgeois'nın önderliğini yaptığı ve Alfred Fouillé'nin kuramcısı olduğu Dayanışmacılık akımına da özel ilgi duymuştur.

Toplum ve Birey

Durkheim'ın kuramları, zamanında ve ölümünden sonra birçok eleştiriye uğradı. Bu eleştiriler toplum gerçeklerini araştırmak için uyguladığı yöntemden Avustralya yerlileri konusundaki bilgilerinin yetersizliğine kadar uzanır. Ancak yapıtları günümüzde de değerini korumaktadır ve kaynak niteliğindedir.

Année sociologique'te Durkheim'ın çevresine toplanan genç araştırıcılar gruburun bir bölümü I.Dünya Savaşı'nda öldü. Geriye kalanlar Fransa'da Durkheim'cı Okul'u oluşturdu. Bunların arasında başta yeğe-

İntihar olgusu

Etkileri ni Marcel Mauss'u saymak gerekir. Bunun yanında Maurice Halbwachs, Célestin Bouglé, *Revue de synthèse historique*'in kurucusu Henri Berr, sinolog Marcel Granet, Marc Bloch, Georges Lefebvre, Albert Mathiez, Lucien Levy-Brühl, Durkheim'dan az veya çok etkilenmişlerdir. Antropolojinin gelişmesi üzerinde de özel bir etkisi olmuştur. Radcliffe-Brown'un "işlevselciliği", Durkheim'ın düşüncelerinin bir uzantısı sayılır.

Durkheim'ın düşünceleri Ziya Gökalp yoluyla Türkiye'ye ulaşmış ve Cumhuriyet ideolojisinin oluşumunda etkili olmuştur. Ancak bu etkide Durkheim'ın dayanışma konusundaki kuramlarıyla Dayanışmacılar'ın daha siyasi olan savları birbirine karışmıştır. Örneğin, toplulukta ayrıcalıklı bir konumda olanların topluma "borçlu" oldukları görüşü Durkheim'ın reddetmeyeceği bir görüştür, fakat temelinde Dayanışmacılar'ın görüşüdür. Bu görüşün Cumhuriyet Türkiyesi'nde önemli bir rol oynadığı görülür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Éléments de sociologie*, 1889, ("Toplumbilime Giriş"); *De la division du travail sociale*, 1893, (İçtimaî Taksim-i Amal, 1923); *Règles de la méthode sociologique*, 1894, (İçtimaiyat Usulünün Kaideleri, 1943); *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, (ö.s.), 1912, (Din Hayatının İptidai Şekilleri, 1923); *Éducation et sociologie*, (ö.s.), 1917, (Terbiye ve Sosyoloji, 1950); *Sociologie et philosophie*, (ö.s.), 1924, ("Toplumbilim ve Felsefe"); *L'évolution pédagogique en France*, (ö.s.), 1938, ("Fransa'da Eğitbilimin Evrimi").

- **KAYNAKLAR:** H.Alpert, *Émile Durkheim and His Sociology*, 1939; R.N. Bellah, "Durkheim and History", *American Sociological Review*, XXIV, (447-61), 1959; J.Duvignaud, *Durkheim*, 1965; R.N.Nişbet, *The Sociology of Émile Durkheim*, 1974.

- **BAKINIZ:** BOUGLÉ, L.BOURGEOIS, COMTE, HALBWACHS, LÉVI-STRAUSS, LÉVY-BRÜHL, SCHAEFFLE, SCHMOLLER, SPENCER, WUNDT.

DURRELL, Lawrence George
(1912)

İngiliz, romancı ve şair. Çağdaş İngiliz romanının önde gelen temsilcilerindendir.

27 Şubat 1912'de Hindistan'da, Darjeeling'de doğdu. İngiltere'nin Canterbury kentinde Saint Edmund School'da okudu. Atina'da ve Kahire'de İngiliz dışişleriyle ilgili işlerde bulundu; İşkenderiye'de ve Belgrad'da basın ateşeliği, Yunanistan ile Arjantin'de de İngiliz Kültür Kurulu başkanlığı yaptı. Kıbrıs'ta öğretmen olarak çalıştı. 1957'den sonra güney Fransa'da yaşadı.

İlk kitabı 1931'de yayımlandı; bundan sonra, şiir, roman, oyun, deneme, inceleme, gezi türündeki kitapları birbirini izledi. *Alexandria Quartet* ("İskenderiye Dörtlüsü") adlı dörtlü roman dizisiyle ün kazandı. Konusu çağdaş sevginin araştırılması olan bu dört romanında, Freud ile Sade'ın sevgi kuramları doğrultusunda, sevgi ve cinsellik temalarını işledi ve Einstein'ın görecelik kuramını roman tekniğine uygulamayı denedi. Yapıtlarında kişilerin kurdukları ilişkilerin temelini oluşturan çağdaş sevgi kavramının içerdiği bütün karşıt duygular ve bunların insan bilincine yansıyışları karmaşık süreçler içinde aktarılır. Burada çeşitli gözlemcilerin saptamaları, görecelik ilkesine uyarlanmış olarak verilir.

Durrell çağdaş İngiliz romanının önde gelen temsilcilerinden biridir. Yapıtları çağdaş roman anlayışı doğrultusundadır; bilinç akışı yöntemini kendisinden önceki yazarlar gibi yalnızca zaman içinde değil, mekân boyutları içinde de kullanır. Geleneksel romana özgü öykü ve karakter, onda romansa ve sembolik kişiye dönüşür. Bir başka özelliği de dili kullanmaktaki ustalığıdır, tensel duyarlıkları başarıyla yansıtır. Romanlarında şiirsel, erotik öğeler ile yadırgatıcı irkiltici öğeler iç içedir.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Private Country*, 1943, ("Özel Dünya"); *Cities, Plains and People*, 1946, ("Kentler, Vadiler ve İnsanlar"); *On Seeming Presume*, 1948; *Sappho*, 1950; *The Tree of Idleness*, 1955, ("Miskinlik Ağacı"); *Collected Poems*, 1960, ("Toplu Şiirleri"). **Roman:** *Panic Spring*, 1935; *The Black Book*, 1938, ("Kara Kitap"); *Justine*, 1957; *Balthazar*, 1958; *Mountolive*, 1959; *Clea*, 1960, bu dört roman *Alexandria Quartet* ("İskenderiye Dörtlüsü") adıyla bir araya getirilmiştir, 1962; *Tunc*, 1968; *Nunquam*, 1970. **Mektup:** *Lawrence Durrell and Henry Miller: A Private Correspondence*, 1963, ("Lawrence Durrell ve Henry Miller: Özel Yazışmalar"). **Gezi:** *Prospero's Cell*, 1945, ("Prospero'nun Hücresi"); *Reflections on a Marine Venus*, 1953, ("Deniz Venüs'ü Üzerine Düşünceler"); *Bitter Lemons*, 1957, ("Acı Limonlar"). **İnceleme:** *A Key to Modern Poetry*, 1952, ("Çağdaş Şiire Bir Anahtar").

DURSUNOĞLU, Cevat
(1892-1970)

Türk eğitimci ve siyaset adamı. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin kurucusudur.

1892'de Erzurum'da doğdu, 11 Ocak 1970'te Ankara'da öldü. Berlin ve Jena üniversitelerinde felsefe ve pedagoji öğrenimi gördü. 1918'de Mondros Mütarekesi'nin ardından yazar Süleyman Nazif'in girişimiyle kurulan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne girdi. Cemiyet merkezinin görevlendirmesi üzerine 10 Mart 1919'da Erzurum şubesini kurdu. Erzurum Kongresi'nin toplanması için yapılan çalışmalara katıldı. Delegelik hakkını Mustafa Kemal'e verdi. Kendisi de kongrede Hasankale delegesi olarak yer aldı.

Kongrede genel olarak Mustafa Kemal'den yana tavır aldı. Ancak Mustafa Kemal'in görüşlerini yansıtan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in, Erzurum merkez kabul edilerek oluşturulan yeni örgütlenmede, temsilcilerin de yerel yöneticilerden olması, böylelikle yönetsel yapı ile yerel eğilimleri uyumlu kılma önerisine karşı, daha sonra I. TBMM'de ikinci grubun çekirdeğini oluşturacak olan Trabzonlular'la birlikte, her kademedeki örgüt yöneticilerinin seçim yoluyla saptanmasını savundu. Tartışma Cevat Dursunoğlu'nun da yanlarında yer aldığı Trabzonlular grubunun

eğilimi doğrultusunda karara bağlandı.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından asıl mesleği olan eğitim alanına döndü. Milli Eğitim Bakanlığı'nda ortaöğretim, yükseköğretim, güzel sanatlar genel müdürlükleri, Teftiş Kurulu başkanlığı, Avrupa'da öğrenci müfettişliği görevlerinde bulundu. 1939'dan 1946'ya dek (VI. ve VII. dönem) Kars, 1946 dan 1950'ye değin (VIII.dönem) Erzurum milletvekili olarak meclise katıldı. Cumhuriyet Halk Partisi'nde yöneticilik görevi aldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. 1961-1965 arasında yine Erzurum milletvekilliği yaptı.

• YAPITLAR (başlıca): *Erzurum Kongresi*, 1946.

DURU, Orhan
(1933)

Türk, öykücü. Gerçeküstücü öğelere yer veren öyküleriyle tanınır.

18 Aralık 1933'te İstanbul'da doğdu. Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde tamamladı, 1956-1958 arasında Urfa ve Ankara'da veterinerlik yaptı. 1961'de asistan olarak girdiği Ankara Veteriner Fakültesi'ndeki görevine 147 öğretim üyesiyle birlikte son verilince, gazeteciliğe başladı. *Ulus*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin Ankara bürolarında çalıştı.

1953'te ilk öyküsü "Kadın ve İçki" *Küçük Dergi*'de çıktı. Birbirini izleyen öyküleriyle kısa sürede ilgileri üstüne çekti. 1959'da ilk kitabı *Bırakılmış Biri*'ni yayımlayınca bu ilgi daha da yaygınlaştı. "Ağır İşçiler" öyküsüyle, TRT 1970 Sanat Ödülleri yarışmasında başarı ödülü kazandı.

Öykücülüğünün ilk döneminde, gözleme dayalı yüzeysel bir anlatımla, bireyin, yaşanılan çevreye duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Gerçekçiliğe yöneldiği 1955-1957 yıllarında ise toplumsal konular ağırlık kazanır. Gerçeküstücü öğelerden yararlanarak mizah yüklü bir anlatımla kurduğu son dönem öykülerinde ise varoluşçu eğilimler görülür.

• YAPITLAR (başlıca): **Öykü:** *Bırakılmış Biri*, 1959; *Denge Uzmanı*, 1962; *Ağır İşçiler*, 1974; *Yoksullar Geliyor*, 1982. **Araştırma ve Deneme:** *Dünya Batıyor mu?* (Sezer Duru ile), 1975; *Kıyı Kıyı, Kent Kent*, 1977; *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 1978; *Kısas-ı Enbiya*, 1979.

DUSE, Eleonora
(1858-1924)

İtalyan tiyatro oyuncusu. Çağdaş oyunlardaki başarılı yorumu ile ün kazanmıştır.

3 Ekim 1858'de İtalya'da Vigevano dolaylarında doğdu, 21 Nisan 1924'te Pennsylvania Eyaleti'nin Pittsburgh kentinde öldü. Oyuncu bir ailenin kızıydı. Tiyatro yaşamı dört yaşında Cosette rolüyle başladı. 14 yaşında Juliet rolüyle eleştirmenlerin ilgisini çekti. O yıllarda ailesini kaybetti ve çeşitli topluluklarla turnelere çıkmaya başladı. 1878'de *Les Fourchambaut* adlı oyundaki başarısıyla İtalyan tiyatro yönetmeni ve oyuncu Ernesto F.G.M.Rossi'nin (1827-1896) ilgisini çekti ve onunla çalışmaya başladı. Aynı yıl *Thérèse Raquin* oyunuyla adı bütün İtalya'ya yayıldı. Duse, 1882'de, S.Bernhardt'ın modern bir yapıttaki oyunundan etkilendi ve bundan sonra Dumas gibi çağdaş Fransız oyun yazarlarının yapıtlarında oynamaya başladı. 1885'te Rossi'yle birlikte bir Güney Amerika turnesine çıktı ve dönüşte Drammatica Compagnia della Città di Roma, ("Roma Kenti'nin Drama Kumpanyası") adını verdiği grubunu kurdu. Topluluğuyla dünyanın çeşitli yerlerinde temsiller verdi. 1894'te genç şair Gabriele D'Annunzio'nun kendisi için yazdığı *Il fuoco* ("Ateş"), *la Gioconda*, *la Figlia di Jorio*, ("Jorio'nun Kızı"), *Francesca da Rimini* ve *la Città morta* (Ölü Kent) adlı oyunlarda oynadı. Aynı zamanda Ibsen'in *A Doll's House*'unda (Bebek Evi) Nora, *Rosmersholm*'unda Rebecca West, *John Gabriel Borkman*'ında Ella Rentheim ve *The Lady from the Sea*'sinde ("Denizden Gelen Kadın") Elida rolleriyle büyük başarı kazandı. Eleonora Duse, D'Annunzio ile ilişkilerinin bitmesi üzerine büyük bir sarsıntı geçirdi ve 1909'da sahneden çekildi. I.Dünya Savaşı sırasında ekonomik durumu bozulunca, 1921'de yeniden sahneye döndü. 1923'te Londra'da oynamasının ardından ABD turnesine çıktı ve orada öldü.

Eleonora Duse, sade ve doğal oyunuyla her role kolayca uyum sağlamıştır. Sahneye makyaj yapmadan çıkmış, değişik rolleri canlandırırken yalnızca yüzünün olağanüstü değişkenliğinden yararlanmıştır. Güzel sesi, yumuşak konuşması ve kusursuz diksiyonu ile seyircileri etkilemiştir.

DUTROCHET, René-Joachim-Henri
(1776-1847)

Fransız biyoloji bilgini. Geçişme (osmoz) olayını ve klorofilin işlevini açıklayarak bitki fizyolojisinin temellerini atmıştır.

14 Kasım 1776'da Poitou'daki Château de Néon'da doğdu, 4 Şubat 1847'de Paris'te öldü. Soylu bir aileden gelen Dutrochet önce deniz kuvvetlerine katıldı, sonra ordudan ayrılarak 1802'de tıp öğrenimi yapmak üzere Paris'e gitti. 1806'da diplomasını aldı, iki yıl sonra da askeri hekim olarak İspanya'ya gönderildi. Orada tifoya yakalanınca ülkesine döndü ve bir süre serbest hekimlik yaptıktan sonra 1810'da Touraine bölgesindeki Chateau-Renault'ya yerleşerek kendini tümüyle bilimsel çalışmalara verdi. 1823'te Tıp Akademisi'nin, 1831'de de Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi.

Önceleri fonetik ve embriyolojiyle ilgilenen Dutrochet'nin temel çalışma alanı bitki fizyolojisidir. Sonradan araştırmalarını hayvanlar üzerinde de genel-

leştirip, bitki ve hayvan dokularıyla çevre atmosferi arasındaki gaz alışverişini inceleyerek solunum olayının ve temel yaşam süreçlerinin hayvanlarda da, bitkilerde de aynı olduğunu öne sürdü. Ardından, bitkilerin yalnızca yeşil bölümlerinde yer alan klorofilli hücrelerin karbon dioksiti soğurduğunu göstererek, ışık enerjisinin kimyasal enerjiye dönüştüğü fotosentez ve özümleme olayında klorofilin işlevini belirledi. Ayrıca, bitkilerin ışığa duyarlılığını, kök, gövde ve yaprakların büyüme sırasında yerçekiminin etkisiyle belli doğrultulara yönelmesini (yereyönelim ya da jeotropizm olgusunu) inceledi. En önemli çalışması ise, bitkilerde, yarıgeçirgen organik bir zarla ayrılmış, değişik yoğunluktaki iki çözelti arasında yoğunluk dengesi kuruluncaya değin moleküllerin az yoğun ortamdan çok yoğun ortama doğru geçişini (osmoz olayı) inceleyip bu olayın bitki fizyolojisindeki önemini vurgulamasıdır.

Bir organizma bütününde hücrelerin bireysel işlevinin temel önem taşıdığını öne sürdüğü için hücre kuramının da öncülerinden sayılan Dutrochet'nin biyolojiye katkısı, yaşam süreçlerinin fiziksel ve kimyasal temellere dayanarak açıklanabileceğini savunan sistematik çabasında yatar.

- YAPITLAR (başlıca): *Recherches anatomiques et physiologiques sur la structure intime des animaux et végétaux*, 1824, ("Bitki ve Hayvanların İç Yapısına İlişkin Anatomi ve Fizyoloji Araştırmaları"); *Nouvelles recherches sur l'endosmose et sur l'exosmose*, 1828, ("İçten Dışa ve Dıştan İçe Geçişme Üstüne Yeni Araştırmalar").

- BAKINIZ: M.CALVIN, PFEFFER, F.SACHS

DU VAL, Patrick
(1903)

İngiliz, matematikçi. Uzun yıllar Türkiye'deki matematik eğitimine katkıda bulunmuştur.

26 Mart 1903'te Manchester yakınlarındaki Cheadle Hulme kasabasında doğdu. 1926'da Londra Üniversitesi'nden matematik lisansını aldı, ertesi yıl da araştırma asistanı olarak Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Burada birlikte çalıştığı Baker'ın etkisiyle, çağdaş matematiğin en hareketli dallarından biri olan cebirsel geometriye yöneldi. 1930'da doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Roma'ya gitti ve iki yıl Enriques ile birlikte çalışarak cebirsel geometri konusunda İtalyan Okulu'nu da tanıma olanağı buldu. Ardından, Coxeter ile birlikte yirmiyüzlü üstüne önemli bir monografi yayımladı.

1941'de, İstanbul Üniversitesi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye gelen Du Val, 1949'a değin İ.Ü.Fen Fakültesi'nin geometri kürsüsünde ordinaryüs profesör olarak çok verimli bir öğretim ve araştırma etkinliği yürüttü. Türkiye'ye gelişinden altı ay sonra derslerini Türkçe olarak vermeye başladı, ders notlarını içeren ve bilimsel değerini bugün bile koruyan *Analitik Geometri* adlı kitabını da 1946'da gene Türkçe olarak yayımladı. O yıllarda, Jacobi algoritmasından yararlanarak çok boyutlu uzaydaki cebirsel bir eğrinin topolojik özelliklerinin belirlenebileceğini savunan Du Val ile Cahit Arf arasında ilginç bir tartışma başlamıştı. Bu tartışmadan kaynaklanan ve Jacobi algoritmasının cebirsel eğriler üzerindeki uygulamasını konu alan önemli bir araştırmasını 1942'de *Proceedings of London Mathematical Society* dergisinde yayımlayan Du Val 1949'da Türkiye'den ayrıldı. Çeşitli ABD ve İngiliz üniversitelerinde öğretim üyesi olarak görev aldıktan sonra 1969'da Londra Üniversitesi'nden emekli oldu ve aynı yıl yeniden Türkiye'ye gelerek 1974'e değin İ.Ü. Fen Fakültesi'nde çalıştı. Bu dönemde verdiği "Elliptic Functions and Elliptic Curves" ("Eliptik Fonksiyonlar ve Eliptik Eğriler") adlı konferans dizisinin metni önce İstanbul'da, ardından İngiltere'de yayımlandı. 1974'te İÜFF'deki görevinden ve Türkiye'den bu kez sağlık nedeniyle ayrılan Du Val'e 1978'de İstanbul Üniversitesi'nce onur doktorası unvanı verildi.

Du Val'in, dördü İ.Ü.Fen Fakültesi Mecmuası'nda, öbürleri Avrupa ve ABD'nin tanınmış matematik dergilerinde yayımlanan ve uluslararası bilim çevrelerinde ilgiyle karşılanan elliye yakın çalışmasının ağırlık merkezini, cebirsel geometrinin önemli konularından biri olan cebirsel yüzey ve eğrilerin tekillikleri ile regüler (düzgün) yüzeylerin, bir başka deyişle geometrik ve aritmetik cinsleri eşit olan yüzeylerin sınıflandırılması oluşturur.

- YAPITLAR (başlıca): *The Fifty-nine Icosahedra*, 1938, ("Elli Dokuz Yirmiyüzlü"); *Analitik Geometri*, 1946; *Homographies, Quaternions and Rotations*, 1964, ("Homografiler, Kuaterniyonlar ve Dönmeler") *Elliptic Functions and Elliptic Curves*, 1973, ("Eliptik Fonksiyonlar ve Eliptik Eğriler").

- BAKINIZ: ARF, ENRIQUES.

DUVERGER, Maurice
(1917)

Fransız, siyaset bilimci. Çağdaş toplumsal sistemleri ve partileri incelemiştir.

5 Haziran1917'de Angoulème'de doğdu.Yüksek-öğrenimini Bordeaux Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yaptı. 1955'ten başlayarak Paris Üniversitesi'nde siyaset sosyolojisi profesörü olarak görev yaptı. Ulusal Siyasal Bilimler Kurumu'nda Araştırma ve İnceleme Müdürlüğü'nde bulundu. *Le Monde* gazetesi ve *Nouvel Observateur* dergisinde yazılar yazdı. Duverger Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi üyesidir.

Duverger 1951'de yayımlanan *Les partis politiques* (Siyasi Partiler) adlı kitabında çağdaş siyasal partilerin yapısını incelemektedir. Ona göre çağdaş siyasi partilerin iç yapıları oligarşik bir biçimde örgütlenmiştir. Parti önderleri gerçekte taban tarafından seçilmemekte, parti merkezince atama ve diğer yollarla işbaşına getirilmektedir. Bu partilerdeki önderler parti tabanından kopuk, kendi içine kapalı bir kast oluşturmaktadır. Artan merkeziyetçi eğilimler sonucunda üyelerin önderler üzerindeki denetimi

azalmakta, önderlerin üyeler üzerindeki denetimi ise güçlenmektedir. Üyeler arasındaki disiplin hem parti içi mekanizmaların işleyişi sonucu hem de geniş bir propagandayla güçlendirilmektedir. Parti üyeleri, partiye ve önderlere karşı eleştirel bir tutumdan uzaklaşmakta, yanılmaz bir otorite olarak gördükleri partiyi ve önderlerini yüceltmektedirler. Bu noktada Duverger'ye göre en önemli öğe, çağdaş demokrasiyi tehdit eden partiler rejimi değil, partilerin iç yapısında ortaya çıkan otoriter eğilimlerdir.

Duverger 1964'te yayımlanan *Introduction à la politique* ("Politikaya Giriş") adlı kitabında, dünyada varolan kapitalist ve sosyalist sistemlerin gitgide birbirine yaklaştıklarını öne sürmektedir. Ona göre Batı'da serbest rekabete dayalı iktisadi yapının sakıncaları belirginlik kazanmıştır. Tüm ekonomiyi kapsayacak bir plan bu ülkeler için çok daha akılcı olacaktır. Öte yandan, kapitalizm bireysel ve toplumsal ihtiyaçları bir bütün olarak karşılama yeteneğini gün geçtikçe kaybetmektedir. Kapitalizmin temel dayanaklarından biri olan üretim araçlarının özel mülkiyeti Batı toplumları gözünde gün geçtikçe değerini yitirmektedir. Batı'nın sosyalizme doğru yönelmesi güçlü bir eğilim olarak kendini hissettirmektedir. Ancak bu evrim klasik Marxist modele uygun olarak gerçekleşeceğe benzememektedir. Batı toplumlarında sınıf mücadelesi gitgide zayıflamakta; bir işçi devrimine yol açacak maddi koşullar ortadan kalkmaktadır.

Duverger'ye göre sosyalist ülkelerde de liberalleşme eğilimleri güçlenmektedir. Batı'nın hedeflediği bolluk toplumu bu ülkeler için de bir amaç oluşturmaktadır. Böylece sosyalist ve kapitalist toplumlar, süreç içinde, Duverger'nin demokratik sosyalizm olarak adlandırdığı bir yönetim biçimine doğru ilerlemektedir.

Duverger'ye göre kapitalist ve sosyalist toplumların birbirine yaklaşması, bunun her alanda olacağı anlamına gelmemektedir. Varolan kültürel ve geleneksel farklar hiçbir zaman tamamen kaybolmayacaktır. Yüzyıllar boyunca oluşan değer yargıları ve düşünsel biçimlenmeler yeni gelişen yapılara karşı uzun süre direneceklerdir. Ancak teknolojik gelişmeler süreç içinde bu ülkeleri ortak bir yöne doğru itecektir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Les partis politiques*, 1951, (Siyasi Partiler, 1970); *Méthodes des sciences sociales*, 1961, (Sosyal Bilimlere Giriş, 1973); *Introduction à la politique*, 1964, ("Politikaya Giriş"); *La Démocratie sans le peuple*, 1967, (Halksız Demokrasi, 1969); *Sociologie de la politique*, 1973, (Siyaset Sosyolojisi, 1975).

DU VIGNEAUD, Vincent
(1901-1978)

ABD'li biyokimyacı. Aminoasitlerden oluşan hormonların yapısını çözümleyerek ilk sentezini gerçekleştirmiştir.

18 Mayıs 1901'de Illinois Eyaleti'nin Chicago kentinde doğdu, 11 Aralık 1978'de New York'ta öldü. 1923'te Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nden diplomasını, 1927'de New York'taki Rochester Üniversitesi'nden biyokimya dalında doktora derecesini aldı. Almanya ve İngiltere'deki çeşitli üniversitelerde araştırmalar yaptıktan sonra 1932'de George Washington Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde biyokimya profesörlüğüne, 1938'de de New York'taki Cornell Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin biyokimya bölümü yöneticiliğine getirildi. 1967'de emekliye ayrılarak, Emeritus profesör sanıyla aynı üniversitede ders vermeyi sürdürdü.

Çalışmalarının ağırlığını aminoasitler üzerinde yoğunlaştıran Du Vigneaud, organizmanın bitkisel ve hayvansal proteinlerde bulunan kükürtlü aminoasitlerden metioninin yapısındaki metil köklerini kullanarak yeni metil bileşikleri sentezleme mekanizmasını inceledi. Ardından hormonların analiz ve sentezine yönelerek, 1942'de bitkisel hormonlar grubundan biyotinin (B_8 ya da H vitamini diye bilinir) yapısını açıkladı ve ertesi yıl bu bulguların ışığında biyotinin sentezi gerçekleştirilebildi.

Du Vigneaud'ya 1955 Nobel Kimya Ödülü kazandıran en önemli çalışması ise yüksek yapılı protein hormonlarının sentezi için yeni umutlar veren araştırmalarıdır. Hipofiz bezinin arka lobundan salgılanan ve doğum sırasında dölyatağının kasılmasını sağlayan ositosin hormonunun kimyasal yapısını 1953'te çözümleyerek, bu hormonun sekiz aminoasitten oluşan basit bir polipeptit olduğunu görmüştü. Ertesi yıl bu yapıya göre ositosin sentezini başararak, aminoasitlerden oluşan proteinlerin de sentez yoluyla üretilebileceğinin ilk kanıtını verdi. Doğal ositosinle aynı etkiyi gösteren bu sentetik hormon bugün kadın-doğum hekimliğinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

• **BAKINIZ:** DALE, SANGER.

DUYAR, Gürdal
(1935)

Türk, heykelci. Portre heykelleriyle ünlüdür.

20 Ağustos 1935'te İstanbul'da doğdu. Haydarpaşa Lisesi'nde okudu. 1955'te İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Bölümü'ne girdi. Önce Belling'in, sonra da Hadi Bara'nın atölyelerinde okudu, 1959'da mezun oldu. Bir süre Fransa ve İsviçre'de çalıştı, heykelci Leon Perrain'in yanında taş işçiliğini geliştirdi. Cenevre ve Lozan'da büstler yaptı. 1963'te yurda döndü.

Tek kişisel sergisini 1968'de açmış, çeşitli karma sergilere katılmıştır. Türkiye Yüksek Heykeltıraşlar Cemiyeti'nin üyesidir. Bütün illere Atatürk Heykeli Yaptırma Kampanyası sırasında, 1964'te Milliyet Gazetesi'nin açtığı proje yarışmasını kazanan heykelciler arasında Gürdal Duyar da yer almıştır. 1965'te Uşak'ta 7,5 m yüksekliğindeki *Atatürk Anıtı*'nı gerçekleştirmiş, ayrıca aynı park içinde bir de *Meçhul Asker Anıtı* yapmıştır.

Daha çok portre-heykeller üzerinde çalışan Duyar'ın özellikle "baş"ları bu alanın yetkin örnekleridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Atatürk Anıtı*, 1965, Uşak; *Atatürk Heykeli*, 1967, Burhaniye/Edremit; *Atatürk Heykeli*, 1967, Alaşehir; *Atatürk Maskı*, 1971, Gülhane Hastanesi, Ankara; *Atatürk ve Madencilik*, 1971, Maden Teknik ve Arama Enstitüsü Bahçesi, Ankara; *Atatürk Heykeli*, 1972, İskenderun; *Bilge'nin Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Güzel İstanbul*, 1974; *Kadın Başı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

DÜHRİNG, Karl Eugen
(1833-1921)

Alman, filozof ve iktisatçı. Toplum sorunlarının çözümünde özdekçi görüşün önemini vurguladı.

12 Ocak 1833'te Berlin'de doğdu, 21 Eylül 1921'de Berlin yakınlarındaki Nowawes'de öldü. Berlin Üniversitesi'nde önce matematik, gökbilim ve mekanik, sonra hukuk öğrenimi gördü. 1856-1859 arasında Berlin'de hukukçu olarak çalıştı, körlüğe varan göz rahatsızlığı yüzünden işini bıraktı. Berlin Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi görerek, 1861'de felsefe doktoru sanını aldı. 1864'te aynı üniversitede ders vermeye başladı; ancak meslekdaşlarıyla çatıştığı ve üniversiteye yoğun eleştiriler yönelttiği için, 1877'de öğretim belgesi geri alındı. Lasallecılar ve Eisenachcılar'ın oluşturduğu Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kuramsal çalkantılar geçirdiği bu dönemde Marx ve Engels'e karşı çıktı. Kimi Sosyal Demokratlar arasında yandaşlar bularak 1899'da *Personalist und Emanzipator* adlı bir süreli yayın çıkartmaya başladı. İleri yaşlarında dine, Yahudiliğe, militarizme, Marxizm'e, Bismarck'ın devlet anlayışına ve genelde üniversitelere yönelttiği eleştirilerini yoğunlaştırdı. Felsefe ve ekonominin yanı sıra, matematik, fizik ve edebiyat alanlarında da yazılar yazdı. Ölümünden sonra E.Döll, onun anısına, Dühring vakfını kurmuştur.

Dühring felsefeye Kant'ın yapıtlarını, özellikle, *Kritik der reinen Vernunft*'u ("Salt Usun Eleştirisi") okuyarak yaklaşmış, onun sorunlara eleştirici bir yöntemle çözüm arayışından etkilenmiştir. Sonra öteki Alman idealistlerini incelemiş, daha sonra pozitivist görüşe ilgi duymuştur. Kant'ın *"phainomen-noumen"* ayrımına karşı çıkan Dühring'e göre felsefenin önemli sorunlarından biri olan bilginin kaynağı en önce araştırılması gereken bir alandır.

Dühring'in ileri sürdüğü kurama göre insan bilgisinin kaynağı doğa bilimlerinin tanımladığı evrenle sınırlıdır. İnsandaki bilinçli etkinlik, cansız varlık alanında mekanik devinimlerden büsbütün ayrıdır. Mekanik sürecin özünü çarpışma oluşturur. Oysa bilinçli devinimde etki dıştan değil "kendiliğinden"dir. Ayrıca bilinçle bilinen yalnız özdeksel varlık alanı değil, yaşam ve onunla ilgili devinim ortamıdır.

Gelenekçi metafiziği yadsımasına karşın, Dühring'in geliştirdiği gerçeklik kuramında da yer yer spekülatif eğilimler görülür. Ona göre felsefe ve doğa bilimleri gerçekleri kavramada eşit olanaklardan yararlanır. Felsefeyle ilgili düşüncelerin üretilmesinde başlıca etken "ussal imgelem"dir. İnsan bu yetiyi kullanarak gerçekliğin bütününü kapsayan bilgiye ulaşabilir.

Dühring, "Sınırlı Sayı Yasası"nın, gerçekliği kavramakta temel yasa olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, düşünülebilen bütün sayılar bütünlüklü ve sonludur; bu yüzden sonsuz ya da belirlenemez bir sayıdan söz etmek olanaksızdır. Bunun gibi, içinde yaşanılan süreden önce, geçmiş olaylar ve evrendeki nesneler de sonludur.

Dühring'e göre tarih, her türlü olay ve nesnenin kökeni olan bir "kaynak varlık"tan, bağdaşıktan ayrışmışa doğru, evrimleşerek gelişir. Fiziksel evrenin yasaları ve özdeği oluşturan atomlar, bir "kaynak varlık"ın değişmez ilke niteliği taşıyan izleridir. Evrenin evrimi yoluyla özgün ve yeni biçimler ortaya çıkacaktır. Değişim olasılıkları sonlu olduğu için evren süreci ya Nietzsche'nin önerdiği gibi sürekli yinelenecek, ya da son bulacaktır.

Dühring'in anlayışına göre insanlar birbirlerine yakınlık duymalarını sağlayacak içgüdülerle donatılmıştır. Bu yüzden işverenle işçinin çıkarlarının çatışmadığı bir "özgür rekabet" yoluyla iki sınıf arasında uyum ve geçim sağlanabilir. Dühring, ekonomiye de bu görüşle yaklaşarak, Darwinci varlık savaşımı kuramını yadsır. Ona göre, insanın mutluluğunu engelleyen yine insan yapısı kurumlardır. Dühring bu yaklaşımla, güce dayalı tüm insan ilişkilerinin ortadan kalktığı bir "özgür toplum" örneği önerir. Uluslar da iktisadi olarak kendilerine yeter duruma gelmeli ve gümrük vergileriyle korunmalıdır.

Din, bütün yanılsamaların beşiğidir."Öbür dünya" kavramı, insanın yaşadığı dünyayı yeterince anlamasını engeller.

Bu görüşleriyle 19. yy'da belli bir popülerlik kazanan Dühring'i Engels kaba maddeci ve ütopyacı sosyalist olarak nitelemiştir. Engels, *Anti-Dühring* adlı yapıtında onun metafiziği yadsımakla birlikte, Hegel'in felsefeye önemli katkısı olan diyalektik yöntemi görmezden gelmesini eleştirmiş; soyut değerlere dayalı bir sosyalizm anlayışının kurulamayacağını söylemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kapital und Arbeit*, 1865, ("Sermaye ve Emek"); *Kritische Geschichte der Philosophie*, 1869, ("Eleştirel Felsefe Tarihi"); *Kursus der National und Socialökonomie*, 1873-1892, ("Ussal ve Toplumsal Ekonomi Dersleri"); *Sache, Leben und Feinde*, 1882, ("Nesneler, Yaşam ve Düşmanlar").

• KAYNAKLAR: F. Engels, *Herrn. E. Dührings Umwälzungen der wissenschaft*, 1878; G.Alberecht, *Eugen Dühring*, 1927.

• BAKINIZ: COMTE, ENGELS, NIETZSCHE.

DÜMBÜLLÜ, İsmail
(1897-1973)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Ortaoyunu ve tuluat geleneğinden yetişmiş son usta oyunculardandır.

İstanbul'da doğdu, 5 Kasım 1973'te aynı kentte öldü. Babası, Sultan Abdülhamid'in koruma görevlilerinden Zeynelabidin Efendi, annesi Çerkez asıllı Fatma Azize'ydi. İlkokulu Üsküdar Ravza-i Terakki' sinde okuduktan sonra Toptaşı Rüştiye-i Askeriyye' sine girdi. Üçüncü sınıftayken tiyatroya olan ilgisi yüzünden okuldan ayrıldı. On altı yaşında, Komik Kel Hasan Efendi'nin Dilküşa Tiyatrosu'na girdi. 1926'ya değin onun yanında çırak olarak tuluat geleneğiyle yetişti. İkinci komik olarak ve Küçük İsmail Efendi, Abdi Efendi, Kavuklu Hamdi Efendi, Komik Naşit Efendi, Abdülrezzak Efendi gibi, zamanın ünlü orta oyuncuları ve Komik-i Şehir'leriyle sahneye çıktı. Ustası Hasan Efendi'nin ölümüyle, ortaoyununun geleneksel kavuğunu ondan devraldı ve Anadolu yakasında, Darültemsil Kumpanyası'nı kurdu. Burada, Darülbedayi'nin Avrupai oyunlarına karşı çıkarak, tuluatı ve daha sonra da ortaoyununu sürdürdü. 1928'de, Tevfik İnce'yle birlikte, Şehzadebaşı Direklerarası Hilal Tiyatrosu'nda yine kendi adına çalışmaya başladı. 1933'ten sonra, ününün yayılması sonucu, Anadolu turnelerine çıkmaya başladı. Komik Naşit Efendi'nin ölümünden sonra ve II.Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarına değin tuluat tiyatrosunun rakipsiz ustası oldu.

Naşit'ten kalan komedilerin bir kısmıyla repertuarını güçlendirdi. 1939-1945 arasında, savaşın getirdiği durgunluk döneminden sonra ilk olarak *Memiş* ve 1948'de Atlas Film'in yaptığı *Dümbüllü Macera Peşinde* adlı dizi filmlerde başrole çıktı, bu filmlerin gördüğü büyük ilgi üzerine *Keloğlan*'ı çevirdi. 1950'de Vedat Örfi Bengü (1900-1953) yönetiminde *Harman Sonu* filminde oynadı. Bu arada, kumpanyasıyla birlikte yeniden Anadolu turnelerine başladı. 1951'de *İncili Çavuş* ve *Ne Sihirdir Ne Keramet* filmlerindeki rolleriyle büyük bir başarı elde etti. Halide Pişkin'le birlikte *Sihirli Define*'de oynadı. Ayrıca, 1954'te *Karakoyun Kızılırmak*, 1956'da *Bayram Gecesi* ve *Nasrettin Hoca ve Timurlenk* filmleriyle sinema oyuncusu olarak ününü artırdı.1968'de jübilesini yaparak tiyatroyu bırakmasına karşın, ölümüne değin geçen süre içinde, İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli kent ve kasabalarında gazino ve tiyatro sahnelerinde, meydanlarda, radyo oyunlarında, tuluat geleneğini sürdürdü.

Tuluatın kendine özgü oyunlarını ustası Hasan Efendi'den sonra aynı kuvvet ve heyecanla yaşatan İsmail Dümbüllü, öğrendiklerini kendine has sanat sevgisi ve fiziksel özellikleriyle kaynaştırarak geleneksel tiyatroda bir "Dümbüllü tarzı" oluşturmuştur.

Türk seyirlik oyun tarihinin en parlak dönemini yaşamış ve belgesel değer taşıyan birçok oyunun ve oyunculuk tekniğinin bu güne aktarılmasını sağlamış son ustalardandır.

• **YAPITLAR (başlıca): Film:** *Memiş*, 1947; *Dümbüllü Macera Peşinde*, 1948; *Keloğlan*, 1948; *Harman Sonu*, 1950; *İncili Çavuş*, 1951; *Ne Sihirdir, Ne Keramet*, 1951; *Sihirli Define*, 1951; *Karakoyun Kızılırmak*, 1954; *Bayram Gecesi*, 1956; *Nasrettin Hoca ve Timurlenk*, 1956.

• **KAYNAKLAR:** S.Yaver Ataman, *Dümbüllü İsmail Efendi*, 1975.

DÜNDAR BEY
(? -1324)

Türk beyi. Hamidoğulları Beyliği'nin kurucusudur.

Feleküddin Dündar Bey'in doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. 1324'te Antalya'da öldü. III. Kılıç Arslan döneminde (1204-1205) Anadolu'ya gelen Türkmenler'den Hamid Bey'in torunu, Göller Bölgesi'ndeki uç beylerinden İlyas Bey'in oğludur.

13.yy sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlılar'ın egemenliği altına girdiği dönemde batıdaki Türkmen aşiretleri de kendi başlarının çaresine bakıyorlardı. Bu dönemde Dündar Bey Isparta ve Eğridir çevresinde yaşayan aşiretleri birleştirerek 1301'de dedesinin adını verdiği bir beylik kurdu. Eğridir'i bayındır duruma getirerek yönetim merkezi yaptı ve adını Felekâbâd olarak değiştirdi.İlhanlılar' ın egemenliğini tanıyıp her yıl vergi ödedi. Bir yandan da beyliğinin topraklarını genişletip 1301'de Antalya'yı ele geçirerek yönetimini kardeşi Yunus Bey'e verdi. 1314'te Anadolu beylerini denetlemek üzere yöreye gelen İlhanlı beylerbeyi Emir Çoban'a bağlılığını gösterip hediyeler sundu. Aynı yıl İlhanlı hükümdarı Olcaytu adına para bastırdı.

1317'de Olcaytu'nun ölümü ve yerine çocuk yaştaki oğlu Ebû Said Bahadır'ın geçmesi üzerine çıkan karışıklıktan yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Aydın, Saruhan ve Menteşe beylerini kendine bağlayıp sultan sanını aldı. Ama İlhanlılar'ın Anadolu'daki karışıklıkları bastırmakla görevlendirdiği Emir Timurtaş (Demirtaş), başkaldıran beyleri tek tek safdışı bırakarak Dündar Bey'in üzerine yürüdü. Bunun üzerine Antalya'ya kaçan Dündar Bey, Antalya'yı yöneten yeğeni Mahmud Bey tarafından Timurtaş'a teslim edildi. Dündar Bey'i öldürten Timurtaş, 1324'te beyliğe son verdi.

Timurtaş, 1327'de Memluk hükümdarı Melik Nâsır Muhammed'e sığınınca, Dündar Bey'in oğlu Hızır Bey yönetimi ele geçirerek Hamidoğulları Beyliği'ni yeniden canlandırdı.

Albrecht Dürer

DÜRER, Albrecht
(1471-1528)

İtalyan ustaların etkisi

Alman, ressam. İtalyan Rönesansı'nın kuramsal içeriğini ve biçimsel özelliklerini Kuzey Avrupa'ya özgü resim dilinde özümsemiş ilk ve tek Alman sanatçıdır.

21 Mayıs 1471'de Nürnberg'te doğdu, 6 Nisan 1528'de aynı kentte öldü. Babası, Macaristan'da doğmuş bir kuyumcu idi. Dürer bir süre babasının yanında çırak olarak çalıştı. 1486-1490 arasında Nürnbergli ressam Michael Wolgemut'un (1434-1519) atölyesinde resim öğrendi. 1492'ye değin gezginci ressam olarak çeşitli bölge ve kentleri dolaştığı sanılmaktadır. 1492-1493 arasında Basel'de tahta baskı atölyelerinde çalıştı. Terence'in komedilerini, Chavalier de la Tour Landry'nin genç bir kızın eğitimini konu alan yapıtını ve Sebastian Brandt'ın *Das Narrenschyff* adlı yergisel yapıtını resimledi. 1494'te Venedik, Mantua ve Padova'yı kapsayan bir İtalya gezisinden sonra Nürnberg'te kendi atölyesini açtı. 1505'te ikinci kez gittiği İtalya'da iki yıl kaldı. Giovanni Bellini ile tanıştı. Dönüşünde matematik, geometri, Latince ve edebiyat gibi konularda bilgisini derinleştirdi. Onun, İtalyan sanatçılarından esinlenerek giriştiği bu bilgilenme eylemi Alman sanatçıları için yeni bir olaydı. 1512'de İmparator Maximilian'a saray ressamı atandı. 1512-1520 arasında imparator için çeşitli dekorasyon uygulamaları yaptı. Saray ressamlığı V. Karl'ın döneminde de sürdü. 1520'de kralın taç giyme töreni için gittiği Kuzey Batı Avrupa'da Antwerp, Brüksel, Köln, Middelburg, Bruges, Rotterdam ve Ghent gibi kentleri gezdi ve buralarda büyük bir saygıyla karşılandı. 1521'de Nürnberg'e döndü. Ölene değin çalışmasını kesintisiz sürdürdü.

Mahşer dizisi

Dürer, tahta baskı, metal gravür, yağlıboya desen gibi döneminin resim türlerinin her birinde sayısız yapıtlar vermiştir. Resimde ölçü ve oran kuramları, surla çevrili kentlerin savunulması gibi çeşitli konularda kitaplar da yazmıştır. Ancak asıl yeteneğini bu türün en yetkin örneklerini verdiği baskı ve desen alanlarında göstermiş, resim tarihinin en büyük birkaç ustasından biri olmuştur.

Dürer'in çıraklık döneminin ürünleri, genel olarak Gotik sonrası desen anlayışıyla Michael Wolgemut ve 1457-1472 arası etkin olan Hans Pleydenwurff gibi Nürnbergli ustaların etkisi altındadır. Bu dönemde tahta baskılar dışında daha çok Nürnberg ve çevresini konu alan suluboyalar yapmıştır.

Basel'de kaldığı sıra ürettiği kitap resimlerinde ve tahta baskılarında geliştirdiği, mekânın düzenlenmesi yöntemleri, Hollandalı ressamlardan Dieric Bouts (öl.1475) ve Geertgen tot sint Jans'ın (ykş. 1460-ykş.1490) bu konudaki özelliklerini anımsatır. Bu nedenle Dürer'in gezginci ressam olarak Hollanda ve Belçika'ya gittiğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak özgür, canlı ve grotesk bir üslup sergileyen bu baskıların temel etki kaynağı Alman ressam ve gravürcü Martin Schongauer'dir (ykş. 1430-1490).

Dürer ilk İtalya gezisinde Pollaiuolo, Lorenzo di Credi (ykş.1458-1537) Bellini ve özellikle de Mantegna'dan etkilenmiştir. Ancak bu etki İtalyan ustaların tarihsel olayları gerçeklerine uygun olarak betimleyişlerinden ya da Yunan mitolojisine karşı besledikleri tutkudan değil, dünyaya bakış açılarının genişliğinden, doğa ve insan figürünü temsil etmek için geliştirdikleri biçimsel yöntemlerden kaynaklanır. İtalyanlar'ın hümanist ve maddesel yaklaşımla geliştirdikleri anıtsal biçim ve kuruluş, Kuzey'in -gotik üsluplaştırma özelliklerinden hâlâ kurtulamamış- ruhsal amaçlı biçimciliğinin çok üstündeydi. Bu yüzden içerik ve konunun, doğa ve akıl dengesi içinde bütünleşmesine olanak tanıdığı gibi, ideal insan vücudunun güzelliği kadar insanın duygu ve anlatım özelliklerinin gerçeğe daha uygun bir biçimde betimlenmesini de sağlıyordu.

Bu etkiler sonucu Dürer'in resimlerinde figür ve mekân ilişkileri daha doğal bir görünüm kazandı. Mekân, figürlerin rahatça hareket etmelerine olanak tanıyan bir genişliğe ve derinliğe kavuştu. Mantegna'nın, çevresinden kesin olarak ayrılmış heykelsi biçimi, Dürer'de Kuzey karakterinin lirik ve ruhsal özellikleriyle birleşerek daha yumuşak ve duyumsal bir içeriğe ulaştı. Bugün Prado Müzesi'nde bulunan 1498 tarihli *Kendi Portresi* bu biçimsel değişimi yansıtan örneklerin en yetkinidir. Dürer yağlıboyada yaptığı bu teknik aşamaya karşın, aynı sıralarda dizi halinde ürettiği tahta baskılarda Kuzey Avrupa'da gelenekselleşmiş Orta Çağ temalarına bağlı kaldı.

Mahşer dizisi

On beş adet tahta baskıdan oluşan *Mahşer* dizisi yalnızca Dürer'in en önemli başyapıtlarından biri değil, aynı zamanda Alman resim sanatının da en büyük aşamalarından birinin örneğidir. Her biri kendi başına yetkin bir resim olan baskılar, bir bütün olarak daha da etkilidir. Bu dizi Almanya'nın Reform öncesinde yaşadığı toplumsal bunalımı ve dinsel kimlik sorununu çözememiş olmaktan kaynaklanan rahatsızlıkları gerek duygusal, gerekse düşünsel düzeyde büyük bir içtenlikle yansıtır. Yapıt, Orta Çağ kitap resimlemeleri ile Schongauer'in biçimsel özelliklerinin özümsenmesine dayanan Alman grafik sanatlar geleneği ve İtalyanlar'ın biçime dramatik bir boyut kazandırmak için geliştirdikleri kompozisyon

ve anlatım yöntemlerinin bir bireşimi niteliğindedir. Dürer bu konudaki teknik becerisini, gerçek ve hayali kaynaklardan gelen öğeleri en dışavurumcu (ekspresyonist) biçimde bütünleştirerek kanıtlar. Ancak, kitap resimleme geleneği etkilerinin daha belirgin bir biçimde izlendiği hayali bölümlerdeki yoğun şiddet duygusu, sanatçının iç çelişkilerinin olduğu kadar yansıtmak istediği çarpıcı etkinin de temel anlatım aracıdır.

Dürer, gene bu yılların ürünü olan gravürlerinde daha hümanist nitelikteki görüşlerini dile getirmiştir. Desenin sert ve sivri bir uç aracılığıyla metal plakaların yüzeyine kazılmasına dayanan metal baskılar, tahtabaskılara oranla daha fazla bir özen gerektirir. Bu metal baskılarda duyumsal ve cinsel yönleri özellikle vurgulanmış bir çıplak kadın figürü tipinin geliştirildiği görülür. Raffaello, Giorgione ve Titian gibi Antik Yunan dünyasının ideal güzellik ölçülerini yorumlayan İtalyan ustalarının izlerini de taşıyan bu figürde, duyumsal çekicilik ve güzellik kavramı birbiri ile özdeşleşen bir boyut kazanır. Dönemin toplumunun, çıplaklık düşüncesine karşı beslediği önyargıyı aşmak, ancak bu klasik idealist ölçülere başvurmakla olasıydı.

Dürer ikinci İtalya gezisinde yaptığı *Gül Çelenkleri Festivali* ve bunu izleyen dinsel konulu yapıtlarında İtalya Rönesansı'nın klasik üslubunu bütünüyle özümsediğini gösteren bir olgunluk sergiler. Venedik resminin renkçiliğini ve Giorgione'nin anıtsal kompozisyon düzenlerini Kuzey resmine özgü bir dirimsellikle biçime dökmüştür. Sınırlar kesin olarak belirlenmiş ve desen özelliklerinin vurgulanmasıyla çevreden ayrılmış heykelsi bir hacimcilik anlayışı yerine, resimsel ve boyasal niteliklerin Leonardo da Vinci'yi çağrıştıran bir boyut içinde işlendiği yeni bir üslup geliştirmiştir. Bu dönem desenleri de, daha öncesinin sert ve kesin çizgileri yerine, figürlerin canlılığının ve hareketliliğinin içten bir anlatımla betimlenmesini öngören yeni bir çizgi kıvraklığı ile belirginlik kazanır.

◄ *Gravürleri*

Dürer'in resim kuramı ve özellikle de figürün biçimlendirilmesindeki temel oransal ölçülere gösterdiği ilgi ve bu yönde yaptığı araştırmalar, resmini de etkilemiştir. Örneğin hem gravür hem de yağlıboya

Kuzey Avrupa Resmi

Sanat tarihçileri ve kuramcıları Rönesans'la birlikte tarihsel bir boyut kazanan Batı Avrupa sanatının niteliklerini Kuzey ve Güney karakteri ya da Alman ve İtalyan sanatları karşıtlığı kapsamı içinde incelemişlerdir. Önceleri yalnız Rönesans sanatı için kullanılan bu karşıt nitelikleri içeren deyimler giderek zamandan bağımsız bir boyut içinde yalnızca belli bir bölgenin sanatı için kullanılır duruma gelmiştir. Genellikle Fransa, Hollanda, Almanya, Avusturya ve İskandinav sanatları için kullanılan Kuzey sanatı deyimiyle anlatılmak istenen üslupsal özellikler şunlardır: 1) Öznel ve duygusal anlatıma ağırlık verilmesi: Kuzey sanatının temelinde öznenin oluşum ya da yaşanan deney içindeki kendine özgü değer ve davranışları yatar. Bu nedenle, his, heyecan ve coşku ile beslenmiş bir dirimsellik sergilenir. Öznel değerler yüceltilir.

Gerçeğe bir iç derinlik kazandırmak kaygısı güdülür. Bu özellik Dürer'de duygusal bir arayış, Grünewald'de* ise eşyaya insan canlılığı kazandırmak tutkusu olarak görülür. Öteki bazı Kuzeyli sanatçılarda da nakış ve süsleme işçiliğinin tutkuyla izlenmesi olarak belirginlik kazanır. Tümünde biçimi aşan bir gerçek ya da tinsellik arayışı egemendir. 2) Bireysel özelliklerin vurgulanması: Kuzey sanatı olağan, alışılagelmiş genel biçimler yerine özel olanın ve kişiliğin öncelliğinin vurgulandığı bir yapıya sahiptir. Bu, ele alınan nesne, figür ya da doğa görüntüsünün kendine özgü yapısından gelen bireysel özelliklerin olduğu gibi betimlenmesi anlamına gelir. Örneğin bir portrede yara-bere izleri, kırışıklıklar ve bu gibi biçimsel özellikler ile bireyin görünüşünü belirleyen özellikler aslına bağlı kalınarak verilir. Dolayısıyla Kuzey sanatı gerçekçilik, doğruluk ve aslına uygunluk duygularının ağır bastığı bir anlayıştır. 3) Anlatımcılık: Kuzey sanatında konunun, figürün ya da nesnenin ifadesel özelliklerinin verilmesi ve içeriğin bu yönde biçimlendirilmesi, salt biçimsel kaygılardan önce gelir. Belli bir güzellik duygusu uyandırmak ya da biçimi idealize etmek gibi kaygılardan uzak kalınır. Anlatımı daha vurucu ve etkileyici kılmak için biçimin bu yönde bozulması sık sık başvurulan bir yoldur. Sanatçı dışavurumcu (ekspresyonist) bir tutumla doğrudan doğruya kendini anlatmayı amaçlayabileceği gibi, konuyu da izleyicide belli duygular yaratacak ya da etkiler elde edecek biçimde işler. Grünewald'in Isenheim Altar resmi ve Dürer'in Apolcalypse dizisi Alman anlatımcılığının en çarpıcı örneklerinin başında gelir. 4) İçgüdüsel ve sezgisel yaklaşım: Kuzeyli sanatçı denge, ölçü, uyum gibi Antik kökenli klasikçi kavramlarla hareket etmez. Zihnin dizgeleyiciliğinin sınırlayıcı etkisi altına girmek istemez. Biçimsel kuralları dikkate almaktan kaçınır. Yeniliği, karmaşıklığı, düzensizliği yeğler. Bu yüzden Kuzey sanatı analitik çözümlemelere fazlaca olanak tanımayan bir yapıya sahiptir; dengesizlik, düzensizlik, orantıdan bağımsız bir devingenlik ve organik bir nitelik içerir. 5) Ayrıntının önemsenmesi: Kuzey resminde her nesneyi en ince ayrıntısına dek betimleme tutkusu temel bir rol oynar. Bu tutku bazen konunun daha iyi anlaşılmasını önleyecek, kuyumculuk benzeri bir işçilikle, bazen de katışıksız bir süslemeyle sonuçlanabilir.

olarak uyguladığı *Adem ve Havva*'larda figürler incelmiş, bireysel özellikler yerine genel özellikler baskın kılınmış ve hareketler daha dengeli bir kuruluşa göre düzenlenmiştir. Çizgiler akıcı ve devingendir. El kol hareketleri ile yüz anlatımları sinirli ve utangaç bir havayı yansıtır. Daha öncekilere oranla bu resimlerin içerdiği etki daha liriktir.

En ünlü gravürleri

Dürer'in "oyma gravürün başyapıtı" diye anılan üçlü gravürü, onun sanatında doruk noktasına ulaştığı bir dönemin ürünüdür. *Şövalye, Ölüm ve Şeytan, Aziz Hieronymus Odasında* ve *Melankoli I* adlı gravürlerden oluşan bu üçlü, sanatının tüm biçimsel kaygılarını ve onun yaşama bakış açısını yetkinlikle ve anlaşılması güç simgesel bir dille yansıtır. Üç gravür de bütünüyle dinsel yapıtlar değildir. Ayrıca her üçünün konusu da birbirinden farklıdır. Ancak birbirine bağlı bir düşünceler bütününün üç ayrı bölümü olarak ele alındıklarından Dürer'in dinsel bakış açısını yansıttıkları varsayılır. Gene bu gravürlerin yapıldığı 1513-1514 yıllarının Reform hareketinin önderi Luther'in düşüncelerinin olgunlaştığı döneme rastlamasından hareketle, Dürer'in toplumu aydınlığa kavuşturacak bu din önderinin sorunlarını kişisel bir açıdan ele aldığını ileri sürenler de vardır.

Alegoriler

Gerçekte bu üç gravür "erdem" alegorisini Orta Çağ'ın sınıflamalarına göre üç farklı etkinlik biçimi içinde işler. İlki "karar" ve "eylem" etkinliklerinin yönlendirdiği dünyasal-Hıristiyan yaşamını konu alır. İkincisi Aziz'in Tanrı ile olan kutsal ilişkilerinin kapsamı içinde ruhsal dünyayı yorumlar. *Melankoli* ise sanatın hayalgücü, bilimin ise akılcılıkla beslenen dünyasında bir başına kalmış aydının çelişkiler içindeki konumunu betimler. Öte yandan tümü de, kaderin getirdiği "son"un kaçınılmazlığına duyulan inancı vurgular. Günahların satın alınması gibi yozlaşmış dinsel uygulamalara şiddetle karşı çıkan iyi Hıristiyan ahlakını temsil eden şövalye, kendine eşlik eden türlü tehlikeye aldırmaksızın yoluna devam eder. Ona kötülük etmek isteyen güçlerin farkındadır, ama bunlara aldırmaz. Çünkü her şey önceden belirlenmiştir, alınyazısına göre olacağına varacaktır.

Zamanı simgeleyen kum saati her üç yapıtta da yinelenen tek öğedir. İlkinde ölümü temsil eden figürün elindedir ve anlamı açıktır. Ancak şövalye belli bir zaman bilinci ile hareket ediyor değildir. Aziz Hieronymus'un ölümsüz ruhu için zamanın bir anlamı yoktur. Gerçekte jeoloji uzmanı ve *İncil* çevirmeni olan bu aziz, Hıristiyanlık'ın doğru yorumunun simgesidir. *Melankoli*'deki figür için ise zaman, en büyük işkencedir. Üstelik, çevredeki çeşitli aletlerle de beslenen "zaman" ve "ölçü" kavramları, güncel yaşamın doyumsuzluğunu, gerçekçiliğini, ve hatta anlamsızlığını vurgular. Resmin ümitsizlik ve endişe dolu havası içinde kuram ve uygulama, bu iki duygunun her ikisini de anlamsız kılacak biçimde birbirinden ayrılmıştır.

Dürer yalnızca Alman ressamlarının en büyüğü değil, aynı zamanda Rönesans'ın ve Reform döneminin de en büyük ustalarından biridir. Onun sanatının temel özellikleri olan yaratıcılık ve dirimsellik, ölümünü izleyen yıllarda Alman sanatının en etkili ve biçimleyici güçlerini oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Babasının Portresi*, 1490, Uffizi Galerisi, Floransa; *Kendi Portresi*, 1493, Louvre, Paris; *Tirol Manzarası*, 1495, Ashmolean Müzesi, Oxford, İngiltere; *Kendi Portresi*, 1498, Prado, Madrid; *Kendi Portresi*, 1500, Eski Pinakotek, Münih; *Genç Bir Kadın Portresi*, 1505, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Kanaryalı Bakire Meryem*, 1506, Deutsches Museum, Berlin; *Gül Çelenkleri Festivali*, yks. 1506, Prag Müzesi; *Adem ve Havva*, 1507, Prado, Madrid; *Kutsal Üçlüye Hayranlık*, 1511, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Dört Havari*, 1526, Eski Pinakotek, Münih. **Gravür:** *Savurgan Oğul*, 1497; *Deniz Canavarı*, 1498; *Mahşer* dizisi, 1498, *(Dört Atlı, Aziz Michael Canavarla Dövüşüyor, Babil Fahişesi, Yedi Başlı Canavar); Adem ve Havva*, 1504; *Şövalye, Ölüm ve Şeytan*, 1513; *Aziz Hieronymus* Odasında, 1514; *Melankoli*, 1514; *Rotterdam'lı Erasmus*, 1526. **Kitap:** *Underweysung der Messung mit dem Zirkel und Richtscheyt in Linien, Ebenen und ganzen Körpern*, 1525, ("Çizgi, Düzlem ve Cisimlerin Pergel ve Mastarla Ölçülmesi Üzerine"); *Etliche Unterricht zur Befestigung der Stett, Schloss und Flecken*, 1527, ("Arazi, Saray ve Kentlerin Savunulması Üzerine Çalışmalar"); *Vier Bücher von menschlicher Proportion*, 1528, ("İnsan Vücudunun Oranları Üzerine Dört Kitap").

• **KAYNAKLAR:** J.Beer, *Albrecht Dürer als Maler*, 1953; M.Brion, *Albrecht Dürer*, 1960; A.M.Cetto, *Watercolours by Albrecht Dürer*, 1954; D.Dogson, *Albrecht Dürer*, 1926; E.Flechsig, *Albrecht Dürer*, 2 cilt, 1928-1929; M.J.Friedländer, *Albrecht Dürer*, 1921; K.A.Knappe (der.), *Dürer: the Complete Engravings, Etchings and Woodcuts*, 1965; M.Levey, *Dürer*, 1964; Th.Musper, *Albrecht Dürer*, 1952; E.Panofsky, *The Life and Art of Albrecht Dürer*, 1955; E.Panofsky (F.Saxl ile), *Dürer's Melencolia* I, 1923; H.Pastoureau, *Albert Dürer: dessins*, 1963; M.Steck, *Dürer and his World*, 1964; W. Waetzoldt, *Dürer und seine Zeit*, 1935; H.Wölfflin, *Die Kunst Albrecht Dürers*, 1905.

• **BAKINIZ:** Giovanni BELLINI, GIORGIONE, MANTEGNA, LEONARDO DA VINCI, PISANELLO, SCHONGAUER.

DÜRRENMATT, Friedrich (1921)

İsviçreli tiyatro yazarı. Yapıtlarıyla Brecht'den sonra Alman dilinde yazan en önemli çağdaş yazar olmuştur.

5 Ocak 1921'de Bern yakınlarında Konolfingen' de doğdu. Babası bir Protestan rahibi, büyükbabası Ulrich Dürrenmatt ise özellikle taşlamalarıyla tanınan bir yazardı. Dürrenmatt liseyi Bern'de bitirdi. Bern ve Zürih üniversitelerinde felsefe, Alman edebiyatı ve doğa bilimleri okudu. Amacı ressam olmaktı. Bir süre, Zürih'te çıkan *Weltwoche* adlı gazetede desinatör ve grafikçi olarak çalıştı. Aynı zamanda da tiyatro eleştirileri, kabare metinleri ve radyo oyunları yazdı. 1947'de tiyatro oyuncusu Lotti Geissler ile evlendi. 1952'de Neuchatel'e yerleşti. Halen serbest yazar olarak orada yaşamaktadır.

Dürrenmatt'ın yazar olarak dünya ölçüsünde ün kazanması 1950'lerde yazdığı komedileriyle olmuştur. Daha önce yazdığı iki tiyatro yapıtı ve *Die Stadt* ("Kent") adı altında topladığı öyküleri ise üslup açısından bunlardan değişiktir ve fazla önemli değildir. İlk oyunlarının konuları *İncil*'den kaynaklanır. 1949'da Basel'de sahnelenen *Romulus der Grosse* (Büyük Romulus) adlı komedisinde Dürrenmatt ge-

rek konu, gerekse kullandığı dil ve sahne tekniği açısından büyük bir aşama yapmış, yaşadığı çağın güncel sorunlarına yönelmiştir.

Dürrenmatt'ın tiyatro yapıtlarının dışında beş tane de romanı vardır. Bunlardan *Der Richter und sein Henker* (Yargıç ve Celladı), *Der Verdacht* (Şüphe) ve *Das Versprechen* (Yemin) suç ve suçluluk sorununu işleyen polis romanlarıdır. Hem öykü hem de radyo oyunu biçiminde iki kez yazdığı *Die Panne* (Hüküm Gecesi) adlı yapıtında da gene aynı konuyu ele alır. *Grieche sucht Griechin* (Yunanlı Bir Kız Aranıyor) ise Dürrenmatt'ın "düzyazıyla yazılmış bir komedi" olarak nitelediği bir romandır. Bunlar dışında ona çeşitli ödüller kazandırmış sekiz tane de radyo oyunu bulunmaktadır.

Dürrenmatt'ın, Almanca yazında Brecht'den sonra gelen en önemli çağdaş tiyatro yazarı olarak anılmasına yol açan özellikle *Der Besuch der alten Dame* (Yaşlı Bayanın Ziyareti) ve *Die Physiker* (Fizikçiler) adlı komedileri olmuştur. *Yaşlı Bayanın Ziyareti*'nde, tüketime dayalı refah toplumlarında paranın değer yargıları üstündeki olumsuz etkisi eleştirilir, ayrıca gene suçlu-yargıç sorunsalı ele alınarak bu kavramların görece ve değişken oluşu işlenir. *Fizikçiler*'de ise ana konu, Brecht'in *Galilei'nin Yaşamı* ve çağdaş Alman yazarı Kipphardt'ın *Oppenheimer* oyunlarında olduğu gibi, bilim adamının taşıdığı sorumluluk ve bilimin kötü amaçlarla kullanılabileceğidir. Dürrenmatt'a göre günümüzde suç tek tek insanları aşmaktadır, suçun gerçek sahibi belli değildir. Bugünün insanları kendilerini suçun içinde bulurlar. Onların bu durumunu ise Dürrenmatt ancak gülmecenin yansıtabileceğini savunur. Bu, insanların içinde bulundukları trajik durumu da vurgulayan bir gülmecedir.

Dürrenmatt, sanat ve tiyatro anlayışını *Theaterprobleme* ("Tiyatro Sorunları") adı altında topladığı kuramsal yazılarında açıklar. Ona göre, çağımızın tiyatrosunun görevi somut olanı canlandırmaktır, bunu ancak gülmece yapabileceğinden, günümüz için geçerli tek tiyatro biçimi komedi olabilir. Dürrenmatt, Aristophanes'in esprili buluşlara dayanan gülmece anlayışını ve Avusturyalı komedi yazarı Nestroy'un komedilerini örnek alır. Yapıtlarını paradokslar üstüne kurar. Bu karşıtlıklardan doğan gülmece öğesini giderek *grotesk*'e (kaba komedi) dönüşecek biçimde abartır. İnsanların düşünceleriyle davranışları arasındaki uçurumu göstererek, seyirciyi güldürürken düşündürmek, dünyayı eleştirebilmesini sağlamak ister. *Grotesk* öğelere dayanan oyunlarıyla Uyumsuzluk tiyatrosunun bir başka boyutunu oluşturur. Epik tiyatronun öğelerinden çok yararlanmış olmasına karşın, bu görüşüyle Brecht'den ayrılır. Onun gibi, sahnede dünyanın değişebilirliğini göstererek seyircinin de değişmesinin sağlanabileceğine inanmaz. Çünkü ona göre yaşanılan dünya anlamsızdır, düzenini yitirmiştir. İnsanlar da bu dünyayı biçimlendirme, değiştirme yeteneğinden yoksundur. Tek yapabilecekleri bu dünyaya katlanmaktır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Der Richter und sein Henker*, 1952, (Yargıç ve Celladı); *Der Verdacht*, 1953, (Şüphe); *Grieche sucht Griechin*, 1955, (Yunanlı Bir Kız Aranıyor); *Das Versprechen*, 1958, (Yemin), **Oyun:** *Es steht geschrieben*, 1947, ("Kutsal Kitap Der ki"); *Romulus der Grosse*, 1949, (Büyük Romulus); *Die Ehe des Herrn Mississippi*, 1952, (Bay Mississippi'nin Evliliği); *Ein Engel kommt nach Babylon*, 1953, (Babil'e Bir Melek İniyor); *Herkules und der Stall des Augias*, 1954, ("Herkül ve Augias'ın Ahırı"); *Der Besuch der alten Dame*, 1956, (İhtiyar Bayan'ın Ziyareti); *Frank V.*, 1960, (Beşinci Frank); *Die Physiker*, 1962, (Fizikçiler); *Der Meteor*, 1966, ("Göktaşı"). **Radyo oyunu:** *Um des Esels Schatten*, 1951, ("Eşeğin Gölgesi Davası"); *Die Panne*, 1956, (Hüküm Gecesi); *Des Unternehmen der Wega*, 1958, ("Wega Harekâtı"); *Stranitzky und der Nationalheld*, 1959, ("Stranitzky ve Ulusal Kahraman"); *Der Doppelgaenger*, 1960. **Kuramsal Yazılar:** *Theaterprobleme*, 1955, ("Tiyatro Sorunları").

• **KAYNAKLAR:** A.Arnold, *Friedrich Dürrenmatt*, 1969; G.Aytaç, *Çağdaş Alman Edebiyatı Tarihi*, 1983; H.Baenziger, *Frisch und Dürrenmatt*, 1960; E.Brock-Sulzer, *Friedrich Dürrenmatt*, 1964; R.Grimm, *Der unbequeme Dürrenmatt*, 1963; U.Jenny, "Dürrenmatt", *Friedrichs Dramatiker des Welttheaters*, 1965; H.Mayer, *Dürrenmatt und Frisch*, 1965.

• **BAKINIZ:** BECKETT, BRECHT.

Antonín Dvořák

DVOŘÁK, Antonín
(1841-1904)

Çek, besteci. Ulusal Çek müziğinin en önemli temsilcisidir.

8 Eylül 1841'de Prag'ın kuzeyinde Nelahozeves köyünde doğdu, 1 Mayıs 1904'te Prag'da öldü. Müziksever bir babanın oğluydu, İlk müzik derslerini köy öğretmeninden aldı. Altı yaşında keman çalmaya başladı. Aile dostlarının onu geleceğin müzikçisi olarak görmelerine karşın oğlunun müziği meslek edinmesini istemeyen babası bir dizi önlem almaktan geri kalmadıysa da gene de onun müziğe olan tutkusunu azaltamadı. Zengin bir akraba müzik öğreniminin giderlerini üstlenince, Dvořák 16 yaşında Prag Konservatuvarı'na girdi.

O yıllarda Çekoslovakya, Avusturya İmparatorluğu içinde bulunduğundan Prag'da öğrenim görmek Çekler için kolay değildi. Ancak Dvořák üstün

yeteneğiyle kendini kabul ettirdi ve okulu iki yıl içinde bitirmeyi başardı. Önce bir dans topluluğunda, daha sonra da Çek Ulusal Tiyatrosu Orkestrası'nda viyola çalmaya başladı.

Gençlik yılları yoksulluk içinde geçti. Kendinden önceki kimi bestecileri tanıma olanağı bulamadı. Beethoven'ın senfonilerinden birini dinlediğinde yirmi bir yaşındaydı. Bu arada beste denemeleri yaptıysa da daha sonra bunların tümünü yaktı.Tiyatro Orkestrası'nın yanı sıra akşamları müzikli bir eğlence yerinde de çalışmaya başladı. Pazar günleri de kilisede org çalıyordu. Böylece parasal durumu düzeldi. Bu arada, Schubert'i anımsatır bir kolaylıkla, şarkılar yazmaya başladı. Bunlarda, Çek halkının acılarını dile getirdi. Dikkatleri üstüne çeken ve ona ün kazandıran ilk yapıtı *Hymnus*'tur. Bunu, Çekler'in geçmişte Avusturyalılar'a karşı giriştikleri savaşı anlatan bir şiirden esinlenerek bestelemişti.

1875'te Avusturya Devleti'nden bir burs kazanarak Viyana'ya gitti. Burada çağın ünlü bestecilerinden Eduard Hanslick (1825-1904), Victor Herbert (1859-1924) ve Brahms'la tanıştı. Özellikle Brahms'ın öğütlerinden yararlanarak ulusunun yerel müziğine yöneldi. Bu arada ilk ürünlerinden olan *Slav Dansları* büyük başarı kazandı. 1876'da kızının ölümü üzerine bestelediği *Stabat Mater* ise Dvořák'a dünya çapında bir ün sağladı. Çağrılı gittiği İngiltere'de kendisine, Cambridge Üniversitesi tarafından onursal müzik doktorluğu unvanı verildi.

Prag Konservatuvarı kompozisyon öğretmenliğine atandığı 1891 yılı sonlarında, o yıl açılan Ulusal New York Konservatuvarı'nın çağrılısı olarak Amerika'ya gitti ve bu kurumun yöneticiliğine getirildi. *From the New World* (Yeni Dünyadan) adlı senfonisini 1893'te bu ülkede besteledi.

1895'te Çekoslovakya'ya döndü. Prag Konservatuvarı'nın başına geçti. 1904'te ilk Ulusal Müzik Şenliği'ni düzenledi. Ancak şenliğin başlayacağı gün Prag'da öldü. Çekoslovakya'nın ulusal kahramanı olarak büyük bir törenle toprağa verildi.

Çekoslovakya'da Ulusal Müzik

Çekoslovakya'nın I.Dünya Savaşı sonunda bağımsız bir ülke olarak kurulmasından önce, Bohemya ve Moravya gibi bölgeler, kendilerine özgü bir kültürel yaşam sürdürmüşlerdir. Özellikle Bohemyalı müzikçiler, Avrupa müziğinde önemli bir yere sahiptir. Hıristiyanlık öncesinin kimi öğeleriyle karışmış olduğu sanılan dinsel vokal müzik, Hıristiyanlık'la ilk ilişkilerin görülmesiyle birlikte gelişmeye başlamış, 20.yy'a değin yaygın bir etkinlik olarak sürmüştür. Ancak, çeşitli siyasal ve dinsel nedenler, 15. ve 16.yy'larda çalgı müziğinin gelişimini ve Avrupa'daki yeni anlayışlara katılımı görece sınırlamıştır.

Bununla birlikte, müzik, hemen her zaman, kent ve köylerdeki okullarda, evlerde sürdürülen yaygın bir etkinlik olmuştur. Ülkenin seçkin müzikçilerinin toplandığı Prag'da ise, 1616'da bir Collegium Musicum kurulmuştur.
17.yy'da yetişen önemli Bohemyalı müzikçiler arasında, İtalya'da gelişmekte olan opera ve sonat gibi türlerde yapıtlar vermiş olan Andreas Hammerschmidt (1611-1675) ve Heinrich Johan Franz von Biber (1644-1704) ile Gluck* ve Tartini'nin* öğretmeni olan Bohuslav Černohorský (1684-1742) bulunur. Bohemya müziğinin giderek canlandığı 18.yy'da ise, Avrupa müziğinde önemli bir yer tutan Stamitz'in* yanı sıra, Jan Ladislav Dussek (1760-1812), Georg Antonin Benda (1722-1795) ve Johann Wenzel Tomaschek (1774-1850) gibi besteciler yer alır. Ayrıca, birçok virtüöz ve orkestra yöneticisi yetişmiş, özellikle 1811'de Prag Konservatuvarı'nın kurulmasıyla Bohemya'nın Avrupa müziğine bu yöndeki katkısı giderek artmıştır.

19.yy'ın ortalarından başlayarak, pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, Çekoslovakya müziğinde de ulusal bir eğilim ağırlık kazanmıştır. Schumann*, Liszt* ve Chopin* gibi romantik bestecilerin de, yoğun bir duygusal anlatıma ulaşmak için yerli kaynaklara başvurdukları görülür. 19.yy'ın ikinci yarısında gelişmeye başlayan ulusal müzik hareketlerinde, ulusal kaynaklardan bilinçle yararlanma yoluna gidilmiştir. Böyle bir eğilimin doğmasına yol açan başlıca etkenler, güçlenmekte olan ulusal siyasal duygular ile sanatta ilkel kaynaklara dönme isteğidir. 16.yy'dan beri Habsburg egemenliğinde bulunan ve kendi içinde sürekliliğini korumuş olmakla birlikte İtalyan ve özellikle Alman etkileri karşısında ikincil kalmış bir müzik geleneği olan Bohemya ve Moravya'da ulusal müzik hareketinin geliştiği izlenmektedir.
1820'lerden başlayarak birçok halk şarkısı derlemesi yayımlanmış, besteciler, halk danslarının canlı ritmik yapılarından ve zengin melodilerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. 1823'te operalar Çekçe olarak sahnelenmeye başlamıştır. Çek dilindeki librettolarla opera besteleyen ilk besteci Franz Škroup'tur (1801-1862). Bu türdeki en bilinen ürünleri ise Smetana* vermiştir. Smetana ve Dvořák, Çekoslavkya'da ulusal müziğin doruğunu oluşturur. Daha sonra Leoš Janaček (1854-1928) ise, Batı müziğinin kavram ve tekniklerinden uzaklaşarak halk müziği araştırmalarına ve bu müziğin özelliklerine dayanan, sözlerle müziğin bileşimini ağırlıkla önemseyen bir bestecilik anlayışını savunmuş ve uygulamıştır. Smetana ve Dvořák'ı izleyen öteki önemli besteciler ve eğitimciler arasında, Vitězslav Novák (1870-1949), Josef Suk (1874-1935) ve Alois Hába (1893-1973) sayılabilir.

Dvořák sade ve gösterişsiz bir yaşam sürdürmüş, bu nitelikleri müziğine de yansımıştır. Daha çok yalın ve duygusal bir anlatımı yeğlemiştir. Yeni biçimler aramayı ve yeni bir dil geliştirmeyi amaçlamamış, çalışmalarını özellikle ülkesinin geleneksel müziği üstünde yoğunlaştırmıştır. Gene de yapıtları geleneksel melodilerin geliştirilmiş bir yinelemesi olmaktan çok kendi yaratıcı kişiliğinin izlerini taşır.

Gençlik yıllarında Wagner ve Liszt'in etkisinde kalmıştır. Wagner'in dramatik özellikler taşıyan yapıtlarına yakınlık duymuş, onun yeni biçim arayışları ve orkestralamadaki yaklaşımları ilgisini çekmiştir. Sonraları Viyana'da tanıştığı Brahms'ın hem kişiliğinden, hem de müziğinden etkilenmiştir. Orkestralamalarında, Beethoven geleneğinin izleri görülmekle birlikte, Beethoven'a oranla daha yalın bir anlatımı yeğlemiştir. Giderek ulusunun geleneksel müziğine yönelmiş, Avusturya İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki ülkesinin acılarını dile getirmeyi amaçlamıştır.

Hymnus, Stabat Mater, Stavá Ludmila (Azize Ludmila) gibi ses ve orkestra müziklerinin yanı sıra opera alanında da çalışmış; *Jakobín, Čert a Káča* (Şeytan ve Káča), *Rusalka* gibi operalar bestelemiştir. Konçerto, uvertür, senfonik şiir ve oda müziği türündeki yapıtlarının dışında dokuz senfoni yazmıştır. Senfonilerinin bazıları, kendi isteğiyle, yayımlanmamış, ancak beş tanesi numaralanmıştır. Bunlardan en ünlüsü *From the New World* adlı beşinci (ya da dokuzuncu) senfonisidir. Amerika'da kaldığı yıllarda zenci ve kızılderili müzikleri üstündeki araştırmaları sonucu yazdığı bu senfoni özellikle Amerika'nın ulusal özelliklerini yansıtmasıyla tanınmıştır.

Dvořák besteciliğinin yanı sıra eğitimciliğiyle de ulusal Çek müziğine büyük katkılarda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Orkestra müziği: Senfoni:** *no. 1 (no.6)*, 1880; *no.2 (no.7)* 1885; *no.3 (no.5)* 1887; *no.4 (no.8)* 1889; *no.5 (no.9., From the New World)*, 1893, (Yeni Dünyadan). **Konçerto:** *Piyano Konçertosu*, 1876; *Keman Konçertosu*, 1880; *Viyolonsel Konçertosu*, 1895. **Senfonik şiir:** *Vodník*, 1896, (Altın Çıkrık); *Holoubek*, 1896, (Ormandaki Güvercin). **Uvertür:** *Carnival*, 1891, (Karnaval); *Othello*, 1892. **Opera:** *Král a uhlíř*, 1894, (Kral ve Kömür İşçisi); *Dimitrij*, 1882; *Jakobín*, 1889; *Cert a Káča*, 1889, (Şeytan ve Káča); *Rusalka*, 1901. **Vokal müzik:** *Hymnus*, 1872; *Stabat Mater*, 1876-1877; *Svatá Ludmila*, 1886, (Azize Ludmila); solo ses, koro ve orkestra için *Missa*, 1887; solo ses, koro ve orkestra için *Requiem*, 1890; soprano ve bas solo, koro ve orkestra için *Te Deum*, 1892. **Oda müziği:** *Keman-Piyano Sonatı*, 1880; Piyano için *Slav Dansları*, 1878, 1886; yaylı çalgılar ve piyano için *Dörtlü*, 1889; *Yaylı Çalgılar Beşlisi*, 1893; piyano için *Humoresk*, 1894; yaylı çalgılar için 8 dörtlü, bir altılı, bir üçlü; yaylı çalgılar ve piyano için 2 üçlü; şarkılar.

• **KAYNAKLAR:** J.Clapham, *Antonín Dvořák; Musician and Craftsman*, 1966; G.Hughes, *Dvořák; His Life and Music*, 1967; A.Robertson, *Dvořák*, 1945; O.Sourek, *Antonín Dvořák; His Life and Works*, 1954.

• **BAKINIZ:** BEETHOVEN, BRAHMS, SMETANA, R.WAGNER.

DYLAN, Bob
(1941)

ABD'li şarkıcı ve besteci. 1960'larda Amerika'da folk müziği geleneği temelinde gelişen başkaldırı müziğinin başlıca temsilcilerindendir.

Asıl adı Robert Zimmerman'dır. 24 Mayıs 1941'de, ABD'nin Minnesota Eyaleti'nde, Duluth'da doğdu. Kendi çabasıyla gitar, piyano ve armonika çalmayı öğrendi. Şair Dylan Thomas'tan esinlenerek adını değiştirdi ve bir süre geçici işlerde çalışıp seyahat ettikten sonra New York'ta, Greenwich Village'daki kahvelerde şarkıcılık yapmaya başladı. ABD'li folk şarkıcısı Woody Guthrie'nin baladlarını ve kendi bestelerini söyleyerek adını duyurmaya başladı. 1961'den başlayarak da doldurduğu albümlerle, çok sayıdaki konser ve turneyle tüm ABD'de tanındı.

Dylan, şarkıcılığa, folk müzik temelli bir siyasal müziğin ABD'deki ilk örneklerini veren Woody Guthrie'yi izleyerek başlamış, daha sonraki yıllarda folk müziği geleneğini sürdüren kişisel bir anlatım geliştirmiştir. "Blowin'in the Wind", "Times They Are A-Changin'" gibi besteleri 1960'lar ABD'sinde insan hakları hareketinin bir simgesi olmuştur. "Mr. Tambourine Man" ve "A Hard Rain's A-Gonna Fall" gibi şarkılarıyla Dylan, besteciliğin yanı sıra şair olarak da ilgi toplamıştır. 1965 sonrası yıllarda elektronik çalgılar eşliğinde "rock and roll" ritimlerini benimseyerek, "folk rock" adını alan yeni bir türün yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Geçirdiği bir motosiklet kazası yüzünden müziğe bir süre ara verdikten sonra çıkardığı *John Wesley Harding* (1968) ve *Nashville Skyline* (1969) adlı albümlerinde ise ABD'nin güney bölgelerinin kırsal havasını yansıtan popüler bir müzik türü olan "country and western"e yakınlaşmıştır.

Dylan, "blues", "rock and roll" ve "country and western" gibi türlerin etkilerini birleştiren bir başkaldırı müziği oluşturarak 1960'lar ABD'sinde siyasal bilinçlenmenin ve insan hakları hareketinin bir sözcüsü olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Bob Dylan*, 1961; *John Wesley Harding*, 1968; *Nashville Skyline*, 1969; *Planet Waves*, 1974.

• **BAKINIZ:** BAEZ, W.GUTHRIE.

DYROFF, Adolf
(1866-1943)

Alman, filozof ve felsefe tarihçisi. Ahlak ve estetik konularındaki geniş kapsamlı çalışmalarıyla etkili olmuştur.

2 Şubat 1866'da Danim'de doğdu, 3 Temmuz 1943'te Bonn'da öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini Bonn Üniversitesi'nde bitirdi. 1903'te Bonn Üniversitesi'nde, önce felsefe tarihi, sonra ahlak ve estetik okutmaya başladı. Emekliye ayrılmaya değin bu üniversitede kaldı.

Dyroff'un bütün çalışmaları felsefe tarihi, ahlak ve estetik konuları üzerindedir. Felsefe sorunlarının daha kolay anlaşılması için, konuya ilk kaynaklardan, felsefenin doğuş çağından başlamak gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle, önce, Anadolu-Yunan, sonra Roma felsefesi üzerinde durmuş, başlangıçta ele alınan sorunlarla ilgili çözümlerin açıklamalı bir tarihini yazmaya başlamıştır. Ona göre felsefe tarihi, felsefe sorunlarına aranan çözümlerin tarihidir. Bu sorunlar çağların akışı içinde, onlara aranan çözümlerle birlikte incelenirse uygarlığın hangi gelişim aşamalarından geçtiği, hangi çağın hangi çözüm biçimini ve yöntemini getirdiği ortaya çıkar.

Dyroff'un felsefe tarihi çalışmaları yanında, felsefe sorunlarıyla ilgili, eleştiriye dayalı incelemeleri de vardır. Bu incelemelerde felsefe sorunlarına anlatıcı değil de çözümleyici bir yöntemle yaklaşır. Sorunlara getirilen değişik yorumları karşılaştırarak, hangilerinin zaman içinde daha tutarlı, daha gerçekçi olduğunu göstermeye çalışır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Die Ethik der alten Stoa*, 1890, ("Eski Stoa Ahlakı"); *Über den Existentialbegriff*, 1902, ("Varoluşçu Kavramı Üstüne"); *Einführung in die Psychologie*, 1908, ("Ruhbilime Giriş"); *Religion und Moral*, 1925, ("Din ve Ahlak"); *Betrachtungen über Geschichte*, 1926, ("Tarih Üstüne"); *Aesthetik der taetigen Geistes*, (ö.s.), 1948, ("Etkin Anlağın Estetiği").

E

EADS, James Buchanan
(1820-1887)

ABD'li mühendis. Mississippi Nehri üzerinde yaptığı çelik köprü, 19.yy mühendisliğinin başarılı uygulamalarından biridir.

23 Mayıs 1820'de Indiana Eyaleti'nin Lawrenceburg kentinde doğdu. 8 Mart 1887'de Bahama Adaları'nın başkenti Nassau'da öldü. 18 yaşındayken Mississippi Nehri'nde çalışan gemilerden birine kâtip olarak girdi. 1841'de bir tür dalgıç çanının patentini alarak, nehirde batan gemilerin yüklerini çıkartmaya başladı. ABD'de İç Savaş tehlikesi başgösterdiğinde, buharla çalışan zırhlı savaş gemileriyle Mississippi'de etkin bir askeri denetim kurulabileceği savını ortaya attı. Düşüncesi başkan Lincoln tarafından onaylanınca, 1861'de 600 tonluk yedi gemi yapmak üzere sözleşme imzaladı ve 65 gün gibi rekor sayılabilecek bir sürede gemileri hizmete soktu.

İç Savaş'ın hemen ardından, Missouri Eyaleti'nin St.Louis kentinde Mississippi Nehri'ni aşacak bir demiryolu köprüsü projesi gündeme gelmişti. Eads, gerek bölgedeki doğa koşulları, gerek aşılacak mesafenin büyüklüğü nedeniyle pek çok meslektaşının uygulanması olanaksız gözüyle baktığı projeye üç kemerli çelik konstrüksiyon önerisiyle katıldı ve ABD Kongresi tarafından bu projeyi uygulamakla görevlendirildi. 1867'de yapımına başlanan, 1874'te ulaşıma açılan köprü 15 m yüksekliğindedir; ortalama 150 m açıklığındaki kemerler, çelik borulardan oluşan kafesli kiriş sisteminde yapılmış, orta ayakların temelleri suyun 30 m kadar altındaki kayalara oturtulmuştur. Kıta içi demiryolu ağının kurulmasında büyük bir rol oynayan Eads Köprüsü'nden bugün 28 demiryolu hattı geçer.

Eads, demiryolu ulaşımında doğal engellerin aşılmasına olanak veren bu köprü tekniğiyle 19.yy yapı mühendisliğinin, özellikle taşıyıcı çelik konstrüksiyonun ABD'deki ilk başarılı örneklerinden birini vermiştir.

• BAKINIZ: BRUNEL, EIFFEL, ROEBLING.

EAGLETON, Terry
(1943)

İngiliz edebiyat eleştirmeni. Marxist edebiyat eleştirileriyle tanınmıştır.

Terence Eagleton, Salford'da doğdu. Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra aynı üniversitenin İngiliz Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi oldu. 1969'da Oxford Üniversitesi'nin Wadham Koleji'nde ders vermeye başladı. *New Left Review* adlı dergide yazılar yazdı.

Eagleton, 1967'de yayımlanan *Shakespeare and Society* ("Shakespeare ve Toplum") adlı ilk kitabında, Shakespeare'in tragedyalarını birey-toplum çatışması açısından ele alan ve bunu çağın toplumsal çatışmaları çerçevesinde değerlendiren bir yaklaşımı benimser, 1976'da yayımlanan *Marxism and Literary Criticism*' de (Edebiyat Eleştirisi Üzerine) Marx ve Engels'in yanı sıra Plehanov, Troçki, Lenin, Lukács, Goldmann, Caudwel, Benjamin ve Brecht gibi düşünürlerin edebiyat konsundaki yaklaşımlarını değerlendirir. Edebiyat-tarih ilişkisi, biçim-içerik ilişkisi, yazarın politik bağlanmaları, sanatın üretim ve teknolojiyle ilişkisi gibi konular çerçevesinde Marxist edebiyat eleştirisinin temel sorunlarını tartışır. Aynı yıl yayımlanan *Criticism and Ideology* ("Eleştiri ve İdeoloji") ise Eagleton'ın en önemli yapıtlarındandır. Bu kitabında, maddeci bir estetik ve bilimsel bir metin eleştirisi oluşturmak amacıyla edebiyat metni ile ideoloji arasındaki ilişkiyi ve edebiyat eleştirisinin oluşmasına katkıda bulunan ideolojik etmenleri ele alır. Edebiyat metnini ideolojiye bağlayan ve ondan uzaklaştıran etmenleri değerlendirirken, Kıta Avrupası'ndaki felsefi tartışmaların etkisindedir. Özellikle de Fransız düşünür Louis Althusser ve Fransız eleştirmen Pierre Macherey ile yapısalcı göstergebilimin kavramsal çerçevesinden yararlanır. Kitap, Eagleton'ın önemli ölçüde etkilendiği İngiliz Marxist edebiyat eleştirmeni Raymond Williams'ın da eleştirel bir değerlendirmesini içerir.

Eagleton'ın 1981'de yayımlanan *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism* ("Walter Benjamin ya da Devrimci Bir Eleştiriye Doğru") adlı kitabının ilk bölümü, Alman düşünür ve eleştirmen Walter Benjamin üzerine bir incelemedir. İkinci bölümünde ise Eagleton kendi kuramsal yaklaşımını geliştirir. Hareket noktası yaptığı düşünür ve yazarlar arasında Benjamin'in yanı sıra, Marxizm ile Rus Biçimciliği'ni birleştirmeye çalışan Mikhail Bakhtin ile Yapısalcılık sonrası Fransız düşüncesinde önemli bir yeri olan Jacques Derrida vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Shakespeare and Society*, 1967, ("Shakespeare ve Toplum"); *Exiles and Emigrés*, 1970, ("Sürgünler ve Mülteciler") *Myths of Power: A Marxist Study of the Brontës*, 1975, ("İktidar Mitleri: Brontë Kardeşler Üzerine Marxist Bir İnceleme"); *Criticism and Ideology*, 1976, ("Eleştiri ve İdeoloji"); *Marxism and Literary Criticism*, 1976, (Edebiyat Eleştirisi Üzerine); *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, 1981, ("Walter Benjamin ya da Devrimci Bir Eleştiriye Doğru"); *The Rape of Clarissa*, 1982; *Literary Theory*, 1983, ("Edebiyat Kuramı").

• BAKINIZ: R.WILLIAMS.

EAKINS, Thomas
(1844-1916)

ABD'li ressam. İnsan vücudunu konu aldığı eskizleri, Amerikan figüratif resim okulunun en başarılı örnekleri arasındadır.

25 Temmuz 1844'te Philadelphia'da doğdu, 25 Haziran 1916'da aynı yerde öldü. 1861-1866 arasında Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğrenimi gördü. Bilime olan ilgisi nedeniyle aynı yıllarda Jefferson Medical College'daki anatomi kurslarına katıldı. 1866'da Paris'e gitti ve 1869'da İspanya'ya gidene değin, Güzel Sanatlar Okulu'nda ressam ve heykelci Jean Léon Gérômé'nin (1824-1904) atölyesinde çalıştı. İspanya'da 17.yy'ın önde gelen ressamlarından Velàzques ve Riberra'nın gerçekçi üsluplarından etkilendi. 1870'te Philadelphia'ya döndü ve Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretim görevlisi olarak girdi. 1879'da profesörlüğe yükseldi. Bir süre sonra, resim ve anatomi derslerinde çıplak model kullanması bazı çevrelerde büyük tepkiyle karşılanınca, istifa etti. Daha sonra, olayı protesto amacıyla okuldan ayrılan öğrencilerinin kurduğu Philadelphia Art Students League'e (Philadelphia Sanat Öğrencileri Birliği) yedi yıl başkanlık yaptı.

Eakins yapıtlarında doğup büyüdüğü kentin günlük yaşamı ve kişilerini çizerken, somut gerçeği olduğu gibi yansıtmayı yeğlemiştir. Sanat yaşamının ilk döneminde genellikle hareket halindeki insan vücudunu ele almıştır. Atlet ve yüzücü resimleri onun, kasları ve hareketleriyle insan vücudunu ne denli iyi tanıdığını göstermesi açısından önemlidir. Bu yapıtlarında kuramsal perspektifi, yapay ve gerçek nesne gözlemleriyle birleştirmiş, böylece bilime olan ilgisi anatominin ötesine geçerek, uzay ve hacim tasarımına kadar uzanmıştır.

Eakins sanat yaşamının ikinci döneminde somuttan soyuta bir yaklaşım göstererek insanların çeşitli psikolojik durumlarını içeren portreler yapmıştır. Işığı canlandırıcı ve kuvvetlendirici bir öğe olarak kullandığı yapıtlarında, Rembrandt'ın donuk, koyu ve kasvetli tonlarını yeğlemiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Max Schmitt in a Single Scult*, 1871, Metropolitan Sanat Müzesi, New York, ("Max Schmitt Tek Kişilik Futada"); *Gross Clinic*, 1875, Jefferson Medical College, Philadelphia; *Köpekli Kadın*, 1885, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Mrs. Edith Mohan*, 1904, Smith College Sanat Müzesi, Massachusetts, ABD.

- **KAYNAKLAR:** L.Goodrich, *Thomas Eakins: His Life and Works*, 1933; R.McKinney, *Thomas Eakins*, 1942; F.Porter, *Thomas Eakins*, 1959.

EAMES, Charles
(1907-1978)

ABD'li mimar, mobilya tasarımcısı ve film yapımcısı.

17 Haziran 1907'de Montana Eyaleti'nin St. Louis kentinde doğdu, 1978'de öldü. Mimarlık öğreniminin ardından uzun süre, Bloomfield Hills'deki Cranbrook Sanat Akademisi'nin Uygulamalı Tasarım Bölümü başkanlığını yaptı. Bu görevindeyken, kendi gibi mimar olan Ray Eames'le evlendi ve bundan sonraki çalışmalarını eşiyle birlikte yürüttü. 1939'dan 1941'e değin, mimar Eero Saarinen'le birlikte kontrplak mobilya tasarımı başta olmak üzere, çeşitli projeler üstünde çalıştı. 1940-1941 arasında, gene Saarinen'le ünlü *Eames İskemlesi*'ni tasarladı. Bu çalışma Modern Sanat Müzesi'nin açtığı Organik Tasarım Yarışması'nda birincilik aldıysa da, hammaddesine biçim vermek güç olduğundan üretime geçilemedi. Eames bir yıl sonra California'ya yerleşti ve 1943'te Evans Ürünleri Şirketi'ne bağlı bir büronun yöneticisi oldu. 1946'da New York Modern Sanatlar Müzesi'nden aldığı bir çağrı üzerine New York'da kişisel bir sergi açtı. O yıl tasarlamış olduğu kalıplanmış kontrplak iskemle tasarımı sergide büyük ilgi topladı ve projesi satın alınarak üretime sokuldu. Eames California'ya dönünce, film yapımcılığına ve mimarlığa ağırlık verdi. 1949'da Santa Monica'da, bazı bölümlerinde prefabrike öğeler kullandığı bir ev gerçekleştirdi ve bu yapısıyla büyük ün kazandı. Bir yıl sonra *Black Top* adlı bir film yaptı. 1955 dolaylarında tümüyle film yapımcılığına yöneldi. 1960'larda birçok şirkette tasarım danışmanlığı yaptı. 1964-1965 arasında New York Dünya Fuarı İş Makineleri Sergisi'ne katıldı. 1966'da eşiyle birlikte Uluslararası Kaufmann Tasarım Ödülü'nü aldı.

Ray-Charles Eames çiftinin en önemli yapıtı Santa Monica'da kendileri için yaptıkları evdir. Bu yapıda prefabrike öğelerin kullanılmasına uygun basit bir biçim seçilmiş, yapının hafif çelik iskeleti cam ve sıkıştırılmış plastik panolarla kaplanmıştır. Hafif olması ve ışığı büyük ölçüde geçirmesiyle Japon yapı sanatını çağrıştıran bu yapı, savaş sonrası Amerikan mimarlığını önemli ölçüde etkilemiştir.

EARHART, Amelia
(1898-1937)

ABD'li havacı. Atlas Okyanusu'nu tek başına geçen ilk kadındır.

24 Temmuz 1898'de Kansas Eyaleti'nde Atchison'da doğdu, 2 Temmuz 1937'de Büyük Okyanus'ta Howland Adası yakınlarında kayboldu. I.Dünya Savaşı sırasında Kanada'da askeri hemşire olarak görev alan Earhart, savaştan sonra bir süre Boston ve California'da çalıştı, uçuş dersleri almak için para biriktirdi.

17 Temmuz 1928'de W.Stutz ve L.E.Gordon'la

birlikte Atlas Okyanusu'nu geçerek adını duyurdu. Bundan dört yıl sonra 20 Mayıs'ta Newfoundland' den tek başına havalanarak 15 saatlik bir yolculuk sonunda 21 Mayıs 1932'de İrlanda'ya ulaştı. Daha sonra birçok uçuş yapan Earhart, Ocak 1935'te Hawaii'den California'ya ilk uçuşu gerçekleştirdi. 1937'de kılavuzu yüzbaşı Fred Noonan'la birlikte dünya çevresini dolaşmak amacıyla çıktığı gezinin üçte ikisini tamamladıktan sonra Howland Adası yakınlarında kayboldu.

Havacılık üstüne iki de kitap yazan Earhart'ın yaşamöyküsü, kocası yayıncı George Palmer Putnam tarafından ölümünden sonra yayımlandı.

• YAPITLAR (başlıca): *The Fun of It*, 1932, ("Uçmanın Keyfi"); *Last Flight*, (ö.s.), 1938, ("Son Uçuş").

• KAYNAKLAR: G.P.Putnam, *Soaring Wings*, 1939.

EAST, Edward Murray
(1879-1938)

ABD'li bitki genetikçisi. Daha bol ürün veren ve besin değeri daha yüksek olan melez mısır türlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

4 Ekim 1879'da Illinois Eyaleti'nin Du Quoin kentinde doğdu, 9 Kasım 1938'de Boston'da öldü. Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nden 1900'de kimya diplomasını, 1904'te lisansüstü, 1907'de de doktora derecesini aldı. Kimya öğrenimi görmesine karşın genetikteki yeni gelişmelerden etkilenerek bu alanda çalışmayı seçen East, öğrenciliği sırasında Illinois'deki, 1905-1909 arası da Connecticut'taki Tarım Deneme İstasyonu'nda mısır, tütün ve patates üzerinde melezleme denemeleri yaptı. 1909'da Harvard Üniversitesi'ne bağlı Bussey Institution'da öğretim görevlisi, 1914'te profesör oldu ve yaşamının sonuna değin tüm çalışmalarını bu kuruluşta gerçekleştirdi.

Illinois Tarım Deneme İstasyonu'nda çalıştığı yıllarda, çapraz dölleme yoluyla üretilen değişik mısır türlerinin protein ve yağ oranını saptayarak hayvan yemi olarak kullanılacak en besleyici mısır melezlerini araştıran East, sonradan Connecticut Tarım Deneme İstasyonu'nda ve Bussey Institution'da sürdürdüğü araştırmalarıyla, bugün dünyanın hemen her ülkesinde üretilen melez mısır türünü elde etmeyi başardı. Verimi ve besin değeriyle tarımsal ve ticari yönden büyük önem taşıyan bu bitki, değişik iklim ve toprak koşullarında denenerek pek çok ülkede ekimine başlandıktan sonra, dünya mısır üretiminde büyük bir artışa neden olmuştur.

Sonradan araştırmalarını kuramsal düzeyde sürdüren East, sürekli değişen karakterlerin kalıtımı sorununa eğilerek, Mendel yasalarının dışında tutulan bu tür karakterlerin de bu yasalar çerçevesinde açıklanabileceğini deneysel yoldan kanıtladı, ardından kalıtsal değişikliklerin ortaya çıkışında eşeysel üretimin önemini vurgulayarak evrim olgusunun açıklanmasına yeni bir kanıt getirdi.

I.Dünya Savaşı yıllarında, çok hızlı nüfus artışı nedeniyle giderek büyüyen açlık tehlikesine karşı savaşta ve insan ırkının gerek fiziksel, gerek zihinsel yetilerinin iyileştirilmesi yolunda biyoloji bilginlerine büyük sorumluluk düştüğünü savunan East'in toplumsal konulardaki yaklaşımı, özellikle ırk konusundaki öznel ve katı değerlendirmeleri ağır eleştirilere konu olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Mankind at the Crossroads*, 1923, ("Yol Ayrımındaki İnsanlık"); *Heredity and Human Affairs*, 1927, ("Kalıtım ve İnsan Olayı"); *Biology in Human Affairs*, 1931, ("İnsan Yaşamında Biyoloji").

• BAKINIZ: DARWIN, LİSENKO, McCLINTOCK, MENDEL.

EASTMAN, George
(1854-1932)

ABD'li mucit ve sanayici. Fotoğraf makinesini ve filmini geliştirerek fotoğrafçılığın yaygınlaşmasını sağlamıştır.

12 Temmuz 1854'te New York Eyaleti'nin Waterville kentinde doğdu, 14 Mart 1932'de Rochester' da öldü. Geçimini sağlayabilmek için, 14 yaşındayken öğrenimini yarım bırakarak bir bankada çalışmaya başladı. Çok yakın bir geçmişi olan fotoğrafçılığa büyük ilgi duyduğundan, o günün koşullarında amatörce bir uğraşı sayılamayacak denli karmaşık ve pahalı olan bu tekniği geliştirmeye karar verdi. İngiltere ve Fransa'daki yeni gelişmeleri izleyerek, 1880'de kuru fotoğraf tekniğini ABD'de ilk kez uygulamaya girişti. 1884'te bir şirket kurarak, kâğıt üzerine gümüş bromür kaplanmış fotoğraf filmlerini, dört yıl sonra da ilk "Kodak" fotoğraf makinelerini ve saydam selüloit filmleri pazara sundu, 1892'de Eastman Kodak Company adıyla seri üretime başlayan şirket 1928'de renkli film üretimine geçti. İş hacmi giderek büyüyen Kodak Company ABD ve Avrupa' nın sayılı sanayi kuruluşları arasında yerini alırken, kazancının büyük bir bölümünü eğitim kurumlarına bağışlayan Eastman, yapmak istediklerinin tümünü gerçekleştirdiğine inanarak yaşamına son verdi.

Niepce, Daguerre, Talbot, Nadar gibi öncülerin katkılarıyla 19. yy'ın ilk yarısında yeni bir teknoloji ve sanat dalı olarak gelişmeye başlayan fotoğrafçılığı, geniş kitlelerce benimsenecek bir uğraşıya ve büyük bir sanayi dalına dönüştüren girişimcilerden biri de Eastman'dır. 1870'lerde ABD'de uygulanan "yaş kolodyum tekniği" uzun işlemler gerektiren, güç ve pahalı bir yöntemdi. Yüzeyi potasyum, kadmiyum ya da lityum iyodürlü bir nitroselüloz çözeltisiyle (kolodyum) kaplanmış cam levha, ışıksız bir ortamda gümüş nitrat çözeltisine daldırılarak ışığa duyarlı duruma getiriliyor, üzerindeki emülsiyon kurumadan hemen "poz" verilip banyo edilmesi gerekiyordu. Duyarlı yüzeyin bir tanen eriyiğiyle işlenip kuruduktan sonra kullanılmasını sağlayan, böylece yaş kolodyumun sakıncalarını bir ölçüde gideren kuru kolodyumlu levhalar, 1876'dan beri Avrupa'da kullanılı-

yor ama henüz ABD'de bilinmiyordu.1878'de, gümüş bromürlü ince bir jelatin katmanıyla kaplanmış kuru levhaların yapımını öğrenen Eastman 1879'da İngiltere'de, ertesi yıl ABD'de levha kaplama makinesinin patentini alarak bu tekniği uygulamaya başladı.

Taşıyıcı yüzey olarak kullanılan cam levhalar yerine daha kullanışlı bir gereç düşünen Eastman, 1884'te gümüş bromür eriyiğini kâğıt üzerine sürerek ilk şerit filmleri üretti. Fotoğraf çekildikten sonra, karanlık odada kâğıdın üzerinden çekip alınan duyarlı katman banyo ediliyor ve negatif film elde ediliyordu. Birkaç yıl sonra, gümüş bromürü kâğıt yerine bu kez saydam selüloit katmanı üzerine uygulayan Eastman'ın, yüz karelik selüloit film şeridiyle birlikte pazara sunduğu kolayca taşınabilen, "kutu" tipi küçük fotoğraf makineleri büyük bir alıcı kitlesi buldu. Çekilen filmler makineyle birlikte fabrikaya geri gönderiliyor, fabrika da banyo edilmiş negatifleri ve yeni bir film takılmış makineyi alıcıya postalıyordu. Eastman'ın başarısı, alıcıya büyük bir kullanım kolaylığı ve satış sonrası hizmet sunan bu girişimciliğinden kaynaklanır. Hemen hemen aynı yıllarda birçok araştırmacı fotoğrafçılık tekniğini geliştirecek yeni yöntemler denerken, bu tekniğin amatörler arasında yaygın bir uğraşıya dönüşmesini sağlayan Eastman olmuştur.

• BAKINIZ: DAGUERRE, NADAR, NIEPCE, W.H.F. TALBOT.

EASTON, David
(1917)

ABD'li siyaset bilimci. Davranışçılık akımının kurucularındandır.

24 Haziran 1917'de Kanada'nın Toronto kentinde doğdu. 1939-1943 arasında Toronto Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1943'te ABD'ye gitti. 1947'de Harvard Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Aynı yıl Chicago Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1968-1969 yıllarında Amerikan Siyaset Bilimi Derneği başkanlığını yaptı.

Özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de gelişmeye başlayan Davranışçılık akımına bağlı sosyal bilimciler tüm toplumsal olguların matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle ölçülebilirliğini savunmuşlardır. Easton'ın kurucularından olduğu Davranışçılık akımı toplumdaki kurumlar arasındaki ilişkileri inceleyen geleneksel siyaset bilimi yaklaşımından farklı olarak deneysel araştırmaya dayanan bireysel davranış biçimlerini incelemiştir. Easton'a göre, bireylerin gözlemlenebilir ve düzenlilik gösteren davranışları temel alınarak birtakım kuramsal genellemelere varılabilir. Bunların doğruluğu daha sonra deneysel olarak sınanmalıdır.

Easton ABD'deki siyasal sistemi, toplumdan bir takım veriler alan ve bu verileri işlemden geçirerek yeniden topluma sonuçlar biçiminde geri veren bir kutuya benzeterek açıklamıştır. Easton siyasal çözümlemesinde, toplumsal denge içinde olan bir sistemi veri olarak kabul etmiş ve siyasal süreçlerdeki işleyişi mekanik ve biçimsel bir açıdan ele almıştır. Ona göre demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi konular siyaset biliminin dışında kalmalıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Political System*, 1953, ("Siyasal Sistem"); *A Sistems Analysis of Political Life*, 1956, ("Siyasal Yaşamın Sistem Analizi").

EBBINGHAUS, Hermann
(1850-1909)

Alman, psikolog. Bellek konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

24 Ocak 1850'de Barmen'de doğdu, 26 Şubat 1909'da Halle'da öldü. 1867'de Bonn Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Berlin ve Halle üniversitelerine devam etti. 1873'te Bonn Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Ebbinghaus burada bir psikoloji laboratuvarı kurdu. 1890'da fizikçi Arthur König ile birlikte *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane* (Duyu Organlarının Psikolojisi ve Fizyolojisi Dergisi) dergisini kurdu. 1894'te Breslau Üniversitesi'nde profesör oldu. 1905'te Halle Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

Ebbinghaus'un yaşadığı dönemde psikoloji alanındaki egemen yaklaşım, ezberleme ve bellek gibi zihinsel süreçlerin deneysel olarak incelenemeyeceğini varsaymaktaydı. Ebbinghaus geliştirdiği deneysel ve ölçüye dayalı yöntemlerle bu süreçlerin anlaşılmasına yönelik bilimsel bir psikoloji anlayışının gelişmesine katkıda bulundu. Ebbinghaus, geliştirdiği 2.300 anlamsız hecenin yardımıyla ezberleme sürecini inceledi. Geliştirdiği yönteme göre ezberlenecek heceler bir dizi içinde deneğe sorulmakta ve deneğin aynı sıra içinde hece dizisini ezberlemesi beklenmekteydi. Deneyi yapan yanlışları düzeltmekte ya da deneğin hatırlayamadığı heceleri hatırlatmaktaydı. Denek serinin tamamını eksiksiz bir biçimde tekrarlayana dek deney devam etmekteydi. Böylece belirli bir kusursuzluk düzeyine ulaşmak için gerekli toplam zaman süresi, bunun için yapılması gereken deney sayısı ve yapılan yanlışların sayısı niceliksel olarak ölçülebilmekteydi. Her sözcüğün sunulma süresini eşitleyen ve iki sözcük arasındaki zaman aralığını da eşitleştiren bir aygıtın geliştirilmesiyle deneğin, aygıtın otomatik olarak verdiği cevaptan daha önce cevap vermesi gerekiyordu.

Ebbinghaus ayrıca çocukların zekâ düzeyini ölçmek için de yeni bir yöntem geliştirmiştir. Deneklerden kendilerine verilen test kâğıdındaki boş bırakılan yerleri doldurmaları istenen bu test, geliştirilmiş bir biçimde bugünkü zekâ testlerinde kullanılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Über das Gedächtnis*, 1885, ("Bellek Konusunda"); *Grundzüge der Psychologie*, 2 cilt, 1902-1908, ("Psikolojinin Anahatları"); *Abriss der Psychologie*, 1908, ("Psikolojinin Özeti").

EBERHARD, Johann August
(1739-1809)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Tanrı kayrasının dinli, dinsiz bütün insanlar için geçerli olabileceği görüşünü savunmuştur.

31 Ağustos 1739'da Halberstadt'ta doğdu. 6 Ocak 1809'da Halle'da öldü. Halle Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. 1763'te doğduğu kentte, 1774'te Charlottenburg'da vaiz oldu, ancak Kilise ile anlaşmazlığa düşünce bu görevlerinden ayrıldı. 1778'de Kral II.Ferdinand, onu, Halle Üniversitesi'ne tanrıbilim profesörü olarak atadı.. 1786'da Berlin Akademisi üyeliğine, 1805'te Özel Meclis'e seçildi.

Eberhard'ın Kilise ile arasının açılmasına neden olan yapıtı, *Neue Apologie des Socrates*'dir. ("Sokrates'in Yeni Savunması"). Burada, ahlakın Hıristiyanlık'tan önce varolduğunu, bunun için kurtuluşun tek yolunun kilise inançlarından geçmediğini bir dinsizin de cennete gidebileceğini savundu. Kutsal cezalandırmanın, günah işleyeni ahlak yönünden geliştiremeyeceği yolundaki görüşleri tepki uyandırdı.

Felsefe alanında Wolff'un yazılarını inceleyerek giren Eberhard'ın ilk yapıtları Kant'a karşı bir görüşü içerir. Ona göre, Kant'ın felsefesinin temelini oluşturan sorunları daha önce Leibniz işlemiş, gerekli çözümleri getirmiştir. Eberhard'ın Kant'a karşı çıkmasında başlıca kaynak, etkisi altında kaldığı, Locke'tur. Onun etkisiyle Kant'ın estetik konusundaki düşüncelerini de eleştirmiştir. Bu eleştirilere Kant, *Über eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine aeltere entbehrlich gemacht werden soll* ("Usun Her Yeni Eleştirisinin, Daha Önceki Bir Eleştiriyle Gereksiz Kılınabileceğini İleri Süren Bir Buluş Üstüne") adlı yapıtıyla karşılık vermiştir.

Eberhard'a göre duyum, düşünce ve devinim arasında bir geçiş oluşturur. Tin sezdiği zaman edilgen, düşündüğündeyse etkendir. Düşünceler, duyumlardan kaynaklanır. Estetik sorunlarını konu edinen yapıtlarında ilk estetik etkinliğinin, çocukların oyunlarında ortaya çıktığını belirtmiş, sanatın ereğinin beğeni duyguları uyandırmak olduğu görüşünü savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Neue Apologie des Socrates*, 1772, 2 cilt, ("Sokrates'in Yeni Savunması"); *Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens*, 1776,("Düşünme ve Duyumun Genel Kuramı"); *Philosophisches Magazin*, 1788-1791, ("Felsefe Dergisi"); *Philosophische Archiv*, 1792-1795, ("Felsefe Arşivi").

- **BAKINIZ:** KANT, LEIBNIZ, LOCKE, SCHILLER, C.WOLFF.

EBERHARD, Wolfram
(1909)

Alman, sosyolog, Çin dili ve tarihi uzmanı. Çin dili ve tarihi ile Türk halk masalları konusunda çok sayıda çalışması vardır.

17 Mart 1909'da Potsdam'da doğdu. Berlin'deki Doğu Dilleri Okulu'nda ve Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Naziler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'dan ayrıldı. Önce Çin'e gitti ve 1934'te Pekin Üniversitesi'nde doçent olarak çalışmaya başladı. 1936'da Doğu Halkları Bilim Müzesi'nin (Grassi Müzesi) müdürü oldu. 1937'de Türkiye'ye geldi. Bu tarihten 1948'e dek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Çin dili ve tarihi profesörü olarak ders verdi. 1948'de ABD'ye gitti. 1976'ya dek California Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak görev yaptı. 1964'ten sonra Heidelberg Üniversitesi'ne misafir profesör oldu. Eberhard, Mainz'daki Edebiyat ve Bilimler Akademisi'nin, Münih'teki Bavyera Bilimler Akademisi'nin, Tayvan'daki Çin Akademisi'nin ve Amerikan Folklor Derneği'nin üyesidir.

Eberhard'ın Çin dili ve tarihi ile Çin'in toplumsal yapısı konusunda çok sayıda kitabı vardır. Bu kitaplardan *Çin Tarihi* ve *Uzak Doğu Tarihi* ilk kez Türkçe olarak basılmış, daha sonra yabancı dillere çevrilmiştir. P.N.Boratav, N.T. Uluğtuğ gibi Türk bilim adamlarıyla birlikte çalışmalar yapan Eberhard'ın, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanmış makaleleri vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas*, 1942, (Çin'in Şimal Komşuları); *Lokalkulturen im Alten China*, 2 cilt, 1942-1943, ("Eski Çin'de Yerel Kültürler"); *Çin Tarihi*, 1947; *Typen türkischer Volksmärchen* (P.N.Boratav ile), 1953, ("Türk Halk Masallarında Tipler"); *Minstrel Tales from Southeastern Turkey*, 1955, ("Güneydoğu Anadolu Aşık Masalları"); *Uzak Doğu Tarihi*, 1957; *Settlement and Social Change in Asia*, 1967, ("Asya'da Yerleşme ve Toplumsal Değişme"); *Moral and Social Values of the Chinese*, 1971, ("Çinliler'in Ahlaksal ve Toplumsal Değerleri"); *Studies in Hakka Folktales*, 1974, ("Hakka Halk Masalları İncelemeleri").

EBERT, Carl
(1887-1980)

Alman tiyatro yönetmeni ve oyuncusu. Gerek sahneye koyucu, gerekse öğretmen olarak Türk tiyatrosunun ve operasının Batı düzeyine ulaştırılması çabasına büyük katkıda bulunmuştur.

20 Şubat 1887'de Berlin'de doğdu, 1980'de öldü. 1909'da Alman tiyatro yönetmeni Max Reinhardt'ın yanında oyunculuğa başladı. Daha sonra Frankfurt'ta, ardından Berlin Devlet Tiyatrosu'nda sahneye çıktı.

1927'den 1931'e değin Darmstadt Eyalet Tiyatrosu'nu yönetti ve çağdaş Alman yazarlarının oyunlarını sahneye koydu. 1931'de Berlin Devlet Operası genel yöneticiliğine getirildi. Bu görevi sırasında yönettiği Verdi'nin *Macbeth* operası kalabalık sahnelerde oyuncuların kitle halinde kullanılmasıyla büyük ilgi topladı. Ebert, Nazi örgütleri tarafından çalışmaları engellenince, 1933'te, önce İtalya'ya, oradan da İsviçre'ye gitti. Ancak iş bulması, bu yabancı ülkelerde de engellendi. Aynı yıl Arjantin'e gitti ve 1936'ya değin Buenos Aires'teki Teatro Colon'da zor koşullar altında çalıştı. Bu arada 1934'te İngiltere'de Glyndebourne Tiyatro Şenliği'nin ilk düzenlenişine katkıda bulundu. Londra'da bulunduğu bir sırada o yıllarda tiyatro ve opera alanında Batı düzeyine ulaşmak için bir atılıma girişen Türkiye'nin bu çabasını yönlendirmek için aldığı öneriye uyarak, 1936'da Ankara'ya geldi. Bu konuda Türk Hükümeti'ne sunduğu rapor uygun bulundu, Atatürk tarafından, yeni kurulmuş olan Milli Musiki ve Temsil Akademisi'nin Tiyatro Bölümü'nü açmakla görevlendirildi. Cevat Dursunoğlu, Cevat Memduh Altar, Necil Kazım Akses, Bedrettin Tuncel'le birlikte bu bölümün derslerini ve öğretmenlerini saptadı. Daha sonra Ankara Devlet

Türk Tiyatrosu ve Yabancı Eğitmenler

Türkiye'de ilk düzenli tiyatro eğitimine yöneliş, Meşrutiyet döneminde ortaya çıkar. İstibdatın sona ermesiyle birlikte tiyatronun aydınlar arasında büyük bir önem kazanmasının temelinde, onun, elde edildiğine inanılan özgürlüklerin kullanılmasında çok uygun bir araç ve Batı uygarlığına ulaşmada güçlü bir aracı olduğu inancı yatmaktadır. Buna karşın Meşrutiyet'in hemen sonrasında görülen "tiyatro patlaması"nda bilinçli bir oyunculuk, yazarlık ve yönetmenlik eğitiminin yer aldığından söz edilemez. Özellikle Ermeni oyuncular tarafından başlatılan Batılı anlamda ilk oyun sahneleme çabaları, belli bir oyunculuk eğitiminin eksikliği nedeniyle gerek teknik ve yöntem, gerekse dil bakımından melez, seçmeci (eklektik) ve dolayısıyla da tutarsız olmuştur. Geleneksel Türk tiyatrosunda ise oyunculuk ve yöneticilik Batı tiyatrosundan çok daha başka bir biçimde, yıllar süren bir usta-çırak ilişkisiyle elde edilen "ustalık" sistemine dayanagelmiştir.

Daha önceki yıllarda yaklaşık yüz elli ayrı tiyatronun açılmasına yol açan birikim, giderek ulusal bir tiyatro kurulması düşüncesini de getirdi. İstanbul Şehremini olan operatör Cemil Topuzlu Paşa 1913-1914 arasında bu amacı gerçekleştirmek için bir konservatuvar açılmasına önayak oldu. Bu işi yönlendirmek için de, Paris'te Théater Libre'i (Özgür Tiyatro) kurmuş, Odéon Tiyatrosu'nun yönetimini üstlenmiş ve 1894'te bir kez İstanbul'a gelmiş olan ünlü tiyatro adamı André Antoine* çağrıldı. Çağrının amacı Antoine tarafından bir mektupta şöyle anlatılmıştı: "...Bu saf kişiler benden bizim Comédie Française örneğinde bir ulusal tiyatro ile bir konservatuvar istiyorlar. Tabii ne oyuncuları, ne öğretmenleri, ne öğrencileri, ne dekorcuları, ne tiyatroları var... Bununla birlikte sonuçlar da alınıyor..."*

İşe kurumun yapısının belirlenmesiyle başlandı. "Osmanlı Güzellikler Evi" anlamına gelen Darülbedayi-i Osmani adı verilen konservatuvarın genel yöneticisi Antoine, Tiyatro Bölümü Başkanı Reşat Rıdvan, Batı Musikisi ve Türk Musikisi olarak ayrılan Müzik Bölümü'nün başkanı da Ali Rıfat'tı. Temmuz 1914'te gazetelere verilen ilanla Tiyatro Bölümü'ne öğrenci alınacağı duyuruldu. Öğrenci adaylarından, kendilerinin hazırlayacakları bir tiyatro parçasını Antoine'nın başkanlığında, aralarında Abdülhak Hamit* ve Mınakyan Efendi'nin* de bulunduğu bir jüri önünde sunmaları isteniyordu. Öğrenci adaylığına yüz doksan yedi kişi başvurdu. Bunların yalnızca sekizi, hepsi de Hıristiyan azınlıklardan olmak üzere kadındı. Sınavda başarılı olanlar arasında Hamlet'ten bir parça sunan Muhsin Ertuğrul*, Behzat Butak*, Raşit Rıza*, İsmail Galip Arcan*, Peyami Safa*, Kınar Hanım*, Eliza Binemeciyan*, Ali Naci Karacan* ve Halit Fahri Ozansoy* da bulunuyordu. İlk elemeleri kazanan altmış üç kişinin göreceği tiyatro eğitimi yedi temel ders grubundan oluşuyordu: Kıraat, telaffuz, tecvit (okuma, söyleyiş, tonlama); inşat, takrir, aruz (ezberden okuma, anlatım); tarih, edebiyat ve edebiyat tarihi; hâile (tragedya); dram; mudhike (komedi); naks, adab-ı muaşeret, eskrim ve ismizaz (mimik).*

Ancak aynı yıl I.Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşta Fransa ile karşı karşıya gelmesi, tiyatro eğitimi çabasının bir sonuca ulaşmasını engelledi, Antoine ülkesine döndü.

Antoine'ın Türkiye'deki çalışmaları, çok kısa sürmekle birlikte, kurumlaşmaya yönelik bir gidişi başlatmış oldu. Bu, Darülbedayi'nin 1916'da aylarca süren bir çalışma sonunda sahnelediği ve oldukça başarılı bir sonuç aldığı Çürük Temel oyununun hazırlanışındaki ciddi tutumda da izleniyordu.

Ulusal Türk tiyatrosunu oluşturma ve görev alacak sanatçıları eğitme yolundaki ikinci önemli girişim 1930'lardan sonra devlet tarafından, yine yabancı bir uzman yönetiminde gerçekleştirildi. Müzik ve tiyatro eğitimi için bir konservatuvar açma düşüncesi 1924'te kurulmuş olan Musiki Muallim Mektebi'nden beri güncelliğini koruyordu. Atatürk de 1934'te Büyük Millet Meclisi'ni açış söylevinde sanat ve özellikle müzik üstünde durmuştu. Aynı yıl, Milli Eğitim Bakanlığı müzik ve tiyatro sanatına*

→

Konservatuvarı'nda öğretmenlik ve yönetmenlik yaptı. 1949'da kurulacak olan Devlet Tiyatrosu'nun çekirdeği niteliğindeki Tatbikat Sahnesi'nde oyunlar sahneledi. İlk olarak Molière'in *Kibarlık Budalası*'nı sahneye koydu. Bunu Sophokles'in *Kral Oidipus*, Goethe'nin *Faust*, Shakespeare'in *Julius Caesar*, Wilder'in *Bizim Şehir* ve Synge'in *Denize Giden Atlılar* adlı oyunları izledi. Ebert'in yönettiği *Madame Butterfly* Türkiye'de Türkçe sergilenen ilk Batı operası olarak büyük ilgi gördü. Daha sonra, Mozart'ın *Figaro*'sunu, Beethoven'ın *Fidelio*'sunu, Verdi'nin *Maskeli Balo*'sunu ve Puccini'nin *Tosca*'sını da sahneye koydu. 1946'da Türkiye'den ayrıldı. 1947'de İngiltere'de Glyndebourne Tiyatro Şenliği'ni yönetti. 1948'den 1954'e değin ABD'de Los Angeles Üniversitesi'nde tiyatro dersleri verdi. 1951'de Stravinski'nin isteği üzerine onun *The Rake's Progress* operasının dünya prömiyerini hazırladı. 1954'te Berlin Devlet Operası'nın başına getirildi ve 1962'ye değin bu görevini sürdürdü. Nisan 1969'da İstanbul Kültür Sarayı'nın (şimdi Atatürk Kültür Merkezi) açılışı için Türk Hükümeti'nin çağrılısı olarak bir kez daha Türkiye'ye geldi. Carl Ebert yaklaşık on yıl sürdürdüğü çalışmalarıyla Devlet Tiyatrosu'nun kadrosu-

çağdaş bir öz ve biçim vermek amacıyla Ankara'da Milli Musiki ve Temsil Akademisi'ni kurdu. Okulun Müzik Bölümü Alman besteci Paul Hindemith'in, Tiyatro Bölümü ise yine Alman tiyatro adamı Carl Ebert'in* yönetiminde çalışacaktı. Ebert kendi deyimiyle "Türkiye'de tiyatro ve operayı Batı düzeyine çıkarma" görevini kabul ettikten sonra 1936'dan başlayarak ilerde Devlet Konservatuvarı ve Devlet Tiyatrosu'nu oluşturacak olan kadroyu hazırlamaya girişti. Tiyatro eğitimi için okutulması kararlaştırılan dersler şöyleydi: Teori ve retorik, fonetik, mimik, rol etüdü, vurgulama, madrigal koro, ritmik jimnastik, eskrim, tiyatro tarihi, sanat ve musiki tarihi, okuma, Almanca ve İtalyanca. Tiyatro Bölümü eğitime Müzik Bölümü'nden alınmış iki kız ve sekiz erkek öğrenciyle başladı. Ertesi yıl basının da etkisiyle kuruma ilgi çok arttı, eğitim için üç yüz elli aday başvurdu, bunların yirmi sekizi giriş sınavında başarılı oldu. Ebert'in öğrenci seçimindeki ilkesi "yabancı dil bilen ve yabancı ilkelere sahip kişiler arasından, hiçbir gelenekle yüklenip gölgelenmemiş" genç yetenekler keşfetmekti. 1940'ta kuruluş yasası çıkan Devlet Konservatuvarı'nın Tiyatro Bölümü'nün 1941'de verdiği ilk mezunlar şunlardı: Muazzez Yücesoy (Lutas), Melek Saltukalp (Ökte), Nermin Elgün, Ertuğrul İlgin, Mahir Canova,* Salih Canar, Nüzhet Şenbay ve Esat Tolga. Ertesi yılın mezunları ise Meliha Yetilmedikler, Saim Istaracıoğlu, Cüneyt Gökçer*, Ahmet Evintan ve Agâh Hün oldular. Bunları, hepsi de ilerde Devlet Tiyatrosu'nun oyunlarında uzun yıllar önemli roller yüklenecek olan ilk kuşak oyuncuları Şahap Akalın, Asuman Korad, Şeref Gürsoy, Nuri Altınok, Ragıp Haykır, Ulvi Uraz*, Macide Tanır* izledi.*

Konservatuvar Kanunu'nda öngörülen başka bir yeni kurum da, uygulama, sanatçıları sahneye hazırlama ve başkent seyircisine Batı'nın temel yapıtlarını sunma gibi amaçları bulunan Tatbikat Sahnesi olmuştu. 1949'da Devlet Tiyatrosu'nun kurulmasına değin işleyen bu kurumda, 1941'den başlayarak Goldoni, Molière*, Sophokles*, Shakespeare*, Maeterlinck* ve Wilder* gibi yazarların oyunları önce Ankara, sonra da turnelerle İstanbul ve İzmir seyircisine sunuldu. Ancak bu deneme sahnesinde, 1947'de görevi Ebert'ten devralan Muhsin Ertuğrul'un yönetiminde oynanan Yazılan Bozulmaz'dan başka hiçbir yerli oyun sahnelenmedi.*

II.Dünya Savaşı ertesinde İstanbul Şehir Tiyatroları, belirgin bir dağınıklık içine girmiş, Muhsin Ertuğrul'un Ankara Devlet Tiyatrosu'nda görevlendirilmesi üzerine, öncelikle yönetmen sıkıntısı çekilmeye başlanmıştı. Bu eksiği gidermek için dönemin İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, 1952'de Avusturyalı yönetmen ve dekorcu Max Meinecke'yi başyönetmen olarak İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'na çağırdı. Göreve başlamadan önce tiyatronun durumuna ilişkin bir rapor hazırlayan Meinecke, bu görevini altı yıl kadar sürdürdü. Meinecke'nin kendinden önce görev yapmış uzmanlardan farkı, başlarda doğrudan eğitimle ilgili bir görev almayıp, getirdiği çalışma ilkeleri ve tiyatro anlayışı doğrultusunda sahnelediği oyunlarla etkisini dolaylı göstermesi olmuştur. Meinecke, bir ara yanında çalışmış olduğu Reinhardt'ın* tutumu ve üslubu doğrultusunda, onun "tiyatronun bir bayram niteliği taşıması" yolundaki temel görüşünü uygulamıştır.*

1958'de Şehir Tiyatroları'ndaki görevinden ayrıldıktan sonra da Türkiye'de kalmış, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'nde öğretmenlik yaparak eğitim alanında etkinliğini sürdürmüştür.

Antoine, Ebert ve Meinecke ile birlikte, temel tiyatro kültürünü yurt dışında almış olan Muhsin Ertuğrul ve daha sonraki yılların Amerikan oyunculuk anlayışı etkisindeki genç kuşak oyuncuları düşünüldüğünde, yüzyılın başında kurulması öngörülen ulusal Türk tiyatrosunun bütün evreleri boyunca değişik yabancı özelliklerle beslendiği görülür. Türk tiyatrosunun kendine özgü ulusal bir üslubu arayış çabası bugün de sürmektedir.

nun yetişmesine ve yönetiminin düzenlenmesine önemli katkılarda bulunmuş, Reinhardt'a dayanan kendi oyunculuk anlayışının Türkiye'de yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.

• BAKINIZ: M.ERTUĞRUL, M.REINHARDT.

EBERT, Friedrich
(1871-1925)

Alman devlet adamı. Weimar Cumhuriyeti'nin ilk başkanıdır.

4 Şubat 1871'de Heidelberg'de (bugün FAC'de) doğdu, 28 Şubat 1925'te Berlin'de öldü. Saraçlık zanaatını öğrendi ve mesleği nedeniyle Almanya'nın birçok yerini dolaştı. Mayıs 1891'de Bremen'e yerleşti. Bremen Saraçlar Sendikası başkanı oldu. Bir yandan da Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nde (SPD) çalışmaya başladı. Partinin yayın organı olan *Bremer Beuger-Zeitung*'a yazılar yazdı. 1893'te derginin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1900'de Bremen Kent Meclisi'ne seçildi. 1905'te SPD Yürütme Komitesi'ne girerek Berlin'e gitti. 1912'de Reichstag'a (imparatorluk meclisi) seçilen Ebert, August Bebel'in ölümü üzerine 1913'te SPD genel başkanı oldu.

Ebert, Ağustos 1914'te Almanya'nın I.Dünya Savaşı'na katılma kararını destekledi ve partisinin II.Wilhelm'in savaş bütçesine olumlu oy vermesi konusunda etkili oldu. Meclisteki SPD çoğunluğunun yeni savaş kredilerini onaylaması, parti içinde varolan görüş ayrılıklarını artırdı.

Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Rusya savaştan çekildi. 1918 başında Almanya'nın savaştan çekilmesi için yaygın grevler yapıldı, Ama Rus Çarlığı'na karşı savaşmak gerektiğini savunan Sosyal Demokratlar Rusya savaştan çekildikten sonra savaşın sona erdirilmesi konusunda hiç bir girişimde bulunmadılar. Ancak Almanya'nın savaştan yenik çıkacağı kesinleştikten sonra İtilaf Devletleri'yle siyasi ilişkileri kolaylaştıracağı düşüncesiyle Genelkurmay Başkanı Hindenburg'un yardımcısı Erich Ludendorf anayasal monarşiye geçilmesine karar verdi. Ekim 1918'de Ebert'in desteğiyle Baden Prensi Max başkanlığında bir hükümet kuruldu. Hükümet Katolik Merkez Parti, Demokratik Parti (daha önce İlerici Parti) ve Sosyal Demokrat Parti'nin oluşturduğu, adını 1848 Devrimi'nin bayrağının renklerinden alan Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonuna dayanıyordu. Koalisyon partilerinin ortak amacı, Almanya'da Rusya'dakine benzer bir devrimi engellemek ve parlamenter demokrasiye geçişi sağlamaktı.

II.Wilhelm'in Almanya'ya barış getiremeyeceğine inanan kitleler SPD'den atılan sol kanat tarafından kurulan Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USDP) ve Spartaküs Birliği önderliğinde İşçi ve Asker Konseyleri'nde örgütlendi. İşçi ve Asker Konseyleri'nin öncülüğünde 4 Kasım'da başlayan devrimci hareket 9 Kasım'da Berlin'de doruğuna ulaştı. Aynı gün II.Wilhelm tahtından çekildi. Prens Max da başkanlığı Ebert'e bıraktı. 9 Aralık'ta sosyal demokrat Scheidemann komünistlerden erken davranmak kaygısıyla cumhuriyeti ilan etti. Ebert SPD ve USDP'nin temsilcileriyle gücünü İşçi ve Asker Konseyleri'nden alan ve Halk Komiserleri Konseyi olarak adlandırılan geçici bir hükümet kurdu. Ordunun devrimci milislere dönüştürülmesini isteyen Spartakistler'in düzenledikleri gösteri ve grevler Aralık ayında da sürdürüldü. Almanya'da devrimin gerçekleşeceğinden korkan Ebert, Genelkurmay Başkanı Hindenburg ile gizli bir anlaşma yaptı ve Savunma Bakanı Noske'yi devrimi ezmekle görevlendirdi. Noske'nin buyruğundaki birliklerle devrimciler arasındaki silahlı çatışmalar 6 Ocak'ta başladı. 15 Ocak'ta Spartaküs Birliği'nin önderleri Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg öldürüldü. Mart başında devrim tam anlamıyla bastırıldı.

19 Ocak 1919'da yapılan Kurucu Meclis seçimlerini Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonu % 85'lik bir çoğunlukla kazandı. Weimar'da toplanan Kurucu Meclis Ebert'i cumhurbaşkanlığına, Scheidemann'ı da başbakanlığa getirdi. Ebert'in anayasa hukukçusu Hugo Preuss'la birlikte hazırladığı ve Ağustos'ta kabul edilen yeni anayasa, cumhuriyeti federal bir yapıya oturtuyor ve merkezi hükümete imparatorluk döneminden daha fazla yetki veriyordu. Anayasanın 48. maddesine göre cumhurbaşkanı gerekli gördüğü durumda tüm hak ve özgürlükleri kısıtlama yetkisine sahipti.

Haziran 1919'da Versailles'da imzalanan antlaşmayla İtilaf Devletleri Almanya'yı çok ağır koşullarla barışa zorladılar. Antlaşmayı imzalamak istemeyen Scheidemann'ın istifası üzerine sosyal demokrat Gustav Bauer yeni bir hükümet kurdu ve Almanya Cumhuriyeti adına antlaşmayı imzaladı. Haziran 1920'de yapılan genel seçimlerde Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonu önemli ölçüde oy kaybetti. Sosyal Demokrat Parti'nin meclisteki en güçlü parti olma özelliğini yitirmesinde ve bir daha çoğunluğu sağlayamamasında Versailles Barış Antlaşması'nın etkisi büyüktü.

Mayıs 1921'de İtilaf Devletleri'nin Almanya'nın ödemesi gereken tazminatı 132 milyar altın Mark olarak belirlemesi hükümetin istifasına yol açtı. K.J.Wirth başkanlığında kurulan hükümet tazminatı ödemeyi kabul etti. Ancak Almanya'nın bu kadar yüklü bir tazminatı ödemesi olanaksızdı. Sürekli para basılması enflasyonu olağanüstü boyutlara ulaştırdı.

Almanya'nın tazminatını ödeyememesi nedeniyle Fransa Ocak 1923'te zengin kömür yataklarına sahip Ruhr bölgesini işgal etti. Fransız işgali bölgede Ebert'in de desteklediği bir genel greve yol açtı. Yabancı denetimine son verilmesini amaçlayan grev nedeniyle üretimin durması, iktisadi bunalımı şiddetlendirdi. Ebert Ağustos 1923'te merkez sağ Halk Partisi'nden Gustav Stresemann'ı başbakanlığa atadı. Stresemann'ın Ruhr grevine son vermesi SPD içinde Ebert'e karşı tepki yarattı. Kasım 1923'te partiler arasında hiçbir anlaşma olanağının kalmadığı bir ortamda Adolf Hitler başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişiminde bulundu. Ebert Şubat 1925'te cumhurbaşkanlığı süresinin bitimine 4 ay kala öldü. Yapılan halk oylamasıyla Hindenburg cumhurbaşkanı seçildi.

• BAKINIZ: G.BAUER, HINDENBURG, HITLER, KAPP, K.LIEBKNECHT, LUXEMBURG.

EBERTH, Karl Joseph
(1835-1926)

Alman hekim ve bakteriyoloji bilgini. Adıyla anılan tifo basilini bulmuştur.

21 Eylül 1835'te Würzburg'da doğdu, 2 Aralık 1926'da Berlin'de öldü. Biyoloji ve tıp okuduğu Würzburg Üniversitesi'nden 1860'ta lisansüstü derecesini alarak Karşılaştırmalı Anatomi Enstitüsü'nde Heinrich Müller'in asistanı oldu. 1863'te doktora sınavını verdi, iki yıl sonra da Zürich Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek İsviçre'ye gitti. 1869'da aynı üniversitede patoloji profesörlüğüne getirildi, ayrıca 1874'ten başlayarak Veterinerlik Fakültesi'nde histoloji ve embriyoloji derslerini üstlendi.

1881'de Almanya'ya dönerek 1895'e değin Halle Üniversitesi'nde karşılaştırmalı anatomi ve histoloji profesörü olarak ders veren Eberth, o tarihte Patoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini devraldı ve 1911'de emekli oluncaya değin bu görevi sürdürdü.

Müller'in asistanlığını yaptığı dönemde histolojiyle ilgilenen Eberth, Fransa'da Davaine'in şarbon basilini tanımlamasından ve Pasteur'ün mikroorganizmalar üzerindeki çalışmalarını yayımlayarak hastalıkların mikroplarla bulaştığı savını güçlendirmesinden sonra tümüyle bakteriyolojiye yöneldi. Difteri ve şarbon basili üzerinde çalışmalar yaptıktan sonra, 1879'da, hastalık yapıcı etkeni o güne değin bilinmeyen tifo hastalığını incelemeye başladı. Bulgularını 1880'de yayımlayarak, tifolu hastaların özellikle dalağına ve karın bölgesindeki lenf düğümlerine yerleşen, iki ucu yuvarlak çomak biçimi oluşumların hastalık etkeni olduğunu açıkladı. Daha çok "Eberth basili" diye anılan tifo basili *(Salmonella typhosa)* 1884'te kültür ortamında üretildi, 1896'da da tifo aşısı ilk kez insanlar üzerinde denendi. İlk yıllarda % 10 ile 15 oranında ölümle sonuçlanan tifo hastalığı, kloramfenikol, ampisilin gibi antibiyotiklerin geliştirilmesinden sonra ölümcül bir hastalık olmaktan çıktı.

• BAKINIZ: DAVAINE, R.KOCH, PASTEUR.

EBİVERDÎ
(? -1113)

Arap, şair. Selçuklular döneminin ünlü şairlerindendir.

Muhammed b. Ahmed Ebü'l Muzaffer Ebiverdî, Horasan yakınlarında Ebiverd'de doğdu. Doğum tarihi bilinmiyor. Kimi kaynaklara göre Ebiverd'e yakın Kûkan köyünde doğduğu için el-Kûkanî diye de anılır. Emeviler'in Anbasa b.Ebu Sufyan soyundan gelmektedir. 5 Eylül 1113'te İsfahan'da zehirlenerek öldü.

Ebiverdî şairliğinin yanı sıra dil, tarih ve ilm-i Ensab (soykütüğü bilimi) ile de uğraşmıştır. Ebiverd bölgesi tarihi ile tarihçi el-Makdisî'nin yararlandığı bilinen Arap kabileleri ile ilgili bir yapıtı bugün kayıptır. *Divan*'ı üç bölümdür. Birinci bölüm Abbasi halifelerinden el-Muktedi (1075-1094) ve el-Mustazhir (1094-1118) için yazdığı şiirlerden oluşan *el-Irakıyat;* ikinci bölüm Necid ya da Orta Arabistan şiirleri diye adlandırılan *en-Necdiyat;* üçüncü bölüm esrime şiirlerinden oluşan *el-Vecdiyat*'tır. Şiirlerinden seçmeler *Mukattaâtü'l-Ebiverdî* adı altında basılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan,* (Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü No.3776); *el-Irakıyat,* (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. 2404); *en-Necdiyat,* (Bayezit Devlet Kütüphanesi, No. 2663); *el-Vecdiyat* (Oxford, Bodlean Kütüphanesi, No. 248); *Mukattaâtü'l-Ebiverdî,* (ö.s.) 1860.

EBNER, Ferdinand
(1882-1931)

Avusturyalı filozof. Alman İdealizmi'ne yönelttiği eleştirilerle tanınır.

31 Ocak 1882'de Viyana'da doğdu, 17 Ekim 1931'de aynı yerde öldü. Viyana'da öğrenim gördü. Bir süre ortaokul öğretmenliği yaptı. Bu dönemdeki çalışmaları pek ilgi çekmedi. Çağdaş felsefenin insan sorunlarına ağırlık vermeye başladığı I.Dünya Savaşı'ndan sonra, Ebner'in düşünceleri de gündeme getirildi.

Ebner'e göre Alman İdealizmi, insan varlığını anlamayı engelleyen, sağlam düşünce temelleri üzerine oturmayan, çökmesi gereken bir akımdır. Bu akım yıkıldıktan sonra, onun örtüsü altında kalan insan gerçeği aydınlığa çıkacak, insanın evren karşısındaki yeri ve önemi anlaşılacaktır. Alman İdealizmi insanı anlamaya, açıklamaya elverişli bilginin kaynağı olmadığı gibi, sorunlara çözüm aramayı da engellemektedir.

Ebner'in ileri sürdüğü kurama göre insan, bir birey olarak, tek başına anlaşılamaz. Onu karşısında bulunan varlıkla birlikte ele almak, incelemek gerekir. "Ben" ancak "Sen"in karşısında vardır. Çevresinden, öteki insanlardan soyutlanmış bir Ben, gerçeğinden kopmuş demektir. Oysa Ben'in karşısında bulunan, konuşan Sen, yaşayan tinin taşıyıcısıdır. Ben, karşısında söyleyen, konuşan Sen'i görünce başka bireylerle bütünleşir, kendi varlığının bilincine varır. Bu nedenle Ben'i bilmenin yolu, karşısında başka bir varlık olarak duran, Sen'den geçer. Ebner'e göre "Sen, başka insanlarda yaşayan tinin taşıyıcısı olduğundan, Ben, Sen'de kendi varlığımın canlı temelini bulurum, kavrarım." Böylece insan gerçeği ikili konuşmaya dayalı bir düşünüşle *(dialogisches Denken)* kavranabilir.

Varoluşçuluk akımına Ben-Sen ikilisi açısından bakan Ebner, konuşma eyleminin insanla Tanrı'yı da karşı karşıya getireceği kanısındadır. Tanrı'yı düşünmek, onunla konuşmaktır. İnsan Tanrı'yı düşünürken kendi Ben'inin karşısına onu bir Sen olarak alır, böylece Tanrı ile ikili konuşma *(Dialog mit Gott)* gerçekleşir. Konuşmanın özünü, başkasında kendi varlığını *(eigene Exsistenz)* bulma oluşturur.

Ebner, özellikle Varoluşçuluk'la Hıristiyan düşüncesi arasında bağlantı kurmaya çalışan aydınları

etkilemiş, insan sorunlarını çözmede dinin yararlı olabileceği görüşünü savunanlara ışık tutmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sämtliche Werke,* (ö.s.), 1969, ("Toplu Yapıtlar").

Ebubekir

EBUBEKİR
(573-634)

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra seçilen ilk İslam halifesidir.

Kimi kaynaklara göre de 571'de doğmuştur. 23 Ağustos 634'te Medine'de öldü. Babası Kureyş'in Teym boyundan Ebû Kuhâfe Osman, annesi Sahr'ın kızı Ümmü'l-hayr Selma'dır. Asıl adı Abdü'l-Kâbe'ydi. Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed ona Abdullah adını verdi. Ayrıca Atik, Sıddık, Yâr-i gar (can yoldaşı) sanlarıyla da anıldı. Cennetlik oldukları sağlıklarında kendilerine peygamber tarafından müjdelenen on kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir. Muhammed'in yakın dostu olarak ona vahiy geldikten sonra Müslüman olan ilk erkek olduğu kabul edilir.

Müslümanlık'ı kabul etmeden önce varlıklı bir tüccardı. Servetini Müslümanlık'ın hizmetine sunup Müslüman kölelerin özgürlüklerini kazanmaları için büyük fidyeler ödedi. Yoğun baskılar nedeniyle Müslümanlar'ın Habeşistan'a göçtükleri dönemde Mekke'de Peygamber'in yanında kaldı. Bir ara Haşimiler'in Mekke'den uzaklaştırıldıkları sırada o da Mekke'den ayrıldı. Ancak kısa bir süre sonra geri dönüp Hicret'e değin Mekke'de kaldı. Hz. Muhammed'in 622'de Mekke'den Medine'ye göçüne (Hicret) oğlu Abdurrahman dışında tüm ailesiyle birlikte katıldı. Başta Müslümanlar'a düşman olup Bedir'de onlara karşı dövüşen Abdurrahman da bir süre sonra Müslümanlık'ı benimseyerek Medine'ye göç etti.

Medine yakınlarında es-Sunh'a yerleşen Ebubekir kızı Ayşe'yi Hz. Muhammed'le evlendirerek peygamberle akraba oldu. Hz. Muhammed'in tüm savaşlarına katılan Ebubekir 630'da Tebük seferinde Müslümanlar'ın sancağını taşıdı. Kimi söylentilere göre de 631'de Mekke'ye giden hac kafilesine başkanlık edip Hz. Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması'nın bozulduğuna ilişkin olarak gönderdiği bildiriyi Mekkeliler'e okudu.

Bu dönemde sağlığı bozulan Hz. Muhammed kendi yerine Müslümanlar'a imamlık edip namaz kıldırma görevini Ebubekir'e verdi. Bu görevlendirmeyi bir eğilim olarak değerlendiren İslam toplumunun ileri gelenleri Hz. Muhammed'in ölümünden sonra 8 Haziran 632'de Ebubekir'i halife seçtiler. Müslümanlar'ın ilk halifesi olan Ebubekir Hz. Muhammed'in peygamberlik dışındaki tüm görev ve yetkilerini üstlendi.

Ebubekir'in yaklaşık iki yıl süren kısa halifelik dönemi, Ridde adı verilen dinden çıkma savaşlarıyla geçti. Hz. Muhammed hayattayken ona bağlanıp Müslümanlık'ı seçen ancak Arap kabilecilik eğilimine ters düşen bir tür merkezileşme ve bu yapı içinde merkeze zekât ödemekten hoşnut olmayan kabileler Hz. Muhammed'in ölümü üzerine ortaya çıkan sahte peygamberlere bağlandılar. Ebubekir Medine ile bağlarını koparıp zekât vermeyen bu kabilelere karşı sert bir tutum izledi.

Ancak peygamberin buyruklarını sonuna dek uygulamayı ilke edinen Ebubekir, Mekke ve Medine dışındaki Müslümanlar'ın bir ayaklanma tavrı içinde olduğu bu dönemde Hz. Muhammed'in düşündüğü Suriye seferini Usame komutasında gerçekleştirdi. Sefer dönüşü Bedeviler üzerine gönderdiği Usame, Zu'l-Kassa'da ayaklanmacıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Halid b. Velid komutasında düzenlenen seferler sonunda Tayyi, Gatafan, Esed, Beni Hanife gibi Orta Arabistan kabileleri denetim altına alınıp Medine'ye bağlandı.

Bu savaşlar sırasında *Kuran*'ı ezbere bilen hafızların büyük bir bölümünün ölmesi üzerine Ebubekir *Kuran*'ın dağınık parçalarının biraraya getirilmesi için bir kurul oluşturdu. Hz. Muhammed'in kâtiplerinden Zeyd b. Sabit başkanlığındaki bu kurulun toparladığı *Kuran* metnine Mushaf adı verildi. Ridde savaşlarının ardından 633 sonlarında Müslümanlık'ı yaymak amacıyla üç ordu oluşturan Ebubekir bu orduları kuzeye gönderdi. Bunlardan Halid b. Velid komutasındaki güçler Mart 634'te Irak'taki Hire kentini ele geçirerek vergiye bağladı. Hire, Müslümanlar'ın Arap yarımadası dışında ele geçirip vergiye bağladıkları ilk yer oldu. Ardından Irak içlerine ilerlemeyi amaçlayan Halid b. Velid, Ebubekir'in Bizanslılar karşısında güç durumda kalan Suriye'deki güçlere yardıma gitmesini istemesi üzerine güneye indi. Hıristiyan Gassani güçlerini Merc Rahit'te yendikten sonra ilerleyip Busra'da (eski Şam) öbür Müslüman güçlerle birleşerek 30 Temmuz 634'te Ecnadeyn'de Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bu olaydan kısa bir süre sonra ölen Ebubekir'in ardından Osman halife oldu.

• **BAKINIZ:** AYŞE, HALİD b. VELİD, Hz. MUHAMMED.

EBUBEKİR AĞA
(18. yy)

Türk, besteci. Klasik Türk müziğinin en önemli bestecilerindendir.

İstanbul'da doğdu. Eyüplü olduğu için, "Eyyubî Bekir Ağa" diye de anılır. Yaşamı üzerine pek az bilgi vardır. III. Ahmed döneminde Enderun'a girerek kiler ağası olmuş, "çavuş" rütbesini almıştır. Lale Devri'nde besteci ve hanende olarak parlamış, sarayda "Fasl-ı Hümâyûn"u yönetmiştir. İhsan Hisarlı'nın, Sinanpaşa Medresesi ve Türbesi haziresindeki bir mezar taşına dayanan araştırmasında verdiği bilgiye göre, 1172 (1758-1759) tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

Ebubekir Ağa 18. yy'ın en değerli bestecilerinden biridir. Yapıtlarında canlı, şen, tenle ilgili hazları dile getiren bir üslup görülür; ona ayrı bir kişilik kazandıran bu özellik Lale Devri'nin coşkun havasını yansıtır. Şair Nedim'in şiirdeki coşkunluğunu Ebubekir Ağa musikide yaratmıştır. Şaheseri sayılan Mâhûr beste "Bir âfet-i mehpeyker ile nüktelerim var", Gerdaniye ve Evc yürük semailer üslubunun tipik örnekleridir.

Musiki kuralları üstüne, günümüze ulaşmayan bir yapıtı vardır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan *Mecmua*'sında, başka bestecilerin yanı sıra, kendi yapıtlarının güfteleri de yazılıdır. Başka güfte derlemelerinde de yapıtlarına rastlanır. Şeyhülislam Esad Efendi'ye göre, yüz elli dolayında beste yapmış, ama bunların büyük bir bölümünün notaları günümüze ulaşamamıştır. Ebubekir Ağa'nın şiir denemeleri de vardır.

- **YAPITLAR** (başlıca): Güfte derlemesi: *Mecmua*, yazma, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 60, 1739. Beste: Mâhûr darbeyn beste; mâhûr ağır semai; mâhûr yürük semai; yegâh sakıyl kâr; evc yürük semai; gerdaniye yürük semai; nühüft nakış yürük semai; sabâ nakış yürük semai; segâh nakış yürük semai; müstear ağır semai; hüseyni remel beste; hicaz darbeyn beste.

- **KAYNAKLAR:** Enderunlu Ahmed Refî, *Tezkire*, 1718 (1719); S. Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I, 1933; İ.Hisarlı, "Bestekârların Mezarlarına Dair Bir Tedkik", *Musiki Mecmuası*, (74), 1954; Şeyhülislam Esad Efendi, *Atrabu'l-Âsâr*, *Mekteb Mecmuası*, 1893; H.Yenigün, "Lale Devri Bestekârları", *Musiki Mecmuası*, (151), 1960.

EBU DÜLÂME
(? -786)

Arap, şair. Hiciv şiirleriyle tanınmıştır.

Asıl adı Zend b. Cevn'dir. Habeş asıllı bir köledir. Nerede doğduğu bilinmiyor. 786'da Bağdat'ta öldü. Ölüm tarihi tartışmalıdır. Abbasi halifelerinden Mansur (754-775) ve Mehdi'nin (775-785) saraylarında bulundu. Görevi saray soytarılığı idi.

Abbasiler'i iktidara getiren Ebu Müslim Horasani'nin öldürülmesinin nedenlerini açıklayan kasidesi ile ün kazandı. Ebu Dülâme para için kaside yazmaktan kaçınmaz, yakınlarını bile hicvetmekten çekinmezdi. Adı deliye çıktığı için din kurallarına aldırış etmez, cezadan korkmaksızın herkesin içinde dinle alay ederdi.

Abbasiler'in simgesi olan siyah renkte giysiler giyilmesi için verilen buyruğu alay konusu yaptı. Halife Mehdi onu arkadaşları ile birlikte ölüm cezasına çarptırdı. Ebu Dülâme bu kez kendini hicvederek ölümden kurtuldu. Katırı için yazdığı kaside Arap edebiyatında atasözleri arasına girmiştir.

EBU EYYUB HALİD
(? -672)

Arap din adamı. Peygamber'in bayraktarı. 672'de İstanbul'un kuşatılmasında görev almıştır.

Ebu Eyyub Halid b. Zeyd el-Ensarî, Medine'de Hazrec boyundandır. Hz. Muhammed ile Akabe biatında (yemininde) görüşmüş ve Müslüman olmuştur. Peygamber Medine'ye hicret edince bir süre onun evinde kalmıştır.

Ebu Eyyub, Peygamber'in bütün savaşlarına katıldı. İslam ordusunun bayraktarlığını yaptı. Peygamber'in ölümünden sonra Halife Ali'nin yanında görev aldı. Peygamberden 150 kadar Hadis derlemiştir. Cemel, Sıffeyn ve Nehrivan savaşlarına, Emevi halifesi Muaviye döneminde Yezid kumandasında İstanbul'un kuşatmasına katıldı. İznik üzerinde yapılan çarpışmada yararlılık gösterdi. 672'de İstanbul kuşatması sırasında kentin surları önünde öldü. Surlar arasında bir yere gömüldü. Söylentiye göre II. Mehmed kenti fethetmeye geldiği zaman Şeyh Akşemseddin tarafından mezarı bulunmuştur. 1458'de burada bir cami yaptırılmış, semt de kendi adı ile anılmıştır. Türbesi kutsal sayılıp ziyaret edilir. Osmanlı padişahları tahta çıktıkları "cülûs törenleri"nde burada kılıç kuşanırlardı.

EBU FİRÂS
(932-968)

Arap, şair. Hamdânîler döneminin en ünlü şairlerindendir.

Ebu Firâs el-Hamdânî, Abbasiler'in güçsüzleştiği dönemde Musul ve Halep yöresinde kurulan Hamdânî hanedanından Seyfü'd-devle'nin (945-967) amcasının oğludur. Doğum yeri bilinmiyor. Sadâd'da çarpışma sırasında öldü.

Seyfü'd-devle döneminde Münbiç valiliğinde bulundu. Yaşamı boyunca Bizanslılar'la mücadele etti. 959'da Bizanslılar'a tutsak düştü. Fırat üzerinde Harşana'ya götürüldü. Söylentiye göre ölümü göze alarak buradan kaçtı. Bizans İmparatoru Nikephoros II Phokas 962'de Halep'i ele geçirince, Ebu Firâs

yakalanarak İstanbul'a gönderildi, dört yıl burada tutuklu kaldı. Çektiği sıkıntıları anlatan acıklı şiirleri bu dönemin ürünleridir.

Seyfü'd-devle 967'de ölünce Humus Emirliği'ni ele geçirmek istedi. Sadâd'da Seyfü'd-devle'nin oğlu Ebü'l-Maâli'nin gönderdiği askerlerle meydana gelen çarpışmada öldü.

Ebu Firâs, Müterebbi ile birlikte Hamdânîler döneminin en ünlü şairidir. Gösteriş ve yapmacıktan uzak olan şiirleri duygularını dile getirir. Yaşamını, deneyimlerini, anılarını aktarır. İbn Haleveyh'in topladığı şiirleri daha sonra divan biçiminde basılmış, bir bölümü de Almanca'ya çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), 1873.

Ebu Hanife

EBU HANİFE
(699-769)

İslam hukuk bilgini. Hanefi mezhebinin kurucusudur.

699'da Kâbil'de doğdu, 769'da Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Numan b. Sabit b. Zuta'dır. Varlıklı bir Arap aşiret başkanının satın alarak özgürlüğe kavuşturduğu babası, sonradan, Kûfe'ye yerleşmiştir. Numan b. Sabit ilk bilgileri Kûfe Camii'nde halka ders veren bilginlerden edindikten sonra *Kuran*, dilbilgisi (sarf ve nahiv) okudu. Kûfe'nin, sonradan bilgisini artırmak için gittiği Basra'nın ünlü bilginlerinden fıkıh, Hadis, şiir ve Arap yazını konularında öğrenim gördü. Bir süre Kâbe'de, düzenlenen bilimsel toplantılara dinleyici olarak katıldı, özellikle Peygamber'in arkadaşlarını (sahabe) yakından tanıyanların (tabii) konuşmalarını, aktardıkları Hadis'leri dinledi. Basra'ya dönünce çağının önde gelen İslam bilginlerinden, İslam felsefesi (kelam) ve cedel (konuları karşılıklı tartışarak açıklama yöntemi) öğrendi. Bir aralık alışverişle uğraştı, komşu İslam ülkelerini gezdi. Bu gezileri sırasında, gittiği yerlerde yaşayanların geleneklerini, yaşama biçimlerini, toplum kurumlarını, yönetim düzenlerini inceledi. Bütün yaşamı süresince kendini bilimsel çalışmalara veren Ebu Hanife devlet işlerine karışmamış, Halife Mansur'un verdiği kadılık görevini almayınca hapse atılmış ve hapiste ölmüştür.

İslam ülkelerinde, kurduğu mezhep nedeniyle, imam-ı azam (büyük imam) olarak anılan Ebu Hanife, gençliğinde yörenin saygınlık kazanmış bilginlerinden dinlediği Hadis'lerin etkisinde kalarak, bütün çalışmalarını İslam bilimleri konusunda yoğunlaştırmıştır. Özellikle İslam hukuku denen fıkıh, onun en önemli ilgi alanı olmuştur. 20 yaşlarındayken Kûfe Camii'nde derslerini dinlediği İslam bilgini Hammad b. Süleyman, düşüncelerinin oluşmasında başlıca kaynaktır. Hammad b. Süleyman'ın ölümünden sonra yerine geçerek, Kûfe Camii'nde, halka ders vermeye başlayan Ebu Hanife kısa süre içinde geniş bir ün sağladı. Konuşmalarının etkisi, bilgisinin genişliği, sorunlara çözüm aramada uyguladığı yöntem, İslam ülkelerinde yeni bir mezhep anlayışının doğmasını sağlayan ilk öğedir.

Hukuk, kaynaklar ve yöntem

Ebu Hanife, İslam düşüncesine hukuk (fıkıh) sorunları ile girmiş, birinci kaynak olarak benimsediği *Kuran*'a dayanarak, yeni yorumlar ve çözümler ileri sürmüştür. Onun öne sürdüğü düşünce yöntemine göre İslam diniyle, İslam toplumuyla ilgili bütün sorunların çözümüne ilişkin birincisi *Kuran*, ikincisi Hadis olmak üzere belli kaynaklar vardır. Bunlardan sonra gelen kaynaklar da, Peygamber'in arkadaşlarının (sahabe) verdikleri fetva denen belgelerle, icma, kıyas, istihsan, örftür. İslam toplumunda bir sorunla karşılaşılınca ilk başvurulacak kaynak *Kuran*'dır. *Kuran* yargıları kesindir, genel geçerlilik taşır, onlarla çelişen bir durumun gerçekliği söz konusu olmaz. Bu yargılar değiştirilemez, özlerine aykırı bir yorumla uygulama alanına konamaz. Karşılığı *Kuran*'da bulunmayan ya da *Kuran* yargılarıyla her türlü kuşkuyu giderecek bir nitelikte açıklanmayan, yeni bir olay, yeni bir sorun ortaya çıkınca çözüm için başvurulması gereken ikinci kaynak Hadis'tir. Peygamber'in değişik olaylar ve türlü nedenlerle, gene *Kuran* yargılarına dayanarak, yaptığı açıklamaları içeren Hadis de kesindir, onunla çelişen bir yargının, bir eylemin geçerliği söz konusu edilemez. Ancak, aradan geçen süreler, toplumda birtakım yeni sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu sorunların çözümüne ilişkin açık yargılar *Kuran* ve Hadis'te bulunmayabilir, bulunsa bile anlaşılmasında güçlük doğabilir. Böyle bir durumda başvurulacak yol, Peygamber'in sağlığında, benzer durumlarda nasıl davrandığı, ne yaptığıdır. Karşılaşılan sorunun benzeri Peygamber'in davranışlarında varsa kuşkuya kapılmanın gereği yoktur. Bu konuda, Peygamber'in yakın arkadaşları olan kimselerin yargılarına başvurulur. O yargıların bulunduğu belgelerin içeriğine uyulur.

Yargının kaynağı ve geçerliliği

İslam hukukunda *Kuran*, Hadis, Sahabe fetvaları gibi belgeleri tartışmasız, kesin ve genel geçerlik taşıyan birer kanıt olarak anlayan Ebu Hanife bireysel istence dayanan öteki dört yargı kaynağını ikinci aşamada önemli saymıştır. Bu dört kaynağın birincisi icmadır. İcmanın başlıca dayanağı bilimsel yetkidir. Bu sorunun çözümünde en yetkili olan kimselerin

Kanıtlama türleri

oybirliğiyle verdikleri yargı icmanın özünü oluşturur. İcma denen yargıyı verecek yetkililerde bulunması gereken birtakım özellikler vardır. Bunlar da doğruluk, toplumda saygınlık ve sevgi kazanmış olmak, iyilikseverlik, anlayışlılıktır. Ebu Hanife'ye göre icmadan sonra en güvenilir yöntem kıyastır (tasım). Ancak bunu da yetkili kimseler yapabilirler. Kıyas ise açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılır. Açık kıyas kesindir, kavranılması kolaydır, kuşkuya kapılmanın gereği yoktur. Kapalı kıyasın anlaşılması biraz güçtür, daha geniş bilgiyi, daha güçlü bir kavrayış yeteneğini gerektirir. Bu iki kıyas türünde de kesinliği bilinen bir yargıdan yola çıkarak sonuç elde etme yöntemi vardır. Kıyastan sonra istihsan (en uygunu benimseme) gelir. İstihsan da kapalı tasım gibidir. Bu da, kıyasa karşıt görünen bir işlemde, en uygun olanı benimsemektir. Son yöntem ise örf (gelenek, alışılan yöntem) adını alır. Bunda, genellikle, inancına, *Kuran* ve Hadis'e bağlılığına güvenilen kimselerin gelenek niteliği kazanan davranışlarına uyulur. Bu nedenle örf toplumun benimsediği yol, uyguladığı yöntem anlamındadır.

Ebu Hanife, İslam hukukuna getirdiği kıyas ve istihsan yöntemleri dolayısıyla *ehl-i rey* adı verilen ve bütün yargılarda, yargılamalarda oya başvuranların öncüsü sayılır. Ebu Hanife, İslam dininde "tevhid" denen ve Tanrı'nın birliğini dile getiren görüşe de yeni yorumlar getirmiştir. Ona göre Tanrı'nın birliğine inanmak inanın temelini oluşturur. Ancak bu inanın belli ilkeleri vardır, bunlar da Tanrı'ya, meleklere, Tanrı'nın Musa, Davud, İsa ve Muhammed peygamberlere gönderdiği dört kitaba, yargı gününe, ölümden sonra dirilmeye, cennete, cehenneme, iyinin ve kötünün (hayr ile şerrin) Tanrı'dan geldiğine inanmaktır. Bu ilkelerden birinin eksikliği inanın bütünlüğünü bozar. Tanrı tektir, benzeri, ortağı yoktur, doğmamıştır, doğurmamıştır, önsüz-sonsuzdur. Tanrı'nın dirim, görme, erk, bilim, konuşma, işitme, istenç gibi nitelikleri vardır. Bunlar Tanrı'nın özüyle (zâtı ile) bağlantılıdır. Tanrı'nın bir de eylemle ilgili (fi'li) nitelikleri vardır, bunlar da yaratma, besin sağlama, yapma, yeniden varetme, başarı göstermedir. Bütün varlıkları yaratan Tanrı'dır. Tanrı, yarattığı varlıkları yaratmadan önce bilirdi. Onun bilgisinin başlangıcı ve sonu yoktur.

Ölüm konusunda Ebu Hanife'nin görüşü *Kuran* bildirilerine dayanır ve yeni bir yorumu gerektirmez. Ona göre ölüm ruhun gövdeden ayrılmasıyla başlar. Ruh ölmez, Tanrı'nın buyruğu üzerine kalkım günü (kıyamet) yeniden gövdeye dönecek, yargılanmak için kişi dirilecektir. Ebu Hanife'nin *Kuran* ve Hadis'e dayanarak ileri sürdüğü görüşler, kurduğu Hanefi mezhebinin temel ilkelerini oluşturur. Bu mezhebe bağlanan İslam ülkelerinde dinle ilgili bütün sorunlara Ebu Hanife'nin getirdiği kurallara göre çözüm aranır.

- YAPITLAR (başlıca): *Fıkhü'l-Ekber*, ("En Büyük Fıkıh") yazma; *Fıkhü'l-ebsat*, ("En Kolay Fıkıh"), yazma; *Kitabü'l-Alim ve'l-Mute'allim*, ("Bilginin ve Öğrenenin Kitabı"), yazma.

- KAYNAKLAR: N. Çağatay, İ.A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976; S. Ünal, *Ebu Hanife Fıkh-ı Ekber ve İzahı*, 1957.

- BAKINIZ: AHMED b. HANBEL, EBÜSSUUD EFENDİ, EŞ'ARİ, MALİK b. ENAS.

EBU HAŞİM
(? -799)

Arap din adamı. Şii imamlarındandır.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi olmadığından nerede doğduğu bilinmiyor. 799'da Lut gölü yakınlarında Humayma'da ölmüştür. Gerçek adı Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed'tir. Kimi kaynaklara göre Halife Ali soyundandır. Bu nedenle Şiiler'ce imam seçilmiş ve büyük saygı görmüştür. İslam dini konusundaki geniş bilgisi yüzünden kimi sözleri birer özdeyiş niteliği kazanarak Şiiler arasında yayılmıştır. Özellikle İslam hukuku alanında, çağının etkili din adamlarından sayılırdı. Yaşamının sonlarına doğru imamlık görevini, halife el-Saffah ile el-Mansur'un babası Muhammed Ali'ye bırakmıştır. Onun bu davranışı, sonradan, Abbasi yandaşlarının imamlığın kendi ellerinde bulunması gereğini savunmalarına olanak sağlamıştır.

EBU HAYYAN
(930-1010)

İranlı filozof ve bilgin. İslam diniyle felsefe arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Dört kitap, dört kanıt

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Nişapur ya da Şiraz'da doğduğu, Bağdat'ta öldüğü söylenir. Adı yazılı kaynaklarda Ebu Hayyan Ali b. Muhammed b. El-Abbas El-Tevhidi olarak geçer. İlköğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Bağdat'a giderek, çağının ünlü bilginlerinden Ebu Said ve Ali b. İsa'dan dilbilgisi, Ebu Bekir El-Şafii'den fıkıh okumuş, sonra bütün çalışmalarını felsefe, tasavvuf ve İslam hukuku (fıkıh) konularında sürdürmüştür.

Ebu Hayyan'a göre felsefenin konusu İslam dininin içerdiği sorunlardır. Bu sorunların özünü Tanrı'nın varlığı ve birliği oluşturur. Us ilkelerine dayanan felsefenin bu sorunlara birer çözüm bulması, us ile inanı bağdaştırması gerekir. Bilginin kazanılmasında başlıca yol usavurmadır. Ancak, kesin gerçeğe ulaşabilmek için, Tanrı kayrası gereklidir. İnsan usu kimi durumlar karşısında yanılabilir. Yanılmadan kurtulmak için yetkinliğe kavuşmak gerekir, bu da Tanrı yardımıyla olur. Tanrı yardımı olmayınca peygamberler de, bilginler de, ermişler de yanılabilirler.

Evren konusunda İslam dininin ileri sürdüğü bütün düşünceleri benimseyen Ebu Hayyan'a göre varlık kavramı altında toplanan ne varsa yaratılmıştır. Tek yaratıcı da Tanrı'dır. Tanrı önsüz-sonsuzdur, salt istençtir, salt ustur, salt bilgidir, salt ışıktır. İnsan, Tanrı kayrasıyla geleceği de bilebilir. Bilme yetisi Tanrı'nın insana verdiği bir güçtür. Bu güç sanıldığı gibi, belli kimselerde değil bütün kişilerde bulunabilir.

Ebu Hayyan, yaşadığı çağda önemli sayılan, bütün sorunlar üzerinde durmuş bunların çözümünü

dinle felsefenin uzlaşmasında aramıştır. Bu sorunlar arasında nefs (ruh), us, doğa, Tanrı, tanrısal us, usun etkinliği, edilginliği, Tanrı'nın bilinemezliği, bilme yetisinin sınırları gibi dinden kaynaklananlar önemli bir yer tutar.

Ebu Hayyan'ın, İslam düşüncesinde, önemli bir yanı da din ve felsefe sorunlarına eleştirici bir tutumla yaklaşması, bir konu üzerinde dururken daha önce gelmiş bilgelerin o konuyla ilgili görüşlerini sergilemesidir. Önce başkalarının düşüncelerini ortaya koyar sonra onları eleştirir, kendi çözümünü öne sürer. Bu çalışma türü İslam felsefesinde eleştirinin önemini vurgulayan ilk örnekler arasında görülür. İslam düşüncesinde, felsefe tarihinin kurucusu sayılan Ebu Hayyan, bütün görüşlerini *El-Emtâ* ("Veriler") adlı yapıtında toplamıştır. Kendinden sonra gelen İslam düşünürleri üzerinde uzun süre etkili olan bu yapıt, dinle felsefeyi uzlaştırma çalışmaları için başlıca kaynak sayılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *El-Mukabasât*, (ö.y.), 1929, ("Seçmeler"); *El-Emtâ*, (ty),("Veriler").

• BAKINIZ: İBN MİSKEVEYH.

EBU HUREYRE
(600-678)

Arap din adamı. Peygamber'in yakınlarından ve Müslümanlık'ı ilk benimseyenlerdendir.

Gerçek adının Abdurrahman b.Sahr olduğu söylenir. Bir söylentiye göre kedileri çok sevdiğinden kendisine "kedi yavrusu" anlamına gelen Hureyre denmiştir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığından doğum yeri bilinmiyor. 629'da, Hayber Savaşı'nda Medine'ye gelerek Peygamber'in çevresindeki topluluğa katılmış, yaşamı boyunca Peygamber'den ayrılmamıştır. Bu nedenle de pek çok Hadis söylemiştir. Peygamber'in ölümünden sonra Halife Ömer onu Bahreyn valiliğine atamışsa da bir süre sonra görevden almıştır. Ömer kendisini ikinci kez valiliğe atamak isteyince de görev almamıştır.

Ebu Hureyre'nin İslam tarihindeki yeri, belleğinin çok güçlü olması nedeniyle, anlattığı Hadis'ler dolayısıyladır. Kimi Hadis uzmanlarına göre onun anlattığı ileri sürülen Hadis'lerin hepsi doğru değildir, sonradan onun adına uydurulmuştur.

EBU'L-ABBAS
(724-754)

Arap, halife. Abbasi Devleti'nin kurucusu ve ilk Abbasi halifesidir.

724'te doğdu, 754'te Irak'ta Anbar'da öldü. Peygamber soyundan gelen Muhammed b.Ali'nin oğludur. Asıl adı Abdullah'tır. Emevi Devleti'nin çöküş sürecine girdiği bu dönemde Haşimi soyundan gelen Abbasiler, Peygamber'le olan kan bağları nedeniyle halifeliğe Emeviler'den daha çok hakları olduğunu ileri sürerek bu doğrultuda gizli çalışmalara başladılar. Bu hareketin önderi olan Muhammed b.Ali'nin ölümünden sonra oğulları İbrahim, Ebu'l-Abbas ve Ebu Cafer babalarının mücadelesini sürdürdü.

Ebu Müslim Horasani'nin de toparladığı güçlerle ayaklanmacılar Haziran 747'de Fergana ve Horasan'ı ele geçirdiler. Hasan b. Kahtaba da Nihâvend'i kuşatıp Kerbela'da Emevi ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Ardından Kûfe'yi ele geçirdi. 750'de Emevi yönetimine son verilince Ebu'l-Abbas, Ebu Müslim'in önerisiyle Abbasiler'in ilk halifesi seçildi. Yeni hilafetin ilk merkezi Kûfe idi.

Son Emevi halifesi II. Mervan el-Himar, Aralık 750'de Yukarı Zap kıyısında Ebu'l-Abbas'ın amcası Abdullah b.Ali komutasındaki güçler tarafından bozguna uğratıldı. Daha sonra kaçtığı Mısır'da Ebu'l-Abbas'ın gönderdiği güçler tarafından öldürüldü. Böylece Emevi halifeliği de son buldu. Ebu'l-Abbas, Emeviler'in yeniden toparlanmasını engellemek için sert önlemler aldı. Amcası Abdullah b. Ali'nin komuta ettiği güçler Suriye'deki Emeviler'e karşı soykırımına giriştiler. Bu sırada kaçabilenler İspanya'ya geçerek Endülüs Emevi Devleti'ni kurdular.

Sorumluluk ve yetkilerini Ebu Müslim Horasani'ye devreden Ebu'l-Abbas, daha sonra onun özellikle ordu üzerinde gücünü farkederek kaygılanmaya başlayan kardeşi Ebu Cafer Mansur'un uyarılarına karşın Ebu Müslim'e ilişmedi. Kûfe halkına fazla güven duymayan Ebu'l-Abbas bir süre Hire'de yaşadıktan sonra 752'de yerleştiği Fırat kıyısındaki Anbar'da öldü. Yerine kardeşi Ebu Cafer Mansur geçti. Ebu'l-Abbas, gerek Emeviler'e gerek kendisine karşı çıkanlara karşı uyguladığı sert önlemler nedeniyle es-Seffah (kan dökücü) sanıyla anılmıştır.

• BAKINIZ: BÜKEYR b. MAHAN, EBU MÜSLİM HORASANİ.

EBU'L-ÂLÂ MAARRÎ
(973-1057)

Arap, bilge ve şair. Dinin insan aklının bir ürünü, eğitim ve geleneğin sonucu olduğunu savunmuştur.

Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Maarrî 973'te Suriye'nin kuzeyinde Maaretü'n-Numan kasabasında doğdu, 20 Mayıs 1057'de orada öldü. Bu yörede yerleşmiş Tenuh kabilesine bağlı soylu ve bilgin bir aileden gelmektedir. Büyükbabası ve babası Humus ve Maarre'de kadılık yapmışlardı.

Maarrî dört yaşındayken çiçek hastalığına tutulup önce sol gözünü bir süre sonra da sağ gözünü kaybedip kör oldu. Bu durum kendisini yaşamının sonuna kadar etkiledi. Ancak araştırma ve öğrenmeden geri kalmadı.

İlk din ve dil bilgilerini babasından aldı. Daha sonra Halep'e giderek Abdullah b. Sa'd'den dil ve

edebiyat, Yahya b. Mus'ir'den Hadis öğrendi, kitaplığında araştırmalar yaptı. O dönemde Bizans'ın elinde bulunan Lazkiye'ye gitti. Buradaki rahiplerle konuşmalar yaparak Musevilik ve Hıristiyanlık konularındaki bilgisini artırdı. Trablusşam'a geçip buranın kitaplığında da incelemeler yaptı ve ülkesine döndü.

Maarre'de yirmi yaşlarında öğretmenliğe başladı. Hiçbir resmi görev almadı. Geçimini ailesinden kalan vakıf gelirinden ve öğrencilerinden aldığı paralarla sağladı. Verdiği derslerle büyük üne kavuşan Maarrî' nin yanına birçok yabancı öğrenci geliyordu. Kör oluşunu her zaman büyük bir eksiklik gibi gören Maarrî, bu yüzden içine dönük, sessiz bir yaşam geçirdi.

1008'de Fırat ırmağı üzerinden Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Kadisiye'de kayığına el kondu. Ebulâla çölünü zorlukla geçerek Bağdat'a vardı. Bir yandan şiir ve edebiyat dersleri verirken bir yandan da Bağdat kitaplıklarında incelemeler yaptı. İlerde yaşamını etkileyecek olan Hint felsefesini burada öğrendi. Cuma günleri Abdüsselam el-Basri'nin evindeki felsefe toplantılarına devam etti. Mescidü'l-Mansur'da şiirlerini okuyan şairler arasına katıldı. Kendisi de burada şiirlerini okudu. Şair Şerif er-Razi'nin kardeşi Murtaza'nın bir hakareti üzerine kentten ayrıldı. Ayrılırken acı ve tatlı anılarını belirten ünlü kasidesini yazdı. 1026-1028 yılları arasında Maarre'de çıkan bir olay üzerine düzeni korumak için Halep Emiri Salih b. Mirdas kentin yönetimini ona bıraktı.

Maarrî, Sünni ve Şii görüşlerinin çarpıştığı ve bunları temsil eden Abbasi ve Fatımi halifeliklerinin savaş alanı olan Suriye'de büyük bir üne kavuşmuştur. Yaşadığı sürece 100.000 dize söylediği ileri sürülür. Şiirlerinde Mütenebbî'nin etkisi vardır. Cahiliye devri şairlerinden aldığı mazmunları sık kullanması dikkati çeker. Gençlik döneminde yazdığı şiirler daha çok günlük yaşamla ilgilidir. Olgunluk çağında ise Tanrı, madde, ruh, zaman, mekân gibi felsefe sorunlarını işlemiştir.

Düzyazılarını da şiirleri gibi sanat kaygısı güden ağır bir üslupla yazmıştır. Çeşitli bilimlere ait deyimler, anlamları güç bulunan nadir sözcükler kullanıp, yapıtlarını özellikle anlaşılması güç bir hale sokmuştur.

Maarrî'nin dine karşı inançlı olup olmadığı yaşadığı dönemde bile tartışılmıştır. Kendisini savunanlar olduğu gibi dinsizlikle suçlayanlar da olmuştur. *el-Lüzûmiyât* adlı yapıtında İslamiyet'in ilkelerine karşı çıkmıştır. Sürekli kuşkuculuk içinde kalmış, her nass'ı (dogma) yadsımıştır. Vahyi kabul etmemiştir. Ona göre din insan aklının bir ürünü, eğitim ve geleneğin sonucudur. Ahireti (öbür dünya) de reddetmiş, ölümü ölümsüzlüğün çekilmez yükünden bir kurtuluş olarak görmüştür.

İlk yapıtı olan *Sekt'ü'z-Zend*, gençlik döneminde yazdığı şiirlerden oluşur. Konu bakımından basit, üslup yönünden ağdalı ve ağırdır. Divanda herhangi bir sıra gözetmeden bir araya getirilmiş günlük yaşamla ilgili kasideler ve mersiyeler yer alır. Yapıtta geçen güç sözcükleri açıklamak amacı ile kendisi ayrıca *Davü's-Sekt* adı ile şerhetmiştir. Tek tek kasideler için de ayrı şerhleri vardır. *ed-Dir'iyât*, savaşlarda giyilen zırhı betimleyen şiirlerdir. Maarrî bu şiirleri kör olduğundan herhangi bir savaşa katılamayacağı için ezberinde bulunan savaşla ilgili şiir ve sözcüklerden yararlanarak bu konudaki bilgisini gösterme amacıyla yazmıştır. *Lüzûm mâlâ Yelzem* ya da *el-Lüzûmiyât* ("Gereksizi Gerekli Görmek") olgunluk çağında yazdığı şiirleridir. Dünya görüşünü bu yapıtında belirtmiştir. Arap aruzuna göre, kafiye beyitin son sözcüklerinin son harflerinin aynı olması gerekirken, burada sondaki iki harf aynıdır. Bu nedenle yapıtına *el-Lüzûmiyât* adını vermiştir. Yapıt Türkçe' ye, Kazan Türkçesi'ne, bazı parçaları da Almanca ve İngilizce'ye çevrilmiştir. *Kitâbü'l-Fusûl ve'l-Gâyât*, secileri (eski düzyazıda uyak) harf sırasına göre düzenlenmiş dinsel bir öğüt kitabıdır. Yüzyıla yakın bir süredir kayıp olan eserin yazma bir nüshası ancak 1942'de ortaya çıkmıştır. Çeşitli kaynaklarda *Kuran'* ın bir naziresi olarak gösterilmiş, yapıt hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. *Resâil*, Maarrî'nin çeşitli nedenlerle yazdığı mektuplarıdır. Kimi mektupları çok uzundur. En önemlisi *Risâlatü'l-Gufrân'* dır. Maarrî'nin ahiret anlayışını ortaya koyar. Öteki dünya için söylenilenlerin doğruluğundan kuşkulu olan Maarrî, bunu çözümlemek için oradan birisinin gelmesini dilemiştir. Gerçekleşmeyince İbnü'l-Kârih adlı birisine cennet ve cehennemde düşünsel bir gezi yaptırır. Dante'nin *İlahi Komedya*'sı ile yapıt arasında önemli benzerlikler vardır. *Mülkü's-Sebil fi'l-Va'z ve'z-Zühd*, insanların gafilliğini (aymazlığını) ve dünyanın gelip geçiciliğini anlatan düzyazı-şiir karışımı bir yapıttır.

- YAPITLAR (başlıca): *Sekt'ü'z-Zend*, (ö.s.), 1886; *Lüzûm mâlâ Yelzem*, (ö.s.), 1891; *Resâili Ebu'l-Ala el Maarrî*, (ö.s.), Şahin Efendi (yay.), 1894; *ed-Dir'iyât*, (ö.s.), 1906; *el-Lüzûmiyât*, (ö.s.), 1907, *(el-Lüzümiyât Tercümesi*, 1907, *Maarî Divanından Seçmeler*, 1942); *Mülkü's-Sebil fi'l-Va'z ve'z-Zühd*, (ö.s.), Abdül-vehhab et-Tunusi (yay.), 1911; *Risâlatü'l-Gufrân*, (ö.s.), Kâmil Kilâni (yay.), 1938; *Kitabü'l-Fusûl ve'l-Gâyât*, (yazma).

- KAYNAKLAR: A. Bellesort, "Dante et Mahomet pour la Sixième Centenaire de Dante", *Revue du Monde Musulmane*, (I), 1920; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, (I), 1943; J.A. Dagher, *Bibliographie d'Abu'l-Ala b. Abdullah al-Maarrî at-Tanuhî*, 1944; C. Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, 1971; R.A. Nicholson, *The Meditation of Maarrî, Studies in Islamic Poetry*, 1921.

EBULBEREKÂT BAĞDADİ
(1076-1166)

Arap, filozof. Varlığın algı ile bağlantılı olmadığı görüşünü savunmuştur.

Bağdat'ta doğdu, bir söylentiye göre, gene orada öldü. Yahudi bir ailedendi, çevresinin baskısından korkarak Müslüman oldu ve Hibetullah adını aldı. Önce din öğrenimi gördü sonra Yunan ve İslam filozoflarının yapıtlarını okudu, bütün çalışmalarını felsefe üzerinde yoğunlaştırdı. Bilgisinin genişliği, düşüncelerinin yeniliği nedeniyle kısa sürede büyük ün sağladı. Abbasi Halifesi Muktefibillah'ın ilgisini çekti, onunla yakınlık kurdu, saraya alındı.

Ebulberekât Bağdadi felsefeye Aristoteles'in o çağda bilinen yazılarını okumakla başladı. Ancak, çağının İslam felsefesi geleneğine uymadı, Aristoteles'in görüşlerini eleştirdi. Özellikle, onun devinim ve gizilgüç konusundaki görüşlerinin, evrende görülen gerçeklere uymadığını, yalnız kavramlara dayalı açıklamaları içerdiğini ileri sürdü. Gene Aristoteles'in bilimler sınıflamasına, metafizikle, bilgi kuramıyla ilgili görüşlerine karşı çıktı. Eleştirilerinin yanı sıra kendi düşüncelerini sergiledi. Bu düşüncelerini, belli bir düzene göre açıklamaya çalışırken, çağının felsefe geleneğine uyarak bilgi kuramı, bilimler sınıflaması, mantık ve metafizik üzerinde durdu. Bu konulara, kendi görüşüne göre yeni yorumlar, yeni açıklamalar getirdi. Ebulberekât Bağdadi düşüncelerini en önemli yapıtı sayılan ve üç ciltten oluşan *Kitabü'l-Muteber*'de ("Yol Gösteren Kitap") toplamıştır. Üç bölüm olan bu yapıtta birinci bölüm mantık, ikincisi doğa bilimleri, üçüncüsü tanrıbilim konularını içerir.

Bilimlerin içeriği, niteliği, düzeni ve bilgi kuramından yola çıkan Ebulberekât Bağdadi'ye göre bilimin konusu varlıktır. Ancak varlık da yapı ve nicelik bakımından değişik türdedir. Bu nedenle, bilimler konu ve yöntemlerine göre ayrı ayrı doğrultularda gelişir, çalışır. Bilimler, içerikleri bakımından, üçe ayrılır: A-Duyu bilimleri, B-Anlık bilimleri, C-Us bilimleri.

Duyu bilimleri, insanın çevresini kuşatan varlıklardan, duyular aracılığıyla sağlanan bilgileri, o bilgilerin kaynaklarını, nesnelerini konu edinir. Bunlar doğa bilimleridir, kendi aralarında, inceledikleri sorunlara göre, alt bölümlere ayrılabilirler. Ancak, hepsi doğa bilimleri çatısı altında toplandığından ufak ayrıntılara girmenin gereği yoktur.

Anlık bilimleri ise insanın çevresine değil kendi düşünme ortamına bağlıdır. Bunların dış olaylarla doğrudan doğruya ilgisi yoktur. Bu bilimler yalnız anlığın üretici gücüyle işlenen, düzenlenen, açıklanan varlıkları içerir. Anlık bilimleri, konularının değişikliğine göre ikiye ayrılır. Birincisi mantık, matematik gibi salt bilimlerdir. Bunların deney verileriyle, deney varlıklarıyla ilgisi yoktur. İkincisi salt olmayan gökbilim türünden bilimlerdir. Bu alana giren bilimlerde az da olsa deney ve gözlemden yararlanma vardır.

Us bilimlerinin konusu ise tanrıbilim ve metafiziktir. Bu bilimlerin de duyularla, duyulan evrenle ilgisi yoktur.

Ebulberekât'a göre salt bilimler kesindir, ancak duyularla ilgileri yoktur, bu nedenle, onlarda genel geçerlik taşıyan bir özellik söz konusudur. Salt olmayan bilimler görelidir, kesinlikleri de öyledir. Tanrıbilim ve metafiziği konu edinen us bilimlerinin göreliliği çok, kesinliği azdır. Bunlar ilke bilimleri olduğundan kişiden kişiye değişen yorumları, açıklamaları vardır. Çok göreli oluşlarının nedeni de budur.

Varlık sorununa algı olayıyla yaklaşan Ebulberekât Bağdadi, var olan bir nesnenin varlığını algıya ya da algılayana borçlu olmadığı görüşünü savunur. Ona göre algı varlığın koşulu değildir, ancak varlık algının kesin koşuludur. Bu nedenle var olan bir nesne kendi kendisiyle vardır. O algıdan önce varolduğu gibi algıdan sonra da vardır ya da varolabilir. İnsan, bir nesnenin varlığına ancak onu bildikten sonra inanabilir. Bilme eyleminde, kişinin bildiğini bilmesi başlıca koşuldur. Bu bir bilinç olayıdır, bilinmeyenin bilgisiyle yargıda bulunmak bildiğini bilmemektir. Ebulberekât Bağdadi, varlık konusunda, Aristoteles'in öne sürdüğü kategorileri eleştirerek ikiye ayırır. Ona göre bu varlık kategorileri, özleri bakımından, bir bölümde toplanamaz. Kategorilerin bir bölümü düşünceyle bir bölümü de varlığın kendisiyle ilgilidir. Zaman, uzay ve görelik gibi kategoriler düşünceye, öte yandan edilgi, nitelik, etki gibi kategoriler de varlığa bağlıdır. Varolan kimi nesneler algılanmayabilir, bir algılayanın algı alanı dışında kalabilir. Bu durum

Duyu Verileri

Bilimin türleri

İslam düşüncesinde bilginin iki kaynağı vardır. Biri tin, öteki duyulardır. Bilgiyi tinsel bir varlık diye gören kurama göre duyular yanıltıcıdır. Bu yanıltıcılık da geçici, ölümlü olan gövdeden dolayıdır. Oysa tin tanrısal bir tözdür, ondan kaynaklanan bilgi de kesindir. Bu kesinlik de tanrısal tözün özelliği gereğidir. Tinle sağlanan bilgi inanla (imanla) bağlantılıdır. Gövdeye bağlı duyularla edinilen bilgi ise inanın denetimi dışındadır. Tin, tanrısal evrenin bilgisini, duyular ise gelip geçici dünyanın izlenimlerini verir.

Ebulberekât Bağdadi, Aristoteles mantığına dayanan, tinsel varlıkları o mantığa göre açıklamaya çalışan görüşe karşı çıkarak, duyuların da kesin ve gerçek sağlamaya elverişli bir nitelik taşıdıklarını ileri sürdü. Duyular, ölümlü olan gövdeye bağlıysalar da, dünyayı anlamada daha kesin bilgi odaklarıdır. Duyular birbirini denetleyebilir, bir duyu ötekinin yanlışını düzeltebilir. Oysa tin için böyle bir olanak yoktur. Bağdadi'nin bu görüşü, İslam düşüncesindebızla yayılmış, bilgiyi tinsel ve tanrısal bir varlık olarak gören felsefe akımlarına karşı deneye dayanan bir eleştiri çığırı oluşturmuştur. Bu çığıra göre inan usu egemenliği altında bulundurduğu sürece kesin bilgiye ulaşma olanağı yoktur. Usun şaşmaz ölçüleri, değişmez ilkeleri vardır. Duyularla sağlanan veriler, usun denetiminden geçerek kesinlik kazanır. Us ilkelerine göre düşünen bir kimse, duyu verilerini birbiriyle karşılaştırarak, gerçeği bulabilir. Duyular, kişiye, yaşanan dünyayı tanıtmada başlıca kaynaktır. Oysa tin öyle değildir. Tinde varlığı ileri sürülen "doğuştan bilgi" içinde yaşanılan dünyayı anlamaya yetmez, o bilgi yalnız tanrısal varlığı öğretebilir. *Varlık ve Algı*

Duyu verilerinin bilgi sağlamadaki önemi, daha sonra yetişen İslam düşünürlerinin ilgisini çekmiş, deneye yönelik bir bilim anlayışının doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle, Kuran'a bağlanmayan, bilgiyi dinden ayrı bir varlık sorunu olarak gören düşünürler duyu verileriyle ilgili görüşü benimseyerek geliştirmişlerdir. 13. yy' dan sonra İslam ülkelerinde yayılmaya başlayan doğacı felsefe anlayışında duyu verilerini bilginin temeli sayan görüşün etkisi süreklidir.

onların yok sayılmasını, varlık alanı dışına itilmesini gerektirmez.

Ebulberekât Bağdadi'nin ileri sürdüğü kurama göre bilgi sorununa çözüm getirebilmek için duyuları incelemek gerekir. Bilgi iki türlüdür ve kaynağı duyulardır. Birinci türden bilgi doğrudan doğruya duyularla sağlanır. Bu bilgi insana çevresindeki nesneleri, somut varlıkları bildirir. Bu özle ilgili bilgidir. Öteki ise gene duyularla bilinen nesnelerden kazanılan, ancak ilineklerle ilgili olan bilgidir. Birinci tür bilgi doğrudan doğruya, ikincisi ise dolaylıdır. Sözgelişi bir varlığın sesini, rengini, görünüşünü bildiren bilgi doğrudan doğruyadır, özle ilgilidir. Oysa bir varlığı sesinden, yazısından, kendisiyle ilgili bir nesneden tanımayı sağlayan bilgi dolaylıdır ve ilineklerle bağlantılıdır. Öte yandan Tanrı'yı, varlığın ilk ilkelerini özleriyle değil, ilinekleriyle bilme olanağı bulunduğundan bu tür bilgiler de dolaylıdır. İnsan Tanrı'nın özünü bilmediği gibi onun üstün niteliklerini, ilineklerini de kavrayamaz. Bu durum tanrısal niteliklerin, ilineklerin Tanrı özünden ayrı olamayışları yüzündendir.

Bilginin kaynağı, genellikle, duyulardır ancak duyu verilerinden usun işleyerek geliştirdiği ayrı nitelik taşıyan bilgiler de vardır. Ebulberekât Bağdadi bilgiyi niteliği bakımından ikiye ayırır. Birinci türden olan bilgi yalın ve eksiktir. Bu doğrudan doğruya duyularla sağlanan, usun süzgecinden geçmeyen bilgidir. İkincisi ise bileşik ve eksiksiz olan bilgidir. Bu bilgi usun denetiminden geçmiş, süzülmüş, düzenlenmiş bilgidir. Söz gelişi duyular bir nesneyi uzaktan, olduğundan başka türlü gösterir. Oysa us ilkelerine başvurunca duyuların eksikliği giderilir, nesnenin gerçek bilgisi sağlanır. Gökvarlıkları ile ilgili bilgiler de böyledir. Uzaktan küçük görünen Güneş'in gerçek büyüklüğünü us daha iyi saptar. Zamanla ilgili bilgilerin kaynağı da ustur. Duyular zamanı, gerçek olarak bildiremez, anlık ise us ilkelerine dayanarak, yaptığı bir işlemle zamanı bilmeyi sağlar, onun bilgisini biçimlendirir. Zaman, yalnız devinim durumunda değil, durağan olarak da vardır. Bu özelliği haberalan duyularla değil usla kavranabilir. Zaman biçimsel bir varlık değil, varlıkla bağlantılı bir niteliktir. Devinim ve durağanlığın zamanla ölçülmesine karşın, zaman devinim ve durağanlıkla ölçülemez.

Ölüm konusunda Ebulberekât Bağdadi, içinde yaşadığı İslam toplumunun görüşlerine karşıt bir düşünceyi savunur. Ona göre ölümden sonra dirilme yoktur. Dağılan bir gövdenin yeniden bütünlüğe kavuşması, dirilik kazanması söz konusu olamaz.

Tanrı vardır, salt istençtir, önsüz-sonsuzdur. Evreni özgür istenciyle yaratmıştır. Onun istencinin de başlangıcı, sonu yoktur, Bu yaratış, gene Tanrı istenci gereğince, başlangıcı olmayan bir olaydır. Tanrı varlığını, tanrısal istenci önsüz, sonsuz olarak niteleyen Ebulberekât Bağdadi'ye göre ereklilik gerçektir. Evrenin, evrende bulunan bütün varlık türlerinin, belli bir ereği vardır. Ereksizlik, kendiliğinden devinme birer yanılma sonucu ortaya atılmıştır. En saçma sanılan nesnenin, en gereksiz ve anlamsız görünen bir olayın bile belli bir ereği vardır. Ancak bu ereği önceden bilme olanağı yoktur. Erek başlangıçta nedendir, gerçekleşince eylem, yapıt ortaya çıkar. Bu nedenle yapıt ereksiz düşünülemez.

Ebulberekât Bağdadi'nin İslam düşüncesine getirdiği başlıca yenilik, sorunlara eleştirici bir tutumla yaklaşma, ele alınan sorunu tarihi boyunca geçirdiği gelişim aşamalarına göre inceleme, daha sonra onunla ilgili görüşleri sergilemedir. Onun bu yöntemi, kendinden sonra gelen İslam düşünürlerini etkilemiş, özellikle yorumun eleştiriye dayanması gereğinin benimsenmesine olanak sağlamıştır. ◄ *Bilgi ve duyular*

- YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-Muteber*, (ö.s.), 1939, ("Yol Gösteren Kitap").
- KAYNAKLAR: H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, 1964, H.Z. Ülken, *İslam Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.
- BAKINIZ: ARİSTOTELES, FARABÎ.

EBU'L-FAZL ALLÂMÎ
(1551-1602)

Hint-Türk devlet adamı ve tarihçi. Ekber'in kurduğu dinin başrahipliğini yapmış, onun dönemini anlatan önemli yapıtlar vermiştir. ◄ *Bilginin niteliği*

25 Ocak 1551'de Agra'da doğdu, 22 Ağustos 1602'de Narvar yakınlarında öldü. Hindistan'ın Nagor kentine yerleşen Arap asıllı bir aileden gelen Ebu'l-Fazl'ın babası din bilgini Şeyh Mübarek Nagorî, büyük kardeşi şair Şeyh Feyzi idi. Küçük yaşta dinsel konularla ilgilinmeye başladı, ilk derslerini babasından aldı. 15 yaşından sonra ders vermeye başladı, bir yandan da Tibet lamalarının, Çinli bilgelerin, Portekizli rahiplerin düşüncelerini incelemeye başladı. Başka dinlere olan ilgisi, babası, kardeşi ve ulema tarafından tepkiyle karşılandı.

1573'te Şeyh Feyzi'nin yardımıyla Hint-Türk hükümdarı I.Ekber'le tanıştı ve hükümdarın kâtibi olarak Mütemenü'd-devle sanını aldı. Ekber'in "Sulh-i Küll" (genel barış) ilkesinden yola çıkarak kurduğu yeni dinin başrahibi oldu, kardeşi Şeyh Feyzi ile Ekber'in Müslümanlık'a olan inancını yok ettiği gerekçesiyle suçlandı. 1585'te emrine 1000 kişi verilen Ebu'l Fazl, ertesi yıl Dehli'ye (Delhi) Şah Ali Meram'ın yanına ikinci vali olarak gönderildi. 1592'de Dekkan valisi oldu ve buyruğundaki görevli sayısı iki katına çıkarıldı. Ebu'l Fazl'a 1600'de 4000 atlı verildi. Komutanlığı sırasında birçok çarpışmada başarılı oldu ve bu arada Azimgarh kalesini aldı. Bu başarıları Ekber'in oğlu Şehzade Selim' i (Cihangir I) tedirgin ediyordu. Ekber, 1602'de Ebu'l-Fazl'ı saraya çağırdı. Bunu öğrenen Selim, Ebu'l-Fazl'la arası açık olan Racputana racası Nersengehdiv ile anlaştı ve yolda pusu kurarak onu öldürttü.

Ekber'le tanışmasını "ikinci bir doğuş" olarak niteleyen Ebu'l-Fazl Allâmî bundan sonra babası Şeyh Mübarek'le birlikte, Hindistan'da İslam dininin başı olmaya çalışan Ekber'in ulema ile olan ilişkisinde başlıca yardımcısı, dinsel konularda akıl hocası oldu, Ekber'in İslam dini dışıdaki düşüncelerini ayrıntılı biçimde inceleyerek "herkesle barış ve tüm insanlara saygı" ilkelerinden yola çıkan yeni dinin kurulma-

sında etkili oldu. Savunucusu ve başrahibi Ebu'l-Fazl'ın ölümüyle zayıflayan bu yeni din Ekber'in ölümünden sonra tümüyle unutularak ortadan kalktı.

Ebu'l-Fazl'ın kaleme aldığı *Ekbername* adlı kitap Babür'den (1494-1530) Mart 1602'ye değin uzanan dönemin siyasal olaylarını, Ekber'in düşünce ve amaçlarını anlatır. *Ekbername*, Ekber döneminin ayrıntılı bir tarih olduğu için önemlidir. Diğer önemli bir yapıtı *Ayin-i Ekberî* ise Ekber döneminin kurumları, devletin genel durumu, gelir giderleri, Hindistan'ın o dönemdeki coğrafi ve toplumsal özellikleri konusunda ayrıntılı bilgiler verir.

• YAPITLAR (başlıca): *Ayin-i Ekberî*, (ö.s.), 1872; *Ekbername*, (ö.s.), 1877-1878; *Mektubat-ı Allami*, (ö.s.), ty; *İnşa-yı Ebü'l Fazl*, (ö.s.), ty.

• BAKINIZ: CİHANGİR I, EKBER I.

EBULFEREC
(? -1043)

Arap, hekim ve düşünür. Yunan düşüncesinin İslam ülkelerinde tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Ebulferec Bağdat'ta doğdu, doğum yılı bilinmiyor, 1043'te aynı kentte öldü. Gerçek adı Ebulferec ibnü't-Tayyib'dir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığı gibi onunla ilgili kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Ailesi Hıristiyan olduğundan önce kilisede öğrenim görmüş, bir süre Katolik kilisesinde yazıcılık görevinde bulunmuştur.

Ebulferec tıp konusundaki çalışmaları nedeniyle üne kavuşunca Büveyhoğulları Sultanı Adududdevle'nin daha önceleri yaptırdığı hastahanede hekim olarak görevlendirilmiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Tıp bilimleri yanında felsefe konularına da ilgi duyan Ebulferec özellikle Yunan felsefesi ile uğraşmış, o çağda bilinen Yunanca yapıtlardan bazılarını Arapça'ya çevirmiştir. Aristoteles, Porphyrios, Galenos gibi bilge ve hekimlerin yazılarını yorumlamış, İlk Çağ felsefe ve hekimliğinin İslam ülkelerinde tanınmasına olanak sağlamıştır. Çağdaşları arasından İbn Heysem ve İbn Sina ile, bilimsel konuları içeren mektuplaşmaları vardır. Bu mektupların incelenmesinden, onun Yunan düşüncesini İslam ülkelerinde yayma ve tanıtmadaki başarısı anlaşılmaktadır. Tıp alanındaki çalışmalarını öven İbn Sina, felsefe konusunda ona karşı bir tutum takınır, onun usçuluğunu, özellikle doğa bilimlerinden kaynaklanan gözlemci yöntemini eleştirir.

• YAPITLAR (başlıca): *Makale fi'ş-Şarab* (yazma), ("İçecek Üstüne Yazı"); *Makale fi'l-Kuvvai't-Tabia*, (yazma), ("Doğanın Gücü Üstüne Yazı").

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, İBN HEYSEM, İBN SİNA.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN
(1603-1663)

Harezm Şeybani hükümdarı, tarihçi. Orta Asya Türk tarihiyle ilgili önemli yapıtlar vermiştir.

Ürgenç'te doğdu, (bugün Özbekistan'da) Hive'de öldü. Babası Arab Muhammed Han, annesi Mihr Banu Hatun'dur. Babası ve annesi Cengiz Han soyundan gelmektedir. 16 yaşına dek babasının başkent edindiği Ürgenç'te yaşadı, iyi bir eğitim gördü. 1619'da yönetim merkezini Hive'ye taşıyan babası, Ebu'l-Gazi'yi de Amuderya'nın (Ceyhun) doğusundaki Kat'a vali atadı. 1620 başında kardeşleri Habeş ve İlbars babalarına karşı ayaklanınca Ebu'l-Gazi babasının yanında yer alıp kardeşleriyle savaştı. Ancak babası yenilgiye uğrayıp öldürülünce Buhara Hanı İmam Kuli Han'a sığınarak 2 yıl Semerkand'da kaldı. Ağabeyi İsfendiyar Han'ın taht mücadelesine yardımcı oldu. İsfendiyar Han, 1623'te Harezm tahtına çıkınca kardeşi Ebu'l-Gazi'ye Ürgenç'i verdi. Öte yandan İsfendiyar Han'ın taht mücadelesinde kendisine yardımcı olan Mangışlak ve Balhan Türkmenleri'yle birlik olup o zamana dek ülkede etkin konumda olan Özbekler'e karşı tavır alması üzerine Özbekler Ebu'l-Gazi'nin çevresinde toplanmaya başladılar. İsfendiyar Han bu durumu zorla önleyince Ebu'l-Gazi 1626'da Kazakistan'a gidip İşim Han b.Şıgay Han'a sığındı.

Buhara'da güç toplayıp, ağabeyinin yokluğundan yararlanarak 1628'de Hive kalesini ele geçirdi. Ancak İsfendiyar Han döndüğünde yakalanarak 1629'da Safeviler'in elindeki Ebiverd'e sürüldü. Safevi hükümdarı Şah Safi tarafından kendisine aylık bağlanarak 10 yıl İsfahan'da kaldı. Bu süre içinde Farsça öğrendi. Türk tarihiyle ilgili Farsça kaynakları araştırdı. 1639'da İsfahan'dan kaçarak Türkmenler arasında yaşadı. Bir süre de Kalmuklar arasında kalarak Moğol dili ve göreneklerini öğrendi. 1642'de Aral Özbekleri tarafından Ürgenç'te han ilan edildi. Kısa bir süre sonra da İsfendiyar Han öldü. Ancak Buhara Özbekleri onun hanlığını tanımayıp kendilerine başka han seçince bir mücadele dönemi yaşandı. Sonunda 1645'te Hive'yi kendine merkez edinerek Harezm hükümdarı oldu.

Yaklaşık 21 yıl süren saltanatı sırasında başta Türkmenler olmak üzere Buhara Özbekleri, Kalmuklar ve Safeviler'le savaştı. 1653'te Karakum ve Mangışlak Türkmenleri'nin büyük çoğunluğunu kendine bağladı. 1663'te yönetimi oğlu Enüşe'ye bıraktıktan kısa bir süre sonra öldü. *Şecere-i Terâkiname* adlı ünlü yapıtı, Oğuzlar'ın destansı tarihini anlatan çeşitli Oğuznamelerden yararlanarak hazırladığı önemli bir kaynaktır. Uzun araştırmalar sonunda yazdığı ancak ölümünden sonra oğlu Enüşe'nin tamamladığı *Şecere-i Türk* adlı yapıtı ise, 15. yy'ın ikinci yarısında 1663'e değin Şeybani Hanlığı'nın tarihini ele alır.

• YAPITLAR (başlıca): *Şecere-Terâkiname*, (ö.s.), Tumanskiy (yay.), 1892, (Tıpkıbasım, TDK, 1937, eleştirel basım, A.N.Kononov (yay.), 1958); *Şecere-i Türk*, (ö.s.), İ.Halfin (yay.), 1824, (Osmanlıcası A.Vefik Paşa, 1864, Türkçesi R.Nur, 1925, yeni harflerle *Türklerin Soy Kütüğü* adıyla, M.Ergin (haz.), 1974).

EBULHATTAB
(? -760)

Arap, mutasavvıf. Tanrı'nın insanda görünüş alanına çıktığını ve imamın tanrısallığını ileri sürmüştür.

Doğduğu yer bilinmiyor, 760'ta Kûfe'de öldü. Gerçek adı Ebulhattab Muhammed b. Abi Zeyneb el-Es'adi'dir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Önce İmam Cafer Sadık'ın görüşlerini benimsemiş, onun yandaşları arasına katılmış, sonra Halife Ali ve onun soyundan gelenlerin tanrısal kimseler olduklarını ileri sürünce o topluluktan kovulmuştur. Cafer Sadık, Halife Ali ile soyundan gelenlere tanrısallık yükleyen bir kimsenin müslüman olamayacağını, İslam dininden saptığını söyleyince, Kûfe valisi İsa b.Musa, yargılanmak üzere Ebulhattab'ı yakalatmış, sonra başını keserek Halife Mansur'a göndermiştir.

Ebulhattab'ın ileri sürdüğü düşüncelere göre Tanrı ile yetkin insan arasında ayrılık yok, özdeşlik vardır. Tanrı en yetkin varlıktır, bilimle, istençle donanmıştır. Oysa Ali soyundan gelen imamlarda da böyle bir özellik vardır. Peygamber'in bir Hadis'inde Ali için, "ben bilimin iliyim, Ali de o ilin kapısıdır" demesinden yola çıkan Ebulhattab, salt bilgi veren yetkin bilgin olan Tanrı'ya ancak Ali'nin varlığıyla ulaşılabileceğini ileri sürmüştür: Ali bilim ve bilgi ilinin kapısıdır, öyleyse Ali'de tanrısal bir öz vardır. Bu tanrısal öz Ali'nin kişiliğinde somutlaşmıştır. Bu nedenle Ali görünen bir Tanrı'dır, Tanrı'nın özdeşidir.

Ebulhattab, bu düşüncelerini daha geliştirerek, Ali soyundan gelenlerin, onun aldığı tanrısal görevi üstlenen imamların da tanrısal birer kimse olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu görüşe göre Tanrı, yalnız düşüncede yaşayan, soyut bir varlık değildir, bilim bakımından en büyük aşamaya ulaşmış bir kimsede görünüş alanına çıkarak somutlaşır. Böyle bir kimse de ancak Ali soyundan gelmiş olabilir. Tanrı ruhu, tanrısal özde görünmez bir durumdadır, bu nedenle soyut bir varlıktır. En yetkin insan olan Ali ile onun soyundan gelenlerin gövdelerine girince somutlaşır ve Ali soyundan gelen bir imamın ölümüyle görevi üstlenen öteki imama geçer. Bu nedenle tanrısal ruh ölümsüzdür. İmamların ölümleri de gerçek değil bir görünüştür. Ancak bütün insanlar tanrısal ruhla donanmış olamaz, yalnız Ali ile soyu böyle bir üstünlüğe ulaşabilmiştir.

Önce Ali'nin sonra onun torunu Cafer Sadık ile ondan sonra gelecek imamların tanrısallığını ileri süren Ebulhattab daha sonra kendinin de tanrısal bir varlık olduğunu, Tanrı'dan imamlık görevi aldığını ortaya atmıştır.

Ebulhattab'ın ortaya attığı düşünceler, kendinden sonra geniş bir alana yayılmış, birçok tarikatın doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Hattabiye adı verilen tarikat onun görüşlerini İran, Anadolu ve öteki komşu İslam ülkelerinde yaymayı başarmıştır. Ali'nin, onun soyundan gelenlerin, tanrısal birer varlık oldukları görüşü, sonraları, daha genişletilerek her insanın tanrısal bir öz taşıdığı biçimine sokulmuştur. Sebeiye, Beyaniye, Mansuriye, Hululiye, adlarıyla bilinen tarikatlar insanın tanrısallığı görüşünü benimsemiş, yaymıştır. Bu tarikatların hepsi Ebulhattab'tan esinlenmemiş sayılsa bile, benimsedikleri görüş birdir. İnsanın tanrısallığı görüşü, özellikle İran'da, 19. yy sonlarına değin sayısız yandaş bulmuş, yeni tarikatların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Kimi araştırmacılara göre bu görüşün kaynağı İslam dininin ortaya çıkışından çok eskilere, çoktanrıcı inançların egemen olduğu dönemlere dek uzanır.

Gerçek ve görünüş

Ebulhattab'ın ortaya attığı düşüncelere benzer görüşler ileri süren kuruluşların hepsine birden müşebbihe adı verilmiştir. Ali'nin imamlık (halifelik) sorununda ortaya çıkan anlaşmazlığa bağlanan ve önce Ali'nin, sonra onun soyundan gelenlerin, daha sonra da bütün insanların Tanrı'ya benzediklerini, Tanrı olduklarını ileri süren görüşler en çok tasavvufu etkilemiştir. Tasavvufta insan-Tanrı özdeşliğini savunan görüş çoktanrıcı inançlardan kaynaklanmakla birlikte müşebbihe anlayışından da beslenmiş, ona belli bir düşünce akımı niteliği kazandırmıştır. Anadolu'da gelişen, sonra Rumeli'ye, Osmanlı egemenliği altında bulunan kimi Balkan ülkelerine yayılan Bektaşilik insan-Tanrı özdeşliğine yatkın bir görüşü benimsemiştir. Bu konuda aşırılığa vardığından "gulat" adı verilen bu akımlar önce Ali'nin, sonra insanın Tanrı olduğu görüşünü geliştirmiştir. Bektaşilik'te görülen insan-Tanrı özdeşliği düşüncesinin bir kaynağı da Fazlullah Hurufi'nin görüşleridir. Fazlullah Hurufi'ye göre varlığın özü "harf"tir; insan harflerden oluşan bir bütündür, insanın yüzünü oluşturan harfler okunursa Tanrı ve *Kuran* ortaya çıkar. Bu nedenle insan Tanrı'dır, *Kuran*'dır. Öyleyse insanın insana tapması bir inanç gereğidir. Fazlullah Hurufi'nin bu düşünceleri de Ebulhattab'ın ortaya attığı görüşlerle beslenmiş, sonradan yeni bir tarikat biçimine dönüşmüştür.

İslam ülkelerinde din ilkelerine, özellikle "Şeriat" denen kuruma göre yönetilen toplumlarda insan-Tanrı benzerliği, insan-Tanrı özdeşliği düşüncesi çok ağır bir suç (günah) sayılmış, sürekli kovuşturmalara uğramış, bu görüşü benimseyen birçok kimsenin boynu vurulmuştur. Ebu Hanife'nin geliştirdiği Hanefi Mezhebi'ne bağlı kalan Osmanlı yönetimi bu görüşlere karşı uyguladığı tutum nedeniyle, sık sık ayaklanmalarla karşılaşmış, büyük sarsıntılar geçirmiştir. Özellikle Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Anadolu'da ortaya çıkan, Ahiler, Abdallar, Kalenderiler, Haydariler gibi toplulukların çoğu İslam dininin ilkelerine, özüne aykırı bir görüşü benimsediklerinden toplumun genel düzenini sarsmış, ayaklanmalara neden olmuşlardır. 15-18.yy arasında görülen ayaklanmaların çoğu böyle bir nedene dayanır. İnsan-Tanrı benzerliği ya da özdeşliği görüşü yazın alanına da yansımış, halk şiirini etkilemiş, Divan şiirinin tasavvufa dayalı kesiminde ayrı bir yaşama anlayışının gelişmesine yol açmıştır.

◄ *Tanrı ve yetkin insan*

• **KAYNAKLAR (başlıca):** M.Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 1975; N.Çağatay-İ.A.Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976, İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1961.

• **BAKINIZ: ALİ b.EBU-TALİB, EBU ŞAKİR MEYMUN, FAZLULLAH HURUFİ, NESİMİ.**

EBU'L-HUDA
(? -1909)

Arap, şeyh. II. Abdülhamid'in tarikatlarla ilgili siyasetini yönlendirmede etkili olmuştur.

Gerçek adı Muhammed b.Hasan Vâdî olan Şeyh Ebu'l-Huda Seyyidî, 1845-1850 arasında, Kuzey Suriye'de, Hân Şeyhûn köyünde doğdu. 1909'da İstanbul'da öldü. Dindar bir kişi olan babasının Rufai tarikatiyle yakın ilişkisi vardı. Bu yüzden oğlunu o sıralarda Suriye'de özellikle alt tabakalar arasında etkili olan bu tarikatın şeyhlerine emanet etti.

Zeki ve hırslı bir kişi olan Ebu'l-Huda, Rufai taritakı içinde hızla yükseldi. Soyunun Ahmed Rufai' ye ve Hz.Muhammed'e kadar uzandığı savını yöredeki seyyid ve şeriflere onaylatarak "seyyid" unvanını aldı. Yöredeki Osmanlı yöneticilerinin ve kimi etkin ailelerin güven ve desteğini kazandığı gibi, pek çok küçük tarikat şeyhini de kendisine bağladı. Aynı zamanda, Osmanlı ilmiye sınıfına girdi. 1875'te Halep nakîbü'l-eşraflığına atandı.

1876'da İstanbul'a gelerek II.Abdülhamid'in ilgisini kazandı ve Şeyh ül-Meşayih tayin olundu. Arap vilayetlerde ve özellikle Suriye yöresinde, devletin saygınlığının artırılmasına büyük önem veren Abdülhamid'in bu konudaki danışmanlarından ve sözcülerinden biri durumuna geldi. Rufai tarikatının görüşlerini açıklayan birçok kitap yazdı. İslam dünyasının, Batı'ya karşı, Osmanlı padişahı etrafında kayıtsız şartsız birleşmesinin bütün Müslümanlar için kutsal bir görev olduğunu savundu. Hizmetlerinin karşılığında, düzenli bir medrese eğitimi görmediği halde, en yüksek ilmiye rütbesi olan Rumeli Kazaskerliği'ne değin yükseltildi. Ayrıca, padişahın bağışlarından ve özel ilgisinden yararlandı. Ancak, devlet hizmetinde daha iyi yetişmiş Araplar'ınsayısı arttıkçaEbu'l -Huda gittikçe gözden düştü.

- YAPITLAR (başlıca): *Nurü'l-İhsaf fi Keşfi Zulmeti'l-Hilaf*, 1889; *et-Tarikatü'r-Rufaiye*, 1892.
- BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II, AHMED RUFAİ, İZZET PAŞA [Arap].

EBU'L-KASIM ZEHRAVİ
(? -1013)

Endülüslü Arap hekim. Cerrahlığın bir tıp dalı olarak bilimsel temele oturtulmasında önemli rol oynamıştır.

Tam adı Ebu'l-Kasım Halef b.Abbas ez-Zehravi' dir. Batılı kaynaklarda ise adının Abucasis, Abulcasis, Albucasis, Alsaharavius, Azaravius, Azaraguius gibi Latinceleştirilmiş değişik biçimlerine rastlanır. Endülüs'te (İspanya), Kurtuba yakınlarındaki Zehra kentinde doğdu. 1013'te aynı yerde öldü. Her ne kadar doğum tarihi ve yaşamı üstüne yeterli bilgi yoksa da, gerçek olan, 10. yy ortalarından 11. yy başına değin yaşamış, önemli ve verimli tıbbi çalışmalar yapmış bir bilim adamı olduğudur. Bazı kaynaklarda III. Abdurrahman'ın (912-961) özel hekimi olduğu ve II. Hakem (961-976) döneminde de saray hekimliği yaptığı yolunda bilgilere rastlanmıştır.

Ebu'l-Kasım, kısaca *et-Teşrif* diye bilinen ve tam adı "bütün yayınları toplayıp birleştiremeyenler için hekimlikte kılavuz" anlamına gelen *et-Teşrif li-men aciza an et-Telif* adlı yapıtıyla tanınır. Hekimliğin çeşitli alanlarını kapsayan ve 30 bölümden oluşan bu 900 sayfalık yapıt, sonraki yüzyıllarda Doğu ve Batı bilim dünyasında geniş yankılar uyandırmış, önce Latince ve İbranice olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe gibi birçok dile çevrilmiştir.

Yazarın "Takasim el-amraz" adını verdiği ve Huneyn b.İshak, Razi, İbn Sina gibi büyük bilim adamlarının görüşlerinden yararlandığı ilk iki bölümde, hastalıkların oluşumu ve tedavileri üstüne genel bilgiler verilir. İlaçlara ve beslenme konusuna ayrılan sonraki bölümlerde basit ilaçlar, ilaç yerine kullanılan kökler, karma ilaçları hazırlama yöntemleri, hastalık ve sağlıkta beslenmenin önemine ilişkin açıklamalar yer alır. Neredeyse kitabın adıyla özdeşleşmiş olan 30. bölüm ise tümüyle cerrahi konularına ayrılmıştır. Geniş ölçüde kendisinden önceki hekimlerin yapıtlarından kaynaklanan bu bölümde, bağırsak, damar, göz, ve kulak hastalıklarının cerrahi tedavisi, kırık-çıkıklar ve diş çekimi gibi konularda, o güne değin bilinmeyen çok ilginç görüşler yer alır. Ayrıca atardamar bağlama ameliyatını ilk kez Ebu'l-Kasım'ın yaptığı, çeşitli ameliyatlarda kullanılan birçok aracı onun bulduğu ve tıp tarihinde cerrahi araçların resimleriyle zenginleştirilmiş ilk yapıtın Ebu'l-Kasım'ın kitabı olduğu görüşünde pek çok kaynak birleşmektedir.

Orta Çağ'da cerrahi tıp adamları arasında küçümsenmiş, hatta İbn Sina tarafından genel hekimlik uygulaması içinde bulunmaması gerektiği savunulmuştu. 13. yy'a değin böyle sürüp giden bu durumun değişmesinde Ebu'l-Kasım'ın yapıtının giderek büyük rolü olmuş, cerrahi onun bu alandaki bilgi, örnek ve deneylerinin temeli üzerinde yükselmiştir. Bu anlamda Ebu'l Kasım, hekimlikte yeni bir çığır açan ve cerrahinin de özel eğitim gerektiren bir dal olarak tıp bilimi içinde yerini almasını sağlayan ilk hekimlerden sayılır.

- YAPITLAR (başlıca): *et-Teşrif li-men aciza an et-Telif*
- BAKINIZ: İBN SİNA, İBNÜNNEFİS, RAZİ.

EBU'L-KELÂM ÂZAD
(1888-1958)

Hintli siyaset adamı. Hindistan bağımsızlık mücadelesinin Müslüman önderlerindendir.

Mevlâna Ebu'l-Kelâm Ahmed Âzad, Mekke'de doğdu, Hindistan'da öldü. Çocukluğunda yoğun bir İslami eğitim gördü. Yükseköğrenimini Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'nde yaptı. Daha sonra ülkesine dönerek basın hayatına girdi ve Hint Müslümanları'nı bilinçlendirmeye çalıştı. Bu yüzden birkaç kez hakkında soruşturma açıldı. 1912'de çıkardığı *el-Hilâl* adlı gazete İngiliz yönetimi tarafından kapatıldı. Daha sonra *el-Belâğ* adlı yeni bir gazete yayımladı.

Ebu'l-Kelâm Âzad, I.Dünya Savaşı sırasında Hint Müslümanları'nın İngiltere yanında Türkler'e karşı savaşmasını engellemek için çaba gösterdi. O dönemde yapılan İslâm kongrelerinde bu yönde kararlar alınmasını sağladı. Daha sonra Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'ni destekleyici çalışmalar yaptı ve para yardımı sağladı. 1923'te Hindistan Ulusal Kongresi başkanlığına seçildi.

İngiltere, 1941'de Hindistan'a temsilci olarak gönderdiği Sir Stafford Cripps'in ağzından II.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Hindistan'a bağımsızlık verileceğini vaadetti. Ancak Ebu'l-Kelâm Âzad ve onu destekleyenler derhal bağımsızlık verilmesini isteyince iki ülke arasındaki görüşmeler bir sonuca ulaşamadı. Bunun üzerine Hindistan Ulusal Kongresi silahsız ayaklanma kararı aldı. Bu olaydan sonra Ebu'l-Kelâm Âzad, Gandi ve Nehru ile birlikte tutuklanıp bir süre hapiste kaldı. Hindistan 1947'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra Gandi ile birlikte ülkenin gelişmesi için çaba gösterdi. Bir süre milli eğitim bakanı olarak görev yaptı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *India Wins Freedom*, (ö.s.), 1959, ("Hindistan Özgürlüğünü Kazanıyor").

EBU MÜSLİM HORASANİ
(719-755)

Horasanlı komutan. Hilafetin Emeviler'den Abbasiler'e geçmesinde büyük rol oynamıştır.

Abdurrahman b.Müslim'in doğum yeri bilinmiyor. Horasanlı'dır. Büyük bir olasılıkla Arap soyundan olmayan başka bir deyişle "mevâlî"dendi. 13 Şubat 755'te Irak'ta Rûmiye'de öldü.

Arabistan'da İslam diniyle birlikte bir de yönetim kuran Hz.Muhammed'in baş düşmanı Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye çeşitli oyunlarla yönetimi Halife Ali'nin elinden aldıktan sonra duruma egemen olmuştu.

Iraklılar Ali-Muaviye kavgasında, Ali'nin yanını tutmuş, Suriyeliler'le çarpışmışlardı. Çarpışmalar bu bölgede Şia denilen Peygamber ailesi yandaşı bir partinin doğmasını hazırlamıştı. Bu görüşe bağlananlar ile Hicazlılar Emeviler'in can düşmanı kesilmişlerdi.

Emeviler aldıkları ülkelerin, Arap olmayan Müslüman halkına "Mevâlî" diyorlar ve Araplar'dan farklı davranıyorlardı. Onlardan Müslüman olmayanlar gibi cizye ve haraç alıyorlardı. Toprak sahiplerinden ölçüm üzerinden alınan haraç vergisi, toprak ekilsin ekilmesin toplanıyordu. Emeviler'in Arapçılık siyaseti, Arap olmayan halkı, Emeviler'e düşman ediyordu. Bu düşmanlık İran, Horasan ve ötesindeki Türk illerine kadar uzanıyordu.

Ali'nin, Muhammed Hanefi'den olan torunu Ebu Haşim, Emeviler tarafından zehirlenmeden önce, yandaşlarına Abbas oğullarından Muhammed b. Ali'yi baş tanımalarını vasiyet etmişti. O da 720 yılında doğru Emeviler'e karşı çalışmalar yapmak üzere her tarafa daîler (progpagandacılar) gönderdi. Bunlar, gittikleri yerlerde Emeviler'in kötülüklerini anlatıyor, halkı Peygamber'in soyu çevresinde toplanmaya çağırıyorlardı. Bu çalışmalar sürerken 742'de Muhammed b. Ali öldü, yerine oğlu İbrahim geçti. O da ayaklanmayı bir an önce gerçekleştirmek için Ebu Müslim'i görevlendirdi.

Ebu Müslim'in güçleri daha çok İranlılar ve Türkler'den oluşuyordu. Horasan'a geçer geçmez, kendisine yardım edecek güçleri toplamak için Toharistan ve Ceyhun Türkleri arasına da gizlice adamlar gönderdi.

Halife II. Velid'in 744'te öldürülmesi, Emeviler'in tek dayanağı Suriyeliler'i birbirine düşürdü. Bu çekişme Horasan'daki Araplar'a geçti. Buradaki Yemanî ve Mudarî kabileleri arasında çatışma başgösterdi.

Ebu Müslim başarılı propaganda çalışması sonunda Müslüman Türkler'le İranlı Şiiler'i birleştirdi. Abbasi ayaklanması 746'da Horasan'da başladı. Uzun ve kanlı mücadeleler sonunda Emeviler 750'de kesin olarak yenilgiye uğratıldı. Ebu Müslim'in emriyle Ebu Seleme Kûfe'de vezir oldu. Ertesi gün Ebu Seleme Kûfe halkını toplayarak Abbas'ın torunu Ebu'l-Abbas'ı halife ilan etti. Emeviler tarihe karışarak Abbasi hilafeti kuruldu.

Ebu Müslim 754'te hacca gitti. Dönüşünde halifenin öldüğünü, yerine el-Mansur'un geçtiğini öğrendi. Bu sırada Suriye valisi Abdullah b. Ali halifeliğini ilan ederek başkaldırdı. Ebu Müslim, Kûfe'ye geldi. Irak ve Horasan ordularıyla Abdullah'ın üzerine yürüdü. Beş ay süren savaşın sonunda onu yenerek hazinesini ele geçirdi.

Ebu Müslim kendisine önerilen Şam valiliğini kabul etmeyerek Horasan'a gitmeye kalkıştı. Halife el-Mansur da kendisine rakip gördüğü Ebu Müslim'i bir hileyle çağırıp Rûmiye kasabasında öldürttü.

Ebu Müslim daha sonra halk arasında tanrısal bir kişilik kazandı. Halk hikayelerinin ünlü kahramanlarından biri oldu. İran'da olduğu gibi Anadolu'da da Alevi toplulukların sevgisini kazandı. Hakkında *Kıssa-i Ebu Müslim* adıyla 15-20 ciltlik hikâyeler yazıldı. Hafız Ferdi adlı bir şair de manzum bir *Kitab-ı Ebu Müslim* yazdı.Bunlar yeniçeri ocaklarında,kahvehanelerde *Hamzanâme* ve *Battalnâme*'lerin yanında uzun yıllar okundu. Türk halk hikâyelerinde kullanılan bir

motif olan doğa güçlerini etki altına almak inancı Ebu Müslim kıssalarında da vardır.

• BAKINIZ: EBU'L-ABBAS, EBU SELEME.

EBU NUVAS
(747-813)

Arap, şair. Şiirlerinde günlük yaşamı ve döneminin geleneklerini yansıtmıştır.

Hasan b.Hâni Ebu Nuvas, Ahvaz'da (bugün İran'da) doğdu, Bağdat'ta öldü. Kaynaklarda doğum-ölüm tarihleri değişik ve tartışmalıdır. Söylentiye göre altı yaşında iken Basra'ya gitti, orada okudu. Daha sonra Ahvaz'a dönen Ebu Nuvas, burada şair Vâlibe b. el-Hubâb ile tanıştı, onun öğrencisi oldu. Birlikte yeniden Basra'ya gittiler. Ebu Nuvas, burada Ebu Usame'den şiir öğrendi. Ayrıca Halefü'l-Ahmer'in derslerini izledi, Ebu Ubeyde ve Ebu Zeyd'den nahv (sentaks-sözdizimi) okudu.

Kûfe ve Bağdat'a giderek Abbasi halifelerine, vezirlerine şiirler sundu. Şii bilgin İsmail b. Ebu Sehl Nevbahtî ile yakın dostluk kurdu. Onu hicvetmekten çekinmediği için ailesi tarafından öldürüldüğü söylenir. Bu söylentinin onu evinde öldüğünden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Ebu Nuvas dünyayı yararlanılması gereken bir mal olarak değerlendirir. Din kurallarına fazla önem vermez. İşlediği günahları açık açık anlatır. Bunları mizahi bir hava içinde betimler. Cennete inancı yoktur. Ancak ölüme inanır, kimsenin öbür dünyadan gelip cennet ile cehennemden haber getirmediğini söyler.

Ebu Nuvas'ın şiirlerindeki dil oldukça karışık ama uyumludur. Farsça sözcükler de kullanmıştır. Şiirlerinde yaşamı ve döneminin geleneklerini yansıtır. Sevgililerini anlatırken tasavvuf şiirinde olduğu gibi tanrısal bir renk katmaz. Gerçekçi aşkı betimler. Hicviyelerinde kabalık, medhiyelerinde aşırılık göze çarpar. *Divan*'ında ilk kez av şiirlerine yer vermiştir. Abbasi halifelerinden Harun Reşid ile arasında geçen gülünç olaylar Binbirgece Masalları'nda yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan des Abu Nowas*, (ö.s.), W.Ahlwardt, (yay.), 1861.

EBU SAİD BAHADIR
(1305-1335)

İlhanlı hükümdarı. Sünnilik'i resmi mezhep yapmıştır.

2 Haziran 1305'te Azerbaycan'da doğdu, 30 Ekim 1335'te öldü. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun oğludur. Henüz 7 yaşındayken atabeyi Sevinç'in gözetimi altında Horasan valiliğine atandı. Babası Olcaytu'nun 1316'da ölmesi üzerine Nisan/Mayıs 1317'de İlhanlı hükümdarı oldu. Yaşının küçüklüğü nedeniyle saltanatının ilk on yılı devleti, melikü'l ümera (beylerbeyi) Emir Çoban yönetti.

Bu dönemde komşu devletlerle yapılan savaşlarla İlhanlı Devleti'nin toprakları genişletildi. Horasan'ı ele geçirmek üzere 1318'de ayaklanan Çağatay şehzadesi Yasavur, üzerine gönderilen Emir Hüseyin Celâyir ve Doğu Horasan hükümdarı Melik Gıyaseddin Kert tarafından bozguna uğratıldı. Ardından Emir Çoban komutasındaki İlhanlı güçleri Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen Altın Orda hükümdarı Özbeg Han'ı Kür (Kura) Irmağı kıyısında bozguna uğratarak buraları da İlhanlı topraklarına kattılar. Emir Çoban'ın bu savaşta yeterince çaba göstermeyenleri cezalandırması üzerine bazı Moğol beyleri ayaklandı. Ebu Said de Mayıs 1319'da Miyaniç'teki ayaklanmacılara karşı yapılan savaşa katıldı ve gösterdiği başarılar nedeniyle Bahadır sanını aldı.

1323'te Memlukler'le bir barış antlaşması yapılarak yıllardır süren düşmanlığa son verildi. Kuzey sınırlarının güvenliği sağlandı. Ebu Said başa geçtiğinde Rum (Anadolu) valiliğine atanan Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş (Demirtaş) Bizanslılar'a ve Türkler'e İlhanlı egemenliğini kabul ettirdi. Ancak daha sonra bağımsızlığını ilan ederek kendi adına para bastırıp hutbe okuttu. Ebu Said, Emir Çoban komutasında gönderdiği güçlerle Timurtaş'ın ayaklanmasını bastırdı ve bağışlayarak yeniden Rum valiliğine getirdi. Bir süre sonra Emir Çoban'la anlaşmazlığa düşen Ebu Said, Emir Çoban'la oğullarını öldürttü. Bu olayın ardından İlhanlı askerlerinin büyük bir bölümü ayaklandıysa da bu hareket kısa bir süre sonra bastırıldı.

Sanatsever bir hükümdar olan Ebu Said aynı zamanda hattattı. Saltanatı sırasında bayındırlık ve eğitim işlerine önem verdi. Babası Olcaytu döneminde kabul edilen Şiilik yerine Sünnilik'i resmi mezhep yaptı.

• BAKINIZ: OLCAYTU.

EBU SELEME
(? -750)

Abbasi veziri. Emevi Devleti'nin çökmesini hazırlayan Abbasi propagandalarında etkinlik göstermiştir.

Ebu Seleme Hafs b.Süleyman el-Hallal'ın nerede doğduğu bilinmiyor. 750'de Kûfe'de öldü. Emeviler'in Arap olmayan Müslümanlar'a (Mevâlî) kötü davranmaları, özellikle Horasan'da Abbasiler'e sürekli yandaş kazandırıyordu. Ayrıca Abbasiler Peygamber'le yakın akraba olduklarından her yerde saygınlık kazanıyorlardı. Halife Ali soyunun da desteğini kazanınca Emeviler'e karşı İran halkı ve buradaki Arap askerleri arasında etkin bir propagandaya giriştiler. Ebu Seleme, Horasan'da durup dinlenmeden halkı ayaklanmaya kışkırtıyordu.

746'da Horasan'da başlayan ayaklanma hızla yayıldı. Uzun ve kanlı mücadelelerin sonunda hilafet Emeviler'den Haşimiler'in Abbasi koluna geçti. Hü-

Resim 266
Feyhaman DURAN
"Köpekli Kız"
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 267
Feyhaman DURAN
"Meyveler"
Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Resim 268
Gürdal DUYAR "Güzel istanbul"

Resim 269
Albrecht DÜRER ***"Adem ve Havva"*** *Prado Müzesi - Madrid, İSPANYA*

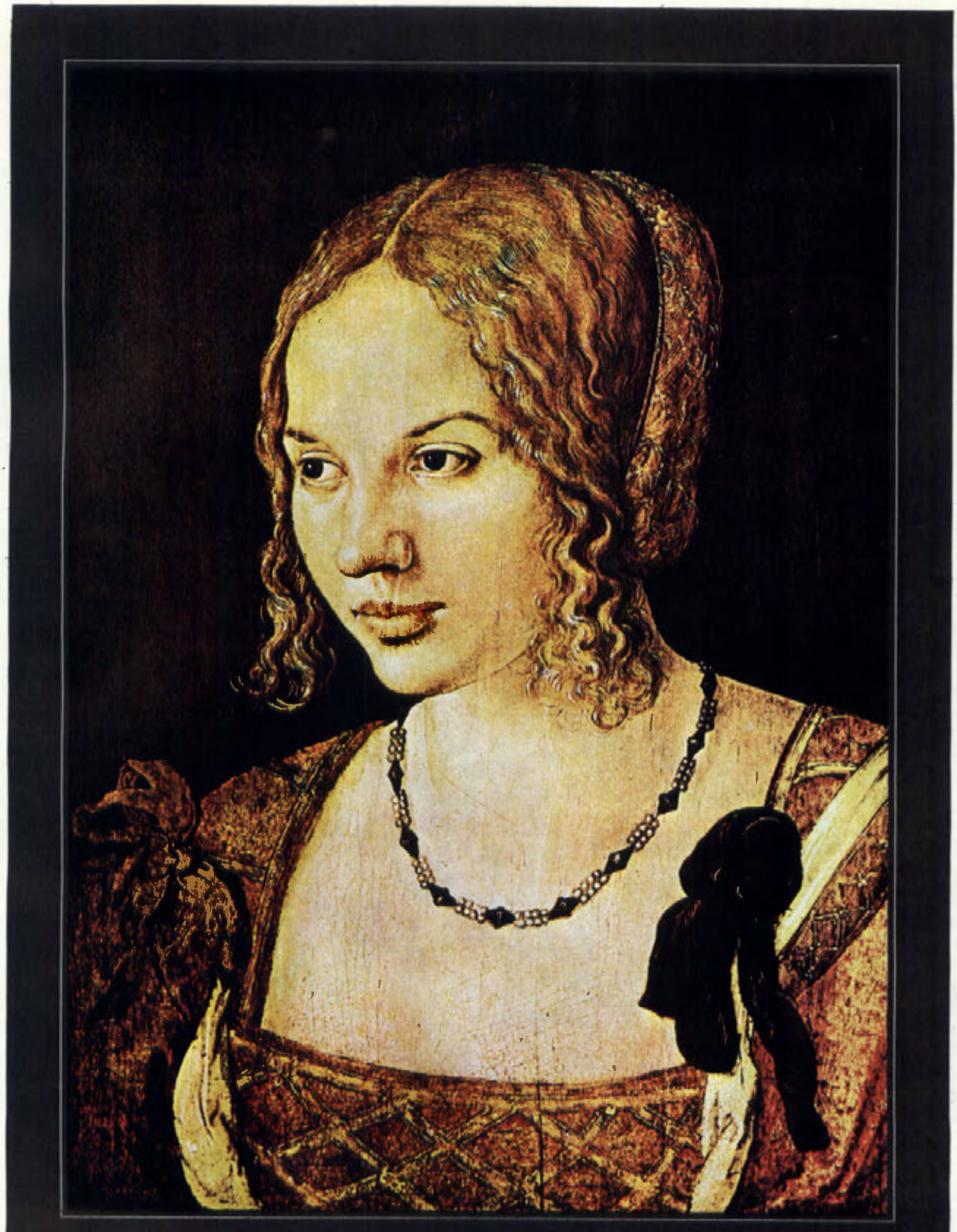

Resim 270
Albrecht DÜRER
"Genç Bir Kadın Portresi" Sanat Tarihi Müzesi - Viyana, AVUSTURYA

Resim 271
Albrecht DÜRER ***"Tirol Manzarası"*** *Ashmolean Müzesi - Oxford, İNGİLTERE*

Resim 272
Thomas EAKINS ***"Max Schmitt Tek Kişilik Futada"*** *Metropolitan Sanat Müzesi, New York, ABD*

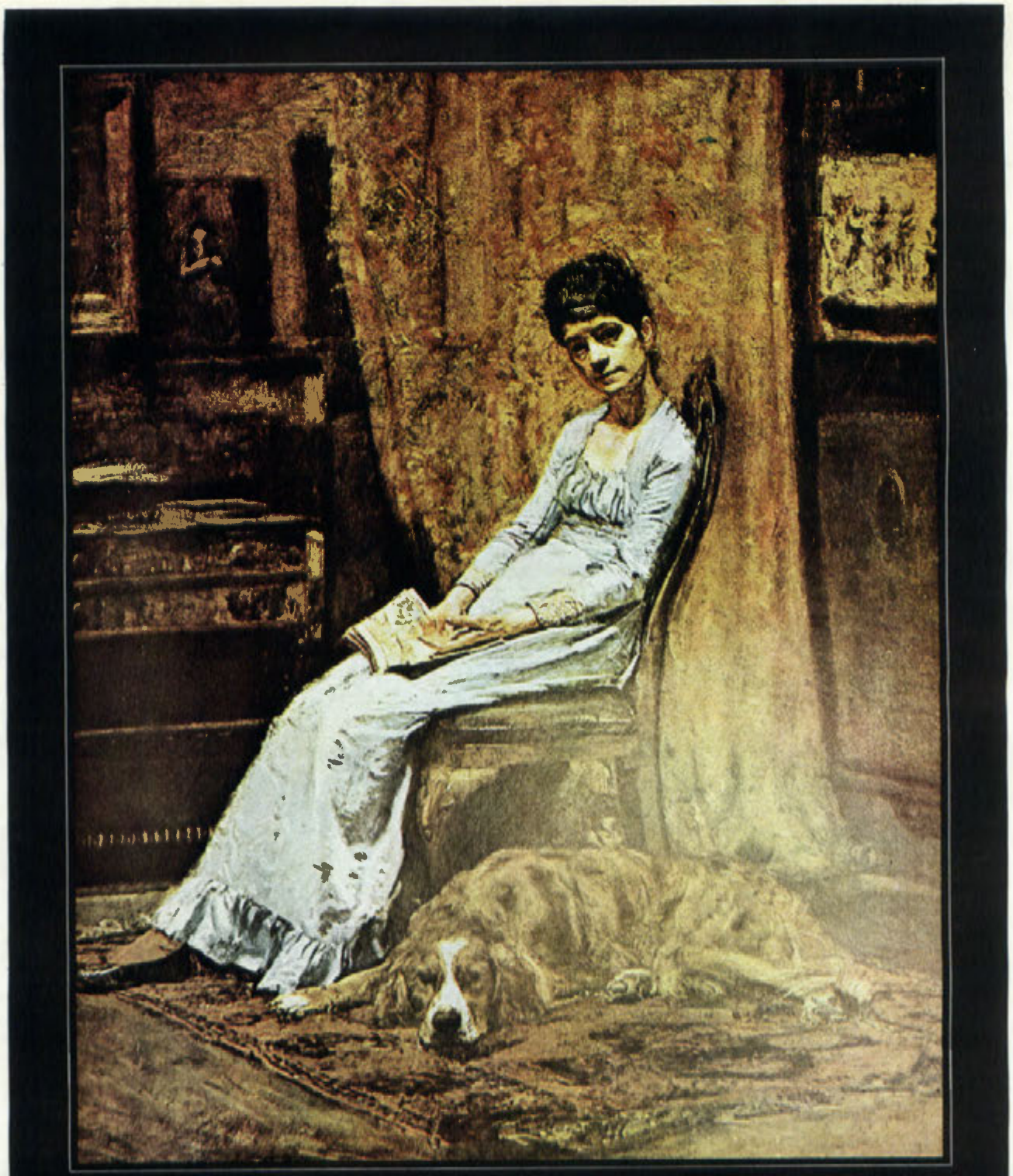

Resim 273
Thomas EAKINS
"Köpekli Kadın"
Metropolitan Sanat Müzesi - New York, ABD

kümet merkezi Şam'dan Kûfe'ye taşındı. Ebu Seleme burada vezir ilan edildi. İslam tarihinde vezir sanını ilk kez alan kişi Ebu Seleme'dir. Vezirlik kurumu Abbasiler döneminde İran örnek alınarak kuruldu. Buna benzer bir görev Peygamber ve ilk dört halife döneminde de vardı. Yalnız bunlara daha çok kâtip adı verilmekteydi.

Ebu'l-Abbas 750'de es-Seffah unvanıyla halife oldu. Başka ünlü bir propagandacı olan Ebu Müslim Horasani, Abbasiler'e bağlı kaldı. Ebu Seleme ise yavaş yavaş Ali yandaşlarını tutmaya başladı. Bu yüzden tüm başarılı hizmetlerine karşın Kûfe'de öldürüldü.

• BAKINIZ: EBU'L-ABBAS, EBU MÜSLİM HORASANİ.

EBU SÜFYAN
(? -653)

Arap, putperest önder. Peygamber'i Mekke'den Medine'ye hicret etmeye zorlamıştır.

Sahr b. Harb b. Ümeyye Ebu Süfyan, Kureyş kabilesinin Abdülmenaf ailesindendir. Mekke'de doğdu, Medine'de öldü. Suriye'ye kervan gönderen Kureyş'in sayılı zenginlerindendi. Aynı zamanda Peygamber'e ve Müslümanlar'a düşman olan Mekke eşrafının önderiydi. Ebu Süfyan bir bölüm Mekkeli ile birlikte Müslümanlar'ı kentten göçe zorladı.

Hz. Muhammed 24 Eylül 622'de Muhacirûn'la (Peygamber ile Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlar) Medine'ye hicret etti. Mekkeliler, Müslümanlar'ın geride bıraktıkları bütün mallara el koydular. Ebu Süfyan ve Ubeyy b. Halef Medineli Müslümanlar'a mektup yazarak Peygamber'i korumamalarını aksi durumda Medine'yi işgal edeceklerini bildirdiler.

Mekkeliler o dönemde bölgelerarası ticareti ellerinde bulunduruyorlardı. Medineliler'e bağımlı olmak istemeyen Muhacirler geçimlerini silah zoruyla sağlamaya giriştiler. Peygamber bundan böyle Kureyş'e ait ticaret kervanlarının İslam'ın etki alanlarından geçmelerini engellemek için ilk askeri birliğini kurdu.

Hz. Muhammed, 624 Mart'ında 300 kişilik güçle, Ebu Süfyan'ın yönetimindeki ticaret kervanını Bedir düzlüğünde yakaladı. Savaşta, Ebu Süfyan kaçtı, büyük oğlu Nanzala öldü, öteki oğlu Amr da tutsak oldu. Peygamber'in bu zaferi İslam topluluğunu daha da güçlendirdi.

Ebu Süfyan yitirdiği savaşın öcünü almak için hazırlıklara başladı. 625'te 3000 kişilik ordusuyla Medine üzerine yürüdü. Uhud dağı eteklerinde Müslümanlar'la karşılaştılar. Peygamber'in yaralandığı, amcası Hamza'nın öldüğü bu savaşta, daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan Ebu Süfyan geri çekildi.

Ebu Süfyan, 627 yılı ilkbaharında 10.000 kişilik Mekke ordusuyla Medine'ye gelerek kenti kuşattı. Sahabeden Selman el-Farisi'nin önerisiyle kentin çevresinde kazılan hendekler, Mekkeliler'in kuşatma yöntemlerine ters düştü. Başarısızlığa uğrayan Ebu Süfyan 40 günlük kuşatmadan sonra geri çekildi.

Ertesi yıl Peygamber, Hudeybiye geçidinde yapılan bir anlaşmayla Mekkeliler'le on yıl savaşmamak, gelecek yıl Mekke'ye hac seferinde bulunmak ve orada üç gün kalmak hakkını elde etti. Ayrıca Ebu Süfyan'ın dul kalan kızı Ümmü Habibe'yle nikâhlandı.

Beni Bekr ile Huzâ'a kabileleri arasında çıkan kavga sonunda Hudeybiye Antlaşması bozuldu. Mekke 629'da Müslümanlar'ın eline geçti. Kâbe'deki putlar Peygamber tarafından kırdırıldı. Önce Ebu Süfyan arkasından karısı Hind, Müslümanlık'ı kabul etti.

Ebu Süfyan, Havazin kabilelerine karşı girişilen savaşta Peygamber'in yanında bulundu. Huneyn Savaşı'na katıldı. Taif kuşatmasında bir gözünü kaybetti. 632'de Ebubekir'in halife seçilmesinde çekimser kalınca Ebubekir tarafından kınandı. Necm valiliğinde bulundu. 636'da Yarmuk Savaşı'nda öbür gözünü de yitirdi. Çekildiği Medine'de öldü.

• KAYNAKLAR: B. Lewis, *Tarihte Araplar*, 1979; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti*, I, 1980; Muhammed Hamidullah, *Peygamberin Savaşları* 1972; W. M. Watt, *Muhammed at Medina*, 1956.

EBU ŞAKİR MEYMUN
(9. yy)

Arap, mutasavvıf. İnsanın tanrısal bir varlık olduğu görüşünü savunmuş ibadetin gereksizliğini ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kendisiyle ilgili bilgi veren kaynaklara göre Kûfe ya da Bağdat'ta ölmüştür. Batinilik tarikatının öncülerinden olduğu, bu akımın kurucusu sayılan Ebulhattab Muhammed b.Ali Zeyneb'in görüşlerini benimseyerek yaymaya çalıştığı için kovuşturmaya uğradığı söylenmektedir.

Ebu Şakir Meymun'un ileri sürdüğü düşünceye göre yetkin insan tanrısal bir varlıktır, Tanrı yetkin insanda görünüş alanına çıkmıştır. Yetkin insanın örneği de Ali ile onun soyundan gelen imamlardır. İmam, bütün eksikliklerden, kötülüklerden arınmış, Tanrı sevgisini kazanmış bir varlıktır. Bu nedenle bütün insanların ona uyması gerekir. İslam dininin getirdiği tapınma koşulları insanı arındırmaya, kötülüklerden kurtarmaya yetmez. Bu işte Tanrı kayrası gereklidir. Tanrı da ancak sevdiği kimseleri kayırır, onlara yardımcı olur.

Ebu Şakir Meymun ile çevresinde toplananların yaymaya çalıştıkları düşünceler, sonraları Batinilik denen tarikatı oluşturmuştur. 12. yy başlarına değin, İran, Suriye, Irak dolaylarında hızla yayılan Batinilik, bir aralık, Selçuklu İmparatorluğu'nun egemen olduğu yörelere sızarak ayaklanmalara neden olmuş, Sultan Melikşah bu akımın başı sayılan Hasan Sabbah'ı ortadan kaldırmak için önlem almışsa da ölümü yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Onun yerine Selçuklu sultanı olan Sencer ise gizlice sarayına giren

Hasan Sabbah'ın "fedailer"inden korkmuş, eyleme geçememiştir. Daha sonra Hulagü, Batiniler'in kalesi olan Alamut'u yıkmış, yakaladığı Batiniler'i öldürtmüştür.

EBU ŞÂME
(1203-1268)

Arap, tarihçi. Zengiler ve Eyyubiler dönemini anlatan yapıtıyla tanınmıştır.

12 Ocak 1203'te Şam'da doğdu, 13 Haziran 1268'de aynı yerde öldü. Asıl adı Şehabeddin Abdurrahman b. İsmail'dir. Kaşının üzerinde büyük bir ben bulunduğundan Ebu Şâme lakabıyla tanınmıştır. İlköğrenimini doğduğu kentte yapıp, İskenderiye'ye gitti. Burada Alameddin es-Sahavî'den Hadis, fıkıh, edebiyat dersleri aldı. Bir süre Eşrefiye Darülhadisi'nde ders verdi. Suriye'ye döndükten sonra Rükniye Medresesi'ne müderris oldu. Bir cinayet olayına adı karıştığından halkın saldırısına uğrayıp öldürüldü.

Nureddin Zengî (1146-1174) ve Selahaddin Eyubî(1169-1193)dönemlerini kapsayan *Kitabü'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn* adlı tarihi çalışması en önemli yapıtıdır. Fransızca'ya da çevrilen bu yapıta 1195-1266 arasındaki olayları içeren *Zeylü'r-Ravzateyn* adlı bir de ek yazmıştır. Ayrıca Alameddin es-Sahavî'nin yedi kasidesini şerhetmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kitabü'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn*, (ö.s.), 2 cilt, 1871-1875; *Zeylü'r-Ravzateyn*, (Köprülü Kütüphanesi, No. 9782).

EBU UBEYDE
(? -639)

Arap, komutan. Hz. Muhammed'in savaşlarındaki yararlıklarıyla tanınmıştır.

Nerede doğduğu bilinmiyor, Kudüs yakınlarında Anvas'ta öldü. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın asıl adı Amir'dir. Peygamberin sahabesindendir. Hayatta iken cennete gireceklerinin kendilerine müjdelendiği söylenen on kişiden (Aşere-i Mübeşşere) biridir.

Ebu Ubeyde ilk Müslüman olanlardandır. Peygamberin bütün savaşlarına katıldı, büyük başarı gösterdi. Bedir Savaşı'nda karşı tarafta düşman yanında yer alan babası Abdullah b. el-Cerrah'ı çekinmeden öldürdü. Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'i korumak amacıyla kendini siper etti. Bu yararlıklarından ötürü kendisine "Emin" lakabı verildi.

İlk iki halifenin seçiminde önemli rol oynadı. Halife Ebubekir (632-634) ve Ömer (634-644) dönemlerinde Suriye'ye yapılan seferlerde kimi kez orduya komuta etti. Ünlü komutan Halid b. Velid'in yanında önemli hizmetlerde bulundu. Necran'daki kabilelere İslamiyet'i öğretmek için oraya gönderildi. Şam, Humus, Halep ve Antakya'nın alınmasında görev aldı.

EBU YUSUF
(731-798)

Arap fıkıh bilgini. Hanefi mezhebinin kurucusu olan Ebu Hanife'nin görüşlerini yorumlayarak yaymaya çalışmıştır.

731'de Kûfe'de doğdu, 798'de Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim b. Halil el-Kûfî'dir. Peygamber'in yakın arkadaşlarından (Sahabe) Sa'd b. Habta'nın oğludur. Önce yaşadığı dönemin, Ebu İshak Şeybani, Süleyman el-Tamimi ve Yahya b. Said gibi bilginlerinden fıkıh ve Hadis okumuş, sonra Ebu Hanife'nin derslerini dinlemeye başlamıştır. Ebu Hanife'nin yanında 16 yıl süren öğrenciliği döneminde din tarihiyle de ilgilenmiş, tarihçi Muhammed b. İshak'tan öğrenim görmüştür.

Ebu Yusuf'un İslam hukukunda üzerinde özellikle durduğu konu oydur (rey). Ona göre hukuk sorunlarının çözümünde başvurulması gereken en güvenilir yöntem oydur. Bu yöntem, düşünen birinin yargılamada kendi istemine dayanarak kesin sonuca varmasını sağlar. Bu nedenle kişi oyundan sorumludur; oy, us ilkesine bağlanma, çelişki ve kuruntudan kurtulmanın tek yoludur. Ancak bu yolla yargıya varacak kimsenin sağduyulu, sağlıklı ve bilimsel bakımdan yeterli olması gerekir. Ebu Yusuf yargıda Hadis'e de büyük önem vermesine karşın kesin sonucu oya bağlar. Onun bu yöntemi çok eleştirilmişse de kendinden sonra gelen İslam hukukçuları üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *el- Câmi*, ("Toplayan"), Yazma; *Kitabü'l-Haràc*, 1885, ("Vergi Kitabı").

EBU ZERR
(? -652)

Arap din adamı. Müslümanlık'ı ilk kabul edenlerden birisidir.

Ebu Zerr el-Gıfarî'nin nerede doğduğu bilinmiyor, 652'de Medine yakınlarında, Rabaza'da öldü. Halife Ali'nin aracılığı ile Müslüman oldu. Bu nedenle müşriklerin (Tanrı'ya ortak koşan) saldırısına uğradı. Abbas tarafından ölümden kurtarıldı. Hz. Muhammed 629'da Umretü'l-kaza'ya (küçük hac) gidişinde onun yerine Medine'de kalıp naiplik etti.

Halife Ömer döneminde kurulan ilk divanın üyeliğine seçildi. Bedir Savaşı'na katılan İmam Hasan ve Hüseyin ile 500 kişiye görev ve ödenek verilmesini sağladı. Osman 644'te halife seçilince Şam'a gitti. Muaviye'nin devlet gelirlerini kullanmadaki savurgan tutumu nedeni ile onunla geçinemedi, Medine'ye geri

çağrıldı. Muaviye devlet gelirlerini Tanrı'nın malı, Ebu Zerr ise Müslümanlar'ın ortak malı olarak görüyordu. Bunların hesabının insanlar tarafından dünyada sorulması gerektiğini ileri sürüyordu. Para biriktirmeyi yerer, mirasa karşı gelirdi. Gelirini yoksullara dağıtırdı.

Ebu Zerr Sünniler arasında olduğu kadar Şiiler arasında da önemli bir din adamı olarak saygı görmüştür. Hakkında birçok menkıbe yazılmıştır.

EBÜ'L-ATAHİYE
(748- ?)

Arap, şair. Yalın bir dille yazdığı şiirlerle tanınmıştır.

Ebu İshak İsmail b. Kasım b. Suveyd, Ebü'l-Atahiye lakabı ile tanınmıştır. Medine yakınlarında Aynü't-Temr'de doğdu, 825-828 yılları arasında Bağdat'ta öldü. Ölüm tarihi tartışmalıdır. Kûfe'de kardeşi ile birlikte çömlekçilik yaptı. Ürettikleri testilerin üzerine işlediği şiirleriyle çevresinde tanındı. Halife Mehdi'nin (775-785) ilgisini çekerek Bağdat'a çağrıldı. Halifenin Utbe adlı cariyesine âşık oldu. Bu yüzden halife ile arası açılınca Hire kentine çekildi. Bir süre şiir yazması yasaklandı.

Ebü'l-Atahiye yalın şiirler yazmıştır. Bu dünyada her şeyin gelip geçici olduğunu anlatan dizeleri daha çok öğüt verici niteliktedir. Halkın anlayabileceği sözcükleri aramış, onları kullanmakla öğünmüştür. Elde bulunan şiirlerinin çoğu dinidir. Düşüncelerinde daha çok Yunan filozoflarının etkisi gözlenir. Ölüm temasını sık sık kullanır. Karamsar bir dünya görüşü vardır. Ona göre dünya kendi çevresinde dönen bir acıdır. Ele geçebilen şiirleri *el-Envârü'z-Zâhiye fi Divani Ebi'l-Atâhiye* adıyla derlenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *El-Envârü'z-Zâhiye fi Divani Ebi'l-Atâhiye*, (ö.s.), 1887.

EBÜLHUZEYL ALLAF
(752-841)

Arap, filozof. Her olayın belli bir nedene dayandığını ileri sürmüş, atomların yaratıldığı görüşünü savunmuştur.

Gerçek adı Ebülhuzeyl Muhammed b. Ebulhuzeyl Elabdi el-Allaf'tır. Basra'da doğdu, Bağdat'ta öldüğü sanılıyor. Abdulkays kabilesinden azadlı bir köle olduğu söylenir. Bağdat'ta, Mutezile akımının kurucusu Vasil b. Ata'nın öğrencilerinden, mantık, felsefe ve tanrıbilim öğrenimi gördü. Bir söylentiye göre, ününü duyan halife El-Memun, onu çağının tanınmış Mutezile filozofu İbrahim Nazzam ile birlikte sarayına çağırmış, başka bilginlerle tartışmalar düzenleyerek, konuşmalarını dinlemiştir.

Ebülhuzeyl, felsefeye Tanrı sorunu.nu incelemekle yaklaşmış, buna us ilkelerine dayanan Mutezile anlayışına göre bir çözüm aramıştır. Ona göre, Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır, yücedir, bütün düşünülebilen niteliklerin üstündedir. Buna karşın, Tanrı'nın gene belli nitelikleri vardır. Ancak bu nitelikler Tanrı'nın özü (zatı) ile özdeştir. Tanrı salt erktir, salt bilimdir. Bu iki özellik onun özü gereğidir. Bu nedenle, Tanrı ancak, kendi özü olan bilimle bilinebilir. Tanrı, gene kendi özü gereği salt ustur, salt istençtir, bu bakımdan gücü sonsuzdur. Tanrısal nitelikler, Tanrı özüyle özdeş olduğundan, doğrudan doğruya kavranamaz. Tanrı'da nitelik bakımından biri yaratıcı, öteki yerine getirici olmak üzere iki ayrı istenç vardır. Yaratma istenci yaratma eyleminin kendisidir, ancak, bu istenç yaratılandan ayrıdır, uzamla bağlantılı değildir. Yerine getirici istenç tanrısal buyrukları, yasakları, eylemleri yönetir. *Tanrısal nitelikler*

Ebülhuzeyl'e göre bireysel istenç (cüz'i irade) vardır, kişi yaptığından sorumludur. Bütün devinmelerin, eylemlerin sona erdiği, durduğu sonsuz bir yaşam vardır. Bireyler burada dinlenecekler, bu dinlenme döneminde kimileri mutlu, kimileri mutsuz olacaktır. Birey bu evrende yaptığının karşılığını o sonsuz yaşam evreninde görecektir. *Bireysel istenç*

Devinim konusunda, Ebülhuzeyl, zorunluluğun geçerli olduğu kanısındadır. Ona göre bütün devinimler zorunludur ve Tanrı istenciyle yaratılmıştır. Bu nedenle önsüz-sonsuz bir devinimin varlığı söz konusu değildir. İnsan organlarında, eylemi gerçekleştirme gücü vardır, bunun başlıca kanıtı birtakım isteklerin, eğilimlerin yerine getirilmesidir. Organın istemediği, yapısı dolayısıyla, gereklilik duymadığı bir isteğin gerçekleşme olanağı yoktur. *Devinim ve zorunluluk*

Anadolu-Yunan felsefesinden, özellikle Demokritos'un atom kuramından etkilenen Ebülhuzeyl, bu görüşe yeni bir yorum getirmiştir. Ona göre, Demokritos'un ileri sürdüğü atomlar vardır, ancak nitelikleri bu İlk Çağ bilgesinin sandığı gibi değildir. Atomlar sınırlıdır, ölümlüdür, sonludur. Bütün atomları Tanrı özgür istenciyle yaratmıştır, bu nedenle onların sonsuzluğu ileri sürülemez. Her yaratılan varlık yok olacaktır, bu kural atomlar için de geçerlidir. Atom bir tözdür, bu nedenle düşüncede bile bölünemez. Atomun düşüncede bölünebileceğini varsaymak onun töz oluşuyla bağdaşmaz. Töz eylemde de, varsayımda da bölünemeyen bir varlıktır. *Atom ve Töz*

Evren konusunda Ebülhuzeyl'in ileri sürdüğü görüş bir yandan İlk Çağ atomculuğu, bir yandan da İslam düşüncesiyle bağdaşır. Ona göre evren yaratılmıştır, sonludur. Ancak atomlardan oluşan bir bütündür. Evrenin yaratılmışlığı, onu kuran atomların yaratılmış olmasından dolayıdır. Evreni oluşturan atomlar arasında düzeni, bütünlüğü Tanrı sağlamıştır. Tanrı'nın özgür istenciyle yarattığı atomlar ve onların oluşturduğu evren, gene Tanrı istenciyle yok olacaktır.

Ebülhuzeyl'in zaman sorununa getirdiği çözüm, atom anlayışıyla bağlantılıdır. Zamanın iki ayrı tanımı vardır. Birinci tanıma göre zaman tinsel bir kavramdır, gerçek ve somut bir varlık değildir, yalnız düşüncede vardır. Bu zaman, yaşamın bilincini dile getiren, onu açıklamaya yarayan bir kavram olmaktan öte bir anlam taşımaz. Zamanla bağlantılı olan önce- *Atom ve Zaman*

lik-sonralık da bir tasarımdır, gerçek değildir. İkinci tanım atoma bağlı zamanla ilgilidir. Bu zaman ise bireysel tözlerin birbirine eklenmesinden doğan "an" dır. Atom özdek olduğu gibi eylem, ilinek özelliği de taşır. Fizik bakımından her nokta, her zaman süresi bir ilinek niteliği taşır ve atomdur. Ancak bu süre ve nokta kesintilidir, onları oluşturan atomlar arasında boşluk (aralık) vardır. İki süre (an) arasında ortaya çıkan aralık da bir boşluktur. Uzayda olduğu gibi zamanda da birtakım boşlukların bulunduğu tasarlanırsa her ikisi de açıklanabilir. Zamanı da Tanrı yaratmıştır ve Tanrı zamanın dışındadır. Tanrı'nın zamanın dışında kalması zamanın yaratılmışlığı ve sonlu oluşu yüzündendir.

Ebülhuzeyl'in İslam düşüncesine getirdiği başlıca yenilik nedensellik kavramı ve atomların yaratılmışlığı görüşüdür. O bir yandan İslam düşüncesiyle İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesini birbirine bağlamış, bir yandan da İslam düşüncesinde atom ve nedensellik sorunlarına us ilkelerine dayalı bir çözüm arama yolunu açmıştır. Onun bağlı olduğu Mutezile okulu İslam usçuluğunun odağını oluşturur. Bu okula göre insan, yaratılmış olmasına karşın, istenç özgürlüğü olan, bu nedenle de eylemlerinden sorumlu tutulması gereken bir us varlığıdır. Us bütün sorunların çözümünde başvurulacak tek güvenilir kaynaktır. İnan bile usun ışığından yararlanmalıdır. Ebülhuzeyl, okulun bu görüşünü geliştirmiş, kendinden sonra gelen İslam usçuluğuna yeni bir düşünce ortamı sağlamıştır.

• KAYNAKLAR: H.Z. Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.

• BAKINIZ: DEMOKRİTOS, İBRAHİM NAZZAM, VASİL b. ATA.

EB'ÜL-İZZ

Bak. CEZERİ

EBÜSSUUD EFENDİ
(1491-1574)

Osmanlı şeyhülislamı, fıkıh bilgini. Devlet düzenini bozacak akımlara karşı koymuştur.

Hoca Çelebi diye de anılan Mehmed Ebüssuud Efendi, vakfiyesindeki kayda göre, 30 Aralık 1491'de İskilip'te doğdu, 23 Ağustos 1574'te İstanbul'da öldü. Ana tarafından ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun torunudur.

Öğrenimini önce babasından, sonra Müeyyedzâde Abdurrahman ile Karamanlı Seyyidî Süleyman'dan gördü. İlk görevi 1516'da İnegöl İshak Paşa Medresesi müderrisliğidir. 1520'de bu görevinden alındı. Kısa bir süre sonra Davud Paşa, Mahmud Paşa (1522), Gebze'de Mustafa Paşa, İstanbul Fatih Sahn-ı seman (1528) medreselerinin müderrisliklerinde bulundu. 1533 Nisanı'nda Bursa, Ekim ayında da İstanbul Kadılığı'na, 1537'de Rumeli Kazaskerliği'ne, 1545'te yaşamı boyunca kaldığı şeyhülislamlığa atandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak döneminde otuz yıl fetva makamında bulunan Ebüssuud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük güvenini kazanmıştır. Din bilginlerinin ikiye ayrılıp Ebüssuud Efendi'nin azınlıkta kaldığı bir konuda padişah onun oyunu benimsemiştir.

Ebüssuud Efendi çeşitli konularda verdiği fetvalarıyla ünlüdür. Devlet düzenini bozacak akımlara, Batınilik'i benimseyen Sufiler'e karşı koydu. Fatih Medresesi'nde müderris iken, Şeyh İsmail Maşukî'nin "tasavvufta belirli bir dereceye varanlar için her türlü yükümlülüklerin kalkacağı, helal ile haramın eşit olacağı" savına karşı 1529'da şeyhin öldürülmesi için İbn Kemal'in verdiği fetvaya katıldı. Bosna'da ortaya çıkan İsmail Maşukî'nin düşüncelerine eğilim gösteren Melamî şeyhi Hamza Bali'nin idamına ve Osmanlı Devleti'nin güvencesi bakımından Kıbrıs'ın alınmasının gerekli olduğuna fetva verdi. Şarabı helal sayan, Hurufilik'e bağlı şair Manastırlı Celal Bey'i II. Selim'in yanından uzaklaştırdı. Gelenek ve görenekleri Şeriat'la uzlaştırarak Osmanlı Devleti'nin temeli olan toprak yasalarını fetvalarıyla düzenledi.

Ebüssuud Efendi alanı dışındaki konulara el atmamış, kimi doğu bilginlerinde görüldüğü gibi kendi yapıtına şerh (açıklama) yazmamıştır. Yapıtları Arapça ve Türkçe'dir. Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı Arapça ağıtı ünlüdür. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Azîm* ("Yüce Kuran'ın Üstünlüklerine Göre Sağduyunun Gösterdiği Yol"), 1566'da, Zemahşerî ve Beyzavî tefsirlerinden yararlanarak Kanuni adına yazdığı Arapça bir *Kuran* tefsiridir. *Fetvalar*, çeşitli konularda sorulan, çözümlenmesi güç sorulara yargı niteliğinde olmayan yanıtlarıdır. *Kanunlar-Arzlar*, kanun, kanunname, arz adları ile anılan devlet yasalarıdır. Bunlara, önce padişaha sunulup onun onayından çıktığı için "maruzat" denilmiştir. *Mektuplar*, çeşitli kimselere yazdığı mektuplarıdır ve biri dışında Türkçe'dir. *Duanâme*'yi, Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın isteği üzerine yazmıştır. Arapça duaların Türkçe açıklamalarıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Azîm*, ("Yüce Kuran'ın Üstünlüklerine Göre Sağduyunun Gösterdiği Yol"), (ö.s.), 2 cilt, 1858-1859; *Fetvalar*, (Millet Kütüphanesi Ali Emirî kitapları Şer'iye No. 80); *Kanunlar-Arzlar*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emirî kitapları Şer'iye No. 468); "Osmanlı Kanunnâmeleri" *Milli Tetebbular Mecmuası*, I, (İ), 1913; *Mektuplar*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü no. 3291); *Duanâme*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü No. 679); *Mecmua-i Da'vât*, (ö.s.), 1927; *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları*, (ö.s.), E. Düzdağ (yay.), 1972.

• KAYNAKLAR: A. Aynunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 1972; N. Atsız, *Ebüssuud Bibliyografyası*, 1967; *İlmiye Salnâmesi*, 1916; Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, 1972.

EBÜZZİYA TEVFİK
(1849-1913)

Osmanlı, gazeteci ve yayımcı. Yayımcılığın özellikle teknik ve estetik bakımdan gelişmesine katkıda bulunmuştur.

17 Şubat 1849'da İstanbul'da doğdu. 27 Ocak 1913'te aynı yerde öldü. Maliye Sergi Kalemi memurlarından Hasan Kamil Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Cevriye Kalfa Sıbyan Mektebi'nde yaptı. 8 yaşındayken babasının ölümü üzerine öğrenimini yarıda bırakarak babasının yerine Maliye Sergi Kalemi'nde çalışmaya başladı. Çeşitli devlet dairelerindeki görevlerinin yanı sıra 1864'te *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te yazmaya başladı. Namık Kemal ve Şinasi ile tanıştıktan sonra 1866'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girdi. Bu dönemde *Tasvir-i Efkâr, Terakki, Diyojen, Hayâl, Çıngıraklı Tatar, Hakâiku'l-vekâyi* gibi gazete ve dergilere yazılar yazdı.

Şinasi'nin ölümü (1871) üzerine *Tasvir-i Efkâr*'ı satın alan Mustafa Fazıl Paşa'nın, basımevini Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne hediye etmesi üzerine cemiyet adına basımevinin başına geçti. 13 Haziran 1872'de yayımlamaya başladığı *İbret* gazetesi 19 sayı sonra, 9 Kasım 1872'de yayımlamaya başladığı *Hadika* gazetesi de 56 sayı sonra kapatıldı. 15 Mart 1873'te *Sirâc*'ı yayımlamaya başladı. 1 Nisan 1873'te Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* adlı oyununun ardından çıkan olaylar nedeniyle Ahmet Midhat Efendi ile birlikte Rodos'a sürüldü. Sürgünde bulunduğu sırada, 18 Kasım 1875'te çıkarmaya başladığı *Muharrir* adlı dergiyi oğlu Ziya'nın adından esinlenerek Ebüzziya (Ziya'nın babası) takma adıyla yayımladı. İstanbul'a dönünce de bu adı sürdürdü. 1876'da II.Abdülhamid tarafından Kanun-i Esasi'yi hazırlayan kurulda görevlendirildi. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Temmuz 1878'de Bosna mektupçuluğuna atandı. Mart 1878'de İstanbul'a döndükten sonra çeşitli salnameler (yıllık) ve Mayıs 1880'den başlayarak aralıklarla ölümüne değin sürdüreceği *Mecmûa-yı Ebüzziya* adlı düşün ve edebiyat dergisini çıkardı.

Ebüzziya Tevfik, bu dönemde Kitabhane-i Meşahir (11 kitap) ve Kitabhane-i Ebüzziya (114 kitap) adlarıyla iki ayrı dizi halinde kitap yayını yaptı.

İyi bir hattat ve süsleme sanatçısı olan Ebüzziya Tevfik 1891'de II.Abdülhamid tarafından Sanayi Mektebi müdürlüğüne getirildi. Ancak hakkında verilen "Jurnaller" üzerine bu görevden alınarak Şurâ-yı Devlet (Danıştay) üyeliğine atandı. Bu dönemde birkaç kez tutuklandı. 1900'de Konya'ya sürüldü. Burada çeşitli edebi çalışmalarının yanı sıra *Konya* vilayet gazetesinde yazılar yazdı.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Antalya mebusluğuna seçildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Ebüzziya Matbaası'nı yeniden açtı. 20 Nisan 1909'da Fransızca olarak *Le Courrier d'Orient* (Doğu Postası) gazetesini yayımlamaya başladı. 26 Mayıs 1911'de *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ı çıkardı. 31 Mart olayının ardından gelen yoğun baskı döneminde gazetesini değişik adlar altında ölene dek çıkarmayı sürdürdü. Sıbyan Mektebi dışında eğitim görmeyen Ebüzziya Tevfik kendi çabasıyla Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca ve Rumca öğrenmiş, bu dillerden çeviriler yapmıştır. Hazırladığı takvim ve yıllıklar, bastığı gazete, dergi ve kitaplarla Osmanlı basın ve yayın dünyasının özellikle teknik ve estetik bakımdan çağdaş düzeye ulaşmasında büyük katkısı olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Salnâme-i Hadika*, 1873; *Numûne-i Edebiyât-ı Osmaniye*, 1879; *Salnâme-i Ebüzziya*, 1879; *Rebi-i Mârifet*, 1880-1898; *Lügat-ı Ebüzziya*, 1.cilt, 1888; *Takvim-i Ebüzziya*, 1892-1898; *Meclis-i Mebusanın İlk Müessir-i Maâlisi*, 1909; *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (ö.s.), Z.Ebüzziya (der.), 3 cilt, 1973-1974.

- BAKINIZ: AHMET MİDHAT, MUSTAFA FAZIL PAŞA, NAMIK KEMAL, ŞİNASİ.

ECCLES, John Carew
(1903)

Avustralyalı fizyoloji uzmanı. Sinirsel iletime ilişkin araştırmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

27 Ocak 1903'te Melbourne'da doğdu. Aynı kentteki üniversiteden 1925'te mezun olduktan sonra İngiltere'de Oxford Üniversitesi'ne giderek sinir sistemi fizyolojisi konusunda dönemin en ünlü araştırmacılarından Sir Charles Sherrington ile çalıştı. 1929'da doktorasını aldıktan sonra da çalışmalarını Oxford'da sürdürerek, 1924-1934 arasında Exeter College, 1937'ye değin de Magdalen College'da üye olarak bulundu. 1937'de ülkesine dönerek Sydney Hastanesi Araştırma Enstitüsü'nü yönetti. 1947-1951 arasında Yeni Zelanda'da, 1961-1966 arasında da Canberra'da Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde profesörlük yapan Eccles, 1963'te 30 yılı aşkın bir süre üzerinde çalıştığı sinirsel iletim mekanizmalarına ilişkin katkılarından dolayı A.L.Hodgkin ve A.F. Huxley ile Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı. Birçok üniversiteden fahri doktora alan ve başta Royal Society olmak üzere çeşitli bilimsel kurumlar tarafından ödüllendirilen Eccles, 1958'de "Sir" unvanını aldı, 1966-1968 arasında ABD'de Buffalo Üniversitesi'nde Üstün Hizmet Profesörlüğü'nde bulundu. Emekliye ayrıldıktan sonra İsviçre'ye yerleşen Eccles çalışmalarını bilim felsefesi konusunda sürdürmektedir.

Eccles'ın İngiltere'de bulunduğu yıllar Sherrington'unkinin yanı sıra, Adrian ve Dale'in araştırma ekiplerinin sinirsel iletimin biyokimyasal ve elektrofizyolojik nitelikleri üzerinde yoğun araştırma yaptıkları bir döneme rastlar. Eccles araştırmalarına başladığında sinir sisteminde iletimin, sistemin yapısal ve işlevsel birimi niteliğindeki sinir hücreleri (nöronlar) arasında, tümüyle açıklığa kavuşturulamamış bir etkileşimle gerçekleştiği biliniyordu. Bir sinir hücresinde, hücre içindeki negatif geriliminin azalması biçimindeki depolarizasyonun hücrenin uzantısı olan akson aracılığıyla ikinci bir sinir hücresine bir impuls olarak iletildiği, Lucas ve Adrian'ın da önemli katkılarıyla

anlaşılmıştı. Aksonun impulsu sinir hücresine "sinapsis" denilen özel bir yapı aracılığıyla ilettiği de biliniyordu. 1950'lerin başında Hodgkin ve Huxley'in çalışmalarıyla yarıgeçirgen nitelikteki hücre zarının impuls sırasında geçirgenliğinin arttığı ve böylece normal koşullarda hücre dışında daha yoğun olarak bulunan artı yüklü sodyum iyonlarının hücreye girerek depolarizasyona yol açtıkları bulunmuştu. Eccles 1950'lerde gerçekleştirdiği araştırmalarında sinapsise ulaşan impulsun sinir hücresini bir kimyasal iletim maddesi (nörotransmitter) aracılığıyla etkilediğini buldu. Bir süre asistanlığını yapan Bernard Katz'ın da katkılarıyla, bazı sinapsislere gelen impulsların sinir hücresi içinde depolarizasyona bazılarının ise hücre içinde negatifliğin artışı biçimindeki hiperpolarizasyona yol açtığını buldu. Birinci tür impulslar uyarıcı, ikinci tür ise hücrenin sinirsel iletimini ketleyici nitelikteydi. Eccles sinir hücrelerine ucu çok ince (yaklaşık bir milimetrenin binde biri çapında), içi bir tuz eriyiğiyle doldurulmuş cam elektrotlarla girmeyi başararak, bu iki tür impulsun sinir hücresini nasıl etkilediklerini inceledi. Sonuçta ketleyici impulsların hücre zarındaki çok ufak çaplı deliklerin (yaklaşık 10^{-8} cm çapında), eksi yüklü klorür ve artı yüklü potasyum iyonlarının geçişlerine olanak sağlayacak biçimde genişlemesine, dolayısıyla hücre içinde yoğun olan potasyum iyonlarının dışarıya çıkmasına neden olduğu anlaşıldı. Uyarıcı impulsların durumunda ise, zardaki deliklerin daha da genişleyerek, çevresindeki su molekülleriyle klorür ve potasyum iyonlarından daha büyük boyutlu olan sodyum iyonlarının hücreye girmesine olanak tanıdığı bulundu.

Eccles'ın buluşları sinirsel iletim mekanizmasını aydınlattığı gibi, sinirsel iletim bozukluklarının neden olduğu hastalıkların anlaşılması ve tedavilerinde de yardımcı oldu. Eccles bu temel çalışmalarının yanı sıra sinir sisteminin bir bütün olarak işleyişi üzerinde, özellikle de beyincik konusunda önemli araştırmalar yaptı. Bilim felsefesine ilgi duyarak, K.Popper'ın görüşlerinden büyük ölçüde etkilendi. 1976'da da Popper ile birlikte beyin mekanizmaları ve zihinsel etkinlikler arasındaki ilişkileri irdeleyen *The Self and Its Brain* adlı bir yapıt yayımladı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Reflex Activity of the Spinal Cord*, 1932, ("Omuriliğin Refleks Etkinliği"); *The Physiology of Nerve Cells*, 1957, ("Sinir Hücrelerinin Fizyolojisi"); *The Cerebellum As a Neuronal Machine*, 1967, ("Bir Sinirsel Makine Olarak Beyincik"); *The Self and Its Brain*, 1976, ("Kişi ve Beyni").

- **KAYNAKLAR:** T.L. Sourkes, *Nobel Prize Winners in Medicine and Physiology 1901-1965*, 1967.

- **BAKINIZ:** ADRIAN, DALE, HODGKIN, HUXLEY, B.KATZ, RAMON Y CAJAL, SHERRINGTON.

ECE AYHAN
(1931)

Türk, şair. İkinci Yeni hareketinin öncülerindendir.

Ece Ayhan Çağlar Datça'da doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul Zeyrek Ortaokulu'nda ve Atatürk Erkek Lisesi'nde yaptı. 1959'da Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1962-1963 arasında Çorum'a bağlı Gürün, Alaca ve 1965-1966 arasında Çardak kaymakamlıklarında bulundu. Bu görevinden ayrılınca, İstanbul'da çevirmenlik, redaktörlük yaptı.

İlk şiiri Şubat 1954'te *Türk Dili* dergisinde yayımlandı. Bundan sonra çeşitli dergilerde yayımlanan şiirlerini 1959'da *Kınar Hanımın Denizleri* adlı kitabında topladı.

İkinci Yeni hareketi içinde dilin yaygın kullanım kalıplarının zorlanması ve bireyselleşmesi kimi şairlere "kapalı" denmesine yol açmıştı. Ece Ayhan bu

Meçhul Öğrenci Anıtı

Buraya bakın, burada, bu kara mermerin altında
Bir teneffüs daha yaşasaydı
Tabiattan tahtaya kalkacak bir çocuk gömülüdür
Devlet dersinde öldürülmüştür

Devletin ve tabiatın ortak ve yanlış sorusu şuydu:
— Maveraünnehir nereye dökülür?
En arka sırada bir parmağın tek ve doğru karşılığı:
— Solgun bir halk çocukları ayaklanmasının kalbine! dir

Bu ölümü de bastırmak için boynuna mekik oyalı mor
Bir yazma bağlayan eski eskici babası yazmıştır:
Yani ki onu oyuncakları olduğuna inandırmıştım

O günden böyle asker kaputu giyip gizli bir geyik
Yavrusunu emziren gece çamaşırcısı anası yazdırmıştır:
Ah ki oğlumun emeğini eline verdiler

Arkadaşları zakkumlarla örmüşlerdir şu şiiri:
Aldırma 128! İntiharın parasız yatılı küçük zabit okullarında
Her çocuğun kalbinde kendinden daha büyük bir çocuk vardır
Bütün sınıf sana çocuk bayramlarında zarfsız kuşlar gönderecek.

(Ece Ayhan)

nitelemeyi en çok üzerinde toplayan şair olmuştur. Ona göre şiir kaynağını yaşamdan alsa da yaşamın bir yansıması değildir. Şairin yeni şeyler söyleyebilmesi dilin zorlanmasını gerektirir. Şiir kendi kurduğu dille gerçekliği dönüştürürken okur da bu çabaya etkin olarak katılmalıdır. Ece Ayhan bu amaçla kentli insanın kalıplaşmış, alışılmış dilinden uzaklaşır, onun dilini benimsemez. Kullandığı sözcükleri tarih, sanat kitapları, argo, halk türküleri gibi çeşitli kaynaklardan derler.

Bakışsız Bir Kedi Kara ve *Ortodoksluklar* adlı yapıtlarında kuş adları, bitkiler, peygamberler, Hıristiyan ermişleri, manastırlar ve benzeri bir malzemeye yaslanarak giz dolu masalsı bir Ortadoğu coğrafyası yaratır. *Orta İkiden Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler* adlı yapıtında ise büyük kentin atılmış insanlarına, lumpenlere dayanarak bir başkaldırı duygusunu işler. Kara mizaha, argoya yer verir.

Ece Ayhan'ın şiiri yoğun bir imge örgüsüne dayalıdır. Ses öğesi görüntü öğesinin yanında ikincildir. İmgeler birbirinden bağımsız anlam değerleri taşısa da bir anlam bütünlüğü oluştururlar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kınar Hanımın Denizleri*, 1959; *Bakışsız Bir Kedi Kara*, 1965; *Ortodoksluklar*, 1968; *Devlet ve Tabiat, ya da Orta İkiden Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler*, 1973; *Yort Savul*, bütün şiirleri, 1977; *Zambaklı Padişah*, 1981; *Defterler*, günce-anı, 1981; *Çok Eski Adıyladır*, 1982.

- **BAKINIZ:** CEMAL SÜREYA.

Bülent Ecevit

ECEVİT, Bülent
(1925)

Türk siyaset adamı. CHP genel başkanlığı ve iki kez başbakanlık yapmıştır.

28 Mayıs 1925'te İstanbul'da doğdu. Babası Hukuk Fakültesi öğretim üyesi ve Kastamonu milletvekili Prof. Dr. Fahri Ecevit, annesi ressam Nazlı Ecevit'tir. 1944'te Robert Kolej'i bitirdi. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'ne girdi. Aynı yıl Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. 1946'da Rahşan Ecevit'le evlendi. Aynı yıl yükseköğrenimini yarıda bırakıp Londra Basın Ateşeliği'nde görev aldı. İktidar değişikliği üzerine 1950'de Türkiye'ye dönerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinde çalışmaya başladı. Önceleri sanat eleştirmeni ve çevirmen olarak çalışırken daha sonra siyasi fıkra yazarı oldu. Gazete yönetiminde de görev aldı. *Ulus* 1952'de kapatılınca yazılarını *Halkçı* ve *Yeni Ulus*'ta sürdürdü.

1954-1955'te ABD'ye giderek Kuzey Carolina'da *Winston Salem Journal* gazetesinde üç ay konuk yazar olarak bulundu. 1957'de Rockefeller bursu ile yeniden ABD'ye giderek Harvard Üniversitesi'nde sekiz ay süre ile sosyal psikoloji ve Ortadoğu tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Aynı yıl yurda dönüp CHP'den Ankara milletvekili seçilerek siyasete atıldı. TBMM Dışişleri Komisyonu'nda görev aldı. 1959'da toplanan CHP 14. Kurultayı'nda parti meclisi üyeliğine seçildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te görev aldı. 1961 seçimlerinde Zonguldak milletvekili seçildi. 1961-1965 arasında İsmet İnönü başkanlığında kurulan üç koalisyon hükümetinde de çalışma bakanı olarak görev aldı. Bu görevi sırasında toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yasasının çıkarılması ve sosyal güvenlik kapsamının genişletilerek çalışanlara yeni haklar getirilmesine çaba harcadı. CHP, 1965 başlarında "Ortanın Solu"nda yer alan bir parti olduğunu açıkladı. Parti içinde yoğun tartışmalara ve giderek bölünmelere neden olan bu açıklamanın ardından "Ortanın Solu" akımının öncülüğünü yapan Ecevit, Ekim 1966'daki 18. Kurultay'da CHP genel sekreteri oldu. 1967'de, "Ortanın Solu" politikasının benimsenmesi nedeniyle Turhan Feyzioğlu önderliğindeki 47 milletvekili ve senatör CHP'den ayrılarak Güven Partisi'ni kurdular Bu grupla aynı düşüncede olan Kemal Satır önderliğindeki bir bölüm CHP'li ise parti içinde kalarak "Ortanın Solu" politikasına karşı mücadeleyi sürdürdü. Ancak bu dönem CHP içinde Ecevit'in "Ortanın Solu" politikasının güç kazandığı bir dönem oldu.

12 Mart 1971'deki askeri müdahalenin ardından AP hükümeti çekilince CHP'den ayrılan Nihat Erim yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. İsmet İnönü'nün Erim Hükümeti'ne bakan verme kararı alması ve 12 Mart'ı onaylar bir tavır takınması üzerine Ecevit, CHP'nin iktidar olma olasılığına karşı gerçekleştirildiğini ileri sürdüğü bu müdahaleye ve Erim Hükümeti'ne bakan verilmesine karşı çıkarak CHP genel sekreterliğinden istifa etti. İnönü-Ecevit uyuşmazlığına çözüm bulmak amacıyla 7 Mayıs 1972'de toplanan 5. Olağanüstü Kurultay'da Ecevit yanlısı parti meclisi güvenoyu alınca İsmet İnönü CHP genel başkanlığından istifa etti. Kemal Satır ve arkadaşları da partiden ayrılarak Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular. 14 Mayıs 1972'de toplanan özel kurultayda Ecevit CHP genel başkanlığına getirildi. CHP 14 Ekim 1973 seçimlerinde 1946'dan beri ilk kez en fazla oy alan parti durumuna geldiyse de çoğunluğu sağlayamadığından 6 Şubat 1974'te MSP ile bir koalisyon hükümeti kurdu ve Ecevit, Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. başbakanı oldu. Bu hükümetin önemli uygulamalarından biri Haziran 1971'de Erim Hükümeti tarafından ABD'nin isteğine uyularak yasak-

lanan haşhaş ekimini 1 Temmuz 1974'te serbest bırakmasıydı. Ardından Kıbrıs'ta Yunanistan'daki askeri cuntanın desteklediği Sampson darbesini etkisiz kılmak için garantör devletlerden biri olarak müdahale kararı alınıp 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirildi. Bu harekâtın ardından gelen gerginlik döneminde Yunanistan'la ortaya çıkan Ege kıta sahanlığı sorunu uzunca bir süre çözülemedi. Bu arada programları ve siyasi tavırları birbirinden oldukça farklı olan CHP ve Milli Selamet Partisi'nin (MSP) oluşturduğu hükümet içindeki çelişkiler de büyüyordu. Hükümet programı hazırlanırken ceza yasasının 141-142 maddelerinden hüküm giyenleri af kapsamına alıp almama konusunda çıkan anlaşmazlık, Kıbrıs konusunda MSP'nin adanın tümünü ele geçirme önerisine CHP'nin karşı çıkmasıyla giderek büyüdü ve 18 Eylül 1974'te hükümet istifa etti.

Bu arada 28 Haziran 1974'te toplanan Tüzük Kurultayı CHP içinde 1970 başlarından beri benimsenen "Demokratik Sol" deyimini parti tüzüğünün ilkeleri arasına kattı. Ecevit'e göre bu eğilim "ülkenin nesnel koşullarına dayanan, dogmacılık ve özenticiliğe kapılmayan yerli bir sol düşünce akımının geliştirilmesi" gereksiniminden doğmuştu. Güvenoyu alamayan Sadi Irmak Hükümeti ve Mart 1975'te kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümetinin ardından 5 Haziran 1977 seçimlerinde en fazla oyu CHP aldı. Ancak 21 Haziran 1977'de Ecevit başkanlığında kurulan azınlık hükümeti güvenoyu alamadı. Ağustos 1977'de kurulan II. Milliyetçi Cephe hükümeti Aralık 1977'de CHP'nin verdiği bir gensoru önergesiyle düşünce 5 Ocak 1978'de yine Ecevit başkanlığında DP, CGP ve AP'den ayrılan bağımsızlardan oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu dönem çok parçalı hükümetin kendi iç sorunlarının yanı sıra silahlı eylemlerin ve Doğu Anadolu'daki etnik ve dinsel ayrılıkların kışkırtılması sonucu katliam boyutlarına ulaşan olayların (Gaziantep, Malatya, Kahramanmaraş vb.) yoğunluk kazandığı; bir yandan da petrol ve enerji sıkıntısının giderek arttığı, Türk parasının değerinin sürekli düşürüldüğü, enflasyonun büyük artışlar gösterdiği bir dönem oldu.

CHP, 14 Ekim 1979'daki senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerinde büyük ölçüde oy yitirince hükümet 16 Ekim'de görevden çekildi.

Ecevit, 12 Eylül 1980 askeri harekâtının ardından öbür parti genel başkanlarıyla birlikte gözetim altına alındı. Parti başkanlarına getirilen siyasi kısıtlamalar üzerine 30 Ekim 1980'de CHP genel başkanlığından istifa etti. 1982'de yabancı basına verdiği demeçler nedeniyle iki kez tutuklandı. 1982 Anayasası'yla 10 yıl süreyle siyaset yapma yasağı konulan kişiler kapsamına alındı.

Bülent Ecevit siyasetin yanı sıra edebiyatla da uğraşmış, T.S. Eliot ve Tagore'dan çeviriler yaptığı gibi kendisi de şiir yazmıştır. İlk şiirleri *Hep Bu Topraktan* ve *Yücel* dergilerinde yayımlandı. Şiirlerini, şiir çevirilerini edebiyat ve sanat konusundaki yazılarını *Şiirler* adlı yapıtında topladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ortanın Solu*, 1966; *Bu Düzen Değişmelidir*, 1968; *Atatürk ve Devrimcilik*, 1970; *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, 1975; *Şiirler*, 1976; *Umut Yılı*, 1977.

• **BAKINIZ:** S.DEMİREL, ERBAKAN, N.ERİM, FEYZİOĞLU, İ.İNÖNÜ.

ECEVİT, Nazlı
(1900)

Türk, ressam. Daha çok izlenimci (empresyonist) anlayıştaki manzara, portre ve natürmortlarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Türkiye eski başbakanlarından Bülent Ecevit'in annesidir. 1915'te İstanbul'da Çapa İnas Darülmuallimatı'nı (sonra Çapa Kız Öğretmen Okulu) bitiren Nazlı Ecevit 1915-1922 arası İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Kız Güzel Sanatlar Okulu) Mihri Müşfik, Ömer Adil ve Feyhaman Duran'ın öğrencisi oldu. Kurtuluş Savaşı nedeniyle okulda bitirme sınavları iptal edilince öğretmenlik belgesi aldı ve Anadolu'ya geçti. Bundan sonra yirmi beş yıl resim çalışmalarına ara verdi ve aralıksız on dokuz yıl İstanbul Numune Rüştiyesi, Ankara Kız Lisesi ve Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde resim öğretmenliği yaptı. 1947'de yeniden resim çalışmalarına başladı. Halen çalışmalarını sürdürmektedir.

Nazlı Ecevit, öğrenciliği sırasında Galatasaray Sergileri'ne, 1947'den sonra da birçok karma sergiye katıldı, kişisel sergiler açtı. Üyesi olduğu ve bir süre de başkanlığını yaptığı Güzel Sanatlar Birliği'nin gerçekçi ve akademik figür anlayışı ile izlenimci duyarlığı birleştirmiş, gerçekçi-izlenimci bir resim tavrı geliştirmiştir. İbrahim Çallı, Şeref Akdik, Ali Karsan ve Adil Doğançay gibi 1930 kuşağı sanatçılarıyla ortak özellikler taşır. Öğrencilik yıllarında daha çok portre ve çıplaklar yapan Nazlı Ecevit, güçlü bir desene sahiptir. 1947'den sonra yeniden resme başlayınca bu kez daha çok manzara ve natürmort çalışmıştır. İstanbul'dan Salacak, Boğaz ve Bursa'dan derlediği manzaralarında izlenimci tavrın yumuşak ve renkçi duyarlığı ile nesnel gerçekçi bir bakışı, yerel atmosfer içinde birleştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Keriman Hanım'ın Portresi*, 1922; İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Çiçekler*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Çamlıca'dan Görünüm; Balkonlu Manzara.*

• **BAKINIZ:** ÇALLI.

ECHEGARAY, José
(1832-1916)

İspanyol oyun yazarı, bilim adamı ve siyasetçi. İspanyol tiyatrosuna "gözyaşı" çağını yeniden getirmiştir.

José Echegaray y Eizaguirre 19 Nisan 1832'de Madrid'de doğdu, 15 Eylül 1916'da aynı kentte öldü. Babası Yunanca profesörüydü. Çocukluğunda ailesiyle birlikte Murcia'ya yerleşti. On dört yaşında

Madrid'e döndü. Bir süre sonra özel bir mühendislik okuluna girdi. Burada, matematik dalındaki çalışmalarının yanı sıra en sevdiği konu olan tiyatroyla da ilgilenme olanağını buldu. Eğitimini tamamladıktan sonra Almeria ve Granada'da stajyer mühendis olarak çalıştı. 1858'de Madrid'e döndü ve öğrenim gördüğü okulda profesör olarak görev aldı. 1866'da Madrid Pozitif Bilimler Akademisi'ne kabul edildiğinde, matematik ve fizik dallarında yaptığı çalışmalarla, çağının en önemli bilim adamlarından sayılıyordu. Bu sırada yazdığı, serbest ticareti savunan makaleleri *La Razòn* ve *El Economista*'da yayımlandı. Kraliçe II. Isabella'nın yönetimi, 1868'de siyasal bir komployla sona erince, Echegaray içişleri yöneticiliği ve ticaret bakanlığına getirildi. Bir sonraki yıl *Cortes*'e (Parlamento) seçildi. 1873'te içişleri bakanı, 1874'te maliye bakanı olarak hükümette görev aldı.

İlk oyunu *El libro talonario* ("Çek Defteri") 1874'te sahnelendi. Bir yıl sonra, *La esposa del vengador*'la ("İntikamcının Karısı") ilk başarısını kazandı. Bu oyunun büyük ilgi görmesi üzerine 1874'ten 1898'e değin her yıl en az bir oyunu sahnelendi. 1894'te İspanyol Kraliyet Akademisi'ne seçildi. 1904'te Provance'lı şair Frédéric Mistral ile Nobel Edebiyat Ödülü'nü paylaştı. Bu ödül ilk kez bir İspanyol'a verilmişti. Daha sonra yeniden devlet hizmetine döndü ve hazine başkanı olarak çalıştı.

Genellikle bir yeni romantik olarak tanımlanan Echegaray, yüzyılın başlarında, melodramları ve etkileyici sahneleri yeniden sahneye getirmiştir. Halkın duygusal coşkulara olan ilgisini göz önünde bulundurarak oyunlarını gözyaşı, acı ve ölüm temaları üstüne kurmuştur. Şiirsel dili terketmiş, toplumsal sorunları işlemiştir. Tiyatrodaki başarısı, seyircisinin beklentilerine karşı duyarlığında yatar.

• YAPITLAR (başlıca): *El libro talonario*, 1874, ("Çek Defteri"); *La esposa del vengador*, 1875, ("İntikamcının Karısı"); *O locura o santidad*, 1877, ("Ya Çılgın, Ya Aziz"); *El gran Galeoto*, 1881, ("Büyük Galeoto"); *El hijo de Don Juan*, 1892, ("Don Juan'ın Oğlu"); *La escalinata de un trono*, 1903, ("Tahta Çıkan Basamaklar"); *El preferido y los cenicientos*, 1908, ("Kahraman ve Soytarı").

ECKARDT, André
(1884-1974)

Alman filozof ve kültür tarihçisi. Sözcük, düşünce ve yazının bir birlik oluşturduğunu, felsefenin bu üç öğeden kaynaklandığını ileri sürmüştür.

21 Eylül 1884'te Münih'te doğdu, 8 Ocak 1974'te aynı yerde öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra, başta Münih Üniversitesi olmak üzere, Almanya'nın değişik üniversitelerinde kültür tarihi, felsefe, Uzakdoğu dilleri okudu. Bir süre Münih Üniversitesi'nde profesör olarak görev aldı, sonra Çin ve Kore'ye gitti, o ülkelerin değişik üniversitelerinde kültür tarihi ve dil felsefesi okuttu.

Eckardt'ın felsefeyle ilgisi sözcük ve yazı arasında bir birlik-bütünlük bulunduğu düşüncesiyle başlamıştır. Kore ve Çin dillerinin yapısı, düzeni, ses uyumu üzerindeki uzun süreli çalışmalarından sonra, yazı ile düşünce arasında bir temel bağlantının bulunduğu görüşüne vardı. Ona göre bir ulusun bulduğu, geliştirdiği yazı ile düşüncesi özdeştir. Sözcüğü belli bir dizge içinde yansıtan yazının öğeleri (harfler) sese dayanan bir birlik oluşturur. Bu ses de sözcüğün anlamıyla bağlantılıdır. Bu nedenle sözcük-düşünce-yazı üçlüsü bir varlık bütünlüğü sağlar. Birey içinde yaşadığı, dilini konuştuğu, yazısını kullandığı toplumun düşünce yörüngesi dışına çıkamaz. Yazı bu toplumun düşüncesini sözcüklerle somutlaştıran, uzun süre kalmasını, başkalarına aktarılmasını, yayılmasını, gelişmesini sağlayan temel araçtır.

Felsefenin çözüm araması gereken sorunların sözcük, düşünce, yazı bağlantısı içinde bulunduğunu ileri süren Eckardt'a göre yazı yalnız bir kültür ürünü değil, onu bulan toplumun temel niteliğini içeren, varlık öğesidir. Eckardt, yazıya dayanarak geliştirdiği kurama, Evren-Anlam Yazısı *(Welt-Sinnschrift)* adını verir. *Philosophie der Schrift* ("Yazının Felsefesi") adlı yapıtında en ince ayrıntılarına değin işlediği bu konunun özünü, Çin ve Kore dilleri ve yazıları üzerindeki çalışmalarından sağlanan birikim oluşturur. Eckardt yazı ile dili, dilin bütününü kuran sözcükleri birbirinden ayrı varlıklar olarak görmez. Ona göre bir ulusun diliyle yazısı felsefesinin de temelidir. Bu görüşten yola çıkarak, *Zur Phaenomenologie, Struktur und Aesthetik der deutschen Sprache* ("Alman Dilinin Estetiği, Yapısı ve Fenomenolojisi Üstüne") adını verdiği yapıtında Alman diliyle doğan, gelişen uygarlık ürünlerinin yorumunu yapmaya çalışmıştır. Bu yapıtta incelenen Alman dili, felsefeyle dil bağlantısının hangi aşamada bulunduğunu göstermek için, seçilmiş bir konudur. Yazarın amacı bütün felsefe sorunlarını Alman dilinden türetmek değildir. Nitekim, Çin, Kore ve Japon düşünceleriyle ilgili çalışmasının odağını da dil, yazı arasındaki birliğin bir ürünü olan felsefe ve sanat oluşturur. *Geschichte und Kultur von China, Korea und Japan* ("Çin, Kore ve Japon Kültürü ve Tarihi") adını verdiği bu çalışma, Uzakdoğu uygarlığının, sözcük-düşünce-yazı üçlüsünün birliğinden kaynaklandığı görüşünü vurgular.

• YAPITLAR (başlıca): *Geschichte der koreanischen Kunst*, 1929, ("Kore Sanatı Tarihi"); *Laotse, Buch von der grossen Weisheit*, 1951, ("Laotse, Büyük Bilgelik Kitabı"); *Philosophie der Schrift*, 1965, ("Yazının Felsefesi"); *Geschichte und Kultur von China, Korea und Japan*, 1968, ("Çin, Kore ve Japon Kültürü ve Tarihi"); *Zur Phaenomenologie, Struktur und Aesthetik der deutschen Sprache*, 1972, ("Alman Dilinin Estetiği, Yapısı ve Fenomenolojisi üstüne").

ECKERT, John Presper
(1919)

ABD'li mühendis ve mucit. Yüksek işlem hızına sahip, tam elektronik ilk sayısal bilgisayarın geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

9 Nisan 1919'da Philadelphia'da doğdu. Pennsylvania Üniversitesi'ndeki elektrik mühendisliği öğreni-

minin ardından, 1941'de aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Savaş Bakanlığı'nın isteği üzerine, hesap makinelerinin işlem hızını artırmak amacıyla profesör John W.Mauchly ile birlikte yürüttüğü çalışmaları başarıyla sonuçlandırdığında henüz 24 yaşındaydı. Eski teknolojiyle üretilmiş aygıtları, II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu gereksinimleri karşılayabilecek işlem hızına ulaştırmanın olanaksız olduğunu gören Eckert ve Mauchly, 1942'de tam elektronik bir sayısal (dijital) bilgisayar üzerinde çalışmaya başladılar. O güne değin kullanılan elektromekanik hesap makinelerinden bin kez daha hızlı işlem yapabilen ve adını "Electronic Numerical Integrator and Calculator" ("Eletronik Sayısal Integral ve Hesap Makinesi") sözcüklerinin baş harflerinden alan ENIAC'ın yapımını 1946'da tamamladılar. 1947'de kendi firmalarını kurarak, üç yıl sonra, kart yerine manyetik bant kullanan BINAC'ı (Binary Automatic Computer / "İkili Sistem Otomatik Bilgisayar") geliştirdiler. Bir yıl sonra da, UNIVAC I (Universal Automatic Computer/ "Evrensel Otomatik Bilgisayar") adını verdikleri, iş dünyasının gereksinimlerine uygun bilgisayarın üç yıl süren geliştirme çalışmalarını sonuçlandırdılar.

Mauchly ile birlikte kurdukları firmanın 1950'de Remington Rand'a satılmasından sonra da yöneticilik görevini sürdüren ve 1954'te Remington Rand'ın, 1955'te UNIVAC'ın başkan yardımcılığına getirilen Eckert, elektronikle ilgili 85 buluşun patentini almıştır.

19 bin lamba, 70 bin direnç ve 500 bini aşkın bağlantısıyla, 30 ton ağırlığında ve 100 kw gücünde dev bir aygıt olan ENIAC, gerek taşıdığı devreler gerek işlem hızı açısından günümüzde kullanılan yüksek hızlı bilgisayarların ilk örneğidir. Eckert ve Mauchly'nin geliştirdiği üçüncü bilgisayar olan UNIVAC I ise, alfabetik bilgileri de sayısal bilgilerle aynı hız ve kolaylıkla kullanabilme ve bilgi depolama yeteneğiyle her alanda bilgisayar kullanımını başlatarak bilgisayar çağının yolunu açmıştır.

• BAKINIZ: BABBAGE, BUSH, LEIBNIZ, J. Von NEUMANN, PASCAL, N. WIENER.

ECKHART, Meister
(1260 - 1327)

Alman, filozof. Alman Gizemcilik'inin ve Reform'un öncülerindendir.

Gerçek adı Johannes olan Meister Eckhart'ın 1260'ta Gotha yakınlarındaki Hochheim'da doğduğu 1327 ya da 1328'de Köln'de öldüğü sanılmaktadır. 15 yaşında Dominiken Tarikatı'na girdi. Köln ve Paris üniversitelerinde tanrıbilim öğrenimi gördü. Büyük olasılıkla Albertus Magnus'un öğrencisi oldu. 1303-1311 arasında Saksonya Dominikenleri'nin eyalet başrahibi, 1306'da Bohemya piskopos yardımcısı, 1312'de Alman kiliselerinin en yüksek rahibi sanını aldı. 1311'de Paris, 1313'te Strassburg ve 1320'de Köln üniversitelerinde tanrıbilim okuttu. Dolaştığı yerlerde büyük ün kazandı. 1302'de Papa VII.Bonifacius, Kral Philippe Auguste ile aralarındaki anlaşmazlık sırasında onu, danışman olarak Roma'ya çağırdı. Düşüncelerinin yaygınlaşması karşısında egemen dini inançlara karşı geldiği savıyla Engizisyon'ca suçlandı. Ölümünden sonra, Papa XXII. Johannes Eckhart'ı suçlu ilan etti. Yapıtları yok edilmeye çalışıldıysa da, düşüncesinin yarattığı etki silinemedi.

Orta Çağ'da kilisenin toplumun genel gereksinmelerine karşılık verememesi, tutumu, halkın yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştu. Özellikle Almanya'da Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan Gizemcilik'in yayılması bu gereksinmeden doğmuştu. Gizemcilik, Tanrı ile insan arasındaki ilişkide, kiliseyi gereksiz görüyordu. Kilise yetkesinin önemli ölçüde sarsılmasına yol açacak, olan bu akım, Luther'in öncülük ettiği Reform eyleminin temelini oluşturmuştur. Eckhart, bu gelişmede, bu akımı o günün koşullarına göre düzenleyerek Alman Gizemcilik'ine öncülük etmiştir. Ayrıca, ortaya attığı yeni felsefe kavramlarıyla, Alman felsefe dilinin gelişmesini, düşüncesinin geniş bir çevrede anlaşılmasını sağlamıştır. Onun öğretisini izleyen Jean Tauler, Henri Suso, Louvainli Henri, Kölnlü Henri, Ren Okulu'nu oluşturmuşlardır. Eckhart'ın gizemciliğinde, Aquino'lu Thomas'ın ve Aziz Augustinus'un etkisi vardır.

Eckhart, Tanrı'yı Yaratan'dan ayırır. Tanrı her şeydir, tanımlanamaz, eylemsizdir. Yaratan ise, Tanrı'nın yaratıcılığıyla tanımlanır. Tanrı'dan başka bir varlık yoktur. Ruh, yaratılmamış bir "kıvılcım"ı içerir. İnsan gövdesinde duyum, özümleme gibi işlevlerinin yanı sıra, bir üst düzeyde, istek, [illegible]ke gibi işlevleriyle kendini gösterir. Bunun üzerinde bellek, istenç ve daha üstün anlak gibi yetiler bulunur. Dördüncü ve en üst düzeyde ise, "kıvılcım", Tanrı'nın bildiği her şeyin insan tarafından bilinebilmesini olası kılar. Ancak, bu tanrısal bilgiye ulaşabilmek için insan, kendini her türlü görünür varlıktan soyutlayabilmeli, tutkulardan arındırmalıdır. Bu düşünce, bir anlamda, Hıristiyanlık'taki Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesine benzetilmekte ve onun bir yorumu olarak düşünülmektedir. Özellikle, ruhun, yaratılamayan "kıvılcım"ı olması düşüncesi, kilisede tepki uyandırmışsa da onun görüşlerinin halk arasında yayılmasını önleyememiştir.

Eckhart'ın öğretisiyle Doğu, özellikle de Hint felsefesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Tüm yapıtları, 1919'da Büttner tarafından iki cilt olarak toplanmış ve basılmıştır.

• KAYNAKLAR: A. Dempf, *Meister Eckhart*, 1934; J. Kopper, *Die Metaphysik Meister Eckharts*, 1955.

• BAKINIZ: AUGUSTINUS, LEIBNIZ, LUTHER, PLOTINOS, THOMAS [Aquino'lu]

ECKMANN, Janos
(1905-1971)

Macar, Türkolog. Türk dilinin Orta-Türkçe evresi üzerine önemli araştırmalar yapmıştır.

21 Ağustos 1905'te Macaristan'ın Keszthely kasabasında doğdu, 22 Kasım 1971'de ABD'de öldü. 1925'te Budapeşte Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi ve Macar, Türk, Alman ve Arap filolojisi okudu. 1927'de kazandığı bir bursla Viyana Üniversitesi'nde bir yıl eğitim gördükten sonra 1929'da Budapeşte Üniversitesi'nden mezun oldu. Aynı yıl ilk Türkiye gezisine çıktı. 1930-1942 arasında Macaristan'da lise öğretmeni olarak çalışırken 1936'da Türkiye'ye ikinci gezisini yaptı. 1937'de Arap, Türk ve Macar filolojisi doktoru unvanını kazandı. 1944'te Macar Milli Eğitim Bakanlığı'nın sağladığı bir ödenekle Türk dili üzerine çalışmalar yapmak ve ikinci bir doktora hazırlamak için Türkiye'ye geldi. Savaş nedeniyle ödeneği kesilince 1945'ten sonra Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü'nde okutmanlık yaptı. 1948'de Macaristan'daki siyasal gelişmeleri protesto etmek için ülkesindeki görevlerinden istifa edince, Macar vatandaşlığından çıkarıldı. 1951'de İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü'nde uzman olarak çalışmaya başladı. Bu görevini ABD'nin Los Angeles kentindeki California Üniversitesi'nde çalışmaya başladığı 1961 yılına değin sürdürdü. Bu döneminde de "ikinci vatanım" dediği Türkiye ile ilişkilerini kesmedi.

II. Dünya Savaşı'nın ülkelerinde yarattığı olumsuz koşullar sonucu Türk üniversitelerinde görev alan çok sayıda yabancı bilim adamından biri olan Janos Eckmann, Ankara ve İstanbul üniversitelerinde, giriştiği bilimsel çalışmalarını sürdüren değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Türkiye'de kaldığı dönemde çalışmalarını Türk dilinin Orta-Türkçe evresi üzerinde yoğunlaştırmış, Harezm ve Kıpçak, Çağatay Türkçeleri'ne ilişkin araştırmalar yapmıştır. Yayımlanan kitaplarının yanı sıra *Türk Ansiklopedisi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* gibi ansiklopedi ve bilim dergilerinde maddeler ve makaleler yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Macar Edebiyatı Tarihi*, 1946; *Chagatay Manual*, 1966; *The Divan of Gadai*, 1971; *Eastern Turkic Translations of the Koran*, 1971, ("Kuran'ın Doğu Türkçesi Çevirileri").

ECKSTEIN, Albert
(1891-1950)

Alman (FAC), hekim. Türkiye'de öğretim görevlisi olarak bulunmuş, çocuk hastalıkları alanında çalışmalar yapmıştır.

Ulm kentinde doğdu, Hamburg'da öldü. Freiburg, Leipzig ve Münih üniversitelerindeki tıp öğreniminden sonra, 1914'te Freiburg Üniversitesi'nde fizyoloji asistanı olarak çalışmaya başladı. 1923'te çocuk hastalıkları alanında uzmanlık sınavını verdi. 1925'te Düsseldorf Tıp Akademisi'nde çocuk hastalıkları doçenti, 1926'da profesör, 1932'de ordinaryüs profesör oldu. 1935'te Türkiye'ye gelerek Ankara Numune Hastanesi'nde çocuk servisinin yöneticiliğine, 1945'te de yeni kurulan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çocuk hastalıkları profesörlüğüne getirildi. 1949'a değin bu görevi sürdüren Eckstein ertesi yıl ülkesine döndüğünde, Hamburg Üniversitesi Çocuk Hastalıkları Kliniği'nin yöneticiliğine atandı.

Freiburg Üniversitesi'nde çalıştığı yıllarda çocuklarda tiroit bezi hastalıkları, raşitizmin vitaminle tedavisi, ürogenital sistem (boşaltım-üreme sistemi) hastalıkları üstüne araştırmalar yapan Eckstein, Düsseldorf'taki çalışmalarında tam olgunlaşmadan doğmuş (prematüre) çocukların fizyolojisini ve çiçek aşısından sonra görülen ansefalit (beyin yangısı) olgularını araştırdı.

Türkiye'ye geldikten sonra ilk çalışmalarını noma üzerinde yoğunlaştırdı. Beslenme yetersizliği ya da ağır enfeksiyon hastalıkları sonucunda çocuklarda, kangrenleşmiş ağız iltihabı biçiminde ortaya çıkan bu hastalığın başka ülkelere oranla Türkiye'de daha sık görüldüğüne ve bu olgunun büyük bir olasılıkla yüksek düzeydeki sıtma olayıyla ilintili olduğuna dikkati çekerek, nomalı çocuklarda ölüm oranının yarı yarıya azalmasını sağlayacak yeni bir antibiyotik tedavisini başlattı. Daha sonra çocuk sıtması ve doğuştan (konjenital) sıtma üzerinde yoğun çalışmalar yaptı. Türkiye'de bulunduğu sürece, Ankara dışındaki kent ve köylerde de medikososyal sorunlarla ilgilenen Eckstein, bu araştırmalarının sonuçlarını Türkçe olarak yayımladığı birkaç kitapta toplamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Noma*, 1939; *Çocuk Neşvünema, Tegaddi ve Metabolizmasının Fizyoloji ve Patolojisi*, 1941; *Türkiye'de Çocuk Hastalıkları ve Çocukların Korunması Problemleri*, 1947.

• BAKINIZ: AKALIN, İ.H. ALANTAR, K.R.ANDAY.

ECO, Umberto
(1932)

İtalyan, göstergebilimci. Bu bilim dalının kültürel olguları birer gösterge sistemi (dizge) olarak ele alıp incelemesi gerektiğini savunmuştur.

Kuzey İtalya'nın Piemonte bölgesindeki Alessandria kentinde doğdu. Akademik kariyerini Torino ve Milano üniversitelerinde, Latin Amerika ve ABD'nin önde gelen üniversitelerinde sürdürdü. Bologna Üniversitesi'nde göstergebilim *(semiotics)* profesörlüğü yapmaktadır. Ayrıca Uluslararası Göstergebilim İncelemeleri Derneği'nin (International Association for Semiotic Studies) genel sekreteridir. Felsefe, tarih ve estetik alanındaki çalışmalarıyla da ünlüdür. 1980'de yayımlanan ilk romanı *Il nome della rosa* ("Gülün Adı") geniş yankılar uyandırmış, gerek

Umberto Eco

İtalya'da, gerek başka ülkelerde en çok satan kitap olmuş, birçok edebiyat ödülü kazanmıştır.

Göstergebilim alanı içinde sayılabilecek çalışmaların kökeni hayli eskidir. Yüzyıllar boyu dilsel çözümlemelerde ya da dille ilgili düşüncelerde, göstergelerle ilgili görüşlere rastlanmıştır. Stoacılar ve Orta Çağ'ın skolastik filozoflarının ilgi alanları içinde anlam ve anlamlama sorunu önemli bir yer tutar. Bu çalışmalarda göstergebilimsel nitelikli gözlemler bulmak olasıdır. Ancak Orta Çağ'daki *Anlamlama Biçimleri (De Modis Significandi)* adını taşıyan çok sayıdaki yapıttan, 1690'da J.Lock'un *An Essay Concerning Human Understanding* (İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme) ve 1764'te J.H.Lambert'in *Neues Organon* ("Yeni Organon") adlı yapıtlarına geçiş, göstergebilim açısından önemlidir. Bu iki felsefeci de göstergebilimi ilk kez nesnelerin anlaşılmasını ve bilgilerin iletişimini gerçekleştiren göstergeler öğretisi olarak *semiotike* terimiyle tanımlamışlardır. Gene de mantıkçı C.H.Peirce ve çağdaş dilbilimin kurucusu F. de Saussure'e gelinceye değin dil felsefesinin sınırları aşılamamıştır.

Göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan Peirce'e göre mantık, göstergebilimin başka bir adıdır. Peirce mantıkla özdeşleştirdiği, tüm olguları kapsayan bu kurama *semiotics* adını vermiştir. Saussure'ün öngördüğü göstergebilim ise toplumsal ve dilbilimsel bir özelliğe sahiptir. Örneğin Peirce dil-dışı gösterge sistemlerinden hareket ederek dilin bu sistemler içindeki yerini saptamaya çalışırken, Saussure dilden yola çıkarak başka göstergelerin işleyişini inceleyebilecek bir bilim dalının kurulmasını önerir. Bu iki öncüden sonra göstergebilim çalışmaları onların önerileri temelinde, değişik doğrultularda gelişmiştir.

Günümüz göstergebilimcileri arasında seçkin bir yere sahip olan Eco, bu dalın alanını oldukça genişletmiştir. Ona göre, hayvanların bildirişimsel davranışlarını incelemekten *(zoosemiotics)*, insanların tensel bildirişimi gibi başka anlamlama sistemlerinin çözümlenmesine *(kinesics* ve *proxemics)*, koku alma göstergelerinden bir estetik kuramına ve retoriğe dek akla gelebilecek her türlü kültürel olgu göstergebilimin alanı içindedir. Eco'nın bu denli geniş bir alanı kapsamaya çalışan ilk yapıtı 1967'de yazdığı *Appunti per una semiologia delle comunicazioni visive*'dir ("Bir Görsel Bildirişim Semiolojisi Üzerine Notlar"). Bir yıl sonra yayımlanan *La struttura Assente* ("Varolmayan Yapı") adlı kitabında daha önce yazdıklarını kuramsal bir temele oturtmaya çalışmıştır. Bu kitapta yapısalcılığın epistemolojik açıdan uzun bir incelemesi ve Eco'nun genel olarak göstergebilime yaklaşımı yer alır.

Eco kuramsal bir göstergebilim kitabını doğrudan doğruya İngilizce olarak yazmak istiyordu. Bu doğrultudaki çalışmalarını arkadaşı D.Osmond-Smith ile birlikte sürdürdü. 1975'te *A Theory of Semiotics* ("Bir Göstergebilim İncelemesi") adlı kitabını yayımladı. 1976'da da bu kitaba dayanarak yazdığı *Trattato di semiotica generale* ("Genel Göstergebilim İncelemesi") yayımlandı. Bir başyapıt sayılan bu kitabında Eco, "her anlamlama ve/ya da bildirişim olgusunu kapsayacak birleşik bir incelemenin kuramsal olanaklarını ve toplumsal işlevlerini" araştırmayı amaçlıyordu. Bu çerçeve içinde dört ana başlık altında a) Kültür olgusunun mantığı, b) Anlamlama ve bildirişim, c) Bir düzgüler *(code)* kuramı, d) Bir gösterge üretme kuramı adını verdiği alanları inceledi. Eco'nun bu kitapta ele aldığı en önemli sorun, göstergebilimin özgül bir bilim dalı mı, yoksa henüz bir çerçeveye oturtulmamış ya da bir çerçeve içinde birleştirilememiş bir çalışma alanı mı olduğudur. Bu soruya olumlu yanıt verebilmek üzere yazdığı kitabı, baştaki düşüncesine uygun olarak göstergebilimin bir bilim dalı olduğu sonucuna vararak bitirir.

Eco'nun romanı *Il nome della rosa* 1980'de İtalya'da basıldığında aydın çevrelerde büyük ilgi gördü. Orta Çağ'da geçen sürükleyici bir dedektif romanı görünümündeki bu yapıtta, zındıklardan Aristoteles'in *Poetika*'sına, şifalı otlardan İsa konusuna dek birçok şeyi bulmak olasıdır. Eco'nun dile egemenliği nedeniyle bu roman [illegible] çevrelerden okuyucunun ilgisini uyandırmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Il problema estetico in Tommaso d'Aguino*, 1956, ("Aquino'lu Thomas'da Estetik Sorunu"); *Opera Aperta*, 1962, ("Açık Yapıt"); *La definizione dell'arte*, 1968, ("Sanatın Tanımı"); *La struttura Assente*, 1968, ("Varolmayan Yapı"); *Le Forme del contenuto*, 1971, ("İçindekilerin Biçimi"); *Il segno*, 1973, ("Gösterge"); *A Theory of Semiotics*, 1975, ("Bir Göstergebilim İncelemesi"); *Trattato di semiotica generale*, 1976, ("Genel Göstergebilim İncelemesi"); *Il nome della rosa*, 1980, roman, ("Gülün Adı").

- KAYNAKLAR: O. Ducrot ve T. Todorov, *Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language*, 1981; A.J.Greimas ve J.Courtés, *Semiotique: Dictionnaire raisonne de la théorie du langage*, 1979; T.Hawkes, *Structuralism and Semiotics*, 1978; M.Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, 1983.

- BAKINIZ: GREIMAS, PEIRCE, SAUSSURE.

ECZACIBAŞI, Nejat
(1913)

Türk, kimyacı, sanayici ve işadamı. Türkiye'de ilaç sanayiinin kurucusudur.

Nejat Ferit Eczacıbaşı 5 Ocak 1913'te İzmir'de doğdu. Yükseköğrenim için Almanya'ya giderek 1934'te Heidelberg Üniversitesi'nden kimya, ertesi yıl ABD'deki Chicago Üniversitesi'nden yüksek klmya diplomasını aldı. Uzmanlık alanı olarak biyokimyayı seçen Eczacıbaşı, 1937'de Berlin Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra 1939'a değin Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde (bugün Max Planck Enstitüsü) Butenandt'ın asistanı olarak biyokimya araştırmalarını sürdürdü.

Türkiye'ye dönünce, babası Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir'deki küçük laboratuvarını devralmak yerine İstanbul'da yeni iş olanakları arayarak, Butenandt'ın yanında hormon ve vitaminler konusunda edindiği deneyimle, 1940'ların hemen ilk yıllarında balık yağı, vitamin hapları ve vitaminli bebek maması üretimine başladı. 1944'te on beş işçi çalıştıran küçük laboratuvar, 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın tanıdığı uzun süreli kredi olanaklarından yararlanan ilk kuruluşlardan biri oldu. Bu krediyle yapımına başlanan ve 1952'de işletmeye açılan Eczacıbaşı İlaç Fabrikası, lisans anlaşmalarına giderek dünyanın başlıca ilaç firmalarının ürünlerini ve kendi uzmanlarınca geliştirilmiş yeni ilaçları üreten, Türkiye'nin ilk ilaç fabrikasıydı. Sonraki yıllarda temizlik ve bakım maddeleri, serum, poliüretan ve veterinerlik ilaçlarıyla ürünlerini çeşitlendiren ve ilaç sanayii dışında yeni yatırım olanakları arayan Eczacıbaşı, 1958'de seramik sağlık gereçleri, 1969'da temizlik kâğıtları, 1971'de konserve, 1974'te kaynak elektrodu, ertesi yıl plastik kökenli ambalaj malzemesi, 1982'de sağlık armatürleri üretimine geçti. Çalışma alanı genişleyen kuruluşun yapısını yeniden düzenleyerek, daha etkili bir ortak yönetim altında toplamak amacıyla Aralık 1969'da kurulan Eczacıbaşı Holding AŞ, 1980'lerde 25 kuruluşu kapsayan büyük bir sanayi topluluğu durumuna gelmiştir.

Türk Eğitim Vakfı'nı oluşturanlar arasında yer alan Eczacıbaşı, 1972'den bu yana Uluslararası İstanbul Festivali'ni düzenleyen İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ile Dr.Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı'nın da kurucusudur.

• BAKINIZ: S.F.ECZACIBAŞI, PİSAK, ULAGAY.

ECZACIBAŞI, Süleyman Ferit
(1885-1973)

Türk, eczacı. Türkiye'de hazır ilaç ve kozmetik üretimini başlatan ilk eczacılardandır.

İzmir'de doğdu, 18 Nisan 1973'te aynı kentte öldü. 1904'te İstanbul Tıp Fakültesi'ne bağlı Eczacılık Yüksek Okulu'nu bitirerek, aynı yıl İzmir Guraba Hastanesi'nde "ikinci eczacı" olarak çalışmaya başladı, iki yıl sonra da başeczacılık görevine getirildi. Hastanenin ecza laboratuvarını çağdaş anlayışla yeniden örgütleme çabalarına karşılık, 1909'da İzmir İl Genel Meclisi kararıyla kendisine yaşam boyu "eczacıbaşı" unvanı verilen ve sonradan bu unvanı soyadı olarak benimseyen Süleyman Ferit, ertesi yıl serbest çalışmayı seçmesine karşın hastanedeki görevini de yıllarca gönüllü olarak sürdürdü.

İlk eczanesini açtıktan birkaç yıl sonra küçük bir laboratuvar kurarak, hazır ilaçların yanı sıra kolonya, losyon, krem gibi ilk kozmetik ürünlerinin de yapımına başladı. Bu laboratuvar, Cumhuriyet öncesi dönemde, belli başlı ilaçları kullanıma hazır olarak pazara süren ilk örneklerden biriydi. Bu girişimiyle Süleyman Ferit, Türkiye'de geleneksel eczacılığın son temsilcileri ile Türk ilaç sanayiinin doğuşunu hazırlayacak ilk eczacılar kuşağı arasında yer aldı. Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında görevlendirildiği askeri hastanelerde kolera ve tifüs salgınlarına karşı yoğun bir savaş verdi ve Cumhuriyet sonrası dönemde uzun yıllar İzmir'in yerel yönetim kurumlarında görev aldı.

• BAKINIZ: N.ECZACIBAŞI, ETHEM PERTEV, PİSAK, ULAGAY.

ECZACIBAŞI, Şakir
(1929)

Türk fotoğrafçı ve işadamı. 1960' lardan bu yana özellikle renkli fotoğraf alanında özgün çalışmalarıyla tanınmıştır.

3 Aralık 1929'da İzmir'de doğdu. İstanbul'da Robert Kolej'i bitirdikten sonra 1949-1952 arasında Londra Üniversitesi'nde eczacılık okudu. Yurda döndükten sonra bir süre *Vatan Gazetesi*'nin sanat eki olan *Sanat Yaprağı*'nın yöneticiliğini yaptı. 1954'te Eczacıbaşı İlaç Sanayi ve Ticaret AŞ'ne katılan Şakir Eczacıbaşı'nın yayın ve iş yaşamı birlikte gelişti.

Sabahattin Eyuboğlu ve Fransız film yönetmeni Pierre Biro ile Anadolu kültürü üstüne bazıları uluslararası ödüller kazanan belgesel filmler yaptı. *Tıpta Yenilikler* adlı bir dergi yayımladı. 1965'te Türk Sinematek Derneği'nin kuruluşuna öncülük etti ve on yıl süreyle başkanlığını yaptı. Fotoğrafçılığa 1962'de başlayan Eczacıbaşı, İstanbul, New York, Washington, Michigan ve Federal Almanya'nın sekiz kentinde sergiler açtı, fotoğrafları uluslararası dergilerde yayımlandı. Ayrıca 1968'den başlayarak her yıl yayımladığı *Eczacıbaşı Fotoğraf Ajanda* yıllıklarında birçok sanatçının yapıtlarını bir araya getirerek Türk fotoğrafının en geniş kapsamlı ve en uzun süreli derlemesini oluşturdu. Günümüzde de Eczacıbaşı ilaç kuruluşunun genel yöneticiliği, Eczacıbaşı Holding yürütme kurulu başkanlığı görevlerinin yanı sıra fotoğraf çalışmalarını sürdürmektedir.

Şakir Eczacıbaşı ilk çalışmalarından başlayarak izlenimci (empresyonist) bir fotoğraf anlayışını benimsemiştir. Yapıtları çoğunlukla görsel bir anlatıma

yönelik biçim ve renk istifleridir; ama fotoğrafı çekilen konular bu istiflerin ardında önemlerini yitirmezler, tersine yaratıya etkin biçimde katılırlar. Eczacıbaşı, özgün, çarpıcı ve duyarlı bir teknikle Türk fotoğrafında renk olgusunun boyutlarını zorlayan başlıca sanatçılardan biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yaşamak İçin* (Sabahattin Eyuboğlu ile), 1960, film; *Anlar*, 1983, albüm.

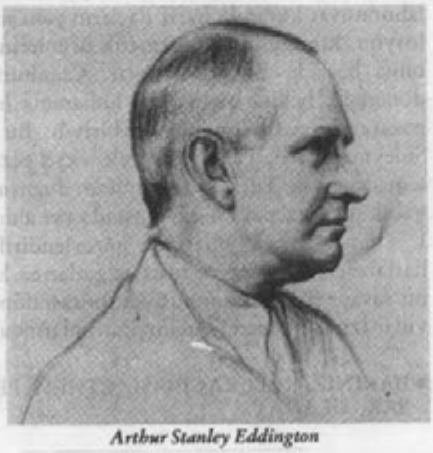

Arthur Stanley Eddington

EDDINGTON, Arthur Stanley
(1882-1944)

Yıldızların enerji kaynağı

İngiliz, astrofizikçi. Yıldızların iç yapısı ve görelilik kuramına ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

28 Aralık 1882'de Kendal'da doğdu, 22 Kasım 1944'te Cambridge'de öldü. Henüz iki yaşındayken babasının ölümü üzerine, köklü bir Quaker ailesinden gelen annesi ve kızkardeşiyle birlikte Weston-super-Mare'e yerleşen Eddington bu sakin Quaker çevresinde büyüdü ve yaşamının sonuna değin bu Protestan mezhebine bağlı kaldı. Nitekim I.Dünya Savaşı'na inançları gereği katılmadı. Daha küçüklüğünden matematikte başarılı olan Eddington 16 yaşında Owen's College'a (şimdiki Manchester Üniversitesi) burslu olarak girdi. 1902'de Cambridge'de Trinity College'a girerek buradaki ikinci yılının sonunda çok zor bir yarışma sınavı olan "tripos"ta birinci oldu. Böylece Trinity College tarihinde ilk kez bir ikinci sınıf öğrencisi birinciliği almış oluyordu. 1905'te mezun olan Eddington, bir yıl sonra başasistan olarak girdiği Greenwich Gözlemevi'nde 1913'e değin çalışarak astronomi konusunda deneyim kazandı. Bu dönemde, birkaç yıl sonra kendisini astrofiziğin ön saflarına çıkaracak kuramsal çalışmalarını sürdürürken bir yandan da gözlemler yapıyor, 1909'da geodezi istasyonunun boylamını ölçmek üzere Malta'ya ve 1912'de de Güneş tutulmasını izlemekle görevlendirilen ekibin başkanı olarak Brezilya'ya yapılan bilimsel gezilere katılıyordu. 1913'te astronomi profesörü olarak atandığı Cambridge Üniversitesi'nde gözlemevinin yönetmenliğine de getirildi. 1914'te Royal Society üyeliğine seçildi. 1919'da ışığın Güneş'in yanından geçerken Einstein'ın genel görelilik kuramında ileri sürdüğü gibi sapıp sapmadığını ölçmek üzere görevlendirilen, biri Brezilya'ya diğeri Batı Afrika'ya gidecek iki araştırma ekibinin çalışma programlarını hazırlayarak, Afrika'da Principe Adası'na giden ekibe başkanlık etti. Bu çalışmaları Einstein'ın kuramına ilk önemli desteği sağladı. Birçok üniversiteden fahri doktora alan, ülkesinin önemli bilimsel kurumlarının çoğunda başkanlık dahil etkin roller alan Eddington'a 1930'da "Sir", 1938'de de Liyakat nişanı verildi.

Eddington'ın çalışmaları astrofizikten bilim felsefesine dek geniş bir alanı kaplamakla birlikte, astrofizik, genel görelilik kuramı ve "temel kuram" olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Astrofizikle ilgili önemli çalışmalarını yayımlamadan önce Eddington, yıldızların hareketi konusundaki istatiksel bilgileri inceledi, bunlara kendi gözlemlerini de katarak 1914'te yayımladığı *Stellar Movement and the Structure of the Universe* ("Yıldızların Hereketi ve Evrenin Yapısı") adlı yapıtında dönemin kozmoloji. bilgisini özetledi. Bu yapıtında ileri sürdüğü sarmal bulutsuların Samanyolu'nun çok ötesinde bulunan başka gökadalar olduğu savı daha sonraki araştırmalarla doğrulanmıştır. Eddington'ın astrofizik konusundaki araştırmaları bu yıllarda ilgi çekmeye başladı. 10 yıl kadar önce Sampson ışınım basıncının yıldız yapısında önemli bir rol oynaması gerektiğini savunmuştu. Daha sonra Emden ve Schwarzschild, bir yıldızın dış tabakalarının ışınım basıncına dayalı bir kuram öne sürmüşlerdi. Eddington bu çalışmaları daha da geliştirerek, bir yıldızın yapısında ışınım basıncının yıldızın merkezinden başlayarak önemli bir rol oynaması gerektiğini ileri sürdü. Burada önemli bir sorun, yıldızların ışıma için gerekli enerjiyi hangi kaynaktan sağladığıydı. Jeoloji araştırmaları ve kayalardaki radyoaktifliğin ölçülmesiyle elde edilen bilgilerin ışığında dünyanın yaşının milyar yıl düzeyinde olması gerekiyordu. Bu da evrenin ve yıldızların yaşı konusunda bir fikir veriyordu. Buna karşılık 19.yy'ın ileri gelen bilim adamlarından Kelvin (W.Thomson) ve Helmholtz'a göre, ışıma için ilk akla gelen kimyasal enerjiyle kütleçekimi potansiyel enerjisi ancak 10 milyon yıl kadar dayanabilirdi. Milyarlarca yıllık bir ışımayı açıklayabilmek için Eddington ve J.Perrin 1920'de birbirlerinden bağımsız olarak bu durumda ancak nükleer enerjinin söz konusu olabileceğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Eddington ile J.H.Jeans arasında uzun ve önemli bir tartışma başladı. Jeans nükleer enerjinin bir yıldızın çok daha uzun yaşamasına olanak sağlamakla birlikte yapısı bakımından birtakım dengesizliklere yol açabileceği görüşünü vurguluyordu. Sonunda Eddington haklı çıktı; Atkinson, von Weizsaecker, Houtermans ve özellikle Bethe'in çalışmaları sonucu yıldızların bugün "karbon çevrimi" diye bilinen mekanizmayla ışımalarını sürdürebildikleri anlaşıldı.

Eddington'ın astrofizik alanındaki başka bir önemli buluşu da kütle-parlaklık yasasıdır. Bu yasaya göre bir yıldızın kütlesi ne kadar büyükse yıldız o oranda parlaktır; ancak parlaklığı da zamanla o kadar çabuk azalır. Eddington sönmüş yıldızlarla da ilgilenerek, bugün "beyaz cüce" diye adlandırılan yıldızların yoğunluklarının o gün için düşünülemeyecek kadar

büyük olduğunu saptadı. Bu tür yıldızlarda maddelerinin bir santimetre kübünün tonlarca kütle içermesi gerektiği görüşü ilk önce kuşkuyla ve hatta alayla karşılandıysa da bugün Eddington'ın ileri sürdüğünden daha yoğun sönmüş yıldızların bulunduğu biliniyor. Eddington'ın 1926'da yayımladığı *The Internal Structure of the Stars* ("Yıldızların İç Yapısı") adlı yapıtı çağdaş astrofiziğin en önemli kaynaklarından biri sayılır.

Eddington'ın gerek bilimsel nitelikte, gerek bilimi kitlelere tanıtma düzeyinde önemli çalışmalar yaptığı bir diğer alan genel görelilik kuramıdır. 1905'te Einstein özel görelilik kuramını ileri sürünce, Eddington kuramı ilgi ile karşılamış, yeni ufuklar açan bir çalışma olarak değerlendirmişti. Bununla birlikte bu kuramın eksikleri de vardı; örneğin kütle çekiminin görelilik çerçevesi içinde nasıl yer alacağı belli değildi. Einstein 1915'te genel görelilik kuramıyla bu soruna bir çözüm önerdi; çekim kuvvetini ortadan kaldırarak, yerine uzay zaman eğriliği kavramını getirdi. Einstein'ın, bu çalışmaları Eddington'ın hemen ilgisini çekti. Royal Society'nin önerisiyle, bu kurama ilişkin kısa bir tanıtma yazısı yazdı. Daha sonra kuramın o dönemdeki anlayışa göre çok zor bir matematiği gerektiren yapısını öğrenen Eddington, makalesini genişleterek 1923'te *The Mathematical Theory of Relativity* ("Göreliliğin Matematik Kuramı") adlı yapıtını yayımladı. Einstein, Almanca çevirisinin önsözünde kuramının en iyi bu yapıtta anlatıldığını belirtir. Eddington kozmolojiye ilişkin daha sonraki çalışmalarında Einstein'in düşüncelerinden yararlandı. O da Einstein gibi genel görelilik kuramını çekim ve elektrodinamiği içine alacak daha geniş bir uzay-zaman geometrisine genellemeyi denediyse de başarılı olamadı. Eddington, Einstein'ın kuramını İngilizce konuşan ülkelere tanıtan kişi olarak bilinir.

1920'lerin sonlarına doğru kuvantum kuramı kesin biçimini alıp, Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin çerçevesinde doğa felsefesinde gerekircilik yerine olasılıklara dayanan belirsizlik kavramı ağırlık kazanınca, Eddington yeni gelişmeleri hemen benimseyerek görelilik kuramı ile kuvantum kuramını birleştirme problemini ele aldı. "Temel kuram" diye adlandırdığı ve yaşamının sonuna değin sürdürdüğü bu çalışmalarında amacı, evrene ilişkin bilgilerin tutarlı bir kuramda sentezini gerçekleştirmek, görelilik ve kuvantum kuramlarını birleştirerek fizikte sık sık karşılaşılan temel sabitleri (örneğin kütleçekim, Planck, Rydberg sabitleri, ışık hızı, vb.) kuramdan doğal olarak elde etmekti. Ne var ki Eddington'ın ölümünden sonra yayımlanan bu çalışmasında kullandığı yöntemler aynı konuda çalışan kuramcılarınkinden derin farklılıklar gösterdiği ve eldeki kısıtlı verilerle geliştirilen bu denli genel bir kuramın geçerliliği kuşkuyla karşılandığı için temel kuram büyük bir yankı uyandırmadı. Eddington son çalışmalarının dayandığı fizik ve doğa felsefesini 1939'da yayımladığı *The Philosophy of Physical Science* ("Fizik Biliminin Felsefesi") adlı yapıtında açıkladı. "Seçici öznelcilik" diye adlandırdığı ve insanın yapısından dolayı doğayı ancak belirli bir biçimde görmeye mahkûm olduğunu ileri süren görüşü, temel kuramında olduğu gibi olumlu bir yankı uyandırmadı. Ardındaki öznelci felsefe benimsenmemekle ve fizik de son yıllarla 1930'larda öngörülemeyecek yönlerde gelişmiş olmakla birlikte, ilk kez Eddington tarafından ortaya atılmış bazı kavramların ya da benzerlerinin bugünkü kuramlara yerleşmeye başlaması temel kuramın ileride önem kazanabileceğini göstermektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Stellar Movement and the Structure of the Universe*, 1914, ("Yıldızların Hareketi ve Evrenin Yapısı"); *The Mathematical Theory of Relativity*, 1923, ("Göreliliğin Matematik Kuramı"); *The Internal Structure of the Stars*, 1926, ("Yıldızların İç Yapısı"); *The Expanding Universe*, 1933, ("Genişleyen Evren"); *Relativity, Theory of Protons and Electrons*, 1936, ("Proton ve Elektronların Görelilik Kuramı"); *The Philosophy of Physical Science*, 1939, ("Fizik Biliminin Felsefesi"); *Fundamental Theory*, (ö.s.), E.T.Whittaker (der.), 1946, ("Temel Kuram").

• **KAYNAKLAR:** A.V. Douglas, *The Life of Arthur Stanley Eddington*, 1956; A.W. Kilmister, *Sir Arthur Eddington*, 1966; E.T.W. Whittaker, *From Euclid to Eddington: A Study of the Conceptions of the External World*, 1949.

• **BAKINIZ:** BETHE, DIRAC, EINSTEIN, EMDEN, HEISENBERG, HUBBLE, JEANS, KELVIN, LEMAÎTRE, SCHWARZSCHILD, VON WEIZSAECKER.

EDEBALI
(? - 1325)

Türk ahî şeyhi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında önemli hizmetleri olmuştur.

Karaman'da doğdu, Bilecik'te öldü. Şeyh Edebalı'nın yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelere dayanır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kayınbabası olarak bilinir.

Öğrenimine Karaman'da başladı. Sonra Şam'a gitti. Orada Hadis, tefsir, fıkıh okuduktan sonra Anadolu'ya döndü. Osman Gazi Söğüt ve yöresinde bulunduğu sırada Edebalı Eşkişehir ile Söğüt arasında İtburnu'nda yaşıyordu.

Aşıkpaşazâde'nin *Tevarih-i Ali-i Osman*'ında bildirdiğine göre: "Osman Gazi, Edabalı'nın evine konuk olur. Bir gece düşünde şeyhin koynundan bir ay doğarak Osman Gazi'nin göğsüne girer ve göbeğinden bir ağaç biçiminde çıkar. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebalı bu düşü yorumlayarak, Osman'ın soyunun dünyaya egemen olacağını söyledikten sonra kızı Malhun'u (Mal Hatun) Osman'a verir. Bu evlilikten Orhan Bey doğar".

Osman Gazi Bilecik'i aldıktan sonra buranın vergi gelirini Edebalı'ya vermiştir. Düş yorumunda ünlü olan şeyhin 125 yıl yaşadığı söylenir. Eskişehir' de adına yapılmış bir makam türbesi vardır.

Edebalı ile ilgili bilgiler veren bir başka kaynak olan Oruç Bey Tarihi'nde ise, düşü görenin Osman Gazi'nin babası Ertuğrul, Edebalı'nın kızının adının da Rabia olduğu belirtilir. Öte yandan Orhan Gazi' nin elde bulunan 1324 tarihli vakfiyesine göre de Malhun, Edebalı'nın kızı olmayıp Ömer Bey adında birinin kızıdır.

Edebalı, oğlu Şeyh Mahmud, şeyhin öğrencisi ve

◄ *"Temel Kuram"*

damadı Dursun Fakih, Ahî Şemseddin, oğlu Ahî Hasan daha sonra yine Ahîler'den Cendereli Kara Halil, Osman Bey'in temelini attığı Osmanlı Beyliği'nin kurulmasında önemli hizmetler görmüşlerdir.

• KAYNAKLAR: Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Ali-i Osman*, 1914; Oruç Bey, *Tarih*, 1972; İ.H.Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, (19), 1941.

• BAKINIZ: ORHAN GAZİ, OSMAN I.

EDELMAN, Gerald Maurice (1929)

ABD'li moleküler biyoloji uzmanı. Antikorların kimyasal yapılarının anlaşılmasına ışık tutan çalışmalar yapmıştır.

1 Temmuz 1929'da New York'ta doğdu. Gençlik yılları, II. Dünya Savaşı ertesinin çalkantılı dönemine rastladığından, liseden sonra öğrenimini güçlükle sürdürebildi. Ursinus College'daki kimya öğreniminin ardından Pennsylvania Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimini tamamladı ve 1945'ten 1955'e değin Massachusetts Genel Hastanesi'nde çalıştı. 1957'de asistan olarak girdiği Rockefeller Üniversitesi'nden 1960'ta doktora derecesini aldı, 1963'te yardımcı profesörlüğe, 1966'da da profesörlüğe yükseltildi. ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine ve Fransız Bilimler Akademisi yabancı üyeliğine seçilen Edelman 1972'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü R.R. Porter ile bölüştü.

Bakteri, virüs, parazit gibi hastalık yapıcı organizmaların, antijen denilen, protein yapısında bir madde içerdiği, vücudun da her antijeni etkisiz kılmak üzere özel bir antikor üreterek yabancı organizmalara karşı koruyucu bir bağışıklık tepkimesi geliştirdiği öteden beri biliniyordu, ama 1950'lerin sonlarına gelindiğinde bile bu sürecin nasıl gerçekleştiği yeterince açıklanamıyordu. 1960'tan sonra, antikor moleküllerin yapısını çözümlemeye yönelik araştırmalar giderek yoğunlaştı. Özellikle ABD'de Edelman'ın, İngiltere'de Porter'ın birbirlerinden bağımsız olarak sürdürdükleri uzun çalışmalar sonucunda vardıkları nokta, hem bağışıklıkbilim araştırmalarına hız verilmesine etken olacak nitelikteydi, hem de klinik tanı ve tedavi yöntemlerinde daha iyi sonuçlar alınmasını sağlayacak düzeyde uygulama değeri vardı.

Bu noktaya varılmasında en önemli adım, 1950'lerde geliştirilen "immünoelektroforez" tekniğidir. Koloidal eriyiklerde asıltı halinde bulunan taneciklerin elektrolizine dayanan elektroforez tekniğiyle bağışıklık tepkimelerini birleştiren bu yöntem, kan serumunda bulunan ve "immünoglobülin" denilen, antikor özelliğine sahip proteinlerin serumdan kolayca ayrılmasını sağlar. Bu teknikten de yararlanan Edelman ve çalışma arkadaşları, çeşitli kimyasal bileşikler kullanarak laboratuvar koşullarında tüm bir antikor molekülü oluşturmak ve kimyasal yapısını belirlemek amacıyla giriştikleri 12 yıllık bir çalışma sonucu 1969'da 19.960 atom içeren 150.000 atom ağırlığında biyokimyasal bir varlığın tam bir modelini oluşturmayı başardılar. Kan plazmasındaki gammaglobülin molekülünü bileşenlerine ayıracak bir enzim kullanan Porter'ın araştırmaları da, aynı biyokimyasal soruya değişik açıdan bütünleyici bir yanıt getirmişti.

Edelman ve Porter'a 1972 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandıran bu bulgular, bulaşıcı hastalıklara karşı vücudun savunma mekanizması, organ ve doku nakilleri sırasında görülen red olaylarının nedenlerinin anlaşılabilmesi gibi konularda yeni araştırmalara ışık tutmuştur.

• BAKINIZ: BORDET, BURNET, MEDAWAR, R.R. PORTER, A.S.WIENER.

EDEN, Anthony (1897-1977)

İngiliz siyaset ve devlet adamı. Üç kez dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş, 1955-1957 arasında başbakanlık yapmıştır.

12 Haziran 1897'de Windleston kasabasında doğdu, 14 Ocak 1977'de Alvediston kasabasında öldü. Eton'daki bir özel okulda başladığı öğrenimine, I. Dünya Savaşı nedeniyle bir süre ara verdi. Savaş bitince Oxford'daki Christ Church'e girerek Arapça ve Farsça öğrenimi gördü. 1923'te Muhafazakâr Parti'den Avam Kamarası'na giren Eden, 1957'ye değin parlementoda kaldı. Bu süre içinde üç kez dışişleri bakanlığı, bir kez de başbakanlık yaptı.

1926-1929 arasında A. Chamberlain'ın parlamento sekreterliğini, 1931-1933 arasında dışişleri bakanı yardımcılığı yapan Eden, 1935'te Milletler Cemiyeti bakanı oldu. Bu görevlerde gösterdiği başarıdan dolayı 1935'te dışişleri bakanlığına getirildi. Ancak, Başbakan N. Chamberlain'ın İtalya ve Almanya'nın saldırganlık siyasetlerine karşı izlediği "yatıştırma" siyasetine karşı çıkarak 1938'de bakanlıktan istifa etti. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra, Eylül 1939'da Churchill başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde önce sömürgeler bakanı, daha sonra da savaş bakanı oldu. 1940'ta yeniden dışişleri bakanlığına getirildi ve 1945'te İşçi Partisi iktidara gelene değin bu görevde kaldı. Daha sonra Avam Kamarası'ndaki muhalefet grubunun başkanlığını yürütmeye başladı. Bu sırada siyasi kişiliğini tanıtma fırsatı buldu ve Churchill'den sonra Muhafazâr Parti'yi yönetecek kişi olarak görülmeye başladı.

1951 seçimlerini Muhafazakâr Parti kazanınca, Churchill tarafından bir kez daha dışişleri bakanlığına ve başbakan yardımcılığına getirildi. Bakanlığı sırasında birçok konferansta uluslararası sorunların çözümü için arabuluculuk girişimlerinde bulundu. 1955'te Churchill Muhafazakâr Parti başkanlığından ve başbakanlıktan çekilince her iki görevi de üstlendi. 1956'da, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine bölgeye askeri müdahale kararı aldı. Bu kararın gerek yurt içinde, gerek yurt dışında sert eleştirilere yol açması Eden'i, birlikleri

geri çekmek zorunda bıraktı. Kamuoyunda desteğini yitiren Eden, Ocak 1957'de sağlığının bozulmasını gerekçe göstererek başbakanlıktan istifa etti ve siyasetten çekildi.

- YAPITLAR (başlıca): *Foreign Affairs*, 1939, ("Dış İşleri"); *Full Circle*, 1960, ("Tam Daire"); *The Reckoning*, 1965, ("Hesaplaşma").

- BAKINIZ: N.CHAMBERLAIN, Winston CHURCHILL.

EDGEWORTH, Francis Ysidro
(1845-1926)

İngiliz, iktisatçı. Matematiksel iktisadın ve istatistiğin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

İrlanda'nın Longford Kontluğu'ndaki Edgeworthstown'da doğdu, Oxford'ta öldü. Özel öğretmenler tarafından eğitildi. Gençken edebiyatla ilgilendi ve İspanyolca, Fransızca, Almanca, İtalyanca öğrendi. 17 yaşındayken Dublin'deki Trinity College'a girdi. Daha sonra Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. Uzun yıllar hukukla uğraştıktan sonra, Londra'daki King's College'da mantık dersleri vermeye başladı. Bir süre sonra ekonomi politik profesörü oldu.1891'de ekonomi politik profesörü olarak Oxford Üniversitesi'ne girdi ve bu üniversitenin kolejlerinden biri olan All Souls'a öğretim üyesi oldu. 1912'de Royal Statistical Society'nin (Kraliyet İstatistik Derneği) başkanlığına ve danışma kurulu üyeliğine getirilen Edgeworth, emekli olduktan sonra da Oxford'da profesörlük yapmaya devam etti. 1922'den sonra British Association'ın iktisat bölüm başkanlığı ve Royal Economic Society'nin (Kraliyet İktisat Derneği) başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1891'de *Economic Journal* adlı dergiyi yayımlamaya başlayan Edgeworth, ölümüne değin bu derginin genel yayın yönetmenliğini ve yazı kurulu başkanlığını yaptı.

Edgeworth'un 1881'de yayımlanan *Mathematical Psychics* ("Matematiksel Psişik") adlı kitabı en önemli yapıtıdır. İlk kez bu kitabında kullandığı "anlaşma eğrisi" ve kendi adıyla anılan "tahsisler dizisi" ya da "çekirdek" kavramları, Neo-Klasik iktisatçıların "mübadele dengesi" ve refah iktisadı ile ilgili kuramsal incelemelerinin temel kavramları olma niteliğini korumaktadır. Yine bu kitapta yer alan takas kuramı günümüzdeki dinamik iktisadi düzenlenmelerle ilgili çalışmaların çıkış noktasıdır. İlk bölümü, matematiğin yalnızca sayısal olgulara uyarlanabileceğine ilişkin görüşlerin eleştirisine ayrılan kitabın geri kalan bölümü, faydacı ahlakın pratiğe uyarlanmasına ilişkin çalışmaları içerir.

Edgeworth'un 1881'den sonraki çalışmalarının ağırlığını *Economic Journal*'a yazdığı, monopol, düopol, fiyat kırma ve vergi konularındaki makaleler oluşturur. 1925'te *Papers Relating to Political Economy* ("Ekonomi Politikle İlgili Makaleler") adlı bir kitapta biraraya getirilen bu makalelerden birinde yer alan, tamamlayıcı mallar satan monopolcüler ile düopolcüler için kuramsal bir denge kurmanın güçlüklerini ortaya koyan tartışma özellikle önemlidir.

Edgeworth'un bir diğer önemli çalışma alanı olasılık kuramı ve istatistiktir. *Metretike: Or the Method of Measuring Probability and Utility* ("Metretike: ya da Olasılığı ve Faydayı Ölçme Yöntemi") adlı kitabında faydanın ölçümü ve uygulanması ile olasılığın ölçümü ve uygulanması arasında ilginç paralellikler kurar. Hata yasası, gözlemler ve istatistik, hatanın hesaplanması, istatistiklerin matematiksel formüllerle sunulmasıyla ilgili çalışmaları, A.Bowley ve J.M.Keynes tarafından derlenmiştir.

Edgeworth, iktisat ve istatistik bilimlerine yaptığı katkılarını kapsamlı ve bütünsel bir çalışma haline getirmemiş olmakla birlikte, bu çalışmalarıyla matematiksel iktisadın ve istatistiğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *New and Old Methods in Ethics*, 1877, ("Ahlakta Yeni ve Eski Yöntemler"); *Mathematical Psychics*, 1881, ("Matematiksel Psişik"); *Metretike: Or the Method of Measuring Probability and Utility*, 1887, ("Metretike: ya da Olasılığı ve Faydayı Ölçme Yöntemleri"); *Papers Relating to Political Economy*, 3 cilt, 1925, ("Ekonomi Politikle İlgili Makaleler").

- KAYNAKLAR: A.L.Bowley, *F.Y.Edgeworth's Contribution to Mathematical Statistics*, 1928; J.M.Keynes, *Essays in Biography*, 1926.

EDGÜ, Ferit
(1936)

Türk öykü ve roman yazarı. Batı kültüründen kaynaklanan edebiyat anlayışı çerçevesinde Türk halkının çeşitli kesimlerinden insanları iç dünyalarına yönelerek yansıtmıştır.

24 Şubat 1936'da İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde okudu. Avrupa sınavlarını kazanarak, öğrenimini tamamlamak için 1958'de Almanya'ya gitti. Daha sonra Paris'e geçti ve 1959'dan 1964'e kadar seramik, resim, sanat tarihi dallarında öğrenim gördü. Resim çalışmalarına ağırlık verdi. Çeşitli toplu ve uluslararası sergilere katıldı. 1968-1981 arası metin yazarı ve yönetici olarak reklam sektöründe çalıştı. 1977'de Ada Yayınları'nı kurdu.

Edebiyata şiirle başladı. İlk şiirleri 1952'de *Kaynak* dergisinde yayımlandı. 1956'da *Mavi* dergisi çevresinde toplanan genç edebiyatçılar arasında yer aldı. Çeşitli dergilerde sanat sorunları üzerine inceleme, deneme, eleştiri yazıları yazdı, çeviriler yaptı. Başlangıçta sanatsal değerlere ağırlık veren öyküleriyle, daha sonra iseyedeksubay öğretmen olarak bulunduğu doğu illerindeki yaşamı yansıtışıyla ilgi çekti.

Bir Gemide kitabına 1979 Sait Faik Hikâye Armağanı, *Ders Notları*'na ise Türk Dil Kurumu 1979 Deneme Ödülü verildi. Deneme ve öykülerinden bazıları, İngilizce, Fransızca, Bulgarca ve Farsça dillerine çevrilerek dergi ve antolojilerde yayımlandı. *Kimse* ve *O* romanlarından esinlenerek çekilen *Hak-*

kari'de Bir Mevsim adlı film, uluslararası sinema şenliklerinde çeşitli ödüller kazandı.

Ferit Edgü yapıtlarında çeşitli baskılar altında yaşayan kentsoylu insanın mutsuzluğunu tedirginliğini ele alır. Gerçekliği varoluşçu felsefe çerçevesinde yorumlamış, biçimsel kaygılarla simgelere, soyutlamalara yer veren özgün bir üslup oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Kaçkınlar*, 1959; *Bozgun*, 1961; *Av*, 1967; *Bir Gemide*, 1978; *Çığlık*, 1982. Roman: *Kimse*, 1976; *O*, 1977. Şiir: *Ah Min'el Aşk*, 1978. Deneme: *Ders Notları*, 1978; *Yazmak Eylemi*, 1980.

EDHEM BEY [Santurî, Büyük]
(1855-1926)

Türk santur sanatçısı. Türk musiki tarihinin bilinen en değerli santurîsidir.

İstanbul'da doğdu, 14 Eylül 1926'da öldü. Kaptan Ali Efendi ile Fatma Hanım'ın oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, sınavla Enderun'a girdi. Keman çalmak istediği halde, Enderun'daki hocalarının ısrarıyla santura (santur kanuna benzeyen ama küçük tokmakların tellere vurulmasıyla çalınan bir çalgıdır) başladı. Şefik Bey'den genel musiki bilgileri, Hilmi Bey'den santur öğrendi; santur çalmakta kısa zamanda büyük yetenek gösterdi. Hepsi aynı dönemde yaşamış olan, biri de santur çalan aynı addaki dört musikiciden, "Santurî Büyük Edhem Bey" sanıyla anılarak ayırt edilir.

Enderun'dan ayrıldıktan sonra Maliye Nezareti'nde tereke memuru oldu. Ayrıca, Firuzağa'da bir dershane açtı. Şehzade Ziyaeddin'in başkanlığında kurulan Dârü'l-Musikî-i Osmanî meşkhanesinde de çalıştı, santurda ve başka sazlarda birçok öğrenci yetiştirdi.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde, sultan sarayları ile zamanın ünlü konaklarında uzun yıllar santur çaldı; fonograf kovanları doldurdu; II.Abdülhamid tarafından huzura kabul edildi. 1913'te sağ tarafına felç gelince, Maliye Evrak Kalemi memurluğundan emekliye ayrıldı. On üç yıl felçli yaşadıktan sonra, 1926'da, odasındaki mangaldan sıçrayan bir kıvılcımın yatağını tutuşturması sonucu yanarak öldü.

Edhem Bey santurîlikte virtüözlüğe erişmiş, Türk musikisinde bu sazı en iyi çalan sanatçı sayılmıştır. Peşrev, saz semaisi, beste, semai, sirto, longa, köçekçe, polka, marş, vals, şarkı formlarında üç yüz elliyi aşkın yapıt bestelemiştir. Şehnaz longa en beğenilen yapıtıdır. Hicazkârbuselik ile çeharagaazin adlarında iki bileşik makam düzenlemiş, bu makamlardan beste de yapmıştır. Zengin bir nota koleksiyonu oluşturmuş, ayrıca birçok bestecinin yapıtını notaya almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Şehnaz longa; Mâhûr peşrev; Sultanîyegâh ağır aksak şarkı ("Güller açmış, bülbül olmuş bîkarar"); Sultanîyegâh yürük curcuna şarkılar ("Bu gül gânın yine bir nevbaharı" ve "Gönül sevdi şimdi bir yâr"); hüzzam aksak şarkı ("Bak halime cânâ, bana çeşmin neler etti").

• KAYNAKLAR: V. Seyhun, *Santurî Ethem Bey*, 1948; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, 1958; M.Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, 1970.

Thomas Alva Edison

EDISON, Thomas Alva
(1847-1931)

ABD'li mucit. Elektrik ampulünü geliştirmiş, buluşlarıyla elektrik teknolojisine zengin olanaklar kazandırmıştır.

11 Şubat 1847'de Ohio Eyaleti'nin Milan kasabasında doğdu, 18 Ekim 1931'de New Jersey Eyaleti'nin West Orange kentinde öldü. Eğitim düzeninden sıkıldığı için daha üçüncü ayın sonunda ilkokuldan ayrılan, o aralar geçirdiği bir hastalık nedeniyle kulakları ağır işitmeye başlayan Edison, sonradan özellikle fizik, kimya kitapları okuyarak ve deneyler yaparak kendi kendini yetiştirdi. En çok ilgisini çeken konu da, çocukluğunda yeni uygulanmaya başlamış olan elektrikli telgraftı. Elektrik ve telgrafın ilkelerini, ayrıca bir telgraf aygıtı yaparak Mors alfabesini öğrendi. Evde kurduğu küçük laboratuvarına gerekli araçları alabilmek için, trenlerde gazete ve yiyecek sattı. Zamanla laboratuvarını da trene taşıyarak deneylerini orada sürdürdü, bir de küçük baskı makinesi edinerek trende gazete çıkarmaya başladı. Ancak trendeki laboratuvarında bir kaza sonucu çıkan yangın, aletleriyle birlikte trenden atılmasına neden oldu. Edison 15 yaşındayken, oğlunun hayatını kurtardığı bir istasyon şefinden telgrafçılığı öğrendi. Böylece 1862'den sonra telgrafçı olarak bir kentten öbürüne dolaşmaya başladı. Louisville'de çalışırken telgraf mesajlarını kaydeden bir alet geliştirdi, bir tek hattan aynı anda birden çok mesaj geçirilmesini sağlayan bir aygıt üzerinde çalıştı. 1867 sonunda işinden ayrılarak Boston'a yerleşti. Burada Faraday'ın iki ciltlik *Experimental Researches in Electricity* ("Elektrik Konusunda Deneysel Araştırmalar") adlı yapıtını okudu. Faraday'ın matematikten çok deney ve gözleme

dayanan çalışmalarından etkilenen Edison, bir yandan bu kitaptaki deneyleri yinelerken, bir yandan da bir hat üzerinden birçok mesaj geçirilmesini sağlamak amacıyla Louisville'de başlattığı çalışmalarını sürdürdü. 1869'da telgrafçılığı bırakarak yeni araçlar geliştirebileceği bir atölye kurdu.

Bu dönemde geliştirdiği otomatik oy kayıt makinesi ile dupleks telgraf aygıtının ilgi görmemesi üzerine tüm parasını yitirerek, borç içinde New York'a giden Edison bir borsa şirketinde yüksek ücretle iş buldu. Bir yandan da telgrafla ilgili yeni icatlar üzerinde çalışmalarını sürdürdü. Bir süre sonra bir mühendis arkadaşıyla birlikte ABD'deki ilk profesyonel elektrik mühendisliği şirketini kurdu, bir yıl içinde de Western Union telgraf şirketine yedi ayrı patentini sattı.

Bu dönemde telgraf ve borsada kullanılan elektrikli kayıt makinelerine ilişkin buluşlarından 40.000 dolarlık bir servet kazanınca, 1871'de New Jersey Eyaletinin Newark kentinde daha büyük bir atölye açarak hem yeni icatlarla uğraştı, hem de geliştirdiği araçların seri üretimini gerçekleştirdi. Daha sonraki büyük buluşlarında kendisine yardımcı olacak teknisyenlerin çoğunu çevresine topladığı bu dönemde telgraf mesajlarını kendi kendine gönderen ve kaydeden, böylece dakikada bin kelimelik bir haberleşme hızını gerçekleştiren bir aygıt geliştirdi. 1873'te İngiltere'ye giderek telgrafla ilgili buluşlarını pazarlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Şirketindeki işlerin bozulmaya yüz tutması üzerine, Western Union ile anlaşarak bu şirket için bir telgraf devresi üzerinden birçok mesajı aynı anda iletebilen yeni bir sistem geliştirmeye koyuldu. O sıralarda Western Union ve Gould telgraf şirketleri arasındaki rekabet nedeniyle Edison'un bu alandaki buluşları hemen uygulamaya konulabiliyordu. Bu arada mumlu kâğıttan yararlanarak teksir yapılabileceğini de keşfetti, ancak bu buluşunun patentini yok pahasına bir şirkete sattı.

Edison 1876'da New Jersey'deki Menlo Park'ta yalnızca yeni aletlerin geliştirilmesini amaçlayan, üretim yapmayan bir araştırma laboratuvarı kurdu. ABD'nin ve dünyanın bu ilk sanayi araştırma laboratuvarında en büyük buluşlarını gerçekleştirdi, çalışmalarıyla çağdaş elektrik teknolojisinin temelini atarak yepyeni bir çığır açtı. Bundan önceki çalışmaları daha önce bilinen bir alanda daha üstün bir teknik geliştirmeye yönelikken, Menlo Park laboratuvarı teknisyenlerin, mühendislerin ve bilim adamlarının birlikte çalışmaları ile yepyeni buluşlar ortaya çıkaran bir kuruluş oldu.

Edison 1876'da "konuşan telgraf" diye adlandırdığı telefon üzerinde çalışmaya başladı. Ancak, ağır işittiğinden çalışmaları oldukça yavaş ilerliyordu ve ilk başarılı sonucu bir yıl sonra alabildi. Oysa Bell ondan önce ilk telefon patentini almıştı. Bell'in hem mikrofonu, hem de kulaklığı manyetik etkiyle çalışıyordu. Edison'ın mikrofonu ise, ses dalgalarının basıncı altında karbon tanelerinin sıkışması ve gevşemesi nedeniyle direncinin değişmesi ilkesine, kulaklığı da elektrostatik etkiye dayanıyordu. Edison ayrıca telefon devrelerinde indükleme bobinleri kullanarak daha uzak mesafelerle telefon görüşmesi olanağını sağladı. Bell ile aralarındaki telefon patenti davası yıllarca sürdü. Sonunda Edison'ın desteklediği Western Union şirketi, Bell Telephone şirketi ile anlaşarak telefon alanından çekildi. Çağdaş telefonda da Edison'ın geliştirdiği mikrofon ile Bell'in geliştirdiği kulaklıktan yararlanıldı.

Edison'ın bundan sonraki buluşu, telgraf mesajlarını kendi kendine kaydeden ve yineleyen bir aygıttı. Bir süre sonra, telefonla ilgili çalışmalarından da yararlanarak sesi kaydedip yineleyebilen gramofonu (fonografı) geliştirdi. Çok geniş yankı uyandıran bu buluşunun seri üretimini gerçekleştirebilmek amacıyla 1878 başlarında bir şirket kurdu. Ancak, aygıtın elle çevrilen diskini sabit hızla döndürme güçlüğü ve ses kaydında kullanılan kalay levhaların yumuşaklığı müzik kaydını güçleştirdiğinden, gramofonun başta uyandırdığı ilgi sürmedi. Edison da bu en sevdiği icadını, çalışmalarını elektrik ampulü üzerinde yoğunlaştırmak üzere, on yıllık bir süre için bir yana bıraktı.

1831'de Faraday'ın bulduğu dinamo ile elde edilen elektrik akımı, 1860'ta geliştirilen elektrik arklarıyla deniz fenerleri ve sokak aydınlatmasında kullanılmaya başlamıştı. Elektrikle aydınlatma konusuyla ilgilenen Edison'ın yenmesi gereken ilk önemli güçlük, ev aydınlatmasında kullanılabilecek daha küçük çapta bir düzeneğin tasarlanmasıydı. Önce, havagazı ile aydınlatmayı yakından inceledi; üretim, dağıtım ve kullanım olanaklarını araştırmakla yetinmeyip elektrikle aydınlatmanın iktisadi olurluğunu da dikkate aldı. Amacı, kısıtlı kullanımı olan bir icat değil, kitlelerin kullanabileceği pratik bir aydınlatma sistemi geliştirmekti. Uzun çalışmalardan sonra, oksijenle yanan elektrik arkı yerine, havası boşaltılmış ortamda (vakumda) ışık yayan ve düşük akımla beslenen bir ampul yapmak gerektiğini gördü. Daha önceki denemelerde yalnızca birkaç dakika yanan lambalar gibi umut kırıcı sonuçlar alınmış, İngiltere'de Swan'ın geliştirdiği akkor filamanlı ampul ise yeterli vakum sağlanamadığından aydınlatmaya pratik bir çözüm getirememişti. Edison daha ilk deneylerinde bu buluşun uzun bir çalışma dönemi ile büyük bir yatırım gerektireceğini anladığından, basın yoluyla geniş bir tanıtma ve yardım kampanyası açtı. Böylece ilk kez, sonuçlanmış bir tasarı yerine, önemli bir yenilikle sonuçlanabilecek bir tasarı sermaye piyasası ve sanayi tarafından destekleniyordu.

Elektrik ampulü

Edison'ın elektrikle aydınlatma konusundaki başarısının en önemli etkenlerinden biri, sorunu parça parça değil bir bütün olarak incelemesiydi. Önce, elektrik akımının bir merkezden en ucuz biçimde dağıtılması için yüksek dirençli ve az akım tüketen bir sistem gerektiğini hesaplayarak, lambada kullanacağı teli bu koşullara uygun maddelerden seçmeye çalıştı. Yüksek dirençli bu telin yanmasını engelleyerek uzun ömürlü bir vakum sağlamak için de, yüksek vakum teknolojisini inceledi. Zamanla çevresine her alanda ustalığını kanıtlamış bir grubu topladı. Deneyler 1879 yılı sonbaharına değin sürdü. Bir yandan binlerce metal alaşımını ve organik maddeyi deneyerek ampul için en uygun filamanı ararken, öte yandan buhar enerjisini yüksek bir verimle sabit voltajlı elektriğe dönüştürebilecek dinamo sistemi üzerinde çalıştı. Sonuçta, 1879 yılının bitiminde, karbon fila-

yılbaşı gecesi de bu buluş Menlo Park'ta halka tanıtıldı.

Birkaç ay sonra, elektrikli lokomotifle çekilen küçük bir trenle gene Menlo Park'ta halka açık bir gösteri düzenleyen, ancak elektrikli tramvay ve lokomotifin öncüsü sayılabilecek bu girişimle daha fazla uğraşmayan Edison, 1881 Şubatı'nda, New York kentinin elektrikle aydınlatılması projesini yürütmek üzere bu kentte kurduğu yeni bir laboratuvara taşındı. Bu geniş kapsamlı tasarı 4 Eylül 1882'de gerçekleştirildi; ayrıca, Fransız Devrimi'nin 100. yılı nedeniyle Paris'te düzenlenen serginin aydınlatma sistemi de gene Edison'ın laboratuvarında tasarlandı. Elektrikle aydınlatmanın uluslararası bir sergide tüm dünyaya tanıtılması çok önemli gelişmelere yol açmış, Edison'ın 1878'de kurmuş olduğu küçük şirketin General Electric gibi dev bir kuruluşa dönüşmesini sağlamıştı.

Edison'un elektrikle aydınlatma konusundaki en büyük yanılgısı, transformatör yardımıyla voltajı kolayca yükseltilip düşürülebilen değişken akımın önemini kavrayamamasıdır. Voltajı yükseltilerek dağıtım giderleri büyük ölçüde azaltılabilecek değişken akım üreten dinamo 1880'lerde Westinghouse tarafından geliştirilmişti. Ancak Edison, yüksek voltajlı değişken akımın tehlikeli olduğunu savunarak, hatta laboratuvarında kedi ve köpekleri değişken akımla öldürerek bu akıma karşı büyük bir kampanya başlatmıştı. Westinghouse ile General Electric şirketleri arasında rekabetin de körüklediği bu propaganda savaşı sürüp giderken, ilk kez 1890'da kullanılan elektrikli sandalye de Edison'ın savına güçlü bir kanıt oldu. Ne var ki, bu akımın sanayideki önemini kavrayamayan Edison'ın doğru akımlı sistemi yalnızca küçük çaptaki elektrik santrallerine olanak tanırken, büyük santrallerin kurulabilmesini sağlayan değişken akım olmuştur.

Edison, 1883'te elektrik ampulü üzerindeki çalışmalarını sürdürürken, filamandaki karbon tanelerinin zamanla buharlaşarak lambanın yüzeyinde biriktiğini gözlemledi. Bugün "Edison olayı" olarak da bilinen ve Edison'ın tek bilimsel buluşu olarak nitelenen bu gözlem sonradan radyo lambasının temelini oluşturdu.

1886'da West Orange'da yeni bir laboratuvar kuran Edison, o sıralar Bell'in gramofonunda küçük bir değişiklik yaparak yeni bir patent alması üzerine, bu eski projeyle ilgilenmeye başladı. 1888'de geliştirdiği yeni gramofonu üretecek bir şirket kurmasına karşın, ertesi yıl tüm ilgisini demir cevherinin arıtılması konusunda yoğunlaştırdı; ancak bu proje onu 1899'a değin uğraştıracak, üstelik 4 milyon dolar gibi büyük bir zararla sonuçlanacaktı.

Edison'ın adıyla birlikte anılan en önemli buluşlardan biri de, çağdaş sinema makinelerinin öncüsü sayılan "kinetoskop"tur. Gerçekte, daha önceki örnekleri pek aşmayan, kendisinden sonraki örneklere de önemli bir yenilik aktarmayan kinetoskopun sinema teknolojisindeki öncülüğü tartışmalı olduğu gibi, yaratıcısı da Edison değildir. 1888'de geliştirilen çekim makinesi kinetograf da, birkaç yıl sonra tasarlanan gösterme makinesi kinetoskop da Edison'ın laboratuvarındaki araştırmacıların düşüncesiydi. "Kodak" filmlerini kullanan kinetografta film bobini, her karenin üst ve alt kenarına açılmış ikişer çift deliğe geçen tırnaklar ve sürekli bir hareket mekanizması aracılığıyla, saniyede 48 karelik bir hızla dönüyordu. Kutu biçimindeki kinetoskopun içinde aynı hızla birbirini izleyen kareler, bir göz deliğinden bakan tek bir seyircide hareketliymiş izlenimini uyandırıyordu. Her iki aygıtın da patentini alıp üretime geçen Edison giderek yaygınlaşan sinema gösterileriyle mali durumunu düzelterek yeni tasarılara eğilme olanağı buldu.

1899'dan başlayarak yeni bir akümülatör üzerinde çalışan Edison on yıllık bir uğraşı sonucunda, kendi adıyla anılan demir-nikelli bir akümülatör gerçekleştirdi. Bu dönemde uğraştığı bir başka konu da Portland çimentosu üretimiydi. 1914'te laboratuvarlarında çıkan bir yangın işlerini altüst etti ama, H. Ford'un yardımı ve parasal desteğiyle Edison üç hafta içerisinde laboratuvarları yeniden çalışabilecek duruma getirdi. Yaşamının son yıllarında yapay kauçuk üretimiyle ilgilenen Edison, 1928'de ABD Kongresi'nin onur madalyasını aldı. 1929'da H. Ford, Menlo Park'tan arta kalan laboratuvar donanımıyla Michigan Eyaleti'nin Dearborn kentinde Edison'ın anısına bir müze düzenledi.

Edison ne başkalarının yalnızca düşleyebildiklerini gerçekleştiren eşsiz bir dâhi, ne de kendi deyimiyle "gümüş dolar" peşinde koşan basit bir girişimciydi. 20. yy'ın elektrik yüzyılı olmasında önemli rol oynayan sayısız buluşlarını, çok sayıda usta ve uzmanın çalıştığı laboratuvarlarda gerçekleştirmiş, bunda gelişen bir sanayi ülkesinin tüm olanaklarından yararlanmıştır. Edison'ın belki de en önemli özellikleri deneylerini yılmadan ve yorulmadan sürdürmesi ve bu süreç içinde kendi kendini eğitmesidir. Elektrik ampulü için yaklaşık 6.000 organik filaman, akümülatörü için de 8.000 çözüm denemiş olması ve öldüğünde geriye gözlemleriyle dolu 3.400 not defteri bırakması bu özelliklerinin kanıtıdır.

• KAYNAKLAR: W.K. ve L.Dickson, *The Life and Inventions of Thomas Alva Edison*, 1894; M.G.Garbedian, *Thomas Alva Edison: Builder of Civilization*, 1947; T.P.Hughes, *Thomas Edison: Professional Inventor*, 1976; M.Josephson, *Edison: A Biography*, 1959; W.A.Simonds, *Edison: His Life, his Work, His Genius*, 1935.

• BAKINIZ: A.G.BELL, G.EASTMAN, FARADAY, NERNST, STEINMETZ, J.W.SWAN, TESLA, VANDERBILT, WESTINGHOUSE.

EDİB AHMED YÜKNEKİ

(? - ?)

Türk, şair. Türk edebiyatının en eski ürünlerinden *Atabetü'l - Hakayık*'ı yazmıştır.

Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki'nin yaşamöyküsü, kişiliği, yaşadığı dönem ile çevresi hakkında kesin bilgi yoktur. Yapıtının sonuna eklenen yazarı bilinmeyen bir dörtlükte kör olduğu belirtilir. Emir

edibi" olarak nitelenir. Emir Arslan Hoca Tarhan'ın on beyitlik manzumesinde de doğduğu yerin Yüknek, babasının isminin Mahmud, kitabının adının *Atabetü'l-Hakayık* olduğu ve bütününün Kâşgar diliyle yazıldığı anlatılır.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı yapıtından sonra Türk edebiyatının en eski ürünü *Atabetü'l-Hakayık*'tır. Tartışmalı başka bir okunuş biçimi de *Atebetü'l-Hakayık* ya da *Aybetü'l-Hakayık*'tır. Uygur harfleri ile Kâşgar dilinde (Doğu Türkçesi) yazılıp Dad Sipehsalar Mehmed adlı bir Türk beyine sunulmuştur. Yapıtı bilim dünyasına ilk kez 1906'da Necip Asım tanıtmış, daha sonra da metni Arap harflerine aktarıp yayımlamıştır. Aruz kalıbı ile 484 dizelik yapıtın nerede ve hangi dönemde yazıldığı kesin olarak saptanamamıştır. Yapılan araştırmalara ve elde bulunan nüshalara göre 13. yy'ın ilk yarısında yazıldığı sanılmaktadır. 14. yy'ın sonu veya 15. yy'ın başlarında yeniden düzenlenmiştir. Elde bulunan en eski nüsha 1444'te yazılmış Semerkand nüshasıdır (Ayasofya Kütüphanesi No. 4012). Sanat amacı gütmeyen, tekdüze, kişi ahlakı konusunda öğüt verici dinsel bir yapıttır. *Kutadgu Bilig*'deki felsefi görüşün yerini burada dini öğreti almıştır. Yapıttaki kimi dizeler atasözleri arasına girmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hibetü'y-Hakayık*, (ö.s.), Necip Asım, (yay.), 2 cilt, 1918; *Aybetü'l-Hakayık*, (ö.s.), R.R.Arat, (yay), 1951.

EDİB SABİR
(12. yy)

İranlı şair. Şiiri bütünleştiren öğelerden birinin ses uyumu olduğu görüşünü geliştirmiştir.

Sabir b. İşmail'in adı kimi yazarlara göre Şehabeddin, Sabir ise lakabıdır. Tirmîz'de doğdu. Kaynaklarda ölüm tarihi tartışmalıdır. 1145-1151 arasında öldüğü sanılmaktadır. Horasan'da öğrenim gördü. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer zamanında (1118-1157) Tirmîz'den Merv'e geldi.

Harezmşah hükümdarı Atsız (1127-1156) Selçuklular'a karşı ayaklanınca Sencer, Atsız'ı yakından izlemek için Sabir'i elçi olarak Harezm'e yolladı. Sabir, Atsız'ın Sencer'i öldürtme girişiminde bulunacağını öğrenince, Atsız tarafından yakalanıp Ceyhun ırmağında boğduruldu.

Sabir, daha çok gazel ve kaside türlerinde başarılı ürünler verdi. Gazellerinde kulağa hoş gelen bir dil kullandı. Kavramlar arasında bağlantı kurarak şiirin dış biçimi ile iç yapısı arasında sözlerin yarattığı ses uyumuna, musikiye önem vermiştir. Şiir anlayışı bakımından çağının bellibaşlı şairlerinden Enveri, Hakanî ve Senâî arasında büyük yakınlık vardır.

• **BAKINIZ:** ENVERİ, HAKANÎ, SENÂÎ.

EDİBÜ'L-MEMALİK
(1860-1917)

İranlı şair. Son dönem İran şiirine milliyetçilik düşüncesini getirmiştir.

Sultanâbad'da doğdu, Tahran'da öldü. Asıl adı Edib'dir. Önceleri Emirü'ş-Şuara lakabını aldı. Sonra bunu bırakıp Edibü'l-Memalik takma adını kullandı.

Dedesi, kardeşi, kızkardeşi de şair olan Edib oldukça iyi bir öğrenim gördü. İran'ın çeşitli yerlerini gezdi. Bir aralık Tebriz'de Lokmaniye medresesinde dersler verdi. 1905'te Bakû'da çıkan Türkçe *İrşad* gazetesine Farsça ek hazırladı. Sonra *Irak-ı Acem* adlı bir gazete kurdu. Bir süre adliye kuruluşlarında görev aldı.

Edib, şiirin bütün türlerinde ürünler verdi. Kasidelerinde özellikle karıştığı siyasi olaylarda başından geçenleri dile getirdi. Şiiri gerçekçi bir nitelik taşır. Heyecanlı bir söyleyişi vardır. Gazellerinde duygusallık ağır basar. Methiye ve yergiler de yazmıştır. Edib son dönem İran şiirine milliyetçilik düşüncesini getirmesi açısından önemlidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan-ı Kâmil*, (ö.s.), Vahid Destgirdî, (yay.), 1933.

• **BAKINIZ:** ARİF KAZVİNİ.

EDİZ, Hasan Âli
(1904-1972)

Türk çevirmen ve tiyatro eleştirmeni. Rus edebiyatının en önemli yapıtlarını Türkçe'ye kazandırmıştır.

Yugoslavya'nın Priboy kentinde doğdu, 3 Temmuz 1972'de İstanbul'da öldü. İlköğreniminin bir bölümünü Sırpça-Hırvatça olarak, ailesinin Balkan Savaşı sırasında göç ettiği Gorajda'da yaptı. 1913'te ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. Ortaöğrenimini Vefa ve Mercan liselerinde bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1924'te tıp öğrenimini yarıda bırakarak bir grup arkadaşıyla birlikte Moskova'ya gitti. Burada beş yıl kaldı, iktisat ve toplumbilim okudu. Yeniden yurda döndükten sonra, o zamanki adı Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi olan Devlet Kitapları Müdürlüğü'nde danışman olarak çalışmaya başladı. Bu kurumda yirmi yıl görev yaptıktan sonra emekli oldu.

Sırpça-Hırvatça'dan çeviriler yapan Hasan Âli Ediz özellikle Rusça'dan yaptığı çevirilerle Tolstoy, Turgenyev, Puşkin, Gogol, Çehov, Dostoyevski ve Gorki gibi ustaların en önemli yapıtlarını Türk okurlarına tanıttı. Bir yandan da *Son Posta* gazetesinde tiyatro eleştirileri, *Cumhuriyet* gazetesinde ekonomi yazıları yazdı. Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan dünya klasikleri dizisinin gerçekleşmesinde büyük emeği geçti.

Hasan Âli Ediz, yaşamı boyunca yaptığı elliyi

aşkın çeviriyle, Türk okurlarının, evrensel düşüncenin boyutlarını kavramasında büyük pay sahibi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Stalin Diyor Ki*, 1936; *İspanya'da Neler Oluyor?* 1936; *Sovyetler'de Stehanov Hareketi*, 1936. **Çeviri:** Puşkin, *Acemi Bir Köylü Kızı*, 1938; Turgenyev, *Babalar ve Çocuklar*, 1937; Gogol, *Mayıs Gecesi*, 1938; Gorki, *Aşk Rüyası*, 1939; Çehov, *Altıncı Koğuş*, 1940; Haşek, *Aşk Sen Herşeye Kadirsin*, 1944; Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, 1948; İ.Andriç, *Drina Köprüsü*, 1962; Tolstoy, *Anna Karenina*, 1968.

EDWARD I
(1239-1307)

İngiltere kralı. Krallığı sırasında parlamenter yönetim güçlenmiş, İngiltere Galler üzerinde egemenlik kurmuştur.

17 Haziran 1239'da Westminster'da doğdu, 7 Temmuz 1307'de Burgh by Sands'de öldü. Longshanks lakabıyla tanınır. 1254'te babası III.Henry, İrlanda, Bristol, Gaskonya ile, Dee ve Conway nehirleri arasında kalan bölgeyi ona verdi. Edward 1255'te İngiliz kontluk sistemini Galler'e kabul ettirmek isteyince Gal prensi Llewelyn ap Gruffydd'le arasında savaş çıktı ve Edward savaşta yenildi. Edward bir süre III.Henry'nin yönetiminden hoşnut olmayan ve onun yönetimini sınırlandırmak isteyen baronların önderi Simon de Montfort'un etkisi altına girdiyse de zamanla Montfort'tan uzaklaşarak babasının yanında yer aldı. 1263'te III.Henry ile isyancı baronlar arasında iç savaş çıktı. 1264'te Edward, babasının yanında katıldığı Lewes Savaşı'nda savaşı kaybederek Montfort'a esir düştü. Daha sonra kaçarak kralcı güçlerin başına geçen Edward 1265'te isyancı baronları yenilgiye uğrattı.

1272'de III.Henry'nin ölümünden sonra Edward tahta geçti. 1275'ten itibaren parlamenter yönetim biçimini güçlendirmek ve feodal soyluların gücünü azaltmak amacıyla birçok yasa çıkarttı. Soyluların etkinliği altındaki ordunun niteliğini, paralı askerler kullanarak değiştirmeye çalıştı. Bir yandan soylulara daha önceden verilmiş ayrıcalıkları denetim altına alırken öte yandan krallığın izni olmaksızın yeni ayrıcalıklar edinilmesini engelledi. Toprağın kullanım hakkına sahip kişilerin bu hakkı belgelere dayanarak ispat etmesini şart koştu. Toprağını kiliseye bırakmak isteyen kişilerin önceden kraldan izin alması koşulunu getirdi. Kilise mahkemelerinin yetkilerini sınırlandırdı. Kasaba temsilcilerini ve şövalyeleri parlamentolar içinde biraraya getirdi. Parlamentoları sık sık toplantıya çağırıp kendi isteğine göre bunların birleşimlerini değiştiren Edward bunları hukuksal ve yönetimsel reform yasaları çıkartmak amacıyla kullandı.

Edward, Galler'i İngiltere'ye bağlamak istiyordu. Galler prensi Llewelyn, Edward kral olduktan sonra ona bağlılık yemini etmeyi reddedip Galler'i bağımsız bir ülke olarak yönetmek isteyince 1277'de ordusuyla Galler'e girdi. Yıllar süren savaşlardan sonra 1282'de Llewelyn'i öldürdü. 1284'te çıkarılan Galler Yasası ile bu ülke tamamen İngiltere'nin denetimine geçti.

Edward öte yandan Avrupa'daki topraklarını korumak için çaba gösterdi. Fransa sürekli bir biçimde İngiltere'ye bağlı Gaskonya topraklarını ele geçirmeye çalışmaktaydı. Sonunda 1294'te Fransa üzerine bir sefer düzenlediyse de ülkesindeki baronların sefere karşı çıkması ve İskoçya'da başlayan ayaklanma nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. 1299'da Fransa ile yapılan antlaşma sonucu Gaskonya yeniden İngiltere'nin denetimi altına girdi.

1292'de İskoçya'da boşalan tahta geçmek için birden çok aday ortaya çıkınca İskoçlar Edward'dan hakemlik yapmasını istediler. Edward, John Balliol'u tahta geçirdi. Ancak Edward İskoçya'nın yönetimine karışmaya başlayınca 1295'te İskoç soylularının baskısıyla John Balliol, Edward'ın taleplerini reddetti ve Fransa'yla ittifak yaptı. Bunun üzerine Edward, 1296'da ordularıyla İskoçya'ya girdi. 1297'de İskoçya'da Edward'a karşı William Wallace önderliğinde bir ayaklanma başladı. Edward 1298'de ayaklanmayı bastırdı. 1303'te yeniden İskoçya'yla savaşan Edward 1305'te Wallace'ı öldürdü. Ancak 1306'da Robert Bruce'un önderliğinde yeni bir ayaklanma başladı. Edward yeniden İskoçya'ya sefere giderken yolda öldü.

• **KAYNAKLAR:** J.E. Morris, *The Welsh Wars of Edward I*, 1901; T.F.T.Plucknett, *Legislation of Edward I*, 1949; T.F.T.Plucknett *Edward I and Criminal Law*, 1960; E.L.G.Stones, *Edward* I, 1968.

EDWARD III
(1312-1377)

İngiltere kralı. Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları onun krallığı döneminde başlamıştır.

13 Kasım 1312'de Windsor'da doğdu, 21 Haziran 1377'de Sheen kasabasında (bugün Richmond) öldü. İngiltere kralı II. Edward ve Fransa kralı IV.Charles'ın kızkardeşi Isabella'nın en büyük oğluydu. Doğumundan 11 gün sonra Chester kontu olan Edward, 1320'de meclise girdi, 1325'te Aquitaine (Akitanya) kontu unvanını aldı.

Babasının tahttan çekilmesi üzerine 1327'de İngiltere kralı olarak taç giydi. Krallığının ilk yıllarında ülkeyi onun adına yöneten annesi ile annesinin sevgilisi Roger Mortimer'ın zoruyla 1328'de Northampton Antlaşması'nı imzalayarak İskoçya'nın bağımsızlığını tanıdı. 1330'da Mortimer'ı yakalatarak astırdı, annesini de yaşamının sonuna dek bir şatoya hapsetti. Böylece yönetim tümüyle Edward'ın eline geçti.

Fransa kralı IV. Charles çocuğu olmadan ölünce, annesi yoluyla Fransa tahtında hak iddia eden Edward, VI. Philippe'in taç giymesine razı oldu. Ancak İngiltere'nin Flamanlar'la yaptığı yün ticaretinin Fransa tarafından engellenmeye çalışılması, Gaskonya'nın İngiliz egemenliğine girmesine karşılık Fransa'nın İskoçya'yı İngiltere'ye karşı kışkırtması, Edward'ın Fransa tahtı üzerindeki iddiasını tekrarlamasına

yol açtı. Bu da İngiltere ile Fransa arasında kesintilerle süren ve tarihte "Yüzyıl Savaşları" (1337-1433) olarak bilinen bir dizi savaşın başlangıcı oldu. III. Edward, 1339 ve 1340'ta Fransa'yı işgal etme denemelerinden sonra 1340'ta Flamanlar'ın tam desteğini sağlamak için kendisini Fransa kralı ilan etti.

Temmuz 1340'ta Fransız donanmasını Sluys'da (Sluis) bozguna uğratan III.Edward, Fransa'yı işgale başladı. Ağustos 1346'da Edward'ın büyük oğlu Prens Edward'ın da (Kara Prens) bulunduğu Crécy Savaşı'nda İngilizler büyük bir zafer kazandı; 1347'de uzun süren bir kuşatmadan sonra Calais kenti ele geçirildi. Ancak bu başarılara karşın cephanesi tükenen Edward, Fransa'yla ateşkes imzalayarak İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Bu arada savunmasız kalan İngiltere'ye VI. Philippe'in desteğiyle saldıran II.David komutasındaki İskoç orduları 1346'da Neville's Cross'ta (Neville Geçidi) bozguna uğratıldı.

1348-1349 arasında tüm Avrupa'da başgösteren veba salgını nüfusun üçte birini yok etti ve İngiltere'de sosyal ve iktisadi bir bunalımın doğmasına yol açtı. Çeşitli yasalarla işçi kıtlığı ve ücret-fiyat artışları önlenmeye çalışılırken, savaş yeniden başladı. III.Edward'ın başarısızlıklarına karşın oğlu Kara Prens, 1356'da Poitiers'de bir zafer kazanarak Fransa kralı II. John ve oğlunu tutsak etti. 1359'da imzalanan Londra Antlaşması Fransa'da kabul görmeyince III. Edward Fransa'ya başarısız bir akın yaptı. Bunun üzerine 1360'ta imzalanan Bretigny Barış Antlaşması'yla Edward, Akitanya bölgesine karşılık Fransa tahtı üzerindeki hakkından vazgeçtiğini açıkladı.

Yaşamının son yıllarında yönetimi oğlu Lancester Dükü Gaunt'lu John'a bırakan Edward, krallık meclisinde iki karşıt grubun başı olan John ve Kara Prens'in çekişmelerine seyirci kaldı. Kara Prens'in 1376'da ölümü üzerine yönetim tümüyle Gaunt'lu John'un eline geçti. Edward, özellikle donanmayı güçlendirmeye çalıştı. Fransa tahtı üzerinde hak talep etmesi, Yüzyıl Savaşları'nı başlattığı gibi 1801'e değin tüm İngiltere krallarının kendilerini Fransa kralı olarak görmelerine de yol açtı.

• KAYNAKLAR: E.W.M.Balfbur-Melville, *Edward III and David II*, 1954; H.S.Lucas, *The Low Countries and the Hundred Years' War, 1326-1347*, 1929; R.Nicholson, *Edward III and the Scots, 1327-1335*, 1965.

EESTEREN, Cornelis van
(1897)

Hollandalı kent tasarımcısı. Amsterdam için hazırladığı düzenleyici plan ile çağdaş kent tasarımı ilkelerinin öncülüğünü yapmıştır.

Kinderdijk kentinde doğdu. 1917'de Rotterdam'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nin mimarlık bölümünü bitirdi. 1919-1922 arasında Amsterdam Mimarlık Akademisi'nde öğrenim gördü. 1922'de Roma Bursu Ödülü'nü kazandı, İskandinav ülkelerine ve Almanya'ya gitti. Bu gezileri sırasında Almanya'nın Weimar kentinde De Stijl akımının kurucusu olan Theo van Doesburg ile tanıştı. 1923'te Doesburg'u izleyerek Paris'e gitti ve orada onunla birlikte çalıştı. Paris'te bulunduğu sırada Hautes Études Urbaines'de kent planlaması derslerini izledi. 1929'da ülkesine dönerek Amsterdam İmar Müdürlüğü Kent Planlaması Bölümü'nde mimar olarak çalışmaya başladı. 1959'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında 1952'den 1959'a değin de Amsterdam Kenti Planlama Bürosu'nun başkanlığında bulundu. 1959-1964 arasında Amsterdam İmar Müdürlüğü danışmanı oldu.

Eesteren genç yaşta mimarlık konularıyla ilgilenmiş ve daha öğrenciliği sırasında önde gelen mimarlık bürolarında çalışmıştır. 1932-1936 arasında Amsterdam Mimarlık Akademisi'nde kent tasarımı dersleri vermiş, 1947-1967 arasında da Delft Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Doesburg ile arkadaşlığı, sanat yapıtlarında düzenli, geometrik bir yalınlığa sahip, konstrüktif ve işlevsel biçimler kullanmayı savunan De Stijl akımının mimarlık ve kent tasarımı alanındaki temsilcilerinden biri olmasına yol açmıştır. Eesteren, çağdaş tasarım ilkelerini savunan mimarlar tarafından 1928'de kurulan CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne - Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) adlı örgütün kurucu üyelerindendir. 1930'daki 3. CIAM toplantısında örgütün yönetim kurulu olan CIRPAC'ın (Comité Internationale pour la Résolution des Problémes de l'Architecture Contemporaine - Uluslararası Güncel Mimarlık Sorunlarını Çözümleme Komitesi) başkanlığına seçilmiş ve Hollandalı bir grup mimar ile birlikte CIAM adına çağdaş kent tasarımında kullanılacak simge dili üstünde çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir.

Eesteren'in ilk yapıtlarından biri 1923'te Doesburg ile birlikte üstünde çalışmış olduğu konut yerleşmesi tasarımlarıdır. Çağdaş mimarlık, özellikle de De Stijl ilkelerini uygulamaya çalıştığı bu tasarımlar onu kent planlamasına yöneltmiş, Amsterdam İmar Müdürlüğü'nde çalışmaya başladıktan sonra da tümüyle bu sorunlarla ilgilenmiştir. Kent tasarımcısı olarak en önemli yapıtı 1935'te tamamlanan Amsterdam düzenleyici planıdır. Özellikle gelişme bölgelerinde geniş yeşil alanlara yer veren bu planda CIAM tarafından savunulan kimi tasarım ilkeleri de uygulanmıştır. Bu planının onaylanıp uygulamaya konmuş olması ise çağdaş kent tasarımı ilkelerinin benimsenmeye başlamasının ilk örneklerinden biridir.

• BAKINIZ: LE CORBUSIER, VAN DOESBURG.

EFDAL b.BEDR CEMALİ
(? - 1121)

Fatımi komutanı ve veziri. Devleti otuz yıla yakın tek egemen olarak yönetmiştir.

Asıl adı Kasım Şehinşah'tır. el-Melikü'l-Efdal lakabı ile tanınmıştır. Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Fatımi halifelerinden el-Mustansir'in veziri Bedr Cemali'nin oğludur. Babasının 1094'te ölümü üzeri-

ne vezirliğe atandı. el-Mustansir babasının bütün hak ve yetkilerini Efdal'e de tanıdı.

el-Mustansir 1094 yılının sonlarına doğru öldü. Efdal, halifenin büyük oğlu Nizar yerine, küçük oğlu Ahmed'i el-Musta'li unvanı ile tahta geçirdi. Nizar İskenderiye'ye kaçtı, orada halife ilan olundu. Burada Efdal'e karşı bir ayaklanma düzenlediyse de başarılı olamadı ve öldürüldü.

Efdal yönetime egemen olduktan sonra 1098'de Kudüs'ü Artukoğulları'nın elinden almak için sefere çıktı. Kısa bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirdi. Bir kaç ay sonra da kent Haçlılar tarafından geri alındı. Efdal Haçlılar ile iyi geçinmek için girişimlerde bulundu. Bundan bir sonuç alamadığı gibi 1098'de Askalan yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı.

Halife el-Musta'li 1101'de ölünce yerine beş yaşındaki oğlu el-Mansur'u el-Âmir unvanı ile halife ilan etti. Onun döneminde de devleti 20 yıl dilediği gibi yönetti.

Efdal, Askalan yenilgisinin öcünü almak için Haçlılar'la yeniden savaşa girişti. 1102'de Haçlı komutanı Boudouin'e karşı bazı başarılar sağladı ama kesin bir zafer kazanamadı. Filistin'deki kimi kentlerin arkasından 1103'te Akkâ, 1109'da Trablusşam da Haçlılar'ın eline geçti. Bunun üzerine Şam atabeyleri ile işbirliğine girişti. Ancak Suriye'deki Fatımi egemenliğini sürdüremedi. El-Âmir, sonunda Efdal'in yönetimine, vasiliğine karşı çıkarak onu 1121'de öldürttü.

EFLÂK, Mişel
(1910)

Suriyeli siyaset adamı. Baas Partisi'nin kurucularından ve Arap milliyetçi hareketinin kuramcılarındandır.

Şam'da doğdu. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1912 olarak da verir. Tarımla uğraşan Rum Ortodoks bir ailenin oğludur. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. 1934'te Suriye'ye döndükten sonra, Şam'da bir süre lise tarih öğretmenliği yaptı. 1940'ta Salâh Bitar'la birlikte Baas Partisi'ni (Arap Yeniden Doğuş Partisi) kurdu. Suriye'nin 1946'da bağımsızlığa kavuşmasından sonra partinin, önce genel sekreterliğine, 1947'de toplanan ilk kongreden sonra da genel başkanlığına getirildi.

Eflâk, bağımsızlığını elde ettikten sonra yoğun siyasi ve toplumsal çalkantılara sahne olan Suriye'deki milliyetçileri biraraya getirmek ve Suriye halkını milliyetçilik, birlik, bağımsızlık ve sosyalizm doğrultusunda harekete geçirmek için kurulan Baas'ın programını hazırladı ve bu hareketin kuramcısı oldu. Eflâk'a göre Baas'ın amacı, yüzyıllardır çöküntü içinde bulunan Arap ulusunun "yeniden doğuşu"nu gerçekleştirmek ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmuş tek bir Arap vatanı yaratmaktı. Partinin kuruluşundan sonraki dönemde Arap milliyetçiliğinin İslami boyutuna ağırlık veren Eflâk, İslam dinini Araplar'ın ulusal kültürüne ve Arap ulusuna yeni bir kimlik verecek araç olarak tanımladı. Baas Partisi'nin 1952'de Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşmesinden sonraki dönemde ise, parti programında toplumsal dönüşümlere ilişkin hedefler ağırlık kazandı. Programa, toplumsal adaletin sağlanması için büyük sanayinin millileştirilmesini, toprak ve sanayi mülkiyetinin sınırlandırılmasını, işçilerin fabrika yönetimine katılmasını öngören maddeler eklendi.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra, Irak, Lübnan ve Ürdün'de şubeler açan Baas, 1951'den başlayarak Suriye'yi diktatörlükle yöneten general Çiçekli'ye (Şişakli) karşı, Eflâk önderliğinde yoğun muhalefete girişti. Çiçekli'nin 1954'te devrilmesinden sonra, Baas Partisi Sosyalistler'le birlikte iktidar oldu. Yeni iktidar, toplumsal içerikli reformlar başlattı, dış politikada SSCB ile yakınlaşma siyaseti izledi. Eflâk'ın Arap birliği siyasetinin bir parçası olarak, hükümetin Mısır'la yürüttüğü birlik görüşmeleri, 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasıyla sonuçlandı.

BAC'nın kuruluşundan sonra, Suriye'deki tüm siyasi partilerin kapatılarak tek bir partinin kurulması, Nasır'ın Arap dünyasının önderliğini tekeline almaya yönelik davranışları, kısa zamanda iki ülke arasında anlaşmazlıklar doğmasına neden oldu. Eflâk'ın, Baas'ın örgütlenme ve eylem özgürlüklerinin korunması yolunda direnişi anlaşmazlıkları büyüttü. Eylül 1961'deki ayrılıkçı ayaklanmanın ardından Suriye'nin BAC'den çekilmesiyle birlik dağıldı. Kısa bir süre sonra, Baas içinde, Eflâk'ın önderliğindeki milliyetçi kanatla, Hurani'nin önderliğindeki Nasır karşıtı sosyalist kanat arasında görüş ayrılıkları doğdu. Baas'ın 1962'deki kongresinin ardından Eflâk ve Hurani birbirlerinden ayrıldılar.

Mart 1963'te general Hafız önderliğindeki darbeyle ayrılık yanlısı yönetim devrildi ve Baas Partisi yeniden iktidar oldu. Baas'ın Suriye siyasi yaşamında son derece etkin olduğu bu dönemde, Eflâk'ın Suriye, Irak ve Mısır arasında yeni bir birlik kurma yolundaki çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. İç siyasette bir yandan sanayi, ticaret ve petrol alanlarında millileştirmeler gerçekleştirilirken, diğer yandan özel sermaye ile işbirliği yapılmaya çalışıldı.

Baas Partisi'nin milliyetçi kanadı, partinin askeri ve sol kanatlarının birlikte düzenledikleri darbeyle 1966'da iktidardan uzaklaştırıldı. Darbeden sonra Şam'da düzenlenen ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının ardından Lübnan'a sığınan Eflâk'ın Suriye siyasi yaşamındaki etkinliği de sona erdi. Eflâk siyasi çalışmalarını çeşitli Arap ülkelerindeki Baas hiziplerini yönlendirerek sürdürdü.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Havlü'l-kavmiyye ve'l-iştirakiyye* (E.Hurani, M.Razzar, C. Atassi ile), 1957, ("Sosyalizm ve Milliyetçilik Üzerine"); *Fi sebili'l-Baas*, 1959, ("Yeniden Doğuş İçin"); *Nidalü'l-Baas fi Sebili'l-vahdeti'l-hürriye ve'l İştirakiyye*, 7 cilt, 1963-1965, ("Baas'ın Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm Uğruna Mücadelesi"); *Mareketü'l-Masıru'l-Vahid*, (t.y), ("Tek Bir Kader Uğruna Savaş").

- **KAYNAKLAR:** M.Ş.Agavni, "The Ba'th: A Study in Contemporary Arab Politics", *International Studies*, III, (6-24), 1961-1962; L.Binder, *The Ideological Revolution in the Middle East*, 1964; K.Ebu Caber, *The Arab Ba'th Socialist Party: History, Ideology and Organization*, 1966; S.G.Haim, *Arab Nationalism: An Anthology*, 1962; G.H.Torrey, *Syrian Politics and the Military, 1945-1958*, 1964.

- **BAKINIZ:** BİTAR, ÇİÇEKLİ, C.NASIR.

EFLAKİ, Şemseddin Ahmed
(? - 1360)

Türk, mutasavvıf ve şair. Mevlânâ, Mevlevilik ve o dönemin tarihi konusundaki yapıtıyla ünlüdür.

Şemseddin Ahmed Eflaki Dede'nin yaşamı ile ilgili bilgiler çok azdır. Doğduğu yer bilinmiyor, 15 Haziran 1360'ta Konya'da öldü. Sakıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyan* adlı yapıtına göre, Ahi Natur adlı birisinin oğlu ve Bedreddin Tebrizî'nin öğrencisidir. Simya, sihir, felekiyat (yıldızlar) gibi konularla ilgilendi. Özellikle yıldızlar konusunda bilgisi ile ün kazanıp halk arasında Eflaki olarak tanındı. Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin müridi olduğundan Arifî diye de anılmıştır.

İlhanlı devleti hükümdarı Olcaytu'yu, 1291'de ziyarete giden, Ulu Arif Çelebi'ye katıldı. Dönüşünde Konya'da Siraceddin Mesnevihan, Abdülmümin Tokadî, Nizameddin Erzincanî'den ders aldı. Ulu Arif Çelebi'nin 1319'da ölümünden sonra onun oğlu Abid Çelebi'ye bağlandı. Uzun yıllar mesnevihanlık yaptı.

Menâkıbü'l-Arifîn, ("Ariflerin Menkıbeleri") Eflaki'yi üne kavuşturan Farsça yapıtıdır. Mevlevi ulularının yaşam öykülerini, erdem, hüner gibi niteliklerini anlatan bir menkıbe kitabıdır. 13. ve 14.yy'da Anadolu'nun en karışık dönemlerine, toplum, din ve uygarlığına ilişkin önemli bilgiler verir. Ulu Arif Çelebi'nin buyuğu ile 1319'da derlenmeye başlanan yapıt 1353'te tamamlanmıştır. Eflaki yapıtını hazırlarken Feridun b. Ahmed'in Farsça *Risâle-i Sipehsâlâr der Menakıb-ı Hazret-i Hüdâvendigar*, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in mesnevi türünde yazdığı Farsça, *Velednâme*, *Rebâbnâme*, *İntihânâme*, ile Şemsi Tebrizi'nin *Makâlat* adlı yapıtlarından yararlanmıştır. Bütünüyle ilk kez 1400'de Türkçe'ye Zahid b. Arif tarafından çevrildi. Kemal Dede'nin Türkçe manzum kısa bir çevirisi ile ayrıca Fransızca bir çevirisi de vardır.

Eflaki'nin şiirlerinden kalan Türkçe dört gazeli, Ulu Arif Çelebi'nin ölümü için söylediği iki rubaisi vardır. Bilinen bu şiirleri *Divân-ı Türkî-i Sultan Veled*'in (1922) arkasına eklenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Menâkıbü'l-Arifîn*, (ö.s.), T.Yazıcı (yay.), 2 Cilt, 1959-1961, ("Ariflerin Menkıbeleri").

• KAYNAKLAR: A.Ateş, "Hicrî VI-VIII. (13-14) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, (7-8) 1945; A.Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 1953; Sakıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyan*, 1866.

EFLATUN

Bak. PLATON

EGAS MONİZ, António
(1874-1955)

Portekizli nöroloji uzmanı. Beyin anjiografisi üzerinde çalışmış, ilk kez psikiyatri hastalarında beyin ameliyatı uygulamasıyla 1949 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

António Caetano de Abreu Freire Egas Moniz 29 Kasım 1874'te Avança'da doğdu, 13 Aralık 1955'te Lizbon'da öldü. 1891'de Coimbra Üniversitesi'ne girmeden önce papaz olan amcası tarafından eğitildi. Önceleri matematik okudu, ancak sonradan fikrini değiştirerek tıp eğitimi gördü. 1899'da tıp doktoru oldu. Nöroloji uzmanlığı yapmaya karar vererek dönemin psikiyatri ve nöroloji alanlarında önde gelen isimlerinden J.F.F.Babinski, J.U.Dejerine, ve J.A.Sicard ile birlikte çalışmak üzere Paris ve Bordeaux'ya gitti. 1902'de profesör oldu, 1911'de Lizbon Üniversitesi nöroloji kürsüsüne getirildi ve 1945'te emekli olana değin burada görev yaptı. 1949'da Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandı. Bordeaux ve Lyons üniversitelerinden fahri doktora alan Egas Moniz, Portekiz, İspanya, İtalya ve Fransız hükümetlerince ödüllendirildi. Lizbon Bilimler Akademisi başkanlığının yanı sıra, ABD Nöroloji Derneği'nde, Paris Tıp Akademisi'nde ve Royal Society of Medicine'de fahri görevlerde bulundu.

Bilim adamlığının yanı sıra tarihçi, edebiyat eleştirmeni ve besteci olan Egas Moniz politikada da yer aldı; 1900-1917 arasında Portekiz parlamentosunda bulundu. 1917'de İspanya büyükelçiliğine atandı, 1918'de dışişleri bakanı oldu. 1919'da Portekiz delegesi olarak Paris Barış Konferansı'na katıldı ve bu tarihte politik bir tartışmanın düelloya dönüşmesiyle politikayı bıraktı.

Egas Moniz'in tıbba iki önemli katkısı oldu: İlk kez lökotomi adı verilen beyin ameliyatını psikiyatri hastalarının tedavisinde bir yöntem olarak kullandı. Diğer önemli katkısı ise bugün de beyin tümörlerinin tanısında kullanılmakta olan, beyin anjiografisi adı verilen tekniği geliştirmesidir. Bu teknik, beyin damarları içerisine, X ışınlarını geçirmeyen bir madde zerkederek damarların görünür hale gelmesini sağlıyordu. Nöroloji çalışmalarına başladığında W.E.Dandy (1886-1946) tarafından geliştirilen bir yöntemle beyin tümörleri beyin boşluklarına hava zerkettikten sonra X ışınlarıyla filmi alınarak belirlenmekteydi. Egas Moniz, yeni bir teknik araştırmasına girişti ve kadavralarda beyin damarlarına X ışınlarını geçirmeyen çeşitli maddeler zerkederek yaptığı bir dizi deney sonucunda beyin damarlarının normal dağılım haritasını elde etti. 1927'de de ilk kez bir hastada bu yöntemle beyin tümörünün yerleşim bölgesini ve boyutlarını saptadı. Egas Moniz ve arkadaşlarının normal ve anormal beyin anjiografisi üzerinde 200'ü aşkın makale yayımladıkları bu teknik, beyin tümörlerinin belirlenmesinde, beynin damar hastalıklarının saptanmasında giderek gelişti.

Egas Moniz'e Nobel Ödülü, belli psikozlarda (ruhsal hastalıklarda) lökotominin tedavi edici değeri-

ni buluşu nedeniyle verildi. Beyin lobları arasındaki sinirsel bağlantıların kesildiği bir ameliyat olan lökotominin özel bir şekli olan frontal lökotomi, beynin ön lobları ile diğer kısımları arasındaki sinirsel bağlantıların kesilmesidir. Egas Moniz, frontal lökotomi konusunda ilk kez 1935'te Londra'da bir kongrede bilgi edinmişti. Konuşmacılardan J.F.Fulton ve G.F.Jacobsen, şempanzeler üzerinde frontal lökotominin etkilerini tartışarak, şempanzelerde deneysel nevrozla elde ettikleri saldırgan davranışların, frontal lökotomiyle kaybolduğunu, buna karşılık bu hayvanların diğer psikolojik işlevlerinde bir değişiklik olmadığını göstermişledi. Bu çalışma, psikiyatrik hastalıklarda ancak organik yöntemin başarılı olabileceğini savunan ameliyatı insanlarda uygulama fikrini Egas Moniz'e verdi. Böylelikle genç meslektaşı Almeida Lima ile birlikte, özellikle duygusal gerilimin baskın olduğu belli psikiyatri hastalarında frontal lökotomi tekniği üzerinde çalışmalara başladı. 20 akıl hastasını kapsayan bir çalışmada ölümle sonlanmayan ameliyatlarla 14 hastanın yarar gördüğü saptandı. Bu araştırma akıl hastalığının, organik bir bozukluğu olmayan beynin ameliyat edilmesiyle tedavi edilebileceğini göstermesi bakımından geniş ilgi uyandırdı ve tartışmalara yol açtı. Sonraki 20 yılda bu teknik geliştirilerek yer yer yaygın olarak kullanıldıysa da, psikiyatride ilaçla tedavi yöntemlerinin gelişmesiyle, radikal bir müdahale anlamına gelen ve hastanın kişiliğinin olumsuz değişikliklere uğramasına yol açabilen bu ameliyat tekniği geri plana itildi ve hemen hemen uygulamadan kalktı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Diagnostic des tumeurs cérébrales et épreuve de l'encéphalographie arterielle*, 1931, ("Beyin Tümörlerinin Tanısı ve Arteriyel Ansefalografinin Denenmesi"); *L'angiographie cérébrale, ses applications et résultats en anatomie, physiologie et clinique*, 1934, ("Beyin Anjiografisi, Uygulamaları, Anatomik, Fizyolojik ve Klinik Sonuçları"); *Tentatives opératoires dans le traitement de certaines psychoses*, 1936, ("Belli Psikiyatrik Hastalıkların Tedavisinde Cerrahi Girişimler").

- **BAKINIZ:** BROCA, BRODMANN, H.W.CUSHING, FLOURENS, WERNICKE.

EGELİ, Ekrem Şerif
(1901-1980)

Türk, hekim. İç hastalıkları alanında birçok yeni tanı yönteminin Türkiye'de ilk uygulayıcısı olmuştur.

Bandırma'da doğdu. 9 Ağustos 1980'de İstanbul'da öldü. 1922'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni (İÜTF) askeri hekim olarak bitirip, ertesi yıl Gülhane Tıp Akademisi'nin İç Hastalıkları Kliniği'nde asistanlık görevine başladı. 1925'te iç hastalıkları dalında uzmanlık sınavını vererek Gülhane Hastanesi'nde başasistanlığa getirildi, 1927'de de "Ordu Sıhhiye Müşaviri" (Ordu Sağlık Danışmanı) olarak Ankara Cebeci Hastanesi'nde İç Hastalıkları Polikliniği'nin şefliğine atandı. 1928'den sonra dört yıl süreyle Viyana, Hamburg ve Paris'te metabolizma, şeker ve kalp hastalıkları konusunda çalışmalar yapan Egeli, 1933 üniversite reformu sırasında İÜTF'nin 3. İç Hastalıkları Kliniği'nde doçent, 1940'ta profesör, 1952'de ordinaryüs profesör oldu ve aynı yıl Tevfik Sağlam'dan bu kliniğin yöneticiliğini devraldı. 1951-1953 ve 1957-1959 arasında İÜ Tıp Fakültesi dekanı olarak görev yapan Egeli, 1960'tan sonra 147 öğretim üyesiyle birlikte, 1,5 yıl üniversiteden uzaklaştırıldı. Görevine döndükten sonra, 1962'de 3. kez Tıp Fakültesi dekanı seçildi ve 1965'e değin bu görevi sürdürdü. O tarihte İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçilerek 1969'a değin iki dönem rektörlük yaptı ve 1973'te öğretim görevinden emekliye ayrıldı.

Yönetim görevlerinin yanı sıra hekim olarak yürüttüğü bilimsel çalışmalarını karaciğer, kalp ve metabolizma hastalıkları üzerinde yoğunlaştıran Egeli, iç hastalıkları alanında birçok yeni yöntemin Türkiye'de öncülüğünü yapmıştır. İlk kez 1934'te Almanya'da denenen gastroskopiyi (ağızdan mideye daldırılan özel optik araçlar yardımıyla midenin gözle incelenmesi) ve karaciğer ponksiyon biyopsisini Türkiye'de ilk uygulayan Egeli'dir. 1939'da asistanı Tevfik Baykara ile birlikte başlattıkları bu yöntemde, özel bir iğneyle karaciğere girilerek alınan parçanın patolojik ve anatomik incelemesi, hastalık tanısında değerli veriler sağlar. Ayrıca spleno-portografi, yani iğneyle dalağa, oradan da karaciğer kapı toplardamarına girilerek damar basıncının ölçülmesi ve damarın radyoloji açısından incelenmesi yöntemi de Türkiye'de ilk kez Egeli tarafından gerçekleştirilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Diyabet ve Hipoglisemi Komaları*, 1939; *Astmada Krizoterapi*, 1940; *Hepatit ve Siroz*, 1947; *Kalp ve Damar Hastalıkları*, 1948; *Klinikten Notlar*, 1957.

EGEMEN, Ferih
(1918-1978)

Türk oyun yazarı, tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Çocuk tiyatrosu alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. 1932'de İzmir Karatay Ortaokulu'nu bitirdi. Daha sonra İstanbul'a gitti ve Şehir Tiyatroları'nda çeşitli çocuk oyunlarında rol aldı. Bu konuda büyük deneyim kazanmasına karşın ancak yirmi üç yıl sonra kadrolu oyuncu olarak çalışmaya başladı. 1940'ta *Çizmeli Kedi*, 1941'de *Cinderella* (Külkedisi) ve *Mavi Gözlük* adlı çocuk oyunlarında önemli roller aldı. 1944'te *Ben Çalmadım*, 1950'de *Rüya Ülkesi* ve *Harami Çeşmesi*, 1952'de de Gülhiz Togar'la birlikte yazdığı *Altın Zincir* ile, çocuk oyunu yazarlığında da adını duyurdu. Şehir Tiyatroları'nın kadrosuna girdikten sonra yönetmenlik çalışmalarına ağırlık verdi. 1973'e değin birçok çocuk oyununda hem oyuncu, hem yönetmen olarak çalıştı. 1972-1973 yıllarında *Dilekdağı, Keloğlan* ve *Elmacı Güzeli* adlı üç ayrı oyunun yönetmenliğini üstlendi. 1974'te emekli oldu. Vecihe Karamehmet'le birlikte Engelbert Humperdinck'ten uyarladıkları *Haensel ve Gretel* adlı çocuk oyunu, ölümün-

den sonra değişik sezonlarda Şehir Tiyatroları'nda oynandı.

Ferih Egemen, ufak tefek yapısı ve çocuksu görünümü ile ileri yaşlarında bile çocuk oyunlarının aranılan oyuncularından olmuştur. Yazdığı ve yönettiği birçok oyunda ise, zamanın çocuk oyunlarında rastlanmayan tiyatro biçimleri denemiş, müzikal ve operet anlayışını bu alanda da sahneye getirmiştir. Daha çok klasik çocuk masallarından yaptığı uyarlamalarla tanınır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yazdığı Oyunlar:** *Ben Çalmadım*, 1944; *Rüya Ülkesi*, 1950; *Harami Çeşmesi*, 1950; *Küçük Reis*, 1951; *Altın Zincir*. (G.Togar ile),1952; *Üç Hikâye*, 1959. **Oynadığı Oyunlar:** *Çizmeli Kedi*, 1940; *Cinderella*, 1941; *Parmak Çocuk*, 1941; *Keloğlan*, 1973. **Yönettiği Oyunlar:** *Dilekdağı*, 1973; *Keloğlan*, 1973; *Elmacı Güzeli*, 1973.

EGLI, Ernst
(1893-1983)

İsviçreli mimar, kent tasarımcısı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim ve uygulama çalışmalarıyla Türk mimarlığını etkilemiştir.

Viyana'da doğdu, Zürih'te öldü. Viyana Teknik Üniversitesi'nde Clemens Holzmeister'in asistanı oldu. 1927'de Türkiye'ye çağrıldı. 1930'larda Türkiye'de mimarlık alanındaki çağdaş bilimsel eğitim için Batı'nın örnek alınması gerektiği düşünülüyordu; Ankara'nın, Türkiye'nin yeni başkenti olarak düzenlenmesinin getirdiği sorunların da yabancı kent tasarımcıları ve mimarlar eliyle çözümlenmesine gidildi. Egli, öğretmeni Holzmeister'le birlikte Türkiye'ye çağrılan ilk yabancı mimarlar arasındaydı. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı'nda danışman mimar olarak çalıştıktan sonra 1930'da Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nün başkanlığına getirildi. 1936'ya değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, bölümünün ders programını Alman mimarlık eğitimi programlarına benzer biçimde yeniden düzenledi. 1936-1940 arasında Türk Hava Kurumu başmimarlığını yaptı. 1940'ta Türkiye'den ayrıldı. 1942'de Zürich Teknik Üniversitesi'nde dersler verdi. 1947-1951 arasında Lübnan'da kent planlaması alanında çalıştı. 1953'te yeniden Türkiye'ye gelerek 1955'e değin Birleşmiş Milletler uzmanlığı yaptı. Daha sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu (şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olarak dersler verdi.

Egli'nin yapıtları akılcı-işlevsel mimarlığın özelliklerini yansıtır. Yapının kitle ve görünüşlerinin plandan yola çıkarak biçimlendirilmesi bu anlayışın bir sonucudur. Egli'nin yapıları da işleve uygunlukları, yalın biçimlenişleriyle bunu yansıtırlar.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Belediye Halk Konutları*, 1921, Viyana; *Musiki Muallim Mektebi*, 1928, Ankara, (şimdi Devlet Konservatuvarı); *İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 1930, Ankara; *Siyasal Bilgiler Okulu*, 1930, Ankara, (şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi); *Sayıştay*, 1930, Ankara; *Atatürk Marmara Köşkü*, Orman Çiftliği/ Ankara. **Kitap:** *Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları*, 1957; *Geschichte des Städtebaues*, 3 cilt, 1959-1962, ("Kent Tasarımı Tarihi"); *Sinan, Baumeister der Osmanischen Glanzzeit*, 1976, ("Sinan, Osmanlı Yükselme Döneminin Mimarı"); *Die neue Stadt in Landschaft und Klima*, ("Doğa ve İklim Yönünden Yeni Kent").

• BAKINIZ: ARKAN, HOLZMEISTER.

EĞİLMEZ, Cafer Tayyar
(1877-1958)

Türk, komutan. Kurtuluş Savaşı sırasında Trakya'daki ulusal direniş hareketini yönetmiştir.

Priştine'de doğdu, 3 Ocak 1958'de İstanbul'da öldü. Drama ve Manastır'daki askeri okullarda öğrenim gördü. 1903'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'ni bitirdi. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküp şubesinin kurucuları arasında yer aldı. 1910'da Kosova'da Mürettep Kolordu Kurmay heyetinde görevlendirildi. Binbaşı rütbesiyle İpek mutasarrıfı ve komutanı olan Cafer Tayyar Bey, Malisor'daki Arnavut ayaklanmasını bastırdıktan sonra İstanbul'a giderek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde (Genelkurmay Başkanlığı) görev aldı. Balkan Savaşı'nda, önce 16. Kolordu kurmay başkanı olarak Vize'de, daha sonra Arnavutluk'taki Garp Ordusu'nda görevlendirildi. 1914'te kaymakam (yarbay) oldu. I. Dünya Savaşı'nda I. Tümen Komutanı olarak Çanakkele savaşlarına katıldı. 1915'te miralay (albay) olan Cafer Tayyar Bey, 2. ve 18. Kolordu komutanlıklarında da bulundu.

Mütareke döneminde I. Kolordu komutanı olarak Trakya'da görevliyken başka bir yere atanan Cafer Tayyar Bey, bu göreve gitmeyerek kolordusunun başında kaldı. Nisan 1920'de Trakya Milli Kuvvetler Komutanlığı'na getirildi. I. dönem TBMM'ne Edirne milletvekili seçildi. 28 Temmuz 1920'de Havsa yakınlarında Yunanlılar'a tutsak düştü. Daha sonra serbest bırakılarak II. dönem TBMM'ne Edirne milletvekili seçilen Cafer Tayyar Bey, 1923'te generalliğe yükseldi ve 7. Kolordu komutanı oldu. Asker milletvekillerinden iki görevden birini seçmeleri istendiğinde komutanlıktan çekilmeyi yeğledi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi. İzmir suikastine adı karıştıysa da İstiklal Mahkemesi kararıyla aklandı. Hizmetlerinden ötürü İstiklal Madalyası'yla ödüllendirildi.

EĞİLMEZ, Ertem
(1929)

Türk film yönetmeni, yapımcı. Kalabalık kadrolu duygusal güldürü filmleri yöneterek yeni bir tür başlatmıştır.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Çağlayan Yayınevi'ni kurdu. 1954'te *Tef* mizah dergisini çıkardı. Bir süre yayımına ara veren dergi 1960'ta yeniden yayımlandı. Eğilmez, daha sonra yapımcı olarak Arzu Film Şirketi'ni kurdu ve sinemacılığa başladı. 1964'te *Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi* filmiyle yönetmenliğe başladı. Kolay izlenen güldürü filmleri yaptı. 1967'de *Bir Millet Uyanıyor*'la Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde ödül kazandı. 1972'de kalabalık kadrolu duygusal güldürü filmleri yönetmeye başladı. 1973'te yönettiği *Canım Kardeşim* filmiyle dikkatleri çekti.

Ertem Eğilmez öncelikle bir yapımcı olarak, piyasa koşullarına uygun sıradan filmlerle başladığı yönetmenliğini kalabalık kadrolu güldürü filmleri yöneterek yeni bir düzeye çıkartmıştır. Bu tür filmlerde oynattığı tecrübeli sanatçılarla zaman zaman duygusal etkiler yaratabilmiş, güldürüye bir çeşit toplumsal eleştiri yaklaşımını eklemeyi denemiştir. Lirik bir anlatımla gerçekçi bir bakış yakaladığı *Canım Kardeşim*, ilginç bir örnek olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi*, 1964; *Bir Millet Uyanıyor*, 1966; *Yaşlı Gözler*, 1967; *İngiliz Kemal*, 1968; *Boş Çerçeve*, 1969; *Sürtük*, 1970; *Senede Bir Gün*, 1971; *Sev Kardeşim*, 1972; *Canım Kardeşim*, 1973; *Oh Olsun*, 1973; *Mavi Boncuk*, 1974; *Hababam Sınıfı*, 1975; *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*, 1975; *Süt Kardeşler*, 1976; *Şabanoğlu Şaban*, 1977; *Erkek Güzeli Sefil Bilo*, 1979; *Hababam Sınıfı Güle Güle*, 1981.

EHRENBERG, Christian Gottfried
(1795-1876)

Alman biyoloji bilgini. Protozoolojinin ve fosil mikroorganizmaları konu alan mikropaleontolojinin kurucularındandır.

19 Nisan 1795'te Leipzig yakınlarındaki Delitzsch kentinde (bugün DAC'de) doğdu, 27 Haziran 1876'da Berlin'de öldü. 1818'de Berlin Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesini alarak mantarlar ve likenler üzerinde çalışmaya başladı. 1820-1825 arasında katıldığı bir arkeoloji gezisinde Mısır, Libya, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarında binlerce hayvan ve bitki örneği topladı. 1827'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi ve aynı yıl Berlin Üniversitesi'nde yardımcı zooloji profesörü olarak ders vermeye başladı. 1829'da da, von Humboldt'la birlikte, tüm giderleri Rus çarı I. Nikolay tarafından karşılanan sekiz aylık Sibirya gezisine katılarak botanik, zooloji ve paleontoloji gözlemleri yaptı. 1839'da Berlin Üniversitesi'nde doğabilim, metodoloji ve tıp tarihi profesörlüğüne atanan Ehrenberg, 1841'de Paris Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, bir yıl sonra liyakat nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Ehrenberg'in temel çalışma alanını, omurgasız hayvanların en alt basamaklarındaki canlılarla birhücrelileri kapsayan ve organik maddelerin karışımıyla kendiliğinden oluştuğuna inanılan mikroskobik, basit organizmalar (haşlamlılar ya da Infusoria) oluşturur. Karada ve suda yaşayan binlerce hayvan, bitki, plankton ve fosil mikroorganizma üzerinde mikroskopla yaptığı gözlemler sonucu, bu tür canlıların oluşumuna ilişkin yaygın görüşe karşı çıkarak, en basitinden en gelişmişine dek tüm hayvanlarda kas, üreme, sindirim ve boşaltım sistemi gibi temel organların var olduğuna inandı. Haşlamlıların yaşadığı su ortamına boya kattığında, boya parçacıklarının, hücre sitoplazmasının içinde yer alan ve koful denilen çok küçük, kasılgan boşluklarda toplandığını gözlemledi ve bu boşlukların mide olduğunu öne sürdü. Böylece, haşlamlılar ve bakterilerle birlikte tüm birhücreli hayvanları çokhücreliler arasına katan Ehrenberg'in bu savını çürüten Dujardin oldu.

Gözlem yanılgılarından kaynaklanan yanlış varsayımlarına karşın, özellikle birhücreliler üzerindeki geniş kapsamlı anatomi ve sınıflandırma çalışmalarıyla protozoolojinin kurucularından olan Ehrenberg, sınıflandırmada Cuvier'nin görüşlerinden etkilenmiş, onun, hayvanlar arasındaki farklılıkları yaşam koşullarının değişmesine bağlayan görüşlerini benimsemekle birlikte, insanı zekâ düzeyi ve toplu yaşama biçimiyle memeli hayvanlar arasına katmayarak Cuvier'nin sınıflandırma sisteminin ve genelde Darwin'in evrim kuramının karşısında yer almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Reisen in Aegypten, Libyen, Nubien und Dongola*, 1828, ("Mısır, Libya, Nübye ve Dongola Gezileri"); *Über die Natur und Bildung der Coralleninseln und Corallenbänke im roten Meere*, 1834, ("Kızıldeniz'deki Mercan Adaları ile Mercan Resiflerinin Yapısı ve Oluşumu Üstüne"); *Die Infusionstierchen als vollkommene Organismen*, 1838, ("Gelişmiş Organizmalar Olarak Haşlamlılar").

- **BAKINIZ:** CUVIER, C. DARWIN, DUJARDIN, F. HUMBOLDT.

EHRENBURG, İlya Grigoryeviç
(1891-1967)

SSCB'li şair, yazar. Özellikle II. Dünya Savaşı ve öncesi Avrupası'nı konu alan ırmak-romanlarıyla dünya çapında ün kazanmıştır.

27 Ocak 1891'de Kiev'de doğdu, 1 Eylül 1967'de Moskova'da öldü. Yahudi bir aileden geliyordu. Babası mühendisti. Moskova'da lise öğrencisiyken devrimci örgütlerle işbirliği yaptığı için 1908'de tutuklandı, liseden atıldı. Aynı yıl Paris'e gitti. 1911'de ilk şiir kitabını çıkardı. I. Dünya Savaşı süresince

cephede savaş muhabirliği yaptı. 1917'de Rusya'ya döndü. 1921 yılına kadar Ukrayna'da kaldı, iç savaşta Bolşevikler'i destekleyip desteklememek arasında kararsızdı. Yeniden Avrupa'ya gitti. Fransa, Belçika ve Almanya'da yaşadı. 1924'te Sovyetler Birliği'ne döndü. Moskova'da çeşitli yazar örgütlerinde çalıştı. Kısa bir süre sonra çeşitli Sovyet gazetelerinin dış muhabiri olarak Avrupa'ya gönderildi. *İzvestiya* gazetesi adına İspanya İç Savaşı'nı izledi. 1941'de Sovyetler Birliği'ne döndü. Savaşın bitimine kadar güçlü ve verimli kalemiyle Naziler'e karşı yüzlerce yazı, şiir, öykü yazdı. 1942'de yayımladığı *Padenye Parija* (Paris Düşerken) adlı romanıyla Stalin Ödülü'nü kazandı. 1961-1965 arasında anılarını *Lyudi, godı, Jizn* ("İnsanlar, Yıllar, Yaşam") adlı altı ciltlik bir kitap halinde yayımladı.

Ehrenburg'un ilk şiir kitaplarında simgeci, biçimci şiirin etkileri görülür. I. Dünya Savaşı, düşüncelerini ve sanatsal yönelişini değiştirmiştir. 1916'da yayımladığı *Stihi o Kanunah*'da ("Arifeler Üstüne Şiirler") burjuva yaşam biçimini ve emperyalist savaşı yeren şiirler vardı. 1919'dan sonra düzyazıya yöneldi. 1922'de yayımladığı *Noebıçaynıye pohojdeniya Gulio Gurenito* (Julio Jurenito) adlı romanı insan-toplum, duygu-görev çatışmalarını yergiyle ele alan bir yapıttı. Batı dünyasına güçlü bir saldırı niteliği taşıyan *Paris Düşerken*'le kendisini dünya çapında bir yazar kılacak çalışmalarını yayımlamaya başladı. Bu romanda Fransa'nın 1939 yılından önceki görünümlerini, çeşitli katmanlardan kişiler aracılığıyla ve yoğun üslubuyla güçlü bir gerçeklik duygusu yaratarak işledi. Aynı dönemin ürünleri olan *Burya* (Fırtına) ve *Devyatıy val* (Dipten Gelen Dalga) II. Dünya Savaşı'ndaki Alman saldırganlığına karşı Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde beliren güçlü direnmeyi, iki ayrı roman yapısı içinde ancak aynı karakterlerin öyküleri etrafında, bir ırmak-roman biçiminde ele alıyordu. *Fırtına* Ehrenburg'a ikinci bir Stalin Ödülü kazandırdı.

Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Sovyet edebiyatında beliren liberalleşmenin öncülüğünü yapan sanatçılardan biri olan Ehrenburg, *Attopel* ("Buzların Çözülüşü") adlı romanıyla Stalin döneminin kimi uygulamalarını Sovyet edebiyatında ilk kez eleştiren yazarlardan biri oldu. "Çözülüş" sözcüğü, daha sonra, aynı tutum içindeki sanatçıların geliştirdikleri edebiyat hareketinin adı olarak kullanılmaya başlandı. Bu hareket Sovyet toplumunun sorunlarını, daha önceki dönemde gösterilemeyen bir gerçekçilikle ele alıyordu. Ehrenburg bundan sonraki yapıtlarında sürekli yenilikler, üslup değişiklikleri aradı. Kapsamlı bir çalışma olan anılarını yayımladı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Stihi o Kanunah*, 1916, ("Arifeler Üstüne Şiirler"). **Roman:** *Neobıçaynıye pohojdeniya Gulio Gurenito*, 1922, (Julio Jurenito); *Lyubov' Zhanetı Ney*, 1924, ("Janet Ney'in Aşkı"); *Rvats*, 1925; *Den' vtoroy*, 1933, ("İkinci Gün"); *Padenye Parija*, 1942, (Paris Düşerken); *Burya*, 1947, (Fırtına); *Devyatıy val*, 1951, (Dipten Gelen Dalga); *Attopel*, 1954, ("Buzların Çözülüşü"). **Anı:** *Lyudi, godı, Jizn*, 6 cilt, 1961-1965, ("İnsanlar, Yıllar, Yaşam").

EHRENREICH, Paul
(1855-1914)

Alman, etnolog. Güney Amerika ırkları ve mitolojisi üstüne çalışmalar yapmıştır.

27 Aralık 1855'te Berlin'de doğdu, 14 Nisan 1914'te aynı kentte öldü. Berlin, Heidelberg ve Würzburg üniversitelerinde tıp ve doğa bilimleri dallarında öğrenim gördü. 1880'de Berlin Üniversitesi'nde tıp doktoru derecesini elde etti. Virchow'un etkisiyle antropolojiyle ilgilenmeye başlayan Ehrenreich, Brezilya'daki ırk ve dil yapılarını araştırdı. 1884-1885 yıllarında doğu Brezilya'yı dolaştı. 1887-1889 arasında Karl von den Steinen'in ikinci araştırma gezisine katıldı. Daha sonra Rio Araguaya ve Rio Purus'ta etnolojik ve coğrafi araştırmalar yaptı. 1892-1893 yıllarında Hindistan ve Doğu Asya'yı, 1898-1906 arasında ise Kuzey Amerika ve Meksika'yı dolaştı. 1895'te Leipzig Üniversitesi'nde sosyal bilimler doktoru oldu. 1910'da *Baessler-Archiv*'in yöneticisi oldu. 1911'de Berlin Üniversitesi etnoloji kürsüsünde profesör olarak çalışmaya başladı. Yaşamının son yıllarında çeşitli ülkelerin mitolojisiyle ilgilendi. Ehrenreich, Berlin Etnografya Müzesi bilirkişi komisyonu üyesiydi.

Ehrenreich, Brezilya toplumuna ilişkin yaptığı dilbilimsel çalışmaların yanı sıra Güney Amerika efsanelerini de araştırmıştır. Ona göre ilkel efsaneler kaynaklarını, doğadaki olgularda bulmaktadır. Daha sonra mitoloji konusunda yapılan araştırmaların, toplumların kültürel yaşamlarının efsanelerin oluşumundaki belirleyici rolünü ortaya koymasına karşın, Ehrenreich'in çalışmaları karşılaştırmalı mitolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens*, 1891, ("Brezilya Etnolojisine Katkılar"); *Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens*, 1897, ("Brezilya'nın Yerli Halkı Üzerine Antropolojik İncelemeler").

EHRLICH, Eugen
(1862-1922)

Rumen asıllı Avusturyalı hukukçu. Hukukta Sosyolojik Okul'un izleyicilerindendir.

14 Eylül 1862'de Romanya'nın Bukovina (bugün Ukrayna SSC' de Chernovtsy) kentinde doğdu, 2 Mayıs 1922'de Viyana'da öldü. Yahudi bir ailenin oğluydu. Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Aynı üniversitede birkaç yıl çalıştıktan sonra 1899-1914 arasında Romanya'da Czernowitz Üniversitesi'nde Roma hukuku dersleri verdi. Genç yaşında din değiştirerek Katolik oldu, ama öğrenimini tamamladıktan sonra Yahudiler'in sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya

çıkan Yahudi düşmanlığı nedeniyle üniversitede ders vermesi engellendi.

Ehrlich 19.yy sonlarında sosyal bilimlere artan bir önem verilmesinin de etkisiyle hukuku toplumsal çevre ve koşullar içinde ele almayı amaçlayan akımın izleyicilerindendi. Hukukta Sosyolojik Okul olarak adlandırılan bu akımın öncüleri Rudolf von Jhering ve Otto von Gierke'den etkilendi.

Ehrlich'e göre, hukukun amacı yalnızca çelişkileri çözecek yasalar yaratmak olmamalıdır. Hukuk bilimi, örgütlü insan topluluklarında gözlenen davranış biçimleriyle ilgili yazılı hale getirilmemiş gelenek ve görenekleri de ele almalıdır. Bu kuralları derleyip sistemleştirmek bir hukuk sosyologunun ilk görevidir. Ehrlich bu düşünceden yola çıkarak hukukun birbirini tamamlayan iki kaynaktan yararlanılarak düzenlenmesi gerektiğini söyler. Bunlardan birincisi yararlı olabilecek örnekleri ve bunların yazılı açıklamalarını içeren hukuk tarihi ve hukuk bilimi, ikincisi geçerliliğini sürdüren gelenek ve göreneklerin ortaya çıkardığı yaşayan hukuktur.

Ehrlich en önemli çalışması sayılan *Grundlegung der Soziologie des Rechts* ("Hukuk Sosyolojisinin Temelleri") adlı kitabında ailelerde ve işyerlerinde "yaşayan hukuk" konusunu inceledi. Kitabında, rastlantısal gözlemlerin doğurabileceği yanlışlara yer vermemek için Czernowitz Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde bir "yaşayan hukuk" semineri düzenledi. Öğrencilerini çevredeki toplulukların yaşam biçimlerini incelemeye gönderdi. Bu yolla Bukovina'da farklı ırklara mensup ailelerde gözlenen farklı kuralları ve bunların Avusturya yasalarından ayrılan yönlerini ortaya çıkardı.

Ehrlich, Hermann Kantorowicz'in öncülük ettiği özgür hukuk hareketini destekleyenlerden biri olarak, geleneksel hukuk mantığı içinde devlete verilen abartılmış önemi eleştirdi. Hukukun eksiksiz ve kendine yeterli bir sistem olduğu ve her türlü davaya tek bir çözüm getirebileceği konusundaki görüşe karşı çıktı. Hukuk mantığının, adaletin tek güvencesinin yargıcın kişiliğine bağlı olduğu gerçeğini gizlediğini, otoritenin hukuk yoluyla sağlanmasının çıkarların sezgisel biçimde dengelenmesinden başka bir şey olmadığını ileri sürdü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, 1913, ("Hukuk Sosyolojisinin Temelleri"); *Die juristische Logik*, 1918, ("Hukuksal Mantık").

- **BAKINIZ:** GIERKE, JHERING, H. KANTOROWICZ.

Paul Ehrlich

EHRLICH, Paul
(1854-1915)

Alman bakteriyoloji ve tıp bilgini. Bağışıklıkbilimin ve hematolojinin temellerini atan, tıpta kimyasal tedavi çağını açan öncü çalışmalarıyla, yakın dönem tıbbının en büyük bilginlerinden biridir.

14 Mart 1854'te, Prusya'nın yönetiminde olan Yukarı Silezya'daki Strehlen (bugün Polonya'da Strzelin) kentinde doğdu, 20 Ağustos 1915'te Bad Homburg'ta öldü. Dört çocuklu bir Yahudi ailesinin tek oğluydu ve başarılı bir işadamı olan babasının gelir düzeyi, hiç para sıkıntısı çekmeden, mutlu bir çocukluk yaşamasını sağladı. 1872'de, özellikle matematik ve Latince derslerinde başarılı bir öğrenci olarak liseyi bitirdiğinde, gelecekteki uğraşı alanını çoktan belirlemiş, tıp ve biyoloji bilimlerinde uzmanlaşmaya karar vermişti. Bu nedenle, ilgilendiği dallardaki eğitim düzeyini yeterli bulmadığından birkaç üniversite değiştirerek, Breslau ve Strasburg üniversitelerinde başladığı tıp öğrenimini 1878'de Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı. O yıl hazırladığı "Beiträge zur Theorie und Praxis der histologischen Färbung" ("Doku Boyama Tekniklerinin Kuram ve Uygulamasına Katkılar") başlıklı doktora tezi, gelecekteki çalışmalarının büyük bir bölümünün özeti sayılabilecek nitelikteydi. Ne var ki, Ehrlich'in yaşamı boyunca basılmayan, hatta daktilo bile edilmeyen bu değerli belge, ölümünden çok sonra Leipzig Üniversitesi arşivinde bulunarak ancak 1956'da toplu yapıtları arasında yayımlanabildi.

Berlin'deki Charité Hastanesi, ilginç histoloji çalışmalarıyla umut veren bu genç öğrenciyi, doktora derecesini alır almaz başasistanlığa kabul etti. Ehrlich, geliştirdiği doku boyama yöntemlerini kan hücrelerine uygulayarak hematolojiye, ardından bakterilere uygulayarak, özellikle Koch'un yeni bulduğu tüberküloz basilini yeni bir teknikle boyamayı başararak

verem tanısına yeni boyutlar kazandıran ilk çalışmalarını bu hastanede gerçekleştirdi. Ancak, tüm araştırmalarını destekleyen ve 1884'te Berlin Üniversitesi'nde ders vermesini sağlayan klinik şefinin ölümünden sonra, dilediği çalışma ortamını bulamamak Ehrlich'i huzursuz etmeye başlamıştı. Balgamında Koch basiline rastlayıp tüberküloz olduğu kuşkusuna da kapılınca, 1888'de, on yılını verdiği Charité Hastanesi'nden ayrılıp, beş yıl önce evlendiği karısı ve iki kızıyla birlikte dinlenmek ve iyileşmek umuduyla Mısır'a gitti. 1890'da, belki de yalnızca bir kuşku olan hastalığından tümüyle kurtulmuş olarak, araştırmalarına yeniden başlamak isteğiyle Berlin'e döndü ve kendine küçük, basit bir laboratuvar kurarak bağışıklık konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Bir süre sonra, yeni kurularak Koch'un yönetimine verilen Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'ne geçen ve 1891'de Berlin Üniversitesi'nde profesörlüğe atanan Ehrlich, o aralar ilgisini, difteriye karşı bağışıklık yaratacak bir antitoksin üreten Behring'in çalışmaları üzerine yoğunlaştırdı. Bu antitoksinin doz gücünü belirlemek üzere geliştirdiği yöntem, bakteriyolojinin ilk klinik uygulamalarından biri olan difteri aşısının başarıyla kullanılmasını sağladı. Difteri salgınlarını önleyebilmek için bu yeni gelişmeye umut bağlayan Prusya hükümeti, 1896'da Berlin yakınlarındaki Steglitz'de yeni bir serum araştırma ve deneme enstitüsü kurarak yöneticiliğine Ehrlich'i getirdi. İki yıl sonra Frankfurt-am -main'a taşınarak Prusya Krallığı Deneysel Tedavi Enstitüsü adıyla yeniden örgütlenen bu serum araştırma merkezinin ve 1906'da eklenen Kemoterapi Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğini ölünceye değin sürdüren Ehrlich, bağışıklıkbilimin temel ilkelerini belirleyen kuramsal çalışmalarını ve frengi tedavisini olanaklı kılan laboratuvar araştırmalarını bu dönemde gerçekleştirdi. 37 yılını araştırma laboratuvarlarına adayan ve tıbbın pek çok alanını katkılarıyla geliştiren Ehrlich, 1908'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Meçnikov ile bölüşmüş, kendi ülkesinin ve başka ülkelerin sunduğu pek çok madalya ve nişanın yanı sıra 1911'de Almanya'nın "Excellenz" nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Bakteriyoloji, farmakoloji (ilaç bilimi) ve kanser araştırmalarına da uzun yıllarını veren Ehrlich temel çalışmalarını, histoloji (dokubilim), hematoloji ve kan sitolojisi (kan hücrebilimi), bağışıklık, kemoterapi (kimyasal maddelerle tedavi) gibi, tıbbın dört büyük alanında yoğunlaştırmıştı. Çıkış noktası ve amacı yalnızca yeni bilgilere ulaşmaktı ama, her alanda vardığı sonuçlar uygulamada çığır açacak kadar önemli oldu.

► Ehrlich, Charité Hastanesi'ndeki doku incelemelerine, Alman kimya sanayiinin üretiminde önemli bir yer tutan sentetik boyaların biyolojik özelliklerini araştırmakla başladı. Doku hücrelerinin ve akyuvarların sitoplazmalarındaki değişik taneciklerin asit, baz ya da yansız (nötr) boyaları tutma özelliklerine göre sınıflandırılabilmesini sağlayan bu çalışmalar, değişik kökenli kansızlık türlerinin ayırt edilmesine ortam hazırlayarak çağdaş hematolojinin temelini oluşturmuştur. Ehrlich'in, canlı hayvansal dokuların yaşamsal etkinliğine zarar vermeksizin boyanmasını sağlayan, örneğin sinir lifleri için metilen mavisi gibi "canlı doku boyaları" bulup geliştirmesi ise, yöntem olarak histolojiye zengin olanaklar kazandıran önemli bir adımdı. Bu boyalarla yaptığı çalışmalar, bir yandan vücuttaki organların oksijen gereksiniminin o organı oluşturan dokuya göre değiştiği yolunda önemli bir yargıya varmasını sağlamış, öte yandan metilen mavisinin bazı sinir hastalıklarına karşı etkili olduğunu göstermişti. Gene Charité Hastanesi'nde önemli çalışmalarından biri de, tüberküloz hastalığının etkeni olan Koch basilini boyamayı başarmasıdır. Ehrlich, tüberküloz tanısı için çok nesnel ve kolay bir yöntem sağlayan bu sonuca, laboratuvardaki temizlikçi kadının yaptığı bir yanlışlığı değerlendirerek vardı. Tüberkülozlu bir hastanın anilin boyayla boyanmış balgamını taşıyan bir lam yanlışlıkla laboratuvar ocağında ısıtılınca, boyalı Koch basili ısının etkisiyle belirginleşmiş ve hemen Koch'a bildirilen bu gözlem, yaygın bir laboratuvar uygulamasının başlangıcı olmuştu.

Antitoksinler üzerine çalışmaları

Ehrlich'in Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nde Koch ile birlikte çalışmaya başladığı yıllarda, Behring ve Kitasato, difteriye yakalanmış kobayların kan serumuyla aşılanan sağlıklı kobaylarda difteriye karşı bağışıklık geliştiğini gözlemlemiş ve bağışıklık yaratıcı bu maddeye antitoksin adını vererek ticari üretimine geçmişlerdi. Ne var ki, antitoksinli serum aşılayarak alınan sonuçlar, Ehrlich bu konuya eğilinceye değin oldukça düş kırıcıydı. At serumuyla uzun araştırmalar yaparak, antitoksinin etkin dozunu belirleyebilmek için nicel bir yöntem geliştiren Ehrlich'in çalışmalarından sonra difteriye karşı klinik uygulamada başarılı sonuçlar veren serum elde edilebildi. Bu araştırmaları sırasında, tümüyle antijen özelliğinde, zehirsiz bir difteri toksininin varlığını farkeden Ehrlich, bu maddeye "toksoit" adını verdi. Sonraki yıllarda, Fransız bakteriyoloji bilgini Léon Ramon'un yapay yoldan hazırladığı toksoit aşı olarak kullanılarak, difteriye karşı yaygın bir aktif bağışıklık kazanılmasını sağladı. Ehrlich'in bakteri toksinleri, benzer toksinlerin etki mekanizmaları ve antijenler ile antikorlar üzerinde yaptığı araştırmalar bağışıklıkbilimin temelini oluştururken, "yan zincir" kuramının da doğuşunu hazırladı. Bu kuramа göre, vücut fonksiyonlarını etkileyen maddelerin, örneğin bir ilacın beklenen sonucu verebilmesi için, vücutta bulunan ve kendisine kimyasal ilgisi olan özel bir maddeyle(alıcı) tepkimeye girmesi gerekir. İlacın "yan zincir"i olan atom grupları ile hücre protoplazmasının alıcı atom grupları birleşmedikçe ilaç etkisiz kalacaktır. Antijen-antikor ilişkisini de aynı varsayımla açıklayan Ehrlich'e göre, cansız bir madde canlı bir alıcıyla tepkimeye girdiğinde çekirdeğin yaşamsal süreçlerdeki katılımı etkisiz kalacağından, vücut bunu engellemek için özel alıcılar (antikorlar) oluşturacaktır. Ehrlich'in sonradan geliştirdiği "horror autoxicus" kavramı da yan zincir kuramının bir uzantısıdır. Bu sava göre, hiçbir canlı kendi vücudunu oluşturan maddelere karşı antikor oluşturamaz, çünkü böyle bir karşıtlık yaşamın özüyle bağdaşmaz. Yan zincir kuramıyla aynı bağlamda ele alındığında tutarlı ve inandırıcı gibi gözüken "horror autoxicus" kavramı, günümüzde, bağışıklık sisteminin kendi bulunduğu vücuttaki herhangi bir organı yok etmesinden kaynaklanan kimi hastalıkların varlığı kesinlik kazandıkça geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

"Yan Zincir Kuramı"

◄ *Doku boyama yöntemleri*

Frankfurt'taki enstitüde çalışma arkadaşlarıyla

Kimyasal tedavinin doğuşu

birlikte kimyasal tedavinin temellerini atan Ehrlich'in bu alandaki en önemli buluşu, sentetik bir arsenik-benzen bileşiği olan ve o yıllarda "Salvarsan" ya da "606" adıyla pazara sürülen arsfenamindir. O dönemde birlikte çalıştığı, Japon bakteriyoloji uzmanı Hata Sahaşiro'nun (1872-1925) değerli katkılarıyla, altı yüzden fazla bileşiği deneyerek hazırladığı Salvarsan, frengi aşılanmış tavşan ve maymunlardaki olumlu sonuçlardan sonra insanda denenerek frengi tedavisinde başarıyla kullanıldı. 1912'de ticari üretimine geçilen Salvarsan'ın frengiyi tedavi edici özelliği olmadığı gibi tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini öne süren yıpratıcı eleştirilere karşın, Ehrlich'in çalışmalarıyla, yüzyıllar boyu önü alınamaz salgınlara neden olan frengi kesin tanısı ve tedavisi olan hastalıklar arasına katılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Farbenanalytische Untersuchungen zur Histologie und Klinik des Blutes*, 1891, ("Dokubilim ve Kan Hastalıklarında Boyama Yöntemiyle Araştırmalar"); *Beiträge zur experimentellen Pathologie und Chemotherapie*, 1909, ("Deneysel Patoloji ve Kemoterapiye Katkılar"); *Die experimentelle Chemotherapie der Spirillosen* (J. Hata ile), 1910, ("Frenginin Kimyasal Maddelerle Deneysel Tedavisi"); *Aus Theorie und Praxis der Chemotherapie*, 1911, ("Kimyasal Tedavinin Kuramı ve Uygulaması Üstüne"); *The Collected Papers of Paul Ehrlich*, (ö.s), F.Himmelweit (der.), 4 cilt, 1956, ("P.Ehrlich'in Toplu Makaleleri").

- KAYNAKLAR: L. Aschoff, *Ehrlich's Seitenkettentheorie*, 1902; W. Greuling, *Paul Ehrlich, Leben und Werk*, 1954; H. Loewe, *Paul Ehrlich*, 1950; H. Satter, *Paul Ehrlich, Begründer der Chemotherapie*, 1962.

- BAKINIZ: BEHRING, BORDET, BURNET, HAUROWITZ, JENNER, KITASATO, R. KOCH, I. MEÇNİKOV, PASTEUR.

EICH, Günter
(1907-1972)

Alman (FAC) şair ve radyo oyunları yazarı. II. Dünya Savaşı sonrası Alman edebiyatının önde gelen adlarından biri olmuştur.

Bugün Demokratik Almanya Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Lebus kasabasında doğdu, Salzburg'da öldü. Berlin, Leipzig ve Paris'te hukuk ve sinoloji öğrenimi gördü. 1930'da ilk kitabını çıkardıktan sonra Berlin ve Dresden'de serbest yazar olarak çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı çıkınca askere alındı, savaşın sonuna değin askerlik yaptı. Çarpışmaların son günlerinde bir Amerikan birliğine esir düştü. 1945'ten sonra Almanya'nın güneyinde bir köyde yaşamaya başladı. 1953'te tanınmış Avusturyalı yazar Ilse Aichinger'le evlendi.

Günter Eich II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıntılardan ve acılardan yeni kurtulmuş bir ülkenin kendini bulma çabasının simgesi oldu. Alman dilinin, yerleşmiş yaşam biçiminin temsil ettiği aldatmacalara ve toplumsal düzen bozukluklarına karşı yeni bir bilinç ve iletişim ortamı yaratmaya çalıştı. Şiirin yanı sıra önemli radyo oyunları da kaleme aldı. Bu oyunların çoğunda çağdaş insanın bilinçaltı dünyasını işledi.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Gedichte*, 1930, ("Şiirler"); *Abgelegene Gehöfte*, 1948, ("Terkedilmiş Çiftlikler"); *Botschaften des Regens*, 1955, ("Yağmurun Getirdikleri"); *Zu den Akten*, 1964. Radyo oyunları: *Fünfzehn Hörspiele*, 1966, ("On Beş Radyo Oyunu").

EICHHORN, Karl Friedrich
(1781-1854)

Alman, hukukçu. Alman hukuk tarihi konusunda çalışmalar yapmıştır.

1781'de Jena'da doğdu, 1854'te Köln'de öldü. Göttingen, Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. 1813-1814'te orduda süvari yüzbaşısı olarak görev yaptı. Savaşta sağlık durumunun bozulması nedeniyle uzun süre öğretim üyeliği yapamayan Eichhorn, 1832'de Berlin Üniversitesi'nde yeniden ders vermeye başladı. 1834'te sağlığının yeniden bozulması nedeniyle üniversiteden ayrıldı. 1847'ye kadar, üst düzeyde çeşitli idari görevlerde bulundu.

Eichhorn, *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte* ("Alman Devlet ve Hukuk Tarihi") adlı ünlü eserinde Alman hukuk tarihinin temellerini ortaya koymuştur. Eichhorn bu yapıtında Alman hukukunun ilk kaynaklarını incelemiş, hukuksal tarih ve siyasal tarih arasındaki ilişkileri bir bütünlük içinde değerlendirmiştir. Eichhorn daha sonra arkadaşı Savigny'nin kurduğu Tarihçi Okul'un görüşlerini benimsemiştir. Eichhorn, Savigny ve Göschen ile birlikte bu okulun görüşlerini yansıtan *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* (Hukuk Bilimi Tarihi) dergisini kurmuş ve birçok önemli makalesini bu dergide yayımlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte*, 4 cilt, 1808-1823, ("Alman Devlet ve Hukuk Tarihi").

- BAKINIZ: SAVIGNY.

EICHLER, August Wilhelm
(1839-1887)

Alman botanik bilgini. Çağdaşları ve kendisinden sonraki botanik bilginlerince yaygın olarak benimsenen bir bitki sınıflandırması hazırlamıştır.

22 Nisan 1839'da Neunkirchen kentinde doğdu, 2 Mart 1887'de Berlin'de öldü. Marburg Üniversitesi'nde matematik ve doğabilimleri okurken botaniğe ve bitkilerin yapısal özelliklerinin araştırılmasına duyduğu ilgi, gelecekteki çalışmalarına yön verdi. 1861'de

üniversite öğrenimini bitirince Münih'e giderek, Brezilya'daki üç yıllık inceleme gezisinden zengin bir bitki koleksiyonuyla dönen ve *Flora Brasiliensis* ("Brezilya Florası") adlı dev yapıtı üzerinde çalışan gezgin ve doğabilimci Karl Friedrich Philipp von Martius'un (1794-1868) özel asistanı oldu. Martius ölünce de, bu 15 ciltlik yapıtı yayıma hazırlama işini tek başına üstlendi.

1865'te Münih Üniversitesi'nde okutman olarak öğretim görevine başladı, 1871'de Graz'daki Technische Hochschule'de, bir yıl sonra da Kiel Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne getirildi. 1878'de Berlin Üniversitesi'ne geçerek botanik ve taksonomi (sınıflandırma ve adlandırma) profesörlüğü ile üniversiteye bağlı botanik bahçesinin yöneticiliğini birlikte yürüten Eichler, 1880'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Eichler, *Flora Brasiliensis* gibi geniş kapsamlı bir çalışmanın yayımlanmasındaki değerli katkıları, 1875-1878 arasında iki cilt olarak yayımlanan ve çiçeklerin karşılaştırmalı morfolojisinde temel kaynaklardan sayılan *Blütendiagramme* ("Çiçeklerin Diyagramı") adlı yapıtı, özellikle de bitki sınıflandırması ve taksonomi alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Bitkileri, suyosunlarını ve mantarları kapsayan tallı bitkiler *(Thallophyta)*, yapraklı karayosunları ile ciğeryosunlarını kapsayan briyofitler *(Bryophyta)*, eğrelti otları, atkuyrukları ve kibritotlarını kapsayan pteridofitler *(Pteridophyta)* ile tohumlu bitkiler *(Spermatophyta)* gibi dört büyük bölüme ayıran, tohumlu bitkileri de ayrıca açıktohumlular ve kapalıtohumlular (çiçekli bitkiler) adı altında bölümleyen Eichler'in sınıflandırması, bugün kullanılan bitki sınıflandırmasının da temelidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Bewegung im Pflanzenreiche*, 1861, ("Bitkiler Dünyasında Hareket"); *Blütendiagramme*, 2 cilt, 1875-1878, ("Çiçeklerin Diyagramı").

- BAKINIZ: CANDOLLE, A. GRAY, JUSSIEU, LAMARCK, LINNAEUS, THEOPHRASTOS.

EICHMANN, Karl Adolf
(1906-1962)

Alman, Nazi polis. II. Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi Katliamı'nın sorumlularındandır.

19 Mart 1906'da Solingen'de doğdu, 31 Mart 1962'de Kudüs'te öldü. Annesinin ölümü üzerine 9 yaşında, mühendis olan babasıyla birlikte Avusturya'ya yerleşti. 16 yaşında öğrenimini yarıda keserek çalışmaya başladı. 1925'te işsiz kaldı ve gittikçe güç kazanan Nazi propagandasının etkisine girdi. 1931'de Avusturya Nasyonal Sosyalist Partisi'ne katıldı. 1933'te Almanya'ya döndü ve SS'e (Schutzstaffel-Koruma Kıtası) girdi. Üç ay sonra Reinhard Heydrich'in yönetimindeki SD'ye (Sicherheitsdienst-Güvenlik Hizmeti) kabul edildi.

1937'de Almanya'da Yahudiler'e yönelik terör yoğunlaşırken Eichmann, 1938'de Viyana'da Yahudi Göçü Bürosu'nun başına getirildi. Batı Avrupa'daki Yahudiler'i Doğu Avrupa'da kurulan toplama kamplarına gönderme ve bu kamplarda yürütülen uygulamalar konusunda birinci derecede sorumluluk üstlendi. 1939'da Yahudiler'in toplu halde yokedilmesini önerdi. Yahudiler'in "hızlı, ucuz ve etkin" biçimde ortadan kaldırılmaları için çareler aradı. 1942'de Heydrich'in ölümünden sonra onun yetkilerini de elinde topladı.

Toplama kamplarında 6 milyona yakın Yahudi'nin öldürülmesinden sorumlu olan Eichmann, Müttefikler'in Almanya'ya girmesinden sonra yakalandı, ancak Nisan 1945'te yurt dışına kaçtı. Mayıs 1960'ta Arjantin'de İsrail ajanlarınca yakalanarak İsrail'e götürüldü. Nisan-Aralık 1961 arasında süren mahkemesi sonunda kitle katliamı düzenlemek suçundan ölüme mahkûm edildi. 31 Mart 1962'de asıldı.

EIERMANN, Egon
(1904-1970)

Alman, mimar. Yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı sonrası Alman mimarlığının çağdaş düzeye gelmesine katkıda bulunmuştur.

29 Eylül 1904'te Berlin dolaylarında Neuendorf'ta doğdu, 20 Temmuz 1970'te Baden-Baden'de öldü. Berlin Teknik Üniversitesi'ndeki mimarlık öğrenimi sırasında dışavurumcu Alman mimarlarından Hans Poelzig'in öğrencisi oldu. 1930'lu yıllarda Berlin'de, 1947'den sonra da Karlsruhe'de mimarlık yaptı. Karlsruhe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ders verdi. 1967'de Münih Olimpiyatları yapıları proje yarışması jürisinin başkanlığını yaptı.

Eiermann genellikle endüstri yapıları tasarlamıştır. Bu türdeki en önemli yapıtı 1951'de Blumberg'de yaptığı fabrikadır. 1958'de Sep Ruf'la (1908) birlikte Brüksel Sergisi'ndeki *Alman Pavyonu*'nu tasarlamış, çevreyle bütünleşmesi açısından çok başarılı bulunan bu yapısıyla uluslararası ün kazanmış ve aldığı çağrılar üzerine yurt içi ve dışında birçok yapı gerçekleştirmiştir. 1959-1962 arasında, Berlin'in bombalanması sırasında yalnızca çan kulesi ayakta kalan *Kaiser Wilhelm Anı Kilisesi*'ni yeniden yapmıştır. Orta Çağ mimarlığını çağrıştıran kuleyi, kendi yaptığı kilisenin çağdaş biçimiyle ustaca birleştirmiştir. Bu yapı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'in simgelerinden biri sayılmıştır. Yapıtlarında İşlevsel Mimarlık akımının etkileri ve 1930'lu yılların uluslararası mimarlığının üslup özellikleri görülür. Eiermann II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nasyonal Sosyalistler zamanında seçmeci bir Yeni Klasikçilik'e yönelmiş Alman mimarlığının çağdaş düzeye gelerek eski saygınlığını kazanmasına katkıda bulunan en önemli mimarlardan biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Fabrika*, 1951, Blumberg; *Alman Pavyonu* (S. Ruf ile), 1958, Brüksel; *Taşkömürü Madenleri Bürosu*, 1958-1960, Essen; *Federal Almanya Büyükelçiliği*, 1958-1964, Washington; *Kaiser Wilhelm Anı Kilisesi*, 1959-1962, Berlin.

EIFFEL, Alexandre Gustave
(1832-1923)

Fransız, mühendis. Çelik yapılarıyla çağdaş mühendisliği olduğu kadar mimarlığı da etkilemiştir.

Gustave Eiffel

15 Aralık 1832'de Burgundiya'da Dijon kentinde doğdu, 28 Aralık 1923'te Paris'te öldü. Liseyi bitirdikten sonra eğitimini Paris'te Politeknik Okulu'nda sürdürmek istedi. Ancak buraya girmek bir ön eğitim gerektirdiğinden École Centrale des Arts et Manufactures'e yazıldı. 1855'te bu okulu kimya mühendisi olarak bitirdi.

Eğitimini tamamladıktan sonra demiryolu mühendisi Charles Nepveu'nun bürosunda çalışmaya başladı. Yapı mühendisliğine yönelmesine neden olan bu ilk çalışması sırasında bu alanın çeşitli sorunlarıyla karşılaştı, uygulamalarını izledi. Yapı mühendisliğinin hemen her alanında büyük bir deneyim sahibi oldu. 1866'da kendi bürosunu kurdu, burada Nougier ve Maurice Koechlin gibi zamanının önde gelen mühendislerini bir araya getirdi. 1870'lerde demiryolu köprüsü yapımında uzmanlaştı. Gerek uyguladığı yöntemler, gerekse bürosunun özenli çalışması kısa bir sürede ününün yayılmasına yol açtı. Fransa'da ve

Yapılarda Demir ve Çelik

Demir daha eski çağlarda da yapıda kullanılmıştır. Ancak taşıyıcı strüktürü oluşturan bir malzeme olarak kullanılmaya başlaması oldukça yenidir. Sanayi Devrimi'nin başlarında demir üretiminde odunkömüründen taşkömürüne geçiş çok ve ucuz demir üretilmesine yol açarak bunu sağlamıştır. Önceleri dökme demir kullanılırken 19. yy'ın ortalarından başlayarak çelik de yapı malzemeleri arasına girmiştir. Bu yüzyılda yapı mühendisliği alanındaki ilerlemeler bu malzemelerin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Demir ve çeliğin ilk kullanımları, istasyon, fabrika, bitki seri gibi yeni malzeme ve yapım yöntemlerinin uygulandığı işlevlerde olmuştur. Taşıyıcı ilk demir strüktür İngiliz mimarlar Abraham Darby ve T.F. Pritchard tarafından İngiltere'de Coalbrookdale'de yapılan köprüdür (1776-1779). Burada dökme demirden oluşturulan kemer taşıyıcılar 30 m'lik bir açıklığı geçerler. Köprü yapımının bu en önemli malzemeleriyle sonradan çok daha uzun köprüler gerçekleştirilmiştir. (1973'te İstanbul Boğazı'nın iki yakasını birleştiren asma köprü 1074 m'lik bir açıklığı geçmektedir.)

Demir ve çelik yüksek taşıma güçleriyle olduğu kadar çok yönlü kullanımlarıyla da önde gelen malzemeler arasında yer alırlar. Cam ile birlikte kullanılmaları önemli aydınlatma sorunları yaratmadan geniş alanların örtülebilmesini sağlar. Demir ya da çelik iskelet taşıyıcılar 19. yy'ın sonlarına doğru yeni bir mimarlık biçiminin, gökdelenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yy'da ise üstün nitelikli çelik direkler ve kablolar ile ağ strüktürler yapılmıştır. Donatı olarak çimento ve betonla birlikte kullanılabilir olmaları da bu malzemelerin taşıyıcı gücünü yükselterek yeni yapım olanakları yaratmıştır. Demir ya da çeliğin taşıyıcı olarak kullanıldığı bazı önemli yapılar şunlardır: Paris'te Théâtre Français (ilk demir çatı konstrüksiyonu, açıklık 26 m), 1786-1790; İngiltere'de Salford'da Dokuma Fabrikası (dökme demir kiriş ve kolonlar), 1801; Paris'te Tahıl Hali (ilk dökme demir kubbe, açıklık 40 m), 1809-1811; İngiltere'de Kew Botanik Bahçesindeki Palmiyeler Evi (çelik-cam konstrüksiyon), 1844-1847; New York'ta Harper ve Kardeşleri Yayınevi (dökme demir cephe öğeleri), 1854; Londra'da St. Pancreas İstasyonu (çelik kemerler ve cam ile oluşturulan çatı konstrüksiyonu, açıklık 78 m), 1863-1868; New York'ta Brooklyn Köprüsü, (19. yy'ın en uzun asma köprülerinden, açıklık 468 m), 1869-1883; Fransa'da Noisiel-sur Marne'da Menier Çikolata Fabrikası (ilk gerçek çelik iskelet), 1871-1872; Şikago'da Home Sigorta Şirketi (çelik iskeletli gökdelenlerin başlangıcı, yükseklik 10 kat), 1883-1885; Paris Uluslararası Sergisi'nde Makineler Salonu (bu tarihe değin üstü örtülen en geniş yapı, açıklık 110 m), 1889; New York'da Empire State Gökdeleni (20. yy'ın en yüksek çelik iskeletli yapılarından, yükseklik 102 kat-381 m), 1931; San Francisco'da Golden Gate Köprüsü (20. yy'ın en uzun asma köprülerinden, açıklık 1280 m), 1937; Münih Olimpik Stadyumu (en büyük ağ strüktürlerden), 1968-1972; ABD'de New Orleans'da Louisiana Salonu (en büyük çelik kubbe, açıklık 207 m), 1975; ABD'de West Virginia'da New River Gorge Köprüsü (en büyük çelik kemer, açıklık 518 m), 1976.

çeşitli ülkelerde yapılar yaptı, danışmanlıklar üstlendi.

Eiffel'in meteorolojiye olan ilgisi ve yapıların rüzgâr etkilerine karşı dayanıklı olması için yaptığı çalışmalar onu, 1900'den sonra aerodinamiğe yöneltti. Hava direncinin uçmayı nasıl etkilediğine ilişkin çalışmalar yaptı. 1911'de uçak yapımında yararlanılabilecek ilk hava tünelini, 1918'de yapımı tümüyle bu tünelle denetlenmiş ilk uçak olan Bréguet LE'yi gerçekleştirdi.

Eiffel'in çalışmaları içinde en önemli yeri demiryolu köprüleri alır. İlk yapıtlarında dökme demir kullanmış, bağlantı noktalarında daha iyi birleşmeler elde etmek amacıyla yeni yöntemler geliştirmiştir. Ancak trenin yaygınlaşması, demiryollarının daha engebeli arazilerden geçirilmesini gerektiriyordu ve bu da daha geniş açıklıklı demiryolu köprüleri anlamına gelmekteydi. Bu sorun karşısında Eiffel dökme demir yerine sanayi üretimi yeni başlamış olan çeliği kullanarak küçük boyutlu profil demirleri bir kafes oluşturacak biçimde perçinlerle birleştirip daha büyük boyutlu taşıyıcılar yaptı. Böylece taşıyıcıların ağırlığı en aza indirilmiş, buna karşılık yüksek bir taşıma gücü elde edilmişti.

Piyasada bulunan hazır profil demirlerinin kullanılmasıyla yapım maliyeti ve süresi azalıyordu. Ayrıca taşınmaları da kolaylaşıyordu. Eiffel bu yöntemi çok çeşitli yapılarda uyguladı.

Çok sayıda düz köprü yaptı. Bunlar görünümlerindeki incelik ve hafiflikle olduğu kadar, çevrelerine uymalarıyla da dikkati çekti. Yapıları oldukça yalındı, düz bir taşıyıcı belirli aralıklarla yerden yükselen ayaklar üstüne yerleştiriliyordu. Ayakların gerektiği kadar sık yapılamadığı uygunsuz zemin koşullarının bulunduğu yerlerde ise, üstünden demiryolunun geçtiği düz taşıyıcıyı bir kemer üstüne oturtma yoluna gitti. En önemli yapıtlarının ikisinde, *Maria-Pia Köprüsü*'yle *Garabit Viadükü*'nde, böyle kemerler kullandı, birincide 160 m, ikincide 165 m gibi o zaman için önemli sayılacak açıklıkları geçti.

Köprülerden başka yapılar için de taşıyıcı strüktürler oluşturan Eiffel, bunlardan bazılarının tasarımını kendi yapmış, bazılarında da başka mimar ve sanatçılarla işbirliğine gitmiştir. Paris'de L.C.Boileau ile birlikte yaptığı *Bon Marché* adlı büyük mağaza bunlardan biridir. Fransız heykelci Frédéric Auguste Bartholdi'nin (1834-1904) tasarladığı ve Fransız hükümetince ABD'ye armağan edilen New York'daki *Özgürlük Anıtı*'nın taşıyıcı iskeleti de Eiffel tarafından yapılmıştır.

En önemli yapıtı ise, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Paris'te düzenlenen uluslararası serginin simgesi olarak yapılan *Eiffel Kulesi*'dir. Bu kule dört ayağa oturan kemerler üstünde incelerek yükselen bir çelik konstrüksiyondan oluşmaktadır. Ayrı yükseklikllerde bulunan üç katında lokantalar, dinlenme ve gözlem yerleri vardır. Kulenin tüm yüksekliği ise zamanının kimi mühendislerince olanaksız görülen 300 m'ye ulaşmaktadır.

Kulenin tasarımına Eiffel'in bürosundaki ünlü mühendisler, Nougier ve Koechlin de katılmışlar, mimarlık sorunlarının çözümünü ise mimar E. Sauvestre üstlenmiştir. 15.000 parça profil demirinin 1.000.000'u aşkın perçinle birleştirilmesinden oluşan yapının montajı 21,5 ayda tamamlanmıştır. Toplam ağırlığı 7.000 tonu bulmaktadır. Kulenin tasarlama ve uygulama aşamalarında 5.300'den fazla ayrıntı çizimi yapılmış, birleşme noktalarındaki oynama payları milimetrenin onda birinden büyük olmayacak bir hassaslıkla hesaplanmıştır.

Yeni bir yapı malzemesi ve yeni bir yapım yöntemi ilk kez böylesine etkileyici ve anıtsal bir yapıda kullanılmaktaydı. Çelik çubuklarla oluşturulan kafesler, büyüklüğüne karşın yapının çok hafif olduğu izlenimini uyandırmakta, yükseldikçe içbükey çizgiler boyunca incelen biçimi de ona büyük bir hareketlilik kazandırmaktadır. Bunlardan daha önemli olan bir başka özelliği, strüktürünün iç ve dış mekânları birbirinden ayıran sınırları ortadan kaldırmasıyla o zamana değin bilinmeyen serbestlikte bir mekân oluşumu yaratmasıdır.

Kulenin yapımı bittikten sonra aralarında mimar ve sanatçıların da bulunduğu bir grup, yapıyı çirkin olduğu gerekçesiyle eleştirmiş, yıkılması için imzalar toplanırken onu güzelleştirmek isteyenler de bu çıplak iskeletin üstünü kaplamayı tasarlayan öneriler ortaya atmışlardır. Yüzyılın başında bakım masraflarının artmasıyla yıkılması yeniden gündeme gelmiş, ancak kulenin üstüne eklenen anten ile kule bir radyo verici istasyonuna dönüştürülerek yıkılmaktan kurtarılmıştır. 1930'da New York'da *Chrysler Binası*'nın yapılmasına değin dünyanın en yüksek yapısı olma özelliğini taşımıştır.

Eiffel'i öteki çağdaşları arasında öne çıkaran, çağına özgü mimarlık sorunlarını sezmiş olması, yapıtlarında her zaman taşıyıcı strüktür ile biçim arasında bir ilişki, bir uyum kurmasıdır. Yapıtlarını bir süre sonra unutulan mühendislik başarıları olmaktan çıkarıp birer sanat yapıtı durumuna getiren, bu yaklaşımıdır. Eiffel çeliğin, çelik konstrüksiyonların kendilerine özgü bir güzelliğinin olabileceğini göstermiştir. Her zaman, kullandığı yapı malzemelerinin özellik ve niteliklerini ayrıntılı biçimde araştırmış, onları yararlı biçimlere dönüştürecek yapım yöntemleri geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Maria-Pia Köprüsü*, 1875-1878, Douro Irmağı üstünde, Porto/Portekiz; *Bon Marché Mağazası* (Louis Charles Boileau ile), 1876, Paris; *Viadük*, 1879, Rio Cris Irmağı Üstünde, Portekiz; *Grabit Viadükü*, 1880-1884, Truyére Boğazı üstünde, Fransa; Özgürlük Anıtı'nın çelik taşıyıcı strüktürü, 1884-1886, New York; *Eiffel Kulesi* (Nougier, Koechlin ve Sauvestre ile), 1887-1889, Paris. **Kitap:** *La tour de 3 cents mètres*, 1900; *La résistance de l'air, examen des formules et des experiences*, 1910.

• **KAYNAKLAR:** E. Schild, *Zwischen Glaspalast und Palais des Illusions*, 1967; H. Straub, *A History of Civil Engineering*, 1964.

BAKINIZ: BESSEMER.

EIGEN, Manfred
(1927)

Alman (FAC) fiziksel kimyacı. Çok hızlı kimyasal tepkimelerin incelenmesine olanak veren "gevşeme" tekniğini geliştirmiştir.

9 Mayıs 1927'de Bochum kentinde doğdu. Göttingen Üniversitesi'nde fizik ve kimya öğrenimini tamamlayıp 1951'de doktora derecesini aldıktan sonra aynı üniversitede bir yıl araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1953'te fiziksel kimya bölümünde görev aldığı Max Planc Enstitüsü'nün 1964'te yöneticiliğine, daha sonra başkanlığına getirildi.

Bir sisteme bir dış etkinin uygulanması ile sistemin buna tepki göstermesi arasındaki çok kısa zaman aralığı olan gevşeme süresi ilk kez 1866'da Maxwell tarafından fiziksel süreçlerde gözlenmişti. 1910'da Nernst gevşemenin kimyasal süreçlerde de var olduğunu göstermiş, on yıl sonra ise Einstein bu olgunun çeşitli kuramsal yönlerine ilişkin bir çalışma yapmıştı. Ancak, kimyasal gevşemenin bir laboratuvar tekniği olarak kullanılabilirlik kazanması Eigen'in 1954'teki araştırmalarından sonra gerçekleşebildi.

Kimyasal tepkimelerde moleküller arasında elektron ve proton alışverişi gibi temel aşamalar, saniyenin binde birinden daha kısa bir süre içinde gerçekleşir. Ancak, tepkimeye girecek maddelerin karıştırılması için gereken uzun ön hazırlık süresi de tepkime süresine eklendiğinden, böylesine yüksek düzeydeki tepkime hızlarının ölçülmesi 1950'lerden önce olanaksızdı. Eigen, 1954'te tasarladığı bir deneyde, karıştırma yoluyla tepkimeyi başlatmak yerine, tedirgin ederek denge durumunu bozduğu bir sistemin "gevşeyerek" yeniden denge durumuna geçmesi için gereken süreyi, dolayısıyla çok yüksek tepkime hızlarını ölçmeyi başardı.

Eigen'in "gevşeme" tekniklerinde, tepkimeye giren maddeler genellikle elektrik iletkeni bir çözeltide çözünmüştür. Denge durumunu bozmak için ya çözeltiye kısa süreli bir elektrik akımı gönderilir ya da sıcaklık, hidrostatik basınç ve elektrik alanı yoğunluğunda belli bir değişiklik yaratılır. Denge durumu bazen yalnızca bir kez, bazen sürekli tedirgin edilen bir sistemin gevşeme süresi spektrometri ya da ısı iletkenliği yoluyla ölçülebilir.

1960'tan sonra bu ölçüm yöntemlerini moleküler biyoloji tepkimelerine uygulayan Eigen, ışıma kimyası, enzim tepkimeleri ve polipeptitlerin dönüşüm mekanizmalarının anlaşılmasında değerli veriler sağlayan çalışmaları nedeniyle 1967 Nobel Kimya Ödülü'nü Norrish ve Porter ile bölüşmüştür.

• BAKINIZ: EINSTEIN, MAXWELL, NERNST, NORRISH, G.PORTER.

EIJKMAN, Christiaan
(1858-1930)

Hollandalı hekim, fizyoloji ve bakteriyoloji uzmanı. İnsan sağlığında beslenmenin önemini vurgulayan ve vitaminlerin bulunmasıyla sonuçlanan çalışmaların öncülüğünü yapmıştır.

11 Ağustos 1858'de Nijkerk'in Gelderland kasabasında doğdu, 5 Kasım 1930'da Utrecht'te öldü. 1883'te Amsterdam Üniversitesi'nden tıp diplomasını alıp, aynı yıl askeri hekim olarak ülkesinin Güney Çin Denizi'ndeki sömürgelerinden Hollanda Hindistanı'na gönderildi. İki yıl sonra ağır bir sıtmaya yakalanınca, Hollanda'ya dönerek bakteriyoloji çalışmalarına başladı. 1886'da, Hollanda'nın Güney Asya'daki sömürgelerinde önemli boyutlara ulaşan beriberi salgınlarının nedenlerini araştırmak üzere görevlendirilmiş iki kişilik bir ekibe katılarak Batavia'ya (bugünkü Cakarta) gitti. 1896'da, pirinç kabuğunda bulunan bir maddenin beriberi hastalığını önlediğine inanmış olarak ülkesine döndü ve iki yıl sonra Utrecht Üniversitesi'nde halk sağlığı kürsüsüne atandı. Otuz yıl süren bu görevi sırasında pek çok araştırma projesini yöneten Eijkman'ın beriberiye ilişkin bulgularının önemi, sonraki çalışmaların ışığında yeniden değerlendirildiğinden, 1929 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü Eijkman ile Hopkins'e verildi.

Kimi kez duyu bozukluklarıyla başlayıp bacaklarda felçle sonuçlanan, kimi kez sağ kalp yetmezliği ve solunum güçlüğü gibi belirtilerin eşlik ettiği yaygın ödemlerle ortaya çıkan beriberi hastalığının nedenlerini araştırmak üzere Batavia'ya gittiklerinde, Eijkman ve çalışma arkadaşlarının amacı, hastalık yapıcı mikroorganizmayı bulup tanımlamaktı. Yeni gelişen bakteriyolojinin parlak başarılarından sonra, tıp dünyasında bütün hastalıkların mikroorganizmalardan ileri geldiği kanısı yerleşmişti ve salgın beriberinin de bu tür bir bulaşıcı hastalık olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Nitekim üç araştırmacının, beriberi felçlerinden sinir iltihabının (polinevrit) sorumlu olduğunu kanıtlamaları, polinevritlerin de bir tür mikrokoküsün salgıladığı toksinden ileri geldiğini açıklamaları bu kanıyı iyice güçlendirdi. Bu nedenle, ekibin öbür iki üyesi Hollanda'ya döndükten sonra laboratuvarın başına geçen ve araştırmalarını sürdüren Eijkman'ın beriberi tedavisini bulmasında rastlantıların büyük payı vardır.

Daha önceki bulgularına ve vardıkları sonuçlara dayanarak deneylerini sürdüren Eijkman, hastalıklı insanların kanından ayırdığı mikrokoküsü bazı hayvanlara şırınga ederek hastalık aşılamaya çalışmış, ancak başaramamıştı. O sıralar laboratuvardaki bazı kümes hayvanlarında, beriberiye benzer belirtiler gösteren bir hastalık başladı. Bir süre sonra hasta hayvanların kendiliğinden iyileştiğini ve aralarına katılan sağlam hayvanların da hastalığa yakalanmadığını gözlemleyen Eijkman, hayvanların hastalanma ve iyileşme dönemlerindeki koşulları inceledi ve tek değişikliğin beslenme biçimi olduğunu gördü. Önceleri yakındaki hastanenin pilav artıklarıyla, dolayısıy-

la kabuksuz ve işlenmiş pirinçle beslenen hayvanlara sonradan, yem olarak kullanılan çeltik (kabuklu pirinç) verilmişti. Böylece, Eijkman, pirinç kabuğunda bulunan bir maddenin beriberiyi önlediğini, hatta tedavi ettiğini düşündü ve önce kabuksuz, sonra kabuklu pirinçten oluşan iki ayrı beslenme rejimiyle bu yargısını kanıtladı. Ancak, beriberinin mikroorganizmalardan ileri gelen bulaşıcı bir hastalık olduğu yolundaki ilk kanısını uzun yıllar değiştirmedi ve hastalık nedeninin beriberi mikrokoküsünce salgılanan bir toksin olduğuna, pirinç kabuğunda bulunan bir antitoksinin de bu hastalık yapıcı maddeyi etkisiz kıldığına inandı.

1901'de, Batavia'da Eijkman ile birlikte çalışmış olan araştırmacılardan Gerrit Grijns'ın, beriberinin bir toksinden değil vücutta belli bir maddenin eksikliğinden ileri geldiğini öne sürmesi, ardından Hopkins' in araştırmalarıyla bu savın doğrulanması ve yetersiz beslenmenin de hastalık nedeni olabileceğinin anlaşılması Eijkman'ın bulgularına yeni bir anlam kazandırmıştı. 1911'de de Polonya asıllı ABD'li biyokimyacı Casimir Funk (1884-1967), pirinç kabuğunda bulunan ve eksikliği beriberi hastalığına yol açan amin yapısındaki bu maddeyi tanımlamak için ilk kez "vitamin" terimini kullandı. Bugün B_1 vitamini (tiamin) adıyla bilinen bu madde 1926'da yalıtılarak sentez yoluyla elde edildi.

Beslenmenin biyokimyasal yönünün önem kazanmasına ve vitamin kavramına ulaşılmasına ortam hazırlayan Eijkman'ın çalışmaları, tıpta yeni bir dönemin başlangıcı sayılır.

• BAKINIZ: BEHRING, ELVEHJEM, F.G. HOPKINS, R. KOCH, PASTEUR.

EINSTEIN, Albert
(1879-1955)

Almanya doğumlu, ABD uyruklu fizikçi. 20.yy'ın başlarında geliştirdiği özel ve genel görelilik kuramlarıyla Newton'dan sonra fizikte en köklü devrimi gerçekleştirmiştir.

14 Mart 1879'da Almanya'nın Ulm kentinde doğdu, 18 Nisan 1955'te ABD'nin New Jersey Eyaleti'nin Princeton kentinde öldü. Babası Hermann Einstein Münih'te küçük bir elektrokimya atölyesi işletiyordu. Aynı kentteki bir Katolik okulunun tek Yahudi öğrencisi olarak ilköğrenimini bitiren Einstein Luitpold Gymnasium'una yazıldı. Ancak, ailesi parasal sorunlar nedeniyle Milano'ya göç etmeye karar verince, öğrenimi yarım kaldı. Bir yıl sonra yükseköğrenim için Zürich'teki Eidgenössische Technische Hochschule'ye (ETH) başvurdu. Lise diploması olmadığından giriş sınavlarına katıldı, ama matematik dışındaki konularda geçerli notu alamadı. Bunun üzerine, Aarau'daki bir lisede bir yıl okuyarak diplomasını alıp 1896'da ETH'nin fizik ve matematik öğretmeni yetiştiren bölümüne yazıldı. 1900'de bitirdiği bu okulda asistan olarak kalmayı istediyse de

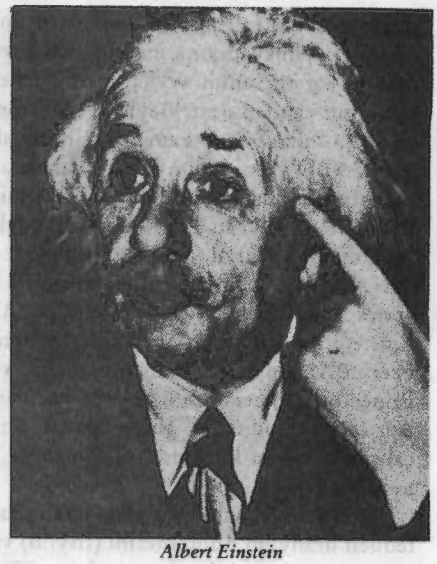

Albert Einstein

başvurusu geri çevrildiğinden bir süre özel öğretmenlik gibi geçici işler yaptı. İsviçre yurttaşı olduktan sonra 1902'de Bern'deki patent ofisine "üçüncü sınıf teknik uzman" olarak girdi. 1903'te Mileva Maric ile yaptığı evliliğinden iki oğlu oldu. 1909'a değin patent ofisindeki görevini sürdüren Einstein, çığır açıcı nitelikteki ilk makalelerini 1905'te yayımladı. Molekül boyutlarının hesaplanmasına yönelik bir çalışmasını Bern Üniversitesi'ne sunarak 1908'de "Privatdozent" olma hakkını aldı. Üniversite öğretim üyeliği için bir yıl ders vermek zorunluluğu olduğundan, patent ofisindeki görevinin yanı sıra bir yıl süreyle Bern Üniversitesi'nde ders verdi. 1909'da Cenevre Üniversitesi'nin onur doktorasıyla ödüllendirilen, aynı yıl Zürich Üniversitesi'nin kuramsal fizik kürsüsünde öğretim üyeliğine getirilen Einstein, 1911'de kuramsal fizik profesörü ve kürsü başkanı olarak Prag'daki Alman Üniversitesi'ne geçti. 1912'de aynı unvan ve görevle ETH'ye döndü. İki yıl sonra, Max Planck ve Walter Nernst'in ısrarlarıyla bu görevden ayrılarak, Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde fizik bölümünün yöneticiliğini ve Prusya Bilimler Akademisi'nde profesörlük görevini üstlendi. O yıl başlayan I. Dünya Savaşı sırasında, Almanya'daki savaş yanlısı gösterilere karşı çıktı; Romain Rolland' ın barış çağrısına ve eylemlerine içtenlikle katıldı. 1917'de ilk karısından ayrılarak Elsa adlı bir akrabasıyla evlendi.

1915'te açıkladığı genel görelilik kuramıyla, bilim dünyası dışında da büyük bir ilginin odağı olan Einstein, önceleri en milliyetçi Almanlar'ın bile saygısını kazanmışken, savaştan sonra Yahudi oluşu göze batmaya başladı. Özellikle fizikçi Lenard'ın çabalarıyla "Yahudi bilimi" olarak nitelendirilen görelilik kuramlarına karşı gelişen tepki ve eleştiriler, Eddington'ın bu kuramları destekleyen sonuçlarına karşın, Nobel Ödülü komitesini bile etkiledi. Nitekim 1921 Nobel Fizik Ödülü'nün Einstein'a verilmesinde, bilim çevrelerinde görelilik kuramından çok daha fazla tepki gören fotoelektrik kuramı gerekçe olarak gösterilirken, görelilik kuramları "matematiksel fiziğe katkıları" sözlerinin ardında gizlenmişti.

Öğretim görevi ve barış çabaları

ti'nde görev alan Einstein, barışı korumada ciddi bir etkinliği olamayacağına inandığı bu kurumdan ayrılmasına karşın, umut verici gördüğü her türlü barış çabasının candan destekleyicisi oldu. Berlin'deki görevi sırasında zaman zaman çeşitli akademik geziler yaptı, ABD'ye ve Japonya'ya gitti. Bu arada, düzenli aralıklarla Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde konferanslar veriyordu. 1930'da ABD'deki California Institute of Technology'de konuk profesör olarak bir ders yılı geçirdi. Bu kuruluştan her yıl altı ay ders verme önerisi alıp 1932'de yeniden ABD'ye giden Einstein, birkaç ay sonra Hitler'in iktidara gelmesi üzerine Almanya'ya dönmemeye karar verdi. Aynı yıl Princeton Üniversitesi'nde yeni kurulan Institute of Advanced Studies'de görev alarak ölünceye değin çalışmalarını bu kurumda sürdürdü ve 1940'ta ABD uyruğuna geçti.

1938'de Almanya'da Otto Hahn tarafından keşfedilen uranyum bölünmesini (fisyon) ve bunun silah yapımına yansıyabilecek sonuçlarını öğrenen Einstein ertesi yıl fizikçi Szilard, Wigner ve Teller'ın ısrarlarıyla ABD başkanı Roosevelt'e bir mektup yazarak yeni bir dünya savaşını engelleyebilmek için atom bombasının Almanya'dan önce ABD'de yapılması gerektiğini bildirdi. Almanya'nın yenilgisinden sonra, ABD'nin atom bombası kullanmaması için bu kez yalnız Szilard'ın uyarısıyla 1945'te yazdığı mektup ise, o sıralar ölen Roosevelt'in masasında açılmamış olarak bulundu. Einstein, gerek ilk mektubu, gerek $E=mc^2$ bağıntısı nedeniyle "atom bombasının babası" diye anılarak sert eleştirilere hedef olduysa da, ne uranyumun bölünmesinde onun formülünden yola çıkılmış, ne de kendisi doğrudan bombanın yapımı çalışmalarına katılmıştı. Savaştan sonra da, Bertrand Russell'ın yanında yer alarak nükleer enerjinin askeri amaçlarla kullanımını engellemek ve barışı korumak için yoğun bir çaba harcadı. 1920'lerde Haim Weizmann ile birlikte ABD'yi dolaşarak İsrail'in kuruluşunu desteklemiş olan Einstein, 1952'de Weizmann'ın ölümü üzerine kendisine önerilen İsrail cumhurbaşkanlığını kabul etmedi. Einstein'ın anısına, ölümünden bir süre sonra keşfedilen yeni bir elemente onun adı verildi.

Fotoelektrik olayı

Einstein'ın bilimsel çalışmaları, ısıl (termik) olayların atom düzeyindeki özellikleri, kuvantum fiziği, özel ve genel görelilik kuramları olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. İlk üç konuya ilişkin çalışmalarını 1905'te *Annalen der Physik* dergisinde yayımlamış, genel görelilik kuramını ise 1915'te açıklamıştır. Isıl olaylara ilişkin ilk çalışmalarında, Boltzmann ve Maxwell'in temellerini attığı istatistik mekaniğin fiziksel sonuçlarını araştıran Einstein, bu kuramcıların yararlandığı "olasılık" kavramının fiziksel anlamını yorumlamış ve Gibbs'in 1902'deki çalışmasından habersiz olarak, onunla aynı sonuçlara varmıştı. 1905'te yayımladığı "Die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme gefordete Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen" ("Durağan Bir Sıvı İçindeki Asılı Taneciklerinin Isının Moleküler Kinetik Kuramı Çerçevesindeki Hareketleri Üstüne") başlıklı ikinci makalesinde, maddenin genel ve gözlenebilir özelliklerinden yararlanarak moleküllerin büyüklüğünü ve sayılarını belirlemenin yollarını gösterdi. 1827'de botanik bilgini Robert

Brown hareketi

tozlarının gelişigüzel hareketler yaptığını gözlemlemiş, ancak, "Brown hareketi" diye adlandırılan ve asılı halindeki tüm küçük tanecikler için geçerli olduğu anlaşılan bu olgunun nedeni açıklanamamıştır. Einstein bu olguyu, sıvı moleküllerinin taneciklere her yönden gelişigüzel çarpmalarının sonucu olarak yorumladı. Bu yorum istatistik mekaniğin sonuçlarıyla birleştirilip taneciklerin hızı, ortalama hareketi ve boyutları ölçüldüğünde, sıvı moleküllerinin sayısal yoğunluğunu ve boyutlarını saptamak olanaklıydı. Jean Perrin, Einstein'ın bu kuramsal çalışmasının ışığında 1908-1910 arasında gerçekleştirdiği deneylerle, atomun boyutları konusunda ilk güvenilir ölçümleri yaptı. Böylece Dalton'un atom kuramından yaklaşık bir yüzyıl sonra, Wilhelm Ostwald gibi en tutucu karşıtları bile maddenin atom yapısını benimsediler.

Einstein'ın kuvantum fiziği alanındaki ilk önemli çalışması, fotoelektrik olayını incelediği ve 1905'te yayımladığı "Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes bettreffenden heuristischen Gesichtspunkt" ("Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş") başlıklı makalesidir. 19. yy sonlarında Hertz'in açıkladığı ve Lenard'ın genel özelliklerini tanımladığı fotoelektrik olayında, metaller üstüne düşen ışık iyonlaşmaya yol açarak bir elektrik akımı oluşturur. Ancak bu olayın gerçekleşmesi ışığın şiddetine değil frekansına bağlıdır. Frekansı belli bir değeri aşmadıkça en kuvvetli ışıkta bile böyle bir olay gözlenmezken, frekansı bu sınırın üstünde olan en zayıf ışık elektrik akımı doğurabilir. Einstein, bir bilmece niteliğindeki bu olayı açıklamak için, Planck'ın ortaya attığı "ışık kuvantumu" kavramından yola çıktı. Planck 1900'de kendisinden önce Wien ve Rayleigh gibi kuramcıların uğraştığı "ışıksız" ya da "kara cisim" ışımasını açıklarken, enerjinin süreksiz olduğu varsayımını ortaya atmış ve atomlar arası enerji alışverişinin $h.f$ değerindeki (h, Planck sabiti, f, frekans) kuvantumlar biçiminde gerçekleştiğini öne sürmüştü. Işığın dalga ve parçacık özelliğindeki ikili yapısını vurgulayan Einstein, bu kesintili ya da "paketler" halindeki enerji alışverişinin ışığın maddeyle etkileştiğini her durumda geçerli olduğunu savundu. Fotoelektrik olayında bu enerji paketlerinin ortaya çıkışı gelen ışığın frekansına bağlıydı ve metal elektronlarının serbest kalarak iyonlaşabilmesi için ışık enerjisini bir defada almaları gerekiyordu. Atoma bir mermi gibi çarparak elektronunu koparan, sonradan Lewis'in "foton" diye adlandırdığı bu ışık enerjisi kuvantumlarıydı. Gelen kuvantumun enerjisi, yani ışığın frekansı elektronun bağını koparmaya yeterli değilse, elektron bu durumdan etkilenmeyecek, yeterliyse serbest kalacaktı. Eğer enerji gerekenden fazlaysa, maddeden kopan elektron bunu kinetik enerji olarak kullanıp belli bir hız kazanacaktı. Bu açıklamaya göre, gelen ışığın frekansı arttıkça çıkan elektronların hızı artıyordu. Işığın frekansı elektronların hızını belirlerken, şiddeti de kuvantum miktarını etkiliyordu. Başka bir deyişle, ışığın şiddeti arttıkça metalin üzerine düşen kuvantumların sayısı çoğalacak, böylece daha çok sayıda elektronu metalden koparak daha yüksek bir akıma yol açacaktı. Kendi kuvantum kuramını bile fiziğin klasik yapısı içine

1915'te Robert Millikan'ın yaptığı ölçümler, elektron hızlarının frekansa ve metalin türüne göre değiştiğini, sonuçların da Einstein'ın kuramına tam uygunluk gösterdiğini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koydu.

Einstein'ın, özel görelilik kuramına ilişkin "Zur Elektrodynamik bewegter Körper" ("Hareketli Cisimlerin Elektrodinamiği") adlı ilk makalesi, belki matematiksel sonuçlarıyla büyük bir yenilik değildi ama, elektromanyetik olguları açıklayan Maxwell yasalarına yeni bir bakış açısı getiriyordu. Gerçekten de, 20.yy biliminden çok 19.yy biliminin bir parçası olan "görelilik" kavramını elektromanyetik olayların sınırını aşacak biçimde genelleştiren Einstein olmuştur. Maxwell'in, elektrik ve manyetik olayları ortak bir kuram çerçevesinde birleştirerek, bu kuramdan boşlukta ışık hızıyla yayılması gereken elektronların varlığını çıkarsamasından sonra, ışığın da dalga yapısında olduğu görüşü benimsenmeye başlanmıştı. Işık boşlukta yayılamayacağı için de, madde dışındaki tüm boşluğu dolduran ve "esîr" ya da "eter" denilen, ağırlıksız, esnek bir ortamın var olduğu kabul edilmiştir. Ancak, 1887'de Albert Michelson ve Edward Morley'in ustalıkla gerçekleştirdikleri ünlü deneyin, Yer'in Güneş çevresindeki yüksek dönme hızı nedeniyle çıkması beklenen "esîr rüzgârları"nın ışığın yayılmasını hiç etkilemediğini göstermesi bu varsayımla çelişiyordu. Michelson-Morley deneyini yorumlayarak esîr kavramıyla bağdaştırmaya çalışan Fitzgerald ve Lorentz, hareket halindeki tüm cisimlerin hız doğrultusunda büzülerek kısaldığını öne sürdüler. Ayrıca Lorentz, Yer'le birlikte dönen bir gözlemci için, hareketsiz olan bu esîr ortamındaki herhangi bir yer değiştirme hareketini gözlemlemenin olanaksızlığını açıklamış ve göreli harekette, gözlemcinin konumu ile ölçülecek zaman aralıklarını da hesaba katan dönüşüm denklemlerini vermişti. Fitzgerald ve Lorentz'ın görüşlerini ortak matematiksel temellere oturtan Poincaré ise, tüm hareketler için geçerli olabilecek mutlak ve değişmez bir referans sisteminin var olamayacağını, gerçekte her hareketin göreli olduğunu varsaymıştı. Bu yaklaşımlardan yola çıkan Einstein, makalesinde vardığı sonuçların tümünü postulat niteliğindeki iki temel ilkeye dayandırdı: "mekanik denklemlerinin geçerli olduğu her referans sisteminde, elektro-dinamik ve optik için de aynı yasalar geçerlidir" ve "ışık, kendisini yayan cismin hareketinden bağımsız olarak, boşlukta her zaman aynı ve belirli *c* hızıyla yol alır". Bu ilkelerden de, birbirine göre hareket halinde olan iki gözlemcinin, hızları sabitse, iki ayrı yerde gerçekleşen iki olay arasında geçen süreyi aynı biçimde değerlendiremeyecekleri sonucunu çıkardı. Gözlemcilerden biri bu iki olayı aynı anda, yani eşzamanlı olarak gördüğünde, öbürünün olayları mutlaka bir zaman aralığıyla gözlemesi gerekiyordu. "Eşzamanlığın göreliliği" denilen bu olgunun nedeni, olayların gerçekleştiğine ilişkin en hızlı belirti olan ışığın hızının her iki gözlemci için de aynı ve sonlu olmasıydı.

Einstein'dan çok önce de fizikte sağlam bir yeri olan, ancak yalnız mekanik olaylarına uygulanan "Galilei göreliliği"nin sınırlarını zorlayan bu yeni görelilik kuramının getirdiği en çarpıcı olgu, kuşkusuz "kütle ile enerjinin eşdeğerliliği"dir. $E=mc^2$ (*E*, enerji; *m*, kütle; *c*, ışık hızı) bağıntısıyla simgelenen bu olgu, bir cismin hızı arttıkça kazandığı kütle fazlasını, o cismin kazandığı kinetik enerjiyle açıklar. Her enerjinin bir kütlesi vardır, kütle ya da madde de bir enerji biçimidir; dolayısıyla kütle ve enerji, aynı şeyin iki değişik biçimde ortaya çıkışını simgeleyen eşdeğerli iki kavramdır. Örneğin, ışık yayan bir cisim "enerjinin korunumu" yasası uyarınca kütlesinden yitirecek, bu yitirilen kütleyi ise ışık enerji biçiminde taşıyacaktır. Einstein, maddenin enerjiye, enerjinin de maddeye dönüşeceğini vurgulayan bu ilkenin, o günlerde niteliği bütünüyle anlaşılamamış olan radyoaktif tepkimelerde de gözlemlenebileceğine dikkati çekmişti. Nitekim 1932'de Cockcroft ve Walton'ın proton hızlandırıcısında yaptıkları ölçümler, çekirdek tepkimelerinde açığa çıkan enerji ile kütle farkları için birbirine çok yakın değerler vererek Einstein'ın kuramsal sonuçlarını doğruladı.

Kütle ile enerjinin eşdeğerliliği

Özel Görelilik Kuramı

Özel görelilik kuramıyla varılan uzunluk kısalması, saat yavaşlaması, kütle değişmesi gibi "sağduyuya aykırı" sonuçlar, günlük yaşamda karşılaşılan olağan hızların en yüksek düzeyi için bile algılanamazken, ışık hızına (300.000 km/sn) yakın hızlar söz konusu olduğunda anlamlı boyutlara ulaşır. Bu kuramla, yalnızca göreli (bağıl) hareketin olanaklı olduğunu ortaya koyan Einstein, doğrudan sonuçlarıyla gözlenmesi olanaksız herhangi bir olgunun gerçekle ilgisi olamayacağını da vurguluyordu.

1907'de enerji ile kütlenin eşdeğerliliğini daha da genelleştiren Einstein, bağıl hızın sabit ivmeyle birlikte değiştiği hareketlere görelilik ilkelerini uygulayarak, düzgün bir kütle çekimi alanı ile sabit ivmeli hareketin gözlemcide aynı etkiyi uyandırdığını, bu nedenle şiddetli çekim alanlarının ışığı saptıracağını ve saatleri yavaşlatacağını öne sürdü. 1908'de matematikçi Hermann Minkowski, özel göreliliğin matematiksel yapısının, her biri aynı nitelikteki dört boyutlu bir "uzay-zaman" kavramına uyduğunu göstererek, bu kavramı dördüncü bir boyut olarak kurama katmıştı. 1911'den sonra Einstein, ETH'den sınıf arkadaşı Grossman'ın da yardımıyla, kütle çekimine ve ivmeli sistemlerdeki göreliliğe sağlam bir temel ararken, özellikle ivmeye yol açan çekim kuvvetinin etkisini (düşen cisimler örneğinde olduğu gibi) göz önüne aldı. Bu yaklaşım, 1915'te Prusya Bilimler Akademisi'nde verdiği iki konferansla son biçimini açıkladığı ve 1916'da "Grundlagen der allgemeinen Relativitätstheorie" ("Genel Görelilik Kuramının Temelleri") adlı makalesinde yayımladığı "genel görelilik" kuramının doğuşuydu. Temel olarak ele alındığında, özel görelilik kuramı fiziğe yeni bir zaman kavramı getirerek, Newton mekaniğinin yalnızca düşük hızlar için geçerli olan, ışığa yakın hızlarda ise yetersiz kalan yaklaşık bir mekanik dizgesi olduğunu göstermişti. Çekim kuvvetinin etkisini de kapsamına alan genel görelilik kuramı ise, yalnız Newton fiziğinden değil Eukleides geometrisinden kopuşu simgeliyordu. Minkowski'nin getirdiği "düz", yani Eukleides tipi dört boyutlu uzay-zamanın yerini, Riemann tipi "eğri" bir uzay-zaman tanımı almıştı. Çekim alanının, dolayısıyla eğriliğin "sıfır" olduğu düz uzay-zamanda cisimler hiçbir kuvvetin etkisi altında olmadan doğru çizgiler boyunca yol alırken, büyük kütlelerin çevresindeki çekim alanının etkisiyle çökmüş, eğri ve sonlu

Genel görelilik kuramı ve Uzay-Zaman kavramı

uzayda cisimlerin yörüngelerini belirleyen kuvvetler değil uzayın eğriliğidir.

Kuram bu biçimiyle, Newton fiziğinden yalnızca biçimsel olarak değil, bazı yeni sonuçları bakımından da ayrılıyordu. Işığın, büyük kütleli cisimlerin yakınından geçerken sapması ve bu özellikteki cisimlerce salındığında frekansının değişmesi Newton fiziğinin veremediği sonuçlardı. Einstein, belirli yıldızlardan gelen ışığın Güneş'in yakınından geçerken gösterdiği sapma açısını, zaman yavaşlamasını da hesaba katarak 1,7 saniye olarak hesaplamıştı. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra İngiliz astrofizikçisi Arthur Eddington, tam Güneş tutulması sırasında Güneş'in çevresindeki yıldızların konumunu fotoğrafla saptayıp, altı ay sonra Güneş'in etkisinin en az olduğu konumda çekilen fotoğraflarla karşılaştırarak, sapmayı 1.76 saniye olarak belirledi. Bu olay Einstein'ın kuramını doğrulayan ve ününü tüm dünyaya yayan en önemli kanıt oldu.

Öte yandan, Newton dinamiğine ve çekim yasasına göre, gezegen yörüngelerinin elips biçiminde ve kapalı olması gerekirken, Merkür'ün yörüngesinde bir açıklık olduğunu ve gezegenin Güneş'e en yakın olduğu noktanın (günberi noktasının) 100 yılda 43 saniyelik bir ilerleme gösterdiğini yıllar önce Le Verrier saptamıştı. Genel göreliliğin doğal bir sonucu olarak aynı değeri bulmak, Einstein için gerçek bir mutluluk kaynağı oldu. Kuramın öngördüğü bir başka olgu da, beyaz cüceler gibi çok yoğun kütleli yıldızlardan yayılan ışığın frekansında, kırmızıya doğru çok hafif bir kayma gözlemleneceğiydi. Kütle çekiminin etkisinden kaynaklanan bu "kırmızıya kayma" olayı 1959'da laser ışınlarıyla yapılan bir deneyde ölçülerek, demir 57 yapay radyoizotopun yaydığı gamma ışınlarındaki frekans kaymasının Einstein'ın hesaplarına uyduğu kanıtlandı.

Einstein, 1915'ten sonra çalışmalarının neredeyse tümünü genel görelilik kuramı üzerinde yoğunlaştırdı. Kuramın matematiksel yapısını irdeleyerek yaklaşık çözümlerini ve buçözümlerin fiziksel anlamlarını bulmaya uğraştığı bu dönemde, bir yandan kuramı evrenin tümüne uyarlarken, bir yandan da elektromanyetik alanı uzay-zaman geometrisi içine katarak bir "birleşik alan kuramı" geliştirmeye çalıştı.

Einstein, 1917 ve 1924'te atom fiziğine iki önemli dönüş yaptı. Önce, bir ışıma alanıyla etkileşen atomların aldıkları enerjiyi dışarı verirken, yalnız "kendiliklerinden" değil, dış ışınların etkisiyle "uyarılmış" olarak da ışın saldıklarını öne sürdü. Böylece Planck'ın ışıma yasasına yeniden ulaştı. Bu görüş, yıllar sonra gerçekleştirilen "laser" ve "maser"in temel çalışma ilkesidir. 1924'te ise Bose adlı bir Hintli fizikçi ışımayı, artık "foton" diye adlandırılan ışık kuvantumlarından oluşmuş bir gaz olarak düşünüp, Planck yasasını bu kez istatistiksel olarak yeniden elde etmiş ve bu çalışmasını Einstein'a göndermişti. Bose'nin yönteminin önemini gören Einstein, gerçek gaz atomlarının da dalga özelliği gösterebildiği varsayımıyla, belli gazlar için, bugün Bose ve Einstein'ın adlarıyla anılan istatistik mekaniğini geliştirdi. Bose-Einstein kuvantum istatistiğinin en ilginç sonucu, mutlak sıfır sıcaklığına yaklaşıldığında, sıvılaşan tüm gaz moleküllerinin olabilecek en düşük enerji durumuna yığılarak önemli bir davranış değişikliği göstermesidir. Bu davranış değişikliği "üstün akışkanlık" ve "üstün iletkenlik" olaylarında gözlemlenebilir. Bu yaklaşımında olasılık kavramı çok önemli rol oynamakla birlikte, Einstein, Born'un kuvantum mekaniğine getirdiği temel olasılıkçı yorumu benimsemedi. Bu yorumu savunan Kopenhag Okulu'nun en ateşli temsilcilerinden Niels Bohr ile aralarındaki ünlü tartışmada Einstein "Tanrı zar atmaz" görüşüyle Bohr'a karşı çıkarken, Bohr'un Einstein'a yanıtı "Tanrı'nın ne yapacağına biz karar veremeyiz" olmuştu.

Bose-Einstein Kuvantum İstatistiği

Fizikte köklü bir devrim yaratan özel ve genel görelilik kuramları bilim adamlarınca bile güç anlaşılır bulunsa da, Einstein tüm yaşamı boyunca hep en yalını aradı. Geliştirdiği kuramlar alışılmışa ters düştüğü zaman bile, olayları böyle açıklamanın beklenenden çok daha yalın ve genel sonuçlar doğurması, inancının en büyük desteği oldu. Üç ayrı ülkenin yurttaşlığında iki dünya savaşının acılarını yaşayan, tüm insanlığı tehdit eden Nazi tehlikesine karşı barışı korumanın tek yolu olarak gördüğü atom bombasının Hiroşima ve Nagasaki'de binlerce insana barış yerine ölüm götürdüğünü görmenin acısını unutamayan Einstein'ı, gelecek yüzyıllar yalnızca en büyük bilim adamlarından biri olarak değil, barışseverliğin simgesi olarak da anacaktır.

- YAPITLAR (başlıca): *Relativity, the Special and the General Theory: A Popular Exposition*, 1920, (İzafiyet Teorisi, 1976); *The Meaning of Relativity*, 1921, ("Göreliliğin Anlamı"); *The World As I See It*, 1934, ("Gördüğüm Dünya"); *The Evolution of Physics* (L. İnfeld ile Birlikte), 1938 ('Fiziğin Evrimi, 1972); *Ideas and Opinions*, 1954, ("Düşünceler ve Görüşler").
- KAYNAKLAR: J. Bernstein, *Einstein*, 1971, (Einstein, 1982); C. Kuznetsov, *Einstein*, 1965; B. Russell, *The ABC of Relativity*, 1925; P. A. Schilpp (der.), *Albert Einstein: Philosopher Scientist*, 1951.

- BAKINIZ: BOHR, BOLTZMANN, BORN, S. N. BOSE, de BROGLIE, R. BROWN, DIRAC, EDDINGTON, FERMI, G. F. FITZGERALD, GAUSS, GIBBS, HAHN, HEISENBERG, HELMHOLTZ, HOYLE, HUBBLE, KEPLER, LENARD, LORENTZ, MAXWELL, MICHELSON, MILLIKAN, H. MİNKOWSKİ, NERNST, I. NEWTON, W. OSTWALD, PERRIN, PLANCK, H. POINCARÉ, J. W. S. RAYLEIGH, RIEMANN, SCHRÖDINGER, SZILARD, TELLER, TOWNES, WEINBERG, WIEN.

EINTHOVEN, Willem
(1860-1927)

Hollandalı hekim, fizyoloji uzmanı. Kalp hastalıklarının tanısında yeni bir dönemi başlatan elektrokardiyografın bulucusudur.

21 Mayıs 1860'ta, o zamanlar Hollanda'nın sömürgesi olan Endonezya'nın Cava Adası'ndaki Semarang kentinde doğdu, 28 (ya da 29) Eylül 1927'de Leiden'de öldü. 1885'te Utrecht Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesini aldı, ertesi yıl da fizyoloji profesörü olarak Leiden Üniversitesi'nde çalışmaya başladı.

Bu görevi ölünceye değin sürdüren Einthoven, daha öğrenim yıllarından beri fiziğe duyduğu ilgiyi hiç yitirmeyerek, kalbin elektrik etkinliğinin ölçülmesinde fizik bilgisinden yararlanmış ve bugün kalp hastalıklarının tanısında en önemli klinik araçlarından biri olan elektrokardiyografı geliştirerek 1924'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

Hayvan ve insan vücudunun elektrik potansiyelini (gerilimini) deneysel olarak 18. yy sonlarında ilk kez Galvani gözlemlemiş, bu gerilimin kalp vuruşlarıyla birlikte değiştiğini ise 19. yy'ın bitiminde A.D. Waller (1856-1922) belirlemişti. Bu bulgular araştırmacıları doğal olarak kalp kasının kasılması sırasında doğan biyoelektrik akımın gerilim değişikliklerini ölçerek, kalbin çalışmasındaki aksaklıkları saptayabilecekleri düşüncesine götürdü. Ancak, ilke olarak basit ve anlamlı olan bu yöntemin uygulamadaki temel güçlüğü, bu gerilimin çok küçük nicel değerler arasında değişmesi ve çok duyarlı ölçüm aletleri gerektirmesiydi. 1903'te Einthoven, magnetik bir alana gerilmiş ince bir iletken telin, üzerinden akım geçtiğinde magnetik kuvvet çizgilerinin doğrultusuna dik bir açıyla sapması ilkesine dayanan telli bir galvanometre yaptı. Bu aygıt, kalp vuruşlarına eşlik eden ve sinir akızlarıyla tüm vücut yüzeyine taşınan elektrik akımının gerilim değişikliklerini ölçebilecek kadar duyarlıydı.

Elektrokardiyografi (EKG ya da ECG) aygıtının temeli bu galvanometreye dayanır. Sağ kol, sol kol ve sol bacağa (Einthoven üçgeni) bağlanan elektrotlar, vücut yüzeyine ulaşan gerilim değişikliklerini alarak, iletken teller aracılığıyla önce bir yükseltece, sonra galvanometreye aktarır ve galvanometre ibresinin sapmaları, belli hızla dönen bir kâğıt bobini üzerine kaydedilir. Elektrokardiyogram denilen bu kayıtta, kulakçıkların kasılmasını veren bir P dalgası ile karıncıkların elektrik etkinliğini gösteren karma bir QRST dalgası gözlemlenir.

Einthoven, günümüzde özellikle miyokard enfarktüsü, koroner yetmezliği gibi kalp kasının yeterince kanla beslenememesinden ileri gelen hastalıkların tanısında kardiyoloji kliniklerinin temel araçlarından biri olan, ayrıca beynin elektrik etkinliğini kaydetme olanağı veren elektroansefalografinin (EEG) doğuşunu hazırlayan elektrokardiyografi tekniğinin gelişmesinde büyük payı olan araştırmacılardan biridir.

• BAKINIZ: ADRIAN, H. BERGER, DALE, ERLANGER, GALVANI, GASSER, HIS.

EISENHOWER, Dwight David
(1890-1969)

ABD'li asker ve devlet adamı. ABD'nin 34. başkanıdır.

14 Ekim 1890'da Texas Eyaleti'nin Denison kentinde doğdu, 28 Mart 1969'da Washington'da öldü. Yoksul bir ailenin 7 oğlundan biridir. Küçük yaştayken, ailesi Kansas Eyaleti'nin Abilene kasabasına göç etti. Ailesinin geçimine yardımcı olmak için genç yaşta çalışmaya başladı. 1909'da Abilene Lisesi'ni bitiren Eisenhower, 1911-1915 arasında Birleşik Devletler Askeri Akademisi'nde okudu. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya gönderilen ABD birliklerinin örgütlenmesinde görev aldı ve yüzbaşılığa yükseldi. 1922-1924 arasında görevli olarak Panama Kanalı Bölgesi'nde bulundu. 1924'te girdiği Ordu Komuta ve Genelkurmay Okulu'nu 1926'da bitirerek binbaşı oldu. Ardından, Ordu Savaş Okulu'nda iki yıllık bir öğrenim gördü. 1933'te general Mac Arthur'un yardımcısı olarak Genelkurmay Başkanlığı'nda çalışmaya başladı. 1935'te dış politika ve savunma alanlarında ABD'nin vesayeti altında bulunan Filipinler'e giderek bu ülkenin ordusunun yeniden örgütlenmesinde görev aldı ve yarbaylığa yükseldi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, 1939'da ABD'ye dönen Eisenhower, 1941'de general oldu ve aynı yıl 3. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandı. 1941'de Luisiana'da yapılan bir savaş tatbikatını planlamadaki başarısıyla Genelkurmay Başkanı Marshall'ın dikkatini çekti ve Washington'daki Genelkurmay Başkanlığı Savaş Planlama Dairesi'nin başkanlığına getirildi.

Eisenhower bu görevdeyken, Müttefik ordularının Avrupa'yı işgal planlarının hazırlanmasında çalıştı. 1942'de Marshall tarafından Avrupa'da bulunan ABD birliklerinin başkomutanlığına atandı. Bundan kısa bir süre sonra, Müttefikler'in Kuzey Afrika'ya yapmayı planladıkları çıkarmayı hazırlamak üzere Londra'ya gitti. Kasım 1942'de Kuzey Afrika ve 1943'te Sicilya ve İtalya çıkarmalarını yönetti. Bu sırada Avrupa'daki Müttefik Güçler Başkomutanlığı'na getirildi ve Normandiya çıkarmasını yönetti. Savaşın sona ermesinden sonra 1945'te ABD'ye dönen Eisenhower, savaşta gösterdiği başarılarından dolayı Genelkurmay başkanlığına atandı. 1948'de bu görevinden ayrıldı ve aynı yıl Columbia Üniversitesi'ne rektör oldu. Ancak bu görevinde başarılı olamadı ve kısa bir süre sonra yeniden askerlik mesleğine döndü. Başkan Truman'ın kendisine önerdiği NATO başkomutanlığı görevini kabul ederek 1951'de Paris'e gitti. 15 ay süren bu görevi sırasında, Batı Avrupa'da birleşik bir askeri gücün yaratılması için çalıştı. 1952'de ordudan ayrılan Eisenhower, bundan sonra siyasi yaşama atıldı.

1952 ve 1956 başkanlık seçimlerini kazanarak Cumhuriyetçi Parti'den iki kez üst üste başkan seçilen Eisenhower, başkanlığı süresince partisinden bağımsız bir siyasi çizgi izledi. Yürütmeye ilişkin sorumluluklarını danışmanlarıyla paylaşarak geri planda kalmayı yeğledi. Bu dönemde devletin iktisadi rolünü azaltıcı önlemler alındı, sosyal güvenlik sistemi yaygınlaştırıldı, asgari ücret yükseltildi ve sağlık, eğitim ve refah bakanlıkları kuruldu. Irk ayrımına karşı olan Eisenhower, Yüksek Mahkeme'nin 1954'te aldığı, okullarda ırk ayrımını yasaklayan kararına uymak istemeyen bazı Güney Eyaletleri yöneticilerinin bu karara uymalarını sağladı.

Eisenhower döneminde, ABD dış politikasının temelini "Sovyet yayılmasını sınırlamak" ilkesi oluşturdu. Bu ilke doğrultusunda, 1953'te Kore Cumhuriyeti ile bir barış antlaşması, 1954'te Milliyetçi Çin (Tayvan) ile bir işbirliği antlaşması imzalandı. ABD, Mısır devlet başkanı Nasır'ın 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından doğan Ortadoğu buna-

lımına, Lübnan'a asker çıkararak müdahale etti. 1957'de açıklanan "Eisenhower Doktrini", komünizm tehdidi altında bulunan herhangi bir Ortadoğu ülkesinin istemesi durumunda, ABD birliklerinin bölgeye müdahale etmesini öngörüyordu. Eisenhower, dışişleri danışmanı J. F. Dulles'ın 1959'da ölmesinden sonra, dış politikada daha fazla sorumluluk üstlendi. Resmi geziler yaparak yabancı devlet ve hükümet başkanlarıyla görüşmelerde bulundu. 1959'da SBKP Genel Sekreteri N. Kruşçev ABD'yi ziyaret etti. Bu ziyaretle yumuşamaya yüz tutan ABD-SSCB ilişkileri, Amerikan U-2 uçaklarının SSCB toprakları üzerinde uçuşlar yaptıklarının saptanmasıyla 1960 sonrasında yeniden gerginleşti. 1961'de Küba ile diplomatik ilişkiler kesildi. Başkanlık süresi 1960'ta dolan Eisenhower Pennsylvania Eyaleti'ndeki çiftliğine çekildi. Yaşamının geri kalan bölümünü askerlik ve siyasetle ilgili anılarını yazmakla geçirdi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Crusade in Europe*, 1948, ("Avrupa'da Haçlı Seferi"); *Mandate for Change: 1953-1956*, 1963, ("Değişim İçin Önerme, 1953-1956"); *Waging Peace, 1956-1961: White House Years*, 1965, ("Barış Mücadelesinin Devamı, 1956-1961: Beyaz Saray Yılları"); *At Ease*, (otobiyografi), 1967, ("Rahatta").

- **KAYNAKLAR:** S.Adams, *Firsthand Report: The Story of the Eisenhower Administration*, 1961; D. Albertson, *Eisenhower as President*, 1963; S. E. Ambrose, *The Supreme Commander: The War Years of General Dwight D. Eisenhower*, 1970; E. J. Huges, *The Ordeal of Power: A Political Memoir of Eisenhower Years*, 1963.

- **BAKINIZ:** DULLES, J. F. KENNEDY, D. MAC ARTHUR, MC CARTHY, G. MARSHALL, TRUMAN.

EISENSTAEDT, Alfred
(1898)

ABD'li fotoğrafçı. Röportaj, haber fotoğrafı ve öykü tekniklerini geliştirmiş bir basın fotoğrafçısı olarak tanınır.

6 Aralık 1898'de Almanya'da Dirschau'da doğdu. Almanya'da eğitim gördü ve fotoğrafçılığa başladı. İlk küçük fotoğraf makineleri Ermanox ve Leica'nın piyasaya çıkmasıyla, Almanya canlı bir foto-röportaj akımına sahne oldu. 1928'de Berlin'de ünlü Dephot Ajansı kuruldu ve ondan fazla haftalık resimli derginin yayımlandığı o yıllarda fotoğrafçılara geniş bir çalışma alanı açıldı. Eisenstaedt de Berlin'de Associated Press Ajansı'nda çalışmaya başladı. Ancak Hitler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra, birçok Alman fotoğrafçısı gibi ülkesini terketmek zorunda kaldı. 1935'te ABD'ye gitti. Bu ülkede üne kavuşması, 1935'te İtalyanlar'ın Habeşistan'ı işgal etmeleri sırasında gerçekleştirdiği "foto-makale" ile (photo-essay) oldu. 1936'dan başlayarak *Life* dergisinin sürekli fotoğrafçıları arasına girdi. Fotoğraflı dergilerin ve röportaj fotoğrafının altın çağı sayılan bir dönemde dünyanın dört bir yanında röportaj çalışmaları yaptı. Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye, İsveç Kralı Gustav gibi birçok ünlü kişinin portrelerini ve fotoğraflarını çekti. Yoğun çalışma yaşamının ürünlerinden bir bölümü basılmış, bir bölümü ise müze ve özel fotoğraf koleksiyonlarında toplanmıştır.

Saf (candid) deyimiyle nitelenen bir çekim tekniğinin ustalarından olan Eisenstaedt fotoğraflarında bir görüntü avcısının katılığından çok duyarlı bir yaklaşımı yeğlemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Witness To Our Time*, 1966, ("Zamanımıza Tanıklık"); *The Eye Of Eisenstaedt*, 1969, ("Eisenstaedt'ın Gözü").

- **KAYNAKLAR:** B. Newhall, *The History Of Photography; From 1839 to the Present Day*, 1964.

- **BAKINIZ:** F.MANN, E. SALOMON.

EISENSTEIN, Ferdinand
(1823-1852)

Alman, matematikçi. Resiprosite, modüler biçim, fonksiyonlar ve çokterimlilerin indirgenemezliğine ilişkin çalışmalarıyla matematiğe önemli katkılarda bulunmuştur.

Ferdinand Gotthold Max Eisenstein, 16 Nisan 1823'te Berlin'de doğdu, 11 Ekim 1852'de aynı kentte öldü. Berlin'deki Friedrich Wilhelm Gymnasium'da okurken, 1842'de ailesiyle birlikte İngiltere'ye göç etmesi lise öğreniminin yarıda kalmasına neden oldu. İngiltere'deyken kendi kendine matematik çahşarak Gauss'un *Disquisitiones Arithmaticae*'sini inceledi ve eliptik fonksiyonlar kuramını öğrendi. Ertesi yıl döndüğü Berlin'de dışarıdan bitirme sınavlarını vererek lise diplomasını aldı ve Berlin Üniversitesi'ne girdi. 1844'te ünlü *Crelle's Journal*'de yayımlanan, dördüncü dereceden dört bilinmeyenli bir denklemin çözümüne ilişkin çalışması, ölümüne değin hem maddi, hem manevi desteğini göreceği von Humboldt ile tanışmasını sağladı. Bu çalışmayı, hepsi aynı yıl içinde yayımlanan yirmi dört incelemesi izleyince, Almanya'nın önde gelen tüm matematikçilerinin, bu arada Gauss'un da ilgisini çeken Eisenstein'e 1845'te Breslau Üniversitesi'nce onur doktorası verildi. Ancak, 1848'de siyasal nedenlerle tutuklanması ve "cumhuriyetçi" olduğuna ilişkin söylentilerin yayılması, Eisenstein'ın parasal desteklerinin azalmasına ve sağlığının giderek bozulmasına yol açtı. Berlin Üniversitesi'ndeki dersleriyle büyük ilgi görmesine karşın, profesörlüğe getirilmesine ilişkin öneriler iki kez geri çevrildi ve 29 yıllık yaşamının ancak son yılında, 1852'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Hemen hemen tümü Crelle'in dergisinde yayımlanan makaleleri de, 1975'te, *Mathematische Werke* ("Matematik Çalışmaları") adı altında iki ciltte derlendi.

Eisenstein çok kısa olan yaşamında ikinci ve üçüncü dereceden formlar, resiprosite teoremleri, eliptik fonksiyonlar kuramı, Abel integralleri, sonsuz

çarpımlar, asal sayıların kare toplamları olarak gösterimine ilişkin teoremler ve çokterimlilerin indirgenemezlik koşulları üstüne önemli çalışmalar yapmış ve bu alanlara özgün katkılarda bulunmuştur.

Eisenstein serisi, Eisenstein ölçütü ve Eisenstein çokterimlisi gibi onun adını taşıyan birçok kavram, çağdaş matematikte önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, katsayıları tamsayı olan

$f(t) = a_o + a_1 t + a_2 t^2 + \text{-----} + a_4 t^4$

çokterimlisi için, kendisi yalnız ve yalnız a_n'i bölen ve karesi a_o'ı bölmeyen bir p asal sayısı varsa, $f(t)$ çokterimlisinin rasyonel katsayılı çarpanlara ayrılamayacağını öne süren Eisenstein ölçütü, rasyonel katsayılı çokterimliler halkasında indirgenemezlik konusunun temel araçlarından biridir.

• BAKINIZ: N. ABEL, DIRICHLET, L. EULER, GAUSS, K. G. JACOBI, LAGRANGE.

EISENSTEIN, Sergei Mikhailovich

Bak. AYZENŞTAYN, Sergey

EISLER, Hanns
(1898-1962)

Avusturya asıllı Alman (DAC), besteci. Bertolt Brecht'in oyunlarına yazdığı müziklerle tanınmıştır.

6 Temmuz 1898'de Leipzig'de doğdu, 6 Eylül 1962'de Berlin'de öldü. Avusturyalı bir felsefecinin oğluydu. 1919-1923 arasında Viyana'da Arnold Shönberg'in öğrencisi oldu. 1925'te Berlin'e yerleşti. Alman Komünist Partisi'nin yayın organı *Rote Fahne*'de (Kızıl Bayrak) müzik eleştirileri yazdı. Oyun yazarı Bertolt Brecht ile tanışması 1928 dolaylarına rastlar. Bu karşılaşma yaşam boyu sürecek bir işbirliğinin başlangıcı oldu. 1928-1933 arasında Brecht'in oyunlarına müzik hazırlamanın yanı sıra film müziğiyle ilgilendi ve işçi koroları için şarkılar hazırladı. 1933'te, Naziler'in iktidara gelmesiyle Almanya'yı terketmek zorunda kaldı. Avrupa ülkelerinde, ABD ve SSCB'de faşizme karşı bir hareket oluşturabilmek için konuşmalar yaptı. New York'ta, New School for Social Research'de "Kompozisyon" ve "Modern Müziğin Bunalımı" adlı iki ders verdi. 1940'ların ikinci yarısında ABD'de komünistler aleyhinde başlayan kampanyalar Eisler'i de hedef aldı. 1948'de sınır dışı edildi ve Viyana'ya döndü. DAC'nin kurulmasından sonra 1950'de Berlin'e yerleşti ve bugün kendi adını taşıyan müzik okulunda ders vermeye başladı. Aldığı ödüller arasında 1924'te Viyana Şehri Sanat Ödülü ve 1944'te *Hangmen Also Die* ("Cellatlar da Ölür") adlı film müziğiyle Oscar Ödülü vardır.

Eisler ilk dönemlerinde müzikte on iki ton tekniği uygulamalarının başlatıcısı olan Arnold Shönberg ile onun izleyicilerinden Anton von Webern'den etkilenmiştir. Ancak 1920'lerin ikinci yarısından sonra Schönberg'in etkisinden uzaklaşmıştır. Aynı yıllarda müziğinde politik ve didaktik işlevler ağırlık kazanmış, işçi sınıfının mücadelesiyle bütünleşen yeni ve kolektif bir müzik kültürünün oluşturulması başlıca amacı olmuştur. DAC ulusal marşının da bestecisi olan Eisler'in en önemli ürünleri Brecht'in oyunları ve çeşitli filmler için yaptığı müziklerdir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun Müziği:** *Die Massnahme*, 1930, ("Önlem") ; *Die Mutter*, 1932, (Ana) ; *Die Rundköpfe und die Spitzköpfe*, 1936, (Tik-Tak) ; *Furcht und Elend des dritten Reich*, 1937, (Hitler Rejiminin Korku ve Sefaleti) ; *Leben des Galilei*, 1943, (Galileo'nun Yaşamı) ; *Die Tage der Commune*, 1956, (KomünGünleri); *Schweyk im Zweiten Weltkrieg* 1959, (Şvayk Hitler'e Karşı). **Film Müziği:** *Kuhle Wampe*, 1931; *Hangmen Also Die*, 1944; ("Cellatlar da Ölür"). **Orkestra Müziği:** *Deutsche Symphonie*, 1936-1947. **Şarkılar:** *Einheitsfrontlied*, 1934, ("Birleşik Cephe Şarkısı"); *DAC Ulusal Marşı*, 1949; *Neue Deutsche Volkslieder*, 1950, ("Yeni Alman Halk Şarkıları"), **Kitap:** *A Rebel in Music*, (ö.s.), 1978, der. M.Grabs.

• BAKINIZ: BRECHT, DESSAU, SCHÖNBERG.

EKBER I
(1542-1605)

Hint-Türk hükümdarı. Çökmek üzere olan Babürlü Devleti'ni yeniden güçlü bir imparatorluk durumuna getirmiştir.

Ebu'l-feth Gazi Celaleddin Muhammed Ekber, 6 Kasım 1542'de Sind'de (bugün Pakistan'da) Umarkot (Ömerkut) kentinde doğdu. 16 Ekim 1605'te Agra'da (Hindistan'da) öldü. Bâbür'ün torunu, Hümâyun'un büyük oğludur. Annesi Hâmide Bânû, İranlı bir bilginin kızıydı. Ekber'in doğduğu tarihte Hümâyun tahtını yitirmek üzereydi. 1535'e kadar süren yükselişten sonra, kardeş kavgaları ve Afganlı Şîr Şah'ın giderek büyüyen gücü karşısında zor yıllar geçiren Hümâyun, üst üste yenilgilere uğradı. 1540'daki kesin yenilgi sonunda, Bâbürlü tahtı on beş yıl boş kaldı. Sind Eyaleti'ne çekilen Hümâyun burada zor günler geçirdi. Kardeşi Askerî'nin baskısına dayanamayarak Hâmide Bânû ile İran'a, I.Tahmasb'a sığındı. Bütün adamları ve oğlu, Askerî'nin eline düştü. Babasının tahta dönmesine kadar geçen on iki yıl boyunca Ekber, atabeyi Bayram Han'ın ve süt ninesi Mâhım Enege'nin koruyuculuğunda yetişti. Çok zeki olmasına rağmen Bayram Han'ın ve hocası Kazvinli bilgin Mîr Abdüllatif'in tüm çabaları boşa gitti ve okuma yazmayı dahi yeterince öğrenemedi. Daha çok dinleyerek ve sorarak tarih, felsefe, din vb. konularda bilgiler edindi. Atabeyi Bayram Han'la savaşlara katıldı. 1555'te Sirhind'in alınmasının ardından babasını temsil görevi ile oraya gönderildi. O yılın Temmuz ayında Pencâb valiliğine atandı. Hümâyun da tahtına dönmüştü. Ancak bu ikinci saltanatı uzun sürmedi. Yedi ay kadar sonra 24 Ocak 1556'da sarayda düştü ve başından yaralandı. Kalanur'da Afganlılar'a karşı savaşan Ekber'e haber göndererek ölmek üzere olduğunu, kendisini veliaht seçtiğini

bildirdi. Hümâyun'un 28 Ocak'ta ölümü, devlet adamları arasında şaşkınlık yarattı. O sırada Dehli (Delhi) Sarayı'nda konuk bulunan ünlü Türk denizcisi Seydi Ali Reis, onlara bir Osmanlı geleneğini anımsatarak Ekber gelinceye kadar hükümdarın ölümünün gizli tutulmasını önerdi.

Ekber'in hükümdarlığı 14 Şubat 1556'da resmen ilan edildi. Gerçekte atabeyi Bayram Han'ın birkaç bin kişilik özel birliği ile koruyabildiği küçük bir bölgenin hükümdarı olabilmişti. Henüz 14 yaşındaydı ve ülkesinin sayılamayacak kadar çok sorunu vardı. Saltanat değişikliği, hemen kıpırdanmalara yol açınca Hümâyun'un mirası olan zayıf iktidar tehlikeye düştü. Dehli ve Agra hanedan düşmanları tarafından işgal edildi. Pencâb'daki bazı yöreler, Ganj ötesindeki Katehr Eyaleti, Ekber'e bağlı gözüken sonuncu bölgelerdi. Kısacası adı olan ama haritada yeri bulunmayan bir devletin başına geçmişti.

İktidarını güçlendirmesi

Ekber'in hükümdarlığının ilk dört yılında devleti Bayram Han yönetti. Bu dönemde daha çok Şîr Şah'ın ardılı ve Ekber'le "süt kardeşi" olduğunu ileri süren kişilerle uğraşıldı. Şah Adlî Sûr'un işgalindeki Dehli, 5 Kasım 1556'da Panipat Savaşı ile ele geçirildi. Bundan sonra yitirilen toprakların geri alınması için bir dizi savaş daha yapıldı. 1566'ya kadar Pencâb, Multan, Panipat ile Allahâbad'a dek Ganj ve Jumna bölgeleri, Afganistan'ın büyük bir bölümü ele geçirildi. Ekber, çocukluktan gençliğe geçerken dedesi Bâbür gibi, olaylar karşısında yüksek askeri ve siyasal gücünü de göstermeye başladı. 1562-1576 arasında Malva, Chitor, Ecmîr, Oud, Cvalior ve Gucerat ele geçirildi. O yıl içinde, Ekber'in başarılı komutanları başkaldıran Afganlılar'ı Bengal'den sürüp çıkardılar. Aşağı Ganj vadisi sınırlara katıldı. Ekber, Kuzey Hindistan'ın tek hükümdarı oldu. 1578-1594 arasında Orisa, Kâbil, Keşmir, Kandehar ve Belucistan, Ekber'e boyun eğdi. Ekber, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra güneydeki Narbada Irmağı'nı geçerek Dekkan Yarımadası'na girdi. Müslüman hanedanların elindeki Berar, Ahmednagar yörelerini ele geçirdi. 63 yıllık yaşamı, yarım yüzyıllık hükümdarlığı sona ererken imparatorluğu, Hindikuş Dağları'ndan Gadavari Irmağı'na, Bengal'den Gucerat'a uzanıyor, on beş büyük eyaleti kapsıyordu. Ekber, 1605 Ekimi'nde dizanteriye yakalandı. Oğlu Selim'i (Cihangir I) çağırtarak ona, hükümdarlık sarığını başına dolamasını, babası Hümâyun'un kılıcını kuşanmasını emretti. Cihangir, daha babası sağken tahta çıktı.

Ekber döneminde bu geniş topraklar üzerinde yalnızca askeri ve siyasi bir iktidar değil, ülke bütünlüğünü sağlayacak önemli birçok düzenlemeler de başarılmış bulunuyordu. Devleti ömürlü kılacak ve Hümâyun zamanındaki sarsıntıya bir daha uğratmayacak olan önlemler alınmış, idari ve askeri kuruluşlar yeniden örgütlenmiş, bunda ülkenin toplumsal özellikleri de dikkate alınmıştı. Ekber, bir sentez oluşturmak düşüncesiyle Türk-İslam kültürünün Hint kültürüyle kaynaşması için de çaba harcadı.

Yönetim düzenlemeleri

İmparatorluk toprakları hazine adına yeniden sicile geçirildi. Bürokrasi örgütlendi. Bu reformlarla toprakların başına buyruk yönetimi önlendi. Manasbdar (subay) denen yetkililer aracılığı ile topladığı atlı birliklerle o çağın koşullarına göre son derece disiplinli ve etkili bir ordu oluşturdu. Asker ve sivil kadrolara uyguladığı "mansab" (barem) sistemiyle her derecedeki görevliyi çalışmaya ve başarılı olmaya yöneltti. 1574'te bir fermanla tımar arazilerinin tamamını hazineye kattı. "Cargir", ordunun tımar sistemine dayanması geleneğine son verdi. Eyalet toprakları bütünüyle kamulaştırıldı. Toprak vergisini toplamakla görevli özel tahsildarlar, aynı zamanda tarımsal reformlara da önderlik edeceklerdi.

Yolsuzluk edenler, halka kötü davrananlar şiddetle cezalandırılıyor, devlet görevlilerinin yerleri sık sık değiştiriliyordu. 1564'te cizyenin kaldırılmış olmasını yeterli görmeyen Ekber, 1582'de vergi konusunda veziri Todal Mal'ı görevlendirdi. Ama hazırlanan yeni yasa, umulan sonuçları vermedi. Bu yüzden yeni fethedilen bölgelerde eski sistemler bir süre daha yaşatıldı. 1583'te Feth-pûr Sikri'de bir dizi ferman yayınlayarak merkez ve taşra örgütlerini düzenledi. Bunlar arasında halkı en çok ilgilendiren tarım ve tarımsal vergi reformu oldu. Geleneksel yöntem, ürünün 1/3 ünün devlete verilmesini öngörüyordu. Ancak bu uygulama çoğu yerde çiftçiliğin yok olması gibi sonuçlar doğurmuştu. Ekber, ürün yerine para ödenebilmesi kolaylığını getirdi. 1596'da "Subah" (eyalet), "Sarkar" (ilçe) bölümlemesinin yanı sıra idari ve mali konularda sorumlulukların sınırları belirlendi. Her eyalette birer divân kuruldu. Vergi gelirlerinin yarısı yerel yönetimlere bırakıldı.

Uzun zaman geçerli olacak bu sistemler bütününde, İslam ilkeleri etkili olmuştu. Bunun yanı sıra Ekber, uygulamadan edindiği deneyimlerden de yararlandı. Ancak bu köklü yenilikler onun kurmayı arzuladığı barışçı ortamı sağlamaktan uzaktı. Ülkede, Hindu-Müslüman ayrılığı kaldırılmadıkça gerçek barışın ve birliğin kurulamayacağına inanıyordu. Nitekim ülkedeki değişikliklere karşı oluşan tepkileri (ki yer yer büyük ayaklanmalar çıkmıştı.) doğal sonuçlar olarak değerlendirmiyor, dinsel ayrılıklara bağlıyor-

du. Hindu olsun Müslüman olsun, halkın gözünde "kendileriyle din ve kan bağı bulunmayan" yabancı bir ordunun komutanı durumunda kalmayı da hiç istemiyordu.

Her dinden insanın bulunduğu bir ülkede yaşaması Ekber'de dinlere karşı derin bir ilgi uyandırdı. Yaptığı evliliklerden çocuğu olmamış ama sarayına Hindu ayinleri ve gelenekleri girmişti. Çocuk sahibi olmak için Ecmîr ve Dehli'deki Müslüman ziyaret yerlerinde yaptığı dualar sonuçsuz kalınca Agra'ya yakın Sikri'de yaşayan ve ermiş sayılan Çişti'ye başvurdu. Bu ziyaretten sonra eşlerinin art arda doğum yapmaları son derece etkileyici oldu. Burada "Feth-pûr Sikri" adında bir kent kurulmasını kararlaştırdı. 1571'de de Feth- pûr'ü başkent yaptı.

Dinsel konulara ilgisi giderek artan Ekber, Ebu'l-Fazl Allami ve tarihçi Abdülkadir Bedâunî ile tanıştı. Ebu'l Fazl Sünnilik'ten Şiilik'e dönmüş, tasavvufu benimsemiş bir ara "Mehdilik" iddiasında bile bulunmuş, din bilgisi çok geniş ve tartışmayı seven yetenekli biriydi. O, kardeşi Feyzi-i Hindi ve babası, Ekber'in inanç dünyasında etkili oldular. Ebu'l-Fazl'ın babası Şeyh Mübârek, "Şâh-ı Baba" sanını alan Ekber'i "Hindistan'ın yalnız cismanî değil rûhanî hükümdarı da olması" gerektiğine inandırdı. Ekber kısa bir süre önce ise Zerdüştler'in mûbidi (piri) Destur Mahyerci Râna'nın öğretilerini dinlemişti. Hocası Mir Abdüllâtif'i, Hindli Şeyh Muiniddin Çişti'yi Ebu'l -Fazl'ı babası Şeyh Mübârek'i, Zerdüştler'in pirini, yogileri, Cizvit rahiplerini sık sık bir araya getiren oturumlar düzenlemeye başladı. Ana ilkesi "karşılıklı hoşgörü ve dostluk" olan "Sulh-i Küll" (genel barış) görüşünü bir öğreti haline getirmeyi amaçlıyordu. Ebu'l-Fazl, Ekber'in bazı davranışlarını kutsal uyarılar biçiminde yorumlayarak, kendisine birtakım tanrısal görevler yüklendiğine inandırdı. Ekber 1575'te Feth-pûr Sikri'deki sarayının önüne büyük bir divanhâne yaptırarak buraya ibadet evi adını verdi. Burada sık sık tartışmalar düzenleniyordu. Bütün dinlerin özelliklerini öğrenmeye çalışan Ekber, önceleri çok bağlı olduğu Müslümanlık'tan giderek soğuyordu. İlk zamanlarda ibadet evine yalnız Müslüman bilginleri çağırırken sonraları Hindu, Ceynî, Zerdüşt, Budist ve Hıristiyan din adamlarını ve düşünürlerini de çağırmaya başladı. 1578'de cuma günleri et yenmeyeceğini, ardından canlı yaratık öldürmenin yasaklandığını duyurdu. Allah'la aracısız görüşme yolları aradı, çevresindekilerin etkisiyle kendisinde olağanüstülük görmeye başladı. Sarayında, Zerdüşt inançlarına göre güneşe saygı gösterilmesini, akşamları kandiller yakılırken ayin yapılmasını buyurdu. 1579'da, İslam bilginlerinin de onayını alarak, "din işlerinde *Kuran*'a uymak kaydıyle buyruklarının içtihatlardan daha geçerli olacağı"nı kabul ettirdi. Böylece ona Papa'yı anımsatan bir tanrısallık ve yanılmazlık niteliği yakıştırılmış oldu. Bu durum Müslüman halkın protesto gösterilerine yol açınca, herkesin göreceği biçimde namaz kılmaya başladı. 1580'de Cizvitler'e kilise açma izni verdiği gibi, onlardan kendi oğullarına Hıristiyanlık'ı öğretmelerini istedi.

Öteki dinlere gösterdiği hoşgörüyü Müslümanlık'tan esirgeyen Ekber'e karşı 1581'de yer yer ayaklanmalar başgösterdi. Müslümanlar, kardeşi Muhammed Hâkim'i tahta çıkarmak istediler. Ekber, Bihar ve Bengal'deki ayaklanmaları bastırdı. 1582'de o güne değin duyurmaktan çekindiği yeni dini bütün eyalet valilerinin ve din önderlerinin bulunduğu bir toplantıda ilan etti. Yeni dinin hem "bir" hem de "küll" olacağını, her dinin kendi yüceliğini yitirmeden bu din içinde kaynaşabileceğini böylece insanların barışa kavuşacağını açıkladı. Ancak ortaya konan, tanımlanması güç bir öğretiydi. Dinden çok tarikatı andırıyor, inanç esasları Allah'ın yeryüzündeki vekili sıfatını taşıyan Ekber'i tanrılaştırmayı, güneşe tapınmayı öngörüyordu.

Ekber'in dinine başlangıçta yalnızca 18 kişi girdi. Tüm çabalara karşın bu dini kabul etmiş gözükenlerin sayısı birkaç bini geçmedi. Ebu'l-Fazl, 1602'de Ekber'in oğlu Cihangir tarafından öldürtülünce bu uydurma din de etkinliğini yitirdi.

◄ *Din kuruculuğu*

Ekber, Hindistan'ın en büyük hükümdarlarındandı. Dedesi Bâbür gibi, en kritik anlarda savaşı kendisi yönetir, sorumluluğu yüklenirdi. Ele geçirilen ülkelerin halkına, tutsaklara kötü davranılmasına engel olurdu. Irk ve din farkı gözetmeksizin insanların eşitliği ilkesine içtenlikle inanırdı. Yönetimde de ırk ve inanç ayırımı yapmadan yeteneği ve başarıyı gözetir, bazen en önemli görevlere Hindular'ı getirirdi.

Hint geleneğinin yüzlerce yıllık kötü uygulamalarının kaldırılması, adil bir vergi sistemi, onun döneminde gerçekleşti. Yeni bir din kurma hevesi, çok iddialı görülse bile onun dinleri ve halkları birbirine ısındırma düşüncesinden kaynaklandığı için anlamlıdır.

Şanskritçe Hint klasiklerini, Vedalar'ı, Mahabharatta ve Ramayana gibi destanları Farsça'ya ve Urduca'ya çevirerek belki de bunları yok olmaktan kurtardı. Bu tür bilimsel ve çeviri çalışmalarında veziri Ebu'l-Fazl da önemli rol oynadı. Ancak bunlara paralel olarak İran kültürü ve dili Hint sarayında yerleşti. Bâbür ve Hümâyun zamanlarında saray dili Türkçe iken, Ekber'in döneminde resmen Farsça oldu.

Onun döneminde Hindistan'daki Türk-İslam mimarlığı en güzel yapıtlarını verdi. Bu yapıtlar arasında Feth-pûr'daki beş katlı Türkî Sultana Sarayı ve 1602'de Handeş fethi anısına yapılan dünyanın en büyük kapılarından Bülend Dervaze, Lahor'da Aynalı Saray, Agra'da Cihangir-i Mahâl Sarayı, Allahâbad'da Çâlis-sütun Köşkü ilk akla gelenlerdir. Ekber zamanında, yeni başkent Feth- pûr Sikri'nin bütün sanatlara kucak açan bir merkez olmasına çalışılmış mimarların yanı sıra ressamlar, yazı ustaları da buraya toplanmıştı.

• KAYNAKLAR: Y.H.Bayur, *Hindistan Tarihi*, II cilt, 1947; İbn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire*, 1936; P.Saran, *The Provincial Government of the Mughals*, 1941; Sri Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.

• BAKINIZ: BÂBÜR, CİHANGİR, EBU'L-FAZL ALLAMİ, HÜMÂYUN.

EKMAN, Vagn Walfrid
(1874-1954)

İsveçli okyanusbilimci. Deniz ve atmosfer hareketlerini başarılı bir biçimde açıklayan kuramlarıyla, okyanusbilimin önde gelen adlarından olmuştur.

3 Mayıs 1874'te Stockholm'da doğdu, 9 Mart 1954'te Stockaryd yakınlarındaki Gostad'da öldü. Uppsala Üniversitesi'nde fizik öğrenimini sürdürürken, o yıllarda İsveç'te bulunan Vilhem Bjerknes'in hidrodinamik derslerinden etkilenerek, 1897'den sonra okyanusbilime yöneldi. Deniz buzullarının sürüklenme yönü ile rüzgârın esiş yönü arasındaki açısal sapmaya kuramsal bir açıklama getiren doktora tezinin konusu da Bjerknes'in önerisiydi. 1902'de doktorasını tamamlayarak 1908'e değin Oslo'daki Uluslararası Okyanus Araştırmaları Laboratuvarı'nda görev alan Ekman, o tarihte Lund Üniversitesi'nde mekanik ve matematiksel fizik dersleri vermeye başladı. Ertesi yıl profesörlüğe getirilerek, 1939'a değin aynı üniversitedeki öğretim görevini ve ölünceye değin okyanus akıntılarının dinamiğine ilişkin çalışmalarını sürdürdü.

Nansen, 1895-1896 arası Kuzey Kutbu'na düzenlediği ünlü araştırma gezisi sırasında, deniz buzullarının sürüklenme yönü ile rüzgârın esiş doğrultusu arasında 40°'ye varan bir sapma gözlemlemişti. Nansen ve Bjerknes'in isteği üzerine Ekman, "rüzgâr sarmalı" diye adlandırılan bu sorunu doktora çalışmasına konu aldı. Bu sapmayı, bir yandan Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüşünden ileri gelen ve kuzey yarımküredeki su ve hava akıntılarında sağa doğru bir sapma yaratan Coriolis kuvvetiyle, öte yandan değişik yoğunluktaki su katmanları ve rüzgâr ile deniz yüzeyi arasındaki sürtünmeyle açıkladı. 1905'te kapsamını genişleterek "Yer'in Dönme Haretinin Okyanus Akıntıları Üzerindeki Etkileri" başlığıyla *Arkiv för matematik, astronomi och fysik* dergisinde yayımladığı bu çalışmasıyla adını bilim dünyasında duyurdu.

Ekman'ın önemli kuramsal çalışmalarından biri de, buzdağlarının erimesiyle deniz yüzeyine yayılan saf suyun oluşturduğu "ölü deniz"de gemilerin ilerlemesini engelleyen nedenlere ilişkindir. Özellikle İskandinavya kıyılarındaki fiyordlarda çok sık gözlelenen bu olguyu Ekman, en üstteki ince saf su tabakası ile deniz yüzeyi arasındaki yoğunluk farkından doğan dalgalarla açıkladı ve bu tür dalgaların oluşumu laboratuvar deneyleriyle de kanıtlandı.

Ekman, kuramsal çalışmalarının yanı sıra deneysel yöntemleri ve geliştirdiği ölçüm araçlarıyla da okyanusbilime zengin olanaklar kazandırmıştır. Akıntıların hızını ve yönünü ölçmek üzere tasarladığı "Ekman akıntı ölçeri", bugün de okyanusbilimcilerin yararlandığı bir aygıttır. Deniz suyunun sıkışma oranını basınç ve sıcaklığın fonksiyonu olarak veren, deneysel yoldan elde ettiği bir formül ise günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1910'dan sonraki çalışmalarını okyanus akıntılarının dinamiği konusunda yoğunlaştıran ve çeşitli bilimsel araştırma gezilerine katılan Ekman, rüzgâr etkisiyle oluşan deniz akıntılarına ve kıyı ile denizdibi topografyasınının bu akıntılar üzerindeki etkilerine ilişkin çeşitli kuramlar geliştirdi.

Deneysel ve kuramsal çalışmalarıyla okyanusbilimde çağdaş gelişmenin öncülerinden olan Ekman'ın adı, hava ve su akıntılarında birbirine değen iki kütle arasındaki arayüzeyleri tanımlamak için kullanılan "Ekman katmanı" ve bu akıntıların hız dağılımını tanımlayan "Ekman sarmalı" gibi kavramlarla bilim tarihine geçmiştir.

• BAKINIZ: A.AGASSIZ, BJERKNES, NANSEN.

EKŞİ, Oktay
(1933)

Türk, gazeteci. 1974-1983 arasında *Hürriyet* gazetesinde başyazarlık yapmıştır.

7 Aralık 1933'te Ordu'nun Mesudiye ilçesinde doğdu. 1951'de Ankara Gazi Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1952'de Ankara Ajansı'nda gazeteciliğe başladı. 1954'e kadar Falih Rıfkı Atay tarafından çıkarılan *Dünya* gazetesinde Ankara muhabiri olarak çalıştı. 1960'ta yayımlanmaya başlayan *Öncü* gazetesinin kurucularındandır. Aynı yıl basın temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e seçildi. 1962-1966 arasında TC Londra Başkonsolosluğu'nda mahalli kâtip olarak görev aldı. 1967'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1966'da *Yeni Gazete*'de, 1969'da da *Hürriyet*'te Ankara büro şefi olarak çalıştı. 1970-1971 yıllarında TRT'de haber değerlendirme ve yorum müdürlüğü yaptı. 1974'te *Hürriyet* gazetesi başyazarı oldu ve 1983'e kadar bu görevi sürdürdü.

6 Haziran 1983'te kurulan Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kurucuları arasında yer aldı. Partinin genel başkan yardımcılığına seçildi. Mart 1984'te partideki görevinden istifa ederek yeniden basın yaşamına döndü.

ELÇİN, Şükrü
(1912)

Türk, halkbilimci. Türk halk kültürü üzerine yaptığı derleme ve incelemelerle tanınmıştır.

Yunanistan'da, Florina'da doğdu. Çok küçük yaşta ailesiyle Türkiye'ye geldi. İlköğrenimini Turgutlu'da yaptı, ortaöğrenimine Manisa'da başlayıp İzmir Atatürk Lisesi'nde bitirdi. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Sivas ve Denizli liseleriyle Ankara Teknik Öğretmen Okulu'nda edebiyat öğretmenliği yaptı. 1949'da bilgisini artırmak ve

incelemeler yapmak için gönderildiği Paris'te iki yıl kaldı. Yurda dönüşünde MEB Talim ve Terbiye Dairesi'nde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. 1962'de "Anadolu Köy Orta Oyunları" üzerine yazdığı tezle doçent oldu ve Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nün başkanlığında bulundu.

Şükrü Elçin üniversitedeki öğrencilik yıllarından başlayarak, halkbilimle ilgili derleme ve inceleme çalışmalarını *Ülkü*, *İnanç*, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Türk Kültürü*, *Türk Kültürü Araştırmaları* ve *Türk Etnoğrafya Dergisi* gibi dergilerde yayımlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kerem İle Aslı Hikâyesi*, 1939; *Hikâyeler* (A.G.Akıncı ile), antoloji, 1949; *Anadolu Köy Orta Oyunları*, 1964.

ELDEM, Halil Edhem
(1861-1938)

Türk, müzeci. Topkapı Sarayı ve Eski Şark Eserleri müzelerinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

15 Haziran 1861'de İstanbul'da doğdu, 17 Kasım 1938'de aynı kentte öldü. İlk ve ortaeğitimini İstanbul'da tamamladı. Babası İbrahim Edhem Paşa'nın 1876'da Berlin'e elçi olarak atanması üzerine eğitimini orada sürdürdü. Tarih ve arkeolojiye meraklı olmasına karşın, babasının isteğiyle biyoloji ve kimya eğitimi gördü. Zürih'te, Viyana Politeknik Okulu'nda, Bern Üniversitesi'nde okudu. Doktorasını tamamlayarak yurda dönünce askeri fabrikalarda, Erkânı Harbiye Tercüme Kalemi'nde çalıştı ve çeşitli okullarda öğretmenlik etti.

1892'de müzeler müdürü olan ağabeysi Osman Hamdi Bey'in yardımcılığına atandı. 1909'da İstanbul belediye başkanı olarak kısa bir süre görev yaptı. 1910'da Osman Hamdi'nin ölümü üzerine müzeler müdürlüğü görevine getirildi. 1931'de emekliye ayrılarak İstanbul milletvekili olarak meclise girdi.

H.E.Eldem'in müzeler müdürü olduğu dönemde Anadolu'da Didima, Milet, Priene, Efes ve Sard'da yapılan kazılarda bulunan yapıtlar müze salonlarını doldurdu. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Eski Şark Eserleri Bölümü açıldı. 1914'te Süleymaniye'de kurulan Evkafı İslamiye Müzesi, 1927'de Müzeler Müdürlüğü'ne bağlandı ve yeniden düzenlenerek Türk İslam Eserleri Müzesi oldu. 1924'te Topkapı Sarayı'nın onarılarak müze haline getirilmesi kararlaştırıldı. Öncelikle Kubbealtı, Arz Odası, Çin Porselenleri Dairesi, Paşa Köşkü, Mecidiye ve Bağdat köşkleri ziyarete açıldı. I. Dünya Savaşı nedeniyle Anadolu'ya götürülmüş olan Hazine eşyaları geri getirildi. 1928'de Gümüş Dairesi, Hazine, 4. ve 5. salonlar, 1930'da Harem'deki bazı dairelerin onarımı tamamlandı ve ziyarete açılmaları sağlandı.

H.E.Eldem kırk yıla yaklaşan müze yöneticiliği süresince yaptığı yurt içi araştırma gezilerindeki gözlemlerini *Türk Tarih Encümeni Dergisi*'nde yayımlamıştır.1910'da Max von Berchen'le birlikte *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum* ("Arapça Yazıtlar Derlemesi İçin Gereçler") adlı yapıtın hazırlanmasında çalışmıştır. Bilimsel yayınları nedeniyle kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından fahri arkeoloji profesörlüğü unvanı, Leipzig ve Basel üniversiteleri tarafından da doktorluk payesi verilmiştir. Birçok bilimsel enstitünün fahri üyesi olmuştur. Moskova,Roma, Münih ve Berlin'de toplanan arkeoloji kongrelerine Türkiye temsilcisi olarak katılmıştır. 1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden olmuş, 1938'de asbaşkanlık görevinde bulunmuştur.

Resim ve Heykel Müzesi'nin kurulması için ilk girişimler de H.E.Eldem tarafından gerçekleştirilmiştir. *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu-Kısa Türk Resim Tarihi* adlı kitabı Türkiye resim tarihinin ilk kaynakları arasında sayılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Fouilles d'Alabanda en Carie rapport sommaire sur la prémiere et seconde campagne*, 1905-1906, ("Karya'daki Alabanda Kazısı 1. ve 2. Mevsimlerine İlişkin Kısa Rapor"); *Das Osmanische Antikenmuseum in Konstantinopel*, 1909, ("İstanbul'daki Osmanlı Eski Eserler Müzesi"); *Meskûkatı Kadimei İslâmiye Kataloğu Meskûkatı Osmani* I, 1915; *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu*, 1924; *Le Palais de Topcapou*, 1932, ("Topkapı Sarayı"); *Camilerimiz*, 1932; *İslami Nümizmatik İçin Bir Bibliyografya Tecrübesi*,1933; *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumaya Mecburuz*, 1933; *Les Mosquees de Stamboul*, 1934, ("İstanbul Camileri"); *Madenden Üç Türk Eseri*, 1936; *Niğde Kılavuzu*, 1936; "Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatlar" *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (ö.s.), 1947.

• KAYNAKLAR: G.Elibal (Türkçeleştiren), *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu* (bibliyografya içerir), 1970; TTK, *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, 2 cilt, 1947-1948.

• BAKINIZ: OSMAN HAMDİ.

ELDEM, Nezih
(1921)

Türk, mimar. Yapıtlarında daha çok, geleneksel kent dokusuyla uyumlu bir mimarlık arayışına yönelmiştir.

27 Aralık 1921'de İstanbul'da doğdu. 1944'te Güzel Sanatlar Akademisi'nin (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Yüksek Mühendis Mektebi Mimari Bölümü'nde röleve ve serbest resim dersleri öğretmeni oldu. Kurumun Teknik Üniversite'ye dönüştürülmesinden sonra da Bina Bilgisi Kürsüsü'nde asistan olarak görevini sürdürdü. 1952'de İtalya'ya gitti, iki yıl boyunca hem Avrupa mimarlığını inceledi, hem de Milano'da mimar Gio Ponti'nin, Mimarlık Fakültesi'ndeki derslerine ve bürosundaki bazı tasarım çalışmalarına katıldı. 1954'te yurda dönüşünde doçentliğe yükseldi, 1962'de de mimarlığın çağdaş sorunlarını inceleyen teziyle profesör oldu. *Mersin Stadyumu*, *Gaziantep Ticaret Odası*, İstanbul'daki eski Harbiye Mektebi'nin *Askeri Müze* olarak düzenlenmesi için açılanlar başta olmak üzere çeşitli mimarlık yarışmalarında birincilik kazandı. Türk Tarihi Çevre Koruma Vakfı kurucu üyesi, UNESCO Milli Komitesi Genel Kurul üyesidir.

Nezih Eldem, Türk mimarlık mirasının kent ölçeğinden tek yapı ölçeğine kadar korunması ve onarılmasında, tarih bilincine sahip olmanın önemi üzerinde özellikle durmuştur. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde de tarihsel çevre içinde yeni yapıların yapılmasına ve eski yapıların yenilenip sağlıklılaştırılarak kullanılmasına yönelik tasarım çalışmalarını içeren bir dersi yürütmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *İTÜ Maden Fakültesi Konferans Salonu*, 1964, Maçka/İstanbul; *Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümü* onarım ve yenilemesi, 1964-1974, Sultanahmet/İstanbul, eski Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi;eski *Harbiye Mektebi*'nin *Askeri Müze*'ye çevrilmesi ve ek yapısı, 1967, Harbiye/İstanbul, yapım sürmektedir; *Ziraat Bankası* ek yapısı dış yüzü düzeni, 1971-1972, Karaköy/İstanbul; *Suphi Paşa Konağı* onarım ve yenilemesi ve *İstanbul Üniversitesi Akademik Merkezi* (Atilla Yücel ile), 1977-1980, Saraçhane/İstanbul, 1983'te bir bölümü uygulandı; *Asmazlar Konağı* onarım ve yenilemesi (D.Kuban, M.Sudalı ve K. Kuzucular ile), 1978, Safranbolu. **Tasarım:** Soğuk Çeşme Sokağı ve Soğuk Kuyu Medresesi çevresi koruma ve geliştirme projesi (A.Yücel ile), 1977-1979, Sultanahmet/İstanbul.

Milli Mimari Semineri

Sedat Hakkı Eldem

Yapılarındaki yönelimleri

ELDEM, Sedad Hakkı (1908)

Türk, mimar. Tasarım ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla özgün bir Türk mimarlığının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Avrupa'da tamamladı. Mimarlık eğitimine 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) başladı. 1928'de bu okulu birincilikle bitirdi. Bu nedenle kazandığı üç yıllık bursu Fransa, İngiltere ve Almanya'ya giderek değerlendirdi.

Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Ankara'da İtalyan mimarı Guilio Mongeri'nin bürosunda çalıştı. 1932'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi oldu, kendi bürosunu da açarak eğitimin yanı sıra tasarım ve uygulama çalışmalarına başladı. 1978'de Akademi profesörlüğünden emekli oldu. Mesleki ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Eldem'in mimarlık yaptığı uzun zaman süresi içinde Türkiye çeşitli aşamalardan geçmiş, toplumsal yaşam ve örgütlenme konularında olduğu gibi, ekonomik yapısında da kendine özgü iniş çıkışlarla hızlı bir değişim süreci yaşamıştır. Bunlara koşut olarak Türk mimarlığına da çeşitli zamanlarda akılcı, işlevci, biçimci gibi farklı eğilimler egemen olmuştur. Bu eğilimlerin uygulamaya yansıması malzemelerin, yapım yöntemlerinin, işlevlerin gereği ya yeni, düz, yalın, her yerde olabilecek yapılar, ya da bulundukları yerin özelliklerini yansıtmaya yönelik, geleneksel mimarlıkla ilişki kurmaya çalışan yorumlar biçiminde izlenmiştir. Başka bir deyişle bu dönemde Türk mimarlığı da, çağdaş dünya mimarlığı gibi, ulusal-uluslararası, yöresel-evrensel ikilemi arasında bir arayış içinde olmuştur.

Eldem'in yapıtları ve çalışmaları incelendiğinde onun bu arayışta daha çok ulusalcılıktan yana olduğu görülmektedir. Bu eğitim çalışmalarıyla kuramsal yapıtlarında da dışavurmaktadır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi olmasından kısa bir süre sonra, 1934'de, Milli Mimari Semineri adıyla bilinen çalışmalara başlamıştır. Bunların amacı ulusal mimarlık yapıtlarına ilişkin araştırmaların kapsamını genişletmektir. Ulusal, ya da geleneksel Türk mimarlığı denince o zamana değin genellikle anıtsal mimarlık yapıtları ele alınır, sivil ya da anonim mimarlık ürünleri üstünde çok durulmazdı. Milli Mimari Semineri bu alandaki boşluğu doldurmayı, Türk mimarlığının daha çabuk kaybolan bu değerlerinin dökümünü yapmayı, böyleee de ulusal mimarlığın dayanacağı kaynakları başka alanlarda aramayı amaçlamıştır.

Eldem'in ulusal mimarlık doğrultusundaki en önemli kuramsal çalışmalarından biri 1940'ta *Arkitekt* dergisinde yayımlanan "Yerli Mimariye Doğru" başlıklı yazısıdır. Bir bildiri niteliği taşıyan bu yazıda ulusal bir mimarlığın nasıl olması gerektiğine ilişkin düşünceler dile getirilmektedir.

Eldem'in bu düşünceleri daha çok küçük kapsamlı yapılarında, özellikle de konutlarda uyguladığı görülmektedir. Eldem İstanbul'un çeşitli yerlerinde, çoğunlukla da Boğaziçi'nde yaptığı köşk ve yalılarla tanınmaktadır. Ulusal mimarlığa ilişkin düşüncelerini bu yapılarında uygulamış, İstanbul'a özgü Türk evinin gerek sofa gibi plan öğelerini, gerekse çıkma, saçak, kafes, vb. gibi çeşitli ayrıntılarını yeni yaşam biçimlerine uyarlamıştır.

Köşkler ve yalılar Eldem'in mimarlığının yalnız bir bölümünü oluşturur. Çok sayıdaki yapıtlarının önemli bir bölümü akılcı-işlevci görünümleriyle onun gene de yukarda sözü edilen arayışın dışında kalamadığını gösterir. Bu daha çok yönetim, eğitim, konaklama gibi geniş kapsamlı işlevler için tasarladığı, ya da tasarımına katıldığı çözümlerde belirginleşir.

Eldem, geleneksel mimarlık biçimlerinden, konut, kahve, pavyon gibi işlevleri olan yapılarda yararlanmıştır. Buna karşılık otel, banka, işyeri, yönetim ve eğitim yapısı gibi geleneksel Türk mimarlığının esin kaynağı oluşturamayacağı işlevlerde akılcı-işlevci biçimlendirmelere yönelmiştir.

Onun, dönemine göre biri ya ya da öteki ağır

basan iki yönlü bu arayışının uygun koşullar altında başarılı bireşimlere ulaştığı görülmektedir. Konutları arasında bunun bir örneği İstanbul'daki *Sirer Yalısı*'dır. Büyük kapsamlı yapılarında ise gene İstanbul'da bulunan *Sosyal Sigortalar Kurumu* buna örnek gösterilebilir. Her iki yapı da içinde bulundukları tarihsel-geleneksel çevreye uyum sağlar, işlevleri bozacak bir biçimselliğe kaçmadan geleneksel Türk mimarlığının öğelerini ve oranlarını kullanır. Ama hem malzemeleri ve yapım yöntemleri, hem de bunlardan türeyen biçimlenmeleri tümü ile çağdaş bir anlayış içindedir, evrenseldir. Bu yapıların ilginç bir yönü de bazı geleneksel Türk mimarlığı öğeleriyle çağdaş mimarlık öğeleri arasındaki şaşırtıcı koşutluğu ortaya koymalarıdır.

Eldem'in tasarım ve uygulamaları kadar özenle üstünde durduğu bir konu da mimarlık eğitimi olmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi'nin öğretim kadrosuna katıldığı zaman tasarım ve ekonomik yapım yöntemleri derslerini vermekle görevlendirilmiştir. Bunlara kısa bir süre sonra yukarda sözü edilen Milli Mimari Semineri'ni eklemiş, daha ilerde de bu çalışmaları bilimsel yöntemlerle sürdüren Röleve Kürsüsü'nün yöneticiliğini üstlenmiştir. Geleneksel mimarlığın incelenmesine verdiği öneme karşın çağdaş konuları da göz ardı etmemiş, öğrencilerine Türkiye'nin güncel mimarlık sorunlarını ele alan çalışmalar yaptırmıştır.

Eldem yayınları ile de Türk mimarlığına katkıda bulunmuştur. Bunların ağırlığını geleneksel Türk mimarlığı oluşturur. Milli Mimari Semineri'nde yapılan araştırmaların bir bölümü, değerlendirilmeden 1948'deki Akademi yangınında yok olmuşsa da, daha sonraki Röleve Kürsüsü çalışmaları yayımlanarak geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Eldem'in kitaplarının yanı sıra çeşitli mimarlık dergilerinde yayımlanmış yazıları da vardır.

Geleneksel mimarlığa ilişkin çalışmaları Eldem'i doğal olarak eski yapıların korunma ve onarım sorunlarına yöneltmiştir. Çoğu tasarımları tarihsel bir çevre içinde yer almaktadır, kimi de varolan bir yapının onarılıp eklerle geliştirilmesi biçimindedir. Özellikle İstanbul'u ve içindeki yapıları çok iyi tanıdığı bilinen Eldem, 1943-1978 arasında, görevleri Türkiye'deki tarihsel yapı ve anıtları, önemli sit bölgelerini saptamak, bunların korunmalarının sağlanması için önlemler almak olan Eski Eserleri Koruma Encümeni ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu gibi kuruluşlarda üyelik ve başkanlık

◄ *Eğitim çalışmaları*

İkinci Ulusal Mimarlık

Türk mimarlığının 1940-1950 arasındaki dönemi bu adla bilinir. Geleneksel Türk mimarlığını esin kaynağı olarak alıp ulusal bir mimarlık sentezi oluşturmayı amaçlayan düşünceler ona bu adın verilmesine neden olmuştur. İkinci Ulusal Mimarlık düşüncelerini hazırlayan etkenler arasında 20. yy'ın başlarında ortaya çıkan ilk ulusalcı mimarlık düşünceleri, 1930'lu yıllarda yabancı mimarların da katkısıyla gelişen akılcı-işlevci anlayışa gösterilen tepkiler, özellikle de II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu toplumsal ve ekonomik koşullar sayılabilir.

Bu düşünceyi savunan mimarlar yapıların çevrelerine, içinde bulundukları iklim koşullarına bağlı olmasını, yerel malzeme ve işçilikle yapılmasını, geleneksel mimarlıkla ilişki kurulmasını, yerli yapı malzemesi ve araç gereç sanayiinin oluşturulmasını, hatta devletin bu doğrultuda bir mimarlık üslubunu desteklemesini istemişlerdir. Bu düşünceler uygulamada geleneksel sivil ve anonim Türk mimarlığından, özellikle Türk Evi'nden, bir ölçüye kadar da bugünkü Türkiye sınırları içinde oluşturulmuş olan Anadolu Selçuklu mimarlığından esinlenen biçimlendirmelere yönelmiştir.

Sonunda bugünün sorunlarının çözümünde geçmişe ait kimi mimarlık öğelerinin kullanılması gibi çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Ama başka ülkelerde de gözlendiği gibi, çağdaş bir yapı dili oluşturuluncaya kadar bu tür çelişkili dönemlerin yaşanılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu dönemde Türk mimarlığı küçümsenmeyecek tarihsel mirasının korunmaya ve gelecek kuşaklara iletilmeye değer öğelerini saptama çalışması içindedir. Bu yaklaşım geleneksel mimarlığın olduğu kadar çağdaş mimarlık ilkelerinin daha iyi anlaşılmasına neden olmuş, ilerdeki başarılı sentezlerin hazırlığı olmuştur.

Ulusal mimarlık düşünceleri II. Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen yıllarda giderek zayıflamış, yerini yeni bir akılcı-işlevci ve uluslararası mimarlığa daha açık düşüncelere bırakmıştır. Dönemin önemli yapıları arasında Sedat Hakkı Eldem'in Uluslararası New York Sergisinde Türk Pavyonu (1939), Bedri Ucar'ın Ankara'daki Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü (bugün Ulaştırma Bakanlığı, 1939), Emin Onat* ile Orhan Arda'nın Anıtkabir'i (1941-1953), S. H. Eldem ile E. Onat'ın İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri (1944), Feridun Kip, İsmail Utkular ve Doğan Erginbaş'ın Çanakkale Zaferi ve Bilinmeyen Asker Anıtı (1944), Paul Bonatz'ın Ankara'daki Saraçoğlu Memur Evleri Mahallesi (bugünkü Namık Kemal Mahallesi) ve Milli Kütüphanesi (1944-1946), Vasfi Egeli'nin İstanbul'daki Şişli Camisi (1945-1953), İ. Utkular, D. Erginbaş ve Ömer Günay'ın İstanbul Radyo Evi (1945), Abidin Mortaş*, Nizamettin Doğu ve Feyyaz Tüzüner'in Adana Adalet Sarayı (1945-1948), S. H. Eldem'in Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi (1947), Leyla ve Ferzan Baydar'ın Eskişehir Garı (1947), Kemal Ahmet Arû* ile Rebii Gorbon'un İstanbul'daki Birinci Levent Konut Sitesi (1947-1952), S. H. Eldem'in İstanbul Taşlık'ta Şark Kahvesi (1948-1950), S. H. Eldem ve E. Onat'ın İstanbul Adalet Sarayı (1949) gibi yapılar sayılabilir.

Koruma ve onarım alanındaki çalışmaları

yapmıştır. Eldem, 1948'de Ankara'da toplanan ilk Yapı Kongresi'ni hazırlayacak çalışma birimlerinden biri olan "I. Türk Yapı Kongresi 2. Grup 5. Kol"unda yazman üye olarak görev almıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve ilk genel toplantısını 1948'de Lozan'da yapan Uluslararası Mimarlar Birliği'nin (UIA) Türkiye temsilcileri arasındadır.

Eldem'in yapıtları çağdaş Türk mimarlığında her zaman dikkatleri üstüne çekmiştir. Bunların bazıları yeni bir dönemi başlatan yapı olma özelliğini de taşır. Örneğin New York Uluslararası Sergisi *Türk Pavyonu*, İkinci Ulusal Mimarlık döneminin başlangıcı sayılır. *İstanbul Adalet Sarayı* ise yeni bir akılcı-işlevci dönemi başlatmış, 1950'lerde egemen olan daha serbest, uluslararası mimarlığa açık bir dönemin öncüsü olmuştur. Eldem tasarımlarıyla çeşitli mimarlık yarışmalarında birincilikler kazanmıştır. Sedat Simavi Vakfı'nca mimarlık ve kent planlaması dalında konan ödül 1982'de ona verilmiştir.

Eldem çağdaş Türk mimarlığındaki ulusalcılık-evrensellik tartışmasında kendine özgü çözümleriyle yer almaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Elektrik Şirketi Deposu, (SATİE)*, 1934, Fındıklı/İstanbul (bugün yıkılmıştır); *Tekel Bakanlığı*, 1934-1937, Ankara, sonra Başbakanlık; *Termal Oteli*, 1935-1937, Yalova/İstanbul; Devlet Konservatuvarı'na ek *Müzik Öğretmen Okulu*, 1938-1939, Ankara; Uluslararası New York Sergisi'nde *Türk Pavyonu*, 1938-1939; *İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri* (E. Onat ile), 1944; *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi*, 1947; *Şark Kahvesi*, 1948-1950, Taşlık/İstanbul; *Adalet Sarayı* (E. Onat ile), 1949, İstanbul; *Hilton Oteli* (S.O.M. ve G. Bunshaft ile), 1952, İstanbul; *Sosyal Sigortalar Kurumu*, 1963-1972, Zeyrek/İstanbul; *Hindistan Büyükelçiliği* (O. Çakmakçıoğlu ile), 1965, Ankara; *Sirer Yalısı*, 1966-1967, Yeniköy/İstanbul; *Türkiye Büyükelçiliği*, 1966, Yeni Delhi; *Pakistan Büyükelçiliği Konak ve Kançılaryaları*, 1966-1976, Ankara; *Akbank Genel Müdürlüğü*, 1970, Fındıklı/İstanbul; *Türkiye Büyükelçiliği* (H. Şensoy ve S. Sadık ile), 1971-1972, Beyrut; *Atatürk Kitaplığı*, 1973, Gümüşsuyu/İstanbul; *Hollanda Büyükelçiliği*, 1975-1977, Ankara; *Ilıcak Yalısı*, 1978-1980, Yeniköy /İstanbul, eski Tahsin Güney yalısı; *Alarko İşyeri Blokları*, 1980, Maslak/Istanbul. **Kitap:** *Geleneksel Yapı Usulleri*, 1941; *Türk Evi Plan Tipleri*, 1954; *Röleve I* (F. Akozan ve K. Anadol ile), 1968; *Röleve II* (F. Akozan ve K. Anadol ile); *Köşk ve Kasırlar I-II*, 1969-1973; *Türk Bahçeleri*, 1976; *Türk Mimari Eserleri*, 1976; *Boğaziçi Anıları*, 1979; *İstanbul Anıları*, 1979; *Topkapı Sarayı, Bir Mimari Araştırma*, 1982.

• **KAYNAKLAR:** Ü. Alsaç, *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, 1976; L. Baydar, "Özgeçmiş", *Sedat Hakkı Eldem-Büyük Konutlar*, 1982; *Mimar Sinan Üniversitesi 100. Yıldönümü Armağanı, Sedat Hakkı Eldem, 50 Yıllık Meslek Jübilesi*, 1983.

• **BAKINIZ:** KEMALEDDİN [Mimar], E. ONAT.

ELDEROĞLU, Abidin
(1901-1974)

Türk, ressam. Soyut kaligrafik çalışmalarıyla tanınmıştır.

Denizli'de doğdu, 12 Şubat 1974'te Ankara'da öldü. Sanata ilgisi küçük yaşta başladı. İzmir Öğretmen Okulu'nda okurken, İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) yakın olup çalışmaları izleyebilmek amacıyla İstanbul Öğretmen Okulu'na nakil yaptırdı. 1926'da bu okulu bitirdi ve İzmir'e resim öğretmeni olarak geri döndü. 1930'da sanatını ilerletmek için Paris'e gitti. Önce Académie Julian'de Albert Laurens'nin, sonra da André Lhote'un öğrencisi oldu. 1932'de Türkiye'ye döndü. 1934'te İzmir'de çeşitli ortaokul ve liselerde yeniden resim öğretmenliğine başladı. 1942'de bir süre CHP'nin kültür programı çerçevesinde Muş'ta bulunmasının dışında 1954'te emekli olana değin öğretmenlik görevini sürdürdü. Aynı yıl Ankara'ya yerleşti.

Yaşamı boyunca yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı, ilk kişisel sergisini 1956'da Ankara'da açtı. 1963'te Sao Paolo Bienali'nde onur ödülü, 1964'te Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülü, 1966'da Tahran Bienali'nde İmparatorluk Büyük Ödülü, 1972'de Cagnes-sur-Mer Ödülü, 1974'te de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü aldı. Ayrıca Malines'de (Belçika) Gaspard de Wit Sanat Halı Yapımevi'ne iki yüz kadar halı tasarımı hazırladı.

Abidin Elderoğlu araştırıcı kişiliğiyle, sanat yaşamı boyunca değişik üsluplara yönelmiştir. İlk dönemi olan 1930-1940'lar arasında akademik ölçüler içinde çalışmış, manzara, figür ve portrelerinde yarı izlenimci (empresyonist), yarı anlatımcı bir tavır sürdürmüştür. Avrupa sanat okullarının etkisi altında olduğu bu dönemde yaptığı *Ayrılış* gibi resimlerindeki figürlerde Kübizm esinli biçimci bir tavır da sezilir. 1940'ların sonlarında başlayan ikinci döneminde doğa soyutlamalarına yönelmiş ve giderek lekeci (taşist) bir tavır geliştirmiştir. *Denizli'den Manzara* resmi bu tavrın bir örneğidir. Elderoğlu'nun son dönemi 1960'larda başlar. Bu dönemde önceleri, özellikle çiçeklerde görülen ve çizginin sürekliliğini vurgulayan bir stilizasyon izlenir. Bu stilizasyon, Elderoğlu'nun daha sonra Doğu'nun biçimsel özelliklerine duyduğu ilgiyle soyut kaligrafik çalışmalara dönüşmüştür. Son yapıtlarında soyutun bir çeşit fantezi dünyasıyla içiçe geliştiği izlenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ayrılış*, 1935; *Kendi Portresi*, 1940; *Denizli'de Sokak*, 1946; *Tütün İşçilerinin Dönüşü*, 1947; *Denizli'den Manzara*, 1952; *Bitki ve Işık*, 1957; *Sonbahar*, 1961; *Saksı Çiçekleri*, 1962; *Güldalı*, 1962; *Ağaç*, 1963; *Ayın Yaratılışı*, 1968; *Şimşek*, 1969; *Uzaydan Görüntü*, 1970; *Tuvalde Kompozisyon*, 1972; *Kompozisyon*, 1972; *Noktürn*, 1972.

ELDRIDGE, Roy
(1911)

ABD'li trompetçi. "Swing" cazının önde gelen yorumcularındandır.

David Roy Eldridge, 30 Ocak 1911'de ABD'nin Pennsylvania Eyaleti'nde Pittsburgh'da doğdu. Altı yaşında ağabeysinin orkestrasında davul çalmaya başladı. 1930'da New York'a gitti. Bu tarihten başlayarak Cecil Scott, Elmer Snowden ve Teddy Hill'in

orkestralarında trompet çaldı, güçlü doğaçlama yeteneğiyle dikkati çekti. 1936'da büyük orkestra cazının öncülerinden Fletcher Henderson'ın orkestrasına katıldı. 1937-1940 arasında da şarkıcı Billie Holiday ile birlikte birkaç plak albümü doldurdu.

Eldridge'in ünü, 1935'lerde büyük orkestra cazıyla birlikte gelişen "swing"in ilk ünlü davulcularından Gene Krupa'nın orkestrasına katılmasıyla, 1941'de, birdenbire yayıldı. Yine büyük orkestra cazının ünlü isimlerinden Artie Shaw ile birlikte çalıştığı 1944-1945 yıllarında da ünü giderek arttı. 1945-1951 arası "Jazz at the Philharmonic" adlı toplulukla birçok ülkeyi dolaştı, 1950'de de cazın büyük isimlerinden Benny Goodmann ile Avrupa turnesine çıktı. 1963-1965 arasında ise şarkıcı Ella Fitzgerald'a eşlik etti.

Roy Eldridge, cazda "swing" dönemi trompet çalış üslubunu geliştiren kişi olarak nitelendirilir. Ancak, büyük orkestra cazının sınırlamalarına ve "swing" döneminin kalıplaşmış düzenlemelerine tepki olarak 1940'larda gelişen ve "bop" adıyla tanınan caz türünü, özellikle de bu türün öncülerinden trompetçi Dizzy Gillespie'yi önemli ölçüde etkilemiştir. "Bop"un çıkmasından çok daha önce coşkulu çalış tekniği ile dikkati toplamış, üstün yaratıcılığı ve doğaçlama yeteneğiyle Louis Armstrong'un klasik üslubu ile Dizzy Gillespie'nin yenilikçi tarzı arasında bir köprü oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Wabash Stomp*, 1937; *Fish Market I've Found a New Baby*, 1954; *Jailhouse Blues*, (Fitzgerald ile), 1963.

• **BAKINIZ:** L. ARMSTRONG, D. GILLESPIE, B. GOODMAN.

ELGAR, Edward William
(1857-1934)

İngiliz, besteci. 20. yy başında ülkesinin müziğinde görülen canlanmanın önde gelen hazırlayıcılarındandır.

2 Haziran 1857'de Worcester yakınında Broadheath'te doğdu, 23 Şubat 1934'te Worcester'de öldü. Babası kilise orgcusuydu ve bir müzik dükkânının sahibiydi. Elgar tam anlamıyla bir müzik ortamı içinde yetişti. Kilisedeki müzik etkinliklerine katıldı, çeşitli çalgıları tanıma olanağı buldu ve beste denemeleri yaptı. Ancak müziğe gösterdiği ilgiye ve çok yetenekli olmasına karşın, sistemli bir müzik eğitimi görmedi. On beş yaşındayken bir avukatın yanında çalışmaya başladı. Bu arada müzik çalışmalarını da sürdürdü. Kısa bir süre sonra, sadece müzikle ilgilenmek üzere işinden ayrıldı.

1889'da evlendikten sonra, eşinin de özendirmesiyle beste çalışmalarını yoğunlaştırdı. Önceleri daha çok büyük boyutlu dinsel vokal yapıtlar yazdı. 1899'da seslendirilen *Variations on an Original Theme* (Orijinal Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler) ya da *Enigma Variations* (Bilmecemsi Çeşitlemeler) ilk önemli orkestra yapıtıydı ve bestecinin yaygın bir ün kazanmasını sağladı. Bir yıl sonra, birçok yorumcuya göre bestecinin başyapıtı olan *The Dream of Gerontius* (Gerontius'un Rüyası) adlı oratoryo seslendirildi. Bunu başka vokal yapıtlar izledi. Ancak sonraki yıllarda giderek senfonik müziğe yöneldi.

1920'de eşinin ölümü Elgar'ı çok sarstı ve yıllarca müzik çalışmalarından uzaklaşmasına yol açtı. Dostu Bernard Shaw'un etkisiyle, 1929'da yeniden beste yapmaya başladı. Ancak, ölümünden kısa bir süre önce hastalanınca kimi yapıtları, bu arada üçüncü bir senfoni, tamamlanamamış olarak kaldı.

Elgar, 17. yy'dan, özellikle Henry Purcell'den bu yana İngiltere'de yetişip uluslararası önem kazanan ilk besteci sayılmaktadır. Bir Katolik olduğundan, yazdıkları arasında dinsel yapıtlar ağırlıklı bir yer tutar. Vokal yapıtları, geleneksel dinsel müzik formlarından önemli ölçüde farklılıklar gösterir.

Birçok ulusal akımın aksine, ulusal müziğin halk şarkıları gibi geleneksel kaynaklardan yararlanılarak geliştirileceği görüşünü benimsememiş, İngiltere'deki toplumsal yaşamdan ve çevresindeki insanlardan etkilenerek kişisel bir üslup geliştirmeye yönelmiştir. Müziğindeki İngiltere'ye özgü özellikler, bu anlayışın sonucudur. İngiltere'de genç bestecilerin Avrupa müziğiyle, özellikle Geç-Romantizm'in anlayış ve teknikleriyle ilişki kurabilmesinde en önemli rolü Elgar oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Vokal müzik:** *The Light of Life (Lux Christi)*, 1896, oratoryo, (Yaşam Işığı); *Caractacus*, 1898, kantat; *The Dream of Gerontius*, 1900, oratoryo, (Gerontius'un Rüyası); *The Apostles*, 1903, oratoryo, (Havariler); *The Kingdom*, 1906, oratoryo, (Krallık). **Orkestra müziği:** *Froissart*, 1890, konser uvertürü; *Variations on an Original Theme (Enigma Variations)* 1899, (Orijinal Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler/Bilmecemsi Çeşitlemeler); *Pomp and Circumstance*, 1902, 5 marş; *Birinci Senfoni*, 1908; *Keman Konçertosu*, 1910; *İkinci Senfoni*, 1911; *Falstaff*, 1913, senfonik etüd; *Viyolonsel Konçertosu*, 1919. **Çeşitli:** Oda müziği, piyano müziği, şarkılar.

• **KAYNAKLAR:** W. R. Anderson, *Introduction to the Music of Elgar*, 1949; B. Maine, *Elgar: His Life and Work*, 2 cilt, 1933; G. B. Shaw, *Sir Edward Elgar*, 1920.

• **BAKINIZ:** HÄNDEL, H. PURCELL, R. WAGNER.

EL GRECO
(1541-1614)

Yunan asıllı İspanyol ressam. Dinsel bir coşkuyla ele aldığı yapıtlarında gerçekliği bozarak,öznel bir anlatıma ulaşmıştır.

Girit adasında, Kandiye'de doğdu, 6 ya da 7 Nisan 1614'te Toledo'da öldü. Asıl adı Domenikos Theotokopoulos'tur, takma adı olan El Greco İspanyolca'da Yunanlı anlamına gelmektedir. Katolik bir ailenin ikinci erkek çocuğuydu. Babası, Venedik Cumhuriyeti'nde sivil bir görevde bulunuyordu. El Greco Girit'te geçirdiği gençliğinde, adada yaşayan bazı ressamların atölyelerinde çalıştı. 1565'te Venedik'e giderek Titian'ın atölyesine girdi. Titian'ın, İspan-

ya Kralı II. Philip'e 1567'de gönderdiği bir mektupta, ondan "yetenekli genç öğrenci" diye söz ettiği bilinir. El Greco 1570'te Roma'ya gitti ve iki yıl kaldı. 1575 ya da 1576'da Fulvio Orsini'nin çağrısıyla Madrid'e gitti, 1577'de de Toledo'ya yerleşti, ressam, heykelci ve mimar olarak çalışmasını burada sürdürdü. Escorial ve Madrid'e iki gezi yaptı. Yaşamının sonuna doğru hastalığı nedeniyle çalışmaları yavaşladı.

Venedik Dönemi

El Greco'nun Venedik'te yaptığı ilk resim, *tempera* (bir tür suluboya) tekniği ile gerçekleştirdiği *Modena triptikonu*'dur (üçlü resim). Ön planda, çobanların bağlılık sunuşu ve İsa'nın vaftiz edilmesi sahneleri yer alır. Arkada Tanrı'nın Adem'le Havva'yı karşı karşıya getirmesi ve Meryem'e müjde sahneleri işlenmiştir. Figürler durağan bir kompozisyon yapısı içinde yer almaktadır. Kumaş kıvrımlarının işçiliğinde, maniyerist belirtiler vardır. El Greco Venedik'te yaptığı ilk resimlerinde Yunan ikon ressamlarının alçakgönüllü dünyasının etkisini taşımakla birlikte, Titian'ı da anımsatır. Ayrıca Andrea Meldolla Schiavone (1522-1564) ve Jacopo Bassano gibi Venedik'te ilişki kurduğu ressamlardan da etkilenmiştir. Bu ilk dönem resimlerinin çoğu kaybolmuş, *Meryem'e Müjde, Müneccim Kralların Bağlılık Sunuşu, Mısır'a Kaçış* gibi sonradan ele geçen bazılarının ise, onarılarak günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır. Giderek El Greco'nun resminde Venedik Okulu'na özgü öğeler azalır. *Körün İyileştirilmesi*'nde ona özgü maniyerist tavrın ve kişisel üslubun belirmeye başladığı görülür.

Roma Dönemi

El Greco, 1570'te Roma'ya gittiği zaman Giulio Mancini, Girolamo Muziano (1528-1592), Siciolante de Sermoneta ve Taddeo Zuccaroy (1529-1566) gibi ressamlarla tanışmıştır. *Giulio Clovio'nun Portresi*, Roma döneminin tipik bir resmidir. Hâlâ biraz Titian etkisi taşır. Resmin kurgusu, biçimlerdeki ustaca ritm, daha belirgin ve sert kumaş kıvrımları, o dönemde İtalyan estetiğine olan bağlılığı gösterir.

Toledo Dönemi

El Greco, sanatının gelişip son biçimini aldığı Toledo'da ilk olarak *Santo Dominigo el Antiguo Kilisesi* için üç büyük pano üstünde çalışmış, aynı kilise için heykeller de yapmıştır. Bu resimlerinde, büyük bir biçimsel değişim izlenir. Kesin, köşeli biçimler dışavurumcu (ekspresyonist) bir tavırla ve piramidal ya da çokgen kompozisyonlar içinde birleştirilerek acı çeken, tutkulu insanların yaşadığı bir dünya kurulmuştur. Gerçekdışı, öznel bir mekânda, vücutlar, bulutlar, giysiler şiddetli ve titreşen renklerle, bloklar halinde göğe yükselirler. Figürlerle biçimlerin böyle değiştirilip uzatılması, mekânda ve portrelerde dolaşan ışık oyunları, onun resmine ruhani bir anlam getirir. İnsanlar, acıyla ya da dinsel coşkularla kendilerinden geçmiş, eğilip bükülmüşlerdir. Bunlar El Greco'nun sanatının öznel niteliğinin, bağımsız ve özgün bir üslup bulmaya başladığının, Venedik ve Roma maniyeristlerinden daha ötede, Batı'da, kimseninkine benzemeyen yeni bir anlatıma vardığının belirtileridir.

Sanatının temelleri

Onun, İtalyan etkilerini artık kendi olgun ve özgün üslubu içinde erittiğini gösteren önemli bir resmi de *Kont Orgaz'ın Gömülmesi*'dir. Yapıtta, geçmiş ile şimdiki zaman, Toledo'da 14. yy'da yer almış bir mucize ile kontun gömülme töreni, bir arada betimlenmiştir. Resmin alt bölümünde mezara konulan Orgaz Kontu'nun çevresinde Aziz Sebastianus ile Aziz Augustinus yer alırlar, sol yanda ise El Greco'nun oğlu görülür. Geride Toledo'nun önde gelen kişileri sıralanmıştır. En tepedeki İsa'nın hemen altında Meryem ile Vaftizci Yahya kontun ruhu için Tanrı'ya yakarırlar. Resmin üst yarısında gökyüzü, alt yarısında da yeryüzü canlandırılmıştır. Bu iki dünya birbirlerinden üstteki figürlerin canlı hareketliliği, alttakilerinse durağan dizilişinden oluşan karşıtlıkla ayrılırlar.

1590'da El Greco'nun çalışmalarında güçlü ışık-gölge karşıtlıkları kullanma eğiliminin başladığı izlenir. Onun bu eğilimi taşıyan başlıca resimlerinden biri *Bakirenin Azizlerle Birlikte Taç Giymesi*'dir. Biçimler hâlâ kesin sınırlarla çevrilidir; belirgin kütleler halindeki kalabalık gruplar da, bu tür figürlerden oluşmuştur. Karanlık fonun önünde kabartma gibi duran, kolları yukarı uzanmış figürler, canlanmış hayaletleri andırırlar. Yine bu dönemi temsil eden resimlerden biri *Aziz Francesco*, biri de *Peder Hermano Leon*'dur. Aynı yalınlık düşüncesi, Aziz Francesco'nun elleri havaya uzanmış yarım figüründe ve Hermano Leon'un portresinin, vecd halindeki aziz figürüyle dengelenişinde de izlenir.

El Greco'nun gelişiminin en özel evresini 1605-1610 arasında yapılmış bir dizi resim temsil eder. *Aziz Ildefonso'ya Görünenler* bunlardan biridir. Bu yapıtlarda daha incelmiş ve yetkinleşmiş biçimlere lirik bir duygu katılmıştır. Renkler uyumlu durağanlıklarını kaybetmiş, geniş yüzeyler ve abartılı tonlar halinde boyanmıştır. Böylece resimlerdeki öteki alanlardan ustaca ayrılıp kendi başlarına yaşarlar. Bu da farklı renk uyumlarının bir arada kullanıldığı izlenimini bırakır. Perspektif hemen hemen yoktur, resim yüzeyindeki çeşitli öğelerin hepsi de aynı düzlemde yer almış gibidir. Resmin yüzeyindeki bütün biçimler bir baştan öbürüne hareket ediyor, dalgalanıyor gibidir. Aziz'in hareketsiz figürü ise bu uçuşmayı dengeler.

1610'da El Greco'nun dışavurumcu tavrı en uç noktaya yaklaşır. *Bakirenin Evlenmesi, Çobanların Bağlılık Sunuşu, Meryem'e Müjde, Ziyaret, Apostolados* gibi resimler, bu dönemin örnekleridir. El Greco'nun yine bu dönemde başladığı, ama tamamlayamadığı resimleri, daha da güçlenip derinleşen tutkularını ve iç dünyasını doğrudan aktardığı büyük boyutlu taslakları da vardır. Bütün bu yapıtlarda daha özgür bir çalışmayla biçimlerin daha da soyutlaştığı, sertleştiği, daha metafizik nitelikli bir resme varıldığı izlenir. Bu son yıllarında El Greco yeniden Bizans anlatımcılığının niteliği olan arındırılmış bir arabeske döner.

Katolik kültürü ve değerleri içinde yetişip yaşayan El Greco, sanatında da bunun etkilerini ortaya koyar. Resimlerinde, Reformasyon döneminin birikimine ve yaşantılarına dayanarak, gerçekliği kültürel ve ideolojik bir atmosfer olarak yansıtır. Çağının özellikleri olan ve El Greco'da da bulunan kuşku, endişe, korku gibi duygular, Orta Çağ mistizminin egemen olduğu İspanya iklimi ve ruhuyla birleşerek onun yaratıcılığında ve üslubunda anlatım bulmuştur. Zaman ve perspektif kavramlarının olmadığı mekânlarda, hayaletler kalabalığını anımsatan figürleri, yalazlar gibi kıvrılan biçimleri, dış gerçekliğe benzetilmeye çalışılmadan oluşturulmuştur. El Greco bu

yolla mistik deneyimlerini aktarmıştır. Yapıtlarında, son derece içten ve kendiliğinden bir çalışma, dinsel de sayılabilecek derin bir ruhsal coşku izlenir. Gerçek dünya ile düş ürünü dünya bu resimlerde ince bir sınırla ayrılmıştır. Bunlar sürekli birbirlerine dönüşerek izleyenin gözünde bir başkalaşım, bir değişim etkisi uyandırırlar. El Greco'nun resmi bu son dönemlerinde daha da dışavurumcu, üslupçu ve ruhani bir nitelik kazanmıştır. Biçimler daha çok zorlanıp değiştirilmiş, öznelcilik son aşamaya varmıştır. Biçimlerin arasındaki bağlantı zayıflamış, renkler daha parlak ve canlı olmuştur.

El Greco'nun sanatı, onun ilk okulu olan, ancak sonra kararlı olarak ayrıldığı İtalyan resmi ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. İtalyan resmi 16. yy'ın sonundan başlayarak gittikçe daha ahlakçı, duygusal öğelerin daha çok rol aldığı bir biçim almış, genelde gerçekçi bir çizgiyi sürdürmüştür. Oysa El Greco'nun resmi, Rönesans ruhu taşımayan ve İtalyan resminin bu niteliklerinden hiçbirini kullanmayan bir doğrultuda gelişmiştir. Onu 17. yy sanatçılarından ayıran şey, resimsel öğeleri çok başarılı kullanmasından da öte bir yere varmış olmasıdır. Resimlerinde renk, yüzey ve soyutlaştırılmış biçimler, içerikle bir bütün oluştururlar ve böylece içerik çok yeni ve farklı bir estetiğe ulaşır. Doğalcılıktan ve zamanın bütün geleneksel biçimlerinden farklı olan bu estetik o dönemin insanının yaşama bakışının da bir sonucudur. O dönemde, özellikle İspanya'da, Orta Çağ mistizmi hâlâ sürmekteydi. Dünyadan kaçma, kendi içine dönme, görüntüler dünyasına dalma ve dinsel yaşantılara bu yolla içtenlik ve derinlik katma, Orta Çağ'daki mistik akımların ortak yanıydı. El Greco' nun sanatı, bu duyuşun sözcüsü olmuştur.

El Greco yaşadığı çağda, öznelciliğin insanın kendini, ruhunu yakından bilme, tanıma isteğinin resimdeki en önemli temsilcisidir. Rönesans sanatçılarının tersine, dünyayı dışardan izlememiş, içinde yaşamış, kendisi de onu içinde duymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Modena triptikonu*, ykş. 1565, Modena Galerisi, Estense/İtalya; *Müneccim Kralların Bağlılık Sunuşu*, 1565, Lazaro Galdiano Müzesi, Madrid; *Meryem'e Müjde*, Santa Cruz Müzesi, Madrid; *Mısır'a Kaçış; Körün İyileştirilmesi*, ykş. 1569, Ulusal Pinakotek, Parma; *Giulio Clovio'nun Portresi*, ykş. 1570, Capodimonte Müzesi, Napoli; *Pieta*, 1570-1572, Philadelphia Sanat Müzesi; *Çıra Tutuşturan Çocuk*, 1572, Capodimonte Müzesi, Napoli; *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1577, Sanat Enstitüsü, Chicago; *İsa'nın Giysilerinden Soyulması*, 1577-1579, Toledo Katedrali; *Kutsal Birlik Alegorisi*, yks. 1579, Escorial, Toledo; *Aziz Mauritius'un Şehit Edilmesi*, 1580-1582, Escorial, Madrid; *Kont Orgaz'ın Gömülmesi*, 1586-1588, Santo Tomé Kilisesi, Toledo; *Julian Romero' nun Portresi*, 1585-1590, Prado, Madrid; *Don Rodrigo de la Fuente'nin Portresi*, 1590, Prado, Madrid; *Bahçede Acı Çekme*, 1590-1595, Ulusal Galeri, Londra; *Bakirenin Azizlerle Birlikte Taç Giymesi*, 1591; *Aziz Francesco; Peder Hermano Leon; Toledo Manzarası*, 1595-1600, Metropoliten Sanat Müzesi, New York; *İncilci Yahya*, 1595-1600, Prado, Madrid; *İsa'nın Vaftiz Edilmesi*, 1596, Prado, Madrid; *Kardinal Fernando Nino de Guevara*, yks. 1600, Metropoliten Sanat Müzesi, New York; *Çarmıha Geriliş*, 1600-1605, Prado, Madrid; *Diriliş*, 1600-1605, Prado, Madrid; *Tapınağın Arındırılması*, 1600-1605, Ulusal Galeri, Londra; *Aziz Ildefonso'ya Görünenler*, yks. 1607, Ulusal Galeri, Washington D.C.; *Peder Hortensio Felix Paravicino*, 1609, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Laocoon*, 1610-1614, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.; *Bakirenin Evlenmesi*, Ulusal Sanat Müzesi, Bükreş; *Meryem'e Müjde; Ziyaret*, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Washington D.C.; *Apostolados*, El Greco Müzesi, Toledo; *Çobanların Bağlılık Sunuşu*, 1612-1614, Prado, Madrid.

• KAYNAKLAR: J.C.Aznar, *Dominico Greco*, 2 cilt, 1950; M. Barrès, *El Greco ou le secret de Tolède*, 1912; M.B.Cossio, *El Greco*, 2 cilt, 1908; L. Goldscheider, *El Greco, Paintings, Drawings and Sculptures*, 1938; M.Gomez-Moreno, *El Greco*, 1943; H.Kehrer, *Die Kunst des Greco*, 1914; H.Kehrer, *Greco als Gestalt des Manierismus*, 1939; M.Legendre (A.Hartmann ile), *Domenico Theotocopuli dit El Greco*, 1938; A.L.Mayer, *Dominico Theotocopuli El Greco*, 1926; A.L.Mayer, *El Greco, kritisches und illustriertes Verzeichnis des Gesamtwerkes*, 1926; J. Meier-Graefe, *El Greco*, 1911; F. Rutter, *El Greco, 1541-1614*, 1930; H.E.Wethey, *El Greco and his School*, 2 cilt, 1962; J.F.Willumsen, *La jeunesse du peintre El Greco*, 2 cilt, 1927.

• BAKINIZ: GIORGIONE, TITIAN.

Thomas Stearns Eliot

ELIOT, Thomas Stearns
(1888-1965)

ABD asıllı İngiliz şair ve oyun yazarı. Çağdaş Avrupa şiirine yeni bir ruh ve yeni değerlendirme ölçütleri getirerek Romantik dönemden modern şiire geçişi sağlayan en önemli şairlerden biridir.

26 Eylül 1888'de ABD'nin Missouri Eyaleti'nin St. Louis kentinde doğdu, 4 Ocak 1965'te öldü. Ailesi New England'lı köklü ve önemli bir aileydi. Genç Eliot eğitiminde bütünüyle özgür bırakıldı. Özel akademilerde okudu, on sekiz yaşında Harvard'a girdi, dört yıllık üniversite eğitimini üç yılda tamamladı. Bu okulda dil ve edebiyat öğrenimi gören Eliot özellikle Elizabeth dönemi şairleri, Metafizik şairler, İtalyan Rönesansı ve felsefe konularıyla ilgilendi. Öğretmenleri arasında eleştirmen Irving Babbitt (1865-1933) ve George Santayana (1863-1952) gibi ünlüler vardı. 1910 kışında Sorbonne Üniversitesi'nde

Henri Bergson'un derslerine devam etti. Ayrıca Alain Fournier'nin şiir derslerine de katılarak Jules Laforgue, Stephane Mallarmé ve Charles Baudelaire gibi, kendisini derinden etkileyen şairleri tanıdı. 1912-1914 arasında gene Harvard'da Sanskritçe ve Doğu dilleri okudu, felsefe bölümünde asistan olarak görev yaptı, daha sonra da bursla Almanya'ya gitti. I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle felsefe çalışmalarını Oxford'da Merton College'da sürdürdü. İngiliz idealizminin önde gelen adlarından F.H.Bradley'in felsefesi üstüne doktora tezi yazdı.

▸ *Eleştiri konusunda ilk denemeleri*

Çeşitli İngiliz akademilerinde öğretmenlik yaparken, 1917'de *Prufrock and Other Observations* ("Prufrock ve Başka Gözlemler") adını taşıyan ilk şiir kitabı yayımlandı. Eliot'ın ilk ve en önemli şiirlerinden biri olan "The Love Song of Alfred J. Prufrock" ("Alfred J. Prufrock'un Aşk Şarkısı") bu kitapta yer alıyordu. Eliot bu şiiri yakın dostu Ezra Pound aracılığıyla o günlerin önde gelen dergilerinden *Poetry*'ye yollamış, dergi bu metnin "şiir olup olmadığına karar veremediği" gerekçesiyle şiiri bir yılı aşkın bir süre basmamıştı. "Prufrock" modernist akımın o güne kadar görülmemiş bir imge zenginliği taşıyan ve bütün bir Avrupa şiir geleneğini özümleyen ilk önemli örneklerinden biriydi.

Eliot 1917'den 1925'e kadar Londra'daki Lloyd's Bank'da çalıştı. 1920'de ikinci şiir kitabı *Ara Vos Prec* ve ilk deneme kitabı *The Sacred Wood* ("Kutsal Koru") yayımlandı. Bu derlemedeki yazılar arasında Eliot'ın en önemli denemelerinden biri olan "Tradition and the Individual Talent"da ("Geleneksel ve Bireysel Yetenek") yer alıyordu. Söz konusu denemenin önerdiği estetik ölçütler daha sonraları modern eleştirinin ana ilkelerini oluşturacak temeller getiriyordu. Eliot, eleştirinin doğrudan doğruya sanat yapıtının kendisine yönelmesi gerektiğini, şiirin kendi içinde canlı bir bünye olan kurmaca bir bütün olduğunu, yapı taşlarının ise sanatçının hayal gücüyle kişisel yaşantısının şiir diline çevrilmiş karşılıkları (objective correlatives/nesnel karşılıklar) olduğunu söylüyordu. Şiir, ancak akıl, duyu ve yaşantının yoğun bir birlikteliğinden kaynaklanan yaratıcı ölçütlerle incelenebilirdi.

1920'de Eliot modern edebiyatın en büyük şiirlerinden biri sayılan *Waste Land*'i ("Çorak Ülke") yazmaya başladı. Beş bölümden oluşan bu şiirde yoğun edebi araştırmalardan örülü bir şiir yapısı kurarak I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı kültürünün içine düştüğü boşluğun şiirsel bir irdelemesine girişti. Gene aynı dönemde yazdığı alaylı "Sweeney" şiirleri ise bireyin yozlaşmasını ve kültürden kopuşunu konu edinir.

1924'te şairin ikinci eleştiriler derlemesi olan *Homage to John Dryden* ("John Dryden'a Saygı") eleştirel yöntemi açısından büyük bir hayranlıkla karşılandı. Bu kitap ve özellikle 1921'de yazılan *The Metaphysical Poets* ("Metafizikçi Şairler") adlı denemesinde Eliot'ın 16., 17. yy İngiliz edebiyatını yeniden değerlendirmeye çalıştığı görülür.

1925'te Eliot, Faber and Faber Yayınevi'nin editörlüğüne getirildi ve bu görevde uzun yıllar kaldı. Genç şair ve yazarları değerlendirip yüreklendirme çabasını sürdürdü. 1909-1925 arasındaki tüm şiirlerini *Poems* ("Şiirler") adı altında bir araya getirdi.

▸ *İngiliz vatandaşlığına kabulü*

İki yıl sonra oldukça tutucu eleştiri yazılarını derlediği *For Lancelot Andrewes* ("Lancelot Andrewes İçin") adlı kitabının yayımlanışı ve hem İngiliz vatandaşlığına hem de Anglikan Kilisesi'ne resmen kabulü dolayısıyla şair kendisini "politikada kralcı, edebiyatta klasikçi, dinde Anglo-Katolik" olarak tanımladı. "Waste Land"in büyük karamsarlığının tersine şiiri giderek inanç ve kuşku arasındaki karşıtlıkları konu edinmeye başladı ve inancın zaferinin onaylanmasını seçer oldu. "Ash Wednesday" bu eğilimin belirgin olduğu uzun bir şiirdir.

Bunu 1932'de "Sweeney" şiirlerinin bir diğeri olarak gelişen yarı oyun yarı şiir *Sweeney Agonistes* izledi. Eliot, bu oyun-şiirde kahramanı Sweeney'i Elizabeth dönemi tiyatrosunun karamsarlığından ve müzikli güldürüden yararlanan bir dramatik yapı içinde korkunç bir ölümle yüz yüze getirir. Aynı yılın ürünü olan "The Hollow Men"de ("Kof Adamlar") ise, büyük ölçüde müziğe dayanan bir şiir ritmi geliştirdi. Bu şiirde birer korkuluk, birer samandan adam olarak gördüğü inançlarını kaybetmiş "kof adamlar"la alay eder. Gene bu dönemde yazdığı, ama bunlardan çok farklı bir lirizmi dile getiren "Ariel Şiirleri" ise şiirinde bir değişmenin habercisidir.

Çağdaş İngiliz Şiiri

1914-1918 arasında I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllar İngiliz şiirinde "modernist" dönem olarak anılır. Gerçekten yüzyılın ilk yıllarından başlayarak yalnızca şiirde değil, tüm düşünsel ve sanatsal alanlarda yenilikçi etkinlikler oldukça yoğunlaşmıştı. Örneğin müzik ve mimarlıkla birlikte felsefe, psikoloji hatta matematik ve fizikte bile bir modernizmden söz edilebilir. Bu bağlamda İngiliz şiirinde akla gelen ilk modernistler Ezra Pound* ve T. S. Eliot'tur. Her iki şair de eklektik bir tutumla klasik Çin şiirinden 'Provençal Troubadour'larına, Fransız Simgecileri'nden Dante'ye* dek çeşitli değişik kaynaklardan özümsedikleri etkileri şiirlerinde yansıtmışlardır. Bir liste yapmak gerekirse, Pound'un Cathay (1915) ve Homage to Sextus Propertius (1919) adlı şiir kitaplarıyla Eliot'un özellikle "The Love Song of J. Alfred Prufrock" gibi ilk dönem şiirlerine, 1910'larda etkinleşen İmgeci Okul (The Imagist School) şiirleri ve D. H. Lawrence'ın* Look We Have Come Through adlı şiir kitabındaki serbest vezinle yazılmış şiirleri katılabilir. İmgeci akımın en önde gelen adı T. E. Hulme (1883-1917) özellikle romantik duyarlığa karşı çıkmıştır. Sayıca az da olsa bugün artık klasikleşmiş kısa şiirlerinde nesnel bir yaklaşımı benimsemiştir. Sözcük seçiminde kılı kırk yararak imgenin sunuluşuna katkıda bulunamayacak hiçbir deyime ya da sözcüğe iltifat etmemiştir. Hulme'la birlikte aynı ilkeleri benimseyen öteki İmgeciler arasında H. D. (Hilda Doolittle) (1886-1961) ve Richard Aldington (1892-1962) adlı şairler sayılabilir.

Eliot bu sırada tam on yedi yıl sonra anayurdu Amerika'ya dönmüş, çeşitli üniversitelerde dersler veriyordu. Harvard ve Virginia üniversitelerinde verdiği derslerden, etkisi sonradan çok yaygın olacak iki deneme kitabı ortaya çıktı. Biri *The Use of Poetry and the Use of Criticism* ("Şiirin ve Eleştirinin Kullanımları"); öbürü, Ortodoksluk ve dini inanç konularını inceleyen *After Strange Gods, A Primer of Modern Heresy* ("Tuhaf Tanrılar Peşinde, Modern Din Sapkınlığının Elkitabı").

Bu Amerika gezisinin önemli sonucu *Four Quartets* ("Dört Kuartet") adlı şiir kitabı oldu. *Four Quartets*'in bütününü oluşturan dört şiir zamanın anlamını, tarihin belirleyiciliğini, insanın dinle olan serüvenlerini konu edinen, Hıristiyan inancının kökenlerini irdeleyen metafizik derinliği olan yapıtlardır.

► Eliot'ın şiir ve deneme dışında ilgilendiği bir alan da tiyatro olmuştur. Manzum olarak yazdığı oyunların ilki ve en önemlisi, Thomas Becket'in Canterbury Katedrali'nde katledilmesini konu edinen *Murder in the Cathedral*'dır ("Katedralde Cinayet"). Bu manzum oyun yer, zaman ve konu birliğini izleyen klasik Yunan tragedyasının Hıristiyan dininin konularına uyarlanmış biçimidir.

Bunu izleyen manzum oyunlarında Eliot, İngiliz burjuvazisi ve onun iç ilişkilerini kendi dinsel sorunsalı çerçevesinde oyunlaştırmıştır. Bu yoldaki ilk denemesi olan *The Family Reunion* ("Aile Toplantısı") konu olarak Aiskhylos'un *Oresteia* tragedyasını izler.

Eliot'ın bu türdeki ikinci denemesi olan *The Cocktail Party* (Kokteyl Parti) 1949'da önce Edinburgh Festivali'nde daha sonra da bir yıl süreyle Broadway'de oynanmıştır. Oyunun kahramanları yaşamlarına anlam arayan ve bu anlamı Hıristiyanca bir görev duygusunda bulan kişilerdir. Eliot, oyunun Euripides'in *Alkeste* tragedyasından esinlendiğini söylemiştir. Bunu izleyen oyunları *The Confidential Clerk* (1953) ve *The Elderly Statesman* da (1958) aynı yarı manzum oyun diliyle yazılmıştır. Birincisi bir fars, ikincisi ise gene çağdaş bir tragedyadır.

20. yy aydınları üzerinde bir düşünce adamı olarak da etkileri bulunan T.S. Eliot'a 1948 Nobel Edebiyat Ödülü verilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Prufrock and Other Observations*, 1917, ("Prufrock ve Başka Gözlemler"); *Ara Vos Prec*, 1920; *The Waste Land*, 1922, ("Çorak Ülke"); *Collected Poems 1909-1935*, 1936, ("Toplu Şiirler 1909-1935"); *Old Possum's Book of Practical Cats*, 1939; *Four Quartets*, 1943, ("Dört Kuartet"); *Collected Poems, 1909-1962*, 1963, ("Toplu Şiirler 1909-1962"). **Deneme, Eleştiri:** *The Sacred Wood*, 1920, ("Kutsal Koru"); *Homage to John Dryden*, 1924, ("John Dryden'a Saygı"); *For Lancelot Andrewes*, 1928, ("Lancelot Andrewes İçin"); *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, 1933, ("Şiirin ve Eleştirinin Kullanımları"); *Elizabethian Essays*, 1934; *After Strange Gods-A Primer of Modern Heresy*, 1934, ("Tuhaf Tanrılar Peşinde-Modern Din Sapkınlığının Elkitabı"); *The Idea of a Christian Society*, 1939, ("Hıristiyan Toplumu Düşüncesi"); *Notes Towards the Definition of Culture*, 1948, ("Kültür Tanımı Üzerine Notlar"); *On Poetry and Poets*, 1957, ("Şiir ve Şairler Üzerine"). **Oyun:** *Sweeney Agonistes: Fragments of an Aristophanic Melodrama*, 1926; *Murder in the Cathedral*, 1935, ("Katedralde Cinayet"); *The Family Reunion*, 1939, ("Aile Toplantısı"); *The Cocktail Party*, 1950, (Kokteyl Parti); *The Confidential Clerk*, 1954; *The Elder Statesman*, 1959.

• **KAYNAKLAR:** G. Williamson, *A Reader's Guide to T. S. Eliot*, 1974.

• **BAKINIZ:** E.POUND.

Elizabeth I.

◄ *Oyunları*

ELIZABETH I
(1533-1603)

İngiltere kraliçesi. Yönetimi sırasında, İngiltere güçlenen donanmasıyla dünya denizlerinde egemenliği ele geçirmeye başlamıştır.

7 Eylül 1533'te Greenwich'te doğdu, 24 Mart 1603'te Londra'da öldü. Babası Kral VIII. Henry, annesi kralın ikinci karısı Anne Boleyn'dir. 1533'te tahta çıkan ve Protestan İngiltere'de Katolik inancı yeniden canlandırmak isteyen Henry'nin büyük kızı Mary Tudor'un ölümünden sonra, 1558'de tahta çıktı. İnanmış bir Protestan olarak, halkı tarafından sevilen Kraliçe, İngiltere tarihinde dönüm noktası sayılabilecek başarılar kazandı.

Tahta çıktığı ilk günlerden başlayarak evlenmesi ve Tudor hanedanına bir varis kazandırması yolunda yapılan ısrarlara karşın, Kraliçe tüm önerileri reddetti ve hiç evlenmedi. Bu noktada, merkezi otoritenin tamamen kendisinde toplanmasına önem veren Elizabeth'in, iktidarı hiç kimseyle paylaşmak istemediği için evlilikten uzak durduğu görüşü tarihçiler arasında yaygındır. Bu özelliği, tarihsel kişiliğinin önemli bir yanıdır.

Protestanlık-Katoliklik çatışması

Tahta çıktığı ilk yıllarda, VIII. Henry döneminden beri süre gelen, Protestan-Katolik çatışmasına bağlı dini krizi çözmek ve merkezi birlik etrafında ülke bütünlüğünü sağlamak en önemli sorunlardan biriydi. Elizabeth'e göre din, kişisel bir sorundu. Bu nedenle, bir yandan ülkedeki Katolikler'i tümüyle yabancılaştırmaktan kaçınan, öte yandan aşırı Protestan grupları etkisiz kılmaya özen gösteren Kraliçe,

hükümranlığını kabul ettikleri sürece Katolikler'i rahat bırakacaktı.

Ancak I. Elizabeth'in din konusundaki ılımlı tutumu, özellikle orta sınıf soyluluktan gelen Puritenler'in parlamentodaki temsilcilerince sürekli eleştiriliyordu. Katolikler'e karşı daha katı uygulamalardan yana olan bu kesim, parlamentonun kraliyet karşısında giderek güçlenmesini istiyordu. Bu aşamada başlayan parlamentonun kraliyet karşısındaki hakları tartışmaları, Elizabeth'in diplomatik gücü, yerine göre sert çıkışları ve dış tehditlere karşı parlamentonun milliyetçi duyarlığından faydalanmasıyla yatıştırıldı.

Mary Stuart sorunu

İspanya'nın katı Katolik kurallara bağlı, otoriter yönetimiyle ilişkiler kuran, İskoçya'nın Katolik kraliçesi Mary Stuart'ın İngiltere tahtına yönelen tehditlerini etkisiz kılan kraliçe, Protestan İskoçlar'ın başlattığı bir ayaklanma nedeniyle Londra'ya sığınmış bulunan Mary Stuart'ın kendisini öldürmeyi amaçlayan girişimlerde bulunması gerekçesiyle idamını onayladı.

İngiliz denizciliğinin gelişmesi

I. Elizabeth döneminde özellikle yün üretimi ve buna bağlı olarak yün ihracatı, soyluların bir bölümünün ve tüccarların başlıca geçim kaynağı olmuştu. Ayrıca ticaretin bu denli gelişmesi soylu ve tüccar kesiminin elinde önemli bir sermaye birikimi oluşmasına yol açıyordu. Elizabeth bilinçli olarak dış ticareti devlet eliyle özendirdi. Kraliçe'nin ana hissesini elinde tuttuğu tekel ayrıcalıklarıyla donatılmış denizaşırı ticaret şirketleri kuruldu. Bu tür şirketlere devlet adamları, saraylılar ve sermayedarlar ortak olmak için birbirleriyle yarıştı. Bu aşamada ticaret korsanlıkla iç içeydi. İngiltere'nin düşmanı İspanya'nın Güney Amerika'daki sömürgelerinden yola çıkan gümüş ve altın yüklü gemiler sık sık ele geçiriliyordu. Hatta Elizabeth'in kendisi de bu girişimlerde ortaktı. Bir gemi saray ve tüccarlar tarafından donatılır ve getireceği yağmanın paylaşımı önceden düzenlenen bir kontrat uyarınca gerçekleşirdi. Bu gemilere "privateer" denilirdi. Bu yolla İngiltere en ünlü denizci, savaşçı ve kâşiflerini kazandı. Francis Drake, Walter Raleigh, John Hawkins İngiltere'ye geri getirdikleri yüklü miktarda ganimete karşılık şövalyelik unvanı aldılar. Korsanlığı ticaretle birlikte yürüten İngiliz denizcileri açık denizlerde, İspanya ve Portekiz tekelini 16. yy'ın sonlarına doğru kırdılar.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri

Yaygın bir ticaret ağı geliştiren İngiltere, Elizabeth'in zamanında ilk kez Osmanlı İmparatorluğu ile de köklü ticaret ilişkileri kurmuştur. Osmanlı tarihinde Elizabeth'in adı ilk kez Sokollu Mehmed Paşa'nın 1572'de yazdırdığı bir yazıda "İngiltere nam Kraliçe" olarak geçer. 1572'de ilk İngiliz elçisi William Harborne İstanbul'a geldi. Elizabeth'in Harborne'u göndermesindeki amacı yalnız ticari ilişkileri geliştirmek değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, İspanya Kralı II. Felipe'ye karşı desteğini kazanmaktı.

"Yenilmez Armada"nın yenilmesi

İspanya'nın egemenliği altında bulunan Hollanda'daki başkaldıran Protestanlar'ı 1568'de I.Elizabeth'in desteklemesi üzerine İspanya ile ilişkiler iyice gerginleşti. 1580'lerde Portekiz'i de yönetimi altına alan ve Atlas Okyanusu üzerinde büyük bir üstünlük sağlayan İspanya'nın bütün gücü ile, İngiliz Adaları'nı işgal için hazırladığı büyük donanması "Yenilmez Armada"nın 1588'de Manş Denizi'nde dağıtılması, Elizabeth Dönemi İngilteresi için büyük bir zafer ve okyanusa çıkış için de büyük bir üstünlük sağladı. 1588'de donanmalarının dağıtılması ve bozgun sonrasında oluşan büyük can kaybı, İspanya Krallığı'nın, İngiltere'nin işgali için Birleşik Eyaletler'de (şimdiki Hollanda ve Belçika) tuttuğu kara gücünü de etkisiz hale getirdi.

Bu zaferin ardından, 1598'de, başkaldıran İrlandalılar'ın üstüne Elizabeth İrlanda seferini düzenledi ve ayaklanmacıları acımasızca cezalandırdı.

I. Elizabeth dedesi VII. Henry ve babası VIII. Henry döneminde kurulan yeni İngiliz monarşisini en çetin sınavlardan geçirerek, gelişmekte olan "Yeni Avrupa Sistemi" içinde ülkesine önemli bir yer kazandırmıştır. Bu dönemdeki ticari atılımlar, İngiliz kapitalizminin dünyaya yayılmasının başlangıcıdır.

• KAYNAKLAR: A. Refik Altınay, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, 1932; K. Andrews, *Drake's Voyages*, 1967; S.T. Bindoff, *Elizabethian Government and Society*, 1961; C. Read, *Cecil and Queen Elizabeth*, 1955; C. Williams, *Queen Elizabeth the First*, 1953; N. Williams, *Elizabeth the First*, 1968.

• BAKINIZ: FELİPE II, HENRY VIII.

ELİA

Bak. İLYAS

ELİF NACİ
(1898)

Türk, ressam, gazeteci ve yazar. D Grubu'nun kurucularındandır.

Gelibolu'da doğdu. İlköğrenimini Edirne'de Darülirfan Okulu'nda tamamladı. Sekiz yaşındayken İstanbul'a geldi. Ayasofya Rüştiyesi'nde, ardından Vefa Sultanisi'nde okudu. 1914'te Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ne, (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Çallı İbrahim'in öğrencisi oldu ve tüm atölye arkadaşları gibi izlenimci (empresyonist) resme yöneldi. 1916'da *İfham* gazetesinde gazeteciliğe başladı ve sonra *İleri*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Milliyet*, *Tan*, *Cumhuriyet* gibi gazetelerde çalıştı. 1930'da İstanbul'da Alay Köşkü'nde ilk kişisel sergisini açtı, 1933'te beş sanatçı arkadaşı ile birlikte D Grubu'nu kurdu. Bu grubun yurt içi ve yurt dışında açtığı bütün karma sergilere katıldı. 1937'de Türk ve İslam Eserleri Müzesi müdür yardımcılığına, iki yıl sonra da müdürlüğüne getirildi. Daha sonra Topkapı Sarayı Müzesi müdürü oldu ve 1963'te buradan emekli oldu.

Elif Naci müze müdürlüğü görevi sırasında Türk-İslam eserlerinin etkisinde kaldı. Bu dönem resimlerinde Arap harfleri ve Türk öğeleri egemendir. Özellikle Selçuk halılarındaki stilizasyon onun soyut sanata yönelmesine neden oldu. Uzun yıllar boyunca bu anlayış içinde resim yapan Elif Naci, sonraları yeniden figüratif resme döndü.

Bir gazeteci olarak genellikle sanat ve tarihle ilgili

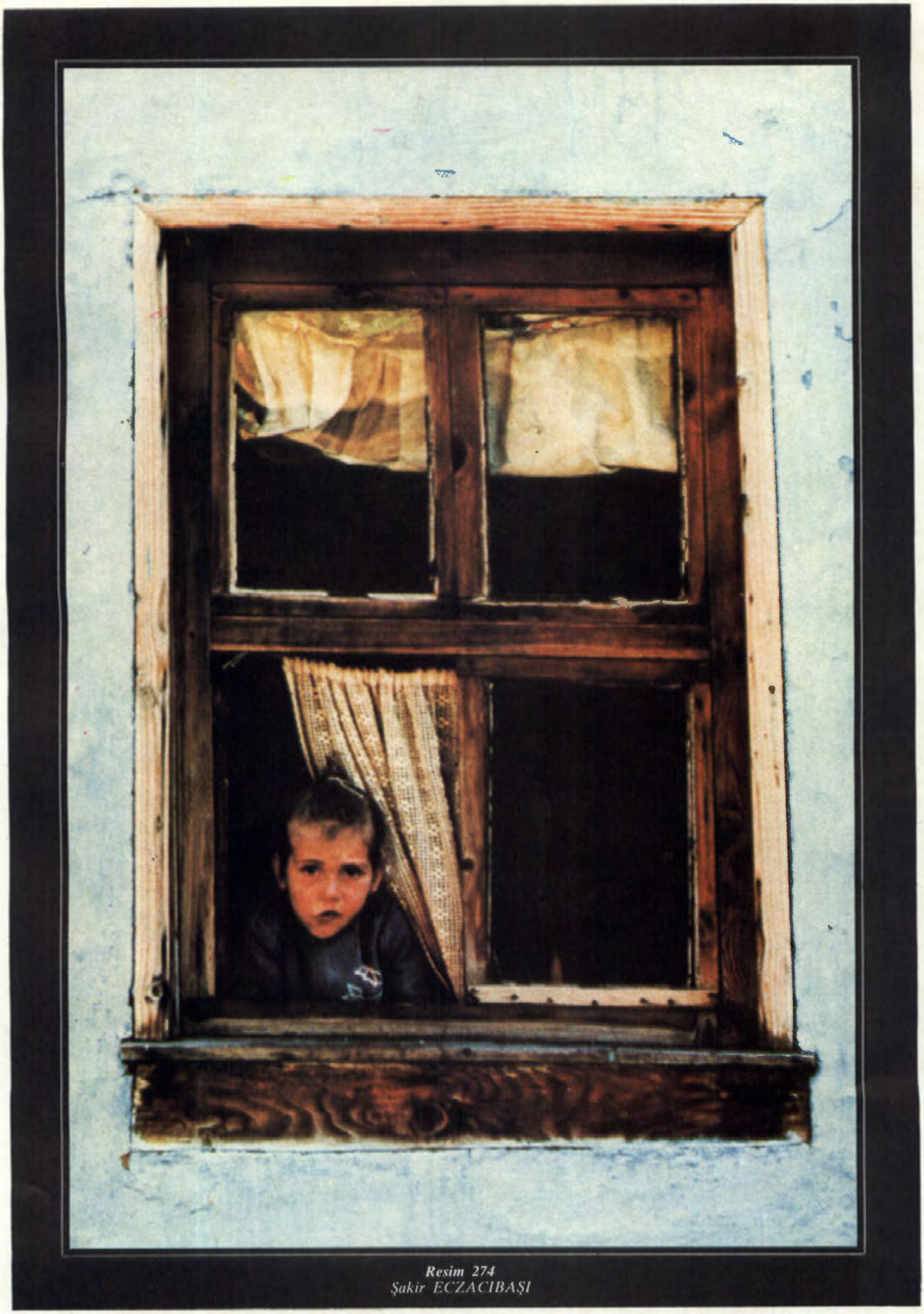

Resim 274
Şakir ECZACIBAŞI

Resim 275
EIFFEL Kulesi-Paris, FRANSA

Resim 276
EKBERNAME'de
"Kuzey Hindistan'ın Fethi"
Victoria Albert Müzesi -Londra, İNGİLTERE

Resim 277
Abidin ELDEROĞLU ***"Denizli'den Manzara"*** *Özel Koleksiyon*

Resim 278
Sedat Hakkı ELDEM
"Sosyal Sigortalar Kurumu"
-Zeyrek,
İSTANBUL

Resim 279
EL GRECO
"Laocoon"
Ulusal
Sanat
Galerisi - Washington D.C.,
ABD

Resim 280
EL GRECO
"Bahçede Acı Çekme"
Ulusal Galeri -Londra, İNGİLTERE

Resim 281
ELİF NACİ "Sokak" Özel Koleksiyon

yazılar yazan Elif Naci'nin 1976'da "Resimde ve Basında 60. Yıl" jübilesi yapıldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Peysaj*, 1940; *Peysaj*, 1941; *Bahar*, 1960; *Soyutlama*, 1978; *Çiçekler*, 1979; *Patlıcanlı Natürmort*, 1979; *Bizim Mahalle*, 1979; *Yeni Rakı*, 1980; *Dansöz*, 1980; *Saklanan Çocuk*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Sokak; Geometrik Soyutlama.* **Kitap:** *On Yılda Resim 1923-1933*, 1933; *Şarkta Resim* 1943; *Anılardan Damlalar*, 1981.

• **KAYNAKLAR:** *Elif'in 60 Yılı, Resimde ve Basında*, 1976.

ELİSSA

Bak. DİDO

ELİŞA
(İÖ 9. yy)

İsrailoğulları peygamberi. Puta tapıcılığın yayılmasını engellemiştir.

Elişa (Elisaios) *Tevrat*'ta Şafat'ın oğlu olarak geçer. *Kuran* yorumcuları ile İslam tarihçilerine göre de Uhtub'un oğludur. Kimliği konusunda karışık söylentiler vardır. Kimi İslam kaynaklarında Hızır ile bir sayılmıştır.

Adı, *Kuran*'da, İsmail'den sonra iki kez Elyesa biçiminde geçer ve çağının insanlarından üstün kılındığı belirtilir. Söylentiye göre İlyas peygamberin halifesidir.

Tevrat'ta İlyas (Elia) peygamber, Elişa'nın evine gidip Tanrı'ya yakararak onu kötürümlükten kurtarır. Bir daha birbirlerinden ayrılmazlar. Elişa puta taparlara karşı sürekli direnerek yayılmalarını engeller. Halkı Tanrı birliğine inanmaya, onun buyruklarına uymaya özendirir.

İsrail kralı Yehoaş'ın sarayında bulunmuş, Suriyeliler ile yapılan üç savaşta zaferin kazanılmasını sağlamıştır. Birçok mucize gösterdiği de söylenir.

• **BAKINIZ:** İLYAS.

ELİTİS, Odisseus
(1911)

Yunanlı şair. Çağdaş Yunan şiirinin en büyük ustalarından biri ve 1979 Nobel Edebiyat Ödülü sahibidir.

Girit'in Kandiya kentinde doğdu. Ailesi Midilli'den Girit'e göç etmiş, Elitis üç yaşındayken de Atina'ya yerleşmişti. Liseyi bu kentte okudu. Girit ve Midilli'ye olan bağlarını hep korumuş, Ege ve Yunan adaları kültürünü, doğa zenginliklerini çok genç yaşta özümseyebilmiştir. Yükseköğrenimini Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1940'ta Yunanistan'a saldıran Mussolini'nin ordularına karşı teğmen rütbesiyle savaştı. Arnavutluk cephesinde görev yapan Elitis, bu savaşta tanık olduklarından kaynaklanan duygularını "Arnavutluk Cephesinde Öldürülen Teğmene Ağıt" adlı uzun şiirinde dile getirmiştir. Ulusal bir dayanışmayı ele aldığı için ülkesinde büyük bir okur kitlesi bulan bu şiirden sonra 1959'a kadar uzun bir suskunluk dönemi geçirdi. Aynı yıl yayımladığı *Aksion Esti* ile 1960 Ulusal Yunan Şiir Ödülü'nü kazandı. Bu şiir Mikis Theodorakis tarafından bestelenince ünü büsbütün yaygınlaştı. Yunanistan Radyo Program Müdürlüğü ve Ulusal Tiyatro ve Bale kurumlarında önemli görevlerde bulundu. 1979'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Odisseus Elitis'in adını ilk duyurmaya başladığı dönemlerde Yunan şiiri önemli atılımlar yapmaktaydı. 1935 yılının başında Andreas Karandonis'in kurduğu *Nea Grammata* dergisi, çağdaşlaşma yolunda olan Yunan şiirine yeni bir yön ve hız vermeyi amaçlıyordu. Elitis bu dergide Yorgo Seferis, Dimitrios Antoniu ve Nikos Gatsos gibi dönemin önemli edebiyatçılarıyla birlikte yer aldı. *Prosanatolismoi* ("Yönelişler") ve *Ilios O Protos* ("Birinci Güneş") adlı kitaplarda topladığı ilk şiirleri gerçeküstücü ve simgecilik-sonrası Fransız şairlerinin etkisi altındaydı. Ne var ki bu etki yabancı bir tekniğin basit bir kopyası değil, Yunan doğasından kaynaklanan coşkuyu şiire dönüştürmede özgürlük sağlayan tekniklerden yararlanarak ulaşılan kişisel bir bireşimdi. Çocukluğundan beri iç içe olduğu doğa, bu şiirlerde neredeyse kutsallaştırılmış denebilecek bir parıltıyla dile getirilir. Şairin ilk dönem şiirlerindeki aydınlık, gençlik dolu ortam, Yunan halkının yabancı saldırılara karşı koyduğu II. Dünya Savaşı döneminde yeniden savaş acılarına dönüşür.

Savaş yaşantısı Elitis'i olgunlaştırmakla birlikte, şiir yazmasını da güçleştirmiştir. Uzun bir suskunluk döneminden sonra eleştirmenlerce başyapıtı sayılan *Aksion Esti* adlı kitabını yayımladı. Biçimsel olarak Ortodoks ayinlerinden yola çıkan bu şiirde duyular dünyası ile ruh dünyasını bağdaştırarak, bugünkü

Akıntıya Karşı

Akıntıya karşı yüzerek
Bir başka iklimde saydamlığı arayan balık
Hiçbir şeye inanmayan el

Ben bugün o dünkü ben değilim
Bana duymayı öğretti rüzgârgülleri
Geceleri eritip tersyüz ediyorum sevinçleri
Bir güvercinliği açıp unutuş saçıyorum
Ve çıkıp gidiyorum arka kapısından göğün
Hiçbir şey söylemeden bakışlarımla
Saçlarına karanfil gizleyen
Bir çocuk gibi.

(Odisseus Elitis; Türkçesi: Cevat Çapan)

Yunanistan'da insanın çektiği çileleri dile getiriyordu. Şiir bir şairin "doğuşunu" ve bilincinin gelişmesini tarih, gelenekler ve doğanın oluşturduğu arka planda, yer yer düzyazıyla bezenmiş bir teknikle veriyordu. Eleştirmenlerce olgunluk dönemi ürünü sayılan bu şiirden sonra Elitis, karanlığa karşı umut kıvılcımları taşıyan çok sayıda şiir yazdı. Şiirinin kaynakları köklü bir doğa sevgisi ve zengin bir kültür birikimidir. Çağdaş Yunan şiirinin çok sık rastlanan tarih ve şimdiki zaman temaları, epik ve lirik anlatım tekniği, toplumsal sorunlara eğilirken kişisel izlenimlere önem verme kaygıları, Elitis'in şiirlerinde de önemlerini korurlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Prosanatolismoi*, 1939, ("Yönelişler"); *Ilios O Protos*, 1943, ("Birinci Güneş"); *Iroiko Kai Penthimo Asma Ghia Ton Hameno Anthypolohagho tis Alvanias*, 1945, ("Arnavutluk Cephesinde Öldürülen Teğmene Ağıt"); *Exi Kai Mia Typseis Ghia Ton Ourano*, 1959, ("Gökyüzü İçin Altı Artı Bir Keder"); *Aksion Esti*, 1959.

ELLINGTON, Duke
(1899-1974)

ABD'li piyanist, besteci ve orkestra şefi. Caz müziğinin en büyük isimlerinden biri olarak tanınmıştır.

Edward Kennedy Ellington 29 Nisan 1899'da Washington'da doğdu, 24 Mayıs 1974'te New York'ta öldü. Yedi yaşında piyano çalmaya başladı. Resme büyük bir yeteneği olmakla birlikte müziği yeğledi ve on yedi yaşından başlayarak geçimini müzikle sağladı. 1923'te, New York'ta, Kentucky Club'da küçük bir topluluğa katıldı. Bu topluluk sonraki yıllarda kurduğu büyük orkestranın çekirdeğini oluşturmuştur.

Ellington'ın orkestrasının oluşması ve üslubunun biçimlenmesi 1927-1932 arasında Harlem's Cotton Club'da çalıştığı döneme rastlar. 1939'da basçı Jimmy Blanton'un katılmasıyla orkestra 1939-1942 arasında en parlak dönemine ulaştı. Bu dönemin ürünleri "Ko-Ko", "Blue Serge" ve "Concerto for Cootie" gibi parçalardır. Ellington, 1943'ten başlayarak New York'ta, Carnegie Hall'da bir dizi konser verdi ve "Black, Brown and Beige" gibi uzun konser parçaları besteledi. 1950'lerde ise film ve tiyatro müziğine yöneldi, ayrıca John Coltrane, Max Roach ve Charlie Mingus gibi genç caz müzisyenleriyle birlikte çalışmalar yaptı.

Ellington'ın piyano üslubu, 20. yy başlarında ABD'de yaygın olan ve cazın ilk dönemlerinin gelişmesinde önemli rol oynayan "ragtime-slide" türünün etkilerini taşır. Melodik çeşitlemelerden çok armoniye ve senkop ritimlere ağırlık veren bu türün önde gelen yorumcularından Willie Smith ve James P. Johnson ile onların izleyicilerinden Fats Waller, Ellington için, önemli birer etki kaynağı olmuşlardır.

Ellington'ın orkestra şefliğinin en önemli özelliği ise orkestra üyelerinin bireysel üsluplarının belirmesine olanak vermesi ve sololardaki doğaçlama ile düzenlemelerdeki toplu anlatımı yaratıcı bir biçimde birleştirebilmesidir. *Fındıkkıran* ve *Peer Gynt*'ün caz uyarlamalarından, konçerto türünde yazılmış parçalara kadar çok çeşitli ürünler veren Ellington, zengin üslubuyla caz müziğinin başlıca adları arasına girmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Birth of Big Band Jazz*, 1923; *Early Ellington*, 1931; *Reminiscing in Tempo*, 1935.

• BAKINIZ: WALLER.

EL LİZİTSKİ
Bak. LİZİTSKİ, Elezier Markoviç.

ELLSWORTH, Lincoln
(1880-1951)

ABD'li kâşif. Hava yoluyla kutupları aşan ilk kişidir.

12 Mayıs 1880'de Chicago'da doğdu, 26 Mayıs 1951'de New York'ta öldü. Zengin bir işadamının oğludur. Bir süre Yale ve Chicago üniversitelerine devam ettikten sonra okumaktan vazgeçerek çalışma yaşamına atıldı. 1902'de Kanada ve Alaska'da demiryolu yapımında topograf ve maden mühendisi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra, Rocky Mountain kentinde bir biyoloji araştırmasına katıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya giderek pilotluk öğrendi. Savaş bittikten sonra John Hopkins Üniversitesi'nden bir araştırma grubuyla birlikte Peru'ya jeolojik araştırmalar yapmaya gitti. Bu sırada kutupların keşfi düşüncesi ile ilgilenmeye başladı.

Ellsworth, 1925'te Norveçli kâşif Amundsen'le birlikte Kuzey Kutbu'nu havadan aşmak üzere ilk denemesini yaptıysa da, uçaklardan birinde meydana gelen bir arıza yüzünden yolculuk yarım kaldı. Ertesi yıl, yeni bir deneme yapan Ellsworth, Norge adlı bir güdümlü balonla Spitsbergen'den (Svalbard) havalandıktan sonra Alaska'ya inmeyi başardı. Daha sonra Amerikan Coğrafya Derneği'nin isteği üzerine Franz Joseph Land ve Novaya Zemlya Adaları üzerinde uçuşlar yaptı.

Ellsworth bundan sonra Antarktika kıtasını havadan geçmeye karar verdi. 1933 ve 1934'teki iki başarısız girişimden sonra, 1935'te tek motorlu bir uçakla kıtayı aşmayı başardı. Bu uçuşu sırasında üzerinden geçtiği Sonsuzluk ve Sentinel Dağları'na babasının onuruna Ellsworth Dağları adını verdi. 1939'da Hint Okyanusu'ndaki bir adadan havalanarak Antarktika içlerine doğru yeni bir uçuş yapan Ellswort, bu yolculuğu sırasında 777.000 km^2 kadar araziyi ABD topraklarına kattı.

• YAPITLAR (başlıca): *The Last Wild Buffalo Hunt*, 1919, ("Son Vahşi Yaban Sığırı Avı"); *Our Polar Flight* (Amundsen ile), 1925, ("Kutup Uçuşumuz"); *First Crossing of the Polar Sea* (Amundsen ile), 1927, ("Kutup Denizi'ni İlk Geçiş"); *Air Pioneering in the Arctic*, 1929, ("Kuzey Kutbunda Hava Öncülüğü"); *Search*, (otobiyografi), 1932, ("Arayış"); *Exploring Today*, 1935, ("Bugünü Keşfetmek"); *Beyond Horizons*, 1937, ("Ufukların Ötesi").

ELOĞLU, Metin
(1927)

Türk, şair ve ressam. Toplumsal konulara yönelişindeki mizah yüklü yergici anlatımı ve kendine özgü şiir diliyle tanınmıştır.

11 Mart 1927'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar Sultantepe Ortaokulu'nu bitirdi. 1945'te Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. 1946'da siyasal bir suçlama nedeniyle iki ay tutuklu kaldı. Okulla ilişkisi kesilince, dersleri konuk öğrenci olarak izledi. 1947'den sonra aralıklı olarak beş yıl süreyle Diyarbakır, Sivas, Malatya, Siirt, Bingöl, Elazığ ve İstanbul'da askerlik yaptı. Askerlik dönüşü Yıldız Bahçeler Müdürlüğü'nde çalıştı. Buradan ayrıldıktan sonra geçimini fırçası ve kalemiyle sağladı.

Yayımlanan ilk ürünü 1943'te yazdığı *Balıkçı Çocuklar Şehri* adlı bir öyküydü. Aynı yıl "Sabah Şarkısı" adlı şiiri Mehmet Metin imzasıyla *Kovan* dergisinde çıktı. Çeşitli dergilerde takma adla öyküler, resim ve kitap eleştirileri yazdı. Daha sonra çalışmalarında şiir ve resme ağırlık verdi. Büyük ilgi gören şiir kitapları yayımladı. Bunlardan *Dizin* ile TDK 1972 Şiir Ödülü'nü kazandı.

Metin Eloğlu, 1951'de yayımlanan ilk şiir kitabı *Düdüklü Tencere*'de Garip hareketinin şairanelikten, duyguculuktan, romantizmden uzak şiir anlayışını yansıtır. "Bit Yeniği", "İş Güç Sahipleri", "Aç Karnına Sakız", "Kaldırım Mühendisi", "Yeme de Yanında Yat" gibi şiirlerinin adından da anlaşıldığı gibi abartı, taşlama mizah öğelerine yer verir. İlgisi somut dış dünyaya yöneliktir. Şiir dilini, İstanbul Türkçesi ve halk dilinin argo dahil tüm olanaklarını değerlendirerek zenginleştirir. 1960'ta *Horozdan Korkan Oğlan* adlı kitabından sonra ise toplum sorunlarına değinmekten kaçınmış, bireyin iç dünyasını konu alan şiirler yazmıştır.

Bir ressam olarak da ün yapan Eloğlu, akademide Seyfi Toray (1902-1975), B.R. Eyuboğlu ve Z. Kocamemi atölyelerinde çalışmış, 1954-1980 arası otuzu aşkın özel ve karma sergiye katılmış, 1967'de I. DYO Sergisi'nde ve 1976 Yarımca Sanat Şenliği'nde birincilik ödüllerini almıştır. 1960-1970 arası *Yağmur Duası, Genelev, Çıkmaz Sokak* ve *Gecekondu Sofrası* gibi konulu büyük kompozisyonlar; 1970-1980 arası da özellikle İstanbul'dan kent görünümleri yapmıştır. Ayrıca yapıtları arasında Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Necati Cumalı ve Edip Cansever gibi pek çok yazar ve ozanın portreleri de sayılabilir. Soyut leke çalışmaları da yapan M. Eloğlu, resimlerinde genellikle toplumcu bir özü yansıtmayı amaçlamış, renkçilikten çok lekeci bir tarzı benimsemiştir. Yapıtları bazı yabancı müzelerle yurt içinde ve dışında özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Şiir:** *Düdüklü Tencere*, 1951; *Sultan Palamut*, 1957; *Odun*, 1959; *Horozdan Korkan Oğlan*, 1960; *Türkiye'nin Adresi*, 1965; *Ayşemayşe*, 1968; *Dizin*, 1974; *Yumuşak G*, 1975; *Bektaşi Dedikleri* (O. Tansel ile), 1977; *Rüzgâr Ekmek*, 1978; *Hep*, 1982; *Yine*, (İlk altı kitabının yeniden basımı), 1982; *Şiirce*, (Dizin, Yumuşak G, Rüzgâr Ekmek'in yeniden basımı), 1982; *Ay Parçası*, 1983. **Resim:** *Yağmur Duası, Genelev, Çıkmaz Sokak, Gecekondu Sofrası*, 1960-1970 arası.

• **KAYNAKLAR:** A. Bezirci, *Metin Eloğlu*, 1971; T. Uyar, *Bir Şiirden*, 1983.

ELSTER, Julius
(1854-1920)

Alman, deneysel fizikçi. Özellikle radyoaktif ışımaya ilişkin deneysel çalışmalarıyla tanınır.

Johann Philipp Ludwig Julius Elster 24 Aralık 1854'te Bad Blankenburg'da doğdu, 6 Nisan 1920'de Bad Harzburg'da öldü. Heidelberg Üniversitesi'nde başladığı yükseköğrenimini Berlin'de tamamladıktan sonra yeniden Heidelberg'e döndü ve 1879'da fizik dalında doktora derecesini aldı. 1881'de Brunswick yakınlarındaki Herzolich Gymnasium'unda matematik ve fizik öğretmeni olarak çalışmaya başlayan Elster, tüm araştırmalarını bu okulda tanıdığı Hans Friedrich Geitel (1855-1923) ile birlikte gerçekleştirdi. 1884'te başlayan bu verimli işbirliği sonucunda 150'ye yakın makale yayımlayan, Breslau Üniversitesi'nin çağrısını araştırmalarının bağımsızlığını tehlikeye atabilir kaygısıyla geri çeviren Elster ve Geitel, bir bilim vakfının parasal desteğiyle ortak çalışmalarını 1920'ye değin sürdürdüler ve buluşlarının patent hakkını almaya hiçbir zaman yanaşmadılar.

Ortak çalışmalarının başlangıcında, atmosferdeki elektrik yükü birikimini ve bu yük birikimiyle Yer'in elektrik alanı arasındaki ilişkiyi araştıran, 1889'da çinko malgamasının fotoelektrik özelliğinden yararlanarak morötesi ışınların ölçümü için bir fotometre geliştiren Elster ve Geitel, 1896'dan sonra araştırmalarını, Becquerel'in bulduğu ve Curie'lerin "radyoaktiflik" diye adlandırdığı ışıma üzerinde yoğunlaştırdılar. Önce bu ışınların, Crookes'un öne sürdüğü gibi, ışınım yayan maddenin çevresindeki atmosfer tarafından uyarılmadığını, ardından Marie Curie'nin sözünü ettiği tüm uzayı kaplayan uyarıcı ışımanın var olmadığını deneylerle kanıtladılar. Böylece, Radyoaktif atomların enerji saldıktan sonra kararlı duruma geçen kararsız bileşikler gibi davrandığı sonucuna vardılar. 1898'de M. Curie'nin polonyumu bulmasından hemen sonra, bazı kimyasal işlemlerle pekblendin bileşimindeki radyoaktifliği çok yüksek bazı maddeleri ayrıştırabildiklerini açıkladılar. Bu açıklamadan çok kısa bir süre sonra da M. Curie radyumu elde etmeyi başardı.

1903'te, alfa parçacıklarıyla bombardıman edilen kurşun sülfür kristallerindeki parıldama olayını Crookes ile aynı zamanda gözlemleyen Elster ve Geitel, daha sonraki çalışmalarında doğal radyoaktif maddelerin havayı iyonlaştırıcı etkilerini konu aldılar. Atmosferde, karada ve denizde ayrıntılı radyoaktiflik ölçümleri yaparak, Yer'in ve atmosferin radyoaktifliği konusundaki araştırmaların öncülerinden oldular.

• **BAKINIZ:** BECQUEREL, CROOKES, M. CURIE.

Paul Éluard

ÉLUARD, Paul
(1895-1952)

Fransız, şair. Gerçeküstücü akımın en ünlü şairidir.

Paul Eugène Grindel 14 Aralık 1895'te Paris yakınlarında Saint Denis'de doğdu, 18 Kasım 1952'de Charenton-le-Pont'da öldü. Babası muhasebeci, annesi terziydi. On iki yaşında Paris'e gitti. Hastalık nedeniyle, ortaöğrenimini yarıda bıraktı. İsviçre'de Clavadel Sanatoryumu'nda kaldığı iki yıl boyunca çağdaş şairleri okudu. Gene bu dönemde âşık olduğu Gala (Helena Dmitrovnie Diakonova) şiirlerinin esin kaynağı oldu. 1914 Şubatı'nda Paris'e döndü ancak I. Dünya Savaşı başladığı için öğrenimini sürdüremedi. Aynı yıl Gala da Rusya'ya döndü. Savaş sırasında piyade erliği ve hastabakıcılık yaptı.

Şiirinin özellikleri

Savaş deneyimleri Paul Éluard'ı toplumun geçerli saydığı değer yargılarına karşı çıkan sanatçılara yaklaştırdı. Öncü şiir çevrelerine girdi. Barışçıl düşüncelerini 1917'de *Le Devoir et l'inquietude*'de ("Ödev ve Kaygı") topladı. 1917'de Fransa'ya dönen Gala'yla evlendi. Savaşın yarattığı olumsuz ruh durumuyla tüm değerlerin yerle bir edilmesini savunan Dadacılar'a yakınlık duydu. 1919'da Gerçeküstücü akımın temsilcileri Breton, Soupault ve Aragon'la tanıştı. Bu akımın önde gelen adlarından biri oldu. 1924'te Çinhindi, Avustralya, Cava, Sumatra gibi ülkeleri kapsayan bir dünya gezisine çıktı. Dönüşte Kuzey Avrupa'yı da gezdi ve İspanya'ya gitti. Bu yolculuktan sonra Lorca'nın şiirlerini çevirdi. Yaşamında ve sanatının oluşumunda önemli izler bırakan Gala'dan 1930'da ayrıldı. 1934'te Nusch'la (Maria Benz) evlendi. Bu evlilik Paul Éluard'a verimli çalışabilmesi için gerekli olan mutluluğu ve dengeyi sağladı.

Gerçeküstücülerle tanışması

Düşüncelerinde ve dünya görüşündeki değişimler 1938'de Gerçeküstücüler'dan ayrılıp İspanya İç Savaşı'ndan beri sürdürdüğü militan şiire bağlanmasına yol açtı. Bireysel başkaldırı yerine toplumsal devrime yönelen Paul Éluard'ın şiirsel üretimiyle siyasal düşünce ve etkinlikleri aynı doğrultuda gelişti. Alman işgali sırasında, Fransa'nın bağımsızlığı için Direniş Hareketi'ne katıldı, yaşamının bu döneminde özgürlük sevgisini tutkuyla işledi. 1946'da eşi Nusch'un ölmesiyle büyük bir sarsıntı geçirdi.

Katıldığı akımlar

Paul Éluard yaşamının çeşitli evrelerinde sırayla Dadacı, Gerçeküstücü, Alman işgaline karşı direnişçi ve devrimci görüşleri benimseyip bu akımlar ve eylemler doğrultusunda yapıtlar vermesine karşın, daha çok André Breton'un kuramcılığını yaptığı Gerçeküstücü akımın en ünlü şairi olarak tanınır. Bu ünü, şiirlerinin yanı sıra Gerçeküstücülük'ün tanıtılması için gösterdiği çabalardan da kaynaklanır. Sayıları yüzü bulan şiir kitapları, Gerçeküstücü anlayışla yazdığı şiirleriyle siyasal nitelikli ürünleri arasındaki derin çelişkiyi sergiler.

1926-1936 arası yayımlanan ilk dönem yapıtlarında *Capitale de la douleur* ("Acının Başkenti"), *La vie immédiate* ("Dolaysız Yaşam"), *La rose publique*, ("Halk Gülü") ve *Les yeux fertiles*'de ("Verimli Gözler") erkeğin kadına, insanın insanlığa karşı beslediği büyük sevgi olarak tanımladığı aşkın gücünü ve bu aşktan kaynaklanan insan yaşamındaki değişimleri ele alır. Paul Éluard, sevgiliye gösterdiği aşırı bağlılık ve tutkuyu tüm insanlığa da gösterir. Ona göre, iki âşığı mutlu eden sevgi tüm insanlığın gelecekteki mutluluğuna katkıda bulunan bir olaydır. Büyük bir yaşama sevincini dile getiren şiirlerinde geleneksel güzel-çirkin ayrımına karşı çıkar. 1942'de yayımlanan *Poésie et vérité* ("Şiir ve Doğruluk") ile 1944'te yayımlanan *Au rendez-vous allemand* ("Alman Buluşmasında") ise özgürlük tutkusunu örneklendiren en ünlü yapıtlardır.

Éluard; şiirini bilinçaltından kaynaklanan çağrışımlarla, düşlerle zenginleştirirken, yalın ve duru bir anlatım geliştirmiştir. Bu tutumu onu yeni bir dil yaratmaya, sözcüklerin, hatta atasözlerinin de anlamlarını değiştirmeye yöneltmiştir. Paul Éluard'ın önemle üstünde durduğu sorun gerçeğin şiirsel dille aktarılmasıdır. Bu nedenle tüm sanat etkinliği boyunca şiir dilini tutarlı bir bütüne kavuşturmaya özen göstermiştir. Şiirlerinde sokaktaki adamın dil ve düşünce kalıplarından yararlanması bazı katı Gerçeküstücüler tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Sıradan, genel geçer dil kalıplarıyla şiir dilinin duruluğundan kaynaklanan çatışmayı yapıtlarına uyumlu bir biçimde aktarır. Ona göre şiir, sürekli değişen gerçeğin bir göstergesi, yaşanmış anıların dolaylı yansımasıdır. Öznel olmasına karşın bencillikten uzak, "herkesin" olabilecek bir şiir yaratmayı amaçlamıştır. Éluard şiirini etkileyen üç önemli öğe, aşk, şiirsellik ve

Karartma

Kapılar tutulmuş neylersin
Neylersin içerde kalmışız
Yollar kesilmiş
Şehir yenilmiş neylersin
Açlıktır başlamış
Elde silah kalmamış neylersin
Neylersin karanlık da bastırmış
Sevişmezsin de neylersin

(Paul Éluard; Türkçesi: Sabahattin Eyuboğlu)

gerçeklik ayrılmaz bir bütün oluşturur.

Ölümünden önceki aylarda çalışmalarını, atasözleri, çocuk şarkıları, halk ağzındaki yaygın sözcük ve deyimlerin, yeni ve değişik amaçlar için kullanılmasını sağlayacak belgelerin derlenmesinde ve sevme sevincinin herkes tarafından paylaşılmasında odaklaştırdı. Şairin bu dönemindeki yapıtlarında, en çarpıcı güzelliklerin sıradan bir dille aktarılabileceği düşüncesi tümüyle egemen oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *Poèmes pour la paix*, 1918, ("Barış İçin Şiirler"); *Capitale de la douleur*, 1926, ("Acının Başkenti"); *La vie immédiate*, 1932, ("Dolaysız Yaşam"); *La rose publique*, 1934, ("Halk Gülü"); *Les yeux fertiles*, 1936, ("Verimli Gözler"); *Au rendez-vous allemand*, 1944, ("Alman Buluşmasında"); *Le Phénix*, 1951, ("Anka Kuşu").

ELVEHJEM, Conrad Arnold
(1901-1962)

ABD'li biyokimyacı. Nikotinik asitin pellegra tedavisinde kullanılabileceğini göstererek vitaminler üzerindeki araştırmalara katkıda bulunmuştur.

27 Mayıs 1901'de Wisconsin Eyaleti'nin McFarland kentinde doğdu, 27 Temmuz 1962'de aynı eyaletin Madison kentinde öldü. Wisconsin Üniversitesi'nde tarım kimyası okuyarak 1923'te diplomasını, 1927'de doktora derecesini aldı. Tüm meslek yaşamını sürdürdüğü bu üniversitenin tarım kimyası bölümünde 1925'te öğretim görevlisi, 1936'da profesör oldu. 1944'te, biyokimya kürsüsüne dönüşen aynı bölümün başkanlığını, 1946-1958 arası fakülte dekanlığını, 1958'de de üniversitenin rektörlüğünü üstlendi. 1942'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Elvehjem'in, vitaminlerin beslenmedeki rolünü ve koenzimlerin kimyasal yapısını açıklayan çalışmaları pek çok bilimsel kuruluşun madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

19. yy'ın hemen bitiminde, özellikle Eijkman'ın araştırmalarından sonra, büyük salgınlara yol açan beriberi hastalığının pirinç kabuğundaki bir maddenin eksikliğinden ileri geldiği anlaşılmış ve hastalıkların yalnız mikroorganizmalardan değil, beslenme yetersizliğinden de kaynaklanabileceği görüşü çeşitli bulgularla güçlenmişti. 1912'de, pirinç kabuğundaki bu maddeyi ararken nikotinik asiti ayırmayı başaran Casimir Funk (1884-1967) beriberiyi önleyici madde olduğunu sandığı bu asiti hayvanlar üzerinde denediyse de olumlu bir sonuç alamadı. Nikotinik asitin beriberiyi değil, gene bir vitamin eksikliği hastalığı olan pellegrayı iyileştirdiği ise ancak 1937'de, Elvehjem'in çalışmalarıyla anlaşılabildi.

Uzun yıllar mineral ve vitaminlerin hayvan beslenmesindeki rolünü inceleyen Elvehjem, daha çok köpeklerde, seyrek olarak da kedilerde görülen ve insandaki pellegra hastalığıyla aynı belirtileri gösteren siyah dil hastalığı üzerinde nikotinik asitin etkisini araştırmaya başladı. Günde 30 miligramlık nikotinik asit dozlarıyla, kısa sürede hayvanlarda tam bir iyileşme gözlemledi. Böylece, özellikle buğday yerine mısır ekmeği yenilen ülkelerde yaygın olan ve ciltte kızarıklık, yanma, kaşıntı ve kabuklu yaralar, iştahsızlık ve sürekli ishal sonucu aşırı zayıflama gibi belirtilerle başlayan, merkezi sinir sistemi bozukluklarına yol açarak kimi kez ölümle sonuçlanabilen pellegra hastalığının tedavi yolu açılmış oluyordu. Elvehjem'in çalışmaları, yalnız pellegranın değil, genel olarak tüm beslenme ve vitamin eksikliği hastalıklarının oluşum nedenleri konusunda da yeni gelişmelere ışık tuttu. Günümüzde, bir provitamin olan ve vücuttaki metabolizma süreçleriyle, B vitaminleri grubundan nikotinik amite (PP ya da B_3 vitamini) dönüşen nikotinik asitin pek çok vitamin gibi enzimlerle birlikte koenzimleri oluşturduğu biliniyor. Organizma nikotinik asit gibi vitaminleri kendiliğinden sentezleyemediğinden, kimyasal yapısında nikotinik asit bulunan koenzimlerin kullanılabilmesi için gerekli bazı özel enzimlerin eksikliği bu tür hastalıklara neden olur ve çoğu kez yalnızca beslenme rejiminin düzenlenmesiyle hastalık iyileştirilebilir.

• BAKINIZ: EIJKMAN, EULER-CHELPIN, HARDEN, HOPKINS, LIPMANN, WARBURG.

EMANULLAH HAN
(1892-1960)

Afgan emiri. Ülkesini İngiltere'nin etkisinden kurtararak bağımsızlığına kavuşturmuştur.

1 Haziran 1892'de Afganistan'da Paghman'da doğdu, 25 Nisan 1960'ta İsviçre'nin Zürih kentinde öldü. Barakzay hanedanından olan babası Habibullah Han'ın Şubat 1919'da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra amcası Nasrullah Han emir oldu. Ancak Kabil valisi olan Emanullah Han, ordunun da desteğiyle kendini emir ilan edince, Nasrullah Han çekilmek zorunda kaldı.

Emanullah Han, tahta çıktığı gün, İngiliz yönetimine karşı cihad ilan ederek Hint Müslümanları'nı da ayaklanmaya çağırdı. Hindistan içlerine yürüyen Emanullah Han'ın düzensiz ordusu, I. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış İngiliz ordusu karşısında yer yer başarılı oldu, ancak bir süre sonra geri çekilmek zorunda kaldı. İki tarafın da savaşı sürdürecek güçleri olmadığı için 8 Ağustos 1919'da imzalanan Ravalpindi Antlaşması'yla İngiltere, Afganistan'ın bağımsız bir ülke olduğunu kabul etti.

Emanullah Han, 28 Şubat 1921'de Sovyetler Birliği, 1 Mart 1921'de de Türkiye ile dostluk ve ittifak antlaşmaları, 22 Haziran'da ise İran'la saldırmazlık antlaşması imzaladı.

TBMM'nin 1921'de kabul ettiği anayasa örnek alınarak hazırlanan Afgan anayasası, 9 Nisan 1923'te yürürlüğe girdi. Bu anayasa, emire geniş yetkiler tanımakla birlikte yarısı seçim, yarısı atama yoluyla oluşturulan bir meclise de (devlet konseyi) yasama görevi veriyordu. Bundan sonra Emanullah Han, etkin bir merkezi yönetim oluşturmak, eğitimi yaygınlaştırmak, ticaret ve sanayii özendirmek, ülkenin

ulaşım ağını geliştirmek amacıyla yeni düzenlemeler yapmaya başladı.

Emanullah Han 10 Haziran 1926'da kral unvanını aldı. Bundan sonra da Sovyetler Birliği, Türkiye ve İran'la ilk antlaşmaları destekleyen yeni antlaşmalar imzaladı. 1928'de Hindistan, Mısır ve Avrupa'yı da içine alan altı aylık bir geziye çıkan Emanullah Han Türkiye'ye de geldi. Dönüşünde, yeni reform önerileri getirdi. Anayasada yeni düzenlemeler yapılması ve kadınlara siyasal haklar tanınması gibi tasarıları, geniş kitlelerce destek görmediği gibi Kasım 1928'de başlayan ayaklanmalara neden oldu. Emanullah Han, 14 Ocak 1929'da büyük kardeşi İnayetullah lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı. Ancak bir çete reisi olan Habibullah, Kabil'i işgal ederek yönetimi ele geçirdi. Kandehar'a çekilmiş olan Emanullah, bir ordu toplayarak Habibullah'ın üzerine yürüdüyse de Kabil'e ulaşamadan yenildi ve ordusu dağıldı. Mayıs 1929'da ülkeyi terketti, ölümüne değin sürgünde yaşadı. 1930 ve 1933'te iki kez Türkiye'ye geldi.

Habibullah'ı devirerek yönetime geçen Muhammed Nadir Şah, Emanullah'ın başlattığı reformları sürdürmeye çalıştı. Barakzay hanedanının son kralı Muhammed Zahir Şah, 1973'te yeğeni Muhammed Davud Han tarafından tahttan uzaklaştırılınca Afganistan'da cumhuriyet ilan edildi.

• BAKINIZ: NADİR ŞAH, ZAHİR ŞAH.

EMDEN, Robert
(1862-1940)

İsviçreli astrofizik bilgini. Isı kuramını çeşitli doğa olaylarına, özellikle yerkürenin ve yıldızların fiziksel yapısına uygulamıştır.

4 Mart 1862'de St. Gallen'de doğdu, 8 Ekim 1940'ta Zürih'te öldü. Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde matematik ve fizik öğrenimi gördükten sonra 1887'de Strasbourg Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1907-1928 arası Münih'teki Technische Hochschule'de fizik ve meteoroloji, 1928'den 1933'e değin Münih Üniversitesi'nde astrofizik profesörü olarak ders veren Emden, o tarihte Naziler'ce görevine son verildiğinden ülkesine döndü.

Ses dalgalarının atmosferde yayılmasını, atmosferin ve gökcisimlerinin termodinamik yapısını, ışığın atmosferdeki kırınımını, Bose ve Einstein'ın adıyla anılan foton istatistiğini kullanarak atom parçacıklarının ışıma dengesini inceleyen, ayrıca balon uçuşlarının kuramsal temellerini araştıran Emden'in adı özellikle gökfiziğine getirdiği termodinamik yaklaşımla anılır. 1907'de yayımlanan ve daha sonraki astrofizik araştırmalarını büyük ölçüde etkileyen *Gaskugeln* ("Gaz Kümeleri") adlı yapıtında Emden birlikte dönen gaz küreleri kuramını yıldızların termodinamik yapısına uyguladı. İlk kez Kelvin ve Ritter'in değindiği bu tür gaz küreleri, moleküller arası kütlesel çekimin basıncı dengelemesi nedeniyle dağılmadan kalan bir gaz sistemi modelidir. Öz çekim etkisiyle birlikte dönen bu kürelere "politropik gaz küreleri" adını veren Emden, matematiksel temellerini attığı bu yapının atmosfer, gökcisimleri ve yerküre fiziğindeki önemini vurgulayarak jeofizik ve astrofizik çalışmalarına yeni bir yön vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Gaskugeln, Anwendungen der mechanischen Wärmetheorie auf kosmologische und meteorologische Probleme*, 1907, ("Gaz Küreleri, Mekanik Isı Kuramının Kozmoloji ve Meteoroloji Problemlerine Uygulanması"); *Grundlagen der Ballonführung*, 1910, ("Balon Yolculuğunun Temelleri").

• BAKINIZ: EDDINGTON, KELVIN, RITTER.

EMERSON, Ralph Waldo
(1803-1882)

ABD'li, filozof ve yazar. Amerikan Deneyüstü öğretisinin önderlerindendir.

25 Mayıs 1803'te Boston'da doğdu. 27 Nisan 1882'de Concord'da öldü. Birlikçi (*Unitarian*) bir papazın oğlu olan Emerson, küçük yaşta babasını kaybetti; annesi ve bilgili bir kişi olan halası tarafından yetiştirildi. 1813-1817 arasında Boston Latin School'da öğrenim gördü. 1817-1821 arasında Harvard Üniversitesi'ne devam ettiyse de başarısız oldu. Bundan sonra bir yandan ilkokul öğretmenliği yapıp, bir yandan da Harvard Divinity School'da tanrıbilim öğrenimi gördü. 1826'da gittiği Florida'da Achille Murat'la tanıştı. Onun ahlaksal bir yaklaşımla kaynaşmış olan tanrıtanımazlığından etkilendi. Almanya'da gelişen yeni kültürel hareketle ilgilenmeye başladı. Carlyle'ın Alman edebiyatı üzerine yazılarını okudu. 1829'da Boston Birlikçi Kilisesi'ne papaz olarak atandı; aynı yıl Ellen Louis Tucker'la evlendi. 1831'de karısının ölümü onu çok etkiledi. Ölümsüzlük olgusunu sorgulamaya başladı ve "kendine yeterlilik" düşüncesine vardı. Kısa bir süre sonra papazlığı bıraktı. 1833'te yeni geliştirdiği görüşler doğrultusunda İngiltere, İtalya ve Fransa'da vaazlar vermeye başladı. İngiltere'de Coleridge, Wordsworth ve Carlyle ile tanıştı. Carlyle ile yaşamboyu süren bir dostluk kurdu.

ABD'ye döndükten sonra edebiyat ve ahlak üzerine konferanslar veren Emerson, bir yandan da yaşamın anlamını sorgulamayı sürdürdü. Bu anlamın, "insanın kendisinde" olduğu ve Tanrı'nın insanın içinde bulunduğu sonucuna vardı. Ona göre, insan tiniyle, dış dünya arasında bir ilişki vardır. Ancak insan kendini yönlendirmeye ilişkin gerekli her şeye sahip olduğu için, ona dışarıdan hiçbir şey verilemez ve ondan hiçbir şey alınamaz.

1834'te Concord köyüne yerleşen Emerson, 1835'te Lydia Jackson ile evlendi. 1836'da Amerikan Deneyüstücülük'ünün temel kitabı sayılan *Nature*'ı ("Doğa") yayımladı. Alman felsefesinde geliştirilen "kişiliğin öncelliği" ve "kendinin bilincine varma" kavramlarından etkilenerek, insanla evren arasında yeni bir ilişki kurmaya çalıştı. Ona göre bu ilişki, insanın temelde dinsel olan duyarlılıklarını canlandır-

malı ve duygusal gereksinimlerini karşılamalıdır. Hıristiyanlık ise artık bunu yapabilecek durumda değildir. Bundan dolayı kendi bireysel deneylerine dönerek, kişiliğin önemini vurgulayan Emerson 31 Ağustos 1837'de yaptığı "American Humanism" adlı konuşmasında, bu görüşlerini açıklamıştır. Bireyin vicdanının inançlardan, geleneksel dogmalardan, kutsal kitap ve kiliselerden önemli olduğunu düşünür. Tinin, kendini ilgilendiren konularda en yüce yargıç olduğunu öne sürer.

1840-1844 arasında Deneyüstücülük akımının organı olan *The Dial* gazetesine yazılar yazdı. Burada yayımlanan şiirlerini 1847'de bastırdı. Daha sonra yeniden Avrupa'ya giderek konferanslar verdi. Bu konferanslarında insanlığın seçkin ve büyük kişilerini, kişiliğin belli başlı niteliklerini belirleyen tipler olarak sundu. Kahraman, dahi ve büyük adamlara hayranlığı, Fichte, Carlyle ve Nietzsche'yi andırır.

Görüşleriyle tümtanrıcılığa yaklaşan Emerson, yaşamı boyunca çağdaş bir peygamber gibi davrandı ve öyle algılandı. 1834 ile ABD İç Savaşı arasında, "Amerikan Rönesansı" diye adlandırılan dönemde önemli etkinlikler gösterdi. Vaazlarında maddi zenginliğin yüceltilmesine karşı çıkarak, insanlara Tanrı ile birleşmek için bencil ve hayvanca özelliklerinden arınmayı öğütlemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Nature*, 1836, ("Doğa"); *Representative Men: Seven Lectures*, 1849, ("Örnek Adamlar: Yedi Konferans"); *Poems*, 1846, ("Şiirler"); *English Traits*, 1856, ("İngiliz Özellikleri"); *Society and Solitude*, 1870, ("Toplum ve Yalnızlık"); *Letters and Social Aims*, 1876, ("Mektuplar ve Toplumsal Amaçlar"); *Uncollected Writings*, (ö.s.), 1912, ("Yayımlanmamış Yazılar"); *Uncollected Lectures*, (ö.s.), 1932, ("Yayımlanmamış Konferanslar").

- KAYNAKLAR: J. Bishop, *Emerson on the Soul*, 1964; R.L. Rusk, *The Life of R.W. Emerson*, 1949.

- BAKINIZ: CARLYLE, FICHTE, NIETZSCHE.

EMERSON, LAKE ve PALMER

İngiliz pop müzik topluluğu. "Progressive Rock" türünün en başarılı gruplarından biridir.

1970'te İngiltere'de kuruldu. Klavyeli çalgılarda Keith Emerson (1 Kasım 1948); bas, gitar ve vokalde Greg Lake (10 Kasım 1948); davulda Carl Palmer (20 Mart 1948) bir araya gelmeden önce de kendi topluluklarında yaptıkları çalışmalarıyla tanınmış deneyimli müzisyenlerdi. Özellikle Keith Emerson önceki topluluğu Nice ile 1960'ların sonlarında klasik müzikle rock müziğini birlikte kullanarak o dönemde çok yeni ve alışılmamış bir müzik anlayışı oluşturmuştu. Bu topluluk düzenlemeleri "Pathetique Symphony" ve kendi besteleri "Five Bridges Suite"le "Progressive Rock"ın ilk özgün sayılabilecek örneklerini sergilemişti. Keith Emerson İngiltere dışında pek tanınmayan bu topluluktan 1970'te ayrıldıktan sonra, King Crimson'dan tanınan Greg Lake ve Atomic Rooster'dan Carl Palmer'la birlikte Emerson, Lake and Palmer'ı kurdu. 1971'de ABD'de verdikleri konserde çalgılarını kullanmaktaki ustalıkları ve performansları ile bir anda ilgi topladılar.

1970'lerde topluluğun çalışmalarında birkaç eğilim söz konusuydu. Emerson'un besteleri çoğunlukla "Progressive Rock" anlayışında olmasına karşın arada klavyeli çalgıların egemen olmasından dolayı farklı bir hava taşıyan rock besteleri de vardı. Lake'in besteleri ise melodik, duygusal "hit" parçalardı ("From the Beginning", "Still... You Turn Me On"). Bunların dışında Aaron Copland, Belá Bartók, Ginestera gibi çağdaş bestecilerden de başarılı düzenlemeler yaptılar. Bu dönemlerinde genel olarak müziklerinde tüm çalgıların özgün kullanımları ile elde edilen belirgin bir sertlik ve atonalite egemendi.

Üç yıllık bir aradan sonra 1977'de *Works: vol.I* ve *Works: vol.II* adlı iki plak çıkardılar. Bu yıllarda müzik anlayışlarında belirgin bir değişme oldu. Parçaları daha yumuşak bir hava kazandı. Düzenlemelerde büyük orkestralar ya da nefesli çalgılar kullandılar. 1978'de ise *Love Beach* adıyla ticari kaygıların ağır bastığı başarısız bir plak çıkardılar. 1980'de dağıldılar.

1980'den sonra Lake bir solo plak çıkardı. Emerson film müziklerine ve ilki *Works: vol.I*'de yer alan piyano konçertolarına yöneldi. Palmer ise kurduğu PM adlı başarısız bir topluluktan sonra, 70'li yılların önemli iki müzisyeni Steve Howe, John Wetton ve yeni kuşaktan başarılı bir müzisyen olan Geoff Downes ile birlikte 1980'lerin ilk yıllarının oldukça popüler bir topluluğu olan Asia'yı kurdu.

- YAPITLAR (başlıca): *Emerson, Lake and Palmer*, 1971; *Tarcus*, 1971; *Pictures at an Exhibition*, 1972; *Trilogy*, 1972; *Brain Salad Surgery*, 1973; *Welcome Back My Friends*, 1974; *Works: vol.I*, 1977; *Works: vol.II*, 1977; *Love Beach*, 1978; *In Concert*, 1979.

EMETT, Roland
(1906)

İngiliz, karikatürcü. Garip araçların yer aldığı bir karikatür dünyası yaratmıştır.

22 Ekim 1906'da Londra'da doğdu. Grafik sanatlara olan ilgisi onu genç yaşta karikatüre yöneltti. 1939'da ünlü İngiliz gülmece dergisi *Punch*'ın çizerleri arasına katıldı. Yarattığı garip araçlar, özellikle de trenleriyle kısa zamanda ün kazandı. 1940'larda ve 1950'lerde yapıtları *Punch* dergisinde en çok yayımlanan karikatürcü oldu. 1960'ların başından sonra ise daha az karikatür çizerek trenlerle ilgili çalışmalarına ağırlık verdi.

Emett'in asıl ilgi alanını trenler oluşturur. Bir süre İngiltere'deki Tarihsel Demiryolları Derneği'nin başkanlığını yapmış, 1951'de Battersea Festival Gardens'de açılan bir sergi için kendi adını taşıyan bir küçük-tren tasarlamış, 1964'te de New York Uluslararası Sergisi içinde yer alacak bir demiryolunun planlarını hazırlamıştır. Karikatürlerinde başta trenler

olmak üzere çeşitli araçları konu alır. Bunları ne oldukları anlaşılacak, ama gerçekte olamayacakları biçim değişmelerine uğratarak çizer. Gülmecesini bu garip araçlarla onlara uyum sağlayamayan insanlar arasındaki çelişkilerin doğurduğu gülünç durumlar üstüne kurar. Kimi zaman oldukça ayrıntıya inmesine karşın yalın bir çizgisi vardır. Yazıdan çok çizgiye dayanan gülmecesiyle çağdaş karikatürün ülkesindeki öncülerinden biri olmuştur. Karikatürleri İngiltere'de kitap biçiminde toplanmış olan Emett'in yapıtları, az sayıda da olsa, 1950'li yıllarda Türkiye'de çıkan gülmece dergilerinde ve karikatür albümlerinde yayımlanmıştır.

EMGE, Carl August
(1886-1970)

Alman toplumbilimci ve hukuk felsefecisi. Hukukun toplumsal etkinliğini bir felsefe sorunu durumuna getirerek incelemiştir.

İnsan, din ve felsefe

21 Nisan 1886'da Hanau'da doğdu, 20 Ocak 1970'te orada öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini başta Berlin Üniversitesi olmak üzere, değişik üniversitelerde hukuk, toplumbilim, felsefe okuyarak bitirdi. Önce tanrıbilim sorunlarıyla ilgilendi, din, felsefe ve hukuk arasındaki toplumsal bağlantıyı konu edinen çalışmalar yaptı. Değişik öğretim ve bilim kurumlarında görev aldı, 1931-1936 arası, Weimar Nietzsche-Archiv'in bilim danışmanı oldu. Bir süre Giessen Üniversitesi'nde hukuk, Jena ve Riga üniversitelerinde felsefe, Berlin Üniversitesi'nde profesör olarak, hukuk felsefesi okuttu.

Emge'nin felsefeye yaklaşımı tanrıbilim, hukuk ve toplumbilim sorunlarına çözüm aramakla olmuştur. Bu bilim dalları arasında, araştırma odağının insan olması nedeniyle, içten bir bağlantının bulunduğunu, sorunların içiçe girerek bir bütün oluşturduğunu ileri sürdü. Ona göre bir hukuk ya da bir toplumbilim sorununa aranan çözüm, araştırıcıyı ister istemez, felsefe ve tanrıbilimle karşı karşıya getirir. Sorunların çözümünde uygulanan yöntemlerin değişik olması kaynakların ayrılığını gerektirmez. İnsan bir toplum varlığı olduğundan onunla ilgili bütün sorunların belli bir düşünce tabanında birleşmesi, birbiriyle bağlantılı bulunması kaçınılmazdır. Araştırıcının böyle bir anlayışla işe koyulması, önce sorunlar arasında içten bağlantıyı bulması, sonra onlara çözüm araması en olumlu yöntemdir.

Emge'ye göre din insanın düşünce evreniyle bağlantılı bir alandır, insan ne denli din varlıklarına karşı ilgisiz kalmaya çalışsa bile, içinde yaşadığı toplumun yapısı gereği, onun etkisinden uzak kalamaz. Bu durumda yapılacak iş din sorunlarının kaynağına inmek, onlara felsefenin aydınlığında bir çözüm aramaktır. Din sorunları, içerikleri dolayısıyla erekselci bir nitelik taşır. Dinin değişmez bir yapı kazanması, "dogma"ya dönüşmesi içeriğinin ereksel-

Felsefenin Ereği

Felsefe taribinde, yaygın bir tanıma göre, insan düşünen bir varlıktır. Bu düşünmenin belli ilkeleri, belli odakları vardır. Bir çevre içinde yaşayan insanın düşünceleriyle yaşadığı ortam arasında varlık bakımından bağlantı bulunur. Aristoteles*, insanı bir toplum varlığı olarak nitelerken, onun çevresini, çevresiyle olan karşılıklı ilişkilerini göz önünde bulundurmuştu. İnsanı konu edinen bütün felsefe akımları, doğrudan doğruya değilse de, çevre sorununu görmezlikten gelmemiştir. Ancak, çevre sorununa aranan çözüm yöntemleri değişiktir. Bu yöntemlerden kimi çevreden insana, kimi de insandan çevreye yönelir. Emge'nin üzerinde durduğu konu da insan-çevre ilişkisinden kaynaklanır.

İnsan, bir çevre içinde yaşadığına göre, tek başına, çevresinden soyutlanarak anlaşılamaz. İnsan ancak çevresiyle kurduğu ilişki nedeniyle bir bütündür. Öyleyse insanı anlamak için çevreyle birlikte ele almak gerekir. Çevre yapısı bakımından tinsel ve özdeksel olarak ikiye ayrılır. Tinsel çevre düşünce varlıklarından, özdeksel çevre doğal ve toplumsal kuruluşlardan oluşur. Doğal çevrede bitkiler, hayvanlar, doğal yaşama ortamıyla bağlantılı varlık türleri sözkonusudur. Tinsel çevrede bulunan bütün varlıklar ise insanın yarattığı ürünlerdir. Bu iki çevreden yola çıkarak insanı anlamaya, anlatmaya çalışan bilimler yöntemlerine, bakış açılarına göre değişiktir. Tinbilim, tarih, toplumbilim, hukuk, iktisat, felsefe, budunbilim, biyoloji gibi bilimlerin konusu, belli bir odak çevresinde yoğunlaştığından, insandır.

Emge, insanı anlamaya çalışırken, daha çok tinsel çevreden yola çıkmıştır. Onun karşısında, insanı doğal ve canlı çevresiyle bir bütünlük içinde anlamayı amaçlayan Dirimselcilik (Vitalizm) akımı yer alır. Emge'nin görüşü Dirimselcilik'e karşı olmakla birlikte ondan etkilenmiştir. Ona göre felsefenin ereği insanı anlamaktır, bu insan da davranışlarıyla, inançlarıyla, başarılarıyla, çevresinde toplanan başka insanlarla kurduğu ilişkilerle bir bütün oluşturur. Felsefe bu bütünü, bölmeden, belli bir yanını alıp öteki yanları dışta bırakmadan anlama gereğindedir.

İnsanı anlama sorununa felsefe ve tanrıbilim dışında dinler de çözüm aramıştır. Kutsal kitaplardan kaynaklanan bu çözümlere göre insan yaratılmış bir varlıktır, onun özüyle çevresinin ilgisi yoktur, insana değer kazandıran çevresi değil taşıdığı ölümsüz tindir. Bu tin de tanrısal bir varlıktır. Bu nedenle insanda tanrısal bir töz vardır.

liği nedeniyledir. Dinin ereği insanı belli bir inanç aşamasına götürmek, orada özlenen mutluluğa, tanrısal olana kavuşturmaktır. Bu da içinde yaşanan toplumun düşünce yapısıyla ilgilidir. Dinin toplumla olan bağlantısı onda toplumbilimi ilgilendiren bir içeriğin bulunduğunu gösterir. Bu nedenle toplumbilim dinle ilgili sorunlara eğilme, o sorunların içerdiği ereksel yapıyı aydınlığa çıkarma gereğindedir.

Felsefenin dinle, toplumbilimle, hukukla olan ilgisi sorununa insan varlığı açısından bakan Emge' nin getirdiği çözüm düşünme eylemine dayanır. Ona göre, düşünen bir varlık olan insanın ortaya koyduğu bütün ürünlerde felsefeden kaynaklanan bir öğe vardır. Felsefenin ereği insanı, insan sorunlarını araştırmak, anlamak, onları açıklamak olduğuna göre, insanla ilgili bütün konularla ilgilenmesi gerekir. Bu sorunlar da hukuk, din, toplumbilim, felsefe bağlantısı içindedir. Özellikle dinde ortaya çıkan dogmacılığın felsefeyle ilgili bir içeriği vardır. Dogmanın değişmez bir düşünce niteliği kazanması felsefenin araştırması gereken bir sorundur. Tanrıbilim sorunlarının özellikle Platon-Aristoteles felsefesinden kaynaklananları arasında, dinde tartışılmaz birer gerçek diye benimsenerek dogmalaşanları çoktur. Başlangıçta birer felsefe sorunu olarak ele alınan bu konular, sonradan felsefeden uzaklaştırılmış, tanrıbilim ve din alanında kalmıştır.

▸ Emge'ye göre, değişmez kanı denen "dogma" yalnız dinde değil, tanrıbilimde, hukukta, felsefede, toplumbilimde ve başka araştırma dallarında da vardır. Bu dogmaların temelini zamanın akışı içinde benimsenen, geçmişten geleceğe olduğu gibi aktarılan, tartışma ve inceleme konusu yapılmayan düşünceler oluşturur. Özellikle Orta Çağ boyunca tartışılmaz diye nitelenen düşünceler, kutsal kitaplardan kaynaklananlarla birleşerek, toplumda genel geçerlik kazanmış, bu durum tinsel bilimlere yansımıştır. Emge, başta dogmalar olmak üzere, bütün düşüncelerin eleştirilmesi, tartışılması ve değişmez diye benimsenen kanıların kaynaklarının ortaya konması gereğini savunur. *Über das Grunddogma d.rechtsphilos. Relativismus* ("Hukuk Felsefesinde Göreciliğin Temel Dogması Üstüne") adlı yapıtında hukuk felsefesinde ortaya çıkan değişmez kanıların kaynağını, etki alanını, içeriğini araştırmış, bunların birer felsefe sorunu olarak eleştirilmesi gereğini ileri sürmüştür.

Emge'nin felsefe tarihi, hukuk felsefesi, din ve toplumbilim alanlarındaki araştırmaları bu bilim dallarının bütünlüğünü bozmadan, birlikte ele alınmaları sorununu geliştirmiştir. Özellikle çağdaş hukuk felsefesi alanında çalışanlar için bu tutumu bir yöntem niteliği kazanmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Über das Grunddogma der rechtsphilosophischen Relativismus*, 1916, ("Hukuk Felsefesinde Göreciliğin Temel Dogması Üstüne"); *Philosophische Gehalt der religiösen Dogmatik*, 1929, ("Din Dogmasının Felsefe Bakımından İçeriği"); *Geschichte der Rechtsphilosophie*, 1931, ("Hukuk Felsefesi Tarihi"); *Sicherheit und Gerechtigkeit*, 1940, ("Kesinlik ve Doğruluk"); *Die Aufgaben der Humanitaet für den Geist*, 1951, ("Din Konusunda İnsancılığın Görevleri"); *Das Problem des Fortschritts*, 1958, ("İlerlemenin Sorunu"); *Das Wesen der Ideologien*, 1961, ("İdeolojilerin Yapısı"); *Der Weise*, 1966, ("Bilge").

• **KAYNAKLAR:** H. Ryffel, *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie*, 1972.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, PLATON.

EMINESCU, Mihail
(1850-1889)

Rumen, şair. Çağdaş Rumen şiirinin öncülerindendir.

15 Ocak 1850'de Ipotesti'de doğdu, 15 Haziran 1889'da Bükreş'te öldü. Temel eğitimini o zamanlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde olan Çernovitsi kentinde yaptı. Bir süre gezici bir tiyatro topluluğunda çalıştıktan sonra 1869'da Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yapmaya başladı. 1872-1874 arasında Berlin Üniversitesi'ne gitti. Alman felsefesi ve Batı edebiyatından büyük ölçüde etkilenmişti. 1874'te ülkesine dönerek Jaşi Üniversitesi'nde kütüphaneci olarak çalıştı. 1877'de Bükreş'te yayımlanan *Timpul* gazetesinin yayın yönetmenliğini yapmaya başladı. 1883'te aşırı çalışmaktan kaynaklanan bir ruhsal buhran geçirdi. Daha sonraki yıllarda aralıklarla yinelenen bunalımlardan kurtulamadı ve bir akıl hastanesinde öldü.

Eminescu 1870'te "Junimea" ("Gençlik") adındaki edebiyat topluluğunun yayın organında yayımlanan şiirleriyle adını duyurdu. İlk şiirleri metafizik sorunlara eğilen ve koyu bir kötümserlik taşıyan lirik şiirlerdi. Ölüm ve hiçlik korkusuna karşı doğaya ve sevgiye sığınma en çok kullandığı temalar arasındaydı. 1883'te yayımladığı ve başyapıtı sayılan "Luceafarul" ("Akşam Yıldızı") adlı balad biçimindeki şiiri, ölümsüzlük peşinde koşan "akşam yıldızı" Venüs'ün, sevdiği prensese kavuşabilmek için bu tutkusundan vazgeçmeyi bile göze alışının öyküsüdür. Eminescu daha sonra konularını tarihten alan ve ulusunun yaratıcı geleneklerini ön plana çıkaran şiirler yazdı.

◂ *Düşünce, dogma ve hukuk*

Yaşadığı günlerde önemi tam anlaşılmayan Eminescu, ölümünden yirmi yıl sonra çağdaş Rumen şiirinin öncüsü ve en önemli şairlerinden birisi olarak anılmaya başladı. Eski halk öykülerini, efsanelerini batı kökenli bir şiir tekniğiyle bağdaştırıp, halk dilinin özelliklerini ön plana çıkarması, ülkesi edebiyatına getirdiği yenilikleri oluşturur.

EMİN AĞA
(18. yy-19. yy)

Türk, besteci. Saz eserleriyle Türk musikisinde yeni bir üslup geliştirmiştir.

Yaşamı üzerine bilgi yok denecek kadar azdır. 18. yy'ın ikinci yarısı ile 19. yy'ın başlarında yaşamıştır. Enderun'da yetişmiş bir tamburîdir. III. Selim zamanında beste yapmaya başlamış, II. Mahmud döneminde padişah müezzinbaşılığına kadar yükselmiştir.

Sadece saz eserleri bestelemiştir. Yapıtlarının kuruluşu, melodi yapısı, usül geçkilerindeki şaşırtıcılık, gerek kendisinden önceki, gerekse kendi zamanının hiçbir bestecisinde görülmeyen, köklü bir yenilik anlayışı gösterir. Bu özelliğiyle, III. Selim dönemi bestecilerinin musikide aradıkları yeniliğin en ileri örneklerinden biridir. Daha çok sözlü yapıtlara dayanan Türk musikisinde yenilikçiliğini saz eserleriyle ortaya koyması, dikkate değer bir önem taşır. Acemaşiran peşrevi ile saz semaisi saz eserleri repertuarının vazgeçilmez parçalarıdır.

• YAPITLAR (başlıca): Acemaşiran, bayatî, müstear, nişabur, sûznâk peşrevler; Acemaşiran, arazbar, müstear, sûznâk saz semaileri.

• KAYNAKLAR: S. Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I, V, 1933, 1953; *Letâif-i Vakayi-i Enderun*, 1813.

EMİR HÜSREV
(1253-1325)

Türk asıllı Hint şairi. Nizami'nin yapıtlarına yazdığı nazirelerle tanınmıştır.

Emir Hüsrev, Dehli'de (Delhi) doğdu, orada öldü. Bu yüzden Dihlevi olarak da anılır. Türk asıllı Laçin aşiretindendir. Ailesi Cengiz Han döneminde (1206-1227) Belh yakınlarındaki Hazâra kasabasından Hindistan'a göç etmiştir. Emir Hüsrev, dokuz yaşında iken babasını kaybetti. Öğrenimini büyükbabasının gözetiminde yaptı. Dehli'de hüküm süren Türk hükümdarlarının sevgisini kazandı, yanlarında görev aldı. Genç yaşında Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'ya mürid oldu.

Emir Hüsrev bütün yapıtlarını Farsça yazmıştır. Şiirlerinde Sadi'nin etkisi görülür. Geniş hayal gücüne dayanan sağlam bir anlatımı vardır. Şiirindeki kesintisiz ses uyumu başlıca özelliğidir. İlk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerini *Tuhfetü's-Sigar*, ondan sonraki dönemde yazdıklarını *Vastü'l-Hayât*, orta yaştaki şiirlerini *Gurretü'l-Kemâl*, olgunluk yaşının ürünlerini de *Bakîye-i Nakîye* adı altında topladı. Daha sonra bu dört divan *Külliyât-ı Emir Hüsrev* adı altında toplanmıştır. Ünlü İran şairi Nizami'nin *Hamse*'sine yazdığı *Matlaü'l-Envâr*, *Şirin ü Hüsrev*, *Mecnun ü Leylâ*, *Ayine-i Sikenderî* ve *Heşt Bihişt* adlı nazireleri ünlüdür.

• YAPITLAR (başlıca): *Mecnun ü Leylâ*, (ö.s.), 1828; *Külliyât-ı Emir Hüsrev*, (ö.s.), t.y.

EMİROĞLU, Selma
(1928)

Türk, karikatürcü. Türk karikatürünün ilk kadın sanatçısıdır.

17 Mayıs 1928'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde başladığı ortaöğrenimini tamamlamadan İstanbul Belediye Konservatuvarı'na girdi. Bu yıllarda Cemal Nadir'i tanıdı, onun yönlendirmesiyle karikatüre başladı. İlk karikatürleri daha on dört yaşındayken *Amcabey* dergisinde çıktı. Sonraki yıllarda *Doğan Kardeş* çocuk dergisi için yaptığı çizgi romanları, *Tef* ve *Akbaba*'da karikatürleri yayımlandı. Birçok ortak sergiye katıldı. 1946'da Ankara'da bir de kişisel sergi açtı. Dramatik soprano olarak İstanbul Radyosu'nda çalıştı. 1962'de Almanya'ya gitti. Halen bu ülkede şan dersleri vermekte, kitap resimleri yapmakta ve Almanca çıkan Türk gazetelerinde karikatürler yayımlamaktadır.

Selma Emiroğlu'nun Cemal Nadir etkisinde gelişen karikatüründe, kendine özgü bir çocuksuluk ve canayakınlık vardır. Özellikle *Doğan Kardeş*'te yayımladığı *Karakedi Çetesi* adlı çizgi romanında bu nitelikler açıkça işlenir. Gülmecenin sınırlarını aşmadan, duyarlığını eksiltmeden sıcak bir karikatür oluşturmuş, dönemin toplumsal sorunlarını ele alırken, kadınlar dünyasını ana tema olarak seçmiştir.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR.

EMİR SULTAN
(1368-1429)

Türk, mutasavvıf. Anadolu'daki Tasavvuf akımlarının ilk büyük önderlerindendir.

Seyyid Şemseddin Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Buharî, Buhara'da doğdu, Bursa'da öldü. Halk arasında Emir Seyyid, daha çok da Emir Sultan adları ile tanınmıştır. Emir Külal da denilen Seyyid Ali adlı bir çömlekçinin oğludur.

Öğrenimini Buhara'da tamamladı. Yörede etkin olan tasavvuf akımlarından etkilendi. Kübreviyye tarikatına girdi. Kimi kaynaklar on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin soyundan geldiğini gözönünde tutarak onu İmamiye mezhebine bağlı sayarlar.

Hacca gidip dönüşünde bir süre Medine'de kaldı. Karaman, Isparta, Kütahya, İnegöl üzerinden Bursa'ya geldi. Gökdere'ye (bugünkü Emir Sultan semti) yerleşti. Molla Fenari'den, Sadreddin Konevî'nin *Miftahü'l Gayb* ("Bilinmeyenin Anahtarı") adlı yapıtını okuyarak icazet aldı. Kısa sürede çevresine mürid topladı, halkın sevgisini kazandı. Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlendi. 1402'de Timur'un Bursa'ya gelişinde tutsak edildiyse de kısa sürede özgürlüğüne kavuştu. 1422'de II. Murad'ın İstanbul kuşatmasına dervişleriyle birlikte katıldı.

Emir Sultan, yaşamı süresince doğaüstü yetenekleri bulunan ermiş bir kişi olarak tanınmıştır. Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad kendisine saygı göstermişler, sefere giderken Emir Sultan'ın eliyle kılıç kuşanmışlardır. Şiirle uğraştığı, tekkelerde sık okunan *Nutk* adı verilen ilahinin onun olduğu söylenir. Yahya Efendi'nin *Menakıbü'l-Cevahir*, Nimetullah'ın *Menakıb-ı Emir Sultan*, Senaî'nin *Keşifnâme*, Hüsamî'nin *Zebdetü'l-Menakıb* adlı yapıtlarında Emir Sultan'ın yaşamı ve yetenekleri anlatılmıştır.

EMMET, Robert
(1778-1803)

İrlandalı halk kahramanı. İngiliz yönetimine karşı başarısız bir darbe girişiminden sonra idam edilmiştir.

Dublin'de doğdu, 20 Eylül 1803'te aynı kentte öldü. Tanınmış Protestan bir aileden gelen Emmet'in babası, genel valinin özel doktoruydu. 1793'te Dublin'deki Trinity College'a girdi. 1796'da, İngiltere'den bağımsız bir İrlanda ve Protestan ve Katolik toplumları temsil eden genel oyla seçilmiş yeni bir meclis oluşturmayı amaçlayan Birleşik İrlandalılar Derneği'ne (Society of United Irishmen) katıldı. 1798'de yasa dışı eylemlere katıldığı gerekçesiyle okuldan atıldı.

Yaşı çok küçük olduğu için, Birleşik İrlandalılar Derneği'nin önderliğini yaptığı 1798 İrlanda Ayaklanması'na katılmasına izin verilmedi. İrlanda ve İngiliz meclisleri, 1800'de, Birleşme Yasası'nı (Act of Union) kabul edince Birleşik İrlandalılar Derneği, İrlanda ulusunun yasal varlığının ortadan kalktığı düşüncesiyle silahlı mücadelenin gerekliliğini savunmaya başladı. Emmet, 1800'de Avrupa'ya giderek sürgündeki İrlandalı önderlerle ve eylemi desteklemeleri konusunda Napoléon ve Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand'la görüştü. Ekim 1802'de İrlanda'ya dönerek silah ve cephane toplamaya başladı. Cephane depolarından birinin havaya uçurulması üzerine acele ederek 23 Temmuz 1803'te bir ayaklanma için çağrıda bulundu. Çeşitli aksaklıklar ve anlaşmazlıklar nedeniyle küçük bir birlik oluşturabildi; hareket başarısızlıkla sonuçlanınca kaçtıysa da yakalandı. Vatana ihanet iddiasıyla yargılanarak suçlu bulundu, 20 Eylül'de asılarak idam edildi.

Ayaklanmayı yönetmede başarısız olmasına karşın, mahkemede sonuna dek İrlanda'nın ulusal bağımsızlığını savunması, İrlanda'nın özgürlüğü için ölmeye hazır olduğunu belirten duygusal bir konuşma yapması onun İrlandalılar gözünde saygınlık kazanmasını sağladı. İrlandalı şair Thomas Moore'un Emmet'i konu alan şiirleri vardır.

• KAYNAKLAR: R. Jacobs, *The Rise of the United Irishmen*, 1937; H. Landreth, *The Pursuit of Robert Emmet*, 1948; L. O'Broin, *The Unfortunate Robert Emmet*, 1958.

EMPEDOKLES
(İÖ 492-İÖ 432)

Sicilyalı filozof. Evrenin oluşumunu sevgi ve tiksinme gibi iki karşıt gücün savaşı olarak açıklamış, dört öğe öğretisini geliştirmiştir.

Sicilya'nın Akragas (Agrigentum) ilinde doğdu, Peloponnes'te öldü. Sicilya'nın eski ve soylu bir ailesindendi. Yaşamı ve ölümü konusunda ortaya atılan söylenceler gerçek kişiliğinin aydınlığa çıkmasını önlemiştir. Bu nedenle, yaşamıyla ilgili bilgiler arasında gerçekle gerçek olmayanı ayırma olanağı azdır. Çevresinde büyük saygı ve sevgi gördüğü, tanrısal bir varlık olduğundan, ölümsüzlüğe ulaştığını ileri sürdüğü, yaygın söylentiler arasındadır. Başka bir söylentiye göre kendisini Etna Yanardağı'na atarak ölümsüzlüğe kavuşmak istemiştir. Düşüncelerini şiirleştirerek açıklamaya çalıştığı, Diogenes Laertius'un, onunla ilgili yazısından anlaşılmaktadır. Empedokles halk yönetimini (demoskratos/demokrasi) savunmuş, kendisine yapılan krallık önerilerini geri çevirmiştir. Bir süre Güney İtalya ve Yunanistan'da gezmiş, Sicilya'ya dönmesi yasaklanınca, yaşamının son yıllarını geçirdiği Peloponnes'e gitmiştir.

Empedokles

Empedokles'in felsefeye yaklaşımı bir yandan Parmenides'in görüşüne karşı çıkışı, bir yandan da algı sorununa, yeni bir çözüm arayışı nedeniyledir. İlk Çağ felsefesinde, varlığı us ilkelerine dayanarak açıklamayı, bir bütün olarak kavramayı amaçlayan ilk bilgelerden biri Parmenides'tir. Ona göre varlık Bir'dir, kendi içine kapalıdır ve kendi kendisiyle vardır. Bu, Bir, doğmamıştır, değişmez, bölünemez, yokolamaz. Parmenides, bu görüşüyle, devinmeyi, değişmeyi, bu iki olayı algılamayı bir yanılsama olarak nitelemiş, evrende görünen olayların gerçekliğini yadsımıştır. Parmenides'in çağdaşı olan Herakleitos ise us *(logos)* denen değişmez bir evrensel ilkeye dayandığından, devinimin temel ilke, varlığın ana koşulu olduğu görüşünü savunmuştur. Empedokles, bu iki karşıt görüşten yola çıkarak, varlığın özünü kuran öğeleri ve bu öğelerin bağlı bulunduğu ilkeleri açıklamaya çalışmıştır.

Dört ilke

Bütün düşüncelerini *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") ve *Katharmoi* ("Arınmalar") adlı yapıtlarında sergileyen Empedokles, evreni ve onun kapsadığı varlık türlerini oluşturan, Thales'in "su", Anaksimenes'in "hava", Herakleitos'un "ateş" dediği üç öğeye, "toprak"ı ekleyerek dörde çıkarmıştır. Ona göre bütün varlık türlerini oluşturan öğeler su, hava, ateş ve toprak olmak üzere dört türlüdür. Bu nedenle evrende Bir değil Çokluk egemendir. Evrende görülen varlıkların, tür bakımından, çok olmasına karşılık,

kurucu öğelerin tür sayısı değişmez. Çokluk kavramıyla dile getirilen varlıkların oluşmasında, iki temel ilke vardır. Bu iki temel ilkeden biri birleştirici, bütünleyici, öteki ayrıştırıcı ve çözücüdür.

Sevgi ve tiksinme

Empedokles'in, varlık türlerinin dört öğeden *(stoikheia)* oluşmasında, egemen olduğunu söylediği iki ilkeden biri Sevgi, *(philia)* öteki Tiksinme'dir *(neikos)*. Evren, bu iki karşıt gücün, savaş alanıdır. Dört kurucu öğenin birleşip ayrışmasını sağlayan devinimin kaynağı bu savaştır. Empedokles'in, şiirlerinde dilegelen görüşe göre, Sevgi ve Tiksinme'nin birer anlamı daha vardır. Bunlardan biri uzlaşma (sevgi) öteki uzlaşmazlıktır (tiksinme). Uzlaşma yaklaştırıcı, uzlaşmazlık ise uzaklaştırıcıdır.

Empedokles'in ortaya attığı oluş kuramına göre, insan da, bu dört öğeden kurulu bir bütündür. Ancak, sürekli bir dönüşümden geçmiştir, başlangıçta başka bir varlıktı, insan değildi. *Katharmoi* adlı yapıtının bir bölümünde insanın oluşunu açıklarken: "Önceleri ben oğlan oldum, kız oldum, çalı oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum. Uzun süre kalmalıyım artık bu sevimsiz yeryüzünde." demekte, insanın son biçimini alana değin geçirdiği dönüşüm aşamalarını sergilemektedir. Ona göre bu sürekli dönüşüm yalnız canlılar arasında değil, cansızlarda da geçerlidir. Nitekim evrene egemen olan yasa "canlılardan ölüleri, ölülerden canlıları ortaya koyar". Bu olaylarda etkinliğini sürdüren yasanın sevgi ile tiksinme karşıtlığından doğan bir savaş olması gerekir. Bu sürekli dönüşüm süreci içinde insan arslan olduğu gibi "ağaçlar arasında güzel saçlı bir defne" de olabilir.

Oluş ve dönüşüm

Empedokles, evrende, özellikle insanların yaşadıkları yeryüzünde, iki karşıt durumun egemen olduğu kanısındadır. Bu iki karşıt durum, başka karşıtlıkların ortaya çıkışında da başlıca nedendir. Bu temel karşıtlıklardan biri "kanlı savaş", öteki de "güzel bakışlı anlaşma"dır. Öteki karşıtlıklar ise hızlılık-yavaşlık, güzellik-çirkinlik, uyku-uyanıklık, sevimli doğruluk-karagözlü anlaşılmazlık, durağanlık-devingenlik gibi, karşılıklı olarak, birbirini gerektiren durumlardır.

İnsan yaşamı, başlangıçta daha başka niteliklerle donatılmış bir biçimdeydi, sürekli değişmeler, dönüşmeler sonucu eski düzen bozulmuş, onun yerini uyumsuzluk, dengesizlik almıştır. O mutlu dönen bir "altın çağ"dı. O çağda savaş, kan dökme, dargınlık, karışıklık yoktu, sevgi vardı, saygı vardı, bilgelik vardı. Kimi araştırıcılara göre, Empedokles'in bir söylence (mitos) niteliği taşıyan bu düşünceleri Pythagoras ve Orpheus inançlarından kaynaklanmaktadır.

Sevgi, Tiksinme ve Dört Öğe

Felsefe ilkin Anadolu'da, evrenin yapısı sorununa çözüm aramakla başladı. Bu konuda ilk çözümü ortaya atan Thales'tir. Ona göre evrim ve onun kuşattığı varlıkları oluşturan tek ilke vardır, o da, sudur. Su diridir, bütün nesneleri, değişik türlerde oluşturur. Nesnelerin türlülüğü, suyun değişik nitelikler almasından kaynaklanır. Anaksimenes*, varlığın ilkesinin su değil de hava olduğu görüşünü savundu. Ona göre, evreni ve varlık türlerini oluşturan hava sıkışınca katı, gevşeyince yumuşak ve yeğnik nesneler oluşur. Herakleitos* ise bu oluşturucu ilkenin ateş olabileceğini ileri sürdü. Ateş sıkışır, gevşer, yoğunlaşır, değişmeyen bir yasaya (logos) göre sürüp giden bu olay nesneleri oluşturur. Bu nedenle varlığın ilkesi tektir. Tanrılar bile ateştendir. Evreni, onun içerdiği nesneleri tek ilkeden türeten bu görüşlerin karşısına Empedokles daha değişik bir kuramla çıktı. Varlığın ilkesinin tek değil, içlerinde toprağın da bulunduğu, dört öğe olduğunu ileri sürdü.*

Empedokles, bu dört öğenin biri birleşme, öteki ayrışma olmak üzere iki etkene bağlı olduğu görüşünü savundu. Ona göre öğelerin birleşerek varlık türlerinin ortaya çıkmasını sağlayan güç "sevgi", ayrışarak dağılmaya, çözülmeye yol açan da "tiksinme"dir.

Felsefe tarihinde "dört ilke öğretisi" olarak bilinen bu görüşün, özellikle İslam düşüncesinde, tasavvuf akımında, çağlar boyunca süren bir etkisi vardır. Evren, onun kuşattığı türlü varlıklar, bu dört öğeden (anasır-ı erbaa) kurulmuştur. Ancak bir varlık türünde, bu dört öğeden hangisi ağırlık kazanırsa biçimlenme ona göre olur. Kimi nesnelerde ateş, kimi nesnelerde su, kimilerinde hava, kimilerinde de toprak egemendir. Tasavvuf akımı, dört öğe sorununu yeni bir yorumdan geçirerek, insanın eğilimlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu kurama göre, insanda dört ayrı eğilim vardır, bu eğilimlere IRA (mizac) denir. Tasavvuf sevgi kavramını da başka türlü yorumlar. Onun yorumuna göre, sevgi bütün varlık türlerinin Tanrı'ya yönelmesini sağlar. Tanrı, yüce istenciyle bu dört öğeyi birleştirerek insanı ve öteki varlık türlerini oluşturmuştur. Bu oluşun nedeni de tanrısal sevgidir.

Empedokles'in geliştirdiği dört ilke öğretisi, Orta Çağ boyunca, Aristoteles'in evren anlayışıyla birleştirerek tanrıbilimin temel sorunlarından biri durumuna getirilmiştir. Orta Çağ düşüncesi gök varlıklarını, bu varlıkların bulunduğu gök katlarını, yeryüzünde görülen canlı, cansız bütün nesneleri, bu dört öğeden türetir, bu dört öğeyi de Tanrı'nın yarattığı birer nesne diye anlar. Türk ozanı Yunus Emre* bir şiirinde, bu dört öğenin önemini vurgular:*

Pâdişahın hikmeti gör neyledi
Od u su toprak u yile söyledi

Bu dizelerde geçen od, su, toprak, yel sözcükleri Empedokles'in öğretisinden kaynaklanan birer tasavvuf kavramına dönüşmüştür.

Tin konusunda, Empedokles, daha önceki inançlara bağlanarak "gövdeden gövdeye göçüş"e inanır. Ona göre bütün tinler belli gövdelerde kalmaz, değişik nitelikli varlıklara göçer. Ölüm denen olay da tinin bir gövdeden ayrılıp başka bir gövdeye geçişidir. Tin, "etten yapılmış yabancı bir gömleğe geçer"ken dirilik denen olay ortaya çıkar. Gövdeye diriliği kazandıran tindir. Tinin ayrılmasıyla dirilik de sona erer. Öyleyse ölüm ayrışma, dirilik birleşmedir. Gerçekte ölüm ve doğuş yoktur.

Tinsel göçüş

Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, Empedokles sağlık koruma sorunlarıyla da ilgilenmiş, bu konudaki düşüncelerini şiirle açıklamıştır. Onun kuramına göre bitkiler de canlıdır, hayvanlara yakın bir dirim güçleri vardır. Nitekim bitkisel gelişmelerle hayvan yaşayışı arasında benzerlik vardır. Hayvanın üremesine karşılık bitki yemiş verir, çiçek açar. Hayvanın gövdesini kaplayan tüy örtüsü bitkideki yapraklarla eş görevi sağlar. Bütün diri varlıkların oluşmasında etkili olan sevgi-tiksinme, başlangıçta, nesnelere genel biçimlerini verirken türlerin doğmasına olanak sağlamıştır.

Empedokles'e göre insanda düşünme eylemini yaratan kan diriliğin de başlıca kaynağıdır. Kanı oluşturan öğeler gerek yapıları, gerek birleşme oranları bakımından en üstün ve en olgun aşamadadır. Kan bütün öğe türlerini içeren bir bireşim olduğundan, insanda birçok yeteneğin doğmasına olanak sağlamıştır. İnsanın bilgisi, değişik türde nesneleri bilmesi, kandaki öğelerin türlülüğü yüzündendir. Bu nedenle bilgi onu sağlayan duyuların türüne göredir ve gövdeyi kuran öğelerin nitelikleriyle bağlantılıdır. Empedokles'in duyu algılarıyla ilgili kuramına göre "toprağımızla toprağı görüyoruz, suyumuzla suyu, hava ile tanrısal havayı, ateşle yokedici ateşi". Öte yandan, nesnelerin niteliklerini kavramada da öğelerin özellikleri söz konusudur. Bu nedenle "tatlı tatlıyı kavrar, acı acıya saldırır, ekşi ekşiye yüklenir, ateşli ateşliyi sürer". Böylece algı olayında özdeşliğe dayanan bir bağlantı egemendir. Bütün nesneler, çok ince yapıda, ışına benzeyen birtakım akıntılar yayar. Bu akıntılar karşılıklıdır. Nesneden çıkan akıntı göze, gözden çıkan akıntı nesneye geldiğinde görme olayı gerçekleşir. Durum öteki duyularda da böyledir. Nesnelerden çıkan akıntılar duyulara gelir, gözeneklerden içeri girerek duyumu oluşturur.

Bilgi ve varlık öğeleri

Soluma olayında Empedokles'in ileri sürdüğü görüş, gene, benzerin benzeri algılaması kuralına dayanır. Ancak, o, bu işi derinin başardığı kanısındadır. Ona göre bütün nesneler soluk alıp verirler. Gövdenin üst yüzeyinde çok ince, kılcal borucuklar vardır, bunlar bütün yüzeyi kaplamıştır. İnsanın ve öteki dirilerin gövdelerinde bulunan bu et borucukların çok ufak olan ağızları havanın içeri girmesine elverişlidir. Dıştan hava girerken kan daha içeri çekilir, sıkışan kanın içten basıncıyla hava dışarı çıkar. Bu olayın sürüp gitmesiyle solunum sağlanır.

Deri ile soluma

Bütün diri nesnelerde büyüme olayının geçerli olduğunu ileri süren Empedokles'e göre "benzer benzeri geliştirir". Bu nedenle toprak toprağı, ateş ateşi, su suyu çoğaltır. Büyüme olayı da bu çoğalmanın doğal sonucudur. Gerçekte büyüme ile çoğalma özdeş öğeler arasında oluşan bir bireşimdir.

Doğa olaylarının açıklanışı konusunda, Empedokles'in ileri sürdüğü düşünceler gözlemlerden kaynaklanır. Ona göre güneş tutulması tanrısal değil doğal bir olaydır. "Güneş giderken önüne çıkan Ay, onun ışınlarını örter, böylece yeryüzünde kendi büyüklüğünce bir bölgeyi karanlığa boğar", ancak Güneş'le Ay'ın karşılaşmadığı bölgelerde karanlık olmaz.

Empedokles, geliştirdiği "dört öğe öğretisi" ile, en çok Orta Çağ düşüncesi üzerinde etkili olmuş, özellikle Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk akımını beslemiş, onun evren anlayışına katkıda bulunmuştur. Yeni-Platonculuk akımının, İslam ülkelerinde bir uzantısı olan tasavvufun evren görüşü bu dört öğe öğretisi üzerine kurulmuştur. Bu dört öğeyi birleştiren sevgidir. Tasavvufta birleştirici, uzlaştırıcı bir nitelik taşıyan sevgi, kişiyi Tanrı'ya ulaştıran, Tanrı ile bütünleştiren bir güçtür. Gene tasavvufa göre insan da evren gibi bu dört öğeden kurulmuştur. Bu nedenle insan-evren özdeştir. Bu özdeşliğe dayanan kimi tasavvufçular insana "Küçük Evren" dediler. Empedokles'in, gene İslam düşüncesinde, başka bir etkisi de felsefe alanındadır. Onun dört öğe öğretisi birçok İslam bilgesince benimsenmiştir. Ancak bu benimseme, Empedokles'in yazılarını okuyarak değil, onunla ilgili yorumlar aracılığıyladır.

İnsan ve "Küçük Evren"

Empedokles'in Avrupa düşüncesi üzerindeki etkisi biri felsefe, öteki yazın olmak üzere, iki ayrı alanda olmuştur. Felsefe alanında ondan en çok esinlenen Schopenhauer'a göre madenlerde çekim gücü, hayvanlarda içgüdü, insanda sevgi ve istek biçiminde ortaya çıkan büyük itim erki evreni devindirir. Bu, gerçekte, bir yaşama istencidir. Buna karşın yaşam savaş ve tiksinmenin, uzlaşma ve uzlaşmazlığın yer aldığı bir alan olarak kendini göstermektedir. Schopenhauer'a göre bu durum bir bütün olan istencin bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Varlık türleri istencin değişik aşamalarda nesnelleşmesiyle ortaya çıkar. Nietzsche üzerindeki etkisi ise daha değişiktir. Nietzsche, İlk Çağ felsefesinde "logos" kavramına dayanan görüşlere karşı çıktığından, salt yaratıya önem verdiğinden, Empedokles'i eleştirir. Öte yandan Freud da Eros ve Ölüm içgüdüsü diye nitelediği iki karşıt gücün açıklanışında Empedokles'ten etkilenmiştir.

Empedokles'in yazın alanındaki etkisi Hölderlin üzerindedir. Empedokles'in şiiri ve söylenceleşen yaşamından etkilenen Hölderlin, bu etkiyi şiirlerinde dile getirdiği gibi *Empedokles* adlı yapıtında da yansıtmıştır.

• KAYNAKLAR: Y. Battistini, *Trois contemporains: Héraclite, Parménide, Empédocle*, 1955; J. Bollack, *Empédocle*, 1966; Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; W.Kranz-Suad Y.Baydur, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, 1948; F.A. Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, 1982.

• BAKINIZ: S. FREUD, HERAKLEİTOS, HÖLDERLIN, NIETZSCHE, PARMENİDES, PLATON, SCHOPENHAUER.

EMPSON, William
(1906-1984)

İngiliz şair ve edebiyat eleştirmeni. I.A. Richards ile birlikte 20.yy ilk yarısı İngiliz edebiyat eleştirisinin başlıca isimlerindendir.

27 Eylül 1906'da, Yorkshire'da, Yokefleet'de doğdu, Nisan 1984'te Londra'da öldü. Cambridge Üniversitesi'nde, Winchester ve Magdalene kolejlerinde önce matematik, daha sonra da edebiyat öğrenimi gördü. Ünlü İngiliz edebiyat eleştirmeni I.A. Richards'ın öğrencisi oldu ve ondan etkilendi. 1931-1934 arasında Tokyo Üniversitesi'nde, 1937-1939 arasında da Pekin Ulusal Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı dersleri verdi. 1941-1947 arasında BBC'nin Uzakdoğu yayını bölümünde editörlük yaptı. 1947'den sonra yeniden Pekin Ulusal Üniversitesi'ne döndü. 1951-1971 arasında ise Sheffield Üniversitesi'nde ders verdi.

İlk eleştiri kitabı *Seven Types of Ambiguity* ("Belirsizliğin Yedi Türü") 20. yy edebiyat eleştirisinin önemli ürünleri arasında değerlendirilir. Empson, bu kitabında, anlam belirsizlikleri ve örtüşmelerinin, şiirsel zenginliğin ve çok anlamlılığın kaynağı olduğunu savunur. 1935'te yayımlanan ikinci eleştiri kitabı *Some Versions of Pastoral*'da ("Bazı Pastoral Türleri") belirsizlik durumunu değişik edebi türler çerçevesinde ele alır ve bunun Elizabeth Dönemi tragedyalarında, John Milton'ın şiirinde, burlesk ve fantezi gibi türlerde aldığı biçimleri inceler. 1961'de yayımlanan *Paradise Lost: Milton's God* (Kaybolan Cennet: Milton'un Tanrısı") adlı kitabında ise Hıristiyan düşünce geleneğinin yazarlar üzerindeki baskıcı ahlaksal etkilerini inceler.

1935'te yayımlanan *Poems*'deki ("Şiirler") şiirleri metafizik şair John Donne'ın etkilerini taşır.Empson'ın şiirlerinde eleştirel yaklaşımında da vurguladığı belirsizlikler önem kazanır. *The Gathering Storm* ("Yaklaşan Fırtına") adlı şiir kitabında ise daha yalın bir anlatım görülür. Şair bu döneminde Çin-Japon Savaşı'na tanık olmasının da etkisiyle, toplumsal ve siyasal sorunlar karşısında daha duyarlıdır.

Empson'ın görüşleri, 1920'lerde İngiltere'de I.A. Richards'ın öncülüğünde gelişen ve daha sonraki yıllarda Yeni Eleştiri (New Criticism) adını alan anlayışın içinde biçimlenmiştir. Daha çok şiir türüne yönelen ve yapıta dönük bir değerlendirmeyle sınırlanan bu anlayış çerçevesinde Empson, edebiyatın dış gerçeklik ve toplumsal koşullarla ilişkisini önemsememiş, ayrıntılı bir biçim çözümlemesine girişmiştir. Bilimsel yöntemleri edebiyat eleştirisine uygulamıştır. I.A.Richards'la birlikte Amerikan Yeni Eleştiri anlayışını etkilemiş, şiirleriyle de, John Wain ve Kingsley Amis gibi 1950'ler İngiliz şairleri için önemli bir etki kaynağı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Eleştiri:** *Seven Types of Ambiguity* 1930, ("Belirsizliğin Yedi Türü"); *Some Versions of Pastoral*, 1935, ("Bazı Pastoral Türleri"); *The Structure of Complex Words*, 1951; *Paradise Lost: Milton's God*, 1961, 1935, ("Şiirler"); *The Gathering Storm*, 1940, ("Yaklaşan Fırtına"); *Collected Poems*, 1955, ("Tüm Şiirleri").

• BAKINIZ: C. BROOKS, I.A. RICHARDS.

EMRAH [Ercişli]
(17. yy)

Türk Halk şairi. Şiirlerinde yurt, doğa sevgisi, özgürlük ve aşk temalarını işlemiştir.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, Van'ın Erciş ilçesinde doğduğu, 17. yüzyılın ilk yarısında bu yörede yaşadığı tahmin edilmektedir.

"Emrah ile Selvihan" halk öyküsünün kahramanıdır. Bu öykü İran hükümdarı Şah Abbas'ın (1571-1628) 1604'te Van'ı kuşatması sırasında geçer. Şah'ın askerleri tarafından götürülen Selvihan'ın ardına düşen Ercişli Emrah, Van bölgesinin doğusunu, İran ve Azerbaycan yörelerini gezer.

Koşma, semai ve türkülerinde başlıca teması sevgiliye kavuşma özlemidir, gezip gördüklerini yalın, duru bir dille anlatmıştır.

• **KAYNAKLAR:** M. Bâli, *Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi Varyantlarının Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, 1973; C. Öztelli, *Ercişli Emrah Üzerine Çalışmalar*, 1977; A. Saraçoğlu, "Türk Halk Şiirinde Ercişli Emrah Gerçeği ve Emrah İle Selvihan Hikâyesi", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II, 1976.

EMRAH [Erzurumlu]
(19. yy)

Türk Halk şairi. Gurbet, aşk temalarını işlediği semai ve koşmalarıyla âşık geleneğinin güçlü bir şairidir.

Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Erzurum'un Tanbura köyünde doğduğu söylenir. Erzurumlu Emrah diye anılması da buradan gelir. Niksar'da öldü. Ölüm tarihi 1860 olarak belirtilirse de kesin değildir.

Erzurum'da medrese eğitimi gördü. Erzincan, Sivas, Konya, Niğde, Tokat illerini dolaştı, İstanbul'a geldi. Bir süre Kastamonu'da bulundu. Âşık Dertli'yi koruyan Alişan Bey'in himayesine girdi. 1840 dolaylarında Sivas'tan sonra gittiği Niksar'a yerleşti. Nakşibendî tarikatının Hâlidiyye koluna girdi.

Şiirlerini aruz ve hece ölçüleriyle yazdı. Aruzla yazdığı gazel, murabba, muhammes, müseddes ve müstezatlarında, Divan edebiyatının etkisinde kalarak, ağdalı bir dil kullandı. Hece ölçüsüyle, tasavvuf şiirleri yazdıysa da şair kişiliği, âşık tarzında yazdığı semai ve koşmalarında belirginleşir. Buluş ve benzetmelerle süslü bir üslubu vardır.

Emrah, yazgıya boyun eğiş, sitem, çaresizlik, aşk, özlem, ayrılık ve gurbet duygularını işlemiştir.

şiirinde yer yer doğaüstü güçlere, simgelere başvurmuştur. Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğunun kaynağı kendi gurbet şiirleridir.

Son yıllarda yapılan araştırmalarda Erzurumlu Emrah'a mal edilen birçok şiirin Ercişli Emrah, Tokatlı Nuri, Âşık Ömer ve Gevheri gibi şairlere ait olduğu saptanmıştır.

• KAYNAKLAR: E.C.Güney (Ç.E.Güney ile), *Erzurumlu Emrah Hayatı ve Şiirleri*, 1958; M.F.Köprülü, *Erzurumlu Emrah*, 1929; C.Öztelli, *Sahte Şöhret Bir Ozan: Erzurumlu Emrah*, 1976; O.Ural, *Dost Elinden Gelen Turna*, 1976.

• BAKINIZ: EMRAH [Ercişli].

EMRE, Vehbi
(1904-1979)

Türk güreş yöneticisi. Uluslararası Güreş Federasyonu'nda uzun yıllar asbaşkanlık yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Öğrencilik yıllarında güreşe başladı. Haliç Fener kulübünde adını duyurdu. 1920'lerin en başarılı güreşçilerinden biri olarak tanındı. Güreş hayatı çok uzun sürmedi. Yükseköğrenimini tamamlayıp iş hayatına atılırken güreşi bıraktı. Önce hakem, sonra da yönetici olarak çalıştı. 1937'de ilk kez Güreş Federasyonu başkanlığına seçildi. 1940 yılı sonuna kadar bu görevde kaldı. Daha sonra 1943'te ikinci kez Güreş Federasyonu Başkanı oldu. 1950'ye değin süren bu görevi sırasında Türk güreşinin dünyada birinci sırayı almasında büyük katkısı oldu. Daha sonra 1952-1957 ve 1959-1961 arasında da Güreş Federasyonu başkanlığı yaptı. Türk güreşinin en büyük yöneticilerinden biri olarak tanındı. 25 yılı aşkın bir süre Uluslararası Güreş Federasyonu (F.I.L.A) asbaşkanlığı görevinde bulundu. Uzun yıllar Milli Reasürans'ta şef ve müdür olarak çalıştı. Kardeşi Veysi Emre atlet, oğlu Halim Emre ise milli yelkencidir.

EMRULLAH EFENDİ
(1858-1914)

Osmanlı eğitimci. II. Meşrutiyet döneminde eğitimde çağdaşlaşmaya katkıda bulunmuştur.

Lüleburgaz'da doğdu. 7 Ekim 1914'te İstanbul'da öldü. Tüccar Ali Efendi'nin oğludur. 1882'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Devlet hizmetine girerek 1882'de Yanya, 1884'te Selanik, 1887'de Halep, 1891'de de İzmir Maarif müdürlüklerine atandı. Daha sonra II. Abdülhamid yönetimine karşı çıkarak İsviçre'ye kaçtı. Ancak II. Abdülhamid tarafından bağışlanarak 1900'de Meclis-i Maârif üyeliğine getirildi. 1906'da bu görevinin yanı sıra Konya Hukuk Mektebi müdürü oldu. Bu dönemde *Servet-i Fünun*'da Emirî takma adıyla yazılar yazdı. *Muhitü'l-maârif* adlı ansiklopedik sözlüğünü hazırlamaya başladı.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kırkkilise (Kırklareli) mebusu olarak meclise katıldı. Aynı yıl Galatasaray Sultanisi müdürü ve Maârif Meclisi İlmi Daire başkanı oldu. 10 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde maarif nazırı oldu. Bu görevi 18 Şubat 1911'e değin sürdürdü. Daha sonra 1 Ocak 1912'de Mehmet Sait Paşa kabinesinde ikinci kez maarif nazırı oldu. 21 Temmuz 1912'de kabinenin istifası üzerine nazırlık görevi sona erdi. Başka resmi görev almayan Emrullah Efendi, *Muhitü'l-maârif* adlı yapıtını, oluşturduğu geniş bir kadroyla yeniden ele aldıysa da bitiremeden öldü.

Osmanlı eğitim sistemini yenileştirmek için çalışmalar yapan, görüşler geliştiren Emrullah Efendi, maarif nazırlığı döneminde bunların bir bölümünü uygulama olanağı bulmuştur. İdadileri sultanilere çevirmiş ve bu okullara ilk kez felsefe ve iktisat dersleri koydurmuştur. İptidai (ilkokul) programlarına tarih, coğrafya, beden eğitimi, müzik, matematik gibi derslerin konması da onun nazırlığı döneminde gerçekleşmiştir.

Eğitim alanındaki görüşlerini "Tûba Ağacı Nazariyesi" ile açıklamıştır. Bu görüşe göre eğitimde çağdaşlaşma düzenlemesi iptidailerden değil, Darülfünun'dan başlatılmalı, bilimsel gelişmeler yukarıdan aşağıya doğru hayata geçirilmelidir. Eğitimci Satı Bey bu görüşe karşı çıkıp aşağıdan yukarıya doğru düzenlemeyi savunmuştur.

Emrullah Efendi, 1886'da Selanik'te *Mecelle-i Muallim* adlı bir öğretmen dergisi, 1911'de İstanbul'da *Yeni Muhitü'l-maârif* adlı bir gazete yayımlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Muhitü'l-maârif*, 1.cilt, 1902.

• BAKINIZ: ETHEM NEJAT, SATI BEY.

ENDELL, August
(1871-1925)

Alman, mimar ve tasarımcı. Yapıtlarıyla Almanya'da Yeni Sanat'ın (Art-Nouveau) öncülüğünü yapmıştır.

12 Nisan 1871'de Berlin'de doğdu, 1925'te Breslau'da öldü. Felsefe öğrenimi gördü. Bir süre Münih'te kaldı, orada Yeni Sanat'ın öncülerinden Alman mimar Hermann Obrist (1863-1927) ve Richard Riemerschmid'le (1868-1957) arkadaşlık kurdu. Mimarlık öğrenimi yapmamasına karşın, bu sanatçılardan etkilenerek, Yeni Sanat üslubunda yapılar gerçekleştirdi. 1918'de, Breslau Uygulamalı Sanatlar Okulu'nun müdürlüğüne getirildi.

Endell'in en önemli yapıtı, 1897-1898 arasında Münih'te yaptığı *Elvira Fotoğraf Atölyesi*'dir. Dış yüzündeki soyut bitki ve ejderha biçimlerinden oluşan büyük kabartması, asimetrik yerleştirilmiş kapısı ve pencere boşluklarıyla bu yapı Yeni Sanat'ın Almanya'daki en başarılı örneklerinden biri olmuştur. Bu

yapıt daha sonra Hitler tarafından, pek çok sanat yapıtıyla birlikte yozlaşmış sanat olarak nitelendirilmiş ve yıktırılmıştır. Endell, 1901'de Berlin'deki *Buntes Theater* adlı tiyatro yapısını yeniden düzenlemiş, sahne, perde, balkon ve localarda Yeni Sanat'a özgü soyut ve fantastik biçimler kullanmıştır. Berlin ve Breslau'daki çok katlı mağazaları gibi öteki yapıtlarında bu üslubun özellikleri daha yumuşamıştır.

Endell, kumaş desenleri, mobilya ve mücevher tasarımları da yapmış, denemeler yazmıştır. 1898'de *Dekorative Kunst* adlı dergide yayımlanan "Formenschönheit und Dekorative Kunst" ("Biçim Güzelliği ve Dekoratif Sanat") adlı yazısında tasarımın temeli olan biçimlerle mimarlık oranlarının psikolojik etki ve değerlerini inceleyerek ilk Alman soyut sanatçılarının dayanağını oluşturmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Elvira Fotoğraf Atölyesi*, 1897-1898, Münih; *Buntes Theater*, 1901, Berlin; *Mariendorf Hipodromu Tribünleri*, Almanya; konut yerleşmesi, Berlin. **Kitap:** *Die Schönheit der grossen Stadt*, 1908, ("Büyük Kentin Güzelliği").
- **KAYNAKLAR:** S. Madsen, *August Endell in Sources of Art Nouveau*, 1956.
- **BAKINIZ:** HORTA, KLIMT.

ENDEMANN, Wilhelm
(1825-1899)

Alman, hukukçu. Ticaret hukuku ve hukuk mahkemeleri usulü konularında çalışmalar yapmıştır.

24 Nisan 1825'te Marburg'da doğdu. 13 Haziran 1899'da Kassel'de öldü. 1862'den sonra Jena'da, 1875-1896 arasında Bonn'da dava hukuku ve ticaret hukuku üzerine ders verdi. Hakim ve parlamenter olarak görev yaptı.

Endemann, hukuk mahkemeleri usulüne ilişkin çalışmalar yapmış, özellikle hukukta ispat konusuyla yakından ilgilenmiştir. *Archiv für die zivilistische Praxis*'te ("Hukuk Mahkemeleri Pratiği Arşivi") 1858-1860 arası yazdığı yazılarda dönemindeki örf ve âdet hukuku usulünde ifadesini bulan ve ispatı biçimsel olarak ele alan kuramı eleştirmiş, yargıca ispatın geçerliliğine karar verme hakkını tanıyan çağdaş yaklaşımı savunmuştur.

Endemann 1865'te yayımlanan *Das Deutsche Handelsrecht* ("Alman Ticaret Hukuku") adlı eserinde soyut bir tümdengelime dayalı hukuk yorumunu eleştirmiş, buna karşılık, sorunlara pratik çözüm getiren bir hukuk biliminin savunuculuğunu yapmıştır. 1874-1883 arasında yayımlanan *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts-und Rechtslehre* ("Dinsel Roma İktisat Bilimi ve Hukuk Bilimi Üzerine Çalışmalar") adlı yapıtında tefeciliğin kilise hukukuna dayalı öğretiler tarafından ele alınış biçimlerini araştırmış ve paranın üretken olmadığını ileri süren görüşleri eleştirmiştir. Endemann bu çalışmasında Orta Çağ'da tefeciliğe ilişkin yasaların iktisadi ve siyasi temelleri üzerinde çok fazla durmamış olmasına karşın eski ticaret hukuku kuramlarını kapsamlı bir biçimde ele almış, ticaret hukuku tarihi ve Avrupa'nın iktisadi evrimi konularındaki yazına katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Das deutsche Handelsrecht*, 1865, ("Alman Ticaret Hukuku"); *Das deutsche Zivilprozessrecht*, 1868, ("Alman Hukuk Mahkemeleri Usulü"); *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts-und Rechtslehre*, 1874-1883, ("Dinsel Roma İktisat Bilimi ve Hukuk Bilimi Üzerine Çalışmalar").

ENDER, Cornelia
(1958)

Alman (DAC) kadın yüzücü. Yüzme dalında birçok rekor kırmıştır.

Yedi yaşında yüzme sporuna başladı. On iki yaşına geldiğinde yaşça kendisinden daha büyük erkekleri geçebilecek bir düzeye erişti. Gösterdiği üstün başarı nedeniyle milli takıma alındı. 1970'te katıldığı "Spartakiad Oyunları"nda Demokratik Almanya'ya 6 şampiyonluk kazandırarak dikkatleri üzerine çekti. 1971 Avrupa Gençler Yüzme Şampiyonası'nda 200 m karışık stilde altın madalya kazandı. 1972'de Münih'te yapılan Olimpiyat Oyunları'nda 200 m karışık stilde gümüş madalya aldığı gibi 4x100 m bayrak yarışmasında da altın madalya kazanan Demokratik Almanya bayan ekibinde yarıştı. Aynı yıl üç Avrupa rekoru kırdı. 1973'te 100 m sırtüstü, 100 m kelebek ve 4x100 m serbest ile 4x100 m karışık bayrak yarışlarında dört Avrupa şampiyonluğu kazandı. Bu arada 100 m serbest stilde 57.54'lük derecesiyle yeni bir dünya rekoru kırdı. 1975'te yapılan Dünya Yüzme Şampiyonası'nda 5 altın, 1 gümüş madalya kazandığı gibi üç de yeni dünya rekoruna sahip oldu. 1976 yılı sonunda şampiyon yüzücü Ronald Matthes ile evlenip sporu bıraktı. Başarılı yüzme yaşamında 22 ferdi dünya rekoru kırdı. Bunun 10'u 100 m serbest, 4'ü 200 m serbest, 5'i 100 m kelebek, 2'si 200 m karışık, 1'i 100 m sırtüstü stilindedir. Bu mesafe ve stillerdeki en iyi dereceleri 100 m serbestte 55.65; 200 m serbestte 1:59.26 (bu mesafede 2 dakikanın altına inen ilk bayan yüzücü olarak); 100 m kelebekte 1:10.13; 200 m karışık stilde 2:17.14 ve 100 m sırtüstünde 1:01.62'dir. Cornelia Ender ayrıca 4x100 m serbest ve 4x100 m karışık stil bayrak yarışmalarında 5 dünya rekoru kıran Demokratik Almanya bayan yüzme takımlarında da yer aldı ve bu rekorlarda pay sahibi oldu.

ENDERS, John Franklin
(1897)

ABD'li mikrobiyoloji bilgini. Virüslerin ilk kez canlı organizma dışında üretilmesini sağlayarak, mikrobiyolojinin bu dalına ve tıbba katkıda bulunmuştur.

10 Şubat 1897'de Connecticut Eyaleti'nin West Hartford kentinde doğdu. Yale ve Harvard üniversitelerinde İngiliz dili ve edebiyatı okuduktan sonra, Harvard Üniversitesi'nde bakteriyoloji öğrenimini tamamlayarak 1930'da doktora derecesini aldı. Tüm öğretim görevini ve araştırmalarını bu üniversitenin Tıp Fakültesi'nde sürdüren Enders, 1930'da bakteriyoloji ve bağışıklık bölümünde öğretim görevlisi, 1956'da profesör oldu, 1967'de emekliye ayrıldı. Nobel Ödülü dışında pek çok madalya ve onur doktorasıyla ödüllendirilmiş, ABD Ulusal Bilimler Akademisi, Londra'daki Royal Society ve Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Enders'in Harvard Üniversitesi'nde mikrobiyoloji araştırmalarına başladığı yıllarda, bu bilim dalı içinde bakteriyoloji büyük gelişmelere tanık olurken, virüsleri konu alan viroloji henüz önemli bir ilerleme gösterememişti. Mikroorganizmaların özelliklerini araştırırken, yanıltıcı sonuçlar almamak için, bu canlıların üreme ve gelişme koşullarını denetim altında tutabilmek büyük önem taşır. Bu amaçla uygulanan başlıca araştırma yöntemi de, bakteri ya da virüsleri canlı organizma dışında, özellikle gelişmelerine elverişli yapay besi (kültür) ortamlarında üretmektir. Ancak, 1930'larda, et ya da balık suyundan hazırlanmış besi ortamında bakteriler başarıyla üretilebilirken, virüsler yalnızca bazı deney hayvanlarında ya da virüs aşılanmış tavuk yumurtasında incelenebiliyordu. Virüsler için hazırlanmış besi ortamlarında bakterilerin hızla üreyerek deney koşullarını bozması nedeniyle, deney tüpünde virüs üretmek için yapılan tüm araştırmalar sonuçsuz kalmıştı.

Tavuk yumurtası ezmesinden hazırlanmış bir besi ortamına bakterilerin üremesini engellemek üzere penisilin karıştıran Enders'in bu düşüncesi, virolojiye çok basit bir deney yöntemi kazandırırken, kızamık, kabakulak, çocuk felci gibi virüs kökenli hastalıkların önlenmesine yönelik büyük gelişmeleri de birlikte getirdi. Önce penisilinli yapay besi ortamında kabakulak virüsünü, ardından sinirsiz doku kültüründe çocuk felci virüsünü üretmeyi başaran Enders ile çalışma arkadaşları Weller ve Robbins, 1954'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü bölüştüler. 1950'den sonra kızamık virüsü üzerinde çalışan aynı araştırma grubunun 1963'te hazırladığı kızamık aşısı da, ABD'de ve bazı ülkelerde kullanılmaya başlandı.

• BAKINIZ: BURNET, DULBECCO, JENNER, PASTEUR, ROBBINS, SABIN, SALK, WELLER.

ENESCO, George
(1881-1955)

Romanyalı besteci ve kemancı. Rumen ulusal müziğinden esinlenerek verdiği yapıtlarla ünlenmiş, bu ülkede müzik yaşamının gelişmesinde rol oynamıştır.

19 Ağustos 1881'de Dorohoi yakınlarındaki Liveni-Virnav'da doğdu, 4 Mayıs 1955'te Paris'te öldü. Küçük yaşta keman dersleri almaya başladı ve yeteneği farkedildi. Yedi yaşında Viyana Konservatuvarı'na kabul edildi. Burada Josef Hellmesberger'le (1828-1893) keman çalışmalarını sürdürdü. Çok başarılı bir öğrenci oldu ve çeşitli ödüller kazandı. 1894'te tanıştığı Brahms'tan çok etkilendi; onun form anlayışını ve senfonik yazısını daha sonraki kimi yapıtlarında model olarak benimsedi. Aynı yıl, Paris Konservatuvarı'na geçti. Gabriel Fauré ve Jules Massenet'den bestecilik dersleri aldı. Keman eğitimini de sürdürdü ve kısa sürede bir virtüöz olarak tanındı. Özellikle Bach yorumlarıyla dikkat çekti.

Haziran 1897'de, Paris'te sadece Enesco'nun yapıtlarından oluşan bir konser düzenlendi. İzleyen yıllarda da bestecinin ilk orkestra yapıtları seslendirildi. Özellikle, 1903'te yorumlanan *Rapsodies roumaines* (Rumen Rapsodileri) büyük bir başarı kazandı. I. Dünya Savaşı sırasında Romanya'da bulunan Enesco, bu ülkenin müzik yaşamında yönlendirici bir rol oynadı. Bükreş Filarmoni Orkestrası'nı yönetti, çağdaş müziği tanıtıcı konserler düzenledi, genç bestecileri destekledi ve bir Georges Enesco Ödülü oluşturdu. Savaştan sonra Paris'e dönerek kemancı, orkestra yöneticisi ve besteci olarak çalışmalarını sürdürdü.

Yaşamının son yıllarında eğitimci olarak da etkinlik gösterdi. Birçok müzikçinin yanı sıra, Yehudi Menuhin de öğrencileri arasında yer aldı. Ölümünden sonra, ulusal bir kahraman sayıldığı Romanya'da yaşamış olduğu evler müze haline getirildi, 1958'deyse adına uluslararası bir festival oluşturuldu.

Enesco yaşamının büyük bölümünü Paris'te geçirmesine karşın, Fransız müziğinden pek etkilenmemiştir. İlk yapıtlarının çoğunda Geç-Romantizm'in ve Brahms müziğinin izleri görülür. 1905'te bestelediği *Birinci Senfoni*'si, Brahms etkisinin tipik bir örneğidir. 1915'te orkestra için yazdığı *Süit No.2* ise, Neo-Klasik (Yeni-Klasik) anlayışta bestelenmiştir. En çok tanınan ve beğenilen yapıtları, Rumen halk müziğinden esinlenerek yazmış olduklarıdır. İlk çalışmalarından 1897 tarihli *Poéme roumain*'de (Rumen Şiiri), ayrıca üç numaralı *Keman Sonatı* ve *Rumen Motifleri Üzerine Uvertür* gibi yapıtlarında Rumen halk müziğinin kendine özgü havası, canlı armonisi ve oynak dans ritimlerinden ustalıkla yararlanmış, bunları yetkin bir biçeşime ulaştırmıştır. 1921-1932 arasında bestelediği ve ilk kez 1936'da, Paris'te sahnelenen tek operası *Oedipe*'nin müziği, Brahms ve Wagner etkisinden uzak, tam anlamıyla ulusal karakterdedir ve çeyrek seslerin kullanıldığı deneysel bir anlayışla yazılmıştır.

Enesco'nun verimi, hemen tümüyle, yoğun ve

titiz çalışmaların ürünü olan ve yetkin bir kişisel üsluba dayanan yapıtlardan oluşur. Sanatçı, gerek bu yapıtları, gerekse müzik alanındaki öbür etkinlikleriyle Rumen ulusal müzik okulunun gelişiminde önemli bir etki ve esin kaynağı oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Oedipe*, 1936. **Orkestra Müziği:** *Poéme roumain*, 1897, (Rumen Şiiri); *Fantaisie pastorale*, 1899; *Rapsodies roumaines*, 1903, (Rumen Rapsodileri); *Rumen Motifleri Üzerine Uvertür*, 1948; 3 senfoni. **Oda Müziği:** keman ve piyano için 3 sonat. **Çeşitli:** piyano müziği; şarkılar.

• **BAKINIZ:** BRAHMS.

ENFANTIN, Barthélemy Prosper
(1796-1864)

Fransız, düşünür. Saint-Simoncu Okul'un en önemli temsilcilerindendir.

8 Şubat 1796'da Paris'te doğdu, 1 Eylül 1864'te aynı kentte öldü. Parisli bir bankerin oğludur. Bir süre École Polytechnique'te mühendislik öğrenimi gördü. 1814'te okulu bırakarak iş yaşamına atıldı. 1815-1821 arasında bir şarap şirketinin temsilcisi olarak birçok Avrupa ülkesinde dolaştı. 1823'te Paris'e döndü ve St. Simon'la tanıştı. Kısa sürede St. Simon'un önde gelen izleyicilerinden biri oldu. St. Simon'un düşüncelerini yaymak için kurduğu *Globe* adlı derginin yayımlanmasında etkin görev aldı. 1825'te St. Simon ölünce, Bazard'la birlikte St. Simon Okulu'nun başına geçti ve St. Simonculuk'u yaşatmak üzere *Producteur* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Bu dergiye yazdığı yazılarla St. Simon'un iktisadi görüşlerini geliştirdi ve bu görüşlere kapitalizm karşıtı bir nitelik kazandırdı.

1828'den sonra Bazard'la birlikte St. Simonculuk'u bir tür dine dönüştürdü. Ancak St.Simonculuk'un siyasi bir harekete dönüşmesini isteyen Bazard'la siyaset dışı kalarak ahlaki ve toplumsal reformlara yönelmek gerektiğini savunan Enfantin, kısa bir süre sonra birbirlerinden ayrıldılar. 1832'de Bazard'ın ölmesi üzerine, Enfantin St. Simonculuk'un tek önderi haline geldi. Geleneksel aileye karşı çıkması ve kadının ortaklığı ile serbest cinsel ilişkileri savunması nedeniyle çok geçmeden birçok St. Simoncu'nun desteğini yitiren Enfantin, 1831'de 40 kadar yandaşıyla birlikte Ménilmontant'daki malikânesine çekildi. Burada, aşılmış bir din olarak nitelendirdiği Hıristiyanlık'a karşı çıkan öğretisini yaşama geçirmek için bir "örnek topluluk" kurdu. Ancak kısa bir süre sonra, gizli örgüt kurmak ve genel ahlaka aykırı davranışları özendirmek suçundan tutuklandı ve 2 yıl hapse mahkûm edildi.

Bir süre sonra serbest bırakılan Enfantin birkaç yandaşıyla birlikte Mısır'a gitti. Burada bir yandan dinini yaymaya çalışırken, diğer yandan Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayacak bir kanalın açılması için girişimlerde bulundu. Ancak mali güçlükler nedeniyle kanal açmaktan vazgeçerek Paris'e döndü. Paris'te, iktisadi ve mali alanlarda önemli yönetici konumlarına yükselmiş eski öğrencilerinin yardımıyla, 1845'te Lyon Demiryolu Şirketi'nin müdürlüğüne atandı. Daha sonra Péreire kardeşlerin sanayicilere uzun vadeli borç vermek üzere kurdukları Crédit Mobilier adlı şirketin yöneticisi oldu. Bu görevlerinde bulunduğu sırada, sanayileşmenin yeni dünyaya açılan yolda zorunlu bir adım olduğunu savundu.

Enfantin'in öğretisi zamanının aydınları üzerinde, özellikle de Blanqui ve Chevalier üzerinde son derece etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Doctrine de Saint-Simon*, 1829, ("Saint-Simon'un Öğretisi"); *Religion Saint-Simonienne. Économie politique et politique*, 1831, ("Ekonomi Politik ve Siyasal Bakımdan Saint-Simoncu Din"); *Correspondance politique*, 1835-1840, ("Siyasi Yazışmalar"); *Colonisation d'Algérie*, 1843, ("Cezayir'in Sömürgeleştirilmesi"); *Correspondance philosophique et religieuse*, 1843-1845, ("Felsefi ve Dini Yazışmalar"); *La science de l'homme*, 1858, ("İnsanlık Bilimi"); *La vie éternelle, passée, présente, future*, 1861, ("Sonsuz Yaşam, Geçmişi, Bugünü, Geleceği").

• **KAYNAKLAR:** G. Adler, *Die National-ökonomie des Saint-Simonismus*, 1905; S.Charléty, *Enfantin*, 1931; J.Lajard de Puyjalon, *L'influence des Saint-Simoniens sur la réalisation de l'Isthme de Suez et des chemins de fer*, 1926; H.Louvancour, *De Henri de Saint-Simon à Charles Fourier*, 1931.

• **BAKINIZ:** A.BAZARD, L.A.BLANQUI, M.CHEVALIER, SAINT-SIMON.

ENGEL, Ernst
(1821-1896)

Alman, istatistikçi ve iktisatçı. Sosyal bilimler için istatistiki ölçüm yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır.

Christian Lorenz Ernst Engel, 26 Mart 1821'de Dresden'de (şimdi DAC'da) doğdu, 8 Aralık 1896'da Radebeul'da öldü. Freiberg'de maden mühendisliği öğrenimini tamamladıktan sonra madencilik üzerine çalışmalar yapmak üzere Paris'e gitti. Burada Belçikalı istatistikçi Quételet ve Fransız mühendis ve iktisatçı Le Play ile tanıştı, onların çalışmalarından etkilendi. Almanya'ya döndükten sonra Saksonya'da sanayi ve işgücü üzerine çalışmalar yapan bir komisyonda görev aldı. 1850'de Leipzig'de ilk Alman Genel Sanayi Sergisi'ni hazırladı. 1850-1858 arasında Saksonya İstatistik Bürosu başkanlığı yaptı. Daha sonra Prusya İstatistik Bürosu'nun başkanlığına getirildi ve 1882'de buradan emekli oldu.

Engel toplumsal olgulara ölçüm yöntemlerinin uygulanabilirliği konusunda kesin bir inanca sahipti. Bu nedenle istatistik bürolarında çalıştığı yıllarda sosyal bilimlere istatistiki veri bulmak için çaba gösterdi. Saksonya ve Prusya'da resmi istatistikler derlenmesinde istatistik kaynak kitaplarının, istatistik yıllıklarının ve düzenli bir istatistik dergisinin yayımlanmasına öncülük etti. 1862'de Berlin'de ilk Alman istatistik ve sosyal bilimler seminerini düzenledi.

Tüketime ilişkin çalışmasında geliştirdiği yöntemlerle farklı gelir gruplarındaki ailelerin harcama yüzdelerini hesapladı. Sonradan "Engel Yasası" olarak anılacak olan kuram bu çalışmada ortaya çıktı. Bu araştırması Le Play'ın *Les ouvriers européens* ("Avrupalı İşçiler") ve Ducpétiax'ın *Budgets économiques* ("Ekonomik Bütçeler") adlı kitaplarında yayımlandı. Engel Yasası' na göre, aile başına düşen gelir ne denli azsa gelirin o denli büyük bir oranı gıda maddelerine harcanır. Yine kendi adını taşıyan "Engel Eğrileri", belli bir mal ya da mal grubuna yapılan harcamalarla toplam harcamalar veya gelir arasında ilişki kurar.

Engel ayrıca yeni bir tüketim birimi geliştirdi. Quételet'nin adından dolayı "quet" adını verdiği bu birimi kullanarak işçiler arasında karşılaştırmalı bir çalışma yaptı. Bu çalışmasında 1853-1891 arasında Belçikalı işçilerin yaşam düzeyinde gözlenebilir bir artış olduğunu ortaya çıkardı. Bu araştırmayı Almanya ve diğer ülkelerdeki çalışanları da kapsayacak biçimde genişletmek ve toplumsal refah düzeyi için bir ölçüt geliştirmek istiyordu. Bu toplumsal refah düzeyinde işçiler gelirlerinin en fazla % 80'i ile maddi gereksinimlerini, kalanla da kültürel gereksinimlerini karşılayacaklardı. Bu bulguları gerekli diğer öğelerle birleştirip kişi başına maliyeti ve verimliliği bulmak istiyordu. Ancak bu düşündüklerinin sadece bir bölümünü gerçekleştirebildi ve bunları bir broşür şeklinde *Der Wert des Menschen*'de ("İnsanın Değeri") yayımladı.

Ayrıca, Prusya'da çavdar üretimi ve çavdar fiyatları arasındaki ilişki üzerine yaptığı araştırma, çağdaş talep ve fiyat kuramıyla çakışan ilk ampirik üretim-fiyat çalışması olarak kabul edilmektedir.

1870'lerde Almanya'da Kürsü Sosyalistleri olarak adlandırılan iktisatçılar grubundan olan Engel, işçiler ve sendika hareketleri konularına ilgi duydu. 1872'de Brentano, Cohn, Hildebrand, Knapp, Schmoller ve Wagner gibi döneminin ünlü iktisatçılarıyla birlikte "Verein für Sozialpolitik" (Sosyal-Politika Derneği) adlı derneğin kurucuları arasında yer aldı.

- YAPITLAR (başlıca): *Der Wert des Menschen*, 1883, ("İnsanın Değeri").
- BAKINIZ: LE PLAY.

ENGELBREKT ENGELBREKTSSON
(? -1436)

İsveçli halk kahramanı. Danimarka, İsveç ve Norveç Birleşik Krallığı'na karşı bir ayaklanmayı yönetmiştir.

1390 civarında doğduğu sanılmaktadır. Mayıs 1436'da Örebro yakınlarında öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. Yaşamının büyük bir bölümünü, Bergslagen'deki demir madeni işletmelerinin başında geçirdi.

1412'de Danimarka, İsveç ve Norveç Birleşik Krallıkları'nın başına geçen Pomeranyalı Erik'in (XIII. Erik), kral olduktan sonra köylülerden toplanan vergileri artırması, devlet memurluklarına Danimarkalılar'ı yerleştirmesi ve kilisenin etkinliklerini denetlemeye kalkışması, başta köylüler olmak üzere tüm halk kesimlerinin hoşnutsuzluğuna neden oldu. Bu zamanla büyüdü ve sonunda, demir ihraç etmeleri engellenen Dalarnalı ve Bargslagenli demir madencileri ile yörede yaşayan köylüler Engelbrekt öncülüğünde krala karşı ayaklandılar. 1434 yazında başlayan ayaklanmadan kısa bir süre sonra Engelbrekt ve yandaşları kralın güçlerini yenmeyi başardılar. Bu başarının ardından soylular ve din adamları da Engelbrekt'in saflarına geçtiler.

Kasım 1434'te Engelbrekt ve kral arasında ateşkes sağlandı. Engelbrekt 1435'te köylülerin, din adamlarının, burjuvaların ve soyluların temsilcilerinin katıldığı bir kurultay toplayarak, tüm isteklerini Erik'e kabul ettirdi ve kendisini kral naibi seçtirtti. Ancak Erik verdiği sözleri yerine getirmeyince yeni bir ayaklanma baş gösterdi. Engelbrekt ve yandaşları Ocak 1436'da Stockholm'ü ele geçirdiler. Bu sırada Erik'e karşı olan Danimarkalı ve Norveçli soylular da ayaklandılar. Ayaklanma başarıya ulaşmak üzereyken Engelbrekt, Magnus Bengtsson adlı bir düşmanı tarafından öldürüldü. Bu olay ayaklanmacıların geçici bir başarısızlığa uğramalarına neden olduysa da, Erik, Engelbrekt'in anısına yapılan yeni bir ayaklanma çağrısının ardından 1439'da devrildi.

ENGELS, Friedrich
(1820-1895)

Alman, düşünür. Marx'la birlikte Bilimsel Sosyalizm'in iki kurucusundan biridir.

28 Kasım 1820'de Prusya'nın Rhine Eyaleti'ne bağlı Barmen kentinde doğdu, 5 Ağustas 1895'te Londra'da öldü. Muhafazakâr siyasi görüşleri olan dindar ve zengin bir pamuklu dokuma fabrikatörünün sekiz çocuğundan en büyüğü idi. Annesi Elizabeth née van Haar kültürlü bir aileden geliyordu. 14 yaşına kadar dinsel eğitimin ağır bastığı Barmen'deki bir okula gitti. 1834'te Elberfeld Lisesi'ne girdi Yunanca ve Latince öğrendi, edebiyatla ilgilendi. Babasının zoruyla 1837'de okulu bırakarak onun işinde çalışmaya başladı. 1839'da F.Oswald takma adı ile "Wuppertal'den Mektuplar" başlığı altında kapitalizmin işleyişini ve burjuvazinin değer yargılarını eleştiren ilk yazıları *Telegraph für Deutschland*'da yayımlandı.

1841'de askere yazıldı ve Berlin'e gitti. Bu sırada Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'in otoriter yönetimi yaygın tepkiler uyandırmaktaydı ve bu tepkilerin odağında daha çok Hegel'in genç ve sol izleyicileri yer alıyordu. Berlin'de bu ortama giren ve yoğun bir biçimde felsefe çalışmaya başlayan Engels, B.Bauer ve L.Feuerbach'ın eleştirici ve maddeci felsefi görüşlerinin etkisi altında kaldı. Özellikle Feuerbaeh'ın yapıtlarının kendisinde uyandırdığı "özgürleştirici etki"yi Engels daha sonra da şükranla anmıştır. Hegel'in

Friedrich Engels

felsefesini din karşıtı ve devrimci bir biçimde yorumlayan Sol Hegelciler çevresinde, Engels'ten bir buçuk yaş büyük olan Karl Marx da vardı; ancak iki genç Berlin'de karşılaşmadılar. Engels'in Berlin'e gittiği yıl Marx üniversitedeki doktorasını tamamlayarak Bonn'a geçmişti. Bu dönem içinde Engels, Prusya kralı tarafından Hegel'in Berlin Üniversitesi'ndeki kürsüsüne atanan muhafazakâr-dinci filozof Schelling'e karşı imzasız iki yergi ile din karşıtı bir deneme yayımlamıştır.

Engels 1843'te babasının fabrikasında çalışmak üzere Manchester'e gitti. İşçi sınıfının çalışma ve yaşama koşullarını yakından gözledi; bu konuda yazılmış pek çok çalışmayı inceledi ve bütün bunların ürünü olarak 1845'te *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* ("İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu") adlı yapıtını yayımladı. Daha önce Fransız sosyalistlerinden Saint-Simon ve Fourier'nin yapıtlarını inceleyen Engels'in sosyalizme bağlanması, işçi sınıfını yakından tanıdıktan sonra; İngiltere'de gerçekleşti. Aynı yıllarda Londra'daki muhalif ve gizli Alman dernekleriyle ilişki kurdu; oradaki Chartist ve Owenci yayın organlarına yazılar yazdı.

Engels, 1844'te *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* ("Politik İktisadın Bir Eleştiri Taslağı") adlı incelemesini Marx ile Genç Hegelciler'den A.Ruge'nin Fransa'da birlikte yayımladıkları ve sadece bir sayı çıkacak olan bir dergiye gönderdi. Engels'in bu çalışmasını parlak bir yapıt olarak değerlendiren ve kendi görüşleriyle şaşılacak bir koşutluk içerdiğini saptayan Marx, Engels ile yazışmaya başladı ve iki genç düşünür 1844 Eylülü'nde Paris'te tanıştı. Bir ömür boyu sürecek olan düşünce ve eylem arkadaşlığı böylece başlamış oldu.

Bu işbirliği ilk ürünlerini 1845-1846 yıllarında verdi. Bu yıllarda yayımlanan *Die heilige Familie* (Kutsal Aile) ve *Die deutsche Ideologie* (Alman İdeolojisi) ortak yapıtlarıdır. 1845'te Brüksel'e ve daha sonra Paris'e geçen Engels, Marx'la birlikte uluslararası nitelikte, anarşist ve liberal etkilerden arındırılmış bir sosyalist hareket oluşturmak için yoğun çaba sarfetti. Bu çabalar, İngiliz, Hollanda, Fransız ve Alman sosyalistlerinin 1847 Haziranı'nda Londra'da bir Komünistler Birliği kurması ile sonuçlandı. Aynı yılın sonbaharında ikinci kongresini yapan birlik, Marx ve Engels'ten bir program hazırlamasını istedi. Engels bu amaçla *Grundsätze des Kommunismus* (Komünizmin İlkeleri) adlı bir taslak kaleme aldı. Bu metin 1848'de, Marx tarafından yazılan, fakat ortak imzayla yayımlanan ünlü *Manifest der kommunisttischen Partei*'nin (Manifesto) bir hazırlık çalışması oldu.

1848 Devrimi ▸

Almanya'daki 1848 Devrim'i sırasında Engels, Marx'la birlikte Köln'e geçti. Marx'ın başyazarlığını yaptığı *Neue Rheinische Zeitung*'a yazılar yazdı. Elberfeld, Palatinate ve Baden ayaklanmalarına katıldı ve bu yerel devrimci hareketlerin geniş bir Alman devrimine dönüşmesi için çaba sarfetti. Devrimci yükselişin 1849'da bastırılması üzerine İsviçre'ye, sonra da yeniden Manchester'e geçti. Engels'in sonraki yıllarda silahlı ayaklanma ve savaş taktikleri üstüne yazdığı çok ilginç bir dizi makale ve kitapta 1848-1849 deneyimlerinin izleri gözlenir. Bu yönü, kimi dostlarının kendisine "General" adı takmasına yol açmıştır. ◂

1850'de yayımlanan *Der deutsche Bauernkrieg*'da (Almanya'da Köylü Savaşı) 16.yy Alman köylü ayaklanmalarını ve bu hareketin devrimci önderi Münzer'in nesnel durumunu, 1848-1849 Devrimi'ndeki işçi sınıfının konumu ile örtülü paralellikler kurarak incelemiştir.

Engels 1854-1870 arasında babasının Manchester'deki fabrikasında çalıştı ve sonunda fabrikaya ortak oldu. Kazancının bir bölümünü artık Londra'ya yerleşmiş olan ve çok güç maddi koşullar içinde yaşayan Marx'ı desteklemekte kullandı. Marx'ın bu sırada iktisat üstüne yoğunlaşan kuramsal çalışmalarını kesintisiz sürdürebilmesinde Engels'in maddi ve manevi desteği önemli bir rol oynamıştır.

I. Enternasyonal ▸

1864'te Birinci Enternasyonal'in kuruluş çalışmalarına Engels,Marx'la birlikte ve ön planda katıldı ve örgütün yürütme organına girdi. Bakunin'in temsil ettiği anarşist akımlarla yürütülen mücadelenin başında yer aldı. Paris Komünü'nün yenilgiye uğramasından ve Bakuninciler'in örgütten çıkarılmasından sonra Enternasyonal'in genel merkezi New York'a taşındı ve Engels'in örgütle ilgisi zayıfladı. Londra'ya yerleşen Engels, Marx ile birlikte Almanya'daki ve Fransa'daki sosyalist hareketler ile yakından ilgilenmeye başladı. 1878'de Almanya'da sosyalizmi, Marxizm'in dışında bir tabana oturtmak isteyen E.Dühring'e karşı *Anti-Dühring*'i yayımlayarak, aynı zamanda bilimsel sosyalizmin o güne kadar geliştirilmiş olan temel ilkelerini yaygın bir okuyucu kitlesine duyurdu. ◂

Marx'la tanışması

Marx'ın 1883 yılında ölümünden sonra Engels üç önemli yapıt kaleme aldı. Bunlar, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und der Staats* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni), *Ludwig Feuerbach und der klassischen deutschen Philosophie* (Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu) ve *Dialektik der Natur*'dür (Doğanın Diyalektiği). Bu sonuncu yapıt Engels'in ölümünden yıllar sonra onun notlarından yararlanılarak yayımlanabilmiştir. Buna karşılık *Das Kapital*'in 2. ve 3. ciltlerinin yayına hazırlanması, Marx'ın notları üzerinde yoğun

bir çalışma yapan Engels sayesinde mümkün olabilmiştir.

Yaşamının son yıllarında Engels, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin manevi önderi olmuştur. Parti'nin içişlerine kural olarak karışmamayı yeğleyen Engels, Bebel, Liebknecht ve Bernstein gibi sosyalist önderler üzerindeki kişisel nüfuzunu zaman zaman kullanmış ve stratejik konularda partiye yol göstermiştir.

Katkıları

Friedrich Engels'in ilk gençlik döneminden sonraki tüm yapıtları Karl Marx ile yakın bir işbirliğinde yazılmış; 1844-1883 arasındaki yazışmalarının bir bölümünü oluşturan 1386 mektup, Engels'in vasiyeti üzerine E.Bernstein tarafından yayına hazırlanmış ve

Emekçi Kesimin İlk Örgütlendiği Ülke: İngiltere

18. yy'ın ortalarından 19.yy'ın başına kadar olan süre, İngiliz Sanayi Devrimi'ne geçiş yıllarını kapsar. Özellikle fabrika üretimine geçiş yıllarında eskiden bağımsız olarak çalışan zanaatkâr ve köylülerin işçileşme sürecinde, emekçi kesimlerin yaşama ve çalışma koşulları iyice kötüleşmiş, büyük boyutlara varan işsizlik, çocuk ve kadın işgücünün yaygın kullanımı, ücretlerin düşük tutulmasında etken olmuştu. Emekçi kesimin içinde bulunduğu kötü yaşama ve çalışma koşulları, örgütlenmelerinin de maddi temelini oluşturdu. İngiltere yalnız Sanayi Devrimi açısından değil, aynı zamanda emekçi kesimin örgütlenmesi açısından da öncü ülke oldu. Engels'in 1845'te yayımlanan Die Lage der arbeitenden Klasse in England (İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu) adlı yapıtında bu tarihsel süreç tüm ayrıntıları ile belgesel bir biçimde ele alınmıştır.

İngiltere'de 1660'lara kadar dayandırılabilecek olan ilk örgütlenme biçimi "dostluk" ve "dayanışma" kulüpleri oldu. Fransız Devrimi'ne değin gizli çalışan bu tür kulüpler yöresel kuruluşlar olmanın ötesine geçemediler. Bu dönemde emekçi kesim, içinde bulunduğu koşullardan, yeni gelişen makineleri sorumlu tuttuğu ve kısa zamanda sonuç alabileceğini umduğu için, kundakçılık, makineleri kırma ve ayaklanma olarak nitelendirilen eylemlere başvurdu.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ve Fransız Devrimi'nin İngiliz emekçilerinin örgütlenmesi sürecine önemli etkisi oldu. Yerel ve ülke çapında örgütlenmeler hız kazandı ve öne sürülen istemlerde siyasal boyut da önem kazanmaya başladı. Thomas Paine'in The Rights of Man *("İnsan Hakları") adlı yapıtı yeni radikalizmin simgesi oldu. Orta sınıf örgütleriyle emekçi kesimin örgütleri arasındaki işbirliği sonucunda siyasi ve iktisadi istemler öne süren ülke çapında örgütlenmeler gerçekleşti. Yıllarca süren mücadeleler sonunda ilk kez İngiltere'de 1824'te sendika kurma hakkı yasallaştı. Ama grev gene yasadışı sayılıyordu.*

1820'ler boyunca "parlamento seçim reformu", 1830'larda da "10 saatlik işgünü" kampanyalarına etkin bir biçimde katılan sendikalar, Owen'ın da büyük katkısıyla, 1831'de birçok işkolunu kapsayan 500.000 üyeli Çalışan Sınıfların Ulusal Sendikası adı altında birleşti.*

1832'deki yeni seçim yasasının işçilere oy hakkı tanımaması üzerine 1837-1848 arasında binlerce emekçiyi genel oy hakkı ve parlamento seçimlerinin reformu etrafında harekete geçiren Chartist Hareket doğdu. 1840'ta kurulan National Charter Association (Milli Charter Birliği) ve Chartist Hareket'le, İngiliz emekçileri ilk kez diğer toplumsal kesimlerden bağımsız olarak örgütlenmiş, sendikal ve siyasal hareketleri bütünleşmiştir.

Marx ve Engels'in de yazılar yazdığı The Northern Star *(Kuzey Yıldızı) ve* The Peoples' Star *(Halkın Yıldızı) gibi gazeteler çıkaran, her yıl binlerce emekçinin katıldığı yürüyüşlerle parlamentoya dilekçe sunan ve her defasında isteklerini kapsayan dilekçeleri reddedilen Chartistler'in önderleri arasında, 1840'ların sonlarına doğru, mücadele yöntemlerine ilişkin görüş ayrılıkları çıktı. 1848'de hareketin dağılmasını izleyen dönemde, "yeni model sendikacılık" olarak adlandırılan sendikacılık hareketi gelişti. 1870'lere kadar etkinliğini sürdüren bu hareketin başlıca özelliği, teknisyen ve nitelikli işçilerin diğer emekçileri dışlayarak ve uzlaşmacı bir yol izleyerek iktisadi istemlere ağırlık tanıyan bir sendikacılık anlayışıyla güçlü ulusal sendikalar kurmasıydı.*

1870'lerde, ilk büyük dünya buhranı sırasında, İngiltere'de bir yandan niteliksiz işçilerin başı çektiği "yeni sendikacılık" olarak adlandırılan köktenci (radikal) bir sendikacılık hareketi, öte yandan emekçi sınıf kulüpleri yaygınlaşmaya başladı. 1881'de bu kulüplerin birleşmesiyle Demokratik Federasyon kuruldu; 1884'te sosyalist bir programı benimseyen Demokratik Federasyon, adını, Sosyal Demokratik Federasyon olarak değiştirdi. Bu federasyon "yeni sendikacılık" hareketini destekledi ve yönlendirmeye çalıştı. Aynı yıl Bernard Shaw ve Webb'lerin* önderliğinde kapitalizmi eleştiren ve reformlarla sorunların çözümlenebileceğini savunan Fabian Society kurulurken, Eleanor Marx ve W.Morris'in de içinde olduğu bir grup, Sosyal Demokratik Federasyon'dan ayrılarak Socialist League'i (Sosyalist Birlik) kurdu ve* Common Weal *dergisini çıkarmaya başladı. 1892'de Engels'in de desteğiyle Bağımsız İşçi Partisi, 1900'de İşçi Partisi kuruldu.*

20.yy başına gelindiğinde İngiltere'deki sendikal hareket Avrupa'dakinden farklı olarak işçi partilerinden bağımsız bir çizgide gelişirken, işçi partileri de ağırlıklı olarak parlamenter muhalefet alanında kalmayı yeğlemiştir.

basılmıştır. Bu nedenlerle, Engels'in Marxizm'e katkılarını Marx'ınkinden ayırmak çok güçtür. Bununla birlikte, Engels'in yaptığı katkılar, felsefe, iktisat ve sosyalizm konularına ayrılarak incelenebilir.

Engels'in felsefi görüşleri, Marx'ınki gibi Hegelci diyalektiği, Feuerbach'ın etkisiyle maddeci bir diyalektiğe dönüştürme çabası içinde biçimlenmiştir. Siyasi bakımdan otoriter Prusya devletinin hayranı olan Hegel'in idealist felsefesinin diyalektik boyutunun taşıdığı devrimci potansiyeli Engels erken kavramış ve daha sonraki yıllarda, Hegel'in felsefesi olmasa idi bilimsel sosyalizmin kurulamayacağını belirtmiştir. Hegel'in diyalektiğini tersine çeviren maddeci diyalektik, Marx ve Engels tarafından temel olarak toplumsal çözümlemede uygulanmış ve bu yönüyle *maddeci tarih anlayışı, tarihin maddeci yorumu* ya da, kısaca, *tarihi maddecilik* terimleri ile adlandırılmıştır.

Sosyalizm anlayışı

Tarihi Maddecilik

Tarihin maddeci yorumunun genel ilkelerini ve kapitalist toplumlar ile kapitalizme geçiş sorunsalına uygulanışını çeşitli yapıtlarında Marx geliştirmiş; Engels ise bu yorumların, örneğin *Anti-Dühring* ile yaygın bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Öte yandan, Marx'ın yayımlanmamış el yazmalarında, mektuplarında ve kısa gazete makalelerinde yer alan ve sistemleştiremediği kapitalizm-öncesi toplum biçimlerinin tarihi maddeci açıdan ilk sistematik çözümlemesi Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* başlıklı kitabında yer alır. Engels ABD'li antropolog Morgan'ın 1877'de yayımlanan *Ancient Society* (Eski Toplum) adlı kitabındaki ilkel kabileler üstüne bilgi ve çözümlemelerinden geniş ölçüde yararlanarak eski Yunan ve Roma toplumlarını ele alır. İnsanlığın üretim araçları üzerinde ortak mülkiyete eşitliğe, demokrasiye dayalı çocukluk döneminin özel mülkiyetin ve buna bağlı olarak sınıfların ve sömürünün doğması ile birlikte devletin de oluştuğu toplum biçimlerine nasıl dönüştüğünü inceler.

Son yıllarında Engels, toplum biçimlerinin işleyiş ve gelişimlerinin belirlenmesinde iktisadi temel ile üst-yapı kurumlarının göreli rolleri üzerinde çeşitli yazışmalar yapmıştır. Bu mektuplarda, Marx'ın ve kendisinin, iktisadi etmeni tümüyle yadsıyan idealistlere karşı zorunlu bir tepki olarak iktisadi etmeni zaman zaman abarttıklarını belirten Engels, sorunu, örneğin E.Bloch'a 1891'de yazdığı bir mektupta şöyle açıklamıştır: "Tarihte *nihai olarak* belirleyici unsur, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Bu görüşü çarpıtarak herhangi birisi ekonomik unsurun *tek* belirleyici unsur olduğunu söylerse, bu önermeyi anlamsız, soyut, abes bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir; ancak üstyapının çeşitli unsurları da tarihi mücadelelerin seyrini etkiler ve çok kez onların *biçimlerinin* belirlenmesinde egemen olur".

Diyalektik Maddecilik

Engels, diyalektik maddeciliğin sadece toplum, tarih ve bilgi alanında değil, genel olarak doğa için de geçerli bir öğreti olduğunu göstermeye çalışarak 19.yy'da olağanüstü bir gelişme göstermiş olan doğa bilimlerinin, diyalektiğin genel önermelerini doğruladığı sonucuna vardı.

Friedrich Engels, çok genç yaşta kaleme aldığı *Politik İktisadın Bir Eleştiri Taslağı* ile *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı iki yapıtından sonra iktisadi çalışmaları büyük ölçüde arkadaşı Marx'a bıraktı. Ancak bu gençlik yapıtlarından birincisi, kapitalizmin iktisadi temellerini açıklayan, ikincisi ise İngiliz işçi sınıfının (ve İngiliz kapitalizminin) nesnel durumuna ilişkin çok zengin bilgi içeren özellikleriyle Marx'a iktisadi çalışmalarında güçlü hareket noktaları sağlamıştır. *Das Kapital*'de, özellikle İngiliz kapitalizmine ilişkin zengin olgusal verilerin arkasında kısmen Engels'in gözlem ve bilgilerinin yattığı söylenebilir. Ancak Engels'in Marxist iktisadın gelişimine en önemli katkısı, *Das Kapital*'in son iki cildini Marx'ın ölümünden sonra yayına hazırlaması olmuştur.

Sosyalizmin, egemen sınıfların sağduyularına seslenen ideal toplum modellerinden oluşan hayalci bir düşünce hareketi olmaktan çıkıp işçi sınıfına dayalı bir siyasi harekete dönüşmesinde Engels'in büyük katkıları olmuştur. Engels'e göre sosyalizm işçi sınıfına dayanmadıkça bir güç oluşturamayacak, işçi sınıfı hareketi ise kendisine sosyalizmi hedef alan siyasi bir boyut kazanmadıkça kısır kalacaktır.

Engels, Marx'la birlikte, yaşamı boyunca katıldığı ve gözlediği siyasi mücadele ve devrim deneyimlerinden genel dersler ve ilkeler çıkarmıştır. 1848 Devrimi deneyiminden sonra sosyalizme geçişin kendiliğinden değil, nesnel koşulların elverdiği anda, tarihe yapılacak bilinçli bir müdahele ile, yani siyasi eylemle gerçekleşebileceği, işçi sınıfının doğru hedeflere ve bilimsel bir programa sahip bir siyasi parti içinde örgütlenmesi gerektiği sonucuna ulaştı.

19.yy'ın sonlarına doğru Batı Avrupa'da bu özellikleri taşıyan işçi sınıfı partileri yaygınlaştı. Genel oy hakkı kapitalist ülkelerin çoğunda kabul edildikçe sosyalist partiler parlamentolara girerek emekçiler yararına belirli haklar elde etmeye başladılar. Bu deneyimi yakından yaşayan Almanya'da Sosyal Demokrat Parti reformculuk ile devrimcilik arasında bocaladıkça Engels Parti'nin bir yandan burjuva demokrasisinin tüm olanaklarından işçi sınıfının siyasi ve iktisadi çıkarları için yararlanmasını, öte yandan da programı ve ideolojik çizgisi ile devrimci hedefini canlı tutması gerektiğini öğütlüyordu. 1880 sonrasında Engels'in parlamenter mücadelenin devrimci dönüşümler için taşıdığı olanaklar konusunda iyimser bir tutum içinde olduğu gözlenmektedir.

Engels'in en önemli bireysel katkıları, toplumu tarihi maddeci ve diyalektik bir yaklaşımla incelediği yapıtlarında görülür. *Almanya'da Köylü Savaşı*, 1848-1849 Devrim'i deneyimini değerlendiren yazılarından oluşan *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim* ve *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* başlıklı yapıtları, maddeci tarih anlayışının, toplumsal çözümlemelerde ne kadar verimli ve yaratıcı bir araç olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Engels, sadece bir kuramcı değil, bir eylem insanı da olduğunu Komünistler Birliği'nin, Birinci ve İkinci Enternasyonal'lerin kuruluşlarında oynadığı etkin rolle, 1848 Devrim'ine katılarak ve Almanya'daki sosyalist hareket ile çok yakından ilgilenerek göstermiştir. Marx ile kırk yılı bulan düşünsel işbirliği ise, düşünce tarihinde benzerine pek rastlanmayacak derecede verimli olmuştur. Engels'in kuramsal bir sistem olarak Marxizm'e yaptığı büyük katkılar onu 19.yy'ın önde gelen düşün adamları arasına katmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, 1845, (İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, 1974); *Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer und Conserten* (Marx ile), 1845, (Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi, Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, 1976); *Die deutsche Ideologie* (Marx ile), 1846, (Alman İdeolojisi, 1.Bölüm, 1968); *Manifesto der kommunistischen Partei* (Marx ile), 1848, (Komünist Manifesto, 1976); *Der deutsche Bauernkrieg*, 1870, (Almanya'da Köylü Savaşı, 1967); *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Anti-Dühring*, 1878, (Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor, 2 cilt, 1975); *Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique*, 1880, (Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, 1970); *Der Ursprung der Familie des Privateigentums und des Staats*, 1884, (Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, 1967); *Zur Wohnungsfrage*, 1878, (Konut Sorunu, 2.basım, 1974); *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, 1888, (Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, 1962); *Revolution and Counter-Revolution in Germany in 1848*, (ö.s.), 1896, (Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim, 1975); *Die Rolle der Gewalt in der Geschichte*, (ö.s.), 1896, (Tarihte Zorunlu Rolü, 1974); *Dialektik der Natur*, (ö.s.), 1925, (Doğanın Diyalektiği, 1970).

• KAYNAKLAR: G.Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, 1963; J.Bruhat, *Karl Marx, Friedrich Engels*, 1970; A.Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels. Leur vie et leur oevre*, 4 cilt, 1955-1970; E.Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels* 1974; K.Kautsky, *Friedrich Engels, sein Leben, sein Wirken, seine Schriften*, 1895; V.I.Lenin, *Marx, Engels, Marxisme*, 1954; D.McLellan, *Friedrich Engels*, 1978; L.F. Ilyichov, Y.P. Kandel, N.Y.Kolpinsky, A.I.Malyin, G.D.Obichkin, V.V.Platkovsky, Yevgenia Stepanova, B.G.Tartakovsky, *Frederick Engels, A Biography*, İng. çev. 1974; E.A.Stephanova, *Friedrich Engels, Hayatı ve Mücadelesi 1820-1893*, 1976.

• BAKINIZ: B.BAUER, BAKUNIN, L. FEUERBACH, MARX.

ENGLER, Adolf
(1844-1930)

Alman botanik bilgini. Bitkilerin coğrafi dağılımına ve sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalar yapmıştır.

Gustav Heinrich Adolf Engler 25 Mart 1844'te, Prusya'nın Aşağı Silezya bölgesindeki Sagan'da (bugün Polonya'da) doğdu, 10 Ekim 1930'da Berlin yakınlarındaki Dahlem'de öldü. 1866'da Breslau (bugün Wroclaw) Üniversitesi'nden doktora derecesini alıp aynı okulda doğa tarihi dersleri verdikten sonra, 1871'den 1878'e değin Münih Botanik Enstitüsü'nde Naegeli'nin yardımcısı olarak çalıştı. O tarihte Kiel Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne atanan, 1884'te Breslau Üniversitesi'ne geçerek botanik profesörlüğünü ve üniversiteye bağlı botanik bahçesinin yöneticiliğini üstlenen Engler, özellikle 1889'dan 1921'e değin çalıştığı Berlin Botanik Bahçesi'nin gelişmesine katkıda bulundu. Yöneticilik yıllarında bahçenin bitki koleksiyonunu zenginleştiren ve Avrupa'nın sayılı botanik bahçeleri arasına katan Engler, ayrıca Afrika'ya geziler düzenleyerek bu kıtanın bitki örtüsünü ayrıntılı bir biçimde incelemiş, Asya ve Uzakdoğu ülkelerini dolaşarak gözlemlerini 15 ciltlik bir yapıtta toplamıştır.

Botanik çalışmalarını özellikle bitki sınıflandırmasının yöntemleri üzerinde yoğunlaştıran Engler, yalnızca Almanya'nın önde gelen taksonomi (bitkileri adlandırma ve sınıflandırma bilimi) uzmanlarından biri değil, bitkilerin yeryüzündeki coğrafi dağılımını konu alan geniş kapsamlı çalışmalarıyla bitki coğrafyasının da kurucularındandır. Bu amaçla 1902, 1905 ve 1913 yıllarında Afrika'ya yaptığı gezilerden başka, hemen hemen tüm Avrupa ülkelerini, Hindistan, Cava, Çin, Japonya ve ABD'yi dolaşarak bitki türlerinin günümüzdeki dağılımını incelerken, yeryüzü florasının tarihsel değişikliklerini de araştırmıştır.

1880'den başlayarak ölümüne değin *Botanische Jahrbücher*'i ("Botanik Yıllığı") yayımlayan Engler'in, *Die natürlichen Pflanzenfamilien* ("Doğal Bitki Familyaları") ve *Die Vegetation der Erde* ("Yeryüzünün Bitki Örtüsü") adlı yapıtları da birer botanik ansiklopedisi niteliğindedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt*, 1879-1882, ("Bitkiler Dünyasının Gelişme Tarihi Üstüne Araştırmalar"); *Die natürlichen Pflanzenfamilien*, 1887-1911, ("Doğal Bitki Familyaları"); *Syllabus der Pflanzennamen*, 1892, ("Bitki Adlarının Özeti"); *Die Vegetation der Erde*, 15 cilt, 1896-1923, ("Yeryüzünün Bitki Örtüsü").

• BAKINIZ: CANDOLLE, A.GRAY, JUSSIEU, LINNAEUS, NAEGELI.

ENRIQUES, Federigo
(1871-1946)

İtalyan geometri bilgini, düşünür, matematik ve bilim tarihçisi. Cebirsel geometrinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

5 Ocak 1871'de Livorno'da doğdu, 14 Haziran 1946'da Roma'da öldü. 1891'de Pisa Üniversitesi'ni bitirip, bir yıl kadar aynı üniversitede, ardından Roma ve Torino'da lisansüstü çalışması yaptıktan sonra Bologna Üniversitesi'nde izdüşümsel ve tasarı geometri dersleri vermeye başladı. 1896'da aynı üniversitede profesörlüğe yükseltilen ve 1923'e değin bu görevi sürdüren Enriques, o tarihte Roma Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek yüksek geometri kürsüsü başkanı oldu. Bologna Üniversitesi'nde başladığı felsefe çalışmalarının yanı sıra bilim tarihi ile bilgikuramına yönelerek, Roma Üniversitesi'ne bağlı Ulusal Bilim Tarihi Enstitüsü'nün kuruluşunu örgütledi. 1938'de, Faşist yönetimin baskıcı tutumu nedeniyle öğretim görevinden emekliye ayrıldı.

Çok değişkenli cebirsel fonksiyonlar kuramı, cebirsel geometri ve hiper-uzayların diferansiyel geometrisi alanındaki çalışmalarıyla matematiğin gelişmesine katkıda bulunan Enriques, özellikle cebirsel yüzeylerin geometrik incelemesinin ve sınıflandırılmasının temellerini atmıştır. Cebirsel geometri konusunda yayımladığı iki önemli inceleme, biri İtalyan matematikçilerinin bu alana katkılarını özetleyen, öbürü de kendisinin aynı alandaki çalışmalarının

tümünü içeren temel kaynaklardır. Severi ile birlikte hazırladığı ve 1907'de Paris Bilimler Akademisi'nin Bordin Ödülü'nü kazandığı hipereliptik yüzeylere ilişkin incelemesi ise, hiper-uzayların diferansiyel geometrisi alanındaki en önemli çalışmasıdır.

1907-1913 arası İtalyan Felsefe Derneği'nin başkanlığını yapan, matematik dergilerindeki eğitici yazıları ve ders kitaplarıyla ülkesinde matematik eğitiminin gelişmesine yön veren Enriques, bilim felsefesi ve bilgikuramına ilişkin yapıtlarıyla da bilimsel düşünceyi etkilemiştir. Geometrinin temelleriyle görme ve dokunma duyuları arasında ilişkiler kurmuş, mekaniğin ilkelerine ilişkin bir çalışmasında da sonradan Einstein'ın geliştireceği genel görelilik kuramının bazı temel ilkelerini öngörebilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Conferenze di geometria: Fondamenti di una geometria iperspaziale*, 1894-1895, ("Geometri Dersleri: Hiper-uzaylar Geometrisinin Temelleri"); *Problemi della scienza*, 1906, ("Bilimin Sorunları"); *Scienza e razionalismo*, 1912, ("Bilim ve Akılcılık"); *Lezioni sulla teoria geometrica delle equazioni e delle funzioni algebriche*, 4 cilt, 1915-1934, ("Cebirsel Denklemlerin ve Fonksiyonların Geometrik Kuramı Üstüne Dersler"); *Per la storia della logica*, 1922, ("Mantık Tarihi İçin").

- **BAKINIZ:** A.CAYLEY, E.PICARD, RIEMANN, SYLVESTER.

ENSOR, James
(1860-1949)

Belçikalı ressam. Fantastik biçimlerle kurulan ve toplumsal sorunlara alaycı bir yorum getiren yapıtlarıyla Dışavurumcular'ı (Ekspresyonist) ve Gerçeküstücüler'i etkilemiştir.

15 Nisan 1860'ta Ostende'de doğdu, 19 Kasım 1949'da aynı yerde öldü. Çocukluğu annesinin midye kabuklarından süs eşyası, yelpaze, kukla ve çeşitli maskeler sattığı dükkânında resim yaparak geçti. Bu dükkândaki anıları sonradan onun sık sık işlediği konulardan biri oldu. 1877'de Brüksel'e gitti. 1879'a değin buradaki Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğrenimi gördü. Öğrenciliği sırasında yaptığı resimler çağın eleştirmenlerinin ve tanınmış ressamların ilgisini çekti. 1880'de Ostende'ye döndü ve yaşamının sonuna değin orada yaşadı.

James Ensor 1878-1885 arasında, köy manzaralarını, günlük yaşamdan sahneleri ve taşralı burjuva evlerinin iç mekânlarını ele almış, yapıtlarında koyu, karanlık ve kasvetli renkleri, spatülle kalın bir tabaka halinde sürerek kullanmıştır. Nesnelerin biçimlerinden çok, ışığın etkisi üstünde durduğu bu koyu döneminde, Rembrandt, Daumier ve Turner'in yapıtlarını da incelemiştir. Bu döneminin en belirgin özelliklerini taşıyan *İstiridye Yiyen Kadın*'da Turner'den etkilenerek ışığı koyu renklerin kasvetini yumuşatıcı ve canlandırıcı bir öğe olarak kullanmıştır. Bu döneminin yapıtlarını 1883'te sergilemiş, aynı yıl dönemin ilerici sanatçılarının oluşturduğu Les Vingt (Yirmiler) adlı öncü (avant-garde) topluluğa katılmıştır. 1884 dolaylarındaysa Fransız İzlenimcileri'nin (Empresyonistler) fırça vuruşlarını benimsemiş, kırmızı, mavi ve yeşilin en parlak tonlarını bir arada kullandığı, canlı ve çok renkli düzenlemelere gitmiştir. 1880'lerin sonlarına doğru gerçekleştirdiği yapıtlarında alışılmamış görüntülere, beklenmedik ve gerçeküstü konulara yönelmiştir. Hayaletler, biçimsiz ve ürkütücü yaratıklar, cadılar, palyaçolar, karnaval maskeleri, iskeletler gibi gizemci ve simgesel anlam taşıyan fantastik çalışmaları, geniş düşgücünün ürünüdür. Bu çalışmalarında, özellikle doğduğu yeri çizerken, gökkuşağı renklerini kullanmıştır. O günlerdeki en önemli yapıtı, 1888'de gerçekleştirdiği *İsa'nın Brüksel'e Girişi*'dir. Bu çalışması Belçika'nın öncü çevreleri tarafından bile şiddetli bir tepkiyle karşılanmış, Ensor'un Les Vingt'ten ayrılmasına neden olmuş ve uzun süre hiçbir toplu sergiye kabul edilmemiştir. Daha sonra 1929'da Brüksel'deki ilk sergilenişinde, Belçika Kralı Albert bu resmi çok beğenmiş ve ressama baron unvanını vermiştir. James Ensor, 1900'den sonra koyu döneminin konularına geri dönmüştür. Ancak, bu son dönem yapıtları sanatına yeni bir şey katmamıştır.

Yapıtlarında, yergici ve alaycı duygularını harekete geçiren ve her şeyden önce grotesk bir yaratık olarak gördüğü insanı işlemiştir. Kimi zaman etin altındaki iskeleti ortaya çıkarmış, kimi zaman da bunu yürekteki ikiyüzlülüğü simgeleyen bir maskeyle örtmüştür. Işığı ve rengi çarpıcı bir biçimde kullanarak güçlü bir ifade yakalamaya çalışırken, pitoresk anlatıma da bağlı kalmış, zaman zaman karikatüre yaklaşan tutumuyla Dışavurumcular arasında önemli bir yer edinmiştir. Düşe ve imgeleme önem vermesiyle de Gerçeküstücüler'in öncülerinden sayılmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinde sergilenen yapıtlarıyla Paul Klee, Marc Chagal ve Emil Nolde başta olmak üzere birçok ressamı etkilemiştir. Yağlı boya yapıtları dışında, çok sayıda deseni, gravür dizileri de vardır. *Earita* ("Yazılar") adlı bir denemeler kitabı yayımlamış ve *Aşk Notları* adlı bir de bale yazmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ostende'de Akşamüstü*, 1881, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *İstiridye Yiyen Kadın*, 1882, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *İsa'nın Brüksel'e Girişi*, 1888, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *Sobada Isınan İskelet*, 1889, Windfhor Koleji, Dallas; *Maskeler*, 1890, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *Asılmış Bir Adam İçin Döğüşen Maskeliler*, 1891, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *Ostend Çatıları*, 1891, Brüksel; *Sanatçının Maskelerle Çevrilmiş Portresi*, 1899.

- **KAYNAKLAR:** A.Croquez, *L'oeuvre grave de James Ensor*, 1947.

ENÜNLÜ, Ahmet
(1948)

Türk, sporcu. Vücut geliştirme dalında dünya şampiyonu olmuştur.

İstanbul'da doğdu. 1972'de İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nden mezun oldu.

1969-1984 arasında 16 kez uluslararası yarışmalara katıldı. 1970 Belgrad, 1974 Verona, 1977 Paris, 1978 Madrid, 1979 Londra ve 1982 Bruges'te yapılan yarışmalarda sıkletinde dünya şampiyonu oldu. Ayrıca üç dünya ikinciliği, bir Ortadoğu şampiyonluğu bir dünya üçüncülüğü ve iki Avrupa ikinciliği vardır.

ENVER HOCA

Bak: HOCA, Enver

ENVERİ
(12. yy)

İranlı, şair. Şiirlerinde büyük ölçüde konuşma dilinden yararlanarak yeni bir çığır açmıştır.

Evhadeddin Enveri, Horasan yakınlarındaki Ebiverd kentine bağlı Bedene köyünde doğdu, Belh'de öldü. Enveri'nin ölüm tarihi kaynaklarda tartışmalıdır. Kimi kaynaklar 1168'de öldüğünü yazar. Devletşah tezkiresine göre 1151'de ölmüştür. Doğduğu bölgeye Deşt-i Haveran dendiğinden önceleri Haviri mahlasını aldı, sonra bunu Enveri'ye çevirdi. Tus'da Mansuriye medresesinde öğrenim gördü. Felsefe, mantık, matematik, astronomi alanlarında çalıştı. İbn Sina felsefesine karşı derin bir bağlılık duydu. Büyük Selçuklu sultanı Sencer'e (1118-1157) bağlandı, ona kasideler sundu. Bir olaydan ötürü Sencer'in yanından uzaklaştı. Belh'e gitmek zorunda kaldı. Uzun süre orada yaşadı. Belhliler'i yeren *Harnâme* adlı manzumesi yüzünden ayaklanan halk Enveri'yi kentten kovmak istedi. Kadı Hamideddin Valuci'nin yardımıyla kurtuldu.

Enveri, İran şiirinin geleneklerine uygun olarak ince mazmunlar kullanarak kasideler yazdı. Kasideleri iki kişi arasında geçen karşılıklı konuşmalar biçimindedir. Konuşma dilinden geniş ölçüde yararlanarak şiirde yeni bir çığır açtı. İstiare, mecaz, teşbih, mübalağa gibi edebi sanatları sık sık kullandı. Çağdaşlarına göre Arapça sözcüklere az yer verdi. 10.000 beyite yaklaşan şiirleri *Külliyat*'ında toplanmıştır. Selçuklular döneminde yetişen Esireddin Ahsikati ve Hakanî ile birlikte kaside türünün ustalarındandır. Tezkirelerde Firdevsi, Sadi ve Enveri İran şiirinin doruk noktaları olarak gösterilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Külliyat-ı Enveri*, (ö.s.), 1844.

• **BAKINIZ:** EDİB SABİR, HAKANÎ.

Enver Paşa

ENVER PAŞA
(1881-1922)

Osmanlı asker ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki'nin önderlerindendir ve I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının başkomutanlığını yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 4 Ağustos 1922'de Tacikistan'ın Belcivan kenti yakınlarında öldü. Babası Ahmed Bey, teknisyenken, oğlunun harbiye nazırlığı sırasında "paşa" (general) olmuştur. 1894'te Manastır Askeri Rüştiyesi'ni, 1897'de Soğukçeşme Askeri İdadisi'ni, 1899'da da Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Bir yıl sonra girdiği Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1903'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle çıkarak orduya katıldı.

Selanik'teki Üçüncü Ordu'ya atanan Yüzbaşı Enver Bey, Balkan Komitacıları'na karşı sürdürülen hareketlere katıldı. 1905'te kolağası (önyüzbaşı) 1907'de de üstün başarısından ötürü binbaşı oldu. Bu arada Selanik'teki gizli Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne girdi. Bu cemiyetin, Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmesinde rol oynadı. Yeni cemiyete İttihat ve Terakki adı verildi. Selanik ve çevresinde giderek etkinliği artan bu cemiyetin başta gelen üyeleri arasında yer aldı. 1908'de, İngiltere kralı ile Rusya çarı Reval görüşmesinde Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını amaçlayan bir karar alınca, genç İttihatçılar büyük tepki gösterdiler. Selanik hükümet konağını basarak kendilerine muhalif olan merkez komutanını öldürdüler. Bu olayı, Enver Bey'in düzenlediği öne sürüldü. Selanik'ten kaçarak Tikveş'e giden Enver Bey ve arkadaşı Yüzbaşı Ahmed Niyazi Bey, dağa çıktılar. Amaçlarının, Meşrutiyet yönetimini geri getirmek olduğunu halka duyurdular, Enver Bey daha da ileri giderek Makedonya'daki Köprülü kasabasını işgal etti ve burada 10 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilan edildiğini açıkladı. Olayın yaygınlaşmasından korkan II. Abdülhamid, derhal Meclis-i Mebusan'ı toplantıya çağırarak 1876 Anayasası'nın

yeniden yürürlüğe konduğunu ilan etmek zorunda kaldı.

II. Meşrutiyet

II.Meşrutiyet'in ilanı halk ve aydınlar arasında geniş yankılara yol açtı. Bu coşkulu hava içinde, "Hürriyet Kahramanı" sanıyla anılan Enver Bey, İstanbul'a geldi. Ancak başkentte fazla kalmayarak Makedonya genel müfettişliği göreviyle geri döndü. Son derece karışık olan bu bölgenin güvenlik işlerini bir süre yürüttü. 1909 yılı başında Berlin askeri ataşeliğine atandı. Alman İmparatoru II. Wilhelm ile yakın ilişkiler kurdu. Alman milliyetçiliğinin dinamik ve disiplinli görünümünden etkilenerek aynı şeyi kendi ülkesinde de gerçekleştirmeyi düşlemeye başladı. Turancı ve İslamcı düşünceleri benimsedi.

Balkan Savaşı

Enver Bey, 31 Mart (13 Nisan 1909) olayını öğrenir öğrenmez İstanbul'a döndü. Mahmud Şevket Paşa'nın Yeşilköy'deki Hareket Ordusu'na katıldı. 1911'e kadar başkentte kalarak İttihat ve Terakki'nin toplantılarında ateşli konuşmalar yaptı. Partinin, ordu içinde özellikle genç subaylar arasında kökleşmesine çalıştı. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir bölüm genç subay ise, ordunun politika dışında kalmasından yanaydı. 1911'de İtalyanlar Libya'yı işgale kalkışınca Enver Bey, Arnavutluk üzerinden Bingazi'ye geçti. Bingazi mutasarrıflığı ve cephe komutanlığı görevlerini üstlendi. Trablusgarp savaşları Enver Bey, Mustafa Kemal ve öteki genç subayların, birlikte katıldıkları ilk savaş oldu. Buna karşılık, iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin İtalya'ya savaş açmaya yanaşmaması, hükümetin istifa etmesine, parti iktidarının sona ermesine ve yeni seçimler yapılıncaya dek Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına yol açtı. Bu beklenmedik sonuç, parti içi çekişmeleri alevlendirdi. Halaskâr Zabitân (Kurtarıcı subaylar) grubu orduyu daha fazla siyasete çekti. 1912'de Balkan Savaşı çıktığında orduyu düzenlemek ve iç siyasi çekişmeleri yatıştırmak için Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazamlığında "Büyük Kabine" kuruldu. Trablusgarp'ta ünü doruğa ulaşan Enver Bey, yarbay rütbesiyle İstanbul'a döndü. Birinci Balkan Savaşı'nda uğranılan yenilginin ardından düşmanın Çatalca'da durdurulmasında Enver Bey'in rolü oldu. Geleceğe umutla bakmaya başlayan genç subaylar, hükümetin Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığına son veren Aralık 1912-Ocak 1913 Londra Konferansı kararlarını benimsemesini tepkiyle karşıladı. Enver Bey bir darbe düzenleyerek iktidara elkoymayı amaçladı. Doğrudan yönettiği Babıâli baskını (23 Ocak 1913) sırasında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürüldü. Enver Paşa, saraya giderek Mahmud

I.Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu

I.Dünya Savaşı 20.yy'a değin insanlığın bir benzerini görmediği, kapsamı ve sonuçları ile tüm ulusları etkileyen, yaygın ve çok cepheli savaşların ilkidir.

Savaşı önceleyen çeyrek yüzyıllık dönemde, Avrupa'nın sömürgeci (başta İngiltere ve Fransa) ile sömürge arayan (Avusturya ve Almanya gibi) devletleri yoğun hazırlıklar yapmışlardı. Savaşın iktisadi nedeni, yeni sömürgeler edinmek, sanayi ürünlerini pahalı satıp ülkeye düzenli ve yüksek gelir kaynakları sağlamak, kurulan fabrikaları ayakta tutmak ve işsizliği önlemekti. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın önderliğindeki İtilaf Devletleri yirmi beş devletin desteğini sağlarken, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu İttifak Devletleri yalnızca Bulgaristan'la anlaşma sağlayabilmişti. Bu savaşta dünyadaki 48 devletten ancak 19'u tarafsız kalabildi. Bunların toplam nüfusu ise genel dünya nüfusunun ancak % 8'i kadardı.

Savaşı öne alacak nedenler (Fas sorunu, Afrika sömürgeleri, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı, Boğazlar ve Doğu sorunu, Trablusgarb ve Balkan savaşları...gibi) ödünler ve antlaşmalarla geçiştirildiyse de gerginlik ve hazırlık giderek arttı. Sonunda savaş, Avusturya-Macaristan veliahtının 24 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesi gibi basit bir nedenden patladı. Avusturya, Sırbistan'a saldırınca Rusya da 28 Temmuz'da Avusturya'ya savaş açtı. Savaşın birdenbire yayılmasında Pan-İslavizm ve Pan-Germanizm ideolojilerinin de etkisi vardı. Ayrıca "hasta adam" denilen Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına yönelik amaçlar da I.Dünya Savaşı'nın gizli nedenlerindendi.

Savaş öncesinde Osmanlı yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri kurtuluş yolunu büyük devletlerin oluşturduğu bloklara katılmada görüyordu. İngiltere ve Fransa bu amaçla yapılan başvuruları geri çevirdikten sonra 2 Ağustos 1914'te Osmanlı-Alman gizli ittifakı imzalandı. İttihatçılar ve özellikle Enver Paşa, üç ayda biteceği sanılan savaştan, Almanya'nın yanında büyük pay alarak çıkılacağına ve Türklük-Osmanlılık onurunun kurtarılacağına inanıyorlardı.

I.Dünya Savaşı'nın önemli çatışmaları Almanya-Fransa sınırı boyunca Batı cephesinde, Almanya-Rusya-Avusturya sınırlarında kurulan Doğu cephesinde ve Galiçya'da, daha sonra Balkan cephesinde başladı ve yıllarca sürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile imzaladığı gizli antlaşmanın ardından (bu antlaşmadan, Sadrazam S.Halim, Harbiye Nazırı Enver, Dahiliye Nazırı Talat* paşalarla Meclis Reisi Halil Bey'den başka, bükümet üyelerinin ve padişahın dahi haberi yoktu) 10 Ağustos'ta Goeben ve Breslau kruvazörleri Çanakkale'ye sığınınca İngilizler boğazı "yakın ablukaya"

Şevket Paşa'nın sadrazamlığını zorla kabul ettirdi. Bu baskın görünüşte, İttihat ve Terakki Partisi'nin, perde arkasında ise Enver-Cemal-Talat üçlüsünün, darbeyle tekrar iktidara gelişiydi. Böylece, beş yıl sürecek (1913-1918) "Üç Paşalar İktidarı" başladı.

Bu sırada Bulgarlar'a karşı girişilen Şarköy çıkartması, başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak ilk Balkan Savaşı sonunda çizilen Midye-Enez sınırının aşılarak Edirne'nin kurtarılmış olması Enver Bey'e "Edirne Fatihi" sanını da kazandırdı. Artık tek amacı, ordunun başına geçmek, parti kanalıyla da ülkeyi yönetmekti. Baskılar sonucu Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa istifa ettirilirken bir yandan da Yarbay Enver Bey, 18 Aralık 1913'te albaylığa, on sekiz gün sonra da mirlivalığa (tümgeneral) yükseltildi ve harbiye nazırı oldu. Aynı yılın Mart ayında, Sultan V.Mehmed'in (Reşad) yeğeni Emine Nâciye Sultan'la evlendi. Enver Paşa'nın harbiye nazırlığı ve saraya damat oluşu, Avrupa'da özellikle Almanya'da yankılar uyandırdı. İmparator II.Wilhelm, sadık bir Alman dostunun Osmanlı Devleti'nin yönetimini ele geçirmiş olmasından duyduğu mutluluğu basına açıkladı.

Enver Paşa, ordunun başına geçtikten sonra ilk olarak Silahlı Kuvvetler'in üst komuta kademelerinde, büyük bir temizliğe girişti. Binden fazla generali ordudan uzaklaştırdı ya da rütbelerini indirdi. Komuta kadrosunu gençleştirmeye, kendisine bağlı arkadaşlarını önemli noktalara getirmeye bu arada, Mustafa Kemal gibi çekemediği subayların da terfilerini geciktirmeye çalıştı. Alman ordusunun eğitim ve disiplin geleneklerini Osmanlı ordusunda da yerleştirme amacını güttü. Harbiye nazırı olmasına değin ordu ile partinin iç içe oluşunda bir sakınca görmediği halde, artık orduyu politika dışına çekmeye uğraştı.

20.yy başında uluslararası ilişkilerdeki yoğun gelişmeler Enver Paşa'yı Almanya ile yazgı birliğine götüren ortamı çok çabuk hazırladı. Ruslar'ın, Osmanlı topraklarına yönelik istekleri, Fransa ve İngiltere'nin soğuk siyaseti, Almanya'nın ise her türlü yardım vaadi bu yaklaşmanın başlıca nedenleriydi. O yıllarda İstanbul'da çoğu danışman olarak bulunan Liman Von Sanders, Bronzart gibi Alman generallerinin ve büyükelçi Von Wangenheim'ın da çabaları ile Osmanlı Hükümeti, tam anlamıyla Almanya'nın güdümüne girdi. Önderliğini Enver Paşa'nın yaptığı bu yeni siyaset, İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki çıkarlarını tehlikeye düşürdüğü gibi, bu devletlere yakınlık duyan kimi İttihatçılar'ı da tedirgin etti. Fakat 2 Ağustos 1914 gecesi, Alman büyükelçisi ile, gizli Türk-Alman İttifak Antlaşması'

aldı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti de boğazları kapadı. Alman Amirali Souchon, Enver Paşa'nın onayı ile Osmanlı bayrağı çekilen gemilerle Karadeniz'e çıktı. Karadeniz olayı diye bilinen gelişmeler (Odessa, Sivastopol, Novorossiyak ve Teodosia'nın bombardımanı) yüzünden İtilaf Devletleri 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Buna karşılık Sultan V.Mehmed'in (Reşad) fermanıyla "Cihad-ı Mukaddes" açılarak resmen savaşa girildi. Osmanlılar'ın katılması, savaşın gidişini büyük ölçüde etkiledi. Genelkurmay, Bulgaristan-Romanya-Karadeniz-Kafkasya üzerinden Rusya'ya saldırmayı, Süveyş Kanalı'nda da İngilizler'i engellemeyi planlamıştı. Bunun gereği olarak yeni birçok cepheler açıldı ve savaş yaygınlaştı. Kafkas cephesinde kazanılan zaferden sonra Enver Paşa'nın Sarıkamış kış taarruzunu başlatması büyük kayıplara neden oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini daha çok Çanakkale kara ve deniz savaşları belirleyecekti. 18 Mart 1915'te İtilaf donanması ağır kayıplarla geri çekilince Nisan ayında Gelibolu çıkartması başlatıldı. Geniş ölçüde Mustafa Kemal'in komutasında sürdürülen kara savunmaları, Osmanlı ordularının zaferi ile sonuçlandı. Bu sırada Sina-Filistin cephesinde de Cemal Paşa'nın Kanal harekâtı sürüyordu. 1916'da Kafkas cephesindeki yenilginin ardından Erzurum düştü. Hicaz'da Şerif Hüseyin ayaklanması başladı. 1917'de Rusya'nın devrim nedeniyle savaştan çekilmesi, buna karşılık ABD'nin savaşa girmesi ile yeni bir durum doğdu.

Almanlar, Batı cephesinde "Fransa Büyük Meydan Savaşı"nı başlattılar. Fakat İkinci Marne savaşlarından sonra güçlerini yitirerek barış istemek zorunda kaldılar. Doğu cephesinde ve İtalya Avusturya cephelerinde önemli bir savaş olmadı. Avusturya parçalandı. Macaristan ve Çekoslovakya bağımsızlıklarını kazandı. Osmanlı ordularının Azerbaycan'daki Türkçü ve İslamcı girişimleri, İngilizler'in Irak ve Suriye'deki başarıları yüzünden sonuçsuz kaldı, bu güçler ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'in kuzeyinde kurduğu savunma hattında tutunabildi. Osmanlı İmparatorluğu, 31 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildi. Bunu 9 Kasım'da Almanlar'ın savaşı bırakmaları, meşruti yönetim yerine cumhuriyetiseçmeleri izledi. İtilaf Devletleri Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint-Germaine, Macaristan'la Trianon, Bulgaristan'la Neuilly, Osmanlı İmparatorluğu ile Sevres antlaşmalarını imzaladılar.

I.Dünya Savaşı, meydana getirdiği büyük maddi kayıpların yanı sıra, teknolojik, toplumsal, siyasal birçok yenilikleri de hızlandırmıştır. İttifak Devletleri elli zafer kazandıkları halde savaşı kaybetmiş; Rusya'da Çarlık, Almanya'da İmparatorluk yıkılmış; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış; Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş yıllarındaki yüzölçümünü hatırlatacak bir küçülüşe ve bunun doğal sonucu olarak da yıkılışa sürüklenmiştir.

nın imzalanması önlenemedi. Bunu Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi izledi. Bu son kararda, savaştan kaçınılmazlığın yanı sıra Almanlar'ın kesin zafer kazanacağına inanan Enver Paşa'nın etkisi büyüktü. Ona göre, savaş kazanılınca, yıkılacak olan Rus Çarlığı'nın toprakların geniş bir bölümü Osmanlı topraklarına katılacak, böylece Anadolu Türklüğü ile Anayurt (Ortaasya) Türklüğü birleşecekti. Bu hayalci yaklaşım, savaş boyunca yüzbinlerce kişinin, Galiçya'da, Kafkasya'da, İran'da, Hicaz ve Yemen'de, Filistin'de Süveyş boylarında çarpışmalarına, büyük çoğunluğunun da ölmesine neden oldu.

I. Dünya Savaşı

26 Nisan 1915'te padişah adına başkomutan vekili sanını ve yetkisini alan Enver Paşa o yılın Eylül'ünde ferik (korgeneral) 1917'de de birinci ferik (orgeneral) oldu. 4 Temmuz 1918'de tahta çıkan VI. Mehmet (Vahideddin), Enver Paşa'yı ve İttihatçılar'ı sevmiyordu. Bu yüzden, başkomutan vekilliği sanını "Başkomutanlık Kurmay Başkanlığı" olarak değiştirdi. Öte yandan, 1917'de Rus Çarlığı'nın yıkılması ile bir kez daha umutlanan Enver Paşa'nın Kafkas cephesinde başlattığı sonuncu savaş da başarılı olmadığı gibi Filistin, Suriye, Irak ve Trakya'da da çözülmeler birbirini izledi. Talat Paşa Kabinesi çekildi. Bu, İttihat ve Terakki iktidarının çöküşü, Enver Paşa'nın da yıkılışı oldu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 8-9 Kasım 1918 gecesi İttihat ve Terakki önderleri bir Alman denizaltısıyla yurttan kaçtılar. Enver Paşa, önce Odessa'ya, oradan da Berlin'e geçti. İstanbul'dan ayrılışından sonra Divan-ı Harb kararı ile rütbeleri alındı, kalebentliğe ve "medeni haklardan mahrumiyete mahkûm" edildi.

Berlin'de Talat Paşa ile birlikte partinin toparlanması, Kafkasya'da yeni bir direniş cephesi açılması, Ankara'daki Ulusal Kurtuluş hareketi ile birleşilmesi gibi konularda yoğun çaba gösteren Enver Paşa 1920 yılı sonbaharında Kafkasya'ya geçti. Eylül ayında Baku'da toplanan Şark Milletleri Kurultayı'na katıldı. Bolşevik yöneticilerden ilgi ve yakınlık gördü. Mustafa Kemal'e yeniden başvurarak Kurtuluş Savaşı'na katılmak istediyse de bu isteği geri çevrildi. Aslında, Mustafa Kemal ile görüş ayrılığı, Selanik'teki kadrolaşma günlerinden başlıyordu. Enver Paşa, daha büyük daha geniş bir imparatorluk amacı güderken, Mustafa Kemal, ulusal sınırlar içinde bağımsızlık amacını güdüyordu. Moskova'da dokuz ay kalan Enver Paşa, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine Berlin'e gitti ve İttihatçılar'ı kendi çevresinde toplamaya çalıştı. Berlin'de "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" Kongresi'ni topladı. Buradan "emperyalizmle mücadele kararı"nı çıkarttı. Önce Türkiye Halk Şuraları Fırkası adlı partisine destek olan yeni Sovyet yöneticileri Enver Paşa'nın bağımsız bir Türkistan kurma çabaları nedeniyle yardımı kestiler. Batum'da ikinci bir İslam konferansının toplanmasına önayak olan Enver Paşa Türkistan'a geçti. Aşkabad'da halk tarafından "Turan'ın ve İslam'ın Kurtarıcısı" olarak karşılandı. Eski arkadaşı, Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca (Kocaoğlu) ve tüm bölge beyleri çevresinde toplandı. Bir ara Basmacı denen yerel milislerce tutuklandıysa da hemen ardından onları örgütleyerek yeni bir güç oluşturmayı başardı, Buhara ve Fergana'da bağımsızlık savaşı açtı. Bu bölgesel kıpırdanışın Afganistan ve Hindistan sömürgelerine sıçramasından çekinen İngilizler, Afganlar'ı karşı safta örgütlendirdi. Fakat Enver Paşa'nın Basmacı çeteleri, bu güçleri ve Sovyet birliklerini yenerek Buhara yöresinin denetimini ele geçirdi. Enver Paşa, 1922 yılı başında Moskova'ya bir nota göndererek hükümetinin tanınmasını istedi. Bunun üzerine bölgedeki Kızılordu birlikleri Baysunhisar-Düşenbe-Feyzâbad ve Serâbad-Kupkan-Belcivan yönlerinde bir harekâta başladı. Enver Paşa'nın çete ordusu yer yer dağıtılarak Horasan, Buhara, Türkistan işgal edildi.

Türkiye Halk Şuraları Fırkası

4 Ağustos 1922 günü kuşatılan Enver Paşa, Belcivan yakınındaki karargâhından küçük bir birlikte keşfe çıktı. Ancak açılan mitralyöz ateşi ile öldü. Çöğen tepesi eteğine gömülerek özel bir türbe yapıldı.

• KAYNAKLAR: Ş.S.Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, 3 cilt, 1970-1972; C.Bayar, *Ben de Yazdım*, I.cilt, 1966; A.F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 1982, F.Gücüyener, *Enver Paşa*, 1951; F.Kandemir, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, 1955; K.Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat-Terakki Erkânı*, 1967; A.B.Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, 1948; C.Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, 1955.

• BAKINIZ: AHMED MUHTAR PAŞA, AHMED NİYAZİ, CEMAL PAŞA, MEHMED V, MEHMED VI, SAİD HALİM PAŞA, SANDERS, TALAT PAŞA, WILHELM II.

ENZENSBERGER, Hans Magnus

(1929)

Alman (FAC), şair ve eleştirmen. II.Dünya Savaşı sonrası Alman toplumunu hicveden şiirleriyle tanınmıştır.

11 Kasım 1929'da Bavyera'da, Kaufbeuren'de doğdu. Gençlik yıllarında yaşadığı Nürnberg'de Nasyonal Sosyalist Partisi'nin çeşitli etkinliklerine katıldı. Savaştan sonra çevirmenlik ve karaborsacılık yaparak yaşadı. Lise bitirme sınavını 1949'da Nordlingen'de verdikten sonra Erlangen, Freiburg, Hamburg ve Paris'te okudu. Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat, dil ve felsefe öğrenimi gördü. 1955'te Clemens Brentano üzerine hazırladığı teziyle edebiyat doktoru unvanını aldı. Öğrenimini tamamlayınca Stuttgart'ta Güney Almanya Radyosu'nda program yayımcısı ve Ulm Yüksek Tasarım Okulu'nda konuk doçent olarak çalıştı. 1957'de ABD ve Meksika'ya gitti. Dönüşünde Norveç'e yerleşen Enzensberger, Suhrkamp Yayınevi'nde danışman-okur olarak çalışmaya başladı. 1963'te Sovyetler Birliği'ne, 1965'te Güney Amerika'ya gitti. Aynı yıl Batı Berlin'e taşındı, burada *Kursbuch* adlı dergiyi çıkardı. Yeniden ABD'ye ve Uzakdoğu'daki birçok ülkeye gitti. Ziyaret ettiği ülkelerde daha çok güncel, siyasal sorunlarla ilgili konuşmalar yaptı. 1962 yılında Alman Eleştirmenler Derneği Ödülü'nü, bir yıl sonra da Georg-

Büchner Ödülü'nü kazandı.

Enzensberger ilkini 1957'de yayımladığı şiir kitaplarıyla II. Dünya Savaşı sonrası Alman edebiyatının "öfkeli gençler"inden birisi olarak belirdi. 1920'lerin politik şairlerini, bu arada Brecht ve Kästner'i anımsatan bir biçimde yazdığı şiirler, çağının egemen toplumsal ve siyasal düşüncelerine, tutumlarına bir saldırı niteliğindedir. Şaire göre uygarlık Almanya'yı insanlıktan uzaklaştırmış, yozlaştırmıştır. Savaş sonrasının ünlü "Alman ekonomik mucizesi" Enzensberger'in yergisinin başlıca konusunu oluşturur. İlk yapıtı *Verteidigung der Wölfe* ("Kurtların Savunması") şairin yaşadığı toplum düzeninden hoşnutsuzluğunu ve gerçek anlamda bir çıkış yolu bulabilmekteki umutsuzluğunu dile getirir. Bu durumdan kaçış ancak köylülerin, yoksulların, saf çocukların dünyasına girmekle mümkün olabilmektedir. 1960'ta yayımladığı ikinci kitabı *Landessprache*'de ("Taşra Dili") şairin öfkesi toplumu oluşturan insanlara, daha önemlisi varolan durumu görüp eleştirmeyen insanlara yönelmiştir. Bu şiirlerde doğa "insanlardan daha insancıl" olarak betimlenir.

Enzensberger şiirlerinde yergiye uygun bir dil geliştirmiştir. Sözcükleri alışılmış işlevlerinden saptırarak kullanma, dinsel metinlerden, siyasal konuşmalardan alıntılar, günlük olaylardan kaynaklanan çarpıcı çağrışımlar şiirlerinin biçimsel özelliklerini oluşturur.

William Carlos Williams ve Pablo Neruda'nın şiirlerini Almanca'ya çeviren Enzensberger, daha çok yazar-siyaset ilişkilerini incelediği denemelerini de kitaplaştırmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Verteidigung der Wölfe*, 1957, ("Kurtların Savunması"); *Landessprache*, 1960, ("Taşra Dili"); *Museum der modernen Poesie*, 1960, ("Modern Şiir Müzesi"); *Blindenschrift*, 1964, ("Körler Alfabesi"). Deneme: *Einzelheiten*, 1962, ("Ayrıntılar"); *Politik und Verbrechen*, 1963, ("Politika ve Suç").

EÖTVÖS, Loránd
(1848-1919)

Macar fizik bilgini. Kütle çekim alanına ve yerçekimi ivmesine ilişkin çok duyarlı ölçümleriyle kuramsal fiziğe ve jeofizik uygulamalarına değerli veriler sağlamıştır.

Baron von Loránd (ya da Roland) Eötvös, 27 Temmuz 1848'de Budapeşte'de doğdu, 8 Nisan 1919'da aynı kentte öldü. Macaristan'ın yazın ve siyaset yaşamının önde gelen adlarından Baron József von Eötvös'ün (1813-1871) oğludur. 1867'de Budapeşte Üniversitesi'ndeki hukuk öğrenimini yarım bırakıp Heidelberg ve Königsberg üniversitelerinde Kirchhoff, Helmholtz, Bunsen, Neumann gibi değerli öğretmenlerden fizik, matematik ve kimya okudu. 1870'te Heidelberg Üniversitesi'nde fizik doktorasını tamamlayıp Macaristan'a döndü ve ertesi yıl Budapeşte Üniversitesi'nde doçent, bir yıl sonra da kuramsal fizik profesörü oldu. 1878'de, ölünceye değin sürdüreceği deneysel fizik kürsüsü başkanlığını üstlenen Eötvös, 1883'te Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi ve 1889'dan 1905'e değin bu kuruluşun başkanlığını yürüttü. Fransız eğitim sistemini inceleyerek ülkesinde yükseköğretimin yeniden düzenlenmesinde önemli rol oynadığı için 1894'te eğitim ve din işleri bakanlığına atandıysa da, araştırmalarına ve derslerine zaman ayırabilmek için 1895'te bu görevden ayrıldı.

Daha öğrencilik yıllarında, özellikle Neumann'ın öğrencisi olduğu Konigsberg Üniversitesi'nde kılcallık olayını inceleyen ve yüzey gerilimini ölçmek için basit bir yöntem geliştiren Eötvös, bu araştırmanın sonuçlarını 1876'dan sonra yayımladı. Yüzey gerilimi ile sıcaklık arasındaki bağıntıyı veren ve sıvı moleküllerinin yüzey enerjisine ilişkin sıcaklık katsayısının sıvının niteliğine bağlı olmadığını açıklayan bu çalışma "Eötvös yasası" adıyla bilinir.

Eötvös'ün fizik bilimlerine en büyük katkısı, 1886'dan sonraki tüm araştırmalarına konu olan kütle çekim kuvvetlerinin ölçümüdür. Çekim alanı ile manyetik alanın yön ve şiddet değişimlerini belirlemek üzere yaptığı bu ölçümlerde, daha önce Coulomb ve Cavendish'ın de kullandığı burulma terazisinden yararlanan Eötvös, bütün cisimlerin birim kütlesi başına düşen yerçekim kuvvetinin eşit olduğunu saptadı. Yatay durumda asılı bir çubuğun iki ucuna yerleştirilmiş kütlelerin burulma ekseni çevresinde yatay olarak yer değiştirmeleri ilkesine dayanan Cavendish terazisine düşey yer değiştirme olanağı da ekleyen Eötvös'ün bu araçla yaptığı ölçümlerin duyarlılığına uzun yıllar ulaşılamadı.

Eötvös'ün ölçümleri, yerçekim ivmesinin cisimlerin yapısına değil yalnızca kütlesine bağlı olduğuna, bu nedenle tüm cisimlerin boşlukta aynı hızla düştüğüne ilişkin eski bilgileri doğrularken, kuramsal ve uygulamalı fizikte yeni gelişmelerin de öncüsü oldu. 1889'da yaptığı ölçümler, yerçekimi kütlesi ile eylemsizlik kütlesi arasında milyarda (10^9) 5 düzeyinde bir fark olduğunu göstermişti. İki kütlenin eşdeğer olduğunu kanıtlayan bu sonuç, Einstein'ın genel görelilik kuramının önemli kanıtlarından biridir. Çağdaş teknik olanaklarla ancak 1971'de 10^{12}'de 1 düzeyinde sonuç alınabilmesi, Eötvös'ün burulma terazisiyle yaptığı ölçümlerin duyarlılığını belgeler.

Ayrıca yeraltındaki yapı değişikliklerinin belirlenmesinde kullanılan Eötvös terazisi uzun yıllar jeolojik ve sismik araştırmaların önemli araçlarından biri olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Roland Eötvös gesammelte Arbeiten*, (ö.s.), P.Selényi (der.), 1953, ("Roland Eötvös'ün Toplu Yapıtları").

- BAKINIZ: CAVENDISH, COULOMB, EINSTEIN GALILEI, MICHELSON, I.NEWTON.

EPAMİNONDAS
(İÖ 410-İÖ 362)

Thebaili komutan ve devlet adamı. Yaptığı savaşlarla Isparta'nın askeri üstünlüğüne son vermiştir.

Thebai'de doğdu, Mantineia'da öldü. Soylu bir ailenin oğlu olan Epaminondas iyi bir eğitim gördü. Pythagorasçı Lysis'in öğrencisi oldu ve hatip olarak ün kazandı. Askeri seferlere katıldı. Halk Partisi önderlerinden Pelopidas ile arkadaş oldu ve İÖ 385'te yapılan bir savaşta onun hayatını kurtardı.

Ispartalılar, İÖ 382'de bazı Thebaililer'le işbirliği içinde bir hükümet darbesi gerçekleştirerek Thebai'nin yönetimini denetimleri altına aldılar. Yeni azınlık yönetimi kentin yakınındaki Isparta garnizonu tarafından desteklenmekteydi. Pelopidas'ın da içinde bulunduğu önceki yöneticiler sürgüne gönderildiler. Pelopidas İÖ 379'da Atina'dan gizlice dönerek yönetimi devirdi ve Isparta garnizonunu teslim olmaya zorladı. Epaminondas, bu olaylar sırasında Pelopidas'a yardımcı oldu.

Daha sonraki sekiz yıl boyunca Epaminondas siyasi yaşama fazla karışmadı. Bu süre içinde Thebai yönetimi Atina ile ittifak yaparak Isparta'ya karşı başarılı bir şekilde mücadele etti. Thebai'nin önderliği altında Boiotya (Boeatia) devletleri bir federasyon oluşturdu. Epaminondas, İÖ 371'de Isparta ile savaşın sona ermesi için yapılan barış görüşmelerine Thebai delegesi olarak katıldı. Görüşmelerde Isparta'dan yeni kurulan federasyonu tanımasını istedi. Ancak Isparta bunu reddetti ve her Boiotya kenti ile ayrı barış antlaşması yapılmasını istedi. Epaminondas bunu kabul etmeyince Ispartalılar Boiotya'ya karşı saldırıya geçtiler. İÖ 371'de Levktra'da (Leuctra) yapılan savaşta Epaminondas düşmanla karşılıklı saflar biçiminde değil ezici bir güçle saldırma ilkesine dayalı yeni bir taktik uygulayarak Ispartalılar'ı yenilgiye uğrattı. Savaştan sonra Orta Yunanistan'daki birçok devlet Thebai ile ittifak kurdu. Böylece Boiotya federasyonu güvence altına alındı.

Epaminondas, İÖ 370-369 kışında Peloponnesos'a karşı yeniden saldırıya geçti. Mesene'yi (Messenia) Isparta'nın boyunduruğundan kurtardı ve yeni bir Messenia devleti kurdu. Arkadya'nın (Arcadia) Isparta birliğinden ayrılmasını teşvik etti ve Arkadya birliğinin başkenti olarak Megelopolis'i kurdu. Yeni oluşturulan bu devletler Isparta'yı frenleyecek, onun Peloponnesos dışında ciddi bir askeri güç haline gelmesini önleyecekti.

Epaminondas, Thebai'ye döndüğünde *arhon* (yönetici) olarak süresi sona erdiği halde yurt dışında görevini sürdürmüş olması nedeniyle mahkemeye verildiyse de beraat etti. Ancak yeniden *arhon* seçilmedi. İÖ 367'de Pelopidas'ı kurtarmak için Tesalya'ya yapılan sefere er olarak katıldı. Ancak savaşın kötüye gitmesi üzerine komutanlığa getirildi ve savaşı kazandı. Bunun üzerine yeniden *arhon* seçildi. Epaminondas, İÖ 366'da Peloponnesos'u üçüncü defa işgal ederek buradaki bazı devletlerden Thebai'ye bağlılık güvencesi aldı. Bu sırada Atina, Isparta'yı desteklemeye başlamış ve Thebai'ye savaş açmıştı. Epaminondas, İÖ 364-363'te Atina'nın deniz üstünlüğüne meydan okumak amacıyla büyük bir filoyla Bizantion (İstanbul) üzerine sefere çıktı. Sefer sonucu Thebai ile Rodos, Khios (Sakız) ve Bizantion arasında antlaşmalar imzaladı. Epaminondas İÖ 362'de yeniden Peloponnesos'a saldırdı. Mantineia'da Atina ve Isparta güçlerine karşı giriştiği savaşı kazandı. Ancak savaşta aldığı ağır yaralar sonucu öldü. Ölümünden sonra Thebai eski gücünü yitirdi.

EPİKHARMOS
(İÖ 550-İÖ 460)

Anadolulu bilge ve ozan. Şiirlerinde doğa, ahlak ve tıp sorunlarını işlemiştir.

Kos (İstanköy) Adası'nda doğdu, Siraküza'da öldü. Helothathales adlı bir Anadolu yerlisinin oğludur. Küçük yaşta babasıyla geziye çıkıp Anadolu kıyılarını dolaşmıştır. Sonra bu gezilerini kendi başına sürdürmüş, Megara ve Sicilya'ya gitmiş, Siraküza'da yerleşmiştir. Ölümünden sonra Siraküzalılar, onun geldiğini yansıtan dizeleri de taşıyan bir anıt diktirmiştir.

Epikharmos'un felsefeye duyduğu ilgi Pythagoras'ın konuşmalarını dinlemekle başlamıştır. Felsefe yanında hekimlik ve ahlak sorunlarıyla da ilgilenen bilge, Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, bütün düşüncelerini şiir ve düzyazı karışımı bir türle ortaya koymuştur. Epikharmos'un, ilgilendiği konular üzerine birçok kitap yazdığı söylenirse de, bunlardan ancak birkaç bölüm kalmıştır. Onunla ilgili bilgilerin bir bölümü Platon'un yapıtlarındaki alıntılardan edinilmiştir. O.Lorenz, *Leben und Schriften Koers Epikarm* ("Koslu Epikharmos'un Yaşamı ve Yazıları") adlı yapıtında Epikharmos'tan kalan ufak yazılara dayanarak, felsefe, ahlak ve hekimlikle ilgili düşüncelerini sergilemiştir. Epikharmos'un yerici, alaya alıcı bir dille kırkın üstünde oyun yazdığı, İlk Çağ'da bu oyunlarıyla ün sağladığı ileri sürülür.

Epikharmos'a göre bütün diri varlıklarda, yaşamlarını koruma ve sürdürme konusunda, doğadan kaynaklanan belli bir bilgi vardır. Hayvanların yavrularını yetiştirmesi, beslemesi, koruması onlarda birtakım bilgilerin bulunduğunu gösterir. Doğa, bütün diri varlıklara kendi türlerine göre, belli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler insanda daha ileri bir aşamada olabilir, ancak doğanın dışında bir kaynaktan gelemez. Bütün bilgilerin kaynağı olan doğa en büyük bilgedir.

Ahlakla ilgili görüşlerinde de doğaya uyulması gereğini savunan Epikharmos, doğanın en güvenilir yol gösterici olduğu kanısındadır. Ona göre, doğa iyidir, güzeldir, doğrudur. Bu nedenle kişinin doğayı örnek alması gerekir. Nitekim sağlık konusunda da başlıca kaynak doğadır. Sağlığı koruyacak bütün gereçler doğada vardır. Sağlığın bozulması doğaya aykırı davranma yüzündendir. Epikharmos'un ahlak-

la ilgili görüşlerinin Platon'u etkilediği, Platon'un idea kuramında ondan yararlandığı ileri sürülür.

•KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967, (Almanca baskısı); O.Lorenz, *Leben und Schriften Koers Epikarm*, 1894.

•BAKINIZ: PLATON, PYTHAGORAS.

EPİKMAN, Refik Fazıl
(1902-1974)

Türk, ressam. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, 17 Mayıs 1974'te Ankara'da öldü. Babası Galatasaray Lisesi'nin ilk mezunlarından Mustafa Fazıl Bey'dir. Refik Fazıl'a resmi tanıtıp sevdiren annesi Nadire Hanım olmuştur. Davut Paşa İdadisi'nde okuduktan sonra 1918'de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi ve Çallı İbrahim Atölyesi'nde öğrenim gördü. 1925'te Sanayi-i Nefise'yi birincilikle bitirdi. Avrupa yarışmasını da birincilikle kazanarak Paris'e resim öğrenimine gönderildi. Paris'te üç yıl kaldı ve Académie Julian'de Paul-Albert Laurens'in atölyesinde çalıştı. 1928'de Fransa'dan dönünce Akademi'de asistan olarak görevlendirildi. 1929'da Avrupa'dan birlikte döndüğü Ali Avni Çelebi, Şeref Akdik, Zeki Kocamemi, Muhittin Sebati, Cevat Dereli ve Mahmut Cûda ile birlikte Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği adını verdikleri bir birlik kurdu. Askerlik görevinin bitiminde, Akademi'ye geri dönme girişimi geri çevrildi. Bunun üzerine Ankara'ya gitti ve 1933'te Atatürk Lisesi'ne öğretmen olarak girdi. 1939'da Gazi Eğitim Enstitüsü atölye hocalığına atandı. 1966'da emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. Öğretmenliğin yanı sıra Halkevleri Güzel Sanatlar Kolu başkanlığı da yaptı.

1974'e değin her yıl Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katıldı. Bu sergilerde ikincilik ve üçüncülük ödülleri kazandı. 1974'te açılan Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde de onur ödülünü aldı.

Epikman, öğrencilik döneminde Çallı'ya özgü renklerle, doğa ve modele dayanan coşkulu resimler yapmıştır. Paris dönüşü doğaya kübist ve yapımcı (konstrüktif) bir anlayışla yaklaşmıştır. Resimlerinde desen ve biçim tasası ağır basar. 1960'dan başlayarak yaptığı soyut resimlerinde renk öğesine daha çok yer vermiştir. Gene de bu resimlerinde bir çeşit desen kurgusunun egemen olduğu görülür. Renk ve biçimlerin psikolojik etkilerine dayanan anlatımından dolayı onun bu resimleri soyut dışavurumcu (abstre ekspresyonist) olarak adlandırılabilir.

Epikman resim sanatıyla ilgili kitaplar ve çeşitli sanat dergilerine araştırma ve inceleme yazıları da yazmıştır.

•YAPITLAR (başlıca): *Peysaj - Marmara Adası*, 1931; *O Gün*, 1937, TBMM Müzesi; *Sivas Kongresi'nin Toplandığı Salon*, 1937; *Mustafa Kemal Paşa Meclis Binası Önünde Halka Hitab Ederken*, 1937, TBMM Müzesi; *Kale Yolu (Hatay)*, 1939, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü; *Bursa'dan Peysaj*, 1940; *Vision-Görünü*, 1960; *Düzenleme*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Fantezi Görüntü*, Cumhurbaşkanlığı Köşkü; *Bağ Bozumu (Malatya)*, T.İş Bankası Koleksiyonu; *Samanpazarı*, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü; *Oturan Kadın*, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü; *Kompozisyon*, Milli Kütüphane; *Ağaçlar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kabare*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Orman*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Caz*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Antik Soyutlama*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Epiktetos

EPİKTETOS
(50 - 138)

Anadolu kökenli Yunanlı bilge. Yeni Stoa öğretisini geliştirerek yaşamla bağlantılı bir ahlak anlayışı geliştirmiştir.

Anadolu'nun Frigya bölgesinde, Hierapolis'te (Pamukkale) doğdu, Epiros'ta Nikopolis'te öldü. Roma İmparatoru Neron'un özgürlüğe kavuşmuş kölelerinden Epaphroditos'un satın alıp Roma'ya götürdüğü bir köleydi. Gerçek adı bilinmiyor, takma adı olan "epiktetos" sözcüğü ise köle anlamına gelir. Epiktetos'un gençliği, çok katı yürekli, acı çektirmeyi seven efendisinin yanında, sıkıntılar içinde geçti. O dönem Roma'sında kimi efendilerin kölelerine uygulamayı alışkanlık edindikleri acı çektirme özel bir araçla uygulanırdı. Epiktetos'un kollarını, ayaklarını çekilip döndürülünce yanlara doğru açılan acı çektirme aracına bağlayan efendisinin bu davranışı karşısında Epiktetos "ayağımı kıracaksın" demiş, efendisi aldırmamış, aracı daha hızla çevirince ayağı kırılmış. Bunun üzerine Epiktetos, "işte kırdın" demekle yetinmiş. Bu olay Epiktetos'un yaşamını anlatan birçok kaynakta geçer.

Epiktetos, kölelikten kurtulup, özgürlüğe kavuşunca felsefeyle ilgilenmeye başladı. Önce Stoacı Musonius Rufus'un öğrencisi oldu, sonra eski Anadolu, Yunan ve Roma bilgelerinin, o dönemde bilinen yazılarını okudu. Eski Stoa ile Orta Stoa öğretilerinden kaynaklanan Yeni Stoa görüşünü ortaya atan Seneca'nın düşüncelerini benimsedi. Roma İmparatoru Domitianus'un bütün bilgeleri Roma'dan kovması üzerine 94'te Epiros bölgesinde Nikopolis iline göçtü, çalışmalarını orada sürdürdü.

Mutluluk ve Davranış

Bütün yaşamı yoksulluk, geçim sıkıntıları içinde geçen Epiktetos yazılı yapıt bırakmadı. Felsefeyle ilgili düşüncelerini öğrencisi Flavius Arianus onun adına düzenlediği *Egkheiridion kai Diatribai* (Düşünceler ve Sohbetler) adlı kitapta toplamıştır.

Ahlak ve Yaşam

Epiktetos, düşünme yöntemi olarak, Seneca'nın geliştirdiği Yeni Stoa görüşünü benimsemiş, ancak felsefesinin odağını yaşama dayalı uygulamalı bir ahlak anlayışı oluşturmuştur. Ona göre ahlak bir yaşama kuralıdır ve toplum içinde geçen davranışların temel ilkelerini içerir. Ahlakın başlıca kuralı toplumun geçici etkilerinden, duygusal eğilimlerinden uzak kalarak derin düşünceye dalma, gerçeğin özü olan bilgiyi edinmedir. Bunu başarmanın tek yolu da acıya, üzüntüye katlanma ve çevreden kopmadır *(anekhon kai apekhon)*. Yaşama düzen vermeyen bir bilginin, kişiyi yetkinleştirmeyen bir ahlak yönteminin değeri yoktur. Bilgi kendi kendini anlama, ahlak ise duygusal etkilerden sıyrılarak özgür istencin ışığı altında yaşamayı sağlayan ilkeleri uygulamadır.

Epiktetos'a göre mutluluk bütün duygusal eğilimlerden uzak kalmak, kendini bir istenç varlığı olarak, gerçeği düşünmeye vermekle sağlanır. İnsanın çevresinde bulunan bütün varlıklar geçicidir, kalıcı olan yalnız Tanrı'dır. İnsanı üzen, ona acı çektiren çevresinde geçen olaylar, nesneler ve doğa değildir, onlarla ilgili düşünceleridir. Bu nedenle ölüm de bir yıkım sayılamaz, gerçek yıkım insanın ölüm konusundaki görüşlerindedir. Kişi duygularının etkisinde kalarak elinde olmayan bir nesneyi elde etmeye çalışırsa mutsuz olur. Mutluluğu engelleyen de istencin güçsüz ve yetersiz oluşudur. Olgunluk, yetkinlik, olduğu gibi görünmek, bütün düzmece girişimlerden sakınmak ve bilgiç geçinmemektir. Bu gibi davranışlar mutsuzluğa yol açmakla kalmaz, istencin yetersiz olduğunu gösterir. Ölüm karşısında üzüntüye kapılmak, çok özlenen bir nesneyi elde edince sevinmek istencin gücüyle bağdaşmaz, kişiyi kötümserliğe sürükler.

Epiktetos için ölüm doğal bir olaydır, bilge kişi

Acıya Katlanma

Felsefe tarihinde insanı konu edinen akımlar değişik görüşler ileri sürmüş, insanı kendi bütünlüğü içinde değil de, belli bir yanıyla ele almıştır. İnsanı bir eylem varlığı, toplum varlığı, us varlığı, bilgi varlığı gibi kavramlarla niteleyen bu görüşlerin üzerinde anlaşmaya vardıkları belli bir tanım yoktur. Her tanım, felsefe dizgesinin yöntemine, bakış açısına göre ayrı bir içerik taşımaktadır. İnsanı bir istenç varlığı olarak niteleyen Eski Stoa, Orta Stoa ve Yeni Stoa çığırlarının istenç kavramı konusunda anlaşmış gibi görünmelerine karşın, getirdikleri tanımlar değişiktir. Sokrates'ten* kaynaklanan ve insanı anlamanın önemini vurgulayan felsefe çığırlarının üzerinde durdukları başlıca konu da insanın mutluluğudur. Epikuros'un*, Anthistenes* ve Aristippos* öğretilerine karşı, yeni bir yorumla biçimlendirdiği mutluluk sorununu Epiktetos başka bir düşünce yöntemiyle çözmeye çalışmıştır. İnsanı bir istenç varlığı olarak gören Epiktetos için mutluluk bilgece olgunlukla, bütün eylemleri istencin denetimi altına almakla sağlanır.

İstencin denetimi, insan davranışlarını belli yönde yoğunlaştırmak, özellikle duygusal eylemleri sınırlandırmak içindir. Epiktetos'un ileri sürdüğü istenç denetiminde temel sorun acıya katlanmadır. Bu acı tinsel olduğu gibi gövdesel de olabilir. Kişinin yapacağı tek iş istencini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırarak duyguların etkisinden kurtulmak ve kendini "duygulanmaz" duruma getirmektir. Bu görüş, daha sonra, Roma felsefesinin temelini oluşturmuştur. Hıristiyan düşüncesini, özellikle Kilise Babaları'nın geliştirdikleri din anlayışını derinden etkileyen istenç kuramı tin özgürlüğünün odağı sayılmıştır.

Hıristiyanlık anlayışına göre bu evren geçicidir, kalıcı olan tanrısal evrendir. Bu nedenle, kişi bu evrende ne denli acı çeker, acıya katlanır, duygularının, tutkularının etkisinden sıyrılırsa o oranda olgunlaşır. Bu inanç, toplumdan çekilmeye, gövde gereksinmeleri karşısında duygusuz kalmaya yönelik bir öz eğitimini (nefs terbiyesini) geliştirdi.

İslam ülkelerinde de, tanrısal evrende mutlu ve ölümsüz bir yaşam sürmenin gövde ve tin gereksinmelerini ortadan kaldırmaya bağlı olduğu kanısı yayıldı. Toplumdan uzaklaşma, içe kapanış ve Tanrı'dan başka bir nesne düşünmeme eğilimi ağırlık kazandı. Kimi İslam tarikatlarında "Tanrı'ya ulaşmanın tek yolu acıya katlanmadır" biçiminde bir ilke benimsendi. Rufai tarikatında dervişlerin kızgın demir yalaması, gövdenin en duyarlı yerlerine şiş batırma, cam yeme, kılıç yutma gibi eylemler İlk Çağ felsefesinden kaynaklanır. Şiirlerde, Hasan ile Hüseyin'in ölüm yıldönümleri nedeniyle düzenlenen törenlerde çivili topuzlarla dövünme, ağır acılara katlanma kökeni İlk Çağ'a giden bir olaydır. Bu tür olayların, gerçekte, çoktanrıcı dinlerden kaynaklandığı açıktır, ancak İlk Çağ düşüncesi bunu bir felsefe sorunu olarak biçimlendirmiş, geliştirmiştir.

bu olay karşısında sarsılmaz, yaşadığının gerçek olduğunu bildiği gibi ölümün de gerçekliğini anlar. Bir olay ne denli korkunç, üzücü ya da sevindirici olursa olsun, onun karşısında, yapılması gereken ölçülü davranmaktır, "ölçüyü kaçıran için ölçü yoktur artık". Bilge kişi ölçülüdür, özgür istencin dışında bir yönetici güç tanımaz. Ancak bilgenin bilgeliği de davranışlarıyla anlaşılır. Bu nedenle, bilgelik konusunda yetkinliğe, olgunluğa ulaşmak isteyen bir kimsenin uyması gereken koşullar vardır. Bu koşullar da kimseyi kötülememek, kimseyi övmemek, kimseden yakınmamak, kimseyi suçlamamak, kendi kendini beğenip büyüklenmemek, başarısızlığından dolayı yalnız kendi kendini suçlu görmek, kendini övdürmek için iş yapmamak, alçakgönüllü olmaktır.

İnsan konusunda, Epiktetos'un ileri sürdüğü düşünce iki ayrı tözden kurulu bir varlık anlayışına dayanır. Ona göre insan biri tin, öteki gövde olmak üzere iki değişik tözden kurulu bir bütündür. Tin, kişinin tanrılarla özdeş varlığıdır. Bu nedenle gövdeden ayrıdır. Gövde ise öteki dirilerle ortak bir tözdendir. Çünkü "biz birbirinden çok ayrı iki doğadan kurulmuşuz. Hayvanlarla ortak olduğumuz bir gövde ve tanrılarla ortaklaşa taşıdığımız bir tin vardır".

Tanrısal bir nitelik taşıyan tinin büyüklüğü enginliğiyle değil, yetinmelerdeki kesinlik ve gerçekle ölçülebilir. Ancak yetinmelerin (kanaatların) ölçüsü ve kuralı da davranışlardır. İnsan bir us varlığıdır, us ise tanrısal bir tözdür. Bu tanrısal tözü taşıyan insan, gövdesi nedeniyle, ölümlü bir hayvandır, ancak onu hayvandan ayıran da usudur.

Epiktetos'a göre evren kendiliğinden olan bir varlık değildir, onu yaratan ve düzenleyen tanrısal bir erktir. Bu nedenle, evrende egemen olan da tanrısal istençtir. Kişide tikel, Tanrı'da ise tümel istenç vardır. Tanrı özünü oluşturan bilim, anlak, düzen ve ustur. Kendi yapısı gereği iyi ve kötü diye bir nesne yoktur, iyi de kötü de kişisel istence bağlıdır.

Özgürlük sorununu usla bağlantılı gören Epiktetos, onu bir yönelme olarak tanımlar. Ona göre özgürlük, bütün tutkulardan, geçici eğilimlerden sıyrılarak, tanrısal olana istençle yönelmedir. Bu yönelmede özgürlüğün kılavuzu us, uygulayıcısı da istençtir. Özgürlükle ya da başka bir sorunun çözümüyle ilgili yanılmaların kaynağı önyargılardır. Yanılmadan kurtulmanın ölçüsü duygusal olandan uzak kalarak us ve istence uyma, doğrunun ölçüsü ise soyun özelliklerini türe uygulamaktır.

Epiktetos'un düşünceleri, özellikle Tanrı ve evrenin yaratılışı, tin-gövde bağlantısıyla ilgili olanlar, daha sonraki dönemlerde Hıristiyan düşüncesini etkilemiş, kimi tanrıbilimcilere esin kaynağı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Egkheiridion kai Diatribai*, (Düşünceler ve Sohbetler, 1962).

• KAYNAKLAR: J.Bonforte, *The Philosophy of Epiktet*, 1955; A.Bonhoeffer, *Epiktet und die Stoa*, 1968; A.Bonhoeffer, *Die Ethik des Stoikers Epiktet*, 1968; T.Collardeau, *Etudes sur l'Epictète*, 1903; W.Wieland, *Geschichte der Philosophie Antike*, 1982.

Epikuros

Ölüm, Bilge ve Ölçü

EPİKUROS
(İÖ 342 - İÖ 271)

Anadolu kökenli Yunanlı filozof. Felsefenin birey mutluluğunu sağlayacak bir ahlak öğretisi olduğu görüşünü savunmuştur.

Samos (Sisam) adasında doğdu, Atina'da öldü. Yoksul bir kimse olan babası Neokles, sonradan yerleştiği Atina'da öğretmendi. Epikuros, bir süre Sisam adasında Platoncu bilgelerden öğrenim gördü. Ailesinin Sisam'dan sürülmesi üzerine Kolophon'a (Değirmendere) yerleşti, sonra Teos'da (Sığacık) Demokritosçu filozoflardan Nausiphanes'in öğrencisi oldu ve ondan Demokritos'un düşüncelerini, özellikle atom kuramını, kuşkucu Pyrrhon'un görüşlerini öğrendi. Bir süre Mytilene (Midilli) ve Lampsakos'ta (Lapseki) felsefe okuttu. 306'da Atina'ya yerleşti, orada kendisine büyük ün sağlayan ve birçok öğrencinin çevresinde toplanmasına yol açan okulunu kurdu. Bu okulun, çitle çevrili bir bahçenin içinde kurulması nedeniyle, adına *kepos* (bahçe) denmiştir. Bir söylentiye göre, okulun bulunduğu bu bahçenin girişinde; "Yabancı, burada kendini çok iyi sezeceksin. Burada en yüce iyi olan haz vardır." sözleri yazılıymış.

Felsefesinin odağına mutluluğu *(eudaimonia)* yerleştiren Epikuros'a göre insan bir yaşam varlığıdır, evrende belli bir yeri, yaşamının da belli bir ereği vardır. İnsan varlığından yola çıkan felsefe, insanı anlamak ve anlatmak için, üç ana konu üzerinde durur. Bunlardan biri evren *(physeus)*, ikincisi mantık *(kanon)*, üçüncüsü de ahlak *(ethika)* adını alır. Felsefenin üzerinde durması, çözüm araması gereken bütün sorunlar bu üç konuda toplanmıştır. İçerikleri ayrı olmasına karşın, bu üç konunun, ereği birdir, o da insan mutluluğudur. İnsanı anlamak için önce, onun içinde yaşadığı dünyayı, dünyayı kuşatan evreni bilmek, tanımak gerekir.

Epikuros'un düşünce dizgesinde evreni konu edinen öğreti fiziktir. Fizik, evrenin yapısını, biçimi-

ni, kurucu öğelerini, düzenini araştırır, insanla olan bağlantısını ortaya koyar. Fiziğin incelediği evren daha ufak bölümlere ayrılamayan atomlardan kurulu bir bütündür. Onun içerdiği varlıkların türlü türlü olması, atomların değişik biçimliliğinden dolayıdır. Gerçek olan bu atomlarla boşluktur. Bu ikisinin dışında başka bir varlık söz konusu değildir. Atomların, içinde devindikleri boşluk sınırsızdır. Devinme atomların boşlukta yer değiştirmesidir. Ancak bu devinme, bu yer değiştirme belli ve değişmez bir yasa gereği değildir, gelişigüzeldir. Evren, gerçek bütünlüğünü kazanmadan önce, onu oluşturan atomlar yukardan aşağı doğru düzgün bir devinimle düşmekteydi. Bu düşme sırasında birtakım sapmalar oldu. Bu sapmalar sonucu birbirine çarpan atomlar ağırlıklarına ve türlerine göre öbek öbek yığınlaştı. Böylece, evren bütünü içinde yer alan, değişik dünyalar oluştu. İşte, insanların üzerinde yaşadıkları dünya da, bu atomlardan kurulu dünyalardan biridir. Dünyanın dışında ve uzayda bulunan varlıklar da atomlardan kuruludur, ancak her birinin kuruluş düzeni ve yapısı, kurucu öğelerinin biçimleri ayrıdır. Gerek dünya gerekse gök varlıkları tanrısal değildir, Tanrılar onların devinimine karışmazlar.

Evren ve Kurucu öğeler

Epikuros'un anlayışına göre, başta Güneş ve Ay olmak üzere, bütün gök varlıkları ayrı ayrı özellikler taşır. Bütün evrene ışık saçan, aydınlık sağlayan Güneş'tir. Ay, ışığını Güneş'ten aldığı gibi, kendi de özgün bir ışık kaynağı olabilir. Ay birdenbire karanlığa gömüldüğünde ışığının söndüğü düşünülebilir. Öte yandan, Yer'in Ay'la Güneş arasına girerek gölgesini Ay üzerine düşürmesi Ay tutulması denen olayın nedeni olabilir. Epikuros bu konuda kesin bir yargıda bulunmaz, olası bir durumdan yana görünür.

Mantık, Epikuros'a göre doğru düşünmenin, doğru bilgi sağlamanın ilkelerini araştırır, insan bilgisinin genel kurallarını, ölçülerini göstermeye çalışır. Mantığın üzerinde durduğu bu ölçüler ve kurallar üçe ayrılır: algılar, kavramlar ve duygular. Algılar duyularla sağlanan birer veri olarak doğrudur. Kavramlar ise daha önceden kazanılmış algıların yinelenmesinden oluşan tasarımlardır. Duygular da haz *(hedoni)* ve acı *(pathe)* niteliğinde ortaya çıkar. Haz sürüp gitmesi istenen, boyuna kendisine yaklaşılmaya çalışılan bir duygudur. Acı ise istenmeyen, kaçınılan bir duygudur. Hazzın bütün türleri iyidir, acınınkiler kötüdür. Ancak hazzın kalıcı olması gerekir. Bu da yetkin kişide bulunur. Geçici hazlar yetersiz, bilgisiz kimselerin eğilim duydukları duygulardır. Bunlar gövdeyle ilgilidir. Kalıcı hazlar ise bilgeliği, yetkinliği gerektirir. Bu tür hazların gövdeyle ilgisi yoktur. Bilge kişinin yöneldiği haz tinsel dinginliktir *(ataraxia)*. Kişi, bütün geçici eğilimlerden sıyrılır, kaygılardan arınır, çevrenin etkisinden kurtulur, kendini bilgece düşünmeye verirse tinsel dinginliğe ulaşır. Bu aşamaya varan kişide düşünce ile eylem arasında uyum sağlanır, düşünülenle yapılan birbirini bütünler, çelişkiye yer kalmaz. Bu durumu oluşturan bilgiye "sağlam bilgi", onun yönlendirdiği eyleme de "doğru eylem" denir. İşte tinsel dinginliğe varan kişide bulunan da bu sağlam bilgi ve doğru eylemdir. Eylemin doğruluğu duyularla sağlanan verilerin sonucudur. Duyular yanıltıcı değildir. Epikuros, duyuların sağladığı verilerin yanılmaya yol açmadığını,

Tinsel Dinginlik

İlk Çağ felsefesinde insan mutluluğu önemli bir sorundur. Bu soruna aranan değişik çözümlerden biri de tinsel dinginliktir (ataraksia). Epikuros'un geliştirdiği kurama göre mutluluk ancak tinsel dinginlikle sağlanabilir. Bu kuram, daha sonraları geniş yorumlara uğratılmış, özellikle Orta Çağ'da din inançlarıyla birleştirilerek tanrıbilim alanına sokulmuştur. Böylece, bilgece bir kavram olan ataraksia tanrıbilimcilerin elinde kaynağındaki anlamından soyutlanmıştır.

Tanrıbilimde tinsel dinginlik, kişinin çevresinden, tutkulardan, geçici varlıklardan yüz çevirerek kendini Tanrı'ya vermesi, olgunluğa ulaşması anlamında kullanılır. Bunun da iki yöntemi vardır, birine içekapanış, ötekine elden geldiğince azla yetinme denir. İçekapanış derin düşünmeye, azla yetinme de doğal gereksinmeleri, istekleri, en aza indirmeye bağlıdır. Bu iki yöntemi başarıyla uygulayan kimse tinsel bakımdan dengeye ulaşır, bütün olumsuz etkilerden, sarsıcı olaylardan uzak kalır. Tanrı'nın da olgun, yetkin kişiden istediği budur.

Tinsel dinginliği İsa'nın yaşamında gerçekleştirdiğini ileri süren tanrıbilimciler de vardır. Onlara göre İsa bütün insanları, başlangıçta, Adem ile Havva'nın işledikleri ağır suçtan (günah) kurtarmak için her türlü acıya katlanmış, yetkin insan örneğini vermiştir. Bu yetkinlik ise yalnız tinsel dinginlikle varılan bir aşamadır.

İslam düşüncesinde tinsel dinginliğe varan kişiye "kâmil insan" denir. Kâmil insan (olgun kişi) evrenden, tutkulardan, geçici isteklerden, gösterişten sıyrılmış özünü Tanrı'ya adamış, tinsel olgunluğun en yüksek aşamasına ulaşmıştır. Tanrı onun gönlünde, engin bir sessizlik, sınırsız bir dinginlik içinde görünüş alanına çıkmıştır. Onun gönlü Tanrı'nın evidir, onun dili Tanrı'nın dilidir. Gerçek olan Tanrı'dır, o bir araçtır, istencini Tanrı istenciyle birleştirmiştir. Tasavvufta böyle bir olgunluk aşamasına sevgi (aşk) ve gönül bilgisi (irfan) ile ulaşılır. Gönül bilgisi dinginlik içinde olgunluk sağlayan tanrısal ışık niteliğindedir.

Epikuros'un ortaya attığı bu görüş, böylece çağların akışı içinde, değişik yorumların süzgecinden geçirilerek birbiriyle uzlaşma olanağı bulunmayan yeni ahlak anlayışlarının doğmasına yol açmıştır.

yanılmanın (hatanın) duyumların yorumlanmasından, usavurmadan kaynaklandığını ileri sürer.

Epikuros'a göre önemli olan ahlaktır, fizik ve mantık ona bir giriş niteliğindedir. Ahlakın ereği mutluluk, konusu ise haz ve acıdır. Haz, biricik salt değerdir, acı ise salt kötüdür. Hazzın, biricik salt değer olduğu bütün dirilerin ona yönelmelerinden, onu elde etmeye çalışmalarından anlaşılmaktadır. Acının salt kötü olmasının en açık kanıtı da bütün dirilerin ondan kaçışıdır. Mutluluğu sağlayan başlıca değer olması nedeniyle, kişinin bütün eylemleri hazzı erek edinmelidir. Gerek hazzın, gerekse acının aşamaları vardır. Bu aşamalar haz ya da acıyı doğuran nedene göre değişir. İlerde kişiyi mutluluğa eriştirecek bir acıdan kaçınmak doğru olmadığı gibi, mutsuzluğa yol açacak bir haz ardınca koşmak da doğru değildir. Haz ya da acının aşaması, kişinin mutluluğu bakımından, sağlayacağı yarara bağlıdır. Öte yandan acının ardından haz geliyorsa iyi, hazzın ardından acı ortaya çıkıyorsa kötüdür. Birincisinde mutluluğa, ikincisinde mutsuzluğa yönelik bir durum vardır. Mutluluğu sağlayan en önemli etken bilgidir. Bilgi bütün varlıkların kökü olan iyidir. Epikuros'un düşünce ortamında iyi ve bilgi kavramları, mutluluğun temelini oluşturmaları bakımından özdeştir.

Epikuros'un mutlulukla bağlantılı saydığı bir kavram da erdemdir. Ona göre erdemle mutluluğu birbirinden ayırma olanağı yoktur. Ne erdemsiz mutluluk, ne de mutluluk olmadan erdem söz konusu edilebilir. Erdem, kişinin davranışlarını yönlendirir, ona iyi düşünmeyi, doğru olmayı, boş inançlar karşısında korkuya kapılmamayı, kendi benliğinin bilincine varmayı, kendi kendine egemen olmayı öğretir. Bu nitelikleri bakımından erdemle bilgi arasında içten bir bağlantı vardır. Epikuros'un ahlakını biçimlendiren erdem, bilgi, mutluluk gibi üç öğe bilgeliğin temelini oluşturur. Bilgelik ise olaylar karşısında acısızlık *(apathe)* ve tinsel dinginlik içinde kendini gösterir. Bu durumda kişi kendine egemendir, korkusuzdur, kaygısızdır.

Korku, kaygı gibi durumların kaynağı ölümdür. Ölüm de yaşam gibi doğal bir olaydır, ondan korkmanın, kaçmanın gereği yoktur. Ölümü korkunç gösteren bilgisizlik ve boş inançlardır. Bunların kaynağı da gelenekler, kuşaktan kuşağa aktarılan söylentiler ve söylencelerdir. Ölüm kişinin diriliğini, duyarlılığını ortadan kaldırdığına göre korkulacak bir yanı yoktur. Ölen bir kimsenin dirilmesi, yeniden eski niteliklerini, özelliklerini kazanması olanaksızdır, bu nedenle korkulu değildir. Kişinin bu korku veren olaylardan, nesnelerden kurtulabilmesi evreni, onun içerdiği varlıkları yeterince bilmesine bağlıdır. Korku salan nesnenin özü bütün açıklığıyla kavranırsa korkunun kendi de ortadan kalkar. Kişi çok iyi bildiği olaylardan değil de bilmediklerinden korkar. Bu korkulur olayların başında da ölüm ve ölümden sonra başlayacağına inanılan yaşam gelir. İşte bunları bilme, boş inançların baskısı yüzünden kolay değildir. Oysa bilge kişi bunlara karşı ilgisizdir.

Epikuros'a göre tanrılar vardır, ancak bunlar bilgisizlerin sandıkları gibi değil, insan tininin ürettiği yüce varlıklardır. Tanrılar ölümsüz, önsüz-sonsuzdur. Bu nitelikleri de insan tiniyle olan bağlantıları yüzündendir. Tanrılar evrene, insanlara, gök varlıklarına karışmazlar. Onlar, bütün kaygılardan, korkulardan, gereksinmelerden uzak kalmış mutlu varlıklardır. Bu nedenle hiçbir işe, hiçbir eyleme karışmazlar. Epikuros'a göre: "Tanrı'ya inanmayanlar, halkın inandığı tanrıları yadsıyan değil, halkın tanrılarla ilgili düşüncelerini benimseyenlerdir."

Ahlak ve Mutluluk

Evrenin ve onun kapsadığı bütün varlıkların değişik türde ve ağırlıkta atomlardan kurulu olduğunu ileri süren Epikuros'a göre tin de atomlardan oluşmuştur. Ancak, tini kuran atomların ayrı özellikleri ve nitelikleri vardır. Bu atomlar çok incedir, yuvarlaktır, parlak ve yeğniktir. Dirilik ve yaşama olanağı sağlayan tin gövdenin bütününe yayılmış durumdadır. Gövdenin devinmesi belli bir ereğe göre değil, tini oluşturan atomların etkisiyledir. İstenç denen yeti de tinin devinmesiyle oluşur, ayrı ve bağımsız bir varlık değildir. Gövdenin bütününe yayılmış olan tinin başka bir özelliği de, gövdeyi kuran atomlarla birleşmiş olmasıdır. Kemik, et, sinir, kan gibi gövde varlıkları değişik nitelikte atomların birleşmesinden oluşur. Bunlarda tini oluşturan öğeler de vardır. Gövdenin sıcaklığını sağlayan da bu atomlardır, ancak hızları, biçimleri değişiktir.

Atom ve Tin

Epikuros, kendinden sonra gelen ve mutluluğu yaşamın ereği sayan filozoflarla aydınlar üzerinde, çağlar boyunca etkili olmuş, birtakım yeni görüşlerin ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Demokritos'un atom anlayışına getirdiği yeni yorum, atomların devinimini zorunlu değil de gelişigüzel bir olay diye görmesi felsefe tarihinde zorunluluk ve gelişigüzellik gibi iki karşıt kavramın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Latin ozanı Lucretius onun düşüncelerini, *De Rerum Natura* ("Evrenin Yapısı") adlı yapıtında şiirleştirerek anlatarak bir bütünlüğe kavuşturmuş, daha geniş bir alana yaymayı başarmıştır. Epikuros'un savunduğu ve odağı tinsel dinginlik olan mutluluk Anthistenes, Aristippos gibi filozofların öne sürdükleri hazcılığa karşı yeni bir felsefe akımı yaratmıştır. Gerek Doğu'da, gerekse Batı'da bütün İlk Çağ boyunca etkili olan Epikurosçu düşünce Orta Çağ'da önemsenmemiş, Rönesans'tan sonra yeniden gündeme getirilmiştir.

Korku ve Ölüm

• KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, (Almanca), 1967; P. Gassendi, *De Vita moribus et doctrina Epicuri*, 1647; F.A. Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, 1982; Lucretius, *De Rerum Natura*, 1923; Sektos Empeirikos, *Adversus Mathematicos*, 1848.

• BAKINIZ: ANTİSTHENES, ARİSTİPPOS, DEMOKRİTOS, DİOGENES [Sinoplu], GASSENDI, LUCRETIUS.

EPİMENİDES [Giritli]
(İÖ 6.yy)

Giritli bilge. Ortaya attığı bir paradoksla tanınır.

Girit adasında, Knossos'ta doğdu. Yaşamına ilişkin bilgiler söylence niteliğindedir. Diogenes Laertius'un anlattığına göre gençliğinde babasının sürüsü-

ne çobanlık ederken, girdiği bir mağarada uyuya kalır, 57 yıl sonra uyandığında her şeyin değiştiğini, yalnızca kendisinin genç kaldığını anlar. Bundan sonra doğaüstü güçlerle donandığına inanan Yunanlılar Epimenides'i "Tanrıların Sevgilisi" diye görürler ve Atina'da başgösteren veba salgınında ondan yardım umarlar. Gene bir söylenceye göre, Epimenides oğlaklar kurban ederek kenti salgından kurtarır. Bunun karşılığında da Atina ve Girit arasında bir anlaşma yapılmasını sağlar. Atinalılar'ın verdiği bir gemiyle yurduna döner. Bu yolculuğu konu alan 6500 beyitlik bir yapıtı olduğu söylenir. Kimi kaynaklara göre 157, kimilerine göre de 289 yaşında ölmüştür. İstediğinde ruhunu gövdesinden ayırarak düşünceleri üzerinde yoğunlaştırdığı, çok az yiyip içtiği, geleceği önceden gördüğü söylenir. Böylece, söylence kahramanlarından biri gibi tanımlanan Epimenides'in Solon'a yazdığı sanılan bir mektup da onunla ilgili belgeler arasındadır. Burada, Epimenides, Solon'un yasalarını över baskıcı uygulamaları eleştirir, onu Girit'e çağırır.

Epimenides'in felsefe alınındaki yeri, mantık konusunda ortaya attığı, çok yaygın bir paradoks nedeniyledir. Bu paradoksun kaynağını bir ikilem oluşturur. Kendisi de Giritli olan Epimenides, "bütün Giritliler yalancıdır" demiş. Bu önermeyi geliştiren başka bir düşünür de "bütün Giritliler yalancıdır, Epimenides Giritli'dir, öyleyse Epimenides de yalancıdır" karşılığını vermiş. Epimenides yalancı olduğuna göre "bütün Giritliler yalancıdır" önermesi doğru değildir. Bu önermenin mantığa aykırılığı (paradoksluğu) kendi kendiyle çelişerek sürüp gitmesindedir.

Epimenides'in ortaya attığı bu paradoks, daha sonraki dönemlerde geliştirilmiş, özellikle Eleali Zenon ve Parmenides'in elinde son biçimini almıştır.

• KAYNAKLAR: Chaigner, *Pythagoras et les Pythagoriens* 1873; H.Demoulin, *Epimenides de Crète*, 1901.

• BAKINIZ: PARMENİDES, ZENON [Eleali].

EPSTEIN, Jacob
(1880-1959)

İngiliz, heykelci. Londra kentinin park ve alanlarına yerleştirilmiş heykelleriyle tanınmıştır.

10 Kasım 1880'de New York'ta doğdu, 21 Ağustos 1959'da Londra'da öldü. Rus Yahudisi bir anne babanın oğlu idi. Sanat yaşamına New York'un yoksul Yahudi mahallelerinin resimlerini yaparak başladı. 1901'de bir bronz dökümhanesinde çalıştığı sırada, resmini ilerletmek için Art Students Leauge'de gece kurslarına başladı. Bir süre sonra gözlerinden rahatsızlanınca resmi bırakarak heykele yöneldi ve heykelci George Grey Barnard'ın (1863-1938) asistanlığını yaptı. 1902-1905 arasında Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'nda, ardından da Académie Julian'de öğrenim gördü. 1905'te İngiltere'ye gitti ve Londra'da bir atölye açtı. 1907'de İngiliz vatandaşı oldu. Aynı yıl İngiliz Tıp Birliği'nin Stran'deki merkez yapısı için on sekiz tane heykel yaptı.

Epstein'ın bu çalışmalarındaki çıplaklık, figürlerin verildiği pozisyonlar ve yüzlerdeki gerçekçi ifadeyle birleşince daha belirginlik kazanmış ve halk arasında şiddetli tepkilere yol açmıştır. 1911'de Oscar Wilde'ın Père-Lachaise Mezarlığı'ndaki mezarı için yaptığı melek heykeli de yüzündeki baştan çıkarıcı ifade nedeniyle aynı biçimde eleştirildi. 1912'de Picasso, Brancusi ve Modigliani ile arkadaşlık kurdu. Bu döneminde Fütürizm'den (Gelecekçilik) kaynaklanan Vortizm'den etkilendi. 1915'te gerçekleştirdiği *Rock Drill* adlı çalışması bu anlamdaki en önemli yapıtıdır.

Epstein 1914'te İngiltere'de modern sanatın öncülüğünü yapan Londra Grubu'nun kuruluşunda etkin rol oynadı. Bu yıllarda çağdaş akımların etkilerinden arınarak, yalın biçimler ve düzgün yüzeylere dayanan özgün üslubunu geliştirdi.

Epstein küçük heykellerinde, anıt ve portre büstlerinde malzeme olarak taş ve bronz kullanmıştır. Büyük ölçekli heykellerinde dışavurumcu (ekspresyonist) bir yaklaşımla biçimleri bozmuş, gövde ve yüzlerde ilkel ve kaba bir anlatım yakalamaya çalışmıştır. Bu yapıtları halk tarafından fazla özgür, kaba, ilkel ve itici bulunmuş, İngiltere sanat çevrelerinde büyük tartışmalara yol açmıştır. Epstein ayrıca Einstein, Shaw, Conrad, Somerset Maugham, Nehru ve Paul Robeson gibi 20.yy'ın önde gelen kişilerinin portre büstlerini yapmıştır. Ressamca bir yaklaşımla ışık, gölge ve dokuyu ön plana aldığı bu çalışmalarında bronz kullanmıştır. Rodin'in dışavurumcu doğalcılığının romantik geleneğini sürdürdüğü portre büstleri, bu üslubun en başarılı örnekleri sayılır. Epstein ayrıca heykel sanatı hakkında çeşitli yazılar da yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Oscar Wilde'ın Mezarı*, 1911, Père-Lachaise Mezarlığı, Paris; *Taş Oyma*, 1913, Tate Galerisi, Londra; *Rima*, 1925; *Ziyaret*, 1926; *Yaradılış*, 1931; *Ecce Homo*, 1935, ("İşte İnsan"); *Adam*, 1939; *Lucifer*, 1945; *Lazarus*, 1949; *Madonna ve Çocuk*, 1950-1952, Cavendish Alanı, Londra; *İşçi Sınıfının Ölüleri için Anıt*, 1959; *St.Michael*, 1962, Coventry Katedrali.

• KAYNAKLAR: R.Buckle, *Jacob Epstein Sculptor*, 1963.

ERALP, Halil Vehbi
(1907)

Türk felsefe tarihçisi. Bilimlerde yöntem konusunda çalışmaları vardır.

Selanik'te doğdu. Ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. İlk ve ortaöğrenimini Feyziye (Işık) Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1928'de Milli Eğitim Bakanlığı'nca Fransa'ya gönderildi. Bordeaux Lisesi'nde, daha sonra Bordeaux ve Paris üniversitelerinde felsefe okudu. 1932'de Türkiye'ye döndükten sonra bir yıl Kadıköy Erkek Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaptı. 1933'teki Üniversite Reformu'nda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe doçenti, 1949'da profesör oldu. 1962 ve 1966'da iki dönem dekanlık yaptı. 1977'de emekliye

ayrıldı. 1958'de Yahya Kemal'in ölümünden sonra, Yahya Kemal'i Sevenler Derneği'ni kurdu ve 20 yıl derneğin genel sekreterliğini yürüttü.

Eralp, felsefe alanındaki çalışmalarını, genellikle felsefe tarihi, mantık ve deney bilimlerinde yöntem konuları üzerinde yoğunlaştırdı. Türkiye'de ilk olarak Descartes felsefesinde fizik ve matematik sorunlarını işledi. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev alan Reichenbach'la birlikte, gene Türkiye'de ilk kez lojistik konularını içeren çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarının yanı sıra, başta felsefe tarihi olmak üzere, Fransızca'dan kitaplar çevirdi, sanat sorunlarıyla ilgilendi. *Felsefe Arkivi*'nde değişik konularda felsefe yazıları yayımladı.

• YAPITLAR (başlıca): *Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri*, 1939; *Lojistik* (Reichenbach ile), 1939; *Matematik, Fizik ve Kimyada Metot*, 1947; *Platon*, 1953; *Yahya Kemal için*, 1959. Çeviri: *Felsefe Tarihi* (A.Weber'den), 1938; *Delilik* (Frété'den), 1946.

ERASİSTRATOS
(İÖ 3.yy)

Eski Yunanlı hekim, anatomi ve fizyoloji bilgini. Kalp, kan dolaşımı ve sinir sistemine ilişkin çalışmalarıyla fizyolojinin kurucularından sayılır.

İÖ ykş. 304'te Keos (bugün Kea) Adası'ndaki Iulis kentinde doğdu, ykş. 250'de Anadolu'da Kuşadası yakınlarındaki Mykale'de (kimi kaynaklara göre Sisam Adası'nda) öldü. Atina'da ve Kos (İstanköy) Adası'nda tıp eğitimi gördükten sonra İskenderiye'ye giderek, çağının ünlü anatomi bilginlerinden Herophilos'un öğrencisi oldu. Bu kentteki ünlü tıp okulunda ders veren ve Mısır tahtındaki Ptolemaioslar'ın desteğiyle anatomi çalışmalarını sürdüren Erasistratos'un, ayağındaki bir yaranın yıllarca iyileşmemesinden umutsuzluğa kapılarak baldıran zehiriyle intihar ettiği söylenir.

Yapıtlarından hiçbiri günümüze ulaşmadığı için başka Eski Çağ yazarlarının, özellikle Galenos'un anlattıklarıyla değerlendirilebilen Erasistratos, günümüze değin süren ününü, karşılaştırmalı ve patolojik anatomi ile fizyoloji alanındaki öncü çalışmalarına borçludur. Ölüler ve canlı hayvanlar üzerindeki açımlama (teşrih) çalışmalarının o çağda hemen hemen yalnız İskenderiye Okulu'nda uygulanması bu okula bağlı hekimlerin anatomi bilgilerini zenginleştiren en önemli etkenlerden biriydi. Erasistratos da bu yöntemden yararlanarak karşılaştırmalı anatomiye değerli veriler sağladı; özellikle insan ve hayvan beyninin kıvrımlarını ayrıntılı bir biçimde inceleyerek, kıvrımların çokluğuyla zekâ düzeyi arasında doğrudan ilişki olduğu sonucuna vardı ve kalbi aklın merkezi olarak kabul eden Stoacılar'a karşılık tüm düşünsel yetilerin beyinde toplandığını savundu. Öte yandan, yeni ölmüş insanlara otopsi uygulayıp ölüm nedenlerini ve ölüm koşullarından ileri gelen yapısal değişiklikleri araştırarak patolojik anatomiye zengin bilgiler kazandırdı.

Fizyolojide, Demokritos'un atom kuramı ile mekanik görüşü birleştiren ve yaşamın özü, sağlık ya da hastalığın tek nedeni olarak *pneuma*'yı (Yunanca "soluk" ya da "ruh") benimseyen Erasistratos, bu özün sanıldığı gibi vücutta kendiliğinden var olmadığını, solunum yoluyla alınarak önce akciğerlere, sonra kalbin sol karıncığına, oradan da beyne ve tüm organlara taşındığını ileri sürdü. Her canlı dokunun atardamar, toplardamar ve sinirlerden oluştuğunu belirterek, atardamarların "dirimsel pneuma"yı, toplardamarların kanı, tıpkı bu damarlar gibi içi oyuk olan sinirlerin ise "fiziksel pneuma"yı taşıdığını savundu. Kalpten beyne giden dirimsel *pneuma*'nın orada fiziksel *pneuma*'ya dönüşerek sinirler aracılığıyla organlara iletildiğini açıklayan Erasistratos, duyu ve hareket sinirleri arasında ayırım yapan ilk tıp bilginlerinden biridir.

Atardamarların kan yerine *pneuma* taşıdığı konusundaki yanılgısına karşın Erasistratos, kalbin yapısı, kan dolaşımı ve damar sistemine ilişkin tanımlarıyla kendisinden önceki hekimleri büyük ölçüde aşmıştır. Kalbin bir pompa görevi yaptığını açıklayan, kulakçıklar ile karıncıklar arasındaki kapakçıkların işlevini doğru olarak tanımlayan, atar ve toplardamarların vücutta çok ince dallara ayrıldığını öne sürerek ilk kez kılcal damarların varlığına dikkati çeken Erasistratos, İS 2. yy'a değin etkisini sürdürmüştür.

• BAKINIZ: ARETAEOS, GALENOS, HARVEY, HEROPHİLOS.

ERASMUS, Desiderius
(1466-1536)

Hollandalı düşünür. Platonculuk ile Hıristiyanlık'ı yeni bir anlayışla yorumlayıp uzlaştırmaya çalışmış; insan istencinin özgürlüğünü savunarak Luther'e karşı çıkmıştır.

26 Ekim 1466'da Rotterdam'da ya da Gouda'da doğduğu sanılmaktadır. 12 Temmuz 1536'da Basel'de öldü. Erasmus'un babası rahip, annesi bir hekimin kızıydı. Küçük yaşta, her ikisini de yitirdi. Gouda'da küçük bir okulda başlayan öğrenimini, Deventer'de hümanist bir tarikat okulunda sürdürdü. Sonra s'Hertogenbosch'ta bir manastıra gönderildi. Orada uygulanan eğitim yöntemine alışamadı. 1492'de Steyn'daki bir kilisede rahipliğe başladıysa da din adamı olarak kalmak istemedi. Bir dostunun sağladığı olanakla Paris Üniversitesi'ne gitti. Collège de Montaigue'de tanrıbilim öğrenimine başladı. Bu okulda özgür bir din anlayışının yaygınlaşmasına çalışıyordu. 1499'da Lord Mountjoy'un yardımıyla İngiltere'ye gitti, Thomas More ve John Colet gibi hümanistlerle yakın ilişki kurdu. Yeniden dinle ilgili bir görev almasını istenen Erasmus, Papa'dan aldığı izinle, özel çalışmalarını sürdürdü. İngiltere'ye ikinci gidişinde, Cambridge Üniversitesi'nde tanrıbilim okuttu. 1517-1521 arasında, Louvain'de kaldığı sürede, Eski Yunanca, İbranice ve Latince öğretiminin yaygınlaşmasına ça-

lıştı. Sonra Basel'e yerleştiyse de, 1529'da, Luther yanlılarının keskinleşen tutumu yüzünden buradan ayrıldı. 1535'e kadar Freiburg in Breisgau'da yaşadı. Sağlığının bozulması üzerine yeniden Basel'e gitti ve ölene değin orada kaldı.

Erasmus, 1506-1508 arasında Venedik'te *Adagia* ("Özdeyişler") adlı bir kitap yazdı. İlk Çağ Yunan ve Roma yazarlarından derlediği 3.000 kadar özdeyişi içeren yapıt, İlk Çağ bilgeliğini, Atina ve Roma uygarlıklarını ele alır. 1516'da yayımladığı Eski Yunanca *İncil* ise Hıristiyan dünyasında yankı uyandırdı. Erasmus, 1504'te Belçika'dayken, L.Valla'nın, Latince *İncil*'in yetersizliğini konu alan *Annötationes* ("Yorumlar") adlı yapıtını okumuş ve bundan etkilenerek *İncil*'in en gerçek biçimine varmayı kendine amaç edinmişti. Eski Yunanca öğrenip, değişik elyazmalarını ve Kilise Babaları'nın aktardıklarını karşılaştırarak yazdığı yapıt, yer yer tutarsız olmakla birlikte, en doğru *İncil* metinlerinden biri sayılır.

1509'da İngiltere'de yazdığı kısa adıyla *Encomium moria*'de (Deliliğe Methiye) Hıristiyanlık ve Platonculuk arasında ilişki kurar. Ona göre bu görüşlerin ikisi de gövdenin tine engel olduğuna inanmaktadır. Bütün sorunlar, gölgeleri gerçek sananlardan ve görülemeyecek şeyleri görmeye çabalayan sofistlerden kaynaklanmaktadır. Erasmus bunların karşısına yalın bir Hıristiyanlık anlayışı koymuştur.

Kilise'de bir reform yapılması gereğini savunan, ancak Reformcular'ı ve Luther'i katı, dogmacı diye nitelendiren Erasmus, 1524'te *De Libero Arbitro*'yu ("Özgür İstenç Üstüne") yayımladı. Yapıtta, Tanrı "ide"sini taşıyan insanın, Tanrı'nın kölesi olamayacağını, özgür istenci olduğunu, evrende her türlü baskıdan uzak kalması gerektiğini belirtir. Doğası gereği iyi olan insan, kimi tanrıbilim sorunlarını çözümlemede yetersiz olabilir. Ancak bunun için, kilisenin açıklamalarıyla yetinmesi de gerekli değildir. Luther, Erasmus'u *De Servo Arbitrio* ("Bağımlı İstenç Üstüne") ile yanıtlamış ve ona Hıristiyanlık'ta kuşkuculuğa ve belirsizliğe yer olmadığını anımsatmıştır.

Erasmus *İncil* ile İlk Çağ felsefesi arasında bağ kurarken özellikle Platon ve Sokrates'ten etkilendi. Dine bağlılığı soyut dizgelerde değil, yaşamın kendisinde aradı. Ona göre, Kilise Babaları ve *İncil*'in dışında, kuramlar, tartışmalar yol gösterici olamaz. Orta Çağ'da eğitimin gelişmesine katkıda bulunan Erasmus, din ve ahlak konularındaki insancıl, kuşkucu yaklaşımı nedeniyle Aydınlanma felsefesi üzerinde etkili olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Enchiridion Militis Christiani*, 1501, ("Hıristiyanlık'ı Savunan El Kitabı"); *Adagia*, 1508, ("Özdeyişler"); *Encomium Moriae*, 1509, (Deliliğe Methiye, 1941); *De Libero Arbitrio*, 1524, ("Özgür İstenç Üstüne").

- **KAYNAKLAR:** J.Huizinga, *Erasmus and the Age of Reformation*, 1957; R.H.Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes*, 1964.

- **BAKINIZ:** DESCARTES, LUTHER.

ERATOSTHENES
(İÖ ykş.276 - İÖ ykş.195)

Eski Yunanlı matematik ve coğrafya bilgini. Yer'in çevresini gerçek değerine çok yakın olarak hesaplamış ve matematiksel coğrafyanın öncüsü olmuştur.

Kuzey Afrika kıyısındaki Kyrene'de (bugün Libya'da Şahhat) doğup İskenderiye'de öldüğü ve en az 80 yıl yaşadığı konusunda tüm kaynakların birleşmesine karşın, doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. Çeşitli belgeler doğum tarihi için en erken İÖ 296, en geç 273, ölüm tarihi olarak da en erken 214, en geç 192 yılını belirtirse de, genellikle 276 ile 195 yılları arasında yaşadığı kabul edilir. Gençliğinde İskenderiye'de dilbilgisi ve edebiyatla ilgilenen, sonradan Atina'ya giderek yıllarca felsefe okuyan Eratosthenes, otuz beş ya da kırk yaşlarındayken, Mısır Kralı III. Ptolemaios'un çağrısı üzerine İskenderiye'ye döndü ve yaşamının geri kalan bölümünü orada geçirdi. İÖ 235 yılına doğru İskenderiye Müzesi'ne bağlı ünlü kitaplığın yöneticiliğine getirilmesi çalışmaları için elverişli bir ortam hazırlarken, kralın oğlunun özel öğretmeni olması da sarayda kendisine sağlam bir yer edinmesini sağladı. Bazı kaynaklara göre, seksen yaşına doğru sağlığı bozulup gözleri görmemeye başlayınca, ölüm orucuyla yaşamına son verdi.

Eratosthenes, Eski Çağ bilginleri, özellikle İskenderiyeli bilginler arasındaki yaygın eğilime uyarak felsefe, dilbilgisi, şiir, eleştiri, kronoloji, astronomi, matematik ve coğrafya gibi çok değişik alanlarda çalışmış olmasına karşın, daha çok coğrafyayı matematik temelleri üzerine oturtan etkili ve kalıcı çalışmalarıyla bilim tarihine geçmiştir. Yapıtlarından geriye yalnızca bazı parçalar kalan ve başka yazarların yapıtlarındaki alıntılarla günümüze ulaşabilen Eratosthenes'i bilim tarihçileri, hiçbir alanda başyapıt veremeyecek kadar ilgi alanını genişletmiş olmakla eleştirirler.

Yazar ve şair olarak çağında büyük ün yapmış olan Eratosthenes'in, hiçbiri bugüne ulaşamayan bir dilbilgisi incelemesi, üç büyük şiir kitabı, eski Yunan komedyası üstüne on iki kitaptan oluşan ve metin eleştirilerini de içeren ayrıntılı bir yapıtı olduğu biliniyor. Yunan tarihinin daha eski çağlarındaki önemli olayları da büyük bir titizlikle araştıran ve Olimpiyatlar'a dayanarak tarihlendirme yöntemini başarıyla uygulayan Eratosthenes, kronolojiyi bir bilim dalı olarak gören ilk Eski Çağ bilginidir ve onun saptadığı bazı tarihler bugün de geçerli kabul edilmektedir.

Arkhimedes'in matematikçi olarak büyük değer verdiği ve *Mekanik Teoremler Üzerine Yöntem* adlı kitabını adadığı Eratosthenes, bazı Eski Çağ yazarlarının aktardığına göre, en büyük başarısı saydığı bir matematik probleminin çözümünü *Platonicus* adlı yapıtında açıklamıştır. Hacmi verilmiş bir küpün iki katı hacminde bir küp çizmek, eski Yunan matematikçilerini uğraştıran en ünlü geometri problemlerinden biriydi ve Platon bu problemin yalnız cetvel ve

pergelle çözülmesini şart koşmuştu. Çözüm için, paralel yerleştirilmiş iki cetvel ve bu cetveller üzerinde açılmış yivler boyunca kayabilen hareketli levhalardan oluşmuş mekanik bir düzenek tasarlayan Eratosthenes'in yöntemi Platon'un isteğine uymadığından, çağında başarısı pek önemsenmemişti. Ancak, 19.yy'da problemin pergel ve cetvelle çözülemeyeceği kanıtlandıktan sonra Eratosthenes'in buluşu değer kazandı. Asal sayıları belirlemek için geliştirdiği, "Eratosthenes'in eleği" adıyla bilinen yöntem de matematikteki önemli buluşlarından biridir. Bu yönteme göre, 3'ten başlayarak bütün tek sayılar yazılıp, 3,5,7 vb'nin tam çokkatı olanlar atıldığında, geriye kalanlar asal sayılardır.

Üç kitaptan oluşan *Coğrafya* adlı yapıtında yalnızca yüzey biçimleri, ülkeler ve halklar üstüne bilgi vermekle yetinmeyip yerküreyi iklim kuşaklarına ayıran, belirli meridyen ve paralellere dayanarak yaptığı uzaklık değerlendirmeleriyle bir dünya haritası çizen Eratosthenes, matematik yöntemlerini coğrafya ve haritacılığa uygulayan bu ilk bilimsel çalışmayla matematiksel coğrafyanın kurucusu sayılır. Sonradan Hipparkhos Eratosthenes'in dünya haritasını gözden geçirerek yanlışlarını düzeltmiş ve astronomi verilerine yeterince önem vermediği için yanılgıya düştüğünü ileri sürmüşse de, Eratosthenes'in yanlışlarının temel kaynağı başka gezginlerin notlarından ve değerlendirmelerinden yararlanmış olmasıdır.

Tutulumun eğikliğini, yani Güneş'in görünür hareketini yaparken çizdiği daire düzlemiyle Yer ekseni arasındaki açıyı 23°51 gibi çok yakın (gerçekte 23° 27') bir değerle belirleyen Eratosthenes'in coğrafya alanındaki en önemli başarısı, Yer'in çevresini hemen hemen bugün kabul edilen değere eşit olarak hesaplamasıdır. Aynı meridyen üzerinde olduğu varsayılan iki nokta arasındaki uzaklık ve enlem farkının hesaplanmasına dayanan ölçüm yöntemiyle, bazı yazarlara göre 17/100, bazılarına göre 2/1000 düzeyinde bir duyarlıkla doğru sonuca ulaşabilmiştir.

İki gökcismi arasındaki uzaklık nedeniyle Güneş ışınlarının daima birbirine paralel olarak Yer'e ulaştığını kabul eden Eratosthenes, yöntemini uygulamak için Syene (bugünkü Assuan) ve İskenderiye kentlerini seçti. Gündüzlerin kısalmaya başladığı yaz dönümünde Güneş ışınlarının tam öğle zamanı Yer'e dik geldiğini, oysa daha kuzeyde bulunan İskenderiye'de, düşeyle 7° 12''lik bir açı yaptığını saptamıştı. Bu gelme açısı tamaçının ellide birine eşit olduğuna göre, Assuan ile İskenderiye arasındaki meridyen yayının uzunluğu da Yer çevresinin ellide birine eşit demekti. İki kent arasındaki uzaklık 5.000 stad (1 stad yk. 185 m) olarak bilindiğinden, bu değerin elli katını alan Eratosthenes, Yer'in çevresini yaklaşık 40.000 km olarak hesapladı.

Çağında, Yer'in boyutlarının bu denli büyük olamayacağı düşünüldüğü için benimsenmeyen, sonraki yüzyıllarda da o günün ölçüm yöntemlerine duyulan güvensizlik nedeniyle doğruluğu kuşkuyla karşılanan Eratosthenes'in değerlendirmesi, ancak yüzyıllar sonra doğrulanmış ve Eratosthenes Eski Çağ'ın büyük bilginleri arasında yerini almıştır.

• KAYNAKLAR: G. Bernhardy, *Eratosthenica*, 1822; A. Thalamas, *La géographie d'Ératosthène*, 1921.

• BAKINIZ: HİPPARKHOS, PTOLEMAİOS, STRABON.

ERAY, Nazlı
(1945)

Türk öykü ve roman yazarı. Fantastik öğelerle süslü, gerçeküstü bir anlatımla yazdığı öyküleriyle tanınmıştır.

Ankara'da doğdu. İngiliz Kız Ortaokulu'nu ve Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. 1965-1968 arası Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda çevirmen olarak çalıştı. 1977'de Iowa Üniversitesi'nde bir dönem "Yaratıcı Yazın" dersleri vermek üzere, konuk olarak ABD'de bulundu.

İlk öyküleri 1959'da *Varlık* dergisinde yayımlandı. Uzun bir aradan sonra 1973'te yeniden yazın yaşamına döndü. 1976'da ilk kitabı *Ah Bayım Ah*'ı yayımladı. Öykülerinin bazıları İngilizce'ye çevrilerek, ABD'de ve Japonya'da yayımlanan antolojilerde yer aldı.

Nazlı Eray öykülerinde masalsı anlatım öğelerinden yararlanarak gerçeküstü ile gerçeklik arasında özgün bir evren yaratmıştır. Zengin imgelem gücü çağdaş Türk öykücülüğüne yeni açılımlar kazandırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Ah Bayım Ah*, 1976; *Geceyi Tanıdım*, 1980; *Kız Öpme Kuyruğu*, 1982. Roman: *Pasifik Günleri*, 1981; *Orphee*, 1983.

ERBAKAN, Necmettin
(1926)

Türk siyaset adamı. Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin genel başkanlığını yapmıştır.

Sinop'ta doğdu. İlköğrenimini Kayseri ve Trabzon'da, ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1948'de İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültede asistan oldu. Doktorasını Almanya'daki Aachen Technische Hochschule'de yaptı. 1954'te doçent olan Erbakan, 1956-1963 arasında, Gümüş Motor dizel motorları fabrikasının genel müdürlüğünü yaptı. 1965'te profesörlüğe yükseldi. 1966'da Odalar Birliği'nin Sanayi Dairesi'ne başkan, 1967'de de Odalar Birliği genel sekreteri seçildi. Bu görevi sırasında, büyük sanayici ve tüccarların karşısında Anadolu tüccar ve küçük sanayicilerini savunan tutumuyla dikkati çekti. 1968 senato seçimleri için Adalet Partisi'ne (AP) yaptığı başvuru reddedildi. 1969'da Odalar Birliği genel başkanlığına seçildiyse de, AP hükümetinin seçimleri iptal etmesi üzerine başkanlıktan uzaklaştırıldı.

Erbakan, 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız

milletvekili seçildi. Ocak 1970'te 17 arkadaşıyla birlikte Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurdu. MNP'nin 1970'teki ilk büyük kongresinde genel başkanlığa getirildi. Programı laikliğe aykırı bulunan MNP, 1971'de Anasaya Mahkemesi tarafından kapatıldı. Kovuşturmaya uğramayan Erbakan, 12 Mart dönemini yurt dışında geçirdi. Erbakan, 1973 seçimlerine MNP'nin eski kadroları tarafından 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) adayı olarak katıldı. Bu seçimlerde oyların % 11,8'ini alan MSP aralarında Erbakan'ın da bulunduğu 48 milletvekilini meclise sokarak 3.parti durumuna geldi. MSP'nin seçimden hemen sonra toplanan olağanüstü kongresinde Erbakan genel başkanlığa getirildi ve partinin Milli Görüş adı verilen toplumsal alanda İslamcı muhafazakârlığını, iktisadi alanda ise küçük sanayici, tüccar ve esnafın güçlendirilmesini ilke edinen programı onaylandı.

Erbakan, Şubat 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. Ancak, iç ve dış politikadaki anlaşmazlıklar nedeniyle Eylül 1974'te koalisyon dağılınca bu görevi sona erdi. Mart 1975'te kurulan I. Milliyetçi Cephe ve Ağustos 1977'de kurulan II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde de devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı yapan Erbakan, Demirel'in Kasım 1979'da kurduğu hükümeti dışarıdan destekledi. 12 Eylül 1980'den sonra bir süre gözetim altında tutuldu. Ekim 1980'de 21 MSP yöneticisiyle birlikte tutuklandı. Temmuz 1981'de salıverildi. Halen (Nisan 1984) tutuksuz olarak yargılanmaktadır.

• BAKINIZ: Süleyman DEMİREL, B.ECEVİT.

ERBEN, Talat
(1917-1981)

Türk fiziksel kimya bilgini. Polimer kimyası, nükleer yakıt arıtımı ve çekirdek bölünmesine ilişkin araştırmalarıyla tanınır.

Mehmet Talat Erben 6 Eylül 1917'de Girit Adası'ndaki Kandiye kentinde doğdu, 13 Temmuz 1981'de İstanbul'da öldü. 1944'te Yüksek Öğretmen Okulu'nu ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin fizik-kimya bölümünü bitirdi. 1947'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) asistan olarak çalışmaya başladı, iki yıl sonra da fiziksel kimya dalında doktora derecesini aldı. 1952-1954 arası Kanada Ulusal Araştırma Kurumu'nun Ottawa'daki laboratuvarlarında yüksek polimer kimyası dalında araştırmalar yaptı. 1955'te ABD'ye geçerek Argonne Laboratuvarı'na bağlı Nükleer Bilim ve Mühendislik Okulu'nu bitirdi, bir süre aynı laboratuvarda araştırmacı olarak çalıştıktan sonra 1957'de Türkiye'ye dönerek İTÜ Kimya Fakültesi'nde doçent oldu. 1959'dan başlayarak iki yıl süreyle Belçika'daki Işınlanmış Yakıtlar Kimyasal Arıtma Avrupa Ortaklığı'nda (EUROCHEMIC) Temel Proses Kimyası Bölümü'nün başkanlığını üstlendi. 1961'de İTÜ'deki görevine döndü, ertesi yıl da profesör oldu. 1961-1972 arası Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin (ÇNAEM) Kimya Bölümü başkanlığını yürüten, 1966'da Temel Bilimler dalında TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü alan Erben, 1972'de getirildiği İTÜ Kimya Fakültesi Fiziksel Kimya Kürsüsü Başkanlığı'nı emekli olduğu 1981 yılına değin sürdürdü.

Fiziksel kimyayı konu alan ilk çalışmalarında, yalıtkanlık sabitinin sıcaklıkla değişmesini, normal alifatik zincirlerin yapısını araştıran, serbest kökler ve polimer kimyası, nükleer yakıtların arıtılmasındaki fizikokimyasal dengeler, aktinitlerin uzun zincirli amonyum tuzlarıyla verdiği bileşikler üstünde çalışan Erben, dört değerli, çözünür ve saf uranyum tuzlarının hazırlanması için yeni yöntemler geliştirmiştir. Sonraki çalışmalarında çekirdek bölünmesine (fisyon) ağırlık vererek yük ve kütle dağılımı ile bölünme sistematiğini inceleyen Erben'in bu araştırmaları, yarılanma süresi çok kısa olan, henüz gözlenmemiş yeni radyoaktif izotopların varlığını haber vermesi ve nötron yayma olasılıklarına kuramsal yenilikler getirmesi açısından önem taşır.

Araştırma sonuçlarını derlediği kırkı aşkın makaleyi yurt içi ve yurt dışındaki dergilerde yayımlayarak bilim dünyasına duyuran Erben, ilgi alanının genişliği ve verimliliğiyle Türkiye'nin yetiştirdiği değerli bilim adamlarından biri olduğu kadar, öğretim görevyle de genç araştırmacıların yetişmesine katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: BAYSAL.

ERBİL, Devrim
(1937)

Türk, ressam. Yapıtlarında doğa görünümlerini resim yüzeyini kaplayan bir doku halinde kullanmıştır.

Uşak'ta doğdu. 1955'te Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. Burada Halil Dikmen ve Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi oldu. 1959'da Akademi'den mezun olduktan sonra bir süre özel liselerde resim ve sanat tarihi öğretmenliği yaptı. 1962'de Akademi'de asistan oldu. 1965'te İspanya'da resim çalışmaları yaptı. 1970'te doçent oldu. 1979-1982 arasında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi müdürlüğü görevinde bulundu. Halen Mimar Sinan Üniversitesi Resim Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Yurt içinde ve dışında sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı. 1966'da Tahran Bienali'nde (iki yıllık sergi), 1972'de İskenderiye Bienali'nde ödül aldı. 1968'de Türkiye Çağdaş Ressamlar Cemiyeti'nin Genç Ressamlar I. Ödülü'nü aldı. 1973'te Cumhuriyetimizin 50. Yılı Resim-Heykel Sergisi'nde Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nün verildiği sanatçılardan biri oldu. 1976'da DYO 10. Resim Yarışması Ödülü'nü, 1978 ve 1982'deki Devlet Resim Heykel sergilerinde başarı ödüllerini kazandı.

Devrim Erbil, resimlerinde yerel kaynaklara yönelmiş, minyatür etkileri taşıyan, yatay, dikdört-

gen ya da kare çerçeveler içinde manzara kompozisyonları oluşturmuştur. Bunlar kuşbakışı bir kent dokusunu veren soyutlamalardır. Daha sonraları resimlerinin kompozisyonunu hareketli motif gruplarının ritmik dağılımıyla kuran Erbil'in resimlerinde genellikle tek rengin egemenliği görülür. Ayrıca çeşitli yapılara mozaik, vitray ve seramik uygulamaları da yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Anadolu Kasabasında Yaşantı Üstüne Çeşitlemeler*, 1971, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Anadolu İzlenimleri*, 1977, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Kuşlar III*, 1979, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Ritmik Doğa Soyutlaması*, 1979, Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul; *Ritimsel Soyutlama*, 1982, Amman Modern Sanat Müzesi, Ürdün; *Soyutlama*, 1982, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Titreşim III*, 1983, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *İstanbul*.

ERBİL, Leylâ
(1931)

Türk, öykücü. Hoşgörüsüzlüğün egemen olduğu bir toplumda özgürlükleri gündeme getiren öyküler yazmıştır.

İstanbul'da doğdu. 1950'de Kadıköy Kız Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrenimini yarım bıraktı. 1953-1957 arasında sekreterlik ve çevirmenlik yaptı. Edebiyata 1945'te bir taşra dergisinde yayımlanan bir şiiri ile girdi. Çeşitli dergilerde yayımladığı öyküleriyle tanındı.

1961'de yayımladığı ilk kitabı *Hallaç*'ta bireyin, çevre ve aile ile çatışmasını, umutsuzluğunu, başkaldırışını yansıtmıştır. Kişisel üslubu özellikle ikinci kitabı *Gecede*'de belirginleşir. Geri dönüşlere, bilinç akımı yöntemine, simgelere yer verir. Bunu izleyen yapıtlarında, bir yandan yerini ve özgürlüğünü bulamamış kadınlığın cinsel sorunlarını ele alırken, bir yandan da toplumsal özentileri ve bocalamaları etkili bir ince alay gücüyle eleştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Hallaç*, 1961; *Gecede*, 1969; *Tuhaf Bir Kadın*, 1971; *Eski Sevgili*, 1977.

ERBULAK, Altan
(1929)

Türk gazeteci, karikatürcü, sinema ve tiyatro oyuncusu.

11 Kasım 1929'da Erzurum'da doğdu. İlköğrenimini, babasının subay olması nedeniyle Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yaptı. Ortaöğrenimini İstanbul'da bitirdikten sonra, Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi, 1950'de mezun oldu.

1946'dan başlayarak *Tan*, *Çocuk Sesi*, *Hergün*, *Vatan*, *Tef*, *Dolmuş*, *Akbaba*, *Yeni Sabah* gibi gazete ve dergilerde klişeci, mürettip, sayfa sekreteri, karikatür sekreteri ve karikatürcü olarak çalıştı. 1964'ten beri *Milliyet* gazetesinin kadrosundadır.

Tiyatroya Bakırköy Halkevi'nde başladı. 1941-1954 arasında burada, 1954-1957 arasında da İstanbul Üniversitesi Cep Tiyatrosu'nda amatör olarak çalıştı. 1957'de Dormen Tiyatrosu'nda profesyonel oldu. 1969'a değin bu tiyatroda çalıştıktan sonra, 1971'de tiyatro sanatçısı Metin Serezli ile birlikte Çevre Tiyatrosu'nu kurdu. 1961'de Refik Erduran'ın *İkinci Baskı* oyunundaki rolüyle İlhan İskender Ödülü'nü, 1982'de *Bit Yeniği* oyunundaki rolüyle de İsmail Dümbüllü Ödülü'nü kazandı.

1950'de ilk kez sinemada oynadı. 1950-1960 arasında yirmi filmde rol aldı. 1964'te kendisi gibi tiyatro sanatçısı olan Füsun Erbulak'la (1943) evlendi. 1969'da Londra BBC Televizyonu'nun açtığı TV tekniği kurslarına katıldı. TV yayınlarının teknik yönüyle de ilgilendi. 1971'den başlayarak *Alıngan Gemisi*, *Deneme Televizyonu* gibi programlarla TV'de de başarı kazandı. Ayrıca radyo ve TV'de sunuculuk da yaptı.

Çok yönlü bir sanatçı olan Altan Erbulak, tiyatrodan başka, gerek sinemada, gerekse karikatür dalında çeşitli ödüller kazanmıştır. Oyuncu olarak güldürü alanında yarattığı başarılı tiplerle tanınır. Yayımlandığı sürede ilgiyle izlenmiş olan *Hürmüz'le Cafer* ve *Kibar Hırsız* adlı gülmece çizgi romanlarının yaratıcısıdır.

• YAPITLAR (başlıca): **Rol aldığı oyunlar:** *Oyuncakçı Dükkânı*, 1958; *İkinci Baskı*, 1961; *Ayı Masalı*, 1962; *Cengiz Han'ın Bisikleti*, 1964; *Almanya'dan Bir Yar Gelir Bizlere*, 1966. **Rol aldığı filmler:** *Çitlembik'in Maceraları* dizisi, 5 film; *Bülbül Yuvası*; *Yeşil Kurbağalar*, *Son Beste*; *Feryat*. **Kitap:** *Kazulet Hanımın Minisi* (H.Kıvanç ile), 1974.

ERDMANN, Kurt
(1901-1964)

Alman sanat tarihçisi. İslam sanatı konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Hamburg'da doğdu, 1964'te öldü. Hamburg ve Tübingen'de Alman filolojisi, Marburg ve Hamburg'da sanat tarihi öğrenimi yaptı. 1927'de doktor unvanını aldıktan sonra Berlin Müzesi İslam Yapıtları Bölümü'ne girdi. 1945'e değin müzenin direktörleri Sarre ve Kühnel'in yanında önce asistan, daha sonra uzman olarak çalıştı. 1938'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün çağrısı üzerine İstanbul'da, 1939'da konuk profesör olarak Kahire Üniversitesi'nde bulundu. 1945'te Hamburg Üniversitesi'nde İslam sanatı dersleri vermeye başladı, 1948'de profesör oldu ve ertesi yıl Bonn Üniversitesi'nde Ön Asya sanatı tarihi dersleri verdi. Ernest Diez'in ayrılmasından iki yıl sonra 1950'de İstanbul Üniversitesi'nde Türk İslam sanatı derslerini vermek üzere yeniden İstanbul'a geldi, 1958'e değin bu kurumdaki görevini sürdürdü. Kühnel'in önerisiyle Batı Berlin Müzesi Direktörlü-

ğü'ne getirilince İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini bırakıp 1958'de Berlin'e gitti.

İslam ve Ön Asya sanatı üzerine sayısız yayınları olan Erdmann'ın çalışmaları özellikle halı ve keramik konusunda yoğunlaşmıştır. Erdmann, Berlin Okulu'nda yetişmiş, kataloglama ve geniş bir kaynak bilgisiyle beslenen bir sanat tarihi yöntemini benimsemiştir. İstanbul Üniversitesi'ndeki sanat tarihi derslerinde de bu yöntemi izlemiş ve birçok Türk sanat tarihçisinin yetişmesinde emeği geçmiştir. 2 cilt olarak yayımladığı *Anadolu Kervansarayları* kitabının 3. cildi ölümünden sonra eşi Hanna Erdmann tarafından derlenerek tamamlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Orientteppiche*, ("Doğu Halıları"), 1935; *Sassanidische Kunst*, 1937, ("Sasani Sanatı"); *Die Kunst des Irans zur Zeit der Sassaniden*, 1943, ("Sasani Döneminde İran Sanatı"); *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, 1975, ("15. Yüzyıl Türk Halısı"); *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 2 cilt, 1961, ("13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları"); *Das anatolische karavansaray des 13. Jahrhundert, die Ornamente*, (ö.s.), H.Erdmann (der.), 3 cilt, 1976, ("13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları, Bezeme").

• KAYNAKLAR: O.Aslanapa, *Sanat Tarihi Yıllığı, VI*, 1971; R.Naumann ve O.Aslanapa, "Önsöz", *Forschungen zur Kunst Asiens*, 1969.

ERDOĞAN, Bekir Sıtkı
(1926)

Türk şair. 50. Yıl Marşı'nın yazarıdır.

9 Eylül 1926'da Karaman'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladıktan sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. 1948'de Kara Harp Okulu'nu bitirdi. Kıta subayı olarak, on yıl Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulundu. 1953-1957 arasında Ankara'da görevliyken Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etti. Buradan mezun olunca İstanbul Heybeliada Deniz Lisesi'nde edebiyat öğretmenliğine atandı.

1949'da *Şadırvan* dergisinde yayımlanan "Hancı" adlı şiiriyle dikkati çekti. 1950-1971 arasında *Hisar* ve *Çağrı* dergilerinde yazdı.

Cumhuriyet'in 50. yıldönümünde açılan 50. Yıl Marşı Yarışması'nda birincilik kazanan şiiri, Necil Kâzım Akses tarafından "50. Yıl Marşı" olarak bestelendi. 1981'de ise başka bir şiiriyle, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde 100. Yıl Marşı Yarışması'nda derece aldı.

Divan ve Halk şiiri kaynaklarına yönelerek yazdığı şiirlerinde, duygusallığa ve ritme önem verdi. Yaşamın değişik görünümlerini yansıtırken, genellikle Halk şiiri söyleyişlerine yaslandı. Sade bir dil kullandı. Daha sonraları rübai türünde şiirlere ağırlık verdi.

• YAPITLAR (başlıca): *Bir Yağmur Başladı*, 1949; *Dostlar Başına*, 1965.

ERDOK, Neşe
(1940)

Türk, ressam. Kent yaşamının güncel tiplerini, grilerin uyumuna ve açık-koyu düzenine dayanan yalın bir üslupla işlemiştir.

26 Ağustos 1940'da İstanbul'da doğdu. 1963'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi. 1965-1966 arasında İspanya'da, 1967-1972 arasında da devlet bursuyla gittiği Fransa'da resim çalışmaları yaptı. Halen Mimar Sinan Üniversitesi Resim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Biri yurt dışında olmak üzere altı kişisel sergi açtı, çeşitli karma sergilere katıldı. 1979'da Yeni Eğilimler sergisinde başarı ödülü ve "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh 1981" Vakko Resim Yarışması'nda büyük ödülü aldı. Çeşitli dergilerdeki yazı ve çevirilerinin yanı sıra resim üstüne bir de kitabı vardır.

Erdok, Türk resminde 1970'lerden bu yana ağırlığını giderek daha çok duyuran ve figüratif anlatımcı eğilimleriyle belirginlik kazanan genç kuşağın temsilcilerindendir. Çoğunlukla çiklet çi, dilenci, ayakkabı boyacısı, konfeksiyon işçisi vb. gibi kent yaşamının belli bir kesiminden gelen tipleri uğraşları içinde ele alır. Sanatının vazgeçilmez bir öğesi olan tipleme, yüz anlatımının ve eylemin çevreye ve bireye göre değişen özelliklerinin vurgulanarak, kişisel kılınmasına dayanır. Anlatımının temel aracı olan tiplemeye yönelik deformasyon, ışık-gölge ilişkilerini çok sınırlı bir biçimde içeren açık-koyu düzeni ve genellikle grilere dayanan renk uyumu ile konuya dramatik ve hümanist bir nitelik kazandırır. Yakınlaştırılmış bir mekân düzeni içinde sunduğu figürleri, yalın ve anıtsal bir biçimsellik içerir.

• YAPITLAR (başlıca) Resim: *Vietnam*, 1972; *Mahkûm*, 1973; *İstanbul Satıcıları*, 1977; *Süngerci*, 1977; *Çikletçi*, 1980; *Kırmızı Saçlı Kadın*, 1980; *Yurtta Sulh Cihanda Sulh*, 1981; *Ateş Yakanlar*, 1981; *Vapurdaki Kız*, 1981; *Plastik Çiçek Satıcısı*, 1982; *Trende*, 1982; *Çoban*, 1982; *Konfeksiyon İşçisi*, 1982; *Saydam Erdok*, 1983; *Berber*, 1984; *Çocuk*, 1984. Kitap: *Figüratif Resimde "Bakış" Diyalektiği ve Bakış-Espas İlişkisi*, 1977.

ERDOST, Muzaffer İlhan
(1930)

Türk, eleştirmen. Türk toplumunun tarihsel evrimi üzerine yaptığı çalışmalar ve edebiyat eleştirileriyle tanınmıştır.

Artova'da doğdu. Ortaöğrenimini Sivas ve Çorum liselerinde tamamladı. 1957'de Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'ni bitirdi. 1956-1958 arasında *Pazar Postası* dergisi yazı işleri müdürlüğü, 1958-1963 arasında *Ulus* gazetesi basımevi müdürlüğü ve

1960'ta *Ülke* dergisi yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1958'de Açık Oturum Yayınları'nı, 1965'te de Sol Yayınları'nı kurdu ve yönetti. 1971'de tutuklanarak, yayımladığı kitapların bazıları yüzünden otuz yedi buçuk yıl hapse mahkûm oldu. 1974'te çıkan aftan yararlanarak serbest bırakıldı. 1980'de kardeşi Onur Yayınları yöneticisi İlhan Erdost'la birlikte gözaltına alındı, kardeşinin dövülerek öldürülmesi üzerine adını Muzaffer İlhan Erdost olarak değiştirdi.

Muzaffer Erdost edebiyat çalışmalarına şiirle başladı, daha sonraları eleştiriye ağırlık verdi. Dönemin birçok edebiyat dergisinde çıkan yazılarının yanı sıra, *Pazar Postası* dergisindeki yazılarıyla Türk şiirindeki İkinci Yeni Hareketi'nin tanıtıcısı, kuramcısı oldu. Bu hareketi şiirin durağanlaşan ve tıkanan iç yapısına yeni bir etkinlik kazandırma eğilimi olarak gördü. Sol Yayınları'nı kurduktan sonra daha çok toplumsal, siyasal ve iktisadi konulara yöneldi. *Türk Solu, Aydınlık Sosyalist Dergi* ve daha sonra *Yeni Ülke* dergisindeki yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim ilişkileri, kırsal alanda kapitalistleşmenin sonuçları ve faşizmin incelenmesi gibi konulara yer verdi.

• YAPITLAR: (başlıca) *"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm*, 1969; *Türkiye Üzerine Notlar*, 1971; *İlhan İlhan*, derleme, 1983; *Kapitalizm ve Tarım*, 1984.

• KAYNAKLAR: *Papirüs*, (46-47), 1970.

• BAKINIZ: CEMAL SÜREYA.

ERDURAN, Ayla
(1936)

Türk, kemancı. Dünyaca ünlü bir yorumcudur.

İstanbul'da doğdu. Dört yaşında keman çalmaya başladı. İlk derslerini Carl Berger'den aldı, on yaşında ilk resitalini verdi. 1946'da Paris Konservatuvarı'na girerek Profesör Benodetti'nin öğrencisi oldu. Burada gösterdiği başarıdan dolayı ödül aldı. Konservatuvarı 1950'de bitirdi. Ertesi yıl gittiği New York'ta beş yıl kaldı. Bu süre içinde Galmian ve Francescatti ile çalıştı, resitaller verdi, Thomas Sherman yönetiminde Little Orchestra Society ile konserlere katıldı.

1956'da başarılı bir Polonya turnesinin ardından 1957'de Moskova'ya gitti. Moskova Devlet Konservatuvarı'nda ünlü keman virtüozu David Oistrach'la çalıştı. Polonya'da Poznan'da 3. Wieniawski Konkuru'nda birincilik ödülünü aldıktan sonra dünyanın önemli sanat merkezlerinde resital ve konserler vermeye başladı.

1958'de Brüksel'de Colonne Orchestra of Paris eşliğinde Ulvi Cemal Erkin'in *Keman Konçertosu*'nu bestecinin yönetiminde ilk kez seslendirdi. 1962 Haziranı'nda Londra Wigmore Hall'de verdiği konserdeki başarılı yorumuyla Henriette Cohen Ödülü'nü aldı. 1965-1969 arasında çeşitli Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinde konserler verdi. 1971'de Almanya'da Beethoven Ödülü, 1975'te de Polonya'da Sanat Madalyası aldı. Aynı yıl Cenevre ve Lozan konservatuvarlarında virtüozite öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 1976'da İsviçre'de Montreux Uluslararası Morkewitch Enstitüsü'nde keman ustaları düzeyinde bir kurs verdi. 1981'de çıktığı Brezilya turnesinde Campus de Jordas Festivali'ne katıldı.

Ayla Erduran üstün yeteneği ve yorum gücüyle kendini Türkiye sınırları dışında da kabul ettirmiş, Devlet Sanatçısı unvanı kazanmıştır.

ERDURAN, Refik
(1928)

Türk oyun ve fıkra yazarı. Toplumsal bozuklukları sergileyen oyunları dramatik tiyatronun başarılı örneklerinden sayılır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1947'de Robert Kolej'de tamamladı. ABD'de Cornell Üniversitesi'nde tiyatro tarihi ve dramatik edebiyat eğitimi gördü.

1952'de Türkiye'ye döndükten sonra 1953'te Çağlayan Yayınevi'ni kurdu. İlk yapıtı *Yağmur Duası* bu yayınevinde basıldı.

Deli, Bir Kilo Namus, Cengiz Han'ın Bisikleti adlı yapıtlarıyla oyun yazarı olarak adını duyurdu. Toplumsal bozuklukları canlı bir anlatımla eleştiren ve gülünç yanlarını ortaya koyan oyunları dramatik tiyatronun başarılı örneklerinden sayılır. 1965'te *Akbaba* dergisi ile *Milliyet* gazetesinde fıkra, gülmece yazıları ve eleştiriler yazmaya başladı. Halen *Güneş* gazetesinde fıkra yazarlığını sürdürmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Deli*, 1957; *Bir Kilo Namus*, 1958; *Cengiz Han'ın Bisikleti*, 1959, *Karayar Köprüsü*, 1959; *İkinci Baskı*, 1960; *Büyük Justinyen*, 1961; *Ayı Masalı*, 1963; *Direklerarası*, 1965; *Kartal Tekmesi*, 1966; *Kelepçe*, 1967; *Turpsuyu*, 1969. Roman: *Yağmur Duası*, 1954.

EREMEKTAR, Mustafa

Bak. MISTIK

EREN, Cemil
(1927)

Türk ressam, vitray ve seramik sanatçısı. Non-figüratiften yola çıkmış, giderek doğa izlenimlerinin egemen olduğu figüratif çalışmalara yönelmiştir.

Merzifon'da doğdu. Sanat eğitimini Şemsi Arel, Eşref Üren ve Turgut Zaim'den özel ders alarak yaptı. 1951'de Harp Okulu'nu bitirdi ve aynı yıl askerlikten ayrıldı. 1952'de Ankara Devlet Tiyatroları'nda deko-

ratör olarak görev yaptı. 1955'te, TBMM tarafından başlatılan yurt resimleri kampanyası çerçevesinde Kars'ta resimler yaptı. 1961'de kısa süreyle Paris'e, 1973'te de ABD'ye gitti. 1976'dan beri çalışmalarını büyük ölçüde Bodrum yöresinde sürdürmektedir. 1978-1979 yıllarını ikinci kez gittiği ABD'de geçirdi. 1957'den bu yana pek çok sergiye katılmış, ayrıca yurt içinde ve dışında otuz sekiz kişisel sergi açmıştır.

Cemil Eren uzun süre non-figüratif çalışmıştır. 1966'dan sonraki yapıtlarında ise figürler belirmeye başlar. İlk figüratif çalışmaları, boz renklerin egemen olduğu çıplaklardır. 1973'teki ilk ABD gezisinden sonra yaptığı resimlerde Amerika izlenimlerini ve New York kentinin görünümlerini işlemiş, 1976'dan sonraysa Bodrum yöresinin evleri ve deniz görünümleri başlıca konuları olmuştur. Bu resimlerinde de non-figüratif döneminde varmış olduğu arınmışlık ve yalınlık izlenir. Ayrıca gene aynı yöreden esinlendiği ve balıkları, martıları, güvercinleri konu aldığı resimleri de vardır.

Cemil Eren'in yapıtlarında ışık önemli bir ögedir. Nonfigüratif resimlerinde 1959'dan sonra ışığın yoğunlaşarak beyaza dönüştüğü görülür. Giderek ışık ve beyaz birbiri üstüne bindirilmiş saydam alanlar olarak gelişir. Bu saydam alanlar, onu vitray çalışmalarına yöneltmiş ve resmiyle koşut olarak gelişmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Torba İskelesi*, 1981; *Akçaalan Köyü*, 1981. **Fresk:** *Anıt Kabir* tavan freskleri, 1953. **Seramik:** *Arı Sineması* seramikleri, 1968-1969, Ankara; *Karayolları Genel Müdürlüğü* seramikleri, 1968-1969, Ankara. **Vitray:** *Akün Sineması* vitrayları, 1972, Ankara.

EREN, Nusret Nurdan
(1931)

Türk, fotoğrafçı. Renkli fotoğraf alanında özgün ve yoğun çalışmalarıyla tanınmıştır.

29 Haziran 1931'de İstanbul'da doğdu. Haydarpaşa Lisesi'ni ve 1952'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Uzun süre serbest mimarlık yaptı. Fotoğraf çekmeye lise yıllarında başladıysa da bu alandaki çalışmalarını yoğunlaştırması 1972'de oldu. Bir süre amatör olarak çalıştıktan sonra 1980'lerde profesyonel olarak da fotoğraf çekmeye başladı.

Tüm sanat yaşamı boyunca yalnızca renkli fotoğraf çeken Nusret Nurdan Eren yurt içinde çeşitli sergiler açtı, diyapozitif (saydam) gösterileri yaptı, karma sergilere katıldı. 1973'te Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı'nın açtığı Türkiye konulu yarışmada, renkli fotoğraf dalında birinci oldu, 1973'te Turizm Bakanlığı Saydam Yarışması'nda da ikincilik ödülü ve üç mansiyon aldı. Ayrıca pek çok uluslararası sergiye katıldı, ödüller kazandı.

Kimi zaman belgeci bir fotoğraf tavrına, kimi zamansa görsel ve grafik bir anlatıma yaklaşan fotoğraflarında ikinci yaklaşım her zaman ağır basmıştır. Mimarlık eğitiminin de verdiği bir eğilimle, konusu ne olursa olsun, fotoğraflarını kusursuz renk ve biçim istifleri içinde kurar. Profesyonel çalışmaları dışında yalnızca 35 mm tek objektifli refleks makine kullanır. Uzun teleobjektifler, çok geniş açılı objektifler, özel filtreler ve makro eklentileriyle görüntü elde etme olanaklarını da zorlamış, çiçekler, sazlar, mantarlar gibi bazı belirli konularda yoğun çalışmalar yaparak özgün ve çarpıcı bir renkli fotoğraf diline ulaşmıştır.

EREN, Refik
(1922)

Türk sahne dekoratörü. Pek çok ünlü tiyatro, opera ve bale yapıtının dekorlarını gerçekleştirmiştir.

Gümüşhane'nin Şiran ilçesinde doğdu. İlköğrenimini İstanbul'da yaptı. Gene burada Sanat Enstitüsü'nün Ağaç İşleri Bölümü'nü bitirdikten sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Süsleme Bölümü'ne girdi. Buradan 1945'te mezun oldu. 1948'de mesleği ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere Paris'e gitti. Orada ünlü dekoratör-ressam Brianchon'dan ders aldı. Bu arada pek çok ünlü tiyatroda ve zamanın büyük atölyelerinde çalışmalarda bulundu. 1952'de yurda döndükten sonra Ankara'da Devlet Tiyatroları'nda dekoratör olarak çalışmaya başladı. Kısa bir süre sonra başdekoratör oldu. 1980'den bu yana İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda başdekoratör ve sanat teknik müdürü olarak çalışmaktadır.

Bugüne değin pek çok sahne yapıtının dekorlarını hazırlayan Refik Eren'in bu çalışmalarının birçoğuna eşi Hale Eren de (1929) kostüm hazırlayarak katıldı. Refik Eren *My Fair Lady* ve *Cadı Kazanı* oyunlarıyla Ankara Sanatseverler Derneği'nin En İyi Dekor ödüllerini kazandı. 1981'de Kültür Bakanlığı'nca en başarılı dekoratör olarak ödüllendirildi.

Yerli ve yabancı pek çok yönetmen ile çalışan Refik Eren, özellikle klasik sahne yapıtlarının dekorlarında gösterdiği başarı ile yurt dışında da adını duyurmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yanlış Yanlış Üstüne*, 1952; *Lucia di Lammermoor*, 1953; *Keçiler Adası*, 1954; *Van Gogh*, 1955; *Cadı Kazanı*, 1958; *Uyuyan Güzel*, 1958; *Satranç* 1959; *Oidipus*, 1960; *Kuğu Gölü*, 1960; *Hamlet*, 1962; *My Fair Lady*, 1969; *Macbeth*, 1969; *Don Kişot*, 1970; *Dördüncü Murad*, 1971; *Damdaki Kemanca*, 1971; *Truva Savaşı Olmayacak*, 1981.

ERENEROL, Pavli [Papa Eftim I] (1884-1968) Turgut [Papa Eftim II] (1920)

Türk din adamları. Papa I.Eftim Bağımsız Türk Ortodoks Patrikliği'nin kurucusu, oğlu Papa II.Eftim İstanbul başpiskoposu ve patriğidir.

Pavli Eftim Erenerol, Yozgat'a bağlı Akdağmadeni'nde doğdu. İstanbul'da öldü. Karahisarlıoğlu olarak tanınan Hıristiyan bir ailenin çocuğudur. Babası ticaretle uğraşırdı. Pavli adıyla vaftiz edilen Papa I. Eftim, doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra, bir manastıra girdi. 1908'de Ankara'ya gitti ve Ortodoks Kilisesi'ne bağlanarak 1912'de diyakos oldu. Ardından Akdağmadeni papazlığına 1918'de Keskin Metropolit vekilliğine atandı. Din konusundaki çalışmalarını 1937'de elyazması olarak topladı. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasındaki hizmetleri nedeniyle, Atatürk tarafından ölene değin kendisine "Hidemat-ı Vataniye maaşı" bağlandı.

Papa I. Eftim, Kurtuluş Savaşı sırasında Fener Patrikhanesi'nin Rum Pontus Devleti'ni canlandırma çabalarına ve Anadolu'daki Rumlar'ı Türkler'e karşı kışkırtma amaçlarına karşı çıktı. 12 Aralık 1918'de Patrikhane Padişah'tan, Papa I. Eftim'in yakalanarak kendilerine teslim edilmesini istedi. Eftim 30 Kasım 1921'de, Anadolu'daki 72 ruhani bölge başkanını Kayseri'de topladı. Fener Patrikhanesi'nin yetkisizliğini bildirerek merkezi Kayseri'de olan Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurduğunu açıkladı. Bir bildiriyle de Fener Patrikhanesi'nin Türkiye'ye ihanet ettiğini dünyaya duyurdu. 22 Temmuz 1922'de gene Kayseri'de *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Bu yayınla da, Anadolu'da yaşayan Türk Hıristiyanlar'ın Yunanlılar ile ilgisi olmadığı yolundaki görüşlerini yaydı. Dergi, 16 sayı olarak 1923'e kadar sürdü. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Eftim, Lozan Antlaşması'yla Anadolu'daki Hıristiyanlar Yunanistan'a gönderilmeye başlayınca, Atatürk'ten aldığı özel izinle, ailesiyle birlikte İstanbul'da kaldı.

İstanbul'da Fener Patrikhanesi Sen Sinod'undan (meclis) kaçmış olan Patrik ve birkaç üye dışında, Cumhuriyet yönetimine bağlılık sözü aldı. Ancak, kısa süre sonra Sen Sinod oldubittiye getirerek bir Türk karşıtını patrik seçti ve Papa I. Eftim'i aforoz etti. 1922'de Doğu Roma Kilisesi genel temsilcisi olan Papa I. Eftim, kararı tanımadı. 7 Temmuz 1924'te Fener Patrikhanesi'nden ayrılan Galata Rum Merkezi İdare Heyeti, Galata Merkez Panayia Kilisesi'nde ona katıldı. Episkopos olarak takdis edilen Papa I. Eftim, 18 Mart 1926'da Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurdu. Patrikhane'ye Aya Yani, Aya Nikola ve Hristos kiliseleri bağlandı.

Papa I. Eftim'in oğlu olan Turgut Erenerol, 23 Nisan 1920'de Ankara'da doğdu. Öğrenimini İstanbul'da Boğaziçi (Feyziati) Lisesi'nde bitirdikten sonra, 1937'de ruhaniliğin ilk derecesi olan diyakosluğa getirildi. 1946'da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1955'te ABD'ye giderek New York'ta Montefiore Hastanesi'nde anestezi dalında uzmanlık öğrenimi gördü. 1960'ta Türkiye'ye döndü. 15 Ekim 1961'de papaz, kısa bir süre sonra da episkopos oldu. Babasının ölümünden sonra İstanbul patriği ve başpiskoposu olan Erenerol'un döneminde18 yabancı kilise, patrikliğine bağlandı.

• KAYNAKLAR: M. Eröz, *Hıristiya. Türkler*, 1983; A.R. Önder, "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası", *Kayseri Basın Tarihi/1910-1960*, 1972; T.Parlak, *Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, 1982.

ERENGÖNÜL, Sabiha (1941-1982)

Türk, ressam ve gravürcü. Eski halk öykülerinden aldığı konuları çağdaş bir kurgu ve ritim anlayışı ile yapıtlarına aktarmıştır.

İstanbul'da doğdu, 5 Mayıs 1982'de aynı kentte öldü. İlk sanat çalışmalarını 1962'de Viyana Fantastik Okul'u ressamlarından Anton Lehmden'le (1929) yaptı. 1967'de Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) Tekstil Bölümü'nü bitirdi. 1968'de İspanya'ya gitti ve gravür çalışmaları yanı sıra Madrid Radyo Televizyonu'nda Türk Sanatı sempozyumlarına katıldı. 1971'de İtalya'da Bergamo Sanat Okulu'nda bir süre öğretmenlik etti, daha sonra İstanbul'a giderek çalışmalarını bu kentte sürdürdü. 1959-1981 arasında pek çok ulusal ve uluslararası sergiye katıldı, kişisel sergiler açtı. 1977'de DYO Resim Yarışması'nda onur belgesi, 1979'da Görsel Sanatçılar Derneği Özgün Baskı Ödülü ve 1980'de de gene aynı derneğin başarı ödülünü aldı.

Sabiha Erengönül daha çok gravür dalında ürün vermiştir. 1960'lardaki ilk yapıtlarında yalnız siyah beyaz çizgiler kullanmış ve Lehmden'in fantastik gerçekçi anlayışının etkilerini yansıtan, insanın soyut iç dünyasını aktaran resimler yapmıştır. 1970'lerde ise bu iç dünyayı daha somut bir biçime dönüştürmüş ve ayrıntılı bir gerçekçilikle Türk halk masallarının düş dünyasına eğilmiştir. Bu dönem yapıtlarında siyah beyazın yanında renk de kullanmaya başlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kompozisyon*, 1964; *Portre*, 1977; *Yorulmayanlar*, 1977, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kompozisyon*, 1978.

ERENUS, Bilgesu
(1943)

Türk oyun yazarı. Aydın sorunlarına eğilen oyunlarıyla ilgi çekmiştir.

13 Ağustos 1943'te Bilecik'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nü bitirdikten sonra 1965-1973 arasında TRT İstanbul Radyosu'nda metin yazarı ve yapımcı olarak çalıştı. 1977-1979 arasında Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. *İkili Oyun* adlı oyunuyla 1978 Avni Dilligil En İyi Tiyatro Yazarı Ödülü'nü aldı. Aynı oyun 1983'te Kiel Devlet Tiyatrosu'nda Almanca olarak oynandı.

Bilgesu Erenus 1971'de TRT'nin düzenlediği Radyo Oyunları yarışmasında "Evli Evine Köylü Köyüne" adlı oyunuyla başarı ödülü aldıktan sonra birbiri ardına oyunlar yazdı. Özellikle AST (Ankara Sanat Tiyatrosu) ve Dostlar Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunlarında 1960-1970 dönemi Türkiyesi'nin geçirdiği değişimleri bireylerin iç dünyalarındaki yansımalarıyla birlikte, yer yer lirik, yer yer göstermeci bir üslupla ele aldı. Sınıf değiştirme özlemi, dış ve iç göç, siyasallaşma çabasındaki aydınların sorunları başlıca temaları arasındadır.

• **YAPITLARI (başlıca):** *El Kapısı*, 1975; *Ortak*, 1976; *Nereye Payidar*, 1976; *İkili Oyun*, 1977; *Kaside*, 1980, oynanmadı; *Kelaynaklar*, 1981; *Güneyli Bayan*, 1983.

ERETNA BEY
(? - 1352)

Türk beyi. Eretna Beyliği'nin kurucusudur.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Kayseri'de öldü. Uygur Türkleri'nden bir İlhanlı emiriydi. Ebu Said Bahadır Han'ın hükümdarlığı döneminde İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın (Demirtaş) yanında görevliydi. Kız kardeşi de Timurtaş'la evliydi. İlhanlı hükümdarı ile arası açılan babası Emir Çoban'ın öldürülmesi üzerine Timurtaş 1327'de Mısır'daki Memluk hükümdarına sığınınca Anadolu'yu bir süre Eretna Bey yönetti. Emir Çoban'ın öldürülmesi üzerine İlhanlı topraklarında çıkan ayaklanmayı bastıran Ebu Said Bahadır Han kısa bir süre sonra Anadolu valiliğine Büyük Şeyh Hasan adlı bir emiri atadı. Ancak Anadolu'yu yakından tanıyan ve iyi bir yönetici olan Eretna Bey vali vekili olarak görevini sürdürdü.

Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'te veliaht bırakmadan ölmesi üzerine İlhanlı tahtı için büyük bir mücadele başladı. Bu mücadele özellikle Büyük Şeyh Hasan'la Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan arasında geçiyordu. Bu dönemde Anadolu vali vekilliği görevini sürdüren Eretna Bey taht mücadelesinin uzaması üzerine Memluk hükümdarı Melik Nâsır'a başvurup onun valisi olmayı önerdi. Önerisi kabul edilince 1338'de Memluk sultanı adına para bastırıp hutbe okuttu. Bu sırada Azerbaycan'a yerleşen Küçük Şeyh Hasan, Eretna Bey'den egemenliğini tanımasını istedi. İsteğini kabul etmeyince Eretna Bey'in üzerine yürüdü. İki taraf 1343'te Sivas ve Erzincan arasında Karanbük'te karşılaştılar. Başlangıçta yenilgiye uğrayan Eretna Bey, Şeyh Hasan'ın askerlerinin ganimet toplamak için dağılmasından yararlanarak ani bir saldırıyla Şeyh Hasan'ı bozguna uğrattı. Bu başarı üzerine 1344'te Sultanlığını ilan ederek Alaü'd-dünya ve'd-Din sanını aldı.

Hemen hemen tüm Orta Anadolu'ya egemen olan Eretna Beyliği önce Sivas'ı daha sonra da Kayseri'yi merkez edindi. Bu bölgede yıllarca Moğol akınlarından tedirgin olan halkı düzene kavuşturdu. Ancak ölümünden sonra beylik iç çekişmeler ve komşu beyliklerin saldırısıyla zayıfladı ve 1381'de Kadı Burhaneddin tarafından ortadan kaldırıldı. Köse olan Eretna Bey halk arasında "Köse Peygamber" sanıyla da anılırdı.

• **BAKINIZ:** EBU SAİD BAHADIR HAN.

ERGİN, Osman Nuri
(1883-1961)

Türk, tarihçi. Eğitim ve şehircilik tarihi üzerindeki araştırmalarıyla tanınmıştır.

Malatya'nın İmrin köyünde doğdu, 5 Temmuz 1961'de İstanbul'da öldü. 1892'de İstanbul'a gelerek Zeyrek Rüşdiyesi, Numune-i Mekteb-i Osmani ve Aksaray Mahmudiye Rüşdiyesi'nde okudu. 1901'de Darüşşafaka'yı bitirdi. İstanbul Şehremaneti'nde (Belediye) görev aldı. Bu arada cami derslerine devam edip Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi'den icazet aldı. 1904'te girdiği Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni 1907'de bitirdi.

Uzun yıllar Belediye'de başkâtip, mümeyyiz, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Umumi kâtipliği, şube müdürlüğü ve 22 yıl süreyle İstanbul Vilayeti ve Belediyesi Mektupçuluğu'nda bulundu. Bu nedenle Mektupçu Osman Bey diye de anılır.

Resmi görevlerinin yanı sıra Darüşşafaka Lisesi'nde resmi yazışma ve İslam tarihi, Vefa Lisesi'nde tarih, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde ticaret ve dil dersleri okuttu. Ayrıca Belediye Zabıta Görevlileri Okulu ve İstanbul Polis Meslek Okulu'nda belediyenin görevleri, dünya ve Türkiye belediyeleri, sosyoloji ve tarih dersleri verdi. Öğretmenliği 1956'ya dek sürdü.

Ergin çalışkan, meraklı ve araştırmacı bir kişiliğe sahipti. İstanbul'un kütüphane ve arşivlerinde yaşamı boyunca sürdürdüğü araştırmaları onun belediyecilik, şehircilik, bibliyografya ve kentin eğitim kurumlarının tarihi üzerinde önde gelen bir uzman olmasını sağlamıştı.

Mecelle-i Umûr-ı Belediyye adlı beş ciltlik yapıtının birinci cildinde İslam devletlerinde ve Türkiye'de belediye kurumlarının tarihsel gelişmesi incelenmiş-

tir. Özellikle İstanbul kent tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Son dört ciltte, belediye yasaları, içtüzükler, belediye meclisinden çıkan kararnameler yer alır.

Türkiye Maarif Tarihi adlı yapıtı önce yalnız İstanbul'un eğitim kurumlarının tarihi için düzenlenmişken, sonra Türkiye çapında ele alınmıştır. *İstanbul Şehir Rehberi* adlı yapıtı 1927'de yapılan genel nüfus sayımında İstanbul kenti için yaptığı çalışmalar sonunda ortaya çıkmıştır. Ergin bu amaçla 6000'den fazla sokağı yenidenisimlendirmiş,kapı numaralarının düzenlenmesine çalışmıştır.

Bu önemli yapıtlarının yanında geçmişin ve günümüzün belediye konuları, Türkiye'de şehirciliğin tarihi gelişmesi, bibliyografya, İstanbul şehreminleri (belediye başkanları) Muallim M.Cevdet ve Abdülaziz Mecdi Tolun'un yaşamöyküleri üzerine çalışmaları vardır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, 5 cilt, 1912-1922; *İstanbul Şehreminleri*, 1927; *Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi*, 1933; *İstanbul Şehir Rehberi*, 1934; *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, 1936; *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, 1937; *İbni Sina Bibliyografyası*, 1937; *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, 1939; *Türkiye Maarif Tarihi*, 5 cilt, 1939-1943; *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, 1942; *Fatih İmareti Vakfiyesi*, 1945.

Cavit Erginsoy

ERGİNSOY, Cavit
(1924-1967)

Türk fizik bilgini. Yarı iletkenler konusunda çalışmış, yüklü taneciklerin kristallerde kanallanmasına ilişkin bir kuram geliştirmiştir.

Ankara'da doğdu, 6 Aralık 1967'de aynı kentte öldü. 1946'da Londra Üniversitesi'nden elektrik mühendisliği dalında diplomasını, 1952'de aynı üniversiteye bağlı Queen Mary College'dan fizik dalında doktora derecesini aldı. Türkiye'ye dönüşünde Sarıyer Barajı projesinde görevlendirilen ve Etibank'ın Atom Enerjisi Etüd Dairesi Başkanlığı'nı üstlenen Erginsoy, 1957-1958 ders yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak bulunduktan sonra, 1962'ye değin Viyana'daki IAEA'da (International Atomic Energy Agency/ Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) uzman ve danışman olarak çalıştı. Aynı yıl, katı hal fiziği alanında araştırmalar yapmak amacıyla ABD'deki Brookhaven National Laboratory'ye (BNL) geçti. Üç yıl sonra, katı hal fiziği araştırma grubunun üyesi olarak BNL'nin sürekli kadrosuna alındı. 1967'de Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) çağrısı üzerine konuk profesör olarak Türkiye'ye dönen ve öğretim görevinin yanı sıra dekan yardımcılığını da üstlenen Erginsoy'a, öldüğü yıl, Temel Bilimler dalında TÜBİTAK Bilim Ödülü verildi. Doktora konusu olarak yarı iletkenlik olgusunu seçen Erginsoy, germanyum ve silisyumun bu tür özelliklerine ilişkin deneysel çalışmalarını sürdürürken konunun kuramsal yönüne de eğilmişti. Kısa sürede kendi çabalarıyla öğrendiği kuvantum mekaniğini, yarı iletkenlerdeki yük taşıyıcıların yabancı atomlardan saçılmasına uyguladı ve dünya fizik literatürüne Erginsoy'un adıyla geçen saçılma formülünü elde etti. Türkiye'ye döndükten sonra çalışmalarını atom enerjisi alanında yoğunlaştırarak, Türkiye'de kurulacak ilk araştırma reaktörünün hazırlıklarını gerçekleştirdi. Aynı dönemde İTÜ ve ODTÜ'de reaktör fiziği derslerini de üstlenmişti. NATO Bilim Konseyi'ne Türk delegesi olarak katılan Erginsoy, IAEA'daki danışmanlık görevi sırasında tanıştığı katı hal fizikçilerinin yüreklendirmesiyle ilgisini yeniden bu alana yöneltti ve BNL'nin araştırma ekibine katıldı. Yüklü parçacıkların kristallerden geçerken gösterdiği özellikleri tam olarak açıklayan ve kendisine uluslararası ün kazandıran "kanallanma" kuramı bu araştırmalardan doğdu.

Bulundukları kristal içindeki iletkenlik elektronları "gazı"nı oluşturarak artı iyonlara dönüşen atomlar, kristalin yapısal düzeni gereğince bazı doğrultularda "geometrik kanallar" görünümünü gösterir. Yüklü taneciklerin, örneğin protonların iletken kristallerden bazı doğrultularda daha kolay geçişini açıklayan kanallanma kuramına göre, artı yüklü iyonların bir duvar gibi sınırladığı geometrik kanallar, kendi doğrultularında gelen bir protonu her yandan iterek kanaldan çıkmasını ya da bir atoma çarparak sapmasını engeller. Böylece, geometrik olan kanal yapısı fiziksel olarak da etkisini gösterir. Kristale gönderilen bir proton demeti bu kanallara yöneltildiğinde, kristalin yapısal özelliklerine bağlı olarak daralan bir demet halinde kristalden çıkar. Gönderilen proton demetinin yönündeki küçük sapmalar, çıkan demetin şiddetinde çok büyük düşüşlere yol açar.

Kristalde kanallanan parçacık yörüngelerinin bu kuram yardımıyla tam olarak belirlenebilmesi, bir yandan kristal yapının daha iyi anlaşılabilmesine, öte yandan yabancı atomların varlığının ve yerinin kolayca saptanabilmesine olanak sağlayarak katı hal fiziğinde yeni gelişmelere ortam hazırlamıştır.

- **BAKINIZ:** BARDEEN, BARUT, BRATTAIN, DOMANİÇ, ESAKI, SHOCKLEY, J.STARK.

ERGÖNÜL, Halit
(1928)

Türk, boksör. Avrupa Karması'nda yer alan ilk ve tek Türk boksörüdür.

İstanbul'da doğdu. Boksa 1941'de Alemdar kulübünde başladı. 14 yaşında 54 kiloda İstanbul şampiyonluğunu kazandı. 1943'te Galatasaray kulübüne geçti. 1947'de Türk milli boks takımına seçildi ve İrlanda'nın Dublin kentinde yapılan Avrupa Boks Şampiyonası'nda ilk kez milli formayı giydi. Bu şampiyonada gösterdiği başarı sonucu Avrupa Boks Karması'na seçilerek ABD'ye gitti ve orada Avrupa'yı temsilen Amerikalılarla yaptığı iki maçın birini kazanıp birini kaybetti. ABD'den dönüşte Fenerbahçe kulübüne girdi. 1949'da Fenerbahçe kulübünde boks şubesinin kaldırılması üzerine İstanbul Boks İhtisas Kulübü'ne geçti. 1950'de profesyonelliği seçip kısa bir süre profesyonel ringlerde döğüştü. Daha sonra hastalanıp ringlerden uzaklaştı. Başarılı boks yaşamı boyunca Türkiye'nin en iyi boksörlerinden biri olarak tanındı. Uzun yıllar İstanbul ve Türkiye şampiyonluklarını kazandı. Daha sonra uzun yıllar boyunca antrenör olarak çalıştı.

ERGÖNÜLTAŞ, Engin
(1955)

Türk, karikatürcü. Çarpık kentleşme ortamına yerleştirdiği karikatürlerinde çeşitli toplumsal konuları abartılı ve yergici bir dille işlemiştir.

İstanbul'da doğdu. Pertevniyal Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi'ne girerek Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1967'den başlayarak çizgi-filmden reklam ressamlığına dek grafik sanatların çeşitli konularında çalıştı. İlk karikatürü 1970'te gülmece dergisi *Ustra*'da yayımlandı. Daha sonra Oğuz Aral'ın yönettiği *Gırgır*'a girdi. Burada uzun süre çalıştıktan sonra 1978'de bir grup arkadaşıyla birlikte ayrılarak *Mikrop* adlı yeni bir gülmece dergisi yayımlamaya girişti. Ancak bu dergi uzun ömürlü olmadı ve Ergönültaş arkadaşlarıyla *Gırgır*'a geri döndü.

Ergönültaş'ın *Gırgır* için hazırladığı *Zalim Şevki* adlı çizgi-öyküde yarattığı tipler çok tutulmuş ve popüler hale gelmiştir. Ergönültaş dergi dışındaki çalışmalarında, örneğin *Politika* gazetesinde salt çizgiden oluşan karikatürler çizmiştir. Bu tür yapıtlarında gülmece tutumu da farklılık göstermiştir. Gericiliğe, baskıya karşı birlik temasını işlemiş, toplumsal sorunları ve acıları çarpıcı bir biçimde yansıtmıştır. Yine bu gazetede "çizgiyle makale" adını verdiği yeni bir tür de deneyerek bilimsel bilgileri ve doğruları yarattığı tipler aracılığıyla olaylaştırmıştır. *Mikrop*'taki karikatürlerinde ise kadın, cinsellik ve cinsel açlık gibi konuları grotesk bir üslupla ele almıştır.

Ergönültaş karikatür konusunda kuramsal çalışmalar da yapmış, *Sanat Emeği* dergisinde karikatür ve gülmece anlayışını dile getiren yazılar yayımlamıştır. Yurt içinde ve dışında ortak sergi ve albümlere katılmıştır. Ayrıca Arabesk müziği ele alan incelemeler de yazmıştır.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet
(1901-1946)

Türk edebiyat tarihçisi. Divan, halk ve tasavvuf edebiyatı alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Hüseyin Sadeddin Nüzhet Ergun, Bursa'da doğdu, 25 Nisan 1946'da İstanbul'da öldü. Kolağası Ali Efendi'nin oğludur. Annesi tarafından bütün akrabaları Sadiye tarikatına bağlıydılar. Tarikat terbiyesi içinde yetişti. Küçük yaşta Arapça-Farsça öğrendi. Üsküdar İttihat ve Terakki Mektebi ve Üsküdar Sultanisi'nde okudu. Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. 9 yaşında Şeyh oldu. Tekkelerin kapatılmasına kadar Üsküdar Hallaç Baba Sadi tekkesinde şeyhlik yaptı. Bestekâr Şeyh Said Efendi'den ilahiler derledi.

Lise ve öğretmen okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. Kısa bir süre İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1943'te atandığı Bayezid Devlet Kütüphanesi müdürlüğünü ölümüne değin sürdürdü.

Ergun, kısa yaşamı süresinde, Türk edebiyatı tarihi araştırmalarına büyük katkıda bulunmuş, özellikle divan, tasavvuf ve halk edebiyatı ile halkbilim alanında ürünler vermiştir. İlk yapıtı Şeyh Hüseyin Sadeddin imzası ile yayımladığı *İlm-i Tasavvuf*'tur. Konya'da öğretmenlik yaptığı yıllarda Mehmed Ferid ile birlikte yayımladığı *Konya Vilayeti Halkıyat ve Harsiyatı* Türkiye'deki ilk bölgesel halkbilim araştırmasıdır.

Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri adlı yapıtında örneklerle ele aldığı şair ve yazarların yapıtlarını inceleyerek kişilikleri ve sanatları hakkında öz bilgiler vermiştir. En önemli yapıtı F harfine kadar getirip bitiremediği ansiklopedik *Türk Şairleri*'dir. Yapıtta halk ve divan şairleri ile çağdaş şairler birlikte ele alınmış, çeşitli cönk, divan ve tezkireler taranarak şiirlerinden örnekler verilmiştir. *Türk Musikisi Antolojisi* adlı çalışmasının ancak dini yapıtlar bölümünü yayımlayabilmiştir. Halk edebiyatı alanında birçok halk şairi ve âşığın özgün yapıtlarını yayımlamıştır. Harf devriminden sonra Türkiye'de karşılaştırmalı divan yayımına da büyük katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *İlm-i Tasavvuf*, 1922; *Konya Vilayeti Halkıyat ve Harsiyatı* (Mehmed Ferid ile), 1926; *Halk Edebiyatı Halk Şairleri*, Kitap I, 1927; *Karacaoğlan*, 1927; *Gevheri*, 1928; *Pir Sultan Abdal*, 1929; *Bektaşi Şairleri*, 1930; *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*, 1931; *Mevlâna*, 1932; *İstanbul'da Medfun Mesahire Ait Mezar Kitabeleri*, 1932; *Şeyh Galib*, 1932; *Neşatî Hayatı ve Eserleri*, 1933; *Rami Paşa Hayatı ve Eserleri*, 1933; *Şeyhülislam Bahaî Hayatı ve Eserleri*,

1933; *Beşiktaşlı Gedaî*, 1933; *Kuloğlu*, 1933; *Sabuhi*, 1933; *Hengâmi*, 1933; *Katibî*, 1933; *Samih Rifat Hayatı ve Eserleri*, 1934; *Cenap Şehabettin*, 1934; *Âşık*, 1934; *Fehîm-i Kadim Divanı*, 1934; *Şileli Sürurî*, 1934; *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*, 1935; *Bâki Hayatı ve Şiirleri Divanı*, 1935; *Türk Şairleri*, 4 cilt, 1936-1945; *Aka Gündüz Hayatı ve Eserleri*, 1937; *Ali Canip Hayatı ve Eserleri*, 1937; *Ali Nihad Hayatı ve Eserleri*, 1937; *Namık Kemal'in Şiirleri*, 1941; *Türk Musikisi Antolojisi Dini Eserler*, 2 cilt, 1942-1943; *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri*, 1944; *Hatâyî Divanı*, 1946; *Âşık Ömer*, t.y.

• KAYNAKLAR: M.Gökman, "Sadettin Nüzhet Ergun (1901-1946)", *Türk Kültürü*, (164), 1976; M.K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 1969; B.N. Şehsuvaroğlu ve M.Gökman, *Öğretmen-Edebiyat Tarihçisi-Yazar ve Kütüphaneci Sadettin Nüzhet Ergun*, 1976.

ERGUNER, Süleyman
(1902-1953)

Türk, neyzen. Türk müziğinde 20.yy'da yetişen en güçlü yorumculardan biridir.

2 Ağustos 1902'de İstanbul'da doğdu, 1 Aralık 1953'te aynı kentte öldü. Babası Sultanselim Camii müezzini Hafız Hasan Efendi'ydi. Küçük yaşta sesinin güzelliğiyle dikkati çekti. İlk müzik bilgilerini Sultanselim'li Hafız Cemal Efendi'den edindi; müezzinlik etti, hafız oldu; bir yandan da Rüştiye'yi bitirdi. Müziğe duyduğu ilgi arttıkça mevlevihanelere giderek ayinleri dinlemeye başladı, böylece hem tekke musikisini kaynağında tanıma, hem de zamanın ney ustalarını dinleme fırsatı buldu. Neyzen Emin Dede'nin (Yazıcı) etkisiyle ilgisi neye yöneldi, bu sazı kendi kendine öğrendi.

1927'de Tekel İdaresi'ne memur oldu. İstanbul'a atandığı 1942'ye değin çeşitli il ve ilçelerde tekel müdürü olarak çalıştı. Gittiği yerlerde müzik dernekleri kurdu. İstanbul Radyosu'nun kuruluşundan sonra radyo yayınlarına katıldı. Radyoda ilk kez ney çalan ve dinsel müzik yapıtlarını seslendiren sanatçıdır.

Erguner, bu yüzyılın en güçlü ney virtüözlerinden biridir. Üfleyişi kuvvetli, fosurtusuz, üslubu ise "tekke tavrı" denilen tarzdadır. Dinsel ve din dışı formlarda yapıtlar bestelemiştir; dinsel müziğin etkileri din dışı yapıtlarında da görülür. Yahya Kemal'in bir şiiri üstüne bestelediği, "Ömrün şu biten neşvesi tâm olsun erenler" dizesiyle başlayan uşşak şarkısı en tanınmış yapıtıdır.

• YAPITLAR (başlıca): Hicaz, bayati, hüzzam, nihavent peşrevler; dilkeşide, sabâ, ferahnak, sevkefza, segâh saz semaileri; "Çınar Altında", uzzal saz eseri; uşşak, hicaz, müstear ilahiler; uşşak, mâhûr, hüzzam, nihavent, açemaşiran şarkılar; dügâh hava; hicaz eser (yürük semai).

• KAYNAKLAR: "Süleyman Erguner'in Tercüme-i Hali", *Musiki Mecmuası*, (71), 1954.

ERGUNER, Ulvi
(1924-1974)

Türk, neyzen. Türk müziğinde 1950 sonrasının en değerli neyzenlerinden biridir.

3 Ağustos 1924'te İstanbul'da doğdu, 17 Kasım 1974'te aynı kentte öldü. Neyzen Süleyman Erguner'in oğludur. Konya Askeri Ortaokulu ile Kuleli Askeri Lisesi'nde okuduktan sonra, 1943'te asteğmen rütbesiyle Harb Okulu'ndan mezun oldu. Çeşitli il ve ilçelerdeki askeri birliklerde levazım subayı olarak görev aldı. 1964'te, yarbay rütbesindeyken, kendi isteğiyle emekli oldu.

Ortaöğrenimi sırasında bandoya girerek müziğe başladı. Ney çalmayı babasından öğrendi, ayrıca Halil Can'dan yararlanmış, sazını babasının üslubuyla çalmaya çalışmıştı. Ankara'da görevli olduğu 1948-1950 yıllarında radyo yayınlarına katıldı, daha sonra İstanbul Radyosu'na geçti. Burada klasik yapıtları seslendiren erkekler korosunu yönetti; ayrıca, yönettiği özel bir toplulukla da dinsel müzik plakları doldurdu. Bir peşrev, bir saz semaisi, bir de şarkı bestelemiştir.

Erguner ailesi yetiştirdiği müzikçilerle tanınmıştır. Kardeşi Asaf Erguner (1926) tambur sanatçısıdır, 1949-1958 yıllarında babası ve kardeşiyle birlikte İstanbul Radyosu'nda çalmıştır. Ulvi Erguner'in oğulları Kudsi Erguner (1952) ile Süleyman Erguner de (1957) genç kuşağın neyzenlerindendir. Hepsinin ortak özelliği, daha çok dinsel müzikle uğraşmaları ve tekke musikisi yapıtlarını geleneğin son temsilcilerinden öğrendikleri biçimde çalmaya özen göstermeleridir.

• YAPITLAR (başlıca): Bayatiaraban peşrev ve saz semaisi; "Bir gonca sevdim ki bugün güller içinde cana nelik eyler", hicaz aksak şarkı; sabâ, hicaz, uşşak, segâh taksimler.

• KAYNAKLAR: H.Rit, "Ulvi Erguner", *Ses*, (27), 1963.

ERHARD, Ludwig
(1897-1977)

Alman (FAC) iktisatçı ve devlet adamı. Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi kalkınmasının gerçekleştirilmesinde önemli katkıları olmuştur.

4 Şubat 1897'de Kuzey Bavyera'da Fürth'de (bugün FAC'de) doğdu, 5 Mayıs 1977'de Bonn'da öldü. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine öğrenimini yarıda keserek savaşa katıldı. Savaşın ardından Frankfurt Üniversitesi'nde iktisat ve sosyoloji öğrenimi gördü. Doktorasını aldıktan sonra 1928'de Nürnberg İşidaresi Okulu'nda araştırma asistanı olarak çalışmaya başladı. 1942'de bu okulun yöneticisi oldu, ancak Nasyonal Sosyalist Parti'ye katılmayı reddet-

Ludwig Erhard

mesi üzerine bu görevden alındı. II. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli şirketlerde danışmanlık yaptı.

Almanya'nın Mayıs 1945'te teslim olmasının ardından, ülkeyi işgal altında bulunduran Müttefikler tarafından Nürnberg-Fürth bölgesinde sanayinin yeniden kurulmasıyla görevlendirildi. 1945-1946 yıllarında Bavyera Eyalet Hükümeti'nde iktisat bakanlığı, 1947-1948 yıllarında Para ve Kredi Danışma Komisyonu yöneticiliği, 1948-1949 yıllarında da Anglo-Amerikan İşgal Bölgesi İktisadi Konseyi yöneticiliği yaptı. 1948'de yeni bir para birimini dolaşıma sokarken karne uygulamasını kaldırması, Marshall Planı çerçevesinde ABD'den alınan yardımın da katkısıyla sınai üretimde önemli artışlar sağladı. Ancak uygulanan serbest ticaret politikası sonucu fiyatlar hızla arttı ve çalışan kesimlerin yaşam koşulları güçleşti.

Federal Alman Cumhuriyeti için hazırlanan anayasa Mayıs 1949'da Müttefikler tarafından onaylandı. Erhard seçimlerden sonra Eylül 1949'da Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU) başkanı K.Adenauer başkanlığında kurulan ilk federal hükümette iktisat bakanı olarak görev aldı. İktisadi kalkınmayı gerçekleştirmekle görevlendirilen Erhard, "toplumsal pazar ekonomisi" olarak adlandırdığı bir iktisat politikasını yürürlüğe koydu. Bu politika gereğince ekonomiyi canlandırmak için özel girişimden yararlanılması, ancak tekelleşme ve işçi sendikalarının aşırı talepleri söz konusu olduğunda hükümetin denetim kurması öngörülüyordu. Alman markı piyasa değerinden düşük bir kurda tutuldu, enflasyon hızını düşürücü politikalar izlendi. Anayasanın onaylanmasından sonra bazı sanayi dallarında üretim üzerine konan kısıtlamalar kaldırılmış, bir ticaret filosu kurulmasına izin verilmişti. Bunlara ek olarak, Polonya ve diğer Balkan ülkelerinden sınırdışı edilen Almanlar'ın birçoğunun nitelikli işgücü olarak sanayide çalışmaya başlamasının da etkisiyle, "ekonomik mucize" olarak tanımlanan yüksek milli gelir artış hızına ve iktisadi canlanmaya ulaşıldı.

1957'de başbakan yardımcısı olan Erhard, Ekim 1963'te Adenauer'in başbakanlıktan istifasından sonra, parti içindeki muhalefete karşın CDU'nun Bavyera'daki şubesi niteliğinde olan Hıristiyan Sosyal Birliği (CSU) ve Hür Demokrat Parti'nin (FDP) de katıldığı bir koalisyon hükümeti kurarak başbakan oldu. İlk iş olarak, savaş suçlularının yargılanması için konmuş olan, II.Dünya Savaşı'nın bitiminde başlayan 20 yıllık sürenin uzatılmayacağını açıkladı. Ancak bu açıklamanın doğurduğu yoğun muhalefet sonucu Bundestag (Federal Meclis) sürenin 4 yıl 8 ay daha uzatılmasına karar verdi.

Eylül 1965'te yapılan seçimlerden sonra Erhard hükümeti yeniden işbaşına geldi. Seçimde partisinin başarısı, "ekonomik mucize"yi gerçekleştiren kişi olarak görülen Erhard'ın kişisel başarısı olarak değerlendirildi.

Erhard 1963-1966 arasındaki başbakanlığı döneminde Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni tanıyan ülkelerle diplomatik ilişkinin kesilmesini öngören Hallstein Öğretisi'nin sıkı biçimde uygulanmasından yana tavır aldı. NATO'nun (Kuzey Atlantik Paktı) güçlendirilmesi için çaba gösterdi. Almanya'nın İsrail'le diplomatik ilişki kurmasını protesto eden Arap ülkeleri bu ülkedeki elçilerini geri çektiler.

1960'lı yılların ortalarında büyüme hızının yavaşlaması ve sınai üretimin düşmesi, yeni bir iktisadi bunalım yaşanacağı korkusu doğurdu. Bozulan iktisadi durumun sorumluluğunu taşımamak ve siyasi geleceklerini güvence altına almak isteyen Hür Demokratlar Ekim 1966'da hükümetten ayrıldılar. Hükümetin meclisteki çoğunluğunu yitirmesi üzerine Erhard başbakanlıktan istifa etti. CDU ve Sosyal Demokrat Parti'nin katıldığı yeni koalisyon hükümetine CDU'dan K.G. Kiesinger başbakan oldu.

Erhard 1967'de Hıristiyan Demokrat Parti'nin onursal başkanlığına getirildi.

• BAKINIZ: ADENAUER.

ERHAT, Azra
(1915-1982)

Türk, yazar ve çevirmen. Türk düşün yaşamında hümanizm anlayışının başlıca temsilcilerindendir.

6 Haziran 1915'te İstanbul'da doğdu, 6 Eylül 1982'de aynı kentte öldü. İlk ve ortaöğrenimini Brüksel'de tamamladı. 1939'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirdikten sonra aynı fakültenin Klasik Filoloji Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1946'da doçent oldu. Bir yıl sonra görevinden alındı. 1949-1956 arası *Yeni İstanbul* ve *Vatan* gazetelerinde çalıştı. Uluslararası Çalışma Bürosu Yakın Doğu Etkinlik Merkezi'nde kütüphanecilik yaptı. 12 Mart 1971'de, ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu öne sürülerek, Sabahattin Eyuboğlu ve Vedat Günyol ile birlikte tutuklandı. Yargılama sonunda beraat etti.

Fransızca, Almanca, İngilizce, Yunanca ve Latince bilen Azra Erhat, Yunanca'dan yaptığı çevirileriyle tanındı. İlk çevirileri *Tercüme* dergisinde çıktı. 1950'den sonra çeşitli dergi ve gazetelerde düşün ve

yazın sorunları üzerine inceleme ve denemeler yayımladı, çeviriler yaptı. A.Kadir'le birlikte Homeros'tan çevirdikleri *İlyada*'nın 1959'da yayımlanan birinci cildi aynı yıl Habip Edip Törehan Bilim Ödülü'nü, üçüncü cildi de Türk Dil Kurumu 1961 Çeviri Ödülü'nü kazandı. Çevirileri arasında en önemlileri Homeros'tan *İlyada ve Odysseia* (A.Kadir ile), *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (S.Eyuboğlu ile), Sophokles'ten *Elektra*, Aristophanes'ten *Barış*, Aiskhylos'tan *Zincire Vurulmuş Prometheus* (S.Eyuboğlu ile), Antoine de Saint-Exupéry'den *Küçük Prens*, Van Gogh'dan *Theo'ya Mektuplar* ve Rabelais'den *Gargantua*'dır (S.Eyuboğlu ve V.Günyol ile).

Azra Erhat deneme ve incelemelerinde, Anadolu insanının kültür değerlerinin geçmişteki Anadolu uygarlıklarıyla bağıntısını kanıtlamaya çalışmıştır.

Evrensel nitelikteki yapıtların Türkçe'ye çevrilmesine öncelik tanımış, çağdaşlaşma ve batılılaşma hareketine katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Deneme:** *İşte İnsan-Ecce Homo*, 1969; *Sevgi Yöntemi*, 1978. **Gezi Yazısı:** *Mavi Anadolu*, 1960; *Mavi Yolculuk*, 1962; *Kaşya'dan Pamfilya'ya Mavi Yolculuk*, 1979. **Çeşitli:** *Mitoloji Sözlüğü*, 1972; *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı*, 1976; *Troya Masalları*, 1981.
- **BAKINIZ:** S.EYUBOĞLU, V.GÜNYOL, HALİKARNAS BALIKÇISI.

ERIK [Kızıl]
(10.yy)

Norveçli kâşif. Gröndland'daki ilk İskandinav yerleşim bölgesini kurmuştur.

940-950 arasında Jaeren'de doğduğu, 1010'a doğru öldüğü sanılmaktadır. Asıl adı Erik Thorvaldson'dur. Çocuk yaşta babasının sürgün cezasına çarptırılması üzerine ailesiyle birlikte İzlanda'nın batı kıyısına yerleşti. 981'de adam öldürme suçu nedeniyle sürgün cezasına çarptırıldı. Erik, Batı İzlanda'ya 175 mil uzaklıkta bulunan Gröndland'a gitmeye karar vererek 982'de ailesi ve bir grup insanla birlikte denize açıldı. Aysbergler nedeniyle sahile yaklaşmakta güçlük çeken Erik, Gröndland'ın güney ucunu dönerek Julianehaab bölgesinde karaya çıktı. Önce kendi adıyla anılacak Erik Adası'nda, sonra da Erik Fiyordu'nda kaldı. Gröndland'da kaldıkları üç yıl boyunca Erik ve arkadaşları adada kendileri dışında hiç kimseye rastlamadılar. Adanın kuzey batısı boyunca araştırmalar yaparak Bear Adası'nı (bugün Disko Adası) keşfettiler.

Erik 985'te İzlanda'ya döndü. Gröndland'ın hayvan yetiştiriciliği açısından İzlanda'dan daha iyi koşullara sahip olduğuna inanan Erik 986'da 25 gemiyle birlikte yeniden Gröndland'a doğru yola çıktı. Gemilerden ancak 14'ü 350 kişi ile birlikte Eystribygo (Doğu Kolonisi) bölgesine vardı. Erik, Erik Fiyordu'nda Brattahlid'e yerleşti. 998'de oğlu Leif, Gröndland'a Hıristiyanlık'ı getirdiyse de Erik çoktanrılı dine bağlı kaldı. 999'da Newfoundland'a doğru yola çıktı ancak buraya ulaşamadı.

1000 yılında Gröndland'daki İskandinav nüfusun sayısı 1000'i bulmuştu. Ancak 1002'de çıkan salgın hastalık nüfusun önemli ölçüde azalmasına yol açtı. Erik'in kurmuş olduğu ilk koloni zaman içinde ortadan kalktıysa da Gröndland'da yeni yerleşim bölgeleri kurulmasına devam edildi.

- **KAYNAKLAR:** G.Jones (der.), *Eirik the Red and other Icelandic Sagas*, 1961.

ERIKSON, Erik
(1902)

Danimarka asıllı ABD'li psikanalist. Ego psikolojisini kurmuş, kişiliğin oluşumunda geçmişle toplumsal süreçleri ve klinik olguları bağdaştırmıştır.

Ana babası Danimarkalı olan Erikson 15 Haziran 1902'de Almanya'nın Frankfurt kentinde doğdu. Küçük yaşta babasını kaybedince annesi bir çocuk doktoruyla evlendi. Erikson 1939'da ABD yurttaşı olana değin üvey babasının soyadını kullandığından Erik Homburger Erikson adıyla tanındı. Karlsruhe'de liseye devam ederken özellikle, Eski Çağ tarihi ve sanat derslerine ilgi duydu. Üvey babası tıp doktoru olmasında ısrar edince, evini terkederek Avrupa'da geziye çıktı. Bir yıl kadar dolaştıktan sonra önce bir sanat okuluna, kısa süre sonra da Münih'teki ünlü Kunst Akademie'ye devam etmeye başladı. İki yıl sonra Floransa'ya yerleşti. 1927'de, lise arkadaşı Peter Blos'dan Viyana'da Anna Freud'un kurduğu küçük bir yuvada birlikte çalışma önerisi aldı. Erikson, psikanalist adaylarının çocukları için kurulmuş olan bu yuvada Freud ailesiyle tanışarak, Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nün öğrencileri arasına katıldı.

1929'da Anna Freud'un yuvasında öğretmenlik yapan bir ABD'li dansçı ile evlendi ve üç çocuğu oldu. 1933'te Kopenhag'da bir psikanaliz eğitim enstitüsü kurma çabaları gerçekleşmeyince, ailesiyle ABD'nin Boston kentine göç etti. Boston Psikanaliz Enstitüsü'ne üye olarak, Harvard Tıp Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmaya başladı. 1936-1939 arasında Yale Üniversitesi'nde çalışırken sosyal antropoloji ilgisini çekti, Bateson, Benedict ve Mead ile Sioux Kızılderilileri üzerinde yürütülen araştırmalara katıldı. 1939'da ABD uyruğuna geçti.

1939-1951 arasında California Üniversitesi'nde çalışırken Jean MacFarlane'in ünlü araştırmalarına katıldı ve bu deneyim kendisine çocukların gelişmesi hakkında zengin bilgiler kazandırdı. 1942'de profesör oldu. 1950'de yayımladığı ilk kitabı *Childhood and Society* ("Çocukluk ve Toplum") ile kısa sürede ego psikolojisi alanında en yetkili kişilerden biri oldu.

1951'den sonra Austen Riggs Center, Pittsburg Tıp Fakültesi, Harvard Üniversitesi, Massachusetts Institute of Technology ve Palo Alto gibi ünlü bilim merkezlerinde çalışan Erikson, 1970'te emekli oldu. 1969'da yayımladığı *Gandhi's Truth* ("Gandhi'nin

Gerçeği") adlı yapıtıyla Pulitzer ve Milli Kitap ödüllerini, 1971'de Aldrich Ödülü'nü, 1973'te Montessori Madalyası'nı, 1974'te McAlpin Araştırma Ödülü'nü kazandı. 1972'den beri San Francisco'da Mount Zion Hastanesi'nde danışmanlık yapmaktadır.

Epigenetik Kuramı

Erikson'un Epigenetik Kuramı'na göre her canlı bir ortam içinde büyür. Gelişme boyunca her canlı kendi yapısında olan bazı özellikleri çevresindeki özelliklerle bağdaştırarak gelişir. Örneğin, bir insan yavrusunun oluşması için bir ananın dölyatağına gereksinimi vardır. Doğumdan sonra dölyatağının yerini aile alır. Her bebek, kendi özellikleriyle çevresinin ona verdiklerini bağdaştırarak gelişebilir.

Toplumsal değişimin etkisi

Yaşaması için bebeğin gereksinmeleri karşılanmalıdır. Bu gereksinmeler bebeğin fizyolojik ve psikolojik gelişme dönemlerine göre, bedenin bazı "alan"larında toplanır. Bu alanlar uyarıların en yoğun olduğu yerlerdir. Örneğin, yaşamın ilk döneminde ağız en çabuk etkilenen uyarı alanıdır. Ağız alanında duyulan uyarıların giderilmesi ve iç dengenin sağlanabilmesi için bebeğin bir "çare" bulması gerekir. Bebek biyolojik varlığını sürdürmek için besine gereksinim duyar, psikolojik varlığını sürdürmek ve geliştirmek için de kendi dışındaki uyarıları algılar. Çevresi de bu dönemde bebeğe her zamankinden daha çok vermeye hazırdır. Ne var ki neyin nasıl verileceği ve bebeğin nasıl alacağı (modalite) kültürden kültüre değişir. Bazı ortamlarda bebeğin dilediği zaman ve dilediği kadar meme emmesi yeğlenirken, başka bir ortamda bebeğe belirli saatlerde, belirli ölçüde besin verilmesi uygun görülür. Farklı modaliteler, gelecekte farklı kişiliklerin oluşmasına yol açar. Önemli olan çocuğa bakan kişilerin davranışının kendi içinde ve ortamınkiyle tutarlı ve sürekli olmasıdır. Ortamın koşullarına uyarak ana baba çocuğa ilk yıllarda sonsuz sevgi gösterip, sonradan bu davranışlarını değiştirirlerse kişilikte tutarsızlıklar doğar.

Bir ülkenin kültürü, kişileri açık ve kapalı yollarla etkileyerek, belirli modaliteler aşılar. Çevreyle çocuk arasında gidip gelen etkileşim sonunda, insanın kişiliği çevrenin onayladığı biçimde gelişir. Çevrenin kopyası olunmaz, çünkü, her insanın kendine özgü özellikleri vardır, ama hiçbir insan tümüyle de kendine özgü değildir. Her insan ortamının da bir parçası, bir örneğidir.

Gelenek ve göreneklerin yavaş değiştiği toplumlarda çocuğu yetiştirenler ona uyum aşılar. Böylece insan, çocukken veya yetişkin olduğunda çevresinin ondan ne beklediğini ve kendisinin de o çevreye neler verebileceğini ya da vermesi gerektiğini bilir. Gelenek ve görenekleri hızla değişen toplumlarda ise, çocuğa zıt etkenlerin etkisiyle, bilinçli ya da bilinçsiz uyumsuzluk aşılanır. Bu durumda çocuk çevrenin ondan ne beklediğini ve kendinin neler verebileceğini bilemez. Erikson'a göre ruh hastalığı sadece insanın kendi içinde ve yakın çevresiyle yürüttüğü bir savaş değil daha geniş bir çevrede de anlamı olan bir süreçtir. Bir ortamda sağlıklı veya akla uygun diye nitelenen bir davranış, bir başka ortamda garip karşılanabilir ve ruhsal hastalık belirtisi sayılabilir.

I	BEBEKLİK Ağızcılık Duyusallık	Güven X Güvensizlik							
II	ERKEN ÇOCUKLUK Adelilik Dışkılık		Bağımsızlık X Utanç, Şüphe						
III	OYUN YAŞI Hareketlilik Üretkenlik			Girişkenlik X Suçluluk					
IV	OKUL YAŞI Gizillik				Başarma X Eksiklik				
V	GENÇLİK	Zaman görüşü X Zaman yayılımı	Kendinden emin olma X Kendinden haberdar olma	Rol deneyimi X Olumsuz kimlik	Başarı beklentisi X İşsizlik korkusu	Kimlik X Kimlik yayılımı	Cinsel kimlik X Cinsel kimlik yayılımı	Lidertik X Otorite yayılımı	Amaçlar (idealler) X Amaçların yayılımı
VI	GENÇ YETİŞKİN						Yakınlık X Yalnızlık		
VII	YETİŞKİN							Üretkenlik X Durağanlık Kendiyle uğraş	
VIII	OLGUNLUK YAŞLILIK								Dokunulmazlık X Bunaltı X Pişmanlık

Ortamıyla giriştiği alış verişte, bebeğin içinde var olan özellikler zamanla gelişir. Her özelliğin bir doğuş, yükseliş, belirli bir aşamaya geliş ve sönüş dönemi vardır. Her özellik bebeğin içinde önceden vardır, ancak belirme anı geldiğinde ortaya çıkar. Bu özelliklerin zamanı geldiğinde ortaya çıkışları, belirli bir aşamaya gelişleri ve aşılmaları için insanın gösterdiği çabalara Erikson gelişme krizleri der. Bunlar gelişmenin normal zorluklarıdır. Ortam, gelişme krizlerinin nasıl çözümleneceğini saptar.

İnsan yavrusu olgunluğa erişebilmek için sekiz gelişme aşamasından geçer. Her gelişme aşamasının aşılması yeni bir tutumun (duygunun, modalitenin) kazanılmasını sağlar. Bu modaliteler kişinin kendine, dışındakilere, dünya olaylarına karşı bakış açısını belirler. Her toplum modalitelerin gelişmesini ve içeriğini kendince yapılandırır.

Freud'un gensel görüşünün etkisinde kalan, Erikson'un ileri sürdüğü sekiz gelişme aşaması yan sayfadaki tabloda özetlenmiştir.

Yapıtlarında özellikle gençlik dönemindeki kimlik duygusu üstünde duran Erikson'a göre bu dönemde insanın ne çocuk ne de yetişkin olması, ortamın çeşitli istekleriyle ve farklı toplumsal rollerle karşılaşması, bu aşamayı en kritik dönemlerden biri yapar. Bu yaşlarda gencin, kimliğini tanımlaması gerekir. Bebekliğinden bu yana kendi hakkında edindiği tüm izlenimleri bugünkü kişiliğiyle ve gelecekte onu bekleyen önemli aşamalarla bağdaştırması gerekir. Genç, kimliğini üçlü bir bileşimin sonunda kazanır. Bunlar 1) Kendi iç sürekliliğinin olması; 2) Çevresinin ona özgü iç sürekliliği algılayabilmesi; 3) Gencin kendini tanımlayışıyla, çevrenin onu tanımlayışı arasında uyumun sağlanmasıdır. Bu üç koşulu yerine getirebilmek için gencin tabloda gösterilen geçmiş aşamaların artıklarıyla, gelecekte yaşayacağı aşamaların beklentilerini ve bugünkü özelliklerini bütünleyebilmesi gerekir. Gençlik döneminde her insanın karşılaştığı bu önemli gelişme krizini başaramayanlarda çeşitli ruhsal sorunlar ortaya çıkar.

Freud'dan kopan Jung, Adler, Fromm, Rank gibi psikanalistlere karşı, Erikson kendi görüşlerinin Freud'unkilerden farklı olmadığını iddia eder. Ona göre, kendi kuramları, psikanalitik görüşün yeni sosyal, antropolojik ve biyolojik bulguların ışığında açıklanmasından ibarettir. Oysa iki bilim adamının yaklaşımları arasında belirgin farklar vardır. Gerçi yaşamının son yıllarında Freud egonun rolünü önemsemişse de, dikkati "id"den "ego"ya çeken en belli başlı bilim adamı Erikson'dur. Freud çocuğun kişiliğinin oluşmasında ailenin etkisini önemserken, Erikson çocuğun geliştiği aile ortamından daha da geniş bir çevrenin, toplumsal değişimlerin ve değer yargılarının etkisinden söz eder. Erikson'un egonun gelişmesi üzerindeki kuramı doğumdan olgunluğa, yaşlılığa dek tüm yaşamı kapsarken, Freud çocukluk yılları üzerinde durmuş ve üretken dönemin ötesi ilgisini pek çekmemiştir. Freud'la Erikson'un ayrıldığı en önemli konu ruhsal çelişkilerin kişilikteki yeridir. Freud çocuklukta yaşanan travmatik olayların ve bilinçdışı süreçlerin yetişkinin dünyasını nasıl etkilediğini incelerken, Erikson insanın yaşam boyunca, karşılaştığı psikososyal zorlukları nasıl aştığını ve değişik dönemlerde oluşan ego niteliklerini önemsemiştir. Bu Freud'un belirlenimci yaklaşımına karşı sunulan en olumlu yanıttır. Erikson insanı bilinçdışı çatışmalara kurban giden bir zavallı gibi görmemiş, tersine kişisel veya toplumsal krizlerin insanın büyümesine, olgunlaşmasına, çevreyle başa çıkabilmesine, yaratıcı ve uyumlu yollar bulmasına neden olduğunu savunmuştur.

◄ *Gelişme krizleri*

• YAPITLAR (başlıca): *Childhood and Society*, 1950, ("Çocukluk ve Toplum"); *Young Man Luther*, 1958, ("Genç Luther"); *Identity and the Life Cycle*, ("Kimlik ve Yaşam Dönemi"); *Youth: Change and Challenge*, 1963, ("Gençlik: Değişim ve Meydan Okuma"); *Insight and Responsability*, 1964, ("Anlayış ve Sorumluluk"); *Indentity, Youth and Crisis*, 1967, ("Kimlik, Gençlik ve Bunalım"); *Gandhi's Truth*, 1969, ("Gandhi'nin Gerçeği").

• KAYNAKLAR: R.Coles, *Erik H.Erikson: The Growth of His Work*, 1970; Henry W.Maier, *Three Theories of Child Development: The Contributions of Erik H.Erikson, Jean Piaget, and Robert R.Sears, and Their Applications*, 1965; Noel A.Kinsella, *Toward a Theory of Personality Development: A Study of the Works of Erik H.Erikson*, 1966.

◄ *Gençlik dönemi*

• BAKINIZ: A.ADLER, S.FREUD, JUNG.

ERIUGENA, John Scotus
(810-875)

İrlandalı filozof ve tanrıbilimci. Orta Çağ'daki karanlık dönemin en önemli ve özgün düşünürü olarak Yeni-Platoncu bir yaklaşımla tümtanrıcı sonuçlara ulaşmıştır.

John Scotus Eriugena'nın yaşamı üzerine bilgi sınırlıdır. İrlanda'da doğup büyüdüğü ve oradaki bir manastırda öğrenim gördüğü söylenir. 847'de Kral II.Charles'ın çağrısı üzerine Fransa'ya gitti ve Charlemagne'ın kurduğu Paris'teki saray okulunda (Palatine Okulu) ders verdi. Burada bir tanrıbilimsel tartışmaya karışarak, sıkı kaderçiliği sınırlamak çabası içinde, Kilise'ce aykırı bulunan bir kitap yazdı. 1225'te bu kitap Papa III. Honorius tarafından ilk kez yasaklanmış ve yakılmış olduğundan günümüze kalmamıştır. Eriugena bundan sonra kimi Yunanca yapıtları Latince'ye çevirmiş ve en önemli kitabı olan *De divisione naturae*'yi ("Doğanın Bölümleri Üzerine") yazmıştır. 875'te Malmesbury'deki bir manastırın başına getirildiği ve oradaki keşişlerce öldürüldüğü söylenir.

Büyük Kavimler Göçü'nün getirdiği yıkım ortamından kaçan kimi Avrupalı bilgeler İrlanda'ya sığınmış ve oradaki manastırlarda Eski Yunanca eğitimini sürdürerek, çağın karanlığı içinde geçmiş yüzyıllar uygarlığını yaşatan birkaç odaktan birini oluşturmuşlardı. Burada yetişen Eriugena, o günün Avrupa'sında ender görülen düzeyde bir Eski Yunanca bilgisine ulaşmıştı. 5.yy sonlarında ortaya çıkan ve ilk Atina piskoposu Dionysos'a (Areopagita) yüklenen kimi yazılar Yeni-Platoncu görüşlerle doluydu. Gerçekte Dionysos'un olduğu kuşkulu olan bu yazılar Eriuge-

na'nın yaşadığı dönemde çok etkili olmuştur. Bunları Latince'ye çeviren Eriugena, Yeni-Platonculuk'u kendi düşüncesine temel yapmış ve *De divisione naturae*'da geliştirmiştir.

Ona göre gerçekliğin tümü olan doğa, "var olan" ve "var olmayan" nesnelerin toplamıdır. Var olmayan nesneler, onun için, yoklukla özdeş değildir. Varlık ve yokluk arasında bulunan var olmayan nesnelere 1)günahkâr insan, 2) değişim içindeki tikeller, 3) henüz aktüele dönüşmemiş potansiyel varlık ve 4) anlağı aşan her şeyi kapsayan dört ulam girer. Anlağın kavrayabildikleri var olan nesnelerdir. Tanrı, var olmayanlardan; bir başka deyişle varlığı aşan, onun ötesinde bulunanlardandır. Bundan dolayı, Tanrı anlakça kavranamaz. Öyle ise, Eriugena, Tanrı'nın yaratıcılığını, iyiliğini, yetkinliğini öne sürmenin ne tam doğru, ne de tam yanlış olduğunu düşünür. Tanrı için söylenen her olumlu sözün, bir olumsuz yüklemle dengelenmedikçe yanıltıcı olduğunu söyler. Buna karşılık, Tanrı'ya yalnızca olumsuz nitelikler yüklemek de yanılgıya götürür. İşte bu nedenle Tanrı için bir açıdan var derken, bir başka açıdan onun var olmadığını belirtir. Ancak Tanrı için var olmamak yokluk değil, varlığın üzerinde olmak, varlığı aşmaktır. Aynı anlamda Tanrı hem iyi, hem de iyi değildir. Oysa ona iyi değil demek, kötü demek değil, iyilik üstü, iyiliği aşan demektir. Eriugena'ya göre Tanrı'yı niteleyen tüm olumlu önermeler olumsuzlarıyla, tüm olumsuzlar da olumlularıyla tamamlanmalıdır. Ancak, Tanrı'yı böyle hep çifte bildirimlerle nitelemek yerine, bunların bileşimi olan "üstü" kavramını *(super)* kullanır. Bir başka deyişle, "Tanrı iyidir, ancak iyi değildir" demek "Tanrı iyi-üstüdür" demek ile özdeştir. Bu düşünceleriyle Eriugena, Augustinus'un Tanrı niteliklerini sonsuzlukla kavrayışına koşut, ama özdeş olmayan bir noktaya gelmiştir.

Doğa, var olan ve var olmayan

Evren anlağı

Eriugena, Yeni-Platoncu ve Augustinuscu öğretilerin bir çoğunu doğrudan benimser: Tanrı her şeyin başı ve sonudur. Her şey O'ndan gelir. O'nda varolur ve yine O'na döner. O, evreni yokluktan yaratmıştır. Kendi nedeni olmayan, her şeyin ilk nedeni, Tanrı'dır. O, kendi yaratılmamış bir yaratıcıdır. Evreni, anlığındaki evrensel bir tasarıma *(Logos)* göre yaratmıştır. Bu yaratı, kendi varlığının dile gelmesidir. Doğa, *(Logos* olarak) yaratılmış bir yaratıcıdır. Öte yandan yine doğa, *(Logos*'un yaratısı olarak) yaratılmış ve kendi yaratamayan bir varlıktır. Tanrı yaratının son ereği olduğundan her şey ona dönerek, onun varlığında sonsuzluğa erişecektir.

Tanrı ve Yaratma

Tanrı evreni yaratmışsa, bu yaratış için devinmiş olması zorunludur. Oysa, Tanrı kendi devinmeyen bir neden olarak tanımlanmıştır. Devindirilemez olan Tanrı'nın devindiğini söylemek çelişik değil midir? Eriugena, bu çelişkiden, Tanrı'nın evreni aşan ve onun ötesinde bir varlık olduğu savını yadsıyarak kurtulur. Tanrı ve evreni, yani doğayı bir sayar. Bu Tümtanrıcılık'a (Panteizm) göre, Tanrı'dan kaynaklanan ve onun görünümü olan evren ondan farklı değildir. Evren Tanrı'nın yaşayan giysisidir: O yarattığında, yarattığı da onda varolur. Ancak Eriugena'nınki kesin ve katı bir Tümtanrıcılık değildir: Tanrı'nın evrene aşkın olduğu da doğrudur, çünkü onda doğada dilegelenden daha çoğu bulunur. İşte Tanrı, bu dilegelişin ardında kalan yönleriyle anlak için kavranamayandır, dolayısıyla da var olmayandır.

Tüm evrenin varlığı gerçekte Tanrı'nın varlığı olduğuna göre, Tanrısal aşamalar olarak doğanın dört bölümünden sözedilebilir: 1) Yaratılmamış ve yaratan doğa. Bu, salt yaratma gücü durumundaki açılmamış görünümü olarak Tanrı'dır. 2) Yaratılmış ve yaratan doğa. Bu, Tanrı'nın tasarımları olarak formlardır (idealar). 3) Yaratılmış ve yaratamayan doğa. Bunlar sonlu, fiziksel nitelikleriyle tanınan varlıkları oluşturur. 4) Ne yaratan ne de yaratılmış olan doğa. Bu da her şeyin önünde sonunda kendisine döndüğü, salık, değişmez, devinmez bir son erek olarak Tanrı'dır. Bu bölümler Tanrı'nın, bir görünümü olarak doğa'yı ürettiğini, ancak ürettiğiyle özdeş olarak sonunda kendine döndüğünü gösterir.

John Scotus Eriugena'nın düşüncesi tüm Orta Çağ için eşine ender rastlanan bir özgürlük ve ussallık gösterir. Bu ussallık boyutu, yani Hıristiyan öğretilerini usla temellendirme çabası açısından Skolastik'in müjdecisi sayılabilir. Aynı açıdan, Orta Çağ gerçekçiliğinin temelleri de onun düşüncesinde bulunabilir.

Kavimler Göçü ve Düşünürlerin Kaçışı

6.yy'dan 10.yy'a değin süren dönem Orta Çağ içinde en az bilinenidir. Az tanınmasının bir nedeni, tarihini ayrıntıyla kurabilecek yazılı verilerin azlığındandır. Üretimin düştüğü, Roma'dan kalan pekçok kurumun işlerliğini yitirdiği bu çağa, Karanlık Dönem de denir. Dalga dalga akınlar biçiminde gelen Büyük Kavimler Göçü ile Roma yönetimi çökmüş iktisadi ve toplumsal yapı da önemli ölçüde sarsılmıştır. Kavimler, Roma dahil tüm Avrupa'yı ele geçirdiklerinde kentler büyük ölçüde yakıp yıkılmış, eski üretim-dağıtım düzenekleri de yitirilmiştir.

Kavimler Göçü'nün yol açtığı kargaşanın önünden kaçabilen çağın düşünce ve bilim adamları, "barbarlar"ın erişemedikleri katedrallere ve manastırlara sığınmıştır. Geçmişin bilgi birikiminin saklanabildiği bu yalıtılmış yerler arasında, Fransa'nın güneyindeki Lérin adası, İngiltere'nin kuzeyindeki Lindisfarne, İona ve İrlanda sayılabilir. Buralardaki düşünürler eski dilleri ve bilgileri nesilden nesile aktararak eğitim-öğrenim odakları oluşturmuştur. Bu olgu çoğunlukla kilise ve manastır çevrelerinde gerçekleştiğinden, Hıristiyanlık'la bütünleşmiştir. Daha sonraları Avrupa'da yitirilen Hıristiyanlık'ı yeniden yaymak amacıyla, pek çok rahip ve keşiş bu sığınaklardan kıta içlerine dağılmıştır.

Eriugena, bu yeniden açılış döneminin din adamlarındandır. Auxerre'li Heiric'in 876'da yazdığına göre o yıllarda İrlandalı filozoflar denizin tehlikelerine aldırış etmeden Fransa kıyılarına çıkmışlar. Eriugena'nın II.Charles'ın* sarayında yaptığı Dionysos çevirisi, 860'ta Papa Nicholaus'a sunulmuştur.

Oysa özgür ve bağımsız görüşleri kiliseninkinden uzak kalmış ve Hıristiyan düşünürlerince benimsenmemiş, Augustinus kendisine yeğlenmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *De divisione naturae*, 870, ("Doğanın Bölümleri Üzerine").
- KAYNAKLAR: E. Bréhier, *La Philosophie du Moyen Age*, 1937; M.Cappuyns, *Jean Scot Erigène, sa vie, son oeuvre, sa pensée*, 1923; E.Gilson, *The Spirit of Medieval Philosophy*, 1936.
- BAKINIZ: AUGUSTINUS, DIONYSOS AREOPAGITA, PLATON, PLOTINUS.

ERİM, Kenan
(1929)

Türk, arkeolog. Afrodisias kazılarını yönetmektedir.

13 Şubat 1929'da İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Cenevre'de yaptı. 1947'de babasının Birleşmiş Milletler'deki görevi nedeniyle ABD'ye gitti. 1953'te New York Üniversitesi'nde klasik arkeoloji öğrenimini tamamladı. 1955-1958 arasında Princeton Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1957'de Indiana Üniversitesi'nde arkeoloji, klasik diller ve sanat tarihi konularında öğretim üyesi olarak göreve başladı. 1958'de New York Üniversitesi'nde profesör oldu.

1955-1956 ve 1962'de Sicilya'da Serra Orlana'da, Princeton Üniversitesi'nin yaptığı kazılara katıldı. Bu yerleşmenin adının Morgantina olduğunu saptadı. Bu kente ait sikkeler konusunda araştırmalar yaptı. 1961'den beri New York Üniversitesi adına Aydın'a bağlı Gayre-Karacasu'da Afrodisias kazılarını yönetmektedir. Yunan ve Roma dönemi heykeltıraşlığında uzmanlaşmıştır. Halen New York Üniversitesi'nde klasik arkeoloji ve filoloji öğretim görevlisidir. Royal Numismatic Society, Archaeological Institute of America, American Historical Society ve Türk Tarih Kurumu'nun yazışman üyesidir.

- YAPITLAR (başlıca): "Morgantina", *American Journal of Archaeology* (AJA), 62, 1958; "Afrodisias (Karia) Kazıları İkinci Kampanyaya Ait Rapor (1962)", *Türk Arkeoloji Dergisi* (TAD), XII-1, 1964; "Afrodisias, 1964 Hafriyatı", *TAD* XIV-I, 1967; "De Aphrodisiade", *AJA* 71, 1967; "The Ancient School of Aphrodisias", *Archaeology* XX-1, 1967, ("Afrodisias Okulu"); "Ancient Aphrodisias and its Marble Treasures", *National Geographic* 132-2, 1967, ("Eski Afrodisias ve Mermer Hazineleri"); "Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor" (J.İnan ve E.Alföldi ile), *Belleten* XXXII-125, 1968, ("Anadolu'da Roma ve Erken Bizans Portre Heykelciliği"); "The Ninth Campaign of Excavations at Aphrodisias in Caria 1969", *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri I*, 1972, ("Karya'daki Afrodisias Kazısı 9. mevsim 1969"); "Ancient Aphrodisias Lives Through Its Art", *National Geographic* 160-4, 1981, ("Eski Afrodisias Sanatıyla Yaşamakta"); "Afrodisias Kazısı 1981 Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı 1982*, 1983.

Kerim Erim

ERİM, Kerim
(1894-1952)

Türk matematik ve mekanik bilgini. Türkiye'de çağdaş matematik anlayışının yerleşmesine ve yüksek matematik öğretiminin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.

1 Şubat 1894'te İstanbul'da doğdu, 29 Aralık 1952'de aynı kentte öldü. 1914'te Yüksek Mühendis Mektebi'ni bitirerek matematik öğrenimi için Almanya'ya gönderildi. Berlin ve Erlangen üniversitelerinde sürdürdüğü öğrenimini 1919'da doktorayla sonuçlandırarak İstanbul'a döndü ve Yüksek Mühendis Mektebi'nde öğretmen olarak çalışmaya başladı. 1933'te, üniversite reformu için oluşturulan kurulun üyeleri arasında yer alan Erim, aynı yıl yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde (İÜFF) profesörlük ve dekanlık görevini de üstlendi. Yüksek Mühendis Mektebi'nin İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştürüldüğü yıl aynı üniversitede profesörlüğe, hemen ardından ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. Her iki üniversitedeki öğretim üyeliğini sürdürürken, 1946'da yürürlüğe giren üniversiteler yasası iki ayrı öğretim kurumunda görev almayı yasakladığından, İTÜ'den ayrılarak tüm zamanını İÜFF'deki derslerine ve araştırmalarına verdi. 1948'de yeniden dekanlığına getirildiği bu fakültedeki öğretim görevinin yanı sıra, 1940'tan yaşamının sonuna değin, bu okula bağlı Matematik Enstitüsü'nün başkanlığını da birlikte yürüttü. Ölümünden sonra anısına Temel Bilimler dalında 1977 TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

İTÜ ve İÜFF'de diferansiyel ve integral hesap, yüksek matematik, analitik geometri ve analiz dersleri veren, Matematik Enstitüsü'nde diferansiyel geometri, fonksiyonlar, esneklik ve plastiklik kuramları konusunda birçok doktora çalışmasını yöneten Erim,

özellikle Türkiye'de çağdaş matematik anlayışının yerleşmesine yönelik çabalarıyla anılır.

18.yy'dan sonra Batı dünyasında, sağlıklı bir analiz için sayı kavramına ağırlık verilmesi ve matematiğin sezgisel yollardan arındırılarak sağlam aksiyomlara dayalı bir yapıya kavuşturulması yolunda dev adımlar atılmış ve matematik yeni dallarla zenginleştirilmişti. Erim, 20.yy'a değin yalnızca öğretmen ve çevirmen olarak katkılarda bulunan Hoca İshak Efendi ve Salih Zeki gibi birkaç matematikçi yetiştirebilmiş ve Batı'daki gelişmelerden büyük ölçüde habersiz kalmış olan ülkesine çağdaş matematik anlayışını taşımak yolunda ciddi adımlar atan ilk Türk matematikçisidir. Gerek dersleri, gerek kitaplarıyla matematikte bir Türk okulu kurmaya çalışmış, yetenekli öğrencilere yurt dışında öğrenim olanakları yaratarak genç bir matematikçi kuşağının yetişmesinde büyük rol oynamıştır.

Türkiye'de mekanik biliminin matematiksel temellere dayandırılması yolunda da öncülük eden Erim, 1952'de Uluslararası 8. Kuramsal ve Uygulamalı Mekanik Kongresi'nin İstanbul'da toplanmasını sağlayarak Türkiye'nin çağdaş bilim dünyasına açılmasına ortam hazırlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Nazari Hesap*, 1931, *Mihanik*, 1934, *Analiz Dersleri. Diferansiyel ve İntegral Hesap*, 1945.
- BAKINIZ: ARF, R.BERKER, M.İNAN, R.E.MISES.

ERİM, Nihat
(1912-1980)

Türk siyaset adamı, hukukçu. 12 Mart sonrası kurulan iki hükümette başbakanlık yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1936-1939 arasında Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı. Yurda döndükten sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943'te dışişleri bakanlığı hukuk danışmanı oldu ve 1945'te San Francisco'daki Birleşmiş Milletler Kuruluş Konferansı'na katılan Türk kuruluşunda danışman olarak yer aldı. 1946'da Kocaeli'nden bağımsız milletvekili seçilerek siyasete atıldı. Hemen ardından CHP'ye girdi. 10 Haziran 1948'de kurulan II.Hasan Saka Hükümeti'nde bayındırlık bakanı oldu. 14 Ocak 1949'da bu hükümetin çekilmesi üzerine kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti'nde başbakan yardımcılığı görevine getirildi. Bu görevi 1950'deki iktidar değişikliğine değin sürdü. Ardından basında görev alıp *Ulus* gazetesinin başyazarı olarak DP iktidarına karşı yazılar yazdı. Bir ara Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki görevine döndüyse de 1953'te istifa etti. *Ulus*'un kapatılmasından sonra *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerini çıkararak iktidara muhalefetini sürdürdü. Bu muhalefetine karşın 1956'da Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak DP iktidarına yardım etmeyi kabul etmesi bir kısım CHP'lilerin hoşnutsuzluklarına neden oldu. 1959 Zürih ve Londra antlaşmalarından sonra oluşturulan Kıbrıs anayasasını hazırlayan Türk kuruluna başkanlık etti. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu Meclis'e girdi. 1961'de CHP Kocaeli milletvekili olarak yeniden siyasete döndü. 1961-1970 arasında Avrupa Konseyi'nde Türk parlamentosu temsilciliği yaptı. 1968'den sonra konseyin başkan yardımcılığı görevini üstlendi. 12 Mart askeri müdahalesinin ardından partilerüstü bir hükümet kurmakla görevlendirilince 10 Ekim 1971'de CHP'den istifa etti ve Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörlüğüne seçildi. 26 Mart 1971'de işbaşına gelen hükümet içinde özellikle "reformlar" konusunda çıkan anlaşmazlık 3 Aralık 1971'de hükümetin dağılmasıyla sonuçlandı. Erim 11 Aralık 1971'de ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu dönemde 1961 Anayasası'nı Türkiye için lüks olarak niteleyen Erim'in izlediği siyaset yoğun muhalefete neden oldu ve II. Erim Hükümeti 17 Nisan 1972'de istifa etti. Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü olarak bir dönem meclisteki kaldıktan sonra aktif siyasetten çekildi. 19 Temmuz 1980'de İstanbul'da silahlı bir saldırı sonucu öldü.

- YAPITLAR (başlıca): *Le Positivisme juridique et le droit international*, 1939, ("Hukuki Pozitivizm ve Devletler Hukuku"); *Siyasi Tarih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri*, 1953; *Kıbrıs (1956-1965 Kıbrıs Anıları ve Gözlemleri)*, 1975.

ERİMEZ, Dinçer
(1932)

Türk, ressam. İslam geleneği ve minyatür resminin etkilerinin görüldüğü figüratif soyutlamalar yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Halil Dikmen ve Cemal Tollu'nun atölyelerinde öğrenim gördü, 1957'de mezun oldu. Öğrenciliğinden başlayarak 1970'e değin İTÜ Televizyonu'nda sanat programlarını yönetti. 1959-1960 arasında İtalya'da bulundu. Roma Belediye Galerisi'nde ve Uluslararası Via Marguitta Sergisi'nde yapıtlarını sergiledi. 1963'te Akademi'nin Resim Bölümü'nde asistan oldu. 1965-1966 yıllarında Fransa'da resim çalışmaları yaptı. Daha sonra Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde doçent oldu.

Erimez Türkiye'nin çeşitli kentlerinde kişisel sergiler açmıştır. 1962'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülünü, 1967'de Türkiye Çağdaş Ressamlar Cemiyeti'nin Genç Ressamlar I. Ödülü'nü kazanmıştır. 1973'te Cumhuriyetimizin 50. Yılı Resim-Heykel Sergisi'nde Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nün verildiği sanatçılardan biri olmuş, 1977'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü almıştır.

Erimez, Türk minyatür resminden kaynaklanan figüratif soyutlamalarında, siyah beyaz karşıtlıklarına ve yüzeyin iki boyutlu değerlendirilmesine önem

Resim 282
James ENSOR ***"Asılmış Bir Adam İçin Döğüşen Maskeliler"*** *Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi-Antwerp, BELÇİKA*

Resim 283
James ENSOR ***"İsa'nın Brüksel'e Girişi"*** *Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi-Antwerp, BELÇİKA*

Resim 284
Refik EPİKMAN
"Caz"
İstanbul
Resim ve
Heykel Müzesi

Resim 285
Jacob EPSTEIN ***"Taş Oyma"***
Tate Galerisi-
Londra, İNGİLTERE

Resim 286
*Devrim ERBİL "**İstanbul**"*
Özel Koleksiyon

Resim 287
*Neşe ERDOK "**Trende**"*
Özel Koleksiyon

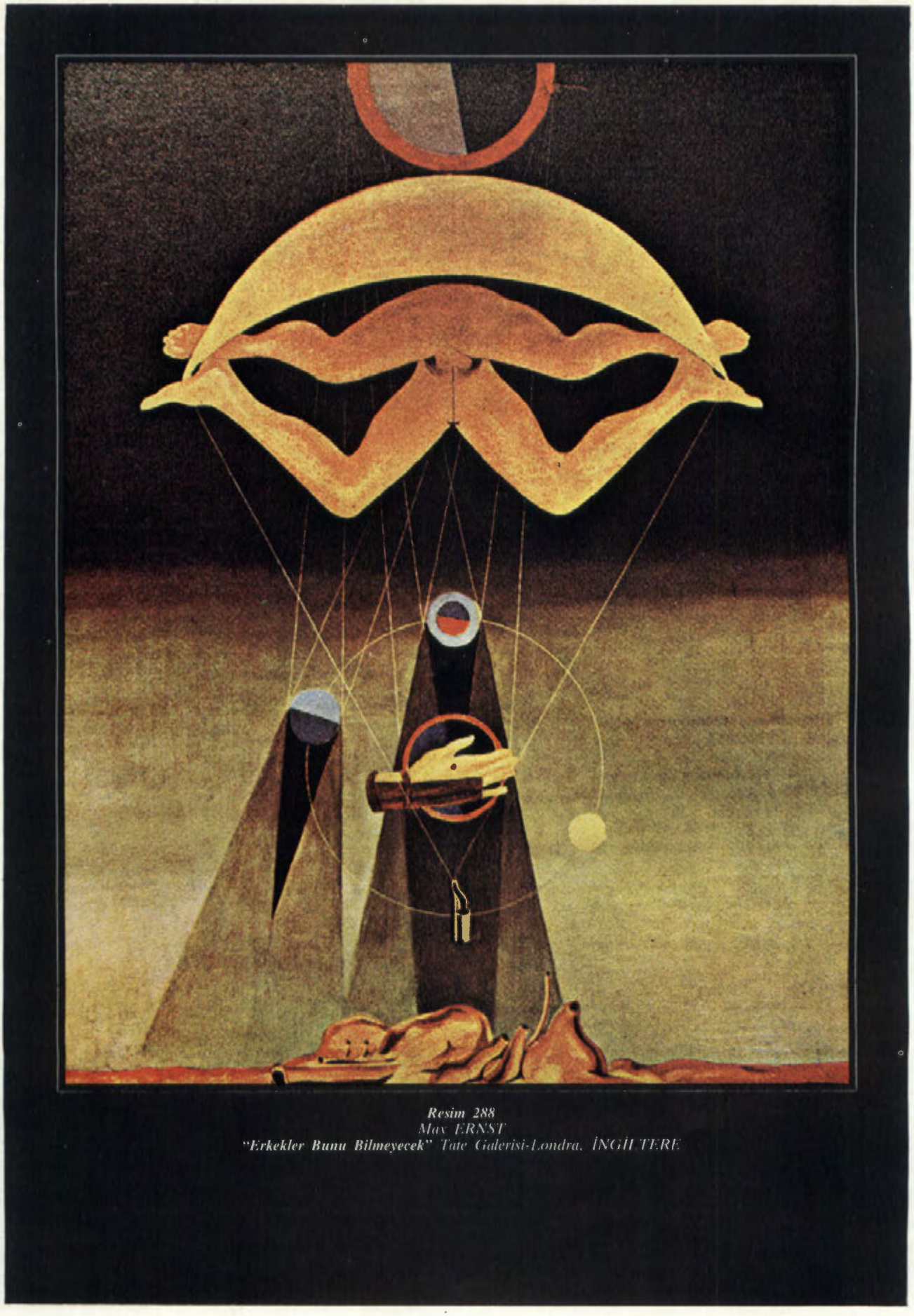

Resim 288
Max ERNST
"Erkekler Bunu Bilmeyecek" *Tate Galerisi-Londra, İNGİLTERE*

Resim 289
Turan EROL
"Bodrum Evleri"
Özel Koleksiyon

Resim 290
Mengü ERTEL ***"Köroğlu Operası"*** *için Afiş*

vermiştir. Hüzünlü bir duyarlıkla ele aldığı konularında düşsel ve çocuksu bir lirizm vardır. Neşe ve hüzün arası bir ton değeri olan mor ve yeşili, kimi zaman da sarı yaldızı fon olarak kullanılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Pazar Yeri*, 1962-1963, İstanbul, Resim ve Heykel Müzesi; *Okul Çıkışı*, 1962-1963, Ankara, Resim ve Heykel Müzesi; *Çeşme Başı*, 1962-1963, Ankara, Resim ve Heykel Müzesi; *Bayram Arabası*, 1966, İstanbul, Resim ve Heykel Müzesi; *Çeşmede Buluşma*, 1970-1975, Ankara, Resim ve Heykel Müzesi; *Kurutulmuş Çiçekler*, 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara; *Kızamık Salgını*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Çeşme Başı Sohbeti*, 1981; *Atatürk 100 Yaşında*, 1982; *Mutluluk*, 1982; *Tanrı Kuşu*, 1983.

ERİNÇ, Sırrı
(1918)

Türk, coğrafyacı. Fiziki coğrafya alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

24 Ocak 1918'de İzmit'te doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul Lisesi'nde tamamladı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Fiziki Coğrafya kürsüsüne asistan oldu. 1948'de doçentliğe, 1957'de profesörlüğe yükseldi. 1957'de Fiziki Coğrafya kürsüsünün başkanlığına getirildi. 1982'de İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü müdürlüğüne atanan Erinç, Amerikan Coğrafya Derneği üyesi ve Uluslararası Coğrafya Birliği'nin Türkiye Milli Komitesi sekreteridir.

Erinç, özellikle fiziki coğrafyanın jeomorfoloji (yerbiçimbilim) ve klimatoloji (iklimbilim) alanında çalışmalar yapmıştır. Bu konularda birçok kitap yazmış, incelemeleri yerli ve yabancı dergilerde yayımlanmıştır. Erinç'in ortaöğretime yönelik ders kitapları, 1941'den bu yana okullarda okutulmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Doğu Anadolu Coğrafyası*, 1953; *Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları*, 1956; *Jeomorfoloji*, 2 cilt, 1958; *Türkiye Atlası* (A.Tanoğlu ve E.Tümertekin ile), 1961; *Klimatoloji ve Metotları*, 1962; *Vejetasyon Coğrafyası*, 1967; *28 Mart 1970 Gediz Depremi, Tatbiki Jeomorfolojik Etüt*, 1970; *12 Mayıs 1971 Burdur Depremi, Tatbiki Jeomorfolojik Etüt*, 1971; *Elli Yılda Coğrafya*, 1973.

ERİNGEN, Ahmet Cemal
(1921)

Türk, mühendis ve mekanik bilgini. Sürekli ortamlar mekaniğine ilişkin deneysel ve kuramsal çalışmaların öncülerindendir.

15 Şubat 1921'de Kayseri'de doğdu. 1943'te Yüksek Mühendis Mektebi'nin (İstanbul Teknik Üniversitesi) Makine ve Uçak Mühendisliği bölümünü bitirdi. Bir süre Türk Hava Kurumu'nda uçak proje mühendisi olarak çalıştıktan sonra 1947'de ABD'ye gitti, ertesi yıl Brooklyn Polytechnic Institute'ten uygulamalı mekanik dalında doktora derecesini aldı. Aynı yıl Illinois Institute of Technology'de, 1953'te Purdue Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirildi, iki yıl sonra da profesörlüğe yükseltildi. 1966'da Princeton Üniversitesi'ne geçerek önce uzay ve havacılık mekaniği, daha sonra sürekli ortamlar ve inşaat mühendisliği profesörü olan Eringen 1984'te bu görevini sürdürmekteydi.

Öğretim görevinin yanı sıra ABD'de büyük sanayi kuruluşlarının teknik danışmanlığını üstlenen, birçok bilimsel kuruluşun başarı belgesini ve ödülünü kazanan Eringen'in adına, kurucu üyesi ve ilk başkanı olduğu Society of Engineering Science derneği her yıl dağıtılan bir ödül düzenlemiştir.

1950'lerde, darbeler ve rasgele titreşimler, dinamik ve stokastik yükler gibi dinamik esnekliğe ilişkin birçok sınır değer problemi üstüne araştırmalar yapan Eringen, bu incelemeleri sonucunda, yapıların fırtına ve deprem etkisi altındaki davranışlarının çözümlenmesinde yaygın olarak kullanılan yöntemler geliştirdi. 1960'tan sonra tüm ilgisini sürekli ortamlar mekaniğine yönelterek bu bilim dalının öncülüğünü yapan Eringen, 1962'de yayımladığı *Nonlinear Theory of Continuous Media* ("Sürekli Ortamların Doğrusal Olmayan Kuramı") adlı kitabıyla da bu alana temel bir yapıt kazandırdı. 1964 sonrasında, bir bölümünü Erdoğan Şuhubi ile birlikte gerçekleştirdiği, termoelastik katılar, basit akışkanlar, basit mikroelastik katılar ve kimyasal tepkimeye giren ortamlara ilişkin araştırmalarıyla maddenin iç yapısının sürekli ortamlar üzerindeki etkilerini açığa çıkardı.

Araştırmalarının sonuçları biyomekaniği kapsayacak kadar geniş bir uygulama alanı bulan Eringen, "mikropolar" ve "mikromorfik" diye adlandırdığı kuramlarını burgaçlı akışlar, sıvı kristaller, polimerler, asılı tanecikleri ve bileşik maddelere uygulayarak, sürekli madde yapısı ile atom yapısı arasında bir köprü niteliği taşıyan kuramsal çalışmalarını sürdürmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Nonlinear Theory of Continuous Media*, 1962, ("Sürekli Ortamların Doğrusal Olmayan Kuramı"); *Mechanics of Continua*, 1967, ("Sürekli Ortam Mekaniği"); *Foundations of Micropolar Thermoelasticity* (E.Şuhubi ile), 1970, ("Mikropolar Termoelastikliğin Temelleri"); *Elastodynamics*, 2 cilt, 1974-1975, ("Elastodinamik").

• BAKINIZ: ŞUHUBİ, Erdoğan

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin
(1891-1965)

Türk, felsefeci ve eğitimci. Türkiye'de Yararcılık'ın ilk savunucularındandır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Orta öğrenimini İstanbul'da, yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde yaptı. 1911'de okulu bitirdikten sonra İstanbul Sultanisi'nde hukuk, iktisat ve felsefe okuttu. 1915'te Darülfünun'da (üniversite) müderris muavini

(doçent) oldu. 1921'de Niğde milletvekili seçildiyse de Darülfünun'a döndü ve 1924'te profesör oldu. 1926'da Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti başkanı, 1930'da müsteşar, 1932'de İstanbul Maarif Müdürü oldu. 1933'teki Üniversite Reformu sırasında görevden ayrıldı. 1935'te Mülkiye Mektebi Müdürü ve sosyoloji profesörü olarak üniversiteye döndü. 1942'de Zonguldak milletvekili seçilen Erişirgil, 1948'de II.Hasan Saka Hükümeti'nde gümrük ve tekel, 1949'da Şemsettin Günaltay Hükümeti'nde içişleri bakanı oldu. 1950'de CHP seçimleri kazanamayınca siyasal yaşamdan çekildi.

1926'da *Hayat* dergisinde yazmaya başlayan Erişirgil'in Yararcılık'ı William James'ten etkilenmiştir. Görüşlerinde Nietzsche'nin izlerine de rastlanır. Ona göre düşünce, uygulama ve yaşamdan doğar. İnsanlığın etkin gücü istençtir. İstenç ve uygulama insanlığı yükseltecek temellerdir. Bir düşünce, insanı toplum ve doğa üzerinde etkili kıldığı oranda doğrudur. Mutluluk istençtir. Durgun bir yaşam, güçlü hazlar duyulmasını olanaksız kılar. Birey toplumsallaştıkça zengin ve güçlü bir yaşama ulaşır. Erişirgil bu görüşleri doğrultusunda, dine karşı olumsuz bir tutum içine girer ve böylece James'ten ayrılır.

Erişirgil, Ziya Gökalp'i gizemci olarak niteler. Ona göre Gökalp, "Toplumsal Vicdan"ı kutsal metafizik bir varlık olarak göstermeye çalışmıştır. Bu ise, ideallerle bireyi ve doğayı birbirlerinden ayırmayı getiren ve bireyi edilgin konuma düşüren bir görüştür. Gerçek, yaşamın kendinden, deneyimden çıkar. Kurtuluş Savaşı'nı da bu açıdan inceleyen Erişirgil, geçmişin soyut kuramlarının bu gerçekle karşılaştığında yararsızlığının ortaya çıktığını savundu. Ona göre bu savaşın öğrettiklerinin bir dizge durumuna konulması gerekliydi. Gelecek kuşakları idealsizlikten korumada büyük bir önemi olan eğitimin temel ereği, sağlam kişiliği olan ve çevresini etkileyebilen yetkin yurttaşlar yetiştirmekti.

Tanzimat'tan sonraki düşünce yapısını da inceleyen Erişirgil, Batı'dan alınan bilgilerin hiçbir zaman bilim anlayışını oluşturmadığını, bunun sonucu olan bilime güvensizlik ortamının da yıkılması gerektiğini vurguladı. Bilginin, felsefe bilgisi olmadıkça bilim olamayacağını savundu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kant ve Felsefe*, 1922; "Nietzsche ve Marifet Nazariyesi" *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1925; "Eski ve Yeni Nesillerin Düşünceleri Arasındaki Fark" *Hayat*, (3), 1926; "İdealsizlik Tehlikesi ve Darülfünun", *Hayat*, (27), 1927; *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, 1956.

• **BAKINIZ:** W.JAMES, NIETZSCHE.

ERKAL, Genco
(1938)

Türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Özgün oyunculuk tekniğinin yanında, Epik tiyatro anlayışının Türkiye'deki en önemli yorumcularındandır.

28 Mart 1938'de İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Galatasaray ve Robert Kolej'de yaptı. 1957'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'ne girdi. 1958'de Genç Oyuncular topluluğuna katıldı. Erdek Şenlikleri'ne bu topluluğun götürdüğü oyunlarda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. 1959'dan 1963'e değin İstanbul Kent Oyuncuları'nda yine oyuncu ve yönetmen olarak ilk profesyonel çalışmalarını yaptı. 1963'te Arena Tiyatrosu'nda sahnelenen *Aslan Asker Şvayk*'daki rolüyle İlhan İskender Ödülü'nü kazandı. Aynı yıllarda Güney Alman Radyoları Orkestrası eşliğinde, Stravinski'nin *Askerin Öyküsü*'nü seslendirdi. 1967'de üniversiteden mezun oldu. 1967-1968 sezonunda Roma, Paris, Berlin, Prag ve Londra gibi çeşitli Avrupa kentlerindeki tiyatro okullarını, bölge ve halk tiyatrolarını inceledi. 1969'da İstanbul'da Dostlar Tiyatrosu'nu kurdu. Burada, Weiss, Gorki, Steinbeck, Brecht gibi yabancı, Nâzım Hikmet, Mehmet Akan, Macit Koper, Aziz Nesin, Bilgesu Erenus gibi yerli yazarların oyunlarında oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. 1982'de *At*, 1983'te *Faize Hücum* adlı filmlerde oynadığı başrollerle iki kez Altın Portakal Ödülü'nü aldı.

Genco Erkal, özellikle Dostlar Tiyatrosu'nda oynadığı ve yönettiği oyunlarda, gerek özgün oyunculuk tekniği, gerekse tiyatro anlayışıyla, Türk tiyatrosunda, toplumcu dünya görüşü doğrultusunda bir sahne estetiğinin oluşmasına yardımcı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca) Oynadığı Oyunlar:** *Çöl Faresi*, 1959; *Raşamon*, 1961; *Aslan Asker Şvayk*, 1963; *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Bir Delinin Hatıra Defteri*, 1966; *Arturo Ui'nin Engellenebilir Yükselişi*, 1966; *Analık Davası*, 1972; *Kerem Gibi*, 1974; *Gün Dönerken*, 1977; *İkili Oyun*, 1977; *Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1980; *Her Gün Yeni Baştan*, 1981; *Ağrı Dağı Efsanesi*, 1981; *Galileo Galilei*, 1984. **Oynadığı Filmler:** *At*, 1982; *Hakkari'de Bir Mevsim*, 1983; *Faize Hücum*, 1983. **Yönettiği Oyunlar:** *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Rosenbergler Ölmemeli*, 1970; *Soruşturma*, 1972; *Abdülcanbaz*, 1972; *Galileo Galilei*, 1984. **Uyarladığı Oyunlar:** *Abdülcanbaz*, 1972; *Aziziname*, 1973; *Kerem Gibi*, 1974; *Brecht-Kabare*, 1978; *Her Gün Yeni Baştan*, 1981.

ERKİN, Ferhunde
(1909)

Türk, piyanist. Türkiye'nin ilk konser piyanistlerindendir.

İstanbul'da doğdu. Türk müziğiyle ilgilenen babası, çocuklarının Batı müziği eğitimi almasını

istiyordu. Evlilik öncesi adıyla Ferhunde Remzi, I.Dünya Savaşı yıllarında ilköğrenimin yanı sıra özel piyano dersleri almaya başladı. Kardeşi Necdet'in de keman öğrendiği bu dönemde elverişli bir gelişme ortamı buldu. İlk konserini 1920'de İstanbul'da kardeşiyle birlikte verdi.

Ferhunde ve Necdet Remzi, 1928'de Almanya'dan sağlanan bir bursla Leipzig Konservatuvarı'na girdiler ve 1930'da eğitimlerini tamamlayarak 1931 başında Türkiye'ye döndüler. Aynı yıl bir konser için gittikleri Ankara'da, Atatürk'ün emriyle Musiki ve Muallim Mektebi'ne piyano ve keman öğretmeni olarak atandılar.

Ferhunde Remzi, 1932'de Ulvi Cemal Erkin'le evlendi. 1968'de emekli olana değin önce Musiki Muallim Mektebi ve daha sonra da Ankara Devlet Konservatuvarı'ndaki öğretmenlik görevlerini sürdürerek birçok öğrenci yetiştirdi.

Bu dönem boyunca bir yandan da konser çalışmalarını yürütmüş, otuza yakın piyano konçertosunun Türkiye'de ilk seslendirilişini gerçekleştirmiş, ayrıca Suna Kan'la bir ikili oluşturmuştur. Türk bestecilere konser programlarında yer verilmesine de öncülük eden Erkin, bu çalışmalarıyla Türkiye'de müzik yaşamının gelişmesinde rol oynamış sanatçılardan biridir.

ERKİN, Ulvi Cemal
(1906-1972)

Türk besteci ve orkestra şefi. Yerli müzik öğelerini Batı yöntemleriyle işlemiştir.

14 Mart 1906'da İstanbul'da doğdu; 15 Eylül 1972'de Ankara'da öldü. İlk müzik eğitimini annesinden aldı. Yedi yaşında özel piyano derslerine başladı. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra 1925'te devlet bursuyla Paris'e gönderildi. Beş yıl, sınavla girdiği Paris Konservatuvarı'nda, ardından Nadia Boulanger'nin (1887-1979) öğrencisi olarak École Normale de Musique'de eğitim gördü.

1930'da Türkiye'ye dönünce Ankara Musiki Muallim Mektebi'ne armoni ve piyano öğretmeni olarak atandı. Paris'te yazmaya başladığı ilk yapıtlarını bu dönemde tamamladı. 1932'de aynı okulda piyano öğretmeni olan Ferhunde Remzi (Erkin) ile evlendi.

1936'da, yeni kurulan Devlet Konservatuvarı'nda piyano öğretmeni oldu. Bestecilik çalışmalarını daha da yoğunlaştırarak halk türkülerini çokseslendirmenin yanı sıra büyük orkestra yapıtları besteledi. 1942'de tamamladığı *Piyano Konçertosu* ile Cumhuriyet Halk Partisi Sanat Ödülü'nü kazandı. 1946'da kendi yapıtlarından oluşan bir konserde Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nı yönetti. Usta bir piyanist ve orkestra şefi olmasına karşın konser çalışmalarının sayısı azdır. 1949-1951 arasında müdürlüğünü yürüttüğü Devlet Konservatuvarı'nda ölümüne değin piyano ve bestecilik dersleri verdi.

Ulvi Cemal Erkin, genellikle Batı müziğinin geleneksel biçimlerine bağlı kalmıştır. Bununla birlikte, yapıtlarında Geç-Romantizm ve İzlenimcilik (Empresyonizm) akımlarının da etkileri görülür. Başlıca esin kaynakları Türk sanat musikisi ve halk müziğidir. Bu bakımdan, üyesi olduğu "Türk Beşleri" adlı grubun genel eğilimini paylaşır. Özellikle köçekçe müziğine ilgi duymuştur. En tanınan yapıtlarından *Köçekçeler* adlı süiti, bu türün karcığar ve hicaz makamlarından yaptığı seçmelere dayanır. Yapıtlarının hızlı tempolu bölümlerinde, özellikle scherzo'larda ise Karadeniz bölgesinin canlı, hareketli ritm ve ezgilerinden yararlanmayı yeğlemiştir.

Erkin, müzikteki yeni anlayış ve teknikleri yakın bir ilgiyle izlemiş olmakla birlikte, klasik tonalite ve formlardan pek uzaklaşmamıştır. Yapıtlarında titiz biçim çalışması ve usta bir orkestralama dikkat çeker.

- **YAPITLAR (başlıca): Orkestra Müziği:** *İki Dans*, 1930; Konçertino, 1932; *Karagöz*, 1940. **Sahne Müziği:** *Piyano Konçertosu*, 1952; *Köçekçeler*, 1943; *Birinci Senfoni*, 1944-1946; *Keman Konçertosu*, 1947; *İkinci Senfoni*, 1948-1951; *Keloğlan*, 1950, bale. **Oda Müziği:** *Ninni, Emprovizasyon ve Zeybek Türküsü*, 1929-1932, keman ve piyano için; *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1935-1936; *Duyuşlar*, 1937, piyano için; *Piyanolu Beşli*, 1943; *Piyano Sonatı*, 1946; *İki Prelüd*, 1971, piyano için.

- **BAKINIZ:** AKSES, ALNAR, C.R. REY, SAYGUN.

ERKMEN, Bülent
(1947)

Türk grafik sanatçısı. Puldan afişe, kitap resimlerinden gazete sayfası düzenlemeye kadar çeşitli alanlarda çalışmaktadır.

16 Mart 1947'de Antalya'da doğdu. İki yıl Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi'nde okuduktan sonra, 1967'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi ve 1972'de Grafik Sanatlar Bölümü'nü bitirdi. 1968-1973 arasında Akademi'ye bağlı Devlet Film Arşivi'nin (şimdi Sinema Televizyon Enstitüsü) genel sekreterliğini yürüttü. *Ulusal Sinema* ve *Film* dergilerinde çalıştı. 1969, 1970 ve 1971'de Altın Koza film yarışmalarında jüri üyeliği yaptı. 1977'de Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu Grafik Sanatlar Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak girdi. Bir yandan da serbest çalışmalarını sürdürerek amblem, afiş, dergi ve kitap kapağı, broşür, pul, takvim, ambalaj ve etiketler tasarladı, kitap resimledi, duvar panosu ve sergi düzenlemeleri gerçekleştirdi. Basın ve TV reklamı konularında da çalıştı. 1978, 1982 ve 1984'te Bruno bienallerine (iki yıllık sergi) yurt içi ve yurt dışında birçok sergiye katıldı. Grafikerler Meslek Kuruluşu sergilerindekiler başta olmak üzere birçok ödül kazandı. Uluslararası yayınlarda yapıtlarına yer verildi.

Erkmen grafik sanatları iletişim kavramı içinde ele almakta ve iletilecek bilgi için, toplumda yerleşmiş algılama biçimlerinden yola çıkmaktadır. Ancak bir bilgi ya da mesajı olduğu gibi aktarmak yerine,

alışılmışın üstünde görüntüler ortaya koyarak izleyeni bunların anlamını kavramaya yöneltmekte, böylece algılamayı kuvvetlendirmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Çevre* dergisi için afiş, 1979; UESYO sergisi için afiş, 1979; Karikatürcüler Derneği için afiş ve broşür dizisi, 1979; *Cyrano de Bergerac* oyunu için afiş, 1981; *Babalar ve Oğullar* oyunu için afiş, 1982; Anadolu Medeniyetleri Sergisi için afiş dizisi, 1983; UNESCO İstanbul Kampanyası için afiş dizisi, 1983.

ERKOÇ, Eflâtun Nuri
(1927)

Türk, karikatürcü. Yarattığı anonim insan tipleri aracılığıyla toplumun ortak sorunlarını yansıtmaya yönelmiştir.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğreniminden sonra İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu Atölyesi'nde öğrenci oldu. İktisadi nedenlerden ötürü öğrenimini yarım bıraktı. 1945'te *Akbaba* gülmece dergisinde yayımlanan ilk karikatürünün çizgileri çok Batılı bulunduğu için tutulmadı. Daha sonra Refik Halit'in *Aydede* dergisinde yeni çizgiler denedi. Burada da karikatürleri "Fransız karikatürü" notuyla yayımlanıyordu. Bu yolla yaşamını kazanamayınca reklam ajanslarında çalışmaya başladı. Daha sonra Londra'ya gitti ve 1952'de orada ilk kişisel sergisini açtı. İstanbul'a döndükten sonra, 1950'lerin ünlü gülmece dergisi *Tef*'te çizmeye başladı. Bu dergi onun için daha rahat bir çalışma ortamı oldu, karikatürlerini kendi imzasıyla yayımlayabildi.

Giderek çizgisini kabul ettirdi ve *Vatan* gazetesinde günlük karikatürler, 1960'larda bir siyasal-kültür ve düşün dergisi olan *Yön*'de çizdi. 1969'da Yugoslavya'nın Üsküp kentinde düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında Jüri Özel Ödülü'nü kazandı. 1970'lerde İzmir'e giderek karikatür yaşamını yerel basında sürdürdü. Daha sonra aynı kentte özel kuruluşların reklam danışmanlığını üstlendi. Halen bu konuda çalışmaktadır.

Erkoç 1950 kuşağının "çizgide gülmece" anlayışını paylaşmaktaydı. Bu hareketin dünyadaki öncülerinden Steinberg'in çizgi dünyasından etkilendi. Bunun yanı sıra minyatür ve hat gibi Doğu sanatlarından yararlanarak bir bireşime ulaşmaya çalıştı. Böylece çizgide, Steinberg'in etkisine karşın kendine özgü bir kişilik kazandı. Çizgileriyle kara-gülmecenin başarılı örneklerini verdi.

• **BAKINIZ:** STEINBERG.

İlk filmleri ▸

Metin Erksan

ERKSAN, Metin
(1929)

Türk sinema yönetmeni, senaryo yazarı. Sanatsal özgünlüğünü korumaya her zaman özen göstermesiyle tanınmıştır.

1 Ocak 1929'da, Çanakkale'de doğdu. Asıl adı İsmail Metin Karamanbey'dir. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. 1952'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirdi. Üniversite eğitimi sırasında çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı sinema yazılarıyla ilgi çekti. 1950'de çalışmaya başladığı Atlas Film Şirketi'nde *Binnaz* filminin senaryosunu yazarak sinemaya atıldı. 1952'de ilk filmini çevirdi. 1956-1957'de yedek subaylığını, İstanbul'da Ordu Film Merkezi'nde yaptı. 1963'te Türkiye Sinema İşçileri Sendikası'nı kurdu ve üç yıl boyunca genel başkanlığını yürüttü. 1965'te Türkiye Film Rejisörleri Derneği'ni kurdu. 1974'te, Sait Faik Abasıyanık'ın "Müthiş Bir Tren", Kenan Hulusi'nin "Sazlık", Samet Ağaoğlu'nun "Bir İntihar", Sabahattin Ali'nin "Hanende Melek" ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Geçmiş Zaman Elbiseleri" öykülerini filmleştirerek, televizyon için "5 Türk Hikâyesi" dizisini hazırladı. 1977'de ABD'ye gitti, Wisconsin Üniversitesi'nde yapılan bir belgesel filmde danışman olarak çalıştı. 1982'de gene televizyon için, beş bölümlük *Preveze Öncesi* filmini çekti. Yurt içinde ve dışında yapılan festivallerde çeşitli ödüller alan Erksan, İDGSA Sinema-TV Enstitüsü'nde sinema kuramı dersleri verdi, TRT'de danışmanlık yaptı.

Metin Erksan'ın ilk yönetmenlik denemesi 1952'de *Âşık Veysel'in Hayatı (Karanlık Dünya)* ile oldu. Erksan, bu filmde toplumcu gerçekçi çizginin başarılı bir izleyicisi olarak ilgi çekti. Sansür Kurulu tarafından tümüyle yasaklanan ilk Türk filmi olan bu filmden sonra, 1955'teki *Yolpalas Cinayeti*, 1958'deki *Dokuz Dağın Efesi*, 1959'daki *Şoför Nebahat* gibi nitelikli iş filmleri, yedek subaylığı sırasında *Dünya Havacıları Türkiye'de* ve 1959'da *Büyük Menderes* ◂

Vadisi (Nehir ve Uygarlık) gibi ilginç belgesel filmler çekti. Erksan'ın gerçek anlamda sanatsal çıkışı 1960'ta *Gecelerin Ötesi* filmiyle başlar. Toplumsal gözlemciliğin başarılı bir örneği olan bu film, soygunculuğa zorlanan bir arkadaş grubunun öyküsüydü. 1962'deki *Yılanların Öcü*'nde ise yeniden köy yaşamının gerçeklerine dönen Erksan, Fakir Baykurt'un romanını sinemaya uyarlarken akıcı ve güçlü bir sinema dili kuruyordu. 1963'te, gene kentsel çevrenin anlatıldığı *Acı Hayat*'tan sonra bir kez daha köy yaşamını ele aldı ve en başarılı filmlerinden biri olan *Susuz Yaz*'ı çekti. Bir su davası çevresinde gelişen filmde, Erksan konuya koşut olarak, kimi erotik temaları bilinçle ve büyük bir görsel başarıyla işledi. 1963 Berlin Film Festivali'nde Altın Ayı Ödülü alan bu film, uluslararası bir film festivalinde ödül kazanan ilk Türk filmidir. *Susuz Yaz*'ı 1964'te *Suçlular Aramızda* izledi. Sermaye çevrelerini, bu çevreden kişilerin cinsel saplantılarını ve toplumsal ilişkilerini özgün bir eleştirel pota içinde eritmek isteyen bu iddialı film amacına pek ulaşamamıştır.

Görsel açıdan en özgün ve zengin Erksan filmi ise birçok yönlerden günümüzde bile aşılamamış olan *Sevmek Zamanı*'dır. Bu arada toplumsal gerçekçilikten uzaklaşan ve arkadaşı Halit Refiğ ile birlikte Ulusal sinema adını verdiği bir anlayışa yönelen Erksan, bu filmde "tasavvufi boyutlarıyla aşkı, katışıksız tutkuyu" konu edindiğini öne sürer. *Sevmek Zamanı* İstanbul kentinin görsel zenginliğini ölçülü ve şiirli bir sinema diliyle veren bir filmdi. Çeşitli tartışmalara yol açan bu filmin ardından 1968'deki *Kuyu* gelir. Burada da cinsel, hatta sadomazoşist temalar eşliğinde gelişen çılgın bir aşk öyküsü anlatılır.

Son yıllarda ise Erksan'ın TV için çektiği "5 Türk Hikâyesi" filmlerinden bazıları, ayrıca, 1976'daki *İntikam Meleği (Kadın Hamlet)*, 1977'deki *Sensiz Yaşayamam (Herhangi Bir Kadın)*, piyasa filmlerinde de kullandığı kimi "saplantısal motifler"le yer yer ilginç olmakla birlikte, başıboş bir fantezi dünyasını yansıtırlar.

Gerek "toplumcu" dönemindeki filmlerinde, gerek "ulusalcı" dönemindeki filmlerinde, Metin Erksan Türk sinemasında kendine özgü olmayı seçmiş ve ısrarla savunmuş bir yönetmendir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Âşık Veysel'in Hayatı, (Karanlık Dünya)*, 1952; *Yolpalas Cinayeti*, 1955; *Dokuz Dağın Efesi*, 1958; *Dünya Havacıları Türkiye'de*, belgesel, 1958; *Şoför Nebahat*, 1959; *Büyük Menderes Vadisi (Nehir ve Uygarlık)*, belgesel, 1959; *Gecelerin Ötesi*, 1960; *Yılanların Öcü*, 1962; *Acı Hayat*, 1963; *Susuz Yaz*, 1963; *Suçlular Aramızda*, 1964; *Sevmek Zamanı*, 1966; *Kuyu*, 1968; *İntikam Meleği (Kadın Hamlet)*, 1976; *Sensiz Yaşayamam (Herhangi Bir Kadın)*, 1977; *Preveze Öncesi*, TV için, dramatik-belgesel, 1982.

- **KAYNAKLAR:** G.Scognamillo, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*, 1973.

- **BAKINIZ:** REFİĞ.

ERLANDER, Tage
(1901)

İsveçli siyaset adamı. 1946-1969 arasında 23 yıl başbakanlık yapmıştır.

◄ *Toplumsal gerçekçi filmleri*

Fritiof Tage Erlander 13 Haziran 1901'de Varmland Eyaleti'nin Karlstad kentinde doğdu. Yükseköğrenimini Lund Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra felsefe dalında doktora yaptı. 1933'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden (SDİP) İsveç Parlamentosu'na (Rigstag) seçildi. 1938-1946 arasında, P.A. Hansson başkanlığındaki SDİP hükümetlerinde sosyal işler bakanlığı, sosyal işler bakan yardımcılığı, eğitim ve kültür bakanlığı yaptı. 1946'da Hansson'un ölümü üzerine başbakanlık ve SDİP başkanlığı görevlerini üstlenen Erlander, 1969'da emekli olana dek bu görevlerde kaldı. 1970'te SDİP'ten milletvekili seçilerek yeniden parlamentoya girdi. 1973'te etkin siyasi yaşamdan çekildi.

◄ *Ulusal Sinema*

Erlander'in başbakanlık yaptığı yıllar, özellikle 1946-1950 dönemi İsveç'te bir reformlar dönemi oldu. Erlander başbakan olduktan sonra partisinin refah devleti programını yaşama geçirmek üzere birçok reform başlattı. Eğitim, maliye ve sosyal güvenlik alanlarındaki bu reformlarla zorunlu eğitim süresi uzatılarak 9 yıla çıkarıldı, birçok yeni eğitim kurumu açıldı, vergilerde çalışan kesimler çıkarına düzenlemeler yapıldı, devletin çocuklara ve yaşlılara yaptığı yardımların miktarı artırıldı. Ancak programın kamulaştırmalarla ilgili bölümleri yaşama geçirilmedi. Erlander ve SDİP, 1968 seçimlerinde İsveç tarihinde ilk kez oyların mutlak çoğunluğunu alarak iktidar oldu. Erlander'in emekli olmasından sonra SDİP başkanlığı ve başbakanlık görevlerini Olof Palme üstlendi.

- **BAKINIZ:** PALME.

ERLANGER, Joseph
(1874-1965)

ABD'li fizyoloji bilgini. Sinir impulslarının iletimini ve sinir tellerinin işlevini açıklayan çalışmalarıyla çağdaş nörofizyolojinin kurucularındandır.

5 Ocak 1874'te California Eyaleti'nin San Francisco kentinde doğdu, 5 Aralık 1965'te Missouri'nin St. Louis kentinde öldü. California Üniversitesi'nde kimya okuduktan sonra, 1899'da Johns Hopkins Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı ve aynı üniversitenin fizyoloji kürsüsünde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1906'da Wisconsin Üniversitesi'nin çağrısı üzerine, yeni kurulan tıp fakültesinin ilk fizyoloji profesörlüğünü üstlendi. 1910'da St. Louis'deki Washington Üniversitesi'ne geçerek, 1946'da bu kurumdan emekli oluncaya değin fizyoloji profesörlüğünü sürdürdü. Aynı üniversiteden çalışma

arkadaşı Gasser ile birlikte, sinir sistemi fizyolojisine, özellikle sinir tellerinin işlevine ilişkin araştırmaları nedeniyle 1944'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü bölüştüler.

Daha öğrencilik yıllarında başladığı nörpfizyoloji araştırmalarının yanı sıra kan dolaşımı ve kalp fizyolojisiyle de ilgilenen Erlanger, 1904'te, nabız basıncını ölçen ve "sifigmomanometre" denilen bir aygıt tasarlayarak, idrardaki albümin miktarıyla nabız ve atardamar basıncı arasındaki ilişkiyi belirledi. 1921'de, Washington Üniversitesi'nin farmakoloji profesörlerinden Gasser ile birlikte, uyarılan sinir tellerindeki elektrik gerilimini ölçerek, sinir impulslarının yayılma hızını etkileyen nedenleri araştırmaya başladı. Bir yükselteç yardımıyla yeğinliğini 100 000 kat artırdıkları elektrik gerilimini katot ışınlı bir osilografla kaydetmeyi başaran iki araştırmacı, elektrik impulslarının kalın sinir tellerinde daha hızlı, ince sinir tellerinde daha yavaş yayıldığı sonucuna vardılar. O tarihten on yıl kadar önce Fransız fizyoloji bilginlerinin dikkatini çeken bu olguyu impuls kayıtlarıyla doğruladıktan sonra, Erlanger ve Gasser, motor ve duyu sinirlerinde impulsları değişik hızda ileten değişik çapta sinir telleri bulunduğunu, yalnızca bir tek kası uyaran tek işlevli sinirlerin ise hep aynı çapta sinirlerden oluştuğunu açıkladılar. İmpulsların iletim hızıyla sinir tellerinin çapı arasındaki ilişkiye dayanarak sinir tellerini üç ayrı grupta sınıflandıran Erlanger ve Gasser'in araştırmalarından, sinir sistemi hastalıklarının tanısı için önemli uygulama yöntemleri doğmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Electrical Signs of Nervous Activity*, 1937, ("Sinirsel Etkinliğin Elektrik Sinyalleri").

- BAKINIZ: ADRIAN, DALE, ECCLES, EINTHOVEN, GASSER, A.V. HILL.

ERMAN, Verda
(1944)

Türk, piyanist. Yurt dışında verdiği konserler ve aldığı ödüllerle uluslararası bir ün kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu. Müzik öğrenimine dört yaşında Rana Erksan'dan aldığı piyano dersleriyle başladı. Daha sonra çalışmalarını İstanbul Konservatuvarı'ndaFerdi Statzer ile sürdürdü. 1957'de olağanüstü yetenek gösteren genç sanatçılar için çıkarılan özel yasadan yararlanarak Fransa'ya gitti. On yıl süreyle Paris'te kaldı. On dört yaşında Paris Ulusal Konservatuvarı'nın Yüksek Piyano Bölümü'nü Birincilik Ödülü'yle bitirdi. Paris'te Marguerite Long, Lucette Descaves, Lazare Levy, Cenevre'de Louis Hiltbrant, Londra'da Peter Feuchtwaenger, Buenos Aires'te Bruno Leonardo Gelber ile çalıştı. Ayrıca Marguerite Long Piyano Akademisi'ni de birincilikle bitirdi.

1963'te Marguerite Long-Jacques Thibaud Uluslararası Piyano Yarışması'nda Paris Kenti Ödülü'nü aldı. Aynı yıl Montreal Uluslararası Piyano Yarışması'nda İkincilik Ödülü'nü, 1971'de ise New York'ta Edgar Leventritt Ödülü'nü aldı. Türkiye'de verdiği konserlerin yanı sıra İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Avusturya, İtalya, Norveç, Macaristan, Kanada, ABD, Arjantin, Kenya, Habeşistan, İran, Hindistan, Ürdün, Lübnan ve Tayland'da turnelere çıktı. 1967'de gittiği SSCB'de bir ay içinde on üç konser verdi. Bükreş Filarmoni, Macar Filarmoni, Montreal Filarmoni, Pasdeloup Orkestrası ve Société des Concerts du Conservatoire gibi ünlü topluluklar eşliğinde de konserler veren Verda Erman devlet sanatçısıdır ve Ankara Devlet Senfoni Orkestrası'nda solist olarak görevlidir.

ERNI, Hans
(1909)

İsviçreli ressam ve grafikçi. Duvar ve kitap resimleriyle ün yapmıştır.

21 Şubat 1909'da Lucerne'de doğdu. Mimarlık öğrenimi görmesine karşın, çalışmalarını resim alanında sürdürdü. 1928'de Paris'e gitti ve Académie Julian'de resim kurslarına katıldı, bir yandan da Louvre'da büyük ressamların yapıtlarını kopya etti. Daha sonra çağdaş resme ilgi duydu ve 1930'ların başında kurulan Abstraction-Création (Soyutlama-Yaratma) grubuna katıldı. Başta Lucerne, Paris ve Berlin olmak üzere çeşitli yerlerde haritacı ve teknik ressam olarak çalıştı. Daha sonra Avrupa, Afrika ve Hindistan'ı dolaştı, bu ülkelerin yerel sanatlarından etkilendi. Mozart ve Stravinski gibi bestecilerin Salzburg ve Zürih operalarında sergilenen yapıtları için sahne dekoru ve kostümler hazırladı. Başta Fransa, İngiltere, Polonya, ABD ve Japonya olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki toplu sergilere katıldı. 1953'te Uluslararası del Mare Bienali'nde ödül aldı. 1976'da Seedam Pfaffikon Kültür Merkezi'nde bir toplu sergi açtı. 1977'de Hans Erni Fonu kuruldu.

Hans Erni, resim, seramik, taşbaskı ve tekstil alanlarında çalışmış, birçok gravür, afiş, pul ve madalya gerçekleştirmiştir. Yapıtlarında, yetkin bir teknik ve kompozisyon bütünlüğü izlenir. Çalışmalarında genellikle sulandırılmış mürekkep ve boya kullanmıştır. Başta Neuchâtel Etnoğrafya Müzesi, Zürih'teki Federal Teknoloji Enstitüsü Endüstri Araştırmaları Bölümü ve Lucerne tren istasyonu olmak üzere birçok yapı için duvar panoları hazırlamıştır. Ayrıca Platon, Sophokles, Virgil, Homeros gibi klasik yazarlarla Albert Schweitzer ve Voltaire'in kitaplarını resimlemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): Duvar resmi: *Three Graces of Lucerne*, 1935, Lucerne Tren İstasyonu; *Creative Energy*, 1946, ("Yaratıcı Enerji"), İngiliz Mimarlar Krallık Enstitüsü, Londra; *Conquest of Man*, 1954, ("İnsanın Zaferi"), Etnoğrafya Müzesi, Neuchâtel.

- KAYNAKLAR: C.Burckhardt, *J.Hans Erni*, 1964; C.Roy, *Hans Erni*, 1955.

ERNST, Max
(1891-1976)

Alman asıllı Fransız ressam. Düş ürünü konuları işlediği resimleriyle Gerçeküstücülük'ün gelişiminde etkili olmuştur.

2 Nisan 1891'de Brühl'de doğdu, 1 Nisan 1976'da Paris'te öldü. 1909-1911 arasında Bonn Üniversitesi'ndeki felsefe öğrenimi sırasında akıl hastalarının yaptığı resimlerden etkilenerek resim yapmaya yöneldi. Picasso, Chirico ve August Macke'nin (1887-1914) yapıtları Almanya'daki dışavurumcu (Ekspresyonist akımlara yakınlık duymasına yol açtı. 1914'te Jean Arp'la arkadaşlık kurdu. I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda görev yaptı. Savaştan sonra Arp'ın etkisiyle bütünüyle resme yöneldi. Arp ve Johannes Theodor Baargeld'le birlikte Köln'de *Dadamax* adında Dadacı bir grup kurdu. Bu grubun etkinlikleri içinde çeşitli yayınlar yaptı. İlk kolaj (yapıştırma resim) ve fotomontajlarını gerçekleştirdi. 1920 dolaylarında *Fatagaga* adlı bir kolaj dizisi yaptı.

1922'de Paris'e yerleşerek aralarında André Breton, Paul Éluard, Louis Aragon, Philippe Soupault, Robert Desnos, Benjamin Péret gibi yazarların bulunduğu gerçeküstücü gruba katıldı. Aynı yıl yaptığı *Dostların Buluşması* adlı resminde bu gruptaki dostlarıyla birlikte Dostoyevski ve Raffaello'yu da çizdi. 1925'te ilk Gerçeküstücüler sergisine katıldı. Aynı yıl frottaj tekniğini yarattı. Bu resim tekniğinde, bir yüzey üstüne gelişigüzel serpiştirdiği kâğıtlara kalemi sürterek bir doku elde ediyordu. Frottaj çalışmalarıyla kısa sürede tanındı ve ertesi yıl Diaghilev'in isteği üzerine Miro ile Rus Baleleri topluluğunda *Romeo ve Juliet*'in dekorlarını hazırladı. II.Dünya Savaşı'nda Paris'in işgali sırasında, Naziler tarafından Paris'i terketmeye zorlanınca 1941'de ABD'ye gitti. 1942-1944 arasında New York kentinde Breton ve Marcel Duchamp'la *VVV* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. 1953'te Paris'e döndü. 1954'te Venedik Bienali'nde (iki yıllık sergi) büyük ödülü kazandı. 1958'de Fransız uyruğuna geçti, bir yıl sonra Fransız Ulusal Büyük Sanat Ödülü'nü aldı.

Ernst, 1920'li yıllardaki ilk yapıtlarında düş ürünü yadırgatıcı biçimler kullanmış, bu tutumuyla Gerçüküstücülük'ün ilerideki gelişimini etkilemiştir. 1925'lerde gerçekleştirdiği frottajlarında, ürkütücü, garip biçimli hayvanlara ve insanı rahatsız edici doğa görünümlerine yer vermiştir. 1936 dolaylarında en arkada dairesel bir Ay ya da Güneş'in yer aldığı karanlık, gizemli, düş ürünü tarihöncesi ormanlarıyla canavarlar çizmeye başlamıştır. İlk heykellerini de bu yıllarda yapmıştır. Bunlar genellikle ilkel sanatın totemlerini çağrıştıran, alışılmamış, soyut biçimlerdir. 1940 dolaylarında, boyalı bir yüzeyi katlayarak ya da başka bir yüzeye bastırarak lekeler oluşturduğu ve *decalcomania* adını verdiği resim tekniğini ortaya atmıştır. Kolaj ve fotomontajlarında balık ve kuş başı fotoğraflarını, anatomi çizimlerini kesip gizemli ve yergici bir gülmece anlayışıyla yan yana getirmiştir.

Ernst, ABD'de kaldığı 12 yıl süresinde daha önceleri ele aldığı konuları bütünüyle bırakmıştır. Bu dönem yapıtlarında biçimleri prizmatik parçalara ayırmış, beyaz ve griyi çokça kullanarak yaptığı renk oyunlarıyla yüzeylere kristal pırıltılar getirmiştir. Yapıtlarının tümünde şiirsel bir anlatım göze çarpar.

- YAPITLAR (başlıca): *Celebes Fili*, 1921; *Dostların Buluşması*, 1922; *Erkekler Bunu Bilmeyecek*, 1923; Tate Galerisi, Londra; *Bülbül Tarafından Tehdit Edilen İki Çocuk*, 1924, Modern Sanatlar Müzesi, New York *Nymph Echo*, 1936, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Bütün Kent*, 1936; *Uçak Yutan Bahçe*, 1936; *Birazcık Huzur*, 1939; *Yağmurun Ardından Avrupa*, 1942; *Ren Gecesi*, 1944; *Martının Çığlığı*, 1954.
- KAYNAKLAR: S.Hunter, *Max Ernst, Sculpture and Recent Painting*, 1966; J.Russel, *Max Ernst*, 1967.
- BAKINIZ: ARP, BRETON, DUCHAMP.

EROL, Turan
(1927)

Türk, ressam. Doğayı şiirsel bir özle aşmaya çalışan kararlı, yalın, içten bir üslubu vardır.

29 Ekim 1927'de Milas'ta doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun atölyesinde öğrenim gördü. Bir süre Paris'te gravür çalışmaları yaptı. Askerliğini bitirdikten sonra 1952'de Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi resim öğretmenliğine atandı. Burada sekiz yıl kaldı. 1955'te yeni Büyük Millet Meclisi'nin duvarlarını süslemek için açılan Vilayet Resimleri Yarışması'nda Diyarbakır'a gönderildi. 27 Mayıs Devrimi'ni izleyen günlerde Ankara'da Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nde şube müdürlüğüne getirildi. 1963'ten başlayarak Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nde öğretmen olarak çalıştı.

İlk kişisel sergisini 1963'te Ankara'da açtı. 29. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödülü aldı. 1973'te Cumhuriyetimizin 50. Yılı Resim-Heykel Yarışması'nda Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nün verildiği sanatçılardan biri oldu.

Uzak Doğu sanatından, G.Braque, P.Bonnard ve E.Vuillard'dan etkiler taşıyan Turan Erol'un resmi, güçlü bir biçim-renk ilişkisinde temellenir. Lekenin etkisini ayrıntı işçiliğine feda etmemiştir. Tutkulu bir doğa izleyicisidir, ama izlenimleriyle yetinmez. Kendine özgü bir duyarlıkla, doğa görünümlerini aşar, biçim, leke ve renk gibi resimsel öğeleri ön plana çıkarır. Ancak bütün bu öğeleri büyük bir tutumlulukla kullanır. Yapıtları soyutlama dozu yüksek, lekeci (taşist) resimler olarak nitelenebilir.

- YAPITLAR (başlıca): *Tırpan*, 1961; *Horozlu Kadın*, 1962; *Altındağ*, 1968; *İskemle*, 1970; *Tahtaperdeler*, 1971; *Gecekondular*, 1973; *Güz Sonu*, 1973; *Zeytuni Bodrum*, 1975; *Koca Zeytin Ağacı*, 1975; *Mamak'tan*, 1975; *Kar Altında Gecekondular*, 1977; *Zeytin Ağacı*, 1978, *Bodrum Evleri*.

EROZAN, Celâl Sahir
(1883-1935)

Türk, şair. Yenileşme hareketleri içinde yer alışıyla, özellikle aşk ve kadın konularını işlediği şiirleriyle tanınmıştır.

29 Eylül 1883'te İstanbul'da doğdu, 14 Aralık 1935'te aynı kentte öldü. Nümûne-i Terakki Özel İlkokulu'nu, Davutpaşa Rüştiyesi'ni ve Vefa İdadisi'ni bitirdi. Hukuk Mektebi'ne devam etti. Buradaki öğrenimini yarıda bırakıp 1903'te Hariciye Nezareti'ne girdi. Mercan ve Kabataş liselerinde edebiyat ve Fransızca dersleri öğretmenliği yaptı. 1917-1918 arası ticaretle uğraştı. 1928-1935 arasında ise Zonguldak milletvekili olarak parlamentoda bulundu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kuruluşuna katıldı, üye seçildi, 1932'de Umumi Kâtipliğe (genel yazman) getirildi.

Yazın yaşamına on dört yaşında başladı. *İrtika*, *Malûmat*, *Lisan* dergilerinde yayımladığı ilk şiirlerini Hikmet Celâl, A.Celâl, Şârık ve Velhân gibi takma adlarla yazdı. *Servet-i Fünun*'da yayımladığı şiirlerinde kendi adını kullandı.

Celâl Sahir'in yeniliğe açık olması, düşünce ve sanat yaşamında değişik evreler oluşturur. Servet-i Fünun ve onun devamı olan Fecr-i Âti hareketi içinde yer almıştır. Meşrutiyet dönemi sonrası çıkardığı dergilerde feminizmi, "Yeni Lisan" ve "Milli Edebiyat" hareketini savunmuştur.

Dil ve biçim bakımından Servet-i Fünun şiirinin özelliklerini taşıyan ilk şiirlerinde, Tevfik Fikret'in etkisi görülür. Daha sonra hece ve serbest ölçüyü benimsemiştir. Yalın bir dil ile yazdığı bu şiirlerinin başlıca temasını aşk ve kadın oluşturur. Milli duygulara yer veren şiirler de yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Beyaz Gölgeler*, 1909; *Buhrân*, 1909; *Siyâh Kitap*, 1912.

ERSEK, Siyami
(1920)

Türk göğüs cerrahı. Türkiye'deki ilk göğüs cerrahisi merkezinin kurulşunda görev almış, açık kalp ameliyatlarının öncülüğünü yapmıştır.

Uşak'ta doğdu. İzmir'de başladığı ortaöğrenimini 1938'de İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamlayarak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1944'te diplomasını alınca aynı fakültenin cerrahi bölümünde asistanlığa, 1946'da da başasistanlığa getirildi. Ertesi yıl genel cerrahi dalında uzmanlık sınavını vererek, 1948-1949 arası İngiltere'nin çeşitli kentlerinde cerrahi ve anestezi çalışmaları yaptı. 1951'de Heybeliada Sanatoryumu'nun cerrahi uzmanlığına, 1956'da Bursa Uludağ Sanatoryumu'nun başhekimliğine atandı.

Siyami Ersek

1958'de Süreyyapaşa Hastanesi'nde çalışmaya başlayarak uzun süre bu üç görevi birlikte yürüten Ersek, 1961'de Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesi'ne bağlı İstanbul Göğüs Cerrahisi Merkezi'ni kurmakla görevlendirildi. 1962'de kuruluşu tamamlanan bu yeni hastanenin başhekimliğini ve cerrahi servisi şefliğini üstlendi, aynı yıl göğüs cerrahisi dalında uzmanlık sınavını verdi. 1972'de Yüksek Sağlık Şurası üyesi, 1973'te profesör olan Ersek, 1981'de Danışma Meclisi üyeliğine seçilince Göğüs Cerrahisi Merkezi'nden emekliye ayrıldı.

Göğüs cerrahisi alanındaki ilk uygulamalarında, akciğer tüberkülozu ve başka mikrobik hastalıkların tedavisi amacıyla birçok pnömektomi (bir akciğerin tümüyle çıkarılması) ve lobektomi (hastalıklı akciğer lobunun çıkarılması) ameliyatları yapan Ersek, ölüm oranını önemli ölçüde düşürecek kadar başarılı sonuçlar almıştı. Gerek anestezi tekniklerinin gelişmesi, gerek hastanın kalbi ile akciğerlerini devre dışı bırakarak kan dolaşımını ve kirli kanın temizlenmesini vücut dışında sürdüren kalp-akciğer makinesinin yapılmasıyla açık kalp ameliyatlarının başarı şansı artınca, Ersek de 1960'tan sonra bu tür ameliyatlara yöneldi. Türkiye'de ilk açık kalp ameliyatı, 1963'te onun başkanlığındaki bir ekip tarafından İstanbul Göğüs Cerrahisi Merkezi'nde yapıldı. Aynı yıl ilk yapay kalp kapakçığı ameliyatı, ABD'deki ilk uygulamadan iki yıl sonra gene bu hastanede gerçekleştirildi. Bu dönemde, Türkiye'nin ilk yoğun bakım ve rehabilitasyon merkezi ile ilk kalpanjiyografisi (kalp damarlarına ışık geçirmez maddeler şırınga ederek kalbin X ışınlarıyla incelenmesi) birimini kuran Ersek'in yönetimindeki İstanbul Göğüs Cerrahi Merkezi, akciğer ve kalp hastalıklarının tedavisinde Türkiye'nin en ileri sağlık kurumlarından biri durumuna geldi.

1967'de Barnard'ın gerçekleştirdiği ilk kalp nakli ameliyatını incelemek üzere Güney Afrika'ya giden Ersek, Ankara Yüksek İhtisas Hastanesi'nde Bayazıt'ın yaptığı ilk kalp nakli ameliyatından sonra, Türkiye'de ikinci kez aynı ameliyatı uyguladı. Ancak, insanda red olayına yol açarak çoğu kez ölümle sonuçlanması, verici bulmaktaki güçlükler, yasal ve toplumsal sorunlar nedeniyle tüm dünyada uygulanması ertelenen kalp nakli denemelerini sürdürmedi. Türkiye'de sık rastlanan, doğuştan gelme kalp hasta-

lıklarının ve romatizmal kalp hastalıklarına bağlı kapakçık bozukluklarının ameliyatla tedavisine ağırlık veren Ersek, kalbin besleyici damarlarındaki bozukluklara bağlı olarak yeterli kanı alamamasından ileri gelen ve ölümle sonuçlanan istemik kalp hastalıklarının cerrahi tedavisine de öncülük etmiştir.

• BAKINIZ: C.N. BARNARD, K.BAYAZIT, CARREL, D.COOLEY, DE BAKEY.

ERSOY, Ali Ulvi

Bak. ALİ ULVİ

ERSOY, Bahir
(1920)

Türk, sendikacı. TEKSİF genel başkanlığı ve çalışma bakanlığı yapmıştır.

Adana'nın Osmaniye ilçesinde doğdu, ilk ve ortaöğrenimini Adana'da tamamladıktan sonra bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okudu. Balya işçiliği ve hamallık yaptıktan sonra, 1946'da İstanbul Sümerbank Defterdar Fabrikası'nda işçi olarak çalışmaya başladı. Bir yıl sonra İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası'na üye oldu. Daha sonra İstanbul'da kurulmuş bütün tekstil işçileri sendikalarının bir tek sendikada birleştirilmesi üzerine oluşturulan sendikanın yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Bu sendikanın öncülük ettiği ve Türkiye'deki tekstil sendikalarının konfederasyon biçiminde örgütlenmesi çalışmalarına aktif olarak katıldı. 1952'de TEKSİF adını alan bu örgütün genel başkanlığına getirildi. Türk-İş'in kuruluş çalışmalarında görev aldı. 1952 Nisanı'nda Bursa'da tüm sendika temsilcilerinin katıldığı Türk-İş kuruluş kongresinde anatüzük hazırlama komitesinde çalıştı.

Siyasal çalışmalarını Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde sürdüren Ersoy, 1954'te CHP listesinden bağımsız olarak katıldığı seçimleri kazanamadı. Daha sonra üç dönem (1969-73, 1973-77, 1977-80) CHP'den milletvekili olan Ersoy, Aralık 1977'de kurulan Ecevit Hükümeti'nde çalışma bakanlığı yaptı. Bakanlığı sırasında, işçi sendikalarının toplu sözleşme yetkisi alma sorununda ortaya çıkan anlaşmazlıklara çözüm getirmek amacıyla durum saptaması ve "irade beyanı" yoluna gidilmesi için kararname çıkarılmasını sağladı. İşçilerin diledikleri sendikayı seçme yöntemi olan "referandum" yolunda önemli bir adım olan bu uygulama işçi çevreleri tarafından olumlu karşılandı. 12 Eylül 1980'den sonra siyasal ve sendikal yaşamdan ayrıldı.

Bahir Ersoy, sendikal yasa, tüzük ve yönetmeliklerin hazırlanması ve uygulanması için uğraş vermiş bir sendikacıdır. Özellikle sendikal yaşamın başladığı 1950'ler ve toplu sözleşme ve grev uygulamasına geçildiği 1960'larda yasa, tüzük ve yönetmeliklerin hazırlanması, yorumlanıp, uygulanması konusunda uzmanlaşmıştır.

Mehmed Âkif Ersoy

ERSOY, Mehmed Âkif
(1873-1936)

Türk, şair. İstiklal Marşı'nı yazmış, günlük konuşma dilinin şiirle kaynaşmasını sağlayarak halkçı bir nazmın doğuşuna ön ayak olmuştur.

İstanbul'da doğdu, 27 Aralık 1936'da aynı kentte öldü. Bir medrese hocası olan babası doğumuna ebced hesabıyla tarih düşerek ona "Rağıyf" adını vermiş, ancak bu yapma kelime anlaşılamadığı için çevresi onu "Âkif" diye çağırmıştır. Babası Arnavutluk'un Şuşise köyündendir, annesi ise aslen Buharalı'dır. Mehmed Âkif ilköğrenimine Fatih'te Emir Buharî mahalle mektebinde başladı. Maarif Nezareti'ne bağlı ibtidaîyi ve Fatih Merkez Rüştiyesi'ni bitirdi. Bunun yanı sıra Arapça ve İslami bilgiler alanında babası tarafından yetiştirildi. Rüştiye'de "hürriyetçi" öğretmenlerinden etkilendi. Fatih Camii'nde İran edebiyatının klasik yapıtlarını okutan Esad Dede'nin derslerini izledi. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca bilgisiyle dikkati çekti. Mekteb-i Mülkiye'nin idadi (lise) bölümünde okurken şiirle uğraştı. Edebiyat hocası İsmail Safa'nın izinden giderek yazdığı mesnevileri şair Hersekli Arif Hikmet Bey övgüyle karşıladı. Babasının ölümü ve evlerinin yanması üzerine mezunlarına memuriyet verilen bir yüksek okul seçmek zorunda kaldı. 1889'da girdiği Mülkiye Baytar Mektebi'ni 1893'te birincilikle bitirdi.

Ziraat Nezareti (Tarım Bakanlığı) emrinde geçen yirmi yıllık memuriyeti sırasında veteriner olarak dolaştığı Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da köylülerle yakın ilişkiler kurma olanağı buldu. İlk şiirlerini *Resimli Gazete*'de yayımladı. 1906'da Halkalı Ziraat Mektebi ve 1907'de Çiftçilik Makinist Mektebi'nde hocalık etti. 1908'de Dârülfünûn Edebiyat-ı Umûmiye müderrisliğine tayin edildi. İlk şiirlerinin yayımlanmasını izleyen on yıl boyunca hiçbir şey yayımlamadı. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Eşref

Yazarlıkta ilk yılları

Edib'in çıkardığı *Sırat-ı Müstakim* ve sonra *Sebilürreşad* dergilerinde sürekli yazılar yazmaya, şiirler ve çağdaş Mısırlı İslam yazarlarından çeviriler yayımlamaya başladı.

İstiklal Marşı

1913'te Mısır'a iki aylık bir gezi yaptı. Dönüşte Medine'ye uğradı. Bu gezilerde İslam ülkelerinin maddi donatım ve düşünce düzeyi bakımından Batı karşısındaki zayıflıkları konusundaki görüşleri pekişti. Aynı yılın sonlarında Umur-u Baytariye müdür muavini iken memuriyetten istifa etti. Bununla birlikte Halkalı Ziraat Mektebi'nde kitabet ve Darülfunun da edebiyat dersleri vermeye devam etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiyse de cemiyetin bütün emirlerine değil, sadece olumlu bulduğu emirlerine uyacağına dair and içti.

I.Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli örgütü olan Teşkilât-ı Mahsusa tarafından Berlin'e gönderildi. Burada Almanlar'ın eline esir düşmüş Müslümanlar için kurulan kampta incelemeler yaptı. Çanakkale Savaşı'nın akışını Berlin'e ulaşan haberlerden izledi. Batı uygarlığının gelişme düzeyi onu derinden etkiledi. Yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir görevlisi olarak çöl yoluyla Neçid'e ve savaşın son yılında profesör İsmail Hakkı İzmirli'yle birlikte Lübnan'a gitti.Dönüşünde yeni kurulan Dâr-ül-Hikmetül İslâmiye adlı kuruluşun başkâtipliğine getirildi. Savaş sonrasında Anadolu'da başlayan ulusal direniş hareketini desteklemek üzere Balıkesir'de etkili bir konuşma yaptı. Bunun üzerine 1920'de Dâr-ül Hikmet'deki görevinden alındı.

Şiir anlayışı

İstanbul Hükümeti Anadolu'daki direnişçileri yasa dışı ilan edince *Sebilürreşad* dergisi Kastamonu'da yayımlanmaya başladı ve Mehmed Âkif bu vilayette halkın kurtuluş hareketine katkısını hızlandıran çalışmalarını sürdürdü. Nasrullah Camii'nde verdiği hutbelerden biri Diyarbakır'da çoğaltılarak bütün ülkeye dağıtıldı. Burdur mebusu sıfatıyla TBMM'ye seçildi. Meclis'in bir İstiklal Marşı güftesi için açtığı yarışmaya katılan 724 şiirin hiçbiri beklenilen başarıya ulaşamayınca maarif vekilinin isteği üzerine 17 Şubat 1921'de yazdığı İstiklal Marşı, 12 Mart'ta birinci TBMM tarafından kabul edildi. Sakarya zaferinden sonra kışları Mısır'da geçiren Mehmed Âkif, laik bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine Mısır'da sürekli olarak yaşamaya karar verdi. 1926'dan başlayarak Camiü'l-Mısriyye'de Türk dili ve edebiyatı müderrisliği yaptı. Bu gönüllü sürgün yaşamı sırasında siroz hastalığına yakalandı ve hava değişimi için 1935'te Lübnan'a, 1936'da Antakya'ya birer gezi yaptı. Yurdunda ölmek isteği ile Türkiye'ye döndü ve İstanbul'da öldü.

Mehmed Âkif'in 1911'de 38 yaşında iken yayımladığı ilk kitabı *Safahat* bağımsız bir edebi kişiliğin ürünüdür. Bununla birlikte kitabın Tevfik Fikret'ten izler taşıdığı görülür. Fransız romantiklerinden Lamartine'i Fuzuli kadar, Alexandre Dumas fils'i Sâdi kadar sevdiğini belirten şair, bütün bu sanatçıların uğraşı alanlarına giren "manzum hikâye" biçimini kendisi için en geçerli yazı olarak seçmiştir. Ancak, sahip olduğu köklü edebiyat kaygusu onun yalınkat bir manzumeci değil, bilinçle işlenmiş ve gelişmeye açık bir şiir türünün öncüsü olmasını sağlamıştır. Mehmed Âkif'in düşünsel gelişiminde en belirleyici öğe onun çağdaş bir İslamcı oluşudur.

Çağdaş İslamcılık, Batı burjuva uygarlığının temel değerlerinin İslam kaynaklarına uyarlı olarak yeniden gözden geçirilmesini, Batı'nın toplumsal ve düşünsel oluşumuyla özde bağdaşık, ama yerel özelliklerini koruyan güçlü bir toplum yapısına varmayı öngörür. Bu görüşe koşut olarak Mehmed Âkif'in şiir anlayışı Batılı, hatta o dönemde Batı'da bile örneklerine az rastlanacak ölçüde gerçekçidir. Kafiyenin geleneksel Osmanlı şiirinde bir bela olduğunu savunan, resim yapmanın yasak sayılmasının, somut konumların betimlenmesini aksattığı ve bu yüzden şiirin olumsuz etkiler altında kaldığı görüşünü ileri süren Mehmed Âkif, Fuzuli'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı yapıtının plansız olduğu için yeterince başarılı olamadığını dile getirecek ölçüde çağdaş yaklaşımlara eğilimlidir. Konuşma diline yaslandığı için kolayca yazılıvermiş izlenimi veren şiirleri biçime ilişkin titiz bir tutumun örnekleridir. Hem aruzdan doğan bağların üstesinden gelmiş, hem de şiirin bütününü kapsayan bir iç musiki düzenini gözetmiştir. Dilde arılaşmadan yana olan tutumunu her şiirinde biraz daha yalın bir söyleyişi benimseyerek somutlukla ortaya koymuştur.

Edebiyat görüşü

Mehmed Âkif geleneksel edebiyatın olduğu kadar, Batı kültürünün değerleriyle etkileşimi kabul eder, ancak Doğu'ya ya da Batı'ya öykünmeye şiddetle karşı çıkar. Çünkü her edebiyatın doğduğu toprağa bağlı olmakla canlılık kazanabileceği ve belli bir işlevi yerine getirmedikçe değer taşımayacağı görüşündedir. Gerçekle uyum içinde olmayı her şeyin üstünde tutar. Altı yüzyıllık seçkinler edebiyatının halktan uzak düştüğü için bayağılaştığına inanır. İçinde yaşanılan toplumun özellikleri göz önüne alınmadan Batılı yeniliklere öykünmenin doğrudan doğruya edebiyata zarar vereceği, "edebsizliğin başladığı yerde edebiyatın biteceği" anlayışına bağlı kala-

Çanakkale Şehitleri İçin

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhîdi...
Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın ?
"Gömelim gel seni taribe," desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyyetler eder istiab.
"Bu taşındır," diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da ridâ nâmiyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmiyle;
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem,
Gündüzün fecr ile âvizeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana,
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana...

(Mehmed Âkif Ersoy)

rak "sanat sanat içindir" görüşüne karşı çıkmış, "libas hizmetini, gıda vazifesini" gören bir şiiri kurma çabasına girişmiştir. Bu yüzden toplumsal ve ideolojik konuları şiir ile ve şiir içinde tartışma ve sergileme yolunu seçmiştir. Bütün çıplaklığıyla gerçeği göstermekteki amacı okuyucusunu insanların sorunlarına yöneltmektir. Bu kaygıların sonucu olarak yoksul insanların gerçek çehreleriyle yer aldığı şiirler Türk edebiyatında ilk kez Mehmed Âkif tarafından yazılmıştır.

Mehmed Âkif şiirinin yaşadığı dönemde ve sonrasında önemini sağlayan gerçekçi tutumudur. Bu şiirde düş gücünün parıltısı yerini gözle görülür, elle tutulur bir yapıya bırakmıştır. Şairin nazım diline bu dilin özgül niteliğini bozmaksızın elverişli olduğu gelişmeyi kazandırması, aruz veznini yumuşatmayı başarmasıyla mümkün olmuştur. Bu aynı zamanda Türkçe'nin şiir söylemedeki olanaklarının ne ölçüde geniş olduğunu göstermesi demektir. Söz konusu dönemde her şairin dili kişisel bir dil kurma adına dar bir vadiye sıkışmak zorunda kalmıştı. Mehmed Âkif dilin toplumsal kimliğini öne çıkarmış, üslupta özgünlük ve kişiselliğe ulaşmıştır. Yenilikçi bir şair olarak, yaşadığı dönemde görülen ölçüsüz yenilik eğiliminin bozucu etkilerine, ölçüsü işleviyle bağlantılı bir şiir kurmak suretiyle sınır çekmeye çalışmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Safahat*, 1911; *Süleymaniye Kürsüsünde*, 1911; *Hakkın Sesleri*, 1912; *Fatih Kürsüsünde*, 1913; *Hatıralar*, 1917; *Âsım*, 1919; *Gölgeler*, 1933.

- **KAYNAKLAR:** A.Kabaklı, *Mehmed Âkif*, 1972; S.Karakoç, *Mehmed Âkif*, 1968; M.Nalbandoğlu, "Mehmed Âkif Bibliyografyası Hakkında Yayınlanan Eserler", *Bilgi*, XX, (236-237), 1967; N.Topçu, *Mehmed Âkif*, 1970.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet
(1889-1967)

Türk edebiyat tarihçisi. Türk dili ve edebiyatı tarihi kaynakları üzerine yaptığı inceleme, araştırma, tıpkıbasım çalışmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 18 Aralık 1967'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) yaptı. 1911'de Mekteb-i Mülkiye'yi (sonra Siyasal Bilgiler Okulu, şimdi A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. Düyun-ı Umumiye kalemindeki memurluk görevinden ayrılıp öğretmenliğe geçti. Mekteb-i Sultani ve Robert Kolej'de edebiyat, Fransızca dersleri verdi. Kadıköy Lisesi müdür yardımcılığı ve Hariciye Nezareti Matbuat Müdürlüğü Kalemi mümeyyizliğinde bulundu. 1923-1927 arası çağrılı olarak gittiği Azerbaycan Baku Üniversitesi'nde Türk ve Batı edebiyatı, sanat tarihi dersleri verdi. Dönüşünde 1927-1933 arası Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliği, Milli Eğitim müfettişliği yaptı. 1933-1935 arası Kıbrıs Türk Lisesi, Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Orkestrası, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüklerinde bulundu. 1935-1942 arasında Afganistan hükümetinin isteği üzerine Milli Eğitim Bakanlığı müşaviri olarak Afganistan'a gönderildi. Bu görevden sonra 1943'te İstanbul Üniversitesi'ne Edebiyat Fakültesi Eski Türk edebiyatı profesörü olarak atandı. 1958'de emekli oldu.

Gençlik yıllarında, Tevfik Fikret'le birlikte *Tanin* gazetesinde çalıştı. 1908'de *Vuslât-ı Memnûa* (Yasak Kavuşma) adlı bir roman, 1915'te *Kır Çiçekleri* adlı bir çocuk şiirleri kitabı, 1924'te *Ateş Olur da Yakmaz mı?*, *Beynamazın Otuzüç Gecesi* adlı iki öykü kitabı yayımladı. *Düşünce* dergisini çıkardı. Öğretmenliğe başladığı yıllarda edebiyat tarihi çalışmalarına yöneldi. Bu alandaki inceleme, araştırmalarıyla tanındı. Türk dili ve edebiyatı tarihi kaynaklarının tıpkıbasımlarını hazırladı. Divan ve Tanzimat edebiyatı şair ve yazarları üzerine tanıtma, monografi çalışmaları yaptı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4 cilt, 1925-1926; *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, 1928; *Yunan Edebiyatı Tarihi*, 1928; *Latin Edebiyatı Tarihi*, 1937; *Çağatay Edebiyatı*, 1937; *Varaka ve Gülşah*, 1945; *Ahmed-i Dâi*, 1952; *Tevfik Fikret Hayatı ve Eserleri*, 1963; *Fatih Devrinde Tezhib Sanatı*, 1966; *Babur Şah*, 1966.

ERTEL, Mengü
(1931)

Türk grafik sanatçısı. Yaptığı afişlerle adını yurt dışında da duyurmuştur.

16 Mart 1931'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimi sırasında, o zamanlar lise dengi eğitim de yapan İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Öğrenciliği boyunca çeşitli sinema ve tiyatro etkinliklerine oyuncu, dekorcu ve yönetmen yardımcısı olarak katıldı. 1956'da San Organizasyon adlı bir reklam ajansı kurdu. Üç yıl sonra, Muhsin Ertuğrul'un da özendirmesiyle tiyatro afişleri yapmaya başladı. Küçük Sahne'de, Kenterler Topluluğu'nda, ardından da çeşitli özel tiyatrolarda çalıştı. 1966'da ve 1968'de Varşova Bienali'ne (iki yıllık sergi) katıldı. 1969'da San Grafik Atölyesi'ni oluşturdu. İstanbul Şehir ve Devlet tiyatrolarıyla, Devlet Operası için çeşitli afişler yaptı. Aynı yıl ilk tiyatro afişleri sergisini açtı. Bunu yurt içi ve dışında birçok kişisel ve karma sergisi izledi. Afişlerinden bazıları Varşova ve Münih kent müzeleriyle, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ne alındı. 1974'te Cannes Uluslararası Film Şenliği Afiş Yarışması'nda ilk uluslararası ödülünü kazandı. Aynı yıl Çekoslovakya'nın Brno kentindeki Çekoslovakya Devlet Tiyatrosu'nda Engin Cezzar'ın sahneye koyduğu Haldun Taner'in *Keşanlı Ali Destanı*'nın dekor ve giysilerini hazırladı. Mimar Vedat Dalokay'ın yaptığı İslamabad Camii'nin Kıble duvarı ve abdest alma mekânlarındaki seramik panoların tasarımını ve yapımını üstlendi.

1969'da Grafik Sanatçıları Derneği'nin kurucu üyesi oldu ve kapanmasına değin bu kurumun başkanlığını yaptı. Sinematek'te de kuruluşundan başlayarak genel sekreterlik, ikinci başkanlık ve başkanlık yaptı. 1972'den sonra UNESCO'ya bağlı Uluslararası Tiyatro Enstitüsü ve bu kuruma bağlı Plastik Sanatlar

Komitesi'yle Türkiye Milli Komitesi'nde çalıştı. 1983'te Grafikerler Meslek Kuruluşu başkanlığına seçildi.

Yüz elliyi aşkın tiyatro afişinden otuz kadarı basılmış, çeşitli uluslararası grafik katalog ve dergilerinde yapıtlarına, yazılarına ve sanatçı kişiliğine yer verilmiştir. 1975'teki Paris Uluslararası Film Afişleri Sergisi Büyük Afiş Yarışması, 1980 Olimpiyatları için açılan uluslararası afiş yarışması, 1981'deki Grafikerler Meslek Kuruluşu Grafik Ürünler Afiş Yarışması, 1983'teki İstanbul Grafik 82 Sergisi Amblem Yarışması ve 1984'teki İstanbul Grafik 83 Sergisi İhap Hulusi Afiş Yarışması'ndakiler başta olmak üzere çeşitli ödüller kazanmıştır.

Mengü Ertel'in yapıtlarında çağdaş sanatın bütün gelişimleri, yenilikleri, teknik ve estetik esprisi izlenir. Kompozisyon düzeni ve biçim anlayışında büyük bir yalınlık, şiir yüklü bir çaba ve içten gelen bir davranış görülür. Yapıtları aynı zamanda güçlü, etkileyici, ince bir gülmeceyi de yansıtmaktadır.

Mengü Ertel tiyatro afişlerinde oyunları yorumlayarak, çizgi, leke ve renklerle afiş tekniği içinde sunmakta, estetik uğruna anlamı zayıflatmamaya dikkat etmektedir. Bu çalışmalarının bazılarında yazılarla biçimler arasında bir uyum ararken, bazılarında da yazıyı dikkati çekici ana öğe olarak kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Afiş:** *Godot'yu Beklerken*, 1963; *Ayak Bacak Fabrikası*, 1963-1964; *Aslan Asker Şvayk*, 1965; *Scapin'in Dolapları*, 1966; *Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1966-1967; *Kanlı Düğün*, 1968-1969; *Carrar Ananın Silahları*, 1968-1969; *Müfettiş*, 1971; *Keşanlı Ali Destanı*, 1973; *Köroğlu*. **Albüm:** *Mengü Tiyatro Afişleri Hakkında*, 1969; *Mengü Aktörlük Hakkında Aykırı Çizgiler*, 1969; *Mengü Tiyatro Afişleri*, 1970; *Mengü Tiyatro Afişleri I*, 1971. **Kitap:** *Plakat Tearralny-Mengü Ertel*, 1972; *Mengü Theater Plakate aus İstanbul*, 1972, ("Mengü İstanbul'dan Tiyatro Afişleri") *Mengü Theater Plakate*, 1972, ("Mengü Tiyatro Afişleri"); *Doğurgan Döngü*, 1979; *Afişler*, 1979.

ERTEM, Sadri
(1898-1943)

Türk öykü ve roman yazarı. Halka ve yurt gerçeklerine yönelen toplumsal gerçekçi edebiyatın öncülerindendir.

İstanbul'da doğdu, 12 Kasım 1943'te Ankara'da öldü. Çocukluğu, subay olan babasının görevi nedeniyle Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli kentlerinde geçti. 1908'de Üsküdar Askeri Rüştiyesi'nde başladığı ortaöğrenimini 1914'te Üsküdar Sultanisi'nde tamamladı. 1920'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Yedeksubay olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya geçti. Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924-1925 yıllarında İstanbul'da *Son Telgraf* gazetesinin başyazarlığını yaptı. Yayımlanan bir karikatür nedeniyle çalıştığı gazete kapatıldı. Gazetenin başyazarı olarak "Takrir-i Sükun" yasasına hakaretten Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandıysa da, beraat etti.

İstanbul Kadıköy Lisesi'nde, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde felsefe-sosyoloji öğretmenliği yaptı. Polis Okulu'nda propaganda dersleri verdi. Matbuat Umum Müdürlüğü'nde danışmanlık görevinde bulundu. 1939'da Kütahya'dan milletvekili seçildi.

Yazın yaşamına gazetecilikle başladı. İlk yazısı 1912'de daha 14 yaşındayken *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıktı. Üniversiteye devam ettiği yıllarda ise *Tanin* gazetesinde yazmaya başladı. İlk öykü çalışmalarını 1917'de *Genç Yolcular* dergisinde yayımladı. 1928'e değin, gazetecilik ön planda gelen uğraşı oldu. Bu yıldan sonra *Resimli Gazete*, *Güneş*, *Resimli Ay*, *Vakit* gibi dergi ve gazetelerde öykülerini yayımladı. *Vakit* gazetesinde *Çıkrıklar Durunca* romanı tefrika edildi.

1928'de *Resimli Ay* dergisinde yayımlanan "Bacayı İndir Bacayı Kaldır" öyküsüyle dönemin yazınsal ortamı içinde öne çıkan gerçekçi tavrı, *Çıkrıklar Durunca* romanının yayımlanmasıyla iyice belirginleşti. Öykü ve romanlarının yanı sıra *Vakit (Kurun)* gazetesinde ve haftalık *Yedigün* dergisinde sanatsal konularda yazılar yazdı. Bu yazılarıyla gerçekçi edebiyatın gelişmesinde önemli katkıları oldu. Öykülerinin bir bölümü Rusça, Fransızca, Almanca, İngilizce, Yunanca, Çince ve Arapça'ya çevrildi.

Öykü ve romanlarının başlıca konusu toplumsal sorunlardır. Cumhuriyet döneminde İstanbul dışına açılan, halka ve yurt gerçeklerine yönelen toplumsal gerçekçi Türk edebiyatının ilk öncülerinden biri sayılır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Anadolu insanının, değişen toplumsal yapı içindeki konumunu ele almış, köylü, tüccar, işçi, patron ilişkilerindeki çelişkilerini yansıtmıştır. Bunun yanı sıra, kurulan yeni devletin bürokratik yapısından kaynaklanan aksaklıkları ve Cumhuriyet yönetiminin ilerici uygulamaları karşısında tutucu kesimin direnmelerini trajı-komik bir biçimde anlatmıştır. İlerici atılımları savunan yazar, biçim kaygısı gütmeden, yalın bir üslupla yazmıştır.

Sadri Ertem romanlarında konularını belli bir tez çevresinde işler. Toplumun değişik kesimlerinden insanların yaşamlarını toplumsal yapıdaki çelişkilerden hareketle yansıtır. Bu yaklaşımının önemli ürünü *Çıkrıklar Durunca* adlı ilk romanı, gerçekçi köy romanının ilk başarılı örneğidir ve gözlemlerden çok belirli bir "tez"in somutlanmasına önem verir. Sadri Ertem, eleştiri ve kuramsal yazılarıyla da toplumcu gerçekçi edebiyatın hazırlayıcısı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Silindir Şapka Giyen Köylü*, 1933; *Bacayı İndir Bacayı Kaldır*, 1933; *Korku*, 1934; *Bay Virgül*, 1935; *Bir Şehrin Ruhu*, 1938. **Roman:** *Çıkrıklar Durunca*, 1931; *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 1933; *Düşkünler*, 1935; *Yol Arkadaşları*, (ö.s.), 1945. **Gezi, İnceleme, Deneme:** *Türk İnkılabının Karakteri*, 1933; *Kıyılardan Step'e Bir Vagonun Penceresinden*, 1934; *Modern Avrupa İktisat Tarihi*, 1934; *Hibe*, 1934; *İmparatoriçe ve Saray*, 1934; *Politika Felsefesi*, 1935; *Ankara-Bükreş*, 1937; *Fikir ve Sanat*, 1939; *Avrupa'nın İskeleti*, 1940; *Propaganda*, 2 cilt, 1941-1942.

• **KAYNAKLAR:** T. Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, I, 1968; M. Uraz, *Sadri Ertem-Hayatı ve Eserleri*, 1940.

ERTEN, Yücel
(1945)

Türk tiyatro yönetmeni. Ankara Devlet Tiyatrosu'nun 1970 sonrası genç kuşak yönetmenlerindendir.

19 Ekim 1945'te Muş'ta doğdu. İlk ve ortaokulu Antalya'da, liseyi Ankara'da okudu. 1964'te Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'ne girdi. 1969'da Yüksek Devre'den mezun oldu. Bir yıl Devlet Tiyatrosu'nda staj yaptıktan sonra devlet bursu kazanarak uzmanlık eğitimi yapmak üzere Federal Almanya'ya gitti. 1974'te Essen'deki müzik, bale ve tiyatro yüksekokulu Folkwangschule'nin reji bölümünü bitirdi. Aynı zamanda, dekor ve kostüm konusunda da uzmanlık eğitimini tamamladı. O yıl, Aristophanes'in *Kadınlar Devleti*'ni sahneleyerek Folkwang Ödülü'nü aldı. Bu arada, İsviçre'de Züricher Schauspielhaus'da, Almanya'da Hannover Aşağı Saksonya Devlet Tiyatroları'nda, Essen Kent ve Bühne 64 tiyatrolarında reji asistanlığı, yardımcı yönetmenlik ve yönetmenlik yaptı.

1975'te Türkiye'ye döndü ve Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde iki yıl öğretmenlik etti. Burada, 1975'te Kafka'nın *Duruşma*'sını yönetti. 1976'da Ankara Devlet Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu Recep Bilginer'in *Parkta Bir Sonbahar Günüydü* adlı oyunu Sanatsevenler Derneği'nce, reji dalında, Övgüye Değer Eser olarak ödüllendirildi. 1977-1979 arasında Köln'deki Almanya'nın Sesi radyosunda çevirmen ve programcı spiker olarak çalıştı. 1980'de Türkiye'ye döndükten sonra yönettiği Brecht'in *Arturo Ui'nin Önlenebilir Yükselişi*'yle, Sanatsevenler Derneği En İyi Reji Ödülü'nü ve Avni Dilligil Jüri Özel Ödülü'nü kazandı. 1982'de Ankara Sanat Evi'ni kurdu ve bir yıl süreyle genel sanat yönetmenliğini yaptı. Burada Aristophanes'in *Barış* oyununu yönetti. 1984'te yönettiği Peter Shaffer'ın *Amadeus* adlı oyunuyla büyük bir başarı sağladı ve Avni Dilligil En İyi Reji Ödülü'nü kazandı.

Yücel Erten, özellikle 1980'den sonra Ankara Sanat Evi ve Devlet Tiyatroları'nda yönettiği oyunlarda çağdaş konulara yaklaşımındaki epik anlayış ve ölçülü, abartısız, canlı yorumuyla dikkati çekmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kadınlar Devleti*, 1974; *Duruşma*, 1975; *Parkta Bir Sonbahar Günüydü*, 1976; *Arturo Ui'nin Önlenebilir Yükselişi*, 1980; *Barış*, 1982; *Ak Tanrılar*, 1983; *Amadeus*, 1984.

ERTOP, Konur
(1936)

Türk, eleştirmen. Çağdaş Türk edebiyatı üzerine yaptığı inceleme, araştırma ve tanıtma yazılarıyla tanınmıştır.

2 Nisan 1936'da İstanbul'da doğdu. Davutpaşa Ortaokulu'nda başladığı öğrenimini 1956'da İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. Askerlik dönüşünde, düzeltmen olarak *Cumhuriyet* gazetesine girdi. 1964'te Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın çıkardığı *Türkçe* dergisini yönetti. Meydan-Larousse Ansiklopedisi yazı kadrosunda ve Kaynak Kitaplar'da çalıştı. 1966'da Doğan Hızlan'la birlikte Eti Yayınevi'ni kurdu. 1983'te *Cumhuriyet* gazetesindeki görevinden ayrıldı, *Hürriyet* gazetesi kadrosuna katıldı.

İlk yazısı, lise öğrencisiyken 1950'de *Türk Dili* dergisinde çıktı. 1956-1962 arasında çeşitli dergilerde yayımladığı dil ve araştırma yazılarıyla dikkati çekti. Yazarlık uğraşını kitap tanıtma yazıları ve eleştirilerle sürdürdü.

Konur Ertop, çağdaş Türk edebiyatında çocuk, cinsellik gibi konuları tematik olarak incelemiştir. Bunun yanı sıra şair ve yazarların yapıtlarını nesnel bir yaklaşımla değerlendiren eleştiri yazıları yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Türk Edebiyatında Seks*, 1977; *Emperyalizmle Savaşım*, 1979.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni
(1855-1946)

Türk, felsefeci. Varlık Birliği görüşünü benimsemiştir.

Bulgaristan'daki Tırnova'da doğdu, 29 Ocak 1946'da İstanbul'da öldü. Babası Mahmud Bey, Tırnova'nın soylu ailelerindendi. Ortaöğrenimini doğduğu ilde gören İsmail Fenni, bir süre orada muhasebe kaleminde çalıştı. 1875'te İstanbul'a gitti; önce Maliye Nezareti'nde, 1883'te Divan-ı Muhasebat Tahrirat Kalemi'nde, 1896'da Dahiliye Nezareti'nde görev aldı. Bu arada Lisan Mektebi'ni bitirdi ve özel bir öğretmenden İngilizce öğrendi. 1908'de felsefe araştırmalarına yönelmek için emekliye ayrıldı. Felsefenin yanı sıra, müzikle de ilgilenen İsmail Fenni, keman ve kanun çalardı. Yüzü aşkın bestesi vardır.

İsmail Fenni Ertuğrul, Muhyiddin b.Arabi'nin "Vahdet-i Vücut" (Varlık Birliği) görüşünü benimsemiş, Özdekçi olarak nitelendirdiği Büchner'e karşı çıkarken Gustave Le Bon'dan yararlanmıştır. Ona göre radyoaktif ışımanın bulunması, özdeğin kütlesinin azaldığını, özdeklikten çıkarak erke dönüştüğünü kuşkuya yer bırakmadan ortaya çıkarmıştı. Bu olay özdek ve erk arasındaki ikiliği ortadan kaldıracak bir kanıttır. Atom artık bölünemez bir birim olmaktan çıktığına göre özdeğin sonsuz olduğu görüşü yanlıştır. Bunun gibi erk ve özdek özdeş varlığın görünüşleriyse erk de yok olabilir. Bu durumda "hiçbir şey yoktan varolmaz, varolan yok olmaz" biçimindeki savlar geçersizdir. Önsüz ve sonsuz olan yalnızca Tanrı'dır; evren Tanrı'nın varlığından ortaya çıkmıştır. İsmail Fenni, Evrim Yasası'nı cansız varlıklara da uygular, canlılar içinse, evrimin rastlantıya değil bir ereğe dayandığı görüşünü benimser. Özdekten yaşa-

yetkinleşme ereğini de içerir. Ruh, bölünemez, olduğu gibi kalır.

Metafizik olaylar ile varlık birliği arasında bir bağ bulunduğunu savunan İsmail Fenni, varlığın saltıklığına erişildikçe bugünkü bilimin açıklamayacağı gerçeklerle de karşı karşıya gelineceğini ileri sürer. Ona göre felsefe pozitivizmi aşmak zorundadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Lügatçe-i Felsefe*, 1927, ("Küçük Felsefe Sözlüğü"); *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, 1928, ("Özdekçilik Akımının Çöküşü").

- BAKINIZ: F.BÜCHNER, C.DARWIN, LE BON, MUHYİDDİN ARABÎ.

ERTUĞRUL, Muhsin
(1892-1979)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmeni. Türk tiyatrosunun çağdaş bir nitelik kazanması için atılan adımlara öncülük etmiştir.

28 Şubat 1892'de, İstanbul'da doğdu, 29 Nisan 1979'da İzmir'de öldü. Tefeyyüz Mektebi'nde, Darül Edep'te, Soğukçeşme ve Toptaşı rüştiyelerinde sürdürdüğü ortaöğrenimini Mercan İdadisi'nde tamamladı. Babası onun da kendisi gibi hariciyeci olmasını istiyordu. Oysa Muhsin Ertuğrul bu isteğe karşı çıkarak küçük yaştan beri ilgi duyduğu tiyatroyu kendine uğraş seçti ve ilk kez 2 Ağustos 1909'da Burhanettin Kumpanyası'nda Conan Doyle'un *Şerlok Holmes* oyununda Bob rolüyle sahneye çıktı. Ailesinden habersiz olarak kalkıştığı bu iş yüzünden bir daha baba evine dönmedi.

1910'da Reşat Rıdvan ve Burhanettin beylerin Odeon Tiyatrosu'nda oynadıkları *Dreyfus, Othello, Gülnihal, Mürebbiye, Haydutlar* ve daha başka oyunlarda çeşitli rollere çıktı. Ertesi yıl aynı topluluktaki arkadaşlarından Vahram Papazyan'ın önerisine uyarak tiyatro konusundaki bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla Paris'e gitti. Oraya vardığı günün akşamı ünlü oyuncu Mounet-Sully'nin *Hamlet*'ini gördü, Comédie-Française'in ve bazı Rus tiyatro topluluklarının oyunlarını izledi. 1912'de İstanbul'a döndükten sonra *Hamlet*'i sahneye koydu ve başrolü oynadı. Ertesi yıl Kemal Emin Bara, İ.Galip Arcan ve Behzat Butak'la kurduğu toplulukla Mark Twain'in *Şikago Çiftçisi* ve Fransız yazarları E.Brieux'nün *Simone*, P.Autier'nin *Fener Bekçileri* oyunlarında rol aldı. Bu topluluk ayrıca Bursa'da Millet Tiyatrosu, İstanbul'da Türk Ocağı'nda da Yeni Turan Temsil

Darülbedayi'den İstanbul Şehir Tiyatroları'na

Ulusal Türk tiyatrosunun, oluşum sürecinde inişli çıkışlı dönemlerine karşın, belli bir süreklilikle seyircilerine oyun sunmuş kurumların başında 1914'te Darülbedayi-i Osmani adıyla kurulmuş olan İstanbul Şehir Tiyatrosu gelir. Başlangıçta yerleşik bir tiyatro topluluğuna oyuncu yetiştirecek ve müzik eğitimi yapacak bir konservatuvar olarak tasarlanan bu kuruluş, 1913-1914 yıllarında İstanbul Şehremini olan Cemil Topuzlu Paşa'nın* girişimiyle gerçekleşti. Kurumu yönlendirmek üzere çağrılmış olan ünlü Fransız yönetmeni André Antoine'ın* İstanbul'a gelmesiyle 1914'te örgütlenme ve program çalışmaları başladı. Ancak Antoine I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, İstanbul'da dört hafta süren bir çalışmadan sonra Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Darülbedayi'nin açılışında Antoine'ın yardımcısı ve Tiyatro Bölümü'nün başkanı olan Reşat Rıdvan* başlatılan işlerin yarıda kalmaması için Kasım 1914'te bir açılış töreni düzenledi. Cemil Topuzlu'dan sonra şehremini olan İsmet Bey zamanında Darülbedayi aynı zamanda bir tiyatro topluluğuna dönüştü ve kısa bir süre sonra kurumun tiyatro topluluğu işlevi ağır basmaya başladı. İlk gösterisini 13 Ocak 1915'te halka sunan topluluğun programında Victor Hugo'nun* Ruy Blas'ından bir bölüm, Altı Aydan Beri adlı bir güldürü, uzun bir şiir ve gülünç bir monolog vardı. Oyunculuk öğretmenlerinden Mınakyan'ın* denetiminde oyun hazırlıklarına ağırlık veren topluluk, Ocak 1916'da Hüseyin Suat'ın Fransızca'dan uyarladığı Çürük Temel adlı oyunla ilk profesyonel gösterisini gerçekleştirdi.

Ancak ilk on yıllık dönem içinde çekilen para sıkıntısı ve yönetimdeki dağınıklık topluluğun her an dağılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesine yol açtı. Darülbedayi'nin bu on yıllık ilk döneminde repertuarı daha çok yabancı oyunlardan oluşmuştu. Yerli oyunların sayısı ise on yediydi. Bunların ilki 2 Mart 1917'de sunulan H.F. Ozansoy'un* Baykuş'uydu.

1926'da İstanbul valiliği ve belediye başkanlığına getirilen Muhittin Üstündağ, Darülbedayi'nin daha düzenli çalışması için burayı ödenekli bir kuruma dönüştürdü. 1927-1928 tiyatro mevsiminde Darülbedayi'nin başına yönetmen olarak gelen Muhsin Ertuğrul da düzenli ve disiplinli bir dönemin başlamasını sağladı. Önceki yılların kötü uyarlamalarının, bulvar güldürülerinin ve kaba melodramların yerini, tiyatro tarihinin ölümsüzleşmiş örnekleri aldı. Yerli oyunlara da daha ağırlık verilmeye başlandı.

Bu dönemi izleyen 1931-1946 arasında Darülbedayi, İstanbul Şehir Tiyatrosu'na dönüşerek büyük bir gelişme gösterdi. Dünya tiyatrosunun seçkin yapıtları Türkçe'ye çevrilip sahnelenir-

→

Heyeti adıyla oyunlar sergiledi. Muhsin Ertuğrul gene aynı yıl içinde Şehzadebaşı'nda açtığı Ertuğrul Sineması'nda film gösterilerinin yanı sıra, sahnelenen çeşitli oyunlarda da rol aldı. Sinemayı üç dört ay sonra bir başkasına devredip kısa bir süre için yeniden Paris'e gitti, orada A.Lugné-Poe, J.Copeau ve A.Antoine gibi sanatçıların çalışmalarını yakından izledi. Döndükten sonra 1914'te Reşat Rıdvan Bey'le Darülbedayi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Ünlü Fransız yönetmeni Antoine'ın genel sanat yönetmeni olarak Darülbedayi'nin başına getirilmesi üzerine açılan oyunculuk sınavına *Hamlet*'ten hazırladığı bir parçayla girdi, sınavı kazanarak tiyatro bölümünde yardımcı öğretmenliğe atandı. 1915'te Darülbedayi'nin sanatçı kadrosuna giren Muhsin Ertuğrul ertesi yıl *Çürük Temel* ve *Hisse-i Şayia* oyunlarındaki rolleriyle başarı kazandı.

Tiyatro bilgisini artırmak için Berlin'e gitti. Orada gündüzleri film stüdyolarında, geceleri Lessing-Theater ile Deutsches Künstler Theater topluluklarında figüran ve sahne işçisi olarak çalıştı. *Gecede Işık* filmiyle sinemadaki ilk oyunculuk çalışmasını yaptı. Bu dönemde tanıştığı Alman tiyatro adamı Albert Basserman'ın etkisiyle H.Ibsen ve A.Strindberg'in oyunlarını inceledi. Max Reinhardt'la da tanışarak Deutsches-Theater, Kammerspiele ve Volksbühne gibi tiyatroların çalışmalarını izledi. 1916-1925 arasında çalışmalarını İstanbul'la Berlin arasında sürdüren sanatçı Almanya'da film çalışmalarını hızlandırdı; bir yandan başkalarının filmlerinde oynarken, bir yandan da 1919'da Berlin'de Nabi Zeki Ekemen'le Stambul Film adlı bir şirket kurarak senaryosunu kendi hazırladığı *Samson* filmini çevirdi ve bu filmin başrolünü oynadı. Aynı yıl kurulan Beyoğlu Musiki Akademisi'nde deklamasyon, mimik ve estetik öğretmenliğine getirildi. Yeniden Darülbedayi'ye girdiyse de, bu tiyatrodaki yönetim anlaşmazlıkları yüzünden ayrılarak Almanya'ya gitti.

Darülbedayi'nin kuruluş yılları.

Muhsin Ertuğrul İstanbul'daki tiyatro çalışmalarını 1927'ye değin zaman zaman sahne arkadaşlarıyla kurduğu topluluklarla sürdürdü. Bu çalışmalarının en verimlisi 1924-1925 mevsiminde Ferah Tiyatrosu'nda gerçekleşti. Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları adlı bu toplulukta bir araya gelen İ.Galip Arcan, Behzat Butaki, M.Kemal, Hazım Körmükçü, Vasfi Rıza Zobu, Neyyire Neyir, Kınar Hanım, Emin Beliğ, Necla Sertel, Zühtü Müridoğlu, Ercüment Behzat Lav ve Muammer Karaca gibi sanatçılar *Othello*, *Bir Halk Düşmanı*, *Baba*, *Kreutzer Sonatı* ile Ahmet Vefik Paşa'nın bazı Molière uyarlamalarını, bu arada bazı yerli oyunlarla operetleri sahnelediler. Geleceğin izleyicisini yetiştirmek amacıyla öğrencilere indirimli matineler düzenlendi, eğitici broşürler dağıtıldı. Her kesimden izleyicinin tiyatroya gitme alışkanlığını

Darülbedayi'de ki yöneticiliği

ken, yerli yazarlara da olanak tanındı. Seyircinin ayağını tiyatroya alıştırmak için bir süre operetler de sahnelendi.

Gelişme döneminin olumlu adımlarından biri 1931'de Tiyatro Meslek Okulu'nun kurulması, öbürü de 1935-1936 tiyatro mevsiminde çocuk oyunlarının başlamasıydı. Tiyatro Meslek Okulu 1933'te, Viyana Müzik ve Tiyatro Akademisi başkanı olan Joseph Marx'ın yönetiminde yeniden düzenlendi ve böylece bugünkü İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın temeli atılmış oldu.

İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun gelişme döneminde, bu kurumun ilk yıllarından beri çalışan sanatçılara birçok oyuncu daha katılmış, çocuk oyunlarında ise Ferih Egemen'in büyük katkısı olmuştur. Oynanan operetlerde ise Ekrem Reşit Rey'in* oyunları, Cemal Reşit Rey'in* müzikleri ayrı bir önem taşır. Gene bu yıllarda Rus asıllı Ieroff'un, hazırlanan dekorların pek çoğunda imzası olduğu görülür.*

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki 1947-1958 döneminde M.Ertuğrul'un Ankara'daki Devlet Tiyatrosu'nun başına geçmesi üzerine, bir süre belli bir sanat yönetmeninden yoksun olarak çalışan kurumun başına 1952'de Avusturyalı yönetmen ve dekorcu Max Meinecke getirildi. Tiyatronun halkın ilgisiyle gelişeceğine inanan Meinecke, Eminönü Bölümü'yle Beyoğlu'ndaki Yeni Tiyatro'yu açarak bu yaygın ilgiyi sağlamaya çalıştı.*

Şehir Tiyatrosu'nun en parlak dönemlerinden biri M.Ertuğrul'un 1959'da yeniden genel sanat yönetmenliğine getirilmesiyle başladı. Kadrosuna genç sanatçıların da katılmasıyla güçlenen kurum, semt tiyatrolarının açılması ve öğrenci oyunlarının düzenlenmesiyle seyirci sayısını büyük ölçüde artırdı. Ancak 1966'da İstanbul Belediye Meclisi'nin kararıyla sanat yönetmenliği kadrosu kaldırıldı, M.Ertuğrul bir kez daha bu kurumdan uzaklaştırıldı.

1967'de tiyatronun başına getirilen V.R. Zobu, yönetim kurulunun desteği ve dramaturgların yardımıyla 1974'e değin sıradan oyunlarla Şehir Tiyatrosu'nu yürütmeye çalıştı. 1974'te M.Ertuğrul yeniden genel sanat yönetmenliğine getirildiyse de genç sanatçıların isteği olan "yerinden yönetim" düzenini onaylamadığı için iki yıl sonra görevinden ayrıldı. "Yerinden yönetim" düzenini sürdüren Hamit Akıntı, Burçin Oraloğlu, B.Sabuncu*, E.Orbey* ve B.Algan, Aytekin Kotil'in belediye başkanı olmasıyla başlayan anlaşmazlıklar sonunda görevlerinden ayrıldılar. Bunun üzerine tiyatronun yönetimi eleştirmen Hayati Asılyazıcı'ya verildi. 1980'de ise sorumluluğu bir kez daha V.R. Zobu üstlendi. Bu dönemde kadrosundan birçok sanatçının uzaklaştırıldığı Şehir Tiyatrosu, yeni bir gerileme dönemine girdi.*

edinmesi için, hazırlanan geniş repertuarın açıklamalı özel programları sunuldu.

1925-1927 arasında SSCB'ye giden M.Ertuğrul orada K.Stanislavski'nin ve V.Meyerhold'un sahne çalışmalarını izledi, Goskino ve Vukfu stüdyolarında *Tamilla* ve *Spartaküs* filmlerini çevirerek sinema çalışmalarını sürdürdü. Gene 1927'de, Muhittin Üstündağ'ın İstanbul valiliği sırasında Darülbedayi'nin başına yönetmen olarak atandı. Muhsin Ertuğrul'un 1949'da Ankara'da Devlet Operası ve Tiyatrosu yönetmenliğine getirilişine değin süren bu dönem içinde Darülbedayi tam bir Şehir Tiyatrosu niteliğine kavuştu. Disiplinli provalar, titiz oyun seçimi, oyunların saatinde başlaması, izleyicilerin uygarca oyun izleme alışkanlığı bu dönemde yerleşti. Düzenli olarak yayımlanan program dergisiyle izleyicilerin tiyatro kültürünü geliştirmek amacı güdülüyordu. Nisan 1930'da *Darülbedayi* adıyla yayımlanmaya başlayan bu dergi daha sonra *Türk Tiyatrosu* adını alarak yayınını sürdürdü. 1927'de kurulan Sanayi-i Nefise Birliği'nin Tiyatro Bölümü başkanlığına seçilen Muhsin Ertuğrul 1930'da açılmasına öncülük ettiği ve yerini daha sonra Belediye Konservatuvarı'na bırakacak olan Tiyatro Meslek Okulu'nda da öğretmenlik etti. Tiyatroya yaptığı hizmetlerinden ötürü 1931'de kendisine Almanlar tarafından Goethe Madalyası verildi.

İstanbul Şehir Tiyatrosu

Eylül 1934'te kurmayı tasarladığı çocuk tiyatrosu konusunda incelemeler yapmak üzere Moskova'ya gitti. Orada Çehov'un karısı Olga Knipper'le tanıştı ve Ankara'da kurulacak Devlet Konservatuvarı'nın yönetimi için Stanislavski'yi Türkiye'ye çağırdı. Ancak Stanislavski'nin gelmesi gerçekleşmedi. M.Ertuğrul 1935-1936 mevsiminde İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Türkiye'deki ilk düzenli çocuk oyunlarını başlattı. Bunun dışında gençliğe yönelik öğrenci matinelerinde klasik tiyatro yapıtlarıyla ünlü Türk oyun yazarlarının oyunlarını tanıtıcı temsillerin verilmesini sağladı. 1947'de, kurulmakta olan Devlet Tiyatrosu'nun çekirdeğini oluşturan Tatbikat Sahnesi'nin yönetim sorumluluğunu da yüklendi ve 1949'da Devlet Tiyatrosu genel müdürlüğüne atanıncaya değin çalışmalarını İstanbul'da ve Ankara'da sürdürdü. Aynı yıl, Ankara'da Mimar Kemalettin Bey'in yapıtı olan Evkaf Apartmanı'nda Konservatuvar'ın dekor deposu olarak kullanılan yeri bir tiyatro salonuna dönüştürerek Devlet Tiyatrosu'nun temsillerini Küçük Tiyatro adlı bu salonda başlattı. *Küçük Tiyatro* adlı program dergisi de gene aynı yıl düzenli olarak yayımlanmaya başladı. 1949-1951 arasında *Hamlet*, *Peer Gynt* ve *Bir Komiser Geldi* gibi klasik ve çağdaş oyunlarla birlikte Cevat Fehmi Başkut, Ahmet Kutsi Tecer, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Nâzım Kurşunlu, Sabahattin Kudret Aksal ve Turgut Özakman gibi yerli yazarların oyunlarına da repertuarda yer verdi.

Şehir Tiyatroları'nda genel sanat yönetmenliği

Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü

1951-1952 tiyatro mevsiminde Devlet Tiyatrosu genel müdürlüğünden ayrılarak İstanbul'da Yapı ve Kredi Bankası'nın desteğiyle Batılı anlamda ilk özel tiyatro niteliğindeki Küçük Sahne'yi kurdu. Burada Münir Özkul, Mücap Ofluoğlu, Şükran Güngör, Sadri Alışık, Lale Oraloğlu, Altan Karındaş, Kâmran Yüce, Cahit Irgat, Haldun Dormen ve Nur Sabuncu *İkinci Gece*, *Babayiğit*, *Godot'yu Beklerken* gibi seçkin oyunlardan oluşan bir repertuarla çalışmalarını sürdürdü. 1954'te Devlet Tiyatrosu ve Operası'na yeniden genel müdür atanan Muhsin Ertuğrul çalışmakta olan Büyük Tiyatro ve Küçük Tiyatro'ya Üçüncü Tiyatro'yu ve Oda Tiyatrosu'nu da ekledi. Bir yandan bölge tiyatroları tasarısı üstünde çalışırken, bir yandan da Adana Şehir Tiyatrosu, İzmir Devlet Tiyatrosu ve Bursa Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu'nun açılmasını sağladı. 1958'de o dönemin yöneticileriyle tiyatro konusunda anlaşmazlığa düştüğü için genel müdürlük görevinden ayrıldı ve ertesi yıl yeniden İstanbul Şehir Tiyatrosu başyönetmenliğine getirildi. Şubat 1967'ye değin sürdürdüğü bu görev döneminde Tunç Yalman, Şirin Devrim, Engin Cezzar, Genco Erkal, Beklan ve Ayla Algan, Nüvit Özdoğru, Güngör Dilmen, Hamit Akınlı, Zihni Küçümen, Çetin İpekkaya, Doğan Aksel, Duygu Sağıroğlu ve Mengü Ertel gibi çoğu yurt dışında öğrenim görmüş genç yönetmen, oyuncu, dekoratör ve grafikçilerin Şehir Tiyatrosu'nda çalışmalarını sağlayarak bu kuruma büyük bir canlılık kazandırdı. Kadıköy, Fatih, Üsküdar ve Zeytinburnu semt tiyatrolarını hizmete açtı. Rumelihisarı'nda yaz temsilleri verilebilecek bir açıkhava tiyatrosu da gene bu dönemde halka açıldı. 1967'de Şehir Meclisi'yle tiyatronun repertuarı konusunda anlaşamadığı için görevine son verildi.

Küçük Sahne girişimi

1968'de İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde tiyatro eleştirisi ve özel LCC Tiyatro Okulu'nda sahne çalışmaları dersleri verdi. 1969'da 60. sanat yılı bir jübileyle kutlandı. 1974'te İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan'ın çağrısı üzerine yeniden Şehir Tiyatroları'nın genel sanat yönetmenliği görevini üstlendi ve genç yönetmen, oyuncu, yazar ve dekorcuların işbirliğini sağladı. Muhsin Ertuğrul'un bu dönemde gerçekleştirdiği işler arasında tiyatroda eğitim çalışmalarını başlatması, Yedikule Zindanları'nda bir açıkhava tiyatrosu açması, Tepebaşı'ndaki Şehir Tiyatroları marangozhanesini Deneme Sahnesi'ne dönüştürmesi, Bayrampaşa Tiyatrosu'nu açması, kurduğu "Gezginci Tiyatro" ekipleriyle İstanbul'un çeşitli semtlerindeki kahvelerde temsiller verdirmesi sayılabilir. 1976'da, iki yıl önce birlikte çalışmaya başladığı genç sanatçılardan bazılarının kendisinden habersiz olarak giriştikleri "yerinden yönetim" düzenini, ileri sürüldüğü gibi bir "demokratikleştirme" hareketi olarak görmediği için görevinden ayrıldı. Tiyatrodaki etkinliğini yıllarca önce yazmaya başladığı anılarını tamamlamaya çalışarak sürdürdü. 1979'da 70. sanat yılını kutlama amacı ile Ege Üniversitesi'nin düzenlediği törende kendisine fahri doktor unvanı verildi. Hasta olarak katıldığı bu törenden kısa bir süre sonra öldü.

Türk tiyatrosuna

Muhsin Ertuğrul yetmiş yıllık sanat yaşamı boyunca gelişmekte olan Türk tiyatrosunun birçok atılımına öncülük etmiş bir yönetmen, üslup sahibi bir oyuncu, yorulmak bilmeyen bir eğitici ve yurt gerçeklerini gözardı etmeyen bir tiyatro düşünürü olmayı başarmıştır. Girişti̇ği birçok işte Batı ülkelerini örnek alması kendisinin "Batı taklitçisi", bu işlerin güçlükleri karşısında zaman zaman yalnız kalışı da "tek adam" olarak suçlanmasına yol açmıştır. Gerçek-

çağdaş bir düzeye getirme tutkusu her şeyden ağır basar. Başka ülkelerdeki yenilikleri günü gününe izlemesi, yararlanılacak örnekleri bulup uygulama alanına koyması, bağlı olduğu ilkelerden hiçbir zaman ödün vermemesi, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine ve ABD'ye fırsat buldukça inceleme gezileri yaparak kendini yenilemesi onun başarısını hazırlayan özellikleridir. Muhsin Ertuğrul Türkiye'de tiyatronun niteliğinden önce niceliğini düşündüğü için de eleştirilmiştir. Onun İstanbul, Ankara ve bazı taşra kentlerinde tiyatro sanatını yaygınlaştırmak için yeni salonlar açmaya ön ayak olması, tiyatronun eğitici ve eğlendirici işlevine inancından kaynaklanmıştır.

Muhsin Ertuğrul Türkiye'de sinema sanatının gelişmesine de yönetmen ve oyuncu olarak önemli katkılarda bulunmuştur. 1922'de yönetmenliğini yaptığı *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk* Türkiye'de çevirdiği ilk filmidir. Türk kadınını ilk kez perdeye çıkaran, ilk sesli ve ilk renkli Türk filmlerini çeken de o olmuştur. Filmlerinin bazılarının oyunlardan uyarlanması ve bu filmlerde genellikle tiyatro oyuncularının oynaması, sinema tarihçileri ve eleştirmenlerinin, Muhsin Ertuğrul'un sinemasını, tiyatronun bir uzantısı olarak değerlendirmelerine yol açmıştır.

Tiyatro ve sinema alanlarındaki çalışmaları, Türkiye'nin sanat yaşamına yaptığı büyük hizmetlerle haklı bir üne kavuşan Muhsin Ertuğrul yurt dışındaki çalışmaları ve incelemeleriyle de uluslararası bir saygınlık kazanmış ve Uluslararası Tiyatro Enstitüsü Türkiye Merkezi'nin başkanlığı görevini ölünceye değin sürdürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği oyunlar:** *Hamlet*, 1912; *Baykuş*, 1917; *Hortlaklar*, 1918; *Othello*, 1923; *Baba*, 1924-1925; *Bir Halk Düşmanı*, 1924-1925; *Othello*, 1924-1925; *Azarya*, 1924-1925; *Yorgaki Dandini*, 1924-1925; *Kamelyalı Kadın*, 1924-1925; *Hamlet*, 1927; *Altı Kişi Muharririni Arıyor*, 1927; *Tokat Yiyen Soytarı*, 1927; *Müraî*, 1927; *Hile ve Sevgi*, 1927; *Tezer*, 1927; *Karanlığın Kudreti*, 1928-1929; *On İkinci Gece*, 1928-1929; *Matmazel Jüli*, 1928-1929; *Hırçın Kız*, 1929-1930; *Haydutlar*, 1929-1930; *Bebeğin Evi*, 1929-1930; *Venedik Tacirı*, 1930-1931; *Şarlatan (Dr. Knock)*, 1931-1932; *Kafatası*, 1931-1932; *Güneş Batarken*, 1932-1933; *Bir Ölü Evi*, 1932-1933; *Peer Gynt*, 1933-1934; *Volpone*, 1933-1934; *Lüküs Hayat*, 1933-1934; *Cürüm ve Ceza*, 1934-1935; *Müfettiş*, 1934-1935; *Unutulan Adam*, 1934-1935; *Hamlet*, 1934-1935; *Ölçüye Ölçü*, 1935-1936; *Faust*, 1935-1936; *Tohum*, 1935-1936; *Macbeth*, 1936-1937; *Ayak Takımı Arasında*, 1936-1937; *Yaban Ördeği*, 1936-1937; *Kral Lear*, 1936-1937; *Size Öyle Geliyorsa*, 1937-1938; *Prenses Turandot*, 1937-1939; *Bir Adam Yaratmak*, 1937-1938; *Kral Lear*, 1937-1938; *Yanlışlıklar Komedyası*, 1938-1939; *Windsor'un Şen Kadınları*, 1938-1939; *Haydutlar*, 1938-1939; *Romeo ve Juliet*, 1939-1940; *Hayat Bir Rüyadır*, 1939-1940; *Othello*, 1940-1941; *Hamlet*, 1941-1942; *Yaşadığımız Devir*, 1941-1942; *Şamdancı*, 1941-1942; *Kış Masalı*, 1942-1943; *Vişne Bahçesi*, 1942-1943; *Don Carlos*, 1942-1943; *Yalancı*, 1942-1943; *Nasıl Hoşunuza Giderse*, 1943-1944; *Kadınlar Mektebi*, 1943-1944; *İki Efendinin Uşağı*, 1943-1944; *Atinalı Timon*, 1944-1945; *Vanya Dayı*, 1944-1945; *Coriolanus*, 1945-1946; *Maria Stuart*, 1945-1946; *Köyde Bir Ay*, 1946-1947; *Jül Sezar*, 1946-1947; *Kral Oedipus*, 1947; *Hamlet*, 1949-1951; *Peer Gynt*, 1949-1951; *Kanlı Düğün*, 1951-1952; *Babayiğit*, 1953-1954; *Hamlet*, 1954-1955; *Godot'yu Beklerken*, 1954-1955; *Salıncakta İki Kişi*, 1958; *Hamlet*, 1959, *Hamlet*, 1961. **Oynadığı Oyunlar:** *Şerlok Holmes* 1909; *Hamlet*, 1912; *Şikago Çiftçisi*, 1913; *Simone*, 1913; *Fener Bekçileri*, 1913; *Othello*, 1923; *Baba*, 1924; *Bir Halk Düşmanı*, 1924; *Hamlet*, 1927; *Unutulan Adam*, 1934-1935; *Kral Lear*, 1936-1937; *Bir Adam Yaratmak*, 1937-1938; *Büyük Baba*, 1949; *Bir Komiser Geldi*, 1949-1950. **Yönettiği Filmler:** *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk*, 1922; *Boğaziçi Esrarı (Nur Baba)*, 1922; *Ateşten Gömlek*, 1923; *Sözde Kızlar*, 1924; *Ankara Postası*, 1928; *İstanbul Sokaklarında*, 1931; *Bir Millet Uyanıyor*, 1932; *Bataklı Damın Kızı Aysel*, 1934; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Bir Kavuk Devrildi*, 1939; *Allah'ın Cenneti*, 1939; *Şehvet Kurbanı*, 1940; *Kahveci Güzeli*, 1941; *Yayla Kartalı*, 1945; *Harman Sonu*, 1946; *Kızılırmak*, 1947; *Halıcı Kız*, 1953. **Kitap:** *İnsan ve Tiyatro Üstüne Gördüklerim*, 1975.

• **KAYNAKLAR:** M.And, *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, 1983; Ö.Nutku, *Darülbedayi'in Elli Yılı*, 1969; *60.Sanat Yılında Muhsin Ertuğrul'a Saygı*, 1969.

• **BAKINIZ:** C.EBERT, ZOBU.

ERTUĞRUL GAZİ
(? -1281)

Türk beyi. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin babasıdır.

Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Osmanlı kaynaklarının genellikle kabul ettikleri rivayete göre Oğuzlar'ın Bozoklar koluna bağlı Kayı boyu beylerinden Süleyman Şah'ın oğludur. Moğollar'ın baskıları nedeniyle Anadolu'ya gelen Kayılar daha sonra Halep'e doğru göçe başladılar. Ancak Fırat'ı geçerlerken Süleyman Şah boğularak öldü. Babalarının ölümü üzerine dağılan aşiretin bir bölümünü toplayan Ertuğrul Gazi ve kardeşi Dündar Bey Erzurum yakınlarında Pasinler Ovası'na yerleştiler. Ancak bir süre sonra Moğollar'ın buraya da saldırmaları üzerine Orta Anadolu'ya göç ederek Ankara yakınlarında Karacadağ'a yerleştiler. Ardından Ertuğrul Gazi komutasında Söğüt ve Domaniç yakınlarına geldiler.

Ertuğrul Gazi, 1231'de I. Alaeddin Keykubad'ın İznik Rum İmparatoru Teodoros Laskaris üzerine yaptığı seferde Selçuklu ordusunun akıncı güçlerine komuta etti. Daha sonra Karacahisar'ı ele geçirip Bilecik Rum tekfurunu (beyini) vergiye bağladı. Selçuklu hükümdarı, hizmetleri karşılığında Söğüt'ü Ertuğrul Gazi'ye verdi.

Yazıcızade Ali'nin Selçukname'sine göre Ertuğrul Gazi 1279'da uc (sınır) beyi olarak görev yapıyordu. 1281'de doksan yaşını geçmiş olarak öldü. Türbesi Söğüt'tedir. Bazı kaynaklar ölüm tarihi olarak 1287 ve 1289'u da gösterirler.

• **BAKINIZ:** OSMAN I.

ERWITT, Elliott
(1928)

ABD'li fotoğrafçı. Belge ve röportaj fotoğrafçısı olarak ün yapmış bir sanatçıdır.

Paris'te doğdu. Rus asıllı bir anne babanın çocuğuydu. 10 yaşında ABD'ye gitti. Ortaöğrenimini Hollywood'da yaptı. Los Angeles City College'da

okudu. Gençlik yıllarında Hollywood'da bir aile pansiyonu işletirken fotoğrafa ilgi duydu. Daha sonra sinema yıldızlarının fotoğraflarını çoğaltan bir fotoğraf atölyesinde çalıştı. 1948'de New York'a gitti. Önceleri kitap kapakları için yazarların fotoğraflarını çekti, sonra da belgesel fotoğraf dalında uzmanlaştı ve çeşitli kurumlar için çalıştı. Kore Savaşı sırasında askere gitti, muhabereci olarak hizmet gördü. Bu görevinden yararlanarak *Life* dergisinde yayımlanan ünlü *Bed And Boredom* ("Yatak ve Sıkıntı") adlı röportajı gerçekleştirdi. Savaştan sonra röportaj fotoğrafıyla olduğu kadar sualtı fotoğrafı, mimari fotoğraf gibi başka dallarla da ilgilendi; film çalışmaları yaptı, reklam fotoğrafları çekti. Ünlü Magnum Ajansı'na katıldı ve bu ajansın üyesi olarak birçok belgehaber-röportaj çalışması gerçekleştirdi. Profesyonel çalışmalarının yanı sıra ve tüm çalışma yaşamı boyunca, "kişisel yapıtım" adını verdiği bir dizi çalışmayı da geliştiren Erwitt, bunları birkaç kez sergiledi ve birkaç fotoğraf albümü halinde yayımladı.

Erwitt'in fotoğrafçılığının ağır basan yanı, neredeyse bütün yapıtlarında görülen mizah duygusudur. Gülünçü ustaca kullanan ve gülüncün ötesine geçebilen az sayıdaki fotoğrafçılardan biridir. Görüntülerini, bir eleştirmenin dediği gibi, genellikle, Cartier-Bresson'un ünlü "anlamlı an" kuramına karşı bir nitelemeyle "kararsız bir an"da *(indecisive moment)* saptar. Fotoğrafları kimi zaman ince ve duygulu, kimi zamansa düpedüz gülünçtür. Ama her zaman, gülünç olanın ardında insancıl bir derinliği yakalamayı, usta bir teknik ve özgün bir anlatımla duyurmayı başarmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Photographs and Anti-Photographs*, 1972, ("Fotoğraflar ve Anti-Fotoğraflar"); *Son Of a Bitch*, 1975, ("Köpoğlu"); *St. Trop-Saint-Tropez*, 1980.

- BAKINIZ: CARTIER-BRESSON.

ERZEN, Afif
(1913)

Türk, arkeolog. Van Bölgesi'nde Urartu kalelerinde çalışmış ve Edirne'de Enez kazılarını yönetmiştir.

24 Ekim 1913'te Malatya'nın Arapgir ilçesinde doğdu. Ortaöğrenimini Elazığ ve Sivas'ta yaptı. 1934-1940 arasında burslu olarak Berlin, Jena ve Leipzig üniversitelerinde eğitim gördü. Doktorasını Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı.

1940'ta İstanbul Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Kürsüsü'nde asistan, 1944'te aynı yerde doçent ve 1955'te profesör oldu. 1956'dan emekli olduğu 1983'e değin Eski Çağ Kürsüsü başkanlığı görevini sürdürdü. 1966-1970 arasında iki devre Edebiyat Fakültesi Dekanlığı görevini üstlendi.

1946'dan beri Türk Tarih Kurumu, 1968'den başlayarak da Alman Arkeoloji Enstitüsü asli üyesidir. 1953'te Sinop ve 1954-1955'te Manyas Gölü yakınındaki Ergili-Daskyleion kazılarına katılmıştır. Side ve Perge kazılarında da çalışmıştır.

1959'dan beri Van Bölgesi'nde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına kazı çalışmaları yapmaktadır. Toprakkale, Van Kalesi ve Çavuştepe'de tamamlanan çalışmalar Urartu dönemine ait önemli belgeler vermiştir. Van'ın güneydoğusunda yer alan Çavuştepe'de 1961'de başlayıp on altı yıl aralıksız sürdürülen kazılarda Uçkale ile Yukarı ve Aşağı kalelerde tapınak, saray ve öteki mimari öğelerle çeşitli Urartu sanat yapıtları bulunmuştur. Urartu Devleti'nin ikinci başkenti olan Toprakkale'de tapınak ve kaya tüneli ortaya çıkarılmıştır. Çavuştepe yakınında Çermik'de ve Giyimli'de (Eski Hırkanis) yapılan kazılar da Urartular'a ait zengin buluntular vermiştir. 1967'de Van'da Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi kurulmuş ve Arif Erzen bu merkezin 1983'e değin müdürlüğünü yapmıştır. Edirne'nin Enez (Ainos) ilçesindeki kazılar da gene onun başkanlığında 1971'den beri aralıklarla sürdürülmektedir. 1969'da Edirne'de Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'ni kurmuş ve 1983'e değin bu merkezin müdürlüğünü de üstlenmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, 1940, ("Pers Egemenliği Sonuna Kadar Kilikya"); *Tarsus Kılavuzu*, 1943; *İlk Çağda Ankara*, 1946; "Istanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *Belleten XVIII-70*, 1954; "Sinop Kazısı 1953 yılı Çalışmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* VI-I, 1956; "Untersuchengen in der urartischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahren 1959-1961", *Archaeologische Anzeiger*, 1962, ("Van'da Urartular'a ait Toprakkale'de 1959-1961 Araştırmaları"); "Enez (Ainos) Araştırmaları", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları* I, 1972; "Van Kalesi 1974 Çalışmaları", *Belleten XXXIX*, 1975; *Çavuştepe I*, 1978; "Van Bölgesinde Yeni Urartu Araştırmaları 1974-1976", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 1979; *Eastern Anatolia and Urartians*, 1979, ("Doğu Anadolu ve Urartular"); "Çavuştepe Kazısı Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1983.

ERZİN, Reşit
(1936)

Türk, viyolonselci. Türkiye'de ve çeşitli Avrupa ülkelerinde verdiği konserlerle tanınmıştır.

8 Ekim 1936'da İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaokulu Galatasaray Lisesi'nde, liseyi Saint-Michel'de okudu. Lise öğrencisiyken Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası viyolonselcisi Edip Sezer ile viyolonsel çalışmaya başladı. 1957'de İstanbul Belediye Konservatuvarı'na girdi. Feyha Talay'dan viyolonsel, Raşit Abed'den armoni dersleri aldı. 1961'de Konservatuvar'ın Yüksek Devre'sinden mezun oldu. 1963'te, müzik çalışmalarının yanı sıra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde sürdürdüğü öğrenimini tamamladı. Aynı yıl İstanbul Belediye Konservatuvarı'na viyolonsel öğretmeni oldu.

1967'de gittiği Salzburg'ta Prof. Enrico Mainardi ile çalıştı. Daha sonraki yıllarda çeşitli orkestralarla elliye yakın konser verdi. G.E.Lessing, G.Kuhn, M.Bassarab, V.Koshukar, A.Fistoulari, G.Kehr gibi şeflerle çaldı. TRT ve yabancı radyolar için bantlar

doldurdu. 1967 Haziran'nda, katıldığı Filibe Oda Müziği Festivali'ndeki resitali *Bulgar Müziği* dergisince festivalin en önemli olayı olarak değerlendirildi. 1971'de, yeni kurulan İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda viyolonsel öğretmenliğine getirildi.

ESAD, Hafız
(1928)

Suriyeli asker ve devlet adamı. 1970'ten beri Suriye Arap Cumhuriyeti devlet başkanı ve Baas Partisi genel sekreteridir.

Kerdaha'da doğdu. Hava Harp Okulu'nda öğrenim gördükten sonra subay olarak orduya katıldı. 1946'da Baas Partisi'ne üye oldu. 1964'te generalliğe yükseltildi. Baas Partisi'nin Nureddin Attasi ve Salâh Cedid önderliğindeki ilerici kanadının 1966'da gerçekleştirdiği darbeden sonra kurulan hükümette savunma bakanlığına getirildi. Aynı yıl Hava Kuvvetleri komutanı oldu. Kısa sürede parlayarak Baas Partisi'nin milliyetçi askeri kanadının önderi durumuna geldi. 1969'dan başlayarak hükümetin izlediği sosyalizme yönelme ve SSCB ile yakın işbirliği politikasına muhalefete başlayan Esad ve yandaşları, 13 Kasım 1970'te kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdiler. Esad, geçici anayasanın ilanından sonra yapılan halk oylamasını kazanarak Mart 1971'de Suriye Arap Cumhuriyeti devlet başkanlığına seçildi. Aynı yıl Baas Partisi'nin genel sekreterliğini üstlendi.

İç politikada belirli bir ölçüde liberalleşmeden ve diğer siyasi partilerle işbirliğinden yana olan Esad, bu amaçla Milli İlerleme adlı bir cephenin kuruluşuna öncülük etti. Mart 1972'de kurulan bu cepheye Baas Partisi'nin yanı sıra milliyetçi, sosyalist, komünist ve Nasırcı partiler de katıldı. Esad'ın dış politikasının temelini Arap milliyetçiliği, Batı'dan bağımsız olma ve SSCB ile işbirliği ilkeleri oluşturdu. Esad yönetimi, 1967'deki 6 Gün Savaşı'nda İsrail'in işgal ettiği Golan Tepeleri'ni geri almak üzere Mısır'la birlikte Ekim 1973'te İsrail'e savaş açtı. Ancak, savaşın sonunda işgal altındaki topraklar geri alınamadı. Suriye İsrail'in Ortadoğu'daki saldırgan ve yayılmacı politikasına karşı, bağımsız bir Filistin devleti kurmak için mücadele eden FKÖ'yü destekleyen ilk Arap ülkesi oldu. Nisan 1976'da, Lübnan devlet başkanı S. Franjiye'nin Müslüman subaylar tarafından görevinden uzaklaştırılması üzerine Suriye ordusu Lübnan'a girdi. Suriye bu tarihten sonra Lübnan'daki iç savaşın taraflarından biri durumuna geldi.

Hafız Esad, özellikle dinci grupların zaman zaman sertleşen muhalefetine karşın bugüne değin yönetimini sürdürdü. Öte yandan Lübnan iç savaşının yarattığı yeni durum karşısında FKÖ yönetimiyle anlaşmazlığa düştü ve bu örgüt içinde Suriye'ye bağlı yeni gruplar oluşturmaya çalıştı.

• BAKINIZ: BİTAR, ÇİÇEKLİ, EFLÂK.

ESAD EFENDİ
[Sahhaflar Şeyhizâde]
(1789-1848)

Osmanlı, tarihçi. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılışını anlatan yapıtıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 10 Ocak 1848'de aynı kentte öldü. Mehmet Esad Efendi, Sahhaflar Şeyhi diye tanınan Kadı Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. Babasından ve başka hocalardan ders gördü. Halet Efendi tarafından korunarak öğrenimini sürdürdü.

1808'de müderrisliğin ilk aşamasıyla göreve başladı. Geçim sıkıntısına düşünce müderrisliği bıraktı. 1817'de Adapazarı naipliğine atandı. 29 Eylül 1825'te Şanizâde Ataullah Efendi'nin yerine vakanüvisliğe getirildi. Yaşamının sonuna kadar bu görevde kaldı.

Bu görevin yanı sıra, ordu kadılığı, Takvimhane nazırlığı, karantina müdürlüğü gibi görevlerde de bulundu. 1835'te Mehmed Şah'ın tahta çıkışını kutlamak için geçici elçi olarak İran'a gönderildi. 1837'de Takvimhane nazırlığından ayrıldı. Ardından Nakibü'l-eşraf, sonra da Rumeli kazaskeri oldu.

Yaşamı süresince topladığı 4000'den fazla yazma ve basma kitapları evinin yanında yaptırdığı kütüphanesine vakfetti. Esad Efendi, Tanzimat'tan önce dilin sadeleşmesi gereğini ilk savunanlardandır.

Yazmış olduğu *Tarih*, Eylül 1821-Temmuz 1826 yılları olaylarını kapsar, *Şanizade Tarihi*'ne ektir. *Üss-i Zafer* adlı yapıtı, 1826'da Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması olayını (Vaka-i Hayriyye) anlatan önemli bir kaynaktır. Yapıt Fransızca'ya ve Rumca'ya çevrilmiştir. *Teşrifat-ı Kadime* adlı yapıtında ise Osmanlı Devleti'nin resmi teşrifat kurallarını, çeşitli törenleri, saray ve devlet görevlerinin protokoldeki yerlerini örneklerle açıklar. *Bahçe-i Sefa-Endûz* adlı tezkiresi 1722-1836 arasında yetişen 206 şairin yaşamöyküsünü kapsar. 1841 yılına kadar yazdığı şiirlerinin büyük bir bölümünü kapsayan *Divan*'ı Tahir Selâm Bey tarafından düzenlenmiş, Esad Efendi 1844'e kadar yazdığı şiirlerini daha sonra buna eklemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Üss-i Zafer*, 1827; *Teşrifat-ı Kadime*, (ö.s.), 1870; *Tarih*, (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü no.2083); *Bahçe-i Sefa-Endûz*, (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü no.4040); *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü no.3841, 3852, 3854).

ESAD EFENDİ [Şeyhülislam]
(1684-1753)

Türk musiki tarihçisi, besteci, şair ve yazar. Türk musikisi tarihinde ilk kez bestecilerin yaşamöykülerini kaleme almış olan kişidir.

İstanbul'da doğdu; 9 Ağustos 1753'te aynı kentte öldü. Şeyhülislam Ebû İshak İsmail Efendi'nin oğludur. Babasından ve Mutavvelci Mehmed'ten medrese bilimleri okudu, çok iyi Arapça ve Farsça öğrendi. 1710'da "hariç" rütbesiyle müderris oldu ve "sahn-ı seman" rütbesine kadar yükseldi. Bir süre Haremeyn ve Emanet-i Fetva müfettişliğinde bulunduktan sonra, "Edirne" payesi ile Selanik kadılığına getirildi. Daha sonra "Medine" payesini aldı. Kardeşi İshak Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında "İstanbul" payesi ile Mekke kadısı oldu. 1737'de Anadolu kazaskeri payesiyle ordu kadılığına atandı. 1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın kazanılmasında büyük hizmeti geçmiş, 1739'da Belgrat'taki barış görüşmelerine temsilci olarak katılmıştır. Bu hizmetleri dolayısıyla da 1744'te daha Belgrat'tayken Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1745'te bu görevden alındıysa da, ertesi yıl ikinci kez aynı göreve atandı. 1748'de şeyhülislam oldu. Şeyhülislamlığı ancak bir yıl sürdü. Ödün vermez kişiliği nedeniyle azledilerek Gelibolu'ya sürgüne gönderildi ve 1753'te bağışlanıp İstanbul'a dönünceye değin orada kaldı.

Yetiştirdiği şeyhülislamlarla tanınmış aydın bir ailede büyümüştür. Babası ile kardeşi dışında, oğlu Mehmed Şerif Efendi ile torunu Mehmed Ataullah Efendi de şeyhülislam olmuşlardır. Ayrıca babası, kardeşi, oğlu ve kızı Fıtnat Hanım divan şairlerindendir.

Osmanlı kültürünün çeşitli alanlarında etkinlik göstermiş olmakla birlikte asıl önemi musiki alanındadır. Klasik Türk musikisi ustalarındandır. Dinsel ve din dışı formlarda saz eseri olarak çok sayıda yapıt bestelemiştir. Bunların çoğunun güftesi de kendisinindir. Ancak, zamanında notaya alınmadıklarından, büyük bölümü unutulmuştur. Şair Sâmî'nin *Kâr-ı Natık*'ı üstüne bestesi bunlardan biridir. Bazı yapıtlarının notası Dârülelhân Külliyatı'nda yayımlanmıştır.

Biyografik çalışması

Türk musikisi tarihiyle ilgili olan, *Atrabu'l Asâr fi Tezkire-i Urefâ'i'l-Edvâr (Tezkire-i Hânendegân* ya da *Tezkire-i Mûsikîşinâsân)* adlı yapıtı özellikle önemlidir.I. Ahmed döneminden bestecinin dönemine değin yaşamış 100 bestecinin kısa biyografilerini kapsayan bu yapıt, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. İstanbul kütüphanelerinde ve özel kitaplıklarda çeşitli kopyaları bulunmaktadır. Esad Efendi, bestecilerin yaşadıkları dönemleri belirlemiş, bazı yapıtların güftesini yayımlamıştır. Kitapta biyografisi verilen bestecilerin musiki değerlerine ilişkin yargılar çoğu kez yapay ve övücü sözlerdir; ayrıca, dönemin pek çok bestecisine de yer verilmemiştir. Ancak Esad Efendi'nin kitabı bu alan

Süslü ve ağdalı bir Osmanlıca'yla yazılmış olan bu yapıtın bazı bölümleri değiştirilip anlatımı biraz sadeleştirilerek Veled Bahaî Efendi tarafından *Meketeb* dergisinde (1311 [1893/1894], No: 1-7, 10); yalnızca tarihsel bilgi veren bölümleri de günümüz Türkçesi'yle *Musiki Mecmuası*'nda (No: 8-24, 1948) yayımlanmıştır.

Esad Efendi'nin medresede yetişmesine karşın musikiye yönelmiş olması önemlidir. Eski medrese anlayışı musikiyle uğraşılmasını hoş görmezdi. Ancak Esad Efendi "ilmiyye" zümresi içinde yer aldığı, üstelik şeyhülislam olduğu halde, musikiyle ilişkisini hiçbir zaman gizlememiş, açık fikirli bir insan olarak, çalışma ortamındaki anlayışın dışına çıkmış, böylece hem dönemin bir bestecisi, hem de tarihçisi olmuştur.

18. yy'ın fazla tanınmamış şairlerindendir. Tümü olmasa da kimi şiirleri dikkate değer güzelliktedir. Kütüphanelerde ve özel kitaplıklarda çeşitli kopyaları bulunan *Divan*'ında, Arapça, Farsça yazdığı şiirlerinin dışında *İtbâkü'l-Etbâk* adlı yapıtıyla kasidelere yazdığı tahmisler de vardır. Bir başka manzum yapıtı Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu *Bülbülnâme*'dir.

Esad Efendi'nin uğraştığı konulardan biri de Türk dilidir. *Lehçetü'l-Lügât* adlı yapıtı, Türkçe'ye girmiş Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerle Türkçe kökenli sözcüklerin anlamlarını veren bir sözlüktür. Sözlüğün ilginç yanı ahşılmışın tersine, "Türkçe'den yabancı dile" düzeninde yazılmış olmasıdır. Türkçe'de anlam ve yazım değişikliğine uğramış sözcüklerin geldikleri dillerdeki yazılışlarıyla anlamları da verilmiştir. Esad Efendi'ye göre, hangi kökten gelirse gelsin, kullanılan dile geçmiş bütün sözcükler Türkçe sayılır. Bu çalışma, dönemi için oldukça ileri bir dil anlayışı getirmiştir. Bununla birlikte, *Atrabü'l Asâr*'da olsun, sözlüğün giriş bölümünde ve öteki yapıtlarında olsun, çağdaşları gibi, Esad Efendi de ağdalı bir dil kullanmıştır.

Esad Efendi, *Kuran* tefsiriyle de uğraşmış, belirli sureleri konu eden tefsirler yazmıştır. Hafız Mehmed Efendi fetvalarından örnekleri *Netîcetü'l-Fetâva* adlı kitapta toplamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Beste:** Dügâh Çenber Beste; Dügâh Nakış Sengin Semai; Dügâh Nakış Yürük Semai; Arazbar Nakış Yürük Semai; Hüseyni Nakış Yürük Semai; Nühüft Saz Semaisi. **Kitap:** *Atrabü'l Asâr fi Tezkire-i Urefâ'i'l-Edvâr*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazma, No.5229); *Lehçetü'l-Lügât*, 1795/1796; *Divan*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazma, No.5454); *İtbâkü'l-Atbâk*, (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü, No.1461); *Yâsin Tefsiri*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazma, No.700); *Ayetü'l Kürsî Tefsiri*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazma, No.7296); *Tefsîrü'l Ayetü'l Musaddara bi-Rabbinâ*, (Murad Molla Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Kitapları, No.8); *Risâletü'n-Nasrîye*, (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü, No.1461); *Netîcetü'l-Fetâva*, 1852-1853.

• **KAYNAKLAR:** Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1915; *İlmiye Salnamesi*, 1914.

ESAD EFENDİ [Yanyalı]
(? -1730)

Osmanlı bilim adamı. Aristoteles'in *Physika* adlı yapıtını Arapça'ya çevirmiştir.

Mehmed Esad b.Ali b.Osman, Osmanlı egemenliğindeki Yanya'da (bugün Yunanistan'da Ioannina) doğdu, İstanbul'da öldü. Önce Yanya'da, 1686'dan sonra İstanbul'da medrese öğrenimi gördü ve pozitif bilimlere ilgi duyarak, zamanının ünlü bilim adamlarından biyoloji, matematik, astronomi ve astroloji dersleri aldı. 1699'da Eyüp Sultan Medresesi müderrisliğine, 1725'te Galata kadılığına getirildi. Aynı yıl, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın oluşturduğu ve aralarında şair Nedim'in de yer aldığı 25 kişilik çeviri kuruluna seçildi, birkaç yıl sonra da İbrahim Müteferrika'nın kurduğu ilk Osmanlı basımevinde başdüzeltmen olarak çalışmaya başladı.

Yunanca, Arapça, Farsça ve Latince bilen, özellikle çeviri kurulundaki görev yıllarında Batı ve İslam bilginlerinin yapıtlarını Osmanlıca'ya kazandıran Esad Efendi'nin en önemli çalışması, Aristoteles'in *Physika* ("Doğa") adlı yapıtının açıklamalı çevirisidir. Damat İbrahim Paşa'nın isteği üzerine giriştiği bu çalışma sonucunda 8 ciltlik *Physika*'nın ilk 3 cildini çevirerek *Kütübü's-Semaniye fi Simai't-Tabii* adıyla yayımlayan Esad Efendi, kitabın önsözüne İslam dinindeki hikmet ilkelerini ve Sokrates, Platon, Aristoteles gibi düşünürlerin hikmet konusundaki görüşlerini de eklemiştir.

Osmanlı tarihinde Yunanca'dan Arapça'ya ilk doğrudan çeviri niteliğini taşıyan bu kitap, ayrıca tüm Doğu dünyasında mikroskop ve teleskop gibi iki yeni araçtan söz eden ilk basılı belgedir.

Şiir ve tasavvufla da uğraşmış olan Esad Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden oluşan bir de *Divan*'ı vardır.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, İBRAHİM MÜTEFERRİKA.

ESAD FEYZİ
(1874-1902)

Osmanlı hekim ve bilim adamı. Türkiye'de ilk kez X ışınlarını kullanarak, tıpta radyografi (röntgen) uygulamasını başlatmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Davutpaşa Askeri Rüşdiyesi'nde ve Tıbbiye İdadisi'nde öğrenim gördükten sonra 1897'de yüzbaşı rütbesiyle Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Fizik öğretmeni Antranik Paşa ile doğabilimler öğretmeni İsmail Ali'nin yardımcılığına atanarak öğretim kadrosuna katıldığı Tıbbiye'ye bir fizik laboratuvarı kazandıran Esad Feyzi'nin deprem-ler ve dağların oluşumu gibi konuları ele aldığı

Esad Feyzi

adlı bir tek kitabı basılmıştır.

1895'te Alman fizikçi Röntgen'in bulduğu ve özelliklerini açıkladığı X ışınlarının tıptaki kullanımını araştıran Esad Feyzi, 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında Yıldız Hastanesi'nde görevlendirilince çalışmalarını uygulama alanına geçirdi. Askeri Tıbbiye'den arkadaşı Rifat Osman'la birlikte, yaralı bir askerin sağ elindeki kurşunun yerini X ışınlarıyla saptamayı başardı ve Türkiye'de röntgen uygulamasını başlatarak özellikle iç hastalıkları hekimliği ile cerrahiye değerli bir tanı aracı kazandırdı.

Esad Feyzi'nin "Röntgen Şuaatının Sureti İstihsali, Havassı, Mahiyeti ve Tatbikat-ı Tıbbiyesi" ("Röntgen Işınlarının Elde Edilmesi, Nitelikleri, ve Tıpta Uygulanması") adlı makalesi ile çektiği ilk röntgen filmi, Besim Ömer Akalın'ın *Nevsal-i Afiyet* adlı sağlık yıllığında açıklamalı olarak yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *İlmü'l-Arz ve'l Maadin*, 1898.
• BAKINIZ: RÖNTGEN.

ESAD PAŞA
(1862-1952)

Türk, komutan. Çanakkale savaşlarındaki yararlıklarıyla tanınmıştır.

Yanya'da doğdu, İstanbul'da öldü. Yanya Belediye Başkanı Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 1890'da Harp Akademisi'ni bitirdi. Ardından Alman-

öğrenim ve kıta eğitimi gördü. Yurda döndüğünde Osmanlı ordusunu düzenleyip geliştirmek üzere İstanbul'da bulunan Prusyalı Goltz Paşa'ya yardımcı atandı.

1897 Yunan Savaşı'nda Yanya kolordusu kurmay başkanlığı yaptı. 1899'da Harb Okulu'na ders nazırı oldu. Bu görevi sırasında mirliva (tümgeneral) ve ferikliğe (korgeneral) yükseldi. 1907'de Selanik'teki 3. Ordu'ya komutan yardımcısı olarak atandı. Bu dönemde Selanik ve çevresinde gizlice örgütlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı önlem almadığı gerekçesiyle İstanbul'a çağrıldı. Yıldız'da yargılandığı sırada II.Meşrutiyet'in ilanı üzerine serbest bırakıldı.

1911'de Gelibolu tümen komutanlığına, I.Dünya Savaşı sırasında da Çanakkale Şimal (Kuzey) Grubu Komutanlığı'na getirildi. Mustafa Kemal komutasındaki 19. Tümen de bu gruba bağlıydı.

Çanakkale savaşlarında gösterdiği başarılardan sonra I. Ordu komutanlığı ve askeri okullar genel müfettişliği görevlerine getirildi. 1917'de 2. Ordu müfettişi oldu. 1920'de istifa ederek askerlik görevinden ayrıldı. Aynı yıl kısa bir süre Salih Hulusi Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı yaptı. Soyadı yasası çıkınca Bülkat soyadını aldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Çanakkale Anıları*, (ö.s.), 1975.

ESAKI, Leo
(1925)

Japon fizik bilgini. Katı hal fiziğine, özellikle yarı iletkenlerdeki "tünel" olayına ilişkin kuramsal ve deneysel çalışmalar yapmıştır.

12 Mart 1925'te Osaka'da doğdu. 1947'de Tokyo Üniversitesi'nin fizik bölümünü bitirerek elektronik araçlar üreten bir şirkette çalışmaya başladı. 1956'da da Sony grubunun araştırmacıları arasına katıldı. 1959'da Tokyo Üniversitesi'nden doktora derecesini alarak ABD'ye giden ve International Business Machines'in (IBM) Yorktown Heights'daki laboratuvarlarında araştırmacı olarak çalışan Esaki, yarı iletken diyotlardaki tünellenme ve eksi direnç olayına ilişkin araştırmalarıyla 1973 Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

1934'te C.Zener, yalıtkanların yüksek elektrik alanlarında geçirgen duruma gelmesinin nedenini, yüklü taneciklerin oluşturduğu engeller arasından elektronların geçmesine bağlamıştı. Tünellenme ya da tünel olayı (etkisi) denilen bu olgu, parçacıkların kimi kez bulundukları enerji düzeyinden daha yüksek değerdeki potansiyel engellerini aşabilmesinden ileri gelir. Sony'de araştırmacı olarak bulunduğu yıllarda, Bardeen, Brattain ve Shockley'in yarı iletkenler üzerindeki çalışmalarını ilgiyle izleyen Esaki, araştırmalarını Zener olgusu üzerinde yoğunlaştırdı. Germanyum, silisyum gibi yarı iletkenlerle deneylere başladıktan bir süre sonra, özel olarak büyüttüğü germanyum kristallerinde 100 Angström (1 Angström = 10^{-8} cm) gerilim ile kristalden geçen elektrik akımı arasında olağan olmayan bir bağlantı gözlemledi. Gerilim arttıkça, akım da doğal olarak artıyor, ancak bir doruğa ulaştıktan sonra düşmeye başlıyordu. Belli bir düzeye indikten sonra yeniden yükselmeye başlayan grafiğin anormallik gösteren bölgesi, akımın, artan gerilime bağlı olarak azaldığı kesimdi, bu da direncin eksi olması demekti.

Yarı iletkenlerdeki bu olguyu tünelleme olayıyla açıklayan ve doktora tezine konu alan Esaki'nin bulgusu, daha gelişmiş tünel diyotlarının yapımında yeni olanaklar sağladı. "Esaki diyotu"nun önemi, boyutlarının çok küçük olması ve akım verilir verilmez çalışmaya başlaması nedeniyle, çeşitli elektronik aygıtlarda transistörlerin yerini alarak yeni uygulamalara ortam hazırlamasıdır.

• BAKINIZ: BARDEEN, BRATTAIN, SHOCKLEY.

ESCHER, Maurits Cornelis
(1898-1972)

Hollandalı grafik sanatçısı. Değişik tekniği ve anlatım diliyle grafik sanatına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Hollanda'nın kuzeyinde Leeuwarden'da doğdu, Baarn'da öldü. Resim çalışmalarına ortaokul yıllarında başladı. Öğretmeni F.W. van der Haagen'den baskı tekniklerini öğrendi ve özellikle linolyum baskı üstünde çalıştı. Ortaokuldan sonra Haarlem'de Mimarlık ve Dekorasyon Okulu'na girdi, ancak öğretmenlerinden sanatçı Samuel Jessurum de Mesquita'nın etkisiyle mimarlık eğitimini bırakıp, gravür eğitimine geçti. 1923'e değin Roma'da yaşadı ve bu süre içinde İtalya'da yaptığı gezilerde ilgisini çeken her şeyi çizdi. Bu çizimlerin baskıları üstünde çalıştı. Faşizmin İtalya'da tırmanışı Escher'in Roma'da yaşamasını güçleştirdi. 1935'te Chateau d'Oex'de yaşamak üzere İsviçre'ye geçti. 1936'da İtalya kıyılarından İspanya'ya uzanan yolculuğu sırasında Elhamra'da ve Kordova'da *La Mezquita Camisi*'nde Endülüs mozaiklerinin ayrıntılı kopyalarını yaptı. 1941'den sonra Hollanda'da Baarn'a yerleşti. 1970'te Laren'e geçti.

20.yy'ın yetenekli grafik ustası Escher özgün bir anlatım dili oluşturmuştur. Çalışmaları 1937 öncesi ve 1937 sonrası olarak iki grupta incelenebilir. 1937'den önceki baskıları görsel gerçeği saptar. Bunların içinde özellikle İtalyan manzaraları, kentleri ve mimarlığı geniş bir yer tutar. Bu örneklerde gerçekliğin egemen olmasına karşın yer yer acayip yaratıklar, hayvanlar, alışılmadık biçimlerde kayalar ve bulutlar gibi çarpıcı öğeler dikkati çeker. Aykırı ve şaşırtıcı olana tutkusu bu dönemde belirmeye başlar. Aynı zamanda, doğada yaptığı çalışmaları değişik boyutlarda bir araya getirerek düş dünyasını somutlaştırmaya çalıştığı görülür. Biçimlerinin kontur değerlendirmeleri konusunda yeni arayışlar içindedir. Escher'e göre kontur, figürü çevresinden ayıran bir öğe değil, figürleri iki yönde geliştirebilen bir çizgidir.

bu tarihten sonraki yapıtlarını: 1. Yüzeyin Düzenli Bölünmesi, 2. Mekânda Sonsuzluk, 3. Mekânsal Spiraller ve Halkalar, 4. Yansıma, 5. Ters Çevirme, 6. Çok Yüzeyliler, 7. Görelik, 8. Düzlemle Mekân Arasında Çatışma, 9. Olanaksız Yapılar olarak gruplandırmaktadır.

Escher'in gravür tekniğini benimsemesinin başlıca nedeni bu yolla yapıtlarını istediği kadar çoğaltıp yaygınlaştırabilmesidir. Bazı baskıları bin adede kadar çoğaltılmıştır. Escher geleneksel olanı sarsıp yeni bir resim gerçeği geliştirmiştir. Perspektifi yorumlayış biçimi yapıtlarına yeni mekânsal strüktürler kazandırmıştır. Sanatına bir bilim adamı ve düşünür olarak yaklaşmış, bu nedenle, 1954'te Amsterdam'da Stedelijk Müzesi'nde, Uluslararası Matematikçiler Kongresi'nde baskılarının sergilenmesi sonucunda bilim adamlarının ilgisini de üstünde toplamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Resim: *Babil Kulesi*, 1928, *Gece ve Gündüz*, 1938; *Gök ve Su I*, 1938; *Dönüşüm*, 1938; *Metamorfoz*, 1939-1940; *Yüksek ve Alçak*, 1947; *Çizen Eller*, 1948; *İçbükey Dışbükey*, 1955; *Çağlayan*, 1961; *Moebius Strip II*, 1963. Kitap: *The Graphic Work of M.C.Escher*, 1972, ("M.C.Escher'in Grafik Yapıtları").

• KAYNAKLAR: B.Ernst, *The Magic Mirror of M.C.Escher;* 1976; J.L. Locher (yay.),*The World of M.C.Escher*, 1972; "The Work, Life and Times of Graphic Artist M.C. Escher", *Holland Herald*, IX (1), 1974.

ESENDAL, Memduh Şevket
(1883-1952)

Türk öykü, roman yazarı, siyaset adamı. Dil, anlatım ve tematik özellikleriyle Cumhuriyet sonrası çağdaş Türk öykücülüğünde kendine özgü bir yeri vardır.

29 Mart 1883'te Çorlu'da doğdu, 16 Mayıs 1952'de Ankara'da öldü. Babası Rumeli göçmenlerindendi. Savaş yıllarında ailesinin geçirdiği zor günler nedeniyle düzenli bir öğrenim görmedi. Kısa bir süre Rüştiye'de okuduysa da, burayı bitiremedi. Kendi kendine çalışarak bilgilerini artırdı. 1900 yılında gümrük memuru olarak çalışmaya başladı.

1906'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi, 1908'de örgütün İstanbul teftiş kurulunda görev aldı, Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerlerini dolaştı, bir yandan da çiftçilikle uğraştı. Ülkenin kapitalistleşme sürecine girdiği bu dönemde ticaret sermayesiyle esnaf ve küçük girişimcilerin çıkarları çeliştiyordu. Memduh Şevket, ticaret sermayesini savunan Cavid Bey ve Emanuel Karasu grubuna karşı Ali İhsan Bey (Kör) ve Kara Kemal Bey'le birlikte esnaf ve küçük girişimcileri savunan grubun önderliğini yapıyordu. Ona göre Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri bürokrasiydi. Kapıkullarının etkinliği yok edilir, üretime katkısı olan toplulukların yönetime katılması sağlanırsa geri kalmışlık büyük ölçüde kırılacaktı. Mesleki temsil olarak ifade edilen bu görüş, milletvekillerinin eski loncaların benzeri yordu. Bu görüş, siyasi partilere de karşıydı ve toplumu politik görüşlerine göre parçalara ayıran bir yapılanma yerine mesleki dayanışmaya dayanan bir toplumsal örgütlenmeyi savunuyordu.

Memduh Şevket, Nisan 1920'de Ali İhsan Bey'le birlikte Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'i esnaf örgütlerinin önemi ve seçimlerin mesleki temsil yöntemiyle yapılması doğrultusunda ikna etmeye çalıştı. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'ne Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak katıldı. Bu arada mesleki temsil konusu 1921 Teşkilât-ı Esasiyesi (Anayasa) görüşmeleri sırasında bir süre tartışıldıysa da TBMM'de kabul görmedi. Serbest Fırka olayının (1930) ardından Atatürk'ün yaklaşık üç ay süren yurt gezisine katıldı. Bir tür danışmanlık görevi yüklendiği bu dönem tek partili sistemin başlangıcıydı. Çok partili sisteme karşı çıkan mesleki temsil görüşünün bu dönemde de savunucusu olan Esendal dönemin tek partisi olan CHP içinde etkin görev aldı ve 1942-1945 arası parti genel sekreterliği yaptı. Çok partili sisteme geçilince CHP'den istifa edip aktif siyasetten çekildi. Zamanını öyküler yazmaya, eski yazdıklarını derleyip düzenlemeye ayırdı.

Memduh Şevket Esendal, ölümüne yakın yıllara kadar, daha çok politika alanında tanındığı ve bu alandaki ününü edebiyat alanındaki çalışmalarına karıştırmak istemediği için, yapıtlarını "M.Ş.E.", Mustafa Memduh, Mustafa Yalınkat, M. Oğulcuk, İstemenoğlu vb. takma adlarla yayımladı. İlk öykülerini 1916'da yazmaya başlamış, ancak 1925'e değin bunları ortaya çıkarmamıştı. O yıl *Meslek* dergisinde öykülerini ve *Miras* adlı romanını tefrikalar halinde yayımladı. 1934'te yayımladığı *Ayaşlı ve Kiracıları* 1942'de CHP'nin düzenlediği roman yarışmasında ödül aldıktan sonra bir yazar olarak da ün kazanmaya başladı. Politikadan ayrıldıktan sonra yeni öyküler yazmaya, eski öykülerini kitaplaştırmaya hız verdi. Bir yandan da çeşitli dergilerde eleştiriler, söyleşiler yazıyordu. *Ulus* gazetesinin pazar eklerinde birbiri ardına yayımladığı öyküleriyle 1948-1949 yıllarının önde gelen öykücülerinden oldu.

Esendal'ın ilk öykülerini yazdığı dönemlerde yaygın olan öykü yönelimi Maupassant'dan büyük ölçüde etkilenmişti. Entrikalar, aşk, ihtiras çekişmeleri, çıkar dolapları gibi temalara, trajik, şaşırtıcı kişiliklere yer verilirdi. Esendal bu anlayışın aksine, günlük yaşamın gösterişsiz yanlarını, basit olaylarını konu edinen öyküler yazdı. Halkın çeşitli kesimlerinin yaşamlarını, rahat, yalın ve dolambaçsız bir biçimde kaleme aldı. Politik yaşamının sağladığı gözlemlerden yararlanarak, köylü ve küçük kasaba insanını, aydın duygusallığına kapılmadan betimledi. Bunların sorunlarını sevecen bir bakışla yansıttı. Cumhuriyet'in kuruluşuyla gelen toplumsal değişimin insanlar üstündeki etkisini, beliren yeni sorunları yansıtırken, bu gerçekliği yer yer sevecen bir ince alayla, sakin ve olgun bir tavırla işledi. Siyasal yaşamında savunduğu "Batı'nın ürünü olan 'amudi' medeniyetin çökmekte olduğu, insanların huzurunu 'ufki', yani toprak medeniyetinde bulacağı" düşüncesi öykülerindeki bakış açısının da temelini oluşturdu.

Ayaşlı ve Kiracıları'nda, yıkılan bir düzenden yeni bir toplum düzenine geçişte "küçük adam"ın kişiliğinde ve yaşamında beliren yeni özellikleri

yeni yapılmış bir apartmanın odalarında yaşayan değişik tabakalardan kiracılar aracılığıyla yansıttı.

Yaşamının yalnızca dokuz yılını geniş ölçüde edebiyat çalışmalarına verebilen Memduh Şevket Esendal, siyasi kişiliğinin yol açtığı bütün sınırlamalara karşın, Türk öykücülüğünde gözlemci gerçekçiliğin öncülerinden biri olmuş, Cumhuriyet Dönemi çağdaş Türk edebiyatının gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Hikâyeler*, 1. kitap, 1946, *Otlakçı* adıyla, (ö.s.), 1958; *Hikâyeler*, 2. kitap, 1946, *Mendil Altında* adıyla, (ö.s.) 1958; *Temiz Sevgiler*, (ö.s.), 1965; *Ev Ona Yakıştı*, (ö.s.), 1971; *Sahan Külbastı*, (ö.s.), 1983; *Veysel Çavuş*, (ö.s.), 1984, *Bir Kucak Çiçek*, (ö.s.), 1984; *İhtiyar Çilingir*, (ö.s.), 1984. **Roman:** *Ayaşlı ile Kiracıları*, 1934; *Vassaf Bey*, (ö.s.), 1983.

ESİN, Ufuk
(1933)

Türk, arkeolog. Türkiye'de doğabilimsel yöntemlerin arkeoloji alanında uygulanmasına öncülük etmiştir.

4 Ekim 1933'te İzmir'de doğdu. İstanbul'da Sankt Georg Avusturya Koleji'nde ortaöğrenimini yaptı. 1956'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünü bitirdi. 1960'ta doktorasını vererek Prehistorya Bölümü'nde asistan, 1966'da doçent ve 1976'da profesör oldu.

1952-1954'de K. Bittel yönetimindeki Boğazköy ve Fikirtepesi kazılarına katıldı. 1965'te N. Fıratlı ile birlikte Uşak'ta Selçikler kazısına başkanlık etti. Keban Baraj Alanı'nda Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne bağlı Kurtarma Projesi çerçevesinde 1968'de Tepecik'de ve 1971'de Tülintepe'de kazılar yönetti. Tepecik Höyüğü'nden Demir Çağı, Bronz Çağı ve Kalkolitik Çağ'dan buluntular çıkmıştır. Tülintepe'de ise höyüğün üst kısmı tahrib edilmiş olduğundan ancak Kalkolitik yerleşme kazılmıştır. Her iki yerleşmede tarihlendirme, kaynak analizleri ve bulgu değerlendirmeleri çeşitli dallardan uzmanların doğabilimsel yöntemleri uygulamalarıyla saptanmaya çalışılmıştır. 1975'te Keban Baraj Gölü'nün dolmasıyla Tülintepe ve Tepecik sular altında kalmıştır. Ufuk Esin, 1978'den beri Malatya'da Değirmentepe kazısını da sürdürmektedir.

Demirtepe, Karakaya Baraj Alanı'nda yer almaktadır. Demir Çağı'na ait bir kale ile İlk Bronz ve Kalkolitik Çağ tabakaları saptanmıştır. Çok sayıda bulunan *bulle* (mühür baskısı) ve mühürlerden buranın Kalkolitik Çağ'da önemli bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** "Recent Developments in the

Arkeolojide Tarihlendirme Yöntemleri

Mutlak Kronoloji olarak adlandırılan, yazılı kaynaklara dayanan tarihlendirmeler ancak belirli bir zaman süresi için geçerlidir. İÖ 3-4 binlerden öncesine ait yazılı kaynak yoktur. Bu nedenle arkeolojik bulguların tarihlendirilmesinde zamanla çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Göreli kronoloji, bulguların birbirine oranla eskiliğini yeniliğini karşılaştırma, tipoloji (tip bilim) gibi verilerden yararlanır. Yerbilim yöntemlerinden geliştirilmiş olan, birbirini izleyen tabakaları ve onların buluntularını kronolojik olarak sıralamak bugün de geçerli yöntemlerdendir. 1819'da Danimarkalı Christian Thomsen'in* malzeme niteliğine göre üç çağ (Taş, Bronz, Demir çağları) ayrımı da uzun süre geçerliğini korumuştur.

1912'de Baron de Geer*, İsveç'de göl ve bataklık tabakalarındaki yıllık ömürlü bitki kalıntılarını inceleyerek Varv Analizleri olarak adlandırılan bir yöntemle 10.000 yıl önceye, son buzul çağı sonuna değin tarihlemeyi gerçekleştirmiştir.

1920'de Yugoslav astronom Milutin Milankovitç'in (1879-?) geliştirdiği yöntemse, Güneş sistemindeki lekelerin dünyada iklim değişmelerine neden olduğu görüşünden yola çıkmaktadır. Bu değişimlerin matematiksel olarak hesaplanması buzul çağının 600.000 yıl gerilere değin tarihlenmesini sağlamıştır.

1901'den beri bilinen, arkeoloji alanında denenmesi ise 1929'da gerçekleştirilen bir başka yöntem de dendrokronoloji olarak adlandırılır. Bu yöntemle uzun ömürlü ağaçların yatay kesitlerindeki halkaların sayımı ve oluşum hesaplamalarıyla kesim-kullanım yaşlarının saptanması ile 7.000 yıla kadar mutlak tarihleme olasıdır.

1949'da ilk fiziksel tarihlendirme yöntemlerinden olan radiokarbon ya da Karbon-14 (C-14) yöntemi, fizik profesörü W.F. Libby tarafından gerçekleştirilmiştir. Libby ve arkadaşları bu buluşlarıyla 1960 Nobel Ödülü'nü kazanmışlardır. Yöntem, radyoaktif bir izotop olan C-14'ün fotosentezle havadan bitkilere, oradan hayvan ve insanlara, yani tüm canlılara geçmesi ve canlının ölümünden sonra radyoaktivitesini zamanla yitirmesi olgusundan yola çıkar. Canlıların yaşamları boyu aldıkları C-14, ölümlerinden sonra 5568 ∓ 30 yıl içinde yarıya daha sonraki sabit sürede dörtte bire, sekizde bire, vb iner. Libby, 5568∓30 yılı "yarı hayat" olarak varsaymıştır. Buna yarılanma süresi de denir. Bu süre daha sonra 5730∓40 olarak düzeltilmiştir. Arkeolojik bulgulardan odun, odun kömürü, tahıl, hayvan kabukları ve kemik gibi organik maddelerin içerdikleri C-14 izotopları-

→

Prehistory of Anatolia" (P.Benedict ile), *Current Anthropology*, IV-4, 1963, ("Anadolu'nun Prehistoryasında Yeni Gelişmeler"); *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, 1969; "Tepecik Kazısı 1968 yılı Önraporu", *Keban Projesi 1968 Çalışmaları*, 1971; "Tülintepe Kazısı 1971" (G. Arsebük ile), *Keban Projesi 1971*, 1974; *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa, I: Doğal Çevre Sorunu*, 1979; *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güney Doğu Avrupa, II: Kültürler Sorunu*, 1981;

• BAKINIZ: BITTEL, FIRATLI.

ESMEIN, Adhémar
(1848-1913)

Fransız, hukukçu. Özellikle, klasik-liberal ve bireyci bir dünya görüşünden hareketle ulaştığı demokratik hukuk tezleriyle tanınmıştır.

Touvérac'ta doğdu, Paris'te öldü. Asıl adı Jean Paul Hippolyte Emmanuel Esmein'dir. Adının uzunluğu nedeniyle daha çok Adhémar küçük adıyla anılır. Ortaöğrenimini Angoulême Lisesi'nde yaptıktan sonra, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nibitirdi. 1872'de hukuk doktoru, 1875'te doçent oldu. Akademik yaşamını Paris Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak sürdürdü. Burada, sınai ilişkiler hukuku, hukuk tarihi ve anayasa hukuku dersleri verdi. 1886'dan başlayarak École Pratique des Hautes Études'de kilise hukuku dersleri okuttu ve École Libre des Sciences Politiques'te ders verdi.

1904'te Académie des Sciences Morales et Politiques üyeliğine seçilen Esmein, çeşitli yöneticilik görevlerinde de bulundu. École Pratique des Hautes Études'e bağlı Din Bilimleri Bölümü'ndeki müdürlüğü ile *Nouvelle revue historique du droit français et étranger* (Fransız Hukuku ve Yabancı Hukuklar Tarihi Dergisi) adlı hukuk dergisinin yöneticiliği, bunların başında gelir.

Araştırma dalları

Esmein'in yaşadığı dönemde, hukuk bilimi bugünkü gibi dallara ayrılmış ve uzmanlaşmış değildi. Bu nedenle Esmein'in birçok çağdaşı gibi uğraş alanları, hukuk tarihinden anayasa hukukuna, kilise hukukundan sınai ilişkiler hukukuna kadar geniş bir alanı kapsar. Esmein bu alanlarda kapsamlı ve bireşimci (sentetik) çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle, 19.yy sonundan başlayarak Batı hukukunda Esmein'in adı, Duguit, Hauriou ve Carré de Malberg gibi büyük hukukçular arasında seçkin bir yer almıştır.

Esmein, hukuk araştırıcısı ve öğretici olarak, hukuk kurumlarının tarih içindeki evrimlerinin incelenmesine büyük önem vermiştir. Bu yüzden, yayınları arasında hukuk tarihiyle ilgili olanlar, özellikle Fransız hukukuna ilişkin çalışmaları büyük önem taşır. Bu yayınlar, *Nouvelle revue historique du droit*

---

nın özel laboratuvarlarda sayılmasıyla tarihlendirme yapılır. Bu yöntemle 40.000-70.000 yıl öncesine değin tarih saptamak olasıdır. Bu yöntemin olası hataları dendrokronoloji ve Varv Analizleri ile düzeltilmeye çalışılır. Son elli yıl içinde geliştirilen radyoaktif sayıma dayanan bir başka yöntem de "Potasyum-Argon"dur. Bu yöntemde bir volkanik kayacın patlaması sırasında o kayacın içerdiği argonun yüksek sıcaklık nedeniyle ayrılması ve daha sonra potasyumun parçalanması ile oluşan argon gazının ölçümlenmesiyle volkanik oluşumun yaşı saptanır. Cam, obsidien ve volkanik mineral gibi maddelerin tarihlendirilmesinde kullanılır. Yaşı 100.000 yıldan daha fazla olan örnekler bu yöntemle tarihlendirilebilir.

Yine bir başka radyoaktif yöntem olan termolüminesans'da örnekler 300-500°C arasında ısıtılarak ışık biçiminde açığa çıkan radyoaktif enerjileri ölçülmektedir. Bu ölçümle örneğin kullanıldığı dönemde son ısınmasıyla sıfırlanan radyoaktivikesinin yeniden biriktiği süreyi, yani yaşını hesaplamak olasıdır. Çanak çömlek, yanmış toprak, mineral ve kayaçlar bu yöntemle tarihlendirilmektedir. 100 milyon yıla yakın mutlak tarihleme verebilen termolüminesans, bu özelliğiyle C-14 ile Potasyum-Argon yöntemleri arasındaki açığı kapatabilmektedir.

"Elektron spin rezonansı", "fizyon izleri" gibi başka radyoaktif tarihlendirme yöntemleri de geliştirilmekle birlikte henüz yaygınlık kazanmamıştır.

Yerin manyetik alanı nedeniyle kayaç ve killerde oluşan mıknatıslanmanın ölçülmesi arkeomagnetizma yönteminin temelini oluşturur.

Kimyasal değişimler de çeşitli analizlerle saptanarak tarihlendirmede kullanılmaktadır. Örneğin kemiklerde kimyasal değişim ölçülmesi, bazı elementlerin kemik dokusu içinde birikmesinin, bazı elementlerinse kaybolmasının ölçümüdür. Yeraltı sularında bulunan uranyum ve florin, kemiklerde fosfatik mineraller içinde birikir. Bu birikimin ve hızının ölçülmesi de tarihlendirmeye yarar.

Doğabilimsel yöntemlerle çeşitli çiçek, bitki örtüsü ve hayvansal kalıntıların tarihlendirmede kullanılması olanaklıdır. İklim değişimlerinin hızlı olduğu Pleistosen ve postglasial çağlar için göl, turba ve bataklık tabakalanmalarında pollen analizleri yapılmaktadır.

Fiziksel, kimyasal ve doğabilimsel her yöntemin kendine has sınırlamaları ve olanakları vardır. Bir arkeolojik yerleşme için tek bir yönteme dayalı tarihlemeler her zaman sağlıklı sonuçlar vermez. Bu nedenle yöntemlerin bir arada uygulanması, bulunan değerlerin sınanması gerekir.

français et étranger'deki makalelerinden, monografik nitelikteki ilk önemli yapıtı *Histoire de la procédure criminelle en France* ("Fransız Ceza Usulü Tarihi") ve *Cours élémentaires d'histoire du droit français*'den ("Fransız Hukuk Tarihine Giriş") oluşur.

Katkıları

Bu ve bundan sonraki yayınlarında, Esmein, Fransız Devrimi öncesinden 1875 Anayasası'yla oluşan Fransız yönetim biçimine kadar süren dönemin hukuk kurumlarını ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Bu yayınların devrim öncesine ilişkin olanlarında ana tema, Fransa krallığının, feodalitenin egemenliği parçalayıcı etkisine karşı güçlü ve meşru bir iktidar yaratmak için verdiği mücadelelerdir. Fransız Devrimi'nden sonraki dönemle ilgili yayınları ise, demokratik ve liberal bir anayasal sistemin temel kurum ve ilkelerini ortaya koymaya yöneliktir.

Etkileri

Bu alandaki katkılarıyla Esmein, Fransız hukuk kurumlarının araştırılmasında öncü durumundadır. Esmein'in bu alandaki uğraşı, kendisinden sonra özellikle Raymond Carré de Malberg tarafından sürdürülmüştür.

Esmein'in asıl yöneldiği alan anayasa hukukudur. Hukuk tarihiyle ilgili yapıtları da çoğunlukla, anayasa hukuku ve anayasal kurumların tarihiyle ilgilidir. Anayasa hukuku alanındaki katkılarını ve vardığı sentezleri somutlaştıran başyapıtı *Éléments de droit constitutionnel français et comparé* ("Fransız ve Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunun Esasları") başlığını taşımaktadır. 1895-1928 arasında sekiz baskısı yapılan bu yapıt, kendi türünün klasikleri arasına girmiştir. Bu baskılardan beşi yazarının sağlığında, altıncısı Joseph-Barthélemy tarafından yeniden gözden geçirilerek, yedinci ve sekizincisi de Nézard tarafından yayımlanmıştır.

Sentezi

Bu yapıtın birinci cildini oluşturan bölüm "La Liberté, principes et institutions" ("Özgürlük, İlkeler ve Kurumlar") başlığını taşımakta olup, Batı anayasa hukukunun içinde bulunduğu tarihsel birikimin bireşimci bir özetidir.

Gerek bu kitabında, gerek anayasa hukukuna ilişkin öbür yapıtlarında Esmein, anayasa hukukunu, temel kurumlar ve üstün kurallar olmak üzere başlıca iki ana konuda toplamaktadır. Batı anayasa hukukunu başlıca iki tarihsel olguya dayandırmaktadır: İngiliz anayasa sistemi ve Fransız Devrimi.

İngiliz sisteminin özelliği, yazılı olmayan bir anayasa anlayışı içinde gelişmiş olmasıdır. İngiliz siyasal sisteminin tarihteki evrimi demokrasi sorununa deneysel bir gelişme çizgisi kazandırmış, katı, felsefi ilkeler ya da biçimsel mantık kurallarının yerini, pratik deneyler ve "kurumların mantığı"na uygun ilerleme almıştır. Bu gelişme modeli, anayasa hukukunun oluşumuna, temsili sistemin, iki meclisli parlamentonun ve parlamenter hükümet sisteminin doğuşuna katkıda bulunmuştur, siyasal demokrasinin ve siyasal özgürlüğün kalıcı mevziler edinebilmesini olanaklı kılmıştır.

Fransız sistemi ise, bir yandan yazılı anayasa geleneğine, öbür yandan felsefi ilkelere dayanmaktadır. Amerikan ve özellikle Fransız filozoflarının etkileriyle biçimlenen bu anayasa modelinin hukuk dünyasına getirdiği katkılar, başlıca, ulusal egemenlik, kuvvetler ayrılığı, bireysel haklar ve yazılı anayasa kuramları alanlarında somutlaşmıştır.

Esmein'in çalışmalarında, özgürlük sorunu birinci plandadır. Çağdaş Alman hukuk okullarının öğretilerinden uzak kalarak, hatta bunlara karşı çıkarak, daha çok özgürlükçü İngiliz düşüncesine yakın olmuştur.

Demokratik ve liberal hukukçu yaklaşımı Esmein'in, parlamento-anayasa-halk üçgeni içindeki ilişkileri ele alış biçiminde de kendini göstermektedir. Bu, parlamentonun mutlak egemenliğini reddeden, onu egemenliğin tek temsilcisi ve mutlak hakimi sayan görüşlere karşıt bir yaklaşımdır. Bu görüş, 1958 Fransız Anayasası'nda somutlaşacaktır. Buna göre, "Meclislerin gücü (iktidarı), bunlara tanınmış özel bir hak değil, anayasanın kendilerine, keyfi olarak değil fakat anayasal ilke ve esaslara uygun bir şekilde kullanmak üzere emanet ettiği bir işlevdir. Yasama gücü egemen güç değil, sadece bunun bir delegesidir".

Böylece bireyci-liberal ve demokratik düşünceleriyle Esmein, çağının hukuki pozitivizm, realizm, vb. akımlarından ayrılmaktadır. Savunuculuğunu yaptığı hukuk görüşü, Batı liberal hareketlerinin ve özellikle Fransız Devrimi'nin yaydığı özgürlükçü düşüncelere dayanmakta, devletin kaynağı olarak toplumu kabul etmekte, egemenlik gücünü sadece topluma ait bir hak ve yetki saymaktadır. Bu güç, toplumun yine toplum tarafından seçilmiş temsilcileri tarafından kullanılacak, kişilerin bireysel ve doğal haklarına dokunulmayacak, devlet toplumdan üstün bir varlık halne gelmeyecek ve hukukla sınırlanacaktır.

19.yy'dan 20.yy'a geçişte en büyük savunucusunu Esmein'in kişiliğinde bulan bu görüşler, daha sonra Joseph-Barthélemy gibi Fransız, Preuss, Anschütz ve Thomas gibi Alman, belli bir ölçüde de H.Laski gibi İngiliz hukukçularınca da savunulmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Histoire de la procédure criminelle en France*, 1881, ("Fransız Ceza Usulü Tarihi"); *Études sur les contrats dans le très ancien droit français*, 1883, ("Çok Eski Fransız Hukukunda Mukaveleler Üzerine İncelemeler"); *Études sur la condition privée de la femme*, 1885, ("Kadının Özel Durumu Üzerine İncelemeler"); *Mélanges d'histoire du droit et de critique*, 1886, ("Hukuk ve Eleştiri Tarihi ile İlgili Seçmeler"); *Études sur l'histoire de droit canonique privé*, 1891, ("Özel Kilise Hukuku Tarihi Üzerine İncelemeler"); *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*, 1895, ("Fransız ve Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunun Esasları"); *Gouverneur Morris*, 1906, ("Genel Vali Morris"); *Cours élémentaires d'histoire droit français*, 1892, ("Fransız Hukuk Tarihine Giriş"); *Précis élémentaire de l'histoire du droit français de 1789 à 1814*, 1923, ("1789-1814 Arasında Fransız Hukuk Tarihi Elkitabı").

• BAKINIZ: CARRÉ DE MALBERG, DUGUIT, HAURIOU.

ESNAULT-PELTERIE, Robert
(1881-1957)

Fransız, mühendis. Havacılık teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuş, kuramsal çalışmalarıyla uzay uçuşlarının yapılabilirliğini ortaya koymuştur.

8 Kasım 1881'de Paris'te doğdu, 1957'de Nice'te öldü. Sorbonne'da mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra, ölünceye değin teknik uzman, deneme pilotu ve uçuş kuramcısı olarak ilgisini sürdüreceği havacılık teknikleri üzerinde çalışmaya başladı. Önce, motorsuz uçuş koşullarını incelemek amacıyla Wright kardeşlerinkine benzer bir planör yaptı. Daha sonra, uçak motorlarında kullanılabilecek hafif türbinler geliştirmek üzere çalışmalarını motorlu uçuş teknikleri üzerinde yoğunlaştırdı ve 1906'da ilk motorlu uçağını gerçekleştirdi. Fransa'da ve tüm Avrupa'da ilk uzun uçuşların yapılabilmesini ve düzenli hava seferlerinin başlamasını sağlayan bu uçaktan sonra, yeni tasarı ve buluşlarıyla uçak teknolojisini geliştirirken, bir yandan da roketler üzerinde kuramsal çalışmalarını sürdüren Esnault-Pelterie 1931'de Fransız Bilimler Akademisi'ne seçildi.

Esnault-Pelterie'nin 1906'da tasarladığı uçak motoru, karterin çevresinde yıldız biçiminde yerleştirilmiş tek sayıda silindirden oluşan bir radyal motordu. Genellikle 7 silindirli olarak yapılan bu motor tipi uçaklarda çok uzun yıllar kullanıldı. Silindir sayısını azaltmadan daha hafif motorlar geliştirmek amacıyla çalışmalarını sürdürürken, uçağın manevra yeteneğini artırmak için de yeni olanaklar arayan Esnault-Pelterie, çağdaş uçak donanımına çok şey kazandırmıştır. Planörlerde ve ilk uçaklarda, aracın yatay doğrultudaki manevraları için kuyruk dümeninin yeterli olmadığını görerek kanadın arka kenarına eklediği hareketli kanatçıklar, bu kanatçıklara ve düşey manevra dümenine kumanda eden kaldıraçlı düzenek onun tasarımıdır.

Savaş silahı olarak tasarlanan katı ve sıvı yakıtlı roketlerin menzili daha umut verici düzeye bile ulaşmamışken, atmosferin yüksek katmanlarına dek çıkabilecek roketlerden ve gezegenlerarası uzay uçuşlarından söz eden, 1927'de ilk kez "astronotik" terimini kullanan Esnault-Pelterie, Tsiolkovski, Goddard ve Oberth ile birlikte astronotiğin kuramsal öncülerinden sayılır. Fizik bilginleri daha atomu bile parçalamamışken uzay taşıtlarının bir gün nükleer enerjiyle çalışacağını öne süren ve roketlerin yerçekimi etkisinden kurtulabilecek hızlara ulaşabilmesi için gerekli koşulları araştıran Esnault-Pelterie'nin ve öbür kuramcıların çalışmaları, von Braun'nın uygulamalarına esin kaynağı olmuştur.

• BAKINIZ: W.BRAUN, GODDARD, OBERTH, TSİOLKOVSKİ.

ESRAR DEDE
(? -1796)

Osmanlı Divan şairi ve tezkire yazarı. Mevlevi şairlerinin yaşamöykülerini anlatan bir tezkire yazmıştır.

Mehmed Esrar Dede İstanbul'da doğdu, orada öldü. Babasının adı Ahmed Bizeban'dır. İyi bir öğrenim gördü. Arapça, Farsça'nın yanında Latince ve İtalyanca öğrendiği de söylenir. Mevlevi tarikatına girdi. Galata Mevlevihanesi'nde çile süresini doldurup şair Şeyh Galib'e mürid oldu. Mevlevihanenin Kazancı dedeliğine dek yükseldi. Şeyh Galip çok sevdiği Esrar Dede'nin ölümüne dokunaklı bir mersiye yazmıştır.

Mevlevi gelenek ve terbiyesiyle yetişen Esrar Dede'nin şiirlerinde tasavvufun etkisi büyüktür. Duygularını dönemine göre yalın bir Türkçe'yle dile getirmiştir. Şeyh Galib, Nabi, Fehim ve Sabit gibi şairlerin etkisi altında kalmıştır. Basılı *Divan*'ında az sayıda Arapça ve Farsça şiirlerinin yanında yazma nüshalarda bulunmayan *Müḥareknâme-i Esrar* ve *Fütüvvetnâme-i Esrar* adlı iki manzumesi vardır. Bunlarla Halife Ali'ye olan sevgisini başarılı bir şekilde işlemiştir. *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye* adlı ünlü yapıtı Mevlevi şairlerin yaşamöykülerini ve şiirlerinden seçme örnekleri içerir. Kitabını hazırlarken büyük ölçüde Sakıp Dede'nin *Sefine-i Mevleviyye* adlı yapıtından yararlanmıştır. Yapıt Ali Enver tarafından *Semahane-i Edeb* adıyla kısaltılıp 1891'de yayımlanmıştır. *Lügat-i Tilyan*, Rumca-İtalyanca bir sözlük ve gramer olup, Hüseyin Said Çelebi tarafından *Peyam-ı Sabah* gazetesinin edebi nüshasında (No.32) tanıtılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Belağat Ünvân-ı Esrar Dede Efendi*, (ö.a.), 1841; *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü No. 109).

• BAKINIZ: ŞEYH GALİB.

ESSLIN, Martin
(1918)

Macar asıllı İngiliz tiyatro eleştirmeni ve radyo prodüktörü. Modern tiyatro konusundaki kitaplarıyla öncü yazarların daha iyi tanınmasını sağlamıştır.

8 Haziran 1918'de Macaristan'ın Budapeşte kentinde doğdu. Babası Paul Pereszlenyi gazeteciydi. 1936-1938 arasında Viyana Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı ve felsefe okuyan Martin Esslin, bir yandan da Reinhardt Dramatik Sanatlar Semineri'ne katılarak yönetmenlik eğitimi yaptı. 1938'de ilk tiyatro çalışmaları Naziler'in Viyana'ya girmesi üzerine yarıda kalınca Brüksel'e gitti. Bir yıl sonra da Londra'ya yerleşti. 1940'ta BBC Avrupa Yayınları Bölümü'nde

prodüktör ve metin yazarı olarak çalıştı. 1963'ten 1966'ya değin BBC Radyo Tiyatrosu Bölümü'nün yönetmenliğini yaptı. 1967'de Avusturya devlet başkanı tarafından kendisine profesörlük unvanı verildi. ABD'de önce Stanford Üniversitesi'nde, 1969'dan sonra da Florida Eyalet Üniversitesi'nde tiyatro dersleri verdi. 1972'de Büyük Britanya İmparatorluk Nişanı ile onurlandırıldı. *Drama, Plays and Players* adlı tiyatro dergisinde makaleleri yayımlandı. 1976'da Büyük Britanya Sanat Konseyi üyesi ve Tiyatro Paneli sekreteri oldu.

Esslin yazdığı kitaplar, makaleler, hazırladığı radyo ve televizyon programlarıyla çağdaş tiyatronun, özellikle de Uyumsuzluk tiyatrosu yazarlarının daha iyi tanınmalarına ve değerlendirilmelerine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Theatre of the Absurd*, 1962, ("Uyumsuz Tiyatro"); *Bertolt Brecht*, 1969; *The Peopled Wound: The Work of Pinter*, 1970, ("İnsan Dolu Yara: Pinter'in Yapıtları"); *Brecht: The Man and His Work*, 1971, ("Brecht: Kişiliği ve Yapıtları").

ESTRADA PALMA, Tomás
(1835-1908)

Kübalı devlet adamı. Küba'nın ilk devlet başkanıdır.

9 Temmuz 1835'te Oriente Eyaleti'ne bağlı Bayamo'da doğdu, 4 Kasım 1908'de aynı yerde öldü. İlk ve ortaöğrenimini Havana'daki okullarda yapan Estrada Palma daha sonra İspanya'da Sevilla Üniversitesi'ne devam etti. Ancak, ailevi nedenler yüzünden öğrenimini yarıda bırakarak yeniden Küba'ya döndü.

Küba'nın bağımsızlık için İspanya'ya karşı başlattığı On Yıl Savaşı'nda (1868-1878) bağımsızlık güçleri arasında yer aldı. 1876'da geçici hükümete başkan seçildi. 1877'de İspanyol güçleri tarafından tutuklanarak İspanya'ya sürgüne gönderilen Estrada Palma savaşın bitimine kadar burada kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra New York'a gitti ve Orange ilçesinde özel bir okul kurdu.

1895'te bağımsızlık önderi José Marti'nin Küba'da öldürülmesinden sonra, New York'taki Bağımsızlık Komitesi'nin başına geçti. 1898'de ABD ile İspanya arasındaki savaştan sonra imzalanan Paris Antlaşması'yla İspanya'nın Küba üzerindeki egemenliğine son verildi. ABD işgali altına giren Küba, ABD ordusundan bir general tarafından yönetilmeye başlandı. Bayındırlık ve sağlık işleriyle uğraşan ABD yönetimi Zenci-Kübalılar'ı siyasi katılımdan uzak tutmayı amaçlayan bir de seçim sistemi hazırladı. Yerel seçimlerden sonra 1901'de toplanan Kurucu Meclis bir anayasa kabul etti. Ancak ABD yönetiminin dayatılan bazı değişikliklerle ABD'ye Küba'nın denizaşırı ilişkilerinde söz sahibi olma, ülke ekonomisini denetleme ve Guantánamo'da bir denizüssü açma hakkı tanındı.

20 Mayıs 1902'de Estrada Palma cumhuriyet yönetiminin ilk devlet başkanı seçildi. Yönetimi sırasında yabancı yatırımları destekledi, yeni kamu projelerini yürürlüğe koydu. 1903'te ABD ile ülkesi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir antlaşma imzaladı. 16 Temmuz 1903'te ABD, Küba'nın Pines Adası üzerindeki hükümranlığını kabul etti. Buna karşılık Küba, ABD'nin Guantánamo ve Bahia Honda'da deniz üsleri kurmasına izin verdi.

Estrada Palma 1905 seçimleri öncesinde Cumhuriyetçi Muhafazakâr Partı'ye katılarak başkanlık süresi tamamlandığı halde yeniden seçilmek istedi. Liberaller bu durumu protesto ederek seçimleri boykot ettiler. Estrada Palma başkan seçilince de silahlı bir ayaklanma başlattılar. Estrada Palma'nın çağrısı üzerine Eylül 1906'da ABD askeri müdahalede bulundu. Estrada Palma Muhafazakârlar'la Liberaller arasında uzlaşma sağlanamayınca istifa etti. Küba 1909'a değin sürecek olan ABD yönetimi altına girdi.

• **BAKINIZ:** CESPEDES, M.GOMEZ.

EŞARİ
(7.yy)

Arap, vali. Halife Ali ile Muaviye arasında hilafet için hakemlik yapmıştır.

Ebu Musa Abdullah b. Kays el-Eşari, Yemen'in Eş'ar kabilesindendir. Nerede doğduğu bilinmiyor, Kûfe'de öldü. Hicret'ten (622) önce Mekke'ye gidip Müslüman oldu. 628'de Hayber'in fethinden sonra Peygamber tarafından Yemen kıyıları ile Zebid ve Aden valiliğine atandı. Halife Ömer daha sonra onu Mugire b. Şu'be'nin yerine 638'de Basra valiliğine gönderdi.

Eşari'yi 642'de Kûfeliler vali olarak istediler. Halife Ömer bu isteğe uyarak onu Kûfe'ye gönderdi. Ahvaz, İsfahan ve Nusaybin fetihlerinde bulundu. İkinci kez Basra valiliğine atandı. Osman halife olunca 644'te görevinden ayrıldı. Kûfe'ye yerleşti. 655'te yeniden Kûfe valisi oldu. Halife Osman'ın ölümünden (656) sonra Kûfeliler, Ali tarafını tutunca buradan kaçmak zorunda kaldı.

Ali işbaşına geçtikten sonra Muaviye şehit edilen Osman'ın öcünü almak için ortaya çıktı. Iraklılar'dan oluşan Ali'nin ordusu ile Suriyeliler'den oluşan Muaviye'nin ordusu 657'de Siffin Ovası'nda karşılaştı. Ali savaşı kazanırken, Muaviye'nin komutanı Amr b. As *Kuran* yapraklarını mızraklara geçirtti. Bunun üzerine savaş ertelenip hakeme başvuruldu. Eşari Ali'nin, Amr b. As da Muaviye'nin temsilcisi olarak Erzuh'ta bir toplantı düzenlendi.

Eşari, Ali ve Muaviye'nin halifeliğe yaraşır olmadıklarını, başka bir halifenin seçilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu yüzden her iki tarafın düşmanlığını kazandı. Başarısızlığını anlayınca, öldürülme korkusuyla Mekke'ye kaçtı. Burada kendisini güven içinde görmeyerek Kûfe'ye döndü. Kaynaklarda tartışmalı olarak geçen 663 tarihinde Kûfe'de öldü.

• **BAKINIZ:** ALİ b. EBU TALİB, MUAVİYE.

EŞ'ARİ, Ebulhasan Ali
(873-936)

Arap fıkıh bilgini. Eş'ari mezhebini kurmuştur.

Basra'da doğdu, Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Ebu'l-Hasan Ali el-Eş'ari'dir. Önce Mutezile mezhebine bağlı bilginlerden Ebu Ali el-Cubbai'den fıkıh, tanrıbilim, Hadis okudu, bu mezhebin görüşlerini benimsedi, bütün sorunların çözümünde usun temel ilke olduğu görüşünü savundu. Kırk yaşlarına değin benimsediği usçu görüşlerini, 912'de geçirdiği ağır bir bunalım sonucu bıraktı. Yaşamıyla ilgili bilgi veren kaynaklara göre, bir gece düşünde Peygamber'i görmüş, Peygamber kendisine tuttuğu yolun yanlış olduğunu, *Kuran* ve Sünnet (Peygamber'in sözleri ve eylemleri) ilkelerini benimsemesi gerektiğini söylemiş, Eş'ari de bu düşün etkisiyle Mutezile inançlarını bırakmıştır.

Tanrı kavramından yola çıkan Eş'ari'ye göre, insanın düşünmesi, anlamaya çalışması gereken ilk varlık Tanrı'dır. Tanrı'yı, somut bir nesneye indirgeme olanağı bulunmadığından, yalnız düşünmekle yetinilebilir. İnsanın Tanrı'yı düşünebilmesi için, önce kendi varlığını kavraması, geçirdiği gelişim aşamalarını bilmesi gerekir. İnsanda çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi değişik gelişim aşamaları vardır. Çocukluk, bütün bilgilerin, bilinçli davranışların kesinlikle kavranamayacağı bir çağdır. Bu çağda kişi kendi kendini yeterince bilemez, bütün eylemlerini bilinçli olarak anlayamaz. Öyleyse, bu çağın bir yaratıcısı vardır, çocukluk çağının yaratıcısı çocuk olamaz. Çocukluk çağının arkasından, biraz daha ileri aşamada olan, gençlik çağı gelir. Bu çağda kişi bilinçlenme, davranışlarını, eylemlerini kavrayabilecek yeteneğe kavuşma yolundadır; bu nedenle onda bir yükselme vardır. Bu çağın yaratıcısı da, kişinin kendisi olamaz; gerçek yaratıcı gelişmekte olan kişinin dışındadır. Olgunluk çağı, kişinin bilinç bakımından en yüksek aşamada bulunduğu çağdır. Burada gelişme son aşamaya varmıştır. Kişi bütün eylemlerinin, davranışlarının bilincindedir. İlk iki çağın, gelişme sürecinde bir sonucu olan bu çağı da kişi yaratamaz; yaratıcı, kişinin üstünde bir varlıktır. Yaşlılık çağı ise son dönemdir, ilk üç aşamadan geçmeden buraya varılamaz. Bu dönemin de yaratıcısı kişinin kendi değildir. Öyleyse, kişi kendi gelişim aşamalarını başlangıçtan sonuna değin düşünmeyi başarırsa, kendi dışında yüce bir yaratıcının bulunduğu kanısına varır; onun usu, bilinci bunu gerektirir. Bu yaratıcı da Tanrı'dır.

Tanrı düşünülebilen varlıklara benzemez. Onun nitelikleri de tanrısal olduğundan insanın kavrayış gücünü, varlıkları birbirine benzetme yoluyla, anlama yetisini aşar. Tanrı birdir, bu birlik onun özü gereğidir. En yetkin, en yüce, en olgun, en bilgin, en güçlü bir varlık olan Tanrı'nın bir benzeri ya da bir eşi olsa evrende uyum sağlanamaz. Çünkü en yetkin, en yüce olan iki değil bir tek olabilir. Tanrı düşünülebilen bütün niteliklerden üstün olduğuna göre tek olması gereklidir. Varlık kavramının içerdiği ne varsa hepsini Tanrı yaratmıştır, bu nedenle insan da yaratılmıştır. Yaratılan insan, ruhun gövdeden ayrılmasıyla ölecek, ancak kalkım günü (kıyamet) yeniden diriltilip yargılanacaktır. Bu olay Tanrı'nın engin gücü, yüce erki gereğidir. Tanrı, bilgisinin sınırı bulunmayan, en yüce bilgindir. Onun bilgisinin bir başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Bilgin olmak, bilmek Tanrı'nın özü gereğidir. O özüyle bilir, özüyle buyurur. Bu yüzden Tanrı varlığı ile bilgi özdeştir. Tanrı salt bilimdir, salt ustur, salt istençtir. Bütün yarattıklarını bilerek, özgür istenci gereği, isteyerek yaratmıştır. Tanrısal eylemlerde bilinçsizlik söz konusu olamaz.

Eylem ve inan

Eş'ari'nin üzerinde durduğu sorunlardan biri de yazgıdır (kader). Ona göre iyilik ve kötülük (hayr ve şer) Tanrı'dan gelir, çünkü Tanrı bütün eylemlerin yaratıcısıdır. İnsanın gerçekleştirdiği bütün eylemleri, Tanrı önceden yaratmıştır, insanın yaptığı bunları görünür duruma getirmek, yaratılanı kazanmaktır. Eş'ari'nin bu konuda dayanağı *Kuran*'da geçen "Tanrı sizi ve yaptıklarınızı yaratır" sözleridir. İnan sorununu Eş'ari "gönülden onaylama" biçiminde tanımlar. İnan ile eylem bir değildir, inanı eksiksiz olan bir kimsenin eylemi suç olabilir. Eylemin suç sayılması da inanı ortadan kaldırmaz.

Gelişim aşamaları

Eş'ari'ye göre peygamberlik (nübüvvet) ile elçilik (risalet) ayrıdır. Tanrı'nın bir melek aracılığıyla "vahiy" gönderdiği kimse peygamberdir. Oysa peygamberliği gerektiren niteliklerin dışında yeni bir din yasası (Şeriat) getiren ya da eski din yasasının kimi bölümlerini kaldırıp yerine yenilerini koyma yetkisi bulunan kimse elçidir (resul). Böylece peygamberlik vahiyle, elçilik ise vahiy ve yeni yasa koymakla bağlantılıdır. Her peygamber, Tanrı'nın kendisine verdiği olağanüstü yeteneklerle mucize gösterebilir. Ancak, Tanrı katında üstün sayılan kimselerin, ermişlerin (veliler) gösterdikleri olağanüstü başarılar mucize değil "keramet" sayılır.

İslam dininin genel kuralları konusunda Eş'ari *Kuran* ve Sünnet'e uymayı gerekli görür. Ona göre İslam'ın beş koşulu vardır, bunlar da: namaz, oruç, zekât, hac, kelime-i şahadet'tir (Tanrı'nın birliğine inanma). Bunlardan birini geçersiz sayan kimse ağır bir suç işlemiş (kâfir) olur.

Yönetim ve seçim

Toplum yönetiminde, Eş'ari seçim yolunu benimser. Ona göre yönetimi elinde bulunduracak kimsenin (imam), İslam dininin genel kurallarına uyarak, yeni yargılar verme yetkisi taşıyanlarca (içtihad yapabilenler) seçilmesi gerekir. İmam olacak kimsede üç nitelik bulunmalıdır: bilim, doğruluk (adalet), başkalarını yönetme yeteneği (siyaset). İmam, din yasası (Şeriat) konularında yeni yargılar verebilecek yeterlikte olmalıdır. İmam, belli bir topluluk için değil, bütün Müslümanlar için seçilmelidir.

Yetkin varlık ve uyum

Eş'ari'nin açtığı çığır yalnız din değil, felsefe, tasavvuf ve yazın alanlarında da etkili olmuştur. Özellikle felsefede usçuluğa karşı inanın egemenliğini savunanlar Eş'ari'nin görüşlerine dayanırlar. İslam hukukunda Eş'ari mezhebine bağlı bir akım doğmuş, toplum sorunlarına *Kuran* ve Sünnet ilkelerine göre çözüm arama kuralını geliştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *El-ibâne an Usulü'd-Diyâne*, (ö.s.), 1925, ("Din Yönetiminde Kılavuz"); *Makalâtü'l-İslamiyyîn*, (ö.s.), 1950, ("İslamlarla İlgili Yazılar"); *Risâletü'l-İmân*, ("İnan Konusunda Kitapçık"), yazma.

• KAYNAKLAR: H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, 1964; N.Çağatay-İ.A.Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976; L.Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Eş'ari Mektebi*, 1961.

• BAKINIZ: EBU HANİFE.

EŞREF
(1847-1912)

Osmanlı şair. Son dönem Osmanlı hiciv şiirinin en ünlü temsilcisidir.

Mehmed Eşref 1847'de Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe kasabasında doğdu, 22 Mayıs 1912'de Kırkağaç'ta öldü. Usulizâde Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini kasabasındaki Sıbyan mektebinde yaptı. Manisa Hatuniye medresesinde okudu, Arapça-Farsça öğrendi.

1870'te Manisa Vilayeti Tahrirat Kalemi'nde (Yazı İşleri) görev aldı. Turgutlu, Akçahisar, Alaşehir mahmudürlüklerinde bulundu. 1878'de görevinden ayrılarak İstanbul'a geldi. Sınavla Fatsa kaymakamlığına atandı. Adı, göçmen işlerinde bir yolsuzluğa karıştığı için görevden alındı. Aklandıktan sonra Çapakçur, Hizan, Ünye, Tirebolu, Garzan, Garbîkaraağaç (Acıpayam), Buldan, Kula, Kırkağaç, Daday kaymakamlıklarında bulundu.

Gördes kaymakamı iken zamanın yolsuzluklarını dile getiren yergilerinden ötürü İzmir'deki evi aranıp yazılarına el kondu. Tevfik Nevzad ve Hafız İsmail gibi dönemin aydınları ile birlikte İstanbul'a getirilerek tutuklandı. Yapılan yargılama sonucu bir yıl hapse mahkûm oldu. Süresi dolunca İzmir'e gönderilip gözetim altında tutuldu. 1903'te Mısır'a kaçtı. Bir süre Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta kaldı, sonra yine Mısır'a döndü. Mısır'da bulunduğu sırada *Curcuna* adlı mizah gazetesine yazılar yazdı. *Deccâl, İstimdâd, Hasbihâl, Şâh ve Padişah, İrân'da Yangın Var* adlı yapıtlarını yayımladı. II. Abdülhamid'e karşı mücadeleye girişti. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. *Eşref* ve *Musavver Eşref* adlı haftalık mizah gazetelerinde başyazarlık yaptı. İzmir'de çıkan mizahi *Edeb yahu* gazetesinde yazıları çıktı. Adana vali yardımcılığında bulundu. Emekliye ayrılınca Kırkağaç'a yerleşti.

Divan şiirinde "hicviye" adı verilen yergi, hoşlanılmayan, sevilmeyen herhangi bir kişiyi, kişisel kırgınlıklardan ötürü küçültmek amacı ile yazılırdı. Eşref bu türün ustalarından Nefi, Kâni, Mantıki gibi şairlerin yolundan gitmemiş, daha çok toplumsal konulara yönelmiştir. Kim yaparsa yapsın, halka zararı dokunan her çeşit yolsuz, haksız, uygunsuz davranışlara karşı çekinmeden mücadele etmiştir. Kaside, gazel, muhammes ve özellikle kıta biçiminde hiciv şiirleri yazmıştır. Yapıtlarında yer yer kısa düz yazılar da vardır. Oldukça yalın bir dil kullanmıştır. Divan şiirinde kusur sayılan imale ve zihaflar fazladır.

• YAPITLAR (başlıca): *Deccâl*, 2 cilt, 1904-1907; *İstimdâd*, 1905; *Şah ve Padişah*, 1906; *Hasbihâl Yahut Eşref ve Kemal*, 1908; *İran'da Yangın Var*, 1908; *Sultan Abdülhamid'in Devr-i Evâil'i Saltanatı*, 1908; *Şair Eşref'in Külliyatı*, (ö.s.), Hüseyin Rifat (haz.), 1928.

EŞREFOĞLU
(1353-1469)

Türk, mutasavvıf, şair. Kadiriye tarikatının Eşrefiye kolunu kurmuştur.

Eşrefzâde ya da Eşref-i Rumî diye de tanınan Şeyh Abdullah Rumî İznik'te doğdu, orada öldü. Öğrenimine İznik'te başladı. Daha sonra Bursa'ya gitti. Çelebi Sultan medresesinde fıkıh bilgini Alaeddin Ali'ye öğrenci oldu. Derslerin yanı sıra tasavvufla ilgilendi. Abdal Mehmed'in yardımı ile Emir Sultan ile tanıştı. Emir Sultan'ın önerisi üzerine Ankara'ya gidip Hacı Bayram Veli'ye bağlandı. On bir yıl tekkede hizmet etti. Şeyhin kızı ile evlenip İznik'e döndü. Burada Bayrami tarikatını tanıtmaya ve yaymaya başladı. Kısa bir süre sonra Hacı Bayram Veli onu yaya olarak Suriye'de Hama'ya tarikat terbiyesini öğrenmek için, Şeyh Abdülkadir Geylani'nin torunu Hüseyin Hamavî'nin yanına gönderdi. Ondan tarikat kurma yetkisi alarak İznik'e döndü. Pınarbaşı'nda tarikatın Eşrefiye kolunu kurdu. Ünü hızla yayıldı. Büyük bir olasılıkla 1469'da İznik'te öldü. Yerine damadı Abdürrahim Tırsî geçti.

Eşrefiye kolu, Kadiri ve Bayrami tarikatleri ile Emir Sultan'ın düşüncelerinin kaynaşmasından doğmuştur. Eşrefoğlu tarikata ayrıca halk ile ilişkiyi kesmek, erbain çıkarmak (kırk günlük ibadet ve oruç), isteğe göre altı yıllık Davudî oruç tutmak (bir gün oruç tutmak bir gün yemek yemek) gibi kurallar getirmiştir. Dervişleri başlarına keçeden, tepesine on sekiz köşeli mühür işlenmiş, yedi dilimli yeşil taç giyerlerdi.

Eşrefoğlu, 15. yy'ın en ünlü tasavvuf şairlerinden biridir. Aruz ve hece vezinleri ile yazdığı şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır. Hecede Yunus Emre'nin, aruzda Âşık Paşa'nın etkisi görülür. Hecede daha başarılıdır. Yalın bir Türkçe kullanmakla birlikte yer yer Arapça ve Farsça sözcüklere de yer vermiştir. *Müzekki'n-Nüfûs*, yalın bir Türkçe ve zengin bir halk diliyle yazılmıştır. Tasavvuf sistemini, düşüncelerini ayrıntılı olarak anlatır. Eşrefoğlu 1484'te yazdığı bu yapıtta Tanrı aşkını, nefisle savaşmayı açıklar. Ona göre nefsi arıtmanın başlıca üç koşulu az yemek, az söylemek, az uyumaktır. Ayrıca tasavvufla ilgili *Tarikatnâme, Sırrü'l-Deveran, Fütüvvetnâme, İbretnâme, Elestnâme, Hayratnâme, Ma'ziretnâme, Esrarü't-Talibin* adlı yazma halinde yapıtları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Eşrefoğlu Rumî*, (ö.s.), 1869, (yeni harflerle *Eşrefoğlu Divanı*, 1944); *Müzekki'n-Nüfûs*, (ö.s.), 1847, (yeni harflerle birçok basımı vardır); *Tarikatnâme*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ağa bölümü, No.4667); *Sırrü'l-Deveran*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü, No.1482); *Fütüvvetnâme*, (Yazma); *İbretnâme*, (Yazma); *Elestnâme*, (Yazma); *Hayratnâme*, *Ma'ziretnâme*, *Esrarü't-Talibin*, (Yazma).

EŞREF RUŞEN
(1865-1919)

Osmanlı deri ve zührevi hastalıklar hekimi. Türkiye'de frengi araştırmalarını başlatan ilk hekimlerdendir.

Bosna'da (bugün Yugoslavya'da) doğdu, İstanbul'da öldü. Yazar Ruşen Eşref Ünaydın'ın (1892-1959) babasıdır. 1871'de ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. 1893'te yüzbaşı rütbesiyle Askeri Tıbbiye'yi bitirip, deri ve zührevi hastalıklar alanında uzmanlık öğrenimi için Berlin'e gönderildi. Türkiye'ye döndükten sonra, bir süre Gülhane Askeri Hastanesi'nde Wieting Paşa'nın yardımcısı olarak çalıştı. Daha sonra deri ve zührevi hastalıklar kürsüsüne profesör atandı ve Balkan Savaşı başlayıncaya değin bu görevde kaldı.

Balkan ve I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli askeri hastanelerde başhekimlik görevini üstlenen Eşref Ruşen, savaştan sonra Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başladıysa da, erken ölümü nedeniyle bu görevi ancak bir yıl sürdü.

Frengi, belsoğukluğu gibi cinsel ilişki yoluyla bulaşan (zührevi) hastalıklar 19. yy'da, Batı ile ilişkilerin sıklaşmasından sonra Türkiye'nin büyük kentlerinde, özellikle İstanbul'da görülmeye başlamış ve 1854 Kırım, 1876 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Devletin, özel yasalar çıkartarak ve uzmanlık hastaneleri açarak önemle ele aldığı frengi savaşında etkili rol oynayan ilk hekimlerden biri Eşref Ruşen'dir. Almanya'daki öğrenim yıllarından başlayarak bu hastalığın tanı ve tedavi yöntemlerini araştıran, bulgu ve gözlemlerini *Frengi-nin Tecelliyat-ı Harikası* ve *Frengi Atlası* adlı kitaplarında derleyen Eşref Ruşen, savaş yıllarında da askeri hastanelerde görev alarak erler arasında yaygın olan frenginin tedavisi ve önlenebilmesi yolunda doğrudan etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Frenginin Tecelliyat-ı Harikası*, (ty), *Frengi Atlası*, (ty).

• BAKINIZ: BEHÇET, WASSERMANN.

EŞTER
(.? -658)

Arap, komutan. Sıffin Savaşı'nda büyük başarı göstermiştir.

Malik b. Hâris el-Eşter, Halife Ali'nin yakın arkadaşı ve komutanlarından biridir. Nerede doğduğu bilinmiyor, Kulzum'da öldü.

Suriye'nin kuzeyinde Bizanslılar'a karşı yapılan sefere katıldı. Halife Osman'ın 656'da öldürülmesiyle ilgili 200 kişiyi Medine'ye götürdü. Ali'ye bağlılık yemini etmeleri için bazı kişileri zorladı. Ali'ye karşı çıkan Kûfeliler'i onun yanına çekmeye çalıştı. Basra'da çıkan ayaklanmaları bastırmak için oraya giden Ali'ye destek güçler yolladı. 656'da Cemel Savaşı'nda Abdullah b. Zübeyr ile bir kaynağa göre de Abdurrahman b. Attab ile teke tek vuruştu. 657'de Sıffin Savaşı'nda 4000 kişilik atlı ve yaya askere komuta etti. Büyük başarı gösterdiği savaş zafere ulaşırken, Muaviye'nin askerleri Kuran yapraklarını mızraklara geçirince Ali savaşı terketmek istedi, Eşter'i geri çağırdı. Ali tarafından kendi adına hakem yollandı ancak kabul edilmedi. Daha sonra Mısır valiliğine atandı. Muaviye'nin kışkırtmasıyla bir vergi toplayıcısı tarafından zehirlenerek öldürüldü.

ETHEM NEJAT
(1887-1921)

Türk, eğitimci. II. Meşrutiyet döneminde eğitimin çağdaşlaştırılması çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu, 28-29 Ocak 1921'de Trabzon yakınlarında öldü. II. Abdülhamid döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurdu. Baskı nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Manastır, Bursa ve İzmir öğretmen okullarında müdürlük ve maarif müdürlüğü yaptı. Türkçülük görüşünü benimsediği bu dönemde *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı bir kitap yazdı, *Şûra-yı Ümmet, Siper-i Satka, Ulûm-ı İçtimaiye ve İktisadiye, Sây ve Amel* ve *Türk Yurdu* dergilerinde sosyoloji, eğitim, öğretmen yetiştirme ve ilköğretimin yeniden düzenlenmesi konularında yazılar yazdı. Aynı dönemde *Terbiyevi Yeni Fikir* adlı bir pedagoji dergisi çıkardı. Ethem Nejat'ın 1913'te yayımlanan *Tekamül ve Kanunları* adlı kitabı, Türkiye'de yayımlanan ilk sosyoloji kitaplarından biridir.

I. Dünya Savaşı sırasında Eskişehir maarif müdürlüğü görevinde bulunan Ethem Nejat, savaşta gönüllü olarak askerlik yaptı. Eylül 1918'de Maarif Nezareti tarafından incelemeler yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Berlin'de, Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kuran ve *Kurtuluş* dergisini çıkaran Türk aydınlarıyla tanışarak sosyalizm düşüncesini benimsedi. Spartakistler'in önderliğindeki işçi eylemlerine katıldı. 1919'da İstanbul'a dönen Ethem Nejat, aynı yıl kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne girdi. 1919 seçimlerinde partinin İstanbul adayı oldu.

Ethem Nejat bir süre sonra Türkiye Komünist Fırkası'na girdi. Komintern'in Eylül 1920'de Baku'da düzenlediği Şark Milletleri Kurultayı'na katıldı. Aynı tarihte Baku'da toplanan Türkiye Komünist Partisi (TKP) I. Kongresi'ne delege seçildi. Hilmi oğlu Hakkı ile birlikte kongreye sunduğu, Türkiye'deki tüm sosyalist grupların tek bir partide birleşmesi önerisi kabul edildi. Ethem Nejat aynı kongrede, TKP Merkez Komitesi üyesi ve parti genel sekreteri seçildi. Anadolu'da sürmekte olan Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek ve TKP'nin Türkiye örgütlenmesini gerçekleştirmek için görüşmeler yapmak üzere TKP genel başkanı Mustafa Suphi ve diğer arkadaşlarıyla birlikte, kısa bir süre sonra Kars'a gitti. Ankara'ya geçmesi engellenince, arkadaşlarıyla birlikte Trabzon'a geçti. Baku'ya dönmek üzere bindiği motorda,

aralarında Mustafa Suphi'nin de bulunduğu 14 arkadaşıyla birlikte öldürüldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Tekamül ve Kanunları*, 1913; *Terbiye-i İptidaiye Islahatı*, 1915; *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, (ty).

• BAKINIZ: EMRULLAH EFENDİ, MUSTAFA SUPHİ, SATI BEY.

ETHEM PERTEV
(1873-1927)

Türk, eczacı. Hazır ilaç yapımını ve kozmetik üretimini başlatan ilk eczacılardandır.

Bulgaristan'ın Tırnova kentinde doğdu, 14 Haziran 1927'de İstanbul'da öldü. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç ederek İstanbul'a yerleşti. 1891'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den eczacılık diplomasını alıp birkaç yıl devlet hizmetinde çalıştıktan sonra, 1895'te bir eczane açtı. Küçük bir laboratuvar kurarak, krem, pudra, kolonya gibi kozmetik ürünlerinin yanı sıra, Türkiye'de ilk kez kinin komprimesi, aspirin, kuvvet şurubu gibi ilaçların yapımına başladı.

19. yy'ın sonlarında eczacılık azınlığın tekelindeydi ve çoğu hekim olan eczacılar her hastanın gereksinimine göre ilacı da kendisi hazırlıyordu. Ahmet Hamdi Bey'den sonra eczanesini açarak, yetiştirdiği çıraklarla bu mesleğin Türkler arasında yaygınlaşmasını sağlayan Ethem Pertev, aspirin, kinin gibi temel ilaçları laboratuvarında üretip kullanıma hazır biçimde tüketime sunarak Türkiye'de ilaç sanayiinin doğuşunu hazırlamıştır.

• BAKINIZ: S.F. ECZACIBAŞI, PİSAK, ULAGAY.

ETHEREGE, George
(1634-1691)

İngiliz oyun yazarı. Restorasyon dönemi İngiliz tiyatrosunun, Saray çevresini anlatan oyunlarıyla tanınan tipik sanatçılarındandır.

Oxfordshire'da doğdu, Paris'te öldü. Yaşamı üstüne edinilen ilk bilgi, üç komedisinden birincisi olan *Comical Revenge or Love in a Tub*'ın ("Gülünç İntikam ya da Küvette Aşk") 1664'te Londra'da sahnelendiğidir. Etherege, bu dönemde kısa bir süre Cambridge'de kaldı. Avrupa'yı gezdikten sonra Londra'daki resmi öğrenci yurtlarından birine yerleşti. İlk oyunu ona büyük başarı ve ün sağladı. Böylece, oldukça rahat yaşama olanağı buldu. 1668'de *She Would If She Could* ("Yapabilse Yapardı") adlı ikinci, 1676'da da *The Man of Mode or Sir Fopling Flutter* ("Prensip Sahibi ya da Sir Fopling Flutter") adlı üçüncü ve son komedisini yazdı. Aynı yıl yaşamını tehlikeye sokan bir çatışmadan kurtulmak için İngiltere'den kaçtı. 1685'te, Hollanda'da La Haye'de Kral II. Charles'ın temsilciliğini yaparak diplomatik alanda adını duyurdu. Onun ölümünün ardından tahta çıkan II. James'e hizmet için 1688'e değin Almanya'da Ratisbon'da (Regensburg) kaldı. Mektuplarında yer alan saray dedikoduları ve tiyatroya ilişkin tartışmalardan da anlaşıldığına göre sonraki yıllarda da soylular arasında yaşamayı sürdürdü. Ancak, II. James'in düşmesiyle Paris'e gitmek zorunda kaldı ve yaşamının geri kalan bölümünü orada geçirdi.

Etherege, Kral II. Charles'ın sarayında, tiyatronun büyük ilgi gördüğü bir dönemde ve çevrede yetişti. Elizabeth döneminde ortaya çıkan *comedie of manners* (tavırlar komedisi) tarzındaki oyunları saraya o tanıttı. Restorasyon döneminin en önemli temsilcilerinden sayılan Etherege, bu oyunları, zamanın toplumsal yaşamının en ince ayrıntılarının sergilendiği örnekler haline getirdi. Oyunlarında ele aldığı çevreyle aynı ahlak değerlerini paylaşması, bakış açısını etkilemiştir. Saraydaki cinsel yozlaşmayı, acımasız, bencil ve züppece yaşamı yansıtmış, ancak bu yaşantıya temel bir eleştiri getirmemiştir. Karakterlerini, gerçekçi çizilmiş saraylılar oluşturur. Gene de, bu yaşantının ve kişilerin saçma yanlarını bir güldürü öğesi olarak kullanır. Oyunları hem tarih, hem de tiyatro açısından çok önemli belgeler olarak görülür. Eleştirmenlerce ahlaksızlık olarak değerlendirilmelerine karşın, bu özellik aynı zamanda çağın yaşam biçimini de yansıtır.

Etherege'nin üç oyunu, ahlak anlayışlarıyla değil, parlak ve ince bir zekânın ürünü olmaları ve oyun kişilerinin gerçekliği, canlılığı nedeniyle sevilmiş ve birçok kez sahnelenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Comical Revenge or Love in a Tub*, 1664, ("Gülünç İntikam ya da Küvette Aşk"); *She Would If She Could*, 1668, ("Yapabilse Yapardı"); *The Man Of Mode or Sir Fopling Flutter*, 1676, ("Prensip Sahibi ya da Sir Fopling Flutter").

EUDOKSOS [Knidoslu]
(İÖ ykş 390-337)

Eski Yunanlı matematik ve astronomi bilgini. Gerçek sayılar kuramının ve analizin temellerini atmıştır.

Anadolu'nun güneybatısındaki Knidos'ta doğan Eudoksos'un doğumu, çeşitli kaynaklarda İÖ 408 ile 390, ölümü ise İÖ 355 ile 337 arasındaki değişik tarihlerle belirtilir. Eski kaynakları titizlikle inceleyen bilim tarihçisi Giorgio de Santillana İÖ 390-337 tarihlerini önermiştir. Tarentumlu Arkhitas'tan matematik, Philiston'dan tıp bilgileri alan, daha sonra Atina'ya giderek Platon'un Akademisi'nde öğrenim gören Eudoksos'un bir ara Mısır'daki Heliopolis kentinde bulunduğu ve Anadolu'ya dönüşünde Kyzikos'a yerleşerek kendi okulunu kurduğu bilinmektedir.

Eudoksos'un yaşamına ve yapıtlarına ilişkin bil-

gilerin kaynağı olan Proklos ve Arkhimedes'e göre, Eukleides'in *Stoikheia* ("Elemanlar") adlı 13 kitaplık yapıtının V. ve XII. kitaplarının tümü, VI, X ve XI. kitaplarının da birçok bölümü Eudoksos'un çalışmalarından kaynaklanmıştır. Eukleides'in kullandığı aksiyomatik yapının da Eudoksos tarafından geliştirildiği sanılmaktadır.

Eudoksos'un gerçek sayılar kuramının kurucusu olarak kabul edilmesinin dayanağı *Stoikheia*'nın V. kitabına konu olan ve 19. yy'da Weierstrass ile Dedekind tarafından hemen hemen aynı biçimde kullanılan eşit oranlar tanımıdır. Eudoksos eşit oranlar tanımını, kenarı 1 olan karenin köşegen uzunluğu gibi orandışı sayıların, bir başka deyişle, iki tamsayının oranı olarak yazılamayan nicelikleri belirleyen sayıların tanımlanmasında başarıyla kullanmıştır. Çağdaş gösterimle "*m* ve *n* birer doğal sayı olmak koşuluyla, *na* ve *nc*, *mb* ve *md* ile karşılaştırıldığında birlikte büyük (*na*>*mb* ve *nc*>*md*), eşit ya da küçük oluyorlarsa *a*'nın *b*'ye oranı, *c*'nin *d*'ye oranına eşittir" biçiminde anlatılabilecek olan bu tanım, Pythagoras geometrisindeki önemli bir boşluğu doldurmuştu. Eudoksos, orandışı niceliklerin değerini veren ve sonradan akıldışı anlamında "irrasyonel" terimiyle adlandırılan bu sayıları tanımladıktan sonra, uzunluğu irrasyonel sayılarla belirtilen doğru parçalarının sınırlandırdığı bölgelerin alanını hesaplamak için, bu sayılara yakın değerler taşıyan oranlar elde etmiştir.

Eğrilerle sınırlanmış bölgelerin alanını hesaplamak için, sonradan "tüketme yöntemi" adı verilen bir yaklaşım yöntemini de ilk kez Eudoksos kullanmıştır. Bu yöntem, alanı hesaplanacak alandan daha büyük ve daha küçük olacak biçimde seçilen dikdörtgenlerin alanları arasındaki farkın azaltılması ve giderek sıfıra yaklaştırılması ilkesine dayanır. Bu yöntem yardımıyla, dairenin alanının yarıçapının karesiyle orantılı olduğunu gösteren Eudoksos, aynı yöntemi eğri yüzeylerle sınırlı hacimlere de uygulayarak, koni ve piramidin hacimlerinin taban alanıyla yüksekliğin çarpımının üçte biri kadar olduğunu kanıtlamıştır. Tüketme yöntemi integral hesabın ilk örneği olduğu kadar, sonsuzküçük nicelikler yerine istenilen küçüklükte niceliklerin alınabileceğini göstermiş, bu nedenle Eudoksos matematiksel analizin kurucusu olarak anılagelmiştir.

Eudoksos'un, geometrik büyüklükler için kullandığı, "*a* ve *b* pozitif sayıları arasında *a*>*b* bağıntısı varsa, mutlaka *nb*>*a* olacak biçimde bir *n* doğal sayısı vardır" savını getiren bir aksiyomu da çağdaş matematikte önemli bir yer tutar. 19. yy'da Veronese, bu aksiyomun yanlış olduğu kabul edildiğinde son derece ilginç özellikler taşıyan yeni geometrilerin kurulabileceğini göstermiştir.

Matematiğe katkılarının yanında astronomi kuramcısı olarak da uzun süre etkili olan Eudoksos, sekiz yıllık bir takvim sistemi öneren *Oktaeteris* adında bir kitap yazmış ve gökcisimlerinin devinimlerini açıklamak için oldukça başarılı bir yermerkezli sistem tasarlamıştır. Küresel geometriyi astronomiye uygulayarak geliştirdiği bu sistemde, tüm gökcisimleri, merkezleri Yer'in merkeziyle çakışan 27 sanal küre üzerinde dolanır. Sabit yıldızların tümü doğudan batıya doğru dönen tek bir küre üzerinde yer alırken, Ay ve Güneş için iç içe geçmiş üçer küre, gezegenler için de dörder küre tasarlanmıştır. Dönme eksenleri ve açısal hızları değişik olan bu küreler Mars ve Venüs bir yana bırakılırsa, gökcisimlerinin o güne değin gözlenebilmiş devinimlerini açıklamakta oldukça başarılıydı. Eudoksos'un sistemi daha sonra Aristoteles tarafından yeni küreler eklenerek geliştirilmiş, ancak gökcisimlerinin kimi kez parlak, kimi kez sönük görünmesine, bir başka deyişle Yer'e olan uzaklıklarının değişmesine hiçbir açıklama getiremediği için bir süre sonra yerini Ptolemaios'un "ilmek" kuramına bırakmıştır.

Eudoksos, *Ges periodos* ("Dünya Turu") adlı bir de coğrafya kitabı yazmıştır. Asya ve Kuzey Afrika ülkelerini siyasal, tarihsel ve etnografik özellikleriyle anlatan bu kitabın ancak yüz kadar parçası bulunabilmiştir.

Eudoksos, gerek matematiğe getirdiği tanım, kavram ve yöntemlerle, gerek tanım ve kanıtlamalarındaki açıklık ve kesinlikle Apollonios ve Arkhimedes ile birlikte Eski Çağ'ın en önemli üç matematikçisinden biridir.

• **KAYNAKLAR:** H.Künsberg, *Der Astronom, Mathematiker und Geograph Eudoxos von Knidos*, 2 cilt, 1888-1890; F. Lasserre, *Die Fragmente des Eudoxos von Knidos*, 1966.

• **BAKINIZ:** APOLLONİOS [Pergeli], ARİSTARKHOS, ARİSTOTELES, ARKHİMEDES, ARKHİTAS, DEDEKIND, EUKLEİDES, PTOLEMAİOS, PYTHAGORAS, WEIERSTRASS.

EUGÈNE [Savoie'lı]
(1663-1736)

Fransız asıllı Avusturyalı general. Kazandığı askeri zaferle Avusturya'nın Orta Avrupa'da güçlenmesini sağlamıştır.

Savoie'lı Prens Eugène 18 Ekim 1663'te Paris'te doğdu, 21 Nisan 1736'da Viyana'da öldü. Soissons Kontu Eugène Maurice ile Kardinal Mazarin'in yeğeni Olympia Mancini'nin oğludur. Askeri konular, kendisi için öngörülen dini eğitimden daha çok ilgisini çekti. 20 yaşında, Fransa Kralı XIV. Louis'den istediği alay komutanlığının verilmemesi üzerine ülkesini terketti ve Osmanlılar'la savaşmakta olan Avusturya İmparatoru I. Leopold'un ordusuna girdi.

Macaristan'da Osmanlılar'la yapılan savaşta, özellikle Viyana kuşatması sırasında gösterdiği başarılar nedeniyle 1685'te albaylıktan tümgeneralliğe, 1687'de korgeneralliğe yükseltildi. 1688'de Belgrad'da, ertesi yıl Mainz'de yaralandı. 1693'te mareşal oldu. 1697'de Macaristan'daki askeri güçlerin komutasına getirildi ve Osmanlılar'ı Zenta'da yenilgiye uğrattı. 1701-1714 İspanya Veraset Savaşları'nda Fransızlar'a yenilince, 1704'te Güney Almanya'da Dük Marlborough'nun güçlerine katıldı. Birlikte Fransız ve Bavyera ordularını Blenheim'de bozguna uğrattılar.

Eugène, Avusturya'nın istilası tehlikesinin ortadan kalkmasıyla İtalya'ya geçti. 1706'da Turin'i Fran-

sızlar'dan kurtardı. Marlborough ile birlikte 1708'de Oudenarde ve 1709'da Malplaquet'de kazandıkları zafer önemli başarı olarak tarihe geçmiştir.

I. Leopold'un yerine geçen I. Joseph'in ani ölümü ve VI. Karl'ın başa geçmesiyle Avrupa'daki güçler dengesi değişti. İngiltere Fransa ile barış imzalayınca, 1714'te Fransa ve Avusturya arasında da savaşı sona erdiren Rastatt antlaşması imzalandı. 1716'da Osmanlılar'la yapılan savaşta Petervaradin'da kazandığı zaferle Temişvar ve Belgrad'ı geri aldı. Zafer, Avrupa'daki Osmanlı egemenliğine son veren 1718 Pasarofça Antlaşması ile sonuçlandı.

Barışı izleyen yıllarda Eugene'in siyasi etkisi azaldı. 1734'te Fransa'ya açılan savaşta görev almakla birlikte başarılı olamadı ve 1735 sonlarında Viyana'ya dönerek yaşamının son günlerini orada geçirdi.

• BAKINIZ: LEOPOLD I, LOUIS XIV.

Eukleides

► *Eukleides geometrisinin aksiyom ve postulatları*

EUKLEİDES
(İÖ 4-3. yy)

Eski Yunanlı matematikçi. 19.yy'a değin tartışmasız benimsenen, aksiyomlar ve postulatlar üzerine kurulu bir geometrinin temellerini atmıştır.

İÖ yks 300 yıllarında adını duyurduğu ve İskenderiye'de bir okul kurduğu dışında yaşamına ilişkin bilgilerin hemen hiçbiri kesin değildir. Yaşadığı yıllar tarihlendirilemediği gibi, hiçbir kaynakta doğum yerini belirten bir bilgiye de rastlanmaz. Buna karşılık, Atina'daki Akademia'da Platon'un öğrencilerinden ders aldığı, 384-205 arası Mısır kralı olan I. Ptolemaios zamanında İskenderiye'de bulunduğu, uzun yıllar Pergeli Apollonios'a öğretmenlik ettiği ve büyük bir olasılıkla İskenderiye'de öldüğü sanılıyor.

Eukleides matematik tarihine, *Stoikheia* ("Elemanlar") adlı yapıtın yazarı olarak geçmiştir. Bu yapıt yalnızca Eukleides geometrisinin 2000 yıllık egemenliğinin başlangıcı olarak değil, tümdengelim yönteminin en güçlü kanıtı olarak binlerce yıldır insan düşüncesini etkileyen ve çağlar boyunca en çok çevrilip, en çok yayımlanan kitaplardan biri olarak da anılmaya değer. Eukleides öncesi çalışmaların bir sentezi olan ve büyük ölçüde Knidoslu Eudoksos ile Theaitetos'un çalışmalarını derleyen *Elemanlar*'a ilişkin en eski bilgilerin kaynağı, İskenderiyeli Pappos ve Heron ile Proklos ve Simplikios'un yorum ve derlemeleridir. Eukleides'in yaşamına ilişkin çok az bilgi olması, kendisinden bir yüzyıl önce yaşamış Megaralı Eukleides ile sık sık karıştırılması ve *Elemanlar*'ın daha çok bir derleme niteliği taşıması, bazı bilim tarihçilerini, *Elemanlar*'ın, Eukleides adı altında yapıt veren İskenderiyeli bir geometriciler okulunun ortak çalışması olduğu düşüncesine itmiştir. *Elemanlar*'ın bugüne ulaşması, İS 4.yy'da Eukleides'in yapıtını bazı değişiklikler, açıklama ve eklemelerle kaleme alan İskenderiyeli Theon aracılığıyla olmuş, bu kopya 8.yy'da ilkin Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında Huccac b. Yusuf b. Matar eliyle Arapça'ya çevrilmiş, 12.yy'da da Arapça kopyalardan yapılan Latince çevirilerle yapıt Batı dünyasına tanıtılmıştır. 19.yy'da Vatikan kitaplıklarında, Theon'unkinden daha eski ve özgün bir Yunanca metin bulununca, *Elemanlar*'ın değişikliğe uğramamış yeni çevirilerini yapma olanağı doğmuştur. Huneyn b. İshak (9.yy), Nâsireddin Tusi (13.yy) gibi ünlü İslam bilginlerince ve birçok kez Arapça'ya çevrilen *Elemanlar*'ın Türkçe çevirisi bugüne değin yapılmamıştır.

13 kitaptan oluşan *Elemanlar*, içerdiği geniş geometri ve sayıbilgisinin yanı sıra, ilksavlı ve önermeli tümdengelim yönteminin de ilk örneğidir. Yapıtına tanımlar, aksiyomlar ve genel kavramlar sunmakla başlayan Eukleides, verilen iki noktayı birleştiren bir aralık bulunduğunu, bir aralığın her iki ucundan sonsuza dek uzatılabileceğini, merkezi ve bir noktası verilen çemberin çizilebileceğini, tüm dik açıların eşit olduğunu ve verilen bir noktadan verilen bir doğruya yalnız ve yalnız bir paralel doğru çizilebileceğini savlayan beş aksiyomun yanında beş de genel kavram kullanmıştır. Bu genel kavramlar da sırasıyla, aynı şeye eşit olan şeylerin birbirlerine de eşit olacaklarını, eşit şeylere eşit şeyler eklenirse toplamların da eşit olacağını, eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa kalanların da eşit olacağını, çakışan şeylerin eşit olduğunu ve bütünün parçalarından büyük olduğunu savlayan önermelerdir. ◄

Sonraları Eukleides'in genel kavramları aksiyom, aksiyomları da postulat olarak kabul edilmiş ve yüzyıllar boyu pek çok matematikçi bu postulatları kanıtlamaya çalışmıştır. Özellikle, Eukleides'in "V.postulatı" olarak anılan "paralellik aksiyomu", matematikçilerin yoğun çabalarına karşın kanıtlanamamış, ancak 19.yy'da Gauss, Bolyai ve Lobaçevski bu postulatın yanlış olduğu varsayıldığında çok ilginç özellikler taşıyan yeni geometrilerin kuralabileceğini göstererek, önce Bolyai ve Lobaçevski'nin "hiperbolik geometri"si daha sonra Riemann'ın "eliptik geometri"si gibi Eukleides dışı geometrilerin doğuşunu hazırlamışlardır.

Elemanlar, içeriği açısından, Eukleides'den çok

Eudoksos ve Theaitetos'a aittir denebilir. Proklos, Pappos ve Arkhimedes'den kaynaklanan bilgilere göre, *Elemanlar*'ın en önemli iki kitabı olan V. ve XII. kitaplar Eudoksos'un, X. ve XIII. kitaplar ise Theaitetos'un çalışmalarını kapsar. Öbür kitaplarının birçoğunda da, bu matematikçilerin yanı sıra Pythagoras ve öğrencilerinin çalışmalarından yararlanan Eukleides'in önemi, yeni teoremler bulmasında ve yeni çözümler geliştirmesinde değil, kendisinden önce yapılmış çalışmaları benzersiz bir ustalıkla derleyip son derece sağlam bir mantıksal yapı içinde yeniden düzenlemesinde yatar. Özgün çözüm ve kanıtlarda, yalnızca kullandığı aksiyomatik yapıya uygunluk sağlamak gerektiği zaman değişiklikler yapan Eukleides, önermelerini sunuştan sonuca kadar süren belirli aşamalardan geçirmiştir. Önermenin sunulması, ayrıntılandırılması, kanıtlamada kullanılacak araçların tanıtılması, kanıtları ve genel sonuca varılması biçiminde özetlenebilecek olan bu aşamalar kendisinden sonraki tüm çalışmalara örnek olmuştur.

Elemanlar'ın ilk kitabında, tanım, aksiyom ve genel kavramların tanıtıldığı bölümden sonra benzer üçgenler, kesişen doğrular, bir açının iki eşit parçaya bölünmesi, verilen bir noktadan verilen bir doğruya dikme çizilmesine ilişkin problem ve teoremlerle, bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğunun kanıtlanması yer alır. Üçgen, kare ve paralelkenarların alanlarının karşılaştırılması ile ünlü Pythagoras teoreminin kanıtı da bu kitaptadır. II. kitapta dikdörtgenin tanımı, bazı cebirsel özdeşliklerin kanıtı ve $x+y=a$, $xy=b^2$ türünden iki bilinmeyenli cebirsel denklem sistemlerinin çözümleri verilmiştir. III. ve IV. kitaplar çember, kiriş ve teğete ilişkin, bugün de kullanılan teorem ve problemlere ayrılmıştır.

Elemanlar'ın en önemli kitabı olarak kabul edilen V. kitapta ise Eudoksos'un, çağdaş terimlerle "*m* ve *n* birer doğal sayı olmak koşuluyla, *na* ve *nc*, *mb* ve *md* ile karşılaştırıldığında birlikte büyük ($na>mb$ ve $nc>md$), eşit ya da küçük oluyorlarsa, *a*, *b*, *c*, *d* sayıları orantılıdır" biçiminde anlatılabilecek olan eşit oranlar tanımı ve bu tanım yardımıyla elde edilebilen pek çok teorem ele alınmıştır. 19.yy'da Weierstrass ve Dedekind tarafından kurulan gerçek sayılar kuramının, bu kitabın çağdaş bir yinelemesi olduğu söylenebilir. VI. kitapta oranlar kuramı düzlem geometriye uygulanmış ve "benzerlik" kavramı geliştirilmiştir.

Sayıbilgisine ayrılan VII., VIII., IX. kitaplarda teklik, çiftlik, asallık ve aralarında asallık gibi kavramlar, kare, küp ve yetkin sayı tanımları ile Eukleides algoritması olarak bilinen, verilen iki tamsayının ortak bölenlerinin en büyüğünün bulunmasını sağlayan yöntem tanıtılmıştır. İrrasyonel sayılarla ilgili olan X. kitapta 1. teorem olarak verilen Eudoksos'un "tüketme" yöntemi, XI. ve XII. kitapların da konusunu oluşturur. İntegral hesabın ilk örneği olarak kabul edilen ve eğrilerle sınırlı alanları, eğri yüzeylerle sınırlı hacimleri hesaplamakta kullanılan "tüketme" yöntemine sık sık başvuran XII. kitap analizin başlangıcı sayılmıştır. XIII. kitapta ise, düzgün dörtyüzlü, küp, düzgün sekizyüzlü, düzgün yirmiyüzlü gibi üç boyutlu katı cisimlere ilişkin ve çoğu Theaitetos'a ait olan problemler yer alır.

◄ *Elemanlar'ın 13 kitabı*

Eukleides'in, *Elemanlar*'ın tamamlayıcı kitabı niteliğinde olan *Dedomena* ("Veriler"), anarmonik oranlar ve homografik bölümler gibi birçok çağdaş kuramın temelinde yatan bilgileri içerdiği ileri sürülen *Porismata* ("Porizmalar"), ikinci dereceden konik yüzeyleri konu aldığı bilinen *Topoi pras piphaneia* ("Yüzeylerin Geometrik Yerleri"), aksiyomatik bir yöntemle kaleme aldığı ve ışık ışınlarının bir doğru çizgi boyunca yayıldığını ileri sürdüğü *Optika* ("Optik"), aynalara ilişkin *Katoptrika* ve evreni bir küre kabul ederek gökcisimlerinin dönme hareketini geometri yasalarıyla açıklayabilecek önermeler getiren *Phainomena* ("Doğa Olayları") adlı yapıtlarına ilişkin bilgiler de gene Pappos ve Proklos aracılığıyla bugüne ulaşmıştır. Ancak çoğu kayıp olan bu yapıtların tümünün Eukleides'e ait olmasını bilim tarihçileri kuşkuyla karşılar.

Eukleides'in diğer yapıtları

19.yy'da Eukleides dışı geometrilerin geliştirilmiş olmasına karşın, bugün bile ortaöğretimde Eukleides geometrisinin temel alınması, Eukleides'in ve yapıtının önemini ortaya koyan en güçlü kanıttır.

- YAPITLAR (başlıca): *Euclidis opera omnia*, 8 cilt, J.L.Heiberg ve M.Menge (der), 1883-1916, ("Eukleides'in Toplu Yapıtları").
- KAYNAKLAR: E.A. De Lacy, *Euclid and Geometry*, 1965; E.J. Dijksterhuis, *De Elementen van Euclides*, 2 cilt, 1929-1930; P. ver Eecke, *Pappus d'Alexandrie: La Collection mathématique*, 2 cilt, 1933; T.L.Heath, *A History of Greek Mathematics*, 1921; J.Itard, *Les Livres arithmétiques d'Euclide*, 1961; G.R.Morrow, *Proclus. A Commentary on the First Book of Euclid's Elements*, 1970.

- BAKINIZ: APOLLONİOS [Pergeli], ARKHİMEDES, BOLYAI, EUDOKSOS [Knidoslu], GAUSS, HILBERT, LOBAÇEVSKİ, PAPPOS, PROKLOS, PYTHAGORAS, RIEMANN, THALES.

EUKLEİDES [Megaralı] (İÖ 440-360)

Yunanlı filozof. Elea Okulu'yla Sokrates'in görüşlerini bağdaştırmaya çalışmıştır.

Megara'da doğdu, Atina'da öldü. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. İlkin Parmenides'in yanında öğrenim gördü. Sonra Megara'dan Atina'ya giderek Sokrates'in derslerini izledi; hocası ölüm yargısına çarptırılınca, onun son konuşmalarını derledi.

Eukleides, Sokrates'in öğrencisi olmasına ve onun tartışma yönteminden etkilenmesine karşın, Elea Okulu'na bağlı kalmıştır. Bu görüşler doğrultusunda Megara'da açtığı okula, 399'da Sokrates'in ölümünden sonra Atina'dan kaçan öğrenciler sığınmıştır. Platon'un da aralarında bulunduğu bu öğrencilerin katılmasıyla Eukleides'in okulu, yeni bir düşünce odağı durumuna gelmiştir.

Eukleides ve öğrencileri, daha sonra Stoacılar'ı etkileyecek olan bir mantık geleneği kurdular. Elea'lı Zenon'un biçimlendirdiği diyalektik yöntemi uygulayarak paradokslara dayalı bir mantıksal irdeleme ve

soru-yanıt türünden bir tartışma yöntemi geliştirdiler. Bu yöntemde, Sokrates gibi, öncüllere değil, sonuçlara saldırmayı savundular. Eukleides'e göre, karşılaştırılan iki nesne, birbirine benzer değilse, karşılaştırılmamalıdır. Benzerse, benzerlikleri değil, nesnelerin kendileri irdelenmelidir.

Felsefeye, Elea Okulu'nun varlık tektir ilkesini benimseyerek giren Eukleides, bu devinimsiz ve sonsuz birliğin "iyilik" olduğunu öne sürdü. Bunun karşıtı olan değişkenlik ve kötülük ise varlıkla ilgili değildir. İyilik, değişimsiz olmasına karşın, türlü biçimlerde görülebilir, türlü adlar alabilir: Tanrı, bilgelik, us, erdem.

Görüşlerinde Parmenides'in varlığın birliği, Sokrates'in us görüşü, Platon'un idealar kuramının izleri bulunan Eukleides, Aristoteles felsefesinde önemli yer tutan üç-edim ayrımını şöyle yorumlamıştır: Gücün olduğu yerde edim yoktur. Bunlar bir nesnenin iki ayrı adıdır. Var olan değişmez, olmayan ise var olamaz. Eukleides, yalnızca düşüncelerin gerçek olduğunu savunur, insan ise görüntüdür. Bu yüzden, kimsenin görüşü tümüyle doğru olamaz.

Eukleides, geliştirdiği tartışma yöntemini araçtan çok amaç durumuna getirdiği için, soyut safsatacı olmakla suçlanmıştır. Ardıllarınca kavgacı *(eristikon)* olarak adlandırılmıştır. Platon, *Theaetetos* diyalogunda Eukleides'i konuşturarak onun Sokrates'den etkilendiğini göstermeye çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Altı Diyalog* (Lamprios, Aischines, Phoinix "Anka Kuşu", Kriton, Alkibiades, Erotikos "Aşk Üzerine"), (ty).

• KAYNAKLAR: A.H. Armstrong, *An Introduction to Ancient Philosophy*, 1949; Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, (Almanca), 1967; E.Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, 1922.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, PARMENİDES, PLATON, SOKRATES, ZENON [Elea'lı].

EULER, Leonhard
(1707-1783)

İsviçreli matematik bilgini. Yeni kavram ve yöntemlerle zenginleştirdiği matematik bilimini bütünlüğe kavuşturan çalışmalarıyla, 18.yy'ın en büyük matematikçisi olarak kabul edilir.

Berlin Akademisi'ndeki yılları

15 Nisan 1707'de Basel'de doğdu, 18 Eylül 1783'te Rusya'nın Petersburg (bugün Leningrad) kentinde öldü. Jacques Bernoulli'nin Basel Üniversitesi'ndeki derslerini izlemiş bir din adamı olan babasının da yönlendirmesiyle küçük yaşta matematiğe ilgi duydu. 20'de girdiği Basel Üniversitesi'nde, tanrıbilim, felsefe, matematik, dil ve edebiyat derslerine ağırlık veren klasik eğitim programını sürdürürken, üniversitenin matematik profesörü Jean Bernoulli'ye sık sık danışarak kendi kendine matematik bilgisini geliştirdi. 1722'de üniversite öğrenimini, ertesi yıl felsefe dalında yüksek lisans öğrenimini tamamlayan Euler, matematik çalışmalarının ürünü olan ilk makalesi yayımlandığında 19, Paris Bilimler Akademisi'nin açtığı bir yarışmada gemi direklerinin dengeli düzenlenmesine ilişkin bir incelemesiyle derece aldığında 20 yaşındaydı. O yıllarda, Basel Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olmak dileğiyle yaptığı başvuru, boşalan kürsülerden birine atanmayı bekleyen adayların çokluğu ve Euler'in yaşının küçüklüğü nedeniyle geri çevrilince, yeni kurulan Petersburg Bilimler Akademisi'nin çağrısını kabul ederek 1727'de Rusya'ya gitti.

Leonhard Euler

Öğretmeni Jean Bernoulli'nin oğlu olan ve kendisini Akademi'ye öneren Daniel Bernoulli'den başka Jacob Hermann, Joseph-Nicolas Delisle, Goldbach gibi değerli bilim adamlarını çatısı altında toplayan bu yeni bilim kuruluşunda elverişli bir çalışma ortamı bulan Euler, hiçbir zaman İsviçre'ye dönmedi. 1731'de fizik profesörlüğüne, iki yıl sonra Daniel Bernoulli'nin Basel'e dönmesi üzerine matematik profesörlüğüne atandı ve Rusya'da yaşadığı on dört yıl boyunca Akademi'deki kuramsal matematik çalışmalarının yanı sıra, haritacılık, gemi yapımcılığı, deniz ulaşımı gibi teknik sorunlarla da ilgilendi.

1740'ta tahta çıkan ve Berlin'in bilim yaşamını canlandırmayı amaçlayan Prusya Kralı II. Friedrich, bu amaçla Euler'i de Berlin'e çağırmıştı, 1741'den 1766'ya değin yaşamının yirmi beş yılını Berlin'de geçiren Euler, kuruluşunda görev aldığı Berlin Krallık Akademisi'nin matematik bölümü yöneticiliğini sürdürürken, su kanallarının yapımı, para basımı, sigorta sisteminin kurulması, savaş toplarının geliştirilmesi gibi konulara da el attı ve Petersburg Akademisi ile bağlarını hiçbir zaman koparmadı. Petersburg ve Berlin akademilerindeki etkin üyeliği sürerken, 1749'da Londra'daki Royal Society'nin, 1753'te Basel'deki Fizik ve Matematik Derneği'nin, 1755'te Fransız Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi. Bir yandan, akademinin yönetimi konusunda II. Friedrich ile aralarındaki anlaşmazlığın giderek büyümesi, öte yandan kendisini yeniden kazanmak isteyen Petersburg Akademisi'nin ısrarları karşısında, Berlin Akademisi'ndeki görevinden ayrılarak 1766'da Rusya'ya döndü. 1738'den beri sağ gözü görmeyen Euler, Petersburg'a döndükten kısa bir süre sonra görme duyusunu tümüyle yitirmesine karşın, olağanüstü güçlü belleği ve akıldan işlem yapma konusundaki inanılmaz yeteneğiyle, ölünceye değin çalışmalarını

aralıksız sürdürdü. Matematik tarihinde eşine az rastlanır bir üretkenlik örneğiyle yaşamı boyunca 500'ü aşkın kitap ve makale yayımlayan Euler, ardında, ölümünden yirmi yıl sonrasına değin Petersburg Akademisi dergilerinin sayfalarını dolduracak çoklukta yayımlanmamış yapıt bırakmıştı.

Euler'in önemi, bir bakıma, kendisinden önce ortaya atılmış bütün teoremleri ve varılmış sonuçları sistemli bir biçimde elden geçirerek bir bütünlüğe kavuşturmasından gelir. Bir yandan matematikte sentetik yöntemler yerine analitik yöntemlerin yerleşmesini sağlarken, bir yandan da bu bilim dalını yeni kavram ve tekniklerle zenginleştirmiştir. Doğal logaritmanın tabanı için e, dairenin çevresinin çapına oranı için π, -1'in karekökü için i, toplam için Σ, fonksiyon için f, sonlu farklar için Δy, $\Delta^2 y$ gibi pek çok matematiksel simge ilk kez Euler tarafından kullanılmıştır. Uğraştığı her problemi yalnızca matematik açısından inceleyen, fizik problemlerinde bile matematiksel bir anlatım yakaladığı anda konuyu fiziksel temellerinden soyutlayıp bir matematik problemine dönüştürmekten kaçınmayan Euler, zaman zaman çalışmalarının kesinlikten uzak olması nedeniyle eleştirilmiştir.

Euler matematiğin hemen her dalıyla ilgilenmişse de, ölümünden sonra 29 ciltte toplanan matematik yapıtlarının yarısından çoğunun analize ayrılmış olmasından da anlaşılacağı gibi, ilgisini daha çok analiz üzerinde yoğunlaştırmıştır. Analiz konusunda 18.yy ortalarına değin geliştirilmiş bilgilerin bir özeti olan *Introductio in analysin infinitorum* ("Sonsuzlar Analizine Giriş"), diferansiyel ve integral hesabın temel yapıtları olan *Institutiones calculi differentialis* ("Diferansiyel Hesabın İlkeleri") ve *Institutiones calculi integralis* ("İntegral Hesabın İlkeleri") gibi üç büyük kitabında, birçoğu kendisi tarafından geliştirilen ve bugün de geçerli olan kurallarla teknikleri derleyen Euler, ayrıca diferansiyel denklemlerin çözümünde basamak derecesinin düşürülmesi ve sonsuz serilerin kullanılması gibi yenilikler de getirmiştir. Bugün "beta ve gamma fonksiyonları" diye adlandırılan "birinci ve ikinci Euler integralleri", eliptik integraller kuramının temel taşlarından olan genel toplama teoremi ve çift katlı integraller, Euler'in integral hesabına kazandırdığı en önemli yeniliklerdir.

Jean ve Jacques Bernoulli'nin bazı problemlerden yola çıkarak,

$$\int_a^b F(x,y,y')\,dx$$

biçimindeki integralleri maksimuma ulaştıran $y=y(x)$ fonksiyonunu bulmak için bir yöntem geliştiren ve bu yöntemi, y'nin üst basamaklı türevlerini kapsayan $F(x,y,y', y'',\ldots, y^{(n)})$ gibi fonksiyonlar için de geçerli olacak biçimde genelleştiren Euler, bu fonksiyonun sağladığı diferansiyel denklemle de "değişimler" (varyasyonlar) hesabına katkıda bulunmuştur.

Euler'in sonsuz serilerle ilgili işlemleri ve ileri sürdüğü savlar, sonradan sonsuz seriler için yeni toplama yöntemlerinin geliştirilmesini sağlamış ve ıraksak seriler kuramına öncülük etmiştir. Euler, k tamsayı ve a_{2k} rasyonel sayı olmak koşuluyla,

$$\sum_{n=1}^{\infty} 1/n^{2k} = a_{2k}\,\pi^{2k}$$

özdeşliğini, $\sum_{n=1}^{N} a_n$ biçimindeki sonlu bir serinin toplamını veren ve bugün Euler-Maclaurin formülü olarak anılan anlatımı bulmuş,

$$\lim_{N\to\infty} \left\{ \sum_{n=1}^{N} 1/n - \log N \right\} = \gamma$$

eşitliğindeki γ sabitinin ("Euler sabiti") değerini 0,5772156649015328 olarak hesaplamıştır.

O güne değin geometrik uzunluklar olarak tanımlanan trigonometrik fonksiyonları sayısal oran olarak değerlendiren ve böylece trigonometriye yeni olanaklar kazandıran Euler, $e^{\mp ix} = \cos x \mp i \sin x$ eşitliğiyle de, trigonometrik fonksiyonların, karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramının önemli araçlarından biri olmasını sağlamıştır.

Sayılar kuramı

Analizin yanı sıra sayılar kuramıyla da ilgilenen Euler, analitik yöntemleri bu alana da uygulayarak konuya sistemli bir yapı kazandıran ilk matematikçidir. Öncelikle, tamsayıların bölünebilirliğine ilişkin savlarla uğraşmış, Fermat'ın bazı teoremlerini yeniden kanıtlamış ve yeni bölünebilirlik koşulları bulmuştur. $x^n - a$ biçimindeki anlatımların verilen bir asal sayıya bölünebilmesinin koşullarını ararken, bugün sayılar kuramının temel taşlarından biri olan kuvadratik resiprosite yasasını bulmuş, ancak kanıtlamayı başaramamıştır. Diophantos denklemlerinden bazılarının çözümlerini vermiş, bazılarının ise belirli koşullarla çözülemeyeceğini göstermiştir. Analitik yöntemleri sayılar kuramına uygulayarak elde ettiği, p asal sayı olmak koşuluyla,

Analize ilişkin çalışmaları

$$\sum_{n=1}^{\infty} 1/n^s = \prod_{p} \left\{ 1/1-p^{-s} \right\}$$

eşitliği, sonradan Riemann tarafından tanımlanan ve analitik sayılar kuramının en değerli araçlarından biri olan zeta fonksiyonunu vermesi açısından önemlidir.

Euler'in geometriye katkıları arasında, üçgenin yüksekliklerinin kesiştiği nokta, çevrel çemberinin merkezi ve ağırlık merkezinden geçen Euler doğrusu ile kenarların orta noktalarıyla yüksekliklerin ayaklarından geçen Euler çemberi gibi temel kavramların yanı sıra, ikinci ve üçüncü basamaktan yüzeyler ile diferansiyel geometri açısından büyük önem taşıyan özel kavramlar da yer alır. Euler'in, bir O noktası çevresinde dönen katı cisimlerin konumunu belirlemekte kullandığı açılar bugün de "Euler açıları" olarak anılır.

Euler, bazı problemlerin çözümünde başvurduğu düşünce yöntemiyle, sonradan konum analizi, konbinatuvar topoloji ve çizgeler (graflar) kuramı adı altında dizgeleştirilecek olan yeni matematik dallarının da temellerini atmıştır. 1735'te, Königsberg'teki Pregel Irmağı üzerinde bulunan yedi köprünün her birinden yalnız bir kez geçmek koşuluyla, köprülerin tümünü aşarak şehir turu yapmanın olanaksız olduğunu gösteren çalışması, Hamilton, Morgan ve Sylvester'in katkılarıyla geliştirilen ve bugün iktisat ve sosyal bilimlerde de önemli bir uygulama alanı bulan

"çizgeler kuramı"nın başlangıcıdır.

Analiz, cebir, geometri, sayılar kuramı, diferansiyel ve integral hesabı, fonksiyonlar, sonsuz seriler, değişimler (varyasyonlar) hesabı gibi matematiğin hemen her alanına katkıda bulunan Euler, fizik ve astronomi alanında da değerli çalışmalar yapmış, özellikle matematiksel fiziğin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Daha çok sentetik ve geometrik yöntemlere dayanan mekaniğe analitik yöntemleri başarıyla uygulamış, katı cisimlerin hareketine, esneklik kuramına, akışkanlar mekaniğine, manyetizma ve optiğe ilişkin çalışmalarıyla bu bilim dalının matematiksel temeller üzerine oturtulmasında önemli bir rol oynamıştır. Astronomide özellikle gök mekaniğine ağırlık vererek, gezegenlerin hareketini, karşılıklı çekim etkisinden ileri gelen tedirginlikleri incelemiş, kuyrukluyıldız ve gezegenlerin, özellikle Ay'ın yörüngesini çok küçük bir yanılma payıyla hesaplama olanağı veren yöntemin kuramsal temellerini atmıştır.

Kendisinden önceki matematikçilerin çalışmalarını sistemli bir yapıya kavuşturan, kanıtları bugünün ölçüleriyle istenilen kesinlikte olmasa da matematiğin birçok dalına yeni yöntem ve kavramlar getiren Euler, bu yöntemleri öbür bilim dallarına da uygulayarak, 18.yy bilim düşüncesinin boyutlarını çağının ötesine götürmeyi başarmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mechanica sive motus scientia analytice exposita*, 2 cilt, 1736, ("Mekanik ya da Hareket Biliminin Analitik İncelemesi"); *Theoria motuum planetarum et cometarum*, 1744, ("Gezegenlerin ve Kuyrukluyıldızların Hareket Kuramı"); *Introductio in analysin infinitorum*, 2 cilt, 1748, ("Sonsuzlar Analizine Giriş"); *Institutiones calculi differentialis*, 1755, ("Diferansiyel Hesabın İlkeleri"); *Theoria motus corporum solidorum*, 1765, ("Katı Cisimlerin Hareket Kuramı"); *Institutiones calculi integralis*, 4 cilt, 1768-1794, ("İntegral Hesabın İlkeleri"); *Vollständige Anleitung zur Algebra*, 2 cilt, 1770, ("Cebire Ayrıntılı Giriş"); *Leonhardi Euleri Opera omnia: Opera mathematica*, 29 cilt, *Opera mechanica et astronomica*, 31 cilt, *Opera physica, miscellanea, epistolae*, 12 cilt, (ö.s.), 1911-?, ("Leonhard Euler'in Toplu Yapıtları: Matematik, Mekanik ve Astronomi, Fizik, Diğer Konular, Mektuplar").

• KAYNAKLAR: A.M.Deborin, *Leonard Euler, 1707-1783*, 1935; G.Du Pasquier, *Léonard Euler et ses amis*, 1927; N. Fuss, *Éloge de Monsieur Léonard Euler*, 1783; E.Hoppe, *Die Philosophie Leonhard Eulers*, 1904; O.Spiess, *Leonhard Euler*, 1929.

• BAKINIZ: d'ALEMBERT, BERNOULLI, BESSEL, DİOPHANTOS, J.B.FOURIER, W.HAMILTON, K.G.JACOBI, LAGRANGE, LE GENDRE, T.H. MORGAN, RIEMANN, SYLVESTER.

EULER, Ulf von
(1905)

İsveçli fizyoloji uzmanı. Sinir sistemi fizyolojisi ve patolojisine ilişkin çalışmalarıyla 1970 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

Ulf Svante von Euler Stockholm'de doğdu. 1929 yılında Nobel Ödülü'nü kazanmış olan biyokimyacı Euler-Chelpin'in oğludur. Karolinska Institit'ta tıp eğitimi gören Euler, 1930'da mezun olduktan sonra Stockholm Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başladı. 1939'da Karolinska Institit'a profesör ve fizyoloji bölümü yöneticisi olarak atandı. Bu kurumdaki araştırmalarının yanı sıra, İsveç Bilimler Akademisi üyesi olarak Nobel ödülleri adaylarının değerlendirilmesinde görev almış, bir süre Nobel Vakfı'nın başkanlığını da yapmıştır.

Euler, araştırmalarını sinir sistemi fizyolojisi ve patolojisi alanlarında yoğunlaştırdı. Adrenalinden sentez yoluyla elde edilen noradrenalinin sempatik sinir sisteminin çalışmasına etkisini ve sinir uçlarına yayılışını ayrıntılı bir biçimde inceledi. Genelde sinir hücreleri ile sinir uçları arasındaki iletimin nasıl gerçekleştiğini araştırdı.

Euler, sinirsel ve zihinsel bozuklukların mekanizmalarına ışık tutan çalışmaları nedeniyle, 1970 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Bernard Katz ve Julius Axelrod ile paylaşmıştır.

• BAKINIZ: AXELROD, DALE.

EULER-CHELPIN, Hans von
(1873-1964)

Alman asıllı İsveçli organik kimyacı. Mayalanma ve enzimlerle ilgili çalışmalarıyla Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Ünlü Alman matematikçi Leonhard Euler'in soyundan gelen Hans Karl August Simon von Euler-Chelpin 15 Şubat 1873'te Augsburg'da doğdu, 7 Kasım 1964'te Stockholm'de öldü. 1891-1893 arası Münih Resim Akademisi'nde öğrenciyken renk kuramıyla ilgilenip bilimsel konulara yönelince, Berlin Üniversitesi'ne girerek fizik ve kimya eğitimi gördü. 1895'te mezun olduktan sonra bir süre W. Nernst ile Göttingen'de çalıştı ve 1897'de İsveç'e giderek Stockholm'de Arrhenius'un asistanı oldu. 1898'de Stockholm Üniversitesi'nde "Privatdozent" unvanını kazandı. 1906'da da Stockholm Üniversitesi'nde genel ve organik kimya profesörü oldu. 1902'de İsveç uyruğuna geçmesine karşın, I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda görev aldı. 1916'da cephane ve alkol üretimini hızlandırmak amacıyla askeri görevle bir yıl için Türkiye'ye gönderildi. 1929'da Stockholm Üniversitesi'ne bağlı Biyokimya ve Vitamin Enstitüsü başkanlığına getirilen Euler-Chelpin mayalanma ile ilgili çalışmalarıyla 1929 Nobel Kimya Ödülü'nü Arthur Harden ile paylaştı. 1941 yılında emekli olmasına karşın yaşamının sonuna değin araştırmalarını sürdürdü.

Önceleri inorganik kimyaya ilgi duyan Euler-Chelpin, daha sonra biyokimyaya, özellikle de mayalanma olayı ve bu kimyasal olayda katalizör işlevi gören enzimlere yöneldi. Mayalanma konusunda temel araştırmaları yapan Buchner hücresiz maya suyunun şekeri fermentleştirdiğini bulmuştu. Harden ve Young'ın ültrafiltreden geçirilen maya suyunun iki fraksiyona ayrıldığına ve tek başlarına etkisiz olan bu

fraksiyonların karıştırıldıklarında şekeri yeniden fermentleştirebildiklerine ilişkin gözlemleri Euler-Chelpin'in çıkış noktası oldu. 1923'te kozimaz adı verilen düşük molekül ağırlıklı fraksiyonu incelemeye başlayan Euler-Chelpin, araştırma arkadaşlarıyla birlikte kozimazın mayalanmadaki rolünü açıkladı ve kimyasal özelliklerini araştırdı. Bitkilerde ve hayvansal dokularda yaygın olarak bulunan kozimazın kolaylıkla mayadan elde edilebileceğini buldu. Bir süre sonra da kozimazın difosfopiridin nükleotit (DPN) yapısında olduğunu gösterdi.

Enzimler, A ve B_1 vitaminleriyle nikotinamit üzerine çalışmalar yapan Euler-Chelpin, kanser konusuyla da ilgilenerek nükleik asitlerin tümör oluşumundaki rolünü incelemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Chemie der Hefe und der alkoholischen Gärung*, 1915, ("Mayalar ve Alkolleşme Kimyası"); *Chemie der Enzyme*, 2 cilt, 1920-1927, ("Enzimlerin Kimyası"); *Biochemie der Tumoren*, 1942, ("Tümörlerin Biyokimyası").

- BAKINIZ: BUCHNER, HARDEN, KARRER, PASTEUR, WARBURG.

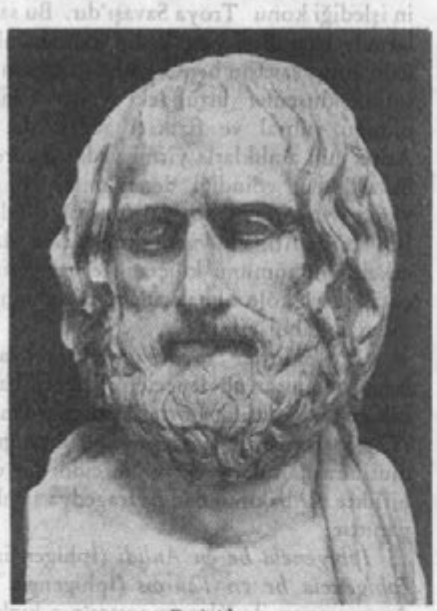

Euripides

EURİPİDES
(İÖ 484-406)

Atinalı şair. Tragedyalarında yaşadığı dönemin sorunlarına eleştirel bir biçimde yaklaşmış, kişilerinin, özellikle kadın kahramanlarının davranışlarının ruhsal nedenlerini ele almıştır.

Atina yakınlarında doğdu. Yaşamı konusunda güvenilir bir kaynak sayılan Philokhoros'a göre babası Mnesarkhos (ya da Mnesarkhides) tüccar, annesi Kleito ise soylu bir ailedendi. Gençliğinde iyi bir atlet olarak yarışmalarda ödül kazandığı, bundan başka bir süre de resimle uğraştığı bilinmektedir. İlk kez İÖ 455'te yirmi dokuz yaşındayken *Peliades* ("Pelias'ın Kızları") adlı, bugün kayıp olan üçlüsüyle Büyük Dionysia Bayramı'nda yarışmalara katılmaya hak kazandı. İlk birincilik ödülünü bugün adı bilinmeyen bir oyunuyla İÖ 442'de aldı. Doksan iki oyun yazmış ve sahneye koymuş olmasına karşın, yaşamı boyunca yalnızca beş kez birincilikle ödüllendirilmesi, oyunlarının ilgi görselef de kamuoyunca onaylanmadıkları konusundaki görüşü destekler. Zamanın ünlü komedyasyan Aristophanes'in birçok oyununda yergi ve alaya hedef olması da Euripides'in tragedyalarının Atinalılarca kolay benimsenemediğine kanıt sayılır.

Çağı içindeki yeri

Euripides her Atinalı erkek yurttaş gibi altmış yaşına değin askerlik görevini sürdürmüş ama, Aiskhylos ve Sophokles'den farklı olarak, yaşamı boyunca herhangi bir kamu görevinde bulunmamıştır. Yaşlandıkça Atina'ya küskünlüğü artan şair, İÖ 408'de Makedonya Kralı Arkhelaos'un çağrısı üzerine Atina'dan ayrılarak Makedonya'ya gitmiş ve yaşamının son iki yılını orada geçirmiştir. Üç oğlundan birinin şair olduğu, babasının ölümünden sonra, onun son oyunlarından *Bakkhai*'yi (Bakkhalar) sahneye koyduğu bilinir.

Euripides'in gençliği Atina'nın kültür yaşamında önemli bir döneme rastlar. İÖ 6.yy'da, Anadolu'nun İzmir dolaylarındaki Ionia bölgesinde doğa bilginlerinin geliştirdikleri felsefe akımı, bu yöre Pers egemenliğine girip de, birçok düşünür özellikle Atina'ya göç edince, Yunanistan'da etkili olur. İÖ 5.yy'ın ikinci yarısında güçlenen Sofizm akımı da bu düşün etkinliğinin ilginç bir uzantısıdır. Özellikle İÖ 431-404 arasındaki Peloponez Savaşı'nın yarattığı çalkantılı ortamda hız kazanan bu akımın öncüleri, sofist adıyla tanınırlar. Sofistler, İonialı düşünürlerin doğayı gözlerken ve incelerken kullandıkları akılcı yöntemi insana ilişkin etkinliklere yöneltmişler, ücret karşılığında verdikleri derslerde Atinalı gençleri, özellikle demokrasi yönetiminin gerektirdiği siyasal-toplumsal yaşama hazırlarken, düşünme ve konuşma (tartışma) sanatını öğretmişlerdir. Aynı zamanda "doğa" ile "töre" arasındaki ayrımı vurgulamışlar, görecilik ve şüphecilik ilkeleri ışığında geleneksel din ve ahlak değerlerini sorgulamışlardır.

Euripides önce, İÖ 460'da İonia'nın Klazomenai kentinden Atina'ya gelen doğa bilgini ve düşünür Anaksagoras'ın öğrencisi olmuş, daha sonra da dil ve felsefe alanında sofistlerin en ünlülerinden olan Protagoras ile dostluk kurmuştur. Daha başka birçok sofistin de öğretisinden etkilenen Euripides'in kendisinden on beş yaş genç olan Sokrates ile tanışıklığı kesin olmamakla birlikte, zamanın komedyalarından kalan bir parçada "Sokrates'in hazırlamış olduğu ateşi Euripides'in tamamladığı" yazılıdır. Yaşamıyla ilgili eski bir kaynakta Euripides'in felsefeden uzaklaşması, hocaları Anaksagoras ve Protagoras'ın düşünce ve yazılarından ötürü dinsizlikle suçlanarak mahkûm edilmelerine ve Atina'dan kaçmak zorunda kalmalarına bağlanır. Nedeni ve tarihi kesin olmamakla birlikte Euripides'in de Atina'nın ünlü demagoglarından Kleon tarafından dinsizlikle suçlanıp kovuşturmaya uğraması, tutum ve düşüncesi kuşkuyla karşılanan Atinalı ileri aydınlardan olduğunun bir kanıtıdır.

Çok sayıda düşman kazanmış, çoğunlukla yalnızlığı yeğleyerek yaşamıştır. Bununla birlikte bir tragedya şairi olarak veriminden kaybetmemiş, İÖ 455'ten başlayarak yılda yaklaşık dört oyun yazmış, bunlarla tragedya yarışmalarına katılmaktan çekinmemiştir.

Euripides'in oyunlarına konu olarak seçtiği söylenceler kadar bunları işleyiş biçimi de çeşitlilik gösterir. Bu nedenle yapıtları arasında tür açısından bazı ayrılıklar vardır. Oynanış tarihi bilinmemekle birlikte ilk yapıtlarından sayılan *Kyklops, satyr* oyunu olarak bilinen türün bu güne kalmış tek eksiksiz örneğidir.Bütün *satyr* oyunları gibi yapısı bir tragedyanınkinin eşi olan *Kyklops*'ta koro, yarı teke, yarı insan olarak düşünülen *satyr*'lerden oluşur. Türüne uygun olarak düşsel ve cinsel öğeler, zaman zaman da kaba güldürü öğeleri içerir.

İlk oyunu

Euripides'in oynanış tarihi kesin olarak bilinen ilk oyunu *Alkestis* (İÖ 439) Büyük Dionysia Bayramı'ndaki yarışmalarda üç tragedyadan sonra oynanması beklenen eğlendirici *satyr* oyununun yerini almak üzere yazılmış bir yapıttır. Oyunda Kral Admetos, kendi yerine ölecek bir yakınını bulursa, eceli geldiği halde ölümden kurtulacaktır. Annesi ve babası onun yerine ölmeyi kabul etmemişler, karısı Alkestis ise yaşamını kocası uğruna feda etmiştir. Ölü evine sarhoş olarak gelen yarı tanrı Herakles'in ölümle görüşmesi ve kaburgalarını kırmak pahasına Alkestis'i onun elinden kurtarması, *satyr* oyunlarında rastlanan türden gülünç bir durumdur. Oyuna derinlik kazandıran özellik ise, Alkestis'in soylu özverisine karşılık, kocası Admetos'un güçsüzlüğünün ve bencilliğinin sergilenmesidir. Euripides'in birçok oyununda olduğu gibi burada da oyunun romantik sayılabilecek özellikleri, kişilerin davranış nedenlerinin acımasızca irdelenmesine engel olmaz.

▸ *Troyalı Kadınlar*

Medeia

İÖ 431'de oynandığı bilinen *Medeia* ve İÖ 428'de birincilik ödülü kazanan *Hippolytos* ise tüm öğeleriyle tragedya türünden olup, Eski Yunan tiyatro sanatının en güçlü örneklerinden sayılagelmişlerdir. Her iki oyun da, kadın kahramanlarının, sevdikleri erkeklerde karşılık bulamayan tutkuları üstüne kuruludur. *Medeia*'da bir karı koca ilişkisi bağlamında işlenen bu tutku, çılgınlığa varan bir öfkeye ve öç alma hırsına dönüşür. Medeia, kendini Korinthos kralının kızı uğruna bırakan kocası İason'dan öcünü alabilmek için, onun yeni evlendiği genç kadını zehirli bir giysiyle öldürmekle kalmaz, İason'dan doğurduğu iki öz oğlunun da canına kıyar. Tragedyanın özünde yatan ve Euripides'in özellikle vurguladığı çatışma, Medeia-İason arasında geçen iki uzun tartışmada ve Korinthoslu kadınlardan kurulu koronun söylediği bazı şarkılarda tüm yalınlığıyla dile getirilen kadın erkek eşitsizliğidir. Euripides, Medeia'yı kadının İÖ 5.yy Yunan toplumundaki ezilmişliğine meydan okuyabilecek bir sözcü olarak kullanmıştır.

▸ *İphigeneia ikilisi*

Hippolytos

Hippolytos'ta ise Euripides'in yarattığı kadın kahraman Phaidra, tragedyanın olaylar düzeni içinde etkin değil, edilgin durumdadır. Phaidra, kendisini bekâret tanrıçası Artemis'e adamış olan üvey oğlu genç Hippolytos'a cinsel bir tutkuyla bağlanmış, ancak duygularını açıklamayı onuruna yedirememiş ve üzüntüsünden kendini açlığa mahkûm etmiştir. Bu sırrı öğrenen dadısı, durumu Hippolytos'a açınca, genç adam hem dadıyı, hem Phaidra'yı aşağılayan acı bir konuşma yapar ve onları, olayı babası Theseus'a anlatmakla tehdit eder. Bu konuşmayı duyan Phaidra onurunu korumak için tek çözümü ölümde bulur. Ancak kendini asmadan önce kocası Theseus'a bıraktığı mektupta Hippolytos'un sarkıntılığına uğradığı için öldüğünü yazar. Babası Theseus tarafından lanetlenerek sürgüne gönderilen Hippolytos da, lanet gereği, atlarının ayakları altında çiğnenerek ölür. Medeia gibi güçlü ve etkin olmamasına karşın Phaidra da, aşağılanmış olmanın öcünü Hippolytos'tan almayı başarmıştır. Hippolytos'un Phaidra'yı suçladığı ve ona duyduğu tiksintiyi açıkladığı uzun konuşma ise, yalnızca Phaidra'yı değil, genel olarak kadınları aşağılayan bir tutumu yansıtır. Bu konuşma, Euripides'in *Medeia*'da duyurduğu kadın sorununun öbür yanını, özellikle bir erkeğin bakış açısından aydınlatması bakımından ilginçtir. Ancak, her iki oyunda da yarattığı kadın kahramanlar gerek Atina toplumu, gerek daha sonraki eleştirmenler tarafından yanlış değerlendirilmiş ve Euripides'in bir kadın düşmanı olarak tanınmasına yol açmıştır.

İÖ 423'ten önce yazılmış olduğu düşünülen *Hekabe* ve İÖ 415'te oynandığı bilinen *Troades* ("Troyalı Kadınlar") adlı tragedyalarında Euripides' in işlediği konu Troya Savaşı'dır. Bu savaş tragedyalarında başrolleri yine kadın kahramanlara vermekle kalmamış, savaşın hem kazananlar, hem yenilenler ve tutsak düşenler üstündeki yıkıcı etkilerini, neden olduğu ruhsal ve fiziksel acıları da sergilemiştir. Atina'nın, aralıklarla yirmi yedi yıl süren Peloponez Savaşı'ndan edindiği deneyimleri en düşündürücü yanlarıyla ortaya koymuştur. Özellikle *Troades*'te, İÖ 416'da Atina kuvvetlerinin Melos adasına saldırıp, erkeklerin tümünü kılıçtan geçirmelerini, kadınlarla çocukların köle olmalarını tüm açıklığıyla yansıtmış olduğu kabul edilir.

◂

Euripides'in *Troades*'ten sonraki yapıtları, konularını oluşturan söylencelerin işlenişi bakımından ilgi çekici bir çeşitlilik gösterir. Bunlardan İÖ 412'deki *Helene* romantik öğelerin ağır bastığı, serüven ve mutlu rastlantılara yer veren, ciddi bir oyun olmakla birlikte tür bakımından da tragedya sayılamayacak bir yapıttır.

İphigeneia he en Aulidi (İphigeneia Aulis'te) ve *İphigeneia he en Taurois* (İphigeneia Tauris'te) ise Agamemnon ile Klytaimnestra'nın kızları İphigeneia ile ilgili değişik bir söylencenin işlendiği iki oyundur. Bunlar, tür bakımından *Helene*'yle benzer nitelikler taşımakla birlikte, trajik öğelerin daha belirgin olduğu, hızla gelişen, düzen ve kandırmacadan kaynaklanan bir olaylar dizisine dayanır. Bu oyunlardan *İphigeneia Aulis'te*'de İphigeneia'nın Troya seferinin gerçekleşmesi için kurban edilmek üzere kandırılarak Aulis'e getirilişi, gerçeği öğrenmesine karşın Akhalar uğruna ölümü kabullenmesi, ancak tören sırasında tanrıça Artemis'in onun yerine bir geyiğin kurban edilmesini sağlayarak genç kızı ölümden kurtarması konu edilir. Daha önce yazılmış olmasına karşın bu söylencenin geri kalan bölümünü içeren *İphigeneia Tauris'te* ise, yabancı bir ülkede Artemis Tapınağı'nın başrahibesi olarak yaşamını yalnızlık ve vatan özlemi içinde sürdüren İphigeneia'nın, kardeşi Orestes ile karşılaşması, iki kardeşin ölüm tehlikeleri atlatarak Tauris ülkesinden kaçıp kurtulması canlandırılmıştır.

◂

Euripides, bu tür yapıtları ve bunlarda kahramanlarının davranışlarını yönlendiren ruhsal nedenleri sergileyiş biçimiyle, özellikle İÖ 4.yy'da yaşamış olan Yeni Komedya yazarı Menandros'un oyunlarını etkilemiş, bu nedenle Eski Yunan tiyatro tarihinde önemli bir değişikliğin öncüsü olmuştur.

İÖ 408'de oynanan *Orestes* ile daha önce yazılmış olduğu düşünülen *Elektra* adlı tragedyaları, Euripides'in, Atreus ailesine ilişkin söylenceleri yine kendine özgü bir biçimde yorumladığı yapıtlardır. Özellikle, Elektra ile Orestes'in, babaları Agamemnon'un öcünü almak üzere anneleri Klytaimnestra'yı öldürmelerini konu alan *Elektra*, Aiskhylos ve Sophokles'in aynı söylenceyi işleyen yapıtlarına göre, gerek oyun kişilerinin canlandırılışı, gerek tanrısal güçlerin değerlendirilişi bakımından çok daha gerçekçi bir yorum getirir. *Elektra*'da tragedya türüne özgü can alıcı bir çatışmanın var olmasına karşılık *Orestes*, İphigeneia ikilisi türünde, zaman zaman melodram niteliği ağır basan bir oyundur.

Euripides'in İÖ 406'da Makedonya'ya gidişinden sonra yazılan ve ölümünden sonra birincilikle ödüllendirilen yapıtı *Bakkhalar* ise, şairin tragedya türüne en önemli katkılarından biri, oyunları içinde en düşündürücü, değerlendirilmesi de o denli güç olanıdır. Eski Yunan tragedyasının başyapıtlarından biri olan bu oyunun, tanrı Dionysos'a tapınma törenlerini canlandıran ve Dionysos dininin özelliklerini sergileyen tek yapıt olması bakımından da, günümüze kalmış Eski Yunan tragedyaları arasında ayrı bir yeri vardır. Oyun adını, Dionysos'u izleyerek ona tapınan kadınların oluşturduğu korodan almıştır. Konu olarak tanrı Dionysos ile Thebai Kralı Pentheus arasındaki çatışmanın işlendiği tragedyada, akıl yolunu izlediğini sanan ve kendisini kurulu düzenin bekçisi gören Pentheus, bağnaz ahlak anlayışına uymadığı gerekçesiyle Dionysos dinine karşı çıkar. Buna karşılık Dionysos, Pentheus'un kişiliğindeki zayıflıkların ortaya çıkmasını, bilinçsizce içgüdülerine boyun eğmesini sağlar ve kendinden geçtiği bir sırada onu annesi Agane'ye parçalattırıp öldürtür. Temelde tanrısal bir öçten kaynaklanan bu olaylar çerçevesinde, toplum ve bireyde baskı-özgürlük ikilemi, erkek ve kadında içgüdülerle ahlak kurallarının çatışması, doğa ile özgürce bütünleşmenin huzur ve mutluluk getirmesine karşılık ölçüsüz bir özgürlüğün aşırılık ve şiddete yol açması gibi sorunlar ele alınır.

Aristoteles *Poetika*'sında Euripides'i "şairlerin en trajik olanı" diye değerlendirmiştir. Bunun başlıca nedeni, genel olarak Euripides'in yapıtlarında egemen olan karamsar bakış açısı, kahramanlarının neden oldukları ya da boyun eğdikleri anlamsız yıkımlar ve bunların yarattığı sonuçlardır. Euripides'in trajik görüşü ne Aiskhylos'unki gibi bireyin uyması gereken sağlam bir toplumsal düzen ve tanrısal adalet inancına, ne de Sophokles'inki gibi soylu kahramanlara özgü yüce amaçlara dayanır. Euripides'in yapıtlarına biçim veren görüş, geleneksel din ve ahlak değerlerine, zamanın toplum düzenine duyduğu kuşku ve güvensizlikten kaynaklanır. Duyguların, özellikle tutkuların önde geldiği, akıl ile akıldışı olanın çatıştığı ve anlamsız acılara, yıkımlara neden olduğu bir karmaşa niteliğindedir. Gerek bu bakımdan, gerek Sophokles'in dediği gibi "insanları oldukları gibi" canlandırması, söylencelerdeki olayları ve kahramanları kendi zamanının sorunlarına ve koşullarına göre yorumlaması bakımından Euripides, 20.yy'da, Aiskhylos ve Sophokles'ten daha gerçekçi bir yazar sayılır.

- YAPITLAR (başlıca): *Kyklops; Alkestis*, İÖ 438, (Alkestis, 1964); *Medeia*, İÖ 431, (Medeia, 1943); *Hippolytos*, İÖ 428, (Hippolytos, 1949); *Herakleidai*, İÖ 423'ten önce; *Andromache*, İÖ 423'ten önce; *Hiketides*, İÖ 423'ten önce, ("Yalvarıcı Kadınlar"); *Hekabe*, İÖ 423'ten önce, (Hekabe, 1943); *Elektra*, (Elektra, 1943); *Troades*, İÖ 415, ("Troyalı Kadınlar"); Helene, İÖ 412, (Helene, 1945); *Phoinissai*, İÖ 411-409; *Hypsipyle*'den parçalar; *Herakles*, İÖ 408, (Herakles, 1943); *İphigeneia he en Tauroi*, (İphigeneia Tauris'te, 1961); *Ion; Orestes; Bakhai*, İÖ 406'dan sonra, (Bakkhalar, 1944); *İphigeneia he en Aulidi*, İÖ 406'dan sonra, (İphigeneia Aulis'te, 1945).

- KAYNAKLAR: D.J. Conacher, *Euripidean Drama: Myth, Theme and Structure*, 1967; E.R.Dodds, *The Bacchae* (giriş bölümü), 1960; M.Erim, *Euripides'te Trajedi Kaynağı Olarak Kadın Ruhu*, 1967; G.Murray, *Euripides and His Age*, 1918, 1965; J.de Romilly, *L'evolution du pathétique d'Eschyle à Euripide*, 1961; P.Vellacott, *Ironic Drama, A Study of Euripides Method and Meaning*, 1975; C.H.Withman, *Euripides and the Full Cirde of Myth*, 1974; R.P.Winnington-Ingram, Euripi *Euripides and Dionysus*, 1948.

- BAKINIZ: AİSKHYLOS, ANAKSAGORAS, ARİSTOPHANES, MENANDROS, PROTAGORAS, SOPHOKLES.

◄ *Bakkhalar*

EUSEBIOS [Kayserealı] (265-340)

Romalı din adamı ve tarihçi. Resmi kilise tarihçiliğinin kurucularındandır.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. İskenderiye'deki din okulu başkanı Origen'in Filistin'de Kayserea'da (Caesarea) kurduğu kütüphanede çalıştı. Pamphilus'un öğrencisi oldu. Hocasına duyduğu saygı ve bağlılıktan dolayı Pamphilus'un oğlu, hizmetkârı anlamına gelen "Eusebios Pamphili" adını benimsedi.

İmparator Diocletianus'un (284-305) Hıristiyanlar'a karşı başlattığı kıyımda Pamphilus'la birlikte tutuklandı. Kıyım sona erdiğinde, 313'te Kayserea piskoposu oldu. Ariusculuk ve Ortodoksluk arasındaki çekişmelere katıldı. Arius İskenderiye'den kovulunca Kayserea'ya geldi. Eusebios, İskenderiye Piskoposu Alexander'la Arius'u uzlaştırmaya çalıştı. Fakat Arius'un görüşlerini benimsediği gerekçesiyle 325'te İznik Konsili'nce aforoz edildi. Aynı yıl İmparator I. Constantinus'un araya girmesiyle konsil yeniden toplandı ve Eusebios, "İsa Tanrı'nın tek oğludur, Tanrı ile bir tözdendir" görüşünü kabul edince affedildi.

Eusebios, yapıtlarında çoğunlukla kilisenin, sapkınlıklara ve putperestlere karşı, kendini nasıl savunduğunu anlatır. Döneminde geçen olayları, Hıristiyanlık'ın 4. yy'a kadarki tarihini, belgelerle birlikte yazmış olması belgesel tarih açısından önemli bir katkıdır. Bu tür yapıtlarından olan *Praeparatio evan-*

gelica'da ("İncil'e Hazırlık") putperestliğe, kehanete ve falcılığa saldırılar ağırlıktadır. *Demonstratio evangelica* ("İncil Üzerine Açıklamalar") yine dini savunma niteliği taşır. Kilise tarihi ve dünya tarihi üzerine yazdığı kitaplar daha sonraki yüzyıllarda da önemini koruyan çalışmalardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Patrologia Graeca* (ö.s.), J.P. Migne (der), cilt 19-24, 1857, ("Grek Kilise Adamlarının Yaşamları ve Yapıtları").

EUSTACHI, Bartolomeo
(1500 ? -1574)

İtalyan hekim. Modern anatomi biliminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Kimi kaynaklara göre 16. yy'ın hemen başlarında, kimilerine göre de 1513'te San Severino'da doğmuş, 1574'te Fossombrone'de ölmüştür. Yaşamına ilişkin bilinenler, Urbino dükünün ve bir kardinalin özel hekimliğini yaptığı, 1562'de Roma'da Papalığa bağlı Sapienza Koleji'nde başladığı profesörlük görevini bir süre sonra bırakarak, araştırmalarını anatomi alanında sürdürdüğüdür.

Avrupa'da Orta Çağ boyunca dini gerekçelerle engellenen anatomi çalışmaları Rönesans ile birlikte İtalya'da hız kazanmıştı. Çalışmalarını bu dönemde gerçekleştiren Eustachi, Galenos'un anatomi geleneğine bağlı olmasına karşın, dölütlerde, çocuk ve yetişkin cesetlerinde yaptığı açımlamaları ve hazırladığı anatomi çizimleriyle Vesalius ile birlikte modern anatominin temelini atmıştır.

Eustachi vücudun tümüne ilişkin anatomi çalışmaları yapmış, özellikle dişlerin gelişimi ve böbreklerin yapısını ayrıntılarıyla incelemiştir. Sempatik sinir sistemi üstüne araştırması genellikle döneminin en ağırlıklı çalışması olarak bilinir. Kasların yapısı ve sinir dağılımını inceleyen, soluk borusu ve gırtlağın yapısını tanımlayan Eustachi'nin adı, orta kulakla gırtlağın üst bölgesini birleştiren kanala ve alt ana toplardamar kapakçığına verilmiştir.

Eustachi'nin anatomi açımlamalarına ilişkin değerli çizimleri içeren, Pier Matteo Pini adlı bir ressamın yardımıyla gerçekleştirdiği 47 bakır levhadan 8'i, 1564'te *Opuscula anatomica* ("Anatomi Kitabı") adlı yapıtında yayımlanmış; daha sonra kaybolan 39 levhanın 1714'te bulunması üzerine bu çalışmasının tümü aynı yıl *Tabulae anatomicae* ("Anatomi Levhaları") adıyla derlenmiştir. Dönemine göre zengin ayrıntıları içeren, Galenos'un ve 16. yy anatomi bilginlerinin kimi hatalarını düzelten bu levhaların yayımlanmasındaki gecikme, Eustachi'nin çağdaşlarını etkilemesini engellemişse de, anatomi bilgisinin 18. yy'daki gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: GALENOS, VESALIUS.

EUWE, Max
(1901-1981)

Hollandalı satrançcı. Hollanda ve dünya satranç şampiyonu olmuştur.

20 Mayıs 1901'de Amsterdam'da doğdu, 1981'de öldü. Amsterdam Üniversitesi'nde matematik eğitimi gördü. 1921'de Hollanda satranç şampiyonu oldu. 1923 Hastings ve 1924 Wiesbaden turnuvalarında birinciliği kazandı. 1926'da Amsterdam Üniversitesi'nde doktora derecesini elde etti. 1928'de amatör dünya satranç şampiyonu oldu. 1935'te Alehin'le yaptığı dünya şampiyonluğu maçını kazanarak beşinci dünya satranç şampiyonu oldu. 1937'de Alehin'le yaptığı rövanş maçını kaybetti. 1946'da Alehin'in ölümünden sonra dünya şampiyonunun yeniden belirlenmesi için Botvinnik, Reşevski, Euwe, Keres ve Smislow arasında yapılan 4'er partilik turnuva maçında Euwe başarı göstererek sonuncu oldu. 1959-1964 arasında Hollanda Otomatik Bilgi İşlem Araştırma Merkezi'nin yöneticisi olarak çalıştı. 1964-1971 arasında Tilburg Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak görev yaptı. 1970-1978 arasında Uluslararası Satranç Federasyonu'nun başkanlığını yaptı.

• YAPITLAR (başlıca): *Strategy and Tactics*, 1936, ("Strateji ve Taktikler"); *The Development of Chess Style*, 1966, ("Satranç Stilinin Gelişimi").

Arthur Evans

EVANS, Arthur John
(1851-1941)

İngiliz, arkeolog. Girit'te yaptığı kazılarda *Knossos Sarayı*'nı ortaya çıkartmıştır.

8 Temmuz 1851'de İngiltere'de Hertfordshire yakınında Nash Mills'de doğdu, 11 Temmuz 1941'de Oxford yakınlarında öldü. Babası Sir John Evans da döneminin ünlü arkeologlarındandı. Evans, Harrow,

Oxford ve Göttingen üniversitelerinde eğitim gördü. Oxford'da Brasenos College'da, öğretim üyesi olarak çalıştı. 1884'te Oxford'da Ashmolean Müzesi müdürü oldu, bu görevini 1908'e değin sürdürdü. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde tarihöncesi profesörü olarak çalıştı.

1901'de Royal Society üyeliğine seçildi, 1911'de Sir unvanını aldı. 1914-1919 arasında Society of Antiquities kurumunun başkanlığını yaptı.

Girit kökenli antik para ve yazılı taş mühürlerle ilgilendiği için 1894'te Girit'e gitti. 1895'te Girit resim yazısıyla ilgili yayınlar yaptı. Yunan Yarımadası'ndaki Miken uygarlığının Girit'den kaynaklandığı görüşünü ortaya attı. 1899'da Girit'te *Knossos Sarayı*'nın içinde bulunduğu Kandiye bölgesinde bir araziyi satın aldı ve 1900'de kazılara başladı.

1935'e değin süren Knossos kazılarında Evans, yalnızca tarihöncesi döneme ait bir sarayı değil, o güne değin bilinmeyen bir İlk Bronz Çağı uygarlığını ortaya çıkardı. Bu uygarlığa efsanevi Girit kralı Minos'un adını verdi. Buluntuları erken, orta ve geç olarak üç döneme ayırdı ve İÖ 3000-1200 arasına tarihledi. Tarihlendirmeleri ve bu tarihlemeye kaynaklık eden karşılaştırmaları (analoji) 1960'lara değin kesinliğini korudu. Ancak, daha sonraki araştırmalarla yeni gelişmelerle Evans'ın tarihlendirmesi değiştirildi. Evans'ın bulguları ve öbür arkeologların çalışmaları Minos kültürünün Yunan Yarımadası'ndaki Miken uygarlığının biçimsel temellerini oluşturduğunu göstermiştir. Evans, Minos uygarlığının Mısır ve Avrupa ile ilişkisini de belirlemiştir.

Yaklaşık 20.000 metrekarelik bir alanı kaplayan *Knossos Sarayı* yüzlerce odadan oluşmuş, yer yer iki, üç, hatta dört katlı bir yapıdır, labirent adı verilen karmaşık bir plan şeması vardır. Sarayda lağım, havalandırma bacaları, çöp kuyuları, banyo odaları gibi bölümler de bulunmaktadır. İÖ 1600'lerde en görkemli dönemini yaşayan sarayın duvarları sanat değeri yüksek fresklerle bezenmiştir. Gelişkin ve zengin saray yapısına karşın sur, kale gibi savunma yapılarının bulunmamış olması, o dönemde Knossos ve çevre egemenliğinin kuvvetli bir donanmayla güvenceye alınmasıyla açıklanmaktadır. Kral Minos'a ilişkin eski Yunan söylenceleri de bunu doğrular biçimdedir.

Knossos'da bulunan 3000'den fazla kil tablet *Linear A* ve *Linear B* olarak tanımlanan iki tür resim yazısı içermektedir. Evans, bunları karşılaştırma yöntemiyle çözümlemeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. *Linear B* yazısı 1953'te Michael Ventris tarafından okunmuş, arkaik Yunanca ile yazılmış olduğu anlaşılmıştır. Ancak *A* yazısı bugüne değin çözülememiştir. *B* yazısı tabletlerin içeriği, saraydaki köleler, giysiler, kumaşlar, silahlar, tahıl ve zeytinyağı stoklarına ilişkin envanter listeleridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Cretan Pictographs*, 1895, ("Girit Resim Yazısı"); *Praephoenician Script*, 1895, ("Fenike Öncesi Yazı"); *Scripta Minoa I*, 1909, ("Minos Yazısı"); *The Palace of Minos*, 4 cilt, 1921-1935, ("Minos Sarayı"); *The Earlier Religion of Greece in the Light of Cretan Discoveries*, 1931, ("Girit'teki Bulguların Işığında Erken Yunan Dini").

• KAYNAKLAR: J.Evans, *Time and Change*, 1943; J.L. Myres, "Sir Arthur Evans 1851-1941", *British Academy Proceedings*, 27, 1941.

• BAKINIZ: VENTRICE.

EVANS, Lee
(1947)

ABD'li atlet. Kısa mesafe koşularında başarılı olmuştur.

1960'larda 400 m koşularında adını duyurdu. 1968 Olimpiyatları'nda 400 m'de altın madalyayı kazanırken 43.8'lik derecesiyle yeni bir dünya rekoru kırarak büyük bir ün elde etti. Yine aynı olimpiyat oyunlarında 4x400 m bayrak yarışında altın madalyayı kazanan ve gerek seçmelerde, gerekse finalde iki görkemli dünya rekoru elde eden ABD bayrak takımında yer aldı. Başarılı atletizm yaşamı boyunca dünyanın en iyi 400 m koşucularından biri olarak tanındı.

EVANS, Oliver
(1755-1819)

ABD'li mucit ve sanayici. Yüksek basınçlı buhar makinesi yapımının ve sanayide otomatik üretim hattı uygulamasının öncüsüdür.

13 Eylül 1755'te Delaware Eyaleti'ndeki Newport yakınlarında doğdu, 15 Nisan 1819'da New York'ta öldü. Bir araba ustasının yanında çırak olarak çalışırken yeni bir yün tarama makinesi geliştiren Evans, 1780'de, Wilmington'da su değirmenleri işleten kardeşlerine katıldı. Dört yıl sonra Philadelphia'nın hemen yakınında kurduğu un fabrikasındaki tüm kaldırma, taşıma öğütme ve tartma makinelerine su gücünü uygulayarak, ABD'de ilk kez sürekli ve otomatik üretim hattını gerçekleştirmiş oldu; bu yöntem, 50 yıl sonra ABD sanayiinde yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Evans'ın, en önemli buluşu yüksek basınçlı buhar makinesidir. 1792'den beri bu konu üzerinde çalışarak 1801'de ilk yüksek basınçlı buhar makinesini işletmeyi başardığında, Watt'ın alçak basınçlı buhar makinesi ABD'de daha yeni tanınıyordu. Watt, yeterli buhar basıncı sağlanamadığından silindir içindeki pistonun buhardan çok hava basıncıyla itildiği Newcomen makinesini geliştirerek, bu ilk örnekteki yarım atmosferlik basınca karşılık 1,5 atmosfer basınç elde etmeyi başarmıştı. Gene de tüketilen kömüre karşılık bu verim çok düşük olduğundan, maden ocakları ile fabrikaların gereksinimini karşılayamadığı gibi, maliyeti de büyük ölçüde artırıyordu. Watt gibi, sorunu teknik açıdan değil de bilimsel olarak ele alan ve Black'in ısınma ısısına (özgül ısı) ilişkin kuramsal çalışmalarından yararlanan Evans, suyun sıcaklığını

1°C'tan 100°C'a yükseltmek için 100 kalori gerekirken, 100°C'tan 200°C'a yükseltmek için yalnızca 30 kalori daha gerektiğini gözlemledi. Böylece, Watt'ın makinesinin daha gelişmiş bir uyarlaması olan ve silindirin içindeki pistonu 8 atmosferlik bir buhar basıncıyla iten ilk yüksek basınçlı makinenin patentini aldı. Evans ile aynı tarihte, belki onun buluşundan habersiz, belki de onun çalışmalarını izleyen Trevithick de İngiltere'de ilk yüksek basınçlı buhar makinesini gerçekleştirmişti.

Kısa süre içinde sanayide yaygın bir uygulama alanı bulan bu makineyi kara ve deniz ulaşımına da uygulamayı düşünen Evans önce buharla çalışan bir otomobil yaptı. Ancak, o çağda karayolu taşımacılığının bütün yükünü taşıyan atları ürkütmemek için buharla çalışan taşıtların trafiğe çıkmasına izin verilmediğinden tasarısını uygulayamadı. 1805'te yaptığı, hem suda hem karada yol alabilmesi için tekerleklerle donatılmış, 9 m boyundaki bir tekne ise, nehir diplerini temizlemek için uzun yıllar tarak gemisi olarak kulanıldı.

On yıl içinde, pamuk, tütün ve kâğıt üretiminde kullanılacak 100'den fazla buharlı makine yapan ve "ABD'nin James Watt'ı" olarak anılan Evans, çıraklarından birinin başlattığı yangında fabrikasını yitirdikten kısa bir süre sonra öldü. Geliştirdiği yüksek basınçlı buhar makinesi işe, yalnız ülkesinde değil tüm dünyada sanayi ve ulaşımın hızla gelişmesini sağladı.

• BAKINIZ:J.BLACK, NEWCOMEN, PAPIN, TREVITHICK, J.WATT.

EVANS, Walker
(1903-1975)

ABD'li fotoğrafçı. Çağdaş fotoğraf sanatının en önemli yaratıcı ve öncülerinden biridir.

3 Ekim 1903'te St.Louis'de doğdu, 10 Nisan 1975'te New Haven'de öldü. Bir yıl Williams College'da, sonra da Paris'te okudu. Yüzyıl başının sanat odağı olan bu kentte, Sorbonne'da olduğu kadar Sylvia Beach'in ünlü kitaplığında çalıştı. Çağdaş sanat ve yazın akımlarına, özellikle Joyce'a ilgi duydu. Ülkesine döndükten sonra, 1928'de fotoğraf çekmeye başladı. Kısa zamanda belirgin bir fotoğraf üslubu geliştirdi ve bu üslubun ustası oldu. ABD'nin bunalım yıllarında, D.Lange gibi bazı başka ünlü fotoğrafçılarla birlikte, 1935'te kurulan FSA (Farm Security Administration) için fotoğraf çekti. Yapıtları 1938-1962 arasında New York Modern Sanatlar Müzesi yayını *American Photographs*'da basıldı; ayrıca bu müzede sergisi açılan ilk fotoğrafçı olma onurunu kazandı. 1941'de ABD'li yazar James Agee ile birlikte *Let Us Now Praise Famous Men* ("Gelin Ünlüleri Övelim") adlı kitabı yayımladı. Kitap Agee'nın o güne değin yayımlanmamış denemelerinden ve Evans'ın fotoğraflarından oluşuyordu. 1945-1965 arasında *Fortune* dergisinin yayımcı yardımcılığını yaptı ve bu dergi için çok sayıda fotoğraf çalışması gerçekleştirdi.

Eleştirmenlerce E.Atget, A.Stieglitz ve Strand'dan gelen bir çizgiye yerleştirilen Evans, 1930'lardan başlayarak ve özellikle boş mekânların, insansız evlerin ve sokakların fotoğraflanmasında çağın en büyük ustası sayıldı. Fotoğrafta devrim sayılabilecek bir değişimle "olay"ın yadsınması, gerçeğin yapısını derinlemesine kavramaya yönelik bir bakış açısına varılması, Evans'la birlikte fotoğraf sanatında yeni bir gerçekçiliği gündeme getiriyordu. Evans gündelik görünümlerin ardından dünyayı yeniden tanımaya çaba gösteriyor, soğuk ve doğrudan bir bakışla, ayrıntıların sistemli analiziyle ve tüm yapıtlarında sezilen yalınlık tutkusuyla, tekil ve geçici olanı, genel ve kalıcı, zaman-üstü bir düzeye çıkartmayı başardı. Bu özellikleriyle kendinden sonra gelen kuşağın fotoğrafçılarına öncülük eden birkaç büyük ustadan biri oldu ve günümüz fotoğrafı Evans'tan ve getirdiği bakış açısından büyük ölçüde etkilendi.

• YAPITLAR (başlıca): *Message From The Interior*, 1966, ("İçten Gelen Mesaj"); *Let Us Now Praise Famous Men*, 1966, ("Gelin Ünlüleri Övelim"); *Walker Evans*, 1971.

• KAYNAKLAR: H.Gernsheim, *History of Photography*, 1955; B.Newhall, *The History Of Photography; From 1839 to the Present Day*, 1964.

• BAKINIZ: ATGET, D.LANGE, STIEGLITZ, STRAND.

Edward Evans-Pritchard

EVANS-PRITCHARD, Edward
(1902-1973)

İngiliz, antropolog. Afrika yerli toplumlarının sosyal ve kültürel yapıları, din ve büyüleri üzerine araştırmalar yapmıştır.

Edward Evan Evans-Pritchard İngiltere'de, Crowborough'da (Sussex) doğdu, 1973'te öldü. Babası bir din adamıydı. 1916-1921 arasında Wincester

College'a 1924'te çağdaş tarih eğitimi gördüğü Oxford Üniversitesi'ne bağlı Exeter College'a girdi. Aynı yıl London School of Economics'e kaydoldu ve Raymond Firth'le birlikte Malinowski'nin ilk iki antropoloji öğrencisinden biri oldu. 1927'de Güney Sudan'da yaşayan Azandeler arasında yaptığı bir alan araştırmasından kaynaklanan tezi ile doktorasını aldı.

1926-1930 arasında, Azandeler arasında alan araştırmalarını sürdürdü. 1930-1936 arasında yine güney Sudan'da yaşayan Nuerler'i inceledi ve aralarında bir yıla yakın bir süre kaldı. Bu iki topluma ilişkin etnografik çalışmalara öncülük etti. Gerçekte, Azandeler üzerindeki çalışması, Afrika topluluklarından biri hakkında profesyonel bir toplumbilimci tarafından yapılmış ilk kapsamlı araştırmaydı. Bu iki toplum arasında yaptığı çalışmalar, gelecekte, bu yörede ve başka yerlerde yapılacak araştırmalar için örnek olmuştur.

1932-1934 arasında Kahire'deki Fuad Üniversitesi'nde çalıştı. 1935'ten 1940'a kadar Oxford Üniversitesi'nde, Afrika sosyolojisi bölümünde ders verdi. Bu yıllar İngiltere'de sosyal antropolojinin en parlak yıllarıydı ve Oxford Üniversitesi de bu alanın merkezi idi. Evans-Pritchard, aynı yıllarda antropoloji bölümü başkanı olan A.R.Radcliffe-Brown'dan çok etkilendi ve onun Fransa'daki Durkheimcı Sosyoloji Okul'una karşı duyduğu ilgiyi paylaştı; ancak ikisi de farklı alanlarda çalışıyordu. II.Dünya Savaşı sırasında asker olarak, daha çok kuzey Afrika'da görev yaptı. 1942'de Bingazi'deki (Libya) İngiliz Askeri Yönetimi'nde "siyasi görevli" oldu. Zamanının çoğunu göçebe Bedeviler arasında geçirdi ve bol veri topladı. Savaştan sonra, 1945'te Oxford'a döndü, 1946'da sosyal antropoloji profesörü ve bölümün Radcliffe-Brown'dan sonraki başkanı oldu. Bu görevi 1970'te emekliye ayrılıncaya değin sürdü. Aynı yıl "sir" unvanı aldı.

Evans-Pritchard, 1930'lara kadar, öğretmeni Malinowski'nin pozitivist ve faydacı işlevselciliği ile Radcliffe-Brown'ın yapısalcı, fakat yine de pozitivist işlevselciliğinden etkilendi. Azandeler'in inanç sistemleri üzerindeki ilk çözümlemeleri işlevselci bir bakış açısı taşır. Ancak 1930'lardan sonra inanç sistemlerini kendi içlerinden ve özgün terimleri ile anlama eğilimi arttı ve işlevselci açıklamaları yetersiz bulmaya başladı. Bu hoşnutsuzluk özellikle 1940'lar ve 1950'lerde daha da belirginleşti. Düşüncesinde Durkheimcı işlevselcilikten idealist Durkheimcı yapısalcılığa bu kayış, ilk olarak 1937'de yayımladığı *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande* ("Azandeler Arasında Büyü, Kehanet ve Efsun") adlı çalışmasında belirginleşti. Evans-Pritchard'ın önce Azandeler, sonra da Nuerler üzerinde yaptığı çalışmalar, sosyal antropolojide ilkel toplulukların düşünce ve anlam verme sistemlerine, bilimselden çok insancıl bir yaklaşımı başlatmıştır. İnançların öğeleri, Durkheimcı bir kalıtımla, bir sistemin parçaları olarak alınmakla birlikte, onların sosyal yapısal bağlantıları unutulmamıştır. Evans-Pritchard ve öğrencileri 1950'ler ve 1960'larda, ideolojik sistemler, özellikle anlam ve akılcılığın doğası üzerindeki çalışmalarına devam ettiler. Evans-Pritchard'ın bu yöndeki etkisi, Levi-Strauss ve diğer Fransız toplumbilimcilerin bir ölçüde Durkheim'dan kaynaklanan yapısalcı yaklaşımına seçenek oluşturdu.

1930'ların ortalarında Meyer Fortes ile başladıkları ve soyu (lineage) bir politik sistem olarak gören çözümlemeleri, soyu kişisel ilişkilerin örgütlenme biçimi olarak gören Radcliffe-Brown'ın görüşlerinden ayrılan önemli bir ileri adımdır. Evans-Pritchard, sosyal yapıları, kişilerden çok grupların ilişkilerinin örgütü olarak görmeye başlamıştı. Bu bakış açısı en çok *The Nuer* adlı ünlü yapıtında belirgindir. Söz konusu yapıt, Meyer Fortes ile 1940'ta derlediği *African Political Systems* ("Afrika Siyasal Sistemleri") ile birlikte, sonraki yıllarda siyasal antropolojinin temel kaynağı oldu.

İnaçların mantığı

Evans-Pritchard'ın 1937'de yayımlanan ilk kitabı, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, büyü hakkında, Malinowski'nin o döneme kadar egemen olan faydacı işlevselci görüşlerine bir tür meydan okumaydı. Evans-Pritchard Azandeler'in doğaüstü güçlere ilişkin inançlarını tıpkı çağdaş toplumların inançları gibi, sistemli, akılcı, güncel deneyimlerinde tutarlı ve kendine özgü mantığı olan düşünceler bütünü olarak görüyordu. Bu mantık, çağdaş toplumların mantığından farklı, fakat hiç de onlardan aşağı olmayan bir mantıktı. İlkel inanç sistemlerinin kendi koşulları içinde değerlendirildiğinde akılcı niteliği Tylor, Frazer ve Lévy-Brühl gibi antropologlar tarafından daha önce vurgulanmıştı. Pritchard, ilkel düşüncenin ve akılcılığın doğası hakkındaki bu anlayışı önemli ölçüde geliştirmiştir. Ayrıca, tüm inanç sistemlerinin alternatif sistemlerin mantığına hemen hemen kapalı olduğunu gösterdi.

1940'ta yayımladığı *The Nuer* adlı monografisi, sosyal antropolojinin klasiklerinden biri olarak kabul edilir. Evans-Pritchard, İngiliz antropolojisinde yapısalcı yöntemin en güzel örneği olan bu çalışmasında, bilinçli olarak, çözümlemelerinde yapısal bir soyutlama düzeyine ulaşmaya çalıştı. Bu aynı zamanda başkansız (acephalus) topluluklarda sosyo-politik örgütlenmenin bir biçimi olan parçalı soy sistemlerinin (segmentary lineage systems) klasik bir açıklamasıdır. Mekanik dayanışmaya dayanan parçalı toplumların özelliğine ilişkin düşüncesi, bu bakımdan, Durkheim, W.Robertson Smith ve Radcliffe-Brown'dan kaynaklanmaktaydı. Bu düşünürler gibi o da, paylaşılan değerler alanında düzen aradı ve değerlerin sosyal bağlantılarının, belirleyici sosyal çerçeveleri ile birlikte nasıl değiştiğini ortaya koydu. Bu, aşiretlerin çeşitli parçaları arasındaki sosyal ittifakların göreceliğini, çelişkinin entegratif (bir üst düzeye çıkıldıkça kapsamı genişleyen, daha çok parçayı birleştirerek içeren) özelliklerine ışık tutarak anlatan çok başarılı bir çözümlemedir. *The Nuer* adlı yapıtında ve başka çalışmalarında, bu insanların zaman ve mekân kavramlarını, onların dünyalarını, sosyal deneyimleri ve çevreleri arasındaki bağlantıları göstererek irdelemeye çalışmıştır.

Yapısalcı yaklaşım

İlk bilimsel yönelimleri

Evans-Pritchard 1940'ta Meyer Fortes ile birlikte yayımladığı *African Political Systems* adlı yapıtında, Afrika kıtasının basit siyasal sistemlerinin karşılaştırmalı bir görüntüsünü verebilmek için Doğu Afrika toplumları üzerindeki çözümlemelerini genişletti. Bu, devlet-öncesi toplumların siyasal örgütlenmeleri üstüne yapılan ilk sistematik karşılaştırmalı çalışmaydı. Evans-Pritchard ve Fortes, siyasal örgütlenmeyi, karşıt çıkar grupları arasındaki çelişkiyi azaltan ve

çözümleyen işlevi ile değerlendiriyorlardı. Bu çalışmalar, o sırada Afrika'da yerli yönetimler kanalıyla "dolaylı egemenlik" kurmaya çalışan İngiliz sömürgecilerinin özellikle işine yaradı.

Tarihsel antropolojiye katkısı

Evans-Pritchard, tarihsel antropolojiye asıl katkısını yaptığı *The Sanosi of Cyrenaica* ("Bingazi'li Sinusî") adlı yapıtını 1949'da yayımladı. Bu, yerli bedevi sosyo-politik yapılardan ve bu yapıların Türk ve İtalyan yönetimleri ile karşılıklı ilişkilerinin incelenmesinden yola çıkarak, çoban Bedevi toplumundan Libya Krallığı'nın doğuşunu anlatan bir çalışmaydı. 1964'te yayımladığı *Social Anthropology and Other Essays* ("Sosyal Antropoloji ve Diğer Denemeler") adlı kitabındaki birçok denemesinde kültürel ve doğal bilimler arasında bir ayrım yaparak, antropolojiyi bir bilim olmaktan çok, bir tür tarih olarak görmeye başladı.

1951'de yayımladığı *Kinship and Marriage among the Nuer* ("Nuerler Arasında Akrabalık ve Evlilik") adlı yapıtında Nuer akrabalık sisteminin çözümlemesini yaptı. Kitabın en ilgi çekici bölümleri, ruhlarle evlenme, kadın kadına evlenme ve dul kalan çocuksuz kadının ölen kocasının erkek kardeşi ya da en yakın erkek akrabası ile evlenme zorunluluğu gibi Nuer âdetlerini anlatan bölümlerdir. 1956'da yayımladığı ve bu toplum üstüne son kitabı olan *Nuer Religion*'da ("Nuer Dini") ilkel din hakkındaki düşüncelerini geliştirdi. Bu, ilkel bir topluluğun dini inanç sistemleri hakkındaki en ayrıntılı ve karmaşık çalışmalardan biridir. Tartışılan başlıca konular totemizm, vücut sembolizmi, sınıflandırma ve kurbandır.

İlkel düşüncenin doğası

İlkel düşüncenin ilkel terimler ile anlaşılması üzerine yaptığı çalışmalar bilgi sosyolojisine ve özellikle de ilkel zihnin doğası üstüne süren araştırmalara önemli bir katkı oldu. Durkheimcı geleneğe ilgisi, yalnız kendi düşüncesinin temellerini oluşturmakla kalmamış, Fransız sosyoloji klasiklerinin İngilizce'ye çevrilmesine verdiği önem, Durkheim'ı çevrelemiş olan *Année Sociologique* grubuna ilgiyi artırmıştır. Parçalı soy sistemi modeli, başkaları tarafından sık sık uygun olmayan sosyal çerçevelere uygulandıysa da, Nuer siyasal örgütlenmesi hakkındaki çözümlemeleri, sonraki yıllarda siyasal antropoloji için bir örnek oluşturmuştur. Belli Afrika toplumlarını anlamakta faydalı olan bu model, evrensel olarak kullanılmaya başlandığında, aynı ölçüde geçerli olamamıştır.

Evans-Pritchard'ın ilkel toplumlara yaklaşımı, kuşağının birçok antropologu için de tipikti. Sömürge yönetiminin her yerde varolan gerçeklerini unutarak, incelediği ilkel toplumları, sanki bir sosyal boşlukta yaşıyorlarmışçasına ele almıştır. Örneğin, *The Nuer*'i okuyan biri, bu insanların, o araştırmasını yapmak için gelmeden kısa bir süre önce İngiliz yönetimi tarafından vahşi bir biçimde "sakinleştirildiğini" anlayamazdı. Onların uzlaşmazlık ve düşmanlıklarına dikkat çekilirken; okuyucuya bunun her nasılsa onların karakterinin bir parçası olduğu izlenimi iletilir. Yine parçalı soy sistemi çözümlemesinde, sosyal değerleri ön planda ele almış, asıl sosyal deney üzerinde pek az durmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, 1937, ("Azandeler Arasında Büyü, Kehanet ve Efsun"); *The Nuer*, 1940, ("Nuer Toplumu"); *African Political Systems*, 1940, ("Afrika Siyasal Sistemleri"); *The Sanosi of Cyrenaica*, 1949, ("Bingazi'li Sinusî"); *Kinship and Marriage among the Nuer*, 1951, ("Nuerler Arasında Akrabalık ve Evlilik"); *Nuer Religion*, 1956, ("Nuer Dini"); *Social Anthropology and Other Essays*, 1964, ("Sosyal Antropoloji ve Diğer Denemeler").

• BAKINIZ: DURKHEIM, R.FIRTH, FORTES, FRAZER, MALINOWSKI, RADCLIFFE-BROWN.

EVERT, Chris
(1954)

ABD'li tenisçi. ABD'de 1970'lerin en başarılı kadın tenisçilerindendir.

Christine Marie Evert 21 Aralık 1954'te Fort Lauderdale'de doğdu. Babası tenis öğretmeni idi. Küçük yaşta tenise başlayan Evert 1970'te ünlü Avustralyalı tenisçi Margaret Smith Court'u yenerek adını duyurdu. 1971'de Wightman Kupası için İngiltere takımı ile maç yapacak olan ABD tenis takımına seçilen Evert yarışmada İngiliz rakibi Virginia Wade'i 6-1, 6-1 gibi açık bir farkla yendi. Temmuz 1972'de Wimbledon tenis turnuvasında rakibi Avustralyalı ünlü bayan tenisçi Evonne Goolagong'a yenilen Evert bir ay sonra yapılan başka bir yarışmada bu kez Goolagong'u yendi. Aralık 1972'de profesyonel oldu. 1974'te İtalya, Fransa ve Kanada'da yapılan tenis turnuvalarında şampiyon oldu. ABD'de 1975, 1976, 1977 ve 1978 yıllarında yapılan turnuvalarda da şampiyonluk kazandı.

EVLİYA ÇELEBİ
(1611-1682)

Türk, gezgin. Gezdiği yerlerde toplumların yaşama düzenini ve özelliklerini yansıtan gözlemler yapmıştır.

Evliya Çelebi b.Derviş Mehmed Zillî İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu, 1682'de Mısır'dan dönerken yolda ya da İstanbul'da öldüğü sanılmaktadır. Babası Derviş Mehmed Zillî, sarayda kuyumcubaşıydı. Evliya Çelebi'nin ailesi Kütahya'dan gelip İstanbul'un Unkapanı yöresine yerleşmişti. İlköğrenimini özel olarak gördükten sonra bir süre medresede okudu, babasından tezhip, hat ve nakış öğrendi. Musiki ile ilgilendi. *Kuran*'ı ezberleyerek "hafız" oldu. Enderuna alındı, dayısı Melek Ahmed Paşa'nın aracılığıyla Sultan IV.Murad'ın hizmetine girdi.

Evliya Çelebi'nin geziye karşı duyduğu ilgi, çocukken babasından, yakınlarından dinlediği öykülerden, söylencelerden ve masallardan kaynaklanır. *Seyahatname* adlı yapıtının girişinde geziye duyduğu ilgiyi anlatırken bir gece düşünde Peygamber'i gördüğünü, ondan "şefaat ya Resulallah" diyecek yerde şaşırıp "seyahat ya Resulallah" dediğini, bunun üzeri-

ne Peygamber'in ona gönlünün uyarınca gezme, uzak ülkeleri, görme olanağı verdiğini yazar. Bu düş üzerine 1635'te, önce İstanbul'un bütün yörelerini dolaşmaya, gördüklerini, duyduklarını yazmaya başladı. 1640 dolaylarında Bursa, İzmit ve Trabzon yörelerini gezdi, 1645'te Kırım'a Bahadır Giray'ın yanına gitti. Yakınlık kurduğu kimi devlet büyükleriyle uzak yolculuklara çıktı, savaşlara, mektup götürüp getirme görevıyle, ulak olarak katıldı. 1645'te Yanya'nın alınmasıyla sonuçlanan savaşta, Yusuf Paşa'nın yanında görevli bulundu. 1646'da Erzurum Beylerbeyi Defterdarzade Mehmed Paşa'nın muhasibi oldu. Doğu illerini, Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın kimi yörelerini gezdi. Bir ara Revan Hanı'na mektup götürüp getirmekle görevlendirildi, bu nedenle Gümüşhane, Tortum yörelerini dolaştı. 1648'de İstanbul'a dönerek Mustafa Paşa ile Şam'a gitti, üç yıl o dolaylarda gezdi. 1651'den sonra Rumeli'yi dolaşmaya başladı, bir süre Sofya'da bulundu. 1667-1670 arasında Avusturya, Arnavutluk, Teselya, Kandiye, Gümülcine, Selanik yörelerini gezdi. Kaynakların bildirdiğine göre, Evliya Çelebi'nin gezi süresi 50 yılı kapsar.

Gezileri

Evliya Çelebi

Evliya Çelebi'nin gezilerinin oldukça geniş bir alanı kaplaması iki bakımdan önemlidir. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun komşu ülkelerle olan ilişkilerini yansıtması, ikincisi uygarlık ürünlerini tanıtmasıdır. Birincisi daha çok tarih ve coğrafyayı, ikincisi insan başarılarını ilgilendirir. Bu geziler yalnız gözlemlere dayalı aktarmaları, anlatıları içermez, araştırıcılar için önemli inceleme ve yorumlara da olanak sağlar. *Seyahatname*'nin içerdiği konular, belli bir çalışma alanını değil, insan düşüncesinin ürettiği bütün başarıları kapsar. Bu özelliği nedeniyle Evliya Çelebi'nin yapıtı değişik açılardan bakılarak değerlendirilir.

Üslup bakımından ele alındığında, Evliya Çelebi'nin, o dönemdeki Osmanlı toplumunda, özellikle Divan edebiyatında yaygın olan düzyazıya bağlı kalmadığı görülür. Divan edebiyatında düzyazı ayrı bir yaratı ürünü sayılır, şiir gibi ağdalı, ayaklı-uyaklı bir biçimle ortaya konurdu. Evliya Çelebi, bir yazar olarak, bu geleneğe uymadı, daha çok günlük konuşma diline yakın, kolay söylenip yazılan bir dil benimsedi. Bu dil akıcıdır, sürükleyicidir, yer yer eğlenceli ve alaycıdır.

Üslubu

Evliya Çelebi gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını yalnız aktarmakla kalmamış, onlara kendi öznel yorumlarını, düşüncelerini de katarak gezi yazısına yeni bir içerik kazandırmıştır. Burada yazarın anlatım bakımından gösterdiği başarı uyguladığı yazma yönteminden kaynaklanır. Anlatım belli bir zaman süresivle sınırlanmaz, geçmişle gelecek, şimdiki zamanla geçmiş iç içedir. Bu özellik anlatılan öykülerden, söylencelerden dolayı yazarın zamanla istediği gibi oynaması sonucudur. Evliya Çelebi belli bir süre içinde, özdeş zamanda geçen iki olayı, yerinde görmüş gibi anlatır, böylece zaman kavramını ortadan kaldırır.

Seyahatname'de, yazarın gezdiği, gördüğü yerlerle ilgili izlenimler sergilenirken, başlı başına birer araştırma konusu olabilecek bilgiler, belgeler ortaya konur. Bunlar arasında öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, dernek, eğlence, inançlar, karşılıklı insan ilişkileri, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları önemli bir yer tutar.

Seyahatname

Evliya Çelebi insanlarla ilgili bilgiler yanında, yörenin evlerinden, cami, mescid, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapılarından da söz eder. Bunların yapılış yıllarını, onarımlarını, yapanı, yaptıranı, onaranı anlatır. Yapının çevresinden, çevrenin havasından, suyundan söz açar. Böylece konuya bir canlılık getirerek çevreyle bütünlük kazandırır.

Seyahatname'nin bir özelliği de değişik yöre insanlarının yaşama biçimlerine, davranışlarına, tarımla ilgili çalışmalarından, süs takılarına, çalgılarına dek ayrıntılarıyla geniş yer vermesidir. Yapıtın kimi bölümlerinde, gezilen yörenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen ünlü kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerinden ayrıntılı biçimde söz edilir.

Evliya Çelebi'nin yapıtı dil bakımından da önemlidir. Yazar, gezdiği yerlerde geçen olayları, onlarla ilgili gözlemlerini aktarırken kullanılan sözcüklerden de örnekler verir. Bu örnekler, dil araştırmalarında, sözcüklerin kullanım ve yayılma alanını saptama bakımından yararlı olmuştur. Kimi yabancı kökenli sözcüklerin söyleniş biçimi halk ağzına göredir. Bu da dilci için bir yöre ağzının oluşumunu anlamaya yarar.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si çok ün kazanmasına karşın, bilimsel bakımdan, geniş bir inceleme ve çalışma konusu yapılmamıştır.

• YAPITLAR (başlıca):*Seyahatname*, (ö.s.), ilk sekiz cilt: 1898-1928, son iki cilt: 1935-1938.

Kenan Evren

EVREN, Kenan
(1918)

Türk asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanıdır.

Manisa'nın Alaşehir ilçesinde doğdu. İlkokulu Alaşehir'de, ortaokulu Manisa'da, liseyi İstanbul'da okudu. 1938'de Kara Harp Okulu'nu bitirip topçu asteğmeni olarak orduda göreve başladı. Şubat 1939'da teğmen oldu. 1940'ta Topçu Okulu'nu bitirerek çeşitli birliklerde görev aldı. Ağustos 1942'de üsteğmen oldu. 1946'da girdiği Kara Harp Akademisi'ni 30 Ağustos 1949'da kurmay yüzbaşı olarak bitirdi.

Genelkurmay Eğitim Şubesi Kısım Amirliği, Birinci Ordu Harekât Başkan Yardımcılığı ve Kara Harp Akademisi'nde öğretmenlik yaptı. 1958-1959 yıllarında Kore'de kalan Dokuzuncu Kore Türk Tugayı'nda Harekât ve Eğitim Şube Müdürlüğü ve Kurmay Başkanlığı yaptı.

Yurda döndükten sonra 1959'dan 1961'e değin Ordu Donatım Okulu Kurmay Başkanlığı ve İkinci Ordu Harekât Eğitim Başkanlığı görevlerinde bulundu. 227. Piyade Alay Komutanlığı, Dokuzuncu Kolordu Kurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Okullar Daire Başkanlığı yaptı.

1964'te tuğgeneralliğe, 1967'de de tümgeneralliğe yükselerek 58. Er Eğitim Tümen Komutanlığı ve İkinci Ordu Kurmay Başkanlığı görevlerine atandı. 30 Ağustos 1970'te korgeneral oldu. İkinci Kolordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Denetleme Kurulu Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1974'te orgeneral olan Evren, Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na atandı. 1976-1977 yıllarında Ege Ordu Komutanlığı 1977-1978 yıllarında Kara Kuvvetleri Komutanlığı yapan Kenan Evren 6 Mart 1978'de Genelkurmay Başkanı oldu.

Evren, silahlı kuvvetlerin emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtının ardından Genelkurmay Başkanı olarak Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) yasama ve yürütme yetkilerini ele aldığını kamuoyuna açıkladı. Siyasi partiler kapatılıp yöneticileri gözetim altına alındı.

Kenan Evren başkanlığındaki MGK 20 Eylül 1980'de Deniz Kuvvetleri eski komutanı Oramiral Bülend Ulusu'yu hükümeti kurmakla görevlendirdi. Beşi emekli general öbürleri sivil olan bakanlar kurulu 21 Eylül'de, göreve başladı. 12 Eylül öncesi hükümetin Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarı olarak, kamuoyunda 24 Ocak Kararları adıyla bilinen, "Serbest İktisadi Düzene Geçiş" programının hazırlayıcısı Turgut Özal, Ulusu hükümetinde de iktisadi işlerden sorumlu devlet bakanlığı görevine getirildi ve bu dönemde de 24 Ocak Kararları'nın uygulaması sürdürüldü.

Dış politikada ABD ile işbirliği politikası izlenirken, Avrupa Konseyi ve AET ile ilişkiler gerginliğini korudu ve 11 Mayıs 1981'deki Avrupa Konseyi toplantısına Türk parlamenterler otuz yıldır ilk kez katılmadılar. Bu dönemde Ortadoğu ülkeleriyle iktisadi işbirliği geliştirilmeye çalışıldı.

MGK, 29 Haziran 1981'de anayasal düzene geçmek üzere MGK ve Danışma Meclisi üyelerinden oluşacak bir Kurucu Meclis oluşturulmasını karara bağladı. Eski siyaset adamlarına kapalı olan Danışma Meclisi'nin 160 üyesinin 40'ı doğrudan 120'si de valilerin önerdiği adaylar arasından MGK'ca seçildi. 16 Ekim 1981'de siyasi partiler feshedildi. 23 Ekim 1981'de Danışma Meclisi göreve başladı. 24 Kasım 1981'de Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu çalışmalarına başladı. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulup kabul edilen anayasanın geçici birinci maddesi gereğince Kenan Evren Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanı oldu.

Yeni anayasayla cumhurbaşkanının görev ve yetkileri eski anayasaya göre bir hayli genişletildi. Buna göre cumhurbaşkanı, Devlet Denetleme Kurulu (silahlı kuvvetler ve yargı organları dışındaki tüm kamu kurum ve kuruluşlarını denetlemek üzere oluşturulan organ), Yüksek Öğretim Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay

14 Ocak 1983. Cumhurbaşkanı Kenan Evren tüm üniversiteler adına İstanbul Üniversitesi'nin fahri profesörlük ve hukuk doktorluğu unvanlarını aldığı törende YÖK başkanı İhsan Doğramacı ve İ.Ü. rektörü Cemi Demiroğlu ile birlikte.

Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı vekilini, üniversite rektörlerini seçmek; anayasa değişikliğine ilişkin yasaları isterse halkın onayına sunmak; seçimlerin yenilenmesine karar vermek; yasa hükmünde kararname çıkarmak; başkanlık edeceği bakanlar kurulu kararıyla sıkıyönetim ya da olağanüstü hal ilan etmek gibi yetkilerle donatıldı.

Kenan Evren cumhurbaşkanı olarak ilk yurtdışı gezisini 22 Aralık 1982'de Uzakdoğu'ya yaptı.

Kenan Evren 1 Temmuz 1983'te Genelkurmay Başkanlığı görevini Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'e devrederek askerlikten emekliye ayrılıp sivil olarak cumhurbaşkanlığı görevini sürdürdü. 6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından TBMM göreve başlayınca, Anayasa'nın geçici ikinci maddesi gereğince MGK üyeleri altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri olarak Kenan Evren'e danışmanlık görevini üstlendiler.

• BAKINIZ: ÖZAL, ULUSU.

EVRENGZÎB
(1618-1707)

Hint-Türk hükümdarı. İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırmış, öte yandan çöküşün de temellerini atmıştır.

I. Âlemgîr olarak da anılan Muhiddin Muhammed Evrengzîb, 3 Kasım 1618'de Dohad'da doğdu, 3 Mart 1707'de Ahmednagar'da öldü. Doğduğu tarihte babası Şah Cihan henüz Bâbürlü tahtına oturmamış, büyükbabası Cihangir'in hükümdarlığı sürüyordu. Annesi Ercümend Bânû, İran'dan Hindistan'a göçmüş olan Âsaf Han'ın kızı olup Şah Cihan'la evlendikten sonra Begüm Mümtaz Mahâl sanını almıştı. Şah Cihan, bu üçüncü oğluna Muhammed Evrengzîb (tahtı süsleyen) adını verdi. Çok iyi yetişmesi için özen gösterdi. Geleneksel bilimlerin yanı sıra annesinden Urduca, babasından ve çevresinden Çağatay Türkçesi, özel hocalardan da Sanskritçe, Arapça ve Farsça dersleri aldı. Çocukluğunda kendisini yetiştiren Müslüman din bilginlerinin etkisinde kaldı.

Tahtı ele geçirmesi

Babası Şah Cihan 1628'de tahta çıktığı zaman Evrengzîb on yaşındaydı ve bir yıldan beri büyükbabası Cihangir'in yanında, Şah Cihan'ın ayaklanma olasılığına karşı ağabeyi Dârâ Şükuh ile birlikte rehine olarak tutuluyordu. Babasının ilk hükümdarlık yıllarındaki askeri harekâtlara herhangi bir sorumluluk yüklenmeden katılarak deneyimler edindi. 1635'te 17 yaşındayken Bundelkund'da Özbekler'e karşı yürüyüşe hazırlanan ordunun onursal başkomutanlığına atandı. 1636'da savaşların sürdüğü Dekkan genel valiliğine gönderildi. Bu, ilk resmi görevi oldu ve imparatorluğun bütün güney eyaletlerinin yönetimini yüklendi. Sekiz yıl süren Dekkan valiliğinde bazı başarılar elde etti. Ancak başarılarına paralel olarak babası Şah Cihan ve ağabeyi Dârâ Şükuh ile araları gittikçe açılıyordu.

Hint tahtının Şah Cihan'dan sonra güçlü adayı gözüken Dârâ Şükuh'la çekişmesi, 1644'te Dekkan valiliğinden istifa etmesine yol açtı. Bir yıl kadar, köşeye çekilerek kendisini ibadete verdi. 1645'te danışmanlarının önerilerine uyarak Gucerat valiliğini kabul etti. Burada, bir süre önceki dervişçe tutumundan sıyrılarak Müslüman olmayanlara karşı acımasız bir politika izledi. 1646'da, yeni fethedilen ve için için kaynayan Belh Eyaleti valiliğine gönderilmesinde, bu otoriter ve ödünsüz tutumu etkili oldu. 1647'de Bedahşân valiliği de ona verildi. Ancak Şiiler'e karşı bir Sünni yönetici-komutan olarak baskıcı davranması ayaklanmalara yol açtı.

Şah Cihan, sert yaratılışlı Evrengzîb'i Kuzeybatı eyaletlerinin başkomutanlığına göndererek Moğollar'ın Orta Asya'daki topraklarını ele geçirmek istiyordu. Ancak Bâbür'ün her taraftaki başarısına karşın, Özbekler'e karşı kesin üstünlüğü hiçbir zaman elde edememesi bu kez de beşinci kuşaktan torunu Evrengzîb'de yinelendi. Gerçi yapılan harekâtlarda kesin sayılmasa bile Özbekler yenilgilere uğrayarak büyük kayıplar verdiler. Ancak bu yalınkat üstünlük, imparatorluk maliyesine pahalıya malolmaktaydı. Özbekler'in alışık olduğu bozkır koşulları karşısında Evrengzîb'in ordusu hiçbir sonuç elde edemedi. Şah Cihan, oğlunu kış bastırmadan geri çekmek gereğini duydu. Ele geçirilen geniş toprakların eski hükümdarına bırakılarak ondan belli bir miktarda vergi alınması daha kazançlı bulundu.

Evrengzîb, 1648'de Multan valiliğine atandı. Kısa bir süre sonra da bu görevine Sind (Tatta) valiliği eklendi. Babasının buyruğu uyarınca Şii İranlılar'ın kuşatmasındaki Kandehar'a yürüdü. Kuşatma toplarından yoksun ordusu ile 1649'da Afganistan'a girdi. Kandehar'ı geri almak için giriştiği saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. 1652'de daha kalabalık ve donatım bakımından yeterli bir orduyla düzenlediği ikinci seferden de sonuç alamadı. Çok geçmeden Multan valiliğinden alınarak ikinci kez Dekkan valiliğine gönderildi. Bu görevinin ilk dört yılında, yönetim ve vergilendirme konularında geniş çaplı düzenlemeler yaptı. Bir yandan da babasının giriştiği seferlere katıldı. 1656'da Golkanda hükümdarı Kutb Şah'la savaştı. Golkanda ordusu komutanı Mîr Cumle'nin kendisine sığınmasıyla ilk büyük zaferini kazandı. Haydarâbad'ı ele geçirerek babasının ülkesine kattı. Bunu, Bicapur hükümdarı Âdil Şah karşısında kazandığı ikinci büyük başarı izledi. Bicapur'dan büyük bir toprak parçası aldığı gibi, Âdil Şah'ı da vergiye bağladı. Ancak, 1657 Eylülü'nde Şah Cihan'ın ansızın hastalanması, Evrengzîb'i saltanat mücadelesine çekti.

Otuz yıllık hükümdarlığı boyunca, Hint-Türk İmparatorluğu'na siyasal, askeri ve kültürel alanlarda parlak bir dönem yaşatan Şah Cihan'ın hastalığı ölümcül değildi ama, oğulları hemen saltanat için kavgaya tutuştular. Dârâ Şükuh, Hindistan Müslümanları tarafından sevilmiyordu. Ama o, büyük evlat olduğunu ileri sürerek kendisini tahtın meşru varisi sayıyordu. Bu gerekçeyle Dehli'de (Delhi) babasına vekâleten yönetime el koydu. İkinci sıradaki Mirzâ Şücâ, Bengal valisiydi, doğal olarak o da hak iddiasındaydı. Evrengzîb, üçüncü sırada olmakla birlikte, kendisini dindar olarak bilen Müslümanlar'ın mutlak desteğine güvenmekteydi. Buna rağmen tek başına ortaya atılmayı uygun bulmadı. Küçük kardeşi Gucerat valisi Murad-Bahş'la anlaştı. Murad-Bahş, görkemli bir padişahlığın kendisine önerildiğini, Dârâ ile Şücâ aralarında savaşıp dururlarken babasının tahtına oturacağını sanarak Evrengzîb'e katıldı.

Bu sırada, Mirza Şücâ, Agra üzerine yürümüşse de yenilerek çekilmiş, Şah Cihan iyileşmiş, Dârâ'nın vekâleti sona ermişti. Evrengzîb ve Murad-Bahş, babalarının iyileştiğine inanmamış gözükerek başkente doğru ilerlediler. Üzerlerine gönderilen birlikleri yenen iki kardeş, 25 Nisan 1658'de Uccay'da Şah Cihan'ın ordusunu bozguna uğrattılar. 8 Haziran'da, Dârâ Şükuh'un direnişini de kırıp Lahor'a kaçmak zorunda bıraktılar. Agra'ya giren Evrengzîb ve Murad-Bahş, Şah Cihan'ı tutuklayarak başkent Dehli'ye doğru yürüdüler. Evrengzîb, Mathura ordugâhında Murad-Bahş'ı idam ettirdikten sonra Müslüman halkın desteği ve coşkun gösterileri arasında Dehli'ye girdi. 31 Temmuz 1658'de dünyalar fatihi anlamına gelen "Âlemgîr" unvanını alarak hükümdarlığını ilan etti. Babasını Agra sarayına gönderdi.

Yeni adı ile I.Âlemgîr yarım yüzyıl sürecek saltanatına başlarken önünde birçok sorun bulunu-

yordu. O Hindu çoğunluğa karşı Müslüman azınlığı tutarak bunlara bir yenisini ekledi. Bunları, çok çeşitli halkların yaşadığı bu geniş ülkenin bitip tükenmek bilmeyen öteki sorunları izleyecekti.

Âlemgîr, hükümdarlığını kabul etmeyen Dârâ Şükuh ile 1659'da önce Lahor'da hemen ardından Multan'da savaştı. Yenik düşen Dârâ, güneydeki Gucerat'a doğru kaçmak zorunda kalırken yeni hükümdar onu izlemeyi komutanlarına bırakıp, silaha sarıldığını haber aldığı Mirza Şücâ'ya karşı gerekli önlemleri almak üzere Agra'ya döndü. Allahâbad-Agra arasındaki savaşta Şücâ da yenildi ve kentten kente kaçarak sığınacağı bir yer bulmaya çalışırken öldürüldü. Âlemgîr'in büyük oğlu Muhammed de amcası Şücâ'nın yanında, babasına savaş açmış ancak yakalanarak tutuklanmıştı. İndus ırmağı boyunca kaçışını sürdüren Dârâ Şükuh ise doğuya yönelerek Ahmedâbad'da bir kabile başkanına sığındı. Toplayabildiği güçlerle Kuzey'deki Ecmir üzerine yürüdü. Evrengzîb, ordusuyla ona yetişti. 23 Mart 1659'daki savaşta ağır yenilgiye uğrayan Dârâ Şükuh bir daha kaçmayı denediyse de takipçi komutanlar tarafından yakalandı ve Dehli'ye götürülerek idam edildi. Bir yıl boyunca art arda savaşlar sonunda öz kardeşlerini ortadan kaldıran Evrengzîb, rakipsiz olarak diğer sorunlara eğildi.

Saltanatının ilk 25 yılında daha çok Mahrattalar' la uğraştı. Hindistan'ın her tarafında dağılmış ayrı bir dil konuşan bu kalabalık toplum yabancı saydıkları Bâbür soyuna karşı sürekli ayaklanıyordu. Devlet, en parlak ve zengin dönemini yaşarken Mahratta kahramanı, Bicapur hanedanından Sivaci'nin yarattığı terör, her yerde tedirginlik yaratıyordu. İkinci sorun, Hindular'ın ikinci sınıf insan sayılmasından kaynaklanıyordu. Evrengzîb, her iki sorunu da sert ve ödünsüz bir politika izleyerek çözmeyi denedi. Komutanlarından Mîr Cumle, Assam'ın ele geçirilmesinde başarılar sağlamakla birlikte kesin sonuç alamadan 1663'te öldü. Evrengzîb'in amcası Şâyista Han ve oğlu Mirzâ Muazzam, birbiri ardınca ve kalabalık ordularla Dekkan'ın istilası için çaba harcadılar. Ama onlar da umulan başarıyı elde edemediler. Uzlaşma yolunu deneyen Raca Cay Singh, Sivaci'yi kendisine bağlayarak Âlemgîr'in yanına götürdü. Ancak Sivaci, kendi anlayışına göre iyi kabul görmediğinden, kaçarak Mahratta ayaklanmalarını daha yıllarca yönlendirdi.

1666'da Çittagong korsanları hükümet kuvvetlerine teslim oldu. Ertesi yıl, daha önce Mîr Cumle'nin ele geçirdiği Batı Assam bağımsızlığını ilan ediyor ve buradaki tüm uğraşmaların boşa gittiğini ortaya koyuyordu. Yine 1667'de, Afganistan'da Pathan ayaklanması başladı. Evrengzîb, kısa aralıklarla 1667-1680 yılları boyunca Keşmir'de kalarak bu ayaklanmayı yatıştırdı. 1679'da Marvar sınırını aşarak Racputana'daki iki krallığa saldırdı. Ancak uzayan savaşlar ve ayaklanan oğlu Ekber'in durumu, 1681'de onu barışa zorladı. 1681-1685 arasında bir yandan Sivaci' nin ardılı Sambhaci ile, öbür yandan oğlu Ekber'le uğraştı. Ekber, en sonunda İran'a sığınarak orada öldü. Bu durum, Evrengzîb'e 1685-1686'da Dekkan' daki Mahrattalar'la, sonraki yıllarda da Bicapur'daki Müslüman Sih (Shi'ah) Devleti ile savaşma fırsatı verdi. Golkanda'nın ele geçirilmesiyle imparatorluğu güneyde Koromandel kıyısından kuzeyde Hindikuş Dağları'na doğuda Çittagong'tan batıda Belucistan'a dek uzanan uçsuz bucaksız bir genişliğe kavuşmuş oluyordu. Ama bu genişlik içinde Mahrattalar da yenilmez bir güç olarak hâlâ direniyorlardı.

Bicapur ve güney saferleri

Ordusunun başında 1682'de başkent Dehli'den ayrıldıktan sonra ülke içinde ve sınırlarındaki savaşlarını aralıksız on beş yıl sürdüren ve bu zaman boyunca Dehli'ye hiç dönmeyen Evrengzîb, 1686'da Bicapur'u tümüyle topraklarına kattı. 1687'de Golkanda'yı da ele geçirdi. 1688'de Sambhaci ile yaptığı kanlı savaşta bu ünlü Mahratta önderini yendi ve idam ettirdi. Bu, Hindular'ın, ona karşı duydukları kini artırdığı gibi direnişlerini daha da güçlendirdi. Sambhaci'nin ardılı Ram Raca, güneye inerek ayaklanmayı sürdürdü. Her şeye karşın yarımadanın güneydeki en ücra köşelerine kadar inebilen Evrengzîb, ilerlemiş yaşına aldırmadan buradaki dağ kalelerini ele geçirmek istiyordu. Bunda da başarılı oldu. Ancak bu fetihlerin, ülkenin genel güvenliği ve bütünlüğü açısından hiçbir önemi yoktu. Alınan kaleler de kısa zamanda elden çıkmaya başladı. Evrengzîb 1705'te Dekkan'ın merkezindeki küçük Vakinkara kalesine düzenlenen seferde rahatsızlandı. Karargâhından dışarı çıkamaması, ordu ve halk arasında öldüğü söylentisinin yayılmasına neden oldu. Ancak herkesi şaşırtan bir canlanışla yeniden yürüyüşe geçti. Yaşlı hükümdar, Ocak 1706'da Ahmednagar'a geldi. Bir yıl sonra 3 Mart 1707'de, 89 yaşında iken ve Mahrattalar'a karşı yeni bir seferin hazırlıklarıyla uğraşırken burada öldü. Devletâbad yakınlarında kendi adını taşıyan ve Dekkan valiliği sırasında oturduğu Evrengâbad'da gömüldü.

Sivaci ile Savaşımı

Dekkan seferleriyle askeri ve politik açıdan devleti sarsıntılara sürükleyecek yanılgılara düşen Evrengzîb, ülkede merkezi otoritenin zayıflaması, devlet hazinesinin boşalması pahasına gerçekleştirdiği fetihlerle tahta oturduğu gün aldığı "Âlemgîr" adını haklı çıkardı ama, ardıllarına da kaçınılmaz bir çözülüşü miras bıraktı. Daha sağlığında kuzey eyaletlerinin denetimi elden çıkmış bulunuyordu. Durmak bilmeyen savaşlar, verimli toprakların işlenememesi, savaş gücünü oluşturan genç nüfusun neredeyse tükenmesi, harcamaların artması gibi olgular, Evrengzîb için birer uyarı olmadı. Bâbür'ün ve Ekber'in engin hoşgörüleri, Hindular'la Müslümanları yaklaştırma konusundaki uzlaştırıcı tutumları, Evrengzîb' de yoktu ve o Sünniler'den yana bir politika güttü. Hint usulü selamlaşmayı, Hindular'ın geleneksel ayin ve panayırlara katılmasını, resmi görev almasını yasakladı. Tapınaklarını ve kutsal yerlerini yıktırdı. Müslüman olan Hintliler'i kınayan kişileri idamla cezalandırdı. Farklı ve ağır vergiler uygulayarak başka dinden olanları Müslüman olmaya zorladı. Açtığı savaşlar, Müslümanlık'ın "cihad" (kutsal savaş) anlayışına dayanıyordu.

Evrengzîb, Bâbürlü hükümdarlarının en bilgili, bilime ve bilginlere en saygılı olanı idi. Döneminin büyük din bilgini Şeyh Nizâm başkanlığındaki bir kurula *Fetâvâ-yı Âlemgîriyye* adı verilen altı ciltlik bir İslam hukuku kitabı hazırlattı.

Babasını tahttan indiren, üç kardeşini öldürten, oğullarıyla savaşan Evrengzîb'in, hoşgörüsüzlüğüyle yaygın bir Hindu tepkisine neden olması, Dekkan'daki Sünni Mahrattalar'la Kuzey Hindistan'daki Şiiler'i

ortak ayaklanmaya sürüklemesi, Racput, Jat, Sih ve diğer ayaklanmaları körükleyici bir politika izlemesi, ölümünden hemen sonra çok kötü sonuçlar vermiştir. Oğlu Bahadır Şah dönemi (1707-1712) iç ayaklanmalarla dolu geçtiği gibi, dış baskıların da yoğunlaştığı yıllar olmuştur. Devlet, Ekber zamanındaki düzenlemelerle yerleştirilmiş kurumlar sayesinde bir süre daha gücünü devam ettirebilmiştir. 1720'lerde İran hükümdarı Nâdir Şah'ın ülkeye girip Dehli'ye kadar ilerlemesi ve yağmalarda bulunması önlenememiştir. 18.yy'ın ikinci yarısında ise İngiliz egemenliği kabul edilmiştir.

• KAYNAKLAR: Y.H.Bayur, *Hindistan Tarihi*, II.cilt, 1947; Muhammed Kadim, *Âlemgirname*, 1868; Muhammed Sâki, *Maasir-i Âlemgîrî*, 1871; J.Sarkar, *The History of Âvrangzib*, 5 cilt, 1910.

• BAKINIZ: BÂBÜR, CİHANGİR, EKBER, SİVACİ, ŞAH CİHAN.

EVRENOS BEY
(? - 1417)

Türk akıncı beyi. Osmanlılar'ın Rumeli'deki fetihlerinde önemli rol oynamıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Kasım 1417'de Vardar Yenicesi'nde öldü. Akıncı komutanlarından İsa Bey'in oğludur. Karasioğulları'nın akıncı komutanlarındandı. Osmanlılar, 1345'te Karasioğulları topraklarını ele geçirince Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya bağlı olarak yaptığı akınlarla Rumeli'nin fethinde önemli rol oynadı. Önce Gelibolu yakınlarındaki Konurhisar'ı, sonra da Burgaz'ı üs edinerek 1359'da Keşan ve Dimetoka yöresine akınlar düzenledi. Şehzade Murad Edirne'yi ele geçirmek üzere Rumeli'ye geçtiğinde Evrenos Bey de Batı Trakya'dan gelecek olan Sırp saldırılarını önleyerek Edirne'nin fethine katkıda bulundu. 1362'de Orhan Gazi'nin ölümü ve yerine I.Murad'ın [Hüdâvendigâr] geçtiği dönemde Rumeli'deki akınlara ara verildi. Ancak Evrenos Bey, Hacı İlbey'le birlikte elde edilen toprakları korudu.

I.Murad döneminde de akıncı beyliğini sürdürdüğü Rumeli'de Gümülcine, Ferecik, İskeçe, Kavala, Drama, Karaferye, Zihne, Vardar Yenicesi, Serez ve Manastır'ı ele geçirdi. 1385'te İşkodra prensi Balşa karşısında yenilgiye uğrayıp yardım isteyen Arnavut prensi Karl Topia'ya yardıma giderek Balşa'yı yendi ve Ergiri'yi de Osmanlı topraklarına kattı.

Daha sonra hacca giden Evrenos Bey dönüşünde Serez'e yerleşti. 1389'da katıldığı I.Kosova Savaşı'ndaki taktik önerileri ve önceden yaptığı yıpratıcı akınlarla savaşın kazanılmasında önemli rol oynadı. Bu savaşta ölen I.Murad'ın yerine geçen I.Bayezid [Yıldırım] döneminde de akınlarını sürdürdü, Niğbolu Savaşı, Eflâk Seferi ve Ankara Savaşı'na katıldı.

I.Bayezid'in ölümünden sonra oğulları arasındaki taht mücadelesi döneminde önce Süleyman Çelebi'nin yanında yer aldı. 1410'da Süleyman Çelebi'nin ölümü üzerine Musa Çelebi'nin çağrısını yaşlılığını ve hastalığını ileri sürerek kabul etmedi. Daha sonra Çelebi Mehmed'den yana çıkarak taht mücadelesini onun kazanmasına yardımcı oldu. Söylentilere göre yüz yaşını aşmış olarak Vardar Yenicesi'nde öldü.

• BAKINIZ: MEHMED I, MURAD I, MUSA ÇELEBİ, ORHAN, SÜLEYMAN ÇELEBİ.

EWING, Alfred Cyrill
(1899-1973)

İngiliz, filozof. Analitik gelenek içinde Usçuluk'u savunmuştur.

İngiltere'de doğdu, 14 Mayıs 1973'te öldü. Yükseköğrenimini Oxford Üniversitesi'nde yaptı. 1920'de bu üniversitedeki Oriel College'da lisans, 1923'te doktora derecelerini aldı. 1927'den 1931'e değin Swansea'de ders verdi. 1931'den emekli olduğu 1954'e değin Cambridge Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı.

Analitik felsefe çevresinde yetişen Ewing bu akımı bir düşünce yöntemi olarak benimsemesine karşın, aynı çevrede büyük yaygınlığı olan deneyci yaklaşıma karşı çıkmış, çağdaşı olan ABD'li düşünür Blanshard ile birlikte Usçuluk'u savunmuştur.

Özellikle dilci felsefeyi *(linguistic philosophy)* eleştiren Ewing, Wittgenstein'ın önderliğindeki bu yaklaşımca verilen önsel *(a priori)* bilginin çözümlemesine karşı çıkar. Deneyci bir sonuca götüren bu çözümlemeye göre, önsel bilgi ancak analitik önermelerce verilir. Ewing, tümdengelimsel çıkarımların evren üzerine yeni bilgi verebildiğini ve kimi içermelerin sentetik olduğunu göstermeye çalışarak bu görüşü yadsır. Sonuçta, Kant'ın ileri sürdüğü anlamda sentetik önsel bilgilerin bulunduğu düşüncesini benimser. Doğa yasalarının yapısına ilişkin Mill ve Russell'ca verilen deneyci açıklamaya da benzer gerekçelerle karşı çıkan Ewing, nedenselliğin doğa yasası kavramıyla çözümlenemeyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre nedensel ilişki olarak betimlenemeyecek doğal düzenlilikler bulunması ve nedensel nitelikli ilişkilerin de neden ve etki arasında içsel bir bağlantı taşıması, Hume'dan kaynaklanan bu deneyci açıklamanın temelsiz olduğunu gösterir. Ewing için, neden ile etkisi arasındaki içsel bağlantı sezgisel olarak kavranır.

Ahlak bağlamında önceleri Doğalcılık'a karşı çıkmışsa da, daha sonra bu görüşle uzlaşan kimi savları benimsemiştir. Ewing'e göre cezanın işlevi, ahlak ve yasalara karşı gelmenin toplumca önlenmesi gereken bir eylem olduğunu vurgulamaktır. Bu düşüncesiyle ceza bağlamında yararcı bir tutum benimser. İnsanın doğası ve doğada geçerli olan nedensellikten ötürü bu dünyada kötülüklerin bulunduğunu kabul eden Ewing, ölümden sonra da bir yaşam olduğuna ve dünyada yapılan kötülük ve iyiliklerin ölüm ertesinde değerlendirileceğine inanmıştır.

Ewing'in düşünceleri günümüz Anglosakson felsefesinde, Blanshard ile birlikte, deneyci yaklaşıma

almaşık görüşler getirmesine karşın, önemli bir etki yapmamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kant's Treatment of Causality*, 1924, ("Kant'ta Nedenselliğin Ele Alınış Biçimi"); *Idealism*, 1934; *The Definition of Good*, 1947, ("İyinin Tanımı"); *The Fundamental Questions of Philosophy*, 1951, ("Felsefenin Temel Sorunları"); *Non-Linguistic Philosophy*, 1968, ("Dilci Olmayan Felsefe").

• BAKINIZ: BLANSHARD, KANT, J.S.MILL.

EWING, James Alfred
(1855-1935)

İskoç, fizikçi ve mühendis. Manyetik maddelerdeki "histerezis" olayını bulmuştur.

27 Mart 1855'te Dundee kentinde doğdu, 7 Ocak 1935'te Cambridge'de öldü. Edinburgh Üniersitesi'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan ve bir süre okyanus aşırı telgraf kablolarının döşenmesinde görev aldıktan sonra, 1878'de Tokyo Üniversitesi'nde uygulamalı mekanik profesörü oldu. 1883'te İngiltere'ye dönerek önce Dundee Üniversitesi'nde, 1890'da da Cambridge Üniversitesi'ne bağlı King's College'da uygulamalı mekanik profösörlüğüne atandı. İngiliz donanmasının teknik eğitiminde görev alan ve I. Dünya Savaşı sırasında sorumlu şifre subayı olarak çalışan Ewing, 1916-1929 arası Edinburgh Üniversitesi'nde yöneticilik ve rektörlük yapmış, manyetizmaya ilişkin çalışmaları 1895'te Royal Society'nin Royal madalyasıyla ödüllendirilmiş, 1911'de kendisine "Sir" unvanı verilmiştir.

Japonya'da bulunduğu sıralar bir sismoloji laboratuvarı kurarak yer sarsıntılarını inceleyen ve çeşitli sismolojik gözlem araçları geliştiren Ewing, manyetizma konusundaki deneysel çalışmalarına da o yıllarda başlamıştı. Uygulanan akımın metallerin termoelektrik özellikleri üzerindeki etkisini incelerken, 1881'de, termoelektrik olayın akımın uygulanmasıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkmadığını, belli bir gecikmeye uğradığını gözlemledi. Bu gecikmeyi açıklayabilmek için çalışmalarını mıknatıslanmış teller üzerinde sürdüren ve aynı sonuca tanık olan Ewing, bu olayı "gecikme" anlamındaki Yunanca "histerezis" sözcüğüyle adlandırdı.

Ewing, manyetik maddelerdeki bu histerezis olayını, başka bir deyişle elektromıknatıslara alternatif akım uygulandığında, manyetik alanın etkisinden doğan indükleme alanının, manyetik alanın şiddetindeki değişikliklere bağlı olarak anında değişmesi gerekirken gecikmesini, maddenin yapısındaki moleküllerin kendilerini dış etkiyle eşzamanlı olarak konumlandırıp, yönlendirmesiyle açıkladı. İndüklemeyle mıknatıslanma ya da manyetik indükleme adı verilen bu olayın ilk kuramsal açıklamasını Alman fizikçi Wilhelm Weber yapmıştı. Ewing, bu konudaki çalışmalarını sürdürürken, 1882'de, manyetik histerezis çevrimi içindeki alanın, mıknatıslanma çevrimi süresince yapılan işle orantılı olduğunu da göstererek histerezis olayının açıklanmasına katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: FARADAY, W.E.WEBER.

EYİCE, Semavi
(1924)

Türk sanat ve kültür tarihçisi. Araştırmalarını özellikle Bizans sanatı konusunda yoğunlaştırmıştır.

3 Ocak 1924'te İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Kadıköy Saint-Louis ve Saint-Joseph Fransız okullarında tamamladıktan sonra 1943'te Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl arkeoloji ve sanat tarihi okumak üzere Almanya'ya gitti. 1944'te Viyana Üniversitesi'nde, 1944-1945'te Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1945'te yurda dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yükseköğrenimini sürdürdü ve 1948'de mezun oldu. Aynı yıl Sanat Tarihi Kürsüsü'nde asistanlığa atandı ve 1952'ye değin bu görevi sürdürdü.

Asistanlığı süresince, Profesör E.Diez, Profesör P.Schweinfurth ve Profesör K.Erdmann'ın Almanca, Profesör A.Gabriel'in Fransızca verdiği ders ve konferansları Türkçe'ye çevirdi. 1950-1953 arasında Profesör A.M.Mansel başkanlığında Side'de yapılan arkeolojik kazılara katıldı. 1952'de Side'deki Bizans yapıları üzerine hazırladığı tezle doktor, 1955'te İstanbul'daki son dönem Bizans yapılarını konu edinen teziyle de doçent oldu. 1958-1959'da Humboldt bursu ile Münih Üniversitesi'nde çalıştı. 1964'te *İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler* başlıklı tezi ile profesörlüğe yükseltildi ve bir yıl önce kurulmuş olan Bizans Sanatı Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi.

Edebiyat Fakültesi'ndeki derslerinin yanı sıra, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve yurt dışında, özellikle de Balkan ülkelerinde inceleme ve araştırmalar yaptı. Bedestenler konusuna ilk kez eğilen sanat tarihçisi oldu. Bu konudaki araştırmalarının sonucunu 1964'te bir konferansta sundu. 1972-1974 arasında Hacettepe Üniversitesi'nde, 1974'te bir dönem konuk öğretim üyesi olarak Bochum Üniversitesi'nde, 1976'da Paris'te Sorbonne Üniversitesi ve Collège de France'ta, 1983'te yine Paris'te École de Hautes Etudes'de ders verdi.

Yurt içinde ve yurt dışında verdiği pek çok konferanstan başka uluslararası kongre ve toplantılara bildirilerle katıldı. Ayrıca 1958'den, 1982'ye değin Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği yaptı. 1983'te yeni kurulan Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul Bölge Kurulu üyeliğine atandı ve kurul başkanı seçildi. 1982'de Yüksek Öğrenim Yasası'yla Bizans Sanatı Tarihi Kürsüsü'nün kaldırılmasından sonra Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanlığına atandı.

1957'de Türk Tıp Tarihi Enstitüsü, 1968'de Alman Arkeoloji Enstitüleri ve Türk Tarih Kurumu,

1974'te de Belçika Kraliyet Akademisi üyeliklerine seçildi.

Semavi Eyice Türkiye'de Bizans sanatını bilimsel bir bakışla ele alan ilk bilim adamı olmuştur. Türk sanatı üstüne de incelemeler yapmış ve makaleler yazmıştır. Ayrıca Türkiye'ye gelmiş Avrupalı sanatçı ve gezginleri konu edinen yayınlar da yapmıştır. Sanat tarihi konusunda, 400'e yaklaşan yayınıyla en verimli bilim adamlarından biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs,* 1955, ("İstanbul, Bizans ve Türk Anıtları Üstüne Küçük Rehber"); *Son Devir Bizans Mimarisi,* 1963; *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu,* 1965; *Galata ve Kulesi, Galata and its Tower,* 1969; Malazgirt Savaşını Kaybeden IV.Romanos Diogenes, 1971; *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İnçelemeler,* 1971; *Ankara'nın Eski Bir Resmi,* 1972; *Bizans Devrinde Boğaziçi,* 1976; *Türkiye'de Bizans Sanatı,* 1982; *Ayasofya I,* 1983.

EYSKENS, Gaston
(1905)

Belçikalı devlet adamı. 1949-1950, 1958-1961 ve 1968-1972 dönemlerinde başbakanlık yapmıştır.

1 Nisan 1905'te Lierre'de doğdu. Louvain ve Columbia üniversitelerinde öğrenim gördü. 1931'de Louvain Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörü oldu. 1939'da Sosyal Hıristiyan Parti milletvekili olarak Belçika parlamentosuna girdi. 1945 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilen Eyskens, Van Acker (1945-1946) ve Paul-Henri Spaak (1947-1949) hükümetlerinde maliye bakanlığı yaptı.

Eyskens 1949-1950 arasında Sosyal Hıristiyan Parti ve Liberal Parti'den oluşan koalisyon hükümetinin başbakanı olarak görev yaptı. Mart 1950'de Liberaller'in koalisyondan çekilmeleri üzerine istifa etti. 1951'de Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde başkan yardımcısı oldu.

Eyskens 1958'de yeniden başbakan oldu. Devlet okullarına ve Katolik okullara eşit oranda mali yardım yapılmasını öngören bir yasa çıkararak ülkede uzun süredir tartışma konusu olan bu sorunu çözüme bağladı. 1960'ta Belçika Kongosu'na (bugünkü Zaire) bağımsızlık verilmesi için çaba gösterdi ve parlamentoyu buna ikna etti. 1961'de yapılan seçimlerde Sosyal Hıristiyan Parti sekiz sandalye kaybetti ve Eyskens hükümeti çekildi.

Eyskens 1963'te devlet bakanı oldu. 1965-1966 arasında maliye bakanı olarak görev yaptı. 1968-1972 arasında Sosyal Hıristiyan ve Sosyalist partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetinde başbakanlık yaptı.

• YAPITLAR (başlıca): *Le port de New York dans son rôle économique,* 1929, ("Ekonomik İşlevi İçinde New York Limanı"); *La conjoncture économique du Congo belge,* 1934, ("Belçika Kongosu'nun Ekonomik Konjonktürü"), *Les finances publiques belges,* 1955, ("Belçika Kamu Maliyesi").

Bedri Rahmi Eyuboğlu

EYUBOĞLU, Bedri Rahmi
(1913-1975)

Türk, ressam ve şair. Geleneksel süsleme ve halk el sanatlarından seçtiği motifleri yapıtlarında başarılı bir bireşim içinde kullanmıştır.

Görele'de doğdu, 21 Eylül 1975'te İstanbul'da öldü. Ailesinin beş çocuğundan ikincisidir. Trabzon Lisesi'nde okurken, 1927'de bu okula resim öğretmeni atanan Zeki Kocamemi'nin öğrencisi oldu. Onun derslerinin etkisi ve okul müdürünün özendirmesiyle 1929'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Burada Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1930'da eğitimini bitirmeden, ağabeysi Sabahattin Eyuboğlu'nun yanına Paris'e gitti. Orada André Lhote'un yanında resim çalıştı. Daha sonra evleneceği Rumen asıllı eşi Eren Eyuboğlu ile de burada tanıştı.

Yurda döndükten sonra 1934'te D Grubu'nun dördüncü sergisine otuz resmiyle katıldı. İlk kişisel sergisini de aynı yıl Bükreş'te açtı. 1934'te katıldığı Akademi'nin diploma yarışmasında üçüncü oldu. Bu derece ile mezun olmak istemediği için bir yandan diploma yarışmasına yeniden hazırlanırken, bir yandan da bir süre Çerkeş demiryolu yapımında çevirmenlik yaptı, Tekel Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. 1936'daki diploma yarışmasında *Hamam* adlı kompozisyonuyla birinci oldu. Aynı yıl Moskova'da düzenlenen Çağdaş Türk Sanatı Sergisi'ne katıldı. 1937'de Cemal Tollu'yla birlikte Akademi'nin Resim Bölümü Şefi Léopold Lévy'nin asistanı oldular. Bedri Rahmi birçok ressamın katıldığı CHP'nin kültür programı çerçevesinde resim yapmak için 1938'de Edirne'ye, 1941'de de Çorum'a gitti. Bu dönem resimlerinde köy manzaraları, köy kahveleri, faytonlu

Bedri Rahmi'nin Atölyesinin Girişinde Asılı Yemin

Bugüne kadar resim sanatı alanında
Yapılagelmiş olanları inceleyeceğime
Kendini bütün dünyaya kabul ettirmişler
Arasında beni en çok saranlarını ayırarak
Onlara kendi aramalarımı, denemelerimi
Katacağıma
Alışılagelmiş, basmakalıp, hazırlop
Klişeleşmiş çiğnene çiğnene tadı tuzu
Kalmamış hiçbir şeyi tekrarlamayacağıma
Elimden çıkan her çizgiye
Her lekeye
Her renge
Her beneğe
Kendi aklımı
Kendi tecrübemi
Kendi tasamı
Kendi ömrümü, yüreğimi basacağıma
Aldığım nefes, içtiğim su, bastığım toprak
Gözüm, kulağım, burnum,
Elim, belim, dilim, derim üstüne
Yemin ederim
Yemini bozduğum gün
Burdan giderim.

Paramparça

Ağaç bütün
Işık bütün
Meyve bütün
Benim dünyam paramparça.

Büyük bir ayna kırılmış
Kırılıp yere dökülmüş
Kâinat içine düşmüş
Düşmüş ama paramparça

Yaprak yaprak yapıştırdım
Diyar diyar dolaştırdım
Bir alevdir tutuşturdum
Yandım ama paramparça.

(B.Rahmi Eyuboğlu)

yollar, iğde dalı takmış gelinler gibi Anadolu'ya özgü görünümler egemendir.

1940'lardan sonra duvar resimlerine yöneldi. İlk duvar resmini 1943'te İstanbul'da, Ortaköy'deki *Lido Yüzme Havuzu* için yaptı. 1947'de İstanbul'da özel bir atölye ve galeri açtı. 1950'de Ankara'da sanatının o güne kadarki bütün dönemlerini kapsayan bir sergisi düzenlendi. Bedri Rahmi aynı yıl bir kez daha Paris'e gitti ve İnsan Müzesi'nde (Musée de l'homme) ilkel kavimlerin sanatını inceledi. Bu incelemeleri "güzel" in aynı zamanda "yararlı" da olabileceği, "yararlı" olmanın "güzel"in gücünü eksiltmeyeceği düşüncesine ulaşmasına yol açtı. Bu düşünce ise onun bundan sonraki sanat görüşünü tümüyle etkiledi, yönlendirdi.

Duvar panoları

Mozaik çalışmalarına 1950'de başladı. 1958'de Uluslararası Brüksel Sergisi için 272 m^2'lik bir mozaik pano gerçekleştirdi ve bu yapıtıyla serginin büyük ödülü olan altın madalyayı kazandı. Bundan bir yıl sonra Paris'teki NATO yapısı için, şimdi Brüksel'de bulunan, 50 m^2'lik bir mozaik pano hazırladı. 1960 ve 1961'de iki kez ABD'ye gitti. Orada birçok geziye katıldı, konferanslar verdi ve resim çalışmaları yaptı. 1969'da Sao Paulo Bienali'nde (iki yıllık sergi) onur madalyası kazandı. Ayrıca 1940'ta Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde resim dalında üçüncülük, 1943'te aynı serginin 4.sünde ikincilik ve 1972'de de 33. sergide birincilik ödülünü aldı. Ölümünden sonra 1976'da Ankara'da "Yaşayan Bedri Rahmi" adıyla bir sergisi düzenlendi. Aynı yıl İstanbul'da da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde adına düzenlenen bir sergiyle anıldı. 1984'te İstanbul'da "Bedri Rahmi-Her Dönemden" adlı bir toplu sergisi açıldı.

Resminin nitelikleri

Bedri Rahmi Akademi'deki ilk yıllarından sonra temel bilgilerini Paris'te André Lhote'un akademisinde edinmesine karşın onun kübist ve yapımcı (konstrüktif) yaklaşımını benimsememiş, Dufy ve Matisse'i kendine daha yakın bulmuştur. Paris'ten döndükten sonra Anadolu ve Trakya gezilerinde yaptığı resimlerle İstanbul görünümlerinde Dufy'nin renk ve çizgi anlayışının etkileri görülür. Zamanla bu etkiden sıyrılan Bedri Rahmi halk sanatını sağlam bir kaynak olarak görmeye başlamıştır. Halk sanatından yola çıkarak yeni anlatım biçimleri aramıştır. Minyatürlerden de esinlenmiştir. Anadolu kilimlerinin geometrik, soyut biçimleri, çini, cicim, heybe, yazma ve çorapların bezeme düzeni ve renk uyumlarını kaynak olarak kullanmış, motifin ağırlık kazandığı süslemeci bir tutumla resimler yapmıştır. Ancak, yalnızca motifleri resme uygulamakla yetinmemiş, renk ve malzeme araştırmalarına da girmiştir. Çeşitli teknikleri deneyerek gravür, mozaik, heykel ve seramik alanlarında birçok ürün vermiştir. Yine bir halk sanatı olan yazmacılığa da yönelmiş, kumaş üstüne baskılar yapmış, bu çalışmalarını öğrencileriyle birlikte de yürütmüştür.

İki yıl kadar süren ABD gezisinden sonra değişik malzemelerden yararlanarak soyut resimler ve renk düzenlemelerine yönelmişse de son yıllarında yeniden eski konularına dönmüştür. Kemençeciler, gecekondular, hanlar, kendi portreleri, balıklar ve kahvelerle, yeni renk ve doku deneyimlerinden de yararlanarak, doğaya eğilişin ustaca ve yetkin örneklerini vermiştir. Çağdaş resim öğelerini de içeren bu çalışmalarında, konu soyuta yaklaştığı oranda, resmin de bir tür

"nakış"a dönüştüğü izlenir.

Bedri Rahmi 1927'de başladığı resim öğretmenliğini ölümüne değin sürdürmüş, Akademi'deki atölyesinde sayısız öğrenci yetiştirerek, çağdaş Türk resmi için bu açıdan da etkili ve yararlı olmuştur.

Şiirleri

Bedri Rahmi 1928'de daha lise öğrencisiyken şiir yazmaya başlamıştır. Şiirlerine, 1933'ten sonra *Yeditepe, Ses, Güney, İnsan, İnkılapçı Gençlik* ve *Varlık* dergilerinde yer verilmiştir. 1941'den başlayarak çeşitli şiir kitapları yayımlanmıştır. Halk edebiyatının masal, şiir, deyiş gibi her türüne karşı duyduğu hayranlık, şiirlerine de yansımıştır. Halk dilinden ve şiirinden aldığı öğeleri kendine özgü bir biçimde kullanarak halk diline yaklaşma çabasını sonuna dek götürmüştür. Bu nitelikleriyle şiirleri, resimleriyle büyük bir benzerlik gösterir. Akıcı, rahat bir dille kaleme aldığı gezi ve deneme yazılarında ise sürekli gündeminde olan halk kültürü, halk sanatı konularındaki görüşlerini sergilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Paris*, 1930; *Mustafa Eyuboğlu*, 1933; *Yazılı Natürmort*, 1936; *Salı Pazarı*, 1938; *Eren*, 1940; *Nallanan Öküz*, 1947; *Düşünen Adam*, 1953; *Köylü Kadın* (Tren-Yataklı Vagon), İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Karadut Satıcısı*, 1954; *Çömelmiş Köylü*, 1972; *Ankara'nın Kavakları*, 1973;*Mor Takkeli Hacı*, 1974; *Son Kahve*, 1975, *Anadoluhisarı*, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Çıplak; Ev İçi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Han*, 1975, son resmi. **Duvar Resmi:** *Lido Yüzme Havuzu*'nda duvar resmi; 1943, Ortaköy/İstanbul; *Hilton Oteli*'nde duvar resmi; *Divan Oteli*'nde duvar resmi. **Mozaik Pano:** *Uluslararası Brüksel Sergisi* için mozaik pano, 1958; *Nato* yapısında mozaik pano, 1959, Brüksel; *İşçi Sigortaları Hastanesi*'nde seramik pano, 1959, Samatya/İstanbul; *Etibank* yapısında seramik pano, Ankara; *Marmara Oteli*'nde mozaik pano, Ankara; *Vakko Fabrikası*'nda mozaik pano, Topkapı/İstanbul. **Duvar Kabartması:** *Manifaturacılar Çarşısı*'nda duvar kabartması, Unkapanı/İstanbul; *Aksu İşhanı*'nda duvar kabartması, Karaköy/İstanbul. **Şiir:** *Yaradana Mektuplar*, 1941; *Karadut*, 1948; *Tuz*, 1952; *Üçü Birden*, 1953; *Dördü Birden*, 1956; *Karadut 69*, 1969; *Dol Karabakır Dol*, 1974, tüm şiirleri; *Yaşadım*, (ö.s.), 1977. **Gezi ve Deneme:** *Cânım Anadolu*, 1953; *Tezek*, 1975; *Delifişek*, 1975; *Resme Başlarken*, (ö.s.), 1977. **Monografi:** *Nazmi Ziya*, 1937. **Resim Albümü:** *Binbir Bedros*, (ö.s.), 1977, *Karadut*, (ö.s.), 1979; *Babatomiler*, (ö.s.), 1979.
- **KAYNAKLAR:** *Bedri Rahmi Eyuboğlu*, 1976, sergi broşürü; T.Erol, *Günümüz Türk Resim Oluşum Sürecinde Bedri Rahmi Eyuboğlu*, 1984; K.Özsezgin, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, 1982.

EYUBOĞLU, Eren
(1913)

Rumen asıllı Türk ressam. Yapıtlarında Anadolu yaşantısından aldığı konuları kişisel bir anlatımla değerlendirmiştir.

Romanya'da Yaş'ta (Laşi) doğdu. Yaş Güzel Sanatlar Akademisi'nde başladığı resim öğrenimini 1929'da Paris'te sürdürdü. 1930-1932 arasında André Lhote'un atölyesinde çalıştı. İlk sergisini 1933'te Paris'te Jeune Europe galerisinde açtı. 1936'da, Paris'te tanıştığı Bedri Rahmi Eyuboğlu ile evlendi. Eşiyle birlikte Türkiye'ye geldikten sonra D Grubu'nun sergilerine, Devlet Resim ve Heykel sergilerine, 1957'de Edinburg Festivali'ne, 1958'de Hamburg Türk Kadın Ressamları Sergisi'ne katıldı. 1941'den başlayarak birçok kişisel sergi de açtı. Seramikleriyle ilk kez 1984'te kişisel bir sergi düzenledi. Özellikle birçok resmi ve özel kuruluş için mozaik duvar panoları hazırladı.

Başlangıçta yapımcı (konstrüktif) bir anlayışla resim yapan Eren Eyuboğlu'nun yapıtlarında giderek renk önem kazanmıştır. Anadolu gezilerinde ve özellikle Bursa'da, canlı ve ışıklı renklerin yer aldığı, düzen tasasını ön planda tutan bir yaklaşımla yaptığı resimlerde, Türk halk motiflerini duygulu bir anlatım içinde kullanmıştır. Anıtsal ve kunt biçimlerini geometrik bir örgü içinde sunması, resimlerini dekoratif olmaktan kurtarmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Köylü Kadınlar Kervanı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Balıkçı Dükkânı; Sivaslı; Eski Evler; Paslı Kırmızı; Karalı Kırmızı; Mor; Pirinç Han-Bursa; Yeşil Kapı; Ağaç; Çarşıağzı-Bursa*, İş Bankası Koleksiyonu, Ankara.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki
(1925)

Türk inceleme, deneme yazarı. Çağdaş Batı uygarlığının Anadolu'dan kaynaklandığını savunan çalışmalarıyla tanınır.

20 Ekim 1925'te Trabzon'da doğdu. İlköğrenimini doğduğu yerde, ortaöğrenimini İstanbul Vefa Erkek Lisesi'nde, yükseköğrenimini 1953'te mezun olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yaptı. Bir süre edebiyat, tarih ve felsefe öğretmenliği görevlerinde bulundu. Daha sonra bağımsız yazar ve araştırmacı olarak çalıştı.

1948-1959 arasında *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinde yayımladığı Karadeniz folklorundan derlemeler ilk yazın çalışmaları oldu. Daha sonra bütün çalışmalarını Anadolu uygarlıkları üzerine yoğunlaştırdı. Ona göre Anadolu uygarlığı, Anadolu insanının tarihi boyunca ortaya koyduğu başarılarının oluşturduğu bir bütündü ve Batı uygarlığı Anadolu Eski ve İlk Çağ'ından kaynaklanıyordu. Birçok göçün odağı durumunda bulunan Anadolu'da komşu ülkelerden gelen uygarlık ürünleri orada yaratılanlarla karışıp kaynaşarak yeni bir bütün oluşturmuştu. İsmet Zeki Eyuboğlu'na göre Anadolu uygarlığının gerçek yapısını anlamak için en uzak geçmişinden bugüne değin, Anadolu'da ortaya çıkan düşünce ürünlerini kendi gelişim çizgileri içinde bir bütün olarak incelemek gerekir. Bu düşünceden hareketle Divan şiiri, Tasavvuf, İslam felsefesi ve Halk edebiyatı ürünlerinin Anadolu İlk Çağ'ı ile bağıntılarını gösterme düşüncesiyle araştırmalara girişti. Ayrıca, Vergilius, Ovidius, Lucretius gibi Latin ozanlarından çeviriler yaparak bunların Anadolu ile bağlantılarını ortaya çıkarmaya çalıştı.

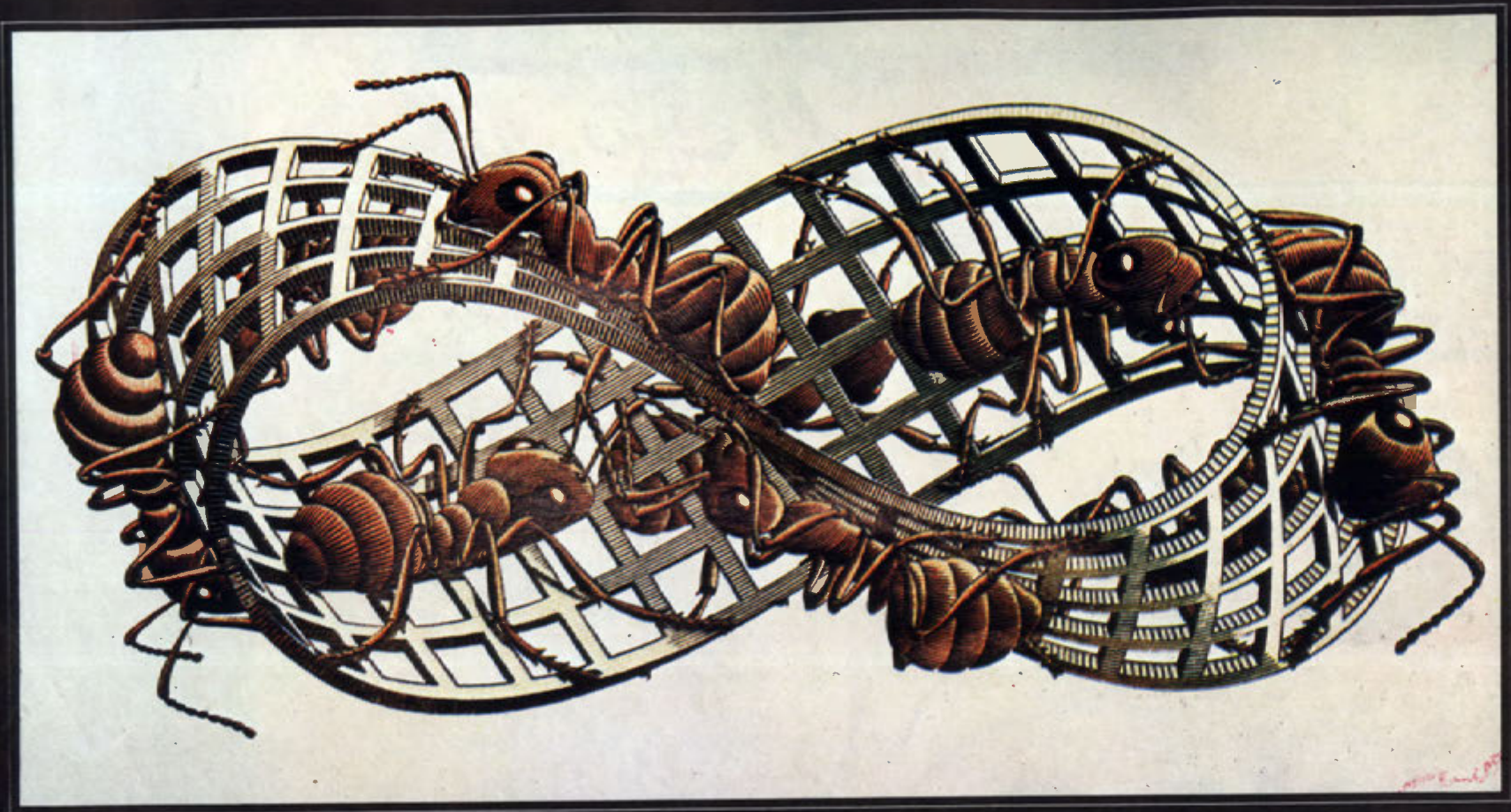

Resim 291
Escher "Moebius Strip II"

Resim 292
Bedri Rahmi EYUBOĞLU ***"Çıplak"*** *Özel Koleksiyon*

Resim 293
Eren EYUBOĞLU "Yeşil Kapı" Özel Koleksiyon

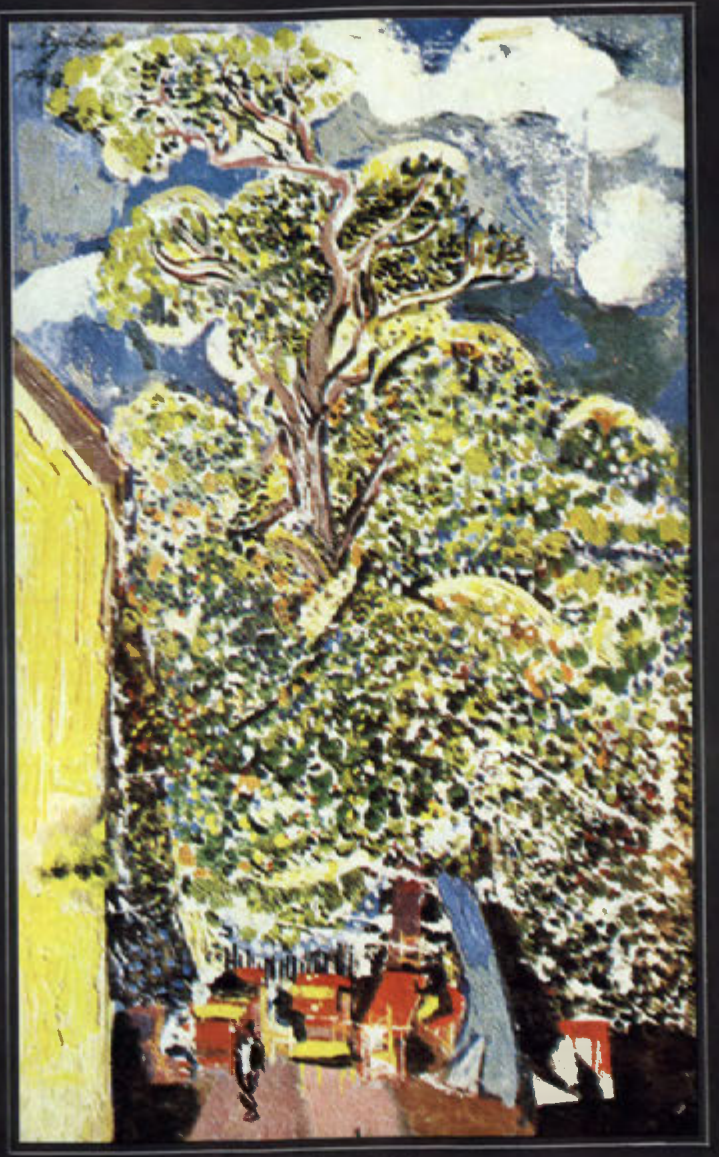

Resim 294
Eren EYUBOĞLU "Ağaç" Özel Koleksiyon

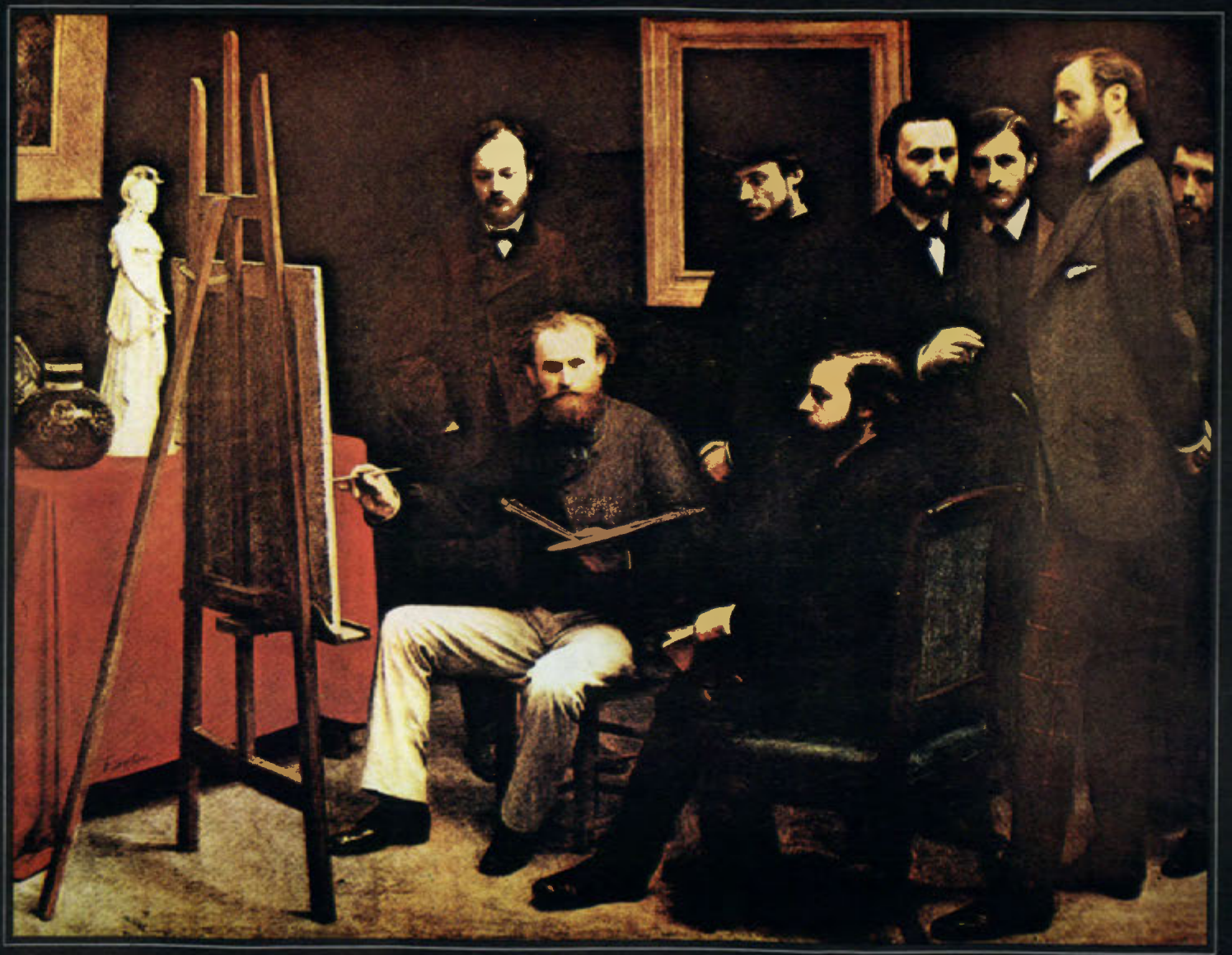

Resim 295
Henri FANTIN-LATOUR
"Batignolles'te Atölye"
Louvre Müzesi-Paris, FRANSA

• YAPITLAR (başlıca): İnceleme, araştırma: *Divan Şiirinde Sapık Sevgi*, 1968; *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*, 1968; *Baki*, 1972; *Anadolu İnançları*, 1974; *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, 1974; *Anadolu Halk İlaçları*, 1977; *Alevilik, Sünnilik, İslam Düşüncesi*, 1979; *İnsanın Boyutları*, 1979; *Şeyh Bedrettin ve Varidat*, 1980; *Anadolu Uygarlığı*, 1981; *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, 1981; *Geçmişin Yaşama Gücü*, 1983. Antoloji, derleme: *Destanlar İçinde Fatih*, 1963; *Karadeniz Aşk Türküleri*, 1976; *Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri*, 1981.

EYUBOĞLU, Sabahattin
(1908-1973)

Türk deneme, eleştiri yazarı, sanat tarihçisi ve çevirmen. Çağdaş Türk kültürünün gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Trabzon'da doğdu, 13 Ocak 1973'te İstanbul'da öldü. Kaymakamlık, mutasarrıflık ve Trabzon milletvekilliği yapmış olan Mehmet Rahmi Bey'in oğlu, ressam-şair Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun kardeşidir. Çocukluğu, babasının görevi nedeniyle, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde geçti. İlköğrenimini Kütahya'da yaptı. 1928'de Trabzon Lisesi'nde son sınıf öğrenci-

Türk Kültürünün Kökeni Sorunu Ve "Anadoluculuk"

Türk toplumundaki ulusallaşma sürecinin arayışlarından biri de, Türk halkının, Türkiye insanının kültür kökenidir. İlk belirtileri yüzyıl başlarında görülen bu arayış, Cumhuriyet'ten sonra birbirini izleyen çeşitli tezlerle kendini gösterdi. Türk tarihinin uzun bir geçmişi olması, belli bir döneminde Türkler'in İslam dinini benimsemeleri, ardından dünyanın en eski uygarlık merkezlerinden biri olan Anadolu'ya yerleşmeleri ve 18.yy'dan sonra adım adım Doğu uygarlığından Batı uygarlığına yönelmeleri; Türk kültürünün hangi köklerden kaynaklandığı ve yeni toplumda ulusal kültürün hangi temeller üstünde kurulması gerektiği sorununa farklı çözümler önerilmesi sonucunu doğurmuştu. Bu sorun yalnızca kültür kavramı çerçevesinde değil, daha geniş kapsamlı olarak, Türk tarihinin de belirlenmesi sorunuyla birlikte ele alındı. Türk dilinin geçmişinin araştırılması ile, çağdaş Türkçe'nin nasıl oluşacağı konusu da aynı sorunun bir parçasıydı.

Pozitivist kavramların düşünce yaşamına kesin bir tavırla uyarlanması, Cumhuriyet döneminin ayırt edici özelliğidir. Bu dönemin tarih ve kültür konularındaki görüşleri de pozitivist bir yaklaşımla, "dinsel" olanla "ulusal" olanı ayırma, bir başka deyişle, laik bir kültür oluşturma çabasında birleşirler. Bu ayırım, bir başka ayırımı, "Osmanlılık-Türklük" ayırımını da içinde taşır. Geçmişindeki Osmanlılık'tan Türklük'ü arındırmayı amaçlayan Cumhuriyet'yet'in ilk aydın kadrosu etnik (kavimci) bir milliyetçilik anlayışı geliştirdi. 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde savunulan görüşler, "Orta Asya'nın yerli halkının Türk olduğu" tezi ile ortaya kondu; Orta Asya'dan göç eden Türk kavimleri, Anadolu'da Hitit, Mezopotamya'da Sümer, Akdeniz'de Mısır ve Roma uygarlıklarının temellerini atmışlardı. Türkler'in Avrupa uygarlığını hazırladıkları anlamında yorumlanabilecek bu tez, Osmanlılık'la tanımlanan yakın geçmişle bağları koparak, Türklük'e daha "saygıdeğer" olacağı varsayılan bir geçmiş arama özlemini yansıtıyordu. Hint-Avrupa dillerinin Türkçe'den doğduğu savına dayanan "Güneş-Dil Teorisi", "Türk Tarih Tezi"nin dil alanına uygulanmış bir biçimiydi.

Etnik milliyetçiliğin kültür yaklaşımı, Türk kültürünün İslamlık öncesindeki köklerini içinde barındırdığına inanılan halk kültürüne yönelmeyi gerektirdi. Halkevleri'nin 1940'lardaki çalışmaları, o dönemde halk sanatlarına duyulan yoğun ilgi, folklora yaslanan bir ulusal kültür anlayışını uygulamaya koydu.

Orta Asya'nın, Avrupa uygarlığının beşiği olduğu görüşü, daha sonraki yıllarda etkisini yavaş yavaş yitirdi. Türk kültürünün kökenini arama çabası, yerini, Batı kültürünün benimsenmesi görüşüne bıraktı. Bu teze göre, Batı kültürü "evrensel" bir nitelik taşıyordu; ulusal bir kültür biçimine varmaya çalışmak, Batı uygarlığına yönelmekle çelişen, gereksiz bir çabaydı. Kültürün laikleştirilmesi eğilimi, ilk dönemde nasıl İslamlık öncesine değin geriye uzanmayı gerektirmişse, bu dönemde de ödünsüz bir tavırla Batı'ya yönelme tezini doğurdu. Batı klasiklerinin hızla Türkçe'ye çevrilmesi, okullarda eski Yunanca ve Latince okutulması önerileri, bu tezin öngördüğü programın bir parçasıydı.

Yahya Kemal'in gene bu dönemde, tarih konusunda ileri sürdüğü görüşler, her iki teze de karşıt bir nitelik taşıyordu. O, bir toplumun yaşamı üstünde etkisini yitirmiş geçmişi "tarih öncesi", o toplumu bir ulus durumuna getiren özelliklerin oluşum sürecini de "tarih" olarak alıyordu. Bu ayırıma göre, Osmanlı dönemi*

→

siyken üniversiteye öğretim üyesi yetiştirmek için açılan bir sınavı kazanarak Avrupa'ya gitti. Yükseköğrenimini, 1928-1931 arasında, dil, edebiyat ve estetik öğrenimi gördüğü Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde tamamladı. İngiltere'ye geçerek Londra'da İngiliz edebiyatı ve kültürü üzerine incelemeler yaptı. Yurda dönünce, 1933-1938 arasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doçentlik, Milli Eğitim Bakanlığı'nda müfettişlik, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği ve Tercüme Bürosu başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1939-1947 arasında Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde Batı kültürü tarihi üstüne ders verdi. Düşünceleri nedeniyle Tercüme Bürosu'ndaki başkanlık ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki öğretim üyeliği görevlerinden uzaklaştırılınca, 1947'de Paris'e gitti. Dönüşünde, yeniden Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi olarak Maraş, Adana, Gaziantep, Hatay yörelerinde çalıştı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde karşılaştırmalı Türk-Fransız edebiyatı; İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) ve Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda sanat tarihi dersleri okuttu. 1960'ta "147'ler" içinde üniversiteden uzaklaştırıldı. Daha sonra, bu öğretim üyeleri görevlerine yeniden çağrılınca yalnızca İTÜ'deki görevine döndü.

Vedat Günyol ile birlikte Babeuf'ten 1963'te çevirdikleri *Devrim Yazıları* kitabından dolayı, Ceza yasasının 142. maddesine aykırı davranıştan yargılandı, 1966'da beraat etti. 1971'de 12 Mart'tan sonra, gizli örgüt kurmak savıyla, Azra Erhat ve Vedat Günyol ile birlikte tutuklandı. Yargılanma sonunda beraat etti. Serbest bırakılmasından kısa bir süre sonra öldü.

İlk yazısı "Tenkid" 1930'da Ankara'da *Hakimi-*

canlı bir tarih, Türkler'in Anadolu'ya yerleşmeden önceki geçmişiyse, ölü bir tarihti. Yahya Kemal'in bu tarih anlayışı, kültür anlayışını da belirliyordu. Osmanlı kültürü, ulusal Türk kültürüne temel olacak biçimde, Batılı bir gözle değerlendirilmeliydi. Osmanlılık tezi, 1960'larda farklı bir açıdan, yeniden ortaya atıldı. Kemal Tahir, Osmanlı toplumundaki gelişme sürecinin Batı'nın tarihsel gelişme şemasına uymadığı görüşünü ileri sürerek "Türk toplumuna özgü" bir kültür oluşturulmasını önerdi.*

Türk kültürünün kökeni konusundaki yaklaşımlardan biri de "Anadoluculuk"tur. Orta Asyacılık'a olduğu kadar, Batıcılık'a da bir tepki olarak doğduğu söylenebilir. Bu tezin öncüleri olan Sabahattin Eyuboğlu, Halikarnas Balıkçısı ve Azra Erbat'a* göre, kültürümüzün kaynaklarını Orta Asya'da aramak da, Batı kültürünü benimsemek de yanlıştı; çünkü Türk kültürü, Anadolu'da yaşamış toplumların yarattığı kültür birikiminin süzülmüş bir ürünüydü. Öte yandan, Batı'nın kendi uygarlığını dayandırdığı Yunan kültürü de, Anadolu'da doğmuş, orada gelişmişti. Anadolu, ulaşılmak istenen Batı uygarlığının kaynağıydı. Bu görüş, hem "yerli", hem "Batılı" bir tez, bir bireşim olma savındaydı. En önemli yanı, Anadolu'nun Yunan kültürü içindeki payını vurgulamış olmasıydı; bu yanıyla, Anadolu'yu eski Yunan kültürünün doğal coğrafyası içinde gören Batı'ya da bir mesaj iletiyordu.*

Tezin savunucuları, Anadolu kültürlerini, aralarında herhangi bir ayırım gözetmeden, akılcı, maddeci, pozitif bilime dayalı bir dünya görüşüne kazandırmaya, geçmişin birikimini bir "Anadolu hümanizmi" çerçevesinde yorumlayıp değerlendirmeye çalışmışlardır. Anadolu insanının yarattığı sanat ve kültür ürünlerinin çeşitli niteliklerini vurgulamış, geçmişle bugün arasında bir gelenek bağı kurmak amacıyla, Anadolu kültürünün daha saf biçimlerini yaşattığına inandıkları halk köy kültürüne özel bir sevgiyle eğilmişlerdir. Uzak geçmişe duyulan ilgi, nasıl 1930'larda Orta Asya'ya yönelikse, burada da İlk Çağ Anadolusu'na yöneliktir.

Gerçekten, tezin içeriğini "Anadoluculuk" sözüyle belirlemelerine karşın, bu sözden anladıkları şey, Anadolu'nun son sahipleri olan Selçuklular'la Osmanlılar'ın kültürlerini de içine alan geniş bir bireşim değil, daha çok, İlk Çağ Anadolu toplumlarının kültürüdür. Kültürün laikleştirilmesi eğilimi burada da kendini gösterir. Gerçi Anadolu'nun İslamlık sonrası dönemlerine büsbütün ilgisiz kalmamışlardır, ama bu ilgi ya doğrudan doğruya halk kültürüne yöneliktir ya da Selçuklu, Osmanlı kültürlerinin saygın ürünleri dinsel mistik özelliklerinden yalıtılarak benimsenmiştir. Bu tutumun bir örneği olarak, Homeros'la Mevlânâ* ya da Yunus Emre*, içine doğdukları kültürün belirleyici yapısından soyutlanarak aynı hümanizm potası içinde eritilmişlerdir.*

"Anadoluculuk" tezi Türk toplumunun aydın kesimini etkilemiş, sanatçılarda uyandırdığı ilgi, yapıtlara da yansımıştır. 1970'lere doğru, bu ilginin azaldığı görülmektedir. Bugün, daha çok romantik, duygusal bir tez olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, 1983 yazında, Avrupa Konseyi'nin 18. Sanat Sergisi olarak İstanbul'da düzenlenen, "Anadolu Medeniyetleri Sergisi" büyük ilgi toplamıştır. Gerek bu serginin sunuluş biçimiyle, gerekse sergi dolayısıyla yazılan çeşitli yazı ve kitaplarla, Anadolu uygarlıkları geniş bir çerçeve içinde değerlendirilmeye çalışılmış, aralarındaki benzerlikler kadar, her birinin özgün yanları, farklılıkları da vurgulanmıştır.

yet-i Milliye'de çıktı. 1934'ten sonra çeşitli gazete ve dergilerde edebiyat ve sanat konularında inceleme, deneme ve eleştiriler yazdı, çeviriler yayımladı. Fransız, İngiliz, Rus, Yunan, Latin edebiyatlarından ellinin üzerinde yapıtı Türkçe'ye kazandırdı. Montaigne'in *Denemeler*'i (1947), Gonçarov'un *Oblomov*'u (E.Güney ile, 1945-1949), Eflatun'un *Devlet*'i (M.A. Cimcoz ile, 1959), Melville'nin *Moby Dick*'i (M.Urgan ile, 1960), La Fontaine'in *Masallar*'ı (1960), Flaubert'in *Ermiş Antonius ve Şeytan*'ı (1960), Rabelais'nin *Gargantua*'sı (A.Erhat ve V.Günyol ile, 1973) başlıca çevirileridir. M.Ali Cimcoz ile birlikte çevirdikleri Eflatun'un *Devlet*'iyle 1959 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü; *Mavi ve Kara* adlı deneme kitabıyla da 1960 Ataç Armağanı'nı kazandı.

1975'te Mazhar Şevket İpşiroğlu ile birlikte başlattığı Anadolu uygarlığının kaynaklarına yönelik belgesel film çalışmalarını Macit Gökberk ve Aziz Albek'le sürdürdü. Bu çalışmalarının ilki olan *Hitit Güneşi*, 1956 Berlin Film Festivali'nde ikinci oldu ve "Gümüş Ayı" ödülünü kazandı. Bu dizide diğer önemli çalışmaları şunlardır: *Anadolu Ormanları* (1956), *Surname* (1959), *Karanlıkta Renkler-Göreme*, (1959), *Anadolu'da Roma Mozaikleri*, (1959), *Anadolu Yolları* (1959), *Eski Antalya'nın Suları* (1965), *Ana Tanrıça* (1966) ve *Karagöz'ün Dünyası*.

Sabahattin Eyuboğlu, yazar, düşünür, çevirmen, eğitimci kişiliğiyle kendisini Cumhuriyet sonrası Türk düşün yaşamının gelişimine adamıştı. Deneme ve incelemelerinde çağdaş Türk kültürünün "kuramsal ve düşünsel temelleri"ni oluşturmak amacıyla Doğu ve Batı'nın geçmişteki kültür kaynaklarını irdeledi.

Türk insanının çağdaşlaşmasının ancak Batı'nın kültür değerlerinin bilinmesi, tanınıp özümsenmesiyle gerçekleşebileceği ve Türk kültür kaynaklarının ortaya çıkarılması için de bunun şart olduğu düşüncesiyle, çeviri yazını alanında ardı arkası kesilmez çalışmalara yöneldi. Batı düşüncesinin ana kaynakları sayılan yapıtların çevrilmesi için çaba gösterdi ve kendi çevirileriyle bu alanda öncülük etti.

Eleştiri yazılarıyla Türk dilinin gelişmesi, Türk edebiyatının ulusal ve evrensel bir nitelik kazanması için yol gösterici çalışmalarda bulundu.

Talim Terbiye Kurulu üyeliğinin ve Tercüme Bürosu'ndaki yöneticiliğinin yanı sıra, İsmail Hakkı Tonguç'la birlikte Köy Enstitüleri'nin kuruluşunda da etkin bir rol oynadı. Düşünce ve eylem adamı olarak, halka yönelik çağdaş eğitim kurumlarının oluşturulmasındaki çabaları Cumhuriyet dönemi aydınlanma hareketinde önemli bir yer tuttu.

Belgesel film çalışmalarına yönelişi de Anadolu'nun kültürel kaynaklarını geniş kitlelere ulaştırma amacının bir sonucuydu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Fransız Realizmi*, 1940; *Avrupa Resminde Gerçek Duygusu* (M.Ş.İpşiroğlu ile), 1952; *Fatih Albümüne Bakış* (M.Ş.İpşiroğlu ile), 1952; *Mavi ve Kara*, 1961; *Yunus Emre'ye Selâm*, 1966; *Sanat Üzerine Denemeler*, (ö.s.), 1974; *Pir Sultan Abdal*, (ö.s.), 1977; *Gökyüzü Mavi kaldı* (Y.Kemal ile) (ö.s.), 1978; *Köy Enstitüleri Üzerine*, (ö.s.), 1979; *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler, (söz sanatları)*, I, (ö.s.), 1981; *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler, (görsel sanatlar)*, II, (ö.s.), 1982.
- **BAKINIZ:** ERHAT, V.GÜNYOL, HALİKARNAS BALIKÇISI, İ.H.TONGUÇ.

EYÜP HAN
(1907-1974)

Pakistanlı asker ve devlet adamı. 1958-1969 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Muhammed Eyüp Han, 14 Mayıs 1907'de Hindistan'ın kuzeybatı sınır bölgesi Hazara'da (bugün Pakistan'da Abbottabad) doğdu, 19 Nisan 1974'te İslamabad yakınında öldü. Patanlar soyundan olan babası Hindistan'daki İngiliz sömürge ordusunda borazancıydı. 1922'de girdiği Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Sundhurst İngiliz Kraliyet Askeri Koleji'ne gitti. 1928'de Hindistan'daki İngiliz ordusunda subay oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Burma'da (Birmanya) bir tabura komuta etti. 1947'de İngiltere'nin bağımsızlığını tanımasıyla birlikte Hindistan'ın ikiye ayrılmasından sonra diğer birçok Müslüman subay gibi Pakistan ordusunda yer aldı. 1951'de Pakistan'ın ilk başkomutanı oldu. 1954'te kısa bir süre savunma bakanlığı yaptı.

1956'da İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız Pakistan İslam Cumhuriyeti ilan edildi ve General İskender Mirza ilk cumhurbaşkanı oldu. Mirza, Ekim 1958'de sivil hükümetlerin ülkede siyasi istikrarı sağlayamadıkları gerekçesiyle sıkıyönetim ilan ederek partileri kapattı, anayasayı yürürlükten kaldırdı ve Eyüp Han'ı sıkıyönetim komutanlığına getirdi. Eyüp Han yeni bir hükümet kurulduğu günün akşamı bir darbe yaparak kendini devlet başkanı ilan etti ve Mirza'yı sürgüne yolladı. Birçok siyaset adamını tutuklattı. Gizli haberalma örgütüne ve mahkemelere geniş yetkiler tanıdı.

1960'ta "temel demokrasi" olarak adlandırdığı, köylerden seçilen temsilcilerin devlet başkanını seçmesini öngören iki dereceli seçim sistemine göre devlet başkanlığına seçildi. 1962'de kabul edilen anayasa "temel demokrasi"ye yasallık kazandırdı. 1965'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde ise Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın karısı Fatima Cinnah'ın önderliğindeki muhalefete karşın oyların %63'ünü alarak yeniden devlet başkanı seçildi.

Eyüp Han, 11 yıllık iktidarı döneminde hem ABD, hem Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurdu. Pakistan 1959'da Merkezi Antlaşma Teşkilatı'na (CENTO) girdikten sonra ABD'den büyük miktarda para yardımı aldı. 1962'de Çin'in Kuzey Hindistan'ı işgal etmesi üzerine ABD'nin Hindistan'a silah yardımında bulunması ABD-Pakistan ilişkilerini gerginleştirdi. Eyüp Han ÇHC'le ilişki kurarak silah yardımı aldı. 1965'te Keşmir ve Jammu bölgelerinde sınır anlaşmazlığı Hindistan'la Pakistan arasında savaşa yol açtı. İki hafta süren savaştan sonra Birleşmiş Milletler'in ateşkes çağrısına uyularak barış yapılması Hindistan'la savaşın sürdürülmesinden yana olan Pakistanlılar'ın tepkisine neden oldu.

Toprak reformu yapacağına ve sanayii geliştireceğine söz veren Eyüp Han bunları gerçekleştiremediği gibi yönetimi sırasında bölgelerarası eşitsizlik

daha da arttı. Yabancı sermayenin özendirilmesi, az sayıda sermayedarın servetini artırırken, geniş halk kesimleri gittikçe yoksullaştı. Eyüp Han'ın oğullarının da adının karıştığı büyük yolsuzluklar yapıldı. Özgürlüklerin genişletilmesi ve iktisadi durumun düzeltilmesi istemleriyle düzenlenen protesto hareketleri ayaklanmalara dönüştü. Eyüp Han'a Kasım 1968'de Peşaver'de suikast girişiminde bulunuldu. Şubat 1969'da bir yıl sonra istifa edeceğini açıkladı. Ama uzlaşma isteği ayaklanmaları durdurmadığı gibi ordu da desteğini çekti. Bunun üzerine 25. Mart 1969'da görevini Genelkurmay Başkanı Yahya Han'a bırakarak istifa etti.

• BAKINIZ: BUTTO, MİRZA, YAHYA HAN, ZİYA ÜL-HAK.

EYÜP SULTAN

Bak. EBU EYYUB HALİD

EYYÜB
(İÖ 8.yy)

İsrailoğulları peygamberi. Kutsal kitaplarda sabırlı insan örneği olarak gösterilir.

Eyyüb (Hiob veya Job) peygamberin, Filistin'in güneyinde, Ceziretü'l-Arab'ta doğduğu, 140 yıl yaşadığı söylenir. *Tevrat*'ta İÖ 4.yy'da yazıldığı sanılan "Eyyüb Kitabı" vardır. *Kuran*'da Nisâ, En'am, Enbiya, Sâd surelerinde adı geçer. Sabırlı insan örneği olarak gösterilir.

Tanrı çok varlıklı olan Eyyüb'u sınamak için, tüm gövdesini kurtlarla kaplar. Çektiği acılara karşın Tanrı'ya ibadetini sürdürdüğü için sonunda eski durumuna getirilerek elinden alındığı ailesine ve servetine kavuşur.

İslam kaynaklarında Eyyüb peygamber konusunda verilen bilgilerin çoğu *Tevrat*'taki Eyyüb Kitabı'ndan ve Yahudiler'le ilgili *Haggada* bölümünden alınmıştır. Genellikle Esau oğullarından geldiği, Amos ile Lut'un kızlarından birinin oğlu olduğu belirtilir. Karısı ise Yusuf oğlu Ephraim'in kızı Rahma'dır.

İslam menkıbe yazarlarından Kâbü'l-Ahbâr'ın tanımına göre, Eyyüb uzun boylu, büyük başlı, kıvırcık saçlı, güzel gözlü, kısa boyunlu, iri kollu ve bacaklıdır.

Eyyüb peygamber dindar, cömert, öksüzlerin, dulların koruyucusu olarak bilinir.

Suphi Ezgi

EZGİ, Mehmed Suphi
(1869-1962)

Türk musiki bilgini, besteci. Türk musikisinin ses sistemini bilimsel bir temele dayandırmaya çalışmış ilk kuramcılardandır.

İstanbul'da doğdu, 12 Nisan 1962'de aynı kentte öldü. Posta Telgraf Nezareti muhasebe mümeyyizi ve eşya müdürü İsmail Zühtü Bey'in oğludur. 1892'de Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Doktor yüzbaşı rütbesiyle Bingazi'deki birliklere atandı. Yirmi bir yıl burada görev yaptıktan sonra 1913'te İstanbul'a döndü. I. Dünya Savaşı yıllarında, miralay (albay) rütbesiyle Beykoz Selviburnu Hastanesi başhekimi olarak çalıştı. Kurtuluş Savaşı başlayınca Ankara'ya geçti, Merkez Hastanesi başhekimi oldu. Savaştan sonra görevinden çekildi. İzmir'de Hilâl-i Ahmer (Kızılay) hekimliğine atandı. 1923'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı ve kendini bütünüyle musikiye verdi.

Beş yaşında, mahalle mektebinde ilahicibaşı olarak musiki yeteneğinin ilk belirtilerini gösterdi. Babası kanun ve keman çalan, sesi de güzel olan amatör bir musikiciydi; zamanın gözde sanatçılarını evine çağırır, musiki toplantıları düzenlerdi. Ezgi bu çevrede daha küçük yaşta iyi bir musiki eğitimi gördü. On bir yaşında Muzika-i Hümâyûn kolağası Tahsin Bey'den keman dersi almaya başladı. Kanunî Hacı Arif Bey'den Batı notası öğrendi; evdeki toplantılara sesiyle ve kemanıyla katıldı. Ayrıca Dede Zekâi Efendi ile Medenî Aziz Efendi'den 50 dolayında klasik fasıl; Rauf Yekta'dan da, pek az kimsenin bildiği, işaretli Hamparsum notasını öğrendi. Kozyatağı Rufaî Tekkesi şeyhi Abdülhalim Efendi'den hem sinekemanı ve tambur dersi aldı, hem de ondan dinsel ve din dışı sözlü yapıtlarla 100'e yakın saz eseri öğrendi. Fahreddin ve Celâleddin dedelerden ise Türk musikisinin ses sistemiyle ilgili kuramsal bilgiler edindi. Müzikolojiye ilgi duymasında bu iki Mevlevi şeyhinin büyük etkisi oldu; dinsel yapıtlar dağarcığını gene onların

yardımıyla zenginleştirdi. Böylece, çok geniş bir repertuarı doğrudan doğruya dönemin ustalarından dinleyerek öğrenmiş oldu. Ayrıca bir süre Edgar Manas'tan Batı müziği dersleri de aldı.

1932'de, klasik yapıtların notalarını yayımlamakla görevli olan İstanbul Belediye Konservatuvarı Türk Musikisi Eserlerini Tasnif ve Tetkik Heyeti'ne atandı. Onun katılmasıyla, kurulun çalışmaları kısa sürede büyük hız kazandı. Ölümlerine değin Rauf Yekta, Ahmed Irsoy, Ali Rifat Çağatay'la birlikte, 1947'ye değin de tek başına çalışarak, dinsel ve din dışı pek çok yapıtın notasını yayımladı. Kuramsal çalışmaları da aynı yılların ürünüdür.

Ezgi, Türk musikisinin ses sistemini, klasik yapıtların yapısını birçok yönleriyle incelemiştir. Rauf Yekta ve Sadettin Arel'le birlikte, geleneksel Türk musikisinin ses sistemini çağdaş ölçülere dayanarak açıklamaya çalışmış üç kuramcıdan biridir. Üzerinde yıllarca çalışarak notaya aldığı yapıtları unutulmaktan kurtardığı gibi, işaretli Hamparsum notasıyla yazılmış olanları Batı notasına çevirerek gün ışığına çıkarmıştır.

Ezgi, bir sekizinci oktavda neden 25 ses ile 24 eşit olmayan aralık bulunduğunu bilimsel bir temele dayandırmaya çalışmış, Arel'le birlikte, bugün kullanılan nota yazısının oturduğu sistemi belirlemiştir. Bu nedenle, "Arel-Ezgi Sistemi" diye de anılan bu notalama yöntemi Ebced, Hamparsum ve Batı notasının yazımında varolan birçok aksaklık ve hatayı gidererek, gerek yapıtların yazılışında, gerekse musiki öğretiminde bir birliğe varılmasını sağlamıştır.

Ezgi'ye göre, makam, geçmişte sanıldığı gibi ayrı dizilerden değil, Batı müziğinde "dörtlü", "beşli" denilen ses kümelerinden oluşur. *Nazarî ve Ameli Türk Musikisi* adlı kitabında makamları, usülleri tanımlayıp sınıflandırmıştır. Ayrıca, bestecilerin kısa biyografileri ile, çeşitli formlarda 650 dolayında yapıtın notasını vermiş, bazılarının değerine ilişkin görüşlerini belirtmiş, bazılarının da yapısı üstüne teknik çözümlemelere girmiştir. 13. yy'dan bu yana elde edilebilen, Farsça, Arapça, Türkçe hemen hemen bütün temel kaynakları karşılaştırmalı olarak inceleyen Ezgi, bu kitabı toplam yetmiş yıllık bir emeğin ürünü olarak kaleme almıştır. Yapıt, Türk musikisinde önemli birkaç temel kaynaktan biridir.

Ezgi, notasızlık yüzünden yapıtların farklı biçimde okunduğunu daha gençlik yıllarında görerek, bunların asıllarını bulmak, bozulmuş olanları onarmak isteğine kapılmıştı. Bunu zamanla bir amaç haline getirdi. Binlerce yapıtı okuyup çalmış, hatırlayabilenlere okutmuş, yapıları üstünde çalışmış, her birinin farklı örneklerini karşılaştırarak pek çoğunu asıl kimliğine kavuşturmuştur. Usulü bilinmeyenlerin usüllerini keşfetmiş, usül ölçülerinin notaya yazılmasında "mertebe" (metronom) değişikliklerine dayanılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bestecilerin ve dönemlerin üsluplarını araştırmış, kaynak kıtlığına karşın, kişisel birikimiyle, kendisine eksik ulaşan yapıtların bile aslına en uygun biçimlerini saptamaya çalışmıştır. Unutulmaktan kurtardığı, sayısı büyük bir toplama ulaşan yapıtların başında, Osman Dede'nin *Mîrâcîye*'si ile Itrî'nin *Nâat*'ı gelir.

Bir besteci olarak klasik üsluba bağlıdır. Dede Efendi'nin seçkin öğrencilerinden, klasik üslubun son temsilcisi Zekâi Efendi'nin öğrencisi olduğu için, bu üslubun özelliklerini derinlemesine öğrenme olanağı bulmuştur. Klasik üslubun kaybolduğu bir dönemde eski zevki arayan bir besteci olması yönünden "gecikmiş bir klasik" sayılır. 700'ü aşkın yapıt bestelemiş, ancak 165'ini yayımlanmaya değer görmüştür. Şarkılarının bir bölümü *Lâle Devri* opereti için bestelenmiştir. "Baktıkça hüsnü ânına hayran olur âşıkların" diye başlayan Hicaz Beste, "Birlikte bir akşam yine mey nûş edelim gel" diye başlayan Kürdilihicazkâr Şarkı ve ayrıca Gerdaniye Peşrevi ile Saz Semaisi en tanınmış yapıtlarındandır. İki makam düzenlemiş, kürdî makamının hüseynî-aşiran perdesine göçürülmüş biçimine "aşkefza", buselik'in gene aynı perdeye göçürülmesine de "ruhnüvaz" adını vermiştir.

Tavır ve üslubuyla beğenilen başarılı bir okuyucu ve iyi bir tamburîydi; aynı derecede olmamakla birlikte, keman ile sinekemanı da çalmıştır. Birkaç perdenin tek mızrap vuruşuyla çalındığı, ağır tempolu geleneksel tambur tavrının son temsilcisidir. Ezgi'nin tambur hocası Abdülhalim Efendi, Oskıyam'ın öğrencisiydi. O da bu tavrın en büyük ustalarından İzak'ın öğrencisi olduğu için, Ezgi yüzyılın başlarında yok olmaya yüz tutan geleneksel tavrı benimsemiş ve bunu Mesut Cemil'e öğreterek, zamanımıza ulaşmasını sağlamıştır.

Türk musikisine katkıları

Bir geleneksel tambur metodu yazmış, solfej metodunu ise tamamlayamamıştır. Tamburî Ali Efendi, Hacı Arif Bey, Şevki Bey külliyatları da yarım kalmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Kuramsal çalışma, nota yayını:** *Nazarî ve Ameli Türk Musikisi*, 5 cilt, 1933-1953; *Bektaşi Nefesleri*, 1933; *İlâhiler* (Rauf Yekta, Ahmed Irsoy, Ali Rıfat Çağatay ile), 1933; *Mevlevi Ayinleri* (Rauf Yekta, Ahmed Irsoy, Ali Rifat Çağatay ile), 13 cilt, 1934-1939; *Hafız Mehmed Zekâi Dede Efendi Külliyatı* (Ahmed Irsoy ile), 3 cilt, 1940-1941; *Hafız Mehmed Zekâi Dede Efendi Külliyatı Zeyli ve Hicazbuselik, Sabâbuselik, Acembuselik, Sultanîurak Fasılları, Evc Beste*, 1943; *Evcbuselik, Mahurbuselik, Muhayyerbuselik, Nevabuselik, Buselik, Hisarbuselik Fasılları* (Ahmed Irsoy ile), 1943; *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcid, Nâat, Salât, Durak*, 1945; *Tanburî Mustafa Çavuş'un 36 Şarkısı*, 1948; "Musiki Eserlerinde Bir Usülden Diğerine ve Mertebesine Yapılan Geçkilerde Hareket ve Tebeddül", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, (2), 1956. **Beste:** Peşrev, saz semaisi, durak, beste, ağır semai, yürük semai, şarkı, oyun havası, marş, taksim formlarında 165 eser.

Notalama çalışmaları

- **KAYNAKLAR:** L.K. Akıncı, "Dr.Suphi Ezgi", *Musiki Mecmuası*, (171), (172), 1962; M.C. Atasoy, "Büyük Türk Musiki Bilgini" *Hayat Tarih Mecmuası*, (3), 1967; F. Kızıltuğ, "Dr. Suphi Ezgi", *Musiki Mecmuası*, (194), 1964; Bedî Mensî (H.S.Arel), "Tanınmamış Bir Musiki Üstadı"; *Musiki Mecmuası*, (211), 1965; M. Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, 1970; İ.B. Süreisan, "Dr. Suphi Ezgi", *Musiki Mecmuası*, (206), 1965; H.Yenigün, "Suphi Ezgi ve Nedim'in Şiirleri" *Musiki Mecmuası*, (206), 1965.

- **BAKINIZ:** S.AREL.

EZGİ, Muhlis Sabahattin

Bak. MUHLİS SABAHATTİN

EZOP

Bak. AİSOPOS

F

FABBRI, Diego
(1911)

İtalyan gazeteci, senaryo ve oyun yazarı. Yeni ve daha liberal bir Hıristiyan Katolik dünya görüşü doğrultusunda yapıtlar vermiştir.

2 Haziran 1911'de İtalya'da Forli'de doğdu. Tiyatroya ilgisi sekiz yaşındayken başladı. Forli Hapishanesi'ndeki mahkûmlar için hazırlanan amatör bir oyunda rol aldı. On yedi yaşındayken yazdığı ilk oyunu *I fiori del dolore* ("Acı Çiçekleri") birçok taşra tiyatrosunda sahnelendi. Liseden sonra Bologna Üniversitesi'nde hukuk okudu. 1936'da mezun olduktan sonra yazdığı *Il nodo* ("Düğüm") adlı kötümser oyunu tartışmalara yol açtı ve faşist hükümet tarafından yasaklandı. Fabbri kısa süre sonra bir Katolik yayıncıyla çalışmaya başladı ve Roma'ya yerleşti. 1940'ta Katolik Film Merkezi genel sekreteri oldu ve sonraki on yılını, sinema ve tiyatroda daha serbest bir Katolik anlayış oluşturmaya verdi. İtalya II. Dünya Savaşı'na girince, anti-faşist eylemleriyle Hıristiyan Demokrat Parti'nin yanında yer aldı. Savaşın sonuna doğru verdiği konferanslar birçok tartışmaya konu oldu. Bu konuşmalarda, özellikle, Marxistler'le Hıristiyanlar arasındaki bir yakınlaşmanın olasılığını işledi. 1941'de *Orbite* ("Yörünge") adlı oyununu yazdı. İki yıl süreyle biri radyoda olmak üzere üç oyunun yapımcılığını üstlendi. 1945'te dinsel temaları işleyen film senaryoları yazmaya başladı ve bundan sonra daha çok sinemayla ilgilendi.

Yapıtlarında Hıristiyan bir dünyada yaşayan bireyin ikilemlerini ortaya koyar ve bu çelişkili yapıdan "Hıristiyan trajedisi" olarak söz eder. Bu durum için önerdiği geçerli çözümler oyunlarında hep acılı süreçler olarak anlatılsa da, Fabbri böylesine bir yapının içinde olmanın, maddeci bir dünya görüşüne ve yaşam biçimine tercih edilebileceğini vurgular.

• **YAPITLAR (başlıca):** *I fiori del dolore*, 1928, ("Acı Çiçekleri"); *Ritorno*, 1933, ("Dönüş"); *Il nodo*, 1936, ("Düğüm"); *Miraggi*, 1937, ("Hayaller"); *Orbite*, 1941, ("Yörünge"); *Inquisizione*, 1950; *La Bugiarda*, 1956, ("Yalancı"); *Ritratto d'ignoto*, 1962, ("Bilinmeyen Birinin Portresi").

FABRI, Zoltan
(1917)

Macar film yönetmeni. Macar sinemasının uluslararası düzeydeki en yetkin temsilcilerinden biridir.

Budapeşte'te doğdu. Budapeşte Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim ve tiyatro dekorasyonu eğitimi gördükten sonra Dramatik ve Sinematografik Sanatlar Akademisi'ne girerek Tiyatro Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre Ulusal Tiyatro'da oyuncu, tasarımcı ve sahne amiri olarak çalıştı. II. Dünya Savaşı yıllarında uzun süre Almanlar'ın elinde tutuklu kaldı. Savaşın sona ermesiyle birlikte sinemada çalışmaya başladı. Hunnia Stüdyoları'nın sanat yönetmenliğini üstlendi. Pek çok filmin çevre düzenlemesini gerçekleştirdi.

İlk filmini 1952'de çevirdi ve kısa sürede yeni Macar sinemasının en önde gelen temsilcilerinden biri oldu. Macar yakın tarihini, savaş sonrasının şematik anlatım kalıplarını kıran cesur bir yaklaşımla ele alarak Macar sineması içinde öncü bir konuma sahip oldu. İlk uluslararası başarısını 1955'te çevirdiği *Körhinta* (Atlıkarınca) ile elde etti. Sonraki yıllarda pek çok yapıtı uluslararası şenliklerde ödüllendirildi. *Atlıkarınca*'da Macar toplumundaki değişimi, kuşaklar arasındaki kopukluğu lirik bir üslup içinde aktaran Fabri, 1956'da çevirdiği *Hannibal Tanar Ur*'da (Profesör Anibal) Macar toplumunun güncel sorunlarını yergici bir anlatımla sergiledi. Sonraki yıllarda savaş dönemini anlatan ve Macar köylüsünün yaşamını yalın bir gerçekçilikle sergileyen yapıtlarında da aynı başarıyı sürdürdü. Bu arada sinemaya çok sayıda edebiyat uyarlaması yaptı. 1969'da *A Pàl Utcai Fiuk* (Pal Sokağı Çocukları), 1979'da da *Magyarok* (Macarlar) ile yabancı film dalında Oscar'a aday gösterildi.

Filmlerinin bazılarının senaryolarının yazımına katılan, bazı filmlerinde ise çevre düzenlemesini de üstlenen Fabri, son yıllarda klasik bir anlatım çizgisine bağlı yapıtlar vermektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Vihar*, 1952, ("Fırtına"); *Körhinta*, 1955, (Atlıkarınca); *Hannibal Tanar Ur*, 1956, (Profesör Anibal); *Két Felidö A Pokolban*, 1961, (Cehennemde İki Haftaym); *Nappali Sötétég*, 1963, ("Güpegündüz Karanlık"); *Husz Óra*, 1964, (Yirmi Saat); *A Pàl Utcai Fiuk*, 1968, (Pal Sokağı Çocukları); *Isten Hozta, Örnagy Úr*, 1969, (Tot Ailesi); *Hangyaboly*, 1971, ("Karınca Yuvası"); *Plusz-Minusz Egy Nap*, 1972, (Bir Gün Eksik ya da Fazla); *141 Perc A Befejezetlen Mondatbol*, 1974, (Bitmemiş Cümleden 141 Dakika); *Az Ödedik Pecset*, 1976, ("Beşinci Mühür"); *Magyarok*, 1978, (Macarlar); *Fabian Balint Talal Ozasa Istennel*, 1980, ("Balint Fabian'ın Tanrıyla Buluşması"); *Requiem*, 1982, ("Ağıt"); *Gyertek El A Neunaporma*, 1983.

• **KAYNAKLAR:** I.Nemeskürty, *Word and Image-a History of the Hungarian Cinema*, 1965; G.Petrie, *History Must Answer to Man*, 1978; *Hungarian Film Directors* 1983.

• **BAKINIZ:** JANCSO, SZABO.

FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, Hieronymus (1537-1619)

İtalyan hekim, cerrah, anatomi ve fizyoloji bilgini. Embriyolojinin kurucularındandır.

20 Mayıs 1537'de Orvieto yakınındaki Acquapendente'de doğdu, 21 Mayıs 1619'da Padova yakınındaki Bugazzi'de öldü. Girolamo Fabrici olan İtalyanca adını, çağının geleneğine uyarak Latince'ye çeviren Acquapendente'li Fabricius, 1550 dolaylarında Padova'ya gitti. Bir süre Yunanca, Latince, mantık ve felsefe okuduktan sonra tıp öğrenimine başladı ve tanınmış anatomi bilgini Falloppio'nun öğrencisi oldu. 1559'da diplomasını alınca serbest hekim olarak çalışmaya başlayan Fabricius'un hastaları arasında, Galilei, I.Ferdinand'ın oğlu Carlo de Medici gibi ünlü kişiler bulunuyordu. 1565'te, Padova Üniversitesi'nde Fallopio'nun ölümüyle boşalan anatomi ve cerrahi bölümü başkanlığına atandı; 1600'de bölüm başkanlığı ömür boyu kendisine verildiyse de, 1609'da anatomi ile cerrahi öğretiminin ayrılması üzerine anatomi bölümünün başkanlığını seçti ve 1613'te, yaklaşık 50 yıl başkanlığını yaptığı anatomi bölümünden emekliye ayrıldı.

Fabricius'un en değerli çalışmaları anatomi ve embriyoloji alanındadır. Anatomiye ilişkin yapıtlarının en önemlisi olan ve 1603'te yayımlanan *De venarum ostiolis*'te ("Toplardamar Kapakçıkları"), toplardamarlardaki kapakçıkları ayrıntılı bir biçimde tanımlayarak resimlemiş, ancak kanın toplardamarlardan kılcal damarlara geri dönmesini engelleyerek özellikle bacaklardaki kan basıncını düzenleyen bu kapakçıkların gerçek işlevini belirleyememiştir. Gene de Fabricius'un bu çalışması, öğrencisi olan Harvey'in kan dolaşımını açıklarken yararlandığı temel yapıt olma niteliğiyle önem taşır.

Fabricius'un insan ve hayvandaki dölüt gelişimini incelediği ve ilk kez eteneyi (plasenta) tanımladığı *De formato foetu* ("Dölüt Oluşumu Üzerine") ve *De formatione ovi et pulli* ("Yumurta ve Civcivin Oluşumu Üzerine") adlı yapıtları, karşılaştırmalı embriyoloji alanını açan öncü çalışmalardır. Bu kitaplardan ilkinde, insanda ve hayvandaki dölüt evresinin son aşamalarını karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen Fabricius, ikinci yapıtında da yumurtanın oluşumunu, dölyatağının işlevini, civcivin gelişimini anlatmıştır. Değişik etene tiplerini sınıflandırdığı bu çalışmasında, dölütün gelişmesi için gerekli besinlerin ve hayat veren ruhun göbek damarlarından geçtiğini öne sürmüştür. Kalbi ilk oluşan organ olarak kabul eden ve tüm üreme malzemesinin dişiden geldiğini ileri süren Aristoteles'e karşı, erkek tohumunun (sperma) üremenin hem malzemesi hem de nedeni olduğu yolundaki Galenos savını benimseyen Fabricius, ilk oluşan organın akciğerler değil kan olduğunu ileri sürerek Galenos'tan ayrılmıştır.

Cerrahiyle ilgili kitaplarında tümör, ülser, kırık ve çıkıkların, ayrıca gırtlak anatomisi, göz merceği, solunum mekanizması ve kas hareketlerinin tanımını yapan Fabricius, *Operationes chirurgicae* ("Cerrahi İşlemler") adlı kitabında da çeşitli cerrahi aletlerine ve tekniklerine ilişkin tartışmalara yer vermiştir.

Fabricius, güçlü dinsel etkilerle bilimsel araştırmanın içiçe geçtiği Rönesans Dönemi'nin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte, anatomi, embriyoloji ve cerrahi alanındaki bilimsel açılımların öncülerinden biri olarak tıp tarihinin önemli kişilerindendir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Tabulae anatomicae*, 1600, ("Anatomi Tabloları"); *De venarum ostiolis*, 1603, "Toplardamar Kapakçıkları"); *De formato foetu*, 1604, ("Dölüt Oluşumu Üzerine"); *Operationes chirurgicae*, 1619, ("Cerrahi İşlemler"); *De formatione ovi et pulli*, 1621, ("Yumurta ve Civcivin Oluşumu Üzerine"); *Opera omnia anatomica et physiologica*, 1625, (ö.s.), ("Toplu Anatomi ve Fizyoloji Yapıtları").
- **KAYNAKLAR:** H.B. Adelmann, *The Embryological Treatises of Hieronymus Fabricius*, 1942; K.J. Franklin, *De venarum ostiolis 1603 of Hieronymus Fabricius*, 1933.
- **BAKINIZ:** ARANZI, BAER, COLOMBO, EUSTAÇHI, FALLOPIO, GALENOS, HARVEY, VESALIUS.

FABRY, Charles (1867-1945)

Fransız, fizikçi. Optik deneyleri ve geliştirdiği girişimölçeriyle tanınmıştır.

11 Haziran 1867'de Marsilya'da doğdu, 11 Aralık 1945'te Paris'te öldü. 1885'te Ecole Polytechnique'te lisans eğitimini, 1892'de Paris Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayarak, iki yıl süreyle liselerde öğretmenlik yaptı. 1894-1920 arası Marsilya Bilimler Fakültesi'nde çalışan Fabry, 1921'de Paris'e yerleşerek Sorbonne'a profesör, Optik Enstitüsü'ne de yönetici olarak atandı.

Fabry doktora tezinden başlayarak ışığın girişim etkilerinin ölçülmesiyle ilgilendi. Girişim, birbirleri üstüne binen aynı frekans ve genlikteki iki ışık dalgasının, fazlarının aynı olduğu noktalarda daha parlak, zıt olduğu noktalarda da daha sönük görünmesidir. Fabry, 1896'da Alfred Pérot (1863-1925) ile birlikte, birbirine paralel olarak yerleştirilmiş, gelen ışığın bir kısmını geçirip bir kısmını yansıtan yarısaydam iki düzlemsel aynadan oluşan bir girişimölçer (interferometre) geliştirdi. Fabry-Pérot girişimölçerinde gelen tek renkli (aynı dalga boyunda) ışık ışınları bu aynalar aracılığıyla değişik fazlarda birbirlerinin üstüne düşürülüyor, böylece son derece keskin hatlarla birbirlerinden ayrılmış, parlak ve karanlık çizgilerden oluşan bir girişim deseni elde edilebiliyordu. 1881'de ABD'li fizikçi Michelson'un geliştirdiği girişimölçere göre daha duyarlı olan bu araç, ışığın niteliği konusundaki çeşitli optik deneylere olduğu gibi, çok küçük yer ya da biçim değişikliklerinin ölçümüne de olanak tanıyordu.

1906'dan başlayarak araştırmalarını Henri Buisson (1873-1944) ile sürdüren Fabry, girişim yöntemlerini spektroskopiyle birleştirerek, o zamana değin yıldızlarda gözlenebilen Doppler olayını ilk kez

laboratuvarda gerçekleştirdi, yıldızların tayfını ve gece gökyüzünün parlaklığını ölçtü. 1913'te de uzaydan gelen morötesi ışınımın atmosferin ozon tabakasınca soğurulduğunu buldu.

Geliştirdiği yöntemlerle atom ve moleküllerin yapıları konusunda temel deneylere de olanak sağlayan Fabry, yayınları ve halka açık konferanslarıyla bilimi popülerleştirme çabalarıyla da tanınmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Les applications des interférences lumineuses*, 1923, ("Optik Girişim Uygulamaları"); *Physique et Astrophysique*, 1935, ("Fizik ve Astrofizik").

• BAKINIZ: DOPPLER, FIZEAU, FRESNEL, MICHELSON.

FADEYEV, Aleksandr Aleksandroviç (1901-1956)

SSCB'li romancı. Romancılığının yanı sıra Sovyet Yazarlar Birliği genel sekreterliğiyle de ülkesinin edebiyatı üzerinde etkili olmuştur.

24 Aralık 1901'de Kalinin yakınlarındaki Kimry'de doğdu, 13 Mayıs 1956'da Moskova'da öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu, gençliği Urallar'da ve Doğu Sibirya'da geçti. 1918'de Rus Komünist Partisi'ne üye oldu, Sibirya'da Japonlar'a ve Beyaz Ordu'ya karşı savaştı. Bu savaşın deneyimlerine dayanarak yazdığı *Razgrom* ("Bozgun") adlı romanıyla ün kazandı.

Üslup ve tipleştirme açılarından Tolstoy'un etkilerini taşıyan *Razgrom*, bir yandan Japonlar, bir yandan da Beyaz Ordu tarafından kuşatılan 19 genç Sovyet askerinin direnişini ve bu direnişin ruhsal etkilerini konu alıyordu. Bozgun duygusuna kapılmış birliğini yeniden toparlamayı başaran Komünist Partisi üyesi genç komutanın kişiliği ve davranışları daha sonra yazılan birçok toplumcu gerçekçi romana model oldu. 1945'te yayımladığı *Molodaya Gvardiya* ("Genç Muhafızlar Alayı") adlı romanı ise Alman işgal bölgesindeki bir grup genç komünistin direnişini anlatıyordu.

1920'lerde, tüm sosyalizm dışı uygarlıkların kültürünün yeni proleter kültürüne zararlı olduğunu ileri süren RAPP'ın (Rus Proleter Yazarları Birliği) etkin üyelerinden biri olan Fadeyev, 1932'de bu örgütün dağılmasından sonra, yeni kurulan Sovyet Yazarlar Birliği'ne katıldı ve 1946'da genel sekreter oldu. 1956'da toplanan XX. Kongre'de ağır eleştirilere uğradı ve bunalımlı bir anında yaşamına son verdi.

• YAPITLAR (başlıca): *Razgrom*, 1929, ("Bozgun"); *Posledniy iz Udege*, 1929-1936, ("Udege'lerin Sonu"); *Molodaya Gvardiya*, 1945, ("Genç Muhafızlar Alayı").

FAGUET, Emile (1847-1916)

Fransız edebiyat tarihçisi ve eleştirmen. Fransız edebiyatı üzerine yaptığı kapsamlı incelemelerle tanınır.

17 Aralık 1847'de La Roche-sur-Yon'da doğdu, 6 Haziran 1916'da Paris'te öldü. Öğrenimini École Normale Supérieure'de yaptı. 1883'te, 16.yy'da Fransız tragedyası konusunda hazırladığı tezle edebiyat doktoru oldu. 1890-1897 arasında Sorbonne Üniversitesi'nde Fransız edebiyatı ve iyi konuşma dersleri verdi. Fransa'nın önde gelen edebiyat dergilerinde denemeleri yayımlandı, 1900'de Fransız Akademisi'ne üye seçildi.

Ferdinand Brunetière (1849-1906) ve Gustave Lanson (1857-1934) ile birlikte 19.yy sonu ve 20.yy başı Fransız akademik edebiyat eleştirisinin başlıca temsilcilerindendir. Kırk kadar kitabı ve dergilerde yayımlanan çok sayıdaki yazısıyla bilgili bir edebiyat tarihçisi ve usta bir incelemeci olarak tanınmıştır. 16.-19.yy arasındaki dönemi kapsayan *Etudes littéraires* ("Edebiyat İncelemeleri") adlı dört ciltlik edebiyat tarihi en önemli yapıtlarındandır. Yalın ve nükteli bir üslubu vardır. Dönemleri ve yazarları, estetik değerlerden çok, savunulan düşünceleri önemseyen, ahlakçı bir bakış açısıyla ele alır. Kendi ölçütlerine uymayan yazarları sert bir dille yargılar. Platon, Rousseau, Voltaire, Nietzsche, Corneille ve Flaubert gibi yazarlar üzerine yaptığı incelemelerinin yanı sıra, döneminin siyasal, toplumsal ve ahlaksal sorunlarını tartışan kitapları da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *La tragédie française du seizième siècle*, 1883, ("On Altıncı Yüzyıl Fransız Tragedyası"); *Les grands maîtres du dix-septième siècle*, 1885, ("On Yedinci Yüzyılın Büyük Ustaları"); *Dix neuvième siècle, études littéraires*, 1887, ("On Dokuzuncu Yüzyıl, Edebiyat İncelemeleri"); *Dix-huitième siècle, études littéraires*, 1890, ("On Sekizinci Yüzyıl, Edebiyat İncelemeleri"); *Politiques et moralistes du dix-neuvième siècle*, 3 cilt, 1891-1900, ("On Dokuzuncu Yüzyılın Siyaset Adamları ve Ahlakçıları"); *Seizième siècle, études littéraires*, 1894, ("On Altıncı Yüzyıl, Edebiyat İncelemeleri"); *Questions politiques*, 1899, ("Siyasal Sorunlar"); *Histoire de la littérature française*, 1900-1901, ("Fransız Edebiyatı Tarihi"); *La politique comparée de Voltaire, Rousseau et Montesquieu*, 1902, ("Voltaire, Rousseau ve Montesquieu'nün Karşılaştırmalı Politikası"); *L'Anticléricalisme*, 1906, ("Kilise Egemenliğine Karşı"); *Le socialisme*, 1907, ("Sosyalizm"); *Le pacifisme*, 1908, ("Barışçılık"); *Le féminisme*, 1901, ("Feminizm"); *L'art de lire*, 1912, ("Okuma Sanatı").

FAHLSTRÖM, Öyvind
(1928)

İsveçli ressam ve şair. Edebiyattaki somut şiir akımı paralelinde bir anlayışla resimler yapmıştır.

Brezilya'nın Sâo Paulo kentinde doğdu. 1939'da İsveç'e giderek 1961'e değin orada yaşadı. Sonra ABD'ye geçerek New York'a yerleşti.

Şiirle ve tiyatroyla ilgilenen Fahlström, özellikle somut şiiri benimsemiş, 1953'te bu tür şiiri savunan bir bildirge yayımlamıştır. Sözcükleri alışılmış anlamları dışında bir araya getirerek bir örgü oluşturan somut şiir anlayışı, resimlerindeki üslubu da etkilemiştir. *Opera* adını taşıyan 11 metrelik şerit biçimindeki yapıtı tek bir anlama dayandırılamayacak kadar çok sayıda işaretten oluşmuştur. 1955'te sergilediği resimleri de birbirinden belli belirsiz ayırt edilen biçimleri dizi halinde yineleyen soyut resim örnekleridir. *Ade-Ledic- Nander II* adlı dev boyutlu tablosunu kendisi, somut şiirin resimdeki karşılığı olarak nitelemiştir.

Fahlström,1950'lerden sonra yapıtlarında karikatür dizilerini kullanmış, bunları parçalayıp yeniden bir araya getirerek bilinçli bir saçmalık elde etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmalarını, resim, oyun ve kukla gösterisinin çakıştığı bir anlatım biçimi olarak betimlemiştir. ABD'ye yerleştikten sonra toplumsal ve politik konularla ilgilenmiş, 1966'da ütopyacı, politikadan arındırılmış, şiddetin olmadığı ve bireysel hazza dayanan bir yaşama biçimi öneren *Take Care of the World* ("Dünyaya İyi Bakın") başlıklı bir bildirge yayımlamıştır. Bu yıllarda Vietnam Savaşı, Dünya Bankası gibi konuları ele alan resimler de yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Opera; Ade-Ledic-Nander II, Oturum*, 1962; *Planetaryum*, 1963; *Soğuk Savaş* 1963-1965.

FAHREDDİN ACEMİ
(? - 1460)

Osmanlı şeyhülislamı. Hurufiler'in yakılmasına fetva vermiştir.

Molla Fahreddin Acemi İran'da doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Edirne'de öldü. Öğrenimini İran'da Seyyid Şerif Gürcani'den gördü. Daha sonra Bursa'ya geldi. Şeyhülislam Molla Fenari'nin oğlu Mehmed Şah'ın hizmetine girdi. Bir süre Bursa Sultan Medresesi'nde muid (öğrenci gözeticisi) oldu. Kentin çeşitli medreselerinde müderris olarak görev aldı. 1431'de II.Murad döneminde Edirne'de şeyhülislam oldu. Padişahın günlük ödeneğini artırmak istemesine karşı çıktı. Yaşamının sonuna kadar bu görevde kaldı.

II.Mehmed'in en parlak dönemine erişti. Kimi kaynaklara göre padişahın Hurufilik'e eğilimi vardı. Bu nedenle, Hurufi olan Fazlı Tebrizi'yi ve Hurufiler'i sarayına almıştı. Bu tutumu sadrazam Mahmud Paşa'nın hoşuna gitmeyip durumu Fahreddin Acemi'ye iletti. Sadrazam II.Mehmed'in Hurufilik'e karşı duyduğu ilgiyi önlemek, anlattıklarını şeyhülislama kanıtlamak için Fazlı Tebrizi ile adamlarını evine çağırdı. Fahreddin Acemi evde saklanarak konuşmaları dinledikten sonra ortaya çıkmış, kendisini gören Hurufiler de kaçmak zorunda kalmıştı. Yakalanan Hurufiler'in halk önünde soruşturmasını yapıp, düşüncelerini çürüttükten sonra yakılmaları için fetva verdi.

FAHREDDİN BEHRAMŞAH
(? - 1225)

Türk beyi. Mengücükoğulları Beyliği'nin Kemah-Erzincan koluna en parlak dönemini yaşatmıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Erzincan'da öldü. Mengücükoğulları Divriği ve Kemah-Erzincan kolu olarak ikiye ayrıldıktan sonra Kemah-Erzincan kolunun yönetimini üstlenen I.Alaeddin Davud'un oğludur. 1162'de babasının Danişmendli Beyi Yağıbasan tarafından öldürülmesi üzerine beyliğin başına geçti. Yaklaşık altmış üç yıl sürecek olan yönetimi süresince çevredeki devletlerle savaşmak yerine akrabalık ilişkilerini geliştirerek varlığını koruma politikası güttü. İlk iş olarak yönetim merkezini askeri amaçlara daha uygun olan Kemah'tan, önemli yolların geçtiği geniş bir ovada yer alan Erzincan'a taşıdı. Kısa sürede burayı bir ticaret ve kültür merkezi durumuna getirdi.

Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın kızı İsmeti Hatun'la evlendi. Sağlığında ülkesini oğulları arasında paylaştırmak isteyen II. Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah arasında çıkan anlaşmazlıkta uzlaştırıcı rol oynadı. Anadolu Selçukluları'yla iyi ilişkilerini sürdüren Fahreddin Behramşah 1201'de Erzurum'daki Saltuklular üzerine bir sefer düzenleyip bu beyliği ortadan kaldıran II.Rükneddin Süleymanşah'a da bağlılığını yineleyerek Mengücükler'in varlığını korudu. Bu seferin ardından Erzurum'un yönetimine geçen II. Süleymanşah'ın kardeşi Muğiseddin Tuğrulşah'a kızını vererek kendisi için bir tehlike oluşturmasını önledi.

1202'de II. Rükneddin Süleymanşah'ın Gürcistan seferine katıldı. Ancak Selçuklu ordusunun bozguna uğraması üzerine Gürcüler'e tutsak düştü ve yüklüce bir fidye karşılığında serbest bırakıldı. 1216'da kızı Selçuk Hatun'u büyük bir törenle Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus'la evlendirdi. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti ile akrabalık bağlarını güçlendirdi.

1225'te yönetimi oğlu II. Alaeddin Davutşah'a bırakarak ölen Fahreddin Behramşah'ın Erzincan Aşağı Ula köyündeki Behramşah Türbesi adıyla anılan kümbete gömüldüğü sanılmaktadır.

Sanatçıları ve bilginleri koruyup onlara maddi

olanaklar sunmuştur. Genceli Nizami *Mahzen-i Esrar* yapıtını Fahreddin Behramşah'a ithaf etmiştir.

• BAKINIZ: KEYKAVUS I, KILIÇ ARSLAN II, MENGÜCÜK GAZİ, G.NİZAMİ, SÜLEYMANŞAH II.

FAHREDDİN DEDE

Bak. HÜSEYİN FAHREDDİN DEDE

FAHREDDİN b. KORKMAS (1572-1635)

Lübnan emiri. Lübnan'da özerk bir yönetim oluşturmak için mücadele etmiştir.

Maanoğlu Fahreddin adıyla da tanınır. 1572'de doğdu, 1635'te İstanbul'da öldü. Dürzi asıllı Maanoğlu ailesinden ilk Lübnan emiri I.Fahreddin'in torunu ve Korkmas'ın oğludur. 1586'da babasının ölümü üzerine Osmanlı yönetimi tarafından II.Fahreddin adıyla Lübnan emiri olarak atandı. Yaşı küçük olduğundan bir süre yönetimi annesi Set Neseb (Sit Nesibe) üstlendi ve 1633'te ölene dek oğlu üzerinde etkin oldu.

O dönemde Avusturya ve İran savaşlarıyla uğraşan Osmanlılar'la sürtüşmeye girmeksizin, vergilerini zamanında ödeyerek iyi ilişkiler kuran II. Fahreddin bir yandan da bağımsız bir Lübnan devleti kurmanın çabası içindeydi. Bu amaçla Avrupalı hükümdarlarla ilişkiye geçip onlardan destek istedi. O dönemde Osmanlılar'a başkaldıran Halep valisi Canbulatoğlu Ali Paşa'yla işbirliğine gitti. Onun yardımıyla Kuzey Lübnan'ın denetimini ele geçirdi. Etki alanını Sayda, Beyrut, Safad, Banyas ve Aclun'a dek genişletti. Canbulatoğlu'nun 1606'daki Şam kuşatmasına ve 1607'de Osmanlı komutanı Kuyucu Murad Paşa ile Oruç Ovası'ndaki savaşına yardım etti. Ancak bozguna uğrayıp geri çekildi.

Bunların yanı sıra Floransa ile gizli askeri hükümleri de içeren bir ticaret antlaşması yapması üzerine Osmanlı yönetimi 1612'de Şam valisi Hafız Ahmed Paşa komutasındaki bir orduyu II. Fahreddin'in üzerine gönderdi. Bölgenin coğrafi konumu nedeniyle başlangıçta bir hayli zorlanan Osmanlı güçleri daha sonra 60 gemiden oluşan Osmanlı donanmasının desteğiyle bölgede denetimi ele geçirip II.Fahreddin'in güçlerini dağıttılar. Yerine büyük oğlu Ali'yi ve ona yardımcı olarak da kardeşi Yusuf'u bırakan II.Fahreddin 15 Eylül 1613'te bir Fransız gemisiyle Sayda'dan İtalya'ya kaçtı. Toscana dukası II.Cosimo tarafından törenle karşılandı. Daha sonra Avrupa'da bir yardım gücü oluşturmaya çalışan II.Fahreddin bir ara beş Floransa gemisiyle asker ve malzeme gönderdiyse de Osmanlı güçlerinin müdahalesiyle amacını gerçekleştiremedi. Bu sırada İran'la savaş durumunda olan Osmanlılar, 1618'de emirliğin Ali'de kalması koşuluyla Fahreddin'in Lübnan'a dönmesine izin verdiler. Bundan sonra resmen emir olmayan ancak oğlu Ali'ye yardımcı olarak idari ve askeri işleri yöneten II.Fahreddin bağımsızlık mücadelesini sürdürdü. 1623'te Ancar'da Şam Valisi Hannak Mustafa Paşa'yı tutsak edip Baalbek'e götürdüyse de Osmanlı yönetimi ile açıktan açığa bir çatışmaya girmek istemediğinden serbest bıraktı. 1627'de Trablusşam beyi Yusuf Paşa'yı yenip topraklarını yağmaladı. Bu tavırları ve Avrupa devletleriyle ilişkilerini sürdürmesinden kuşkuya düşen IV.Murad Şam Valisi Küçük Ahmed Paşa'yı bu sorunu çözümlemekle görevlendirdi. 1632'de Emir Ali, Safad'da Osmanlı güçleri karşısında yenilgiye uğrayarak öldü. II.Fahreddin ise Yafa yakınlarındaki birkaç çarpışmanın ardından önce Sayda'ya sonra da Beyrut'a çekildi. Ama denizden de Osmanlı donanması tarafından kuşatılan kentte kalamayıp dağa çıktı. Kısa bir süre sonra Cazzin yakınlarında yakalanarak İstanbul'a götürüldü ve burada idam edildi.

FAHRENHEIT, Gabriel Daniel (1686-1736)

Alman, mucit. Kendi adı ile bilinen termometre düzenini geliştirmiştir.

24 Mayıs 1686'da Danzig'de (bugün Polonya'da Gdânsk) doğdu. 16 Eylül 1736'da La Haye'de öldü. 1701'de anne ve babasının birdenbire ölümünden sonra çırak olarak çalışmak üzere gönderildiği Amsterdam'da bilimsel aletlerin yapımıyla ilgilendi. 1701'de bilgisini artırmak amacıyla Almanya'yı adım adım dolaşarak birçok bilim adamı ve bilimsel alet yapımcısıyla tanıştı. 1714 yılında yapmış olduğu termometrelerden biri *Acta eruditorium* dergisinde tanıtılan, 1717'de Amsterdam'a dönerek bilimsel alet yapımını sürdüren Fahrenheit, 1724'te Royal Society'ye üye seçildi, aynı yıl bu derneğin dergisinde çıkan beş kısa Latince makalesi dışında bilimsel yayın yapmadı.

Fahrenheit'in döneminde bilimsel araştırmaların gerektirdiği aletleri üretenler evrensel sabitleri belirleme ve önemli değişkenlere ilişkin duyarlı ölçümler yapma konusundaki katkıları nedeniyle bilimsel çalışmaların öncüleri arasında yer alırlardı. Fahrenheit da bir alet yapımcısı olarak camın sıcaklıkta genişlemesi, alkol ve cıvanın sıcaklığa karşı duyarlılığı ve hava basıncının kaynama noktaları üzerindeki etkisini incelemiş, kaynama noktasının basınçla değişimi ilkesine dayanan bir barometre ve bir yoğunlukölçer de geliştirmişti. En önemli bilimsel katkısı ise kendi adı ile bilinen standart termometre düzenini bulmasıdır.

İlkel termometreler Fahrenheit'tan yüz yıl kadar önce geliştirilmiş ve termometre yapımındaki birçok problem de çözülmüş olmakla birlikte, 18.yy'ın başlarında değişik ülkelerdeki bilim adamlarının sıcaklık ölçümlerini karşılaştırmalarına olanak sağlayan standart bir sistem henüz gerçekleştirilmemişti. İlk kez 1701'de Roemer iki sabit noktaya dayanan bir düzen geliştirmiş, ancak buluşunu yayımlamamıştı. Fahrenheit 1708'de Roemer'i ziyaretinden sonra kendi termometrelerini de bu iki sabit noktalı sisteme

göre düzenlemeye çalıştı. Ancak "kan sıcaklığına" ilişkin bir yanlış anlama nedeniyle Fahrenheit'ın önerdiği ilk sistemde Roemer'inkinden farklı olarak "normal" (sağlıklı) bir insanın sıcaklığını 90°, suyun donma noktasını ise 30° olarak tanımladı. Ayrıca, Amontons'un cıva üstüne araştırmalarından yararlanarak termometrelerinde alkol yerine cıva kullanmaya başladı. 1717'de ise kullandığı sabit noktalar 32° ve 96° olarak değiştirildi. Fahrenheit bu sistemde suyun kaynama noktasını birkaç derecelik bir yanılgıyla 212° olarak belirledi. Ölümünden sonra suyun donma noktası 32°'nin de yanı sıra suyun kaynama noktası 212° ikinci sabit nokta olarak alındığında, normal vücut sıcaklığı 96° yerine 98,6° olarak saptandı. Bu yeni biçimiyle Fahrenheit ısıölçüm sistemi Hollanda' da ve İngilizce konuşulan ülkelerde yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Fahrenheit termometre dahil bilimsel gözlemlerdeki duyarlılık düzeyini önemli ölçüde artıran aletleriyle denel fiziğinin 18.yy'da gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: AMONTONS, CELSIUS, ROEMER.

FAIRBANKS, Douglas
(1883-1939)

ABD'li sinema oyuncusu. Sessiz sinema dönemi tarihsel serüven filmlerinin ünlü yıldızlarındandır.

23 Mayıs 1883'te Denver'de doğdu, Aralık 1939'da öldü. Asıl adı Julius Ullman'dır. On iki yaşında sahneye çıktı. Colorado Madencilik Okulu'na yazılana değin tiyatro çalışmalarını sürdürdü. Yüzyıl başında ailesiyle birlikte New York'a taşınınca orada da bir tiyatro grubuna katıldı. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra 1902'de Broadway'de sahneye çıktı. 1907'de bir sanayicinin kızı ile evlendi. İki yıl sonra doğan oğlu Douglas Fairbanks Jr. da sonradan ünlü bir sinema oyuncusu oldu.

Fairbanks Hollywood'da ilk filmini 1905'te yaptı. Bir yıl içinde izleyicinin beğenisini kazanmayı başardı ve kendi yapımevini kurdu. Burada kilit noktalara ailesinden kişileri geçirerek filmlerinin yapımına ilişkin tüm yetkiyi elinde tuttu. I.Dünya Savaşı sırasında Charlie Chaplin ve Mary Pickford'la birlikte katıldığı bir moral turnesinde "Amerika'nın sevgilisi" Pickford'a âşık oldu, karısından ayrılarak onunla evlendi.

Yüzünden hiç eksilmeyen gülümsemesi ile sessiz sinema döneminin güldürü ve serüven filmlerinin rakipsiz yıldızı olan Fairbanks'in, tiyatroculuktan gelmesi nedeniyle sesli sinemaya uyum sağlaması güç olmadı. 1936'da Pickford'dan ayrıldı ve sinemayı bıraktığını açıkladı. Ölümünün ardından özel bir Oscar Ödülü ile anıldı.

• YAPITLAR (başlıca): *The Lamb*, 1914, (Kuzu); *The Americano*, 1916; *Manhattan Madness*, 1916, (Mahhattan Çılgınları); *A Modern Musketeer*, 1916, (Modern Silahşör); *The Mark of Zoro*, 1921, (Zoro'nun İşareti); *The Three Musketeers*, 1921, (Üç Silahşörler); *Robin Hood*, 1922; *The Thief of Baghdad*, 1924, (Bağdat Hırsızı); *The Black Pirate*, 1926, (Kara Korsan); *The Taming of the Shrew*, 1928, (Hırçın Kız); *The Iron Mask*, 1929, (Demir Maske); *Mr.Robinson Crusoe*, 1932; *The Private Life of Don Juan*, 1934, (Don Juan).

FAİK BEY [Hacı]
(? - 1890/1891)

Türk, besteci. Özellikle şarkılarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Üsküdarlı Neyzen Salim Bey'in (? - 1884/1885) kardeşidir. Aksaray Kız Sanayi Mektebi ve Haseki Hastanesi müdürlüklerinde bulundu. Müzikte Dellalzade İsmail Efendi'nin öğrencisiydi.

Besteciliği yanı sıra iyi bir neyzen ve hanende olarak da tanınan Hacı Faik Bey,Şehzade Vahideddin' e ve ünlü hanende Hacı Kirâmi Efendi'ye (1840-1909) müzik dersleri vermiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Yapıtlarının büyük çoğunluğu şarkı formundadır. Bunlarda Hacı Arif Bey'in üslup ve etkisi görülür. Kâr, beste, semai gibi din dışı, tevşih, ilahi, şugl gibi dinsel sözlü yapıtları ezgi yapısı bakımından yer yer şarkı üslubu özellikleri taşımaktadır. Mevlevi tarikatına bağlı olan Hacı Faik Bey, yegâh ve dügâh makamlarında iki Mevlevi ayini de bestelemiştir. Fâiku'l-Âsâr adlı güfte derlemesi dışında şiir yazmış, kimi yapıtlarında güfte olarak kendi şiirlerini kullanmıştır. Günümüzde 130 dolayında yapıtı bilinmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): Beste: Yegâh, dügâh ayinler; tevşihler, ilahiler, şugller; dügâh kâr; gerdaniye, küçek, bestenigâr, nihavent, muhayyersümbüle, tahirbuselik takımlar; acem, hicaz, hüzzam, muhayyer aksak semailer; sabâ sengin, sûznâk yürük semailer; şarkılar ("Jaleler saçsın nesim, gülzâra dönsün cûybâr", "Neyleyim biçare dil, encâmı kâr", "Aldı elden gülşeni bâd-ı hazan", "Ateş-i suzân-ı firkat, yaktı cism-u canumu", "Gör halimi cânâ bana çeşmin neler etti", "Kuzucağım ne kaçarsın benden", "Gönlüm yine bir âteş-i hicrana dolaştı", "Zencir-i aşkın dil bestesiyim"). Güfte Derlemesi: *Fâiku'l-Asâr*, 1881.

FAİZİ [Kafzâde]
(1572-1622)

Osmanlı tezkire yazarı ve Divan şairi. Antoloji niteliğinde bir tezkire yazmıştır.

Asıl adı Abdülhay'dır. İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Doğum tarihi tartışmalıdır. Kazasker Kafzâde Feyzullah Efendi'nin oğludur. Ana tarafından soyu Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye ulaşır. Doğum tarihi kesin değildir. Medrese öğrenimi gördükten sonra İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaptı. 1618'de Selanik kadılığına gönderildi.

Ertesi yıl Şam kadılığına atandı. Görev yerine giderken İstanbul'da yerine başkasının atandığını öğrenip burada kaldı. Kendisine arpalık olarak Midilli Adası geliri verildi. Ancak padişah Lehistan seferine çıkarken bütün arpalıkları kaldırınca güç duruma düştü. II.Osman'ın bir ayaklanma sonucu öldürüldüğü sırada saraydaydı. Bu olaydan duyduğu korku, birkaç gün sonra ölmesine neden oldu.

En önemli yapıtı Zübdetü'l-Eş'âr ("Seçkin Şiirler") adlı tezkiresidir. Daha çok bir antoloji niteliğinde olan bu yapıt 15.-16.yy ile 17.yy'ın başlarındaki on dördü kadın 500 kadar şairin şiirlerinden örnekleri kapsar. Şairlerin yaşamöyküleri anlatılmamış, yalnızca ölüm tarihleri verilmiştir. *Divan*'ında gazeller önemli bir yer tutar. Çağdaşı Nef'i ile karşılıklı yergiler yazmışlardır. Ayrıca mesnevi türünde *Sakinâme* ve *Hasenat-ı Hasen* ile *Leyla ile Mecnun* adlı yarım kalmış bir çalışması vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi manzum 318); *Sakinâme*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe yazma, No. 469/6); *Zübdetü'l-Eş'âr*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazma, No. 1646).

FALCONET, Etienne-Maurice
(1716-1791)

Fransız, heykelci. Çar I.Petro heykeliyle ünlüdür.

1 Aralık 1716'da Paris'te doğdu, 24 Ocak 1791'de aynı kentte öldü. Önce Nicolas Guillaume'un daha sonra da XV.Louis'nin heykelcisi Jean Babtiste Lemoyne'ın (1704-1778) öğrencisi oldu. 1754'te *Kraton'lu Milon* adlı heykeli, güçlü kompozisyonu ve dinamizmi ile büyük ilgi toplayınca, Kraliyet Akademisi'ne seçildi. Buradaki öğretmenliği sırasında yaptığı *terra cotta* (pişmiş toprak), alçı ve mermerden küçük heykellerle XV.Louis'nin dostu Madam de Pompadour'un (1721-1764) ilgisini çekti ve 1757'de onun yardımıyla Sévres'deki porselen yapımevine yönetici olarak atandı.1766'daDiderot'nun aracılığıyla Çariçe II.Katerina tarafından, Çar büyük Petro'nun heykelini yapmakla görevlendirilince Rusya'ya gitti. Çarı at üstünde gösteren heykeli, onun en önemli yapıtıdır. 1781'de, Paris'e döndü. 1783'te geçirdiği bir kalp krizinden sonra heykel yapmayı bıraktı ve sanatla olan bağını yalnız yazılarıyla sürdürdü.

Falconet heykellerinde, Yeni Klasikçilik'in (Neo-Klasizm) yalın kompozisyon anlayışını ve yumuşatılmış çizgili biçim arayışını, Barok ve Rokoko'nun canlı, coşkulu ve çarpıcı gösterişliliğiyle kaynaştırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kraton'lu Milon*, 1754, Louvre, Paris; *Zorlayıcı Aşk*, 1757, Louvre, Paris; *Banyo Yapan*, 1757, Louvre, Paris; *Büyük Petro'nun Atlı Heykeli*, 1766-1781, Dekabristler Alanı, Leningrad.

FALKENHAYN, Erich von
(1861-1921)

Alman, asker. I.Dünya Savaşı sırasında Prusya savaş bakanlığı ve Alman genelkurmay başkanlığı yapmıştır.

Erich Georg Anton Sebastian von Falkenhayn 11 Eylül 1861'de Batı Prusya yakınlarında Graudenz'de (şimdi Polonya'da Grudziadz) doğdu, 8 Nisan 1922'de Potsdam yakınlarında (şimdi DAC'de) öldü.

Falkenhayn 1882'de teğmen, 1893'te yüzbaşı oldu, 1896'da Çin'e gitti ve burada komando bölüğü komutanlığı ve Hankow Askeri Akademisi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1899'da binbaşı oldu. 1902'de Almanya'ya dönerek 1903-1905 arasında bir tabura, 1911-1912 yıllarında da bir alaya komuta etti.

Falkenhayn, Temmuz 1913'te Prusya savaş bakanı oldu. Eylül 1914'te Marne Savaşı'nda Alman ordusunun Fransız ordusu karşısında yenilgiye uğramasından sonra General Helmuth von Moltke'nin yerine genelkurmay başkanlığına getirildi. Doğu cephesinde kesin bir başarı kazanmanın mümkün olduğunu ileri süren Mareşal Paul von Hindenburg ve General Erich Ludendorff'un Rusya'ya saldırı planına karşı çıktı. Kesin sonucun ancak Fransa karşısında sağlanabileceğini ileri sürdü. Bu doğrultuda Fransızlar'a karşı giriştiği savaş Verdun yenilgisi ile sonuçlanınca II.Wilhelm tarafından görevden alındı.

Verdun yenilgisinin ardından IX.Ordu'nun başına getirilen Falkenhayn, Romanya ile yapılan savaşta 10 ay IX.Ordu Komutanlığını sürdürdükten sonra mareşal rütbesiyle Suriye-Filistin cephesindeki Yıldırım Orduları Grubu komutanı oldu. Bu görevi sırasında, Bağdat'ın geri alınması amacıyla genel bir plan yaptı. Fakat Türk kurmayları ile anlaşmazlığa düştüğünden Bağdat planından vazgeçmek zorunda kaldı. Filistin cephesinin çözülmesi sonucu 1917 sonunda Yıldırım Orduları Grubu komutanlığından ayrıldı. 1918'de X.Ordu ile Almanya'nın Ukrayna'yı işgaline katıldı. Mayıs 1919'da kendi isteğiyle ordudaki görevinden ayrılarak, yaşamının son yıllarında I.Dünya Savaşı ile ilgili anılarını yazdı.

• YAPITLAR (başlıca): *Die oberste Heeresleitung 1914-1916 in ihren wichtigsten Entschliessungen*, 1920, ("1914-1916'da En Önemli Kararlar Açısından Ordu Üst Yönetimi"); *Der Feldzug der 9.Armee gegen die Rumänen und Russen 1916/1917*, 1921, ("1916/1917'de 9.Ordunun Rumenler'e ve Ruslar'a Karşı Seferi").

• BAKINIZ: HINDENBURG, WILHELM II.

Manuel de Falla

FALLA, Manuel de
(1876-1946)

İspanyol, besteci. İspanya'da ulusal müzik hareketinin önde gelen adlarındandır.

23 Kasım 1876'da Cádiz'de doğdu, 14 Kasım 1946'da Arjantin'deki Alta Gracia'da öldü. Annesinden piyano çalmayı öğrendi; Cádiz'deki iki müzikçiden de armoni dersleri aldı. On yedi yaşındayken müziği meslek edinmeye karar verdi. Wagner'in müziğini yakından inceledi; oda müziği besteleri yaptı. Piyano derslerini Madrid'de sürdürme olanağı elde etti ve bu alanda oldukça gelişme sağladı. Asıl amacı, bestecilik eğitimi için Paris'e gitmekti; ancak maddi olanakları buna elverişli değildi.

O dönemde İspanya'daki müzik yaşamı çok durgundu. Bestecilerin başarı sağlamayı umdukları başlıca tür *Zarzuela*'ydı (İspanya'ya özgü bir tür güldürücü opera); bunun dışında, İtalyan ya da Alman müziğinin taklidi olmayan, özgün yapıtlar çok azdı. Falla da 1900'lerin başında para kazanmak amacıyla iki *zarzuela* besteledi, ancak bir sonuç elde edemedi. Aynı yıllarda, İspanya'da ulusal bir müzik kültürünün gelişmesi için yoğun çalışmalar yapmış olan Felipe Pedrell (1841-1922) ile tanıştı. Yaklaşık üç yıl süren kompozisyon çalışmalarının yanı sıra Pedrell'le dostluğu Falla'nın daha sonraki yönelimini etkiledi.

1904'te, Madrid'deki Güzel Sanatlar Akademisi'nin düzenlediği bir yarışmada, *La vida breve* (Kısa Yaşam) adlı operasıyla birincilik ödülü kazandı. Bir süre piyano dersleri verdikten sonra, 1907'de Paris'e gitmeyi başardı. Zor koşullarda yaşadığı bu kentte Debussy, Dukas ve Ravel'le tanıştı. Zengin bir kültür ortamında kendini geliştirme olanağı buldu, çeşitli konserlere katıldı. Bir süre de Londra'da kaldıktan sonra 1914'te Madrid'e döndü.

Paris'teyken üzerinde çalışmaya başlamış olduğu piyano ve orkestra için senfonik yapıtı *Noches en los jardines de España*'yı (İspanya Bahçelerinde Geceler) 1916'da tamamladı. Bu yapıt, yaşayan İspanyol bestecilerin en önemlisi sayılmasına yol açtı. 1919'da da, en ünlü yapıtlarından *El sombrero des tres picos* (Üç Köşeli Şapka) adlı balesi sahnelendi. 1921'de Granada'ya yerleşti. Ertesi yıl, bu kentte tanıştığı Lorca ile işbirliği yaparak bir *cante hondo* (İspanya'ya özgü bir halk şarkısı biçimi) şenliği düzenledi; 1928'de bestelemeye başladığı *La Atlántida* adlı büyük kantat, yıllarca süren çalışmalarına karşı tamamlanamadı.

Sık sık Paris, Londra ve Majorka'ya giden Falla, 1934'ten sonra Granada'dan pek ayrılmadı. İç Savaş'ın ardından 1938'de Franco yönetimi tarafından İspanya Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi. Ancak, bu rejime uyum gösteremeyeceğini anlayarak bir yıl sonra İspanya'dan ayrıldı ve son yıllarını geçirdiği Arjantin'e gitti.

Ulusallık

Felipe Pedrell'e göre, her ulusun müziği, halk müziğinde temellenmeliydi; bütün usta sanatçıların yapıtlarında, kendi ulusal müziklerinin özellikleri görülüyordu. Falla, bu görüşleri benimsemiş ve hemen hemen her zaman çalışmalarında çıkış noktası yapmıştır. Ancak, halk müziği temalarını olduğu gibi almaya yanaşmamış, yapıtlarında bu müziğin özelliklerini özümseyerek, genel havasını yeniden oluşturmayı amaçlamıştır. Böylece, İspanyol müziğiyle kendi kişiliğinin bir bireşimini ortaya koymuştur.

Falla'nın hem kişisel, hem de yerel özellikler taşıyabilen bir üslup geliştirmiş olması, yeteneğinin ve toplumsal çevresine karşı duyarlığının yanı sıra İspanyol müziği üzerine ayrıntılı araştırmalar yapmış olmasının bir sonucudur. Endülüs bölgesine özgü çingene ezgileri olan *cante flamenco* ve *cante hondo*'nun önde gelen bir uzmanıydı. Bu araştırmalardan önemli ölçüde yararlandığı *El amor brujo* (Büyücü Aşkı) adlı bale yapıtı, konusunu günlük yaşamdan almasına ve hiçbir halk ezgisi içermemesine karşın, birçok eleştirmence bestecinin halk müziğinden esinlenişinin tipik bir örneği sayılır.

Yaklaşık 1920'lere değin yapıtlarında Endülüs müziğinin havası egemendir. Daha sonra ise Kastilya müziğinin etkileri öne çıkar. 1919 tarihli *Fantasia Baetica* adlı piyano yapıtı, bu bakımdan bir geçiş noktasıdır. Bu değişim sanatçının, İspanya'nın tarihsel Doğulu özelliklerinden çok, Latin ve Hıristiyan olan yanlarını vurgulamaya yöneldiğini gösterir.

Müziğinin teknik özellikleri

Bir besteci olarak Falla'nın üslubunun başlıca özellikleri de İspanyol halk müziğinin etkilerini taşır. Bu müziğe özgü modları kullanmış olması, tonalite ilkesine bağlı kalmakla birlikte, yer yer klasik tonaliteyi de zorladığı izlenimini vermektedir. Genellikle kısa cümlelerden örülü, yoğun bir anlatım gücüyle yüklü olan melodileri, halk şarkılarının yanı sıra, gitar tekniği özellikleri de gösterir. Ritm öğesi, Falla'nın müziğinde çok önemli bir yer tutar. Çoğu kez, ritmin oluşturduğu dinamizm, bütün bir bölümün yapısını etkilediğinden, yapıtın formunun belirlenmesinde rol oynar. Orkestralama tekniği ise, modern Fransız müziğinden etkilenmiştir. İspanyol müzik geleneğinde Falla'yı bu bakımdan önceleyen ve onu yönlendiren bir besteci yoktur. Bununla birlikte o, orkestralama alanında da kişisel bir üsluba sahiptir. Genellikle çalgıları, kaynaşmış bir bütün olmaktan çok, birbiriyle karşıtlık içinde kullanmayı yeğlemiştir.

Falla, ulusal müzik konusunda amaçladığını bü-

yük ölçüde gerçekleştirmiş, yaşadığı dönemle geçmişi ve geleneksel olanı bütünleştiren ürünler ortaya koymuştur. Böylece, yaklaşık 17.yy'dan beri önemli bir gelişme göstermemiş olan İspanyol müziğinin canlanmasında yönlendirici bir rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *La vida breve,* 1904-1905, (Kısa Yaşam); *El retablo de Maese Pedro,* 1919-1922, (Pedro Usta'nın Kukla Gösterisi). **Bale:** *El amor brujo,* 1915, (Büyücü Aşkı); *El sombrero des tres picos,*1919, (Üç Köşeli Şapka). **Vokal Müzik:** *Balada de Mallorca,* 1933, koro için, (Majorka Baladı); *La Atlántida,* kantat, tamamlanmadı. **Orkestra Müziği:** *Noches en los jardines de España,* 1909-1915, piyano ve orkestra için, (İspanya Bahçelerinde Geceler). **Oda Müziği:** *Psyché,* 1924; *Klavsen Konçertosu,* 1923,-1926. **Piyano Müziği:** *Quatres pièces espagnoles,* 1907-1908, (Dört İspanyol Parçası); *Fantasia Baetica,* 1919.

• **KAYNAKLAR:** J.B. Trend, *Manuel de Falla and Spanish Music,* 1929.

• **BAKINIZ:** DEBUSSY, DVOŘÁK.

İspanya'da Ulusal Müzik

İspanya'da müzik yaşamı, canlı ve zengin bir geçmişe sahip olmasına karşın, 19.yy'da özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmişti. Bu yüzyılın sonlarına doğru, Rusya, Çekoslovakya ve İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, İspanya'da da bir ulusal müzik hareketi gelişmiştir. İspanyol besteciler, geçmiş kültürü, yerel ve ulusal kaynakları irdelemeye, değerlendirmeye yönelmişlerdir.

Ülkenin kendine özgü tarihi, bu bakımdan çeşitli etkileri birleştiren zengin bir malzeme sağlamıştır. Özellikle 8.yy'da başlayan İslam egemenliği, İspanya müziği üzerinde öteki Avrupa ülkelerinde görülmeyen etkilere yol açmıştır. Bu etki, İslam egemenliğinin en uzun sürdüğü güney bölgesinde daha belirgin olmakla birlikte, öbür bölgelerde de sürmüştür. Arap müziğine özgü ritmik yapılar, süslemeler, bir tam sesin ikiye değil, üçe bölünmesi gibi kimi teknik özellikler hem halk şarkılarında, hem de Hıristiyan kilise müziğinde yer almıştır. 15.yy'da çingenelerin İspanya'ya gelmesi ve bu ülkenin müziğini kendilerine özgü bir tarzla yorumlamaları kültürel bireşime yeni bir etken eklemiş, özellikle cante flamenco'nun gelişmesinde rol oynamıştır.

16.yy'ın sonlarına değin, halk şarkılarından yapılan derlemeler, İspanya'nın müzik yaşamında önemli bir etkinlik olarak sürdürülmüştür. Özellikle 13.yy'da Leon ve Kastilla Kralı X.Alfonso'nun bir Portekiz ve İspanya halk şarkısı olan cantiga örneklerinden oluşan iki ciltlik derlemesi, bu türdeki en geniş kapsamlı çalışmalardan biri olarak kalmıştır.

V.Carlos ve II.Felipe yönetiminde 16.yy İspanyası siyasal gücünün yanı sıra müzik alanında da en canlı dönemini yaşamıştır. 15. ve 16. yy'larda Avrupa müziğinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan Flaman etkisi, o yıllarda Hollanda'nın da İspanya egemenliğinde olması nedeniyle bu ülkeye kolaylıkla ulaşmıştır. Bu dönemde İspanya, org yapımcılığı ve yorumculuğunun önde gelen bir merkezidir ve önemli besteciler yetiştirmiştir. Sayıları oldukça kabarık olan bu sanatçılardan en bilinenleri, ünlü bir orgcu ve kuramcı olan Francisco Salinas (1513-1590), kontrpuan yazısına dayanan eşliksiz (a capella) dinsel koro müziğinin temsilcilerinden Tomás Luis de Victoria (ykş. 1549-1611) ile Cristóbal Morales'tir (ykş. 1500-1553).

Sonraki yüzyıllarda ise İspanyol müziği belirgin bir durgunluğa girmiştir. İspanya'ya özgü bir tür güldürücü opera (opera buffa) olan zarzuela, 1629'dan başlayarak birçok bestecinin ve halkın başlıca ilgi odağı olmuş, bir gelenek haline gelerek 20.yy'a değin bu etkinliğini korumuştur. 18.yy'ın başında, birçok ülkede yaygınlaşmış bulunan İtalyan müziğinin, özellikle İtalyan operasının etkisi kendini duyurmaya başlamıştır. Görece geç ulaşmış olmasına karşın bu etki, ulusal müzik hareketinin gelişmesine değin İspanyol müziğine egemen olmuştur. Yaygın beğeni ve eğilimler, Carnicer (1789-1855) gibi ulusal müzik akımının ilk öncülerinden sayılan kimi bestecileri de İtalyanca librettolar kullanmaya zorlamıştır.

Bununla birlikte, 19.yy'ın ortalarından başlayarak bir İspanyol müzik okulunun varlığı kabul edilmiştir. Hilarión Eslava'nın (1807-1878) 16. ve 19.yy'lar arasındaki İspanyol müziğinden yaptığı ve 1869'da yayımlanan on ciltlik derleme, bu anlayışın bir sonucudur ve temel bir kaynak sayılmıştır.

Ulusal müzik hareketinin asıl başlatıcısı ve esin kaynağı ise Felipe Pedrell'dir (1841-1922). Madrid Konservatuvarı'nda yaklaşık otuz yıl görev yapan Pedrell, yayımladığı çeşitli dergiler, kitaplar ve derlemelerle, İspanyol müziği, özellikle de 16.yy üzerine yaptığı geniş araştırmalarla, ayrıca bir öğretmen olarak sürdürdüğü etkinliğiyle, İtalyan etkisinin yerini giderek ulusal müzik anlayışına bırakmasında temel bir rol oynamıştır. Öğrencileri arasında Isaac Albéniz, Manuel de Falla, Enrique Granados (1867-1916) ve Joaquin Turina (1882-1949) gibi, İspanyol müziğinin dünyaca ünlü temsilcileri yer alır. Onları izleyen İspanyol bestecilerin birçoğunda da, ulusal müzik anlayışının doğrudan etkileri ya da müzikteki yeni anlayış ve arayışlarla etkileşim görülür.*

FALLACI, Oriana
(1930)

İtalyan, gazeteci ve yazar. Çeşitli ülkelerin siyaset adamlarıyla yaptığı röportajlarla ün kazanmıştır.

29 Haziran 1930'da Floransa'da doğdu. Yoksul bir marangozun dört kızından biriydi. Babası II. Dünya Savaşı süresince anti-faşist yerel direniş hareketinin başkanlığını yapmıştı. Fallaci de yaşının küçüklüğüne karşın, Özgürlük İçin Gönüllüler Birliği'nin çalışmalarına katkıda bulundu. Savaşın sonunda Floransa Üniversitesi Tıp Okulu'na girdi. 16 yaşında öğrenim giderlerini karşılamak amacıyla amcası Bruno Fallaci'nin kurduğu yerel *Epoca* dergisinde muhabirlik yapmaya başladı.

Parasal nedenlerle gazeteciliği tıp eğitimine yeğleyen Fallaci, Floransa'da günlük bir gazetenin polis muhabiri oldu. Bir süre sonra aynı gazetede suça ilişkin düzenli bir sütunda yazmaya başladı. 1950'de İtalyan haftalık dergisi *Europeo*'nun özel muhabiri oldu ve 20 yılı aşkın bir süre bu görevi sürdürdü. 1967'den sonra savaş muhabirliği yapmaya başladı. Vietnam, Ortadoğu, Hint-Pakistan savaşlarında ve Güney Amerika'daki siyasi ve toplumsal ayaklanmalarda savaş muhabiri olarak bulundu. Vietnam Savaşı'nı anlatan yazı dizisiyle St.Vincent Ödülü'nü kazandı. Yine Vietnam deneyimlerini anlattığı "Niente e cosi sia" ("Boşuna Savaş") ile 1971 Bancarella Ödülü'nü kazandı.

Fallaci, Jane Fonda, Michael Caine, Ingrid Bergman gibi ünlü yıldızlarla, Arap gerilla önderi Abu Lotuf, Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, CIA başkanı William Colby, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger gibi siyaset adamlarıyla dünyada yankı uyandıran röportajlar yaptı. Bu röportajlar çeşitli dillerde, çeşitli dergilerde yayımlandı. Soylular, yazarlar ve eğlence dünyasının ünlüleri ile yaptığı röportajları *Gli Antipatici* ("Antipatikler") adını verdiği bir kitapta, siyasi liderlerle yaptığı röportajların en ünlü 14 tanesini *Intervista con la Storia* ("Tarihle Röportaj") adlı kitapta topladı.

• **YAPITLAR (başlıca): Röportaj Derlemeleri:** *Il Sesso inutile: Viaggio intorno alla donna*, 1961, ("Yararsız Cins: Kadının Çevresinde Gezi"); *Gli Antipatici*, 1963, ("Antipatikler"); *Se il sole muore*, 1965, ("Güneş Batarsa"); *Intervista con la Storia*, 1974, ("Tarihle Röportaj"); **Roman:** *Penelope alla guerra*, 1962, ("Savaşta Penelope"); *Niente e cosi sia*, 1969, ("Boşuna Savaş"); *Lettera a un Bambino Mai Nato*, 1977, (Doğmamış Çocuğa Mektup, 1977); *Un Uomo*, 1980, (Bir İnsan, 1980).

FALLADA, Hans
(1893-1947)

Alman (FAC), romancı. Toplumsal ve siyasal içerikli romanlarıyla tanınmıştır.

Asıl adı Rudolf Ditzen'dir. 21 Temmuz 1893'te Greifswald'da doğdu, 5 Şubat 1947'de Berlin'de öldü. Bir taşra yargıcının oğluydu. Tarım okuduktan ve bir süre çiftlik işleriyle uğraştıktan sonra Berlin'de gazetecilik ve yazarlığa başladı.

I.Dünya Savaşı sonrası dönemin iktisadi, toplumsal ve ahlaki sorunlarını büyük bir duyarlıkla işleyen romanlarıyla başarı kazandı. Romanlarının birçoğu, acımasız yaşam koşullarına karşı mücadele eden insanları konu alır. *Bauern, Bonzen und Bomben* ("Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar") 1929 dünya iktisadi bunalımı sırasında Holstein'daki köylü ayaklanmalarını, *Jeder stirbt für sich allein* ("Herkes Kendi Başına Ölür") bir çiftçinin Naziler'e karşı giriştiği umutsuz mücadeleyi anlatır. En çok tanınan ve iki kez filme çekilerek Fallada'ya uluslararası bir ün kazandıran *Kleiner Mann-was nun?* (Küçük Adam Ne Oldu Sana?) adlı belgesel romanı ise işsizlikle mücadele eden genç bir çiftin öyküsüdür. Fallada bu romanında, büyük kentin sıradan insanlarının gündelik yaşamlarını büyük bir ustalıkla yansıtmıştır.

Ayrıntılı gözlemler, doğalcı (natüralist) betimlemeler ve gerçekleri tam bir bağlılıkla ve nesnel bir üslupla yansıtma kaygısı romanlarının başlıca özelliğidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Bauern, Bonzen und Bomben*, 1931, ("Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar"); *Kleiner Mann-was nun?*, 1932, (Küçük Adam Ne Oldu Sana?); *Wir hatten mal ein Kind*, 1934, ("Bir Zamanlar Bir Çocuğumuz Vardı"); *Altes Herz geht auf die Reise*, 1936, ("Yaşlı Gönül Gezide"); *Wolf unter Wölfen*, 1937, ("Kurt Kurtlar Arasında"); *Kleiner Mann, grosser Mann-alles vertauscht*, 1940, ("Küçük Adam, Büyük Adam-Herşey Altüst"); *Der Alpdruck*, (ö.s.), 1947, ("Kâbus"); *Jeder stirbt für sich allein*, (ö.s.), 1947, ("Herkes Kendi Başına Ölür"); *Der Trinker*, (ö.s.), 1950, ("Ayyaş"). **Otobiyografi:** *Damals bei uns daheim*, 1941; ("Bir Zamanlar Bizim Orda Geçenler"); *Heute bei uns zu Haus*, 1943, ("Bu Günlerde Bizim Evde Geçenler").

FALLOPPIO, Gabriele
(1523-1562)

İtalyan anatomi bilgini. Özellikle işitme ve üreme organlarına ilişkin çalışmalarıyla anatomi biliminin gelişiminde etkili olmuştur.

Modena'da doğdu, 3 Ekim 1562'de Padova'da öldü. Bir süre din eğitimi aldıktan sonra Modena'da tıp öğrenimine başlayan Falloppio, öğrencilik yıllarında katıldığı birkaç ameliyatın başarısız sonuçlarından etkilenerek cerrahi çalışmalarını bıraktı ve kendisini

tümüyle bilimsel araştırmalara verdi. Padova'da büyük bir olasılıkla Colombo'nun öğrencisi olduktan sonra Ferrara Üniversitesi'nden diplomasını aldı ve aynı üniversitede anatomi dersleri vermeye başladı.

1548'de Pisa Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek anatomi profesörlüğünü üstlendiyse de, canlı insan vücudu üzerinde anatomi çalışmaları yaptığını öne süren kanıtsız suçlamalar karşısında görevinden ayrılıp Floransa'ya geçti. Orada, Medici Hayvanat Bahçesi'ndeki aslanlar üzerinde yaptığı anatomi araştırmaları sonucunda Aristoteles'in savını çürüterek, kemiklerin som yapıda olmadığını, ortasında bir ilik kanalı bulunduğunu kanıtladı. Kendisine yöneltilen tüm suçlamalara karşın Padova Üniversitesi'nden yeniden profesörlük önerisi alan Falloppio, 1551'de, Colombo'nun ayrılmasıyla boşalan anatomi kürsüsünün başına geçerek, büyük bir ilgiyle izlenen derslerini ölünceye değin sürdürdü.

1561'de yayımlanan *Observationes anatomicae* ("Anatomi Gözlemleri") adlı yapıtında, Vesalius'un ünlü *De humani corporis fabrica*'sını ("İnsan Vücudunun Yapısı Üstüne") inceleyerek yer yer geliştiren ve bazı yanlışlarını düzelten Falloppio'nun anatomi çalışmaları, neredeyse vücudun tüm organlarını kapsayacak kadar geniştir. Üreme, boşaltım ve işitme organı, dolaşım ve sinir sistemi, kemik ve dişlerin oluşumu, iskelet, kaslar, özellikle yüz kasları üzerindeki incelemeleri anatomiye değerli veriler kazandırmıştır.

Memelilerin dişisinde yumurtanın yumurtalıktan dölyatağına inmesini sağlayan kanalları ("Falloppio borusu") ve dölyatağının yuvarlak bağını ilk kez o tanımlamış, kulağın anatomisine ilişkin açıklamalarıyla, izinden gittiği Vesalius'u aşmıştır. İç kulaktaki yarımdaire kanalları, salyangoz (koklea), salyangozun alt ve üst yüzeyindeki kanallar ile orta kulaktaki üzengi kemiğini ilk kez ayrıntılı ve doğru olarak tanımlayan da Falloppio'dur.

İskelet sistemini de çok başarılı bir biçimde tanımlayan Falloppio, kafatasındaki ve yüzdeki derialtı kaslarını incelemiş, alt çenenin yana hareketini sağlayan kanatsı kasların, çiğneme kaslarının ve gözçukuru kaslarının işlevini açıklamış, kafatası sinirlerini kendisinden önceki anatomi bilginlerinden çok daha ayrıntılı inceleyerek şakak kemiğinde yüz sinirinin geçtiği kanalı ("Falloppio kanalı") bulmuştur.

Özellikle işitme ve üreme organlarını adlandırmakta kullanılan pek çok Latince terimin de yaratıcısı olan Falloppio, genç yaşta ölmesine karşın, Galenos'tan beri sürüp giden kimi ilkelerin yanlışlığını ortaya koyarak Rönesans tıp anlayışının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Observationes anatomicae*, 1561, ("Anatomi Gözlemleri"); *Opera omnia*, (ö.s.), 1584, 2 cilt, ("Tüm Yapıtları").

- BAKINIZ: BAER, CORTI, DE GRAAF, EUSTACHI, VESALIUS.

FANFANI, Amintore
(1908)

İtalyan siyaset ve devlet adamı. Hıristiyan Demokrat Parti'nin merkez sol kanadının önderlerindendir.

6 Şubat 1908'de Arezzo iline bağlı Pieve Santo Stefano kasabasında doğdu. Faşizm döneminde Milano Katolik Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğü yaptı. 1954'te Roma Üniversitesi'nde iktisat tarihi profesörü oldu.

1944'te yoğun bir siyasi çalışma içine giren Fanfani, genel sekreter Alcide De Gasperi tarafından Hıristiyan Demokrat Parti'nin (HDP) propagandasını yürütmekle görevlendirildi. 1946'da yeni bir anayasa hazırlamak amacıyla oluşturulan Kurucu Meclis'e seçildi. 1947-1950 arasında De Gasperi hükümetlerinde çalışma ve sosyal güvenlik bakanı olarak görev yapan Fanfani, bu dönemde kent ve köylerin yeniden yapımını öngören ve işçi konutları yapılması ve komünist olmayan işçi sendikalarının örgütlenmesini içeren "Fanfani Planı"nı uygulamaya çalıştı. 1948'de milletvekili seçildi, 1968'e dek meclisteki yerini korudu. Temmuz 1951'de kurulan De Gasperi hükümetinde tarım ve orman bakanı, 1953'te de içişleri bakanı oldu.

Fanfani'nin 12 Ocak 1954'te kurduğu hükümet mecliste güvenoyu alamadı. HDP'nin sol kanat önderi olan Fanfani, Temmuz 1954'te partinin genel sekreterliğine seçildi. Mayıs 1958 seçimlerinde HDP çoğunluğu sağlayınca merkez sol eğilimli bir hükümet oluşturdu, böyleçe "appertura a sinistra" (sola açılma) politikasının ilk uygulayıcısı oldu. Ancak parti içi ve dışı tepkilere dayanamayarak Ocak 1959'da başbakanlıktan ve genel sekreterlikten istifa etti. Temmuz 1960'ta üçüncü kez başbakan olarak merkez partilerin dışardan desteklediği bir tek parti hükümeti kurdu. Şubat 1962'de HDP'nin "sola açılma" kararı doğrultusunda Sosyal Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti'nin yer aldığı ve İtalyan Sosyalist Partisi tarafından dışardan desteklenen karma bir hükümet kurdu. Bu dönemde elektrik sanayii kamulaştırıldı. İktisadi planlamaya ve eğitimin yaygınlaştırılmasına önem verildi. HDP'nin oylarının önemli ölçüde azaldığı 1963 seçimlerinden sonra kurulan Hıristiyan Demokrat hükümette başbakan olmadı.

Mart 1965'te Aldo Moro hükümetinde dışişleri bakanı olan Fanfani, Aralık 1965'te Kuzey Vietnam önderi Ho Şi Minh'ten ABD'ye bir barış çağrısı götürdüğü yolundaki asılsız haberin bir gazetede yer almasının doğurduğu tartışmalar üzerine istifa etti. Şubat 1966 - Mayıs 1968 arasında ikinci kez dışişleri bakanlığı yaptı. 1968-1973 arasında senato başkanlığını yürüten Fanfani, 1972'de ömür boyu senatörlüğe atandı. 1973-1975 arasında HDP genel sekreterliği yaptı. Temmuz 1976'da yeniden senato başkanlığına seçilen Fanfani, 1978'de Giovanni Leone'nin istifasından sonra geçici cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

Fanfani'nin iktisat ve sosyal bilimler alanında 40'a yakın yapıtı bulunmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Le origini dello spirito capitalistico*,

1932, ("Kapitalist Düşüncenin Kaynakları"); *Cattolicesimo e protestantesimo nella formazione storica del capitalismo*, 1934, ("Kapitalizmin Tarihsel Oluşumunda Katoliklik ve Protestanlık"); *Storia delle dottrine economiche*, 1938, ("İktisat Öğretisi Tarihi"); *Indagini sulla rivoluzione dei prezzi*, 1939, ("Hızlı Fiyat Artışları Üzerine Araştırma"); *Storia economica*, 1940, ("İktisat Tarihi"); *Storia del lavoro*, 1943, ("Emeğin Tarihi"); *Persona, beni, società*, 1945, ("Kişiler, Mallar, Toplum"); *Poemi Omerici ed Economia Antica*, 1960, ("Homeros'un Şiirleri ve Eski Çağ İktisadı"); *Una Pieve in Italia*, 1964, ("İtalya'da Bir Kilise"); *Strategia della Sopravvivenza*, 1975, ("Yaşamını Sürdürme Stratejisi"); *Capitalismo, Socialità, Partecipazione*, 1976, ("Kapitalizm, Sosyalizm, Katılım").

• BAKINIZ: DE GASPERI, MORO, NENNI.

Çin Resim Sanatı

Çin uygarlığı, bulunduğu bölgede kesintisiz olarak devam etmiştir. Bunun sonucunda, toplumsal değişmelere karşın, ilkel çağlardan günümüze değin Çin kültüründe köklü bir süreklilik var olmuştur. Bu özellik sanata da yansımıştır. Resim sanatı Çin yaratıcılığının en ilginç türünü oluşturur. Çin'de resim, Batı'da 20.yy'a değin olduğu gibi optik gerçeği yansıtmaya yönelmemiştir. Resim, yazı gibi değerlendirilmiş, görsel malzeme, düşünce ve duyguların anlatımı için bir araç olarak kabul edilmiştir. Çin yazısında da işaretler, seslerin değil, kavramların simgesidir. Resim tekniği de Batı'dan farklıdır. İpek ya da kâğıt üstüne sulandırılmış mürekkep ve suluboya ile çizilir. Batı anlamında perspektif ve gölgeleme Çin resminde söz konusu değildir. Mekân, çapraz düzenlemelerle ve sisler içinde yarı belirgin biçimlerle kurulur. Çin resim sanatının temel öğesi çizgidir. Biçim, çizginin gücüyle, özü en yalın anlatımla ortaya çıkarır. Zamanla çizginin yerini fırça vuruşları almış ve bu vuruşların özelliklerine göre çeşitli dönemlerin üslupları oluşmuştur. Resimler ya kenarları kamışla çerçevelenerek duvara asılır ya da yatay ve düşey açılacak biçimde rulo olarak sarılır.

Duvar resminin ilk örneklerine tapınaklarda rastlanır. Ahlak kurallarına önem veren, kişiyi soylu bir davranış içinde biçimlendirmeye çalışan Konfüçyus felsefesi, Çin resim sanatında bu doğrultuda konuların ele alınmasına yol açmıştır. 5.yy'da yaşamış olan Ku K'ai Çih'in Saraylı Hanımlara Ahlak Dersleri adlı rulosu, adının da belirttiği gibi bu gelişmenin en etkileyici örneğidir. Çin resminde önce Tao dininin, sonra da Zen Budizm'in etkisiyle ruhsal içeriği zengin doğa görüntüleri de yaygınlaşmıştır. Bu köklü gelenek 20.yy'da da sürmüştür. Ming Sülalesi zamanında (14.yy-17.yy) manzara resminin yanı sıra, gündelik yaşamla ilgili betimlemelere de geniş yer verilmiştir.

FAN K'OUAN
(ykş. 950 - 1026)

Çinli ressam. Sung döneminin (10.yy - 13.yy) manzara resmi ustalarındandır.

Asıl adı Fan Çung-çeng'dir. Manzara ressamı olarak 990-1026 arasında etkin oldu. Çağdaşı manzara ressamı Li Çeng'in sanatını izleyerek yetişti. Ancak, ustalarının gerçeği yakalayamadıklarının farkına vardı ve gerçeğin eğitim yoluyla değil, coşkulu bir sevgiyle doğanın içinde kavranabileceğini anladı. Eski çalışma yöntemini bırakıp dağların ruhuna varmak amacıyla Çung-nan dağlarında T'ai-hua'ya çekildi. Fan K'ouan'ın özgün yapıtları, karın nemli soğuğunun duyumsandığı kış manzaralarıdır. Genellikle manzara düzenlemeleri sağ alt köşeden başlayarak yukarıya doğru yayılır. Doğanın asal öğesi olan dağlar, sert kenar çizgileriyle (kontur) belirtilmiştir. Bu dağların yüceliği sis tabakalarıyla vurgulanır. Kristalize olmuş kayalardaki sertlik, ağaç kümelerindeki yoğunluk, teras ve evlerdeki incelik, insan figürlerindeki sonsuz huzur Fan K'ouan'ın üslubunun özelliklerindendir. Rüzgârın önünde eğilmiş küçük insanlar, şemsiye biçimindeki başlıklarıyla barınaklara doğru yol alırlar. Fan K'ouan, Çin manzara resminde dengeli üslubuyla dikkati çeker.

• YAPITLAR (başlıca): *Dağlar ve Dereler Arasında Bir Gezinti; Kış Manzarası; Ağaçlar ve Kayalar; Nehir Kıyısında Kar.*

• KAYNAKLAR: L.Sickman (A.Soper ile,); *The Arts and Architecture of China*, 1956; A.Waley, *An Index of Chinese Artists*, 1922.

FANO, Gino
(1871-1952)

İtalyan matematik bilgini. Cebirsel ve izdüşümsel geometri alanındaki çalışmalarıyla tanınır.

5 Ocak 1871'de Mantova'da doğdu, 8 Kasım 1952'de Verona'da öldü. Torino Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü yıllarda Castelnuovo'nun etkisiyle geometriye yöneldi. 1892'de üniversiteyi bitirince, Göttingen Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenim yapmak üzere Almanya'ya gitti. İki yıl sonra ülkesine dönüp, Roma Üniversitesi'nde Castelnuovo'nun asistanı olarak çalışmaya başladı. 1899'da Messina Üniversitesi'nin analiz ve analitik geometri kürsüsünde öğretim görevlisi, 1901'de Torino Üniversitesi'nde analitik ve tasarı geometri profesörü oldu. 1938'de, faşist yönetimin çalışmalarını engellemesi üzerine görevinden ayrılan ve II. Dünya Savaşı sırasında Lozan yakınlarındaki bir uluslararası kampta İtalyan öğrencilerini eğiten Fano, savaştan sonra derslerini ABD ve İtalya'da sürdürdü.

Fano'nun bilimsel çalışmaları cebirsel ve izdüşümsel geometri dallarında yoğunlaşmıştır. Önceleri doğru geometrisi, cebirsel katsayılı diferansiyel denklemler ve sonlu geometri konularında araştırmalar yapan Fano, daha sonra ilgisini cebirsel yüzeylere ve katmanlı uzaylara yöneltmiş, özellikle üçüncü dereceden cebirsel yüzeylerle Cremona dönüşümlü katmanlı uzayları incelemiştir. Üç boyutlu uzayda irrasyonel involüsyonların varlığını, başka bir deyişle, dört boyutlu uzaydaki üçüncü dereceden cebirsel yüzeylerin rasyonel olarak indirgenemezliğini göstermiştir.

Göttingen'de bulunduğu dönemde tanıştığı Klein'ın Erlanger Üniversitesi'ndeki ders notlarını daha öğrencilik yıllarında İtalyanca'ya kazandırmış olan Fano, Eukleides dışı geometrilerle de ilgilenmiş ve nokta, doğru, yüzey gibi tanımsız kavramlar yerine soyut nesne ve kavramları başlangıç alarak yeni geometriler kurulabileceğini öne süren ilk matematikçiler arasında yer almıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Lezioni di geometria descrittiva*, 1910, ("Tasarı Geometri Dersleri"); *Lezioni di geometria analitica e proiettiva*, 1930, ("Analitik ve İzdüşümsel Geometri Dersleri"); *Geometria non Euclidea, Introduzione geometrica alla teoria della relatività*, 1935, ("Eukleides Dışı Geometri, Görelilik Kuramına Geometrik Giriş").
- BAKINIZ: CASTELNUOVO, HILBERT, C.F. KLEIN, PONCELET.

FANON, Frantz
(1925-1961)

Martinique'li siyaset kuramcısı. Sömürgecilik ve ırkçılık konularındaki görüşleri ve Afrika'da toplumsal sınıflara ilişkin özgün çözümlemeleriyle tanınmıştır.

Ömer Frantz Fanon Fransa'nın Martinique Adası'ndaki Fort-de-France kentinde doğdu, 6 Aralık 1961'de ABD'nin Maryland Eyaleti'nin Bethesda kentinde öldü. Martinique'te başladığı ortaöğrenimini Fransa'da tamamladı. II.Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda gönüllü olarak askerlik yaptı. 1945-1950 arasında Lyon Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü ve psikiyatri dalında uzmanlaştı. 1953'te Fransız hükümeti tarafından, o sırada Fransız sömürgesi olan Cezayir'deki Blida Devlet Hastanesi'nin psikiyatri bölümü başkanlığına atandı. Kısa bir süre sonra, Cezayir'deki Fransız sömürge yönetimine karşı verilen ulusal kurtuluş mücadelesine katılarak Ulusal Kurtuluş Cephesine (FLN) üye oldu. 1956'da hekimlik görevinden ayrılarak Tunus'a giden Fanon, burada FLN'nin yayın organı *el-Mücahid*'in yayın yönetmenliğini yapmaya başladı. 1960'ta Cezayir Geçici Hükümeti (GPRA) tarafından Gana büyükelçiliğine ve Kongo özel temsilciliğine getirildi. Bu sırada lösemiye yakalandı. 1961'de tedavi görmekte olduğu ABD'de öldü.

Birçok kişinin çağdaş dünyanın temel sorununu ırk çatışması olarak gördüğüne dikkat çeken Fanon, bu çatışmanın kaynağında tüm diğer çatışmalarda olduğu gibi baskının bulunduğunu savunmuştur. Fanon'a göre ırkçılık kapitalizmin ve sömürgeciliğin baskısını gizleyen bir maskedir. Sömürge halklarının sömürgeciliğin yarattığı zihinsel çarpıklıklardan ve alçaltıcı etkilerden kurtularak yenilenmelerinin tek yolu, şiddete dayalı bir devrimi gerçekleştirmeleridir.

Fanon'un görüşlerinin odak noktasında, Afrika'daki sömürgelerde gerçekleşecek devrimlerde toplumsal sınıfların rollerine ilişkin çözümlemeler yer alır. Sömürgeci güçlerin uyguladıkları şiddete karşı sömürge halklarının da şiddet uygulaması gerektiğinden hareket eden Fanon, farklı toplumsal sınıfların devrim mücadelesi içindeki konumlarını, bu sınıfların şiddet uygulamadaki kararlılıklarına bakarak belirlemiştir. Buna göre, sömürgelerdeki tek devrimci sınıf köylülerdir. Şiddete dayalı bir baskı altında tutulan ve yitirecek hiçbir şeyi olmayan köylüler, devrimci mücadelenin temel gücü ve önderidir. Ayrıcalıklı bir kesim olan işçi sınıfı, siyasi bilinci gelişmiş olmakla birlikte, silahlı mücadeleye atılmakta çekimser kaldığından devrime önderlik edemez. Aydınlar da benzer konumdadır. Sömürgecilerle aynı çıkarları paylaşan yerel kapitalistler ise bütünüyle karşı devrimci bir sınıf oluşturur.

Fanon, sömürgecilerle uzlaşma eğiliminde olan, köylülüğü ihmal ve inkâr eden kent orta sınıfları tarafından yönlendirilen milliyetçi hareketlerin sömürge halklarının kurtuluşunu sağlayamayacağını savunmuştur. Ona göre, insanlığın kurtuluşu tüm sömürge halklarının sömürgecilere karşı gerçekleştirecekleri dünya devrimiyle sağlanabilir.

Fanon'un Afrika'da sınıflar, ırkçılık, sömürgecilik konularındaki sosyolojik ve siyasi çözümlemeleri, Afrikalı ve Avrupalı aydınlar arasında büyük ilgi uyandırmış ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Ölümünden sonra İtalya'da bir Frantz Fanon Merkezi kurulmuş, çalışmaları üzerine seminerler düzenlenmiş, yazılarını incelemek üzere araştırma grupları oluşturulmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Peau noire, masques blancs*, 1952, ("Kara Deri, Beyaz Maskeler"); *L'an V de la révolution afriquaine*, 1959, ("Afrika Devriminin Beşinci Yılı"); *Les damnés de la terre*, 1961, ("Dünyanın Lanetlileri"); *Pour la révolution africaine: Écrits politiques*, 1964, ("Afrika Devrimi İçin Siyasi Yazılar").
- KAYNAKLAR: D.Caute, *Fanon*, 1969; P.Geismar, *Fanon*, 1971; R.H.Isaacs, "Portrait of a Revolutionary", *Commentary 40*, (1), 1965; N.Nghe, "Fanon et les problemes de l'indépendence", *La pensée*, (107), 1963; N.Nghe, "A propos des thèses de Fanon"; *Action*, (8-9), 1965; K.Nkrumah, *Class Struggle in Africa*, 1970; J.Woddis, *New Theories of Revolution*, 1972.

FANTIN-LATOUR, Henri
(1836-1904)

Fransız, ressam. Özellikle çiçek demetlerini işlediği natürmortlarla tanınmıştır.

Ignace Henri Joseph Théodore Fantin-Latour, 14 Ocak 1836'da Fransa'da, Grenoble'da doğdu, 25 Ağustos 1904'te Bure'de öldü. Manzara resimleri ve portrelerle tanınan pastelci Théodore Fantin- Latour'un (1805-1872) oğluydu. Babasının yanında başladığı resim çalışmalarını Paris'te çeşitli ressamların yanında ve Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda sürdürdü. Öğrenciliği sırasında Whistler'le, daha sonra da Ingres, Delacroix, Corot, Manet ve Courbet gibi sanatçılarla arkadaşlık kurdu. 1861'de ilk sergisini açtı. İki yıl sonra Manet ve Whistler'le birlikte yapıtlarını sergiledi. Bunu 1899'a değin açtığı pek çok sergi izledi. Birçok kez Londra'ya gitti, orada Kraliyet Akademisi'nde sergiler açtı.

Fantin-Latour içten bir gerçekçiliğin ön planda olduğu grup portreleri ve büyük bir renk uyumuyla, yumuşak bir romantizmin izlendiği çiçek demetleriyle tanınmıştır. Grup portrelerinde arkadaşları olan ressam ve yazarlarla kendini çizmiştir. Bu resimleri zamanın aydınlarını göstermesi açısından önemlidir. Renkleriyle Delacroix'nunkileri çağrıştıran çiçek demetlerinde ise içine kapalı bir duygusallık görülür. Fantin-Latour bu natürmortlarıyla özellikle İngiltere'de büyük ilgi toplamış, sanat yaşamının sonlarında ise *litografi*'ye (taşbaskı) ağırlık vermiştir. Bu çalışmalarında genellikle Berlioz ve Schumann gibi bestecilerin yapıtlarından ve Wagner'in mitolojik konularından esinlenmiştir.

Fantin-Latour'un yaratıcı tutumu ve yumuşak üslubu, Gustave Moreau ve Odilon Redon'un simgeciliğine (Sembolizm) bir benzerlik gösterir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Delacroix'ya Saygı*, 1864, Louvre, Paris; *Batignolles'de Atölye*, 1870, Louvre, Paris; *Masa Köşesi*, 1872; *Piyanonun Çevresinde*.

FARABİ
(870-950)

İslam filozofu. Aristoteles felsefesini, yeni bir yorumdan geçirerek, İslam düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışmıştır.

Maveraünnehir'in Farab ilinde doğdu, Şam'da öldü. Gerçek adı Ebu Nasr Muhammed b. Turhan b. Uzlug'dur. Babasının İranlı bir kumandan olduğu, Türk soyundan geldiği yazılı kaynaklarda gösterilmiştir. İlköğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini Bağdat'ta gördü. Önce fıkıhla (İslam hukuku) ilgilendi, sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Önce mantık, nahiv (dilbilgisi), sonra Harran'da Yuhanna b. Haylan'dan felsefe okudu. Sabit b. Kurra'nın geliştirdiği Sabiilik'le ilgilendi, Yahya el-Nahvi, Themistios, İskenderiyeli Aphrodisios gibi düşünürlerden Yunanca ve Yunan felsefesini öğrendi. Aristoteles'in, o çağda bilinen yapıtlarını inceledi. Gezimcilik (Maşşaiyyun) akımının görüşlerini benimsedi.

Farabi, çağında ünü yayılınca, Saman hükümdarı Nuh b. Saman'ın isteği üzerine, bir ansiklopedi yazmak için Buhara'ya gitti. *El-Talimü's-Sani* ("İkinci Öğretim") adını taşıyan bu yapıt ilk ansiklopedi sayılır. Bir süre Buhara'da kalan düşünür, oradan Bağdat'a, daha sonra Hamdani hükümdarı Seyfüddevle'nin çağrılısı olarak Haleb'e gitmiş, son yıllarını Şam'da geçirmiştir. Farabi'nin, felsefe çalışmaları yanında, müzik, tıp konularıyla da ilgilendiği, özellikle müzikte birtakım yeni buluşlar ortaya koyduğu söylenir.

Felsefeye mantık yoluyla giren Farabi, daha çok, metafizik sorunları üzerinde durmuş, felsefeyle İslam dini arasında, uzlaşmaz gibi görünen konuların özde değil biçimde olduğunu ileri sürmüştür. Aristoteles metafiziğinin güç (*energeia*) ve eylem (*dynamis*) kavramlarından, Platon'un ise idea kuramından yararlanarak iki bilge arasındaki görüş ayrılıklarını bağdaştırmaya çalışmıştır. Bu çalışmasının kaynağı, o çağda Aristoteles'in sanılan, sonradan Plotinos'un olduğu anlaşılan *Ennead* ("Dokuz") adlı yapıttır.

İlk nedenler

Farabi'ye göre felsefe, varolanın bilgisidir. Bu bilgiyi kazanmakla Tanrı'ya yaklaşma olanağı sağlanır. Varlığın ilk nedenlerini (illet-i ulâ) araştırmak felsefenin ilk görevidir. Buna varmanın yolu da, insanın özüne dönmesi, kendi varlığını kuran ilkeyi anlamaya çalışmasıdır. Kişi, gerçeğe varmak için, duyuların baskısından sıyrılıp, sevgiyle yüce Tanrı'ya ulaşma çabasını sürdürmelidir. İnsan usunu aydınlatan, gerçekleri gösteren bir ışık olan sevgi, yalnızca bir duygu değil, bilme eyleminin temelidir. "Ruh" ile özdekten (heyûlâ) oluşan insanın, sınırlı gücü, ancak sevgi ile anlaşılabilir.

Felsefenin üzerinde durduğu bilgi, düşünme gücünün çalışmasıyla kazanılmaz, doğuştandır (vehbi). Bu bilginin nereden geldiği, ne yolla oluştuğu kesinlikle bilinemez. Doğuştan bilgiler, ilk bilgilerdir. Bu bilgilerin dışında, bir de, düşünme yoluyla, usavurma (istidlâl) ile sağlanan bilgiler vardır.

Farabi'ye göre bilginin kazanılmasında başka bir yeti de sezgidir. Apaçık bilgiye ulaşmanın yolu olan sezgi biri duyulara ve usa, öteki nazara dayanan olmak üzere iki türlüdür. Nazara dayanan sezgi nesnelerin ilkelerini kavramaya, duygulara ve usa dayanan sezgi ise dış evreni algılamaya yarar. Öte yandan, bilgi sorunlarıyla bağlantılı olan bilimin üç kaynağı vardır: Duyu, us, nazar (düşünme).

Farabi'ye göre mantık üç bölüme ayrılır: İlkeler (mebâdi), kanıtlama (burhan), sonuçlama (istintaç). Mantığın temeli kanıtlamadır. Kanıtlama, önermeler (tasdikat), kavramlar (tasavvurat) olmak üzere ikiye ayrılır. Kavramların kaynağı, algılardır (ilk izlenimler). İlk izlenimler, us ve ruhtan gelenlerle birleşerek, mantığın temel kavramlarını oluşturur. Duyumlar tikel nesneleri algılamayı sağlar. Onlardan genel düşünceler üretilir.

Kanıtlama yollarından biri olan usavurma zorun-

Farabi

lu ve olanaklı diye, ikiye ayrılır. Metafizik ve fiziğin ilkeleri zorunluluğa dayanır. Olanaklı (muhtemel) usavurma ise iki konu arasında bireşimi sağlamaya yarar. Bilimler, bu tür yargılarla, saltık bilgiye ulaşamazlar, ancak zorunluluğa dayanan ilkelerle kesin bilgiye varılır.

Tanımlar konusunda, Aristoteles'ten ayrılan Farabi, bir varlığın tanımında zatın (öz) gövdeden (vücûd) ayrı düşünülmesi gereğini savunur.

Dört kurucu öğe

Farabi, Pythagorasçı ve Demokritosçu doğa görüşlerini eleştirerek, atom ve boşluk (halâ) kuramlarını yadsır. Aristoteles'in özdek ve biçim (*hyle ve eidos*) kuramını benimser. Özdek, tüm nitelik değişimlerine karşın, sürekli bir oluştur. Özdekten ayrı bir oluş yoktur. Doğada belirlenim egemendir. Farabi, Aristoteles'in olduğunu sandığı görüşlere dayanarak, evrenin bir başlangıcı ve sonu olduğunu ileri sürer. Ona göre cisim, özdek ile bileşiktir. Evrenin özü, toprak, ateş, yel ve sudur. Bu dört kurucu öğede bulunan nitelikler, evrenin tüm varlık türlerinin, insanın yapısında yer alır.

Usun dört aşaması

Nesnelerde biçimin oluşması usta, duyguda ve cisimde olmak üzere üç aşama gösterir. Tözün (cevher) biri özdeksel (heyulânî) öteki biçimsel (sûrî) iki ayrı durumu vardır. Evrenin yapısı ise özdeksel-dir. Her cisim devinim olanağını kendi içinde taşır. Ancak özdek evreni, zorunluluğunu Tanrı'dan alır. Varlıkların oluş sırasına göre dizilişleri şöyledir: Özdek, dört kurucu ilke (toprak, ateş, yel, su), ilk varlık, göksel cisimler. Bütün varlıklar ikiye ayrılır: Kendi başına varlığı zorunlu olan (vacibü'l-vücud), kendi başına zorunlu olmayan (mümkünü'l-vücud). Varlığı olanaklı olan nesnenin yok sayılması olanaksız değildir. O nesnenin varlığı için bir neden gereklidir. Özüne göre varlığı zorunlu olanın başkasına göre varlığı olanaklı olabilir. Zorunlu varlığın, varlığı için, başka bir nedene gerek yoktur. O, başlangıçtan beri eylem durumundadır. Sürekliliği başka bir nesneyi gerektirmez. Bir durumdan başka bir duruma geçmez. Onun için kanıt gösterilemez. O yetkin (mükemmel) ve güzeldir. Salt ustur. Her nesnenin kanıtı ve yüksek nedenidir (illet-i ulâ). Us, nefse (ruh) olgunluk veren yetkinliktir.

Farabi'de us, ayrımları vurgulanarak, çoğu kez, ruh ile anlamdaş olarak kullanılır. Ruhun eylemde bulunma (fiil), anlama ve algılama gibi görevleri vardır. Ruhun eylemle ilgili görevleri bitkisel, hayvansı ve insansı olmak üzere üç türlüdür.

Bitkisel ruh, kişinin korunması, büyüme ve soyun sürdürülmesini, hayvansı ruh yararlı olanın alınması ve zararlının atılmasını, insansı ruh ise iyiyi, güzeli, yararlı olanı bulmak için, aklın ışığında yürünmesini sağlar. Akıl, çocuğun ruhunda gizilgüç (kuvve) olarak vardır. Eylem durumuna ancak cisimlerin biçimlerini algıladığında geçer. Bu geçiş kendiliğinden değildir; insansı akıldan üstün olan etkin usun (akl-ı faal) ürünüdür.

Us, değişik aşamalardan geçerek oluşur. Onun kaynağı, yalnız kendi kendisiyle varolan Tanrı'dır. Tanrı birinci varlıktır. Bu birinci varlıktan "akl-ı evvel" denilen ilk us türer. İlk usta çokluk ve bölünme egemendir. Bu niteliği "yaratılmış" olması yüzündendir. İlk us, kendi özü yönünden, olanaklıdır. Tanrı konusunda da zorunluluğu bilir. Bu bilme yüzünden ilk usta, biri kendi özüyle, öteki Tanrı ile ilgili iki türlü bilgi vardır. İlk usun kendini zorunlu olarak bilmesi, bir başka usu, zorunsuz olarak bilmesi demektir ki bu aşamada ilk gök katının (felekü'l-evvel) maddesini oluşturur. İlk göğün biçim ve ruhundan sonra yaratma eylemi ikinci us, üçüncü göğü ve ötekileri tamamlayıncaya değin sürer.

Göklerin usları, gizilgüç durumundadır. Bundan dolayı düşünmeleri yavaştır. Bütün devinimleri değil de, ancak bir devinim bitince ötekini tasarlayabilirler. Gökler, biçim ve özdekten bileşik olduklarından, içeriklerinde çokluk (kesret) özelliği vardır, usları eksiktir. Yetkinlik ise yalnızca yalınlık olan yerde vardır, o da ilk ilke ile etkin uslardan oluşur.

Usun dört aşaması vardır: a) Gizilgüç durumunda us, kendisinde, biçim alma yeteneği taşır. Biçimler özünden ayrılmamıştır. Görünüş ve öz iç içedir. b) Eylem durumunda us, gizilgüç durumundaki usta, gizli yeteneklerin açığa çıkmasıdır. Öz ve biçim ayrılmıştır. c) Kazanılmış us (müstefad) evrenin düzenine bağlı, kavranılabilir (makul) olanları anlayacak nitelikte olan ustur. d) Etkin us insanla Tanrı arasında bir köprü niteliği taşır, yüce varlıkla aşağı varlıkları kavrayacak güçtedir. Onunla, biçimler gizilgüç durumundaki ustan eylem durumundaki usa geçer. Yetkin olduğu için sürekli eylem içindedir. Ancak bu eylem biçiminde nitelik değişimi bulunmaz. İnsan ruhuna gelinceye değin her us aşaması, yetkin olandan aşağı olana doğru, etkileyici durumdadır. İnsan ruhu ile ilişkide bulunan kazanılmış us, etkin usun uyarmasıyla oluşmuştur. Ancak etkin usun özdek ile sınırlanmasına karşın Tanrı, tümel us olarak, sürekli etkin ustur.

Usun ve bilginin aşamaları varlıkların aşamalarına bağlıdır. Üst aşamada olan us, dünya ile ilgili tüm nesnelerin biçimlerini, tikel (somut) durumdaki varlıkları "aşk"la birleştirerek, insan bilgisinde toplar. İnsan, hiçbir varlığın gerçekliğini algılayamaz. Çünkü, onun bilgisinin başlangıcı duyulardır. Us aracılığıyla benzerleri ve ayrı olanları seçer, nesnelerin kimi niteliklerini algılar ve kesin bilgiyi olası bilgiden ayırır.

İnsanda, duyularla kazanılan izlenimlerin ruhta bıraktıkları izleri biriktiren güç vardır, buna düşgücü (muhayyile) denir. Bu güç algıları birbirine ekler, ayırır. Sözle düşünme yetisi (natıka) ile insan kavranabilir nesneleri düşünür, güzeli çirkinden ayırt eder. Bu yeti hem düşgücünü, hem duyma gücünü yönetir.

İsteme gücü bir nesneyi özleyen ya da yadırgayan güçtür. İstenç bu güçle oluşur. İstenç, duyma, düşgücü ve düşünme gücü, kazanılan yargılardan oluşur. Bilimle sanat, birer istenç varlığıdır. Sözle düşünme yetisinin içinde yer alan düşünce gücüyle de düşünme, görme ve yorumlama (istinbat) gibi etkinlikler yürütülür.

Metafizik, Tanrı ve Tanrı ile ilgili etkinlikleri araştırır. Farabi'nin Tanrı anlayışı İslam dünyasına özgü bir nitelik taşımaz. Platon, Aristoteles, Plotinos üçlüsünün, özellikle Platon'un idea öğretisinin, izlerini taşır. Plotinosçular gibi "evrenin özü nedir?" sorusuna, "Bir (Tanrı), akıl ve ruh" üçlemesiyle yanıt verir. Ancak Farabi, tümüyle tinsel bir evren anlayışına da karşıdır. Aristoteles ile Platon arasındaki uzlaşmazlıklara çözüm bulmak ister. Aristoteles metafiziğinden büyük ölçüde yararlanmasına karşın, Tanrı, evren, özdek, yaratılış konularında ondan ayrılır.

Farabi'de varoluş ve öz zorunludur. Varlık, zorunluluk ve olanak, temel kavramlardır.

Varlığın altı ilkesi vardır. Bunlar yetkinlik ve etkilerine göre, en üstten en alta doğru, aşama aşama dizilir: İllet-i ulâ, birinci ilke, ya da "ilk neden"dir, tanrısal oluş ilkesidir. Tâli illet, ikinci nedendir, gök katlarını (küreleri) oluşturan uslar (akıllar) bunlardır. Faal akıl ise etkin us denen ve yaratıcı eylemi sağlayan ilkedir. Nefs, varlık türünün özünü biçimlendiren, oluş ilkesidir. Sûret, nesnenin son biçimini, görünüş alanındaki niteliğini oluşturur. Mücerred madde (soyut özdek) nesnenin "cisim" olmasını sağlar. Bu ilkelerden ilk üçü (illet-i ulâ, tâli illet, faal akıl) özdekle ilgisi olmayan varlıkları, öteki üçü de (nefs, sûret, mücerred madde) somut nesneler (cisimler) evrenini oluşturur. Somut nesneler altı aşamada bulunur: Göksel varlıklar, insan, hayvan, bitki, maden, dört kurucu öğe (su, yel, toprak, ateş).

Gerçekliğin başında Tanrı bulunur. O, varlığını başka bir nesneye borçlu olmayan zorunlu varlıktır. Varlığı, yaratılanlarda olduğu gibi, olasılıklar taşımaz. Varlığı ve özü birdir. Tanrı arınmış iyilik ve ustur, önsüzdür, sonsuzdur, etki edendir, amaçtır. Bütün varlıkları o yaratmıştır, yaratılan bütün varlıklar sonunda gene ona dönecektir. O özüyle değil niteliğiyle algılanır. Tanrı'nın varlığını ve yüce birliğini kanıtlamanın üç öğesi vardır: us (akıl), esin (ilham), kendinden geçiş (istiğrak). Tanrısal birliğe (vahdet) esinle ulaşılabilir. Ancak, insan Tanrı'nın yüce birliğini kavrayamaz. Tanrısal varlık insan usunun sınırlarını aşar. Tanrı bütün varlık türlerinde görünüş (tecelli) durumundadır.

Ruh, insanlık evrenini kaplayan, birliğe ulaşmış düşüncedir. Yaratılmış varlıklarla, öz bakımından, ilgisi yoktur. Ruh, gövdeden ayrıldıktan sonra evrensel ruhlara karışarak varlığını sürdürür. Düşünülebilir biçimler ruha yansır. Bu yansımanın gerçekleşebilmesi için ruhu her türlü tutkudan, eksiklikten arındırmak gerekir.

Farabi'ye göre ahlak uygulamalı bilimdir. Bu alanda Aristoteles'in *Ethika Nikomakheia* ("Nikomakhos Ahlakı") adlı yapıtının ileri sürdüğü düşüncelere dayanır. İslam kelamcılarının tersine usun bir eylemin iyi ya da kötülüğü konusunda karar verme gücü olduğu görüşünü savunur. Usun evrenselliğine, erdemli bilginin koşulu olduğuna inanır, ahlaktan çok bilgi kuramına değer verir.

Nefs'in doğası gereği duyu (ihsas) ve düşkurma gibi birtakım yetileri vardır. İnsan, taşıdığı nefsin bu yetilerinden dolayı, hayvanlarla birleşir. İnsanı hayvandan ayıran, seçme yeteneği bulunan, istencidir. Seçme eylemi düşünmeye dayanır. Bu eylemi gerçekleştiren başlıca yeti de tanrısal istence bağlı olan ustur. Kendinde seçme yetisi bulunmayan bir canlının devinimleri dış nedenlerin etkisi altındadır. Oysa insandaki seçme can (nefs) ile de bağlantılıdır.

İnsanlar için iyilik ve mutluluk, yöneldikleri ereklerden doğar. İyilik, kendine ve başkalarına yönelebilir. Ahlak eylemlerinin değeri özgürce gerçekleşmekle belirir. İyilikler baskı yoluyla ya da isteyerek olur. En iyi ve erdemlisi özgür isteğe bağlı olanıdır.

Farabi ilimleri beş bölümde toplar: Belagat (güzel konuşma), mantık, doğabilimleri, metafizik, maden bilimleri. Aristoteles sınıflamasına bağlı kalarak ayrıca şu sıralamayı önerir: Kuramsal bilimler (mantık, doğabilimleri, metafizik), uygulamalı bilimler (ahlak, siyaset), bütünleyici bilimler (matematik, musiki). Farabi'nin siyasetle ilgili iki yapıtı vardır: *El-Medinetü'l Fazıla* (Erdemli Kent, 1956) ve *El-Siyasetü'l Medeniyye* ("Kentin Yönetimi"). Bu yapıtlarında ileri sürdüğü düşünceler genellikle Aristoteles'ten kaynaklanır.

◄ *Varlığın altı ilkesi*

Farabi'ye göre iki türlü kent vardır: erdemli ve erdemsiz kent. İlki aydın soylularca yönetilir ve başkan seçimle belirlenir. Erdemsiz kentlerse yaşanmakta olan gerçek kentlerdir. Bu toplumlarda güçsüz ile güçlü arasında doğal çatışma süreklidir. Bu çatışma güçlünün egemenliğiyle sonuçlanır. En iyisi, iki kesimin anlaşarak kurdukları toplum biçimidir.

• YAPITLAR (başlıca): *İhsaü'l-ulûm*, yazma, (İlimlerin Sayımı, 1955); *El-Medinetü'l-Fazıla*, yazma, (Erdemli Kent, 1956); *Maaniü'l-Akl*, (ö.s.), 1909, ("Usun Anlamları"); *Uyunü'l-Mesail*, (ö.s.), 1910, ("Sorunların Kaynakları"); *Kitabü'l-Musikiü'l-Kebir*, (ö.s.), 1930, ("Büyük Musiki Kitabı"); *Risale fi's-Siyase*, (ö.s.), 1965, ("Yönetim Konusunda Kitapçık"); *Fususü'l-Hikem*, 1966, ("Bilgeliklerin Özleri").

• KAYNAKLAR: H.Atay, *Farabi*, 1971; J.A.Boer, *İslam Felsefesi*, 1960; İ.Z.Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik (İslam Düşüncesi)*, 1979; De Lacy O'Lery, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 1959; H.Z.Ülken, *İslam Düşüncesi*, 1957; H.Z.Ülken, *İslam Felsefesi ve Kaynakları*, 1957.

• BAKINIZ: ABDÜLKADİR MERAGİ, ARİSTOTELES, İBN RÜŞD, İBN SİNA, PLATON, PLOTİNOS, SABİT b. KURRA.

Michael Faraday

FARADAY, Michael
(1791-1867)

İngiliz fizik ve kimya bilgini. Elektrolizin temel yasalarını ve elektrik üreteçlerinin ilkesi olan elektro-manyetik indükleme olayını bulmuş, birleşik alan kuramının öncüsü olmuştur.

22 Eylül 1791'de, Londra yakınlarındaki Surrey'e (bugün Southwark'ta) bağlı Newington'da doğdu, 25 Ağustos 1867'de Middlesex'deki Hampton Court'ta öldü. Çok yoksul bir demirci ustasının oğluydu. Doğumundan hemen önce Londra yakınlarına göç eden ailesinin geçimine yardımcı olabilmek için küçük yaşta çalışmak zorunda kaldığından, hiçbir zaman düzenli bir eğitim göremedi. Bu ilk gençlik yıllarındaki en büyük şansı, 14 yaşındayken bir ciltçinin yanına çırak olarak girmesidir. Yedi yıl süren bu çıraklık döneminde, elinin altındaki her tür kitabı büyük bir açlıkla okuyup, öğrenme tutkusunu hoşgörüyle karşılayan ustasının da desteğiyle düşünce ve bilim dünyasının ürünlerini tanıma fırsatı buldu. O aralar okuduğu bir makale ilgisini özellikle elektrik konusuna çekmişti. Şişelerden basit bir elektrostatik üreteç yaparak kendi kendine ilk elektrik deneylerine başlayan Faraday, gene o dönemde, kitapların ve dar çevresinin dışına açılarak henüz 19 yaşındayken kendisini küçük bir bilim çevresinde buldu. Bilime meraklı gençlerden oluşan bir grubun her hafta sonu düzenlediği toplantılara katılıyor, çağrılı konuşmacıların elektrik, kimya, optik, mekanik konusundaki konferanslarını dinleyerek bilgisini artırıyordu. Bir Volta pilinin nasıl çalıştığını da ilk kez bu oturumlardan birinde gördü.

Davy ile tanışması

Ünlü kimya bilgini Davy'nin Royal Institution'daki halk konferanslarını izlemeye başladığı 1812 yılı, Faraday'in yaşamında gerçek bir dönüm noktasıdır. Bu konferanslarda tuttuğu notları ve özenle çizdiği diyagramları ciltleyerek Davy'ye gönderdikten bir yıl sonra Royal Institution'da bir laboratuvar asistanlığı boşalınca, Davy, ilgisi ve yeteneğiyle kendisini etkileyen 22 yaşındaki ciltçi çırağının bu göreve getirilmesini sağladı. Faraday de 1813'te asistan olarak göreve başladığı Royal Institution'dan ömrünün son yıllarına değin ayrılmadı.

O yılın sonlarına doğru, Fransa ve İtalya'yı da kapsayan uzun bir Avrupa gezisine çıkan Davy genç asistanını da birlikte götürdü. 1815 ilkbaharına değin süren bu gezi Faraday için çok öğretici olmuş, çağının en ünlü bilim adamlarıyla ve yeni düşünce akımlarıyla tanışmasını sağlamıştı. Londra'ya döndükten sonra kimya çalışmalarına ağırlık veren ve 1816'da ilk incelemesini yayımlayan Faraday, 1820'de en azından kendi ülkesinde analitik kimyanın önde gelen adlarından biri olmayı başarmıştı. O tarihte Royal Society'nin başkanlığına getirilen Davy, kendisinden sonra Faraday'in üstlendiği Royal Institution'daki konferans ve deneylerin halk arasında büyük ilgi görmesini ve öğrencisi olan bu genç kimyacının kendi ününü gölgeleyecek kadar parlamasını hoşgörüyle karşılayamadı. Bilim tarihçilerinin deyişiyle "Davy'nin en büyük buluşu" olan Faraday 1824'te Royal Society üyeliğine aday gösterildiğinde de, tek olumsuz oy, kuruluşun başkanı olan Davy'den geldi ve tüm çabalarına karşın Faraday'in Royal Society üyeliğini engelleyemeyen Davy, ömrünün geri kalan beş yılında da öğrencisinden eski dostluğunu esirgedi.

1825'te Royal Institution'da laboratuvar yöneticiliğine getirilen Faraday, ertesi yıl ünlü "Cuma gecesi konferansları"nı, daha sonra gençler için "Noel konferansları"nı düzenleyerek, 19.yy'da bilimin geniş halk kitlelerine tanıtılmasında en çok emeği geçen bilim adamlarından biri oldu. 1833'te Royal Institution'da kimya profesörlüğüne atanan, 1844'te Fransız Bilimler Akademisi'nin yabancı üyeleri arasına seçilen Faraday'in sağlığı, 1839'da geçirdiği bir sinir krizinden sonra hiçbir zaman tam anlamıyla düzelmedi. Özellikle 1850'den sonra belleği giderek zayıflamaya başlamış, ilgisini uzun süre aynı konu üzerinde yoğunlaştıramaz olmuştu. O tarihten sonra tüm sosyal ve bilimsel etkinliklerini azaltarak yalnızca Royal Institution'daki derslerini aksatmamaya çalıştı, 1857'de kendisine önerilen Royal Society başkanlığını da, "Sir" unvanını da kabul etmedi. Kendisine bir laboratuvar asistanı alma düşüncesini öteden beri benimsemeyen Faraday, derslerini ve deneylerini de tek başına hazırlayamayacak duruma geldiğinden 1862'de Royal Institution'daki görevinden emekliye ayrıldı ve Kraliçe Victoria'nın Londra yakınlarındaki Hampton Court'ta kendisine bağışladığı evde dinlenmeye çekildi.

Analitik kimya ve elektroliz yasaları

Bilim tarihinin en büyük deneysel dehalarından biri olarak kabul edilen Faraday, yaklaşık 40 yıllık çalışmasının en önemli ürünlerini analitik kimya, elektrokimya ve elektromanyetizma alanında vermiştir. Davy'nin asistanı olarak başladığı çalışma yaşamının ilk yıllarında öğretmeninin yönlendirmesiyle analitik kimyaya eğilen Faraday, 1820'de sentez yoluyla ilk karbon ve klor bileşiklerini elde ederek ilk kez bir ornatma tepkimesini gerçekleştirdi, yüksek kaliteli özel alaşım çeliklerinin üretimiyle ilgilendi. 1823'te, Davy'nin yeni bir element olarak tanımlayıp adlandırdığı klor gazını, ayrıca karbon dioksit, hidrojen sülfür ve hidrojen bromür gazlarını basınç altında

sıvılaştırması, kimya alanındaki ilk büyük başarısıydı. İki yıl sonra bunu yeni bir başarısı izledi ve maden kömürü katranından benzeni ayırıp tanımlayarak organik kimyaya temel bileşiklerinden birini kazandırdı. 1832'den sonra, Davy'nin 25 yıl kadar önce başlattığı elektroliz çalışmalarını sürdüren Faraday, elektrokimyanın öncülerindendir. Elektroliz, elektrolit, elektrot, anot, katot gibi terimlerin yaratıcısı olduğu kadar, bugün kendi adıyla anılan elektroliz yasalarını saptayarak elektrokimyayı bilimsel temellere oturtan da Faraday olmuştur. "Elektroliz sırasında ayrışarak elektrotlarda biriken madde kütlesi, çözeltiden geçen elektrik miktarıyla orantılıdır" (1. Faraday yasası) ve "aynı miktarda elektriğin ayrıştırdığı madde kütlesi, ayrışan elementin atom ağırlığıyla doğru, birleşme değeriyle ters orantılıdır" (2. Faraday yasası) biçiminde çağdaş terminolojiye aktarılabilecek bu yasalar, Arrhenius'un geliştireceği iyonlaşma kuramının çıkış noktası olduğu gibi, elektriğin parçacık yapısının bir kanıtı olarak elektron kavramının da ilk habercisidir. Elektrokimyaya katkıları nedeniyle günümüzde, elektrolitin bir "eşdeğer ağırlığı"nı ya da bir valansgramını açığa çıkaran elektrik miktarı birimine Faraday'in adı verilmiştir.

Faraday, 19.yy'ın önde gelen kimyacılarından biri olmasına karşın, bilim tarihine elektromanyetik indükleme olayıyla adını yazdırmıştır. Gerçekten de, elektriği gündelik yaşamın bir parçası olarak insanlığın kullanımına sunan Edison'ın uygulamalarından kuvvet santrallarının kurulmasına dek, mekanik enerjinin elektrik enerjisine ve elektrik enerjisinin mekanik enerjiye dönüştürülerek güç iletiminde kullanılmasına dayanan tüm uygulamaların temelinde önce Oersted ve Faraday'in deneysel, sonra Maxwell'in kuramsal çalışmaları yatar.

1820'de Oersted'in, elektrik akımının pusula ibrelerini saptırdığını gözlemleyerek elektriğin manyetik bir alan yarattığını açıklamasından sonra, pek çok fizikçi gibi Faraday de tüm ilgisini bu konuda yoğunlaştırmıştı. Fizikçilerin aklını kurcalayan temel sorun, elektrik akımı mıknatıslanmaya yol açtığına göre, bir mıknatısın manyetik etkisiyle elektrik akımı üretilip üretilemeyeceğiydi. Aldığı din eğitiminin etkisiyle doğanın birliğine, dolayısıyla doğadaki tüm fiziksel kuvvetlerin aynı kökenden geldiğine ve birbirine dönüşebileceğine yürekten inanan Faraday, bu inancının ilk deneysel kanıtını 1821'de verdi. Devreyi tamamlayacak biçimde elektrik akımına bağlanmış, bir yanda sabit bir mıknatıs ile hareketli bir sargıdan, öte yanda sabit bir sargı ile hareketli bir mıknatıstan oluşan bir düzenekle elektromanyetik dönme olayını kanıtladı. Akım verildiğinde hareketli sargı sabit mıknatısın, hareketli mıknatıs ise sabit sargının çevresinde dönüyordu. Bu ünlü deneyiyle, elektrik ve manyetik kuvvetleri sürekli bir mekanik harekete dönüştürmeyi başaran Faraday, elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren elektrik motorlarının çalışma ilkesinin temellerini atmıştı.

Ancak, gerçek amacına ulaşması ve mıknatıslanmayla elektrik üretiminde olumlu bir sonuç alabilmesi için aradan on yıl geçmesi gerekti. 29 Ağustos 1831'de gerçekleştirdiği ünlü deneyinde, ABD'li fizikçi Henry'nin tasarladığı bir elektromıknatıstan yararlandı. Halka biçimindeki bir demir çekirdeğin bir yanına doladığı tel sargıyı Volta piline, öbür yanına doladığı ikinci bir sargıyı da zayıf elektrik akımlarını ölçebilen bir galvanometreye bağladı. Devreden geçen akımın yönü değiştirildiğinde, birinci sargıdan doğan ve demir çekirdek üzerinde yoğunlaşan manyetik alanın şiddetindeki değişiklik ikinci sargıda bir elektrik akımı yaratıyor, bu indükleme akımı da galvanometrenin ibresini saptırıyordu. Böylece Oersted'in gözlemlediği olay ters yönde gelişmiş, en basit yoldan manyetik alanı elektrik akımına dönüştürmeyi başaran Faraday, "elektromanyetik indükleme" adıyla bilinen bu olayla çağdaş elektrik teknolojisinin tohumlarını atmıştı. Bir mıknatısın kutupları arasına serbestçe dönen bakır bir disk yerleştirerek sürekli akım elde eden Faraday'in bu düzeneği, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürerek doğru akım üreten dinamoların da ilk örneğiydi. Alternatif akım üreten alternatörlerin ve gerilimini değiştiren transformatörlerin de temeli olan elektromanyetik indükleme olayını açıklamak için Faraday, "kuvvet çizgileri" kavramını ortaya attı. Mıknatıs ile sargının çevresinde, her doğrultuda uzanan gerilmiş teller gibi manyetik kuvvet çizgilerinin bulunduğunu, elektrik yükleri ya da manyetik kutuplar arasındaki etkileşmenin bu gerilim ortamındaki kuvvet çizgileri boyunca yayıldığını tasarladı. Manyetizma ile elektrik arasındaki ilişkinin statik değil dinamik olduğunu, elektrik sargısı manyetik alan içinde hareket etmedikçe ya da manyetik alan sargıya göre hareket halinde olmadıkça kuvvet çizgileri yayılamayacağından etkileşmenin gerçekleşemeyeceğini savundu. Manyetik kuvvet çizgilerinin sargıyı her kesişinde bir elektrik alanı doğuyor, elektrik kuvvet çizgilerinin hareketi ise bir manyetik alan yaratıyordu. Elektrik ile manyetizma arasındaki ilişkinin yalnızca niteliksel bir açıklaması olan Faraday'in varsayımlarını sonradan kesin ve nicel matematik denklemlerine dönüştüren Maxwell oldu.

Alan kuramının doğuşu

Faraday, 1838'de, elektromanyetizma ve elektroliz konusundaki araştırmalarıyla vardığı tüm bulguları birleştirecek tutarlı bir elektrik kuramı geliştirmeye koyuldu. Bu kurama göre madde parçacıkları, her maddeye özgü niteliklerin kaynağı olan ayrı bir düzene göre yerleşmiş kuvvetlerden oluşur. Örneğin elektrik kuvveti gibi bir etki, parçacıkların gerilimi sonucunda bu düzenin bozulmasına neden olur. Maddenin iletken ya da yalıtkan olması, bu elektriğin yarattığı gerilime karşı parçacıkların gösterebileceği dirence bağlıdır. Elektrik akımı da, iyi iletken bir maddenin molekülleri arasında, bu gerilimin birden azalıp çoğalmasından ileri gelen titreşimin (ya da enerjinin) yayılmasıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi, her maddenin kendine özgü bir indüklenme sığası ("yalıtkanlık sabiti") vardır. Merkezi kuvvetlerle uzaktan etkileşme kavramının geçerli olduğu o çağda, moleküller arası etkileşmeyi temel alan böyle bir kuram doğal olarak benimsenemezdi. Ancak, doğanın birliğine olan sarsılmaz inancıyla, daha ilk araştırmacılık yıllarından başlayarak elektrik, manyetizma, ısı, ışık gibi değişik biçimde ortaya çıkan, ama özde aynı olan fiziksel kuvvetler arasındaki ilişkiyi bulmayı amaçlayan Faraday inancını yitirmedi. Bu kuramı, ışık ve manyetizmayı da kapsayacak genel bir kurama dönüştürmenin yollarını aradı. Optik alanın-

daki ilk çalışmaları sırasında, ışığı kırma indisi yüksek olan özel bir cam yapmıştı. 1845'te, William Thomson' un (Lord Kelvin) önerisiyle ve bu camdan yararlanarak, kuvvetli manyetik alanların etkisiyle ışığın polarma düzleminin döndüğünü gösterdi. "Faraday etkisi" diye bilinen bu olay, ışık ile manyetik kuvvetler arasındaki ilişkinin ilk deneysel kanıtıydı ve Maxwell'in geliştireceği birleşik elektromanyetik alan kuramına sağlam bir destek oldu. Bu deneyden yola çıkan Faraday, ertesi yıl manyetik kuvvetlerin yalnızca demir, nikel, kobalt gibi mıknatıslık özelliği taşıyan maddelere özgü değil, tüm maddeler için söz konusu olduğunu, yalnız bazı maddelerin manyetik kuvvetler karşısındaki tepkisinin değişik olabileceğini öne sürdü. Böylece, manyetik kuvvetleri az ileten maddeleri "diyamanyetik," çok ileten maddeleri de "paramanyetik" diye adlandırdı.

Elektrik ve manyetik olayları bağdaştırabilmek için, her iki türden kuvvet çizgilerinin bir gerilim olduğu yolundaki ilk düşüncesinden ayrılarak, bu çizgilerin yalnızca bir güç yoğunluğu olduğunu ya da gücün bu kuvvet çizgileri yönünde aktığını kabul etti. Örneğin mıknatıs manyetik kuvvetlerin merkezi değil, çevresindeki manyetik kuvvet çizgilerinin toplandığı bir odaktı. Enerjinin mıknatısta ya da elektrik yükünde değil, maddeyi çevreleyen ortamda (ya da alanda) yoğunlaştığını ortaya atarken, Faraday çağdaş alan kuramının da temellerini atıyordu. 1850'lerde aynı ilkeyi kütle-çekim kuvvetlerine uygulamayı denediyse de, belleğini ve düşünme yetilerini büyük ölçüde yitirdiğinden, elektromanyetik alan kuramının yaratıcısı olmak onuru Maxwell'e kaldı.

Elektrik ve manyetik alanların değişik nicelikler olmadığını kanıtlayan Faraday'in düşüncesi, elektromanyetik alan adı altında birleştirilebilecek aynı niceliğin göreli hareket eden sistemlerde iki ayrı biçimde ortaya çıkışını açıklamak üzere Einstein'ın geliştirdiği genel görelilik kuramının da yaklaşık bir yüzyıl önceki yorumudur.

- YAPITLAR (başlıca): *Experimental Researches in Electricity*, 3 cilt, 1839-1855, ("Elektrik Üstüne Deneysel Araştırmalar"); *Experimental Researches in Chemistry and Physics*, 1859, ("Kimya ve Fizik Üstüne Deneysel Araştırmalar"); *Faraday's Diary*, (ö.s.), T.Martin (der.) 8 cilt, 1932-1936, ("Faraday'ın Günlüğü").

- KAYNAKLAR: A. Jeffreys, *Michael Faraday, A List of His Lectures and Published Writings*, 1960; H.B.Jones, *Life and Letters of Faraday*, 2 cilt, 1870; S.P.Thompson, *Michael Faraday, His Life and Work*, 1898; J.Tyndall, *Faraday as a Discoverer*, 1869; L.P.Williams, *Michael Faraday, A Biography*, 1965; *The Selected Correspondence of Michael Faraday*, 2 cilt, 1971.

- BAKINIZ: AMPÈRE, ARAGO, ARRHENIUS, DAVY, EDISON, B.FRANKLIN, J.HENRY, KEKULE, MAXWELL, OERSTED, SIEMENS.

FARGUE, Léon-Paul
(1876-1947)

Fransız, şair. Paris sokaklarının şairi olarak tanınmıştır.

Paris'te doğdu, aynı kentte öldü. Evlilik dışı doğmasının da etkisiyle çocukluk yılları sıkıntı içinde geçti. Öğrenimini yarıda bırakarak müzik ve resimle uğraşmaya başladı. Bohem bir şair olarak tanındı. Gide, Larbaud ve Valéry gibi şairlerle dostluk kurdu. 1923'te, Valéry ve Larbaud ile birlikte *Commerce* adlı dergiyi kurdu, şiir ve düzyazılarını burada yayımladı. 1943'te felç geçirerek yatalak kaldıysa da şiir yazmayı sürdürdü.

İlk dönemlerinde Simgecilik'ten (Sembolizm), özellikle Mallarmé ve Verlaine'den etkilenmiştir. Serbest ve düzyazı şiirlerinde modern kent yaşamının, özellikle Paris sokaklarının hüznünü ve yalnızlığını işlemiştir. Şiirleri zengin bir düşgücünü yansıtır. Alışılmadık, garip imgeler, cüretli söz oyunları, çok yönlü anlatımlar ve sürekli değişen ritimlerle yazar. Bu özellikleriyle, Gerçeküstücülük'ün ilk adımlarını atmıştır. *D'après Paris* ("Paris'e Göre") ve *Le Piéton de Paris* ("Paris'in Yayası") adlı kitaplarında topladığı şiirleri, düzyazı şiirin başyapıtlarından sayılır. Anı kitapları ise 1900'lerin başından II. Dünya Savaşı sonrasına değin uzanan bir zaman dilimi içinde, Paris kentini ve bu kentte yaşayan sanatçıların yaşamlarını yansıtır.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Tancrède* 1895; *Poèmes*, 1912, ("Şiirler"); *Pour la musique*, 1914, ("Müzik İçin"); *D'après Paris*, 1932, ("Paris'e Göre"); *Le Piéton de Paris*, 1939, ("Paris'in Yayası"). Anı: *Haute solitude*, 1941, ("Büyük Yalnızlık"); *Refuges*, 1942, ("Sığınaklar"); *Lanterne magique*, 1944, ("Sihirli Fener"); *Portraits de famille*, 1947, ("Aile Portreleri").

FARINACCI, Roberto
(1892-1945)

İtalyan siyaset adamı. Faşist Parti'nin genel sekreterliğini ve devlet bakanlığı yapmıştır.

16 Ocak 1892'de Isernia'da doğdu, 28 Nisan 1945'te Milano'da öldü. 1909'da öğrenimini yarıda keserek Cremona'da demiryollarında memurluk yapmaya başladı. Bu dönemde sosyalist görüşü benimsemekteydi. Benito Mussolini'nin 1919'da kurduğu İtalyan Kavga Faşistleri (Fasci itallani di combattimento) örgütüne yakınlık duydu. Düşünceleri doğrultusunda günlük *Cremona Nuova* gazetesini çıkarmaya başladı. Yönetimindeki faşist silahlı milislerle (squadre d'azione) faşist olmayanlara karşı baskı ve şiddet eylemlerine girişti. Sosyalistler'in çok güçlü oldukları Cremona'da faşist hareketin güçlenmesinde önemli rol oynadı. Mayıs 1921 seçimlerinde parlamentoya giren 35 faşistten biriydi. Kasım 1921'de

İtalyan Kavga Faşistleri, Ulusal Faşist Parti'ye (PNF) dönüştü. Farinacci Şubat 1925'te Mussolini tarafından partinin genel sekreterliğine getirildi. Faşist hareketin monarşiyle uzlaşmasına karşı çıkan ve Mussolini'yi fazla ılımlı ve tedbirli bulan Farinacci, aşırı görüşleri nedeniyle Mart 1926'da görevinden ayrılmaya zorlandı. 1935'te yeniden göreve çağrılıncaya dek avukatlık yaptı.

Farinacci 1935'te Faşist Büyük Konsey (Mussolini'nin atadığı kişilerden oluşan ve İtalyan Parlamentosu'nun yerini alan meclis) üyesi oldu ve PNF'nin yayın organı *Regime Fascisto*'nın genel yayın yönetmenliğini yapmaya başladı. Bu dergide Nazi Almanyası ile işbirliğinin, İtalyan Faşizmi ile Nazizm'in ittifakının savunuculuğunu yaptı. Temmuz 1943'te Mussolini'nin Büyük Faşist Konsey'de azınlığı düşerek tutuklanmasından sonra ona bağlılığını sürdürdü. 1945'te İtalya'nın tümünün Müttefik ordularının denetimine geçmesinden sonra İsviçre'ye kaçmaya çalışırken partizanlar tarafından tanındı ve Mussolini ile aynı günde kurşuna dizildi.

• BAKINIZ: MUSSOLINI.

FARQUHAR, George
(1678-1707)

İngiliz oyun yazarı. Restorasyon döneminden burjuva toplumuna geçişin izlerini taşıyan oyunlarıyla yeni bir anlayışın ilk habercisi olmuştur.

Londonderry'de doğdu, 29 Nisan 1707'de Londra'da öldü. Yedi çocuklu yoksul bir ailenin oğluydu. İlköğrenimini Londonderry'de tamamladıktan sonra 1694'te Dublin'de Trinity College'a kabul edildi. Yaklaşık iki yıl sonra bu okuldan ayrıldı ve bir yayıncının yanında düzeltmen olarak çalışmaya başladı. Bu sırada oyuncu Robert Wilks ile tanıştı ve onun yardımıyla Smock Alley Tiyatrosu'na girdi. Bir düello sahnesinde rol arkadaşlarından birini yaralayınca tiyatro oyunculuğunu bıraktı. 1697'de Londra'ya yerleşti ve bir yıl sonra ilk oyunu *Love and a Bottle*'ı ("Aşk ve Bir Şişe") yazdı. Olumlu eleştirilerden cesaret alarak yazdığı ikinci oyunu *The Constant Couple* ("Sabit Çift") ya da öteki adıyla *A Trip to the Jubilee* ("Jübileye bir Gezi") beklenmedik bir başarı kazandı ve onu yirmi iki yaşında gözde bir yazar yaptı. Ancak sonraki oyunları beklediği yükselişi getirmedi. 1704'te bir Fransız güldürüsünden yaptığı uyarlama, *The Stage Coach* ("Yolcu Arabası"), seyircisinin beğenisini kazandı. 1706'da *The Recruiting Officer* ("Askere Kayıt Görevlisi") ile başarılı günlerine geri döndü. Gene de yaşamının son günlerini umutsuzluk ve yoksulluk içinde geçirdi.

Farquhar, oyunlarına seçtiği arka planlarla, Etherege ile başlayan tavırlar komedisi *(Comedy of manners)* anlayışından uzaklaşır. Yeni bir çağın habercisi olan oyunlarına burjuva tiyatrosunun ahlak değerleri ve en tanımlayıcı özelliği olan duygusallık egemendir. Farquhar, Restorasyon döneminin saraylı yazarlarının tersine taşradan yetişmiş olduğunu, gerek oyun kişileri, gerekse oyunları için seçtiği mekânlarla ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Love and a Bottle*, 1698, ("Aşk ve Bir Şişe"); *The Constant Couple*, 1699, ("Sabit Çift"); *Sir Harry Wildair*, 1701; *The Inconstant or The Way to Win Him*, 1702, ("Gayrisabit ya da Onu Kazanmanın Yolu"); *The Stage Coach*, 1704, ("Yolcu Arabası"); *The Recruiting Officer*, 1706, ("Askere Kayıt Görevlisi"); *The Beaux Stratagem*, 1707, ("Çapkının Fendi").

FARRELL, James T.
(1904-1979)

ABD'li romancı. Yapıtlarında Chicago kentinin yoksul mahallelerindeki yaşamı doğalcı (natüralist) bir biçimde anlatmıştır.

27 Şubat 1904'te Chicago'da doğdu, 22 Ağustos 1979'da öldü. Çocukluğu Chicago'da, İrlandalılar'ın yaşadığı yoksul güney mahallelerinde geçti. Tam bir Katolik eğitimi gördü. Kâtiplik, satıcılık ve muhabirlik gibi değişik işlerde çalıştıktan sonra yazar olmaya karar vererek Chicago Üniversitesi'ne girdi.

Farrell, Chicago'nun yoksul mahallelerindeki İrlandalılar'ın yaşamlarını konu alan dizi romanlarıyla tanınmıştır. Büyük ölçüde kendi yaşamından verilerle beslenen romanları, Farrell'ın modern kent yaşamı üzerine kötümser görüşlerini yansıtır. Farrell, bireylerin ezikliği ve yenilgilerini, ruhsal değerleri yok eden, çöküntü dolu, kısır bir ortamın kaçınılmaz bir parçası olarak ele alır. Koşulların acımasızlığına duyduğu öfkeye karşın, romanlarında gerçekleri ayrıntılı gözlemlere dayanarak ve nesnel olma kaygısıyla işlemiş, doğalcı Amerikan romanının örneklerini vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Young Lonigan*, 1932, ("Genç Lonigan"); *The Young Manhood of Studs Lonigan*, 1934, ("Studs Lonigan'ın Gençliği"); *Judgement Day*, 1935, ("Hüküm Günü"); *A World I Never Made*, 1936, ("Benim Yaratmadığım Dünya"); *No Star is Lost*, 1939, ("Hiçbir Yıldız Kaybolmadı"); *Father and Son*, 1940, ("Baba ve Oğul"); *My Days of Anger*, 1943, ("Öfkeli Günlerim"); *The Road Between*, 1949, ("Aradaki Yol"); *This Man and This Woman*, 1951, ("Bu Adam ve Bu Kadın"). Deneme-İnceleme: *A Note on Literary Criticism*, 1936, ("Edebiyat Eleştirisi Üzerine"); *The League of Frightened Philistenes*, 1945, ("Ürkmüş Darkafalılar Cephesi").

FARUK I
(1920-1965)

Mısır kralı. İzlediği İngiltere yanlısı siyaset geniş kitlelerin muhalefetine yol açmış, sonunda krallık devrilmiştir.

11 Şubat 1920'de Kahire'de doğdu, 18 Mart 1965'te Roma'da öldü. Kral I. Fuad ile Kraliçe Nazlı'nın oğludur. Kahire'de özel eğitim gördükten sonra öğrenimini İngiltere'de Woolwick Kraliyet Askeri Akademisi'nde sürdürdü.

1936'da babasının ölümü üzerine kral oldu. Aynı yıl İngiltere ile Mısır'ın bu ülkeye olan siyasi ve askeri bağımlılığını azaltan ve ülkeyi İngiltere ile eşit konumda değerlendiren bir antlaşma imzalandı. 1937'de Uluslararası Montreaux Konferansı ile yabancılara ticari ve siyasi ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlar kaldırıldı. Ardından Mısır Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

II. Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere'nin Mısır'ın iç işlerine müdahalesi arttı ve 1942'de Mısır'daki İtalyan yanlısı hükümetin yerine ılımlı Vafd Partisi'nin getirilmesi yolunda baskı yaptı. I. Faruk'un İngilizler'in açık müdahale niteliği taşıyan bu isteğini kabul etmesine ülkede yoğun tepkiler gösterildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında muhalefeti oluşturan dinci ve milliyetçi güçler 1936 Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ve özellikle Mısır ve Sudan'daki İngiliz denetiminin sona ermesi istemleriyle ülkede büyük çapta bir kampanya başlattılar. İngiliz karşıtı gösteriler yaygınlık kazandı. 1948-1949 Arap-İsrail savaşındaki beklenmeyen yenilgi de ülkedeki siyasi bunalımı artırdı. Temmuz 1952'de Albay Cemal Nasır önderliğindeki "Hür Subaylar" bir darbe yaparak yönetime el koydu. Faruk tahtı bırakmaya ve ülkeyi terketmeye zorlandı. Ülkesinden ayrılarak İtalya'ya gitti. 1959'da Monaco uyruğuna geçti. 1965'te Roma'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu öldü. Mısır'da gömüldü.

I. Faruk döneminde Mısır'da çok sayıda eğitim kurumu açılmıştır. Bunlardan en önemlileri Ayn Şems Üniversitesi ve bugün İskenderiye Üniversitesi adını taşıyan I. Faruk Üniversitesi'dir.

• BAKINIZ: FUAD I, NAHHAS PAŞA, C.NASIR.

FASİH DEDE
(? - 1699)

Osmanlı Divan şairi. Akıcı bir üslupla yazdığı şiirlerinde mazmun yaratmakta başarı göstermiştir.

Fasih Ahmed Dede'nin doğum tarihi belli değildir. İstanbul'da doğdu, orada öldü. Bir süre divan kâtipliğinde bulundu. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın hazine kâtipliğini yaptı. Görevinden ayrılarak Galata Mevlevihanesi'ne girdi, Gavsi Dede'ye bağlanarak Mevlevi oldu. Fennî Dede'den resim dersleri aldı. Duvar freskleri, portre ve alegorik konulu resimler yaptı. Tâlik yazı türünde başarı gösterdi. Kitap kopya ederek geçimini sağladı.

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdı. Şiirlerinde akıcı bir üslup görülür. Çağdaşları Şeyhülislam Yahya, Bahaî, Fehim, Cevrî, Neşatî gibi, mazmun (sanatlı söz, kavram) yaratmakta ustalık göstermiştir.

Divan'ından başka mesnevi tarzında yazdığı *Münazara-i Gül ü Mül*, *Münazara-i Rûz ü Şeb*, *Hüsrev ü Şirin*, ayrıca *Mahmud u Ayvaz*, *Behiştâbad Tenbakûnâme* adlı yapıtları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Münazara-i Gül ü Mül*, (ö.s.) 1868; *Münazara-i Rûz ü Şeb*, (ö.s.), 1861; *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü, No. 2682/1).

FASSBINDER, Rainer Werner
(1945-1982)

Alman (FAC) film ve tiyatro yönetmeni, oyuncu. Genç Alman sinemasının en önemli temsilcilerindendir.

31 Mayıs 1945'te Bavyera'da Bad Wörishöfen'de doğdu, 10 Haziran 1982'de öldü. Oyunculuk eğitimi gördü. Bir süre *Süddeutsche Zeitung* gazetesinde çalıştıktan sonra 1967'de Münih'te Action Theater'e girdi. Tiyatronun salonsuz kalarak dağılması üzerine Anti-Theater adıyla kendi tiyatro grubunu kurdu. Burada deneysel çalışmalar yürüttü, Sophokles, Çehov ve Ibsen'den uyarlamalar yaptı. Geceleri oyun oynarken tiyatronun elemanlarıyla birlikte gündüzleri de film yapmaya başladı.

İlk filmi olan *Liebe ist kälter als der Tod* ("Aşk Ölümden Soğuktur") Fassbinder'in sonraki filmlerinin çoğunda ele alacağı temaların tüm ipuçlarını taşır. *Warum Läuft Herr R. Amok?* ("Bay R. Neden Çıldırdı?") filminin kahramanı olan ve dünyaya uyum sağlayamadığı için başkaldıran, ama yeni değerler yaratacak kadar da güçlü olmayan küçük burjuva tipi Fassbinder'in daha sonraki filmlerinden hiç eksik olmaz. 1969'da çevirdiği *Katzelmacher*'de bir küçük burjuva ortamında cinsel bunalımların yönlendirdiği saldırgan davranışları ele alır, bastırılmış cinsel güdülerin faşizme elverişli bir ortam yarattığı düşüncesini, çeşitli filmlerinde yineler.

Ona ilk büyük ünü sağlayan *Der Händler der vier Jahreszeiten*'dir (Dört Mevsim Satıcısı). Bu filmde içinde bulundukları ve değiştiremeyeceklerine inandıkları koşulların tutsağı olmuş insanları anlatır. Bunu izleyen *Die bitteren Tränen der Petra von Kant*'da (Petra von Kant'ın Acı Gözyaşları) en olgun yapıtlarından biri sayılır.

Fassbinder siyasal temalara sık sık değinmiştir. *Mutter Küsters Fahrt zum Himmel*'de ("Küster Ana'nın Göğe Yükselişi"), kocasının ölümü üzerine goşist bir grubun eylemlerine katılan bir işçi kadının öyküsünü anlatır. *Der dritte Generation*'da ("Üçüncü Kuşak") terörizm konusunu işler. Eşcinsellik ise

Faustrecht der Freiheit'dan ("Özgürlüğün Bileğinin Hakkı") son yapıtı *Querelle*'ye dek pek çok filmde ele aldığı bir temadır.

Onu tüm dünyaya tanıtan üç yapıtı *Die Ehe der Maria Braun* (Bir Evliliğin Öyküsü), *Lili Marleen* ve *Lola*'da ise, bir kadının yaşam serüveninin arka planında, Nazi Almanyası'ndan savaş sonrası Almanya'sına uzanan bir tarihsel panorama çizer. Almanya'nın tarih içindeki yerini, ulusal kimliğini araştırır.

Fassbinder 10 yıl içinde yaklaşık 40 yapıt vermiştir. Ticari sinema ile sanat-deneme sinemasının özgün bir bireşimini gerçekleştirmeyi denemiştir. Filmlerinde klasik melodramın bazı öğelerini olduğu gibi almış, bunlara yeni boyutlar getirmeye çalışmıştır. Kolay kavranabilen, basit yapılarından ötürü eski Amerikan filmlerine duyduğu hayranlık kadar, onun sinemasının biçimlenmesinde etkili olan bir başka öğe de Brecht'in tiyatrodaki yadırgatma kuramıdır *(Verfremdungseffekt)*. Filmlerindeki kahramanların maske yüzlerini, tekdüze konuşma biçimlerini, izleyicinin filmdeki kahramanla özdeşleşmesini engellemek, perdeden kendisine anlatılanlara eleştirel bir gözle yaklaşmasını sağlamak ve dramatik etkiyi en aza indirgemek için kullanmıştır. Yabancı işçiler, işsizler, fahişeler, eşcinseller, toplumla çatışma içinde gençler, onun filmlerinin kahramanlarını oluşturur. Fassbinder, bu insanların bunalımlarını, bireysel başkaldırılarını, ama çıkmazdan kurtuluşun yolunun karşılıklı sevgi ve dayanışmadan geçtiğini kavrayamamalarını verir. Özgün bir dil kurma çabasını filmlerinin büyük bir bölümünde sürdürür. Son filmi *Querelle*'de olduğu gibi bazı filmlerinde abartılı biçimde ortaya çıkan dekor kullanımı ve ışıklandırma, onun belirgin bir üslup özelliği olarak göze çarpar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Liebe ist kälter als der Tod*, 1969, ("Aşk Ölümden Soğuktur"); *Katzelmacher*, 1969; *Warum Läuft Herr R. Amok?* 1970, ("Bay R. Neden Çıldırdı?"); *Der amerikanische Soldat*, 1970, ("Amerikalı Asker"); *Warnung vor einer heiligen Nutte*, 1970, ("Kutsal Fahişeden Sakının"); *Der Händler der vier Jahreszeiten*, 1971, (Dört Mevsim Satıcısı); *Die bitteren Tränen der Petra von Kant*, 1971, (Petra von Kant'ın Acı Gözyaşları); *Effie Briest*, 1974; *Faustrecht der Freiheit*, 1974, ("Özgürlüğün Bileğinin Hakkı"); *Chinesische Roulette*, 1976, (Çin Ruleti); *Despair*, 1977, ("Umutsuzluk"); *Die Ehe der Maria Braun*, 1978, (Bir Evliliğin Öyküsü); *In einem Jahr mit 13 Monden*, 1978, ("On Üç Aylı Bir Yıl") *Die dritte Generation*, 1979, ("Üçüncü Kuşak"); *Lili Marleen*, 1981; *Lola*, 1981; *Die Sehnsucht der Veronica Voss*, 1982, (Veronica Voss'un Esrarı), *Querelle*, 1982.
- **KAYNAKLAR:** T. Rayns, *Fassbinder*, 1977.
- **BAKINIZ:** BRECHT, SCHLÖNDORF, SIRK, WENDERS.

FAST, Howard
(1914)

ABD'li romancı. Toplumcu Amerikan edebiyatının en önemli adlarındandır.

Howard Melvin Fast, 11 Kasım 1914'te New York'ta doğdu. Yoksul bir ailenin çocuğuydu, güçlükler içinde büyüdü. National Academy of Design'da (Ulusal Tasarım Akademisi) eğitim gördükten sonra çeşitli işlere girdi. 1942-1944 arasında orduda Savaş İstihbarat Dairesi'nde ve Sinema Bölümü'nde çalıştı. 1945'te *Esquire* ve *Coronet* dergileri için Çin, Burma ve Hindistan'da savaş muhabirliği yaptı. 1947'de yaralı İspanyol Cumhuriyetçileri için açılmasına ön ayak olduğu bir hastane ile ilgili olarak Amerikan Aleyhtarı Etkinlikler İçin Komite tarafından sorguya çekildi, işbirliğinde bulunmadığı için hapse atıldı. 1952'de hapisten çıkınca kendi yayınevini kurdu. Aynı yıl Amerikan İşçi Partisi'nden milletvekili adayı oldu. 1958-1967 arasında Hollywood'da çalıştı, E.V.Cunnigham takma adıyla senaryolar yazdı. 1954'te SSCB'nin verdiği Stalin Barış Ödülü'nü kazandı, ülkesinde de birçok ödül aldı.

İlk romanını 18 yaşındayken yayımlayan Howard Fast, toplam 42 roman, bir o kadar da öykü ve oyun yazarak 1940'ların Amerikan edebiyatında toplumcu eğilimin en önde gelen yazarı olmuştur. Romanlarının çoğunda Amerikan tarihini sınıf bilinci açısından işledi, tarihi gelişimdeki demokratikleşme eğilimini ön plana çıkardı. Bir yandan sıradan insanların özlemlerini dile getirirken, bir yandan da hareketin önder kadrosunun sorunlarını ele aldı. Kızılderili ve zenci gibi azınlıkların varolma mücadelelerini yansıttı.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *The Children*, 1935, ("Çocuklar") *Conceived in Liberty*, 1939, ("Özgürlükle Oluşan"); *The Unvanquished*, 1942, (Mağlup Edilemeyenler, 1974); *Citizen Tom Paine*, 1943, ("Yurttaş Tom Paine"); *Freedom Road*, 1944, (Hürriyet Yolu, 1966); *The Proud and the Free*, 1950, ("Onurlu ve Özgür"); *Spartacus*, 1951, (Spartaküs); *Moses, Prince of Egypt*, 1958; *April Morning*, 1961, (Halk Savaşçıları); *The Hunter and the Trap*, 1967 ("Avcı ve Tuzak"); *The Immigrants*, 1977, ("Göçmenler"); *Why Does Herr R Run Amok?* 1979, ("Bay R Neden Çevresine Saldırıyor?"). **Tarih-Biyografi:** *The American*, 1946; *The Passion of Sacco and Vanzetti*, 1953, (Sacco ile Vanzetti'nin Çilesi, 1969); *The Jews*, 1969, ("Yahudiler"). **Senaryo:** *Spartacus*, 1959; *The Hill*, 1963, ("Tepe"); *Torquemada*, 1966, (Adada İsyan).

FASULYECİYAN, Tomas
(1843-1901)

Osmanlı tiyatro oyuncusu. Tanzimat döneminde, Batı tarzı tiyatronun ünlü sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu, İskenderiye'de öldü. Ermeni bir ailedendi. Yaşamının ilk yılları yoksulluk içinde geçti. Kumkapı Ermeni İlkokulu'na girdi, ama bitiremedi. On beş yaşındayken, bir amatör toplulukla Hasköy'de sahneye çıktı. Oynadığı uşak rolünde gösterdiği başarı üzerine, ertesi yıl Şark Tiyatrosu'na girerek profesyonel oyuncu oldu. 1862'de Ekşiyan'ın yanında bir İzmir turnesine katıldı ve orada oyuncu Bayzar Hanım'la evlendi. 1863'te eşiyle birlikte Trabzon'a gitti. Trabzonlu Ermeni gençlerle amatör bir tiyatro topluluğu kurarak bir yıl süresince oyunlar sahneledi. Aynı yılın sonunda Kafkasya'ya geçti ve iki

yıl sonra İstanbul'a dönerek Minakyan Efendi'nin yanında çalışmaya başladı. Daha sonra, İstanbul'un çeşitli semtlerinde kendi başına sahneye çıktı. 1869'da yeniden Kafkasya'ya gitti. İstanbul'a döndüğünde kurduğu toplulukla Üsküdar Aziziye Tiyatrosu'nda oyunlar oynadı. Ancak, başarılı olamadı ve grubu dağıldı. Güllü Agop'un çağırısını kabul ederek Gedikpaşa Tiyatrosu'na girdi. Onunla da geçinemeyip ayrıldıktan sonra, 1880'de Bursa'ya gitti. Ahmed Vefik Paşa'nın yazdığı oyunlarda, yönetmen ve oyuncu olarak beş yıl çalıştı. Bu arada, oyuncularına telaffuz (diksiyon) ve edebiyat dersleri veren Feraizcizâde Mehmet Şakir'den yardım gördü. 1885'te Bulgaristan'a giderek sekiz yıl kaldı. Türkiye'ye dönüşünde iki kez Samsun'da oynadı ve İstanbul'a döndükten sonra çıktığı Tekirdağ turnesinin ardından 1894'te bir daha dönmemek üzere Türkiye'den ayrıldı. 1900'e değin Romanya ve Bulgaristan'da kaldı. Bu sırada hastalandı ve dostlarının yardımıyla bakım için Paris'e gönderildi. Bir süre sonra Mısır'a geçti. İskenderiye'de birkaç oyunda oynadı, ama ilerleyen hastalığı nedeniyle sahneye çıkamaz oldu ve yoksulluk içinde öldü.

Tomas Fasulyeciyan, gençlik yıllarında yakışıklılığı ve güzelliğiyle dikkati çekmiş ve önce Ermenice, daha sonra da Türkçe oyunlarında gösterdiği başarıyla, yaşadığı çağda Batı tarzı oyunların en ünlü oyuncuları arasına girmiştir.

• BAKINIZ: AHMED VEFİK PAŞA, GÜLLÜ AGOP, MINAKYAN.

FATİH

Bak. MEHMED II

FATİN
(1814-1866)

Osmanlı tezkire yazarı ve Divan şairi. Son şairler tezkiresi olan *Hâtimetü'l-Eş'ar*'ı yazmıştır.

Davud Fatin, Drama'da doğdu, 22 Haziran 1866'da İstanbul'da öldü. İlköğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, 1827'de Mısır'da defterdar olarak bulunan amcası Mehmed Hüsrev Bey'in yanına gitti. Orada sekiz yıl kalarak öğrenimini sürdürdü. Bulak Matbaası düzeltmenlerinden Salih Racih Efendi'den çeşitli konularda ders aldı. 1836'da İstanbul'a döndü. Divan-ı Hümayun Kalemi'ne girerek Fatin mahlasını aldı. Bir süre sonra Sadaret Mektubi Kalemi'ne geçti. 1848'de Ticarethane-i Âmire İlâmat Odası'na mukabeleci oldu. Bu görevde iken hastalanarak öldü.

Fatin şair olarak değil, tezkireci olarak tanınır. *Divan*'ı sonradan oğlu Rasim tarafından bastırılmıştır. Şiirleri fazla önemli değildir. *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'ar* adlı yapıtı son şairler tezkiresidir. Sâlim ve Safâyi tezkirelerinin bıraktığı 1722'den, 1852'ye değin 672 şairin yaşamöyküleri ile şiirlerinden örnekleri içerir. Fatin, tezkiresini, sağlığında yapılan baskısından sonra, yanlışlarını düzelterek ve eksiklerini tamamlayarak yenilemek istemişse de, bunu gerçekleştirememiştir. Şinasi 1863'te tezkireyi yeniden ele alarak yayımlama girişiminde bulunmuş, bu da yarım kalmıştır.

• YAPITLAR: (başlıca): *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'ar*, 1855; *Divan-ı Fatin*, (ö.s.), Rasim (yay.), 1871.

FATMA ALİYE
(1862-1936)

Türk, romancı. Tarih ve felsefe konularında yazılar yazmış, ayrıca, Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak tanınmıştır.

9 Ekim 1862'de İstanbul'da doğdu, 13 Temmuz 1936'da aynı kentte öldü. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Dönemin ünlü öğretmenlerinden Fransızca, Arapça, matematik, hukuk, Arap tarihi ve felsefesi konularında özel dersler aldı. 1879'da Faik Paşa ile evlendi.

Edebiyat yaşamına 1889'da Georges Ohnet'in (1848-1918) *Volonte* ("İrade") adlı romanını çevirerek başladı. "Bir Hanım" imzası ve *Meram* adıyla fasiküller halinde yayımlanan bu çevirisiyle tanındı. Döneminde bir kadının böyle bir uğraşa girişmesi *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde, Ahmet Midhat tarafından övgüyle karşılanmıştı. Daha sonra tarih, felsefe, biyografi ve roman türlerinde ürünler verdi. İlk romanı *Muhâdarat*'da üvey çocuklarını mutluluklarından eden bir üvey ananın zulmünü işlemiştir.

Meşrutiyet sonrası siyasal tartışmalara hedef olan babasını savunmak üzere, dönemin "siyasi hayatını ve Babıâli entrikalarını" yansıtmak amacıyla *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı kitabını yazdı. Basımı yarım kalan bu kitabın ardından edebiyat yaşamından çekildi.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Muhâdarat*, 1892; *Refʿet*, 1898; *Odî*, 1899; *Enin*, 1910. Biyografi-Tarih: *Namdaran-ı Zenan-ı İslâmiyân*, 1892; ("Ünlü İslam Kadınları"); *Terâcüm-i Ahval-ı Felâsife*, 1900, ("Felsefecilerin Yaşamları"); *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, 1914.

• KAYNAKLAR: Ahmet Midhat, *Fatma Aliye Hanım yahud bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, 1893.

FATTORI, Giovanni
(1825-1908)

İtalyan, ressam. Manzaraları ve askerlik yaşamını yansıtan büyük boyutlu resimleriyle tanınmıştır.

Leghorn'da doğdu, Floransa'da öldü. 1846-1848 arasında Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde re-

sim öğrenimi gördü. 1855 dolaylarında akademik üslubunu bırakarak, canlı ve bağımsız bir anlatıma yöneldi. Resimleriyle kısa zamanda izlenimci bir İtalyan grubu olan Macchiaioli'nin önde gelen adları arasına girdi. 1875 dolaylarında Paris'e gitti. Orada Fransız İzlenimcileri'yle (Empresyonistler) tanıştıysa da, kendi üslubunu değiştirmedi.

Giovanni Fattori, başlangıçta savaş sahnelerini gösteren büyük resimler yaptı. Daha sonra askerlik yaşamının çeşitli yönlerini işledi. Yapıtlarında ayrıca hafif süvarilerle boğalar ve bakıcıları başta olmak üzere İtalya'nın Maremma bölgesinden çeşitli görüntülere yer verdi. Ancak en severek işlediği konu, uçsuz bucaksız manzaralarla sıcak ve canlı doğa köşeleridir. Portreleri ise başka yapıtları kadar ilgi toplamamıştır.

Özellikle Paris'e gidişinden sonra yaptığı resimlerinde mekâna çarpıcı, canlı, duygulu bir ruh kazandırmış, özgür fırça vuruşlarını, sağlam, dengeli bir düzenleme ve olgun bir renk uyumuyla birleştirdiği resimlerinde gerçekçi bir birleşim elde etmiştir. Bu çalışmalarında ölçülü ve ağırbaşlı renkleri yan yana kullanarak şiirsel bir hava yaratmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Palmieri Rotondosu*, 1866, Modern Sanat Galerisi, Floransa; *Devriye*, 1885.

FAUCHILLE, Paul
(1858-1926)

Fransız, hukukçu. Uluslararası hukuku sistemli bir hale getirmek için yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

Loos-Lés-Lille'de doğdu, Fontenay-aux-Roses'da öldü. Bir süre *Jurisprudence Générale Dalloz* adlı derginin genel yayın yönetmenliğini yaptı. 1894'te Fransız hukukçu A. Pillet ile birlikte kurduğu *Revue générale de droit international public*'i ("Uluslararası Kamu Hukuku Dergisi") 1904-1914 arasında tek başına, 1914-1926 arasında ise La Pradelle'le birlikte yönetti. Üyesi bulunduğu Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nde hava hukuku konusunda araştırmalar yaptı. 1890'dan ölümüne dek *Recueil périodique et critique de jurisprudence*, ("Süreli ve Eleştirel Hukuk Bilimi Derlemesi") adlı dergiyi yayımladı. 1921'de Arjantinli sosyolog Alvarez ve La Pradelle ile birlikte Institut de Hautes Études Internationales'i ("Uluslararası Yüksek İncelemeler Enstitüsü") kurdu. Paris Üniversitesi'ne bağlı olan bu enstitü, birçok ülkeden gelen bilim adamlarının, değişik uluslardan öğrencilere, uluslararası sorunlar alanında bilgi verdiği bir kurum oldu.

Fauchille'in uluslararası hukuku sistemli bir hale getirmek amacıyla yaptığı çalışmaların başında Uluslararası Hukuk Enstitüsü için hazırladığı, 1913 tarihli *Manuel des lois de la guerre maritime* ("Deniz Savaşı Yasaları Elkitabı") adlı yapıtı gelir. 1921-1926 arasında yayımladığı *Traité de droit international public* ("Uluslararası Kamu Hukuku Kitabı") adlı dört ciltlik kitabı ise bu alandaki en yetkin çalışmasıdır. Fauchille bu kitabını, Toulouse Üniversitesi dekanı Henry Bonfil'in 1894'te yayımladığı *Manuel de droit international public* ("Uluslararası Kamu Hukuku Elkitabı") adlı kitabını temel alarak yazmıştır. İlk üç cildi barış, son cildi ise savaş ve tarafsızlık konularını işleyen kitap, uluslararası hukuk alanında 19. ve 20. yy'daki gelişmeleri çok iyi yansıtan bir kaynaktır.

Fauchille, yeni doğan hukuksal sorunlar karşısında duyarlılığını sürekli olarak korumuştur. Uluslararası hukuku evrensel bir bilim dalı olarak görmemiş, ancak kıtalar düzeyinde geçerli olacak uluslararası hukuk kurallarının yaratılabileceğini savunmuştur. Ona göre uluslararası hukuk kuralları, ülkeler tarafından yorumlanmaksızın uyulması gereken kurallardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Du blocus maritime*, 1882, ("Deniz Ablukası Üzerine"); *La question juive en France sous le premier empire*, 1884, ("Fransa'da Birinci İmparatorluk Döneminde Yahudi Sorunu"); *La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780 (1776-1883)*, 1893, ("Fransız Diplomasisi ve 1780 Tarafsızlar Birliği 1776-1883"); *Une chouannerie flamande au temps de l'empire, 1813-1814*, 1905, ("İmparatorluk Döneminde Bir Flaman Ayaklanması, 1813-1814"); *Manuel des droits de la guerre maritime*, 1913, ("Deniz Savaşı Yasaları El Kitabı"); *Louis Renault*, 1918; *Traité de droit international public*, 1921-1926, ("Uluslararası Kamu Hukuku Kitabı").

• BAKINIZ: PILLET.

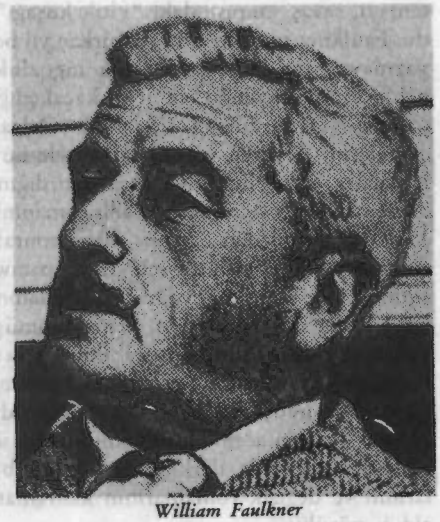

William Faulkner

FAULKNER, William
(1897-1962)

ABD'li romancı. Konuları güney eyaletlerinde geçen öykü ve romanlarıyla insanın dramını evrensel boyutlar içinde ele almıştır.

25 Eylül 1897'de Mississippi Eyaleti'nin New Albany kasabasında doğdu, 6 Temmuz 1962'de aynı eyaletin Oxford kasabasında öldü. Ailesinin soyadı "Falkner"dı, "u" harfini yazar çok sonraları kendisi ekledi. "Güneyli" olmanın gururunu taşıyan ve İç

Savaş'ta başarıyla savaşmış emekli bir albay olan büyük dedesi William C.Falkner'ın anılarıyla dolu bir ortamda büyüdü. Bu dedesinin, döneminde otuz altı kez basılacak kadar popüler bir romanı bulunması, Faulkner'ın daha çok küçükken yazarlığı kafasına koymasında etkili olmuştu. Yörenin lisesinde bir yıl okuduktan sonra ayrıldı. Düzenli bir eğitim görmekten kaçındı. Evinde bulunan çok sayıda kitaptan İngiliz ve Amerikan klasiklerini tanıdı. Kendi kendine Fransızca öğrendikten sonra Simgeciler'i (Sembolistler) ve öteki çağdaş yazar ve şairleri okudu. 1918'de Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne katıldı. I.Dünya Savaşı bitince ailesinin yanına Oxford'a döndü ve Mississippi Üniversitesi'ne girdi. Çok kısa süren üniversite öğrenciliği sırasında derslerden çok öğrenci birlikleri ve edebiyat kulübüyle ilgilendi. Buradan ayrıldıktan sonra bir yandan yazdı, bir yandan da günlük gereksinimlerini karşılamak için çeşitli işlerde çalıştı. 1921'de bir kitapçının yanında yardımcı, bunu izleyen üç yıl da Oxford'da postane müdürü olarak çalıştı.

1924'te bir arkadaşının yardımıyla pastoral şiirlerinin yer aldığı *The Marble Faun* ("Mermer Faun") adlı kitabını yayımladı. 1925 yılını New Orleans'ta bohem edebiyat çevrelerinde geçirdi. Burada tanıştığı Sherwood Anderson'un yardımıyla, 1926'da ilk romanı *Soldier's Pay* ("Askerin Ücreti") basıldı. Roman, Hemingway'in aynı yıl yayımlanan *The Sun Also Rises* (Güneş de Doğar) adlı romanıyla aynı temayı, savaş sonrasındaki "yitik kuşağı" ele alıyordu. Faulkner bundan sonraki birkaç yıl boyunca hem yazmayı, hem de boyacılık, marangozluk, profesyonel golf oyunculuğu ve içki kaçakçılığı gibi işler yapmayı sürdürdü. 1927'de New Orleans edebiyat çevrelerini eleştiren ve bundan böyle bu gibi topluluklardan uzak durmayı kararlaştırdığını açıklayan *Mosquitoes* ("Sivrisinekler") adlı romanını yayımladı. 1929'da yayımladığı *Sartoris*, daha sonraki romanlarında sürekli yer alan düşsel "Yoknapatawpha" yöresinin ilk kez tanıtıldığı yapıtıdır. Romanın kahramanı Bayard Sartoris, savaştan yeni dönmüş, duyduğu yabancılık duygusunu bastırabilmek için içkiyi, zorbalığı ve kendi kendine eziyet etme yolunu seçmiştir. Çevresiyle uyuşmazlığı onu, kendini öldürmeye sürükler. Yazarın acemilik döneminin son ürünü kabul edilen bu romanda, ilerki çalışmalarının başlıca temalarının ve değişik romanlarının kahramanlarının yer aldığı görülür.

Yeniden ünleniş

Faulkner, çok hızlı bir çalışma temposuna girdiği 1928'de ilk önemli romanını tamamladı. Yazım tekniği açısından deneysel, içerdiği şiddet ve cinsellik öğeleri açısından şaşırtıcı nitelikler taşıyan bir dizi romanın ilki olan *The Sound and the Fury* (Ses ve Öfke), soylu Compson ailesi aracılığıyla tüm bir toplumsal düzenin çürüyüşünü ve çöküşünü anlatır. Roman her biri çarpık psikolojik özellikleri olan dört ayrı kahramanın bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Dizi romanlarının ilki

Haziran 1929'da gençlik sevgilisi Estelle Oldham'la evlenen Faulkner, bir yandan itfaiyede gece nöbetçisi olarak çalışıyordu, bir yandan da durmadan romanlar, öyküler yazıyordu. 1930-1942 arasında iki kısa öykü derlemesi, bir şiir kitabı ve dokuz roman tamamladı. Bir yandan da Hollywood için film senaryoları üzerinde çalışıyordu. 1930'da yayımlanan *As I Lay Dying* (Döşeğimde Ölürken), yoksul bir ailenin bireylerinin, ölen annelerinin son isteğini yerine getirmek için onun tabutuyla birlikte giriştikleri uzun ve garip yolculuğun, yine değişik bakış açılarıyla ve bilinç-akımı tekniği kullanılarak anlatılmasıydı. Ertesi yıl Faulkner'ın para kazanmak için "şişirdiğini" ileri sürdüğü, ancak eleştirmenler tarafından ciddiye alınan ve öteki romanlarına göre geniş bir okur kitlesi bulan *Sanctuary* (Kutsal Sığınak) yayımlandı. Bu dönemde yazdığı dokuz roman, biri dışında, düşsel Yoknapatawpha'da geçer ve romanların birinde yer alan kahramanlar, biraz değişmiş ve gelişmiş olarak bir başka romanda yeniden işlenir. Hepsine birden bakıldığında bu romanlar yerel, tarihsel ve toplumsal özellikleriyle belli bir bütün oluştururken, kullanılan yazım tekniği bakımından gene de apayrı yönelişlerin ürünüdürler. Faulkner ayrıca iç monolog gibi kendisinden önce geliştirilmiş teknikleri daha da ileri götürmekten kaçınmamıştır. Bu yöndeki kimi denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmış, ama gene de kendisinden sonra gelen Amerikan roman ve öykü yazarlarının kullandıkları temel teknikler arasına girmiştir.

1940'ların başlarında Faulkner'ın bir yazar olarak ünü, Fransa dışında neredeyse unutulmuştu. Bu yıllarda, aralarında "The Bear" (Ayı) gibi önemli bir yapıtın da bulunduğu öyküler yazdıysa da, ne okurlardan, ne eleştirmenlerden ilgi gördü. 1945'te kitaplarının çoğunun tükenmiş olmasına karşın, yeni baskıları yapılmamıştı. Romanlarıyla geçinme olanağı kalmayınca Hollywood'un maaşlı senaryo yazarları arasına katıldı.

1946'da *The Portable Faulkner* ("Faulkner Cep Kitabı") adlı kitabın yayımlanması Faulkner'ın bir romancı olarak yeniden üne kavuşmasına ve eski kitaplarının birbiri ardından yeniden basılmasına yol açtı. Bu antoloji Yoknapatawpha yöresinde geçen romanlardan alınan parçaların, kronolojik sırada bir araya getirilmesiyle oluşan bir "destan"ı gerçekleştiriyordu. 1948'de yayımladığı yeni romanı *Intruder in the Dust* ("Toza Bulanmış Adam") ise *Kutsal Sığınak*'tan sonra en çok satan ikinci kitabı oldu. Roman gururlu bir zenciyi linç edilmekten kurtaran beyaz bir çocuğun öyküsüydü. 1949'da Faulkner'a Nobel Edebiyat Ödülü verildi. 1950'de basılan *Collected Stories* ("Toplu Öyküler") o yılın Ulusal Kitap Ödülü'nü aldı.

Faulkner dünya çapında kazandığı ün sonucu ABD Dışişleri Bakanlığı'nın görevlisi olarak 1954-1961 arasında çeşitli ülkelerde konferanslar verdi, toplantılara katıldı. Ayrıca 1958'de Virginia Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi oldu. Son yapıtları *The Town* ("Kasaba") ve *The Mansion* ("Malikâne") insan doğasına karşı daha yumuşak, hoşgörülü bir tavrın geliştiği romanlardır. 1962'de Faulkner'ın ölümü ve bir yıl sonra Hemingway'in kendini öldürmesi ile Amerikan edebiyatının yeni biçimlere ulaştığı bir dönem de kapanmış oldu.

Amerikan edebiyatında "Güney"i konu alan yazarların başında gelen Faulkner, her şeyden önce yerel bir yazardır. Ancak bu özelliği onun, aynı zamanda tüm insanlığa yönelen bir evrenselliğe ulaşmasına da engel olmamıştır. Tersine, yazdıklarının birçoğunun, en ince ayrıntılarına kadar titizlikle

kurguladığı ve Mississippi ya da Missouri gibi Güney eyaletlerinden birinin bir yöresi olabilecek bir yerde, Yoknapatawpha'da geçmesi ve bu yörenin somut insanlarını belli zamanlar içinde ele alması, bütün bir insanlık serüveninin evrenselliğini yakalamasına olanak sağlamıştır. Faulkner konu ettiği yörenin gösterdiği değişimleri, sınıflar arası ilişkileri ve bu ilişkilerin kişilerin davranışlarına etkisini yansıtmasıyla da, çok iyi bir toplum gözlemcisidir. Güney'le, Amerika'yla ve giderek tüm insanlık tarihiyle hesaplaşması, onu trajik bir dünya görüşüne sahip büyük bir yazar kılmıştır.

• **YAPITLAR: Roman:** *Soldier's Pay*, 1926, ("Askerin Ücreti"); *Mosquitoes*, 1927, ("Sivrisinekler"); *Sartoris*, 1929; *The Sound and the Fury*, 1929, (Ses ve Öfke); *As I Lay Dying*, 1930, (Döşeğimde Ölürken); *Sanctuary*, 1931, (Kutsal Sığınak); *Light in August*, 1932, (Ağustos'ta Işık); *Pylon*, 1935, ("Tapınak Kapısı"); *Absalom, Absalom!*, 1936; *The Wild Palms*, 1939, ("Yaban Palmiyeleri"); *The Hamlet*, 1940; *Go Down, Moses*, 1942, (İn Musa, İn); *Intruder in the Dust*, 1948, ("Toza Bulanmış Adam"); *Requiem for a Nun*, 1951, ("Bir Rahibeye Ağıt"); *A Fable*, 1954; *The Town*, 1957, ("Kasaba"); *The Mansion*, 1959, ("Malikâne"). **Öykü:** *These Thirteen*, 1931; *Doctor Martino and Other Stories*, 1934, ("Doctor Martino ve Öteki Öyküler"); *The Unvanquished: Sartoris Stories*, 1938, ("Yenilmeyenler: Sartoris Öyküleri"); *Knight's Gambit*, 1949, (Duman); *Collected Short Stories of William Faulkner*, 1950, ("William Faulkner'ın Toplu Öyküleri"). **Şiir:** *The Marble Faun*, 1924, ("Mermer Faun"); *A Green Bough*, 1933, ("Yeşil Bir Dal"). **Antoloji:** *The Portable Faulkner*, Malcolm Cowley (der.), 1946, ("Faulkner Cep Kitabı").

• **KAYNAKLAR:** W.Beck, *Man in Motion: Faulkner's Trilogy*, 1961; J.L. Blotner, *William Faulkner: A Biography*, 2 cilt, 1972; J. Faulkner, *My Brother Bill*, 1963; F.J.Hoffman ve O.W.Wickery (der.), *William Faulkner: Three Decades of Criticism*, (bibliyografya içerir), 1960; I.Howe, *William Faulkner: A Critical Study*, 1962; R.P. Warren (der.), *Faulkner: A Collection of Critical Essays*, 1966; *Yeni Dergi*, (38), Faulkner özel sayısı, 1967.

FAURÉ, Gabriel-Urbain
(1845-1924)

Fransız besteci, orgcu ve müzik eğitimcisi. Çağdaş Fransız müziğinin gelişimini en fazla etkilemiş müzikçilerdendir.

12 Mayıs 1845'te Pamiers'de doğdu, 4 Kasım 1924'te Paris'te öldü. 1854-1866 arasında Paris'te, İsviçreli besteci ve eğitimci Abraham Louis Niedermeyer'in desteğiyle, onun kurmuş olduğu Niedermeyer Okulu'nda öğrenim gördü. Öğretmenleri arasında Saint-Saëns da vardı.

1866'dan başlayarak çeşitli kiliselerde orgculuk yaptı. 1872'de Saint-Saëns'ın katkısıyla girdiği sanat çevresinde başta Gounod olmak üzere, dönemin önde gelen bestecilerini, ayrıca Flaubert, Verlaine ve Baudelaire gibi yazar ve şairlerin yapıtlarını tanıma olanağı buldu. Verlaine ve Baudelaire'in bazı şiirlerini besteledi. 1877'de Madeleine Kilisesi'ne koro şefi oldu. 1879'da ilk *Piyanolu Dörtlü*'sü seslendirildi ve bunu başka oda müziği yapıtları izledi. Yaklaşık iki yıl sonra bestelediği piyano ve orkestra için *Ballade*'ı, ona senfonik müzik alanında da sağlam bir yer kazandırdı. Madeleine Kilisesi'nin başorgculuğuna getirildiği 1896'da Paris Konservatuvarı'na da kompozisyon öğretmeni olarak atandı. 1905-1920 arasında aynı konservatuvarın müdürlüğünü yaptı.

Société Nationale de Musique'in de (Ulusal Müzik Derneği) kurucularından olan Fauré, yapıtlarının değeri çok tartışılmış bir bestecidir. Müziği genellikle melodi zenginliğiyle dikkat çeker. Öğrenim gördüğü Niedermeyer Okulu, öncelikle dinsel müziği öğretmeyi amaçlıyordu ve klasik tonaliteden çok, kilise modlarına dayanan bir eğitim veriyordu. Fauré'nin dinsel yapıtlar vermesi ve klasik armoninin dışına taşan yenilikler getirmesi bu eğitimin sonucudur. Konservatuvardaki öğretmenliği sırasında, klasik kuralların yanı sıra farklı armoni anlayışlarının tanıtılmasında rol oynamıştır.

Bu armoni yenilikleri, bir ölçüde Gounod ve Lalo'da da bulunmakla birlikte Fauré, müzik tarihinde bir geçiş döneminde, hatta bir dönüm noktasında yer alır. Getirdiği yenilikler, yakın ve görece uzak geçmişin etkileriyle iç içedir. Üslubunda, klasik tarzın akılcı ve dengeli özelliklerinin yanı sıra, romantik anlayışa yönelik bir eğilim de belirgindir. Beethoven'a hayranlık duymuş, ilk piyano yapıtlarında Chopin'in etkisinde kalmış, oda müziğinde Schumann geleneğini sürdürmüştür. Yapıtları çoğunlukla Fransız müziğinin ince ve yalın anlatım özelliklerini taşır.

Fauré'nin Fransız müziğindeki etkisi, müziğinden daha çok eğitimci yönünden kaynaklanmıştır. O dönemde César Franck'ın öncülüğüyle Paris Konservatuvarı'nda Alman geleneğinden fazla uzaklaşmayan bir eğitim sürdürülüyor, Vincent d'Indy'nin yönettiği Schola Cantorum'da da benzer bir yol izleniyordu. Debussy ve izleyicileriyse resmi eğitime tepki duyan bir çevre oluşturmaktaydılar. Saint-Saëns gibi, Fauré de bu iki akımın dışında birleştirici bir tutum izlemiş ve başarılı bir öğretmen olarak 20.yy müziğinin hazırlayıcıları arasında yer almıştır. Öğrencileri arasında Ravel, Enesco ve Nadia Boulanger (1887-1979) gibi önemli müzikçiler vardır.

• **YAPITLAR (başlıca): Sahne Müziği:** *Prométhée*, 1900, lirik trajedi; *Pénélope*, 1913, lirik dram. **Orkestra müziği:** piyano ve orkestra için *Ballade*, 1881; *Pelléas et Mélisande*, 1898, süit; piyano ve orkestra için *Fantaisie*, 1919; *Masques et Bergamasques*, 1920, süit. **Dinsel Müzik:** *Messe de Requiem*, 1887. **Oda Müziği:** *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1923; keman ve piyano için 2 sonat; 2 piyanolu dörtlü; piyano ve yaylılar için 2 beşli; viyolonsel ve piyano için 2 sonat. **Çeşitli:** piyano müziği; şarkılar.

• **BAKINIZ:** DEBUSSY, D'INDY, C.FRANCK, SAINT-SAËNS, R.WAGNER.

FAVRE, Antoine
(1557-1624)

Fransız, hukukçu. Roma hukukunu araştırma ve geliştirme çalışmalarına öncülük etmiştir.

Antoine Antonius Faber Favre, Bourgen-Bresse' de doğdu, 1624'te öldü. Öğrenimini Paris'teki Cizvit Koleji'nde ve Turin Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra, taşraya yargıç olarak atandı. Otuz yaşında Savoy Senatosu'na girdi.

Favre, İS 6.yy'da yazılı hale getirilip günümüze dek etkilerini sürdüren, hemen tüm hukuk sistemlerine kaynak oluşturan Roma hukukunun önemini kavrayarak, bu hukuku araştırma, geliştirme çalışmalarına girişen ilk araştırmacıdır.Daha çok Iustinianos' un "Iustinianos Külliyatı" adı verilen *Corpus iuris civilis*' i ("Medeni Hukuk Yasaları Bütünü") üzerinde çalışmış, bu yapıtın yüzlerce bölümünün, klasik dönem hukukçuları tarafından derlenmesi sırasında atlandığını ya da yanlış yazıldığını ortaya çıkarmıştır. Yirmi iki yaşında yazdığı *Coniecturae iuris civilis* ("Medeni Hukuk Üzerine Yorumlar") adlı kitabı Roma hukukunun genişletilmesi yolundaki çalışmalarının ilk ürünüdür.

Favre'ın Roma hukukunu genişletme çabalarını pek az hukukçu desteklemiştir. Dönemin ünlü hukukçuları Kaspari Schieferdecker ve Girolamo Borgia kitaplarında zaman zaman bu çalışmalara değindilerse de Favre'ın çabaları gerçekte çok sonradan yansımalarını bulmuş, 20.yy'da Eisele ve Gradenwitz gibi hukukçular onun çalışmalarını temel almışlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Coniecturae iuris civilis*, 1581, ("Medeni Hukuk Üzerine Yorumlar"); *De erroribus pragmaticorum et interpretum iuris*, 1598, ("Hukuksal Yorum ve Uygulamadaki Belirsizlikler"); *Rationalia in pandectas Geneva*, 1604, ("Cenevre Yasalarının Mantığı"); *Codex*, 1606, ("Toplu Yasalar").

• BAKINIZ: IUSTINIANOS I.

FAWCETT, Millicent
(1847-1929)

İngiliz, kadın siyasetçi. İngiltere'de kadınların oy hakkını elde etme mücadelesine öncülük etmiştir.

Millicent Garrett Fawcett, 11 Haziran 1847'de Aldeburgh'ta doğdu, 5 Ağustos 1929'da Londra'da öldü. Babası ilerici görüşleri olan bir gemi sahibiydi. Kızkardeşi Elizabeth Garrett İngiltere'de doktor olma hakkını elde eden ilk kadındı. Fawcett 1867'de kadınlara oy hakkı verilmesi için oluşturulan komitelerden birine katıldı. 1871'de İngiltere'de kadınlara yükseköğrenim sağlayan ilk okullardan biri olan Newnham College'ın kurulmasına önemli katkıda bulundu. 1897'de National Union of Women's Suffrage Societies'in (Kadınlar İçin Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği) başkanı oldu.

1906'da kadınlara oy hakkı verilmesini sağlamak için militanca ve şiddete dayalı mücadele yöntemlerini savunan harekete karşı çıkan Fawcett yasal sınırlar içinde mücadele yöntemini savundu. 1918'e dek hemen hemen her yıl, kadınlara oy hakkı verilmesi için önerilen yasa tasarıları Avam Kamarası tarafından reddedilmişti. Sonunda 1918'de çıkarılan bir yasayla 6 milyon kadın kısmi oy hakkı elde etti. Fawcett 1919'da kadın hakları hareketinin önderliğinden çekildi.

Ulusal politika konusunda milliyetçi görüşlere sahip olan Fawcett 1880'lerde ve 1890'larda İrlanda' ya özerklik tanınmasına karşı çıktı. Güney Afrika Savaşı sırasında 1901'de İngiltere hükümeti tarafından İngiliz toplama kamplarını denetlemek için Güney Afrika'ya gönderildiğinde tutuklulara baskı uygulamakta olan kamp yönetimlerini destekleyen raporlar verdi. I.Dünya Savaşı sırasında kadınların savaşta görev alması için çaba gösterdi. Bu çabaları sonucunda savaştan sonra kendisine "dame" unvanı verildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Political Economy for Beginners*, 1870, ("Yeni Başlayanlar İçin Politik İktisat"); *The Women's Victory and After*, 1920 ("Kadınların Zaferi ve Sonrası"); *What I remember*, 1924, ("Anımsadıklarım").

FAYSAL I
(1885-1933)

Arap devlet adamı ve Irak kralı. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen Arap ayaklanmasının önderlerindendir.

20 Mayıs 1885'te Mekke yakınlarında Taif'te doğdu, Bern'de öldü. Bazı kaynaklarda doğum yılı 1883 olarak geçer. Haşimi soyundan Hicaz Kralı Hüseyin bin Ali'nin (Şerif Hüseyin) oğludur.

Faysal 1915'te, babası tarafından başlatılacak bir Arap ayaklanmasının öbür Arap liderleri tarafından desteklenmesinin koşullarını görüşmek üzere Şam'a gitti. Ardından Osmanlılar'a karşı denetimleri altında bir Arap Birliği kurulmasını çıkarlarına uygun bulan İngiliz hükümeti ile anlaşarak bir ordu kurmaya girişti. Şam 1 Ekim 1918'de İngiliz ve Arap ordusunun eline geçince Faysal Suriye kralı ilan edildi. 1919'da barış görüşmelerine katılmak üzere Paris'e gitti. Paris'te Fransızlar'ın Lübnan'ı ve Suriye'nin kıyı bölgelerini işgal etmelerini kabullenmek zorunda kaldı. Ancak Fransızlar 1920'de Suriye'nin tümünü işgal ederek Faysal'ı sürgüne yolladılar.

Suriye nedeniyle Fransızlar'la çatışmayı güç kaybı olarak değerlendiren İngiltere bundan sonra Irak'ta etkinlik kazanmaya çalıştı. İngilizler'le anlaşan Faysal, Suriye ve Irak milliyetçilerinin de desteğini alarak Ağustos 1921'de Irak kralı oldu.

Ekim 1922'de İngiltere ile görünüşte ittifak, gerçekte Irak'ta İngiliz mandası öngören 20 yıllık bir antlaşma yapıldı. Antlaşma metninin Irak basınında

yayımlanmasını izleyen tepkiler sonucu antlaşmanın süresi 4 yıla indirildi. Ardından İngiltere ile yapılan bir dizi antlaşma sonucu Irak bağımsız bir ülke olarak 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

• BAKINIZ: ABDULLAH b. HÜSEYİN, E.H.ALLENBY, HÜSEYİN b. ALİ.

FÂZIL [Enderunlu]
(1759-1810)

Osmanlı Divan şairi. Şiirlerinde günlük yaşamı konu edinmiş, döneminin gelenek ve göreneklerini yansıtmıştır.

Asıl adı Hüseyin'dir. Akkâ'nın Safd kasabasında doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi kesin değildir. I.Abdülhamid döneminde Akkâ'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları için öldürülen Tahir Ömer'in torunu ve Ali Tahir Bey'in oğludur. Dedesi ve babası öldürüldükten sonra kardeşi ile birlikte İstanbul'a gitti. Saray'da Enderun Mektebi'ne alınarak orada öğrenim gördü. Bundan ötürü Enderunlu (Enderunî) Fâzıl diye anılır.

Fâzıl aşk serüvenleri ile dolu bir yaşam sürdü. Uygunsuz davranışları sonucunda saraydan çıkarıldı. On iki yıl başıboş dolaştı. Geçim zorluğuna düştü. III. Selim'e sunduğu bir kaside üzerine kendisine Rodos vakıflarının yönetimi verildi. Bu görevle geçinemeyeceğini düşünerek memurluk istedi. Önce Halep'e, sonra Erzurum'a atandı. İstanbul'da bulunduğu sırada yazdığı yergilerden ötürü şikâyet edilince 1799'da Rodos'a sürüldü. Burada gözleri kör oldu. III. Selim'e "iki gözüm" redifli kasidesini sununca ölümünden bir süre önce İstanbul'a dönmesine izin verildi.

Divan'ındaki şiirlerinin büyük bir bölümü Türkçe'dir. Az sayıda Arapça ve Farsça naatlar ve medhiyeler de yazmıştır. Divan'ın sonuna eklenen *Defter-i Aşk*'da Fâzıl aşk serüvenlerini, *Hûbannâme*'de çeşitli milletlerin erkek güzellerini, *Zenannâme*'de de kadın güzellerini anlatır. Ayrıca günlük yaşamdaki mahalle baskını gibi toplumsal olaylara da değinir. *Çenginâme* ya da *Rakkasnâme* olarak bilinen yapıtında İstanbul'un ünlü köçeklerinin adlarını da vererek dönemin gelenek ve göreneklerini yansıtır.

Fâzıl, Nedim, Nabi ve Sabit'in etkisinde kalmıştır. Bu şairlerin yaşama, çevreye ve topluma bakış biçimleri Fâzıl'da da görülür. Şiirlerinde günlük yaşama, yöresel özelliklere, halk deyimlerine sık sık yer vermiştir.

• YAPITLAR: *Defter-i Aşk*, (ö.s.),•1837, *Hûbannâme*, (ö.s), 1839; *Zenannâme*, (ö.s.), 1839; *Rakkasnâme*, (ö.s), 1839; *Divan-ı Fâzıl*, (ö.s.).

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa

FÂZIL AHMED PAŞA
[Köprülü]
(1635-1676)

Osmanlı sadrazamı. Osmanlı İmparatorluğu'na son güçlü dönemini yaşatan Köprülüler'in ikincisidir.

Vezirköprü'de (bugün Samsun'da) doğdu, 3 Kasım 1676'da Çorlu yakınlarındaki Karabiber Çiftliği'nde öldü. Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Mehmed Paşa, oğlunu yedi yaşındayken İstanbul'a getirterek Sahn-ı Seman (Fatih) Medresesi'nde yetişmesini sağladı. Devrin tanınmış bilginlerinden Osman Efendi ile Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'den de özel dersler aldırdı. Fâzıl Ahmed Paşa, 1657'de Sahn müderrisi oldu. Medreselerde ders verdi ve "paşazade" diye ünlendi. Ulema arasındaki şiddetli geçimsizlik ve bunlarla ilgili dedikodular yüzünden 1659'da istifa etti. Babası Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın arzusu ile yöneticiliğe geçti. Vezir rütbesiyle ilkin Erzurum, sonra Şam valisi oldu. Suriye ve Lübnan'da başkaldıran Dürzî beyleri Şihaboğulları ve Maanoğulları'nı sindirdi. Yeni düzenlemeler yaptı ve bazı haksız vergileri kaldırdı. 1660'ta Halep'e atandı. Bu görevine gitmeden İstanbul'a çağrılarak hasta olan babası tarafından Sadaret kaymakamlığı görevine getirildi. Köprülü, genç padişaha "devletin selameti için kendisinden sonra oğlunu sadrazam atamasını" vasiyet etmişti. IV. Mehmed, Köprülü'nün bu dileğine uyarak onun 31 Ekim 1661'de ölmesi üzerine yerine Fâzıl Ahmed Paşa'yı atadı.

Sadrazam oluşu

Olay, kuruluş dönemindeki Candarlı örneğini hatırlatıyordu ve sadrazamlığın babadan oğula geçmesi ikinci kez görülüyordu. Avlanmaktan başka düşüncesi olmayan, Edirne'yi "av başkenti" yapan padişahı kendi dünyasıyla başbaşa bırakarak babası-

nın iktidarını devralan yirmi altı yaşındaki Fâzıl Ahmed Paşa, Osmanlı tarihinin en genç sadrazamı olmuştu. Önce, iç ve dış sorunları, yönetim düzenini, siyasi ve askeri konuları kavramaya çalışarak işe koyuldu. 1663'e kadar İstanbul'da kaldı. Başta Şeyhülislam olmak üzere, birçok görevliyi değiştirdi. Taşra yönetimine güvendiği dürüst kişileri getirdi. Eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı, yıllarca sürecek seferleri boyunca kendisine vekil (Sadaret Kaymakamı) seçti.

Lehistan seferleri

Avusturya Seferi

Fâzıl Ahmed Paşa, 1663'te Avusturya seferine çıktı. Geçerliliği unutulan Zitvatorok Antlaşması'nın yenilenmesi için savaş zorunluydu ve Avusturya da buna hazırlanmıştı. 120.000 kişilik Osmanlı ve 115.000 kişilik Kırım ordusu, binlerce yük hayvanı ve toptan kurulu büyük bir güç Fâzıl Ahmed Paşa'nın komutasında Çekoslovakya'ya girdi. 13 Eylül 1663'te Viyana'nın 110 km doğusundaki Uyvar kalesi fethedildi. Bunu otuz kadar Alman kalesinin alınması izledi. Ertesi yıl Sigetvar'ı kuşatan Almanlar'ın üzerine ikinci sefere çıkıldı. Budapeşte-Viyana arasındaki kaleler alınarak Yanıkkale (Györ) kuşatıldı. Raab Suyu geçilirken çok sayıda kayıp verilmesi ve şiddetli yağmurlar, iki tarafı da barışa zorladı. 10 Ağustos 1664'te Vasvar Antlaşması imzalandı. Bu, Osmanlılar'ın, Avrupa'ya üstünlüklerini gösteren son belgedir.

Girit Savaşları

Fâzıl Ahmed Paşa, yıllardır süregelen Girit savaşlarına 1665'te el atabildi ve ciddi hazırlıklara girişti. 1666'da, 167 parçalık bir donanmayla Girit'e gitti. O kış, Hanya'da son hazırlıklarla geçirildi. 26 Mayıs 1667'de başlatılan ve altı ay süren Kandiye kuşatmasından bir sonuç alınamadı. Fâzıl Ahmed Paşa ve ordusu, 1667-1668 kışını yeraltında hazırlanan sığınaklarda geçirdi. 30 Haziran 1668'de de kuşatma yeniden başlatıldı. Venedikliler'in, birkaç kale dışında Girit'i bırakma önerileri reddedildi. Akdeniz egemenliği için adanın ele geçirilmesi şarttı. Venedik ve Fransa ile sürdürülen görüşmeler Girit konusunda düğümleniyor, Avrupa liderliğine oynayan "güneş kral" XIV.Louis, Türkler'in Girit Seferini, hiç olmazsa diplomatik açıdan kendi lehine sonuçlandırmak istiyordu. Öte yandan Fâzıl Ahmed Paşa, üç yılın yazlarını kan ve ateş ortasında, kışlarını soğuk mağaralarda geçirirken, ordusu binlerce şehit verirken Sultan IV.Mehmed, sürek avlarını Edirne'den Atina'ya kadar uzatıyor, Olimpos zirvesine atla tırmanıyordu. 1669'daki son kuşatma çok yıldırıcı ve ağır oldu. Papa'nın ve Fransa'nın yardımlarına karşın Kandiye Kalesi 5 Eylül'de düştü.

Girit'in alınmasıyla 24 yıldır süren Osmanlı-Venedik Savaşı da sona erdi ve barış imzalandı. Tarihlerde 30.000 şehir, 700.000 kantar barut karşılığında alındığı yazılan Girit'in fethi, her tarafta zafer şenlikleriyle kutlandı. 1670 yılı yazında adadan ayrılan Fâzıl Ahmed Paşa'yı, padişah Edirne dışında büyük bir törenle karşıladı.

Fâzıl Ahmed Paşa 1670'te ayaklanan Macarlar'ı yatıştırmak ve Kazak Hetmanı Doroşenko'yu korumak amacıyla Lehistan Seferi hazırlıklarını yaptı. O sırada Fransa, kesilen ilişkileri başlatabilmek, daha önemlisi gümrük indirimi haklarını yeniden elde etmek için ünlü diplomatı Nointel'i İstanbul'a göndermişti. 1671'de huzuruna çıktığı sadrazamdan oldukça sert ve soğuk bir kabul gören elçi, umduğunu bulamadı.

Osmanlı ordusu, 4 Haziran 1672'de başında IV.Mehmed olduğu halde hareket etti. Gerçek komutan Fâzıl Ahmed Paşa'ydı. Eflâk Voyvodası, Kırım Hanı, Kazak Hetmanı da birlikleriyle orduya katıldılar. Görülmemiş bir insan seli ve savaş ağırlığı Ukrayna içlerine kadar taşındı. Lehliler'in (Polonyalılar) elindeki Kamaniçe kalesi dokuz günde düştü. Podolya, Galiçya fethedildi ve Osmanlı Devleti, en geniş sınırlarına ulaştı. 18 Ekim 1672'de imzalanan Bucaş Antlaşması'nı Leh Diet Meclisi onaylamadığından 1673'te ikinci Lehistan seferi başlatıldı. Podolya ve Ukrayna bir daha istila edilerek Hotin alındı. Leh Kralı Sobiesky barış isteyince Türk ordusu geri döndü. Savaşı sona erdiren Zorawno Antlaşması ancak 1676'da imzalanabildi.

Sağlığı giderek bozulan Fâzıl Ahmed Paşa son iki yılını İstanbul'da geçirdi. Bazı imar çalışmalarıyla ilgilendi. 1676 sonbaharında padişahla birlikte Edirne'ye hareket etti. Fakat yolculuk sırasında hastalığı arttı. IV. Mehmed'den ayrılarak geride kaldı, Çorlu ile Karıştıran arasındaki Karabiber Çiftliği'nde öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Çemberlitaş'taki Köprülüler Türbesi'ne gömüldü. Avusturya, Girit, Macaristan ve Lehistan'da toplam dokuz yıl cephelerde kalması, içkiye düşkünlüğü yüzünden siroza yakalanması ölümünü çabuklaştırmıştır.

Onun on beş buçuk yıllık yönetimi, salt süre uzunluğu açısından değil, devleti yüzyıl önceki gücüne son kez kavuşturması bakımından da önemlidir. Babasının sindirici iç politikasını o, karşılıklı güven ilkelerine oturtarak daha da başarılı kılmıştır. Ülkede uzun zamandır özlemi çekilen huzur, onun döneminde yaşanmış, sefer ve savaşlara karşın iktisadi ve toplumsal alanda olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir.

• **KAYNAKLAR:** Ahmet Refik (Altınay), *Köprülüler Fâzıl Ahmed Paşa*, 1915; N. Derin; *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa*, 1954; Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi, I*, 1928; Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzera*, 1852; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III*, I. ve II. Bölüm, 1983.

• **BAKINIZ;** FÂZIL MUSTAFA PAŞA [Köprülü], KARA MUSTAFA PAŞA [Merzifonlu] MEHMED IV, MEHMED PAŞA [Köprülü].

FÂZIL MUSTAFA PAŞA [Köprülü]
(1637-1691)

Osmanlı sadrazamı. Viyana bozgunundan sonra devleti ve orduyu yeniden düzenlemeye çalışmıştır.

Vezirköprü'de doğdu, 19 Ağustos 1691'de Slankamen'de (bugün Yugoslavya'da) öldü. Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu, Fâzıl Ahmed Paşa'nın kardeşidir. İstanbul'da iyi bir medrese öğrenimi gördü. Haziran 1680'de eniştesi Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın da desteğiyle vezir olup Divan-ı Humayun'a katıldı. 1683'te Niğbolu Sancağı ile

birlikte Silistre (Özi) valisi ve Lehistan'da Babadağ serdarı oldu. Aynı yılın sonunda II. Viyana kuşatmasındaki başarısızlık nedeniyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı üzerine Mart 1684'te Edirne'ye çağrıldı. Ancak Köprülüler ailesine düşmanlığıyla tanınan Sadrazam Kara İbrahim Paşa ile anlaşamayarak emekliliğini istedi. Ertesi yıl Venediklilerle Akdeniz'deki mücadele kızışınca Sakız Adası muhafızlığına atandı. Mart 1686'da Seddülbahir (Çanakkale'de) muhafızı oldu.

Kapıkulu askerlerinin Rumeli'de ayaklanarak İstanbul'a yürüdüğü sırada, eniştesi Sadrazam Siyavuş Paşa'nın önerisiyle Ekim 1687'de ikinci vezirliğe getirildi. Fâzıl Mustafa Paşa ayaklananları yatıştırdı ama IV. Mehmed'e karşı olan bu güçleri fazla da hırpalamayarak Kasım 1687'de padişahın tahttan indirilmesinde ve yerine kardeşi II. Süleyman'ın geçirilmesinde önemli rol oynadı. Ancak yeni padişahın tahta çıkarken askerlere dağıttığı bahşişi engellemesi ve ayaklanmanın elebaşlarını sert biçimde cezalandırması Kapıkulu askerlerinin tepkisine yol açtı. Bu dönemde Siyavuş Paşa üzerinde ve devlet yönetiminde etkin olan Fâzıl Mustafa Paşa, II. Süleyman'ın güvenini kazanmış olmasına karşın yeniçerilerin direnmeleri sonucu Şubat 1688'de görevden alınıp yeniden Seddülbahir muhafızlığına gönderildi. Aynı yıl sırasıyla Hanya, Kandiye (Girit'te) ve Sakız muhafızı oldu.

Bu sırada Osmanlılar'ın Rumeli'deki durumu giderek kötüleşiyordu. Belgrad elden çıkmış, Arnavutluk ve Sırbistan'da ayaklanmalar başgöstermişti. II. Süleyman, öteden beri örgütçülüğüne ve yöneticiliğine güvendiği Fâzıl Mustafa Paşa'yı Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi'nin de önerisiyle 10 Kasım 1689'da geniş yetkilerle sadrazamlığa atadı. Fâzıl Mustafa Paşa ilk iş olarak özellikle Rumeli halkının ayaklanarak düşmana yardım etmesine neden olan ağır savaş vergilerinin büyük bölümünü kaldırdı, bir bölümünü de hafifletti. Düşük ayarlı sikke basımını önledi. Savaş nedeniyle zorunlu gereksinim maddelerine konulan narhı kaldırdı. Devlet ileri gelenlerinin bayramlarda padişaha hediyeler sunması gibi gereksiz harcamaları engelledi. Sadrazamlığın bağımsız bir yapıya kavuşması için kubbealtı vezirlerinin sayısını azaltıp güçlerini sınırladı. Yeniçeri Ocağı'nda düzeni sağladı. Yeni asker toplayarak ordunun gücünü artırdı. Temmuz 1690'da Macaristan seferine çıkarak Vidin, Niş ve Semendire'yi ele geçirdi. Ekim 1690'da Belgrad'ı geri aldı.

Sağlığı kötüye giden padişahın yerine Şehzade Ahmed'in getirilmesi için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Haziran 1691'de II. Macaristan seferine çıktı. II. Süleyman'ın 22 Haziran 1691'de ölümü üzerine tahta çıkan II. Ahmed, Fâzıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlıkta bıraktı. Bu arada geri çekilmekte olan Avusturya ordusu karşısında, Kırım güçlerinin gelmesini beklemeksizin saldırıya geçen Fâzıl Mustafa Paşa Slankamen Savaşı'nda şehit oldu. Olayı öğrenen askerlerin dağılması üzerine Osmanlılar savaşı kaybettiler.

• BAKINIZ: AHMED II, FÂZIL AHMED PAŞA [Köprülü], KARA MUSTAFA PAŞA [Merzifonlu], MEHMED IV, MEHMED PAŞA [Köprülü], SÜLEYMAN II.

FAZLÎ [Kara]
(? -1564)

Osmanlı Divan şairi. *Gül ü Bülbül* mesnevisi ile ün kazanmıştır.

Asıl adı Mehmed'dir. Kimi tezkirelerde Ali olarak da geçer. Çağdaşları arasında Kara Fazlî diye ün kazanmıştır. İstanbul'da doğdu, Kütahya'da öldü.

Şair Riyazi'den Fars dili ve edebiyatı dersleri aldı. Halveti şeyhlerinden Zarif Hasan Efendi'ye bağlandı. Daha sonra şair Zati'ye öğrenci oldu. Kısa sürede kendini gösterdi. Şehzade Mehmed'in Manisa sancakbeyliği sırasında divan kâtipliğini yaptı. Mehmed 1543'te ölünce Şehzade Mustafa'ya divan kâtibi oldu. Onun 1553'te öldürülmesi ile de Şehzade Selim'in (II.Selim) divan kâtipliğinde bulundu. 1562'de, ölümünden iki yıl önce reisülküttablığa atandı.

Fazlî çok sayıda kaside, gazel, musammat yazdı. Ama divanını düzenlemedi. Yalnızca Latifî tezkiresinde divanı bulunduğundan söz edilir. Âşık Çelebi tezkiresinde de Fazlî'nin *Hümâ ve Hümayûn, Lehçetü'l- Esrâr* mesnevileri ile *Nahlistan* adlı düzyazı bir hikâyeler mecmuası bulunduğu yazılıdır. Ahdi tezkiresinde de Hamse sahibi olduğu bildirilir.

Fazlî'nin en tanınmış ve kendisini üne kavuşturan yapıtı *Gül ü Bülbül* mesnevisidir. 1553'te bitirip Şehzade Mustafa'ya sunduğu bu yapıt, 2450 beyitlik simgesel bir aşk hikâyesidir. J. von Hammer tarafından Almanca'ya da çevrilmiştir. Fazlî'nin etkisi altında kalarak Bakaî ile Gazi Giray da *Gül ü Bülbül* adlı mesneviler yazmışlardır.

• YAPITLAR: *Gül ü Bülbül*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri kitapları, No. 1166).

FAZLULLAH HURUFİ
(1339-1394)

İranlı mutasavvıf. Hurufilik'in kurucusudur. Harflerin varlığın ilkesi olduğu görüşünü savunmuştur.

Şihâbüddin Fazlullah, İran'ın Esterâbâd ilinde doğdu, Şirvan'da öldü. Fazlullah Hurufi'nin yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, bilinenlerin çoğu da onun kurduğu tarikata bağlananların söylence niteliğindeki aktarmalarıdır. Bir söylentiye göre Fazlullah gençliğinde, Batıni inançlarını benimsemiş bir kimse olan Şeyh Hasan'ın yanında yetişti, ondan tasavvuf ve İslam diniyle ilgili bilgiler edindi. Bir süre İran'ın değişik illerinde geziye çıktı, düşüncelerini yaymaya çalıştı. Çevresinde toplananlara yeni bir tarikat kuracağını, bu konuda kendisine tanrısal bir görev verildiğini açıkladı. Büyük bir kalabalığın çevresinde toplandığını görünce, 1386'da Tebriz'de Hurufilik adıyla ün salan tarikatı kurdu. Bir süre sonra İsfahan'a gitti, orada içlerinde yörenin etkili kimseleri de bulunan

Hurufilik

Harf, Ses ve varlık

Fazlullah Hurufi'nin kurduğu tarikatın adı olan Hurufilik oluş sorununu ses ve harf gibi iki ilkeye dayanarak çözmeye çalışır. Ali'ye bağlanan bu kuruluşa göre Fazlullah Hurufi'nin ortaya attığı görüş kesindir, tartışma konusu edilmeden uygulanmalıdır. İlk insan olan Adem* kutsal bir varlıktır. Tanrı onda görünüş alanına çıkmıştır, onun özünü de ses oluşturur. Adem evrenin özüdür, bütün varlık türlerinin özetidir. Bu nedenle de kutsaldır, ona tapmak gerekir. Bütün peygamberler Adem'den türedikleri için tanrısaldırlar. Tevrat, Zebur, İncil, Kuran gibi dört kutsal kitap insanın varlığında somutlaşmıştır. Bu nedenle insana tapmak Tanrı'ya, Tanrı'ya tapmak insana tapmaktır.*

Hurufi tarikatına göre harflerin özünde birer ışık (nûr) vardır. Evrene nitelik ve biçim kazandıran, aydınlık sağlayan bu ışıktır. Harfler yaşama gücünü oluşturan bir sudur. Bu gerçeği kavrayabilmek için insanı anlamak gerekir. İnsanı anlama da Fazlullah Hurufi'nin gösterdiği yolda gitmeye, onun düşüncelerini öğrenmeye bağlıdır. Bütün peygamberler tanrısal ve kutsal olduklarından dolayı sözleri de doğrudur. Bu nedenle şarap yasak (haram) değildir. Çünkü bir peygamber olan İsa şarabı yasaklamamıştır.

Tanrı ve insan

Hurufilik'te temel varlık olan insanın bütün davranışları "iyi" olmalıdır. İyi, ahlakın özüdür. İyi olmanın belli koşulları vardır: yalan söylememek, çalmamak, kimseyi kötülememek, kimseye kötülük etmemek, özü sözü doğru olmak, başkalarına iyilik etmek. Bunları eksiksiz yerine getiren kimsenin ruhu arınır, gövdeden ayrılınca evrensel ruh olan Tanrı ile birleşir, ölümsüzlüğe ulaşır. Hurufilik, Anadolu'da da yayılmış, özellikle Bektaşilik, Kızılbaşlık gibi Ali'ye bağlı kuruluşları etkilemiştir. Bektaşilik'te yazılarla insan resmi yapmak, insan yüzünde Tanrı ve Ali yazıldığını ileri sürerek harflerle yüz resmi çizmek, kimi varlıkları yazılarla resimleştirmek gibi sanat işlemleri Hurufilik'ten kalmıştır.

Güzel ve iyi

pek çok kişiyi kendine bağladı. Onun yaydığı inançları benimseyerek, çevresinde toplananlar arasında, Vezir Zekeriya, Şeyh Hace, Sâhib Sadr, Sultan Uveys gibi ileri gelenler de vardı. Fazlullah, daha sonra Baku'ya, Samahî'ya giderek tarikatının ana ilkelerini açıklamak için toplantılar düzenledi. Bu gezilerinden ve çevresinde toplanan büyük kalabalıktan ürken Timur'un oğlu Miran Şah'ın buyruğu üzerine tutuklandı, düşüncelerinin İslam inançlarıyla bağdaşmadığı, çevresinde toplananların toplum düzenini sarstığı suçlamasıyla öldürüldü.

Fazlullah Hurufi'nin ortaya attığı düşüncelerin değişik kaynakları vardır. Bunlardan biri *Kuran*, ikincisi Hadis, üçüncüsü tasavvufla ilgili yapıtlar, ötekiler de eski İran inançları ve Yeni-Platonculuk'tan esinlenen görüşlerdir. Bağlı bulunduğu Batınilik de özdeş kaynaklardan beslenen, insanla Tanrı arasında özdeşliğin bulunduğunu ileri süren bir kuruluştur.

Fazlullah Hurufi'ye göre varlığın özünü kuran tek ilke vardır, o da "ses"tir. Ses görünüş alanına çıkınca harf biçimini alır. Harflerin çokluğu, değişikliği varlığın türlenmesini sağlar. Bu nedenle ses özdür, harf ise kabuktur. Evrende görülen bütün varlık türlerinin özünü oluşturan harfler insanda birliğe ulaşır. İnsan harflerden kurulu bir bütündür, bütün varlık türlerini içerir. İnsanın bu özelliği tanrısal bir töz olmasından dolayıdır. Tanrı, önce sesti, sonra görünüş alanına çıkıp harf oldu, insanda en olgun biçimini aldı. İnsan-Tanrı-evren, görünüşte ayrı, gerçekte birdir. İnsan konuşan *Kuran*, *Kuran* ise yazıyla biçimlenmiş insandır. Ancak bunu anlayabilmek için, bilgi bakımından, olgunluğun en yüksek aşamasına ulaşmak gerekir. Gönül gözü ile bakılır, gönül bilgisiyle (irfan) açıklanırsa insanın yüzünde yedi harfin (hatt) bulunduğu anlaşılır. İnsan yüzünde bulunan ağız, burun, kulak, kaş, göz, bıyık ve sakal yedi harftir, bu yedi harf yedi kurucu öğedir, *Kuran*'ı yansıtır. Nitekim *Kuran*'ın "Fatiha Suresi" de yedi bölümdür (ayet). Ayrıca insan yüzünde, gene yedi hatta karşılık yedi Mushaf (Kuran) vardır. Bu yedi hatt biri üç, öteki dört olmak üzere iki bölüme ayrılır. Üçüne ana çizgiler (hutût-i ümmiye) denir, bunlar yeryüzünü gösterir, dördüne de baba çizgiler (hutût-i ebiye) adı verilir, bunlar da gökleri gösterir. İnsan göklerle yerlerin birleşmesinden ortaya çıktığı için gökler "baba", yeryüzü de "ana" sayılır.

Fazlullah Hurufi'nin geliştirdiği inanca göre toprak insanın gövdesi, akarsular ise kanıdır. İnsanın ruhu tanrısaldır ve özünü ses oluşturur. Tanrı, insanda, görünen bir varlıktır. Bunun en açık örneği de insanın yüzünde ağzın A (aym), burnun L (lâm), çenenin İ/Y (ya) harfleriyle gösterilmesidir. Bu harfler yan yana gelince "Alî" sözcüğü oluşur. Alî ise Tanrı'nın niteliklerinden biridir ve On İki İmam'ın birincisi olan Halife Alî'nin adıdır. Bu nedenle Tanrı, Halife Alî'de görünüş alanına çıkmıştır, öyleyse Alî tanrısal bir varlıktır. Fazlullah Hurufi'nin, harflere dayanarak, *Câvidân* ("Sonsuzluk") adlı yapıtında açıkladığı bu düşünceleri Alî'nin bir insan olması nedeniyle, insanın tanrısallığı görüşünden yola çıkar. İnsanın tanrısal bir varlık oluşu, onun kutsallığı anlamını da içerir. İnsanın kutsallığı Fazlullah Hurufi'nin ahlak anlayışının da temelini oluşturur.

İnsan, tanrısal ve kutsal bir varlık olduğuna göre, kendi özüne yaraşır biçimde davranmalıdır. Tanrı iyidir, güzeldir, erdemdir. Nitekim "Fazlullah" sözcüğü de "Tanrı'nın erdemi" demektir. Bu nedenle insanın da Fazlullah Hurufi'de görüldüğü gibi, eylemlerinde ereği iyi, güzel ve erdem olmalıdır. İnsana bunlar dışında bir davranış ölçüsü gerekmez. İyi ve güzel kalıcıdır, kötü ile çirkin ise geçicidir. İyi ve güzel davranan kimse bütün kötülüklerden arınır, ruhun gövdeden ayrılmasıyla başlayan ölüm sonucu, evrensel ruh olan Tanrı ile birleşir, gerçek kaynağına dönerek görünüş olmaktan kurtulur.

Fazlullah Hurufi'nin üzerinde durduğu sorunlardan biri de insanın kendini bilmesidir. Bütün varlık türlerini kendi özünde yansıtan, tanrısal bir nitelik taşıyan insan bilme eyleminin odağıdır. İnsan biri

kendi özüne dönerek, öteki dıştaki varlıklara yönelerek, iki yolla bilgi edinebilir. Önemli olan insanın önce kendini bilmesidir. Bu da içekapanışla sağlanır. Kendi içine kapanan insan, gönlünde, Tanrı'yı bir ışık (nûr) olarak görür. Dış nesneler bu ışığın yansımasıdır. Kendini bütün kuşkulardan uzak kalacak biçimde tanıyan insan olgundur (ârif, kâmil). Bu olgunluk ona, görünüşte kendinden ayrı, gerçekteyse kendinin özdeşi olan dış varlıkları bilme olanağı sağlar. Dış varlıklar yeterince bilindikten sonra, onlarda görünüş alanına çıkan, Tanrı bilinebilir. Bu bilme de sezgiyle olur, sezgiyi yaratan özlü güce sevgi (aşk) denir. Bu sevginin ereği özel eğilimlerin giderilmesi değil, ölümsüzlüğe kavuşmadır. Bu nedenle bütün insanları kuşatır, çünkü kendini seven Tanrı'yı, Tanrı'yı seven onun görünüşü olan bütün insanları sever. Öte yandan evren ve onun kapsadığı varlıklar da sevilesidir, bu özellik onların tanrısal görünüş olmalarından dolayıdır.

Fazlullah Hurufi'nin etkisi Bektaşilik, Kızılbaşlık gibi Ali'ye bağlanan kuruluşlar aracılığıyla çok geniş bir alana yayılmış, özellikle harflere dayalı düşünceleri, bu kuruluşların temel görüşü olmuştur. Bir yandan şiir, bir yandan halk resimleri, bir yandan da yazı (hatt) sanatı ile gelişen Hurufilik Anadolu'da genellikle halk yazını, özellikle divan yazını alanında değişik ürünlerin ortaya konmasına olanak sağlamıştır. Refii, Temennayi, Virani, Kaygusuz, Hatayi, Gaybi gibi ozanlar Fazlullah Hurufi'nin düşüncelerini şiirin odağı durumuna getirmişlerdir. Halk resimlerinde, özellikle insan, aslan, evren, ağaç, kuş gibi varlıkları konu edinerek harflerle çizme geleneğinin kökeni Fazlullah Hurufi'nin görüşleridir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Nevn-nâme*, ("Uyku Kitabı") yazma; *Arş-nâme*, ("En Yüce Gökkatı Kitabı"), yazma; *Muhabbet-nâme*, ("Sevgi Kitabı"), yazma; *Dîvân*, yazma; *Câvidân*, ("Sonsuzluk"), yazma.

- **KAYNAKLAR:** Giyaseddin, *İstivâ-nâme*, (MK.269 yazma); A. Gölpınarlı, *Fazlullah-ı Hurufi ve Hurufi Metinleri Bibliyografyası*, 1972; A.Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 1969, Sadık Kıyâ, *Vâje-Nâme-i Gürgâni*, 1951.

- **BAKINIZ:** İmadeddin HATAYÎ [Şah İsmail], İmadeddin NESİMÎ.

F.CELALETTİN
(1895-1975)

Türk, öykücü. Cumhuriyet dönemi öykücülüğünün ilk örneklerini veren yazarlar arasındadır.

İstanbul'da doğdu, 3 Haziran 1975'te aynı kentte öldü. Fahri Celâl Göktulga olan gerçek adını kullanmayıp, öykülerini F.Celalettin imzasıyla yayımladı. 1918'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Toptaşı Akıl Hastanesi'nde sinir hastalıkları üzerine ihtisas yaptı. Bir süre Manisa, daha sonra Bakırköy Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde başhekimlik görevlerinde bulundu. 1950'de *Cumhuriyet*, 1954'te *Yeni İstanbul* gazetelerinde fıkra yazarı olarak çalıştı. 1960'ta emekliye ayrıldı.

1917-1923 arasında *Servet-i Fünun*, *Şair*, *Ümit*, *Ayine* gibi dergilerde yayımladığı öykülerle, Türk edebiyatında Ömer Seyfettin çizgisini geliştirip Cumhuriyet öykücülüğüne bağlayan bir yazar olarak belirdi. Öyküleme tekniği açısından belirli bir konu üzerine kurulmuş, başı, ortası, sonu belli bir yaklaşımın sürdürücüsü oldu. Yazarlığının özgün yanını sorunlu bireylerin iç dünyalarını ve saptantılarını vermeye çalışması oluşturur. Öykülerinde, uzmanı olduğu tıp dalındaki deneyimlerinden ve gözlemlerinden büyük oranda yararlanmıştır. Eski İstanbul yaşantısının renkli noktalarını Ahmet Rasim ve Reşat Nuri Güntekin örneği bir gerçekçilikle yansıtmıştır.

- **YAPITLAR:** *Talâk-ı Selâse*, 1923; *Kına Gecesi*, 1927; *Eldebir Mustâfendi*, 1943; *Avurzavur Kahvesi*, 1948; *Salgın*, 1953; *Rüzgâr*, 1955; *Çanakkale'deki Keloğlan*, 1960; *Bütün Eserleri, Fahri Celâl*, 1973.

FEBVRE, Lucien
(1878-1956)

Fransız, tarihçi. *Annales* Tarih Okulu'nun kurucularındandır.

22 Haziran 1878'de Nancy'de doğdu, 25 Eylül 1956'da Jura Bölgesi'ndeki Saint-Amour'da öldü. Babası öğretmendi. Nancy Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Paris'e gitti. École Normale Supérieure'de (Yüksek Öğretmen Okulu) tarih ve coğrafya öğrenimi gördüğü sırada, sosyalist siyaset adamı Albert Thomas ile (1878-1932) dostluk kurdu. Bir süre lise öğretmenliği yaptı. 1911'de doktor sanını almasının ardından, 1912'de Dijon Edebiyat Fakültesi'nde Bourgogne Hanedanı döneminin sanatı ve tarihi üzerine ders vermeye başladı. I.Dünya Savaşı sırasında askere alınmasıyla çalışmaları kesintiye uğradı.

1919'da Strasbourg Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü oldu. 1933'te Collège de France'ta, yeni kurulan çağdaş uygarlık tarihi kürsüsünün başına getirildi. 1936-1940 arasında *Encyclopédie française*'in ("Fransız Ansiklopedisi") yayın kurulu başkanlığını yaptı. 1940'larda, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Konseyi'nin kurulmasına katkıda bulundu ve bu kurum içindeki çalışmalarını tarih komisyonu başkanı olarak sürdürdü. 1946'da Konsey'in II.Dünya Savaşı ile ilgili tarih araştırmaları yapmayı amaçlayan bir komitesinin başkanlığına getirildi ve bu konuda bir dergi yayımlamaya başladı. 1948'de bir süredir ders vermekte olduğu École Pratiques des Hautes Études'ün iktisat ve toplum bilimleri bölümü başkanı oldu. UNESCO'da ülkesini temsil etti. 1949'da Académie des Sciences Morales et Politiques'in üyeleri arasına girdi.

Febvre'ın tarih anlayışı, Henri Pirenne, Vidal de la Blache gibi iktisadi ve toplumsal incelemeye önem veren tarihçiler ile toplumsal ve tarihsel bilginin bir bütün olduğunu vurgulayan Henri Berr'in görüşlerine benzerlik göstermektedir. Bourgogne Hanedanı

tarihini ele aldığı doktora tezi *Philippe II et la Franche-Comté*'yi ("II.Philippe ve Franche-Comté") bu anlayış doğrultusunda hazırlamıştır. 1929'da Marc Bloch ile birlikte yayımına başladıkları *Annales d'histoire économique et sociale* ("İktisadi ve Sosyal Tarih Yıllığı") ise, *Annales* Okulu olarak adlandırılan bu yeni tarih anlayışının sistemleştirilmesinde önemli bir etken oldu. Tarih bilimini siyasal olaylarla sınırlayan anlayışa karşı, bu bilimin siyaset, din, coğrafya, dilbilim, sosyoloji, etnografya gibi bilimlerle sıkı ilişki içinde olması gerektiğini vurgulayan dergi, bu alanlardaki birçok araştırmacıyı ve bilim adamını bir araya getirdi. Febvre'a göre tarih, sürekli evrim içindeki bir toplumda yaşayan ve coğrafi koşulların etkisi altında olan insanların tarihidir. Bu nedenle, sözcüsü olduğu bireşimci tarih anlayışı, temel toplumsal yapıların incelenmesine ağırlık verir. *Annales* Okulu bu toplumsal araştırmalarda zaman etkenine önem vermeyen Lévi-Strauss'un öncüsü olduğu Yapısalcılık'a karşı çıkar. II. Dünya Savaşı sırasında yayını kesilen *Annales*, 1946'dan sonra *Annales: Economies, Societes, Civilisations* ("Yıllık: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar") adıyla sürdü.

Febvre, süreli yayınlar dışında yazdığı kitaplarda da, Annales'cı yaklaşımla önemli incelemeler yapmıştır. Coğrafyacı Albert Demangeon ile yazdığı *Le Rhin* ("Ren"), bu anlayışın en iyi izlendiği yapıtlarındandır. Birçok yapıtında da din tarihi üzerinde yoğunlaştığı görülür. Febvre ve Bloch'un öncülük ettikleri Annales Okulu, özellikle tarihselci tarih anlayışını savunanların tüm karşı çıkmalarına karşın, başta Fransa'daki akademik çevreler olmak üzere, Avrupa, ABD ve Türkiye'deki tarih ve toplumbilim anlayışını etkilemiştir. ▶

Felsefe-fizik ilişkisi

• YAPITLAR (başlıca): *Philippe II et la Franche-Comté*, 1911, ("II.Philippe ve Franche-Comté"); *La terre et l'évolution humaine, introduction géographique à l'histoire*, 1922, ("Yeryüzü ve İnsanlığın Evrimi, Tarihe Coğrafi Giriş"); *Un destin: Martin Luther*, 1928, ("Bir Yazgı: Martin Luther"); *Le Rhin* (A.Demangeon ile), 2 cilt, 1931, ("Ren"); *Le problème de l'incroyance au XVI. siècle: la religion de Rabelais et Origènes et Des Periers, l'énigme du "Cymbalum mundi"*, 1942, ("16.yy'da İnançsızlık Sorunu: Rabelais, Origenes ve Des Periers'in Din Anlayışları, "Cymbalum mundi" Bilmecesi"); *Combats pour l'histoire*, 1953, ("Tarih İçin Savaşımlar").

• BAKINIZ: M.BLOCH, F.BRAUDEL, H.PIRENNE.

FECHNER, Gustav Theodor
(1801-1887)

Alman filozof ve doğa bilgini. Evrenin, birbiriyle bağlantılı olan, tin ve özdek gibi iki ayrı tözden kurulu bir bütün olduğu görüşünü savundu. Deneysel ruhbilimin kurucusudur.

19 Nisan 1801'de Gross Särchen'de doğdu, 18 Kasım 1887'de Leipzig'te öldü. İlk ve ortaöğrenimini doğduğu kentte gördükten sonra Almanya'nın değişik üniversitelerinde fizik, matematik ve felsefe okudu. 1835'te Leipzig Üniversitesi'nde fizik profesörü olarak göreve başladı. 1839'da ışık ve renk olaylarını inceleme amacıyla sürdürdüğü deneylerde görme yeteneği azalmaya başlayınca laboratuvar çalışmalarını bırakarak kendini ruhbilim ve felsefeye verdi. Özellikle ruhbilim alanında uzun süreli gözlem ve deneylere girişti, ruhbilimin başarılı sonuçlar alabilmesi için deneye dayanması, fizikle işbirliği yapması gereğini savundu. Tinle gövde arasında, birbirini bütünleyen bir bağlantının bulunduğunu, bu bağlantıyı ancak deneye dayanan bir ruhbilim ile fiziğin aydınlığa kavuşturabileceğini öne sürdü. Bu çalışma yöntemi nedeniyle deneysel ruhbilimin kurucusu sayılır.

Gustav Theodor Fechner

Fechner, benimsediği bilim anlayışına uygun olarak, felsefe sorunlarına fizikle yaklaşmayı yeğlemiş, fiziğin incelediği konularla felsefe ve ruhbiliminkiler arasında içten bir bağlantının bulunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre tinle özdek, ayrı ayrı tözler olmalarına karşılık, birbiriyle içten ilişkilidir. Biriyle ilgili soruna çözüm bulabilmek için ötekinin varlık koşullarını, temel yasalarını bilmek gerekir. Evren bir bütündür, ancak iki ayrı görünüş biçimi vardır. Bunlardan biri tümevarım, gözlem ve matematiğin, fiziğin uyguladıkları yöntemlerle kavranabilir. Bu varlık alanı evrenin dış görünüşüdür, deney bilimlerinin konusudur. İkinci varlık alanı ise iç görünüştür, deney bilimlerinin yöntemleriyle kavranma olanağı yoktur. İç görünüş ancak bilincin sezgi gücüyle kavranabildiğinden felsefenin konusudur. Deneye dayanan ruhbilim bu alanın anlaşılmasında yararlıdır. ◀

Fechner bu nedenle ruhbilimde deneysel yöntemlerin uygulanması konusunda ilk adımları atmış, uyaranların fiziksel yeğinlikleriyle duyum arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Uyaranların algılanması ve birbirlerinden ayırt edilmesi için gerekli fiziksel niceliklerin ölçümü için bugün de kullanılan yöntemler geliştirmiş ve *psikofizik* adını verdiği bu alanda kendi adıyla anılan bir yasa önermiştir. E.H. Weber'in (1795-1878) de çalışmalarına dayanan bu yasaya göre duyum (örneğin belirli bir frekanstaki bir sesin aynı frekansta, ancak daha yüksek bir sesten "farklı" olarak algılanması) uyaranın yeğinliğinin logaritmasına göre değişir. Uyaranın yeğinliği geometrik diziye göre değişirken, duyum aritmetik

diziye göre artar. Fechner bu yasayla tin ile özdek arasında bir bağıntı kurduğunu, dolayısıyla tin ile özdeğin "özdeşlik"ini kanıtladığını ileri sürmüştür. Daha sonra "Fechner Özdeşliği" olarak anılan bu sav yaygın olarak benimsenmemişse de, Fechner bu çalışmalarını içeren, 1860'da yayımladığı *Elemente der Psychophysik* ("Psikofiziğin Öğeleri") adlı yapıtıyla deneysel psikolojinin öncülerinden sayılmış, önerdiği yasa S.S.Stevens'in 1930'larda yeni psikofizik yöntemler geliştirmesine dek yaygın olarak kullanılmıştır.

▸ Fechner'e göre evrenin anlaşılmasında tümevarım, gözlem ve deney dışında, birtakım yöntemler daha vardır. Bunların en önemlisi benzeşim (analoji) adı verilen ve birinden yola çıkarak ötekileri kavramayı sağlayan çalışma biçimidir. Birey için, yaşamın yayıldığı bütün varlık alanlarını, en ince ayrıntılarına değin deneyle anlama olanağı yoktur. Burada ancak benzeşimden yararlanılabilir. Birey kendi tini, diriliği, gövdesi konusunda birçok deney yaparak varlığının bütününü kavrayabilir. Başka bireyleri anlamada, kendisine uyguladığı yöntemi benzeşime dönüştürerek kullanabilir. Böylece kendi varlığından yola çıkarak başkalarını anlama, başka varlık alanlarını tanıma olanağı bulabilir. Bu benzeşim yöntemi, sınırları genişletilerek, daha büyük bir varlık alanına uygulanırsa hayvanları, bitkileri, evrenin bütününü kavrama yolu da açılır. Varlık türleri, birer birey olarak, evrene kapalı değildir, aralarında bütünlüğü, birliği sağlayan bir bağ vardır. Hayvanla bitki arasındaki ayrım öylesine incedir ki, kişi deneye, gözleme dayanarak bunlardan hangisinin kesinlikle canlı, hangisinin cansız olduğunu saptayamaz. Fechner'e göre bütün tinler, evrensel tinden birer bölümdür, bu nedenle evren de kendi bütünlüğü içinde ayrı bir dirilik özelliği gösterir. Doğada sayısız canlı vardır, bunlar doğanın geliştirdiği varlıklardır, doğa canlı bir töz taşımasa onun kuşattığı varlıklar da canlı olamaz, nitekim "canlı bir ananın ölü çocuk doğurduğu görülür, ancak cansız ananın canlı çocuk doğurmasına olanak yoktur". Buna karşın evren bilimin, bilginin değil inanın konusudur.

Benzeşim yöntemi

Evreni, benzeşim ilkesinden yola çıkarak, canlı sayan Fechner'e göre doğru olan bir nesneye inanmak iyi bir davranış olduğu gibi iyi olan bir nesneye inanmak da doğrudur. Böylece doğru olan iyi, iyi olan da doğrudur. En iyi, en doğru bir varlık olan Tanrı evrenin odaklaşan tinidir. Yeryüzünü, öteki göksel varlıkları incelemekle, gözlemlemekle sağlanan bilgi, us ilkelerine uyarak düşünen kişiyi daha yüce ve bilinçli bir varlığa götürür. Bu yüce varlık da Tanrı'dır. Tanrı en üstün, en yüce bir bilinçtir. Bir ışık kaynağından yansıyan ışınlar gibi bütün bireysel bilinçler de tanrısal bilincin öğeleridir.

▸ Özgürlük sorununa bilinç konusuyla yaklaşan Fechner'e göre oluşun, gelişmenin, ahlak değerlerinin yüce bir kaynağı vardır. Bu kaynak bireysel istençlerle sınırlı olmayan evrensel bir varlık ilkesidir. Felsefenin özgürlük olarak nitelediği de bu ilkedir. Bu nedenle özgürlük evrensel bir varlık ilkesidir, tanrısaldır.

Özgürlük anlayışı

Varlık türlerini biri tinsel öteki özdek diye, ikiye ayıran Fechner, erk sorununa bu anlamda bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Ona göre özdekle erk birbirinden ayrıdır, ikisi de bağımsızdır. Özdek dokunulunca algılanan nesnedir, uzayda yer kaplar, devinir. Bu nitelikleri yüzünden de fiziğin konusudur. Erk ise "fizikte denge ve devinim yasalarını açıklamak için kullanılan yardımcı bir kavramdır". Ancak bu kavram doğal bir olayı, karşılıklı nesnelerin denge kuralına göre devinimlerini gösteren bir yasayı dile getirdiğinden dolayı boş değildir. Fechner'e göre atomlar, tinsel bir varlığın kendi bilincinin ışığında çözüme ulaştırdığı, açıkladığı nesnelerin son öğeleri olarak vardır. Bu nedenle atom bilginin en alt sınırıdır, bilginin tabanıdır. Bilginin son ve en yüksek sınırı da bütün nesneleri kuşatan bir gerçekliği olan evrensel yasadır.

Fechner'e göre sanat, bir düşüncenin içeriğine en uygun biçimde anlatılması, duyum durumuna getirilmesidir. Sanatın değeri bu anlatıştaki başarı oranına bağlıdır. Sanat ürününde bulunması gereken güzellik bu içeriği anlatış biçimiyle, ortaya koyuş becerisiyle ilgilidir. Bu nedenle güzellikte de bir başarı, bir beceri söz konusudur. Fechner, sanatta güzellik sorununa "mutçuluk" adını verir.

Sanat anlayışı

- **YAPITLAR** (başlıca): *Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen*, ("Nanna ya da Bitkilerde Tinsel Yaşam Üstüne"), 1848; *Zendavesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits*, ("Zendavesta ya da Gök ve Öte Dünya Varlıkları Üstüne"), 1851; *Elemente der Psychophysik*, 2 cilt, ("Psikofiziğin Öğeleri"); 1860; *Vorschule der Aesthetik*, ("Estetiğe Giriş Okulu"), 1876.

- **KAYNAKLAR:** I.Hermann, *G.Theodor Fechner*, 1959; W.Wentscher, *Fechner und Lotze*, 1925, W.Wundt, *Fechner*, 1901.

- **BAKINIZ:** W.JAMES, KANT, LOTZE, SPINOZA, S.S.STEVENS.

FEDER, Johann Georg Heinrich (1740-1821)

Alman, filozof. Seçmeci bir bakış açısı oluşturmuştur.

15 Mayıs 1740'ta Bayreuth yakınlarındaki Schanweisach'ta doğdu, 22 Mayıs 1821'de Hannover'de öldü. Neustadt Lisesi'nde başladığı öğrenimini Erlangen Üniversitesi'nde sürdürdü. Bir süre Baron Wöllwarth'ın çocuklarına eğitmen oldu. 1765'te Cobourg Lisesi'nde, daha sonra Hannover'deki Georgianum Kollegium'da öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1768'de Göttingen Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. 1797'de Hannover Lisesi'nin müdürlüğüne getirildi. 1811'de emekli olan Feder, bir süre Hannover'de adalet danışmanlığı görevinde bulundu.

Feder, felsefeye kuramsal olarak değil pratik açıdan yaklaşmıştır. Locke ve Leibniz'den etkilenmiş, metafizikte seçmeci bir tutum benimsemiş, ahlak ve hukuk alanında ise Wolff'un Mutçuluk'unu savunmuştur.

Çağdaşı Kant'ın yapıtlarını tümüyle anlamadan eleştiren Feder, 1787'de yazdığı *Über Raum und*

Causalitaet zur Prüfung der Kantischen Philosophie ("Kant Felsefesinde Nedensellik ve Uzay Üzerine Bir Çalışma") yapıtında onu dogmacı ve kuşkucu olmakla suçlamıştır. Berkeley'in İdealizmi'yle Kant'ın İdealizmi arasında koşutluklar bulmaya çalışmış; bu girişimi Kant'ın 1783'te yazdığı *Prolegomena*'da ("Giriş") eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Feder, 1779'da Meiners ile birlikte Kant'ın görüşüne karşı çıkan dört ciltlik *Philosophische Bibliothek*'i ("Felsefe Kütüphanesi") yayımlamıştır.

Eğitim üzerine J.J.Rousseau'nun görüşlerinden etkilenen Feder, bu konuda iki yapıt vermiştir. Özgün bir görüş getirmemekle birlikte derleyici nitelik taşıyan yapıtları, Alman okullarında felsefe elkitabı olarak okutulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Lehrbuch der Logic und Metaphysik*, 1769, ("Mantık ve Metafizik Ders Kitabı"); *Lehrbuch der praktischen Philosophie*, 1770, ("Pratik Felsefe Ders Kitabı"); *Untersuchungen über den menschlichen Willen*, 1779-1793, ("İnsan İstenci Üzerine İncelemeler"); *Philosophische Bibliothek*, 4 cilt, 1779, ("Felsefe Kütüphanesi"); *Über Raum und Causalitaet zur Prüfung der Kantischen Philosophie*, 1787, ("Kant Felsefesinde Nedensellik ve Uzay Üzerine Bir Çalışma").

• **BAKINIZ:** G.W.LEIBNIZ, John LOCKE, J.J.ROUSSEAU, Christian WOLFF

FEDİN, Konstantin Aleksandroviç
(1892 - 1977)

SSCB'li romancı. Sovyet Devrimi'nin küçük burjuva aydınlar üzerine yaptığı etkiyi konu alan romanlarıyla tanınmıştır.

24 Kasım 1892'de Saratov'da doğdu, 1977'de öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Moskova ve Almanya'da eğitim gördükten sonra, siyasal çalışmaları yüzünden 1914-1918 arasında Bavyera'da göz hapsinde tutuldu. Ülkesine döndüğünde Rus Komünist Partisi'ne girdi ve Kızıl Ordu'ya katıldı. 1921'de Siyasal yaşamdan ayrılarak L.M.Zamyatin ve V.B.Şklovski'nin (1893) önderliğindeki *Serapiyon Kardeşler* adlı edebiyat grubuna katıldı.

1924'te yayımladığı *Goroda i godı* ("Kentler ve Yıllar") adlı romanında Devrim günlerinin karmaşa ve sorunlarının Sovyet aydınları üstündeki etkisini irdeledi. Üyesi bulunduğu grubun genel eğilimlerine uygun olarak kullandığı zamanda sıçramalar tekniği ile, Rus edebiyatının kronolojik anlatım geleneğinde önemli bir yenilik oluşturdu. Dört yıl sonra yayımladığı *Bratya* ("Kardeşler") romanında aynı sorunu ve anlatım tekniğini daha da başarıyla kullandı. Roman, Devrim'den önce, biri ünlü bir cerrah, ötekisi inançlı bir Bolşevik olan iki kardeşi arasında kalan, bir bestecinin, sanatla siyasal inançlar arasındaki ikilemini anlatır.

Fedin, 1959'da, Sovyet Yazarlar Birliği genel sekreterliği görevine, 1971'de ise aynı örgütün başkanlığına atandı ve bu görevini öldüğü yıl olan 1977'ye değin sürdürdü. Ayrıca 1962-1977 arasında Yüksek Sovyet Prezidyumu üyeliği yaptı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Goroda i godı*, 1924, ("Kentler ve Yıllar"); *Bratya*, 1929, ("Kardeşler"); *Sanatoryi Arktur*, 1939; *Pervıye Radosti*, 1945, ("İlk Neşe"); *Kastyor*, 1962.

FEHİM-İ KADÎM
(1627-1648)

Osmanlı Divan şairi. Üslubu ile Tanzimat dönemi şairlerini etkilemiştir.

Asıl adı Mustafa'dır. İstanbul'da doğdu, Konya yakınlarında Ilgın'da öldü. Tahtakale'de unculuk yapan birinin oğludur. Bu nedenle Uncuzâde diye, kendinden sonra gelen Fehim mahlaslı şairlerden ayırt etmek için de Fehim-i Kadîm adıyla anılır. Öğrenimi üstüne bilgi yoktur.

Mısır Valisi Eyüb Paşa'nın yanında kâtiplik görevi ile bulundu. Kudüs, Mekke, Medine'de yaşadı. İçkiye düşkündür diye iftiraya uğradı ve Eyüb Paşa'nın yanından uzaklaştırıldı. Zor durumda kalınca yeniçeri ağalarından Mehmed Ağa'nın yardımı ile Mısır hazinesini İstanbul'a götüren kervana katıldı. Yolda hastalanarak Ilgın'da öldü.

Genç yaşta ölen Fehim'in kendinden önceki Divan şairlerini okuduğu, İran edebiyatını iyi bildiği, özellikle Şirazlı Örfî'ye hayranlık duyduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. *Divan*'ını 17 ya da 18 yaşlarında iken düzenlediği söylenir. *Divan*'ında az sayıda gazel ve kaside ile iki naat vardır. "Ruz-i şeb" redifli ünlü naatına önce Nazîm, daha sonra Şeyh Galib ve Keçecizâde İzzet Molla nazireler yazmışlardır. Tanzimat şairlerinden Leskofçalı Galib, Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni ve Namık Kemal, Fehim'in etkisi altında kalmışlar, onun üslubunu taklit etmişlerdir. Fehim'in şiirlerinde, döneminin toplumsal yaşamı ile ilgili dizelere de rastlanır.

• **YAPITLAR:** *Fehim Divanı*, (ö.s.), S.N. Ergun (der.), 1934.

FEIFFER, Jules
(1929)

ABD'li karikatürcü ve yazar. Ezik ve sorunlu kişileri kullanarak oluşturduğu gülmeceyi etkin bir toplumsal eleştiriye dönüştürmüştür.

26 Ocak 1929'da New York'ta, Bronx'da doğdu. Daha beş yaşındayken katıldığı bir resim yarışmasında altın madalya alması, lise öğreniminden sıkılınca onu sanat öğrenimine yöneltti. 1947'de New York'ta-

ki Art Students' League'e (Sanat Öğrencileri Birliği) katıldı. 1951'e değin bir yandan bu kuruluşun düzenlediği resim kurslarını izledi, bir yandan da çizgi romancı W. Eisner'in çıkarmakta olduğu *The Spirit* (Ruh) adlı dergide çizer olarak çalıştı. İlk bağımsız yapıtı olan *Clifford*'u bu dergi için hazırladı. 1951'de askere alındı, ABD ordusu için çizgi filmler yapan büroda görevlendirildi. Askerliği bittikten sonra çeşitli işlere girdi çıktı, bu arada karikatürlerini satmaya çalıştı. 1956'da New York yakınlarındaki Greenwich Village'da çıkan küçük bir dergi olan *Village Voice* (Köyün Sesi), yapıtlarını karşılığını ödemeden yayımlamayı kabul etti. Toplumsal ve siyasal eleştiri ve yorumlardan oluşan bu haftalık çizgi öyküler, ona kısa zamanda büyük bir ün kazandırdı.

Feiffer karikatürcülüğünün yanı sıra yazar olarak da ün yapmıştır. Karikatürlerindeki tiplere yer verdiği danslı bir yergi olan *The Explainers* ("Açıklayıcılar") oyunu 1961'de Şikago'da sahnelenmiş, senaryosunu yazdığı *Carnal Knowledge* ("Cinsel İlişki") adlı film 1971'de ödül kazanmıştır.

Feiffer askerliği sırasında Munro adlı bir tip yaratmıştır. Dört yaşında olmasına karşın bürokratik bir yanılgı sonucu askere alınan Munro'nun başından geçenler daha sonra çizgi film olarak gerçekleştirilmiş ve 1961'de Oscar Ödülü kazanmıştır.

Feiffer'in getirdiği yenilik, olumsuz özellikleri olan insanları işlemesidir. Başarısız, ezik, sorunlu, bunalımlı kişilerden oluşan bir dünya yaratmıştır. Bu insanların çevreleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar üstüne kurulu kara, buruk ve yazıya dayanan bir gülmece geliştirmiş, bunu da içinde yaşadığı toplumdaki anlamsız korkuları, yersiz endişeleri dile getirip eleştirmek için kullanmıştır. Gerekli olandan fazlasını içermeyen, yalın bir çizgisi vardır. Karikatürlerinde birbirini izleyen ve yazıyla iç içe olan çizimler kullanarak çizgi romanın anlatım özelliklerinden yararlanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Karikatür Kitabı:** *Sick, Sick, Sick*, 1958, ("Hasta, Hasta, Hasta"); *Boy, Girl, Boy, Girl*, 1960, ("Oğlan, Kız, Oğlan, Kız"); *The Explainers*, 1962, (Açıklayıcılar"); *Hold Me*, 1963, ("Tut Beni"); *Passionella and Other Stories*, 1964, ("Passionella ve Başka Öyküler"); *Great Comic Book Heroes*, 1965, ("Büyük Çizgi Roman Kahramanları"); *The Penguin Feiffer*, 1966; *Feiffer's Marriage Manual*, ("Feiffer'in Evlilik Kılavuzu"); *The Unexpurgated Memories of Bernard Mergendeiler*, ("Bernard Mergendeiler'in Sansür Edilmemiş Anıları"). **Oyun:** *The Explainers*, 1961, ("Açıklayıcılar"); *Crawling Arnold*, 1961, ("Sürünen Arnold"); *Little Murders*, 1966, ("Küçük Cinayetler"). **Senaryo:** *Carnal Knowledge*, 1971, ("Cinsel İlişki"). **Roman:** *Harry the Rat with Women*, 1963, ("Fare Harry Kadınlarla").

FEIGL, Herbert
(1902)

Avusturya asıllı ABD'li filozof. Anlığı özdekçi bir yorumla açıklamıştır.

Yükseköğrenimini Viyana'da yapan Feigl, 1920'li yıllarda Viyana Çevresi adıyla bilinen Mantıkçı Pozitivist akımın içinde yer aldı. ABD'ye gittikten sonra, 1931'den 1940'a değin Iowa Üniversitesi'nde görev yaptı. Berkeley, Columbia, Hawai ve Viyana üniversitelerinde ders verdi. 1940'tan bu yana Minnesota Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Çok sayıda kitabın yayın yönetmenliğini yapmış, felsefe dergilerinde çok sayıda makale yayımlamıştır.

Feigl'ın en önemli katkısı anlık felsefesi alanındadır. Descartes'ı izleyen İkici ve Etkileşimci anlık kuramlarına karşı çıkarak anlıksal olayların gerçekte merkezi sinir sistemindeki kimi fiziksel olaylarla özdeş olduğunu savunanlar arasındadır. Bu özdekçi yaklaşım içinde önderlik ettiği görüşe göre, anlıksal olaylar örneğin deneyler, inançlar, istekler ve duygular özdekçi ve ikici görüşler açısından tarafsız bir anlatımla da dilegetirilebilir. Bu nedenle insanın iç dünyası üstüne söylenenlerin gerçekte kimi özdeksel olaylar üstüne olduğu savını, dilsel düzeyde yadsımak için bir gerekçe bulunmamaktadır. Özdekçi özdeşlik savına karşı öne sürülen bir uslamlama, örneğin, "bir mavilik görüyorum" gibi anlıksal bir önermenin "beynimin bir yerinde fiziksel bir olay meydana geliyor" fiziksel önermesiyle özdeş bir anlam taşımadığıdır. Feigl, bu karşı çıkışın geçerli olamayacağını, çünkü Özdekçi özdeşlik savının bir dilsel özdeşlik değil, varlık özdeşliği öne sürdüğünü vurgulayarak, Frege'nin anlam-referans ayrımının gösterdiği gibi anlamları ayrı olan dilegetirişlerin özdeş bir referans taşıyabildiklerine değinmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The "Mental" and the "Physical": The Essay and a Postscript*, 1967, ("'Anlıksal' ve 'Fiziksel': Yazı ve Bir Sonsöz").

- **BAKINIZ:** D.M. ARMSTRONG, FEYERABEND, SMART.

FEININGER, Lyonel
(1871-1956)

Alman asıllı ABD'li ressam. Biçimleri geometrik parçalara böldüğü kendine özgü üslubuyla tanınmıştır.

17 Temmuz 1871'de New York'ta doğdu, 13 Ocak 1956'da aynı kentte öldü. Almanya'dan ABD'ye göç etmiş müzikçi bir anne ve babanın oğluydu. 1887'de müzik öğrenmek için Almanya'ya gitti. Orada plastik sanatlara ilgi duyarak, 1887-1891 arasında Hamburg Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda ve Berlin Akademisi'nde, 1891-1893 arasında da Paris'te Académie Colarossi'de resim öğrenimi gördü. 1908'e değin çeşitli Alman, Fransız ve Amerikan dergilerine karikatürler ve çizgi romanlar çizdi. 1908'de Berlin'e döndüyse de sanatını geliştirmek için birçok kez Paris'e gitti. Bu gezilerde Delaunay gibi Kübistler'le tanıştı ve onların etkisiyle karikatürü bırakarak resim yapmaya başladı. 1913'te *Der blaue Reiter* grubunun Berlin'deki sergisine katıldı. Teknoloji, bilim ve sanatın bireşimine dayanan üslubunun Bauhaus ilkelerine uygunluğu 1919 dolaylarında, Gropius tarafından Bauhaus okuluna çağrılmasına yol açtı. Orada

Almanya'nın ilerici *(avant-garde)* ressam, mimar ve heykelcileriyle birlikte çalışmaya başladı. 1919-1933 arasında Bauhaus'da, *Der blaue Reiter* grubunun üyelerinden Kandinsky, Klee ve Jawlenski'yle birlikte *Blaue Vier* (Mavi Dörtler) adlı bir birlik kurdu. Naziler iktidara gelince bir daha dönmemek üzere 1936'da Almanya'dan ayrıldı ve ABD'ye giderek New York'a yerleşti. Yağlıboya ve suluboya resimler yaptı. Birçok kişisel sergi açtı ve çeşitli sanat kuruluşlarının başkanlığında bulundu.

Feininger yapıtlarında kırıklı ve köşeli çizgilere, birbirinin içine geçen, kesişen üçgen ve çokgen biçimli saydam renk yüzeylerine yer vermiştir. Resmin iki boyutluluğunu bozmadan yüzeyleri prizma biçiminde parçalara bölmüş, gerek bu parçaları, gerek oluşturduğu ışınsal görüntüleri üst üste bindirerek kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gelmeroda* dizisi, 1921, Whitney Amerikan Sanat Müzesi; *Baltık Denizi'nde Bir Uskuna*, 1924; *Minoritler Kilisesi*, 1926, Walker Sanat Merkezi, Minneapolis ABD; *Odin Buharlı Gemisi*, 1927, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Mavi Tekne*, 1944, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

• **BAKINIZ:** GROPIUS, MARC.

FEIS, Herbert
(1893-1972)

ABD'li iktisat tarihçisi. İki dünya savaşının nedenleri ve soğuk savaş dönemine ilişkin araştırmalarıyla tanınmıştır.

7 Haziran 1893'te New York'ta doğdu, 2 Mart 1972'de Florida Eyâleti'nde Winter Park'ta öldü. 1916'da New York Üniversitesi City College'da öğrenimini tamamladıktan sonra 1921'de Harvard Üniversitesi'nden iktisat dalında doktorasını aldı. 1922-1925 arasında Kansas Üniversitesi'nde doçent, 1926-1929 arasında da Cincinnati Üniversitesi'nde bölüm başkanı olarak çalıştı. 1931'den sonra üst düzeyde çeşitli devlet görevleri yaptı.

Feis, 1930'da yayımlanan *Europe, the World's Banker, 1870-1914* ("Avrupa, Dünyanın Bankeri, 1870-1914") adlı ilk önemli yapıtında I.Dünya Savaşı öncesinde Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden diğer ülkelere sermaye akışının özelliklerini, borçlu duruma düşen ülkelerle alacaklı ülkelerin ilişkilerini ve dış yatırımların niteliğini ele aldı. I.Dünya Savaşı'na yol açan nedenler arasında ülkelerarası iktisadi rekabetin önemine dikkat çekti. 1950-1961 arasında II.Dünya Savaşı tarihini özellikle diplomatik ilişkiler açısından incelediği 5 ciltlik yapıtını yazdı.Pearl Harbour baskınından başlayarak ABD ve Japonya arasında savaşın çıkmasına yol açan süreci, ABD'nin Çin'de izlediği siyaseti, ABD, İngiltere ve SSCB arasında savaş dönemi ilişkilerini, ABD'nin atom bombasını kullanma kararını almasını ve soğuk savaş dönemini ayrıntılarıyla ele aldı. Dizinin *Between War and Peace: The Potsdam Conference* ("Savaş ve Barış Arasında:Potsdam Konferansı") adlı dördüncü kitabıyla 1961'de Pulitzer Tarih Ödülü'nü kazandı.

II.Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevi nedeniyle alınan kararları ve gelişmeleri yakından inceleme olanağı bulan Feis'in kitaplarında resmi hükümet belgelerinden yararlanması başkentte tartışmalara neden olduysa da, kitapları II.Dünya Savaşı dönemine ışık tutan önemli çalışmalar olarak değerlendirildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Europe, the World's Banker, 1870-1914*, 1930, ("Avrupa, Dünyanın Bankeri, 1870-1914"); *Churchill-Roosevelt-Stalin; The War They Waged and the Peace They Sought*, 1957, ("Churchill- Roosevelt-Stalin; Sürdürdükleri Savaş ve Aradıkları Barış"); *Between War and Peace: The Potsdam Conference*, 1960, ("Savaş ve Barış Arasında: Potsdam Konferansı"); *Japan Subdued; The Atomic Bomb and the End of the Pacific War*,1961, ("Boyuneğen Japonya; Atom Bombası ve Pasifik Savaşı'nın Sonu").

FEKETE, Lajos
(1891-1969)

Macar, tarihçi. Derlediği belgelerle Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği döneminin kavranmasına katkıda bulundu.

I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar'a tutsak olduğu yıllarda Türkçe öğrendi. Bu bilgisini kullanarak Macaristan, Almanya, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerindeki Türkçe belgeleri inceledi. Bir süre Budapeşte'de Macar Devlet Arşivi'nde çalıştı. Daha sonra Budapeşte Üniversitesi'nde Türk tarihi profesörü oldu. 1935'te arşiv uzmanı olarak Türkiye'ye çağrıldı. İstanbul Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeler onun önerisine göre sınıflandırıldı. Türk Tarih Kurumu onur üyeliğine seçilen Fekete'ye, ülkesinde Kossuth Ödülü verildi. İncelemelerinin bir bölümü *Levéltári Közlemények* adlı dergide yayımlandı.

Fekete'nin *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* ("Macaristan'da Türk Egemenliği Döneminde Osmanlı-Türk Diplomasisine Giriş") adlı yapıtı, 1924-1925 yıllarında Zichy Ailesi'nin özel arşivi, Debrecen ve Gyöngyös arşivlerindeki Türkçe toplu belgeler, Dresden, Berlin ve Rákóczi-Aspremont arşivlerinde yaptığı inceleme ve derlemeleri içerir. 1926'da yayımlandığında büyük ilgi uyandıran bu yapıtı, 1932'de basılan ve P.M.Esterházy'nin aile arşivindeki belgelerden oluşan bir diğer yapıt izlemiştir. Bu çalışma, 17.yy Osmanlı-Macar ilişkilerine ışık tutması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Fekete'nin Osmanlı tarihine ilişkin araştırmaları ve Türkiye'de arşivcilik konusunda kitapları başta İtalyanca olmak üzere, Türkçe de dahil çeşitli dillere çevrilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, 1926, ("Macaristan'da Türk Egemenliği Döne-

minde Osmanlı-Türk Diplomasisine Giriş"); *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606-1645*, 1932, ("Palatinus Miklos Esterhazy'nin Arşivindeki Türkçe Belgeler"); *A török levéltárügy*, 1937, (Arşiv Meseleleri, 1939) *A Balkán népei a török állam életében*, 1943, ("Türk Devleti'nin Yaşamında Balkan Ulusları"); *Az esztergomi szandzsák 1570, évi adóösszeírása*, 1943, ("Estergon Sancağı'nın 1570 Tarihli Yazı Defteri"); *Budapeşt a törökkorban*, 1944, ("Türk Devrinde Budapeşte"); *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, 2 cilt, 1955, ("Türk Mali Yönetiminde Siyakat Yazısı"); *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda, 1550-1580* (G.Káldy-Nagy ile), 1962, ("Budin'de Türk Maliye Örgütü'nün Hesap Defterleri").

FELEK, Burhan
(1889-1982)

Türk, gazeteci. Günlük sorunları anlatan fıkralarıyla tanınmıştır.

Mehmet Burhanettin Felek 11 Mayıs 1889'da İstanbul'da doğdu, 4 Kasım 1982'de aynı yerde öldü. Ortaöğrenimini Ravza-yi Terakki, Üsküdar İdadisi'nde, yükseköğrenimini Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Evkaf inşaat başkâtipliği, Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği ve lise öğretmenliği yaptı. *Donanma* dergisinde başladığı gazeteciliği 1918'de *Tasviri Efkar* gazetesinde spor ve foto muhabiri olarak sürdürdü. 1924'ten başlayarak *Vatan, Millet, Yeni Ses, Milliyet, Tan, Cumhuriyet* ve 1969'dan 1982'ye değin de *Milliyet* gazetesinde halkın günlük sorunlarını ve bürokrasiyi eleştirel bir dille anlatan günlük fıkralar yazdı.

Gazetecilik ve yazarlığın yanı sıra sporla da uğraştı. Bir süre futbol hakemliği yaptı. 1907'de Anadolu Kulübü'nü kurdu. 1922'de Ali Sami Yen ve Yusuf Ziya Öniş'le beraber Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nı oluşturdu. 1924 ve 1928'de kafile başkanı olarak olimpiyatlara katıldı. 1930'da Balkan Oyunları'nı kuran delgeler arasında yer aldı.

Türk Basın Birliği'nin kurucularından olan Felek, 1954'ten ölünceye değin Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı.

1975'te Gazeteciler Cemiyeti'nce Şeyhü'l-Muharririn (Yazarların en yaşlısı, kıdemlisi, ustası), Uluslararası Basın Enstitüsü'nce de (IPI) "Basın mesleğinin uluslararası en kıdemli yazarı" seçildi.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Hint Masalları*, 1944; *Ademden Bugüne Kadar Büyük Aşklar*, 1944; *Felek I*, 1946; *Felek II*, 1947; *Vatandaş Ahmet Efendi*, 1957, *Yaşadığımız Günler*, 1974.

FELIPE II
(1527-1598)

İspanya kralı. Protestanlık'a ve İslam'a karşı Katolik inancının savunucusu olmuş, Hıristiyan dünyasını İspanya'nın önderliğinde birleştirmeye çalışmıştır.

II.Felipe (Philip-Filip), 21 Mayıs 1527'de Valladolid'de doğdu, 13 Eylül 1598'de Escorial'de öldü. Babası Habsburg İmparatoru V.Charles, annesi ise Portekiz Kraliçesi Isabella'ydı. 1559'da tahta çıkan Felipe'nin devraldığı devletin siyasal ve toplumsal yapısı oldukça karmaşıktı. İspanya Devleti 1469'da Kastilya ve Aragonya krallıklarının birleşmesiyle oluşmuştu. Kastilya Kraliçesi Isabella ile Aragonya Kralı Ferdinand'ın evliliği İberya Yarımadası'nın bu iki devletini ilk kez İspanya adı altında bir araya getirmişti. İspanya'nın çok büyük bir bölümü yüzyıllarca Arap egemenliğine sahne olmuş ve İberya Yarımadası'nın, Araplar'dan geri alınması uğruna girişilen mücadeleye *Reconquista* (yeniden fetih) adı verilmişti. Ancak bu mücadele sekiz yüzyıl gibi çok uzun bir süre içinde gerçekleşmiş ve bu da İspanyol devlet yapısına derin etkiler yapmıştı. Bu nedenle İspanya kralları devletlerini her zaman Hıristiyan dininin savunmasında ön saflarda görmüşler, bu inancı önce Araplar'a ve sonra Osmanlılar'a karşı giriştikleri savaşlarda pekiştirmişlerdir. 16.yy'ın ortalarında beliren Protestan tehlikesine karşı da Katolik inancının bayrağını taşıyan devlet olma iddiaları sürmüştür.

Ferdinand ve İsabella 2 Ocak 1492'de İberya Yarımadası'ndaki son Arap kalesi olan Granada'yı (Gırnata) alınca *Reconquista* tamamlanmış oluyordu. Ancak askeri alandaki bu başarı devletin kuruluşundaki temel bazı sorunları çözmüyordu. Ferdinand ve Isabella'nın kişiliklerinde birleştirilen Kastilya ve Aragonya çok farklı yapılardaydılar.

Kastilya en katı feodal kalıplar içinde yönetiliyor, güçlü bir soylular sınıfı tarıma ve özellikle yün üretimine dayalı bir iktisadi yapıda egemenliğini sürdürüyordu. Aristokrasinin yün tekeli *(Mesta)* tahıl üretiminin gerilemesine yol açıyordu. Ayrıca merkezi devletin kurulmasını destekleyen büyük baronlar siyasal yapı içindeki etkinliklerini koruyorlardı.

Aragonya'da ise, Barcelona kenti etrafında odaklaşmış tüccar ağırlıklı ve merkezi yönetime karşı geleneksel ayrıcalıklarını koruyan bir yapı egemendi. Bu iki ana birimden oluşan İspanya'da Kastilya her zaman başı çekecek ve imparatorluk üzerinde egemen olacaktı.

İspanya'nın temel sorunları

Felipe babası V.Carlos'dan çok geniş ama çöküşün eşiğinde bir imparatorluk devraldı. Avrupa'da Kastilya ve Aragonya, Napoli, Sicilya ve Korsika adaları, Avusturya, Franche Comté ve Felemenk (şimdiki Belçika ve Hollanda), Amerika'da ise Meksika ve Peru bu mirasın parçalarıydı. İspanya İmparatorluğu görünüşte Hıristiyan dünyanın en güçlü devletiydi. Ancak babasının sürekli giriştiği savaşlar ve bunlara kaynak sağlamak için başvurduğu borçlan-

ma İspanya hazinesini tüketmişti. Özellikle Fransa ile İspanya arasında İtalya'nın denetimi için yapılan savaşlar her iki tarafı da yıpratmıştı. İspanya 1557'de borçlarını ödeyemeyeceğini resmen açıklamıştı. Hazinenin başlıca gelir kaynağı Kastilya'dan toplanan vergilerdi. Aragonya ayrıcalığı gereği çok düşük bir vergi ödüyor, imparatorluğun sömürgelerinden gelen değerli madenler ise henüz yeterli bir kaynak akımı sağlamıyordu. İmparatorluğun diğer birimlerinden yalnız Felemenk hatırı sayılır bir vergi ödüyordu. Felipe, bu durumda iki seçenek ile karşı karşıya kalıyordu. İmparatorluğun üzerinde merkezi baskı daha da artırılıp tüm imparatorluk topraklarının hazineye eşit ölçüde katkıları sağlanabilirdi. Bu çözüm Aragonya'da ve diğer eyaletlerde ayrıcalıkların ortadan kaldırılması demekti. "Kastilya Çözümü" denilen bu seçeneğin başlıca destekleyicisi Kastilya aristokrasisinin önde gelen üyeleriydi. Başlarında da Alba Dükü vardı. Buna karşın başka çözüm önerenler de vardı. Bunlara göre İspanya, ancak tüm birimlerin ayrıcalıklarını ödün vermeden uygular, onların haklarına saygı gösterirse ayakta kalabilirdi. Bu görüşü savunanlara da önderleri Eboli Prensi'nin adından esinlenerek Eboli grubu deniliyordu. Felipe hükümdarlığı süresince bu iki eğilim arasında gidip geldi. Bu kararsızlık aslında imparatorluğun temelindeki çelişkilere çözüm getirememesinden kaynaklanıyordu.

Felipe, önce İspanyol monarşisini merkezileştirme yoluna gitti. Ancak bu merkezileştirme önemli ölçüde biçimseldi. Eyaletlerin ayrıcalıkları imparatorluğun sonuna dek sürdü. Felipe İspanya'da ilk kez bir başkent gereksinimi duydu ve Madrid'i devlet merkezi olarak belirledi. Bu kentte çok karmaşık ve kalabalık bir bürokrasi oluştu. Ayrıca Felipe'nin devletin tüm işlerini bizzat yapma tutkusu işlerin çok yavaş yürümesi demekti. Babası V.Carlos zamanında

II. Felipe ve Osmanlı İmparatorluğu (İnebahtı Savaşı)

7 Ekim 1571'de Osmanlı donanmasıyla Haçlı donanması arasındaki İnebahtı (Lepanto) Savaşı'nda Osmanlı donanması ağır bir yenilgiye uğradı. 16.yy'ın en önemli olaylarından olan bu savaş Osmanlı askeri gücünün yenilmezliği efsanesini yıktı. Yüzyıldan beri Osmanlı donanmasının her sefere çıkışı Akdeniz'de yakından izlenirdi. Bu amaçla tüm Sicilya ve İtalya kıyıları gözcü kuleleriyle, kalelerle donatılmıştı. İnebahtı Savaşı'na değin Akdeniz'de Osmanlı'nın egemenliği sürmüştü. Haçlı donanmasını oluşturmak kolay olmadı. İttifaka katılan devletler, İspanya, Papalık (Vatikan) ve Venedik'ti. Donanma giderlerinin büyük bölümü İspanya hazinesinden karşılanıyordu. Ancak müttefikler arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Özellikle Venedik, Doğu Akdeniz'deki ticari çıkarlarını gözetiyor, Osmanlı Devleti'yle ayrı bir antlaşma yapmaya çabalıyordu. II.Felipe Venedik'e karşı kuşku beslediğinden her hareketini yakından izlettiriyordu. Sonunda Venedik, İspanya İmparatorluğu'nun yönetimindeki Sicilya'dan tahıl ithalatını güvence altına aldıktan sonra ittifaka yanaştı. Çünkü Osmanlı Devleti ile savaş demek geleneksel tahıl alım bölgeleri olan Mısır ve Suriye ile ilişkisinin kesilmesi demekti. Ayrıca Haçlı donanmasının komutası konusunda da anlaşmazlıklar vardı. Sonunda Felipe'nin direnmesi üzerine üvey kardeşi Avusturyalı Habsburg soyundan Don Juan komutan ilan edildi. Oluşturulacak donanmanın nerede kullanılacağı konusunda da görüş birliği yoktu. İspanya bu gücün Tunus ve Cezayir'deki Müslümanlar'a karşı gönderilmesini istiyor, Papalık ise Osmanlılar'a doğrudan bir darbe indirilmesini savunuyordu. Ayrıca İspanya'nın eski düşmanı Fransa sürekli gözetilmesi gereken bir tehlike idi. Nihayet 25 Mayıs 1571'de antlaşma gerçekleşti. Bu antlaşmaya göre Haçlı donanması 200'ü kadırga ve 100'ü destek gemisi olmak üzere 300 parça gemiden oluşacaktı. Bunlar 50.000 piyade ve 4.500 hafif süvari taşıyacaklardı. Donanmanın giderlerinin yarısı İspanya kralı, geri kalanı da Venedik ve Papalık tarafından karşılanacaktı. Siyasi ve lojistik sorunlar aşıldıktan sonra Haçlı donanması 24 Ağustos 1571'de İtalya'nın güneyinde Messina'da bir araya gelebildi.

Bu arada Osmanlı donanması yaz başından beri seferdeydi. Ege ve Adriyatik denizlerindeki ada ve kıyılarda çıkarmalar yapılmıştı. Haçlı ittifakının kurulduğu haberi Haziran ayında alınmasına karşın Girit'teki 60 parça Venedik kadırgasının Messina'ya varması engellenememişti. Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa, Pertev Paşa ve Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa komutasında 200'ü kadırga ve 100'ü çektiri olmak üzere 300 parça gemi vardı. Haçlı donanması, Osmanlı donanmasını 7 Ekim 1571'de İnebahtı körfezinde kıstırdı. Manevra olanağını yitiren filo Don Juan'ın üstün komutanlığı karşısında dağıldı. Özellikle Venedikliler'in ağır toplar taşıyan kadırgaları Osmanlı saflarında büyük yıkım yarattılar. Günün bitiminde Osmanlı donanması yok edilmişti. Yalnız Uluç Ali Paşa'nın 30 kadırgası kurtulabildi, gerisi yakıldı ya da tutsak düştü. 30.000 ölü ve yaralı veren Osmanlılar 3.000'de tutsak bıraktılar. Haçlı donanması 10 kadırga yitirdi. 8.000 ölü ve 21.000 yaralı verdi.

İnebahtı'dan sonra Don Juan dini kahraman ilan edildi. Tüm Hıristiyan dünyasında kutlama törenleri yapıldı ve İnebahtı zaferi Avrupa'da psikolojik olarak Osmanlı İmparatorluğu karşısında Batı'nın üstünlüğünün başlangıcı olarak değerlendirildi.

hükümetin belli bir merkezi yoktu ve kral sürekli olarak imparatorluğunun topraklarında eyaletten eyalete dolaştığı için bürokrasi sınırlı kalmıştı. Felipe'nin saltanatı bu görünümü tümüyle değiştirdi. Carlos yönetimi döneminde imparatorluğun en yüksek görevlerini İtalyanlar, Almanlar ya da Hollandalılar ellerinde tutuyordu. Felipe ise İspanyollar'a ve özellikle Kastilyalılar'a ağırlık verdi. Bu bir bakıma imparatorluğun "İspanyollaşması" anlamına geliyordu. Felipe devlet yönetiminde de iki danışma konseyine önem verdi. Bunlar doğrudan devletin yürütme işleri ile ilgili devlet konseyi (Consejo de Estado) ve özel olarak hazine ile ilgili hazine konseyi (Consejo de Hacienda) idi. Bunlara ek olarak devletin önde gelenlerinin temsil edildiği meclisler (Cortés) vardı. Bu meclisler tüm eyaletlerde varlıklarını sürdürmelerine karşın Aragonya Cortés'i merkezden görece bağımsız bir konuma sahipti. V.Carlos imparatorluğun tüm topraklarını gezerek bu yörelerin imparatorluğa bağlılıklarını sağlamıştı. Oysa Felipe Madrid dışındaki Escorial sarayına kapanarak imparatorluğu bürokrasi aracılığıyla yönetmeyi amaçlıyordu. Fakat uzun vadede bu imparatorluğun birçok yöresinde "Kastilya baskısı" konusunda sürekli yakınmalara hatta ayaklanmalara yol açtı.

İspanyollar, V.Carlos zamanında Meksika'yı ele geçirmişlerdi. 1518-1521 arasında Hernando Cortes Aztek İmparatorluğu'nu yok ederek Meksika'yı İspanya'ya bağlamıştı. 1531'de Francisco Pizarro Peru'yu İspanyol sömürgelerine kattı. Meksika ve Peru'dan elde edilen altın ve gümüş sürekli İspanya'ya taşınıyordu. Felipe tahta çıktığında hazinenin iflas durumunda olması, bu kaynağın dahi İspanyol İmparatorluğu'nun mali açığını kapayamadığını göstermektedir. İspanyollar'ın ilk sömürgecilik girişimleri yağmacılık ve ganimet toplama yolunda gerçekleşmişti. Ancak Felipe'nin tahta çaktığı tarihlerde düzenli madencilik ve tarım işletmeleri yaygınlaştı. İsponyal sömürgecilerinin *(conquistadores)* kullandıkları yöntemler Kızılderili yerlilerin büyük ölçüde kırılmasına yol açıyordu. Bu yöntemlerin en önemlileri *Encomienda* ve *Mita* sistemi denilen emek kullanımıydı. *Encomienda* sisteminde girişimci, devletten belirli sayıda kızılderili kullanma hakkı alıyor ve bu insanları zorla tarım ya da madencilikte çalıştırıyordu. *Mita* ise özellikle madencilikte kullanılıyordu. Her kızılderili yerleşim merkezi, belirli sayıda ve yaşta erkek işçiyi ayrıcalık sahibine teslim etmekle yükümlüydü. Bunlar kuramsal olarak özgür oldukları halde, ödenen ücretin düşüklüğü ve işin zorluğu nedeniyle kölelikten çok az farklı koşullarda çalışıyorlardı. İş koşullarının acımasızlığı ve salgın hastalıklar gerek Meksika gerek Peru'da yerli nüfusun kırılmasına yol açtı.

1570'lerde Güney Amerika'dan değerli maden akımında büyük bir sıçrayış oldu. Bunun nedeni yeni ve çok zengin gümüş yataklarının bulunması ve gümüş madenciliğinde yeni yöntemlerin devreye girmesiydi. Bu gelişmenin sonucu 1580'lerde İspanya'ya gümüş akışı doruğuna ulaştı.

Felipe, 1580'lerde Protestanlık'a karşı yoğun bir saldırıya geçti. Kuzeyde I.Elizabeth İngiltere'si Protestan Avrupa'nın en etkin güçlerinden biri haline gelmişti. İngiltere özellikle denizlerde varlık gösteriyor ve sürekli olarak İspanyol hazine filolarını zarara uğratıyordu. Felipe bu duruma son vermek için 1588 yazında İspanya tarihinin en güçlü filosunu hazırlattı ve İngiltere'ye karşı sefere çıktı. Ancak filo kendinden sayıca az olan İngiliz gemilerinin teknik üstünlükleri ve deniz savaşındaki yeni taktikleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Buna ek olarak Manş Denizi'nde kötü hava koşulları nedeniyle dağılan 130 gemilik filo, mevcudunun üçte birini yitirerek İspanyol limanlarına dönebildi. İspanya bu yenilgiden sonra Avrupa'daki etkinliğini giderek yitirdi.

Felipe'nin başarısızlığa uğradığı bir başka sorun Felemenk ayaklanmasıdır. İspanya'nın uyguladığı ağır vergiler ve dini baskılar sonucu 1566'da Felemenk'te ayaklanma baş gösterdi. Bu İspanyol eyaletindeki karışıklık 1579'a kadar sürdü ve yörenin ikiye ayrılmasıyla son buldu. Kuzey Felemenk Protestan'dı ve ayaklanmada başı çeken unsurlar özellikle bu yörede odaklaşıyordu. Katoliklik'e karşı Protestan bayrağı altında aristokrasi, burjuvazi, kent ve kır halkı birleşti. Ağır vergiler altında kârları azalan tüccarlar, merkezci " Kastilya Çözümü"nün karşısında yer alan aristokrasi ve vergilerin ezdiği halk kitleleri, bir tür ulusal kurtuluş cephesi kurdular. 1575'te Alba Dükü'nün Ghent kentini yakıp yıkması ayaklanmacıların direncini pekiştirdi. Bu gelişmeler Felipe'nin merkezci "Kastilya Çözümü" ile "Federalist" yaklaşım arasında gidip gelmeleriyle ve İspanyol hazinesinin giderek fakirleşmesiyle birlikte yürüdü. Sonunda 1579'da Felemenk'in (Hollanda) Protestan olan kuzeyi İspanya'dan ayrıldı ve güney İspanyol Felemenki (şimdiki Belçika) Katolik kaldı.

◄ *Güney Amerika ve İspanyol sömürgeciliği*

İspanya İmparatorluğu artık parlak devrini geride bırakıyordu. Devletin yapısındaki merkez-çevre çelişkisi, İspanya İmparatorluğu'nu temelden sarsıyordu. 1591'de Aragonya ayaklanması büyük güçlüklerle bastırıldı. Güney Amerika'dan gelen gümüş ve altın İspanya'da sürekli tırmanan bir enflasyona neden oldu. 1570'ten sonra İspanya yiyecek maddeleri ithal eder duruma geldi. İspanya İmparatorluğu, Batı Avrupa'daki daha dinamik devletlerin (İngiltere, Hollanda, Fransa) açık pazarı durumuna dönüştü. İspanyol sanayii ucuz ithal mallarıyla rekabet edemez duruma geldi. İspanyol sömürgeleri giderek merkezden bağımsız iktisadi ilişkiler içine girdiler. Güney Amerika'da önemli bir işgücü açığı ortaya çıktı. Meksika'da 1519'da 11.000.000 olan kızılderili nüfus 1590'lara gelindiğinde 2.000.000'a düşmüştü. Madenler eski verimliliklerini yitirmişlerdi. 1590'larda İspanya'ya 1580'in yarısı kadar gümüş giriyordu. İspanyol hazinesi borçlarını ödeyemez duruma geldi.

Tarihçi Braudel Felipe'yi "ağının ortasında bekleyen bir örümceğe" benzetir. Yarı manastır yarı devlet merkezi olarak yaptırdığı Escorial sarayından hemen hiç çıkmayan Felipe, Peru'dan Amsterdam'a uzanan bir imparatorluğu buradan yönetti. Onun ölümüyle İspanya'nın en güçlü Hıristiyan devleti olduğu dönem de kapandı.

• KAYNAKLAR: P.Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 1979; F.Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World, in the Age of Philip II*, 1973; J.H.Elliot, *Imperial Spain, 1469-1716*, 1963.

• BAKINIZ: ALBA, CORTES, PIZARRO.

◄ *Protestanlık'a karşı mücadelesi*

FELIPE V
(1683-1746)

İspanya kralı. İspanya'ya 17. yy'da yitirdiği gücünü kazandırmıştır.

19 Aralık 1683'te Versailles'da (Fransa'da) doğdu, 9 Temmuz 1746'da Madrid'te öldü. Fransa kralı XIV. Louis ile İspanya kralı IV. Felipe'nin kızkardeşi Maria Theresa'nın torunudur.

Bourbon soyundan olan Felipe, 1700'de Anjou dükü iken İspanya'nın Habsburg soyundan son kralı II. Carlos tarafından İspanya tahtına varis seçildi. Felipe, Carlos'un ölümünün ardından Ocak 1701'de Versailles'da XIV. Louis tarafından İspanya kralı ilan edildi. Ancak Anjou dükü olarak Fransa tahtı üzerindeki haklarının da süreceğinin açıklanması tarihe İspanya Veraset Savaşları olarak geçen çatışma döneminin başlamasına neden oldu. Avrupa'daki güçler dengesinin Fransa yararına değişmesini istemeyen İngiltere, Avusturya ve Birleşik Eyaletler (Hollanda) Eylül 1701'de olası bir İspanya-Fransa işbirliğine karşı ittifak oluşturdular. Bu ittifak güçleri, Mayıs 1702'de kendini gerçek İspanya kralı ilan eden Avusturya İmparatoru'nun kardeşi Arşidük Charles'ın haklarını savunmak üzere İspanya'ya karşı harekete geçti.

V. Felipe İspanya'ya bağlı İtalyan şehirlerinde başgösteren ayaklanmaları bastırmak üzere İtalya'da iken İngilizler Cebelitarık'ı aldı, Portekiz İspanya'ya savaş ilan etti, İspanya'nın artan savaş giderlerini ve yükümlülüklerini reddeden Katalonya, Valencia ve Aragon, Arşidük Charles adına ayaklandı. Charles, 1705'te Katalonya ve Barcelona'yı aldı. İspanya'ya dönen Felipe 1707'de ittifak güçlerini Madrid'i boşaltmaya zorladı, Valencia ve Aragon'da denetimi sağladı. Felipe'nin Fransızlar ve Kastilyalılar'dan oluşan ordusu 1710'da ittifak ordusunu yenilgiye uğrattı. 1714'te Barcelona geri alındı ve böylelikle 1701-1714 İspanya Veraset Savaşları son buldu. 1713-1715 arasında yapılan ve tümüne Utrecht Antlaşması denilen bir dizi antlaşma ile Avrupalı güçler V.Felipe'yi İspanya kralı olarak tanıdılar. O da Fransa tahtı üzerindeki haklarından vazgeçti, Napoli ve Sicilya Avusturya'ya, Cebelitarık İngiltere'ye bırakıldı.

V.Felipe Veraset sorununun çözümlenmesinden sonra İspanya'nın askeri ve iktisadi gücünü yeniden kazanması için bir dizi önlem aldı. Ayaklanan İspanya kentlerindeki soyluların ayrıcalıkları kaldırıldı, topraklarına el kondu. Orduda düzenlemeler yapıldı, güçlü bir donanma kuruldu.

Felipe'nin soylulara karşı aldığı önlemlerde sarayın desteği karısı Maria Louisa'nın 1714'te ölümüyle son buldu. İkinci karısı Isabella sarayın yönetimine hakim oldu. Kilise ve soylularla daha ılımlı ilişkiler kurulmasına çalıştı.

Isabella, çocuklarının İspanya tahtı üzerinde yasal hakkı olmadığını bildiğinden yayılmacı bir siyaset izledi. Bu amaçla İtalya'da, Avusturya varlığına karşı çıkan Giulio Alberoni'nin yardımıyla İtalya'ya bir sefer başlatıldı. 1718'de Capo Passero'daki büyük yenilgiye karşın Isabella'nın siyaseti başarı kazandı. Büyük oğlu Charles 1735'te Napoli ve Sicilya kralı oldu, ortanca oğlu Parma dükü, küçük oğlu da İspanya başpiskoposu oldu.

1724 başlarında oğlu Louis lehine tahttan çekilen V.Felipe, Louis'nin birkaç ay sonra ölmesi üzerine yeniden İspanya tahtına geçti. 1740'larda hastalanarak yatalak oldu. Ardından geçirdiği felç sonucu da öldü. İspanya tahtının tüm hakları ilk evliliğinden hayatta kalan tek çocuğu Ferdinand'a geçti.

• BAKINIZ: EUGENE [Savoie'lı], LOUIS XIV.

Federico Fellini

FELLINI, Federico
(1920)

İtalyan sinema yönetmeni. Sinemaya İtalyan Yeni Gerçekçilik (Neo-Realizm) akımının temsilcilerinden biri olarak başlayıp, düş ürünü öğelerle örülü özgün bir anlatım diline ulaşmıştır.

20 Ocak 1920'de Rimini'de doğdu. Gezgin bir satıcının oğluydu. Okulda parlak bir öğrenci değildi, yetenekli olduğu tek konu resimdi. Yollandığı din okullarından hiçbirinde kalmadı. Daha sonra filmlerinde de görüleceği gibi, sirkler ve çadır tiyatroları başlıca tutkuları arasındaydı. 1938'de Floransa'ya gitti ve çizgi roman ressamı olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Roma'da Hukuk Fakültesi'ne yazıldıysa da polislik, gazetecilik, öykü yazarlığı gibi çeşitli işlerde çalışmayı sürdürdü. O yıllarda Roma'da tanıştığı Aldo Fabrizi (1905), onu sahne sanatlarına ilgi duymaya yöneltti. 1943'te, ilk filmlerinin yıldızı Giulietta Masina ile evlendi.

Fellini'nin sinemaya ilgisi Rossellini'yle tanışmasıyla başladı. 1945'te Rossellini'nin *Roma città apperta* (Roma Açık Şehir), iki yıl sonra da *Paisà* adlı

filmlerinin senaryolarına katkıda bulundu. 1950'de Alberto Lattuada ile birlikte kendi özgün film öyküsü olan *Luci del varieta*'yı ("Varyete Işıkları") çekti.

Yönetmen olarak ilk filmi 1952'de çektiği *Lo sceicco bianco* ("Beyaz Şeyh") oldu. Fellini, 1960'lara değin ilgi görmeyen bu filminin hemen ardından ikinci filmini, *I vitelloni*'yi ("Aylaklar") çekti. Başıboş geçirdiği ilk gençlik yıllarını, Yeni Gerçekçilik'e özgü belgeci bir tutum ve sevecen bir bakışla sinemalaştırdığı bu yapıtıyla büyük bir başarı kazandı. 1954'te, ona uluslararası bir ün ve dört Oscar ödülünden ilkini getirecek olan *La strada*'nın (Sonsuz Sokaklar) çekimine başladı. *Sonsuz Sokaklar*, sirklerde zincir kırarak gösteriler yapan, iriyarı, kaba Zampano (Anthony Quinn) ile dağ köylerinden birinden satın aldığı, küçük, ürkek Gelsomina'nın (G.Masina) başlarından geçenleri anlatır. Zampano ile onun ardı sıra sürüklenen küçük Gelsomina'nın öyküsü, gene çadır tiyatrolarının yaldızlı dünyasını, dağ köylerinin ıssızlığıyla karşıtlık oluşturan sirki ve sirk insanlarının dokunaklı gösterişliliklerini yansıtır. Seyirci tarafından çok tutulan ve Katolik Kilisesi'nce "gerçek anlamda Hıristiyan bir sanat yapıtı" olarak nitelendirilen film, solcu aydınlar tarafından duygu sömürüsü olarak değerlendirildi ve Yeni Gerçekçilik'e ihanet sayıldı. Ertesi yıl Fellini, neredeyse bu eleştirilere bir yanıt niteliğindeki *Il bidone*'yi ("Dolandırıcılar") çekti. Yeni Gerçekçilik'in başarılı bir örneği olan bu karamsar ve saldırgan toplumsal yergi, köyden köye dolaşarak yoksulları soyan küçük dolandırıcılardan kurulu bir çetenin öyküsünü anlatırken, buruk da olsa güldürüyü gene elden bırakmıyordu.

Bunu, başrolünü G.Masina'nın oynadığı *Le notti di Cabiria* ("Cabiria'nın Geceleri") adlı yapım izledi. Bu filmiyle Fellini, ününü pekiştirdiği gibi ikinci bir En İyi Yabancı Film Oscarı daha kazandı.

Ancak yönetmen olarak en büyük başarısı 1960'ta çevirdiği ve sonraki yıllarda bir yaşam biçimine adını veren *La dolce vita* (Tatlı Hayat) oldu. Film, gazeteci Marcello'nun (Marcello Mastroianni) Roma'nın zenginler semti Via Veneto'da villadan villaya, partiden partiye sürüklenerek geçirdiği bir gecenin öyküsüdür. Her türlü yaratıcılığı kösteklenmiş bir sanatçı kimliğindeki Marcello, görülmemiş aşırılıklar, eski tanıdıklar, unutulmuş dostlar, Amerikalı sinema yıldızları, garip aristokratlar, terkedilmiş sevgililer arasında geçen bu gece yolculuğu boyunca bir tür masumluğu arar. *Tatlı Hayat* Fellini'nin güldürüyü karikatüre, karikatürün dozunu da kara gülmeceye vardırdığı ilk yapıtıdır. Çağdaş bir Roma "freski" oluşturmak üzere, kimi kez yalnızca yüzlerinden yararlandığı, çoğu profesyonel olmayan kalabalık bir oyuncu kadrosunu kullanan Fellini, bu yönteme sonraki filmlerinde de sıkça başvurdu. Katolik Kilisesi tarafından büyük tepkiyle karşılanan film, 1961 Cannes Film Festivali Ödülü'nü aldı.

1962-1963'te Fellini *Otto e mezzo*'yu ("Sekiz Buçuk") gerçekleştirdi. Bir film yönetmeninin yaşamına ilişkin gerçeklerle düşlerin yaratıcı bir kurguyla anlatılması olan *Otto e Mezzo*, yapı ve içerik olarak kolaycılığa ödün vermeyen bir sanatçı portresiydi. Fellini'nin düşleri, psikoanalitik saptamaları ve "kadınlar", bu özgün sinema evreni içinde yerlerini almışlardı. Film hem Moskova Film Şenliği'nde ödül kazandı, hem de Fellini'ye üçüncü bir Oscar daha getirdi.

1964'te evli bir kadının (G.Masina) düşlerini konu edinen *Giulietta degli spiriti*'den ("Ruhların Jülyet'i") dört yıl sonra Fellini 1960'ların en iddialı yapımına girişti. *Fellini-Satyricon*, Roma İmparatoru Petronius'un son günlerini anlatıyordu. Bu film Fellini'ye kendi düşlerini ve görsel aşırılıklarını eski Roma'ya uyarlama olanağı sağladı. Böylece Fellini sineması giderek belli bir öykünün aktarılması olmaktan da çıkıyor, tek bir kahraman ya da konu çevresinde gelişen bir öyküler dizisinin sineması oluyordu.

◄ *La Strada - Sonsuz Sokaklar*

Bazılarınca zevksizlik olarak nitelendirilen bu filmi, 1972'de ikinci iddialı yapım *Fellini-Roma* izledi. Film bütünüyle, yönetmenin Roma kentine ilişkin düşlerine, anı ve gözlemlerine dayalı, baş döndürücü bir kurgu-belgeseldi. *Satyricon*'da olduğu gibi gürültülü, gösterişli ve zengin bölümlerle, lirik, neredeyse sessiz sedasız denebilecek bölümlerin kurgulanmasından elde edilen bir ritmden yararlanılmıştı. Bu film de tartışmalara yol açtı.

Son filmleri

1973'te gerçekleştirdiği *Amarcord* ise Fellini'ye eleştirmenlerin ortak övgüsünü sağlayan bir film oldu. Çocukluğunun geçtiği Rimini'ye dönen Fellini, bir mevsimler döngüsü çerçevesinde kent insanlarının yaşamlarıyla kendi ilk gençlik deneyimlerini ölçülü bir duygusallık ve düşgücü örgüsü kurarak iç içe veriyordu. 1976'da bir başka büyük proje olan *Fellini-Casanova* ile cinsel düşgücünün barok evrenini sinemalaştırdı. Fellini, 1979'da *La citta della donne* (Kadınlar Kenti) adlı büyük bir yapımı gerçekleştirdi. Feministler'den, çocukluğundaki hizmetçi kızlara kadar uzanan bir "kadınlar dünyası"nda yolculuk eden kahramanının (M.Mastroianni) düşlerini ve karabasanlarını yeniden yaşamasını konu edinen *Kadınlar Kenti*, Fellini sinemasının özgünlüğünü bir kez daha ortaya koyar. 1983 Venedik Film Şenliği'nde gösterilen son filmi *E la nave va*'da (Ve Gemi Gidiyor) I.Dünya Savaşı arifesinde lüks bir yolcu gemisindeki çeşitli toplum katlarından insanları, kendine özgü alaycı bir dille ve göstermeci öğeleri ustaca kullanarak sergiledi.

◄ *La dolce vita-Tatlı Hayat*

Fellini'nin Katolik İtalyan kültürünün mitleri, toplumun düşleri ve karabasanları ile yakından ilgili olan özgün düşgücü evreni, özellikle mizansen, dekor ve sahnelerin duygu yükünün ayarlanması gibi açılardan kusursuzdur. Sinemasının temel özelliği olan aşırılık, çağdaş sinemayı derinden etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Luci del varieta* (A.Lattuada ile), 1950, ("Varyete Işıkları"); *Lo sceicco bianco*, 1952, ("Beyaz Şeyh"); *I vitelloni*, 1953, ("Aylaklar"); *Amore in citta*'nın ("Kentte Aşk") bölümü *Un agenza matrimoniale*, 1953, ("Evlendirme Bürosu"); *La Strada*, 1954, (Sonsuz Sokaklar); *Il bidone*, 1955, ("Dolandırıcılar"); *Le notti di Cabiria*, 1956, ("Cabiria'nın Geceleri"); *La dolce vita*, 1960, (Tatlı Hayat); *Boccacio 70*'in bölümü *Le tentazioni del Dottore Antonio*, 1961, ("Doktor Antonio'nun Baştan Çıkarılması"); *Otto e mezzo*, 1962-1963, ("Sekiz Buçuk"); *Giulietta degli spiriti*, 1964, ("Ruhların Jülyet'i"); *Histoires extraordinaires*'in bölümü *Toby Dammit*, 1967; *Fellini-Satyricon*, 1968; *I clowns*, 1970, ("Palyaçolar"); *Fellini-Roma*, 1972; *Amarcord*, 1973; *Fellini-Casanova*, 1976; *Prova d'orchestra*, 1978, (Orkestra Provası); *La citta della donne*, 1979, (Kadınlar Kenti); *E la nave va*, 1983, (Ve Gemi Gidiyor).

• **KAYNAKLAR:** T. Ay (der.), *Becerikli Bozguncu Rimini'li Federico Fellini*, 1984; G. Salachas (der.), *Federico Fellini*, 1963; A. Solmi, *Storia di Federico Fellini*, 1962, (İngilizcesi: *Fellini*, 1967).

FELLOWS, Charles
(1799-1860)

İngiliz, arkeolog. Likya'daki birçok ören yerini saptamıştır.

Nottingham'da doğdu, 8 Kasım 1860'ta Londra'da öldü. Özel öğrenim gördü, 1832'de İtalya ve Yunanistan üstünden Yakındoğu gezilerine başladı. Yolculuğu boyunca eskizler çizdi. Çizimlerinin çoğu ünlü İngiliz yazarı Lord Byron'un *Childe Harold* adlı yapıtında yayımlandı.

1838'de güneybatı Anadolu'da Ksanthos Irmağı (Eşen Çay) vadisinde yer alan Ksanthos kentini buldu. Bugünkü Fethiye-Kaş karayolu üstünde, Kınık köyünün hemen yakınında yer alan bu ören yeri Likya bölgesinin başkentiydi. Fellows, 1839'da bulgularını yayımladı. 1841 ve 1842'de gene aynı yörede araştırmalar yaparak aralarında önemli Likya kentlerinden Tlos'un da bulunduğu on üç Antik yerleşme yeri daha saptadı. 1842'de Likya'daki kazı ve araştırmalarında bulduğu yapıtları İngiltere'ye götürmek için gerekli izni aldı ve yetmiş sekiz kutu heykel, yazıt ve yapı parçalarını British Museum'a götürdü. 1844'te de İÖ 5. ve 6.yy'a ait Harpiler ve Nereidler mezar anıtlarını İngiltere'ye taşıdı. 1845'te bu hizmetleri nedeniyle Sir unvanını aldı.

Likya bölgesinin en büyük dinsel ve idari merkezi olan Ksanthos, İÖ 8. yy'dan İS 7.yy'a değin önemli bir kent olmuştur. Sırasıyla Pers, Yunan, Ptolamaios, Roma ve Bizans egemenlikleri altında yaşayan kent, Bizans döneminde Piskoposluk merkezi iken İS 7.yy'da Arap akınlarıyla yıkılmış ve terkedilmiştir. Fellows'un kentte sürdürdüğü kazılardan sonra, bu bölge yeniden önem kazanmış, 1881, 1882 ve 1892'de O.Benndorf başkanlığında bir Avusturya heyeti ve 1950'den başlayarak da P.Demargne ve H.Metzger'in başkanlık ettikleri Fransız ekibi tarafından kazılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, 1839, ("Küçük Asya Yolculuğu Sırasında Yazılmış Bir Günce"); *Lycia*, 1840, ("Likya"); *An Account of Discoveries in Lycia, Being a Journal Kept During a Second Excursion in Asia Minor*, 1841, ("Likya'daki Buluşların Bir Dökümü, Küçük Asya'daki İkinci Yolculuğun Güncesi"); *The Xanthian Marbles*, 1842, ("Ksanthos Mermerleri").

• **KAYNAKLAR:** G.E.Bean, *Lycian Turkey*, 1978; P.Demargne ve H.Metzger, *Xanthos Kılavuzu*, 1966.

• **BAKINIZ:** DEMARGNE, H.METZGER.

FENARİ, M.Şemseddin
(1350 -1431)

Osmanlı din bilgini. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamıdır.

Molla Şemseddin Mehmed b. Hamza'nın doğum yeri ve yılı tartışmalıdır. Maveraünnehir yakınlarında Fener kasabasında ya da Yenişehir Feneri'nde doğduğu söylenir. 1431 Mart'ında Bursa'da öldü. Bir kaynağa göre Fenari adı, kendisine doğduğu yer nedeniyle değil de, babası Hamza'nın fenerci olması yüzünden verilmiştir.

Çağının ünlü bilginlerinden Alaeddin Esved ile Karaman'da Cemaleddin Aksarayî'den ders gördü. Öğrenimini ilerletmek amacıyla Mısır'a gitti. Şair Ahmedi ve Hekim Hacı Paşa ile birlikte Şeyh Ekmeleddin'in derslerini izledi. Çelebi Sultan Mehmed'in çağrısı üzerine Anadolu'ya döndü.

Bursa Kadılığına atandı, ayrıca oradaki Manastır Medresesi müderrisliğini üstlendi. Bu arada Şeyh Hamideddin Kayseri ile tanışıp onun bilimsel toplantılarında bulundu, ondan tasavvuf öğrendi. 1424'te II.Murad tarafından ilk kez Müfti'l-En'âm (Şeyhülislam) olarak fetva makamına getirildi. Altı yıl şeyhülislamlık, kadılık ve müderrislik görevlerini birlikte yürüttü.

Molla Fenari deney bilimlerine karşı sürekli ilgi duymuştur. Taşköprîzâde'nin *Şakâ'ikü'n-Numâniye* ("Gelincik Çiçeği") adlı yapıtına göre, Molla Fenari "Toprak, yaşayışları bilgilerine uygun olan bilginlerin etini yemeğe" Hadis'inin doğru olup olmadığını araştırmak için hocası Alaeddin Esved'in mezarını açtırıp ölüsüne bakmıştır. Molla Fenari'nin çeşitli bilim dallarında Arapça yazdığı yüzü aşkın yapıtı vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Şerhü İsâgûci*, (ö.s.), 1820, ("İsâgûci Yorumu"); *Uvaysâtü'l-Efkâr fi İhtiyarı Ulî'l-Ebsâr*, (ö.s.), 1886, ("Yetkili Kimselerin Tutumları Konusunda Düşünce Örnekleri"); *Aynü'l-Ayân fi Tefsîri'l-Kur'an*, (ö.s.), 1907, ("Kuran'ın Yorumu Konusunda Uzmanların Görüşü"); *Tefsîrü'l-Fâtiha*, ("Fatiha Suresi'nin Yorumu"), (Köprülü Kütüphanesi No, 111).

FÉNELON
(1651-1715)

Fransız, tanrıbilimci, düşünür. Dingincilik'in savunucularındandır.

François de Salignac de la Mothe-Fénelon, 1 Ağustos 1651'de Périgord'daki Fénelon şatosunda doğdu, 7 Ocak 1715'te Cambrai'de öldü. Fakir düşmüş eski bir soylu ailedendi. Eğitimine Cahors'da başladı. Sonra Paris'te Saint-Sulpice seminerinde tanrıbilim okudu. 1675'te papaz oldu. Protestanlık'tan Katoliklik'e dönen kadınların eğitim gördükleri bir manastırın başına getirildi. 1686'da La Rochelle'de Huguenotlar'ın Katoliklik'e döndürülmeleri için yapılan çalışmalarda görevlendirildi. Burada uygulanan

Fénelon

sert yöntemlere karşı çıktı. 1687'de Paris'teki manastıra döndüğünde kızların eğitimi üzerine, ilerici görüşler içeren, bir kitap yayımladı. Bu başarılarıyla Kral'a yakın bir din adamı olan Bossuet'nin desteğini kazandı, XIV.Louis'nin torununa özel öğretmen olarak görevlendirildi. Fénelon bu sıralarda yaşamını önemli bir biçimde etkileyen Mademe de Guyon ile tanıştı. Bu genç ve güzel dul kadın aynı zamanda çok koyu bir dinsel eğitim almıştı. Dine ve Tanrı'ya olan sevgi ve bağlılığını Katoliklik'teki tören ve dualarla yeterince doyuramadığından toplum ve dünya işleriyle ilgisini giderek azaltmış, tüm benliğini Tanrı'ya, onu düşünmeye adamıştı. Madame de Guyon'un bu tutumuna, yani kendini istek ve tutkulardan arındırarak Tanrı'ya vermek olan Dingincilik'e *(quiétisme)*, Fénelon da yaklaştı; aralarında, sonraları başkalarının da katıldığı bir topluluk oluşturdular. 1694'te Bossuet, Madame de Guyon'u Meaux'da gözetim altına aldırdı. Fénelon'u, Dingincilik'ten uzaklaştırmak amacıyla 1695'te Cambrai başpiskoposluğuna atadı. Madame de Guyon'u Bossuet'nin saldırısına karşı korumak isteyen Fénelon 1697'de *Les Maximes des Saints* ("Azizlerin Özdeyişleri") adlı bir kitap yayımladı. Bunun üzerine Bossuet Fénelon'a çeşitli suçlamalar yöneltti ve onun saraydan uzaklaştırılmasına, 1699'da da gizemci bir tinselliği savunan bu yapıtının Papalıkça kara listeye alınmasına neden oldu. Fénelon'un bundan sonraki yaşamı, başpiskopos olarak bulunduğu Cambrai'de sürgün olarak geçmiştir.

Fénelon, kişiliği ve üslubuyla Bossuet'nin tam karşıtı olmasına karşın başlangıçta ona hayranlık duymuş ve onun desteğiyle yükselmiştir. Her ikisi de, XIV.Louis'nin saray çevresinde etkili olan, hırslı din adamı kişiliğini örneklendirir. Aralarındaki işbirliğinin sürdüğü dönemlerde, Bossuet'nin isteği üzerine Malebranche'ı eleştiren bir kitap yazmıştır. Descartes'ın etkisinin kesin bir biçimde sürdüğü o dönem Fransası'nda Fénelon'un görüşleri sonradan Malebranche'ınkilere yaklaşmıştır. Yine o dönemde Malebranche ve Geulincx gibi düşünürler üzerinde etkili olan Augustinus gizemciliği Fénelon'da da izler bırakmıştır.

Malebranche'a göre evrende olup bitenlerin tek nedeni Tanrı'dır. Ne fiziksel varlıklar ne de tinsel varlıklar nedensel açıdan etkin değildir. Böylece

Hıristiyanlık'ta Dingincilik

***Dingincilik** (quiétisme) köken olarak Eski Yunan düşüncesinden gelir. Özellikle Stoacı filozofların benimsediği bir görüş olan kendi kendine egemen olma yetisinin geliştirilmesiyle ilgilidir. Stoacılar'a göre istenç, duygu ve tutkulara egemen olabilir. Bu, doğanın kurulu düzenine uymanın gereği olarak, özenle geliştirilmesi gereken bir yetidir. Doğadaki varlıklar düzene tam bir edilginlikle nasıl uyuyorlarsa insan da isteklerini dizginlemeli, kendini doğanın büyük ve dengeli uyumuna bırakmalıdır.*

Bu görüş, Hıristiyanlık gizemciliği üzerinde etkili olmuş, 17.yy'da da Dingincilik'in ortaya çıkmasına temel hazırlamıştır. Bu anlamda Dingincilik, dünya olaylarına kayıtsız kalarak Tanrı düşüncesine yönelmek, tutkulardan arınmış olarak kendini Tanrı istenciyle bütünleştirmeyi amaçlamaktır. Böylece varılacak, tam bir tinsel dinginliktir (sükunet). Dingincilik'i güden güç, derin bir Tanrı sevgisidir. İspanyol tanrıbilimci Molinos'ta ilk filizleri görülen Hıristiyan Dingincilik'i, Madame de Guyon* ile gelişir. Guyon düşüncelerini çeşitli kitaplarında dile getirmiş ve çevresinde özellikle soylu ailelerden gelme kadınlardan oluşan bir topluluk oluşturmuş. Fénelon da bu Gizemci akımdan etkilenmiş, Guyon'u desteklemiş ve korumuştur. Hıristiyan Dingincilik'i her şeyden el etek çekerek Tanrı düşüncesine dönmeyi gerektirirken, Katoliklik'le de çelişmek durumundaydı. Bu akıma göre yalnızca kilise ve dinsel törenler aradan çıkarılmakla kalmıyor, aynı zamanda, İncil ve İsa da önem ve anlamlarını yitiriyorlardı. Bu eğilimlerden din adına kuşkulanan Bossuet*, Guyon'dan, görüşlerini yaymaktan vazgeçmesini istedi. Guyon buna karşı çıkınca 1695'te bir manastıra kapatıldı. 1713'te, Blois' daki malikânesinde sessizce yaşamak koşuluyla salıverildi.*

Dingincilik biçimindeki Gizemci akım İtalya' da, "Piyetizm" adıyla Almanya'da, "Quaker" lar ve İngiltere'de Cambridge Platoncuları arasında yayılmasını sürdürdü. Kurucularının devlet güçleri baskısı altında susturulmuş olmalarından ötürü, bu akımın yayılması ve gelişmesi sınırlı olmuş, sonraları giderek önemini yitirmiştir.

getirilen katı Belirlenimcilik içinde Tanrı bir evrensel ustur ve doğayı uyumlu bir yapı olarak yaratmıştır. Doğayı bu uyuma göre devindirir. Fénelon, bu ölçüde kesin bir Belirlenimcilik'in sonuçta sınır tanımaz bir Yazgıcılık'a götürdüğünü göstermeye çalışmış; Tanrı'nın bile bu Yazgıcılık'in elinde bir araç biçimine dönüştüğünü gözönüne sermek istemiştir.

Tanrı ve evrensel us

Şöyle bir uslamlama kullanır: Eğer, Tanrı'nın kendi usallığı ve yetkinliği gereği, evreni yaratması ve bunu yetkin bir varlık olarak biçimlendirmesi zorunlu ise, bu durumda Tanrı'nın istenç özgürlüğü de, söz konusu değildir. Çünkü, bu verilere göre, o ne kendinden daha az yetkin bir şey yaratabilmek, ne de yaratmadan durabilmek özgürlüğüne sahiptir. Yetkin olan sonsuz da olacağına göre evren, nitelikleri açısından, Tanrı ile karışacak, onunla özdeşleşecektir. Bir başka deyişle, Malebranche'ın düşüncelerinin götürdüğü nokta katı Yazgıcı bir Tümtanrıcılıktır. Fénelon, geçerli bir felsefenin istenç özgürlüğüne yer vermesi gerektiğine inanır. Çünkü, ona göre tüm ahlaksal değerlendirmeler, onaylama ve yadsıma eylemleri, cezalandırma, bağışlama gibi eylemler, toplum düzenini, özgürlüğü önden kabul etmeyi gerektirir. Eğer istenç özgür kabul edilmezse, sonuçta tüm kötülüklerin hoş görülme durumu ortaya çıkar.

Bossuet gibi Fénelon da, Descartes'ın Tanrı kanıtlarını temelde benimser ve bunları geliştirmeye, daha da güçlendirmeye çalışır. Tanrı'nın sonsuzluk niteliğini özellikle vurgular. Ona göre bu, Tanrı'nın tekliğinin ve kendiliğinden varoluşunun temelini oluşturur. Çünkü başka bir yaratıcı varlık daha bulunsaydı, Tanrı ne sonsuz, ne yetkin, ne de kendiliğinden varolan bir varlık olabilirdi. Tanrı'nın tüm bu öznitelikleri bölünmüş olurdu. Fénelon, Tanrı'nın nitelikleri arasına değişmezliği de ekler. Ona göre insandaki istenç özgürlüğü Tanrı'nın yetkin anlamdaki özgürlüğünü yansıtır; us, bilgi ve bilinç Tanrı'ca verilmiştir. İnsanın düşünen varlık *(res cogitans)* olması, onu yaratan Tanrı'nın yetkin bir düşünen varlık oluşunun kanıtıdır. İnsanın us ve bilgisi onun sonsuz aydınlığının içeriğinden pay alır. Malebranche'a çok yaklaşan bu düşünceler, sonunda Malebranche'ın "Biz her şeyi Tanrı'da görürüz" önermesini onaylamak noktasına ulaşır.

Din ve ahlak

Télémaque adlı kitabında krallığın tek başına salt güç oluşunun kötü sonuçlarını ortaya koymaya çalışır: Sarayın, halkın fakirliği pahasına lüks içinde yaşamasını, ulusal gurur bahane edilerek başka ülkelerle savaşmayı, sınırları genişletme çabalarını eleştirir. Fénelon'a göre krallar da Hıristiyanlık ilkeleri içinde bulunan ahlak yasalarına uymak durumundadır. Siyasal eylemleri bu bağlamda önemli bulur. İyi bir kral, halkının çalışarak kazanılmış bir zenginliğe ulaşmasını sağlayandır.

Kızların eğitilmesinin gerekliliği üzerinde önemle duran Fénelon, ahlakın, ceza korkusuna değil, erdem sevgisine dayandırılması düşüncesini savunmuştur. Ona göre, kızlara yalnız okuma yazma değil, güzel konuşma ve hukuk bilgisi de verilmelidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Réfutation du système de la nature et de la grâce*, 1687, ("Doğa ve Tanrısal Kayra Dizgesinin Yadsınması"); *Traité de l'éducation des filles*, 1687, ("Kızların Eğitimi Üzerine İnceleme"); *Les Maximes des Saints*, 1697, ("Azizlerin Ödevişleri"); *Télémaque*, 1699; *Traité de l'existence de Dieu*, 1712, ("Tanrı'nın Varlığı Üzerine İnceleme").
- **KAYNAKLAR:** M. Barlano, *Fénelon*, 1950; E.Carcassonne, *Fénelon, L'homme et l'oeuvre*, 1946; J.Goré, *L'Itinéraire de Fénelon*, 1957.
- **BAKINIZ:** AUGUSTINUS, BOSSUET, DESCARTES, MALEBRANCHE.

FENİK, Mümtaz Faik
(1904-1974)

Türk, gazeteci. Demokrat Parti'nin yayın organı olan *Zafer* gazetesinin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, 22 Temmuz 1974'te aynı yerde öldü. 1929'da İstanbul Hukuk Fakültesi'ni, 1934'te de Brüksel İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Öğrencilik yıllarında gazeteciliğe ilgi duyan Fenik *Vakit, Vatan, Tan, Cumhuriyet, Ulus* vb. gazetelerde çalıştı. *Milliyet* ve *Ulus* gazetelerinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 1939'da Ankara Radyosu'nda Radyo Gazetesi adlı programı yayımlamaya başladı. 1949'da DP'nin yayın organı olarak çıkan *Zafer* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Ankara'da yayımlanan gazetenin yazı kadrosunda Samet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Burhan Belge gibi siyaset adamları ve gazeteciler yer alıyordu.

1950-1957 arasında DP Ankara milletvekili olarak TBMM'de görev alan Fenik bir süre *Zafer*'in başyazarlığını da üstlendi. 27 Mayıs 1960 sonrası tutuklanarak öbür DP'lilerle birlikte Yassıada'da yargılanıp hüküm giydi. 1963 affında serbest bırakıldıktan sonra yeniden gazeteciliğe dönüp ölene değin *Son Havadis* gazetesinde başyazarlık yaptı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *1939 Harbi, Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu*, 1941.
- **BAKINIZ:** B.BELGE.

FENMEN, Beatrice
(1913)

İngiliz asıllı Türk balerin ve koreograf. Türk balesinin gelişmesine bir eğitimci olarak önemli katkılarda bulunmuştur.

Londra'da doğdu. Evlenmeden önceki soyadı Appleyard'dır. 1915'te ailesiyle birlikte Maidenhead'e gitti. İlk dans derslerini buradaki La Roche dans okulunda aldı. 1927'de Academy of Choreographic Art'a (Koreografi Sanatı Akademisi) girdi. 1930'da Vic-Wells Balesi'nin (şimdi Royal Ballet-Kraliyet Balesi) kurucuları arasına katıldı. 1931-1936 arasında bu topluluğun sahneye koyduğu birçok ünlü balede

Türk Balesinin Kuruluşu

Cumhuriyet'ten sonra Türkiye'de ağırlık kazanan Batılılaşma politikası, özellikle kültür alanında, devletin öncülük ettiği bazı kurumlaşmaları getirmişti. Daha önce Türk kültüründe bir yeri olmayan bale sanatının da, bu bağlamda, devlet eliyle kurulmasına çalışıldı. 1947'de hükümet İngiltere Kraliyet Balesi'nin kurucusu, koreograf Dame Ninette de Valois'yı* Türkiye'ye çağırdı ve bir bale okulunun açılması için araştırmalar yapmasını istedi. Bu çalışmaların sonucunda, 1948'de İstanbul'da Devlet Bale Okulu açıldı ve başına da İngiliz balerin ve bale eğitmeni Joy Newton (1913) getirildi. Okulun eğitim programı tümüyle İngiltere'deki Kraliyet Bale Okulu programı temel alınarak biçimlendirilmişti. Bu okulda eğitmenlik yapmaya başlayan Margaret Graham ve Audrey Knight de Kraliyet Dans Akademisi mezunlarıydılar. 1950'de Devlet Bale Okulu Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuvarı'yla birleştirildi ve Bale Bölümü'nün başına, 1951'de Beatrice Appleyard (Fenmen) getirildi. 1954'te onun ayrılmasından sonra yerine gene İngiliz bir balerin ve koreograf olan Molly Lake* geçti. 1974'e değin bu görevde kalan Molly Lake'in eşi Travis Kemp de aynı bölümde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1974'ten sonra Ankara Devlet Konservatuvarı Bale Bölümü'nün yöneticiliğini Türkler yapmaya başladı. 1974-1975 arasında İnci Kurşunlu (Tuğ), 1975-1976 arasında Beatrice Fenmen, 1976-1977 arasında Feridun Ulusoy, 1978'de Duygu Varlıer, 1983'te de yeniden İnci Kurşunlu bu görevi yürüttüler.

İstanbul Konservatuvarı'nda Bale Bölümü 1971'de açıldı. Bu bölümün başkanlığına 1974'te gelen Şebnem Aksan, 1982'ye değin bu görevini sürdürdü. 1984'te bölüm başkanlığına Dilek Engin getirildi.

solo rollere çıktı. 1931'de Association of Operatic Dancing'den (şimdi Royal Academy of Dancing-Kraliyet Dans Akademisi) yüksek dereceyle mezun oldu. 1936'da Markova-Dolin Topluluğuna, 1939'da da başbalerin ve koreograf olarak Windmill Tiyatrosu'na katıldı. 1943'te katıldığı bir turnede birçok Ortadoğu kentinde sahneye çıktı. 1945'te İngiltere'ye döndü, çeşitli müzikaller ve revüler için koreografiler hazırladı. 1948-1951 arasında Roma'da Michele Galdieri'nin yanında başkoreograf *(maestra choreografa)* olarak çalıştı. Bu çalışmaları ona Maschero d' Argento adlı eleştirmenler ödülünü kazandırdı. 1951'de Türkiye'ye geldi ve bir yıl önce Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuvarı'yla birleştirilen Devlet Bale Okulu'nun müdürü oldu. 1954'te Mithat Fenmen'le evlendi, Fenmen Bale Stüdyosu adıyla özel bir bale okulu açtı. 1963'te yeniden Konservatuvar'ın Bale Bölümü'nün öğretim kadrosuna katıldı. 1975-1976 yıllarında bu bölümün başkanlığını yaptı. 1982'de kendisine Kraliçe II.Elizabeth tarafından Türk balesinin gelişmesindeki hizmetlerinden ötürü Büyük Britanya İmparatorluk Nişanı verildi.

Beatrice Appleyard Fenmen Avrupa çapındaki başarılarının yanı sıra, Türk balesinin kurulması ve geliştirilmesi sürecinde de eğitim çalışmalarıyla önemli bir yer almıştır. Ankara Devlet Konservatuvarı Bale Bölümü'nde halen kullanılan Türkçe bir bale tarihi derlemesi de yapmıştır.

FENMEN, Mithat
(1916-1982)

Türk, piyanist ve besteci. Türkiye'de piyano müziğinin gelişmesinde ve tanınmasında rol oynamıştır.

24 Ocak 1916'da İstanbul'da doğdu, 19 Ekim 1982'de Ankara'da öldü. Müzikle yakından ilgili bir aile ortamında yetişti. Dokuz yaşında piyano dersleri almaya başladı. Ortaokul ve lise yılları boyunca müzik etkinliklerini sürdürdü. Bir yandan da yazışma yoluyla ders veren Fransa'daki École Universelle'le ilişki kurarak bestecilik ve armoni öğrendi.

Ortaöğrenimini tamamladığı 1935'te Ankara Halkevi'nde halk önündeki ilk konserini verdi. Aynı yıl Paris'e gitti ve École Normale de Musique'e girdi. Alfred Cortot'dan piyano, Nadia Boulanger'den (1887-1979) bestecilik ve kontrpuan dersleri aldı. 1938'de bu okulu bitirdikten sonra Münih Devlet Konservatuvarı'na geçti. Ertesi yıl, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı. Ankara Devlet Konservatuvarı'nda piyano öğretmeni olarak atandı. 1951'de bu kuruluşun müdürlüğüne getirildi. 1954'te İngiliz bale öğretmeni Beatrice Appleyard ile evlenerek görevinden ayrıldı. Eşiyle birlikte Fenmen Bale Stüdyosu'nu kurdu. 1957'de yeniden Devlet Konservatuvarı piyano öğretmeni ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası üyesi oldu. Ayrıca, özel piyano ve bestecilik dersleri vermeyi de sürdürdü. 1973'te Ankara Devlet Operası müdürlüğüne getirildi.

Beste çalışmaları da bulunan Fenmen, konser ve resitallerinin yanı sıra, başarılı bir piyano öğretmeni ve müzik yazarı olarak da etkinlik göstermiş, 1949-1953 arasında *Müzik Görüşleri* adlı derginin yayıncılığını yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oda Müziği:** *Üçlü*, 1938, soprano, klarnet ve flüt için; *İki Parça*, 1940, piyano için. **Orkestra Müziği:** *Balıkçılar*, yks, 1943, Tevfik Fikret'in şiiri üstüne; *Konçertino*, 1944, piyano ve orkestra için. **Kitap:** *Piyanistin Kitabı*, 1947; *Nota Okuma Kitabı*, 1953.

FERAİZCİZÂDE MEHMET ŞAKİR
(1853-1911)

Türk gazeteci ve oyun yazarı. Molière'in oyunlarından Türkçe'ye yaptığı uyarlamalarla tanınmıştır.

Bursa'da doğdu, aynı kentte öldü. Baba tarafından ataları Buharalı'ydı. On iki yaşındayken babası öldü. Çocukluğu sıkıntı içinde geçti. Önce babasından, onun ölümünden sonra da Bursalı bazı bilginlerden ders alarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Hüdavendigâr (Bursa) Vilâyeti Mektûbî Kalemi'ne memurlukla girdi, daha sonra aynı kalemde mümeyyiz oldu. 1872-1898 arasında *Hüdavendigâr* gazete ve basımevinde müdürlük, 1892-1897 arasında da Bursa Mülkiye İdadisi'nde ahlak öğretmenliği yaptı. Ahmed Vefik Paşa'nın 1879-1882 arasındaki Bursa valiliği sırasında onun tiyatro çalışmalarına yardımcı oldu. Bursa'da temsiller veren Fasulyeciyan Kumpanyası'nın Ermeni oyuncularına telaffuz (diksiyon) ve edebiyat dersleri verdi. 1883'te Feraizci-zâde Matbaası adlı özel bir basımevi kurdu. 1885'ten sonra, basımevinin iş yapamadığı dönemlerde, 1877'de yazmaya başlayıp tamamladığı ve *Menâzır-ül-Letâif* adı altında topladığı altı komedisini güzel baskı denemeleri olarak yayımladı. 1887'de Bursa'da yayımlanan ilk dergi olan *Nilüfer*'i çıkarmaya başladı. Önce on beş günlük daha sonra da aylık yayımlanan bu dergi 1891'de 60. sayısından sonra kapatılınca, *Gündoğdu* adlı başka bir dergi çıkardı. 1902'den 1911'e değin Kırklareli tahrirat müdürlüğü yaptı. Niğde tahrirat müdürlüğüne atanınca, görevinden ayrılıp Bursa'ya döndü.

Feraizcizâde Mehmet Şakir çok yönlü bir yazardır. Bütün Tanzimat yazarları gibi o da, İslam kültürü ile Batı kültürünü bir arada kavrama, kullanma ve aralarında bir denge kurma çabası göstermiştir. Özellikle *Nilüfer* dergisinde yayımladığı ve felsefeden gündelik yaşama, edebiyattan son bilimsel gelişmelere ve yeniden oluşan ahlak değerlerine kadar çeşitli konulara ilişkin makalelerinde hep bu anlayışı temel almıştır. Feraizcizâde'nin bilim ve sanat alanındaki çalışmaları daha çok dil ve tiyatro üstünde toplanır. Oyunlarının birçoğunda Molière'in etkisi görülmekle birlikte, kendi kişiliğini koruyabilmiş, Batı'dan aldığı çerçeve içinde kendi çağının töre ve düşüncelerini, konuşma dilini de büyük bir ustalıkla kullanarak aktarmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın da etkisiyle deyim ve atasözlerine oyunlarında yer vermiş ve oyun metninin hazırlanış tekniğine birçok yenilikler getirmiştir. "Sahne" yerine "ma'raz", "perde" yerine "fasıl", "meclis" yerine ise "bâb" terimlerini yeğlemiştir. Ayrıca konuşmaların çeşidini belirten birçok da özel işaret kullanmıştır.

Özellikle Molière'den hareketle yazdığı oyunlarda, geleneksel Türk tiyatrosunun çeşitli öğelerini çok özgün bir biçimde kullanmış ve toplumun en önemli sorunlarından biri olarak gördüğü boş inançları gülünçleştirerek, yozlaşan gelenekleri eleştirmiştir. Ancak, aynı yöntemle o dönemde yazılan oyunlardan çok daha yetkin yapıtlar vermesine karşın, Bursa'nın, kültür merkezi İstanbul'un dışında olması bu yoldaki verimli çalışmalarının dikkati çekmesini önlemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** Dilbilim: *Pervâz, sarf-ı lisân-ı Âdemi, şükûfe-nisâr-i 'zebân-ı 'umumî ve Osmâni*, 1894. Oyun: *İnatçı yahut Çöpçatan*, 1885; *Feab-ı Gurur yahut İnkılâb-ı Muhabbet*, 1885; *Evhâmi*, 1886; *Kırk Yalan Köşe*, 1886; *Yalan Tükendi*, 1886; *Tecahül yahut İlk Gözağrısı*, 1886.
- **KAYNAKLAR:** C.Kudret, *Feraizci-zâde Mehmet Şakir, Menâzır-ül-Letâif, güldürücü manzaralar, üçüncü manzara, Evhâmi*, 1974.
- **BAKINIZ:** AHMED VEFİK PAŞA; T.FASULYECİYAN, MOLİÈRE.

FERAZDAK
(640 - 733)

Arap, şair. Emeviler döneminin üç ünlü yergi şairinden biridir.

Asıl adı Hammâm b. Gâlib b. Şa'şa'a'dır. İri somun anlamına gelen el-Ferazdak lakabıdır. Basra'da doğdu, orada öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Gençliği hakkındaki bilgiler çok azdır. Halife Muaviye'ye (661-680) bir miras sorunu dolayısıyla yazdığı tehdit edici şiirler yüzünden halifenin üvey kardeşi Irak Valisi Ziyad'ın düşmanlığını kazandı ve Basra'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Ferazdak'ın bağlı bulunduğu Mücaşi kabilesi ile Beni Züheyl kabilesinin arası açılınca Ferazdak, karşı kabileden olan ünlü şair Cerir ile bir yergi savaşına girişti. Bu şiirler *Naka'id* adlı yapıtta toplanmıştır. Ayrıca Emevi halifelerinden Abdülmelik'ten (685-705) II. Yezid'e (720-724) kadar başa geçen halifeleri öven uzun şiirler yazmıştır. *Divan*'ında yergi, kaside, mersiyelerin yanında açık saçık şiirler de yer alır. Ferazdak, Ahtal ve Cerir'le birlikte Emevi dönemi Arap şiirinin önde gelen şairlerindendir. Geniş bir kelime hazinesine sahiptir. Günlük konuşma diline mal olmuş şiirleri vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (ö.s.) I. bölüm, R. Boucher (yay.), 2 cilt, 1870; *Divan*, (ö.s), II. bölüm, J.Hell (yay.), 2 cilt, 1900-1901; *The Neqa'id of Carir va'l-Farazdak*, (ö.s.), A.A.Bevan (yay.), 3 cilt, 1905-1912.
- **BAKINIZ:** CERİR.

FERDINAND I
(1503-1564)

Alman imparatoru. Ülkesinde dinsel barışın yerleşmesine çalışmıştır.

10 Mart 1503'te İspanya'da Alcalá de Henares'te doğdu, 25 Temmuz 1564'te Viyana'da öldü. İspanya'da büyüdü. Büyükbabası I.Maximilian'ın 1519'da

ölmesi üzerine ağabeyi V. Charles [Charles Quint] Alman imparatoru oldu. Ferdinand 1521-1522 yıllarında Avusturya'da Habsburglar'a ait toprakları yönetmekle görevlendirildi. 1526'da enistesi Bohemya ve Macaristan Kralı II. Louis'nin ölümü üzerine Bohemya ve Macaristan Kralı oldu. 1531'de ağabeyi V.Charles tarafından Roma kralı ilan edildi. Böylece Ferdinand imparatorluğun varisi olmaktaydı.

Ancak V. Charles geleneğe aykırı olarak oğlu Philip'in imparatorluk varisi olmasını isteyince iki kardeşin araları açıldı. 1551'de Ferdinand'ın ölümünden sonra Philip'in başa geçmesi üzerinde anlaşmaya varıldı. Bununla birlikte daha sonra bu anlaşma geçerliğini yitirdi ve Ferdinand'ın oğlu başa geçti.

Alman toplumunda Protestan ve Katolik güçler arasındaki mücadele önemli boyutlara ulaşmıştı. Ferdinand ağabeyi ile Protestan prensler arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı. V.Charles, Protestan prensler tarafında 1552'de yenilgiye uğratıldığında Ferdinand araya girerek Passau Antlaşması'nı düzenledi. 1555'te yine onun girişimiyle Protestan prenslere dinsel özgürlük verilmesini kabul eden Augsburg Antlaşması gerçekleşti. V.Charles bu antlaşmaya karşı çıktı ve imparatorluktan çekildi. Ferdinand 1558'de Alman imparatoru (ve Kutsal Roma İmparatoru) oldu. Protestanlar'a yeni haklar vererek ülkesinde dinsel barışın sürmesine çalıştı.

• BAKINIZ: CHARLES V [Charles Quint].

FERDİ TAYFUR
(1904-1958)

Türk sinema ouncusu, yönetmeni ve seslendirme sanatçısı. Özellikle komedi filmlerinin Türkçe seslendirilmesindeki özgün üslubuyla tanınmıştır.

Kilidbahir'de doğdu, İstanbul'da öldü. Lise öğrenimini Almanya'nın Karlsruhe kentinde yaptı. 1931'de *Çanakkale Geçilmez* adlı filmde oynadı. 1941'de Muhsin Ertuğrul ile birlikte *Nasrettin Hoca* filmini yönetti. 1946'da, *Senede Bir Gün*, 1947'de *İstiklal Madalyası* ve *Kerim'in Çilesi*'nde hem oyuncu, hem de yönetmen olarak çalıştı. Bu tarihten sonra, İstanbul Radyosu'nda sunucu olarak görev aldı ve sinemayla yalnızca seslendirme konusunda ilgilendi. Birçok filmin seslendirilmesinde birlikte çalıştığı kızkardeşi Adalet Cimcoz da tiyatro eleştirmeni, çevirmen ve seslendirme sanatçısı olarak ün kazandı.

Ferdi Tayfur, özellikle Laurel-Hardy filmlerinin ve Üç Ahbab Çavuşlar, Balıkçı Osman gibi karakterlerin seslendirilmesinde çok özgün ve çetrefil bir Türkçe kullanarak halkın büyük beğenisini kazanmıştı. Yönetmen ve oyuncu olarak fazla başarılı olmamasına karşın dünya sinemasının ünlü komiklerini Türkleştirerek bu konuda yeni bir anlayışın yaygınlaşmasını sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Filmler:** *Çanakkale Geçilmez*, 1931; *Nasreddin Hoca* (M.Ertuğrul ile), 1941. **Yönettiği ve Oynadığı Filmler:** *Senede Bir Gün*, 1946; *İstiklal Madalyası*, 1947; *Kerim'in Çilesi*, 1947.

FERGUSON, Adam
(1723-1816)

İskoç, filozof, tarihçi ve toplumbilimci. Modern sosyolojinin kurucularındandır.

20 Haziran 1723'te Perth'de doğdu, 22 Şubat 1816'da St.Andrews'da öldü. Bir papazın oğludur. İlk eğitimini papaz okulunda babasından gördükten sonra, İskoç gençlerine İngilizce öğreten, Perth Lisesi'ne gitti. 1742'de St. Andrews Üniversitesi'nde matematik, metafizik okudu; Eski Yunan ve Latin düşünürlerini inceledi. Edinburg Üniversitesi'nde tanrıbilim öğrenimi gördü. Burada tanıştığı Blair, Carlyle, Robertson ve Wedderburn gibi düşünürlerle bir tartışma topluluğu oluşturdu. 1745'te, öğrenimini bitirmeden, Fransızlar'a karşı savaşan İskoç Black Watch alayına papaz olarak atandı. Flanders'daki çarpışmalara katıldı. 1757'de papazlığı bırakarak Hollanda'ya gitti, sonra Advocates Library'de kütüphaneci ve yazıcı oldu. Burada, Alan Ramsay'in kurduğu Select Society'ye katıldı ve İskoç düşüncesinin Hume, Robertson, Smith gibi önemli kişileriyle felsefe, edebiyat ve söyler (retorik) tartışmalarına girişti. 1759'da doğal felsefe, 1764'te ahlak felsefesi profesörü oldu. 1774'te görevine ara vererek, genç Chesterfield konsunu eğitmek için Avrupa'ya gitti. 1785'te emekli oldu.

Ferguson'un öğretisinin odağını toplumun insan değerlerini biçimlendirmedeki etkisi oluşturur. İnsanın, toplum kurulmadan önce "doğal durum"da yaşadığı görüşüne katılmaz. Toplumsal bir varlık olan insan, zorunluluk, alışkanlık, dil, aile ve toplum gelenekleri ile koşullanır. Toplumlar sürekli bir gelişme süreci içindedir ve kölecilikten barbarlığa, oradan da uygarlığa geçmişlerdir. Ferguson, toplumlara sürekli devinim sağlayan etkenin yapılarında bulunan çelişki olduğunu belirtmiştir.

Ferguson, Montesquieu'nün devlet anlayışını benimsemekle birlikte, onun üzerinde durmadığı toplum sorunlarını da araştırmıştır. Ona göre, ticarete dayalı toplumlar, ekonomide rekabeti ve yönetim biçimleriyle de savaşı körüklemektedir. Sanayi, ahlak ve bilim alanlarında gelişmeye yol açan bu çelişkiler olumludur. Ferguson da, Montesquieu gibi ülkeler arasındaki ayrımlaşmaları iklim ve coğrafya koşullarına bağlamıştır.

İskoç "Sağduyu Felsefesi" Okulu'na bağlı olan Ferguson, bilincin anlığın en önemli özelliği olduğunu söyler. Hayvanlar için tek etkinlik güdüsü açlık olmasına karşın, insan, bir nesneye ona ilişkin daha önceki iyi ya da kötü izlenimlerine dayanarak yaklaşır. Yetkinin ya da iyinin soyut biçimi ahlak yasaları ve ahlak biliminin ilkeleridir. İnsan bir nesneyi iyi ya da kötü olarak nitelerken, anlık, insanın o nesneye ilişkin bireysel durumuyla bağlantı kurar. Ferguson, insanın doğal olarak toplumla uyum içinde olduğuna inanır.

• YAPITLAR (başlıca): *An Essay on the History of Civil Society*, 1767, ("Sivil Toplumun Tarihi Üzerine bir Deneme"); *Institutes of Moral Philosophy*, 1769, ("Ahlak Felsefesi Kurumları"); *Principles of Moral and Political Science*, 1792, ("Ahlak ve Siyasal Bilimin İlkeleri").

• KAYNAKLAR: V.Cousin, *Cours d'histoire de la Philosophie morale au dix-huitième siècle*, 1839-1840; W.C.Lehmann, *Adam Ferguson and the Beginnings of Modern Sociology*, 1930.

FERİD PAŞA [Damat]
(1853-1923)

Osmanlı sadrazamı. Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır.

Mehmed Ferid Paşa İstanbul'da doğdu, 6 Ekim 1923'te Fransa'nın Nice kentinde öldü. Şura-yı Devlet (Danıştay) üyelerinden Arnavut asıllı Seyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçiliklerinde kâtiplik görevinde bulundu. Sultan Abdülmecid'in kızı Mediha Sultan'la evlenerek saraya damat oldu. 1886'da Şura-yı Devlet üyeliğine atandı. 1888'de vezirlik rütbesi aldı. II.Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909'da Âyân Meclisi'ne girdi. Bir ara İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurduysa da daha sonra karşı tavır aldı. Kasım 1911'de İttihat ve Terakki'ye karşı olan çeşitli grupların bir araya gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmalarında önemli rol oynadı.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde (1913-1918) herhangi bir siyasi etkinliği görülmeyen Ferid Paşa 4 Mart 1919'da Tevfik Paşa'nın istifası üzerine VI.Mehmed [Vahideddin] tarafından sadrazamlığa atandı. Bu ilk hükümetinde hariciye vekilliğini de üstlenen Ferid Paşa 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine istifa etti. Ancak üç gün sonra ikinci kez sadrazam oldu. Katıldığı Paris Barış Konferansı'ndan bir sonuç elde edilememesi ve hükümet içinde çeşitli uyumsuzlukların ortaya çıkması üzerine 20 Temmuz 1919'da istifa etti.

21 Temmuz 1919'da üçüncü kez sadrazamlık görevine getirilen Ferid Paşa ilk iş olarak Anadolu'da gelişen Kuva-yı Milliye hareketine karşı Kuva-yı İnzibatiye adıyla bir ordu kurmaya girişti. Bu arada Sivas Kongresi kararınca padişaha gönderilen bir telgrafı VI.Mehmed'e ulaştırmaması üzerine hükümet içinde çıkan tartışmalar sonunda 1 Ekim 1919'da istifa etti. Ali Rıza Paşa ve Salih Hulusi Paşa hükümetlerinden sonra 5 Nisan 1920'de dördüncü kez sadrazam oldu. Hemen ardından Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine karşı yoğun bir kampanya açarak Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında idam kararı çıkarttı. 30 Temmuz 1920'de hükümetini yenilemek amacıyla istifa etti. Ertesi gün başlayan beşinci sadrazamlığı döneminde 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın hazırlıklarına katıldı. Ancak Anadolu'da Milli Mücadele'nin giderek gelişmesi üzerine Ankara ile İstanbul hükümetlerinin anlaşmalarını isteyen İtilaf Devletleri'nin buna engel olarak gördükleri Ferid Paşa'nın görevden alınması için yaptıkları baskılar sonucu 17 Ekim 1920'de görevden ayrıldı. 21 Eylül 1922'de ailesi ile birlikte yurt dışına çıkarak Fransa'ya yerleşti.

Beş kez sadrazamlığa getirilmesine karşın bu görevde toplam on üç ay kadar kalan Ferid Paşa kurduğu tüm hükümetlerde hariciye nazırlığını, son iki hükümetinde buna ek olarak harbiye nazırlığını da üstlenmiştir.

• BAKINIZ: AHMED TEVFİK PAŞA, MEHMED VI [Vahideddin].

FERİDUN BEY
(? - 1583)

Osmanlı tarihçi ve devlet adamı. *Münşeatü's Selâtin* adlı yapıtıyla tanınmıştır.

Ahmed Feridun Bey'in doğduğu yer ve tarih bilinmiyor. 16 Mart 1583'te İstanbul'da öldü. Defterdar Çivizâde Abdullah Çelebi'nin yanında yetişti.

1552'de Sokullu Mehmet Paşa'nın hizmetine girdi. Sokullu'nun güvenini kazanarak uzun süre onun sır kâtipliğini yaptı. Divan kâtipliğine yükselerek 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçevan seferine katıldı. 1566 Zigetvar kuşatmasına da katılarak kendini gösterdi. 1570'te reisülküttaplığa, 1573'te de nişancılığa getirildi. Ocak 1575'te uzun zamandır hazırladığı *Münşeatü's-Selâtin* adlı yapıtını III.Murad'a sundu. Beklediği iltifata kavuşmadığı gibi 10 Nisan 1576'da görevinden alındı. Ağustos 1577'de sancakbeyi olarak Semendire'ye gönderildi. 1581 Şubatı'nda Köstendil sancakbeyi iken merkeze çağrıldı. Yeniden nişancı yapılan Feridun Bey, Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'la evlendikten bir yıl sonra öldü.

Ünlü yapıtı *Münşeatü's-Selâtin*'de, Osman Gazi'den, III. Murad'a değin hüküm süren padişahlar dönemine ilişkin askeri, siyasi ve idari yazışmalarla padişahlara ait mektupların kopyaları yer almaktadır. Yapıtta ayrıca Osmanlı ordularının bazı seferlerine ait menzilnameler de bulunmaktadır. Her padişaha bir bölüm ayrılmak üzere 11 bölümden oluşan yapıtın aslında tarihçi Selâniki'ye göre 1880 adet belge bulunmaktaydı. Basılmış nüshalarda belge sayısı daha azdır.

Münşeat'ta yer alan ve Osmanlı tarihinin, özellikle ilk dönemleriyle ilgili bazı belgelerin daha sonra sahte olduğu anlaşılmıştır. Feridun Bey, başka münşeatlardaki belgeleri değiştirerek kendi kitabında kullanmıştır. Bütün bunlara karşın yapıt Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Münşeatü's-Selâtin*, (ö.s.), 2 Cilt, 1848-1849; *Nüzhetü'l-Ahbâr der Sefer-i Zigetvar*, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Kitapları No: 1339).

FERLINGHETTI, Lawrence
(1919)

ABD'li şair. Amerikan edebiyatında "Beat Kuşağı" adıyla anılan hareketin öncülerindendir.

24 Mart 1919'da New York Eyaleti'nde, Yonkers'da doğduğu sanılmaktadır. Kendi verdiği bilgilere göre babası o doğmadan ölmüş, annesi ise akıl hastanesine kaldırılmıştı. Çocukluğu Fransa'da, bir akrabasının yanında geçti. Daha sonra New York'a taşındı. II. Dünya Savaşı sırasında deniz subayı olarak görevlendirildi. Kuzey Carolina Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Columbia Üniversitesi'nde master, Sorbonne Üniversitesi'nde doktora yaptı.

Şair Allen Ginsberg ve romancı Jack Kerouac ile birlikte Amerikan edebiyatında Beat Kuşağı adıyla bilinen akımın kurucularındandır. 1950'lerde San Francisco'da oluşan hareketin sesini duyurmasına City Lights adlı yayın ve kitabeviyle bir yayıncı olarak da öncülük etmiş, Beat Kuşağı şairlerinin yapıtlarını yayımlamıştır. Tutarsız, dağınık ve bölük pörçük, ancak doğaçlamaya dayanan kuralsız bir şiir yaratmayı hedeflemiş olan bu şairler arasında en siyasal tavırlı olan Ferlinghetti'dir. Şiirlerini, kalabalıklara yüksek sesle okunmaları için yazmıştır. Bunlar banda alınarak üniversite salonlarında ve kahvelerde okunmuş, gençliği etkilemiştir. *A Coney Island of the Mind* adlı kitabında topladığı şiirleri, toplumsal ve kültürel sorunları, eleştirel bir gözle ve yer yer saldırganlaşan coşkulu ve çarpıcı bir dille ele alan üslubunun iyi bir örneğidir.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Şiir:** *Pictures of the Gone World*, 1955, ("Yiten Bir Dünyadan Resimler"); *A Coney Island of the Mind*, 1958; *Tentative Description of a Dinner Given to Promote the Impeachment of President Eisenhower*, 1958, ("Başkan Eisenhower'ın Suçlanmasını Desteklemek İçin Verilen Akşam Yemeğinin Kabataslak Betimlenmesi"); *One Thousand Fearful Words for Fidel Castro*, 1961, ("Fidel Castro Üzerine Korku Dolu Bin Sözcük"); *Where is Vietnam*, 1965, ("Vietnam Nerede"); *Tyrannus Nix*, 1969; *Landscapes of Living and Dying*, 1979, ("Yaşam ve Ölüm Manzaraları"). **Roman:** *Her*, 1960.

• **BAKINIZ:** A.GINSBERG, KEROUAC.

FERMAT, Pierre de
(1601-1665)

Fransız matematik bilgini. Olasılıklar hesabının, sayılar kuramının ve sonsuzküçükler hesabının temellerini atmış, 17. yy'ın en büyük matematikçileri arasında yer almıştır.

17 Ağustos 1601'de, Toulouse yakınlarındaki Beaumont-de-Lomagne'da doğdu, 12 Ocak 1665'te Castres'da öldü. Gençlik ve öğrenim yıllarından geriye pek az bilgi kaldığı gibi, ileriki yaşlarında da,

Pierre de Fermat

Paris'teki dostlarıyla sık sık yazışmış olmasına karşın, aldığı görevler ve matematik çalışmaları dışında özel yaşamına ilişkin hemen hiçbir bilgi derlenememiştir. Büyük bir olasılıkla Bask kökenli olan ailesi, babasının deri ticaretiyle sağladığı geçim düzeyi ve yüksek devlet memurları yetiştirmiş anne tarafı ailesinden gelen soyluluk unvanıyla toplumda saygın bir yer edinmişti. 17. yy Fransa'sına özgü soylu sınıf geleneğini sürdürerek, devlet ve toplum yönetiminde görev almak üzere yetiştirilen Fermat, Yunanca ve Latince dilleriyle edebiyatına, retorik ve matematiğe ağırlık veren sağlam bir klasik eğitimden sonra hukuk öğrenimine başladı. Genç pek kesin olmayan bilgilere göre, bir süre Toulouse ve Bordeaux üniversitelerine devam ettikten sonra, 1631'de Orléans Üniversitesi'nden hukuk diploması alıp Toulouse'a döndü, bir ay sonra da annesinin yurttaşlarından biriyle evlendi.

Aynı yıl, Toulouse parlamentosunun üyeleri arasına katılan Fermat, 1638'de soruşturma görevlisi, 1642'de yüksek konsül üyesi, 1648'de parlamento sözcüsü olmuş ve yaşamını hep aynı kentte yasa görevlisi olarak sürdürmüştür. Kimi belgeler bu görevlerinde pek başarılı olmadığını belirtirse de, sosyal konumunun da sağladığı ayrıcalıkla meslek yaşamında giderek üst görevlere yükselen Fermat, kendisini 17. yy'ın en büyük matematikçileri arasına katan matematik çalışmalarını hep "amatörce" bir uğraşı olarak görmüştür. Görevinden arta kalan zamanını matematik ve Latince yazın çalışmalarıyla değerlendiren, beş çocuğu ve karısıyla dingin, sağlıklı bir yaşam süren Fermat, görevli olarak gittiği Castres'da 64 yaşındayken ölmesine karşın, Toulouse'daki mezarının taşında 57 yıl yaşadığı yazılıdır.

Fermat'nın yazışmalarından, bir yandan Fransız matematikçi Viete'nin simgesel cebir ve denklemler kuramından bir yandan da o dönemin bütün aydınları gibi, Antik Çağ'dan kalan yapıtlardan etkilendiği ve birçok konuda Pappos Diophantos ve Apollonios'un çalışmalarından yola çıktığı anlaşılmaktadır. Çalışmalarını yayımlamayı düşünmemesi, bu nedenle de buluşlarını kimi kez kanıtsız olarak, kimi kez de tamamlamadan dostlarına göndermesi ya da yalnızca kitap sayfalarının boşluklarına not etmekle yetinmesi yaşamı süresince ün kazanmasını engelledi. Çalışmaları ancak 19. yy'ın ortalarında gerektiği gibi değerlendirilebilen Fermat günümüzde analitik geometri, sonsuzküçükler hesabı (calculus) ve olasılık kuramı

gibi temel matematik dallarının kurucuları arasında anılmaktadır.

Analitik geometri

1629'da, Apollonios'un düzlemde geometrik yer problemleriyle ilgili bir yapıtı üstünde çalışırken, belirli ortak özellikler taşıyan noktaların bulunması anlamında olan geometrik yer problemlerinin çözümünde bir koordinat sistemi yardımıyla cebiri geometriye uygulayabileceğini gören Fermat, Descartes ile aynı zamanda ancak ondan bağımsız olarak analitik geometrinin temel düşüncelerini geliştirmeyi başardı. Ölümünden sonra 1679'da yayımlanan toplu yapıtlarında gün ışığına çıkan bu koordinat sistemi, Descartes'ın 1637'de yayımladığı *Géometrie*'sinde açıkladığı dik kesişen iki eksenli sisteminden farklı olarak tek bir eksenden oluşuyordu. Bu eksen üzerinde seçilen değişmez bir başlangıç noktasından değişkenlerin birincisine verilen değer kadar uzaklıktaki noktadan eksenle belirli bir açı yapan ve ikinci değişkenin değerine eşit uzunlukta bir doğru parçası çiziliyordu. Bu doğru parçasının bitim noktası eğrinin noktalarından birisini veriyordu.

Fermat bu sistemin üç boyutlu bir genellemesine geometrik olarak ulaşamadı ancak 1650'de yazdığı bir makalede tek bilinmeyenli denklemlerin noktayı, iki bilinmeyenlilerin düzlem eğrisini, üç bilinmeyenlilerin ise üç boyutlu uzayda bir yüzeyi belirlediğini ileri sürerek, bilinmeyenlerin sayısının içerdiği geometrik anlama kavramsal düzeyde de olsa açıklık kazandırmayı başardı. Eğri ve denklemleri derecelerine göre de incelemeye girişen ve ikinci derece eğrileri sınıflandıran Fermat bu çalışmaları sırasında türev almakla aynı anlama gelebilen bir algoritma geliştirdi.

Sonsuzküçükler hesabı

Fermat kendisine sonsuzküçükler hesabının kurucuları arasında bir yer kazandıran çalışmalarının ilki sayılabilecek olan bu algoritmayı Apollonios'un bir problemini çözerken buldu. Apollonios'un "verilen bir doğru parçasını, üzerine kurulacak belirli yükseklikteki dikdörtgenlerin alanlarının oranı en küçük olacak biçimde iki parçaya ayırma" problemini "sözü geçen parçaların çarpımının en büyük olabilmesi" problemine dönüştürerek ikinci dereceden bir denklem elde eden ve bu denklemin çözümlerinin eşit olması gerektiğini gören Fermat, Viete cebiri yardımıyla yürüttüğü algoritmasıyla değişkenin değerini katsayılar cinsinden hesaplayabildi.

Olasılık kuramı

Sürekli bir eğriye istenilen bir noktadan teğet çizebilmeyi başaran Fermat, eğrinin maksimum ve minimum noktalarındaki teğetlerinin yataylığını da buldu, daha açık bir deyişle sonraları Newton'un geliştireceği diferansiyel hesabın hemen hemen bütün temel kavramlarına ulaştı. Yine aynı yıllarda k bir değişmezi, m ve n birer pozitif tamsayıyı göstermek koşuluyla $y^m = kx^n$ biçiminde yazılabilen eğrilerin altında kalan alanları ve benzer eğrilerin bir eksen çevresinde dönmesiyle elde edilen hacimleri hesaplamakta integralle aynı anlamda olan toplama yöntemleri kullandı. Diferansiyel ve integral hesabın öncüsü olan bu bulgularından bazı geometrik biçimlerin ağırlık merkezlerini ve eğrilerin uzunluklarını hesaplamakta yararlandı.

Sayılar kuramı

Fermat'nın matematiğe katkıları arasında en önemlileri sayılar kuramına ilişkin olanlarıdır. Fermat'nın çalışmaları tam sayıların özelliklerini araştıran bağımsız bir matematik dalının kurulmasına, dahası cebirsel sayılar ve idealler kuramlarının doğuşuna öncülük etmiş, pek çok yeni kavram ve yöntemin geliştirilmesini sağlamıştır.

Fermat verilen bir n pozitif tam sayısının bölenlerinin toplamı olan $\sigma(n)$ büyüklüğünü inceledi ve $\sigma(n) = 2n$, $\sigma(n) = 3n$ ve daha genel olarak $\sigma(a) = \sigma(b) = a+b$ türündeki denklemleri sağlayan tamsayıları araştırdı. $\sigma(x^3) = y^2$ ve $\sigma(x^2) = y^3$ denklemlerinin çözümlerinin bulunması problemini ve bugün Fermat teoremi olarak bilinen $a^p - a$ sayısının p asal sayısına bölündüğünü ileri süren yasayı kanıtsız olarak ortaya attı. $4n+1$ biçiminde yazılabilen her asal sayının iki tam sayının karelerinin toplamı olarak yazılabileceğini kanıtladı. Fermat sayıları olarak anılan ve sonraları Gauss tarafından çok ilginç özellikler taşıdıkları gösterilen $2^{2^n}+1$ biçimindeki sayıların asal olduklarını ileri sürdü. Ancak yine kanıtsız olarak ileri sürdüğü bu savın $n=5$ için yanlış olduğu yaklaşık yüzyıl sonra Euler tarafından gösterilebildi.

Fermat'nın sayılar kuramına ilişkin savları arasında en önemli ve en ünlüsü "Fermat'nın son teoremi" olarak bilinen ve x,y,z ve n birer pozitif tam sayı olmak koşuluyla $x^n+y^n=z^n$ eşitliğinin n'in 2'den büyük değerleri için çözülemeyeceğini ileri süren teoremdir. Fermat bu teorem için "son derece güzel bir kanıt" bulduğunu yazmışsa da, bu teoremin bugün bile kanıtlanmamış olması Fermat'nın da sözünü ettiği kanıta sahip olmadığı inancını desteklemektedir.

Fermat, sayı kuramına ilişkin bazı kanıtlamalarda "sonsuz iniş" adı verilen matematiksel "tümevarım" ile "olmayana ergi"nin karışımı, bir yöntem kullandı. Bu yöntemde, bir pozitif tam sayılar kümesinin her öğesinin verilen bir P özelliğini taşıdığı kanıtlanmak isteniyorsa, P özelliğini taşımayan bir öğenin varlığı kabul edilir ve matematiksel usavurma yoluyla P özelliğini taşımayan daha küçük bir öğenin de varolduğu gösterilir. Böylece giderek küçülen pozitif tam sayılardan oluşan bir zincir elde edilir ve bu "iniş"in sonunda kümenin en küçük öğesine ulaşılır. Kümenin en küçük öğesinin P özelliğini taşıdığını göstermek ise genellikle kolaydır. Böylece ulaşılan çelişki P özelliğini taşımayan hiçbir sayının bulunmadığı, bir başka deyişle kümenin her öğesinin P özelliğini taşıdığı anlamına gelir.

1654'de Pascal'ın zar oyunlarına ilişkin bir problemi Fermat'ya iletmesiyle başlayan bir yazışma, bu iki matematikçinin olasılık kuramının kurucuları olarak anılmalarına yol açan bir içerik taşır. Bir çift zarın 24 kez atılmasından oluşan bir oyunda en az bir kez iki zarın birlikte altı gelmesi üzerine para yatırmanın kârlı olup olmadığı sorusunun çözümünü kapsayan bu yazışmada, istenen sonuçların sayısının olası olan bütün sonuçların sayısına oranından yararlanan Fermat ve Pascal olasılık hesaplarının bu temel ilkesini ilk kez kullanmış ve 1657'de Christiaan Huygens tarafından genelleştirilecek olan yöntemler geliştirmişlerdir.

Fermat'nın fiziksel bir problemle ilgilenmesinin belki de tek nedeni Descartes ile arasındaki uyuşmazlıktı. Descartes'ın 1637'de yayımlanan *La Dioptrique*'ini inceleyen ve hem ışığın yoğun ortamda daha hızlı yol aldığına ilişkin önermenin hem de Descartes'ın yansıma ve kırılma yasasının yanlış olduğunu ileri

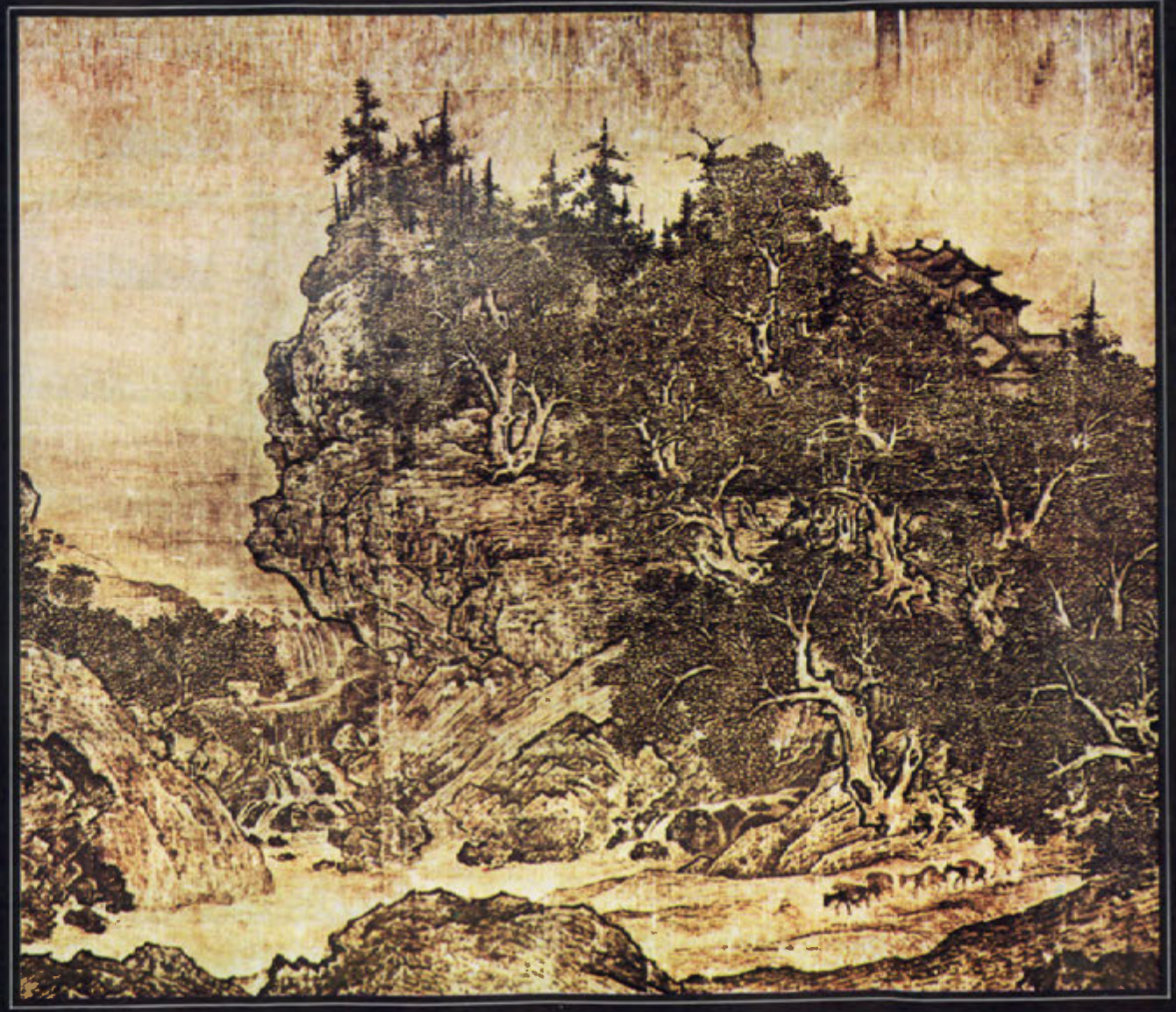

Resim 296
FAN K'OUAN
"Dağlar, Dereler Arasında Yolculuk"
Tai-Çung Ulusal Sarayı Müzesi-Taiwan, ÇİN

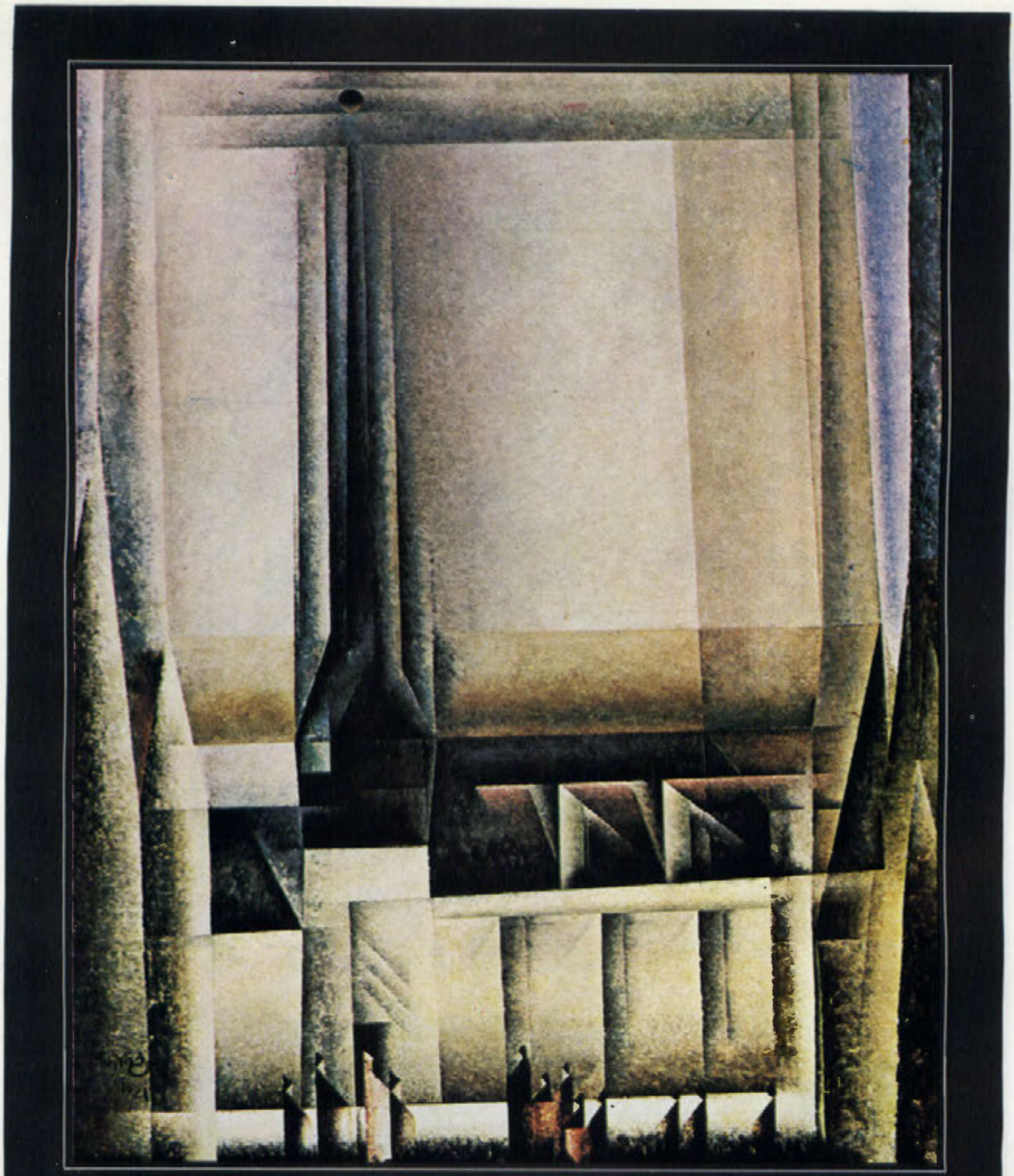

Resim 297
Lyonel FEININGER ***"Gelmeroda VIII"*** *Whitney Amerikan Sanat Müzesi-New York, ABD*

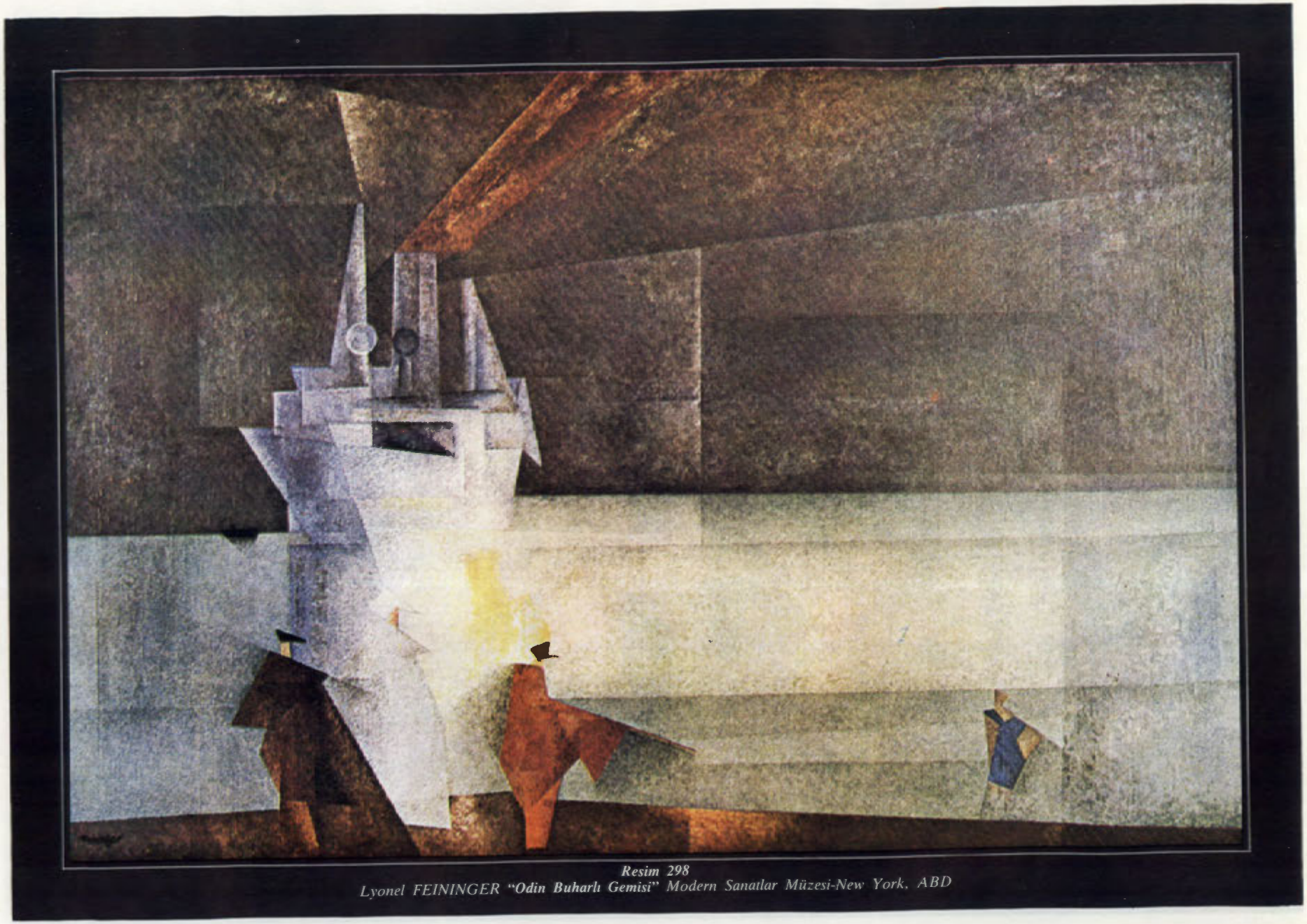

Resim 298
Lyonel FEININGER ***"Odin Buharlı Gemisi"*** *Modern Sanatlar Müzesi-New York. ABD*

Resim 299
Ahmed FERİDUN Bey'in
"Nüzhetü'l-Ahbâr der Sefer-i Zigetvar"
adlı yapıtında II. Selim'in Avusturya elçisini kabulünü gösteren bir minyatür-
İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi

süren Fermat, 1662'de bu yanlışlığı matematiksel olarak kanıtlamaya girişti. Descartes'ın varsayımının tersine ışığın hızının bulunduğu ortamın yoğunluğuyla ters orantılı olarak değiştiği ve "doğanın en basit ve en hızlı yolları ve araçları seçtiği" postülalarını temel alarak yürüttüğü kanıtının sonunda Descartes'ın kırılma yasasına ulaşmak Fermat için şaşırtıcı oldu.

Fermat, amacının aksine, Descartes'ın kırılma yasasının "en kısa zaman ilkesine" uygunluğunu kanıtlayan bu çalışmasında kendi geliştirdiği maksimum-minumum yöntemlerinden de yararlandı. 1849'da Fizeau bu çalışmada postüla olarak alınan ışık hızının yoğun ortamlarda azaldığı önermesinin doğruluğunu deneysel olarak kanıtladı.

İlk kez ölümünden beş yıl sonra oğlu tarafından *Varia opera* (Toplu Yapıtlar) adıyla yayımlanan çalışmalarında geliştirdiği kavram ve yöntemlerle matematiğin en temel dallarına öncülük etmiş olan hukukçu Fermat'nın matematik tarihinin en başarılı amatörü olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur.

• YAPITLAR (başlıca): *Oeuvres de Fermat*, (ö.s.); C. Henry ve P.Tannery (der.), 4 cilt, 1891-1912.

• BAKINIZ: APOLLONIOS [Pergeli], DESCARTES, DIOPHANTOS, L.EULER, HUYGENS, KUMMER, LEIBNIZ, I.NEWTON, PAPPOS, PASCAL, VIETE.

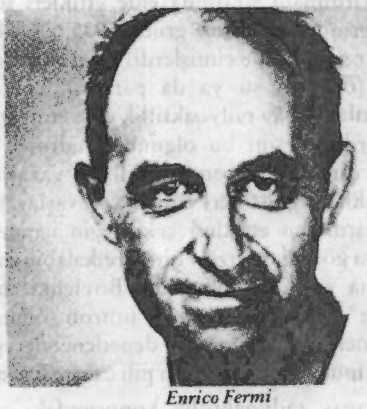

Enrico Fermi

FERMI, Enrico
(1901-1954)

İtalyan asıllı ABD'li fizikçi. İlk zincirleme çekirdek tepkimesini gerçekleştirmiş, atom fiziğine katkılarıyla tanınmıştır.

29 Eylül 1901'de Roma'da doğdu, 28 Kasım 1954'te ABD'nin Illinois Eyaleti'nin Chicago kentinde öldü. Babası İtalyan Demiryolları'nda çalışan bir memur, annesi ise lise öğretmeniydi. Okulda örnek bir öğrenci olan ve 10 yaşından başlayarak yoğun bir biçimde fizik ve matematikle ilgilenen Fermi, babasının iş arkadaşı mühendis A. Amidei'nin de yönlendirmesiyle genç yaşta önemli bir bilgi birikimi edindi. Kuramsal bilgilerini, daha sonra kendisi gibi kuramsal fizikçi olan okul arkadaşı Enrico Persico ile birlikte ürettiği araçların yardımıyla gerçekleştirdiği deneylerle pekiştirdi. Amidei'nin özendirmesiyle girdiği, Pisa Üniversitesi'ne bağlı Scuola Normale Superiore'nin burs sınavını "Sesin Özellikleri" konulu, neredeyse bir lisansüstü tezi düzeyindeki çalışmasıyla birincilikle kazandı. 1922'de X ışınları üzerine yazdığı tezle Pisa Üniversitesi'nden doktora aldı ve Roma'ya döndü. 1920'lerde İtalya fizikte Ricci-Curbastro ve Levi-Civita gibi ünlü matematikçilerin de katkılarıyla yalnızca görelilik kuramında ileri bir düzeydeydi ve dönemin diğer önemli kuramı olan kuvantum fiziğinde önde gelen fizikçilerden yoksundu. Bu nedenle Roma'dayken kişisel çabalarıyla bu alanı öğrenmeye çalışan ve Sommerfeld'in ünlü *Atombau und Spektrallinien*'ini ("Atom Yapısı ve Tayf Çizgileri") okuyan Fermi, bu alanda bilgisini artırmak amacıyla 1922'de bir bursla ilk önce Almanya'ya giderek Göttingen Üniversitesi'nde Max Born ile, daha sonra Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde Paul Ehrenfest ile birlikte çalıştı. 1924'te İtalya'ya döndükten sonra, 1924-1926 arası Floransa Üniversitesi'nde matematiksel fizik ve kuramsal mekanik dersleri verdi. 1926'da Roma Üniversitesi'ne kuramsal fizik profesörü olarak atanan Fermi, burada denel fizik profesörü olan arkadaşı Rasetti ve genç fizikçilerle yoğun araştırmalara başladı, aynı yıl, bugün Fermi-Dirac istatistiği adıyla bilinen ilk önemli kuramsal çalışmasını yaptı.

1928'de bir amiralin kızıyla evlenen Fermi'nin bu evlilikten iki çocuğu oldu. 1929'da yeni kurulan Accademia d'Italia'nın 30 kurucu üyesi arasında tek fizikçi olarak yer aldı. 1930'lardan başlayarak nükleer fizik konusunda deneysel çalışmalara başlayan Fermi, 1934'te Curie'lerin yapay radyoaktifliği bulmalarından sonra bu alana yönelerek, beta radyoaktifliği kuramını geliştirdi, "yavaş" nötronların etkinliğini açığa çıkardı. Yoğun araştırmalar içinde bulunduğu bu dönemde politik sorunlarla da karşılaşmaya başladı. Faşist yönetimin 1938'de çıkardığı bir ırkçı yasa, karısının Yahudi asıllı olması nedeniyle sorunlar yaratıyordu. Tam bu sırada, nötron bombardımanı aracılığıyla radyoaktiflik üstüne araştırmaları ve yavaş nötronlara ilişkin çalışmaları nedeniyle Nobel Fizik Ödülü'nü kazanınca, ailesi ile birlikte gittiği ödül töreninden sonra 1938 kışında ABD'ye geçerek, 1949'a değin İtalya'ya dönmedi.

ABD'de önce Columbia, daha sonra Chicago Üniversitesi'nde ders veren Fermi 1942'de Chicago'da ilk kez bir zincirleme çekirdek tepkimesini gerçekleştirdi. 1943'te Manhattan Atom Bombası Projesi'nde görev aldı, 1944-1946 arası ABD'nin atom bombası üretme çabalarının yoğun olarak sürdürüldüğü Los Alamos'ta genel danışman olarak bulundu. 1944'te ABD vatandaşlığına geçti, 1945'te de Chicago Üniversitesi'nde Charles H. Swift Üstün Hizmet Profesörlüğü'ne getirildi. Bu dönemde çalışmalarını çekirdek fiziği ve özellikle de nötron fiziği konusunda yoğunlaştıran Fermi 1950'de Royal Society üyeliğine seçildi. Mide kanserine yakalanan Fermi, ölümünden birkaç gün önce kendi adına konan Fermi Ödülü'nü ilk alan fizikçi oldu. Ölümünden sonra 100 numaralı elemente *fermiyum* adı verildi.

Fermi 20.yy'da hem kuramsal hem denel fizik

alanlarında çok değerli katkıları bulunan nadir fizikçilerdendir. Kuramsal fizik alanındaki en önemli çalışmaları Fermi-Dirac istatistiği ve beta radyoaktiflik kuramıdır. Atomaltı parçacıkları fiziği bakımından çok değerli ve özgün bu araştırmalarının yanı sıra, deneî fizik alanında da nötron bombardımanının yarattığı yapay radyoaktiflik, yavaş nötronlar ve zincirleme çekirdek tepkimesi gibi çığır açıcı çalışmalar yapmıştır.

Fermi-Dirac istatistiği

Fermi'nin ilk önemli kuramsal çalışması kuvantum mekaniği alanındaydı. 1920'lerin ortalarında Bohr-Sommerfeld modeline uygun eski kuvantum kuramı yerini yeni gelişmekte olan kuvamtum ve dalga mekaniğine bırakıyordu. 1925'te Pauli kendi adıyla anılan birden fazla elektronun aynı kuvantum sayılarına sahip olmasının olanaksızlığını belirten dışarlama ilkesini öne sürünce, Fermi bu ilkenin ışığında yeni bir kuvantum istatistiği geliştirdi. Elektronlar gibi, birbirlerinden ayırt edilemeyen parçacıklardan birden fazlasının aynı halde bulunamayacağı sistemlerdeki istatiksel davranışı irdeleyen bu çalışma Dirac'ın da katkısıyla "fermiyon" denilen parçacıkların davranışlarına ışık tuttu. Yarım spinli tüm parçacıklar(örneğin elektron, proton, nötron vb parçacıklar) için geçerli olduğu bilinen bu istatistiğe karşılık, Bose-Einstein istatistiği Pauli dışarlama ilkesine uymayan tam spinli parçacıkların (bozonlar) davranışlarını belirler.

Yapay radyoaktiflik "yavaş nötronlar"

Parçacıklar için modern kuvantum ve dalga mekaniği Dirac, Pauli ve Heisenberg'in de önemli katkılarıyla yetkinleştirilmiş, kuvantum kuramı atomun bütününü ilgilendiren problemlerin hesap yoluyla çözümünü olanaklı kılmıştır. Gerek kuramsal gerek denel fizikte bundan sonraki aşamanın atom çekirdeğinin özelliklerinin incelenmesi olduğunu gören Fermi çekirdek fiziğine yöneldi. Emilio Segrè ve İtalya dışından Fermi ile çalışmak üzere gelen, daha sonra ünlü birer fizikçi olan Bethe, F.Bloch, E.Teller, H.Bhabha, vb 1920'lerin sonlarına doğru çekirdek fiziği üzerine deneysel çalışmalara başlayan Fermi'ye yardımcı oldular. 1930'lar çekirdek fiziğinde büyük gelişmelere yol açacak buluşların gerçekleştirildiği yıllar oldu.

Beta radyoaktifliği

1930'ların başında C.D. Anderson, Chadwick, Blackett'in çalışmalarıyla pozitron ve nötron keşfedilmiş, çekirdeğin nötron ve protonlardan oluştuğu anlaşılmaya başlanmıştı. Fermi'nin bu dönemdeki en önemli kuramsal çalışması beta radyoaktifliği konusunda oldu. Radyoaktiflikte beta ışınlarının enerjinin korunumu ilkesine uymadığı anlaşılınca Pauli, yitirildiği sanılan enerjinin çok ufak kütleli, yüksüz bir parçacık tarafından taşındığı savını ileri sürmüş ve bu parçacığa küçük nötron anlamında "nötrino" adını vermişti. Nötrinonun varlığı saptanmadığı halde Pauli'nin savı üzerine çalışmaya koyulan Fermi, 1933'te beta radyoaktifliği (bozunumu) kuramını geliştirdi. Beta bozunumunda negatif yüklü bir parçacığın (elektronun) atom çekirdeğinden salınmasıyla çekirdeğin atom numarası artmaktaydı. Fermi, atom numarasındaki bu bir birimlik artışın, çekirdektoki bir nötronun; bir proton, elektron (beta parçacığı) ve bir de nötrino olmak üzere üç parçacığa dönüştüğünü (bozunum) ileri sürdü. Nötrinonun varlığı deneysel olarak 1950'lerde kanıtlandı. Çekirdek fiziğindeki gelişmeleri etkileyen beta bozunum kuramı Fermi'nin en önemli kuramsal çalışmalarından biri, hatta kimi değerlendirmelere göre kuramsal fiziğe en değerli katkısıdır.

1934'te Joliot-Curie'lerin yapay radyoaktifliği keşfetmeleriyle kararlı çekirdekleri alfa parçacıklarıyla çarpıştırarak radyoaktif izotoplar elde etmek mümkün olmuştu. Bu önemli keşiften sonra denel fiziğe yönelen Fermi yaşamının sonuna değin kuramsal çalışmalardan çok deneysel araştırmalara ağırlık verdi. Fermi'nin bu yönelişini, bu yüzyılın en ünlü denel fizikçilerinden Rutherford şöyle karşıladı: "Kuramsal fizikten kaçışınızı kutlarım. Kendinize iyi bir hareket yönü seçmiş bulunuyorsunuz."

Yapay radyoaktiflikle ilgili çalışmalarına başlarken Fermi, çarpışma sırasında çekirdeğin pozitif yükü tarafından itilmeyecekleri için, elektrik yüklü alfa parçacıkları yerine yüksüz nötronları kullanmanın daha etkili olacağını düşündü. Çalışma arkadaşlarıyla birlikte, nötron bombardımanıyla yapay radyoaktiflik elde etmek amacıyla periyodik çetveldeki tüm elementleri inceleyerek, nötronla çarpışma sonucu çıkan ürünleri kimyasal yöntemlerle, incelediler. 1934'ün Mart'ında ilk kez fluorun nötronla bombardımanı sırasında zayıf bir radyoaktif elde eden Fermi, ilk araştırmasının sonunda incelediği 63 elementin 37'sinde radyoaktifliğe rastladı. Fermi ve arkadaşları bu araştırmalarında çok önemli iki olguyla karşılaştılar. Birincisi, çarpışmalarda "yavaş" nötronların çok etkili olduğunu bulmaları, ikincisi ise uranyumun bombardımanı sırasında elde ettikleri sonuçlardı.

Fermi ve araştırma grubu 1935'te hiç beklemedikleri bir sonuç elde etmişlerdi: Hidrojen içeren maddelerin (örneğin su ya da parafin) içinden geçirilen nötronlar yapay radyoaktiflik elde etmekte daha etkili oluyordu. Fermi bu olgunun, hidrojen atomlarıyla esnek çarpışma yapan nötronların yavaşlamalarından kaynaklandığını ileri sürdü; yavaşlayan nötronlar bombardıman ettikleri çekirdeğin içinde, hızlı nötronlara göre daha uzun bir süre kalabiliyor, dolayısıyla daha etkili olabiliyordu. Böylelikle ortaya çıkan "yavaş" ya da "termal" nötron olgusu, nükleer tepkimelerin hızının nasıl denetlenebileceği konusunda bir ipucu vererek, atom pili çalışmalarına ışık tuttu.

Yapay radyoaktiflik konusundaki araştırmaları sırasında Fermi ve arkadaşlarının karşılaştıkları önemli bir ikinci olay uranyumun bombardımanı ile elde edilen sonuçlarla ilgiliydi. Bu deneyin sonuçlarını değerlendirirken Fermi'nin çalışma arkadaşları uranyumun bombardıman sırasında bir nötron soğurarak atom numarasındaki bir artışla yeni ve yapay bir elemente dönüştüğünü düşünmüşlerdi. Oysa 1938'de Almanya'da O. Hahn, L. Meitner ve F. Strasman'ın gösterdikleri gibi, uranyumun yavaş nötronlarla bombardımanı sonucu çekirdek parçalanması (fisyon) gerçekleşiyor ve ortaya baryum, kripton ve başka parçalanma ürünleri çıkıyordu. Daha sonra bu deneyleri değerlendirirken Fermi, uranyumun bombardımanıyla elde ettikleri sonucun bir parçalanma olayı olabileceğini düşünecek "düşlem gücünden" yoksun olduklarını belirtmişse de, ABD'deki çalışmalarıyla bu alanın öncüsü olduğunu kanıtlamıştır.

Fermi, Hahn ve arkadaşlarının fisyon olayını gerçekleştirdiklerini ABD'ye yerleşip Columbia'da

ders vermeye başladığında, New York'u ziyaret eden N.Bohr'dan öğrendi. Daha önce Rutherford'un çalışmaları atom çekirdeğini parçalayarak enerji elde edilebileceğini göstermişti. Ancak bu enerjinin çok az olacağı sanılıyordu. Uranyumun parçalanması ise, kendiliğinden sürebilen bir zincirleme tepkimenin olanaklılığını gösteriyordu; bir nötronun bir uranyum çekirdeğini ikiye bölmekle kalmayıp, kendisi gibi birkaç nötronu daha ortaya çıkarması olasılığı vardı. Bu durumda tepkime kendiliğinden sürecek ve belki de büyük bir patlamayla son bulacaktı. Bu nedenle Bohr'un getirdiği bu haber büyük bir ilgi uyandırdı ve kısa zamanda fizikçiler zincirleme bir nükleer tepkimeyi gerçekleştirebilmek için yoğun çalışmalara başladılar. Kısa bir süre sonra, uranyumun parçalanmasıyla ikiden fazla nötron ortaya çıktığı ve bundan yararlanarak enerji üreten atom "pilleri", reaktörleri ve hatta atom bombası yapılabileceği anlaşıldı. Einstein'ın bir mektupla ABD Başkanı Roosevelt'i, Almanların bir atom bombası üretebileceği ve dolayısıyla ABD'nin de girişimde bulunması gerektiği konusunda uyarmasıyla mali destek bulan Fermi ve arkadaşları, ilk atom reaktörünü gerçekleştirmek amacıyla Chicago Üniversitesi'nde yoğun bir çalışma yaptılar. 2 Aralık 1942'de de ilk kez, 40 dakika süreyle, maksimum gücü yarım watt olan bir zincirleme çekirdek tepkimesi elde ettiler. Nükleer çağı başlatan bu olayı Chicago Üniversitesi rektörü şöyle duyurdu: "İtalyan denizci Yeni Dünya'ya vardı"

Fermi 1946'ya değin ABD'de atom bombası üretmek amacıyla yürütülen Manhattan Projesi ve Los Alamos'taki çalışmalarla ilgilendi. Atom bombasında kullanılan ve uranyum-238'e göre doğada daha az rastlanan uranyum -235'in atom bombası üretmeye yetecek miktarda ayrıştırılması sorunuyla karşılaşılınca yerine yapay olarak elde edilen plutonyumu (94. element) önerdi. Plutonyum üretiminde de etkin bir rol oynadı. Japonya'ya atılan iki bombadan Hiroşima'ya atılan urunyum -235, Nagasaki'de patlatılan ise plutonyum bombasıydı.

Savaş sonrasında Fermi, çekirdek fiziğinin artık olgunlaşmaya başladığını görerek daha yeni ve önemli bulduğu yüksek enerji fiziğine yöneldi ve kısa zamanda bu alanda da önemli çalışmalar yaptı. Özellikle pilon- nükleon saçılması üzerindeki araştırması çok verimli oldu. Bu deneysel çalışmasının yanı sıra, kuramsal araştırmalarını da sürdürerek kozmik ışınların kaynağı konusunda bir kuram geliştirdi. Yüksek enerjili parçacıkların çarpışmasını inceleyerek, bu konuda istatiksel bir yöntem önerdi.

Fermi, gerek kuramsal gerek denel fiziğe aynı derecede önemli katkıları olan çok az sayıda bilim adamından biri olarak 20.yy fiziğinde önemli bir yere sahiptir. İlk zincirleme çekirdek tepkimesini gerçekleştirerek de nükleer çağın öncülerinden sayılır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Collected Papers*, 2 cilt, 1962-1965, ("Toplu Yapıtlar") (der E.Segrè, E.Amaldi, H.L. Anderson, E.Persico, F.Rasetti, C.S.Smith, ve A.Wattenberg).

- **KAYNAKLAR:** L.Fermi, *Atoms in the Family*, 1954; P.Latil, *Enrico Fermi; the Man and his Theories*, 1965; E.Segrè, *Enrico Fermi, Physicist*, 1970.

- **BAKINIZ:** C.D. ANDERSON, BLACKETT, BOHR, BORN, S.N. BOSE, BOTHE, BROGLIE, CHADWICK, O. CHAMBERLAIN, DIRAC, EINSTEIN, HAHN, HEISENBERG, I. ve J.F. JOLIOT-CURIE, MEITNER, OPPENHEIMER, PAULI, RUTHERFORD, SCHRÖDINGER, SEGRÈ, SOMMERFELD, YUKAVA.

FERNANDEL
(1903-1971)

Fransız sinema oyuncusu. Don Camillo tipini başarıyla canlandırmıştır.

İlk zincirleme çekirdek tepkimesi

8 Mayıs 1903'te Marsilya'da doğdu, 1971'de öldü. Asıl adı Fernand-Joseph-Désiré-Constandin'dir. Babası hem bir manav dükkânı işletiyor hem de yarı profesyonel olarak müzikhollerde çalışıyordu. Fernandel çocuk yaşında sahneye çıktı, daha sonra amatör bir oyuncu ve şarkıcı olarak sahne yaşamını sürdürdü. Bu arada, yaşamını kazanabilmek için çeşitli işlerde çalıştı. 1922'de profesyonel olduktan kısa bir süre sonra vodvil, operet ve müzikhol alanında üne kavuştu. İlk filmini 1930'da çevirdi. Ülke çapında tanınan bir sinema oyuncusu olana dek pek çok yapımda küçük roller üstlendi. Maupassant'dan uyarlanan *Le Rosier de Madame Husson* ("Madam Husson'un Gül Ağacı") filmindeki ciddi rolü ona şöhretin kapısını araladı. Daha sonra çevirdiği *Angèle*'de üstlendiği bir başka ciddi ve patetik rol de başarıyı perçinledi.

Zaman zaman başka ciddi rollerde de göründüyse de, sinemadaki asıl ününü oynadığı yüzü aşkın güldürü filmine borçludur. Uzun yıllar yalnız Fransa'nın en ünlü güldürü sanatçısı olmakla kalmadı, tüm ülkelerde izleyicinin beğenisini kazandı. En tanınmış filmleri Guareschi'nin yapıtlarından çeşitlenen "Don Camillo" dizisinde gerçekleştirdikleridir. Bu filmlerin konusunu, kasabanın komünist belediye başkanı ile sürekli çatışma içindeki Katolik papazı Don Camillo'nun serüvenleri oluşturuyordu. Dizinin son bölümü olacağını söylediği bir Don Camillo filmi daha çevirdiği sırada akciğer kanserinden öldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Le Blanc et le Noir*, 1931, ("Beyaz ve Kara"); *Paris-Beguin*, 1931; *Le Rosier de Madame Husson*, 1932, ("Madam Husson'un Gül Ağacı"); *Josette*, 1936; *François I*, 1937; *Regain*, 1937, ("Hasat"); *Un carnet de bal*, 1937, (Bir Balo Defteri); *Fric-Frac*, 1939; *Un chapeau de paille d'Italie*, 1940, ("Italyan Hasır Şapkası"); *L'auberge rouge*, 1951, ("Kızıl Han"); *Topaze*, 1951; *Le petit monde de Don Camillo*, 1952, ("Don Camillo'nun Küçük Âlemi"); *Le fruit défendu*, 1952, ("Yasak Meyve"); *L'ennemi public No.1*, 1953, ("Bir Numaralı Halk Düşmanı"); *Le retour de Don Camillo*, 1953, ("Don Camillo'nun Dönüşü"); *Le mouton à cinq pattes*, 1954, ("Beş Ayaklı Koyun"); *La vache et le prisonnier*, 1959, (İnek ve Ben); *Don Camillo monseigneur*, 1962; *La cuisine a beurre*, 1963, (Tereyağlı Mutfak); *Don Camillo à Moscou*, 1965, (Don Camillo Moskova'da); *L'homme à la buick*, ("Buick'li Adam"); *Heureux qui comme ulysse*, 1970, ("Ne Mutlu Ulis Gibi").

FERNANDEZ, Emilio
(1904)

Meksikalı yönetmen ve sinema oyuncusu. Meksika sinemasının uluslararası düzeyde en tanınmış temsilcilerindendir.

26 Mart 1904'te Hondo yakınlarında El Seco'da doğdu. İspanyol-Meksikalı bir baba ile Kızılderili bir annenin çocuğuydu. 19 yaşında Meksika'daki devrimci eylemlere katıldı. 1923'te yirmi yıl hapse mahkûm oldu ve ABD'ye kaçtı. 1933'teki affa değin Hollywood'da küçük roller üstlenerek yaşamını sürdürdü.

Ülkesine döndüğünde birkaç filmde önemli rollerde göründükten sonra 1940'ların başında yönetmenliğe başladı. Arka arkaya kazandığı uluslararası ödüllerle Meksika sinemasının dünyada tanınmasını sağladı. *Maria Candelaria* adlı filmi Cannes, *La Perla* (İnci) adlı filmi ise San Sebastian şenliklerinde büyük ödül kazandı.

Yapıtlarında kesin çizgili çelişkiler, dramatik kompozisyonlar ve çarpıcı bir üslup egemendir. Kendi yaşamından ve Meksika'nın toplumsal koşullarından kaynaklanan temaları ele aldığı filmlerinde Ayzenştayn etkisi belirgindir. Meksika köylüsünü idealize ederken maniyerist ve estetikçi bir tutumdan da kurtulamamıştır. 1950'lerde filmlerinin çarpıcı özelliklerini ve güçlerini yitirmeye başlaması ve eskisi kadar ilgi görmemesi üzerine yeniden oyunculuğa dönmüş ve çeşitli ABD yapımlarında rol almıştır.

1984'te Cannes Film Şenliği'nde gösterilen John Huston'un *Under the Volcano* (Volkan'ın Altında) filmindeki kompozisyonu ile dikkatleri yeniden üzerine çekmiştir. Fernandez yönettiği filmlerin çoğunun senaryosunun yazımına da katılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Filmler:** *La Isla de la Pasión*, 1941, ("Tutku Adası"); *Maria Candelaria*, 1943; *La Perla*, 1946, ("İnci"); *The Torch*, 1950, ("Meşale"); *La Red*, 1953, ("Ağ"); *Una Cita da Amor*, 1956, ("Aşk Kenti"); *A Loyal Soldier of Pancho Villa*, 1966, ("Pancho Villa'nın Sadık Bir Askeri"); *Zona Roja*, 1976.

• **BAKINIZ:** AYZENŞTAYN.

FERNANDO V
(1452-1516)

Kastilya, Aragon, Sicilya ve Napoli kralı. İspanyol birliğinin oluşmasının ve güçlü bir imparatorluğun temellerini atmıştır.

V.Fernando adıyla Kastilya kralı, II.Fernando adıyla Aragon ve Sicilya kralı ve III.Fernando adıyla Napoli kralı olan Fernando 10 Mart 1452'de Aragon'da (İspanya'da) Sos'ta doğdu, 23 Ocak 1516'da Estremadura bölgesinde (İspanya'da) Madrigalejo'da öldü. Aragon ve Sicilya kralı II.Juan'ın oğludur. 1469'da Kastilya tahtının varisi Isabella ile evlendi.

Fernando 1474'te Kastilya kralı IV.Henri'nin ölümüyle Kastilya kralı, 1479'da babasının ölümüyle de Aragon ve Sicilya kralı oldu. İspanya'nın iki büyük krallığı olan Aragon ve Kastilya'nın bağımsızlıklarını korumakla birlikte, Fernando'nun yönetiminde birleşmesi İspanya'da birlik ve merkezi bir yönetim kurulması yolunda önemli bir adım oldu.

Kastilya'da krallık gücünün pekiştirilmesi amacıyla soyluların ayrıcalıkları kısıtlandı, servetlerine el kondu, kent polisleri (Hermandat) devlet polisi haline dönüştürüldü. 1478'de krallık yönetiminde yeniden canlandırılan Engizisyon, Fernando'nun elinde özellikle Hıristiyanlık'ı kabul etmiş ve varlıklı Yahudiler'in yargılanmasında ve vergiye bağlanmasında önemli bir araca dönüştü. 1482'de Papa ile yapılan bir antlaşma ile Roma'nın İspanyol kilisesi üzerindeki gücü kısıtlandı, Fernando ile Isabella Kastilya'daki tüm dini merkezlerin denetimini ele geçirdiler. Kastilya Meclisi (Cortes) ve hükümet de krallık denetimine boyun eğdi, 1488-1497 döneminde meclis toplantıları askıya alındı. Soylulardan oluşan ve görevi krala danışmanlık yapmak olan kraliyet konsülü hukukçuların ağırlıkta olduğu bürokratik bir yapıya dönüştürüldü. Mali yapı yeniden düzenlendi, korumacı bir ticaret politikası benimsendi, sığır yetiştiriciliği ve yünlü dokumacılık özendirildi. Aragon'da ise soyluların gücünün fazlalığı nedeni ile, yerel başkaldırıların Engizisyon aracılığı ile bastırılması, krallık denetiminin sağlanması için atılan tek adım oldu.

Yayılmacı bir dış politika izleyen Fernando 1481'de Granada'daki Müslüman topraklarına başlattığı seferi 1492'de başarıyla sonuçlandırdı. Aynı yıl Kastilya'daki Yahudiler ülkeden tümüyle sürüldü ve Kristof Kolomb'un denizaşırı planları için destek sağlandı. Tüm bu gelişmeler üzerine Papa VI.Alexander 1494'te Fernando ve Isabella'ya "katolik hükümdarlar" unvanını verdi.

1493'te Fransa kralı VIII.Charles'ın İtalya seferini desteklemek koşuluyla Fransa'dan Rousillon ve Cerdagne'ı (şimdi Fransa'da Doğu Pireneler Eyaleti) alan Fernando sözünü tutmadı ve Charles'a karşı koyan İtalyan kentlerini destekledi. 1500'de Napoli'yi kuşatmış Fransız güçlerinin art arda yenilgiye uğratılmasıyla 1504'te Napoli de İspanya'nın egemenliğine girdi. Böylelikle tüm Batı Akdeniz'de İspanyol üstünlüğü kurulmuş oldu.

1504'te Isabella'nın ölümü Fernando'nun Kastilya'daki durumunu sarstı. 1506'da tahtın varisi kızı Joanna ile kocası Güzel Felipe'nin tahttaki haklarını kabul etmek zorunda kalan Fernando, Villafavila Antlaşması ile Felipe'nin Kastilya krallığını tanıdı ve kendisi de kral naibi oldu. Fakat aynı yıl Felipe'nin ölmesiyle Kastilya krallığı yeniden denetimine girdi.

Fernando yaşamının son yıllarında Kuzey Afrika'daki Müslüman kentlerine yönelik fetihlere ve İspanya'nın iç bütünlüğünü sağlamaya ağırlık verdi. 1509'da Oran, 1510'da Bicaye ve 1511'de Trablus alındı. 1512'de Navarra'nın alınmasıyla Pireneler'den Cebelitarık'a kadar İspanya'nın iç bütünlüğü sağlanmış oldu.

• **KAYNAKLAR:** R.Del Arco, *Fernando el Católico*,

artifice de la España imperial, 1939; W.M.Prescott, *History of the Reign of Ferdinand and Isabella, the Catholic of Spain*, 1846; J.Vincens Vices, *Fernando el Catòlico, principe de Aragòn, rey de Sicilia (1452-1478)*, 1951.

• BAKINIZ: ISABELLA I [Katolik].

FERNEL, Jean François
(1497-1558)

Fransız, hekim, matematik ve astronomi bilgini. Fizyoloji ve patolojinin gelişmesine katkısı ve tıpta gözlemciliği vurgulamasıyla tanınır.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1497'de Amiens yakınlarındaki Montdidier kasabasında doğduğu sanılmaktadır. 26 Nisan 1558'de Paris yakınlarındaki Fontainebleau'da öldü. Bir hancının oğluydu. Collège de Sainte-Barbe ve Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, Eski Yunan klasikleri, felsefe, astronomi ve matematik üzerine çalışmalar yapmaya başladı. Altı yıl süren bu çalışmalarına 1524'te hastalandığı için ara vermek zorunda kaldı. Daha sonra tıp öğrenimine başlayan Fernel, bir yandan da felsefe dersleri verdi ve matematik, astroloji ve astronomi konularında kitaplar yazdı.

1527'de ilk kitabı olan *Monalosphaerium*'u, 1528'de ise *Cosmotheoria* ("Evren Kuramı") adlı kitabını yayımladı. Her iki yapıt da astronomi ve matematik konularını kapsıyordu. İkinci kitabında boylam derecesinin gerçeğe çok yakın bir ölçümünü yapan Fernel, gökcisimlerinin yüksekliklerini belirlemede kullanılan bir gözlem aracı olan usturlapı da geliştirdi.

Aynı dönemde tıp konusundaki bilgisini de derinleştiren Fernel, kısa bir süre içinde tanınan bir bilim adamı oldu. II.Henri'nin özel hekimliğini yaptı ve sarayın tıp danışmanlığına getirildi. 1534'te Collège de Cornouailles'a tıp profesörü olarak atandı.

Fernel'in çağının en büyük hekimleri arasına girmesini sağlayan çalışması *Medicina* ("Tıp") adlı kitabıdır. Fernel yapıtının 1542'de *De naturali parte medicinae* ("Tıbbın Doğal Bölümü Üzerine") adıyla yayımladığı ilk bölümünü, 1554'te *Medicina*'nın tamamını yayımladığında *Physiologiae* ("Fizyoloji") adlı bir bölüme dönüştürdü. İnsan vücudundaki organların çalışmalarını sistemli bir biçimde inceleyen ilk çalışmalardan biri olan *Physiologiae*'da peristalsis, sistol ve diastol gibi olgulara dikkat çeken Fernel, kitabının ikinci bölümünde insan vücudundaki organların herbirini sistemli bir biçimde inceleyerek patolojinin temellerini attı. Fizyoloji ve patoloji terimlerinin popülerleşmesine öncülük ettiği bu yapıtında apandisit ve kalp zarı yangısını da tanımladı.

Hastalıkların oluşmasında astroloji ve büyünün etkilerine ağırlık veren zamanın düşüncesini yadsıyan Fernel, akılcılığı ve gözlemciliği vurgulayarak tıpta yeni bir görüşün savunucusu olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Monalosphaerium*, 1527; *Cosmotheoria*, 1528, ("Evren Kuramı"); *Medicina*, 1554, ("Tıp").

• KAYNAKLAR: G. Plency, *Life of Fernel*, 1607; C.L. Sherrington, *The Endeavour of Jean Fernel*, 1946.

• BAKINIZ: CHAULIAC, GALENOS, VESALIUS.

FERRARI, Giuseppe
(1812-1876)

İtalyan, filozof ve tarihçi. Toplum yönetiminde birey özgürlüğünden kaynaklanan bir görüşü savunmuştur.

7 Mart 1812'de Milano'da doğdu, 2 Haziran 1876'da Roma'da öldü. 1831'de Pavia Üniversitesi'nden hukuk, 1840'ta Sorbonne'dan edebiyat doktoru sanını aldı. 1837'de düşüncelerinden dolayı İtalya'da karşılaştığı baskılar yüzünden Fransa'ya gitti. 1842'de Strasbourg Üniversitesi'nde yardımcı profesör oldu. Ancak, dersleriyle buradaki ruhban sınıfının tepkisini çekince Paris'e dönmek zorunda kaldı. 1843'te yeniden Strasbourg'a gitti. 1849'da görüşleri nedeniyle görevine son verildi. 1859'da ülkesine döndü ve Luino milletvekili olarak siyasete atıldı. Torino, Milano ve Roma üniversitelerinde, Lombardia Enstitüsü ve Ulusal Eğitim Yüksek Konseyi'nde görev aldı.

Ferrari'nin felsefeye duyduğu ilgi Saint-Simon'un yazılarını okumakla başladı. Sonra öğretmeni Romagnosi'nin etkisiyle Görüngücülük'ü benimsedi. 1849'dan sonra Fransa'da tanıdığı Proudhon'un etkisi altında kaldı. Önce İtalyan hukuk ve kültür tarihçisi G.Vico ile ilgili iki yapıt yazdı. Sonra, Fransız Devrimi'ni ve İtalyan Birliği sorunlarını inceledi.

Ona göre düşünce ancak toplum ve tarih sorunlarının çözümünde etkilidir. İtalya'ya özgü sorunların çözümünde, merkezci ve birleştirici devleti amaçlayan toplumsal bir devrim yerine, kendi toplumsal devrimlerini gerçekleştirecek küçük devletlerin oluşturacağı federal bir yapıyı savunmuştur. Ferrari'ye göre özgürlük, toplumda bölümlere yol açmada, insanın insan üstünde egemenliğini sağlamada etkili olduğu oranda eşitlikle çelişir. Onun amaçladığı özgürlük ve eşitlik için papalığın yarattığı anlayışla savaş kaçınılmazdır. Toprağın dağıtılmasına yönelik bir tarım yasası çıkarmak gerekir. Ölümünden kısa bir süre önce yayımlanan bir yapıtında, toplum ve tarih olaylarının aritmetikle ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür. Bu sonuncu yapıtı dışındaki çalışmaları İtalyan tarihinin anlaşılması açısından önemlidir. Proudhoncu görüşleriyle de İtalyan Anarşizmi'ni etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Vico et l'Italie*, 1839, ("Vico ve İtalya"); *Filosofia della rivoluzione*, 1851, ("Devrim Felsefesi"); *Histoire des révolutions d'Italie*, 4 cilt, 1858 ("İtalya Devrimleri Tarihi").

• BAKINIZ: PROUDHON, VICO.

FERRARI, Ludovico
(1522-1565)

İtalyan matematik bilgini. Dördüncü dereceden cebirsel denklemlerin çözüm yöntemini bulmuştur.

2 Şubat 1522'de Bologna'da doğdu, 5 Ekim 1565'te aynı kentte öldü. Babasının ölümünden sonra amcasının yanına sığınan ve düzenli bir eğitim göremeyen Ferrari, 15 yaşındayken, ünlü hekim ve matematikçi Cardano'nun yanında çalışmak üzere Milano'ya gönderildi. Cardano, olağanüstü zekâsı ve öğrenme yeteneğiyle parlayan bu genci ev işlerinden alıp öğrencileri arasına kattı; Latince, Yunanca ve matematik öğrettikten sonra kendisine yazman yaptı. 1540'ta Milano'da matematik dersleri vermeye başlayan ve cebirsel bir çözüm yönteminin öncelik hakkı konusunda çağın ünlü matematikçilerinden Tartaglia ile aralarındaki tartışma nedeniyle 1548'den sonra ünü giderek artan Ferrari, 1565'e değin Mantova Kardinali'nin hizmetinde çalıştı, Yaşamının son yılını Bologna Üniversitesi'nde ders vererek geçirdi.

Cardano ile birlikte üçüncü dereceden denklemler üzerinde çalışan ve Cardano'nun çözümlerinde kullandığı formüllere geometrik karşılıklar bulan Ferrari'nin matematiğe en önemli katkısı, bugünkü gösterimle $x^4+ax^2+b=cx$ biçimindeki dördüncü dereceden denklemlerin çözümü için geliştirdiği yöntemdir. Dördüncü dereceden denklemleri üçüncü dereceye indirgemeye dayanan Ferrari'nin çözüm yöntemi, Cardano'nun 1545'te yayımladığı *Ars Magna* ("Büyük Sanat") adlı ünlü kitabında yer aldı. Temelde üçüncü derece denklemlerin çözümüne ilişkin yöntemleri içeren bu kitap, Cardano'yu savunan Ferrari ile Tartaglia arasında uzun yıllar süren bir tartışmanın başlamasına yol açtı. Sözü geçen yöntemleri, yayımlamaması koşuluyla Cardano'ya kendisinin anlattığını öne süren Tartaglia ile bu yöntemlerin Tartaglia'dan çok önce Skipion'lu Ferro tarafından geliştirildiğini öne süren Ferrari arasındaki anlaşmazlık, 1548'de Milano'da, yetkili kişilerden oluşan bir kurulda tartışılarak Ferrari'nin haklı bulunmasıyla sonuçlandı.

• BAKINIZ: CARDANO, TARTAGLIA.

FERREIRA BORGES, José
(1786-1838)

Portekizli iktisatçı ve hukukçu. Genel iktisat ve kamu maliyesi üzerine çalışmalar yapmıştır.

Coimbra Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1808-1820 arasında avukatlık yaptı. Çeşitli resmi görevlerde bulunduktan sonra 1823'te Londra'ya gitti. 1833'te Portekiz'e döndü ve Ticaret Mahkemesi başkanı oldu. Aynı yıl hazırladığı, Ferreira Borges Ticaret Yasası olarak anılan Portekiz Ticaret Yasası (codigo commercial portuguez) 56 yıl yürürlükte kaldı.

1831'de yayımlanan ve Parnell'in yapıtlarından esinlenerek yazdığı *Principios de syntelologia* Portekiz'deki ilk sistemli maliye çalışmasıdır. İki bölümden oluşan kitapta ilk bölüm; vergi kuramı, dolaylı-dolaysız vergiler, diğer kamu gelirleri, kamu kredileri, kamu borçları ve bütçe konularını kapsar. İkinci bölümde ise kamu harcamaları incelenmiştir. 1834'te yayımlanan *Instituições de economia politica* ("Politik İktisadın Kurumları") döneminin Portekizce yazılmış en yetkin ve sistemli iktisat kitabıdır. Ferreira Borges bu kitabında, iktisadın temelleri ve yararları, üretim, servetin birikimi ve dağılımı, para, kredi ve tüketim gibi temel iktisadi kavramları irdelemiştir. Storch, Lauderdale, Malthus, Ricardo, J.S.Mill, Bentham, Hennet, Say ve Tracy gibi iktisatçıların etkisinin görüldüğü bu kitap, Portekiz'de iktisat çalışmalarına hız kazandırmıştır. Kitabın yayımından iki yıl sonra Coimbra Üniversitesi'nde iktisat kürsüsü kurulmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Do banco de Lisboa*, 1827, ("Lizbon Bankası"); *Jurisprudencia do cantracto-mercantil*, 1830, ("Ticari Sözleşmeler Hukuku") *Principios de syntelalogia*, 1831; *Instituições de economia politica*, 1834, ("Politik İktisadın Kurumları"); *Das fontes especialidade e excellencia da administracão commercial*, 1835, ("Ticari İşletmelerin Özel ve Olağanüstü Fonları").

FERRERI, Marco
(1928)

İtalyan film yönetmeni. Küçük burjuva değerlerine saldıran ve cinsel tabuları yıkmayı amaçlayan kışkırtıcı sineması ile tanınmıştır.

11 Mayıs 1928'de Milano'da doğdu. Üniversite eğitimini yarım bırakarak gazeteciliğe başladı. Sinemaya reklam filmleri çekerek girdi. 1950'de *Documento Mensile* adıyla haberlerin yanı sıra, konulu bölümler de içerecek bir dizi tasarladı. Çektiği bu tür iki film ilgi görmeyince bu projeden vazgeçti. Bir süre filmlerde çeşitli görevlerde çalıştı. 1950'lerin sonunda İspanya'ya gitti. Konulu ilk üç filmini burada gerçekleştirdi. *El cochecito* (Tekerlekli Sandalye) adlı yapıtının Venedik Film Şenliği'nde başarı kazanması üzerine yurduna döndü.

Daha sonra çevirdiği ve ilk filmlerinden bu yana sık sık ele aldığı bir konuyu, evlilik ilişkilerini karamsar bir bakış açısıyla işlediği *Dillinger e morto* ("Dillinger Öldü") adlı filmi en önemli yapıtları arasında yer alır. 1973'te yaptığı *La grande Abbuffata*'da ("Büyük Tıkınma") burjuva ahlakının temel değerlerine saldırır. Cinsel roller ve aile kurumu üstüne kışkırtıcı nitelikteki *L'ultima donna* ("Son Kadın") ve bir grup kadın tarafından iğfal edilen bir erkeğin öyküsünü anlattığı *Ciao Maschio*, en özgün yapıtları arasındadır. Son yıllarda gerçekleştirdiği *Contes de la folie ordinaire*'de ("Sıradan Çılgınlık

Öyküleri") kadın-erkek ilişkisi üstüne savlarını yineler. 1983 Cannes Film Şenliği'ne katıldığı *L'histoire de Piera*'da ise ("Piera'nın Öyküsü") bir ailenin bireyleri arasındaki duygusal ve tensel yakınlaşmaları konu almıştır.

1984'te İtalya'da gerçekleştirdiği *La futura è la donna* ("Gelecek Kadındır") adlı filmde çok iyi tanıdığı bir alanı kadının dünyasını yeniden gündeme getirmiştir.

Yapıtlarının tümü, anarşist bir dünya görüşünün izlerini taşıyan, yoğun bir insancıl öz içerir. Toplumdaki kurumların yozlaşmasına, bireyler arasındaki iletişimsizliğe, cinselliğin toplumsal baskılar sonucu insanı özgürleştirmek yerine köleleştiren bir öğe haline dönüştürülmesine karşı çıkar. Yeni bir ahlak anlayışının savunmasını yapan çağdaş bir düşünür, öncü bir sanatçı görünümündedir. Filmlerinin çoğunda, günümüz kültürüne umutsuz bir gözle bakarken alabildiğine acımasız ve yıkıcıdır. İtalyan sansürü ile başı sık sık derde girmiştir. Kendini "yararlı bir kışkırtıcı" olarak nitelendirir. Filmlerinin kışkırtıcı içeriği, eksilmeyen gülmece duygusu ve şiirsel anlatımıyla olduğu kadar, oyuncu yönetimindeki ustalığıyla da günümüz Avrupa sinemasının öncü yönetmenleri arasında yer almaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *El pisitio*, 1958; *Los chicos*, 1959; *El cochecito*, 1960, ("Tekerlekli Sandalye"); *La donna scimmia*, 1964, ("Sakallı Kadın"); *Marcia nuziale*, 1966, ("Düğün Marşı"); *L'harem*, 1967, ("Harem"); *Dillinger é morto*, 1969, ("Dillinger Öldü"); *Break-up*, 1969; *L'udienza*, 1971, ("İzleyici"); *Liza*, 1971, *La grande abbuffata*, 1973, ("Büyük Tıkınma"); *Non toccare la donna bianca*, 1974, ("Beyaz Kadına Dokunma"); *L'ultima donna*, 1976, ("Son Kadın"); *Yerma*, 1977; *Ciao Maschio, Bye Bye Monkey*, 1978, ("Maymun Rüyası"); *Chiedo asilo Pipicaca-dodo*, 1979; *Contes de la folie ordinaire*, 1982, ("Sıradan Çılgınlık Öyküleri"); *L'histoire de Piera*, 1983, ("Piera'nın Öyküsü"); *La futura é la donna*, 1984, ("Gelecek Kadındır").

FERRERO, Guglielmo
(1871-1942)

İtalyan, tarihçi ve gazeteci. Tarihsel olguları sosyolojik boyutlarıyla ele almıştır.

21 Temmuz 1871'de Portica'da doğdu, 3 Ağustos 1942'de Mont-Pelerin-sur-Vevey'de (İsviçre'de) öldü. Pisa, Bologna ve Turin üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. İtalyan sosyalist hareketi içinde yer aldı. Gazeteciliği sırasında ülkesinin önde gelen milliyetçi yazarlarıyla polemiğe girdi. 1925'te İtalyan faşizmi, liberal aydınları ülkeyi terketmeye zorlayınca Ferrero İtalya'da kalmakta diretti; bunun üzerine evinde göz hapsine alındı. 1930'da İsviçre'ye göç etti. Cenevre Üniversitesi'nde ders verdi.

Ferrero en ünlü kitabı olan *Grandezza e Decadenza di Roma*'da ("Roma'nın Büyüklüğü ve Düşüşü"), Roma'daki siyasal yaşamı sosyolojik boyutlarıyla ele almış, Roma halkının yaşamını canlı bir anlatım içinde sergilemiştir. Kitabı bu özellikleri nedeniyle, geleneksel bir tarih anlatımından yana olan ve çağdaş olgularla tarihi olaylar arasında ilişki kurmayan 19. yy'daki klasik dönem tarihçilerinin eleştirilerine hedef olmuştur. Öte yandan Caesar'ı Roma'da düzeni sağlayan bir Antik Çağ Napoléon'u olarak değerlendiren bu tarihçiler, Ferrero'nun Caesar'ı Roma'nın çöküşüne yol açan kişi olarak ele almasına karşı çıkmışlardır.

Ferrero Roma tarihinin yanı sıra Fransız Devrimi'ni, Napoléon'u ve Restorasyon'u konu alan çalışmalar da yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *L'Europa Giovane*, 1897, ("Genç Avrupa") *Grandezza e Decadenza di Roma*, 6 cilt, 1903-1908, ("Roma'nın Büyüklüğü ve Düşüşü"); *Between Two Worlds*, 1913, ("İki Dünya Arasında"); *The Two Truths*, 2 cilt, 1933-1939, ("İki Gerçek"); *The Reconstruction of Europe*, 1940, ("Avrupa'nın Yeniden İnşası"); *Power*, 1942, ("İktidar"); *The Two French Revolutions*, (ö.s.), 1951, ("İki Fransız Devrimi").

FERRI, Enrico
(1856-1929)

İtalyan hukukçu ve siyaset adamı. Çağdaş kriminolojinin ve Pozitif Kriminoloji Okulu'nun kurucularındandır.

25 Şubat 1856'da Mantova Eyaleti'nin San Benedetto-Po kasabasında doğdu, 12 Nisan 1929'da Roma'da öldü. Ortaöğrenimini Mantova Lisesi'nde, yükseköğrenimini Bologna Üniversitesi'nde tamamladı. 1877'de hukuk doktoru, 1879'da Torino Üniversitesi'nde doçent, 1880'de Bologna Üniversitesi'nde ceza hukuku profesörü oldu. Bu dönemde hocası ünlü kriminolog C.Lombroso ile suçluluğun psikolojik ve fizyolojik nedenlerini saptamaya yönelik araştırmalar yaptı. 1882-1901 arasında Siena, Roma ve Pisa üniversitelerinde hukuk dalında öğretim üyeliği görevinde bulundu. Aynı dönemde Fransa, Belçika ve çeşitli Latin Amerika ülkelerindeki üniversitelerde konuk profesör olarak ders verdi. Ayrıca aylık ceza hukuku dergisi *La scula positiva*'nın ("Pozitif Okul") genel yayın yönetmenliğini yaptı.

Siyasi yaşamının ilk yıllarında sosyalizme karşı görüşler benimseyen Ferri, 1886-1893 arasında milletvekili olarak parlamentoda bulundu. Ancak bu dönemin son yıllarında, ünlü İtalyan sosyalisti A.Costa'nın etkisi altında kalarak sosyalist düşüncelere yöneldi. 1892'de İtalyan Sosyalist Partisi'nin (İSP) kurulmasından sonra, Lombroso ile birlikte bu partiye üye oldu. Onların ardından birçok hukukçu partiye katıldı. İSP içindeki reformist ve sendikalist kanatlara karşı mücadele eden Ferri, her türlü siyasi uzlaşmacılığa karşı çıkan bir akımın önderi oldu. Reformistler'in parti yönetiminden uzaklaştırılmasından sonra sosyalist dergi *Avanti*'nin yönetimini üstlendi. İtalya'da faşist hareketin güçlenmesini izleyen dönemde sosyalist düşüncelerden uzaklaşarak faşist oldu. 1926'da Ulusal Faşist Parti'ye üye olan Ferri 1929'da bu partiden senatör seçildikten kısa bir süre sonra öldü.

Ferri, C.Lombroso ile birlikte çağdaş kriminolojinin ve Pozitif Kriminoloji Okulu'nun kurucusudur. Bu okul, hukukun biyolojik ve toplumsal bilimlerin sonuçlarından yararlanması ve suçun hukuksal çözümlemesinin, ancak suçu işleyen kişinin ve suçu işleme biçiminin incelenmesinden sonra yapılması gerektiğini başlatmıştır. Suçun incelenmesine çok boyutlu bir yaklaşım getiren Ferri, insanı suça iten etmenleri antropolojik, fiziksel ve toplumsal olarak üç sınıfa ayırmıştır. Sosyalist olduktan sonra doğrudan iktisadi etmenlere ağırlık vermiş ve bu etmenlerin suçun oluşmasında belirleyici öneme sahip olduklarını savunmuştur.

Ferri'ye göre suçun azaltılmasının yolu suçun içgüdüsel, duygusal, sürekli ya da arada bir işlenen türlerden olup olmadığının saptanmasından geçer. Suçlunun yeniden çevreye uyumunun olası olduğuna inanan Ferri, suçlulara ıslah edici yöntemlerin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Ceza kurumlarının ve ceza hukukunun işlevini, toplumu asalak organizmalardan korumak olarak belirlemiştir.

Ferri, ceza hukuku konusundaki görüşleriyle ve Pozitif Kriminoloji Okulu'nun başyapıtı niteliğindeki kitaplarıyla özellikle Güney Amerika ve Latin Avrupa ülkelerinin ceza yasalarının oluşmasında etkili olmuştur. 1921'de İtalyan ceza yasasının hazırlanması için kurulan komisyonun çalışmalarına katılarak, yasanın oluşmasında görüşlerinin etkili olmasını sağlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *I nuovi orizzonti del dritto e delle procedura penale*, 1881, ("Ceza Hukuku ve Yargılama Usulünde Yeni Bir Anlayış"); *La sociologia criminale*, 1884, ("Suçlar Sosyolojisi"); *Socialismo e scienza positiva*, 1894, ("Sosyalizm ve Pozitif Bilimler"); *L'omicido*, 2 cilt, 1895, ("Adam Öldürme"); *Studi sulla criminalita*, 1901, ("Suç İşleme Olayları Üzerine İncelemeler"); *Mussolini, uomo di stato*, 1927, ("Devlet Adamı Mussolini"); *Il fascismo in Italia e l'opera di Benito Mussolini*, 1927, ("İtalya'da Faşizm ve Benito Mussolini'nin Yapıtları").
- KAYNAKLAR: F.Collin, *Enrico Ferri et l'avant-projet de code pénal italien de 1921*, 1925; B.Franchi, *Enrico Ferri*, 1908; B.Franchi, *Scritti in onore di Enrico Ferri*, 1929.
- BAKINIZ: LOMBROSO.

FERRI, Luigi
(1826-1895)

İtalyan, filozof. Felsefe sorunlarının çözümünde ruhbilim yönteminin uygulanmasını savunmuştur.

15 Haziran 1826'da Bologna'da doğdu, Roma'da öldü. Babası süslemeci ve yönetmendi. İlköğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra, ailesinin, iş gereği, Paris'e yerleşmesi üzerine École Normale'i (öğretmen okulu) bitirdi. Fransa'da, değişik okullarda felsefe, 1863'te Floransa'da Instituto di Perfezionamento (Yüksek Araştırma Kurumu) adlı kurumda felsefe tarihi okuttu. 1871'de Roma Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Fransız Enstitüsü'ne üye seçildi.

Saisset, Maine de Biran, Mamiani gibi filozofların etkisi altında kalan Ferri bir süre yakın arkadaşı Mamiani'nin yayımladığı *La filosofia delle scuole Italiana* adlı dergide çalıştı, Mamiani'nin 1885'te ölümü üzerine, dergiyi *Rivista Italiana di filosofia* adıyla sürdürdü.

Ferri, felsefeye tanrıbilim sorunlarına çözüm arayarak yaklaşır. Ona göre insanla Tanrı arasında sezgiye dayanan, dolaysız, bir bağlantı vardır. Bunun aydınlığa kavuşması bilincin yeterince bilinmesine bağlıdır. Bilinci, kendi bütünlüğü içinde bilebilmek için de ruhbilimin uyguladığı çalışma yönteminden yararlanmak gerekir. Bilinci, duyguların etkisinden sıyrılarak, deney verilerinin yardımıyla anlama olanağı vardır. Bilinç, deneye dayanarak, gerçeğe ulaşmaya çalışan bir güçtür. Tinsel evreni düzenleyen, ona biçim kazandıran da bu güçtür. Bu gücü de, gene bilinç yoluyla kavrama olanağı vardır. Bu olayda bilinç, kendine yönelir, kendi kendini bilmeye çalışır. Bilincin kendi kendini bilmesi dolaysız, duyu verilerine ve deneye dayanarak dış evreni anlamaya çalışması ise dolaylıdır.

- YAPITLAR (başlıca): *Essai sur l'histoire de la philosophie en Italie au dix-neuvième siècle*, 2 cilt, 1869, ("19. yy'da İtalya'da Felsefe Tarihi Üstüne Deneme"); *La psychologie de l'association depuis Hobbes jusqu'à nos jours histoire et critique*, 1883, ("Çağrışım Ruhbilimi'nin Hobbes'tan Günümüze Tarihi ve Eleştirisi").
- BAKINIZ: GIOBERTI, MAINE DE BIRAN, MAMIANI, ROSMINI.

FERRIER, David
(1843-1928)

İskoç, nöroloji bilgini. Beyin kabuğunun işlevsel lokalizasyonu konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

13 Ocak 1843'te İskoçya'nın Aberdeen kentinde doğdu, 19 Mart 1928'de Londra'da öldü. Aberdeen Üniversitesi'nde felsefe okuyan ve burada ünlü mantıkçı ve psikolog Alexander Bain'den etkilenen Ferrier, 1864'te mezun olduktan sonra Heidelberg'de bir yıl psikoloji okudu. Edinburgh Üniversitesi'nde tıp tahsil ederek 1868'de mezun olan, 1870'te de anatomi konusundaki doktora teziyle altın madalya kazanan Ferrier, fizyoloji ve adli tıp konularında da çalıştı. 1889'da King's College'da kendisi için kurulmuş nöroloji kürsüsünde, 1908'de emekli oluncaya değin profesörlük yaptı.

Ferrier 19.yy'da nörolojinin kaydettiği büyük ilerlemelere önemli katkılarda bulunmuştur. 1860'ta H. Jackson, beden işlevlerinin beyin kabuğunun belirli bölümlerinden yönetildiğini düşündü. Beyin kabuğunda bir tür işlevsel lokalizasyon anlamına gelen ve büyük ölçüde kilinik gözlemlere dayanan bu savı destekleyici nitelikteki öncü deneysel çalışma 1870'te Fritsch ve Hitzig tarafından yapıldı. 1873'te beyin kabuğunun lokalizasyonu konusundaki çalışmalarına başlayan Ferrier, yalnızca köpekler üzerinde

incelemeler yapan ve beyni uyarmak için "galvanik" (doğru) akım kulanan Fritsch ve Hitzig'in bu alandaki araştırmalarını genişleterek memeliler, kuşlar, kurbağalar, balıklar ve kemirgenler üzerine çalıştı ve deneylerinde "faradik" (değişken) akımdan yararlandı. Bu çalışmalar 1920'lerde yeni yöntemlerin geliştirilmesine dek bu alandaki en önemli ilerleme oldu.

Deneylerine dayanarak beyin kabuğundaki motor ve duyusal alanları belirleyen Ferrier, beyin kabuğundaki belli alanları devreden çıkararak işlevsel eksikliklerini de gözleyerek beyin kabuğunun bir haritasını hazırladı. Yüksek memeliler için vardığı sonuçlar daha sonraki çalışmalarla doğrulanmışsa da insan beyni konusunda bazı yanılgılara düştü. Bu durum, büyük ölçüde hayvanlardaki bulgularını insan beynine genelleştirmesinden kaynaklanıyordu.

Varsayımlarını deneysel olarak doğrulayan, çalışmalarının sonuçlarını insanlar üzerindeki klinik gözlemleriyle birleştirmeye çalışan Ferrier, meslektaşlarını sinir sistemi hastalıklarının cerrahi yöntemlerle tedavisine özendirerek beyin ve sinir cerrahisinin ortaya çıkmasına da katkıda bulundu. Ferrier 1876'da yayımına başlanan ve sinir sistemi araştırmalarına ilişkin makalelere ağırlık veren *Brain* dergisinin de kurucusudur.

• YAPITLAR (başlıca): *Research s in Cerebral Physiology and Pathology*, 1873, ("Beyin Fizyolojisi ve Patolojisi Üstüne Araştırmalar"); *The Functions of the Brain*, 1876, ("Beynin İşlevleri"); *The Localization of Cerebral Disease*, 1878, ("Beyin Hastalıklarının Lokalizasyonu").

• BAKINIZ: BROCA, BRODMANN, FLOURENS, HITZIG, H.JACKSON.

FERRINI, Contardo
(1859-1902)

İtalyan, hukukçu ve tarihçi. Roma hukuku ve tarihi konusundaki kitaplarıyla tanınmıştır.

Milano'da doğdu, Novara'da öldü. Pavia Üniversitesi'nde başladığı hukuk öğrenimini Almanya'da tamamladı. 1887'de Messina, 1890'da Modena ve 1894'te Pavia üniversitelerinde Roma hukuku dersleri verdi.

Ferrini, bazı yapıtlarında dogmatik bir hukukçu gibi, bazı yapıtlarında da bir tarihçi gibi açıklamalarda bulunmuştur. Bizans dönemi hukuku ve Roma ceza hukuku üzerinde özgün yapıtlar vermiş, Romalı birçok hukukçunun kişilik ve öğretilerini irdelemiştir. İustinianos Dönemi kurumlarının kökeni üzerine çeşitli makaleleri ve İustinianos öncesi bazı Yunan yazmalarını 1893'te *Il digesto*, ("Kazai İçtihatlardan Çıkarılan Kurallar") adı altında yayımlamıştır.

Ferrini, ayrıntılı araştırmaları ve çok sayıda ürün vermesiyle tanınmıştır. Çeşitli dillerde yazdığı çok sayıda makalesi ve kitabı vardır. Ferrini'ye 1931'de, ölümünden 29 yıl sonra, Papalık tarafından "aziz"liğin bir önceki aşaması olan "kahraman"lık sanı verilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Dritto romana*, 1885, ("Roma Hukuku"); *Storia delle fonti del diritto romani e della giurisprudenza romana*, 1885, ("Roma Hukukunun ve Hukuk Biliminin Temellerinin Tarihi"); *Dritto penole romana*, 1889, ("Roma Ceza Hukuku"); *Il digesto*, 1893, ("Kazai İçtihatlardan Çıkarılan Kurallar").

Ferruh Doğan

FERRUH DOĞAN
(1923)

Türk, karikatürcü. Çağdaş Türk karikatürünün önde gelen adlarındandır.

Ferruh Doğan Akdilek 4 Mayıs 1932'de İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin son sınıfından ayrıldı. İlk karikatürü 1945'te gülmece dergisi *Şaka*'da yayımlandı. Daha sonra karikatürcülüğü meslek olarak seçti. *41 Buçuk*, *Dolmuş*, *Tef*, *Taş*, *Akbaba* ve *Ant* gibi dergilerde, *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Dünya*, *Akşam*, *Ulus*, *Halkçı* ve *Politika* gibi gazetelerde karikatürler çizdi. İlk karikatür albümü olan *Asrileşen Köy* ve bazı karikatürlerinden dolayı yargılandı. Çizgi-film çalışmaları yaptı. Fida Film adıyla bir şirket kurarak reklam filmleri hazırladı.

Kazandığı uluslararası ödüllerle Türk karikatürünün dünyaya tanıtılmasına da katkıda bulundu. Bolonya, Üsküp, Bordighera, Saraybosna, Tolentino, Marostica ve Gabrovo kentlerindeki karikatür yarışmasında çeşitli ödüller aldı. 1955'te İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin yarışmasında birincilik ve ikincilik ödüllerini kazandı. 1974'te *Milliyet Sanat Dergisi* tarafından yılın karikatürcüsü seçildi. Yurt içinde ve dışında çeşitli ortak sergilere ve albümler katıldı. 1974'te Sinematek Derneği'nde *Sergi* adını verdiği bir

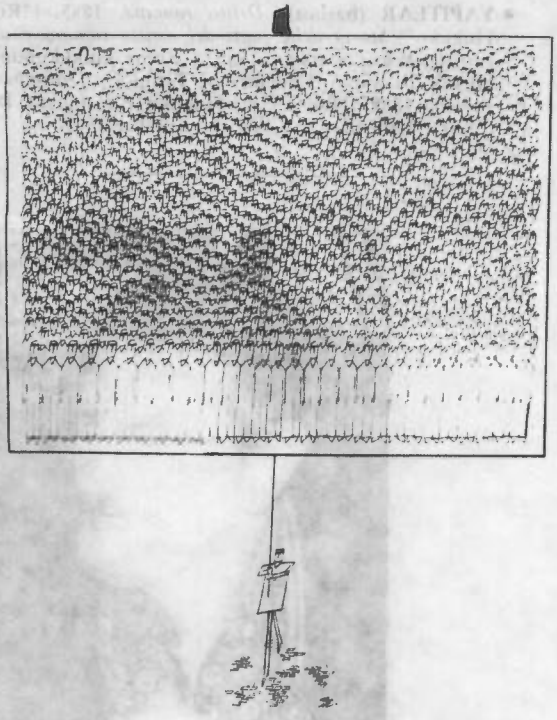

kişisel sergi açtı. 1974'te İtalya'da yayımlanan *Uluslararası Karikatürcüler Albümü*'ne, 1983'te de İsviçre'de düzenlenen *Grafik ve Karikatür Sanatında Kim Kimdir Ansiklopedisi*'ne alındı.

Ferruh Doğan 1950 kuşağı karikatürcülerinin çizgiyle gülmece yapma anlayışını paylaşmıştır. Resimsel ayrıntılardan arındırdığı, yalın bir çizgisi vardır. İnsanın çevresiyle yabancılaşmasını durağan bir anlatım içinde veren bir gülmecesi vardır. Bunu toplumsal eleştiri amacıyla da kullanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Asrileşen Köy*, 1956, 1976; *Çizgili Dünya* 1969; *Sergi*, 1974; *Politika*, 1979.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR GÜLER.

FERRUHÎ
(? - 1038)

İranlı şair. Kaside ve mersiyeleriyle ün kazanmıştır.

Ebü'l-Hasan Ali b.Cûlûğ Ferruhî, Güneydoğu İran'daki Sistan'da doğdu, aynı yerde öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Sistan hükümdarı Halef b.Ahmed'in kölelerinden birinin oğludur. Önce bir çiftçinin yanında çalıştı. Geçim sıkıntısına düşerek işten ayrıldı. Belh Valisi Fahrü'd-devle Ebü'l-Muzaffer'e "Dağğâh" adlı kasidesini sunup bir süre onun yardımları ile geçindi. Daha sonra Gazneli Mahmud'un sarayına girdi. Saray kasidecilerinin en ünlüsü oldu. Buradaki görevi hükümdarın içki şölenlerinde çeng çalmak, manzumeler okumak, ayrıca onun yanında seferlere katılarak zaferleri şiirle kutlamak, olayları manzum olarak yazmaktı.

Gazneli Mahmud'un 1025'teki Somnat seferini ayrıntılarıyla anlatan kasidesi ünlüdür. Gazneli Mahmud'un ölümü (1030) için yazdığı mersiye, onun çocuklarına, kardeşi Yusuf'a, veziri Meymendî'ye, gözdesi Ayaz-ı Oymak'a yazdığı kasideler, Gazneliler dönemi İran edebiyatının en güzel örnekleridir. Ferruhî'nin 9504 beyitlik Farsça *Divan*'ı ile günümüze gelmemiş *Terceümanü'l-Belâğa* adlı, şiir sanatlarını anlatan bir yapıtı vardır.

Ünlü İranlı şair Unsurî'nin öğrencisi olan Ferruhî'nin şiirlerinde anlamlı söz oyunları, ince duygular, doğa betimlemeleri büyük bir yer tutar.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), Ali Abdürresulî (yay.), 1932.

FERRY, Jules François Camille
(1832-1893)

Fransız devlet adamı. Eğitim bakanı ve başbakan olarak, ülkesinde eğitim reformunu başlatmış ve yayılmacı bir dış politika izlemiştir.

5 Nisan 1832'de Saint-Dié'de doğdu, 17 Mart 1893'te Paris'te öldü. 1855'te Paris barosuna kabul edildi ve avukatlık yapmaya başladı. Daha sonra, Cumhuriyetçi muhalefete katıldı, 1869'da Paris milletvekili seçildi.

İkinci Fransız İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Ulusal Savunma Hükümeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Almanya'nın Fransa'yı işgali sırasında, Eylül 1870'te, Seine ili valiliğine getirildi. Kasım 1870'te Paris belediye başkanı oldu. Kuşatılmış kentte beslenme sorununa çözüm getirmek için aldığı sert önlemler yüzünden halktan büyük tepki gördü. 1871'de Paris Komünü'nün kurulması sonucu kentten ayrıldı. 1872-1873 yıllarında Atina büyükelçisi olarak görev yaptı.

1873'ten başlayarak muhafazakâr hükümetlere karşı cumhuriyetçi muhalefet içinde mücadele verdi. 1879'da eğitim bakanı oldu. Gerçekleştirdiği bir dizi yasayla temel eğitimin laik, parasız ve zorunlu olmasını sağladı. Kilisenin, eğitim kurumları üzerindeki etkinliğini azalttı. 1880'de başbakan olmasıyla birlikte eğitim reformunu yaygınlaştırdı. 1881'de Tunus'u işgal ettirmesine karşı oluşan tepkiler nedeniyle başbakanlıktan ve eğitim bakanlığından istifa etti.

1882'de yeniden eğitim bakanı, 1883'te ikinci kez başbakan oldu. 1881'de Tunus'un işgaliyle başlayan yayılmacı bir dış politikayı sürdüren Ferry, başbakanlığı döneminde Madagaskar, Kongo ve Tonkin'in işgal edilmesinde etkin oldu. İzlediği dış politika hem Muhafazakârlar, hem de Radikaller tarafından eleştirilmekteydi. 1885'te Fransız güçlerinin Tonkin'de uğradığı yenilgi sonucu oluşan tepkiler nedeniyle Ferry hükümeti istifa etti. 1891'de senatoya giren

Ferry, 1893'te senato başkanı olduktan kısa bir süre sonra öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Les comptes fantastiques d'Haussman*, 1868, ("Haussman'ın Gerçekdışı Hesapları").

FERSAN, Refik
(1893-1965)

Türk besteci ve tambur sanatçısı. 20.yy Türk Müziğinde, özellikle saz eserleriyle tanınmış en önemli bestecilerdendir.

İstanbul'da doğdu, 13 Haziran 1965'te aynı kentte öldü. Düyûn-u Müteferrika Kalemi Müdürü Hafız Mehmed Şemseddin Bey'in oğludur. Küçük yaşta babasını kaybetti, II.Abdülhamid'in mabeyncilerinden enistesi Faik Bey'in evinde büyüdü. Robert Kolej'de okudu, Galatasaray Sultanisi'ni bitirdi. On iki yaşında Tamburî Cemil'den tambur dersi almaya başladı. Bu dersler aralıklarla Cemil Bey'in ölümüne değin sürdü. 1909'da ailesiyle Mısır'a gitti, 1913'te teyzesinin kızı Fahire Hanım'la evlendi. Ertesi yıl kimya öğrenimi görmek amacıyla gittiği İsviçre'de dört yıl kaldıysa da öğrenimini tamamlayamadan yurda döndü. Bundan sonra kendini bütünüyle müziğe verdi.

1917'de sınavla Dârülelhân'a tambur öğretmeni olarak girdi. Besteci Levon Hancıyan'dan (1857-1945) ders aldı, Hamparsum notası öğrendi. 1919'da genç sınavla Muzika-yı Hümâyûn'un Türk Musikisi Bölümü'ne girerek yüzbaşı rütbesiyle öğretmenliğe atandı, Cumhuriyet'ten sonra Muzika-yı Humâyûn'un Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti'ne dönüştürülmesi üzerine, 1924'te Ankara'da Riyaset-i Cumhur İncesaz Fasıl Heyeti şefi oldu. 1927'de sağlığının bozulması yüzünden, binbaşı rütbesiyle görevinden ayrılıp serbest çalışmaya başladı. Gramofon plakları doldurdu, yeni açılan İstanbul Radyosu'nun yayınlarına katıldı. 1938'de Ankara Radyosu Türk Musikisi Yayınları başkanı oldu, 1948'de sekiz ay süreyle Şam Konservatuvarı'nda uzman olarak çalıştı. Dönüşünde İstanbul Radyosu ile Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'ne girdi. 1950'de, klasik yapıtların notalarını yayımlamakla görevli olan Konservatuvar Tasnif Heyeti'ne başkan seçildi, bu görevini ölümüne değin sürdürdü.

Besteci Faize Ergin'in (1894-1956) kızkardeşi olan Refik Fersan'ın eşi, kemençeci Fahire Fersan da (1900) icrada gösterdiği duyarlıkla tanınmış bir sanatçıdır. Plaklar doldurmuş, İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'nde ve radyolarda çalmıştır.

20.yy'da yetişen az sayıda besteciden biri olan Refik Fersan, çok çeşitli formlarda yapıtlar vermiştir. Sözlü yapıtları, fantezi türündeki şarkılardan, büyük formların en çok ustalık isteyeni "kâr-ı nâtık"a kadar uzanan bir form çeşitliliği gösterir. Güftenin ele alınışındaki titizlik, bu yapıtlarının önemli bir niteliğidir. Bunlarda, gerek aruz vezniyle gerekse hece vezniyle yazılmış olsun, güfteye uymayan seslere, zorlamalara rastlanmaz. Fersan aruz kalıplarının Türk müziğindeki usüllere uygulanması üzerinde kuramsal çalışmalar da yapmış, ancak bu konudaki kitabını bitirememiştir. Bu çalışmalarına bağlı olarak unutulmuş "selmek" makamını canlandırmak amacıyla bu makamda bir Mevlevi ayini ile bir fasıl bestelemiş, ayrıca "sultanîbuselik" adında yeni bir makam düzenlemiştir.

Refik Fersan asıl bestecilik gücünü saz musikisinde ortaya koymuştur. Saz eserlerinde kendisinden önce gelişen yenilikçi anlayışın izinde yürümüş, ancak, öteki bestecilerinkinden oldukça farklı kişisel bir üslup geliştirmiştir. Sağlam, dengeli bir kuruluş, ezgi buluşundaki özgünlük, yaratıcılık, uzun müzik cümleleri, yapıtlarının temel özelliğidir. Makamları kendi döneminin zevki içinde işlemiş, geleneği, ulusal zevki daha iyi yansıtacak biçimde değerlendirmiştir.

Aynı zamanda usta bir tambur ve lavta sanatçısı olan Fersan, öğretmeni Cemil Bey'in tambur tavrına getirdiği kıvraklığı daha da artırmaya çalışmıştır. Saz eserlerinde olduğu gibi seslendirdiği taksimlerinde de kişisel üslubu açıkça hissedilir. Fersan 400 eser bestelemişse de bugün ancak 150 kadarı bilinmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): Peşrevler, saz semaileri, taksimler (taş plak), iki sirto, bir medhal; rast, selmek Mevlevi ayinleri; iki ilahi; rast kâr-ı nâtık, rast beste, ağır ve yürük semailer; bir marş; şarkılar, fanteziler ("Rüzgâr uyumuş, ay dalıyor, her taraf issiz", "Düştü engine bir ince hüzün", "Bekliyorum günlerdir, gelmiyorsun sen a güzel", "Canlandı hayalimde o şuh, sazı elinde", "Bir neş'e yarat hasta gönül, sen de biraz gül", "Ver saki tazelendi derdim bu gece", "Kirpiğine sürme çek kına yak parmağına", "Dün yine günümüz geçti beraber", "Kadıköy'lü").

• KAYNAKLAR: İ.Kalyon, *Refik Fersan*, 1982; *Musiki Mecmuası (392)*, Refik Fersan özel sayısı, 1982.

FETH ALİ ŞAH
(1771-1834)

İran şahı. Ülkesi onun döneminde Fransa, İngiltere ve Rusya'nın rekabet alanı durumuna gelmiştir.

1771'de doğdu, 16 Kasım 1834'te İsfahan'da öldü. Baba Han adıyla da anılmaktaydı. Kaçar ailesinden Hüseyin Kuli Han'ın oğludur. Kaçar hanedanının kurucusu amcası Ağa Muhammed Han 1797'de ölünce tahta çıktı. Feth Ali Şah, kardeşi Hüseyin Kuli Han, Muhammed Han Zend ve Sadık Han Şakaki'yi etkisiz kıldıktan sonra 1803'te tüm Horasan'da denetimi sağladı.

Saltanatının büyük bir bölümü Rusya ile savaşarak geçti. Bu savaşlarda İran ordusuna genellikle oğlu Abbas Mirza (1787-1833) komuta etti. I.Napoléon (Bonaparte) ile Rus çarı I.Pavel'in ittifak kurduğu bu dönemde İngiltere'nin güdümündeki Hindistan'a gitmek üzere İran'dan bir Fransız-Rus sefer ordusunun geçişi tasarlandı. Ancak 1801'de I.Pavel'in öldürülmesi üzerine Fransız-Rus işbirliği bozuldu. Ama Rusya'

nın İran üzerindeki tasarıları sürdü.

Bu dönemde başta Rusya olmak üzere dış tehlikelere karşı kendisine destek arayan Feth Ali Şah Avrupa devletleriyle ilk diplomatik ve askeri ilişkileri kurdu. İlk olarak I.Napoléon ile ilişki kurarak İran ordusunu modernleştirmek amacıyla Fransa'dan askeri danışmanlar getirtti. Ancak Fransa bu çok uzaktaki müttefikine fazla yardımcı olamadı. Bu arada bir yandan Afganistan'daki gelişmelerin Kuzeybatı Hindistan'daki denetimi tehlikeye sokacağını düşünen bir yandan da I.Napoléon'un Asya'yı ele geçirmesinden ürken İngiltere Feth Ali Şah'la ilişkiye geçti. Dış yardıma gereksinimi olan Feth Ali Şah da İngiltere'nin desteğini yeğledi.

İran'ın yenilgisiyle sonuçlanan uzun bir savaşın ardından 1813'te yapılan Gülistan Antlaşması'yla Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbend, Kuba, Baku ve Taliş hanlıkları Rusya'ya bırakıldı.

Osmanlılar'ın Mora ayaklanması ile uğraşmasından yararlanarak Kasım 1821'de oğlu Abbas Mirza komutasında Irak ve Doğu Anadolu'ya giren İran güçleri Bitlis'i ele geçirdi, Bağdat'ı kuşattı. 28 Temmuz 1823'te Erzurum Antlaşması'yla sonuçlanan bu savaş son Osmanlı-İran savaşı oldu.

İran orduları, Rus Çarı I.Aleksandr'ın ölümünden yararlanarak 1826'da Gürcistan'ı geri alma girişiminde bulundular. Ancak Eylül 1826'da Gence'de, Temmuz 1827'de de Abbasabad'da alınan yenilgiler sonunda sefer başarısızlıkla sonuçlandı. 22 Şubat 1828'de yapılan Türkmençay Antlaşması'yla Erivan ve Nahcivan'da Rusya'ya verildi. Ayrıca bu antlaşmayla Rusya, Hazer Denizi'nde savaş filosu bulundurabilecek tek ülke olma ayrıcalığını ve İran'ın iç işlerine karışma hakkını da elde etti. Ardından Rusya'nın ticari temsilcileri de İran'a girince Rusya ile İngiltere arasında yoğun bir rekabet dönemi başladı. Böyle karışık bir dönemde ölen Feth Ali Şah'ın yerine, oğlu Abbas Mirza kendisinden önce öldüğü için torunu Muhammed Şah geçti. Sanatçıları ve bilginleri koruyan bir hükümdar olan Feth Ali Şah, Hakanî mahlasıyla yazdığı şiirlerini bir divanda toplamıştır.

• BAKINIZ: AĞA MUHAMMED HAN.

FETHİ NACİ
(1927)

Türk, eleştirmen ve yazar. Özellikle roman alanında toplumbilim ve siyasal ekonomiden yararlanan, ama sanatsal kaygılardan uzağa düşmeyen incelemeler yapmıştır.

Fethi Naci Kalpakçıoğlu 3 Nisan 1927'de Giresun'da doğdu. Ortaöğrenimini 1945'te Erzurum Lisesi'nde tamamladı. 1949'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek Tahsil Gençlik Derneği yöneticisi olarak sürdürdüğü eylemlerinden dolayı tutuklandıysa da beraat etti. Uzun süre İstanbul'da özel fabrikalarda muhasip, personel şefi olarak çalıştı. 1968'de Gerçek Yayınevi'ni kurdu.

Fethi Naci yazarlık uğraşını iki ayrı alanda sürdürdü. Önceleri ilerici dergilerde yayımlanan deneme yazılarında toplumcu bir eleştiri anlayışıyla, canlı tartışmalara yol açan değerlendirmeler yaptı. 1960'tan sonraysa *Sosyal Adalet*, *Yön* ve kurucuları arasında olduğu *Ant* dergilerinde siyasal konulu yazıları, makaleleri çıktı. 1967'den sonra yeniden edebiyat konularına dönen Fethi Naci, özellikle *Yeni Ufuklar* ile *Yeni Dergi*'de Türk romanı üzerine geniş boyutlu çalışmalar yayımladı. Düşüncelerini sakınmadan söyleyen bir eleştirmen olarak birçok tartışmanın başlatıcısı oldu.

Edebiyatta eleştirinin yeri, yazarın sorumluluğu, yazarın özgürlüğü, edebiyatla toplumsal gelişmeler arasındaki ilişkiler gibi konular üzerinde de duran Fethi Naci, toplumcu bir eleştirinin temellerini oluşturmaya çalışırken, zamanla, başlangıçtaki katı tutumundan uzaklaşarak toplumcu eleştirinin sanatsal kaygılardan kopmaması gerektiğini vurgulayan bir tutumu benimsedi.

• **YAPITLAR (başlıca): Eleştiri-Deneme:** *İnsan Tükenmez*, 1956; *Gerçek Saygısı*, 1959; *On Türk Romanı*, 1971; *Edebiyat Yazıları*, 1976; *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Gelişme*, 1981. **İnceleme-Makale:** *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm*, 1965; *Emperyalizm Nedir?*, 1965; *Japon Kalkınması ve Türkiye*, 1967; *Atatürk'ün Temel Görüşleri*, 1968.

FEUCHTERSLEBEN
(1806-1849)

Avusturyalı hekim ve filozof. Düşkurma yetisinin bütün gövdeye egemen olduğu görüşünü savundu.

29 Nisan 1806'da Viyana'da doğdu, 3 Eylül 1849'da orada öldü. Gerçek adı Feuchtersleben Ernst Freiherr'dir. Soylu bir ailedendi, önce Maria-Theresia Kral Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Özellikle ruh sağlığı konularında çalıştı. Sonra yazınla ilgilenmeye başladı. Yapıtlarını yayımlayınca büyük ilgi uyandırdı. Özellikle 1838'de yayımladığı *Zur Diaetet der Seele* ("Tin Sağlığını Koruma Üstüne") adlı yapıtı nedeniyle Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesör olarak görevlendirildi. Viyana Hekimler Derneği'ne üye seçildi. 1848'de eğitim bakanı oldu.

Feuchtersleben'in anlayışına göre felsefenin başlıca konusu insanın istencidir. Sağlıklı bir istenç ancak sağlıklı bir tinle sağlanabilir. Tinin sağlığı da bilgi edinmeye, insan varlığının özünü tanımaya bağlıdır. Bilgili, sağlıklı bir tin, taşıdığı istenç gücüyle gövdeyi de sağlıklı, güçlü, başarılı kılar. Tin, ahlak olgularını biçimlendiren, onları düzenleyen bir ilkedir. Tinin nesnesini araştırmanın, onun özdek mi yoksa başka bir varlık mı olduğunu bilmenin önemi yoktur. Önemli olan tinin gövde üzerindeki egemenliğidir. Tin kendi kendini kavrayamaz. Onun varlığını ortaya koyuşu, kavranır duruma gelişi, gövdeyle olan birliği,

gövdede eyleme dönüşen devinimleri yüzündendir. Devinen, düşünen, eylemde bulunan bir kimsenin tininden, istencinden kuşkulanması olanaksızdır. İnsan, böyle bir kuşkuya kapılamadığından, tinin varlığı konusunda kesin bilgiye ulaşır. Bu bilgiyle tinin gövde üzerindeki egemenliğini kavrar. Tinin gövde üzerindeki egemenliğini kavrama, gövdenin sağlığını korumayı sağlayan ilk olanaktır. Gövde üzerinde egemen olan tin, onun, bütün olumsuz, sağlığa aykırı, hastalığa yol açan eylemlerini engeller. Tinin başarılarını sağlayan üç ayrı yetisi vardır. Sezme ve düşkurma yetisi, düşünme yetisi, istenç yetisi.

İstenç ve düşünme yetişinin gövde üzerinde etkisi yoktur. Gövdeye egemen olan yalnız düşkurma yetisidir. İstenç, tinin bütün güçlerini oluşturan, bir yaşam erkidir. Bu nedenle etki alanı tinseldir. İstencin en yüksek aşaması kişide ırayı (karakter) oluşturur. İstenç, gövdenin bütünü aracılığıyla organları etkiler, kendiliğinden devinenleri etkileyemez. Kişinin sağlığını koruması, hastalıktan kurtulması istemeye bağlıdır, neyin istenmesi gerektiğini de us gösterebilir. Öte yandan istenç gövdeyi duyguların aracılığıyla etkiler.

Feuchtersleben'e göre tinsel sayrılıkların başlıca kaynağı düşkurma yetisidir. Dölüt *(foetus)* üzerinde bile sürekli etki yapan bu yeti birçok fizyoloji olayının nedenidir. İster tin, ister gövde bakımından olsun, sağlığın en iyi koruyucusu anlık bilgisidir. Anlığın bir ürünü olan bu bilgi, sağlığa aykırı, sağlık korumaya elverişli bütün karşıt öğeleri sağlar.

- YAPITLAR (başlıca): *Zur Diaetetik der Seele*, 1838, ("Tin Sağlığını Koruma Üstüne"); *Lehrbuch der aerztlichen Seelenkunde*, 1845, ("Tıpla İlgili Ruhbilim Ders Kitabı").

- KAYNAKLAR: R.M.Meyer, *Gestalten und Probleme*, (ö.s.), 1905.

FEUERBACH, Ludwig Andreas
(1804-1872)

Alman, düşünür. Hegel idealizmine doğa bilimlerine dayalı bir eleştiri getirerek Marxist felsefenin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

28 Temmuz 1804'te Bavyera'da Landshut'ta doğdu, 13 Eylül 1872'de Rechenberg'te öldü. Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde tanrıbilim okuduktan sonra etkisi altında kaldığı Hegel'in derslerini izlemek için 1825'te Felsefe Fakültesi'ne girdi. 1825'te Erlangen Üniversitesi'nde "doktor" sanını kazandı ve bu üniversitede, doçent olarak çalışmaya başladı. 1830'da, kendi adını belirtmeden, Hıristiyanlık'ın bencil ve insan özüne yaraşmayan bir din olduğu görüşünü savunan, *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* ("Ölüm ve Ölümsüzlük Üstüne Düşünceler") adlı yapıtını yayımladı. Yapıtın kendisinin olduğu anlaşılınca, Feuerbach'ın, üniversitedeki görevine son verildi. 1836'da Bruckberg'e çekilerek, Bavyera hükümetinin verdiği bir evde, karısının bir çömlek

Ludwig Andreas Feuerbach

yapımevindeki hissesinden sağlanan gelirle yaşamaya başladı.

1836-1843 arasında, Genç-Hegelci Arnold Ruge'nin yönetimindeki *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* dergisinde din ve felsefe üzerine ilk yazıları yayımlandı. Ruge'nin Karl Marx ile çahşmaya başlaması üzerine, onunla ilişkisini kesmesine karşın bu iki düşünürün birlikte çıkarttıkları *Die Deutsch -französische Jahrbücher* dergisinin yayımlanabilen tek sayısına katkıda bulundu. 1848-1849 yıllarında kendisini liberal düşüncenin simgesi sayan öğrencilerin isteğiyle, kısa bir süre, Heidelberg'de aydın ve işçilere dersler verdi. 1848 devrimci yükselişinin 1849'da bastırılmasının ardından Bruckberg'e çekilen Feuerbach doğa bilimleri ve tanrıbilim konularını içeren yapıtlarının yazımıyla uğraşmaya başladı. Bu arada Sosyal Demokrat Partisi'ne katıldı. 1860'ta karısının yapım evinin iflas etmesi üzerine ailesiyle Nürnberg'e giderek dostlarının yardımıyla yaşamını sürdürdü.

Düşünce ve özdek

Feuerbach, antropoloji ve fizyolojiye dayalı, doğacı-insancı ahlakın temellerini kuracak bir "yeni felsefe" geliştirmeye çalıştı. Bu çabasının ilk aşamasında Hegel'den kaynaklanan düşünceyi, bu dizgedeki çelişkiler bağlamında eleştirir. Hegel, hem anlağın ilkselliğini savunmuş, hem de usun kendisini özdekte gerçekleştirmesi gerektiğini söylemiştir. Gerçeğin us-sallığını ve ussalın gerçekliğini belirtirken, usu "saltık öz" düzeyine çıkartmıştır. Daha sonra uzay ve zamana dayalı bir dünyanın gerçekliğini açıklayabilmek için de, özdeğin, düşüncenin yadsınması olduğunu ileri sürmüş ve düşüncenin kendisini özdek durumuna gelerek gerçekleyebileceğini söylemiştir. Hegel'in bu görüşlerini ele alan Feuerbach, İdealizm'in gerçekte örtük olarak doğru, gerçek ve duyumsallığın ise özdeş olduğunu ileri sürer. Ancak Hegel'in duyumlanabilen dünyayı insan benliğiyle, bilinç ve usla donanmış bir saltık varlıkla açıklayabilmek için bu gerçeği görmek istemediğini söyler.

Feuerbach'ın "yeni felsefe"sinde yabancılaşma kavramı büyük önem taşır. Ancak o, kendisinden önceki filozoflar gibi yabancılaşmayı soyut ve kaçınıl-

maz bir şey olarak değil, toplumsal örgütlenmenin özel biçimlerinin bir sonucu olarak görür. Ona göre yabancılaşmanın kökü, din kurumlarında yatar. Tanrısal güç mitleri, insanın insanlığını kendi dışına yansıttığı yollardır. Tanrı'ya yüklenen "anlayışlı varlık", "sevgi", "ahlak varlığı" gibi niteliklerin, gerçekte insan doğasının gereksinimlerine karşılık olduğunu ileri sürer. Bu nedenle Tanrı, yalnızca insan doğasının dışavurumudur. Kendi özelliklerini din yoluyla doğaüstü bir töze yükleyen insan, ikileşmiş ve yabancılaşmıştır. Feuerbach, bu ikileşmenin nedenini insanın doğa ve toplumun kör güçleri karşısında duyduğu bağımlılık duygusunda bulur. Bu yabancılaşmadan kurtulmak için, Tanrı'yla değil, insanlarla ilgili bir din geliştirmek gerekir.

Tanrı ve insan

Feuerbach, modern felsefenin de tanrıbilimce çizilmiş bir örüntüyü izlediğine inanır. Ona göre tanrıbilimin, Tanrı'nın duyumlanabilir yönleriyle, onun var olduğu duyum-dışı alan arasında bir ilişki kurma çabası, kaçınılmaz olarak Tümtanrıcılık'a yol açmıştır. Gerçekte Tümtanrıcılık, "tanrıbilimden kaynaklanan bir Tanrıtanımazlık"tan başka bir şey değildir. Çünkü tanrıbilim yoluyla özdeğin tek gerçek olduğunu ileri sürer ve böylece dinin kendi çözülüşünün başlangıcını göstermeye çalışır.

Duyum ve bilinç

Onun kendi felsefesinin ilk beliti, "Yalnızca duyumlanabilen bir varlık gerçek varlıktır" biçimindedir. Felsefenin temeli, us ve soyutlama değil, insan duyumsallığı ve duygulardır. Düşüncenin öznesi varlıktır. Varlığın, varlık olarak özü ise, doğanın özüdür. Feuerbach, özdekçiliğin tersine, bilinç ve anlığa, varlıkbilim ve bilgibilime dayalı bir yapı tanır. İdealizm'in tersine de, özdeğe gerçek gözüyle bakar. Ancak ne bilinci, ne de özdeği tanrılaştırır. İnsan doğadan,özdekçilerin söylediği gibi,yalnızca bilinciyle değil, bilince açılabilen bir varlık olarak niteliksel değişime girebilmesiyle ayrılır. Bu yüzden insanın özünü anlamak için, özdeksel ve tinsel doğasını ayırmaya çalışmak, yanlıştır. Felsefenin görevi, insanı, doğayı, öteki varlıkları kendi türünden olanlarla ilişki içinde, kendi özünü anlamaya çalışan, bilinçli bir varlık olarak ele almaktır. Feuerbach'a göre insan, ancak bir başka insan, bir "sen"le ilişki içinde anlaşılabilir.

Feuerbach, kendisini bir özdekçi olarak tanımlamakla birlikte insanı yalnızca soyut bir birey, biyolojik bir varlık diye düşünür. Bu nedenle felsefeyi, tanrıbilimin antropolojiye dönüşmesi olarak görür. Doğal süreçlerin yarattığı insan, dünyaya karşı takındığı tutumlarla sevgi duygusu, birlik isteği gibi tutkularını açığa vurur. İnsanın, tüm düşünce ve eylemi ortak duygusal içerikler taşıyan, bir toplum yaratma yetisidir. Çünkü insanın düşlediği, "senle benin birliği"nden başka bir şey değildir.

Feuerbach, Marx ve Engels'in düşüncelerinin gelişimine din eleştirileriyle katkıda bulunmuştur. Marx ve Engels onun yapıtları üstüne yazdıklarında onun tanımladığı varlığın, değişime kapalı olduğunu, yalnız düşünceyle anlaşılamayacağını ileri sürerek bugünkü duyulur dünyanın nasıl geliştiği konusunda görüş bildirmeyişini eleştirirler.

• YAPITLAR (başlıca): *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit*, 1830, ("Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler"); *Das Wesen des Christentums*, 1841, ("Hıristiyanlık'ın Özü"); *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, 1843, ("Geleceğin Felsefesinin İlkeleri"); *Das Wesen der Religion*, 1846, ("Dinin Özü").

• KAYNAKLAR: W.Chamberlain, *Heaven Wasn't His Destination: The Philosophy of Ludwig Feuerbach*, 1941; F.Engels, *Ludwig Feuarbach und der Ausgang der klassichen deutschen Philosophie*, 1888.

• BAKINIZ: ENGELS, HEGEL, MARX.

FEUERBACH, Paul
(1775-1833)

Alman, hukukçu. Ceza hukuku alanında yenilikler yapmış, hazırladığı ceza yasası birçok ülkeye örnek olmuştur.

Johann Anselm Ritter Paul von Feuerbach 17 Kasım 1775'te Jena yakınlarında, Hainichen'de (bugün DAC'de) doğdu, 29 Mayıs 1833'te Frankfurt'ta öldü. Ünlü düşünür Ludwig Feuerbach'ın babasıdır. Jena Üniversitesi'ni bitirdikten sonra aynı okulda önce öğretim görevlisi, sonra hukuk profesörü oldu. Daha sonra Kiel ve Landshut Bavyera üniversitelerinde ders verdi. 1805'te Bavyera Adalet Bakanlığı'na atanarak yeni ceza yasasını hazırlamakla görevlendirildi. 1814'te bu görevinden istifa ederek, Bamberg İstinaf Mahkemesi ikinci başkanı oldu. 1817'de Ansbach İstinaf Mahkemesi başkanlığına getirilen Feuerbach, ölümüne değin bu görevde kaldı.

Feuerbach, Alman ceza hukukunun önde gelen isimlerindendir. Bilimsel çalışmalarında, doğal hukuk kuramının ve yaşadığı dönemin diğer düşünsel akımlarının etkisi görülür. Immanuel Kant'ın eleştirel düşünme yöntemini benimsemiş, onun yasallık ve erdem (ahlaklılık) arasındaki keskin ayırımını 1796'da yayımladığı *Kritik des natürlichen Rechts* ("Doğal Hukukun Eleştirisi") adlı kitabında yansıtmıştır. Feuerbach bu çalışmasında hukukun erdemden bağımsızlığını, ve salt erdemsizliğin cezalandırılamayacağı düşüncesini savunmuştur. Bu bakış açısı onun, Stübel ve Grolman'ın ceza hukukunda suçlu tiplerin belirlenmesi konusundaki öğretilerine neden şiddetle karşı çıktığının bir açıklamasıdır. Feuerbach, *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts* ("Pozitif Ceza Hukukunun Temel İlkelerinin ve Kavramlarının İncelenmesi") adlı yapıtında ceza hukuku kavramını dar anlamda ele alarak, yasada yapılması gereken yenilikler konusundaki tutumunu ortaya koymuştur. Ona göre, cezalar ancak yasalar ihlal edildiğinde verilmelidir. Cezaların yasalarla belirlenmesinin iki hedefi vardır: Toplumu suç işlemekten caydırmak ve devletin cezalandırma yetkisinin sınırlarını daraltmak. Böylece Kant'ın cezalar için yaptığı sınıflandırma, Feuerbach'ın yürürlükteki hukukun ihlali halinde cezalandırma görüşünde yansımalarını bulmuştur. Feuerbach'ın bu ilkeleri, hazırladığı *Strafgezetzbuch für das Königreich Bayern* ("Bavyera Krallığı Ceza Yasası") adlı yapıtında açıkca yer

alır. Bu ceza yasası suçların titizlikle tanımlanıp sınıflandırılmış olması nedeniyle diğer birçok Avrupa devletine model olmuştur. Yasaların suç saymadığı bir fiil cezalandırılamaz ve verilen ceza yasada belirtilen kadar olmalıdır; "kanunsuz suç ve ceza olmaz" *(nullum crimen, nulla poenasine lege)* kuramına dayanılarak hazırlanan bu yasa, yargıcın, suçlunun öznel durumunu göz önüne alarak cezayı indirip artırma konusundaki takdir serbestisini tümüyle kısıtlıyordu.

Feuerbach 1806'da Bavyera'da işkencenin kaldırılmasını sağlamış, ancak teamüli (uygulanagelen) hukukun bütünüyle değiştirilmesi konusunda yaptığı diğer çalışmalar başarılı sonuç vermemiştir.

Feuerbach kriminoloji konusunda da önemli çalışmalar yapmış, *Kaspar Hauser, Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben des Menschen* ("Kaspar Hauser, İnsanın Ruhsal Yaşamı Üstünde İşlenen Bir Suç Örneği") adlı kitabı büyük ilgi toplamıştır. Suç sayılan fiillerin sıralanmasında psikolojik farklılıkların önem taşıdığı düşüncesini savunmuştur. Feuerbach, çağdaş, bilimsel ve yasalaşmış bir ceza hukukunun yaratıcılarındandır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kritik des natürlichen Rechts*, 1796, ("Doğal Hukukun Eleştirisi"); *Philosopisch-juridische Untersuchung über das Verbrechen des Hochverrats*, 1798, ("Vatana İhanet Suçu Üzerine Araştırma"); *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*, 1799-1800, ("Pozitif Ceza Hukukunun Temel İlkelerinin ve Kavramlarının İncelenmesi"); *Aktenmässige Darstellung merkwürdiger Verbrechen*, 2 cilt, 1828-1829, ("Garip Suçların Belgesel Sergilenmesi"); *Kaspar Hauser, Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben des Menschen*, 1832, ("Kaspar Hauser, İnsanın Ruhsal Yaşamı Üstünde İşlenen Bir Suç Örneği").

- **BAKINIZ:** KANT.

FEUILLADE, Louis
(1873-1925)

Fransız film yönetmeni. Fantastik türdeki dizi filmleriyle ün kazanmıştır.

19 Şubat 1873'te Lunel'de doğdu, Paris'te öldü. Gençlik yıllarında sağcı basında yazılar yayımladı. Sinema ile ilişkisi senaryo yazarlığı ile başladı. Kısa süre içinde yönetmenliğe geçti. Bir yandan Gaumont yapımevinde yapım sorumlusu olarak çalışırken, öte yandan film yapmayı sürdürdü. Yirmi yıldan az bir sürede farklı uzunluklarda 800'ü aşkın film çevirerek kırılması güç bir rekorun sahibi oldu. Bu filmlerin senaryolarını da kendi yazmıştı. Ayrıca, sayısız filmin yapımcılığını da üstlendi. Güldürüden serüvene, tarihsel filmlere dek çok farklı türlerde ürünler verdi.

Filmlerinde, hareket ve ritm öğelerini başarıyla değerlendirmiştir. Polisiye filmle fantastiği özgün bir bireşim içinde ele almış, gülmece duygusunun da katkısıyla özgün bir üslup ortaya koymuştur. Görsel gerilim öğelerini başarıyla kullanmıştır. Filmlerine kattığı ayrıntı zenginliği ve atmosfer yaratmaktaki başarısı, sinemasının temel özellikleridir. *La Vie telle q'elle est* ("Olduğu Gibi Yaşam") ve *Bébé* ("Bebek") gibi yapıtlarında toplumsal temalara yönelmiştir. Yapıtlarının hepsi şiddetin ve yoksulluğun kol gezdiği, suçlular kadar, adaleti temsil eden güçlerin de aynı yöntemleri kullandığı 1910'ların toplumsal yapısının birer izdüşümü niteliğindedir. Gerek dışavurumcu (ekspresyonist) Alman sinemasına, gerekse gerilim sinemasının başyapıtlarına giden yolu fantastik filmleriyle onun açtığı kabul edilmektedir. Sinema sanatının öncülerinden sayılmakta, bir bölüm eleştirmence sinema tarihine katkısı açısından Grifith'le karşılaştırılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Aux lions les chretiens*, 1911, ("Hıristiyanlar Aslanlara"); *Bébé*, 1910-1913, ("Bebek"), 74 filmlik dizi; *La vie tele q'elle est*, 1911-1913, ("Olduğu Gibi Yaşam"), 15 filmlik dizi; *Fantômas* 1913-1914, (Fantoma), 5 ayrı dizi; *Les Vampires*, 1915-1916, ("Vampirler"), 10 filmlik dizi; *Judex*, 1916, 12 filmlik dizi; *L'Homme sans visage*, 1919, (Yüzsüz Adam); *Barabas*, 1919, 12 filmlik dizi; *L'orpheline*, 1921, (Öksüz Kız); *L'orpheline de Paris*, 1924, (Paris Çocuğu) 6 filmlik dizi; *Le Stigmate*, 1925, 6 filmlik dizi.

- **KAYNAKLAR:** F. Lacassın, *Feuillade*, 1964.

FEYDEAU, Georges
(1862-1921)

Fransız oyun yazarı. Molière'den sonra Fransa'da yetişmiş en büyük komedi yazarlarından biri sayılır.

8 Aralık 1862'de Paris'te doğdu, 5 Haziran 1921'de aynı kentte öldü. Babası Ernest Feydeau da yazardı. Georges Feydeau'nun tiyatroya ilgisi çok küçük yaşlarda başladı. İlk oyunu, tek perdelik *Amour et Piano*'nun ("Aşk ve Piyano") 1883'te Paris'te sahnelendiği sırada amatör bir oyuncu olarak da dikkati çekti ve vodvillerde oynamak üzere öneriler aldı. Ancak bu konuda çok ilerleyemedi. Yazar olarak ilk başarısını 1884'te askerliğini yaparken yazdığı *Tailleur pour dames* (Hanımlar Terzihanesi) ile kazandıysa da, 1892'ye değin, oyunlarını oynatabilmek için yönetmenden yönetmene dolaştı. Ancak bu tarihte *Monsieur chasse* (Ava Giden Avlanır) adlı oyunu ilgi görerek sahnelendi ve 1000 kez oynandı. Hemen ardından *Champignol malgrè lui* de ("Kendine Karşın Champignol") aynı başarıyı kazandı.

Oyunları Feydeau'ya büyük ün ve para kazandırdı. 1908'de *Occupe-toi d'Amèlie*'nin (Sevgilime Gözkulak Ol) sahnelenmesinden sonra tiyatrodan uzaklaştı ve kazandıklarını hisse senedi piyasasına yatırdı. Başlangıçtaki şansı devam etmedi ve büyük paralar kaybetti. Tekrar yazmaya başladı. Bir dizi tek perdelik oyununu, *Du mariage au divorce* ("Evlilikten Boşanmaya") adı altında topladı. I.Dünya Savaşı'ndan önce hepsi sahnelenen bu oyunlarında orta sınıfın evliliklerinin tehlikeleri üzerinde durdu.

Feydeau, ölümünden sonra bir süre eski önemini yitirdiyse de, giderek birçok eleştirmen tarafından Fransa'nın Molière'den sonra yetiştirdiği en önemli komedi yazarı olarak görülmeye başlandı. Oyunları-

nın birçoğunun, bir noktadan sonra pandomim olarak devam etmek zorunda kaldığı, çünkü izleyicilerin, oyuncuların sesini duyamayacak kadar çok güldükleri söylenir. Otuz dokuz komedisi de, çok ince işlenmiş ve adım adım bitiş sahnesini hazırlayan diyaloglar ve ara sahnelerle örülmüş bilmeceleri andırır. Diyalogların yanı sıra sahne hareketlerine ilişkin notların ayrıntılı ve oyunun ince iç dengesi için vazgeçilemez nitelikte oluşu, Feydeau'nun tiyatro bilgisinin genişliğini gösterir. Oyunları, kadın kahramanlarının kişiliklerine göre üç ayrı grupta incelenebilir. Birinci grupta "erdem soluyan, ama soluksuz kalıveren" orta sınıftan kadınlar, ikincisinden, çılgınlıkları ancak mücevherlerle dengelenebilen süslü güzeller, üçüncüsünde de zayıf ya da aptal erkekleri sömüren hırçın kız tiplemeleri yer alır.

Feydeau oyunlarında güldürünün tüm özelliklerini kullanmış ve uyumsuz çiftlerin gündelik yaşantılarına ilişkin rahatsızlıkları alaylı bir dille eleştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Par la fenêtre*, 1881, ("Pencereden"); *Amour et piano*, 1883, ("Aşk ve Piyano"); *Tailleur pour dames*, 1884, (Hanımlar Terzihanesi); *Monsieur chasse*, 1892, (Ava Giden Avlanır); *Un fil à la patte*, 1894, ("Ayak Bağı"); *La dame de chez Maxim*, 1899, ("Maxim' in Yeri'ndeki Kadın"); *Occupe-toi d'Amélie*, 1908, (Sevgilime Göz Kulak Ol); *Mais n'te promène donc pas toute nue!*, 1911, ("Çıplak Dolaşma!"); *Hortense a dit: "Je m'en fous!"*, 1916, ("Hortense 'Bana ne!' dedi").

FEYDER, Jacques
(1885-1948)

Fransız film yönetmeni. Şiirsel Gerçekçilik akımının en önemli temsilcilerindendir.

21 Temmuz 1885'te Belçika'da, Ixelles'de doğdu, 1948'de öldü. Asıl adı Jacques Frédérix'dir. Ailesi karşı çıktıysa da oyuncu olarak sanat yaşamına atıldı. Ancak sahne çalışmalarında ailesinin isteğine uyarak gerçek adını kullanmadı. 1911'de Paris'e geldi ve tiyatrolarda küçük roller üstlendi. Daha sonra yönetmen yardımcılığı yaparak sinemaya geçti. 1917'de ünlü oyuncu Françoise Rosay'la evlendikten hemen sonra orduya çağrıldı ve Belçika'ya gönderildi. 1.Dünya Savaşı yıllarında askeri bir tiyatro topluluğunda çalıştı.

1919'da Fransa'ya döndükten sonra Şiirsel Gerçekçilik'in öncüsü olarak nitelendirilmesine yol açan ürünlerini vermeye başladı. 1928'de Hollywood'dan aldığı çağrı üzerine ABD'ye gitti, ama oradaki çalışması uzun sürmedi. 1931'de ülkesine döndü ve en ünlü yapıtlarını gerçekleştirdi. *La kermesse heroique* (Kahramanlar Geçidi) fars biçiminde çekilmiş, aynı zamanda siyasal çağrışımlar içeren bir dönem filmi idi. Feyder'ye pek çok ödül kazandıran bu film, Fransa'nın Naziler tarafından işgalinin ardından yasaklandı. Feyder de II.Dünya Savaşı süresince İsviçre'de sürgünde yaşamaya zorlandı.

Feyder filmlerinin pek çoğunun senaryosunu kendi yazmış ya da yazımına katılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *M.Pinson policier*, 1915; *Têtes de femmes, femmes de tête*, 1916; *A'Atlantide*, 1921; *Carmen*, 1926; *Thérèse Raquin*, 1928; *Les nouveaux messieurs*, 1928, (Yeni Efendiler); *The Kiss*, 1929, (Buse); *Anna Christie*, 1929; *Le grand jeu*, 1934, (Büyük Oyun); *Pension Mimosas*, 1935; (Mimoza Pansiyonu); *La kermesse héroique*, 1935, (Kahramanlar Geçidi); *Knight without Armour*, 1937, (Zırhsız Şövalye); *La loi du nord*, 1942, (Kuzey Kanunu); *Une femme disparaît*, 1942, (Bir Kadın Kayboldu); *Macadam*, 1946.

• KAYNAKLAR: C.Ford, *Feyder*, 1973.

FEYERABEND, Paul Karl
(1924)

Avusturya asıllı ABD'li filozof. Bilimsel gelişmenin, yeni kurumların eskilerini yadsımasıyla gerçekleştiğini savunmuştur.

13 Ocak 1924'te Viyana'da doğdu. Yükseköğrenimini yaptığı Viyana Müzik Akademisi'nden 1951'de doktor sanını aldı. 1952-1953 arasında Londra Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1951-1956 arasında Viyana Bilimler ve Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde ders verdi. Bundan sonra Bristol Üniversitesi'ne geçerek ABD'ye göç ettiği 1958 yılına değin orada çalıştı. 1959'dan bu yana Berkeley Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

Görüşleri, Goodman ve Quine önderliğindeki Harvard Okulu'ndan kaynaklanır. Bilim felsefesinde göreci (relativist) ve adcı (nominalist) görüşleri benimseyerek Gerçekçiler'e karşı çıkanlar arasındadır. Duhem ve Popper'in düşüncelerinin kimi izlerini taşıyan Feyerabend, bilim felsefesi alanında etkili olan eleştirel düşünceler öne sürmüştür. Bilimsel açıklama için kullanılan "hipotetik-dedüktif model"in geçersizliğini göstermeye çalışan Feyerabend, bu modelin, açıkladığı olguyu değişmez ve evrensel varsaymak yanılgısına düştüğünü vurgular. Oysa, ona göre, bilimsel açıklama süreci içinde kullanılan terimlerin anlamları değişebilmektedir. Örneğin "sıcaklık" sözcüğünün kinetik ısı kuramının ortaya atılışından önce ve sonra özdeş bir anlam koruduğu öne sürülemez.

Yeni bir kuramın benimsendiği her durumda hem kavramlar hem de açıklamalar açısından önem taşıyan olgunun bir ölçüde değişiklik geçireceğini savunmuş, her yeni kuramın bir eskisinin kesin ve değişmez saydığı olguyu yadsıdığını, yeni bir temel ontoloji oluşturduğunu öne sürmüştür. Temel ontolojinin değişmesi yalnızca yeni çıkış noktaları belirleyip eskiden kesin olgu sayılanı değiştirmekle kalmaz, kullanılan kuramsal terimlerin anlamını da farklılaştırır. Feyerabend'e göre yeni geliştirilen kuramların bir eski dizgeyi içlerine alarak, onu genel yapı içinde özel bir alanın açıklaması durumunda kendi benliklerinde erittikleri görüşü de temelsizdir. Her yeni kuram bir eskisiyle tutarsız olarak gelişir. Bu nedenle yeni kuramlar eskileri dışlarlar, yadsırlar. Einstein'ın kuramı, Newton'unkini özel bir uygulama alanı yapan tutarlı bir açıklama getirmek yerine, Kopernik'in kuramının Ptolemaios'unkini dışlayışı gibi, klasik

fiziği yadsır. Ancak, kimi durumlarda eskiyen kuramın dil, düşünce ve bilimden atılması yeterince çabuk gerçekleşmeyebilir. Eski kuramın düşüncelere derinine yer etmiş olması nedeniyle, bir süre kimi alanlar yeni kuramla açıklanırken, kimileri eskisiyle açıklanır. Bugün, fizikteki, kuvantum ile klasik mekanik dizgelerinin bir arada kullanılabilişi bunu örneklendiren bir durumdur.

Feyerabend açısından, kuramların düşüncede böyle derin yer etmesi dogmacı bir ortam doğurmaktadır. Bilim adamları bunu aşabilmek için hep almaşık kuramlarla iş görmelidirler. Eski kuramlar yalnız bilim ve düşüncede kazınması zor izler bırakmakla kalmaz, günlük dilin kimi terimlerini de biçimlendirirler. Anlıkla ilgili terimler de işte böyle eski bir dünya görüşünün kalıntısıdır. "Acı", "algı", "düşünce" gibi terimler, yeni kuramsal ilerlemelerle, zaman içinde yavaş yavaş anlam değiştirecektir. Bu bakış açısından anlık sorununa yaklaşan Feyerabend, özdekçi "özdeşlik savı"nı (identity thesis) benimser. Ancak, Feigl'ın yaptığı gibi bu savı yansız bir tutum olarak yorumlamak, ona göre yanlıştır. Çünkü, sağduyunun anlık üzerine dilegetirdikleri özdekçilikle bağdaşmaz. Kaldı ki Feigl gibi, kimi indirgenmez anlıksal niteliklerin bulunduğunu onaylamak, özdekçilikle çelişen bir kuramın bütününü onaylamaktır. Anlık üzerine günlük dildeki söylem, sara nöbetlerini, şeytanın insan üzerindeki etkileri diye dilegetiren Orta Çağ açıklamalarına benzer. Bu açıklamalar eşdeğerleri olan bilimsel açıklamalarla nasıl dışlanıp yadsındıysa, sağduyunun anlıksal söylemi de eşdeğeri olan özdeksel söylemce dışlanmalıdır. Bundan ötürü, Feyerabend açısından, özdeşlik savında yansız bir tutuma yer yoktur.

Feyerabend Kopenhag Okulu'nda geliştirildiği biçimindeki kuvantum mekaniğinin metafizik boyutunun, eldeki matematiksel ve deneysel veriler tarafından yeterince güçlü bir biçimde doğrulanamayacağını öne sürmüştür. Ya bu alanda metafizik savlardan vazgeçilmeli, ya da veriler, bir başka kuramı da doğrulayabilecek kadar zayıf oldukları şimdiki durumdan daha güçlü ve pekin kılınmalıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Against Method*, 1975, ("Yönteme Karşı"); *Science in a Free Society*, 1978, ("Özgür Bir Toplumda Bilim").

- **BAKINIZ:** DUHEM, FEIGL, N.GOODMAN, T.KUHN, POPPER, QUINE, SMART, WITTGENSTEIN.

FEYNMAN, Richard Phillips (1918)

ABD'li kuramsal fizikçi. Kuvantum mekaniği ve kuvantum alan kuramına katkısıyla tanınmıştır.

11 Mayıs 1918'de New York'ta doğdu. Massachusetts Institute of Technology'den 1939'da mezun oldu ve doktora çalışmasını Princeton Üniversitesi'nde Profesör Wheeler ile yaptı. 1942'de uranyum-235

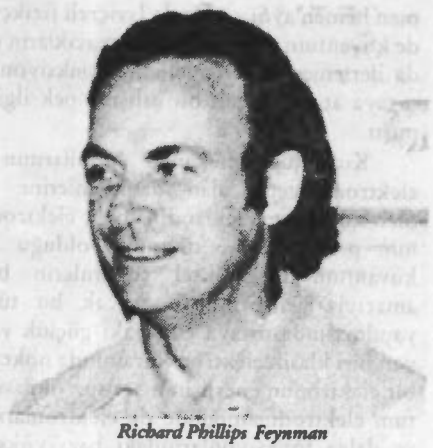

Richard Phillips Feynman

ile uranyum-238'in ayrılması konusunda yapmış olduğu çalışma ile doktorasını aldıktan sonra, 1942-1945 arası Los Alamos Bilimsel Laboratuvarı'nda kuramsal fizik grubunun başkanlığını üstlendi. 1945'te öğretim üyesi olarak atandığı Cornell Üniversitesi'nde 1948-1949 arası yayımladığı üç makale ile kuvantum mekaniği ve kuvantum elektrodinamiğine uzay-zaman yaklaşımını getiren ve kendi adıyla anılan grafiklerle kolayca hesap yapma olanağını sağlayan tekniği geliştirdi. Bu çalışması nedeniyle 1965'te Nobel Fizik Ödülü'nü Tomonaga ve Schwinger ile bölüştü. 1950'de California Institute of Technology'de R.C. Tolman adına kurulan profesörlüğe atanan Feynman, halen bu kurumda araştırmalarını sürdürmektedir.

"uzay-zaman yaklaşımı"

Feynman'ın kuramsal fiziğe yaptığı çok sayıda katkı arasında kuvantum mekaniğine ve kuvantum elektrodinamiğine uyguladığı "uzay-zaman yaklaşımı" başta gelir. Feynman Princeton'da henüz doktora öğrencisiyken, Dirac'ın klasik mekanikteki Lagrange fonksiyonunun zaman integrali olan klasik eylemle, kuvantum mekaniğindeki dönüşüm fonksiyonu arasında bir ilinti olduğunu öne süren savı ilgisini çekti. Bu alandaki araştırmaları sonucu, Lagrenge fonksiyonunun, bir sistemin izleyebileceği tüm yörüngeler üzerinden alınan yol-integrali biçiminde bulunan eylem fonksiyonu ile, sistemin zamanla evrimini veren kuvantum mekaniksel evrim fonksiyonu arasındaki gerçek bağıntıyı buldu. Bu bağıntının en önemli niteliklerinden biri göreli dönüşümler altındaki değişmezlik özelliği, bir diğeri de Heisenberg'in operatör ve Schrödinger'in dalga fonksiyonu yaklaşımlarından sonra kuvantum mekaniğine üçüncü bir yaklaşım getirmesiydi.

Feynman'ın kuvantum elektrodinamiğindeki temel katkısına hazırlık niteliğindeki bir diğer çalışması da yine Princeton'da Wheeler ile birlikte geliştirdiği klasik elektron kuramıdır. Nokta halindeki bir elektronun klasik yöntemlerle hesaplanan öz enerjisinin sonsuz çıktığı bilinmekteydi. Wheeler-Feynman kuramında, bu sonsuzluğun sonuçlarını düzeltmek amacıyla, bir noktanın t zamanındaki potansiyeli yerine, bu noktadan r mesafesindeki yüklerin, ışığın yükten verilen noktaya geleceği Δt süresi kadar önce ve sonraki potansiyel dağılımını da göz önünde bulunduran bir ilke uygulanarak parçacıkların uzay-zamanda ilerlemesini veren bir fonksiyon tanımlandı. He-

men hemen aynı zamanda İsviçreli fizikçi Stuckelberg de kuvantum mekaniğinde parçacıkların uzay-zamanda ilerlemesini veren "iletici fonksiyon"un önemini ortaya atmış, ancak bu çalışma pek ilgi uyandırmamıştı.

Kuvantum mekaniği kurallarının Maxwell'in elektromanyetik alan denklemlerine uygulanması olan kuvantum elektrodinamiği, elektromanyetik ışınım problemlerine mümkün olduğu kadar doğru kuvantum mekaniksel çözümlerin bulunabilmesi amacıyla geliştirilmişti. Ancak bu tür hesapların yapılmasında ortaya çıkan iki güçlük vardı. Bunlardan biri klasik elektron kuramında nokta biçimindeki bir elektronun enerjisinin sonsuz olması gibi, kuvantum elektrodinamiğinde de elektronların kütle, yük ve dalga fonksiyonlarındaki bazı yüksek mertebeli düzeltmelerin sonsuz çıkmasıydı. Diğeri ise uzay ve zaman arasında tüm referans sistemleri arasında fark gözetmeyen görelilik kuramıyla, ancak eş-zamanlı yer değiştirme ve momentum değerleri arasında tanımlanan temel kuvantum mekanik komütasyon bağıntılarını bağdaştırma sorunuydu.

Bu konuda birbirlerinden bağımsız olarak Schwinger ve Tomonaga tarafından geliştirilen ilk genel kuramda hesap yapmak oldukça güçtü. Feynman ilk kez uzay-zaman yaklaşımını, Lamb kayması problemine uygulayarak bu genel kuramda hesaplamanın ne kadar kolaylaştığını gösterdi. Gerçi sorun yaratan sonsuzluklar ortadan kalkmıyordu, ancak kuramın göreli değişmezliği açıkça ortaya çıkıyordu. Feynman kısa bir süre sonra da ilk kez Stuckelberg'in öne sürdüğü "iletici fonksiyon" kavramını göreliliğe uygun bir biçimde yeniden tanımlayarak tüm süreçlere kolayca uygulanan ve sonuçları basit bir biçimde veren Feynman grafik kurallarını geliştirdi. Böylelikle, sonsuzlukların da kolayca sınıflandırılması ve fiziksel sonuçları etkilemesi sağlandığı gibi, kuvantum elektrodinamiği ile kuvantum alan kuramı, karmaşık bir matematiksel kuramdan basit ve kolayca anlaşılan bir fiziksel kurama dönüştürüldü.

Feynman grafik kuralları

1960'larda Stanford'daki elektron hızlandırıcısından alınan, aşırı inelastik elektron-proton saçılması verilerindeki boyutsuzlaşma olayı (etki kesitinin problemde rol oynayan değişkenlerin tümüne değil de boyutsuz oranlara bağlı olması) kuramsal fizikçiler için çözümü güç bir problem yaratmıştı. Feynman 1969'da yayımladığı, içinde tek bir formül bulunmayan bir makalede aşırı inelastik saçılmanın proton ve nötron gibi parçacıkların alt yapısını ortaya çıkardığı, bu alt yapının da proton ve nötronun içinde hemen hemen serbest bir biçimde duran, ancak dışına çıkamayan parçacıklardan oluştuğu savını ortaya atarak bu parçacıklara "parton" adını verdi. Feynman'ın daha sonra geliştirdiği ve 1972'de *Photon Hadron Interactions* adlı yapıtında ele aldığı bu sav bugün kuvvetli etkileşmelerdeki en güvenilir kuram olan kuvantum renk dinamiğinin temelini oluşturur.

Feynman fiziksel olayları basit ve elle tutulur bir biçimde açıklama ve matematiksel güçlükleri fiziğe dayalı bir yorumla ortadan kaldırma konusunda kendine özgü yöntemleri olan bir kuramsal fizikçi olarak tanınır.

• YAPITLAR (başlıca): *Quantum Electrodynamics*, 1961, ("Kuvantum Elektrodinamiği"); *Quantum Mechanics and Path Integrals* (Hibbs ile birlikte), 1965, ("Kuvantum Mekaniği ve Yol İntegralı"); *Photon-Hadron Interactions*, 1972, ("Foton-Hadron Etkileşimleri").

• BAKINIZ: DIRAC, GELL-MANN, W.LAMB, MAXWELL, SCHWINGER, TOMONAGA.

FEYZİ-İ HİNDİ
(1547-1595)

Hintli şair. Hindistan'da gelişen İran edebiyatının belli başlı temsilcilerinden biridir.

Asıl adı Ebü'l-Feyz'dir. Agra'da doğdu, 5 Ekim 1595'te aynı kentte öldü. Hindistan'a göçerek Nagor'da yerleşen Arap asıllı Şeyh Mübarek'in oğlu, tarihçi Ebu'l-Fazl Allami'nin büyük kardeşidir. Babasından ve çağının bilginlerinden dersler aldı. Şiir, aruz, inşa, lugat, hat ve tefsir gibi alanlarda çağının en bilgili kişilerinden oldu. Kısa bir süre Agra'da müderrislik yaptı. 1566'da Hint-Türk hükümdarı Ekber'in sarayına girdi, oğlu Şehzade Murad'a ders verdi. Ekber'in yenilik hareketlerini öven şiirler yazdı. Ekber de Feyzi'ye şairler şahı unvanını verdi.

Ekber, imparatorluk topraklarında yaşayan Hindu ve Müslüman halk arasında, din ayrılığından doğan düşmanlığı ortadan kaldırmak amacıyla yeni bir din kurmuştu. Ekber'in dini düşüncelerinin değişmesinde Feyzi'nin ve kardeşi Ebu'l-Fazl'ın etkili olduğu söylenir. Bundan ötürü Müslümanlar tarafından kınanmıştır. Nizami'nin *Hamse*'sini örnek alarak beş destani mesnevi yazmıştır. En önemli yapıtı eski bir Hint hikâyesi olan *Nal ü Damân*'dır. Bhaskara'nın *Lîlâvatî* adlı matematik kitabını Sanskritçe'den Farsça'ya çevirmiştir. Ayrıca noktasız Arap harfleriyle yazılmış *Levâmîü'l-İlhâm* adlı bir *Kuran* tefsiri vardır.

Feyzi, İran şairlerinden Nizami ve Enveri'nin etkisi altında kalmıştır. Gazelleri süslü söz oyunları ile dolu olan kasidelerinden daha başarılıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Nal ü Damân*, (ö.s.), 1831.

• BAKINIZ: EBU'L-FAZL ALLAMİ.

FEYZİOĞLU, Turhan
(1922)

Türk siyaset adamı. Güven Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin genel başkanlığını yapmıştır.

Kayseri'de doğdu. 1941'de Galatasaray Lisesi'ni, 1945'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Fransa ve İngiltere'de bilimsel araştırmalar yaptıktan sonra yurda dönüp Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (SBF) öğretim üyesi olarak girdi. 1955'te anayasa hukuku profesörü

oldu. 22 Mayıs 1956'da SBF dekanlığına atandı. *Forum* dergisinde Demokrat Parti iktidarına karşı yazılar yazması nedeniyle 1 Aralık 1956'da bakanlık emrine alındı.

7 Haziran 1957'de CHP saflarında siyasete atılan Feyzioğlu aynı yıl yapılan seçimlerde Sivas milletvekili olarak meclise girdi. Parti meclisi ve merkez yönetim kurulu üyesi oldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) rektörlüğüne atandı. Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu başkanı oldu. 31 Ekim 1960'ta 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılması üzerine ODTÜ rektörlüğünden istifa etti. 5 Ocak 1961'de kurulan II.Gürsel hükümetinde milli eğitim bakanı olarak görev aldı. Ancak kısa bir süre sonra 3 Mart 1961'de Milli Birlik Komitesi'nin 147'ler sorununu düzeltmeyi reddetmesi üzerine hükümetten ayrıldı.

15 Ekim 1961 seçimlerinde Kayseri milletvekili seçildi ve CHP grup başkan vekili oldu. 20 Kasım 1961'den 2 Aralık 1963'e dek İsmet İnönü başkanlığındaki I. ve II. koalisyon hükümetlerinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev aldı.

1964-1966 arasında Avrupa Konseyi'nde Türkiye temsilciliği yaptı. Bu dönemde CHP içinde gelişen "Ortanın Solu" görüşüne karşı çıkan Feyzioğlu 30 Nisan 1967'de 47 milletvekili ve senatörle birlikte, CHP'den ayrıldı.

12 Mayıs 1967'de Orhan Öztrak, Ferit Melen, Emin Paksüt ile birlikte Güven Partisi'ni (GP) kurdu ve kurucuların oy birliği ile parti genel başkanlığına getirildi. "Milliyetçilik, hürriyetçilik ve ıslahatçılık" ilkelerini benimseyen GP 12 Ekim 1969 seçimlerinde 15 milletvekili çıkardı. Daha sonra Milli Güven Partisi (MGP) olan GP, 12 Mart sonrası CHP içindeki gelişmeler sonucu İnönü'nün istifası üzerine partiden ayrılan Kemal Satır ve arkadaşlarının oluşturduğu Cumhuriyetçi Parti'yle birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı ve 1972'de genel başkanlığa Turhan Feyzioğlu getirildi.

Feyzioğlu 12 Mart sonrası hükümetleri partisinden üye vererek destekledi. 14 Ekim 1973 seçimlerinde 13 milletvekili çıkaran CGP, Mart 1975'te AP, MSP, MHP ile birlikte S.Demirel başkanlığındaki Milliyetçi Cephe hükümetine katıldı. Feyzioğlu bu hükümette devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığına getirildi. 5 Haziran 1977 seçimlerinde 3 milletvekili çıkaran CGP, Ocak 1978'de Ecevit başkanlığında DP, CHP ve AP'den ayrılan bağımsızların oluşturduğu koalisyon hükümetine de katıldı. Feyzioğlu bu hükümette de devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı yaptı.

Eylül 1978'de hükümetin izlediği iç ve dış siyaseti eleştirerek koalisyondan ayrıldı. Ekim 1979'da S.Demirel'in kurduğu hükümeti dışardan destekleyen Feyzioğlu, 12 Eylül 1980 sonrasında siyasetten ayrıldı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*, 1951; *Les partis politiques en Turquie, du parti unique à la démocratie*, 1953, ("Türkiye' de Siyasi Partiler, Tek Partiden Demokrasiye"); *Amme Hürriyeti*, 1956; *Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair*, 1957; *Devlet Adamı Atatürk*, 1963.

• **BAKINIZ:** S.DEMİREL, B.ECEVİT, ERBAKAN, İ.İNÖNÜ, TÜRKEŞ.

FEYZULLAH EFENDİ
(1638-1703)

Osmanlı şeyhülislamı. Bu makamı babadan oğula geçen bir görev durumuna getirmeye çalışmıştır.

Seyyid Hacı Feyzullah Efendi Erzurum'da doğdu, 2 Eylül 1703'te Edirne'de öldü. Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin oğludur. Katledilen şeyhülislamların üçüncüsü ve sonuncusudur. Soyunun Şems-i Tebrizî'ye ulaştığı söylenir.

İlköğrenimini babasının gözetiminde yaptı. Dayısının oğlu Molla Abdülmümin'den Arapça, Farsça okudu. Dayısı Molla Murtaza'dan da Sarf (dilbilgisi) ve Nahiv (sözdizimi) dersleri aldı. Vanî Mehmed Efendi'den mantık ve hendese (geometri) öğrendi, ünlü bilginlerin *Kuran* tefsirlerini okudu. Babasının da bağlı bulunduğu Halvetiye tarikatine girdi.

İstanbul'a yerleşen Vanî Mehmed Efendi'nin çağrısı üzerine 1664'te İstanbul'a gitti. Onun aracılığıyla saraya girdi. 1667'de haccâ giderek bir süre Hicaz'da kaldı. Dönüşünde Selanik'te 1669'da IV. Mehmed'in oğlu şehzade Mustafa'nın (II. Mustafa) özel öğretmenliğine atandı ve Hace-i Sultani unvanını aldı. 1670'te İstanbul'a giderek sırasıyla Haydarpaşa, Mihrimah Sultan, Fatih, Ayasofya medreselerinde dersler verdi. İstanbul payesiyle Süleymaniye Darülhadisi'ne, Anadolu payesiyle de Sultan Ahmed Medresesi'ne müderris oldu. 1678'de Rumeli payesiyle şehzade Ahmed'in (III. Ahmed) öğretmenliğine atandı. 1686'da nakibü'l-eşraf'lığa getirildi. 14 Şubat 1688'de şeyhülislam oldu. Ancak 17 gün sonra görevinden alınarak Erzurum'a sürüldü. II. Mustafa'nın tahta çıkmasından sonra Edirne'ye çağrılarak 25 Mayıs 1695'te ikinci kez şeyhülislam oldu. Hace-i Sultanî payesini taşıdığından Camiü'r-Riyaseteyn sıfatını da aldı.

Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın kendisine gösterdiği yakınlıktan yararlanarak devlet işlerine karışmaya başladı. Padişahın buyruğuyla Feyzullah Efendi sadrazamın üstünde tutulmuş, onun görüşü alınmadan bir iş yapılamaz olmuştu. Feyzullah Efendi ailesinden birçok kişiyi üst düzeydeki görevlere getirdi. Oğlu Fethullah Efendi'ye pâye-i fetva (şeyhülislam adayı) sanını verdirdi. II. Mustafa'nın Edirne'de alışılmıştan fazla oturması İstanbul'un siyasi ve iktisadi bakımdan ikinci plana düşeceği kanısını uyandırmaktaydı. Feyzullah Efendi ve adamlarına karşı yer yer tepkiler oluşmaya başladı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa ile Damad Hasan Paşa şeyhülislama karşı harekete geçtiler. 18 Temmuz 1703'te İstanbul'da başlayan ayaklanma kısa sürede Edirne'ye sıçradı. Altı gün sonra ayaklanmacılar Feyzullah Efendi'yi tutukladı. Padişah 27 Temmuz 1703'te onu görevden alarak Erzurum'a gönderilmesini emretti. Ancak olaylar Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi ve II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle son buldu.

Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvaları topladığı Türkçe *Fetava-i Feyziye* en önemli yapıtıdır. *Mecmua-i Hikayât*, bir konu üzerinde karşılıklı tartışmanın kural ve ilkelerini içerir. Ayrıca *Hâşiye alâ*

Envarü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl, adlı Kadı Beyzaî'nin *Kuran* tefsirine yazdığı bir hâşiyesi vardır. Feyzullah Efendi nesih yazı türünde başarılı bir hattat olup, Arapça şiirler de yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fetava-i Feyziye*, (ö.s.), 1850; *Mecmua-i Hikayât*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi TY. No 1631); *Hâşiye alâ Envarü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi AY. No. 2120).

• **KAYNAKLAR:** *İlmiye Salnamesi*, 1916; M.S.Tayşi, "Şeyhü'l-İslâm Feyzullah Efendi ve Feyziyye Medresesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (23), 1983; A.Türek ve F.Ç.Derin, "Feyzullah Efendinin Kendi Kalemiyle Hal Tercümesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, (23), 1969, (24), 1970.

FIBIGER, Johannes
(1867-1928)

Danimarkalı hekim. Deney amacıyla hayvanlarda ilk kez yapay yoldan kanser oluşturmayı başarmıştır.

Johannes Andreas Grib Fibiger 23 Nisan 1867'de Silkeborg'da doğdu, 30 Ocak 1928'de Kopenhag'da öldü. 1890'da tıp diplomasını alıp çeşitli hastanelerde çalıştıktan sonra, 1900'de Kopenhag Üniversitesi'nin patolojik anatomi kürsüsü başkanlığına getirildi. Deney hayvanlarında yapay yoldan kanser oluşumunu sağlayarak deneysel kanser araştırmalarını başlatan öncü çalışmaları nedeniyle, 1926'da Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandı.

20. yy'ın başlarında, kanserin nedenlerini kimyasal maddelere, fiziksel etkenlere, asalaklara ve virüslere bağlayan pek çok kuram ortaya atılmıştı. Kanser yapıcı etkenlerin ve kanserleşmeyi önleyici maddelerin etkilerini inceleyerek, hem hastalık nedenlerini, hem de koruyucu ve iyileştirici yöntemleri araştırmanın en iyi yolu deneysel yoldan kanser oluşumunu sağlayabilmekti. Ancak, Fibiger'in bu konuya eğildiği 1907 yılına değin, kanserli dokunun sağlıklı hayvanlara aşılanması başarılmışsa da bu yöntem hastalık nedenleri üstüne yeterli bilgi vermemiş, deneysel yoldan kanser oluşturma konusundaki tüm girişimler ise sonuçsuz kalmıştı.

Bir raslantı sonucu, midesinde tümör olan birkaç laboratuvar faresinin bağırsağında asalak ipsi solucanların (nemstodların) da bulunduğunu gözlemlemesi, Fibiger'in ilgisini bu ilişkiye çekti. Farelerde ipsi solucanlarla tümör oluşturmayı amaçlayan ve yıllarca beklediği sonucu vermeyen uzun araştırmalardan sonra, ipsi solucanların ancak larva evresindeyken fare bağırsağına yerleştiğinde tümör yapabildiğini farketti. 1913'te, bu larvaları taşıyan hamamböcekleriyle beslediği sağlıklı farelerde tehlikeli mide tümörlerinin oluştuğunu açıklayan Fibiger, kanser araştırmalarına deneysel boyut kazandıran bu çalışmasıyla Nobel Ödülü'nü aldı.

Sonraları, Fibiger'in farelerinde kanser yapıcı temel etkenin A vitamini eksikliği olduğu ve ipsi solucanın tümör oluşumunda önemli bir rol oynamadığı öne sürüldüyse de, deneysel kanser araştırmalarını başlatan öncülerden biri olarak Fibiger'in katkısı büyüktür.

• BAKINIZ: DULBECCO, ROUS, VIRCHOW.

FIBONACCI, Leonardo
Bak. LEONARDO DA PISA

Johann Gottlieb Fichte

FICHTE, Johann Gottlieb
(1762-1814)

Alman, filozof. Felsefe sorunlarının çözümünde insan "Ben"inden yola çıkarak yeni bir görüşün temelini oluşturmuştur.

19 Mayıs 1762'de Oberlausitz'te doğdu, 27 Ocak 1814'te Berlin'de öldü. Babası geçimini dokumacılıkla sağlayan yoksul bir köylüydü. Çocukluk yıllarını babasının işyerinde çalışarak ve çobanlık ederek geçirdi. 9 yaşlarındayken, kilisede vaiza yetişemeyen varlıklı bir komşusuna rahibin konuşmasını olduğu gibi aktarması yaşamının yönünü değiştirmiş, Fichte'nin, o dönem Almanyası'nın en ünlü öğrenim kurumlarından biri olan, Schulpforta'ya girmesini sağlamıştır. Bir süre burada okuyan Fichte, kendisini koruyan kişinin ölmesi üzerine yeniden geçim sıkıntısı çekmeye başlamış, Jena ve Leipzig üniversitelerindeki öğrenimini güçlükle bitirmiştir. Yükseköğrenimini özel dersler vererek sağladığı gelirle sürdüren Fichte, bir öğrencisinin isteği üzerine Kant'ın felsefesiyle ilgilenme gereğini duydu. Bu olay, Fichte'nin Kant'ı, onun kişiliğinde Alman İdealizmi'nin kaynağını tanımasına yol açtı. Felsefesine büyük ilgi duyduğu Kant'la tanışmak üzere Königsberg'e gitti, orada kendisine ün sağlayan *Kritik aller Offenbarung* ("Her

Vahyin Eleştirisi") adlı yapıtını yazdı. 1792'de yayımlanan bu yapıta, Fichte adını yazmadığından, Kant'ın sanılarak, geniş bir ilgi uyandıran övücü eleştiriler yazıldı. Kant, bu yapıtın kendisinin değil Fichte'nin olduğunu açıklayınca, Fichte, birdenbire büyük bir üne kavuştu. 1793'te Jena Üniversitesi'nde felsefe okutmakla görevlendirildi. Burada, görüşlerine katılmadığı felsefeci ve tanrıbilimcilerle giriştiği tartışmalar sonucu uzun süre kalamadı. Özellikle, yayımladığı *Philosophisches Journal*'da çıkan, Forberg adlı bir öğrencisinin Tanrı'yı konu edinen yazısı nedeniyle soruşturmaya uğradı, 1799'da Jena Üniversitesi'nden ayrıldı, Berlin'e gitti. Orada Schlegel, Schleiermacher ve Tieck gibi romantiklerle tanıştı, onların etkisinde kaldı. Napoléon Bonaparte'ın egemenliği altında bulunan Berlin'de *Reden an die deutsche Nation* ("Alman Ulusuna Söylevler") adlı ulusal bağımsızlığı konu edinen yapıtı yazdı. 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi'nde önce felsefe profesörü, sonra aynı üniversitenin ilk rektörü oldu, ölünceye değin bu görevde kaldı.

Fichte'nin felsefeye yaklaşımı Kant'ın düşüncelerini, özellikle özgürlük sorununa getirdiği çözümü öğrenmekle başladı. Fichte, özgürlük sorununa insanın temel varlığı açısından bakarak, Kant'tan ayrı bir yöntemle çözüm aramayı yeğledi. Ona göre felsefenin temel konusu, insanla ilgili sorunlar değil, insanın kendi varlığı, bu varlığını oluşturan ve biçimlendiren öğe olmalıdır. Bu öğe yeterince açıklandıktan, anlaşıldıktan sonra insanla ilgili sorunlara geçilebilir. Bu öğenin açıklanması da, Kant'ın kesin bilgiye ulaşmak için kullandığı, eleştiri yöntemini belli bir felsefe dizgesi durumuna getirmeye bağlıdır. Fichte'nin açıklanmasını istediği ve felsefesinin odağına yerleştirdiği bu öğe "Ben" kavramıdır.

Fichte'ye göre, felsefe sorunlarına bir bütünlük içinde yaklaşmanın iki ayrı yolu vardır. Bunlardan biri nesneden, öteki bilinçten başlar. Nesneden yola çıkan bir görüşün bilinci açıklama, onunla ilgili soruna kesin bir çözüm bulma olanağı yoktur. Öte yandan, nesnede bir bilincin, bir öznenin bulunduğu da açıklanamaz. Bu nedenle felsefeye nesnelerden yaklaşma söz konusu değildir. Nesne kişinin dışındadır, kendi varlığı gereği, kişiyi Belirlenimcilik'e, Gerekimcilik'e götürür. Bu durumda kişinin özgürlüğü ortadan kalkar, kişi kendi varlığı dışında bulunduğu düşünülen bir yasanın denetimi altına sokulur. Oysa, felsefeye bilinç açısından bakılırsa, nesne sorunu kendiliğinden açıklığa kavuşur. Çünkü bilinç bireysel değil geneldir, bütün bireyleri kuşatan "aşkın Ben"dir. İnsanın temel varlığı olan bu Ben bilinçle özdeştir, bir bakıma bilinçtir. Evrende, onun bütününü kuşatan, adına ilk Ben de denebilen bir tümel Ben vardır. İşte bu ilk Ben, bu aşkın Ben bütün bireylere dağılmıştır. Bireyde bulunan Ben ya da bilinç bütün evreni kuşatan Ben'i yansıtır. Birey, kendinde bulunan, bu tikel Ben nedeniyle tümel Ben'e katılır, onu bilebilir.

Ben ve bilinç kavramlarını, kendi felsefe dizgesinde, özdeş anlamda kullanan Fichte'ye göre bilincin eylem ve etkinlik gibi özellikleri vardır. Bu iki özellik de, yerine göre, özdeş anlamdadır. Bütün evreni kapsayan tümel Ben, uygulama yeteneği olan, bilincin en yüksek ilkesidir. Bilinç bu özelliğinden dolayı etkin bir varlıktır. Bilincin eylem ve etkinlik gibi yetenekleri nedeniyle, felsefe dizgesinin temelini, ancak düşünmeyi ve eylemi ilke edinen bir görüş oluşturabilir. Bu temel üzerine kurulan felsefe genel olanı bilmelidir. Felsefeye bilim niteliği kazandıran da bu genel olanı bilmedir. Bu durumda felsefe, kendi sorunlarıyla ilgili bilgileri belli bir dizge bütünlüğü içinde derleme ve düzenleme gereğindedir. Felsefenin bunu başarabilmesi için bir temel önermeye bağlanması gerekir. Dizgeye bütünlük ve tutarlılık kazandıracak olan bu temel önerme kesin ve genel geçerlik taşıyacak nitelikte olmalıdır. Böyle bir önerme de "*a*, *a*'dır" biçiminde ortaya konan özdeş önermedir.

Fichte, bu özdeş önerme kavramından yola çıkarak, felsefesinin temel ilkelerini oluşturur. Ona göre, özdeş önermede ilk öğe olan kavram, önceden ortaya konmuştur, buna sav *(thesis)* denir. Bu sav ise felsefenin odağını oluşturan Ben kavramıdır. Ben, kendi kendisiyle özdeştir, başka bir nesneyle değil. Ben, düşünen bir töz olduğundan, kendi kendini düşünme konusu yapabilir. Bu durumda, düşünen özne ile düşünülen nesne, özdeş olur. Öte yandan, gene Ben, bir nesneyi düşünürken önce kendini ortaya koyar, sonra düşündüğü nesneyi karşısına alır. Bu da düşünmeye başlayan Ben'in kendisini düşünme odağı yaparak eyleme geçmesidir. Ben, kendinden başka bir nesneyi düşünmeye başlarsa, bu düşünülen nesne karşı-sav *(anti-thesis)* olur. Bu olayda düşünen Ben sav, düşünülen nesne ise karşı-savdır. Bu iki aşamadan sonra üçüncü aşama gelerek düşünme eylemi sona erer. Bu son aşamada düşünen özne (ben) ile düşünülen nesne birlikte ele alınır ve bireşim *(synthesis)* denen işlem bütünlüğüne ulaşır. Bu bütünlüğü oluşturan da sav-karşı sav-bireşim *(thesis-antithesis-synthesis)* bağlantısıdır. Fichte'nin geliştirdiği bu düşünme yöntemine diyalektik denir. Bu yönteme göre kişi evreni kendi özünden, kendi Ben'inden yola çıkarak anlamaya çalışır.

Sav, karşı sav ve bireşim

Ben, bilinç ve nesne

Fichte'ye göre Ben'in özelliği, kendi dışında kalan, "Ben olmayan" varlıkları, kendini örnek alarak, biçimlendirmesidir. Bu özellik Ben'in etkinliğini ortaya koyması anlamına gelir. Onun geliştirdiği bilgi kuramı da Ben'in bu özelliğinden, bu başka varlıkları biçimlendirme yeteneğinden kaynaklanır. Bilgi edinmede başlıca etken olan Ben'in işlemi de diyalektik bir yönteme dayanır. Bu yöntem, bilginin kesin biçimini kazanması için, gereklidir, bunun dışında bilgiyi oluşturacak bir olanak yoktur. Bilginin oluşmasında birbirini izleyen üç aşama vardır: Birincisi nesneyi kendi gerçekliği içinde, bir bütün olarak, kavramak. İkincisi kavranan nesneyi başka nesnelerle karşılaştırarak aradaki ayrımı bulmak. Bu işlem nesneleri seçmeye, tanımaya olanak sağlar. Üçüncü ve son işlem ise kavranan nesneyi kendisi olmayanla, kendinden başka bir nesneyle bir araya getirmek. Bu işlem sonucun alınmasına ve bilginin kesin biçimini kazanmasına yarar. Bu üç işlem, sıra ile, sav-karşı sav-bireşim bağlantısını oluşturur. Bu üçlü gelişimde uyum ve tutarlılık vardır, ancak varlık bakımından, biri ötekine bağlı değildir, bir aşama ötekini kapsamaz. Bilme eylemi Ben'e yönelirse, Ben kendini bilmeyi amaçlarsa, kendi dışına çıkarak başka bir nesneyi, "Ben olmayan"ı düşünme gereğinde kalır. Bu, Ben'in ancak başka nesneleri bilmekle kendini

Bilgi ve üç aşama

Eylem ve etkinlik

Alman İdealizmi

Felsefe tarihinde, evreni, onun kuşattığı varlık türlerini kavramak için, insan Ben'ini düşünce dizgesinin odağına yerleştiren, bütün sorunlara Ben'den yola çıkarak çözüm arayan ilk bilge Fichte olmuştur. Daha önceki dönemlerde insan Ben'i, başka sorunlar nedeniyle ele alınmış ancak bağımsız bir varlık ilkesi olarak görülmemişti. Özellikle İslam düşüncesinde tasavvuf akımında ve Hıristiyan felsefesinde insan Ben'i üzerinde durulmuş, konuya inanç açısından bakılmıştı. Fichte ise Ben'i inanç ortamı dışında bir varlık olarak ele almıştır.

Fichte'nin felsefe sorunlarına, varlık alanına insan Ben'inden yaklaşması uygarlık tarihinde Alman İdealizmi denen düşünce akımının doğmasına olanak sağlamıştır. İdealist düşüncenin Platon'dan Kant'a* değin değişik örnekleri ortaya konmuş, ancak Fichte'de olduğu gibi, konuya doğrudan doğruya değil de, başka sorunlar nedeniyle yaklaşılmıştır. Özellikle Kant'ta zaman ve uzam bağlantısının önsel (a priori) varlığına dayanan kuramda Alman İdealizmi'nin kurucu öğeleri görülürse de, bunlarda Fichte'nin dizgesindeki anlam bütünlüğü tartışmalıdır. Fichte'nin geliştirdiği felsefe kuramı Schelling*, Hegel*, Schleiermacher* aracılığıyla daha geniş bir alana yayılmıştır. Fichte'deki Ben, Schelling'de doğa ile tin arasındaki özdeşliğe dönüşür, ona göre felsefenin odağını bu özdeşlik (identitaet) oluşturur. Hegel ise Ben'in yerine Tin'i koyarak, bütün oluş sorunlarının çözümünü Tin'in açıklanışında arar.*

Schleiermacher'de temel ilke duygudur. Ben, Özdeşlik, Tin, Duygu kavramları evreni, varlık türlerini açıklamak için birer odak diye alınmıştır, onların doğada somut birer varlık olarak düşünülmesi söz konusu değildir. İşte Alman İdealizmi'nin başlıca özelliği de budur. Bu İdealizm Schopenhauer'de istençten kaynaklanan bir kötümserliğe dönüşür. 19.yy sonlarında, Hıristiyan anlayışından etkilenen ve insan Ben'ini "kaygı duyan varlık" diye niteleyen Varoluşçuluk da Fichte'nin görüşünden esinlenmiştir. Bunun izleri 20.yy'da Heidegger*, Jaspers*, Marcel* gibi filozoflarda görülür.*

Ahlakın öğeleri

Doğa ve ödev

Hukuk ve devlet

bilebileceğini gösterir. Ben'in bilgisi, onun dışında kalan, başka nesnelerin bilgisini gerekli kılar.

Çevre, etki ve özgürlük

Kişinin kendini bilmesi, birbirine bağlı değişik aşamalarda gerçekleşebilir. Birinci aşama isteme ve dilemedir. Burada doğal gereksinmeler söz konusudur. Kişi çevresinin, doğanın etkisi altında kaldığından özgür değildir. İkinci aşamada egemen olma eğilimi vardır. Kişi çevreye, doğaya açılmaya başlar, kendi dışında kalan varlıklar üzerinde egemenlik kurmaya çalışır. Üçüncü aşamada tek egemen güç özgürlük istencidir. Başkalarına saygı, sevgi, başkalarının özgürlükleri için kendi özgürlüğünü sınırlandırma, özveri gibi insan varlığıyla bağlantılı durumlar burada ortaya çıkar. Özgürlük, bir ahlak temeli olarak, gerektirici, yerine getirici bir ödev niteliği kazanır.

Ahlak konusunda, Fichte'nin ortaya attığı görüşün temelini özgürlük sorunu oluşturur. Ona göre ahlakı biçimlendiren, ona geçerlik kazandıran yasa özgürlüğün görünüş alanına çıkışıdır. Ahlak yasasının biri biçim, öteki içerik olmak üzere iki öğesi vardır, bunların kaynağı özgürlüktür. Özgürlük ise gerçekleştirilmesi, uygulama alanına konulması gereken bir ödevdir. İnsanın özgürlüğü bu ödevi yerine getirmesine bağlıdır. Özgürlüğün başlıca özelliği, başka bir nesneye değil de, kendi özüne yönelik olmasıdır. "Özgürlük kendi kendinin ereğidir". Fichte'nin düşünce dizgesinde özgürlük, bilinç ve bilme arasında bağlantı vardır. Ona göre ancak bilen, bilinçli olan bir varlık için özgürlük söz konusudur. Kişinin, kendi özgürlüğünü bilmesi, onun insan varlığındaki değerini kavraması bulunç (vicdan) denen yetiyi oluşturur. Bu nedenle iyi, kötü gibi ahlak kavramlarıyla özgürlük birbirine bağlıdır, bir bütünlük içindedir. İyi ile kötünün ortaya çıkışını sağlayan eylemdir. Eylem ise özgürlüğün etkinliğini sürdürmesidir. Özgürlüğün içerdiği etkinlik eksik değilse, ondan kaynaklanan eylem "iyi"dir. Bu etkinlikte bir eksiklik, bir yetersizlik varsa eylem gerekli biçimini alamamıştır, bu nedenle "kötü"dür. Başıboşluk, işsizlik, tembellik gibi durumlar bir ödev olan özgürlüğün gerçekleştirilmesini önlediğinden, onun etkinliğini eksiltiğinden dolayı, kötüdür.

Fichte'ye göre kişinin özgürlüğünü engelleyen etkenler vardır. Bunlar kişiyi etkin durumdan edilgin duruma getirir. İçtepi, içgüdü gibi doğal eğilimler, itimler bu türdendir. Bunlara kapılan kişi istencin denetim alanı dışına çıktığından dolayı özgür değildir, özgür olmadığı gibi ödevin gerçekleştirilmesini de sağlayamaz. Fichte ödevle doğayı da karşı karşıya getirir, doğayı ödevin gerçekleştirilmesi yolunda bir araç, bir gereç olarak görür. Öte yandan, doğa kişinin kendini bilmesinde de bir araç durumundadır.

Fichte'nin üzerinde durduğu temel sorunlardan biri de hukuk ve devlet bağlantısıdır. *Grundlage des Naturrechts* ("Doğal Hukukun Temeli") adlı yapıtında işlediği bu sorunun çözümü özgürlük anlayışına dayanır. Ona göre hukuk bir sözleşme ürünü olmadığı gibi, değişik toplumlarda yürürlüğe konan, uygulamalı yasalar bütünü de değildir. Hukukun özünü oluşturan bir tümel öğe vardır, bu öğenin kaynağı doğal haklardır. Bu doğal haklar bireylerin ilkel haklarıdır, insan olmanın koşullarıyla ilgilidir. Hukuk, bu özelliği gereği, zaman ve uzayla sınırlı değildir, onlardan üstün bir varlıktır. Onun bu niteliği birer us varlığı olan bireylerle bağlantısı yüzündendir. Birey ya da Ben tek başına olamaz, başka "benlerle, senlerle" kurulu bir topluluk içinde varlığını sürdürebilir. Bu toplulukta, birbirini gerektiren, karşılıklı ilişkiler, bağlantılar vardır: Ben başka benlerin, ya da birey başka bireylerin karşısına bir isteyişle (Forderung) çıkar. Bu durum kişinin varlığı gereğidir, başka türlü olamaz. Ancak bu isteyiş bir us varlığı olan kişinin özgürlüğüne yöneliş niteliğindedir. Kişi kendini özgür sezdiği, kendi özgürlüğünün bilincine vararak, onun insanla olan bağlantısını kavradığı

sürece, öteki bireylerin de özgür olmalarını ister, kendisi için düşündüğünü başkaları için de düşünür. İşte bireylerin, birbirlerinin karşısına, özgürlük bakımından eşitliği içeren bir isteyişle çıkmaları hukukun varlık alanını oluşturur. Bu durumda hukuk özneler arasında ortaya çıkan ve birbirlerini gerektiren karşılıklı ilişkilerden, özgürlüğün karşılıklı olarak tanınmasından doğar. Ancak, hukuk alanında, her birey kendi özgürlüğünün sınırsız olmadığını, başkalarının özgürlüklerinin başladığı yerde bittiğini bilme gereğindedir. Kişi kendi özgürlüğünü, gene kendi özgürlüğünün bilincine vararak sınırlandırmalıdır. Bu da kişinin, kendi varlık alanında, özgür yargısıyla bağlantılıdır. Başkalarının özgürlüklerine saygı ile bağlanmayan bir özgürlük kişiyi us varlığı olmaktan çıkarır. Temelinde saygı bulunmayan bir özgürlük geçerli değildir. Bu nedenle özgür kişi ancak bir topluluk içinde varolabilir.

Fichte'ye göre devlet yerine getirici, yaptırıcı bir güçtür, onun temelini özgürlüğün korunması için gereken uygulamaları gerçekleştirme yetkesi oluşturur. Kişinin doğal hakları dokunulmazdır, saygıdeğerdir. Bu haklara karşı gereken saygı gösterilmezse, dokunulmazlıkları ortadan kaldırılırsa, özgürlüğün gerektirdiği yerine getirilmezse yaptırıcı bir güç ortaya çıkar, bu "zorlayıcı güç"tür. Devletin temelini oluşturan bu zorlayıcı güç bireylerin doğal haklarına, özgürlüklerine karşı gerekenin yapılmasını sağlar. Ancak bu zorlayıcı güçten kaynaklanan devleti biçimlendiren de bireylerin özgür istencidir. Devlet, bütün bireylerin belli bir yasaya bağlanma isteğine dayanır. Bu nedenle devletin dayanağı genel istenç, biçimi de demokrasidir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kritik aller Offenbarung*, 1792, ("Her Vahyin Eleştirisi"); *Grundlage der Naturrechts*, 1796, ("Doğal Hukukun Temeli"); *Das System der Sittenlehre*, 1798, ("Ahlak Öğretisi Dizgesi"); *Die Bestimmung des Menschen*, 1800, ("İnsanın Tanımlanması"); *Der geschlossene Handelsstaat*, 1800, ("Kapalı Ticaret Devleti"); *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*, 1804, ("Çağımızın Temel Çizgileri"); *Reden an die deutsche Nation*, 1806, ("Alman Ulusuna Söylevler").

• KAYNAKLAR: E. von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1951; E.Bréhier, *Historie de la philosophie* 1981, R.Bubner, "Johann Gottlieb Fichte", *Deutscher Idealismus*, 1978, J.Dreschler, *Fichte's Lehre von Bild*, 1955, W.G.Jacobs, *Fichte, Biographie*, 1974.

• BAKINIZ: HEGEL, KANT, SCHELLING, K.F. SCHLEGEL, SCHLEIERMACHER.

FICINO MARSILLIO
(1433-1499)

İtalyan, filozof ve tanrıbilimci. Platon felsefesini yeni bir yorumdan geçirerek Avrupa'da yaymaya çalışmıştır.

Latince adı Ficianus Marsilius olan Ficino, 19 Ekim 1433'te Figline'de doğdu, 1 Ekim 1499'da Floransa yakınlarında Gareggi'de öldü. Cosimo di Medici'nin başhekimi olan babasının isteği üzerine

Ficino Marsillio

önce tıp öğrenimi görmek için okula verildi, İstanbul'un Türkler'in eline geçişinden sonra İtalya'ya, özellikle Floransa'ya göçen Platoncu bilgelerin konuşmalarını dinleyince felsefeye ilgi duydu. O dönemin ünlü Platoncular'ından Gemistos Plethon'un aracılığıyla saraya alınan Ficino, Yunan filozoflarının o çağda bilinen yapıtlarını, yazıldıkları dilden okumak için Yunanca öğrendi. Bütün gücünü Yunan felsefesini öğrenmeye veren Ficino, kısa süre içinde bilgisinin genişliği, felsefe sorunlarını yorumlamadaki başarısı ve Platon'un düşüncelerine olan bağlılığı nedeniyle üne kavuştu. 1463'te Floransa Platon Akademisi'nin başına getirildi. Ficino, bu görevde bulunduğu sürece, bütün çalışmalarını Platon felsefesinin yayılması, yorumlanması konusunda yoğunlaştırdı.

Ficino, felsefeyle ilgili çalışmalarına, Bessarion'un daha önce uyguladığı yorum yöntemini benimseyerek, önce Platon'un o çağda bilinen yapıtlarını, sonra Plotinus, İamblikhos, Porphyrios gibi Yeni-Platoncular'ın yazılarını çevirmekle başladı. Bu yapıtlarda ileri sürülen görüşlerle Platon'un düşünceleri arasındaki yakınlığı ortaya çıkardı, Yeni-Platonculuk'un yeni bir yorumunu yaptı. İbn Rüşd'ün geliştirdiği Aristotelesçilik anlayışından yararlandı. Ficino için felsefenin üzerinde durması gereken bütün sorunlar, Platon'un yapıtlarında ele alınmış, onlarla ilgili çözümler sergilenmiştir. Bu durumda felsefenin görevi Platon'un izinde yürümek, ona karşı çıkan felsefe dizgelerinin tutarsızlığını, sorunlara gerekli çözümleri getiremeyeceğini ortaya koymaktır. Ona göre Platon'un geliştirdiği "idea" kuramı Hıristiyanlık'ın ruhla ilgili inancına uygundur. Bu nedenle, Platon'un temel görüşleriyle, Hıristiyanlık'ın özü arasında bir ayrılık yoktur.

Felsefenin görevi

Ficino'ya göre Hıristiyanlık'ın temeli ruh kavramı üzerine kurulmuştur. Ruh tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, gövdeye bağlı değildir. Ruh gövdeden ayrılınca gerçek kaynağına, tanrısal varlığa döner, gövde ise geçici olduğundan dağılır. Gövdeye dirilik kazandıran ruhtur. Ruh gövdede bulunduğu sürece tutsak durumundadır, tanrısal kaynağa kavuşmanın özlemi içindedir. Bu yüzden gövdenin ölümü ruhun bağımsızlık kazanmasıdır. Yeryüzü yaşamında, usla

Ruh, gövde ve töz

Yaşam Öğesi Olarak Ruh

İki evren

Ficino'nun geliştirdiği kurama göre ruh yaşamın özünü oluşturan tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, gövdeyle yapı bakımından ilgisi yoktur. Platon'un* ileri sürdüğü ruh anlayışı felsefenin üzerinde durması gereken temel konudur, felsefenin başka sorunlarla uğraşması gereksizdir. Ruh gövdeye girince dirilik, düşünme eylemi, bilgi işlemi başlar. Ruhun gövdeden ayrılmasıyla, insana özgü bütün işlemler durur. Ficino'nun ileri sürdüğü bu görüş Augustinus'dan* beri bütün tanrıbilimcilerin üzerinde durdukları ortak bir sorundur ve kaynağı Platon'un idea kuramıdır. Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi İslam felsefesinde de ruh kavramı varlığın temeline oturtulmuştur. Ruhun ölümsüzlüğü, tanrısallığı, yaşam öğesi olarak önemi yalnız felsefe ve tanrıbilimde değil, uygarlık tarihi boyunca ortaya konan ve dinle bağlantılı görülen bütün düşünce dizgelerinin odağını oluşturur. Çoktanrıcı dinlerde ruh temel varlıktır, gizemi çözülemeyen bir tözdür, gövdeye girmesiyle yaşam, gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir.

Üç türlü ruh

Bilgi

Doğu düşüncesinde, özellikle Hint felsefesinde, ruh gövdeden gövdeye göçer. Ölen bir kimsenin ruhu başka insanlara, başka dirilere geçtiği gibi bitkilere de geçebilir. Anadolu-Yunan düşüncesinde ruhun gövde değiştirmesi inancı yaygındır. Pythagoras*, Empedokles* gibi bilgeler ruhun gövdeden ayrılınca varlığını sürdürdüğü inancındadırlar. Platon için ruh yüce ve ölümsüz bir tözdür. Aristoteles* ruhu bitki, hayvan ve insan gibi üç ayrı varlık türünde, üç değişik yapıda dirilik sağlayıcı töz olarak görür. Aristoteles'e bağlı kalan bütün İslam filozofları da ruhu, değişik bir yorumla, tanrısal ve ölümsüz bir öz diye anlarlar. Farabi*, İbn Sina*, İbn Rüşd'e* göre ruh gövdeden ayrı bir tözdür. Eski Çin, İran ve Mısır düşüncesinde ruh ölümsüzdür, gövdeden ayrılınca yaşamını sürdürür. Descartes*, Malebranche*, Pascal* ve Kant* gibi akılcı filozoflara göre ruh gövdeden ayrı yapıda, bağımsız bir tözdür, onu kendi bütünlüğü içinde yeterince kavrama olanağı yoktur. Ruh yalnız düşünme eylemiyle değil yaşamı sürdüren bir güç olarak dirilikle bağlantılıdır. Hegel'de* ruh oluşun özüdür, ruhun belli aşamalarda kendini gerçekleştirmesi, görünüş alanına çıkması varlık katlarını oluşturur.

donatılmış olan ruhun görevi gerçeği, iyiyi, güzeli, doğruyu, erdemi öğrenmektir. Bunlar da Tanrı'nın kendisidir, onun özünü oluşturan öğelerdir. Ancak bu öğeler ayrı ayrı varlıklar değil, Tanrı'da birlik ve bütünlük içindedir. Ruhun bilgi konusunda başarılı olması tanrısal bilgelikle aydınlanmasına, Tanrı kayrasını kazanmasına bağlıdır. Bu durum ruhun mutluluğudur. İnsan ölümlü olmasa ruhun da Tanrı'ya, gerçek kaynağına kavuşma olanağı kalmazdı.

Evren sorununa yaratılış açısından bakan Ficino'ya göre varlık kavramı altında toplanan ne varsa yaratılmıştır, tek yaratıcı da yüce Tanrı'dır. Yalnız Tanrı'nın kendisi için yaratılma söz konusu değildir, yaratan bir varlık yaratılmış olamaz. Evren iki varlık alanından oluşan bir bütündür. Bu varlık alanlarından altta olan, duyularla kavranan, somut olan, fizik bilimlerinin konusudur. Üstte olan ise yüce evrendir, Tanrısal varlık alanıdır, bu alanın doruğunda Tanrı bulunur. İnsan bu iki varlık alanı arasındadır ve aracı bir durumdadır, ruhu ile tanrısal olana, gövdesiyle somut olana bağlıdır. Duyularla kavranan somut evrenin başlıca özelliği edilgin ve süredurumlu, kendiliğinden devinemez oluşudur. Evren bütününde usla donatılmış evrensel ruh, sayıları on iki olan gök katlarının ruhları ve hayvan ruhu olmak üzere üç ayrı ruh vardır. Hepsi de kendi özleri gereği varolan, özdeğe, uzay ve zamana bağlı olmayan bu ruhlar ölümsüzdür, bu özellikleri de tanrısal niteliklerinden dolayıdır.

Ficino'nun geliştirdiği kurama göre bilgi ruhun bir başarısıdır, ancak ruh bilebilir. Bu nedenle insanda bilgi edinmeyi sağlayan tek yeti ruhtur. İnsan evrenin özü durumundadır, onda evreni kuran bütün öğeler vardır, birliğe kavuşmuştur. İnsan bu özelliği dolayısıyla bütün evreni bilebilir. Bilgi mutluluğun kaynağıdır, ancak bilen, bilimin sağladığı aydınlık ortamda yaşamayı başaran kişi mutlu olabilir. Geçici isteklere kapılma, tutkular ardında koşma, ölüm ve büyük sarsıntılar karşısında üzüntüye sürüklenme, aşırı duygulanmalar mutsuzluğun başlıca nedenleridir. Ölen bir yakının, tanıdığın, sevilen bir kimsenin arkasından üzülmek değil, ruhu tanrısal kaynağa döndüğü, bağımsızlığa ve mutluluğa kavuştuğu için sevinmek gerekir. Gerçek mutsuzluk ruhun gövdede kalması, Tanrı'dan uzak düşmesidir.

Ficino'nun etkisi, kendinden sonra, çağlar boyunca sürmüş, özellikle Platon ve Aristoteles'in görüşlerini uzlaştırmaya çalışması Hıristiyan tanrıbilimciliğinde yeni yorumların ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Rönesans sonrası dönemlerde, Platon felsefesi üzerinde sürdürülen çalışmaların önemli bir bölümü Ficino'nun yapıtlarından kaynaklanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Theologia Platonica de Immortalitate Animarum*, 1482, ("Platon'da Tanrıbilim ve Ruhların Ölümsüzlüğü Üstüne"); *Opera Omnia*, (ö.s), 1641, ("Tüm Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** W.Dress, *Die Mystik des M.Ficino's*, 1929; P.O. Kristeller, *De Philosophie des M.Ficino's*, 1972; G.Saitta, *La Filosofia di M.Ficino*, 1923.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, BESSARION, İBN RÜŞD, PLATON, PLOTİNOS.

FIELD, David Dudley
(1805-1894)

ABD'li hukukçu. Kendi adıyla anılan yeni bir yasalar sistemi hazırlamıştır.

13 Şubat 1805'te Haddam'da doğdu, 13 Nisan

1894'te New York'ta öldü. Williams College'a devam ettikten sonra Albany ve New York'ta hukuk eğitimi gördü. 1828'de New York'ta meslek yaşamına başladı, 1885'te emekli oluncaya değin baronun önderlerinden biri oldu.

Field 1839'dan sonra yasalar arasındaki çelişkileri giderip bunları sistemleştirmeyi amaçlayan bir hukuk reformu projesi üzerinde çalışmaya başladı. 1847'de New York Eyalet Meclisi, Field'i dava açma usulleri ile ilgili bir komisyona atadı. Bu komisyon hukuk mahkemeleri usulü ve ceza mahkemeleri usulüne ilişkin yasal bir çerçeve oluşturdu. Field daha sonra New York'a ilişkin tüm yasaları bir sistem altında toplamak amacıyla kurulan bir komisyonun başına getirildi. Bütün bu çabaların sonucu "Field Yasaları" adıyla bilinen 5 yasa önerisi oluştu. Varolan yasaların tek bir sistem altında toplanması hukuk sisteminde köktenci bir değişiklik olarak görüldü ve benimsenmesi kolay olmadı. California'da bu yasaların tümünün kabul edilmesine karşın New York Eyaleti'nde ancak biri, ABD'deki diğer eyaletlerde, İngiltere ve sömürgelerinde ise bir bölümü kabul edildi. Daha sonra uluslararası yasaların sistemleştirilmesi için çaba gösteren Field 1872'de ülkeler arasında barış dönemi ilişkilerini ele alan *Draft Outline of an International Code*'u ("Uluslararası Yasa Taslağı") hazırladı.

Yaşamı boyunca Serbest Ticaret Birliği ve Uluslararası Hukuk Derneği'nin etkinliklerine yardımcı olan Field önceleri Demokrat Parti'yi desteklediyse de daha sonra görüş ayrılıkları nedeniyle 1856'da Cumhuriyetçi Parti'ye geçti ve Lincoln'u desteklemeye başladı. 1876'da yeniden Demokrat Parti'ye döndü. İç Savaş'ın ardından "Haydut İşadamları" olarak anılan tekelci sermayedarların avukatlığını yaparken kullandığı yöntemler New York Eyalet Barosu'nun, onun hakkında soruşturma açmasına yol açtı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Draft Outline of an International Code*, 1872, ("Uluslararası Yasa Taslağı").
- **KAYNAKLAR:** A.P.Sprague ve T.M.Coan (der.), *Speeches, Arguments and Miscellaneous Papers of David Dudley Field*, 3 cilt, 1884-1890.

FIELDING, Henry
(1707-1754)

İngiliz, yazar. Romanın yeni bir tür olarak ortaya çıkmasına öncülük edenlerdendir.

22 Nisan 1707'de İngiltere'nin Somersetshire bölgesinde doğdu, 8 Ekim 1754'te Lizbon'da öldü. Soylu bir aileden gelmesine karşın hiçbir zaman sürekli bir gelir kaynağına sahip olamadı. On iki yaşındayken Eton College'da öğrenim gördü. Bu okulda Pitt, Fox gibi sonradan İngiltere'nin ünlü devlet adamları olacak kişilerle arkadaşlık kurdu. Sağlam bir edebiyat öğreniminin ardından Hollanda'da Leyden'de hukuk okumaya karar verdi. Ancak, parasal sıkıntıya düşerek 1728'de diplomasını alamadan Leyden'den ayrıldı ve Londra'ya yerleşti. 1737'ye değin süren Londra döneminde iki Molière uyarlaması *(Cimri* ve *Zoraki Tabip)*, zamanın popüler tragedyalarını taşlayan *The Tragedy of Tragedies or Tom Thumb* ("Tragedyaların Tragedyası ya da Tom Thumb") adlı bir yergi *(burlesque)* ile *Pasquin* ve *The Historical Register for 1736* ("1736 İçin Tarihsel Kayıt Defteri") adlarında iki de fars yazdı. Son iki oyun zamanın başbakanı Sir Robert Walpole'u yerin dibine batıran taşlamalarla doluydu. 1737'de Parlemento'dan geçirilen ve bir oyunun sahnelenmesi için izin alma kuralını getiren İzin Kararnamesi bu tür siyasal nitelikli taşlamalarla para kazanmayı sürdürmesine engel oldu. Bunun üzerine yeniden avukat olmaya karar vererek ünlü hukuk okulu Middle Temple'a girdi. Kısa bir süre sonra baroya kabul edildi, bir yandan da 1739-1741 arasında *The Champion* adlı dergide köşe yazarlığı yaptı.

Henry Fielding

Yergiciliği

1740'ta çağdaşı Samuel Richardson'un *Pamela, or Virtue Rewarded* ("Pamela ya da Ödüllendirilen Erdem") adlı yapıtının yayımlanması, Fielding'in yaşamında bir dönüm noktası oldu. Yapıt, tipleme ve anlatım açılarından ilk modern İngiliz romanı sayılmasına karşın, geniş kapsamlı ahlak sorunlarını cinsellik sorunuyla sınırlaması nedeniyle zayıf bulunmuştu. Romanın kahramanı genç ve alımlı Pamela büyük bir titizlikle koruyageldiği iffetini, onu baştan çıkarmaya çalışan Mr.B'ye toplumsal konumu kendisinden üstün olduğu için rahatlıkla teslim ediyordu. Bu yapaylığı Fielding 1741'de, büyük bir olasılıkla kendi kaleminden çıkan, *Shamela* ile eleştirdi ve İngiliz edebiyatının en ünlü parodilerinden birini yazdı. Bir yıl sonra aynı alaylı tavrını sürdürerek, bir anlamda Richardson'a romanın nasıl yazılması gerektiğini göstermek üzere, *The History of the Adventures of Joseph Andrews and His Friend Mr. Abraham Adams* ("Joseph Andrews ile Arkadaşı Mr. Abraham Adams'ın Serüvenlerinin Tarihi") adlı romanını yayımladı. Burada Joseph, Pamela'nın erkek kardeşi olarak tanıtılıyordu. Onun da başında bir yığın ahlak sorunu vardı. Ama Joseph her şeyin üstesinden geliyordu. Fielding yapıtında, temelde çok ciddi olan sorunları oldukça komik, hatta farsa benzer durumlar içinde gösteriyordu.

1743'te *Miscellanies* ("Derlemeler") adı altındaki

üç ciltlik kitabında, siyasal yergilerini derledi. Bundan sonra yaşamı oldukça güç bir döneme girdi. Sağlığı bozuldu, kızı ve karısı öldü. Geçim sıkıntısı da çeken Fielding bir ara yargıçlık yaptı. Ancak Şubat 1749'da en önemli romanı *Tom Jones*'un basılmasıyla durumu oldukça düzeldi. Londra'nın Westminster, Middlesex gibi en önemli bölgelerinde bir hukuk adamı olarak ün kazandı. Hukuk alanındaki hizmetlerinden dolayı da İngiliz tarihine bir sosyal reformcu olarak geçti.

1751'de *Amelia* adlı romanı yayımlandı. Aynı yıllarda kendini bütünüyle *Covent Garden Journal* gibi haftalık dergilerdeki yazılarına ve hukuk konularındaki makalelere verdi. 1754'te sağlığı iyice bozulunca hava değişimi için ikinci eşiyle birlikte Lizbon'a gitti ve orada öldü. Bu son yolculuğunda tuttuğu günlük *Journal of a Voyage to Lisbon* ("Lizbon'a Bir Yolculuğun Günlüğü") adı altında ertesi yıl yayımlandı.

Romanları

Fielding kendi imzasıyla basılan üç romanından en çok *Tom Jones* ile tanınır. On sekiz bölümden oluşan bir romanın konusu alt başlığında da belirtildiği gibi bulunmuş bir bebeğin geçirdiği serüvenlerle ilgilidir. Tom Jones'un serüveni, kırdan kente doğru bir yön izler. *Joseph Andrews*'da ise bu doğrultu tersine çevrilmiştir. Londra'nın çekici havasından kırlara koşulur. 18.yy İngiliz edebiyatının genel havası içinde kırsal yaşamın erdeminden dem vurulmuşsa da Fielding, "kır eşittir erdem, kent eşittir kötülük" mekanik eşitlemesine başvurmamıştır. Onun inancına göre kötülük, iyilik ya da erdem kesin çizgilerle ayrılan kavramlar değildir. Herkes kötüyle iyinin bir karışımından oluşur. Erdem, doğuştan var olan bir şey değil, uzun ve acılı mücadelelerden sonra elde edilebilen bir nimettir. Bu bağlam içinde Richardson'un kahramanları tepeden tırnağa erdemi simgelerken, Tom Jones akla gelmedik rezaletlere karışabilmiş, ama sağduyusunu ve iyi kalpliliğini koruyarak bir yığın zor durumdan kurtulmuştur.

Fielding'in *Joseph Andrews* romanındaysa iki karakter ön plandadır. Aslında Joseph bir süre sonra bütünüyle geriye çekilip sahneyi papaz Adams'a bırakır. Fielding'in, romanın girişinde Cervantes'ten etkilendiğini açıklamasından da anlaşılacağı gibi, papaz Adams, Don Kişot benzeri kitaplardan esinlenerek yarattığı bir hayal dünyasında yaşar. Sürekli aldatılmasına karşın kitaplara olan güvenini hiç yitirmez. Saçma sapan işler yapar ama, gene de iyi niyetini sonuna dek korur.

Fielding yarattığı ölümsüz tiplerle İngiliz edebiyatı tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Ayrıca gerek *Joseph Andrews*'a gerekse *Tom Jones*'a yazdığı önsözlerle İngiltere'de roman kuramının oluşmasına öncülük etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Tragedy of Tragedies, or Tom Thumb*, 1730, ("Tragedyaların Tragedyası ya da Tom Thumb"); *Pasquin*, 1736; *The Historical Register for 1736*, 1736, ("1736 İçin Tarihsel Kayıt Defteri"); *The History of the Adventures of Joseph Andrews and His Friend Mr. Abraham Adams*, 1742, ("Joseph Andrews ile Arkadaşı Mr. Abraham Adams'ın Serüvenlerinin Tarihi"); *Miscellanies*, 1743, ("Derlemeler"); *Tom Jones*, 1749; *Amelia*, 1751; *The Journal of a Voyage to Lisbon*, (ö.s.), 1755, ("Lizbon'a Bir Yolculuğun Günlüğü").

• **KAYNAKLAR:** M.C.Battestin, *The Moral Basis of Fielding's Art*, 1959; A.C.McKillop, *Early Masters of English Fiction*, 1956; I.Watt, *The Rise of the Novel:Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, 1966.

• **BAKINIZ:** CERVANTES, DEFOE, S.RICHARDSON.

FILARETE
(yks.1400-1469)

İtalyan, mimar ve heykelci. Yapıtlarıyla Erken Rönesans dönemi sanatının yayılmasında etkili olmuştur.

Antonio di Auerlimo, Floransa'da doğdu, Milano'da öldü. Kendine taktığı Filarete adı Yunanca'da "erdemliliğin dostu" anlamına gelir. Floransa Vaftizhanesi'nin bronz kapılarının yapımında Ghiberti'yle çalışırken Papa IV.Eugenius'un ilgisini çekti. 1433'te Papa tarafından Roma'daki *Eski San Pietro Kilisesi*'nin bronz ana kapılarını yapmakla görevlendirildi. 1445'te tamamladığı bu kapılar, teknik ve kompozisyon açısından çağdaşı Ghiberti ve Donatello'nun yapıtları kadar başarılı bulunmadıysa da, Roma Üslubundaki ilk Rönesans uygulaması olarak 15.yy Roma mimar ve heykelcilerini etkilemiştir.

Filarete 1450'de kutsal emanetleri çaldığı suçlamasıyla Roma'yı terketmeye zorlanınca Milano'ya gitti, Dük Francesco Sforza'nın hizmetine girdi. 1451-1454 arasında dükün isteği üzerine *Sforzesco Sarayı*'nı gerçekleştirdi. Bu yapısı sonradan başka mimarlar tarafından birçok kez taklit edildi. 1457-1465 arasında, Sforza'nın kurduğu *Ospedale Maggiore*'yi tasarladı ve yapının bir bölümünü de gerçekleştirdi. Yapının geri kalan bölümleri 18.yy'da, Filarete'nin çizimleri uyarınca tamamlandı.

Bergamo Katedrali'ni ve Bellinzona surlarını da tasarlayan Filarete'nin mimarlık alanındaki en önemli çalışması, 1460-1464 arasında yazdığı *Trattato d'architettura* ("Mimarlık Tezleri") adlı 25 ciltlik yapıtıdır. Burada *La Sforzinda* adını verdiği ideal bir kent modelinden söz etmiş, ayrıca yapıtını sanat tarihi ve Hıristiyanlık dünyasına ilişkin bilgilerle de zenginleştirmiştir. Bu çalışması önceleri, Vasari başta olmak üzere, bazı sanatçılar tarafından büyük tepkiyle karşılanmış, ancak sonradan Gotik'e karşı ortaya koyduğu mimarlık öğeleri, düş ürünü biçimler, simetrik kent planı ve yepyeni bir üsluptaki yapıları büyük ilgi çekmiştir. 21 cildi mimarlığa, öteki ciltleri resim ve çizime ilişkin konuları inceleyen bu kitap ancak 19.yy'da yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Sforzesco Sarayı*, 1451-1454; *Ospedale Maggiore*, 1457-1465, Floransa; *Eski San Pietro Kilisesi'nin kapıları*, 1433-1445, Roma. **Heykel:** Marcus Aurelius'un atlı heykelinin kopyası, 1465. **Kitap:** *Trattato d'architettura*, (ö.s.), 25 cilt, ("Mimarlık Tezleri").

• **BAKINIZ:** DONATELLO, GHIBERTI.

FILMER, Robert
(1588-1653)

İngiliz, siyasi düşünür. Kaynağını tanrının iradesinde bulan bir krallık yönetimini savunmuştur.

1588 yılı civarında East Sutton'da doğduğu sanılmaktadır, 1653'te öldü. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da eğitim gördü. Kent'teki malikânesine döndükten sonra Londra'daki etkili çevrelerle ilişkilerini sürdürdü, sarayla yakın ilişkiler kurdu. 1625'te I.Charles'ın kral olmasından sonra kendisine "Sir" unvanı verildi. Ancak Filmer siyasal yaşamda etkin bir konuma sahip olmadı.

Bu arada kralla onun yönetimini sınırlandırmak isteyen parlamento muhalefeti arasındaki mücadele şiddetlenmekteydi. 1642'de iç savaş başladığında Filmer kralın yanında yer aldı. Bu nedenle, 1643'te evi krala karşıt güçlerce yağma edildi, 1644'te Leeds Şatosu'nda geçici bir süre hapis kaldı.

1649'da I.Charles'ın ölüm cezasına çarptırılmasıyla iç savaş sona erdi ve İngiltere'de cumhuriyet yönetimine geçilince Filmer, bu dönemde yazdıklarını yayımlayamadı. Ölümünden sonra 1660'ta monarşi yanlısı Restorasyon yönetiminin başa gelmesiyle birlikte görüşleri yaygınlık kazandı.

Filmer'ın en ünlü yapıtı *Patriarcha; or the Naturel Power of Kings*'dir ("Patriarcha; ya da Kralların Doğal İktidarı"). Filmer bu kitabında her bireyin ülkesindeki siyasal otoriteye itaat etmek zorunda olduğunu savunmaktadır. Ona göre siyasal otorite, dünyanın yaratılışı sırasında Adem'e karşı, çocukları ve torunları üzerinde egemenlik kurma hakkını veren tanrısal güçleri kullanmaktadır. Filmer'e göre erkekler kadınlardan, yaşlılar gençlerden üstündür. Toplum tek bir erkekten kaynaklanan nesillerin oluşturduğu bir ailedir. İnsanlar eşitsiz olarak doğarlar ve yaşarlar, siyasal bir iktidarın var olması için insanların onu onaylaması gerekmez. Çünkü bu iktidarın kaynağı tamamen tanrısaldır. Toplumdaki mülkiyetin dağılımı tanrının buyruklarına göre gerçekleşmiştir.

Filmer görüşlerini biçimlendirirken Fransız düşünürü Jean Bodin'den etkilenmiştir. Görüşleri mutlak bir iktidar anlayışını savunan İngiliz düşünürü Hobbes'a yakın olmakla birlikte belirli farklılıklar taşımaktadır. Filmer Hobbes'un, insanların ilkel dönemde hiçbir kuralın olmadığı ve bir karmaşanın hüküm sürdüğü doğal durumdan çıkmak için aralarında bir sözleşme yaptıkları ve böylece siyasal bir otoriteye uymayı kabul etttikleri yolundaki görüşünü eleştirmiş, iktidarın kaynağının tamamen tanrının iradesinde yattığı görüşünü savunmuştur.

Filmer'ın görüşlerinin düşünce tarihi içinde önem kazanmasının bir nedeni bu görüşlerin daha sonra ünlü İngiliz liberal düşünürü John Locke'un *Two Treatises Concerning Government* (1690) ("Hükümete İlişkin İki İnceleme") adlı yapıtında eleştirilmesi olmuştur. Locke bu kitabında iktidarın tanrısal kökenli olduğu görüşünü eleştirmiş, iktidarı özgür bireylerden oluşan toplumun iradesi üzerine temellendirmiştir. Filmer'ın görüşleri ölümünden sonra muhafazakâr Tory Partisi'nce benimsenmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Anarchy of a Limited and Mixed Monarchy*, 1648, ("Sınırlı ve Karma Bir Monarşinin Anarşisi"); *The Necessity of the Absolute Power of All Kings*, 1648, ("Tüm Kralların Mutlak İktidarının Zorunluluğu"); *Observations Concerning the Origin of Government*, 1652, ("Hükümetin Kökenine İlişkin Gözlemler"); *Patriarcha; or the Natural Power of Kings*, (ö.s.), 1680, ("Patriarcha; Ya da Kralların Doğal İktidarı").

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri
(1902-1974)

Türk, sosyolog. Durkheimcı sosyolojinin izleyicisidir.

Erzurum'a bağlı Tortum'da doğdu, 16 Kasım 1974'te İstanbul'da öldü. Asıl adı Ahmet Halil'dir. 1918'de Kayseri Gelenbevi Lisesi'ni, 1922'de Posta Telgraf Yüksek Okulu'nu bitirdi. Bir süre Posta İdaresi'nde çalıştı. Yükseköğrenimini 1925'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Çeşitli liselerde felsefe, sosyoloji ve edebiyat öğretmenliği yaptı. 1927'de Halk Bilgisi Derneği'ni kurarak folklor araştırmalarına ön ayak oldu. 1929'da Fransa'ya giderek Strasbourg Üniversitesi'nde "Ziya Gökalp ve Türk Aile Hukuku" konulu doktora tezini hazırladı. 1934'te yurda döndü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji dersleri verdi. 1936'da aynı fakültede ahlak doçenti, 1938'de de İktisat Fakültesi'nde sosyoloji doçenti oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1947-1949 arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. Ayrıca İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü ile Gazetecilik Enstitüsü müdürlüğünde bulundu. Mesleki örgütlenmelerin gereğine inanan Fındıkoğlu bu dönemde İstanbul Muallimler Cemiyeti ve Türkiye Muallimler Birliği'nin kuruluşuna ön ayak oldu. 1958'de ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. 1971'de sağlık nedenleriyle fakültedeki derslerine ve bilimsel çalışmalarına son verdi. 1973'te emekliye ayrıldı.

Durkheim ve Ziya Gökalp'ten etkilenen Fındıkoğlu Türkiye için mesleki dayanışma temelinde özel ve toplumsal mülkiyeti uzlaştıran bir sosyo-ekonomik model öngörüyordu. Toplumsal gelişme için sosyal siyaset ve kooperatifçiliğin geliştirilip yaygınlaştırılmasını savunmuş ve bu amaçla *İş ve Düşünce* (1934-1970) adlı dergiyi yayımlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ziya Gökalp et sa sociologie*, 1936, ("Ziya Gökalp ve Sosyolojisi"); *Fransız İhtilali ve Tanzimat*, 1940; *İçtimaiyata Giriş*, 1940; *İbn Haldun ve Felsefesi*, 1941; *Ahlâk Tarihi*, I-II, 1943-1946; *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, 1946; *Ziya Gökalp*, 1953; *İçtimaiyat*, 1958; *Hukuk Sosyolojisi*, 1958; *Metodoloji Nazariyeleri*, 1961; *Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük, (1937-1962)*, 1962; *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, 1962; *Karabük Sanayileşmesi ve İçtimai Tesirler*, 1963; *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm*, 1965; *Türk Aile Hukukunda Sosyal Değişmeler*, 1966; *Kooperasyon Sosyolojisi (Nazari ve*

Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi), 1967; *Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler*, 1970; *İçtimaiyat Dersleri (Sosyoloji Doktrin ve Kolları)*, 1971.

FINLAY, Carlos Juan
(1833-1915)

Kübalı hekim. Sarıhummanın bir tür sivrisinekle taşındığını göstererek bulaşıcı hastalıklarda "ara hayvan" kavramını ortaya atmıştır.

3 Aralık 1833'te Puetro Princípe'de (bugün Camaguey) doğdu, 20 Ağustos 1915'te Havana'da öldü. Babası İskoç, annesi Fransız'dı. İngiltere ve Fransa'daki öğrenim yıllarından sonra ABD'ye geçerek, 1855'te Philadelphia'daki Jefferson Tıp Koleji'ni bitirdi. Daha sonra Küba'ya döndü ve Havana'da serbest hekim olarak çalışmaya başladı. Peru, Trinidad ve Fransa'daki çeşitli hastanelerde araştırmalar yaptıktan sonra, 1870'te kesin olarak Küba'ya yerleşip adadaki sağlık sorunlarının çözülmesinde ve bulaşıcı hastalıklarla savaşılmasında çaba gösterdi.

1879'da, Küba'ya gelerek sarıhummanın nedenlerini araştıran ABD'li bir tıp ekibinin çalışmalarına katılan Finlay, bir süre sonra hastalığın, adada çok yaygın olan çizgili sinekle *(Stegomyia fasciata* ya da *Culex fasciatus*, bugünkü adıyla *Aedes aegypti)* taşındığını ortaya koydu. Sarıhummaya yakalanmış kişilerin kanını emen bu sinek, hastalık yapıcı virüsü hiçbir değişikliğe uğratmadan sağlıklı kişilere taşıyor, sineğin hortumu tıpkı kirli bir enjektör gibi hastalığın bulaşmasına neden oluyordu. Finlay'in 1881 Ağustosu'nda Havana Bilimler Akademisi'ne sunduğu bu önemli buluşu, birçok deney ve gözlemle kanıtlanmış olmasına karşın, bilim çevrelerince yirmi yıla yakın bir süre kabul edilmedi. Ancak 1901'de, Havana'da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı'nda Walter Reed'in, Finlay'in bulgularını doğrulayan bir rapor sunmasından sonra benimsenebildi.

İspanya-Amerika Savaşı sırasında 1898'de Küba'ya çıkan ABD kuvvetlerinde görev alan Finlay, sonradan sivrisineklerle savaş kampanyasını başlatmak üzere girişimlerde bulundu ve ABD'nin Küba'daki sağlık işleri yetkilisince desteklenen bu önerisi sivrisinekleri yok etme programının yürürlüğe konulmasıyla sonuçlandı. Kapsamı Panama'ya dek yaygınlaştırılan bu uygulama sonucunda, Antil Adaları'nı yıllarca kasıp kavuran hastalık yok olmaya yüz tuttu.

1902'de Küba Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine halk sağlığı çalışmalarının başına getirilen Finlay'in onuruna, devlet eliyle, Finlay Tropikal Hastalıklar Araştırma Enstitüsü kurulmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Obras Completas*, 4 cilt, 1965-1970, ("Toplu Yapıtlar").

- BAKINIZ: W. REED.

FINSEN, Niels Ryberg
(1860-1904)

Danimarkalı hekim. Kendi adını taşıyan ışıkla tedavi yöntemini ve morötesi ışınların bakteri öldürücü özelliğini bulmuştur.

15 Aralık 1860'ta, Atlas Okyanusu'nun kuzeyindeki Faeröerne Adaları'nın merkezi Thorshavn'da doğdu, 24 Eylül 1904'te Kopenhag'da öldü. İzlanda'nın başkenti Reykjavik'de başladığı öğrenimini Danimarka'da sürdürdü ve 1891'de Kopenhag Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitenin cerrahi bölümünde asistan olarak göreve başladıysa da, ışığın tedavi edici özelliklerini araştırmak amacıyla serbest çalışmayı seçti ve 1896'da Kopenhag'da kurduğu Işık Enstitüsü'ndeki araştırmalarıyla, genç yaşta ölmesine karşın, başarılı sonuçlar aldı.

Daha öğrencilik yıllarında Güneş ışığının tedavi edici özelliklerini araştırmaya başlayan Finsen, 1893'te çiçek hastalığının tedavisinde kırmızı ışıkla daha iyi sonuç almabileceğine ilişkin savıyla ilgi uyandırdı. Ayrıt yıl, hasta odalarının pencerelerini kırmızı perdelerle kapatarak, "kırmızı oda yöntemi" ile ilk ışık tedavisi (fototerapi) denemelerine girişti. Böylece, tayfın mavi, mor ve özellikle morötesi bölgelerinde yer alan kısa dalgaboyundaki ışınların odaya sızmasını engelleyip, yalnızca kırmızı ve kızılaltı gibi kimyasal etkinliği az olan uzun dalgaboyundaki ışınların bulunduğu bir ortamda çiçek hastalığı döküntülerinin hızla iyileştiğini gösterdi. Bu yöntem bugün geçerliliğini yitirmişse de, X ve gamma ışınlarından yararlanan çok daha etkili ışın tedavisinin başlangıcından önceki dönem için tarihsel bir önem taşır.

Finsen'in, "kimyasal dalgalar" diye adlandırdığı kısa dalgaboyundaki ışınlarla yaptığı araştırmalar çok daha önemli sonuçlar vermiştir. Güneş'ten ya da ark lambası gibi güçlü bir ışık kaynağından yayılan ve merceklerle belli bir alanda yoğunlaştırılan kısa ışık dalgalarının bakteri öldürücü etkisini bulan Finsen, bakterileri yok eden etkenin ısı değil, mavi, mor ve morötesi ışık ışınları olduğunu da kanıtladı. Kendisine 1903 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandıran bu buluşunu uygulayarak, başta deri veremi olmak üzere birçok deri hastalığının tedavisinde olumlu sonuçlar aldı.

FINSTERWALDER, Ulrich
(1897)

Alman yapı mühendisi. Kabuk konstrüksiyon ve öngerilimli beton yapım yöntemlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

25 Aralık 1897'de Münih'te doğdu. Babası geometri ve fotogrametri alanlarında buluşları olan bir

matematikçiydi. Finsterwalder de I.Dünya Savaşı sırasında 1918'de Fransızlar'a tutsak düşünce 1920'ye değin kaldığı tutsak kampında matematiğe yöneldi. 1920'de Münih Teknik Üniversitesi'nde öğrenime başladı, 1923'te öğrenimini tamamlayarak ünlü yapı firması Dyckerhoff und Widmann'a girdi ve emekli olana değin burada çalıştı.

İlk olarak optik mühendisi Bauersfeld'in tasarladığı Zeiss Planateryumu'nun kabuk yapımını kuramsal yönden denetlemek üzere Jena'ya gönderildi. Orada iki yıl kaldıktan sonra, şirketin Wiesbaden-Biebrich'teki tasarım bürosuna gelerek F. Dischinger' in yanında çalışmaya başladı. Yarım Daire kesitli beşik tonoz kabuklar üzerinde araştırmalar yaptıktan sonra 1926-1928 arasında Dischinger'le birlikte Frankfurt'ta bir pazar yerinde ilk çapraz donatılı silindirik kabuk örtüyü gerçekleştirdi. 1927'de Frankfurt Elektrik Fabrikası'nın üzerinde küre parçası kabuğu ilk kez kullandı. 1930'da *Eisenbeton als Gestalter* ("Biçim Verici Öğe Olarak Donatılı Beton") adlı çalışmasıyla Prusya Yapı Bilimleri Akademisi'nin açtığı yarışmada Dischinger'in ardından ikinci oldu. Aynı yıl Basel'de yapılacak bir köprü için açılan yarışmada ilk kez öngerilimli betonu önerdi. Tasarımının kabul edilmemesine karşın bu konuda araştırmalarını sürdürdü.

1930'ların sonlarında beşik tonoz kabukla örtülü, büyük boyutlu hangarlar yaptı. Bunlardan ilki çökünce, betonun kırılması ile kabuktaki artı momentler arasındaki ilişkiden yola çıkarak, malzemenin direncini artıracak yöntemler buldu. II.Dünya Savaşı sırasında çelik bulmak güçleşince kolonlarda daha az çelik kullanan sarmal donatıyı geliştirdi. Yine aynı amaçla, saç yerine donatılı beton kullanarak gemiler yaptı. Bu arada ilk öngerilimli köprüsünü gerçekleştirdi. Savaştan sonra bu yöntemle köprü yapımı yaygınlaştı. 1945 dolaylarında iskelesiz köprü yapımına olanak sağlayan yeni bir yapım tekniği geliştirdi. Kendini taşır hale gelen her öğenin bir sonraki öğelerin dökümünde taşıyıcı iskele görevi yaptığı bu yöntemle 1950'de Lahn Köprüsü'nü yaptı. 1950'de Darmstadt Üniversitesi 1968'de de Münih Teknik Üniversitesi kendisine onursal doktorluk unvanı verdi. 1950'lerin ortasında Münihli bir kent tasarımcısıyla birlikte, mantar taşıyıcılı geçitler önerdi. Buna önceleri karşı çıkıldıysa da, daha sonra üst geçitlerde ve ayaklar üstünde yükseltilmesi yollarda uygulandı. 1958'de İstanbul Boğaz Köprüsü için hazırladığı tasarımda "germe band" adını verdiği yeni bir asma köprü ortaya attı. Bu yöntem asma köprünün taşıyıcı kabloları ile onlara asılan köprü plağını birleştiriyordu. Önerisi o zaman uygulanmadı, ama daha sonra, başta İsviçre ve Japonya olmak üzere birçok ülkede bu tür köprüler yapıldı.

Finsterwalder öngerilimli beton yapım yöntemleri üzerinde birçok araştırmalar yapmış, yaratıcı gücüyle kabuk konstrüksiyonlara ve köprülere biçim zenginliği kazandırmış, böylece 20.yy'ın en önemli mühendislerinden biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** Frankfurt Büyük Pazarı kabuk örtüsü (F.Dischinger ile), 1926-1928; Elektrik Fabrikası, kabuk örtüsü, 1927, Frankfurt; Basel Büyük Pazarı kabuk örtüsü (F.Dishinger ile), 1929, İsviçre; Bir otoyol köprüsü, 1938, Wiedenburck, Almanya; Köln Büyük Pazarı kabuk örtüsü, 1937-1939; *Lahn Köprüsü*, 1950, Almanya; *Mangfall Otoyol Köprüsü*, 1959; Hamburg Büyük Pazarı kabuk örtüsü, 1958; Rhein üzerinde bir otoyol köprüsü, 1962-1964; Çok amaçlı salon (R. Rainer ile), 1962-1965, Ludwigshafen; Elz Vadisi üzerinde otoyol köprüsü Eifel, Almanya.

• BAKINIZ: F.DISCHINGER, FREYSSINET.

FIORE, Pasquale
(1837-1914)

İtalyan, hukukçu. Uluslararası hukuk alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

8 Nisan 1837'de Puglia yakınlarında Terlizi'de doğdu, 17 Aralık 1914'te Napoli'de öldü. Öğrenimini Urbino, Pisa ve Torino üniversitelerinde yaptı. Daha sonra Cremona Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. *Elementi di diritto pubblico constituzionale e amministrativo* ("Kamu Hukuku ve İdare Hukukunun Esasları") adlı kitabını bu dönemde yayımladı. 1863'te uluslararası hukuk ve anayasa hukuku profesörü olarak Urbino Üniversitesi'ne atandı. Daha sonra Pisa ve Torino üniversitelerinde, 1881'den ölümüne değin Napoli Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaparken, İtalyan hükümetinin hukuk danışmanlığı görevini de sürdürdü ve birçok uluslararası davada danışman avukat olarak hizmet verdi. Fiore ayrıca Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün çalışmalarında etkin biçimde yer aldı.

Hukuk alanında çok sayıda ürün veren Fiore uluslararası kamu ve özel hukuk alanındaki kitaplarıyla tanınmıştır. Birçok yabancı dile çevrilen kitaplarında döneminin koşullarını çok iyi yansıtmıştır. Uluslararası hukuku yeni bir biçimde sınıflandırmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. 1890'da yayımladığı *Il diritto internazionale codificato e le sua sanzione giuridica* ("Yazılı Uluslararası Hukuk ve Temel Yasaları") adlı kitabında uluslararası bir yasal düzenin nasıl oluşturulabileceği konusuna açıklık getirmiştir. 1901'de yayımladığı *Elementi di diritto internazionale privato* ("Uluslararası Özel Hukukun Esasları") adlı kitabında ise İtalyan Okulu ya da Yeni-Statücü Okul diye anılan öğretiyi açıklamış, bu kitabıyla aralarında ünlü İtalyan hukukçu P.S.Mancini'nin de yer aldığı birçok Latin ve Latin Amerikalı hukukçuyu etkilemiştir.

Fiore'ye göre uluslararası hukuk kuralları zamana göre sürekli bir değişim içinde olmalıdır. Bireylerin göçmenlik ve başka bir devletin yurttaşı olarak mülk edinebilme gibi uluslararası hakları, hükümetlerin siyasi ve yasal düzenlemeleri karşısında güvence altına alınmalıdır. Bunlar tüm dünya uluslarını bir araya getirecek bir konferansta tartışmalı yasaların yeniden yorumlanması ve uluslar arasında çıkan uyuşmazlıklar için belirli "tahkim usulleri"nin saptanmasıyla sağlanabilir. Fiore ayrıca güçlü devletlerin kararlarının etkin olduğu konfederasyonlaşmaya ve kamuoyundan gizli tutulan her türlü diplomatik ilişkiye ya da ittifaka karşıdır. Uluslar, barış ve güvenlik ortamında

her biri ayrı ayrı söz sahibi olarak uyuşmazlıklarını çözebilmeli, kendi uluslararası yasalarını uygulayabilmelidir. Barış ve özgürlük yanlısı bir kişi olan Fiore, yaşamının sonuna dek, savaşı uluslararası sistemin doğal bir parçası haline getiren aşırı milliyetçilerle, iktisadi ve siyasi açıdan ileriyi göremeyenlerin karşısında yer almıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Elementi di diritto pubblico constituzionale e amministrativo,* 1862, ("Kamu Hukuku ve İdare Hukukunun Esasları"); *Traité de droit pénal International et de l'extradition,* 1880, ("Uluslararası Ceza Hukuku ve Suçluların İadesi Üzerine İnceleme"); *Il diritto internazionale codificato e la sua sanzione giuridica,* 1890, ("Yazılı Uluslararası Hukuk ve Temel Yasaları"); *Elementi di diritto internazionale privato,* 1901, ("Uluslararası Özel Hukukun Esasları").

• **BAKINIZ:** MANCINI.

FIRAT, Ertuğrul Oğuz
(1923)

Türk, besteci, şair ve müzik yazarı. Anlatım özgürlüğünü öne çıkardığı yapıtlar vermiştir.

Malatya'da doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında özel armoni dersleri aldı. Bunun dışında, müzik alanında kendi kendini yetiştirdi. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir süre avukatlık yaptı. Daha sonra çeşitli illerde yargıç olarak çalıştı. İlk yapıtını 1945'te verdikten sonra verimli bir besteci olarak çalışmalarını sürdürdü. Ayrıca, müzik eleştirmeni olarak dikkat çekti. Müzik yazıları çoğunlukla *Opus* adlı dergide yayımlandı. *Forum* dergisi için de Bartok üstüne bir inceleme yazdı.

Müzik çalışmalarının yanı sıra ressamlık yapan, *Dünya* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde şiir ve öyküleri, ayrıca roman ve oyunları yayımlanmış bulunan Fırat, çok yönlü bir sanatçı olarak kendini göstermiştir. Genellikle, profesyonel müzik çevrelerinden uzak kalmıştır. Müziği kurallarla bağlı saymaktan kaçınmış, oldukça kişisel bir anlatım biçimi geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oda Müziği:** *Dörtlü,* 1945; *Üçlü Sonat,* 1953-1954, keman, klarnet ve piyano için; *Ezgiler,* 1954, keman ve piyano için; Kepenek Dansları, 1948-1957, yaylılar dörtlüsü için; *Devrimci Ortamda Sazların Cumhuriyeti,* 1961, flüt, keman ve piyano için; *Büyük Konçerto,* 1964, nefesli, vurmalı, yaylı çalgılar ve piyano için; *Atatürk Savaşta ve Barışta,* 1964, piyano için. **Orkestra Müziği:** *Şangırtı,* 1955, solo sesler, koro ve orkestra için; *Cambot Süiti,* 1956; *Orkestra Konçertosu,* 1962-1963.

FIRATLI, Nezih
(1921-1979)

Türk, arkeolog ve müzeci. Çok sayıda yapıtın müzelere kazandırılmasını sağlamıştır.

İstanbul'da doğdu, 21 Mart 1979'da aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Afyonkarahisar Lisesi'nde yaptı. 1944'te Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. 1945'te Ankara Arkeoloji Müzesi'ne asistan oldu, 1946'da İstanbul'a atandı. 1962'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1978-1979'da İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlüğü yaptı.

1945'te Ankara'da Anıt Kabir tümülüsleri (mezar tepesi) kazısında görev aldı. 1954'te İstanbul'da Ömerli tümülüslerinde de kazı ve araştırmalar yaptı. İzmit ve İznik'de incelemelerde bulundu. 1962-1963'te ABD'de gezi ve incelemeler yaptı. 1963'te Kırklareli Karakoç tümülüsünü kazdı. 1964'te Marmara Ereğlisi'nde bir mezar anıtını ortaya çıkardı. 1964-1969 arasında İstanbul'da Saraçhanebaşı'ndaki St.Polyeuktos Kilisesi kazısına katıldı. 1966-1978 arasında Uşak Selçikler kazılarını yönetti, antik Sebaste kentini ortaya çıkardı. 1968-1973 arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ek yapısının temel kazısında ortaya çıkan hamam ve öteki kalıntıların kurtarma kazılarını üstlendi. 1970-1976 arasında arkeolog Nuşin Asgari (1931) ile Marmara Adası'ndaki arkeolojik araştırmaları ve İstanbul'da Kadıköy'deki *nekropol* (mezarlık) kazısını sürdürdü.

1966'dan başlayarak on üç yıl sürdürülen Selçikler kazısı, arkeolojik bulguların kaçırılmasını önlemeye yönelik kazılar içinde özel bir önem taşır. Uşak çevresindeki köylerde yapılan kaçak kazıların artması ve 1964'te bir grup Bizans yapıtının pazarlanmaya çalışıldığının öğrenilmesi üzerine, Uşak'ın Sıvaslı ilçesi Selçikler köyünde başlatılan araştırmada bir kilise kalıntısının varlığı saptandı. Daha önce burada yapılan kaçak kazılarda çok değerli ikonaların bulunmuş olduğu anlaşıldı. Kazılarda, Antik Sebaste kenti olarak bilinen Sıvaslı ve Selçikler'de Piskoposluk merkezine ait kiliseler, mezarlar, Antik *nekropol*'de bulunan üç tümülüs, mermer ocakları ve köy içindeki tarihöncesi höyük araştırıldı. Bulunan yapıtlar köyde kurulan bir müzede toplandı.

Yaklaşık otuz dört yıl müzelerde görev yapan Nezih Fıratlı yayımladığı yüzden çok makale ile Türkiye'nin kültür mirasının korunmasına katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi,*1955; *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber,*1959; *İzmit Rehberi,*1959; "Üsküdar-Şile Yolunda Ömerli Tümülüsleri", *Belleten,* VIII (2), 1958; *Erdek Kyaikos Harabeleri Rehberi,* 1961; *Bozcaada ve İmroz,* 1964; *Les Steles Funeraires de Byzance Greco-Romaine,* 1964, ("Bizans, Yunan-Roma Çağına Ait Mezar Stelleri"); "Excavations of Saraçhane in İstanbul, 1965", *Türk Arkeoloji Dergisi,* 16/1,1967 ("İstanbul'daki Saraçhane Kazıları, 1965"); "Ergili ve Çandarlı Kazıları Plastik Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* 1967; "Uşak-Selçikler Kazısı ve Çevre Araştırmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi,* XIX (2), 1970; "Üç Geç Antik Mezar" (N.Asgari ile), *Arkeoloji ve Sanat,* (3), 1978.

FIRESTONE, Harvey Samuel
(1868-1938)

ABD'li sanayici. ABD'nin en büyük lastik tekellerinden birinin kurucusudur.

20 Aralık 1868'de Ohio Eyaleti'nin Columbiana kentinde doğdu, 7 Şubat 1938'de Miami Beach'de öldü. Zengin bir çiftçi ailesinin oğluydu. Araba işkolunda çeşitli ticaret işleriyle uğraştıktan sonra, 1900'de Ohio'da lastik sanayiinin merkezi olan Akron'da, Firestone Lastik ve Kauçuk Şirketini kurdu. 1906'da ünlü otomobil yapımcısı Henry Ford'dan büyük bir sipariş alarak işlerini büyüttü ve işletmesi kısa zamanda ABD'nin en büyük beş lastik tekelinden biri durumuna geldi. 1920-1921 yıllarında yaşanan iktisadi durgunluk sırasında rakiplerinin ortak fiyat belirleme konusundaki isteklerini kabul etmedi. İşçi ücretlerini olağanüstü kısarak maliyetleri ve fiyatları düşürdü, böylece bunalımı aştı.

Araba lastiği yapımında kullanılan kauçuğun büyük bir bölümü İngiliz sömürgelerinde üretiliyordu. Kauçuk ticaretini elinde bulunduran İngiltere, fiyatları dilediği gibi ayarlayabiliyordu. Bu nedenle tüketici ülkeler, özellikle de otomobil üretiminde bir patlamanın yaşandığı ABD güç durumda kalıyordu. Firestone ve Ford sorunu çözmek amacıyla Liberya'da kauçuk üretmeye karar verdiler. 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'nın da aktif desteğiyle imzalanan antlaşma ile Firestone Lastik Şirketi Liberya'nın kauçuk üretimine en elverişli 400.000 hektar arazisinin 99 yıllık kullanma hakkını aldı. Antlaşmaya göre Firestone, her hektar için 14.85 cent ödeyecek, Liberya'ya ise ihraç edilen lastiğin toplam değerinin %1'i kalacaktı. Çok düşük ücretle yerli işçi kullanan şirket, olağanüstü kâr etmeye başladı ve dört yıl içinde kendisine bir banka kurdu. Banka kısa zamanda Liberya'nın dış ticaretinin tümünü denetlemeye başladı. 1930'da Birleşmiş Milletler'in Firestone Şirketi'nde köle çalıştırılması konusunda yürüttüğü araştırma Firestone'un istihdam politikasını temize çıkaran biçimde sonuçlandı.

1937'de ABD'de kullanılan lastiklerin dörtte birini üretir duruma gelen Firestone Şirketi'nin çalışmaları, Firestone'un ölümünden sonra ailesi tarafından sürdürüldü.

• **KAYNAKLAR:** A.Lief, *Harvey Firestone:Free Man of Enterprise*, 1951; W.C.Taylor, *The Firestone Operations in Liberia*, 1956.

FIRTH, John Rupert
(1890-1960)

İngiliz, dilbilimci. Anlambilim (semantik) ve sesbilim (fonoloji) alanlarında yaptığı çalışmalarla dilbilimin İngiltere'de gelişmesinde büyük katkısı olmuştur.

17 Haziran 1890'da Yorkshire'da doğdu, 1960'ta öldü. Leeds Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. I.Dünya Savaşı çıkıncaya değin Leeds Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi. Savaş sırasında İngiliz ordusuna katılarak Afrika, Afganistan, Hindistan ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulundu. Savaşın bitiminden hemen sonra, 1920-1928 arasında Lahor'daki Puncap Üniversitesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1928'de İngiltere'ye döndü ve Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'ın Sesbilgisi Bölümü'nde Profesör Daniel Jones'un kürsüsünde öğretim görevine başladı. University College'da 1938'e değin kaldı, ancak bu süre boyunca çeşitli başka üniversitelerde de ders verdi. London School of Economics'de dil sosyolojisi dersleri verirken ünlü antropolog Bronislaw Malinowski ile tanıştı ve ondan çok etkilendi. 1937'de Leverhulme bursu ile on beş aylığına yeniden Hindistan'a gitti; burada Gujarati ve Telegu dilleri üstüne araştırmalar yaptı. 1938'de İngiltere'ye döndüğünde, daha önce yarı zamanlı olarak çalıştığı SOAS'ın (School of Oriental and African Studies -Doğu ve Afrika Bilimleri Okulu) Sesbilgisi ve Dilbilim Bölümü'ne geçti.

1941 yılının sonunda Japonya II.Dünya Savaşı'na katılınca Firth'ün bölümü de üniversitenin öbür bölümleri gibi Japonca öğretmek için dil kursları düzenlemeye başladı. Firth yanına aldığı genç yardımcılarla birlikte Japonca'nın belirli bir amaca yönelik öğretilmesinde uygulanacak yöntemlerin geliştirilmesine çalıştı. Daha sonra çoğu üniversitede kalan bu asistanlarla birlikte Londra Okulu olarak adlandırılan bir grup oluşturdu.

1944'te Londra Üniversitesi'nde İngiltere'nin ilk genel dilbilim kürsüsü kurulunca, Firth buraya geçti ve 1956'da emekli oluncaya değin burada çalıştı. 1946'da, II. Dünya Savaşı sırasında açılan dil kurslarındaki çalışmalarından ötürü Büyük Britanya İmparatorluk Nişanı ile onurlandırıldı. 1947'de İskenderiye Üniversitesi'nde konuk profesör olarak üç ay kaldı. 1948'de ise Michigan Üniversitesi'nde Amerikan Dilbilim Kurumu'nun yaz okulunda öğretmenlik etti.

Firth, İngiltere'de dilbilimin bir bilimsel çalışma ve araştırma alanı olarak kabul edilmesinde büyük rol oynamıştır. Dilbilimde kendi yolunu çizmiş, yeni kuramların dışında kalmıştır. Dilbilim ve edebiyatı iki ayrı inceleme alanı olarak saymasına karşın, edebi çözümlemelerde dilbilim yöntemlerini uygulamış, Shakespeare'in bir oyununun dilbilimsel incelemesini yapmaya çalışmıştır. Hindistan'da bulunduğu sırada Panini ve Hint dilbilim geleneğini yakından tanıma olanağını bulan Firth, bu gelenekten oldukça etkilenmiştir. Dilbilimin Saussure ya da Yenidilbilgiciler'den

(Junggrammatiker) çok daha eskilere, klasik ve Orta Çağ'lara ve Rönesans'a dayandığını ileri sürmüştür.

Dilbilimin gelişmesinde Firth'ün başlıca katkısı anlambilim ve sesbilim alanlarındadır. Anlamı incelemenin dilbilim kapsamına girmediğini ileri süren Amerikan Dilbilim Okulu'nun ünlü temsilcilerinden Bloomfield'den farklı olarak, anlam açıklamalarının dilbilimin temel amacı olduğuna inanmıştır. Firth'e göre anlam, bir dil biriminin girdiği ilişkiler ya da işlevler ağının toplamıdır. Malinowski'nin "durum bağlamı" *(context of situation)* kavramından yararlanarak bu bağlamı daha genel düzeyde, dili konuşan insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri de içeren, sözsel olmayan bir ilişkiler alanı olarak tanımlamıştır. Firth'ün sesbilimde geliştirdiği yaklaşım ise "bürünsel" *(prosodic)* sesbilim olarak bilinir. Firth kendine özgü düşüncelerini çoğu kez açık olmayan bir dille yazmıştır. Bu nedenle, İngiltere'de dilbilim çalışmalarının gelişmesindeki büyük katkısına karşın çok az sayıda izleyicisi olmuştur.

İlk alan araştırması

- YAPITLAR (başlıca): *Speech*, 1930, ("Konuşma"); *Tongues of Men*, 1937, ("Konuşulan Diller"); *Papers in Linguistics, 1934-1951*, 1957, ("Dilbilim Yazıları 1934-1951"); *Selected Papers of J.R.Firth 1952-1959*, F.R.Palmer (der.), 1968, ("J.R.Firth'in Seçme Yazıları 1952-1959").
- KAYNAKLAR: T.F.Mitchell, *Principles of Firthian Linguistics*, 1975; G.Sampson, *Schools of Linquistics*, 1980.
- BAKINIZ: BLOOMFIELD, BRUGMANN, MALINOWSKI.

FIRTH, Raymond
(1901)

İngiliz, antropolog. Solomon Adaları'nda yaşayan Tikopialar üzerine yaptığı etnografya çalışmalarıyla tanınmıştır.

Raymond William Firth 25 Mart 1901'de Yeni Zelanda'da Auckland yakınlarında doğdu. Auckland Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. 1924'te İngiltere'ye giderek yüksek lisans için London School of Economics'e (LSE) girdi. Burada sosyal antropolojinin kurucusu Bronislaw Malinowski ve iktisat tarihçisi R.H.Tawney'nin çalışmalarından etkilendi. Malinowski'nin yeni yayımladığı Yeni Gine yakınındaki adalarda "kula" mübadele sistemini (Yeni Gineliler'de hediye alışverişi) inceleyen çalışmaları, Firth'ün Yeni Zelanda etnografyasına olan eski ilgisini canlandırdı. Malinowski'nin yönettiği, Yeni Zelanda Maori ekonomisi üzerine tez çalışması ile 1927'de doktorasını aldı. 1929'da Sydney Üniversitesi Antropoloji Bölümü'ne atandı ve o sırada yeni yayımlanmakta olan *Ocenia* dergisine yazmaya başladı. 1931-1932 yıllarında bölüm başkanı Radcliffe-Brown'ın yardımcılığını yaptı. 1935'te LSE'ye döndü ve 1944'e değin ders verdi. II.Dünya Savaşı sırasında İngiliz Deniz Kuvvetleri Haberalma Bölümü'nde çalıştı ve Pasifik Adaları'nın coğrafyası üzerinde ayrıntılı bilgi içeren bir dizi el kitabı derledi.

Toplumsal olaylara yaklaşımı

Firth'ün II.Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de antropologların ve antropoloji araştırmalarının ulusal düzeyde örgütlenmesine önemli katkısı oldu. Kuruluşuna destek olduğu örgütler aracılığıyla antropolojik araştırmalar için parasal kaynak sağlandı. Savaşın sonlarına doğru, Sömürgeler'de Sosyal Bilimler Araştırmaları Konseyi'nin kuruluşu için çalıştı. 1944'te kuruluşun ilk sekreteri oldu. Aynı yıl LSE'de Malinowski'nin yerine antropoloji bölümü başkanlığını üstlendi. 1946'da İngiliz Uluslar Topluluğu Sosyal Antropologlar Derneği'nin kurulmasına da öncülük etti ve kuruluşun ömür boyu başkanı oldu. 1953'ten 1955'e kadar Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. 1949'dan bu yana British Academy'nin üyesidir. 1968'de LSE'den emekli olduktan sonra İngiltere'de, ABD'de ve Avusturya'da birçok üniversitede ders verdi.

Firth ilk araştırma gezisini 1928'de Okyanusya'daki Solomon Adaları'ndan biri olan Tikopia'ya yaptı. Araştırmasının sonuçlarını 1936'da *We, The Tikopia* ("Biz, Tikopialılar") adlı ünlü etnografik monografisinde yayımladı. 1939'da ikinci önemli alan araştırması için Malaya Yarımadası'na gitti. Orada yaşayan balıkçıların yaşamlarına ilişkin gözlemlerini *Malay Fishermen* ("Malaya Balıkçıları") adlı kitabında derledi.

Firth, Oxford ve Cambridge üniversitelerindeki antropologların temsil ettiği, İngiliz antropolojisinde egemen olan yapısal-işlevselci bakış açısına karşı, Malinowski'nin etkisiyle benimsediği bireyci yaklaşımıyla tanınır. *We, The Tikopia* birçok bakımdan, 1930'larda Malinowski'nin toplumsal olayları toplumsal yapıyla ilişkili olarak değil, bireylere bağlı olarak açıklayan faydacı-işlevselci yaklaşımının etkisiyle yapılan çalışmalara benzerlik göstermektedir. Uzun ve dağınık bir anlatım biçiminin benimsendiği kitapta çok az soyutlama vardır. Toplumsal örgütlenmenin ilkeleri, somut örneklerden yola çıkılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Çok fazla etnografik ayrıntıdan faydalanması ve soyutlamalardan kaçınması, Firth'ün tüm çalışmalarında göze çarpan bir özelliktir.

Firth'ün iktisadi antropoloji alanına da önemli katkısı olmuştur. İlkel toplumların iktisadi yapılarının, çağdaş sanayi toplumlarını anlamakta yararlanılan ilkeler kullanılarak anlaşılabileceğini ilk öne sürenlerden biridir. Firth, Neo-Klasik iktisatçılar gibi, iktisadın, kıt kaynakların alternatif amaçlar arasındaki dağılımını inceleyen bir bilim dalı olduğunu söyleyerek ve ekonomiyi, faydasını azamileştirmek isteyen bireyler topluluğu olarak tanımlayarak, iktisadi antropolojinin biçimci (formalist) okulunun öncüleri arasında yer almıştır.

Firth, *Elements of Social Organization* ("Toplumsal Örgütlenmenin Öğeleri") adlı kitabında Malinowski'nin etkisiyle toplumsal olaylara bireyci yaklaşımını, İngiliz sosyal antropolojisinin Durkheim'dan etkilenmiş yapısal-işlevselci ana akımı ile bütünleştirmeye ve böylece bir anlamda, Malinowski ile Radcliffe-Brown'ın düşüncesi arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır. Malinowski'nin öğrencilerinden olan Edmund Leach gibi o da, yapısal-işlevselci kuramın toplumsal yapıyı idealist, kuralcı ve statik biçimde ele alışından kaynaklanan sınırlı yaklaşımını yetersiz

bulmuştur. Katı biçimde benimsediği Deneycilik (Amprisizm) İngiliz antropolojisinin temel çizgisi olan Durkheimcı idealizme karşı bir tepkinin ifadesidir. Faydacı bireyciliği, bu antropologların sosyolojik yaklaşımı ile çelişmektedir.

Firth'ün deneyciliği, aynı zamanda onun zayıf yönüdür. Ayrıntıda çok zengin olan etnografik çalışmaları, daha genel bir toplum kuramı geliştirmesini güçleştirmiştir. Yine deneyci ve akılcı eğilimi onu, akıl ve mantık dışı olayların toplumsal yaşamdaki önemini kavrayabilmekten yoksun bırakmıştır. Faydacı işlevselciliği ile birleşen tanrıtanımazlığının sonucu olarak, dini, inançlıların bakış açısından değerlendirememiş, yalnızca toplumsal sonuçları açısından ele almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *We, the Tikopia:A Sociological Study of Kinship in Primitive Polynesia*, 1936, ("Biz, Tikopialılar:İlkel Polinezya'da Akrabalık İlişkileri Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma"); *Primitive Polynesian Economy*, 1939, ("İlkel Polinezya Ekonomisi"); *The Work of the Gods in Tikopia*, 1940, ("Tikopia'da Tanrıların Etkisi"); *Malay Fishermen:Their Peasant Economy*, 1946, ("Malaya Balıkçıları ve Onların Köylü Ekonomisi").

- **KAYNAKLAR:** M.Freedman (der.), *Social Organization: Essays Presented to Raymond Firth*, 1967; A.Kuper, *Anthropologists and Anthropology:The British School*, 1922-1972.

- **BAKINIZ:** MALINOWSKI, RADCLIFFE-BROWN, TAWNEY.

FISCHER, Bobby
(1943)

ABD'li satranççı. 11. dünya satranç şampiyonu olmuştur.

Asıl adı Robert James olan Fischer 9 Mart 1943'te Chicago'da doğdu, 1955'te New York'ta turnuvalara katılmaya başladı. 1957'de San Francisco'da yapılan "Junior"lar (Gençler) arası turnuvada birinci oldu. Bundan sonra 1957'den 1966'ya kadar yapılan 10 ABD Şampiyonluğu turnuvasında birinci oldu. Rusça yazılmış satranç kitaplarından yararlanabilmek için Rusça öğrendi. 1957'de Uluslararası Usta 1958'de de Uluslararası Büyük Usta unvanını kazandı. 1960'ta Reykjavik'te yapılan satranç turnuvasında birinciliği kazandı. 1970'te yeni başarılar elde etti: Yugoslavya'da yapılan "Asrın Maçı"nda Petrosyan'a karşı 3-1 kazandı. Öte yandan "Candidate" (Aday) maçlarında her ne kadar Taimanov ve Larsen'e karşı kazanacağı beklenmekte idiyse de her ikisini 6-0 ve Petrosyan'ı da 6 1/2-2 1/2 gibi açık bir farkla yenmesi satranç dünyasında büyük yankı yaptı. 1972'de Reykjavik'te Spasky ile oynadığı dünya şampiyonluğu maçını 12 1/2 - 8 1/2 kazanarak 11. dünya satranç şampiyonu oldu. Daha sonra Karpov ile maç yapmayı kabul etmeyerek unvanını ona devretti ve satrançla aktif bir biçimde ilgilenmeyi bıraktı.

Fisher'in zaferleri küçük kazanımların birikimi sonucu olmaktan çok süpriz saldırılar ya da karşı saldırılar sonucu gerçekleşirdi. Bununla birlikte onun oyunları kendi bütünsellikleri içinde içsel bir tutarlılığa sahipti.

Emil Hermann Fischer

FISCHER, Emil Hermann
(1852-1919)

Alman, organik kimyacı. Şekerler ve proteinler üstüne araştırmalarıyla tanınmıştır.

9 Ekim 1852'de Bonn yakınlarındaki Euskirchen'de doğdu, 15 Temmuz 1919'da Berlin'de öldü. 1871'de girdiği Bonn Üniversitesi'nde yapısal organik kimyanın kurucularından Kekulé'nin derslerini izledi. Bir yıl sonra Strassburg Üniversitesi'ne geçerek Baeyer ile çalışmaya başlayan ve 1874'te boyarmaddeler üstüne teziyle doktorasını alan Fischer, 1875'te Baeyer ile birlikte gittiği Münih Üniversitesi'nde 1882'ye değin öğretim görevlisi olarak bulundu. 1882-1885 arası Erlangen, 1886-1892 yıllarında Würzburg üniversitelerinde, 1892'den yaşamının sonuna değin de Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.

1902'de saf şekerler ve pürin grupları üstüne araştırmalarıyla Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan Fischer, bir kaç kez Alman Kimyacılar Derneği'nin başkanlığını yaptı, Kaiser Wilhelm Kimya Enstitüsü'nün kurulmasında da görev aldı. I.Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın en önde gelen kimyacısı olarak ülkesinin kimyasal madde ve gıda üretimini düzenlemekle görevlendirildi. 1888'de evlendiği karısını yedi yıl sonra, bu evlilikten olan üç oğlundan ikisini de savaşta yitiren Fischer, savaşın bitiminden bir süre sonra intihar etti.

Doktora tezini boya kimyası üstüne yapan Fischer daha sonra yapay boyarmaddeler ve dericilikte kullanılan sepileme maddeleri üzerinde çalışmalar yaptı. Kuzeni Otto Fischer'in de yardımıyla rozanilinin yapısını inceleyerek, rozanilin boyarmaddelerinin trifenilmetanın triamin türevlerinden oluştuğunu bul-

du. Fischer depsitler, indol sentezi, boyarmaddeler gibi kimya sanayii bakımından değerli araştırmalarını yaşamı boyunca sürdürmüş olmakla birlikte 1880'lerden başlayarak araştırmalarını daha çok saf şekerler, pürin grubu ve daha sonra da proteinler üzerinde yoğunlaştırdı. Fischer'in şekerler (karbonhidratlar) ile ilgilenmesi 1875'te fenilhidrazin ($C_6H_5NH\text{-}NH_2$) bileşiğini bulmasıyla başladı. Bu alanda araştırmalarına başladığı yıllarda, yapısal benzerlikler gösteren çeşitli izomerlerin karışımından oluşan şekerlerin kimyasal yapıları konusunda pek az şey biliniyordu. Fischer fenilhidrazin reaktifini kullanarak çeşitli organik bileşiklerin türevlerini (bu arada boyarmaddeleri) hazırlarken, şekerlerin bu yöntemle ilginç türevler verdiğini buldu Daha sonra çeşitli şeker izomerlerini ayırmayı başararak şeker bileşiklerinde karbonil grubun (C=O) varlığını kanıtladı. En yaygın olarak bulunan şekerlerin altı karbon atomu içerdiğini ve grupların konumuna göre 16 değişik izomeri bulunduğunu gösterdi. Değişik şeker izomerlerinin yapısal farklılıklarından dolayı düzlemsel polarlaşmış ışık ile farklı etkileştiklerini bulduğu çalışması, Pasteur'ün bu konudaki pratik gözlemleriyle, Van't Hoff'un, organik bileşiklerin üç boyutlu (stereokimyasal) yapıları üstüne araştırmalarını birleştiren ilk inceleme oldu.

Şekerler üstüne çalışmaları

Çalışmalarında şekerlerin birbirlerinin ayna görüntüsü olan iki seride oluştuklarını belirleyen ve bunları *D* (dextro; sağ) ve *L* (levo; sol) serileri olarak ayıran Fischer'in bu serilerden hangisinin hangi ayna görüntüsüne eşdeğer olduğunu bilmesi olanaksızdı. Bu nedenle serileri rasgele seçmiş olmakla birlikte daha sonraki çalışmalar seçiminin doğru olduğunu gösterdiği gibi, doğada yalnızca *D* serisinden şekerler bulunduğunu da açığa çıkarmıştır. Fischer şekerler üzerine değerli analitik çalışmalar yaptığı gibi, 1887'de gliseraldehit bileşiğinin sentezi sırasında fruktoz ve sorboz elde ederek ilk şeker sentezini de gerçekleştirdi.

Pürin grubuna ilişkin çalışmaları

Fischer şeker bileşiklerine ilişkin çalışmalarını sürdürürken bir yandan da pürin grubu ve türevleri üzerine de araştırmalar yapıyordu. Bu bileşiklerden ksantin, adenin, guaninin, vb hayvansal hücrelerde, teobromin, kafein, teofilinin vb de bitkilerde bulunması birçok organik kimyacının ilgisini çekmişti. Biyolojik önemi olan bu bileşiklerin ilki olan ürik asit 1776'da bulunmuştu. Wohler ve Baeyer'in inceledikleri, ancak yapısını belirleyemedikleri bu bileşiğin ve diğer pürin türevlerinin yapılarını Fischer sistematik bir araştırma sonucu saptadığı gibi, 1902'ye değin 130 kadar türevin sentezlerini de gerçekleştirdi. Bu bileşiklerin $C_5N_4H_4$ yapısında bir bazın oksit türevleri olduğunu farkederek, bu bileşiklerin heterosiklik yapısını saptadı ve bugün de kullanılan tanımlama ve kimyasal notasyon sistemini geliştirdi.

Fischer'in pürinlere ilişkin çalışmaları ve özellikle geliştirdiği sentez yöntemleri daha sonra Alman ilaç sanayii tarafından kullanıldı.1903'te geliştirdiği,uyuşturucu niteliği bulunan 5,5- dietil-barbitürik asit "Barbital", "Veronal", ve "Dorminal" adlarıyla, 1912'de sentezini gerçekleştirdiği fenil, etil-barbitürik asit de "Luminal" ya da "Fenobarbital" adlarıyla piyasaya sürüldü.

Fischer 1899'dan başlayarak proteinlerin kimyasal özelliklerini saptamak amacıyla araştırmalara başladı. Bir proteinden hidroliz yöntemiyle 13 amino asit elde etmeyi başardı. Bunların yapılarını tanımladıktan sonra yenilerinin sentezini laboratuvarda gerçekleştirdiği gibi, amino asitlerin "D" ve "L" diye sınıflandırılan optik izomerlerini kısmi kristalleştirme yöntemiyle ayırmayı başardı. Bir proteindeki amino asitlerin birbirlerine nasıl bağlandıklarını da inceleyerek bu amaçla birkaç amino asidin esterini hazırladı ve bunlardan ilk kez bir dipeptit sentezi gerçekleştirdi. 1907'de de 1213 molekül ağırlığında, 15 glisil, 3 lüsil amino asit içeren bir polipeptidin sentezini başardı. Bu araştırmalarının ışığında polipeptit bileşiklerinde

bağının protein zinciri boyunca yinelendiğini önerdi. Polipeptitlerin çeşitli enzimlere tepkilerini araştıran, proteinleri, içerdikleri amino asit türü, sayısı ve peptit zincirindeki sıralanmalarına göre tanımlayan Fischer 1916'ya değin 100 kadar polipeptidi incelemişti.

Fischer analiz ve sentezi birlikte yürüten araştırmalarıyla çağdaş biyokimyaya öncülük etmiş, temel ve uygulamalı araştırmaları ve tanımlama sistemleriyle organik kimyanın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Untersuchungen über Aminosäuren, Polypeptide und Proteine, 1899-1906*, 1906, ("Amino Asitler, Polipeptitler ve Proteinler Üstüne Araştırmalar, 1899-1906); *Untersuchungen in der Puringruppe 1882-1906*, 1907, ("Pürin Grubu Üstüne Araştırmalar, 1882-1907); *Untersuchungen über Kohlenhydrate und Fermente, 1884-1908*, 1909, ("Karbonhidratlar ve Mayalar Üstüne Araştırmalar, 1884-1908"); *Untersuchungen Über Depside und Gerbstoffe, 1908-1919*, 1920, ("Depsitler ve Sepileme Maddeleri Üstüne Araştırmalar, 1908-1919"); *Aus meinem Leben*, 1922, ("Yaşamımdan") *Untersuchungen über Kohlenhydrate und Fermente, II, 1908-1918*, 1922, ("Karbonhidratlar ve Mayalar Üstüne Araştırmalar, II, 1908-1918); *Untersuchungen über Aminosäuren, Polypeptide und Proteine, II., 1907-1919*, 1923, ("Amino Asitler, Polipeptitler ve Proteinler Üstüne Araştırmalar, II, 1907-1919"); *Untersuchungen über Triphenylmethanfarbstoffe Hydrazine und Indole*, 1925, ("Trifenilmetan Boyarmaddeler, Hidrazin ve Indol Üstüne Araştırmalar").
- **KAYNAKLAR:** K.Hoesch, *Emil Fischer Sein Leben und sein Werk*, 1921.
- **BAKINIZ:** BAEYER, K.H.FISCHER, PASTEUR, VAN'T HOFF, WOHLER.

FISCHER, Ernst
(1899-1972)

Avusturyalı sanat kuramcısı. Toplumcu gerçekçiliğin sınırlarını genişletmek, Marxist sanat eleştirisine yeni bir yön çizmek istemiştir.

3 Temmuz 1899'da I.Dünya Savaşı öncesinde Avusturya sınırları içinde bulunan Komotau'da doğdu, 1 Ağustos 1972'de öldü. Köklü bir asker ailesinin oğluydu. 1918'de İtalyan cephesindeki yenilginin

ardından askeri bir konseyde görev aldı. Graz'da felsefe okuduktan sonra işçi olarak çalıştığı bir fabrikada *Arbeiterbewegung* (İşçi Hareketi) adlı yayın organına katıldı. Bir süre yerel sosyal demokrat gazetelerde muhabirlik yaptı. 1927'de Viyana'da çıkan *Arbeiter-Zeitung*'a (İşçi Gazetesi) girdi ve 1934'e değin bu gazetede çalıştı. Bu dönemde Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nde oluşan sol kanat muhalefet hareketinin yönlendiricilerinden biriydi. 1934'te Avusturya Komünist Partisi'ne girdi. II.Dünya Savaşı sırasında Moskova'da radyo programcısı ve yorumcusu olarak çalıştı. 1945'te Avusturya'da kurulan geçici hükümeti oluşturma çalışmalarına katıldı ve bu hükümette Eğitim Bakanlığı görevini üstlendi. Aynı dönem Avusturya Parlamentosu'nda da görev yaptı ve *Neues Österreich* (Yeni Avusturya) adıyla kurduğu dergiyi yönetti. 1959'dan sonra kendini tümüyle edebiyat çalışmalarına verdi.

Ernst Fischer 1959'da yayımladığı *Von der Notwendigkeit der Kunst* (Sanatın Gerekliliği) adlı kapsamlı inceleme ve sanat kuramı kitabıyla, 20.yy Marxist sanat anlayışında önemli etkilerde bulunacak görüşler ileri sürdü. Bu kitapta ve 1966'da yayımladığı *Kunst und Koexistenz*'de ("Sanat ve Bir Arada Yaşama") ileri sürdüğü görüşlerle bir sanat yapıtının değerini saptarken toplumcu, Marxist ideolojiye yararlı olup olmamasının önemi konusunda, kendinden önceki eleştirmenlerden büyük ölçüde ayrıldı. Ona göre bir yapıtı yalnızca "ilerici" ya da "gerici" olduğuna göre yargılamak yanlıştı, dahası toplumculuk, toplumcu gerçekçiliğin koyduğu ilkelerle sınırlanamazdı.

Fischer kapitalist ülkelerde, toplumcu olmayan yazarların yapıtlarının değeri konusunda da, bu konuyla yakından ilgilenmiş olan Lukacs'dan ayrılır. Ona göre günümüzün burjuva yazarlarının bir bunalım içinde olmalarının ve genel olarak insanlar arasında gerçek ilişki kurulamayacağına inanmalarının toplumsal koşullarla ilgili ve koşulların değiştirilmesiyle düzelebilir olmasına karşın, trajiğin ve "saçma"nın kimi öğeleri insan doğasından geldiği için hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmazlar. Fischer bu düşüncelerinin ışığında çağdaş burjuva düzeninin büyük sanat ürünleri yaratabileceğini öne sürmüş ve Kafka, Beckett, Faulkner gibi yazarları büyük sanatçılar olarak görmüştür. Gerçekçiliğin Marxist edebiyatın değişmez yöntemi olarak kabullenilmesine de karşı çıkarak önemli olanın belli bir yöntem değil, sanatçının tutumu olduğunu savunmuştur. Ona göre "sanatta burjuva ya da proleter, kapitalist ya da sosyalist biçimler ya da anlatım yolları yoktur. Toplumcu bakış açısı diye bir şey vardır".

İnsanın sanatsal etkinliklerini, kendi kendini aşmak ve "bütünleşmiş" insana ulaşmak yolunda gösterdiği çabaların ürünü olarak değerlendiren Fischer insanlık hangi toplumsal aşamalardan geçerse geçsin, sanatın, gerekliliğini hiçbir zaman yitirmeyeceğini vurgulamıştır. İleri sürdüğü görüşleri temellendirmek amacıyla tarih öncesi mağara resimlerinden Picasso'ya, ilkel "taklit"ten modern tiyatroya, iş şarkılarından klasik müziğe dek çok sayıda sanat yapıtını ve akımını irdeleyerek sanatın tarihin çeşitli dönemlerinde ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Goethe, der grosse Humanist*, 1949, ("Büyük Hümanist Goethe"); *Dichtung und Deutung*, 1953, ("Şiir ve Yorum"); *Prinz Eugen*, 1955; *Von der Notwendigkeit der Kunst*, 1959, (Sanatın Gerekliliği); *Von Grillparzer zu Kafka*, 1962, ("Grillparzer'den Kafka'ya"); *Probleme der jungen Generation*, 1963, ("Genç Kuşağın Sorunları"); *Zeitgeist und Literatur, Gebundenheit und Freiheit der Kunst*, 1964, ("Çağın Ruhu ve Edebiyat Sanatın Bağımlılığı ve Özgürlüğü"); *Kunst und Koexistenz*, 1966, ("Sanat ve Bir Arada Yaşama"); *Auf den Spuren der Wirkichkeit*, 1968, ("Gerçekliğin İzinde"); *Erinnerungen und Reflektioen*, 1969, ("Anılar ve Düşünceler").

FISCHER, Hans
(1881-1945)

Alman, kimyacı. Kan ve yapraklardaki boyarmaddeler üstüne araştırmalarıyla tanınır.

27 Temmuz 1881'de Höchst-am Main'de doğdu, 31 Mart 1945'te Münih'te öldü. 1904'te Marburg Üniversitesi'nden kimya doktorasını aldıktan sonra tıp okuduğu Münih Üniversitesi'nden 1908'de mezun oldu. 1908-1915 arası Berlin ve Münih'te araştırmalarını sürdüren Fischer, 1915-1918 arası Innsbruck, 1918'den sonra da Viyana Üniversitesi'nde tıbbi kimya profesörlüğü yaptı. 1921'de Münih'e dönerek Wieland'dan boşalan profesörlük görevini üstlendi. Yaşamının sonuna değin araştırmalarını bu kentte sürdüren Fischer 1930'da hemin ve benzer boyarmaddeler üstüne çalışmalarıyla Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı. II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde laboratuvarının bombalanmasından kısa bir süre sonra intihar etti.

Fischer yapraklarda, kan ve safrada bulunan, ortak kimyasal yapıdaki boyarmaddelerin yapılarını belirleyerek, sentez yoluyla elde edilmelerine olanak sağladı. 1910'ların ortalarından 1929'a değin sürdürdüğü araştırmalarında kanda oksijen taşıyan hemoglobinin, kana rengini veren ve demir içeren hemin çekirdeğini inceledi. Formülünü $C_{34}H_{32}O_4N_4FeCl$ olarak saptadığı hemindeki 76 atomun bileşikteki konumlarını yıllar süren titiz bir çalışma sonucu bulan Fischer, 1929'da doğal heminden ayırt edilemeyen sentetik bir madde elde etmeyi başardı.

Fischer'in hemin ve benzeri bileşiklerin yapısını açıklamak ve sentezlerini gerçekleştirmekteki başarısında, bu maddelerin temelini oluşturan porfirinleri ve bunların bileşimindeki pirol halkalarını ayrıntılı bir biçimde incelemesi önemli rol oynadı. Gene porfirinler konusundaki çalışmalarının yardımıyla Wilstaetter'in 1910'lardaki incelemesinden sonra büyük bir gelişme göstermeyen klorofil araştırmalarını canlandırarak, 100'ü aşkın makalesiyle yapraktaki bu yeşil boyarmaddenin kimyasal yapısını büyük ölçüde aydınlığa kavuşturdu.

Fischer, safranın boyarmaddeleri olan biliverdin ve bilirübin, havuçta rastlanan karoten ve benzer maddeler üzerinde de çalıştı ve 1944'te bilirübin sentezini gerçekleştirdi. Bu çalışmaları canlılarda yaygın olarak bulunan, kimya sanayii içinde de değer

taşıyan boyarmaddelerin kimyasal yapı ve niteliklerinin anlaşılmasına yardımcı olduğu gibi, bu tür maddelerin sentezine de ışık tutmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Die Chemie der Pyrrols*, 3 cilt, 1934-1940, ("Pirol Kimyası").
- BAKINIZ: M.CALVIN, E.H.FISCHER, WILLSTAETTER.

FISCHER, Kuno
(1824-1907)

Alman filozof ve felsefe tarihçisi. Hegel felsefesinin yayılmasında katkısı olmuştur.

Ernst Kuno Berthold Fischer 23 Temmuz 1824'te Silezya'da Sandewalde'de doğdu, 5 Temmuz 1907'de Heidelberg'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra Leipzig ve Halle üniversitelerinde dilbilim, tanrıbilim ve felsefe okudu. 1849'da Heidelberg Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başladı. 1856'da Jena Üniversitesi'ne atandı, 1872'de gene Heidelberg'e döndü.

Fischer'in felsefeye karşı ilgisi Hegel'in yapıtlarını okuduktan sonra doğdu. Görevli bulunduğu Heidelberg Üniversitesi'nde uzun süre Hegel'in düşüncelerini, yeni yorumlar getirerek, açıklamaya çalıştı. 1872'de yeniden görev aldığı Heidelberg Üniversitesi'nde Cermen yazını, felsefe ve felsefe tarihi okuttu.

Fischer'in başlıca özelliği İlk Çağ yazın ürünlerini felsefe ve estetik açısından değerlendirerek yorumlamasındadır. Bu alanla ilgili yorumlarında, bütün yazın ve felsefe ürünlerinin özdeş kaynaktan beslendiği görüşünü savunmuş, bu iki tür arasında yalnız sorunlara aranan çözüm yöntemlerinin ayrı olduğunu ileri sürmüştür. Fischer, bir süre de Kant'ın yapıtları üzerinde durmuş, Yeni-Kantçı akımın doğmasına öncülük etmiştir. Özellikle felsefe tarihi konusundaki çalışmalarıyla, felsefe tarihinin bağımsız bir bilim olmasına katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Geschichte der neueren Philosophie*, 1852, ("Yeni Felsefe Tarihi"); *System der Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre*, 1852, ("Mantık ve Metafizik Dizgesi ya da Bilim Öğretisi"); *Schiller als Philosoph*, 1854, ("Bilge Olarak Schiller"); *Spinoza, Leben, Werke und Lehre*, 1856, ("Spinoza, Yaşamı, Yapıtları ve Öğretisi"); *Descartes, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Bacon*, 10 cilt, 1897.

FISCHER, Theodor
(1862-1938)

Alman kent tasarımcısı ve mimar. Kent tasarımının bağımsız bir uğraş alanı olmasına katkıda bulunmuştur.

Güney Almanya'da, Schweinfurt kentinde doğdu, Münih'te öldü. 1880-1885 arasında Münih Teknik Üniversitesi'nde mimarlık eğitimi gördü ve burada Yeni Klasikçi (Neo-Klasik) mimarlık akımının öncülerinden Friedrich von Thiersch'in (1852-1921) öğrencisi oldu. Eğitimini bitirdikten sonra Berlin'deki Alman meclisi Reichstag'ın mimarı olan Paul Wallot'un (1841-1912) ve Münih'teki teknoloji tarihi müzesi Deutsches Museum'un mimarı olan Gabriel Seidl'ın (1848-1913) yanında çalıştı. Bir süre Dresden ve Münih'te serbest mimarlık yaptıktan sonra 1893'te Münih Kenti Geliştirme Bürosu yöneticiliğine getirildi. 1901-1907 arasında Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde, 1908'den 1929'a değin de Münih Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Emekli olduktan sonra da mimarlık ve kent tasarımı konularındaki eğitim ve araştırma çalışmalarını sürdürdü.

Fischer tarihsel üslupçuluk ile çağdaş düşünceler arasındaki geçiş dönemi kuşağının mimarlarındandır. Önce o sıralar yeniden moda olan Gotik üslubun kısıtlayıcılığından kurtulmak amacıyla Güney Almanya'ya özgü barok öğeleri kullanan mimarlık anlayışına yaklaşmış, daha sonra da tarihsel üslupçuluktan gelen bir anıtsallığın ağır bastığı, buna karşılık yerel mimarlığın yalınlık ve içtenliğine sahip olan kendi özgün üslubunu geliştirmiştir.

Fischer'in mimarlığa asıl katkısı kent tasarımı alanındadır. Avrupa ülkelerinde 1890'lara değin planlama, kentlerin büyümesi için gerekli çalışmaların yapılması olarak görülür, kent tasarımı sorunları bağımsız bir uğraş alanı olarak ele alınmazdı. Fischer'in ilk imar müdürlüğü sayılabilecek Münih Kenti Geliştirme Bürosu yöneticiliğine getirilmesi bu alanda önemli bir gelişmenin başlangıcı olmuştur. Kent planlama bürolarının kurulmasına, bunların yöneticiliklerine de yapı tasarımı ve yerleştirme alanında uzman olan mimarların getirilmesine ilk kez bu tarihte başlanmıştır. Fischer gerek bu görevi, gerekse daha sonraki öğretim üyeliği sırasında, özellikle de Bavyera'da, pek çok kent ve kasaba için gelişme planı ile düzenleyici planlar yapmıştır. Münih için hazırlamış olduğu düzenleyici plan II. Dünya Savaşı'na değin geçerliğini korumuştur.

Fischer'in düşünceleri kent planlamasına biçimsel açıdan yaklaşan Avusturyalı tasarımcı Camillo Sitte'nin (1843-1903) etkilerini taşır. Kuramsal yapıtları, geleneksel kent tasarımı ilkelerini kökten değiştirmeye yönelik olmasa bile, geleceğe ilişkin sorunları ele alışları, kent tasarımında yeni yollar arayışlarıyla önem taşırlar. 20. yy başlarında yaşayan öteki öncü kent tasarımcıları gibi Fischer'in çalışmaları da yetkin bir işçiliği, duyarlı bir sanatçılığı ve kent tasarımı konularına ahlakçı bir yaklaşımı yansıtırlar.

Fischer yapıtlarıyla olduğu kadar öğretmenliğiyle de etkili olmuştur. Öğrencileri arasında Bruno Taut

ve Erich Mendelsohn gibi çağdaş mimarlar bulunmaktadır.Türkiye'de de bir süre mimarlık ve öğretim üyeliği yapmış bulunan Paul Bonatz ise Stuttgart'da Fischer'in asistanı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Mimarlık:** *Jena Üniversitesi*, 1905-1908, Jena/Almanya; *Çok Amaçlı Salon*, 1907, Württemberg/Almanya; *Belediye*, 1908-1911, Worms/Almanya; *Garnizon Kilisesi*, 1908-1912, Ulm/Almanya; *Müze*, 1909-1912, Kassel/Almanya; *Sanatçılar Birliği*, 1909-1912, Stuttgart/Almanya; *Müze*, 1912-1915,Wiesbaden/Almanya. **Kitap:** *Sechs Vorträge über Stadtbaukunst*, 1920-1922, ("Kent Tasarımı Sanatı Üstüne Altı Konuşma"); *Öffentliche Bauten*, 1922, ("Kamu Yapıları"); *Die Stadt*, 1928, ("Kent"); *Gegenwartsfragen künstlerischen Kultur*, 1931, ("Sanat Kültürünün Güncel Sorunları").

• **KAYNAKLAR:** H. Karlinger, *Theodor Fischer: Ein deutscher Baumeister*, 1937.

• **BAKINIZ:** BONATZ, E.MENDELSOHN, TAUT.

FISCHER VON ERLACH
(1656-1723)

Avusturyalı mimar, heykelci ve mimarlık tarihçisi. Barok mimarlığın güneydoğu Avrupa'daki en önemli temsilcilerinden biridir.

Johann Bernhard Fisher von Erlach 20 Temmuz 1656'da Graz dolaylarında doğdu, 5 Nisan 1723'te Viyana'da öldü. Heykelci olan babasının da etkisiyle, 1674'te Roma'ya giderek Bernini'nin atölyesinde çalıştı. Daha sonra, 1682-1685 arasında C.Fontana'nın (1634-1714) yanında eski Roma, Rönesans ve Barok dönemi sanatını ve mimarlığını inceledi. 1685'te Viyana'ya döndü. 1609'da Mähren'de gerçekleştirdiği *Frain Sarayı*, oval planlı büyük salonuyla, barok sanata henüz yabancı olan Avusturya'da büyük ilgi çekti. 1694-1702 arasında Salzburg'da yaptığı *Dreifaltigkeitskirche* (Kutsal Üçlü Kilisesi) büyük beğeni kazanınca, 1704'te saray mimarlığına getirildi. Daha sonra imparator tarafından kendisine von Erlach unvanı verildi.

Fischer von Erlach'ın Salzburg'da yaptığı kiliselerde Borromini'nin etkileri görülür. 1716'da Viyana'da yapımına başlanan *Karlskirche* (Karl Kilisesi) giriş bölümünün plan şemasıyla ve önünde yer alan Roma'daki Tarajan Sütunu'nun benzeri iki kolonuyla büyük ilgi çekmiş, dönemin Avusturya mimarlığını etkilemiştir. Viyana'daki *Hofburg Sarayı*'nda yapımına başladığı *Ulusal Kütüphane* ölümünden sonra, yine bir mimar olan oğlu Joseph Emanuel Fischer von Erlach (1693-1742) tarafından tamamlanmıştır. Bu yapıda Avrupa'nın en görkemli iç mekânlarından biri gerçekleştirilmiştir. Fischer von Erlach'ın 1721'de yayımladığı *Entwurf einer historischen Architektur* ("Tarihsel Bir Mimarlık Taslağı") adlı kitabı, Mısır ve Çin mimarlıklarını inceleyen ilk araştırma olarak büyük ilgi toplamış, Doğu sanatına özgü öğelerin Batı tarafından tanınmasında rol oynamıştır.

Derin mimarlık tarihi bilgisi ve biçimci bir yaklaşımla gerçekleştirdiği yapılarında Fischer von Erlach eski Roma ve Rönesans mimarlıklarının ve Barok mimarlığın öğelerini bir arada kullanmış, mimarlıkla heykel ve süslemeyi başarılı bir biçimde kaynaştırmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Frain Sarayı*, 1690, Mähren/Avusturya; *Dreifaltigkeitskirche*, 1694-1702, Salzburg, (Kutsal Üçlü Kilisesi); *Kollegienkirche*, 1694-1707, Salzburg; *Ursulinenkirche*, 1699-1705, Salzburg, (Ursulinler Kilisesi); *Karlskirche*, 1716, Viyana, (Karl Kilisesi); *Ulusal Kütüphane*, 1723, *Hofburg Sarayı*, Viyana. **Kitap:** *Entwurf einer historischen Architektur*, 1721, ("Tarihsel Bir Mimarlık Taslağı").

• **BAKINIZ:** BERNINI, BORROMINI.

FISHER, Andrew
(1862-1928)

Avustralyalı siyaset ve devlet adamı. Ülkesinde birçok reform yasasının çıkmasını sağlamıştır.

29 Ağustos 1862'de İskoçya'da Crosshouse'da doğdu, 22 Ekim 1928'de Londra'da öldü. 1885'te Avustralya'nın Queensland Eyaleti'ne göç etti. Burada bir kömür madeninde çalışan Fisher daha sonra sendika önderi oldu. Avustralya İşçi Partisi'nde çalıştı ve 1893'te bu partiden Queensland Yasama Meclisi'ne girdi.

Avustralya'da bir siyasal birlik oluşturma yolundaki çabalar 1901'de Avustralya Cumhuriyeti'nin (The Commonwealth of Australia) kurulmasıyla sonuçlandı. Fisher aynı yıl yapılan seçimlerde Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1904-1905 yıllarında ilk İşçi Partisi hükümetinde ticaret ve gümrük bakanı olarak görev yaptı. 1908'de parti başkanlığına seçilen Fisher aynı yıl kurulan ikinci İşçi Partisi hükümetinde başbakan oldu. İşçi Partisi'nin mecliste mutlak çoğunluğa sahip olmaması ve Liberaller'le Muhafazakârların hükümete karşı ittifak yapmaları sonucu hükümet 1909'da çekildi.

1910'da yapılan genel seçimlerde, İşçi Partisi oyların çoğunluğunu elde etti ve Fisher yeniden başbakan oldu. Onun girişimiyle çıkarılan bir dizi yasa sonucu mülkiyeti devlete ait olan Commonwealth Bank kuruldu, toplumsal hizmetler genişletildi, yaşlılara emekli aylığı bağlandı, annelik yardımı yürürlüğe kondu, kıtayı baştanbaşa katedecek bir demiryolu projesi başlatıldı, ordu ve donanma modernleştirildi, askerlik hizmeti zorunlu hale getirildi, büyük mülkleri bölmeyi amaçlayan bir toprak vergisi yürürlüğe kondu, çalışma yaşamına ilişkin anlaşmazlıkların çözümü hukuksal esaslara bağlandı.

1913'te yapılan genel seçimlerde İşçi Partisi oy kaybedince Fisher çekildi. Ancak 1914'te yenilenen seçimler sonucunda yeniden başbakan oldu. Ülkesinin İngiltere'nin yanında I.Dünya Savaşı'na katılmasında etkili oldu. Ülkede savaşın yol açtığı hoşnutsuzlukların artması sonucu 1915'te istifa etti. 1916-1921 arasında Londra'da üst düzeyde bir diplomatik görevde çalıştı.

FISHER, Irving
(1867-1947)

ABD'li iktisatçı ve istatistikçi. Matematiksel iktisat, özellikle para kuramı ve indeksler üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır.

28 Şubat 1867'de New York'ta doğdu, aynı kentte öldü. Yale Üniversitesi'nde matematik öğrenimi gördü. 1892-1895 arasında bu üniversitede matematik dersleri verdi, daha sonra iktisada yöneldi ve aynı üniversitede iktisat profesörü oldu.

1892'de *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices* ("Değer ve Fiyatlar Kuramında Matematiksel Araştırmalar") adlı doktora tezi yayımlandı. Bu çalışmasında gelirin marjinal faydasının ölçülmesine yardımcı olacak bir yöntem geliştirerek Walras'ın genel denge kuramına katkıda bulundu. 1906'da ikinci kitabı *The Nature of Capital and Income* ("Sermaye ve Gelirin Niteliği") yayımlandı. Bu kitabında da, çağdaş gelir analizinin ve muhasebenin ilk kuramsal temellerini attı. *The Purchasing Power of Money* ("Paranın Satınalma Gücü") adlı kitabında, mübadele denkleminden daha ayrıntılı çözümlemelere varabilmek amacıyla çeke bağlı mevduat ve bunun dolaşım hızını denkleme kattı. Buna göre, çeke bağlı mevduat miktarı ve bunun dolaşım hızındaki değişiklikler de, nakit para miktarı ve bunun dolaşım hızındaki değişiklikler gibi fiyatlar genel düzeyini etkileyebiliyordu.

Fisher, istatistiğe de katkılarda bulunmuştur, *The Making of Index Numbers* ("İndeks Sayılarının Oluşumu") adlı yapıtında genel fiyat düzeyindeki değişiklikleri en iyi ölçme yöntemlerini aramıştır. Ağırlık olarak, temel yıl miktarlarından faydalanan "Laspeyres" indeksiyle, ağırlık olarak indeksi hesaplanan yılın miktarlarını kullanan "Paasche" indeksinin geometrik ortalaması olan ve kendi adıyla anılan "Fisher İdeal İndeksi"ni geliştirmiştir. 1907'de *The Rate of Interest* ("Faiz Haddi") adıyla yazdığı, daha sonra geliştirerek 1930'da *The Theory of Interest* ("Faiz Kuramı") adıyla yayımlanan yapıtında faiz haddinin oluşumunu, kişilerin gelecekteki gelire oranla bugünkü gelirden vazgeçme konusundaki istekleri ya da sabırsızlıkları ile yatırım fırsatları arasındaki etkileşimle açıklar. Bu yapıtında, "maliyete oranla marjinal getiri oranı" adını verdiği yatırım fırsatları kavramı, Keynes'in *The General Theory of Employment, Interest and Money* adlı yapıtındaki "sermayenin marjinal etkinliği" ile aynı şeydir.

Fisher, özellikle iktisadi istikrar konusuna önem vermiştir. İktisadi istikrarsızlıkla ilgili kuramını para-kredi mekanizmasına dayandırmış ve bunu gidermek için önlemleri de para politikasında aramıştır. Nakit ile banka mevduatı,banka mevduatı ile banka rezervleri arasında çok yakın bir ilişki gördüğü için nakit para miktarındaki değişmelerin etkin bir kontrol aracı olduğunu öne sürmüştür. Yüksek mevduat karşılık oranına dayanan bir para politikasını desteklemiş ve bu yolla konjonktür dalgalanmalarının büyük çapta hafifletilebileceğini savunmuştur.

Fisher, 19.yy'ın ikinci yarısından başlayarak Klasik değer kuramında köklü değişiklikler yapan, fakat, bunun dışında, Klasik görüşleri ve liberal ideolojiyi sürdüren Neo-Klasik Okul'un izleyicisidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*, 1892, ("Değerler ve Fiyatlar Kuramında Matematiksel Araştırmalar"); *The Nature of Capital and Income*, 1906, ("Sermaye ve Gelirin Niteliği"); *The Rate of Interest*, 1907, ("Faiz Oranı"); *The Purchasing Power of Money*, 1911, ("Paranın Satınalma Gücü"); *Stabilizing the Dollar*, 1920, ("Doların İstikrara Kavuşturulması"); *The Making of Index Numbers*, 1922, ("İndeks Sayılarının Oluşumu"); *The Money Illusion*, 1928, ("Para Yanılgısı"); *The Theory of Interest*, 1930, ("Faiz Kramı"); *Booms and Depressions*, 1932, ("İktisadi Refah ve Bunalımlar"); *Stable Money*, 1936, ("İstikrarlı Para").

- KAYNAKLAR: Paul H.Douglas, "Irving Fisher" *American Economic Review*, XXXVII (661-663), 1947; Max Sasuly, "Irving Fisher and Social Science", *Econometrica*, XV (255-278), 1947; Roy B. Westerfield, "Irving Fisher", *American Economic Review*, XXXVII (656-661), 1947.

- BAKINIZ: BÖHM-BAWERK, EDGEWORTH, R.FRISCH, GIBBS, KNIGHT, W.G. SUMNER.

FISHER, Ronald Aylmer
(1890-1962)

İngiliz, istatistikçi. Çözümsel istatistiğin kurucusudur. Deneyler kuramına ve topluluk genetiğine öncülük eden çalışmalarıyla da tanınır.

17 Şubat 1890'da Londra'da doğdu, 29 Temmuz 1962'de Adalaide'de öldü. Cambridge Üniversitesi'nde matematik ve kuramsal fizik konularında öğrenim gördü. 1919'da Rothamsted Deney Merkezi'ne atandı ve hava raporları ile tarlaların gübrelenmesine ilişkin 66 yıllık verileri çözümlemek ve yorumlamakla görevlendirildi. 1933'te Londra'da University College' da on yıl sonra da Cambridge Üniversitesi'nde genetik profesörlüğünde bulundu. 1959'da emekli oldu ve Avustralya'ya yerleşti. İngiliz Uluslar Topluluğu Bilimsel ve Sanayi Araştırma Örgütü'nün matematiksel istatistik bölümünde çalıştı. 1929'da Royal Society'ye seçilen Fisher'e 1952'de de "Sir" unvanı verildi.

Fisher'in çalışmaları matematiksel içeriğiyle kendinden bir önceki kuşağa ait olmakla birlikte, istatistikte öncü rol oynamıştır. Fisher öncesi istatistik, Edgeworth ve Karl Pearson gibi istatistikçiler tarafından bazı öznel ölçümlerle belirlenmiş "toplulukların" bireysel özelliklerinin dağılımının incelenmesinden oluşan bir "bilgi yığını" görünümündeydi.

İstatistiğe "seçkisizlik" ve "değişken çözümlenmesi" gibi kavramların yanı sıra kendi adıyla anılan test teknikleri ve dağılımlar da kazandıran Fisher ile başlayan dönemde "çözümsel istatistik" ağırlık kazanmış ve matematiksel istatistiğin temel sorunları açık biçimde tanımlanabilmiştir. Fisher biyolojiye ilişkin araştırmalar için geliştirdiği istatistiksel yön-

temleri, değişken malzemeyle yapılan her türden deneyde uygulanabilecek biçimde genelleştirerek deney yöntemine önemli katkılarda bulunmuş ve "varsayımların sınanması" adıyla anılan kuramın temellerini atmıştır.

Fisher istatistiksel genetiğe ilişkin *The Genetical Theory of Natural Selection* ("Doğal Ayıklanmanın Kalıtsal Kuramı") adlı kitabında topladığı çalışmalarıyla Mendel'in bulgularıyla Darwin'in doğal ayıklanma ilkesi arasındaki uyumu gözler önüne sermiş ve topluluk genetiği olarak adlandırılan bilim dalının kurucularından biri olarak anılmaya hak kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Statistical Methods for Research Workers*, 1925, ("Araştırıcılar İçin İstatistik Yöntemleri"); *The Genetical Theory of Natural Selection*, 1930, ("Doğal Ayıklanmanın Kalıtsal Kuramı"); *The Design of Experiments*, 1935, ("Deneylerin Planlanması"); *The Theory of Inbreeding*, 1949, ("Hayvan Islahı Kuramı"); *Statistical Methods and Scientific Inference*, 1956, ("İstatistik Yöntemler ve Bilimsel Çıkarım").

• BAKINIZ: K. PEARSON.

FISHMAN, Joshua A.
(1926)

ABD'li eğitimci ve sosyolog. Dili toplumsal bir olgu olarak inceleyen dil sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

18 Temmuz 1926'da ABD'nin Philadelphia kentinde doğdu. Yahudi bir ailenin oğluydu. Yidiş'in (Almanca ve İbranice kökenli Slavca öğeler de içeren ve Doğu Avrupa Yahudileri'nce konuşulan bir dil) korunmasına çok önem verilen bir ortamda yetişti. Henüz lisede iken, ünlü Yidiş dilbilimcileri Max Weinreich ve oğlu Uriel ile yakınlığı, daha sonraları Yahudi okullarındaki öğretmenlik deneyimleri onu dil sosyolojisine iten başlıca etkenler oldu. Lisans ve lisansüstü öğrenimini Pennsylvania Üniversitesi'nde tamamladı. Doktorasını ise sosyal psikoloji dalında Columbia Üniversitesi'nde yaptı. 1953'te doktorasını tamamladıktan sonra bir süre Üniversite Giriş Sınavları Merkezi'nde çalıştı. 1957'de bunun bir yan kuruluşu olan Araştırma Komitesi başkanlığına getirildi. Bu arada New York'taki City College'da psikoloji dersleri verdi. 1958'de Pennsylvania Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev aldı ve burada ilk kez dil sosyolojisi adlı bir ders verdi. ABD'de İngilizce dışında diller konuşan etnik ve dinsel gruplar üzerine bilgi toplamaya başladı. 1960'ta görev aldığı New York'taki Yeshiva Üniversitesi'nde de bu konuda bir araştırma projesi geliştirdi. İki dilliliğin *(bilingualism)* toplumsal açıdan tanımlanması ve ölçülmesi ile de ilgilenerek İspanyolca konuşan Porto Rikolular'ın yaşadığı New York'taki Jersey City'de incelemeler yaptı, bir sosyal grup içinde konuşulan iki ayrı dilin değişik işlevlerini araştırdı.

Fishman iki dillilikten başka dil politikası *(language planning)* alanında da önemli çalışmalar yaptı. Milliyetçiliğin dil üstündeki etkisinin tanımlanmasını ve ölçülmesini *Language and Nationalism* ("Dil ve Milliyetçilik") adlı kitabında ele aldı.

Dilin toplumsal bir olgu olarak ele alınması oldukça yenidir ve toplumdilbilimin (sosyolingüistik) kapsamına girer. Fishman sosyoloji, psikoloji ve dilbilimin tekniğinden ve yaklaşımlarından yararlanarak, dil sosyolojisi olarak da adlandırdığı bu yeni bilim dalının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. 1970'te ilk baskısı yapılan *Sociolinguistics* ("Toplumdilbilim") o yıllarda yazılan bu alanı tanıtıcı sayılı kitaplardan biridir. Dilin toplumsal bir bağlam içinde toplumsal davranışların bir göstergesi olarak nasıl incelenebileceğini gösterdiği bu kitapta Fishman ayrıca, uygulamalı toplumdilbilim bölümünde, eğitimde dil politikasının nasıl saptanması gerektiğini de anlatır. Fishman'ın kendi kitaplarının yanı sıra derleme çalışmaları da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Language Loyalty in the United States*, 1966, ("ABD'de Dile Bağlılık"); *Sociolinguistics*, 1970, ("Toplumdilbilim"); *Bilingualism in the Barrio*, 1971, ("Barrio'da İki Dillilik"); *The Sociology of Language*, 1972, ("Dil Sosyolojisi") *Language and Nationalism*, 1972, ("Dil ve Milliyetçilik"); *Sociology of Bilingual Education*, 1976, ("İki Dilde Eğitimin Sosyolojisi"); *Advances in the Study of Societal Multilingualism* 1977, ("Toplumsal Çok Dillilik'in İncelenmesindeki Gelişmeler").

FISKE, John
(1842-1901)

ABD'li felsefeci ve tarihçi. Evrimci tarih anlayışına dinsel bir boyut kazandırmaya çalışmıştır.

30 Mart 1842'de Hartford'da doğdu, 4 Temmuz 1901'de East Gloucester'de öldü. Asıl adı olan Edmund Fisk Green'i 1860'ta değiştirdi. 1865'te Harvard Hukuk Okulu'ndan mezun oldu. Bir süre Boston'da avukatlık yaptı. 1869'da Harvard Üniversitesi'nde pozitif felsefe ve tarih dallarında okutman oldu. 1873-1874 yıllarında Avrupa'yı dolaşan Fiske, Darwin ve Spencer gibi evrimci kuramları savunan düşünürlerle tanıştı. 1881'de Saint-Louis Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

Fiske'nin 1874'te yayımlanan *Outlines of Cosmic Philosophy* ("Evrensel Felsefenin Anahatları") adlı ünlü yapıtı onun evrimci tarih anlayışını yansıtmaktadır. Büyük ölçüde Spencer'ın görüşlerinden etkilenen Fiske'ye göre toplumların gelişmesi doğadaki gelişmelere benzer bir nitelik göstermektedir. Toplumsal evrim kaçınılmazdır ve rastlantısal olmayıp belirli yasalara bağlıdır. Öte yandan Fiske evrimci tarih anlayışına dinsel bir boyut katarak bilimle din arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır. Ona göre tüm bilgi, olgular arasındaki düzenlilikleri ortaya çıkarması ve sınıflandırması anlamında görecelidir. Olguların ve insan deneyimlerinin ardında bilinmez, tanrısal bir güç yatmaktadır. Bu tanrısal gücün incelenmesi dinin alanına girmektedir. Tanrısal gücün kendini ifade

ettiği olgular arasındaki keşfedilebilir düzenlilikler ise bilim adamı açısından doğa yasalarını oluşturmaktadır. Spencer'dan farklı olarak, evrimci felsefe anlayışı içinde dinsel boyutu ön plana çıkarmış, olgular dünyasının ardında bir tanrısal tinin olduğu görüşünü savunmuştur. Yine Spencer'dan farklı olarak, evrimin kaçınılmazlığının köktenci bir toplumsal ve dinsel dönüşümü engellediğini öne sürmüştür.

Fiske'nin evrimci görüşleri onun ABD tarihine ilişkin çalışmalarına da yansımıştır. 1888'de yayımlanan *Critical Period of American History, 1783-1789* ("Amerikan Tarihinin Kritik Dönemi, 1783-1789") adlı yapıtında Amerikan bağımsızlık savaşının bitmesiyle yeni anayasanın kabul edilmesi arasındaki dönemi inceleyen Fiske, gerek bu yapıtında gerek ABD üzerine yaptığı daha sonraki çalışmalarında Anglo-Sakson siyasal federalizminin özgür, demokratik bir cumhuriyetin kurulması yolundaki tarihsel evrimin en üst aşamasını temsil ettiği görüşünü savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Outlines of Cosmic Philosophy*, 4 cilt, 1874, ("Evrensel Felsefenin Anahatları"); *Darwinism and Other Essays*, 1879, ("Darwinizm ve Diğer Denemeler"); *Critical Period of American History, 1783-1789*, 1888, ("Amerikan Tarihinin Kritik Dönemi, 1783-1789"); *The American Revolution*, 2 cilt, 1891, ("Amerikan Devrimi") *A Century of Science*, 1899, ("Bir Bilim Yüzyılı"); *The Mississipi Valley in the Civil War*, 1900, ("İç Savaşta Missisipi Vadisi").

FITCH, John
(1743-1798)

ABD'li mucit. Buharlı gemi yapımının öncülerindendir.

21 Ocak 1743'te Connecticut Eyaleti'nin Windsor kentinde doğdu, 2 Temmuz 1798'de Kentucky Eyaleti'nin Bardstown kentinde öldü. Küçük yaşta okuldan ayrılarak çalışmaya başladı ve çiftçilik, saatçilik, kuyumculuk, tüfek onarımcılığı gibi uğraşılarla geçimini sağladı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrasında, toprak spekülasyonu yapan bir şirket adına kıtanın batısında keşif gezilerine çıkan ve 1782'de İngilizler tarafından yakalanarak bir süre cezaevinde tutulan Fitch, 1785'ten sonra tüm çabasını buharlı gemi yapımı üstünde yoğunlaştırdı.

Gerekli parasal desteği sağlayan ve beş eyaletin sularında buharlı gemilerle taşımacılık tekelini elde etmeyi başaran Fitch, 1787 Ağustos'unda ilk buharlı gemisinin yapımını tamamladı. Bir buhar makinesine bağlı kürekler yardımıyla yol alan bu gemiyi, yapımı 1788'de tamamlanan ve 30 yolcu taşıyabilen bir çarklı gemi, bunu da 1790'da Delaware Irmağı'nda sefere konulan ikinci bir çarklı gemi izledi.

Gerçekte, Fitch'ten önce Jouffroy d'Abbans (1751-1832) adında bir Fransız da buharlı gemi yapımına girişmiş ve başarısız birkaç denemeden sonra, 1783'te, iki silindirli, çift etkili bir Watt makinesinin döndürdüğü iki çark yardımıyla yol alan 160 tonluk bir gemiyi Saône Irmağı'nda yüzdürmeyi başarmıştı. Ancak, kömür tüketiminin fazlalığı nedeniyle iktisadi olmayan, bilim çevrelerinde küçümsenen ve halk tarafından benimsenmeyen gemi 16 ay sonra seferden kaldırıldı. Aynı nedenlerle başarısızlığa uğrayan ve parasal desteğini yitiren Fitch, kendisine yeni kaynaklar aramak amacıyla gittiği Fransa'da da umduğunu bulamayınca 1796'da ülkesine döndü. İki yıl sonra da büyük bir olasılıkla yaşamına kendi eliyle son verdi. Onun ölümünden sonra, ABD'de ve Avrupa ülkelerinde buharlı gemi taşımacılığını yaygınlaştıran Fulton oldu.

• **BAKINIZ:** H. BELL, FULTON.

FITNAT HANIM
(? - 1780)

Osmanlı Divan şairi. 18.yy'ın en ünlü kadın şairidir.

Asıl adı Zübeyde'dir. İstanbul'da doğdu ve orada öldü. I.Mahmud dönemi şeyhülislamlarından Esad Efendi'nin kızıdır. Doğum tarihi bilinmediği gibi yaşamı hakkında da fazla bir bilgi yoktur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin torunlarından Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi ile evlendi.

Kimi kaynaklar Fıtnat Hanım'ın çok uzun yaşadığını ileri sürerler. *Divan*'ında tarih taşıyan en eski şiir 1747 yılına aittir. Şiir biçimlerinin her türünü kullanmıştır. Ancak belirli mazmunların dışına çıkamamıştır. Padişahların tahta çıkışlarına, şehzade ve sultanların doğumlarına, cami, çeşme, imaret gibi yapıların bitimlerine tarihler düşürmüştür. Ayrıca Koca Ragıb Paşa ve Haşmet ile şiir yollu konuşmalar ve latifeler yaptığı söylenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan-ı Fıtnat*, (ö.s.), 1848.

• **BAKINIZ:** ESAD EFENDİ [Şeyhülislam].

FITZGERALD, Ella
(1918)

ABD'li caz şarkıcısı. En ünlü ve plakları en çok satan kadın yorumculardandır.

25 Nisan 1918'de ABD'nin Virginia Eyaleti'nin Newport News kentinde doğdu. Harlem'deki bir müzikholün düzenlediği amatör şarkıcılık yarışmasında başarı kazanınca caz davulcusu ve Harlem Stompers adlı orkestranın şefi Chick Webb onu orkestrasına aldı. 1935'ten başlayarak Webb ile birlikte çalıştı. Onun ölümünden sonra, 1939-1941 arası, orkestranın şefliğini yaptı. 1940'larda kabare şarkıcısı olarak çalıştı. Menajerliğini Norman Granz'ın üstlenmesiyle 1950'lerde kısa sürede büyük bir ün kazandı. Uzun yıllar Granz'ın Jazz at the Philharmonic adlı orkestrası ile çalıştı, ABD, Japonya ve Avrupa'da turnelere çıktı. Richard Rogers (1902-1979), Cole

Porter, George Gerschwin, Duke Ellington, Jerome Kern (1885-1945), Irving Berlin (1888), ve Johnny Mercer (1909-1976) gibi birçok bestecinin parçalarını seslendirerek üne kavuşturdu. Kendisi de plakları en çok satan ve en sevilen şarkıcılar arasına girdi.

Baladları olduğu kadar "swing" türü parçaları da büyük bir başarıyla seslendiren Fitzgerald, caz ritimlerine yatkınlığı ve ses genişliğiyle ilgi toplamış, sezgi ve duyguların ağır bastığı söyleyiş biçimi ve Louis Armstrong gibi ünlü caz şarkıcılarıyla birlikte okuduğu, ses taklidine dayanan, anlamsız hecelerin yinelenmesinden oluşan şarkılarla (onomatopeli diyaloglar) ünlenmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Dipsy Doodle* (C.Webb ile), 1939; *My Heart Belongs to Daddy* (C.Webb ile), 1939; *Lady Be Good*, 1946; *Porgy and Bess* (L.Armstrong ile), 1958; *Mack the Knife*, 1960; *Ella Fitzgerald*, 1965; *Things Ain't What They Used to Be*, 1965; *Tribute to Porter*, 1965; *Whisper Not*, 1966; *Côte d'Azur* (D.Ellington ile), 1967; *I'm Beginning to See the Light* (C.Basie ile), 1969; *Watch What Happens*, 1972; *Take Love Easy*, 1975; *Ella in London*, 1975.

FITZGERALD, F.Scott (1896-1940)

ABD'li roman ve öykü yazarı. 20. yy ilk yarısı ABD edebiyatında "Yitik Kuşak"ın önde gelen temsilcilerindendir.

Francis Scott Key Fitzgerald, 24 Eylül 1896'da ABD'nin Minnesota Eyaleti'nde St.Paul'de doğdu, 21 Aralık 1940'ta Hollywood'da öldü. Aristokrat bir babanın ve İrlanda asıllı bir annenin tek çocuğuydu.

Amerikan Edebiyatında Yitik Kuşak

Yitik Kuşak terimi geniş anlamda I.Dünya Savaşı'na katılmış ve 1920'lerde savaşın etkisini yoğun bir biçimde duyarak yaşayan Avrupa ve Amerikan gençliğini, dar anlamda ise aynı yıllar ün kazanmış F.S.Fitzgerald, E.Hemingway, Dos Passos*, e.e.cummings* A.MacLeish*, Hart Crane (1899-1932) gibi yazarları kapsar. Terim, Gertrude Stein'ın* bu yazarlara ilişkin olarak Hemingway'e söylediği bir cümleden kaynaklanmış, onun da bunu 1926'da yayımladığı The Sun Also Rises (Güneş de Doğar) adlı romanının girişine sunu olarak koymasıyla yerleşmiştir: "Hepiniz yitik bir kuşaksınız!"*

I.Dünya Savaşı'nda ABD'nin savaşa girmesinin, Amerikan ulusunda ve özellikle gençlik kesiminde büyük etkileri oldu. Savaşın "kendi" savaşları olmadığının bilincine varmaları, denizaşırı ülkelerde düşledikleri kahramanca eylemlerin acılı gerçeği, savaşa katılan Amerikan gençlerinde genel bir değer yargıları karmaşası ve boşluğu yarattı. Bu açıdan, Yitik Kuşak terimiyle karşılanan Amerikalı yazarların çoğunun, şu ya da bu biçimde savaşla yüz yüze gelmiş olmaları rastlantı değildir. Faulkner, Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde eğitim görmüş, Hemingway, Dos Passos ve e.e.cummings ambulans birliklerinde, Fitzgerald ise orduda görev almışlardı. Bu yazarların 1920-1925 arasında yayımladıkları kimi yapıtlarında kahramanların başkaları tarafından sürdürülen bir savaşa yalnızca bir gözlemci gibi bakmaları, taraflarca savunulan "haklı" ulusal davalara ilgisiz kalmaları ve savaşı kendilerine uzak bir karabasan gibi görmeleri, tüm Amerikan gençliğinin paylaştığı ortak bir duyguydu.*

Amerikan gençliğinin büyük bir çoğunluğunun, bu arada söz konusu yazarların da yoğun bir biçimde duydukları kandırılmışlık duygusu, salt savaşla sınırlı kalmayıp başka alanlara da sıçradı. İnsanların büyük çoğunluğunun tartışmadan inandığı değerlerin boş değerler olduğu duygusu, bu yazarlarda, toplumdan kopmuş, soyutlanmış sanatçılar oldukları duygusuna dönüştü. Değerlerin, yaşam biçimlerinin, amaçların olumsuzlandığı bir dünyada olumsuzlayanlar olmayı, kendilerini bu boşluktan kurtaracak bir değer olarak gördüler. Çoğu daha sonraki yıllarda kendi bireysel değerlerini geliştirmekle birlikte, içki yasağına karşı aşırı içki tüketimi, Püriten ahlak anlayışına karşı cinsel konularda özgür bir tutum, Amerikan taşrasındaki hareketsiz yaşam yerine Paris ya da Riviera'nın renkli yaşamını seçme, ortak tutumları haline geldi.

Seçtikleri yaşam biçiminde ve dünya görüşlerinde belirgin benzerlikler olmasına karşın, Yitik Kuşak yazarları, tanımı yapılmış ve amaçları belirli bir edebiyat akımı içinde değillerdi. Miras aldıkları değerler bütününün savaş sonrası ortamında boş ve anlamsız kalması üzerine, geliştirdikleri yeni değerlerin sanatsal anlatımını bulmaya çalışmak, edebiyat alanındaki tek ortak kaygılarıydı.

1930'larda bu kuşağın yazarları tek tek kendi yollarına, kendi sanatsal ve kişisel serüvenlerine yöneldiler. Hemingway, "erkekçe" davranış ve cesareti öne alırken, Fitzgerald yaşamındaki talihsizliklerden bir sevinç çıkarmaya, Dos Passos tüm Amerikan toplumunu kucaklayacak ırmak romanlarını, yeni ve anlatımcılığa yakın bir teknikle yazmaya koyuldu. Fitzgerald'ın 1934'te yayımlanan Tender is the Night'ı (Geceler Güzeldir), Dos Passos'un iki yıl sonra yayımlanan The Big Money'si ("Büyük Para") Yitik Kuşak yazarlarının bu anlayış çerçevesinde yazdıkları son romanları oldu.

1913'te Princeton Üniversitesi'ne girdi. 1917'de ise öğrenimini yarıda bırakarak orduya katıldı. Ertesi yıl tanıştığı Zelda Sayre'a âşık oldu, kısa yoldan para ve başarı kazanıp onunla evlenebilmek umuduyla New York'a gitti. Bir reklamcılık işine girdi, ancak bu işte aradığını bulamayınca daha önce başlamış olduğu *This Side of Paradise* ("Cennetin Bu Yanı") adlı romanını yeniden ele aldı. Princeton Üniversitesi'nde okuyan bir gencin gelişimini konu alan bu romanın 1920'de yayımlanmasıyla yirmi dört yaşında büyük bir üne kavuştu ve Zelda'yla evlendi.

1924'te Fransa'da, Riviera'ya yerleşti. Fitzgerald, beklentilerine kavuşmasına karşın, Amerika ve Avrupa arasında geçirdiği daha sonraki yıllarda, para sıkıntısı ve duygusal sarsıntılarla dolu mutsuz bir yaşam sürdü. Zelda hiçbir zaman içinden çıkamayacağı bir bunalıma sürüklenirken, Fitzgerald da alkolik olmanın sınırına geldi. ABD'ye dönerek, 1937'de Hollywood'da senaryo yazarlığına başladı. O sıralarda dedikodu sütunu yazarı Sheilah Graham'e âşık oldu ve yaşamının sonuna değin onunla birlikte yaşadı. Kalp krizi sonucu öldüğünde henüz kırk dört yaşındaydı.

Fitzgerald, tutku ve umutsuzluklarla dolu yaşamıyla olduğu kadar, romanlarıyla da I.Dünya Savaşı sonrası Amerikası'nın düşlerini ve düş kırıklıklarını yansıtmıştır. 1922'de yayımlanan *The Beautiful and Demned* ("Güzel ve Lanetli") adlı romanı büyük bir mirasa konma umuduyla yaşayan ve orta yaşlarına vardıklarında beklentilerine ulaşmakla birlikte ruhsal olarak yitip giden genç bir çifti konu alır. Ancak 1934'te tamamlayabildiği *Tender is the Night* (Geceler Güzeldir) adlı romanı, hastasıyla evlenen ve onu iyileştirme sürecinde gitgide bir çöküşün içine sürüklenen Amerikalı bir psikiyatrın öyküsüdür. Riviera'da geçen roman yer yer Fitzgerald'ın Zelda'yla olan ilişkisini yansıtır.

1925'te yayımlanan *The Great Gatsby* (Muhteşem Gatsby) Fitzgerald'ın en tanınmış romanıdır. Yoksul bir aileden gelip zenginlerin dünyasına giren Jay Gatz'in öyküsü çevresinde "Amerikan düşü"nü ve Amerikan toplumunun gelişimindeki tüm bir dönemi yer yer hüzünlü bir anlatımla ele alan roman, Amerikan edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Fitzgerald'ın roman kişileri, gençlik, başarı ve zenginlik tutkuları, büyük beklentileri ve düş kırıklıklarıyla kendi yaşamının uzantısı gibidirler. Fitzgerald, Hollywood'lu bir film yapımcısını konu aldığı son romanı *The Last Tycoon*'u ("Son Patron") bitirememiş, roman 1941'de arkadaşı eleştirmen Edmund Wilson tarafından yayıma hazırlanmıştır.

Fitzgerald, *Tales of the Jazz Age* ("Caz Çağı Öyküleri") ve *All the Sad Young Men* ("Bütün Mahzun Delikanlılar") gibi kitaplarında topladığı öyküleriyle de 20. yy ilk yarısı Amerikan öykücülüğünün önemli adlarından biri olmuştur. Yaşadığı macera ve umutsuzluk dolu dönemin izlerini taşıyan roman ve öyküleriyle 1920'ler "Caz Çağı"nın yazarı olarak tanınmış, savaş sonrası "Yitik Kuşak"ın önde gelen yazarlarından biri olarak döneminin genç yazarlarını etkilemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Roman:** *This Side of Paradise*, 1920, ("Cennetin Bu Yanı"); *The Beautiful and Damned*, 1922, ("Güzel ve Lanetli"); *The Great Gatsby*, 1925, (Muhteşem Gatsby); *Tender is the Night*, 1934, (Geceler Güzeldir); *The Last Tycoon*, 1941, ("Son Patron"). **Öykü:** *Flappers and Philosophers*, 1920; *Tales of the Jazz Age*, 1922, ("Caz Çağı Öyküleri"); *All the Sad Young Men*, 1926, ("Bütün Mahzun Delikanlılar"); *Taps at Reville*, 1935. **Çeşitli:** *The Crack-Up*, (ö.s.), E.Wilson (der.), otobiyografi; 1945, *Letters*, (ö.s.), A.Turnbull (der.), 1963, ("Mektuplar").

• **KAYNAKLAR:** A.Mizener (der.), *F.Scott Fitzgerald: A Collection of Critical Essays*, 1963; A.Turnbull, *F. Scott Fitzgerald*, 1962.

FITZGERALD, George Francis (1851-1901)

İrlandalı kuramsal fizikçi. Hareketli cisimlerin boylarının hareket doğrultusunda kısalacağına ilişkin savıyla özel görelilik kuramına katkısıyla tanınır.

3 Ağustos 1851'de Dublin'de doğdu, 22 Şubat 1901'de aynı kentte öldü. On altı yaşında girdiği Dublin'deki Trinity College'da matematik ve fizik okuyan, 1871'de mezun olduktan sonra altı yıl süreyle matematiksel fizik çalışan Fitzgerald, aynı kurumda 1877'de okutman, 1881'den yaşamının sonuna değin de profesör olarak görev aldı.

Fitzgerald'ın asıl ilgi alanı J.C.Maxwell'in temelini attığı elektromanyetizm kuramıydı. Bu kuramın uygulanması ve geliştirilmesi konusundaki en değerli katkısı elektromanyetik dalgaların üretilebileceğini ilk kez öne sürmüş olmasıydı. Bir kondansatörün titreşimli boşalması sırasında uzaya elektromanyetik dalgaların yayılabileceğini öngören bu savı daha sonra H.R.Hertz tarafından deneysel olarak kanıtlanınca, başta telsiz telgraf olmak üzere radyo, radar, vb icatlara yol açılmış oldu.

Bugün Fitzgerald'ın adıyla anılan en önemli katkısı ise, Michelson-Morley deneyinin sonucunu açıklamak amacıyla yaptığı bir öneriden kaynaklanır. Işığın bir elektromanyetik dalga olduğu anlaşıldıktan sonra, dalgalar boşlukta yayılamayacağından, tüm uzayı saran, "esir" adı verilen sonsuz esneklikteki bir maddenin varlığı ortaya atılmıştı. ABD'li fizikçi Albert Michelson, E. Morley ile birlikte 1887'de gerçekleştirdiği bir deneyde Yer'in esire göre hızını gözlemeyi başaramamış ve bu anlamda deney esir bakımından olumsuz sonuç vermişti. Deneyde,Yer' in hareketi ile aynı ve zıt yönde yayılan ışık ışınlarının hızlarında esirin varlığından kaynaklanan bir farkın gözlenmemesi esir kavramı için sorun yaratıyordu. Fitzgerald'ın 1895'te önerdiği bir çözüme göre, Newton Yasası uyarınca ışığın, duran gözlemciye göre sahip olduğu hızdan daha yavaş gitmesi gereken bir durumda, mesafe de ışığın hızındaki kayıpla aynı oranda kısalmakta, böylece ışığın yolu katetmesi için geçen süre değişmemekteydi. Fitzgerald'ın bu savı hareket etmekte olan cisimlerin boylarının hareket yönünde kısaldıkları anlamına geldiğinden,. Michelson'un deneyindeki olumsuz so-

nuç, çapraz biçimindeki iki koldan oluşan deney aletinin hareket yönünde kısalmasından, dolayısıyla ışığın yavaşladığının farkedilmemesinden kaynaklanıyordu.

Daha sonra esir kavramının gereksizliği anlaşılmış olmakla birlikte, Fitzgerald'ın hareketli cisimlerin boylarının hareketle kısalması savının özel görelilik kuramında önemli bir yeri vardır. Fitzgerald'ın önerdiği kısalma (büzüşme) formülüne göre, ışık hızına varan bir cismin boyu da sıfır oluyordu. Bundan daha yüksek bir hızda cismin boyunun negatif olması gerektiğinden, fiziksel açıdan anlamsız bu sonuç, daha sonra önem kazanan, cisimlerin ışık hızının üstüne çıkamayacakları yorumunu da içeriyordu. Büzüşme olgusu Fitzgerald'dan bağımsız olarak Lorentz tarafından da geliştirilmiş, 1905'te Einstein'ın özel görelilik kuramıyla sağlam bir kuramsal temele oturtulan Lorentz-Fitzgerald büzüşmesi, daha sonra deney ve gözlemlerle birçok kez doğrulanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca) :*The Scientific Writings of the Late George Francis Fitzgerald* (der. J.Larmor), (ö.s.), 1902, ("George Francis Fitzgerald'ın Bilimsel Yazıları").

• BAKINIZ: EINSTEIN, H.R.HERTZ, LORENTZ, MICHELSON.

FIZEAU, Hippolyte
(1819-1896)

Fransız fizik bilgini. İlk kez astronomi gözlemlerine başvurmaksızın tümüyle yeryüzü koşullarında gerçekleştirilmiş optik bir deneyle ışık hızını ölçmeyi başarmıştır.

Armand Hippolyte Louis Fizeau 23 Eylül 1819'da Paris'te doğdu, 18 Eylül 1896'da La Ferté-sous-Jouarre yakınlarındaki Venteuil şatosunda öldü. Paris Tıp Fakültesi'nde patoloji profesörü olan babasının isteğiyle tıp öğrenimine başladıysa da, sağlık nedeniyle derslerine uzun bir süre ara verdikten sonra hekim olmaktan vazgeçip fizik öğrenimini seçti. Collège de France'ta Regnault'nun optik derslerini izledi, Paris Gözlemevi'nde Arago'dan astronomi öğrendi ve bir üniversiteden diploma alma gereğini duymaksızın, evinde kurduğu laboratuvarda fizik araştırmalarına başladı.

1860'ta Fransız Bilimler Akademisi'ne, 1875'te Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine seçilen ve 1878'de Akademi'nin fizik bölümü başkanlığına getirilen Fizeau'nun çalışmaları, 1856'da Institut de France'ın özel ödülüyle, 1866'da da Royal Society'nin Rumford madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

İlk araştırmacılık yıllarında, Daguerre'in bulduğu fotoğraf tekniği üzerinde çalışarak yeni bir sanat dalı olan fotoğrafçılıktan bilimde de yararlanmanın yollarını araştıran Fizeau, aynı ilgiyi bölüşen Foucault ile yakın bir dostluk ve işbirliği kurdu. Bu ortak çalışma sonucunda, Daguerre yöntemiyle çekilen fotoğraflarda siyah-beyaz kontrastını artıracak bazı değişiklikler uygulayarak, 1845'te Güneş yüzeyinin ilk kez çok net ve ayrıntılı bir fotoğrafını çekmeyi başardılar.

Fizeau'nun optik alanındaki deneysel araştırmaları, kimisi ışığın parçacık, kimisi dalga yapısında olduğunu savunan fizikçiler arasındaki uzun tartışmalara, dalga kuramını destekleyici kanıtlar getirmiştir. Dalga kuramının savunucularından Arago'nun önerisi üzerine, ışığın su ve hava gibi değişik yoğunluktaki ortamlarda değişik hızla yayıldığını kanıtlayarak dalga kuramının geçerliliğini sınamak üzere birlikte çalışmaya başlayan Fizeau ve Foucault, aralarındaki kişisel bir anlaşmazlık üzerine deneylerini ayrı ayrı sürdürdüler. 1849'da, birbirinden yaklaşık 8 km uzaklıktaki iki tepeden birine, ışık ışınlarına paralel bir eksen çevresinde dönen bir dişli çark, öbürüne de bir ayna yerleştiren Fizeau, çarkın belli bir diş aralığından geçen ve aynadan yansıyarak geri dönen ışığın bir sonraki diş aralığından geçmesi için yeterli hızla çarkı döndürdüğünde, ışık hızını 315.000 km/sn gibi oldukça yaklaşık bir değerle hesapladı. Bir yıl sonra, ölçü aletleri yapımcısı Louis Breguet (1804-1883) ile birlikte, ışığın sudaki ve havadaki göreli yayılma hızlarını karşılaştırarak, havadan daha yoğun bir ortam olan suda ışık ışınlarının havaya oranla daha yavaş yayıldığını gösterdi ve ışığın dalga kuramına sağlam bir kanıt getirdi. Foucault da, Fizeau'dan bağımsız olarak aynı tarihlerde aynı sonuca varmıştı.

Fizeau'nun, optik kuramına ve çağdaş astrofiziğe katkıda bulunan en önemli çalışması, ses ve ışık dalgalarının görünür frekansının hıza bağlı olarak değişmesine ilişkin Doppler olayını açıklayarak astronomiye uygulamasıdır. Doppler'in 1842 tarihli bir makalesinde yayımladığı bu olayı, ondan habersiz olarak 1848'de gözlemleyen Fizeau'nun, ses dalgaları için geçerli olan hıza bağlı frekans değişikliğini ışık dalgalarını kapsayacak biçimde genelleştirerek, bir yıldızın ışığının Yer'den uzaklaştığında tayfın kırmızı bölgesine, Yer'e yaklaştığında ise mora doğru kaydığını saptaması, evrenin genişlemesi kuramına temel oldu.

Yaşamı boyunca hiçbir öğretim görevi almayan ve fiziğin kuramsal yönüyle hiç ilgilenmeyen Fizeau'nun tasarladığı deney yöntemleri, görelilik kuramının en sağlam kanıtlarından biri olan Michelson-Morley deneyine varıncaya dek pek çok fizikçiye esin kaynağı olmuştur.

• BAKINIZ: ARAGO, J.BRADLEY, DOPPLER, G.F.FITZGERALD, J.B.FOUCAULT, FRESNEL, HUGGINS, MICHELSON, ROEMER, T.YOUNG.

FİGANÎ
(? - 1532)

Osmanlı Divan şairi. Atasözleri ve halk deyimlerini kullanma geleneğine bağlı şiirleriyle tanınmıştır.

Asıl adı Ramazan'dır. Trabzon'da doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum yılı ve hangi tarihte İstanbul'a

geldiği bilinmiyor. Tezkirelerdeki kayıtlara göre kısa bir medrese öğrenimi gördü. İranlı şairler gibi hekim olmaya özenerek Kazvinli Şah Mehmed'den tıp dersleri aldı. Bir süre mukataa kâtipliği yaptı. Genç yaşında kendini içkiye kaptırdı. Şair İstanbullu Natî ve Piriştineli Nuhî ile birlikte başıboş bir yaşam geçirdi. Geçimini daha çok devlet büyüklerine yazdığı kasidelerden elde ettiği bağışlarla sağladı.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın 1526'da Budin'den getirip Sultanahmet'teki sarayının önüne diktirdiği üç tunç heykel hakkında yazılan ve Figanî'nin de bulunduğu bir toplantıda okunan "Dünyaya iki İbrahim geldi- Biri putları kırdı, öteki put dikti" anlamında Farsça beyit sadrazamın kulağına gitti. Figanî, kendisi ile bir ilişkisi olmayan bu beyit yüzünden, üç gün sonra Tahtakale'deki evinde yakalanıp, önce dövüldü, sonra da asıldı.

Figanî'nin kendi eliyle düzenlenmiş bir divanı ya da divançesi yoktur. Kaside ve gazelleri dağınık olarak şiir mecmualarında kalmıştır. Önceleri Hüseynî takma adı ile yazdı. Sonraları bunu Figanî'ye çevirdi. Şiirlerinde Ahmed Paşa ile Necatî'nin etkisi görülür. Özellikle Necatî'nin başlattığı atasözleri ve halk deyimlerini sık kullanma geleneğine bağlı kalmıştır. İranlı kaside şairlerinden de büyük ölçüde yararlanmıştır. İbrahim Paşa'ya sunduğu kaside o kadar ün kazanmıştır ki, Fuzulî'nin sanılmış, hatta kimi basma Fuzulî divanlarında yer almıştır.

• YAPITLAR: (başlıca): *Figanî ve Divançesi*, (ö.s.), A. Karahan (yay.), 1966.

FİKRET MUALLÂ
(1903-1967)

Türk, ressam. Dışavurumculuk'un (Ekspresyonizm) ve Fovizm'in üslup özelliklerini kaynaştıran, coşkun bir lirizm ve içtenlik dolu resimler yapmıştır.

Fikret Muallâ Saygı İstanbul'da doğdu, 20 Temmuz 1967'de Fransa'da Nice yöresinde öldü. Küçükken geçirdiği bir kaza sonucu topal kalması ve annesinin ölümünden sonra babasının yeniden evlenmesi gibi olaylar onun sinirli ve uyumsuz bir çocuk olmasında rol oynadı. Saint Joseph Fransız Okulu'ndan sonra bir süre Galatasaray Lisesi'nde okudu, ama okulu bitirmeden mühendislik eğitimi yapması için Almanya'ya gönderildi. Almanya'nın çeşitli kentlerinde dolaştı, İsviçre ve İtalya'ya gitti, müzeleri gezdi. Resim yeteneğinin farkına vararak kısa zamanda sağlam bir desen bilgisi edindi. Başarılı resimlemeler, moda çizimleri ve gravürler yaptı, desenlerini en gözde Alman dergilerine kabul ettirdi. Babasının mali durumu bozulup para gönderemez hale gelince bir Mısırlı prens, onun yirmi beş yaşına değin Almanya'da kalmasını sağladı.

Fikret Muallâ 1928'de aşırı alkol tutkusu nedeniyle bir süre hastanede tedavi gördü. Daha sonra

Fikret Muallâ

Almanya'dan Fransa'ya geçti, Paris'te Montparnasse ve Saint Germain gibi sanat çevrelerinde yaşadı. Orada, André Lhote'un atölyesinde çalışan Hale Asaf'la tanıştı. Paris'te sürekli resim yapan Fikret Muallâ bir süre sonra parasızlık nedeniyle Türkiye'ye döndü. Geçimini sağlamak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na yaptığı başvuru üzerine 1934'te Ayvalık Ortaokulu resim öğretmenliğine atandı, ancak kısa bir süre sonra bu görevinden istifa etti. İstanbul'da *Lüküs Hayat*, *Deli Dolu*, *Saz Caz* gibi operetler için kostümler çizdi. Nâzım Hikmet'in *Varan 3* adlı şiir kitabını resimledi. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Adam* dergisi için desenler hazırladı. Bir ara, yanlış yorumlanan bazı sözleri yüzünden savcılık emriyle 1936'da Bakırköy Akıl Hastahanesi'nde bir yıla yakın gözetim altına alındı. 1937'nin sonlarına doğru taburcu edildi. Bu olaydan sonra Fikret Muallâ'da gittikçe artan ve ölümüne değin süren bir polis korkusu başladı.

Babasının ölümü üzerine eline geçen miras payı ile Paris'te yaşamını sürdürebileceğini düşünerek 1939'da Türkiye'den ayrıldı. Hastaneden çıkışı ile Türkiye'den ayrılışı arasındaki iki yıllık sürede 1939 Uluslararası New York Fuarı Türk Pavyonu için Abidin Dino'nun isteği üzerine İstanbul konulu otuz kadar tablo yaptı. 1938'de yayımlanan *Ses* dergisi için çizdiği desenlerden birinin müstehcen olduğu gerekçesiyle, Türkiye'den ayrıldıktan sonra aleyhinde dava açıldı, 1939'da beraat etti. Bu dönemde yazılmış ve *Ses*'te yayımlanmış "Masal" ve "Üsera Karargâhı" adlı iki de öyküsü vardır.

Fikret Muallâ Fransa'da yirmi altı yılı aşkın bir süre yaşadı. Geçimsizlik, içkiye düşkünlük ve sürekli polis korkusu ile geçen yıllar sonunda yaşamındaki dengesizlik ve uyumsuzluk yoğunlaştı. Bir ara tedavi için hastahaneye yatırıldı. Burada kaldığı iki ay içinde kendisine resim yaptıran Dina Vierny'nin koruması altına girdi. Bu resimleriyle Kasım 1954'te ilk sergisini

açtı. İkinci sergisinden sonra yeniden akıl hastahanesine girdi. Bir ay sonra taburcu edilince sanayici Lharmin'le bir anlaşma yaptı ve Seine Nehri'nin daha çok varlıklıların oturduğu "sağ" yakasına taşındı. Resimlerinin sürekli müşterisi olan Madame Anglés'yle bu dönemde tanıştı. Fikret Muallâ'yı bundan sonra koruması altına alan Madame Anglés, 1962'de felç geçirdiğinde onu hastahaneye kaldırttı, bakımını sağladı. Daha sonra Nice yöresinde Reillane kasabasındaki evine yerleştirdi ve bütün giderlerini karşıladı. Fikret Muallâ ömrünün sonuna değin felçten kurtulamadı. Mayıs 1967'de eski sinir bunalımları yeniden başladı. Önce hastahaneye, sonra da bir dinlenme evine yatırıldı ve orada öldü. Ressam Hale Asaf gibi kimsesizler mezarlığına gömüldü. Ölümünden yedi yıl sonra 1974'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün ilgilenmesiyle kemikleri Türkiye'ye getirildi ve Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü. 1976'da dostlarından, yakınlarından ve çeşitli koleksiyonlardan derlenen yüz on sekiz resmi ile Ankara'da adına bir sergi düzenlendi. Yapıtlarının çoğu bugün özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Yaşamının büyük bölümünü Fransa'da geçiren Fikret Muallâ konularını kahveler, sirkler ve sokaklar gibi Paris yaşamının ayrıntılarından seçmiştir. Resim onun için bir yaşama biçimi olmuştur. Yaşamın gerçeklerini büyük bir içtenlikle renge ve biçime aktarmış, içinde yaşadığı bohem çevrenin insanını resmine konu olarak almıştır. Daha çok guvaş tekniğine yakınlık duymuş ve bu teknikle çok hızlı çalışabilmiştir. Ancak yağlıboyayı da suluboya ve guvaşı kullandığı ustalıkla kullanmıştır. Resmin kuramsal sorunları onu pek ilgilendirmemiş, dış etkilere yabancı kalmış ve çağdaş akımlara katılmamıştır. İçinden geldiği gibi, öznel, coşkun bir lirizm ile dolu resimler yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Oturan Adamlar*, 1937, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Sevişenler*, 1952; *Masada*, 1953; *Nature-Morte*, 1954; *Sokak*, 1955; *Sermayeler* 1955; *Kafe*, 1955; *Bistro; Kanalda Bekleyen Taşıt Botları; Marsilya'da Fransız İşçileri Bir Kahvede; Haliç ve Süleymaniye; Paris'te Bir Sokak; Amerikan Bar; Baloncu; Peysaj; Balıkçı; Mor Zemin Üstünde Figürler.* **Kitap Resmi:** Nâzım Hikmet, *Varan 3*, 1930. **Tiyatro Kostümü:** *Lüküs Hayat; Deli Dolu; Saz Caz.*

• **KAYNAKLAR:** A.Dino, *Fikret Muallâ*, 1980.

FİLİP II
(İÖ 382 - 336)

Makedonya kralı. Hellen Birliği'nin kurucusudur.

II. Filip (Philippos) İÖ 382'de doğdu, İÖ 336'da Makedonya'da Aigai'de öldü. Söylenceye göre Herakles'in soyundan gelen Argead hanedanından Makedonya kralı II. Amintas'ın oğludur. Çocukluğunda rehine olarak bulunduğu Tebai'de Yunan kültürüyle yetiştirildi.

İÖ 359'da kardeşi III. Perdikkas'ın öldürülmesi üzerine çocuk yaştaki yeğeni Amintas adına yönetime el koydu. İç karışıklıkları bastırdıktan sonra kendisini kral ilan etti. Yunanistan'ın da katılacağı birleşik bir Balkan devleti kurup o dönemde en büyük karşı güç olan Persler üzerine bir sefer düzenlemeyi amaçladı. Önce Yunan kolonilerine saldırdı. İÖ 357'de Amfipolis, Pidna ve Potideia kentlerini ele geçirip Makedonya'nın sınırlarını denize dek ulaştırdı. Ardından kuzeye yönelip Trakya'daki Odrisler Krallığı'na seferler düzenleyerek geniş topraklar edindi. Meriç Irmağı üzerinde kendi adını verdiği Filippopolis (Filibe) kolonisini kurdu.

Bu sırada Orta Yunanistan'daki Delfoi tapınağının hazineleri konusunda Fokisliler'le Tebaililer arasında çıkan çatışmada Tebaililer'den yana tavır alarak İÖ 354'te Tesalya'ya girdi. İÖ 352'de Fokisliler'i yenilgiye uğratıp Tesalya'dan çıkardı. Feray'ı ele geçirip tiranlığı kaldırdı. Termopilai geçidine dek ilerledi. Geçidin Atinalılar tarafından tutulması üzerine geri döndü.

Bu arada Makedonya'dan ayrılıp Atina ile birleşen Halkidikya Yarımadası'ndaki kentlerle mücadele etti. İÖ 349'da Olintos'u kuşattı. O sırada hatip Demosthenes'in halk meclisinde verdiği söylevlerle kışkırttığı Atina, Makedonya'ya savaş açarak Olintos'a yardım gönderdi. Ancak yardım gelene değin II. Filip kenti ele geçirerek yakıp yıktı. Bunun üzerine öbür Halkidikya kentleri de II. Filip'in egemenliğini tanıdı ve tüm yarımada Makedonya'nın eline geçti. İÖ 346'da Atina ile savunma ittifakını da içeren bir barış antlaşması yaptı.

Öte yandan Orta Yunanistan'daki Delfoi tapınağı sorunu sürüyordu. İÖ 346'da Delfoi amfiktiyonisi (dini birlik) kentlerinin isteği üzerine yeniden bölgeye giden II. Filip Fokisliler'i yenerek yaklaşık on yıldır süren savaşı sona erdirdi. Yunanistan içlerinde toprak edindikten sonra Makedonya'nın siyasi ve askeri egemenliği altında bir konfederasyon oluşturup Pers Krallığı'na saldırmayı planladı. Tehlikeyi sezen Persler Yunanlılar'ı Makedonya'ya karşı kışkırtıp parasal destek sağladılar.

Bu dönemde Yunanistan'da iki siyasi akım vardı. İsokrates'in başı çektiği Panhelenistler, bir Yunan devleti saydıkları Makedonya ile birleşip Persler'e karşı mücadelenin doğruluğunu savunuyorlar ve Anadolu'daki Yunan kentlerinin Persler'den kurtarılmasını amaçlıyorlardı. Demosthenes'in önderlik ettiği öteki grup ise II. Filip'in Olintos gibi Atina'yı da yerle bir edeceğini bu nedenle daha uzak bir tehlike olan Persler'den yardım almanın doğru olacağını savunuyordu.

II. Filip İÖ 344'te Tesalya birliğinin başkanı oldu. İÖ 343'te Epeiros'u (Epir) egemenliği altına alarak kayınbiraderi Aleksandros'u kral yaptı. İÖ 341'de Trakya'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi.

İÖ 339'da Lokrisliler Delfoi'ye saldırınca Amfiktiyonlar bu sorunu çözümlemekle II. Filip'i görevlendirdiler. Bu sırada İskitler'e karşı bir seferde bulunan II. Filip Orta Yunanistan'a inerek Elateia kentini ele geçirdi. Bunun üzerine paniğe kapılan Atinalılar Demosthenes'in girişimiyle eski düşmanları Tebaililer'le ittifak yaptılar. Öbür kentlerin de yardımıyla II. Filip'i engellemeye çalıştılar. Ancak onun İÖ 338'de Amfisa'yı da ele geçirmesi üzerine Biotya'ya çekildiler. Aynı yılın Ağustosu'nda Haironeia'da yaptıkları

savaş Atinalılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Bu savaşta Makedonya ordusunun sol kanadını o zaman 18 yaşında olan oğlu İskender yönetti. Haironeia savaşının ardından tüm Yunanistan II. Filip'in denetimine geçti. Atina ise Demosthenes kentten ayrıldıktan sonra II. Filip'le barış yaptı. Atinalılar II. Filip'e ve oğlu İskender'e yurttaşlık sanı verdiler.

II. Filip tüm Yunan kentlerini birleştirmek amacıyla İÖ 338'de Korint'te bir kongre topladı. İsparta dışındaki tüm kentler "Kurucu Meclis" niteliğindeki bu kongreye katıldı. Bu kentler arasında özerkliklerini korumak kaydıyla savunma ve saldırı ittifakları yapılarak "Hellen Birliği" kuruldu. Birliğin işlerini "Hellenler'in Ortak Sinhedrionu" adlı meclis yürütecekti. Aynı zamanda yüksek mahkeme niteliği de taşıyan bu mecliste her kent önemi ve askeri gücüne göre belirlenen sayıda delege ile temsil edilecekti. Birliğin savaşa girmesine bu meclis karar verecek, karara uymayanlar birlik ordusu tarafından cezalandırılacaktı.

Yalnızca Yunanlılar'ı kapsayan birliğe Makedonya katılamıyordu. Ancak Herakles soyundan gelen II. Filip kendi kişiliğinde Makedonya ve Hellen Birliği arasındaki bağı kurup birlik ordusunun başkomutanı oldu.

İÖ 337'de Korint'te yapılan bir toplantıda II. Filip, İsokrates'in savunduğu tez doğrultusunda Hellen Birliği'ne Persler'e karşı savaş önerdi. Önerisi kabul edilen II. Filip başkomutan oldu. Anadolu'ya öncü güçler göndererek Persler'e resmen savaş açtıysa da İÖ 336'da başkent Aigai'de kızı Kleopatra'nın düğününde bilinmeyen bir nedenle öldürüldü.

Yerine geçen oğlu III.İskender [Büyük] babasının yolundan giderek ülkesinin sınırlarını Hindistan'a dek genişletti.

• BAKINIZ: DEMOSTHENES, İSKENDER [Büyük], İSOKRATES.

FİLİP EFENDİ
(? - 1900)

Şairlik sınavı

Osmanlı gazeteci. Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde birçok önemli gazetenin yayımcısıdır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. 1900'de İstanbul'da öldü. Kimi kaynaklara göre Karamanlı bir Rum kimine göre de Diyarbakırlı Katolik bir Ermeni' dir. Düzenli bir öğrenim görmedi. 1840'ta William Churchill'in *Ceride-i Havadis* gazetesinde hamallık yapıp bir süre de gazetenin başyazarı Siret Efendi'nin özel işlerine baktı. Gazeteciliğe ilgi duyarak gerekli sermayeyi sağlayıp 1866'da *Muhbir* gazetesini çıkardı. Ali Suavi'nin başyazarlık yaptığı *Muhbir*, Mart 1867'de Mısır hidivi İsmail Paşa'ya karşı bir yazı yayımladığı gerekçesiyle bir ay kapatıldı. Bir ay sonra yeniden yayımlanmaya başlayan *Muhbir* Mayıs 1867'de 55. sayısıyla yayımına son verdi. Bir süre Arapça yayımlanan *el-Cevaib* gazetesinin *Veledü'l-Cevaib* adlı Türkçe nüshalarını yönetti. Aynı yıl *Mecmua-i Maarif* adlı gazeteyi yayımladı.

Filip Efendi 1868'de Ali Raşit Bey'le birlikte *Terakki* gazetesini çıkarmaya başladı. Yazarları arasında Ebüzziya Tevfik, Kemalpaşazade Said, Recaizade Mahmud Ekrem'inde bulunduğu *Terakki* 1870'te saraya karşı yazılar yayımladığı gerekçesiyle kapatılınca Filip Efendi gazeteden ayrıldı. Bir süre *Hakayiku'l-Vakayi* adlı gazeteyi yönetti. 1875'te siyasi nitelikli *Vakit* gazetesini çıkardı. O döneme göre yoğun bir okur kitlesi olan *Vakit'i* 1884'e dek yayımladı. Bu dönemde verdiği jurnaller nedeniyle "Gazeteci-i Şehriyâri" (padişahın gazetecisi) sanıyla anıldı.

FİRDEVSÎ
(934-1020)

İranlı şair. İslam edebiyatında destan türünün kurucusu ve İslam öncesi İran uygarlığının savunucusudur.

Ebu'l-Kasım Firdevsî, İran'ın Tus iline bağlı Taberan bucağında doğdu, Tus'ta öldü. Sâmanoğulları sultanlarından Nuh b. Mansur ve Gazne Sultanı Mahmud dönemlerinde yaşadığı, onlarla yakın ilişkiler kurduğu, saraylarında kaldığı, kendi şiirlerinden ve onunla ilgili kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yoksul bir köylü ailesinden geldiğini, geçim sıkıntısı çektiğini, üzüntülü günler geçirdiğini de şiirlerinde anlatır.

Firdevsî'nin şiire yaklaşımı çocukluğunda dinlediği halk öyküleri, söylenceler ve halk şiiriyle başlamıştır. Başka ülkelerin edebiyat ürünlerini, söylencelerini öğrenmek için birçok yer dolaşmıştır. Bir aralık Irak'a giderek Büveyhoğulları'ndan Sultan Bahaüddevle'nin sarayında kalmış, burada bulunduğu süre içinde *Yusuf ve Züleyha* adlı mesnevisini yazmıştır. Bir süre sonra Bağdat'a giderek adı geçen yapıtını 996'da İsmail el-Muvaffak'a sunmuş, 999'da İsfahan'a giderek, emir Ahmed b. Muhammed'in sarayında kalmıştır.

Firdevsî'nin bu gezilere çıkışı da birtakım söylentilere dayanmaktadır. Yaygın bir söylentiye göre, Firdevsî oturduğu köyle ilgili bir iş için Gazne'ye giderek, Sultan Mahmud'a dilekçe vermek amacıyla, saraya varır. Sarayın bahçesine girince görevliler ona ne istediğini, kim olduğunu sorarlar. Bu sırada sarayın bahçesindeki havuzun başında, o dönemin ünlü ozanlarından, Ferruhî, Unsurî, ve Ascedî şiir üzerine tartışırken yanlarına yaklaşan Firdevsî'yi giyiminin düzgün olmayışı nedeniyle küçümserler. Onun da şair olduğunu anlayınca, kendileriyle sınava girip giremeyeceğini sorarlar. Firdevsî olumlu karşılık verince, o çağın İran dilinde "şen" ekiyle biten ve dördüncüsünün bulunamayacağı sanılan "rûşen" (parlak), "gülşen" (gül bahçesi), "cûşen" (zırh) sözcükleriyle uyaklı üç dize söylerler, gene "şen" ekiyle biten dördüncü dizeyi de Firdevsî'nin bulmasını isterler, Firdevsî eski İran söylencelerinde bir yiğitin adı olarak geçen "Pûşen" sözcüğü ile biten dördüncü dizeyi söyleyince, ozanlar onun güçlü bir şair olduğu

kanısına vararak durumu Sultan Mahmud'a bildirirler. Böylece bu başarısından dolayı Firdevsî de, Sultan Mahmud'un sarayındaki konuklar arasına girer, şiir tartışmalarına katılır.

Firdevsî'nin Sultan Mahmud için yazdığı *Şehnâme* eski İran söylencelerini, halk öykülerini, yiğitliklerini konu edinir. Firdevsî, kendinden önce gelen İran şairlerini, *Hudayname* adlı İran tarihini, Zerdüşt dininin kutsal kitabı sayılan *Avesta*'yı, Arap yazar ve şairlerini, *Kuran*'ı, İran-Arap savaşlarıyla ilgili yapıtları incelemiş, özellikle eski İran uygarlığı ile İslam dininin biçimlendirdiği Arap uygarlığını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Firdevsî'ye göre İran'ı kılıçla yenen Arap ordularının yenemeyecekleri büyük bir güç vardır, o da Araplar'ınkinden çok daha eski ve verimli olan İran uygarlığıdır. *Şehnâme* olaylara bu açıdan bakan bir görüşün savunmasıdır.

Firdevsî'nin düşünceleri, yaşam anlayışı, insan ve evren sorunlarına bakışı, benimsediği görüş, *Şehnâme*'de dağınık olarak sergilenmiştir. İnsanla ilgili bütün eylemleri doğruluk, yiğitlik, erdem ve iyilik gibi değerlerden kaynaklandıran Firdevsî'ye göre başarı kazanmak için doğruluktan ayrılmak, başkalarını tuzağa düşürerek üstünlük sağlamak, güçsüzleri ezmek, en elverişli durumlardan yararlanmaya çalışmak erdemle, yiğitlikle bağdaşmaz.

Firdevsî'nin benimsediği yaşam anlayışının odağını iyimserlik oluşturur. Ona göre insan mutlu olmak için yaşar, yaşamın başka bir ereği yoktur. Mutluluk da acılara, üzüntülere, yaşamın geçici eğilimlerine kapılmamakla sağlanır. İyiliğin, iyimserliğin üstesinden gelemeyeceği bir olay yoktur. İyimserliğin özü erdemdir, erdem ise doğruluk ve insanlık demektir, toplum içinde insanın davranışlarına yön veren, başkaları konusundaki düşüncelerini biçimlendiren bir değerdir. Firdevsî'nin şiirinde çok geniş bir yer kaplayan iyilik, güzellik, erdem ve yiğitlik gibi kavramlar, eski İran düşüncesinin, özellikle Zerdüşt inançlarının odağını oluşturur. Zerdüşt'ün *Avesta*'da bulunan şiirlerinde en çok işlenen ve bütün insanlara öğütlenen temel değerler de bunlardır. Firdevsî *Şehnâme*'de bu değerleri insan davranışlarının değişmez ilkeleri diye yorumlar.

Firdevsî'ye göre insan yeryüzünde konar-göçer bir varlıktır. Bütün öteki varlıklar gibi onun da bir sonu vardır. Yaşam, başlangıcı doğum, sonu ölüm olan iki sınır arasındaki süredir. İnsanın üstünlüğü, değeri, edindiği bilgiyle sağlanan olgunluktadır. Olgunluk ise başkalarına iyi davranmayı, yardım etmeyi, güler yüz göstermeyi, alçakgönüllü olmayı gerektirir. İnsan ölümlüdür, ancak büyük kahramanlar, büyük başarı sağlayan kişiler ortaya koydukları ürünlerle, örnek davranışlarla ölümsüzlüğe ulaşabilirler. Bu nedenle başarı ölümü yener.

Firdevsî'nin üzerinde durduğu bir başka konu da İslam inançlarının eski İran uygarlığı karşısında yıkıcı bir nitelik taşıdığı görüşüdür. Ona göre İran çok eski ve evrensel bir uygarlığın yaratıcısıdır. Oysa İslam diniyle İran'a giren Arap düşüncesi köksüzdür, verimli ve geliştirici değildir. Arap düşüncesi içeriğe önem vermeyen bir biçime dayanır, bu nedenle İran toplumunun yapısına, düzenine, yönetim ilkelerine aykırıdır. Biçime dayanan bir toplum anlayışı, insanın özgürlüğüne, düşünme yeteneğine, yaratıcı gücüne gereken değeri veremez. Firdevsî bu konudaki görüşlerini açıklarken Arap insanının yaşama anlayışından, davranış biçiminden yola çıkar:

Şehnâme

Deve sütü içip kertenkele eti yiyen
Arap öyle azdırmış ki işi
Göz koymuş İran'da Sasaniler'in tahtına
Tuu yüzüne ey dönek felek tuu...

Bu dizelerle sergilenen düşünce, çok kısa bir geçmişi olan Arap yönetiminin, binlerce yıl eskiye giden İran uygarlığı karşısındaki olumsuz tutumunu içerir. Firdevsî burada İranlı olmanın bilincini ortaya koyar, şiirine, bağımsızlığı erek edinen bir içerik kazandırmaya çalışır. Onun bu konuda ne denli tutarlı olduğunu *Şehnâme*'nin dili göstermektedir. Kimi araştırıcılara göre yüz bin dizeyi aşan bu yapıtta kullanılan Arapça sözcüklerin sayısı üç yüzü geçmez, bunlar da İslam dininin etkisiyle Farsça'ya girmiştir.

Yapıtlarının önemi

Firdevsî ele aldığı konuları işlerken, sürekli olarak bağımsızlık görüşü çevresinde dolaşır, bu görüşü düşüncenin odağı durumuna getirir. Onun bağımsızlık anlayışı toplumcu değil, bireyci bir nitelik taşır, yapıtında işlediği kahramanlara böyle bir görüş açısından bakar.

Yaşama bakışı

Firdevsî'nin yapıtları biri edebiyat, öteki uygarlık tarihi olmak üzere, iki bakımdan önemli sayılır. Konuya edebiyat tarihi açısından bakan araştırıcılara göre, Firdevsî destan türünün kurucularından biridir. Destan türüne getirdiği başlıca yenilik de İran ulusunda bağımsızlık bilincinin uyanmasına yarayacak düşünce öğelerini sergilemesi, destanı yalnız söylencelerle değil de, yaşanmış gerçek olaylarla örmesidir. Bu özellik, onun, destanını belli bir ereği göz önünde tutarak yazmasından kaynaklanır. Şiir dili sağlam, söyleyişi akıcı, dizeleri arasında anlam bütünlüğü sürekli ve ele aldığı olaylar birbirine bağlıdır. Şiirde yer yer abartmalı buluşlarla iniş çıkışlar görülür, olağan bir olaydan birdenbire olağanüstü bir ortama geçilir, şiirin bütününe anlam, ses ve uyum egemen olur. Bu destan türü İslam edebiyatında yenidir.

İnsan anlayışı

Uygarlık tarihi açısından bakıldığında, Firdevsî yeni bir inancın çevresinde toplanan güçlerin saldırısına uğrayan eski bir uygarlığın savunucusu olarak ortaya çıkar, savunmasını somut örnekler göstererek sürdürür. Verdiği örnekler arasında inanç varlıkları, halk deyimleri, atasözleri, halk şiirinden alınmış dizeler, halk masalları, söylence ürünleri geniş bir yer tutar.

Firdevsî, İslam ülkelerinde, destan türünün tek ve erişilmez örneği sayıldığından çağlar boyunca etkisini sürdürmüş, birçok destanın yazılmasına olanak sağlamıştır. Onun *Şehnâme*'sinde adı geçen Rüstem, Feridun, Gâve, Dârâ, Husrev gibi kahramanlar sultanları övmekte örnek olarak alınmış, değişmez birer övgü öğesi olarak kullanılmıştır. Firdevsî'den en çok etkilenen İran ve Osmanlı şairleridir. Özellikle Divan şiirinde Firdevsî'nin kahramanları değişmez örnekler niteliğindedir. Gerek Doğu'da, gerekse Batı'da Firdevsî'yi ve yapıtlarını konu edinen pek çok çalışma yapılmış, yapıt yayımlanmıştır. Kimi araştırmacılar, onu eski İran dilinin yeniden yaratıcısı sayarlar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Şehnâme*, (ö.s.), 1859, (çev. 1967), *Yusuf ve Züleyha*, (ö.s.), 1908.

• KAYNAKLAR: T. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, 1920; J.Rıpka, *Iranische Literaturgeschichte*, 1959.

FLAHERTY, Robert J.
(1884-1951)

ABD'li belge film yapımcısı. Bu alandaki yaratıcılığıyla belge sinemasının öncüsü sayılır.

16 Şubat 1884'te Kanada'da, Michigan'da doğdu, 23 Temmuz 1951'de Vermont'ta, Dunnerston'da öldü. Michigan College'da eğitim gördü. Gençliğinde babasıyla birlikte çıktığı gezilerde Kanada'nın doğal zenginliklerini ve ülkedeki etnik grupları tanıma olanağını buldu. 1914'te, ölümüne değin kendisine destek ve esin kaynağı olan Frances Hubbard ile evlendi. 1910-1916 arasında coğrafi keşif gezilerine katıldı. Sir William Mackenzie başkanlığında Hudson Körfezi'nde Belcher Adaları'nda araştırmalar yaptı. Bu adaların en büyüğü bugün Flaherty'nin adını taşımaktadır.

Nanook'un çekimi

Çıktığı bu gezilerden birinde yanına bir film çekme makinesi de aldı. New York'ta gördüğü üç haftalık bir film kursu dışında hiçbir deneyimi olmamasına karşın, Kuzey'de yaşayanların filmini çekmekle işe başladı. Kürk tüccarlarını, yerlileri ve özellikle de Eskimolar'ı görüntülediyse de bu filmleri bir kaza sonucu yandı. Uzun uğraşmalardan sonra kürk tüccarı Revillon Kardeşler'i razı ederek 1920'de dünya belge sinemasının klasiklerinden biri sayılan *Nanook of the North*'un ("Kuzeyli Nanook") çekimine başladı. İki yılda tamamlanan bu film, Eskimo Nanook'un gündelik yaşamını ve uğraşlarını konu edinir. Mors avı, ev yapımı ve benzeri sahneler içeren belgesel, sonuçta epik bir anlatımla doğal çevre içinde var olma savaşı veren insanın çabasının kutsanmasına varır. Film büyük bir ilgiyle karşılandı ve Flaherty büyük bir belge sinemacısı olarak nitelendirildi.

Son çalışmaları

Flaherty, 1923'te *Nanook*'tan esinlenerek *My Eskimo Friends* ("Eskimo Dostlarım") adlı bir kitap yazdı. Aynı yıl Paramount Şirketi için Pasifik'te Samoa Adaları'nda iki yıllık bir çalışma sonucu *Moana* adlı bir belgesel çekti. Doğa ve insan arasındaki uyumu anlatan film, adaların kumaş dokuma, balık avlama, dövme yapma gibi etkinliklerini belgeliyordu. Ayrıca Flaherty *Moana*'da, yeni denenen *panchromatic* filmi de başarıyla kullanmıştı.

Ortak çalışmaları

Daha sonraki film çalışmalarını çoğunlukla başka yönetmenlerle ortak olarak sürdürdü. 1928'de Metro-Goldwyn-Mayer için yönetmen W.S.Van Dyke (1906) ile birlikte başladığı *White Shadows of the South Seas* ("Güney Denizlerinde Beyaz Gölgeler") adlı konulu film için Tahiti'ye gittiyse de, Van Dyke'la ve konulu film çekiminin gerekleriyle uyuşamayacağını anlayarak ayrıldı. Yönetmen Friedrich W. Murnau ile birlikte kurdukları bir şirket için 1931'de Tahiti'ye yeniden gitti. Burada *Tabu* adlı filmi yarı yarıya tamamlamışken anlaşmazlık çıkınca gene geri döndü. Flaherty *Nanook* gibi bir belgesel çekmek isterken, Murnau Pasifik dekorunu kullanarak konulu bir film yapmayı tasarlıyordu. *Tabu* bu anlaşmazlığa karşın gene de büyük bir başarı kazandı.

SSCB ve Berlin'de başarısızlıkla sonuçlanan kimi projelerin ardından Flaherty, belge sinemasının ustalarından olan John Grierson tarafından İngiltere'ye çağrıldı. Grierson'un amacı, Flaherty'nin sinema öğrencilerine doğal çevreyi gözlemleme konusunda dersler vermesi ve örnek bir film çekmesiydi. Böylece ortaya çıkan *Industrial Britain* ("Sanayileşmiş İngiltere") 1933'te Grierson ve öğrencileri tarafından kurgulanarak gösterime hazırlandı.

Flaherty 1934'te İngiliz Gainsborough Şirketi için Aran Adaları yerlileri üzerine bir film çekmeye girişti. Bu yerlilerle geçirdiği iki yılın bütün izlenimlerini taşıyan *Man of Aran*'da ("Aranlı Adam") aile, gündelik yaşam ve doğaya karşı savaş veren insan gibi konulara geri döndü. 1935'te yapımcı Alexander Korda için, Rudyard Kipling'in serüven romanlarından esinlenen konulu film *Elephant Boy*'un ("Fil Çocuk") çekimini üstlendi. Ancak denetiminden çıkan filme katkısı, başoyuncu Sabu'yu keşfetmesiyle sınırlı kaldı. Belgesel filmle konulu filmin birbiriyle uyuşamayacağını ortaya koyan *Elephant Boy* Venedik Film Festivali'nde En İyi Yönetim Ödülü'nü aldıysa da hiçbir açıdan başarılı olmadı.

Bu çalışmadan sonra Flaherty uzun süre işsiz kaldı. 1938'de oldukça kötü iki serüven romanı yazdıktan sonra 1941'de ABD Propaganda Dairesi başkanı Pare Lorentz'den *The Land* ("Toprak") filmi için bir öneri aldı. Bu filmde, o sıralar propaganda filmleri çeken Frank Capra ile birlikte çalıştı. Ancak, bir yıl kadar süren bu işbirliği de olumlu bir sonuç vermedi. II. Dünya Savaşı sonuna değin Flaherty başka yapımcıların filmlerinde danışman ya da denetleyici olarak çalıştı.

Son yapıtı, Amerikan Standart Oil Şirketi'nin belgesel nitelikli tanıtma filmi oldu. *The Louisiana Story*'yi ("Louisiana Öyküsü") geniş parasal olanaklarla ve hiçbir sanatsal kısıtlama olmaksızın gerçekleştirdi. Petrolcülerin çalışmalarını görüntüleyen bir tanıtma filminin çerçevesini aşarak bir kez daha insan ve doğa birlikteliğini irdeledi.

1951'de, Almanya'nın ikiye bölünmesini konu edinen *The Green Border* ("Yeşil Sınır") ile Hawai Adaları'nı konu edinen *East is West* ("Doğu Batı'dır") adlı iki film projesini gerçekleştiremeden ölen Flaherty, sinema tarihinin kendine özgü sanatçılarından biridir. Ekonomik sorunlara karşı genellikle kayıtsız kalmış, para buldukça film çekmiş, aynı yapımcıyla iki kez çalışma olanağı bulamamış ya da böyle olanaklar peşinde koşmamıştır. Filmleri için çekim yerinde aylarca, kimi kez yıllarca süren ön çalışmalar yapmıştır. Birlikte çalıştığı kişiler tarafından çalışılması zor bir sinemacı olarak nitelendirilmesine karşın, bildiğinden şaşmaması başarısının başlıca nedeni olmuştur. Filmi, kurgudan çok çekim aşamasında oluşturmayı yeğleyen Flaherty aynı zamanda çok yetkin bir kameramandır. Öte yandan sinema dilini en şiirli biçimde kullanabilen sayılı ustalardandır.

• YAPITLAR (başlıca): **Film:** *Nanook of the North*, 1922, ("Kuzeyli Nanook"); *The Pottery Worker*, 1925, ("Çömlekçi"); *Moana* 1926; *Twenty-Four Dollar Island*, 1926, ("Yirmi Dört Dolarlık Ada"); *White Shadows of the South Seas* (W.S.Van Dyke ile), 1928, ("Güney Denizlerinde

Beyaz Gölgeler"); *Tabu* (F.W.Murnau ile), 1933; *Industrial Britain* (J.Grierson ile), 1933, ("Sanayileşmiş İngiltere"); *Man of Aran*, 1934, ("Aranlı Adam"); *Elephant Boy*, 1937, ("Fil Çocuk"); *The Land*, 1942, ("Toprak"); *The Louisiana Story*, 1948, ("Louisiana Öyküsü"). **Kitap:** *My Eskimo Friends*, 1923, ("Eskimo Dostlarım").

FLAMSTEED, John
(1646-1719)

İngiliz astronomi bilgini. Yaklaşık 3.000 yıldıza ilişkin bilgi veren kataloğuyla tanınmıştır.

19 Ağustos 1646'da Derby yakınlarındaki Denby kasabasında doğdu, 31 Aralık 1719'da Greenwich'te öldü. 1662'de okuldan ayrılmasına neden olan ağır bir hastalık sırasında astronomiyle ilgilenmeye başladı. Bu konuda eline geçen tüm kitapları okuyan, 12 Eylül 1662'de de kısmi bir Güneş tutulmasını izledikten sonra astronom olmaya karar veren Flamsteed, 1670-1674 arası Cambridge Üniversitesi'nde astronomi okudu. 1673'te gezegenlerin görünürdeki ve gerçek çapları konusunda yayımladığı bir inceleme Newton'a ünlü *Principia*'sının üçüncü kitabını yazarken yardımcı oldu.

Din adamı olarak göreve başladığı 1675'te Royal Society'ye sunduğu bir raporda yeni bir gözlemevinin kurulmasını öneren Flamsteed, aynı yıl önerisinin gerçekleştiğini gördüğü gibi, Kral II. Charles'ın desteğiyle, ünlü mimar Christopher Wren'in Greenwich'te kurduğu gözlemevine müdür olarak da atandı. Ne var ki, gelişmekte olan İngiliz donanmasına denizde yön saptamakta yardımcı olacak astronomi bilgilerini sağlamak amacıyla kurulan gözlemevinde önemli hiçbir gözlem aracı bulunmuyordu. Flamsteed özel dersler vererek ve daha sonra babasından kalan ufak bir mirastan da yararlanarak gerekli aletlerin çoğunu kendi sağladı ve yaşamının sonuna değin ciddi sağlık sorunlarına karşın 20.000'in üstünde gözlem yapmayı başardı. Özellikle meridyenden geçen yıldızların yüksekliklerini ölçmek için yaptırdığı "duvar yayı"ndan yararlanarak 1689'dan sonra binlerce yıldızın konumlarını saptadı.

Çok titiz çalışan ve planladığı gözlemlerin tümünü bitirip, düzenlemeden çalışmalarını yayımlamak istemeyen Flamsteed'in Greenwich'teki yılları güçlüklerle doluydu. Bunların başında da Newton ve Halley ile çekişmesi geliyordu.Bu dönemde Newton'ın araştırmalarıyla astronomi birden çok hızlı gelişmelere tanık olmuştu. Flamsteed'in verilerine gereksinme duyan Newton ve yakın arkadaşı ünlü astronom Halley gözlemlerin yapıldıktan kısa bir süre sonra açıklanmalarını istiyorlardı. Bu nedenle, oldukça yavaş çalışan ve elindeki verilerin her şeyden önce kendisine ait olduğunu savunan Flamsteed ile Newton'ın arası bir hayli bozuldu. 1704'te Danimarka Prensi George'un, Flamsteed'in üzerinde çalıştığı yıldız katoloğunun basım giderlerini üstlenmesi üzerine, prensin 1708'de ölmesine ve Flamsteed'in karşı çıkmasına karşın, Halley'nin yayına hazırladığı katalog 1712'de basıldı. Flamsteed yapıtın kendisine sorulmadan yayımlandığını ileri sürerek basılan 400 kitaptan 300 kadarını eline geçirerek yaktı. Hastalığına karşın kendi istediği düzeyde ve yetkinlikte hazırlanması için yoğun bir çaba gösterdiği kataloğunu bitirmeye ömrü yetmedi. Yapıtı asistanı tarafından düzenlenerek 1725'te *Historia coelestis Britannica* ("İngiliz Gök Tarihi") adıyla üç cilt olarak yayımlandı. Yapıtın ilk iki cildi Flamsteed'in Derby ve Greenwich'te yaptığı gözlemleri, üçüncü cildi ise yaklaşık 3.000 yıldızı içeren "İngiliz Kataloğunu" kapsar.

Flamsteed'in gözlemleri kendisinden önce yaşamış en büyük gözlemci olan Danimarkalı astronomi bilgini Tycho Brahe'ninkilerden çok daha duyarlı ve ayrıntılıydı. Kataloğu, James Bradley'nin Yer ekseninde ılımın yanı sıra bir de üğrüm hareketi olduğunu bulmasına yardımcı olmuş, Newton'ın kuramsal araştırmalarına da büyük ölçüde destek sağlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Doctrine of the Sphere*, 1680, ("Küre Doktrini"); *Historia coelestis Britannica*, (ö.s.), 1725, ("İngiliz Gök Tarihi").
- **KAYNAKLAR:** E.F.Mc Pike, *Hevelius, Flamsteed, and Halley*, 1957.
- **BAKINIZ:** ARGELANDER, J.BRADLEY, BRAHE, HALLEY, I. NEWTON.

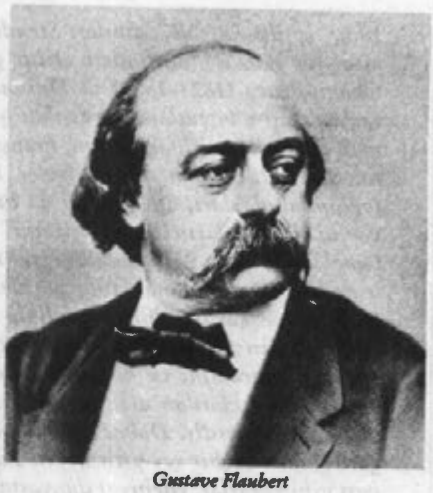

Gustave Flaubert

FLAUBERT, Gustave
(1821-1880)

Fransız, romancı. 19. yy Fransız edebiyatında Romantizm'den Gerçekçilik'e (Realizm) geçişi sağlamıştır.

12 Aralık 1821'de Rouen'de doğdu, 8 Mayıs 1880'de Rouen yakınında Croisset'de öldü. Babası Rouen Hastanesi başcerrahıydı. Rouen Lisesi'nde okuyan Flaubert, 13 yaşındayken *Art et Progrès* ("Sanat ve Gelişim") adlı bir haftalık dergi çıkarmaya başladı. 1836'da Trouville'de rastladığı, kendisinden

on yaş büyük evli bir kadına, Elisa Schlésinger'e tutuldu. Bu ilk duygusal deneyimi daha sonraları kimi yapıtlarının esin kaynağı oldu. Gençlik yıllarında Dumas ve Hugo'nun etkisinde kalarak tarihsel konulara ilgi duydu ve 1836'da "Une peste à Florence" ("Floransa'da Veba") ve "Bibliomanie" ("Kitap Düşkünlüğü"), 1838'de de "Louis XI" adlı yapıtlarını yazdı.

Sonraları Balzac gibi çağının sorunlarına yöneldi. Burjuva toplumunun yaşam biçimini ve ahlakını şiddetle eleştirdi. 1837'de *Le Colibri* (Sinek Kuşu) adlı edebiyat dergisinde yayımlanan "Une leçon d'histoire naturelle:genre commis" ("Bir Doğabilim Dersi:Küçük Memur Türü") adlı yapıtında dönemin edebiyat modasından (fizyolojiler) ve Balzac'dan esinlendi.

Gençlik yapıtları

Ertesi yıl *Agonies* ("Can Çekişmeler") ve *Mémoires d'un fou* ("Bir Delinin Anıları") adlı yapıtlarında mutsuzluklarını, gençlik düşlerini, özellikle de Elisa Schlésinger'e olan büyük tutkusunu dile getirdi. 1840-1841'de yazdığı *Souvenirs, notes et pensées intimes*'de ("Anılar, Notlar ve Kişisel Düşünceler") ise geçirdiği ağır dinsel bunalımı anlattı.

1841'de ailesinin isteği üzerine hukuk okumak için Paris'e gitti. Şair Maxime Du Camp, Louis Bouilhet ve heykeltıraş James Pradier ile dost oldu.

Aşk-Sanat ilişkisi

1842'de yazdığı *Novembre* ("Kasım") adlı yapıtında kendine çok benzeyen genç kahramanın mutsuz aşk serüvenleri aracılığıyla aşktan hiçbir şey ummamak gerektiğini anlattı; umutsuzluğunu, hüznünü ve pişmanlıklarını coşkulu bir lirizmle ortaya koydu. Kahramanın ölümü Romantikler'in özgürlük ve aşk özlemlerinin başarısızlığını simgeliyordu.

1844'te başlayan ve tüm yaşamını etkileyen sinir bozuklukları nedeniyle öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Rouen yakınlarındaki Croisset'ye yerleşti; yaptığı birkaç gezi ve Paris'te kaldığı kısa süreler dışında tüm yaşamını Seine kıyısındaki bu sakin kasabada yoğun çalışmayla geçirdi. 1845'te İtalya'ya gitti. Cenova'da gördüğü bir Bruegel tablosu 1874'te yayımlayacağı *La tentation de Saint Antoine* ("Aziz Antonius") adlı romanına esin kaynağı oldu. 1843'te başlayıp 1845'te tamamladığı ilk biçimiyle *L'education sentimentale*'de (Gönül ki Yetişmekte) coşkulu düşleri olan Henry ve Jules adlı iki gencin düş kırıklıklarını dile getirdi. Bu roman ilk biçimiyle Flaubert'in ölümünden çok sonra 1914'te yayımlandı. 1846'da yazdığı *Conte oriental*'da ("Doğu Masalı") ise bir dervişin yedi çocuğunun mutluluk arayışlarını ve başarısızlıklarını anlattı.

Flaubert'e göre insan, doğası gereği, özgürlük,

19. yy Fransız Gerçekçi Romanında Anlatım Kaygıları

19.yy'da ilk önemli adımları Stendhal,* Mérimée* ve Balzac* tarafından atılıp geliştirilen, Champfleury (1821-1889) ve Duranty gibi yazarlarca aşırı boyutlara vardırılan gerçekçi roman anlayışı, çeşitli açılardan, Fransız edebiyatının önemli bir dönemini belgeler. Bir yandan toplumsal olayları, öte yandan da bu olaylarda yer alan insanların davranışlarını ve insanın temel özelliklerini, bilimselliğe yakın bir gözlemcilik, resmi tutanaklarda görülebilecek bir kesinlik ve çarpıcı bir yansızlıkla aktarmayı amaç edinen Gerçekçiler, sanat yapıtına özgü güzellik kavramını ve kökenini bireysel deyişlerdeki ayrılıklardan alan özgünlükleri de göz ardı etmemişlerdir. Dahası, günümüzde de değerlerinden hiçbir şey yitirmeyen Balzac, Flaubert gibi yazarlar, edebiyat dünyasındaki ölümsüzlüklerini, Gerçekçilik'in "nüfus kayıtlarının kuruluğuyla yarışma" ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldıkları için değil, yapıtlarındaki kurguyu sanatsal bir beceriyle oluşturdukları için elde etmişlerdir.

Romantizm'de aklın yerini duygu alır. Doğa da insan duyarlığını geliştiren bir etken olarak görülür. Ancak, özellikle son dönem Romantikler'inde, duyguya önem verme, sanatçıyı kendi içine kapanmaya değil, tam tersine, insanlara açılmaya yöneltir. Bu yöneliş, toplum dışına itilmiş insanların, düşmüş kadınların, suçluların yaşamlarının incelenmesine neden olmuştur. Gerçekçilik de, başka etkenlerin yanı sıra, büyük ölçüde Romantizm'in bu yeni uygulamasından kaynaklanır. Son dönem Romantizm'inin toplumsal sorunları ele almaya yönelen dönüşümünden ortaya çıkan Gerçekçilik birçok yazarın, hem benimsedikleri bu yeni akımın, hem de ondan önceki Romantik akımın yöntemlerini kullanmasına yol açmıştır.

Kendilerini katı bir gerçekçilik anlayışıyla sınırlayan, bu nedenle de adları yalnızca edebiyat tarihlerinde kalan yazarlar dışında, tüm gerçekçi romancılarda dengeli bir kurgu ve özgün bir deyişe ulaşma kaygısı egemendir. Örneğin, Romantizm'den kalma etkilere karşın Gerçekçilik akımının en büyük ustası sayılan Flaubert, yapıtlarında deyişsel özelliklere aşırı bir özen göstermiştir.

Yüzyılının "nabzını tutup," yaşadığı çağın temel özelliğini belirleme savında ve çabasında olan Balzac ise yalnızca insanla ilgilenmiş, insan dışında kalan konuların dökümünü yapmakla yetinmiştir. Balzac'ın anlatımı ancak temel amacını oluşturan toplumsal ilişkiler ve insanın bu ilişkiler içindeki konumunu saptamanın ağır bastığı bölümlerde belirgin bir çarpıcılık ve akıcılık kazanır.

Gerçekçi roman, gözlemcilik, toplum insan ilişkilerini tanımlama, insanın çevre koşullarının etkisiyle geçirdiği dönüşümlerin incelenmesi gibi ilkelere dayandığından, bir bakış açısına göre anlatım sorunlarını, deyişsel yenilik arayışlarını dışlar gibi görünürse de en çarpıcı ve ölümsüz örneklerini sanatsal değerleri ağır basan usta

mutluluk, aşk özlemlerini gideremez, gerçek aşk mutsuz aşktır ve insan yazgısı trajiktir. Evreni büyük bir bireşim olarak görür. Sanatın amacı da bu bireşimi betimlemektir. Flaubert insan yazgısını daha iyi betimleyebilmek için umutsuz aşkın ve mutluluğun peşinde koşmaktan vazgeçip kendini sanata adamıştır. Çünkü insan için tek kurtuluş yolunun sanat olduğuna inanıyordu.

1846'da heykeltıraş Pradier'nin atölyesinde yaklaşık on yıl sürecek bir birlikteliği paylaşacağı şair Louise Colet'yle tanıştı. Ertesi yıl Maxime Du Camp ile birlikte Normandiya, Bretanya ve Anjou'yu, 1849'da ise Mısır, Suriye, Türkiye ve Yunanistan'ı gezdi. 1851'de en ünlü yapıtı olan *Madame Bovary*'yi yazmaya başladı. Beş yıllık yoğun bir çalışma sonunda bitirdiği bu romanın kimi bölümleri 1856'da *Revue de Paris*'de yayımlandı. Ancak yapıt burjuva çevrelerini kızdırdı, Flaubert dinsizlik ve ahlaksızlıkla suçlanarak mahkemeye verildi. Yapıtın kendisi kadar ünlü "Madam Bovary davası" sonunda Flaubert, yazarın "gerçeği olduğu gibi anlatma hakkı"na saygı gösteren mahkemece aklandı. Bu dava, romana ilgiyi daha da artırdı ve *Madam Bovary* 1857'de yayımlandı. Dönemin ünlü eleştirmeni Sainte-Beuve, *Le Moniteur*, şair Baudelaire de *L'Artiste* dergilerindeki yazılarında romandan övgüyle söz ederek, bir başyapıt olarak nitelendirdiler.

Flaubert, *Madam Bovary*'de gündelik bir olaydan yola çıkarak taşra yaşamını gerçekçi bir biçimde betimler ve romantik özlemlerin insanı nerelere sürüklediğini göstermek ister. Zengin bir Normandiyalı çiftçinin kızı olan Emma Rouault iyi, ama çok beceriksiz ve silik bir insan olan pratisyen doktor Charles Bovary'yle evlenir. Ancak kendisine bir düş dünyası kurmuş olan Emma, Tostes kasabasının can sıkıcı ve sönük yaşamından usanır. Daha sonra taşındıkları Yonville'de de çeşitli aşk serüvenlerinden sonra umduğunu bulamayınca arsenikle yaşamına son verir. Emma Bovary kendi durumuyla bağdaşmayan düşlerinin, gerçekleştiremeyeceği özlemlerinin kurbanıdır. Flaubert ayrıntılı bir gözlem gücüyle romandaki tüm kişileri en ince ayrıntılarıyla betimler. Emma'nın kişiliğinde yarattığı tip, Romantizm'in aşırılıklarını ortaya koyduğu gibi, "Bovarizm" adı verilen eksiklik duygusunu da dile getirir. Emma Bovary'yi gerçek yaşamda çeşitli kişilerle özdeşleştirenlere Flaubert, "Madame Bovary benim," "Madame Bovary gerçek değildir, tümüyle uydurulmuş bir öyküdür" ya da "zavallı Bovary, kuşkusuz şu anda Fransa'nın yirmi köyünde acı çekmekte ve ağlamaktadır" benzeri

◄ *Madam Bovary davası*

yazarlara borçludur.
Tarihe ilişkin konularla uğraştıktan sonra edebiyata yönelen ve roman yazmaya koyulan Goncourt Kardeşler, gerçekçi yazar niteliğini, tarihsel araştırma yöntemlerindeki kesinliği romana uygulayarak elde etmişlerdir. Yapıtlarındaki ana özelliklerle,konuları ele alış biçimleriyle Zola'ya* yaklaşan Goncourt Kardeşler doğalcı (natüralist) romanın aşırılıklarından ve bu akımın olgucu felsefeden çok etkilenmesi nedeniyle yazınsallıktan uzaklaşmasından kaygılandıkları için, kendi düşüncelerine uygun bir doğrultu benimsemişlerdir.*

Toplumun yapısal özelliklerini ve insanın belli koşullar içindeki davranışlarını belirleme uğraşı içindeki gerçekçi romancıların hemen hemen tümünde görülebilen ortak kaygı, yalnızca "gerçeği" yakalamak ve kendilerinden hiçbir şey katmadan, yansız bir tanık gibi okura iletmektir. Toplumun ya da insanın gerçeğini kolay ve etkili bir biçimde aktarmada da "deyişsel özellikler" önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu özelliklerin tüm gerçekçi romanlarda görülebilen ortak noktaları ise yalınlık, açıklık ve yazınsallığı elden bırakmayan, dolambaçlı yollara sapmayan duru bir anlatımdır.

Yazınsal kaygılardan kurtulamayan gerçekçi yazarlar, belirli bir dönemi, insanları ve toplumsal özellikleriyle yansıtmaya çalışırken yer yer yaşanmış olayları da yapıtlarına katmışlardır. Ancak bu yazarlardan Daudet dışında hiçbiri, belki de Romantizm'e karşı gösterilen bir tepkiden, anlatımlarında coşku öğesine kesinlikle yer vermemiştir. Gerçekçi yazarlar içinde özellikle Flaubert, kişiliğini ve ruhsal yapısını yansıtan öğelerin romanlarını etkilememesi için büyük özen göstermiştir.*
19. yy Fransız gerçekçi romanının en önemli özelliklerinden biri de romanın öteki türler karşısında bir üstünlük elde etmesi için büyük bir çaba gösterilmesidir. Bunu gerçekleştirmek için yoğun emek harcayan Gerçekçiler arasında Flaubert, edebiyatı kutsal bir uğraş olarak görerek yaşamını ona adamış, kendini tüketircesine çalışarak sözcük ve cümlelerle roman kahramanlarıyla amansız bir savaşa girişmiştir. Flaubert'in dışında Stendhal gibi başka yazarlar da, değişik çalışma yöntemleri benimsemelerine karşın usta anlatımlarıyla göze batmışlar, romanın sevilmesine katkıda bulunmuşlardır. Stendhal, Flaubert'in aşırı titizliğinin tersine, yinelenen sözcüklerle dolu, bozuk cümlelerle "çala kalem" yazarak etkili bir yazar olmayı başarmıştır. Belki de yazarlığa özenmeyişiyle çağdaş edebiyat anlayışına yakın bir yöntem bulmuş, okurla arasında engel oluşturabilecek "yazınsallığı" yok ederek, dolaysız ve etkili bir anlatımla ölümsüzlüğe kavuşmuştur.
19. yy Fransız gerçekçi romanındaki anlatım özelliklerine ilişkin ilerici yanlar, bu sanat akımının kuramsal boyutlarını aşarak 20. yy romanının oluşmasında büyük bir rol oynamıştır.

yanıtlar vermiştir.

Salambo

1857'de Flaubert, *Salammbô*'yu (Salambo) yazmaya başladı. Bu romanda yararlanacağı belgeleri toplamak için Tunus'a ve Cezayir'e gitti. Çok sayıda belge üstünde araştırma yaptı, arkeologlara danıştı. Beş yıllık çalışma sonucu roman 1862'de yayımlandı. *Salambo* I. Pön savaşlarından sonra Romalılar'a karşı Kartaca'ya yardım eden ücretli askerlerin, paraları ödenmediği için ayaklanarak kentin tılsımı olan ay tanrıçası Tanit'in kutsal tülünü ele geçirişleri üstüne kurulmuştur. Tanit rahibesi Salambo, kutsal tülü alan Libyalı Matho'nun kendisine olan aşkından yararlanır; kendini Matho'ya teslim ederek tülü geri almayı başarır. Savaş sonunda Matho işkenceyle ölüme mahkûm edilince ona âşık olan Salambo da kederinden ölür.

Sanatının niteliği

1869'da Flaubert yine beş yıllık bir çalışmanın ürünü olan ve Doğalcılar'ın övgüyle karşıladığı *Gönül ki Yetişmekte*'nin ikinci biçimini yayımladı. 1864'te yazmaya başladığı bu romanda Elisa Schlésinger'e olan aşkını dile getirmişti. Romanın kahramanı, zayıf bir kişiliği olan Frédéric Moreau da Flaubert gibi evli bir kadına âşıktır. Gerçekleştiremediği düşleri, boş ve tekdüze bir yaşamı vardır. Onun yazgısı, son umutlarının yıkıldığını gören, ancak buna karşın hiçbir şey yapamayan romantik kuşağın yazgısıyla özdeşleşir.

Gençlik yıllarında yazdığı *Voyage en enfer* ("Cehennemde Yolculuk"), *Rêve d'enfer* ("Cehennem Düşü") *La danse des morts* ("Ölülerin Dansı") ve *Smarh* adlı yapıtlarının bir bireşimi olan *La tentation de Saint Antoine*'ı Flaubert 1874'te yayımladı. Goethe'nin *Faust*'undan ve Byron'ın *Cain*'inden esinlenen Flaubert, bu yapıtında 4. yy'da yaşamış bir rahip aracılığıyla o dönemin din ve felsefesini ele alıyordu.

Yine 1874'te siyasal bir yergi olan *Le candidat* ("Aday") adlı oyunu sahnelediyse de başarısız bulundu, Flaubert dördüncü gösterimde oyununu geri çekti. 1877'de "Un coeur simple" ("Sade Ruhlu Bir İnsan"), "La légende de Saint Julien l'Hospitalier" ("Keşiş Saint Julien Efsanesi") ve "Hérodias"tan oluşan *Trois contes*'u ("Üç Öykü") yayımladı. "Un coeur simple" sevgiden ve özveriden başka şey bilmeyen taşralı bir hizmetçinin öyküsüdür. Düşsel bir anlatı olan ikinci öyküde Aziz Julien'in efsanevi yaşamı, "Herodias"ta ise Vaftizci Yahya'nın ölümü anlatılır.

Yergileri

1880'de Flaubert'in Bouilhet ve d'Osmoy ile birlikte yazdığı, burjuva toplumunun eleştirisi olan peri masalı *Le château des coeurs* ("Gönül Şatosu") yayımlandı. Flaubert tüm çabalarına karşın bu oyununu hiçbir tiyatroda oynatamadı.

Yaşamının son yıllarında üstünde çalıştığı *Bouvard et Pécuchet* ("Bouvard ile Pécuchet") 1881'de yayımlandı. Romanın alt başlığını *Du défaut des méthodes dans les sciences* ("Bilimlerde Yöntemsizlik Üstüne") koymak isteyen Flaubert, burada iki kâtibin öyküsünü anlatır. Güçlü bir yergi içeren yapıt, yöntemsizliğin, bir şeyler bildiklerini sanan, oysa daha öğrenmesini bile öğrenememiş olan kişilerin eleştirisidir.

1847'de Normandiya, Bretanya ve Anjou'da yaptıkları gezinin izlenimlerini içeren *Par les champs et par les grèves*'in ("Kırlarda ve Kumsallarda") çift sayılı bölümlerini Maxime Du Camp, tek sayılı bölümlerini de Flaubert yazmıştı. Yapıt 1885'te yalnızca Flaubert'in yazdığı bölümlerle yayımlandı.

Flaubert tüm yaşamı boyunca insanların budalaca davranışlarını, burjuva önyargılarını ve basmakalıp düşünceleri *Le dictionnaire des idées reçues* ("Basmakalıp Düşünceler Sözlüğü") adıyla derlemeyi tasarlamıştı. Bu yapıtı da ancak ölümünden sonra, 1913'te yayımlanabildi.

Önceleri romantik özellikler taşıyan Flaubert daha sonra lirizmini, duygusallığını ve düşgücünü bastırmak zorunluluğunu duyarak doğayı nesnel ve yan tutmayan bir biçimde betimlemeye koyulmuştur. Biçimsel yetkinlik kaygısı ve "sanat için sanat" anlayışını Romantizm'den almıştır. Günde yedi saat çalışarak, ayda ancak yirmi sayfa yazabiliyordu. Onun gözünde romanın kendi güzelliğinden, biçimsel yetkinliğinden başka amaç yoktu. Yapıtında hiçbir ayrıntı rastlantısal değildi ve bütünün içinde kesinlikle bir işlevi vardı. Düşünceyle anlatım arasındaki uyumu sağlayabilmek için sözcüklerini özenle seçer, kurduğu cümleleri "böğürme odası" adını verdiği odada yüksek sesle okur ve gerektiğinde yeniden yazardı.

Konular arasında iyi-kötü ayrımı yapmazdı. Önemli olan konu seçimi değil, konuyu ele alış biçimiydi. *Madam Bovary*, *Gönül ki Yetişmekte* ve "Un coeur simple" gibi yapıtlarında kişilerin yaşadıkları çevre içinde yazgılarını aktarırken doğrudan gözlemden yararlanmıştı. Konularını tarihten aldığı *Salambo*, *La tentation de Saint Antoine*, "Hérodias" ve "La légende de Saint Julien l'hospitalier" gibi yapıtlarda ise çok sayıda belge üstüne araştırma yapmış ve örneğin *Salambo*'yu yazmadan önce olayın geçtiği yerleri gezmişti. Ancak sonuçta konuyu ele alış biçimi farklı değildi.

Flaubert, sanatı hiç yanıltmayan tek bilgi türü olarak gördü. İnançların, öğretilerin zamanla değişmesine karşın, değişmeyen tek şeyin sanat olduğuna inandı. Ancak sanat yapıtı, sanatçının görece ve geçici kişiliğini yansıtmamalı, ele alınan konunun özgül güzelliğini ortaya koymalıydı. Güzele ulaşmak için gerçek yalnızca bir araçtı, sanatın birinci koşulu değildi. Flaubert'e göre roman yazarın acılarını, deneyimlerini aktarmamalı, öğretici değil, nesnel ve yansız olmalıydı. Yazar yapıtın her yerinde bulunmalı, ancak hiçbir yerinde ortaya çıkmamalı, görünmemeliydi.

Flaubert, hiçbir okula eğilim duymamış, üstelik karşı çıkmış, ancak tüm bu özellikleriyle Fransız edebiyatında Romantizm'den Gerçekçilik'e geçişi sağlayan en önemli yazar olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Madame Bovary*, 2 cilt, 1857, (Madam Bovary); *Salammbô*, 1862, (Salambo); *L'education sentimentale*, 2 cilt, 1870, (Gönül ki Yetişmekte); *La tentation de Saint Antoine*, 1874, ("Aziz Antonius"); *Trois contes*, 1877, ("Üç Hikâye"); *Bouvard et Pécuchet*, (ö.s.), 1881, ("Bouvard ile Pécuchet"); *Novembre*, (ö.s.), 1928, ("Kasım"). **Oyun:** *Le candidat*, 1874, ("Aday"); *Le château des coeurs*, 1880, ("Gönül Şatosu"). **Çeşitli:** *Par les champs et par les grèves*, (ö.s.), 1885, ("Kırlarda ve Kumsallarda"); *Correspondance*, 4 cilt, (ö.s.), 1887-1893, ("Yazışmalar"); *Le dictionnaire des idées reçues*, (ö.s.), 1913, ("Basmakalıp Düşünceler Sözlüğü"); *Bibliomanie*, (ö.s.), 1926, ("Kitap Düşkünlüğü").

• **KAYNAKLAR:** M. Bonwit, *Gustave Flaubert et le principe d'impassibilité*, 1950; A.Colling, *Gustave Flau-*

bert, 1941; R.Dumesnil, *Flaubert, l'homme et l'oeuvre*, 1936; R. Dumesnil, *Le grand amour de Flaubert*, 1947; L.Loumet, *La sensibilité de Flaubert*, 1951; J.P.Sartre, *L'idiot de la famille:Gustave Flaubert*, 2 cilt, 1971; A.Thibaudet, *Gustave Flaubert*, 1968; P.Valéry, *La tentation de Flaubert*, 1943.

FLÉMALLE USTASI

Bak. CAMPIN, Robert

Alexander Fleming

FLEMING, Alexander
(1881-1955)

İngiliz bakteriyoloji bilgini. Bakterilerden ileri gelen hastalıkların tedavisinde çığır açan antibiyotiklerin ilk örneği olan "penisilin"i bulmuştur.

6 Ağustos 1881'de, İskoçya'daki Ayrshire'ın Lochfield kasabasında doğdu, 11 Mart 1955'te Londra'da öldü. Lochfield yakınlarında toprakları olan sekiz çocuklu bir çiftçinin oğluydu. 7 yaşındayken babasını yitirdi, altı yıl sonra da evinden ayrılıp Londra'ya, pratisyen hekim olarak çalışan ağabeyinin yanına gitti. Bir teknik okulda iki yıl okuduktan ve bir denizcilik şirketinde dört yıl kâtiplik yaptıktan sonra, yirmi yaşlarındayken eline geçen küçük bir mirasa güvenerek tıp öğrenimine karar verdi ve 1901'de Paddington'daki St.Mary Hastanesi Tıp Okulu'na burslu öğrenci olarak yazıldı. Sonradan Londra Üniversitesi'ne bağlanan bu okuldan 1906'da diplomasını, 1908'de "akut bakteri enfeksiyonları" konulu teziyle ve üstün başarı belgesiyle yüksek lisans derecesini aldı.

Başarısıyla öğretmenlerinin ilgisini çeken ve diplomasını alır almaz okulun Aşı Bölümü'nde bakteriyoloji profesörü Almroth Edward Wright'ın (1861-1947) asistanlığına getirilen Fleming, öğrenci olarak girdiği bu kurumdan yaşamı boyunca ayrılmadı. 1921'de asistanlıktan Wright'ın yardımcılığına, 1928'de de bakteriyoloji profesörlüğüne yükseltildi. 1946'da, on üç yıl önce Patoloji ve Araştırma Enstitüsü ile birleştirilerek bağımsız bir enstitü kimliğine kavuşmuş olan Aşı Bölümü'nün yöneticiliğini Wright'tan devraldı ve 1948'de Londra Üniversitesi'ndeki öğretim görevinden emekliye ayrılmasına karşın, yeni adıyla Wright-Fleming Mikrobiyoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini ölümünden iki ay öncesine değin sürdürdü.

49 yıllık meslek yaşamını, insan vücudunun bakteri enfeksiyonlarına karşı savunmasını güçlendirecek etkenleri araştırmaya adayan ve 1928'de penisilini bularak antibiyotik çağını başlatan Fleming, insan sağlığına yaptığı bu büyük hizmetin değeri anlaşıldığında 60 yaşını aşmıştı. Çeşitli tıp ve bilim kuruluşlarından aldığı pek çok onur unvanı ve ödülün yanı sıra, 1943'te Londra'daki Royal Society üyeliğine seçildi, ertesi yıl "Sir" unvanı aldı, 1945'te de penisilinin ticari üretimini gerçekleştiren Florey ve Chain ile birlikte Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü bölüştü.

Lizozimin bulunuşu

Fleming'in, bakterilerden ileri gelen bulaşıcı hastalıklara karşı aşı yoluyla bağışıklık kazanılacağına inanan ve 1896'da tifo aşısını ilk kez insanlar üzerinde deneyerek aşı tedavisinin öncüleri arasında yer alan Wright'ın önce öğrencisi, sonra asistanı olması, seçtiği araştırma alanını belirleyen en önemli etkenlerden biridir. I. Dünya Savaşı yıllarında yaralı askerlerin tedavisiyle ilgilenirken, mikroplu yaraların temizlenmesinde bilinen kimyasal antiseptiklerin yetersiz kaldığını gözlemleyen Fleming, mikropsuzlaştırmada en önemli sorunun, bir yandan bakteri öldürücü etkenin gücünü artırmak, öte yandan bu etkenin canlı dokuya zarar vermemesini sağlamak olduğu sonucuna vardı. Savaş sonrası St. Mary Hastanesi Tıp Okulu'nda sürdürdüğü araştırmalarının ilk önemli sonucu, 1921'de, "lizozim" adını verdiği bir enzimin bakteri öldürücü etkisini gözlemlesi oldu. Fleming, ilkin burun salgısında izine rastladığı bu enzimin, gözyaşı, tükürük, süt, kan serumu gibi birçok organik sıvıda, yumurta akı gibi hayvansal, hatta bazı bitkisel maddelerde bulunduğunu saptadı. Hastalık yapıcı mikroorganizmalar üzerindeki etkisi oldukça sınırlı olan ve bakteri öldürücü bir madde olup olmadığı uzun süre tartışılan lizozimin, bugün, bazı gram-prozitif organizmaların hücre zarındaki protein tabakasını yıkan özel bir enzim olduğu biliniyor.

Bakteri öldürücü doğal madde: Penisilin

Lizozimin bulunması, canlı dokuya zarar vermeksizin bakterilerin gelişmesini durduracak ya da bakterileri yok edecek doğal maddelerin varlığı konusunda umut veren önemli bir adımdı. Bu bulgudan sonra aynı umutla araştırmalarını sürdüren Fleming'in, ilk antibiyotik olan penisilini bulmasında biraz rastlantıların yardımı olmakla birlikte, çok titiz ve bilinçli bir gözlemci olmasının payı büyüktür. 1928 sonbaharında stafilokok türü bakteri kültürleri üzerinde çalışırken, laboratuvarda birkaç gün üzerini örtmeden bıraktığı kültür ortamının yüzeyinde bir küf katmanı oluştuğunu ve küfün çevresindeki stafilokokların yok olduğunu gördü. *Penicillium notatum* türü küf mantarlarından oluşan bu kolloninin stafilokoklara karşı etkili bir madde salgılayarak bakterilerin üremesini durdurduğunu ve bakterileri eriterek yok

ettiğini düşünen Fleming, "penisilin" adını verdiği bu etkili maddenin çeşitli mikroorganizmalar ve canlı hücre üzerindeki etkilerini araştırmaya başladı. Ertesi yıl, et suyundan oluşan bir besi ortamında üretilen küf mantarlarından elde ettiği penisilinin bazı bakterilere karşı etkisiz kalırken pek çok bakteri türünün gelişmesini engellediğini, 800 kat sulandırıldığında bile bakteri öldürücü özelliğini koruduğunu, buna karşılık akyuvarların savunma gücünü azaltmadığını ve deney hayvanlarında kesinlikle zehirlenmeye yol açmadığını açıklayarak, penisilinin insan ve hayvanlarda tedavi amacıyla kullanılabileceğini bildirdi.

Ancak, *Penicillium notatum*'un salgıladığı etkili maddeyi küften ayırıp arıtmak ve hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek kadar bol miktarda üretmek için Fleming'in kimya bilgisi de, laboratuvar olanakları da yeterli değildi. Bu nedenle üretimine geçilemeyen, üstelik tıp bilginlerinin ilgisi ve umudu da yeni geliştirilen sülfamit türü ilaçlar üzerinde yoğunlaştığından on iki yıl boyunca unutulan penisilin, ancak 1940'tan sonra Florey ve Chain'in çabalarıyla insanlığın hizmetine sunulabildi.

İngiltere'deki Oxford Üniversitesi'nde birlikte çalışan bu iki araştırmacı, Fleming'in bulgularını değerlendirerek, 1940'ta penisilini kültür ortamından ayırıp derişik bir toz halinde elde etmeyi başardılar ve laboratuvar fareleri üzerinde deneyerek klinik uygulamanın olumlu sonuç verdiğini açıkladılar. Daha sonra ABD'ye giden Florey, penisilinin ilaç sanayiini besleyecek düzeyde üretilebilmesi için girişimlerde bulundu ve 1943'te ABD ile İngiltere'deki ilaç fabrikaları, önce ordunun, sonra halkın gereksinimini karşılayacak kadar bol miktarda penisilin üretimine geçtiler.

Fleming'in bulduğu, Florey ve Chain'in kullanıma sunduğu penisilin, bakterilerden ileri gelen ve 20. yy'ın ikinci yarısına değin kitlesel ölümlere yol açabilen salgın hastalıkların önlenmesini sağladığı kadar, önce doğal, sonra sentetik pek çok antibiyotiğin bulunmasıyla sonuçlanan araştırmaların da başlangıcı olmuştur.

- KAYNAKLAR: A. Maurois, *The Life of Sir Alexander Fleming*, 1959.
- BAKINIZ: CHAIN, DOMAGK, R.J. DUBOS, P. EHRLICH, FLOREY, GRAM, KOCH, PASTEUR, WAKSMAN.

FLEMING, John Ambrose
(1849-1945)

İngiliz, mucit. Geliştirdiği diyot lambasıyla radyonun öncülerinden sayılır.

29 Kasım 1849'da Lancashire'ın Lancaster kentinde doğdu, 18 Nisan 1945'te Devonshire'ın Sidmouth kentinde öldü. 1870'te Londra'daki University College'dan mezun oldu. 1877'de girdiği Cambridge Üniversitesi'nde elektromanyetizma kuramını geliştiren Maxwell ile çalıştı. 1881'de Nottingham'daki University College'a fizik profesörü olarak atanan Fleming, bir yıl sonra istifa ederek Edison'un İngiltere'deki şirketinde danışmanlık yapmaya başladı. 1885'ten 1926'da emekli oluncaya dek Londra'da University College'da elektrik teknolojisi profesörü olarak görev aldı. Bilimsel çalışmalarından dolayı çeşitli ödüller alan ve 1892'de Royal Society üyeliğine seçilen Fleming'e 1910'da bu kurumun Hughes Madalyası, 1929'da da "Sir" unvanı verildi.

Elektrik teknolojisine çeşitli buluşlarıyla katkıda bulunan Fleming'in bu alandaki en önemli icadı diyot lambasıydı. 1883'te Edison, elektrik ampulü üstüne araştırmaları sırasında, içi boşaltılmış bir ampulün içindeki iki elektrottan biri ısıtıldığında, soğuk elektroda doğru bir akımın başladığını gözlemişti. Edison'un danışmanlığını yaptığı sırada bu olguyla ilgilenen Fleming, 1900'de bu iki elektrotlu lambadan yararlanılarak radyo dalgalarının alınabileceğini ve düz akıma dönüştürülebileceğini buldu. Fleming'in lambasında, bir batarya aracılığıyla ısıtılarak akkor haline getirilen bir elektrottan (katot) kaynaklanan elektron akımı, normal koşullarda soğuk ikinci elektroda (anot) doğru akıyordu. Anoda bir radyo sinyali bağlandığında, sinyalin katottan daha pozitif olduğu durumda elektron akımı sürüyor, ancak daha negatif olduğu durumda ise akım kesiliyordu. Böylelikle gelen sinyallerin yalnız bir yönde iletilmesini sağlayan bu lambanın bir radyo devresine yerleştirilmesiyle bir taşıyıcı dalga ile iletilen radyo sinyallerini almak olanaklıydı.

Fleming'in 1904'te patentini aldığı diyot lambası, ABD'de De Forest'in bir üçüncü elektrodu eklemesiyle daha kullanışlı bir hale getirildi. Bir "ızgara" biçimindeki bu üçüncü elektrot, zayıf radyo sinyallerinin diğer iki elektrot arasındaki güçlü akımı kontrol etmesini sağlayarak, uzaktan gelen sinyallerin bile kolayca alınabilmesini sağladı.

Elektromanyetik kuvvetlerin yönünü gösteren "üç parmak yönetimini" de bulan Fleming, diyodun yanı sıra geliştirdiği odometre, termik ampermetre vb gibi çeşitli ölçüm araçlarıyla da elektrik teknolojisine katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Memoirs of a Scientific Life*, 1934, ("Bilimsel Bir Yaşamdan Anılar").
- KAYNAKLAR: J.T. Mac Gregor-Morris, *The Inventor of the Valve*, 1954.
- BAKINIZ: E.H. ARMSTRONG, DE FOREST, EDISON, MARCONI, J.J. THOMSON.

FLEMMING, Walther
(1843-1905)

Alman anatomi bilgini ve hücrebilim uzmanı. Hücrebilimin öncülerindendir.

21 Nisan 1843'te Mecklenburg yakınlarındaki Sachsenberg'de doğdu, 4 Ağustos 1905'te Kiel'de öldü. Flaman asıllı babası Almanya'ya yerleşerek

Mecklenburg'da bir akıl hastanesinin yöneticiliğini üstlenmişti. Başlangıçta edebiyat ve dilbilime eğilimi olan Flemming daha sonra tıbba ilgi duymaya başladı. Göttingen, Tübingen ve Berlin üniversitelerinde de okuduktan sonra 1868'de Rostock Üniversitesi'nden mezun oldu. Bir yıl kadar hekimlik yaptıktan sonra bilimsel çalışmalara yönelerek Würzburg Üniversitesi'nde zooloji araştırmaları yaptı. Daha sonra Amsterdam Fizyoloji Enstitüsü'nde yağ hücrelerinin yapı ve fizyolojisini inceledi. Prusya ile Fransa arasında savaş çıkınca da araştırmalarına ara vererek 1871 ortalarına dek orduda hekimlik yaptı. 1871-1873 arası Rostock, 1873-1876 yıllarında Prag Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Flemming, 1876'da Kiel Üniversitesi'nde anatomi kürsüsünün başına getirildi ve 1901'de emekli oluncaya değin bu görevde kaldı.

Başlangıçta özellikle vücuttaki yağ dokusu ve lenf düğümleriyle ilgilenen Flemming, daha sonra araştırmalarını hücrebilim üstüne yoğunlaştırdı. Hücrebilim 19. yy'ın başlarında özellikle Schleiden ve Schwann'ın öncü çalışmalarıyla gelişme göstermiş, ancak mikroskop tekniklerinin yetersizliği nedeniyle hücrenin yaşam etkinliğine ilişkin bilgi kısıtlı kalmıştı. 19. yy'ın ortalarında, saydam yapılı hücrenin mikroskopla gözlenmesini kolaylaştıran boyaların geliştirilmesiyle, hücrenin yapısını ve biyolojik süreçlerini ayrıntılı bir biçimde inceleme olanağı doğdu. Bu dönemde hayvan hücrelerini incelemeye başlayan Flemming, bölünmekte olan hücrelerin çekirdeklerinde çeşitli aşamalardaki değişiklikleri gözleyerek, çekirdek içindeki bazı maddelerin boyayı fazlasıyla emdiklerini saptadı ve bu maddelere "renkli" sözcüğünden türetilen "kromatin" adını verdi. Hücre bölünmesi sırasında kromatinin "kromozom" adını verdiği yapıları oluşturduğunu gösterdi. Ne var ki, Flemming'in 1870'lerde tanımladığı, daha sonra kalıtım mekanizmasının biyokimyasal temelini oluşturduğu anlaşılan kromozomlar, ancak H.W.G. Waldeyer'in (1836-1921) 1880'lerin sonlarında gerçekleştirdiği çalışmalarından sonra ilgi gördü.

Mendel'in kalıtım konusundaki öncü çalışmalarından habersiz olan Flemming'in, karmaşık ve genel bir üreme biçimi olan mitoz bölünmeyi tanımlaması ve kromozomların sayıca iki kat artması konusundaki incelemesi, Mendel'in araştırmalarının de Vries tarafından ortaya çıkartılmasıyla, önem kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zellsubstanz Kern, und Zellteilung*, 1862, ("Stipolazma, Çekirdek ve Hücre Bölünmesi").

- **BAKINIZ:** BENEDEN, BOVERI, MENDEL, REMAK, SCHLEIDEN, SCHWANN, STRASBURGER, de VRIES, WEISMANN.

FLETCHER, Alice Cunningham
(1838-1923)

ABD'li antropolog. Amerikan kızılderililerinin yaşamları konusunda çalışmalar yapmıştır.

15 Mart 1838'de Küba'nın Havana kentinde doğdu. 6 Nisan 1923'te Washington'da öldü. Çocukluğunda özel eğitim gören Fletcher, 1870'lerde Amerikan kızılderililerinin yaşamıyla ilgilenmeye başladı ve Harvard Üniversitesi'ne bağlı Peabody Müzesi'nde arkeoloji ve etnoloji alanlarında çalışmalar yaptı.

1881'de bir misyoner grubuyla birlikte Nebraska ve Güney Dakota'ya gitti ve buradaki kızılderililere ait yerleşim bölgelerini dolaştı. Daha sonra Omaha kızılderililileriyle birlikte yaşamaya başladı ve onların yaşantılarını inceledi. 1882'de Washington'a giderek aynı yıl Omaha kabilesine ait ortak toprakların küçük tarımsal mülkler halinde bölüştürülmesini hedefleyen bir yasanın çıkarılmasını sağladı. 1887'de, yine onun çabaları sonucu kabul edilen bir yasa ile kızılderililere ait ortak toprakların bölüştürülmesi tamamlanırken onlara yurttaşlık hakkı tanındı.

Fletcher 1893'te Women's Anthropological Society'nin ("Kadınlar Antropoloji Derneği") başkanı oldu. 1896'da American Association for the Advancement of Science'ın ("Amerikan Bilim Geliştirme Kurumu") başkan yardımcılığını 1905'te American Folklore Society'nin ("Amerikan Folklor Derneği") başkanlığını yaptı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Indian Story and Song from North America*, 1900, ("Kuzey Amerika Kızılderililerinin Hikâyesi ve Şarkıları"); *The Hako: A Pawnee Ceremony*, 1904, ("Hako: Bir Pawnee Töreni"); *The Omaha Tribe*, 1911, ("Omaha Kabilesi").

FLETCHER, John
(1579-1625)

İngiliz oyun yazarı. Beaumont ve Shakespeare'den sonra, döneminin en önemli oyun yazarlarındandır.

20 Aralık 1579'da Sussex bölgesinde Rye'da doğdu, Ağustos 1625'te Londra'da öldü. Babasının pek çok borç bırakarak ölmesinden sonraki çocukluk yılları yoksulluk içinde geçti. Ancak yazar olarak ün kazanınca yoksulluktan kurtulabildi. Oyun yazarlığı konusunda birlikte çalıştığı Francis Beaumont ile 1607-1608 arasında tanıştı. Daha önce ikisi de başarısız oyunlar yazıyorlardı. Fletcher'in 1608'de yazdığı *The Faithful Shepherdess* ("Sadık Çoban Kız") hiç ilgi görmemişti. Ama birlikte yazdıkları *Philaster or Love Lies A-Bleeding* ("Philaster ya da Aşk Kanlar İçinde") ve *The Coxcomb* ("Züppe") ile önemli bir ün sağladılar. 1611'de *The Maid's Tragedy*, ("Hizmetçinin Trajedisi") ve *A King and No King* ("Kral ve Kral Olmayan") ile birlikte çalışmayı sürdürdüler. 1615'te de son olarak *Scornful Lady*'yi ("Saygısız Bayan") yazdılar. Fletcher, Beaumont'un 1613'te evlenip kente yerleşmesinden sonra, sarayda, Kral'ın Adamları adlı tiyatro grubunun tek oyun yazarı olarak çalışmaya başladı. Bu tarihten sonra bütün oyunları bu grup tarafından sahnelendi ve sarayda otuz kadar oyun yazdı, çağının en büyük oyun yazarlarından biri oldu. VIII. Henry oyununun yazımında Shakespeare' le birlikte çalıştığı da ileri sürülmektedir.

Gerek Beaumont ile, gerek kendi başına ve Kral'ın Adamları için yazdığı oyunlarda Fletcher,

"trajediye götürmeyecek kadar az, komediye götürmeyecek kadar çok ölüm" diye tanımladığı üslubuyla, Shakespeare'in ardından İngiltere'nin en önde gelen oyun yazarı olmuştur. Bu erken romantik trajikomedilerde Fletcher, şaşırtıcı bir olay örgüsünü ahlak kurallarına bağlı olmayan bir bakış açısıyla değerlendirmiş, tarihsel karakterleri doğal, ama karmaşık bir dille konuşturmuştur. Bu özellikleriyle Restorasyon döneminin töre komedisine *(comedy of manners)* yaklaşır. Toplumsal sorunlara ilişkin değerlendirmeleri de özellikle 1620'den sonra yazdığı oyunların ana temasını oluşturur. Saraylı izleyiciler için bir "kaçış" duygusu sağlayan pastoral oyunlar, çok gerçekçi çizilmiş karakterlerin yer aldığı romanslar, Londra toplumunun Paris'e özgü bir ortamda yeniden canlandırıldığı komediler, devlet adamlarının, soyluların ve tarihsel kişiliklerin yine tarihsel olaylar çerçevesinde değerlendirildiği, yarı biyografik trajediler ve traji-komediler, Fletcher'in ellinin üzerindeki oyunlarını oluşturur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Faithful Shepherdess*, 1608, ("Sadık Çoban Kız"); *Philaster or Love Lies A-Bleeding* (F.Beaumont ile), 1608-1610, ("Philaster ya da Aşk Kanlar İçinde"); *The Coxcomb* (F.Beaumont ile), 1608-1610, ("Züppe"); *The Maid's Tragedy* (F.Beaumont ile), 1611, ("Hizmetçinin Trajedisi"); *A King and No king* (F.Beaumort ile), 1611, ("Kral ve Kral Olmayan"); *Scornful Lady* (F. Beaumont ile), 1615, ("Saygısız Bayan"); *The Wild Goose Chase*, 1621, ("Vahşi Ördek Avı"); *Rule a Wife, Have a Wife*, 1624, ("Karına Hükmet ki Karın Olsun"); *The Noble Gentlemen*, 1625, ("Soylu Beyefendi").

FLORA, Paul
(1922)

Avusturyalı karikatürcü. Almanca konuşulan ülkelerde yazısız karikatürün öncüsü olmuştur.

29 Haziran 1922'de Güney Tirol'de Glurns (bugün İtalya'da Glorenza) kasabasında doğdu. Babası kasabanın doktoruydu. 1937'de gördüğü Avusturyalı grafik sanatçısı A. Kubin (1877-1959) üzerine yazılmış bir kitap, Flora'da resim sanatına karşı ilgi uyandırdı. 1942-1944 arasında Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim gördü. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru askere alındı. Savaştan sonra serbest grafikçi olarak çalışmaya başladı. Karikatürleri ve kitap resimleriyle ün kazandı. Resimlediği kitaplar arasında O. Wilde, W. Hildesheimer, M. Aymé gibi yazarların yapıtları da vardır. Flora 1948'de Tirol Eyaleti'nin sanat ödülünü ve Viyana'daki Yeni Sanatı Destekleme Derneği'nin özendirme ödülünü kazandı. 1957'den sonra ünlü Alman dergisi *Die Zeit* için politik içerikli karikatürler çizmeye başladı. 1962'de Avusturya Eğitim Bakanlığı kendisine profesör unvanını verdi.

Flora'nın karikatürleri güncel politikadan düşgücü ürünü yaratıkların maceralarına kadar çok çeşitli konuları kapsar. Karikatürü, öncelikle çizgiyle gülme duygusu uyandırabilen bir sanat olarak gördüğü için, gülmecesi de yazıdan çok çizgi ile anlatıma dayanır. İnce çizgiler ve taramalarla çalışmayı sever. Kopuverecekmişçesine ince bu çizgileri sağlam bir düzenleme içinde örerek kullanır. Yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, Avusturya ve İsviçre gibi ülkelerde yazısız karikatürün öncüsü olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Karikatür kitabı:** *Menschen und andere Tiere*, 1957, ("İnsanlar ve Başka Hayvanlar"); *Trauerflora*, 1958; *Floras Taschen-Fauna*, 1964, ("Flora'nın Cep Hayvanları"); *Zeitvertrieb*, 1969, ("Zaman Geçirmek"); *Auf in den Kampf*, 1972, ("Haydin Savaşa"); *Der bürgerliche Wüstling; Premiere*, ("Prömiyer"); *Als der Grossvater auf die Grossmutter Schoss*, ("Büyükbaba Büyükanneye Ateş Ettiği Zaman"); *Die verwurzelten Tiroler und ihre bösen Feinde*, ("Köklü Tirol'lüler ve Kötü Kalpli Düşmanları"); *Ach du liebe Zeit*, 2 cilt, ("Ah Sevgili Zaman"); *Flora's Fauna*, ("Flora'nın Hayvanları"); *Königsdramen*, ("Kral Dramları"); *Veduten und Figuren; Vivat Vamp!* (G. von Rezzori ile); *Der Zahn der Zeit*, ("Zamanın Dişi"); *Das Musenross*, ("İlham Perisi"); *Das Schlachtross*, ("Savaş Perisi").

FLORES, Juan José
(1801-1864)

Venezuelalı asker ve siyaset adamı. Ekvador Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır.

19 Haziran 1801'de Venezuela'da, Puerto Cabello'da doğdu, 1 Ocak 1864'te Guayaquil'de öldü. Çocukluğu yoksulluk içinde geçti, düzenli bir eğitimi olmadı. 14 yaşında İspanyol sömürge ordusuna yazıldı. 1817'de çavuşken tutuklandı; daha sonra Güney Amerika'nın özgürlüğü için savaşan Simon Bolivar'ın ordusuna katıldı.

1821'de Venezuela'nın başkenti Caracas'ın sömürgeci güçlerden bağımsızlıkçı güçlerin eline geçtiği Carababo savaşındaki başarıları nedeniyle Bolivar tarafından yarbaylığa yükseltildi. 1822'de General Antonio Jose de Sucre komutasındaki bağımsızlıkçı güçlerin Pichinca savaşını kazanmasıyla Quito (bugün Ekvador) bağımsızlığını elde etti. Böylelikle Yeni Granada (bugün Kolombiya), Venezuela ve Quito'yu içine alan Yeni Kolombiya Cumhuriyeti tam bağımsız oldu.

Flores 1824'te albaylığa yükseltildi ve Pasto bölgesi (bugün Kolombiya'da) yöneticisi oldu. Daha sonra Quito'nun yöneticiliğine atandı ve 1830'a dek bu görevde kaldı. 1830'da ülkesinin Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesiyle devlet başkanı seçildi.

Başkent Quito'daki dindar toprak sahipleri Flores'i desteklerken, ülkenin en önemli liman kenti Guayaquil'de serbest ticaret, özgür girişim, pazar genişlemesi gibi istekleri olan tüccarların tepkileri artıyordu. Liberaller, gazeteci ve hatip Vicente Rocafuerte önderliğinde ayaklandılar. Ayaklanma bastırıldı, Rocafuerte tutuklandı. Flores, Rocafuerte'nin Guayaquil'deki gücünü göz önüne alarak kendisine başkanlık önerdi. Yaptıkları anlaşma gereğince Flores ve Rocafuerte sırayla başkanlık yapacaklar, ancak ordunun komutası her zaman Flores'te olacaktı.

Resim: 300
Fikret Muallâ "Sermayeler"
Özel Koleksiyon

Resim: 301
Fikret Muallâ "Kafe" Özel Koleksiyon

Resim: 302
Fikret Muallâ ***"Bistro"*** *Özel Koleksiyon*

Resim: 303
*FİRDEVSİ'nin **"Şahname"**sinde Rüstem'in ejderhayı yenmesini gösteren minyatür. Ulusal Kütüphane-Windsor Şatosu, İNGİLTERE*

Resim: 304
*FİRDEVSİ'nin **"Şahname"**sinde Rüstem ve Sam'ın görüşmesini gösteren minyatür. Condé Müzesi-Chantilly, FRANSA*

Flores 1839-1843 arasındaki başkanlık döneminin ardından 1843'te yeniden kendini seçtirince Rocafuerte ayaklandı. Ayaklanmayı bastıramayan Flores, ailesinin, mal varlığının ve rütbesinin güvenceye alınması koşuluyla sürgüne gitmeyi kabul etti. Yönetimi yeniden ele geçirmek için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.

1860'ta Peru istilası Ekvador'da iç savaşa yol açtı. Gabriel Garcio Moreno önderliğindeki muhafazakâr grup Flores'i ordunun başına çağırdı. Flores döndü ve Eylül 1860'ta savaş sona erdi. 1861'de Garcia Moreno yönetimini resmen tanıyan Kurucu Meclis'e başkanlık yaptı. Garcia Moreno'nun izlediği dış politika sonucu ülke Yeni Granada ile savaşa girdi. Guaspud' ta yenilen Flores, Guayaquil'e dönerken gemide öldü.

• BAKINIZ: S. BOLIVAR, GARCIA MORENO, SUCRE.

FLOREY, Howard Walter
(1898-1968)

Avustralyalı patoloji uzmanı. Chain ile birlikte penisilini arı halde elde etmiş ve tıpta antibiyotik olarak kullanılmak üzere sanayi çapında üretimini sağlamıştır.

24 Eylül 1898'de Adelaide'de doğdu, 21 Şubat 1968'de İngiltere'deki Oxford kentinde öldü. 1921'de Adelaide Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirerek, kazandığı bir bursla İngiltere'ye gitti ve öğrenimini önce Oxford, sonra Cambridge Üniversitesi'nde sürdürdü. 1927'de Cambridge'ten doktora derecesini alıp, aynı üniversitede patoloji dersleri vermeye başladı. 1931'de Sheffield Üniversitesi'nde, 1935'te Oxford Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğüne getirildi ve 1962'de emekliye ayrılıncaya değin Oxford'daki Sir William Dunn Patoloji Okulu'nda öğretim görevini sürdürdü.

Penisilinin arıtılmasını ve ticari üretimini sağlayan Florey, 1945 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü, çalışma arkadaşı Chain ve penisilinin bulucusu Fleming ile bölüştü. İngiltere ve Avustralya'daki üniversiteler ile bilim kuruluşlarının onur unvanları dışında pek çok ödül kazanan Florey, 1944'te "Sir" unvanını, 1957'de Royal Society'nin Copley madalyasını, 1965'te Adelaide ve Marston Baronu unvanını, aynı yıl Sovyet Bilimler Akademisi'nin Lomonosov madalyasını almış, kuruluşunda emeği olan Avustralya Ulusal Üniversitesi'nin rektörlüğüne getirilmiş ve 1960-1965 arası Londra'daki Royal Society'nin başkanlığını üstlenmiştir.

Oxford Üniversitesi'ne bağlı William Dunn Patoloji Okulu'nun başkanı olarak değerli araştırmacıları bir araya toplayan ve sıkı bir işbirliğiyle bu kuruluşu deneysel patolojinin en önemli merkezlerinden biri durumuna getiren Florey'in bilime en büyük katkısı, penisilinin geniş çapta üretimini ve tıpta kullanımını sağlamak olmuştur. Cambridge Üniversitesi'nde öğretmeni olan Hopkins'in önerisi üzerine 1935'te Chain'i Oxford Üniversitesi biyokimya bölümüne çağıran Florey, dört yıl sonra Dubos'nun, bazı basillerce salgılanan ve bakteri öldürücü özellik gösteren doğal bir maddeyi ayırarak deriştirmeyi başarmasından sonra, doğal bakteri öldürücüler üzerinde çalışmaya başladı. Fleming'in 1928'de bulduğu ve "penisilin" adını verdiği, bir tür küf mantarınca salgılanan bakteri öldürücü maddeyi küften ayırıp arı halde elde etmek ve gücünü yitirmeden uzun süre saklamanın yollarını bulmak gerekiyordu. 1940'ta, penisilini çeşitli bakteri kültürleri üzerinde deneyerek stafilokok, streptokok, pnomokok, tetanos basili gibi gram pozitif bakteriler, gonokoklar, menengokoklar ve frengi mikrobu üzerinde etkili olduğunu, tifo basili gibi gram negatif bakterilere ve tüberküloz basiline karşı etkisiz kaldığını belirleyip, önce fareler, sonra insanlar üzerinde deneyerek toksik etkisinin olmadığını kanıtladılar. Ardından, "liyofilleştirme" denilen teknikle, -80° C'ta dondurulup, bileşimdeki suyun buharlaşması için düşük sıcaklıkta tutulan ve vakumda, kurutularak toz haline getirilen penisilini arı halde ve çok etkili dozda elde etmeyi başardılar. Ancak, tek bir enfeksiyon olayını tedavi etmeye yeterli penisilini üretebilmek için bile 2.000 litre kadar küf kültürü gerekiyordu ve sürüp giden II. Dünya Savaşı gerekli hammaddenin sağlanabilmesini güçleştiriyordu. 1941'de, henüz savaşa girmemiş olan ABD'nin olanaklarından yararlanmak üzere girişimlerde bulunan Florey'nin çabalarıyla iki yıl sonra yeterli miktarda penisilin üretimine geçilebildi ve savaşın sonlarına doğru önce Tunus ve Sicilya'da, ardından tüm cephelerde başarıyla kullanılan penisilin, 1944'ten bu yana bakteri enfeksiyonlarına karşı tıbbın en büyük silahı olma özelliğini korudu.

• YAPITLAR (başlıca): *Antibiotics: A Survey of Penicillin, Streptomycin and Other Antimicrobial Substances From Fungi, Actinomycetes, Bactenia and Plants* (E. Chain ile), 2 cilt, 1949, ("Antibiyotikler: Mantarlardan, Aktinomisetlerden, Bakterilerden ve Bitkilerden Elde Edilen Penisilin, Streptomisin ve Diğer Mikrop Öldürücü Maddeler Üzerine Bir İnceleme"); *General Pathology*, 1954, ("Genel Patoloji").

• BAKINIZ: CHAIN, DOMAGK, R.J. DUBOS, P. EHRLICH, A. FLEMING, KOCH, PASTEUR, WAKSMAN.

FLÓREZ ESTRADO, Alvaro
(1765-1854)

İspanyol, iktisatçı. İspanya'da iktisadın bir bilim olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra 1798'de Asturya Bölgesi başsavcısı olan Flórez Estrado İspanya'yı istila etmiş ve İspanya Krallığı'na kardeşi Joseph Bonaparte'ı atamış olan Napoléon'a muhalefeti ile dikkati çekti. 1813'te Sevilla Yüksek Mahkeme Başkanlığı'na getirildi. İspanya'nın sömürgelerinde izlediği siyaseti eleştirmesi nedeniyle birkaç kez

İspanya'dan uzaklaştırıldı. Uzun süre Paris'te ve Londra'da yaşamak zorunda kalan Flórez Estrado 1851'de Fransa'da Académie des Sciences Morales et Politique (Ahlaki ve Siyasi Bilimler Akademisi) fahri üyeliğine seçildi.

1814'te yayımlanan *Examen imparcial de las disensiones de América y medios de conciliación* ("Amerikan Uyuşmazlığının Yansız Bir İncelemesi ve Uzlaşma Yolları") adlı çalışmasında İspanya'nın sömürgelerinde uyguladığı baskıya dayalı, sömürge halkının tepkisine yol açan yönetim biçimini eleştirdi ve daha az baskıcı, akılcı bir yönetim önerdi. İkinci sürgün döneminde Londra'da yayımlanan *Curso de economia politica* ("Politik İktisat Notları") adlı iki ciltlik çalışması Adam Smith'in ve çağdaşı İngiliz iktisatçıların kuramlarına dayalı, İspanyolca yazılmış ilk sistemli iktisat çalışmasıdır.

Malthus'un nüfus kuramını ve Ricardo'nun rant kuramını benimseyen Flórez Estrado, özel toprak mülkiyetinin adaletsiz bir ayrıcalık olduğunu ve bu nedenle emekçilerin emeklerinin karşılığını tam olarak alamadığını ileri sürdü. Bu konuda yazdığı *La cuestión social; origen, latitud y efectos del derecho de propiedat* ("Toplumsal Sorun; Mülkiyet Haklarının Kökeni, Boyutları ve Etkileri") adlı yapıtında satışa çıkarılan taşınmaz malların devlet tarafından satın alınmasıyla toprağın aşamalı sosyalizasyonunu önerdi. Vergiler ve etkileri konusundaki çözümlemelerin de yer aldığı bu çalışmada, devletin cari harcamalarının devletin borçlanması yoluyla ödenmesi politikasına karşı çıktı.

Flórez, İspanya'da iktisat biliminin gelişimini önemli şekilde etkilemiş, bazı yapıtları da yabancı dillere çevrilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Examen imparcial de les disensiones de América y medios de conciliación*, 1814, ("Amerikan Uyuşmazlığının Yansız Bir İncelemesi ve Uzlaşma Yolları"); *Examen de la crisis comercial de la Inglaterra en 1826*, 1827, ("İngiltere'deki 1826 Ticari Krizinin İncelenmesi"); *Curso de economia politica*, 1828, ("Politik İktisat Notları"); *La cuestión social; origen latitud y fectos del derecho de propiedad*, 1839, ("Toplumsal Sorun; Mülkiyet Haklarının Kökeni, Boyutları ve Etkileri").

- **BAKINIZ:** J.S. MILL, RICARDO.

FLORİNALI NÂZIM
(1883-1939)

Türk, şair. Gazetelerde yayımladığı övgü yazılarında kendisini "şiir kralı" ilan etmesiyle tanınmıştır.

Florina'da doğdu, İstanbul'da öldü. Asıl adı Mehmet Nazım Özgünay'dır. İlk ve ortaöğrenimini babasının görev yaptığı Manastır'da gördü. 1901'de İstanbul'da Hukuk Mektebi'ne girdi. 1906'da mezun olduktan sonra Dahiliye Nezareti'nde memurluk, Emniyet-i Umumiye şube müdürlüğü ve *Polis Dergisi* müdürlüğü yaptı. Ankara'da Emniyet-i Umumiye Neşriyat Şubesi'nde müdür olarak çalıştı. Buradan atandığı Gümüşhane Mektupçuluğu'ndan emekli oldu. 1936'dan sonra İstanbul'da avukatlıkla uğraştı.

Florinalı Nâzım şiirlerinden çok şairliği üzerine takındığı tavırlarla tanınmıştır. Gazetelerde yayımladığı övgü yazıları ve ilanlarla kendisini "Türk şiirinin kralı" ilan etmiştir. Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret ve Nef'i üzerine yayımladığı küçük broşürlerde, ilgiyi bu şairlerin sanatçı kişiliklerinden çok, kendi üstüne çekmeye çalışmıştır. Bu davranışları İstanbul sanat çevrelerinde hoşgörüyle karşılanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Türk Şiir Krallığı Neden ve Nasıl Doğmuştur*, 1934.

FLORY, Paul
(1910)

ABD'li kimyacı. Polimer kimyasına katkısı nedeniyle 1974'te Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

Paul John Flory 19 Haziran 1910'da Illinois Eyaleti'nin Sterling kentinde doğdu. Indiana Eyaleti'ndeki Manchester College'dan 1931'de mezun oldu. 1934'te Ohio Eyalet Üniversitesi'nden kimya doktorasını aldıktan sonra Du Pont Şirketi'ne girerek, polimer kimyasının en önemli isimlerinden biri olan W. Carothers'ın yönettiği araştırma grubuna katıldı. Du Pont'taki çalışmaları sırasında polimer kimyasına bir fiziksel kimyacı olarak yaklaşan Flory, bu alandaki çalışmalarını daha sonra üstlendiği görevler sırasında aralıksız sürdürdü. 1938'de Cincinnati Üniversitesi'ne geçen Flory, 1940-1943 yıllarında Esso, 1943-1948 arası Goodyear şirketlerinde araştırmacı olarak çalıştı. Daha sonra yeniden üniversiteye dönerek, 1948-1956 arası Cornell'de profesör, 1956-1961 yıllarında da Mellon Institute'ta araştırma yöneticisi olarak görev alan Flory, 1961'den başlayarak kimya profesörlüğü yaptığı Stanford Üniversitesi'nde, 1976'da emekliye ayrılmasına karşın, Emeritus profesör olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Flory'ye 1974'te makromoleküllerin fiziksel kimyasına temel ve uygulamaya yönelik katkıları nedeniyle Nobel Kimya Ödülü verildi.

Flory'nin Carothers ile birlikte çalıştığı yıllar, polimer kimyasının en hızlı gelişme dönemlerinden birine rastlamıştı. Staudinger'in öncülüğünü yaptığı kuramsal çalışmalar, Ziegler ve Carothers gibi deneye ağırlık veren kimyacıların da senteze yönelik araştırmalarıyla önemi giderek artan polimerlerin fiziksel kimya açısından daha iyi anlaşılmasında etkin bir rolü o günlerden üstlenen Flory, yaklaşık yarım yüzyıllık bir araştırma kariyeri sonucu, polimer kimyasının en temel konularında değerli çalışmalar yaptı.

Flory'nin araştırmalarına başladığı yıllarda, değişik sayı ve yapıdaki birimlerin bir araya gelmesinden oluşan polimerlerin fizikokimyasal davranışları iyi bilinmiyor, bilinen moleküllerden bir hayli büyük olan polimerlerin oluşumunda ve fizikokimyasal davranışlarında kendilerine özgü kuralların geçerli olabileceği düşünülüyordu. Flory'nin bu alandaki en önemli katkılarından biri, polimerlerin de diğer mole-

küllere uygulanan fizikokimyasal bilgilerin ışığında değerlendirilebileceğini açığa çıkartmasıdır. Flory, oldukça karmaşık ve uzun zincirlerden oluşan polimerlerin fizikokimyasal açıdan incelenebilmesini kolaylaştırmak amacıyla, şans oyunlarından nükleer tepkimelere dek zincirleme olayların geçerli olduğu çeşitli alanlarda kullanılabilen istatistiksel yöntemlerden yararlandı. Kendi katkılarıyla da geliştirdiği bu yaklaşımın yanı sıra çeşitli analiz yöntemlerinin de aracılığıyla doğrusal (lineer) zincirlerin arasındaki etkileşimler, zincir uzunluğunu belirleyen koşullar gibi konuları inceledi. Polimerin oluşumunda, ısı ve tepkime ortamının etkileri, polimerlerde kristalleşme süreci, esneklik ve ağdalılık gibi konularda yaygın olarak kullanılan yöntem ve kuramlar geliştirdi.

• YAPITLAR (başlıca): *Principles of Polymer Chemistry*, 1956, ("Polimer Kimyasının İlkeleri"); *Statistical Mechanics of Chain Molecules*, 1969, ("Zincir Moleküllerinin İstatistiksel Mekaniği").

• BAKINIZ: CAROTHERS, NATTA, STAUDINGER, K. ZIEGLER.

FLOTOW, Friedrich von
(1812-1883)

Alman, besteci. *Martha* adlı operasıyla ünlüdür.

26 Nisan 1812'de Teutendorf'da doğdu, 24 Ocak 1883'te Darmstadt'da öldü. Soylu bir ailedendi ve diplomat olmak için eğitim gördü. Ama küçük yaştan başlayarak müzik ve tiyatroya ilgi duymuştu. İlk müzik derslerini annesinden aldı. 1827'de bu alandaki öğrenimini tamamlamak üzere Paris'e gönderildi. Bohemyalı besteci Anton Joseph Reicha'nın (1770-1836)öğrencisi oldu. 1830'daki siyasal olaylar nedeniyle ayrılmak zorunda kaldığı Paris'e bir yıl sonra geri döndü. 1835'te ilk operası olan bir perdelik *Pierre et Cathérine*'i besteledi.

Flotow ilk önemli başarısını 1839'da bestelediği *Le naufrage de la méduse* (Denizanasının Batışı) adlı operayla sağladı. Bunu, hemen hepsi yaygın beğeni kazanan hafif opera türünde bir dizi yapıt izledi. 1855'te Almanya'ya giderek 1856-1863 arasında Schwerin Saray Tiyatrosu'nun yöneticiliğini yaptı, bu kurum için bale müzikleri yazdı. Daha sonra Paris'e döndü ve 1864'te Institut de France üyeliğine seçildi. 1869'dan sonra ise Viyana yakınlarında yaşamaya başladı.

Flotow'un operaları yaşadığı dönemde oldukça sevilmiş ve ünlenmiştir. Ancak bugün, 1847'nin ürünü olan *Martha* dışında, hiçbiri sahnelenmemektedir. Bu durum, sanatçının, belli bir dönemde Parisli izleyicilerin beğenisine uygun yapıtlar vermeyi yeğlemiş olmasına bağlanmaktadır. *Martha* ise güzel ve duygulu melodileriyle sık sık sahnelenen bir yapıt olarak günümüze kalmıştır. İrlandalı şair Thomas Moore'un (1779-1852) "Last Rose of Summer" ("Yazın Son Gülü")adlı şiiri üzerine bestelenmiş olan arya, bu operanın en sevilen bölümlerindendir.

• YAPITLAR (başlıca): **Opera:** *Pierre et Cathérine*, 1835; *Le naufrage de la méduse*, 1839, (Denizanasının Batışı); *Alessandro Stradella*, 1844; *Martha*, 1847; *Die Grossfürsten*, 1850, ("Grandükler"); *Rübezahl*, 1853; *Pianella*, 1860; *Zilda*, 1866; *Nadia*, 1873; *Il Flor d'Harlem*, 1876, ("Harlem Çiçeği"); *Am Runenstein*, 1868, ("Yazıt Başında"). **Bale:** *Die Libelle*, 1856, ("Yusufçuk"); *Tanzkönig*, 1861, ("Dans Kralı").

• BAKINIZ: MEYERBEER.

FLOURENS, Pierre
(1794-1867)

Fransız hekim, nöroloji bilgini. Sinir sistemi ile ilgili çalışmalar yapmış, beyinciğin ve iç kulağın işlevlerini ortaya çıkarmıştır.

Marie Jean Pierre Flourens, 13 Nisan 1794'te Béziers yakınlarında Maureilhan'da doğdu, 8 Aralık 1867'de Paris yakınlarında Montgeron'da öldü. Montpellier Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören Flourens, 1813'te mezun olduktan sonra ünlü botanikçi Candolle'ün aracılığıyla G. Cuvier'nin yanında fizyoloji araştırmaları yapmak üzere Paris'e gitti. Burada hayvanlar üstüne yaptığı araştırmalar ve 1820'lerin başında yayımladığı bir dizi bildiri kısa sürede sinir sistemi fizyolojisi konusunda üne kavuşmasını sağladı. 1824 ve 1825'te iki kez Montyon Ödülü'nü kazanan Flourens, 1828'de Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. 1832'de Jardin des Plantes'ta profesör oldu ve kendisi için kurulan karşılaştırmalı anatomi kürsüsünde görev aldı. Ertesi yıl Bilimler Akademisi'nin iki sürekli sekreterliğinden birine seçildi ve Arago ile birlikte süreli bilimsel bir yayın olan *Compte rendus*'yü çıkarmaya başladı. 1835'te Collège de France'a profesör olarak atandı. Aynı yıl Royal Society'ye yabancı üye, 1840'ta da Fransız Akademisi'ne üye seçildi. 1859'da da Légion d'honneur nişanı ile ödüllendirildi.

1822'de Bilimler Akademisi'ne sunduğu bildirilerle ün kazanan Flourens'ın daha sonra derleyerek yayımladığı bu çalışmaları sinir sistemi fizyolojisinde bir dönüm noktası sayılır. Beynin işlevlerini araştırdığı deneysel çalışmalarda, genellikle cerrahi olarak beynin belirli bölgelerini çıkarma yöntemini kullanan Flourens, merkezi sinir sisteminde, kavrayış/istenç algılama/algının iletimi ve kasların uyarılması olmak üzere üç temel süreç belirledi. Koordinasyonun sinir sistemi bakımından önemini vurgulayarak, beynin her parçasının kendine özgü işlevinin yanında tüm beynin işlevine katılmak gibi bir görevi de olduğunu ileri sürdü. Beyincik üstüne yaptığı araştırmalarda ise, beyincik hasarlarının hareketlerde koordinasyon bozukluğuna yol açtığını ve bu durumun alkolün etkilerinden farklılığını gösterdi.

Kulak zarının hasarının tam sağırlığa yol açmadığını, bunun ancak koklea (salyangoz) sinirlerinin zedelenmesinden kaynaklandığını gösteren Flourens,

iç kulaktaki yarım daire kanallarındaki bir bozukluğun denge yitimine neden olduğunu da saptadı. Soğanilikte solunum merkezinin yerini belirledi. 1847'de de kloroformun hayvanlardaki anestezik etkisini gösterdi.

Fizyolojinin gelişmesinde önemli bir yeri olan Flourens, Gall'in geliştirdiği, insanın karakter ve zihinsel yetilerini, kafatası biçimini inceleyerek değerlendiren frenoloji akımına karşı çıkmıştır. Beyindeki (daha doğrusu beyin kabuğundaki) işlevsel odaklaşmalara ağırlık veren ve değişik kişilerde belirli işlev ve yetilerin fazlaca gelişmesinin kafatasının biçimini bile değiştirecek bir ölçüde beyni etkileyeceğini ileri süren bu görüşe karşı, Flourens'ın deneyleri başarılı olmuş, bilim çevreleri beyindeki lokalizasyon konusuna kuşku ile bakmışlardır. Ne var ki Flourens'ın bu konudaki tutumunun da aşırılığı zamanla anlaşılmış, Fritsch, Hitzig ve Ferrier'nin beyni elektrik yoluyla uyardıkları deneyleri, Broca ve Wernicke'nin de beyinle konuşma yeteneği arasındaki ilişki üstüne klinik gözlemleri sonucu, beyin kabuğunda duyu ve hareket sistemleri dışında da belirli bir ölçüde odaklaşmanın söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Recherches expérimentales sur les propriétés et fonctions du système nerveux dans les animaux vertébrés*, 1824, ("Omurgalı Hayvanlarda Sinir Sisteminin Nitelik ve İşlevleri Üstüne Deneysel Araştırma"); *Examen de le phrénologie*, 1842, ("Frenoloji İncelemesi"); *Cours de physiologie comparée*, 1856, ("Karşılaştırmalı Fizyoloji Kursu").

- BAKINIZ: von BÉKÉSY, BROCA, BRODMANN, FERRIER, GALL, HITZIG, WERNICKE.

FLUDD, Robert
(1574-1637)

İngiliz, düşünür, hekim. Doğaüstücü bir felsefeyi benimsemiştir.

Latince adı Robertus de Fluctibus olan Fludd, Kent Kontluğu'ndaki Bearstee'de, Milgate House'da doğdu, 8 Eylül 1637'de Londra'da öldü. Babası Kraliçe I.Elizabeth'in Fransa ve Hollanda'daki mali temsilcisiydi. On yedi yaşında Oxford Üniversitesi'ndeki St. John's College'a girdi, bu okulu 1598'de bitirdikten sonra altı yıl boyunca Avrupa'da tıp öğrenimi gördü. 1605'te İngiltere'ye döndü. Hekimlik yapma iznini türlü güçlüklerle elde etti. 1609'da College of Physicians'ın üyeliğine kabul edildi. Londra'da hekimlik yaptığı sırada, içtenlikle savunduğu Rosicrucian Fraternity (Güllü Haç Topluluğu) üzerine bir kitap yazdı. Doğaüstücü ve gizemci olan bu topluluğun kökeni ile ilgili bilgiler tartışmalıdır. Kimi kaynaklara göre Paracelsus tarafından kurulmuştur. Fludd'un felsefe alanındaki görüşlerinde Paracelsus ve C.H. Agrippa'nın etkisi görülmektedir. Simya, büyü, falcılık, astroloji konularıyla ilgilenmiş, hekim ve fizikçi olarak incelemelerini döneminin bilim geleneğinin dışında kalarak bu alanlarda yürütmeye çalışmıştır. Termometrenin bulucusu olarak da anılır.

Fludd'ın evrenin yaradılışına ilişkin görüşleri Kabalacı olarak nitelenebilinir. Ona göre Tanrı, önce kendi içine dönerek bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluk, Tanrı'nın ışık olması nedeniyle bir karanlık olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Tanrı bu boşluk içine ışık olarak yayılarak evrenin tüm varlıklarını yaratmıştır. Bu nedenle dünyadaki her şeyin aydınlık ve karanlığın bir karışımı olarak, ortak bir yapısı olduğu söylenebilir. Işık, aynı zamanda sıcaklık, devinim ve iyiliğin; karanlık da soğuk, durağanlık ve kötülüğün kaynağıdır. Işığın karanlığa kavuşması nemliliği, ondan ayrılması da kuruluğu ortaya çıkarır. Hava soğukta su, su da yoğunlaştığında toprak olur.

Tüm varlıklar, içerdikleri ışık ve karanlığın birbirlerine oranlarına göre sıralanabilirler. Işığa en az sahip olanlardan biri topraktır. Ateşse bu bakımından varlık düzeylerinin üst sıralarında yer alır. İçinde ışıklı tözden büyük bir nicelik bulunduran hava ve su, yaşam için çok gereklidir. Fludd'a göre üç evren vardır. Birincisi Baba-Oğul-Ruh üçlemesinin yer aldığı, "ilk örnek evren"dir. İkincisi, Tanrı'dan fışkırmış olan, aynı zamanda onun bir görünümü olarak da kabul edilebilecek "büyük evren"dir *(macro cosmos)*. Bu evren de kendi içinde Tanrı'nın üçlemedeki herbir niteliğine karşılık olacak üç bölümde incelenebilir. Birincisinde, Tanrı'dan ayrı düşünülemeyecek melekler vardır. İkinci bölge yaşamın tözü olan "esirli bölge"dir. Yeryüzü ve diğer gezegenler ise üçüncü bölge olan "öğeler bölge"sinde yer alır. İnsan "küçük evren" *(micro cosmos)* olarak nitelendirilmelidir. Baş "meleksel", göğüs "esirli", karınsa "öğesel" bölgeye karşılıktır.

Fludd, bu görüşleri doğrultusunda, insan yaşamında ölmezliğin sırrının bulunabileceğini, madenlerin birbirlerine döneşebileceklerini de savunmuş, bunun yollarını aramıştır. Hastaların iyileştirilmeleri için falcılık gibi yöntemlere başvurmuştur. Ona göre, Tanrısal dizge, varlığını bir takım belirtilerle ortaya koyar. Örneğin, şimşek ve gök gürültüsü, basit doğa olayları değil, Yehova'nın bir görünüşüdür. Fludd bu tanrısal olayları, fizik deneyleriyle de doğrulamaya kalkmıştır. Matematiğin, fizik için ölçü, işaret ve kavramlara dayalı bir dil oluşturmakla sınırlı kalmasını savunmuştur.

Bacon döneminde yaşamış olan bu doğaüstücü düşünür, özellikle Gassendi tarafından eleştirilmiş, masonluğun sembollere dayalı yapısını beslediği ileri sürülmüştür.

- YAPITLAR (başlıca): *Apologia Compendiara Fraternitatem de Rosea Croce*, 1616, ("Güllü Haç Topluluğu ile İlgili Savunma"); *Utriusque Cosmi Metaphysica, Physica Atque Technica Historia*, 1617, ("Büyük ve Küçük Her İki Evrenin, Fizik ve Teknik Tarihi"); *Clavis Philosophiae et Alchimiae*, 1633, ("Felsefe ve Simyanın Anahtarı").

- KAYNAKLAR: J.B. Craven, *Doctor Robert Fludd, the English Rosicrucian*, 1902; S. Hutin; *Robert Fludd: Le Rosicrucien*, 1953.

- BAKINIZ: C.H. AGRIPPA, GASSENDI.

FLYNN, Errol
(1909-1959)

ABD'li sinema oyuncusu. Serüven filmlerinin yıldızı olarak ün kazanmıştır.

20 Haziran 1909'da Kuzey İrlanda'da, Antrim'de doğdu, 14 Ekim 1959'da Kanada'da, Vancouver'da öldü. Anılarında Tasmanya doğumlu olduğunu yazmasına karşın, araştırmacılar doğum yerinin Kuzey İrlanda olduğunu belirtiyorlar. Babası ünlü bir bilim adamıydı. Flynn'in serüvene, özellikle de deniz serüvenlerine olan tutkusu ortaöğrenimini tamamlayamadan okulu bırakmasına yol açtı. Çoğu denizle ilgili çeşitli işlerde çalıştı, altın aramak amacıyla bir şirket kurdu. 16 yaşında gittiği Yeni Gine'de, bir yandan tütün işletmesinde çalışırken, bir yandan da gazetelere yazılar yazdı. Avustralya ile Gine arasında başından geçen serüvenleri *Beam Ends* adlı kitabında anlattı. Avustralya'da *In the Wake of the Bounty* ("Ödül Peşinde") adlı bir yarı-belgesel filmde oynadıktan sonra İngiltere'ye geçti, orada bir tiyatro grubunda çalışmaya başladı. İngiltere'de çevirdiği bir filmin ardından 1935'te Hollywood'a gitti ve kısa sürede ünlü bir yıldız oldu.

Uzun boyu, atletik yapısı, yakışıklı görünümü ile serüven filmlerinin aranılan yıldızı oldu, cesur kahramanları canlandırdı. II. Dünya Savaşı'nda hastalıklı bünyesi nedeniyle askere alınmadı. 1940'larda büyük bir yıldızken kişisel yaşamındaki tutarsızlıklar nedeniyle yavaş yavaş ününü yitirdi. 1952'de Avrupa'ya geçti. Ama orada yaptığı filmler de başarı kazanamadı. 1956'da Hollywood'a döndüğünde çevirdiği *The Sun Also Rises*'daki (Güneş Yine Doğar) sarhoş rolüyle iyi eleştiriler aldı. Son filmi *Cuban Rebel Girls* ("Kübalı İsyancı Kızlar") Fidel Castro'ya adanmış bir yapıttı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *In the Wake of the Bounty*, 1933, ("Ödül Peşinde"); *Murder at Monte Carlo*, 1935, ("Monte-Carlo'da Cinayet"); *The Charge of the Light Brigade*, 1936, ("Hafif Süvari Alayının Hücumu"); *Captain Blood*, 1935, ("Kanlı Kaptan"); *The Adventures of Robin Hood*, 1938, ("Ormanlar Kralı Robin Hood"); *The Sisters*, 1938, ("Kızkardeşler"); *The Private Lives of Elizabeth and Essex*, 1939, (Kraliçe Elizabeth); *They Died With Their Boots On*, 1942, (Sayılı Kahramanlar); *Gentleman Jim*, 1942, ("Centilmen Jim"); *Objective Burma*, 1946, (Hedef Burma); *Escape Me Never*, 1947, (Benden Kaçamazsın); *Silver River*, 1948, ("Gümüş Nehir"); *Kim*, 1951, (Hint Casusu); *Against All Flags*, 1952, (Denizler Hakimi); *Istanbul*, 1956; *The Sun Also Rises*, 1957, (Güneş Yine Doğar); *Too Much Too Soon*, 1958, ("Çok Fazla, Çok Erken"); *The Roots of Heaven*, 1958, (Cennetin Kökleri); *Cuban Rebel Girls*, 1959, (Kübalı İsyancı Kızlar). **Kitap:** *Beau Ends*, 1937, *My Wicked, Wicked Years*, 1960, ("En Zayıf Yıllarım"), Otobiyografi.

FO, Dario
(1926)

İtalyan oyun yazarı, yönetmen ve oyuncu. Güncel siyasal olaylardan yola çıkarak yazdığı güldürülerle, İtalya'da büyük yığınlara ulaşabilen etkili bir tiyatro türü yaratmıştır.

Varese'de San Giano kasabasında doğdu. Milano'da mimarlık öğrenimi yaparken yazdığı siyasal yergi skeçleriyle güldürü türündeki ustalığını ortaya koydu. Kabare gösterilerinin başarı kazanması üzerine radyoda on sekiz hafta süren bir monologlar dizisi yayımladı. Güldürülerinin güncel sorunlardan kaynaklanması ve kışkırtıcı bir nitelik taşıması yüzünden sık sık resmi makamların kovuşturmasına uğradı. Bir süre Parenti ve Durano gibi yazar ve oyuncularla oluşturduğu bir toplulukla çalıştıktan sonra, 1958'de, karısı Franca Rame ile birlikte Dario Fo-Franca Rame topluluğunu kurdu. "Burjuva güldürüleri" adını verdiği bir dizi oyunu on yıl süreyle İtalya'nın değişik yerlerinde sundu.

Bu döneminin oyunları arasında 1959'daki *Gli arcangeli non giocano a flipper*, ("Büyük Melekler Langırt Oynamaz"), 1964'teki *Settimo: ruba un po meno*, ("Yedinci Emir: Daha Az Çal") gibi yapıtları sayılabilir. Bu oyunlarda İtalyan hükümeti, emperyalizm ve Katolik Kilisesi açıkça eleştiriliyordu. Bu nedenle, Fo ile Rame'nin İtalyan Radyo ve Televizyonu'ndaki çalışmaları yasaklandı. Bunun üzerine karı koca İtalyan Komünist Partisi'nin Kültür Kolu'yla anlaştılar. Nuova Scena adlı yeni bir topluluk kurarak fabrikalarda, işçi derneklerinde temsil verdiler. Daha sonra Komünist Partisi'ni reformist ve bürokratik olmakla suçlayarak anlaşmalarını bozdular ve Il Colletivo Teatrale La Commune adlı yeni bir topluluk kurdular. Bu topluluk kiralık salon bulamamak, kaçırılma tehdidi, hapis cezası ve benzeri engellemelere karşın çalışmalarını sürdürdü ve izleyicilerin büyük desteğini kazandı. Dario Fo Avrupa'nın öbür ülkelerinde de çok ilgi gören İtalyan tiyatro adamlarından biri durumuna geldi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gli arcangeli non giocano a flipper*, 1959, ("Büyük Melekler Langırt Oynamaz"); *Aveva due pistole congli occhi bianchi e neri*, 1960, ("İki Tabancasıyla Beyaz ve Siyah Gözleri Vardı"); *Mistero Buffo*, 1968; *L'operaio conosce 300 parole, il padrone 1000 per questo lui è padrone*, 1969, ("İşçi 300 Kelime Biliyor, Patron 1.000, Patron Oluşu da Bundan"); *Morte accidentale di un anarchico*, 1970, ("Bir Anarşistin Rastlantı Sonucu Ölümü"); *Non si paga non si paga!*, 1974, ("Ödemiyoruz, Ödemeyeceğiz!").

FOCH, Ferdinand
(1851-1929)

Fransız, asker. I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru itilaf orduları başkomutanı olarak görev yapmıştır.

2 Ekim 1851'de Tarbes'te doğdu, 20 Mart

1929'da Paris'te öldü. 1869-1873 arasında Metz'deki Saint-Clément Cizvit Okulu'nda okuyan Foch, 1873'te École Polytechnique'i (Politeknik Okul) bitirdikten sonra École d'Application de l'Artillerie'ye (Topçu Eğitim Okulu) girdi. Topçu teğmeni olduktan sonra eğitimini 1885'te École Supérieure de Guerre'de (Harp Akademisi) sürdürdü ve daha sonra bu okulda strateji ve taktik profesörü oldu. 1907'de general olan Foch aynı yıl bu okulun başına getirildi.

1913'te Nancy'deki XX. Kolordu'nun komutanı oldu. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra yeni kurulan IX. Ordu'nun başına geçti ve ilk Marne Savaşı'nda Alman kuvvetlerini durdurmayı başardı. Kuzey Orduları Grubu komutanı olarak 1915'te Artois saldırılarını, 1916'da da Somme Savaşı'nı yönetti. 1917'de genelkurmay başkanı oldu.

1918 baharında Alman kuvvetlerinin büyük bir saldırıya girişmeleri karşısında İtilaf devletleri güç durumda kaldı. Foch bunun üzerine İtilaf ordularının başına getirildi. Ağustos 1918'de ülkesinde kendisine mareşal unvanı verildi. Foch Alman saldırılarını durdurduktan sonra karşı hücuma geçti ve Alman güçlerini yenilgiye uğrattı. 11 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri adına Almanlar'la ateşkes antlaşması imzaladı. Aynı yıl Fransız Akademisi'ne seçilen Foch, 1919'da Yüksek Savaş Konseyi'nin başına getirildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Des principes de la guerre*, 1903, ("Savaşın İlkeleri"); *De la conduite de la guerre*, 1904, ("Savaşın Yönetilmesi Üzerine"); *Mémoires pour servir à l'histoire de la guerre, 1914-1918*, 2 cilt, (ö.s.), 1931, ("1914-1918 Savaşının Tarihine Işık Tutacak Anılar").

FOKINE, Michel
(1880-1942)

Rus, dansçı ve koreograf. Klasik balenin yenileşmesine öncülük ederek 20. yy'ın önde gelen koreografları arasına girmiştir.

Asıl adı Mikhail Mikhailoviç Fokin'dir. 26 Nisan 1880'de St. Petersburg'da (şimdi Leningrad) doğdu, 22 Ağustos 1942'de New York'ta öldü. 1898'de St. Petersburg'daki İmparatorluk Bale Okulu'nu bitirdi. Rus İmparatorluk Balesi'nde dans etmeye başladı. 1904'te *Dafni ile Khloe* senaryosu ile birlikte balenin yeni bir anlatıma kavuşabilmesi için öngördüğü reformları sistemli olarak açıklayan bir metni Rus İmparatorluk Balesi yöneticilerine sundu. Söz, müzik, dans ve dekor gibi öğelerin bir bütün oluşturmasını savunan görüşleri o yıllarda ilgi görmeyince *Dafni ve Khloe* sahnelenemedi. Fokine'in ilk koreografisi 1905'teki *Akis ile Galateia*'dır. Maryinski Tiyatrosu'nda 1907'de sahnelenen *Le Pavillon d'Armide* ("Armid'in Köşkü") ise ilk önemli yapıtı olarak nitelendirilir.

Rus bale emprezaryosu Sergei Diaghilev 1909'da Paris'te Rus Baleleri adlı ünlü topluluğunu kurduğunda Fokine'i başkoreograf olarak görevlendirdi. Diaghilev için *Les Sylphides, Kleopatra, Şehrazad, Ateş Kuşu* ve *Petruşka* gibi çok sayıda yapıt hazırlayan Fokine, Tamara Karsavina ve Vaslav Nijinski gibi dansçılar, Alexandre Benois ve Léon Bakst gibi dekor tasarımcıları ve Stravinski gibi bestecilerle birlikte çalışmak fırsatını buldu. Diaghilev'in görüşlerini uygulayan ilk koreograf da o oldu.

1914'te Diaghilev'in topluluğundan ayrıldıktan sonra Rusya'ya döndü. Aynı yıl Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesine gönderdiği bir metin, bale tarihinin önemli bildirgeleri arasında yer alır. Bu yazısında, kalıplaşmış hareket biçimlerine bağlı kalmaktansa konunun ve müziğin niteliğine uygun olarak balede yeni hareket biçimlerinin geliştirilmesini savunmuş, balenin öteki sanatlarla dayanışma içinde olması ve yenileşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Mim ve dansı, dramatik durumun anlatımı olarak ele almış, toplu dansın anlatım gücünü vurgulamıştır.

Fokine, 1918'de ayrıldığı ülkesine bir daha dönmemiş, 1923'te New York'a yerleşmiştir. 1936'da da kısa bir süre için Fransız bale emprezaryosu René Blum'un (1878-1942) kurduğu Monte Carlo Rus Baleleri adlı topluluğun başkoreografı olmuştur. Bu döneminde de *Don Juan* gibi yeni baleler hazırlamakla birlikte Diaghilev ile birlikte çalıştığı dönemin düzeyine erişememiştir.

Fokine, klasik bale repertuarını önemli ölçüde zenginleştirmiş, balede bütünlük ve süreklilik ilkelerini öne çıkaran görüşleriyle klasik balenin yenileşmesine öncülük etmiştir. Ayrıca tek sahnelik balenin de öncüsü olarak tanınır.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *Akis ile Galateia*, 1905, müz. Kadletz; *Le Pavillon d'Armide*, 1907, müz. Tcherepnin, ("Armid'in Köşkü"); *Les Sylphides*, 1909, müz. Chopin; *Kleopatra*, 1909, müz, Arensky; *Şehrazad*, 1910, müz. Rimski-Korsakov; *Ateş Kuşu*, 1910, müz. Stravinski; *Petruşka*, 1911, müz. Stravinski; *Büyücü Çırağı*, 1916, müz. Dukas; *Les Elfes*, 1924, müz. Mendelssohn, ("Periler"); *Don Juan*, 1936, müz. Gluck; *Paganini*, 1939, Müz. Rahmaninov; *Mavi Sakal*, 1941, müz. Offenbach-Doratti. **Kitap:** *Memoirs of a Ballet Master*, (ö.s.), 1961, ("Bir Bale Ustasının Anıları").

• **BAKINIZ:** DİAGHİLEV.

FOLON, Jean-Michel
(1934)

Belçikalı karikatürcü ve grafikçi. Kara gülmece anlayışını yansıtan yapıtlarıyla tanınmıştır.

1 Mart 1934'te, Brüksel dolaylarında Uccle'da doğdu. Académie de la Cambre de Bruxelles'de başladığı mimarlık öğrenimini dört yıl sonra yarım bırakarak resim yapmaya yöneldi. Çizimlerinde Andre François ve Steinberg'den etkilenerek, alaycı bir tutum izledi. Grafik yaşamına ise *Time, Fortune, Graphis, The New Yorker, L'Express, Le Nouvel Observateur* gibi dergiler için kapak tasarlayarak ve kitap resimleri yaparak başladı. *Arts, Esquire, Pardon, Punch* ve *Twen* dergilerinde de resimleri yayımlandı. Gravürleri, duvar resimleri, çizgi filmleri, afişleri,

suluboya, serigrafi, televizyon ve sinema çalışmalarıyla kısa zamanda adını duyurdu. Tolentino Sanatta Gülmece 2. Bienali'nde (iki yıllık sergi) altın madalya aldı. Daha sonra, Paris'te grafiklerini sergiledi. 1968'de Milano Trienali (üç yıllık sergi) için bir gösteri hazırladı. 1974'te Brüksel'deki bir metro istasyonu için *Magic City* ("Büyülü Kent") adını verdiği 165 metre karelik dev bir resim gerçekleştirdi. Bir yıl sonra da Londra'daki Waterloo İstasyonu için 150 metre karelik bir duvar resmi daha yaptı.

Folon'un çizimlerinde ilk sırayı eşyalar almıştır. Yapıtlarındaki kişiler ise, neşesiz ve ruhsuz, kavrayamadıkları olayların anlamını birbirine sorar gibidirler. Umutsuzluğu konu edinen yapıtlarıyla Folon kara gülmecenin öncülerinden biridir.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Le Message*, 1967, ("Mesaj"); *Lettres à Giorgia*, 1975, ("Giorgia'ya Mektuplar").

FONDA, Henry
(1905-1982)

ABD'li sinema ve tiyatro oyuncusu. 77 yaşında Oscar kazanmıştır.

16 Mayıs 1905'de Nebraska'da doğdu, 12 Ağustos 1982'de Bel Air'de öldü. Gazetecilik öğrenimini yarıda bırakarak üniversiteden ayrıldı. Amatör bir tiyatroda çalışmaya başladı. Bunu üniversite oyuncuları adlı topluluktaki ve Broadway'deki rolleri izledi. Broadway'de başarı kazanması ona Hollywood yolunu açtı.

Filmlerinde genellikle sakin, ağırbaşlı kişileri canlandırdı. Orta sınıf aile babası görünümüyle beyaz perdede kısa sürede sevilen bir oyuncu oldu. *Young Mr. Lincoln* (Lincoln'ün Gençliği) ve *The Grapes of Wrath* (Gazap Üzümleri) adlı filmlerle genç yaşta meslek yaşamının doruğuna ulaştı. Güldürüden serüven filmlerine dek her türde başarı kazandı ve abartısız, tutumlu oyunculuğun en güzel örneklerini verdi. 1940'larda Western filmlerine yöneldi.

1950'lerde Alfred Hitchcock'la çevirdiği *The Wrong Man* (Lekeli Adam) ve King Vidor'la çevirdiği *War and Peace* (Savaş ve Barış) filmleri en ünlü yapıtları arasındadır. Tüm oyunculuk yaşamı boyunca sinema ile tiyatroyu birlikte götürmüş, bazen tiyatroda oynadığı bir rolü sonradan sinemaya aktarmış, bazen de sinemadaki bir rolünü sonradan tiyatro sahnesine getirmiştir. Ayrıca çeşitli televizyon filmlerinde rol almış, *The Grapes of Wrath* ve *12 Angry Men*'le (12 Öfkeli Adam) iki kez Oscar'a aday gösterilmiş, ama ilk Oscar'ını ancak yaşamının son günlerinde, 1982'de *On Golden Pond* (Altın Göl) adlı filmdeki rolüyle almıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Farmer Takes a Wife*, 1935, ("Çiftçi Evleniyor"); *You Only Live Once*, 1937, (Günahsız Katiller); *Jezebel*, 1938; *Jesse James*, 1939; *Young Mr. Lincoln*, 1939, (Lincoln'ün Gençliği); *The Grapes of Wrath*, 1940, (Gazap Üzümleri); *My Darling Clementine*, 1946, ("Sevgili Clementine"); *The Fugitive*, 1949, ("Kaçak"); *Fort Apache*, 1948, (Kan Kalesi); *War and Peace*, 1956, (Savaş ve Barış); *The Wrong Man*, 1957, (Lekeli Adam); *12 Angry Men*, 1957, (12 Öfkeli Adam); *The Tin Star*, 1957, (Kanlı Vadi); *The Longest Day*, 1962, (En Uzun Gün); *How the West Was Won*, 1962, (Batının Zaferi); *Sex and the Single Girl*, 1964, ("Seks ve Genç Kız"); *In Harm's Way*, 1965, (Kötülük Yolları); *Madigan*, 1969, *Once Upon a Time in the West*, 1969, (Batıda Kan Var); *There Was a Crooked Man*, 1970, (Cezanı Çekeceksin); *Le Serpent*, 1973, (Yılan); *Meteor*, 1978; *On Golden Pond*, 1981, (Altın Göl).

• **KAYNAKLAR:** H. Teichmann, *Fonda, My Life*; 1981.

FONDA, Jane
(1937)

ABD'li sinema oyuncusu. Toplumsal içerikli filmleriyle ün kazanmıştır.

21 Aralık 1937'de New York'da doğdu. Sinema oyuncusu Henry Fonda'nın kızıdır. 1954'te Ohamo Community Theatre'da oynanan *The Country Girl*'de ("Taşralı Kız") babasıyla birlikte sahneye çıktı. Daha sonra sanat eğitimi görmek için Paris'e gitti. Döndüğünde, bir süre fotomodel olarak çalıştı. 1958'de ünlü oyunculuk okulu Actors' Studio'ya girdi. 1960'ta Broadway ve Hollywood'daki ilk oyunları övgüyle karşılandı.

1965'te film yönetmeni Roger Vadim'le evlendi. Vadim onu bir cinsellik simgesi olarak biçimlendirmeyi denedi. Ancak, Fonda beyaz perdedeki asıl kişiliğini, sonraki yıllarda rol aldığı toplumsal ve siyasal içerikli filmlerle kazandı. 1969'da çevirdiği *They Shoot Horses Don't They?* (Son Gerçek) onun için bir dönüm noktası oldu. Bu yıldan sonra canlandırdığı kadın kahramanların çoğunluğunu, siyasal düzeni ve toplumsal kurumları köktenci bir biçimde eleştiren tipler oluşturdu. Fonda'nın, bu tutumu bilinçle sürdürmeye başlamasıyla birlikte, fizik görümünde de değişiklik oldu. Güzelliği çarpıcılıktan kaynaklanmayan, yalın ama etkileyici görünümlü yeni bir "yıldız" kimliğiyle ortaya çıktı.

Önemli filmlerinden *Son Gerçek* ve daha sonraki *The Electric Horseman* kapitalist sistemin insani değerleri darmadağın eden yapısını eleştirir. *Coming Home* (Eve Dönüş) Vietnam sorununa eğilir. *China Syndrome* (Dünyanın Kaderi) siyasal otoritenin, çıkarları uğruna insan yaşamını nasıl sakınmadan tehlikeye atabildiğini sergiler.

Fonda, *Angela Davis, Portrait of a Revolutinary* ("Angela Davis, Bir Devrimcinin Portresi") adlı belgeselin yapımına katılmış, sonra daha başka belgesellerin yapımına da destek olmuştur. Sanat yaşamındaki siyasal tutumunun ardından İsrail-Arap mücadelesinde İsrail'den yana davranışları nedeniyle eleştirilere uğramıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tall Story*, 1960; *The Chapman Report*, 1962, (Şehvetli Kadınlar); *The Period of Adjustment*, 1962, (Karakolda Buluşalım); *La Ronde*, 1964, (Aşk Zinciri); *Cat-Ballou*, 1965, (Kanunsuz Silahşör); *The Chase*, 1966, (Kaçaklar); *Barbarella*, 1968; *They Shoot Horses Don't They?*, 1969, (Son Gerçek); *Klute*, 1971, (Fahişe); *Tout va bien*, 1972, ("Her şey Yolunda"); *Julia*,

1977; *Coming Home*, 1978, (Eve Dönüş); *The Electric Horseman*, 1978; *The China Syndrome*, 1979, (Dünyanın Kaderi); *On Golden Pond*, 1982, ("Altın Göl"); *The Dollmaker*, 1983.

FONTAINE, Pierre
(1762-1853)

Fransız, mimar ve dekoratör. Yapıları ve derlemeleriyle Ampir üslubunun oluşmasında etkili olmuştur.

Pierre François Léonard Fontaine Pontoise'da doğdu, Paris'te öldü. Babası ve büyükbabası da mimardı. Bir süre Paris'te Joseph Peyre'in (1830-1885) yanında, 1786-1790 arasında da Roma'da öğrenim gördü. 1791'de Paris'e döndü, kendi gibi mimar ve dekoratör olan Charles Percier'yle (1764-1838) birlikte opera binasının dekorasyonunda çalışmaya başladı. Ortaklıkları 1814'te Percier'nin mimarlığı bırakmasına değin sürdü. Birlikte *Fontainebleau, Saint Cloud, Campiègne*, *Versailles* ve *Louvre* sarayları başta olmak üzere birçok yapıyı yenilediler ve süslemelerini yaptılar. I. Napoléon'un isteğiyle restore ettikleri *Malmaison Sarayı*, özgün süslemeleriyle ikilinin bu alandaki en önemli çalışmasıdır.

Fontaine ve Percier'nin Napoléon, XVIII. Louis ve Orlèan Dükü Louis Philippe için yaptıkları yapı, mobilya ve süslemeler Ampir üslubunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Birlikte yayımladıkları *Palais, maisons, etc. à Roma* ("Roma'da Saraylar, Evler ve Benzerleri") ile *Recueil de décorations intérieures* ("İç Süslemede Derlemeler") adlı kitaplar Avrupa sanatını yönlendirmesi açısından önemlidir. Fontaine'in tek başına gerçekleştirdiği Madeleine Mezarlığı'ndaki *Kefaret Şapeli* titiz bir klasikçi (neoklasik) tutumla biçimlendirilmiş ilginç bir yapıdır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Çeşme* (C. Percier ile), 1802, Dauphine Alanı/Paris; *Malmaison Sarayı* süslemeleri (C. Percier ile), 1802; *Arc du Caroussel* (C. Percier ile), 1806, Paris; *Fontainbleau, Saint Cloud, Compiègne, Versaille* ve *Louvre sarayları* süslemeleri (C. Percier ile); *Louvre Sarayı* kuzey kanadı (C. Percier ile), Paris; *Kefaret Şapeli*, 1826-1828, Madeleine Mezarlığı, Paris; *Hastane*, 1837, Pontoise. **Kitap:** *Palais, Maisons, etc. à Roma* (C. Percier ile), 1798, ("Roma'da Saraylar, Evler ve Benzerleri"); *Recueil de décorations interieures* (C. Percier ile), 1801, ("İç Süslemede Derlemeler").

FONTANA, Lucio
(1899-1968)

İtalyan, ressam ve heykelci. 20. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan birçok yenilikçi akımın öncüsü olmuştur.

Arjantin'de Rosari'de doğdu,1968'de öldü. İtalyan asıllı olan ailesi 1905'te Milano'ya yerleşti. Heykelci olan babasının atölyesinde ilk sanat eğitimini aldı. 1928-1930 arasında Accademia di Brera'da Adolfo Wildt'in (1868-1931) yanında gene heykel üstüne çalıştı. 1930'da sergilediği yapıtlar, non-figüratif heykelin İtalya'daki ilk örnekleriydi. Bu dönemde, eski sanat anlayışlarını sarsan, tümüyle yeni kalıplara ve tekniklere yönelen soyut çalışmalar yaptı. 1934'te Paris'teki Soyutlama-Yaratma *(Abstraction-Création)* grubuna katıldı. 1935'te İtalya'nın ilk Soyut Ressamlar Bildirgesi'ni imzaladı. II. Dünya Savaşı yıllarını Buenos Aires'te geçirdi, burada da öncü *(avant-garde)* sanatın önderlerinden oldu. 1946'da yeni sanat anlayışını ortaya koyan ünlü *Manifesto Blanco*'yu ("Beyaz Bildirge") yayımladı.

Fontana'nın bu bildirgede öne sürdüğü düşüncelerin odağı, savaş sonrası dönemin ruhuna uygun yeni bir sanatın yaratılması ve neon ışığı, televizyon gibi teknolojik yeniliklerin bu doğrultuda kullanılmasıydı. Mekân üstüne söyledikleri, sonradan Mekâncılık *(Spazialismo)* olarak bilinen akımın görüşlerini önceleyen yepyeni bir anlayışı gündeme getiriyordu. Bu anlayışa göre, renk ve biçim alışılmış tuval ve heykel hacmini aşarak, gerçek mekânda özgürce gelişmeli ve yeni boyutlara ulaşmalıydı. Fontana, 1947'den başlayarak yayımladığı Mekâncılık'la ilgili bir dizi bildirgede bu yaklaşımı, mekâna yansıtılan plastik renkler ve duygular olarak tanımlamıştır.

Fontana'nın çalışmaları ve düşünceleri birçok yenilikçi sanat akımını etkilemiştir. Onun, eski sanat anlayışlarıyla arasına koyduğu en önemli ayrım, sanat yapıtının bitmiş ve kalıcı bir şey değil, bir tavır, bir oluşum olduğudur. İzleyiciyi her zaman yaratma sürecine katmayı, özellikle mekân üstüne düşündürmeyi amaçlamıştır. Bu özellikleriyle Çevre Sanatı'nın da *(Environmental Art)* öncülerinden sayılır. *Ambiente Spaziale* adlı çalışmasında, yarattığı bir çevrede morötesi ışık kullanarak mekânı belirleyen biçimleri bozmuştur. Milano Trienali (üç yıllık sergi) için yaptığı *Palazzo dell'Arte* dekorasyonlarında ise neon ışığı kullanmıştır. 1950'den sonra, gene çağdaş bir sanat akımı olan Kavramsal Sanat'a (Conceptual Art) yaklaşan mekânsal kavramlar *(concetti spaziali)* geliştirmiştir. *Attese* olarak adlandırdığı, üzerinde delikler ve yarıklar açılmış tek renkli (monokromatik) yüzeyler, tuvalin arkasındaki sınırsız mekânı düşündürtmeyi ve bu mekânın kavranılabilir olduğunu vurgulamayı amaçlar.

Fontana 1959'da *Quanta* dizilerine başladı. Bunlar da biçimleri düzgün olmayan, gene yarıklar açılmış küçük tuvallerdi. Fontana, izleyicinin bu tuvalleri dilediği gibi duvara yerleştirmesini istiyordu. 1964'te başladığı *Teatrini* dizilerinde ise delinmiş tuvale düzensiz biçimlenmiş tahta çerçeveler yerleştirerek yeni mekân anlayışının sınırlarını zorlamıştır.

Fontana'nın ünü 1950'lerden sonra, özellikle Almanya'daki, Zero gibi öncü gruplar içinde oldukça artmıştır. Bir okul yaratmamasına karşın, İtalya'daki genç ressamlar arasında birçok izleyici bulmuş, Amerika ve Avrupa'da çok sayıda sergi açmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Uygulama:** *Ambiente Spaziale*, 1949, Naviglio Galerisi; *Attese* dizisi; *Quanta* dizisi; *Teatrini* dizisi. **Kuramsal Çalışma:** *Manifesto Blanco*, 1946, ("Beyaz Bildirge"); *Spazialismo*, 1948, 1949, 1950, 1952, ("Mekâncılık"); *Manifesto Tecnico dello Spazialismo*, 1951, ("Mekâncılık'ın Teknik Bildirgesi").

FONTENELLE, Bernard
(1657-1757)

Fransız, yazar ve düşünür. Aydınlanma felsefesini etkileyen başlıca kişilerdendir. Descartesçı bir düşünür olarak nitelendirilir.

Bernard Le Bovier Fontenelle, 11 Şubat 1657'de Rouen'da doğdu, 9 Ocak 1757'de Paris'te öldü. Babası avukat ve Rouen milletvekiliydi. Annesi ise ünlü Corneille ailesinden geliyordu. Rouen'daki bir Cizvit Okulu'nda öğrenim gördükten sonra baba mesleğini seçen Fontenelle, kısa sürede düşüncesini değiştirerek *Mercure Galant* adlı dergide dayısı Thomas Corneille'in yanında çalışmaya başladı. İlk yapıtları *Psyché* (1678) ve *Bellérophon* (1679) adlı trajik operaların librettolarıdır. Tiyatro için birkaç küçük yapıtı da olan Fontenelle, 1683-1688 arasında yazdığı edebiyat alanındaki ürünleriyle tanınmıştır. Fransız Akademisi'nde egemen olan geleneksel tutum, onun 1691'e değin bu kuruluşa kabul edilmesini engelledi. 1701'de Académie des Inscriptions'a seçildi. 1697'den başlayarak Bilimler Akademisi'nin sürekli sekreterliğini üstlenen Fontenelle, kıvrak zekâsı, derin bilgisi ve üstün konuşma yeteneğiyle bu kurum içinde etkili oldu. Montesquieu'nün yakın dostuydu. Voltaire'in *Micromégas* (1752) adlı yapıtına konu olduğu bilinmektedir. Döneminin büyük dehası saydığı Malebranche'ı Descartesçı bir görüşle eleştirmiştir.

Fontenelle'in en tanınmış yapıtı *Entrétiens sur la pluralité des mondes*'dur ("Dünyaların Çokluğu Üstüne Düşünceler"). 1686'da yayımlanan yapıt, o dönemde bile henüz tam anlamıyla kabul edilmeyen Copernicus'un düşüncelerini popüler bir dille savunuyordu. Buradaki düşüncelerini büyük ölçüde Descartes'ın burgaç *(tourbillon)* kuramına dayandıran Fontenelle bu kuramın ertesi yıl Newton tarafından çürütülmesine karşın, önemli bir başarı sağlamıştır. Matematikle de ilgilenmiş olan Fontenelle, Newton, Leibniz ve özellikle Descartes'ın çalışmalarından yararlanmış, 1727'de bu alan üzerine *Préface des éléments de la géometrie de l'infini* ("Sonsuzlar Geometrisinin Öğeleri İçin Önsöz") adlı bir denemesi yayımlanmıştır.

Dialogues des morts ("Ölülerin Konuşmaları") ise, edebiyat alanında yankı uyandırmıştır. Yapıtta, Sokrates, Seneca, Montaigne gibi kişilikler, yeni düşüncelerin ışığında, küçük tartışmalarda bir araya getirilmiştir.

Fontenelle, 1687'de van Dale'nin bir yapıtını *Histoire des oracles* ("Biliciler Tarihi") adıyla Fransızca'ya çevirdi ve yorumladı. Yapıtta bilicilere inanılmasının, insanın doğa konusundaki bilgisizliğinden ve bu alanı açıklamaya duyduğu gereksinmeden kaynaklandığı, bunun sonucunda türlü düzenbazlıkların ortaya çıktığı, papazların da çıkarları doğrultusunda bu "doğaüstü yetenekler"i kullandıkları açıklanır. Bu tür mucizelere inanmayan Fontenelle, doğabilim alanında sıkı bir Mekanizm'e bağlıdır. Bu yapıtta, aynı zamanda biliciler konusunu kullanarak Hıristiyanlık'ın özüne bilimsel bir tavırla karşı çıkar.

Fontenelle *De l'origine des fables*'ı ("Mitlerin Kökeni") 1680'den önce yazmış olmakla birlikte tepki yaratmasından korktuğu için 1724'e kadar yayımlamamıştır. Karşılaştırmalı dinler ve mitoloji konusundaki önemli yapıtlardan sayılabilecek bu kitapta, Yunanlılar ve Amerikalılar'ın mitleri arasında bir tür özdeşlik görür. Ona göre mitolojilerde yer alan tanrı ve tanrıçalar, insanın bilinmeyeni bilinene dönüştürme çabasından kaynaklanır. Bu çaba, aynı zamanda çağdaş bilimin de dürtüsüdür.

Ona göre, eski çağların insanı ile bugünün insanını ayıran nitelik, ilkinin zekâca daha geri olması değil, yüzyılların bilgi birikimidir. Tanrı'nın tarihi belirlemiş olduğu savını da yadsıyan Fontenelle, onu belirli yasaları olan doğanın tanrısı olarak tanımlar.

Fontenelle, gerek bilim gerek felsefe alanıyla doğrudan ilişkili yapıtlar vermemiş olmakla birlikte, bu konulardaki cesaretli tutumu ve derin düşünüşüyle Aydınlanma Dönemi düşünürleri üzerinde etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Dialogues des mortes*, 1683, ("Ölülerin Konuşmaları"); *Entrétiens sur la pluralité des mondes*, 1686, ("Dünyaların Çokluğu Üstüne Düşünceler"); *Histoire des oracles*, 1687, ("Bilicilerin Tarihi").

• **BAKINIZ:** DESCARTES, MALEBRANCHE.

FONTEYN, Dame Margot
(1919)

İngiliz, dansçı. Tekniği ve oyunculuk gücüyle, klasik ve modern balenin önde gelen yorumcularındandır.

18 Mayıs 1919'da Reigate'te doğdu. Asıl adı Margaret Hookham Fonteyn'dir. Önce Şanghay'da George Goncharov'un (1904-1954), ardından Londra'da Serafima Aleksandrovna'nın (1876-1934) öğrencisi oldu ve Sadler's Wells Bale Okulu'nda öğrenim gördü. 1934'te, Vic-Wells Balesi'nde, *Fındıkkıran*'daki rolüyle tanınmaya başladı. Bir yıl sonra, Ashton'ın *Le Baiser de la Fée* ("Perinin Öpüşü") adlı yapıtında başrole çıktı. Daha sonra da, başlıca klasik bale yapıtlarında ve Ashton'ın yapıtlarında yer aldı.

1954'te Royal Academy of Dancing'in (Kraliyet Dans Akademisi) başkanlığına getirilen Fonteyn, 1959'dan sonra Kraliyet Balesi'nde konuk sanatçı oldu. Ayrıca, dünyanın çeşitli bale kuruluşlarıyla çalıştı ve turneler gerçekleştirdi. 1960'ların başında Nureyev'le birlikte çalışmaya başladı. Bu başarılı işbirliği yaygın övgülerle karşılandı.

Fiziği, üstün tekniği, müzikal duyarlılığı ve karakter çizmedeki gücüyle Fonteyn, 20. yy'ın önde gelen başlıca kadın dansçılarındandır. 1939'da gerçekleştirdiği *The Sleeping Beauty*'deki ("Uyuyan Güzel") Aurora yorumu, hâlâ aşılmamış olarak kabul edilir. Birçok eleştirmene göre, 1959'da, Ashton'ın *Ondine* adlı yapıtındaki oyunu, sanatının doruğunu oluşturur.

• **YAPITLAR (başlıca): Rol Aldığı Baleler:** *Fındıkkıran*,

1934, müz. Çaykovski; *Le Baiser de la Fée*, 1935, müz. Stravinski, ("Perinin Öpüşü"); *Dante Sonata*, 1940, müz. Liszt-Lambert; *Symphonic Variations*, 1946, müz. Franck, ("Senfonik Çeşitlemeler"); *Dafni ile Chloé*, 1951, müz. Ravel; *Ondine*, 1958, müz. Henze; *Kuğu Gölü*, 1964, müz. Çaykovski; *Romeo ile Juliet*, 1965, müz. Prokofiyev; *Pelléas ile Mélisande*, 1969, müz. Schönberg; *Lucifer*, 1975, müz. *Halim El-Dabh*.

FOOT, Michael
(1913)

İngiliz siyaset adamı ve gazeteci. 1980'de İşçi Partisi'nin başkanlığına getirilmiştir.

23 Temmuz 1913'te doğdu. Ortaöğrenimini Reading'deki Leighton School'da, yükseköğrenimini Oxford Üniversitesi'ni bağlı Wadham College'da tamamladı. 1935'te gazetecilik yapmaya başladı. 1974'e değin *Tribune* gazetesinin çeşitli yönetim kademelerinde çalıştı. 1944-1964 arasında *Daily Herald* gazetesinde siyasi köşe yazarlığı ve kitap eleştirmenliği yaptı. 1945'te İşçi Partisi'nden (İP) milletvekili seçilen Foot, 1945-1955 arasında ve 1960 sonrasında milletvekili olarak Avam Kamarası'nda bulundu. 1974-1976 arasında İP hükümetinde çalışma bakanlığı, 1976-1979 arasında Avam Kamarası başkanlığı ve İP başkan yardımcılığı yapan Foot, 1980'de İP genel başkanlığına getirildi.

Foot 1974 sonrasında, İP iktidarının büyüyen iktisadi sorunları çözmede yetersiz kalması, parti içi örgütsel sorunlar gibi nedenlerle güçlenen sol kanat muhalefetin önderliğini üstlendi. 1979 seçimlerini M.Thatcher başkanlığındaki Muhafazakâr Parti'nin kazanmasından sonra daha da güçlenen sol kanat, İP'nin Eylül-Ekim 1980'de toplanan Blackpool Konferansı'nda, kamulaştırmaların yaygınlaştırılmasını, kamunun denetimindeki sanayilerin planlanmasını, dışalımın denetlenmesini ve AET'den çekilmeyi içeren "Alternatif Ekonomik Strateji"nin kabul edilmesini sağladı. Ayrıca, parti tüzüğünde yapılan değişiklikle, parti başkanının seçiminde parlamento grubunun tekeline son verilerek, başkanın parti tabanı tarafından seçilmesi karara bağlandı. Foot, J.Callaghan'ın 15 Ekim 1980'de İP başkanlığından istifa etmesi üzerine parti başkanı seçildi.

İP'nin sağ kanadından 4 parlamenterin Mayıs 1981'de partiden ayrılarak Sosyal Demokrat Parti adında yeni bir parti kurmalarından sonra İP içinde önemli ölçüde birlik sağlandı. Foot önderliğindeki İP, M.Thatcher'in işsizlik ve iflasların artmasına neden olan monetarist (parasalcı) iktisat politikası uygulamasına seçenek olarak, savunma harcamalarının kısılması, Kuzey Denizi'ndeki petrol aramalarında devlet denetiminin artırılması ve toplumsal adaletsizliklerin azaltılması karşılığında, sendikaların enflasyonu körükleyecek ücret artışı taleplerinden vazgeçmelerini öngören bir "toplumsal anlaşma"nın yürürlüğe konmasını savunmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Armistice 1918-1939*, 1940, ("Ateşkes 1918-1939") *Trial of Mussolini*, 1943, ("Mussolini'nin Yargılanması"); *Brendan and Beverley*, 1944, ("Brendan ve Beverley"); *Still at Large*, 1950, ("Hala Serbest"); *Full Spead Ahead*, 1950, ("Tüm Hızla İleri"); *The Pen and the Sword*, 1952, ("Kalem ve Kılıç"); *Parliament in Danger*, 1959, ("Parlamento Tehlikede"); *Aneurin Bevan*, 2 cilt, 1962-1973; *Harold Wilson: A Pictorial Biography*, 1964, ("Harold Wilson: Resimli Bir Biyografi"); *Debts of Honour*, 1980, ("Onur Borçları").

• BAKINIZ: THATCHER, H.WILSON.

FORD, Alexander
(1908-1980)

Polonyalı film yönetmeni. Savaş sonrası Polonya sinemasının kurucularındandır.

24 Kasım 1908'de Lodz kentinde doğdu, ABD'de öldü. II.Dünya Savaşı öncesi yaptığı iki ilginç belgeselle tanındı. *Legion Ulicy*'de gazete satan çocukların yaşamını, *Sabra*'da ise Filistin'deki Yahudi toplumunun yaşamını belgeledi. II.Dünya Savaşı çıkınca SSCB'ye gitti. Orada Polonyalı sinemacı Jerzy Bossak'la birlikte Polonya Askeri Sinema Birliği'ni oluşturdu ve savaş süresince birçok belgesel çekti. Daha sonra bu belge filmlerden kurgu yaparak *Bitwa Pod Lenino* ("Leningrad Savaşı") ve *Majdanek, Oboz Smierci* ("Maydanek Temerküz Kampı") adlı iki önemli uzun metrajlı film çıkardı.

Polonya sinema sanayiinin tüm altyapısı savaşta yok olduğundan, savaştan sonra sinemanın yeni baştan kurulması gerekiyordu. Bu işte en önemli görev Ford'un Sinema Birliği'ne düştü. Ford, sinema sanayiinin kamulaştırılmasıyla oluşturulan Film Polski adlı kuruluşun başına getirildi. 1950'lerde toplumcu gerçekçi sinema anlayışını yansıtan üç önemli film yaptı. Genç sinemacıların çabalarını sürekli olarak destekledi. Ancak, Wajda ve Munk gibi genç sinemacıların ortaya çıkışıyla Polonya sinemasındaki konumu sarsıldı. 1960'ta gerçekleştirdiği tarihsel destan *Kryzacy* ("Haçlı Şövalyeleri") Avrupa'da önemli bir ticari başarı kazandıktan sonra yönetmenliği bırakarak, zamanının tümünü Lodz'daki sinema okulunda yürüttüğü öğretim görevliliğine ayırdı.

Ancak 1968'de ülkesinde başgösteren Yahudi düşmanlığı nedeniyle bu görevi sona erdi. Önce siyasal göçmen olarak İsrail'e, ardından Danimarka'ya gitti, daha sonra ABD'ye geçti. Orada da sinemacılığı sürdürdü. Hollywood'da çektiği en önemli filmlerinden biri Soljenitsin'in *İlk Çember* adlı yapıtının sinemaya uyarlaması oldu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mlodosc Szopena*, 1952, (Chopin'in Gençliği); *Piatka Z Ulicy Braskiej*, 1953, ("Barska Sokağının Beşleri"); *Der achte Wochentag*, 1957, ("Haftanın Sekizinci Günü"); *Kryzacy*, 1960, ("Haçlı Şövalyeleri"); *Pierwzszy dzien Wolnosci*, 1964, (Özgürlüğün İlk Günü); *The First Circle*, 1972, (İlk Çember); *The Martyr*, 1975.

FORD, Ford Madox
(1873-1939)

İngiliz, yazar. I.Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Batı toplumundaki çatışmaları ele alan romanlarıyla tanınmıştır.

Asıl adı Ford Hermann Hueffer'dir. 17 Aralık 1873'te İngiltere'de, Merton'da doğdu, 26 Haziran 1939'da Fransa'da, Deauville'de öldü. Alman asıllı babası müzik eleştirmeni, anne tarafından büyük babası ise ressamdı. Çocukluğu sanatla yakından ilgili bir çevrede geçti. On sekiz yaşında ilk romanı *The Shifting of Fire*'ı yazdı. Daha sonra yerleştiği Kent'te yoğun olarak yazmayı sürdürdü. *The Inheritors* ("Vârisler") ve *Romance* adlı romanları orada tanıştığı yazar Joseph Conrad'la birlikte çalışmasının ürünleridir. 1908'de *English Review* adlı dergiyi kurdu, bir yıl süreyle yayımcılığını yaptı ve T.S.Eliot, Robert Frost, H.G.Wells, D.H. Lawrence ve Anatole France gibi yazarların yazılarını yayımladı. Daha sonraki yıllarda sarsıntılarla geçen özel yaşamı ve savaşın yol açtığı ruhsal çöküntü nedeniyle zor bir dönem geçirdi. 1922'de gittiği Paris'te Joyce, Hemingway ve Pound'un yazılarıyla katıldığı *Transatlantic Review* adlı derginin yayımcısı oldu.

Ford, roman, şiir, anı, inceleme ve eleştiri türlerinde yetmişin üstünde yapıt vermiştir. Savaş öncesi döneminin başyapıtı, kendi deneyimlerinden yararlanarak yazdığı ve kadınla erkek arasındaki ruhsal çatışmaları ele aldığı *The Good Soldier* ("İyi Asker") adlı romanıdır. *Some Do Not* ("Bazıları Yapmaz"), *No More Parades* ("Törenlere Paydos"), *A Man Could Stand Up* ("İnsan Doğrulabilmeli") ve *The Last Post*'tan ("Son Görev") oluşan roman dörtlemesi ise savaş sonrası döneminin en önemli ürünüdür. Bu roman dizisi, aynı zamanda Ford'un birey, toplum, savaş, din ve politika konularındaki görüşlerini yansıtır.

Roman anlayışı, birlikte çalıştığı yazar Joseph Conrad'ınkine yakındır. Romanları, çok yönlü tiplemeleri ve zaman kaymalarını ustaca kullanan anlatım teknikleriyle, 20.yy İngiliz romanının önemli yapıtları arasına girmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *The Shifting of Fire*, 1892; *The Inheritors* (J.Conrad ile), 1901, ("Vârisler"); *Romance*. (J.Conrad ile), 1903; *The Fifth Queen*, 1906, ("Beşinci Kraliçe"); *Privy Seal*, 1907, ("Kraliyet Mührü"); *The Fifth Queen Crowned*, 1908, ("Taç Giyen Beşinci Kraliçe"); *The Good Soldier*, 1915, ("İyi Asker"); *Some Do Not*, 1924, ("Bazıları Yapmaz"); *No More Parades*, 1925, ("Törenlere Paydos"); *A Man Could Stand Up*, 1926, ("İnsan Doğrulabilmeli"); *The Last Post*, 1928, ("Son Görev"). **Anı:** *Joseph Conrad, A Personal Remembrance*, 1924, ("Joseph Conrad, Kişisel Bir Anı"); *Return to Yesterday*, 1931, ("Düne Dönüş").

- **BAKINIZ:** J.CONRAD.

Henry Ford

FORD, Henry
(1863-1947)

ABD'li sanayici. Geliştirdiği üretim tekniğiyle otomotiv sanayiinde seri üretimi olanaklı kılmıştır.

30 Temmuz 1863'te Michigan yakınlarında Dearborn'da doğdu, 7 Nisan 1947'de aynı yerde öldü. ABD'ye göç etmiş İrlandalı bir çiftçinin oğludur. 15 yaşına değin kasaba okuluna devam etti. Makinelere duyduğu ilgi sonucu 1879'da Detroit'e gitti ve bir tamir atölyesinde çırak olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda bilgisini ilerletmek ve ek gelir sağlamak amacıyla saat tamiri yaptı. Bir kaç yıl makine yapımı ve tamiri gibi işlerde çalıştıktan sonra babasının isteği üzerine Dearborn'a döndü. 1884'te onun verdiği ormanlık arazide bir makine atölyesi ve bıçkıhane açtı.

1886'da yeniden Detroit'e gitti ve Edison Illuminating Şirketi'nde çalışmaya başladı. 1892-1893 yıllarında işinin yanı sıra araba yapımıyla uğraştı. 1893'te iki silindirli, dört zamanlı, içten yanmalı, dört bisiklet tekerleği üzerine kurulu ve geri vitesi olmayan ilk otomobilini gerçekleştirdi. 1895'te Detroit Edison adını alan şirkette, başmühendis oldu.

1899'da Detroit Edison Şirketi'nden ayrılarak kendisine mali destek sağlayan birkaç kişiyle Detroit Otomobil Şirketi'ni kurdu. Ancak şirketteki payı az olduğundan ucuz otomobil yapmak konusundaki tasarılarını gerçekleştiremedi. Ortaklar arasındaki uyuşmazlık nedeniyle şirket kapanınca 1902'de Henry Ford Otomobil Şirketi'ni kurdu. Bu şirketin ürettiği yarış otomobillerinin büyük başarı kazanmasının ardından binek otomobili üretmek için kuracağı şirkete sermaye koyacak ortaklar buldu. 1903'te 1500 şirketin gelişmekte olan otomotiv sanayiine girmek için çaba harcadığı bir ortamda otomobil üretecek tüm şirketlerin lisans almasını zorunlu kılan Selden tröstüne karşı zorlu bir uğraş verdi ve Henry Ford Motor Şirketi'ni kurdu.

Seri üretime geçiş

Ford, Model A adını verdiği ilk otomobillerin

çok satılması üzerine model sayısını S'ye kadar artırdı. 1909'da diğer modellerden vazgeçerek Model T (Tin Lizzie) adını verdiği dayanıklı, kullanımı kolay ve az masraflı otomobillerin üretimini başlattı. 1913'te belli başlı parçaların standart üretimini sağladı ve işçilerin yerlerinden kıpırdamadan taşıyıcı kayış *(conveyor belt)* yoluyla önlerinden geçen bu parçalar üzerinde tek bir iş yapmalarına dayanan montaj hattı *(assembly line)* yöntemini geliştirdi. Bu yönteme ek olarak üretimde etkinliği artırıcı önlemlerle bir otomobil 14 saatte yapılmaya başlandı ve T modelinin seri üretimine geçildi. Seri üretimle fiyatları yarıya düşüren Ford, ABD otomobil piyasasının %30'una egemen oldu.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bir yandan sahibi olduğu *Dearborn Independent* adlı gazetede Yahudi karşıtı bir kampanya başlatırken, bir yandan da Oskar II' adlı gemisiyle savaşa son verecek girişimlerde bulunmak üzere sefere çıktı. ABD'nin savaşa girmesiyle devlet için savaş araç gereci üretmeye başladı. Bu sırada Ford döneminin en büyük sanayi tesisi olan River Rouge fabrikasının öbür paylarını da satın alarak yönetimini bütünüyle ele geçirdi.

Henry Ford Motor Şirketi çığır açan üretim tekniğine karşın, mali ve yönetimsel konularda geleneksel yöntemlerden ayrılmadı. Henry Ford'un tek karar organı olduğu şirkette, bankerlere ve Wall Street borsasına güven duyulmadığından, büyüme şirketin iç kaynaklarıyla karşılanıyor, hisse senedi satmaya ve borçlanmaya ancak çok gerekli olduğu zaman başvuruluyordu. 1917'de şirketin ve fabrikaların gelişme düzeyinin yeterli olduğunu savunan ortaklar birikmiş kârların dağıtılması ve gelecekte dağıtılacak kâr oranlarının belirlenmesi amacıyla dava açtılar. Mahkeme, sermayenin gelişme için kullanılma hakkının şirket yönetimine saklı kalması koşuluyla, kârın bir bölümünün ortaklara dağıtılmasına karar verdi. Ford davanın istediği doğrultuda sonuçlanmasının ardından, şirketin tüm paylarını satın aldı. 1920 başlarında ABD'de otomobillerin %60'ını üretmekte olan Ford Motor Şirketi dünyada bir kişinin sahip olduğu tek tekel özelliğini kazandı.

Pazar üstünlüğünü kaybetmesi

1914'te her beş Amerikalı'dan birinin otomobil sahibi olması ve bu oranın giderek büyümesiyle Ford'un Model T ile "Amerika'yı tekerlekler üzerine oturtma" tasarısı tümüyle gerçekleşti. Ancak Ford'un değişen pazar koşullarını dikkate almayarak motordan tekerleklere güç aktarımı için uydu dişli düzeninde, 6-8 silindir yerine 4 silindirli motorda, hidrolik fren yerine mekanik frende ısrarı ve diğer firmalar çeşitli renklerde otomobil üretirlerken, siyah renkten vazgeçmemesi 1925'te pazar üstünlüğünün General Motors'a geçmesine neden oldu. Ford 1927'de Model T'nin üretimini durdurarak yeni talebe uygun bir model geliştirmek zorunda kaldı. Ancak pazara geç sürülen Model A, General Motors'un Chevrolet marka otomobiliyle rekabet edemedi ve Ford ikincilik konumunu sürdürdü.

1929'da başlayan iktisadi bunalımı aşmak için Haziran 1933'te kabul edilen bir yasayla yeni bir iktisat politikası (New Deal) benimsendi; her sanayinin devlet denetimi altında kendi kurallarını koyması, ortak ücret ve fiyat saptanması, işçilere örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı verilmesi öngörüldü. Bu kurallar Ford'un, kendi işçilerine ortalamanın üzerinde ücret, kârdan pay, taksitle ucuz otomobil gibi tavizler vermesinin yanı sıra çeşitli yöntemlerle sendikalaşmayı önleme siyaseti ile çelişki yarattı. Ancak baskılar sonucu otomotiv sanayii de alınan kararlara uymak, 1941'de de işçilerin sendikalaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Ford II. Dünya Savaşı'nda da en önemli savaş gereci üreticilerinden biri oldu. Savaşın ardından yönetimi torunu Henry Ford'a bıraktı, bir süre sonra da öldü. Torunu, işletmenin uluslararası bir nitelik kazanmasında, Federal Almanya, İngiltere, Kanada gibi pek çok ülkede fabrikalar kurulmasında etkin oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *My Life and Work* (Crowther ile), 1922, ("Yaşamım ve İşim"); *Today and Tomorrow* (Crowther ile), 1926, ("Bugün ve Yarın").

• KAYNAKLAR: B.Herndon, *Ford: An Unconventional Biography of the Men and Their Times*, 1969; S.S.Marquis, *Henry Ford: An Interpretation*, 1923; W.C. Richards, *The Last Billionarie: Henry Ford*, 1948; W.A. Simonds, *Henry Ford: His Life, His Work, His Genius*, 1943; K.Sward, *The Legend of Henry Ford*, 1948.

• BAKINIZ: K. BENZ, CHRYSLER, W.C. DURANT.

FORD, John
(Ykş. 1586-Ykş. 1639)

İngiliz oyun yazarı. Çağının ilerisinde, psikolojik derinliğe sahip oyunlarıyla tanınmıştır.

Çocukluğu ve gençliğine ilişkin bilgilerin sınırlılığına karşın, Devonshire'da doğduğu ve öldüğü sanılmaktadır. Oyun yazarı olarak çalışmaya 1612'de başladı. Tarihi saptanabilen ilk oyununu *The Witch of Edmonton*'ı ("Edmonton Cadısı") Thomas Dekker ve William Rowley (1585-1642) ile birlikte 1621'de yazdı. Tek başına yazdığı ilk oyunu *The Lover's Melancholy*'dir ("Âşığın Melankolisi"). 1628-1633 arasında en önemli yapıtları *Love's Sacrifice*, ("Aşkın Feda Edilişi"),*Tis Pity She's a Whore* ("Bir Fahişe Olması Çok Yazık"), *The Broken Heart* ("Kırık Kalp") yayımlandı. Son oyunu olan *The Lady's Trial*'i ("Lady'nin Duruşması") 1638'de yazdığı biliniyor. 1639'dan sonra yaşadığına ilişkin güvenilir bir bilgi bulunamadığı gibi, ölüm yeri ve tarihi de belirsizdir.

Ford günümüzde Philip Massinger'la birlikte, Caroline döneminin en önde gelen oyun yazarı sayılmasına karşın kendi çağlarında ikisi de pek önemsenmemiştir. Ford üstüne bugüne ulaşabilen bilgilerin azlığı ve sınırlılığı çağdaşlarının kendisini pek ciddiye almamış olduğunu göstermektedir. Oyunları, çağından daha ilerde bir dünya görüşünü yansıtır. Yarattığı tiplere derinlemesine psikolojik bakışı, gittikçe çürüyen bir yaşam biçimini ve toplumsal ilişkileri ele alışı onu çağımız oyun yazarları için bir öncü konumuna

→

getirmiştir. Oyunlarında dile getirdiği öç duygusu, örneğin Thomas Kyd'deki gibi bir kana susamışlık değil, adalet arayışına yöneliktir. Ford seyirciyi duygusallıkla değil, şiddetle sarsmayı amaçlar. En karanlık duyguları ve hırsları, yumuşak, sessiz bir dille anlatır. Lirik ve dramatik bir üslubu olmasına karşılık, kullandığı dilin şiirselliği, tiyatroya pek uygun değildir. Geleneklerin engellediği gerçek aşklar, birbirini delice seven kız ve erkek kardeşler, Ford'un, çürüyen bir dünyanın gerçek sevgiye ne kadar insanlıktan uzak silahlarla saldırdığını anlatmak için oyunlarında kullandığı temaları oluşturur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Witch of Edmonton* (T.Dekker ve W.Rewley ile), 1621, ("Edmonton Cadısı"); *The Sun's Darling* (T.Dekker ve W.Rewley ile, 1624, ("Güneşin Sevgilisi"); *The Lover's Melancholy*, ykş. 1625, ("Aşığın Melankolisi"); *Tis Pity She's a Whore*, 1625-1633, ("Bir Fahişe Olması Çok Yazık"); *Love's Sacrifice*, ykş. 1627, ("Aşkın Feda Edilişi"); *The Broken Heart*, 1629, ("Kırık Kalp"); *Lady's Trial*, 1638, ("Lady'nin Duruşması").

• BAKINIZ: DEKKER, MASSINGER.

John Ford

FORD, John
(1895-1973)

ABD'li film yönetmeni. "Western" türü sinemanın en önemli temsilcilerindendir.

Asıl adı Sean O'Feeney'dir. 1 Şubat 1895'te Maine Eyaleti'nde Cape Elizabeth'de doğdu, 31 Ağustos 1973'te California'da, Palm Desert'ta öldü. On üç çocuklu bir İrlandalı göçmen ailesinin en küçük oğluydu. Portland'da babasının barında ayak işleri görerek büyüdü. Liseden mezun olunca ağabeysi Francis Ford'un çalıştığı Hollywood'a gitti. Set işçisi, dekorcu, dublör olarak çeşitli işlerde çalıştı, bu arada D.W. Griffith'in 1915'te gerçekleştirdiği *The Birth of a Nation* (Bir Ulusun Doğuşu) adlı filmde de ufak bir rol aldı. Bunu izleyen iki yıl içinde yönetmen yardımcılığı yaptı, böylece sinemanın her türlü girdisini çıktısını yerinde öğrendi.

İlk filmi 1917'de çektiği *The Tornado*'dur ("Kasırga"). Bir tren soygununu konu edinen filmde Ford dublörlük de yaptı. Bunu aynı yıl *The Soul Herder* ile başlayan dört beş filmlik bir Harry Carey dizisi izledi. 1921'de on yıl süreyle çalışacağı 20th Century Fox Şirketi'ne geçti ve 1923'te başrolünü John Gilbert'ın oynadığı *Cameo Kirby* filminde ilk olarak John Ford adını kullandı. Bir yıl sonraysa, ilk Ford klasiği sayılan *The Iron Horse*'u ("Demir At") çekti. Amerika'ya demiryolunun gelişini anlatan bu film, Ford'un ileride daha ayrıntılı olarak irdeleyeceği öncülük ruhunun yansıtıldığı, Amerikan topluluklarının kuruluşu, serüven adamları gibi temaların kullanıldığı ilk örnektir. Ford, 1928'de gerçekleştirdiği ilk sesli film, *Napoleon's Barber* ("Napolyon'un Berberi") ve ardından, 1930'da *Men Without Women*'da (Kadınsız Erkekler), sonraları birlikte çalışmayı sürdüreceği senaryocu Dudley Nichols ile çalıştı.

Olgunluk dönemi

Yönetmen olarak ona asıl ününü 1930'lardan 1950 ortalarına değin süren olgunluk döneminde çektiği filmler sağlamıştır. Bunların ilki 1934'te RKO Şirketi için yaptığı *The Lost Patrol*'dur (Şafak Devriyesi). Araplar tarafından kıstırılarak tek tek yok edilen bir İngiliz birliğinin öyküsü olan filmde, savaşan erkekler arasındaki dostluk bağı ve onur kavramı, serüven filmi kalıpları içinde bir ahlakçı titizliğiyle ve yer yer dokunaklı bir anlatımla tartışılır. Film büyük bir ticari başarı elde edince Ford uzun süredir düşlediği bir film projesini, Liam O'Flaherty'nin *The Informer* ("Muhbir") romanının uyarlamasını gerçekleştirme olanağı buldu. *The Informer*, İrlanda'nın özgürlük savaşı sırasında önce muhbirken daha sonra yurtsever olan saf bir İrlandalı'nın öyküsüydü. Eleştirmenler ve seyirci tarafından çok tutulan film, dört Oscar birden aldı.

1939'da, bunun ardından gelen *Stagecoach* (Cehennem Dönüşü) bir posta arabasında yolculuk eden dokuz kişinin Kızılderili tehlikesi karşısındaki dayanışmasını anlatır. Film, Gringo Kid (John Wayne) tiplemesi, kusursuz kamera çalışması ve özellikle de uzun takip sahnesiyle anılır.

Ford'un ilk renkli filmi de aynı yıl yaptığı *Drums Along the Mohawk*'dır (Vahşi Koşu). 1940'daysa en kusursuz yapıtlarından biri sayılan *The Grapes of Wrath*'i (Gazap Üzümleri) çekti. Steinbeck'in, 1929 Dünya iktisadi bunalımı yıllarında yerinden yurdundan edilen bir aileyi anlatan aynı adlı romanından büyük bir film yaratan Ford, ilgi odağını aileye, ailenin içindeki dayanışmaya, kamyon yolculuğunun görsel olanaklarına kaydırmış ve romana bağlı kalmaya özen göstermişti.

Ford, II.Dünya Savaşı sırasında ABD Deniz Kuvvetleri'nde cephe fotoğrafçısı olarak görev yaptı. Bu arada *Battle of Midway* ("Midway Savaşı") adlı belgesel bir savaş filmi çekti. Savaş sonrasında MGM için, ABD'nin yenilgisiyle sonuçlanan Filipinler baskınını konu edinen *They Were Expendable* (Baskın) adlı propaganda amaçlı, konulu bir film çalışması yaptı. Bu dönem filmlerinin en önemlisi *My Darling Clementine*'dir (Kanun Harici). Mitleşmiş Western kahramanları Wyatt Earp (Henry Fonda) ve Doc Holliday (Victor Mature) ile kurduğu düzen adamı-serüven adamı karşıtlığını, bir ölçüde Kızılderili folkloruna, büyük ölçüde de Western geleneğine dayanan şiirli bir anlatımla sinemalaştırmıştır.

Savaş sonrası filmleri

İlk filmleri

John Ford, 1946'da Merian C.Cooper'la birlikte

Argosy Pictures adlı bir film şirketi kurdu. Bu ortaklığın ilk ürünü olan başarısız bir Graham Greene uyarlaması *The Fugitive*'in (Kaçak) ardından Western'lere döndü ve 1948'de *Ford Apache* (Kan Kalesi) ile *Three Godfathers*'ı (Çöl Yavrusu) çekti. Ertesi yıl çektiği, yaşlanmakta olan bir kale komutanının (John Wayne) hem Kızılderili saldırısını önlemek, hem de meslekten çekilmeye katlanabilmek için kendisiyle ve dış dünyayla giriştiği mücadelenin öyküsü olan *She Wore a Yellow Ribbon* (Sarı Eşarplı Kız) seyirci tarafından çok tutuldu. Ford, daha sonra yapımını gene Argosy'nin üstlendiği ve her ikisinde de John Wayne ile Maureen O'Hara'nın başrollerde oynadığı *Rio Grande* ve *The Quiet Man* (Kadın Satılmaz) adlı iki film gerçekleştirdi. Amerika'da servet yapmış bir İrlandalı'nın ülkesine dönüşünü konu edinen *Kadın Satılmaz*, Ford'un anayurdu İrlanda ile ilgili yarı güldürü, yarı töre filmi niteliğindedir.

Geleneksel değerleri tartışma dönemi olan 1950'lerde Ford'un Amerika'ya ve Amerikalılar'daki öncülük ruhuna karşı beslediği sevgi, kültürel etkisini yitirmeye başlamıştı. Ustalığı kabul edilmekle birlikte, kimi zaman gericilikle suçlandığı bu yıllarda bir bocalama dönemine girdi. Sıradan yapımlar dışında bir etkinlikte bulunmadı. Ancak 1956'da eski Batı'nın ve değerlerinin çöküşünü anlatan *The Searchers* (Çöl Aslanı) ile eski verimli günlerine geri döndü.

Son filmleri

1960'lardaysa Western sinemasının en önemli birkaç filmini çekti. Bunlardan ilki, daha sonraları Wim Wenders gibi genç Alman sinemacılarını derinden etkileyecek, erkekler arasındaki dostluğu irdeleyen *Two Rode Together* (İki Süvari), ikincisi ise küçük bir kasabanın şerifiyle (John Wayne) sonradan senatör olacak genç bir bulaşıkçı (James Stewart) arasındaki rekabeti anlatan *The Man Who Shot Liberty Valance*'dir (Kahramanın Sonu). 1960'lardaki öteki filmleri arasında, bir Kızılderili kabilesinin kıtlık sonucu göçünü anlatan *Cheyenne Autumn* (Baharda Hücum), yönetmenin ilk "Kızılderili yanlısı" filmi olarak anılan gösterişli bir yapımdı. 1935'te Çin'de yolculuk eden, kadınlardan kurulu bir misyoner grubunun öyküsü olan *Seven Women* ("Yedi Kadın") ise son filmi oldu.

Ford, genç kuşak sinemacılarını derinden etkilemiştir. Filmlerindeki "hareket halinde olma" teması, yerleşikle hareket arasında kurulan kültürel karşıtlık, pek çok yönetmen tarafından benimsenerek yorumlanmıştır. Wenders, Truffaut, Godard gibi yenilikçi yönetmenlerse filmlerinde onun yapıtlarına göndermeler yapmışlardır. Geleneksel Amerikan değerlerini benimsemiş olması nedeniyle Ford kimi zaman gericilikle suçlanmışsa da, filmlerinde değerlerin dökümünü yaptığı ve değişimi de gözardı etmediği görülür. Ayrıca eski Batı'nın erkekler arasındaki dostluk ve onur kavramları, toplulük kuran birey ile ancak topluluk dışında yaşayabilen birey karşıtlıkları onun filmlerinde Amerikan kültürüne özgü sorunların ötesinde, evrensel anlamlar kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca)** *The Tornado*, 1917, ("Kasırga"); *Cameo Kirby*, 1923, *The Iron Horse*, 1924, ("Demir At"); *Napoleon's Barber*, 1928, ("Napolyon'un Berberi"); *Men Without Women*, 1930, (Kadınsız Erkekler); *The Lost Patrol*, 1934, (Şafak Devriyesi); *The Informer*, 1935, ("Muhbir"); *Stagecoach*, 1939, (Cehennem Dönüşü); *Young Mr. Lincoln*, 1939, ("Genç Mr. Lincoln"); *Drums Along the Mohawk*, 1939, (Vahşi Koşu); *The Grapes of Wrath*, 1940, (Gazap Üzümleri); *They Were Expendable*, 1945, (Baskın); *My Darling Clementine*, 1946, (Kanun Harici); *Fort Apache*, 1948, (Kan Kalesi); *Three Godfathers*, 1948, (Çöl Yavrusu); *She Wore a Yellow Ribbon*, 1949, (Sarı Eşarplı Kız); *Wagonmaster*, 1950, (Vahşiler Hücum Ediyor); *Rio Grande*, 1950; *The Quiet Man*, 1952, (Kadın Satılmaz); *The Searchers*, 1956, (Çöl Aslanı); *Two Rode Together*, 1961, (İki Süvari); *The Men Who Shot Liberty Valance*, 1962, (Kahramanın Sonu); *Donovan's Reef*, 1963, (Çılgınlar Batakhanesi); *Cheyenne Autumn*, 1964, (Baharda Hücum); *Seven Women*, 1966, ("Yedi Kadın").

• **KAYNAKLAR:** P. Bogdanovich, *John Ford*, 1968.

FOREST, Jean-Claude
(1930)

Fransız, çizgi romancı ve ressam. Yetişkinler için yarattığı çizgi roman *Barbarella* ile tanınmıştır.

Paris'in bir mahallesi olan Le Perreux'de doğdu. Daha on yedi yaşındayken ve Paris'teki l'École des Arts et Métiers'ye giderken R.L. Stevenson'un bir öyküsünden uyarlanmış ilk çizgi romanı *La fléche noire*'ı ("Kara Ok") çizdi. 1952'de haftalık *Vaillant* dergisinin çizerleri arasına katıldı, bu dergi için *Pour la Horde* ("Ordu İçin") ve *Copyright* ("Telif Hakkı") adlı iki çizgi roman çizdi. 1955'ten sonra ünü giderek arttı, 1959'da günlük *France-Soir* gazetesi için çizgi romanlar hazırladı. Ünlü yapıtı *Barbarella* 1962'de üç ayda bir çıkan *V-Magazine* dergisinde yayımlanmaya başladı. 1964'te kısa ömürlü bir çizgi roman dergisi olan *Chouchou*'nun yayımcılığını üstlendi, bu derginin çizgi romanlarını çizdi, metinlerini yazdı. 1965'te Fransız televizyonu için Marie Math adlı bir genç kızın maceralarından oluşan bir çizgi film dizisi hazırladı.

Forest'in ünü 1960'ların ortasından sonra zayıflamaya başlamıştır. Yapıtlarından oluşan bir dizi sergi başarısız olmuş, *Barbarella*'yı yeniden canlandırma çabası da olumsuz sonuçlanmıştır. Son çizgi roman denemelerinden biri olan *Mystérieuse Matin, Midi et Soir* ("Gizemli Sabah, Öğlen ve Akşam") önceleri *France Soir* gazetesinde yayımlanırken, daha sonra *Pilote* adlı çocuk dergisinde sürmüştür. Forest çizgi romanın yanı sıra dergi ve kitap kapakları, plak kılıfları ve afişler için tasarımlar da yapmıştır.

İlk çizgi romanlar çocuklar için komik öyküler biçimindeydi. Bunu daha sonra büyükleri de göz önüne alarak hazırlananlar izlemişse de, okuyucusunun büyük bir bölümünün çocuklardan oluştuğu varsayımı çizgi romanı etkilemeyi sürdürmüş, bu da kimi konuların ele alınmamasına yol açmıştır. Forest, *Barbarella* ile bunlardan biri olan cinselliği çizgi romana getirerek doğrudan büyükler için hazırlanan ilk çizgi romanlardan birini gerçekleştirmiştir.

Barbarella, uzayda gezegenden gezegene dolaşan bir genç kadının öyküsüdür. Başına gelen türlü işlerin yanı sıra oldukça serbest aşk maceraları da yaşar. Forest biraz bilim kurgu, biraz gülmece, biraz da

cinsellik içeren bu öyküyü ince, kıvrak ve usta işi çizgileriyle anlatmıştır. *Barbarella*'nın ünlenmesine, ilk çıktığı zaman Fransa'da yasaklanmasının da katkısı olmuştur. 1964'te kitap olarak yayımlanan bu çizgi roman, 1968'de Forest tarafından tasarlanan, Roger Vadim tarafından yönetilen ve başrolünü Jane Fonda'nın oynadığı bir filme de konu olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Barbarella*, 1964; *Barbarella les coléres de mange-minutes*, 1969, ("Barbarella, Zaman Göçürenin Öfkesi).

FORMAN, Milos
(1932)

Çekoslavak film yönetmeni. 1960'lardaki Yeni Çek Sineması hareketinin önde gelen temsilcilerindendir.

18 Şubat 1932'de Caslaw'da doğdu. Babası Yahudi, annesi Protestan'dı. Her ikisinin de bir Nazi toplama kampında öldürülmesi üzerine yakın akrabaları tarafından büyütüldü. 13 yaşından 16 yaşına değin amatör tiyatrolarda oyunculuk yaptı. Prag Müzik ve Dramatik Sanatlar Akademisi'nden mezun olduktan sonra senaryo yazmaya başladı.

Sinemaya 1963'te bir orta metrajlı çalışma olan *Konkurs* ("Yarışma") ile girdi. Daha sonra *Cerny Petr* (Maça Ası) adlı ilk uzun metrajlı filmiyle Locarno Film Şenliği'nde büyük ödülü kazandı. Çekoslovakya'da gerçekleştirdiği az sayıdaki filmle genç kuşak sinemacıların öncülerinden biri oldu. Çek sinemasında o güne değin eğilinmeyen konuları, sıradan insanın gündelik sorunlarını akademizmden uzak, esprili bir sinema diliyle anlattı ve gerek kendi ülkesindeki izleyicinin, gerekse Batılı eleştirmenlerin beğenisini kazandı. *Lasky Jedne Plavovlasky* (Bir Sarışının Aşkları) ve *Hori, Ma Panenko* (İtfaiyeciler Balosu) adlı yapıtlarında kuşaklar arasındaki çatışmayı ve iletişimsizliği yergici bir anlatımla dile getirdi. Filmlerindeki kahramanların zayıf ve gülünç yanlarını anlatırken, toplumun her kesiminden insanlara, özellikle genç kuşağa katıksız bir sevgi ve güvenle yaklaştı. Onların dünyalarının savunucusu oldu.

1968 olayları sırasında Paris'te bulunuyordu, bundan sonra Fransa'da kalmayı yeğledi ve 1969'da yönetmen arkadaşları Ivan Passer ve Jan Kadar'la birlikte ABD'ye gitti. Hollywood'da çevirdiği ilk filmi *Taking Off*'da gene kuşaklar arasındaki çatışma sorununu ele aldı. Amerikan orta sınıfının bir eleştirisi olan film pek başarı kazanamadı. Forman, 1972 Münih Olimpiyatları'nı filme çeken uluslararası yönetmenler grubu içinde yer aldı. *Visions of Eight* adlı filmin dekatlon yarışmalarıyla ilgili bölümünü çekti. 1975'te bir psikiyatri kliniğindeki kişileri anlatan ve baskıcı yönetimlere, özellikle içinde yaşadığı tüketim toplumunun birey özgürlüğünü yok eden niteliğine karşı bir başkaldırıyı içeren filmi *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (Guguk Kuşu) büyük bir başarı kazanarak Forman için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Film, o yılın en iyi film, yönetmen, senaryo, erkek oyuncu, kadın oyuncu Oscar ödüllerini aldı.

Forman'ın sonraki çalışmalarında genç Çek sinemasına özgü toplumsal eleştiri anlayışını, içinde yaşadığı toplumun ve sinemanın koşullarına uyarlama çabasını sürdürdüğü görüldüyse de, ABD'de gerçekleştirdiği ve başarı kazanan yapıtlarının hiçbirinde Çekoslovakya'da yaptığı güldürülerin düzeyine ulaşamadı. *Hair*'de gençliğin, *Ragtime*'da ise zencilerin dünyasına eğildi. Son olarak Peter Schaeffer'in *Amadeus* adlı sahne yapıtını sinemaya uyarladı. Film çalışmalarının yanı sıra 1978'den bu yana Columbia Üniversitesi Sinema Bölümü'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Konkurs*, 1963, ("Yarışma"); *Cerny Petr*, 1963, (Maça Ası); *Lasky Jedne Plavovlasky*, 1965, (Bir Sarışının Aşkları); *Hori, Ma Panenko*, 1967, (İtfaiyeciler Balosu); *Taking Off*, 1971; *Visions of Eight*, 1973; *One Flew Over the Cuckoo's Nest*, 1975, (Guguk Kuşu); *Hair*, 1979; *Ragtime*, 1981, *Amadeus*, 1984.

FORMEY, Jean-Henri-Samuel
(1711-1797)

Alman, filozof. Wolff felsefesini, kendi anlayışına göre yorumlayarak, daha geniş bir alana yaymaya çalışmıştır.

Berlin'de doğdu, orada öldü. Sonradan Almanya'ya yerleşmiş bir Fransız ailesindendir. Berlin'de din öğrenimi gördü, genç yaşta rahip oldu. Bir süre Brandenburg ve Berlin'deki Fransız kiliselerinde görev aldı. I.Friedrich'in önerisi üzerine Prusya Bilimler Akademisi'ne üye seçildi, orada sekreter olarak çalıştı. Daha sonra Leipzig'te Deutsche Bücherei (Alman Kitaplığı) adlı kurumun yöneticisi oldu.

Formey önce yazın alanında çalışmaya başladı, değişik dergilerde yazın konularını içeren birçok yazı yayımladı. Özellikle yazın tarihiyle ilgilendi. Sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Rousseau'nun toplum anlayışına, felsefesine karşı çıktı, onunla eleştiri niteliği taşıyan tartışmalara girişti. Bu tartışmalarda Rousseau'nun Hıristiyanlık'la ilgilenmesini sağladı. Genellikle Tanrı'nın varlığı, bilinç, estetik, ahlak, bilginin kaynağı, evren gibi sorunlarla ilgilenen Formey'in ağırlık verdiği konu Wolff'un geliştirdiği felsefedir. Bu felsefenin odağını oluşturan Alman Rasyonalizmi'ni yeni bir yorumdan geçirerek Aristoteles ve Stoa görüşünden kaynaklanan Hıristiyan düşüncesiyle uzlaştırmaya çalıştı. Wolff'un yapıtlarından yaptığı alıntılarla, bu felsefenin kökeninin Hıristiyan düşüncesinin başlangıç dönemlerine gittiğini, bu nedenle daha geniş bir ilgiyle incelenmesi gerektiği görüşünü savundu. Formey'in felsefe tarihine en önemli katkısı Wolff'un felsefesini tanıtmak, onun daha geniş bir alana yayılmasını sağlamak olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Elementa Philosophiae seu Medulla Wolfiana*, 1746, ("Felsefenin Öğeleri ya da Wolff'un

Temel Düşüncesi"); *Abrégée du droit de la nature et des gens*, 1758, ("Doğa ve İnsan Hukukunun Özeti").

• BAKINIZ: J.J. ROUSSEAU, C.WOLFF.

FORSSMANN, Werner
(1904-1979)

Alman (FAC), cerrah ve üroloji uzmanı. Kalbe ve kalp damarlarına kateter (sonda) salarak X ışınlarıyla inceleme tekniğinin öncüsüdür.

Werner Theodore Otto Forssmann 29 Ağustos 1904'te Berlin'de doğdu, Schopfheim'da öldü. Berlin'deki Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, Berlin, Mainz ve Dresden'deki çeşitli hastanelerin cerrahi ve üroloji kliniklerinde önce asistan, sonraları başhekim olarak görev aldı. II.Dünya Savaşı yıllarında ordu hekimiyken ABD birliklerince tutsak alınan Forssmann, savaşın bitiminden 1950'ye değin pratisyen hekim olarak çalıştı. 1950-1957 arası Bad Kreuznach'taki Diakonie Enstitüsü'nde üroloji bölümünün, 1957-1970 arası Düsseldorf'taki Evangel Hastanesi'nde cerrahi bölümünün başhekimliğini üstlendi. 1970'te emekliye ayrılan Forssmann, 1954'te Berlin Bilimler Akademisi'nin Leibniz madalyasıyla ödüllendirilmiş, 1956 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü ABD'li Cournand ve Richards ile bölüşmüştür.

Mide, dölyatağı, bağırsak, safra kesesi, sidik torbası gibi iç boşluğu olan organların incelenmesinde sonda kullanımı oldukça eski bir uygulamadır. Ancak, kan damarları ve kalp gibi ulaşılması hem güç, hem de sakıncalı organların aynı yöntemle incelenmeye başlaması 1920'lerden sonrasına rastlar. "Kalp kateterizasyonu" denilen bu yöntemin öncüsü olan Forssmann, 1929'da, denemenin tüm tehlikelerini göze alıp, kol toplardamarından içeriye 76 cm uzunluğunda ve yaklaşık 3,5 mm çapında esnek bir boru (kateter) sokarak, üst ana toplardamar yoluyla kalbin sağ kulakçığına ulaşmayı başardı.

Forssmann'ın, saydam olmayan plastik bir maddeden yapıldığı için X ışınlarıyla kolayca izlenebilen esnek bir boru aracılığıyla kalbin kulakçık ve karıncıklarına ulaşabileceğini, üstelik genel anestezi bile gerektirmeyen bu yöntemin kalp ve damar dokusuna hiçbir zarar vermediğini kendi üzerinde kanıtlaması, kalp hastalıklarının tanı ve tedavisinde çığır açacak nitelikteydi. Nitekim, 1940'larda ABD'li Cournand ve Richards'ın katkılarıyla geliştirilen kateter yöntemi, kalp boşlukları ile ana toplardamar sistemindeki kan basıncını ve kan hacmini ölçmek, doğrudan doğruya kalp boşluğuna ilaç akıtmak, doğuştan gelme kalp hastalıklarını ya da kalp kapakçıklarının kusurlu yapısını araştırmak için kardiyolojide en çok kullanılan yöntemlerden biridir.

Önceleri, toplardamarlardaki kanın akış yönü kateterin ilerlemesini güçleştirmediğinden yalnızca toplardamar yoluyla kalbin sağ yanına ulaşılabiliyorken, 1960'larda atardamardan giren ve kan akışına ters yönde ilerleyen kateterlerle sol kalbe de ulaşılabilmiştir.

• BAKINIZ: COURNAND, D.W.RICHARDS.

FORSTER, Edward Morgan
(1879-1970)

İngiliz romancı, öykü ve deneme yazarı. İngiliz toplumunda orta sınıfın yaşam biçimini ve değerlerini irdeleyen romanlarıyla tanınmıştır.

1 Ocak 1879'da Londra'da doğdu, 7 Temmuz 1970'te aynı kentte öldü. Cambridge Üniversitesi'ndeki King's College'da klasik edebiyat ve tarih okudu. Orada tanıştığı tarihçi ve yazar G. Lowes Dickinson'dan etkilendi. İtalya ve Yunanistan'da geçirdiği günler, üniversiteyi bitirdikten sonra yayımlamaya başladığı öykü ve romanlarına malzeme oluşturdu. 1912'de Dickinson'la birlikte ilk Hindistan yolculuğuna çıktı. I.Dünya Savaşı sırasında İskenderiye'de sivil geri hizmetlerde çalıştı. Savaş sonrası Londra'ya döndü, bir süre gazetelerde edebiyat yazarlığı yaptıktan sonra 1921'de Hindistan'a giderek Dewas'lı Maharajah'nın sekreterliğinde bulundu. Bu yolculuklarının deneylerinden yararlanarak yazdığı romanı *A Passage to India* (Hindistan'a Bir Geçit) 1924'te yayımlandı. Üç yıl sonra King's College'da roman eleştirisi üzerine dersler verdi.1946'da King's College'ın onursal öğretim üyeliğine seçildi.

Forster romanlarında, İngiliz toplumunun orta sınıf insanlarının yaşam biçimlerini ve dayandıkları temel değerleri eleştirmiştir. Bunu gerçekleştirirken doğa ile toplum yaşamı arasındaki karşıtlığa da temel oluşturan karşılaştırmalar yapmıştır. Ona göre özgürlük, içtenlik ve sevgi anlamına gelen doğa, alışılmış davranış kurallarının ve önyargıların kalıplaştırdığı toplum yaşamı tarafından kısır bir çember içine alınmıştır. Buradan yola çıkarak insanın iç dünyasının tüm olanaklarıyla gelişmesini engelleyebilecek dar görüşlere, biçimselliğe ve bağnazlığa karşı çıkmıştır. Toplumsal değerlerle kişisel değerler arasındaki ilişkileri incelemekte gösterdiği ustalık yazarlığının en önemli yönlerinden biridir.

• **YAPITLAR (başlıca) Roman:** *Where Angels Fear to Tread*, 1905, (Meleklerin Uğramadığı Yer); *The Longest Journey*, 1907, ("En Uzun Yolculuk"); *A Room With a View*, 1908, ("Manzaralı Bir Oda"); *Howards End*, 1910; *A Passage to India*, 1924, (Hindistan'a Bir Geçit); *Maurice*, (ö.s.), 1971. **Öykü:** *The Celestial Omnibus and Other Stories*, 1911; *The Eternal Moment and Other Stories*, 1928; ("Sonsuz An ve Başka Öyküler"); *Collected Short Stories*, 1948; ("Derlenmiş Kısa Öyküler"); *The Life to Come and Other Stories*, (ö.s.), 1972, ("Gelecek Yaşam ve Başka Öyküler"). **Deneme:** *Abinger Harvest-A Miscellany*, 1936; *Two Cheers for Democracy*, 1951, ("Demokrasi İçin İki Haykırış"). **Eleştiri:** *Aspects of the Novel*, 1927, (Roman Sanatı); *Virginia Woolf*, 1942.

FORTES, Meyer
(1906-1983)

İngiliz, antropolog. Yapısal-işlevselci antropoloji okulunun izleyicilerindendir. İlkel toplumlarda akrabalık ve din üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Güney Afrika'da doğdu, 29 Ocak 1983'te öldü. Göçmen bir Yahudi ailesinin oğludur. Cape Town'da yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Londra'da University College'da psikoloji öğrenimi gördü. Doktora tezini kültürler arası zekâ ölçüm yöntemleri üzerine hazırladı. Daha sonra psikolog E.Miller'ın danışmanlığı altında, Londra'nın doğusunda gençlerde suçluluk konusu üzerine bir çalışma yaptı. 1930'ların başında antropologlarla, özellikle de Radcliffe-Brown'la kurduğu ilişki, antropolojiye ilgi duymasına neden oldu ve London School of Economics'te (LSE) B.Malinowski'nin ünlü seminerlerini izlemeye başladı. Bu seminerlere katılan Evans-Pritchard, Firth ve Nadel gibi antropologların özendirmesiyle ilgisini sosyolojik sorunlara yöneltti. Kısa bir süre sonra ilk alan araştırmasını yapmak üzere Afrika'da Tallensiler'in yaşadığı bölgeye (bugün Gana) gitti.

Fortes, 1939-1941 arasında Radcliffe-Brown'un bölüm başkanlığını yürüttüğü, Evans-Pritchard'ın da öğretim üyesi olarak çalıştığı Oxford Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde Afrika sosyolojisi üzerine ders verdi.

► Üç antropologun ortak çalışmaları 1930'lara damgasını vuran Malinowskici yaklaşıma karşı yeni bir seçenek oluşturuyordu. Yapısal-işlevselci okul olarak adlandırılan bu yeni yaklaşım, İngiltere'de Radcliffe-Brown tarafından yeniden canlandırılan Durkheimcı geleneğe dayanıyor, toplumsal yapıya, özellikle de akrabalık ilişkileri ve siyasal sistemlere önem veriyordu. 1950'ler boyunca İngiliz sosyal antropolojisinin itici gücü olan yapısal-işlevselci okula hız kazandıran ve daha sonra bu alanda yapılan çalışmalara ışık tutan ilk ürün Fortes'un 1940'ta Evans-Pritchard'la birlikte yayımladığı *African Political Systems* ("Afrika Siyasi Sistemleri") adlı kitaba yazdığı önsözdü. Kitap merkezi siyasi kurumları olmayan toplumlarda akrabalık ilişkileri ve siyaset üzerine bir dizi makale içermekteydi. Fortes'un II.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra yazdığı ve Tallensiler arasında yaptığı etnografik çalışmaları ele alan *The Dynamics of Clanship Among the Tallensi* ("Tallensiler Arasında Klan İlişkilerinin Dinamikleri") ve *The Web of Kinship Among the Tallensi* ("Tallensiler Arasında Akrabalık Ağı") adlı iki kitabı Radcliffe-Brown ve Evans-Pritchard'ın çalışmalarıyla birlikte, yapısal-işlevselci antropoloji okulunun klasikleri arasında sayılır.

1950'de Cambridge Üniversitesi sosyal antropoloji bölümüne atanan Fortes, 1973'te emekli olana değin buradaki çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihte Cambridge Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü, Oxford ve LSE ile karşılaştırıldığında çok zayıf bir durumdaydı. Fortes, 1953'te Edmund Leach, daha sonra da Jack Goody gibi antropologların Cambridge'de ders vermesini sağlayarak bölümün antropoloji alanında önemli tartışmaların yapıldığı bir merkez durumuna gelmesine katkıda bulundu. Antropolojide "Cambridge Okulu" olarak adlandırılan ve odak noktasında soy kuramının yer aldığı yaklaşım bu yıllarda gelişti.

Yaklaşımı ve katkısı

Fortes akademik yaşamı boyunca Radcliffe-Brown'un yapısal-işlevselci düşüncesine bağlı kaldı. Onun 1955'te ölümünden sonra da en yakın izleyicisi oldu. Ancak Radcliffe-Brown'un toplumsal yapıyla akrabalığı hemen hemen özdeşleştirdiğini ve aileden doğan ikili ilişkilere fazla önem verdiğini düşünerek, onun toplumsal yapı kavramını değiştirdi. Yasal ve siyasal düzenlemelerle akrabalık ilişkileri arasında birbirini biçimlendirme açısından karşılıklı bir ilişki olduğunu vurguladı. Evans-Pritchard gibi onun çalışmaları da, akraba gruplarının ailesel ve siyasal olmak üzere ikili bir bağlam içinde ele alınması açısından etkili oldu. Fortes'un toplumsal yapı konusundaki değerlendirmesi Radcliffe-Brown'unkinden daha üst düzeyde bir soyutlamaya dayanıyordu. 1949'da yazdığı "Time and Social Structure" ("Zaman ve Toplumsal Yapı") adlı ünlü makalesinde bu konuda şöyle diyordu: "Toplumsal yapıyı anlatırken, davranış, duygular, inançlar gibi güncel toplumsal yaşantının dokusunu oluşturan karmaşık yumaktan çok ayrı genel ilkelerle uğraşıyoruz demektir. Toplumsal olayların 'somut gerçekliği'nde yapının ayrımına varmamız, ancak, öncelikle somut gerçeklikten soyutlanmış bir yapı kurmamızla olasıdır".

Akrabalığın anatomisi

Fortes'un akrabalık kuramına bakış açısı 1950'ler ve 1960'larda yaygın olarak benimsendi. Akrabalık sistemini, belirli akrabalık rollerinin gerektirdiği haklar ve görevler sistemi olarak tanımlıyordu. Bu, toplumsal sistemin sürekliliğinin toplu soy grupları aracılığıyla sağlandığı bir denge modeliydi. Belirli bir toplumda ayrı soy gruplarının, atasoylu *(patrilineal)* sistemlerde anne, anasoylu *(matrilineal)* sistemlerde baba yoluyla kurulan bağlarla birleştiğini düşünüyor ve bu süreci "tamamlayıcı evlatlık" *(complementary filiation)* olarak adlandırıyordu. Birçok toplumda soyun tek yönlü olarak sürdürülmesine karşın, genel olarak akrabalık ilişkilerinin iki yönlü sayıldığını savunuyordu. Soy gruplarının mübadele ve karşılıklı ilişki *(reciprocity)* süreçleriyle, yani ittifakla birbirlerine bağlandıklarını ileri süren ve Fransız antropolog Marcel Mauss'un düşüncesini temel alan Leach ve Lévi-Strauss gibi kuramcılar bu görüşe karşıydılar. 1950'lerin sonlarına doğru soya dayanan toplum yapılarının doğası üzerine Fortes'le Edmund Leach arasında süren tartışmalar, kamuoyu tarafından da ilgiyle izlenmiştir.

◄ *İlk yapıtları*

Fortes 1959'da *Oedipus and Job in West African Religion* ("Batı Afrika Dininde Ödipus ve Eyüp Peygamber") adlı kitabını yayımladı. Bu kitapta, Tallensiler'in inançlarını ve dinsel törenlerini bölgesel bağlamda ve psikanalitik bir yaklaşımla ele almaktadır. Fortes, bu yaklaşımdan faydalanan ilk İngiliz antropologudur.

Fortes, aile gruplarındaki gelişme devreleri üzerine çözümlemeleriyle de tanınır. Hane halklarının toplumsal yapısını incelerken doğum, evlenme ve ölüm gibi biyolojik olgulardan kaynaklanan çeşitli

evreleri değerlendirme kapsamına alan bir yaklaşımı savunmuştur.

Fortes'un topluma bakışı diğer yapısal-işlevselciler gibi oldukça kuralcıdır. Çoğu zaman kurallarla, yaşananların aynı olduğunu varsayar. Bunun sonucu olarak bireysel seçimleri değerlendirme kapsamına almaz. Soy grupları çözümlemesi bu açıdan eleştirilmiştir. Gelişme evreleri çözümlemesinde zamanı dönemsel biçimde hesaba kattıysa da yazılarında genel olarak daha geniş bir zaman boyutunu gözardı etmiştir. Kuşağının birçok antropologu gibi, Afrika yerlilerinin siyasi yapılarına ilişkin incelemeleri, sanki yerliler zamansız bir dünyada yaşıyorlarmış ve onları yöneten Avrupalı sömürgecilerden hiç etkilenmemişlercesine yazılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Dynamics of Clanship Among the Tallensi*, 1945, ("Tallensiler Arasında Klan İlişkilerinin Dinamikleri"); *The Web of Kinship Among the Tallensi*, 1940, ("Tallensiler Arasında Akrabalık Ağı"); *Oedipus and Job in West African Religion*, 1959, ("Batı Afrika Dininde Ödipus ve Eyüp Peygamber"); *Kinship and the Social Order: The Legacy of Lewis Henry Morgan*, 1969, ("Akrabalık ve Toplumsal Düzen: Lewis Henry Morgan'ın Vasiyeti"); *Time and Social Structure and Other Essays*, 1970, ("Zaman ve Toplumsal Yapı ve Diğer Makaleler").

- **KAYNAKLAR:** J.A. Barnes, *Three Styles in the Study of Kinship*, 1971; Rodney Needham, *Rethinking Kinship and Marriage*, 1971.

- **BAKINIZ:** EVANS-PRITCHARD, LEACH, MALINOWSKI, RADCLIFFE-BROWN.

FOSSATI, Gaspare
(1809-1883)

İsviçre asıllı İtalyan mimar. Kardeşiyle birlikte Ayasofya'yı onarmıştır.

7 Ekim 1809'da Lugano Gölü kıyısındaki Morcote'de doğdu, 1883'te öldü. Büyükbabasının babası da, büyükbabası da mimardı. Gençliği, daha küçükken ailece taşındıkları Venedik'te geçti. Mimar olmak istediği için liseden sonra Venedik Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Bu arada ailesi Morcote'ye geri döndü. Gaspare Fossati ise o günlerde İtalya'nın sanat ve kültür merkezi durumundaki Milano'ya geçti. Orada Brera Akademisi'ne devam ederek 1827'de mezun oldu. Hazırladığı bitirme çalışması altın madalyayla ödüllendirildi.

Fossati daha sonra Roma'ya gitti, bir süre resim yaptı, Antik yapı kalıntılarını inceledi. 1830'da Pompei, Herculaneum, Paestum, Capua gibi Eski Roma kentlerini gezdi. 1832'de Morcote'ye ailesinin yanına döndü. Ertesi yıl da St. Petersburg'a (şimdi Leningrad) gitti. Orada kaldığı beş yıl boyunca çeşitli yapılar yaptı, mimar olarak ünü yayıldı. 1836'da resmi Saray mimarı oldu. Ertesi yıl Çar I.Nikola tarafından bir elçilik sarayı yapmakla görevlendirilerek İstanbul'a gönderildi. Yapının projesini hazırladıktan sonra İstanbul'dan ayrıldı.

1839'da, bu arada temeli atılmış olan yapıyı yönetmek için yeniden İstanbul'a gönderildi. Bu kez, yeni mimar olmuş kardeşi Giuseppe Fossati'yi de (1822-1891) yanında getirmişti. Fossati kardeşlerin, *Rus Elçiliği* ile İstanbul'da da ün yapmaları, o günlerde büyük bayındırlık etkinliklerine girişmiş bulunan I.Abdülmecid'in onları Ayasofya'nın onarımıyla görevlendirmesine yol açtı.

Onarım çalışması 1847'de başladı. Galeri katındaki dışa doğru açmış bulunan sütunlar düzeltildi, kubbe ve tonozlardaki çatlaklar giderildi. Yapıya sonradan eklenmiş fazlalıklar kaldırıldı. Güneydoğu köşesindeki minare, daha iyi bir görünüm sağlamak amacıyla yükseltildi. İç duvarlardaki mozaikler temizlenip onarıldıktan sonra, I.Abdülmecid'in isteği uyarınca üstleri, ilerde yeniden açılabilecek gibi sıvanarak örtüldü. Yapının dış yüzü, tüm kütleye daha narin bir görünüm kazandırmak düşüncesiyle, sarı ve kırmızı yatay çizgiler halinde boyandı. Ayasofya'nın özgün görünümüne aykırı bu uygulama, ancak yüz yıl kadar sonra düzeltildi. Onarım 1849'da bitti.

Gaspare Fossati onarım sırasında elden geçirilen mozaikleri, üstleri sıvanmadan önce, taslaklar halinde kâğıda geçirmiş, renklerini ve ölçülerini not etmiş, ayrıca yapının içten ve dıştan pek çok resmini çizmişti. 1850'de Londra'ya giderek kurşunkalemle yapmış olduğu yirmi beş tane Ayasofya resmini taşbaskı (litografi) tekniğiyle bastırdı. Sonra bunları 1852'de bir albüm halinde yayımladı.

1854'te İstanbul'da düzenlenen bir törenle Gaspare Fossati'ye Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'in yolladığı Kırmızı Kartal nişanı verildi. Fossati'ler, İstanbul'da birçok yapı gerçekleştirdiler. 1858'de Morcote'ye döndüler. 1869'da İtalyan uyruğuna geçtiler.

Fossati'ler, İstanbul'daki uygulamalarıyla, Avrupa mimarlığında o günlerde moda olan Neo-Klasik (Yeni Klasikci) üslubun Türk mimarlığına da girmesine aracı olmuşlardır. Gaspare Fossati'nin Ayasofya'da yaptığı çizimler ise, günümüzde bu önemli yapıya ilişkin en değerli belgeleri oluşturmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Rus Elçiliği*, 1839, Beyoğlu/İstanbul, bugün SSCB Konsolosluğu; Ayasofya onarımı, 1847-1849; *Üniversite Binası*, 1848, Sultanahmet/İstanbul, sonra Meclis-i Mebusan, sonra Adliye, 1934'te yandı; *Hollanda Elçiliği*, 1855, Beyoğlu/İstanbul, bugün Hollanda Konsolosluğu. **Kitap:** *Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid*, 1852, ("Sultan Abdülmecid Hazretleri'nin Buyruğuyla Onarılan Konstantinopolis Ayasofyası").

- **KAYNAKLAR:** T.Lacchia, *I Fossati architetti del Sultano di Turchia*, 1943.

- **BAKINIZ:** ANTHEMİOS ve İSİDOROS, BALYAN, KEMALEDDİN [Mimar].

FOUCAULT, Léon
(1819-1868)

Fransız fizik bilgini. Işık hızını ölçmek ve Yer'in ekseni çevresindeki dönme hareketini kanıtlamak amacıyla yaptığı deneysel çalışmalarıyla tanınır.

Jean Bernard Léon Foucault 18 Eylül 1819'da Paris'te doğdu, 11 Şubat 1868'de aynı kentte öldü. Tıp öğrenimine başlamışken, sağlığı elvermediği için okuldan ayrılıp, kendi geliştirdiği düzeneklerle fizik deneylerine girişti. Bir süre Fizeau ile birlikte çalışarak, Daguerre'in fotoğraf tekniğini astronomi gözlemlerine uyguladılar. 1845'te bir derginin bilim köşesi yazarı olan ve hiçbir öğretim ya da araştırma kurumuna bağlanmaksızın deneylerini yıllarca evinin laboratuvarında sürdüren Foucault, 1853'te imparator III. Napoléon tarafından "fizik doktoru" unvanıyla Paris Gözlemevi'ne atandı. Fizik öğrenimi görmemesine karşın 19. yy'ın en usta deneysel fizikçilerinden biri olan Foucault, 1851'de Légion d'honneur unvanını, 1855'te Londra'daki Royal Society'nin Copley madalyasını almış, 1864'te bu kurumun üyeliğine, ertesi yıl Fransız Bilimler Akademisi'ne seçilmiştir.

Foucault'nun en önemli çalışmaları, ışık hızının ölçümüne ve Yer'in ekseni çevresindeki dönme hareketinin deney yoluyla kanıtlanmasına ilişkindir. Arago'nun önerisiyle, ışığın dalga titreşimleri biçiminde yayıldığını öne süren kuramı sınamak üzere ışığın değişik ortamlardaki hızını ölçmek için döner dişli çarkla deneylere başlayan Foucault ve Fizeau, sonradan kendi geliştirdikleri yöntemlerle araştırmalarını yalnız sürdürdüler. 1849'da Fizeau'nun ışık hızını saptamasından bir yıl sonra, Foucault da, döner ayna yöntemiyle ışığın havada sudakine oranla daha hızlı yayıldığını belirleyerek dalga kuramını destekleyen en güçlü kanıtlardan birini sağladı.

Işık hızına ilişkin deneylerini sürdüren Foucault, ilk kez 1834'te Wheatstone'ın tasarladığı döner ayna düzeneğini geliştirerek çok sağlıklı sonuçlar almayı başardı. 1862'de, küçük bir hacim içine yerleştirdiği beş içbükey aynadan oluşan bu düzenekle, ışığın havada yayılma hızını % 1 duyarlıkla 298.000 km/sn olarak belirledi.

Gene de Foucault'nun adı, daha çok ünlü sarkaç deneyiyle birlikte anılır. Açısal momentin korunumu nedeniyle, bir sarkacın salınım düzleminin sabit kalma eğiliminde olduğu öteden beri biliniyordu. Foucault, büyük bir sarkaç salınımını sürdürürken, sarkacın salınım düzleminin sabit kalacağını, Yer'in ise sarkacın altında dönmesini sürdüreceğini düşündü. Sarkaç Kuzey Kutbu'na yerleştirilirse, salınım düzleminin Yer'e göre konumu 24 saatte başlangıç durumumuna gelecek, güneye doğru inildikçe bu süre uzayacak ve ekvatorda sonsuza ulaşarak düzlemin konumu değişmez olacaktı. Buna karşılık, ekvatordan güneye doğru sarkaç düzleminin Yer'e göre konumu bu kez ters yönde yeniden dönmeye başlayacak ve dönme periyodu küçülerek Güney Kutbu'nda bir kez daha 24 saati bulacaktı. Bu ünlü deney 1851'de, Paris'teki Panthéon'un damından sallandırılan büyük bir sarkaçla yapıldı. Yer'in açısal hızına ve Paris'in enlemine dayanarak Foucault'nun hesapladığı hıza eşit bir hızla dönüyormuş gibi gözüken sarkaç düzlemi, Yer'in dönme hareketinin ilk deneysel kanıtıydı.

1852'de, ağır bir döner tekerlekten oluşan ve dönme düzlemi tıpkı sarkacın salınım düzlemi gibi sabit kalan cayroskopu tasarlayan Foucault'nun deneyleri, daha önce Coriolis'in kuramsal olarak tanımladığı döner sistemlerdeki hareketin daha iyi anlaşılmasına da yardımcı oldu.

Elektromanyetizmayla da ilgilenerek, kuvvetli manyetik alan içinde hareket eden metal levhalardaki indükleme akımlarını ("Foucault akımları") tanımlayan, gümüşle kaplanmış cam aynalar kullanarak teleskopların yansıtma gücünü artıran Foucault, yöntemlerinin ustalığı ve ölçümlerinin duyarlılığıyla deneysel fiziğin önemli kişilerinden biridir.

• BAKINIZ: ARAGO, FARADAY, FIZEAU, FRESNEL.

FOUCAULT, Michel
(1926-1984)

Fransız, düşünür. Düşünce sistemleri, söylem ve iktidar kavramlarına ilişkin kuramsal ve pratik çalışmalarıyla tanınır.

15 Ekim 1926'da Poitier'de doğdu, 25 Haziran 1984'te Paris'te öldü. Cerrah olan babasının isteğine uyarak yerel devlet okullarında ve bir Katolik okulda okudu. Paris'teki IV.Henri lisesini bitirdikten sonra 1945'te girdiği École Normale Supérieure'ü 1948'de felsefe diploması alarak bitirdi. 1950'de psikoloji, 1952'de psikopatoloji diploması aldı. Üç yıl kadar akıl hastanelerinde gözlem ve araştırmalarda bulundu. École Normale'de psikopatoloji dersleri verdi. 1954'te *Maladie mentale et personalité* ("Akıl Hastalığı ve Kişilik") adıyla yayımladığı iki bölümden oluşan kitabında önce psikiyatri kuramlarını ele alıyor, ikinci bölümde de akıl hastalığı temasını toplumsal ve tarihsel bir perspektife oturtmaya çalışıyordu.

Foucault, 1954'te İsveç'e giderek Uppsala Üniversitesi'nin Fransızca Bölümü'nde çalışmaya başladı. 1958'de Varşova Üniversitesi'ndeki Fransızca Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Bir yıl sonra Hamburg'da benzer bir görev aldı ve burada deliliğin tarihi üzerine olan çalışmasını tamamladı. Bu çalışması doktora tezi olarak kabul edildi. 1960'ta Fransa'ya dönen Foucault, 1966'ya değin Clermont-Ferrand Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. 1961'de yayımlanan *Folie et déraison: Histoire de la folie a l'âge classique* ("Delilik ve Akıldışı: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi") adlı yapıtında deliliği bir olgu olarak değil bir yargı olarak ele alan Foucault, deliliğin Klasik Çağ adını verdiği 17. ve 18. yy'lardan başlayarak Orta Çağ'da cüzzamın oynadığı toplumsal dışlanmışlık rolünü üstlenmek zorunda kalışını ele alır. İncelemesini Freud'a kadar getirir ve onun kendisinden önce

gelen psikiyatri kuram ve pratiğiyle olan bağlantısını gösterir.

Foucault, 1963'te yayımlanan *Naissance de la clinique, une archéologie du regard médical* ("Kliniğin Doğuşu, Tıbbi Görüşün Bir Arkeolojisi") adlı yapıtında tıp pratiğinde hastayı inceleme yöntemlerinin değişimini ve bir kurum olarak tıbbın ortaya çıkışını inceler.

İlk yapıtları ilgi uyandırmayan Foucault'ya 1966'da yayımladığı *Les mots et les choses* ("Sözcükler ve Nesneler") büyük ün kazandırdı. Alt başlığı "İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi" olan bu yapıtta Foucault, Batı düşüncesinin 16. yy'dan sonraki tarihini inceler ve temel değişimi "episteme" (épistémè) adını verdiği düşünce kodlarının dönüşümlerinde bulur. Foucault'ya göre bilimsel olarak kabul edilen söylemler (discours), 16.yy'da "benzerlikler"in, Klasik Çağ'da "bitişiklilik" ve "ilişki tabloları"nın, 19. yy'da "analoji" ve "art arda gelişler"in, 20. yy'da ise "yüzeyler" ve "derinlikler"in düzenleyici kodlar olduğu epistemeler tarafından belirlenir. Bu yapıtta incelenen üç önemli söylem olan biyoloji, ekonomi politik ve filoloji, aynı zamanda sosyoloji, psikoloji gibi insan bilimleri için model oluşturur. Yapıtın genel tezi, modern çağların bir 'buluşu' olan "insan" kavramının epistemelerin değişimiyle birlikte yok olup gideceğidir.

Gerek basında gerek akademik çevrelerde düşünceleri tartışılmaya başlanan Foucault 1969'da yayımladığı *L'archéologie du savoir* ("Bilginin Arkeolojisi") adlı yapıtında önceki çalışmalarını söylem kavramının çerçevesinde kuramsal bir bütünlüğe kavuşturmayı amaçlıyordu. Söylem-bilgi-kuram üçlüsünün biçimlendirdiğini düşündüğü Batı bilimsel düşüncesini yorumlarken G.Bachelard, G.Canguilhem gibi düşünürlerin yapısalcı yöntem ve kavramlarının etkisi görülür.

1968-1970 arası Vincennes Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yapan Foucault 1970 yılında Collège de France'da kendi seçimi olan "düşünce sistemleri tarihi profesörü" unvanıyla çalışmaya başladı. Bu kuruma girişine ilişkin, 1971'de yayımladığı *L'ordre du discours* ("Söylemin Düzeni") adlı söylevinde "İktidar" yeni bir kavram, merkezi bir yer işgal etmeye başlar: Önceki görüşlerini iktidar kavramı çerçevesinde yeniden değerlendiren Foucault'nun 1971'den sonraki çalışmalarında düşüncesinin çatısını bilgi, söylem ve iktidar kavramları oluşturur. İktidarı sahip olunan bir hak ya da baskı yapabilme gücü olarak değil, üretken, pozitif ve çok odaklı olarak gören Foucault bu nedenle de iktidarı yalnızca iktisadi ve siyasal nitelikli değil, çok biçimli bir oluşum olarak değerlendirir. Foucault'ya göre her bilgi iktidar üretici, her iktidar bilgi kurucu, bilim, söylemsel niteliği gereği tarihsel ve iktidar oluşturucudur. Foucault'nun analiz birimi "iktidar ilişkileridir" ve "kim" değil "nasıl" sorusunu sorar.

Yaptığı çalışmaları evrenselleştirmek taraflısı olmayan Foucault'a göre çağdaş aydın, Voltaire ya da Sartre gibi evrensel sözler eden birisi değildir. Fizikçi Oppenheimer ya da psikiyatrist T. Szasz gibi özgül ve yöresel olup, kendi alanındaki bilgi-söylem-iktidar mekanizmalarını ortaya çıkartan kişidir. Arşiv çalışmalarına önem vererek kendi araştırma ve düşüncelerini "söylemler üzerine bir söylev" olarak niteleyen Foucault, 1973'te 1935'te işlenmiş bir cinayeti tüm yönleriyle ortaya koyan bir kitabın derlemesini yaptı: *"Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et, mon frère..."* ("Ben, Pierre Rivière, annemi, kızkardeşimi, erkek kardeşimi öldürerek..."). 1975 yılında bu kitaptan yola çıkılarak, Foucault'nun da yargıçlardan biri olarak gözüktüğü bir film yapıldı. Aynı yıl Foucault'nun hapishaneler üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak yazdığı *Surveiller et punir* ("Gözetlemek ve Cezalandırmak") adlı yapıtı yayımlandı. Hapishanenin bir kurum olarak bilgi, söylem, iktidar ilişkileriyle birlikte doğuşunu ortaya koymayı amaçlayan ve özellikle 18. yy'ın sonunu ve 19. yy'ı inceleyen bu yapıtta episteme, arkeoloji gibi kavramların yerini soykütüğü ve iktidar teknolojisi almıştır.

Foucault 1976'da *cinselliğin tarihi* adıyla 6 cilt olarak tasarladığı ancak ölünceye değin 3 cildini tamamlayabildiği yeni bir yapıta başladı. Foucault'a göre cinsellik iktidar ilişkilerinin hüküm sürdüğü, çeşitli bilgi düzeylerinin kurulduğu, söylemlerin üretildiği bir alandır. Bu alanın "gerçeğini" bulabilme çabası, yani bir "doğru istemi" sürüp gitmektedir. Bu konuda önemli bir kavram olan "bastırma", iktidar strateji ve taktikleri cinselliği bir ürün olarak ortaya çıkarırken oluşan bir yan üründür. Bu nedenle de cinselliğin tarihini anlamada temel hipotez olamaz. İktidar cinsellik üzerine uygulanamaz, cinsellik yoluyla uygulanan, oluşan ilişkinin adıdır. Nasıl varolan iktisadi düzenin amacı işçilerin yoksulluk içinde yaşamaları değilse ancak bu, sistemin çalışmasının kaçınılmaz sonucuysa, cinselliğin bastırılması da böyledir.

Foucault Avrupa'daki politik tutuklular ve Filistin gibi sorunlarla ilgilenmiş, özgürlük ve eşitlik için mücadelesinde Sartre gibi aydınlarla birlikte davranmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Maladie mentale et personalité*, 1954, ("Akıl Hastalığı ve Kişilik"); *Folie et déraison: Histoire de la folie A l'âge classique*, 1961, ("Delilik ve Akıldışı: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi"); *Naissance de la clinique, une archéologie du regard médical*, 1963, ("Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Görüşün Bir Arkeolojisi"); *Les mots et les choses*, 1966, ("Sözcükler ve Nesneler"); *L'archéologie du savoir*, 1969, ("Bilginin Arkeolojisi"); *L'ordre du discour*, 1971, ("Söylemin Düzeni"); *"Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère..."* 1973, ("Ben, Pierre Rivière, annemi, kız kardeşimi, erkek kardeşimi öldürerek..."); *Surveiller et punir*, 1975, ("Gözetlemek ve Cezalandırmak"); *La volorite de de savoir*, 1976, ("Öğrenme İstenci").

• **KAYNAKLAR:** A. Guédez, *Foucault*, 1972; B.Smart, *Foucault, Marxism and Critique*, 1983.

• **BAKINIZ:** BACHELARD, FREUD.

FOUCHÉ, Joseph
(1759-1820)

Fransız siyaset adamı. Polis müdürlüğü yaptığı 1799-1815 arasında ülkesindeki siyasal olaylarda etkili olmuştur.

21 Mayıs 1759'da Aşağı Loire Bölgesi'nde Paimboef yakınlarındaki La Martinière'de doğdu, 25 Aralık 1820'de Trieste'de öldü. Bir gemici ailesinin oğluydu. Önce, Nantes daha sonra Paris Oratoire papaz okullarında okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Niort, Arras ve Nantes'da ders verdi. 1791'de Nantes'daki yerel Jakobenler (Jacobins) Kulübü'ne üye oldu ve örgütün başkanlığına getirildi. 1792'de Aşağı Loire Bölgesi'nden milletvekili seçilerek Ulusal Konvansiyon'a girdi.

Ulusal Konvansiyon'un etkin bir üyesi olan Fouché, XVI. Louis'nin idam kararını destekledi ve giderek Dağlılar'a (Montagnards) yaklaştı. 1793 Ekimi'nde kralcı bir ayaklanmayı bastırmak üzere Collot d'Herbois ile Lyon'a gitti. Lyon'da kral yanlılarına yönelik toplu katliamlara girişmesi, zenginlerin mallarına el koyması sert tepkilere neden oldu.

27 Temmuz 1794'te Robespierre'in iktidardan uzaklaştırılmasına katkıda bulundu. Buna karşın iktidarı ele geçiren Thermidorcular tarafından Ulusal Konvansiyon'dan atıldı ve Ağustos 1795'te tutuklandı. Bir süre sonra affedilerek serbest bırakıldı. 1788'de Cisalpina Cumhuriyeti'ne (bugünkü Kuzey İtalya'da) 1799'da da Hollanda'ya elçi atandı. 1799 yazında Paris'e dönerek Barras'nın yardımıyla polis müdürü oldu.

Fouché, Napoléon Bonaparte'ın Fransız Devrimi'ne karşı olan 18 Brumaire (9 Kasım 1799) darbesini destekledi. Toplumun tüm sınıf ve tabakalarından seçtiği kişilerden oluşan ve kendi denetimindeki büyük parasal kaynaklarla beslendiği ajan ve muhbir şebekesini Napoléon'un hizmetine sundu. Ancak, Fouché'nin artan gücünden ürken Napoléon onu 1802'de görevden aldı. Başsız kalan polis örgütü imparatorluk aleyhtarı komploları açığa çıkartmakta yetersiz kalınca, 1804'te Napoléon tarafından yeniden göreve çağrıldı ve 1809'a dek bu görevde kaldı. Aynı yıl Otranto Dükü ilan edildi.

Napoléon'un 1812'deki Rusya seferinden sonra yeniden göreve çağrıldı. 1813'te İllirya Eyaleti'nin (bugünkü Dalmaçya kıyıları) valiliğine atandı. Bir süre sonra Napoléon'un düşmanlarının yardımıyla Napoli'de bağımsız bir krallık kurmaya çalışan Murat'nın eylemlerini izlemekle görevlendirilerek İtalya'ya gönderildi.

Rusya Seferi başarısızlıkla sonuçlanan Napoléon, Müttefikler'in Mart 1814'te Paris'e girmeleri üzerine tahtını bırakarak Elbe Adası'na çekildi. Fouché, Müttefikler'in tahta çıkardıkları Bourbon hanedanından XVIII. Louis'nin I.Restorasyon hükümetiyle uzlaşmaya çalıştı. Napoléon'un Mayıs 1815'te Elbe'den geri dönmesinden sonra yeniden polis şefi oldu. Napoléon'un Haziran 1815'teki Waterloo yenilgisinden sonra XVIII. Louis'nin yeniden tahta çıkmasına yardımcı olan Fouché, bu hizmeti karşılığında polis müdürlüğü yapmaya devam etti. Ancak aşırı kralcılar tarafından görevinden ayrılmaya zorlandı. Kısa bir süre Dresden elçiliği yaptıktan sonra 1816'da kral düşmanı ilan edildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Reflexions sur le jugement de Louis Capet*, 1793, ("Louis Capet'nin Yargılanışı Üzerine Düşünceler"); *Rapport et projet de loi relatif aux collèges*, 1793, ("Liselere İlişkin Rapor ve Yasa Tasarısı"); *Mémoires*, (ö.s.), 1824, ("Anılar").
- **KAYNAKLAR:** N.Forssell, *Fouché, the man Napoleon Feared*, 1928; L.Madelin, *Fouché*, 2 cilt, 1903; S.Zweig, *Joseph Fouché, Bildnis eines politischen Menschen*, 1930.
- **BAKINIZ:** BARRAS, LOUIS XVIII, NAPOLÉON I, TALLEYRAND-PERIGORD, ROBESPIERRE.

FOUCHER, Simon
(1644-1696)

Fransız, filozof. Descartes'ı eleştirerek Öznel İdealizm'i hazırlayan sonuçlara varmıştır.

1 Mart 1644'te Dijon'da doğdu, 27 Nisan 1696'da Paris'te öldü. Sorbonne Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. Yaşamının sonuna değin Paris'te rahiplik yaptı.

Eski Yunan felsefesinden ve özellikle bu felsefe içindeki ılımlı Kuşkucu akımlardan etkilenen Foucher, Descartes'ı da bir ölçüye dek izlemiştir. Felsefi görüşlerini, Descartes'ın ve çağdaşları olan Malebranche ile Leibniz'in kimi savlarını eleştirerek geliştirmiştir.

Foucher, Descartes tarafından ortaya atılan özdek ve anlık İkicilik'inin, yine aynı filozofun tasarımcı gerçekçiliğiyle bağdaşmadığını düşünür. Önce, birçok çağdaşının yaptığı gibi, anlık ve özdeğin birbirlerine indirgenemeyen bağımsız tözler olmalarının, aralarındaki nedensel etkileşimi olanaksız bırakacağını öne sürmüştür. Ancak bundan çıkarsadığı sonuç, Malebranche, Geulincx ve Leibniz'in tersine, etkileşimin olanaksızlığı değil, İkicilik'in yanlışlığıdır. Eğer İkicilik yanlışsa, töz iki değil tektir; bu ise anlıktır. Foucher, anlığı ve içeriklerini, Descartes'a uygun bir biçimde kavrar. Ona göre, anlık içeriklerinde uzam *(extensio)* diye bir şey söz konusu değilse, bu kez, anlık içerikleri olan idelerin, uzamla nitelenen özdeksel fiziksel nesnelerin tasarımları olmaları olanaksızdır. Çünkü, ideler özdeksel nesnelerin en temel niteliği olan uzamdan yoksun iseler, idelerin özdeksel nesnelere benzemelerine ve bu nedenle de onların tasarımları olmalarına olanak yoktur. Benzerliğin söz konusu olmadığı yerde, tasarımlardan da söz edilemez. Bir ide ancak bir nesneye benzeyerek onun tasarımı olabilir. Benzer olmayan tasarım, anlaşılmaz bir düşüncedir.

Descartes'a göre hem duyumlar hem de ideler anlıksaldır. Bütün duyumların nedeni dışevren iken, ancak kimi ideler dışevrenden gelir. Dışevrenin neden olduğu ideler nesnelerin tasarımlarıdır. Oysa aynı nedenden gelen duyumlar nesneleri veremezler.

Duyum ve ide

Anlık Felfesinde İdealist Eğilim

Gerçekliğin anlık içeriklerinden bağımsız bir özdeksel varlık olduğunu yadsıyan Öznel İdealizm'i Platon'un* Gerçekçi İdealizmi'nden ayırt etmek gerekir. Platon'a göre, gerçeklik anlık içeriklerinden bağımsız bir varlık taşır. Ancak bu, algıyla kavranan, insanın çevresini oluşturan tikel nesneler evreni değildir. Algının konusu bilgiye içerik olamayacak, doğruluğu kesin olmayan, yetkinlikten uzak bir gölgeler, kopyalar evrenidir. Gerçeklik, bu kopyalar evreninin kendisinden pay aldığı, izdüşümü olduğu bir nesnel idealar evrenidir. İdealar evrensel ve tam bağımsız varlıklardır. Modern Çağ'da İdealizm bu tür idealar üzerine kurulmaz. Modern Çağ İdealizmi Descartes'ta kesin biçimini bulan İkicilik'e karşı bir tepkidir. Anlığın karşısına, anlığın algıyla kavradığı bir özdeksel fiziksel evreni bağımsız bir varlık alanı olarak yerleştiren İkicilik, özdeksel ve anlıksal olgular arasındaki ilişkiyi açıklamada karşılaştığı güçlükler nedeniyle, Etkileşimcilik'e seçenekler aramıştır. Foucher, böyle seçenekler aramanın bir çıkar yol olmadığını vurgulayan ilk düşünürler arasındadır. Bu düşünceyle, Aranedenciler'e ve Leibniz'e* karşı çıkmıştır. Foucher, yapılması gerekenin İkicilik'i yadsımak olduğunu öne sürer. Bunu İkicilik'i oluşturan varlık alanlarından özdeksel-fiziksel olanını dışlayarak yapar. Böylece, varlık ve töz olarak geriye yalnızca anlık ve onun içerikleri bırakılmış olur. Bu tutum daha sonra dizgeleştirilerek Berkeley'ce* de benimsenmiştir.

Kuşku ve eleştiri

İkicilik'i yadsımanın yalnızca İdealizm'e yol açtığı düşünülmemelidir. Örneğin, Özdekçilik de İkicilik'i, bir varlık alanı olarak anlığı dışlayarak yadsır. Öte yandan Spinoza'da* en belirgin biçimini bulan öznitelik (attributum) kuramı da İkicilik'i yadsıyan bir anlık felsefesi getirir. Bu görüşe göre, özdek ve anlık birer varlık ya da töz değildir. Gerçek varlık, ya da töz, tektir ve ne salt özdeksel ne de salt anlıksaldır. Özdek ve anlık bu tözün özniteliklerinden başka bir şey değildir.

İkici bir tutum olan Gölgeolguculuk (Epifenomenalizm) iki varlık alanının bulunduğunu kabul eder. Ancak bu görüş için bu varlıklardan yalnız biri temeldir, öbürü temel olanın bir gölgesi, yansısı değerindedir. Yalnız temel olan gölge olanı etkiler; ters yönde etki olanaksızdır. Temel olarak hangi varlığın seçildiğine göre iki ayrı Gölgeolguculuk söz konusudur. Bunlardan biri Özdekçi Gölgeolguculuk, öbürü İdealist Gölgeolguculuk'tur. Bu sonuncu görüş, hernekadar İdealist bir eğilim taşıyor olsa da, İdealizm'le karıştırılmamalıdır. Çünkü İdealizm özdeği anlığa bütünüyle indirgerken, Gölgeolgucu yaklaşım özdeği, edilgin bir yansı alanı olarak bile olsa, bağımsız bir varlık alanı biçiminde düşünür.

Onlar ancak renk, ses, koku gibi değişken ve nesnel olmayan nitelikleri verirler. Foucher bu temele dayandırılan ide-duyum ayrımını anlamsız bulur. Ona göre eğer hem ideler hem de duyumlar dış evrenin etkileriyseler, her ikisi de nesnelerin tasarımı olabilmelidir. Öte yandan, eğer duyumlar dış nesnelerin tasarımları değilseler, İdelerin tasarım olduklarını veya bunlar için dışevren gibi bir neden bulunduğunu söyleyebilmek için tutarlı bir dayanak kalmamış olur. Foucher açısından, Descartes'ın öne sürdüğü ve nesnelerin bilgisinin duyum yoluyla değil us yoluyla elde edildiği görüşü, anlaşılabilir bir düşünce değildir.

Foucher, uzamın nesneler için bir öz nitelik olmayacağı düşüncesinde, Descartes'a karşı, Leibniz ile görüş birliği içindedir. Ancak Leibniz'i, bu ortak görüşlerine karşın, yine de özdek kavramını felsefesinden bütünüyle atamamış olmakla eleştirir. Özdeği tümüyle yadsımamak, hem Leibniz için, hem de Malebranche için özdeğin anlıkla olan etkileşimi konusunda inandırıcılık ve doğruluktan uzak açıklamalara yol açmaktadır. Örneğin Malebranche'ın öne sürdüğü ve insanın her isteği üzerine, Tanrı'nın işe karışıp onun gövdesini devindirdiği düşüncesi onaylanamaz. Öte yandan, Leibniz'in etkileşimi, Tanrı'ca önden kurulmuş bir uyum olarak görmesi de Malebranche'ın düşüncesini aşamamaktadır. Çünkü burada uyum, yine Tanrı'ya bağlanmaktadır. Oysa Foucher'ye göre, Tanrı'yı bir felsefe ilkesi olarak kullanmak yanlıştır. Anlık ile özdek arasındaki etkileşimi "varmış gibi görünüyor" olarak açıklamayı çağdaşlarının düştüğü bir yanılgı diye değerlendirmiş; etkileşimin "varolduğu" onaylandığında, İkicilik'in ve bir töz olarak özdeğin yadsınması gerektiğine inanmıştır.

Bir felsefe dizgesi kurmak yerine eleştiriye önem veren Foucher, eleştirinin ilkelerini, "Akademia Kuşkuculuk'u" adını verdiği bir öğreti yapısına dönüştürmeye çalışmıştır. Bu, ılımlı bir kuşkucu tutumdur. Descartes'taki bilgi kuramının ontolojiyle tutarlı olmadığını gösteren Foucher, Berkeley'nin görüşlerinin temelini atar. Berkeley'deki idelerin nesnelere benzeyemeyeceği düşüncesi ve birincil ile ikincil nitelikler ayrımının yadsınması, Pierre Bayle aracılığıyla Foucher'den kaynaklanır. Locke ile Descartes'ın ortak olan görüşleri açısından Berkeley'nin Locke'a yöneltiği eleştirilerin, otuz yıl önce ilk filizler olarak, Foucher'ce Descartes'a yöneltildiği söylenebilir.

- YAPITLAR (başlıca): *Dissertation sur la recherche de la vérité, ou sur la logique des académiciens*, 1673, ("Gerçeğin Aranması ya da Akademiciler'in Mantığı Üzerine İnceleme"); *Critique de la recherche de la vérité où l'on examine en même-temps une partie des principes de M. Descartes*, 1675, ("Descartes'ın İlkelerinin Bir Bölümünün İncelendiği, Gerçeğin Aranmasının Eleştirisi").

- BAKINIZ: BAYLE, BERKELEY, DESCARTES, GEULINCX, LEIBNIZ, MALEBRANCHE.

FOUILLÉE, Alfred
(1838-1912)

Fransız, sosyolog ve filozof. Doğabilimlerinin belirlenimci bulgularıyla geleneksel metafiziği bağdaştırmaya çalışmıştır.

18 Ekim 1838'de La Pouèze'de doğdu, 16 Temmuz 1912'de Lyon'da öldü. Douai ve Montpellier liselerinde, Bordeaux Üniversitesi'nde ve 1872-1875 arasında da Paris'teki École Normale'de felsefe okuttu.

Fouillée, V.Cousin'in Tinselci okulundan etkilenen Janet ve Vacherot gibi, doğabilimlerinin artan gücüyle savaşmak yerine, felsefeyi bilimsel bulguları kapsayacak biçimde değiştirmeye çalıştı. Bilimsel Belirlenimcilik'le felsefedeki ahlak konusunu uzlaştırma ereğindeydi.

Fouillée, bu amaçla düşün-güç (idée-force) terimini ortaya atar. Güç onun düşüncesinde çağdaş fizikten alınmış bir kavram olan anlıksal durumlar için kullanılır. Fouillée'ye göre bu güç, bir edim eğilimidir. Düşünce, kendisini edimde gerçekleştirme gizilgücü taşıyan bir güçtür.

Bu yüzden düşünce, edimin nedeni durumundadır. Düşünce anlıksal olgu olduğuna göre, anlıkta fiziksel edimin etkin nedenini oluşturur. Düşüngücü, bilincin öznel varlığıyla nesnelerin nesnel varlığı arasında aracı konumundadır.

Fouillée, insan tinini ve dolayısıyla insanın toplumsal ortamını değiştirebilecek özellikte olan bu gücü, bilinç olgularının evrensel niteliği olarak görmüştür. Bu kavramın hem tini, hem de doğayı yorumlamaya yeterli olduğu inancındadır. 1872'de yazdığı *Liberté et Déterminisme*'de ("Özgürlük ve Belirlenimcilik) tüm düşüncelerin bir güç olduğunu benimsemenin, özgürlük düşüncesini de benimsemeyi gerektirdiğini savunmuştur. Özgür varlık, kendi seçeneklerini kendisi yaratır. Böylece kendi kendini, belirlenmemiş olarak, edime geçirir.

Psychologie des idées-forces ("Düşün-güçlerin Psikolojisi") yapıtında, tinin tüm yaşamın, özellikle de anlıksal yaşamın, bilinç-ediminden yola çıkarak nasıl geliştiğini gösterir. Anlık ya da bilinç, yalnızca bir gölgeolgu değil edime yönelten bir varlıktır.İstenç, anlak ya da ustan ayrılamaz. İstencin uygulandığı durumlardan onun etkilediği başka varlıklar ve nedensellik gibi anlıksal kategoriler çıkarsanır.

Morale des idées-forces ("Düşün-güçlerin Ahlakı") adlı yapıtında, Fouillée, güçlü toplumsal yönelim taşıyan bir ahlak anlayışı geliştirdi. Ona göre ahlaka dayalı seçim, düşün-güçlerin, idealler biçiminde ortaya çıkan çekici ya da inandırıcı niteliğine göre belirlenir. Bilinç, yalnızca kendisini değil, başkalarını da ayırt eder.İnsan yalıtılmış bir yaşam süremeyeceğine göre, Özgeci olmak zorundadır. Bu nedenle anlaka uygun tutum, ancak toplumsal yararlılık ortamında açıklanabilir.

Fouillée, dizgesini İstençci İdealizm olarak adlandırmıştır. Metafiziği, fiziksel olarak kavranabilenle sınırlayarak, Belirlehimcilik'le çelişmediğini göstermeye çalışmıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Liberté et déterminisme*, 1872, ("Özgürlük ve Belirlenimcilik"); *La science sociale contemporaine*, 1880, ("Çağdaş Toplumbilim"); *L'Evolutionisme des idées-forces*, 1890, ("Düşün-güçlerin Evrimi"); *Psychologie des idées-forces*, 1893, ("Düşün-güçlerin psikolojisi"); *Morale des idées-forces*, 1908, ("Düşün-güçlerin Ahlakı").

- **KAYNAKLAR:** A.Guyau, *La philosophie et la sociologie d'Alfred Fouillée*, 1913; D. Parodi, *La Philosophie contemporaine en France*, 1919.

- **BAKINIZ:** COUSIN, SPENCER.

FOUQUET, Jean
(1420-1481)

Fransız, ressam ve minyatürcü. Yapıtlarıyla Fransa'da kurallı perspektifin öncülüğünü yapmıştır.

Tours kentinde doğdu, aynı yerde öldü. Çocukluğu ve öğrenimi üstüne kesin bilgi yoktur. Paris'te, minyatürcü Haincelin de Haguenau'nun öğrencisi olduğu sanılmaktadır. Çeşitli belgelere göre, 1446'da Fransa kralının Papa'ya gönderdiği elçi grubuyla Roma'ya gitmiş, orada devrin ünlü mimarı Filarete, ressam Fra Angelico ve Piero Della Francesca'yla tanışmıştır. Tours'da bulunan bir evlilik kaydı, 1448'de orada bulunduğunu göstermektedir. O yıllarda VII. Charles için çalışmış, 1450-1460 arasında krallık sekreteri Etienne Chevalier için *Heures d'Etienne Chevalier* ("Etienne Chevalier'nin Zamanları") adlı, minyatürlerle dolu, 60 sayfalık bir kitap hazırlamıştır. 1469'da XI. Louis'nin *Saint Michael Fermanı*'nın süslemelerini gerçekleştirmiş, 1474'te de heykelci Michel Colombe'yla (1430-1515) birlikte aynı kralın mezarını yapmıştır. 1475'te saray mimarlığına getirilmiş,aynı yıl Josephus'un iki ciltlik *Antiquités Judaiques* ("Yahudi Antikiteleri") adlı el yazması kitabını resimlemiştir.

Heures d'Etienne Chavalier, Notre Dame, Louvre, Bastille ve darağaçları başta olmak üzere Paris'ten çeşitli görüntülere yer vermesi açısından Fouquet'nun en önemli yapıtlarındandır. Bu kitabında Fra Angelico'nun Fransa'da henüz tanınmayan perspektif kuramlarının etkisinde kalarak, zaman zaman kuş bakışı, zaman zaman da merkezi kaçışlı perspektif kullanmıştır. Nesneleri dengeli bir biçimde, bir mimarlık mekânına yerleştirmiştir. Kompozisyon bütünlüğü elde etmek için aralarında uyum sağlamaya çalıştığı canlı, parlak ve gözalıcı renkler, onun İtalyan sanatından edindiği yeniliklerdir.

Fouquet son yapıtlarında, anıtsal bir etkiden çok, zengin süslemeli ve kalabalık kompozisyonları yeğlemiştir. Bütün yapıtlarında açık, sakin bir anlatım ve büyük bir denge göze çarpar.

- **YAPITLAR** (başlıca): **Kitap Resimleri:** *Heures d'Etienne Chevalier*, 1450-1460, Condé Müzesi, Chantilly, Fransa, ("Etienne Chevalier'nin Zamanları"); *Antiquités Judaiques*, 1470-1476; Ulusal Kütüphane, Paris, ("Yahudi Antikiteleri"); *Boccacio*, Devlet Kütüphanesi, Münih; *Fransa Kralları Kayıtları*, Ulusal Kütüphane, Paris. **Resim:** Papa IV. Eugenius'un Portresi, 1445; *Madonna ve Çocuk*, 1450,

Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Antwerp; *Kendi Portresi*, 1450, Louvre, Paris; *VII. Charles'ın Portresi*, Louvre, Paris.

FOURCROY, Antoine François de (1755-1809)

Fransız, kimyacı. Lavoisier'nin görüşlerini destekleyerek çağdaş kimyanın hazırlayıcılarından olmuş, kimyayı tıbba uygulayan çalışmalar yapmıştır.

15 Haziran 1755'te Paris'te doğdu, 16 Aralık 1809'da aynı kentte öldü. Soylu bir aileden gelen fakir bir eczacının oğlu olan Fourcroy, 15 yaşındayken okumaktan vazgeçerek bir büroda çalışmaya başladıysa da, bir rastlantı sonucu tanıştığı anatomi bilgini F. Vicq d'Azyr'in (1748-1794) aracılığıyla Paris Tıp Fakültesi'ne girdi. Tıp eğitimi sırasında kimyaya büyük ilgi duyan Fourcroy 1780'de mezun oldu, ancak hekimlik yapmayarak çalışmalarında kimyaya ağırlık verdi. 1784'te Jardin des Plantes'ta kimya kürsüsüne atandı, 1875'te de Kraliyet Bilim Akademisi'ne seçildi. Fransız Devrimi'nden sonra siyasetle de ilgilenen Fourcroy, 1793'te Konvansiyon Meclisi üyesi, 1801'de Konsül ve 1802-1808 arası da eğitim bakanı olarak görev yaptı. 1808'de kendisine Napoléon tarafından kontluk unvanı verildi.

Fourcroy'nın kimyaya en değerli katkılarından biri Lavoisier'nin flojiston kuramına karşı öne sürdüğü, yanma olayını maddedeki yanıcı özle değil de oksijenle açıklayan kuramını desteklemesiydi. 1787'de *Principes de chimie* ("Kimyanın İlkeleri") adlı yapıtıyla bu alandaki ilk kitabı yazdığı gibi, 1792'de yayımladığı ve daha sonra 11 dile çevrilen *Philosophie chimique* ("Kimya Felsefesi") adlı yapıtında da kimya bilgilerini Lavoisier'nin kuramının ışığında özetledi. Çağdaş kimyanın gelişmesine önemli bir diğer katkısı da 1787'de Lavoisier, Berthollet ve Guyton de Morveau (1736-1816) ile birlikte yeni bir kimyasal adlandırma sistemi üstüne çalışmasıdır.

Fourcroy'nın özellikle analitik kimya konusunda çok sayıda çalışması vardır. Çeşitli ayraçlar kullanarak maden sularının analizini gerçekleştirdiği gibi, daha sonra J.B. Boussingault (1802-1887) tarafından geliştirilen üç gübre türü (azot, fosforik asit ve potas içeren gübreler) ilkesini de analitik yöntemlerle buldu. Oksitleme yoluyla bakırı kalaydan ayrıştırma yöntemini geliştirdi, Thenard ile birlikte iki seri cıva bileşiği bulunduğunu saptadı.

Fourcroy ve araştırmalarının çoğunu birlikte sürdürdüğü Vauquelin, tıbbi kimyaya ağırlık vererek, beyin ve kas dokusu, mukus, safra gibi birçok organik maddeyi incelediler, bu maddelerin kimyasal niteliklerini, oluşum ve işlevlerini açıklamaya çalıştılar. 1799'da idrardan elde ettikleri ve adlandırdıkları üre üzerine ilk ayrıntılı bilgileri sağlayan ve çalışmalarında hastalıkların kimyasal tedavisini de amaçlayan bu iki araştırmacı idrar yolları taşlarıyla da ilgilenerek, taşları kimyasal bileşimlerine göre sınıflandırdılar. Taşları, idrar kesesine şırınga edilecek eritici maddelerle yok etme girişimleri ise başarıya ulaşamadı.

Fourcroy, metalürjiden tıbbi kimyaya dek çok değişik konularda geliştirdiği analiz yöntemleri, Lavoisier'nin kuramını açıklayan yapıtları ve bir eğitici olarak etkinlikleriyle çağdaş kimyanın gelişmesine değerli bir katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Principes de chimie*, 1787, ("Kimyanın İlkeleri"); *Philosophie Chimique*, 1792, ("Kimya Felsefesi").
- KAYNAKLAR: G. Kersaint, *Antoine François de Fourcroy*, 1966; W.A. Smeaton, *Fourcroy: Chemist and Revolutionary*, 1962.
- BAKINIZ: BERTHOLLET, CAVENDISH, LAVOISIER, THENARD, VAUQUELIN.

Charles Fourier

FOURIER, Charles (1772-1837)

Fransız, düşünür. Fransız Ütopik Sosyalizmi'nin Saint-Simon'dan sonra gelen en büyük temsilcisidir.

François Marie Charles Fourier, 7 Nisan 1772'de Besançon'da doğdu. 10 Ekim 1837'de Paris'te öldü. Zengin bir kumaş tüccarının oğludur. Lise öğrenimini doğduğu kentteki Cizvit Okulu'nda tamamladı. 19 yaşında, ailesinin isteği üzerine Lyon'a yerleşti ve ticaretle uğraşmaya başladı. 1793'te iflas ederek tüm servetini yitirdi. Aynı yıl Jirondenler'in (Girondins) Lyon'da düzenlediği bir ayaklanmaya katıldı. Tutuklandıysa da hapisten kaçarak ölümden kurtuldu. 1794'te askere yazıldı, ancak hastalığı nedeniyle 1796'da ordudan ayrıldı. Bu tarihten sonra Paris'e yerleşen Fourier, bir süre değişik ticari işletmelerde satıcılık ve kâtiplik gibi işler yaptı. 1803'te iş yaşamından uzaklaştı ve yaşamının geri kalan bölümünde, toplumsal, iktisadi ve felsefi öğretisini yaymak ve düşüncelerini yaşama geçirmek için çalıştı. Çok sayı-

da kitabın yanı sıra,1832-1834 arasında *Le Phalanstère ou la Réforme Industrielle*, 1836'da da *Le Phalange* adlı dergileri yayımladı.

Fourier'nin düşünceleri, 18.yy felsefi düşüncesinin, Tanrı'ya ermişliği amaç edinen, sihir ve büyüyle karışmış gizemci bir akımı olan Teosofizm'den ve J.J. Rousseau'nun doğal iyimserciliğinden etkilenmiştir. Bireyciliğe ve rekabete dayanan toplum yapısına karşı olan Fourier'ye göre, insan gerçekte iyidir, insanlık, yabanıllık, barbarlık ve ataerkillik dönemlerinden oluşan, acılarla dolu bir yolu geçerek, uygarlık dönemine ulaşmıştır. Bu dönemde ulaşılan sınai gelişkinlik düzeyi doğal uyumun gerçekleşmesini olanaklı kılmaktadır. Oysa toplumsal ve iktisadi yapıya, örgütsüzlük, akıl dışılık ve kaba kuvvet egemendir. Uygarlık, çözemediği ve sürekli olarak yeniden yarattığı çelişkiler içinde bir kısır döngü içinde ilerlemekte ve ulaşmak istediğinin tam karşıtına, yoksulluğa, asalaklığa yol açmaktadır.

Fourier, uygarlık döneminde yaşanan bu sorunların nedenini, kurallarına göre yaşanması gereken bir "toplumsal yasa"nın şimdiye değin bulunamamış olmasında görür. İktisatçıların ve felsefecilerin bu yasayı bulmak yerine, çağın düzeni kimin çıkarınaysa ona hizmet ettiklerine, düzenin yaşaması için kuramlar yarattıklarına dikkat çektikten sonra, kendi geliştirdiği "tutkular öğretisi"nin soruna kesin bir çözüm getirdiğini savunur. Bu öğretiye göre insan on iki tutkusunun etkisindedir. Bunlardan beşi duyulara ilişkindir; dördü grup tutkusudur(arkadaşlık, aşk, aile sevgisi ve hırs); üçü de dağıtıcı tutkulardır (planlama, değiştirme, birleştirme). Bu tutkuların özgürce gelişmesi sağlanırsa, tek bir üstün tutkuda (sevgi) birleşilir. Bu aynı zamanda mutlak uyum durumu olan, kişisel yarar gözetmeksizin başkasına yararlı olma tutkusudur.

Fourier bu görüşleri doğrultusunda yaklaşık 400 aileden oluşan falanj *(phalange)* adını verdiği ortak üretim ve tüketim birimlerinden oluşan bir toplumsal sistemin yaratılmasını savunmuştur. Geleceğin uyumlu toplumunun temel birimleri olan falanjların kendine yetecek kadar toprağı olacaktır. Falanj üyeleri temel olarak tarımla uğraşacaklar, ancak toprak işçiliğinin yanı sıra bahçıvanlık, bahçecilik, balıkçılık gibi çekici ve zevkli işler de yapacaklardır. Üyeler falanster *(phalanstère)* adlı büyük ortak binalarda yaşayacaklar, ortak bir mutfakta pişirilen yemeği ortak sofralarda yiyeceklerdir. Falanjın her üyesi, dilediği işte çalışabilecektir. Birbirine yakın türden işlerle uğraşan gruplar kaçınılmaz olarak kendi ödevlerini komşularından daha iyi yapma isteği ile dolacak, bu ise yarışma tutkusunu tatmin edecektir. Gün boyunca bir gruptan diğerine geçişin serbest olması ise değişiklik tutkusunu tatmin edecektir. Böylelikle, tutkuların doğal işleyişi sonucunda falanjda emek üretkenliği son derece yükselecek, en yoksul üye bile maddi gereksinimlerini, uygarlık döneminin bir kapitalistinden daha iyi karşılama olanağına sahip olacaktır.

Fourier, önerdiği toplumsal sistemde, özel mülkiyetin ve mirasın ortadan kalkması gerektiğini düşünmez. Falanja emekleri, sermayeleri ya da yetenekleriyle katılan üyeler, ortak kazançlarının belli bir bölümünü zorunlu gereksinimleri için ayırdıktan sonra kalan miktarın 5/12'sini emeğe, 4/2'sini sermayeye 3/12'sini ise yeteneğe göre bölüşeceklerdir. Böylesi bir düzende siyasal örgütlenme hemen hemen gereksizdir. Falanjda ortak işlerin yönetimi için, hiçbir karar ve kural çıkarmayan, buyruk vermeyen, üyelerinin deneyleri ile bilimin verileri temelinde öğütlerde bulunan bir meclis *(aéropague)* yeterlidir. Bu sisteme geçişte, şiddet yollarına ve devrime gerek olmadığını düşünen Fourier'ye göre, geçiş, oluşturdukları örnekle tüm insanlığı etkileyecek yetkin falanj örgütlerinin barışçıl propogandaları ile sağlanacaktır.

Etkileri

1815'lere değin görüşlerine yandaş bulamayan Fourier, 1830'lardan başlayarak çok sayıda yandaş kazandı. 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Fransa ve ABD'de Fourier'nin görüşlerini yaşama geçirmeye yönelik bazı falanj kurma girişimleri oldu. Ancak 1940'ta Boston yakınlarında kurulan Brook Farm ile 1843'te New Jersey'de kurulan Phalange du Nord kısa süre içinde dağıldılar. Fourier'nin en ünlü izleyicisi olan V.Considérant'ın 1852'de Teşas'ta kurduğu falanj da çok geçmeden yıkıldı. Fourier'nin felsefi görüşleri bir yandan gerçeküstücülük akımının kurucusu A.Breton'un düşüncelerinde derin izler bırakırken, diğer yandan Rus düşünür N.G. Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı* adı romanında yansımasını buldu.

Tutkular öğretisi

Kapitalizmin insan doğası üzerindeki etkilerini maddeci bir yorumla eleştiren, insanlığın tarihini diyalektik yöntemle inceleyen Fourier'nin sosyalist düşünce tarihi içinde önemli bir yeri vardır. Tüm ütopyacı görüşlerinin yanı sıra, belli bir toplumda kadına tanınan özgürlüğün, o toplumda genel olarak tanınan özgürlüğün doğal ölçüsü olduğu yolundaki görüşü; tekelleşme, yoğunlaşma, iktisadi bunalımlar gibi kapitalizme özgü bir dizi gelişme eğilimine dikkat çekişi; kafa işçiliği ile kol işçiliği; kent ile köy arasındaki ayrılıkların ortadan kaldırılmasına ilişkin tasarıları ile sosyalist düşüncenin gelişmesine önemli katkılar yapmıştır.

Falanjlar

• YAPITLAR (başlıca): *Théorie des quatre mouvements et des destinés générales*, 1808, ("Dört Hareket ve Genel Yazgılar Kuramı"); *Le nouveau monde industriel et sociétaire*, 1829, ("Yeni Sınai ve Toplumsal Dünya"); *Théorie de l'unité universelle*, 1841, ("Evrensel Birlik Kuramı"); *La fausse industrie*, 1835-1836, ("Yanlış Sanayi").

• KAYNAKLAR: A. Breton, *Ode à Fourier*, 1961; J. Dautry, *La notion de travail chez Saint-Simon et Fourier* 1958; C. Gide, *Selections from the Work of Fourier*, 1958; E. Poisson, *Fourier*, 1932.

• BAKINIZ: CONSIDÉRANT, Robert OWEN, SAINT-SIMON.

Bölüşüm ilişkileri

Joseph Fourier

FOURIER, Joseph
(1768-1830)

Isı iletimi kavramı

Fransız matematik bilgini ve devlet adamı. Analitik ısı iletimi kuramını kurmuş, matematiğe değerli yöntemler kazandırmıştır.

Jean Baptiste Joseph Fourier, 21 Mart 1768'de Auxerre'de doğdu, 16 Mayıs 1830'da Paris'te öldü. 8 yaşında anne ve babasını yitiren Fourier öğrenimine yerel bir askeri okulda başladı. Çok başarılı bir öğrencilik dönemi geçirmesine karşın orduya kabul edilmemesi üzerine 1782'de Benediktin rahiplerinin yönetimindeki St. Benoit sur Loire'e girdi. İki yıl sonra Auxerre'e dönerek matematik öğretmenliği yapmaya başladı. o yıllarda sürmekte olan Fransız Devrimi'nin yoğun politik ortamından uzak kalamaması 1794'te tutuklanmasına neden oldu. Bağışlanmak için yaptığı başvuruyu geri çeviren Robespierre'nin idamının ardından serbest bırakıldı. O yıl Paris'te kurulan École Normale'ın ilk öğrencilerinden ve yine aynı yıl içinde de ilk öğretmenlerinden birisi oldu. 1795'te École Normale kapatılıp École Politechnique kurulunca Lagrange ve Monge gibi bilim adamlarıyla birlikte bu yeni kurumun öğretim kadrosuna katıldı. İlk tutukluluğunda bağışlanma dileğini geri çeviren Robespierre'in yandaşı olmakla suçlanarak bir kez daha tutuklandıysa da, çalışma arkadaşlarının çabasıyla kısa bir süre sonra salıverildi.

1798'de Napoléon'un Mısır Seferi'ne katılan bilim kurulunun üyesi olarak gittiği Kahire'de, yeni kurulan Mısır Enstitüsü'nün sekreterliğine getirilen Fourier eski Mısır uygarlığına ilişkin araştırmaların yöneticiliğinin yanı sıra önemli bazı diplomatik görevler de üstlendi. 1801'de Fransa'ya dönüşünde École Politechnique'teki öğretmenliğini sürdürmek istediyse de bu isteği yöneticilik konusundaki yeteneklerinden yararlanmak isteyen Napoléon tarafından geri çevrildi ve merkezi Grenoble'da bulunan Isère idare bölgesi valiliğine atandı. 1808'de Fourier'e, 1815'e değin süren bu görevi sırasındaki, geniş bir bataklığın kurutularak tarım alanlarına katılması ve Turin ile Lyons arasında bir yol yapımı gibi dev projelerin gerçekleştirilmesini de içeren hizmetleri nedeniyle Baron unvanı verildi. Grenoble'da bulunduğu süre içinde de tarih ve matematik araştırmalarını sürdüren Fourier 1809'da, önsözünü kendisinin kaleme aldığı ve Mısır'da derlenen bilgileri içeren *Description de l'Egypte* ("Mısır'ın Tanıtımı") adlı yapıtın yayımını yönetti.

Napoléon'un Elbe'ye sürgün edilmesi sırasında Isère valiliğini sürdürmekte olan Fourier, Napoleon'un Elbe'den Paris'e dönüşünde bu görevi bıraktıysa da, bu kez de Rhone idare bölgesinin valiliğine atandı. Kısa bir süre sonra bu görevden kendi isteğiyle ayrılan ve Napoléon'un ikinci kez iktidardan uzaklaştırılmasıyla için düştüğü zor durumdan ancak Seine'deki İstatistik Bürosu'nun yöneticiliğine getirilince kurtulan Fourier, Bilimler Akademisi'nin 1817'de üyeliğine, 1822'de de sürekli sekreterliğine seçildi. Ölünceye değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, Fransız Akademisi ve Tıp Akademisi'nin üyeliklerine, Royal Society'nin de yabancı üyeliğine seçildi.

Fourier, 18.yy'ın sonlarında Avrupa'da yaşanan hızlı sınai gelişmeyle birlikte büyük bir önem kazanan ısı iletimine ilişkin problemler üstüne çalışmasını, 1807'de Akademi'ye sundu. Sürekli yüzeylerdeki ısı iletimine karşı gelen ve u sıcaklık, k geçirgenlik katsayısı olmak üzere

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 u}{\partial y^2}+\frac{\partial^2 u}{\partial z^2}=k\frac{\partial u}{\partial t}$$

biçiminde yazılabilen diferansiyel denklemin çözümünü içeren bu çalışma Laplace, Monge, Lacroix ve Lagrange'dan oluşan bir kurul tarafından incelendi. Kurulun öbür üyeleri tarafından benimsenmesine karşın Lagrange'ın şiddetle karşı koyması Fourier'in çalışmasının yayımlanmasını engelledi. Lagrange'ın karşı koymasının ardında, Fourier'in ilk sıcaklık dağılımını anlatmakta kullandığı ve katsayıları

$$a_n=\frac{1}{\pi}\int_{-\pi}^{\pi} f(x)\sin nx\,dx \text{ ve } b_n=\frac{1}{\pi}\int_{-\pi}^{\pi} f(x)\cos nx\,dx$$

olan

$$f(x)=\tfrac{1}{2}b_0+\sum_{n=1}^{\infty}(a_n\sin nx+b_n\cos nx)$$

biçimindeki Fourier serileriyle, Lagrange'ın tellerin titreşimi probleminde kullandığı trigonometrik seriler arasındaki çelişki gibi bilimsel bir nedenin yanı sıra bazı politik etkenlerin de bulunduğu sanılmaktadır.

Aynı çalışmayı elden geçirilmiş bir biçimiyle 1810'da Akademi'nin açtığı ısı iletimi konulu bir yarışmaya da gönderen Fourier, yarışmayı kazanmasına karşın yine "kesinlik ve genellik"ten yoksun bulunduğu için yayımlanmayan çalışmasının matematiksel bölümünü 1822'de *Théorie analytique de la chaleur* ("Analitik Isı Kuramı") başlıklı bir kitapta topladı.

Fourier *Anatilik Isı Kuramı*'nda bugün fizik ve mühendislik alanlarında çok sık rastlanılan ve sınır değer problemleri olarak adlandırılan türde bazı problemleri incelemiştir. Bu problemleri çözmekte kullandığı ve başlangıçta kuşkuyla karşılanan yöntem ve araçlar ise Dirichlet, Riemann, Cantor, Weierstrass,

Hermite, Jacobi, Ohm ve Kelvin gibi bilim adamları tarafından çıkış noktası olarak kullanılmış ve matematiksel fizik, analiz, istatistik ve elektrik devreleri kuramı gibi birçok alanda kapsamlı gelişmelere yol açmıştır.

Süreksiz fonksiyonları anlatmakta yetersiz kalan çokterimlilerin ve bunların genelleştirilmiş biçimleri olan güç serilerinin yerine trigonometrik seriler kullanımı, matematiğe Fourier'in kazandırdığı bir yöntemdir. Trigonometrik seriler daha önce Bernoulli, Euler ve Lagrange tarafından tellerin titreşimi probleminde kullanılmışsa da, bu kullanıma bir sistem ve iki ya da daha fazla boyuttaki problemlerde geçerli olmasını sağlayan bir genellik kazandırmak Fourier tarafından başarılmıştır. Tek değişkenli fonksiyonların verilen fonksiyonlara bağlı doğrusal ve trigonometrik fonksiyonlar içeren anlatımlarla bazı değişmezlerin bileşkesinden oluşan seriler yardımıyla belirtilebileceğini gösteren Fourier serileri çağdaş analize ulaşan çalışmaların başlatılmasına neden olmuştur.

► Fourier, sonsuza uzanan çubuklarda ya da düzlem ve uzay parçalarında ısı iletimini incelerken, sonsuz bir aralık ya da bölgede tanımlanmış fonksiyonları belirtmekte yetersiz kalan trigonometrik seriler yerine de, bugün Fourier dönüşümleri olarak anılan

$$g(x)=\frac{1}{\sqrt{\pi}}\int_{-\infty}^{\infty} f(y)\,e^{ixy}\,dy$$

ve

$$f(x)=\frac{1}{\sqrt{\pi}}\int_{-\infty}^{\infty} f(y)\,e^{-ixy}\,dy$$

integrallerini kullanmıştır. Fourier integral dönüşümleri daha pek çok dönüşümün bulunmasına kaynaklık etmiş ve son derece etkili ve kapsamlı yöntemlerin geliştirilmesiyle sonuçlanan bir çığır başlatmıştır.

Fourier'in *Analitik Isı Kuramı*'nda kullandığı ve sonradan Dirac fonksiyonu adını alan, x'in sıfırdan farklı değerleri için sıfır, $x=0$ için sonsuz olarak tanımlı fonksiyon ise o güne değin geçerli fonksiyon kavramının, özelikle fiziksel problemlerde yetersiz kaldığını ve bilinen fonksiyonların birbirine eklenmesiyle elde edilen anlatımları de içerecek biçimde genişletilmesinin gerekli olduğunu göstermiştir. Bu gereksinmeden yola çıkarak başlatılan ve ancak II. Dünya Savaşı sonrasında tamamlanabilen çalışmalar sonunda "genelleştirilmiş fonksiyon" ya da "dağılım" tanımına ulaşılabilmiş ve aynı genelleme anlayışı türev ve integrali de içeren pek çok kavrama da yansıtılmıştır. Dahası Fourier serilerinden esinlenerek ortogonal seriler kuramı geliştirilmiş ve giderek 20.yy matematiğinin en önemli buluşlarından olan Hilbert uzayına, bir başka deyişle sonsuz boyutlu karmaşık uzaya varılabilmiştir.

Cebirsel denklemlerin köklerinin yaklaşık olarak bulunmasıyla da ilgilenmiş olan Fourier ısı iletimi kuramının kurucusu olmanın yanında, matematiğe gerek matematiksel fiziğin gerek saf matematiğin büyük bir gelişme göstermesiyle sonuçlanan araştırmalara kaynaklık eden yeni yöntemler ve araçlar kazandıran bir matematikçi olarak da anılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Théorie analytique de la chaleur*, 1822, ("Analitik Isı Kuramı") *Analyse des équations déterminées*, 1831, ("Belirli Denklemlerin Çözümlenmesi").

• KAYNAKLAR: R.E. Langer, *Fourier series: The Genesis and Evolution of a Theory*, Am. Math. Monthly 54, 1-86, 1947; Grattan-Guiness, *Joseph Fourier, 1768-1830*, 1972.

• BAKINIZ: D. BERNOULLI, BESSEL, BIOT, DIRICHLET, L. EULER, HERMITE, K.G. JACOBI, LAGRANGE, LAPLACE, OHM, RIEMANN.

FOURNEAU, Ernest
(1872-1949)

Fransız farmakoloji uzmanı, kimyacı. Tıpta kimyasal tedavinin öncülerindendir.

Fourier dönüşümleri ◄

4 Ekim 1872'de Biarritz'te doğdu, 5 Ağustos 1949'da Ascain'de öldü. Biarritz'te otel işleten İspanyol asıllı bir ailenin oğluydu. 1898'de Paris'te eczacılık öğrenimini tamamladıktan sonra, Almanya'da üç yıl kadar kimya ve eczacılık konusunda araştırmalar yaptı. O yıllarda, özellikle Ehrlich'in öncülüğünde kimyasal tedavinin gelişmesine ve Alman ilaç sanayiinin doğuşuna tanık olan Fourneau, Fransa'ya döndüğünde, ülkesinde ilk ilaç laboratuvarlarının kurulmasına öncülük etti. Fourneau'nun girişimleri ve Poulenc kardeşlerin yatırımlarıyla Ivry-sur-Seine'de kurulan ilaç fabrikası, bugün Fransız kimya sanayiinin en büyük kuruluşlarından biri olan Rhône-Poulenc grubunun ilk çekirdeğiydi ve fabrikanın laboratuvar yöneticiliğine Fourneau getirildi. 1911'de Roux'un çağrısı üzerine bu görevden ayrılarak Pasteur Enstitüsü'nde yeni kurulan kimyasal tedavi bölümünün başkanlığını üstlenen ve 1942'de emekliye ayrılmasına karşın 1946'ya değin enstitüdeki yöneticilik ve araştırma görevini sürdüren Fourneau, 1903'te Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirilmiş, 1919'da Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Pasteur Enstitüsü'ne geçmeden önce ağrı kesiciler üzerinde çalışan Fourneau, 1904'te, "Stovaine" adını verdiği, etilen oksit yapısında bir lokal anestezik hazırlamıştı. Aralarında Bovet'nin de bulunduğu değerli araştırmacılarla birlikte çalıştığı Pasteur Enstitüsü'ndeki 35 yılını, çoğu kendi adına bir kodeks numarası eklenerek piyasaya sürülen yeni ilaçların yapımına adadı. Amino alkolleri, sempatik sinir sisteminin etkisine benzer (sempatomimetik) uyarıcı etki yapan alkaloitleri inceledi, beş değerli arsenik bileşiklerinin frengi, uyku hastalığı ve tripanozoma türü asalakların neden olduğu diğer hastalıklar üzerindeki tedavi edici özelliklerini araştırdı. Victor Grignard'ın 1941'de yayımlanan *Traité de chimie organique* ("Organik Kimya İncelemesi") adlı yapıtının amino alkollerle ilgili bölümünü de, bu bileşiklerin tanımlanmasında ve adlandırılmasında en yetkili uzmanlardan bir olan Fourneau yazmıştır. Sonraki yıllarda çalışmalarını sentetik sıtma ilaçları, arsenik bileşiklerinin stereokimyası, antihistamin türevleri, sülfamitler ve sülfamitli ilaçlarla tedavi konusunda yoğunlaştıran Fourneau, kemoterapinin öncülerinden

ve ülkesinde ilaç sanayiinin doğuşunu hazırlayan ilk kimyacılardan biridir.

• BAKINIZ: BOVET, CHAIN, DOMAGK, P. EHRLICH, PASTEUR, ROUX.

FOURNEYRON, Benoît
(1802-1867)

Fransız mucit. İlk su türbininin yapımını gerçekleştirdi.

31 Ekim 1802'de St. Etienne'de doğdu, 31 Temmuz 1867'de Paris'te öldü. St. Etienne'deki bir okulda madencilik öğrenimi gördü. Önceleri Le Creusot madenlerinde kullanılan teknikleri geliştirmeyi amaçlayan araştırmalara dönük olan ilgisini daha sonra özellikle çelik sanayii için gerekli olan yüksek güç ve verimlilikte üreteçlerin yapımına yöneltti. 1824'te, madencilik okulundaki öğretmenlerinden olan Bourdin'in (1790-1873) o yıl içinde geliştirdiği ve "türbin" adını verdiği, bilimsel ve teknik kuruluşların onayını almamış olan projesi üzerinde çalışmaya başladı. 1827'de dört yıllık bir çabanın sonucunda 6 BG'nde ve %80 verimle çalışan bir türbinin yapımını gerçekleştirdi. İlk başarısının yardımıyla parasal destekler bularak denemelerini sürdüren ve 1837'de dakikada 2.300 devir yapan, 60 BG'nde bir türbin üreterek sanayi kuruluşlarının ilgisini çeken Fourneyron'un türbinleri kısa bir süre içinde yaygın bir kullanım alanı buldu.

Buhar gücünden yararlanan türbinler geliştirmeyi de tasarlayan ancak yaşadığı dönemin teknik olanaklarının yetersizliğine yenilen Fourneyron'un ölümünden yıllar sonra 1895'te, Niagara Çağlayanı'na yerleştirilen bir Fourneyron türbini yardımıyla elektrik enerjisi üretiminin gerçekleştirilmesi bu buluşun değerini daha da artırdı.

• BAKINIZ: DE LAVAL, C.A. PARSONS.

FOURNIÈRE, Eugène
(1857-1914)

Fransız siyaset adamı ve düşünür. Mesleki mücadeleler ve parlamenter kazanımlara dayalı bir sosyalizm anlayışını savunmuştur.

31 Mayıs 1857'de Paris'te doğdu, 4 Ocak 1914'te Arcueil'de öldü. Kuyumcu çıraklığı ve bir matbaada düzeltmenlik yaptı. Resmi bir eğitim görmeyen Fournière çeşitli konularda kitaplar okuyarak kendini geliştirdi.

1871 Paris Komünü'nün bastırılmasından sonra Fransız sosyalist hareketi yoğun baskılar altında kalmıştı. 1870'lerin sonlarına doğru sürgüne gönderilmiş olan Komüncüler'in dönmeye başlamasıyla birlikte sosyalist gruplar ve dergiler ortaya çıkmaya başladı. Fournière, devrimci bir sosyalizm anlayışını savunan Jules Guesde'nin yayımladığı *L'Égalité* dergisine yazılar yazmaya başladı. 1879'da sosyalist grupların Marsilya'da düzenledikleri kongrede, burjuvazinin ancak bir devrimle iktidardan düşürülmesinden sonra toplumsal mülkiyete dayalı bir düzenin gerçekleşebileceğini savundu, Paris Komünü'nü eleştiren Louis Blanc'a karşı çıktı. 1880'de Parisli sosyalistlerin düzenlediği kongrede kadın haklarını savundu.

Zamanla *L'Égalité*'de savunulan bu görüşlerden uzaklaşan Fournière, dergiden ayrıldı ve işçi sorunlarına idealist ve ahlaki bir açıdan yaklaşan Benoit Malon'la ilişki kurdu. 1882'de Bessèges ve Grand Combe'daki grevleri desteklediği gerekçesiyle 8 ay hapis cezasına çarptırıldı. *L'Égalité* ile ılımlı bir sosyalizm anlayışını savunan *Prolétaire* dergisi etrafında oluşan gruplar arasındaki anlaşmazlıklar 1882'de Saint-Étienne Kongresi'nde uç noktasına vardı. Guesde ve arkadaşları, aralarında Fournière'nin de bulunduğu sosyalizme tedrici olarak ulaşılabileceğini savunan "olabilirciler"le *(possibilistes)* tüm ilişkilerini kestiler.

1885'te B. Malon *Revue socialiste* dergisini kurunca Fournière bu dergiyle yakın bir işbirliği içine girdi. 1894-1898 arasında Paris Belediye Meclisi üyesi olarak görev yaptı. 1898 seçimlerinde milletvekili seçildi. Dreyfus olayı sırasında Dreyfus'un suçsuz olduğunu savundu. 1902'ye kadar mecliste kaldığı dönem boyunca, işçilerin lehine parlamenter kazanımlar için mücadele etti. 1902'de kurulan Fransız Sosyalist Partisi'ni destekledi. 1904'te École Polytechnique'de iktisat profesörü oldu. 1905'te Conservatoire National des Arts et Métiers'de (Ulusal Sanatlar ve Meslekler Konservatuvarı) sosyoloji dersleri verdi. Malon'un ölümü üzerine 1905-1911 arasında *Revue socialiste* dergisinin yöneticiliğini üstlendi. Mesleki birliklerin örgütlenmesi için çaba gösterdi.

Fournière, Saint-Simon, Fourier ve Proudhon gibi düşünürlerin görüşlerinden etkilenmiştir. Marx ve Engels'in tarihsel maddecilik görüşünün, ahlaki ve siyasal sorunların çözümünü zorlaştırdığını öne süren Fournière, Proudhon'un sosyalizmin gerçekleşmesinde itici güç olarak gördüğü adalet kavramını ön plana çıkarmıştır. Sosyalizmin, mesleki ve sendikal mücadelelerden kaynaklanan bir mücadeleyle gelişeceğini kabul eden Fournière, bu süreçte orta sınıfların güçleneceğini ve kapitalist toplumdaki iktisadi bunalımların daha seyrek ortaya çıkacağını öne sürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *L'âme de demain*, 1895, ("Yarının Ruhu"); *L'idéalisme social*, 1898, ("Toplumsal İdealizm"); *Essai sur l'individualisme*, 1901, ("Bireycilik Üzerine Deneme"); *Théories socialistes au XIXe siècle*, 1904, ("19. yy'da Sosyalist Kuramlar"); *La législation du travail*, 1904, ("İş Hukuku"); *L'individu, l'association et l'État*, 1907, ("Birey, Dernek ve Devlet"); *La crise socialiste*, 1908, ("Sosyalist Kriz").

• BAKINIZ: GUESDE, PROUDHON.

FRAGONARD, Jean Honoré
(1732-1806)

Fransız, ressam. Erotizmi ve şiirselliği ön plana alan yapıtlarıyla tanınmıştır.

5 Nisan 1732'de Grasse'da doğdu, 22 Ağustos 1806'da Paris'te öldü. 1738'de ailesi Paris'e yerleşti. 1747 dolaylarında resme yöneldi. Sırasıyla Chardin, Boucher ve Carle van Loo'nun (1705-1765) yanında öğrenim gördükten sonra 1756'da Roma'ya gitti ve oradaki Fransız Akademisi'ne girdi. Fransız ressam Hubert Robert'le (1733-1803) birlikte, Barok dönem ressamlarının yapıtları üstünde çalıştı. 1759'da yine Robert'le bir İtalya gezisine çıktı, İtalyan ressamların yapıtlarını inceledi. 1761'de Paris'e döndüğünde, çizdiği bahçe, anıt ve manzara resimleriyle ün kazanmıştı. 1765'te *Callirhoe'yu Kurtarmak İçin Kendini Feda Eden Coresus* adlı resmiyle Akademi'ye kabul edildi. 1769'da evlendikten sonra çocukları ve aile sahnelerini konu alan resimler yapmaya başladı. 1773'te İtalya, Hollanda ve Almanya'yı kapsayan bir geziye çıktı. Fransız Devrimi sırasında, resim müşterileri olan Madame Pompadour gibi kişiler öldürülünce zor durumda kaldı. Resimlerini satabilmek için çok tutulan Yeni Klasik (Neo-Klasik) üslupta çalıştıysa da başarılı olamadı. Jacques-Louis David'in yardımıyla bir süre Müzeler Servisi'nde çalıştı. Yoksulluğa düştü ve borç içinde öldü.

Fragonard'ın saray ve aile yaşamını, mitolojik konuları ve zevk âlemlerini işlediği resimlerinde ölçülü bir erotizm vardır. Yapıtlarında değişik üslup ve teknikler kullanmıştır. Çalışmalarının bazılarında Frans Hals, Ruisdael ve Rubens gibi Hollandalı ressamların saydam ve parlak renklerine, bazılarında da Rembrandt'ın koyu ve kasvetli tonlarıyla, derin gölgelerine ve bir noktayı aydınlatan ışık kullanımına yer vermiştir. Bütün yapıtlarında 18. yy'da pek rastlanmayan bir şiirsellik görülür.

• YAPITLAR (başlıca): *Yeroboam'ın Kurban Edilmesi*, 1752, Güzel Sanatlar Okulu, Paris; *Çamaşırcı Kadınlar*, 1761, Picardi Müzesi, Amiens; *Callirhoe'yu Kurtarmak İçin Kendini Feda Eden Coresus*, 1765, Louvre, Paris; *Salıncak*, 1766, Wallace Koleksiyonu, Londra; *Taçlandırılan Âşık*, 1771-1773, Frick Koleksiyonu, New York; *Aşk Çeşmesi*, 1785, Wallace Koleksiyonu, Londra.

FRANCE, Anatole
(1844-1924)

Fransız, yazar. Toplumsal kurumları eleştiren romanlarıyla çağının insanlarını alışkanlıkların, yanlış inançların baskısından kurtarmaya çalışmıştır.

16 Nisan 1844'te Paris'te doğdu, 12 Ekim 1924'te Saint-Cry-sur-Loire'da öldü. Asıl adı Anatole François Thibault'dur. Parisli bir kitapçının oğluydu. Küçük yaştan başlayarak köklü bir din ve klasik edebiyat eğitimi aldı. İlk kitabı şair Alfred de Vigny üzerine bir incelemeydi. Bir yandan şiir ve manzum oyunlar yazarken, bir yandan da gazete ve dergilerde edebiyat üzerine denemeler yayımlamaya başladı. Edebiyat çevreleriyle, özellikle de Parnasçı şairlerle ilişki kurdu. 1877'de Marie Valérie Guerin de Sauville ile evlendi. Ancak sarsıntılarla geçen bir aile yaşamı oldu.

1883'te tanıştığı Madame Arman de Caillavet'nin koruması altına girdi. Onun da etkisiyle Paris edebiyat çevrelerinin tanınan yazarları arasında yer aldı. 1896'da Fransız Akademisi'ne seçildi. 1921'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Söyleyişe, sese önem veren Parnasçı şiir akımının etkilerini taşıyan ilk şiirleri, toplumsal kurumları kuşkucu ve alaycı bir tavırla ele alır. France köklü bir din eğitimi almasına ve öğrencilik yıllarında Darwin'den, ayrıca Taine ve Renan gibi, bilimi tek değer olarak gören düşünürlerden etkilenmesine karşın, şiir ve romanlarında, hem dini, hem de bilimi eleştirmiştir. Günlük yaşamdan uzak yaşayan kitap düşkünü yaşlı bir bilgini konu alan ve ilk başarılı yapıtı sayılan *Le crime de Sylvestre Bonnard*'da (Silvestr Bonard'ın Cinayeti) bilimi ve bilginliği alaycı bir üslupla ele alır. 1890'da yayımlanan ve uçarı bir âşığın öyküsü olan *Thaïs* adlı romanı ile 1893'te yayımlanan *La rôtisserie de la Reine Pédauque* (Pedoque Kebabçısı) ve *Les opinions de M.Jérôme Coignard* ("Bay Jérôme Coignard'ın Düşünceleri") adlı romanları da France'ın din ve Kilise karşıtı görüşlerinin, hafif bir müstehcenlikle alaycı bir eleştirelliği birleştiren yergici üslubunun örnekleridir.

1894'te Fransa'da Dreyfus olayının patlak vermesi dönemin tüm yazarları gibi Anatole France'ı da etkiledi. Alfred Dreyfus adlı Yahudi subayın casusluk yaptığı iddiasıyla haksız yere mahkûm edilmesi üzerine Fransız yazarları iki kampa ayrıldı. Zola, Proust ve Gide gibi yazarlarla birlikte France da Dreyfus'u savunanların yanında yer aldı, ordu ve Kilise'yi eleştiren yazılar yazdı.

Dreyfus davası France'ın tutum ve üslubunda da önemli bir değişmeye yol açmıştır. Bu değişiklik, 1897-1901 yıllarında yayımlanan *Histoire contemporaine* ("Çağdaş Tarih") adlı dört ciltlik roman dizisinde belirginleşir. Dizinin ilk üç cildi Fransız toplumunun değişik kesimlerinin önyargılı ve dar kafalı tutumunu ele alır. *Monsieur Bergeret à Paris* ("Bay Bergeret Paris'te") adlı dördüncü cildi ise, kendini dünyadaki olaylardan ve siyasetten uzak tutarak

gözlemcilikle yetinen bir düşünürün Dreyfus olayına bir taraf olarak katılışını anlatır. Benzer bir biçimde France da, tarafsız bir eleştirellikle dolu olan ilk dönem üslubundan sıyrılarak toplumsal kaygıların daha ağır bastığı bir tutuma yönelmiştir. 1901'de yayımlanan ve burjuva toplumunu acımasızca eleştiren *L'affaire Crainquebille* ("Crainquebille Olayı") adlı komedisi, bu yeni üslubunu ve onu sosyalizme götüren görüşleri yansıtır.

Fransız soluna yakınlaşmakla ve son dönemlerine doğru komünistleri desteklemekle birlikte, France'ın kuşkuculuğu, bu düşüncelere hiçbir zaman tümüyle bağlanmasına izin vermemiştir. Nitekim, 1908'de yayımlanan ve yergi dilinin en sert olduğu romanlarından biri sayılan *L'île des pingouins*'de (Penguenler Adası) alaya aldığı kesimler arasında Kilise'nin yanı sıra sosyalistler ve Dreyfusçular da vardı. 1912'de yayımlanan *Les dieux ont soif*'de (Allahlar Susamışlardı) ise Fransız Devrimi sırasında ideoloji ve iktidarın gitgide yozlaşmasını konu almış ve bağnazlığı yermiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Roman:** *Le crime de Sylvestre Bonnard*, 1881, (Silvestr Bonard'ın Cinayeti); *Le desirs de Jean Servien*, 1882, ("Jean Servien'in İstekleri"); *Thais*, 1890; *La rôtisserie de la Reine Pédauque*, 1893, (Pedoque Kebabçısı); *Les opinions de M. Jérôme Coignard*, 1893, ("Bay Jérôme Coignard'ın Düşünceleri"); *Le lys rouge*, 1894, (Kırmızı Zambak); *Histoire contemporaine*, ("Çağdaş Tarih"): 1. cilt, *L'orme du mail*, 1897, ("Karaağacın Gezisi"); 2. cilt; *Le mannequin d'osier*, 1897, ("Kamış Manken"); 3. cilt, *L'anneau d'améthyste*, 1899, ("Ametist Yüzük"); 4. cilt, *Monsieur Bergeret à Paris*, 1901, ("Bay Bergeret Paris'te"); *L'île des pingouins*, 1908, (Penguenler Adası); *La vie de Jeanne d'Arc*, 1908, ("Jeanne d'Arc'ın Yaşamı"); *Les dieux ont soif*, 1912, (Allahlar Susamışlardı); *Le révolte des anges*, 1914, (Meleklerin İsyanı). **Şiir:** *Poèmes dorés*, 1873, ("Parıldayan Şiirler"). **Oyun:** *Les noces corinthiennes*, 1876, ("Korent Eğlenceleri"), manzum oyun; *L'affaire Crainquebille*, 1901, ("Crainquebille Olayı"). **Deneme:** *La vie littéraire*, 1888-1892, (Edebiyat Hayatı); *Le jardin d'Épicure*, 1894, (Epikür'ün Bahçesi).

FRANCIA, Rodriguez
(1766-1840)

Paraguaylı devlet adamı. Bağımsız Paraguay'ın ilk devlet başkanıdır.

José Gaspar Rodriguez de Francia 6 Ocak 1766'da Asuncion'da doğdu, 20 Eylül 1840'ta aynı kentte öldü. Cordoba del Tucuman Üniversitesi'nde tanrıbilim öğrenimi gördü. Bir süre tanrıbilim dalında profesörlük yaptıktan sonra hukukla ilgilenmeye başladı. 1811'de, İspanyol genel valisinin devrilmesinin ardından yönetimi ele geçiren Fulgencio Yegros başkanlığındaki cuntanın sekreteri oldu. Paraguay, 1811'de İspanya'dan, 1813'te ise Rio de la Plata Genel Valiliği'nden bağımsızlığını elde etti. Francia, 1813'te, Yegros ile birlikte yeni kurulan konsül yönetiminin başına geçti. Ancak, Paraguay'ı komşu ülkelerin saldırgan emellerinden korumak gerekçesiyle 1814'te konsül yönetimine son vererek bir diktatörlük yönetimi kurdu; 1817'de kendisini ömür boyu diktatör ilan etti.

Francia Paraguay'da koyu bir baskı yönetimi kurdu. Tüm siyasi etkinlikleri yasakladı ve her türlü muhalefeti şiddetle bastırdı. 1820'deki bir ayaklanma girişiminden sonra uyguladığı şiddet daha da arttı. 26 yıllık diktatörlüğü döneminde, Paraguay dış dünyadan soyutlandı; ülkeye giriş ve çıkışlar yasaklandı, dış ticaret son derece azaldı. Ülkenin ekonomik olarak kendine yetmesi için tarım, hayvancılık ve sanayi özendirildi. Francia orduyu yeniden örgütleyerek gücünü arttırdı. Ayrıca Engizisyon'u kaldırdı ve kilisenin gücünü kırdı. Öldüğünde gerisinde, dış dünya ile hiçbir ilişkisi olmayan içine kapalı bir ülke bıraktı. Dört yıllık bir iktidar boşluğundan sonra Carlos Antonio Lopez devlet başkanı oldu.

• BAKINIZ: C. A. LOPEZ.

FRANCISCUS, [Assisi'li]
(1182-1226)

İtalyan din adamı. Fransisken Tarikatı'nın kurucusudur.

Orta İtalya'daki Assisi'de doğdu, 4 Ekim 1226'da aynı kentte öldü. Babası Pietro di Bernardone varlıklı bir kumaş tüccarıydı. Oldukça mutlu bir gençlik süren Franciscus, 1202'de Assisi ile Perugia arasındaki bir savaşa katıldı. 1205'te Kont Gentile'nin ordusunda II. Frederick'e karşı savaşırken, gördüğü bir düş nedeniyle Assisi'ye dönerek kendini dine adadı. Bir gün de San Damiano Kilisesi'nde dua ederken, bilinmeyen bir sesin ondan kiliseyi onarmasını istediği söylenir. Bunun üzerine babasının kumaşlarının bir bölümünü satarak parayı kilisenin rahibine verdi. Babası bu işe çok öfkelendi ve onu doğru yola getirmesi için piskoposa götürdü. Burada üstündeki tüm giysileri babasına veren Franciscus, artık bundan sonra yeryüzündeki değil, cennetteki "baba"sını tanıdığını söyledi ve ailesiyle bütün bağlarını kopardı. 1209'da da yoksul bir din havarisi olmaya karar verdi. Ölümünden iki yıl sonra 1228'de "Aziz"ler arasına alındı. Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğu söylence niteliğindedir.

1209'dan sonra İsa'nın ve havarilerinin yolundan yürüyen Franciscus, yoksulluk içinde yaşadı. Türlü kiliseleri onardı. Doğayı Tanrı'nın bir yansıması olarak gördü. Bu nedenle her türlü varlığı kardeş tanıdı. İzleyicileriyle birlikte 1209'da Papa III. Innocentius'a giderek tarikatının tüzüğünü sözlü olarak onaylattı. 1212'de Assisi'li Azize Clara'nın başkanlığında bir kadınlar tarikatı kurdu. 1221'de de Penance'de üçüncü bir tarikat kurdu. Franciscus'un izini süren bu üç tarikat, 29 Kasım 1223'te Papa III. Honorius tarafından onaylandı. Aynı yıl, Aziz Dominicus ile dost oldu. Bu nedenle Dominiken Tarikatı ile iyi ilişkiler kurdu.

1219'da Haçlılar ile birlikte Mısır'a giden Franciscus, burada Sultan El-Melikü'l Kâmil'i etkiledi ve Kutsal Topraklar'a gitmek için özel izin aldı. Ancak, İtalya'da tarikat içinde baş gösteren sorunlar nedeniyle Assisi'ye döndü. Bir süre sonra, yerine ilk izleyici-

lerinden Pietro Cattani'yi başrahip atayarak, vaizliğe döndü. 1224'te Alvernia Dağı'nda bir melek gördükten sonra İsa'nın çarmıha gerildiğinde aldığı yaraların benzerlerinin kendi gövdesinde belirdiği, ölümünden sonra da silinmediği söylenir. Yaşamının son yıllarında görme yetisini yitirmiştir.

• **BAKINIZ:** DOMINICUS [Aziz].

FRANCK, Adolphe
(1809-1893)

Fransız, filozof. Bir felsefe bilimleri sözlüğü hazırlamıştır.

9 Ekim 1809'da Meurthe'deki Liencourt'da doğdu, 11 Nisan 1893'te Paris'te öldü. Haham olmak için girdiği sınavı kazanamayınca önce tıp, ardından felsefe öğrenimi gördü. Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdiği sırada sağlığının bozulması üzerine İtalya'ya gitti. Bu dönemde en önemli yapıtı *Dictionnaire des sciences philosophiques*'i ("Felsefe Bilimleri Sözlüğü") hazırlamaya başladı. 1847'de Sorbonne'da toplumsal felsefe profesörü oldu. 1848 Devrimi'nden sonra siyasete atılan Saint-Hilaire'in yerine Collège de France'taki Yunan ve Latin felsefesi kürsüsünde yardımcı profesör oldu. 1850-1886 arasında da doğa ve insan hukuku profesörlüğüne getirildi. 1844'te Légion d'honneur nişanını aldı; aynı yıl Ahlak ve Siyaset Bilimleri Akademisi'ne üye seçildi. Ulusal Eğitim Yüksek Konseyi ve Yahudilik Ruhani Konseyi'nde çalıştı.

Tanrıtanımazlık'la savaşmak için *Paix Sociale* ("Toplumsal Barış") adlı bir dergi çıkaran Franck, özgün bir öğretisi olmamasına karşın, başka düşünürlerin öğretilerini kavramak ve yorumlamakta başarı gösterdi. 1843-1852 arasında hazırlanan büyük sözlüğü felsefe konularında karanlık kalmış birçok noktaya ışık tutar. Yapıta genellikle tinselci bir görüş egemendir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La Kabbale ou philosophie religieuse des Hébreux,* 1843, ("Kabala ya da İbranî Din Felsefesi"); *Dictionnaire des sciences philosophiques,* 6 cilt, 1843-1862, ("Felsefe Bilimleri Sözlüğü"); *La philosophie de la droit civile,* 1866, (Felsefe-i Hukuk-u Medeniye, 1917).

FRANCK, César
(1822-1890)

Fransız besteci ve orgcu. Güçlü bir teknikle işlenmiş romantik yapıtlar vermiş, bir eğitmen olarak da Fransız müziğini etkilemiştir.

10 Aralık 1822'de Belçika'nın Liège kentinde doğdu, 8 Kasım 1890'da Paris'te öldü. Müziksever bir banka müdürünün oğluydu. İlk müzik eğitimini

César Franck

kardeşi Josephe ile birlikte Liège Konservatuvarı'nda gördü. 1836'da ailesi onun daha iyi bir eğitim görmesini sağlamak amacıyla Paris'e yerleşti. Burada Paris Konservatuvarı öğretmenlerinden Bohemyalı besteci Anton Reicha (1770-1836) ile kontrpuan, füg ve bestecilik çalışmaya başladı. 1837'de Paris Konservatuvarı'na girdi. 1838'de piyano, 1840'da füg ve 1841'de de org ödülleri kazandı. 1842'de Roma Müzik Ödülü için hazırlanmaya başladığı sırada babası konservatuvara dönmesini ve piyanistlik kariyerine devam etmesini istedi. Franck onu memnun etmek için konserler verdi, org üstüne çalışmalarını yoğunlaştırdı. Aynı yıl Belçika kralı I. Leopold'e adadığı ilk yapıtını yayımladı. 1846'da bestelediği *Ruth* adlı kantat, konservatuvarda kendisinin yönetiminde seslendirildi. Ancak bu erken dönem yapıtları fazla ilgi görmedi.

1848'de tiyatro oyuncusu Félicité Desmousseaux ile evlendi. Babası müzik çalışmalarını aksatacağı endişesiyle bu evliliğe karşı çıktıysa da etkili olamadı. Bu yıldan başlayarak César Franck her sabah erken saatlerde kalkıp kendi çalışmalarıyla uğraştıktan sonra, günün kalan bölümünü müzik dersleri vermekle geçirdi.

1851'de Saint-Jean-Saint-François Kilisesi'nde 1858'de de Sainte-Clotilde Kilisesi'nde orgculuk yaptı. Daha sonra Sainte-Clotilde'in müzik yöneticisi oldu. 1872'de Paris Konservatuvarı'nın org öğretmenliğine getirildi. Henri Duparc (1848-1933) ve Vincent d'Indy'ye uzun yıllar ders verdi. Öğrencileri arasında verimliliği ve bilimsel çalışmalarıyla bilinen Arthur Coquard, yerel müzik üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan ve 1894'te d'Indy ile Schola Cantorum'u kuran Charles Bordes (1863-1909), müzik tarihinde gizemci yaklaşımlarıyla bilinen Guy Ropartz (1864-1955) gibi adlar vardı.

Beste çalışmaları

Frank bir yandan öğretmenlik yaparken, bir yandan da beste çalışmalarını sürdürdü. 1869-1879 arasında *Les béatitudes* (Mutluluklar) adlı sekiz bölümlü oratoryoyu besteledi. İlk yorumu, kalabalık bir izleyici kitlesi önünde, öğrencilerinden biri tarafından yapıldı. Tam bir başarısızlığa uğrayan yapıt, ancak Franck'ın ölümünden üç yıl sonraki ikinci seslendirilişinde başarı kazandı. 1879'da piyano için bestelediği

oda müziği yapıtında çevrimsel biçimi *(forme cyclique)* uyguladı. 1882'de Bürger'in baladları üzerine *Le chasseur maudit* (Lanetlenmiş Avcı) adlı bir senfonik şiir yazdı. 1887'de org öğretmeni olarak müziğe katkılarından dolayı Légion d'honneur nişanına layık görüldü. Ertesi yıl ilk senfonisini besteledi. Ancak bu *Re Minör Senfoni* eleştirmenlerce başarısız bulundu.

Société Nationale de Musique'in (Ulusal Müzik Kurumu) kurucularından olan César Franck besteciliğini ancak ölümünden kısa bir süre önce, 1889'da *Re Majör Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*'yle kabul ettirebildi. Yapıtında çevrimsel biçim anlayışını, çarpıcı bir yetkinlikte ortaya koydu. Bu başarısı üzerine önceki yapıtları yeniden değerlendirildi.

Ulusal Fransız Okulu'nun öncülerinden olmakla birlikte döneminin birçok bestecisi gibi César Franck da Wagner'den etkilenmiş, ancak giderek yapıtlarına kendi kişiliğini yansıtmayı başarmıştır. Beethoven'in özellikle son yapıtlarının kuruluş biçimleriyle ilgilenmiş ve bunlardan yararlanmıştır.

Çevrimsel biçim (Forme cyclique)

Biçim ve kuruluş açısından çevrimsel biçimin temellerini atması ve geliştirmesiyle anılır. Bu biçim, yapıtın özünü oluşturan düşüncenin birbirinden bağımsız temalar halinde işlenmesi ve yapıtın sonunda bir tekrarla vurgulanmasıdır. Giriş ve gelişme bölümlerindeki bütün düzenlemeler, yapıtın özünü oluşturan düşünceyi en sonda tüm görkemiyle aktarmayı hazırlayan öğelerdir. Franck'ın yapıtları arasındaki piyano ve yaylı çalgılar için *Beşli Prelude, Choral et fugue, Variations symphoniques* (Senfonik Çeşitlemeler) piyano ve keman için *Sonat* ile *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* bu anlayışın en çarpıcı örnekleridir.

César Franck, ulusal Fransız müziğinin oluşumuna büyük katkılarda bulunmuştur. Birçok ünlü Fransız bestecisine öğretmenlik ettiği gibi yapıtlarıyla da kendinden sonraki kuşağı etkilemiş, geliştirdiği biçim anlayışıyla yeni bir anlatımın öncüsü olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Orkestra Müziği:** *Les Éolides*, 1876, senfonik şiir; *Le chasseur maudit*, 1882, senfonik şiir, (Lanetlenmiş Avcı); *Les djinns*, 1884, senfonik şiir, (Cinler); *Variations symphoniques*, 1885, (Senfonik Çeşitlemeler); *Re Minör Senfoni*, 1888; *Psyché*, 1888, senfonik şiir. **Oda Müziği:** piyano ve yaylı çalgılar için *Beşli*, 1879; piyano ve keman için *Sonat*, 1886; *Re Majör Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1889. **Vokal Müzik:** *Ruth*, 1846; *Üç Motet*, 1858; *Les beatitudes*, 1879, 8 bölümlü oratoryo, (Mutluluklar). **Piyano İçin Müzik:** *Prélude, choral et fugue*, 1884; *Prélude, aria et final*, 1887. **Org İçin Müzik:** *Altı Parça*, 1862; *Üç Parça*, 1878; *Üç Koral*, 1890.

- **KAYNAKLAR:** V. d'Indy, *César Franck*, 1906; *La Revue Musicale*, César Franck Özel Sayısı, Aralık 1922; L.Vallas, *La Véritable Histoire de César Franck*, 1955.

- **BAKINIZ:** D'INDY.

FRANCK, James
(1882-1964)

Alman fizik bilgini. Moleküller arası enerji alışverişini açıklayan çalışmalarıyla 1925 Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

26 Ağustos 1882'de Hamburg'da doğdu, 21 Mayıs 1964'te Göttingen'de öldü. 1901 ile 1902'den sonra da Berlin Üniversitesi'nde fizik öğrenimi gördü. 1906'da, gazlardaki iyon hareketliliği konusunda doktora çalışmasını tamamladı ve araştırma asistanı olarak çalışmaya başladı. Hertz ile birlikte yürüttüğü araştırmalarını kesintiye uğratan I. Dünya Savaşı sonrasında Berlin'deki F.Haber'in yönettiği Kaiser Wilhelm Fiziksel Kimya Enstitüsü'nde bölüm başkanı olarak görev aldı. 1920'de Göttingen Üniversitesi'nde deneysel fizik kürsüsü başkanlığına getirildi. Naziler'in iktidara gelişine değin sürdürdüğü bu görevi 1933'te bırakarak Kopenhag'a gitti, iki yıl sonra da ABD'ye göç etti. 1935'ten sonra araştırmalarını Johns Hopkins, Chicago ve California üniversitelerinde sürdürdü. II. Dünya Savaşı sırasında yapımında görev aldığı atom bombasının kullanılmasına karşı çıktı. 1949'da emekli oluncaya değin başkanlığını yaptığı Chicago Üniversitesi'ne bağlı bir fotosentez laboratuvarındaki çalışmalarını emekliliğinden sonra da sürdüren Franck 1925'te Hertz ile birlikte aldığı Nobel Fizik Ödülü'nden başka birçok unvan ve madalyayla da onurlandırılmıştır.

Franck'ın Göttingen'de Hertz ile birlikte moleküllere ve atomlara enerji aktarımını incelemek amacıyla yaptığı deney en önemli çalışmasıdır. Bu deneyde cıva buharlı tüpteki elektron boşalımı sırasında enerjileri cıva atomlarınca soğurulmaya elverişli düzeyde olmayan elektronlarla atomlar arasında esnek çarpışma oluyor, atomların iki enerji düzeyi arasındaki farka eşit enerjiye yükselmiş elektronlar ise atomlarca soğuruluyorlardı. Elektronlar belli potansiyel farklarıyla hızlandırıldığında, bu olgu akımdaki ani düşüşle gözlemlenebiliyordu. Schrödinger ve Heisenberg'in kuvantum mekaniğini geliştirmelerinden önce gerçekleştirilen bu deney Planck'ın kuvantum varsayımı ve Bohr atom modelini destekleyen güçlü bir kanıttı.

Franck'ın molekül fiziğine önemli katkılarından bir başkası da, moleküllerde elektron geçişinin yol açtığı çekirdeksel hareketteki değişiklikleri açıklayan ve Franck-Condon adıyla bilinen ilkedir.

- **BAKINIZ:** BOHR, G.L. CONDON, HERTZ, PLANCK.

FRANCK, Sebastian
(1499-1542)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Dinde felsefe ilkelerine dayalı bir yenilik yapılması gereğini savunmuştur.

20 Ocak 1499'da Bavyera'daki Donauwörth'de doğdu, Basel'de öldü. Önce Ingolstadt Üniversitesi'nde, sonra 1518'de Dominiken Tarikatı'na bağlı Bethlehem College'da felsefe ve tanrıbilim öğrenimi gördü. Augsburg'da Roman Katolik Kilisesi'nde rahip oldu. 1525'te Nürnberg'deki Lutherciler'e katılmak amacıyla rahipliği bıraktı. 1529'da Strassburg'da mistik bir reformcu olan K.Schwenckfeld ile tanıştı. Din konusunda, kiliseyle bağdaşmayan görüşleri yüzünden tutuklandı ve 1531'de kent dışına sürüldü. Esslingen'de sabun yapımıyla, sonra Ulm'a giderek matbaacılık işleriyle uğraştı. Lutherciler ile arası açıldığından 1539'da ailesiyle birlikte Basel'e yerleşti ve ölene değin burada kaldı.

Franck'ın düşüncesinde Luthercilik, Yeni-Platonculuk ve Hümanizm gibi akımların etkileri görülür. Ona göre *Kutsal Kitap*'ın özü ancak, insanın içinde Tanrı ışığının belirmesiyle anlaşılabilir. Bu nedenle kiliselerin görkemli törenleri, öğretileri, dahası kiliselerin ve tarikatların kendileri bile gereksizdirler. Bu iç aydınlığının geçerli olduğu gerçek kilise *(ecclesia spritualis)* yalnızca başka dinlerdekilerin değil, tüm insanların bağlanabileceği evrensel ve tinsel bir kilisedir. Çünkü Tanrı'nın yarattığı insanların hepsi, Adem'den türemiş kardeşlerdir.

Franck'ın tarih görüşü de, tanrıbilimseldir. Tarihi Tanrı ve dünya arasında geçen bir savaşım olarak yorumlar. Ona göre krallıkların devrilmesi, Tanrısal bir cezalandırmadır.

Lutherciler, önce kendilerinden olan bu düşünürün, sonradan ayrı bir yol tuttuğunu görünce, ona karşı bir tutum takındılar, ancak görüşlerinin benimsenmesini engelleyemediler. Franck'ın düşüncesi, önce Almanya'da sonra Hollanda'da izleyiciler bulmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Chronica,* 1531, ("Kronika"); *Die goldene Arche,* 1538, ("Altın Gemi").

- **BAKINIZ:** LUTHER.

FRANCO BAHAMONDE, Francisco
(1892-1975)

İspanyol asker ve devlet adamı. İspanya'yı 36 yıl boyunca diktatörlükle yönetmiştir.

4 Aralık 1892'de Galicia Bölgesi'ndeki El Ferrol kasabasında doğdu, 20 Kasım 1975'te Madrid'te öldü.

Francisco Franco Bahamonde

Bir deniz subayının oğludur. 1907'de girdiği Toledo Piyade Okulu'nu 1910'da asteğmen olarak bitirdi. 1912-1917 arasında İspanyol Fası'ndaki İspanyol sömürge birliklerinde görev aldı ve Berberiler'e karşı verilen savaşları yönetti. 1920'de İspanyol Yabancılar Lejyonu'nun komutan yardımcılığına, 1923'te ise komutanlığına getirildi. İsyanyol sömürge yönetimine karşı direnen Berberiler'le yapılan Rif Savaşı'nda gösterdiği başarılardan dolayı 1926'da tuğgeneralliğe yükseltildi. 1927'de diktatör Prima de Rivera tarafından Zaragoza Askeri Akademisi'nin komutanlığına atandı. 1931'de krallık yönetiminin yıkılmasının ardından kurulan cumhuriyet yönetimi tarafından görevden alındı. 1933'te Balear Adaları askeri komutanlığına atanarak İspanya'dan uzaklaştırıldı. Aynı yıl yapılan seçimleri Cumhuriyetçi ve Sosyalist partiler koalisyonunun yitirmesi üzerine işbaşına gelen merkez sağ hükümet tarafından İspanya'ya geri çağrıldı.

Yeni iktidarın ülkede faşist bir yönetim kurma yolundaki adımları, 1933-1934 yıllarında yoğun kitle eylemlerine ve ayaklanmalara yol açtı. Franco Asturyalı maden işçilerinin Kasım 1934'te bölgede sosyalist bir yönetim kurmak üzere başlattıkları silahlı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Yabancılar Lejyonu'nun da yardımıyla iki hafta içinde ayaklanmayı bastırdı. 1935'te genelkurmay başkanlığına getirildi.

Birbirini izleyen sağ koalisyon hükümetleri, İspanya'da giderek güçlenen demokratik toplumsal muhalefeti bastıramadı ve ülke üzerindeki denetimlerini yitirdi. Sonunda, Ocak 1936'da Cortes (İspanya Meclisi) dağıtıldı ve Şubat 1936'da genel seçimlerin yapılacağı açıklandı. Seçimlerde, Cumhuriyetçi, Sosyalist, Komünist ve Sendikalist partilerden oluşan Halk Cephesi, dinci, muhafazakâr, monarşist güçlerden oluşan Milliyetçi Cephe karşısında ezici bir çoğunluk kazanarak iktidar oldu. Franco Halk Cephesi hükümeti tarafından genelkurmay başkanlığı görevinden alındı ve Kanarya Adaları askeri komutanlığına atandı.

İspanya İç Savaşı'nın başlaması

Franco Kanarya Adaları'nda bulunduğu süre içinde, Halk Cephesi iktidarını devirmeyi amaçlayan diğer sağcı subaylarla ilişki kurarak bir hükümet darbesi yapmak üzere hazırlıklara başladı. 13 Temmuz 1936'da monarşist önder Calvo Sotelo'nun öldürülmesinden sonra başlayan karışıklıklardan yararlanarak, 17 Temmuz 1936'da İspanyol Fası'na geçti ve general Sanjurjo ile Mola'nın askeri darbe hazırlıklarına katıldı. 18 Temmuz 1936'da yapılan ayaklanma çağrısının ardından, komutasındaki Yabancılar Lejyonu'yla birlikte İspanya'ya çıkarma yaptı. Aynı gün, Barcelona ve Madrid dışında kalan hemen hemen tüm garnizonların ayaklanmaya katılmalarıyla 3 yıl sürecek olan İspanya İç Savaşı başlamış oldu.

General Sanjurjo ve Mola'nın kısa aralıklarla ölmeleri, Franco'yu ayaklanmanın tek önderi durumuna getirdi. 12 Eylül 1936'da Burgos Ulusal Savunma Cuntası adlı askeri yönetim tarafından kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlığına, 29 Eylül 1936'da da İspanya devlet başkanlığına getirildi. Franco'nun önderliğindeki hareket, kısa bir süre içinde hava kuvvetleri dışında kalan tüm askeri kadrolar ile milliyetçi, dinci ve gelenekçi siyasi güçleri çevresinde topladı. Franco, 1937'de kendisini destekleyen tüm siyasi grupların Gelenekçi İspanyol Falanjı ve Milliyetçi Sendikalist Saldırı Cuntaları (FET y de las

İspanya İç Savaşı

Ocak 1936'da İspanyol Sosyalist Partisi'nin, İspanyol Komünist Partisi'nin, Cumhuriyetçi Sol Parti'nin, Cumhuriyetçi Birlik Partisi'nin, Genel İş Konfederasyonu'nun ve bazı küçük sol grupların biraraya gelerek oluşturdukları Halk Cephesi (HC), Şubat 1936 seçimlerini kazanarak iktidar oldu. HC'nin iktidar olmasıyla, iktisadi ve toplumsal ayrıcalıkları ve çıkarları tehlikeye düşen büyük toprak sahipleri, kilise, mali ve ticari çıkar çevreleri cumhuriyet yönetimini yıkmak üzere harekete geçtiler. Aralarında Franco'nun da bulunduğu bir grup faşist general, 17-18 Temmuz 1936'da İspanyol Fası'nda HC yönetimine karşı ayaklandı. Aynı gün, İspanya'daki hemen hemen tüm garnizonların da ayaklanmaya katılmalarıyla, 3 yıl sürecek olan İspanya İç Savaşı başlamış oldu.

Cumhurbaşkanı Azana ile başbakan Quiroga'nın, İspanyol ordusunun denetimini ele geçiren ayaklanmacılara karşı, halkı silahlandırmaya yanaşmamaları ve son ana değin ayaklanmacılarla anlaşma yolları aramaları, ayaklanmanın hızla tüm İspanya'ya yayılmasında etkili oldu. 19 Temmuz 1936'da başbakan olan Giral Pereira halka silah dağıtma kararını aldığında, 21 kent ayaklanmacılar tarafından ele geçirilmiş durumdaydı.*

İç savaşın başlangıcında üstünlük, Madrid ve Barselona'yı, ana sanayi ve madencilik merkezlerini, limanları ve en verimli tarım alanlarını elinde tutan HC yönetiminin elindeydi. Ancak Hitler ve Mussolini'nin* Avrupa devletlerinin İspanya İç Savaşı'na müdahale etmeme kararından yararlanarak ayaklanmacılara doğrudan ve açık destek sağlamalarıyla, iç savaşın yönü ve niteliği değişti. İç savaş, cumhuriyet yönetimiyle ayaklanmacılar arasında bir çatışma olmaktan çıkarak, faşizm ile demokrasi arasında uluslararası düzeyde bir mücadeleye dönüştü.*

Ayaklanmacılar, Eylül 1936'da sayıları onbinleri bulan İtalyan askerlerinin ve Alman hava ve tank birliklerinin yardımıyla, stratejik ve siyasi konumu nedeniyle bir an önce ele geçirmeyi planladıkları Madrid üzerine saldırıya geçtiler. Ekim 1936'da ayaklanmacılar tarafından hükümet ve devlet başkanlığına getirilen Franco yönetimindeki birlikler, Kasım 1936'da Madrid'i kuşattı. Bu sırada Madrid'te Largo Caballero başkanlığında yeni bir HC hükümeti kuruldu. Madrid halkı, HC hükümetinin yanında savaşmak üzere Kasım 1936'da İspanya'ya gelen antifaşistlerden oluşan Uluslararası Tugaylar'ın yardımıyla 4 ay boyunca kuşatma altındaki başkenti savundu. Sonunda kuşatma kırıldı ve faşistler geri çekilmek zorunda kaldı.*

Francocu birlikler kuzeye doğru yönelirken, Alman uçakları karşı koyma gücünden yoksun sivil halka karşı hava saldırıları düzenleyerek cumhuriyetçi direniş hareketini kırmaya çalıştı. Largo Caballero'nun Mayıs 1937'de başbakanlıktan ayrılmasından sonra kurulan Negrin başbakanlığındaki HC hükümeti, yeni bir cumhuriyet ordusu kurdu. Bu ordu, Francocu birliklere karşı bazı başarılar kazandıysa da, Almanya ve İtalya'dan gelen yeni yardımlarla güçlenen faşistler, Mart 1938'de Aragon Cephesi'ni kırdılar. Nisan 1938'de ise Akdeniz'e ulaşarak, cumhuriyet yönetiminin denetimindeki toprakları ikiye böldüler.*

Ocak 1939'da Barcelona'yı ele geçiren Franco, Şubat 1939'da Katalonya'yı işgal etti. Aynı tarihte, İngiltere ve Fransa, HC hükümetiyle tüm diplomatik ilişkilerini keserek Franco hükümetini tanıdılar. Sonunda bir tek Madrid ayakta kaldı. HC hükümetinin ve cumhuriyet ordusunun direnmede kararlı olmalarına karşın, Mart 1939'da bir darbeyle Madrid'te yönetimi ele geçiren albay Casado başkanlığındaki Ulusal Savunma Cuntası, Franco'nun koşulsuz teslim çağrısını kabul etti. 28 Mart 1939'da faşist birlikler Madrid'e girdi. 30 Mart 1939'da ise tüm İspanya işgal edildi. Böylece bir milyona yakın kişinin ölümüne, yüzlerce kentin yerle bir edilmesine ve yüzbinlerce İspanyol'un ülkesini terkederek yabancı ülkelere sığınmasına yol açan İspanya İç Savaşı sona erdi.

JONS) adlı tek bir harekette birleşmeleri emrini verdi. İç savaştaki askeri harekâtları kişisel olarak yöneten Franco, Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'dan büyük destek gördü. 20 Ocak 1938'de devlet ve hükümet başkanlığına getirildi ve bu tarihten sonra "önder" *(caudillo)* adıyla anıldı. Mart 1939'da Cumhuriyetçiler'in yenilgiye uğramalarından sonra Madrid'e yerleşti.

Franco iç savaştan sonra ordu, kilise, toprak sahipleri ve büyük tüccarlar tarafından desteklenen meslek birliklerine dayalı (korporatif) ve otoriter bir devletin temellerini attı. Siyasi polis örgütü, eğitim, basın, propoganda etkinlikleri sendikal ve siyasi çalışmalar falanjist hareketin denetimi altına girdi. Tüm işçi örgütleri tek bir devlet sendikasında birleştirildi. Katoliklik'in devlet dini olmasının yanı sıra, okullarda, sendikalarda ve orduda dinsel kuruluşlar oluşturuldu. Tüm muhalefet baskı altına alındı. Kitlesel olarak tutuklanan Cumhuriyetçiler'in yargılanmaları ve idam edilmeleri 1960'lara değin sürdü.

1939'da İspanya'yı, Almanya, İtalya ve Japonya'nın yanında Anti-Komintern Pakt'a sokan Franco, Nazi Almanyası ve Faşist İtalya ile olan yakın ilişkilerini II. Dünya Savaşı başladıktan sonra da sürdürdü. 1940'ta, savaşın başında belirlediği "yansızlık" siyasetini "savaşmayan yan" olarak değiştirdi. Aynı yıl İspanyol birlikleri uluslararası bir bölge olan Tanca'yı işgal ettiler. Alman ordularının SSCB'ye saldırması üzerine Franco, falanjist gönüllülerden oluşan Mavi Tümen'i Naziler'in yanında savaşmak üzere Doğu Cephesi'ne gönderdi. Ancak, Kasım 1942'deki Normandiya Çıkarması'ndan sonra bu tümeni geri çekti. Naziler'in savaşı kazanacaklarına olan inancını yitiren Franco, Müttefikler'e hoş görünmek amacıyla 1942'de atama yoluyla belirlenen üyelerden oluşan danışma meclisi niteliğinde bir Cortes kurdu. 1945'te ise İspanyol yurttaşlarının temel haklarını tanımlayan bir yasa çıkardı.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İspanya, diğer ülkeler tarafından büyük ölçüde dışlandı. Hitler ve Mussolini'den sonra gelen son faşist diktatör olarak görülen Franco'nun uygulamaları göz önünde tutularak, İspanya 1945'te kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na alınmadı. Franco, 1947'de İspanya'ya yeniden monarşi yönetimini getiren bir anayasayı yürürlüğe koydu ve kendini kral naibi ilan etti.

İspanya'nın uluslararası düzeydeki yalnızlığı Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla son buldu. İlk başta İspanya'yı Marshall Planı kapsamına almayan ABD yönetimi, 1950'den sonra Franco ile yakın bir ilişki kurdu. ABD'nin büyük kredi yardımlarını, İspanya'nın Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi uluslararası kuruluşlara kabul edilmesi izledi. 1953'te imzaladığı antlaşma ile ABD'nin İspanya'da askeri üsler açmasına izin veren Franco, bu tarihten sonra ABD'nin en yakın müttefiklerinden biri oldu.

İspanya'daki diktatörlük yönetimine karşı iç ve dış muhalefetin büyümesi, Franco'yu basına ve siyasi tartışmalara tanıdığı özgürlükleri genişletmek ve 1966'da bir anayasa reformu yapmak zorunda bıraktı. Bu reformla devlet ve hükümet başkanının güçleri birbirinden ayrıldı, göreceli bir din özgürlüğü tanındı. Cortes'in üyelerinin bir bölümünün yalnızca evli kadın ve erkeklerin oy kullandığı bir seçimle belirlenmesine izin verdi. Aynı dönemde, İspanyol siyasi yaşamında giderek etkinliğini yitiren Falanj hareketi üyelerinin yerini Opus Die adlı güçlü dinsel örgüte bağlı teknokratlar almaya başladı.

Franco, 1969'da Prens Juan Carlos'u veliaht ilan etti. Sağlığı giderek bozulduğu için 1975'te devlet ve hükümet başkanlığı görevlerini geçici olarak Juan Carlos'a bıraktı. Kısa bir süre sonra öldü.

Devlet başkanlığı

• KAYNAKLAR: J.Arrara, *Francisco Franco*, 1938; B.Crozier, *Franco: A Biographical History*, 1967; G.Hills, *Franco: The Man And His Nation*, 1967; S.G.Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, 1967; J.W.Tryhall, *El Caudillo: A Political Biography of Franco*, 1970.

• BAKINIZ: HITLER, JUAN CARLOS, MUSSOLINI, PRIMO DE RIVERA.

FRANÇOIS I
(1494-1547)

Fransa kralı. V. Charles'la rekabet amacıyla yayılmacı bir dış politika izlemiş, ülkesinde Rönesans kültürünü yerleştirmeye çalışmıştır.

II.Dünya Savaşı ve "savaşmayan yan"

12 Eylül 1494'te Cognac'ta doğdu, 31 Mart 1547'de Rambouillet'de öldü. Angoulême Kontu Charles de Valois-Orléans ile Savoie'lı Louise'in oğludur. 1496'da babası ölünce, 2 yıl sonra Fransa kralı olacak olan amcası XII.Louis'nin vesayeti altına girdi. 1498'de Valois dükü yapıldı ve Fransız tahtının varisi oldu. Çocukluğu amcasının, annesinin ve ablasının baskısı altında geçti. Askeri yönü ağır basan bir öğrenim gördü. XII.Louis, onu daha çok sınır bölgelerinde görevlendirdi ve ülke yönetimiyle ilgili işlerden uzak tuttu. XII.Louis'nin ölümü üzerine 1 Ocak 1515'te Fransa kralı oldu.

I. François kral olduktan sonra, Milano Dükalığı topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçti. 1515'teki Marignano Savaşı'nda Milano dükü ile Papa X.Leo'nun güçlerini yendi. 1516'da papa ile yaptığı antlaşma ile kilise vergilerini toplama ve din adamlarını atama yetkilerini alması, Fransız kilisesi üzerinde denetim kurmasını sağladı. Aynı yıl İsviçreliler'le ölümüne dek geçerli olacak bir barış antlaşması imzaladı.

ABD ile ittifak

1519'da Alman İmparatoru I. Maximilian öldüğünde, I.François Hıristiyan Avrupa'nın en güçlü yöneticisi durumundaydı. Ancak, Kutsal Roma-Germen imparatoru seçimlerini I.François yerine, Maximilian'ın torunu Aragon ve Kastilya Kralı V. Charles'ın [Charles Quint] kazanması iki yönetici arasında uzun yıllar sürecek bir çekişmenin ve rekabetin başlamasına neden oldu.

I.François ile V.Charles arasındaki ilk savaş 1523'te başladı. François, Bicoque'ta bozguna uğrayarak Milano'yu yitirdi. Topraklarına el koymaya kalkıştığı Dük Charles de Bourbon'un soyluları ayaklandırmak amacıyla Provence'ı işgal etmesi, aynı

Göreceli özgürlükler

yıl yeni bir savaşın başlamasına neden oldu. François 1525'te İtalya'yı yeniden ele geçirmek üzere başlattığı Pavia Savaşı'nda yenilerek V. Charles'a tutsak düştü. Ocak 1526'da imzaladığı Madrid Antlaşması ile, serbest bırakılması karşılığında Fransa topraklarının üçte birini ve iki oğlunu rehine olarak Charles'a vermeyi kabul etti.

François serbest kaldıktan sonra, Papa VIII.Clement, Milano ve Venedik dükleri ile V.Charles'a karşı "Cognac Birliği"ni kurdu ve Almanya'ya yeniden savaş açtı. Ancak savaştan umduğu sonucu elde edemeyince, Ağustos 1529'da "Kadınlar Barışı" olarak da bilinen Cambrai Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile V. Charles Burgonya'daki, François ise İtalya'daki haklarından vazgeçtiler. V. Charles'ın 1536'da Provence'ı işgal etmesi üzerine başlayan yeni savaşta, Osmanlılar'la ittifak kuran I. François 1543'te Nice'i fethetti. Ancak, Nisan 1544'te Cérisoles zaferini kazanmasının ardından imzaladığı Crépy en Laonnais Antlaşması ile, Savoie'dan çekildi ve Artois ile Flandre'daki egemenlik haklarından vazgeçti.

I.François'nın V. Charles'la olan rekabeti sanat ve bilim alanına da yansıdı. I. François döneminde parlak ve gösterişli bir saray yaşamı başladı. Rönesans kültürünü ülkesine yerleştirmek amacıyla ünlü İtalyan ressamlarını ve müzisyenleri Fransa'da ağırladı, 1530'da Collège de France'ı kurdurdu. I.François döneminde, resmi belgelerde Latince'nin ve yerel dillerin kullanılması yasaklandı ve Fransızca resmi dil oldu. Ölümünden sonra yerine oğlu II. Henri geçti.

• BAKINIZ: CHARLES V [CHARLES QUINT].

FRANÇOIS, André
(1915)

Rumen asıllı Fransız karikatür sanatçısı, afişçi, ressam, dekorcu. Çizgiyle gülmece yapmayı amaçlayan akımın öncülerindendir.

9 Kasım 1915'te Romanya'nın Timişoara (Tamışvar) kentinde doğdu. Sanat eğitimine 1932-1933 arasında Budapeşte Akademisi'nde başladı. 1934'te Fransa'ya gitti. Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'nda iki yıl daha öğrenim gördü. 1935-1936 yıllarında ünlü afişçi Cassandre ile birlikte çalıştı. İlk karikatürleri 1944'te Fransız ve İngiliz dergilerinde yayımlandı. Çalışmalarını, oturmakta olduğu Paris yakınlarındaki bir köy evinde sürdürmektedir.

Çok yönlü bir sanatçı olan François, önde gelen uluslararası firmalar için afiş ve reklamlar hazırlamış, iskambil kâğıtları ve UNICEF için bir dizi kart çizmiş, aralarında 1956'da Roland Petit, 1958'de Peter Hall ve 1960'ta Gene Kelly'nin yönettiği balelerin de bulunduğu çeşitli sahne yapıtları için dekorlar tasarlamıştır. Balzac, Diderot, Aldous Huxley, Jacques Prévert, Alfred Jarry ve daha pek çok yazarın kitaplarını resimlemiş, çocuk kitapları için resimler hazırlamış, ayrıca kendi de çocuk kitapları yazmıştır. Bunlardan biri olan *Les larmes de crocodile* ("Timsahın Gözyaşları") 1956'da ABD'de yılın en iyi çocuk kitabı seçilmiştir. François büyük boy afişler, yağlıboya resimler yapmakta, kolaj (yapıştırma resim), gravür ve madeni heykel alanlarında da çalışmaktadır.

François'nın çoğunlukla yazısız olan karikatürleri, çizgiyle gülmece yapmayı amaçlayan karikatür anlayışının öncüleri arasındadır. Gülmecesini, bir denizcinin bulduğu denizkızını yemesi örneğindeki gibi, düşgücü ürünü bir konunun gerçek ve güncel bir durumu ya da olayı çağrıştırması üstüne kurar. Fırça ile yaptığı çizimleri, kaba ve bitmemiş taslaklar etkisi uyandırmasına karşın, ustaca tasarlanmış bir grafik düzenlemenin, bilinçli bir kurgunun ürünüdür. Karikatürleri *Punch*, *New Yorker*, *Lilliput*, *Holliday*, *French Vogue*, *Mademoiselle*, *Fortune* gibi önde gelen dergilerin içinde ve kapağında basılmıştır. Yapıtları çeşitli ülkelerde sergilenmiş, İngilizce, Fransızca, Almanca albümlerde yer almış, Türkiye'de de 1950'lerin ortalarında kimi gülmece dergilerinde yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Karikatür albümü:** *André François' Double Bedside Book*, 1952, ("André François'nın İkili Başucu Kitabı"); *Heikle Themen*, 1959, ("Tekin Olmayan Konular"); *The Biting Eye of André François* (Ronald Searle'in önsözüyle), 1960, ("André François'nın Keskin Gözü"); *The Penguin André François*, 1964. **Çocuk kitabı:** *Les larmes de crocodile*, 1956, ("Timsahın Gözyaşları").

• BAKINIZ: STEINBERG.

FRANJU, Georges
(1912)

Fransız film yönetmeni. Belgesel filmleriyle olduğu kadar bir sinematek kurulması yolundaki çabalarıyla da tanınmıştır.

12 Nisan 1912'de Fougeres'de doğdu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli işlerde çalıştı. Tiyatrolara, müzikhollere sahne tasarımları çizdi. Henri Langlois ile kısa metrajlı bir film yönetti. İkisi birlikte Le Circle du Cinema adlı bir sinema kulübü kurdular. Franju, ertesi yıl Uluslararası Film Arşivleri Federasyonu genel sekreterliğine seçildi. 1950'lerde bir düzine önemli kısa metrajlı belgesel çekti. Bu filmlerdeki, şiddet ve lirizmi kaynaştıran özgün üslup, sonraki uzun metrajlı filmlerinde de yer aldı.

Franju'nun sineması Alman Dışavurumcuları'ndan (Ekspresyonistler) ve 1930'ların gerçekçi Fransız sinemasından etkilenmiş, eski kuşak Fransız sineması ile Yeni Dalga akımı arasında önemli bir köprü oluşturmuştur. Yaşamı süresince hiçbir akıma bağlanmadığı için kişiliğini ve yapıtlarını belirli bir sınıflandırmaya yerleştirmek olanaksızdır. Uzun metrajlı çalışmaları da, genellikle kısa filmlerindeki anarşist ve nihilist görüşlerin izlerini taşır. Franju yönetmenliğinin yanı sıra sinema kültürünün yaygınlaştırılması için de aralıksız ve yoğun bir çaba göstermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le sang des bêtes*, 1949, ("Hayvan-

ların Kanı"); *Hotel des invalides*, 1951; *Le grand Melies*, 1951, ("Büyük Melies"); *La tête contre les murs*, 1958, ("Duvarlara Vurulan Baş"); *Les yeux sans visages*, 1959, ("Yüzsüz Gözler"); *Plein feux sur l'assasin*, 1961, (Katili Vuran); *Thérèse Desqueyroux*, 1962, *Judex*, 1963; *La faute de l'Abbé Mouret*, 1970, ("Rahip Mouret'nin Suçu"); *L'homme sans visage*, 1974, ("Yüzsüz Adam"); *La derniere melodrame*, 1979, ("Son Melodram").

FRANK, Andre Gunder
(1929)

Alman, iktisatçı. Azgelişmişlik kuramına ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

Berlin'de doğdu. Öğrenimini ABD'de sürdürdü. 1957'de Chicago Üniversitesi'nden iktisat doktoru derecesini aldı. ABD, Kanada, Brezilya, Şili ve Meksika üniversitelerinde iktisat ve toplum bilim dersleri verdi. Frank Amsterdam Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

Frank'ın iktisaden geri kalmış ülkelere ilişkin çözümlemelerinde kullandığı temel kavramlar "dünya ekonomisi" ve "mübadele ilişkileri"dir. Ona göre 15.yy'da Akdeniz ve Kuzey Avrupa'da ticaretin gelişmesiyle birlikte kapitalist dünya ekonomisi oluşmaya başlamış ve "çevre ekonomileri" "metropol ekonomiler"e bağımlı kılınarak, bunlar yapısal azgelişmişliğe mahkûm edilmiştir. Marxist çözümlemede kullanılandan farklı olarak P.Baran'ın "iktisadi artık" ve "sömürü" tanımlarını temel alan Frank, "metropol ekonomiler"in "çevre-uydu ekonomiler"den sağladığı "iktisadi artık"ın geri ülkelerin sanayileşmesini engellediğini ve onları başlıca ilkel hammaddeler ihraç eden ülkeler durumuna getirdiğini; buna karşı, bu sürecin "metropoller"de sermaye birikimine yol açtığını öne sürmüştür.

Frank'a göre azgelişmişlik ve gelişmişlik dünya kapitalist ekonomisinin gelişiminde tek bir sürecin birbirini tamamlayan parçalarıdır. Bu nedenle, geri ülkelerin gelişmiş ülkelerinkine benzer aşamalardan geçerek, günün birinde onların düzeyine ulaşabileceğini öne süren evrimci kalkınma kuramlarına karşı çıkmıştır.

Kapitalizmi "pazar için üretim" ölçütüne göre tanımlayan Frank, kapitalizmin üretim güçlerini geliştirici "ilerici" işlevi kalmadığını, yalnızca geri ülkelerde kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini yıkarak, bu ülkeleri tümüyle kapitalist ilişkiler ağına soktuğunu ileri sürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*, 1967, ("Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik: Tarihsel olarak Şili ve Brezilya Örnekleri"); *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, 1969, ("Latin Amerika: Ya Azgelişmişlik ya da Devrim"); *Lumpen-bourgeoisie: Lumpen-development-Dependence, Class and Politics in Latin Americans*, 1972, ("Latin Amerika'da Lumpenburjuvazi:Lumpen-gelişme-Bağımlılık, Sınıflar ve Siyaset"), *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, 1979, ("Bağımlı Birikim ve Azgelişmişlik").

• BAKINIZ: P.BARAN.

FRANK, Erich
(1884-1957)

Alman asıllı Türk hekim. Kan hastalıkları ve şeker hastalığı konusunda araştırmalar yapmış, 20 yılı aşkın bir süre Türkiye'de çalışmıştır.

28 Haziran 1884'te Berlin'de doğdu, İstanbul'da öldü. Breslau Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, 1908'de Strasbourg Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1911'e değin Wiesbaden Hastanesi'nde asistan olarak çalıştı, sonradan Breslau Üniversitesi'ne geçerek 1913'te doçent, 1919'da profesör oldu.

1928'de Breslau'daki Wenzel-Hancke Hastanesi'nde iç hastalıkları bölümünün yöneticiliğine getirildi. 1934'te Almanya'daki rejim değişikliğinden sonra Türkiye'ye davet edilen ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Vakıf Gureba Hastanesi'nde II.İç Hastalıkları Kliniği profesörlüğüne atanan Frank, sonradan Türk uyruğuna geçmiş ve ölünceye değin İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini sürdürmüştür.

Önceleri yüksek tansiyonun nedenlerini araştıran, Breslau Üniversitesi'nde Minkowski'nin kliniğinde bulunduğu süre içinde kan hastalıkları konusunda önemli araştırmalar yapan Frank, sonradan ilgisini şeker hastalığının tedavisi ve insülinin etkileri üzerinde yoğunlaştırdı.

Türkiye'de çalıştığı dönemde ise, Akdeniz ülkelerinde çok sık görülen ve kalıtsal bir kansızlık türü olan thalassemi major ve minor hastalıklarını inceleyerek hematoloji alanındaki çalışmalarıyla karbonhidrat metabolizmasına ilişkin araştırmalarını birlikte sürdürdü.

• BAKINIZ: Muzaffer AKSOY.

FRANK, Robert
(1924)

İsviçre asıllı ABD'li fotoğrafçı. Çağdaş fotoğraf sanatına öncülük eden önemli yaratıcılardan biridir.

1 Ekim 1924'te Zürih'te doğdu. Aynı kentte eğitim gördü. 1947'de ABD'ye gitti. Önce New York'da *Harper's Bazaar* dergisi için bir süre moda fotoğrafı çekti, sonra bağımsız olarak çalışmaya başladı. 1955'te Guggenheim bursunu kazanarak ABD'yi dolaştı. Bu gezinin sonucunda, 1958'de *Les Americans* ("Amerikalılar") adlı ünlü kitabını yayımladı. Fotoğraf dünyasında büyük yankılar yapan bu kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 1960'ta fotoğrafı bıraktı ve film çekmeye başladı. Halen film çalışmalarını sürdürmekte ve bazı eğitim kurumlarında öğretim görevliliği yapmaktadır.

1950'lerde Cartier-Bresson'un ve yandaşlarının ünlü anlamlı an *(decisive moment)* kuramını bir kenara bırakan birkaç fotoğrafçıdan biri oldu; bunun

yerine Walker Evans'ın açtığı yoldan giderek olağan görünümleri, olağan anlarda fotoğraflamayı yeğledi ve yeni bir gerçekçiliğe yöneldi. Frank'ın insanları, birbirinden yalıtılmış, kendi dünyalarında kaybolmuş, yaşamın ezdiği insanlardır, formikalar, plastikler, vb. gibi teknolojinin getirdiği çeşitli yapay nesnelerle çevrilmişlerdir. Frank, bunları hem keskin bir gözlemcilikle, hem de içten bir duyarlılıkla saptayarak ustaca bir siyah-beyaz tekniği ve kendine özgü, esnek bir kamera kullanımıyla yansıtır.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Incas To Indians* (W.Bischof ve P.Verger ile), 1956, ("İnkalar'dan Kızılderililer'e"); *Les Americans*, 1958, ("Amerikalılar"); *Pull My Daisy*, 1961, Jack Kerouac'ın metniyle, ("Papatyamı Kopart"); *The Lines Of My Hand*, 1972, ("Elimdeki Çizgiler") Film: *Pull My Daisy*, 1959, ("Papatyamı Kopart"); *The Sin Of Jesus*, 1961, ("İsa'nın Günahı"); *O.K.End Here*, 1963, ("O.K.Buraya Kadar"); *Me And My Brother*, 1965-1968, ("Ben ve Kardeşim"); *Conversation In Vermont*, 1969, ("Vermont'da Konuşma"); *Life-Raft-Earth*, 1969; *About Me*, 1961, ("Benim Üstüme"); *Rolling Stones*, 1972; *Very True* (R.Wurlitzer ile), 1975, ("Çok Doğru").

• BAKINIZ: CARTIER-BRESSON, W.EVANS.

FRANKFORT, Henri
(1897-1954)

Hollanda asıllı ABD'li arkeolog. Mezopotamya ve Mısır kültürlerini araştırmıştır.

24 Şubat 1897'de Amsterdam'da doğdu, 16 Temmuz 1954'te Londra'da öldü. Amsterdam Üniversitesi'nde tarih, Mısır dili ve arkeolojisi konularında eğitim gördü. 1922'de Mısır'da kazılara katıldı. 1922, 1924 ve 1925'te Balkanlar ve Ortadoğu'da geziler yaptı. 1924'te Londra Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimini tamamladı. 1927'de Leiden Üniversitesi'nden doktorasını aldı. 1925-1929 arasında Mısır'da Abydos, Tell Amarna ve Armant kazılarında çalıştı. 1929-1937 arasında Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü adına, Irak'ta Bağdat'ın doğusundaki Diyala Bölgesi'nde Tell Asmar ve Khafaje kazılarını yönetti. 1932-1938 arasında Amsterdam Üniversitesi'nde, 1938-1954 arasında Chicago Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Londra Üniversitesi Warburg Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı.

Frankfort, arkeolojik verileri antropoloji, estetik ve felsefe sorunlarını açıklamak için de kullanmıştır. Ayrıca dinsel olgulardan toplum ve doğa olaylarının tanımlanmasında veri olarak yararlanmıştır. Mısır ve Mezopotamya arkeolojisi üstünde ayrıntılı çalışmaları sonucunda bu kültürlerle ilgili önemli bilgi boşluklarının doldurulmasına katkıda bulunmuş, özellikle eski Mezopotamya kültürü ve sanatı üzerine, belgelere dayanan önemli yorumlar getirmiştir. Uygarlıkların ve kültürlerin kökenlerini irdeleyen kuramcılardan biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Studies in Early Pottery of the Near East*, 2 cilt, 1924-1927, ("Ortadoğu'nun Erken Dönemi Çanak-Çömleği Üstüne Çalışmalar"); *Archaeology and the Sumerian Problem*, 1932, ("Arkeoloji ve Sümerler Sorunu"); *Tell Asmar and Khafaje 1930-1931, The First Season Works in es Nunna* (T.Jacobsen ile), 1932, ("Tell Asmar ve Khafaje 1930-1931, es Nunna'da 1.Mevsim Çalışması"); *Cylinder Seals: A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, 1939, ("Silindir Mühürler: Eski Ortadoğu'nun Sanatı ve Dini Konusunda Belgesel bir Deneme"); *The Intellectual Adventure of the Ancient Man* (J.A.Wilson, T.Jacobsen, W.A.Irwin ile), 1946, ("Eski İnsanın Düşünsel Macerası") *Kingship and the Gods*, 1948, ("Krallar ve Tanrılar"); *The Birth of Civilization in the Near East*, 1951, ("Ortadoğu'da Uygarlığın Doğuşu"); *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, 1954, ("Eski Doğu Sanatı ve Mimarlığı").

FRANKLAND, Edward
(1825-1899)

İngiliz, kimyacı. Metal içeren organik bileşikler üstüne çalışmaları ve elementlerin birleşme değeri kavramıyla tanınır.

18 Ocak 1825'te Lancaster yakınlarındaki Churchtown'da doğdu, 9 Ağustos 1829'da Norveç'in Golaa kasabasında öldü. Lise eğitiminden sonra bir eczacının yanında çırak olarak çalışırken kimyaya ilgi duyan Frankland, yeteneğini gören iki hekimin aracılığıyla Londra'da, L. Playfair'in laboratuvarında iş buldu. Burada tanıştığı kimyacı Kolbe'nin yardımıyla 1848-1849 arası Marburg Üniversitesi'nde Bunsen ile çalışma olanağı buldu ve doktorasını aldı. Bir yıl kadar Giessen'de Liebig ile de çalışan Frankland, 1850'de İngiltere'ye dönerek 1851-1857 arası Manchester'deki Owens College'da kimya profesörlüğü yaptı. 1857'de Londra'ya giderek, önce St.Bartholomew's Hospital'da, 1863'te de Faraday'in yerine Royal Institution'da görev aldı. 1865'te atandığı Royal School of Mines'da 1885'te emekli oluncaya değin kimya profesörlüğü yaptı. 1853'te Royal Society üyeliğine seçilen Frankland'a 1897'de "Sir" unvanı verildi.

Çalışmalarında fiziksel kimyanın yöntemlerini organik kimyayla birleştiren Frankland, yeni bileşiklerin sentezinde organik köklerin rolünü ve birleşme kurallarını incelerken kimyaya iki konuda değerli katkıda bulundu. Kökler üstüne araştırmaları sırasında, metal içeren organik madde sentezlerine ağırlık vererek, o güne değin büyük ölçüde karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor gibi elementlerden oluşan organik bileşik türlerinin başta çinko, kalay, cıva olmak üzere metal elemetlerin de katılmasıyla zenginleştirilmesine olanak sağladı. "Organometal"lerin kimyası diye adlandırılan bu alan bugün de önemli bir araştırma konusudur.

Frankland kökler üstüne yaptığı araştırmalara dayanarak birleşme değeri kavramını geliştirdi. Deneylerinde de gözlediği gibi, azot ve fosfor başka elementlerin ya üç ya da beş atomuyla birleşerek yeni bileşikler oluşturuyordu. Öte yandan organik köklerin birleşmesinde, metal dahil içerdikleri tüm elementlerin rolü oluyordu. Örneğin kalay en az iki oksit oluşturabilirken, kalay dietilinin yalnız bir oksidi vardı. Buna karşılık çinko metalin davranışı

çinkonunkinden farklı değildi. Bütün bu gözlemlerden yola çıkan Frankland, 1852'de bir elementin atomlarının belirli bir birleşme "yeteneği" ya da "gücü" olduğunu ileri sürdü. Elementlerin birleşme değerini vurgulayan bu kavram, başta Kekulé olmak üzere birçok araştırmacının katkısıyla geliştirilen kimyasal yapı kuramının temelini oluşturur.

Frankland kimya alanında, temel bilgilerle uygulamayı başarılı bir şekilde birleştirebilen bir bilim adamı olarak tanınır. Su kirliliği konusundaki çalışmalarıyla da, giderek önem kazanan bu alanın öncülerinden olmuştur. Bunsen'den öğrendiği ve büyük bir başarıyla kimyaya uyguladığı tayf ölçüm yöntemini, 1869'da Lockyer ile Güneş tayfını ölçmekte kullanmış, bu çalışmasıyla helyumun keşfedilmesine öncülük etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *I. Inorganic Chemistry*, 1870, ("I. İnorganik Kimya"); *II. Organic Chemistry*, 1872, ("II. Organik Kimya"); *Pure, Applied , and Physical Chemistry*, 1877, ("Temel, Uygulamalı ve Fiziksel Kimya").
- **KAYNAKLAR:** M.N. West ve S.J. Colenso (der.), *Sketches From the Life of Edward Frankland*, 1901.
- **BAKINIZ:** BUNSEN, KEKULÉ, KOLBE, LOCKYER, MENDELEYEV, WILKINSON.

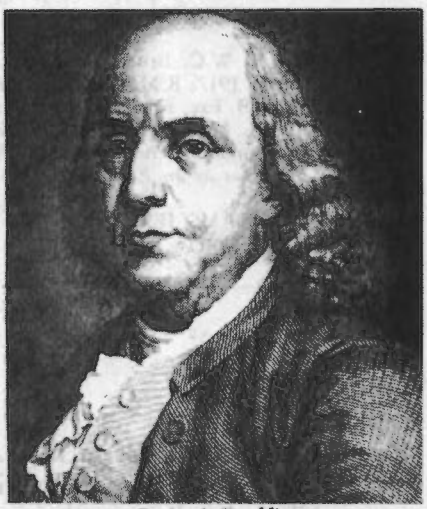

Benjamin Franklin

FRANKLIN, Benjamin
(1706-1790)

ABD'li bilim, siyaset ve devlet adamı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerindendir. Elektrik alanında yaptığı bilimsel çalışmaları ve buluşlarıyla da tanınmıştır.

17 Ocak 1706'da Massachussets Eyaleti'nin Boston kentinde doğdu, 17 Nisan 1790'da Philadelphia'da öldü. İngiliz asıllı yoksul bir sabun ve mum imalatçısının 17 çocuğundan biriydi. İlköğrenimini tamamladıktan sonra, bir matbaa sahibi olan ağabeyinin yanında işçi olarak çalışmaya başladı. Boş zamanlarında, çok sayıda kitap okuyarak kendisini geliştirdi. 1723'te evinden ayrılarak Philadelphia'ya gitti. Bu kentte matbaa işçiliği yaparak yaşamını kazanmaya başladı. 1724'te Philadelphia valisinin özendirmesiyle, Londra'daki matbaacılar ve kitapçılarla ilişki kurmak üzere İngiltere'ye gitti. Londra'da kaldığı 18 ay süresince matbaacılık bilgisini artırdı ve İngiliz yazarlarla tanıştı.

Toplumsal ve siyasal etkinlikleri

Franklin Amerika'ya döndükten sonra arkadaşlarıyla birlikte Junto adlı bir kulüp kurdu. Üyelerinin ahlaki, siyasi ve felsefi bilgilerini artırmak, iş dünyasındaki gelişmelerle ilgili bilgi alışverişi sağlamak amacıyla kurulan bu örgüt, Pennsylvania'da birçok toplumsal hizmet örgütünün kurulmasına da ön ayak oldu. Franklin'in çabalarıyla kentte gönüllü bir itfaiye örgütü, bir kitaplık, bir sigorta şirketi, bir lise ve bir hastane kuruldu.

Bu çalışmalarıyla Pennsylvania'da tanınan ve sevilen bir kişi durumuna gelen Franklin, 1729'da arkadaşlarının yardımıyla kendisine ait bir matbaa kurarak Pennsylvania'nın kâğıt parasını basma işini üstlendi. Birkaç yıl içinde New Jersey, Delaware ve Maryland kolonilerinin kâğıt paralarını da basmaya başladı. Franklin yayın alanındaki etkinliklerini, 1730-1748 arasında yayımladığı *Pennsylvania Gazette* ve 1732-1757 arasında yayımladığı *Poor Richard's Almanac* adlı süreli yayınlarla sürdürdü. Bu dönemde Latince, Fransızca, İspanyolca dillerini öğrendi, değişik konulardaki bilgisini derinleştirdi ve felsefe ile toplumsal konulardaki kitaplarını yayımladı.

Aynı dönemde siyasetle de ilgilenmeye başlayan Franklin, 1736'da Pennsylvania Yasama Meclisi'nin kâtipliğine atandı. 1751'e değin süren bu görevi sırasında, Pennsylvania'yı olası bir İspanyol ya da Fransız işgalinden korumak üzere yerel bir milis örgütünün, Amerikan Felsefe Derneği'nin ve daha sonra Philadelphia Üniversitesi adını alacak olan Philadelphia Akademisi'nin kurulmasına katkıda bulundu.

Bilimsel çalışmaları

Franklin uzun yıllardır yapmak istediği bilimsel çalışmalara yönelmek amacıyla 1748'de iş yaşamından uzaklaştı. Birkaç arkadaşıyla birlikte elektrik konusunda yaptığı araştırmalar sonucunda kondansatörü buldu ve şimşeğin elektrikten oluştuğunu ortaya çıkardı. Ayrıca paratoner yapma düşüncesini geliştirdi ve Franklin Sobası olarak bilinen bir ısıtma aygıtını yaptı. Bilimsel çalışmalarıyla ilgili makalelerini, 1751'de yayımlanan *Experiments and Observations on Electricity*, ("Elektrik Üzerine Deneyler ve Gözlemler") adlı kitapta bir araya getiren Franklin, bilime yaptığı katkılar nedeniyle 1756'da Londra'daki Kraliyet Derneği'nin üyeliğine seçildi.

Siyasi yaşamı

Franklin'in 1751'de Pennsylvania Yasama Meclisi'ne seçilmesi uzun yıllar sürecek siyasi yaşamının başlangıcı oldu. 1753'te Amerikan Postaları işletmesinin genel müdürlüğüne getirildi. Franklin, meclis üyeliğinin ilk yıllarında, 1682'de Pennsylvania Kolonisi'ni kuran Penn ailesinin bu bölgedeki çıkarlarını savunan Property Party'ye (Mülkiyet Partisi) karşı mücadele eden Quaker Partisi'nin yanında yer aldı. Penn ailesinin topraklarının vergilendirilmemesine karşı çıktı. 1754'te Albany Yasama Meclisi'ne, değişik kolonilerin temsilcilerinden oluşan bir genel meclis kurma ve Fransızlar'a karşı ortak savunmanın örgüt-

lenmesi konularını içeren bir "Birlik Planı" sundu. Bu plan Albany Yasama Meclisi tarafından kabul edildiyse de, böyle bir birliğe hazır olmayan diğer kolonilerin yasama meclisleri ile planı fazla demokratik ve ayrıcalıklı bulan İngiltere tarafından reddedildi.

Franklin, Pennsylvania Yasama Meclisi'nin Penn ailesinin topraklarını vergilendirmek konusunda aldığı kararı bildirmek ve kolonilerin çıkarlarını savunmak üzere, 1757'de meclis tarafından İngiltere'ye gönderildi. Burada, Penn ailesinin sahip olduğu toprakların ancak işledikleri bölümünden vergi alınabilmesine izin veren bir karar aldırabildi. Bu olay ve İngiliz yetkililerin Amerikan kolonilerinin içişlerinde bağımsız karar almalarına karşı çakın tavırları o zamana dek geçerliliğine inandığı İngiliz İmparatorluğu'na bağlı özerk bir devlet kurma düşüncesinin olanaksızlığını ortaya çıkardı. Artık, hem sadık bir İngiliz vatandaşı olmanın hem de Amerika'nın çıkarlarını savunmanın olanaksız olduğunu gören Franklin'in İngiliz yönetiminin meşruiyetine olan güveni sarsıldı. Franklin İngiltere'de kaldığı 5 yıllık süre içinde Kraliyet Derneği'nin toplantılarına katıldı, Oxford ve Edinburg üniversitelerinden doktora derecesi aldı.

1764'te Pennsylvania kolonisinin temsilcisi olarak yeniden İngiltere'ye gönderilen Franklin, 1768'de Georgia, 1770'te ise Massachussets kolonilerinin temsilciliğini üstlenerek 1775'e değin İngiltere'de kaldı. Bu süre içinde kolonilerin kendi gümrük oranlarını belirlemelerine engel olan damga vergisi yasasının kaldırılmasını sağladı. İngiliz birliklerinin açtıkları ateş sonucu birçok kişinin öldürüldüğü ya da yaralandığı Boston Katliamı ve İngiltere'nin çay üzerine koyduğu vergileri protesto etmek için çayların denize döküldüğü "Boston Çay Partisi" gibi olayları izleyen dönemde, İngiltere'nin koyduğu baskıcı yasalara karşı muhalefet etti. İngiliz kamuoyuna Amerikan davasını anlatmak için büyük bir çaba gösterdi. 1774'te Massachussets valisi T. Hutchinson'un koloni halklarına hakaretlerle dolu mektuplarını ele geçirerek yayımlaması üzerine Avam Kamarası tarafından sorguya çekildi ve posta müdürlüğü görevinden alındı.

Bağımsızlık Savaşı ve sonrası

Franklin 1775'te Bağımsızlık Savaşı'nın başlaması üzerine Amerika'ya döndü. Philadelphia'ya geldiğinin ertesi günü kentte toplanan İkinci Kıta Kongresi'ne delege seçildi. Kongrenin çeşitli komisyonlarında görev aldı. Ayrıca Amerika'da birleşik bir koloniler federasyonunun kurulmasını savunan yazılar yazarak yandaş kazanmaya çalıştı. Bu sırada, T. Jefferson ve John Adams ile birlikte Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin hazırlanmasına katkıda bulundu.

Franklin, Fransa ile bir barış antlaşması imzalamak ve bu ülkenin Amerika'da sürmekte olan bağımsızlık Savaşı'na mali ve askeri yardım yapmasını sağlamakla görevlendirilerek 1776'da John Adams'la birlikte Fransa'ya gitti. Franklin ve Adams, Fransız dışişleri bakanı ile yaptıkları gizli görüşmeler sonucunda, bu ülkedeki İngiliz dış politikasının etkilerini kırmaya yönelik çabalarının ve Amerika'da İngiliz güçlerine karşı kazanılan askeri üstünlüğün yardımıyla, 1778'de Fransa ile bir barış antlaşması imzalamayı başardılar. Bu antlaşma ile önemli miktarlarda mali ve askeri yardım sağlandı. 1783'te İngiltere'nin Amerika'nın bağımsızlığını tanımasıyla sonuçlanan barış antlaşmasının imzalanmasına da büyük katkılarda bulunan Franklin, bu tarihten sonra 2 yıl daha Fransa'da kalarak Fransa ile ABD arasında ticari antlaşmaların imzalanmasına çalıştı ve Fransa'da Birleşik Devletler'in temsilciliğini yaptı.

Franklin 1785'te ABD'ye döndükten sonra, Amerikan Bağımsızlık hareketine yaptığı katkılar nedeniyle Pennsylvania Yürütme Meclisi'nin başkanlığına getirildi. Üç yıl süren bu görevi sırasında köleliğin kaldırılmasını, tek meclisli bir yasama organının oluşturulmasını ve yürütme görevinin bir başkan yerine bir komite tarafından yerine getirilmesini sağlayacak bir anayasanın hazırlanmasını savundu. 1788'de siyasi yaşamdan çekilen Franklin, çok geçmeden öldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain*, 1725, ("Özgürlük ve Zorunluluk, Zevk ve Zahmet Üzerine Bir Tez"); *Articles of Belief and Acts of Religion*, 1728, ("İnanç ve Din Kuralları Üzerine Makaleler"); *A Modest Enquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency*, 1729, ("Kağıt Paranın Doğası ve Zorunluluğu Üzerine Alçakgönüllü Bir Araştırma"); *Experiments and Observations on Electricity*, 1751, ("Elektrik Üzerine Deneyler ve Gözlemler"); *The Interest of Great Britain Considered with Regard to Her Colonies and the Acquisition of Canada and Guadeloupe*, 1760, ("Büyük Britanya'nın Kolonileri Konusundaki Çıkarlarının Değerlendirilmesi ve Kanada ile Guadalupe'un Kazanılması"); *Autobiography*, (ö.s.), J. Bigelow (der.), 3 cilt, 1868, ("Otobiyografi).

- **KAYNAKLAR:** W.C. Bruce, *Benjamin Franklin, Self Revealed*, 2 cilt, 1917; R.M. Eiselen, *Franklin's Political Theories*, 1928; B. Fay, *Franklin, the Apostle of Modern Times*, 1929; P.L. Ford, *The Many Sided Franklin*, 1899; J.T. Morse, *Benjamin Franklin*, 1889; W.A. Wetrel, *Benjamin Franklin as an Economist*, 1895.

- **BAKINIZ:** J. ADAMS, JEFFERSON, G. WASHINGTON.

FRANZ II
(1768-1835)

Kutsal Roma-Germen ve Avusturya imparatoru. Fransız Devrimi'nin etkilerinden korunmak için ülkesinde baskıya dayalı bir yönetim kurmuştur.

12 Şubat 1768'de Floransa'da (İtalya'da) doğdu, 2 Mart 1835'te Viyana'da öldü. Avusturya İmparatoru II. Joseph'in yeğeni ve ondan sonra imparator olan II. Leopold'un oğludur. II. Joseph'in varisi olmadığından onun korumasında yetişti. 16 yaşında Viyana'ya gönderildi ve amcası eğitimiyle özel olarak ilgilendi. 1789'da Balkanlar'da Osmanlılar'la yapılan savaşa Avusturya ordusu komutanı olarak gönderildi. Ancak önemli bir başarı gösteremedi.

1790'da II. Joseph'in ve 1792'de II. Leopold'ün art arda ölümleriyle 24 yaşında tahta çıktı. II. Leopold ölmeden az önce Prusya ile Pillnitz Antlaşması'nı imzalamıştı. Buna göre Fransa ile savaş Avusturya, Prusya ve İngiltere'nin ortak kararına bağlanmıştı. Savaşı kaçınılmaz gören Fransa aynı yıl Avusturya'ya

savaş ilan etti ve böylelikle, aralıklarla 20 yıl sürecek olan Avusturya-Fransa savaşı başladı. İlk savaş devrim sonrası çalkantıları yaşayan, Fransa'nın zaferi ile sonuçlandı.1801'de Luneville Antlaşması ile Avusturya Adige'nin güneyindeki tüm İtalyan topraklarını Fransa'ya bıraktı.

II. Franz 1805'te Fransa'ya yeni bir seferberlik başlattı. Bu seferberlik de ilki gibi yenilgiyle sonuçlandı. Pressburg Barışı ile Venedik, Tirol ve Vorarlberg Fransa'ya verildi. 1806'da Ren Konfederasyonu ile Almanya'nın büyük bir bölümü Fransa'nın egemenliğine girince II. Franz, Roma-Germen İmparatorluğu'nun sona erdiğini kabul etti ve bu unvanından vazgeçti.

II. Franz yitirdiği toprakları geri almak için 1809'da Napoléon'la yeniden savaşa girdi. Yenilgiye uğradı ve savaş 1809'da yapılan Viyana Antlaşması ile son buldu. Bu antlaşmayla Salzburg, Carinthia, (Avusturya'da) Trieste ile Hırvatistan, Dalmaçya ve Galiçya'nın bir bölümü Fransa'ya bırakıldı. Yenilginin ağırlığı II. Franz'ı kızı Marie Louise'i Napoléon'a vermeye ve Napoléon'un 1812'de Rusya seferine yardımcı birlikler yollamaya zorladı. Ancak Napoléon'un Rusya yenilgisinden sonra, bu zorunlu dayanışma son buldu ve Avusturya 1813'te Napoléon'a karşı kurulan Avrupa Birliği'ne katıldı.

II. Franz, Rusya ve Prusya ile birlikte Fransa'ya savaş ilan etti. 1813'te kazanılan Leipzig Savaşı'nın ardından, 1815'te yapılan Viyana Antlaşması ile Lombardiya, Venedik ve Galiçya'yı geri aldı. Böylelikle Avusturya Avrupa'da eski gücüne kavuştu.

II. Franz düzenli bir toplumun Fransız etkisinden arıtılmış bir toplum olduğu inancındaydı. Meşrutiyet ve buna bağlı olarak gelişen düşün akımlarının kendi ülkesine girmemesi gerektiğini düşünüyordu. Bu inancı başbakanı Metternich tarafından da pekiştirilince, 1815 Viyana Kongresi'nin ardından ülkede Metternich Sistemi olarak anılan baskı, sansür ve varolan monarşinin kurumlarının korunmasına yönelik bir yönetim başladı. II. Joseph döneminde gücünü yitiren Katolik Kilisesi'nin eski gücüne ve etkinliğine kavuşmasını sağlayacak önlemler alındı.

• KAYNAKLAR: W.C. Langsam, *Francis the Good: The Education of an Emperor, 1768-1792*, 1949; C.A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918*, 1969.

• BAKINIZ: METTERNICH, NAPOLÉON I.

FRANZ FERDINAND
(1863-1914)

Avusturya arşidükü. 1914'te öldürülmesini izleyen Avusturya-Sırbistan Savaşı I. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur.

18 Aralık 1863'te Avusturya'da Graz'da doğdu, 28 Haziran 1914'te Bosna'nın başkenti Saraybosna'da (şimdi Yugoslavya'da Sarajevo) öldü. Arşidük Karl Ludwig'in en büyük oğlu ve imparator I. Franz Joseph'in yeğenidir. 1896'da babasının, 1899'da da Avusturya veliahtı Rudolf'un ölümü üzerine Avusturya-Macaristan tahtının varisi oldu.

Franz Ferdinand imparatorluk sınırları içinde yaşayan değişik toplulukların ulusal istemlerini imparatorluğun geleceği için ciddi bir sorun olarak değerlendiriyordu. İlk olarak, Macarlar'la süregelen huzursuzluğun çözümü için federal bir devlet kurma önerisini geliştirdi. Ardından azınlıkların yeniden düzenlenmesiyle oluşacak "Büyük Avusturya Birleşik Devletleri", daha sonra da güneyde İslavlar'a Avusturya ve Macaristan ile eşit haklar tanıyan bir "üçlü çözüm" önerdi.

1899'da general olan Franz Ferdinand, 1913'te ordu genel müfettişliğine getirildi. 1914'te askeri manevraları yönetmek üzere Bosna'ya gitti. Saraybosna'da şerefine düzenlenen karşılama töreninde Sırp milliyetçisi bir öğrenci tarafından öldürüldü. Tüm savaş koşullarının hazır olduğu ortamda Avusturya İmparatoru Franz Joseph yeğeninin öldürülmesini gerekçe göstererek Sırbistan'a savaş ilan etti ve böylelikle I. Dünya Savaşı başladı.

• BAKINIZ: FRANZ JOSEPH I.

FRANZ JOSEPH I
(1830-1916)

Avusturya-Macaristan imparatoru. Döneminde imparatorluk çeşitli ulusal toplulukların bağımsızlık çabalarına sahne olmuştur.

18 Ağustos 1830'da Viyana yakınlarında Schönbrunn Şatosu'nda doğdu, 21 Kasım 1916'da yine orada öldü. Arşidük Franz Karl'ın oğlu, İmparator Ferdinand'ın yeğenidir. Ferdinand'ın çocuğu olmadığından varis olarak yetiştirildi, özellikle askeri eğitimine önem verildi. 1848'de Ferdinand'ın tahttan çekilmesi üzerine Avusturya İmparatoru oldu.

1848 yılı, imparatorluk içerisindeki çeşitli toplulukların ulusal istemlerle ayaklandığı ve bu ayaklanmaların ülkenin tüm önemli merkezlerine sıçradığı bir yıldı. Franz Joseph başbakan ve dışişleri bakanı Schwarzenberg'in etkisiyle, Macarlar'a önceki dönemlerde verilmiş anayasa ve özerklik sözlerini geri aldı, ülkede merkeziyetçi ve otoriter bir yönetim oluşturdu. Macar ayaklanmasının Rusya'nın da yardımıyla bastırılmasından sonra, 1849'da anayasal bir yönetime geçildiyse de 1851'de yeniden mutlakiyetçi ve sert bir yönetim kuruldu.

1850'de Odmütz Antlaşması ile Prusya, Almanya'da Avusturya egemenliğini kabul etti. 1854'te Avusturya Sardinya Krallığı'na ve Fransa'ya savaş ilan etti. Ordunun komutasını üzerine alan Franz Joseph, Solferino'da bozguna uğradı, Lombardiya'yı Sardinya'ya vermek zorunda kaldı. Dış siyasette karşılaşılan bu güçlükler ülke içi huzursuzluklarla birleşince anayasa sorunu yeniden gündeme geldi. 1860 Ekim Fermanı ile çeşitli bölgelere özerklik tanıyan bir anayasa yürürlüğe girdi. Hemen ardından 1861'de, Ekim Fermanı'nı yorumluyormuş gibi görünen,

gerçekte merkeziyetçi bir anlayışla yazılmış, Şubat Beratı yayınlandı. Avusturya'da merkezi ve federal denemelerin neden olduğu çalkantılar 1867'ye dek sürdü. Avusturya ile Prusya arasında, Almanya'nın egemenliği nedeniyle süregelen çatışma, 1863'te Prusya dışındaki tüm Alman prenslerinin Avusturya'ya bağlılıklarını bildirmesiyle su yüzüne çıktı. Bu sorun Prusya'nın Avusturya ile birlikte, Danimarka'ya karşı savaşa girmesiyle bir süre ertelendi, ancak savaş zaferle sonuçlanınca egemenlik sorunu da yeniden gündeme geldi. Bu sıralarda İtalya Prusya ile bir ittifak yapmıştı. İttifak güçleri 3 Temmuz 1866'da Avusturya'yı Sadowa'da büyük bir yenilgiye uğrattılar. Avusturya, böylelikle İtalya ve Almanya'daki gücünü tümüyle yitirdi.

Franz Joseph, Sadowa yenilgisinin ve bu savaşta Macarlar'ın gösterdiği bağlılığın ardından Macarlar'la uzlaşma yoluna gitti. 1867'de imparatorluğun ikili düzenlenmesini öngören Avusturya-Macaristan uzlaşması sağlandı. Bu düzenlemeye göre imparatorluk eşit hakları ve kendi anayasal yöntemleri olan iki kesimden oluştu.

Franz Joseph, Almanya ve İtalya'daki egemenliğini yitirdikten sonra, Balkanlar'da yayılmacı bir siyaset izlemeye başladı. 1878'de Bosna-Hersek işgal edildi, Rusya ile Balkanlar'daki çıkar çatışmaları Avusturya'yı 1879'da Bismarck Almanyası ile ikili ittifaka zorladı. Ardından 1881'de Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya arasında Üç İmparator İttifakı kuruldu, ama Balkanlar'daki güç mücadelesi ittifakın uzun ömürlü olmasını engelledi. 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı tüm Avrupa'yı ayaklandırdı. 1914'te yeğeni Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi üzerine, Avusturya Almanya'nın desteğinde Sırbistan'a savaş açtı. Böylelikle 1. Dünya Savaşı başlamış oluyordu.

• KAYNAKLAR A.Margutti, *The Emperor Francis Joseph and His Times*,1921; E. Bagger, *Francis Joseph: Emperor of Austria, King of Hungary*, 1927; J. Redlich, *Emperor Francis Joseph of Austria: A Biography*, 1929; K. Tschuppik, *The Reign of the Emperor Francis Joseph, 1848-1916*, 1930.

• BAKINIZ: FRANZ FERDINAND.

FRASER, Dawn
(1938)

Avustralyalı yüzücü. 100 m serbest stil yarışında 1 dakikanın altına inen ilk kadın yüzücüdür.

1956, 1960 ve 1964 Olimpiyat Oyunları'nda 100 m serbest stil yarışmasında arka arkaya üç altın madalya kazandı. Ayrıca 1956 Olimpiyatı'nda ikinciliği, 1960 ve 1964 olimpiyatlarında şampiyonluğu kazanan Avustralya 4x100 m bayan bayrak takımında yer aldı. Böylece başarılı yüzme hayatı boyunca 5 altın, 1 gümüş madalya kazandı. Dawn Fraser, 100 m serbest stil yarışında 1 dakikanın altına inen ilk kadın yüzücü olarak adını duyurdu. 43 dünya rekoru kırdı. Asıl branşı olan 100 m serbest stildeki en iyi derecesi 1964'te kırdığı 58.9'luk dünya rekoru oldu.

FRAUNHOFER, Joseph von
(1787-1826)

Alman fizikçi ve optik araç yapımcısı. Renksemez mercekleri geliştirmiş, Güneş tayfında kendi adıyla tanınan çizgileri keşfetmiştir.

6 Mart 1787'de Straubing'de doğdu, 7 Haziran 1826'da Münih'te öldü. Fakir bir camcının on birinci ve sonuncu çocuğu olan Fraunhofer, 12 yaşında yetim kalınca Münih'te bir optik cam yapımcısının yanında çırak olarak çalışmaya başladı. 1801'de çalıştığı bina çökünce, enkazdan kurtulan tek kişi olarak Bavyera seçici prensinin sağladığı 18 duka altını optik alanında çalışabilmek için gerekli kitap ve araçlara harcadı. Bir yandan fizik ve matematik öğrenmeye çalışan bir yandan da kendi kurduğu işi sürdüren Fraunhofer, girişimi başarısızlığa uğrayınca 1804'ten sonra yeniden optik araçlar üreten firmalarda çalışmaya başladı. 1806'da girdiği, Joseph von Utzschneider'in (1763-1840) Benediktbeuern'deki Mekanik-Optik Şirketi'nde usta, 1811'den sonra da ortak olarak çalışmalarını sürdürdü. 1819'da şirketin Münih'e taşınmasıyla bu kente yerleşen Fraunhofer, 1819'da Bavyera Bilimler Akademisi'ne üye seçildi, 1825'te de bu kurumun müzesinin yöneticiliğine getirildi.

Çalışmalarını teleskop ve mikroskoplarda kullanılan mercekler üzerine yoğunlaştıran Fraunhofer, özellikle renksemez merceklerin üretiminde kusurları gidermek amacıyla bilimsel çalışmalara ağırlık verdi. Merceklerini değerlendirebilmek ve birbirleriyle karşılaştırabilmek için kırınım indislerini ölçmek amacıyla geliştirdiği bir yöntem daha sonra değişik alanlarda çok önemli keşiflere yol açmıştır. Fraunhofer, 1814'te merceklerin kırınım indisini ölçebilmek için yaptığı çalışmalarda bir prizmadan geçen Güneş ışığının tayfında karanlık çizgilerin varlığını saptadı. Daha önce Wollaston'un gözlediği, ancak yedi tanesini görebildiği bu çizgileri ayrıntılı bir şekilde inceleyen Fraunhofer, tayfın belirli bölümlerinde 574 çizgi saptadı. Bugün kendi adıyla anılan bu çizgileri, konumlarına göre A'dan K'ye kadar harflerle belirttiği sınıflara ayırdı. Güneş'in, Ay ve gezegenlerden yansıyan ışınlarında da aynı tür çizgilere rastlayan Fraunhofer, yıldızları incelediğinde, tayf çizgilerinin dizilişinin farklı olduğu da gözledi.

Işık kuramıyla ilgilenen Fraunhofer bu alanda kendi geliştirdiği araçlarla deneyler yaptı. Tayf incelemelerini, ince bir tabaka altınla kaplı cam üstüne elmasla çizilmiş, birbirlerine koşut çok ince ve sık çizgilerle (santimetreye 1000'den fazla çizgi) elde ettiği kırınım ağıyla da sürdürerek, değişik renkteki ışıkların dalga uzunluklarını belirledi.

Fraunhofer tayf incelemeleri sırasında, Güneş tayfındaki bazı çizgilerin, alev tayflarındaki çizgilere benzediğini görmüş, ayrıca Güneş ve yıldızların tayfları arasında farklılıklar olduğunu da bulmuştu. Ne var ki, değişik ışık kaynaklarının tayflarında gözlenen farklılıkların kimya, fizik ve astronomi için değerli bir analiz yönteminin (spektroskopi) temelini oluşturdu-

ğu ancak bir yarım yüzyıl sonra Bunsen ve Kirchhoff'un çalışmalarıyla anlaşılmıştır. Fraunhofer ise, tayf konusundaki çalışmaları, optikle ilgili diğer buluşlarına dayanarak ürettiği yüksek nitelikli mercekler ve geliştirdiği bir heliyometre ile astronomi çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmuş, 19. yy'da Dorpat ve Berlin'deki gözlemevlerinin başarısında Fraunhofer'ın geliştirdiği mercek ve gözlem araçlarının önemli bir rolü olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Joseph von Fraunhofer's gesammelte Schriften*, 1888, ("Joseph von Fraunhofer'in Derlenmiş Yazıları"), (der. E.C.J. Lommel).
- KAYNAKLAR: G.D. Roth, *Joseph von Fraunhofer*, 1976.

- BAKINIZ: ABBE, BARLOW, BUNSEN, DOLLOND, KIRCHHOFF, T. YOUNG, ZEISS.

James George Frazer

FRAZER, James George
(1854-1941)

İngiliz, antropolog, yazar ve halkbilimci. Toplumların gelişiminde büyü, din ve bilimin etkilerini karşılaştırmalı biçimde incelemiştir.

1 Ocak 1854'te Glasgow'da doğdu, 7 Mayıs 1941'de Cambridge'de öldü. Babası rahipti. 1869-1874 arasında Glasgow Üniversitesi'nde eski Yunan ve Latin edebiyatı öğrenimi gördü. Bu yıllarda Darwin ve çağdaşlarının, toplumsal kurumların doğası üzerindeki evrimci düşüncelerinin etkisi giderek artmaktaydı. Frazer'in antropolojiye ilk ilgisi, İngiliz evrimci antropologu Edward Tylor'ın 1871'de yayımlanan *Primitive Culture* ("İlkel Kültür") kitabını okumasıyla başladı. 1874-1879 arasında Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğrenci iken din uzmanı W.Robertson Smith ile tanışması bu ilginin artmasında önemli rol oynadı.

Antropolojiye ilişkin ilk yazılarını, o sırada *Encyclopedia Britannica*'nın yayın yönetmeni olan Smith'in özendirmesiyle yazdı. Smith ondan ansiklopedinin 9.baskısına, tabu ve totemizm konularını yazmasını istedi. Yaşamı boyunca "zihinsel antropoloji" olarak adlandırdığı bu tip konularla uğraşan Frazer, 1879'da Trinity College'da öğretim üyesi oldu. 1907-1908 yıllarını, sosyal antropoloji profesörü unvanı alan ilk kişi olarak Liverpool Üniversitesi'nde geçirdi. Ertesi yıl Cambridge'e döndü ve yaşamı boyunca bu üniversitede çalıştı. 1914'te "Sir" unvanı aldı.

Yaklaşımı

Darwin'in evrim kuramından etkilenen 19.yy sonlarında yaşamış pek çok düşünür gibi Frazer da ilkel toplumlar üzerine topladığı verilere evrimci bir bakışla yaklaşmıştır. İlkel toplumların, çağdaş yaşam düzeyine ulaşmak için tüm toplumların geçmesi zorunlu olan bir dizi toplumsal değişim aşamasının ilk basamağında yer aldığını; sürekli ilerleme ve aydınlanmayla belirlenen bu yolun hurafeden çağdaş bilimin ışığına, basitten karmaşığa, insan soyunun "çocukluğundan" "erişkinliğine" doğru uzandığını düşünmüştür.

Frazer çalışmalarında 19.yy'da yaygın olarak kullanılan ve W.Robertson Smith ile birlikte çalıştığı dönemde benimsediği karşılaştırmalı yöntemi kullanmıştır. Bu yöntem toplumları ve kurumları açıkça tanımlanmış ölçütlerle ve toplumsal koşulları içinde karşılaştıran çağdaş karşılaştırmalı yöntemin tersine, farklı kültürlerin öğe ve parçalarını toplumsal ve kültürel çevrelerinden soyutlayarak birbiriyle karşılaştırmaya dayanır. Bu yöntem, insanlığın potansiyel eşitliğini ya da Frazer'ın deyimiyle "ruhsal (psişik) bütünlüğünü" ortaya koyma mücadelesinde kullanılacak ideolojik bir araçtır. Eğer, farklı ilkel halkların kurumları birbirleriyle ve çağdaş toplumlardaki benzer kurumlarla karşılaştırılabiliyorsa, o halde ilkel insanlar da potansiyel olarak gelişmiş insan ve toplumlara eşittirler, yani çağdaş toplumların bebeklik ve çocukluk dönemlerini yaşamaktadırlar. Frazer'a göre, antropoloji sosyolojinin bir alt dalıdır ve alanı ilkel insan topluluklarının bu gelişmemiş aşamalarının kökenini incelemekle sınırlıdır.

Frazer, yazıları çok yaygın olarak okunan bir bilim adamı olmuştur. İlkel toplumlar üzerine yazılarının yanı sıra klasiklerden çevirileri ve *İncil* üzerine çalışmalarıyla da ün kazanmıştır. *Psyche's Task: A Discourse Concerning the Influence of Superstition on the Growth of Institutions* ("İnsan Ruhunun Görevi: Kurumların Gelişiminde Hurafelerin Etkisine İlişkin Bir Söyleşi") adlı kitabında toplumların gelişiminde hurafelerle eş değerde tuttuğu dinin rolünü eleştirel biçimde ele almıştır. *Folklore in the Old Testament* ("İncil'de Halkbilimi") adlı kitabında ise *İncil*'i antropolojik açıdan çözümlemiştir.

Zihni evreler

James Frazer'ın en ünlü kitabı 1890'da 3 cilt olarak yayımlanan *The Golden Bough*'dur ("Altın Dal"). 1907-1915 arasında 12 cilt olarak genişlettiği bu kitap, 1922'de özetlenerek yeniden basıldığında birçok ülkede tanınıyor ve okunuyordu. Frazer *The Golden Bough*'da Tylor'ın ilkel dinlerden çağdaş dinlere ulaşılmasını doğal bir gelişme olarak gören ilk evrimci görüşlerini temel alarak, insan zihninin büyüden dini ve bilimsel düşünceye doğru gelişme aşamalarını kapsamlı biçimde ele almıştır. Frazer'ın gelişme

aşamaları, bilgi arayan ve çevresini denetleyen insanın akılcı ve faydacı bir varlık olduğu varsayımına dayanır. Bu aşamaların dünyanın her yerinde aynı olduğunu savunan Frazer'ın başka birçok evrimciyle paylaştığı bu sav, benzerliklerin evrensel oluşumunun insan zihninin aynı süreçlerden geçmesinin sonucu olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Topladığı veriler arasından yaptığı seçim ve bunları sınıflandırmakta kullandığı ölçütler de 19.yy sonu ve 20.yy başında yaygın olarak kullanılan benzer psikolojik ve evrimci kuramlara dayanır.

Yönteminin değerlendirilmesi

Büyüden dine

Frazer, en ilkel aşama olan büyüye dayanan düşüncenin, benzerliğe, zamansal ve mekânsal bütünlüğe bağlı olarak ortaya çıkan, çağrışıma dayalı en basit zihinsel işleyişlerin yanlış bir uyarlamasından başka bir şey olmadığını düşünür. Benzer niteliklerin farklı nesneler üzerinde benzer etkiler yaptığını varsayar. Olguları, biri aralarındaki benzerliklere, diğeri birbirleriyle ilişkilerinin yakınlık durumuna göre iki basit biçimde sınıflandırmanın ortaya çıkardığı iki tür büyü vardır. Söz konusu büyü türleri, "benzerlik yasası"na (benzer benzeri doğurur) dayanan "homeopatik" büyü ve "ilişki yasası"na (bir kez ilişkiye giren şeylerin ayrıldıktan sonra bile birbirini etkilemesi) dayanan bulaşıcı *(contagious)* büyüdür. Frazer'a göre, insan ilk olarak, büyülü formüllerin yardımıyla dünyayı kendi gereksinimlerine göre değiştirmeye çalışmış, ancak bunda başarısızlığa uğradıktan sonra, dinsel düşünceye, dünyayı denetleyen doğaüstü güçlerin varlığına yönelmiştir. Dinsel düşünce, neden-sonuç ilişkilerine belirsizlik getirerek büyüsel düşünceyi yıkmıştır. Büyü, olayların, büyülü sözlerle etkilenebilir bir biçimde, düzenli bir akışını varsayar. Oysa din ile birlikte ortaya çıkan ruhani varlıkların ne yapacakları önceden kestirilemez.

Büyü ve bilimsel düşünce

İnsan düşüncesinin son aşaması olan bilimsel düşünce de, olayların akışında bir düzen olduğunu varsaydığından büyüsel düşünceye benzerlik gösterir. Bilimin doğuşu, getirdiği "tinsel ve bireysel özne" kavramlarıyla, dinin nihai gerçek olma konumunu sarsmıştır. Bilim, büyüden yalnızca varsayımları ve gerçekliğe yaklaşımı ile değil, kavramlarının geçerliliği ve uygulamadaki yeterliliği ile de ayrılır. Frazer, bilimin nesnel geçerliliği sınayabildiğini, ancak büyü için bunun söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür. Fakat yine de *The Golden Bough*'da dilegetirdiği gibi bilim ve büyü büyük bir düşünsel yakınlık taşır. "Büyü, saf, bozulmamış haliyle, nerede ortaya çıkarsa çıksın doğadaki bir olayın diğerini kesin ve değişmez bir biçimde, herhangi bir tinsel ve bireysel öznenin müdahalesi olmaksızın izlediğini varsayar. Bu nedenle onun temel kavramlaştırması çağdaş biliminki ile eştir. İkisinde de doğanın birliğine ve düzenine, gerçek ve sarsılmaz bir güven vardır.

Frazer'ın verilere yaklaşımı sosyolojik olmaktan çok psikolojiktir. Toplumsal örgütlenme ve toplumsal yapıdan çok insan zihni ile ilgilenmiştir. *The Golden Bought*'da ortaya koyduğu dinin evrimsel gelişme aşamaları, düşüncenin ve dinin birer toplumsal kurum olarak gelişmesinden çok, zihinsel gelişmenin, aklın kendini kusursuzlaştırması yolundaki içsel eğiliminin aşamalarıdır. Antropolojinin toplumsal yapısalcı ya da kurumsalcı bir çevçeveye oturtulması ise Emile Durkheim ve Max Weber'in katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Frazer'ın etnografik verileri, araştırdığı insanları hiçbir zaman görmeden, onların dillerini öğrenmeden ve toplumların düşünce ve yaşam biçimlerini, içinde yaşadıkları özgün ortamların tümüyle dışından toplaması, alan araştırması yapmaması, çalışmalarında kullandığı verileri gezginler, misyonerler, gibi kanallardan toparlaması araştırma yönteminin antropologlar arasında eleştirilmesine yol açmıştır. Frazer'ın "insan zihni"ne ilişkin gerçekleri bulmak istemesi ise onun çoğu zaman Fransız antropologu Claude Lévi-Strauss'la karşılaştırılmasına neden olmuştur.

Frazer'ın ilkel düşünce yapısı üzerine geliştirdiği kuramlar büyük ölçüde Tylor'ın çalışmalarına dayanmaktadır. Büyüyü, dini ve bilimi evrimci düşünceye göre sınıflandırmasını somut kanıtlarla desteklememesi ve büyünün çözümlenmesini yaparken toplumsal olayları bireysel psikolojiyle açıklaması eleştirilmiştir. Durkheim'ın etkisi ve onun dine ve düşünceye sosyolojik yaklaşımı, Frazer'ın bu alandaki etkisini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Totemism*, 1887, ("Totemizm"); *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, 3 cilt, 1890, ("Altın Dal: Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma"); *Psyche's Task: A Discourse Concerning the Influence of Superstition on the Growth of Institutions*, 1913, ("İnsan Ruhunun Görevi: Kurumların Gelişiminde Hurafelerin Etkisine İlişkin Bir Söyleşi"); *Folklore in the Old Testament: Studies in Comparative Religion, Legend and Law*, 3 cilt, 1918, ("İncil'de Halkbilimi: Karşılaştırmalı Din, Efsane ve Hukuk İncelemeleri"); *Garnered Sheaves: Essays, Addresses and Reviews*, 1931, ("Toplu Yazılar: Makaleler, Söylevler ve Eleştiriler").

• KAYNAKLAR: T.Besterman, *A Biography of Sir James George Frazer, O.M.*, 1934; A.Kuper, *Anthropologists and Anthropology: The British School, 1922*, 1972.

• BAKINIZ: DURKHEIM, LÉVI-STRAUSS, E.B. TYLOR.

FREDHOLM, Erik Ivar
(1866-1927)

İsveçli matematik bilgini. Kendi adıyla anılan integralli denklemlerin çözümlerini buldu.

7 Nisan 1866'da Stockholm'de doğdu, 17 Ağustos 1927'de aynı kentte öldü. İlk yılı Stockholm Politeknik Enstitüsü'nde geçen yükseköğrenimini 1886'dan sonra Uppsala Üniversitesi'nde sürdürdü. 1888'de lisans, 1898'de doktora derecesi aldı ve Stockholm Üniversitesi'nde matematiksel fizik dersleri vermeye başladı. 1906'da profesör olan ve Stockholm Üniversitesi'ndeki derslerini yaşamının sonuna değin sürdüren Fredholm İsveç Akademisi'nden Wallmark, Fransız Akademisi'nden Poncelet ödüllerini almıştır.

Fredholm'ün en önemli çalışmasının konusunu, günümüzde ikinci türden Fredholm denklemi olarak anılan ve $\emptyset(x) = 0$ seçimiyle birinci tür Fredholm denklemine dönüsen

$$\emptyset(x) = f(x) + \lambda \int_a^b K(x,z)\,\emptyset(z)\,dz$$

biçimindeki integralli denklemlerin çözümü oluşturur. Titreşen yüzeyler ve raslamsal süreçler gibi fiziksel problemlerde karşılaşılan bu denklemin çözümü J. Neumann, Liouville ve Volterra tarafından da amaçlanmış ve bazı özel çözümleri bulunmuş, ancak genel çözümü elde edilememişti. Volterra'nın çalışmasından yola çıkan Fredholm, anılan denklemi, bilinmeyenlerinin sayısı sonsuza yaklaşan bir doğrusal cebirsel denklem sistemi olarak ele alan bir yöntemle genel çözüme ulaşırken, bir yandan integralli denklemler kuramının temellerini sağlamlaştırıyor, bir yandan da Hilbert uzayının, bir başka deyişle sonsuz boyutlu karmaşık uzayın tanımlanabilmesi açısından son derece değerli veriler sağlıyordu.

• BAKINIZ: HILBERT, J.NEUMANN, VOLTERRA.

FREEMAN, Edward Augustus
(1823-1892)

İngiliz, tarihçi. Uygarlıklar arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalarıyla tanınmıştır.

Harborne'da doğdu, İspanya'da Alicante'de öldü. Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1884'te bu üniversitede tarih profesörü oldu. *Saturday Review*, *Fortnightly Review* gibi dergilerde yazıları yayımlandı.

Freeman'ın en ünlü kitabı 1867-1879 arasında yayımlanan *History of the Norman Conquest*'dir ("Norman İstilası Tarihi"). Freeman bu yapıtında Anglosakson uygarlığının insanlığın gelişimi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre Norman istilası kısa bir süre içinde eritilmiş dışsal bir müdahaledir. Cermen etkisi ise daha kalıcı olmuştur.

Freeman "tarihin birliği" görüşünü savunmuştur. Ona göre eski uygarlıklar insanlığı sürekli olarak etkilemektedir. Eski ve yeni uygarlıklar arasında kesin ayrımlar yapılmasına karşı olan Freeman, Avrupa tarihini başlangıcından bugüne kadar kesintisiz bir süreç olarak ele almıştır. Tarihte temel birleştirici öğenin Roma olduğunu ileri sürmüş, Sicilya'yı farklı uygarlıkların bir arada bulunduğu ve mücadele ettiği evrensel bir merkez olarak değerlendirmiştir.

11.yy sonrası Güney ve Batı Avrupa tarihine ağırlık veren Freeman'ın "tarihin birliği" görüşü içinde siyasal öğe birinci planda yer almış; sanatsal, dinsel ve sınai olgulara çok az yer verilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *History of the Norman Conquest*, 6 cilt, 1867-1879, ("Norman İstilası Tarihi"); *The Reign of William Rufus*, 2 cilt, 1882, ("William Rufus'un İktidarı"); *History of Sicily*, 4 cilt, 1891-1894, ("Sicilya Tarihi").

Gottlob Frege

FREGE, Gottlob
(1848-1925)

Alman, filozof, mantıkçı ve matematikçi. Modern mantığın kurucularındandır. Matematikte Lojisizm'i ortaya atarak matematik felsefesini kurmuş, anlam ve referans arasında çizdiği ayrımla dil felsefesinde büyük etki yapmıştır.

Wismar'da doğdu, 1925'te öldü. Felsefe ve matematiğin yanı sıra fizik alanını da kapsayan bir eğitim sonunda 1873'te Göttingen Üniversitesi'nden doktora aldı. 1874'ten 1914'e değin Jena Üniversitesi'nde ders verdi. Frege'nin düşüncesi üzerinde çağdaşları olan Brentano ve Meinong'un kimi etkileri görülür. İlgilendiği konularda yepyeni alanlar açmış olan Frege, büyük özgünlük taşıyan görüşler ortaya atmış olmasına karşın, yaşamı boyunca birkaç matematik felsefecisi dışında önemsenmemiştir. Çalışmalarının değerini kavrayanlar arasında bulunan Russell, onun geliştirdiği belit (aksiyom) dizgesindeki beşinci belitin, "Russell antinomisi" adıyla anılan çelişkiye yol açtığını gösterince, Frege büyük bir düşkırıklığına uğramış ve bundan sonra hemen hiç yazı yayımlamamıştır.

Tasım kuramının genelleştirilmesine yönelik çalışmalar 19. yy'ın ortalarında hız kazanmışsa da, matematikte gereksinim duyulan usavurmaların tümünü, bu arada çoklu nicelenmiş (multiply quantified) tümcelerle ilgili olanları da işlemeye yeterli bir matematiksel mantığı ilkin Frege, 1879'da basılan *Begriffschrift* ("Kavram Yazınımı") adlı kitabıyla ortaya koymuştur.

Matematiksel mantık

Frege'nin matematiksel mantığı günlük ya da doğal dillerde yer alan tümceleri işleyen tasım mantığının geliştirilmiş bir biçimi değildir. Cebirsel önermelerinkini andıran bir sentaks yapısı uyarınca kurulmuş, bütün gramer ve usavurma kuralları açıkça

belirtilmiş, bir yapma dilin formülleri arasındaki mantıksal sonuç bağıntılarını işleyen, usavurma kurallarını cebirsel işlem kurallarını andıran dönüştürme kuralları olarak ortaya koyan, özgün bir mantık kuramıdır. Doğal dilde dilegetirilecek örneğin "her doğal sayıdan daha büyük bir doğal sayı vardır" gibi bir tümce çok anlamlıdır. Bu hem "seçilebilecek herbir doğal sayı için ondan daha büyük bir sayı vardır" doğru önermesini, hem de "kendisinden başka her doğal sayının ondan daha küçük olduğu en büyük bir doğal sayı vardır" yanlış önermesini anlatıyor olarak yorumlanabilir. Doğal diller, bu örnekte de görüldüğü gibi, matematikte çok önemli olan kimi anlam ayrımlarını belirgin olarak ortaya çıkarmada pek yatkın olmayan araçlardır. Oysa bu örnekteki gibi önermeler 19. yy'ın ikinci yarısında matematik için artık sık sık kullanılmaktaydı. Frege'nin matematiksel mantığı bu bağlamlarda büyük bir açıklık ve anlatım kolaylığı sağlar. Örneğin "büyüktür" ikili bağıntısı "R" simgesi ile gösterildiğinde, "seçilecek her doğal sayı için ondan daha büyük bir doğal sayı vardır" tümcesi yapma mantık dilinde, her x için, öyle bir y vardır ki, x Ry formülü ile; "her doğal sayıdan daha büyük olan bir doğal sayı vardır" tümcesi ise, öyle bir y vardır ki, her x için, x Ry formülü ile dilegetirilir. Bu iki formülde niceleyicilerin sayısının farklı olması nedeniyle bir çokanlamlılık söz konusu değildir. Bunun gibi, matematiksel mantığın usavurma kuralları da, ikinci tümceden "y'den büyük bir doğal sayı yoktur" sonucunun çıkarılmasına olanak vermesine karşın, bu sonucun birinci tümceden çıkarılmasını olanak dışı bırakır. Matematiksel mantığın en belirgin özelliklerinden biri de, karmaşık mantıksal usavurmaların her biri kolayca yapılabilen ve doğru yapıldığı açıkça denetlenebilen bir dizi tipografik işleme indirgenmesi, yani mekanik bir duruma getirilmesidir. Frege'nin mantığa getirdiği bu mekanik özellik, bilgisayarların yapılabilmesine önemli bir ön koşul oluşturmuştur.

Aralarındaki mantık bağıntıları tasım kuramına dayanılarak saptanabilen günlük dil tümcelerinin her biri matematiksel mantığın kendine özgü formüllerine çevrilebilir. Tasım kuramına dayanılarak yapılabilen bütün usavurmalar matematiksel mantığa dayanılarak da yapılabilir. Oysa, matematiksel mantığa dayanılarak yapılabilen birçok usavurma tasım kura-

Anlam Kuramları ve Referans

İlk olarak Platon'da* dizgeleşen "Gerçekçi" anlam kuramı sözcüklerin anlamını gerçek varlıklar olarak kavrar. Bu gerçek varlıklar Platon' da nesnel idealardır. Locke'un* felsefesinde anlam, yine sözcüğe karşılık olan bir olguyla özdeşleştirilir, ancak bu karşılıklar Locke'da öznel ideler ya da kavramlar olduğundan, bu kavramcı anlam kuramı nesnel olarak gerçekçi değildir. Deneyci gelenek içinde kavramcılık, Berkeley* ve Hume'ca" da* benimsenir. 19.yy' da Avusturya felsefesinde Brentano* ve özellikle Meinong'da* yeniden filizlenen varlıkbilimsel gerçekçilik, Russell üzerinde de etkili olmuştur.

Russell* Gerçekçilik'i Deneycilik'le bağdaştırarak sözcüklerin anlamını somut nesnelerle özdeş tutar. Nitelik ve ilişkileri dilegetiren kimi soyut sözcüklerin anlamını, yine deney içinde yer alışlarından ötürü tümellerle özdeş tutan Russell, karşılıkları deneyde kavranmayan soyut terimlerin anlamının, deneysel anlamı olan terimlerle çözümlenebileceğini düşünmüş, bunun için yöntemler geliştirmiştir.

Russell ünlü betimlemeler kuramını (theory of descriptions) bu güçlüğü gidermek amacıyla ortaya atmıştır. Önce her adın, gerçekte, gizli bir betimleme olduğunu, sonra da içinde belirli betimleme bulunan her önermenin gerçekte bir varlık bildirimini mantıksal olarak içerdiğini varsayan Russell, bu yöntemle karşılığı varolmayan terimler bulunduran önermeleri yanlışlığa indirgeyebilmiştir. Bu yöntem yaklaşık 40 yıl boyunca analitik dil felsefesi ve felsefi mantıkta yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Oysa, Russell' ın kuramını ortaya atışından 13 yıl önce, Frege'nin çizdiği anlam ve referans arasındaki ayrım, sorunu gidermeye yetiyordu. Frege'ye göre terimler için anlamlı olup referansı olmamak, ya da deneysel olarak gözlemlenebilir nesnelere referans yapmamak olanaklıdır. Ancak böyle bir kuram Russell'ın onaylayamayacağı ölçüde "kavramcı" idi.

1950'de Strawson*, Russell'ın betimlemeler kuramını, anlamlı önermeler için doğru ve yanlıştan başka bir değer taşımaması gerekçesiyle yadsımıştır. Ona göre, doğru ya da yanlış olmayan tümcelerin anlamsız olması gerekmez. Anlamlı, fakat ne doğru ne de yanlış olan tümceler vardır. Anlamlı bir tümce ancak terimlerine referans kazandırıldıktan sonra doğru ya da yanlış olur; ancak böylece bir önerme (proposition) niteliğine kavuşur. Örneğin "şimdiki Fransız kralı akıllıdır" tümcesi bugün anlamlıdır; oysa doğru ya da yanlış değildir. Çünkü "şimdiki Fransız kralı" çağımızda referansını yitirmiştir. Oysa aynı tümce XIV. Louis döneminde söylendiğinde, referans taşıyordu ve doğru bir önermeydi. Strawson'un görüşlerinin temelinde Frege'den derin izler bulunduğu görülür. Anlamlı yapılar olarak tümcelerin, referansı olan terimler taşıdıklarında, önerme oldukları düşüncesi, anlam ve referans ayrımına dayanmaktadır.

1960'lı yılların sonlarına doğru, Donnellan ve Kripke* gibi düşünürler hem Strawson'u hem de Frege ve Russell'ı eleştirerek referansın bir dilsel işlev olmak yerine, bağımsız bir iletişim eylemi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu görüş açısından referans, terimi kullananın yaptığı bir şeydir ve aynı önermenin referansla ve referanssız kullanımı onu kullananın niyetine bağlıdır.

mına dayanılarak yapılamaz. Buna bir örnek, "öyle bir *y* vardır ki, her *x* için, xRy" öncülünden "öyle bir *y* ve öyle bir *z* vardır ki, zRy" sonucuna varan uslamlamadır. Bu örnekte "R" harfinin hangi ikili bağıntıyı verdiği bir ağırlık taşımaz, çünkü söz konusu usavurma bütün ikili bağıntılar için geçerlidir. Frege'nin ortaya koyduğu niceleme mantığı, hemen bütün ayrıntılarıyla yetkinleşmiş bir öğreti olarak, tasım mantığından çok daha güçlü, hemen tüm matematik uslamlamalarını denetlemeye yeterli ve bir tür doğruluğun her bir örneğini kanıtlayabilecek bir kuramdır.

19. yy matematiğinin en belirgin başarılarından biri, çözümlemenin aritmetikleştirilmesi ve bu yoldan çözümlemenin dayandığı temel düşüncelerin, doğaçtan sezgiye çok daha yatkın gelen aritmetik düşüncelerine dayandırılması olmuştu. Ancak, özellikle sonsuz kümeler söz konusu olunca, aritmetik alanında bile doğaçtan sezgiye aykırı gelen sonuçlar ortaya çıkabiliyordu. Bu yüzden, aritmetik doğruluklarının da açıklanması sorunu ortaya çıkmıştı. Aralarında J.S.Mill'in de bulunduğu kimi düşünürler 19.yy'ın ikinci yarısında bu soruna çözüm aramışlardır. Bu düşünürlerin bir bölümü, aritmetiğin temel kurallarını, anlığın ruhbilimsel işleyiş özellikleri ile ilgili deneysel genellemelere başvurarak açıklamaya çalışıyorlardı. Frege, aritmetik doğrulukları ruhbilimsel özelliklere dayandırma eğilimine karşı çıkmıştır. Onun görüşü, aritmetik doğrulukların kendilerine özgü bir varlık türü taşıyan nesnel, yani anlıktan bağımsız doğruluklar oldukları ve bu doğrulukların da salt mantık doğruluklarına dayandırılabilecekleridir. 1884'te yayımlanan *Grundlagen der Arithmetik* ("Aritmetiğin Temelleri") adlı kitabında, matematik ve mantık doğruluklarının deneysel yoldan saptanmış doğruluklara ve özellikle ruhbilimsel türdeki deneysel verilere dayanılarak açıklanamayacağını göstermeyi amaçlar. Frege için, tüm ussal doğruluklar ve bu arada aritmetik doğruluklar, ancak birkaç önermeden oluşan mantık doğruluklarına dayandırılabilmelidir. Bunun nasıl yapılabileceğini 1893 ve 1903'te yayımladığı iki ciltlik *Grundgesetze der Arithmetik*'te ("Aritmetiğin Temel Yasaları") ortaya koyar. *Grundlagen*'de doğal sayıları kümelere ve kümeler üzerindeki işlemlere dayanarak açıklayan Frege, aritmetiğin temel doğruluklarının bütünüyle mantık doğruluklarından oluşan az sayıdaki belitin mantıksal sonuçları olduğu savını kanıtlamaya çalıştığı *Grundgesetze*'de, bu belitleri belirler. Frege söz konusu belitler arasında bulunan ve her yüklemin kapsamının bir küme belirlediği önermesine dayanarak, aritmetiğin temel nitelikleri ile ilgili birkaç teoremi uzun ve güç uslamlama silsileleri sonunda kanıtlamayı başarmıştır. Buna karşın Russell'a yazdığı yanıtında bu belitin bir mantık doğruluğunu dilegetirdiğinden her zaman kuşku duymuş olduğunu söyler. Gerçekten de "Russell antinomisi" Frege'nin, kümelerle yüklemlerin bire bir karşılıklılık durumunda bulunduklarını öne süren bu beşinci belitinin doğru olmadığını göstermiştir. Bundan dolayı, kümelerle ilgili bütün doğrulukların mantık doğrulukları sayılamayacakları ortaya çıkmış olduğundan, "Lojisizm" diye adlandırılan ve matematik doğruluklarının mantık doğruluklarına indirgenebileceğini öne süren savın tam olarak kanıtlanamadığı ortaya çıkmıştır. Lojisizm'i doğrulamayı başaramamış olmasına karşın, Frege, *Grundlagen*'de Psikolojizm'e karşı ortaya koyduğu uslamlamalarla Kavramsal Gerçekçilik (Conceptual Realism) olarak adlandırılan ve Platoncu bir nitelik taşıyan tutumun yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur. *Grundgesetze*'de ise belitsel (aksiyomatik) yaklaşımın yetkin bir örneğini vererek, bunun matematikte yeniden benimsenmesinde etkili olmuştur.

Anlam ve referans ayrımı

Matematik felsefesi

Frege, 20.yy Anglosakson düşüncesi üzerinde büyük etki yaparak yepyeni felsefi uğraş alanları açan dil felsefesi ile ilgili kuramını 1892'de yayımladığı iki kısa makalede açıklamıştır. "Über Begriff und Gegenstand"da ("Kavram ve Nesne Üzerine") gramerdeki yüklem ve felsefenin ele aldığı kavramlarla tikel nesneler arasındaki varlıkbilimsel yapı ayrılıklarını inceler. "Über Sinn und Bedeutung" ("Anlam ve Referans") başlıklı yazıda ise, referansın anlamdan ayrı bir olgu olduğunu ortaya koyar. Frege ayrımı tanımladığı uslamlamasına özdeşlik bildiren önermeleri ele alarak başlar. Ona göre özdeşlik nesneler arasındaki bir ilişkiyse, "a=b" gibi bir önermenin "a=a" önermesiyle aynı anlamı taşıdığı söylenecektir. Çünkü, eğer "a=b" doğru bir önerme ise, "a" ve "b" aynı nesnenin adları olduklarından, bu aynı nesneye değgin "a=b" ve "a=a" önermelerinin anlamları değişik olmamalıdır. Buna göre de, özellikle, "a=b"nin "a=a" dan daha çok bilgi verdiği söylenemez. Özdeşlik, tikel bir nesnenin kendisiyle olan bir ilişkisiyse, sonucun böyle olması doğaldır. Oysa, "a=a" önermesi analitik olan yapısı nedeniyle yeni bilgi vermezken, "a=b" analitik değildir. Bu sonuncu gibi önermelerin verdiği bilgi kimi durumlarda çok önemli de olabilir. Örneğin Seher Yıldızı ile Akşam Yıldızı'nın özdeş oldukları, Babilliler'den önce bilinmeyen önemli bir gökbilimsel bulgudur. Yanlış bir sonuca götüren bu uslamlamanın öncüllerinden biri yanlış olmalıdır. Özdeşliğin nesneler arasında bir ilişki olduğu yadsınamayacağına göre, "a" ile "b"nin aynı nesnenin adları olmalarından bu iki adın eşanlamlı olduğu sonucuna varmak yanlış bir çıkarsama olmalıdır. Bir başka deyişle, adlar ve adlandırdıkları nesneler arasındaki semantik ilişki tek doğalı olmamalı, anlam ile adlandırma ya da referans ayırt edilmelidir. Örneğin "Akşam Yıldızı" ve "Seher Yıldızı" aynı nesneyi adlandırırlar; yani referansları özdeştir. Oysa bu adlar eşanlamlı olamazlar; çünkü eşanlamlı olsalardı adlandırdıkları nesnenin özdeş olduğu anlamdan çıkarsanabilir, gökbilimsel gözlemler gerekmeden kavranabilirdi. Frege, eşanlamlı terimlerin aynı nesneye referans yapacaklarını dilin temel bir kuralı olarak varsayar. Sezgiye uygun düşen bu varsayıma göre örneğin "Hamlet'in teyzesi" ile "Hamlet'in annesinin kızkardeşi"nin, eşanlamlı terimler olarak, referansları da özdeştir. 1960'lı yıllarda Kripke ve Donnellan gibi düşünürlerin katkılarıyla Frege'nin bu varsayımının tam bir genellik taşımadığı ortaya konmuşsa da, bu onun uslamlamasının gücünü etkilememiştir.

Frege, referans ve anlamı şöyle niteler: Bir terimin referans yaptığı nesne, bu terimin adlandırdığı, yani üzerine söz söylemeye olanak sağladığı nesnedir. Anlam ise, terimin referansı verdiği sunuş kipi ya da biçimidir. Frege anlamı, bir terimin referans yaptığı nesneye götürüş yolu olarak görmüştür. Bu açıdan

anlamı bir özbelirleme ölçütü (criterion of identity), yani referans yapılan nesneyi başka nesnelerden ayırt etmeye olanak sağlayacak bir bilgi içeriği olarak değerlendirmiştir.

Frege'ye göre bu nitelikler düşüncenin doğrudan anlatımında geçerlidir *(oratio recta)*. Bir sözcük doğrudan kullanıldığında, hakkında söz söylenmek istenen, o sözcüğün referansıdır. Öte yandan, sözcüğün kendinden ya da anlamından söz edilmek istendiği bağlamlar bulunabilir. Bu bağlamlarda amaç, terimin dildeki düzgülü referansı üzerine söz söylemek değildir. Frege, bu bağlamları tırnak içinde verilen dilegetirişler ve dolaylı anlatım *(oratio obliqua)* olarak belirlemiştir.

Dolaylı anlatım bağlamlarında kullanılan ad ya da betimlemelerin referansı, Frege'ye göre, bu sözcüklerin doğrudan anlatım bağlamlarındaki anlamıdır.

Frege'nin analitik felsefe üzerindeki etkisi özellikle 20. yy'ın ortalarından sonra giderek derinleşmiş, bu felsefe geleneği içinde matematik felsefesi, felsefi mantık, anlam, referans gibi yoğun araştırma yapılan alanların açılmasına neden olmuştur. Yüzyıl başında Russell'ın anlam ile referansı özdeş sayan görüşlerine daha yakın olan Wittgenstein'ın sonraları bu tutuma karşı çıkması, felsefecilerin Frege'ye yönelişine olanak sağlamıştır. 20. yy'ın ikinci yarısının en önemli düşünürlerinden Strawson başta olmak üzere, Geach, Searle, Dummett, Davidson gibi filozoflar da Frege'nin dil felsefesinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Bunun yanı sıra Austin ve Quine üzerinde de değişik yönlerden kimi Frege etkileri bulmak olanaklıdır. Öte yandan dil felsefesinde Fregeci görüşleri eleştiren bir akım Grice, Kripke ve Donnellan gibi düşünürlerin önderliğinde giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Kavram Gerçekçilik'i öğretisinin yeniden yaygınlık kazanması da Frege'ye bağlanabilir. O bu alanda Russell ve Moore ile birlikte kimi Platoncu görüşlerin benimsetilmesinde etkili olmuştur. Bu etki dışında kalan bir akım Goodman ve Quine önderliğinde ABD Adcı-Görecileri'dir. 1970'li yıllarla birlikte, Aristotelesçi özcülük Kripke ve Wiggins gibi düşünürler eliyle Platoncu eğilimler karşısında giderek güçlenmiştir.

Frege'nin başlıca kurucularından olduğu matematiksel mantık büyük gelişmeler göstermiş, kümeler kuramı, model kuramı, kanıtım kuramı gibi yepyeni matematik dalları doğurmuştur. Matematiksel mantığın biçimsel dili 20. yy Anglo-Sakson felsefesinde sorunların çözümlenmesinde kullanılmaktadır. Yüzyılın ilk yarısına rastlayan bir aşamada bu eğilim tüm felsefeyi sembolik dille yapmak noktasına ulaşmıştır. Bu her ne kadar günümüzde etkisini yitirmişse de düşünceyi açık seçik, kesin anlamlı ve disiplinli bir biçimde açıklamak doğrultusunda matematiksel mantığın çağdaş felsefeye yaptığı katkı büyük olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Begriffschrift*, 1879, ("Kavram Yazınımı"); *Die Grundlagen der Arithmetik*, 1884, ("Aritmetiğin Temelleri"); *Grundgesetze der Arithmetik*, 1903, ("Aritmetiğin Temel Yasaları"); *Philosophical Writings of Gottlob Frege*, (ö.s.), P.Geach ve M.Black (der.), 1952, ("Gottlob Frege'nin Felsefe Yazıları").

• **KAYNAKLAR:** M.Dummett, *Frege: The Philosophy of Language*, 1973; E.W.Kluge, *The Metaphysics of Gottlob Frege*, 1980; H.Sluga, *Gottlob Frege*, 1980.

• **BAKINIZ:** BOOLE, F.BRENTANO, DUMMETT, GEACH, MEINONG, S.MILL, B.RUSSELL, J. SEARLE, STRAWSON.

FREI MONTALVA, Eduardo (1911-1982)

Şilili siyaset adamı. Latin Amerika ülkelerindeki ilk Hıristiyan Demokrat devlet başkanıdır.

16 Ocak 1911'de Santiago'da doğdu, 22 Aralık 1982'de aynı yerde öldü. Babası İsviçreli bir göçmen, annesi Şililiydi. 1933'te Şili Katolik Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladı. Üniversite yıllarında Şili'nin geleneksel Katolik düşüncesinin temsilcisi Muhafazakâr Parti'nin yanında yer aldı. 1932-1933 yıllarında Katolik Öğrenciler Ulusal Birliği'nin başkanlığını yaptı. 1934'te Roma'da toplanan Genç Katolikler Ulusal Kongresi'ne delege olarak katıldı. 1935'te Şili Muhafazakâr Partisi içinde bir gençlik örgütü kurulmasına katkıda bulundu.

1935-1937 arasında Uquique kentinde yayımlanan *El Tarapaca* adlı günlük gazetenin yayın yönetmenliğini yaptı. İşçiler arasında Marxizm'in yayılmasını engellemek amacıyla yazılar yazdı. 1938'de Muhafazakâr Parti'nin toplumsal sorunlara yeni çözümler önermekte yetersiz kalması nedeniyle diğer gençlik önderleriyle birlikte partiden ayrıldı ve Ulusal Falanj adlı bir parti kurdu. Parti antifaşist, antimarxist, reformcu Katolik düşünceyi temsil ettiğini öne sürüyordu. 1941, 1943 ve 1945 yıllarında Falanj'ın başkanlığını yürüten Frei, 1940-1945 arasında Katolik Üniversitesi'nde iş hukuku profesörlüğü yaptı.

1945-1946 yıllarında Juan Antonio Rios'un başkanlığı sırasında merkez-sağ eğilimli Halk Cephesi hükümetinde bayındırlık işleri bakanı olarak yer aldı. 1946'da Rios'un yerine geçen Gabriel Gonzales Videla'nın merkez sol koalisyon hükümetinde 1949'a değin aynı görevi yürüttü. 1949'da ve 1957'de iki kez senatoya seçildi.

1957'de Ulusal Falanj Partisi, Sosyal Hıristiyan Muhafazakâr Parti'yle birleşti ve Hıristiyan Demokratik Parti kuruldu. Partinin görüşleri Fransız Katolik felsefeci Jacques Maritain'in düşüncelerine ve Avrupa Hıristiyan Demokrat partilerinin programına dayanıyordu.

1958 başkanlık seçimlerine partinin başkan adayı olarak katılan Frei, seçimlerde üçüncü oldu. 1964 seçimlerinde ise sosyalist-komünist ittifakın adayı Allende karşısında çoğunluğu sağladı ve Latin Amerika'da ilk Hıristiyan-Demokrat devlet başkanı olarak iktidara geldi. "Yasa ve Özgürlük Çerçevesinde Devrim" olarak tanımladığı seçim programı daha adil bir vergi sistemi, ekonomide istikrar, bankacılıkta devlet müdahalesi, daha fazla konut, yeni iş olanakları, eğitim ve tarım reformu gibi hedefleri içeriyordu. Allende'nin programında yabancıların elinde bulunan Şili bakırının kamulaştırılması öngörülüşken, Frei "Şilileştirilmetini" öneriyordu.

Hıristiyan Demokratik Parti 1965 genel seçimlerinde de çoğunluğu elde etti ve Temsilciler Meclisi'n-

de denetimi sağladı. Frei 1966'da bakır üretimini ve satışlarını denetlemek için 'Ulusal Bakır Şirketi'ni kurarak hisselerin % 51'inin Şilililer'e devredilmesi çalışmalarını başlattı. 1967'de Tarım Reformu Yasası kabul edildi. Frei Latin Amerika ülkeleri arasında işbirliğini güçlendirmek için çaba harcadı ve bir Latin Amerika Ortak Pazarı kurulması doğrultusunda girişimlerde bulundu.

Frei, başkanlığı döneminde vaatlerinin çok azını gerçekleştirebildi. Tarım reformu programı uygulamaya geçirilemedi, enflasyon hızı durdurulamadı. Öğrenciler ve işçiler geniş çaplı protesto eylemleri düzenlediler. 1969 genel seçimlerinde Hıristiyan Demokrat Parti önemli ölçüde oy yitirdi. 1970 başkanlık seçimlerinde ise Halk Cephesi başkan adayı Allende en fazla oyu alarak başkan oldu.

• BAKINIZ: ALLENDE GOSSENS.

FRENCH, David Henry
(1933)

İngiliz, arkeolog. Anadolu'da yönettiği kazılarla tanınmıştır.

30 Mayıs 1933'te İngiltere'de Bridlington'da doğdu. Ortaöğrenimini 1943-1952 arasında Pocklington'da yaptı. 1952-1955 arasında Cambridge Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. 1961-1966'da Anadolu ve Ege Erken Bronz çağları üstüne doktorasını yine aynı üniversitede tamamladı.

1957'de Anadolu'da R.S.Young yönetimindeki Gordion ve 1958-1960 arasında J.Mellaart yönetimindeki Hacılar kazılarına katıldı. 1960'ta İran'da Yarım Tepe, Irak'ta Nemrud ve Ras al-Amya kazılarında çalıştı. 1961-1970 arasında Konya Ovası'nda Karaman'ın kuzey doğusunda Can Hasan köyü (şimdi Alaçatı) yakınındaki üç höyükte kazılar yaptı. Can Hasan III adıyla bilinen akeramik (çanak-çömlek üretimi öncesi) bir neolitik yerleşme yeri saptadı. Aynı bölgede bulunan Çatal Höyük öncülü olan bu yerleşme, ilk üretimciliğe geçiş dönemine ait önemli bulgular vermiştir. İÖ 7 bin yılın ikinci yarısına tarihlenebilen bu yerleşmeyi neolitik ve kalkolitik tabakalanmanın birbirini izlediği Can Hasan I höyüğü izler. Can Hasan II ise daha geç dönemleri kapsar. French, 1965'te Ürdün'de Sydney Üniversitesi adına kazı yapan John Heneşsey ile Ghassul'da ve 1968'de C.W.Blegen ile Yunanistan'da Pylos kazılarında çalıştı.

1968-1973 arasında Elazığ'da Keban Baraj Gölü içinde kalan Aşvan Höyüğü'ndeki kazıları yönetti. Burada Orta Çağ, Roma, İÖ 1. ve 2. yy'lar ve Erken Bronz Çağı'na ait buluntular ortaya çıkarıldı. French 1974'te de Anadolu'daki Roma yolları ve kilometre taşları üstüne bir araştırma yaptı. 1978'den başlayarak Adıyaman'da Karakaya Barajı sınırları içinde kalan Tille Höyük'te kurtarma kazılarını sürdürmektedir. Burada Orta Çağ, Roma, Helenistik ve Bronz Çağı'na ait bulgular ortaya çıkartılmaktadır.

French 1968'den beri Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürlüğü görevini sürdürmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): "Can Hasan, Karaman 1962", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12/1, 1964; "1968 Aşvan Kazısı Ön Raporu", *Keban Projesi Çalışmaları, 1968*, 1968; "Excavations at Can Hasan III", *Papers in Economic Prehistory*, 1972, ("Can Hasan III'de Kazılar""); "Aşvan 1968-1972: An Interim Report", *Anatolian Studies* 23, 1973, ("Aşvan 1968-1972: Geçici Rapor"); *Roman Roads and Milestones in Asia Minor*, 1981, ("Küçük Asya'da Roma Yolları ve Kilometre Taşları"); "Tille 1981", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, 1983.

• BAKINIZ: BLEGEN, MELLAART, R.S.YOUNG.

FRESNEL, Augustin Jean
(1788-1827)

Fransız fizik bilgini. Kırınım, girişim ve polarılmaya ilişkin çalışmalarıyla, enine yayılan ışık dalgaları kuramının temellerini atmıştır.

10 Mayıs 1788'de Normandiya'daki Chambrais (bugün Broglie) kasabasında doğdu, 14 Temmuz 1827'de Ville-d'Avray kentinde öldü. Ailesinin de desteğiyle mühendis olmaya karar vererek 1804'te Paris'teki École Polytechnique'te, iki yıl sonra da École des Ponts et Chaussées'de öğrenime başladı ve diplomasını alır almaz inşaat mühendisi olarak devlet hizmetine girdi. 1815 Mart'ında ikinci kez imparatorluğunu ilan eden I. Napoléon'a karşı kralcıları desteklediği için görevinden alınan Fresnel, üç ay sonra Napoléon'un Waterloo yenilgisiyle sonuçlanan bu yüz günlük saltanatın bitiminde yeniden mühendislik görevine döndü. 1814'ten beri, Arago'nun da desteğiyle, görevinden arta kalan tüm zamanını optik konusundaki çalışmalarına ayıran ve 1819'da ışığın kırınım olayına ilişkin kuramıyla Fransız Bilimler Akademisi'nin ödülünü kazanan Fresnel'i, aynı akademi 1823'te oybirliğiyle üyeliğe seçti. İki yıl sonra Londra'daki Royal Society'nin üyeleri arasına katılan, 1827'de aynı kuruluşun Rumford madalyasıyla ödüllendirilen Fresnel, öğrencilik yıllarında yakalandığı akciğer vereminden öldüğünde 39 yaşındaydı ve çağın en büyük fizikçilerini uğraştıran ışık dalgaları kuramını matematiksel temelleri üzerine oturtmuştu.

Fresnel, Malus'nün ışığın polarılmasına ilişkin gözlem sonuçlarını öğrenerek 1814'te optik deneylerine başladığı zaman, fizikçiler, ışığın yapısını açıklamak üzere 17.yy'da Huygens ve Newton'ın geliştirdikleri iki ayrı kuram çevresinde toplanmışlardı. Işığın bir dalga hareketi olduğunu öne süren Huygens'in kuramının Young'dan başka pek savunucusu yokken, Arago, Biot, Laplace gibi Fransa'nın en ünlü fizikçileri Newton'ın parçacık kuramını büyük bir güçle destekliyorlardı. İyi bir fizik öğrenimi görmeyen, üstelik optik konusunda hemen hiç bilgisi olmayan Fresnel, Malus'nün gözlemlerini açıklamakta yetersiz kalan parçacık kuramını çürüterek ışığın dalga yapısında olduğunu kanıtlayacak deneylere giriştiğinde, Huygens ve Young'ın çalışmalarından habersizdi. Deneylerinde kullandığı tüm araç ve yöntemleri kendisi tasarlayarak, ışık geçirmeyen bir engelin kenarlarından dolaşırken sapan ışığın, gölge çevresin-

de almaşık olarak karanlık ve renkli şeritler oluşturduğunu gözlemledi. Kırınım denilen bu olay, ses ve su dalgalarındaki girişim olayıyla aynı nedene dayanıyordu ve ancak ışığın dalga yapısıyla açıklanabilirdi. "Fresnel aynaları" diye anılan bir düzenekle, bu kez iki aynadan (engelden) yansıyan ışınların girişimini gözlemleyen Fresnel, girişim ve kırınım olayının gerçekleşebilmesi için gerekli dalgaboylarını ve ışık kaynağı ile engel arasındaki uzaklığı sayısal olarak belirledi. 1815'te Bilimler Akademisi'ne sunduğu bu inceleme, parçacık kuramının en ateşli savunucularından olan Arago'nun bile görüşlerini değiştirmiş, dalga kuramına güçlü bir destek kazandırmıştı.

1819'da Akademi ödülünü kazanan çalışmasında ise, bir dalganın bir engele çarpmasıyla yeni dalgacıkların oluştuğunu göz önüne alan Fresnel, bu dalgacıkların ortak etkisini hesaplamak için, kırınım saçaklarındaki ışık şiddetinin dağılımını ve üst üste binen titreşimlerin genliğini veren "Fresnel integralleri"ni kurdu. Ancak, çalışmalarını birkaç yıldır sürdürmesine karşın, ne polarılma olayına, ne de bir yüzyıl önce Bartholin'in İzlanda spatında gözlemlediği çift kırılma olayına kuramsal bir açıklama getirebilmişti. Işık dalgalarının, ses dalgaları gibi bir çizgi boyunca birbirini izleyen tireşimlerden oluşmuş boyuna dalgalar olduğunu kabul ederek bu olayların açıklanamayacağını anlayan Fresnel, Huygens'in varsayımından ayrılıp dalga kuramını yeniden ele aldı. 1821'de, ışığın, yayılma doğrultusuna dik yönde titreşen enine dalga olduğunu kesinlikle benimseyerek kuramını bu yeni temele oturtan Fresnel, bu dalgaların "esir" denilen ağırlıksız ve esnek bir ortamda yayıldığını öne sürdü.

Başta Arago olmak üzere kendisini destekleyen tüm fizikçilerin sert eleştirilerine uğrayan Fresnel'in enine dalga varsayımı, polarılma ve çift kırılma olaylarını inandırıcı biçimde açıkladığı gibi, Maxwell'in elektromanyetik dalga kuramına da ortam hazırlayan en önemli adımlardan biriydi.

- YAPITLAR (başlıca): *Oeuvres complètes d'Augustin Fresnel*, (ö.s.), L.Fresnel, H. Senaramont, E.Verdet (der.), 3 cilt, 1866-1870, ("Augustin Fresnel'in Tüm Yapıtları").

- BAKINIZ: ARAGO, BARTHOLIN, BIOT, BRAGG, HUYGENS, MALUS, MAXWELL, I.NEWTON, T. YOUNG.

FREUD, Anna
(1895)

Avusturya asıllı İngiliz psikanalist. Çocuk psikanalizi öncülerindendir.

3 Aralık 1895'te Viyana'da doğdu. Ünlü psikanalist Sigmund Freud'un kızıdır. Viyana'da öğretmen ve psikanalist olmak için öğrenim gördü. Babasının hastalığı sırasında, bakımını üstlendi ve işlerini yürüttü. Bu yakın ilişki sırasında, onun kuramını ayrıntılarıyla öğrenme olanağını buldu. Bir süre ilkokul öğretmenliği de yaptığından, öğrendiklerini çocuklar üzerinde sınadı. 1922'de Viyana Psikanaliz Derneği'ne üye oldu. 1925'te derneğin eğitim enstitüsünü yönetmeye başladı. 1938'de Alman ordularının Avusturya'yı işgal etmeleri üzerine Yahudi olan ailesiyle birlikte Londra'ya kaçtı ve İngiliz uyruğuna geçti. Londra'da yetim ve kimsesiz çocuklar için bir yurt açtı. 1940-1945 arasında yurdun yöneticiliğini üstlendi. 1947'de Hampstead Çocuk Terapisi Eğitim Merkezi ve Kliniği'ni kurdu, 1952'de bu kuruluşun başına geçti. 1963-1970 arasında çeşitli dönemlerde Yale Üniversitesi Hukuk Okulu ve Çocuk Araştırma Merkezi'nde konuk profesör olarak dersler verdi. ABD ve Avrupa'da birçok konferansa katıldı. Yale, Columbia, Viyana, Chicago gibi üniversitelerden onursal doktor sanını aldı. Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin onursal başkanı oldu. Yayımladığı birçok kitap ve makalenin yanı sıra, babasının yapıtlarının derlenmesinde çalıştı. Ayrıca *The Psychoanalytic Study of the Child* ("Çocuğun Psikanalitik İncelenmesi") adlı derginin yayın yönetmenliğini yürüttü.

Kuramsal çalışmayla uygulamayı sürekli olarak birlikte yürütmeyi ilke edinen A.Freud, uzun araştırma yılları boyunca, çeşitli çevrelerden çeşitli yaşlardaki çocukların davranışlarını yakından gözleme olanağı buldu. Viyana'da yaşadığı sırada, yeni gelişmekte olan psikanaliz akımını, tüm ayrıntılarıyla incelemişti. Bunun sonucunda, yetişkinlere uygulanan psikanaliz yöntemlerinin çocuklar söz konusu olduğunda yetersiz kalabileceğini, dahası yanlış tanılara yol açabileceğini gördü. Çocukluğun bir evresinde normal görülen bir davranışın, benzer biçimiyle bir yetişkinde ortaya çıktığında hastalıklı sayılabildiğini saptadı.

A.Freud'un savunma mekanizmaları üstüne yaptığı inceleme, hem egonun (ben) yapısının anlaşılması, hem de çocuk psikanalizi açısından önem taşımaktadır. Kişinin çevresiyle etkileşimi içinde, kendisi için korkutucu, tehlikeli olduğunu öğrendiği olgulara karşı bilinçsizce uyguladığı bastırma, A.Freud'un en çok üzerinde durduğu savunma mekanizmasıdır. Çok küçük bir çocukta bu olgu, inkâr biçiminde kendini gösterirken, daha büyük bir çocukta, kendini tehdit eden ortamlardan kaçmak olarak gözlemlenebilir. Yetişkin insanın, kendini çeşitli ortamlardan soyutlaması da, benzer biçimde açıklanabilir. A.Freud, buradan, yaşa göre savunma mekanizmasının işleyişinde değişiklikler olduğu sonucuna varır. Tehlike kaynağının niteliği de kullanılan mekanizmanın belirlenmesinde önemli bir etkendir. Tehlike kaynağı ile özdeşleşme olgusuna örnek olarak, hortlaktan korkan çocuğun kendini hortlak yerine koyması gösterilebilir. Bu incelemelerden Freud'un çıkardığı temel sonuç, savunma mekanizmaları ile egonun gelişmesi arasındaki ilişkidir. Kimi koşullarda belli savunma mekanizmalarının kullanılması normal davranışa işaret ederken, kimi durumlarda patolojik bir olgunun göstergesi sayılabilmektedir.

A.Freud'un normal ve patolojik davranışları ayrıştırma konusunda yaptığı bir başka çıkarsama, insanda egonun gelişimini gösterebilecek gelişim doğrultularının saptanabileceğidir. "Gelişim doğrultusu" kavramı, uyumlu bir kişiliğin oluşumunda duygusal olgunlaşma, bedenin bağımsızlığını kazanması, arkadaş edinme, yapıcı oyunlar oynayabilme gibi olguların tümünü içerir. Gelişim doğrultusunda çocuktan çocuğa görülen farklılıkların kimi içsel nedenlerden, kimi dış etkilerden kaynaklanmaktadır. Bunların tü-

münü bir kalıba göre açıklayabilmek olanaksızdır. Bu kavram kesin kabul görmemekle birlikte, pedagog ve eğitimciler için yol gösterici olmuştur.

A.Freud, görmeyen çocuklar üzerine yaptığı incelemelerde ise görmenin çocuk gelişimindeki etkisini araştırmıştır. Savaş yıllarında, annelerinden ayrı kalmış çocuklarla da yakından ilgilenmiş, bunun sonucunda anneyle sürekli ilişkinin kesilmesinin, çocuğun gelişmesini geciktirici bir etken olduğu kanısına varmıştır. Bütün araştırmalarını, ailelerle ilişki içinde geliştirmeye özen göstermiştir. Pedagogların, eğitimcilerin, çocuk psikanalistlerinin çocuk kişiliğini bir bütün olarak ele almaları gerektiğini vurgulamıştır.

A.Freud, psikanalize yeni olanaklar sağlayan kişilik tanımlaması (profil) yönteminin de ilk uygulayıcılarındandır. Bu araştırmalarının, ego psikolojisinin ve psikanalizin gelişmesine önemli katkısı olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Das Ich und die Abwehrmechanismen*, 1936, ("Ben ve Savunma Mekanizmaları"); *Young Children in Wartime* (D.Burlingham ile), 1942, ("Savaş Döneminde Genç Çocuklar"); *Infants Without Families* (D.Burlingham ile), 1943, ("Ailesiz Çocuklar") *Normality and Pathology in Childhood: Assessments of Development*, 1965, ("Çocuklukta Normallik ve Patoloji: Gelişimin Değerlendirilmesi"); *Problems of Psychoanalytic Training, Diagnosis, and the Technique of Therapy*, 1966-1970, ("Psikanaliz Eğitimi ve Tanıda Sorunlar, Terapi Tekniği"); *Beyond the Best Interests of the Child* (J.Goldstein ve A.J.Solnit ile), 1973, ("Çocuğun En İyi Çıkarlarının Ötesinde"); *The Writings of Anna Freud*, 7 cilt, 1966-1974, ("Anna Freud'un Yapıtları").

- KAYNAKLAR: S.L. Lustman, "The Scientific Leadership of Anna Freud", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, XV (810-827) 1967.

- BAKINIZ: S.FREUD.

FREUD, Sigmund
(1856-1939)

Avusturyalı psikanalist. Psikanalitik kuramı geliştirmiş ve ruh hastalarının psikanaliz yöntemiyle tedavisini dünyaya tanıtmıştır.

6 Mayıs 1856'da Moravia'nın Freiberg kasabasında (bugün Çekoslovakya'da Pribor) doğdu, 23 Eylül 1939'da Londra'da öldü. Orta halli Yahudi bir yün tüccarının oğluydu. 1860'ta ailesiyle birlikte Viyana'ya yerleşti. 1873'te Viyana Üniversitesi'nde tıp öğrenimine başladı. 1876'da öğreniminin yanı sıra Viyana Fizyoloji Enstitüsü'nde Ernst Brücke'nin yanında çalışmaya başladı. Altı yıl boyunca araştırmalarını sürdürdüğü bu enstitüde özellikle merkezi sinir sistemi üzerine çalıştı ve anatomi ve fizyoloji üzerine ilk yazılarını yayımladı. 1881'de yükseköğrenimini tıp doktoru olarak tamamladı. Bir yıl sonra mali olanaksızlıklar nedeniyle Fizyoloji Enstitüsü'nden ayrıldı ve Viyana Genel Hastanesi'ne geçti. Hastanenin çeşitli bölümlerinde çalıştıktan sonra, Theodor Meynert'in

Sigmund Freud

Psikiyatri Servisi'nde beyin anatomisi ve sinir sistemi üzerinde araştırmalar yapmaya başladı ve hastanenin asistanlığına atandı. Bu yıllarda yılan balığı ve kerevitin nöropatolojisine ilişkin buluşlarını yayımladı. Yine bu dönemde, kokainin anestezik olarak kullanılabileceğini ortaya koyan monografisi yayımlandıktan sonra büyük ilgi gördüyse de birkaç yıl sonra kokainin alışkanlık yarattığı saptanınca, sert eleştirilere hedef oldu.

1885'te nöropatoloji doçenti oldu. 1885-1886 yıllarında Paris'te Salpêtrière Hastanesi'nde ünlü nörolog Charcot'nun yanında çalıştı. Ondan hipnoz tekniğini öğrendi ve onun histeride cinselliğin rolünü vurgulayan görüşünden etkilendi. 1886-1893 arasında Viyana'da Kassowitz Enstitüsü'nde nöroloji, özellikle de çocuklarda beyin felci üzerine incelemeler yaptı. Bir yandan da Charcot'dan öğrendiği hipnoz tekniğini hastalarına uygulamaya başladı. Ancak dilediği sonuçları alamayınca, Viyanalı bir tıp doktoru olan Josef Breuer'in o sıralarda kullandığı konuşma yoluyla hastayı iyileştirmeyi amaçlayan "baca temizleme", teknik terimlerle de tepki yenilenmesi (abreaction) adını verdiği yöntemle ilgilendi. İki bilim adamı konuşma tedavisini histeriklere uygulayarak olumlu sonuçlar aldılar. Freud'un histeride cinsel çatışmaların temel sorun olduğunu savunması nedeniyle kısa bir süre sonra aralarında görüş ayrılıkları belirdi.

Freud, Breuer'den ayrıldıktan sonra çalışmalarını tek başına sürdürdü. Breuer'in duygusal boşalmayı sağlayan yönteminin ve Charcot'nun hipnozunun ancak geçici rahatlamalar sağladığı görüşünden yola çıkarak serbest çağrışım tekniğini geliştirdi. Böylece cinselliğin insan yaşamında oynadığı rolü ve bilinçdışının gücünü gördü.

Freud'un 1900'de yayımladığı *Die Traumdeutung* (Rüyalar ve Yorumları), psikanalitik kuramın temel ilkelerini ortaya koyduğu en önemli kitabıdır. Bundan sonra art arda yayımladığı yazılarıyla ünü gittikçe arttı ve birçok ülkeden genç doktor onun çevresinde toplanmaya başladı. 1902'de profesör oldu. Aynı yıl Alfred Adler, Max Kahane, Rudolf Reitler ve Wilhelm Stekel'in katılımıyla ünlü "Çarşamba Toplantıları"nı başlattı. Psikanaliz üzerine tartışmaların yapıldığı bu toplantılara düzenli olarak

Çarşamba Toplantıları

katılanların sayısı gittikçe arttı. İngiliz Ernst Jones, İsviçreli Carl Jung, ABD'li Brill, Macar Sandor Ferenczi, Alman Karl Abraham gibi geleceğin ünlü psikanalistleri yeni katılanlar arasındaydı. 1908'de 22 kişiye ulaşan bu grup Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu. Freud 1909'da Carl Jung'la birlikte ABD'deki Clark Üniversitesi'ne çağrıldı ve bir dizi konferans verdi. 1910'da Viyana Psikanaliz Enstitüsü, Uluslararası Psikanaliz Derneği'ne dönüştü. Ancak çok geçmeden psikanalistler arasında görüş ayrılıkları doğdu ve kopmalar oldu. Alfred Adler bireysel psikoloji okulunun, Carl Jung ise analitik psikoloji okulunun öncüsü oldu.

1933'te Almanya'da Naziler'in iktidara gelmesinden sonra Freud'un kitapları Berlin'de yakıldı. 1938'de Alman ordularının Avusturya'yı işgalinden sonra Freud ülkesini terketmek zorunda kaldı ve ailesiyle birlikte Londra'ya gitti. İki oğlunun savaşa katılması, Yahudilerin katliamı ve kendisinin Yahudi oluşu, bundan sonra geliştirdiği düşünceleri etkiledi. Çene kanserinden öldükten sonra kızı Anna onun görüşlerine yenilikler katarak ego psikologlarının öncüleri arasında yer almıştır.

1886'da tohumları atılan psikanalitik görüş, 1939'a dek çok farklı aşamalardan geçmiştir. Freud psikopatolojiye ilişkin klinik deneylerden yola çıkarak yeni gözlemlerin ve bilgilerin ışığında kuramını geliştirmiş, bir önceki yazısında savunduğu tezi daha sonra eleştirmiştir.

Freud'a göre insan davranışı nedensiz değildir. En önemsiz sözden, hareketten en yüce atılımlara dek her davranışın bir nedeni vardır. Freud'un "ruhsal gerekircilik" olarak adlandırdığı bu tez psikanalitik kuramın temel varsayımıdır. Bazı davranışların nedenleri kolaylıkla açıklanabilirken, bazılarının nedenlerini anlamak ya çok güç, ya da olanaksızdır. Bu durum insan davranışının bazen bilinçli, bazen bilinçaltı bazen de bilinçdışı nedenleri olmasından kaynaklanır. Psikanalitik kuramda ruhsal dünyanın bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı olmak üzere üç tabakadan oluşmasına topografik görüş denilir. Bu görüşe göre, bilinç o anda yaşananlardır. Bilinçaltı, bilinçlenme olasılığı olan, ama o anda bilinçlenmemiş düşünceleri, anıları içerir. Bilinçaltı, bilinçlenme olanağına sahip anıların deposudur. Bilinçdışı ise, ne kadar zorlansa, bilinçlenmesi yasaklanmış yaşantıların tümünü kapsar. Bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı arasında bazı sınırlar, psikanalitik terimlerle kontr-kateksizler, yani sansürler vardır. Bu enerji dağılımları insanın düşünce ve davranışlarının gereksiz yere bilinçaltı veya bilinçdışı süreçlerle etkilenmesini engeller, yani insanın ruhsal sağlığı için gereklidir.

► *Haz ilkesi ve gerçek ilkesi*

Bilinç dışı

Freud, insanın ruhsal yapısını id, ego (ben) ve üstben (süperego) olmak üzere yapısal görüşle üçe ayırır. İd, içgüdülerin deposu, bir başka deyişle, insanın yaşam kaynağıdır. Bilinçdışının sansür yoluyla çok sıkı bir denetim altında tutulmasının ve bilinçlenmemesinin nedeni iddir. İçgüdüsel özellik gelişmeyle veya eğitimle kaybolmaz, toplumdışıdır, yani kendi dışında bir toplumdan habersizdir. Bu nedenle yasa, kural, ayıp, yasak gibi şeyler id için söz konusu değildir. Beklemek bilmeyen, anında doyum arayan id, denetim altında tutulmalı, yani bilinçdışı kılınmalıdır.

Freud, idi denetleyen ve bilinçdışı kılan yapıya ego der. Kişiliğin en önemli yapısı olan egonun bazı araçları gelişmemiş biçimde doğuştan vardır, bazıları ise gelişmeyle edinilir. Birincilere egonun doğuştan getirdiği birincil araçlar, ikincilere de ikincil araçlar denir. Örneğin ses çıkartabilme, konuşma birincil araçlar, savunma mekanizmaları, uyum yolları ikincil araçlardır. Doğuşta ayrışmamış bir şekilde var olan ego, zamanla gelişir ve kişiliğin yürütülmesinde bazı önemli görevler yüklenir. Ego dış ve iç dünyaları algılayarak gerçekleri değerlendirir. Gerçeğin değerlendirilişi bir açıdan kişinin ruhsal sağlık düzeyini belirler.

Ruhsal dünyanın üçüncü yapısı, doğuşta varolmayan, ancak toplumsal ilişkilerle yavaş yavaş gelişen ve beş yaşlarında iyice oluşan üstbendir. Üstben toplumun yasaklarını içerir. Neyin doğru, neyin yanlış, neyin yapılabilir, neyin yapılamaz olduğunu bildiren üstbendir. Tıpkı id gibi, üstbenin de büyük bir bölümü bilinçdışı ve bu nedenle de mantıksız, sert ve haşindir. Üstbenin bilinçli bölümüne vicdan denir.

Egonun görevlerinden biri idin toplumdışı istekleriyle üstbenin mantıkdışı kurallarını bağdaştırabilmek, kişilikte bir bütünlük sağlayabilmek ve bu bütünlüğü sürdürebilmektir. Bunu başaran ego sağlıklıdır, başaramayan ise id ile çatışma halindedir. Bu çatışmada üstben ya egonun, ya da idin tarafını tutar. Çatışmanın doğurduğu kaygı, egoyu, Freud'un baskı ya da sansür olarak adlandırdığı birtakım savunma yollarına başvurmaya zorlar. Ego kendi içinde veya dışında kaygı yaratabilecek uyarıları inkâr edebilir, sevgi gibi bir duyguyu bastırıp öfkeyi gösterebilir. Kendini kaygıdan kurtarabilme uğruna duyguyla düşünceyi ayırır. İçinden gelen isteklerin yönünü değiştirir, patronuna kızacağına kapıcıya bağırır. Son çare olarak da etkin veya mutlu olduğu dönemlere doğru geriler. İnsanın kendisiyle ve çevresiyle yaşayabilmesi için gerekli olan bu savunma mekanizmaları, bazen artan kaygının paniğiyle kişiliği yönetmeye başladıklarında nevrozun, savunma mekanizmaları çöktüğünde, yani ego görevlerini yürütemediğinde de psikozun başlamasına neden olur.

Psikanalitik kuramın en karmaşık, ama en temel kavramları dinamik görüşle ele alınan haz ilkesi ve gerçek ilkesidir. İd, haz ilkesini benimser ve anında doyum arar. Gerçek ilkesini benimsemiş olan ego ise, anında eyleme geçip büyük zararlara uğramaktansa düşünüp en uygun doyum yolunu aramayı yeğler. Bir başka deyişle gerçek ilkesi eninde sonunda haz ilkesine kulluk eder. Psikanalitik kuramda vurgulanan bu hazcı yaklaşım da Freud'un sert eleştirilere uğramasına neden olmuştur. ◄

Görevi idin istekleriyle üstbenin kurallarını bağdaştırmak olan egonun, haz ilkesiyle gerçek ilkesi arasında uyum sağlayabilmek için kullandığı yöntem psikanalitik kuramın "ruhsal ekonomi" görüşüyle açıklanır. Freud'a göre insan bir enerji yığınıdır. Bedensel hareketler gibi ruhsal süreçler de enerji dağılımlarıyla oluşur. Ruhsal enerjinin kaynağı içgüdüler, yani iddir. Doğuşta ruhsal enerji tümüyle içgüdüseldir, dolayısıyle kaygan, yaygın, kaypak ve dizginlenmemiştir. Başıboş akan bu kaygan yığın gelişmeyle ayrışmaya, belirli ruhsal ve bedensel işlevlere

bağlanmaya, içgüdüsel niteliklerini yitirip yansızlaşmaya başlar.

İnsanın sağlıklı gelişmesinde, ruhsal enerjinin büyük bir bölümü idden koparak, egonun boyunduruğuna girer. Bir bölümü de içgüdüsel özelliklerini koruyarak, idde süregelir. Ego, kendi boyunduruğu altına aldığı bağlanmış ve yansızlanmış ruhsal enerjiyi algı, düşünce, gerçeği değerlendirme, eylem gibi işlevlerinde tüketir. Bir bölümünü de gerçeğin koşullarına uyarak idi ve üstbeni denetlemek, haz ilkesinin davranışı yönetmesini engellemek, bilinçli davranışları, bilinçaltı ve bilinçdışı akımlardan korumak için harcar. Bu enerji akımları savunma mekanizmalarıdır.

Savunma çareleri hiçbir zaman tümüyle etkili olamaz. Bastırılan ve bilinçdışı kılınan id, her insanda vardır ve bir enerji yığını olduğu için de gücünü korur. Egonun tüm çabalarına karşın, isteklerini açıkça ortaya koymasa da simgeli yollarla dile getirir. Rüya bunun en belirgin örneğidir. Ego uykuyla dinlenmeye geçtiğinde savunmalarını zayıflattığı için id rüya yoluyla isteklerini belirtir. Bir başka deyişle rüyanın insanın ruh sağlığı açısından büyük bir yararı vardır. Bu yolla idin bastırılmış enerjisi, verimsiz de olsa boşalma olanağına kavuşur. Rüyanın karabasana dönüşmesi idin kendini gereğinden fazla ortaya koyması demektir. Bir tehlikenin belirebileceğini bildiren kaygı, insanı karabasandan uyandırır. Ego, bu yolla id üzerindeki denetimini yeniden sağlar.

Freud'a göre ideal sağlıklı insan söz konusu değildir. Her insanda varolan id ile ego arasındaki çatışma kaygı doğurur, kaygı da ruhsal sıkıntı belirtisidir. Bu nedenle bütün insanların az ya da çok, kendilerine göre bazı uyumsuz, yani nörotik belirtileri vardır.

Freud yaşamak için gerekli olan besin, uyku gibi bedensel (fizyolojik) gereksinmelerin dışında iki temel içgüdüden söz eder: cinsel ve saldırgan içgüdüler. Cinsel içgüdü, cinsel isteklerle birlikte tüm olumlu, bağdaştırıcı, birleştirici, yapıcı dürtüleri; saldırgan içgüdüler ise ayırıcı, bozucu, yıkıcı, dağıtıcı olumsuz dürtüleri içerir. Birincisi soyların devamı, ikincisi ise insanın devamı için gereklidir. Freud son yıllarındaki yazılarında bu iki içgüdü için "yaşam ve ölüm içgüdüleri" demiştir.

Cinsel ve saldırgan içgüdülerin gelişmesi gensel görüşte ele alınır. Psikanalitik kurama göre kişiliğin temeli çocuklukta yatar. Beş, altı yaşlarından on bir, on iki yaşlarına kadar süren gizlilik (latans), on ikiyle on sekiz, yirmi yaş arasındaki gençlik ve bunu izleyen yetişkinlik, ilk yaşlarda ekilmiş tohumların ürünlerini toplar. Özet olarak bugünü ve yarını dün belirler.

Freud, cinsel ve saldırgan içgüdülerin çocukluk çağındaki gelişimini "ağızsal", "dışkıl" ve "üretken" olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Psikanalitik kurama göre cinsel ve saldırgan içgüdüler belirli yaşlarda vücudun belirli alanlarında toplanırlar. Yaşamın ilk yıllarında bebeğin beslenmesi en önemli sorun olduğundan cinsel ve saldırgan içgüdüler ağızda toplanır. Ağız yalnızca besinin alınmasıyla ilgili doyumları değil, emmeyle veya ısırmayla ilgili cinsel ve saldırgan hazları da sağlar. Yetişkinlerde izlenen öpüşme, ısırma gibi ağızcıl cinsel ve saldırgan davranışların temel taşlarını oluşturur. Yaşamın ikinci yılına doğru tuvalet eğitiminin başlamasıyla ruhsal enerji dışkıl alanda toplanmaya başlar. Biyolojik bir gereksinme olan dışkıl faaliyetler cinsel ve saldırgan özellikler kazanır. Bunların izleri yetişkinlerde homoseksüellik, sadizm, mazoşizm olarak ortaya çıkar.

Dört, beş yaşlarına doğru her çocuğun girdiği üretken dönemin en önemli sorunu "Oedipus Kompleksi"dir. İçgüdüler, dışkıl alandan cinsel organlara kayar. Çocuğun yeni hazlar duymasına, cinsel merakların uyanmasına neden olur. Dolayısıyla erkek çocuk annesine karşı cinsel duygular beslemeye ve annesine sahip çıkan babasına kızmaya başlar. Sevgi, öfke ve rekabetin birbirine karıştığı bu üçgene, babasını öldürüp annesiyle evlenen eski Yunan Kralı Oedipus'un adı verilmiştir. Bilişsel süreçler yeterince olgunlaşmamış olduğu için kendinde varolanı başkasında da var sanan çocuk, babasının da kendine öfkeli olacağı kuşkusuna düşer. O babasına kızıyorsa, babası da ona kızıyordur ve onu cezalandıracaktır. Freud bu çocuksu kaygıya hadım edilme (kastrasyon) kaygısı demiştir. Oedipus kompleksinin ve kastrasyon kaygısının yarattığı çelişki, çocuğun anasına karşı beslediği cinsel isteklerden caymasına ve babasıyla özdeşleşmesine yardımcı olur. Bu sayede üstben ruhsal dünyada iyice sağlamlaşır. Çocuk, ana babasının ve toplumun ahlak kurallarını benimser, egoda gerçek ilkesi güçlenir.

Çocukluk dönemleri ve yaşantuları kişiliğin temel taşlarını oluşturur. Herhangi bir dönemin herhangi bir özelliğine saplanan bir insan, yaşamı boyunca bu saplantıyı açık ya da simgeli yollarla dile getirir.

Çocuksu cinsellik çağını, altı yaşlarında başlayan ve buluğa kadar süren gizlilik (latans) çağı izler. Bu yaşlarda çocuğun cinsel ve saldırgan içgüdülerinde bir durulma, daha doğrusu bir gizlilik izlenir. Buluğla başlayan gençlik çağında fizyolojik değişikliklerle birlikte cinsel ve saldırgan içgüdüler yeniden canlanır, gerilmelere, ruhsal belirtilere rastlanır.

Freud'un, tedavi ettiği hastaların geçmiş yaşantuları üzerine anlattıklarına ve kendi gözlemlerine dayanarak, çocukların cinsel yaşamına ilişkin öne sürdüğü görüşlere önceleri şiddetle karşı çıkılmışsa da, çocukların da kendilerine özgü bir cinsel yaşamları olduğu büyük ölçüde benimsenmiştir.

Freud'un geliştirdiği psikanalitik görüş 20.yy'ın en çok tartışılan konularından biridir. Önerdiği kavram ve mekanizmalar bilimsel düzeyde yoğun araştırma konusu olmuş, bazılarını destekleyici nitelikte bulgular ortaya çıkarılmış, ancak hemen hemen hiç birinin geçerliliği kesin olarak kanıtlanamamıştır. Bu konuda özellikle organik görüşü savunanların eleştirileri sonucu organo-dinamik öğretiler doğmuştur. Eleştirileri psikanalitik çerçeve içinde karşılamaya çalışan Freud sonrası psikanaliz kuramları ise, bir ölçüde Freud'un görüşlerinin zaman içinde değişimine uğraması sonucu birbiriyle çelişmektedir.

◄ *Cinsel ve saldırgan içgüdüler*

Freud'un görüşleri, felsefi ve siyasi düzeyde de, boyutları Descartes'çı insan anlayışından Marxizm'e varan geniş bir alanda, eleştirinin ağırlık kazandığı tartışmalara yol açmıştır. Görüşlerine yöneltilen eleştirilere karşın Freud'un antropoloji, eğitim vb. bilim dallarında, edebiyatta, dinde ve yaşamın hemen hemen her alanında etkisi olmuştur. Psikiyatri alanında ise Wilhelm Reich, Karen Horney, Erich Fromm, Melanie Klein, David Leing vb. Freud'u izlemiş,

görüşlerine yenilikler katarak psikanalitik görüşü geliştirmişlerdir.

- **YAPITLAR: (Başlıca):** *Studien über Hysterie* (J.Breuer ile), 1895, ("Histeri Üzerine Çalışmalar"); *Die Traumdeutung*, 1900, (Rüyalar ve Yorumları, 1972); *Zur Psychopathologie des Altagslebens*, 1901, ("Günlük Yaşamın Psikopatolojisi Üzerine"); *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905, ("Şaka ve Bilinçdışıyla İlişkisi"); *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905, (Cinsiyet Üzerine Üç Deneme, 1962); *Totem und Tabu*, 1913, (Totem ve Tabu; 1942); *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung*, 1914, ("Psikanalitik Hareketin Tarihi Üzerine"); *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1917, ("Psikanalize Giriş Üzerine Dersler"); *Jenseits des Lustprinzips*, 1920, ("Haz İlkesinin Ötesinde"); *Das Ich und das Es*, 1923, ("Ego ve İd"); *Selbstdarstellung*, 1925, (Hayatım ve Psikanaliz, 1944) *Hemmung, Symptom und Angst*, 1926, ("Ketvurma, Belirti ve Endişe"); *Die Zukunft einer Illusion*, 1927, ("Bir Yanılsamanın Geleceği"); *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930, ("Uygarlığın Huzursuzluğu"); *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, 1939, (Musa ve Tektanrıcılık, 1976); *Gesammelte Werke*, 1940, ("Toplu Yapıtlar").

- **KAYNAKLAR:** M.Bonaparte, A.Freud, E.Kris (der.), *Sigmund Freud, the Origins of Psychoanalsis: Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes (1887-1902)*, 1954; G.Cansever, *İçimdeki Ben*, 1979; E.Fromm, *Sigmund Freud's Mission*, 1955; E.Jones, *The Life and Works of Sigmund Freud*, 3 cilt, 1953-1957; C.Jung, *Memoirs, Dreams, Reflections*, 1963; P.Roazem, *Freud: Political and Social Thought*, 1969; W.Stekel, *Authobiography: The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*, 1950.

- **BAKINIZ:** ABRAHAM, A.ADLER, J.BREUER, CHARCOT, FROMM, HORNEY, JUNG, M.KLEIN, LACAN, LAING, REICH.

FREYRE, Gilberto
(1900)

Brezilyalı sosyal bilimci. Brezilya'da çağdaş sosyolojinin kurucusudur.

Gilberto de Mello Freyre, 15 Mart 1900'da Pernambuco'daki Recife'de doğdu. Ortaöğrenimini bu kentteki Colegio Americano Gilreath'te tamamladıktan sonra ABD'ye gitti. 1920'de Baylor Üniversitesi'ni bitirdi, 1922'de de Columbia Üniversitesi'nde yüksek lisans derecesi aldı. Bir süre, Avrupa'daki antropoloji ve etnoloji müzelerinde incelemeler yaptı. Ülkesine döndükten sonra dört yıl kadar Pernambuco Eyalet Başkanlığı Sekreteri olarak çalıştı. 1946-1950 arasında Ulusal Meclis'te bağımsız üye olarak yer aldı. 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ülkesini temsil etti. Güney Amerika'nın ilk sosyal antropoloji ve Brezilya'nın ilk çağdaş sosyoloji kürsüsünün kurucusu olan Freyre, konuk profesör olarak ABD ve Avrupa'nın belli başlı üniversitelerinde dersler verdi.

Freyre, sosyolojiden antropolojiye, tarihten siyasete, psikolojiden edebiyata değin pek çok bilim dalıyla yakından ilgilenmiş bir bilim adamı olarak, Brezilya'nın geçmişi ve bugününe ilişkin görüşleriyle, bu alanlardaki araştırmaları etkilemiştir. Birbirini tamamlayıcı nitelikteki iki çalışması *Casa-Grande e Senzala* ("Efendiler ve Köleler") ve *Sobrados e Mucambos* ("Malikâneler ve Kulübeler") Brezilya'nın toplumsal oluşumunda Portekizli, zenci, Yahudi ve Kızılderililer'in rolünü anlatır. Freyre'ye göre, efendiler ve köleler, beyazlar ve siyahlar, Avrupalılar ve Afrikalılar arasındaki kültürel ve toplumsal karşıtlıkların hiçbir zaman ırkçılık düzeyine varmaması, Brezilya'nın melez yapısının ilginç özelliklerindendir. Brezilya feodalizmi, aristokrasi, demokrasi ve anarşinin çeşitli özelliklerini bir arada barındırır. Bu zıtlar birliği, ülkede demokratik bir yapının gelişmesine yardımcı olmuştur. Aynı şekilde, karşıt kültürler arasında, kesin sınırlar olmaması, yani melezleşmeye açık bir yapının varlığı, bu kültürlerin kaynaşmasını ve ataerkil toplum yapısının çözülmesini getirmiştir.

Freyre, 1959'da yayımlanan *New World in the Tropics* ("Tropikler'deki Yeni Dünya") adlı kitabında, Portekizliler'in Faslılar'dan, Yahudiler'den ve Katolikler'den aldığı özelliklerin Brezilya'nın sömürgeleşme sürecine etkisini ele alır. Çeşitli dillere çevrilen yapıtları, Brezilya'nın aile yapısı, büyük çiftliklerdeki ilişkiler, siyasal kurumlar, eğitim gibi konularda ayrıntılı bilgileri içerir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Casa-Grande e Senzala*, 1933, ("Efendiler ve Köleler"); *Sobrados e Mucambos*, 1936, ("Malikâneler ve Kulübeler"); *New World in the Tropics*, 1959, ("Tropikler'deki Yeni Dünya").

FREYSSINET, Eugéne
(1879-1962)

Fransız yapı mühendisi. Gerek yaptığı deneyler, gerekse uyguladığı yapılarla donatılı betonun gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

13 Temmuz 1879'da Objat'da doğdu, 8 Haziran 1962'de St. Martin-Vésubie'de öldü. Charles Rabut'nün (1852-1925) donatılı beton kurslarına katıldı. 1905'te Moulins'de köprü ve yol mühendisi olarak çalışmaya başladı. Bir süre sonra Bourges karayolları bölgesine atandı. 1907'de, biçimleri ve yepyeni teknikleriyle, Maillart'ın köprülerinin yanı sıra, zamanının en cesur örnekleri arasında yer alan *Le Veurdre* ve *Boutiron* köprülerini gerçekleştirdi. 1913-1928 arasında büyük bir inşaat şirketinin teknik müdürlüğünü yaptı. Bu görevi sırasında donatılı beton konusunda yeni olanaklar aradı.

1917'de yaptığı bir deneyle, betonun yoğunluğunun ve yük taşıma gücünün titreşim yoluyla daha da artırılabileceğini buldu. Bir yandan da donatılı beton yapılardaki statik nitelikleri yetkinleştirmeye, deformasyonları önlemeye ve bunlara daha narin, ama dayanıklı biçimler kazandırmaya çalıştı. 1930'da yaptığı ve 187 m'yi geçen *Plougastel Köprüsü*, zamanının en büyük açıklıklı donatılı beton köprüsü oldu. 1933 dolaylarında iyi bir ön gerilimli yapı öğesinin ancak betona ve çeliğe çok yüksek bir gerilim verilerek sağlanabileceğini ileri sürdü. Çeşitli deneyler sonucu yüksek gerilimin betonun direncini artırdığını ortaya koydu. Özellikle çok katlı yapılarında ve yeraltı inşaatlarında bu buluşlarını uyguladıysa da çok ilgi

çekmedi. Ancak 1938'de gerilim vermeyi kolaylaştıran aracı geliştirmesinden sonra, yöntemleri bütün dünyada kullanılmaya başladı.

Freyssinet, köprüler, yollar, havagemisi ve uçak hangarları, su depoları, kabuk örtüler başta olmak üzere, çeşitli yapılar gerçekleştirmiş, donatılı beton konusunda çok önemli buluşlar yapmıştır. Mimarlık alanındaki önemi, geçtiği açıklıkların büyüklüğünden ve gerçekleştirdiği konstrüksiyonlardaki cesur tutumundan değil, alışılmamış şaşırtıcı, ama aynı oranda akılcı ve dengeli biçimsel çözümlere ulaşabilmesinden kaynaklanır. Çok büyük açıklıkları geçerken bile

Çağdaş Bir Yapı Malzemesi: Beton

Beton, sanayi çağının ortaya çıkardığı yeni yapı malzemelerinden biridir. Yüksek taşıma gücü, çok yönlü üretim ve uygulamalarıyla yapı alanının hemen her yerinde kullanılan bir malzeme durumuna gelmiştir.

Betona benzer malzemelerin daha önceki dönemlerde, örneğin Roma ve Osmanlı yapılarında da kullanıldığı bilinmektedir. Ancak günümüzdeki kullanım düzeyine gelmesi, bağlayıcı malzemesi olan çimentonun gelişmesiyle olmuştur. 18.yy'ın sonlarıyla 19.yy'ın başlarında İngiltere'de J.Smeaton, Fransa'da da mühendis L.J.Vicat bu konuda çalışma ve uygulamalar yapmışlardır.

Beton basınca karşı yüksek direnç göstermesine karşın çekme güçleri karşısında aynı taşıma gücüne sahip değildir. Bu da onu eğilmeye karşı dayanıksız kılmaktadır. Bu nedenle ilk kullanıldığı yer, daha çok temel, duvar, döşeme gibi basınç güçlerinin fazla olduğu yapı öğeleri olmuştur. Betonun taşıma gücünü yükseltmek amacıyla yapılan çalışmalar, onun demirle donatılabileceğini göstermiştir. Betonu donatılı olarak ilk kullanan Fransız Joseph Monier'dir (1823-1906). 1849'da üretmekte olduğu beton saksıların içine yuvarlak kesitli demir çubuklar yerleştirerek onların daha dayanıklı yapılabileceğini görmüştür. Fransız J.L.Lambot, François Coignet, İngiliz W.B.Wilkinson ve Amerikalı Thaddeus Hyatt (yk§. 1826-1901) da bu yıllarda donatılı beton yapımına ilişkin ilk çalışmaları yapanlar arasındadır. 1892'de de Fransız mühendisi François Hennebique (1842-1901) donatılı beton iskelet yapım yöntemini geliştirmiştir.

20.yy'da beton yapım yöntemleri daha da ilerlemiştir. Bunlardan biri beton taşıyıcılara, kendilerine etki yapacak güçlerin aşması gereken bir içgerilim verilerek dirençlerini artırmayı amaçlayan "öngerilimli" beton yapımıdır. Ayrıca nervürlü (kaburgalı) döşemeler, mantar taşıyıcılar, perde duvarlar, düz ve katlanmış plaklar, kabuklar gibi çok çeşitli yapım yöntemlerinin geliştirilmesi betonun kullanım alanını genişletmiş, bu malzemeye o zamana değin bilinmeyen yeni yapımsal ve biçimsel olanaklar sağlamıştır.

Beton, önceleri işlevsel yanları ağır basan üretim, depolama ve ulaşım yapılarında kullanılmış, öteki mimarlık işlevlerine getireceği düzenleme ve biçimlendirme olanakları ancak 20.yy'ın ilk yıllarında anlaşılmaya başlamıştır. Yeni malzemenin olanaklarını ilk sezenlerden biri Fransız mimarı T.Garnier'dir. Garnier 1901-1904 arasında tasarladığı bir sanayi kentinde betonu hem yapımsal, hem de biçimsel özelliklerini ortaya çıkaracak bir biçimde kullanmıştır. Bu malzemeyi bu anlamda ilk uygulayanlardan biri Fransız mimarı A.Perret'dir*. 1903'te Paris'te yaptığı bir apartmanda iskelet yapım yönteminin sağladığı serbest plan, geniş pencere boşlukları, narin taşıyıcılar, vb. gibi özellikleri kullanırken, aynı zamanda taşıyıcı kolon ve kirişler arasındaki duvarları içeri çekerek yapıdaki taşıyıcı ve bölücü öğeleri görsel olarak da birbirinden ayırmıştır. Çağdaş mimarlar arasında donatılı betonun en güçlü savunuculuğunu ise Le Corbusier* yapmıştır. O, donatılı betonun, serbest plan düzenlemesi, serbest yapı yüzü düzenlemesi, düz çatı, yapının ayaklar üstünde yükseltilmesi gibi olanaklar sağlamasının yanı sıra, bir yapı malzemesi olarak kendine özgü bir güzelliğinin, bir estetiğinin olabileceğini de ortaya koymuş, betonun üstü kaplanmadan, hatta kalıptan çıktığı biçimiyle de (brüt beton) kullanılabileceğini göstererek bu malzemeye yepyeni bir anlatım dili kazandırmıştır.*

ABD'de ise F.L.Wright uzun konsol çıkmalar, yüksek mantar taşıyıcılar ve sarmal rampalar gibi betonun biçimsel ve yapımsal olanaklarını zorlayan tasarımlar oluşturmuştur.*

20.yy'daki önemli uygulamalar arasında İsviçreli R.Maillart'ın köprüleri, Fransız E.Freyssinet'nin parabolik kemerli hangarları ve öngerilimli köprüleri, İspanyol E.Torroja* ve F.Candela'nın* kabuk konstrüksiyonları, İtalyan P.L.Nervi'nin* prefabrike kubbeleri, Alman W.Bauersfeld, F.Dischinger* ve U.Finsterwalder'in* kabuk konstrüksiyonları bulunmaktadır.*

Beton, yapı malzemesi olarak Türk mimarlığında yenidir. Türkiye'de ilk çimento fabrikaları 1912'de İstanbul ve Eskihisar'da kurulmuştur. Cumhuriyetten sonra bunlara zaman zaman yenileri eklenmiş, 1950'yi izleyen yıllarda da sayıları hızla artarak 1982'de 35'e ulaşmıştır. Bugün beton hemen her biçimiyle üretilmekte, her çeşit işlevde geniş ölçüde kullanılmaktadır. Çağdaş Türk mimarlığında donatılı betonun üstünü kaplamadan, yalın yüzeylerini kendine özgü bir anlatım aracı olarak geniş ölçüde kullanan ilk yapı, A. ve B. Çinici tarafından 1962-1963'te Ankara'da yapılan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi'dir.*

küçük kesitler ve narin biçimler elde etmeyi başarmış, yapının yerine ve işlevine uygun malzeme ve yapım yöntemleri kullanmıştır. Buluşlarını açıkladığı yazıları ve tezleriyle çeşitli ödüller almış, bilimsel kuruluşların onur üyesi olmuş, dünyanın önde gelen birçok üniversitesince kendisine onursal doktorluk unvanı verilmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Boutiron Köprüsü*, 1907, Cher bölgesi, Fransa, 1944'te yıkıldı; *Le Veurdre Köprüsü*, 1907, Cher bölgesi, Fransa, 1944'te yıkıldı; *St. Pierre du Vauvray Köprüsü*, 1922, Fransa, 1944'te yıkıldı; *Orly Havaalanı Uçak ve Havagemisi Hangarları*, 1916-1924, Paris, 1944'te yıkıldı; *Plogastel Köprüsü*, 1930, Elorn Estuary, Fransa; *Traneberg Köprüsü*, 1932, Stockholm; Liman yapıları, 1937-1939, Brest; *Orly Havaalanı pistleri*, 1946-1947, Paris; Caracas-la Guaira karayolu, 1950-1955, Venezuela.

• **BAKINIZ:** DISCHINGER, FINSTERWALDER, MAILLART.

FREYTAG, Gustav
(1816-1895)

Alman kültür tarihçisi ve edebiyatçı. Ulusal Alman Birliği görüşünü savunmuştur.

13 Temmuz 1816'da Silezya'daki Kreuzburg'da doğdu, 30 Nisan 1895'te Wiesbaden'da öldü. Babası doktordu. Breslau ve Berlin üniversitelerinde Alman dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. 1838'de doktorasını verdi, 1839'da doçent oldu. Daha sonra Breslau Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaya başladı. Profesörlük için yaptığı başvuru 1843'te siyasal nedenlerle reddedilince, üniversiteden uzaklaşmak zorunda kaldı. 1847'de Dresden'e, ardından da Leipzig'e giderek, bu kentlerdeki edebiyat ve felsefe çevrelerine girdi. 1848 Devrimi siyasi düşüncelerinin netleşmesinde bir dönüm noktası oldu. Devrim sırasında, Dresden'de zanaatçılar için bir dernek kurdu ve onları siyasal radikalleşmeden uzak tutmaya çalıştı.

1848-1861 arasında Julian Schmidt ile birlikte *Die Grenzboten* (Son Ulak) adlı dergiyi yayımlayan Freytag, bu dergiye yazdığı siyaset, sosyoloji ve tarih konulu makalelerinde Kuzey Almanya'daki liberal milliyetçi akımın savunuculuğunu yaptı. Dergi, aynı zamanda edebiyat alanında yeni gelişmekte olan Realizm (Gerçekçilik) akımının da sözcüsüydü. Freytag, benzer çalışmalarını 1871-1873 arasında *Im neuen Reich* (Yeni Devlette) adlı dergide sürdürdü. 1866'da Ulusal Liberaller Partisi'nin milletvekili olarak Kuzey Almanya Kurucu Meclisi'ne girdi.

Liberalizmi savunan Freytag bir yandan mutlakiyetçi soylulara, diğer yandan demokratik istekleri savunan devrimcilere karşı çıkmıştır. Ona göre burjuvazi ulus devletin temeli, uygarlık ve kültürün öncüsüdür. Bu görüşleri doğrultusunda, Avusturya'dan ayrılmak gerektiğini ve Prusya egemenliğinde bir Alman Birliği kurulmasını savunur.

Freytag'ın edebiyat alanındaki ilk ürünlerinde, burjuva kültürünü yansıtan Biedermeier Dönemi'nin, daha sonraki çalışmalarında ise K. Gutzkow ve H. Laube ile dostluğunun bir sonucu olarak Genç Almanya (Jungdeutschland) akımının etkisi görülür. Freytag'a ün kazandıran, ilk romanları *Graf Waldemar* ("Waldemar Dükü"), Schiller Ödülü alan *Die Fabier* ("Eski Roma Soylu Ailesi") ve *Soll und Haben*'dır. *Soll und Haben*, Dickens'ın *David Copperfield* adlı kitabının ve G. Sand'ın üslubunun etkilerini taşır. Kitapta, tüccarların yaşam biçimi ve dönemin siyasal konuları işlenmiştir. *Die Journalisten* ("Gazeteciler") adlı oyunu ise liberal ve muhafazakâr partiler arasındaki çatışmayı ele alan bir komedidir. Freytag kitaplarında çökmekte olan soylu sınıfın ahlak değerlerine karşı burjuva ahlak değerlerini savunmuş, insanın bireysel ve kolay kavranamayan yönlerini ele almıştır.

1859'dan başlayarak kültür tarihi konusunda araştırmalar yapmaya başlayan Freytag, bu konuda derlediği bilgileri, *Die Bilder aus der deutschen Vergangenheit* ("Alman Geçmişinden Görüntüler") ve *Die Ahnen* ("Atalar") adlı kitaplarında kullanmıştır. *Die Ahnen*'da Germenler devrinden başlayarak, bir soyun çeşitli kuşaklarını kültür tarihi açısından inceler. Her iki yapıt da, konularında değerli birer kaynak niteliğindedir. 1879'dan sonra Wiesbaden'a çekilen Freytag, yaşamının geri kalan bölümünü çalışmalarını derleyerek ve bir özeleştiri olarak da değerlendirilen *Erinnerungen aus meinem Leben*'i ("Yaşamımdan Anılar") yazarak geçirmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Roman:** *Graf Waldemar*, 1848, ("Waldemar Dükü"); *Soll und Haben*, 1855, ("Olanak ve Elde Bulundurma"); *Die Fabier*, 1859, ("Eski Roma Soylu Ailesi"); *Die Bilder aus der deutschen Vergangenheit*, 5 cilt, 1859-1867, ("Alman Geçmişinden Görüntüler") *Die verlorene Handschrift*, 1864, (Kayıp El Yazması, 1950); *Die Ahnen*, 6 cilt, 1873-1881, ("Atalar"); *Erinnerungen aus meinem Leben*, 1888, ("Yaşamımdan Anılar"). **Oyun:** *Die Valentine*, 1847; *Die Journalisten*, 1853, ("Gazeteciler").

• **KAYNAKLAR:** J. Hofmann, *Gustav Freytag als Politiker, Journalist und Mensch*, 1922; E. Laaths, *Der Nationalliberalismus im Werke Gustav Freytag's*, 1934.

FREYTAG-LÖRINGHOFF, Bruno von
(1912)

Alman, filozof ve mantıkçı. Lojistik'e karşı klasik mantığı, yeniden yorumlayarak, savunmuştur.

11 Haziran 1912'de Riga'daki Bilderlimgshof'ta doğdu. Matematik felsefesi, dil ve doğabilimleri felsefesi alanında çalıştı. Tübingen Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. 1959'da Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde mantık okuttu. Son çalışmalarında bilgisayara ağırlık verdi.

Felsefe alanında durum, anlama, nedensellik ve özgürlük kavramlarını işledi. Ancak ana ilgi alanı mantık oldu. Mantığın dil, bilgi kuramı, varlıkbilimle karıştırılmasının olumsuz sonuçlara yol açtığını, mantığın, kendi alanı dışına taşan işlevler yüklenerek

Resim 303
Jean FOUQUET ***"Madonna ve Çocuk"***
Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi-Antwerp, HOLLANDA

Resim 304
Jean Honoré FRAGONARD ***"Salıncak"***
Wallace Koleksiyonu-Londra, İNGİLTERE

Resim 305
*Jean Honoré FRAGONARD "**Taçlandırılan Âşık**"*
Frick Koleksiyonu-New York, ABD

Resim 306
Caspar David FRIEDRICH "Karaya Oturmuş Hofnung"
Sanat Salonu-Hamburg, ALMANYA

kısırlaştırıldığını ileri sürdü. Ona göre mantık, bütün bu bilgi alanlarını etkileyebilecek bir yol göstericidir. Aristoteles'in mantığını, *identite* (özdeşlik) ve *diversitas* (özdeş olmama) kavramlarına dayanarak yorumladı ve klasik mantığı yeni bir temele oturttu. Bu tutumuyla da Lojistikçiler'in karşısında yer aldı. Matematik bilgisini de kullanarak, mantık işlemlerine uygulanacak özgün formüller geliştirdi; yeni bir *Logikkalküle* (mantıksal hesap) oluşturdu. Mantığın "gerçek" ile değil, Aristoteles'in yapmış olduğu gibi "doğru" ile uğraşması gerektiğini belirtti.

• YAPITLAR (başlıca): *Gedanken zur Philosophie der Mathematik*, 1948, ("Matematik Felsefesi Üzerine Düşünceler"); *Rekonstruktion der ersten Rechenmaschine von Wilhelm Schickard*, 1962, ("Wilhelm Schickard'ın İlk Hesap Makinesinin Yeniden Düzenlenmesi"); *Werbung für Philosophie*, 1973, ("Felsefenin Tanıtılması"); *Logik*, (5. basım) 1972, (Mantık, 1973).

• BAKINIZ: ARİSTOTELES.

FRIEDAN, Betty
(1921)

ABD'li psikolog ve yazar. Kadın hareketinin önde gelen temsilcilerindendir.

4 Şubat 1921'de Illinois Eyaleti'nin Peoria kentinde doğdu. Smith College'da öğrenim gördüğü sırada ünlü psikolog Kurt Koffka'nın öğrencisi oldu. Iowa Üniversitesi'nde Kurt Lewin'in yönetimindeki ilk grup dinamiği deneylerine katıldı. Daha sonra değişik dönemlerde çeşitli üniversitelerde klinik psikologu ve uygulamalı sosyal bilim araştırmacısı olarak çalıştı ve ders verdi.

1966'da Ulusal Kadın Örgütü'nü kuran Friedan 1970'e değin bu örgütün başkanlığını yürüttü. 1970'te kadınlara oy hakkı verilmesinin 50. yıldönümünde Eşitlik İçin Kadın Boykotu'nu örgütledi.

Friedan 1963'te yayımlanan ve birçok dile çevrilen *The Feminine Mystique* (Kadınlığın Gizemi) adlı kitabında II. Dünya Savaşı sonrasında erkeklerin evlerine dönmeleriyle başlayan, kadınların eve kapanma sürecinin nedenlerini inceledi. Kadınların savaştan dönen kocalarının ev, aile, çocuk özlemlerini giderici bir tutum içine girdiklerini, "iş kadını" imgesinin kötülenmesiyle, kadınların kadınlığa özgü özelliklerini yitirecekleri kaygısına kapıldıklarını savundu. Soğuk savaş döneminde McCarthycilik'in etkisiyle kadının sahip olabileceği en iyi rolün iyi bir eş, anne ve ev kadınlığı olduğunun vurgulandığını, yükseköğrenimde kadınlar için ev ekonomisi gibi konuların gündeme gelmesinin kadınların eve kapanma sürecinde önemli bir etken olduğunu savundu. Çocuklarını yetiştirdikten sonra kadınların büyük bir boşluk içine düştüklerini, işe yaramazlık duygusuna kapıldıklarını ve pişmanlık duyduklarını saptadı.

• YAPITLAR (başlıca): *The Feminine Mystique*, 1963, (Kadınlığın Gizemi, 1983); *It Changed My Life: Writings on the Women's Movement*, 1976, ("Yaşamımı Değiştirdi: Kadın Hareketi Üzerine Yazılar").

FRIEDBERG, Emil Albert
(1837-1910)

Alman, hukukçu. Kilise hukuku üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Könitz'de doğdu, Leipzig'de öldü. Halle, Freiburg ve Leipzig üniversitelerinde ders verdi. Eichhorn ve A.L.Richter ile birlikte, temellerini Hegel'in attığı ve F.C.Savigny, G.Hugo ve G.F.Puchta tarafından geliştirilen Tarihçi Hukuk Okulu'nun izleyicilerindendi. P.Hinschius'un etkisiyle kilise hukukunu araştırmaya yöneldi.

Friedberg, dogmatik kilise hukukunu tarihsel koşulları içinde değerlendiren, onu romantik ve mistik kılıfından çıkartarak, bilimsel bir nitelik kazandırmaya çalışan ilk hukukçulardan birisidir. Orta Çağ'daki "cismani iktidar-ruhani iktidar" çatışması, yani kilise ve devlet uyuşmazlıkları konusunda araştırmalar yaparak, yaşadığı dönemde ülkesindeki Katolik Kilisesi ile hükümet arasındaki sürtüşmelere çözümler bulmaya çalışmıştır. Aynı dönemde *Zeitschrift für Kirchenrecht* (Kilise Hukuku Dergisi) adlı dergiyi de yönetmiştir. Kilise evliliği ile medeni evlenme biçimleri üzerinde de incelemeler yapmıştır. Bir yandan dini hakların hukuki temellerini araştırmış, diğer yandan bu hukukun ne denli kısıtlayıcı olduğunu ortaya koymuş, kilise hukukuna karşı devlet hukukunun üstünlüğünü savunmuştur. Çalışmalarındaki titizlik ve nesnel değerlendirmeleri, dönemin Alman hükümetinin din siyasetinin belirlenmesinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Das Veto der Regierungen bei Bischofswählen*, 1869, ("Piskopos Seçimlerinde Yönetimin Vetosu"); *Die Geschichte der Civilehe*, 1870, ("Resmi Nikâhın Tarihi"); *Sammlung der Aktenstücke zum ersten vaticanischen Concil*, 1872, ("İlk Vatikan Konsiline İlişkin Belgeler"); *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts*, 1879, ("Katolik ve Protestan Kilise Hukuku Ders Kitabı"); *Das geltende Verfassungsrecht der evangelischen Landeskirchen in Deutschland und Österreich*, 1888, ("Almanya ve Avusturya'da Protestan Eyalet Kiliselerinde Geçerli Yasalar").

• BAKINIZ: EICHHORN, G.HUGO, PUCHTA, SAVIGNY.

FRIEDLÄNDER, Ludwig Heinrich
(1824-1909)

Alman, tarihçi. Roma İmparatorluğu'nun toplumsal ve kültürel tarihini incelemiştir.

16 Temmuz 1824'te Königsberg'de (Bugün SSCB sınırları içinde Kaliningrad) doğdu, 16 Aralık 1909'da Fransa'da Strasbourg'da öldü. Leipzig Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1847'de bu üniversitede ders vermeye başladı. 1853-1854 yıllarında İtalya'yı dolaştı. 1892'de üniversitedeki görevinden emekli olduktan

sonra Strasbourg'a yerleşti.

Friedländer bir süre eski Yunan kültürüne ilişkin çalışmalar yaptıktan sonra Theodor Mommsen ve Jacob Burckhardt'ın etkisiyle ünlü yapıtı *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*'u ("Roma Gelenekler Tarihinden Sahneler") yazmaya başlamıştır. Kitabında Roma İmparatorluğu'nun ilk iki yüzyılına ait toplumsal ve kültürel yaşamı canlı ve ayrıntılı bir biçimde anlatmış, Roma kentinin renkli yaşamını, imparatorluk sarayını, sınıfları, kadınların yaşamını, yolculuk ve iletişimi, tiyatro ve müziği, edebiyatı, sanatı, dini, felsefeyi, ölümsüzlük inancını ve günlük yaşamın küçük ayrıntılarına ilişkin birçok konuyu ele almıştır. Friedländer'e göre Roma uygarlığı istikrarlı bir yapıya sahiptir ve burada insanın yaşamı doğa ile yakın bir ilişki içindedir. Friedländer özellikle Roma uygarlığının görkemini simgeleyen olaylardan kesitler vermeyi amaçlayan bu çalışmasında öznel yaklaşımlardan kaçınmış, gerçekçi ve nesnel olmaya çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, 3 cilt, 1862-1871, ("Roma Gelenekler Tarihinden Sahneler").

Milton Friedman

FRIEDMAN, Milton
(1912)

ABD'li iktisatçı. Piyasa mekanizmasına olan sarsılmaz inancı, tüketim fonksiyonu, para kuramı ve istikrar politikasına yaptığı katkıları ile tanınmıştır.

31 Temmuz 1912'de Brooklyn'de doğdu. Rutgers ve Chicago üniversitelerinde iktisat öğrenimi gördü. 1946'da Columbia Üniversitesi'nde doktorasını verdi. Daha sonra Chicago Üniversitesi öğretim üyesi kadrosuna katıldı. Danışman olarak çeşitli devlet görevleri üstlendi. 1964 seçimlerinde Berry Goldwater'ın danışmanıydı ve başkan Nixon'a yıllarca danışmanlık yaptı. 1967'de Amerikan İktisat Derneği'nin başkanı oldu. 1976'da Nobel İktisat Ödülü'nü kazandı.

Friedman'ın yapıtları iki gruba ayrılabilir: 1) İktisadi sistemle ve iktisat politikasıyla ilgili görüşlerini yaymak için, iktisat bilmeyenlerin de anlayabileceği şekilde yazılmış yapıtlar. Örneğin, *Capitalism and Freedom* ("Kapitalizm ve Özgürlük"), *Free to Choose* ("Seçme Serbestliği") gibi yapıtları bu gruba girer. 2) Kendi kuramlarını geliştirdiği, iktisatçılar için yazılmış akademik yapıtları. Örneğin, *A Theory of Consumption Function* ("Bir Tüketim Fonksiyonu Kuramı"), *A Monetary History of the United States: 1867-1960* ("1867-1960 Arasında ABD'nin Parasal Tarihi") gibi yapıtları bu gruba girer.

Capitalism and Freedom ve *Free to Choose* adlı yapıtlarında geliştirdiği düşüncelere göre, birey ve bireysel özgürlük vazgeçilmez çıkış noktasıdır. İktisadi özgürlükle siyasi özgürlük arasında çok yakın bir ilişki vardır. Siyasi ve iktisadi düzenlemeler ancak belli birleşimlerde birlikte bulunabilirler. Sosyalist bir toplum, bireysel özgürlüğü sağlayamaz, bir başka deyişle demokratik olamaz. Rekabetçi Kapitalizm, gerek iktisadi özgürlüğü, gerek siyasi özgürlüğü sağlar, çünkü bu sistemde iktisadi güç ile siyasi güç birbirinden ayrılmıştır. Siyasi özgürlüğün bulunduğu her toplumda serbest piyasa ekonomisi varolmuştur. Bu nedenle *laissez-faire* iktisat politikalarını, serbest kambiyo kuru sistemini şiddetle savunmuştur.

Friedman'a göre, günümüzde bazı devlet müdahaleleri fiyat mekanizmasının (piyasanın) serbest şekilde işlemesini önlemektedir. Gümrük tarifeleri ve uluslararası ticaret üzerine konan (kota, ambargo gibi) diğer sınırlamalara, yurt içinde fiyat saptaması ya da nisbi fiyatları etkileyen müdahalelere, belli sanayilerin hükümetçe düzenlenmesine (asgari ücret gibi), tek taraflı ücret saptamasına, enflasyona yol açan para ve maliye politikalarına, aynı nedenle karşı çıkmıştır. "İşleyişine karışılmadığı takdirde piyasa rekabeti, piyasaya gitgide artan alternatif hükümet mekanizmalarının monte edildiği duruma oranla, tüketiciyi daha iyi korur."

Bireyin iktisadi ve siyasi özgürlüğü, hükümetin faaliyet alanının (görevlerinin) sınırlandırılmasını ve hükümetin gücünün dağılmasını gerektirir. Friedman'ın hükümete tanıdığı görevler A. Smith'inkinden de sınırlıdır: a) yurdu diğer ülkelere karşı koruyacak askeri gücün ve yurt içinde asayişi sağlayacak polis gücünün sağlanması, b) adaletin sağlanması, c) bireyler tarafından başarılamayacak veya kârlı şekilde işletilemeyecek bazı bayındırlık işlerinin üstlenilmesi, d) yaptığından "sorumlu" sayılamayacak bireylerin korunması. Bu görevlerden ilk üçü A. Smith'de de vardır. Ne varki Friedman, (c) şıkkındaki görevi, hükümet faaliyetlerinin istenmeyen "dışsal" etkisiyle sınırlamıştır.

Friedman'a göre, gelir bölüşümü de piyasa güçlerince belirlenmelidir. İnsanlar gerek genlerinden gelen özellikleri, gerek sonradan (örneğin eğitimle) edindikleri yatkınlıklar sonucunda, üretici olarak birbirinden farklıysa, gelirlerinin de farklı olması gerekir. Bireyler ancak Tanrı önünde eşittir ve fırsat eşitliğine sahiptir. Gelirleri eşitlemeye yönelik her iktisat politikası üretimde etkinliği azaltır. 19.yy İngilteresi, fırsat eşitliği geçerli olduğu için ilerlemiş, 20.yy'da uygula-

nan gelirleri eşitleme politikası, ülkenin gerilemesine yol açmıştır. "Sendikalar, mesleğe girişi sınırlayarak üyelerinin ücretlerini yükseltiyorsa, bu yüksek ücretler, fırsatları kısılmış diğer işçiler pahasına gerçekleşmiştir. Hükümet, kamu kesiminde çalışan işçilere daha yüksek ücret ödüyorsa, bu yüksek ücretler, vergi ödeyicileri pahasına ödenmektedir."

Friedman, *A Theory of Consumption Function* adlı yapıtında tüketicinin geliri arttıkça, gelir artışının gitgide azalan yüzdesinin tüketime, gitgide artan yüzdesinin tasarrufa ayrılacağını öngören Keynes hipotezinin tersine, "sürekli gelir hipotezi"ni geliştirmiştir. Bu hipoteze göre, gelirin miktarındaki değişiklikler ne olursa olsun, tüketicinin tüketim harcamaları, tüketicinin sürekli gelirinin sabit bir oranında kalır. Geçici bir gelir artışı, bu gelir artışı kadar bir tasarrufa yol açar. Gelir geçici bir nedenle düşerse, tüketici uzun süreli tüketim planını gerçekleştirmek için geçmişteki tasarruflarla oluşturduğu servetinin bir kısmından faydalanır. Bu hipotez, bazı istikrar politikalarının geçerliliğiyle de yakından ilgilidir. Örneğin, bu hipoteze göre, geçici bir vergi indirimi, ailenin kullanılabilir gelirini artırır, fakat tüketimini değiştirmez.

Friedman, *A Monetary History of the United States: 1867-1960* adlı en önemli yapıtıyla da Monetarizm (Parasalcılık) akımının kurucusudur. Buna göre, istikrarlı bir ekonomide merkez bankasının yapacağı şey, zaman içinde, para arzında (örneğin gelir artış hızına koşut) küçük artışlar yaratmaktır. "Para miktarında aşırı bir artış, enflasyonun tek önemli nedenidir; bu durumda, para arzının artış haddinin düşürülmesi,

Monetarizm

1960'lardan sonra, farklı ülkelerde birbirini izleyen hükümetlerin enflasyonist baskıyı önlemekteki başarısızlığı, maliye politikası (vergi ve devlet harcamalarının değiştirilmesi) yoluyla toplam talebin düzenlenmesi ilkesine dayanan Keynesci yaklaşımın gözden düşmesine yol açtı ve hepsinde de belli anlamda bir para politikasının az veya çok önem kazandığı birbirine alternatif parasalcı okullar önem kazandı. Monetarizmi daha iyi değerlendirebilmek için Keynes* sonrası ortaya çıkan üç parasalcı okul birlikte incelenebilir.

(1) Başını James Tobin*, Franco Modigliani*, Robert Solow*, John Hicks'ın* çektiği "Eklektik Post-Keynesci Okul". Bu okul yanlılarına göre, maliye politikası ne kadar önemliyse, para politikası da o kadar önemlidir. Bir enflasyonist baskı karşısında nasıl vergi oranlarının yükseltilmesi ve/veya devlet harcamalarının azaltılması yoluyla "bütçe fazlası" meydana getirmeye çalışılmalıysa, para politikasıyla da para arzı kısılarak ve faiz haddi yükseltilerek bu politika desteklenmelidir.

(2) Milton Friedman'ın önderliğinde, başını Allan Meltzer, Philip Cagan, Karl Brunner, David Laidler'in çektiği "Monetarizm". Monetarizm'in farklı açıklamaları bulunmasına karşın, Friedman'ın öne sürdüğü şekliyle başlıca dayanak noktaları ve özellikleri şunlardır:

(a) Para arzının artış haddindeki değişiklikler, kısa dönemde gerçek Gayri Safi Milli Hasıla'yı (GSMH), uzun dönemde enflasyon haddini belirleyen hemen hemen tek önemli etkendir. Bununla birlikte, para arzının artış haddindeki değişikliklerin, GSMH üzerindeki etkisi, uzun ve süresi önceden kestirilemeyecek gecikmelerle gerçekleşir. Deneysel bulgular bu gecikmelerin 6 ay ile 2 yıl arasında değiştiğini göstermektedir. Friedman bu verilere dayanarak, ekonominin para politikasıyla düzenlenmesine karşı çıkmaktadır. 1982'de başvurulan bir para politikası önlemi, ekonomiyi 1983'te de, 1984'te de etkileyebilir ve 1984'te etkilemesi GSMH'nın istikrarı açısından olumsuz olabilir. Bu potansiyel zararı minimum düzeye indirmek için, para arzının sürekli şekilde belli ve düşük bir oranda artması gerekir.

(b) Friedman, merkez bankalarının para politikasını, faiz haddini değiştirmek suretiyle yürütmelerine de karşıdır. İlk olarak, yatırımı, nominal faiz haddi değil, gerçek faiz haddi (nominal faiz haddi eksi beklenen enflasyon haddi) belirler. Beklenen enflasyon haddi yüksekse, yüksek bir nominal faiz haddi, düşük bir gerçek faiz haddine karşı gelir ve yatırımları önlemek yerine özendirebilir. İkinci olarak, merkez bankasının nominal faiz hadlerini kontrol çabası, istikrarı sağlamak yerine istikrarı bozabilir. Örneğin, merkez bankası genişleyici bir para politikası izlemek istesin ve faiz haddini düşürmek için para arzını artırsın. Para arzındaki artış enflasyon haddini artırır, yatırımcıların enflasyon haddi beklentileri artar ve nominal faiz haddi yükselir. Bu şekilde, faiz haddini düşürme çabası, hep nominal faiz haddinin yükselmesiyle sonuçlanabilir. Bu da, anti-konjonktürel bir iktisat politikası yerine, para arzını yılda yüzde 3-5 gibi belli bir oranda artırma lehine bir kanıt oluşturur.

(c) Belli bir yüzde para arzı artışı, konjonktürü tamamen ortadan kaldıramıyorsa, serbest piyasa mekanizması, konjonktürel istikrarsızlığın geri kalan kısmını ortadan kaldırır. Kamunun faaliyet alanının küçük ve devlet bütçesinin denk olması istikrarı kolaylaştırır.

(3) Başını Robert Lucas, Thomas Sargent, Robert Barro, Neil Wallace'ın çektiği "Rasyonel Beklenticiler" (Rational Expectationists). Rasyonel Beklenticiler'e göre, para yansızdır, kısa dönemde bile sistematik gerçek bir etkiye sahip değildir. Para arzındaki değişmeler üretimi değil, fiyatları etkiler. Yalnız, beklenmeyen para arzı değişiklikleri, kısa dönemde, istihdam, üretim ve gerçek gelir düzeylerini etkileyebilir.

enflasyon haddini düşürmek için başvurulacak tek önlemdir."

Essays in Positive Economics ("Pozitif İktisat Denemeleri") adlı kitabında iktisadın yöntemine de yeni bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre, "kuram, açıklama getirmeye çalıştığı olaylar kategorisi için sağladığı öngörü gücüne göre değerlendirilmelidir... bir hipotezin tek geçerlik testi, sağladığı öngörülerin deneyle karşılaştırılmasıdır. Öngörünün gerçekle uyuşması hiçbir zaman hipotezin doğruluğunu kanıtlayamaz, sadece bu hipotezin çürütülmesini önler". Bu düşünce tarzı Popper'ın yaklaşımına pek yakındır. Fakat Friedman, buradan, bir kuramın dayandığı varsayımların gerçeğe uygunluğu kavramının, kuramın öngörü testinden ayrı, veya ona ek bir test olduğu savına geçmektedir. Örneğin, iktisatta marjinal çözümlemenin dayandığı varsayımlar gerçeğe uymasa da, marjinal çözümleme yoluyla varılan sonuçlar gerçekle uyuşuyorsa, marjinal çözümleme geçerlik testini aşmış sayılmalıdır. Pratik amaçlı bu sav P. Samuelson, E. Rotwein, J. Melitz, E. Nagel tarafından eleştirilmiştir.

Friedman, üzerinde çok tartışılan bir iktisatçıdır. Monetarizm ağırlıklı istikrar politikasının IMF tarafından benimsenmesi ve Şili, Arjantin, İngiltere gibi ülkelerde uygulanması, bu politikaların başarı veya başarısızlığıyla birlikte Friedman'ı da gündeme getirmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Essays in Positive Economics*, 1953, ("Pozitif İktisat Denemeleri"); *A Theory of Consumption Function*, 1957, ("Bir Tüketim Fonksiyonu Kuramı"); *Capitalism and Freedom*, 1962, ("Kapitalizm ve Özgürlük"); *A Monetary History of the United States: 1867-1960* (Anna J. Schwartz ile), 1963, ("1867-1960 Arasında ABD'nin Parasal Tarihi"); *Inflation: Causes and Consequences*, 1963, ("Enflasyon: Nedenleri ve Sonuçları"); *Dollars and Deficits*, 1968, ("Dolar ve Uluslararası Ödemeler Bilançosu Açıkları"); *Optimum Quantity of Money and Other Essays*, 1969, ("Optimum Para Miktarı ve Diğer Denemeler"); *Price Theory*, 1976, ("Fiyat Teorisi"); *Free to Choose* (Rose D. Friedman ile), 1980, ("Seçme Serbestliği"); *Monetary Trends in the United States and United Kingdom* (Anna J. Schwartz ile), 1982, ("ABD ve Birleşik Krallık'ta Parasal Trendler").

- BAKINIZ: HAYEK, KNIGHT, NAGEL, POPPER, A. SMITH.

FRIEDRICH I [Barbarossa] (1123-1190)

Alman (Kutsal Roma-Germen) imparatoru. Kilisenin imparatorluk üzerindeki egemenliğine son vermeye ve Batı Avrupa'da Alman üstünlüğü kurmaya çalışmıştır.

I. Friedrich Barbarossa (Kızılsakal) Waiblingen'de doğdu. Bazı kaynaklarda doğum yılı 1122 olarak da geçer. Anadolu'da Silifke Çayı'nda boğularak öldü. Hohenstaufen ailesinden İmparator Konrad'ın yeğenidir. Annesi Welf ailesinden Bavyera dükü IX. Heinrich'ın kızkardeşidir. İki aile arasındaki çatışma Almanya'da uzun süre karışıklıklara neden olduğundan I. Friedrich'in Frankfurt Diyeti'nce (meclis) Almanya kralı seçilmesi ülkenin birliği açısından önemli bir adım oldu.

I. Friedrich, 1152'de III. Konrad'ın ardından Almanya kralı oldu. 1156'da Welfler'le süregelen çatışmayı ortadan kaldırmak için kuzeni Aslan Heinrich'e Saksonya ve Bavyera'da özerklik tanıdı ve Bavyera dükü unvanı verdi. Avusturya'yı Heinrich Jasomirgott yönetiminde babadan oğula geçen bir dükalık haline getirdi. Daha sonra, fazla başına buyruk davranan feodal prensleri denetlemek ve imparatorluk gücünü egemen kılmak için Güney Almanya'da Ren ırmağı boyunca ilerledi. Tahtın varisi durumundaki Beatrice ile evlenerek Burgindiya'yı toprakları arasına kattı. Bu gelişmeler Doğu Almanya'da Elbe ırmağı boyunca ilerleyerek İslav topraklarını imparatorluğa bağlayan Saksonya dükü Aslan Heinrich'in başarılarıyla birleşince Almanya'nın iç bütünlüğü sağlanmış oldu.

I. Friedrich bir yandan ülkenin içişleriyle uğraşırken, öte yandan da kilisenin imparatorluk üzerindeki baskısına son veren düzenlemeler yaptı. 1122 Worms Konkordatosu ile kilisenin yetkisine bırakılan dini atama işlerine karışması papalık ile ilişkilerini gerginleştirdi. Ancak Papa IV. Adrianus'un dinde reform yanlısı Roma Komünü lideri Brescia'lı Arnold'a karşı yardım istemesiyle 1154-1155'de Roma'ya bir sefer düzenledi. Arnold'un asılmasıyla sonuçlanan seferde Papa I. Friedrich'e Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giydirdi.

1157'de Besançon Diyeti'nde Papa'nın tavırlarının imparatorluğun bağımsızlığını zedeleyici nitelikte görülmesi üzerine, 1158'de İtalya'ya ikinci bir sefer başlattı. Kendisine karşı koyan Milano'yu kuşattıktan sonra imparatorluk haklarını belirlemek üzere Roncaglia'da bir diyet topladı. Seferin başka bir amacı da düzenli işleyen mali bir yönetim kurmak ve İtalya'yı vergiye bağlamaktı. 1161'de Kuzey İtalya kentlerinin tüm direnişi kırıldı ve sefer başarıyla sonuçlandı.

1166'da Sicilya Kralı I. William ölünce I. Friedrich Sicilya'ya bir sefer başlatmak istedi. Ama, imparatorluğun artan gücünden ürken Papa III. Alexander'ın kışkırtmalarıyla 1168'de Kuzey İtalya kentlerini de kapsayan Lombardiya ittifakı kuruldu. Planlarını bir süre erteleyen I. Friedrich 1174'te küçük bir ordu ile İtalya'ya döndü. Birçok başarısız saldırıdan sonra 1176'da Legnano Savaşı ile kesin yenilgiye uğradı. Aynı yıl Papa ile barış yaptı. 1183'te Konstanz Antlaşması ile de Lombardiya İttifakı ile çatışmaya son verdi.

I. Friedrich Almanya'ya döndüğünde Legnano yenilgisinin sorumlusu olarak gördüğü Alman soyluları ile mücadele etti. Asker göndermeyi reddeden kuzeni Aslan Heinrich'i mahkemeye verdi, Bavyera ve Saksonya'daki topraklarını elinden aldı ve onu sürgüne yolladı.

I. Friedrich, yaşamının son yıllarında oğlu Heinrich'i, Sicilya Kralı II. William'ın varisi konumundaki kızı ile evlendirdi. Böylece II. William'ın ölümünden sonra İtalya'nın en güçlü krallığı yönetimine geçti. III. Haçlı Seferi nedeniyle Kudüs'e giderken Anadolu'da öldü.

• KAYNAKLAR: P. Munz, *Frederick Barbarossa*, 1969; H. Simonsfeld, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I*, 1908; G. Waitz ve B. Von Simon (der.), *Gesta Friedrici I*, 1912.

• BAKINIZ: KILIÇ ARSLAN II.

FRIEDRICH II
(1194-1250)

Kutsal Roma-Germen imparatoru, Sicilya ve Kudüs kralı. Merkezi bir İtalya devleti oluşturmaya çalışmıştır.

26 Aralık 1194'te Ancona (İtalya'da) yakınlarında Iesi'de doğdu, 13 Aralık 1250'de Fiorentino'da (İtalya'da) öldü. I. Friedrich'in torunu, Sicilya Krallığı'nın varisi Konstanz ile VI. Heinrich'in tek çocuğudur. 1197'de babasının ölümü üzerine annesi tarafından Sicilya'ya götürüldü. Annesinin ölümüyle de 1198'de Sicilya kralı oldu. Papa III. Innocentius 4 yaşındaki kralın vasiliğini ve Sicilya Krallığı'nın bütünlüğünü korumayı üstlendi.

II. Friedrich'in yaşının küçüklüğü Sicilya'da, iktidarı ele geçirme amacı güden soyluların birbirleriyle çatışmasına neden oldu. Almanya'da da Alman prensleri Friedrich'in amcası Philip ile rakibi Welf ailesinden IV. Otto'yu Almanya kralı seçmişlerdi. Böylece Almanya'da iki başlı bir yönetim oluşmuştu. 1208'de rüştünü ilan eden Friedrich, 1209'da Sicilya'da denetimini sağladı. 1211'de amcası Philip'in ölümü üzerine oğlu Heinrich'i Sicilya kralı yaparak Almanya'ya gitti. 1212'de Frankfurt'ta Alman prensleri tarafından Almanya kralı seçildi. Aynı yıl Fransa ile rakip kral IV. Otto'ya karşı ittifak yaptı. 1214'te IV. Otto'nun Fransa kralı II. Philip tarafından Bouvines'te yenilgiye uğratılması üzerine Papa III. Innocentius tarafından Roma kralı olarak tanındı. 1220'de Roma'da Papa III. Honorius'un elinden imparatorluk tacını giydi.

II. Friedrich Alman prenslerine ayrıcalıklar tanıyarak sorun çıkarmamalarını sağladı ve Sicilya'ya döndü. Müslüman ayaklanmaları bastırdı, ticarete ve bazı üretim kollarına devlet denetimi getirdi. 1226'da Kuzey İtalya'da Cremona'da imparatorluk haklarını belirlemek için bir diyet (meclis) topladı. Fakat imparatorluğun Kuzey İtalya'da egemenlik kurmasına karşı çıkan Lombardiya kentleri bu diyete katılmadı. Aynı nedenle Papa IX. Gregorius da Kudüs seferini ertelediği gerekçesiyle imparatoru aforoz etti. 1228'de doğu seferini başlatan II. Friedrich, Eyyubiler'le anlaşarak Beytlehem, Nasıra ve Kudüs'ü aldı ve Kudüs kralı oldu.

Doğu seferinden dönen II. Friedrich Sicilya'yı kuşatan papalık güçlerini yenilgiye uğratıp aforozu kaldırttıktan sonra, 1231'de devletin merkezileşmesini kurumsallaştıran Melfi Yasası'nı hazırlattı. Feodal devletin yerini merkezi devlete bırakması yönünde önemli bir adım olan bu yasa ile kentlerin özerklikleri kaldırıldı, merkezi bir yargı ve yönetim yapısı kuruldu, dini ayrıcalıklar kısıtlandı. Kentler arasında tek gümrük tarifesi, ortak altın standardı teşvik edildi, toprak ve şahıs vergisi kondu.

II. Friedrich, Sicilya'da merkezi denetimi sağladıktan sonra Kuzey İtalya'ya ilerledi. Kentlerin büyük bir çoğunluğu gücüne boyun eğmesine karşın oğlu Heinrich'in Lombardiya kentleri ile işbirliği yapması üzerine İtalya'da tam bir başarı sağlayamadan Almanya'ya döndü. Heinrich tutuklandı, 1237'de oğlu 9 yaşındaki Konrad'ı Almanya kralı seçtirdi. Aynı yıl Lombardiya kentleri ittifakını Cortenuova'da yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Papa IX. Gregorius tarafından ikinci kez aforoz edildi.

Merkezi bir İtalya devletini amaç edinen II. Friedrich 1237'den sonra Almanya'ya geri dönmedi ve yaşamının kalan yıllarını Sicilya'da geçirdi. Kuzey İtalya kentlerinin ve Papa'nın boyun eğmemesi nedeniyle, İtalya'da savaş yıllarca sürdü. II. Friedrich'in ordusu 1248'de Parma yakınlarında yenilgiye uğradı. İki yıl sonra koşullar yeniden lehine döndüğü sırada II. Friedrich, Almanya ve İtalya'yı kargaşa içinde bırakarak öldü.

II. Friedrich döneminde Sicilya, Arap, Yahudi ve Hıristiyan bilim adamları ile önemli kültür merkezlerinden biri oldu. II. Friedrich, Aristoteles ve İbn Rüşd'ün (Averroes) etkisiyle tüm dinlerden bağımsız, doğanın kendi nedenselliğine dayanan bir evren kavramı geliştirdi. Doğa bilimleri ve matematikte gerçeği bulma tutkusu sonucu deneyler ve gözlemler yaptı. Tüm bunlar kilisenin tepkisine yol açtı ve dinsiz olarak nitelendirilmesine neden oldu.

• KAYNAKLAR: F. Kampers, *Kaiser Friedrich II. der Wegbereiter der Renaissance*, 1929; E. Kantorowicz, *Kaiser Friedrich II.*, 1927; G. Masson, *Frederick II of Hohenstaufen*, 1957.

• BAKINIZ: FRIEDRICH I.

FRIEDRICH II [Büyük]
(1712-1786)

Prusya kralı. Hem savaşçı hem de aydın özelliklere sahip bir kral olarak tanınmıştır.

24 Ocak 1712'de Berlin'de doğdu, 17 Ağustos 1786'da Potsdam'da öldü. Prusya kralı I. Friedrich-Wilhelm'in oğludur. 1730'da bir arkadaşıyla birlikte İngiltere'ye kaçarken yakalandı. Arkadaşı ölüm cezasına çarptırıldı. Friedrich, Kustrin Kalesi'ne hapsedildi. Daha sonra affedilerek bir piyade alayının komutanlığına atandı.

1740'ta babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Aynı yıl Alman İmparatoru VI. Charles'ın ölümü üzerine Silezya'yı işgal ederek Avusturya Veraset Savaşı'nı başlattı. 1741'de Mollwitz'de, 1742'de Chotusitz'de Avusturya ordularını yendi. Fransa'nın Prusya'nın yanında yer aldığı savaşta Friedrich 1742'de Silezya'nın büyük bir bölümünü elde etmiş olarak savaştan çekildi. 1744'te Avusturya güçlerini toparlayıp Silezya'yı geri almak isteyince Friedrich yeniden Fransa'nın yanında savaşa katıldı ve Bohemya'yı işgal

etti. 1748'de sona eren savaş sonunda Silezya tümüyle Prusya'nın denetimine geçti.

1756'da Avusturya, Rusya, Fransa ve Saksonya, Prusya'ya karşı birlik oluşturdular. Friedrich bunun üzerine Avusturya'ya saldırarak Yedi Yıl Savaşı'nı (1756-1763) başlattı. 1759'da Ruslar Kunersdorf'da Prusya'yı büyük bir yenilgiye uğrattılar, 1760'ta Berlin'i işgal ettiler. 1761'de Avusturya ve Rus orduları Silezya'ya girdi. Prusya'nın çok güç durumda kaldığı bir sırada 1762'de Rus çariçesi Elizabeta'nın ölmesi ve Prusya hayranı Çar III. Peter'in başa geçmesi üzerine Rusya savaştan çekildi. Güçlerini toparlayan Friedrich, 1762'de Silezya'yı işgal etti. 1763'te savaşı sona erdiren Hubertsburg Antlaşması'yla Silezya, Prusya'nın denetimine geçti. Friedrich bundan sonra savunmaya öncelik veren ve güçler dengesini korumaya yönelik bir dış politika izledi. 1785'te Bavyera Veraset Savaşı sırasında Avusturya kralı II. Joseph'e karşı Prensler Birliği'ni (Fürstenbund) kurdu.

Friedrich edebiyat ve felsefeyle yakından ilgiliydi. "Aydın despotluğu" diye bilinen bir devlet yönetme anlayışına sahipti. Ona göre devlet kralın kişisel çıkarları için bir araç değildi. Kral mantık ilkelerini temel alarak devletin ve toplumun çıkarlarına hizmet etmeliydi. Friedrich yönetimi sırasında ülkesine göçmenlerin gelmesini teşvik etti, orduyu güçlendirdi, adalet mekanizmasının işleyişini basitleştirdi, yeni okullar açtı, ekonomide üretkenliği arturacak önlemler aldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Antimachiavel*, 1740; *Histoire de mon temps*, 1746, ("Dönemimin Tarihi"); *De la littérature allemande*, 1780, ("Alman Edebiyatı Üzerine").

• BAKINIZ: FRIEDRICH-WILHELM I.

FRIEDRICH III
(1415-1493)

Almanya kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru. Papanın Roma'da taç giydirdiği son Kutsal Roma-Germen imparatorudur.

21 Eylül 1415'te Innsbruck'ta doğdu, 19 Ağustos 1493'te Linz'te öldü. Babası Avusturya Dükü Ernest'in 1424'te ölümü üzerine V. Friedrich adıyla Stirya ve Karintiya Dükü unvanını aldı ve Aşağı Avusturya'daki Habsburg topraklarının sahibi oldu. Amcasının oğlu olan Almanya Kralı II. Albert 1439'da ölünce Habsburg hanedanının en yaşlı üyesi durumuna geldi. Haziran 1440'ta Aachen'da Almanya kralı seçildi.

Roma kilisesiyle iyi ilişkiler kuran III. Friedrich'in 1448'de papayla imzaladığı Viyana Antlaşması Katolik Kilisesi'nin Alman Kilisesi üzerindeki gücünü artırdı. 1452'deki İtalya gezisi sırasında Lombardiya tacını giyen III. Friedrich 19 Mart 1452'de Papa V. Nicholas tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatoru ilan edildi. Böylece papanın Roma'da taç giydirdiği son Roma-Germen imparatoru oldu.

III. Friedrich döneminde imparatorluğun doğu sınırlarına sürekli bir kargaşa egemen oldu. 1453'te İstanbul'u fethederek batıya doğru ilerlemeye başlayan Osmanlılar'ın 1469 ve 1475'teki saldırılarına karşı kayıtsız kaldı. Macaristan Kralı Matyaş (Matthias) Corvinus'un Osmanlı saldırıları karşısında kendisinden istediği yardımı yerine getirmemesi üzerine Matyas 1485'te Avusturya'yı işgal etti. Bu durum karşısında, III. Friedrich Alman prenslerinin ve Macarlar'ın yerini oğlu Maximilian'a bırakmaları için yaptıkları baskıya boyun eğerek Maximilian'ı, 1486'da Almanya imparatoru yaptı.

III. Friedrich ülke yönetimiyle ilgili işlere kayıtsız, önderlik niteliğinden yoksun ve güçsüz bir kişiydi. Yaşamının büyük bir bölümünü büyücülük, simyacılık ve astroloji ile uğraşmakla geçirdi. 53 yıllık iktidarı boyunca ülkesine düzensizlik ve kargaşa egemen oldu. Soyluların kendisinden beklediği reformları yapmaya yanaşmaması, Avusturyalı prenslerin ayaklanmalarına yol açtı. İmparatorluk Diyeti'ne (meclis) sürekli olarak katılmaması ise prensliklerin ve kentlerin, gelecekte hiçbir Alman imparatorunun denetleyemeyeceği bir güce ulaşmalarına ve Alman Birliği'nin sarsılmasına neden oldu.

• BAKINIZ: MAXIMILIAN I.

FRIEDRICH, Caspar David
(1774-1840)

Alman, ressam. Romantik Alman manzara resminin en ünlü ustalarındandır.

5 Eylül 1774'te Pommeranya'da Greifswald'ta doğdu, 7 Mayıs 1840'ta Dresden'de öldü. 1794-1798 arasında, Kopenhag Akademisi'nde Danimarkalı ressam Jensduel (1745-1802) ve Nicolai Abraham Abildgaard'la (1743-1809) çalıştı. 1798'de Almanya'ya döndü, Romantik hareketin merkezi olan Dresden'e yerleşti. Berlin ve Dresden akademilerinde görev aldı. 1835'te bir inme sonucu çalışamaz hale geldi.

Friedrich, Fransız Devrimi sonrasında tüm Avrupa'da dinsel konulu yapıtlara ilginin azalması üzerine bunu yeniden gündeme getiren Romantik akım içinde yer almıştır. İnsanın yalnızlığını, metafizik ve melankolik bir görünüm verdiği dinsel gerçekleri, yaptığı manzara resimlerine simgesel bir örtü altında yerleştirmiştir. Yaşadığı sırada büyük ün yapmasına yol açan çarpıcı ve değişik konuları, genellikle çağının simgesi olarak kabul edilmiştir. Genelinde kötümserlik, yalnızlık ve hüzün duygularının egemen olduğu yapıtları, insanın doğa içinde eriyişini gösterir. Bir kutup kâşifinin buzlar arasına sıkışmış gemisini konu aldığı *Karaya Oturmuş Hoffnung* adlı resmi bunun örneklerinden biridir.

Soğuk renkleri yeğleyen Friedrich'in resimlerinde çoğunlukla, yatay bir ufukla ona bağımlı, ancak önemleri ikinci derecede olan insan figürleri kaynaştırılmıştır. Işığı, izleyicide keskin bir acı ve melankolik bir yalnızlık gibi duygular uyandıracak biçimde kullanır. Metafizik ve ruhsal bir olgu halinde ele alınan insan kaderi bu yapıtların özünü oluşturur.

• YAPITLAR (başlıca): *Dağdaki Haç*, 1807; *Deniz Kıyısında Rahip*, 1808, Eski Saray, Berlin; *Ebem Kuşaklı Manzara*, 1809, Sanat Koleksiyonu, Weimar; *Riesengebirge'de Sabah*, 1811, Eski Saray, Berlin; *Greifswald Limanı*, Eski Ulusal Galeri, Berlin; *Bohemya Manzarası*, 1815-1820, Devlet Galerisi, Stuttgart; *Penceredeki Kadın*, ykş. 1818, Eski Ulusal Galeri, Berlin; *Manastır Avlusu*, 1819, Eski Ulusal Galeri, Berlin; *Ayı Seyreden İki Adam*, 1819, Eski Galeri, Dresden; *Greifswald'da Çayırlar*, 1820-1830, Sanat Salonu, Hamburg; *Karaya Oturmuş Hoffnung*, 1821, Sanat Salonu, Hamburg.

• BAKINIZ: DELACROIX.

FRIEDRICH-WILHELM [Büyük Seçici] (1620-1688)

Prusya dükü. Yönetimi boyunca topraklarını genişletmiş, ülke içinde bir dizi reform gerçekleştirmiştir.

16 Şubat 1620'de Berlin'de doğdu, 9 Mayıs 1688'de Potsdam'da öldü. Seçici (elektör) George Wilhelm'in oğluydu. 1634'te Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'ne gitti. Babasının 1640'ta ölümü üzerine Brandenburg seçicisi oldu. 1648'de Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdiren Westphalia Antlaşması ile doğu Pomeranya'yı, Kamien'i, Minden'i ve Halberstadt'ı elde etti. İsveç ile Polonya arasındaki Birinci Kuzey Savaşı sırasında 1655'te İsveç'le ittifak yaptı. Daha sonra 1657'de taraf değiştirerek Polonya ile ittifaka girdi. Aynı yıl Wehlau Antlaşması'yla Polonya kralı ona Prusya egemen dükü unvanını verdi. 1660'ta yapılan Oliva Antlaşması sonucu Prusya dükalığı Polonya'dan bağımsız bir devlet haline geldi. Friedrich Wilhelm 1675'te Fehrbellin'de İsveçliler'i yenerek İsveç Pomeranyası'nı ele geçirdi. Ancak 1679'da yapılan Saint-Germain Antlaşması'yla bu bölgeyi İsveç'e geri verdi.

Friedrich-Wilhelm yönetimi sırasında eyaletlerdeki diyetler (meclisler) aracılığıyla kendi ayrıcalıklarını savunan toprak sahibi soylularla uğraşmak zorunda kaldı. Diyetleri ortadan kaldırmak yerine her bir diyetle vergi toplama, görevlileri atama gibi konularda pazarlık ederek kendi yetkilerini büyük ölçüde kabul ettirdi. Her eyaletin Berlin'de kendisinin başkanlık ettiği Özel Meclis'e temsilciler göndermesini sağladı. Kentlerle toprak sahibi soylular arasındaki çelişkilerden yararlanarak gücünü artırdı. Kendine bağlı devletlerde ortak ve sürekli bir vergi sistemini yürürlüğe koydu. Tarımda üretkenliği artıracak projeler başlattı. Orduyu ve donanmayı güçlendirdi. Afrika'da Altın Kıyısı'nda bir koloni oluşturdu. Aynı zamanda köle ticaretiyle uğraşan bir ticaret şirketi kurdu. Kendi topraklarına göçmenlerin yerleşmesini teşvik etti. 1785'ten sonra çok sayıda Fransız Protestan ona bağlı devletlere göç etti. Bu göçler sonucunda Brandenburg, Berlin ve başka birçok bölgede iktisadi yaşam canlandı.

• KAYNAKLAR: F. Schevill, *The Great Elector*, 1947.

FRIEDRICH-WILHELM I (1688-1740)

Prusya kralı. Prusya'yı Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri durumuna getirmiştir.

15 Ağustos 1688'de Berlin'de doğdu, 31 Mayıs 1740'ta Potsdam'da öldü. Babası I. Friedrich'in 1713'te ölümü üzerine tahta geçti. 1715'te İsveç'e karşı Büyük Kuzey Savaşı'na katıldı. 1720'de yapılan Stockholm Antlaşması'yla Doğu Pomeranya ve Stettin'i elde etti.

Friedrich yönetimi sırasında orduyu güçlendirdi. Prusyalı toprak sahipleri kendi hizmetlerinde çalışan köylülerin orduya alınmasını istemedikleri için Friedrich ülke dışından paralı asker getirtti. 1733'te kanton sistemini kurarak köylülerin askere alınmasını olanaklı kıldı. Yönetiminin sonuna doğru ordudaki askerlerin üçte ikisi yabancılardan oluşmaktaydı. 1720'de 40.000 olan ordunun mevcudu 1740'a doğru 80.000'i aştı. Ordunun yönetici kadrolarını Prusyalı büyük toprak sahipleri oluşturmaktaydı. Yüksek disipliniyle Prusya ordusu Avrupa'nın en güçlü ordularından biri durumuna geldi.

Friedrich, ülkesinin iktisadi gücünü artırdı. 1719'da krallığına bağlı topraklarda toprak köleliğini kaldırdı. Feodal nitelikteki zorla alınan vergileri kaldırarak tek bir toprak vergisini yürürlüğe koydu. Köylülerden daha etkin bir biçimde vergi toplanmasını sağladı. Ülke ekonomisini kendine yeterli bir duruma getirmek için çaba gösterdi. Ülke içindeki sanayinin gelişmesinde devlete yönlendirici bir rol verdi. Ülke dışından ithal edilen mallar üzerine vergiler koydu. Temel tüketim maddelerini vergilendirdi. Öte yandan devlet harcamalarını kontrol etmek için Genel Maliye Kurulu'nu kurdu.

Friedrich, devlet yönetimini de etkin bir duruma getirdi. Yöneticilerin sorumluluk alanları tanımlandı. Prusyalı büyük toprak sahiplerinin yönlendirdiği bir bürokrasi oluşturdu. Devlet yönetiminin en önemli kurullarından biri kral ve yardımcılarından oluşan *Cabinetsministerium* idi. 1728'de Dışişleri Bakanlığı 1738'de Adalet Bakanlığı oluşturuldu. Devlet Konseyi (Staatsrat) yasama, din ve eğitim konularıyla ilgileniyordu. Kralın başkanlık ettiği Genel Kurul (Generaldirectorium) devlet yönetimi ve maliye alanlarında önemli yetkilere sahipti. Ayrıca yerel yönetimle ilgili kurullar da oluşturuldu.

• BAKINIZ: FRIEDRICH II [Büyük].

FRIEDRICH-WILHELM IV
(1795-1861)

Prusya kralı. Muhafazakâr görüşleri benimsemiş, 1848 Devrimi'yle elde edilen kazanımları geriye götürmeye çalışmıştır.

15 Ekim 1795'te Berlin'de doğdu, 2 Ocak 1861'de Potsdam'da öldü. III. Friedrich-Wilhelm'in oğludur. 1813-1815 arasında Napoléon'a karşı Alman Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Alman romantik hareketinden etkilenen Friedrich, F.K. von Savigny, F.W.S.von Schelling, L.von Ranke ve romantik hareketin diğer önderleriyle arkadaşlık kurdu. Muhafazakâr görüşlere sahipti. Ona göre liberalizm devrim anlamına gelmekteydi, Fransız Devrimi'nin ideallerine de karşıydı.

Friedrich 1840'ta tahta geçti. Basın üzerindeki sansürü azalttı ve dinsel özgürlüğü güvence altına aldı. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ideallerine ve kralların tanrısal haklarına inanan Friedrich, babası tarafından söz verilmiş olan liberal bir anayasa çıkarmaya yanaşmadı ve liberalleri bu konuda yıllarca oyaladı. 1847'de baskılar karşısında Birleşik Meclis'i toplamak zorunda kaldı. Ancak bu meclis temsili bir halk meclisi niteliğini taşımıyordu. Geleneksel nitelikteki eyalet meclislerinden gelen temsilcilerin oluşturduğu bir kuruldu ve düzenli olarak toplanma hakkına sahip değildi.

1848'de Berlin'de içinde liberal unsurların da yer aldığı bir ayaklanma oldu. Taviz vermek zorunda kalan Friedrich bir Prusya ulusal meclisi topladıysa da liberal harekete karşı direnmeyi sürdürdü ve Brandenburg kontu olan amcasını başbakan olarak atadıktan sonra meclisi dağıttı. Ancak 5 Eylül 1848'de yeni bir anayasanın kabul edilmesini önleyemedi. Bu anayasa tam anlamıyla liberal olmasa bile Friedrich'in tepkisini çekecek özelliklere sahipti.

Friedrich yönetiminin son döneminde 1848 Anayasası'nı geriye yönelik olarak değiştirdi. Genel ve eşit oy hakkı yerine seçmenleri gelir düzeylerine göre üç gruba ayıran bir oy verme sistemini yürürlüğe koydu. Monarşi yanlısı ordu ve bürokrasiyi güçlendirdi. Muhafazakâr nitelikteki bölge ve eyalet meclislerini yeniden kurdu. 1857'de felç oldu. 1858'de kardeşi Wilhelm onun vekili olarak ülkeyi yönetmeye başladı.

• BAKINIZ: WILHELM I.

FRIES, Charles Carpenter
(1887 - ?)

ABD'li dilbilimci. Uygulamalı dilbilim ve dil öğretimi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

29 Kasım 1887'de Pennsylvania'da doğdu. Lisans öğrenimini Bucknell Üniversitesi'nde tamamladı. Lisansüstü öğrenimine Chicago Üniversitesi'nde başladı, doktorasını 1915'te Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde verdi. Aynı yıl bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı ve bu görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü. 1936-1940 ve 1945-1947 arasında Amerikan Dilbilim Kurumu'na bağlı yaz kurslarını yönetti. 1941'de Michigan Üniversitesi'nde yabancı öğrencilere İngilizce öğretmek üzere İngiliz Dili Enstitüsü'nü (ELI) kurdu ve 1956'ya değin bu kuruluşun başında kaldı. 1954-1955 arasında Almanya'daki Mainz Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. Dil öğrenimi ile ilgili konularda Dışişleri Bakanlığı'nda da görev aldı.

Charles Fries dilbilimde yapısalcı *(structuralist)* yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşımın yöntemlerini kullanarak 1940'ta *American English Grammar* ("Amerikan İngilizcesi'nin Dilbilgisi") başlıklı bir kitap yazmıştır. Fries daha çok uygulamalı dilbilim ve dil öğrenimi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınır. Yapısalcı yaklaşımı yabancı dil öğretimine uygulayarak kendi yöntemini *(Aural-Oral)* geliştirmiştir. Bu yöntemi kullanarak İngiliz Dili Enstitüsü'nde çalışanlarla birlikte Latin Amerikalı öğrenciler için altı ciltlik bir İngilizce kitabı yazmıştır. Daha sonra yabancılara İngilizce öğretmek amacıyla altı kitaplık *Fries American English Series*'i ("Fries Amerikan İngilizce Dizisi") hazırlamıştır. Bu kitaplar 1950'lerin sonundan 1960'ların ortalarına değin İstanbul'daki Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde İngilizce öğretiminde kullanılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Teaching of the English Language*, 1927, ("İngilizce'nin Öğretilmesi"); *The Inflections and Syntax of American English*, 1939, ("Amerikan İngilizcesi'nde Bükünler ve Sözdizimi"); *Language Study in American Education*, 1940, ("Amerikan Eğitiminde Dil Öğrenimi"); *English for Latin American Students*, 6 cilt, 1942-1944, ("Latin Amerikalı Öğrenciler İçin İngilizce"); *Fries American English Series*, 6 kitap, ("Fries Amerikan İngilizcesi Dizisi"); *Linguistics and Reading*, 1962, ("Dilbilim ve Okuma").

• BAKINIZ: BLOOMFIELD.

FRIES, Jacob
(1773-1843)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Gerçeklerin duyularla değil sezgiyle kavranabileceği görüşünü savunarak Jacobi'nin bilgi kuramını geliştirmiştir.

Fries Jacob Friedrich, 23 Ağustos 1773'te Prusya'nın Barby ilinde doğdu, 10 Ağustos 1843'te Jena'da öldü. İlköğrenimini "Moravyalı Kardeşler Tarikatı" adı verilen bir kurumda, din bilgileri edinerek bitirdi. 1886'da Leipzig'e gitti. Garv'dan mekanik, fizik ve felsefe, Platener'den ruhbilim, sonra Jena Üniversitesi'nde, Fichte'den felsefe okudu. Burada Kant felsefesini daha yakından tanıma olanağı buldu. Bir süre İsviçre'de eğitmen olarak görev aldı. *De Intellectualis Intuitione* ("Sezgi Anlığı Üstüne") adlı çalışmasıyla doçent oldu. 1805'te Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe ve matematik okutmakla görevlendirildi.

1816'da Jena Üniversitesi'nde fizik ve matematik okuttu. Bir süre görevden ayrılmak zorunda kaldı, 1825'te yeniden Jena Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmaya başladı. Bu görevini 1838'e değin sürdürdü.

Fries'in felsefeye yaklaşımı ilkin tanrıbilim, sonra Kant ve Jacobi'nin görüşlerini incelemekle başlamıştır. Kant'ın felsefesinden eleştiriyi, Jacobi'nin düşünce dizgesinden inanı temel olarak alan Fries'in çalışma odağını bu iki filozofu birbiriyle uzlaştırma girişimi oluşturur. Kant'ın eleştirisinde usun egemenliğini, gerçekleri kavramak için yeterli bulmayan Fries, Jacobi'nin sezgi kuramını, kendi anlayışına daha yatkın görerek felsefe sorunlarının, özellikle bilginin aydınlığa kavuşturulmasında yöntem olarak benimsemiştir. Fries, bilgi sorununun çözümünde bütün gücünü sezgiye bağlamış, sezgiyi, bilmenin, anlamanın temel ilkesi saymıştır.

Dolaylı Bilgi

Bilgi sorununun çözümünde, ortaya atılan kuramların hepsinde, özne-nesne bağlantısı ağırlık kazanır. Bilen öznenin karşısında bilinen nesne bulunur. Bilen özne de, bilinen nesne de birer varlıktır. Bilinen nesne, bilen özneye karşı ilgisizdir, bilgiyi oluşturan ilginin kaynağı bilen öznedir. Fries, bilme eylemini sezgiye dayandırırken, bilen öznenin karşısında bilgiyi sağlayan iki yolun bulunduğunu ileri sürer. Bunlardan biri duyulardır. Duyularla sağlanan bilgi dolaylı bilgidir. Öteki duyularla ilgisi olmayan, doğrudan doğruya öznenin kendinden kaynaklanan, daha çok tinsel varlık alanını ilgilendiren bilgidir, bu dolaysızdır. Fries'in geliştirdiği bu bilgi kuramı felsefe tarihi boyunca sürüp giden bir soruna getirilen uzlaştırıcı çözümdür. Platon'un* ileri sürdüğü kurama göre bilginin kaynağı duyular değildir, tinsel evrende bulunan idealardır. Duyularla sağlanan bilgi ölümsüz ve kesin gerçeklik taşıyan ideaya benzediği oranda doğrudur. Duyuların bildirdiği ancak, kesin gerçek olan ideaların bu evrendeki yansımalarıdır. Yansıma bir görünüştür, ona bakarak gerçek olan idea anımsanır, böylece bilgi oluşur. Öyleyse duyu bilgisi gerçek varlığı anımsatmaya yarayan, bir görünüşün izlenimi olmaktan öteye geçemeyen bilgidir. Platon'un bu görüşüne karşı, kesin ve doğru bilginin anımsama yoluyla değil, duyularla sağlanan bilgi olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Biri duyulara, öteki idea öğretisine dayanan bu iki ayrı görüşü zaman zaman uzlaştırma girişimleri yapılmıştır. Bu uzlaştırmada genellikle sezgi kavramına ağırlık verilir.

Augustinus* için gerçek bilginin duyularla ilgisi yoktur. Onun yolunda giden bütün tanrıbilimciler de bu görüşe katılır; bilginin kaynağını duyularda değil tinde, inanda, Tanrı kayrasında ya da tanrısal sezgide ararlar. Hümanizm ve Rönesans dönemlerinde usun denetiminden geçen duyu bilgisine önem verilir. Descartes* ise insanı iki ayrı tözden kurulu bir bütün sayarak bilgiyi de doğuştan ve sonradan kazanılan diye iki kaynağa bağlar. Doğuştan bilgi dolaysız, duyu bilgisi dolaylı diye nitelenebilir. Kant*, Fichte*, Schelling*, Hegel* gibi Alman İdealistleri de us ile duyu bilgisini birbirinden ayırır. İslam düşüncesinde dolaysız bilgi içedoğuş ve sezgi gibi iki kaynaktan gelir.

Dolaylı bilgi, dolaysız bilgi

Fries'e göre bilmenin biri dolaylı, öteki dolaysız olmak üzere iki yolu vardır. Bu iki yol da sezgide birleşir. Bir nesnenin yeterince bilinip bilinmediğini, o nesneyle ilgili bilgilerin nedenini araştırmak, onun duyularla sağlanan sezginin gerekli düzeni içindeki yerini bulmaya çalışmak, dolaylı bilmedir. Bu tür bilmekle edinilen bilgi de dolaylı bilgidir. Dolaylı bilgide, öznenin nesneye yaklaşımı, başta duyular olmak üzere, değişik varlıklar aracılığıyladır. Yalnız ustan kaynaklanan, dış nesnelerle bağlantılı olmayan düşünceler, sevgi, güzellik, saygı, erdem, yücelik duyguları gibi tinsel durumlar doğrudan doğruya bilinir. Bunların bilgisi de dolaysız bilgidir. Bu bilgi türünde özne ile nesne arasında aracı yoktur, bilinenle bilen özdeş varlık ortamındadır. Bilmenin ilkesinin sezgi olmasına karşın, iç sezgi ile duyulara özgü sezgi ayrıdır. Duyulara dayalı sezgiyle sonsuz gerçekleri bilme, kavrama olanağı yoktur. Bu gerçekler, kendi yapıları ve nitelikleri yüzünden, duyularla ilgili sezginin sınırlarını aşar, daha güçlü bir sezgiyi gerektirir, bu da içsezgidir. İçsezginin, dış nesneleri tanımaya yarayan, duyu verileriyle ilgisi yoktur, o yalnız iç evrende bulunan gerçekleri kavramaya yarar.

Duyu sezgisi, içsezgi

Dışta bulunan nesnelerin yalnız görünüşlerini, özneye veriliş biçimlerine göre, kavrama olanağı vardır. Bunu sağlayan da duyulara dayalı sezgidir. Duyulara dayalı sezgi dış nesnelerin görünüşlerini anlığa verir, anlık da onları kendi kavramlarına göre düzenler, biçimlendirir, kavranır duruma getirir. İşte bilmek adı verilen olay, duyulara dayalı sezgi ile anlığın kavramları arasındaki işbirliği sonucu gerçekleşir. Bilmek eylemi gerçekleştikten sonra, salt usun doğru, iyi, güzel gibi sonsuz kavramlarına göre inanmak olayı başlar. Bilmek ve inanmak bağlantısının ardından, kendi kendine varolan nesnelerin yarattığı önduygu ortaya çıkar. Önduygu bilmekle inanmak arasında bütünleştirici bir varlık niteliği taşır. Fries'e göre önduygu, duyulurüstü olanın duyularla kavranan varlıklar içinde, bilinmesini sağlar. Burada bilmek, inanmak, önduygu gibi üç aşama ortaya çıkar, buna bilginin aşamaları denir. Bu bilgi aşamaları, kişide, üç ayrı yetinin bulunması sonucudur. Bu yetiler de Bilgi, Gönül, Çaba'dır. Bilginin amacı doğru, gönülün amacı güzel, çabanın amacı ise iyi adını alır.

Bilen özne, bilinen nesne

Fries'in geliştirdiği varlık kuramına göre metafizik öznel bir varlık alanıdır, bu nedenle onun bilgisi de özneldir. Bu alanda bilen özne ile bilinen nesne özdeş varlık ortamındadır. Bilen özne ancak kendi kendisiyle karşılaştırılabilir, başka bir ölçü bulma olanağı yoktur. Bilen öznenin ürettiği düşünceler de birbirinin ölçüsüdür, aralarında bir uyumun bulunup bulunmadığı araştırılabilir, ancak kendi varlık alanları dışında, onları denetleyebilecek bir ölçü bulunamaz. Özne, kendine yabancı olan, kendi varlık alanı dışında kalan nesnelerle hangi ilkeye dayanarak bağ-

lantı kurduğunu, dış nesnelerden hangi koşullara göre etkilendiğini bilecek durumda değildir.

Fries'in bilgi konusunda ileri sürdüğü başka bir düşünceye göre, bilgi öznenin kendi kendisini bilmesidir, bu nedenle duyuların sezgiden kaynaklanan bilgisini nedensellik ilkesine bağlamak konuya açıklık getirmez. Bilginin gerçekliği, konular arasında bulunduğu ileri sürülen ilişkilerle bağlantılı değildir. Burada ancak bilgiler arasında bir uygunluk, bir uyum söz konusu olabilir. Bilginin, gerçekliği söz konusu edilirse, özüne bakma gereği vardır, bu nedenle ilkel bilgi doğrudur, bu konuda usun yanıldığı, yetersiz kaldığı ileri sürülemez.

Bütün bilgi sorunlarını ruhbilim ilkelerine göre çözmeye çalışan Fries'e göre dışta bulunan nesneler fizik bilimini, tüm tinsel nesneler de ruhbilimi ilgilendirir. Kişi yaşadığı evrende biri tinsel, öteki somut olmak üzere iki ayrı varlık ortasındadır. Bu nedenle bütün sorunların çözümünde deneyci, uygulamalı felsefe görüşlerine dayanılarak elde edilen ilkeler düzenleyici niteliktedir. Gerçek felsefede kaynağa gitme, çözümleyici yönteme bağlanarak çalışma temel ilkedir. Bu yöntem anlığın ana kavramlarını bulmaya olanak sağlayan verilere dayanır. Belli, değişmez gibi görünen kurgulara saplanmak anlığın çalışma hızını azaltarak verimini düşürür. Kurguya kapılmasına karşın kişide, sonluyu aşma gücü yoktur.

Fries'e göre sonsuz ancak inanla kavranabilir. İnan ise bilgiyi kuşatan, onu belli bir ortamın içine iten, sınırların ortadan kaldırılmasını amaçlayan düşüncelerin doğduğu yerden başlar. Bu nedenle inanın kaynağı yadsımadır. Uzay, zaman ve bütün kategoriler bağımsız birer varlık değildir, duyularla sağlanan verilere tinin kattığı önsel (*a priori*) biçimlerdir (*formae*). Duyular evreni salt olayların evrenidir, bu olaylardan alınan izlenimler birbiri ardınca dizilir, hepsi de sezgi, olay ve deneydir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Wissen, Glaube, Ahndung*, 1805, ("Bilim, İnan, Ceza"); *Neue Kritik der Vernunft*, 1807, ("Usun Yeni Eleştirisi"); *Handbuch der praktischen Philosophie*, 1818, ("Uygulamalı Felsefe Elkitabı"); *Handbuch der psychologischen Anthropologie*, 1820, ("Ruhbilim Antropolojisinin Elkitabı"); *Versuch Einer Kritik der Wahrscheinlichkeitsrechnung*, 1842, ("Olasılık Hesabının Bir Eleştiri Denemesi"); *Politik oder philosophischen Staatslehre*, (ö.s.), 1848, ("Siyasal ya da Bilgece Devlet Öğretisi").

- **KAYNAKLAR:** K.H.Bloching, *Jacobi und J.Fries's Philosophie als Theorie der Subjektivitaet*, 1870; J.Hasenfuss, *Die Religionsphilosophie bei J.Fries*, 1937.

- **BAKINIZ:** F.H. JACOBI, KANT.

FRISCH, Karl von
(1886-1982)

Avusturyalı zooloji bilgini. Böceklerin davranış ve duyu fizyolojisi üzerinde çalışmış, arıların "dans" yoluyla aralarında iletişim kurduklarını göstermiştir.

20 Kasım 1886'da Viyana'da doğdu, 12 Haziran 1982'de öldü. Bir profesörün oğlu olan Frisch'in daha küçük yaşlarda hayvanlar ilgisini çekti. Böceklerin görme duyusu konusunda önemli çalışmaları bulunan akrabası Sigmund Exner (1846-1926) tarafından balarıları üzerine çalışmaya yöneltilen Frisch, Münih Üniversitesi'nde Richard von Hertwig'le (1850-1937) çalıştı ve 1910'da zooloji doktorasını aldı. 1925'ten başlayarak Münih Zooloji Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı ve II. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan bu görevini 1958 yılına değin sürdürdü. Royal Society ve ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Frisch, hayvan davranışlarını inceleyen bir bilim dalı olan etoloji alanındaki çalışmalarıyla 1973'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Konrad Lorenz ve Nikolaas Tinbergen ile paylaştı.

Pavlov'un geliştirdiği koşullama yöntemini etolojiye uygulayan von Frisch, böcek ve balıkların bir ödülle birlikte sunulan değişik uyaranlara gösterdikleri tepkileri ve kendi doğal ortamlarındaki davranışlarını inceleyerek duyularındaki keskinliği saptadı. Böylelikle balıkların işitme ve renkli görme, böceklerin de polarılmış ışığı algılama yeteneklerini ortaya çıkardı.

Etolojide en önemli çalışması balarılarının duyu fizyolojisi konusunda olan Frisch, 1945'te işçi balarılarının besin kaynaklarıyla ilgili olarak aralarında simgesel bir iletişimde bulunduklarını gösterdi. Kovan çevresinde belirli bir besin kaynağı bulan bir balarısının, bu bilgiyi "sallanım dansı" adını verdiği özel bir "dil"le kovandaki diğer arılara ilettiğini bulan Frisch, yıllar süren titiz bir çalışma sonucu dans dilini çözmeyi başardı. Besin kaynağından geri dönen arı, kovanın dikey yüzeyi üstünde, "düz uçuş" adını verdiği bir dansla birleştirilmiş iki halkadan oluşan bir "8" şekli çizerek gerekli bilgileri aktarıyordu. Düz uçuşun tam dikey bir çizgiyle yaptığı açı, kovandan çıkıldıktan sonra Güneş'e göre nasıl bir açıyla yol alınması gerektiğini gösterirken, "8"i tamamlamak için gereken dans süresi de besin kaynağının ne kadar uzakta olduğu konusunda bilgi veriyordu. Frisch, daha sonra yaptığı ayrıntılı incelemelerde dansla besin kaynağının zenginliği arasında bir bağ olabileceğini gösterdiği gibi, dans ederek bilgi veren arının, kaynaktan kovana uçarken karşılaştığı rüzgârı bile hesaba kattığını da buldu.

Frisch'in ortaya çıkardığı, omurgasızlarda bilinen en karmaşık iletişim sistemi olan dans dili gerek hayvanlar arasındaki iletişime ışık tutması, gerek basit bir sinir sisteminin bile oldukça gelişmiş bir algılama ve iletişim mekanizmasına olanak tanıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Du und das Leben*, 1955, ("Sen ve

Yaşam"); *Tanzsprache und Orientierung der Bienen*, 1965, ("Arılarda Dans Dili ve Yön Saptama").

• BAKINIZ: LORENZ, N. TINBERGEN.

FRISCH, Max
(1911)

İsviçreli mimar, roman ve oyun yazarı. Yapıtlarında, kişinin kendi gerçek varlığını araştırmasından kaynaklanan "özdeşlik sorunu" üstünde durmuştur.

15 Mayıs 1911'de Zürih'de doğdu. Zürih Üniversitesi'nde Alman edebiyatı okurken 1933'te babasının ölümüyle öğrenimini bırakıp gazeteciliğe başladı. Aynı yıllarda Macaristan, Çekoslovakya ve Balkan ülkelerine geziler yaptı, Türkiye'ye kadar gitti. Bu yolculuğun notlarını gazetelerde yayımladı. 1936-1940 arasında Zürih Teknik Üniversitesi'nde mimarlık okudu. 1939'da İsviçre'de seferberlik ilan edilmesi üzerine o da sınıra gönderildi. Savaş anılarını 1940'ta yazdığı ilk güncesinde anlattı. 1940'ta Zürih'te bir mimarlık bürosu açtı ve katıldığı bir proje yarışmasında birinci oldu. Bundan sonraki yıllarda yazarlıkla mimarlığı birlikte sürdürdü. 1946-1949 arasında savaştan çıkmış komşu ülkelere yaptığı yolculuklarda Brecht, Thornton Wilder gibi çağın önde gelen yazarlarıyla tanışma olanağı buldu. 1952'de ABD'ye giderek San Francisco ve New York'ta, daha sonra da Meksika'da bir süre kaldı. *Homo Faber* (Çarpık Sevda) ve *Stiller* (Cezaevi Günleri) romanlarında bu yolculuğun izleri görülür. *Cezaevi Günleri* romanıyla 1955'te Wilhelm Raabe Ödülü'nü, 1958'de Georg Büchner Ödülü'nü, *Andorra* oyunuyla 1962'de *Die Welt* gazetesinin Genç Kuşak Ödülü'nü kazandı. Zürih PEN Club üyesidir. 1955'ten beri serbest yazar olarak Zürih'de yaşamaktadır.

Frisch, oyun, roman ve günce türlerinin her üçünde de yapıtlar vermiştir. Yapıtlarında Kierkegaard ve Heidegger felsefesinden yola çıkarak insanın gerçek varlığını nasıl gerçekleştirebileceğini araştırır. İnsanın kendi kendisiyle özdeşliğini, çevre tarafından algılanan kişiliğiyle kendisinin gerçekleştirmek istediği kişiliği arasındaki uyuşmazlığı ele alan yapıtlarının başında *Andorra*, *Biographie* ("Biyografi") gibi oyunları ve *Cezaevi Günleri*, *Mein Name sei Gantenbein* ("Adım Gantenbein'mış") gibi romanları gelir. Frisch, insanın bu doğrultudaki arayışlarını engelleyen başlıca etkenler arasında günlük yaşamın tekdüzeliğini, çevrelerinin insanları kendi görmek istediği biçimde görmesini ve onlar için kesin tasarımlar yapmasını gösterir. Kesin tasarımlardan kurtulmanın tek yolu ise insanlığı sevmektir.

Frisch kendisine en çok ün sağlayan, "öğretisiz öğreti-oyunu" diye tanımladığı *Biedermann und die Brandstifter*'de (Biedermann ve Kundakçılar) rahatına düşkün, her şeyden önce kendi çıkarını düşünen bir küçük burjuva örneğinde, çağımızın çıkarcı insanını eleştirir. Oyunlarında Brecht'den farklı olarak daha çok bireysel sorunlar işlemesine karşın, yapı olarak Epik tiyatrodan yararlanmıştır.

Frisch'in üç güncesi, kendi yaşamından önemli olaylara, edebiyat ve genel konulardaki görüşlerine, yazarlarla yaptığı tartışmalara yer verdiği yapıtlardır. Ayrıca, günce türünün anlatım biçimini, taslak ve kesinleşmemiş olma nitelikleri içerdiği için, benimsemiş, bu anlatım biçimini *Cezaevi Günleri*, *Çarpık Sevda* gibi romanlarında da uygulamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Bin oder die Reise nach Peking*, 1945, ("Ben ya da Pekin'e Yolculuk"); *Stiller*, 1954, (Cezaevi Günleri); *Homo Faber*, 1957, (Çarpık Sevda); *Mein Name sei Gantenbein*, 1964, ("Adım Gantenbein'mış"). **Öykü:** *Montauk*, 1975; *Blaubart*, 1982, ("Mavisakal"). **Günce:** *Blätter aus dem Brotsack*, 1940, ("Ekmek Torbasından Notlar"); *Tagebuch 1946-1949*, 1950, ("Günce 1946-1949"); *Tagebuch 1966-1971*, 1972, ("Günce 1966-1971"). **Oyun:** *Nun singen sie wieder*, 1945, (Gene Başladılar Şarkılarına); *Die chinesische Mauer*, 1947, ("Çin Seddi"); *Don Juan oder die Liebe zur Geometrie*, 1953, (Don Juan ya da Geometri Sevgisi); *Biedermann und die Brandstifter*, 1958, (Biedermann ve Kundakçılar); *Die grosse Wut des Philipp Hotz*, 1958, (Philipp Hotz'un Büyük Öfkesi); *Andorra*, 1961; *Biographie*, 1967, ("Biyografi"); *Triptichon*, 1978, ("Triptikon").

• KAYNAKLAR: G.Aytaç, *Çağdaş Alman Edebiyatı Tarihi*, 1983; Bänziger, *Frisch und Dürrenmatt*, 1962; N. Kunyazıcı, *Max Frisch'in Oyunlarında Kişinin Kendini Gerçekleştirme Çabası*, 1979; H. Mayer, *Dürrenmatt und Frisch*, 1963; E. Stäuble, *Max Frisch, Gedankliche Grundzüge in seinem Werk*, 1967; Y. Özoğuz, *Max Frisch'de Hayat ve İnsan Sorunu (Stiller ve Homo Faber Romanlarında)*, 1975.

• BAKINIZ: BRECHT, HEIDEGGER, KIERKEGAARD.

FRISCH, Ragnar
(1895-1973)

Norveçli iktisatçı. Ekonometrinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir.

3 Mart 1895'te Oslo'da doğdu, 21 Ocak 1973'te aynı kentte öldü. Bir kuyumcunun oğluydu. Çalışma yaşamına kuyumcu çırağı olarak başladı, sonra Oslo Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. 1919'da üniversiteyi bitirdikten sonra iktisat ve matematik öğrenimi için Fransa, Almanya, İngiltere, ABD ve İtalya'da bulundu. Yurduna döndükten sonra 1926'da matematiksel istatistik alanındaki çalışmasıyla Oslo Üniversitesi'nden doktorasını aldı. ABD'de Yale Üniversitesi'nde bir yıl konuk profesör olarak çalışan Frisch Norveç'e döndü ve 1928'de Oslo Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. 1965'te emekli oluncaya dek bu görevini sürdüren Frisch, Oslo Üniversitesi İktisat Enstitüsü yöneticiliğinde de bulundu ve uzun bir süre *Econometrica* dergisinin yayım yönetmenliğini yaptı. İktisat bilimine katkısı nedeniyle 1961'de İtalya'daki Academia Nazionale dei Lincei'nin Antonio Feltrinelli ödülünü, 1969'da ise ekonometrinin iktisadi süreçlerin çözümlenmesinde kullanılmasına yaptığı katkı nedeniyle Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen ile birlikte iktisatta ilk Nobel

Ödülü'nü aldı. Başta Hindistan olmak üzere çok sayıda azgelişmiş ülkede danışman olarak çalıştı.

Ekonometrik tekniklerin geliştirilmesinde ve ekonometrinin bir bilim dalı olarak gelişmesinde önemli bir rol oynayan Frisch'in katkıları yalnız bu alanla sınırlı kalmamıştır. 1931'de, Irving Fisher'in öngördüğü şekliyle ideal bir indeksin sahip olması gereken tüm nitelikleri sağlayacak bir indeks kurulamayacağını göstermiştir. Yine aynı yıllarda, kişilerin ekonomik davranışlarından yola çıkarak farksızlık fonksiyonları konusunda sonuçlara ulaşılabileceğini sergilemiş, farklı gelirlerin marjinal faydaları arasındaki ilişkiyi ölçmeye çalışmıştır. İktisadi dalgalanmalara ve sermaye kuramına ilişkin çalışmaları da vardır.

"Makroiktisat" ve "ekonometri" terimlerini ilk kez kullanan Frisch, 1930'larda *Ekonometri Derneği*'nin kurulmasına ve *Econometrica* dergisinin yayımlanmasına öncülük etmiştir. Bu derginin ilk sayısında çıkan başyazısında, ekonometriyi, "iktisadi sorunlara gerek kuramsal gerek ampirik açıdan niceliksel olarak yaklaşım" olarak tanımlamıştır. Talep eğrilerinin ekonometrik tahmininde önem taşıyan belirlenme sorunu, regresyon denklemlerindeki bağımsız değişkenlerin seçiminde karşılaşılan sorunlar ve bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olmaları durumunda ortaya çıkan sorunlarla ilgili önemli katkılarda bulunmuştur. Frisch'in bu alanlardaki katkıları günümüzde büyük ölçüde aşılmıştır.

Özellikle 1960 sonrasında giderek artan ölçüde iktisadi planlama konusuna eğilen Frisch, bu alanda pek çok ürün vermiş, ülkesindeki planlama mekanizmalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Planlama konusunda en çok ilgi duyduğu alan toplumun tercih fonksiyonunun belirlenmesi olan Frisch'in planlamaya ilişkin çalışmalarının temel ölçütü, toplumdaki güç yapısını veri olarak alması, genellikle gelişmiş kapitalist ülke koşullarının ve serbest piyasa ekonomisinin varlığını varsaymasıdır. Bu nedenle, planlamaya ilişkin çalışmalarının azgelişmiş ülkelere ve sosyalist ülkelerdeki planlama süreçlerine uygulanabilirliği yok denecek derecede azdır. Frisch yaşamının son yıllarında ekonometrinin kötü kullanımına karşı çıkmış ve iktisat kuramından kopuk, ekonometrik yöntemlerle spekülasyona ağırlık veren çalışmaları "playometrica", yani bir çeşit "oyun" olarak nitelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *New Methods of Measuring Marginal Utility*, 1931, ("Marjinal Faydanın Ölçülmesinde Yeni Yöntemler"); *Pitfalls in the Statistical Construction of Demand and Supply Curves*, 1933, ("Arz ve Talep Eğrilerinin İstatistiksel Çizimindeki Tuzaklar"); *Mathematical Statistics*, 1951, ("Matematiksel İstatistik"); *Planning for India: Selected Explorations in Methodology*, 1960, ("Hindistan İçin Planlama: Yöntem Araştırmalarından Seçmeler"); *A Generalized Form of the REFI Interflow Table*, 1964, ("REFI Akımlararası Tablonun Genelleştirilmiş Bir Şekli"); *Theory of Production*, 1965, ("Üretim Teorisi"); *Rational Price Fixing in a Socialistic Society*, 1966, ("Sosyalist Toplumlarda Rasyonel Fiyatlama"); *From Utopian Theory to Practical Applications: The Case of Econometrics*, 1970, ("Ütopik Kuramdan Pratik Uygulamalara: Ekonometrinin Durumu"); *Economic Planning Studies: A Collection of Essays*, (ö.s.), 1976, ("İktisadi Planlama İncelemeleri: Bir Denemeler Derlemesi").

Ekonometri

İktisat bilimi geliştikçe, deneysel araştırmalar artarken, matematik kuramından ve istatistik tahminden de gitgide daha fazla faydalanılmaya başlandı. Ekonometri'nin, iktisadın bir bilim dalı olarak kimliğine kavuşması 1920'lere rastlar. 1930'da Ragnar Frisch'in, Irving Fisher'in* yardımıyla uluslararası nitelikte Ekonometri Derneği'ni kurması ve Econometrica dergisinin çıkmaya başlaması, ekonometrinin gelişmesinde önemli rol oynadı.

İktisat kuramı, bir iktisadi değişkenin belli koşullar altında belli bir değişiklik karşısında ne yönde bir tepki göstereceği konusunda bir öngörü sağlar, fakat genellikle tepkinin büyüklüğü konusunda bir öngörü sağlamaz. İktisadi değişkenler arasındaki bağıntının ölçülmesi ve öngörüde kullanılması ekonometrinin görevidir.

Ekonometrinin, istatistik yöntemler ve testler yanında, kendine özgü yöntemleri ve testleri de vardır. Bunun için ekonometri, istatistik yöntemlerin iktisadi verilere uygulanması biçiminde tanımlanamaz.

İktisat kuramı hipotezler sağlar, ekonometri, bu hipotezlerin gerçeğe uygunluğunu araştırır. Örneğin, iktisat kuramı, cari tüketimin (C) cari kullanılabilir gelirin (Y) doğru orantılı bir fonksiyonu olduğu hipotezinde bulunuyorsa, iki değişkenli bir regresyon modelinden faydalanılabilir:

$$C_t = \alpha + \beta Y_t + \epsilon_t$$

Burada, C_t ve Y_t, t döneminde cari tüketim ve kullanılabilir geliri; α, sıfır gelir düzeyinde yapılmak istenen tüketimi; β, marjinal tüketim meylini; ϵ_t, hata terimini göstermektedir. Nitekim bazı ekonometri tanımlamalarına göre, ancak bir hata terimi içeren yöntemlere ekonometrik denir. Hipotez doğru ise, $\alpha \geq 0$, $0 < \beta < 1$ değerleri bulunmalıdır. Tüketimde alışkanlıkların (bir dönem önce yapılan tüketimin) rolü de göz önüne alınırsa, çoklu regresyondan faydalanmak gerekir ve tüketimin, açıklayıcı değişkenlerle açıklanan yüzdesi artar. Bu halde regresyon denklemi:

$$C_t = \alpha + \beta Y_t + \gamma C_{t-1} + \epsilon_t$$

şeklini alır. Hipotezin gerçekçi olması için $\alpha \geq 0$, $0 < \beta < 1$, $\gamma > 0$ olması gerekir. Saptanan parametrelerin istatistik güvenirliği t testi ile, C'deki değişikliklerin çoklu regresyon denklemi ile açıklanan oranı R^2 testi ile, $\alpha = \beta = \gamma = 0$ hipotezi F testi ile sınanır.